ՄԱՅՐ ՑՈՒՑԱԿ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՑ

ՀԱՏՈՐ Է

ՄԱՅՐ ՅՈՒՅԱԿ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՅ

Ա III 67220

ՄԱՅՐ ՅՈՒՅԱԿ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՁԵՌԱԳՐԱՅ

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻՆ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

ՀԱՏՈՐ Է.

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ – ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՔ ՀԱՑՈՑ

ՅՕՐԻՆԵՑ

Հ. ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԷՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ – Ս. ՂԱԶԱՐ

1996

Մխիթարեան Միաբանութիւնը կը յայտնէ շնորհակալութիւն
ԳԱԼՈՒՍՏ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿԻՆ
որու նպաստով կը հրատարակուի հատորս

Ի

ՅԻՇԱՏԱԿ

ԵՐԵՔՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱՅ ՅՈԲԵԼԻՆԻ

ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

Ի ՁԵՌՆ

ՄԽԻԹԱՐԱՅ ՍԵԲԱՍՏԱՑԻՈՑ ԱԲԲԱՅԻ

1700 - 2000

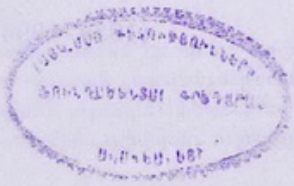

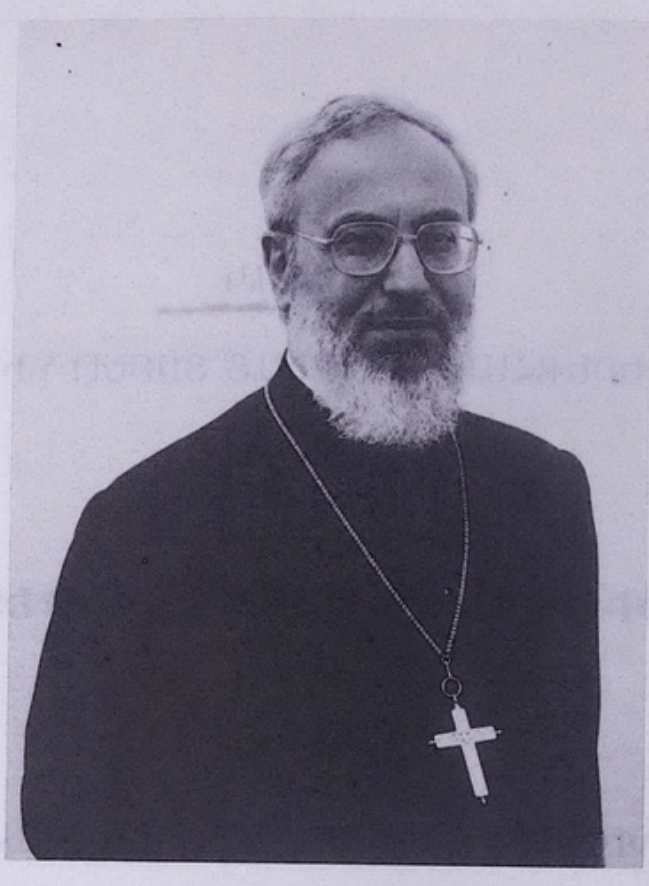

Հ. ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ

ԸՆԴՀ. ԱԲԲԱՀԱՅՐ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ
(1939 - 1996)

ՑԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ահա լոյս կը տեսնէ Մխիթարեան Մատենադարանի Հայերէն Ձեռագիրներու Ցուցակին հօրներորդ հատորը, ուր նկարագրուած են Տօնապատճառ, Ժողովածոյ եւ Մատենագիրք Հայոց, ընդամէնը շուրջ երկու հարիւր յիսուն միաւոր:

Հատորի աւարտին գետեղուած են Անձնանուններու, Տեղանուններու եւ Տաղերու այբբենական ցանկը:

Հատորիս հեղինակը՝ բազմավաստակ Հայր Սահակ Վրդ. Ձեմճեմեան, հոգեւորական եւ մշակութային պատկառելի վաստակներով արդիւնալից կեանք մը վարելէ ետք, կարճատեւ եւ անողոքելի հիւանդութեան մը պատճառով, Ամենակալին Հայրական ձեռքերուն մէջ աւանդեց իր մաքրափայլ հոգին, 12 Հոկտեմբեր 1996ին:

Գիտակից առողջական իր ծանր վիճակին՝ սոյն հատորի սրբագրուած նախօրինակին սկիզբը, էջի մը վրայ նշանակած էր հրատարակութեան համար անհրաժեշտ կէտերը՝ թէ կազմուած ցանկերը պէտք է տպարան տարուէին, յառաջաբան մը շարադրուէր՝ ներկայացնելով հատորին պարունակութիւնը եւ ապա անմահացնելու համար Հ. Մկրտիչ Վրդ. Աւգերեանի յիշատակը՝ արտատպուէր անոր պատրաստած Մատենական Ցուցակին յառաջաբանը, որ հետաքրքրական սկզբունքներ կը պարունակէր:

Ուսումնասէր Վարդապետը իր անխոնջ եւ համբերատար գիտական կեանքի աշխատութիւնները իբր մշակութային կտակ աւանդեց, բաջալերելով մշակութային ձեռնարկները եւ խանդավառելով երիտասարդ սերունդի նորաբողբոջ գործիչները:

Այս հարստութիւններու ժառանգորդ՝ Ս. Ղազարի Ձեմարանը փափաքեցաւ փութով լոյս ընծայել այս հատորը՝ անմահացնելու համար իր Նախագահին եւ միաժամանակ Վարիչին՝ Հ. Սահակ Վրդ. Ձեմճեմեան Ընդհ. Աբբահօր յիշատակը:

Վեցերորդ հատորի յառաջաբանի աւարտին, ան գրած էր.

«Ունինք սրբազան աւանդ մը՝ ստացած մեր նախնիքներէն, եւ կը սիրենք զայն գուրգուրանքով ընդունիլ եւ փոխանցել մեր յաջորդ սերունդներուն, որպէսզի անոնք ալ անոնցմէ նոյն այս մաքուր հոգիով: Ահա այս աշխատանքն է որ կատարուած է անցեալին, որու պատմութիւնը ուզեցինք մանրամասնել վերի էջերուն մէջ, եւ նոյն աշխատանքը կը շարունակուի այսօր եւս, թէեւ տարբեր կերպերով:

Շնորհակալութեան զգացումներով կ'արձանագրենք այս ոսկեմատեանին մէջ՝ անունները մեր միաբաններուն եւ ազգայիններուն, որոնք աշխատած են հեռատես կերպով, զոհողութեան հոգիով եւ մանաւանդ՝ սրբազան առաքելութիւն մը ընելու գիտակցութեամբ՝ հանդէպ Հայ ազգին:

Ցարգա՛նք իրենց սուրբ յիշատակին»:

Այս սրբազան առաքելութեան գիտակցութիւնն էր որ կը տոգորէր հանգուցեալ հեղինակը, որ գիշերներ լուսցնելով, կրօնաւորական յարատեւութեամբ կը հաւաքէր, կը համադրէր ու կը շարադրէր, ոչ թէ նուաղ մոմի լոյսով եւ փետուր ու թանաքով, այլ լուսաւոր համակարգիչի մը դիմաց՝ ձեռագիր մը ձեռքին, գլխիկոր, ուշադիր՝ ամենափոքր իսկ նշանախեցին:

Ցարգա՛նք իր սուրբ յիշատակին:

Մխիթարեան մատենադարանի հայերէն ձեռագիրներու ցուցակներու Դ, Ե եւ Զ հատորներու յառաջաբաններուն մէջ, Հեղինակը՝ խղելով ու համադրելով դիւանի փաստաթուղթեր ու նամակներ, շարադրած էր պատմութիւնը թէ ինչպէս, տակաւ առ տակաւ, Երանաշնորհ Հիմնադրին՝ Սեբաստացի Մխիթար Աբբահօր օրերէն սկսեալ, մխիթարեան հայրերը հաւաքած էին հայ մշակոյթի անգուգական գանձերը՝ ձեռագիրները, ուսումնասիրելու, վերակենդանացնելու եւ հանրութեան ներկայացնելու նպատակով: Այս պատմութիւնը հասցուցած էր մինչեւ 1800ի առաջին կէսը:

Հոս ծրագրած էր անմահացնել Հ. Մկրտիչ Վրդ. Աւգերեանի յիշատակը, որ առաջին անգամ ըլլալով կը ձեռնարկէ Ս. Ղազարի կղզին ժամանած ձեռագիրները ցանկագրել, թուարկել, դարաններու մէջ գետեղել եւ կազմել առաջին Մատենական Ցուցակի հաստափոր հատորը, որու մէջ, մինչեւ օրս, կը նշանակուին նոր հասած ձեռագիրներու անունները:

* * *

Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԴ. ԱՒԳԵՐԵԱՆ
եւ
Մխիթարեան Մատենադարանի
Անդրանիկ Ցուցակը
(1791 – 1792)

Միաբանութեան հիմնարկութեան առաջին հարիւրամեակի աւարտին ձեռագիրներու թիւը արդէն շուրջ 650 միութեան հասած էր: Դասաւորելու եւ ցանկագրելու անհրաժեշտ կարիքը զգալի էր: Քաջալերուած երիցագոյն միաբաններէն, եւ յատկապէս Հ. Միքայէլ Վրդ. Զամչեանէ, որ այդ շրջանի «Հայր Վարժապետ»ն էր, այսինքն ուխտեալներու դաստիարակը, բանիմաստեայ Գրապետը՝ մատենադարանի պատասխանատուն, կը ձեռնարկէ այդ աշխատանքին, համոզուած՝ թէ *«անցանկ մատենադարանը՝ բանալի չունեցող մշտափակ դուռ մըն է. կամ անխնամ գանձատուն մը՝ որ հաշուեգիր չունի: Մանաւանդ թէ, ա՛յն տեղն գրատունը գանձատուն է, երբ իր ճոխութիւններուն հաստատուն ցանկն ունի»* (ԱՒԳԵՐԵԱՆ, Հ. Մկրտիչ, *Մատենական Ցանկ (ձեռագիր)*, Ս. Ղազար, Վենետիկ 1791, էջ Գ):

Ան չի գոհանար լոկ նիւթական ցանկ մը պատրաստելու, ուր այրբենական շարքով նշանակուած ըլլային վերնագիրները եւ անոնց գտնուելու թիւը, այլ գիտական աշխարհի ձեռքը գործիք մը կ'ուզէ յանձնել, կարելիին չափ օգտաւէտ տեղեկութիւններով լեցուն, հեղինակներու անունին տակ նշանակելով գործերը, թէ քանի՛ օրինակ կայ, ո՛ր մատեանին մէջ կը գտնուին եւ ո՛ր դարուն. այս բոլոր աշխատանքը՝ *«մատենադարանիս պայծառութեան, ուսումնասէրներու օգուտին եւ գրագէտներու դիւրութեան համար, Ամենափրկչին փառքին եւ մեր մօր՝ օրհնաբանեալ Սուրբ Աստուածածնի պատիւին համար»* (Անդ, էջ ժ):

Այս տիտանային գործին կը լծուին վեց արեղաներ եւ տասնըմէկ աշակերտներ 1791ին, Ս. Ջատիկէն անմիջապէս ետք, եւ Ձեռագրապետին հսկողութեամբ՝ նախ փնտռուածները կը նորոգեն, անկազմները կը կազմեն, էջերը կը թուարկեն, դարաններու մէջ կը դասաւորեն, ամէն հատորի վրայ թիւ կը նշանակեն եւ մէկ առ մէկ կարդալով ձեռագիր մատեաններ՝ կը պատրաստեն իւրաքանչիւրին բովանդակութեան ցանկը: Ապա այս ցանկերը համադրելով՝ կը կազմեն «Մատենական Ցանկ»ը ուր կը մէկտեղեն հեղինակի մը բոլոր գործերը:

Այս աշխատանքին ընթացքին որդեգրած են յատուկ գործելակերպ մը՝ որ տասը կէտերու մէջ բացայայտուած կը գտնենք Ցանկի Ցառաջաբանին մէջ:

Չանցած են կարելի եղածին չափ շատ տեղեկութիւն տալ իւրաքանչիւր հատորի մասին. այսպէս, նշանակած են յօրինումի ժամանակը՝ խղելով ուրիշ մատենագիրներէ. հեղինակին վիճակն ու աստիճանը կամ հանգամանքը՝ *«բացորոշելու համար համանուն անձերէ»* (Անդ, էջ է). թէ միեւնոյն գրութենէն տարբեր ձեռագիրներու մէջ քանի՛ օրինակ կայ եւ ո՛ւր կը գտնուին: Իւրաքանչիւր

ձեռագրի յիշատակարանէն ընդօրինակած ես, յատկապէս, օրինակութեան ժամանակին, տեղւոյն, օրինակողին եւ ստացողին մասին տեղեկութիւններ պարունակող հատուածները, գրչութեան սխալներով հանդերձ: Միաժամանակ, փակագիծի մէջ նշանակած ես ձեռագիրը վաճխին նուիրողներուն անունը, ե՛րբ եւ ո՛ւր նուիրուած եւ ե՛րբ վաճխ ժամանած ըլլալը:

Այս տեղեկութիւնները հաւաքելու ժամանակ անհրաժեշտ որոշ բանասիրական պրպտումներ եւս դիմագրաւած ես: Թէ ի՛նչ սկզբունքներու վրայ հիմնուած կատարած ես այս աշխատանքը՝ արդէն իսկ Հ. Ալգերեան նշանակած է իր «Մատենական Ցանկ»ին սկիզբը, եւ որ կրնանք հետեւեալ ձեւով ամփոփել:

Հինը նորէն զանազանելու համար գրչութեան ձեւին ուշադրութիւն պէտք է դարձնել, որ դարերու ընթացքին կը տարբերի, եւ ոչ թէ ձեռագիրի արտաքին երեւոյթին (Անդ, էջ Թ):

«Անսխալ կերպով որոշելու համար թէ այս ինչ խօսքը բուն օրինակողի՞ն է թէ ուրիշին, մեծ զգուշութեամբ ուշադրութիւն դարձուցինք գիրի նմանութեան կամ աննմանութեան...» (Անդ, էջ Ը): Ու կը յորդորէ, խրթին պարագաներուն լաւ զննել գիրի հնութիւնը եւ ասացուածքի ձեւը:

Գրութեան մը հեղինակութիւնը որոշ անձի մը վերագրելու համար պէտք է համեմատել ընտիր եւ հին օրինակներու վերնագիրները, սակայն մեծ խոհեմութեամբ եւ զգուշութեամբ հաւատք ընծայելով, մանաւանդ երբ պերճախօս ոճով ներկայանան (Անդ, էջ Է):

Ցիշատակարանները ջննելով անմիջապէս կը յայտնուի օրինակողին զարգացած ըլլալը կամ ո՛չ, *«եւ անոր համաձայն կը կշռադատուի մատեանին հանգամանքը, որովհետեւ աւելի հաւատալի է անհմուտ եւ պարզամիտ օրինակողը քան գիտունը»* (Անդ, էջ Ը):

Ահա պարզուած կը տեսնենք սկզբունքներ՝ որ մինչեւ այսօր հիմը կը կազմեն բանասիրական հետախուզութիւններու. արտաքին վկայութիւններու կողքին՝ գրչութեան կերպի հնութիւն, ուրիշ մատենագիրներու վկայութիւն, եւ, փնտռել ներքին վկայութիւններ, ոճի հնութեան եւ պարզութեան ուշադրութիւն դարձնել, տգետ օրինակողի մը հաւատարմութիւնը նախընտրել:

Այս աշխատանքով Հ. Մկրտիչ Վրդ. Ալգերեան հիմնաբարը կը դնէ Մխիթարեան Մատենադարանի ցանկագրումին:

Ինքն իսկ գրած էր.– *«մեր ըրածը աշխատութեան սկիզբն է, եւ ոչ թէ աւարտը՝ որ գործը կը պահէ. եւ ահա ուրիշներու կը մնայ զայն ամբողջացնել»* (Անդ, էջ Ե):

Այս պատճառով իր փորձառութենէն երեք յորդոր կ'արձանագրէ յաջորդ Գրապետներուն.

«Առաջին՝ թախանձելով կ'աղաչեմ թէ ան որ գրատան հոգն ունի՝ աչալրջութեամբ զննէ եւ կատարեալ արթնութեամբ փոյթն ու խնամքն ունենայ իւրաքանչիւր ձեռագիրը կարելի եղածին չափ անվնաս պահելու փութեննէն եւ ապականութեննէն...» (Անդ, էջ Ե):

Երկրորդ, նոր ձեռագիր գալուն՝ կը յորդորէ անմիջապէս յօիննել բովանդակութեան ցուցակը եւ անոր սկիզբը դնել, միաժամանակ անյապաղ նշանակել այս մեծ ցուցակին մէջ՝ որպէսզի միշտ այժմէական մնայ:

Երրորդ, կը յորդորէ նոր ձեռագիրները առանձին գետեղել՝ որպէսզի կարգը չխանգարուի եւ ցուցակը անգործածելի չդառնայ:

Այս տողերուն ընդմէջէն կարելի է նշմարել ձեռագիրներու հանդէպ այն մեծ սէրն ու գուրգուրանքը՝ որ ունէր Հ. Մկրտիչ Վրդ. Ալգերեան: Մինչեւ այսօր իր կազմած ցուցակը տակաւին կը գործածուի Մխիթարեան Մատենադարանին մէջ, եւ իր փափաքին համաձայն, դարերու ընթացքին բոլոր գրապետները խնամքով նշանակած են հոն վաճխ ժամանած նոր ձեռագիրները, եւ կազմած անոնց ցանկերը:

Ասով տուինք գրաբար յառաջաբանին ամփոփոյքը, որու բնագիրը ստորեւ կը ներկայացնենք ընթերցողներուն:

Հ. ՍԵՐՈԲ ԶԱՄՈՒՐԼԵԱՆ

Հ. ՄԿՐՏԻՉ ՎՐԴ. ԱՒԳԵՐԵԱՆ

(1762-1854)

Ա

ՄԱՏԵՆԱԿԱՆ ՅԱՆԿ

ՁԵՌԱԳՐԱՑ ՀԱՅՈՑ

եղելոց ի գրատան վանիցն միանձանց հայոց Մխիթարեանց ի կարգէ սրբոյն Անտոնի Աբբայի, որ ի կղզւոջ սրբոյն ղազարու՝ որ ի վենետիկ։

Ցօրինեալ յամի տեառն 1791 եւ ի թուին հայոց ռմխ։

Ցառաջնորդութեան կրօնիս Գերյարգոյ բարեւնապետին մերոյ Տեառն Տեառն Ստեփաննոսի Աբբայի, անմիջական յաջորդի ամենապատիւ Մխիթարայ մեծի Աբբայի՝ հիմնարկողի միաբանութեանս։

ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ ՀԱՆՐԱԿԱՆ ՎԱՍՆ ՆԱԽԿԻՆ ՅՕՐԻՆՈՒԱԾՈՑ ԵՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋՆՈՑ ՅԱՆԿԻՍ

Զի՛ք ոք՝ որ ոչ հարկ համարիցի ամենայն իրօք՝ ունել գրատաւ ցանկ մատենական, յաւէտ վասն ձեռագիր մատենից նախնեաց. եւ թէ գտցի ոք՝ որ զայս ժխտեսցէ, նոյն իսկ գրատունն բողոք արկանէ՝ որ զիւր շքեղութիւն պիտանի բացափայլել յօժարի: Վասն զի գրատուն անցանկ՝ դուռն է մշտափակ, որոյ չգուցէ բանալի. կամ իբրեւ գանձարան անխնամ, որոյ չկայցէ հաշուեցիր: Նա՛ զի՝ յայնժամ է գրատունն գանձատուն, յորժամ ունիցի զիւրոց նախնեաց հաշիւ հաստատուն: Բայց թէ օրէ՞ն իցէ ցանկին ունել ինչ յառաջաբան, զայդ՝ որպէս կարծեմ՝ ոչ ոք դատի յանկաւոր. գուցէ եւ ոչ զմտաւ անգամ ածիցէ արդեօք: Այլ սակայն առիթն հարկեցուցիչ՝ որ զմեզ ի յօրինուած այս ցանկիս դրդեաց, նոյն եւ ի դոյզն կանխաբանութիւն հարկաւ ստիպեաց. մանաւանդ զի զփորձ առեալ տեսաք, զի գործ անյիշատակ դժպատեհ թուի յաչս գրասիրաց. նմին իրի ոչինչ անդէպ վարկեալ կարեմ ի կարեւոյ յիշատակութեամբ տալ ինչ ինչ տեղեկութիւն ի մուտս ցանկիս:

Արդ՝ թէպէտ սովորական կարգ յօրինելոյ զցանկ ձեռագրաց՝ ո՛չ այլ ինչ պահանջէր ի մէնջ, բայց միայն նշանակել նիւթապէս ըստ այբուբենից կամ ըստ համարաթուոյ զանուանս իւրաքանչիւր ձեռագիր մատենից՝ որք առ մեզ են, եւ կամ առ առաւելն՝ բաղել զգլխաւոր բանս՝ որք գտանին ի նոսին, եւ առընթեր նշանակել՝ թէ յայս ինչ ձեռագրի այսչափ տեսակք ճառից եւ բանից գրեալ կան, այլ իբրեւ այն ինչ մխեցաք ի գործ, եւ տեսաք գյոգնախիտ հոծութիւն բազմատեսակ նիւթոց ի մի եւ ի նոյն մատենի, տաժանական գործ համարեցաք նիւթապէս եւէք նշանակել զայնս. ո՛չ վասն մեր ինչ ասեմ զտաժանումն, (զի յաւէտ դիւրին էր մեզ այդ), այլ՝ վասն բանասիրաց, որ մատչին ի յոյզ խնդրելոց. վասն զի յայնժամ առ ի գտանել՝ թէ որո՞ւմ մատենի իցէ այն ինչ ճառ կամ գլուխ բանի, եւ բանի՞ օրինակ իցեն նորա, հարկ լիներ նոցա զբովանդակ ընթացս ցանկիս մանր կրկտել, եւ հազի՛ւ ուրեմն զխնդրելին գտանել. թո՛ղ զոր վրիպէր յաչաց՝ բաց ի բազմաշխատ խուզարկութենէ:

Զի՞նչ ապա. առ դիւրութիւն բանասիրաց՝ յայլ տարժանագոյն աշխատութիւն եղեմ ձեռնամուխ, այսինքն է՝ յայն կարգ վերածել զընթացս ցանկիս, զի ընդ խնդրելն ուրուք՝ թէ կայցէ՞ այս ինչ կամ այն բան՝ մեծ կամ փոքր, ծանօթ կամ անծանօթ մատենագրի, յընթացս զի՛նչ եւ իցէ ձեռագրի՝ միօրինակ կամ բազմօրինակ, իսկ եւ իսկ իբրեւ ի հայելւոջ տեսցէ ի ցանկիս: Ու զի առ այս պէտ էին գէ՛ք վեր ի վերոյ վերծանել զամենայն ձեռագիր մատեանս, հայելով աչալրջութեամբ ի սկզբնաւորութիւնս եւ ի վերջաւորութիւնս իւրաքանչիւր հատուածոց՝ եւս եւ մանուանց, (առաւելապէս ի խառնիխուռն ժողովածու գրեանս), անվեհեր արկաք զանձինս յայս ճիգս դժուարաբիրտս՝ խրատուք եւ յորդորանօք երիցագունից. եւ հաւաբեալ զամենայն՝ ամփոփեցաք նախ յառանձինն ցուցակս, զորս մածուցաք ի սկիզբն միոյ միոյ բազմանիւթ մատենից, որք եւ են իբրեւ բացարան նոցին՝ առ դիւրամուտ լինելոյ ընդ

դրուցս իւրաքանչիւր ձեռագրի, եւ նշմարելոյ՝ թէ զի՛նչ ինչ ամբարեալ կայցէ ի նոսին. ոչինչ ընդհատ յայնմանէ՝ զոր ունէր ընծայեցուցանել նախայիշատակելոյդ ցանկ նիւթական: Եւ ապա առեալ սփռեցաք զամենայն յընթացս ողջոյն մատենական ցանկիս, դասաւորեալ ըստ կարգի այբուբենից՝ առընթեր անուանց հեղինակացն զորոշեալ զգործս, որպէս եւ զանորոշս՝ առընթեր անուանց իրացն կամ անձանցն՝ զորոց է բանն, նշանակելով՝ թէ այս ինչ գործ գտանի յայսչափ եւ յայսպիսի ձեռագիրս՝ յայս եւ յայն խորշ. որով եւ անվրէպ հասու լինիցի զննօղ, թէ ընդի՞ օրինակք կայցեն առ մեզ մի եւ նոյն գործոյ, եւ յո՛ր խորշ գրատանս եւ յորո՞ւմ մատենի՝ հանդերձ թղթահամարովն. զոր ոչն յայտնէր տիրապէս նախասացեալ նիւթականն ցանկ:

Իսկ թէ ընդի՛ դժուարակիր տատամսութիւն եւ ոգեսպառ տարժանութիւն կրեցաք՝ որ զայսոսիկ ի մի հաւաքեալ գրեաց, միանգամ եւ երկիցս՝ եւ եւս աւելի, աւելորդ համարիմ արձանագրել, ընտրելի դատելով զլռութիւն պատուել, որ այլոց բողոս տեղի իմաստասիրելով, եւ ընտանի կարեկցութեամբ յակամայս ինչ վրիպանաց ներողամիտ լինելոյ: Միայն զայն ինչ անդէպ վարկանիմ լռել, որ յայլոց աշխատասիրեացն հայի գործակցութիւն. զի որովհետեւ բազմապատիկ հանգամանք աշխատութեան ի վեր երեւեցան առ գլխաւորումն գործոյս, է՝ որ նախընթաց, եւ է՝ որ զուգընթաց, (բո՛ղ զհետեւորդն՝ որ մնայ զկնի եկելոց). եւ առ այս անբաւական գտանիւր լոկոյ անձինս յետնելոյ առանձին վաստակ, իմքնայօժար նախընձայ եղեն ի համավաստակ ձեռնտուութիւն հոգեհարազատ վեցեակ դասակիցք իմ՝ պատուական բահանայք, (իմա՛ գդաստիարակեալքս ընդ հոգեջան վարժապետութեամբ Վ. Հ. Միքայէլ վարդապետին մերոյ չամչեանց), բազմաշխատ բրտամբք նպաստամատոյց լինելով, նախ՝ ի յօրինել զցուցակս իւրաքանչիւր մատենից, ծայրաքաղ վերծանելով զմի մի ի ձեռագրաց՝ ըստ նախագրելոցս, զի մի՛ ինչ նիւթ կարեւոր արտաքոյ մնասցէ ցանկիս: Երկրորդ՝ ի դարման տանիլ նորոգութեան հնացեալ եւ բայբայեալ մատենից, մածուցանելով մի առ մի՝ վասն նորոգ կազմութեան, եւ դրոշմելով զարտաքին ճակատն, եւն: Երրորդ՝ ի սատարել կարգաւորութեան գրեանց համօրէն ի բովանդակ գրատանս յիւրաքանչիւր խորշս, տպագրելով եւ մածուցանելով ի վերայ միոյ միոյ զբուանշանս, ի վերայ ձեռագրաց կարմրանիշ զարդու՝ սեւագիր տառիւք, եւ ի տպագրելոց վերայ՝ սեւանիշ զարդու՝ կարմրագիր տառիւք. բո՛ղ զհարթելն եւ զամրացուցանելն զպղնձի տառս ի վերայ իւրաքանչիւր խորշից գրատանս, որք ի պատճառս ցանկիս եդան զառաջինն, եւն եւն: Զորրորդ՝ ի պատրաստել զնիւթ գրութեան ցանկիս, գծելով յամենան ի բուղթս զտասնեակ զգիծս, տպելով զկարմրաներկ գլխատառս, ընկարելով զեակատս, եւն եւն եւն: Բո՛ղ եւ զայլ ազգի ազգի անակնկալ աշխատանս՝ որք հետ գհետէ իմքնաբերաբար ի դուրս երեւէին յընթացս գործոյս. յորմէ անհնար էր ոչ ձեռնաթափ լինել առանձին գրապետի: Բո՛ղ եւ զդրութիւն թղթահամարոյ յիւրաքանչիւր ձեռագիրս՝ է որ հայերէն եւ որ հասարակ բուագրով. յոր գործակից եղեն սիրով եւ վեցեքին վարժարանեայք՝ եւ մետասան նորընծայք:

Այլ արդ՝ խոնարհաբար աղերս արկանեմ, որոց միանգամ ըստ ժամանակին ի սոյն վիճակին պաշտօն, մի՛ անտես առնել զիմումս յետնութեան վաստակ, եւ զորոց ընդ իս բազմապատիկ ջանք, այլ՝ յարգել եւ աննցուցանել, եւ թէ համարձակելի իցէ ասել՝ զպաշտօն իւրեանց փառաւոր առնել. զի մերս սկիզբն էր աշխատութեան, եւ ոչ կատարած՝ որ զգործն պսակէ. եւ ահա այլոց մնայ զնոյն վճարել: Եւ թէ զիա՛րդ՝ ոչ յորդորանաց ինչ կարօտի, եւ կամ ճանապարհ ցուցանելոյ, այլ՝ իմքնայօժար եւ կամակար փոյթ պնդութեան գրասէր գրապետի մտադիր ի գլուխ հանէ՝ զոր արժանն է եւ հնարաւոր: Միայն զոր միշտ զգուշալիս գիտեմ ի փորձոյ, զնոյն առաջի առնել վստահիմ ցածութեամբ, յերիս վերածելով կարեւոր գիտելիս՝ որ ինչ բանիւ եմ յաղագս խնամարկելոյ առձեռն պատրաստ եղելոց ձեռագրաց եւ ցանկի նոցուն:

Առաջին՝ զայս ժտեմ թախանձելով, զի որ զհոգ ունի գրատան՝ աչալուրջ զննութեամբ եւ ամենայն արթնութեամբ փոյթ խնամոց յանձին կալցի առ անվնաս պահել ըստ կարի զիւրաքանչիւր ձեռագիր ի փտութեանց եւ յապականութեանց. եւ այս յաջողի՝ ո՛չ լոկ ջանալով

պահպանել՝ որպէս եւ նոքա, այլեւ մասնաւոր դարման եւ աշխատութիւն առնելով ի վերայ նոցա. զի թէ ոչ միշտ հսկեսցէ ոք ի զննել եւ ի նորոգել, սկսեալ փտութիւնից՝ որ ի ցեցոյ՝ որ ի տամկութենէ եւ որ յայլոց պատահարաց՝ առ սակաւ սակաւ անպիտան կացուցանեն գլխովին զհին մատեանս. որպէս եւ փորձիւ տեսաք, եւ ըստ մերում կարի դարման մատուցանել ոչ դանդաղեցաք. երանի՛ թէ յաղթեսցեն մերոց ջանից այլք:

Երկրորդ՝ սիրով յորդոր լինել ստիպիմ, զի ի գալ նորոյ ձեռագրի՝ մի՛ դանդաղեսցի յօրինել իսկոյն զցուցակ գլխաւոր բանից եղելոց ի նմին մատենի, եւ դնել ի սկիզբն նորուն. եւ անյապաղ սփռել զնոյն յընթացս ցանկիս՝ որոշ նշանաւ: Ապա թէ ոչ՝ ի զուր լինի բովանդակ ճիգն ցանկիս. զի թէ ոչ յաւելցին ի սա յետագայ եկեալքն, անպէտ լինի այնուհետեւ գործածութիւն սորա. զի ոչ եւս գտանէ ոք ի սմա զամենայն ձեռագիրս՝ որ առ մեզ, եւ զամենայն գլխաւոր բանս մատենից եղելոց ի գրատան, այլ՝ լոկ զայնս, որք երբեմն էին, այսինքն միայնեւ ցառաջին գրութիւն ցանկիս:

Երրորդ՝ որ կից է ընդ նախընթացին, ի դնել զնորոգ եկեալ ձեռագիր ի կարգի մատենից գրատանս, խնդրեմ՝ մի՛ առանց հարկի փոփոխեսցէ զառաջին կարգ նոցա՝ առ ի գետեղելոյ գյաւելեալն՝ որպէս թէ ի յարմար տեղւոջ դասաւորել կամելով առընթեր նման գրեանց ըստ նիւթոյն կամ ըստ դրից. ապա թէ ոչ՝ բազում դժուարութիւնս կրէ, եւ կամ առ խորշելոյ ի դժուարութենէ՝ յանպէտս զցանկն դնէ: Զի որովհետեւ իւրաքանչիւր մատեան իւրով թուանշանաւ գտանի ի ցանկիս, եւ այն զի՝ կայ ձեռագիր բազմանիւթ՝ որ ի բազում տեղիս յիշատակի յընթացս ցանկին, ի փոխել զտեղի նորա՝ ո՛չ եւս գտանէ զննօղն՝ թէ ո՞ւր եդեալ կայցէ այն գիրք. բայց եթէ անվրէպ նորոգեսցէ գրապետն ի կարգի ցանկիս՝ զթուանշանն խորշից, յամենայն տեղիս՝ ո՛ւր եւ սփռեալ կայր յառաջմէ անուն նոյն գրոց: Եթէ զայս աշխատութիւն առնու յանձն, փոփոխեսցէ՛՝ ո՛րպէս եւ հաճի. ապա թէ դժուարին տեսանէ, մի՛ հայեսցի զնորոգ յաւելեալն զետեղել ի միջին վայրս, այլ՝ զկնի դասեսցէ, եւ կամ գո՛նէ դիցէ ի տեղի այնպիսի գրոց՝ յորում մի եւ երկու եւեթ տարբեր տեսակք բանից գտանին. զի յայնժամ դիւրին լինի նորոգել ընդ նմին յընթացս ցանկի զթուանշանս խորշից:

Զայս բաջ ցուցանէ փորձն՝ ի խնամ ունել գրապետի ծաղկեցուցանել զգրատունն, որոյ յառաջատութեան եւ օր բան զօր առաւելութեան անձկամբ մեծապէս, եւ ակն ունիմք տեսանել: Իցէ՞ թէ յայն ճոխութիւն ընտիր ընտիր եւ յոգնագումար ձեռագիր մատենից հասցէ ըստ ժամանակին, մինչեւ պէտս ունիցի գլխովին նորոգ դասաւորութեան եւ կրկին հաւաքման ե՛ւս ընդարձակագոյն կարգաւորեալ մատենական ցանկի. առ որով մերս աշխատութիւն յոչինչ համարեսցի:

Այլ վասն գործածութեան ցանկիս՝ թէ որո՛վ օրինակաւ դիւրագիւտ լինի աստ խնդրելին, չկամեցաք յաւելուլ առանձին տեղեկութիւն. զի շա՛տ է առ այն գիտելն զեղանակ յօրինուածոյն՝ ըստ որոյ եւ հայեցօղին վարին: Բայց համառօտիւ ասել կամեցեալ, Զոր ինչ եւ կամի ոք գտանել՝ ի խնդիր լիցի զառաջինն անուան հեղինակին, զոր օրինակ Ներսէս Կլայեցի, Ներսէս Լամբրոնացի, Գրիգոր Նարեկացի, եւն. եւ մի՛ ընդվայր զհետ լիցի մակագրութեան գործոց նոցին, զոր օրինակ ի խնդրել զգիրսդ՝ Ցիսուս որդի, Ատենաբանութիւն, Նարեկ, եւն. զի ի սոցունց անդրէն առ մատենագիրն առաքի. բանզի նպատակ մեր այս եղեւ, զի ո՛րչափ եւ գործք գտանին մի եւ նոյն մատենագրի՝ զամենայն հաւաքեսցուք առընթեր անուան նորին հեղինակի: Իսկ զանհեղինակ գործս խնդրելի է ըստ անուան նիւթոցն կամ ըստ մակագրութեան գրոցն. որպէս եւ զվարս սրբոց՝ կամ զպատմութիւնս մասնաւոր անձանց եւ իրաց, որոց յօրինօղք չիցեն յանուանէ ծանուցեալ, առընթեր անուան նորին սրբոյն կամ անձին եւն՝ որոնելի է: Թո՛ղ զայն՝ զի գործածութիւնն ինքնին ուսուցանէ զեղանակ գործածութենանն:

ԻՆՉ ԻՆՉ ԳԻՏԵԼԻՔ Ի ՄԱՍՆԱԻՈՐԻ՝
ՅԸՆԹԱՑՍ ՄԱՏԵՆԱԿԱՆ ՑԱՆԿԻՍ

ա.– Ի սկիզբն իւրաքանչիւր գրոց յաւելաք ի կարգի ցանկիս ծանօթական տեղեկութիւնս ինչ որչափ ինչ յայժմուս մարթացաք ունել ծանօթութիւն՝ վասն ժամանակի յօրինուածոց նոցին ի ծանօթ կամ յանծանօթ մատենագրաց. զորմէ երբ առաւելագոյն ինչ ստացին հմտութիւն յետագայք՝ ընդ նմին յաւելցեն եւ զրացատրութիւնն առընթեր կամ ուղղագրեսցեն: Նոյնպէս ջանացաք առընթեր իւրաքանչիւր հեղինակաց նշանակել զդար նոցա եւ զվիճակ աստիճանին կամ զայլ հանգամանս՝ առ որոշելոյ յայլոց համանուն անձանց. եւ որոց չէաք գիտակ՝ ընդ անյայտս դասեցաք. որք թերեւս ըստ ժամանակին ի յայտնութիւն եկեսցեն. եւ ըստ այնմ կարգեսցին յընթացս գործոյս. որպէս զի որք ցանկանն գիտել որոշակի զժամանակ եւ զգործ իւրաքանչիւր մատենագրաց՝ իբրեւ գործի ի ձեռս ունիցին զմատենականս ցանկ:

բ.– Առ որոշելոյ՝ թէ այս ինչ գործ իցէ այսր կամ այնր հեղինակի, միշտ փոյթ կալաք ստուգել ի համեմատութենէ վերնագրաց եղելոց յընտիր եւ ի հնագոյն օրինակս, եւ միանգամայն ի վկայութենէ այլոց մատենագրաց եւ նախնի պատմաբանից: Եւ թէպէտ անուն հեղինակին բազում անգամ պակասի ի խորագիրս, կամ շփոթ իմն մակագրութեամբ առաջի դնի, այլ մեք երբ գտաք ի միում անստգիւտ օրինակի զորոշ անուն հեղինակի, ընդ նովին դասեցաք եւ զայլ օրինակս նոյն գործոյ՝ թէպէտեւ անվերնագիրս կամ այլազգ մակագրեալս. որպէս եւ նշանակեալ է մեր ուրեք ուրեք՝ թէ յայս ինչ օրինակի չի՛ք անուն հեղինակի, եւն: Այլ զայս տեղեկութիւն ո՛չ միշտ երկրորդեցաք, զի գրեթէ յամենայն տեսակս գրոց եւ բանից գտանի այսպիսի տարբերութիւն կամ պակասութիւն: Շա՛տ է բննասիրաց՝ առ ձեռն պատրաստ գտանել ի ցանկիս, թէ բանի՞ օրինակք կայցեն առ մեզ մի եւ նոյն գործոյ. այլ թէ յո՞րս ի նոցանէ գտանիցի անուն հեղինակին արձանագրեալ ի խորագրի՝ եւ յորս ոչ, հարկն տայ նոցա անձամբ հայիլ յայն օրինակս, եւ լինել վերահասու: Թո՛ղ զայն՝ զի ո՛չ լոկ ի վերնագիրս պարտ է զաչս յառել, այլեւ ի վերջաբանութիւնս եւ ի սկզբնաւորութիւնս իրիք իրիք գլխաւոր բանից՝ մանաւանդ թէ եւ յընթացս ողջոյն մատենին հա՛րկ է երբեմն խոյզ եւ խնդիր առնել՝ առ ստուգելոյ զհեղինակն. որով եւ ստէպ յաջողի ստուգագոյնս ինչ իմանալ՝ քան զոր վերնագիրն ցուցանէ. քանզի եւ վերնագրաց զգուշութեամբ պարտ է հաւատս ընծայել, մանաւանդ երբ չեն գրեալ ի դիմաց հեղինակին խոնարհական եզերօք կամ անսեթեւեթ բանիւք, այլ՝ ըստ հանոյս գրչաց ներբողական բարդաբանութեամբ կարգեալ:

գ.– Ո՛ւր ուրեք դնին յընթացս ցանկիս առընթեր իւրաքանչիւր գրոց եւ բանից՝ կարմրագիր այբուբենիւ, կամ հայերէն թուանշանիւ ըստ կարգի՝ այսպէս *ա. բ. գ. եւն*, յայտ առնեն՝ թէ այնչափ թուով օրինակք են մի եւ նոյն գործոյ յայլեւայլ ձեռագիրս, որք առընթեր նշանակին՝ հանդերձ թղթահամարով՝ եւ թուանշանաւ խորշից գրատանս: Եւ թէպէտ մարթի հանդիպիլ՝ զի իրօք ոչ սակաւ տարբերութիւնք իցեն ընդ այս եւ ընդ այն օրինակ, բայց չէ՛ր մեզ անկ մի առ մի երկրորդել առ ետեղ՝ թէ որո՞վ տարբերին յիրերաց: Այլ այսու ամենայնիւ երբ տեսաք երեւելի տարբերութիւն՝ մինչեւ երեւիլ, թէ այլեւայլ գործք իցեն, ոչ զանց արարաք յիշատակել՝ թէ այլ եւ այլ օրինակս այսոքիկ՝ բազմօք տարբերին յիրերաց, եւ կամ թէ վասն անորոշ գոլոյ իրացն՝ համախումբ ի մի վայր դասեցաք. զոր եւ ինքնին իմանան նայեցօղք՝ դիտելով զընթացս հաւաքմանս:

դ.– Զիւրաքանչիւր ձեռագիր մատեան իւրք իւրք որոշ անուանակոչութեամբ յորջորջեցաք՝ ի յիշատակելն զնոյն ստէպ յընթացս ցանկիս, հայելով յայն ինչ՝ որով գլխաւորաբար կացուցանի այն ինչ ձեռագիր եւ յարաձուանի, թէեւ կայցեն ի նմին եւ այլ տարբեր բանք. զոր օրինակ ի միում մատենի կան մեկնութիւնք բանից Գրիգորի աստուածաբանի՝ որ յաղագս առասպելացն հեթանոսաց յիշատակելոց ի նմանէ. կան ի նմին եւ պատճառ եւ մեկնութիւն

բարձրացուցէ՛ք ճառին. եւ ժամանակագրութիւն Սամուէլի երիցու. եւ այլ եւս բանք: Արդ՝ ի կոչել մեր զայս մատեան հնագիր յայլեւայլ տեղիս, զորոշագոյն յարանուանութիւնն ի կիր առաք, յորջորջելով՝ հին օրինակ Սամուէլի երիցու. նոյնպէս կոչեցաք՝ այլ օրինակ Սամուէլի երիցու զմիւս եւս ձեռագիր, յորում կան թուղթ Ներսեսի շնորհալւոյ, եւ դատաստանագիրք Մխիթարայ գօշի, եւ ժամանակագրութիւն Սամուէլի, եւ այլ եւս բանք: Որպէս զի թէեւ այլայլեսցի ժամանակաւ թուանշան խորշից յայլեւայլ տեղիս՝ ո՛ւր եւ յիշի ի ցանկիս այն գիրք, եւ ո՛չ գտցի յայն խորշ՝ ուր նշանակի լինել, ի ձեռն որոշագոյն անուան նոյն գրոց դիւրագիւտ լինիցի: Եւ յայսպիսի զգլխաւոր տեղեկութիւնն՝ զոր արժա՛ն էր տալ վասն իւրաքանչիւր ձեռագրի, միայն յայնմ վայրի եդաք՝ ուր է սեպհական տեղի իւր, այսինքն առընթեր անուան երեւելի հեղինակին կամ գործոյն, եւն. նոյնպէս եւ զթուական եւ զտեղի գրչութեանն՝ անդ եւեթ նշանակեցաք հասարակօրէն. նմին իրի որ ոք տեղեկանալ կամի ինչ զայնմ մատենէ՝ անդանօր պարտի խնդրել:

ե.– Ջանացաք ընդօրինակել ի ցանկիս զհարազատ յիշատակարանս իւրաքանչիւր ձեռագրի՝ ըստ գլխաւոր բանիցն, որք հային ի ժամանակն եւ ի տեղին գրչութեան, եւ ի գրողն եւ ի ստացողն, եւն. զի դիւրաւ հասու լիցին բանասէրք հանգամանաց առաջիկայ մատենին՝ ո՛չ մերովս բանիւ, այլ՝ բնիկ նշանակօք գրչին. թո՛ղ զայն՝ զի կասկածէաք, թէ առ սակաւ սակաւ անընթերցանելի լիցին ի կարգի նոյն գրոց այն կարեւոր տեղեկութիւնք՝ հնանալով կամ մաշելով, եւ կամ որ զգուշալին է՝ ի բաց անկանելով: Եւ յաղագս այսորիկ փոյթ կալաք՝ նիւթապէս եւ տառ առ տառ օրինակել՝ անայլայլակ պահելով զվրիպանս գրչաց. մանաւանդ զի սովաւ ծանուցանի հմտութիւն կամ անհմտութիւն գրողին, եւ ըստ նմին կշռադատի հանգամանիք մատենին. յորս է զի առաւել հաւատալի է անհմուտ եւ պարզամիտ գրչի՝ քան գիտնաւորի, հայելով ո՛չ ի բառագրութիւնն՝ այլ ի բանիցն անայլայլութիւն: Անփոփոխ պահեցաք եւ զգրչութիւն տառիս *աւ*, կամ *օ*, որպէս եւ գտաք դրոշմեալ ի յիշատակարանս գրչաց. որ տայ տարացոյց հնութեան կամ նորութեան մատենին. միանգամայն եւ յայտ առնէ՝ թէ յո՞ր դարս սկիզբն եղեւ կիրառութեան նշանագծիս *օ*: Եւ եթէ տեսանես ի մի եւ ի նոյն յիշատակարանի անխտիր գրեալ ի մէնջ *օ* եւ *աւ*, մի՛ կարծեր վրիպակ ինչ ի սովորական գրութենէ լեալ, այլ՝ զգուշութեամբ զգաղափարին գրչութիւն պահեալ. բայց եթէ յակամայս սխալանաց: Միայն կետադրութեան ոչ կարացաք ուշ ունել. թո՛ղ զի բազումք ի գրչաց իրր անկէտ վարին:

զ.– Առ անվրէպ որոշելոյ՝ թէ այս ինչ բան արդեօք բնիկ գրչի՞ն իցէ, եթէ այլոյ, բազում զգուշութեամբ դիտեցաք ի նմանութիւն եւ ի յանմանութիւն գրոյն՝ որ ի կարգի մատենին: Այլ ի վերայ այսր ամենայնի՝ հանդիպի երբեմն, զի տարբեր իցէ գրչութիւն յիշատակարանի, բայց ի նոյն ժամանակս գրեալ յայլմէ գործակցէ նոյն գրչին, կամ յառաջին ստացողէ մատենին. եւ եւս ի նոյն գրչէ դոյզն ինչ տարբեր գրչաւ յայլում ժամանակի դրոշմեալ. եւ առ այս պա՛րտ է բաջ դիտել զհնութիւն գրոյն եւ զձեւ ասացուածոյն: Ապա թէ ոչ՝ զգուշալի է յոյժ, զի մի՛ բան յետին ստացողաց՝ կարծեսցի լինել հարազատ գրչին բան. քանզի տեսանեմք, զի ոմանք յանհաւատարիմ ստացողաց եւ ի տխմարաց՝ էնրեալ են երբեմն զանուն գրչին կամ առաջին ստացողին, եւ զիւրեանցն դրոշմեալ. որպէս եւ ոմանք զթուականն այլայլեալ, կամ զանուն քաղաքին փոխեալ, եւն. թո՛ղ զայլս ի յանդգնելոց՝ որք գլխովին ի բաց կտրեալ են զյիշատակարանս, եւ կամ այլօրինակ խանգարումն ի վերայ ածեալ: Եւ զայսր անտեղութեան զփորձ առեալ նոցին իսկ գրչաց կամ ստացողաց՝ բազում ուրեք յուշ առնեն գանգատանօք:

է.– Ո՛ւր ուրեք արձակ գրի ի յիշատակարանս *ստացող գրոյս*, այն է առաջին ստացողն. այսինքն նա՝ որ ծախուի իւրովի գրել տուեալ է զայն գիրք, կամ ի խնդրոյ եւ ի վայելումն նորին է գրեալ. մինչեւ նոյն իսկ գրիչն՝ երբեմն ստացող զանձն անուանէ, երբ ի պէտս իւր օրինակեալ է զայն գիրս: Իսկ այլք յետինք կոչեն զանձինս վերջին ստացող, կամ այլով իւիք

նշանաւ յայտ առնեմ՝ թէ ոչ եմ առաջին ստացող: Զայս բարւոք պարտ է դիտել. զի երբեմն զայդպիսեաց կախի որոշումն հնութեան եւ ոչ հնութեան մատենին:

ը.– Ի յիշել մեր ընդհանրապէս՝ թէ այս ինչ ձեռագիր է հին կամ նոր, ո՛չ լոկ յարտաբին երեւոյթն հայելով որոշեցաք, այլ յաւէտ զձեւ գրչութեանն դիտէաք, զի եւ գտանի իսկ ձեռագիր հինգ եւ վեց հարիւր ամաց՝ մաքուր պահպանութեամբ անվնաս պահեալ, եւ ընդ հակառակն՝ երկերիւր եւ երեքհարիւր ամացն՝ առ փտութեանն իբր հնագոյն երեւեալ. թո՛ղ եւ զտարբերութիւն թխագոյն եւ ջինջ թղթոյն. վասն որոյ առաւելապէս պա՛րտ է հայիլ ի ձեւ եւ յընթացս գրչութեան, որ դարուց ի դարս ունի խտրութիւն: Բայց եւ զայն յայտ առնեմք, զի բազում անգամ հին եւ նոր կոչեցաք ըստ համեմատութեան այլում հնագոյն կամ նորագոյն օրինակի՝ որ առընթեր յիշի. սոյնպէս իմա՛ յոլովակի եւ զմեծադիր կամ զփոքրադիր ասելս մեր՝ բաղդատութեամբ դրից այլոց մատենից:

բ.– Փոյթ կալաք անմոռաց նշանակել առընթեր իւրաքանչիւր մատենից՝ ի վերջ կուսէ փակագծիւ՝ եւ զանուանս այնոցիկ, որոց տուեալ իցէ մեզ յիշատակ՝ կամ բերեալ ի վանս մեր զայն գիրս. զի թէպէտ եկեալ կայ յիշատակ նոցին ի մատեանսն անդ, այլ կամեցաք փոխագրել զնոյն եւ ի կարգ ցանկիս՝ առ անկորուստ մնալոյ: Կային եւ ոչ սակաւ ձեռագիրք, որոց չգոյր յիշատակ. եւ յայսցանէ զոմանս հարցփորձիւ ստուգեալ նշանակեցաք, եւ զայլսն անորոշ թողաք. որք եւ եմ հասարակօրէն բերեալքն ի նախնի ծերունեաց մերոց՝ յաւուրս բարոզութեան իւրեանց: Իսկ թուականն՝ զոր եդաք վասն տարւոյն եւ ամսոյն յիշատակեալ գրոցս, յայտ առնէ զժամանակն՝ յորում հասեալ է այն ինչ գիրք ի ձեռս մեր՝ ի վանս սրբոյն ղազարու, որ ի վենետիկ քաղաքիս, թէեւ կանխագոյն տուեալ իցէ յումեքէ մեզ յիշատակ ի ձեռն մերայոց յայլում քաղաքի. զոր թէ գտաք որոշակի, ուրոյն եւս նշանակեցաք զժամանակ տալոյն՝ եւ զժամանակ հասանելոյն ի ձեռս մեր:

ժ.– Իսկ թիւ ձեռագիր մատենից համօրէն՝ եղելոց ի գրատան աստ, ի ժամանակին՝ յորում յօրինեցաւ զառաջինն այս ցանկ մատենական, էր իբր 600 եւ աւելի եւս, ընդ փոքր եւ ընդ մեծ՝ ընդ նոր եւ ընդ հին: Է՝ որ յաւուրց անտի բարեյիշատակ եւ երջանիկ հիմնադրիս մերոյ՝ հարանց հօր, մեծին Մխիթարայ Աբբայ հօր, եւ բազում այն է՝ որ յաւուրս արժանաժառանգ յաջորդի նորուն՝ գերյարգոյ րաբունապետիս՝ Ստեփաննոսի աբբայի մելգոնեան, հաւաքեալ եւ ստացեալ՝ կէս մի տուչութեամբ բարեպաշտից ի յիշատակ, եւ կէս մի աշխատասիրութեամբ եւ ծախիւք մերայոց. որպէս փոքր ի շատէ ունիս իմանալ յընթացս բովանդակ ցանկիս: Որոյ սկիզբն եւ գլխաւորումն ըստ մերում կարի՝ հայի ի պայծառութիւն գրատանս՝ եւ յօգուտ ուսումնասիրաց՝ եւ ի դիւրութիւն գրագիտաց, կարգեալ ի փառս ամենափրկչին, եւ ի պատիւ օրհնաբանեալ մօր մերոյ՝ սուրբ Աստուածածնի:

Արդ՝ սկիզբն եղեւ յօրինուածոյ՝ առաջնոյ ցանկիս, որպէս եւ երկրորդին եւ երրորդին, հանդերձ կարգաւորութեամբ գրատանս, յամի կենարարին 1791 եւ ի յաթեթեան տոհմիս տոմարի ոմն անմիջապէս զկնի սրբոյ Զատկին: Նոյն եւ գլխաւորումն՝ ի յաջորդ ամի 1792 ոմն նախ քան զաւուրս պասեքի: Իսկ գրչութիւն այսր օրինակիս իբր մաքուր՝ սկզբնաւորեցաւ ի դեկտեմբերի 20 յաւուր յիշատակի սրբոյն Աբգարու թագաւորիս մերոյ, որով եւ ցանկս սկսանի, եւ աւարտեցաւ ի մարտի 1: Օրինակեալ ծագէ ի ծագ ի մէջ գրատանս, ի ձեռն նուաստ հաւաքողի բանից եւ փցուն գրչիս

Տրուպ Հ. Մկրտչի ավետեան,
անարժան որդւոյ միաբանութեանս:

Կանոն հայելոյ յայս մատենական ցանկ ձեռագրաց, ուր խնդրելի է անուն հեղինակին՝ բաց գործոյն:

Փոյթ գտանես՝	զոր աստ խնդր	րես,
Թէ գՀեղինակ՝	գրոյն զըն	նես,
զի գործն երբէք՝	չերեւի	քեզ,
Թէ գՀեղինակն՝	առնես ան	տես:
Ապա Թէ նախ՝	ի գործ դի	մես,
Թերեւս դերեւ՝	ինչ ելա	նես.
կամ Թուղթ յոլով՝	դարճուցա	նես,
զի տեսանես՝	Թէ զանո՛ւն	Տե՛ս:
Իսկ ուր գործն է՝	անհեղի	նակ,
կամ ծանուցեալ՝	այլօրի	նակ.
անուն նիւթոյ՝	որ հասս	րակ,
անդէն լիցի՝	քեզ օժան	դակ:
Այլ Թէ ի մէնջ՝	ինչ առան	ցանք,
լե՛ր կարեկից՝	որպէս գի	տակ,
զոր ինչ էաք՝	արդեամբք ցու	ցաք,
բազմավրէպ՝	մարդիկ տը	կարք:

1206

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Ա.

Ձեռ. թիւ 5։ – *Ոկի* = 1218

ՈՒՂԹ 424։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 25 × 35։ – ՍՏՈՒԱՐՈՒԹԻՒՆ 12 սմ.։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (17×27), իւրաքանչիւր սիւնակ՝ 7,5×25։ Թղ. 421–424՝ միասիւն (20×26,5)։ – ՏՈՂՔ 27։ – ԹԵՐԹՔ թղ. 1–40՝ Ա–Լ.Դ×12 (Ա, ԺԸ՝ 10 թղ., Լ.Դ՝ 8 թղ). թղ. 401–424՝ չէ նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ արդի, դեղնորակ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ վատ. մնացած է խոնաւութեան մէջ, յատկապէս կոնակի կողմէն, որ ջուրը թափանցած է ամբողջ բնագրին մէջ եւ անընթեռնլի դարձուցած բնագիրը. առաջին թուղթերուն վրայ կը նշմարին սակաւ տառեր։ Գեղեցիկ եւ պատկառելի Ձեռագիրս խոնաւութեան հետեւանքով կորսնցուցած է իր փայլը՝ անդարմանելի կերպով։ – ԳԻՐ երկաթագիր՝ խառն բոլորգրով։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՒՔ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ՝ կարմիր թանաքով են։ – ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐՔ շուրջ յիսուն հատ, ամենապարզ զարդերով, բնագրին թանաքով գծուած, եւ կամ կարմիր ու դեղին մելանով. իրենց պարզութեամբ ունին յատուկ հմայք եւ գեղեցկութիւն։ – ՆԿԱՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 112բ, 114բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՈԿԷ – 1218։ – ԳՐԻՉ կամաւոր կերպով ծածկած է անունը, սակայն կը յայտնէ թէ Բահանայ մըն է։ – ԾԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ երկու եղբայրներ՝ Ստեփաննոս եւ Սարգիս վարդապետներ։ – ՏԵՂԻ Հաղբատի վանք։ – ԾԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բազմաթիւ, բոլորն ալ բնագրին գրչութեամբ. յատկանշական է թղ. 350բ. յիշատակարանը, որ կարեւոր է Տօնապատճառիս պատմութեան համար։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ստացեալ վասըն գրատան Մխիթարեանց ի Վենետիկ, ի Տ. Դաւթէ Տ. Յոհաննէս Շահինեանց. փոխանակեալ ընդ (տպագիր) Խորենացւոյ. 1829, Յուլիսի 21, Տփխիզ։ Վ. Հ. Եփրեմ Վրդ.ն մեր Սեթեանց ի ճանապարհորդութեան իւրում յաշխարհս Հայաստանեայց, ստացաւ զմատեանս վանացս, որ եւ ժամանեաց առ մեզ յամի տեառն 1831 ի 16 Դեկտեմբերի»։

Մատեանս է ընտիր եւ հնագիր Տօնապատճառ, յոյժ փճացած զօրաւոր խոնաւութեան պատճառով. բազմաթիւ թուղթեր անընթեռնլի են։ Փակագծի մէջ կը դնենք մեր կողմէ աւելցուած խորագիրները, խղճամիտ կերպով փրկելով կարելին։ Ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Թղ.* 1ա–6ա. «(Բանիւ յաղագս մարդեղութեան բանին, յաղագս աւուր Աւետման, Ծննդեան եւն.)։

Իւրաքանչիւր թուղթէ հաղիւ կարելի է կարդալ ստորին տասը տողերը, որոնցմէ ահա նմոյշներ.

Թղ. 1ա. «Զճակոբոսիւ զանց արարեալ եղբայր կոչեցաւ եւ վկա...»։

Թղ. 2ա. «Ե. Յակովբաւ զառաքեալսն եւ զաւետարանիչսն ճշմարիտ մարդեղութեան իւրոյ եւ միութեան վկայս կացոյց»։

Թղ. 3ա. «Հին եւ նոր գանձիւ լցեալ զըտուն իւր տանուտէրն, ունելով կոյսս եւ ողջախոհս»։

Թղ. 4բ. «Ով յիմարութիւն հերեսիովտացն, յորժամ Մովսէս լերինն ի խորհուրդ ածէր զժողովուրդն»։

Թղ. 5բ. «Եւ արդ աստի մինչեւ ծնունդսրի Զն եւ ի Տբեթի Ա, եւ ի Հռոմ Ժ, եւ աւրն հինգշաբաթի»։

2. *Թղ.* 6ա. «Սարկաւագին. *Ի յարութենէն Քրիստոսի մինչեւ ցԲեկտոր եպիսկոպոսն Հռոմայեցւոց, որ էր Գժերբորդի Հռոմ քաղաքի յետ Պետրոսի*» (կիսատ)։

3. *Թղ.* 12ա. «(...տեառն Յովհաննու Ոսկեբերանի. *Եւ եկն Սամու(էլ...)*»։

Թղ. 12բ. «Դաւիթ բազում իրաւք աւրինակ էր Քրիստոսի, խարտեաշ, այսինքն կարմիր եւ սպիտակ կարմրութիւն զաստուածութիւն եւ սպիտակութիւնն զմարդկութիւնն, զոր միացոյց ընդ իւրում աստուածութեանն» (կիսատ)։

Թղ. 15բ. «Եւ զինակիր նորա առաջի նորա երթայր, ձայնեաց ի ճակատն իսրայէղի եւ ասէ»։

Բովանդակութիւնն է Ա Թգր., Գլ ԺԶ եւ յայլորդ գլուխները, ուակից բառացի մէջբերումներ կը կատարուին եւ կը տրուի մեկնութիւնը։ Թղ. 23բ կայ վերջին հատուած մը. «Այսպէս եւ Քրիստոս յերկրի զքահանայութիւն, զմարգարէութիւն եւ զթագաւորութիւնն, նմա փառք յաւիտեանս. ամէն»։

4. *Թղ. 23բ. «Սուրբ հայրապետացն Աբգանասի, Յովհաննու Ոսկէ(բերանի), Պրոկղի, Նեփտաւի, Եփրեմի ասացեալ ի սուրբ նախասարկաւագն»։ – Վերջ Թղ. 40բ։*

Բնագիրը, որ մեկնութիւն մըն է Գործք Առաքելոցի Ստեփաննոսի մարտիրոսութեան, կը ներկայանայ անկատար, անընթեռնլի բազում մասերով։ Կու տանք հատուածներ միջանկեալ տեղերէ՝ ուր յատակ կը կարդացուի.

Թղ. 23բ. «Պայծառ եւ նորահրաշ է խորհուրդ տաւնիս...»։

Թղ. 24բ. «Սա նախասարկաւագ ընտրեալ մեծի քահանայապետին եւ պատարագին...»։

Թղ. 25բ. «'Ստեփաննոս լի հաւատովք'. տեսանե՞ս զյեւթեանց սա էր նախապատուեալ...»։

Թղ. 26բ. «Նահատակեալ հոգւով սրբովն ի վերայ ուրացողաց...»։

Թղ. 29ա. «Կացուցին սուտ վկայս, պարտաւորելով զանմեղ եւ զանարատ անձնն...»։

Թղ. 33բ. «'Դուք հանապազ հոգւոյն սրբոյ հակառակ կայք'. յարէ եւ զբանս իւր ի մարգարէիցն...»։

Թղ. 37ա. «Ով նախաշաւեղ կարապետին մարտիրոսաց գնդին, որ իբր մատամբ եցոյց...»։

Թղ. 39ա. «'Կարղայր մեծաձայն եւ ասէր, տէր Քիստս ընկալ զոգի իմ'. յորդորէր զնոսա ի հաւատսն Քրիստոսի...»։

Վերջ Թղ. 40բ. «Գլխատեալ վասն անուանն Քրիստոսի, որպէս եւ երանելին Ստեփաննոս վկայ Քրիստոսի, որ պարգեւէ տաւնողացս մեզոց թողութիւն, եւ նմա փառք յաւիտեանս»։

5. *Թղ. 40բ. «Գիւտ ձշախարաց սրբոյն Ստեփաննոսի.. որ ինչ Նեկտարիոս.. Ըստ աւրինացն»։*

Բնագրին առաջին տողը հազիւ կը կարդացուի, իսկ յայլորդ մասերէն կու տանք հատուածներ.

Թղ. 40բ. «Խնդրեցին յառաքելոցն զմարմին երանելոյն, եւ առեալ (ի ժ)ամանակին ի գիշերի...»։

Թղ. 41ա. «Այր ոմն ծաղկեալ իմաստութեամբ եւ կատարեալ առաքինութեամբ պաշտէր քահանայական սպասաւորութեամբ...»։

Թղ. 46ա. «Եւ այսպիսի աքանչելեաւք եւ փառաւորութեամբ հայրապետքն եւ ժառանգաւորքն եւ բազմութիւն շուրջ կալով զկառաւքն, հասին մինչեւ ի տեղին յորում կոստանդիանոսի ապարէզ անուանի, եւ անդէն լուծեալ ջորիքն...»։

Վերջ Թղ. 47ա. «Արդ եւ մեք եղբարք բարիոք յաւժարութեամբ կատարեսցուք զյիշատակ սրբոց վկա(յ)ից, մանաւանդ զերից երանելոյն զՍտեփաննոսի, որ է անդրանիկ ամենայն մարտիրոսաց գնդին, զի նոցին պսակացն արժանի լիցուք շնորհաւք եւ մարդասիրութեամբ տեառն մերոյ եւ փրկչ(ին)»։

6. *Թղ. 47բ. «Ցիշատակ Պետրոսի եւ Պաւղոսի, Յովհաննու աւետարանին մեկնութեանէն. Ասէ ցնոսա Յիսուս, եկայք ձաշակեցէք, եւ ոչ ոք յաշակերտացն իշխէր հարցանել թէ դու ով ես»։ – Վերջ Թղ. 52ա։*

7. *Թղ. 52ա. «Անանիայի վարդապետի ի խորհուրդ կատարման սուրբ առաքելոյն Պետրոսի. Իսկ երանելին Պետրոս հասեալ ի տեղի կատարմանն պատարագիլ ի վերա(յ) խաչին հաւր ի հաւտ անուշից, եւ կացեալ առաջի խաչին, լցեալ հոգւովն սրբով կամեցաւ յայտնել զխորհուրդ խաչին»։ – Վերջ Թղ. 59ա։*

8. *Թղ. 59ա. «Տեառն Յովհաննու Ոսկեբերանի ի Գործոց մեկնութենէն, յաղագս Ցակոբա(յ). Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ. կարգ ժամանակի եւ թագաւորաց պատահել սովորութիւն է գրոց. արդ Հերովդէս արքա(յ). սա ոչ էր նայ որ առ Քրիստոսիւ զմանկունս կոտորեաց եւ ոչ այն որ զՅովհաննէս գլխատեաց»։*

9. *Թղ. 61բ. «Տեառն Յոհաննու (Ոսկեբերա)նի, Յովհաննու աւետարանի մեկնութենէ, վասն Յովհաննու աւետարանչին. Դարձաւ (Պետրոս եւ) ետ(ես) զաշակերտն զոր սիրէր Ցիսուս...»։ – Վերջ Թղ. 64ա. «Էր աղագաւ ոչ գրեցին զամենայնն. ասէ, զայս ածեալ գմտաւ թէ ոչ ոք հաւատայ այս ճառելոցս, նաեւ ոչ բազմացն դնէ ուշ, իսկ որ զայս ընդունիցի կարաւտ եղիցի եւ այլ բանիցն որ յաղագս հաւատոց»։*

10. Թղ. 64ա. «Պատճառ սուրբ աւետարանին Ցովաննու, վասն Ցոհաննու. *Որք արտաքին հանդիսիցն լինին տեառդք, յորժամ զբռնամարտիկ ոք մեծազաւր ի բարեկամաց եւ սիրելեաց պակասել տեսանեն կամ լսեն, համագունդ ի վերայ դիմեն*»:

11. Թղ. 72ա. «Պատճառ ընթերցուածոց Սամուէլի եւ Պաւղոսի եւ այլոց սուրբ վարդապետաց. *Արդ սկիզբն եւ գլուխ ամենայն տաւնից տէրունականաց տնաւրէնութիւն որդւոյն Աստուծոյ, տաւն ծննդեան եւ յայտնութեան տեառն, զի որպէս իսկզբանն խորհուրդ առեալ հայր*»:

12. Թղ. 75ա. «Իսկ յերեկուընն Ցուդուաբի ի Ե ժողովին հովուացոց. *Այսինքն եկեղեցի· այս յայտնէ մեզ զժողովելն յանճառագործ խորանն վերինն Երուսաղեմի, եւ նախ սաղմոսէ եկեղեցի հեթանոսաց երգելով*»:

13. Թղ. 85բ. «Ցոհաննէսի Տարաւնացոյ եւ այլոց վարդապետաց. *Ցառաջին աւուրն ասաց Աստուած եղիցի լոյս· ասա լոյսն ի հ(..) կոյսն ծա..*»:

Թղ. 88ա. «*Ի յերկրորդում աւուրն արար Աստուած զհաստատութիւնն եւ զլրեղէն յարկըն որ ոչ ի չորից նիւթոց է...*»:

Թղ. 91ա. «*Եւ ծառն գիտութեան բարւոյ եւ չարի, աւրինակ աստի կենացս, եւ որպէս Ադամ ճաշակեաց ի ծառոյն գիտութեան...*»:

Թղ. 93բ. «*Ցորրորդ աւուրն արարչութեանն զլոյսն երից աւուրցն, որ ցան եւ ցիր ունէր զբնութիւնն, ժողովեաց եւ ելից ի տարր արեգականն*»:

Թղ. 98ա. «*Աւա՛ղ իմոյ տկարութեանս, քանզի իմէ նախահաւրն զպատուիրանն մոռացաւ եւ պարտեցաւ դառնութեան ճաշակովն*»:

Թղ. 102ա. «*Ուրբերորդ աւրն կանոն ի յարութեանն կատարի, զի զկնի եւթներորդ դարուն հանգստեան ի յերկրի արքայութեան*»:

14. Թղ. 104բ. «Ցաղագս գալստեանն Քառասնաւրեայ(յ) ի տաճարն, երանելոյն Ցովհաննու Ոսկեբերանի եւ Նփրեմի, Կիւրղի եւ Բարսղի եւ այլոց սուրբ վարդապետաց. *Իբրեւ լցան աւուրք սրբութեան նոցա ըստ աւրինացն Մովսէսի. կին ոք յորժամ սերմ առիցէ եւ ծնցի արու, կայցէ աւուրս քառասուն ի վերայ սրբութեան դաշտանն*»: – Վերջ Թղ. 119բ. «*Ըստ Ցովհաննու ոչ չափով տայ հայր որդւոյ զհոգին, զի ոչ տայ եւ ոչ չափէ, զի ոչ չափի ի հաւրէ որդի այլ համապատուականից է եւ բնակզրակից եւ էակից հաւր, լիով յերկրի եւ բովանդակ յերկինս, որում փառք այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն*»:

15. Թղ. 119բ. «Ընդէր ասէ եւ զհաւսն ոչ հոշեաց. *Առակէզ հինգերորդ եւ ըզշրջաբերական բնութիւնն, յորմէ առաջինքն ասեն կատարել զերկինն, քանզի չորք որ ասին տարերք խառնուածք են առաւել քան զտարերքն*»:

16. Թղ. 120ա. «Սուրբ վարդապետին Ցովհաննու Ոսկեբերանի եւ (Ա.Ա)Ցիա(յ)ի ասացեալ (ի Ցովնան մար)գարէն. *Մարգարէիցն նախատինս դնէին իսրայէղացիքն, զի յորժամ յանդիմանէին զնոսա մարգարէքն հնազանդել օրինացն տեառն եւ սպառնային զերութիւն, սով, կակղացուցանել զխստութիւն սրտից նոցա*»:

17. Թղ. 126ա. «Պատճառ Առաջաւորաց պահոցն. *Արդ առաջաւորացն պատճառք բազում են, բայց զսակաւն ասասցուք ուսումնասիրաց*»:

18. Թղ. 129բ. «Հարցումն. *Է՞ր ոմանք յաւուրս աղուհացիցն ուտեն ի հայոց եւ ոմանք ոչ*. Պատասխանի. *Զի թագաւորն յունաց Հերակղ ժողով արար ի Կարնոյ քաղաք*»:

19. Թղ. 130բ. «Վասն երախա(յ)իցն ընթերցուածոցն մեկնութիւն. *Բարսեղ առաջ վարդապետն այսպէս հրամայեաց, մինչ կիւրեղ Երուսաղեմի հայրապետն զծննդեան եւ զյայտնութեանն եւ զմկրտութեանն խորհուրդն կատարէր, ուրանուր բազմութիւն հաւատացելոցն ժողովեալ էին ի կատարել զտաւնն, ամենայաղթ սուրբ նշանն փայլեաց*»:

20. Թղ. 137ա. «Պաւղոսի եւ Սամուէլի եւ Գրիգորի եւ այլ վարդապետաց յաղագս Խ.որդաց (Քառասնորդաց). *Ցաղագս խընդրոյ ընթերցուածին առաքեաց Կիւրեղ յԱղեքսանդր քաղաք առ Պետրոս եւ զառաքելոյն Ցակոբա(յ) եղեալ ընթերցուածն խնդրեաց, եւ նորա գտեալ ի վանսն Անտոնի, առաքեաց առ սուրբն Կիւրեղ յԵրուսաղէմ*»:

21. Թղ. 132ա. «Մեկնութիւն ընթերցուածոցն. *Մերձեալ է արքայութիւնն Աստուծոյ եւ ի ներքոյ վարագուրացն ծածկին պահողացն անճինք*»:

22. Թղ. 142բ. «Իսկ առաջին ուրբաթն յերկրորդ աւր(իմաց). *Զի ի ուրբաթու ի Զ. ժամու Ադամ ա՛ռ զկենդանութիւն եւ ուրբաթու ընկալաւ զաւրէնս*»:

23. Թղ. 146ա. «Երկրորդ շաբաթուն ընթերցուածն ի Թագաւորութենէն. *Այր մի էր յԱրեմաթեմայ ի Նասիփ, բնակութիւն է կամ գեղ, ի լեռնէ բարձանց ի Նասիփ Եփրեմի*»։

24. Թղ. 147ա. «Իսկ ի յերկրորդում աւուրն. *Նստաւ կինն եւ սնոյց զորդին իւր երամենաւ զուարակաւ, Գիամեայ մկրտութիւն կամ երեք ամն զկնի մկրտութեանն*»։

25. Թղ. 149ա. «Զորեքշաբթու կանոնն ի Սիոն կատարի. *Բազում աւրինակ տպաւորեաց Մովսէս զՔրիստոսի, իբրեւ մեծացաւ Մովսէս ի կատարումն հասակի շրջեցաւ առ որդիսն իսրայէղի, որպէս Յիսուս Լ.ամեայ շրջէր*»։

26. Թղ. 150ա. «Հինգշաբաթու աւուրն կանոնն ի սուրբ յարութեանն կատարի. *Եւ Հեղի ծերացեալ էր, որ նշանակէր զբարձումն հնոյ քահանայութեանն, որպէս Պաւղոս ասէ, որ հնանայ ծերութեամբ մերձ է յապականութիւն*»։

27. Թղ. 152ա. «Իսկ ուրբաթու ի Սիոնի ժողովին. *Զի Սիոն հնոյ աւրինակ եւ նորոյս ճշմարտութիւն, հնոյն աւարտ եւ նորոյս սկիզբն*»։

28. Թղ. 154ա. «Երկրորդ չորեքշաբաթին յելից, յաղագս Նեայի. *Եւ աղաղակ որդւոցն Իսրայէղի առ Աստուած ի գործավարացն փարաւոնի*»։

29. Թղ. 157ա. «Ուրբաթ աւր յերկրորդ աւրինացն. *Զգուշացուցանէ զապաշխարողսն մի՛ հպարտանալ որպէս զրեալ է, յուղղութեան քում մի՛ ամբարտաւանիր*»։

30. Թղ. 159ա. «Ի չորրորդում շաբաթին ընթերցուածն յելից. *Արդ երթեալ ժողովեցես զծերակոյտ որդւոցն իսրայէղի, զոր աւրինակ Մովսէս իջեալ յԵգիպտոս ժողովել զծերակոյտս որդւոցն իսրայէղի, մարտնչել ընդ փարաւոնի*»։

31. Թղ. 160բ. «Ի յուրբաթու յերկրորդ աւրինացն. *Աւետեաց (..) ի երկիրն Պաղեստինու (..)*»։

32. Թղ. 167ա. «Իսկ ե.երորդ շաբաթուն. *Ասէ տէր ցՄովսէս ի մէջ ամպոյն եւ միգին եւ մառախղին, զոր աւրինակ մէգ եւ մառախուղ անտես գործէ զտեղին ուր երեւի*»։

33. Թղ. 170ա. «Իսկ ուրբաթին յերկրորդ աւրինացն. *Ի ժամանակին յայնմիկ յորում աղաւթիւք ապրեցոյց զժողովուրդն եւ զԱհարոն, կոփեա՛ դու քեզ երկու տախտակս*»։

34. Թղ. 172բ. «Տեսիլ Դանիէլի, մեկնութիւն Ստեփաննոսի. *Ես Դանիէլ տեսի եւ չորս հողմ յերկնից... Զորք թագաւորք յարիցեն ի վերայ երկրի, առցեն զթագաւորութիւն բարձրելոյն*»։

35 Թղ. 174բ. «Իսկ ի վեցերորդ չորեքշաբաթին յելից. *Եւ ասէ տէր ցՄովսէս. յերթալդ քում եւ ի դառնալդ. Մովսէս տպաւորութիւն Քրիստոսի ի հայրական ծոցոյ գալն առ մեզ*»։

36. Թղ. 176բ. «Տեառն Յովհաննու Ոսկեբերանի Նզեկիէլի մարգարէութեան մեկնութիւն. *Եւ եղեւ ի վերայ իմ ձեռն տեառն, եւ եհան զիս հոգովն տեառն. Ցորժամ կամի Աստուած (..) առնել, կերպարա(նս եր)եւեցուցանել եւ կամիցի (զմա)րդիկ տեսող առնել...*»։

37. Թղ. 180ա. «Ուրբաթուն յերկրորդ աւրինացն. *Ցուցանէ զհանգամանս երկրին պարգեւաց լի յուսով (..)երկնից արքայութիւն...*»։

38. Թղ. 182ա. «Վասն յարութեանն Ղազարու յաւուր շաբաթու. *Վեց շաբաթ այս զվեցհազար ցարն նշանակէ, քանզի այս շաբաթս զմեր բնութեանս ունի զյարութիւն եւ զդատաստանն*»։

39. Թղ. 195բ. «Սուրբ վարդապետացն ասացեալ Ցովհաննու Ոսկեբերանի եւ Եփրեմի եւ Մամբրէի եւ Զաքարիայի եւ Ստեփաննոսի, վասն գալստեան տեառն յերուսաղէմ. *Քանզի նշանք հրաշափառք բնաւորեալ են շարժել զմիտս մարդկան ի զարհուրումն, զի լինին այլազգի նշանք որպէս կախարդացն*»։

40. Թղ. 215ա. «Ի մեծի աւուր երկուշաբաթի, երանելոյն Զաքարիայ հայոց կաթողիկոսի եւ այլ սրբոց վարդապետաց ասացեալ. *Սկիզբն հայր, բանն որդի եւ հոգին սուրբ արար զերկինն եւ զերկիր, վիշապն զեւիաթեան որ ի ծովն մեծ շրջի, թագաւոր ջրային կենդանեաց, որ է սկիզբն արարածոց, խաղաղիկ եղեալ հրեշտակաց Աստուծոյ*»։

41. Թղ. 220բ. «Ի մեծի աւուր երեքշաբաթուջ կանոնն ի մատրանն կատարի, Զաքարիայի հայոց կաթողիկոսի եւ այլ սուրբ

վարդապետացն ասացեալ. *Որ ցուցանէ թէ փոխանակ դրախտին զկեղեցի առաքի ժառանգութիւնն վերստին ծննդեամբ հոգւոյն սրբոյ*»:

42. Թղ. 227բ. «Ի մեծի աւուր չորիքշաբաթուջ սուրբ վարդապետաց ասացեալ. *Ի չորրորդ աւուրն ի սպառումն տուրնջեանն եւ ի լրումն գիշերւոյն, որ է ԻԴ ժամն աւր մի*»:

43. Թղ. 234բ. «Ի մեծի հինգշաբաթուջ աւուր սուրբ վարդապետաց. *Ի հինգերորդ աւուրն արարչութեան յորում ամենայն դուղակք որ ի ջուրսն ստեղծան ձկունք մեծամեծք*»:

Թղ. 236բ. «Իսկ ի Գործոց առաքելոցն, վասն անկմանն Յուդայի. *Զի յայսմ աւուր պատառումն յայտնեցաւ մատնութիւնն*»:

44. Թղ. 244ա. «Ի մեծի աւուր ուրբաթու, Զաքարիայի հայոց կաթողիկոսի եւ այլոց վարդապետաց ասացեալ. *Ի վեցերորդում աւուրն ստեղծաւ մարդն, իսկ յանցանել մարդոյն զպատուիրանաւն Աստուծոյ խաւար տարածեցաւ ի վերա գիշերի*»:

45. Թղ. 258բ. «Թէոփիլոսի եւ Զաքարիայի ասացեալ ի թաղումն տեառն. *Ահա այր մի Յովսէփ, որ էր նախարար, արդար եւ աշակերտ Յիսուսի, այս Յովսէփ զառաջինն ի ծածուկ, բայց այժմ մեծաւ համարձակութեամբ յետ մահուն Քրիստոսի*»:

46. Թղ. 267բ. «Պատճառ երեկոյին ժամուն ձրագալուցին. *Բայց թէ զինչ խորհուրդ է որ ծննդեան ճրագալուցին յերեկուանն ասեն Տէր Հովուեսցէ*»:

47. Թղ. 277ա. «Թէ վասն էր ասի Նոր կիւրակէ եւ նաւակատիս, զոր եւ Աստուածաբան զնաւակատեացն ճառ յայսմ աւուր խաւսեցաւ յասելն այսպէս. Նաւակատիք պատուեցին հին աւրէնքն եւ Պաւղոս ասէ թէ հինն էանց եւ եղեւ ամենայն նոր. *Արդ առաջին աւր արարչութեանն կիւրակէն է, որ ասի միաշաբաթի, այսինքն մի Աստուած արարիչ*»:

48. Թղ. 278բ. «Ճաղագս որ յետ յարութեանն տաւնեմք Ը աւր, զնոյն առանց պահոց եւ ծունր դնելոյ կատարեմք հանդերձ չորք աւետարանչաւքն. Հարցումն. *Զի՞նչ պատճառ է Ը աւր պահք եւ սուգ եւ տրտմութիւն եւ ողբայձայն սաղմոսք, Ուղղիցէք եւ բազմաւ խուռն ընթերցուածք: Պատասխանի. Ըորժամ յԱստուծոյ մարդիկ մոլորեցան ըստ իւրեանց մտացն յաւժարութեան*»:

49. Թղ. 282բ. «Ճովհաննու Ոսկեբերանի ի Գործոց մեկնութենէ. *Բազմաց անգիտելի է մատեանս եւ ոչ է բարւոք այսչափ գանձս ի ծածուկ լինել, որ հաւասար աւետարանին աւգտեցուցանէ զմեզ*»:

50. Թղ. 300ա. «Ճաղագս Համբարձմանն տեառն, երանելոյն Եփրեմի, Ճոհաննու Ոսկեբերանի եւ Զաքարիայի եւ Ստեփաննոսի ասացեալ. *Առաքեալ Հարանախաւսն զերջանիկ նախատես մարգարէքն որ գուշակեցին զժամանակս իջանելոյ աստուածորդւոյն յերկինից յերկիր, որք նշանակեցին պէսպէս մասամբք*»:

51. Թղ. 311բ. «Պատճառ երկրորդ (Ծաղկազարդի). *Զաւնս զայս տաւնեն ոչ միայն որդիք մարդկան ստորինք, այլ եւ վերին զաւրքն բազմութիւն հրեշտակաց, որ մեք ոչ գիտեմք զանուանսն, որպէս երկոտասան գունդս հրեշտակաց ասաց տէրն*»:

52. Թղ. 314ա. «Ճոհաննու Ոսկեբերանի ի Գործոց մեկնութենէն, եւ Եփրեմի եւ Սարկաւագին ասացեալ ի Հոգիս սուրբ. *Ի կատարեալ աւուրն պենդակոստէին, ի յոյն եւ յասորի լեզու Ե. երորդ թարգմանի եւ ե զատիկ իսրայելի, առաջինն ըստ չաբաթուց, երկրորդն մուտ տարւոյն ըստ աւրինացն*»:

53. Թղ. 320ա. «Ճաղագս նախահարցն. *Նախահարք ասին Աբրահամ եւ որ զկնի նորա եղեն աստուածապաշտք եւ հարք հաւատոյ կոչեցան որ առ Աստուած. արդ իբրեւ Աբրահամ Հովիր քաղաքի քաղդէացւոց եւ անդ երեւեցաւ նմա Աստուած*»:

54. Թղ. 321բ. «Ճաղագս մարգարէից. *Քրիստոս ասաց. Ամենայն մարգարէք մինչեւ Ճովհաննէս մարգարէացան եւ այլ ոչ եւս, զի պարք մարգարէիցն վասն Քրիստոսի գալստեանն մարգարէացան եւ մի քան զմի փութացուցանէին ժամանակն*»:

55. Թղ. 325բ. «Անուանի սուրբ առաքելոցն թէ ուստի էին երկոյտասանքն, յորմէ ցեղէ որք ի սփիւռս հեթանոսաց ընթ ժամանակս Քրիստոսի քարոզութեանն կոչեցան. *Որպէս Եսայի մարգարէն ցուցանէ զտեղին ասելով երկիր Զաբուղոնի եւ երկիր Նեփթաղիմա(յ), արդ ասեն եթէ սահմանք ցեղին Զաբուղոնի եւ Նեփթաղիմա(յ) մերձ ի ծովն Տիբերիա(յ) կայ, որ են եզերք երկրին հրէից*»:

56. Թղ. 332ա. «Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի ասացեալ վասն նախ-

երգաւնի աղաւթիցն որ ի մէջ գիշերին կատարին. *Որպէս նեղեալ ոք ի չար թշնամեաց եւ եկեալ մաղթէ առաջի արդար դատաւորին Աստուծոյ առնել ընդարձակութիւն ի վրդովմանցն, եւ սուրբ եկեղեցի հայցէ համարձակութեամբ բանալ զբերանն եւ պատմել զնեղեչացն ի վերա(յ) եկեալ զալէկոծանսն»:*

«Պատասխանի. *Մորհուրդ մեծ եւ ի վեր քան զկար մեր, բայց զաւրութեամբ Քրիստոսի կարեմք ուսանել, զոր կատարեաց Քրիստոս վասն մերոյ փրկութեան կենդանարար չարչարանաւքն իւր, ըստ Մարկոսի աւետարանչին»:*

57. Թղ. 341բ. «Ասացեալ յաղագս Տապանակին խորհուրդ. *Եւ արար Բեսսելիէլ զըտապանակն յանփուխ փայտից. Զոր աւրինակ որ ի նաւի իցէ եւ նաւն ի սիրտ ծովուն եւ ժամանակն ձմեռային, ալեացն յանդգնութիւն եւ հողմոցն անչափութիւն եւ մրրկացն անկարգութիւն յանկոյս ժամու»:*

58. Թղ. 349բ. «Հարցումն. *Զի՞նչ է այս Գ. նաւակատիքս, զի ոչ գոյ մսակերութիւն ի մէջ քրիստոնէից:* Պատասխանի. *Նաւակատիք բարձրագոյն տեսանի եւ Աստուած (..)եսագոյն քան զամենայն տաւնս, քանզի նաւակատիքն թարգմանի նորոգութեան կամ ուրախութեան տաւն»:*

59. Թղ. 351բ. «Պատճառ Վարդավառին, սուրբ վարդապետացն ասացեալ. *Վասն է՞ր ոչ ծակոր մեծն որ եղբայր տեառն կոչեցաւ եւ կիւրեղ որ զկնի նոցա վարդապետք եղեն ոչ կարգեցին յընթերցուածիս զտաւնս զայս մեծ. պատճառն՝ զի ծնունդ եւ մահ եւ յարութիւն նախ գուշակեցաւ յաւրինաց»:*

60. Թղ. 372բ. «Պատճառ ընթերցուածոյս որ առաջիկա(յ) գրոցն, պատճառ մեկնութիւն Առակաց. *Արդ սակն գիրք աստուածայինք թէ բազում իւիք նմանութիւն ունի Սողոմոն փրկչին. նախ անուամբն եւ թագաւորութեամբն եւ իմաստութեամբ եւ արդար դատաստանաւ եւ տաճարին շինմամբն»:*

61. Թղ. 383ա. «Ցաղագս նաւակատեաց խաչին. *Իսկ նաւակատեաց խաչի կանոնն ի սուրբ յարութեանն կատարի եւ ոչ ի Գողգոթայ. է՞ր աղագաւ, զի Գողգոթա(յ)ին ի սուրբ յարութեանն պայծառացաւ»:*

62. Թղ. 384ա. «Ցաղագս հիմնարկութեան եկեղեցոյ. *Վէմ անտաշ եւ անկուփ եղեալ ի հիմունս կանգնեալ ի մէջ խորանին ի տեղւոջ սեղանոյն աւրինակ է հոգեւոր վիմին, որ պատարագեցաւ ի Գողգոթայ տեղւոջ, եւ ԲԹ քարինքն անտաշ առաքեալքն»:*

63. Թղ. 385բ. «Խորհուրդ եւ կարգաւորութիւն եկեղեցւոյ. *Ոչ այժմ ինչ ծանեալք զխորհուրդ եկեղեցւոյ, այլ յառաջ քան զլինելն աշխարհի էր առ Աստուած խորհրդածութիւնն»:*

64. Թղ. 389բ. «Այլ խորհուրդ յաղագս եկեղեցւոյ. *Իսկ Քրիստոս եկեալ քահանայապետ... Ոչ իբրեւ մարդ յարարածոցս, այլ Աստուած միացեալ ի մարմնի յԱստուածածին կուսէն, ոչ արեամբ նոխազաց եւ զուարակաց, այլ իւրով արեամբն»:*

65. Թղ. 393բ. «Ցոհաննու Իմաստասիրի հայոց կաթողիկոսի, յաղագս միաշաբաթի. *Արդ ասացուք զխորհուրդ միաշաբաթին որ զհանդերձեալ բարեացն յիշեցուցանէ ի միջի մերում, վասնզի յայսմ աւուր Քրիստոս յարուցեալ է ի մեռելոց»:*

66. Թղ. 395ա. «Պատճառ աւուրցն արարչութեան. *Սկիզբն տաւնից մերոց Աստուծոյ յայտնութիւնն է եւ մկրտութիւնն, իսկ կատարումն փրկութեան եւ ազատութեան մերոյ կիւրակէն է որում միաշաբաթ ասի»:*

67. Թղ. 400բ. «Թելադրութիւն յաւետարանն որ Մատթէոս(ի), ի պէտս ատենաբանութեան, Դաւթի վարդապետի. *Զի որպէս փայլակն որ ելանէ... Մարգարէք եւ առաքեալք հոգւովն Աստուծոյ խաւսեցան եւ գրեցին զազդումն հոգեշնորհ բանից ի շինութիւն եկեղեցւոյ, իսկ վարդապետք եկեղեցւոյ զնոցայն առեալ չարաչքեալս, որոճմամբ»:*

68. Թղ. 408ա. «Զաքարիայի հայոց կաթողիկոսի եւ Մովսէսի քերդողահաւր ի փոխումն Աստուածամաւրն եւ վասն պատկերի նորին. *Արարիչն արար զլուսաւորս մեծամեծս եւ փոքունս, զարեգակն եւ զլուսին եւ զաստեղս եւ զջահս եւ զմոմեղէնս, փարատել զխաւար եւ լուսաւորել զաչս եւ զուարճացուցանել զսիրտս»:*

69. Թղ. 417ա. «Ցաղագս պատկերին Սրբուհոյն. *Հրաւիրեալ լինի Աստուածամայրն փոփոխմամբ առ միածին որդին իւր եւ աւետարանիչն առեալ փայտ կիպարի, ուստի խաչն կենսաբեր եւ մեծաւ թախանձանաւք կերպաձեւեալ զսրբազան պատկեր տիրամաւրն»:*

70. Թղ. 421ա. «Ծողոգոմեանն, որ է ծառավերաց տուն. Անպատում եւ մշտնջենաւոր աստուածային գթութեամբն հասեալ ժամանեցաք յաւրհնեցուածն աւրս, յորում (..)է բարեբանութիւնն ընդ տիեզերական հաւատացեալքս համախմբեալք յիշատակեմք եւ գաստուածաբանութիւն տղա(յ)ոցն վերաձայնեալ ճառեմք»: – Վերջ Թղ. 424բ. «ընդ տղայն աստուածաբանեցուք գոչելով ըզսարսափելի եւ զարարչական բարեբանութիւնս եւ ընդ աշակերտսն սպասաւորեցուք տէրունական» կը մնայ կիսատ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 420բ. «Ի թուականութեան հայոց ՈԿԷ (1218) եւ հայրապետութեան սուրբ ուխտիս Հաղբատայ տեառն Ցոհաննու հեզի եւ առաքինոյ, եւ ի սպարապետութեանս հայոց եւ վրաց Իւանէի եւ մանկանն Շահնշահի, ես նուաստս Ստեփաննոս հանդերձ եղբաւրս իմով Սարգսի, յետին աշակերտք հոգեւոր վարդապետին Իգնատիոսի, որոյ յիշատակն աւրհնութեամբ, անեալ եւ վարժեալ առ ոտս սրբոյ նշանիս Հաղբատայ: Արդ ցանկացող եղեալ իմ այս տաւնանամակացս, լցեալ հոգեւոր գանձիւք եւ երկնա(յ)ին մանանա(յ)իւն, զոր շարայարեալ է սրբոց վարդապետաց ի հին եւ ի նոր կատակարանաց, ի վարժումն աշակերտ (..) եւ (..)ութիւն եւ ի վարժումն մերոյ իմաստակութեան (..)արդով վարժապետք եւ աշակերտեալք սմին, յորժամ ընթեռնոյք եւ աւգտիք ի սմանէ, զմեզ եւ զծնողսն մեր եւ զվարդապետն մեր աղաւթից եւ Երանի որում թողութեան արժանի արարէք· եւ որ յիշէքդ յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ, որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից· ամէն:

«Ընդ նոսին եւ զիս զմեղաւոր ծրողս յիշեսջիք յաղաւթս, աղաչեմ, ով աստուածասէր ընթերցողք, եւ խոշորութեան գրոյս եւ սխալանաց անմեղադիր լերուք, քանզի անվարժ էի յայսմ արհեստի, թո՛ղ թէ ի գործոց բարեաց»:

2. Թղ. 44բ. «Աւաղ կորութիւն մտացս, զի պակասեաց բանս»:

3. Թղ. 64ա. «Ողորմեա տէր ցիսուս տուողի դեղոյս»:

4. Թղ. 72ա. «Զատացող սորին ըՍտեփաննոս վարդապետն եւ զհարազատ եղբայր նորա զՍարգիս, յիշեսջիք ի Քրիստոս ցիսուս. ընդ նոսին եւ զծրող սորա»:

5. Թղ. 101բ. «Քրիստոս Աստուած ողորմեա Սարկաւագին որ յայսմ աւուր (հանգեաւ)»:

6. Թղ. 125բ. «ցիշեա Քրիստոս Աստուած զՍարկաւագն ի քում արքայութեանդ (...) եւ եկն առ քեզ»:

7. Թղ. 136բ. «Ողորմեա Քրիստոս Աստուած ստացողի սորա վարդապետին Ստեփաննոսի եւ եղբաւր նորա Սարգսի եւ ծնողաց իւրեանց· ամէն»:

8. Թղ. 146ա. «Զվարդապետն Ստեփաննոս յիշեցէք յաղաւթս»:

9. Թղ. 179բ. «Զատացող սորուն յիշեսջիք ի Քրիստոս եւ Աստուած զյիշողն յիշէ, ամէն, ամէն»:

10. Թղ. 243բ. «Որ աւգտիք ի սմանէ յիշեսջիք զատացողս զՍտեփաննոս վարդապետս եւ զծնողսն իմ, եւ որ յիշէք յիշեալ լիջ(իք) յԱստուծոյ եւ ամենայնս սրբոց· ամէն»:

11. Թղ. 277ա. «Զծրող սորին թշուառական ոմն յիշել աղաչեմ»:

12. Թղ. 282ա. «Բայց զատացող սորա յիշեսջիք ի տէր աղաչեմ»:

13. Թղ. 311ա. «Զատացող սորայ յիշեցէք յաղաւթս որք աւգտիք ի սմանէ, աղաչեմք»:

14. Թղ. 350բ. «Քրիստոս Աստուած, յորժամ գաս հայրենի փառաւք ի նորոգել զերկիր, ողորմեա՛ ստացողի սուրբ կտակիս Ստեփաննոս վարդապետին եւ եղբաւր իմում Սարգսի եւ ծնողաց իւրեանց, մանաւանդ ամենայն ազգականաց նոցա եւ ծրողի սորա անարժան եւ սուտանուն քահանայի, եւ եւս առաւել ամենայն հաւատացելոց քոց ողորմեա՛ ի քում գալստեանդ, եւ քեզ փառք յաւիտեանս· ամէն:

«Իսկ ես որչափ կարացի, չարաչքել ջանացի, զորս ի մատենէ աստուածուսոյց հարցըն եւ զորս ի կենդանի ձայնից իմաստնոց, որպէս ափով զջուրս ծովու ոչ ոք կարէ չափել (..) իմանամ զընթերցուածոցդ զամենայն գիրս աւրինացն եւ մարգարէիցն եւ առաքելոցն ի սմա մտանելով կարասցէ անցանել կամ չափել ափով զովկիանոս, վասն այսորիկ

զեզերաւքն չրջիմք, կամ առեալ ի ծովէ կամ ցաւղ յարեգականէ։

«Եւ իմ բաղճացեալ աստուածա(յ)ին գանձիս, նմանեալ անաւոր թռչնոյն արձակել զթեւս իւր ի հովիտս լերանց եւ ի դաշտս ծաղկանց, զպայծառն եւ զանուշահոտն բառնա(յ) ի վերայ ուսոց, կամ ընդ ոտիւք կառուցեալ ամբարէ ի վեց անկիւնսն եւ գործէ զարմանալիս իմաստնոց։ Եւ իմ արձակեալ զթեւս յարեւմուտս եւ յարեւելս ի գիւտ արփիփայլ արեգականածաւալ ծագող լուսոյ մտաց ընթերցասիրաց, որք ընդ հովանեաւ սորա նստեալ քաղցրանա(յ) ի միտս նոցա քան զմեղու խորիսխն եւ տա(յ) առնել մոռացումն տկարութեանց եւ տա(յ) անուշակ ճաշակս հոգւոյն, քան զամենայն կերակուր մարմնաւոր կրթել ճաշակողաց, որով մոնազս մականուն եւ ոչ իր, յիմարս յիմաստնոց, գլուխս մեղաւորաց, պատկերս յանցաւնաց եւ ըղձութիւնս իմ մոռացումն գործեաց ծերութեանն եւ տկարութեանս, ի խնդիր աւրինակաց բազմաց, եւ ժողովեցաւ որ այն ի դադիչն չնորհաւք սուրբ հոգւոյն։

«Զսա ստացայ ինձ ի խրատ եւ ի վարժուն, զի թէպէտեւ ոչ էի առնելի բարի գործոց, այլ սակայն յաւժարութիւնս մոռացումն արար տկարութեանս եւ ծերութեանս, եւ առողջութիւն ի հիւանդութեանս, կանգնումն ի մահուանէ, համարձակութիւն առ Աստուած խաւսակցութեան ծանրութեանն թեթեւութիւն, փախուստ յորոգայթից, ծածկելոցս ընդ խաբէութեամբ պատրուակաւ աշխարհիս այսորիկ, յորոգումն ի բարիս գործովք եւ վարդապետութեամբ սոցա, ունկնդրութիւն արդիւնաւոր եւ միանգամայն աւտարութիւն վատթարութեան եւ առաքինութեան ընտանութիւն։

«Քանզի զամենայն նկարեն պաղատանք սոցա զմեղս լուծանել իշխանութեամբ եւ չտեմարանել յոգիս գհաւասարութիւն անմեղութեան։ Արդ մի՛ ոք ջնջեսցէ զիս (եւ զ)աղաչանս վասն սիրոյն (Քրիստոսի), այլ ով ոք որ գրեսցէ զգիրս զայս, գրեսցէ եւ զյիշատակս զայս, եւ գրողքն գրեսցին ի դպրութիւն կենաց· ամէն։

«Ես Սարգիս վարդապետս, որ մեծաւ աշխատութեամբ հաւաքեցի զսա· արդ որք յիշեն զմեզ եւ զծնողսն մեր, յիշեալ լինիմ ի Քրիստոսէ ծիսուսէ, որում փառք յաւիտեանս»։

15. Թղ. 383ա. «Տէր ծիսուս ի յայնմ աւուր ահեղի ողորմեսցի մեզ եւ ձեզ, զի ես յոյժ եմ ողորմելի եւ ողբոց արժանի, յիշել աղաչեմ»։

16. Թղ. 400ա. «Զստացող սորա զՍտեփաննոս, յիշեսջիք ի տէր, աղաչեմ. ընդ նմին եւ զմեղաւոր ծրողս եւս, որք աւգտիք ի սմանէ»։

1207

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Բ.

Ձեռ. թիւ 973։ – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹ 18։ – ՄՆՄՈՒԹԻՒՆ 16,5×25։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×20)։ – ՏՈՂԻ 29։– ԹԵՐԹԻ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն եւ թուխ։ – ԿԱԶՄ արդի խաւաքարտով։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար։ – ԳԻՐ երկաթագիր, խառն բոլորգով։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂԻ երկաթագիր, բնագրին թանաքով։ – ԽՈՐԱԳԻՐԻ բնագրին թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ թղ. 15բ, կարմրագոյն, պարզ եւ անպաճոյճ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն, յատկապէս տառատեսակէն՝ ԺԴ դար։ – ԳՐԻՉ կը յիշուի Թաչատուր վարդապետ մը, սակայն չի յստակուիր գրիչ կամ ստացող ըլլալը։ – ՏՆՂԻ անյայտ։ – ԾԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏՆՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ կը պակսին։

Մատեանս ընդարձակ Տօնապատճառի մը հատուածն է, պատկառելի իր հնութեամբ եւ պարզութեամբ։ Ունի հետեւեալ նիւթերը.

1. Թղ. 1ա. «(Պատճառ տօնի սրբոյն Ստեփաննոսի). ... վասն երկնաւոր գլխոյն խոնարհելոյ ի վերայ խաչին. նա հոգւովն սրբով զաւրացաւ, եղ ծունր եւ ասէ, տէր մի՛ համարիր սոցա զայս մեղս· անդ տէրն ի խա–

չին որպէս որդի առ հայր ասէր, հայր թո՛ղ սոցա զի ոչ գիտեն զինչ գործեն, իսկ սա իբրեւ հաւատարիմ վկայ»: – Վերջ թղ. 2ա. «որպէս զառն ծիրանեակիզն քարակոչոճ եղեալ եւ մեռեալ, աւետարանիչն բաւական գերեզմանական բանս խաւսեցաւ, տէր, մի՛ հաւատիր սոցա զայս մեղս, եւ թէ արարին կոծ մեծ ի վերայ նորա»:

Ձեռագիրս ընդարձակ գրչագրի մը հատուածը ըլլալով՝ թերի է սկիզբէն:

2. Թղ. 2ա. «Մասնաւոր ինչ գիւտն ընշխարացն, Նեփտառեայ ասացեալ. Հատ աւրինացն կատարելով Գամաղիէլ աւրէնսգիրն, որ ի գործս առաքելոցն բարւոք խրատեաց զհրեայսն, եւ Նիկոդեմոսն, որ ի Քրիստոսէ ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ զաբքայութիւնն ընդունել հրամայեցաւ, որպէս ասի բան, առաջի անկեալ խնդրեցին յառաքելոցն գմարմին երանելւոյն»: – Վերջ թղ. 3բ. «Աղեքսանդրոս ումն վկայասէր չինեաց տաճար ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, բազում աղերսիւ խնդրեաց ի հայրապետէն, եւ վերափոխեաց զպայծառ պարգեւն զսուրբ նախավկայն Քրիստոսի»:

3. Թղ. 3բ. «Թէ որպէս վերափոխեցաւ յԵրուսաղէմ ի Կոստանդինուպաւլիս ընշխարք նախասարկաւագին եւ մեծին վկայի Ստեփաննոսի, յառաջ ասացեալ Աղեքսանդրի վկայասէր սենեկապետ թագաւորին, ի ձեռն կնոջ նորա Ցուլիանէ. Արդ իբրեւ անցին ամք հինգ չինուածոյ տաճարին սրբոյն, Աղեքսանդրոս փոխէր յաշխարհէս ի Երուսաղէմ քաղաքի, եւ յառաջ քան զվախճանն իւր եհաս կազմել տապան մարմնոյն իւրոյ, ըստ նմանութեան տապանոյն սրբոյն Ստեփաննոսի»: – Վերջ թղ. 6բ. «Բարւոք յաւժարութեամբ կատարեսցուք զյիշատակ սրբոց վկայիցն, մանաւանդ զերիցս երանելւոյն զսրբոյն Ստեփաննոսի, որ է անդրանիկ ամենայն մարտիւրոսաց զընդին, զի նոցին պսակացն եւ փառացն արժանասցուք չնորհաւք եւ մարդասիրութեամբ տեառն մերոյ եւ փրկչին...»:

4. Թղ. 6բ. «(Ձառ ի սուրբն Ստեփանոս). Յորհուրդ մեծ յայտնեաց Աստուած սրբոյն Ստեփաննոսի յորժամ քահանայապետն ճչմարիտ մատոյց զանձն պատարագ ի վերայ կենդանարար սեղանւոյն, Ստեփաննոս վառեալ հոգւով արկանէր խունկ հաւատոյ»: – Վերջ թղ. 8բ. «Դարձեալ նման է Ստեփաննոս Աբելի, որ զկնի առաջին Ադամ(ա) ի հարազատ եղբաւրէն մեռանէր, նոյնպէս Ստեփաննոս զկնի երկրորդ Ադամ(ա) Քրիստոսի, մեռանէր ի հարազատ ազգէն, զի անունն յայտնի է, զի Ստեփաննոսն պսակ թարգմանի, որ եւ զձեզ պսակեսցէ Քրիստոս ի գալըստեանն իւրում եւ նմա փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

5. Թղ. 8բ. «Ցաղագս Պետրոսի եւ Պաւղոսի, Ցոհաննու աւետարանին մեկնութեան. Աս ցնոսա ծիսուս. Եկայք ճաշեցէք. եւ ոչ ոք յաշակերտացն իշխէր հարցանել թէ դու ո՛վ ես, զի գիտէին թէ տէրն է. Զի թէ գիտէին թէ տէրն է, զի՞նչ պէտք էին հարցանել թէ դու ով ես. այլ յայսմանէ յայտնի է թէ հրաշափառագոյն եւ սոսկալի երեւմամբ տեսանէին զտէրն»: – Վերջ անդ. 13 տող է բնագիրը, ապա կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով:

6. Թղ. 9ա. «(Անանիայի վարդապետի ի խորհուրդ կատարման սուրբ առաքելոյն Պետրոսի). Իսկ երանելին Պետրոս հասեալ ի տեղի կատարմանն պատարագել ի վերայ խաչին հաւր ի հաւտ անուշից, եւ կացեալ առաջի խաչին, լցեալ հոգւովն սրբով կամեցաւ յայտնել զխորհուրդ խաչին զյայտնեալ նմա ի տեառնէ, առ որ մերձ կայր»: – Վերջ թղ. 14ա. «Հանդերձ լծակցաւն իւրով ընծայանական եւ պատարագ կենդանի Հաւր ի հաւտ անուշից, որ եւ բարեխաւս իսկ են մեզ յայնմ աստեղի, զի արժանասցուք եւ մեք ընդ նոսին բարեբան փառատրութիւնն մատուցանել հաւր գթասիրի եւ որդւոյ փրկողի եւ հոգւոյն նորոգողի, այժմուս եւ յանդ երանութիւնան փառաց ի փառս, յաւիտենից յաւիտեանս»:

Ձեռագիրս չունէր խորագիր. մենք ամբողջացուցինք Ձեռ. թիւ 5էն (տարի 1218):

7. Թղ. 14ա. «Ցոհաննու Ոսկեբերանի, ի Գործոց մեկնութենէ, յաղագս Ցակովբայ ասացեալ. Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ. Կարգս ժամանակի եւ թագաւորաց պահել սովորութիւն է գրոց: Արդ, Հերովդէս արքայ. Սա ոչ էր նա որ առ Քրիստոսիւ գմանկունան կոտորեաց»: – Վերջ թղ. 15բ. «Եւ եռաց որդն յամենայն անդամս իւր եւ սատակեցաւ, որ ոչ յիշատակի առաջի Աստուծոյ եւ պահեալ է դատաստան նորայ առաջի ահագին աւուրնին. եւ ցակոբոս որ մեռաւ ի տրտպարտուց, ահաւասիկ եկեղեցիք զյիշատակս նորա տունեն ուրախութեամբ եւ հրեշտակաց դասակցութեամբ, յաւիտեանս. ամէն»:

8. Թղ. 15բ. «Պատճառ սուրբ աւետարանին Ցոհաննու եւ վասն նորին. Ոսկ(երբերան). Որք արտաքին հանդիսից լինին տեսողք, յորժամ ըզբռնամարտիկ ոք մեծազաւր

A 111 6220

ի բարեաց եւ ի սիրելեաց պսակեալ տեսանեն կամ լսեն համագունդ ի վերայ դիմեն մարմնով եւ հոգւով աչուք»: – *Վերջ թղ.* 18բ. «*Իսկ եզն պարարակ, զի ածեալ հարր զեզն պարարակ. իսկ պարարեալն զեր եւ դարմանեալ ասի, զի անհաս եւ անգիտելի է եւ տկարանա(յ) նմա եւ ոչ ինչ. ոմանք եզն կոչեցին զՄարկոս եւ ոմանք Առեւծ, ընկալցի» կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի Ձեռագիրս*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 2ա. «*Ձժողովողն եւ զգծողս յաղաւթս յիշեայ*»:

2. *Թղ.* 9ա. «*Ի սուրբ առաքելովքս ողորմեայ Քրիստոս Աստուած Խաչատուր վարդապետին*»:

1208

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Գ.

Ձեռ. թիւ 125: – *Պժզ* = 1367

ԹՈՒՂԹ 264: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13,5×19 (13×17,7): – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (9×12,5), իւրաքանչիւրը 4,5×12,5: – ՏՈՂԲ 23: – ԹԵՐԹԲ Ա–ԻԳ×12 (Ա՝ 11, ԻԳ՝ 1): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուրաթուղթ, պատուած կարմիր կաշիով, երկրաչափական պարզ դրոշմանիշով. ներքին կողմը չունի աստառ, կը տեսնուի ստուարաթուղթը: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԲ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԲ բաւարար. ծորոգողին կողմէ աւելցուած են թղ. 1–4, 10–11, գրութեամբ հանդերձ. հին բնագիրը խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ արտաքին լուսանցքը թծաւորուած է, սակաւ թուղթերու գրութիւնը վնասելով. թղ. 177ա գրութիւնը մեծապէս վնասուած է եւ անընթեռնլի: Ձեռագիրը վերջաւորութեան կը մնայ կիսատ: – ԳԻՐ բոլորգիր մաճուր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ կարմիր մեծ երկաթագիր. գրութիւններու առաջին տողը մուր կարմիր մելանով, մինչ երկրորդ տողը՝ խորագրին գոյնով: – ԽՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր ծիրանեգոյն, մանր բոլորգրով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԲ չունի. ծորոգողին կողմէ աւելցուած մասին մէջ, թղ. 2ա, Գրիգոր Լուսաւորիչ, հայրապետական տարազով, հովուական ի ձեռին. միագոյն: – ՆԿԱՐ թղ. 1բ, ծորոգողին կողմէ աւելցուած, 10×14,5 մեծութեամբ, միագոյն. ձախին գահի վրայ բազմած է Գրիգոր Լուսաւորիչ, հայրապետական զգեստներով, վարդապետական գաւազան ի ձեռին. դիմացը երկու վեղարաւորներ ծնրադիր. ետեւը կը տեսնուի հայկական տաճարը: – ԽՈՐԱՆԲ թղ. 2ա, միագոյն, ծորոգողին կողմէ գծուած: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԲ չկան: – ԴԱՏԱՐԿԲ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ Պժզ – 1367: – ԳՐԻՉ վարդան բահանայ: – ԾԱՂԿՈՂ եւ ԿԱԶՄՈՂ անյայտ. ձեռագրին ծորոգութիւնը ժէ դարուն եղած ըլլալու է: – ՍՏԱՑՈՂ Ստեփանոս կրօնաւոր եւ Դանիէլ բահանայ, որոնց անուանները ստէպ կը յիշուին մանր յիշատակարաններուն մէջ: – ՏԵՂԻ «Ի մայրաքաղաքիս Մերտին, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի եւ Ցովաննու Մկրտչի»: – ԿՆԻՔԻ փոխարէն ծորոգողը ձեռագրին փակ շրթունքները զարդարած է եռանկիւն զարդերով, որոց կեդրոնը կլորի մէջ գրած է իր անունին տառերը՝ իրարու մէջ հիւսուած, ուր կը տեսնուին Ի. Մ. Ա. Տ: Երկրորդ կողքին ներքին կողմը կպցուած է տպագիր թուղթ մը, 6,5×7,5 մեծութեամբ, որու կեդրոնը կլոր զարդերու մէջ կը կարդացուին երկու գեղագիր տառեր իրարու վրայ, Ս եւ Ղ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ գլխաւորը թղ. 185բ. կան նաեւ բազմաթիւ յիշատակագրութիւններ, բնագրին գրչութեամբ, որոնցմէ գլխաւորները կը հրատարակենք ստորեւ. բովանդակութեամբ ոչ մէկ ծորութիւն ունին՝ թղ. 42ա, 58ա, 68ա, 103բ, 116ա, 123բ, 146ա, 153ա, 196բ, 206ա, 211բ, 220ա, 222ա, 225ա, 250բ, 256ա, 258ա: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ Ձեռագրին աւարտին գրուած է անվարժ ոտար գրչութեամբ. «Գիւտ գիրս այս եղեւ ձեռամբ Ցովհաննու Կետօրեաց, 1837 Ցուլիս 20, գտայ ի Յամիտ»: Ստացած են 1838ի Օգոստոս ամսուն:

Մատեանս է Ցաճախապատում եւ Տօնապատճառ. ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 1ա. «Գիրք որ կոչի Ցաճախապատում, ասացեալ սուրբ հօրն մերոյ երանելոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, յորում պարունակին Ցառ յոգնապատում խաւերեբք վասն անհասութեան էութեան Աստուծոյ եւ խնամոցն եւ սիրոյն որ առ ըստեղծուածս»:

Թղ. 2ա. «Ձառ Ցաճախապատումբ եւ լուսաւորբ վարդապետութեան սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի. *Մի է բնութիւն եւ գոյութիւն ամենասուրբ երրորդութեանն*»:

Այս առաջին ճառը օրինակուած է նորագոյն գրչութեամբ, նորոգողին կողմէ։ Ձեռագրին բնագիրը կը սկսի Թղ. 4ա. «եստիւքն իւրովք. զի որ կատարեալքն են, երախտեաց նորա միայն կարեն հասու լինել, բայց որ ախմարքն են՝ եւ ոչ այնմ»։

2 Թղ. 4ա. «Բ. Առանձնաւորութիւնք տէրութեանն հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. *կատարեալ հայր անճամբ, զաւրութեամբ գիտութեամբ եւ իմաստութեամբ*»։

Միջանկեալ, Թղ. 10–11, նորոգողին կողմէ աւելցուած է. «(Եւ ամբար)տաւանք եւ խիստք եւ անհաւանք կործանին առաջի Աստուծոյ...։ Իսկ որ ոչ նմանեցին Աստուծոյ սիրոյն որ ծագէ արեգակն իւր ի վերայ չարաց եւ բարեաց, այլ խանդա»։

3. Թղ. 16ա. «Գ. Միտք հաւատոյ երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի. *Ճշմարտութիւն հաւատոյ լոյս է աչաց մտացն չարժմանցն զգացեալ զլոյսն գիտութեանն*»։

4. Թղ. 19ա. «Դ. Ցանդիմանութիւն մոլորութեան եւ ընծայութիւն աստուածպաշտութեան երանելոյ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի ասացեալ. *Չի անհամեմատ է ամենակալ ամենասուրբ երրորդութիւնն եւ յանսկիզբն էութենէն*»։

Համեմատելով տպագիր օրինակին հետ (Ցաճախապատում, Վենետիկ, 1838), Ձեռագիրս միացուցած է երկու գլուխներ, չորրորդը եւ հինգերորդը, զանց ընելով ամբողջ հատուած մը, այն է «Չի զտարերս ամենայն աստուածս արարին, զշնչաւորս եւ զանշունչսն... եւ լինել սպասաւոր բանին կենաց եւ արարչին կամաց ճշմարիտ քարոզութեամբ, զանմոռար գիտութիւն սփռել ի լսելիս մարդկան» (տպ. էջ 26–34)։ Ցաջորդաբար ճառերու թուարկումը կանոնաւոր կը չարունակէ, հետեւելով տպագիրէն։

5. Թղ. 29ա. «Ե. Ցանդիմանութիւն ծածկութիւնք իրաց որ զաներեւոյթս յերեւելիս ածէ, երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի ասացեալ. *Չի ոչ Հայր ծնեալ այլ ուստեք, այլ որդի ծնեալ եւ ոչ արարեալ*»։

6. Թղ. 36ա. «Զ. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի վասն յաւրինուածոյ արարածոց. *Ցորժամ բազմացաւ իմաստութիւնն յաճումն չափոցն հասակի արարածոց*»։

7. Թղ. 42ա. «Է. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի յանդիմանութիւն դժնդակ վարուց եւ ընծայութիւն առաքինութեան հանդիսից. *Դարմանք բանին մարգարէից եւ առաքելոցն քարոզութիւնքն յառաւելութիւն բարեաց*»։

8. Թղ. 49ա. «Վարդապետութիւն կատարեալ ի տէր ամենարուեստ պահոց երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի. *Եւ քանզի ամենայն կարգաց չափ եղեալ յամենակալ տեառնէն եւ յարարչէն*»։

9. Թղ. 58ա. «Թ. Նորին սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչին երախ(տ)աւորութիւն անգնդոց բար(եր)ար կամացն եւ յորդորումն ի լաւն եւ յամելն ըստ ճշմարիտ առաքինութեանն ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանն ճառեալ. *Շնորհ ունիմ եւ երախտեաց բարերարութեան անսկիզբն եւ անփոփոխ մշտնջենաւոր տէրութեանն*»։

10. Թղ. 68ա. «Ժ. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի վասն վարուց եւ առաքինութեան որ հանդիսաւքն լաւութեան պըսակեալ երանին. *Ամենայն արուեստից լաւութեան եւ քաջութեան եւ առաքինութեան սուրբ երրորդութիւնն է*»։

11. Թղ. 88ա. «ԺԱ. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի վարդապետութիւն բարերար արարչին խնամոց եւ կշտամբութիւն անհնազանդութեան եւ առաջնորդութիւն բարերարութեան բարուցն լաւութեան. *Բազմադիմի են երախտիք չնորհաց միոյ հաւրն բարերարին*»։

12. Թղ. 95բ. «ԺԲ. Հանդէս լաւութեան յիշատակաց ի պէտս աւգտի զաներեւոյթս յերեւելիս գուցանելով ի գործս առաքինութեան փոխել ի յոյսն կենդանի, ի բանակ զաւրաբնոց, որ աստ կատարեն զհաճոյսն Աստուծոյ, երանելոյ սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի ասացեալ. *Ո խորք մեծութեան եւ գիտութեան եւ իմաստութեան Աստուծոյ, որ բազում հնարիւք ունկնդրաց*»։

13. Թղ. 103բ. «ԺԳ. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի, յաղագս մարդկութեան որ յԱստուծոյ խնամէ տեսչութեան. *Մեծ է խորհուրդն աստուածպաշտութեան ճշմարիտ հաւատով*»։

14. Թղ. 113ա. «ԺԴ. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչին, վասն մարտիրոսաց վարդապետութիւն ուսմանց. *Սկսանիմ այսուհետեւ եւ վասն մարտիրոսաց բանիւ ճառել, զի պատուեսցուք զյիշատակս նոցա*»։

15. *Թղ.* 116ա. «ԺԶ. Նորին երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչին, զգուշութիւն զգաստութեան ընդ մտերիմսն շահաւոր պատրաստութեան եւ ընդ դժնդակսն պատիժ եւ պարծանք. *Գրել ձեզ եւ ուսուցանել կամիմ եղբարք իմ եւ որդիք զորս ի Քրիստոս ծնայ*»։

16. *Թղ.* 123բ. «ԺԷ. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին յորդորումն յապաշխարութիւն խոստովանեալ. *Մեծ են յարգանք հրամանաց տեառն եւ անբաւք չնորհք բարեբարին Աստուծոյ*»։

17. *Թղ.* 144բ. «ԺԸ. Երանելոյն սրբոյն Գրիգորի վասն տրոց իմաստութեան, որ ի հոգւոյն սրբոյ պարգեւեցաւ սուղ ինչ բանս. *Անբաւ են խնամք տեսչութեան արարչին եւ լուսաւորութիւն առ յաւրինուածս արարածոց իւրոց*»։

18. *Թղ.* 146ա. «ԺԹ. Նորին երանելոյն սրբոյն Գրիգորի, վասն անփոփոխ իմքնութեան էութեանն. *Որ տկարութիւն դնէ աստուածութեան զաւրութեան, արտաքոյ ճշմարտութեան հաւատոցն է*»։

19. *Թղ.* 149ա. «Ի. Հանդէսք վանականաց. *Ամենայն ոք որ ընծայեալ իցէ յաստուածպաշտութիւն եւ առեալ զգրաւականն աւետեաց*»։

20. *Թղ.* 153ա. «Երանելոյն Ցոհաննու Ոսկեբերան Կոստանդինուպաւլսի եպիսկոպոսապետի ներբողեան ասացեալ յաղագս վարուց եւ նահատակութեան սրբոյն Գրիգորի Հայոց մեծաց հայրապետի եւ Լուսաւորչի ի Կոկիսոն Հայոց, մինչ յաբսորսն էր, ի խնդրոյ հայ ազին ուրումն եպիսկոպոսի եւ վարդապետի համազգոյ նորին, Դիոսկորոս անուն կոչեցեալ, եւ այլ եւս յոգնախումբ բազմութեան, որք ժողովեալ էին յաւր յիշատակի մեծահռչակ տաւնի նորին սուրբ Լուսաւորչին արեւելեան աշխարհի. *Հրաշալի է մեծ տաւնս այսաւր եւ պայծառագոյն քան զսովորականն չարաղրութիւնս, եւ զի՞նչ իցէ պատճառս*»։

21. *Թղ.* 186բ. «Ի տաւնի սրբոյն Դաւթի մարգարէին եւ ծակովբայ առաքելոյն. *Սկիզբն տաւնիս եւ հոգեւոր ուրախութեանց ամենայն հաւատացելոց է տաւն ծննդեան եւ յայտնութեան տեառն*»։

22. *Թղ.* 196բ. «Ցաղագս յայտնութեան ցրագալուցին ըստ աստուածագործ նորոյ արարչութեանս. *Սկիզբն եւ հիմն եւ արմատ աստուածայայտնութեանս տաւն, եւ աստ արժան է ցուցանել ուղիղ դաւանողացս խոստովանութեան հաւատ*»։

23. *Թղ.* 201ա. «Խորհուրդ տեառնընդառաջին ի փետ(րուար) ամսոյ ԺԴ, քառասներորդ տեառն մերոյ. *Ժողովին ի մատրան քաղաքին սաղմոս կցորդ. Տեսին ամենայն ծագք եր(կրի). ի ծագել մեծի թագաւորի*»։

24. *Թղ.* 206ա. «Ցաւուր բուն բարեկենդանին, Պաւ(ղ)ոսի, Սամուէլի եւ Գրիգորի վասն աղուհացից. *Որ հուրդ եկեղեցւոյ նըմանի է զանճի ծածկելոյ, որ աշխատի գտանէ*»։

25. *Թղ.* 211բ. «Պատճառ գալստեան տեառն յԵրուսաղէմ. *Զմեծասքանչ եւ զտիեզերաբածագ ծագումն իմանալի արեգականն արդարութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ի սգալի եւ յիմանալի*»։

26. *Թղ.* 213բ. «Ցաւուր մեծի ուրբաթու յորժամ զերեկոյի պաշտաւնն կատարեն, ասէ ի նոյն յարեն գհսկումն. *Ցորժամ զերեկոյին պաշտաւնն կատարեն, ասէ ի նոյն յարեն զհսկումն, յետ լուացման ոտից ասէ ի հսկմանն*»։

27. *Թղ.* 220ա. «Ի խորհուրդ յարութեան իւղաբերից ասեն. *Ցետ այսորիկ աղաչեաց զՊիղատոս Ցովսէփ. այս Ցովսէփ մի էր ի նախարարացն հրէից*»։

28. *Թղ.* 222ա. «Ի խորհուրդ յարութեան. *Ել Պետրոս եւ միւս աշակերտն եւ գային ի դերեզմանն, զի թէպէտ մետասանքն անդ էին, Մանդակունեցին սոցա ասաց որպէս կատարելոց եւ մաւտաւորաց*»։

29. *Թղ.* 223բ. «Ցաղագս վերացման տեառն. *Ամենայն տաւնք տէրունականք զոր պաշտէ եկեղեցի ահաւորք եւ հրաշալիք են*»։

30. *Թղ.* 225ա. «Խորհուրդ իջանելոյ հոգւոյն սրբոյ. *Ցելից նոցա յՑեգիպտոսէ երկրորդ մուտ տարոյն խոստովանել զտէր տուիչ կենաց մարդկան*»։

31. *Թղ.* 227բ. «Ցաղագս Վարդավառին. *Երեւելի արեգակն ի ծագելն իւրում ոչ ոք թողու անլոյս*»։

32. *Թղ.* 236բ. «Պատճառ թէ զինչ է որ ի նաւակատիքն չուտեն. *Նաւակատիքն նորո-*

գուխիւն ասի, զի ի ձեռն կերակրոյն հնացաք մեղաւք ի դրախտին»։

33. *Թղ. 239ա. «Ի ՁՁ(Ձ)ջումն ամենասուրբ կուսի Աստուածամաւր. ի գերազանց լուսոյն պայծառացան ամենայն արարածք, զի լոյսն ծայրագոյն Աստուած ի լուսոյ սկսեալ գոյացոյց»։*

34. *Թղ. 250բ. «Ցաղագս խորհրդոյն Ձաւակատեաց եկեղեցւոյ. Որ զկնի պենդեկոստէին, որ ի տրէ ամաոյ ի, որ է հաստատեալ ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսաւորչէ Հայաստանեայց, զոր տաւնէ եկեղեցի»։*

35. *Թղ. 256ա. «Ի տաւնի սուրբ խաչին. Աւրհնեալ ես աստուածազարդ քրիստոսապակեալ փայտ սուրբ, յետ կատարման տրնաւրէնութեան Աստուծոյ մերոյ»։*

36. *Թղ. 258ա. «(Ցաղագս արարչութեան). Ցաւուր երեքշաբաթի կատարեալ եւ փառաւորեալ երեքանձնեայ աստուածութիւն թարգմանեաց մեզ, քանզի այն երեք աւուրցն լոյսն աննիւթ եւ անմարմին էր»։*

37. *Թղ. 262ա. «Ցաղագս Սողովմոնի որ ասէ. Ուրախ լեր երիտասարդ ի մանկութեան քումմ եւ գուարճացուսցէ զքեզ սիրտ քո յաւուր մանկութեան քո. Սողովմոն որդի է Դաւթի, որ խնդրեաց յԱստուծոյ իմաստութիւն»։*

38. *Թղ. 264ա. «(Ցաղագս գետոց). Գետք մեծամեծք Նաբաննայ եւ Փրփարայ գետք ելանեն ի Դամասկոսէ եւ անցանեն ընդ Բիչան քաղաք եւ անկանին ի Տիբրոս եւ ի Սիդոն»։ – Վերջ թղ. 264բ. «Կարմիր եւ Զարեւանադայ, եւ միաւորե(ա)լ երթան յերասխ եւ ի Նախջաւանն ի Թավրէժ, ի Տիսբոն. Ալիս գետ յառաջին հայոց ելա» կը մնայ կիսատ։*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 185բ. «Փառք...։ Շնորհիւ տեառըն սկսա(յ) եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի զտառս եւ զաստուածաբանութիւն սուրբ Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի, եւ մեղապարտ եւ փծուն գրիչ, սոսկ անուն քահանայ Վարդան, ծերացեալ եւ տկար անճամբ, զքաղցրաճաշակ վարդապետութիւնս երանելոյն հաւրն մերոյ սրբոյն Գրիգորի Հայոց լուսաւորչի եւ վերադիտողի եւ հրաւիրողի զաշխարհս արեւելեան ի յոյս կենացն յաւիտենից։ Սա ճչմարիտ արեգակն արդարութեան ծագեալ ի Հայաս(տ)ան աշխարհս եւ հալածեաց զսատնամանիս եւ զխաւար կռապաշտութեան։ Եւ իմոյ նուաստութեան հանդիպեալ աստուածուսոյց եւ շնորհալից վարդապետութեան սուրբ Լուսաւորչին, եւ տեսի զսա ի հին եւ ի խոշոր աւրինակի, եւ ընթերցեալ եւ լուսաւորեալ յաստուածաշունչ բանից սորա, եւ զծերութիւն եւ զտկարութիւն ի բաց եդեալ սիրով սուրբ Լուսաւորչին եւ աղաւթիւք նորա յանկ հանեալ աւարտեցի զսա։*

«Արդ աղաչեմ զամենեսեան զմանկունսդ նոր սիոնի, որք հանդիպիք սուրբ տառիս տեսութեամբ կամ կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեսջիք ի Քրիստոս զաշխատող սորա զվերոյ գրեալ, եւ զծնողսն մեր զհայրն իմ զԱռաքել քահանայ եւ զմայրն իմ զՆազիր, եւ զեղբարսն իմ զՆերսէս եւ զՍարգիս եւ զՑուսիկ, եւ զքոյրքն իմ զՄաղտեսիկն եւ զԱղէկտիկին եւ զամենայն արեան մերձաւորսն մեր։ Ցիշեսջիք եւ զՍտեփաննոս կրաւնաւոր եւ զծնողսն իւր զհոգեւոր որդին մեր. եւ որք զմեզ յիշէք սրտի մտաւք եւ դուք յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն։ Բայց գրեցաւ սա ի մենաստանիս Թվին ի մայրաքաղաքիս Մերտին, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի եւ Ցովաննու Մկրտչին, ի թուիս Հայոց ՊԺՉ (1367), ի փառս Քրիստոսի, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»։

2. *Թղ. 4ա. «Զաշխատող սորա աղաչեմ յիշել ի տէր եւ զծն(ողսն) մեր»։*

3. *Թղ. 16ա. «Տէր Աստուած իմ Ցիսուս Քրիստոս, բարեխաւսութեամբ սուրբ Աստուածածնին եւ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, ողորմեա՛ աշխատողի սորա մեղապարտ գրչի Վարդանի եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ Ստեփ(անոս) կրաւնաւորի եւ քեզ փառք»։*

4. *Թղ. 19ա. «Քրիստոս Աստուած, բարեխաւսութեամբ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին ողորմեա՛ աշխատողի սորա եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ ամենայն հաւատացելոց եւ Դանիէլ քահանայի եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ Ստեփ(անոս) կրաւնաւորի եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ Սարգիս միայնակեցի հանգուցելոյ ի Քրիստոս»։*

5. *Թղ. 29ա. «Քրիստոս Աստուած, բարեխաւսութեամբ սուրբ Աստուածածնին եւ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին եւ ամենայն սրբոց, ողորմեա՛ աշխատողի սորա եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ Դանիէլ քահանային եւ կե-*

նակցի նորին եւ Ստեփ(անոս) *կրաւնաւորի եւ ծն(ողաց) իւրոց»:*

6. *Թղ.* 36ա. *«Ով սուրբ Լուսաւորիչ, լուսաւորեա՛ զԱռաքել քահանային զհոգին եւ զՍարգիս միակեցին եւ զաշխատողի սորին, զի դու ես մեր բարեխաւս առ Քրիստոս»:*

7. *Թղ.* 88ա. *«Ով սուրբ հայր եւ վարդապետ եւ լուսաւորիչ եւ բացող դրանն արքայութեանն երկից Հայաստան աշխարհիս, բարեխաւսեա՛ առ Քրիստոս լուսաւորել զհոգի աշխատողի սորա եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ եղբարց եւ քերց եւ ամենայն հաւատացելոց եւ* Ստեփ(անոս) *կրաւնաւորի»:*

8. *Թղ.* 95բ. *«Ով սուրբ հայր մեր եւ Լուսաւորիչ, լուսաւորեա՛ զհոգի աշխատողի սորա եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ եղբարց եւ քերց եւ ամենայն հաւատացելոց եւ կարդացողաց եւ լսողաց եւ որ ամէն ասեն եւ Քրիստոսի փառք յաւ(իտեանս)»:*

9. *Թղ.* 113ա. *«Ով սուրբ ընթերցողք, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ յիշեսջիք ի Քրիստոս զստացող եւ զաշխատող սորա եւ զծն(ողսն) իւր եւ Աստուած զձեզ յիշէ»:*

10. *Թղ.* 144բ. *«Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած, բարեխաւսութեամբ մաւր քո եւ կուսի եւ սուրբ Գրիգորի Լուսաւորչին եւ ամենայն սրբոց, ողորմեա՛ աշխատողի սորա եւ ծն(ողաց) իւրոց եւ եղբարց եւ քերց եւ ամենայն զարմից եւ* Ստեփանոս *կրաւնաւորի. եւ որ յիշեն զմեզ եւ ամենայն հաւատ(ացելոց) եւ քեզ փառք»:*

11. *Թղ.* 201ա. *«Աղաչեմ մեծաւ յուսով զամենեսեան որք կարդայք կամ լսէք կամ աւրինակէք, յիշեցէք ի Քրիստոս ըզՎարդան եւ զծն(ողսն) իմ եւ զեղբարս եւ զքոյրս եւ մեր մեղացն թողութիւն եւ Աստուած ձեզ ողորմեսցի եւ նմա փառք յաւ(իտեանս)»:*

1209

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Դ.

Ձեռ. թիւ 21: – *ԺԴ դար*

ԹՈՒՂԹ 552: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×25: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն 12,5×20, մէկ սիւնակ՝ 6×20: – ՏՈՂԵՐ 36: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԽԶ×12 (Դ՝ 6 թղ., ԺԹ՝ 9 թղ., Ի՝ 13 թղ., ԻԷ՝ 16 թղ., ԻԸ, ԼԷ՝ 11 թղ., ԼԹ՝ 14 թղ., ՄԳ, ՄԶ՝ 10 թղ): – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դռնակն ու երեք փականքները. աստառն է ծիրագոյն ընտիր մետաքս: Երկու կողքերն ալ կռնակի կողմէն ցաթած են: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ սկիզբն ու վերջաւորութեան մէկական, երկսիւն, (մի սիւնակ՝ 6×21 սմ.), միջին երկաթագրով: Երկու մագաղաթներու գրութիւնները շարունակութիւն են իրարու, եւ կը բովանդակեն «Ընդ Կեփաս...զի ոչ եթէ բանիւ» (Ա. Կորնթ. Գ. 22 – Դ 20): – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար. թղ. 539–543 ստորին լուսանցքը գրութեամբ հանդերձ կտրուած է, որ նորոգողը իր կողմէ ամբողջացուցած է. նմանապէս նորոգողը գետեղած է սպիտակ թուղթ մը՝ թղ. 339: Թղ. 528ա աղտոտած է, առանց վնասելու գրութեան: Երեք թուղթ ինկած են ընդ մէջ թղ. 221–222: – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐԻ սակաւ, կարմիր գրիչով, նուրբ եւ հանգուցագիր: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ երկաթագիր կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ բազմաթիւ, միագոյն, բոլորն ալ կարմրագոյն գրիչով: – ՆԿԱՐԻ չունի: – ԽՈՐԱՆԻ թղ. 5ա, շատ նուրբ եւ ընտիր, միագոյն կարմիր, 6,5× 12 մեծութեամբ: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 54ա: – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 1ա–3բ, 239բ, 446բ, 479ա, 552բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԴ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի գլխաւոր ցիշատակարանը: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ Ստացած են 1881ին, Գոլիսէն, Սերովբէ Ալիշանի եւ Ցովհաննէս Ներսիսեանի ձեռքով:

Մատեանս է Տօնապատճառ, որ կազմած է Ցովհաննէս Վրդ. Երզնակացի: Ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Թղ.* 4ա. Ցանկ Ձեռագրիս:

2. Թղ. 5ա. «Ա. Պատճառ Դաւթի եւ Ցակովբա(յ). *Սկիզբն տաւնից եւ հոգեւոր ուրախութեանց ամենայն հաւատացելոց*»։

3. Թղ. 10բ. «Բ. Ցոհաննիսի Եզնկաեցոյ արարեալ յարմարութիւն բանից ասացուածի ի Թագաւորութեան գրոց, յաղագս Դաւթի մարգարէին. *Եւ գղջացաւ տէր զի թագաւորեցոյց զՍաուղ. Աստուածա(յ)ին բնութիւնն պարզ է եւ անյօդական եւ արտաքոյ այսպիսի կրից որ ի մարդկա(յ)ին բնութիւնս գործի*»։

4. Թղ. 20բ. «Գ. Սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային. *Աստուածազարդ շուք տօնիս լուսակազմ երեւմամբն իւրով ահիւն լնու զմիտս իմ եւ պատկառանօք զդէմս իմ*»։

5. Թղ. 27ա. «Դ. Պատճառք առաքելոցն Պետրոսի եւ Պաւղոսի. *Ցաստուածարար ըմբռնչելեացն բազումք են զոր իմանամք եւ բանիւ ասել անկարանամք, որպէս զաստեղս երկնից եւ զբազմութիւն հրեշտակաց եւ զմեծութիւն երկնի*»։

6. Թղ. 31ա. «Ե. Պատճառ Յովհաննու եւ Ցակոբա(յ). *Աստուածահրաման պատուէր ունէր իսրայէլ զսկիզբն տօնին եւս մեծապատնօք ընդունել եւ ահիւ եւ զկատարումն կրկին պատուով եւ մեծաշուք փառօք*»։

7. Թղ. 36ա. «Զ. Եւ էր ընդ եղբարցն. Ի մեկնութենէ Ներսիսի Լամբրոնացոյն. *Ո՛ հայրդ ես որոց ի վեր քան զերկինս եւ Աստուած երկնաւորաց, օրէնքդ ես եղերականաց եւ օդականաց ընթացք երկրաւորաց պահապան եւ երկիւղ սանդարամետականաց*»։

8. Թղ. 43բ. «Է. Ցոհաննիսի Եզնկայեցոյ աշակերտի գրոց ասացուած, յաւուր Ծնընդեան եւ Մկրտութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, եւ ի խորհուրդ միաւորութեան տաւնիցն, ի սրբոցն ժողովեալ բանից ի մի յարմարութիւն. *Ցաղագս Աստուծոյ եւ աստուածային իրագործութեանն խաւսել բաղձալի է բնաւից բանականաց*»։

9. Թղ. 54ա. «Ը. Մեծի աւուր Ցայտնութեան ճրագալուցին. *Ըստ աստուածագործ նորո(յ) արարչութեանս, սկիզբն, հիմըն եւ արմատ է աստուածայայտնութեանս տաւնի*»։

10. Թղ. 58բ. «Թ. Ի բանն Ցոհաննու աւետարանչին որ ասէ. Ի սկզբանէ էր բանն. *Քանզի Աստուծոյ երեւումն իմանալի արեգակն ծագեաց եւ ժամանակաւոր փայլատակումնս զաւրէն ճառագայթից ընձեռեաց*»։

Թղ. 70ա. «Զի երեւեցան շնորհքն փրկութիւն ամենայն մարդկան. *Այսինքն քարոզեցաւ ճշմարտութիւնն ժողովրդեանն եւ հեթանոսաց, տերանց եւ ծառայից, որ խրատէ զմեզ հաւասարութեամբ*»։

11. Թղ. 71բ. «Ժ. Եւ ի ծնանելն Յիսուսի ի Բեդլաեմ հրէաստանի, յաւուրս Հերովդի արքայի. *Նախ զեղանակ ծնընդեանն եւ որ նովաւ լինելոց էր փրկութիւնն ճառեաց աւետարանիչն*»։

12. Թղ. 75բ. «ԺԱ. Առաջին աւուր Մըննդեան եւ Մկրտութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. *Ցօն ուրախական խմբիւք կատարին ի մէջ քրիստոնէից աստուածայայտնութիւնն է, օր ծննդեան եւ մկրտութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ*»։

Թղ. 78բ. «Ի Մատթէոսէ աւետարանէ որ ասէ. Ցայնժամ գայ Յիսուս. *Աստուածայինքն ոչ ըստ մարդկայնոցս բերին ակամայ արժումն եւ ըստ պատահման, այլ կամաւորաբար նախախնամութեամբ*»։

Թղ. 81բ. «Ի Մատթէոսի աւետարանէն. Գիրք լինելոյ Յիսուսի Քրիստոսի որդո(յ) Դաւթի, որդոյ Աբրաամու. *Զի՞նչ խօսի աւետարանիչս, զմիածնէ որդոյ Աստուծոյ հանդերձեալ է ճառել եւ զԴաւիթ ի մէջ բերէ*»։

Թղ. 85բ. «Ասացուք զանազանութիւն ան(ո)ւանց տօնիս եւ զպատճառս զանազանութեան անուանց. *Արդ կոչի տօն ծննդեան եւ տօն մկրտութեան եւ տօն ծագման, եւ այնց ան(ո)ւանց բազում խորհուրդք յայտնի են որ յայսմ աւուր զործեցան*»։

13. Թղ. 91բ. «ԺԲ. Երկրորդ աւուրն (Ծննդեան) պատճառ. *Ցերկրորդում աւուրն ձգեցաւ հաստատութիւնն եւ բաժանեալ ջուրցըն եւ ժողովեալ ի տեղի իւրեանց երեւեցաւ ցամաքն*»։

Թղ. 92ա. «Իսկ երկրորդ աւուրն կաւոն ի մատրանն կատարի եւ յիշատակ սրբոյն Ստեփաննոսի. *Զի այս որ յերկրորդ աւուր ծնաւ եւ յարեաւ յիշի եւ վկայ լինիցի ծննդեանն եւ յարութեանն*»։

Թղ. 92բ. «Ի բանն որ ասէ. Քրիստոս ծնեալ լինի. *Աստուածայայտնութեանս խորհուրդ յայտնապէս քարոզեալ ծանուցաւ ազգի մարդկան օրինօք եւ մարգարէիւք*»։

14. Թղ. 102ա. «ԺԳ. Երրորդ աւուրն (Ծննդեան). *Ցերրորդում աւուրն բուսոյց երկիր առանց մշակութեան, հրամանաւն Աստուծոյ, ազգի ազգի դալարի խոտո(յ)*»։

Թղ. 103ա. «*Ճերրորդ աւուրն զարդարեցաւ երկիր ամենապատիկ ծաղկօք եւ յերրորդ դարու հեղեղեցաւ մեղօք*»։

Թղ. 103բ. «(Աւետարան Մատթէոսի). Ցաւուրսն յայնոսիկ գայ Յովաննէս Մկրտիչն քարոզել յանապատին Հրէաստանի եւ ասել. Ապաշխարեցէք զի մերձեալ է արքայութիւն երկնից. (*Մարգարէի*). *Եւ ո՞ր արդիւք իցեն աւուրքն այնոքիկ, եթէ ոչ յորում ոչ գոյր յերուսաղէմ թագաւոր*»։

Թղ. 111բ. «(Ճերրայեցւոց թղթոյն). Բազում մասամ(բ)ի եւ բազում օրինակօք կանխաւ խօսեցաւ Աստուած ընդ հարսն մեր մարգարէիւք. *Ընդէր չետ զանճն հանգոյն մարգարէիցն, թէպէտեւ մեծ իսկ էր քան զնոսա*»։

Թղ. 115ա. «(Աւետարան Մատթէոսի). Իրրեւ գնացին ոճոա անտի ահա հրեշտակ տեառն երեւեր Յովսեփա(յ) ի տեսլեան եւ ասէր. Արի՛ ա՛ռ զմանուկն... *Եւ վասն էր ոչ Մարիամու այլ Յովսեփա(յ) երեւէր հրեշտակն, քանզի յանճն եղեւ նմա սպասաւորութիւն կուսին եւ մանկանն*»։

15. *Թղ.* 119ա. «ԺԴ. Զորրորդ աւուրն (Ցննդեան). *Ի չորրորդում աւուրն ասացաւ լինել արեգական եւ այլոց լուսաւորաց, եւ աստ յաւուրս չորրորդի տօնախմբութեամբ ընծերցեալ լինի առաքելական բանիւն մարդեղութիւն նորա ի կնոջէ*»։

Թղ. 120բ. «*Ի չորրորդ աւուրն եղեն լուսաւորքս, Բարսեղի Հաւատոց գիրսն ասէ թէ մեծամեծքն եւ կարեւորքն քրիստոնէից ոչ գրեցան*»։

Թղ. 121ա. «(Աւետարան Ղուկասու). Ցամսեանն վեցերորդի. *Ի լրման ժամանակին եւ ի սպառել յաւիտենիս այցելութիւն արարչին ժամանեալ ծաւալեցաւ յարարածս*»։

16. *Թղ.* 128բ. «ԺԵ. Հինգերորդ աւուրն (Ցննդեան). *Ցաւուրն հինգերորդի հրամա(յ)եաց Աստուած ջուրցն ծնանիլ, երկուս սեռս կենդանեաց, ոմանց ընդ երկինս թռչել եւ ոմանց ի ջուրս լողանիլ*»։

Թղ. 130ա. «(Աւետարան Ցովհաննու). ՁԱստուած ոչ ոք ետես. *Ոմանց ոչ ըստ կարգի ասացեալքս թուին, զի մինչեւ ցայսվայր զերկիրդոյդ չնորհացն որ ի մեզ եհեղ ճառեաց, եւ այժմ ասէ զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք*»։

Թղ. 136բ. «(Ճերրայեցւոց թղթոյն). Ոչ ասեմ մատուցեալ էք դուք ի լեառն շուշափելի, ուր հուրն վառեալ էր. *Էին պարկեշտագոյնք ի տաճարին սրբութիւնք սրբոցն, էին պարկեշտագոյնք եւ որ ի Սինա գործք գործեցան*»։

Թղ. 138ա. «(Աւետարան Ղուկասու). Ցարուցեալ Մարիամ յաւուրսն յայնոսիկ գնաց առ Եղիսաբեթ. *Եւ է՞ր վասն փութանկի չոգաւ կոյսն առ Եղիսաբեթ առ ի հասատութեան բանիցն զոր լուաւ ի հրեշտակէն*»։

17. *Թղ.* 143բ. «ԺԶ. Վեցերորդ աւուրն (Ցննդեան). *Ի վեցերորդում աւուրն ստեղծ Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր, եւ աստ այսաւր հրամայի մեզ ժողովել ի Ղազարուն եւ աւետարանաւն յիշատակել զյարութիւնն Ղազարու*»։

Թղ. 144բ. «*Ի վեցերորդում աւուրն արարաւ Ադամ եւ պատկերաւ պատուեցաւ եւ զլուխ եղաւ արարածոցս եւ էառ զդրախտն ի ժառանգութիւն*»։

Թղ. 145ա. «(Աւետարան Ցովհաննու). Ի վաղիւ անդր կայր Ցովաննէս եւ յաշակերտաց անտի առնա երկու. *Այն աւրն է որ զկնի յանապատէն եկն Քիստոս*»։

Թղ. 145ա. «Այսաւր Ղազարու ընթերցումն է, թէ ինչ պիտի՝ դու ցաւել տէր խօսել ասա. Եւ յաւել տէր խաւսել ընդ Աբգարու եւ ասէ, խնդրեա դու ինչ նշան. *Բազում էր Աստուծոյ զիջանելն ըստ Աբգարու եւ յոյժ նորա ապախտաւորութիւնն*»։

18. *Թղ.* 148բ. «ԺԷ. Ութերորդ աւուրն (Ցննդեան). *Ցեւթներորդ աւուրն հանգեաւ Աստուած յամենայն գործոց իւրոց*»։

Թղ. 149ա. «(Աւետարան Ցովհաննու). *Ի վաղիւ անդր կամեցաւ ելանել ի Գալիլիա, գտանէ զՓիլիպպոս, ընդ որ սքանչացեալ Նաթանայէլ ասէ, դու ես թագաւորն իսրայէլի, այլ ոչ սեռն եւ սերտ հաւատով ասաց որպէս Պետրոս*»։

Թղ. 150բ. «Այս աշխարհագրութիւն. Ել հրամանն յՕգոստոս կայսերէ աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս. *Այս աշխարհագրութիւն ընդ ամենայն տիեզերս պատշաճեալ համարի*»։

19. *Թղ.* 152բ. «ԺԸ. Ութերորդ աւուրն (Ցննդեան). *Ութերորդ աւուրն հրամայէ ժողովիլ ի սուրբ յարութիւնն եւ ընծեռնուլ զյիշատակ Քրիստոսեան, բայց սաղմոս երգի*»։

Թղ. 153բ. «*Ութերորդին կանոն ի յարութիւնն կատարի, որպէս յարեաւ ի կիրակէի եւ ի նոյն աւուր պատկերի հանդերձեալ է կոչել զամենեսեան յարութեամբ ի գերեզմանէ*»։

Թղ. 154ա. «(Աւետարան Ղուկասու). Եւ հովիւքն էին տեղոջն յայնմիկ. *Դէտ հոգեւոր եւս Աստուած զմարգարէսն յազգի իսրա-*

յէլի եւ հանդերձ դիմաւորութեամբն արար զնոսա քարոզ սուրբ»:

Թղ. 158բ. «(Աւետարան Մատթէոսի). Ցայնժամ վարեցաւ Ցիսուս յանապատ ի հոգւոյն փորձիլ ի սատանայէ. *Եւ ընդէ՞ր ի ծընընդենէ անտի մինչեւ յերեսուն ամացն լրումն ոչ փորձեաց զնա»:*

20. *Թղ.* 171ա. «Ժթ. Ի Փետրուարի ամսոյ որ աւր Դ, ժողովին ի մատրան ի քաղաքի ի խորհուրդ քառասնեորդաց տեառն մերոյ. Սղ. *Տեսին ամենայն. Ի գալ մեծի թաղաւորի, ոչ միայն երեւելիքն եւ ճոխքն խընդան, որք մեծամեծ ընծայիւք հանդիպին»:*

21. *Թղ.* 176բ. «Ի. Պատճառ ասացեալ վասն Առաջաւորաց պահոցն. *Ցոլովք են բանք վասն այսր պահոց, այլ զսակաւն ասացուք փոխանակ բազմացն»:*

22. *Թղ.* 178ա. «ԻԱ. Երիցս երանելի սուրբ վարդապետացն, Ցոհաննու Ոսկեբերանի եւ Եփրեմի եւ Անանիա(յ)ի ասացեալ ի Ցովնան մարգարէ. *Մարգարէիցն նախասինն դնէին իսրայէլացիքն, զի յորժամ յանդիմանէին զնոսա մարգարէքն հնազանդել օրինացն տեառն եւ սպառնա(յ)ին գերութիւն»:*

23. *Թղ.* 182ա. «ԻԲ. Ցաւուր բարեկենդանին ասացեալ պատճառ վասն աղուհացիցն. *Որհնուրդ եկեղեցոյ նման է զանձի ծածկելո(յ), եւ որ աշխատի զտանէ»:*

24. *Թղ.* 188բ. «ԻԳ. Ցաղուհացից կարգէն ամենայն աւուր եդեալ. Ձրագ մարմնոյ ակն է, եթէ ակն քո առատ է՝ ամենայն մարմինդ լուսաւոր եղիցի. *Զոր օրինակ ոչ ցանկա(յ) ոք ոսկի զարդ յանձն առնուլ կամ հանդերձս պատուականս»:*

25. *Թղ.* 192բ. «ԻԴ. Տեսութիւն յԱռաքելոյ յաղագս պահոց. Եւ զայս գիտասջիք վասն ժամանակիս, զի այժմ ժամ է մեզ ի քնոյ զարթնուլ. *Իբրու զամենայն որ ինչ պէտք էին կարգեաց, մղէ զարծեալ յերկրաւորացս ի բարի գործս»:*

26. *Թղ.* 195ա. «ԻԵ. Տեսութիւն ի մարգարէն Եսա(յ)ի յերկրորդ կիրակին. Տէր ողորմեաց մեզ զի ի քեզ յուսացաք. *Աղօթք է նա տանն Ցուդա զի խնդրեսցին ի նեղութենէ անդորրութիւն»:*

Թղ. 197բ. «(Ի Հռոմայեցւոց թղթոյն). Աղաչեմ զձեզ եղբարք գթութեամբն Աստուծոյ. *Բազում ինչ ճառեաց վասն Աստուծոյ մարդասիրութեանն եւ եցոյց զնոսա զանբաւ խնամանն»:*

Թղ. 199բ. «Ցաւուրն բարեկենդանին, *ի սկիզբն քառասնորդացն չարաղասելն ընթերցուած յԵսա(յ)եայ, պատուէր երեսո քահանայիցն գոչել յականջս ժողովրդեանն»:*

27. *Թղ.* 200բ. «ԻԶ. Աւետարան ի Մատթէոս. Մի՛ համարիք եթէ եկի լուծանել զօրէնս. *Սովորութիւն է Աստուծոյ յորժամ նոր օրէնս դնէ մարդկան նախ մեծամեծ սքանչելիս ցուցանէ»:*

28. *Թղ.* 203բ. «ԻԷ. Նորին երրորդ կիւրակէին պատճառ. *Ամենայն կարգ քառասնորդացս ի պատճառ զղջման մեղուցելոցս եւ ի թողութիւն են եղեալ խորհրդաբար»:*

29. *Թղ.* 204բ. «ԻԸ. Երրորդ կիւրակէին տեսութիւն յԵսայեայ մարգարէէ. Ասաց տէր. Հաշտեալ եմ ընդ քեզ տառապեալդ եւ խախտեալդ միձչեւ մխիթարեսցիս. *Զի տառապեցաւ ի ձեռն որթուցն»:*

Թղ. 206բ. «(Աւետարան Ղուկասու). Առն միոջ էին երկու որդիք... *Դէմք առակիս առ ամենեսեան բնութիւն Աստուծոյ հա(յ)ի»:*

30. *Թղ.* 210բ. «ԻԹ. Չորրորդ կիրակէին պատճառ. *Անընդհատ զղոյվ ճանապարհացն արդարութեան ի միմեանց յամենայն կեանս մարդկան խրատեն զմեզ»:*

Թղ. 212ա. «Ցառաւաւտու աւետարան տեսութիւն. Մի՛ երկնչիր հաւտ փոքրիկ. *Փոքր հօտ ոմանք զազգս մարդկան ասացին, վասնզի փոքր են հաւատարութեամբ առ հրեշտակս»:*

Թղ. 214ա. «Տեսութիւն ճաշոյ աւետարանին. Եւ ասէ առ աշակերտսն. Այր մի էր մեծատուն որոյ էր տնտես... *Սակայն անօրէնն իմաստութիւն գաւառապետին գովեցաւ առաջի տեառն, տնտես անիրաւութեան զամենայն մեղաւորս ասէ»:*

31. *Թղ.* 219բ. «Լ. Հինգերորդ կիրակէին տեսութիւն յառաքելոց. Այսուհետեւ եղբարք իմ ուրախ լերուք ի տէր. *Ցետ այսորիկ իբրու քաջալերեաց եւ զօրացոյց զնոսա, ժուժկալ լինել նեղութեանց հալածանացն»:*

Թղ. 221–222ի *միջանկեալ թուղթ ինչ ածի ըստ լուսով՝ կիսատ կը մնայ կանոնս:*

32. *Թղ.* 223ա. «ԼԱ. Վեցերորդ կիրակէին, տեսութիւն առաքելոյն ի Կողոսացւոց. Զգոյշ լերուք, մի՛ ոք իցէ որ զձեզ կողոպտիցէ: Գրած է ի Ցայտնութեան ութօրէից, ի վերջի աւուրն»:

Թղ. 223ա. «Ի ճաշու աւետարանն ի Մատթէոսէ. Իսկ փարիսեցիքն իրրեւ լուան թէ պապանձեցոյց... *Դարձեալ զպատճառն դնէ աւետարանիչն, վասն որոյ պարտ է լռել եւ զնոցա ամբաստանութիւնն*»:

33. *Թղ.* 226բ. «Լ.Ր. Կարգ եւ խորհուրդ յարութեան Ղազարու. *Այս տօն զոր կատարէ եկեղեցի ի շաբաթու տէրունական գալըստեանն տեառն յԵրուսաղէմ, եւ ասէ ժողովել ի տասներորդ ժամուն եւ կատարել զխորհուրդ պատարագին*»:

Թղ. 229բ. «Ի խորհուրդ յարութեանն Ղազարու, սրբոց վարդապետացն փոքր ինչ յաւելեալ նախերգան ի Յոհաննիսէ. *Արուեստաք ամենայն յերիս որոշմունս բաժանեալ տեսանին, յարարչականն եւ ի բնաւորականն եւ ի գործականն*»:

Թղ. 231ա. «Այլ այժմ զՂազարու յարութեանն տեսցուք զխորհուրդ. էր ոմն հիւանդ Ղազարոս անուն ի գեղջէ Մարիամու եւ Մարթա(յ)ի քոյ նորա. *Բազումք ի մարդկանէ յորժամ տեսանեն թէ սուրբք եւ հաճոյք Աստուծոյ չարչարին*»:

34. *Թղ.* 240ա. «Լ.Դ. Խորհուրդ գալըստեանն տեառն յԵրուսաղէմ յաւուր Ոդոգմեանն եւ ի բան զոր ասէ երանելի աւետարանիչն Մարկոս. Եւ գան յԵրիքով. *Զսուրբ արմաւենեաց օրս, զոր եւ արմաւենեաց օր անուանեցին եւ օրհնեալ օր կոչեցին*»:

Թղ. 252բ. «Ի գալուստ տեառն յովանակաւ յԵրուսաղէմ, ի Զաքարիայ մարգարէութենէն. *Նախ համեմատեա՛ զօրս զայս ընդ առաջինն օր արարչութեանն յորում խաւարն հալածեցաւ, եւ թէ պիտի՝ ասա զպատճառն, որ ի մին այլ գիրքն է եւ ապա զբան մարգարէիս մեկնէ*»:

35. *Թղ.* 256ա. «Լ.Դ. Մեծի երկուշաբաթին խորհուրդ. *Իսկ զաւակ(ի) շաբաթի պահքըն զատեալ ի քառասնիցն այսու մերժեալ զմեզ ցուցանէ յաստեացս*»:

Թղ. 257ա. «(Աւետարան Մատթէոսի). Եւ այգուցն մինչդեռ ելանէին քաղցեաւ. *Եւ զիա՞րդ արդեօք այգուցն քաղցնոյր, յորժամ եւ կամէր թոյլ տայր մարմնոյն*»:

36. *Թղ.* 258ա. «Մեծի երեքշաբաթին խորհուրդ. *Իսկ երրորդ աւուրն ընթերցուածըք ի ծննդոց լինել, ունելով զմովսէս այր հին պատմելով զաղէտս անցից մերոց*»:

Թղ. 260ա. «(Աւետարան Մատթէոսի). Ցայնժամ նմանեալ լիցի արքայութիւն երկնից տասն կուսանաց. *Եւ արդ է՞ր վասն կուսանացդէմս հանէ զառակն*»:

37. *Թղ.* 261բ. «Մեծի չորեքշաբաթին խորհուրդ. *Իսկ ի չորեքշաբաթին երեւեալ Աստուած Աբրահամու. այս զերկուց յայտնէ եկաւորութեանց խորհուրդ, երեք հրեշտակօք զերից անձնաւորութեանցն յայտարարութիւն*»:

Թղ. 262բ. «Այլ մեք զրաւ մարգարէութեանն Զաքարիա տեսցուք. Եւ առից ինձ երկուս գաւազանս, զմինն կոչեցից գեղեցկութիւն եւ զերկրորդն կոչեցից վիճակ եւ արածեցից զխաշինս. *Երկուս գաւազանս զերկուս իշխանութիւնս, զքահանայութիւն եւ զթագաւորութիւն առակէ*»:

Թղ. 266ա. «(Աւետարան Մատթէոսի). Եւ եղեւ իրրեւ կատարեաց զրանս զայսոսիկ ասէ. գիտէք զի յետ երկուց աւուրց զատիկ լինի. *Դարձեալ ի դէպ ժամանակի զչարչարանացն ճառէ, քանզի զարքա(յ)ութենէն յուշ արար*»:

38. *Թղ.* 268բ. «Ի մեծի հինգշաբաթի ասացեալ. *Այսմ աւուր սահմանեալ կանոնս մեծախորհուրդ է եւ պատուելի*»:

Թղ. 274բ. «Դարձեալ ի մեծի հինգշաբաթին խորհուրդ. *Իսկ հինգշաբաթին եօթներորդ ժամուն ժողովիլն, այս մեծ է, ոչ ի չորրորդ, ոչ ի վեցերորդ, ոչ տասներորդ, այլ եօթներորդ*»:

Թղ. 275բ. «Արբստակէս վարդապետի ասացեալ մեծի հինգշաբաթին ոտնլուա(յ)ին խորհուրդ. *Աստուածապատիւ չնորհիւ լցեալ որդիք հաւատոյ եւ մանգունք ուխտի սրբութեան, ծննեալք յանարատ յարգանդէ մօրս մերոյ հոգեւորի*»:

39. *Թղ.* 279բ. «Ցաւուր մեծի ուրբաթի չարչարանաց տեառն եւ Աստուծոյ. *Որպէս զի մեծ են գործք քո տէր· զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր, ասէ ուրեմն յիւր բանս Դաւիթ մարգարէն, եւ մեծ ասելով քարոզեաց զզօրութիւն նորա*»:

Թղ. 281ա. «Մերձեցաւ, ասէ, տօն բաղարջակերաց. *Զգառնազէն տօնն ասէ որ ի յԵգիպտոսէ հետէ կարգեցաւ, որ խաչադրոշմ էին արեամբ զտեսմս դրանց*»:

Թղ. 291բ. «Զխորհուրդ մեծի ուրբաթին. *Մեծի հինգ աւուր իմաստ տօնեցաք եւ փութասցուք մտանել ի խորհուրդ մեծի ուրբաթին, որ է օր վեցերորդ արարչութեանն*»:

Թղ. 292ա. «Եւ եկեսցէ հասցէ տէր Աստուած իմ եւ ամենայն սուրբքն ընդ նմա. *Ուր ի կամաւոր չարչարանս փութացեալ եկեսցէ, որպէս ասէր ցանկալով ցանգացա(յ) ուտել ընդ ձեզ*»:

40. *Թղ.* 293բ. «Լ.Ե. Ցաղագս ճրագալուցին Զատկին խորհրդոյ ասացեալ. *Զի որպէս*

սգալի արարածք յաւելուածով հասին ի կատարելութիւն, նախ բուսականքն եւ ապա սգա(յ)ական կենդանւոք, եւ իբրեւ աստիճանօք ի վեր տարեալ զբանականն»:

Թղ. 296բ. «Մեծի աւուր շարաթու խորհուրդ. Զմեծի եւ զաշխարհակեցոյց ուրբաթոյն զխորհուրդ հրաշագործ անտուստ ի վերուստ հաւաքեցաք»:

Թղ. 297ա. «Ի վաղիւ անդր որ էր յետ ուրբաթուն, ժողովեցան քահանայապետքն եւ փարիսեցիքն առ Պիղատոս. Ամենայն ուրեք մոլորութիւնն ընդ անձին մտանէ եւ ակամա(յ) լինի ջատագով ճշմարտութեանն»:

41. *Թղ. 297բ. «ԼԶ. Զատկին կիրակէին խորհուրդ. Իսկ զատկի կիրակէն առաւօտուն ժողովին ի մատուռն, սաղմոս. Քեզ վայելէ. եւ խաչիւ եւ ժամահարաւ ելանեն ի սուրբ յարութիւնն»:*

Թղ. 298ա. «Իսկ խորհրդածութեան ընթերցուածք այս է որոց կնիք տուեալ մեծին կիւրղի, յաւուր շաբաթու թաղեալ ընդ Քրիստոսի մկրտութեամբն»:

Թղ. 298բ. «Բայց այժմ որ ըստ ճոհաննու աւետարանին է տեսութիւն քննեցուք, զոր յարմարեալ է արդիւնական եւ հոգեւոր հայրն մեր Վարդան զայլսն ի նոյնն յարել. Ճետ այսորիկ. աղաչեաց զՊիղատոս Ճովսէփ որ Ցար. Այս Ճովսէփ մի էր ի նախարարացն հրէից մեծատուն եւ երեւելի»:

42. *Թղ. 305բ. «Պատճառ բանիցն Գրիգորու զոր ասացեալ է ի պահու իմում կացից. Ճետ համբարձման տեառն մերոյ Ճիսուսի Քրիստոսի եւ իջման հոգւոյն սրբոյ ի դասս առաքելոցն, ընդալան ձեռնադրութիւն քահանայութեան եկեղեցիք Քրիստոսի յառաքելոց անտի տեառն մերոյ»:*

43. *Թղ. 312ա. «Սրբոյ վարդապետին Գրիգորի ի սուրբ զատիկն եւ ի կենսաբեր յարութիւն տեառն, միաբանութեամբ աւետարանչացն բանից եւ բացայայտումն կանանց իւղաբերից. Այսաւր յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց եւ յարոյց ընդ իւր, զի վայր անգեալ բնութիւնս ի մեզաց մահուանէ. այսաւր երկիրս երկինք եղեն»:*

44. *Թղ. 326ա. «Մեծի աւուր հինգշաբաթին յասացուածոց սուրբ հօրն մերոյ Վարդան վարդապետին եւ վարդապետին Վահրամայ Կիլիկեցոյ, ի մի ածել յարմարութիւն նուաստ Ճոհաննիսի Ցզնկայեցոյ. Նաւսեցաւ տէր ընդ Մովսէսի եւ ընդ Ահարոնի յերկրին եգիպտացւոց եւ ասէ. Ամիսս այս եղիցի ձեզ սկիզբն ամաց, առաջին եղիցի յամիս տարոյ. Աստուածայինքն միայն իւրք են եւ ոչ ոք է նմա բաւական եւ ամենեցուն, եւ նմա ոչ ոք, զի որպէս ըստ առն եւ զօրութիւն իւր եւ ըստեղծականի եղելութիւն իւր»:*

45. *Թղ. 341բ. «ԼԷ. Արբստակէս վարդապետի ասացեալ ի Նոր կիրակէն. Նոր է ժօնս եւ չքնաղ որ ի սմա են խորհուրդք, նոր վասնզի նորոյ արարածոյ է սկիզբն եւ զանցեալն հնացուցանէ եւ ինքն հանդերձեալ իրաց լինի պատճառ»:*

46. *Թղ. 348բ. «ԼԸ. Աշխարհամատրան. Ցօնիս խորհուրդ ոչ որպէս ոմանք կարծեցին զմարտիւրոսաց յիշատակելով, այլ մեր մատրան ամենեան ի սկիզբն միաշաբաթ հանդիպեալ, յորժամ չինեաց զեկեղեցին Կոստանդիանոս»:*

47. *Թղ. 349բ. «ԼԹ. Պատճառ երեւման խաչին. Զարչարանքն Քրիստոսի փրկութիւն եղեւ մարդկան ազգի, կենսակիր նշանաւն ազատելով, ուստի եւ ջոգք հերձուածողացն ոչ կարացին աղաւաղել»:*

Թղ. 349բ. «Ցաղագս վերացման տեառն, ի Ղուկայ աւետարանն որ ասէ թէ Միւնդեռ չհաւատային ի խնդութենէ. Ամենայն ժօնք տնօրինականք զոր պաշտէ եկեղեցի ահաւորք եւ հրաշալիք են, միանգամայն եւ մեզ փրկականք եւ շահաւորք եւ յայտնիչք Աստուծոյ երախտեացն առ մեզ»:

48. *Թղ. 354ա. «Խ. Վահրամա(յ) արարած ի մեծի աւր Համբարձման եւ Ծաղկազարդին. Անսահմանելի եւ բնութեամբ բարին Աստուած զառաւտագոյն բարերարութիւնն, ոչ ինքեան միայնոյս սեփհականեաց, այլ կամեցաւ եւ յայլս զնոյնն անցուցանել»:*

49. *Թղ. 361ա. «Խորհուրդ Ծաղկազարդին որ ասի երկրորդ գալուստ. Ժօնս զայս ժօնեն ոչ միայն որդիք մարդկան եւ ստորին բնութիւնք, այլ ժօնեն վերին զօրութիւնքն հրեշտակաց, եւ ոչ միայն դասքն զոր եւ մեք ծանեաք եւ կարգեցաք զդասս»:*

50. *Թղ. 362բ. «ԽԱ. Ցաղագս որ յետ յարութեան տօնիմք յիսուն օր, առանց պահոց եւ ծունր դնելոյ կատարիմք, հանդերձ չորք աւետարանչաւքն, հարցումն եւ պատասխանի. Հարցումն առաջին. Զի՞նչ պատճառ է յիսուն օր պահք եւ տրտմութիւն եւ ողբաձայն սաղմոք, ուղղեցիք եւ բազմախուռն ընթերցուած. Պատասխանի. Ցորժամ յԱստուծոյ մարդիկ մոլորեցան ըստ իւրեանց մտացն յօժարութեան եւ զտարերս աստուածացուցին»:*

51. Թղ. 364բ. «ԽԲ. Ի սուրբ եւ ի հրաշափառ իջումն Հոգւոյն սրբոյ ի դասս առաքելոցն. *Բարի է Աստուած եւ բարոյ ամենայնի արարիչ, եւ որք միանգամ էացան յԱստուծոյ լաւութեան տեսակք բոլորքինն անթերիք են*»:

Թղ. 368ա. «Ի քանն տեառն որ ասաց. Եթէ սիրէք զիս՝ զպատուիրանն (իմ պահեցէք). *Այս մեծ եւ սիրելի եւ պարգեւաշատ օր կիւրակէիս պատուիլ յարութեանն Քրիստոսի եւ այլ փառք ի փառաց վերա(յ) առեալ*»:

52. Թղ. 372ա. «ԽԳ. Ցաղագս խորհրդեան եկեղեցոյ որ գկնի պենդակոստէին կատարէին, կատարեն եկեղեցիք Հայաստանեաց, ի Դաւթա(յ) շարագրեալ յաւանդս իմաստիցն. *Ի բազմաց զանազանից եւ զանխուլ մնալոյ իրացս խնդրոյ եւ թէ էր եւ կամ ում գկնի պենդակոստէին ի գլուխ պահոցն, յաւուր պահոցն ի կիւրակէին զայս տօնեմք նաւակատիս*»:

53. Թղ. 374բ. «ԽԴ. Ցաղագս տապանակին խորհրդոյ. Եւ արար Բեսաղիէլ գտապանակն յանփուտ փայտից. *Աստուածով լուսաւորեալ անձինք, որք մաքուր մտօք եւ հոգով ազատք հայեցան ի խորհուրդ աւուրս, այսպիսի ոճ խօսից եղին ի պատիւ եւ ի պաշտօն տօնիս*»:

54. Թղ. 378ա. «ԽԵ. Ցաղագս Այլակերպութեան տեառն մերոյ եւ Աստուծոյ. *Երեւելի արեգակն ի ծագելն իւրում՝ ոչ զոք թողու անլոյս, թէպէտ ըստ նիւթին զանազանին, զի ոչ որպէս զոսկի եւ զարծաթ նոյնպէս զքարինս եւ զփայտս գեղեցիկս գործեացէ*»:

Թղ. 384ա. «Ի նոյն խորհուրդ Վարդավառի տաւնին, յԱռակացն Սաղամոնի. *Ուղղեզնացք ի ճանապարհս իւրեանց չատ ինչ տեսանեն զըւարթացուցիչս սրտից իւրեանց տեսութիւնս, դաշտս կանաչազարդս*»:

55. Թղ. 388բ. «ԽԶ. Ցաղագս Շողակաթին. *Անդրդուելի հիմն հաստատութեան կաթողիկէ եկեղեցոյ ճշմարտութիւն տէրունական եղեալ այն որ առ դաւանողն ճշմարտութեան վկա(յ)եցաւ յանխոտոր վիրկչական խոստմանէ*»:

56. Թղ. 392ա. «ԽԷ. Ի ընդունումն Աստուածամաւրն ասացեալ. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան ամենայն արարածք, զի լոյսն ծայրագոյն Աստուած ի լուսոյ սկսեալ գոյացոյց յոչէից զեղեալքս ամենայն*»:

Թղ. 398ա. «Սրբոյն Դիոնէսիոսի Արիսպագացոյն, Ցաղագս Աստուածածնին. *Զի արժանացաւ զԱստուած բանն հօր յառաջ քան զժամանակս ծնեալ եւ ժամանակաւ ծնանել*»:

57. Թղ. 398ա. «ԽԸ. Ի տօնի սուրբ Խաչին, ի քանն Դաւթի որ ասէ. Աւրհնեալ աստուածազարդ եւ Քրիստոս. *Ամենայն բարեկամի եւ սիրելոյ գալուստ ուրախարարք եւ տրտմահալածք են, իսկ որ բազմերախտին է արդեամբք յաճախէ գուրախութիւն ընդունելեացն մանաւանդ մինչ ոչ ունայնաճեռն է եւ դատարկ*»:

Թղ. 402բ. «Մանուէլի ասացեալ վասն Խաչի տօնի. *Ի ձեռն Կոստանդիանոսի մեծի հաստատեցաւ տօնախմբութիւն սրբոյ խաչին*»:

Անդ. «Կղեմայ Հռոմայ հայրապետին. *Սահմանք եւ հաստատութիւն եկեղեցոյ քրիստոսական խաչն եւ սրբութիւնն*»:

58. Թղ. 403ա. «Վասն որ ի տօնս սրբոյ Խաչին, յառակացն Սողոմովնի որ ասէ. Խարճել եթէ նաւ ոք ելեալ ընդ ամեհի ալիսն կամիցի. *Առակախաւսն իմաստուն խրատ զգօնութեան մատուցանէ բովանդակ իսկ մարդկութեանս, սիրել իսկ զճշմարիտ իմաստութիւնն*»:

Թղ. 406բ. «Եւ ահա արէ վեց գային ընդ ճանապարհ բարձու. *Անհասանելի են խորհուրդք կամացն Աստուծոյ եւ անհետազօտելի են ճանապարհք նորա*»:

Թղ. 411բ. «Ի քանն աւետարանին որ ասէ. Զի որպէս փայլակն. *Աստուածայնոց արանց առաքելոց եւ մարգարէից, որք ի հոգւոյն ընկալեալ չնորհս խօսեցան եւ գրեցին զքանն ճշմարիտ մանաւանդ զաւետարանական վարդապետութիւնն*»:

59. Թղ. 418բ. «ԽԹ. Ցաղագս խորհրդեան Եկեղեցոյ ասացեալ. *Բարեբանեցէք զԱստուած յեկեղեցիս մարգարէականն մեզ գոչէ ձայն, եւ զնոյն առեալ աստանօր զձայնն հոգեշահ հնչեցուցանեմք*»:

Թղ. 422բ. «Ցաղագս Եկեղեցոյ յառակացն Սաղամոնի որ ասէ. Իմաստութիւն շինեաց իւր տուն. *Աստուածային իմաստութեամբն լցեալ առակախօսն Սաղամոն ի բազում մասունս բաժանէ զիմաստութեանն գովեստ*»:

Թղ. 429բ. «Վասն Եկեղեցոյ ասացեալ ի տեսլենէն Յովհաննու աւետարանչին. Եւ նշան մեծ երեւեցաւ յերկինս, կին մի արկեալ զիւրեւ զարեգակն...: *Գլուխ պատուիրանին առաջին եւ երկրորդին զսէրն տեղեկացեալ գիտացաք առ Աստուած եւ առ մարդիկ*»:

Թղ. 435ա. «Ի քանն Յովքա(յ) որ ասէ. Երկիր եւ ի նմանէ եկեալ հաց. *Վերագոյն*

ասաց թէ նիւթք պատուականք յերկրէ ելանեն, ոսկի եւ արծաթ, եւ այժմ վանն հացի ասէ»:

60. *Թղ.* 437բ. «Ս. Տապանակին ասացեալ. *Բազմաց ի յեբբա(յ)եցւոցն եւ յերուսաղեմացւոցն եկեալ ի հաւատս յետ յարուցեանն տեառն մերոյ քարոզութեամբ եւ աքանչելագործութեամբ սուրբ առաքելոցն օժանդակութեամբ»:*

Թղ. 443բ. «Ի Տիմոթեայ թղթոյն. *Զայս գրեմ առ քեզ ոչ իբր թէ չունիցիմ ակն զալ առ քեզ»:*

Թղ. 444ա. «Ի Կորնթացոց թղթոյն. *Չի ճառ խաչին կորուսեալոցն. Ոչ ճարտարութեամբ բանից աւետարանեցի, որպէս դուքդ առնէք»:*

61. *Թղ.* 447ա. «Սուրբ Խաչի չորեքշաբթի Վարդան վարդապետի ասացեալ. Այլ Քրիստոս եկեալ Բահանայապետ. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան արարածք անստուեր միջօրէիւ ի բարբառն հրամանի էական լուսոյ, որ ասաց գնալ նովաւ զանմոլարն ճանապարհ»:*

Թղ. 452ա. «Եւ ելեալ Յիսուսի ի կողմանս Փիլիպեայ կեսարեայն հարցանէ ցաշակերտսըն. *Պարտ եւ արժան է իմանալ թէ ուստի գայր տէրն ի կողմանս յայսոսիկ եւ կամ յո՞ հանդերձեալ էր գնալ»:*

62. *Թղ.* 456բ. «Սուրբ Խաչին հինգշաբթի աւուրն աւետարան. Ցայնժամ ետ գնա ի ձեռս զի ի խաչ ելանիցէ. *Բազում ամբաստանութիւն զՊիղատոսէ աւետարանիչս բան տա(յ) նշանակ ասելով»:*

63. *Թղ.* 467ա. «Խաչին շաբաթ աւրն ի Փիլիպեցւոց թղթոյն. Զայս խորհեսցի իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ... *Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս յորժամ ի մեծամեծս ինչ յորդորէր զաշակերտսն, զիւր անձն դնէր առաջի եւ զհայր»:*

64. *Թղ.* 469բ. «Ս. Ցաղագս հիմնարկութեան եկեղեցոյ. *Վէմ անտաշ եւ անկուփ կանգնեալ ի մէջ խորանին եւ ի մէջ սեղանոյն»:*

Անդ. «Պատճառ եկեղեցի աւրհնելոյ. *Մտանեն յերեկոյին ի հակումն ի յեկեղեցին, զի արթունս եւ զուարթունս պարտին լինել, որք յարդարեն զինքեանս տաճարանալ»:*

Թղ. 471բ. «Պատճառ նաւակատեաց եկեղեցոյ. *Քարոզն ճշմարտութեան սուրբ Լուսաւորիչն Գրիգորիոս, ծայրագոյն բարոյ արժանացաւ եւ անճառիցն հաղորդ գտաւ»:*

65. *Թղ.* 472ա. «Ս. Պատճառ Շողակաթին. *Քրիստոս լոյս փառաց, որ ծագեցար Հայաստանեաց, կրկին հեղլով զբարերարութեան քո զգուէթ ի ձեռն Լուսաւորչին մերոյ տեսլեանն»:*

66. *Թղ.* 472բ. «Նաւակատեաց Խաչին. *Մեծ է իմաստութիւն յաղագս պահոց եւ նաւակատեաց իմանալ թէ յորոց ումանց եղան»:*

67. *Թղ.* 474ա. «Ս. Պատճառ Վարագայ Խաչին. *Վարագա(յ) խաչին ասա զգիւտն Պատրոնիկէ եւ զառնուլ մասինն եւ ժառանգել Հռիփսիմէ եւ զգալն ի Հայս»:*

68. *Թղ.* 474բ. «Դրուատ ասացուածոյ ի բանս Եսայեայ որ ասէ. Այսպէս ասէ տէր, ահաւասիկ դնեմ ես ի հիմունս Սիովնի վէմ բազմապատիկ զընդիր գլուխ անգեամ, զպատուական ի հիմունս նորա, եւ որ հաւատացէ մի՛ ամաչեսցէ, եւ եդից զիրաւունս ի յոյս եւ զողորմութիւն իմ ի կշիռս, եւ ոչ յուսացեալ իցեն... *Սիրելի եղիցի մեզ այսպիսի առն բանիւ խրախանալ եւ պատուել զտնօրէնութիւն տեառն մերոյ, որ ի մէջ ամենայն մարգարէիցն փայլատակեն»:*

69. *Թղ.* 476բ. «Ս. Այլ կարգ ասացուածոյ տուանից, յառակացն Սողոմոնի, ծընընդի. Տէր ստացաւ զիս սկիզբն ճանապարհաց իւրոց... *Քանզի սկիզբն բանից ի դիմաց իմաստութեան եղ ասելով, ես իմաստութիւն բնակեցա(յ) ի խորագիտութիւն, եւ տակաւին եւս նա բարբառի թէ պատմեմ ձեզ զհանապազորդ լինելոցն»:*

Թղ. 479բ. «Չի գո(յ) ի նմա հոգի մտաւոր, սուրբ միածին. *Կանխաւ խոստացաւ պատմել մեզ որպիսի ինչ է իմաստութեան էութիւն»:*

70. *Թղ.* 482բ. «Ս. Ի տօնի Վարդավառին, Ներսիսի Լամբրոնացոյն մեկնութենէն. Ուրախ լեր երիտասարդ ի մանգութեան քո եւ զըւարճացուսցէ գէեզ սիրտ քո յաւուրս մանգութեան քո. *Չկատարեալ տիս հասակին բուռն հարկանէ եւ կոչէ յաշակերտութիւն վարդապետութեան»:*

71. *Թղ.* 487ա. «Ս. Ցաղագս եկեղեցոյ խորհրդեան, յառակացն Սաղամոնի, Ներսիսի Լամբրոնացւոյ. Իմաստութիւն շինեաց իւր տուն եւ կանգնեաց սիւնս եօթն. *Ոչինչ այլ կարող եմք նկրտել յառաջիկա(յ) բանիս տեսութիւն, բայց միայն զոր նախ քան զմեզ հարքն գրեցին»:*

72. *Թղ.* 489ա. «Մէ. Աշխարհամատրաձի եւ Տեառնականի, ասա յառակացն Սողոմոնի. Պատուեա՛ զտէր ի ձոց արդար վաստակոց... *Ըստ կարգի բերէ զգործիական առաքինութեան խրատ ուղղեցելոյ մտացն»։*

Թղ. 489բ. «Ղեւտական դպրութիւն մատաղի եւ տեառնականի. *Երրորդական մատեանս մովսիսական գրոցս ունի յինքեան ոչ սակաւ ճառս ձեռնտըւութեան իմաստից»։*

73. *Թղ.* 492ա. «ՄԸ. Ցաղագս սուրբ Հռիփսիմեանցն ի ձշմարիտ մատենագրացն յումեաց գտեալ Մովսիսի Խորենացւոյ վասն սրբոց Հռիփսիմեանցն, զոր ձաղեալ համառաւտեցի նուաստս Ցոհաննէս Եզնկայեցի. *Էր սուրբն Հռիփսիմէ ի տոհմէ Աւգոստոս կայսեր, ի նոյն ցեղէ եւ սուրբն Գայիանէ»։*

Թղ. 495բ. «Բազում դստերբ ստացաւ մեծութիւն, բազումք արարին զօրութիւն, բայց դու առաւել եղեր եւ զանցուցեր զամենեքումբ(բ)ս. *Լուր ասէ, ո՛վ կին եւ ծանիր զի բազում դստերք թագաւորաց եւ իշխանաց ստացան մեծութիւն»։*

74. *Թղ.* 497ա. «ՄԹ. Սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորչի պատմութիւն համառօտ եւ թիւր չարչարանացն եւ կարգ ի գրոց պատմողացն, կարճառօտեալ Ցոհաննիսի Եզնկացոյ. *Ի յԱդամա(յ) Ի՛Ա.երրորդ նահապետ է Աբրահամ, որ յետ Սառա(յ)ի առ կին զԿենտ, յորմէ ծնաւ վեց որդի»։*

Թղ. 501բ. «Սրբոյն Գրիգորի գիւտ ընշխարացն. Իսկ արդարն եթէ հասցէ ի վախճանել ի հանգստեան եղիցի. *Զի արդարն աստ տառապի եւ չարչարի եւ յետ մահու սպասէ հանգըստեան»։*

Թղ. 502ա. «Սրբոյն Գրիգորի ելն ի վիրապէն. Ցայնժամ կացցէ արդարն բազում համարձակութեամբ... *Արդարեւ յայնժամ եւ ի սքանչելի հրապարակն յորժամ աթոռք դնին եւ հին աւուրցն նստին եւ զայ որդի մարդոյ»։*

75. *Թղ.* 503. «Կ. Ցաղագս տօնից սրբոց թագաւորաց. Լուարուք թագաւորք եւ ի միտ առէք, ուսարուք դատաւորք ծագաց երկրի. *Ի լրումն ածել զկարգ բանիցն ընդ կատարածի աշխարհի իրաւապէս առեալ զկա(յ)»։*

76. *Թղ.* 504ա. «ԿԱ. Ցաղագս սրբոց Հայրապետացն, եւ ի բան տեառն որ ասէ. Ես եմ հովիւն քաջ, ի սրբոց վարդապետացն բանից յարմարեալ Ցոհաննիսի Եզնկայեցոյ, ի խնդրոյ վարդապետին Ստեփաննոսի. *Սիոնի վերնոյն եւ համայնից մօրն երամից սրբոց ազատածին զաւակն եւ որդին նազելի»։*

Թղ. 507բ. «Սակս որոյ ի տօն սոցա կարգեալ է բանն տէրունական որ ասէ. Ես եմ հովիւն քաջ. *Ասէ ոմն յիմաստնոցն յԱստուծոյ հոգոյն եւ ի բանէ նորին զօրացեալ առ բանն»։*

77. *Թղ.* 513ա. «ԿԲ. Ցաղագս Նախահարցն. *Նախահայր ասի Աբրահամ եւ որ զկնի նորա եղեն աստուածապաշտ եւ կոչեցան հայր հաւատոց»։*

Թղ. 516ա. «Խօսեցաւ տէր ընդ Մովսէսի եւ ասէ. Ա՛ռ ինձ խունկ անուշունս... *Եւղ եփեալ ըստ արուեստի իւղագործացն, եւղն յօծումն սրբութեանցն եղիցի»։*

78. *Թղ.* 517ա. «ԿԳ. Ցաղագս Մարգարէից. *Ասէ Ցիսուս. Ամենայն մարգարէք մինչ ցՑովհաննէս մարգարէացան, եւ թիւ եւ սկիզբն ոչ գնէ մարգարէիցն»։*

79. *Թղ.* 519ա. «ԿԴ. Ցաղագս երկոտասան Առաքելոցն. *Աքանչեացաւ ասէ տեսանողն եւ ասէ, ոչ արար ինչ Աստուած զոր ոչ յայտնեաց յունգն մարգարէիցն, զոր իւր գալըստեամբն կատարելոց էր»։*

Թղ. 522բ. «Մատթէոսի աւետարան. Դուք էք աղ երկրի. *Կրկին ունի զբնաւորական օգտակարութիւն, զանհամութիւն ի կերակրոցն համեմեալ եւ ի նեխութենէ ապականութեանց պահել անվնաս»։*

Թղ. 524բ. «Ահաւասիկ ես առաքեմ զձեզ իբրեւ գոչխարս. *Ամենայն գիրք աստուածա(յ)ինք ի խրատ եւ յուսումն մեզ գրեցան, եւս առաւել աւետարանական հրամանքս»։*

80. *Թղ.* 529ա. «ԿԵ. Ցոհաննիսի Եզնկայեցոյ Ցաղագս աղաւնոյն միամտութեան. *Որ ինչ յաղագս խորագիտութեան օձին էր, ասացաւ մեզ ի խրատ զգօնութեան, արարեալ աշխատասիրի ուրեմն վարդապետի. այժմ տեսցուք եւ զաղաւնոյն միամտութեան օրինակ»։*

81. *Թղ.* 531ա. «ԿԶ. «Նորին Ցոհաննիսի կարճառօտ բան ի սուրբ յԱռաքեալսն. *Եկեղեցոյ երկնի կենդանակերպք ճշմարիտք եւ Քրիստոսիս միշտ կենդանիք. զարեգակն արդարութեան բերողք ընդ ծագս տիեզերաց»։*

82. *Թղ.* 532ա. «ԿԷ. Ի տեսլեանէն Ցոհաննու ասացեալ Անդրէի եւ Արեթուսա եւ Թեոդա. *Պարբսային չինուածն զի ասէ գոլ յասպիս, զկանաչ գեղ եւ զանթառամ կեանս սրբոցն նշանակէ»։*

83. *Թղ.* 533ա. «ԿԸ. Ցաղագս Մարտիրոսաց. *Ցորժամ լուսաւորին հարք հոգեւորք*

եւ որդիքն ընդ նոսին լուսաւորին եւ յորժամ առաջնորդք անմոլար գնան»:

84. Թղ. 536ա. «ԿԹ. Ի մեկնութենէ սրբոց վարդապետացն յարմարեալ Ցոհաննիս(ի) Եզնկայեցւոյ, սաղմոս ի բանն որ ասէ. Պատուական է առաջի տեառն մահ սրբոց. Ըստ որոշեալ բաժանին հատածք ժամանակաց, յանցեալն, ի ներկայս եւ յապառնին, եւ ոմանք ի գոյից եւ կէսք յանգոյից ասեն լինել զգումարութիւն ժամանակաց»:

85. Թղ. 545ա. «Հ. Ցաղագս Ցոհաննու, Անանիայի ասացեալ. *Ի ձեռն առեալ զիմաստըս հոգւոյն ձեռնտուութեամբ չնորհողին, իմաստութեամբ հոգւոյն ըստ չափոյ տկարութեանս մերոյ, քանզի ըստ արժանաւորութեան նորա թուի թէ եւ ոչ հրեշտակք բաւական են ճառել»:*

Թղ. 550ա. «Սուրբ Կարապետին. *Մարգարէ կոչեմք զնա եւ առաքեալ եւ քահանա(յ) եւ փեսաւէր, կարապետ եւ արաւսեակ, Մկըրտիչ եւ ձայն բարբառոյ»:*

Թղ. 551բ. «Թէ որպէս բերաւ ի Կեսարիա նշխարք սուրբ կարապետին. *Ցոհաննէս աւետարանիչն մինչ էր ի Պատմոս կղզւոյն եւ եկն յԵփեսոս եւ անդի երթեալ յԵրուսաղէմ, գտեալ զգերեզման նորա»:* – Վերջ Թղ. 552ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 552ա. «*Շնորհիւ ողորմութեանն Աստուծոյ, կարաւտս եւ սուրբ հարց եւ եղբարց եւ յամենայն եկեղեցոյ մանկանց աղաւթից խնդրողս, նուաստ Ցոհաննէս Եզնկայեցի, բազում ժամանակս ի յոլով աւրինակաց հաւաքեցի զդիրքս զայս, որ է պատճառ տաւնից տէրունականաց. նախ յերիս գիրս հաւաքեցի եւ ապա յերից եւտու գրել եւ ի մինս յայս ժողովեցի եւ աւանդեցի զսա եկեղեցոյ մանկանց յաւգտութիւն եւ ի լուսաւորութիւն: Արդ որք ընթերցմամբ շահիք կամ որք գաղափար առեալ գրէք, գրեսջիք եւ զայս բան յիշատակի ի վարձ վաստակոցն մեր, զի եւ զմեզ յիշելով խնդրեն ողորմութիւն յամենառատ ողորմութեանց տուողէն Քհսուէ Քրիստոսէ յուսոյն մերոյ»:*

2. Թղ. 43բ. «*Քրիստոս Աստուած, Թողութիւն չնորհեա Ցոհաննէս վարդապետին յանցանացն»:*

3. Թղ. 325բ. «*Որք ընթեռնոյք եւ օրինակէք, զստացօղ սորին յիշեսջիք ի տէր»:*

4. Թղ. 329բ. «*Ով սուրբ բարւոյն, արժանի արա յիշման զմեղուցեալս»:*

5. Թղ. 437ա. «*Զմեղուցեալ գրիչս յիշեսջիք ի տէր»:*

6. Թղ. 446ա. «Ցոհաննէս *վարդապետին է եզնկացոյն լուսազարդ մատեանս, չնորհեալ սուրբ ուխտիս սուրբ Լուսաւորչիս, յիշատակ անջինջ իւր եւ նախնեաց իւրոց: Մի՛ ոք իշխեսցէ հանել զսա ի սուրբ ուխտէս. եթէ ոք յանդգնեսցի՝ անէծս ցաւագինս առցէ եւ ելցէ ի զպրութենէն կենաց. այլ կացցէ մնասցէ սա ի սուրբ դամբարան Լուսաւորչիս»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

7. Թղ. 2ա. «*Սուրբ Կիրակոսի այրիկն համրվաթի քամրիքն սրւքելն. Թվի ՌՄԿԶին (1817). յիշողքդ յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ»:*

1210

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Ե.

Ձեռ. Թիւ 45: – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹ 132: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 12,5×17 (12×16,2): – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×14,5): – ՏՈՂՔ 25: – ԹԵՐԹՔ չեն նշանակուած: – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ: – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չուսի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ չարչարուած Ձեռագիր մըն է, մնացած է խոնաւութեան մէջ. առաջին թուղթերը գրեթէ անընթեռնելի. վերին մասը խոնաւութենէ մաշած եւ առաջին տողերը փնա-

ցուցած: Միջանկեալ մէկ կամ աւելի թուղթեր իմկած են բազմաթիւ տեղեր, այսպէս՝ ընդ մէջ թղ. 16–7, 27–8, 45–6, 55–6, 61–2, 69–70, 79–80, 87–8, 96–7, 106–7, 112–3, 122–3. վերջաւորութեամ ալ Ձեռակիրը կը մնայ կիսատ: – ԳԻՐ բոլորգիր հին: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ կարմիր երկաթագիր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ կարմիր: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ սովորաբար կարմիր թանաքով, երբեմն նաեւ սեւ: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԴ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի յիշատակարան: – ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ծեռս ի վանս 1830 յԱպրիլի 22, զոր ստացաւ Վ. Հ. Փիլիպպոս Վրդ.ն մեր Թերզիման Ասլանեան, դահեկանաց 75ից»:

Մատեանս է Տօնապատճառ, յոյժ վնասուած եւ միջանկեալ շատ մը թերի թուղթերով. փակագծի մէջ կը դնենք այն հատուածները որ ամբողջացուցած ենք, օգտագործելով այլ օրինակներ: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. Թղ. 1ա. «(Ի տօնի Դաւթի մարգարէին եւ ծակոբայ առաքելոյն. *Սկիզբն տօնից եւ հոգեւոր ուրախութեանց ամենայն հաւատացելոց…)»: – Վերջ թղ. 6բ. (Թերի սկիզբը ու վերջաւորութիւնը)*:

2. Թղ. 7ա. «(Ի տօնի Ստեփանոսի նախավկային. *Աստուածազարդ չուք տօնիս)»:*

Կը պակսի սկզբնաւորութիւնը· ներկայիս բնագիրը կը սկսի· «…լի չնորհօք, որ է սուրբ հոգովն եւ զօրութեամբ որդով, զի Քրիստոս Աստուծոյ զօրութիւն…»: – Վերջ թղ. 11բ. «Եւ յետ բազում բժշկութեանց եղեւ(յ) ի կոստանդնուպաւլիս չինեցօ վկա(յ)արան մեծափառ, եւ անդ եղօ, եւ զայն օր եւս տօն կարգեցին, որ է յՕգոս. յԲ. ի փառս Աստուծոյ»:

3. Թղ. 11բ. «Պաւղոսի եւ Պետրոսի սուրբ առաքելոցն Քրիստոսի. *Ցաստուածարար ըստքանչելեացն բազումք են զոր իմանամք եւ բանիւ ասել անկարանամք»: – Վերջ թղ. 16բ. (վերջաւորութիւնը թերի)*:

4. Թղ. 17ա. «(Պատճառ որդւոցն Որոտման Ցովհաննու եւ Ցակոբայ. *Աստուածահրաման պատուէր ունէր խրայէլ ի սկիզբն տօնի)»: Թերի է սկզբնաւորութիւնը· ներկայիս բնագիրը կը սկսի՝ «… նաեւ ի յերգս արուեստականաց եւ ի սեթեւեթեալ եւ ի ճախարակել բանս փիլիսոփա(յ)ից»: – Վերջ թղ. 22ա. «Եւ հեշտագործ լինել ի խօսրաչոչափ արգելարանէն մեզ եւ մերոցն երախտրաց որ ըստ հոգո(յ) եւ կամ մարմնո(յ)»:*

5. Թղ. 22ա. «Ցաղագս Ցննդեան եւ Ցայտնութեան. *Աստուածագործ նորո(յ) արարչութեանն սկիզբն եւ արմատ է աստուածայայտնութեանն տօն, եւ աստ արժան է ցուցանել ուղիղ դաւանողաց խոստովանութիւն հաւատո(յ)»: (Միջանկեալ կը պակսի երեք թուղթ)*:

6. Թղ. 28բ. «Պատճառ Առաջաւորաց պահոց. *Ցոլովք են բանք վասն այսր պահոց, այլ զսակաւն աստացուք փոխանակ բազմացն»:*

Թղ. 30ա. «Այլուստ. *Աստացուք եւ փոքրը ինչ վասն առաջաւորացն ի մէնջ անուանե(ա)լ պահոց զոր հա(յ)հո(յ)եցէք տգիտաբար»:*

7. Թղ. 30բ. «Խորհուրդ Տեառնընդառաջին, ի Փետ. ամսոյ Դ, ի խորհուրդ տեառն մերոյ Ցողովին ի մատրան Քաղաքին. Սղ. Տեսին ամենայն ծագ. *Զի ի զալ մեծի թագաւորին ոչ միայն երեւելիքն եւ ճոխքն խընդան, որք մեծամեծ ընծա(յ)իւք հանդիպին եւ առընթեր նստելով խրախանան ընդ նմա»: – Վերջ թղ. 35. (վերջաւորութիւնը թերի)*:

8. Թղ. 36ա. «(Ցաւուր բարեկենդանին. *Նորհուրդ եկեղեցւոյ նման է զանճի ծածկելոյ)»: Թուղթ իննած ըլլալով՝ ներկայիս բնագիրը կը սկսի՝ «… քառասնօրեայ մանկամբ մտանէր ի տաճարն, եւ մեք քառասնօրեայ սրբեալք մտանեմք յեկեղեցի բարի գործով»: – Վերջ թղ. 42բ. «Եւ անախտ մտօք եւ պարզ երեսօք մարմնով եւ հոգով արասցէ արժանիս յարութեան իւրո(յ) եւ արքայութեան, եւ նմա»:*

9. Թղ. 42բ. «Ներկրորդ կիրակի. Մի՛ համարիջ եթէ եկի լուծանել զաւրէնս. *Ցաւուր բարեկենդանին սկիզբն քառասնորդացս չարաշաստել ընթերցուածն յԵսա(յե)ա(յ) պատուէր եառ». (վերջաւորութիւնը թերի)*:

10. Թղ. 48ա. «(Պատճառ երրորդ կիրակի. *Ամենայն կարգ քառասնորդացս)». Թուղթ իննած ըլլալով՝ ներկայիս բնագիրը կը սկսի՝ «… Ցաղագս որոյ ասէ, անտ վատնէր զի կեայր անառակութեամբ, ինչս զաստուածային չնորհն իմանամք պահել ի նմանէ»:*

11. Թղ. 52ա. «Պատճառ չորրորդ կիրակէին. *Անընթաստ գոլով ճանապարհացն արդարութեան ի միմեանց յամենայն կեանս մարդկան խրատեն զմեզ աստուածային տառապութիւնք»:*

Թղ. 53ա. «*Այր մի էր մեծատուն եւ ագահ էր բեհեզս եւ ծիրանիս եւ ուրախ լինէր*

հանապազ առաստապէս. Դարձեալ եւ այս յառակի կարգի առաջոցս յարմարիլ ըստ տեսութեան ճշմարիտ քննողաց». (*կը մնայ անաւարտ*)։

12. *Թղ.* 56ա. «(Պատճառ հինգերորդ կիրակէին. *Ահաւոր է խորհուրդ*)». (*սկիզբն ու միջանկեալ թերի*)։

Թղ. 58ա. «Տեսութիւն ճաշոյ աւետարանին. *Իբրեւ հարցո ի փարիսեցոցն թէ երբ գայցէ արքա(յ)ութիւնն Աստուծոյ. Փարիսեցոց հարցուածքն լի էին նենգութեամբ*»։

13. *Թղ.* 58ա. «Վեցերորդ կիրակէի պատճառ. *Այն որ նախ քան զսա հինգերորդ կարգ, որպէս մաքրականք ոմանք զգա(յ)ութեանց մերոց*». (*կը մնայ անաւարտ*)։

14. *Թղ.* 60ա. «(Պատճառ բանից Գրիգորի Աստուածաբանի որ ասէ՝ Ի պահու իմում կացի ասէ սմանչելին Ամբակում. *Ցեսո համբառնալոյ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ իջման Հոգւոյն սրբոյ ի դասս առաքելոցն*)» (*մնացած է միայն վերջին հատուածը*)։

15. *Թղ.* 60ա. «Յովհաննու Ոսկեբերանի ի Գործոց մեկնութենէ. *Շնորհ խնամոցն Աստուծոյ եւ աղքատահայեաց ողորմութիւնն Քրիստոսի առաքէ զմեզ ի դաշտս մրգաբեր վայրենաց*» (*կը մնայ անաւարտ*)։

16. *Թղ.* 62ա. «(Ի Յարութիւնն Քրիստոսի). ... *այլ աստ չարժումն վասն զինուորացն պակասի եւ երկիւղի առ ի գիտել թէ ով է զոր պահէին եւ ի հօտատարմութիւն կանանցըն. Նմին իրի յերկնից իջանէ հրեշտակն*»։ – *Վերջ թղ.* 66ա. «*Երթայք ասէ աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս. զառաջին հրամանն ի վեր առնու, մկրտ(ել) հօր եւ ո(րդւոյ) եւ հո(գւոյն սրբոյ) ձեզ զամենայն, մինչ ի կատար(ած) աշխարհի, ըստ աստուածութեանն ասէ*»։

Թուղթի անկումով՝ կը պակսի սկզբնաւորութիւնը. այս ճառին համար Հ. Ներսէս Սարգիսեան կու տայ սա ծանօթութիւնը. «Նշմարին իմաստք ի ճարութեան ճառիս Սկեւռացւոյն, այլ կարի համառօտեալք»։

17. *Թղ.* 66ա. «Պատճառ Նոր կիրակէի, աւետարանացն կարդացմանց. *Ոմն յիմաստնոց ասացեալ է թէ ամենայն օրէնք աստուածայինք իբրեւ զկենդանի մարդ մի են*»։

18. *Թղ.* 68ա. «Վերացման տեառն, ի Ղուկայ աւետարանէն. Միձչդեռ տակաւին չհաւատային. *Ամենայն տօնք տնօրինականք զոր պաշտէ եկեղեցի ահաւորք եւ հրաշալիք են*». (*միջանկեալ թերի*)։

19. *Թղ.* 70ա. «Պատճառ երկրորդ գալըստեան եւ ամպաչու ճանապարհին. Նղիցին գօտիք ձեր պնդեալք... *Շատ ինչ ունի եկեղեցի յաւանդութենէ անգիր օրէնս*»։

20. *Թղ.* 72բ. «Պատճառ իջման սուրբ Հոգւոյն ի դասս երկնայնոց, յօր պենդակոստէին. *Բարի է Աստուած եւ բարոյ ամենայնի արարիչ*»։

Թղ. 76բ. «(Ի բանն որ ասէ). Եթէ սիրէք զիս. *Քանզի ասաց նոցա թէ զոր ինչ խնդրիցէք յանուն իմ արարից զայն, զի մի՛ կարծիցեն մարդիկ առանց գործոց առաքինութեան ընդունել զխոստացեալ չնորհսն* (*միջանկեալ թերի*)։

21. *Թղ.* 80ա. «Ցաղագս Տապանակին խորհրդոյ. Եւ արար Բեսելիէլ գտապանակն յանփտուտ փայտից. *Լուսաւիպչեալ անճինք որք մաքուր հոգով եւ ազատ մտօք հայեցան ի խորհուրդ աւուրս, այսպիսի եդին ոճ խօսից ի պատիւ եւ ի պաշտօն տօնիս*»։

22. *Թղ.* 85ա. «(Ի) տաւնի Վարդավառի, տեսութիւն աւետարանին որ ասէ. Ամէն ասեմ ձեզ. *Երեւելի արեգակն ի ծագելն իւրում եւ ոչ զոք թողու անլոյս, թէպէտեւ ըստ նիւթոյն զանազանին, զի ոչ որպէս զոսկի եւ զարծաթ նոյնպէս զքարինս եւ զփայտս գեղեցիկս գործէ*» (*միջանկեալ թերի*)։

23. *Թղ.* 89բ. «Ի ննջումն Աստուածամօրն եւ ամէնաւրհնեալ կուսին. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան ամենայն արարածք, զի լոյս ծայրագոյն Աստուած ի լուսոյ սկսեալ գոյացոյց յոչէից եղեալքս ամենայն, տալով պատճառս եւ գործիս*»։

24. *Թղ.* 97ա. «(Ի տօնս սրբոյ Խաչին, յառակացն Սողոմովնի որ ասէ. Դարձեալ եթէ նաւ ոք ելեալ ընդ ամեհի ալիսն կամիցի. *Առակախաւսն իմաստուն խրատս զգօնութեան մատուցանէ բովանդակ իսկ մարդկութեանս, սիրել իսկ զճշմարիտ իմաստութիւն*)». *սկիզբը թերի. մեր բնագիրը կը սկսի՝* «*Զի նա իսկ էր մարդ որ ի նաւել խոնարհութեան*»։

25. *Թղ.* 100բ. «Ցաղագս տօնի սրբոյ Խաչին ի նորին ճօակատեացն, որ ի Դժին կատարի ի Սեպտեմբերի, ի փառս Աստուծոյ. *Ի ժամանակս մեծին Կոստանդիանոսի, որ կոչի նա ամ խաղաղութեան մերոյ, առաքէ զմայր իւր*»։

Թղ. 101բ. «(Ի բանն որ ասէ). Եւ ահա արբ վեց գայիւն ընդ ճանապարհ բարձու դէրբանն որ հա(յ)ի ընդ հիւսիսի. *Հրաշատեսն Եզեկիէլ որդի գերութեանն աղօթէր առ Աստուած ի Բաբելոն առ Քոբար գետովն*»:

26. Թղ. 106բ. «Ի տօնի սրբոյ Խաչին, ասացեալ սուրբ վարդապետացն. *Աւրհնեալ ես աստուածազ(արդ) եւ քրիստոսապսակեալ փայտ սուրբ. Ամենայն բարեկամի եւ սիրելո(յ) գալուստ ուրախարարք են եւ տրտմահալածք, իսկ որ բազմերախտիս է արդեամբ յաճախէ զուրախութիւն ընդունելեացն, մանաւանդ յորժամ ոչ է ընդունայնաճեռն եւ դատարկ*» (*Միջանկեալ Թերի*):

27. Թղ. 110բ. «(Մեկնութիւն առաջին գլխոյն Թեսաղոնիկեցոցն. Ոչ կամիմ եղբարըդբ իմ եթէ տգէտք իցէք վասն ննջեցելոցն). *Գլուխ քրիստոնէութեան եւ հիմն աստուածպաշտութեան հաւատն է ուղղափառաց, քանզի արդարեւ նա է արմատ անմահութեան եւ սկիզբն ամենայն բարեաց*»:

28. Թղ. 115ա. «Վասն նաւակատեաց եկեղեցոյ. ի բանն որ ասէ. Այլ Քրիստոս եկեալ. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան արարածք անստուեր միջօրէիւ ի բարբառ հրամանի էականն լուսոյ, որ ասաց գնալ նովօ զանմոլար ճանապարհ*»:

29. Թղ. 122ա. «Պատճառ տուեալ Աշխարհամատրանն, թէ վասն էր այսմ օուր կատարի, սուղ ինչ Դաւթայ լուած յառաջ բանս. *Ի չինելն Կոստանդիանոսի մեծի զերուսաղեմի եկեղեցին, տօն նօակատեաց հաստատեցին նորոգաշէն եկեղեցեացն, վասն նորոգ հաստատութեան աստուածապարգեւ խաղաղութեանն* (կը մնայ անկատար):

30. Թղ. 123ա. «(Հատուած ի մեկնութենէ Ցայտնութեանն). ... *Եօթն գլուխ ասաց եօթըն զօրութիւնսն եւ զընդդիմամարտ մեր ներգործութիւնն, ըստ որում եւ յօխտենին Քրիստոս ասաց, եօթն հոգի բնակեալ ի մարդն*» (*Թերի սկիզբը եւ վերջաւորութեան*):

31. Թղ. 124ա. «(Ցաղագս հիմնարկութեան Եկեղեցոյ. *Վէմ անտաշ եւ անկոփ կանգնեալ ի մէջ խորանին եւ ի մէջ սեղանոյն*)». սկիզբը Թերի, բնագիրը կը սկսի՝ «...*որպէսզի յերկուցն եւ յերից հաստատեսցի խորհուրդն եկեղեցոյ, զոր ի վերայ նոցունց իսկ չինել հանդերձեալ էր զհամագումար կաթուղիկէ սուրբ*»: – Վերջ Թղ. 126բ. «*Այսոքիկ հիմունք ի սուրբ լեառն Սիոն եւ յերկնօրն Երուսաղէմ աւարտին. վասն որոյ եւ կատարումն հիմնարկութեան եկեղեցոյ աստանօր դադարէ, Վասն ի վերուստ քարոզաւն, ընթերցուածովք եւ օնտարանաւն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. յօխտեան*»:

32. Թղ. 126բ. «Կանոն աւրհնութեան նաւակատեաց եկեղեցոյ. *Մտանեն յերեկո(յ)ին ի հակումն յեկեղեցին, զի արթունս եւ զ(ո)ւարթունս պարտին լինել, որք յարդարեն զինքեանս տաճարանալ Աստուծոյ*». (Թուղթերը փճացած ըլլալով՝ բնագիրը կը ներկայանայ անկատար):

33. Թղ. 130բ. «Ի Հայր մեր որ յերկինս, վարդանայ վարդապետի արարեալ. *Ճչաս յեղանակացս զոր ար(ար) Աստուած խոտան եւ անպիտան ինչ ոչ գոյ, զոր ի յառնելն Աստուծոյ ի յոչ գո(յ)ից ետես զօգուտն եւ զչահօգտ պէտքն որ ի սոսա, եւ հրամա(յ)եաց եթէ ահա բարի են յոյժ*»: – Վերջ Թղ. 132բ. «*Սուրբ եղիցի անուն քո .. եւ սիրելի որդոց. նաեւ եւ յառաջ զհօրն փառքն խնդրէ*» կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի Ձեռագիրս:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 53բ–54ա. «..ն յարմար եւ միտքըս հանապազ ի տեղոյս երբա(յ) է անդադար»:

2. Թղ. 55ա. «Գիշերս մօտ ի ժամի ժուվն է, ի վեր պիտի կալ»:

3. Թղ. 129ա. «*Տե՛ս զախքաւութիւն քարտիս եւ մի՛ պարսաւել վասն համառօտելոյս, այլ հա(յ)եա՛ ի բարի զայս աշխարելիս*»:

1211

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Զ.

Ձեռ. թիւ 183։ – *ԺԴ դար*

Է.Զ.Ր 580։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 8,5×12,6։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×10,5)։ – ՏՈՂԸ 22։ – ԹԵՐԹԸ Ա–ԻԵ×12 (Ա՝ 7, Է՝ 5, Ը, ԺԴ 16, ԻԵ՝ 10). ԺԱ եւ ԺԲ նոյնացած են։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ Ս. Ղազար հասած է ամկազմ եւ հոս է որ ստացած է կազմ, բաց շագանակագոյն կաշի, դրոշմազարդերով, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. փոքրիկ հատորիկս լաւ պահուած է դարերու ընթացքին, սակայն թուղթ մը կամ երկու՝ կը պակսի սկիզբէն. միջամկեայ թուղթ ինկած է ընդ մէջ էջ 136–7, 558–9. թերի կը մնայ նաեւ վերջաւորութեան։ – ԳԻՐ բոլորգիր հին։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՒՐ բնագրին թանաքով։ – ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿՔ կազմի ատեն ինկած թուղթերուն տեղ դրուած են նորագոյն անգիր թուղթեր։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով տպատեսակէն, նաեւ Լեւոն թագաւորի անունին յիշատակութիւնը Ձեռագրիս մէջ, ինչպէս նաեւ Ձեռագրին ընդհանուր կազմը եւ նիւթը մեզ կը թելադրէ հաւատալու թէ ԺԴ դարու գրչութիւն ըլլայ Ձեռագիրս։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ չունի, սակայն անոր փոխարէն կայ ազատ գրութիւն մը՝ որ կրնայ տալ լուսաբանութիւն (տե՛ս ստորեւ)։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ հաւանաբար Լեհաստանէն բերած է Հ. Ցովհաննէս Վրդ. Զօհրապեան, 1791 Սեպտ. 26ին։

Մատեանս է տէրունական տօներու ընթերցուածոց մեկնութիւն, ինչպէս նաեւ այլ խրատական ճառեր, նշանաբան առնելով աստուածաշնչական խօսքեր, հետեւեալ կերպով.

1. Էջ 4. «(Ի տօնի Ծննդեանն Քրիստոսի, ի բանն որ ասէ). Եւ ի ծնանիլն Յիսուսի ի Բեթղահէմ Հրէաստանի. *Աստանօր երկու ծնունդ իմանամք ի Քրիստոս, մինն՝ նախ քան զյաւիտեանս), իսկ զմիւսն յետոյ ժամանակաբար*»։

2. Էջ 44. «Ր. (Ի տօնի Տեառնընդառաջին, ի բանն որ ասէ). Այս դուռն փակեալ կայցէ եւ մի՛ բաց(ց)ի եւ մի՛ ոք անց(ց)ի ընդ դա, զի տէր Աստուած իսրայէլի մտցէ ընդ դա եւ եղիցի փակեալ. *Բազմադիմի եւ պէսպէս ցոյցս խրատու ընծեռեն հոյլք անբանիցն, բնականաբար եւ առանց քննութեան, զոր եւ ի ծնունդս թռչնոց է տեսանել*»։

3. Էջ 68. «Գ. (Ի տօնի Ծաղկազարդին, ի բանն որ ասէ). Բայց այս ամենայն եղեւ զի լցցի բան մարգարէին թէ ասացէք դստեր Սիովնի, ահա թագաւոր քո գա(յ) եւ այլն. *Ցորժամ պատմեաց աւետարանիչս զհրամանք տէրունական առ առաքեալսն, եթէ երթայք ի գեղդ որ հանդէպ ձեր կա(յ), եւ իբրեւ մտանէք անդ գտանէք արտաքոյ փողոցին էշ կապեալ եւ յաւանակ ընդ նմին*»։

4. Էջ 96. «Դ. (Ի տօնի Ցարութեան Քրիստոսի, ի բանն որ ասէ). Եւ ահա շարժումն մեծ եղեւ, զի հրեշտակ տեառն իջեալ յերկնից. *Ասէ ուրեմն ի բանս իւր ի թուղթեն որ առ հռոմա(յ)եցիսն առաքեալն Պօղոս, հիացեալ ընդ անհասութիւն դատաստանացն Աստուծոյ, թէ ով խորք մեծութեան եւ զօրութեան եւ գիտութեան Աստուծոյ, որպէս զի առանց քննելոյ ճանապարհք նորա եւ առանց զննելոյ են դատաստանք նորա*»։

5. Էջ 119. «Ե. (Ի տօնի Հոգեգալստեան, ի բանն որ ասէ). Ողորմութեամբ տեառն լի եղեւ երկիր եւ բանիւ տեառն երկինք հաստատեցան եւ հոգով բերանոյ նորա ամենայն զօրութիւնք. *Ասացեալ է սաղմոսս փրկութեան Եզեկիայ յորում եւ խնդացեալք, զոհիւք եւ քնարիւք չնորհ մատուցանել տեառն. այլ եւ զխոստովանութիւն սուրբ երրորդութեանն եւ զբանս հաւատոյ ծանուցանէ, նաեւ զկոչումն հեթանոսաց*»։

6. Էջ 142. «Զ. (Ի տօնի Ստեփանոսի նախավկային, ի բանն որ ասէ). Ահա տեսանեմ զերկինս բ(ացեալ). *Ստէպ արթնութեան եւ բազում զգուշութեան պէտք են այնոցիկ որ յաստուածայնոց եւ սրբազանից արանց ձեռնարկեն դրուատ գովեստի, այլ եւ վարուց մաքրագունի, որպէսզի մի՛ պայծառագոյն վարուցն ի նսեմ եւ յաղջամուղջ աղքատիմաց*

մտացն ընդ անտեսութեան գրվանաւ ծածկի»։

7. էջ 164. «է. «(Ցաղագս սիրոյն Աստուծոյ, ի բանն որ ասէ). Եթէ սիրէք զիս զպատուիրանս (իմ պահեսջիք). *եթէ բառդ չաղկապելով որ չաղկապէ զտրամախոհութիւնն ոճով եւ չաղկապն ըստ քերական արհեստին վերջադաս է, եւ գիտելի է այսպէս. զի ոչ ամենայն վերջադասեալքն պատուական են, եւ ոչ բնաւ անարդք, զի որպէս տեսանես զկառավարն ի վերջ մտեալ, թէպէտեւ տեղին զայն խնդրիցէ հրամանատուրութեան աղագաւ, այլ եւ վասն պատուոյ»։*

8. էջ 192. «Ը. Նախերգան եւ այլ ինչ բազում. *Ասաց ումն իմաստուն, թէ յաղագս բանական արհեստի վարժողական համառութեամբ ունելով մեզ բաղձանս, զսովորականն տեսցուք տրամաբանական որոշումն, որ է գիւտ բանասիրաց եւ ուսումնավարժից. քանզի եւ այսմ իրողութեան հանդիսանայ եռամեծ փիլիսոփայն Դաւիթ եւ ասէ թէ պարտ է ի վերայ հոմանուանն զերիս զայսոսիկ խնդրել, նախ թէ ըստ քանի նշանակութեան ասի...»։*

էջ 249. «(Օրհնութիւնք յետ ֆարոզի). *Աւրհնեսցէ քահանայապետն երկնաւոր եւ քահանայն ճշմարիտ, զընաւ խումբս աթոռակալաց եւ աստիճան ուրանաբարձանց որ յընթանուր մասունս աշխարհաց, եւ անդրդուելի ուղղափառ խոստովանութեամբ հաստատառոյցս կազմեսցէ զեկեղեցիս որ ընդ ձեռամբ նոցա»։*

9. էջ 253. «Գրիգորիսի ումեմն բանի սպասաւորի աշխ(ատութիւն) վասն թվ(ոյ). *Արդ զչարս քանից այսպէս իմացիր, զիր միոյն առեալ իմացիս զամենայն, քանզի անեղբեւոյթք նորա ի սկզբանէ աշխարհի արարծովքս իմացեալ տեսանին, եւ ամենայն թիւ որ է ի ներքոյ տասնեկին կոչեցան խորհրդական եւ իմաստութեամբ լի, որպէս մի ակն առանձնապէս զէին Աստուծոյ ունի զգաղափար, որ ոչ զուգի ումեք չէիցս՝ այլ ի վեր քան զամենայն եւ անմարմին»* (խորհրդաւոր մեկնութիւն թուոյն՝ մէկէն սկսեալ մինչեւ քառասուն)։

10. էջ 261. «Թ. Եսայեայ (ֆարոզ ի բանն որ ասէ). Սիրեցից զքեզ տէր զօրութիւն իմ. *Քանզի սովորութիւն է ներակրթեալ անձանցըն ոչ զանց առնել զվերագրաւն, եւ թէ այս այսպէս է, պարտ է զվերագիր սաղմոսիս ի մէջ առնուլ, քանզի ասէ ի վերայ պատերազմող ծառային Աստուծոյ Դաւթի, բան օրհնութեան զոր խօսեցաւ ընդ տեառն, ի ժամանակի յորում փրկեաց զնա յամենայն նեղչաց իւրոց եւ ի ձեռաց Սաւուղի. բայց գիտել պարտ է զի վերջին ցուցանէ վերագիրս զայս բան Դաւթի»։*

11. էջ 290. «(Մխիթարական բան առ սգաւորս վասն մահու ուրուք). *Արդ կամիմ այժմ, որպէս եւ է խակ կարողութիւն մարդոյ պնդել զտկարութիւն սրտի իմո(յ) եւ ելանել ի վերո(յ) քան զծանրութիւն աղետիս յանկարծահաս թշուառութեանցս, զի սփոփուիմըն մխիթարութեան արասցուք ի վշտագին տրտմութենէս»։*

էջ 293. «ժ. Մահ մարդոյ հանգիստ. *Աստուածային անմահ գանձուցն հազարապետն եւ մեծ խոստովանողն Քրիստոսի Պաւղոս ասէ յաղագս Աստուծոյ թէ տէրն տերանց եւ թագաւորն թագաւորաց, որ միայն ունի բնակեալ ի լոյսն անմատոյց, քանզի ոչ կամեցաւ ինքն միայն վայելել, յերանելի ճոխութիւն որ անկարատն է, այլ յաղթեալ յարարչական գթութենէն եւ ստիպեալ ի մարդասէր կամացն (հ)աղորդս արար իւրոյ աստուածութեանն զմարդկային բնութիւնս»։*

12. էջ 314. «ժԱ. (Մեկնութիւն կամ ցառ ի բանն՝ որ ասէ). Եւ ահա արք վեց գային ընդ ճանապարհ. *Անհասանելի են խորհուրդ կամացն Աստուծոյ եւ անհետազատելի ճանապարհք նորա, վասնզի ո՞ գիտաց զմիտս տեառն, կամ ո՞ եղեւ նմա խոր(հրդակից), որպէս ասէ մարգարէն. սակայն զի մի՛ դատարկ երեւեսցի գործ իմաստութեանն Աստուծոյ յաշխարհէս ըստ իմաստնոյն, վասն այսորիկ որպէս եւ ամենայն բարութեանց, այսպէս եւ իմաստութեան իւրոյ արար հաղորդ ամենառատ բնութիւնն»։*

13. էջ 336. «ԺԲ. (Մեկնութիւն կամ ցառ ի բանն որ ասէ). Զճանապարհս իմ ուղիղ արայ ինձ ըստ բան(ի ֆում). *Հայեաց տէր ի ծառայս քո եւ ի գործս ձեռաց քոց եւ առաջնորդեա՛ հոգւոց մերոց, եւ եղիցի լոյս տեառն Աստուծոյ ի վերայ մեր, ասէ ազդմամբ հոգւոյն շարժեցեալ լեզուաւ եւ չնորհաբուղ շրթամբք մեծն ի թագաւորս եւ գովեալն ի մարգարէս աստուածահայրն Դաւիթ»։*

14. էջ 357. «ԺԳ. Երանաշնորհ եւ բազմահանճար րաբունապետին Ցովհաննու (բառ մը ֆերուած) տեսութիւն բանին Ցորա(յ) որ ասէ. Զի՞նչ երկիր իցէ յորո(ւմ լոյսն ագանիցի). *Եթէ ոք իմաստուն խորհրդով եւ ուղղակի տեսութեամբ յառեալ հայիցի ընդ պարս առաջին սրբոցն, յոյժ գովելի գտցէ զհոյ-*

լըս մարգարէիցն, զի նոքա թէպէտ ի սեռից մարմնաւորացելով, սակայն ընդ անմարմինըս քաւակեալք թեւօք հոգւոյն արփիաճեմս լինէին, եւ կորովակի բբօք յանճառս վեհին նայեցեալ, եւ իբր զնիւթս երկատեսակ տարեալ ի սեռն լուսոյ մարդկանս ազին ընձեռեցին»։

15. էջ 385. «ԺԴ. Նախերգաձ. Զոր օրինակ մշակ ոք հմուտ եւ երկրագործութեան արուեստին իցէ հրահանգեալ, յորժամ տընկիցէ որթատորեակ եւ արկանիցէ ցանկ շուրջ զնովաւ եւ զամենայ պէտս խնամակալութեան տնկոյն այնորիկ անն(ո)ւագաբար բերիցէ, զակնարկութիւն յուսոյն առ հանդերձեալն ունի, զի պտղովքն զարճասցի»։

16. էջ 388. «(Նախերգաձ եւ ցառ) այլ Խաչի, (ի բաձն՝ Եւ ահա չորք կառք ելաձէին ի միջոյ երկուց լերանց). Բազում ինչ առնեմք զոր ոչ կարեմք եւ զյոլով իրս կամիմք՝ յորս ոչ երբեք յօժարիմք, զոր տարացուցիչ յայտնեացուք. որպէս թէ ոք կամիցի տկար մարմնով զմեծագոյն վէմս շարժել, յաչխատելն աշխատի, սակայն զնա ի տեղւոջէն խախտել ոչ կարիցէ»։

17. էջ 412. «ԺԵ. Նախերգաձ (եւ ցառ ի բաձն՝ Կապեսցէ զորբոյ գյաւաձակ). Ցաղաձս խորհրդոյ լուսափայլ տօնիս շնորհի, երգէ ուրեմն հոգենըւաձ բանիւ աստուածայինն Դաւիթ, լերինք ցնծասցեն առաջի տեառն, զի գայ զի հասանել է տէր ի դա(տել զերկիր), եւ թէ՝ Ուրախ եղիցին երկինք եւ ցնծասցէ երկիր, եւ յայնժամ ցնծասցեն ամենայն ծառք անտառի...»։

18. էջ 433. «ԺԶ. Նախերգաձ (եւ ցառ ի բաձն՝ Ես իմաստութիւն բնակեցայց ի խորագիտութեաձ). Վաստահացեալ յուսոյ քաջութեամբ յայն որ տայ ամենայնի առատապէս եւ ոչ նախատէ, այսինքն յԱստուած ի հայրն լուսոյ եւ ի տէր մեր Յիսուս Քրիստոս եւ ի հոգի նորա սուրբ, յորմէ զանազան իմաստութիւն շնորհաց հանճարոյ, իմանալի հեղմամբ հեղու ի յաղինս»։

19. էջ 457. «ԺԷ. (Մեկնութիւն կամ ցառ ի բաձն՝ Այլ մեզէն եղեալ ականատես նորա, մեծութեաձ). Թէպէտ հրաման ի տեառնէ ընկալաք ոչ հոգալ յորժամ յատեան կոչիցիմք, քանզի հոգին հօր ձերոյ, ասէ, խօսեացի ի ձեզ, եւ այնքան պնդակազմ գործէ տալով բանից ձերոց զօրութիւն, մինչ զի ոչ կարիցեն ընդդէմ կալ հակառակորդքն ձեր իւրեանց ճարտարաբան արուեստիւն»։

20. էջ 488. «ԺԸ. (Ի բաձն՝ Զխորհուրդ արբայիւն ծածկել բարիոք է. եթէ ոք ի մարդկայինս բնութենէ մաքրեցաւ ի ձեռն առաքինութեաձն՝ յԱստուած հպեցաւ, զնայ եթէ բոլոր լեզուք բանասիրաց ի մի վայր ժողովին՝ ոչ կարեն ըստ արժանոյն ներբողական բանիւ զրուատել»։

21. էջ 512. «ԺԹ. Նախերգաձ Ծն(ն)դի. Որպէս յաստեղս արեգակն եւ ի կենդանին դիմակն, եւ ի թիւս միակն, զառաջնաւորութիւն եւ զկրնաւորութիւն ունի, այսպէս եւ յամենայն հրաշափառագոյն գործս Քրիստոսի, զորս մարմնով կատարեաց ի պէտս փրկութեան մերոյ»։

22. էջ 518. «Ա.յլ (Նախերգաձ) Ծննդի. Լուսով երեսաց Քոց տեսանեմք զլոյս. Լոյս երեսաց աստանօր զաստղն ի դէպ է իմանալ, վասնզի մոգքն առաջնորդութեամբ աստեղն եկին յարեւելից յԵրուսաղէմ, եւ թէ ուստի զառանէին զաստեղն երեւումն նշանակ մեծագունի ծննդեանն»։

23. էջ 520. «Նախերգաձ Մկրտութեաձն. Աւէ Սողոմոն. Պարտէզ փակեալ եւ աղբիւր կնքեալ. Բանս այս զմկրտութիւն տեառն նշանակէ, զի որպէս զանճ թաքաւորական կնքեալ լինի մատանեաւ, այսպէս եւ մկրտութեանս խորհուրդ կնքեալ կայր եօթն մատանեաւ, զոր այժմ պարտ է մեզ մի ըստ միոյ ցուցանել» (ա–է)։

24. էջ 527. «(Ա.յլ) Նախերգաձ. Ցերիս բաժանի բանական բնութեանս սեռք, յաստուածայինն, ի հրեշտակայինն եւ ի մարդկայինս, եւ ի սոցանէ է աստուածայինն իմանալի եւ պարզ եւ անեղ»։

25. էջ 531. «Ա.յլ Նախերգաձ. Ամենայն բան եւ ամենայն գործ յանփորձութեանն եւ յիսկսբանն ոչ կարէ անվրէպ եւ անսղալ երեւել, եւ ոչ մեղադրին ի կատարելոցն եւ ի փորձիցն»։

26. էջ 534. «Գայլին հաւատացեալք եւ խոստովան լինէին եւ պատմէին զգործս իւրեանց. Զմեղքս քո մի' ամաչեր խոստովանել, եւ ցակոբ՝ Խոստովան լերուք միմեանց զմեղս ձեր»։

27. էջ 537. «Ա.յլ (Նախերգաձ եւ խրատական բաձի). Ի խաղաղութեան ժամանակի եկաք, վասն որոյ եւ զնոյն բարիս բաժանեմք ձեզ, խաղաղութիւն ընդ ձեզ եւ խաղաղութիւն զոր ասեմ ոչ զայն որ աշխարհս տայ,

այլ զերկնայինն զոր Քրիստոս պարգեւեաց»։ – Վերջ էջ 580. «Զի զոր օրինակ հովիւ զի ինքն երթայ առաջի խաչանցն յամենայն տեղիս, ի դժուարինս եւ ի դիւրինս, ի լերինս եւ ի ծործորս, յանջրդիս եւ ի ճահիճս, եւ» կը մնայ կիսատ։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էջ 356. Փոխան Ցիշատակարանի. «Ամենակարօղ արքային Քրիստոսի պատկեր ի յերկրի եւ ընդ հովանեաւ խնամոց նորա պահպանեալ յամենայնի, ի բարեպաշտ արմատոց եւ ի քաջագոյն ոստոց պտուղ քաղցրութեան շնորհեալ յեկեղեցի Քրիստոսի, որիապատուասա պսակաւ թագաւորեալ, խոհեմութեամբ եւ արիութեամբ հայկազեանս տոհմի ամէնո(ր)հնեալ եւ ծիրանածին արքայ Լէօն»։

1212

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Է.

Ձեռ. թիւ 828։ – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹ 411։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 16,5×24։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 6×21։ – ՏՈՂԵՐ 34–38։ – ԹԵՐԹԻ Ձեռագիրս չորս անգամ թուագրուած է, երկու անգամ Ս. Ղազար հասնելէն առաջ։ Կազմը խառնակ ըլլալով՝ Հ. Ներսէս Սարգիսեան կու տայ սա տեղեկութիւնը. «Մատեանս վրիպակաւ կազմեալ նախ յետեւոյեան ի թերթից, ֆակեալ վերստին կազմեցաւ, նմին իրի եւ թղթահամարիս որ ի ստորին լուսանցս եմ՝ դիտելի եմ, եւ ոչ որ ի վեր անդր»։ Վերջին թուագրումը կատարուեցաւ մեզմէ (Թղ.ով)։ – ՆԻՒԹ թուղթ թուխ։ – ԿԱԶՄ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՈՒ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՈՒ արտաքինով ներկայանալի, սակայն պակասաւոր է սկիզբն ու աւարտին, ինչպէս նաեւ միջակնեալ շատ տեղեր կը պակսին թուղթ, այսպէս՝ ընդ մէջ թղ. 14–5, 24–5, 91–2, 114–5, 215–6, 221–2, 296–7, 392–3։ Թղ. 224–5 բաժնուած է ամբողջութեամբ։ Բազմաթիւ թուղթեր շատ գործածութեամբ վնասուած են, ինչպէս նաեւ կազմի ստեղ վերին կողմը առաջին տողերը երբեմն վնասուած են։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր ու հին։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՈՒ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՈՒ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՈՒ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՈՒ չունի, սակայն կազմողը կորսուած թուղթերուն տեղ դրած է նորեր՝ որ մեծ մասամբ չեն թուագրած։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԴ դար։ – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ Գրիգոր։ – ՆԱԽԱԳԻՒՏ ՇՆՈՐՀՈՂ Գէորգ (որ սեռական գրուած է՝ 'Գեորգայ')։ – ԿԱԶՄՈՂ վերջինը Մխիթարեան Հարք։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՈՒ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՈՒ «Զայս մատեան եբեր ընդ իւր ի Գօլսոյ Վ. Հ. Ծովհաննէս Վրդ.ն մեր Զօհրապեան, յամի 1794 Դեկտեմբերի 25, զոր տուեալ է մեզ յընծայ տիրացու Ցակոբ ոմն, փոխարէն աշխատութեանն զոր արար նա իմով Հ. Ծովհաննէս, շարագրելով գրգոյկ մի մեզ վասն խոստովանութեան»։

Մատեանս է Տօնապատճառ, շատ ճոխ բովանդակութեամբ, որոնց ցանկը պատրաստած է Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան, եւ իր հմտութեամբ նշանակած է նաեւ հեղինակներու անունները, որ մենք փակագիծի մէջ կը հրատարակենք՝ ի դիւրութիւն բանասէրներու։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Պատճառ տօնի Ստեփանոսի). *...Ծորժամ յանդիմանելոյք եղեն յաստուածախաւս լեզուէն եւ զգետնելոյք որպէս զգունդն Ծուղայի մատնչի, զայրացան եւ կամեցան առժամայն սպանանել»* (սկիզբը թերի)։

2. *Թղ.* 3բ. «(Պատճառ տօնի) Պետրոսի եւ Պաւղոսի. *Ցաստուածարար աքանչելեացն բազումք են զոր իմանամք եւ բանիւ ասել անկարանամք»*։

3. *Թղ.* 7բ. «Պատճառ Որդւոցն Որոտման Ցոհաննու եւ Ցակոբայ. *Աստուածահրաման պատուէր ունէր խորհրդեղ ի զսկիսբն տաւնի եւս մեծարանաւք պատուել եւ ահիւ»*։

4. *Թղ.* 11բ. «Ցաղագս Ծնընդեան եւ Ցայտնութեան Քրագալուցին. ւագնեա տէր եւ աջողեայ ի բարի. *Ըստ աստուածայգործ*

նորոյ արարչութեանս, սկիսբն եւ հիմն եւ արմատ է աստուածայայտնութեանս տուն» (Միջանկեալ թերի)։

5. Թղ. 18ա. «Ցաւր Բարեկենդանիկ, Պաւղ(ոս), Սաղմ. (իմա՛ Սամուէլ), Գրիգոր եւ վասն աղաւթից. *Խորհուրդ եկեղեցւոյ նման է զանճի ծածկելոյ եւ որ աշխատի գտանէ եւ հանէ հին եւ նոր փարթամութիւն»*։

6. Թղ. 23ա. «Երկրորդ կիւրակէին. Մի՛ համարիք եթէ եկի լուծանել գաւրէնս. *Ցաւր բարեկենդանին ի սկիսբն քառասներորդացս չարաղաստեալ ընթերցուածն յԵսայեայ, պատուէր եւտ քահանա(յ)ից»*։

7. Թղ. 25բ. «Նորին երրորդ կիւրակէին պատճառ. *Ամենայն կարգ քառասներորդացս ի պատճառ զղջման մեղուցելոց եւ ի թողութեան են եղեալ խորհրդաբար, եւ որպէս վերագրեցաւն ի մէնջ ի միմեանս յանկին»*։

8. Թղ. 30բ. «Պատճառ չորրորդ կիւրակէի. *Ողջանչելահրաշ համեմատութեամբ կապե(ա)լ են առ միմեանս քառասնորդացս խորհրդոյ զաւրութիւն»*։

9. Թղ. 31ա. «Տիսութիւն ճաշոյ աւետարան(ին) Ղուկայ. *Արդ տէրունական ինքնահրաման խաւաքն առակաւոր դեղ բժշկութեան մարդկան առնել ճանապարհ վերին կենացն յայտ է յաւետարանէն»*։

10. Թղ. 31բ. «Զորրորդ կիւրակէին այլ պատճառ. *Անընդհատ գոլով ճանապարհացն արդարութեանն ի միմեանց յամենայն կեանս մարդկան»*։

11. Թղ. 35բ. «Պատճառ հինգերորդ կիւրակէին. *Ահաւոր է խորհուրդ եւ մեծ է խորհրդոյն Աստուծոյ զաւրութիւն ի դարս եւ ի ժամանակս, իսկ եւ իսկ աղուհացիցս խորհուրդ»*։

12. Թղ. 36բ. «Պատճառ վեցերորդ կիւրակէին ի կատարի ի փառս Աստուծոյ. *Այն որ նախ քան զաս հինգերորդ կարգ որպէս մաքրականք ոմանք զգա(յ)ութենց մերոց»*։

13. Թղ. 37բ. «Ցաղագս յարութեան Ղազարու. *Բնութեամբ է լուսոյ խնդալն, զի ի ծագելն զուարթանան եւ ծիծաղին ամենայն դէմք կենդանեաց եւ զընտանի գոյնն եւ զարդս իւրեանց զգենուն մասունք երկրի եւ ծովու»*։

14. Թղ. 44ա. «Պատճառ գալըստեան տեառն յԵրուսաղէմ ի բազում աւրինակաց առաքեալ ի Քերոբ վարդապետէ. *Ամենաքանչէ եւ զոհեզերածագ ծագումն իմանալի արեգականն արդարութեան տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի, ի սգալի յիմանալի ապրատծա»*։

15. Թղ. 55ա. «Մեծի հինգշաբաթին պատճառ, ի բանն առաքելոյ՝ Զի ես ընկալայ. *Այսմ աւուր սահմանեալ կանոնս մեծախորհուրդ է եւ պատուեալ, զի զառաջնոյ արարչութեանն եւ զդարուցն Մովսէսեան ունի զապացոյց»*։

16. Թղ. 60բ. «Ցաւուր մեծի ուրբաթուն չարչարանաց տեառն եւ Աստուծոյ մերոյ. *Որպէս զի մեծ են գործք քո տէր, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր, ասէ ուրեմն յիւրում բանն Դաւիթ մարգարէն, մեծ ասելովն քարոզեաց զտէրութիւն նորայ, իսկ իմաստութեամբն յայտնեաց զարուեստաւոր բնութիւն նորա»*։

Թղ. 72ա. «(Ի նոյն խորհուրդ). *Զկնի մեծի երեկոյին հնոյ եւ աւրինաւոր զատկին կատարման տեառն մերոյ աշակերտաւքն ի վերնայ յարկն Սիոն եւ աւրհնելոյ նորայ զհայր ի վերայ մեծի զոհութեանն»*։

17. Թղ. 74ա. «Ցաղագս երագալուցին խորհրդոյ սաղմոսաց եւ բավանդակ պահոցն. *Զի որպէս զգալի արարածքս յաւիւրաւծով հասին ի կատարելութիւն, նախ բուսակաւքն եւ ապա զգա(յ)ական կենդանեաւք, եւ իբրեւ աստիճանաւ ի վեր տարեալ զբանականն ստեղծանէ գլուխ ամենայնի»*։

18. Թղ. 77ա. «Սակաւ պատճառ ծարութեան տեառն, ի Սարգսէ հաւաքեալ եւ եդեալ. *Մարդ որ յուսով է հաստատեալ նայ է մարդ, իսկ անյոյսն ոչ է մարդ այլ մարդագէմ գազան է, եւ կամ այլ ինչ փայտ քար»*։

19. Թղ. 79ա. «Պատճառ բանիցն Գրիգորի Աստուածաբանի որ ասէ՝ Ի պահու իմ կացի. ուգնեա տէր. *Ցետ համբառնալոյ տեառն մերո(յ) Ցիսուսի Քրիստոսի եւ իջման Հոգւոյն սրբոյ ի դասս առաքելոցն, ընկալաւ ձեռնադրութիւն քահանայութեանն ընթանրական եկեղեցի Քրիստոսի յառաքելոց անտի տեառն մերոյ»*։

20. Թղ. 84բ. «Երանելոյն Յոհաննու Ոսկեբերանի, մեկնութիւն ի Գործոց առաքելոց. *Շնորհ խնամոցն Աստուծոյ եւ աղքատահա(յ)եաց ողորմութիւն Քրիստոսի առաքէ զմեզ ի դաշտս մրգաբեր վայրաց»*։

21. Թղ. 90ա. «Պատճառ Նոր կիրակէին եւ աւետարանաց կարդացմամն. *Զի յիմաստնոց ասացեալ է թէ ամենայն աւրէնք աստուածայինք իբրեւ զկենդանի մարդ մի են, եւ մարդն կրկին է, վասնզի հոգի է եւ մարմին, եւ երկին է եւ երկիր, հոգին երկին եւ մարմինն երկիր*»:

22. Թղ. 91բ. «Պատճառ վերացման տեառըն, ի Ղուկայ աւետարանէն. Միջնդեռ (տակաւին չհաւատային. Բաղեալ յԻգնատիոսէ). *Ամենայն մօնք տնաւրինականք զոր պաշտէ եկեղեցի ահաւոր եւ հրաշալիք են, միանգամայն մեզ փրկանք եւ շահաւորք եւ յայտնիչք*» (*միջանկեալ թերի՝ թուղթի անկումով*):

23. Թղ. 95բ. «Պատճառ երկրորդ գալըստեան ամպաչու ճանապարհին. Նղիցին գաւտիճ ձեր պնդեալ եւ ճրագուճ... *Շատ ինչ ունի եկեղեցի ի յաւանդութենէ անգիր աւրէնս, է որ բանս եւ է որ կրաւնս*»:

24. Թղ. 97ա. «Պատճառ իջման սուրբ Հոգւոյն ի դասս առաքելոցն յաւուր պենդակոստէին. *Բարի է Աստուած եւ բարոյ ամենայնի արարիչ եւ որք միանգամ էացան յԱստուծոյ լաւութեան տեսակք բոլորեքեան անթերիք են*»:

25. Թղ. 101ա. «Ցաւետարանէն որ ըստ Ցոհաննու, Եթէ սիրէք զիս զպատուիրանս պահեսջիք. *Քանզի ասաց նոցա թէ զոր ինչ խնդրեցէք յանուն իմ արարից զայն, զի մի կարծիցեն մարդիկ առանց գործոց առաքինութեան ընդունել զխոստացեալ պարգեւն*»:

26. Թղ. 104ա. «Պատճառ որ զկնի Հոգւոյն իջմանն զառաջ(ի) կիւրակէ կ(ամ) երկրորդ եկեղեցւոյ տ(օն). *Ի բազմաց զանազանից կարծեաց եւ զանխուլ մնայ իրացս խնդրոյ եթէ վասն էր զկնի պենդէկոստէին զայս տօնեմք նաւակատիս կաթողիկէ եկեղեցւոյ*»:

27. Թղ. 109ա. «Ցաղագս Տապանակին Խորհրդոյ. Եւ արար Բեսելիէլ զտապանակն. *Աստուածով լուսաչփայլեալ անձինք որք մաքուր հոգւով եւ ազատ մտաւք հա(յ)եցան ի խորհուրդս աւուրս, այսպիսի եղին ոճ խաւսից*»:

28. Թղ. 113բ «Պատճառ տաւնի Վարդավառին եւ տեսութիւն աւետարան(ին) որ ասէ. Ամէն ասեմ ձեզ. *Երեւի արեգակն ի ծագելն իւրում՝ եւ ոչ զոք թողու անլոյս, քէպէտ ըստ նիւթոյն զանազանին, զի ոչ որպէս զոսկի եւ զարծաթ նոյնպէս զքարինս եւ զփայտս գործիցէ*» (*միջանկեալ թուղթ մի ինկած*):

29. Թղ. 118բ. «Ի նոյն խորհուրդ յԱռակացն, Ուրախ լեր երիտասարդ ի մանկութեան (բում). *Ուղեգնացք ի ճանապարհս իւրեանց չատ ինչ տեսանեն զուարթացուցիչ*»:

30. Թղ. 123ա «Պատճառ ի ննջումն Աստուածայմարին եւ ամէնաւրհնեալ կուսին Մարիամու. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան ամենայն արարածք, զի լոյսն ծայրագոյն Աստուած ի լուսոյ սկսեալ գոյացոյց յոչէից զեղեալքս ամենայն, տալով պատճառս եւ գործիս վայելման լուսոյն*»:

31. Թղ. 129ա. «Ծնամբծի սրբոյ վարդապետին Վարդանայ արարեալ մեկնութիւն բանին Սաղոմոնի. Դիտացի զի մարմին ըզբաւսացուցանէ զմանկութիւն... *Սուրբ եկեղեցի պատկեր է անսահման մեծութեանն Աստուծոյ, ուստի ամենայն տուրք բարիք եւ պարգեւք կատարեալք իջանեն եւ անբաւանդակելի եւ անսպառ գանձք իմաստութեան ծածկեալ կան*»:

Թղ. 133ա. «Ես իսկ եմ ի սաղմոսարանին եւ երգեցից ընդ ընկերս իմ... *Շարժական է բնութեամբ մարդ եւ յամենայն կողմ դիմեալ յաւժարի, ի վեր եւ ի վայր, յաջ եւ յահեակ, յետ եւ առաջ*»:

32. Թղ. 136բ. «Նորին Վարդան սրբոյ րաբունոյ ար(արեալ) ի խնդրոյ Սարգսի, (մեկնութիւն) Անթառամ ծաղիկ(ի). *Թագաւորեալ սուրբ եկեղեցի աստուածաբար հրաման տա(յ) ում եւ կամի, կոչելով ի գործ, իշխանութիւն առեալ յերկինս ի վեր եւ յերկիր ի խոնարհ, անխախտ վիմովն Պետրոսիւ եւ ի յերգան ճոխաբան երեւեալ*»: – Վերջ Թղ. 141ա. «*Ի նուաստ Վարդանա(յ) արարաւ, ի խնդրոյ Սգ (Սարգիս) վդ (վարդապետի) աստուածաշնորհ առն*»:

33. Թղ. 141բ. «Պատճառ Եկեղեցոյ եւ խորհրդածութիւն որ ի նմա կատարին. *Պայծառ արեգակն եկեղեցւոյ Պաւղոս քրիստոսանուէր բանիւն վարդապետէ մանկանց սիոնի*»:

Թղ. 143բ. «Այսպէս ասէ տէր. Վասն այսորիկ դնեմ ի հիմունս սիոնի վէմ բազմապատիկ... *Սիրելի եղիցի մեզ այսպիսի առն բանիւ խրախանալ եւ պատուել զանաւրէնութիւն տեառն մերոյ*»:

34. Թղ. 145բ. «Եւ ասաց Աստուած. Արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում եւ ըստ նմանութեան. *Աստուածընկալն Դաւիթ աստուածաշունչ լեզուաւն խաւսի ընդ Աստուած ի ՃԹ սաղմոսին եւ ասէ. Որպէս զի մեծ են գործք քո, զամենայն ինչ իմաստութեամբ (արարեր). որով գլուխ եւ իշխան եւ զարդարիչ զմարդն տեսանեմք*»։

35. Թղ. 148բ. «(Վարդանայ վարդապետի ի բանն որ ասէ). Եւ գետ ելանէր որոգանել գդրախտն... *Փիսոն գետ ելանէ յարեւելից հիւսիւսոյ ի յեմաւն լեռնէ եւ զա(յ) ի հարաւակողմն հնդկաց եւ մտանէ ի ծովն կարմիր*»։

36. Թղ. 151ա. «(Մխիթարայ Գոշի) Տեսութիւն բանիցն Երեմիայ մարգարէի. Պատգամն Աստուծոյ որ եղեւ ի վերայ. *Մարգարէացաւ յերեմիայ յաւուրս թագաւորութեանն Յովսիայ յերրորդ ժամէ անտի*»։

37. Թղ. 154ա. «(Դաւթի քահանայի) ի սկիսբն եւ տեսութիւն Եսա(յ)եա(յ) մարգարէի. *Լուր երկին եւ ունկն դիր երկիր. ի քառասնոլով չրջմունս արեգակնածագ փայլողութեան ժամանակին ի գարնանա(յ)ին յեղանակին հանդիպեալ համբակացն*»։

38. Թղ. 157ա. «(Նորին) Տեսութիւն բանիցն Եսայեայ որ ասէ. Մխիթարեցէք մխիթարեցէք զժողով. *Բանականիս սեռի բազում մասունս բաժանի, բայց գլխաւորք ի սոցունց եւ աւելտակարք բանս այսոքիկ են, յորդորականն եւ մխիթարականն*»։

39. Թղ. 159ա. «Տեսութիւն բանին որ ասէ. Ձայն բարբառոյ յանապատի. *Այս գարձեալ աւետեաց ձայն առ ի մխիթարութիւն ազատութեան նոցայ, զի թէ ասիցէ ոք միթէ ոչ մեղանչիցեն*»։

40. Թղ. 162ա. «(Վանական վարդապետի) Տեսութիւն Ովթա(յ) բանին որ ասէ. Այր մի էր Ցաւսիտ աշխարհ. *Արժան եւ աւրէն է մեզ որպէս կերակրիմք յայտնապէս յերկրաւոր կերակրոց, նոյնպէս յաւժարութեամբ վայելեսցուք յերկնաւոր խորհուրդս*»։

41. Թղ. 164բ. «(Վանական եւ Վարդան վարդապետաց) Տեսութիւն բանին որ ասէ. Խաւսեցաւ տէր ի մրրկի եւ յամպս, առ Ովթ. Ով է դա որ թաթուցանէ. *Ճանապարհ առաքինութեան ի բազումս բաժանի, կատարեալն այնոքիկ են որ զամենայն ունին*»։

42. Թղ. 167բ. «(Վարդանայ վարդապետի մեկնութիւն) յԱրարածոց. Ցուդա գքեզ աւրհնեսցեն... *Ասաց Աստուած մարգարէին առաքնոյ եւ յետոյ բարեկամին իւրոյ Մովսէսի, խորհուրդ իմ նախ ինձ եւ ապա իմոցն է յայտնի, իսկ որք չեն ընդ իս եւ չեն յիմոցն՝ ծածկեալ եւ թաքուցեալ է ի նոցանէ*»։

43. Թղ. 179բ. «(Վարդանայ վարդապետի) յԱրարածոցն գրոց. Խաւսեցաւ տէր ընդ Մովսէսի եւ ընդ Ահարոնի յերկրին Եգիպտացւոց եւ ասէ. Ամիսս այս եղիցի ձեզ ըսկիսբն ամսոց, առաջին եղիցի յամիս տարոյ. *Աստուածայինքն միայն իւրք են եւ ոչ ոք է նմա բաւական, քանզի իւրքն ամենայն ինքնայչափք են եւ ինքնանիւթք, զի ինքն ինքեան է բաւական եւ ամենեցուն եւ նմա ոչ ոք, եւ որպէս ըստ առն եւ զօրութիւն իւր եւ ըստ եղականի եղելութիւն իւր*»։

44. Թղ. 184բ. «(Նորին Վարդանայ վարդապետի ի բանն որ ասէ). Նայեցարուք երկինք եւ երկինք եւ խաւսեցայ եւ լուիցէ երկիր գպատգամս բերանոյ իմոյ. *Ճանապարհորդք որ գնան ընդ երկիր, ի պատահել յորդախաղաց գետոց կամ լայնագոյն ծովու կամ երկարաձիգ լերին, ոչ սոսկ եւ փութանակի անցանեն*»։

45. Թղ. 190ա. «Նորին յաղագս հաւատոյ, յուսոյ եւ սիրոյ. *Գլուխք եւ արմատք յԱստուծոյ առ մարդիկ ամենայնի ոչ դիւրաչափից ըստ մեծութեանց եւ կամ ըստ թուոց որոշելոց*»։

46. Թղ. 191ա. «(Իգնատիոսի վարդապետի) ի Վուկա(յ) աւետարանին մեկնութեանէն. Եւ յամսեանն վեցերորդի. *Ամիս վեց զնխոան ասէ եւ ոչ կթէ ի թիւս ամսոց վեցերորդ է, այլ առաջին լինի*»։

47. Թղ. 199ա. «Ի տաւնի սրբոյ Խաչին ասաց(եալ) սուրբ վարդապետաց. Աւրհնեալ ես աստուածազարդ եւ բրիստոսապսակեալ փայտ սուրբ, որ միայն յանշուն(չ). *Ամենայն բարեկամի եւ սիրելո(յ) գալուստ ուրախարար են եւ տրամահալածք, իսկ որ բազմեբախտիս է արդեամբ յաճախէ զուրախութիւն ընդունելեացն, մանաւանդ յորժամ ոչ է ընդունայնաճեռն եւ դատարկ*»։

48. Թղ. 203ա. «Այլ ինձ բաւ լիցի պարծել բայց միայն ի խաչն. *Գաղատացիքն յորժամ աշակերտեցան ի Պաւղոսէ փոյթ պնդութեան ընկալան նոքա*»։

49. Թղ. 205ա. «(Ներսէսի Շնորհալւոյ, ի բանն որ ասէ). Ցայնժամ գայ Ցիսուս ի Գալիլէէ ի Յորդանան առ Յովաննէս մկրտեալ ի նմանէ. *Աստուածայինքն ոչ ըստ մարդկայնոցս բերին, ակամա(յ) չարժուն եւ ըստ պատահման, այլ կամաւորաբար*»։

50. Թղ. 207բ. «(Նորին). Ցայնժամ վարեցաւ Ցիսուս յանապատ ի հոգւոյն փորձել ի սատանայէ. *Եւ ընդէ՞ր ի ծնընդենէ անտի մինչեւ երեսուն ամացն լրումն ոչ փորձեաց զնա*»։

51. Թղ. 213ա. «(Ի բանն որ ասէ). Ցաւուրն երրորդի հարսանիք էին. *Յերրորդում աւուրն ելանէր Աբրաամ ի տեղին որ ասացաւ նմա յԱստուծոյ, եւ հա(յ)եցաւ եւես զնա*» (*մէջանկեալ թերի՝ թուղթի անկումով*)։

52. Թղ. 216ա. «(Ի բանն որ ասէ). Ի գիշերաց կանխէ հոգի իմ առաւաւտ առնել առ քեզ Աստուած. *Աստուածեղէն իմաստութիւնն ի կազմելն իւրում զգոյակս արարածոց, ոչ խառն ի խուռն եւ անսահման ըստ բնութեանն Աստուծոյ*»։

53. Թղ. 218բ. «Ի Տիմոթեայ թխթոյն Պաւղոսի. Զայս գրեմ առ քեզ զի ակն ունիմ ի մաւտոյ գալ. *Անաւրէն ընտրութեան եւ գործակալ քարոզութեան աւետարանին կենաց յ(ը)նորութենէ է հոգւոյն սրբոյ*»։

54. Թղ. 221բ. «Ցեփեսացոց թխթոյն Պաւղոսի. Աւրհնեալ է Աստուած եւ հայր տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի. *Եփեսոս մայրաքաղաք ասիացոց էր պաշտաւնեայ եւ հարկատու Արտեմեայ դիցն եւ քան ամենայն ուրեք անտ առաւել պաշտէին զայն դիս*» (*կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով*)։

55. Թղ. 222ա. «(Վարդանայ վարդապետի, ի բանն որ ասէ. Այլ Քրիստոս եկեալ քահանայապետ). ...*եցոյց հաւատսի յառաջագոյն եթէ քահանա(յ) եւ խորան ինքն է Քրիստոս, եւ զի զենումն եւ պատարագ եւ արիւն պիտոյ է, եւ այն եւս յիւրմէ է*» (*սկիզբը թերի*)։

56. Թղ. 223բ. «Մեկնութիւն Թագաւորութեանց. Եւ գոչացաւ տէր զի թագաւորեցոյց զՍաւուղ. *Ոչ իբրեւ զմարդ որ յիսկզբանէն զկատարածն ոչ գիտէ, իսկ Աստուած զսկիզբն տեսանէ*»։

57. Թղ. 225ա. «(Վարդանայ վարդապետի) Ի Կորընթացոց առաջին թխտոյն. Գոհանամ զԱստուծոյ վասն ամենեցուն ձեր, առաւել լեզուաւ... *Արարչագործն Աստուած հոգւին ճշմարտութեան, որ ի հաւրէ ելանէ անհատաբար եւ ի յորդոյ երեւի անճառաբար, որ հաստատեաց զեկեղեցի խաւսուն հիմամբ*»։

58. Թղ. 230բ. «Ցոհաննու աւետարանն. Ցետ այսորիկ աղաչեաց զՊիղատոս Ցովսէփ որ Արիմաթեայն էր. *Կարծելով համարձին զտրամութիւն չիշուցանել խաչելութեամբն Քրիստոսի եւ զնախանձն դառնութեան եւ յապահով եղեալ ի Պիղատոսէ, եւ նա առ Ցովսէփ որ յԱրիմաթեայն էր. Ցովսէփս այս մեծ էր*»։

59. Թղ. 238ա. «(Ներսէսի Շնորհալւոյ, ի բանն որ ասէ). Դուք էք աղ երկրի. *Աղն կրկին ունի զբնաւորական զաւրութիւնն*»։

60. Թղ. 240ա. «(Ի բանն որ ասէ). Ահաւասիկ ես առաքեմ զձեզ իբրեւ զոչխարս ի մէջ գայլոց. *Եւ քանզի վասն կարեւորաց պատուիրեաց նոցայ եւ վասն պիտոյից կերակրոցըն արար զնոսա վստահս*»։

61. Թղ. 240բ. «Ի բանն աւետարանին որ ասէ. Ով եմ հովիւ քաջ. *Բանի բնութիւն բնաւորապէս ունի զներգործութիւն առ բանաւորս իմանալիս եւ սգալիս, թափանցանց լինել անմարմնապէս*»։

62. Թղ. 246ա. «(Ներսէսի Շնորհալւոյ, ի բանն որ ասէ). Ու Ցիսուսի Քրիստոսի ծընունդն էր այսպէս. *Քանզի ասաց յառաջագոյն թէ ծակոբ ծնաւ զայրն Մարիամայ, զի մի՛ կարծից(ի) թէ*»։

63. Թղ. 250ա. «(Ներսէսի Շնորհալւոյ, ի բանն որ ասէ). Ու ի ծնանիլն Ցիսուսի ի Բեդղեհէմ Հրէաստանի յաւուր Հերովդէի արքային. *Նախ զեղանակ ծնընդեանն եւ որ նուաւ լինելոց էր փրկութիւն ճառեաց աւետարանիչս*»։

64. Թղ. 254ա. «(Դաւթի քահանայի, ի բանն Նայեայ որ ասէ. Այգի եղեւ). *Զկնի ասելոյն վասն գերութեան բաբելացոցն եւ վասն դարձին անտի, դարձաւ նա ասել վասն որ լինելոց էր խորայեղի յաւուրս Ոզիայ եւ Մախնիմա արքայի խորայեղի*»։

65. Թղ. 257ա. «Ցաղագս տարեմտին Վանական վարդապետին. *Աստուծով իմաստնացեալն Սաղամոնի գիրս իւրական զեկուցանէ մեզ, յաղագս Աստուծոյ արարչու-*

թեանն անհաս եւ անճառ աստուածութեամբ, այսպէս ասելով Աստուած իմաստութեամբ հիմունս արկ երկրի»:

66. Թղ. 262բ. «(Ի բանն). Աւուրբ իմ որպէս հովանի անցիմ. Աստուածային շնորհացն արժանացեալ արք արդարք դրախտին ի տանն Աստուծոյ տնկեալք»:

Նոյն այս թուղթին վրայ՝ գրութեան կերպը կը փոխուի, եւ կիսատ թողով կ'անցնի այլ նիւթի՝ գրելով. «Պատճառ թուականութիւն նախահարցն. յԱդամայ մինչեւ ցՂրհեղեղն եւ ի Նոյ ամք ՍՄՆԲ...»: Վերջ անդ. Ապա կը շարունակուի հին բնագիրը:

67. Թղ. 263ա. «(Վարդանայ վարդապետի Մեկնութիւն Արարածոց. Ցառաջարան). Բարք է բնաւորեալ առ մարդիկք ի բնութեանս մերում երեւեալ, քան զառալն զառնուլն ախորժեալ, զոր տեսեալ ստեղծողն բնութեանն տէրն ուղղեաց զկարծիսն»: – Վերջ անդ. «Ի խնդրո(յ) տեառն իմո(յ) Համազասպա(յ) արհի եպիսկոպոսի առաջնորդ սուրբ ուխտին Հաղբատա(յ), հաւաքումն մեկնութեան արանց սրբոց, եղիչէի վարդապետի, ցոհաննու եւ զորս տեսանէք ի յանցնիւրսն»:

(«Լիով պատճառ արարածոց սատարել ի վարդանայ վարդապետէ, վասն կրթութեան մանկանց Սիոնի. Հաւատա)րիմ գանձուցն Աստուծոյ եւ մեծ հազարապետն, երրորդ երկնից արժանաւորն եւ անհաս խորոցն բանալին Պօղոս, գոչէ մեծաձայն եւ ասէ. Հաւատովք իմանամք հաստատել զյաւիտեանան բանիւ Աստուծոյ յաներեւութից զերեւելիսս եղեալ»: – Վերջ Թղ. 290ա. «Եւ եղեն յովբելեանքն անմիտք քան խաչինս, եւ յուբաղեանքն քան զյուշկապարիկաց եւ զդիւաց քաքաւս եւ զերգս վայրենագոյնս, եւ յոբելեանքն զանցուցին զխոտութեամբ պղնծո(յ) եւ երկաթոյ»:

68. Թղ. 290ա. («Վարդանայ վարդապետի) Ի տասնաբանեան աւրէնսն. Հոգի երեսաց մերոց տէր Քրիստոս Աստուած. Զբանն իւրական հոգի կոչեաց եւ կեանս, որում եւ դուք փափագողք երեւիք սրբազանից»:

69. Թղ. 296ա. «(Ցովհաննու Ոսկեբերանի, ի բանն որ ասէ). Սիրեսցես զտէր Աստուած Քո. Ո՛ ոք խնդ որ զամենայն փառաւորութիւնս զկենաց աշխարհիս զմտաւ ածիցէ եւ զամենայն ինչ լաւ եւ երեւելի համարեսցի, այլ ոչ կարիցէ ի յայս կեանս զտանել մեծ եւ երեւելի քան զյոյսն Աստուծոյ» (Թուղթի անկումով կը մնայ կիսաւարտ):

70. Թղ. 297ա. «(Գրիգորի Սկեւռացւոյ, ի Ցարութիւնն Քրիստոսի. Այս)աւր յարեաւ Քրիստոս ի մեռելոց եւ յարոյց ընդ իւր ըզվայր անկեալս ի մահուանէ մեղաց. Այսօր երկիրս երկինք եղեւ, քանզի երկնաւոր թագաւորն իւր փառաւքն յերկիր խոնարհեցաւ. Այսօր...»:

71. Թղ. 307ա. «Վկա(յ)ութիւնք մարգարէից եւ հայրապետաց ասացեալ յառաջագ(ոյն). Եթէ յառաջ քան զյաւիտեանս որդի ծնաւ ի հաւրէ, Դաւիթ ասէ յառաջ քան զբուսեակն. Սողոմ(ոն) յառաջ քան զյաւիտեանս հիմնեցոյց զիս. յառաջ քան զլերինն հաստատել եւ յառաջ քան զամենայն բլուրս ծնաւ. եթէ միշտ ընդ հաւր էր, Մովսէս յաշխարհագործութեան ասէ»:

72. Թղ. 309ա. «Ցաղագս գիտութեան պիտանացու սեռից. Արդ են սեռք պիտանացուք վեց. դիրք, կարգ, չրջանք, չափք, զաւրութիւնք, ազդմունք. արդ դիրք ի վեց տեսակս բաժանի. առաջին է ունայնին անգիտութիւն պարունակեալ յանբաւէնն»:

73. Թղ. 313բ. «(Ցովհաննու Իմաստասիրի) Ցաղագս եկեղեցւոյ. Բարեբանեցէք զԱստուած յեկեղեցիս, մարգարէականն հըրամայէ բան, ուստի եւ մեր առեալ աստանաւր զնոյն ձայն հոգեշնորհ հնչեցուցանեմք աւրհնութիւն նորա, զի թէ առ հնումն եւ աստուերականաւն այսպիսի ցնծութեամբ եւ ուրախութեամբ»:

74. Թղ. 318բ. «Ցոհաննու որ մականուն Սարկաւագ կոչի յաղագս բահանայութեան եւ բահանայից եւ ղևոց նոցին. Կարգ իշխանութեան յաշխարհ մտելոց եւ վարչութիւնք մարդկայինք եւ կենցաղոյս աւգտուք բազմաբաշխ եւ յոքնաւրինակք ունին աւրէնս ըստ իւրաքանչիւր աստիճանին»:

75. Թղ. 329բ. «(Վանական վարդապետի) ի բանն որ ասէ. Հա(յ)եաց յան(ձ)ն քո, գուցէ լինիցի բան ծածուկ չար ի սրտի. Գութ արարչական խնամոցն Աստուծոյ եւ անդունդք սեռն եւ յատակ սիրոյ նորա անմեկնելի»:

76. Թղ. 336բ. «Ցաղագս ականց երկոտասանից. Քանզի ընդ չորս բաժանի վակասն, իսկ յառաջին կարգի սարդիոն, տապազիոն, զմրուխտ. իսկ երկրորդ կարգն...»:

77. Թղ. 337բ. «Վասն երկնայնոց դասուցն. Իսկական էութիւն եւ գերաբուն աստուածութիւն սուրբ երրորդութիւնն յառաջ

քան զյաւիտեանս, ինքն յինքե(ն)է փառաւորելով»:

78. *Թղ.* 338բ. «(Ցաղագս ուր ձայնից). *Եթէ զիարդ եւ կամ որպէս քառից ճայնս եղեալ են եւ քառակուսից կողմք, երկու ստեղամբք հանդերձի պայծառութիւն եւ ի փառաւորութիւն սուրբ աստուածընկալ խորանի»:*

79. *Թղ.* 339բ. «Մեկնութիւն առաջին գլխոյն Թեսաղոնիկեցոցն. Ոչ կամիմ եղբարբ իմ եթէ տգէտս իցէք վասն ննջեցելոցն. *Գլուխ քրիստոնէութեան եւ հիմն աստուածպաշտութեան հաւատն է ուղղափառ»:*

80. *Թղ.* 344բ. «(Ի բանն որ ասէ). Զի որպէս փայլակն որ ելանէ յարեւելից եւ երեւի մինչեւ յարեւմուտս, այնպէս եղիցի գալուստ որդոյ մարդոյ. *(Մարգ)արէքն եւ առաքեալքն հոգւովն Աստուծոյ խաւսեցան եւ գրեցին զաղդումն հոգեշնորհ բանից առ ի չինութիւն եկեղեցոյ, իսկ վարդապետք եկեղեցոյ զնոցայն առեալ»:*

81. *Թղ.* 352ա. «Ի (կ)որընթացից մտենէք յաղագս թագաւորութեանն. *Ցորժամ տացէ զթագաւորութիւնն ի ձեռս Աստուծոյ հաւր. Զոր ինչ յաղագս յարութեան բանք էին հաւատարմացոյց ի տէրունեանն յարութենէ, եւ թէ սակս հօտառո(յ) մեզ մերումն յարութեան եւ նորոգմանն, զիւրն գրաւական եղ առաջի»:*

82. *Թղ.* 356ա. «Ցաղագս ճօթն հրաշիցն. *Առաջինն Տրիլիթոն յեղեսպօլիս, որ է երեք քարէն. երկրորդ Կապիտոլիս ռոմիս, որ է տաճար ի Հռոմ, որոյ ի յերկինն էին անդրիք..., իսկ երրորդ հրաշքն թէատրոնն Ցեռակլիա»:*

83. *Թղ.* 356բ. «Ժողովումն մեկնութեան սրբոյ աւետարանիչն որ ըստ Մատթէոսի, ի բանից իմաստուն վարդապետաց եկեղեցւոյ կարգեալ եւ յօրինեալ դիւրահաս ընթերցողաց, առաջին Ներսիսի հա(յ)ոց կաթողիկոսի, ի խնդրոյ նորին եղբօր Գրիգորիսի վերադիտողի հայոց. *Սիրոյ զաւրութիւն գերազանց է քան զբնութիւն, եւ այնքան մինչ զի մոռացումն առնել տկարութեանն»:* – *Վերջ Թղ.* 392բ. *վերջաւորութիւնը Թերի՝ Թուղթի անկումով:*

84. *Թղ.* 393ա. «Ցաստուածախոսմբ եւ ի տիեզերական ժողովն Տարսոնի, որ եղեւ ի շրջան ընթացից ժամանակի ՈՒԶ թուականի հայոց, հրամանաւ համահրեշտակ կաթողիկոսին հայոց Գրիգորիսի, եղբաւրորդւոյ սրբոյն Ներսիսի, յաջորդի առաքելական աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի, եւ իշխանապետ արքային հայոց Լեւոնի, սակս միութեան եկեղեցոյ, ատենական խաւսք մեծին եւ սրբոյն Ներսիսի, այնմ խաղաքի աթոռակալի եւ (..)խաւս վարդապետի. *(Ո)վ հարք սուրբք եւ պետք ճշմարտութեան, ով Քրիստոսի ժողովրդեանն գլուխք եւ հովիւք, ով տանն Աստուծոյ վերակացուք»:* – *Վերջ Թղ.* 411ա. «*Սոքա ամենեքեան զայս երկնչին զխորհուրդ, եւ ծնան զոր դուք հանդերձեալ էք կատարել, եւ սուրբ զեկեղեցի Աստուծոյ կերակրել, եւ այլ բազումք ընդ սոքօք որ ուսումնասիրացն է յայտնի եւ աշխատելոցն առ ի բանից նոցա աշակերտութիւն. մեր հարք եւ մերոյ տոհմիս նահապետք» կը մնայ կիսատ:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 3բ. «*Բարեխաւսութեամբ Քրիստոս Աստուած ծնողաց իմոց ողորմեայ ի գալըստեան քում (..) եւ ինձ մեղապարտ Գրիգորի, եւ քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն»:*

2. *Թղ.* 17բ. «Զկուկն եւ զՆրջիսն յիշեցէք յաղաւթս զծնողսն իմ եւ տէր զձեզ յիշէ»:

3. *Թղ.* 60բ. «Եւ յայսմ աւուր ն(ն)ջեցելոյս որ հանդէպ մեր թաղեցաւ ի սիրտ երկրի, Գրիգորէս անուն, ողորմեացի Քրիստոս Աստուած իւրում գալստեանն. ամէն»:

4. *Թղ.* 72ա. «*Բարեխաւսութեամբ չարչարանաց տեառն ողորմեացի Քրիստոս Աստուած Կուկիհ եւ Նրջսիհ ծնաւղաց իմոց. ամէն»:*

5. *Թղ.* 79ա. «*Գրիգորի գրողի եւ ստացողի ողորմութիւն ի նմանէ»:*

6. *Թղ.* 97ա. «*Սոցա բարեխաւսութեամբ ծնաւղաց իմոց Կուկիհ եւ Նրջսիհ մեղացն թողութիւն եղիցի. ամէն»:*

7. *Թղ.* 118բ. «Գրիգորի գրողի եւ ստացողի եւ ծնողաց իմոց պսակիլ ընդ սրբոց առելոց. ամէն»:

8. *Թղ.* 141ա. «*Գծողիս թողութիւն մեղաց. ամէն»:*

9. *Թղ.* 167բ. «*Տէր Աստուած, քո ամենայն նահատակացս բարեխաւսութեամբ,*

ողորմեայ Գերգա(յ) սրբասնեալ կրաւնաւորի եւ ծնաւղաց իւրոց, որ զաւրինակս չնորհեաց, զբանն կենաց առաքեա ի սիրտ նորա եւ պտղաբերայ զնա խմաստութեամբ եւ քեզ փառք յաւիտեան»:

10. Թղ. 238ա. «Այս ով աստուածային եւ սուրբ յարութիւն, զորս չուրջ զքեւ են զարդարմունք, երեւեցոյ ինձ իմանալապէս եւ զիմ զբանի ապաւաւորութիւնս չնորհազարդ եւ իմաստայեղծ եւ միեղինիւ եւ աստուածային լուսով լցոյ եւ զտարաշխարհիկ եղելութիւնս իմ խաղաղութեամբ առ նաւահանգիստ, եւ զծնողն իմ զԿուկն եւ զՆրջիսն յարութեան աւուրն առ քեզ կոչելով եւ լսել զերանաւէտ եկայքն, զի առաւտ ես ի տուրս ողորմութեան, եւ քեզ փառք յաւիտեան»:

11. Թղ. 246ա. «Հով(ո)ւապետ բարի, աղաչեմ զքեզ զծնողն քո առ քեզ բարեխաւսունելով, յորժամ առ քեզ ժողովես զհաւատս քո եւ առնես զանապատ դասաստանն, ըզծնաւղսն իմ ընդ ճչմարիտ խոստովանողան եւ ընդ սուրբս հանգոյ եւ դասեայ»:

12. Թղ. 250ա. «Որ եւ զիս զամենամեղս նորոգեսցէ ի հնութենէ մեղաց»:

13. Թղ. 309բ. «... յորմէ ազատեսցէ հոգին սուրբ զհոգի Պարսամին եւ զծնաւղաց իւրոց հոգեւոր եւ մարմնաւորաց, բարեխաւսութեամբ սուրբ եւ աստուածաբան մարգարէիցս եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս»:

14. Թղ. 318բ. «Զմեղաւք զառամացեալ զՊարսամ աշակերտ բանի, յաղաւթս յիշեցէք, աղաչեմ»:

15. Թղ. 329բ. «Զստացող սորա յիշեցէք աղաչեմ»:

16. Թղ. 339բ. «Քրիստոս Աստուած, կամեցող բարեաց, բարեխաւսութեամբ սուրբ Աստուածածնիդ եւ սուրբ առաքելոց եւ սուրբ մարգարէից, ընտրեալ եւ երջանիկ նահատակաց, թո՛ղ զյանցանս զՊապաքիւն եւ զՆրսթոյ, զի ողորմած եւ անչիւաչար Աստուած ես:

«Աւրդ ես մեղաւք չաղախեալ եւ անարժան Պարսամս, աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք զվերագրեալդ, որ են մեր մարմնաւոր ծնօղք, յիշեցէք վասն սիրոյն Քրիստոսի եւ դուք ընկալիք ի Քրիստոսէ, որ է աւրհնեալ յօիտեանս. ամէն»:

17. Թղ. 344բ. «Ծիշեցէք ի Քրիստոս, զի բազում չարչարանաւք գրեցի, ով սուրբ վարժասէրք»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

18. Թղ. 263ա. «Թվ. ՌՃՁ (1731), ամսուն Մայիսի Լ (30) եղեւ, ես Օղուլբէկի որդի Ոհան քահանայս, գրեցի այս յոգնանեղ եւ դառնավիշտ ժամանակիս, որ այսմ ժամանակիս կատարեցաւ ասացեալն տեառն Ցիսուսի, եղիցի սով սրածութիւն եւ սաստանութիւն. ամենայնն եկն ի վերայ մեր անպատկաս, որ ժողովուրդքն ամենայն քաղքոյ ածեւ փախուստ եկն, որ ալիւր եւ ցորեան զի երեք ապտի էր:

«Փառք ամենազօրին Աստուծոյ, մեր մեղացն է որպէս ասէ մարգարէն, ոչ գոյ խաղաղութիւն ամբարշտաց, որ այսմ ամի ամենայն ժողովուրդքն, վայ ինձ անապատ եւ այլ որիշ գիւղորայք փախուստ էին վասն ահէ անօրինաց. փառք Աստուծոյ որ տառապեցելոց նոյն ողորմեցի ըստ ողոր.»:

1213

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Ը.

Ձեռ. թիւ 937: – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹՔ 358: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 19×26: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն 12×18, մի սիւնակ՝ 6×18: Միասիւն է՝ թղ. 1բ–ճբ, 356ա–357բ: – ՏՈՂՔ 30: – ԹՂԹՔ Ա–Փ×8 (Ա՝ 11 թղ.), Ա–ԺԸ (ժ՝ 5 թղ): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Սուրբ Ղազար: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ անկազմ հասած է Ս. Ղազար եւ հոս է որ կազմուած է: Պակասաւոր է

սկիզբէն եւ աւարտին, ուր վերջին թուղթերը չափազանց խեղճ վիճակի մէջ են. մասամբ ցեցակեր, վնասելով նոյն իսկ բնագրին: Թուղթեր ինկած են ընդ մէջ թղ. 5–6, 11–12, 17–18, 22–23, 30–31, 75–76, 139–140, 305–306. այս բոլորով հանդերձ թերթերէն իւրաքանչիւրը ունի 8 թուղթ, ոչա՝ որ կազմի ստեն ոչանակուած են թերթահամարները: Թղ. 151ի կէսը պոկուած է: – ԳԻՐ բոլորգիր՝ որ խառն է շեղագրին. տառերու պատմութեան համար՝ յատկանշական Ձեռագիր մըն է: – ՋԱՐԴԱԴԻՐԵՐ ոճառերու առաջին տառը, սեւ գրիչով, գեղեցիկ հանգուցագրեր: Թղ. 298ա՝ ունի բազմագոյն Ա տառը: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂԻ սեւ երկաթագիր: – ԽՈՐԱԳԻՐԻ սեւ թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ, ՆԿԱՐԻ, ԽՈՐԱՆԻ չունի: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ թղ. 171ա, 282ա, ձախնկական բայց ձիւ: – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ չունի գլխաւոր յիշատակարանը, բայց յաջորդ շրջանի գրուածներէն կարելի է եզրակացնել թէ գրուած է 1395էն առաջ: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՄԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ 1705ին Ամթեցի Մարտիրոս վարդապետ: – ՏԵՐ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Զայս գիրս յղեաց առ մեզ ի վանս Սրբոյն Ղազարու Վ. Հ. Գէորգ Վրդ.ն մեր Ամթէպցի երկրորդն, ի Հալպո, ընդ ձանապարհ Կոստանդնուպոլսի ոչաւ, որ եհաս առ մեզ յամի տեառն 1755, ի Մարտի 20»:

Մատեանս է Տօնապատճառ, գրուած սղագրութեամբ, ստէպ առանց խորագրի, որ մենք ամբողջացուցած ենք՝ դնելով փակագիծի մէջ: Ձոխ է իր բովանդակութեամբ եւ ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 1ա. «(Աղօթք). *Քանզի մարմին քան զմարմին չունի աւելի ինչ, բայց երեւելութիւն մարմնաւոր առաւել թուի թաւթափի իբրեւ զծաղիկ խոտոյ, այսինքն փառքն*»: *Մինչեւ* Թղ. 5ր կան աղօթքներ, որոնցմէ առաջինը (Թղ. 1ա–բ) *մաշած է: Ցաղորդաբար կը սկսի քաղուածք մը Գր. Նարեկացիի Մատեանէն եւ կան հատուածներ հետեւեալ Բաներէն. ՄԲ, ԺԷ, ԽԱ, ԽԲ, ԻԸ, Զ, ՀԴ:*

2. Թղ. 6ա. «(Ի տօնի Դաւթի մարգարէի եւ ծակոբայ եղբօր տեառն). . . . *ծայրագոյն պատիւ քան Աստուծոյ եղբայր անուանիլ, եւ զոր ինչ Դաւիթ մարգարէական հոգւով աստուածաբանեաց յաղագս տնաւրէնութեան Քրիստոսի, ծակոբոս եհաս արդիւնացեալ յիսկզբանէ տնաւրէնութեան մինչ ի կատարումն*»: – Վերջ Թղ. 11բ. «*Իսկ յաղագս ծակոբայ այսպէս ասէ Ցոստոս, երրորդ եպիսկոպոս յետ ծակոբայ, եթէ ծակոբոս եղբայրն տեառն ի տանէ Դաւթի եւ յազգէ*»:

Գրութեանս սկիզբն ու վերջաւորութեան թուղթ ինկած ըլլալով՝ պակասաւոր է բնագիրը:

3. Թղ. 12ա. «(Պատճառ տօնի սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային). . . . *եղութեամբն որդւոյ եւ ընդրութիւն առաքելոցն անդրանիկ է քան այլ արարածոց, որպէս Պաւղոս ասէ, ընդրեաց նովաւ յառաջ քան զլինելն աշխարհի, քան զորս չիք ինչ պատուական*»: – Վերջ Թղ. 18ա. «*Եւ յետ բազում բժշկութեանց եղելոյ ի Կոստանդի(ն)ուպաւլիս չինեցաւ վկայարան մեծափառ եւ անդ եղաւ, եւ զայն աւրն տաւն կարգեցին, որ է յԱւգոստոսի իբ*»:

4. Թղ. 18ա. «Պատճառ Պետրոսի եւ Պաւղոսի. *Եւ իբրեւ ճաչեցին ասէ ցՍիմոն... ՅԱստուածարար սքանչելեացն բազումք են զոր իմանամք եւ բանիւ ասել անկարանամք, եւ զբազմութիւն հրեշտակաց եւ զբարձրութիւն երկնից եւ զյաճախութիւն ջուրց*»:

5. Թղ. 22բ. «(Բանիւ ընդհանրապէս ի վերայ առաքելոց, ֆաղեալ ըստ իմիջ ի Ներսեսեանէ Գրիգորի Նարեկացւոյն). *Սկզբնաւորեալք ի նախապատիւ եւ ի կանխամեծար ի սերմանէն Սեմա(յ) անդրանկանէն Նո(յ)ի*»: – Վերջ Թղ. 24ա. «*Զկաղն զնացուցանել, զկոյրն լուսաւորել, տանջանաց յաղթել եւ Աստուած հրեշտակիւք չրջել ի վերայ աշխարհի*»:

6. Թղ. 24ա. «Պատճառ Ցոհաննու եւ Ցակոբայ. *Աստուածահրաման (պատուէր ունէր) Իսրայէլ զսկիզբն տաւնին եւս մեծարաւք ընդունել եւ ահիւ*»:

7. Թղ. 24բ. «Ի Ցոհաննու Ոսկեբերանէ. *Զի յառաջ քան զամենայն առաքեալսն սպանաւ Ցակոբ ի Հերովդիէ եւ յետոյ քան զամենայն առաքեալս փոխեցաւ երանելին Ցոհաննէս*»: –

8. Թղ. 25ա. «(Բանիւ ինչ յ)Աւետարան Ցոհա(ննու ի խորհուրդ) կիւրակէ(ի). *Քաջաւորք աշխարհի յայտ արարեալ են եւ ի նոսա պարգեւս բաշխեն սիրելեաց ի մուտ տարւոյն կամ յայլսն. իսկ երկնաւոր արքայն ի յաւուրս ընդրեաց զկիւրակէն, որ Թարգմանի աւր տաւնի*»:

9. Թղ. 29ա. «Վանական վարդապետի Հաւատոյ բանիւ. *Հաւատ ի հաւրէ սկսեալ յորդի եւ ի հոգի վերաբերի. հաւատ ի մի աստուածութենէն ի մարդիկ չնորհի. հաւատ ի տնաւրէնութենէն որդւոյ ի մարդիկ սփռի*»: – Վերջ Թղ. 30բ. «*Որպէս խնձոր կարմիր եւ սպիտակ եւ հոտ անուշ ի նմա, եւ մի խնձոր ասի, այսպէս երրորդ» կը մնայ կիսատ:*

10. Թղ. 31ա. «Ցաղագս Ծննդեան Քրագալուցին. *Ըստ աստուածգործ նոր արարչութեանս սկիզբն հիմն եւ արմատ աստուածայայտնութեան տուանս*»:

11. Թղ. 36ա. «Ցաղագս ջուր աւրհնելոյ. *Իսկ ի Զ. Յունուարի ամսո(յ) տուն ծննդեան*»:

12. Թղ. 40ա. «Պատճառ Քառասնաւր(եայ) գալ(ստեան). *Ի գալ մեծի թագաւորի ոչ միայն երեւելիքն եւ ճոխքն խնդան*»:

13. Թղ. 46բ. «Պատճառ Առաջաւորաց պ(ահոց). Եւ գաւ յԵրիքով...: *Զմեծասքանչէ եւ զտիեզերածագ ծագումն իմանալի արեզակին արդարութեան*»:

Խորագիրը չի համապատասխաներ բովանդակութեան, որ Ծաղկազարդին է: Հ. Ղ. Ալիշան բնագրին իբր հեղինակ նշած է «Քերովբէի վարդապետի»:

14. Թղ. 62ա. «(Վասն լրման Քառասնորդական պահոց եւ սկզբան Ցիսնիկին). *Շնորհք բարերարութեան արարչին եւ խնամողական սէր*»: – Վերջ Թղ. 75բ. «Եւ Քրիստոս ինքն բուն զաւրութեամբ եւ կարողութեամբ յարեաւ. նա չոգաւ միւսանգամ ի Ն(ի)նուէ քար» կը մնայ կիսատ թուղթի անկումով:

15. Թղ. 76ա. «Ցաւուր մեծի Ուրբաթի. *Որպէս զի մեծ են գործք քո տէր, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր ասէ ուրեմն յիւր բանս Դաւիթ, մեծ ասելով քարոզեաց զաւրութիւն նորա*»:

16. Թղ. 77բ. «Ի բանն որ ասէ. Տէր զլուր էո (լուայ). *Զարդ գեղեցկութեան երկրի վասն այսորիկ սքանչելի են, զի այլեւայլ փառաւք պայծառանան*»:

17. Թղ. 84ա. «Ի բանն Պետրոսի որ ասէ. Զչարչարելն մարմնով վասն մեր եւ դուք ի նոյն միտս վառեցարուք. *Զխորս իմաստից հոգւոյն քննել մտաց այնոցիկ է*»:

18. Թղ. 90ա. «Վասն Ցարութեան (Սարգիս վրդ.ի). *Մարդ որ յոտով է հաստատեալ նա է մարդ, իսկ անյոյսն ոչ է մարդ*»:

19. Թղ. 92ա. «Պատճառ Նոր կիւրակէին. *Ումն յիմաստնոց ասացեալ է թէ ամենայն աւրէնք աստուածայինք իբրեւ զկենդանի մարդ մի են*»:

20. Թղ. 94ա. «Ցաղագս վերացմանն տեառն. *Ամենայն տուանք տէրունական զոր պաշտէ եկեղեցի ահաւոր եւ հրաշալիք են, միանգամայն մեզ փրկանք եւ շահաւորք*»:

21. Թղ. 99բ. «Պատճառ երկրորդ գալստեան. Նղիցին գաւտիճ ձեր պնդեալ ընդ մէջս եւ ցրագուանճ վառեալք. *Շատ ինչ ունի եկեղեցի յաւանդութենէ անգիր աւրէնս*»:

22. Թղ. 101բ. «Ցաղագս Հոգւոյն իջման ի դաս ա(ռաքելոցն). *Բարի է Աստուած եւ բարո(յ) ամենայն արարիչ, եւ որ միանգամ էացան յԱստուծոյ լուսութենէն*»:

23. Թղ. 106բ. «Հոգոյն գալստեան. Ամենայն բանիք աստուածայինք. *Բազում ծաղիկ եւ լեռն սաղ. եւ յուսաբեր է եւ առաջնորդեսցէ սուրբ երրորդութիւնն*»:

24. Թղ. 108ա. «Ցոհաննու աւետարանի. Նթէ սիրէք (զիս...). *Քանզի ասաց աշակերտաց թէ զոր ինչ խնդրիցէք յանուն իմ արարից զայն, զի մի' կարծիցեն մարդիկ առանց գործոց առաքինութեան ընդունել զխոստացեալ չնորհն*»:

25. Թղ. 112ա. «Համեմայտութիւն հնուն առ նոր (Ցակոբայ Սրմեցւոյ). *Ի ծով խորհրդոց քոց ահա իջանեմ ի վաճառ որդի Աստուծոյ. խորագոյն է ծովն եւ աստիկ է չարժուման նորա*»:

26. Թղ. 116բ. «Ցաղագս Տապանակին խորհրդոյ. Եւ ար(ար) Բեսելիէլ տապանակն յանփուտ փայտից... *Որք մաքուր հոգով եւ ազատ մտաւք հաղորդեցան ի խորհուրդ աւուրս, ի յայսպիսի եղին ոճ խաւսից*»:

27. Թղ. 121բ. «Ցաղագս Վարդեվառին. *Երեւի արեգակն ի ծագելն իւրում եւ ոչ ոք թողու անլոյս*»:

28. Թղ. 130ա. «Պատշաճ (պատճառ) ննջման Աստուածածնի. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան ամենայն արարածք, զի լոյսն ծայրագոյն Աստուած*»:

29. Թղ. 137բ. «(Բանիք ի Գրիգորէ Նարեկացւոյ). *Ապա զայն որ անհասն է ի հրեղ(էն)աց, ի հողեղէն յարկ պարունակեաց, եւ զանճառն սերովբէից, զաւրի մարմնով յաւդիւն պատեաց*»: – Վերջ Թղ. 138բ. «Քեւ զանժամանակ բանին էութեան, սկսեալ ի Դաւթայ պատմաբանեցաք»:

30. Թղ. 138բ. «(Մեկնութիւն արարածոց). *Զգիրս արարածոց հաստատեաց Մովսէս, ոչինչ յիշէ զմահուանն Ադամա(յ), այլ սակաւ թէ եկաց Ադամ Ջ ամ*»։ – Վերջ Թղ. 139բ. «*Ի բոյն իւրեանց ճռուողն յառաջագոյն յայտնեալ ձագուցն իւրեանց զալ, ծիծռ(ան) բերան ի բերան լինի կեր, իսկ ճեզ ոչ այս, այլ եթեր ի լսելիս եւ նոցա յապ*» կը մնայ կիսատ թուղթի անկումով։

31. Թղ. 140ա. «Պատճառ սրբոյ Խաչին. *Աւրհնեալ աստուածազարդ Քրիստոս պատկեալ...։ Ամենայն բարեկամի եւ սիրելոյ զալուստ ուրախարարք են*»։

32. Թղ. 147ա. «Վասն որդոյն Աստուծոյ սրբասացութեան Որ խաչեցար երգի յեկեղեցի Հա(յ)աստանեայց, զոր բամբասիմք որպէս ևոր ինչ եւ անգիր աւանդ յուսմանէ եկեղեցոյ. *Թէ ոչ ի սիրո(յ) ծննդեանն եւ բարեկամ ձեր դաւանիցդ մեղադրեալ լինէաք*»։

33. Թղ. 154ա. «Վարդան վարդապետի արարեալ (ի խորհուրդ մարդեղութեան). *Բնութեամբ է լուսո(յ) խնդալն եւ զկենաւք չուրջ զալն եւ զհարազատաւք փարիլն, որ եւ մեզ իսկ է վայելչական զերծանել ի խաբեբայ բերմանէ կենցաղոյս*»։

34. Թղ. 157բ. «Վարդանայ վարդապետի (ի բան առաքելոյն). Այլ Քրիստոս եկեալ (բահանայապետ). *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան արարածք անստուեր միջաւրէիւ, ի բարբառ հրամանի էական լուսոյն, որ ասաց գնալ նովաւ զանմոլար ճանապարհըն*»։

35. Թղ. 162ա. «(Միխայէլի, յաղագս բահանայութեան). *Սկիզբն քահանայութեան չնորհի է անժամանակն Աստուած, որպէս եւ ամենայն բարեաց, քանզի ամենայն տուրք բարիք եւ պարգեւք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ առ մեզ ի հաւրէն լուսո(յ)*»։

36. Թղ. 169ա. «(Անխորագիր). *Սկիզբն ի յանկզբանց արասցուք եւ ապաւէն եւ աւժանդակ եւ իմաստութիւն ունել մեզ զսուրբ երրորդութիւնն*»։

37. Թղ. 171ա. «(Բանիւ վասն արարչութեան Աստուծոյ). *Սկիզբն իմանալոյ մեզ վասն լինելութեան արարածոցս. նախ եւ առաջի հաւատք ի մեզ հաւատասցի, յարարիչն Աստուած խոստովանեալք եթէ գո(յ)ակ է իսկական, անսկիզբն եւ անբաւ ի բաւըննդակութեանց*»։

38. Թղ. 178ա. «Ցաղագս արարչութեան Աստուծոյ եւ իմն աւուր. *Անդրանիկ է աւր միաշաբաթուս եւ անդրանիկ սուրբ եկեղեցի Քրիստոսի, ընդրեալ հաւատք եւ հովիւքս կոչեն ի գործ ծառայական սպասաւորութեան*»։

39. Թղ. 186ա. «(Այլ բանիւ ի ևոյն խորհուրդ արարչութեան ի վերայ) Սաղմոս ի Դաւիթ. Եկա(յք եւ տեսէք). *Աստուածաչէն եւ քրիստոսանորոգ, ծաղկածին եւ ծաղկածաւալ, չքեղազարդ յուսովն պերճացեալ մայրս մեր եկեղեցի, որ է տուն տիրական, ամենափարթամ զանճիւք զարդարեալ*»։

40. Թղ. 191բ. «Ի բանն որ ասէ. Արար Աստուած զմարդն ի պատկեր (իւր). *Աստուածընկալն Դաւիթ աստուածաշարժ լեզուաւն խաւսի ընդ Աստուած ՃԳ սաղմոսին եւ ասէ. Որպէս զի մեծ են գործք քո, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր. որոյ գլուխ եւ իշխան եւ զարդարիչ զմարդն տեսանեմք*»։

41. Թղ. 202ա. «(Վարդանայ վարդապետի Մեկնութիւն) Սաղմոսաց ի Դաւիթ. (Ցառաջարան. հատուած). *Ցամէնառատ պարգեւաց Աստուծոյ մինչեւ ց(յ)եսին արարածս անցանէ հաւատալ ի բնութիւնս ծառոց, զի յորժամ տնկեսցին...*»։

42. Թղ. 207բ. «Սաղմոս որ ասէ. Երկինք պատմեն (զփառս Աստուծոյ). *Զաստուածեղէն աւրինաց երիս ճեւս եւ երիս որոշմունս վարդապետել ուսանիմք յաստուածընկալէն Պղատոնէ, զբնական, զգրաւորական եւ զչնորհական*»։

Ճառին միայն առաջին տողերը Վարդան Վրդ.ի Սաղմոսաց մեկնութենէն է, ապա կը շեղի։

43. Թղ. 216ա. «Ի Կորընթացւոց բ-ղթոյն Վարդանայ վարդապետի. *Գոհանամ զԱստուծոյ վասն ամենեցուն ձեր, առաւել լեզուաք խաւսիմ. այլ ի մէջ եկեղեցւոյ կամիմ բանս հինգ... Արարչագործն Աստուած հոգին ճշմարտութեան որ ի հաւրէ ելանէ անհատաբար եւ ի յորդ(ի) երեւի անճառաբար*»։

44. Թղ. 224ա. «Վարդանայ վարդապետի ի տասնաբանեայ պատգամն. *Հոգի երեսաց մերոց տէր Քրիստոս, Աստուած զբանն իւրական հոգի կոչեաց եւ կեանս, որում եւ դուք այժմ փափագողք սրբազանիցդ հանդէս հարանցդ հարազատութիւն, կրելով ի ձեզ զփրկաւէտ քաղցն եւ զծարաւն արդարութեան*»։

45. Թղ. 234ա. «(Վանական վարդապետի) ի բանն որ ասէ. Հայ(եաց ի քեզ գուցէ լինիցի բան ծածուկ ի սրտի ձուա). Գուք արարչական խնամոցն Աստուծոյ եւ անդունդըք յատակ եւ աննպատական սիրո(յ) նորա անմեկնելի եւ անորիշ են յարարածս, յարաջնոցն մինչեւ ցհուսկ յետին արարած ամենայն»։

46. Թղ. 244ա. «Ցաղագս երկնային դասուց եւ ոյք առաջինք եւ վ(երջինք). Իսկական էութիւն եւ գեր բուն աստուածութիւն ամենասուրբ երրորդութիւնն, յառաջ քան զյաւիտեանս ինքն յինքեանց փառաւորելով, որպէս ասի, հայր յորդո(յ) փառաւորեալ եւ հոգի սուրբ ի նոցունց յէութենէ»։

47. Թղ. 245ա. «Ի Սարգիս գրոց, (ի բանն որ ասէ). Զոր աւրինակ մարմին առանց հոգւոյ մեռեալ է, նոյնպէս եւ հաւատք առանց գործոց մեռեալ է. Որպէս թէ կամիցի ոք յերկրի գործ(ել) զանդաստան լի փշաբեր սրբել եւ սերմ ի նմա սերմանել, առաւր կառուցանել»։

48. Թղ. 248ա. «Ի նոյն գրոց (ի բանն որ ասէ). Այլ եկեսցէ աւր տեառն իբրեւ գգող... Ամենայն բան երկիւղիւ պարտ է լսել եւ դողութեամբ, որպէս ասէ՝ Մառայեցէք տեառըն երկիւղիւ եւ ցնծութեամբ»։

49. Թղ. 251ա. «Ի մարգարէութենէ Եսայեայ, (ի բանն որ ասէ. Մխիթարեցէք, մխիթարեցէք զժողովուրդ իմ). Ի քառահոլ չրջմունս արեգակնածագ փայլութեան ժամանակին, ի զարնանային յեղանակին հանդիպել համբակացն յորում ծաղկերանգ վայելչութիւնք, գունագեղ գեղեցկութիւնք, զտեսողս հրճուալից ուրախութեամբ, համովքն եւ հոտովքն խրախացուցանեն»։

50. Թղ. 258ա. «(Խոսրովու Անձեւացեաց եպ.ի, ի մեկնութենէ ժամակարգութեան) ի քարոզն. Վասն ի գիշերի. Քանզի ցանկացեալ սաղմոսերգողին երանութեանցն բաժանորդ լինել, խրատէ քարոզն, զի տացին Աստուծոյ այլ չնորհք»։

51. Թղ. 263բ. «Ի քարոզն. Վասն ուղղելոյ. Արժան եւ աւրէն է մեզ, որպէս կերակրիմք յայտնապէս յերկրաւոր կերակրոց, նոյնպէս յաւժարութեամբ վայելեցուք յերկնաւոր խորհրդոց, զոր ետ Աստուած ի սուրբ գրոց»։

Ճառիս առաջին մասը Վանական վարդապետին է, իսկ երկրորդը՝ Խոսրով Անձեւացիի։

52. Թղ. 266ա. «Վանական վարդապետի (յաղագս տարեգլխոյ). Աստուծով իմաստնացեալն Սաղոմոն ի գիրս իւրական զեկուցանէ մեզ յաղագս Աստուծոյ արարչութեանն, անճառ եւ անհաս աստուածաբանութեամբ, այսպէս ասելով. Աստուած իմաստութեամբ հիմունս արկ երկնի, հաստատեաց զաչխարհս խորհրդով, հանճարով իւրով ըզանդունդս պատուեաց»։

53. Թղ. 273ա. «(Համառօտ բանք ի սուրբ Պօղոս եւ ի գիրս նորա). Որպէս տունկ մի բազում ոստ են եւ յոլով պտուղ է տեսանել, զքրիստոսաբան գիրս Պաւղոսի առաքելոյ աստուածընկալի, եւ որպէս տուն գանձուց ամենապարթամ ճոխութեամբ լի եւ զարդարուամ եկեղեցոյ սրբոյ, եւ որպէս յարմատն ի բունն երեւի հաստատութիւն ծառոյն...»։

54. Թղ. 273բ. «(Նուսխայէ դեղոց ի դարման խայթուածոց կարճի, օձի, եւ դեղ ցաւոց ականջաց, գլխոյ եւ աչաց). Դեղ կարճի որ խածան, զիմնդաղի ալիւրն ընդ մեղր խառնէ եւ ի վերայ դիր»։

55. Թղ. 274ա. «Պատճառ Քառասնիցն. Շնորհք հոգւոյն սրբոյ զանազան եւ պէսպէս յաղագս բանականացս, ոմանք ի ջուր տանին զծարաւեալսն, իսկ ոմն ի հացալից սեղանն եւ այլ ոմն զգեստ մերկութեանն»։

56. Թղ. 278ա. «Ցոհաննու Ոսկի(բերանի, ցառ ի վերայ պահոց եւ խոստովանութեան). Տէր մեր հրամայէ թէ անհնար է առանց եղբայրսիրութեան եւ աղքատասիրութեան յԱստուծոյ սէրն խառնել կամ ողորմութեանն Աստուծոյ հանդիպել, զի ամենայն ինչ սիրով սուրբ է»։

57. Թղ. 280ա. «Պատճառ Առաջաւորաց պ(ահոց). Ցոլովք եւ զանազանք բանք պահոցս, այլ զսակաւն ասացուք ի բազմացն, որպէս ասէ Բարսեղ թէ պահք ի դրախտին աւրինադրեցաւ»։

58. Թղ. 282ա. «Ցաղագս Քառասնիցն. Բարի է Աստուած եւ ամենայն բարութեան արարիչ, եւ եղեալքս ամենայն ի նմանէ առին լինելութիւն եւ տեսակ, նախ անմարմինքն ի լուսոյ լոյս ստեղծան եւ եղեն վերին փառացն տեսողք»։

59. Թղ. 288բ. «(Ճառ ի վերայ սրբոց մարտիրոսաց). *Զորժամ լուսաւորին հարքն հոգեւորք, ընդ նոսին եւ որդիք լուսաւորին, յորժամ առաքինորդքն անմոլորք գնան, հետեւողքն անգայթագղեալ մնան*»:

60. Թղ. 291բ. «(Ճառ ի վերայ սրբոց, մանաւանդ մարգարէից). *Վասնզի որ Աստուծոյ սպասաւորք, զԱստուած կերակրէք, որպէս ասէ՝ Իմ կերակուր այն է զի առնեմ զկամս հաւրն երկնաւորի. որպէս եւ սուրբ մարտիրոսքն կերակուր գտան Աստուծոյ կամաւք*»:

61. Թղ. 298ա. «(Վարդանայ վրդ. ի, ճառ ի վերայ բանին որ ասէ. Կորիւն առիւծու Ցուդայ). *Ասաց Աստուած մարգարէին, առաջի եւ յետին բարեկամին իւրոյ Մովսէսի, խորհուրդ իմ նախ ինձ եւ ապա իմոցն է յայտնի, իսկ որ չեն ընդ իս եւ չեն յիմոցն՝ ծածկեալ եւ թաքուցեալ է ի նոցանէ*»:

62. Թղ. 302բ. «(Վարդանայ վարդապետի) ի բանն որ ասէ. Զի հուր բորբոքեցաւ. *Գրեալ է ուրեք ի գիրս աստուածաշունչս թէ ըստ առն եւ զաւրութիւն իւր. թէպէտ ի բերանոյ հեթանոսի եղ բանս, այլ խաւսք բանականի է, եւ հոգով գրեցաւ եւ սրբեցաւ եւ պիտանի է*»: – Վերջ Թղ. 305բ, գրութիւնը կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով:

63. Թղ. 306ա. «(Ի բանն) Առակաց. Ուրախ լեր երիտասարդ ի մանկութեան քոյմ... *Արդ ասեն աստուածային գիրք թէ բազում իրաւք նմանութիւն ունի Սաղոմոն փրկչին, անուամբն եւ թագաւորութեամբն եւ խաստութեամբն եւ արդար դատաստանաւն եւ տաճարին շինութեամբն*»:

64. Թղ. 316բ. «(Ի մեկնութենէ գրոցն Արարածոց). *Արար Աստուած զմարդ հոգի եւ մարմին եւ զարդարեաց յիւր պատկերն եւ ի նմանութիւն, զմիտքն հոգոյն աչք արար եւ զաչքն մարմնոյն ճրագ, զերեւելի աշխարհի գեղեցկութիւնն տեսանէ եւ վայելէ եւ զԱստուած աւրհնէ*»:

65. Թղ. 320բ. «Վերլուծութիւն Արիստոտէլի տասն բանից. *Սորագրութիւնք ներքին աստութիւնք ասին կամ քննութիւնք, այսինքն զներքինն քննել կամ իմանալ. իսկ տասն՝ յաղագս տասն բանի հաստատել եւ հիմնանալ*»:

66. Թղ. 325ա. «(Մեկնութիւն) ի սաղմոսն (որ ասէ). Համբարձ(ի զաչս իմ ի լերինս). *Աստուածային գիրք ճառեն զմարդիկ առ մեղոյն յուսումն եւ ի խրատ, տեսանել թէ որ գործ*»:

67. Թղ. 327բ. «(Սրբոյն Եպիփանու, բարոյախօսութիւմ). *Զբարս իւրաքանչիւր անասնոց քննել... սկսցուք ասել վասն առիւծոյն որ թագաւոր է ամենայն գազանաց*»:

68. Թղ. 335բ. «(Ցովհաննու Մանդակունւոյ, Ցորդոր առ առաքինութիւնս). *Որք սուրբ հոգոյն են ցանկացեալք եւ աստուածային սիրոյն բաղձացեալք, գալստեան որդոյն Աստուծոյ սպասեն եւ անմահական կենացն փափագեն*»:

69. Թղ. 348ա. «Ի բանն որ ասէ. Եհաւ գիս (ի տառապանաց). *Ցաստուածային գանձուցն փարթամացեալ դասք սրբոց մարգարէիցն ամբք հովւաւորք հրեղէն*»:

70. Թղ. 352բ. «(Ի) խորհուրդ եկեղեցւոյ. *Բարեբանեցէք զԱստուած մարգարէականն մեզ գոչէ ձայն, եւ զնոյն առեալ աստանաւր հոգեշահ հնչեցուցանեմք աւրհնաբանելով զտէր ի դրունս դստեր սիոնի*»: – Վերջ Թղ. 358բ:

Վերջին այս ճառս անկատար կը ներկայանայ Ձեռագրիս մէջ, որովհետեւ մաշած են թուղթերը եւ անհետացած լուսանցքները:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 99բ. «*Զմեղուցեալս յիշեցէք, աղաչեմ*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. Թղ. 1ա. «*Սեպտեմբերի Լ, աւրն ուրբաթ*»:

3. Թղ. 1բ. «*Ի թվ. ՊՀԴ* (1395) *Թաւթամի իշխանն ու Աղսախ Դամուրն կռուեցան*»:

4. Թղ. 335բ. «*Թը. Դձէ գրեցաւ գիրքս*»

5. Թղ. 30բ. 1705 *թուի. «Մինչեւ աստ Իե Թուղտ է գիրքս, յոյժ պիտանի բաներ կա եւ քարոզ է աւագ տօներց. յորժամ կարդաս Աստուած ողորմի ասէ անարժան Մարտիրոս վարդապետիս*»:

6. Թղ. 39բ–40ա.

«*Մեղսամածեալ գերիս,*
Եւ զմեղօք լցեալ մոլիս,
Ցիշեցէք առ տէր ի բարիս,

Ի նուաստ հոգի վտռեալ անարժանիս,
ՑԱմբեցի յետնեալ Մարտիրոսիս,
Աղաչեմ զձեզ տուք ողորմիս»:

7. Թղ. 83բ. «Ով եղբայրք սիրելիք, աղաչեմ զձեզ յիշատակել տէր Աստուածն յամենայնի, եւ ասել Աստուած ողորմի ՅԱմբեցի Մարտիրոս պիտակ վարդապետին. ողորմածն Աստուած ձեզ եւ մեզ ողորմեսցի. ամէն»:

8. Թղ. 93բ. «Բազմադիմի աղաչեմ զձեզ եղբայրք, յորժամ ընթեռնոյս զայս փոքր գծեալս յիշել առ բարերարն Աստուած, դուք յիշողդ յիշեալ լիցիք անբաւ գուբն Քրիստոսի. ամէն: Դարձեալ կրկին աղաչեմ, չմոռանալ, ուղիղ սրտով յիշել առ բարեգուբն Աստուած. Հայր մեր»:

9. Թղ. 94ա. «Փառք համագոյ եւ միակամ համազօր եւ միասնական տէրութեանն Աստուծոյ, որ հանապազ իւր քաղցրութեամբն խնամէ զարարածս եւ իւր անբաւելի ողորմութեամբն ներէ մեղաւորիս, որ լի եմ մեղօք: Վասն որոյ աղաչեմ զընթերցօղդ, թերեւս սուրբ աղօթիւքն ձեր հաշտեսցի ընդ դատապարտեալս»:

10. Թղ. 137բ. «Դարձեալ աղերսական բանիւ աղաչեմ զամենայն ընթերցասէր եղբարսդ, տէր Աստուած մեզ մեղուցելոցս եւ ձեզ յիշօղացդ ողորմեսցի եւ զքաջացի, զի յիշեսջիք զՏիգրան(ակ)ե(րտ)ցի Մարտիրոս անարժան վարդապետս, բարեխօսութեամբ սուրբ Աստուածածնին. ամէն: Գրեցաւ թվն. ՌՃՄԴ (1705), Յունվարի Ա: Մեղա տէր Աստուած իմ, մեղա քեզ յամենայն ժամ»:

11. Թղ. 171ա. «Բազմադիմի զընթերցօղսդ աղաչեմ յիշել առ տէր եւ ողորմի տալ, Թողութիւն չնորհել բազմահոյլ մեղաց իմոց. ողորմածն ձեզ եւ մեզ ողորմեսցի. ամէն»:

12. Թղ. 337բ. «Ով ընթեռցօղ եղբայրք, յիշեցէք զմեղաւորս առ տէր ի բարին, բարեխօսեցէք զիս զժանդս ողորմածին, չնորհեցէք ինձ մեղապարտիս զՔրիստոս որդին, թէ նըստեալ էք եւ թէ կանկուն ի ոտին, Հայր մեր յերկինս լրմամբ ընդ նմին, եւ մեք համայն արարածքս տամք փառք արարչին, անոխակալ եւ անյիշաչար մարդասէր թագաւորին, երկայնամիտ զթածագունեղ ներողին, ներկայս եւ յապագային»:

13. Թղ. 338ա.
«Ինձ Մարտիրոս մեղսամածիս,
Ժտեմ զձեզ տուք ողորմիս,
Թէ զիս յիշես յիշեալ լիցիս,
Զարեաց բարին դու փոխարկիս,
Ի փորձանաց զերծեալ լիցիս,
Աստ պատահի գրեալ թվիս,
Ի ողբալին վերաբերցես,
Թէ կատարեալն խմասցես,
Եւ պարզ առեալ շարակցեսցես,
Ի սա լրումն այսմ ամիս,
Գծագրողիս մի՛ մեղադրեսցես,
Այլ թողութիւն ինձ չնորհեսցես»:

1214

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Թ.

Ձեռ. թիւ 1098: – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹ 245: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 13×17,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×14): – ՏՈՂԵՐ 24: – ԹԵՐԹԵՐ կը պակսին Ա–Գ թերթերը. թղ. 1–176՝ ունի Դ–ԻԸ×8 (Դ, ԺԲ՝ 5 թղ., ԻԱ, ԻԸ՝ 6 թղ., ԻԲ՝ 7 թղ., ԻԷ՝ 4 թղ.). Էջ 177–245՝ ունի Ա–Ը×8 (Ա՝ 12 թղ., Ը՝ 6 թղ.). Յաւելեալ ունի 3 թուղթ եւս: – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ ոչ բաւարար. պակասաւոր է սկիզբն ու վերջաւորութեան, միջանկեալ եւս իսկած են թուղթեր. թղ. 67՝ մնացած է փոքրիկ հատուածիկ մը. ածելիով կտրուած է թղ. 68–75՝ առանց վնասելու բնագրի ընթերցումին. թղ. 166–167՝ վնասուած է գրադաշտը: – ԳԻՐ բոլորգիր հին. թղ. 189էն սկսեալ, նոյն գրչին գրչութիւնը ըլլալով հանդերձ՝ բոլորգիրը աւելի կանոնաւոր է: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր ամենեւին

չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԹ դար: – ԳՐԻՉ Սէք: – ԿԱԶՄՈՂ ամ-յայտ. վերջինը՝ Մխիթարեան միաբանութիւն: – ՍՏԱ-ՑՈՂ Վարդան: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ԿՆԻՔ թղ. 88ա, բո-լորակ, 2 սմ., տրամագիծով. կամաւոր ձեռք մը ուզած է ջնջել, որով անընթեռնելի: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բազմա-թիւ մաներ, բոլորն ալ բնագրին գրչութեամբ (տե՛ս ստո-րեւ): – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1791էն առաջ ունեցած են:

Մատեանս է Տօնապատճառ, ընտիր բո-վանդակութեամբ. միջանկեալ չատ մը տեղեր թուղթ ինկած ըլլալով՝ անկատար կը ներկա-յանան բնագիրները: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Պատճառ որդւոց)ի Որոտ-ման՝ Յակոբայ եւ Յովհաննու. *Աստուածա-հրաման պատուէր ունէր խորայէլ սկիզբն տուն եւս մեծարանաւք ունել եւ ահիւ եւ զկատարումն կրկին պատուով*»:

2. *Թղ.* 7բ. «Ցաղագս Ծննդեան եւ Ցայտ-նութեան Քրագալուցին. *Ըստ աստուածա-գործ Նորոյ արարչութեանն սկիզբն եւ ար-մատ է աստուածայայտնութեանս տուն*»:

3. *Թղ.* 20բ. «Պատճառ Առաջաւոր պա-հոցն ասացեալ. *Ցոլով են բանք վասն այսր պահոց, այլ զսակաւն ասասցուք*»:

4. *Թղ.* 22ա. «Ի Սեպտեմբերի (իմա՛ Փե-տրուարի) ամսոյ որ աւր չորեքտասան է ֆա-ռասեներորդիմ տեառն, ժողովին ի մատրան. *Ի զալ մեծի թագաւորին ոչ միայն ճոխքն խնդան, որք մեծամեծ ընծայիւք հանդիպին եւ առընթեր նստելով խրախանան*»:

5. *Թղ.* 31ա. «Ցաւր Բարեկենդանի. Պաւղոս, Սաղմոս, եւ Վասն աղաւթից. *Որ-հուրդ եկեղեցւոյ նման է զանձի ծածկելոյ եւ որ աշխատի զտանել եւ հանել հին եւ նոր փար-թամութիւն*»:

6. *Թղ.* 41բ. «Երկրորդ կիւրակէի. Մի՛ համարիր եթէ եկի լուծանել. *Ցաւուր բարե-կենդանին ի սկիզբն քառասնորդացս չարա-դասեալ ընթերցուածն յեսայեայ, պատուէր ետ քահանա(յ)ից*»:

7. *Թղ.* 47բ. «Նորին երրորդ կիւրակէի պատճառ. *Ամենայն կարգ քառասնորդացս ի պատճառ զղջման մեղուցելոց եւ ի թողու-թեան են եղեալ խորհրդաբար, եւ որպէս վե-րագրեցաւն ի մէնջ*»:

8. *Թղ.* 57ա. «Չորրորդ կիւրակէի պատ-ճառ. *Անընդհատ գոլով ճանապարհացն ար-դարութեան ի միմեանց, յամենայն կեանս մարդկան խրատեն զմեզ աստուածային տա-ռագրութիւնք, ի հին եւ ի նոր կտակարանս*»:

9. *Թղ.* 63բ. «Պատճառ հինգերորդ կիւ-րակէիճ. *Ահաւոր եւ մեծ է խորհրդոյն Աս-տուծոյ զաւրութիւն ի դարս եւ ի ժամանակս, իսկ եւ իսկ աղուհացից խորհուրդ*»:

10. *Թղ.* 65բ. «Տեսութիւն աւետարա-ճ(ին) առաւաւտին Մարկոսի, տեառն ասաց-եալ առ աշակերտսն. *Ծելանելն նոցա ի տա-ճարէն եւ մատեան աշակերտքն ցուցանել նմա զչինուածսն, եւ հրամայեաց Թէ չմնայ այդր քար ի քարի վերայ*»:

11. *Թղ.* 66ա. «Տեսութիւն առաքելոյն. Այսուհետեւ եղբարք իմ ուրախ լերուք ի տէր. *Ցետ այսորիկ իբրու քաջալերեաց եւ զաւրա-ցոյց զնոսայ վասն չար վարդապետութեան, ժուժկալ լինել նեղութեանն*»:

12. *Թղ.* 68բ. «Տեսութիւն ցաշոյ աւետա-րանիճ. *Իբրեւ հարցաւ ի փարիսեցոցն Թէ երբ գայցէ արքայութիւն Աստուծոյ, փարիսե-ցոցն հարցուածք լինէին նենգութեամբ եւ չասիցեն կամ աստ է կամ անդ*»:

13. *Թղ.* 72ա. «Պատճառ վեցերորդ կիւ-րակէիճ. *Այն որ նախ քան զսայ հինգերորդ կարգք որպէս մաքրական ումանք զգայու-թեանց մերոց չարաղասեցան ընթերցուածք առաջին եսայեան, որպէս եւ յայլսն սպառ-նալեաւք եւ խրատականաւք եւ աւետեաւք*»:

14. *Թղ.* 78բ. «Ցաղագս յարութեան Ղա-զարու. *Բնութիւն է լուսոյ խնդալն, զի ի ծագելն զուարթանան եւ ծիծաղին ամենայն ղէմք կենդանեաց եւ զընտանի գոյնն եւ զարդս իւրեանց զգենուն մանուկք երկրի եւ ծովու*»:

15. *Թղ.* 91ա. «Պատճառ գալստեան տեա-ռըն յԵրուսաղէմ ի բազ(ում) աւ(ր)իճակաց, առաքեալ ի Քերոբ վարդապետէ. *Զմեծաս-քանչ եւ զսիեզերածագ ծագումն իմանալի արեգականն արդարութեան տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի, ի սգալի իմանալի արա-րածս*»:

16. *Թղ.* 111բ. «Մեծի (հինգ)շաբաթիճ պատճառ, ի բանճ առաքելոյն՝ Զի ես ընկա-լայ. *Այսմ աւուր սահմանեալ կանոնս մեծա-խորհուրդ է եւ պատուական, զի զառաջնոյ արարչութեանն եւ զդարուցն Մովսէսի ունի զապացոյցն*»:

17. Թղ. 121բ. «Ցաւուր մեծի ուրբաթուն չարչարանաց տեառն եւ Աստուծոյ մերոյ. Որպէս զի մեծ են գործք քո տէր, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր, ասէ ուրեմն չիւր բանս Դաւիթ մարգարէն, մեծ ասելովն քարոզեաց զտէրութիւն նորայ»:

18. Թղ. 141ա. «Ցաղագս ցրագալուցիկն խորհրդոյ սաղմոսաց եւ բովանդակ պահոց. Զի որպէս զգալի արարածոց յաւելուածով հասին ի կատարելութիւն, նախ բուսականաւքն եւ ապա զգա(յ)ական կենդանեաւք, եւ իբրեւ աստիճանաւ ի վեր տարեալ զբանականն ստեղծանն»:

19. Թղ. 146բ. «Սակաւ պատճառ յարութեան տեառն, ի Սարբսէ հաւաքեալ եւ եդեալ. Մարդ որ յուսով է հաստատեալ նա է մարդ, իսկ անյոյսն ոչ է մարդ այլ մարդաղէմ գազան է»:

20. Թղ. 150ա. «Պատճառ բանից Գրիգորի Աստուածաբանի որ ասէ՝ ի պահու իմում կացի ասէ սաճչելիս Ամբակում. Ճետ համբառնալոյ տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի եւ իջման Հոգւոյն սրբոյ ի դասս առաքելոցն, ընկալաւ ձեռնադրութիւն քահանայութիւն ընթհանրական եկեղեցի Քրիստոսի» (վերջաւորութիւնը թերի):

21. Թղ. 159ա. «(Հատուած յՈսկեբերանէ ի մեկնութենէ Գործոց. Շնորհ խնամոցն Աստուծոյ). ... ասելով՝ կերաք եւ արբաք ընդ նմա, ըստ ասելոյն Ղուկայ, ունիք ինչ ուտելոյ· կերակուր խնդրէ ի նոցանէ...» (սկիզբը թերի):

22. Թղ. 160ա. «Պատճառ Նոր կիրակէիցն եւ աւետարանացն կարդացմանն. Ոմն յիմաստնոցն ասացեալ է թէ ամենայն աւրէնք աստուածայինք իբրեւ զկենդանի մարդ մի են, եւ մարդն կրկին է, վասնզի հոգի եւ մարմին, եւ երկին է եւ երկիր, հոգին երկին եւ մարմին երկիր»:

23. Թղ. 163ա. «Պատճառ վերացմանն տեառն, ի Ղուկայ աւետարանի մեկնութենէն. Միճչդեռ տակաւին չհաւատային (բաղեալ յԻգնատիոսէ). Ամենայն տօնք տնաւրինականք զոր պաշտէ եկեղեցի ահաւորք եւ հրաշալիք են, միանգամայն մեզ փրկանք եւ շահաւորք եւ յայտնիչք» (կը մնայ կիսատ):

24. Թղ. 167ա. «(Պատճառ տօնի Տապանակին). ... Իսկ զի առաջինքն ի հինն զխորհուրդ եկեղեցւոյ պաշտէին...». Թուղթ ինկած ըլլալով՝ մնացած է միայն վերջին հատուածը:

25. Թղ. 167ա. «Պատճառ տաւնի Վարդավառին, տեսութիւն աւ(ետարանին) որ ասէ. ամէն (ասեմ ձեզ). Երեւ(ել)ի արեգակն ի ծագելն իւրում՝ ոչ զոք թողու անլոյս, թէպէտ ըստ նիւթին զանազանին, զի ոչ որպէս զոսկի եւ զարծաթ նոյնպէս զքարինս եւ զփայտս գեղեցիկս գործէ» (միջանկեալ թերի):

26. Թղ. 173բ. «Պատճառ ի ննջումն Աստուածամօրն եւ ամէնաւրհնեալ կուսին. Ի գերազանցել լուսոյն պայծառացան ամենայն արարածք, զի լոյսն ծայրագոյն Աստուած ի լուսոյ սկսեալ գոյացոյց յոչէից զեղեալքս ամենայն, տալով պատճառս եւ գործիս վայելման լուսոյն» (միջանկեալ թերի):

27. Թղ. 180ա. «Ցաղագս տօնի սրբոյ խաչին եւ ևորի(ն) նօակատեացն, որ ի չորեքտասաներորդ կատարի ի Սեպտեմբերի ի փառըս Աստուծոյ. Ի ժամանակս մեծին Կոստանդիանոսի որ կոչի նա ամ խաղաղութեան մերոյ, առաքէ զմայր իւր զմեծ դշխոյն Հեղինէ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ»:

28. Թղ. 181ա. «Ի տօնի սրբոյ խաչին. Աւրհնեալ ես աստուածազարդ Քրիստոսապսակեալ փայտ սուրբ. Ամենայն բարեկամի եւ սիրելոյ գալուստ ուրախարարք եւ տըրտմահալածք են, իսկ որ բազմերախտիս է՝ արդեամբք յաճախէ զուրախութիւն ընդունելեացն»:

29. Թղ. 187ր. «Աղօթք Ամբակումա(յ) երգով. Տէր զլուր ֆո լ(ո)ւայ եւ երկե(այ). Զարդ գեղեցկութեան երկնի, վասն այնորիկ սքանչելի է, զի այլ եւ այլ փառս(ք) պայծառանան եւ յայլ եւ այլ ժամու երեւին»: – Վերջ թղ. 188բ. կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով:

30. Թղ. 189ա. «(Ի բանն՝ Այլ Քրիստոս եկեալ բահանայապետ). ... իսկ ճշմարիտն Աստուած ասէ՝ սուրբ եղերուք զի ես սուրբ եմ տէր Աստուած ձեր, եւ անաւրէնն եթէ մատուցանիցէ ինձ եղն եւ ոչխար...»: – Վերջ թղ. 190ա (սկիզբը թերի):

31. Թղ. 190ա. «Ի յարութիւնն Ղազարու եւ յաղագս ամենայն ննջեցելոց. Բնութիւն է լուսոյ խնդալն, զի ի ծագելն զուարթանան եւ ծիծաղին ամենայն դէմք կենդանեաց» (համմտ. վերեւ, § 14):

32. Թղ. 201ա. «Պատճառ Կարապետին. աւգնեա՛ Ցիսուս Ջրիստոս. *Բազմադիմի են ճանապարհ իմաստութեան աստուածեղէն տալնից եւ զանազանապէս ունին զպատճառս թելադրութեան ներքողական բանից, ուստի եւ ոչ ումեք է կարելի բանականից հաւասար նոցուն*»:

33. Թղ. 207ա. «Ի Սաղմոսն որ ասէ. Ողորմութեամբ տեառն լի եղեւ երկիր եւ բանիւ տեառն. *Ցոյժ ծածուկ են իմաստ բանիս եւ խորինք, քանզի յաղագս Աստուծոյ եւ աստուածայինք են եւ Աստուծոյ, յորժամ ասեմ*»:

34. Թղ. 213ա. «(Մեկնութիւն) յԱրարածոցն. Ցուդա գբեզ աւրհնեսցեն եղբարք ջո... *Ասաց Աստուած մարգարէին առաջնոյ եւ յետոյ բարեկամին իւրոյ Մովսէսի, խորհուրդ իմ նախ ինձ եւ ապա իմոցն յայտնի, իսկ որք չեն ընդ իս եւ չեն յիմոցն՝ ծածկեալ եւ թաքուցեալ է ի նոցանէ*»:

35. Թղ. 225ա. «Վասն տաւնի սրբոյ Խաչին յԱռակացն. Դարձեալ եթէ նաւ ոք ելեալ ընդ ամեհի ալիսն կամեսցի ճանապարհորդեալ առ փայտն որ ջան զնաւ. *Առակախաւսն իմաստուն խրատ զգուշութեան մատուցանէ բազանդակ իսկ մարդկան, սիրել զեշմարիտ իմաստութիւն եւ զարդարութիւն*»:

36. Թղ. 231ա. «Նախադրութիւն եւ պատճառ թխթոյն Ցակոբա(յ). *Արդարն Ցակոբոս, որ էր ըստ մարմնո(յ) եղբայր տեառն մերոյ, գրէ զայս Թուղթ*»:

Ներսէս Շնորհալիի Կաթողիկէսից Թուղթի Մեկնութենէն հատուածներ են՝ մինչեւ Թղ. 237բ:

37. Թղ. 237բ. «Պատճառ որ զկնի Հոգոյն իջման, զառաջի կիւրակէն կամ զերկրորդ Եկեղեցոյ տաւն. *Ի բազմաց զանազանից կարծեաց եւ զանխուլ մնալոյ իրացս խնդրոյ, եթէ վասն էր զկնի պենդակոստէին զայս նաւակատիս կաթողիկէ եկեղեցոյ, եւ եթէ զիարդ ոչ այլ եկեղեցիք այլալեզու քրիստոնէից*»:

38. Թղ. 244ա. «(Պատճառ տօնի Պետրոսի եւ Պօղոսի). ... *առ կայսր առաքեցաւ ի Փեստոսէ ի Հռոմ, եւ ի լինել խռովութեան ծովուն*» (*Թերի սկիզբն ու վերջաւորութեան*):

39. Թղ. 245ա. «(Ի բանն՝ Եւ գետ ելանէր յեդեմայ). ... *եւ խառնի յԵփրատ, պատելով զԲաբելոն անցանէ պարսկական ծովն, քանզի ձեւէ զկողմանս արեւելից*»: – Վերջ Թղ. 245բ (*Թերի սկիզբն ու վերջաւորութեան. ամբողջական օրինակը տե՛ս Ծննդոց.* Ի, § 35):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 41բ. «*Ջաստացող գրոցս արժանաւոր է տէր զՎարդան ընդ սուրբս եւ զմեղապարտ գծողս*»:

2. Թղ. 57ա. «*Վայ վայ սխալանաց*»:

3. Թղ. 72ա. «*Ջաստաց(ող) գրոցս զՎարդան եւ գծնող նորին, յիշեսջիք անմոռաց յիշմամբ, եւ Աստուած*»:

4. Թղ. 91ա. «*Ջախմար գծողս եւ զհայր իմ զՍարգիս եւ զմայրն իմ զՄարեմ յիշեա՛ ի սրբազանն խորհուրդ, ով սուրբ ընթերցողք եւ Աստուած զմեզ յիշելո(յ) արժանի ար(աս)ցէ*»:

5. Թղ. 111բ. «*Ջմեղուցեալ գծողսս յիշեա թողութիւն խնդրելով եւ Աստուած զքեզ յիշէ*»:

6. Թղ. 141ա. «*Ցիշեսցի ծրողն*»:

7. Թղ. 146բ. «*Ջաստացող գրոց զՎարդան եւ զՍէք ծրող, յիշեա՛ աղաչեմ*»:

8. Թղ. 160ա. «*Վա՛ տգեղ մարմնոյս մեղաւք*»:

9. Թղ. 213ա. «*Ջաստացող սուրբ գրոցս զբազմաջան եւ զարին Վարդան եւ գծնողսն իւր, զհայրն Խիկար եւ զմայր իւր զՎարդատիկին եւ զեղբարքն իւր, յիշեցէք ի Ջրիստոս ի Ցիսուս ի տէր մեր*»:

10. Թղ. 224բ. «*Ջնահմացեալս մեղաւք եւ զանպիտան գծողս յիշե(լ) աղաչեմ*»:

11. Թղ. 237բ. «*Ջաստացող սուրբ գրոցս զՎարդան եւ գծնողս իւր յիշելոյ արժանի արասջիք, եւ դուք ընդ նմին եղիցիք արժանի*»:

1215

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ Ժ.

Ձեռ. թիւ 384։ – ԺԵ դար

Էջ 141։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×16,5։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×13,5)։ – ՏՈՂԻ 21։ – ԹԵՐԹԻ առաջին վեցէն մնացած են 12 թուղթ. յաջորդաբար՝ Է–ԺԲ×8, ԺԳ՝ 9 թղ., վերջաւորութեան կայ յաւելեալ թուղթ մը (թղ. 141՝ որ տեղաւորելի է բնագրին սկիզբը, փոխան կորսուածներուն)։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ. գործածուած մագաղաթին ծածկուած մասը՝ ԺԶ դարու լատիներէն կամ իտալերէն գրութիւն մը կը թուի ըլլալ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ անկատար. կորսուած են առաջին թերթերը, իսկ ամբողջ Ձեռագրին վերի արտաքին անկիւնը՝ խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով, ոտրոգոդը ուզած է մաքրել՝ կտրելով եռանկիւնաձեւի, վնասելով նաեւ բնագրին։ Թերի կը թուի նաեւ վերջաւորութեան։ – ԳԻՐ բոլորգիր մեծ եւ անկանոն։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ զարդեր ամենեւին չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ չեն տեսնուիր, խառն են բնագրին հետ։ – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԵ դար։ – ԳՐԻՉ Ցովհաննէս։ – ՍՏԱՑՈՂ Կիրակոս վարդապետ։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է Տօնապատճառ, որու առաջին մասը կորսուած է եւ սկիզբի թուղթերը վնասուած, միջանկեալ թերիներով։ Բովանդակութիւնն է Մեկնութիւն ընթերցուածոց տօնից, որու լրիւ եւ ամբողջական օրինակը ունի Ձեռ. թիւ 1104. հետեւելով լրիւ օրինակին՝ փակագծի մէջ կը վերակազմենք բնագիրը՝ հետեւեալ կերպով.

1. Էջ 1. «(Պատճառ Առաջաւորաց. *Իսկ առաջաւորաց պահոցն անընթերցուած լինել*). ... *քանզի Ա. օր հրամայեաց Մովսէս ժողովրդեանն պահել, քառասնօրեայ*(յ) *պահօք առեալ* (տախտ)*ակացն խորտակելոյ*»։

2. Էջ 2. «*Իսկ երախա*(յ)*իցն* (ի գ)*իր անկելոց. Ամենայաղթ սուրբ* (նշանն փ)*այլեալ յերկինից աստուածահրաշ ծ*(ագմ)*ան ի ժամանակս մեծին Կիւրղի, զթուղթն գրեաց առ թագաւորն Կոստանդին, որդին սրբոյն Կոստանդիանոսի յաղագս երեսման խաչին*»։ – Վերջ էջ 6. «*Այս է տաճնաբաշնեա*(յ) *աղօթիցն հրամայել ի տեառնէ եւ տասն ընթերցուած պատկեր հօատո*(յ)*, հինգն ի հայր եւ հինգն յորդի*»։

Էջ 6. «*Եւ արդ են ԺԹ ընթերցուածք. ԺԵ աս* (*ի պատկեր հ*)*օատո*(յ) *առաջինն յերրայեցւոյն, զի՞նչ են հօատք առ* (..)*ամք. սա զամենայն անհատաւութիւնս լուծանէ*»։ – Վերջ էջ 8. «*Սա հինգ աղանդ քակէ. ա. զՎաղենտիանոսին. բ. զԲասիլոսին. գ. զԲերելիդա. դ. զկերեթեա, որ ասաց Ցիսուս Քրիստոս որդի է Ցովսեփա*(յ)» կը մնայ կիսատ, *չուրջ հինգ թուղթ ինկած ըլլալուն համար*։

3. Էջ 9. «(*Արժան է դարձեալ ի սկիզբն պահոցն դառնալ. Իսկ քառասուն աւր լինել պահոցն*) ... *ժառանգաւորացն, այլ եօթն պարգ*(*եաց*) *հոգւոյն արժանացեալ, որպէս ասէ Դաւիթ՝ Դու ես յոյս իմ յերկրին կենդանեաց*»։ – Վերջ էջ 11. «*Եթէ քրիստոնեա*(յ) *կատարեալ հասակս եւ ողջ մարմնով քառասնունսն ի կատար ոչ* (հան)*է՝ նզովեալ լիցի*»։

Էջ 12. «*Աւրդ յիսուն լինել աւուրք. Ցիսունն յոբելեան ասի, որ է ամենայն թողութեան եւ ազատութիւն ծառա*(յ)*ից ուխտորդին սկիզբն, որ յարութիւնն Քրիստոսի*»։ – Վերջ անդ. «*զի մի՛ մերձաւոր արեանն, Ցիսուս որ եղբայր մեզ եղեւ գտեալ*» կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով։

Էջ 13. «(*Իսկ երկուշաբթու կանոնն ի սուրբ յարութիւնն եւստիքիրոն ընթերցուածքըն, այսպէս յայտնեն շարադրութիւնք սրբոցն Թէ ամենազաւր թագաւորն Քրիստոս*) ... *բանակետղն գերելով ապաշխարողսն հանգուցեալս սփոփել* (*ի շար*)*աթ եւ ի կիրակէ. եւ դ*(*ա*)*թեալ գումարելով առ ինքն զմտերիմ խորհրդականս թագաւորին*»։ – Վերջ էջ 14. «*Որ պահեաց զնա մայրն իւր, որպէս եւ գրեալ է եւ երեք օուր կանոնն երկշաբաթին, գչ·շաբաթին, եչ·շաբաթին, ի յարու*» կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով։

Էջ 15. «*Եւ մանուկն աճէր եւ հաճոյական. Ցիսուս աճէր լի իմաստութեամբ եւ շնոր*(հ)*ք Աստուծոյ ի վերայ նորա, եւ առա-*

կօքն Ցիսուս խրատէ զմեզ. Որդեակ եթէ ընկալեալ ամենայն խրատք առ եկեղեցի»:

էջ 18. «Իսկ ի հինգշաբաթին. Եւ Հեղի ծերացեալ է, այս նշանակ է զբարձումն հնո(յ) քահանայութեան, զի որ հնանա(յ), ասէ Պօղոս, մերձ է յապականութիւն»:

էջ 21. «Իսկ ուրբաթուն զկանոն կատարել ի սուրբ Սիոն, այս է, զի սկսե(ա)լ յառաջագոյն մարգարէիւքն մինչտ Սիոն ճառիւր, եւ ինքն Աստուած զամենայն փրկութեան խոստմունս Սիոն ասէ»:

էջ 22. «Իսկ ի չորեքշաբաթ յելից, վասընզի կատարեցօ ի չոր(ը)որդին էջ բանն Աստուած յարգանդ կուսին»:

էջ 23. «Իսկ ուրբաթուն ընթերցուածն, եւ պահեացես զպատուիրանն, զոր ոչ պահեաց առաջին մարդն ի դրախտին, եւ զպատասխանս որ ըստ իւրաքանչիւր գործոց ադին...»:

էջ 26. «Իսկ յերրորդ չորեքշաբաթին գալն Մովսէսի ի լեառն եւ տեսանել զվառումն մորենոյն, որ ոչ այրէր, որ է Աստուածածնին գաղափար...»:

էջ 31. «Դարձեալ ուրբաթուն զդուշացուցանէ զապաշխարողս՝ մի՛ հպարտանալ, որպէս ասէ թէ յուղղութիւնս քո մի՛ հպարտանար, հայեաց յանձն քո...»: – Վերջ էջ 60. «Իսկ զկատարեալ փրկութիւնն ի Քրիստոսի չարչարանսն եւ ի յարութիւնն պահեն»:

4. *էջ 61. «Իսկ Ղազարու յարութիւնն զկնի բառասնորդացն զայս ցուցանէ. Եթէ պահք եւ աղօթք չարչարայկից առնեն, եւ որպէս յարոյց զՂազար...»:*

5. *էջ 62. «Իսկ Արմաւենեացն օր կանոնն կատարի ի մատրանն, որ է օր յարութեան. Եւ սկիզբն մտին վերին քաղաքին, վասն որո(յ) ամենայն ինչ տնտեսութեանն կատարեցաւ...»:*

6. *էջ 67. «Իսկ ի Զատկի չաբաթուն պահքըն, զատեալ ի քառասնիցն, այսու մերժել մեզ ցուցանէ յաստեացս...»:*

7. *էջ 82. «Իսկ չորեքշաբաթուն երեւել Աստուած Աբրահամու, այս երկուց յայտնէ եկաւորութեանց խորհուրդ...»:*

8. *էջ 109. «Իսկ առօօտուն կիրակէին ժողովին ի մատուռնն եւ սաղմոսեն. Քեզ վայելէ, եւ խաչիւ եւ ժամահարաւ ելանեն ի սուրբ յարութիւնն եւ խորհուրդ երկրորդ գալստեանն...»:*

9. *էջ 115ա. «Իսկ ի քառասներորդն Համբարձումն տեառն, զի երիտասարդ յերեսուն ամին գոլ, քառասուն այր կատարեալ, ուսուցանէ կատարեալ լինել հոգով»:*

10. *էջ 118. «Այլ վասնզի Վարդավառ տօնն ոչ ունի ներգործութիւն ի ներկայս, ոչ եղօ ի չարակարգութիւն ընթերցուածիս»:*

11. *էջ 122. «Նաւակատիս եկեղեցո(յ) որ ի Սեկտեմբեր կատարի ի տեղիս Քրիստոսի. Քանզի զկնի դադարելոյ հալածանացն չինեցին եկեղեցիս չորս»:*

12. *էջ 130. «Ճաղագս եկեղեցոյ կարգացոյցքն. Երանելին Պօղոս գրեաց թէ ստուեր հանդերձեալ բարեաց ունէին օրէնքն եւ առակօ պաշտէին երկնօրացս»: – Վերջ էջ 134. «Իսկ արտաքո(յ) դրանն ոչ մաքուրք այլ ըզմեղօրք լսեն եւ ուսանին զպատիւ սրբոցն. այս գաշխարհի ունի խորհուրդ, ունել զգազանսն» գրութիւնը կը մնայ կիսատ:*

13. *էջ 135. «(Դաւանութիւն հաւատոյ). Դաւանիմք որպէս ուսաք ի հարց սրբոց զհաւր յատկութիւն առանձնաւորութիւն, անծին եւ անսկիզբն, եւ զորդո(յ) ծնունդն անսկըզբնականին հաւր անեղապէս եւ անժամանակ, եւ զհոգոյ բխումն եւ ելումն եւ արտաքս առաքումն ի հաւրէ անճառաբար. Հայր ասի հայրըն, վասն պատճառ որդոյ ծննդեան եւ հոգւոյն ելոդութեամբ, եւ որդին որդի, ոչ յաղագս ինչ ախտաւոր ծնընդեան ըստ նիւթականացս»: – Վերջ էջ 140. «Զի նա որ մեռեալ եղեւ մարմնով, նոյն կենդանի էր աստուածութեամբ, եւ որ արարիչ գոլով էիցս ըստ աստուածութեանն եւ ընդ հաւր նոյն եւ յաւիտեան. զոր եւ քարոզիչք բանին քարոզեն Աստուած եւ մարդ կատարեալ գերայզոյն բնութեամբ միաւորեալ, քանզի զհոգի եւ զմարմին, որ է աւրհնեալ յաւիտեան»:*

էջ 104ի աւարտին, կէս էջ կայ սա անկատար գրութիւնը. «Ի սուզ. սիմօ. բրիչէ. դաշմաւղ. վերսօ. բնիսան. ի արխաւխ. բասիրեօ. զալթ. ըզքարսայ. բրան. մի է անօ զաբնի ուսաւ. խսաւ. բաբնասի. մենիանօ. դէն. դրէսաւրայ. չալմա. բասրօ. բնիսան. դալթըք ասօ. մենիանօ. թու. դիշաթօ. գմիրաւ. բէչթօ. քանու. լեչթաւ. գաբէն. հատի. իլւալ. տաւխթրմ. ի գիր համառատեալ է ի գլուխ անուան քո ի տասն հաստեալ է յԱպրիլ ամիս քո, ի ԺՀ լուսին Ապրելին, մտեր»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Էջ 60. «*Զյապուրակի անարհեստ գծողս յիշեսջիք ի սուրբ յաղօթս ձեր եւ Աստուած զձեզ յիշէ· ամէն*»:

2. Էջ 122. «*Ք՛րիստոս Աստուած, քո ծնողի բարեխօսութեամբն ողորմեա՛* Կիրակոս *վարդապետին· ամէն*: Եւ Ցովաննէս *յիմար գրչի· եւ որ կարդէք կամ օրինակէք՝ մեր մեղացն թողութիւն խնդրեցէք եւ Աստուած զձերն ոչ յիշէ*:

«*Զսարգիսն եւ զկողակիցն իւր յիշեցէք ի սուրբ յաղաւթս ձեր եւ Աստուած զձեզ յ(իշէ)*»:

1216

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ ԺԱ.

Ձեռ. թիւ 1586: – *ԺԵ դար*

ԹՈՒՂԹ 336: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×17: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×14): – ՏՈՂԻ 23: – ԹԵՐԹԻ կորսուած են Ա–Գ. Դ–Ր×12 (Դ՝ 5 թղ., Ճ՝ 11 թղ., Մ՝ 9 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ: – ԿԱԶՄ, շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած է դռնակն ու երկու փականքները. աստառն է կապոյտ, կարմիր, ներմակ գիծերով լաթ: – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻՒ սկիզբն ու աւարտին երկուքական, Ձեռագրիս մեծութեամբ Մաշտոցէ մը առնուած է. գրուած բոլորգրով, գրութեան մեծութիւնն է 9×13,5. կը բովանդակէ «Կանոն Մկրտութեան» առաջին աղօթքները: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ ոչ բաւարար. Ձեռագիրս կոնակի կողմէն ամրացած է նորագոյն կաշիով, իսկ առաջին կողմին կաշիէն մաս մը պոկուած է ու կը տեսնուի տախտակը: Առաջին կողմին կեդրոնը կայ կարմիր մոմով կնիք մը, նոյն կնիքը երկրորդ կողմին վրայ դրուած է երեք տեղ: Ձեռագիրս կարօտ է նորոգութեան, որովհետեւ ամբողջութենէն բաժնուած են թղ. 5–6, 30, 114, 125, 138, 173–4, 301: Թուղթ կը պակսի ընդ մէջ թղ. 183–4, 192–3: Անցեալին Ձեռագիրս նորոգուած է, եւ թղ. 1 նոր աւելցուած է, ամբողջացնելով բնագիր գրութիւնը: Թղ. 72էն մնացած է հատուած մը: – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ յօդ սակաւ, ամենապարզ, կարմիր գրիչով: – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 1ա, անպաճոյճ, աւելցուած նորագողի մը կողմէ: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով գիրէն եւ արտաքին պարագաներէն՝ ԺԵ դար: – ԳՐԻՉ Սարգիս: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ միակ յիշատակարանի ակնարկէն դատելով՝ Տէր Գ(րիգոր) կամ Գ(էորգ) րաբունապետ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ԿՆԻՔ տե՛ս կազմ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1906ին Մուշէն ղրկած է Հ. Դիոնեսիոս Վրդ. Գաղատոսեան:

Մատեանս է Տօնապատճառ, ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ*· 1ա. «Ցաղագս Ծննդեան եւ Ցայտնութեան Քրագալուցին. *Աստուածազործ Նորոյ արարչութեանս սկիզբն եւ արմատ է աստուածայայտնութեան տօն, եւ աստ արժան է ցուցանել ուղիղ դաւանողաց խոստովանութիւն հաւատոյ*»:

Ձեռագրիս առաջին թուղթը ինկած ըլլալով՝ նորագողը ամբողջացուցած է բնագիրը· հին բնագիրը կը սկսի 2ա. «(հաւ)ատ, *յոյս, սէր, յերիս գրիւս այեր խմորն կենաց թաքուցաւ*»:

2. *Թղ*· 15բ. « Պատճառ Առաջաւորաց պահոց. *Ցոլովք են բանք վասն այսր պահոց, այլ զսակաւն ասասցուք փոխանակ բազմացն· երանելին Բարսեղ ասէ թէ պահք ի դրախտին աւրինադրեցաւ*»:

Թղ· 18ա. «Այլուստ. *Ասասցուք եւ փոքր ինչ վասն առաջաւորացն ի մէնջ անուանեալ պահոց, զոր հայհոյեցէք տգիտաբար*»:

3. *Թղ*· 19ա. «Խորհուրդ Տեառնընդառաջին ի Փետրուար ամսոյ ի ԺԴ. ի խորհուրդ տեառն մերոյ Ժողովին ի մատուռն Բաղաբին. (Սղ). Տեսին ամենայն ծագք. *Զի զալ մեծի թագաւորին ոչ միայն երեւելիքն եւ ճոխքն խնդան, որք մեծամեծ ընծայիւք հանդիպին եւ առընթեր նստելով խրախանան ընդ նմա*»:

4. *Թղ*· 30ա. «Ցաւուր Բարեկենդանին, Պաւղոսի, Սամուէլի, Գրիգորի վասն աղու-

հացից. *Որհուրդք եկեղեցւոյ նման է գանձի ծածկելոյ եւ որ աշխատի գտանէ եւ հանէ հին եւ նոր փարթամութիւն»։*

Թղ. 42բ. «(Այլ բան վասն պահոց). *Է եւ այլ ինչ պատճառ, զի յաւուրս սգոյ եւ կրից ճգնութեան յիշումն առնէ մեզ մեծի երախտեաց մարմնացելոյն վասն մեր, ահա հայեցուք խոհեմ մտաւք տեսանել ըստ կարգի թէ որպէս միաբան գոչեն հայրապետք»։*

5. *Թղ.* 51ա. «Ա. Կիւրակէ. Տեսութիւն Նապատեայ մարգարէին յաղագս պահոց. Գոչեա՛ զաւրութեամբ բարբառոյ կոկորդի բո եւ մի՛ խնա(յ)եր, բարձրացոյ իբրեւ զփողոյ զբարբառ բո. *Վասնզի դժուարինք էին զոր ասելոց էր նոսա, թէ պատմեա՛ ժողովրդեան իմոյ զմեղս նոցա»։*

6. *Թղ.* 54ա. «Տեսութիւն առաքելոյ. Եւ զայս գիտասջիք վասն ժամանակի. Ձիարդ ժամ իսկ է մեզ ի քնոյ զարթնուլ. *Իբրեւ զամէն զոր ինչ պէտք էին կարգեաց, մղէ դարձեալ ի յերկրաւորաց ի բարի գործս»։*

7. *Թղ.* 56ա. «Տեսութիւն աւետարանի. *Երկրորդ աւետարանս եւ ընդ այլոցն չաւիղն մտաւորս ցուցանէ զպահոցն զաւրութիւն յասելն, զգոյշ լերուք ողորմութեան ձեր չառնել ի ցոյցս մարդկան եւ փող ոչ հարկանել»։*

8. *Թղ.* 60բ. «Պատճառք խորհրդոյ երկրորդ կիրակէին. *Արդ զոր ինչ ընթերցմունք են այսր աւուր յաւետարանէ, յեսայեայ, յառաքելոյ, իբրեւ պատասխանի է առաջին կիրակէին ասացելոցն, վասնզի այն սպառնալիք էին յաղագս մտից պահոցն»։*

Թղ. 62ա. «Տեսութիւն առաւաւտու աւետարանին Ղուկայ. Իբրեւ տիւ եղեւ գնաց յանապատ առանձինն. *Վասնզի այն գիշերըն վանս կալաւ ի տանն Պետրոսի, ի վաղիւն մեկնէ զանձն յամբոխիցն կալ առանձինն»։*

Թղ. 65ա. «Տեսութիւն մարգարէին Նապատեայ. Տէր ողորմեաց մեզ զի ի քեզ յուսացաք. *Աղաւթք են այս տանն Ծուղայ, զի խնդրեսցեն ի նեղութենէ յանդորրութիւն, խնդրել ողորմութիւն յանցաւորաց եւ պարտականաց»։*

9. *Թղ.* 68ա. «Պարծանաց եւ սուրբ որդին եկեղեցւոյ Գրիգոր, աստուածաբանութեամբ պատուեալն այսպէս ասէ, պատերազմ կուռայ առ որ ունէ, այսինքն որ ունի գանձ եւ բարութիւնս՝ կռիւն վասն նմա լինի եւ դարձեալ թէ դժուարակռիւն փութալի է»։

10. *Թղ.* 72բ. «(Երկրորդ կիրակէին)... *ոչ ազատիլ որպէս պատուիրեաց Մովսէս, ապա զիարդ ասէ ոչ եկի լուծանել այլ լնուլ»։*

Թուղթ 72 վերջն վար կէսը պոկուած ըլլալով՝ կը պակսին խորագիրն ու գրութեան սկզբնաւորութիւնը։

11. *Թղ.* 78ա. «Պատճառ եւ տեսութիւն երրորդ կիրակէին. *Աքանչելահրաշ են խորհուրդ միաշաբաթու ազուհացիցս, զի ամենեքեան զմիմեանց բուռն հարեալ են չըղթաւորէն եւ յայտ է յանցեալ կիրակէիցն»։*

Թղ. 78բ. «Տեսութիւն առաւաւտու աւետարանին ընդ այլս համեմատեալ. *Արդ յառաջնումն կիւրակէին ձրագ մարմնոյ ասաց եւ երկրորդին տիւ կոչեաց զաւետարանն, եւ դու տես զիմաստութիւն, զի իբրու աստիճանաւք ի մեծամեծսն մատչի»։*

Թղ. 81ա. «Առաւաւտու աւետարանն Ղուկայ. Եւ եղեւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ել ի լեառն կալ յաղաւթս... *Առ ի մեր վարդապետութիւն կալն եւ զաղաւթելն ուսուցանէր, որպէս եւ զայլ տնաւրինականսն»։*

Թղ. 83բ. «Տեսութիւն Նապատեայ մարգարէի. Ասաց տէր. Հաշտեալ եմ ընդ քեզ տառապեալդ... *Զի տառապեցաւ ի ձեռն որթոյն եւ վայրաւատին եղեւ ի ձեռն վհկացն»։*

Թղ. 87ա. «(Տեսութիւն Պօղոսի առաքելոյն). Գործակից եմք ձեր եւ աղաչեմք մի՛ ընդունայն զշնորհսն Աստուծոյ ընդունել ձեզ. *Ամենայն գործ գովելի յորդորումն ունի եւ ամենայն վատթար հրաժարումն»։*

Թղ. 90ա. «Տեսութիւն յառակաւորն Ղուկայ, վասն անառակին. *Եւ էին մերձ առ նա ամենայն մաքսաւորք եւ մեղաւորք լսել ի նմանէ զկենաց ճայնն. բայց փարիսեցիքն ոչ վասն ուսանելոյ եկեալ էին»։*

12. *Թղ.* 102ա. «Պատճառ չորրորդ կիւրակին. *Աքանչելահրաշ համեմատութեամբ կապեալ են առ միմեանս քառասնորդացս խորհրդոյ զաւրութիւն, որպէս ցուցանեն եւ ուսուցանեն մեզ ասացեալքն ի սրբոյն Յակոբայ եւ ի Կիւրղէ»։*

Թղ. 103ա. «Տեսութիւն առաւաւտու աւետարանին. *Արդ զի անցելում կիրակէին Ղուկայ աւետարանութիւն ասաց առաւաւտուն, եւ եղեւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ել ի լեառն կալ յաղաւթս տէրն, եւ աստ յայտ առաւօտու զնոյն հաստատէ յասելն, մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ»։*

Թղ. 104բ. «Տեսութիւն ցաշոյն աւետարանին Ղուկայ. *Արդ տէրունական ինքնահրաման խաւսքն առակաւոր դեղ բժշկութեան է կենաց մարդկան առնել ճանապարհ վերին կենացն»։*

Թղ. 105ա. «Առաւաւտու աւետարանէն Ղուկայ որ ասէ. Մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ... *Փոքր հօտ ոմանք զաղգս մարդկան ասացին, վասնզի փոքր են հաւասարութեամբ առ հրեշտակս»:*

Թղ. 108ա. «Ի մարգարէէն Եսայեայ. Այսպէս ասէ տէր, զգոյշ կացէք իրաւանց եւ գործեցէք զարդարութիւն... *Զոր աւրինակ ի պատժոց կամելով ապրեցուցանել՝ խրատէ ուղղել եւ կարգաց զգոյշ լինել»:*

Թղ. 110ա. «Տեսութիւն առաքելոյ. Արդ զայս ասեմ եւ ուխտեմ ի տէր. *Սովութիւն երկրորդ բնութիւն է ասացեալ, վասն որոյ ի բարի սովորութենէ ի բաց կացեալք աններելիք են»:*

Թղ. 114ա. «Տեսութիւն ճաշոյ աւետարանին. Եւ ասէ առ աշակերտսն. Այր մի էր մեծատուն որոյ էր տնտես... *Սակայն իմաստութիւն գաւառապետին գովեցաւ առաջի տեառն. տնտես անիրաւութեան զամենայն մեղաւորս ասէ»:*

13. Թղ. 119բ. «Պատճառ հինգերորդ կիւրակէին. *Ահաւոր եւ մեծ է խորհուրդն Աստուծոյ զաւրութիւն ի դարս եւ ի ժամանակս»:*

Թղ. 122բ. «Տեսութիւն առաւաւտու աւետարանին. *Ի Մարկոսի աւետարանս տեառն ասացեալ առ աշակերտսն յելանել նմա ի տաճարէն եւ մատեան աշակերտքն ցուցանել նմա զչինուածս»:*

Թղ. 123բ. «Տեսութիւն ի մարգարէն Եսայեայ. Այսպէս ասէ տէր, զոր օրինակ եթէ գտանիցի գինո ի մէջ ողկուզոց... *Չի թէպէտ խորհուրդս այս յարդարսն որ եւ ի մէջ նոցա կազմեցաւ, այլ ճշմարտութիւն սորա է այն որ ծածկեալն էր»:*

Թղ. 125ա. «Տեսութիւն առաքելոյն. Այսուհետեւ եղբարք իմ, ուրախ լերուք ի տէր. *Ցետ այսորիկ իբրու քաջալերեաց եւ զաւրացոյց զնոսա ժուժկալ լինել նեղութեանց համբերանացն, դարձաւ զգուշացուցանել զնոսա վասն չար վարդապետութեանն»:*

Թղ. 129բ. «Տեսութիւն ճաշոյ աւետարանին. Իբրեւ հարցաւ ի փարիսեցւոցն թէ երբ գայցէ արքայութիւնն Աստուծոյ. *Փարիսեցւոցն հարուածքն լի էին նենգութեամբ, եւ չասիցեն աստ է կամ անդ, զի արքայութիւնն ի ներքս ի ձեզ է»:*

14. Թղ. 134ա. «Պատճառ վեցերորդ կիւրակէին որ կատարի. *Այն որ նախ քան զսա հինգերորդ կարգք, որպէս մաքրականք ոմանք զգայութեանց մերոց չարաշահեցան ընթերցուածք»:*

15. Թղ. 142բ. «Ճաղագս յարութեան Ղազարու. *Բնութեամբ է լուսոյ խնդալն, զի ի ծագելն զուարթանան եւ ծիծաղին որպէս դէմք կենդանեաց»:*

16. Թղ. 147ա. «Պատճառ գալըստեան տեառն յԵրուսաղէմ ի բազում աւրինակաց հաւաքեալ ի Քերոբ վարդապետէ. *Ձմեծասքանչ եւ զտիեզերածագ ծագումն իմանալի արեգականն արդարութեան տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի, ի զգալի եւ չիմանալի արարածս»:*

17. Թղ. 172բ. «Կաւնոն երկշաբաթի մեծի պատճառք. *Այս չաբաթու պահք մեծի պասէքիս ազատարար տէրունական յարութեանն զատուցեալ եւ տարորոշի քառասնից յայն սակս չարագրի զի մեզ հրաժեշտս տացէ»:*

18. Թղ. 175բ. «Կաւնոն մեծի երեքշաբաթին պատճառ. *Ըստ կարգի առաջնոյն եւ այս եւս ծնընդոց պատմութիւն, երկրորդի լիննելութեան սկիզբն է եւ աճման»:*

19. Թղ. 180ա. «Կաւնոն մեծի չորեքշաբաթին. Եւ երեւեցաւ Աստուած Աբրահամու առ կաղնեաւն Մամբրէի. *Եւ սա եւս խորհուրդ է երկուցն եկաւորութեանց, առաջնոյս եւ հանդերձելոյն, եւ զի երեք էին որ երեւեցան, ցուցանէ զերրորդական աստուածութեանն յայտնումն»:*

20. Թղ. 183ա. «Կաւնոն մեծի աւուր հինգշաբաթին պատճառ, ի բանն առաքելոյ. Չի ես ընկալայ. *Այսմ աւուր սահմանեալ կանոնս մեծախորհուրդ է եւ պատուեալ, զի զառաջնոյ արարչութեան եւ զղարուն մովսէսեան ունի զապացոյց»:*

21. Թղ. 192բ. «Ճաւուր մեծի ուրբաթին. *Որպէսզի մեծ են գործք քո տէր, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր ասէ ուրեմն յիւր բանսն Դաւիթ մարգարէն. մեծ ասելովն քարոզեաց զզաւրութիւն նորա, իսկ իմաստութեամբն յայտնեաց զարուեստաւոր բնութիւն նորա»:*

22. Թղ. 217ա. «Ճաղագս ձրագալուցի սաղմոսացն. *Չի որպէս զգալի արարածքս յաւելուածով հասին ի կատարելութիւն, նախ բուսականաւքն եւ ապա զգայական կենդանեաւք, իբրեւ աստիճանաւ ի վեր տարեալ»:*

23. Թղ. 223բ. «Պատճառ բանիցն Գրիգորի Աստուածաբանին որ ասէ ի պահու. *Ցետ համբառնալոյ տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիս-*

տոսի եւ իջման հոգւոյն ի դասս առաքելոցն, ընկալաւ ձեռնադրութիւն քահանայութեան ընթանրական եկեղեցի Քրիստոսի»։

24. Թղ. 235բ. «Պատճառ նոր կիւրակէիս եւ աւետարանացն կարդացմանց. *Ոմն յիմաստնոց ասացեալ՝ է թէ ամենայն աւրէնք աստուածայինք իբրեւ զկենդանի մարդ մի են, եւ մարդն կրկին է, վասնզի հոգի է եւ մարմին»։*

25. Թղ. 239ա. «Ըստ Ցոհաննու աւետարանին. Ցետ այսորիկ աղաչեաց Պիղատոս Ցովսէփ... *Այս Ցովսէփ մի էր ի նախարարացն հրէից, մեծատուն եւ երեւելի, յոր տան եկեր զգաւտիկն աշակերտաւքն տեառն»։*

26. Թղ. 253բ. «Ի բազմաց զանազանից կարծեաց եւ զանխուլ մնալոյ իրացս խնդրոյ, թէրում զկնի պեմտակոստէին ի գլուխ պահոցն յաւր կիւրակէին զայս տաւնիմք նաւակատիս կաթողիկէ եկեղեցոյ եւ թէ զիարդ ոչ այլ եկեղեցիք այլալեզուք Քրիստոնէից ի սմին աւուր կատարեն զսա նմանապէս. *Առաջին զայս լուաք ի կենդանի ձայնէ աւանդապահացն, զհին իմաստնոցն բանս, եթէ ի հոգեկիր եւ յառաքելաշնորհ լուսաւորչէն հայոստանեաց ի սրբոյն Գրիգորէ կարգեալ»։*

27. Թղ. 258ա. «Ցաղագս խորհրդեան եկեղեցւոյ. *Բարեբանեցէք զԱստուած յեկեղեցիս մարգարէականն հրամայէ բան, ուստի եւ մեր առեալ աստանաւր զնոյն ձայն հոգեշնորհ հնչեցուցանեմք, աւրհնութիւն նոր երգելով տեառն»։*

28. Թղ. 271բ. «Ցաղագս վերացման տեառն ի Վուկայ աւետարանէն. Միջդեռ տակաւին... *Ամենայն տաւնք տնաւրինականք զոր պաշտէ եկեղեցի, ահաւորք եւ հրաշալիք են, միանգամայն եւ մեզ փրկանք եւ շահաւորք»։*

29. Թղ. 280բ. «Ցաղագս երկրորդ գալստեան. Նոյնպէս գաւտիճ ձեր պնդեալ է... *Շատ ինչ ունի եկեղեցի յաւանդութենէ անգիր աւրէն, է որ բանս եւ են որ կրաւնս. բան որպէս այն որ ասէ՝ թէ ոչ առնէք զվերինն ներքին եւ զներքինն վերին»։*

30. Թղ. 284բ. «Ցաղագս իջման սուրբ Հոգւոյն ի դասս առաքելոցն. *Բարի է Աստուած եւ բարոյ ամենայնի արարիչ, եւ որք միանգամ էացան յԱստուծոյ լուսթենէ տեսակք բոլորեքեան անթերիք են, անթերիք են եւ կատարեալք»։*

31. Թղ. 292ա. «Ցաղագս Տապանակին խորհրդոյ. Եւ արար Բեսելիէլ զտապանակն յանփուտ փայտից, ասծ. *Լուսափայլեալ անձինք որք մաքուր հոգով եւ ազատ մտաւք հայեցան ի խորհուրդ աւուրս, այսպիսի եղին ոճ խաւսից ի պաշտաւն եւ ի պատիւ աւուրս»։*

32. Թղ. 314ա. «Ի ննջումն Աստուածամօր կուսին. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան ամենայն արարածք, զի լոյսն ծայրագոյն Աստուած ի լուսոյ սկսեալ գոյացոյց յոչէից զեղեալքս ամենայն»։*

33. Թղ. 326բ. «Ի տաւնի սրբոյ Խաչին ասացեալ սուրբ վարդապետաց. Աւրհնեալ ես աստուածազարդ եւ Քրիստոսապսակեալ փայտ սուրբ. *Ամենայն բարեկամի եւ սիրելոյ գալուստ ուրախարարք են եւ տրտմահալածք, իսկ որ բազմերախտիս է արդեամբ յաճախէ զուրախութիւն ընդունելեացն, մանաւանդ յորժամ ոչ է ընդունայն ձեռն եւ դատարկ»։* – Վերջ Թղ. 336բ. «Բերելով պտուղ որչափ բարձրացաւ զագաթն ծայրից, աւրհնեալ սուրբ նշան, որ հասեր ի ներքին կողմն վարագուրին, զամենայն արարածս արտաքոյ Թող» կը մնայ կիսատ։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 223ա. «Զերջանիկ արդիւնական րաբունին տէր Գ., հանդերձ ծնաւղաւք եւ հարազատաւք յիշեալիք ի Քրիստոս, եւ զմեղապարտ գծողս Սարգիս աղաչեմ յիշել ի տէր»։

1217

ՏՕՆԱՊԱՏՃԱՌ ԺՐ.

Ձեռ. թիւ 1332։ – *ՌՃՁԱ* = 1732

ԹՈՒՂԹՔ 311։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×21,7։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,5×17։ – ՏՈՂՔ 33։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԻԶ×12։ – ՆԻՒԹ թուղթ փայլուն։ – ԿԱԶՄ սեւ կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ թղ. 1–251բ՝ բոլորգիր, այնուհետեւ նոտրգիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ բազմաթիւ, կարմիր եւ կապոյտ թոչնագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴՔ չունի։ – ՆԿԱՐՔ թղ. 1աէն առաջ, 14,5×18 մեծութեամբ, Աստուածածին կապոյտ վերնազգեստով, գլխուն թագ՝ բազմած է դեղնագոյն գահի վրայ, գիրկը Ցիսուս մանուկ, որու ձախ ձեռքին կայ երկրագունտը. ձկարին աջ կողմը Ցովհաննէս Մկրտիչ, որու ոտքերուն առջեւ գառնուկ մը։ Նկարին ներքեւ մասը կը պակսի։ – ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 1ա, բազմագոյն, բայց ոչ յաջող։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1էն առաջ՝ երկու թուղթ, որոնցմէ առաջին վրայ գրուած է Ձեռագրին ցանկը, իսկ երկրորդին՝ Աստուածածնի նկարը։ Դատարկ են թղ. 305բ–309բ, 310բ–311բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃՁԱ – 1732։ – ԳՐԻՉ Աբրահամ՝ որ նախ իմզիմզիը կը կոչէ սարկաւագ եւ ապա աբեղայ։ – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ հաւանաբար գրիչը։ – ՍՏԱՑՈՂ նոյն իմզիմ գրիչը։ – ՏԵՂԻ Նրուսաղէմ։ – ԳԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ. բովանդակութեամբ ամբողջապէս նոյնն ըլլալով՝ չեմք հրատարակած՝ թղ. 16բ, 21բ, 41բ, 47բ, 50բ, 53բ, 81ա, 111ա, 143ա։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս գրչագիր մատեան ստացաւ ի Զմիւռնիա Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան եւ Հ. Գրիգոր Վրդ. Ալեփսոն, յամին 1843»։

Մատեանս է Տօնապատճառ, որու բովանդակութիւնը յայնօրէն նախորդ օրինակներուն մէջ տեսած ըլլալով՝ կու տանք համառօտ նկարագրութիւնը՝ հետեւեալ կերպով.

1. *Թղ.* 1ա. «Ա. (Պատճառ տօնից) Դաւթի եւ Ցակոբայ. *Սկիզբն տօնից եւ հոգեւոր ուրախութեանց*»։

2. *Թղ.* 6բ. «Բ. Ցաղագս սրբոյ Նախավկային. *Աստուածազարդ չուք տօնիս լուսակազմ երեւմամբ*»։

3. *Թղ.* 12բ. «Գ. Սուրբ առաքելոցն Պօղոսի Պետրոսի. *Ցաստուածծարար սքանչելեացն բազումք են*»։

4. *Թղ.* 16բ. «Վասն ժողովոյն Քաղկեդոնի չարի. *Ցուլիոս Հռովմայ, Աղեքսանդրի Աղեքսանդրոս, Անտիոքայ Տիմոթէոս*»։

5. *Թղ.* 17ա. «Ր. Որդոցն Որոտման. *Աստուածահրաման իմն պատուէր ունէր իսրայէլ*»։

6. *Թղ.* 21բ. «Ե. Ձրագալուցի Ցայտնութեան տեառն. *Ըստ աստուածագործ նորոյ արարչութեանն*»։

7. *Թղ.* 26բ. «Զ. *Արդ առաջին աւուր արար լոյսն*»։

Թղ. 28ա. «Եւ Ցիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս. *Եւ քանզի ասաց յառաջագոյն թէ Ցակոբ ծնաւ զայրն*»։

Թղ. 32ա. «Եւ ի ծնանիլն Ցիսուսի ի Բեդղեհեմ Հրէաստանի. *Նախ յեղանակ ծննդեանն*»։

Թղ. 34բ. «Ցայնժամ Հերովդէս գաղտ կոչեաց զմոգսն... *Գաղտ յայն սակս կոչէր*»։

8. *Թղ.* 39ա. «Է. *Եերկրորդ աւուրն կանոնն ի մատրանն կատարի եւ յիշատակ սրբոյն Ստեփանոսի, զի այս որ յերկրորդ աւուրս...*»։

Թղ. 39բ. «Եւ հովիւքն էին ի տեղւոջ յայնմիկ բացօթեա(յ)ք. *Եւ էր վասն հովուացն յայտնեցան*»։

9. *Թղ.* 41բ. «Ը. *Եերրորդ աւուրն զարդարեցաւ երկիր ամենապատիկ բուսովք...*»։

Թղ. 42ա. «Եւ եղեւ յաւուրս Հերովդի արքայի Հրէաստանի. *Կարեւոր համարեցաւ*»։

10. *Թղ.* 47բ. «Թ. *Ի չորրորդ աւուրն եղեն լուսաւորք...*»։

Անդ. «Եւ յամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գաբրիէլ... Վեցերորդ ամիս յաւետեացն որ առ Զաքարիայ ասէ»։

11. *Թղ.* 50բ. «*Ժ. Ի հինգերորդ դարուն մկրտեաց Մովսէս զժողովուրդն...*»։

Անդ. «Ցարուցեալ Մարիամ յաւուրսն յայնոսիկ... Եւ է՞ր վասն փութանակի»։

12. *Թղ.* 53բ. «*ԺԱ. Ի վեցերորդումն աւուր ստեղծաւ Ադամ...*»։

13. *Թղ.* 54ա. «*ԺԲ. Ցեօթներորդում հանգեաւ Աստուած ի գործոց...*»։

14. *Թղ.* 54ա. «*ԺԳ. Ցուցերորդին կանոնն կատարի ի յարութիւն, որպէս յարեաւ ի կիւրակէի*»։

Թղ. 54բ. «Կիւրղի անու(ն) եպիսկոպոսի. *Արդ աւետիքն ի Զ. Ապրիլի եղեւ...*»։

Անդ. «Շարականն Սիրեմի ասացեալ. *Ուզսի մաբրիչէ վէրաւ բիսան ի արխօր...*». «Թարգմանութիւն. *Հաստատեալ է ի գլուխ անուան...*»։

Թղ. 55ա. «Իբրեւ լցան աւուրք ութ թլփատել զնա. *Թէպէտեւ այնքան բարձագոյն աւետարանի...*»։

15. *Թղ.* 55բ. «ԺԴ. Պատճառ Տրրայեցւոց թխթին. *Տրրայեցւոց թուխթ թուի թէ չլիցէ Պօղոսի վասն անուանն, սրբոյն Սիրեմի պատճառ թխթոյն. Ի սկզբան իսկ թղթոյս ծուխ եւ խնդիր անկաւ*»։

16. *Թղ.* 58բ. «ԺԵ. Ցայտնութեան. *Աստուածայայտնութեանս խորհուրդ յայտնապէս քարոզեալ ծանուցաւ ազգի մարդկան*»։

17. *Թղ.* 62ա. «ԺԶ. Գրիգորի Աստուածարանի Նազիացոյ ի Ցայտնութիւնն Քրիստոսի. *Բազում Գրիգորք էին, վասն այնորիկ զաւառն ծանուցանէ*»։

18. *Թղ.* 65բ. «ԺԷ. Պատճառ Առաջաւորաց պահոց. *Ցոլովք են պահք վասն այսր պահոց, այլ զսակաւն ասացուք*»։

19. *Թղ.* 66բ. «ԺԸ. Պատճառ բառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի. *Փետրուարի ամսոյ որ օր չորեքտասան է քառասնորդք է*»։

20. *Թղ.* 71բ. «ԺԹ. Ցաղագս Բուն բարեկենդանի. *Մորհուրդք եկեղեցւոյ նման է զանճի ծածկելոյ*»։

Թղ. 72բ. «Իսկ եօթն շաբաթ պահոցս ըստ իմաստնոյն եօթնամսեայ ծննեալ մանկունք...»։

Թղ. 73ա. «*Արդ ցակոբայ գրեալ կարգս տօնից, հաւատացեալքն որ յԵրուսաղէմ յառաջ քան զաւերն...*»։

Թղ. 73բ. «*Ուրբաթու ընթերցուածք ի խորհուրդ նորոգման առաջնահօրն...*»։

Թղ. 75ա. «*Իսկ ի շաբաթու յիշատակ մարտիրոսաց այս է տեսութիւն, զկնի յաւուր ուրբաթու...*»։

Թղ. 76բ. «(Այլ բան վասն պահոց). *Զագոյ եւ կրից ճգնութեան յիշումն առնէ մեզ մեծի երախտեաց մարմնացելոյն վասն մեր*»։

Թղ. 80ա. «(Այլ բան վասն պահոց). *Շաւիղս մաւտաւորս ցուցանէ զպահոցն սրբութիւն յասելն, զդոյլ լերուք ողորմութեան ձերում*»։

21. *Թղ.* 81ա. «Ի. Երկրորդ կիրակէին. *Արդ զոր ինչ ընթերցմունք են այսօր*»։

22. *Թղ.* 83ա. «ԻԱ. Երրորդ կիրակէին. *Սքանչելահրաշ ենք խորհուրդ միաշաբաթու աղուհացիցս*»։

Թղ. 84ա. «Եւ եղեւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ել ի լեառն կալ յաղաւթս եւ հանէր զգիշերն ի գլուխ յաղօթս Աստուծոյ. *Առ ի մեր վարդապետութիւն զառանձին կալն*»։

Թղ. 85ա. «Ասաց տէր. Հաշտեաւ եմ ընդ ձեզ տառապեալդ... *Զի տառապեցաւ ի ձեռն որթոյն եւ վայրապարի*»։

23. *Թղ.* 88բ. «ԻԲ. Զորրորդ կիրակին. *Սքանչելահրաշ համեմատութեամբ կարգեալ են առ միմեանս*»։

Թղ. 89ա. «*Արդ զի անցելում կիրակէին Ղուկասու աւետարանին առաւօտուն ասաց, եւ եղեւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ել ի լեառն, եւ աստ յայսմ առաւօտու զնոյն հաստատէ յասելն, մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ*»։

Թղ. 87բ. «Բաղդատութիւն աւետարանին Ղուկայ. *Արդ տէրունական ինքնահրաման խօսքն առակաւոր...*»։

Թղ. 88ա. «*Մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ... Փոքր հօտ ոմանք զազգս մարդկան ասացին*»։

24. *Թղ.* 89ա. «ԻԳ. Չինգերորդ կիրակէին. *Հհաւատր եւ մեծ է խորհրդոյն Աստուծոյ զօրութիւն*»։

Թղ. 90ա. «Այսպէս ասէ տէր, զոր օրինակ եթէ գտանիցի ցիւռ ի մէջ ողկուզաց... *Զի թէպէտ խորհուրդս այս յորդորն որ եւ ի մէջ նոցա կազմեցաւ*»։

Թղ. 91ա. «Ահաւասիկ եղբարք իմ, ուրախ լերուք ի տէր... *Ցետ այսորիկ իբրեւ քաջալերեաց*»։

Թղ. 92բ. «Իբրեւ հարցաւ ի փարիսեցւոցն թէ երբ գայցէ արքայութիւնն Աստու-

ծոյ. *Փարիսեցւոց հարցուածքն լի էին նենգութեամբ*»։

25. *Թղ.* 94բ. «ԻԴ. Պատճառ վեցերորդ կիրակէիցն. *Այն որ նախ քան զսա երկրորդ կարգք, որպէս մաքրականք ոմանք...*»։

26. *Թղ.* 98ա. «ԻԵ. Կարգ եւ խորհուրդ յարութեան Ղազարու. *Այս տօն զոր կատարէ եկեղեցի ի շաբաթու տէրունական զալստեանն*»։

27. *Թղ.* 101ա. «ԻԶ. Խորհուրդ գալըստեան տեառն յԵրուսաղէմ յաւուր ողոգոմեացին. *Զաւուրք արմաւենեացս օր, զոր եւ օրհնեալ օր անուանեմք*»։

28. *Թղ.* 111ա. «ԻԷ. Կաւոն մեծի երկուշաբաթին. *Այս շաբաթու պահքս մեծի պասքին ազատարար տէրունական յարութեանն*»։

29. *Թղ.* 112բ. «ԻԸ. Մեծի աւուր երեքշաբաթին. *Ըստ կարգի առաջնոյն եւ այս եւս ի ծննդոց պատմութիւն*»։

30. *Թղ.* 114բ. «ԻԹ. Մեծի չորեքշաբաթի խորհուրդ. Եւ երեւեցաւ Աստուած Աբրահամու առ կաղնեաւն Մամբրէի. *Եւ սա խորհուրդ է եւս*»։

31. *Թղ.* 116ա. «Լ. Մեծի աւուր հինգշաբաթի. *Այսմ աւուր սահմանեալ կանոնն մեծախորհուրդ է եւ պատուելի*»։

32. *Թղ.* 121ա. «ԼԱ. Ցաղագս մեծի ուրբաթու. *Որպէսզի մեծ են գործք քո տէր եւ յոյժ խոր են խորհուրդք, զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր ասէ ուրեմն յիւր բանսն Դաւիթ*»։

33. *Թղ.* 131բ. «ԼԲ. Ցաղագս ծրագալուցի խորհրդոյն. *Զի որպէս զգալի արարածք յաւելուածովք հասին*»։

Թղ. 134ա. «Աւետարան Մատթէոսի. *Մատեաւ, ասէ, Յովսէփ, եւ խնդրեաց զմարմինն. Այս Յովսէփ զառաջինն ծածուկ էր*»։

34. *Թղ.* 134բ. «ԼԳ. Ըստ Յովհաննու աւետարանին. Յետ այսորիկ աղաչեաց զՊիղատոս... *Այս Յովսէփ մի էր ի նախարարացն*»։

35. *Թղ.* 141ա. «ԼԴ. Վասն զատկին. *Իսկ կիւրակէի առաւօտուն ժողովին ի մատուռն...*»։

36. *Թղ.* 142ա. «ԼԵ. Պատճառ տօնի Աշխարհամատրան. *Ի չինելն Կոստանդիանոսի մեծի...*»։

37. *Թղ.* 143ա. «ԼԶ. Ցաղագս վերացման տեառն, Լուկայ աւետարանէն. Մինչդեռ. *Ամենայն տօնք տնօրինականաց զոր պաշտէ եկեղեցի*»։

38. *Թղ.* 147ա. «ԼԷ. Յովհաննու Ոսկիբերանին ի գրուածոցն մեկնութիւն, սկիզբն. *Բազմազան գիտելի է մատեանս, որ ոչ է պարտ այսչափ*»։

39. *Թղ.* 151բ. «ԼԸ. Երկրորդ գալստեան. Եղիցին գօտիք ձեր պնդեալք... *Շատ ինչ ունի եկեղեցի աւանդութեանէ*»։

40. *Թղ.* 153բ. «ԼԹ. Ցաղագս իջման սուրբ Հոգւոյն. *Բարի է Աստուած եւ բարւոյ ամենայնի արարիչ*»։

41. *Թղ.* 156բ. «Խ. Յովհաննու Ոսկեբերանին. *Հաւատամք ի մի Աստուած հայրն ամենակալ. մի է Աստուած հայր եւ մի տէր Յիսուս Քրիստոս*»։

42. *Թղ.* 158ա. «ԽԱ. Ցաղագս Տապանակին խորհրդոյ. *Եւ արար Բեսելիէլ զտապանակն...*»։

43. *Թղ.* 162ա. «ԽԲ. Ցաղագս տօնին Վարդավառի. *Երեւելի արեգակն ի ծագելն*»։

44. *Թղ.* 168ա. «ԽԳ. (Ցաղագս Խաչի). *Ցոստոս որ երրորդ եպիսկոպոս Երուսաղեմի ի ձեռն Յակոբայ...*»։

Թղ. 168բ. «Այլուստ. *Ցորժամ չգան սուրբ լուսաւորիչն Գրիգոր եւ քրիստոսասպակ արքայն Տրդատ ի Հռոմ*»։

45. *Թղ.* 168բ. «ԽԴ. Ցաղագս շողակաթին սուղ ինչ պատճառ. *Անդրդուելի հիմն հաստատութեան կաթողիկէ եկեղեցւոյ*»։

46. *Թղ.* 172ա. «ԽԵ. Ի ննջումն Աստուածամօր կուսին. *Ի գերազանց լուսոյն պայծառացան*»։

47. *Թղ.* 178ա. «ԽԶ. Վարդանայ վարդապետի, յաղագս նաւակատեաց եկեղեցւոյ, ի բանն առաքելոյ տեսութիւն այն որ ասէ. Քրիստոս եկեալ բահանայապետ. *Ի մշտալոյս յարփոյն լցան արարածք*»։

48. *Թղ.* 183ա. «ԽԷ. Խորհուրդ սուրբ Եկեղեցւոյ. *Բարեբանեցէք զԱստուած յեկեղեցիս մարգարէականն հրամայէ բանն*»։

49. *Թղ.* 189ա. «ԽԸ. Ցաղագս սրբոյ Եկեղեցւոյ, որ Տրէ ամսոյն կատարի. *Ի բազմաց զանազան կարծեաց եւ զանխուլ մնալոյ*»։

50. *Թղ.* 191ա. «ԽԹ. Ցաղագս սրբոյ Եկեղեցւոյ ՅԱռակաց. *Աստուածայինն իմաստութեամբն լցեալ առակախօսն Սողոմոն*»։

51. *Թղ.* 195բ. «Ծ. Ի մեծի տօնի սրբոյ Խաչի, զոր Խաչվերաց ասեմք. *Ի ժամանակս մեծին Կոստանդիանոսի, որ կոչի նա ամ խաղաղութեան*»։

Թղ. 196բ. «(Ի մարգարէութենէն Եզեկեայ). Ընդ ճանապարհ բարձու դրանն որ հայի ընդ հիւսիս. *Հրաշատեսն Եզեկիէլ որդեգրութեանն աղօթէր*»։

52. *Թղ.* 200ա. «ԾԱ. Ցաղագս հիմնարկութեան Եկեղեցւոյ. *Ժողովէ աստուածայինն քահանայապետն ի տեղին նուիրեալ զդասս կղերիկոսաց*»։

53. *Թղ.* 201ա. «ԾԲ. Նաւակատիք Եկեղեցւոյ. *Մտանեն երեկոյին ի հակումն յեկեղեցին, զի արթնանս*»։

54. *Թղ.* 203բ. «ԾԳ. Ցաղագս սրբոց մարտիրոսաց. *Ցորժամ լուսաւորին հարք հոգեւորք*»։

55. *Թղ.* 206ա. «ԾԴ. Ցաղագս սրբոց նախահարցն. *Նախահարք ասին Աբրահամ*»։

56. *Թղ.* 207ա. «ԾԵ. Ի խորհուրդ մեծի ուրբաթուն, կամաւոր փրկագործ չարչարանաց եւ մահու տեառն Ցիսուսի Քրիստոսի, ի բանն Եսայեայ որ ասէ. Տէր ո հաւատաց լրոյ մերոյ. տեսութիւն սուրբ հօրն եւ մեծ հռետորին Գրիգորի Սկեւռացւոյ, զոր արարեալ ի խնդրոյ բարեպաշտ իշխանին Կոստանդեայ տեառն Լամբրոնի. *Աստուածայինն խորհրդոցն հազարապետ զարմանալին Պօղոս*»։

57. *Թղ.* 220բ. «ԾԶ. Ցուդայ զքեզ օրհնեն եղբարք ք... *Ասաց Աստուած մարգարէին առաջնոյ եւ յետին բարեկամին իւրոյ Մովսիսի*»։

58. *Թղ.* 227ա. «ԾԷ. Սրբոյ խաչին. *Օրհնեալ ես աստուածազարդ քրիստոսապսակեալ փայտ սուրբ*»։

59. *Թղ.* 232ա. «ԾԸ. Ցոր. Երկիր եւ ի նմանէ ելցէ հաց. *Վերագոյն ասաց թէ նիւթք պատուականք յերկրէ ելանեն*»։

60. *Թղ.* 234ա. «ԾԹ. ՑԱռակաց. *Արմատ եւ սկիզբն ամենայն բարեաց է խմաստութիւն Աստուծոյ, յորմէ ընկալան զգոյութիւնք*»։

61. *Թղ.* 235ա. «Կ. Ի Սաղմոսէ ասացեալ. Տէր ստացաւ զիս սկիզբն ճանապարհաց իւրոց. Ի սկզբանէ յառաջ քան զերկիր առնել եւ նախ քան զանդունդս գործել... *Բազում իրօք ոտն առին հերձւածողքն ի բանս յայս որ ասացաւ*»։

62. *Թղ.* 241բ. «ԿԱ. Խորհուրդ վարդավառիճ. *Որ հուրդ աւուրս յանուանէ իւրմէ բացայայտի*»։

63. *Թղ.* 247բ. «ԿԲ. Խաչի. Դարձեալ եթէ ի նաւ ոք ելեալ... (Ա)*ռակաիսօս իմաստունն խրատ զգօնութեան մատուցանէ*»։

64. *Թղ.* 251ա. «ԿԳ. Դաւթայ քահանայի ի բանն մարգարէական որ ի Մաղաքիայ, եթէ որդի փառաւոր առնէ զհայր եւ ծառայ երկնչի ի տեառնէ իւրմէ. *Ամենայն մարգարէքն իբրեւ զպատգամաւորս առաքեցան առ տունն իսրայէլի*»։

65. *Թղ.* 252ա. «ԿԴ. Որդեակ աճեցեալ Ցովսէփ, որդեակ իմ նախանձելի... *Զոր բանասարկուքն բանբասէին եւ դատափետ առնէին*»։

66. *Թղ.* 256բ. «ԿԵ. Ի Մովսիսէ մարգարէէ. Նայեցարուք երկիմք... *Ճանապարհորդ որ գնան ընդ երկիր ի պատահել յորդանաց*»։

67. *Թղ.* 261բ. «ԿԶ. Ի մարգարէէն Մովսիսէ. Զի հուր բորբոքեցաւ... *Գրեալ է ուրեք ի գիրս աստուածաշունչ թէ ըստ առն եւ զօրութիւն իւր*»։

68. *Թղ.* 264ա. «ԿԷ. Ցաղագս տարեմտին, ի Վանական վարդապետէ ասացեալ. *Աստուծով իմաստնացեալն Սողոմոն ի գիրս իւրական*»։

69. *Թղ.* 268ա. «ԿԸ. Պատճառ Նոր կիւրակէիճ եւ աւետարանացն. *Ոմն յիմաստնոց ասացեալ է թէ ամենայն օրէնք աստուածայինք իբրեւ զկենդանի մարդ մի են*»։

70. *Թղ.* 269ա. «ԿԹ. Աստուածազգեացիճ Իգնատիոսի յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ.

Աստուածպետական առաջնորդն մեր լուսաւոր սիրեցեալն ի տեառնէ Յովհաննէս»:

71. Թղ. 270ա. «Հ. Դրուատ ասացեալ ի բանն Եսայեայ. Ահաւասիկ դնեմ ի հիմունըս... *Սիրելի եղիցի մեզ այսպիսի առն բանիւ երախտանալ»:*

72. Թղ. 271ա. «ՀԱ. Վասն կարգաց եկեղեցւոյ եւ տան թագաւորի զոր աշխատեալ եմ. *Զի՞նչ գործ մարդոյ զաստուածպաշտութիւն ծանեալք, ապա արժան է մարդոյ քննել ըզպաշտօնակցաց իւրոց»:*

73. Թղ. 274ա. «ՀՐ. Գրիգորի Երուսաղեմացւոյ, Սահմանիք գանազանիք արտորշեալք, ըստ սրբոյ եւ ծայրագոյն վարդապետացն, յաղագս տարբերական եւ այլեւայլ անասնոց. *Զի՞նչ Աստուած. Աստուած վսեմական եւ ինքնաբուն գոյութիւն»:*

Թղ. 279ա. «Ճարտասան յաղագս բնութեան»:

Թղ. 279բ. «Սահմանիք փիլիսոփայականըք»:

Թղ. 282ա. «Բարոյական յեղանակի սահման»:

Թղ. 282բ. «Սահմանիք իմաստասիրականիք միջակէ»:

Թղ. 283ա. «Բանականի մասին սահմանիք»:

Թղ. 284ա. «Մասունիք մարմնոյ». «Ցաղագս տնկոյ վերջին գլուխ»:

Թղ. 284բ. «Նիւսացւոյ». «Ի բժշկականէ յաղագս բնութեան մարդոյ»:

74. Թղ. 288ա. «ՀԳ. Գործք Աստուծոյ երկնից թէ որպէս իմաստասիրացն թուեցաւ. *Գործք Աստուծոյ մեծամեծք են, ասէ խոսրաւեան թագաւորն Դաւիթ»:*

Թղ. 288բ. «Ցաղագս անձրեւաց». «Ցաղագս բաւոյ». «Ցաղագս որոտման»:

Թղ. 289ա. «Ցաղագս ձեան». «Ցաղագս կարկտի». «Ցաղագս անուանց հողմոց». «Ցաղագս բոթորոկի հողմոյ». «Ցաղագս որ յօդդ նշան լինի պէսպէս»:

Թղ. 289բ. «Ցաղագս աղբերաց բնութեան». «Ցաղագս շարժման թէ ուստի է»:

75. Թղ. 289բ. «Արիստոտելէ ընդդէմ որոյ ասեն Աստուած զտարերսդ. (Թ)է գոլով *սոցա շարժութիւն յայլմէ զօրութենէ, ունին սոքա զշարժիչն»:*

76. Թղ. 289բ. «Անանիայի յաղագս երկնից. *Արդ որովհետեւ ի մտաւորն եկաք բան, հարկաւոր է եւ թէ յանմարմինն ելցուք տեսակ»:*

Թղ. 290բ. «Ցաղագս երկրի»:

Թղ. 291բ. «Վասն ծովու»:

Թղ. 292բ. «Ցաղագս երկնային զարդուդ». «Ցաղագս որ ի մէջ երկնի եւ երկրի շարժման»:

Թղ. 294ա. «Ցաղագս կաթին ծրոյ»:

Թղ. 294բ. «Վասն հիւսիսային աստեղացք». «Ցաղագս լուսնի»:

Թղ. 296ա. «Ցաղագս արեգական»:

Թղ. 298բ. «Ցաղագս կենդանատեսակաց»:

Թղ. 299բ. «Ցաղագս գօտեաց»:

77. Թղ. 300ա. «Պօղոսի Աղեքսանդրացւոյ նախերգան ի ներբոյ աստուածոտութեամբ յոյժ. *Գեղեցկաբար, ով որդի սիրելի, կրօնամոլն առագրողս զմեզ գրեալ ոմանց յառաջ քան զայս արտաղրութիւն ի ներքս աստուածականացն յորդորեցեր»:*

Թղ. 300բ. «Ցաղագս կենդանատեսակացըն բոլորատեսութեամբ». «Ցաղագս գլուն». «Վասն եկաւորին». «Վասն խեցգետնոյ»:

Թղ. 301ա. «Ցաղագս առիւծուն». «Ցաղագս կուսանակին». «Ցաղագս կշռոյն». «Վասն կորին». «Վասն աղեղնաւորին». «Վասն այծեղջերին»:

Թղ. 301բ. «Ցաղագս ջրահեղին». «Ցաղագս ձկանցն». «Վերագլխութիւն»:

Թղ. 302ա. «Ցաղագս խառնարան աստեղացք»:

78. Թղ. 303բ. «Գլուխ վերծանութեան. *Ա. Նախերգանք. քանզի բազում յօժարեցին վերստին կարգել... Բ. Պարզն.... Գ. Բարադրեալն... Դ. Ժամանակեան...» (Ա–ԼԶ):*

Թղ. 304բ. «Ցաղագս առոգանութեանց. *Արդ երկուասանի յաստուածային գիրս. Ցղճականն եւ ի հարցականն, ի պատուիրանականն...» (Ա–ԺԲ). Կը մնայ անաւարտ:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 310ա. «*Փառք անեղ աստուածութեան եւ եզաբուն բնութեան եւ ինքնիշխան թագաւորութեանն հօր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ, ի բնաւից վերառաքեցի գոյից, այժմ եւ յանեզր հանդերձեալ յաւիտենին ամէն:*

«Ուստի յերեք երեւեան լուսոյն գերահրաշ արփիանշոյլ փաղփիցն արտաթորմանէ անթերի լրութեամբ, յաւէտ առլցեալ երից երանեալ սրբազանիցն գումարք աստուածայնոցն, որ է (հ)արցն սրբոցն ասեմ հայ-

բապետացն խմբից, որք յետ առաջնոց լուսաւորչացն տիեզերաց նախնի ընտրելոցն առաքելականն դասու, որք ի ճշմարիտն լուսոյ անընդմիջաբար հպմամբ ի ճահար փառաւորեալք լոյս աշխարհի յանսուտ բերանոյն բաղանեանեցան, երկրորդականն սոքա ժամանեալք գահու, կամ որպէս ի դէպ է ասել նմանասարս պատուոյ բարգաւաճեալ ճոխութեամբ, զի ոչ միայն լուսաւորք այլ եւ լուսատուք եւ բոցաճաճանչ ճառագայթարձակք։ Ընդ նոսին եւ հոյլք վարդապետաց եկեղեցւոյ սրբոյ եւ խումբք հռետորաց բանասիրաց, հոգեհանճար գիտնականաց, աստուածուսոյց փիլիսոփայից, մանկանց եկեղեցւոյ սրբոյ եւ որդւոց վերին Սիոնի, որք ի յանճնիւր դարս եւ ի ժամանակս զնիրկականն իրագործութիւն ներտնօրինեցեալ բանին Աստուծոյ, զաստուածային առաստաձիր պարգեւացն մեզ տրունջեան զխորհուրդս հոգեշունչ մատենից առաւացութեանց պիտառութեամբ առաքելաւանդ աստուածխօսութեանցն վիպագրութիւն, ի նոյն ինքն ի հոգւոյն Աստուծոյ օժանդակեալք, ձեռնտրուութեամբ աստուածայնիցն արձանագրութեանց, անծածուկ յայտնութեամբ բացերեւոյթեալ սուրբ եկեղեցւոյ չտեմարանիցն մթերք անծախելի եւ զանճ անկողոպուտ, ըզկարգագրութիւն տօնից տէրունականաց խորհրդոյն, հանդերձ բացայայտութեամբ եւ որպիսութեամբ պատճառին ի բազմաց ծածկելոյ յայտարարութեամբ, ի պայծառութիւն սրբոյ մօր մերոյ կաթողիկէի եւ ի բերկրումն հոգեւորական տօնասիրաց քրիստոսասէր ժողովոյ. տի նա յաւէտ ի հաստատութիւն ուղղափառ հաւատոյ եւ ի վանումն օգտողացն զճշմարտութիւն, խանգարչացն նորոյս իսրայէլի, միանգամայն եւ ի դաստիարակութիւն բարեպաշտ քաղաքավարութեան ի Քրիստոս հաւատացելոց»։

2. Թղ. 6բ. «Որոց աղօթիւքն խնայեսցէ Քրիստոս յեկեղեցի իւր սուրբ, եւ թարմատար տկար յոգնամեղ Աբրահամու Բիւզանդացւոյ. զծիրս ծրեցի ի սուրբն Սաղիմ»։

3. Թղ. 12բ. «Եւս առաւել թարմատար ցաւալի գծողի սորա Աբրահամու իբր սարկաւագի եւ ծնողացն մահտեսի Պետրոսիկ եւ մահտեսի Բրաբիոնիկ, եւ եղբօրն դեռաբոյս մահտեսի տիրացու Ցարութիւն բիւզանդացիք, ողորմեսցի Քրիստոս Աստուածն մեր. ամէն»։

4. Թղ. 39ա. «Կուսածին տէր ցխսուս Քրիստոս, քո սուրբ ծննդեամբդ ողորմեա՛ վայելօղ գրծօղի սորին ցաւալի Աբրահամու սարկաւագի եւ ծնողացն իւրոց մահտեսի Պետրոսիկ եւ մահտեսի Բրաբիոնիկ եւ դեռաբոստ եղբօրն իւրոյ Ցարութիւն տիրացուին»։

5. Թղ. 53բ. «Ցիշեցէք հեղինակ ցաւալի գրչիս զՍտեփաննոս զուարթագիր վարդապետն»։

6. Թղ. 66բ. «Զվայելօղ ցաւալի գրիչս Աբրահամ, իբր պաշտօնեայս ի կարգէ սրբոյն Ստեփաննեան, վիզանդացի եւ զհամայն ծնօղիւքս յիշեցէք ի տէր»։

7. Թղ. 89ա. «Գըրչիս սրբազան վհկն իմ յիշեցէք ըզտէր Գրիգոր սրբոյ Աթոռոյս պատրիարգն, վասնզի զօրինակն նա չնորհեաց»։

8. Թղ. 220բ. «Ծաչեալ թագաւոր Քրիստոս, վասն քո սուրբ չարչարանաց եւ խաչելութեան եւ հեղման քո սուրբ արեան, ողորմեա՛ մշտամեղ անձինս գծօղի սորա Աբրահամու իբրու աբեղայի եւ ծնողաց ողորմեա»։

9. Թղ. 1ա.էն առաջ՝ Աստուածածնի նկարին ստորեւ.

«Արփնորակ մարգարիտ մաքրութեան նշան,
Անշաղախ յանցմանէ երկնազարդ չուշան,
Արդարեւ առաջնորդ երկնայնոց խորան,
Ապաւէն Մարիամ տո՛ւր ինձ բան եւ ջան,
Աբրահամու խղճուկ ծառայի քոյ տէրունեան,
Տկար հոգւով եւ մարմնով իսկական,
Իսկուհի կոյս դու լեր օգնական,
Հայցեա՛ որդւոյ քո յար անխափական,
Թերեւս ամենամեղ անձին լիցի զթական,
Ուստի յանկ ելեալ սորա յաւարտման,
Աբեղայ իբր յորջորջեալ բիւզանդեան,
Զորացեալ ձեռամբ զտօնապատճառս ըսկիզբն արարման,
ՌՃՁԱ (1732) ամի լրացման,
Իղճ եւ փափաք սրտից յոյժ լցան,
Ցիշել զծնողս իմ սիրական,
Զմահտեսի Պետրոս եւ Բրաբիոնն անման,
Եւ զՑարութիւն զեղբայրն իմ գովական,
Ցարքայութեանն լիցին ժառանգական»։

1218

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Ա.

Ձեռ. թիւ 352։ – ԺԲ դար

ԹՈՒՂԹ 402։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17,5×27 (17×26,3)։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ 12,5×21։ – ՏՈՂԵՐ 32։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–Փ×12 (Ա՝ 8 թղ., Թ՝ 10 թղ., Զ՝ 9 թղ., Փ՝ 2 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ թուխ գոյնով։ – ԿԱԶՄ արդի, կաշեկազմ, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՈՒ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. իննկած է առաջին թուղթը, եւ թղ. 6ա (որ է քնագրին առաջին թուղթը) վերեւ հին շեղագրով գրուած է. «Ահա այս է առաջի տերեւն, որ պատռեցի եւ առաքեցի զի տեսցես եւ պահեսցես անկորուստ»։ Թուղթեր իննկած են ընդ մէջ թղ. 187–8, 316–7։ Խոնաւութեամբ հետքեր կան թղ. 1–140ի ստորին լուսացմիներուն վրայ։ Շատ տեղ թաւաքը տկար ըլլալով՝ դժուարին է ընթերցումը։ – ԳԻՐ բոլորգիր հին, խառն երկաթագրով։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր ամենեւին չկան։ – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ մեզմէ առաջ Ձեռագիրս ուսումնասիրողներէն մին սա ծանօթութիւնը կը գրէ նկատմամբ թուականիս. «Ըստ յիշատակարանին վկայի լինել գրեալ ի վերջին կէս ԺԲ դարու, զի Բարսեղ, Առաջնորդ Հաղբատու գոգ ժամանակակից է Շնորհալւոյ»։ – ԳՐԻՉ Գրիգոր։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ հաւանաբար գրիչը, որ օրինակած է Հաղբատի վանքի աշակերտութեան գործածութեան համար։ – ՏԵՂԻ Հաղբատ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ երեք հատ բնագրին գրչութեամբ՝ տե՛ս ստորեւ. իսկ մանր յիշատակագրութիւններ՝ թղ. 150բ «Զգրողս յաղաւթս յիշեսջիք», թղ. 386ա. «Զմեղուցեալ գրիչ յաղաւթս յիշեսջիք»։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Ձեռագրին առաջին կողքին ներսի կողմը գրուած է. «Ես ներքոյ գրեալս յոնցի զգրչագիր մատեանս ի Վենետիկ, ի վանս սրբոյն Ղազարու, հանեալ ի Ղուլէ վանաց, յամին 1858, յամսեանն Յունիսի. Յովհաննէս Գասպարեան Բ., Մերտինցի»։ Ձեռագիրս Ս. Ղազար հասած է Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեանի ձեռքով։

Մատեանս է հին բոլորգրով Ճառընտիր. կը բովանդակէ հետեւեալ Ճառերը.

1. *Թղ. 6ա. «(Բարսղի Կեսարաւոյ, ճաղոգս վեցօրեայ աւուրց արարչութեան). ... Բայց երկրաչափութեան եւ համարողութեան ճշմարտութիւն, դժուարին չրջանակաւք եւ աշխատեցուցիչ նուրբ քննութեամբն»։*

Համմտ. «Սրբոյ Բարսղի Եպ.ի Կեսարու Կապադովկացւոց, Ճառք վասն վեցօրեայ արարչութեանն», Վենետիկ, 1830, էջ 7. Ձեռագրիս թուղթ իննկած ըլլալով՝ կը պակսի Ա. Ճառին սկզբնաւորութիւնը. թերի կը մնայ նաեւ վերջաւորութիւնը։ Ներկայ քնագիրը, յիշատակագրին համաձայն (թղ. 61բ) համառօտութիւն մըն է ընդարձակ օրինակին։

2. *Թղ. 14ա. (Բ. Ճառ). ... ունիցիմք ասել ըստ լուսոյն եթէ բարի է, ուր արարիչն վկայեացն կանխաւ թէ բարի է, թէպէտեւ առաքեն բանք մեր ընտրողութիւն տեսանելեացն մերոց լինել ընտրիչ իրաց»։*

Թուղթ իննկած ըլլալով ընդ մէջ թղ. 13–14, այս երկրորդ Ճառին ալ սկզբնաւորութիւնը թերի է (համմտ. տպ. էջ 37)։

3. *Թղ. 16ա. «Ճառ Գ, Դ. Լուաք զի ասաց Աստուած թէ եղիցի լոյս եւ եղեւ լոյս, եւ դարձեալ եւ այսուր ասէ թէ եղիցի հաստատութիւն, եւ ոչ կաց մնաց հրամանն (դա-ա)արկ առանց գործոց, բայց արարան հաստատեցեալ մեկնել զկուրս ի կուրց»։*

4. *Թղ. 22բ. «Տեառն Վարսլի, Ճառ չոր-(բ)որդ. Եւ ասաց, ասէ, Աստուած, ժողովեսցին ջուրքն որ ի ներքոյ երկնից ի տեղի մի եւ երեւեսցի ցամաքն, եւ եղեւ այնպէս. եւ կոչեաց Աստուած զցամաքն երկիր եւ զժողովս ջուրցն կոչեաց ծովս, եւ տեսս Աստուած զի բարի է. Արդ ասես, զի՞րդ երկիր աներեւոյթ էր, զի առ մեզ այսպէս ասացաւ բանն թէ երկիր աներեւոյթ էր եւ ոչ թէ բնութեամբ, քանզի բազմութիւն ջրոցն ծածկեալ ունէր զերեսս նորա»։*

5. *Թղ. 27բ. «Տեառն Վարսլի, Ճառ հինգերորդ. Եւ ասէ Աստուած, բղխեսցէ երկիր զքանչար խոտոյ, սերմանեալք հանդերձ ըստ ազգի իւրում եւ ծառ պտղաբեր որ առնիցէ զպտուղ ըստ ազգի իւրում. Ցետ հանգչելոյ*

երկրի ի ծանրութենէ ջուրցն որ ունէին զերեսս նորա, եղեւ ի վերա(յ) նորա հրաման արարչին»։

6. Թղ. 34բ. «Տեառն Վարսլի, Ճառ վեցերորդ. Եւ ասաց, ասէ, Աստուածն, եղիցին լուսաւորք ի հաստատութիւն երկնից մեկնել ի մէջ տունչեան եւ գիշերոյ. Արդ եղեն նախ երկինք եւ երկիր եւ յետ նոցա լոյսն լուսաւորել զնոսա, եւ մեկնեցան տիւ եւ գիշեր, զի աւուրս երեւեցուսցեն»։

7. Թղ. 45բ. «Տեառն Վարսլի, Ճառ եւթներորդ. Եւ ասաց, ասէ, Աստուածն, բղխեսցեն ջուրք զեռուն կայտառ կենդանի ըստ ազգի իւրում եւ թռչունս թեւաւորս ի վերայ երկրի եւ թռչիցի ընդդէմ հաստատութեան երկնից ըստ ազգի իւրում. Ցետ լինելոյ լուսաւորացն ապա եւ ջուրքն առնուին հրաման բղխել զեռուն կայտառ չունչ կենդանի, զի եւ նոքա զարդարեսցեն նոքաւք որ ի նոցանէն լինիցին»։

8. Թղ. 50բ. «Տեառն Վարսլի, Ճառ ութերորդ. Եւ ասաց, ասէ, Աստուածն, բխեսցէ երկիր զեռուն կայտառ չունչ կենդանի ըստ ազգի իւրում. Արդ զի՞նչ ասացուք, միթէ չնչաւո՞ր էցէ երկիր, եւ պատճառս զսին յայսմ բանէ ստայուղքն մանիքեցիք»։ – Վերջ Թղ. 61բ. «Իսկ որդւոյն Աստուծոյ ոչ տայցես զիւրն, որ նմանութիւն հաւրն իւրոյ է բնութեամբ. եկեսցուք այսուհետեւ եւ մեք զհետ սիրոյն Քրիստոսի լցեալք անուշահամ կերակրովք եւ զմայլեալք մեծամեծ խորտկաւք» (կը հետեւի Ճիշատակարանը)։

9. Թղ. 61բ. «Տեառն Սիրեմի Խորին ասորոց յաղագս տեսութեան արարածոյ. Իսկըզբանէ հաստատեաց Աստուած զհաստատութիւն երկնից եւ զհաստատութիւն երկրի. քանզի վասն այսորիկ փոյթ եղեւ Մովսէսի, ի ձեռն յայտնութեան հոգւոյն աւրինակագրութիւն ճշմարտութեան ընդդէմ մոլորութեան կռապաշտութեանն առնել»։ – Վերջ Թղ. 116ա. «Գթացաւ նա ի վերայ երկրին հեթանոսաց, զի ընկալաւ նա զգանճս զայս, եւ փոխանակ այնր, զի ասէ եղին զնա ի դիւթ(յ) ի տապարանի, այսինքն յարկեղ։ Կատարեցան աւրհնութիւնք որդւոցն Ցակոբայ»։

10. Թղ. 116ա. «(Սիրեմի) Դարձեալ դպրութիւն Սլից որդւոցն Իսրայէլի. Մանկաբարձքն ապրեցուցին զտղայս նոցա, նա ինքն է տոհմն յաւիտենից. արարին իւրեանց, ասէ, տունս»։ – Վերջ Թղ. 132բ. «Ժ. Մի՛ ակն դներ տան ընկերի քո, եւ որպէս պատուէս դու զհայր քո, սոյնպէս պատուեսցես զընկեր քո, այն իսկ զի ասէ, սիրեսցես զընկեր քո իբրեւ զանձն քո։ Կատարեցան Սլք, դպրութիւն երկրորդ»։

11. Թղ. 132բ. «(Սիրեմի) Դպրութիւն երրորդ Ղեւտացւոց. Աստուած, զի ա՛ռ յանձրն զպատարագսն իսրայէլի, թէ գուցէ լռեսցէն իւր ի զոհից անտի աւգնական ապաստամբութեան նոցա լինիցի, եւ եղիցին նոքա այնուհետեւ զոհել դիւաց, զի յիշէին նոքա զփափկութիւնն իւրեանց որ յերկրին եգիպտացւոց»։ – Վերջ Թղ. 141ա. «Եւ զայն զի ասէ, յետ յիսուն ամի դարձցի մարդ ի սահմանս իւր, զի եղիցին արմտիքն յիսուն ամի ի տեղ գնոց եւ ապա առցէ զսահմանս իւր։ Կատարեցաւ դպրութիւն Ղեւտացւոց»։

12. Թղ. 141ա. «(Սիրեմի) Դպրութիւն չորրորդ Թուոց. Խաւսեցաւ տէր ընդ Մովսէսի եւ ասէ, խաւսեաց դու ընդ որդիսդ իսրայէլի եւ ասասցես, այր կամ կին որ ոք արասցէ ինչ մի յամենայն մեղաց մարդկաւրէնս ի յանցանս, դաստապարտեսցի անձն այն»։ – Վերջ Թղ. 150բ. «Դարձցի սպանողն անդրէն յերկիր ժառանգութեան իւրոյ. ակնարկէ մեզ յայսմիկ, զի ի մեռանել մեծ քահանա(յ)ին, դառնայ Ադամ ի դրախտ ժառանգութեան իւրոյ։ Կատարեցաւ Թիւք որդւոց Իսրայէլի»։

13. Թղ. 150բ. «(Սիրեմի) Երկրորդ աւրէնք. Որպէս անձրեւք կանուխ զի զտարճացուցանէ զսերմանիս, եւ զա(յ) հասանէ անձրեւն անագան կատարէ զնունդ նորա, սոյնպէս իբրեւ լուան զաւրէնսն ի լերինն Սինայ, իբրեւ զանձրեւ»։ – Վերջ Թղ. 159բ. «Կատարեցան դպրութիւնք հինգ վկայութեանց, բայց եղեն խաւսեցեալ գործք նոցա յամս երիս հազարս եւ եւթնհարիւր եւ երեսուն, ըստ թարգմանութեան եւթանասնից. փառք փառաւորեալ անպատում եւ անսկիզբն եռանձնեալ տէրութեանն եւ միոյ աստուածութեանն յաւիտեանս. ամէն»։

14. Թղ. 159բ. «Հիպողիտեայ յաւրհնութիւնս Ցակոբայ որ գերկոտասան նահապետսն աւրհնեաց. Վասն աւրհնութեանցն Ցակոբայ առնելով բանս, ես զտեառն աւրհնութիւնսն խնդրեմ, քանզի ո՞ ոք ի մարդկանէ բաւական է պատմել զհոգեկան ասացեալ գիրս, եթէ ոչ նմա երկնական իմաստութիւնն գործակից լիցի»։ – Վերջ Թղ. 174բ. «Ես ամենեցուն զհոգեւոր եւ զերկնաւոր կերակուրն, նորա յառաջ յաղգս գՔրիստոս քարոզեալ, որով հաւատացեալք եւ մեք տացուք աւրհնութիւն Աստուծոյ, նմա փառք յաւիտեանս»։

15. Թղ. 174բ. «Հիպողիտայ Մեկնութիւն աւրհնութեանցն Մովսէսի երկոտասան ազգըս. Զերանելւոյ Իսահակայ զեղեալ աւրհնութիւնսն առ որդիսն իւր յառաջին գիրսն պատմեալ, եւ զպատճառս անդ գործոցն եղելոց ոչ լռեալ, եւ զճակովբայն եւս որ առ երկոտասան որդիսն յիշեալ»: – Վերջ Թղ. 187բ. «Եւ Մովսէս նոյնպէս, մերժեսցէ յերեսաց քոց զթշնամին եւ ասասցէ կորիր, զի բնակեսցէ Իսրայէլ յուսով առանձինն յերկրին ճակովբայ, ի մէջ ցորենւոյ եւ գինւոյ, եւ երկինք քեզ ամպախառն ցաւղով» կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով:

16. Թղ. 188ա. «Մեկնութիւն Ղեւտականի (խմբագիր մեկնութիւն ի նախնի հարց). Վատահանալով յանպատմելի զաւրութիւնս բարերարի եւ մարդասիրին Աստուծոյ, որ եւ զմեր տկարութիւնս զաւրացուցանէ...»: – Վերջ Թղ. 279բ. «Զաւրէնս իմ պահեսջիք, զանապատն քո աւտարախառն մի՛ խառնեցես, եւ զայգի քո մի՛ վարեսցես այլ եւ այլ, եւ զձորձս երկդիմիս գարշելիս մի՛ արկանիցես զքեւ»:

Բնագիրը միջանկեալ ունի շատ մը խրատագիրներ, ուր կը նշանակուին օգտագործուած հեղինակներու անուններըը, այն է՝ «Ովրեգենն – Որովգինն, Ուրիգենն, Ուրիգենն» (Որոգինէս), «Գրիգոր Աստուածաբանն», «Ցովհան Ոսկեբերանն», «Սեւերիոս Անտիքացին», «Պոլոքրոնն», «Թեւոդոս» «Ապողինար», «Սեբերիանոս», «Եւսեբիոս Երուսաղեմացին», բայց ամէնէն աւելի «Կիւրեղ Աղեքսանդրացին»:

17. Թղ. 279բ. «Գրիգորի Աստուածաբանի ի Ցայտնութիւն Տեառն, յայնմ բանէ՝ որ ի ձեռն արդարութեանէ հրաժարելոյ. Զայս մեզ դաստիարակեն աւրէնքն, զայս ի մէջ Քրիստոսի եւ աւրինացն մարգարէքն, զայս հոգեւոր աւրինացն կատարի չեւ կատարած Քրիստոս, զայս թափեալ աստուածութիւնն, զայս առեալ մարմինն»: – Վերջ Թղ. 280բ. «Մածկեալ ի վիմի առաւրեայ ի գժոխոց վերայ եկեալ, աստուածաբար յարութեամբ յերկինս ի վեր երթեալ եւ զայ միւսանգամ թագաւորեալ յաւիտեանս»:

18. Թղ. 280բ. «Կերղի, յաղագս Երրորդութեանն. Զիարդ է երրորդութիւնն. Պատասխանի. Երրորդութիւնն նոյն բնութեամբ, երեք դէմք, մի զաւրութիւն եւ աստուածութիւն, յամենայն ժամ հայր, յամենայն ժամ որդի, յամենայն ժամ սուրբ հոգի»: – Վերջ Թղ. 282ա. «Արդ Աստուծոյ են չարչարանքն, Աստուծոյ եւ յարութեանն, Աստուծոյ է եւ համբարձումն, Աստուծոյ եւ ըստ ամենայնի առ մեզ նմանութիւնն առանց մեղաց. ոչ կարծեաւք այլ ճշմարտութեամբ եղեւ ըստ ամենայնի ի նմա»:

19. Թղ. 282ա. «Եպերիոսի փիլիսոփա(յ)ի. Որ ամենեցուն պատճառ եւ վերա(յ) լիաւսար Ցիսուսի աստուածութիւնն, որ ըզմանաւսրն բոլորին հոմաձայն միացուցեալ եւ ոչ մասն»: – Վերջ Թղ. 283ա. «Արդ մի յաւէտ վայելուչ է ասել եւ խոստովանել զբանին բնութիւն եւ անձնաւորութիւն մարմնացեալ եւ կատարեալսպէս մարդացեալ, եւ որ ոք զայս ոչ ասէ՝ աստուածամարտ է եւ սրբոցն հարց պատերազմիչ»:

20. Թղ. 283ա. «Աբանասի ասացեալ արտադրութիւն առաքելական յաղագս աստուածայնւոյն մարմնաւորութեան. Խոստովանիմք զորդին Աստուծոյ նախ քան զյաւիտեանս մշտնջենաւորապէս ի հաւրէ ծնեալ, իսկ ի յետնում յաւիտենից վասն մերոյ փրկութեան ի Մարիամայ կուսէ ծնեալ ըստ մարմնոյ, որպէս առաքեալ ուսուցանէ ասելով, իսկ յորժամ եկն լրումն»: – Վերջ Թղ. 283բ. «Որպէս տեառն եւ Աստուծոյ մարմին, զայնպիսին նզովէ կաթ. առաքելական եկե(..) հաւանեալ աստուածայնւոյն առաք(ելոյն), եթէ ոք աւետարանեսցէ ձեզ աւելի քան զոր առէքն նզովեալ լիցի»:

21. Թղ. 284ա. «Մեկնութիւն Ցեշովայ որդւոյ Նաւեա(յ), զոր արարեալ է տեառն Ցփրեմի Խորին ասորոյ. Ցանձն եղեւ ժողովուրդն Ցեսովայ տանել ժառանգեցուցանել նոցա զերկիրն պարգեւաց, եւ իսկ եւ իսկ առաքեաց լրտեսս յԵրիքով»: – Վերջ Թղ. 292բ. «Պաշտեցին որդիքն իսրայէղի զաէր յամենայն աւուրս կենաց Ցեսուա(յ) եւ ծերակոյտ ժողովրդեանն որ կացին ըստ նմանէն: Կատարեցաւ մեկնութիւն Ցեշուա(յ)»:

22. Թղ. 292բ. «(Նորին Ցփրեմի) Մեկնութիւն գրոց ազգաց (դատաւորաց). Գիրք ազգաց դպրութիւն է դատաւորաց որ կացին ի ժողովրդեանն յետ մահուանն Ցեսուա(յ) որդւոյ Նաւեա(յ)»: – Վերջ Թղ. 301բ. «Եւ կարգեաց զթագաւորս դարձեալ որ բաւանդակեցան մինչեւ ի տէրն թագաւորութեանց, նմա եւ Քրիստոսի եւ հոգւոյն սրբոյ աւրհնութիւն եւ փառք եւ երկրպագութիւն, այժմ եւ հանապազ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Կատարեցաւ մեկնութիւն ազգաց եւ դատաւորաց Իսրայէղի»:

23. Թղ. 301բ. «Մեկնութիւն Ցեսուա(յ) եւ դատաւորացն, զոր արարեալ է ծայրաբաղ

տեառն Նղիշայի հայոց վարդապետի. *Կոչեցաւ Ցեսու Նաւեանց ի տեառնէ առաջնորդ իսրայելի, ընտրեաց երկու յերիտասարդացն իսրայելի եւ առաքեաց առ ի լրտեսել զերկիրն եւ զերիքով, թէպէտեւ առաւելաւ մեծացաւ քան զՄովսէս, ոչ անցանէր ըստ կարգ վարդապետին իւրոյ*»: – Վերջ թղ. 316բ. «*Ինդրել զվրէժ մահու առելեաց իւրեանց եւ հատուցին դրացեաց իւրեանց եւ ինքնպատիկ ի ծոցս նոցա, եւ այսպէս փառքն Աստուծոյ ծագեցաւ առ նոսա որով փառաւորեալ պարծին ի տէր*»:

24. Թղ. 317ա. *Հոս թուղթ ինկած ըլլալով՝ կայ դրուխեան մը վերջին հատուածը, հաւանաբար Ցովհան Ոսկեբերանէն. «...երբեք ասէ որոշեցէք, այլ տեառն է ձայնս, որոշեցէք ինձ զՊաւղոս եւ զԲառնաբաս ի գործ յոր կոչեմ զդոսա, այժմ դուք որոշեցէք ինձ զԲառնաբաս եւ զՊաւղոս, քանզի ահա ես որոշեցի զդոսա յորովայնէ մաւր իւրեանց*»: – Վերջ թղ. 317բ. «*Ո՞ իցէ արդար եւ մոլեալ որ յերկուանայ, թէ արդեւք ոչ իցէ տէր եւ Աստուած հոգին, եւ եթէ պաշտաւնեա(յ) իցէ, եւ նմա փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»:

25. Թղ. 317բ. «(Ցովհաննու Ոսկեբերանի). *Զուարճանայ անդէորդ յորժամ քաջաբուս եւ պնդակազմ տեսանիցէ զիւր արլարոցն հոյլս*»: – Վերջ անդ. «*Որ բազում ձրկունս ունի ի դիւրաւորսան, իսկ ձկունքն ի բաց վազեն, իսկ դուք ի ներքս ընթանայք. ամէն*»:

26. Թղ. 318ա. «(Ցովհաննու Ոսկեբերանի ի Ցովսէփ, հատուած). *Որք ի մեծ խորս նաւարկեն նաւուղեղքն, որոց ոչ երկիր եւ ոչ լեառն, ոչ բլուր, ոչ դիտանոցք ինչ ղցամաքն նչանակէ*»: – Վերջ թղ. 318բ. «*Բայց այսպէս Աստուծոյ կանխաւ էր սահմանեալ ի թագաւորութիւնն ժամանեաց, եւ որ ի կարգին է*»:

27. Թղ. 318բ. «(Ցովհաննու Ոսկեբերանի, ի լուացումն ոտից, հատուած). *Զողորմութիւնն Աստուծոյ եւ զմարդասիրութիւնն քարոզէ արարածս ամենայն, քարոզէ եւ ըստածուածս զտնաւրէնութիւնն, վասնզի ոչինչ է յերեւելեացս եւ ոչ յերեւելեացն*»: – Վերջ թղ. 319ա. «*Ոչինչ են նմա պէտք այսմ լուսոյ, այլ վասն մեր եւ զայս ամենայն ի սպասաւորութիւն*»:

28. Թղ. 319ա. «(Անխորագիր հատուած ինչ). *Ոմանք ասեն թէ զինչ է որ ասեն թէ հուր է Աստուած. մեք պատաս(խանեմք). Հուր է Աստուած, զի դրեալ է՝ Աստուած մեր հուր ծախաւղ է եւ դարձեալ՝ Աղբիւր ջրոյ կենդանւոյ*»: – Վերջ անդ. «Կոչի եւ աւգնականութիւն յԱստուծոյ հոգի, վասնզի հոգի երեսաց մերոց տէր Քրիստոս. արդ այս ամենայն եղիցի մեզ Աստուած ըստ նոցա կարծեաց եւ բարբաջ»:

29. Թղ. 319բ. «*Ի խնդրոյ համբակ ումեմն ի բահանայէ, մաղթանս վասն ճշմարիտ եւ հանոյ սպասաւորել մարմնոյ եւ արեանն տեառն, ասացեալ Մխիթարա(յ) վարդապետէ. Եւ քանզի անթուելիք մարդասիրութեանդ են հոյլք, ըստ որում միայն հիացեալ սոսկմամբն այնիւ աւրհնութիւնս նուիրեն եռահիւսակս մաքուրքն տեսլեամբք եւ անմարմինք*»: – Վերջ թղ. 327ա. «*Գոհանամ եւ զհոգւոյն սրբոյ, որ ընդ հաւր եւ ընդ որդւոյդ զկեանս մեր կամի եւ նորոգէ, գործակցելով ընդ մարմնոյ քո եւ արեան, վասն որոյ փառաւորեսցուք զքեզ ընդ նոսա, այժմ եւ միշտ*»:

30. Թղ. 327ա. «Նորին խրատ ոգեշահ մանկանց եկեղեցւոյ ի խնդրոյ ումեմն մանուկ բահանայէ. *Սկիզբն պատուիրանաց երկիւղ տեառն է, ըստ այնմ երկիւղիւ տեառն ամենայն ոք խորչի ի չարէ*»: – Վերջ թղ. 331ա. «*Ճիւրաքանչիւր յաւուր հանդէս առնիցես մտաց քոց եւ ժամու եւ ուղղիցես ըզսխալեալն բազում փութով եւ այնպէս կարիցես տեառն հաճոյ լինել եւ ժառանգել զարքայութիւնն, շնորհաւք եւ մարդասիրութեամբ տեառն մերոյ Ցիսուսի...*»:

31. Թղ. 331ա. «Նորին դարձեալ բան խրատու վասն զգուշութեամբ սպասաւորել մարմնոյ եւ արեան տեառն մանկանց եկեղեցւոյ, աւրինադրական եւ կանոնական սահմանաւ սակաւուք. *Գլուխ ամենայն բարեաց տեառն առ մեզ եղեալ է հաղորդութիւն մարմնոյ եւ արեան իւրոյ սրբոյ, եւ վասն այնորիկ հարկաւոր է սակաւ ինչ զրել*»: – Վերջ թղ. 335ա. «*Եւ այսպիսի ընտրողութիւն ի հարկաւոր ժամանակի զջերմեռանդ կարգածութիւն զքահանային տեսեալ, թէ այնպիսի հանդիպի մատուցանել պատարագ՝ բարւոք է թողացուցանել ի կամս Աստուծոյ*»:

32. Թղ. 335ա. «(Սփրեմի Խորին ասորւոյ) Մեկնութիւն Շմուէղի (Ա. եւ Բ. Թագաւորութեանց). *Գիրք Շմուէղի որ պատմեն զնղկանայէ եւ զերկուց կանանց նորա, վասն ծնընդեանն Շմուէլի եւ աղաւթիցն Աննա(յ)ի մաւր նորա*»: – Վերջ թղ. 364ա. «*Եւ յայտնեցաւ տէր ողորմութեամբ ի վերա(յ) երկրին*

եւ ի ձեռն պատարագացն Դաւթի, արգելաւ մահն ի դառնացող ժողովրդենէ անտի: Կատարեցաւ մեկնութիւն Շմուէլի»:

33. Թղ. 364ա. «(Նորին Սեպտեմբի) Մեկնութիւն Թագաւորութեանց. Դպրութիւն Թագաւորաց գրէ զամս կենաց Թագաւորաց, զՈւզա(յ)ի եւ զԻսրայէղի եւ վասն առաքինութեանցն զոր արարին արդարքն որ էին ի նոսա»: – Վերջ Թղ. 386ա. «Եւ այրեաց ըզտունն սրբութեան եւ հրձիգ արար զքաղաքն առհասարակ եւ իջոյց ի գերութիւն զժողովուրդն յուդա(յ)եան: Կատարեցաւ մեկնութիւն Թագաւորութեանց»:

34. Թղ. 386բ. «(Նորին Սեպտեմբի) Մեկնութիւն դպրութեան Բրիամենու (Ա. եւ Բ. Մնացորդաց). Մատենագիրն դպրութեան Բրիամենու, զի է մեկնութիւն նորա, դպրութիւն վարուն աւուրց Թագաւորաց Ուդա(յ)»: – Վերջ Թղ. 402բ. «Զի մի՛ յաւելցեն եւ պղծեսցեն զանուն Աստուծոյ իւրեանց, որպէս պղծեցին հարքն նոցա զանուն իմ: Աւրհնեալ է Աստուած. ամէն, ամէն: Կատարեցաւ մեկնութիւն դպրութեան Բրիամենու, զի սա է վարուն աւուրց Թագաւորաց Հրէաստանի»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 402բ. «Գրեցաւ աստուածային տառս այս ձեռամբ նուաստ գրչի Գրիգորոյ, ի մայրաքաղաքին Հաղրատայ, ի յառաջնորդութեանս տեառն Բարսղի, զոր սկիզբն առաքեալք զԱբարածոց մեկնութիւնն, զոր ոմն ի վարդապետաց եկեղեցւոյ համառատեալ էր: Ընդ նմին եւ զՂեւտականն եղաք յայլ եւ յայլ աւրինակէ, զոր ոչ էր ըստ կատարեալ դորդութիւնքն, զի այլ լաւ ոչ գտաք աւրինակ, զի թէպէտեւ շատ ի խնդիր եղաք, ապա եւ կարգեցաք զՅեսուեայ եւ զայլ Դատաւորսըն: Ընդ նոսին եւ զթագաւորացն մեկնութիւնն, եւ յաւարտումն ամենայնի, զի որք ի վարդապետաց եկեղեցւոյ ընթերցի վասն իւրոց աշակերտաց ի յուսումն, կարգաւ գտանիցէ զամենայն եղեալ: Արդ որք կարդայք եւ աւկտիք, կամաւոր յաւժարութեամբ զմեղուցեալ գրիչ անմոռաց յիշեսջիք ի Քրիստոս, ընդ նմին եւ դուք յիշեսջիք ի տէր. ամէն»:

2. Թղ. 61բ. «Ցիշատակաւք ճառիս որ պատմեցան եւ հոգիապատում աստուածաբանութեամբ թարգմանական բայցայայտութեամբ ի մտաւութիւն դիւրումանն ուսումնասիրող եկեղեցւոյ մանկանց, ի սրբոյն Բարսղէ, որ կեսարուն վերադիտող է, եւ որ Գամրացն է սիւն լուսոյ, եւ կապադոկիայն հաստատուն հաւատոյ եւ աշտանակաւոր ջահ աշխարհի ամենայնի, որոյ բաղձալի փափագմամբ ցանգագեալ փանագիս այս սիրող եղեալ բանիս, որ Վեցաւրէի նմանէն է մեկնութիւն, ծայրաքաղեցի գյայտնին եւ որ դիւրընկալն է իմոյ եւ որ ըստ իս են պակասիմաց ուսումնասիրաց անճանց, յորս սուղ ինչ աշխատեցա(յ) բանաքաղութեամբ եւ տունտուութեամբ, համբակի միտւմ Քրիստափորի Մրգուզ գրչի եւ անվարժ գրողի: Որք ընթեռնուք եւ ուսմամբ աւկտիք, հարկաւորիք ի տեառնէ հատուցանել զաղաւթիցն զպարտ, ի փառս եւ ի գովեստ եռանձնական եւ միասին աստուածութեանն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս»:

3. Թղ. 279բ. «Կատարեցաւ Ղեւտականի մեկնութիւնս ի ձեռն նուաստ գրչի Գրիգորոյ. որք կարդայք եւ աւկտիք անմոռաց յաղաւթս յիշեսջիք, աղաչեմք»:

1219

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Բ.

Ձեռ. թիւ 1135: – Ձ№Ջ = 1297

Թուղթ 329: – Մեծութիւն 12×16,5: – Գրութիւն միասիւն (8×12): – Տողք 20: – Թերթք Ա–ԽԱ×8 (Ա՝ 11 թղ., Բ՝ 12 թղ., Ի՝ 3 թղ., ԻԱ՝ 6 թղ., ԽԱ՝ 10 թղ.): – Նիւթ թուղթ: – Կազմ գեղեցիկ դրոշմանիշ կարմրորակ կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով՝ որ ոչնչեւս դրոշմազարդուած է. կորսուած են երկու փա-

կամքները. երկու աստառներն ևս կարմիր կապոյտ գոյներով տպածոյ լաթ, իսկ դռնակինը՝ ծիրգագոյն լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀԱՆԱԿՍ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ շատ լաւ. հաւանաբար ԺԵ–ԺԶ դարուն խնամքով ներգոյած է, ամբողջացնելով հնութենէ մաշած եւ անհետացած յուսանցքները։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ, կարմիր կապոյտ հանգուցագիրք։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ թղ. 3ա, 80ա, 162ա, 167բ, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով, պարզ եւ ճաշակաւոր։ – ՆԿԱՐՔ չունի։ – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 3ա, 80ա, կարմիր, կապոյտ եւ վարդագոյն, մեծութիւն՝ 8,5×6,5։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 162ա։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–2բ, 79ա–բ, 328ա–329ա։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Հ. Մկրտիչ Աւգերեան, Ձեռագրիս առջեւ գտնուած թուղթին վրայ կը գրէ. «Ցիշատակարան գրչի առանց թուականի, այլ յիշի Տէր Ստեփաննոս գահագլուխ տանն Սիւնեաց, այն է Ուռպէլեանն, որդի Տարսայիճայ, որ էր ի վախճան ԺԳերորդ դարուն, ձեռնադրեալ եպիսկոպոս ի թուին հայոց ՉԼԶ։ Ու որպէս երեւի՝ այս մատեան գրեալ է ի տասներորդ ամի եպիսկոպոսութեան նորա, այսինքն ի ՉԽԶ, որպէս նշանակի ի վերջ կոյս մատենիս, նոր գրչաւ, թէ հատեալ է յումեմնէ յիշատակարան գրոյս. 'որ էր գրեալ այսպէս, ի թուականութեանս հայոց ՆԽԶ', զոր պարտ է ընդունուլ ՉԽԶ (1297)»։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բնագրին գրչութեամբ՝ երկու հատ (տե՛ս ստորեւ), անվարժ նոտր գրչութեամբ՝ թղ. 329բ, ուր կը բացայայտուի Ձեռագրիս թուականը։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. Թղ. 3ա. «Մեկնութիւն համառօտ Դանիէլի, զոր հոգիապածան եւ իմաստախոհ վարդապետն Վարդան ժողովեալ է հոգեկիր մեկնչացն Եփրեմի, Հիպողիտայ եւ Ստեփաննոսի, ի խնդրոյ ուսումնասէր մանկանց եւ աստուածասէր ընթերցողաց. *Մերձաւորք մեր եւ եղբարք եւ որդեակք յաւժարեցին ըզհետաւորութիւնս մեր մերձ տանել մերձաւորաց հոգւոյն Աստուծոյ*»։ – Վերջ Թղ. 78բ. «*Զբարկանալ մերում համարձակութեանս, պատճառ ունելով զյոյսն եւ զսէրն ի սուրբսն Աստուծոյ, որ միայն յԱստուած նա(յ)ելով եւ ի մեզ բարի կամաւք, հաւատամք սրբիլ եւ հաճոյ երեւիլ Աստուծոյ եւ սուրբ եկեղեցոյ ամաւթովս եւ անհաճոյս որքան յինէն է*»։

2. Թղ. 80ա. «Մեկնութիւն Ցեսուա(յ) որտո(յ) Նաւեա(յ), զոր արարեալ է Տէառն Սեփրեմի Խորին ասորոյ. ուգնեա՛ տէր Ցիսուս Քրիստոս. *Ցանձն եղեւ ժողովուրդն Ցեսուա(յ) տանել ժառանգեցուցանել զերկիրն պարգեւաց, եւ իսկ եւ իսկ առաքեաց լրտեսս յերիքով, զի զաւրացուսցէ զփոքր թերահաւատութիւն ժողովրդեանն*»։ – Վերջ Թղ. 102ա. «*Պաշտեցին որդիքն Իսրայէլի զամենայն աւուրս կենաց Ցեսուայ եւ ծերակոյտ ժողովրդեանն որ կացին ըստ նմանէ։ Կատարեցաւ մեկնութիւն Ցեսուա(յ)*»։

3. Թղ. 102ա. «(Նորին Սեփրեմի) Մեկնութիւն գրոց ազգաց (դատաւորաց). *Գիրք ազգաց դպրութիւն է դատաւորաց, որք կացին ի յետ մահուանն Ցեսուա(յ) ժողովրդեանն*» – Վերջ Թղ. 124ա. «*Եւ կարգեաց զթագաւորսս դարձեալ որ բաւանդ(ակ)եցան մինչեւ ի տէրն թագաւորութեանց, եւ նմա յաւիտեանս. ամէն*»։

4. Թղ. 124ա. «Մեկնութիւն Ցեսուա(յ) եւ դատաւորացն, զոր արարեալ է ծայրաքաղ Նղիշէի հա(յ)ոց վարդապետի. *Կոչեցաւ Ցեսու Նաւեանց ի տեառնէ առաջնորդ իսրայէլի, ընտրեաց երկու յերիտասարդացն իսրայէլի եւ առաքեաց առ ի լրտեսել զերկիրն եւ զերիքով, թէպէտեւ առաւելաւ մեծացաւ քան զՄովսէս, ոչ անցանէր ըստ կարգ վարդապետին իւրոյ*»։ – Վերջ Թղ. 161բ. «*Առ ի խնդրել զվրէժ մահու յատելեաց իւրեանց եւ հատուցին դրացեաց եաւթնպատիկ եւ այսպէս փառք Աստուծոյ ծագեցաւ առ նոսա, որով փառաւորեալ պարծին ի տէր, զի նմա վայելէ փառք...*»։

5. Թղ. 162ա. «Առաջաբան Թագաւորութեանց. *Վասն ի յերկուս գիրս զառ ի յեբրա(յ)եցւոց պատմութիւն բաժանելո(յ), զի ի երկու նշանագրաւք վարին եբրա(յ)եցիք, ասորոց եւ քաղդէացւոց լեզուն նշանակէ, քանզի նոքա հոլովագոյն մասս են յեբրա(յ)եցւոց բարբառն*»։ – Վերջ Թղ. 164բ. «*Բայց զմակաբա(յ)եցոց առաջին գիրսն գտաք գրեալ եբրա(յ)եցերէն եւ զերկրորդն յունարէն, որպէս անդստին ի խաւսել նշանակել*»։

6. Թղ. 164բ. «Սրբոյն Սեփրեմի Խորին ասորոյ Մեկնութիւն Սամուէլի ասացեալ. Գիրք Սամուէլի» Ա–ԽԶ (ցանկ)։

Թղ. 167բ. «*Եւ ի սկիզբն բանից իւրոց այսպէս ասաց. Այր մի էր յԱրիմաթեայն Սիփայ յԵփրիմ լեառնէ, այսինքն զի բնակեալ էր նա ի լեառն Եփրեմի, եւ անուն էր նորա Եղկանա*»։ – Վերջ Թղ. 234բ. «*Ի ձեռն պատարագացն Դաւթի արգելաւ մահն ի դառնացող ժողովրդենէ անտի։ Կատարեցաւ մեկնութիւն Սամուէլի*»։

7. Թղ. 235ա. «(Նորին Սեփրեմի) Մեկնիչ Թագաւորութեանն. *Դպրութիւն Թագաւորաց*

գրէ զամս կենաց թագաւորաց զՈւղա(յ)ի եւ զիսրայէլի, եւ վասն առաքինութեանց զոր արարին արդարքն որ էին ի նոսա»: – Վերջ Թղ. 289բ. «Եւ այրեաց զտունն սրբութեան եւ հրձիգ արար զքաղաքն առհասարակ եւ իջոյց ի գերութիւն զժողովուրդն Ուղա(յ)եան: Կատարեցաւ մեկնութիւն Թագաւորութեանն չնորհաւքն Աստուծոյ եւ ողորմութեամբն տեառն Յիսուսի Քրիստոսի»:

8. Թղ. 289բ. «(Նորին Սեպտեմբ) Մեկնութիւն դպրութեան Իբրամենու (Ա. եւ Բ. Մնացորդաց). Մատենագիրն դպրութեան Իբրամենու, զի է մեկնութիւն նորա, դպրութիւն վարուն աւուրց Թագաւորաց Ուղա(յ)»: – Վերջ Թղ. 327բ. «Վասն ելանելոյն այնոցիկ որ յաւուրսն Երեմիա(յ)ի այպանելով այպանէին զմարգարէսն, որ զայս ամենայն քարոզէին ի վերայ նոցա. ո(չ) գո(յ) ի ձեզ ասէ յամենայն ժողով» կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի Զեռագիրս, զեղչելով վերջին ութը կամ տասը տողերը:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 78բ. «Զարհիսկան եւ զերջանիկ մեծ բաբունապետն, զհաւատարիմ ծառայն Աստուծոյ, զգահակալութիւն աստուածապահ Սիւնեաց զտէր Ստեփաննոս, չնորհիւն Յիսուսի Քրիստոսի արհեստիսկոպոս, յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր առաջի զենլոյն Քրիստոսի, ով սուրբ ընթերցողք, եւ դուք յիշեալ լինիք ի տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ. ամէն»:

2. Թղ. 234բ. «Զմեղաւք դատապարտեալ ծառայս ամենայն ծառա(յ)ից Աստուծոյ, աղաչեմ խնդրել ի տեառնէ զթողութիւն մեղաց»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ (ԺԷ դար).

3. Թղ. 329բ. «Քանզի մարդկայինս բնութիւնք ի չորից տարերց է գոյացեալ, այսինքն ի հողոյ, ի ջրոյ, ի յօդոյ եւ ի հրոյ, որպէս յայտ է, յորժամ հողային բնութիւնն առաւել լինի, մարդկային լինի, թոյլ եւ ծոյլ եւ պղերգ· իսկ եթէ ջրային լինի, մարդն այն բղջախոհ· ապա թէ օդային լինի մարդն այն խելաց պակաս· իսկ եթէ հրային՝ լինի մարդն այն բարկացօղ: Եւ եթէ սոքա ամենեքեան միաւեղ բերէ, պակասն լցուցանէ եւ աւելորդն ի բաց հանէ, յայնժամ մարդն այն կատարեալ է, ոչ թէ մարդս միայն այլ եւ ամենայն ինչ որ ի վերայ աշխարհիս է, որք երեւին յայս մարդկանց եւ որք ոչն երեւին. եթէ ուտելիք, եթէ ըմպելիք, եթէ ըզգենլիք եւ թէ մի ինչ բան պակաս լինիցի ի կերակրոյ, ասեմք թէ ի բաց հան զդա, այս ինչ բան պակաս է, կամ թէ աղն, կամ իւղն եւ պիպեռն:

«Նոյնպէս այս գրքուկս, որ կոչի Մեկնութիւն Դանիէլի, Սամուէլի, Դատաւորաց, Թագաւորաց եւ Ցեսուայ, որ կայ ի մէջ սորա իւր բնական մեկնութեանն, հինգ տեղ եւ յիշատակարանն պակաս, որ էր գրեալ այսպէս. Ի թվականութեանս Հայոց ՆՒԶ, որ ումն սարկաւագ Կարապետ անուամբ եկն էառ ի տանէ մերմէ կարդալոյ աղագաւ, եւ ես ոչ էի անդ· տարեալ կտրատէ զյիշատակարանն, իբր թէ ոչ գիտասցին: Բաւեսցի»:

1220

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Գ.

Ձեռ. թիւ 1232: – ԺԳ դար

ԹՈՒՂԹ 78: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×17,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×13,5): – ՏՈՂԵՐ 17–21: – ԹԵՐԹԵՐ տե՛ս Հանգամանք: – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ: – ԿԱԶՄ, ՀԱՆԳԱՄԱՆԵՐ Հ. Մկրտիչ Աւգերեան, Ձեռագրիս սկիզբը կու տայ սա ծանօթութիւնը. «Այս գիրք, պակասաւոր յընթացս, կազմեցաւ ընդոգ յամի 1791, ի Դեկտեմբերի 10, ըստ կարի յարմարելով զկարգ թղթոցըն՝ մի զկնի միոյ, զի բրդգզեալ էին եւ բաժանեալ յիրերաց, եւ ըստ այնմ եդաւ նոր թղթահամար»: Պատկառելի Ձեռագիրս երկար ժամանակ անկազմ մնալով՝ առաջին հինգ եւ վերջին տասը թուղթերը ցեցակեր են. միջանկեալ կը պակսին թուղթեր՝ որոնք նշանակած են

ստորեւ, բնագիրներուն մէջ: – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԽՈՐԱՆ թղ. 62, սեւ գրիչով եւ կարմիր խորհով, շատ պարզ եւ գեղեցիկ ոճով: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐՔ եւ այլն՝ չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 18ա, 61ա–բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ նկատած որ յիշատակարանին մէջ կը յիշուի «Ծէր Բարսեղ (վխճ. 1275) եւ գեարազատ ՈՐԻՆ զարբայն Հայոց զՀեթում (1215–1270) եւ զԼեւոն որդի ՈՐԻՆ(1236–1289)», կը համարինք որ Ձեռագիրս գրուած ըլլայ ԺԳ դարու կէսին: – ԳՐԻՉ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Լեւոն Բ թագաւոր, որդի Հեթում թագաւորի: – ՏԵՂԻ հաւանաբար Սիս: – ԾԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս անկատար մատեան Բերթողական ստացաւ գրատուն վանացս սրբոյն Ղազարու որ ի Վենետիկ, Վ. Հ. Ճովհաննէս Վրդ.ն մեր Զօհրապեան, ի ճանապարհորդութեան իւրում ի Լեհաստան, որ եւ եհաս յամի 1791, ՌՄՔ, ի Սեպտեմբերի 26»:

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ յատկապէս քերականական նիւթեր. ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 1ա. «Վասն պատճառի Բերականիս, որպէս եւ գրեալ էր յոմանց, եւ արդ պարզաբար ասացից ի մասուանս ութ թվոցս. *Ա. Առաջին աւրինակն այս. որպէս անխաւս եւ խաւսուն կենդանիք ամենայնք առանց գիտելո(յ) գրի ծանուցանեն միմեանց զըբաըըս վասն սիրո(յ) եւ կռուոյ, եւ ոչ այսչափ միայն, այլ եւ ի նոցանէ նախագէտ ազդմամբ աւգտեալ լինին եւ իմաստուն մարդիկ. Բ. Սոյնպէս եւ որք զկնի Ադամա(յ) որդիք...»:*

2. Թղ. 6ա. Աղիւսակ. «Պատճէն ութ-նագրենից աղիւսակիդ, զոր ի դիմի դեգիր, ԼԶ յաբէ մինչեւ ի բէ. *Բերականս ի բազում տեղիս գրած է թէ առասպելաբանութեամբ պատմի որ եւ այլաբանութիւն. բայց ըստ արուեստիս սոքայ այլ իմն ունին իմացմունըս, որպէս եւ գրեալ է թէ որպէս քաղաքք եւ պարիսպք, որպէս նոքա եւ սոքա են, եւ ասացին քերթողքն թէ չէ պարտ ի հասարակաց աւրինակի զսա լուծանել...»:*

3. Թղ. 16ա. «Մուտք Բերականիս որ ի Դիոնէսիոսէ սորին գտողէ են եղեալ գլուխս թվով ութ որ ի բանէ. Վասն բառի եւ վասն բանի այս են. Պաւղ, որ է բառ եւ ոս, բառս է, եւ ասելով Պաւղոս՝ այս է բան. եւ ասելն արար, որ է բառ եւ ածք, որ է արարածք բան. *վասնզի բանն է սկիսբն եւ արարող ամենայն անուանց եւ մասանց արարածոց, որպէս ծնող եւ սեռ անտեսանելի. սոքա են բանին մասունքն, ա՛ռ ի միտ որ կարես աւքտիլ, թէ ոչ Աստուած գիտէ որ իմ չկայ մեղ, եւ դու յաքէն առ ի խոնար զմասունսդ ի բերան, որ չահիս ի կարդալն Աստուծով»:*

Կը հետեւին քերականական աղիւսակներ, որոնց կողքին՝ «Անուն՝ Վարդապետ. Նաւմնադիւա..., Ջէնէտիւա..., Ակուզադիւս..., Վաօկատիւաօ..., Ապլատիւաօ...»:

4. Թղ. 21բ. «Վասն որ ասէ դատումն բե(բ)թածաց որ լաւ եւ վասն շաղկապի, եւ վասն որ ասէ առնելոյ, որ են կցորդք. *Սոքայ եւ դատումն քերթածաց լաւ քան զամենայնս վասն այսորիկ է եւ բարձր քան զամենայն իմաստունս քերականիս, որպէս լաւ է հոգի քան զամենայն մասունս մարմնոյ...»:*

Թղ. 23ա. «Աստանաւր տե՛ս եւ իմայ վասն շաղկապիս եւ մասանց սորին, որ են Թվով Թ. *Ա. Ջոկամանք. Բ. Անճատականք. Գ. Բաղմատք. Դ. Տարբաղմատք. Ե. Փաստաբանականք. Զ. Տարակուսանք. Է. Բաղբանականք. Ը. Թարմատարք. Թ. Վարանականք:* Վասն այսորիկ եդին զշաղկապքս, *վասնզի մի անկապ է, ընդ ումեք ոչ կապի...»:*

Թղ. 24բ. «*Ա. Այս են ջոկամանքն, որ զիրաց մի մեկնութիւն ցուցանեն...»:*

Թղ. 25ա. «*Բ. Այս են անջատականքն, որ մի անգամ զայլսն շաղկապեն, բայց ի յիրէ յիր խորոցեն...»:*

Թղ. 25ա. «*Գ. Այս են բաղմատք, որ ըզգոյութիւն ոչ յայտնեն...»:*

Թղ. 25բ. «*Դ. Այս են տարբաղմատք, որ զգործ գոյութեան անսղալ եւ լիով զամենայնն ցուցանէ...»:*

Թղ. 26ա. «*Ե. Այս փաստբանականք են որ զերեւեալ տեսականն ցուցանեն յարացուցիւ...»:*

Թղ. 26բ. «*Զ. Այս տարակուսանքս են, որ ցուցանեն զխաւս զերկբայականս...»:*

Թղ. 27բ. «*Է. Այս են բաղբանականքն, որ առ մակբերսն եւ ի խաւսից նշանակիչսն եւ յերեւմունսն բանին...»:*

Թղ. 28ա. «*Ը. Այսոքիկ են Թարմատարք, ոյք վասն չափոյ սակս եւ կամ զարդու հանապազ առեալ լինին...»:*

Թղ. 28բ. «*Թ. Այս մասին վարանականք, եւ են սոքա ոյք ակամայ ընդրելի առնեն զկցորդսն...»:*

5. Թղ. 31ա. «Վասն լծորդի եւ բանակի. *Վասնզի լծորդքս լինին Թվով շաղկապեալ առ յերարս, որպէս ժամանակաց վասն քանակն չափէ զամիսս աւուրբք եւ շաբաթուք եւ ըզտարիսս դարուք եւ եղանակաւք, զոր են լծեալ ընդ միմեանս...»:*

6. Թղ. 34ա. «Վասն ընդունելութեան եւ վասն հնագիտութեան եւ վասն առինչի, որ են լծորդի. *Վասն ընդունելութեանս ասէ Թէ*

սայ բառ է ընդունող ամանակաց եւ ժողովող բայից եւ նոցունց մասանց, վասն այսր զի ունի սայ զիւր էութիւնն սկսեալ յանուանէ...»:

7. Թղ. 36բ. «Վասն ստուգաբանութեան գիւտի եւ վասն յայդի եւ վասն դերանուան, որք են յծորդք. *Ստուգաբանութեան գիւտ ասէ զիաղառուածեանց լուծումն ի կատարեալ եւ ի նախատիպ բառն, որպէս ասէ ոք յաղչտակութիւն. եւ ստուգաբանութիւնս ունի մասն երիս. Ա. Զայն, Բ. Իր, Գ. Ազդումըն...»* (*միջանկեալ կիսատ թուղթի անկումով*):

8. Թղ. 38ա. «Վասն անուանն հինգ մասանցն, զորմէ խաւսեցաւ Պորփիր. *Եւ այլաբանեաց զանունն եւ կոչեաց դիտաւորութիւն, եւ ասաց է սայ որոշմամբ ցուցանող ամենայն գոյիցն, որպէս զբազմութիւն որակացն, որ են նշանակիչ իրաց եւ ենթակայից...»:*

9. Թղ. 44բ. «Վասն տառի եւ վասն բառի, որ ի գրոց Արիստոտէլի մեկնութիւն բերականիս. *Քանզի տառք նախկինք քան զտրամագիծս են դասիւ, քանզի սկզբունք նախկինք են քան զտեսուածսն դասիւ եւ քերականութեան...»:*

10. Թղ. 45բ. «Ցաղագս բանիւն մեկնութիւն որ յԱրիստոտէլէ. *Բան է ձայն նշանական, զոր զմասանց իմն նշանակէ զմարդ, Արիստոտէլ նախ զանուն եւ զբայ կարգեաց եւ ապա զբանս, որ է ձայն, զի որպէս զսեռ է ձայնս որ զամենայն իրս սահմանէ, զբնութիւն եւ զանունս եւ զբանիս զմասունս...»:*

11. Թղ. 46բ. «Վասն անուան ի սոյն գրոց Արիստոտէլի. *Զոր ասէ քանզի է իմն զումեմնէ, կամ ստորասութիւն նշանակելով, կամ բացասութիւն, վասնզի այս է անունն եւ կամ անանունն, յոր յառաջագոյն է քան զանունն...»:*

12. Թղ. 48ա. «Վասն բայի. *Որ նշանակէ ամանակ եւ զայլոց ասացեալս, զանցեալսն եւ զներկայն եւ զգալոցն եւ բայոչ որոշի յանուանէն, վասնզի զգործս եւ զարակայ անուանն ցուցանէ եւ որոշի ժամանակի քննութեամբն»:*

13. Թղ. 48բ. «Վասն գոյացութեանց ի տասն ստորոգութեանց գրոց համառաւտ բանիւ. *Համանունք ասին որոց անուանքն միայն հասարակ, իսկ ըստ անուանն բան գոյացութեանն այլ, վասնզի կենդանի մարդն եւ գրեալն եւ արջառն զոր յումեքէ որոշմամբ հոլովին, որպէս ի քերականութենէն...»:*

Թղ. 50ա. «Վասն գոյացութեան առաջին. *Որ ոչ զենթա(յ) է ումեմնէ ասի, եւ ոչ յենթակաոջ ումեքէ...»:*

Թղ. 51ա. «Վասն բանակի. *Զոր է ինչ որ տարորոշէ եւ է որ չարունակ...»:*

Թղ. 52ա. «Վասն առընչի. *Զոր ինքեանք են եւ այլոց գոլ ասին...»:*

Թղ. 53ա. «Ցաղագս որակի. *Ոմանց որ ասին սպիտակ, ոչ միայն ձայնիվ, այլ եւ տեսակաւ երեւին...»:*

Թղ. 54բ. «Վասն առնելոյ եւ վասն կրելոյ. *Զոր ունին եւ ներհակութիւն ցրտոյ եւ ջերմութեանց...»:*

Թղ. 55ա. «Վասն հակակայից. *Զոր աստ ցուցանի հակակայք, նստի, ոչ նստի, կոյր եւ ոչ կոյր...»:*

Թղ. 56ա. «Վասն նախադրութեան. *Զի որ իրիցագոյնն է աւելի ասի ունել ըժամանակն, որպէս մին նախ է քան զերկուան...»:*

Թղ. 56ա. «Վասն համագամայնաց. *Զոր են պարզաբար եւ իսկագոյնք եւ տիրապէս, որոց լինելութիւնն ի նմին ամանակի...»:*

Թղ. 56բ. «Վասն շարժմանց. *Որք են վեցիվ. լինելութիւն, ապականութիւն, աճելութիւն, նուազութիւն, այլայլութիւն, ըստ տեղոյ փոփոխութիւն...»:*

Թղ. 57բ. «Վասն ունելոյ. *Զոր ասի զանազանապէս գոլ ունակութիւն կամ տրամադրութիւն եւ կամ ունել առաքինութիւն...»:*

14. Թղ. 58ա. «Վասն ցուցանել(ոյ) ըզսահմանս իմաստասիրութեան, որ են թուով վեց. Ա. է գիտութիւն գոյիցն. Բ. Գիտութիւն աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրիկութեանց. Գ. Խոկումն մահու. Դ. Նմանութիւն Աստուծոյ ըստ կարողութեան մարդկան. Ե. Արհեստ արհեստից եւ մակացութիւն մակացութեանց. Զ. Սիրելութիւն իմաստութեանցն. *Նախ պարտ է սահմանել եւ ապա բարժանել...»:*

15. Թղ. 62ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ) Ցաղագս բերականութեան. *Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերդողացն եւ ի շարագրացն իբրու բազում անգամ ասացեալց եւ մասունք նորա են վեց. նախ վերծանութիւն....»:*

Թղ. 62բ. «Բ. Ցաղագս վերծանութեան. *Վերծանութիւն է մասն քերթածոց կամ շարագրածոց...»:*

Թղ. 63ա. «Գ. Ցաղագս ոլորակաց. *Ոլորակ է բացագանչութիւն պատկանաւոր ձայնի...»:*

Թղ. 63բ. «Դ. Ցաղագս կէտից. *կէտ է տրամախոհութեան անկեցեալո(յ) նշան...»:*

Անդ. «Ե. Ցաղագս հագներգութեան. *Հագներգութիւն է մասն քերթածաց ներպար առեալ...»:*

Թղ. 64ա. «Զ. Ցաղագս տառի. *Գիր է Լ.Զ, յայբէն մինչեւ զքէ, եւ գիր ասի...»:*

Թղ. 66բ. «Է. Ցաղագս վանկի. *Փաղառութիւն է իսկապէս պարառութիւն ձայնորդաց, ձայնաւորաց...»:*

Թղ. 67ա. «Ցաղագս երկար վանկի. *Երկար փաղառութիւն լինի ըստ յեղանակս...»:*

Թղ. 67բ. «Ցաղագս սուղ վանկի. *Հասարակ վանկ լինի ըստ յեղանակս...»:*

Թղ. 68ա. «Ցաղագս բառի. *Բառն մասն է դուզնաքէ ըստ բաղդատութեան բանի»:*

Անդ. «Ցաղագս բանի. *Բան է հետեւակ բառի ըստ շարադրութեան, զտրամախոհութիւն ինքնակատար յայտնելով...»:*

Թղ. 68բ. «Ցաղագս անուան. *Անուն է մասն բանի հոլովական, մարմին կամ իր նշանակելով...» (միջանկեալ թերի՝ թուղթի անկումով):*

Թղ. 71բ. «Ցաղագս բայի. *Բայ է բառ անհոլով, ընդունական ամանակաց, դիմաց եւ թուոց...»:*

Թղ. 72բ. «Ցաղագս լծորդութեան. *Լծորդութիւն է կարգաւոր խոնարհութիւն բայից...»:*

Թղ. 73ա. «Ցաղագս ընդունելութեան. *Ընդունելութիւն է բառ ընդունական բայից...»:*

Անդ. «Ցաղագս յաւդի. *Ցաւդ է մասն բանի հոլովական նախադասեալ...»:*

Թղ. 73բ. «Ցաղագս դերաև(ուն)ութեան. *Դերան(ուն)ութիւն է բառ փոխանակ անուան առեալ...»:*

Թղ. 74բ. «Ցաղագս նախադրութեան. *Նախադրութիւն է բառ նախադրեալ յամենայն մասունս բանի...»:*

Թղ. 74բ. «Ցաղագս մակբայի. *Մակբա(յ) է մասն բանի անխաղաղ...»:*

Թղ. 76ա. «Ցաղագս շաղկապի. *Շաղկապ է բառ որ շաղկապէ...»:*

Թղ. 77ա. «Ցաղագս առոգանութեան. *Առոգանութիւնք են տասն...»:*

Անդ. «Ցաղագս ոտից»:

Թղ. 78ա. «Խոնարհմունք բայիցն. *Բայս սահմանական, ներգործական, պարզ լծորդութեան...»:* – *Վերջ Թղ.* 78բ. *վերջին հատուածը կը մնայ կիսատ:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 15բ. «*Աստ կատարեցաւ ցանկալի արհեստս երկու. նախ գրականութիւն համառաւտ եւ ապայ քերթողական արուեստս որ վասն տառից եաւթանցն, զոր ի մերոց սրբոց վարդապետացն, ի սրբոյն Դաւթայ եւ ի Մովսիսէ եւ յԱնանիայէ Շիրակացոյ համարողէ էին բազում գիրս տողեալ արհեստս այս, զոր ի բազմացն գրեցի եւ լուծի ըստ արուեստին եւ ոչ ի մտաց սուտ ինչ կամ յաւտար գրոց աստ գծեցի, այլ զարձան մերոց հարցն հաւատացեալ եւ ի ջանասէր յաշակերտացն ոչ թագուցի, եւ զմեզ եւ զհարկողն այս մատենիս ձեր աղաւթիցս յանձն արարի զհէր Բարսեղ եւ զհարազատ նորին զարքայն Հայոց զՀեթում եւ զԼեւոն որդի նորին աշակերտս այս մատենիս, յիշեսջիք առ Քրիստոս պահել պսակ սուրբ եւ թագ ամենայն հայոց աւծմամբ տեառն եւ Աստուծոյ Քիսուսի»:*

1221

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Դ.

Ձեռ. թիւ 805: – *ՁԿԴ* = 1314

ԹՈՒՂԹ 520: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×25: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (13,2×21,5): – ՏՈՂԴ 40: – ԹԵՐԹ Ա–Ը×12 (Ա, ԺԴ, ԽԲ՝ 10, ԺԱ, Լ, ԼԱ, ԼԵ, ԼԷ, ԼԸ՝ 14, ԺԲ՝ 15, Ը՝ 8): – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով կարմրորակ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորած են երեք փականքները. աստառն է նուրբ դեղին մետաքս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՆ սկիզբը երկսիւն երկաթագիր աւետարանի մը միակ սիւնակը, որու լայնքն է 9 սմ., 15 ամբողջական տողերով. այս առաջին մագաղաթին երկու

կողմերուն բովանդակութիւնն է՝ Մթ. ԻԳ 16–19 եւ 21–23։ Իսկ Զեռագրիս աւարտին՝ դարձեալ միակ մագաղաթ մը, ուր երկու կտրուած սիւնակներէն մնացած են հատուածներ՝ հետեւեալ բովանդակութեամբ. Մթ. Ի 13–15, 25–26 եւ ԻԳ. 12–13, 25–26։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՈՒ նորոգողը մեծ խնամքով կատարած է իր դերը եւ գրեթէ այժմեան չափանիշով նորոգած է թուղթերը եւ գրութիւնները, նմանցնելով գիրը բնագրին։ Նորոգողին կողմէ են առաջին թղ. 1–10, ինչպէս նաեւ թղ. 11–12ի հատուածները (տե՛ս նաեւ Կազմող) ։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 1ա, 59ա, 103բ, 124բ, 342բ, 355ա, 382ա. բոլորն ալ միագոյն, կարմիր գրիչով, շատ նուրբ եւ ընտիր արուեստի գործեր, գծուած Թորոս Տարօնեցիէ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ՆԿԱՐՔ չունի, սակայն լուսանցազարդերուն մէջ կան վեղարով նկարներ։ – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 59ա, թէեւ միագոյն, սակայն նուրբ աշխատութիւն, ընտիր ու անթերի. խորանին ձիշտ կեդրոնը բոլորակի մէջ երեք գագաններ՝ վագեղու դիրքով. աջին ու ձախին՝ իրար նայող մարդադէմ թռչուններ, շրջապատուած բոլորակ բուսական զարդերով. խորանին վերեւ, կեդրոնը՝ ափսէի մը մէջ նոյնաձեւ պտուղներ, որու աջին եւ ձախին երկու թրռչուններ. թռչնագիր են նաեւ բնագրին առաջին հինգ տառերը, գեղեցիկ լուսանցազարդով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 58բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՉԿԳ – 1314։ – ԳՐԻՉ Մխիթար կրօնաւոր Երզնկացի՝ ի Գլաձոր։ – ՄԱՂԿՈՂ Թորոս Տարօնեցի, որ թղ. 59ա խորանին ստորին լուսանցքին վրայ գրած է՝ խօսքը ուղղելով գրիչին. «Տէր Մխիթար, զԹորոս յիշեայ»։ Իսկ Մխիթար գրիչ՝ Թորոսի համար կը գրէ. թղ. 382ա. «Ես հանդիպեալ (ի Գլաձոր) բարեմիտ եւ բաղցրատեսակ եղբարս լցեալ ամենայն իմաստութեամբ, եւս առաւել գրականութեամբ եւ ծաղկողութեամբ, անուն կոչեցեալ Թորոս, ի Տարաւն գաւառէ, ծաղկազարդեաց զգիրս զայս վասն յոյժ սիրելոյ գմեզ»։ – ԿԱԶՄՈՂ Սահակ կազմարար վանեցի, 1671ին, ի վանս Նղիազարու, հրամանաւ Վարդան Վրդ. Բաղիշեցւոյ։ – ՍՏԱՑՈՂ Գրիգորիս Երզնկացի, ծնած ի Խարդբերդ, մանկութեան փոխադրուած Նկեղեաց գաւառ։ – ՏԵՂԻ «ի տեղիս որ կոչի Գլաձոր, ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփաննոսիս»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բազմաթիւ, որոնցմէ ամենշաղ նկատելով դուրս թողած ենք՝ թղ. 28բ, 131բ, 205բ, 241բ, 283ա, 342բ, 436ա, 519բ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան ստացած է, դէպի Հայաստան կատարած ուղեւորութեան ընթացքին, 1846–1852 տարիներուն։

Մատեանս է Լուծմանց գիրք, եւ կը բովանդակէ հետեւեալ ընտիր եւ հազուագիւտ բնագիրները.

1. Թղ. 1ա. «Սակս պիտոյից համառաւտ հաւաքումն ի Դաւթեա(յ) Հորքարեցւոյ). *Քրիստոս ծնեալ լինի փառաւորեցէք. Վասնզի Քրիստոս յաւէտ քան զՔիսուս առ ծնունդն խորհրդական է որպէս միաւորութեանն առն. այլ եւ կըսկծելի առ հերձուածողսն, եւ յարմարական անուն քրիստոնէութեան ծնեալ լինի ի Մարիամայ եւ ըստ ամաց տօնելով յոգիս հաւատացելոց*»։

2. Թղ. 6բ. «Ողիայի ուղղափառի եւ իմաստասիրի (ասուլոյ) մեկնութիւն ճառից մեծի հռետորի Գրիգորի Աստուածաբանի. օգնեայ ամենագաւր սուրբ հոգի եւ աջողեա. *Քրիստոս ծնեալ լինի, փառաւորեցէք. Ոչ սակ իբրեւ զանցեալ տօն աւետարան իմ, այլ որպէս զարդէն եղեալ, զի եւ դուք հոգակամք ի ձեռն ճշմարիտ հաւատոյ, որպէս թէ այժմ տեսանիցէք զնա բազմեալ ի յանբանից մըսուր*»։

3. Թղ. 19ա. «Պատճառ Դարձեալ իմ Ցիսուս ճառիս. *Ցորժամ զՔրիստոս ծնեալ ճառն կատարեաց եւ հրաշաբանութեամբ զփառաւորութիւնն աւարտեաց, լուեալ թագաւորն հանդերձ բազմութեամբն զասացեալսն, զարմացե(ա)լ հիանայր ընդ լուսափայլ իմաստս հոգւոյն որովս աստուածխաւսէրն. իսկ ի մտանել արեգականն հրամայէ շրջիլ ի մէջ քաղաքին, գիտել թէ զի՞նչ արդեւք ասիցեն հերձուածողքն, որ ոչինչ վիճաբանեն ընդդէմ Գրիգորի. եւ դարձեալ ի վաղիւն պատմեցին զքրիստոնէական փիլիսոփայիցն...*»։

Թղ. 23բ. «Ի մկրտութիւնն. *Երէկ զպայծառ լուսաւորութենանցն զօր տօնեցաք. զճառըս զայս ասացեալ է վասն մկրտութեանն ընդդէմ արհամարհողացն զմկրտութեան շնորհ, եւ յորդորումն որք հեղգութեամբ ի բաց անկանէիքն ի շնորհէն*»։

Թղ. 31բ. «Ճարտութեան աւր եւ սկիզբն աջողակ. *Ասացեալ է զայս ճառ զկնի երկուց ամաց քահանայ. թեան իւրոյ, յեկեղեցւոյն զոր շինեաց հայր նորա, զկնի պատարագին մատուցանելոյ, վասն յամելոյն իւրոյ եւ հարկաւորելոյն ի հաւրէն եւ ի քաղաքացեացն*»։

Թղ. 33ա. «Ի պահու իմում. *Զհաւատ ուղղափառութեան ամենայն տիեզերք յառաքելոցն ընկալան զխոստովանութիւն սուրբ երրորդութեանն եւ զՔրիստոսի տնաւրէնութիւնն, բայց կարգաւ եւ կրաւնիւք բազումք բաժանէին ի միմեանց*»։

Թղ. 44բ. «Ճաղագս նաւակատեացն ճառիս այսպէս իմացարուք. *Սովորութիւն էր յառաջ ըստ առաքելադիր սահմանին վերադիտաց եկեղեցւոյ ի տարւոջն ի միասին ժողովել առ մայրաքաղաքացին ընծայանալ եպիսկոպոսապետ, սակս քննութեան հաւատոյ եւ կրօնից*»։

Թղ. 48բ. «Ի Պենդակոստէն ի հոգիս սուրբ. *Զբովանդակ պատճառան յաղագս*

տաւնիս յայլոց պատճառաց ունիս տեղեկանալ յայլմէ գրեցելոցն. իսկ զոր մեք նորոգապէս լուաք այս ինչ է, զի թէպէտ ընդդէմ հոգեմարտիցն է, բայց եւ ի տօնիս խորհուրդ, զի ասացի ի պենդակոստէն, վասն յիսներեկ աւուրն ասէ»:

Թղ. 55բ. «Նորին ի Ժողովողն. Զայս ծանեաք ճառիս պատճառ այսմ, զի յոլովք ի յունականացն վարկպարագի վարկանէին եւ առանց յարմարութեան բան զժողովողիս շարակարգութիւն բանից, վասն որոյ յայլ եւ այլ զէմս տեսակի բանից, որպէս թէ չիցէ հնար...»:

Անդ. «Նորին առ հայրն իւր լռե(ա)լ եւ զգացե(ա)լ վասն հարուածոյ կարկտին. Մինչ զեղեցկապէս հովուէր ուղղութեամբ հաւատոյ զհօտն իւր բանաւոր Գրիգորիոս, հայրն Գրիգորի Աստուածաբանի, պատահարք սաստիկ կարկտի եկն ի վերայ նորա քաղաքին»:

Թղ. 56ա. «Նորին յաղագս աղքատասիրութեան. Սուրբս Գրիգորիոս Աստուածաբան սովորաբար եկեալ ի կեսարիայ առ մեծն Բասիլիոս, սիրելութեան սնընդակցութեան եւ հնազանդութեան աւրինաւք եւ տեսանէ զնա զաղքատասիրութեանն հաստատելով զօրէնս»:

Թղ. 57ա. «Նորին ի Կիպրիանոս եպիսկոպոս յանդաստանէ եկեալ յետ միոյ աւուր յիշատակի. Երթեալ մեծիս այսորիկ Գրիգորի յանապատն, սովորակի յամէր ժամանակս ինչ եւ յորժամ եկն տաւնախմբութեան աւր սրբոյն Կիպրիանոսի եպիսկոպոսի, հակառակէին ընդ միմեանս ժառանգաւորք եկեղեցւոյն»:

Թղ. 57բ. «Նորին ի Մակաբայեցիսն վրկայս. Ցաղագս Մակաբա(յե)ցոց վկայիցն, առ յոլովս երկբայութիւն լինէր, եթէ ոչ են ի նահատակաց որ յետ կենարարին զալստեան, զի ի վերայ հին աւրինացն եւ խորութեան կերակրոց անցին ի հանդիսի նահատակութեան, իսկ սոքա նմանակիցք չարչարանաց տեառն»: – Վերջ Թղ. 58ա:

4. *Թղ. 59ա. «Պատճառ համառաւտ Առ որս բանիւ եմ պաճուճեալք՝ Գրիգորի Աստուածաբանի, առ Նւմոմիանոսսն. Ցետ մահուան մեծին Կոստանդիանոսի բաժանի թագաւորութիւն նորին յերիս մասունս, ի վիճակս երից որդւոց նորա, որոց սակս ի մեռանելն իւրում ի Նիկոմիդեա քաղաքի, զրէ կտակս վասն չհանդիպելոյ անդ եւ ոչ միոյ ուրուք յորդւոց նորա, եւ տայ զկտակն ցքահանայ մի երինէ անուն, որ էր Արիանոս ի ծածուկ»:*

Թղ. 59բ. «Առ որս բանիւ եւ պաճուճեալ բանս. Լծ. Ոչ առ տգէտս, այլ առ պաճուճաբանս արասցուք զբանս»:

5. *Թղ. 103բ. «Լուծմունք ցաղթեցայ գրոցն. Ցաղթեցայ եւ զպարտու. Լծ. Ի ձեր բռնադատելոյ եւ ի սիրոյ յաղթեցայ. Հնազանդեցայ տեառն եւ մաղթեցի զնա. Լծ. Ի յոյնն՝ հնազանդ լեր տեառն եւ մաղթեայ նմա եւ ի մերս ծառայեայ»:*

6. *Թղ. 124բ. «Լուծմունք Որք յԵգիպտոսէ գրոցն. Որք յԵգիպտոսէ են ողջունեմ. Լծ. Ցորժամ եկին հարքն յԵգիպտոսէ ոչ գնացին առ արիանոսքն, այլ առ սա եկին յեկեղեցին Անաստասայ, զոր տեսեալ ողջունէր»:*

7. *Թղ. 147ա. «Թուղթ Գրիգորի Մագ(իստրոսի) առ Պետրոս հայրապետ կաթողիկոս հայոց. Ընծայեմ քեզ տարեկան նորոյս հասեալ քեզ բարութեան ամիսս եկեալ պարառութեան»:*

8. *Թղ. 148ա. «Ցառաջաբանութիւն Պոդոսի, զոր Նւթաղ ի ցանկ է արարեալ. Աբխացիքն հերձուած ասէին թէ մարգարէիցն բանքն ի վկայութիւն չէ ընդունելի, եւ դարձեալ ի բաց բառնային զբանս աստուածաչունչ գրոց եւ էր որ յաւելուին: Բն. Ընդ ուսումն ասէր եւ ընդ փոյթ քոյոյ սիր(ելոյ) զարմացեալ, ո՛ հայր. Լծ. Մերունի միայնակեաց, անուն նմա Աթանաս որ խնդրեալ է ցանկել զգիրքս»:*

9. *Թղ. 148բ. «Ցաղթեցա(յ) գրոցն պատճառ. Սկիզբն ամենայն առաքինութեան խոնարհութիւնն է» (համառօտ):*

Թղ. 149ա. «Որք յԵգիպտոսէ պատճառ. Ի ժամանակս Թէոդոսի թագաւորի»:

Թղ. 149բ. «Ի բանս եւ ի հաւասարեց(ուցիչն). Ոմանք ասեն ի տօնի ծննդեան տեառն ասաց»:

Անդ. «Արձանական Ցուլիանոսի. Մեծն Կոստանդիանոս երկու եղբայր ունէր»:

Անդ. «Ցանդաստանէ եկեալ. Առանձնացեալ սուրբս ըստ սովորութեանն»:

10. *Թղ. 150ա. «Լուծմունք Ժողովողին. Թագաւոր պատուական եւ մարգարէ, զԴաւիթ պիտի ասել. սողնէն անասնական է. Թէ ոք ընդ երկիր չաղախի՝ անասուն է»:*

11. *Թղ. 151բ. «Ցառ որս գրոց. Եւ նոմիացիքն ունէին յԱրիոսի աղանդոյն...»:*

12. *Թղ. 152ա. «Պատճառ Հարցողաց գրոցն. Ցետ համբառնալոյն տեառն զկնի քառասուն ամի, եկին ասացեալ նեղութիւնքն ի տեառնէ ի վերայ Երուսաղեմի»:*

13. Թղ. 152բ. «Ցաղագս պահոց գրոցն. *Ցայնմի է վարք եւ ժամանակ սրբոյս ամենցուն, եւ պատճառ ճառիս չունի ինչ խոբագոյնս*»:

14. Թղ. 152բ. «Պատճառ Սահմանաց գրոցն. *Մեծն Դաւիթ եւ եղնակ Կողբացի չգան յԱթէնս եւ լուան եւ տեսին բիծս ի վարս վարդապետացն*»:

15. Թղ. 153ա. «Փիլոնի յաղագս նախախնամութեան գրոցն պատճառ. *Անդեղ է Աստուած որ արար զմարդն բանական եւ ետ նմա մասն խոհականութեանն*»:

Անդ. «Փիլոնի կեանք իմաստնոց նահապետաց. *Գովէ զառաջին արդարան որք վարեցան բնական օրինօքն*»:

Անդ. «Փիլոնի այլաբանութեան պատճառ. *Արտաքնոցն վարդապետքն զհին օրինացն ուսուցիչքն ծաղր առնելով ասէին*»:

16. Թղ. 155ա. «Պատճառ Քրիստոս ծնեալ ցառին. *Ցաւուրս ոտնից տէրունականաց հրաւիրեալ լինէին իմաստունք եւ վարդապետք եկեղեցոյ*»:

17. Թղ. 158ա. «Ի Փիլոնին լուծմանցն տասն բան աւրինացն. *Ցառաջն վասն համարոցն, իսկ Գձ եւ Ձն, զօրութեամբ Ժ.ից կին է. Լծ. Միտ դիր, խիստ լաւ դժար է*»:

18. Թղ. 159ա. «Լուծմունք Դիոնեսիոսիոն. *ուգնեայ հոգիդ սուրբ. Ամենայն տուրք բարիք. Լծ. Սկիզբն զառաքելականն դնէ իւրոց բանից, թէպէտ լի էր իմաստութեամբ հնոցն եւ հոգոյն, որպէս բազումք ի վարդապետաց*»: – Վերջ Թղ. 168ա. «*Կատարեցան երկնայնոց քահանայապետութեանցն*»:

19. Թղ. 213ա. «Լուծմունք (Բարսղի) Հարցողաց գրոցն. *ուգնեայ սուրբ հոգի. Զգուշական կենցաղս. Լծ. Զքրիստոնէից կենցաղս ասէ, զի օտար է ի հեթանոսաց, նեղ եւ նուրբ եւ զգոյշ յամենայնի*»: – Վերջ Թղ. 241բ. (մասն Ա–ՃԿ):

20. Թղ. Թղ. 241բ. «Լուծմունք պահոց Բարսղի. *Մեծն Բասիլիոս ծնեալ էր ի հօրէ պոնտացի եւ ի մօրէ կապադովկեցի, ոչ յանննշանից ոմանց, այլ ի մեծաց եւ յերեւելեաց, եւ ճշմարտութեանն հաւատովն պայծառ. սա տուեալ լինի յուսումն գրոց եօթնամեայ լինելով եւ վարժեալ եղեւ մինչեւ ի չորեքտասան ամն. եւ ապա ելեալ գնաց...*»:

21. Թղ. 280ա. «Պատճառ վեցօրեայ գրոց սրբոյն Բարսղի. *Տեսցուք վասն վարուց քանչելոյն Բարսղի. բարեպաշտ եւ մեծատան ծնողաց զաւակ գոլով, եւթնամեայ տուաւ ի դպրոց եւ հինգ ամ վարժեցաւ յաստուածային գիրս անդէն յիւրում քաղաքին, ապա առեալ զնա մայր իւր տարաւ յԱթէնս*» (ճառ Ա–Թ):

22. Թղ. 283ա. «Մեկնութիւն Բնութեան գրոց (Գրիգորի Նիւսացւոյ). *Աստուածահաճոյ եւ երանելի վարդապետն Գրիգորիոս, այնքան ուռճացեալ իմաստութեամբն եւ հանճարով ուսմանն, մինչ զի բնաւից էր սիրելի եւ հաճելի*»:

23. Թղ. 325բ. «Պատճառ Կազմութեան գրոցն (Գրիգորի Նիւսացւոյ). *Ցետ բանին Աստուծոյ մարդեղութեան կամաւոր չարչարանացն եւ համբարձմանն յերկինս, ի նմանէ ընդրեալ եւ ուսեալ առաքեալք, զաւետարանն փրկութեան ընդ ամենայն աշխարհ սերմանեցին, եւ որք լուսով աստուածգիտութեանն պայծառացեալ հետեւեցան նոցա եւ քարոզութեան նոցին հաւանեալք, յետ նոցա կարգեցան յեկեղեցի*»:

24. Թղ. 342բ. «Լուծմունք Ինն երանութեան գրոց. *Ոմանք ասեն զհինգ գիրքն ի խնդրոյ Աստուածաբանի խնդրեաց, որ է մին ի նոցանէ ինն երանութիւնն. եւ այլքն ասեն թէ ինքն յինքենէ չարժեցաւ գրել, եւ սկիզբն զայս ասեն իւրոյ վարդապետութեան, զի խօսեցաւ առաջի ժողովրդեանն եւ ընդունելի եղեւ, ապա եւ այլոցն հոգք եղեւ գրել եւ ասել*»:

25. Թղ. 349ա. «(Լուծմունք) Գրիգորի Նիւսացւոյ բան ժողովողի. *Ասացեալ է ըստուգապէս եթէ Նիւսացւոյ է բանս, զի յառաջագոյն ամոլքն հաւատոյ, Գրիգոր Աստուածաբան եւ Բարսեղ, խորհեցան գրել զճառս, զոր եւ Աստուածաբան գրեաց եւ դժուարին էր հասկանալոյ. հարկեցին զԳրիգոր Նիւսացի իւր աւգտակար բանիւն գրել*» (բան Ա–Ը):

26. Թղ. 350ա. «(Լուծմունք) Ցաղագս երգս երգոցին (Գրիգորի Նիւսացւոյ). *Զգիրքս ասեն գրեաց Գրիգոր ի խնդրոյ Թէոդոս Թագաւորին, զի յորժամ առնէր խրատխութիւն Թագաւորն, երգիչք եւ քնարահարք ընդ երգս ցանկականին խառնէին եւ զբան երգոյ երգոյս. վասն որոյ լուաւ Գրիգոր եւ առաքեաց առ նա Թուխթ եւ ասաց, մի՛ արհամարհել զհոգին սուրբ*» (բան Ա–ԺԴ):

27. Թղ. 355ա. «(Լուծմունք) Եւագրեայ նշանակ յՕգեկիէլէ. *Նախերգան զվարսն արա*

զամենայնն սկսեալ թէ ի բազում իրս յոյժ զարմանալի եւ հռչակաւոր, յորժամ Բասիլիոս վաղճանեցաւ, գնաց Եւագր բնակեցաւ առ Աստուածաբանն»:

28. Թղ. 382ա. «Պատճառ Սահմանաց գրոցն (Դաւթի Անյաղթի). *Աստուած անպատում եւ անպարագրելի գոլով բնութիւն յամենայնի եղեալ, անհաս եղականաց բնութեանց, յաղագս անեղ եւ անսկիզբն գոլոյ նորին, եւ կրկնակի անբաւ ըստ չափոյ եւ հասման, ճանաչի տեսողաց սկզմամբ եւ կատարածիւ...»:*

Թղ. 384ա. «*Որք միանգամ իմաստասիրութեան ցանկան բանից. Ըստ այսմ ասէ աւրինակի, թէ ոչ որպէս դուք կարծէք ոչ գոլ զիմաստութիւն եւ ոչ էակացեալ, ով անիմաստ Պիհռոն եւ որք ըստ քեզ անմտացեալք են»:*

29. Թղ. 393ա. «Տեառն Ներսէսի. *Ամենայն չար տանջելի. Եւ արդ խնդրելի է նախ թէ էր աղագաւ այսոքիկ բանք յիմաստասիրէս ասացեալ եղեն յաղագս բարոյ եւ չարի»:*

30. Թղ. 395ա–398բ. Լուծմունք Նարեկի (մասն). «ՂԳ. *Եւ արդ զթերութիւն վրիպակաց. Զի այս վերջի ճառ է, ասէ, զորս ոչ կարացի ասել եւ սղալեցի, դու Քրիստոս ամենազաւր բանիւդ ընդ իմ լցոյ եւ մատոյ հաւր քում...»:*

31. Թղ. 398բ. «Լուծմունք Նախախնամութեան Փիլոնի. (*Ց*)*որժամ զնախախնամութեան բանդ. Լծ. Այս է զի բազումք ի հեթանոսաց իմաստնոց ոչ խոստովանէին նախախնամութիւն գոլ եւ զբազումս հաւանեցուցանէին եւ անսկիզբն եւ անկատարած ասէին զաշխարհս. զի մի՛ մոլորեսցին մարդիկ, խօսի յաղագս նախախնամութեան»:*

Թղ. 436ա. «Երեւեցաւ Աստուած Աբրաամու. *Բայց ծառս միայն այլաբանեալ է. Լծ. Ձծառն զկաղնին միայն այլաբանելի է, ծառ ըստ Հերակղիտոս ասէ բնութիւնս մեր է» (մասն Ա–Մ)*:

Թղ. 463բ. «Փիլոնի յաղագս Նլից գրոցըն. *Գիրքս այս քան զամենայն մատեանս երբ(ա)յեցւոց պատուելի գտաւ առ նոսա, վասնզի բազում նշանք եւ արուեստք զոր արար Աստուած ի ձեռն Մովսէսի ի յինքեան պարունակեալ ունի»:*

Թղ. 468ա. «Վասն տասն բանիցն. *Այս որիշ գիրք է, ի յԱղեքսանդր քաղաքին քաղաքապետին ղրկին զսա երբայեցւոցն, յետոյ յորժամ ելաւ ասաց զայս. Բարիատեացն. Լծ. Բանսարկուն է որ նախանձեցաւ»:*

Թղ. 471բ. «Լուծմունք Նահապետաց գրոց. *Ունեան գրոցն. Լծ. Աստուածային օրինացն. զհինկ գիրս Մովսէսի օրէնք կոչէ աստուածային եւ այլոց կրեցելոց օրինացն որ վասն խաղաղութեանն եւ պատերազմի»:*

Թղ. 478ա. «Լուծմունք Հեսսեաց. *Հեսսեացն սակս. Լծ. Ոմանք հեզեացն ասեն, զի հեզք էին, այլք կրօնաւորականացն սակս, զի հեսեաքն կրօնաւորք ասէ»:*

Թղ. 482ա. «Լուծմունք այլաբանութեան գրոց. *Զաւրս զայս ի վեր անդր գիր ասաց. Լծ. Զոր աստ աւր ասէ՝ ի վեր գիր ասաց. այս գիր լիներութեան, որ եւ միեւնոյն է զի զբանն կոչեաց»:*

Թղ. 493բ. «Լուծմունք Ծննդոց գրոց. *Զանմարմին զտեսական. Լծ. Ծաղագս սոցա այս է, յաղագս ասացելոցս թէ արար յառաջ քան զլինելն, զանմարմին տեսական առակէ, զի նախ անմարմնաբար եւ ապա մարմնաւորաբար զպարզ տեսակն ի բազում մասունս անհատեաց»:* – Վերջ Թղ. 519բ (*մասն Ա–Ձ, Ա–ՀԹ, Ա–ԿԱ*):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 520ա. «(Հ)*ասոյց ի յաւարտ ձեռնարկութեանս այս ի թուիս ՉԿԹ (1314) հայկազեան տումարիս. բայց գրեցաւ գիրքս այս առ ոտս մեծ վարդապետիս Նսայեայ, ի տեղիս որ կոչի Գլաձոր, ընդ հովանեաւ սուրբ Ստեփանոսիս, հրամանաւ մեծ եւ սրբասնեալ վարդապետիս իմ Գրիգորիսի Եզնկայեցւոյ բանի սպասաւորի, ի վարժուն անձին իւրոյ եւ ամենայն բանասիրաց:*

«*Արդ աղաչեմ զամենեսեան որք հանդիպիք այսմ խրթնայայտ կտակիս, յիշեսջիք զառաջ ասացեալ երջանիկ ուսուցիչն իմ ըզԳրիգորիս եւ զծնօղսն իւր. ընդ նմին եւ ըզհոգեւոր հայրն իւր զԿոստանդին միայնակեաց, որ բազում առաքինութեամբ զարդարեալ է:*

«*Իսկ հուսկ յետոյ քան զամենեսեան յիշեսջիք զազգուն եւ զփծուն գրողս Մխիթար, սոսկ անուամբ կրօնաւոր, եւ զծնօղսն իմ զհանգուցեալսն ի Քրիստոս՝ զՊաւղոս եւ զՏիրանց, եւ զեղբարսն իմ զկրօնաւորեալսն միայնութեան զՄաթէոս, զՄարտիրոս եւ ըզՄիքաս, եւ զքոյրն իմ նոցին հետեւող եւ զհօրեղբօրորդին իմ Վարդպապ, որ յետոյ եղեւ կրօնաւոր, եւ զպատուելի քեռիսն իմ զԹորոս եւ զկենակիցն իւր Խելօք, եւ զորդիսն իւր Ստեփաննոս եւ զԲարսեղ, զՆորգէս եւ զՊետրոս եւ զԴաւիթ. եւ զհաւրքոյրն*

իմ զՍաոայ եւ զբարեմիտ որդիսն իւր զՍտեփաննոս եւ զԱնդրէաս եւ զԼուսիկ ընձայեալ Աստուծոյ, եւ զԲարսեղ եւ զՀնթումէ եւ զՎարդան եւ զծնօղսն իւրեանց եւ զամենայն ազգականս իմ, որք բազում խնամ տարան ինձ ի մանկութենէ մինչեւ ի կատարեալ հասակիս: Արդ կրկին աղաչեմ, որք ընթեռնուք կամ ընդաւրինակէք, յիշեցէք զառաջ ասացեալսդ եւ մեզաց թողութիւն հայցեցէք յԱստուծոյ. նոյնպէս եւ յիշեալ լիցիք դուք յերկնից անճառ բարիսն ի Յիսուս Քրիստոս, որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

2. Թղ. 19ա. «Զեռքս հողանայ, գիրս հնանայ, Աստուած միայն է միշտ եւ կա եւ մնայ, փցուն գրչիս տէր ողորմեայ»:

3. Թղ. 55բ. «Զոչ արժանիս յիշման յիշեայ միով տէր ողորմեայիւ, զի յոյժ մեղայ»:

4. Թղ. 58ա. «Փառք անքանակ եւ անդաղաւթար սուրբ Երրորդութեանն, որ ետ զօրութիւն իմոյ տկարութեանս հասանել ի յաւարտ Քրիստոս ծննեալ գրոյս: Աղաչեմ զձեզ պատուական ընթերցողք, որք փարթամանայք յայս աստուածաբան գրոյս եւ հոգեւոր ուրախութեամբ զուարճանայք, յիշեսջիք սրտաւուչ սրտիւ զպատուական եւ զյետ Աստուծոյ խնամածու վարդապետն իմ զԳրիգորիս, զսպասաւոր բանի եւ սիրող ամենայն աստուածաշունչ գրոց եւ նուրբ կտակարանաց. որ ետ գրել ինձ անպիտան աշակերտիս, զլուծումն ամենայն նուրբ գրեանց, ի յիշատակ իւր եւ ծնողաց իւրոց: Աղաչեմ յիշել բոլոր սրտիւ եւ տարածմամբ ձեռաց առ Աստուած զթողութիւն խնդր(ել): Նաեւ զիս ըզանպիտան գրողս զՄխիթար, հանդերձ պատուական ծնօղքն իմաւք Պաւղոսիւ եւ Տիրաճիւ եւ հարազատ եղբարքն Մաթէոսի եւ Մարտիրոսիւ եւ ամենայն մերձաւորքն. եւ դուք յիշեալ լիջիք ի նոյն բարիսն»:*

5. Թղ. 103ա. «Ով պատուական ընթերցող, զմեղուցեալ հողս յիշեայ միով տէր ողորմեայիւ ի մեղաց թողութիւն եւ (..)գրիս անմեղադիր լեր, զի ցուրտ էր»:

6. Թղ. 124ա. «Զամենամեղ գրիչս զՄխիթար, հանդերձ ծնօղով եւ վարդապետաւն իմ Գրիգորիսիւ, յիշեցէք յաղօթս ձեր ի մեղաց թողութիւն եւ ձեզ լիցի»:

7. Թղ. 147բ.

«Որք ընթերցմամբ հայիք ի սա,
Եւ հանդիպիք գանձու սորա,
Տե՛ս թէ քանի աշխատեցայ,
Ես Մխիթար գրիչ սորա.
Թուղթս անկոկ ու գրիչ չկայ,
Աւուրքս ցուրտ ու պարզ կա,
Զարտախս բարձր ու կրակ չկայ,
Դոներս չորս ու սպաս չկայ,
Եւ այս Գլաձորն որ գիտենայ,
Ես յոյժ նեղած ու ճար չկայ,
Գիրքս յերկար ու եզր չկայ,
Եւ ես պանդուխտ ու վեղար չկայ.
Ինձ հատուցումն յիշման արայ,
Վասն փցուն գրի սորա:

Ի թվականիս հայոց ի ՉԿԳ (1314), համարողքն ի վայու ձորս եկին ու մինչեւ ի յամսական տղայն համարէին»:

8. Թղ. 325ա. «Վայ վայ, զիս ի պատարագիս ժուկն գրեցի, աղաչեմ զպատահօղսդ այսմ տառի, յիշել զփճուն գրիչս զՄխիթար միով տէր ողորմեայիւ. նաեւ զվարդապետս իմ զԳրիգորիս հանդերձ ծնող(օ)քն, եւ տէր ողորմեացի յիշողացդ եւ յիշելոցս. ամէն: Այ վայ թէ փճուն»:

9. Թղ. 354բ.

«Այս է պտուղ կենաց իլի,
Եւ հոգեպէս ճաշակ ունի,
Զոր ի հոգւոյն հոսումն ասի,
Եւ հոգիացելոցն ախորժելի.
Բայց փցուն գրիչս ողորմելի,
Որ չեմ հմուտ այս արհեստի,
Աղքատ մտաց կցորդ արարի,
Թողութեան արարէք զիս արժանի,
Եւ ձեր բարեաց վարձն յայտնի»:

10. Թղ. 382ա. «Ես նուաստ անուն Մխիթար կոչեցեալ Եզնկայեցի, գնալով ի մայրն իմաստից Գլաձոր կոչեցեալ առ ոտս Սսաեա վարդապետի ի վարժուն աստուածիմաստ գործոց, եւ յորդորե(ա)լ զիս վարդապետն իմ Գրիգորիս գրել զդիրքս զայս յոյժ աշխատանաւք, եւ հանդիպեալ բարեմիտ եւ քաղցրատեսակ եղբաւր լցեալ ամենայն իմաստութեամբ, եւս առաւել գրականութեամբ եւ ծաղկողութեամբ, անուն կոչեցեալ Թորոս, ի Տարաւն գաւառէ, ծաղկազարդեաց զդիրքս զայս վասն յոյժ սիրելոյ զմեզ: Ով որ հանդիպիք յիշեսջիք զինքն եւ զեր ծնօղսն ի Քրիստոս, մեզաց թողութիւն խնդրելով: Նաեւ զմեզ մերայնովքն, եւ Քրիստոս ամենեցուն տայ առատն յամենայնի»:*

11. Թղ. 394բ.

«Ի հոլովման ժամանակիս,
Ի մեծ հայոց թուականիս,
ՉԵԶԿեԳիս, ես տկար Մխիթարս,
Անարժան յամենայն բարիս,

Գրեցի զԼուծմունքս նուրբ
Եւ արտաքին կտակարանիս,
Ցիմաստից տուն Գլաձորիս,
Ի Վայի ձոր վիճակիս,
Առ ոտս տիեզերալոյս վարդապետիս,
Մեծահռչակ Եսայասին,
Նաեւ կարեկից մեծազարմիս,
Աթոռակալ Տարսաիճիս,
Որ է մեզ կարեկից յամէն բարիս,
Եւ աւժանդակ յիւր գաւառիս,
Ցիշման առնել զսա արժիս,
Մնողիւք եղբարբք աւրհնե(ա)լ յաստիս,
Եւ ի հանդերձեալ յապագային,
Արժանա(նա)լ փառաց դրախտին,
Աւրհնել զհայր եւ զորդին,
Եւ զսուրբ հոգին յաներեկին»։

12. Թղ. 520ա. Ստացողին գրչութեամբ. «Արդ յելանելոյն Ադամա(յ) ի դրախտէն մինչեւ ի յաւարտումն գրոցս էր Թիւ ժամանակիս վեց հազար եւ հինկ հարիւր եւ չորս ամ, զի յելանելոյ Ադամա(յ) մինչ ի Քրիստոս էր ՐՃՂԸ, եւ ի ծնընդենէն Քրիստոսի ՌՑԺԶ ամ, իսկ Թվ. մեծ հայոց էր ՉԿԳ (1314)։ Ես Գրիգորիս բազմավէր եւ ծանրամեղ ոգի, փափագեալ յամենայն բարի եւ յեռանալ յամենայնի, ըստ տեառն հրամանին սերման յապառաժի, զի ի տղայական հասակի զվանական քահանայութեան բուռն հարի, ձեռնադրութեամբ հոգեւոր հօր մերոյ Կոստանդիա(յ). եւ յետ ամենայնի, ի կատարեալ հասակի, բայց յանկատար հոգով, ցանգացայ ընթերցման գրոց անխմաստ մտօք, զի ոչ գիտացի զչափ մեծ գործ(ի), եւ զի ծննդեամբ էի յերկրէն Խարդբերդոյ, ի գաւառէն Ցաղման կոչեցեալ, եւ մայրական գրկօք եկեալ ի գաւառն Նկեղեաց եւ անդ սնեալ ի մեծահռչակ վանս տիրաչէն եւ անդ ուսեալ որպէս սասցի եւ կրօնաւորեալ։ Իսկ յետոյ ի գալ վարդապետին Մովսէսի ի Կիլիկոյ բազում գրենօք, յորդորեալ եւ առեալ զմեզ բնակեցաք ի Դարանաղեաց գաւառն, ի լեառն սուրբ եւ մեծ Լուսաւորչիս մերոյ ամս վեց»։

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

13. Թղ. 398բ. «Զմեղապարտ ծառայս զկր· զսակաւուս գծաւղս յիշեա, ով բարի տէր, եւ անմեղադիր լեր վասն թեզցնելոյ զգիրս, զի կարի շտապով էր վարդապետն ու կու ուզէր որ առաջէր, վասն աւրինակին ըշտապեցա(յ)· աղաչեմ յիշել յաղաւթս, ով սուրբ ընթերցաւղ»։

14. Թղ. 520բ. «Արդ ով գորովագութ հարք իմ եւ եղբարք, պատահողք եւ ընթերցողք այս սուրբ տառիս, յիշել աղաչեմ առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն զերեքերանեան անձն, զբազմերախտ քրտնաջան աշխատողն, զՎարդան Բաղիշեցի րաբունապետն, զկրկին լուսաւորիչն Հայաստանեաց, որ յերեկոյացեալ ժամուս եւ ի վերջին դարուս, սա միայնակ գոլով, փայլէ ի մէջ հոմացեղիցն իւրոց, գործովն եւ վարուքն, եւ որպէս արեգակն ի պարս աստեղաց, այսպէս եւ սա ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ, ներքուստ եւ արտաքուստ, մանաւանդ անաչառ քարոզող եւ խրատող եւ կարկիչ անզգամաց եւ ստահակաց, եւ ողորմածու եւ զթոտ ի ղէմս ախքատաց եւ տնանկաց, որ յանբարի ժամանակիս յաւել եւ զբարեգործութիւնս զայս ի վերայ ամենայնի զոր ունէրն։ Եւ չու արարեալ ի տեղւոյն իւրմէ սակս աղաչանաց եղբարց եւ եկեալ ի սուրբ մենաստանս Առաքելոցն, որ յանուն Նիազարու առաջնի, զի թէ հնար իցէ զերծումն արասցէ եւ ազատութիւն չնորհեսցէ վանացն, որ անգեալ դնի ի ներքոյ ծանրաբեռն պարտուց։ Որ եւ իսկ եւ իսկ զձեռն ի գործ արկեալ Աստուծոյ ամենակարող զօրութեամբն, վճարեաց զանտանելի պարտսն, մինչ գրեթէ լինել երկուց հազարաց եւ այլ աւելի։

«Եւ զամենայն գրեանս եւ արդիւնս վանացն ազատեաց, եւ երեսուն գիրք վերստին նորոգեալ կազմեաց, ի ձեռն Սահակայ կազմարարի Վանեցոյ, եւ եկեղեցոյ սագերն (իմա՛ սարքերն) կրկին նորոգեաց, եւ ի հարաւոյ կուսէ զեկեղեցի սրբոյն Ստեփաննոսի, որ Լանկ-ամուր բռնաւորէն քակեալ եւ հիմն ի վեր տապալեալ, սա վերստին չինե(ա)լ հաստատեաց եւ պայծառացոյց զսուրբ մենաստանս ժամակարգութեամբ եւ սաղմոսերգութեամբ· եւ կարգեաց հաստատեաց առաջնորդ եւ սպասաւոր սուրբ Առաքելոցն զԴաւիթ վարդապետն, հոգեւոր հարազատն իւր, եւ ինքն վերակացու եւ խնամատար գոլով ամենեցուն, օր ըստ օրէ եւս քան զեւս յաւելու ի չինումն սուրբ եկեղեցեացդ եւ ի բարեճեմութիւն ազգիս հայկազնեաց։

«Զոր եւ մաղթեմ յեղբարցդ հարազատաց, յիշել աղաչեմ ի պաղատանս յաղօթս ձեր զՎարդան րաբունապետն, զի անսայթաք կենօք անցուսցէ զկեանս իւր եւ յետ աստեացս ելանելոյ ընդ սուրբ վարդապետաց դասուն դասակից եւ պսակ(ակ)ից արասցէ զսա· ամէն։

«Կազմեցաւ սուրբ Լուծմունքս ի թվականութեանս հայկազան տումարիս Ռ եւ Ճ եւ Իերորդի (1671), ի վանս Նիազարու, ի հայրապետութեան սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի տեառն Ցակովբ սրբազան եւ մաքուր կաթողիկոսի, եւ յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Դաւիթ ճգնազգեաց վարդապետի, ձեռամբ Սահակայ Վանեցոյ, յիշել աղաչեմ առ յոյսն ամենեցուն եւ Աստուած զձեզ յիշեսցէ· ամէն։ Հա(յր մեր)»։

1222

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Ե.

Ձեռ. Թիւ 1396։ – *ՊԱ* = 1352

ԹՈՒՂԹՔ 245։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 9×12,4։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×9,5). *թղ.* 105ա–223ա՝ երկսիւն։ – ՏՈՂՔ 18։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԻԱ×12 (Ա, Բ՝ 10, ԺԴ՝ 16, ԻԱ՝ 9)։ – ՆԻՒԹ թուղթ մագաղաթամման։ – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. աստառն է սրճագոյն կարմիր տպածոյ լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար եւ շատ լաւ վիճակի մէջ պահուած։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր եւ մաքուր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ միայն *թղ.* 1ա, շատ պարզ եւ մաշած։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ՆԿԱՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ *թղ.* 233ա։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՊԱ – 1352։ – ԳՐԻՉ Մելիքսեդեկ մատղաշ երէց։ – ՇԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ձեռամբ Տօստանեան Տէր Կարապետի ընկալայ յԱժտէրխանէ, ի 4 Յունիսի 1822. Հ. Միմաս Վիճար Բժշկեան, ի Խարասու»։

Մատեանս է Խրատ գրչութեան՝ Արխատակէսի եւ Գէորգի, որոնց կը յաջորդէ զանազան տեսակի բառգիրքներ, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «Վերլուծութիւնք բացեայեպէս բազմազան բառից եւ բայից յոբնախումբ. շարադրութեամբ արարեալ զսա Առիստակէսի գրչի, ի խնդրոյ բազմաց յարեհետ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից, պարտ է իմումս անհմտութեան եւ որք սովին մասին բերին վերջանալ*» (*սկ.* «Առիստակէսի»)։

Թղ. 4բ. «Կանոն խրատական առաջին. զկնի նախ սկսման խրատուդ, որ ցուցանէ առանց յիոյ դրոշմունք զայս միտս, թէ տեսութիւն նոցա զայս յայտնէ ստուգապէս, թէ առ ի մէնջ սկսեալ բանս զառ ի յաստուած աղաչանք եւ խաւսակցութիւն. նոյն եւ առ սուրբս, նոյն եւ առ ամենայն ոք մի եւ նոյն տեսութեանէ. եւ գտանես զսոսա ճշմարտութեամբն նոյնգունակ տղպաւորեալ ի թարգմանչաց գիրսն նովին տեսութեամբք. եւ որ ոք զսոսա մտաւոր ընթերցի բազում անգամ, ծանիցէ զճշմարտութիւն իրիդ անվրդով եւ անխոտորնակ, այսու աւրինակաւ. *Աւգնեա տէր, բարերար տէր, առաքեա՛, դասեա՛ դասաւորեա՛ տէր, դաղարեա՛ ի ցասմանէդ...*»։

Թղ. 7բ. «Կանոն երկրորդ. Վասն համաւրէն անուանց մարդկան, զոր սակաւուք թուով զրագումս արտայայտեցից ընդ, եւ դու դոցին սարասիւ զրանսն իմասջիր, զի անշփոթ գծագրեսցես զսրբոց եւ զանսրբոց անուանս, այսու աւրինակաւ. *Ծործամ զանունն առնուցուս թէ Մատաթիա առաքեալ եկաց փոխանակ Ծուդայի, Ծուդա մատնեաց զտէր, Ծուդա խեղդեցաւ, ասէ ցնա Ծուդա...*»։

Թղ. 12բ. «Կանովն երրորդ. Վասն անուանց բաղաքաց եւ գիւղից, որ բազմապատիկ եւս սոքաւք իմանաս զխորհուրդ եւ զիմաստութիւն յիոյ. *Ծործամ ասես թէ երթամ ի Կիղիկիա, յԱնարզաբա, ի Մամփեստիա, ի Ցատանա, ի Սեղեւկիա, ի Սիւրա...*»։

Թղ. 16ա. «Կանովն չորրորդ. Վասն ինոյ, յորժամ հոլովի նա իւն հիւն դառնայ, այսպէս. *Արի, արւագոյն. արի եւ քաջ, արւացեալ, արւական. բարի, բար(ւ)ոյ, գեբի, գեբւոյ...*»։

Թղ. 17բ. «Կանովն հինգերորդ. Վասն ոերոյ, որ անպատճառ յի ունին զկնի, վասնզի չեն սոքա նոերն որ յառաջին կանոնին, կեցո, կենդացո եմ շաղաշարեալ, այլ սոքա կատարեալ են եւ յամենայն տեղի առնուն զգյիեարն զկնի, այսպիսեաւք. *Առաքելոյ, առնելոյ, արծաթոյ, աղաւնւոյ...*»։

Թղ. 22ա. «Կանովն վեցերորդ. Վասն նոյն կատարեալ յիերոյ որ անփոփոխ են եւ անշարժ եւ յամենայն տեղի ուր եւ հանդիպին, զմի տեսութիւն ունին, սակս ունելոյ յի անուազ, այսպիսիք. *Ապրեցայ, արդարացայ, արմատացայ, անկայ, աղքատացայ...*»։

Թղ. 26ա. «Կանովն եւթներորդ. Վասն նոյն կատարեալ յիերոյ անշարժ եւ անփո-

փոխ, զորս դիւրաւ իմանաս. *Արքայ – արքայից, արքայական, արքայակերպ, արքայազունք. Քահանայ – քահանայից, քահանայապետ...»:*

Թղ. 27ա. «Կանովն ութերորդ. Վասն նոյն կենդանական յիերոյ, եւ են այդ ազգ զանազանեալք, վասնզի յեղաշրջին եւ այսոքիկ անուանիս, որպէս Արբայն եւ Քահանայն, եւ հաստատուն մնան յիարն ի սոսա, որպէս այնոքիկ ի նոսա. իսկ եւ ի ծայր բառիցս այսոցիկ գոն եւ վասն հիւնի գիտութիւն յորժամ հոլովին. զի ոմանք հիւնով են տպաւորեալ զսոսա, զոր բնաւ չէ ընդունելի, բանզի յորժամ յետին գիրն լինի, ապա հիւն ձեւանայ յորժամ հոլովի բանն, իսկ սոցա վերջին գիրն նու է, վասն այնորիկ ոչ գոն կարիք հիւնի, եւ են այսոքիկ. *Աստուածայինոյ, աստուածայնոյ (ց). Հրեշտակայինոյ, հրեշտակայնոյ (ց). Մարդկայինոյ, մարդկայնոյ (ց)...»:*

Թղ. 28ա. «Կանովն իններորդ. Նոյն կատարեալ բառերոյ, որ յամենայն տեղիս անսխալ եւ անպատճառ առնուցուն զկենդանական յիարն զկնի դրոշմամբ իսկ եւ ունին յինքեանս իւրաքանչիւրքն զանազան հոլովմունս, վասն որոյ զմի մի ի նոցանէ որիշ որիշ բացատրեցից առանձնակի, այսպէս. *Առհաւատչեայ, առհաւատչեայք, առհաւատչեաւ, առհաւատչիւք. Այծեայ մորթ, այծեմեաւք, այծեայս զգեցեալ, այծենի, այծենեաւ. Հրեայ...»:*

Թղ. 29ա. «Կանովն տասներորդ. Համաւրէն այբենաւք բազմամասնաբար շարադրութեամբ ճշգրտեալ յորջորջմամբ եւ յեռեալ ընդ իրեարս. վասն որոյ դիւրաւ գտցես զոր ինչ իրի կարիք լինիս յիւրում տան: Այսինքն թէ այր է առաջին գիծն ես խնդրոյն՝ այբի տունն գտցես. եւ թէ բեն է առաջին գիր բառին ես յին խնդրոյն՝ ի բենին խուզես՝ եւ ըստ կարգին զայլսն: Բայց իմա՛ եւ զայս ևաջ, սիրելի, զի է բաս որ ինձ կարծի թէ առաջին գիրն ես է, եւ յորժամ խնդրես եւ ոչ գտանես ի եչի տունն, գիտես՝ որ է առաջին գիրն եւ չէի տունն տես. եւ է բառ որ զա կարծես զառաջին գիրն, եւ յորժամ յուզես եւ չգտանես զայի տունն՝ գիտես՝ որ սէ է եւ ի սէի տունն գիտ. նոյնպէս կարծես թէ է է նա՝ ես լինի. կարծես թէ սէ է նա զա լինի. կարծես թէ (....)նի. կարծես թէ ո է նա՝ այր լինի. կարծես թէ այր է նա, ո լինի: Եւ այժմ սկսցուք պատուով գիծսն եւ ապա պարզեսցուք զայնս որ իմանի յին որ կայ յԱստուծոյ անունս յետին գիծ, հաստատած ի սրբոց բարգմանչացն, իբր թէ դիտելով նախագիտութեամբ զիանգարումն զայն ազգ բառերոյ զոր պատուովն են սահմանեալ, բանզի յորժամ ասես Աստուծոյ, ներքոյ, վերայ, ձերոյ, մերոյ, առաքելոյ, առնելոյ, արծաթոյ, եւ որ այլն կայ շարագրեալ ի հինգերորդ կանոնվնին. մի տեսութիւն է այնպիսի յիերոյն, եւ վերջին յին որ ասէ Աստուծոյ. եւ արդ նախ զպատուովն սկսայց եւ ապա զպարզն. *Ած – Աստուած. Այ – Աստուծոյ...» (Ա–Ֆ):* – *Վերջ Թղ.* 64բ. «*Աւարտ է յԱռիստակէսէ արարելոց բանիցն»:*

2. *Թղ.* 65ա. «Գէորգեայ վարդապետի արարեալ, ի խնդրոյ Ստեփանոսի մականուն Գոյմեր երիցացս Կայքառուացւոյ մեղսաներկ անձին. *Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի ի գրել զսա այբս թիւառ եւ ծաղկաքաղ արարեալ ըզմասն ինչ գրելոցն յԱռիստակիսէ հռետոր գրչէ եղի աստ»:*

Թղ. 66ա. «Խրատ վասն հանգամանաց հեգից, որ եւ պատճառն իսկ է գրադարձին յարուեստ գրչութեան. *Արդ կամելով գիտել զարուեստ գրադարձին, նախ զայս հարկ ի իմանալ արուեստաւոր գրչին, զի բովանդակ գիրն որ է լԶ յայբէ մինչեւ ցքէ»:*

Թղ. 76ա. «Խրատ վասն առոգանութեանցըն. *Թէպէտեւ նախ զգրադարձան կարգեցի, այդ զի պատճառ գրադարձին գտաք զհեգս եւ նախկին է հեգ քան զբառ»:*

Թղ. 86բ. «Ճաղագս կիտից. *Այդ զի քան զկէտն նախադաս է քերականն, զոլորակն եւ զառոգանութիւնն զամենայն, ոչ վասն պատուոյ, այլ ըստ տեղւոյ»:*

3. *Թղ.* 89ա. «Խրատ գրչութեան զոր արարեալ էր զսա յառաջագոյն Գէորգեայ վարդապետին, ի խնդրոյ ումեմն, զորոյ ըզպակասն ի նմանէ յետոյ իմ ի վարդապետէն խնդրեալ եւ նա կատարեաց զխնդրուածս իմ, եդեալ յառաջ զԱռիստակիսի արարեալն, եւ զբերին ի նմանէ կատարեաց ինքն, ինձ նուաստիս Ստեփաննոսի Գոյմեր երիցանց, որոց ողորմեսցի տէր արարողին եւ խնդրողին. Ցառաջաբան սակաւ խրատիս. Ցաղագս գրչութեան արուեստի. *Զի կատարեալ եւ զարդարուն հանդիպեսցի չարագրութիւնն ըստ զանազան պիտոյիցն, զոր նոյն ինքն իրողութիւնն պահանջէ»:*

Թղ. 93ա. «Գլուխ առաջին»:

Թղ. 96բ. «Գլուխ երկրորդ. Թէ ուրանաւր պիտոյանայ լիւնն փոխանակ իմոյ, ի միջոցս հոլովմանց անուանցն. *Ժամ է այսուհետեւ յերկրորդում ձեռնարկութիւնս եւ որ ինչ վասն փոխելոյ հիւնի զինն ի հոլովն խնդրել բանն»:*

Թղ. 99ա. «Գլուխ երրորդ. Թէ ո՞յք են առանց յիոյ բառերն. *Եւ քանզի բազմաձաւր եւ բազմադիմի է խնդիրն որ վասն յիոյ,*

թէ ո՞ւր պիտոյ է կամ ուր ոչ, վասն այնորիկ միով գլխով ոչ բաւականացաւ»: – Վերջ թղ. 104ա. «Աւարտ է Գէորգեայ արարելոց բանից»:

4. *Թղ. 104ա. «Այս բառս բաղաձայնիւ հոմանուանց բագմածեալ գամենայն որ ինչ միանգամ են անուանիւ հերքայեցի, յաւրէնս եւ ի մարգարէս եւ ի նոր կտակարանս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ յերքայեցւոցն ի յոյնս եւ ի յունաց ի հայ, կարգաւ ըստ նշանագրաց ալփաբէթիցն երքայեցւոց, թէ զինչ միաբանութիւն անուանց ունիցին. Ալիֆ – ուսումն նշանագրաց. Բէթ – բնակեա՛ ի դամ. Գամիղ – լրումն վերագոյն...»: – Վերջ անդ:*

5. *Թղ. 104բ. «Բառս երքայեցւոցն. Ադամ – երկիր կամ կոյս կամ երկիր մարմնացեալ, կամ երկիր կարմիր, կամ յերկրէ. Ադին – վայելչ ի վկայութիւն նոցա. Ադին – Փափկութիւն. Ադոնիբեզեկ...» (Ա–Ք):*

6. *Թղ. 132ա. «Այս բառս են բերթողականիք վասն չափոյ հոմերական տաղիցն. վասնզի բերթողական արհեստիցն չափաբերականիք են եւ չափով վարին, եւ են որ գեղջուկք են, որով ճարտարասանիցն վարին, զի յանախապէս փոխաբերին սակս զարդու ճարտասանից, եւ հարկ է յոմանահամար եղանիլ. Աստուածազան, աստուածազարդ, աստուածարեալ, յԱստուած զալրանալ, աստուածահրաչ...» (Ա–Ք):*

7. *Թղ. 223ա. «Հանդէս բանաստեղծաց փաղանուանաբար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս բառ է գեղջուկ. Պարտ – պատշաճ. Ի դէպ – ի ճահ. Ճանդնըման – բարւոք. Վայելուչ – մարթ. Հաճոյ...»:*

8. *Թղ. 235բ. «Թարգմանութիւն պարսիկ բառի ի Վարդան գրոց. Զրադաշական – զբուն բան, կամ զկարեւոր ուխտ. Վզրուկ – մեծ. Երան եւ տան երան – մեծարոյ եւ պատուական...»:*

9. *Թղ. 236բ. «Շաղկապ է. Եթէ, զի, ոչ, մինչ...»:*

10. *Թղ. 237ա. «Այս է գրոց բանից կապ հոլովք անուանց. Աստուած ուղղական, Աստուծոյ սեռական, Աստուծում տրական, Աստուծով առաքելական, զԱստուած հայցական, է Աստուած հոչական»:*

11. *Թղ. 237ա. «Թելադրութիւն, այսինքն սահման եւ խրատ ամենայն գրոց թէ որպէս պարտ է պահել, զի մի՛ լիցի անհանգստութիւն ստացողացն զնոսա. զայս որպէս թէ գիրքն խրատէ զստացաւղն. Գլխաւորեմ եւ աստուածեղէն կրաւնիցն վարդապետ, եթէ ունիք զիս յանաւթ տայցես, ազնիւ աւրինակ փոխանակ իմ առնուցուս...»:*

12. *Թղ. 237բ. «Նշանագիր ստոյգ. Արեգակն, աստղ...» (համապատասխան նշաններ):*

13. *Թղ. 238ա. Անխորագիր. «(Բառգիրք). Ըստ ներքոյս – ըստ ի ներքս գոլոյ. Առաձեռն – ձեռն ի ձեռն. Բացատրութիւն – ի բաց տալ...»: – Վերջ թղ. 243ա:*

14. *Թղ. 243ա. «Բառեար յունաց ի մեր թարգմանեալ. Անկեցել – յանդիման կացուցանել. Անարգատիպ – անձեւ. Աւտարափառ – այլափառ, կամ այլազանդ. Արտուստ...»: – Վերջ թղ. 245ա:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 245ա. «Փառք...: Աստանաւր կատարեցաւ մատեանս եռամանեայ ոգեալ սակս տհաս եւ ախմար գրչաց նըմանեաց իմոց, սրբոցն Առիստակիսի եւ Գէորգեա(յ) ընտրելոցն ի բնաւից, որոց գովութիւնն յԱստուծոյ է:*

«Ի թուականիս հայոց ՊԱ (1352), ձեռամբ մեղսաներկ անձինս Մելիքսեդեկի մատղաշ երիցու: Արդ աղաչեմ որք հանդիպիք, յիշման արժանի արարէք զանարժան գծօղս եւ գծնօղն իմ զՍտեփանոս քահանայ եւ զՆօսար նորա եւ զուստր եւ զդուստր. եւ որ յիշէ յայսմ վայրի, յահեղ ատեանն յիշեալ լիցի: Տէր Քիստս ողորմեա ստացողի գրոցս. ամէն»:

2. *Թղ. 131բ. «Զմեղաւոր եւ զանպիտան գծաւղս յիշեա՛, ով բարի ընթերցաւղ, զի յոյժ վշտացեալ կամ ի մեղաց իմոց»:*

1223

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Զ.

Ձեռ. թիւ 504։ – ԺԴ դար

Թուղթ 336։ – Մեծութիւն 23×17։ – Գրութիւն միասիւն 9×13,5։ – Տողք 23–24։ – Թերթ Ա–Լ×12 (Բ, ԻԱ, ԻԴ, Լ՝ 10, Զ, ԺԲ 11, ԺԱ՝ 1, ԺԸ՝ 9)։ – Նիւթ թուղթ բամպակեայ։ – Կազմ դրոշմազարդ կաշի, միջուկը տախտակ. առաջին կողքին կաշիի մասամբ եղծուած ըլլալով՝ դուրսէն կը տեսնուի տախտակը. կորսուած են երկու փականքները։ – Մագաղաթեայ պաշպանակ չունի։ – Հանգամանք ոչ բաւարար. չափազանց գործածութենէ ստորին արտաքին լուսանցքները մաշած են, վնասելով բնագրին. շատ տեղ թանաքը գունաթափ. ոսր թուղթ եւ ոսր ընդօրինակութիւն կը թուին՝ թղ. 293–302. ամբողջութենէն անջատուած են՝ թղ. 81–82, 303. Ձեռագիրս վերջաւորութեան կը մնայ թերի։ Թղ. 199–200 ստորին լուսանցքները կտրուած են։ – Գիր բոլորգիր ընտիր։ – Սկզբնատառեր, խորագիրք կարմիր թանաքով են։ – Լուսանցազարդեր, կիսախորան, զարդագիր թղ. 2ա, կարմիր թանաքով, պարզ եւ ճաշակաւոր։ – Նկարք, խորանք չունի։ – Դատարկ չունի։ – Ժամանակ վերջին ստացող մը կը նշանակէ Գ.Դ – 1425 թուականը. Ալիշանի նշումին համաձայն՝ Ձեռագիրս պատկանած է Յովհաննէս Երզնկացիի, եւ որով թուական կարելի է նշանակել ԺԴ դարու առաջին քառորդը։ – Գրիչ Յովհաննէս Քահանայ։ – Կազմող անյայտ։ – Ստացող առաջին՝ Յովհաննէս վարդապետ. 1425ին՝ Սարգիս վարդապետ, որ նուիրած է Թովմա վարդապետին։ – Տեղի անյայտ։ – Կնիք թղ. 23բ. բոլորակ, 2 սմ. տրամագիծով. մէջը ունի չորս տող, որոնց կեդրոնը վարդապետական գաւազան. «ՅՍ ՔՒ – ՄՌՑ ԱՐՈՒ – ԹՆ ՎՊՏ – ՌՃՀԱ» գրութեամբ։ – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ. իսկ մանր ցիշատակութիւն՝ թղ. 55ա «Փառք տեառն Աստուծոյ». թղ. 58բ, 102բ, 278ա՝ «Մեղա տեառն Աստուծոյ». թղ. 238բ «Մեղա, զի քնով դանդաղիմ»։ – Տեղեկութիւն «Ետեսս ի վանս 1830 յԱպրիլի 22, զոր ստացաւ մեզ Վ. Հ. Փիլիպպոս Վրդ.ն մեր Թերճիման Ասլանեան, 300 դահեկանաց»։

Մատեանս է ընտիր ժողովածոյ, գրուած Յովհաննէս Երզնկացիի գրչութեամբ եւ կը բովանդակէ Ա. Անանիա Մանահնեցիի, Բ. Յոսրովիկի եւ Գ. Յովհաննէս Սարկաւագի գրութիւնները՝ հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «Նախադրութիւն գրոցս» (*տե՛ս ստորեւ*, Ցիշատակարան *թիւ* 1)։

Ա. Անանիա Վրդ. Սանահնեցի.

2. *Թղ.* 2ա. «Անանիա վարդապետի հայոց (Սանահնեցւոյ) բան հականառութեան ընդդէմ երկաբնակաց, զոր գրեաց հրամանաւ տեառն Պետրոսի հայոց վերադիտողի. *Որք խմաստութեան են բաղձացեալք միշտ յարամնա(յ) բարեաւ անփոխանցելի են գերասերեալ, յայն խոկալով անյագաբար կրեն բաղձանս բարեաց*»։

Թղ. 55ա. «Սակս անխտիր հաղորդելոյ. *Արդ եթէ զմահն մարդւոյ համարիք եւ մարմինն որ չարչարեցաւն եւ մեռաւ, մարդւոյ մարմին է*»։

Թղ. 56բ. «Վասն մեծի հինգշաբաթին. *Որ ոչ է ամենեցուն ժողովրդականաց հաղորդել, բայց միայն քահանայիցն, որպէս ուսոյց մեզ տէր մեր Ցիսուս Քրիստոս*»։

Թղ. 58բ. «Առ ապականացու ասաւղսն է զմարմինն տեառն. *Եւ արդ չէն ինչ պէտք առ այդ ասել ինչ ձեզ, որովհետեւ ապականացու խոստովանիք զմարմինն տեառն...*»։

«Վկայութիւնք» վերնագրին տակ ունի հատուածներ՝ հետեւեալ հայրապետներէն. Գրիգոր Սքանչելագործ, Կիւրեղ Աղեքս., Եփրեմ, Աթանաս, Գր. Լուսաւորիչ, Եպիփան, Անփիղոս, Գր. Նիւսացի, Բարսեղ, Ցովհ. Ոսկեբերան, Սեբերիանոս, Պրոկղ, Ցովհ. Ճգնաւոր, Դիոնէսիոս, Փիլիքսիմոս եպ., Երանոս, Կիւրեղ Երուսաղեմացի, Ցուլիոս Հռոմի եպս.։

Թղ. 77ա. «Առ ներբիւնացեալսն. *Եւ արդ հարցից սուղ ինչ բան ի ձէնջ պահանջելով*»։

Թղ. 81բ. «Վասն պատկերապաշտման. *Դարձեալ ասացից սուղ ինչ բան յաղագս պատկերապաշտման պատկերաց թէ ուստի ընկալեալ զայդպիսի պաշտաւն*»։

Թղ. 83բ. «Վասն ժողովոյն Քաղկեդոնի. *Այլ եւ են ոմանք որ տգիտաբար հակառակիք*

եւ ասէք թէ հայք միայն ոչ ընկալան զժողովն Քաղկեդովնի»։

Թղ. 85բ. «Վասն բաժանմանն վրաց. Իսկ զինչ ասացից վասն վրաց որոշելոյն ի մերոյ հաւատոյս եւ ի ձէնջ ոչ ընկալեալ. ճ ամ ընդ մեզ նզովեցին զժողովն Քաղկեդովնի»։

Թղ. 86ա. «Ի յաղուանից պատմութենէն. Քառասներրորդ ամ էր թուականին հոռոմոց յորժամ լուսաւորեցան հայք ի հաւատս եւ աղուանից լուսաւորութեանն Ը եւ Հ ամ յառաջ»։

Թղ. 88բ. «Վասն չորից աթոռոցն. Այլ վասն այնր զի ասեն յոյնք եթէ հայք ոչ են ի չորից աթոռոցն, արդար են»։

Թղ. 90ա. «Վասն մեռոնին. Դարձեալ վասն միւռոնին ասէք թէ ձէնն ձիթենւոյ ոչ է. արդ միթէ չնորհք հոգւոյն ի ձէնն ձիթենւոյ զաւրեն»։

Թղ. 91բ. «Վասն բաղարջին. Դարձեալ եւ զայս աս(աս)ցուք թէ ընդէր զայդ առնուք վկա(յ) աւրինացն զոր չէ ինչ հարկ առնուլ»։

Թղ. 93ա. «Վասն տաւնի ծննդեան Քրիստոսի. Բազում աշխատութիւն գործառնութեանս մերոյ վասն սրբոյ տաւնիս յԱստուծոյ էր, զոր հասաքս եւ զոր առեալ արժանաւորք եղեաք»։

Թղ. 102բ. «Պատճառք երից սրբասացութեան զոր հայք ի դէմս որդւոյ ասեն. Թէ վասն էր երից սրբասացութիւնն վերաբերի հասարակ աստուածութեանն եւ մի երրեակ խաչեցարն կցուրդ ի վերայ յառուկ յանուն միածնի որդւոյն Աստուծոյ»։

Բ. Խոսրովիկ թարգմանիչ.

3. *Թղ. 119ա. «Խաւսրովկայ թարգմանչի հայոց առ այնոսիկ որ ասեն բնութեամբ անճար, անսկիզբն ընկալեալ զմարդկութիւն Աստուած բան ի կուսէն. Ոչ ուրուք երբեք նախ քան զվախճան առնուլ մեղացն տեսանելմք զատել զոք զԱստուած եւ վկայ աստուածայինն առ ի մէնջ ասիցս դիր»։*

Թղ. 152ա. «Ցաղագս թէ պարտ է զմարմինն տէրունական համագոյ ասել Աստուածն բանի, կամ թէ մարմնոյն եւ բան եւ մի բնութիւն ասել եթէ ոչ. Եթէ բանին Աստուծոյ համագոյ ասի փրկչականն, ապա զտանի եղեալ հաւր եւ հոգւոյն համագոյ այլ եւ նորին բնութեամբ, զի համագոյնքն պարտին եւ համաբուն իրերաց գոլ»։

Թղ. 157ա. «Առ այնոսիկ որ յերկուս զմարդկայինսն անջատեն բնութիւն, ա՛յլ գոլ ասեն յառաջ բան զյայնցանսն եւ ա՛յլ գկնի յանցանացն. Եռակի տրամատի ամանակացն զանազանութիւն, ի ներկայս, յանցեալն, յապառնին, եւ ի սոցանէ երկայնի զգայութենէ»։

Թղ. 161ա. «Առ այնոսիկ որ տարակուսին ի վերա(յ) փրկչական ձկարից մարդկանց, թէ բնական պարտ է ասել բան թէ անբնական նախադիր բանից, առ Աթանաս Անտիոքացի. Ոչ այնքան ծարաւեալն կարաւտասցի աղբերն որքան ուսումնասէրն խնդրէ գտանել զայնոսիկ առ որս գիտութեան իցէ մնացեալ նչխարն»։

4. *Թղ. 183բ. «Նորուն Խոսրովու թուղթ առ Տէր Սարգիս եպիսկոպոս Գերադեկորա(յ). Պատուական գլուխ (եւ) հովիւ հաւատասէր, բարեպաշտութեան փ(..)ող, մերձեալ ի դուրս ուղղափառութեան, տէր Սարգիս եպիսկոպոս Գերադեկորա»։*

Գ. Ցովհաննէս Սարկաւագ.

5. *Թղ. 200ա. «Ցովհաննու (Սարկաւագ) բահանա(յ)ի յաղագս նշանակ հաւատոյ Նիկեականն ցԾՐիցն. Արդ ըստ աստուածաշունչ գրոց եւ ըստ հարցն աւանդութեան մեզ մի է Աստուած հայր, յորմէ ամենայն եւ մեք ի նա, եւ մի տէր Ցիսուսի Քրիստոս, որով ամենայն եւ մեք նովաւ, յայտ է թէ եւ մի հոգի սուրբ Աստուծոյ եւ Աստուած ճշմարիտ»։*

Թղ. 202ա. «Ցաղագս Որդոյ. Որ ինչ ի վեր է քան զմեզ հրամա(յ)եցաւ եւ ոչ քննել»։

Թղ. 212բ. «Ցաղագս Հոգւոյն սրբոյ. Մի յերրորդութենէն գոլ ըստ որում եւ էն իսկ խոստովանել ուսաք»։

6. *Թղ. 216բ. «Նորին Ցոհաննու (Սարկաւագ) բահանայի ի խնդրոյ Գագկա(յ) կրաւնաւորի, յաւագս բաղկեդոնականացն, գլուխ ԺԸ.*

«Առաջին վասն մի եւ ոչ երկուս ասել զտէր մեր Ցիսուս Քրիստոս»։

Թղ. 217ա. «Բ. Վասն տաւնից միաբանութեան եւ բաժանման»։

Թղ. 218ա. «Գ. Վասն յիշատակաց վկա(յ)ից ցշմարտութեանն»։

Անդ. «Վասն մկրտութեան եւ թէ զիարդ իցէ»։

Թղ. 219ա. «Վասն բահանայութեան եւ բահանա(յ)ից»։

Թղ. 219բ. «Վասն աշխարհականացն ժողովրդոց»։

Թղ. 220ա. «Է. Վասն տանարաց աղաւթարանաց որ են եկեղեցիք»։

Թղ. 220բ. «Վասն վկա(յա)րանացն սըրբոց եւ անուանելոցն միայն»։

Թղ. 221ա. «Վասն սրբոյ խաչին»։

Թղ. 222բ. «Ի մի տէր մեր Ցիսուս Քրիստոս»։

Թղ. 224բ. «ԺԸ. վասն պատկերաց»։

7. *Թղ.* 226ա. «Նորին վասն մասանց պատուոյ յորում եւ վասն պատկերաց դարձեալ. *Ցանտեղիսն՝ ճարտարագոյնք եւ հանճարեղք յանբանութիւն, ոմանք խառնակել զպարզագոյնս յիրաց եւ ի բանից ոչ վեհերին*»։

8. *Թղ.* 233ա. «Նորին Ցոհաննու բահանա(յ)ի առ որս պեղծ զմիս վարկանիւն եւ զանձինս ոչ արգելուն. *Նորք ոմանք փարիսեցիք եւ առանց դպրութեան, այժմ ի մէջ մեր ընծայեցան, դժուարակիր եւ ծանունս զդիւրըմբերսն եւ թեթեւագոյնս ըստ եղծանելով անճանց*»։

9. *Թղ.* 255բ. «Նորին յաղագս եթէ ոչ է արժան ըստ մասին բաժանել զաստուածայնոց ձայնս ի վերա(յ) տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի եւ ոչ զառ ի յինքէնէ գործս կամ կիրս. *Կարողութիւն բերել հաւատոմք բանին Աստուծոյ եւ ի մարդն լինել մարդկային ինչ թէ էր կամեցեալ ոչ կրել հարկաւ բնութեան, այլ եւ ոչ յորովայնի ըստ մեզ ժամանակաւ զարգանալ*»։

10. *Թղ.* 264բ. «Ցաղագս թէ որք յետ միանալուն երկուս ասեն բընութիւնս ի Քրիստոս ի հարկէ հետեւին նեստորականաց մտաց. *Պարտ էր յաստուածայրնոյ անդաստանի եւ այգւոջ կոչեցելոցն ի գործ, նոյն եւ ասել թէ հաւատին ի հովուութիւն*»։

11. *Թղ.* 268ա. «Թէ զիարդ չարչարեալ բանն մարմին եղեալ եւ չարչարելի մնացեալ, եւ կամ որպէս դարձեալ ձայնակցեն չարափառքն. *Նեստորիոս եւ ըստ նմայքն վարկանին, ոչ զնոյն ինքն որ յէութենէն հաւր զբանն զմիածին որդին Աստուծոյ չարչարեալ մարմընով վասն մեր մարդկայրէնն*»։

12. *Թղ.* 272բ. «Ցարացոյցք յաղագս մի գՔրիստոս ասելոյ եւ անբաժանելի. *Ք. Խոստովանեալք զբնութիւնն ունող անչարչարելի զբանն իւրացուցանելովն չարչարեալ մարմնովն եւ մնացեալ անչարչարելի որպէս Աստուած, յարացուցիք թէպէտեւ կարի յոյժ փոքումբք առ ճշմարտութիւնն*»։

13. *Թղ.* 276ա. «Նորին հակաբանութիւն հնագիտական ընդդէմ անգիտակաց ոմանց յիրս գիտութեան, որ ստայյուդ ճառիւք հաւանեցուցին զոմանս ի վայրագաց եւ պարզ մտաց, հաւատալ անհաւաստի իւրեանց կարծեաց. *Թէպէտ եւ զդիտաւորութիւն իրին առաջիկայի բազում անգամ ի մակագրութենէ բանին դիւրաճանաչութեամբ կարէ ոք ի միտ առնուլ համառաւտագոյն, սակայն առանց զժամանակն գիտելոյ եւ զտեղին*»։

14. *Թղ.* 278ա. «Եւսեբեա(յ) Կեսարու յեկեղեցւոյ պատմութենէն, ի հինգերորդ դպրութենէն, վասն այնոցիկ որ եղեն ի ընկերզբաւէ յաղանտոյ անտի Արտեմոնի, եւ որով աւրինակաւ էին նոքա եւ թէ որպէս համարձակեցան նոքա եղծանել զգիրս սուրբս. *Եւ յիմաստնոց աստի յայտնանէ վասն որոց ասացաք մեք խաւսս, զոր եդեալ է մեծաւ հոգաբարձութեամբ ընդդէմ աղանդին Արտեմոնեա(յ)*»։

15. *Թղ.* 285ա. «Նորին յաղագս բնութեանն բանի եւ միաւորութեան. *Ճարտար են բանիւք պակասեալք յարդեանցն աղնուականութենէն, քանզի այս սովորութիւն է անզեղջ եւ չարասէր ախորժակաց ոչ ըստ բարեմըտացըն ապաշաւել յանգիտութենէն զսխալանացն վնասս*»։

16. *Թղ.* 288ա. «Նորին թէ զիարդ ասի մի բնութիւն բանին Աստուծոյ մարմնացելո(յ) ըստ ճշմարտութեան. *Պարտ եւ վայելուչ էր խաղաղութեանն աշակերտաց ոչ պատերազմ առ միմեանս յարուցանել վասն նորին խաղաղութեանն*»։

17. *Թղ.* 293ա. «Ցաղագս կամացն. *Արդ ըստ որում ինքն բանն իշխէր եւ առաջնորդէր մարդկութեանն, ըստ այսմ եւ կամքն նորին ինքեան եւ ոչ այլոյ ուրուք. ուստի եւ մի ասեմք կամս մարդացելոյն Աստուծոյ եւ ոչ երկուս*»։

18. *Թղ.* 296ա. «Ցաղագս ներգործութեան. *Երկուս կարծելով եւ ասելով անուամբ զմարդկա(յ)ինն կիրս, իսկ զաստուածա(յ)ինն ներգործութիւն ասելով ոչ ընդհատ ինչ եւ զմս երկուս քարոզեն*»։

19. *Թղ.* 302բ. «Նորին յայտարարութիւն զանազան հերձուածոց յայլ եւ յայլ ժամանակս յարանց բղջախոհաց. *Ասի յոմանց հերձուածողաց թէ ապականութիւն ի Քրիստոս էր քաղցն եւ ծարաւ եւ աշխատութիւն եւ այլ մարդկա(յ)ին կիրք· զայդոսիկ ապականութիւն ասել յիմարաց է*»։

20. *Թղ.* 320ա. «Նորին դարձեալ. *Ցառաջնում քան զայս զոր խնդրեցեր մատենի,*

ըստ կարողութեան արարի ըստ բան բանին հաւատոյ, ըստ սրբոց հարցն աւանդութեան ժողովումն, զվկայութիւնս գրոց սրբոց, որ յաղագս խաչելութեանն փրկական տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

21. *Թղ.* 323ա. «Հինգերորդ գլուխ հայհոյութեամբ ի բղթոյն Ղէովնայ. *Քանզի ներգործէ երկաքանչիւր կերպ ընդ միուսում հաւասարութեամբ, որ յատուկ ընդալաւ, զի բանին գործողի զայն, որ է բանին, իսկ մարմնոյն կատարողի, որ է մարմնոյն. քանզի ոմն նոցա բացասիայլէ զաքանչելագործութեամբ»:*

Թղ. 323բ. «Նեստորի հերձուածողի վեցերորդ հայհոյութիւն»:

Թղ. 324ա. «Նորին Նեստորի յերրորդ մատենէն ի տասներորդ գլխոյն»:

Անդ. «Թէոդորիտեա(յ) հերձուածողի հակաճառութենէ ԺՒ.երորդ ճգովիցն հայհոյութիւնէ»:

Թղ. 324բ. «Ի սահմանէ ժողովոյն Քաղկեդովնի հայհոյութիւնէ»:

Թղ. 326ա. «Թէոդորիտեա(յ) հերձուածողի հայհոյութիւնէ»:

22. *Թղ.* 328ա. «Վկա(յ)ութիւնք սրբոցն եթէ մի բնութիւն է բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ, երանելին Ցուղեա(յ) եպիսկոպոսապետին Հռովմայ յառ Դիոնւսիոն թղթոյն. *Զարմանամ ասելով յաղագս ոմանց խոստովանելով Աստուածն էր մարմին զոէրն, բայց դեղեւելով հերձուած չարապէս ի պաւղիանոսացն էր ծանիցելոցն. քանզի նոքա Պաւղոսի Սամոսատացիոյ ծառա(յ)եալք այլ ըզյերկնուստն ասեն Աստուած խոստովանելով զնա»:*

Թղ. 331ա. «Երանելւոյն Աթանասի հայրապետին Ադելփանդրի»:

Թղ. 331բ. «Երանելոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի»:

Անդ. «Երանելոյն Տիմոթէոսի հայրապետի Ադելփանդրի ի հակաճառականէ խոտեալ տոմարի ժանդի Լէովնի»:

Թղ. 333ա. «Սրբոյն Աթանասի»:

Թղ. 333բ. «Նորին ի տաւնականէն մեծասաներրորդ». «Նորին յաղագս խաչին». «Նորին տաւնականէ երկրորդում Դիոկղիտիանոսի»:

Թղ. 334բ. «Երանելոյն Գրիգորի Նիոկեսարեա(յ) եպիսկոպոսի». «Գրիգորի Աստուածաբանի». «Նորին յաղագս առաքինութեան բանի»:

Թղ. 335ա. «Երանելոյն Կիւրղի յառ Նեստորիոս բղթոյն»: – *Վերջ Թղ.* 336բ. «*Քանզի եղեւ ի սերմանէ Ցեսսեա(յ) եւ Դաւթի. իսկ զԱստուածոյ բանին ծնունդ կամ զծննդեանն եղանակ ւո՞յ (..)ել կարիցէ, քանզի բառնա(յ) յերկրէ կենդանութիւն նորին. այս է գոյութիւնն, քանզի եղ փոխանակ գոյութեանն (..)անութիւնն ի բարձուս» կը մնայ կիսատ:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 1ա. «*Նախադրութիւն գրոցս. Նախ քան զմտանել քո ի դրունս ընդ հա(ր)ցման գրոցս, պարտ է մեզ ցուցանել զգիւտ այս պատուական եւ բարելի գանձուց. նրուաստ եւ տկար ոգի Ցոհաննէս Ցզնկայէ (եպ.) սպասաւոր բանի եւ իմաստից գրոց սրբոց ծարաւի, յոլով ժամանակաւք եւ աշխատութեամբ բազմաւ ստացայ զայս երեք գիրքս, որ են հիմունք հաւատոյ ուղղափառութեան, եւ թէ զմին մի ի ի սոցանէ գտանէք, բարեբախտութիւն մեծ եւ փարթամութիւն անկշիռ համարիմ նմա, մանաւանդ զճաշակ քաղցրութեանն գիտասղի, զոր եւ գտի ես յայլ եւ այլ տեղի եւ ժամանակի, եւ ստացա(յ) զերիս գիրսն եւ ի նոցունց դարձեալ եռաւ զրել եւ առ միմեանս եդի եւ արարի մի գիրք:*

«Առաջին զԱնանիայիկն զՀայոց վարդապետի, երկրորդ զՅոսրովկա(յ) Թարգմանչի եւ զհզաւր գիտնականի, երրորդ զՍարկաւագ վարդապետին եւ զմեծն իմաստասիրի զՀաղբատեցոյ. եւ թողում զսա (ո) յետ իմ ժառանգէքդ, յոգնազան բարեաց ճոխութիւն, զամէնառատ գանձուց փարթամութիւն, աստուածաբանական հանճարով յերկինս թռուցելոց սա թեւք զաւրաւոր եւ վերացուցիչ, յաշխարհիս ծովիս նաւելոց՝ զնկք վարիչք եւ ուղղիչք, ի մարտս խմբիս հերձուածողականացն զէնք սրեալք յաղողակ ձեռաց քաջամարտից, ի խաղաղական ժամու ժողովոց՝ սեղանք երկնաւորք եւ քաղցրաճաշակ լցեալ կերակրովք, վաճառականաց հա(..)բարոյ եւ հմտագունից՝ մարգարիտ անգիւտ եւ աշխարհաւ ամենայնիւ գնեալ. աղքատաց անճանց եւ նիւթականաց անճեռնհասից՝ սա ճոխութիւն երկնաւոր եւ անհամեմատելի. իմաստութեամբ լուսաւոր անճանց՝ արփի լուսաբուխ եւ բազմանշոյլ. անգիտութեան մթով պատելոց՝ ճրագ լուսաւոր եւ խաւարափարատ. սա ձեզ յոլով բարեաց բղխմունս աղբերաց, եւ մեզ նուիթ յիշատակի եւ բարբառ եւ ձայն առ ձեզ մաղթանաց: Զի որք աւգտիք եւ զուարճանայք, զողորմելի Ցոհաննէս յիշեսջիք եւ մեղուցելոյս անճին եւ վարդապետին իմոյ եւ ծնաւղաց ողորմութիւն ի Քրիստոսէ հայցեսջիք»:

2. *Թղ.* 199բ. «*Պատվելի եւ ընդբեալ եւ աստուածա(յ)ին չնորհաւքն լցեալ սուրբ վդ (վարդապետ) Յոհաննէս, ընգալ զսակաւ գծիկս ի նուաստ յանարժան քահանայիդ Յոհաննիսէ, եւ յիշեա՛ զիս անմոռաց յիշմամբ յաղաւթս քո, եւ խոչորութեան եւ սղալանաց որ ի սմա մի՛ մեղադրեր, զի աւրինակն գրողակասէր եւ իմ կարն այսչափ. եւ դու յիշեալ լիցիս ի տուողէն արարածոց եւ նմա փառք յաւիտեան*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. *Թղ.* 199բ. «*Արդ յերես անկեալ պաղատիմ մանկանցդ սուրբ եկեղեցւոյ, որք հանդիպիք աստուածային կտակիս, յիշեսջիք զվերջին ստացաւղս զնուաստ վարդապետս Սարգիս, եւ զհոգեւոր եւ զմարմնաւոր ծնողսն իմ. եւ եւս զսա Թովմա վարդապետին, որ հանապազ ընթեռնու եւ յիշէ զմեզ յաղաւթս իւր: Եւ Քրիստոս Աստուած, որ առատն է ի տուրս բարեաց, զձեզ յիշէ ի փառս եւթնալիր աւրհնութեանն. ամէն: Ի թվականիս ՊՀԴ (1425) ամի հայկազեանս տումարի*»:

4. *Թղ.* 1բ. ԾԸ դարու գրչութեամբ. «*Այս գիրքս ՃԼԸ թուղթ է, եթէ ոք ի սմանէ թուղթ հանէ, զկայենի եօթն պատիժն առնու, եւ պատառն եւ անէծքն ծուռա մատնիչին ընկալցի եւ յօձէն. նեռն անիծած լիցի*»:

1224

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Է.

Ձեռ. թիւ 1254: – *ԺԴ դար*

Է.Ջ.Ո 622: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12,5×17: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,7×14): – ՏՈՂԵ 33–43: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԻԸ: – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ: – ԿԱԶՄ ստացած ի Ս. Ղազար 1790ական թուականներուն. կաշեկազմ, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ թէեւ արտաքսապէս բաւարար, սակայն միջանկեալ ունի թերի թուղթեր, որոնք նշանակած են ստորեւ քննագրին մէջ. մեծագոյն թերին է էջ 427–478, որոնք դատարկ են, դրուած կազմողին կողմէ՝ փոխան կորսուածներուն: Շատ տեղ թանաքը յայժ տկարացած է եւ քննագիրը անընթեռնելի: Էջ 263–286՝ մկնակեր է, յատկապէս վերջին էջը՝ որ կիսով չափ անհետացած է: – ԳԻՐ բոլորգիր մանր, գրեթէ նման նոտրգրի: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ հազուագիւտ եւ կարմրատառ: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ էջ 1, միագոյն եւ շատ պարզ: – ԴԱՏԱՐԿՔ տե՛ս Հանգամանք: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ հաւանաբար ԺԴ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ոչ մէկ յիշատակագրութիւն: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է Գիրք Լուծմանց, ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Էջ* 1. *Անհեղինակ*. «*Լուծմունք Սահմանաց իմաստութեան* (գրոցն Դաւթի Անյաղթի). *Բն. Որք միանգամ իմաստութեան ցանկան. Ոչ որպէս դուք կարծէք ոչ դոլ իմաստութիւն, եւ ոչ է էակացեալ, ով անիմաստ պիհռոնացիք, այլ որ ցանկան նմին...*»:

Էջ 4. «*Ա. Ընդ այնոսիկ հանդերձ Աստուծով առաջիկայ գործաւորութիւնս. Որ մինչեւ յայս վայր բանք էին առաջադրութիւնք էին բանիցս իմաստութեան*» (*Ա–ԺԸ*):

2. *Էջ* 17. *Անհեղինակ*. «*Լուծմունք Պորփիւրի* (որ է՝ Լուծմունք վերլուծեանց Դաւթի Անյաղթի ի վերայ բանից Պորփիւրի). *Ոչ սեռ եւ ոչ տեսակ պարզաբար, որ է միայնաբար, զի յոլովք են սեռքն եւ տեսակն. Առ սիմէոն եւ առ սիմեանս հաւաքումն, որ ի միոջէ յառաջ եկեալ են եւ յարանուանեալ առ մին եւ առ միմեանս*» (*Ա–ԺԴ*):

Էջ 33. «*Կրկին լուծմունք. Բայց երե*(*ւե*)*ցաւ թէ ոչ սեռ եւ ոչ տեսակ ասի պարզաբար. Լծ. Այսինքն միայնաբար ոչ ասին, զի յոլովք են սեռքն, նմանապէս եւ տեսակքն. սեռ ասի եւ ոմանց ունելով*» (*Ա–ՄԱ*):

3. *Էջ* 70. «(*Առածք իմաստասիրաց*). *Պղատոն ասէ. Ամենայն մակացութիւն որոշեալ յարդարութենէ եւ յայլոց առաքինութեանց՝ խաբէութիւն եւ ոչ իմաստութիւն...*»:

4. Էջ 71. «Սահմանիք իմաստասիրական իբր հարցմամբ. *Զի՞նչ է Աստուած. Պտխ. Աստուած վսեմական եւ ինքնաբուն գոյութիւն, Աստուած ծայրագոյն եւ երանեալ բարի, Աստուած բոլորակերտաւղ եւ նախախնամիչ...*» (ակ. Ա–Ք):

5. Էջ 87. «Լուծմունիք ստորոգութեանց (կամ վերլուծութեանց Դաւթի Անյաղթի ստորոգութիւնս). *Հոմանունք* ասին որոց *անուանք. Լծ. Հոմանունք այնք* ասին որ *զանունն միապէս ունին, եւ բանն որ է սահմանն այլեւայլ, որպէս կենդանի մարդն...*»:

6. Էջ 118ա. «Սկիզբն մեկնութեան գրոց որ ասի Պէրարմենիաս. *Ճառեցաւ մեզ երբեմն. կամ ի ստորասութիւնս Պորփիւս որ ճառեցաւ, ամենայն բանական իրողութիւնըս...*»:

7. Էջ 135. «Լուծմունիք Արիստոտէլի վասըն աշխարհաց (կամ բղխոյ նորա առ Ալեքսանդր). *Իմաստուն ստորոգիչ. զաշխարհէ բնախաւսելով սկիզբն ի ճչմարտութենէ առնէ, քանզի ասելն թէ իսկ բազում անգամ...*»:

8. Էջ 151. «(Այլ լուծմունիք ստորոգութեան). ... *Իսկ ներքինն կարծր մարմնոց է ընդունակ: Որ միանգամ տարբերու. Որք միով սեռի ներքոյ են տեսակք եւ ներհակաբար տարբերեալք*» (սկիզբը թերի):

Անդ. «Անիչ»:

Էջ 152. «Ցորակն»:

Էջ 153. «Ցաղագս հակակայց»:

Էջ 154. «Նախկնի». «Համագամայն»:

Էջ 155. «Շարժութեան». «Ուսնելոյ»:

9. Էջ 155. «Մեկնութեան լուծմունիք կարճ Պերիարմենիաս. Ցաղագս մեկնութեան. *Անալաւտիկ է վերլուծական: Ապագիկտիկ է ապացուցական...*»:

10. Էջ 156. «(Այլ) Ցաշխարհաց լուծմունիք. *Ճաճանչք ասացեալ. Այսոքիկ ի պարզոյ լինին յարփոյն...*»:

11. Էջ 161. *Անհեղինակ.* «(Լուծմունիք) Գրիգորի եպիսկոպոսի եղբաւր Բարսղի, ի մարդոյն կազմութիւնն. *Բն. Զի թէ ընդ այնոցիկ ի ձեռն ստացուածոցն. Լծ. Զի թէ որ ընչիւք գերազանց է քան զմիւսն որ նուազ ունիցի եւ զնա առաւել մեծարեն, որչափ եւս առաւել զքեզ, որ առաքինութեամբդ զանազանեալ ես*»:

Լուսանքին վրայ երկու տեղ կը նշէ «Գէ», որ է «Գէորգ», որմէ քաղուած ըլլալու է հատուածս:

12. Էջ 170. «(Լուծմունիք) Գրիգորի Նիւսացոյ ի բանն. Երանի աղ(քատաց). *Ոմանք ասեն թէ զհինգ գիրքն ի խնդրոյ Աստուածաբանին գրեաց, որ է մին ի նոցանէ...*»:

13. Էջ 178. «(Լուծմունիք) Նորին (Գրիգորի) բան իննն ի Հայր մերն. *Ի խնդրոյ Գրիգորի Աստուածաբանի կամ հոմանունի ուրումն Գրիգորի փակակալի ընդդէմ պիհռոնացուց, որ ասէին թէ ի՞նչ հարկ կայ զԱստուած հայր կոչել*»:

14. Էջ 183. «Ցորդորումն մանկանց ի կուսութիւն. *Բարսեղ եւ Աստուածաբան պատշաճ համարեցան գովել զկուսութիւնն, բայց ինքեանք ոչ ձեռնամուխ եղեն ի յիրն, զի մի՛ թուիցի թէ վասն ինքեանց բարգաւաճութեան հաճոյ թուեցաւ մեծարել զկուսութիւննն*»:

15. Էջ 187. «(Լուծմունիք) Բանիք Ժողովողի մեկնութիւն Գրիգորի Նիւսացւոյ. *Ասացեալ է ստուգապէս եթէ Նիւսացոյ է բանս, զի յառաջագոյն ամոլքն հաւաստոյ, Բարսեղ եւ Աստուածաբան, խորհեցան գրել զճառս, զոր եւ Աստուածաբան գրեաց...*»:

16. Էջ 190. «(Լուծմունիք) Նորին Գրիգորի Նիւսացւոյ յԵրգ երգ(ոցին). *Զգիրքս զայս ասեն գրեաց Գրիգոր, ի խնդրոյ թագաւորին Թէոդոսի, զի յորժամ առնէր խռովութիւն թագաւորն, երգիչք եւ քնարահարք ընդ երգս ցանկականի խառնէին եւ զբանք երգոյ երգոյս. վասն որոյ լուաւ Գրիգոր...*» (բան Ա–ԺԴ):

17. Էջ 204. «Պատճառ Նիւսացւոյ գրքոյս, զոր Վարդան եւ Վանական տեղեկացան, ի Ներսէս կաթողիկոսի յաւրինակի գտեալ գրեն զայս. *Գրիգոր Աստուածաբան երկուտասան ամ եկաց ի Կոստանդնուպաւլիս, եւ յետ նորա Նեքտաւրիոս, ապա Ցոհան Ոսկեբերան. այլ զվարս Աստուածաբանին հաշիւ է իմանալ հրեչտակաց*»:

18. Էջ 207. «Պատճառ վեցաւրէիճ որ ի Բարսղէ սրբոյ. *Սուրբն եւ աքանչելին Բասիլոս, մեծատան բարպաշտ ծնաւղաց զաւակ, հաւր Բարսղի Պոնտացւոյ եւ մաւր Մելոնա կապադովկացոյ... եւտուն ծնողքն ի զպրոցի...*»:

Էջ 208. «Ցաղագս Հարցողաց գրոց. *Ցետ համբառնալոյ տեառն զկնի քառասուն ամի, եկին ասացեալ նեղութիւնքն ի տեառնէ ի վերայ Երուսաղեմի...*»:

ԺՈՂՈՎԱՑՈՑ Է.

19. էջ 209. «(Մատեանիք) Փիլոնի. *Առաջին շարագրութիւն սքանչելոյն Փիլոնի նախախնամութեանն. Բ. Մննդոցն, Գ. Նահապետացն, Դ. Այլաբանութեանն, Ե. Երեւեցան, Զ. Ելիցն, յորում տասն բան, Սամփսոնի եւ Ցունանու առածք եօթն, միայնակեցացն, թէեւ թուի ոմանց Մննդոցն եւ Ելիցն առաջին եւ երկրորդ գոլով, այլ ոչ է*»:

20. էջ 210. «Պատճառք (զանազան գրոց եւ ճառից Գրիգորի Աստուածաբանի). *Քրիստոս ծնեալ ճառին Եղիայ վարդապետի ասորոյ ասացեալ, իսկ գրոց նախադասի վասն տաւնախմբութեան...*»:

Անդ. «Դարձեալ իմ ճիսուսն. *Ճետ ասելոյ զՔրիստոս ծնեալ ի մտանել արեգականն...*»:

Անդ. (ի մկրտութիւնն). Երէկ զպայծառ. *Էին ոմանք որ վասն զգուշութեան երկնչէին առնուլ զմկրտութիւն, զի մի՝ աղտեղացուացեն զչնորհն*»:

Անդ. «Ցարութեան աւր եւ սկիզբն աջողակ. *Ցորժամ լուսաւորէին առաքեալք զտիեզերս, ըստ պատահման լինէր գալն*»:

էջ 211. «Ի պահու իմում կացից. *Չհասատ ուղղափառութեան ամենայն տիեզերք յառաքելոցն ընգալան, զիոսոտովանութիւն սուրբ երրորդութեանն*»:

էջ 213. «Նաւակատիք. *Սովորութիւն էր ըստ առաքելադիր սահմանին երիցս ժողովել ի տարւոջն առ մայրաքաղաքացի եպիսկոպոսապետն, վասն քննութեան հաւատոյ եւ կրաւնից ի յուղղութիւն թերոյն*»:

էջ 214. «Վասն տօնի խորհրդոյ եւ ընդդէմ հոգեմարտիցն. *Պենղակոստն յիսներեակ կատարի եւ ոչ որպէս ոմանք հինգ տասն կամ եօթն տօն ասացին*»:

Անդ. «Ժողովողն. *Ժոլովք ի յունականնացն վարկապարազի վարկանէին եւ առանց յարմարութեան համարէին զԺողովողն, վասըն յայլ եւ այլ դէմս տեսակի բանից, որպէս թէ չիցէ հնար ի մի դիտաւորութիւն...*»:

Անդ. «Կարկտիճ. *Մինչ հովուէր գեղեցկապէս զհատն իւր Գրիգոր հայրն Աստուածաբանի, եկն սաստիկ պատահար կարկտի...*»:

էջ 215. «Աղէտատութեան. *Սուրբն Գրիգոր Աստուածաբան եկն ի Կեսարիա...*»:

Անդ. «Կիպրիանոս. *Երթեալ սրբոյս յանապատն սովորակի յամէր...*»:

Անդ. «Մակաբայեցւոց. *Ցաղագս սոցա յոլովից երկբայութիւն լինէր...*»:

Անդ. «Ցաղթեցայ գրոց պատճառ. *Սկիզբըն ամենայն առաքինութեան խոնարհութիւն է...*»:

էջ 216. «Որք յԵգիպտոսէ էին պատճառ. *Ի ժամանակս թագաւորութեան Թէոդոսի, յորժամ հովվէր Գրիգոր Աստուածաբան...*»:

Անդ. «Արձանական ցուլիանոսի. *Մեծն Կոստանդիանոս երկու եղբայր ունէր ի հարբէն...*»:

էջ 218. «Պատճառ Առ որս գրոցն. *Ցետ մահուանն Կեստանդիանոսի ի Նիկոմիդեա, գրէ կտակ եւ տայ ցքահանայ մի...*»:

21. էջ 220. «Ցաղագս վարուց կենաց Գրիգորի. *Սուրբ Գրիգոր Աստուածաբան էր յերկրորդ Կապադովկիա, նախ ի Կեսարիա գնաց յուսումն, ապա ի Պաղեստինէ, ապա յԱղեքսանդրիա...*»:

22. 220. «Պատճառ Սահմանաց գրոց. *Մեծն Դաւիթ եւ եզնակ Կողբացի չոգան յԱթէնս եւ լուան եւ տեսին բիծս վարդապետացն եւ զայրացեալ մեղադրեցին...*»:

23. էջ 221. «Պատճառ Դիոնեսիոսի. *Դիոնեսիոս Աթենացի էր, որդի Սոկրատայ, յորովայնէ մաւրն նուիրեալ իշխանին դիւաց, եւ յորժամ եղեւ հասակաւոր ածին ի տաճար կռոցն*»:

24. էջ 221. «Ցառաջաբանութիւն Պաւղոսի, զոր Նաթաղ ի ցանկի է արարեալ. *Աբխացիքն հերձուած ասէին թէ մարգարէիցն բանքն ի վկայութիւն չէ ընդունելի, եւ դարձեալ ի բաց բառնային զբանս աստուածաշունչ գրոց...*»:

25. էջ 223. «Պատճառ Փիլոնի գրոցն. Փիլոնի այնոցիկ ի լինելութեան յաղագս խնդրոց եւ լուծմանց. *Այս գիր լինելութեան. Փիլոն իմաստասէր ազգաւ ղեւտացի էր եւ քաղաքաւ յԱղեքսանդրոյ եւ վարուք նման էր մարգարէիցն*»:

Անդ. «Փիլոնի յաղագս նիւթ գրոց»:

Անդ. «Ցաղագս նախախնամութեան»

էջ 224. «Փիլոնի կենաւք իմաստնոց»:

Անդ. «Փիլոնի այնոցիկ որ ի լինելութեան խնդրեալ»:

26. էջ 224. «(Պատճառ եւ լուծմունք) Բարսղի յաղագս պահոց. *Այս հրաման. Լծ. Մարգարէից բանն որ ասէ Դաւիթ՝ Փող հարէք ի գլուխս ամսոց, եւ Եսայեայ...*» (ճառ Ա–ԼԳ):

էջ 242. «(Պատճառ եւ լուծմունք) սրբոյն Բարսղի Հարցողաց գրոց. *Առաջին պատճառ զայն ասեն որ յետ քառասուն ամի վերանալոյ տեառն յերկինս, հրեշտակի ազգմամբ չոգան հաւատացեալք որ էին յԵրուսաղէմ*»:

էջ 243. «Նորին Սահմանք կրաւն(աւորացն)» (*հարցումն Ա–ՃՄԸ*):

ԺՈՂՈՎԱՏՈՑ Է.

էջ 265. «Վեցաւրեայ սրբոյն Բարսղի ասացեալ. ԲՁ. *Անյաւ.* Լծ. *Անեզը, լրթագոյն աւդ, բուխ եւ թոյլ*: ԲՁ. *Քանզի վայելուչ եւ գեղեցիկ է սկիզբն այս.* Լծ. *Քան զայս սկիզբն չկայ վայելուչ եւ գեղեցիկ*»: – Վերջ էջ 271 (ճառ Ա–Ք):

27. էջ 271. «(Լուծմունք բանից Փիլոնի). Բաւ. *Ցորժամ յաղագս նախախնամութեան.* Լծ. *Դու առաջի արկեր եւ ես քննեցի իմաստութեամբ, եւ զամենայն ինչ որ բնութեամբ եղեալ են ի սահմանի*»:

էջ 297. «Փիլոնի այնոցիկ որ ի լինելութեան յաղագս խնդրոց եւ լուծմանց. *Ցորժամ եղեւն ոչ յայտնեաց եւ այս ի յամաւթ այնոցիկ որ ի Շ տարին ասեն լինել աշխարհս...*» (Ա–ՁԲ):

էջ 307. «Փիլոնի, Զինչ եմ ես տէր Աստուած Ք՛ն. ԲՁ. *Զի այնու որով դժուար ըմբռնելի.* Լծ. *Զի դժուարագիտելի է աստեղաբաշխութիւնն, այլ եւ մեծամեծ չարեաց պատճառ, որ զարարչին պատիւն...*» (Ա–ԿԱ):

էջ 314. «Փիլոնի, Ցաղագս Ելից գրոցն. ԲՁ. *Իսկ առաջին եւս սկիզբն ըստ բաղանունութեան ասացեալ.* Լծ. *Առաջինն եւ սկիզբն մի անուն է ասացեալ...*» (Ա–ԻԳ):

էջ. 317. «Փիլոնի, Ցաղագս խնդրոյ. ԲՁ. *Որք ի բնութիւնն ձեռնարկեն.* Լծ. *Չէ պարտ լրբիլ եւ ի բնութենէ իրիք հատանել...*» (Ա–ՁԻԲ):

էջ 323. «(Փիլոնի) Ցաղագս բահանայից. ԲՁ. *Պատիւ քաջ արութեանն.* Լծ. *Քաջ եւ արիութեան առաքինութեանն ազգին եւս վարձ Աստուած զքահանայութիւնն*»:

էջ 335. «Ի Սողոմոն. *Առանց պատրաստութեան, մին որ անկարգ է ի սկսանելի ճառն, եւ երկրորդ զի չէր յառաջ խորհել*»:

էջ 338. «Ցաղագս Ցուսանու. ԲՁ. *Այնոցիկ որ զմարգարէսն ընթեռնուն.* Լծ. *Մարդիկ որ կարդան զմարգարէսն ընդ այն զարմանան թէ ո՞րպէս մարդկան պիտոյ է*»:

էջ 342. «Աստուած մեր հուր ծախիչ է, ի տեսիլ երից մանկանցն. ԲՁ. *Քանզի այն որ համեմատեալ են ըստ աստուածոյն իմանալոյն.* Լծ. *Աստուածոյ իմանալի զաւրութիւնքն իմանալի մտաց...*»:

էջ 343. «Փիլոնի այնոցիկ որ լինելութեանն խնդրոց եւ լուծմունք. ԲՁ. *Ու երեւեցաւ Աստուած Աբրահամու.* Լծ. *Ըստ ճառին յայտնի է, բայց մին այլաբանութիւն կայ ի սմա*»:

էջ 359. «Փիլոնի այլաբանութիւն. *Արտաքնոցն վարդապետքն զհին աւրինացն ուսուցիչքն ծաղր առնելով ասէին, թէ նոցա աւրէնքն չունի հոգի*»:

էջ 365. «Փիլոնի՝ կեանք իմաստնոցն նահապետացն. ԲՁ. *Այլ վասնզի սոցա են ինչ որ աշխարհիս են մաս.* Լծ. *Սոցա որ ասացաք են որ մասունք աշխարհիս են երկրի եւ ջրոյ եւ են որ երկնից, աւդոյ եւ հրոյ*»:

էջ 370. «Ցաղագս հիւսեացն. *Հեսսեայքն թարգմանին հոգեւոր բժիշկք, կամ միակեացք, որ զտեսականն եւ զգործնականն հիւսեցին ընդ միմեանս. սոքա էին հաւատացեալ քրիստոնեայք յերուսաղէմ...*»:

28. էջ 375. «(Պատճառք եւ լուծմունք ցաղից) Գրիգորի Աստուածաբանի. ի Քրիստոս ծնեալն. *Նախերգանն, որպէս Սուկրատն ասէ, յառաջ քան զթագաւորել մեծին Թէոդոսի, Գրիգոր Աստուածաբան երթեւեկ առնէր...*»:

էջ 384. «Ի մկրտութիւնն տեառն. *Դարձեալ իմ ցիսուս. Կրկին ասէ դարձեալն...*»:

էջ 404. «Ի պասքա եւ ի հեղգութիւն. *Ցորժամ ձեռնադրեցաւ քահանայ ի հաւրէ Բարսղէ, խոյս ետ եւ չդաւս ի յանապատն Սելեւկիոյ...*»:

էջ 417. «Ի Նոր կիրակէն եւ ի Մամասա վկայն ասացեալ. *Սովորութիւն էր եւ աւրէնք յառաքելոցն, որ ամենայն ամի ժողով առնէր մայրաքաղաքացի եպիսկոպոսն զհիւր եպիսկոպոսս...*»:

էջ 420. «Ի Պենտակոստէն. *Զբովանդակ պատճառն ի յայլ տեղ գիտ, իսկ զոր մեք նորոգապէս լուաք այս ինչ է, զի Թէպէտ ընդդէմ հոգեմարտիցն է, բայց է եւ ի տաւնիս խորհուրդ*»:

էջ 425. «Նորին ի ժողովողն. *Թագաւոր պատուական եւ մարգարէ, զԴաւիթ պիտի ասել. սողելն անասնական է, թէ ոք ընդ երկիր շաղախ անասուն է...*»:

էջ 479. «(Գրիգորի Աստուածաբանի, ի ցառն որ ասէ. Որք յԵգիպտոսէ). ... ԲՁ. *Միանգամայն եւ պատասխան իմանայր.* Լծ. *Կոստանդիանոս թագաւորն իմանայր պատասխան չարեաց Ցուլիանոսի...*. *Թուղթ ինկած ըլլալով՝ կը պակսի սկիզբն մասը*:

էջ 493. «Թ. Առ ցոյն բաւ. ԲՁ. *Բայց այժմ դիտաւորութիւն.* Լծ. *Այս որ առաջի կայ մեզ, եւ չգիտեմ թէ ի յայլոց է որ հարկեցին զիս առ ի խաւսել եւ թէ ի յինէն շարժեցայ, եւ է այս նուէր յԱստուածոյ*»:

էջ 499. «Ժ. Նորին յիմքն յագարակէ եկեալ. *Անձկայի.* Լծ. *Նեղ էր յառաւել կարաւտութեանդ ձերում*»:

էջ 509. «(Լուծմունք) Գրիգորի Աստուածաբանի յաղագս ի ձեռն. *Ցաղթեցայ.* Լծ. *Դուք, ասէ, յաղթեցիք ինձ եւ ես հնազանդեցայ*»:

էջ 519. «Բ. Ի ձեռնադրութիւն երիցութեանն»:

Անդ. «Գ. Պատասխանի յորժամ եպիսկոպոս ձեռնադրեցայ»:

Էջ 520. «Դ. Նորին յԱթանաս եպիսկոպոս»:

Էջ 524. «Ե. Նորին ի Կեսարոս»:

Էջ 527. «Զ. Նորին ի Բոյրն իւր»:

Էջ 531. «Է. Նորին ի հայրն իւր մերձ եղելոյ Բարսղի»:

Էջ 539. «Ը. Նորին ի Բարսեղ Կեսարացի»:

29. Էջ 554. «Դիոնեսիոսի համառատ լուծումն բանից. Առաջին ճառ. Բն. *Բնակցապէս եւ ընդանեբար.* Լծ. *Հաւրն կամքն այսպէս խնամեաց եւ խնամէ*»:

Էջ 557. «Ա. Ճաղագս եկեղեցական կարգաւորութեանց»:

Անդ. «Բ. Ճաղագս մկրտութեան»:

Էջ 558. «Գ. Ճաղագս ժողովի կատարողութեանց»:

Էջ 559. «Դ. Ճաղագս մեռոնի կատարման»:

Էջ 560. «Ճաղագս բահանայիցն կատարմանց»:

Էջ 501. «Ճաղագս ննջեցելոցն կատարմանց»:

Անդ. «Ճաղագս միաւորեցելոյ եւ անջատեցելոյ աստուածաբանութեան»:

Էջ 562. «Սրբոյն Ճեռոթէոսի». «Թէ զինչ է աղաւթից զաւրութիւն», «Ճաղագս ազնուի», «Ճաղագս տուխման»:

Էջ 563. «Ի տրփական աւրհնաբանութեանցն», «Վասն աստղադրական եւ բացասական անուանցն որ ի վերայ Աստուծոյ», «Առ Սոսիպատրոս»:

Էջ 564. «Առ Դիմոփիլոս կիսասարկաւագ»:

30. Էջ 565. «Վարք Նւագրեայ երանելոյն. *Ի ձեռն վարուց սորա հաւատալի երեւի մեզ, մեծ ճգնութիւն եւ առաքինութիւն հաւատարիմ ծառային Աստուծոյ*»:

Անդ. «Նւագրեայ նշանակ յՆզեկիէլ»:

Էջ 567. «Նւագրեայ առ Անատոլ, վասն հանդերձից միայնակեցաց» (Ա–Ճ):

Էջ 573. «Գիտնաւոր եւ արդիւնաւոր. ուսուցիչն եւ աշակերտ. Բն. *Գործնականք են որք չարչարելի կողմն.* Լծ. *Զբան, զցասումըն, զցանկութիւնն...*»:

Էջ 577. «Նւագրեայ. *Առաջին լուսաւոր պատերազմ այն է որ զքէնամին իւր տեսանէ*»:

Էջ 580. «Վասն ընդունելութեան. *Եթէ յաւտարութիւն երթաս մի՛ քնքշար*»:

Էջ 581. «Վասն պաշտաման»:

Անդ. «Նորին ճառ չորրորդ. *Ժառանգորդք Աստուծոյ, որ աշակերտք էք աւրինացն Աստուծոյ*»:

Էջ 582. «Նւագրեայ խրատու բան. Բն. *Ձերեխայրիս կալոյ.* Լծ. *Որպէս ի հնումն մատուցանէին ի տաճարն նուէր ի կալոյ*»:

Էջ 585. «Նւագրեայ առ մարտիրոսս», «Վասն յարութեան», «Խորհրդոց ճառն», «Առ խորհուրդն պոռնկութեան»:

Էջ 586. «Առ խորհուրդն սրտմտութեան»:

Էջ 587. «Վասն ամբարտաւանութեան»: «Փոքր ինչ նախադրութիւն վասն Նւագրի. *Ծորժամ Բասիլիոս վախճանեցաւ, գնաց Նւագր բնակեցաւ առ Աստուածաբանն Գրիգոր...*»:

31. Էջ 587. «(Լուծմունք) Գրիգորի եպիսկոպոսի Նիւսացւոյ, Ճաղագս բնութեան մարդոյ. *Զմարդն ի հոգւոյ իմանալոյ.* Լծ. *Գեղեցիկ եւ վայելուչ արար Աստուած զմարդըն, որպէս սրբոց արանց Թուեցաւ ասել*»:

Էջ 591. «Բ. Ճաղագս անձին բան»:

Էջ 596. «Գ. Ճաղագս միաւորութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ»:

Էջ 597. «Դ. Ճաղագս մարմնոյ», «Ե. Ճաղագս տարերց»:

Էջ 599. «Զ. Ճաղագս տեսողականին», «Է. Ճաղագս երեսաց»:

Էջ 600. «Ը. Ճաղագս շաւշափելեաց», «Թ. «Ճաղագս ճաշակելեաց», «Ժ. Ճաղագս լսելեաց», «ԺԱ. Ճաղագս հոտոտելեաց», «ԺԲ. Ճաղագս իմացականին»:

Էջ 601. «ԺԳ. Ճաղագս յիշողականին»:

Էջ 602. «ԺԴ. Ճաղագս ներտրամադրելոյ եւ յառաջ բերելոյ», «ԺԵ. Ճաղագս անբանին մասին անձին կամ տեսակի»:

Էջ 603. «ԺԶ. Ճաղագս ցանկականին», «ԺԷ. Ճաղագս հեշտ ցանկութեան»:

Էջ 605. «ԺԸ. Ճաղագս տրտմութեան», «ԺԹ. Ճաղագս սրտմտութեան», «Ի. Ճերկեղի», «ԻԱ. Ճաղագս անբանին մասին եւ անհնազանդին», «ԻԲ. Ճաղագս կերակրականին», «ԻԳ. Ճաղագս շնչերակացն»:

Էջ 606. «ԻԴ. Ճաղագս ծննդական սերմնական», «ԻԵ. Ճաղագս ըստ յարմակման կամ ըստ յաւժարութեան շարժութեան», «ԻԶ. Ճաղագս շնչոյ»:

Էջ 607. «ԻԷ. Ճաղագս կամաւոր եւ ակամայի», «ԻԸ. Ճաղագս ակամայի»:

Էջ 608. «ԻԹ. Ճաղագս անգիտութեան ակամայի»:

Էջ 609. «Լ. Ճաղագս կամաւորի», «ԼԱ. Ճաղագս նախայաւժարութեան», «ԼԲ. Ճաղագս որոյ խորհիմք»:

Էջ 610. «ԼԳ. Ճաղագս ճակատագրի»:

Էջ 611. «ԼԴ. Ճաղագս աստեղաց ճակատագրին»:

Էջ 613. «Լե. Ցաղագս որոց ասեն գյաւժարութիւն գործոյն ի մէջ գոյ», «Լջ. գիրն»:

Էջ 615. «Լէ. Ցաղագս թէ են ինչ որ ի մեզն է առնելն»:

Էջ 616. «ԼԸ. Ցաղագս որոց ի մեզն է առնելն»:

Էջ 617. «ԼԹ. Ցաղագս թէ վասն ինչ պատճառի եղեալ անճնիշխան»:

Էջ 618. «Խ. Ցաղագս նախախնամութեան», «ԽԱ. Ցաղագս թէ ոյց է նախախնամութիւն»: – Վերջ էջ 620:

32. Էջ 620. «Ներսէսի Ղամբրաւնեցոյ լուծմունք կազմութեան գրոց (Նիւսացւոյն). ԲԱ. *Զի կալովն եւ շարժմամբ. Լծ. Երկնի եւ երկրի հաստատութեամբ եւ շարժութեամբ, զի շարժականն ծննդական է եւ անշարժն ընդունայն*»: – Վերջ էջ 622. «*Ըղվերոյ դրեալդ, կամ ըստ ըղձից հիւանդին ստեղծու զերազ, իսկ յորժամ ըստ առողջութեան է քունն, ոչ մարմնոցն կրից տես*» կը մնայ կիսատ:

1225

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Ը.

Ձեռ. թիւ 1465: – *Ժդ դար*

ԹՈՒՂԹ 215: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 9×12,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,2×9,5): – ՏՈՂԵՐ 15: – ԹԵՐԹԵՐ չկայ Բ.ը. Ա–ԻԸ×8 (Ա՝ 9, Դ՝ 6, Ե՝ 7): – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն: – ԿԱԶՄ ամողորկ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ, չունի աստառ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԳԱՆԱԿԻՑ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար. մնացած է մաճուր եւ ընտիր, միայն թուղթ ինկած է ընդ մէջ թղ. 6–7, 8–9, 24–25, 127–8: – ԳԻՐ բոլորգիր հին: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ կարմիր երկաթագիր: – ԽՈՐԱԳԻՐԻ ընագրին սեւ թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ չունի, սակայն կարմիր կլոր շրջանակի մէջ առած է այբուբենի տառերը՝ խորագիրներուն իբր թուարկում: – ՆԿԱՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով գիրէն եւ արտաքին պարագաներէն՝ ԺԴ դար: – ԳՐԻՉ, ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ Ցովհաննէս: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ բազմաթիւ, բոլորն ալ գրիչէն, մանր տարբերակներով. ամբողջապէս ՈՁՅՈՒ ըլլալով՝ չեմք հրատարակեր թղ. 16ա, 72բ, 104ա, 110ա, 194ա, 215բ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ ամվարժ գրիչ մը թղ. 2ա.ի վրայ գրած է. «Ցամապատ կտու գրվեցաւ գիր Բո, Սահակ ասպետի ազնուվականի Բագրատունեաց, ի թվին փըրկչին ՌՒԷԻՆ», որմէ կարելի է եզրակացնել որ Զեռագիրս ժամանակ մը գտնուած է Կտուց վանքը եւ պատկանած է Սահակ Բագրատունիի մը: Ճշգրիտ չի գիտցուիր թէ երբ հասած է Ս. Ղազար, նկատած սակայն որ Ալիշան իր ծերութեան է որ Աւգերեան ցուցակին մէջ նշած է Զեռագրիս բովանդակութիւնը, կը համարինք որ ստացած ըլլամ 1899–1901 թուականներուն:

Մատենաս է Ժողովածոյ եւ կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը·

1. Թղ. 1ա. «*Զընթերցումն գրոց այսպէս գտանես, ո՛վ ըստ հոգւոյ*» (*ցանկ նիւթոց*):

2. Թղ. 2ա. «(*ՑԱստուածածինն մաղթանք*). (*Աստուած*)*ածին մայր Քրիստոսի եւ ծնաւղ միածնին հաւր, բարձաւղ անիծից եւ պարծանք ազգի մարդկան, յերկնային զաւրացն երանեալ եւ ի հողեղինացն աւրհնաբանեալ*»:

3. Թղ. 4ա. «*Բնեկիկ վարդապետի* (*մաղթանք առ Աստուած*). *Տէր Աստուած անսկիզբըն, հզաւր եւ փառաւորեալ, անտես եւ անպատճառ յամենայնի, անժամանակ եւ յաւիտենական, արարիչ երեւելեաց եւ աներեւութից, յիշեա՛, յիշեա՛ ամպար իմանալիդ*» (*կը մնայ կիսատ թուղթի անկումով*):

4. Թղ. 7ա. «(*Մաղթանք առ Աստուածածին*). ... *խորհուրդ դարձման եւ մի՛ թողուր զիս մինչեւ ի սպառ, այլ փրկեա՛ զիս յանչէջ հրոյն եւ յաւիտենից տանճանացն եւ յանմահ մահուանէն*»: – Վերջ թղ. 8ա. «*Եւ ի հանդերձելումն երկնային ընթրեացն յարքայութիւն Աստուծոյ արժանի լինել, ուր ամենայն ուրախացելոցն բնութիւնքն իցեն ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, ընդ որում հաւր միանկամայն եւ հոգւոյն սրբոյ վայելէ փառք իշխանութիւն*» (*սկիզբը թերի՝ թուղթի անկումով*):

5. Թղ. 8ա. «Գրիգորի Նարեկացոյ մաղթանք յԱստուածածինն. Եւ արդ ի վերայ այսքաննեաց յուսահատութեանց եւ ահարկու սրտաբեկութեանց»:

6. Թղ. 9բ. «Նորին մաղթանք առ Աստուածութիւնն. Եւ քանզի ըստ ողբաճայնիցն բանաստեղծաց վերընծայելոց զղջութիւն թուոցս յարմարեցի կական եւ հեծութիւն»:

7. Թղ. 16բ. «Նորին մաղթանք առ Աստուած. Ամենակալ Աստուած բարերար, լուր հառաչանաց ձայնիս վտանկի եւ յերկիւղէ տագնապի ապագայիցն կարծեաց»:

8. Թղ. 18բ «Նորին մաղթանք առ որդի. Որդի Աստուծոյ կենդանւոյ աւրհնեալ յամենայնի, հաւրդ ահաւորի, անքննին ծննունդ»:

9. Թղ. 20ա. «Նորին առ Աստուած աղաւթք. Տէր Աստուած գթութեան, փրկութեան եւ ողորմութեան, քաւութեան եւ նորոգութեան, բժշկութեան եւ առողջութեան, լուսաւորութեան եւ կենդանութեան»:

10. Թղ. 21բ. «Նորին առ Քրիստոս մաղթանք. Բժշկական կրթականութեան, ամենայնիորձ հնարաւորութեամբ, պատճառ կենաց անախտականաց, թագաւոր զաւրաւոր»:

11. Թղ. 23ա. «Նորին ընդդիմամարտ դիւաց նուագ աղօթից յաղագս ջերման Աստուծով փարատիչ. Արդ այսքաննեաց անբաւից հրաշից հանդերձիչ, հայր ամենաստեղծ, անուն ահաւոր, ձայն սարսափելի, կոչումն ընտանի, բան համբուրելի» (կիսատ՝ թուղթի անկումով):

12. Թղ. 25ա. «(Անանիայի, ճաղագս արտասուաց). ... առ ժողովուրդն ի ձեռն արտասուացն յայտնէին, որպէս եւ ասէր Երեմիայ, ո՞վ առնէր զգլուխս իմ չեռմարան ջուրց եւ զաչս իմ աղբերս արտասուաց, զի լայի ի տուէ եւ ի գիշերի զժողովուրդ զայս: Եւ Եսայի ասէր Մի՛ բռնադատեալ մխիթարել զիս, այլ թողէք զի լացից»: – Վերջ Թղ. 48ա. «Որպէս եւ ասէ մարգարէն՝ Խնդրեա՛ զխաղաղութիւն եւ երթ զհետ նորա. յորմէ եւ զմեզ Քրիստոս փրկեացէ ի յաւիտենից տանճանացն եւ պարգեւեսցէ մեզ զերկնից արքայութիւնն որ ի Քրիստոս Ցիսուս ի տէր մեր...» (սկիզբը թերի՝ թուղթի անկումով):

13. Թղ. 48ա. «Սրբոյն Եփրեմի, վասն սիրոյ եւ մախանաց. Ոչինչ պիտոյ է վասն սիրոյ նորագոյն ինչ խնդիրք, զի ունիմք զնոյն ինքն զմայրն սիրոյ մեզ վարդապետ, որ ասաց. Պատուիրան նոր տամ ձեզ»:

14. Թղ. 57բ. «Նորին բան բամբասողաց զհահանայս եւ զվարդապետս. Մթերք ոգւոյ եւ աղճամղձային տրտմութիւնք ի վերայ իմ դիզեալ կուտին հանապազ, զի ախտ չար եւ անաւրէնութիւն ահեղ մտեալ տեսանեմ յեկեղեցի»:

15. Թղ. 72բ. «Նորին յԵրրորդութիւնն սուրբ. Մի՛ ոք անկոնեսցէ զտիրական եւ զփրկչական մարմին տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի ի պատճառս համագոյութեան, զի ոչ մեր ժողովս եւ ոչ որք զմարդկան խորհուրդս ունիցին, զմարմինն ըստ ինքեան համագոյական ասիցէ»:

16. Թղ. 75բ. «Նորին Երանելոյն Եփրեմի (յաղագս արտասուաց). Լուարուք եղբարք, գեղեցիկ խորհրդակցութեամբ իմով անարգի եւ ճեպեսցուք միշտ մինչդեռ ժամանակ ունիմք առաքինանալոյ»:

17. Թղ. 82ա. «Նորին սուրբ հաւրն Եփրեմի (մաղթանք առ Աստուած). Բժշկեա՛ զիս տէր եւ բժշկեցայց, որ միայն իմաստուն եւ զթած բժիշկդ ես, աղաչեմ զքո բարերարութիւնդ, բժշկեա՛ զբեկումն անձին իմոյ»:

18. Թղ. 87բ. «Նորին սուրբ հաւրն Եփրեմի (մաղթանք առ Աստուած). Սիրելիք, եթէ ոք ի ձէնջ ըմբռնեսցի յաղտեղի եւ ի վատթար խորհուրդս, մի՛ անփոյթ առնելով պղերգասցի եւ զինքն տացէ անյուսութեան, հեղեղ զսիրտն իւր առաջի տեառն եւ հառաչելով կացցէ եւ ասասցէ. Զարթիր տէր եւ նայեաց ի դատաստանս»:

19. Թղ. 92ա. «Նորին սրբոյն Եփրեմի (պաղատանք առ Աստուած). Արդ աղաչեմ զքեզ Քրիստոս, փրկիչ աշխարհի, հայեաց յիս եւ ողորմեաց ինձ, փրկեա՛ զիս ի բազմութենէ անաւրէնութեանց իմոց, քանզի անարգեցի զամենայն զբարիս»:

20. Թղ. 95բ. «Ի նորին կտակէ սրբոյն Եփրեմի. Կին ումն, որում անուն էր Ղամբրովտատէ, դուստր մեծին Արիստաղեա(յ), ի բաց մերժելով զամբոխն զարանց եւ զկանանց անկաւ առ ոտս նորա եւ ասէ. Քե՛զ Աստուածով, զոր ի մանկութենէ մինչեւ ի ծերութիւն սիրեցեր, հրամայեա՛ աղախնոյ քում առնել տապան ոսկի»:

21. Թղ. 98ա. «Հարցումն Աշոտոյ որդւոյ Սմբատայ հայոց թագաւորին եւ պատասխանի Եզնկա(յ) Կողբացոյ հայոց վարդապետի. Թագաւորն ասէ. Զի՞նչ է առաջաւորաց խորհուրդն, անպատարագ եւ անընթերցուած. Եզնակ ասէ. Բազում ինչ խորհուրդ ունի: Թագաւորն ասէ. Ձմեր աւգտակարն ասա եւ զբազումն թո՛ղ. Եզնակ. Հինկ աւրն յաղագս հինգ զգայարանացն մաքրութեան»:

22. Թղ. 104ա. «Ցաղագս Առաջաւորի պահոցն, Սամուէլի. *Ցաղագս առաջաւորացն բազում ինչ ասեն վարդապետք, այլ ես զոր լաւագոյնն ծանեայ զայն գրեմ. Բասիլիոս աւագ վարդապետն այսպէս ասէ, թէ կիւրեղ Երուսաղեմի հայրապետն զծնընդեանն եւ զյայտնութեանն Քրիստոսի զմկրտութեան խորհուրդն կատարէր»:*

23. Թղ. 110ա. «Ցաղագս Տեառնընդառաջին. *Ցաղագս տեառնընդառաջին, եթէ զինչ է հուր լուցանելն ամենեցուն եւ ջահս եւ մոմեղէնս եւ կամ զինչ մանկանցն աղաղակելն եւ ասել հեչտական ձայնիւ Տէր ընդ այս է, եւ կամ զինչ դարձեալ յամենայն եկեղեցիսն աւետարան կարդալ, կամ ի չորս անկիւնսն՝ երբ այլ ոչ լինի. իմա՛, ով սիրելի»:*

24. Թղ. 113բ. «Ցաղագս պահոց աղուհացից. *Մերձեալ է արքայութիւնն Աստուծոյ. որ սիրեն զԱստուած՝ զպահն սիրեն. առաջին աւր պահոցն բարեկենդանին կիրակէն է եւ վերջին աւր զատիկն. բարեկենդանն զփափկութիւն դրախտին նշանակէ»:*

25. Թղ. 124բ. «Ցաղագս Տապանակին. *Եւ արար Բեսելիէլ զտապանակն Աստուծոյ յանփուտ փայտից... Արդ, տապանակն յանփուտ փայտից նշանակէր զանապական մարմինն Քրիստոսի, իսկ պատեալն ոսկով սրբով ներքոյ եւ արտաքոյ՝ զմիաւորութիւն աստուածութեանն ընդ մարմնոյն» (միջանկեալ թուղթ մը Թերի)*:

26. Թղ. 133բ. «Ցոհաննէսի հայոց վարդապետի, որ եւ մականուն Կոգնոյ, ասացեալ յաղագս Վարդավառի տաւնին, եթէ վասն էր յընթերցուածն ոչ շարադրեցաւ ո՛չ Ցակովբայ մեծէ, որ է Տղրայր Տեառն, եւ ո՛չ ի կիւրղէ եւ ոչ զկնի նոցա յայլոց վարդապետաց. *Այսպէս ծանուցին մեզ բնաբանքն ըզպատճառս խորհրդոյն եթէ յընթերցուածն զտնաւրէնութեան ներգործելոց տաւնիցն ունի զցուցումն, որք երկաքանչիւրոց պիտառութեամբ կատարեցան, որք ոչ միայն առ յապայան առհասատչեա(յ) ունին զփրկութեանց խորհուրդ»:*

27. Թղ. 177ա. «Նորին ի նոյն խորհուրդ. *Ամենայն աստուածային տաւնք զանցեալ իրաց ունի զխորհուրդ եւ զեղելոց իրաց զյիշատակ, իսկ վարդաւորի տաւնիս չէ կատարեալ, վասնզի հանդերձեալ աւուրն ունի զյիշատակ, զի անդ առնու զկատարումն»:*

28. Թղ. 182բ. «Իսկ մեկնութիւն տեսլեանն Նաբուգոդոնոսորա, զոր մեկնեաց Դանիէլ, այս ինչ է ըստ մասին. *Ի գլխոյն առնէ սկիզբն, վասնզի գլուխն թագաւորական է»:*

29. Թղ. 186բ. «Իսկ զի՞նչ գաւազանն Մովսէսի փոխեալ յաւձ եւ ասել Աստուծոյ բուռն հարկանել զտտանէն. *Զի յայտ արասցէ թէ ոտամբ հանդերձեալ էր կոխել զգլուխն սատանայի, եւու ձեզ իշխանութիւն»:*

30. Թղ. 189բ. «Ներսէսի Տարսոնացւոյն (ի մեկնութենէ Սաղմոսաց). Տէր տէր մեր, զի սքանչելի է անուն քո յամենայն երկրի. *Այսինքն եթէ տէր էիր մեր նախ քան զյաւիտեանս եւ տէր ես աքանչելի անուամբդ ի վերայ ամենայն երկրի ըստ մարմնոյ, քանզի երկիրս մարդոյն տուաւ ի սկզբանն արքունիս եւ նա յանցանաւքն ի բաց անկաւ ի սորա տիրելոյն»:*

31. Թղ. 192ա. «Վասն միայնակեցին որ անկեալ էր ի շնութիւն. *Էր միայնակեաց մի որ անկեալ էր ի շնութիւն երեք տարի, եւ հայր վանիցն հոգեառես էր եւ ոչ կարէր իմանալ. եւ յաւուր միում իմացաւ հայրն գչար գործ նորա, կոչեաց զնա եւ ասէ»:*

32. Թղ. 194ա. «Սրբոյն Աթանասի խոստովանութիւն. *Եւ արդ խոստովանիմ եւ հաւատամ զհայր անսկիզբն, անեղ եւ անվախճան, եւ զորդի ծնեալ ի հարէ յառաջ քան զյաւիտեանս, եւ զսուրբ հոգին բղխումն ի հարէ փառակից եւ բնութիւնակից հաւր եւ որդւոյ, երիս անձինս կատարեալ եւ աստուածութեամբն միաւորեալ...: Եւ արդ ես գերիս եւ արտաստւելիս, որքան զաւրէ բանս, որ երբեմն ի վերնային եւ երկնաբնակ, այժմ երկրային եւ դժոխաբնակ. քանզի մեղա՛ յամենայնի...»:*

33. Թղ. 200ա. «(Ցոհաննու Մործորեցւոյ). *Ցովսէփ որ եւ աստուածահայր, քառասուն ամաց էր մինչ սուրբ կոյսն յանձնեցաւ նմա, եւ յերեսուն եւ մի ամի կենսարարին մերոյ հանկեաւ ի նազարէթ ի տան իւրում. եւ ապա յանուհետեւ սպասաւորէր սրբոյ կուսին Ցակովբոս արդարն, ի Ցովսե-*

փայ յանձնեալ նմա մինչեւ ի խաչելութիւնն տեառն, որ ի Քրիստոսէ Յոհաննու յանձնեցաւ»։ – Վերջ Թղ. 211ա։

Գրութիւնս չունի խորագիր, սակայն Թղ. 202ա սորին լուսանցքին վրայ գրիչը նշած է՝ «Յոհան Մործորէ», որ համադրած է զանազան նիւթեր, քաղելով նոյն իսկ Առակաց գիրքէն ամբողջական նախադասութիւններ։

34. *Թղ. 211ա. «Սրբոյն Սեւերիանոս(ի) յաւետարանիւն մեկնութենէն. Այր մի իշանէր յերուսաղեմէ յերիքով եւ անկաւ... Արդ յորժամ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր, եւ զմարդն ըստ պատկերի կերպարանաց, որպէս ասէ պատուիրանն, ստեղծ տէր Աստուած զմարդն հող յերկրէ»։*

35. *Թղ. 215բ. «Սրբոյն Պետրոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի ի սուրբ Աստուածածին. Մի՛ ոք իշխեսցէ զծննեալն ի սրբոյ կուսէն ասել սոսկ մարդ, զի ինքն հիմունս արկ ի նմանէ բարձրեալն. որպէս հրեշտակն քարոզեաց եթէ որ ի նմայն ծնեալ է ի հոգւոյն սրբոյ է. ասէ՝ Սիրէ տէր զդրունս Սիովնի քան զամենայն յարկն Յակոբայ». կիսատ կը մնայ եւ կ'աւարտի Զեռագիրս. յաջորդ ինկած թուղթերուն մաս կը կազմեն Թղ. 134–135, որոնք վրիպակով հոն փոխադրուած են։*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 1բ. «Զանպէտ հողս զՑոհաննէս, չարաղրող բանիցս, զգբծող եւ զկազմող եւ զստացաւղ սորին, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

2. *Թղ. 4ա. «Զանպէտ հողս Յոհաննէս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

3. *Թղ. 8ա. «Զանպէտ հողս զՑոհ(աննէ)ս, աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս»։*

4. *Թղ. 18բ. «Զամենամեղ ոգի Ցոհ(աննէ)իսի, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

5. *Թղ. 20ա. «Զբազմավէր հոգիս Ցոհաննէս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

6. *Թղ. 23ա. «Զմեղսաներկ ոգիս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

7. *Թղ. 48ա. «Զանպէտ հողս զՑո(աննէ)ս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

8. *Թղ. 57բ. «Զխաւարեալ ոգիս Ցոհ(աննէ)ս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

9. *Թղ. 75բ. «ԶԱստուծոյ մեռեալս Ցոհ(աննէ)ս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

10. *Թղ. 82ա. «Զթափուրս ի բարեաց ըզՑոհ(աննէ)ս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

11. *Թղ. 87բ. «Զմեղաւոք դատապարտեալ Ցոհ(աննէ)ս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

12. *Թղ. 95բ. «Զանպէտ հողս եւ զխաւարեալ ոգիս Ցոհ(աննէ)ս, յիշեսջիք տէր ողորմեալիւ ի Քրիստոս»։*

13. *Թղ. 133ա. «ԶԱստուծոյ մեռեալս եւ զաշխարհի կենդանիս, զանպէտ հողս եւ ըզխաւարեալ ոգիս Ցոհ(աննէ)ս, յիշեսջիք ի Քրիստոս»։*

14. *Թղ. 176բ. «Զբազմավէր ոգիս Ցոհաննէս յիշեսջիք տէր ողորմեալիւ ի թողութիւն մեղաց, ո՛վ եղբարք»։*

15. *Թղ. 182ա. «Զանպէտ հողս եւ ըզխաւարեալ ոգիս Ցո(աննէ)ս յիշել աղաչեմ միով տէր ողորմեալիւ ի թողութիւն մեղաց, եւ որք յիշէքդ յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ»։*

1226

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Թ.

Ձեռ. Թիւ 1758։ – ՊԿԴ = 1414

ԹՈՒՂԹ 148։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 9×13,5։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×9,5) – ՏՈՂԵՐ 24–25։ – ԹԵՐԹԵՐ էջ. 1–86՝ Ա–Ը×12 (Ա՝ 10, է՝ 4). մնացած մասը՝ Ա–Դ, ժ×12 (Ա՝ 11, Դ՝ 16)։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ անզարդ մուր շագանակագոյն կաշի. կորսուած են զոյգ փականները։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ տախուն, առաջին թերթը ետրոգութեան ընթացքին տեղափոխուած է ընդ մէջ էջ. 63–72ի. ունի պակաս թուղթեր։ Ձեւացած է երկու մասերէ, երկու ետր թուարկումով (տե՛ս Թերթք). երկրորդ մասին մէջ կը պակսին ե–թ թերթերը։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԴԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ. 88բ, 147բ–148բ, ուր յետագային գրուած են սուլթաններու անուանները եւ գահակալութեան տարիները։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԵ դար, բանի չունի որոշ ցիշատակարան. նկատի առած որ վերջին էջին վրայ (էջ. 147ա), երբ կը խօսի յոյներու եւ լատիններու միջեւ եղած կրօնական ու եկեղեցական անհամաձայնութիւններուն մասին, կը յիշատակէ՝ «յանկից մինչեւ ի յայս ժամս ՉՃԺԱ տարի է, որ մեր թվ. ՊԿԴ էր եւ Ապրիլի Ա», կ'ուզենք հաւատալ որ սա ըլլայ Ձեռագրին թուականը։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Մատեանս է գրչագրաց Հ. Գաբրիէլ Վրդ.ի Այվազեան, զոր Վ. Հ. Համազասպ մեր Սափարեան, յամի 1909, եբեր ի վանս ընդ այլ գրչագրաց նորուն»։

Մատեանս է ժողովածոյ եւ կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 64ա. «Ցաղագս երկնային շարժմանն, ընդասստ Ցոհաննիսի Եզնկեցոյ շարադրեալ իմաստնոց բանն, ի խնդրոյ բարեպաշտ եւ երկիւղազարդ պատանւոյն Վախտանկայ. (Ա)*մենայն ոք որ զ*(..), *որ է ծնունդ անմարմին մտաց, դրէ ի քարտիսի կամիցի դրոշմել* (..) *եւ զնորին պատճառն յանդիման կացուցանել*...։ *Ըստ որում եւ ես նըւաստս Ցոհաննէս Եզնկացի, աշակերտ Հոգեկից հաւրն եւ սուրբ վարդապետին Վարդանայ, սպասաւոր սուրբ գրոց բանի, ի Թվ. ՋԼԳ, պատահեցաւ զալ ի կողմանս աստուածապահ Թագաւորութեանս աշխարհիս վրաց*...»։

Ձեռագիրս կազմուած աւեն՝ Թուղթերը խառնակուած են. տրամաբանական կարգն է՝ Թղ. 65–71, 62–63, 1–4։

Թղ. 65ա. «Ցաղագս երկնի թէ բանի են եւ որպիսի աւրինակաւ իմաստութեամբ յանգոյից եղեն յԱստուծոյ. (Ա)*րարիչն Աստուած իմաստութեամբ եւ զօրութեամբ արար զաշխարհս ամենայն. եւ երեւի զաւրութիւն նորա*...»։

Թղ. 66ա. «Ցաղագս երկրորդ երկնից եւ շրջագայութեան նորին թէ որպէս է»։

Թղ. 67ա. «Վասն ծովու եւ այլ ջուրց»։

Թղ. 67բ. «Ով թէ ինչ պէտ են այս ամենայն ջուրք զոր արար Աստուած»։

Թղ. 68ա. «Ջուր ծովուն վասն էր աղի է...»։

Թղ. 69ա. «Վասն աւդեղէն երկնիցն յորում կան լուսաւորդ»։

Թղ. 70ա. «Թէ որպէս շարժի եւ շուրջ գայ գունդն երկնից եւ որպէս գայ արեգակն եւ լուսինն եւ աստեղք»։

Թղ. 70բ. «Որպիսի աւրինակաւ գիտասցուք թէ արեգակն եւ այլ լուսաւորդ ընդ արեւելս երթան»։

Թղ. 71ա. «Ցաղագս եղանակաց տարւոյն»։

Թղ. 63ա. «Վասն հօրն գտեացն որ եւ են հօրն պարունակք եւ կան հօրն երկինք»։

Թղ. 63բ. «Ցաղագս աւդոյն որ է հողմ որ ասի քամի». «Թէ ուստի լինի(ն) այսորիկ եւ որպէս է»։

Թղ. 1ա. «Զինչ է բալն եւ ուստի լինի». «Զինչ է որոտն եւ կայծակն». «Զմեռն որոտեր չլինի, եւ որպէս»։

Թղ. 1բ. «Ով թէ զինչ պէտս է որոտեալն». «Ցաղագս ծիւնի անծրեւի»։

Թղ. 2ա. «Ցաղագս կարկտի թէ զինչ է». «Ուստի լինի ցաւղն եւ եղեմն»։

Թղ. 2բ. «Զինչ է աղեղն որ իջանէ, որ ասեն տէր ունի գօտեակ»։

Թղ. 3ա. «Թէ զինչ է հուրն որ երկնից անկանի եւ բանի ազգ են»:

Թղ. 4ա. «Զինչ է այն որ լուսինն բակ առնու»:

2. *Թղ.* 4ա. «Աղոցուբ գանձս հոգեւորս ի գանձապահ աստուածայինն գանձէն, ի վարդան վարդապետէն, վարժումն մտաց եւ ի շահ ոգոց մերոց. *Թէ որպէս իմանի Աստուած. Պատասխանի. Աստուած անբաւանդակելի է, զիարդ իմանի, զի երկու են գիտաւղք, միտք եւ աչք որ ընդ մտացն է խառնեալ*»:

Թղ. 6բ. «Արդ պատեհ է մեզ խոնարհութեամբ եւ հանգըստութեամբ ընդունել զարբանծս արարչին, որ եստեղծ ամենայն ոչընչէ, եւ այս է սկիզբն արարածոց, զի ոչ եթէ ի մէնջ է ասացեալ եւ ի մեր զաւրութենէ, այլ ի վարդապետէն Վարդանայ, զի նայ է գանձապահ աստուածայ(ին) գանձուցն եւ է այսպէս. *Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինն եւ զերկիր. կամէր քեզ նիւթ բանի տալ եւ ոչ կարգաւ մեկնութիւն գրել, ապա եւ զոր ինչ նոր թւի մեզ, գտանել քեզ ի բազումն սրտի, որպէս զայս ամէն ունին ի հրէից թարգմանութենէնէն, իսկ Աբգար արքայ եւ Թադէոս առաքեալ*»:

Թղ. 24ա. «Վասն թագաւորաց բան ի Վարդան վարդապետէ. *Քրիստոնէից թագաւորք երկու իրք առնեն, զոր այլ ազգ թագաւորք ոչ առնեն. առաջին այս է որ երենք երթան զառաջինն ի տունն հարսին եւ առնուն*»:

3. *Թղ.* 36բ. «Ցոհաննու Ոսկեբերանն ասաց. *Ցոհան Ոսկիբերան եւ Կիւրեղ Աղեքսանդրու, չորս են ասել զՄարիամ Տիրամայրն եւ զՄարիամ Կողոբայ դուստրն, եւ զՄարիամ Մակդեղանացին եւ զՄարիամ Ցակոբայ եւ Ցովսեայ մայրն, զոր ասեն կին Ցովսեփայ եւ մայր որդւոց նորա. բայց տեղեկացաք յայլ գրոց թէ Աստուածածնինն չէ ի հաշիւ*»:

4. *Թղ.* 39ա. «Վասն խորհրդոյ սուրբ պատարագին. *Նշխար կամի հին կտակաւք սաղմոսին աստի ճգնաւորոց ձեռաւք, այն է որ մարգարէքն բանիւք իւրեանց կազմէին զխորհուրդ մարդեղութեան տեառն. եւ ջերմ հանեալ ըստ առաքելական կանոնաց, այն որ ամէն առաւաւտու խորովեալ գառն հանէին ի սեղանն*»:

5. *Թղ.* 40բ. «(Վարդանայ վարդապետի) Հաւագեսցուք ծաղիկսն մարմնոց աւետարանին պսակել գէեզ. *Մաթէոս թարգմանի երգ կենաց եւ աւետարանն բանական աւետեաց եւ յազգաբանելն զտէրն ըստ մարմնոյ՝ նախորդի Դաւթի*»:

Թղ. 41բ. «Զի՞նչ է հրեշտակին ասելն ց(ց)ովսէփ. Որ ի նմա ծնեալ է»:

Թղ. 43բ. «Վասն մանկանցն Բեթղէհեմի»:

Թղ. 45ա. «Ցոհաննու կերակուրն ինչ է». «Վասն մկրտութեան թէ բանի է». «Վասն Ցորդանանու»:

Թղ. 45բ. «Վասն դրախտին»:

Թղ. 46ա. «Փորձին սատանայի»:

Թղ. 49ա. «Զառաքելոց կոչումն»:

Թղ. 49բ. «Քրիստոսի առաջին նշանն»:

Թղ. 50ա. «Զի՞նչ է որ ասէ. Ձրագ մարմնոյ ակն է»:

Թղ. 51բ. «Զի՞նչ է՝ Լեր իրաւախոհ ընդ ոսոխի բուռ վաղագոյն»:

Թղ. 52ա. «Զի՞նչ է որ ասէ. Իրրեւ լուաւ Ցովաննէս ի բանդին զգործսն Քրիստոսի»:

Թղ. 52բ. «Զի՞նչ է ասելն. Ցորժամ այսն ելանէ ի մարդոյն շրջի...»: – *Թղ.* 53ա. «Այս բեզ ճաշակ մինչ համեղ ի Մաթէոսի աւետարանէն»:

Թղ. 53ա. «Իսկ Մարկոս երեք բան է գրեալ, զոր այլքն չեն ասացեալ. այս է. Կատարեալ է ժամանակ եւ հասեալ է արքայութիւն...»:

Թղ. 53բ. «Ղուկաս ազգաւ յոյն է եւ բաղաքաւ անտիոքացի եւ արուեստաւ բըժշ(ի)կ...»:

Թղ. 54ա. «Զի՞նչ է որ ասէ. Ետես Զաքարիա ի խնկարկութեան աւուր զի կայր ընդ աջմէ...»:

Թղ. 55ա. «Զի՞նչ է որ ասէ. Դարձաւ Ցիսուս զաւրութեամբ»:

Թղ. 56ա. «Ընդէ՞ր ի գերեզմանսն բնակէր դիւահարն»:

Թղ. 56բ. «Զի՞նչ է յորժամ ասացին փարիսեցիքն ցտէրն. Գնա՛ ի աստի»:

Թղ. 57բ. «Զի՞նչ է ևոր ուխտն»:

6. *Թղ.* 58ա. «Վարդան վարդապետին ասացեալ. *Ցովհաննէս յետ երկոտասան ամի չարչարանացն տեառն, գրեաց զիւր աւետարանն անծանաւթ ծոցոյն հաւր*»:

Թղ. 59ա. «Լուսաւոր եւ սուրբ վարդապետին Վարդանայ. *Աւազակն որ ըն(ղ) աջմէն է դաւանեաց զտէրն մեր*»:

7. *Թղ.* 60ա. «Վասն դաւանութեան հաւատոյ. *Ո՞րպէս հաւաստալ արժան է տեառն խաչելութեան եւ չարչարանացն. Պա. Ցոհան Երուսաղեմացի եւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացին ասէ թէ ցաւէր եւ վշտանայր կամաւ...*»:

Թղ. 60բ. «*Երեք իրք յետ յարութեանն իւրոյ տէրն յանձն էառ վասն հաստատելոյ զյարութիւնն...*»:

Թղ. 61ա. «Սրբոյն Գրիգորի պատիւ էր. *Ապա զի՞նչ է որ գրեալ ի տեսիլ սրբոյ ումանն թէ ի վերայ վիրապին գոչէ հրեշտակապետն. Պտ. Դիոնեսիոս Արիսբագացին ասէ թէ ամենայն ազգի հրեշտակապետ կայ վերակացու...: Այսմ վկայ պատմեմ քեզ որ լուա(յ) ի Գառեցի միակիցին ի Ցովանիսէ թէ Ոշմ թվին կա(յ)ի ես ի սուրբն Երուսաղէմ եւ գնացեալ էաք ի (ց)որդանան»:*

8. Թղ. 75բ. «Վասն բանին մասանց, վարդապետին Վարդանա(յ) ասացեալ. *Բանին մասունքն ութ են եւ են այսոքիկ. ա. Անուն. բ. Բա. գ. Ընդունելութիւն. դ. Ցաւդ. ե. Դերանուն. զ. Նախադիր. է. Մակբա. ը. Շաղկապ. Բան կոչի կատարումն խորհրդոյն. երբ ասես թէ հոգեւոր տէրն հրամայեաց եկեղեցի չինել...»:*

Թղ. 76ա. «*Իսկ հուրն զոր եկն տէրն արկանել յերկիր, զոր համառաւտ ասեմ, սուրբ հոգին է...»:*

Թղ. 77բ. «*Եւ մկրտութիւն մի ունիմ մկրտել. զնոն շաղկապ եդիր, երես մի այլ յայտնելով, զի երկու է տեառն մկրտութիւն...»:*

Թղ. 78ա. «*Ցորժամ տեսանիցէք ամպ ծագեալ յարեւմտից ծովն Երուսաղեմի, յարեւմտից կու ասէ զայ...»:*

Թղ. 79ա. «*Մի է բնութիւն սուրբ երրորդութեանն, այսինքն էութիւն որ է գոյութիւն. մի է ճշմարտապէս կամքն...»:*

Թղ. 81ա. «*Այլ ոճ վիճելոյ ընդ քաղկեդոնիկոն հարց, թէ Մարիամ որ բնութիւն ծնաւ. Թէ ասեն Աստուած եւ մարդ՝ ապա Աստուածածին եւ մարդածին. Թող ասեն կատաղեալքն...»:*

Թղ. 85ա. «*Իսկ վասն զՍուրբ Աստուածն Նաչեցար ասելն ի մեռնէն, Իգնատիայ Աստուածազգեցին եղաւ...»:*

9. Թղ. 86ա. «Սրբոյն Կիւրղի Երուսաղեմայ հայրապետին ասացեալ. *Զատիկ Մովսէս ճայնեաց յԵգիպտոս ի վերայ գառանցն, եւ մեր գառն եւ զատիկ Քրիստոս է»:*

10. Թղ. 86բ. «Վասն անխմոր նշխարին եւ անջուր բաժակին սուրբն Եփրեմ ասէ ի մեծ խորհուրդն. *Մեռոն սկսաւ յԵւայէ եւ ապականեաց զբնութիւնս, մինչեւ եկն խորհուրդ բաղարջին, յանապականն Մարիամ»: – Վերջ անդ, կը մնայ կիսատ:*

Հոս կ'սաարտի Զեռագրիս առաջին մասը եւ կը սկսի երկրորդ Ձեռագիր մը, որ յաջորդաբար կազմուած է մասին:

11. Թղ. 89ա. «(Պօղոսի Տարսեցւոյ) Բուն բարեկենդանի շաբաթ աւրն յիշատակ սրբոց հայրապետացն որք ժողովեցան ի Կոստանդինուպոլիս ընդդէմ հոգեմարտին Մակեդոնի. Կիւրեղ Երուսաղեմայ, Գրիգոր Աստուածաբանն, Գրիգոր Նիւսացին, Բարսեղ զսքանչելագործն, երանելին Երանիոս եւ սուրբ Եփրեմ եւ Եպիփան, Մելիտոս Անտիոքացին, Պրոկղոս, Աթանաս, երանելոյն սուրբ վարդապետին Պաւղոսի իմաստասիրի Տարսեւոյ եւ սուրբ Ցոհաննէս եւ այլ մեծամեծ եպիսկոպոսունք, ասացեալ ընդդէմ ժողովոյն Քաղկեդոնի. (*Աստուած)ային եւ մեծըն առաքելոցն Պաւղոս գրէ առ Կորընթացին ասելով. Զիմաստութիւն խաւսիմ ընդ կատարեալսդ. եւ դուք իմաստուն էք հանճարով պայծառացեալ»: – Վերջ Թղ. 105ա:*

12. Թղ. 105բ. Անխորագիր. «(Պատասխանիք սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացւոյ). *Ասէ սուրբն Ներսէս. Նուաստ եմ յամենայն հայոց եւ կամ առաջի ձեր, եւ որ ինչ հարցանէք՝ տամ պատասխանի, եւ թէ ի մէնջ թերութիւն կենայ՝ նա մեր սուրբ եկեղեցին կատարեալ է (ի լուսանցի՝ չ):*

13. Թղ. 110բ. Անխորագիր. «(Դաւանութիւն հաւատոյ). *Աստուածային բնութիւնն սուրբ երրորդութեանն երանելի է եւ անհասանելի միապէս յերեսին անձինն ի հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին, իսկ յատկութիւն առանձնականութեան յիւրաքանչիւր յերեսս բաժանին եւ ի դէմս...»:*

14. Թղ. 116ա. «Ներսէսի վերջնոյն իմաստասիրի հայոց կաթողիկոսի ի Մալի (Մանուէլի) թագաւորի. *Այլ եւ խառնի ընդ մարմնոյն անմարմին բանն...» (հատուածք ի թղթոցն):*

15. Թղ. 116բ. «*Այս է կարգ եւ սահման խոստովանութեան, սահմանեալ ի սուրբ հարց կանոնաց եւ յաստուածային գրոց, վասն հարցման բահանային եւ բննութեան, թէ որպէս բննէ գմեղս եւ հարցանէ. այս է ուղիղ կարգն եւ ճշմարտութիւն. Առաջ պարտ է քահանային որ ուսուցանէ գմեղաւորն թէ որպէս նստի առաջի քահանային»:*

16. Թղ. 126ա. «*Խոստովանութիւն եւ դաւանութիւն Վարդան վարդաբետին. Հաւատամ զսուրբ զերրորդութիւնն եւ զմի աստուածութիւն անբաժանելի. հաւատամ ըզհայր որոյ հայրութիւնն անհասանելի է. հաւատամ զորդի որոյ ծնելութիւնն անքննելի է. հաւատամ զհոգին սուրբ ի հարէ բխումն անճառաբար, ընդ հարւ եւ ընդ որդւոյ փառակից...»:*

17. Թղ. 128ա. «(Ձեւ արձակման). Եւ բահանայն ասէ զաղօթս. *Ողորմեսցի քեզ Աստուած հզաւր եւ ողորմած Աստուած եւ թողուիցին չնորհեսցէ յամենայն յանցանաց քոց, զոր ինչ մեղուցեալ ես...»*։

18. Թղ. 128բ։ «Խրատ հա(ւա)տացելոց եւ մանկանց եկեղեցոյ եւ ամենայն էրիստոնէից մասնաւոր առ Աստուած, ի սուրբ վարդապետէն Մեղրկայ եւ Անանիա(յ)է. *Աստուածային խորոցն անճառ մեծ խորհրդածուն Պաւղոս, որ զծորան հոգւոյն էարբ ի փչմանէ ճշմարիտ յԱստուածն բանէն, եւ նովաւ հոսեալ ի ճառս հաւատոյ, այսպէս բարգաբազանէ մեզ յիչելով զմեծն Աբրահամ որ կոչեցաւ հայր հաւատոյ...»*։

19. Թղ. 133բ. Անխորագիր. «Բարիախաւսն ասէ. *Ձառիւծ է որ թագաւորէ ի վերայ ամենայն անասնոց, խմաստուն, հզաւր եւ կորովայմիտ. երեք բնութիւն է առիւծուն...»*։ – Վերջ թղ. 134ա. «*չփին ընդ սատանայի եւ հուր յաւիտենական հանել եւ այրել զոգիս եւ զանդաստանս մարմնոյ, մինչեւ կորուսանել մնան հրոյն յաւիտենից»*։

20. Թղ. 134բ. «Ցոյհաննու ասացեալ վասն ահիւ եւ զգուշութեամբ ի սուրբ խորհուրդն մերձենալոյ. *Սոսկան ոսկերք իմ դողութեամբ եւ սարսափէ անձն իմ հիացեալ, յորժամ յիչեմ զմերձաւորութիւն ահեղ եւ մեծ խորհրդոյն եւ երկուց վարանց ծփեան միտք իմ հանապազ, փութամ մերձենալ ի փափաքելին եւ անարժանութիւնս արգելու զիս...»*։ – Վերջ թղ. 136բ. «*Ահագին խորհուրդն է տէրունական, եւ սուրբ հոգով ամենեքեան լնուցուն. յայնժամ հարեալք խղճիւ մտաց ոչ են արժանի հայելոյ յայնպիսի սրբութիւն՝ մինչեւ ապաշխար» կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով*։

21. Թղ. 137ա. «(Դաւանաբանական բանք). ... *եւ ինքնատաններորդ, զի որպէս ըզբանն մեր նախ գրեմք ի քարտիզի եւ ապա ցուցանեմք զոք, նոյնպէս բանն Աստուած նախ մարմին էառ ի կուսէն եւ ապա բնակեցաւ ի մեզ. ուխտատաներորդ...»* (Ժէ–ԻԱ)։

Անդ. «*Արդ այսոքիկ հաւասարութիւն բանին Աստուծոյ եւ մերոյ. իսկ զանազանութիւնքն մերոցս են այսոքիկ. Առաջինն, վասնզի բանն Աստուծոյ զոյացութեամբ է եւ մարտո(յ)ս պատահմամբ. երկրորդ...»* (Ա–ԺԵ)։

Թղ. 138ա. «*Եւ այլ եւս զերիս անձնաւորութեանցն զմի աստուածութիւն միայպէս կարծեսցուք, որպէս երեք լապտերք ի տան միում...»*։

22. Թղ. 142բ. «*Ընդդէմ այնոցիկ հերձուածողաց որ զչարս եւ զբարիս Աստուծոյ ասեն, եւ թէ պատճառ ամենայնի բարեաց եւ չարեաց մերոց ոչ եմք, այլ է առաջին պատճառն Աստուած, եւ զայս ամենայն նոր հեթանոսք, որ են տաճիկք. այլ մեք դասք ճշմարիտ սիրութեան...»*։

23. Թղ. 143ա. «Ցաղագս ցանաչման Աստուծոյ. Հարցումն. *Քանի՞ է ճանաչումն Աստուծոյ.* Պտ. *Վասն ճանաչման իւրոյ Աստուած կազմեաց կրկին կերպիւ աւրինակ, այսինքն՝ իմանալի եւ զգալի, որպէս հոգի, միտք եւ նմանք նոցա...»*։

24. Թղ. 145ա. «*Որք ուրանան զմարդեղութիւն բանին՝ առարկեն. Նախ այսպէս եթէ Աստուած ոչ է մարմին...* Պատասխանեմք. *Եթէ Աստուած բանն մարդ եղեւ անփոփոխելի, զի ոչ չփոթեցաւ...»*։

25. Թղ. 147ա. «Առաքելոցն *ո՞յք էին կոյսք եւ ամուսնաւորք. Յոհաննէս եւ եղբայրն իւր ցակոբոս եւ Թովմաս կոյսք էին եւ այլքն ամուսնացեալք...»*։

26. Թղ. 147ա. «Զի՞նչ է քնութեան սահմանն. *կենդանի, բանաւոր, մտաւոր, կրօղ»*։ – Վերջ թղ. 147բ. «*Հրեշտակաց բնութիւն՝ միշտաշարժ, թափանցիկ, հողմն անվայրապակ, կենդանի, անմահ»*։

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Թ.

1227

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Ժ.

Ձեռ. թիւ 1198։ – *Ջ Բ* = 1453

Է.Ջ.Բ 358։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 9×13,8։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×10,3)։ – ՏՈՂԲ 16։ – ԹԵՐԹԲ Ա–Ժ.Ջ×12 (Ա՝ 11, Ժ.Ջ՝ 2)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տեղուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ մուք շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դռնակը եւ երկու փականքները. առաջին կողքին վրայ մնացած են պղինձէ երկու գամերը. աստառն է մուք կապոյտ լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԲ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԲ բաւարար. առաջին 16 էջերը մկնակեր, մեծապէս վնասելով ներքին եւ յաջորդող բնագրին. էջ 21–22 անջատուած է Ձեռագրէն։ Կոնակի կողմէն կաշին չորութենէ մասամբ վնասուած է։ Այնպէս կը թուի որ էջ 269էն սկսեալ կը փոխուի գրի տեսակը։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐԲ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ միագոյն հանգուցագիրք։ – ԽՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԲ թոյնազարդ, սակաւ եւ միագոյն։ – ՆԿԱՐ էջ 1, մկնակեր, մնացած է հատուածիկ մը. ստացողին ներքեւ է, բազմագոյն եկեղեցական տարազով, կանգնած, ձեռքին գիրքը. կը պակսի գլուխը եւ ձախ ուսէն վար. ներքին աջակողմի գրութիւնը կը կարդացուի կիսով չափ. «Թադէ(ոս կրաւ)ճառոր (ստա)ցող (գ)րո(ցս)»։ – ԽՈՐԱՆԲ էջ 3, որ մկնակեր ըլլալով՝ հազիւ կտորիկ մը մնացած է միագոյն զարդէն։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ էջ 19, 31, 41, 54, 66, 79. բոլորն ալ միագոյն եւ պարզ, գրեթէ աննշմարելի։ – ԴԱՏԱՐԿԲ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ջ Բ – 1453։ – ԳՐԻՉ Կարապետ։ – ԾԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Թադէոս Բոկիկ կրօնաւոր։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԲ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ 1846–1852 տարիներուն Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան դէպի Հայաստան կատարած գիտական ուղեւորութեան ընթացքին ստացած է եւ բերած Ս. Ղազար։

Մատեանս է Ժողովածոյ, որու առաջին մասը Վարդան Մարաթացիի Աղօթագիրքն է, որ Ամբերեան Ցուցակին մէջ դասաւորուած է «Վարդանի» անունին տակ եւ ոչ «Աղօթագիրք»ներուն, որով դուրս մնաց մեր Վեցերորդ Հատորէն։ Ձեռագիրս ունի նաեւ այլ գրութիւններ, որոնց բովանդակ պատկերը հետեւեալն է.

1. էջ 2. «(Վարդանայ Վարդապետի Մարաթացոյ, աղերս մաղթանաց, ի խորոց սրտէ առ Ցիսուս Քրիստոս միածին որդին Աստուծոյ, երբեմն յամենայն տեղիս տնօրինականացն, ուր կատարեաց Քրիստոս ըզմարդեղութիւն իւր եւ ընթեռնուլ ուրիշ ուրիշ եւ աղօթել խորհրդաբար, զոր գրեաց ի սուրբ Քաղաքս Երուսաղէմ, ի Սուրբ Ցակոբ, ի խնդրոյ միաբանացեալ եղբարցն, նախ ի Նազարէթ, ի տեղի Աւետմանն, առ միածինն, ի խորոց սրտէ աղօթք)»։

Մեր Ձեռագրին առաջին 16 թուղթերը մկնակեր ըլլալով, առաջին խորագրէն հազիւ թէ մնացած են քանի մը բառ։ Վերեւ մէջ բերուած խորագիրը փոխ առած ենք ժե դարու Աղօթագիրքէ մը (Ձեռ. թիւ 597, տե՛ս Հտ. Զ, էջ 1059, § 32), որ չի համապատասխաններ ներկայ մեր Ձեռագրին մէջ մնացած խորագրի թելադրանքներուն՝ որ կ'ըսէ. «... ի թու(իս) ... (ա)չխարհէն ... սահմա ... ու լեառն ... Վարդան կոչիւր ... մաց ձԺԲից ... եաց չնորհաւք ... եւ չրջեալ յամենայն ... (տնա)ւրինականաց ... (կ)ատարեաց տէր մեր Ցիսուս Քրիստոս ... ով գհրաշալի գործս իւր ... ին մարգարէքն ... (ն)ազարէթ եւ ի ... իայ, աղերս ... յոյս իմ Քրիստոս ...»։

էջ 3. «(Աղօթք). Ծագ(ումն) իմն անմիան(ալի) եւ անհետազաւ(տելի եւ ան)ճառելի եւ յանհա(սանելի) հաւր յէութենէ (Ցիսուս Քրիստոս) եւ խ(որհուրդք եւ միտք)»։

2. էջ 19. «Բ. Ի Բեթղեհէմ, ի յայրն եւ ի մսուրն եւ ի մոգսն. *Աստուած իմ, Ցիսուս Քրիստոս, զօրութիւն իմ եւ իմաստութիւն հօր եւ էակից հոգւոյդ սրբոյ՝ որ գործակից քո»։*

3. էջ 31. «Գ. Աղերս ի տաճարն Բառասնաւրեայ. *Ով բան Աստուծոյ եւ լոյս երկնից Ցիսուս Քրիստոս, բազում եւ կարողութիւն հաւր եւ անվրէպ պատկեր»։*

4. էջ 41. «Դ. Աղերս առ ի գնալն յԵգիպտոս. *Դարձեալ յետ այսքան ահաբեկ*

երկչոտութեան եւ պչնեալ պակուցմանց եւ խելայեղծ չփոթութեանց, ի բազմութենէ հրախառն ախտակրութեանց»։

5. էջ 54. «Ե. Մաղթանք առ Քրիստոս ի հոսանս Յորդանանու. *Աստուած իմ, Յիսուս Քրիստոս, շունչ եւ կենդանութիւն ամենայն եղելոց եւ պատճառ ստեղծման այնոցիկ որ յապագայն լինելոց են ի բնաւս»։*

6. էջ 66. «Զ. Աղաչանք առ Յիսուս ի լեառն փորձութեան. *Սկիզբն արարչութեան եւ բան հաւր եւ արարիչ բոլորից Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, գեղ եւ կամակ եւ առողջութիւն ամենայն ցաւագնաց եւ հաչմելոց»։*

7. էջ 80. «Է. Մաղթանք առ Քրիստոս ի լեառն Թաբաւր. *Քահանայապետ եւ հով(ո)ւապետ, բարի Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, արմատ իմաստութեան եւ ճառագայթ փառաց հօր եւ պատկեր էութեան նորա»։*

8. էջ 99. «Ը. Բան ի խորոց առ Քրիստոս, ի գերեզմանն Ղազարու. *Եւ արդ ահա դարձեալ դողացայ եւ ի սուգ մտեալ վիրաւորեցայ ողնակոտոր ծանրութեամբ»։*

9. էջ 101. «Ը. Մաղթանք առ Քրիստոս ի լեառն Ձիթենեաց. *Լոյս անխմանալի եւ ճառագայթ անչիջանելի, Աստուած իմ Յիսուս, որ բազմեալ հանգչէիր ի հրակերպեան յանարուեստ յաթոռ հայրական»։*

10. էջ 110. «Թ. Մաղթանք առ Քրիստոս ի վերնատունն լուացման. *Ցանճառելի եւ յանխմանալի ծոցոյ հօր առաքեալ Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, եւ արդ թէպէտեւ նման լեռնացեալ քարակոյտ քարակարկառ բլրակերպ ժողովեալ աւազոց»։*

11. էջ 119. «Ժ. Աղաչանք ամենայն յանցաւորաց ի ձորն Կեդրոնի առ Քրիստոս. *Ձչմարիտ լոյս աչխարհի յայտնեալ կամաւ քո ի մէջ խաւարելոցս, Աստուած իմ Յիսուս»։*

12. էջ 127. «ԺԱ. Մաղթանք ամենայն մեղաւորաց ի Գողգոթայ եւ ի ձաղանքն Քրիստոսի. *Ննամող ամենայնի եւ խնամակալ արարածոց, տէր Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, ահաւոր սերովբէից եւ յոյս լքելոց»։*

13. էջ 148. «ԺԲ. Ի Գողգոթայն եւ ի չարչարանքն, աղերս ամենայն յանցաւորաց. *Փառաւորեալ յամենայնի փառակից հաւր, Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, յանէից գոյացուցանող ամենայն եղելոց, որ վասն իմ ունայնացեալ աղքատացար»։*

14. էջ 167. «ԺԳ. Աղերս մաղթանաց առ Քրիստոս ի լեառն Համբարձման. *Բան Աստուծոյ, լոյս եւ կեանք, իմաստութիւն եւ զօրութիւն, Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, ի սկզբանց արարչութեան եւ ամենայն հարցն իմ»։*

15. էջ 181. «ԺԴ. Ի սուրբ վերնատունն մաղթանք առ սուրբ հոգին Աստուած. *Հոգի հայրական, Աստուած ընդհանրական ամենայնի բարի առաջնորդական, հեզ եւ հանդարտ մարդասիրական»։*

16. էջ 194. «ԺԵ. Ի սուրբ Սիոն, առ հայր Աստուած մաղթանք եւ դաւանումն. *Հայր անըսկիզբն եւ անվախճան, Աստուած մարդասէր եւ արարիչ ամենայնի, շունչ եւ կենդանութիւն ամենեցուն»։*

17. էջ 221. «ԺԶ. Մաղթանք ամենայն յանցաւորաց ի ննջումն Աստուածամօր կուսին. *Համագոյ սուրբ երրորդութիւն, անբաժանելի Աստուած եւ արարիչ ի սկզբանցն եւ հարցն եւ իմ, դու ստեղծեր զիս ի պատկեր քո»։*

18. էջ 236. «ԺԷ. Ի հառաչման տեղն Պետրոսի. *Տէր Յիսուս, յոյս եւ կոչումն կենաց, աւետեաց բերող եւ տրտմութեանց հալածող»։*

19. 242. «ԺԸ. Ի բարկոծումն սրբոյն Ստեփաննոսի. *Քրիստոս թագաւոր եւ արքայ փառաց, իշխան մշտնջենաւոր եւ ինքնակալ համաբնակաւոր ընդ հօր եւ սուրբ հոգւոյն, ո՛հ, տէր իմ եւ Աստուած, վայ եղկելի անձին իմոյ»։*

20. էջ 251. «ԺԹ. Մաղթանք ամենայն յանցաւորաց, ի Խոր վիրապն սրբոյն Գրիգորի. *Համագոյ եւ համաթագ աստուածութիւն, հայր եւ որդի եւ սուրբ հոգի, երեքսրբեան աւրհնեցութեամբ աւրհնաբանեալ»։*

21. էջ 267. «*Արդ ունի աւետարանն Մատթէոսի չեչտս ՅՕԳ. մանր բաժանեալ ունի՝ Յս՝ ՃՂԱ. Ք՝ ԺԲ. Յէ՝ ԻԶ. Տն՝ ԼԸ. ի Տէ՝ Բ. Ա՝ ԺԹ. Ա՛՝ ԻԸ. եեմ՝ ԺԴ. Իղ՝ Ժ. յիէլէ՝ Ա. Յէ՝ ա. Տր՝ Կ. Տր՝ ունի չեչտ ԺԳ։ Մարկոս ունի…»։*

22. էջ 269. «Երանելոյն Յոհաննու վարդապետին ասացեալ վասն սիրոյ. *Աստուած սէր է, ասէ որդին որոտման, սիրելի աշակերտն Քրիստոսի Յոհաննէս, եւ որ կա(յ) ի*

սէրն՝ յԱստուած բնակէ եւ Աստուած ի նմա. եւ արդ եղբարք, լուարուք եւ ի միտ առէք զճառ սիրոյն»:

23. Էջ 277. «(Աղօթք) տնտես աւրհնե-ղ(ոյ). *Աստուած կենդանի եւ ամենայն կեն-դանեաց կերակրիչ, որ տաս կերակուր ամե-նայն մսեղեաց, որ սահմանեցեր սրբոց առա-քելոցն քոյին լուսաւոր հրամանաւքդ, ասե-լով՝ թէ որ մեծն է ի ձէնջ եղիցի ձեր սպա-սաւոր»:*

24. Էջ 283. «Իւղաբերից աւետարան (Մատթէոսի). *Եւ յերեկոյի շաբաթուն յո-րում լուսանայր միաշաբաթին...»:*

Էջ 287. «Բժշկութեան աւետարան (Մատ-թէոսի). *Եւ իբրեւ եկն ի ժողովուրդն, մատ-եաւ այր մի ի ծունր իջանէր եւ ասէր»:*

Էջ 289. «Հանգիստ աւետարան ըստ Մատ-թէոսի. *Եւ ապա երեւեցաւ նշան որդւոյ մարդոյ յերկինս...»:*

Էջ 291–316. *Աւետարանք ըստ Մարկոսի, Ղուկասու եւ Յովհաննու:*

25. Էջ 316. «Գիր օձահար եւ զոր ասացեալ է սուրբ առաքեալն Պաւղոս. *Ա՛ռ զքուրն փուքով եւ ասա զաղօթս զայս ի վերայ ջրոյն, եւ թէ ոչ ժամանիս աւձահարին, դու խաբար բեր բերին արբոյ եւ ասայ զաղաւթս զայս. Ծանուն հաւր եւ որդոյ եւ սուրբ հոգւոյն, նասրաւթայ, ապանձայ...»:*

Անդ. «Այս է աղաւթ սուրբ Պօղոսի առաքելոյն, յորժամ հարկանէ աւձն զմարդ կամ զանասուն, ասա՛ զաղօթս զայս ի վերայ հիւանդին. *Ծանուն հաւր եւ որդոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. Ես Պաւղոս հալածիչ եկեղեցւոյն զա-ւուրս բազումս...»:*

26. Էջ 323. «(Բժշկականք). *Դարխանեի թէ ծամէ ոք՝ յաճախ աչաց լուսն յաւելու, զգիճութիւն ի ստամոքսեն պակասեցուա-ցէ...»:*

Էջ 327. «Ի բժշկարանէ. *Աչաց դեղ ըզ-այս արա. ա՛ռ այրեցած պղինձ մէկ դրա-մակշիռ...»:*

27. Թղ. 329. «Ծուցակ յորժամ շարժի ի գիշերի կամ ի ցերեկի. *Խոյն թէ ի տուէ շարժի՝ պատերազմ լինի, թէ ի գիշերի՝ նեղութիւն. Ծուլն...»:*

28. Էջ 331. «Գիր հաւատոյ խոստովա-նութեան Հայաստանեաց եկեղեցոյ, գրեալ ի Ներսիսէ արքեպիսկոպոսէ (Շնորհալւոյ), ի խնդրոյ գերապատիւ Մանուէլի Ալեքսի մեծի պրաւրտոտաորի, յորժամ ել եւ էր Մամ-սուեստիս մայրաքաղաքին Կիւլիկեցւոց. *Բանիւք դուզնաքեայ իմն խօսելով ի լսելիս խոհեմագունիդ...»:* – Վերջ թղ. 354:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Էջ 355. «Փառք...: *Որ ետ կարողու-թիւն տկարութեանս իմոյ հասանել ի վերջ կտանիս: Արդ գրեցաւ գիրս աղօթից ձեռամբ անպիտան Կարապ(ետիս), ի խնդրոյ երջա-նիկ եւ հոգիընկալ ճգնաւոր կրօնաւորի Թա-դէոսի, որ մեծաւ փափագանօք ստացաւ զսա ի հալալ արդեանց իւրոց, յիշատակ բարի հոգ-ւոյ իւրոյ եւ ծնողաց իւրոց, հօրն Թովմայի եւ մօրն Ուսլուսի, եւ եղբարցն Խաչատրոյ, Տիրատրոյ եւ Հերապետ սարկաւագի, եւ եղ-բօր որդոցն Կարապետի եւ Յովաննէս սարկա-ւագի, եւ քրւերն Մարթայի եւ որդոյն Մե-րուսի, հօր Նորին Խաչատրոյ եւ ամենայն ազգականաց իւրոց, կենդանեաց եւ հանգու-ցելոցն:*

«Աղաչեմք զամենեսեան, որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեցէք յաղաւթս ձեր զԹադէոս կրօնաւոր ստացող սորա եւ ուղիղ մտօք Աստուած ողորմիասա-ցէք եւ ըս (?) Աստուած ձեզ ողորմեսցի. ամէն:

«Ընդ նոսին եւ զիս զանպիտան Կարա-պ(ետ) գրծողս եւ զիմ ծնողսն յիշեցէք եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն. ամէն:

«Ի թվ. ՋԲ (1453) գրեցաւ սուրբ գիրքս:

«Դարձեալ յիշեցէք ի սուրբ եւ ի մաքրա-փայլ յաղաւթս ձէր զԼարիպ Շամուղդասին, որ զաւրինակն չնորհեաց. Աստուած ողորմի նմա. ամէն»:

2. Էջ 79. «*Աստացա(ւ)ղ գրոցս զԹադէոս կրօնաւոր, որ մականուն Բոկիկ կոչի, յի-շեցէք ի Քրիստոս եւ Աստուած ողորմի աստ-ցէք նմա. ամէն. եղիցի, եղիցի*»:

3. Էջ 147. «*Մեղօք մեռեալս զԿարապետ, յիշեցէք յաղօթս ձեր, աղաչեմ*»:

4. Էջ 235. «*Ով ճգնաւոր տէր Թադէոս, զմեղուցեալ Կարապետս յիշեա՛ յաղօթս քո, աղաչեմ*»:

5. Էջ 266. «*Ով սուրբ ճգնաւոր տէր Թա-դէոս Բոկիկ, զանպիտան գծողս զԿարապետ, յիշեա՛ ի սուրբ յաղաւթս քո, աղաչեմ. Թվ. ՋԲ (1453) գրեցաւ*»:

6. էջ 268. «*Արդ յիշեցէք ի սուրբ եւ ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զԹադէոս կրաւնաւորն եւ զեղբայրն զԽաչատուրն եւ զաւակն իւր զՄխիթարն եւ զԹումէն, եւ զծնօղսըն իւրեանց*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

7. էջ 358. (ժէ դար). «*Զստացող սուրբ գրոցս զԱստուրմս եղբարն, որ ըստացաւ զսայ ի հալալ ինչից իւրոց, յիշատակ իւր եւ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց. տէր Աստուած ողորմին ասի՝ զողորմութիւն առնու եւ ամենայն (..)ոց. ամէն*»:

1128

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԱ.

Ձեռ. թիւ 2019։ – *Ջէ* = 1458*ին առաջ*

Թուղթ 308։ – Մեծութիւն 14×19։ – Գրութիւն միասիւն (11×15)։ – Տողք 21։ – Թերթք էջ. 1–136՝ Գ–ԺԴ×12 (Գ՝ 11 էջ., ԺԴ՝ 5 էջ). էջ. 137–242՝ Ա–Բ×12 (Զ, է՝ 11 էջ.), 243–308՝ Ա–Զ×12 (Զ՝ 8 էջ.)։ – Նիւթ թուղթ։ – Կազմ արդի, կիսակաշի լաթակազմ, ստուարաթուղթով։ – Մագաղաթնեայ պաշպանակ չունի։ – Հանգամանք ներկայիս նոր կազմուած է, սակայն կը պակսին առաջին երկու թերթերը, որով բնագիրը կիսատ է։ Այնպէս կը թուի՝ որ երբէ տարբեր Ձեռագիրներ եղած ըլլան, բայի երբէ անգամ կը սկսի համարակալութիւնը (տե՛ս Թերթք), որոնք նորագութեամբ ատեն ստացած են շարունակական համարակալութիւն (Ա–ԻԸ)։ Շատ տեղ գործածութենէ սեւցած են ստորին լուսանցքները. խոնաւութեամբ հետքեր կան առաջին թուղթերուն վրայ։ – Գիր բոլորգիր, որոնք գրուած ըլլալու են երբէ տարբեր գրիչներէ, բայց շատ նման իրարու։ – Զարդանգիրք հազուագիւտ, շատ պարզ, միագոյն, թուչնագիր, որոնք հնութեան բոյրը ունին։ – Սկզբնատառ, խորագիրք կարմիր թանաքով։ – Լուսանցազարդ, նկարք, խորանք չունի։ – Կիսախորան թղ. 137ա, շատ պարզ եւ նախնական։ – Դնատարկ 136ա, 308բ։ – Ժամանակ ընդօրինակութեան որ 1458ին վարդուկ դպիր, ստացողը Ձեռագրիս, իր ձեռքով գրած է (թղ. 206ա) ցիշատակարանը, բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, կը հաստատէ որ անկէ առաջ գրուած ըլլայ Ձեռագիրս։ – Գրիչներէն մէկը՝ Յովաննէս։ – Կազմող 1560ին՝ Մշեցի Աստուածատուր եպիսկոպոս։ – Ստացող 1458ին՝ տիկին Մարուն Ձեռագիրս նուիրած է Վարդուկ դպրին։ 1560ին՝ Անիկա, որդի մղտեսի պարոն Խոտավերտին եւ իր եղբայրը՝ մղտեսի Գրիգոր։ 1734ին ստացած է Յակոբ երէց։ – Տեղի անյայտ, գուցէ Սիս։ – Կնիք թղ. 130բ, մեծութիւն՝ 1,4×1,6 սմ., որու երբէ տողերուն վրայ գրուած է. «Ի՞ր Մ՚ն – Յակոբ Ր՚Աւանանց – Ռ՚Ղ՚Ը», որու ետվ կայ Ցիշատակարանը (տե՛ս ստորեւ)։ – Ցիշատակարան զանազան, սակաւ բնագրին գրչութեամբ, մեծամասնութիւնը գրուած 1458էն ետք։ – Տեղեկութիւն 1953ին Հ. Համայեակ Վրդ. Կէտիկեան բերած է Պոլիսէն։

Մատեանս է Ժողովածոյ, ուր կան քիչ ծանօթ եւ հետաքրքրական բովանդակութեամբ գրուածներ. ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 1ա. «(Վայ*ք* ողոց մեղուցեալ անձին խոստովանաբար ասացեալ առաջի Աստուծոյ, Գրիգորի իմաստասիրի, որ է Ցեսուանց Մարաշւոյ, յանդիմանութիւն հոգւոյ եւ մտաց եւ մարմնոյ, զգուշութիւն բարուց եւ յուղղութիւն սխալանաց ի բղխումն արտասուաց եւ ի խայտառակութիւն մեղաց եւ ծուլութեան, որ էրն հայկազնեան թուաբերութեանն ՇՂԸ. *Վայ քեզ անձն իմ, ընդէ՞ր ոչ սկսանիս տեսանել թէ որպէս պատրաստիս եւ եթէ զի՞նչ պակասութիւն է ի քեզ, եւ քննես թէ որպէս գնաս*)»։

Ձեռագրիս առաջին երկու թերթերը ինկած ըլլալով՝ կը պակսի գրութեան սկզբնաւորութիւնը, որ մենք վերցուցած ենք մեր Մատենադարանի թիւ 654 Ձեռագրէն եւ զետեղած հոս։

*Վայոց գիրքս Ձեռագրի լուսանցքին նշումներուն համաձայն բաժնուած է «Ա–Մկ» անհամաչափ մասերու, որոնցմէ Ա–Ճ*ա առաջին երկու թերթերուն հետ կորսուած են։ *Ներկայիս Ձեռագիրը կը սկսի՝ Թղ.* 1ա. «(Ճա). . . . *կամացն Աստուծոյ, գեղեցկութեան եւ տեսութեան եւ զարմանութեան եւ անդարձ յաւէտ խռովութեան եւ ջեռուցմամբ եւ հիւանդութեամբ հոգւոյ, Աստուծոյ որոշ–*

եալ եղիցի: Բայց վասնզի բնաւորեցար յաբարչէն մարմնով գործի հոգոյ առ կենցաղոյս հաղորդութիւն, եւ եթէ կամիս ասեմ որ ըստ բանի եղելոց խոստովանութիւն է որ ամաւթ առնէ հոգոյն ախտի ի ձեռն վատթարութիւնն խոստովանելոյ· քանզի երեւեցաւ մեծ եւ զաւրաւոր զէն ի մեղացն փախչելոյ»:

Գրութիւնը կ'ասարսի Թղ. 72բ, որ համմեմատելով Ձեռ. Թիւ 654ին մեր օրինակը աւելի ունի՝ «Ցաւիտեանս. ամէն: Զվայքս ողբոց զոր չարեցի մտաւք, զբանս որսալ ըստ կարգի եւ ինձ սուգ լալեաց յաւրինեցի, թերեւս լիցի լսելի արարչին ամենայնի, տալ ինձ տեղի աղաղակի, սակաւ մի խաւսել աղերսալի, դառնակսկիծ սրտիս վտանգելի, զկարիքս ասել անթուելի, զմեղաց բազմութիւնքս անճառելի, զոր ի զիր հանի եւ հաստատեցի, արձան կանկնել անսասանելի, նըշան յաւիտենից անջնջելի: Արդ աղաչեմ եւ պաղատիմ, որ զհետ իմ գա(յ) ի յայս կարգ բանիս, սոքաւք առ տէրն պաղատել, զողբք եւ զաղէտս մաղթանաւք ի գործ ածել, եւ սոքաւք զԱստուած հաշտեցուցանել: Աղաչեսցէ եւ վասն իմ տառապանացս, զի լիցի ընդունելի ընդ նոցին աղաչանաց, եւ բանք իմ զոր հիւսեցի, առաջի աչաց հեզահայեաց եւ երկայնամիտ դատաւորին, պարգեւելով ինձ ապաշխարութիւն, որ ունի հաստատուն զթողութիւն յուսով ի բանից կենարարին· արդ որ խնամով սրտիւ զմեզ յիշէ, յիշեսցէ Աստուած եւ զնա յերկրինն կենդանեաց, եւ նոքաւք եւ ամենայն սրբովք բարեխաւսելով ողորմելով ողորմեսցի մեզ ըստ մեծի ողորմութեան իւրում եւ նմա փառք· ամէն»:

2. Թղ. 73ա. «Սկիզբն խոստովանութեան եւ յայտնութեան գաղտնեաց, պատմութիւն յանցանաց, Ցովաննիսի Եզընկացոյ, որոյ գիւղն Պարկանց կոչի, ասացեալ մեղայիւ առաջի ծածկագիտին Աստուծոյ, որով զամենայն տեսանէ յառաջ քան գլինել նոցա, խրատ անձինս մեղաւորի. Արի՛ ի խոստովանութիւն ի գիշերի սկիզբն ի գլուխ պահոց քոց, հե՛ղ իբրեւ զջուր զսիրտ քո առաջի տեառն, եւ ասա. Աստուած հզաւր եւ երկայնամիտ, հայեաց յաղքատութիւնս իմ եւ ի պատկառանս անհամարձակութեանս, քանզի որո՞վ երեսաւք աղաչեցի ժտել առաջի քո»: – Թղ. 131բ. «...Արդ եւ ես Ցովաննէս Եզընկացի, որ յոյժ խոցեալ կամ ի յոգւի, թիւնաւք չարին սատանայի, զկարգն եմ առել հայր Անտոնի, բայց ես յանցաւղ պատուիրանի...»: – Վերջ Թղ. 134բ. «Արդ որ ոք մատուրութեամբ ընթեռնուով ճանաչէ զմեր աշխատութիւնս եւ աւգտի ի սմանէ, հայցեսցէ եւ ընդ իւրսմն եւ ինձ թողութիւն մեղաց ի տեառնէ, եւ ինքն հանդիպեսցի թողութեան ընդ իմոյն ի Քրիստոսէ Ցիսուսէ տեառնէ մերմէ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:

3. Թղ. 134բ. Բանաձեւք թղթագրութեանց. «Վարդապետաց. Րաբուն նազելի եւ համայնից բաղձալի եւ բոլորից տենչալի եւ ամենեցուն գովելի եւ ի բնաւից պանծալի...»:

Թղ. 135ա. «Քահանայից. Ի սեռականագոյն սիրոյն սիրեցեալ, քրիստոսաքաւտակ ճշմարիտ Քրիստոսի քահանայագործողին զարժանաւորդ...»:

Թղ. 135ա. «Վարդապետաց. Մաքուր եւ հոգիաներկ գանճանացն պատուակից եւ աթոռակից եւ նոցին առաքինութեանցն ժառանգ պայազատ սահման աւրինաց...»:

Թղ. 135բ. «Եպիսկոպոսաց. Աստուածապատիւ եւ առաքելաշնորհ կոչեցեալ ի պատիւ քահանայապետութեան եւ արժանի ամենասուրբ երրորդութեանն...»:

4. Թղ. 137ա. «Եզնկա(յ) վարդապետի Կողբացւոյ ասացեալ խրատ ոգեշահ եւ պիտանիք. Աստուածասէրն իւր կամացն որպէս թշնամոյ զգուշանայ· լաւ է յստակ խորհրդով աննշել, քան պեղծ խորհրդով աղաւթել եւ վարձս ոչ առնուլ եւ ի զուր աշխատել»: – Վերջ Թղ. 144ա. «Որք այսմ կրաւնաւորութեամբ միաբանի ի Քրիստոս, հրեշտակք ցանկան պատուս(յ) նորա եւ ուրախակիցք նոցա եղեալ աւրհնութիւն եւ փառք վերառաքեսցեն հաւր եւ որդո(յ) եւ հոգւոյն սուրբ»:

Այնպէս կը թուի որ գրութեան խորագիրը աւելի նոր չրջանի գրուած ըլլայ:

5. Թղ. 144ա. «Գէորգա(յ) վարդապետի ասացեալ վասն հաղորդութեան ի խնդրոյ Ցոհաննէս Քահանայի. Արեամբն Քրիստոսի փրկեալ եղբարք իմ ի Քրիստոս, վասնզի պարտ է քրիստոնէին խոստովանելով եւ ապաշխարելով լուանալ զանճն ի մեղաց եւ ապա հաղորդել մարմնոյ եւ արեանն Քրիստոսի, զի մի՛ ոք անմաքուր անճամբ ի վնաս անձին իւրո(յ) հաղորդեսցի»: – Վերջ Թղ. 147բ. «Իսկ ճշմարտութեամբ խոստովանեալքն եւ ըստ կարողութեան ապաշխարեալքն՝ վստահութեամբ եւ երկիւղիւ հաղորդեսցին եւ կենդանարար խորհրդոյն ի փրկութիւն անճանց եւ ի փառք Աստուծոյ»:

6. Թղ. 148ա. «Գիորգա(յ) վարդապետի ի խնդրոյ Ցովաննէս աբեղի Եզնկացոյ. Բան, վասն որոյ խնդրեցեր յինէն, ով սիրելի որդեակ, թէպէտեւ անճեռնհաս էի բաւականապէս լնուլ զխնդիրս քո, սակայն ընդ առաջա-

տես մտաց քոց խոհականութիւն սխրացեալ սքանչացա(յ), յաղագս որոյ անտես առնելով զոհարուածիւնս անճինս բազմայաւժար բաղձանաւք փութացայ արծարծել զառ ի քեզ հըրոյդ բորբոքումն»: – Վերջ թղ. 157ա. «Բայց դու, ով խրատիչ, զգոյշ լեր, տե՛ս գուցէ զբարի ոք գրեալն չարաչար ընթերցեալ փակեսցես զդուռն զարժի մեղուցելոյն, եւ փոխանակ կատարեալս գործելոյ բոլորովին յԱստուծոյ հանցես, միահաղոյն չարին մատնելով, այլ ընկեսցիս թէեւ հառաչմամբ սրտի յոգոց ոք հանիցէ եւ կամ վա եւ եղուկ զինքն ասասցէ»:

Գրութեան աւարտին կայ հետեւեալ ծիշատակագրութիւնը. Թղ. 157ա. «Որք ի հզեւոր խրատուս աւկտիք ընթերցմամբ կամ այլ իւիք, զխնդրող սորա զՅովաննէս Պարկացի յիշեցէք եւ սրտի մտաւք մեղաց թողութիւն խնդրեցէք յԱստուծոյ. ամէն»:

Յովհաննէս Պարկանցիի է նաեւ նախորդ եւ յաջորդ գրութիւնները (համմ. § 2, 10):

7. Թղ. 157ա. «Սուրբ հաւրն Նեղոսի խրատք ոգեշահ կրաւնաւորաց. Ճանապարհըք յառաքինութիւնք հրաժարումն յաշխարհէս եւ բարոք կարճահատ. պարտ է որք ցանկան անապա(կա)ն կենացն յոչինչ համարել զապականացուս. եթէ արդարեւ կենաց ցանկաս՝ հանապազ ակնկալ մարդկաւրէն մահու ելանելոյ»: – Վերջ թղ. 162ա. «Եւ գլուխ բանիս, անձն իմ, մի՛ պղերգանար, զի յետ աստեացս զկշիռն ընդունելոց ես ի տեառնէ, որում փառք յաւիտեանս»:

8. Թղ. 162ա. «Խրատ ոգեշահ կրաւնաւորաց. Ասաց երանելին Յոհաննէս Ոսկեբերան, նստելով քո յընթերցումն աստուածա(յ)ին գրոց, նախ աղաչեա՛ զԱստուած, որպէսզի բացցէ զաչս սրտի քո, ոչ միայն ընթեռնուլ զգրեալսն այլ եւ առնել»: – Վերջ թղ. 170բ. «Ասաց դարձեալ. Թէ որպէս մեռեալ ոչ ուտէ, նոյնպէս խոնարհ ոչ դատէ զմարդ թէ տեսանիցէ կոտց երկիր պագանել»:

9. Թղ. 171ա. «Խրատք ոգեշահիք կրաւնաւորաց. Կամեցաւ ումն մի երբեմն ի ծերոցն զի տեսանուալ լիցի որ ինչ թէ գործիցէ մարդ. եւ ասէր թէ տեսի զումն ի միաբանակեցաց վանս եղբայր զումն ի խցի իւրում զի խոկայր ի պատուիրանս Աստուծոյ»: – Վերջ թղ. 190բ. «Ասաց ծեր ումն. Խաւսել ի հաւատս եւ ընթեռնուլ վասն հաւատոց ցամաքեցուցանէ զղջումն մարդոյ եւ եղծանէ զնա, իսկ վարք հարանցն եւ բանք նոցա լուսաւորեն զանձն»:

10. Թղ. 190բ. «Խրատք ոգեշահիք վասն զղջման եւ արտասու(աց), որ ցանկացա(յ) ես Յովաննէս Պարկանցի, վա(յ) ինձ յամէն աւր եւ յայժմի, եմ սեւերես ի յայս կարգի, որ յոյժ խոցած եմ սատանի, Ո՛հ տուգանիս. Ով աստուածասէր սիրելի եղբայր, խնդրող սիրոյն Աստուծոյ զբանն, զոր աղաչեցեր զիս ցուցանել քեզ յաղագս զղջման եւ արտասուաց, եւ ես սակաւուք պատճառս տամ քում աստուածսիրութեանդ»: – Վերջ թղ. 206ա. «Բազում եւ այլ վկայութիւնս կան ի բազում տեղիս, այլ մեք բաւական համարեցաք զայս ի բազմէն սակաւ գրել քում աստուածսիրութեանդ, զի ծանիցես զշնորհս արտասուացն եւ փառաւորեսցուք զՀայր եւ զորդի եւ զսուրբ հոգին, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտ»:

Գրութեան աւարտին կայ հետեւեալ յիշատակագրութիւնը.

«Ես Յոհաննէս Եզնկացի,
Որ յոյժ խոցեալ կամ ի յոգի,
Թիւնաւք չարին սատանա(յ)ի,
Սա յիշատակ ինձ արարի.
Ով որ կարդա(յ) ի սենեկ(ի),
Եւ արտասուէ վասն իւր մեղքի,
Ես աղաչեմ աղերսալի,
Դուք էք պահաւղ պատուիրանի,
Տեառն ողորմած իւր ծառա(յ)ի,
Ձեր աղաւթիւքդ ինձ ողորմի»:

11. Թղ. 208ա. «Աղաւթ Սեպտեմբի յադագս առանձնակի. Տե՛ս տէր զտառապանս իմ եւ զցաւս մարմնոյ բազմամեղիս, ներեա՛ եւ ի քեզ առաջնորդեայ որ ասացեր՝ դարձարուք առ իս եւ ես դառնամ առ ձեզ»: – Վերջ թղ. 235բ. «Եւ զոհանալով զուգահաւասարեսցես զիս ընդ սուրբս քո յաւրհնաբանութիւնս արժանապէս միշտ աստուածային անստուեր լուսով քով պայծառացայց եւ անդադար երգով փառաւորեցից եւ վերաւրհնեցից զամենասուրբ զերրորդութիւնդ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս»:

12. Թղ. 236ա. «Նորին Աբ(բ)այ Սեպտեմբի աղաւթ կրաւն(աւորաց). Տէր Աստուած ըզաւրութեանց, աղաչեմ զքեզ որ մեծդ ես եւ ահաւոր, ահեղ եւ սքանչելի, անեղ եւ անանցանելի, անբաւ եւ անբովանդակելի եւ ամենեւին անքննելի եւ անխմանալի եւ անհաս»: – Վերջ թղ. 242բ. «Արդ արժանի մարմնոյ եւ արեան քո սուրբ եւ արքայութեանդ երկնից, մարդասէր յամենայնի, գոհացայց զքէն հանապազ, երկրպագեցից միակամ երրորդութեանդ, այժմ եւ»:

13. Թղ. 243ա. «Տեառն Ներսիս(ի) կաթողիկոսի հայոց, նուէր մաղթանաց ընչյափական տաղիւն, տուողին բանից ըղձումն աղաւթից ընտանական ոգոց զարթուցելոց

մտաւբ ի թմրութեն(է) կրից, յիշատակաւ անցելումն իրի ներկայի եւ ապագայի, ողբումն հեծութեամբ. *Ցիսուս որդի հաւր միածին, եւ ճառագայթ կերպարանին*»:

Թղ. 284ա. «(Ցիշատակարան). *Ի վեց հարիւր հա(յ)ոց թուական, եւ յառաջին սկսեալ նոր ամ, բանըս գրեցաւ աղաւթական, երկհազարեան տամբ յանկական...*»:

14. Թղ. 285բ. «Տեառն Ներսէսի Բաձ հաւատոյ, ոտանաւոր տաղիւ չափոյ. *Խոստովանիմ Աստուած ըղհայր, անծին աննեղ եւ անըզկիզբն...*»: – Վերջ Թղ. 303ա:

Թղ. 303ա. «Ցիշատակարան գրոցս. *Վասն Աստուծոյ խաւսել զայս բան, Ինչ ոչ էր անկ եւ ոչ նման, Չի սիրտ յիմար անձն անարժան, Ոչ է տեղի իմաստութեանն*»: – Վերջ Թղ. 308ա. «*Աղաչանաւք ընտրեալ հաւտին, Որք յայլակողմըն քո դասին, Ի ցաբելեալ սրբոյ նախնին, Մինչ ի յարդար մարդըն վերջին*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, ոտոտրագիր, կայ հետեւեալ համառօտ գրութիւնը.

15. Թղ. 136բ. «*Ի թվականիս հայոց ԼԵ ամին, ի հայրապետութեան տեառն Աբրահամու, եկին ասորիք ի հայս, արք քաչբանք, եւ կամէին սերմանել զաղանդն Նեստորի...*»: – Վերջ անդ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 147բ.
«Ես եմ եղեալ ամ չարի,
Եւ աւեցեալ եմ գբարի,
Իմ քաւութիւնն Աստուծով լինի»:

2. Թղ. 242բ. «*Աղաչեմ յիշել ի տէր զՑովաննէս ախմար գրիչ, ո՛ տէր իմ*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. Թղ. 206ա. Բոլորգիր. «*Ցիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զտիկին Մարուանն, որ զայս գիրքս պարգեւեաց ինձ, Վարդուկ դպրիս, ի յիշատակ իւր եւ ծնողաց իւրոց, եւ հանգուցեալ եղբօրն իւրոյ Գրիգոր քահանայի փիլիսոփայի, եւ միւս քահանայի Կոստանդնի: Աղաչեմ զձեզ եղբարք, ով որ հանդիպիք այսմ սակս գրոյս, յիշեցէք յաղօթս ձեր զտիկին Մարուն եւ զդեռաբոյս որդին իւր զպարոն Յոհաննէսն. եւ դուք յիշեալ եղիցիք ի Քրիստոսէ: Ի թվ.ի հայոց ի ՉԸ (1452): (Կարմրատառ)՝ եւ զեղկելի զՎարդուկ դպիրս. ամէն*»:

4. Թղ. 136բ. Հին նոտրգիր, կարմրատառ. «*Մանաւանդ ծառայ Ցիսուսի Քրիստոսի, աղաչեմ զձեզ եղբարք, որ կարդայք կամ աւրինակէք կամ առ ձեզ պահէք, զՄանաւանդս չի մոռանէք, մէկ ողորմի ասէք եւ Հայր եւ Աստուած ձեզ ողորմի*»:

5. Թղ. 243ա. Հին բոլորգիր, կարմրատառ. «*Մանաւանդ ծառայ Ցիսուսի Քրիստոսի, մէկ ողորմի ասէք*»:

6. Թղ. 206բ. Նոտրգիր. «*Ի թվ. հայոց ՋԺ (1461), Նոյեմբերի Ա, եղեւ մեծ ազմուկ ի քաղաքիս Սիսոյ, զոր ելեալ Սրսոյ տաճկունք գաղտ ի գիշերի, մաւտ ի տէր Կարապետ կաթողիկոսն եւ նստեալ ժողովեցան տաճկունք եւ ժողովեցին զքրիստոնեայքն, եւ միաբանութեամբ երդումն եւ դաշինս եդին, զի ըմբռնեսցեն զմելիք Ումարէն: Եւ ի վաղիւն ամենեքեան առհասարակ գնացին ի դարպասն ներքի դուռն, եւ ոմանք ամբարտաւանք ելեալք ընդ պարիսպն ի պլուզ դռան վերեվ, մտին ի մէջ դարպասուն, քրիստոնեայք եւ տաճկունք: Եւ մելիք Ումարէն ծակեց զպարիսպն եւ էառ զթուրքման ի մէջ դարպասուն, եւ եղեալ պատերազմն ճակատեցան թուրքմանն եւ Սրսոյ բնակիչքն, եւ սպանին ի թուրքմանէն մեծանուն ի մարդ մ(ը)ն: Եւ նոցա սրտմտեալ յարձակեցան ի վերայ Սրսոյ բնակչաց հեծելին եւ փախստական արարեալ սպանին երկու քրիստոնեայ եւ զայլսն նետով խոցոտեցին. եւ ոմանք փախստականք եղեալք ելեալ մտին ի բերդն եւ ձգեցին երկու մեծ քար ընդ պարիսպն ի վեր: Եւ զայն տեսեալ անաւրինացն ի յետս դարձան, եւ իջեալ մտին ի քաղաքն եւ թառաչեցին չորս տաճկի տուն եւ զՊաղտնիճն տղին զԼեւոնիճն եւ զԳրիգորիճն եւ զայլս բազումս:*

«Եւ ապայ այնուհետեւ սրտմտեալ ազգն թուրքաց յարձակեցան ի յաթոռն տէր Կարապետի եւ թառաչեցին զվանքն եւ զմեռոնն եւ զամենայն սրբութիւնսն, զոր տէր Աստուած զնոսա մեծ հարուածովք կործանեսցէ»:

7. Թղ. 207ա. Բոլորգիր. «*Զվերջին կազմող սորա զՄշեցի անարժան Աստուածատուր վարպետ եպիսկոպոսն յիշեցէք առ Քրիստոս եւ զիւր ծնուղքն, որ վերստին նորոգեաց ի հայրապետութեան տէր Խաչատուր կաթողիկոսին, ի դառն նեղ ժամանակին, ի թվ. հայոց ՌԲ (1560), Մայիս ամսոյ ի Թ (9), յի վայելումն Ակնիկա որդւոյն մղտեսի պարոն Խոտավերտում, իւր եղբօրն մղտեսի Գրիգորիճ եւ իւրեանց ննջեցելոց եւ կենդանեաց*»:

Ցետագայ ձեռք մը նոտր գրով կը շարունակէ գրել. «*Եւ Առաքելին եւ անարժան Միաս քահանային, մէկ ողորմի ասէք, Աստուած ձեզ ողորմի. ամէն*»։

8. *Թղ.* 207բ. Նոտր գրչութեամբ, հաւանաբար ընդօրինակութիւն մը. «*Թվին ՊՂ* (1441) *տէր Յովսէփ Կաթողիկոս Կիւլիկեցոց. ի սորա աւուրս նոր նորոգեցաւ կաթողիկոսութիւնն սուրբ Էջմիածնայ։ Ասի յայլոց պատմագրաց թէ ՊՂ թվականին, Մարտի ԺԵ* (15) Մարա մէլիք Տաիիրն *գերի տարեալ զկաթողիկոսն* Գրիգոր Սսայ, *եւ աջն Հուսաւորչին անյայտ եղեւ եւ ոչ գիտացին թէ զինչ եղեւ։*

«*Թվին ՋԻԸ* (1479) *տէր* Ստեփաննոս կաթողիկոսին Սսայ *յայտնեցաւ աջն սուրբ Հուսաւորչին, որ անյայտ եղեալ էր զամս երեսուն*»։

9. *Թղ.* 135բ. «(Կնիք). «*Ես մեղապարտ* Ցակոբ *երէց ըստացայ զսուրբ գիրքս ի հալալ ընչից, ի վայելումն անձին իմոյ եւ զաւակաց, ի թիւն ՌՃՀԳին* (1734), *ի ամսեանն Ցունվարի ըսկիզբն*»։

1229

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԲ.

Ձեռ. թիւ 99։ – Ժե դար

Թուղթ 181։ – Մեծութիւն 9,6×13,6։ – Գրութիւն միասիւն (6,5×10,5)։ – Տողք 21։ – Թերթք Ա–ԺԵ×12 (Բ՝ 13, Ը, ԺԳ՝ 10, ԺԵ՝ 16)։ – Նիւթ թուղթ տոկուն։ – Կազմ գեղեցիկ դրոշմազարդերով մուք շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած է դռնակը, մինչ մնացած են երկու փականքները՝ համապատասխան երկու փայտեայ գամերով. աստառն է կապոյտ լաք՝ ներքոյ գիծերով։ – Մագաղաթեայ պաշտպանակ սկիզբն ու աւարտին, երկուքի ծալուած, որոնց գրութիւնները ամիետացած են։ – Հանգամանք բաւարար։ – Գիր բոլորգիր։ – Զարդագիրք, լուսանցազարդ կարմիր գրիչով, թոչնագիր եւ հանգուցագիր։ – Սկզբնատառ կարմիր կամ կանաչ։ – Խորագիրք կարմիր թանաքով են։ – Նկարք, խորանք չունի։ – Դատարկ չունի։ – Ժամանակ հաւանաբար ԺԵ դար, գուցէ նաեւ աւելի հին։ – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան։ – Ցիշատակարանք բնագիրը չունի, սակայն հաւանաբար ընդօրինակած է հին սկզբնական բնագրին ցիշատակարանը, որ կը հրատարակենք ստորեւ։ – Տեղեկութիւնք կը պակսին։

Մատեանս կը բովանդակէ Մեկնութիւն Ցովհաննու Ցայտնութեան եւ էր ընդ եղբարսի, թարգմանութիւն Ներսէս Համբրոնացւոյ. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 2ա. «Ի տիեզերական ժողովոյն կամս եղեւ աստուածապահ քաղաքին Կոստանդինուպաւլսիս, Ցայտնութիւնս Ցոհաննու ընկալեալ եղեւ, այլ եւ սորին քննութիւնն որ եղեւ յեպիսկոպոսացն Կեսարու, ձեռնարկ արար ընդունելութեան սկիզբըն գրոցս աստուածասէր արքեպիսկոպոսն Կոստանդնուպաւլսի Թէտալիոս, կամաւք հանուր ժողովոյն զայս բանիբ. *Գիրքս այս Ցովհաննու պատուեցաւ ի մէնջ ընդ այլ գիրս առաքելականս, զոր ունի եկեղեցի*»։

Թղ. 4բ. «Գլուխ Ցայտնութեանս զոր ետես ի Պատմոս կղզին աւետարանիչն Ցովհաննէս. *Ա. Առաջինն թէ ի ձեռն հրեշտակի եղեւ առ նա յայտնութիւնս*» (Ա–ՀԲ) ցանկ։

Թղ. 6բ. «Ի Ցայտնութիւն Ցոհաննու հաւրն մեր Անտրէի երանելի եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադովկացոց, համառօտ տեսութիւն. ընդ ամին եւ Արեթուսի եպիսկոպոսի նոյն բաղաքի. *Աստուածային խորհրդական բանիցս անհասութիւն հայելով ոք մի՝ բամբասեցէ զմերս համարձակութիւն*»։ – *Վերջ Թղ.* 127ա. *Բովանդակ պատկերը տե՛ս Ձեռ. թիւ* 1361, §§ 1–3 (*Հտ. Ջ, էջ* 921–5)։

2. *Թղ.* 128բ. «Տեսութիւն քննութեամբ աղաւթից աւետարանչին Ցոհաննու, ի խընդրոյ Ստեփաննոսի վարդապետի Ցակոբեցւոյ, ի ներսէսի աշակերտէ իւր եւ հոգեւոր որդեկէ. Աւգնեա՛ Ցիսուս Քրիստոս. *Գիր քոյոյ պատուականութեանդ միանգամ եւ երկիցս, հայր սուրբ, եհաս առ իս փութացուցանող, առ ի խնդիր քննութեան աստուածարան ա-*

ռաքելոյն Յովհաննու աղաւթիցն. եւ ես նախապատիւ վարկայ զհնազանդութեամբ աշխատութիւն քան զհեղգութեամբ լռութիւն...»:

Թղ. 131բ. Անխորագիր. «(Աղօթք սրբոյ Յովհաննու ասացեալ ի ժամ մահուան .իւրոյ). (է)ր ընդ եղբարս երանելին Յոհաննէս մնծաւ ուրախութեամբ ի տէր. Սկ. էր ասէ, եւ թէ յորում տեղւոջ կամ ի քաղաքի ոչ նշանակէ գլինելն, սակայն գԵփեսոս իմանամք»: – Վերջ Թղ. 181ա. «Բայց ի միոյն ի մեր հաւատս արարեալ ապաստան, նոյն հոգին երեւի առ աշակերտս վարդապետացն եւ նոցին ընթացիցն պատմիչս եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 127ա. «Վասն թարգմանութեան պատճառի. Թարգմանեցաւ աստուածային յայտնութեանս մեկնութիւն ի ՈՒԼ թուականութեանս հայոց եւ սրբաբանեցաւ ի նշանագրութենէն քերդողական արուեստիւ ի ձեռն իմոյ նուաստութեան Ներսէսի ուսումնասիրի եւ հայոց կաթողիկոսի եւ ի ձեռն Կոստանդեայ մեծապատուի: Արդ աղաչեմ զձեզ քրիստոսասէր պաշտաւնեայք սուրբ եկեղեցւոյ, յիշել զմեզ յաղօթս ձեր մաքրափայլս. գրեսջիք եւ յիւրաքանչիւր օրինակս զբանս զայս եւ զձեզ տէր գրեսցէ ի դպրութիւն կենաց եւ ինքն եղիցի աւրհնեալ ի յաւիտեանս. ամէն:

«Ի յոլովից եղեալ զանխուլ այս տառս մեկնութեանս Յովհաննու աստուածաբան աւետարանչիս, սակս որոյ մերոյին սրբազան վարդապետին Դաւթա(յ) խնդրեալ զաս, յորժամ գնաց առ տէր Գրիգորն կաթուղիկոսն հայոց, եւ զառեալն աւրինակ ի նմանէ, տայ պարգեւ տեառն Գրիգորիսի Հայբատաց առաջնորդն. իսկ ես նուաստ ոմն աշակերտ նորին, գրեցի իմովս անարհեստ գծիւ զվատթարահիւթս աւրինակ, սակս մնալոյ առ տեառն իմում վարդապետին նիւթ բանին ի պէտս այլոց աւգտի կամ գաղափարի»:

Ձիշատակարանս հաւանաբար օրինակութիւնն է նախագաղափար օրինակին:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. Թղ. 1ա. «Այս ցայտնութեան Յոհաննու գիրքս տէր Պետրոսիանն էր, որ ունէր դուստր մի, որ ոչ էր հարսնացեալ, ի տանէ հօրն առ Աստուած փոխեցաւ. անուն դստերն էր Նղիսաբէթ. վասն նորա հոգուն այս գիրքս Ահարոնեց մեղապարտ եւ անարժան տիրացու Գրիգորիս յիշատակ տուաւ, որ մինչեւ կեն(դ)անի է՝ նորա հոգ(ոյն) հոգ(ւոց) հայր մեղայ ասէ, եւ յետ անցման Գրիգորիս ով ընդհանու այս գիրքս, տէր Պետրոսն կամ դուստրն յիշօղն՝ յիշեալ լիցի առաջի Աստուծոյ: Ով Ահարոնեց տանըն գողանայ կամ կողոպտէ, Աստուած ինքն դատապարտէ. ամէն:

«Եւ կրկին այս յիշատակարանս գրօղ Ահարոնեց Գրիգորս, ով այս գիրքս ընդհանու կամ լսէ, կասէ եղկելոյս մին Հայր մեր ասէ, ինքն Եկայք օրհնեալն լսէ. ամէն: Թվ. ՌՄԻԴ (1775) ի Ապրիլի Դ.ի. Հայր մեր. ամէն».

1230

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԳ.

Ձեռ. թիւ 499: – ԺԵ դար

ԷՋԻ 68: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 13,5×18: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10,5×16,5): – ՏՈՂԻ 29: – ԹԵՐԹԻ չեն նշուած եւ կամ կտրուած են: – ՆԻՒԹ թուղթ բուխ: – ԿԱԶՄ արդի, կիսակաշի ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ ներկային բաւարար, սակայն առաջին նորոգութեան ատեն, այն է 1671ին, մեծապէս վնասուած ըլլալու է, որ նորոգողն Սահակ Վանեցի, Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիի հրամանով նորոգած է, ամբողջացնելով կիսատ թուղթերը, վնասուած բնագիրները: – ԳԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ գարդեր չուն: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ բնագրին սեւ թանաքով: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԵ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ԿԱԶՄՈՂ Սահակ Վանեցի, 1671ին: – ՑԻ-

ՇԱՏԱԿԱՐԱՆՒ նորոգողին՝ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՒ 1846–1850 տարիներուն Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան ստացած է՝ Հայաստան կատարած գիտական ուղեւորութեան ընթացքին։

Մատեանս է Մեկնութիւն արարածոց, հաւաքուած զանազան հեղինակներէն, չի գիտցուիր որու ձեռքով.

1. Էջ 1. «Մեկնութիւն արարածոց, զոր արարեալ ես սուրբդ. *Սկիզբն իմանալոյ մեզ վասն լինելութեան արարածոց, նախ եւ առաջին հաւատք ի մեզ հաստատեցի յարարիչն Աստուած, խոստովանեալք եթէ գոյակ է իսկական, անսկիզբն եւ անքաւ ի բովանդակութեանց. հայր բարեգործակ եւ բնաւից արարչագործ, գերագոյն գոլով գոյիցս»։*

Էջ 7. «*Ի սկզբանէ արար Աստուած. Բազում տարացոյցք այսր ի սկզբան գտանին առ մեզ աւրինակք եւ աւրէնսդրութիւնք. աւրինակք այսպէս, որպէս հիմն արկանել տան եւ բուռն հարկանել զգործոյ տախտակամած նաւի*»։ – Վերջ էջ 32. «*Սկիզբն արարեալ յունական բարբառ (..)ամ ի վերանալոյ փրկչին գրեաց գաւ(ետարանն ..)աւաքէ յինքեան թիւս ՄԼԳ, գլուխ(..)զ, աւետարան գլուխ ՄՒԶ. աւրհնեալ է Աստուած*»։

Էջ 32. «*Ի հինգշաբաթի սրբոյն Մարութայի. Արդ պիտոյ են հաւատք ճշմարիտ յամենայն գործս մերովս, սիրելիք, որ է հիմն հաստատութեան, յորոյ վերայ ամենայն կրաւնք քրիստոնէութեան չինին, զի զոր աւրինակ տուն ինչ (որ ոչ ունիցի) հիմն հաստատութեան ոչ կարէ կեալ, եւ վաղվաղակի ի շնչել հողմոց անկանի...*»։ – Վերջ էջ 64. «*Նոյնպէս եւ ճնճղուկքն երկուք, որ մին զննեալ լինէր պատարագ առաջի տեառն, եւ միւսն թռուցեալ լինէր յերկինս, զայս ուսուցանէին թէեւ զննաւ Քրիստոս պատարագ ընդունելի եւ կենդանի է ընդունող պատարագի, անմահին մեռելովն մեր փառք յա*»։

Լուսանցնքներուն վրայ նշանակուած են գործածած աղբիւրները, այն է՝ Աստուածաբան, Վարդան վարդապետ, Եփրեմ, Բարսեղ, Եղիշէ, Մարութայ, Փիլ(իպպոս)։ Դրժբախտաբար Ձեռագիրս վնասուած ըլլալով, էջ 17–38, կտրուած են արտաքին լուսանցքները եւ վնասուած նաեւ բնագիրը։

2. Էջ 64. «Պատճառ Սահմանաց գրոց. *Մնծն Դաւիթ եւ Եզնակ Կողբացի գնացին յԱթէնս*»։

Կէս էջ գրութիւն մը մնացած ըլլալով, նորոգողը 21 տողերուն վրայ գծած է՝ ջնջելու նպատակով։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Նորոգողին գրչութեամբ.

1. Էջ 64. «*Արդ ով գորովագութ հարք իմ եւ եղբարք, պատահողք եւ ընթերցողք այսմ սոփերի, յիշել աղաչեմ առ Քրիստոս յոյն ամենեցուն զերեքերանեան անճն եւ զբազմերախտ քրտնաջան աշխատօղն, զՎարդան Բաղիշեցի րաբունապետն, զկրկին լուսաւորիչն Հայաստանեաց, որ յերեկոյացեալ ժամուս եւ ի վերջին դարուս, սա միայնակ գոլով, փայլէ ի մէջ հոմայեղիցն իւրոց, գործովն եւ վարուքն, եւ որպէս արեգակն ի պարս աստեղաց, այսպէս եւ սա ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ, ներքուստ եւ արտաքուստ, մանաւանդ անաչառ քարոզող եւ խրատող եւ կարկիչ անզգամաց եւ ստահակաց, եւ ողորմածու եւ գթոտ ի դէմս ախքատաց եւ տնանկաց, որ յանբարի ժամանակիս յաւել եւ զբարեգործութիւնս զայս ի վերայ ամենայնի զոր ունէրն։ Եւ չու արարեալ ի տեղւոյն իւրմէ սակս աղաչանաց եղբարց եւ եկեալ ի սուրբ մենաստանս Առաքելոցն, որ յանուն Տղիազարու առաջնոյն, զի թէ հնար իցէ գերծումն արասցէ եւ ազատութիւն չնորհեսցէ վանացն, որ անգեալ դնի ի ներքոյ ծանրաբեռն պարտուց։ Որ եւ իսկ եւ իսկ զձեռն ի գործ արկեալ Աստուծոյ ամենակարող զօրութեամբն, վճարեաց զանտանելի պարտսն, մինչ գրեթէ լինել երկուց հազարաց եւ այլ աւելի։*

«Եւ զամենայն գրեանս եւ արդիւնս վանացն ազատեաց, եւ երեսուն գիրք վերստին նորոգեալ կազմեաց, ի ձեռն Սահակայ կազմարարի Վանիցոյ, եւ եկեղեցոյ սագերն կրկին նորոգեաց, եւ ի հարաւոյ կուսէ զեկեղեցի սրբոյն Ստեփաննոսի, որ Լանգթամուր բռնաւորէն քակեալ եւ հիմն ի վեր տապալեալ, սա վերստին չինե(ա)լ հաստատեաց եւ պայծառացոյց զսուրբ մենաստանս ժամակարգութեամբ եւ սաղմոսերգութեամբ. եւ կարգեաց հաստատեաց առաջնորդ եւ սպասաւոր սուրբ Առաքելոցն զԴաւիթ վարդապետն, հոգեւոր հարազատն իւր, եւ ինքն վերակացու եւ խնամատար գոլով ամենեցուն, օր ըստ օրէ եւս քան զեւս յաւելու ի չինումն սուրբ եկեղեցեացդ եւ ի բարեճեւութիւն ազգիս հայկազնեաց։

«Զոր եւ մաղթեմ յեղբարցդ հարազատաց, յիշել աղաչեմ ի պաղատանձ յաղօթս ձեր զՎարդան րաբունապետն, զի անասպիտաք կենօք անցուսցէ զկեանս իւր եւ յետ աստեացս ելանելոյ ընդ սուրբ վարդապետաց դասուն դասակից եւ պսակակից արասցէ զսա. ամէն։

«Կազմեցաւ Մեկնիչ սուրբ գիրքս ի թըվաբերութեան հայկազան տումարիս ՌՃ եւ Ծ եւ Իերորդի (1671), *ի վանս Նղիազարու, ի հայրապետութեան սրբոյ աթոռոյն էջմիածնի Տեառն Յակովբ սրբազան կաթողիկոսի, եւ յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Դաւիթ ճգնազգեաց վարդապետի, յիշել աղաչեմ առ յոյսն ամենայնի Քրիստոս. ամէն»:*

2. էջ 68. *«Ի գալս մեր ու յուխտէն մոճկոնից ի սուրբ երկոտասան առաքեալն, թվ. ՌՄՁԹ* (1840), *ի Յարութիւն սրբակրօն վարդապետէ»:*

1231

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ՃԴ.

Ձեռ. թիւ 632: – ԺԵ դար

ԷՋՔ 320: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 10×14,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂՔ 20–25: – ԹԵՐԹՔ կարմրատառ նշանակուած Ա–ԺԴ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով, որմէ հատուած մը պոկուած է. կորսուած են երկու փականքները: Աստառն է կապտորակ լաք՝ ներմակ գիծերով բանուած: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ վատ. խոնաւութիւնը մեծապէս վնասած է Ձեռագրին. միջանկեալ իսկած են թուղթեր. թերի է նաեւ սկիզբն ու վերջաւորութեան: Անցեալին ունեցած է նորոգութիւն մը: – ԳԻՐ նոտր հնատեսակ. նորոգուած մասերուն մէջ՝ նաեւ բոլորգիր: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն, յատկապէս տառատեսակէն՝ ԺԸ դար. սակայն յաջորդ դարերուն նորոգող մը աւելցուցած է հատուածներ: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. էջ 1. *«(Մեկնութիւն Քերականի). ... Իսկ ենթադասութիւնն կոչի ներքնակայ ՅԴ, եւ բաժանի իբր ի բազում տեսակս ամէն գրեալքն. Նախերգան, պարզ չարագրեալ, ժամանակեան, թուական, տեղական հաստատական, խոռվական, հրաժարական...»:*

Ձեռագրիս սկիզբը պակասուր ըլլալով՝ կը պակսի առաջին խորագիրը, իսկ գրութիւնը կ'աւարտի էջ 11: Ձեռ. 1736 (§ 16) այս Մեկնութեան հեղինակ նշանակած է «Մովսէս»: Միջանկեալ կան հեղինակներու անունները՝ այսպէս.

էջ 3. *«Ստեփաննոսի է. Սեռականք երեք. ամանակ՝ երբ զբանն ասես եւ վայր մի լռես, որպէս տէրն. Ն(ն)ջե՞ս Պետրէ. եւ սուղ ինչ լռեալ եւ դադարեալ ասաց. Արթուն կացէք...»:*

էջ 4. *«Մամբրէի Վերծանողի. (Դ)աստուածն քերթացած ասէ, որ ի կատարման աշակերտութեանն...»:*

էջ 8. *«Բարսղի Կեսարացւոյ. (Գ)րագիտութիւն է վարժ կրթական հմտութիւն, համանգամանք, երակի, բանական...»:*

2. էջ 12. *«Կարգ առաքինութեան մասանց. Առաջին խոնարհութիւն, երկրորդ արիութիւն...»:*

3. էջ 12. *«Մովսէսի Խորենացւոյ Բան իմաստութեան. ՑԱստուծոյ խորհրդով եւ իմաստութեամբ հաստատեցաւ մարդկային տեսակ, իսկ անհմտութեամբ...»:*

4. էջ 14. *«Ցառողանութիւնսն պատառիկս զոր գտի. Շնչտոլորն երեք տեղի ունի, որ յանգին. Աստուած, մարգարէ, առաքեալ եւ այսպիսիք. յարաշեշտ՝ որ միով վանգիս...»:*

5. էջ 16. *«Մեկնութիւն բառից բերականի. Վերծանութիւն – ընթերցողութիւն. Ներկուռ – կուռ, կոխ, ըստ կուռ, կիրթ. Ըստ ներքոյս...»:*

6. էջ 23. *«(Հարցումն եւ Պատասխանի տրամաբանական). ... Հց. Թէ զի՞նչ զանազանութիւն է ի մէջ ընդհանրին եւ նիւթոյն, ըստ որում երկոքեանն բազմաց հաղորդեն. Պտխ. Զի նիւթն ունի կարողութիւն զօրու-*

թիւն եւ ընդհանուրն առնու զկնի զօրութիւն...» (սկիզբը թերի թուղթի անկումով)։

7. էջ 29. «(Համառօտ) Ներածութիւն Պորփիւրի. *Եւ է սեռ, որգոն՝ կենդանին, եւ տեսակ՝ հիկեն մարդ, եւ տարբերութիւն՝ որպակ բանական.։.»։*

8. էջ 33. «(Հարցումն եւ պատասխանիք փիլիսոփայականիք). Հրց. *Քանի՞ք են մարմնոյ գոյացութիւնք.* Պտխ. *Բառակի. ի հրոյ, յօդոյ, հողոյ, ջրոյ։* Հրց. *Զի՞նչ տարբերի նոցա.* Պտխ. *Ի ցամաքութիւն եւ ի ցրտութիւն, ի ծանրութիւն եւ անշարժութիւն...»։*

9. էջ 35. «Լուծմունք ստորոգութեանց. Բն. *Ցասիցելոց.* Լծ. *Ի խաւսից զի՞նչ խօսիրք։ Աստուստ ձեռնարկ.* Լծ. *Զայս չորս բանս մեկնէ...»։*

10. էջ 45. «(Մեկնութիւն հին բերականութեանն Դաւթի). ... *Երրորդ. ասէ եւ զդամբանականն ուժգնակի. զգերեզմանականն զայն ցուցանէ թէ ի վերայ մեռելոց, զբանն եւ զձայնն ընդ լալոյն յարմարել...։ Զորրորդ. ասէ տաղն քաղուորակի, այսինքն զի ամենայն տաղ ընդ չորս յեղանակի լինի...։ Հինգերորդ. զքնարական երգս...»։*

Ընդարձակ Մեկնութիւնս անհեղինակ է. սկիզբը թերի է՝ թուղթի անկումով. միջնակեալ քերականութիւնը կը փոխուի Հարցում պատասխանի։

11. էջ 147. «Մովսէսի Քերդողի յաղագս բերականութեան. *Քերդող է որ բազում մասունս գիտէ բանին եւ ճանաչէ զդէմս խաւսից, զոր ինքն տեղակն է լեզուին»։*

Գրութիւնը կը մնայ կիսատ. լրիւ պատկերը տե՛ս Ծողովածոյ Լ., § 4։

12. էջ 176. «(Դաւթի փիլիսոփայի յաղագս հասարակաց շաղաշարաց). ... *Ձի ըզերկուս իմն նշանակէ զժողովարանս, զհրեայսըս եւ զհեթանոս, եւ չուն նոյնպէս»։*

Սկիզբը թերի՝ թուղթի անկումով. լրիւ պատկերը տե՛ս Ծողովածոյ Լ., § 5։

13. էջ 197. «Մովսէսի Քերդողի, Ցաղագս ընդունելութեան. *Ընդունելութիւնն յանուանէ եւ ի բայէ ունի զիւրն էութիւն, եւ լինի մի մասն» (համմտ. Ծողովածոյ Լ., § 6)։*

14. էջ 218. «Ստեփաննոսի (Սիւնեցւոյ) Ստորոգութիւն. *Գիտութիւն կամ հանուր է կամ մասնական կամ հանդերձ պատճառաւ կամ առանց պատճառի» (համմտ. Ծողովածոյ Լ., § 7)։*

15. էջ 229. *Անխորագիր.* «(Հարցումն եւ պատասխանիք ի վերայ բերականութեան). Հց. *Զի՞նչ է քերականութիւն.* Պտխ. *Քերթածոց եւ չարագրաց ասացուածոց հմտանալ։* Հց. *Քանի՞ են մասունք քերականութեան...»։*

16. էջ 232. «Համառաւտ վերլուծութիւն դժուարալուծացն Պորփիւրի, ի յերկասիրութենէ մեծ հռետորին Հայոց Ցովհաննու Որոտնեցւոյ. *Զի՞նչ է սահման ընդհանուրին.* Պտխ. *Ընդհանուրն է մի թուով ըստ տեսակի, ի բազմաց ընկալեալ. իսկ թէ վասն էր ի վերայ միոյն զթիվուռն յաւելաւ, այս է, զի բազումք են մի...»։*

17. էջ 241. «(Արիստոտէլի առ Աղեքսանդր թղթոյն) Ցաշխարհացն գլուծմունք. *Ձաճանչէք ասացեալ. Այսոքիկ ի պարզոյ լինին յարփոյն, զորան տեղեակքն թռչէս ասեն աստեղաց զարձանս երկաթի թողլով յերկուց թիկանց»։*

18. էջ 247. «Ցաղագս աստուածաբանութեան իմաստասիրացն բանիք ասացեալ (այն է՝ Իմաստուն ասացուածք փիլիսոփայից). *Թերես նշանաւոր փիլիսոփայ ասէ. Երեք զօրութիւնք երկնից մեծամեծք անճառելիք, ամենեցուն արարիչ եւ է մի. Առիսկոս ասէ...»։*

19. էջ 248. «Ցաղագս էութեան եւ պատահման, թարգմանեալ Բագարատ Մամիկոնեան (ի) յունարէն գրոց. *Գոյ հասարակ անուն ամենայն գոյից եւ սայ հատանի յէութեան եւ ի պատահմունս. եւ էութիւնն իր իմն է ինքնագոյ մաղթել յայլմէ...»։*

20. էջ 254. «Ցաղագս բնութեան. Հրց. *Զի՞նչ է բնութիւն եւ քանի եղանակաւ ասի.* Պտխ. *Ասէ թէ անունս այս բնութեանն զբազումս նշանակէ եւ բազում յեղանակաւ առեալ լինի, քանզի ընդ եղանակաւ ասի. Ա. Նախ զի անուն բնութեան եղեալ եղեւ ի նշանակել զծնունդ...»։*

21. էջ 260. «Ներածութիւն Պորփիւրի. *Վարդապետութիւնն Պորփիւրի իմաստասիրի, գիտել զի՞նչ սեռ, զինչ տարբերութիւն եւ զինչ տեսակ, զինչ յատուկ եւ զինչ պատահումն. եւ է սեռ կենդանին եւ տեսակ մարդն...»։*

22. էջ 281. «Սուրբ եւ երջանիկ հաւրն Մովսէսի թարգմանչի եւ բերթողի, Մեկնութիւն բերականի. *Քերականութիւն անունդ*

իսկ գրականութիւն, ստուգաբանութիւն եւ հմուտն, վեց մասամբ կարէ վարել գործուեստրն»:

23. Էջ 305. «Հարցումն. *Քանի՞ է յեղանակ վարդապետութեան...»: «Հրց. Քանի՞ են սահմանք իմաստասիրութեան...»: «Հրց. Լոյսն անմարմին է թէ ոչ...»:*

24. Էջ 307. «Ցաղագս տարերաց բաղկացելոց արարչէն. *Արդ չորեքին տարերքս առ չորս վայրս գնդապէս կալով պարունակեալ լինի, միշտ փոքրն ի մեծագունէն, այսպէս երկիր ի ջրոյ...»:*

25. Էջ 308. «Վասն կուսութեան. *Գիտելի է զի կոյսն պիտի ունել վեց իրս առ ի կատարեալ զկուսութիւնն. Առաջին զի զգաստութիւն ի կերակրոյ...»:*

Անդ. «Վասն երկոտասան առաքելոց. *Պետրոս եւ Անդրէաս եւ Բարդուղիմէոս...»:*

26. Էջ 310. «(Բարոզ ի բանն) Ամուլն ծնաւ եօթն եւ բազում...»:

Անդ. «Վասն բանբարացն» (*կիսատ*):

27. Էջ 311. «Սրբոյն Կիւրղի ասացեալ ընդդէմ Նեստորի ի Պարապմանց գրոց. (Հրց. Պտխ.):

28. Էջ 323. «Սահմանք իմաստասիրական իբր հարցողութեամբ. *Զի՞նչ է Աստուած. Աստուած վսեմական եւ ինքնաբուն գոյութիւն...»:*

29. Էջ 319–320. *Բանք քերականականք անկատարք:*

1232

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԵ.

Ձեռ. թիւ 654: – ԺԵ դար

ԹՈՒՂԹ 205: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 8,6×13: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×10): – ՏՈՂԵՐ անհամաչափ, 17–26: – ԹԵՐԹԻ նշանակուած են Ա–Թ (թղ. 1–103), այնուհետեւ չեն նշուած, եւ նորագութեան ընթացքին թերթերը կազմուած են նոր կերպով: – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ: – ԿԱԶՄ պարզ դրոշմանիշով մուք շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դոնակն ու երկու փականքները. աստառն է պարզ լաթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ սկիզբը երկուքի ծալուած, որու գրութիւնը ջնջուած է: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար, թէեւ գործածութենէ ստորին լուսանցքի մօտ գրութիւնը վնասուած է. թանաքն ալ տկար, բամպակեայ թուղթի վրայ՝ երբեմն անընթեռնելի. երկրորդ գրութիւնը (թղ. 140–205) կը ներկայանայ անկատար, սկիզբը, միջանկեալ ու վերջաւորութեան թուղթի անկումներով: – ԴԻՐ բոլորգիր ընտիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒ սեւ: – ԽՈՐԱԳԻՐԻ որոնք յոյժ սակաւ են՝ կարմիր մելանով են: – ԴԱՏԱՐԿԻ 1ա–բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԵ դար: – ԳՐԻՉ բացայայտ կերպով չի յիշուի, անկարելի չէ որ ըլլայ ծակոր աբեղայ, որ կը յիշէ իր անունը (տե՛ս ստորեւ): – ԿՈԿՈՂ թղ. 39ա կը յիշուի՝ «Զծովանէս կրաւնաւոր որ զնիւթս պատրաստեաց»: – ՍՏԱՑՈՂ Ծովանէս կրօնաւոր. ԺԵ դարուն՝ Սարգիս եպիսկոպոս ոմն: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Զայս գիրք վայից եւ մեղայից Գրիգորի իմաստասիրի (մատենագիրն է ԺՒ դարու) ստացաւ գրբատան վանացս սրբոյն Ղազարու՝ որ ի Վենետիկ, Վ. Հ. Ցովհաննէս Վրդ.ն մեր Զօհրապեան, ի ճանապարհորդութեան իւրում ի լեհս, որ եւ եհաս յամի 1791, Ռմէ, Սեպտեմբերի 26»:

Մատեանս կը բովանդակէ երկու հազուագիւտ գրուածիւն, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 2ա. «Վայք ողորց մեղուցեալ անձին խոստովանաբար ասացեալ առաջի Աստուծոյ, Գրիգորի իմաստասիրի, որ է Ցեսուանց Մարաշւոյ, յանդիմանութիւն հոգւոյ եւ մտաց եւ մարմնոյ, զգուշութիւն բարուց եւ յուղղութիւն սխալանաց ի բղխումն արտասուաց եւ ի խայտառակութիւն մեղաց եւ ծուլութեան, որ էրն հայկագնեան թուաբերութեանս ՇՂԸ. *Վայ քեզ անձն իմ, ընդէ՞ր ոչ սկսանիս տեսանել թէ որպէս պատրաստիս եւ եթէ զի՞նչ պակասութիւն է ի քեզ, եւ քննես թէ որպէս գնաս եւ զինչ պատիս եւ կամ զինչ վճարեալ ես»: – Վերջ թղ.* 139ա. «Ո՞վ ապա

զքեզ դարձուացէ, եւ եթէ յասացուածէ այսր տառիս ոչ ապաշխարեացես, է՞րբ ապա ի մեղաց դարձցիս։ Զայս քեզ յաստուածծային բանից խրատ պատրաստեցի, որ զայս միշտ ընթեռնուս ի տուէ եւ ի գիշերի եւ յամենայն ժամու, յեկեղեցւոջ, ի վաճառափողոց, ի տան, ի սեղանս, ի մահիճս, եւ ապա կարող լինիցիս ի չար եւ յունայն հոգւոց ազատանալ եւ զմիտս քո դարձուցանել յապաշխարութիւն եւ ի տեառնէ հայցել որ երկնից արքայութեան արժանի արասցէ, որում աւրհնութիւն եւ գոհութիւն եւ փառք եւ պատիւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»։

2. *Թղ.* 104ա. «(Սկիզբն խոստովանութեան եւ յայտնութեան գաղտնեաց, պատմութիւն յանցանաց, Ցովաննիսի Եզընկացոյ, որոյ գիւղն Պարկանց կոչի, ասացեալ մեղայիւ առաջի ծածկագիտին Աստուծոյ, որով զամենայն տեսանէ յառաջ քան զլինել նոցա, խրատ անձինս մեղաւորի. *Արի՛ ի խոստովանութիւն ի գիշերի սկիզբն ի գլուխ պահոց քոց, հե՛ղ իբրեւ զջուր զսիրտ քո առաջի տեառն, եւ ասա. Աստուած հզաւր եւ երկայնամիտ, հայեաց յաղաւթութիւնս իմ եւ ի պատկառանս անհամարձակութեանս, քանզի որո՞վ երեսաւք աղաչեցի ժտել առաջի քո)»։*

Խորագիրը եւ գրութեան սկզբնաւորութիւնը առած ենք մեր Մատենադարանի թիւ 2019 Ձեռագրէն (թղ. 73ա), որովհետեւ թուղթ ինկած ըլլալով՝ թերի է օրինակս, որ կը սկսի այսպէս. «...կան արդարոց եւ ոչ մեղաւորաց, ոչ գազանաց եւ ոչ անասնոց եւ ոչ աւդաւոր թռչնոց, որոյ տեսութեամբ զուարճանան մարդիկ. չեմ արժանի ի լուսանալոյ աւուր եւ ոչ մտանելոյ գիշերի կամ հանգըստեան աւթեւանի. չեմ արժանի աւուրըն պարենի եւ ոչ կաթիլ մի ջրոյ»։

Թէեւ ամբողջ գրութիւնը կ'ընթեռնայ միակտուր, տեղ տեղ կը տեսնուին բաժանումներ՝ խորագրի ձեւով. այսպէս.

Թղ. 144բ. «Ես արդ հեծեծանաւք սկսայց ասել նախ զհոգւոյ եւ ապա զմարմնոյ»։

Թղ. 145բ. «Ես ապա զկնի խարէութեանն առաքին մեղք որկորըստութիւնն, որ է պատճառ ամենայն մեղաց. *Մեղայ պատուիրազանցութեամբ ամենայն աղալամբ...»։*

Թղ. 147բ. «Երկրորդ մեղք պոռնկութեան. *Մեղայ ի խորհուրդս զազրալիս չաղիլ ընդ ամաւթալիսն...»։*

Թղ. 159բ. «Խոստովանեցայց զագահութեանն եւ զարծաթսիրութեանն, որ հաւասար է կռապաշտութեանն. *Մեղայ ագահութեամբ, մեղայ արծաթսիրութեամբ, մեղայ աւելաստացութեամբ...»։*

Թղ. 161բ. «Սակաւ ինչ ըստ արծաթասէր խորհրդոց գրեցի տունս ժե եւ մնաց ծ. դու ամենայնիւ ասա մեղայ տեսողին զամենայն. *Մեղայ զարդասիրութեամբ, մեղայ ի թիատրոնն նստելով...»։*

Թղ. 175բ. «Խոստովանեցայց վերստին դարձեալ աստանաւր զմնացեալ չարութեանց գրիծս. *Մեղայ ընդ հին չարութեանցն նոր ինքնաստեղծութիւնս գտանելով...»։*

Թղ. 181ա. «Խոստովանիմ ամենագիտիդ Աստուծոյ զանհամար մասունս չարաչար անաւրէնութեանցս եւ արդ սկսանիմ դողալով եւ գալլս ասելով. *Մեղայ սուտնկանելով Աստուծոյ հրամանիդ...»։*

Թղ. 184բ. «Մեղայ ըստ առաքելական հրամանին եւ աստուածային բանին. *Մեղայ ոչ ի բաց առնելով զգործս խաւարային եւ զգենուլ զէն լուսոյ...»։*

Միջանկեալ զանազան տեղեր թուղթ ինկած ըլլալով՝ անկատար կը մնայ բնագիրը։ Անկատար է նաեւ վերջաւորութիւնը. Թղ. 205բ. «*Մեղայ կորանալ հրէի կամ հեթանոսի, մեղայ աղանդաւորի աւթեւանս տալ եւ որ սոցին նման էին. մեղայ երթալ ի դիրս երկաբնակս այլազգեաց առ ի պէտք ինչ*» կը մնայ կիսատ ու կ'ենթադրուի Ձեռագիրը (*Մնացածը հմմտ. Ձեռ.* 2019, *Թղ.* 127ա–134բ)։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 39ա. «Ձովանէս *կրաւնաւոր որ զնիւթս պատրաստեաց եւ զողորմելի գերիս, ծնողաւք եւ եղբարբք եւ քերբք, յիշեցէք ի բարին Քրիստոս եւ Աստուած զձեզ յիշէ»։*

2. *Թղ.* 139բ. «Զատացող գրոցս զՑովաննէս *կրաւնաւոր յիշեցէք ի բարին Քրիստոս եւ զողորմելի գերիս ծնաւղաւք մերովք եւ զարմեաւք, յիշեցէք ի տէր, եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր ողորմութիւնն եւ որ զամէնն ասեն սրտի մտաւք։ Ով սուրբ ընթերցողք, աղաչեմ, ախմար գրչութեանս մի՛ մեղադրէք, զի խիստ անգէտ էի եւ տխմար»։*

3. *Թղ.* 203բ. «*Ողորմեա՛ տէր ծխուս մեղապարտ Ցակոբ աբեղայի*»։

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ (ԺԷ դար).

2. *Թղ.* 139բ. «*Վերջին գծողս զՍգ (զգ–Սարգիս) եպիսկոպոս յիշեցիւք ծնողաւք մերաւք առ Քրիստոս եւ Աստուած զձեզ յիշէ*»։

1233

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԶ.

Ձեռ. թիւ 875։ – ԺԵ դար

ԹՈՒՂԹՔ 210։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×19,4։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10×15,5)։ – ՏՈՂՔ 28։ – ԹՆՐԹՔ կը պակսին Ա–ԺԸ. ԺԹ–ԼԶ×12 (ԺԹ՝ 4, ԼԶ՝ 14)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով. աստառն է կապոյտ տոկուն լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ սկիզբը՝ երկուքի ծալուած, երկսիւն (իւրաքանչիւր սիւնի լայնք՝ 8,5 սմ.) կլոր երկաթագիր, որու բովանդակութիւնն է Ցովհ. ԺԲ 47 – ԺԳ 1։ երկրորդը նոյնպէս երկուքի ծալուած, երկսիւն (սիւնակի լայնք՝ 7 սմ.) միջին երկաթագրով, ճաշոցի հատուած մըն է, ուր կան հետեւեալ սուրբ գրային ընթերցուածները. Ղկ. ԺԶ 30–31, Ղկ. Ի Ա 34–38, Ցեսու որդի Նաւեայ Ի՝ 29–33։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. կը պակսին առաջին 18 թերթերը. լաւ կերպով նորոգուած է 1671ին, եւ այդ առիթով աւելցուած են թղ. 197 եւ 210։ – ԳԻՐ բոլորգիր հին։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ, բնագրին թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 210բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն, յատկապէս գիրէն՝ ԺԵ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՆՈՐՈԳՈՂ 1671ին՝ Վարդան Բաղիշեցի, ձեռամբ վանեցի Սահակի, ի վանքն Ղազարու։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ նորոգողին՝ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1846–1852 տարիներուն ստացած է Հ. Ներսէս Սարգիսեան՝ Հայաստան կատարած գիտական ուղեւորութեան ընթացքին։

Մատեանս է ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ) Ցաղագս քերականութեան. *Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերդողացն եւ ի շարադրացս իբր բազում անգամ ասացելոց*» (*Հմմտ. Մտգ. Հյց. ՃԻ, § 1*)։

Մնացած է միայն առաջին մասը եւ կ'աւարտի թղ. 4բ. «Թ. Ցաղագս սուղ յանկի». կը մնայ կիսատ, որու շարունակութիւնն է՝ Եսայի Նչեցիի Քերականի մեկնութիւնը, այն տեղէն՝ որ Թրակացիինը կը դադրի։

2. *Թղ.* 5ա. «(Եսայիի Նչեցւոյ Քերականութեան վերլուծութիւն)»։

Քերականութեան առաջին մասը կը պակսի եւ կը սկսի այն տեղէն՝ ուր կը դադրի Դիոնեսիոսի Քերականութիւնը, որ է՝ «Ցաղագս հասարակաց չաղաչարաց. Հասարակ վանդ լինի ըստ յեղանակս երից». (մնացածը Հմմտ. Մտգ. Հյց. ՃԻ, § 2)։

3. *Թղ.* 13ա. «Գրիգորի Մայկիստրոսի եւ Կիտաւնտի, որդոյ Վասակա(յ) մարտիրոսի, մեկնութիւն քերականի, զոր եդեալ է գայլոց եւ յիւրոց յաւելեալ յիմաստից. *Քերականութիւն է հմտութիւն իմաստից*» (*Հմմտ. Գր. Մագիստրոս Ա.*)։

4. *Թղ.* 71բ. «Ցաղագս տասն ստորագրութեանց մասանցն Արիստոտէլի. *Ստորագրութիւնք ներքեւասութիւնք ասին, կամ քննութիւն, այսինքն զներքինսն քննելոյ. իսկ մասունք յաղագս տասն բանի հաստատիլ եւ հիմնանալ ամենայն կենդանեացս*»։

5. *Թղ.* 73բ. «Բառք եբրայեցոց. *Ադամ – երկիր, կամ երկիր կոյս, կամ երկիր մարմնացեալ, կամ յէրկրէ։ Աբել – յԱստուծոյ տուեալ մարգարէութիւն, կամ տեսութիւն։ Ադին – վայելել ի վկայութիւն նոցա*» (*Ա–Ք*)։

6. *Թղ.* 82բ. «Բառք յունարէն. *Առոգանութիւն – առասացութիւն, կամ առասանութիւն, առասացութիւն, յայտարարութիւն։ Առկացոցել – յանդիման կացուցանել։ Առդիմեցելոց – պանդխտացելոց*» (*Ա–Ք*)։

7. *Թղ.* 112ա. «Բառք որ հնչ ի խորանն եւ այլոց անյայտից. *Անկուած – հանած։ Աղխս – փակս։ Ապարում եւ ապաւանդս – ստորոտ ի խորանին։ Այրոյր – ոսկեպղինձ։ Ազարակ – անդ*» (*Ա–Ք*)։

8. *Թղ.* 115ա. «Բառք վարդան գրոց. *Զրդեչտական – այս է զբուն բան, կամ զկարեւոր ուխն։ Վրդուկ – մեծ։ Երան եւ տաներան – մեծարգոյ եւ պատուական*» (*Ա–Ք*)։

9. Թղ. 115բ. «Մեկնութիւն նշանագրաց Այբբենից եբրայեցոց, թէ զինչ միաբանութիւն անուանց ունիցին եւ կամ որպէս. *Ալիֆ – ուսումն նշանագրաց: Բէթ – բնակեա ի դմա: Գամիլ – լրումն վերգոյն*»:

10. Թղ. 116ա.·«Հանդէսք բանաստեղծաց փաղանուանաբար ստորոգիլ նորավարժիցն. *Անհաս, անճառ, անպատում, անպարագրելի, անսահմանելի, անպարիմանալի, անըմբռնելի*» (Ա–Ք):

11. Թղ. 122ա. «Նշանագիրս այբուբենից. *Աբրահամ. Հօ: Ահարոն. Ք: Ամբակում. Լ: Աշակերտ. Տ: Աղեքսանդր. Ր*» (Ա–Ք):

12. Թղ. 124բ. «Բառք Գաղիանոսի բըժը(շ)կապետի. *Աթխար – վաղամեռուկ: Անկահրա – բողկի տակ: Աղկէպ – եղիճ*» (Ա–Ք):

13. Թղ. 128ա. «Բառք գովասանական ոգեալ. *Անեղանելի, անարատապէս, անյեղլի գոլով, անվրդովելի, արբուցող յուսոյ*» (Ա–Ք):

Թղ. 131բ. «Արմատիդղենի, ընձփւղեալ հիւղէ. *բեղնաբեր ուղէշ, անուշակ ծաղիկ, երանաւէտ պտուղ...*»: – Վերջ Թղ. 134բ:

14. Թղ. 134բ. «Դաւթի փիլիսոփայի Ներգինացոյ, ծառաջարանութիւն Սահմանաց իմաստասիրութեան. *Որք միանգամ իմաստասիրութեան տենչան բանից եւ առ ի նմանէն հեշտութեանց ծայրիւ միայն մատին հանդիպին ճաշակեալք, ամենայն կենցաղական հոգոց բարեաւ մնալ ասացեալք, ողջախոհ իմն մոլութեամբք առ այսոսիկ վարեալք բերին*»:

15. Թղ. 185ա. «Դաւթի մեծի եւ Անյաղթ փիլիսոփայի ընդդէմ առարկութեանցն չորից Պիհոռնի իմաստակի... *Ամենայն չար տանջելի, ոչ ոք տանջեալ անապական, ոչ ոք ապականացու*»:

16. Թղ. 185բ. «Մեկնութիւն բանից Դաւթի փիլիսոփայի, որ է ի կատարումն Ներին տառի որ վասն սահմանացն իմաստասիրութեան, ասացեալ Ներսէսի եղբաւր կաթողիկոսի հայոց Գրիգորիսի ուրումն սիրողի իմաստութեան. *Զխնդիր հոգեւորական հաւատով եւ սիրով հայցողաց պարտ է տալ յաւժարութեամբ ըստ հրամանին տեառն, թէ ամենայն որ խնդրէ ի քէն տուր... Ամենայն չար տանջելի ասէ. Աստուած բնութեամբ է բարի, վասն որոյ եւ անփոփոխելի...*»:

17. Թղ. 194ա–196ա. *Աղիւսակներ «Ենանդիւնի», «Քառանդիւնի», «Հինգ անդիւնի»... «Հնգետասան անդիւնի», «Կրկնապատիք»*: Թղ. 196ա. «Անկիւնաւոր թուոցդ վախճան եւթներրեակն է համարն, իսկ այլոցդ աւելորդ գրեցան վասն կրթութեան մանկանց եւ վարժման յարուեստ, որպէսզի աճեցուցեն յորժամ եւ կամիցին ըստ արուեստին խնդրոյ»:

18. Թղ. 197ա. «Պատճառք Սահմանաց գրոց. *Մեծն Դաւիթ եւ եղնակ Կողբացին գնացին յԱթէնս եւ լուան եւ տեսին բիծս ի վարա(յ) վարդապետացս եւ զայրացեալ...*»:

Գրութեան առաջին մասը նորոգողին կողմէ օրինակուած է, ամբողջացնելով կորսուած թուղթ մը:

19. Թղ. 198ա. «Պատճառք գրութեան փիլակաին. *Նախնին մարդկութեանս եւ հայր աստուածաստեղծ գոլով անմահութեան վիճակեալ կենաց անտրտմական եւ առանց ցաւոց եւ կարօտութեան կեայր կեանս ի դրախտին աստուածատունկ*»:

Թղ. 199ա. «Ներկրորդութիւն գրոյ. *Եւ արդ զշարամանութիւն գրոյս հաւաստի փեռեկելով եւ համայնգամայն զազատութիւն սորա հետազօտեցուք պատշաճելով զառաջին հիմնաւորական բաղադրեալն այբ, որ է եռագան հրաշիւք հիմնաւորեալ...: Եւ առ ի սմանէ բեռն բաղկացեալ...: Եւ ի սմանէ գիմն գոյացեալ...*»(Ա–Ք):

20. Թղ. 200բ. «Այլուստ. *Քերականութիւն է, ասէ, համութիւն եւ համութեամբքն զիրս քերդողացն եւ շարագրացն վեցից մասամբքն բաղազանէ, վերծանուլն ներկուռ առողանելոցն*»: – Վերջ անդ, կը մնայ կիսատ:

21. Թղ. 202ա. «Ճաղագս նախերգանի. *Նախերգան գեղեցիկ ինչս գովելով նմանեցուցանել մարդոյն որ է նախերգան. իսկ գլուխն թէ դաշտային, լեռնային, հացաւէտ, գինեւէտ, քիւրդածին. իսկ զնախահարսն թէ առաքինի եւ աստուածահաճոյ նախնեաց չառաւեղ*»:

Թղ. 203ա. «Ճաղագս դրութեան նախերգան(աց). *Թէ ապաշխարեալ էիր արուեստականաձոյն այս քաղաքազարդ ուսմանեաւմ, որոյ բանականութեանս ընթացք ոչ միայն յարտաքնոցն վայելչեանս(յ) ի հանդէս իմաստից*»: – Վերջ Թղ. 205ա. «*Սովաւ այնպէս հանդիսասացուք որպէսզի հանդերձելոց բարեացն հասանեմք, չնորհաւք եւ մարդասիրու-*

թեամբ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում փառք եւ պատիւ յաւիտեանս. ամէն»:

22. *Թղ.* 205ա. «Հարցմունք եւ պատասխանի իմաստասիրական. Հարցումն. *Զի՞նչ է մարդ.* Պատասխանի. *Անուն:* Հրց. *Ի՞ր թէ մարմին.* Պտխ. *Մարմին»:*

23. *Թղ.* 205բ. «Այլ հարցմունք. *Զի՞նչ է չարամանութիւն անուան եւ բայի.* Պտխ. *Որպէս մարդ գործէ, արեգակն ծագէ:* Հրց. *Զի՞նչ է հարկաւոր յարարածս.* Պտխ. *Հարկաւոր է առ վաղիւ արեգական ծագել եւ աստեղաց լոյս եւ լուսին, իսկ ոչ հարկաւոր է անձրեւն լինել, զի կամ լինի եւ կամ ոչ լինի»:*

Թղ. 206ա. «Այլ հարցմունք. *Զի՞նչ է առորասութիւն եւ զի՞նչ բացասութիւն.* Պտխ. *Առորասութիւն է ճշմարիտն, վասնզի առորասութիւն է ի վերա(յ) յղոյ ասել ամենայն իրօք ծնանելն»:*

24. *Թղ.* 206բ. «Դաւթի փիլիսոփայի վասըն արուեստաւոր իմաստասիրաց. *Յառաջնում մերձաւորութեանն չորս էին որ յաղագս աստուածութեան պատմէին. Պարմենիդիս, Զինոն, աշակերտն Պառմենիդեա(յ), Սոկրատէս, Պլեթագորաս. արդ նշանակէր Պառմենիդէս զընդհանրական միտս»:*

25. *Թղ.* 207ա. «Բանիք իմաստասիրաց. *Պղատառքոս ասէ. Յաճախեա՛ ի խորհուրդս եւ յառաջ քան զխորհելն մի՛ խաւսել կամ գործել, քանզի դժուարին է զխաւսեցեալն կամ զգործեալն միւսանգամ դարձուցանել յետս:* Բիանդոն հարցեալ...»: – *Վերջ Թղ.* 209բ. «*Սիմոնիդէս ասէ. Կամ զլռութիւն պարտ է ստանալ կամ զբանս աւգտակարս. սա ասէր. Որք լռեն ոչ երբեք զղջասցին»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրիւ գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 205ա. «*Տէր Աստուած ողորմի գծողի գրոյս եւ ամենայն հաւատացելոց, կենդանեաց եւ ննջեցելոց, եւ որ ընթեռնու զսա եւ սրտի մտաւք ամէն ասէ»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. *Թղ.* 210ա. «*Զգրալրացեալն հոգով եւ զպերճացեալն բանիւ իմաստութեան, զԲադիշեցի Վարդան բարեբնապետն յիշեսջիք առ յոյսն ամենեցուն Քրիստոս, հանդերձ հարազատաւն իւրով Դաւիթ վարդապետիւ: Նաեւ զտառապեալս ալեօք մեղաց եւ զգերեալս հոգով ի չարին կամաց եւ զիղխայթեալս ի նետից մարդասպանին հնարից զԱբրահամ բանի սպասաւոր եւ աշակերտ տեառն Վարդանայ յիշել ի տէր աղաչեմ, աղաչեմ, ով սուրբ հանդիպողք, զի եւ ձեզ նոյն ընձեռեսցի անյիշաչար տեառնէ մերմէ յաւուր մեծի զալստեան իւրում. ամէն:*

«*Կազմեցաւ քերականութեան սուրբ գիրքքս ի թվաբերութեանս հայկազան տօմարիս ՌՃեւԻերորդի* (1671), *ի վանս Ղազարու, ի հայրապետութեան սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի տեառն Ցակոբ սրբազան կաթողիկոսի եւ յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս տէր Դաւիթ ճգնազգեաց վարդապետի, ձեռամ(բ) մեղապարտ Սահակ Վանեցոյ, եւ Աստուած զձեզ յիշէ. ամէն»:*

1234

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԷ.

Զեռ. թիւ 1277: – *Ժե դար*

ԷՋԲ 142: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 12,5×17: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×15): – ՏՈՂԲ 23: – ԹՆԲԹՔ Ա–Զ: – ՆԻՒԹ բուղթ տոկուն: – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, որու ներքին երեսը գրուած է լատիներէն եւ կը մնայ անմերձենալի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. խոնաւութեամբ հանդիպած ըլլալով՝ ներքին կարի մասը, վերէն վար՝ աղտոտած է, առանց վնասելու ընթերցումին: – ԴԻՐ բոլորգիր հին: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԵ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է ժողովածոյ սակաւ նիւթերու, կը բովանդակէ հետեւեալը·

1. էջ 1. «Վկայութիւնք մարգարէից եւ հայրապետաց. *Ցաղագս Քրիստոսի որ հանդերձեալ էր կատարել ի յետին ժամանակս. եթէ յառաջ քան զյաւիտեանս որդի ծնաւ ի հաւրէ. Դաւիթ ասէ. Ցառաջ քան զարուսեակ ծնա(յ) զքեզ. Սողովմոն ասէ. Ցառաջ քան զյաւիտեանս հիմնեցոյց զիս. Ցառաջ քան զլերինս հաստատել. եւ ցառաջ քան զամենայն բլուրս ծնաւ զիս: Եթէ հանապազ ընդ նմա էր. Մովսէս յաշխարհագործութիւն ասէ. Եւ ասաց Աստուած, արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում եւ ըստ նմանութեան...»: – Վերջ էջ 16:*

2. էջ 16. «Ծգնականաց ասացեալ վասն արարչութեան. *Ցառաջնումն աւուր արարաւ երկին վերին եւ երկիր եւ ջուր եւ հողմ եւ հուր եւ լոյս եւ հրեշտակք. երկրորդ աւուրն հաստատութիւն...»:*

3. էջ 17. «Մեկնութիւն Սա(յ)եա(յ) համառատ դիւր(ահաս) ընթերցո(ղաց) (ի հոգեկիր մեկնողացն բանից Եփրեմի, Կիւրղի եւ Յովհաննու Ոսկեբերանի, կարգեալ եւ յաւրինեալ դիւրահաս ընթերցողաց Դաւթայ քահանայի, ի խնդրոյ ուսումնասէր մանկանց եկեղեցւոյ). (Ա)ներեւոյթ են միշտ սրբոց մարգարէից բանք եւ լի ծածկեալ իմաստիւք, երկնէ զխորհուրդսն Աստուծոյ կանխութիւն, զի կատարումն աւրինաց եւ մարգարէից Քրիստոս է, եւ արժան է զայսպիսի նուրբ տեսումն մտաց հա(յ)եցողութեամբ առաջի ունել, զի յայտ եկեսցէ տեսութիւնն հաւաստիք եւ մերձ կացցէ աւգտակարն իմաստք, զի անկարաւտ փարթամութիւն իմաստից ստասցուք եւ զառաւելութիւն այսր մարգարէիս նախ ի մարգարէութենէ սորին իմասցուք...»:*

Մեր Ձեռագիրը չէ նշած հատուածիս հեղինակին անունը· փակագիծի մէջ ամբողջացուցինք խորագիրը, առնելով 1291 թուի օրինակէն (Ձեռ. թիւ 656. տե՛ս Ցուցակ, Հատ. Ջ., էջ 618):

Ձեռագիրս յաջորդաբար ունի հետեւեալ բաժանումները·

էջ 44. «Բան որ եղեւ ի տեառնէ առ Եսա(յ)ի որդի Ամովսա ի վերա(յ) Հրէաստանի եւ Երուսաղեմի. *Զկնի մարգարէանա-լո(յ) նորա վասն գերութեան, որ ի ձեռն բաբելացոցն, դարձաւ նա մարգարէանալ եւ զայս եւ յայտ, զի ոչ միայնոյ տողեալ ասացին զմարգարէութիւնն մարգարէքն, այլ ընդ ժամանակս ժամանակս...»:*

էջ 62. «Երգեցից սիրելո(յ) իմո(յ) այգոյ իմոյ գերգս սիրեցելոյ ընդա. *Զկնի ասելոյն վասն գերութեանն ի բաբելացոցն եւ վասն դարձին անտի, դարձաւ նա ասել վասն որ լինելոց է իսրայէլի յաւուրս Ոզիա եւ Մախնիմա արքա(յ)ի իսրայէլի...»:*

էջ 78. «Այլ մեկնութիւն յետ սակաւո(յ). *Արդ յետ ասելոյ նորա մինչեւ ցայս վայր վասն գերութեան իսրայէլի ի Թակղաթփաղասարա(յ), դարձաւ նա ասել վասն ճառիցն Ոզիա(յ) արքայի, որ ժպրհեցաւ դնել խունկըս, իբրու չունէր իշխանութիւն»:*

էջ 108. «Ցետ սակաւուց. *Ցաւել տէր խաւսել ընդ Աքազու եւ ասէ, խնդրեա՛ դու քեզ նշան ի տեառնէ յԱստուծոյ քումմէ... Բազում էր զԱստուծոյ զիջանելն ընդ Աքազու եւ յոյժ նորա ապախտաւորութիւնն, զի պատերազմ ինչ լուաւ ի մարգարէէն ոչ երկմտել...»:*

էջ 127. «Այլ մեկնութիւն ի նոյն գրոց. *Այլ նոքա կամէին եթէ հրոյ ճարակ լիեալ էին, զմանուկ ծնաւ մեզ, որդի տուաւ մեզ. Եւ զի կամեցան զայս վասն ծնընդեան փըրկչին մանկան, հրկեզ եղեն ի Հրէաստանոյն...»:*

էջ 136. «Տեսիլ Եսայեայ որդոյ Ամովսայ կրկնէ ի յոչ մարգարէէն մինչեւ Լուր երկինք. *Լուր երկին եւ ունկն դիր երկիր զի տէր խաւս(սեցաւ). Մովսէս ասէ. Նայեցարուք երկինք, յանբանութեան կային բանականըք, զանբան տարերս ի վկայութիւն կոչէ...»: – Վերջ էջ 142. «Հսկայք արք անուանիք հարուստք, առողջք եւ պինդք եւ յաղթանդամք, բանն տեառն պատուա» կը մնայ կիսատ:*

1235

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԸ.

Ձեռ. թիւ 1380։ – *Ժե դար*

Թուղթ 60։ – Մեծութիւն 13×16,5։ – Գրութիւն միասիւն։ – Տողք զանազան։ – Թերթք խառնակ (տե՛ս Հանգամանք)։ – Նիւթ թուղթ։ – Կազմ արդի, ստուարաթուղթ կիսալաք։ – Հանգամանք Ձեռագիրս կազմուած է զանազան Ձեռագիրներու հատուածներով. թղ. 1–23՝ Ձեռագրի մը ժե եւ ժԶ թերթերն են, գրուած մեծ բոլորգրով, իւրաքանչիւր թուղթ 20 տողով, խորագիրը սեւատառ։ Թղ. 24–35՝ Ձեռագրի մը Ի թերթն է, մանր բոլորգրով, իւրաքանչիւր թուղթ 27 տողով, խորագիրը սեւատառ։ Թղ. 36–45՝ Ձեռագրի մը ԻԱ թերթն է, գրուած մեծ բոլորգրով, 21 տողով, խորագիրը կարմրատառ։ Թղ. 46–60՝ Ձեռագրի մը Բ եւ Գ թերթերն են, նախորդ գրութիւններէն տարբեր բոլորգիրով, 21 տող, կարմիր խորագրով։ – Զարդագիրք եւ այլ գարդեր չունի։ – Դասաւորկք 23բ։ – Ժամանակ դատելով տառատեսակներէն՝ ժե դար։ – Գրիչ վերջին հատուածին (թղ. 46–60)՝ հաւանաբար Սիմէոն դպիր։ – Տեղի ա–ձայտ։ – Ցիշատակագրութիւն տե՛ս ստորեւ։ – Տեղւոյն կը պահպի։

Մատեանս է ժողովածոյ, կազմուած զանազան Ձեռագիրներու հատուածներով, բոլորին ալ գրչութիւնը մօտաւորապէս ժե դարուն. կը բովանդակէ հետեւեալը.

1. *Թղ.* 1ա. «Հարցումն Ցորնաղի եւ պատասխանի Մովսէսի Քերթողի եւ Դաւթի աճյաղք փիլիսոփայի. *Խակք են երկու ի բնութեանցն Քրիստոսի (թէ) անէակք.* Պատասխանի. *Խակք եւ անէակք*։ Հարցումն. *Կրե՞ն զիւրաքանչիւրսն եթէ հետեւանան.* Պատ. *Ոչ կրեն ըստ մեզ եւ ոչ հետեւանան*։ Հց. *Եթէ անկրելիք, ապայ ոչ էացեալք.* Պտ. *Էացեալք եւ ի վեր քան զկիրս էակաց*»։ – *Վերջ թղ.* 22բ. «*Այսոքիկ են տեղիք աստուածաբանութեան եւ զառաջարկութիւն բռնահարութեանն. նըղ առիցես ըստ իւրաքանչիւրոց տեղեացս այսոցիկ իսկաբառական ճայնիւք հանդերձ մտաւք իւրովք հայեցուցանել առ ի ճշմարտութիւնն, զի եթէ ի ստութեանն հայելանայ աստուածաբանական առաջարկութիւնն անհանդէս եւ մատ ի նզովս*»։

Թղ. 6ա. *ստորին լուսանցքին վրայ գրիչը կը գրէ.* «*Թուի թէ այս տեղիս սխալ է եւ պակաս թէ յաւրինակ գտնուս*»։

2. *Թղ.* 23ա. «Այս են անուանք Հր թարգմանչացն յԻսրայէլէ. *Ի ցեղէն Ռուբենի՝ Ծովսեպոս, Եզեկիաս, Եղիսէոս. ի ցեղէն Շմաւոնի՝ Ցուդաս, Սիմոն, Սամէոս, Ադդէոս*»։ – *Վերջ անդ.* «*Այս են անուանք Հր թարգմանչացն զոր արար Պտղոմէոս թագաւորն ի Փարան կղզին*»։

3. *Թղ.* 24ա. «Ըստ Դանիէլի մեկնչի, ցաղագս Ձմ սաղմոսացն Դաւթի, թէ զոր վասն որո(յ) պատճառի ասացաւ. *Ա. Առաջինն յաղագս Սաւուղա(յ), որ գնաց առ դիւթն հարցանել վասն Սամուէլի, թողեալ զարդարութեան աթոռն նստաւ յաթոռս ժանտի...։ Բ. Ցայնմ ժամանակի յորժամ միաբանեցան ընդ միմեանս մովաբացիք եւ ամոնացիք, վիշտացիքն եւ եդոմացիքն եւ ամենայն այլազգիք ի վերայ Դաւթի, յետ օծմանն...*»։ – *Վերջ թղ.* 35բ. «*Ճիշ. Որ ծանուցանէ զխորհուրդ տանն մերոյ որ յերկինս եւ որ տերամբ մերով նորոգեցաւ տունն անճանց մերոց*» (*Ա–Ճիշ. կը մնայ կիսատ. չէ օրինակուած Ճիէ–Ճմ*)։

4. *Թղ.* 36ա. «Երաւելոյն Աթանասի եպիսկոպոսի յերգս սաղմոսաց. *Արժան է մեզ գիտել զայս եթէ ընդէր երգովք եւ քաղցր ճայնիւ ասին սաղմոսք. ոմանք ընդ վայր ասացին եթէ գեղեցկաճայնութիւն լսելեացն եւ մտացն դիւր թուի, որ ոչ է այս, քանզի ոչ եթէ գեղեցկաճայնութեանց խնդիր է*»։ – *Վերջ թղ.* 39ա. «*Ոմանք յարուցեալ ի ժողովրդենէն մարգարէանալ սկսանէին եւ եթէ կայիւն յումեք խորհ նեննգաւորք եւ անաւրէնք յայս ածէին*»։

5. *Թղ.* 39ա. «Երաւելոյն Եպիփանու եպիսկոպոսի Կիւպրացո(յ), ցերգս սաղմո-

սարանի. (Զ)ամենայն ինչ զոր ասաց Հայրն մեր Աբրահամ, զոր լուեալ էր նորա ի հոգեկիր ծերոյն, բաւական համարեցաք փոքր ի շատէ պատմել եւ դնել ի տեղոջ յառաջաբանիս, քանզի հոգեխառն մտաւք իմացաւ զոր ինչ չնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ»: – Վերջ թղ. 44ա. «Ուստի առաջ եկն աղբիւր կենաց, իմաստութիւն, զաւրութիւն, պատկեր անայլայլի անտեսանելոյն Աստուծոյ, որ առընկալաք զաւրութիւն սուրբ հոգւոյն ի ձեռն մարմնաւորութեան որդւոյն, նմա փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

6. Թղ. 44ա. «Ցոհաննու Ոսկեբերանի ընդդէմ այնոցիկ որ հրամանաւ Աստուծոյ ասեն գմահ, ի ժամու եւ ի տարաժամու. յնսայեայ մեկնութենէ. Եւ եղեւ բան տեառն առ Եսա(յ)ի մարգարէ եւ ասէ. Երթ եւ ասա ցեզեկիայ, լուա(յ), ասէ, ձայնի աղաւթից եւ յաւելում ի ժամանակս քո ամս հնգետասան»: – Վերջ թղ. 45բ. «Արդ դադարեսցուք այնպիսի ընդվայրաբանութենէ, զի Աստուած իշխանական արար զմարդն, եւ վասն իշխանութենէն տանջանք եւ արքա(յ)ութիւն, այլ հրամանն կը մնայ կիսատ թուղթի անկումով:

7. Թղ. 46ա. «(Պատճառ Սաղմոսաց). ... բանին կցորդեսցէ յԱստուած աւրհնութեանն եւ այնու հեշտալի հոգւոյն, հնարեալ գեղգեղեսցէ զաստուածայինն երգ, ըստ եւթն չնորհաց սուրբ հոգւոյն, որ նախաժամանեալ աւրինակ բարի վերա(յ) նորա հանգեաւ, որ յարմատոյն բխեալ ի յեսա(յ)եայ ծաղկին, եւ այն ահա զաւազան ծաղկեալ ի սկիզբն թագաւորութեան յազգին Ցուդայ. եւթնաղի յարմարելով քնար, եւ եւթն անգամ յաւուրն նուագէր տեառն. զայս եւթն չնորհաց աւանութիւն...». (սկզբնաւորութիւնը թերի):

Թղ. 49բ. «Ըստ երրա(յ)եցոցն անվերնագիր սաղմոսք ժԹ, եւ են այսոքիկ» ցանկ:

Թղ. 51ա. «Վասն այնորիկ որ ասի որդոցն Կորխա(յ). Յարմարի որդոցն Կորխա(յ) ասել թէ որպէս փափաքի եղջերու աղբերաց ջուրց, այնպէս անձն իմ առ քեզ Աստուած, եւ որ ի կարգին, զի որդոցն Կորխա(յ) սաղմոսքդ վերնագրին»:

Թղ. 56բ. «Վասն զանազան վերնագրացդ այս ինչ է պատճառք. քանզի զոր ասաց զսաղմոսդ, զպատճառն առընթեր իւրաքանչիւր ումեք սաղմոսացդ ոչ վերագրեաց, որպէս ոմանք յայլոց մարգարէիցն»:

Թղ. 57բ. «Վասն գրչացն. Ամենայն սաղմոսաց գրոցս միայն եւ միաբուն պատճառք ինքն է սքանչելին Դաւիթ, եւ ի նմանէ չահեալ եւ պայծառացեալ. այլք այլուր ջահացուցին լոյս, քանզի իբրեւ հաստատեցաւ թագաւորութիւն Դաւթի եւ եկն յերուսաղէմ չինեաց զՍիոն»:

Թղ. 58ա. «Վասն զանազանելոց վերնագրացդ. Արդ որ ասին սաղմոս ի Դաւիթ, ինքն իսկ Դաւիթ, որ ասացն նուագեաց, իսկ որ Ասափա(յ) եւ այլոց երգչացն, քանզի զԴաւիթ ասացելոց սաղմոսացն, սոքա զձայնս յաւրինէին»: – Վերջ 60բ. «Այլ եւս ծանծաղագոյն ընդ ծովախորս սաղմոսացդ խորութեան պատճառաւ եղերբ անցեալ, զդուշնաքեալ երկոցս մեծիդ, քեզ առաքեցի խնդրողիդ, որ սիրո(յ) աւրինաւք բռնադատեալ եւ զբան եղէ ի մէնջ պահանջեցեր զհարկ, աղաչեմ, ով Թէոփիլէ, ոչ լինել մեղադիր խոյս յանդգնութեան առ սղալանս, բանակազմի մտորգոյդ, զճարտարիկ քո հանճարոյդ ըզթիլք վայելուչ ի վերա(յ) թելադրեսցես ճամուկս. ողջ լեր ի տէր»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Վերջին բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 60բ. «Այլ եւ Սիմէոն դպիր աղօթիւք յիշեայ»:

1236

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԺԹ.

Ձեռ. թիւ 1837։ – *Ժե դար*

ԹՈՒՂԹՔ 138։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×16։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7,5×12,8)։ – ՏՈՂՔ 25։ – ԹԵՐԹՔ Ա–է, է–ԺԱ×12 (Ա՝ 11, Դ՝ 13, ԺԱ՝ 8)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, շիջուկը տախտակ. կոթսուած են երկու փականքները. աստառի փոխարէն պարզ սպիտակ թուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. խոնաւութեան մէջ մնացած ըլլալով՝ թղ. 1–45 թողած է հետքը. ունի ցեցակեր թուղթեր. անցեալին ոտրոգուած է սպիտակ թուղթով, եւ վերջաւորութեան ունի 8 դատարկ ձերմակ թուղթեր։ – ԴԻՐ բոլորգիր հին։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՒՐ կարմիր։ – ԽՈՐԱԳԻՐՔ մինչեւ թղ. 50՝ սեւ թանաքով են, ապա կարմիր։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 75բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն, յատկապէս տառատեսակէն՝ ԺԵ դար։ – ԳՐԻՉ Մարտիրոս։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Ներսէս Բահանայ։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գլխաւորը՝ տե՛ս ստորեւ. կան բազմաթիւ մանր յիշատակագրութիւններ, այսպէս՝ թղ. 4ա, 4բ, 20ա՝ «Զգծողս յիշեա աղաչեմ». թղ. 15բ, 24բ՝ «Զեղկելի գծողս յիշեա աղաչեմ». թղ. 19բ, 24բ, 35ա, 39բ, 43բ, 49բ՝ «Ցիշեա աղաչեմ». թղ. 25ա՝ «Զեղկելիս յիշեա աղաչեմ»։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1912ին Պոլիսէն Ս. Ղազար բերած է՝ Հ. Ալեքսիս Վրդ. Ծովսէփեան։

Մատեանս է ժողովածոյ, ուր կան հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 1ա. «Տէր Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ ուղղափառ վարդապետի, հակայաճառութիւն ընդդէմ այնոցիկ որք զմի եւ զանբաժանելի բնութիւն որդւոյն Աստուծոյ ժպրիհին յանդգնաբար բաժակել եւ յերկուս հատանել եւ դնել անձինք եւ կամք եւ կիրք եւ գործ.

«Առաջին ձեռնարկս, սակաւ ինչ նախադրութիւն բանիս. Գլուխ մի. *Օգնեա՛ Ցիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ. Աստուածային եւ երկնաւոր չնորհն, որ ի վեր քան զարժան եղաք ընդունել, կացոյց զմեզ ներքոյ մեծի սպասահարկութեանն*»։

2. *Թղ.* 2բ. «Երկրորդ ձեռնարկս, յորում զմի բնութիւն բանին յատկաբար յայտնի կացուցանէ, որ է առաքելական դաւանութիւն, զոր պարտի ամենայն զգուշութեամբ պահել անխտիր կաթողիկէ եկեղեցի սուրբ. Գլուխ երկրորդ. *Զիմաստութիւն խօսիմք ընդ կատարեալսն, զիմաստութիւն ոչ զաշխարհիս այսորիկ*»։

3. *Թղ.* 4ա. «Երրորդ ձեռնարկս, բարառնարար հարցուածք երկու բնութեանցն եւ առ նոյն լուծումն դիմադրարար, Գլուխ Դ, յորոց գլուխս առաջին. *Լուր երկին եւ ունկն դիր երկիր զի տէր խօսեցաւ. առիւծ զոչեսցէ*»։

Թղ. 4բ. «Գլուխ երկրորդ. Ցաղագս բընութեան դուն ինչ բնախօսութիւն»։

Թղ. 7բ. Գլուխ երրորդ. Եթէ բնութիւն անմարմին առանց ենթակայի գոյութիւն ունի եթէ ոչ»։

Թղ. 9ա. «Գլուխ չորրորդ. Ցորում խրնդրի ի մէնջ եթէ բնութիւնիս զոր ասեն անձնաւրութիւնք եւ դիմաւորք եթէ անանձն»։

4. *Թղ.* 11ա. «Չորրորդ ձեռնարկս, ընդդիմաբանութիւն վասն երկուց բնութեանցն այլեւայլ, եթէ անհնար է ի միում դիմի լինել եւ համաբան ձայնակցութիւն նոցին Նեստորի եւ այլոց հերձուածողացն. Գլուխ Դ. (*ե*)*յ ի վերայ լերինդ բարձու աւետարանիչդ սիովնի, բարձրացո զբարբառ քո*»։

5. *Թղ.* 15բ. «Հինգերորդ ձեռնարկս, ընդդէմ այնոցիկ որք ապականեն զաստուածային խորհուրդն ջրով եւ խմորով. յայտարարութիւն խորհրդոյ եկեղեցւոյ կարճ ի կարճոյ. Գլուխ հինգերորդ. *Լուր որդեակ խրատու հօր քո Աստուծոյ եւ մի՛ մերժեր զօրէնս մօր քո եկեղեցւոյ*»։

6. *Թղ.* 19բ. «Վեցերորդ ձեռնարկս, դիմադրութիւն որք զխաչն ուրանան զաստուածային եւ մարդ խոստովանին գոյ գչարչարեալն վասն մեր եւ ոչ Աստուած, եւ այլայլեն

գերեքսրբեաւ սրբասացութիւն եւ ոչ տաւ ասել Խաչեցար, եւ կամ աւուն ի ներքս ածեն՝ Քրիստոս որ խաչեցար. Գլուխ վեցերորդ. *Շնորհք ընդ ձեզ եղբարք եւ խաղաղութիւն յԱստուծոյ*»:

7. *Թղ.* 24բ. «Ութերորդ ձեռնարկս, տեսութիւն ի խորհուրդ նաւակատեաց հինգ աւուրն, յորում եւ վասն ճրագալուցին. ի խնդրոյ Բարսեղ վարդապետի, որդւոյ Սմբատայ բարեպաշտի. *Նորոգող տիեզերաց Քրիստոս, որ նորոգեցեր զհնացեալ եւ զապականեալ բնութիւնս մեր*»:

8. *Թղ.* 30ա. «Ութերորդ ձեռնարկս, յաղագս մեծի տօնին Ծնընդեան եւ ցայտնութեան, որք բամբասեն զմեզ եթէ ի միում օուր տօնեն եւ իմբեանք ոչ, այլ ի Դեկտեմբերի Ի՝ե զԾնունդն եւ Ցուվարի Ջ զմկրտութիւն. իսկ զօետիսն որ նախ քան զայս ի Մարտի ԻԵ. ի խնդրոյ Տեառն Ցովանիսի Արարատեան նահանգի վերադիտողի. Գլուխ Ը. *Տէր տացէ զբան իւր ոյք աւետարանեն զօրութեամբ բազմօ*»:

9. *Թղ.* 35ա. «Իններորդ ձեռնարկս, պատճառ տօնի սրբոյ Հոգւոյն եթէ ընդէր մի օր տօնեմք եւ ոչ ուրբ ըստ այլազգեաց քրիստոնէից, եւ զի՞նչ դէմս հայի միոյ օուր խորհուրդն, եւ այս եւս ի խնդրոյ Տեառն Ցովանիսի Բրջնոյ եպիսկոպոսի. *Գոչեա՛ զօրութեամբ եւ մի՛ խնա(յ)եր, բարձրացոյ իբրեւ զփողոյ զբարբառ քո*»:

10. *Թղ.* 39բ. «Տասներորդ ձեռնարկս ընդդէմ այնոցիկ որ հակառակ կան եւ խափանեն զկանոնեալ մատաղսն, զգառն զատկին եւ տէրունական եւ զագաբս, որ է ոգեհանգիստ, եւ որ յօրհնութիւնս խաչի եւ եկեղեցւոյ զեմմուիճ լինի. Գլուխ Ժ. *Ոչ եկի լուծանել զօրէնս այլ լնուլ*»:

11. *Թղ.* 44ա. «Մետասաներորդ ձեռնարկս, բոլոր պատճառ Ժողովոյն Քաղկեդոնի եւ բացայայտութիւն նոցին աղանդոյն եւ յայտարարութիւն տոմարին Լեւոնի, զոր իմբեանք ընգալան եւ զմեզ հարկեն յանձն առնուլ. վիպասանեալ նորին Ստեփաննոսի ի խնդրոյ Խաչատուր վարդապետի Կեչառեցոյ. *Ի թագաւորութեան Թէոդոսի փոքու որդւոյ Արկադեայ, եկաց յաթոռ պատրիարգութեան Կոստանդինուպոլսի Նեստորիոս ոմն*»:

12. *Թղ.* 49ա. «Երկոտասան ձեռնարկս, վասն հօտոյ եւ կարգաց եկեղեցւոյ, յորեւելեան աշխարհէս առ կաթողիկոսն հայոց Տէր Գրիգոր, որ վասն կասկածանաց ինչ ակն ածեալ եպիսկոպոսաց աշխարհիս գրեցին զայս նամակ ուղղափառութեան միաբանութեամբ, ի ձեռն Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ հագերէց մետրապոլտի, որ է պոստաֆրօնդէս հայոց մեծաց. *Աստուածային անյաղթ զօրութեամբն բարձրացեալ եւ անեղական աչով հզօրին պարապեալ, բարձր բազկօքն Քիստոսի գգուեալ*»:

Թղ. 54բ. «Ճիշատակ բանիս ըստ անուան ոգողիս. *Սիւնեաց լուսոյ ի սկզբանէ, խորան փառաց կանգնեալ յերկրէ*» (*սկ.* «Ստեփաննոս»):

13. *Թղ.* 55բ. «Սկսաւնի բանիս սրբոյն Թովմայի վսեմական վարդապետի Ցագիննոյ, կարգին եղբարցն Քարոզողաց, Ցաղագս զօդուածոյ հաւատոյ եւ խորհրդածութեան եկեղեցւոյ. *Ինդրեաց յինէն ձերդ սիրելութիւն զի յաղագս հաւատոյ զօդուածոց եւ եկեղեցւոյ խորհրդածութեանց ձեզ համառօտ ինչ վասն յիշատակի փոխադրեցից երկբայութեամբքն հանդերձ, որք առ այսոքիկ կարասցեն չարժել*» (Ցօդ. Ա–ԺԴ):

Թղ. 67բ. «Ցաղագս խորհրդածութեանց ի հասարակաց» (Ցօդ. Ա–է):

14. *Թղ.* 76ա. «Գրիգորի (Նիւսացւոյ) Ցաղագս բնութեան մարդւոյն. *Ի չորից գոյացեալ ասի մարդն, զի չորք պատճառք են եղելութեան ամենայն գոյից, հուր եւ ջուր, օդ եւ հող*»: – *Վերջ Թղ.* 82բ:

15. *Թղ.* 83ա. «(Քարոզ ի բանն) Դուք էք աղ երկրի... *Աղն կրկին ունի զբնաւորական օգտակարութիւն*»:

16. *Թղ.* 94ա. «Ցառակացն Սողոմոնի. *Երանելոյ է այր որ եգիտ զիմաստութիւն. ամենայն որ յԱստուծոյ ընկալեալ է զերանութիւն ստուգապէս երանի է*»:

17. *Թղ.* 101ա. «Խորհուրդ Ղազարու յարութեանն. *Երից ժամանակաց նկարագրէ մեզ խորհուրդ անցելոյն եւ ներկայիս եւ ապառնոյն. անցելոյն այսպէս ի վեցերորդ չաբաթուն կատարեմք զյիշատակ*»:

18. *Թղ.* 105ա. «Ցաղագս Համբարձման տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. *Ամենայն տօնք աստուածայինք որ վասն մերոյ փրկութեան կատարին մեծ են եւ սքանչելիք, մանաւանդ որ այսօր տօնախմբեմք*»:

19. *Թղ.* 106բ. «Պատճառ Ցակորու եւ Ցոհաննու. *Որդիք Որոտման անուանեցան*

Ցակոբ եւ Ցոհաննէս, որպէս մարգարէիւն ասէ Աստուած՝ ես եմ որ արարի զորոտուածն»:

20. Թղ. 110բ. «Ցաղագս նախահարցն. Նախահայր ասի Աբրահամ եւ որ զկնի նորա. եղեն աստուածապաշտք եւ կոչեցան հարք հօաւոց որ առ Աստուած»:

21. Թղ. 112ա. «Ցաղագս սուրբ մարգարէիցն. Ասէ Քրիստոս. Ամենայն մարգարէքն մինչեւ ցՑովաննէս մարգարէացան, եւ թիւ եւ սկիզբն ոչ գնէ մարգարէից»:

22. Թղ. 117ա. «(Ի բանն)՝ Լրումն աւրինաց սէր է. Արդ գիտել պարտ է զի սէր մարմնաւոր անդամոցս բաժանի ի բազումս, բայց մեք զլուխս տասն ասասցուք. Առաջին, սէր մարմնական անդամոցս»:

23. Թղ. 121բ. «Վասն թուոյ մեղաց. Մեղք սրտի այս են. խորհուրդ հեշտութիւն, ընդունելութիւն ցանկութիւն չարի, կամք անկարգ, անհաւատութիւն, անգթութիւն, յանդգնութիւն...»:

24. Թղ. 123ա. «(Ցաղագս իմաստութեան). Աստուածային իմաստութեամբն լըցեալ առակախօսն Սողոմոն ի բազում մասունս բաժանէ զիմաստութեան գովեստ, առ ի յորդորումն բաղձանաց ամենայն հասակի»:

25. Թղ. 131ա. «(Ցաղագս) Ցարութեան տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի. Արդարեւ յարեւ տէր եւ երեւեցաւ Սիմոնի. Ասեն վարդապետք եկեղեցւոյ թէ Քրիստոսն բանն յորժամ յաչխարհիս էր գիտաց զի փոխելոց էր յաչխարհէս, կարգաւորաց եւ կտակս հաւատոյ, վասն որոյ պարտ է մեզ ի քաղաքական իրաւանց ասել, թէ քանի յեղանակս բաժանի կտակն»:

26. Թղ. 138բ. «Ցաղագս թէ ի հրեշտակս գոյ բնական սէր. Երեւի թէ ի հրեշտակս ոչ է բնական սէր, քանզի սէր բնական բաժանի ընդդէմ իմացականին»: – Վերջ անդ. այս վերջին գրուածիւնը նորամուտ է Ձեռագրիս մէջ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 55ա. «Ձստացօղ տառիս զպատուական եւ զնորատունկ քահանայ զՆերսէս եւ զծնողս նորին եւ զամենայն ազգատոհմն, զկենդանին եւ զհանգուցեալսն, եւ որք սրտի մտօք յիշէք՝ յիշեալ լիջիք եւ դուք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ: Ձեղկելի եւ մեղսասէր եւ զմեղսաներկ եւ զմեղսաթաւալ եւ զմեղօք լցեալս, անթիւ եւ անհամար քանքարաց պարտականս, որ ոչ գոյ ինձ հաւատացանել, բայց միայն ի ձեր սուրբ աղօթքդ ապաւինեալ եւ ի միջնորդն ամենայն հաւատացելոց ի մայրն Աստուծոյ ի սուրբ Աստուածածինն, կրկին կրկին աղաչեմ, երես անկեալ զսուրբ ընթերցողդ, յիշման արժանի առէք զծնողսն իմ զհանգուցեալսն եւ զեղբարսն եւ զքրոջսն եւ զամենայն արեան մերձաւորսն, եւ զիծուն գրիչ զՄարտիրոս»:

1237

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Ի.

Ձեռ. թիւ 2168: – Ժե դար

ԹՈՒՂԹ 165: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×17,2: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×14): – ՏՈՂԲ 28: – ԹԵՐԹ բղ. 1–105՝ Ա–Ժ×12 (Ա՝ 14, Ջ՝ 10, Ժ՝ 9). բղ. 106–165՝ Ա–Ե×12 (Ա՝ 13, Ե՝ 11): – ՆԻՒԹ բուղթ բուխ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, դոճակով. կորսուած են զոյգ փականքները. աստառն է ձիթագոյն ընտիր մետաքս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՁԱՀԱՊԱՆԱԿԻ միայն սկիզբը, երկուքի ծալուած, որու վրայ մեծ բոլորգրով գրիչի փորձեր կատարուած են, հին ձեռագրի պատռիկի տպաւորութիւն ձգելով: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԿ բաւարար. մնացած է մաքուր. թերի կը մնայ վերջաւորութեան: – ԳԻՐ բոլորգիր, որ թղ. 106էն սկսեալ՝ նոտրի

տպաւորութիւնը կը թողու: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր ամենեւին չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 55ա–բ, 118բ, 129ա–130բ. Ձեռագրին վերջաւորութեան կազմողը ամբողջ թերթ մը դատարկ թուղթ դրած է: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով յատկապէս տարատեսակէն՝ ԺԵ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, չունի ճիշտ տարեկան: – ԿՆԻՔ թղ. 2ա, կայ Լիբանանի Անտոնեան Միաբանութեան կարմիր կնիքը, որ կամաւոր ձեռքէ մը եղծուած է. տրամագիծ կնիքին՝ 3,9 սմ.: – ՑԻՇԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՔ մանր՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Ձեռագիրս պատկանած է Լիբանանի Անտոնեան Միաբանութեան, որմէ գնած է հետեւեալ երկու արձանագրութիւնները. թղ. 1ա. «Գիրքս այս է լիբանանցի Հայր Կարապետի, զոր ստացաւ իւրով արդեամբ՝ ի Փիզայ քաղաքի, յամի տեառն 1784, ի Նո(յեմբերի)». առաջին կողքին ներսի կողմը. «Գիրս այս եկն ի Լիբանանէ յԸնդհանրական Աբբայութեան Գեր. Հ. Տիմոթեայ Թելլալեան. 1834»: Ապա Ձեռագիրս ստացած է Փարիզաբնակ Տիար Ծագ Մաթոսեան, որու կտակով փոխանցուած է Միաբանութեանս՝ 1964ին:

Մատեանս է ժողովածոյ, որ կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը·

1. *Թղ.* 1բ. «Հաւատ(ոյ դաւանութիւն) զոր սարկաւագն ի ծունկն անկեալ ասէ. *Հաւատամ ի հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին, երեք անձնաւորութիւն…*»:

2. *Թղ.* 3ա. «Վերլուծութիւնք բացերեւապէս բազմազան բառից եւ բայից յոմնախումբ շարադրութեամբ, արարեալ զսա Առիստակիսի գըրչի, ի խնդրոյ բազմաց, յարեւմտեան գրչութեան. Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց, վարդապետաց սրբոց» (*կանոնք Ա–Ժ*). *հմմտ. ժղվծ. ե.*, § 1:

3. *Թղ.* 35ա. «Գէորգեայ վարդապետի արարեալ, ի խնդրոյ Ստեփանոսի մականուն Գոյներ երիցանց Կայծառաւանցւոյ մեղսաւորիկ անձինս. *Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի ի գրել զսա այլոց թշուառ եւ ծաղկաքաղ արարեալ զման ինչ գրելոցն յԱռիստակիսէ հռետորէ գրչէ եղի աստ*» (*հմմտ. ժղվծ. ե.*, § 2):

4. *Թղ.* 47բ. «Խրատ գրչութեան զոր արարեալ էր զսա յառաջագոյն Գէորգեայ վարդապետին, ի խնդրոյ ումեմն, զորոյ ըզպակասն ի նմանէ յետոյ իմ ի վարդապետէն խնդրեալ եւ նա կատարեաց զխնդրուածս իմ, եդեալ յառաջ զԱռուստակիսի արարեալն, եւ զբերին ի նմանէ կատարեաց իմոմն, իմն Նուաստիս Ստեփանոսի Գոյներ երիցանց, որոց ողորմեսցի տէր արարողին եւ խնդրողին. Ցառաջաբան սակաւ խրատիս. Ցաղագս գրչութեան արուեստի. *Չի կատարեալ եւ զարդարուն հանդիպեսցի չարագրութիւնն ըստ զանազան պիտոյիցն, զոր նոյն ինքն իրողութիւնն պահանջէ*» (*հմմտ. ժղվծ. ե.*, § 3):

5. *Թղ.* 56ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ). Ցաղագս էերականութեան. *Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերթողացն եւ ի չարագրացն իբրու բազում անգամ ասացելոց, եւ մասունք նորա վեց*» (*ա–իդ*): – *Վերջ թղ.* 67բ:

6. *Թղ.* 67բ. «Արծարծմունք խոնարհմանց բայի, յաղագս աղաւթից. *Աղաւթական ներգործական, ներքսակաց ամանակի միաւորական. Աղաւթեմ, աղաւթես, աղաւթէ. Բազմաւորական. Աղաւթեմք, աղաւթէք, աղաւթեն…*»:

7. *Թղ.* 68ա. «Մեկնութիւն բառից էերականի. *Վերծանութիւն – ընթերցողութիւն. Ներկուռ – կոխ. Ետ կուռ – կիրթ. Բացատրութիւն – ի բաց տալ…*»:

8. *Թղ.* 70բ. «Մովսիսի Խորենացւոյ, Բան իմաստութեան. *Ճաստուածոյ խորհրդով եւ իմաստութեամբ հաստատեցաւ մարդկային տեսակ, իսկ անհմտութեամբ եւ ախտիւ պարտեցաւ ի չարէն…*»:

9. *Թղ.* 71ա. «Ցառոգաւութիւնսն պատուիկս զոր գտի. *Շեշտողական երեք տեղ ունի, որ յանգին՝ աստուած, մարգարէ, առաքեալ, եւ այսպիսիք, ցարուշէտ…, Նախայշէտ…*»:

10. *Թղ.* 72ա. «(Վարդանայ վարդապետի) Ցաղագս էերականութեան. *Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերթողացն եւ ի չարագրացն իբրու բազում անգամ ասացելոց, եւ մասունք նորա վեց: Ոմանք ներհակք ասին, եթէ փոխանակ փարթամ երեւեցուցանելոյ զքերականութիւնն…*»:

Թղ. 72ա. «Նախ վերծանութեան»:

Թղ. 74բ. «Ցաղագս ոյորակի»:

Թղ. 74բ. «Ցաղագս կէտից»:

Թղ. 75ա. «Ցաղագս հագներգութեան»:

Թղ. 75բ. «Ցաղագս տառի»:

Թղ. 78բ. «Ցաղագս վանգի»: «Ցաղագս երկվանգի»:

Թղ. 79բ. «Ցաղագս սուղ վանգի»: «Ցաղագս հասարակաց շաղաշարաց»:

Թղ. 80բ. «Ցաղագս բառի»:

Թղ. 81ա. «Ցաղագս անուանն աստ մեկնէ զմասունս»:
Թղ. 88ա. «Ցաղագս բայի»:
Թղ. 89բ. «Ցաղագս յօրդուածեան»:
Թղ. 91ա. «Ցաղագս ընդունելութեան»: «Ցաղագս յաւդի»:
Թղ. 92ա. «Ցաղագս դերանունութեան»:
Թղ. 93բ. «Ցաղագս նախադրութեան»:
Թղ. 94բ. «Ցաղագս մակբայի»:
Թղ. 97ա. «Ցաղագս շաղկապի»:
Թղ. 100ա. «Ցաղագս առոգանութեան»:
Թղ. 101ա. «Ցաղագս ոտից»:
Թղ. 102ա. «Խոնարհմունք բայի»: – Վերջ Թղ. 103բ:

11. Թղ. 103բ. «Նկատումն Արիստոտէլի. *Ուսուցանել մեզ ի բնալսողութեանց յայնոցիկ որ հասարակաց բնական գոյանայ եւ անշնչից, զգայականաց եւ անզգայից եւ թէ այսոքիկ եօթն են թուով. Նիւթ, տեսակ...*»:

12. Թղ. 105ա. «Վերլուծութիւն Արիստոտէլի տասն բանիցն. *Տորոգութիւնք, ներքին ասութիւնք ասին, կամ քննութիւնք, այսինքն զներքինն քննել կամ իմանալ. իսկ տասն՝ յաղագս տասն բանի հաստատել...*»:

13. Թղ. 109ա. «Վարդանայ վարդապետի ի տասն բան պատգամացն. *Հոգի երեսաց մերոց տէր Քրիստոս. Աստուած զբանն իւրական հոգի կոչեաց եւ կեանս, որում դուք այժմ փափագաւղք երեւիք սրբազանիցդ հանդէս հարանցդ հաւազատութիւն, կրելով ի ձեզ զփրկաւէտ քաղցն եւ զծարաւն արդարութեան... Առաջին. Ես եմ տէր Աստուած քո...*»:

Թղ. 112բ. «Երրորդ պատուիրան է որ ասէ. *Մի՛ առներ զանուն տեառն Աստուծոյ քոյ ի վերայ սնոտեաց...*»:

Թղ. 113ա. «Չորրորդ պատուիրան է որ ասէ. *Զգոյշ լեր աւուրն շաբաթու...*»:

Թղ. 113բ. «Հինգերորդ պատուիրան է որ ասէ. *Պատուեա՛ զհայր քո եւ զմայր...*»:

Թղ. 115ա. «Եւթներորդ պատուիրան է որ երկրորդ հնկեկին որ ասէ. *Մի՛ շնար...*»:

Թղ. 118ա. «Տասներորդ պատուիրան է որ ասէ. *Մի՛ ցանկար...*»: – Վերջ անդ:

14. Թղ. 119ա. «Ընդ որ այսոսիկ եւ առաջաբանիւ իմաստասիրութեան Դաւթի մեծի եւ Անյաղթ փիլիսոփայի ընդդիմառութեանցն չորից Պիռհոնի իմաստակի եւ սահմանիւ եւ տրամա(բա)նութիւնիւ իմաստասիրութեան. *Ամենայն չար տանջելի, ոչ ոք տանջեալ անապական, ոչ ոք ապականացու աննեղ...*»: – Վերջ Թղ. 119բ. «*Այս գծածք հանդիսադիր խմբից առաջնոցն տառից տրամախոհի իմաստասէր մակացու արանցն, ներբողեալ ի Դաւիթ եռամեծէ ննթագրեցաւ*»:

15. Թղ. 119բ. «Մեկնութիւն բանից Դաւթի փիլիսոփայի, որ է ի կատարումն նորին տառի որ վասն սահմանացն իմաստութեան, ասացեալ Ներսէսի եղբաւր կաթողիկոսի հայոց Գրիգորիոն, ի խնդրողի ուրում(ն) սիրոյ իմաստութեան. *Ինդիր հոգեւորական հաւատով եւ սիրով հայցողաց պարտ է տալ յաւժարութեամբ...: Ամենայն չար տանջելի. Աստուած բնութեամբ է բարի...*»:

16. Թղ. 127ա. «Գրիգորի Նարեկացւոյ, հեծութեամբ սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ. Խե. *Եւ արդ յոյս բարեաց տնկեալ ի սրտի անձն իմ կործանեալ*»:

17. Թղ. 131ա. «Իմաստութիւն Ցեսուայ որդւոյ Սիրաքայ. բան առաջին. *Ամենայն իմաստութիւն ի տեառնէ է, կայ եւ մնայ ընդ նմա յաւիտեան*» (Գլ. Ա–ԽԳ, համառօտ):

18. Թղ. 149ա. «Երգ երգոց, որ է աւրհնութիւն աւրհնութեանց, ասացեալ Սողոմոնի արքայի իսրայէլի. *Հարան ասէ. Համբուրեսցէ զիս ի համբուրից բերանոյ իւրոյ, վասնզի բարի են սիրնք քո քան զդինի*» (Գլ. Ա–Ը):

19. Թղ. 154ա. «Իմաստութիւն Սողոմոնի. *Սիրեցէք զարդարութիւն ոյք դատիք զերկիր, խորհեցարուք զտեառնէ բարութեամբ*»: – Վերջ Թղ. 165բ. (Գլ. Ա–Ժ 9) կը մնայ կիսատ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 103բ. «*Զմեղաւոր հողիկս յիշեա ի տէր, ո՛վ ընթերցաւղ, եւ Աստուած զքեզ. ամէն*»:

2. Թղ. 128բ. «*Քաւեա՛ տէր զգրողս վասն փառաց անուան քո*»:

1238

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԱ.

Ձեռ. թիւ 22։ – Ռ.Ա.Ա = 1582

էջ՟ 176։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×22։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միաասիւն (13×18)։ – ՏՈՂՔ 24։ – ԹԵՐԹՔ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ թուխ։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ, որ ծածկուած է երկսիւն երկաթագիր թուղթով մը, որու բովանդակութիւնն է ցայսմաւուրք, սուրբ Թոմասի վկայաբանութենէն հատուած մը. գրութեան մէկ սիւնը ունի 26 տող եւ 8 սմ.։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ տե՛ս կազմ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ նոտր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 116, 135–6, 138–9, 144–6, 159, 175–6։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռ.Ա. – 1582. յաջորդաբար աւելցած են նաեւ այլ գրութիւններ՝ յաջորդ դարերուն։ – ԳՐԻՉ առաջին մասին՝ անյայտ, երկրորդին՝ Մարտիրոս վարդապետ, 1697–1724 տարիներուն, կտուց անապատի մէջ։ – ՏԵՂԻ գլխաւոր մասին՝ անյայտ, բայց յաջորդաբար հատուածներ գրուած ըլլալու են ի Թիֆլիս եւ ի Կտուց անապատ։ – ԿՆԻՔ էջ 52, որ անկատար ըլլալով՝ չէ կարելի գուշակել գրութիւնը։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պասկին։

Մատեանս է ժողովածոյ, ուր չատ մը գրութիւններ անխորագիր ըլլալով՝ փակագիծի մէջ ամբողջացուցինք իմաստը. կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. էջ 1. «(Կցկտուր մնացուած թուաբանական հարցմանց եւ լուծմանց). ... *Եւ ընդ յառաջ լինի նմա եղբայր իւր կրտսեր հրահատ եւ տա(յ) նմա զԺԳ մանն գերոյն... Արդ գիտեա՛ թէ ընդ ամենայն քանի լեալ է. Պխ. Լեալ էր ընդ ամենայն գերին ԲՒՒՃԾ։ Եւ թնտասաներորդ հարցումն. Ներսեհ ի կամսարականի Շիրակա(յ) եւ Արշարունեաց տեառն, բուն կանգնէր առ ստորոտով լերինն, յորում Արտին կոչեն...*»։ – Վերջ անդ։

2. էջ 2. «*Տեառն Ներսէսի յաղագս երկնից եւ զարդուց նորա, ի չափ երկոտասանիցն պարգեալ ոտանաւորից, ի խնդրոյ առն բժշկապետի եւ աստեղագէտ Մխիթարա(յ). Իմ եղական գոլով բնութիւն*»։

3. էջ 9 «(Գումտ եւ վարդապետութիւն ԺՒ կենդանակերպից). *Այս երկոտասան կենդանակերպիցն վեցն է ի մէջ երկնից, ի հիւսիսոյ կողմն առ մեզ...*»։

4. էջ 10. «Տաճուտէրացոյց յամենայն պատահարաց տարոյն, եւ է գիրս այս եւ օրինակն աստեղաբաշխութենէ. *Ծորժամ խոյն լինի տանուտէր, գարուն ազնիւ ամենայն իրաց եւ ցորենոյ առատութիւն...*»։

5. էջ 15. «Վասն կաղանդացոց Կիւրղի հայրապետի ասացեալ. *Ծորժամ կաղանդն կիրակի հանդիպի, ձմեռն սարնայինն գայ եւ ցուրտ, գարուն անձրեւային, ամառն ազնիւ, ապա երաշտ լինա եւ չոր...*»։

6. էջ 16. «(Բանիւ տումարականիւ պէսպէս կամ աստղաբաշխական). *Չի երեք են երկինք, նախ յօդեղէն, երկրորդ աստղաւոր, երրորդ վերին երկին՝ որ ասի յափշտակեալ զՊօղոս առաջին եւ վերնագոյն կամարն...*»։

7. էջ 20. «Նշանիւ (հնգետասանիւ) որ կատարածի (աշխարհիս) լինելոց է՝ յոյժ աւարկու. *Առաջին՝ զի ծով ելանէ եւ բարձրանայ քան զլերինս...*»։

8. էջ 22. «(Տումարական բանիւ). *Քանզի մոլորակք աստեղքն չարժին ընթացմամբ, այլ ոչ ի տեղաց տեղ կամ գօտոյ ի գօտի, կամ կամարէ ի կամար, այլ իւրեանց սահմանեալ տեղիսն, երբեմն յառաջանան արուիթեամբ եւ երբեմն յետին յամառուիթեամբ*»։

9. էջ 25. «Առասպել պատմութիւն վասն դրախտի՝ յաւուրս Ներսէսի հայրապետի). *Պատմեաց միանձնական ոմն մեծի հայրապետին Ներսէսի երդմամբ արտասուօք, որ անդադար հեղոյր անկտրելի. եւ նա ասէ. Վեց եղբարք գնացաք զվեց ամ յարեւելս կոյս, եւ դիպեցաք լերին մի...*»։

10. Էջ 26. «(Դարձեալ տումար եւ բանիւ խտրականիւ). *Արեգական կիրակին, լուսինն Բշ·ի, հրատն որ է մարեխն Գշ·ի···: Աւրն ԺԲ պահ է, գիշեր ԺԲ...»:*

Էջ 31. «Գնացք աստեղաց». «Տանուտէրք եբրայեցւոցն». «Վասն եօթն մոլար աստեղացն»:

Էջ 32. «Եւ այս են անշարժ եղանակքն»:

11. Էջ 33. «Գերականութիւն կոչի եօթնագրեանիւ, զուգեալ ի Դաւթայ փիլիսոփայէ եւ ի Հռովմա(յ) վարդապետէ կոչեցեալ աւնուն Փիւնիկ, եւ են այսոքիկ. *Գիրք եօթն. Ա. Ե. Ի. Լ. Ի. Ո. Ի. Օ. Զուգին այսպէս, բանա(յ) զմիտս ճանաչել զոր կամի, յԱդամայ ի Մովսէս, ի Մովսիսէ ի Դաւիթ, ի Դաւթայ ի Քրիստոս...»:*

12. Էջ 42. «Ցաղագս եօթն աստեղացն, եւ է այսպէս առաջին գօտին է կենդանակերպին, այլ է տանուտէր տարոյն որ ի ներս կաս. *Հրատն. Ցաղագս յորժամ Հրատն լինի տանուտէր, կիզող է եւ ապականիչ...»:*

Էջ 43. «Վասն բուսոյ»:

13. Էջ 44. «(Գրիգորի Տաթեւացւոյն, Հարցումն եւ պատասխանիւք) Վասն անկման դիւաց. *Նախագէտ եղեւ անկմանն թէ ոչ. Պխ. Ոչ. եւ անկաւ անճնիչխան կամօք, զի ի բարւոյն ի չարն, ի լուսոյ ի խաւարն...»:*

14. Էջ 46. «(Հարցմունք յաղագս երկնից, աշխարհի, լուսնի... *ի գրոց Գրիգորի Տաթեւացւոյն*). Վասն երկնից թէ որպէս ստեղծեալ է»:

Էջ 46. «Եւ վասն էր կոչի աշխարհ». «Դարձեալ աղտն ի՞նչ է որ յերեսն լուսնիս կայ»:

Էջ 47. «Եւ վասն էր լուսաւորք յերկինս եդան». «Լուսաւորք ուստի գոյացան»:

Էջ 48. «Վասն տէրունական գօտւոյ».:

Էջ 49. «Ցաղագս կարկտի». «Ուստի լինի ցօղն»:

Էջ 50. «Եւ գինչ է լուսնոտն». «Դարձեալ լոյսն ուստի իջանէ յերկիր»:

Էջ 52. «Եւ վասն էր կոչի տարի»:

Էջ 53. «Վասն կենդանակերպիցն»:

15. Էջ 55. «(Ցաղագս նմանութեան մարդոյ ընդ աշխարհի). *Անհաս իմաստութեան բանիւ ածէ յայտ, որովք գոյացոյց զաշխարհ եւ ի ձեռն բանի ուսոյց մարդկան զիւր անհաս իմաստութիւնն. եւ մարդ նման ընդարձակ քաղաքի որ յունի յինքեանք սակաւ դրունս նեղ եւ նուրբ...»:*

16. Էջ 58. «(Տումարական բանիւ). *Ռապէիւ լուսին այսպէս արա. Կալ ի նաւասարդէ մինչեւ յօրն յորում իցես, զկէս վերադրին ի վերայ բեր եւ երթ կ. կ., որ մնայ՝ րոպէք կոչի...»:*

17. Էջ 65–84. Լուսնացոյց կամ աղիւսակ եօթներեկի եւ պատճէն տումարի:

Էջ 85. Շրջանակ տումարական:

18. Էջ 90. «Վասն յականց, սրբոյն Վարդանա(յ) ասացեալ. *Ցասպիս, զի ասպոյ սըբակգոյն կանանչ է որպէս զմրուխտն. սա յունի զնմանութիւն զվաւոր առաքելոցն Պետրոսի: Երկրորդ՝ Շափիղայ, որ է Պօղոս, զի այս քարս նման է յօդոյն կապուտակ գունով, որպէս վարդ՝ ըստ առաքելոյն Պօղոսի, վասն երից բանից...»:*

19. Էջ 91. «(Տումարական բանիւ խառնակէ). *Զի որպէս գարուն յունի զբնութիւն յօդոյ, այսպէս առաւօտն մինչեւ յերիս ժամըս յունի զբնութիւն յօդոյ...»:*

20. Էջ 97. «(Ձափ ժամանակագրութեան ի սկզբանէ աշխարհի մինչեւ ի Քրիստոս). *Աթանաս Աղեքսանդրացին ասաց ԵՒԲՃԿ. Ասաց Ռիոն գիտնականն՝ ԵՒԶՃՁ. Ասաց Եւսեբի ժամանակագիրն...»:*

21. Էջ 98. «Երկրաչափութեան մասն. *Ի Գանճակայ ի Մծբին ձի մղոն, եւ անտի ձՄ մղոն ի Ծուռհայ. դարձեալ յերուսաղեմէ Աղեքսանդրիա Հ մղոն...»:*

22. Էջ 98. «(Տումարական բանիւ). *Առաջին խորանն որ է դրախն ՁՀ, համարքն հայ թվականումն է. Գիր Աղեքսանդրացի երկրորդ խորանն է...»:*

23. Էջ 100. «Հարցմունք աղաւնոյն. Հց. *Գանի՞ յատկութիւն աղաւնոյն. Պխ. Ութ. Նախ զի այս է՝ զի նստի յեզր գետոյն ի ջուրն...»:*

24. Էջ 101. «(Դարձեալ տումարական բանիւ). *Արեգական ասէն անուամբ փիլաքի զբնութիւն, որ միշտ շրջի եւ յարաշուրջ ընթացիւքն իւրովք առնէ զամենայն ինչ իբրեւ զդօլապ...»:*

25. Էջ 102. «(Հարցմունք վասն ազգաթուի նահապետաց մինչեւ ի Քրիստոս). Հց. *Զի՞նչ է յերիս Դ տրամատէ զազգութիւն յԱբրահամէ ի Դաւիթ եւ ի նմանէ ի գերութիւն եւ անտի ի Քրիստոս Աստուած. Պխ.*

Զաէրն ըստ մարմնոյ՝ նախ որդի Դաւթի եւ ապա Աբրահամու...»:

26. Էջ 105. «(Ժամէ գիշերոյ եւ տուն-ջեան՝ իւրաքանչիւր ամսոց). *Ցունվար ամսոյն Ը, գիշեր ԺԵ սահաթ եւ ցորեկն Թ...»:*

27. Էջ 106. «Ծրրայեցւոց այբուբենիվն է, եւ թէ ամենայն գիրն ինչ կու մեկնէ. *Ալեփ – յուսումն նշանակէ. Բեթ – բնակեալ ի դա...»:*

28. Էջ 107. «(Ձառ ի վերայ բանին որ ասէ). Հուր եւ կարկուտ, ձիւն եւ սառն, հողմ եւ մրրիկ. *Հրաշափառագոյն ասէ զհակառակն ի միասին դասելով, հուր եւ կարկուտ՝ որպէս յեգիպտոս եղեւ ի տանջելն զնոսա հրով եւ կարկտիւ...»:* – Վերջ անդ:

29. Էջ 108. «Եպիփանու ասացեալ վասն Պտղոմէոսի թագաւորի. *Ամենառատ պարգեւացն Աստուծոյ, որ մինչեւ ցյետին արարածս անցանէ, հաստատեալ է ի բնութիւն ծառոց, զի յորժամ տնկեսցին յերկրի՝ ոչ ցուցանեն աճումն բուսոց»:* – Վերջ Էջ 114. «Եւ այլ ոչինչ, ըստ մարգարէին՝ իբրեւ զհիղրս մրգապահաց, եւ խորհի չինել զերուսաղէմ բաց ի տաճարէն»:

Հոս կ'աւարտի հին բնագիրը եւ կը շարունակէ նոր գրչութեամբ.

30. Էջ 117. «Վասն մարդոյս բանի օր լինիլ գոյանալն. *Արիստոտէլ պարսից վարդապետն...» (առասպել):*

31. Էջ 117. «Վասն նշանացն հրէիցն հնգետասան յառաջ գաւուրս դատաստանէն. *Ցառաջին աւուր բարձրացի ծովն»* (կրկին օրինակուած է վերի բնագրէն. տե՛ս աստ § 7):

32. Էջ 118. «(Ինարոզ ի բանն) ընդհն ենայեայ՝ Լուացարուէ, սրբեցարուէ եւ ընկեցէք զչարիս անձանց ձերոց. *Գիտելի է չորս կերպիւ մարդ կայ սուրբ առաջի մարդկան եւ Աստուծոյ պիղծ. են երկու սուրբք առաջի մարդկան սուրբ...»:*

33. Էջ 120. «(Հաւաքումն վկայութեանց սուրբ գրոց, վասն պէսպէս նիւթոց քարոզի). Վասն ապաշխարութեան. *Մատթէոս Գ. Ապաշխարեցէք զի մերձեալ է...:* Վասն յիշելոյ արարիչն իւր. Առակաց. *Ցիշեա՛ զարարիչն քո յաւուր մանկութեան...»:*

34. Էջ 137. «Զափմունիվ ամաց եւ թուականաց եւ ասպարիզաց). *Այսպէս ասացին իմաստունքն թէ տարին ՅԿ օր է, ամիսն Լ օր է, շաբաթն եօթն օր է...»:*

35. Էջ 140. «(Բանիվ վասն կենդանակերպից եւ գուշակութիւնիվ). *Եթէ կամիցիս գիտել թէ արեգակն որում կենդանակերպի է կամ որում աստիճանի է»:*

36. Էջ 141. «(Բանիվ ի գրոց լատինացւոց՝ յաղագս անխտրութեան կերակրոց եւ սրբոյ կամ ջրոյ եւ տօնից). Վասն արգելման, *խորութիւնք կերակրոց ասելի է թէ պարտ է ուտել որպէս Քրիստոս ասաց, Մատթէոսի ժե գլուխն. Ոչ թէ որ մտանէ...»:*

37. Էջ 143. *Աղիւսակ պարզաստումարանն (կիսատ):*

38. Էջ 147. «(Պատմութիւն ի վերայ բառարանի). *Ցաղագս սքանչելեացն Աստուծոյ եւ պէսպէս հիանալի իրս, զոր դառնի ընդ տիեզերս յայտնապէս, գիտեմք իսկ աներկբայաբար...»:*

39. Էջ 149. Դարձեալ աղիւսակ տումարական, ի Ծրա Մարթիվն:

40. Էջ 150. «(Բանիվ վասն ծռազատկի). *Վասն խանկարման զատկաց հռոմայեցւոց ծռազատիկ առնելոյ պատճառն այս է...»:*

41. Էջ 151. «(Բանիվ տումարականիվ). Ցաղագս անշարժ երկնից. *Ցունվար Ա կադանդ է. Զ ճայտնութիւն է...»:*

42. Էջ 155. «(Հաւաքածոյ բանիվ խառնարդոր՝ վասն ժամանակաց, վասն հեղինակաց տօնապատճառի, տօնականի). *Կալ ի սկզբանէ արարածոց մինչեւ հայոց մեծ թուականն ՐՉՀԶ, եւ զհայ մեծ թուականն ի վերայ բեր եւ երթ կ. կ. ամ. որքան կ է՝ այքան օր ժողովեայ...»:*

43. Էջ 157. «Պատմութիւն սուրբ գեղարդին եւ այլ սրբութեանց տնօրինական տեղեացն Քրիստոսի, սուրբ եւ փրկչական տնօրինականիվն եւ սրբութիւնիվն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. *Այսպէս գտաք ի գործոց ոսկէ գրով գրեալ պատմութիւնքն թագաւորութեան ի քաղաքն Կոստանդինուպօլիսի...»:*

44. Էջ 160. «Իմաստութեան թէ բանի են կերպի. *Իմաստութեան, ասեն վարդապետք, թէ չորս են կերպք գիտութեան...»:*

45. Էջ 161. «Վասն կենաց նահապետացն եւ ծննդոց նոցին. *Արդ ամսոյ ՄԲ լեալ էր ծնանէր զՍէթ, եւ մեռանի...»:*

46. էջ 162. «(Բանիւ յաղագս չափուց եւ կշռոց). (Ց)աղագս չափուց Ասարոնի դիփտոնի. *Կշիռ Բ կարէ հատաց կոչի Ասարոն, իսկ հելլենականին դեփտոն կոչի...*»:

47. էջ 163. «(Թէ բանիցս խօսեցաւ Աստուած ընդ նախահարս). Հարցումն. *Աստուած քանիցս խօսեցաւ ընդ Մովսէսի եւ նահապետացն. Պխ. ՑԱդամայ եւայի հինգ անգամ, Կայենի չորս...*»:

48. էջ 164. «(Առաքելի ասացեալ խրատ առ մանկունսն). *Այբն Աստուծոյ է օրինակ, ուսուցանէ զքեզ համարձակ*» (սկ. Ա–Ր):

49. էջ 166. «(Հատուածք ինչ ի բանից Հարանց վարուց). Վասն առաքինութեան. *Եհարց ոմն ցհայրն Անտոն եւ ասէ. Զի՞նչ պահեցից զի հաճոյ եղէց Աստուծոյ...*»:

50. էջ 171. «(Պատմութիւնք հոգեւորք). *Կրօնաւոր մի բնակէր ի վանք մի, եւ կայր վանք մի այլ մօտ նորա...*»:

51. էջ 176. «(Խրատական բանք օրինակաւ իժի, որ նմանի դիւին). *Վասն իժ օձի բնութիւնն այս է որ անջրդի վիմի քարի մէջն բնակի*»: – *Վերջ անդ*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. էջ 84. «*Գրեցաւ լուսնացոյցս բոպպէիւ ի թվ. ՌԼԱ* (1582), *Ցունվար ԻԲ*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. էջ 98. «*Այս գեղեցիկ արեգակնակերպ տաւմարս անարժան Ահարոն սարկաւագունն է. Աստուած վայելում տացէ. ամէն*»:

3. էջ 134. «*Գրեցաւ Կտուցայ անապատն, ձեռամբ անպիտան մեղօք ներկեալ ցաւագարեալ կենօք, մոլեալ, տարակուսեալ եւ չիւարեալ, միշտ երերեալ տարաբախտեալ, անհանգիստ լեալ, թափառական աստ անդ չրջեալ, Սորիտրամէ (իմա՛ Մարտիրոս) անուամբ յետնեալ, ՌՃ* (1697) *թվին հասեալ, ՒԶ նմին լրեալ, Աւ(գ)օստոսի եղեւ գրեալ, վայ ինձ*»:

4. էջ 158. «*Գրեցաւ ի Թիֆլիզ, ՌՃՀԳ* (1724), *Մարտի ԻԲ, Մարտիրոս վարդապետէ*»:

5. էջ 165. «*Գրիգորի Լուսաւորչէն մինչեւ հայոց թուականն ՄՄԲ էր, մինչեւ այս ամն ՌՃՁԲ, թվին Լուսաւորչէն ՌՆԼԴ. ամէն Քրիստոսի ՌՁԼԳ* (1733) *ամ է*»:

1239

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԲ.

Ձեռ. թիւ 679: – *ՌԽ* = 1590

ԹՈՒՂԹ 84: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 17,5×25: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,4×18,5: – ՏՈՂԸ 25: – ԹՆՐԹՒ կը պակսի Ա թերթը, Բ ունի 1 բդ., Գ–ԺԲ (Դ՝ 9, Է՝ 10, Ժ՝ 4): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ արդի, կիսակաշի լաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ մեծ Ձեռագրի մը առաջին հատուածը կը թուի ըլլալ. կը պակսի առաջին թերթը, միջանկեալ ունի պակաս թուղթեր, վերջաւորութեան ալ կիսատ կը մնայ: – ԳԻՐ բոլորգիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ բդ. 84ա, հոն ուր կ'ապարտի գրութիւնը՝ «...եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս», գրիչը կ'ակնարկէ «Ռիւ» (1590). հաւանաբար ըլլայ ձեռագրիս թուականը, որ կը համապատասխանէ Ձեռագրիս արտաքին պարագաներուն: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս է ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 1ա. «Պատմութիւն Ասաւէբի, զոր խաւսեցաւ ընդ նմա հրեշտակն վասն Ցովսեփայ ի յամուսնութիւն. (Ե)ւ եղեւ յամին յառաջնում եւթն ամաց լիութեանց, յամսեանն որ աւր հինգ էր ամսոյն, առաքեաց փարաւոն զՑովսէփ շրջել ընդ ամենայն երկիրն եգիպտացւոց. եւ եկեալ Ցովսէփ յառաջին ամին, որ ժէ էր ամսոյն, ի սահմանս Արեգ քաղաքի, եւ ժողովէր զամենայն ցոր-

եան երկրին այնորիկ, որպէս զաւազ ծովու»: – Վերջ թղ. 20բ. «*Եւ յարեաւ փարաւոն յաթոռոյն իւրմէ եւ երկիր եպագ Ղեւեա ի վերայ երկրի, եւ յերրորդ աւուր մեռաւ որդին փարաւոնի, որ էր խոցեալ հարուածով ի տեառնէ*» (*մինչանկեալ թերի թուղթերով*):

2. Թղ. 20բ. *Կտակք նահապետաց.* «Կտակ Ցովսեփայ վասն նախանձու. (Հ)*րաման կրտակի պատասխանեաց Ցովսեփայ, իբրեւ հանդերձեալ էր վախճանել, կոչեաց զորդիսն եւ զեղբարսն իւր եւ ասէ ցնոսա*»:

Թղ. 27ա. «Կտակ Շմաւոնի, որդոյ Ցակոբայ, որդոյ Իսահակայ, Որդոյ Աբրահամու»:

Թղ. 29բ. «Կտակ Ղեւեայ, վասն քահանայութեան»:

Թղ. 33բ. «Կտակ Բենիամինի, երկոտասաներորդի»:

Թղ. 36բ. «Կտակ եւ խաւսք Ռուբենի, ի մնացորդաց գրոց»:

Թղ. 40ա. «Կտակ Ցուդայի, Գ, վասն արծաթսիրութեան եւ պոռնկութեան այլ եւ արդարութեան»:

Թղ. 47բ. «Կտակ Իսաքարայ»:

Թղ. 51ա. «Կտակ Դանայ, վասն ամբարտաւանութեան եւ ատելութեան»:

Թղ. 54ա. «Կտակ Նեփթաղիմայ, վասն բնական բարուց»:

Թղ. 57բ. «Կտակ Գադայ, վասն տեսութեան»:

Թղ. 60բ. «Կտակ Ասերայ, վասն երկդիմութեան եւ առաքինութեան»:

3. Թղ. 62բ. «Պատմութիւն յաղագս սըրբոյ խաչին որ Հացուածոց կոչի, եւ թէ որպէս դարձաւ ի պարսից յաշխարհէն խաչն աստուածընգալ եւ յայնժամ մասն ընկալեալ տիկնոջն Սիւնեաց. (Ե)*ւ եղեւ յետ թագաւորելոյն Մաւրկայ արքային հռոմոց, քանզի առեալ էր նորա կին Ըզաքիրան, զքոյր Խոսրովու արքային պարսից*»: – Վերջ թղ. 76բ. «*Ի սորա աւուրս յայտնեցաւ սուրբ խաչն որ ի Վարագ, եւ էր թուականն հայոց ՃՆԲ, եւ Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ փառք...*»:

4. Թղ. 76բ. «Ընթանելոյն Սեպտեմբ Խորին ասորոյ, ներբողեան ասացեալ պատմագրաբար ի սուրբն Ցովաննէս ի կարապետն եւ ի մկրտիչն Քրիստոսի եւ ի կաթաւումն Հերովդիադայ, թարգմանեալ Տեառն Գրիգորի հայոց կաթողիկոսի. (Հ)*րաւիրելով կոչեցաւ լեզու իմ յուրախարար եւ ի կենսաբեր բարիս եւ փափաքեաց միտք իմ բազմեալ ուսմամբ ի հոգեւոր սեղանն*»:

5. Թղ. 82բ. «Պատմութիւն մեծ եւ բարեյաղթ հրաշագործ վկային Միհասի, որ կոչի Կալիկելատոս, որ է Պլուլ, եւ Երմոգենոսի եպիսկոպոսի եւ Գրաբոսի դպրի, որ յԵգիպտոս կատարեցան վասն անուանն Քրիստոսի, ի Դեկտեմբերի ԻԲ եւ Փաղոց Բ. (Ե)*աւուրս անբարիշտ արքային Մաքսիմիանոսի եղեւ խռովութիւն ինչ ի մէջ քաղաքին աղեքսանդրացոց առ իշխանսն*»:

Թղ. 84ա. «Վասն սքանչելեացն որ եղեւ ի ձեռն սրբոյն Միհասայ. *Արդ լուարուք եղբարք զհրաշալիսն զոր արար Աստուած ի ձեռն սրբոյն Միհասայ*»: – Վերջ թղ. 84բ. «*Եւ արկից ի սակառի եւ ընդեցից ի լիճն. եւ արար այնպէս, լից զսակառն եւ պահեաց, զի գոց*» *կը մնայ կիսատ*:

1240

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԳ.

Ձեռ. թիւ 922: – *Տարի՝* 1598–1617

ԹՈՒՂԹ 328: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 11×15,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×11): – ՏՈՂԵՐ 17–20: – ԹՂԹԵՐ թղ. 1–84՝ Ա–Է×12. թղ. 85–328՝ Ա–Ի×12 (Դ՝ 16 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱՋՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով եւ երկու փականքով. աստառն է սպիտակ տոկուն լաթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԵՐ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար: – ԳԻՐ ձուտր. երկու գրիչներու գիրերը կը տարբերին իրարմէ: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՈՒ, ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ կարմիր թանաքով են: ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԵՐ թղ. 3ա, սեւ գրիչով: – ԴԱՏԱՐԿԵՐ 1ա–2ա, 82ա–85բ, 120բ, 131ա–138ա, 321բ–328բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ թղ. 1–81՝ ՌԽԷ (1598), իսկ մնացած մասին՝ ՌՃԶ (1617): – ԳՐԻՉ թղ. 1–81՝ Մեսրոպ Կաֆացի. մնացած մասին՝ Ստեփանոս

սարկաւագ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ հաւանաբար գրիչները: – ՏԵՂԻ թղ. 1–81՝ «ի վանս հրեշտակապետիս Սեբաստիոյ»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԿՈՒԹԻՒՆԻ «Ընծայեալ Հ. Մինասին Բժշկեան, ի Լեմպերկ, 1820»:

Մատեանս կը բովանդակէ Վարդան Վրդ.ի Մեկնութիւն Դանիէլի եւ Աշխարհացոյց, Քարոզներ, Ցակոբ Ղրիմեցիի Մեկնութիւն տոմարի: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 2բ. «Մեկնութիւն համառօտ Դանիէլի մարգարէի, զոր ոգիապայծառ եւ իմաստախոհ վարդապետին Վարդանայ շարագրեալ ի հոգեկիր մեկնողացն ձայնից Եփրեմի, Հիպողիտայ, Ստեփանոսի Սիւնեցոյն, ի խնդրոյ ուսումնասէր մանկանց, առ ի դիւրահաս ընթերցողաց. *Մերձաւոր մեր եղբարք եւ որդեակք յաւժարեցին զհետաւորութիւնս մեր մերձ տանել մերձաւորաց հոգւոյն Աստուծոյ, եւ զակարութիւն մեր զաւրացուցանել տերամբ զաւրացելովքն, եւ զհիւանդութիւնս մեր բժշկել վարժեցելովքն ի բժշկապետէն Ցիսուսէ Աստուծոյն մերոյ»*: – Վերջ Թղ. 80բ. «*Այլ եւ եղբարքն որ ընդ մեզ Գրիգոր վարդապետն շատ հարկեցին զմեզ եւ յաճեցուցին զյոյսն իմ ի Քրիստոս եւ ի Դանիէլ, որ զնայն աստուածաբանեաց եւ կանխաւ գուշակեաց, կրելով զնա անարատ ոգոյն. եւ սկսաք ի ՉԺԶ թուի, ի սուրբ Վիրապին*»:

2. Թղ. 86ա. «(Վարդանայ վարդապետի, Աշխարհացոյց). (Ն)ախ քան զամենայն *խնդրեսցուք եղեալքս զինն, զի թէպէտ արարածք պատճառ լինի գիտութեամբ արարչին, զի արարածովս ճանաչի, ըստ Պաւղոսի, թէ աներեւոյթք նորա ի սկսբանէ արարածովս իմացեալ ճանաչի*»: – Վերջ Թղ. 111ա. «Եւ աշխարհ զոր անօգուտ համարիմ զչարակրելն դոցա, վասն որոյ ոչ կամեցայ գրել, եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս. ամէն»:

3. Թղ. 111բ. «Դասի առաջի հանելոյ սկիզբն այս է ըստ վարդապետաց եկեղեցւոյ, իբր հարցմամբ երիս. *Նախ թէ (յ)ումի(մ)է է, երկրորդ առ ով է, երրորդ վասն էր է. յումի(մ)է է, իբր թէ ի մարդկանէ է թէ ի հոգւոյն սրբոյ է. ոչ ի մարդկանէ այլ ի հոգւոյն սրբոյ. կարմիր ծիրանին եւ քղամիդն Քրիստոսի, ոմանք ասեն թէ մի էր...*»:

4. Թղ. 112ա. «Վասն երկոյտասան հողմոց.

Հնչեալ հողմունք զանազան,
Ի չոր(ս) կողմանց աշխարհի գան,
Երեք երեք առանձնական,
Որք են բոլոր երկոյտասան:
Արեւելեանքն ասի Եւրոս...»:

Վերջ Թղ. 113բ. «*Նա ձիւն կազմէ ձմերայինն,*
Այն են հողմունք ամենեքին,
Եւ այսքան գործ առուկ նոցին»:

5. Թղ. 114ա. «Քարոզ ի բան Մովսէսի որ ասէ. Աւրհնութիւնք տեառն ի վերայ լերանն մշտնջենաւորաց. *Նախ մշտնջենաւոր լերինք անուանին դասք հրեշտակացն, որպէս ասէ մարգարէն, լերինք չուրջ են զնովաւ*»:

6. Թղ. 117ա. «Քարոզ ի բանն Դաւթ(յ) մարգարէին որ ասէ. Երկիր ետ զպտուղ իւր եւ աւրհնեաց զմեզ Աստուած Աստուած մեր. *Առաջին երկիր կոչի հողն եւ ջուրն, որ է երկու իր, հողն եւ ջուրն. երկիր ետ զպտուղն ասէ, ուստի իցէ յաստուածային աւրհնութենէն հողն եւ ջուրն տայ հանապազ*»:

7. Թղ. 121ա. «Նորին քարոզ վասն փորձութեանց մեղաց, ի բանն որ ասէ. Վեցիցս վշտաց փրկեսցէ զքեզ եւ եօթներորդումն ոչ մերձենայ առ քեզ չար. *Հայրըն համբերութեան եւ քաջ նահատակն ճգնողութեան երանելոյն (ց)որ, ասէ ուրեմն ի բանս իւր. Վեցիցս վշտաց փրկեսցէ զքեզ եւ եօթներորդումն*»:

8. Թղ. 138բ. «Մեկնութիւն տումարի, զոր խնդրեաց Թումայ վարդապետ Մեծոփայ վանից աստուածարնակ սուրբ ուխտին, եւ սիրով զհայցուածս նորա կատարեալ Ցակոբ վարդապետի Ղրիմեցոյ. աւգնեա՛ տէր իմ Ցիսուս Քրիստոս *Հայցուածս զերերկնային րաբունապետի եւ երիցս երանելի վեհին եռակի, առաքինութեանցն կատարողի, եռանձնեան տէրութեանցն, եռափառք ներընդունողի, ի քումդ գոյաւորութեան ի կայս եռակի ստացեալ սեռաւրէն զնոյս հոգւոյն ի թիւ եզակի եւ երրեակ երկակի, որ իբրեւ զպատուական առլցեալ արտաքս ցաւղս զհայթուածս իմաստից...*»:

Թղ. 140ա. «*Գիտելի է ըստ կանոնաց իմաստասիրաց, զի գիտութիւն ի չորս բաժանի...*»:

Թղ. 144ա. «*Եկեսցուք այժմ եւ տեսցուք նախ թէ զինչ է տումար...*»:

Թղ. 160ա. Բ. *Երկրորդ, էառ սկիզբն ի յօրինադրական գաւակին*»:

Թղ. 164ա. «*Կրկնակ ամսոյ այսպէս արա. Նախ խնդրելի է թէ ամիսքս ուստի գոյանան, երկրորդ թէ անուանք ամսոցս յումմէ եղան եւ անուանեցան...*»:

Թղ. 168ա. «Թուական այսպէս արա. Կալ թիւ մի ցարաց ամսոյ...»:

Թղ. 182ա. «Եւ վասն երրորդին որ ասէ, հիմն զանազան մասանց արհեստիցն. Գիտելի է զի բազում օրինակի զհիմն գոլ ցուցանէ»:

Թղ. 187ա. «Նահանջն այսպէս արա. նախ խնդրելի է թէ զինչ է նահանջ...»:

Թղ. 195բ. «Ցաղագս լուսնի»:

Թղ. 201բ. «Իսկ այժմ ասասցուք թէ զինչ է ինն եւ տասներեակն»:

Թղ. 221ա. «Ամսամուտն այսպէս արա»:

Թղ. 231ա. «Աւագ լրումն այսպէս արա»:

Թղ. 234ա. «Ցետ յայսմ զանփոփոխ եղանակն արայ»:

Թղ. 256բ. «Ցաղագս որքանութեան չափուց թէ վասն էր չափաբերեաց»: – Վերջ Թղ. 295բ. «Ապայ եւ յայտնի եղեւ զի ուր ոչ է չափ եւ համար, անդ եւ ոչ գիտութիւն. վասն որոյ յամենայնի փառաւորեա՛ զԱստուած, որչափ եւ համար եղ ամենայն գոյից, զի դու գիտութեան գոյից հաղորդեսցես, եւ վասն սոցա իմաստասիրել մարթասցիս եւ համարոցն թուաւք զչափ գոյից գիտասցես եւ զարարիչն սոցա փառաւորեսցես»:

9. *Թղ. 296ա. «Նորին Ցակոբ վարդապետի Ղրիմեցոյ յաղագս տումարական մակացութեան, թէ ի յորոց մարդկանէ արհեստաւորեցաւ. Եւ գիտելի է զի նախամարգարէքն Մովսէսէ աւրինադրեցաւ, զի նա կարգեաց զլրումն զատկաց»:*

Թղ. 308բ. «(Ցիշատակարան Ցակոբայ Ղրիմեցւոյ). Փառք անքաժանելի...: Արդ ով րաբունի եւ աստուածային իմաստութեան ցանկացող հոգեւոր որդեակ իմ եւ եղբայր բաղձալի վարդապետ Թովմայ, առաջնորդ աստուածաբնակ քրովբէացդումար հռչակաւոր սուրբ ուխտի Մեծոփա(յ) վանք անուանելոյ...»:

10. *Թղ. 310ա. «Վասն ցուցանելոյ զսահմանս իմաստասիրութեան, որ են թուով վեց. Առաջին գոյից. երկրորդ գիտութիւն աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրողութեանց. երրորդ խոկումն մահու. չորրորդ նմանութիւն Աստուծոյ ըստ կարողութեան մարդկան. հինգերորդ արհեստ արհեստից եւ մակացութիւն մակացութեանց. վեցերորդ սիրելութիւն իմաստութեան...»:*

11. *Թղ. 313ա. «(Աշխարհագրական բանըլ). ՑԱղեքսանդրիայ կողմանս ժամս չորս, նոյնպէս ի Պաղեստինէ, ի Ռուդոնի կողման ինն եւ կէս. ի Հայաստան եւ ի Հռոմա(յ) կողման ինն, ի Կոստանդինուպոլիս եւ ի Պոնդոս ութ եւ կէս. եւ ի վերին Հայաստանի եւ այլ հիւսիսային ութ միայն ժամս. եօթ են կողմանք բնութեան մարդկան գիտեմք. առաջին ի քաղաքէն մերոյ է ի ներքուստ հընդկաց, եւ գաւառք են այսոքիկ. Նաբան կղզի, յորմէ հոսի Փիսոն գետ...»: – Վերջ Թղ. 318բ. «Զի արեգակն ընթանայ զկէտ սահմանադրութեան ՃԿԵ, եւ լուսինն ՃՄԴ, եւ երկոքեանս ԶժԹ մասն կարգեալ են ի վերայ երկրի»:*

12. *Թղ. 318բ. «Ռաղաք եւ շինաւղ ոճգա. Ամասիայ թագաւորն զՄսիս շինեաց, Արտաշ զԵրասխ շինեաց, Վանոն թագաւոր զՎարդ(ա)ն(ա)կերտ շինեաց, Շիրակ արքայ զՇիրակ շինեաց...»: – Վերջ Թղ. 320ա. «Կոստանդիանոս զԿոստանդինուպոլիս շինեաց ի կամս արարչին, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 81ա. «Փառք...: Որ ետ կարողութիւն եւ հասոյց յրղձից եւ փափաքանաց զիս անարժանս եւ զ(յ)ետնեալս աշակերտաց զՄեսրոպ տրուպս ուսումնասիրաց, որ գրեցի զսա մեկնութիւնս մարգարէին Դանիէլի, հրամանաւ տեառն իմոյ Յովհաննէս վարդապետի, որ կայանք երկու եղբարքս, տէր Ցակոբ Ծգնկեցի եւ մեղաւորս Կափացի, առ ոտ սմին կրթարանի:*

«Եւ գծագրեցի զսուրբ մատեանս ըստ իմ կարեացս ի մէջ եկեղեցոյ, ինձ եւ ծնողաց իմոց յիշատակ բարի: Վասն որոյ աղաչեմ զքէ պւետիկոսք եկեղեցոյ եւ զդասուդ աշակերտեալ մանկանցդ, յիշեսջիք սրտի մտօք եւ Աստուած ողորմի ասելով ինձ, նուաստ մեղասամակարթ անձինս Մեսրոպ բանասիրիս եւ հոգեւոր ծնողիս Յովհաննէս վարժապետին, եւ մարմնաւոր ծնողացս Տիլանջիին եւ Անձայիւ, եղբարցս եւ քերցս, Գրիգորիւ, Մարթայիւ եւ Սերսէսիւ եւ այլ ամենայն յարեանառու մերձաւորացս, ողորմի առողջ տէր Քրիստոս ողորմեսցի ի միւսանգամ գալըստեանն. ամէն:

«Հազարերորդի քառասներորդի եօթն յաւելորդի (1598), եղեւ գրաւ սմին ի տէր, ի վանս Հրեշտակապետ Սեբաստիոյ»:

2. *Թղ. 43բ–44ա. «Ով սրբասնեալ պատահող, մի՛ մեղադրեր վասն չտապս գրելոյս»:*

3. *Թղ. 80բ. «Եւ սուրբ Դանիէլի բարեխօսութեամբն, թվին ՌՈՀ (1598) Հրոտից Ի, ողորմեա գծողիս մեղաւորդ Մեսրոպ գրչիս. ամէն»:*

4. Թղ. 117ա. «Քանի կարզ կու բերէ, երկարեայ, ով աչաց լոյս եւ հոգի տէր Մեսրոպ»:

5. Թղ. 295բ. «Զանարժան եւ զմեղսամաքար(զ) Ըստեփանոս սարկաւագ, հայր մեր մեղա(յ)իւ մի յիշեսցես, որ բազում յաշխատութեամբ գրիս գծող եղէ. որ յիշէ զիս՝ զի եւ Աստուած զիւր մեղքն քաւէ. ամէն»:

6. Թղ. 320ա. «Թվին ՌՃԶ (1617) Մայիսի ԺԲ»:

1241

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԴ.

Ձեռ. Թիւ 443: – ԺԶ դար

ԹՈՒՂԹՔ 68: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10×13,8 – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×12): – ՏՈՂՔ 18–23:– ԹՈՐԹՔ Ա–Զ, որոնցմէ ե հնագոյն է: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն անպաճոյճ կաշի, միջուկը տախտակ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ միայն ետեւի կողմը, մի կողմը աղօթք տպագրուած թուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ խեղճ. թերի սկիզբը եւ միջանկեալ. անվարժ ձեռք մը թանաքով աղտոտած է շատ մը լուսանկարներ: – ԳԻՐ ՈտրգԻր, իսկ բղ. 46ա–60ա՝ բոլորգիր հին. ՈորագոյՆ բոլորգիր՝ բղ. 21բ–22բ, 60բ–68բ: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ բղ. 45բ, 68ա: – ԺԱՄԱՆԱԿ առաջին մասը 1681ին, իսկ երկրորդը՝ ԺԶ դարուն: – ԳՐԻՉ Աստուածատուր վարդապետ: – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ: – ՏԵՂԻ Ս. Գէորգ եկեղեցի, հաւանաբար Գոլիս: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս է ժողովածոյ, որու առաջին մասը (թղ. 1–45, 62բ–68բ) գրուած է 1681ին, իսկ երկրորդը (թղ. 46–60) ԺԶ դարուն: Ունի հետեւեալ կարգը.

Ա. Մաս.

1. Թղ. 1ա. «(Օրհնաբանութիւնք). ... *Տեսանողն վհհերակ տեսութեամբ, ի բնաբար բարձունս գերամբարձեալ կայծակնամաքուրըն շրթամբք եւ սրբաբանեալ աստուածաբանութեամբ համարձակախօս ձայնն եւ բարձրալուր բառբառն մեծ մարգարէս Եսայիաս հրամայէ»*: – Վերջ թղ. 10բ. «*Ու լսել տացէ ձեզ զերանելիսէտ բարբառն եթէ եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ զարքայութիւնն, որ յառաջ քան զլինելն աշխարհի հրամայեցաւ ձեզ, որոց լիցի ամենեցուն եւ մեզ հասանել ընդ ամենայն սուրբս իւր, շնորհօք Քրիստոսի փրկչին մերոյ, որում վայելէ փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

Ձեռագրիս առաջին թուղթը ինկած ըլլալով՝ զուրկ է խորագրէ: Ցաջորդաբար համառօտ ուղերձներ կամ աղօթքներ են՝ նուիրուած Քրիստոսի եւ սուրբերու:

2. Թղ. 10բ. «(Օրհնաբանութիւնք). *Աղբիւրն ամենայն շնորհաց աղբերացուսցէ ի ձեզ զլոյս անճառ շնորհաց իւրոց յամենայն ժամ. Բարեգութեն Աստուած ներգործեսցէ...*» (սկ. Ա–Ճ):

Թուղթ ինկած ըլլալով՝ կը մնայ կիսատ, բայց յաջորդաբար մինչեւ թղ. 21ա կը շարունակուին Օրհնաբանութիւնները:

3. Թղ. 21բ. «Այսոքիկ են ՀԲ ազգք եւ լեզուք. *Երրայեցիք, ասորիք, քաղդէացիք, մարիննոք, աղուանք, բուսանացիք...*»: – Վերջ թղ. 22բ. «*Համեղական հայոցս, որք կարող են զամենայն յինքեանս ամփոփել, եւ այլն որպէս ասացաւ ի վերոյ*»:

4. Թղ. 22բ. «(Աղօթք). *Ողջոյն քեզ Մարիամ, լի շնորհօք, ուրախ լեր բերկրեալդ, տէր ընդ քեզ, օրհնեալ ես դու ի կանայս...*»: – Վերջ անդ:

5. Թղ. 23ա. «(Համառօտ կենսագրութիւն Քրիստոսի, ըստ մեկնութեան չորից աւետարանաց). ... *սրբոյ, որ եւ զնա ծնունդ կոչէ սրբազան աւետարանիչն Մատթէոս, բանիւ հրեշտակին ասելով, քանզի որ ի նմայն ծնեալ է ի հոգւոյն սրբոյ է, այսինքն յղացեալ է ի նմանէ, փոխանակ յղութիւն ասելոյ՝*

ծնունդ կոչէ»: – Վերջ թղ. 44ա. «*Բայց դըպիրքն եւ փարիսեցիքն որ յերուսաղէմէ իջեալ էին վասն վարդապետութեան օրինացն, զի օրէնք ի սիոնէ ելանէին եւ բան տեառն յերուսաղեմայ, եւ այն դպիրքն եւ փարիսեցիքն իշխանաւն դիւաց հանէ, ասէին, զդեւըս, եւ Քիստս բազում վարդապետութիւնս արար ընդ*» կը մնայ կիսատ. Թերի է նաեւ սկզբնաւորութիւնը:

6. Թղ. 44բ. «*Եւ գիտելի է զի չորս ազգ էր փայտ սուրբ խաչին Քրիստոսի. պատուանդանն նոճի, եւ բունն կիպարի, խոտորնակն արմաւենի եւ վերնադիր տախտակն ձիթենի*»: – Վերջ թղ. 45ա:

7. Թղ. 60բ. «(Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից, երրորդ ժամուն). *Ժամենայն ժամ աղաչանք իմ: Եւ եւս խաղաղութեան: Քօհանու Մանդակունւոյ ասացեալ քարոզ մեծ պահոց. Միթաբան ամենեքեան զոհացարուք զմարդասիրէն Աստուծոյ...*»: – Վերջ թղ. 66բ:

Ունի Մեծ պահոց Գ. Զ. Թ ժամերու քարոզները եւ աղօթքները:

8. Թղ. 67ա. «Աւետարան Ղուկասու. *Տէրն մեր Քիստս Քրիստոս եւ մտեալ ընդ երիքով եւ ահա այր մի...*»: – Վերջ թղ. 67բ. «*Զի եկն որդի մարդոյ խնդրել եւ կեցուցանել զկորուսեալս*»:

9. Թղ. 68բ. Աղիւսակ տոմարակն:

Բ. Մաս.

10. Թղ. 46ա. «(Վարդանայ վարդապետի, Աշխարհագրութիւն). ... (*Ե*)*ւ ապա ջրեղէն կամարն, հաստատեալ բանիւ արարչին, եւ նա չարժի անդադար, ըստ նմանութեան անւսի, եւ կոչի սա առաջին չարժումըն*»: – Վերջ թղ. 60ա. «*Եւ այլ բազում ազգք եւ քաղաք եւ աշխարհ, զոր անօգուտ համարեմ զչարագրելն, վասն որոյ ոչ կամեցայ գրել, զի այս բաւական է մեզ, եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս. ամէն*». կը պակսի առաջին խորագիրը եւ բնագրին ընկզբնաւորութիւնը:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Առաջին բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 22բ. «Գրեցաւ տետրակս ձեռամբ Աստուածատրոյ վարդապետի, ի դուռն սուրբ Գէորգեայ(յ), ի թվականութեան մերում հազարորդի հարիւրորդի երեսներորդի (1681)»:

1242

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԵ.

Ձեռ. Թիւ 544: – ԺԶ դար

Թուղթ 172: – Մեծութիւն 12×16,5: – Գրութիւն միասիւն (9×13): – Տողք 22: – Թերթ թղ. 1–99՝ Ա–ԺԳ×8 (ԺԲ՝ 4). թղ. 100–163՝ Ա–Զ×12 (Զ՝ 3): – Նիւթ թուղթ: – Կազմ անզարդ մուխ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ: – Հանգամանք բաւարար. առաջին կողքը բաժնուած է Ձեռագրէն եւ կարօտ է նորոգութեան: Անցեալին Ձեռագիրս նորոգուած է, եւ նոր թուղթով ամբողջացած են բնագիրները՝ թղ. 1–3, 7, 49, 51–53, 55–56: Նորոգողին կողմէ են նաեւ թղ. 1ա.ի վրայ՝ Կիսախորանը, Զարդագիրը եւ Լուսանցազարդը: – Գիր բոլորգիր: – Զարդագիր, Լուսանցազարդ, Կիսախորան թղ. 102ա, կարմիր թանաքով: – Սկզբնատառ, Խորագիր կարմիր թանաքով: – Դատարկ թղ. 91բ–92բ, 98ա, 101ա–բ, 164ա–172բ: – Ժամանակ հաւանաբար ԺԶ դար: – Գրիչ Թորոս: – Ծաղկող եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – Ցիշատակարան տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկոնիթիւն ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է ժողովածոյ. կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. Թղ. 1ա. «Այս բառիս բաղձայիք հոմանուանց բագձանեալ, զամենայն որ ինչ միանգամ են անուանիք հեբրայեցի, յօրէնս եւ ի մարգարէս եւ ի նոր կտակարանս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ յեբրայեցւոցն ի յոյնս եւ յունաց ի հայս, կարգաւ ըստ նշանագրաց այփաբեթիցն եբրայեցւոց, թէ զինչ միտրա–

նութիւն անուանց ունիցին. *Ալիք – ուսումն նշանագրաց. Բէթ – բնակեա՛ ի դմա. Գամիլ – լրումն վերագուն կամ ծնունդ...»*: – Վերջ Թղ. 1բ:

2. Թղ. 1բ. «Բառք երրայեցւոցն. *Ադամ – երկի, կոյս կամ երկիր մարմնացեալ, կամ երկիր կարմիր, կամ յերկրէ. Ադին – վայելէ ի վկայութիւն նոցա. Ադին – փափկութիւն. Աղրաազար...»* (Ա–Ք):

3. Թղ. 15բ. «Այս բառք են բերքոդակաւք վասն չափոյ հոմերական տաղիցն. վասնզի բերքոդական արհեստքն չափաբերականք են եւ չափով վարին, եւ են որ գեղջուկք են, որով ճարտարասանքն վարին, զի յաճախապէս փոխաբերին սակս զարդու ճարտասանից, եւ հարկ է յոքնահամար եղանիլ. *Աստուածազան, աստուածազարդ, աստուածարեալ, յԱստուած զաւրանալ, աստուածահրաշ, աստուածասքանչ...»* (Ա–Ք):

4. Թղ. 71ա. «Բառք Գաղիանոսի բշժկապետի. *Աքխար – վազամեռուկ. Ակիկարհա – բողոտակ. Արիստողոգիա – սղնակն. Ասպրոդոդոիկէ – արջնդեղ, որ է սոնիճ. Աբրոտիմոն...»* (Ա–Ս):

5. Թղ. 223ա. «Հանդէս բանաստեղծաց փաղանուանաբար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս բառ է գեղջուկ. *Պարս – պատշաճ. Ի դէպ – ի ճահ. Ծանգնըման – բարւոք. Վայելուչ – մարթ. Հաճոյ...»*:

6. Թղ. 87բ. «Բառք խորանին եւ այլոյ ոք. *Անկուած – հանած. Ախս – փակս. Ապաւում եւ Ապաւանդա – ստորի խորանին. Այբոյր – ոսկեպղինճ. Ազարակ...»* (Ա–Ք):

7. Թղ. 93ա. *Անխորագիր.* «(Բանիք վասն տումարին հայոց եւ գատկի). *Ի սպառել երկերիւրեակին Անդրէասին, այլ ոչ զարճաւ իւրաքանչիւր եղանակ եւ կարգադրութիւն տօնից ըստ առաջադրին...»*:

Անդ. «Զատկաւ զատիկ այսպէս արա. Կալ զանցեալ զատիկն, զխորան տարւոյն ի վերայ բեր...»:

8. Թղ. 93բ. «Մեկնութիւն տումարի, զոր արարեալ է Յոհաննէս վարդապետի, զոր մականուն Սարկաւագ կոչեն. *Արդ վասնզի յարանց ամսոյ է հանդիպեցաւ ղնել զդիր թուականութեան հայոց ազգիս, ի ձեռն Անանիայի Շիրակացւոյ, ի տասներորդի ամի աթոռակալութեան տեառն Յոհաննիսի հայոց կաթողիկոսի...»*: – Վերջ Թղ. 97բ:

9. Թղ. 98բ–100ա. «(Աղիւսակ անկիւնաւոր թուոց): – Վերջ Թղ. 100բ. «*Յոհաննու քահանայի արարեալ զանկիւնաւոր թիւսըզդ ի փոխաբերութենէ երկրաչափական ձեւոց, որում ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած մեր յամենայնի կարողն եւ հզաւրն եւ նմա փառք*»:

10. Թղ. 102ա. «Վերլուծութիւնք բացեռեւապէս բազմազան բառից եւ բայից յոքնախումբ շարադրութեամբ արարեալ զսա Առիստակէսի գրչի ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից, պարտ է իմումս անհմտութեան եւ որք սուիին մասին բերին վերջանալ*» (ակ. «Առիստակէսի»):

Թղ. 104ա. «Կանոն խրատական առաջին. զկնի նախ սկսման խրատուդ, որ ցուցանէ առանց յիոյ դրոշմունք զայն միտսն, թէ տեսութիւն նոցա զայս յայտնէ ստուգապէս» եւն. (*Համմտ. Ժղվծ. Ե.*, § 1):

11. Թղ. 146բ. «Գէորգեայ վարդապետի արարեալ, ի խնդրոյ Ստեփանոսի մականուն Գոյն երիցանց. *Աննպարապ անճամբ ձեռնարկեցի ի գրել զսա այրս թշուառ եւ ծաղկաքաղ արարեալ զմասն ինչ գրելոցն յԱռիստակիսէ հռետոր գրչէ եղի աստ*» (*Համմտ. Ժղվծ. Ե.*, § 2):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 91ա. «*Զմեղապարտս գծոդս եւ գծնողըս իմ, աղաչեմ յիշել ի Տէր*»:

1243

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԶ.

Ձեռ. թիւ 606։ – ԺԶ դար

ԹՈՒՂԹԻ 196։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15,5×21,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքնչիւրը 4,5×15,5։ – ՏՈՂԻ 28։ – ԹՂԹԻ Ա–ԺԷ×12 (Ա՝ 3, Բ, Դ՝ 11, Ը՝ 10), յաւելեալ ունի չորս թուղթ եւս, որոնք ընդամուտ են։ – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ։ – ԿԱԶՄ արդի, կիսակաշի, կաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ թէեւ բաւարար, սակայն թերի է սկիզբը, ետեւ միջանկեալ բանի մը թուղթ եւ վերջաւորութեամբ։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 162բ–165բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԶ դար. ոմն ուզելով կեղծել թուականը, անվարժ գրչութեամբ գրած է թղ. 162ա. «Թվն ՌՄՂԶ (1797) գրեցաւ, հասեալ է ժամ»։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Ընծայեաց Տէր Սիմոն Ճիմիշկեանց, ի Տփղիս, ի ձեռն Պ. Հ. Համազասպայ Սափարեան, 1886»։

Մատեանս է ժողովածոյ, կը բովանդակէ Հայելի վարուց եւ քանի մը քարոզներ՝ հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «(Հայելի վարուց) ...*կար աղօթէր, անչափ հսկէր, ուխտատեղիս անդադար չրջէր, յորժամ այնպիսի կերպարանեալ առաքինութեամբ կեայր*»։ – Վերջ *թղ.* 162ա։

Ձեռագրիս առաջին թուղթերը կորսուած ըլլալով՝ կը սկսի Ա. Գլխուն կէսէն. կիսատ են նաեւ Գ–Ը գլուխները, ու այնուհետեւ կանոնաւոր կ'ընթանայ։ Բովանդակ բնագիրը համմտ. «Հայելի Վարուց», տպուած Պոլիս կամ Մարսիլիա, 1702ին։

2. *Թղ.* 166ա. «Ցաղագս մարդեղութեան բանին. (Ի) *զօրութենէ հոգւոյն սրբոյ, առաջնորդեալք ի բանէն Աստուծոյ եկեսցուք ի տեսութիւն մարդացելոյն տնօրէնութեան նոր արարչութեան եւ վերստին նորոգման ազգի մարդկան, վստահացեալք ի նոյն ինքն բանն յաղագս որոյ բանս է*»։

3. *Թղ.* 172բ. «Նորին յաղագս ոգեվարին, ի բանն՝ Հայի ի բարձունս եւ ի յափշտակութիւն ճանապարհին, յԱռակաց գրոց. *Վարդապետք ասեն յորժամ ելանէ հոգին ի մարմնոյն եւ բաժանի, ի բարձունս հայեսցի ասէ առակն, այսինքն վեր ի բարձունս առ Աստուած*»։

4. *Թղ.* 177բ. «Նորին դարձեալ ի նոյն խորհուրդ, (ի բանն)՝ Պատուական է առաջի տեառն. *Վարդապետք ասեն թէ մահն բաժանի յերկուս, յիմանալին եւ զգալին, որպէս եւ կեանքն է յիմանալին եւ զգալին*»։

5. *Թղ.* 183բ. «Նորին դարձեալ ի պատճառս երկրորդ աւուրն որ կոչի յոգոց, (ի բանն)՝ Ընդ երեկոյս հանգիցեն լալիք. (Բ)*անս այս ունի բազում տեսութիւն. նախ ելանէ նախաստեղծից ի դրախտէն փափկութեան. էր երեկոյ եւ եմուտ նոցա արեգակն եւ կարծեցին թէ յաւիտեան խաւար ըմբռնեաց զնոսա*»։

6. *Թղ.* 187բ. «Այլ բարոզ ընջեցելոց, ի բանն Սիրաէլ. Ի միտ ած զդատաստան իմ, զի այնպէս լինելոց է դատաստան էս, ինձ երէկ եհաս եւ բեզ. (Վ)*արդապետք ասեն թէ Աստուած ոչ առնէ անփոյթ զփրկութիւն մարդկան*»։ – Վերջ *թղ.* 191բ. «*Որպէս գրեալ է, հայր մի գնաց ԺԵ ամաց յանապատս եւ անդ կեցեալ Հ ամ բազում ապաշխարութեամբ, պահօք եւ աղօթիւք, եւ բազում*» կը մնայ կիսատ։

1244

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԷ.

Ձեռ. թիւ 829։ – *ԺԶ դար*

ԷՋԻ 278։ – ՄԵԶՈՒԹԻՒՆ 10,5×15։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն։ – ՏՈՂԻ 20–22։ – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԴ։ – ՆԻՒԹ բուղբ։ – ԿԱԶՄ անզարդ մուխ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դռնակն ու երկու փականքները. աստառն է կապոյտ հասարակ լաթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻՒ խեղճ. ձեւացած է երկու ձեռագիրներէ, էջ 1–96, 97–278. առաջին մասը շատ գործածուած ու մաշած է, երկրորդէն ալ կը պակսին թուղթեր. անկատար է նաեւ վերջաւորութիւնը։ – ԳԻՐ նոտր եւ (երկրորդ մասը) բոլորգիր։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐԻՒ երկրորդ մասին մէջ՝ սակաւ եւ գեղեցիկ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻՒ կարմիր եւ սեւ։ – ԽՈՐԱԳԻՐԻՒ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻՒ էջ 98, 220։ – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆ էջ 220։ – ԴԱՏԱՐԿԻՒ չկան։ – ԺԱՄԱՆԱԿ երկրորդ մասը անտարակոյս ԺԶ դարուն գրուած է։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ՝ կը պակսին, թէեւ յետագայ մէկը Սրապիոն անունով՝ կը ձեռկայսմայ իբր գրիչ։ – ԿՆԻՒ Ձեռագրիս զանազան կողմերը դրուած են կնիքներ, զանազան մեծութեամբ, որոնցմէ շատեր չեն կարդացուիր, իսկ անոնք որ ընթեռնլի են՝ «Սիմէոն» անունը կու տան, առանց թուականի։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՒ յետագայ դարու՝ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻՒ «Առաքեաց Վ. Հ. Համազասպ Վրդ. Սափարեան ի Գարասուպազարէ, յամին 1887»։

Մատեանս է ժողովածոյ, կազմուած երկու Ձեռագիրներէ, որոնցմէ առաջինը (էջ 1–96) *նոտրգիրով՝ է, իսկ երկրորդ մնացած մասը, որ աւելի հին է, բոլորգրով է. կը բովանդակէ հետեւեալ տաղերը.*

1. *Էջ* 1. «(Ողբ կաթուղիկէ). *Ելեալ կարկաչէր կաթուղիկէն, ելեալ կարկաչէր կաթուղիկէն, հաւեր հաւեր է ու զան անտառներ, ձագերուն ելաւ ի սարերն անկաւ*»։

2. *Էջ* 3. «(Պատմութիւն մատին Պետրոսի). *Ականջ դրէք եղբայրք բանիս պատուականաց, պատմեմ ըսքանչելիս տեառն զաւրութեան, թէ որպէս ցուցանէ հրաշս ողորմութեան, զոր հընդեղինաց մտացն է անհասական. Ի յերկիրս հայոց գաւառն Սասնոյ, գիւղն գոմըն ծայրի որ կոչի անուն...*» (39 *տուն*)։

3. *Էջ* 10. «Տաղ Ցովաննէս Վարագացոյ ասացեալ. *Ցայն առաւաւտին ահեղ գիշերին, եղնիկն է ծընել խայտ հորդ մէ բերել...*»։

4. *Էջ* 15. «Ցոհաննու Պլուզ վարդապետի ասացեալ է. *Աւրհնեալ Աստուծոյ անունըն միշտ կենդանոյն, որ ետուր խելք ու միտք ու խաւաքն այ մարդուն*»։ (28 *տուն*)։

5. *Էջ* 20. «(Խաչատուր Կեչառեցւոյ) Տաղ հոգոյ եւ գեղեցիկ ոտանաւոր. *Ես եմ կորուեալ ոչխար մոլորեալ, ի սուրբըք քո հաւտէն հովիւ քաջ, ի վայր հայեաց, բարեխաւս երկիր քեզ ամէն*» (18 *տուն*)։

6. *Էջ* 22. «(Տաղ աւագ ուրբաթու). *Մարեւեցաւ որպէս ըզմարդ, տէրն ի խաչին, այն որ արար զծով եւ զերկիրս ջրայինն*» (7 *տուն*)։

7. *Էջ* 24. «(Տաղ). *Ցակոբ զարթիր ի քնոյ մեղաց, սրտի մտաւք զականջդ բաց, լսէ թէ ինչ կասէ Աստուածն*»։

8. *Էջ* 26. «(Քաչակի վանեցւոյ). *Աղբիւր կենդանի բըխում զանազան, մեղայ քեզ մեղայ կոյս անապական, գլուխ կուսանաց դասուցն պարծանք, մեղայ քեզ մեղայ*» (24 *տուն*)։

9. *Էջ* 29. «Ցաղագս Ներսէսի հայոց հայրապետին, ի Առաքիլ վարդապետէն ասացեալ. *Աւրհնեալ անուն անճառ Աստուծոյն մեծին, հաւր եւ որդոյ հոգոյ նոցին փառակցին, ըստեղծողին փրկողին եւ նորոգաւղին, յանցեալն յայժմուս յապայն անըսպառելին*» (91 *տուն*)։

10. *Էջ* 46. «Տաղ Առաքեալ վարդապետի ասացեալ. *Այբն Աստուծոյ է աւրինակ, ուսուցանէ քեզ համարճակ*» (*սկ. Ա–Ի*)։

11. *Էջ* 51. «(Տաղ ի դատաստանն). *Ցորժամ յարեւելից ի դատաստան գաս, երեւիս*

արդարոց նոցա պսակ տաս, քան զարեգակն յեւթեն պայծառանաս, յաշակողմեան դասուն եւ երանի տաս» (13 *տուն*)։

12. էջ 53. «Ոտանաւոր Ծրիկի ասացեալ ի վերայ սրբոյ կուսին. *Սուրբ կոյսն դեռ չէր գոյացեալ ծընընդեան, կոյսին հայրն է վըկայ, բանն ի հաւրէ առաքեցաւ, թէ ի կուսէն գայ մարմնանայ»* (32 *տուն*)։

13. էջ 58. «ՑԱռաքել վարդապետէ ասացեալ, անուշիկ տէր տէր. *Անմահ բնութիւն առի ու զմահու աւրն մոռացայ, բերանս իմ չարեաց պատճառ, վայ իմ լռելս որ ես չիմացայ»*։

14. էջ 60. «Ստեփանոսէ ասացեալ. *Եղբայրք չատ բարեւ լալով, թէ յաշխարհիս ոնց կայք դուք բարով, ժամանակս երեկ լանցաւ, ի միմեանց ենք մեք կարաւտով»* (11 *տուն*)։

15. էջ 62. «(Տաղ վարդին եւ պլպուլին). *Ցետ գընալու վարդին եկ պլպուլն այգի, նոտես թաբուր վրան քաղեց հոգին, չըրջէր եւ հարցանէր ըն գիւր սիրելին, կանչէր գայրի ֆըրղան ի մէջ գիշերին»* (14 *տուն*)։

16. էջ 65. «(Տաղ վարդին եւ պլպուլին). *Ականջ դրէք վարդին որ պատուական է, հոգոյ այլ մարմնոյ ուրախութիւն է, գովեմք զգուն վարդին որ աննման է, զպլպուլն ի հետ նորայ որ քաղցրաձայն է»* (27 *տուն*)։

17. էջ 70. «(Ցակոբայ Արծկեցւոյ ասացեալ տաղ). *Գարուն է բացուեր վարդն ի պաղչանին, քաղցր եղանակեն պլպուլն ու ղումբին, սիրով եմ առեալ ի կարմիր թըփին, կանաչ ու կարմիր տերեւ կու հագնին»* (9 *տուն*)։

18. էջ 72. «(Նաղաշի ասացեալ). *Անցանէ մեծութիւն եւ փառք աշխարհիս, աւերի եւ քակի չինուած տաճարիս»* (*սկ.* Ա–Ք եւ 6 *տուն*)։

19. էջ 77. «(Տաղ առման Երեւան քաղաքի). *Թիվըն հազար քըսան եւ ութին, յաւուրըս աշնանմուտ ձմեռին, հըրոտից ամսուն տասն ու երկուքին, սեւ լուսացաւ երկուշաբթին»* (13 *տուն*)։

20. էջ 81. «(Տնօրհնէք). *Այս թաղաւորս կուսածին, աւետիս, Ձեզ պարգեւէ զանճառ բարին, աւետիս, Ձեր սեղանըն զարդարէ, աւետիս»* (46 *տող*)։

21. էջ 83. «(Շամսի ասացեալ) տաղ անուշ եւ գեղեցիկ. *Աւրհնեալ փառաւորեալ աքանչելիք զարման, մարգարէքն որ ասեն սրտիւ լիական, թէ գայ Քրիստոս առնու մարմին կուսական, եւ հաստատէ հաւատ քրիստոնէական»*։

22. էջ 85. «Տաղ Գրիգորիսէ Աղթամարցու ասացեալ. *Աստուածանկար պատկեր աւրինեալ ի արարողէն, Բանիւք քո բարդեալ դիզեալ զամենայն պարգեւք հոգեղէն»* (*սկ.* Ա–Ք)։

23. էջ 88. «Տաղ սուրբ կուսին Մարիամու գեղեցիկ. *Արքային փակեալ պարտէզ, մըրենին վառեալ անկէզ, գեղմն իմանալի եւ սէզ, տաճար լուսոյ մայր սուրբ կոյս»* (*սկ.* Ա–Ք)։

24. էջ 92. «Ըստ անուան երգողի Գրիգորիսի. *Տապանակ կազմեալ անփուտ, կտակին վառաց անսուտ, ընդրեալդ ի բիւրուց դու զուտ տաճար»* (*սկ.* «Տէր Գրիգորիս գ»)։

25. էջ 94. «Տաղ անուշ եւ գեղեցիկ. *Այսաւր ցնծայ լեառն Թաբաւր, եւ զուարճանայ մեծն Ահերմոն»* (14 *տուն*)։

26. էջ 98. «(Առաքելի Սիւնեցւոյ Ադամգիրք). Բանիք յարմարականք եւ պատմութիւնք պատճառաւորք յաղագս մեծի նախնեացն Ադամայ եւ Եւայի, զանազան խորհըրդով համեմատեալ, յԱդամայ ի Քրիստոս եւ յԵւայէ յԱստուածածինն եւ յօձէն ի Ցուդայ եւ վասն կողին զանազան խորհրդով, ի դրախտէն ի խաչն, յառաջին արարչութեանցն յերկրորդ նորոգութիւնս եւ այլ զանազան բանիք պիտանիք եւ հարկաւորք ի Տէր յԱռաքելոյ Սիւնեցւոյ ասացեալ ոտանաւորաբար, հրամանաւ մեծ եւ տիեզերալոյս վարդապետի եւ քաջ հռետորին Գրիգորի, տունըս Ռ եւ ՄԻԶ գլխով բաժանեալ»։ – *Վերջ էջ* 220. *«Արարածովքս ի սուգ չարժեալ, զվէմք խըստագոյնըս պատառեալ, զլուսաւորսն խաւարեալ, որպէս ի սուգ սեւազգեցեալ»*։

27. էջ 220. «Ցոհանննէս վարդապետի Ցզնկացոյ մականուն Պլուզ կոչեցեալ, ի խնդրոյ իշխանի ումեմն Ապլոց անուն կոչեցեալ, բան ինչ ի յիշատակ սիրոյ, եւ նա գրեաց յաղագս երկնի եւ զարդուց նորա. *Ամենահրաշ գործ արարչին որ գոյացան, մեծ եւ ահեղ աքանչելիք ներգործեցան»*։ – *Վերջ էջ* 258. *«Այսպէս եւ դու զքան հաւատոյն տնօրինական, այս երկոքումք բարեպաշտեալ փառատրական» կը մնայ կիսատ թուղթի անկումով*։

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԷ.

28. էջ 259. «(Ես Յովհաննէս նուաստ հոգի, որ մականուն Թուլգուրացի, կամաւ իմ ի հոգ մըտի, զբանս ժողովել ինձ յիշելի, աստ կարճաբան հաւաքեցի, յարարածոցըն Մովսէսի, մեկնեալ վարդան վարդապետի, բաղեալ ի հարցն հոգելի. *Սկըսաւղն սկիզբն, ըսկըզբան արարիչ, Աստուած յաւիտեան*)»:

Սկիզբը թուղթ ինկած ըլլալով, կը պակսին առաջին 59 *տուները. խորագիրը եւ սկզբնաւորութիւնը մենք ամբողջացուցինք՝ հետեւելով Ձեռ.* 1289*ի (Ծուցակ Ձեռագրաց, Հտ. Ե, էջ* 729): *Կիսատ է նաեւ վերջաւորութիւնը. կը պակսին* 205–400 *տուները:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

էջ 220. «*Արդ գրեցաւ Ադամգիրքս ձեռամբ անարժան Սրապիոնիս*»:

1245

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԸ.

Ձեռ. թիւ 830: – *ԺԶ դար*

ԷՋՐ 429: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10×13: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×9,5): – ՏՈՂԵՐ 20: – ԹՆԵՐՔ Ա–ԺԲ×12 (Ա՝ 9, Է՝ 11, ԺԲ՝ 4): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, դոնակով՝ որ նոյնպէս դրոշմազարդով է. կորսուած են երկու փականքները. աստառ մնացած է միայն ետեւի կողմը՝ կարմրագոյն տպածոյ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. միակ թերութիւնը՝ կը պակսի առաջին թուղթը, եւ կիսով չափ պոկուած է երկրորդը: – ԳԻՐ բոլորգիր եզական: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 429: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԶ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ տեղեկութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ կը պակսին: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ձայս Ձեռագիր առաքեաց ի վանս Վ. Հ. Սիմէոն Վրդ. Ճուլարտեանն»:

Մատեանս է Ժողովածոյ, որ կը բովանդակէ կրօնաւորական կեանքի հայող նիւթեր. ունի հետեւեալ կարգը.

1. էջ 1. «(Խրատ առ առաջնորդն կրօնաւորաց). ...*ազոյն ասացեալ վարդապետ. Պարտ է զայս եօթն իրս առաւել առանձնալ յինքեան. Ա. Նախ զի հանճարեղ լիցի, ընդ այնմ՝ Որ հանճարեղն է զառաջնորդութիւն առաւցի. Բ. Եւ զամենայն առաքինութիւնս լիով ունիցի, զի կարասցէ ամենեցուն օրինակ լինել*». (*Կը պակսի առաջին թուղթը*):

էջ 2. «*Իսկ միաբանիցն յոյնպէս պարտիմ լինել. Նախ զի մի՛ զհեշտն խնդրեսցեն յառաջնորդէն, այլ զօգտակարն եւ զպիտանին. Բ. Զի մի՛ խուզեսցեն զհրամանս որ դնէ նոցա...*»:

էջ 4. «*Ոչ առանձին կալոյ. Առ բազում ինչս պիտանացու է միաբանական կեանք կրօնաւորաց...*»:

էջ 7. «*Դարձեալ վասն ընտրութեան առաջնորդաց վանից. Հինգ իր պիտոյ է. նախ պարտ է առաջնորդին լինել զի իցէ յառաջահոգ*»:

էջ 8. «*Վասն փորձելոյ զկրօնաւորսն. Զեկեալն նոր ի կրօնաւորութիւն՝ այսպէս փորձեսցի*»:

էջ 17. «*Վասն զգուշանալոյ աղօթիցն. Գիտելի է զի տասն իրաց պարտ է զգուշանալ մեզ ի տեղի աղօթիցն*»:

էջ 21. «*Երկրորդ պատճառ պարտ է գործել. Զի ծուլութիւնն երկու վնաս առնէ*»:

էջ 25. «*Վասն առաքինութեան. Վասն որոյ եւ մեզ պարտ է ծածկել զառաքինութիւնն ի միտս եւ ոչ ի ցոյցս մարդկան առնել*»:

2. էջ 27. «*Բանք իմաստասիրաց. Եղոտարքոս ասէ. Ցաճախեա՛ ի խորհուրդս եւ յառաջ քան զխորհիլն մի՛ խօսել եւ կամ գործել, քանզի դժ(ո)ւարին է զխօսեցեալն կամ զգործեալն միւսանգամ դարձուցանել յետս...*»:

3. էջ 37. «*Խրատ կանոնաց. Եւ զոր հրամայեցեր մեզ սակաւ մի խրատաք կանոնաց Բ. Զի մի՛ խուզեսցեն զհրամանս որ դնէ նոցա...*»:

էջ 4. «*Ոչ առանձին կալոյ. Առ բազում ինչս պիտանացու է միաբանական կեանք կրօնաւորաց...*»:

էջ 7. «*Դարձեալ վասն ընտրութեան առաջնորդաց վանից. Հինգ իր պիտոյ է. նախ պարտ է առաջնորդին լինել զի իցէ յառաջահոգ*»:

էջ 8. «*Վասն փորձելոյ զկրօնաւորսն. Զեկեալն նոր ի կրօնաւորութիւն՝ այսպէս փորձեսցի*»:

էջ 17. «*Վասն զգուշանալոյ աղօթիցն. Գիտելի է զի տասն իրաց պարտ է զգուշանալ մեզ ի տեղի աղօթիցն*»:

էջ 21. «*Երկրորդ պատճառ պարտ է գործել. Զի ծուլութիւնն երկու վնաս առնէ*»:

էջ 25. «*Վասն առաքինութեան. Վասն որոյ եւ մեզ պարտ է ծածկել զառաքինութիւնն ի միտս եւ ոչ ի ցոյցս մարդկան առնել*»:

2. էջ 27. «*Բանք իմաստասիրաց. Եղոտարքոս ասէ. Ցաճախեա՛ ի խորհուրդս եւ յառաջ քան զխորհիլն մի՛ խօսել եւ կամ գործել, քանզի դժ(ո)ւարին է զխօսեցեալն կամ զգործեալն միւսանգամ դարձուցանել յետս...*»:

3. էջ 37. «*Խրատ կանոնաց. Եւ զոր հրամայեցեր մեզ սակաւ մի խրատաք կանոնաց*

դնել ի գիրս յայս վասն կարգաց եւ պիտուից պատահումն ժամանակաց, եւ դու նախ զայս իմացիր, զի օրինակ ոչ կայ ի սահմանս մեր»:

4. էջ 40. «Վասն պատարագի թէ մասն ընկնի. *Թէ մասն ընկնի ի վերայ սեղանոյն, օր մի կարգէ թէ ի սկոյ ծածկոցն ընկնի չէ վնաս...»:*

5. էջ 42. « Վասն քահանայից. *Քահանայք քո զգեցցին զարդարութիւն եւ սուրբք քո.* Պտխ. *Մեկնութիւն Վանական վարդապետի. Քահանայն հայր է աշխարհի, այսինքն փոխանորդ Քրիստոսի եւ քահանայապետն հարանցն հայր եւ տիպ հօրն երկնաւորի»:*

6. էջ 49. «Ցաղագս վարուց եւ համբաստութեան եկեղեցականաց. *Արդ վասնզի եկեղեցականաց անճանց ասէ տէրն՝ Դուք էք լոյս աշխարհի, եւ Ոչ ոք լուցանէ ճրագ եւ թագուցանէ ընդ գրուանաւ, այլ ի վերայ աշտանակի, զի որ զանազանի լոյսն ի խաւարչէն, այնքան պարտի զանազանել վարք եկեղեցականացն ի վարուց աշխարհականացն»:*

7. էջ 56. «(Հարցմունք եւ պատասխանիք). Հարցումն. *Քանի մեղք են որ միշտ խնդրեն զվրէժն Աստուծոյ.* Պտխ. *Զորս են. անմեղ սպանումն, արուագիտութիւն, զրկանք աղքատաց, հատանել զվարձս մշակաց...»:*

8. էջ 65. «Ցովհաննու Ոսկեբերանի Մեկնութիւն Գործոց առաքելոցն. *Ընդէր ասի Գործք առաքելոցն. Զոր օրինակ մեզ պէսպէս եւ զէմք երեսաց մարդոյն ծանօթ առնէ զմարմինն, նոյնպէս եւ վերնագիր գրոցն...»:*

9. էջ 69. «(Ներսէսի կաթողիկոսի) Առ կրօնաւորս որ ի վանորայս. *Եւ արդ առաջին ընդ գերաշխարհիկսդ վարուք եւ քաղաքավարութիւեամբ խօսեսցուք առ կրօնաւորսդ»:*

10. էջ 76. «(Հարցմունք եւ պատասխանիք). Թէ չէ պարտ խնդրել փորձութիւն»:

էջ 81. «Ընդանի սգաւորաց, զի ոնբա մխիթարեսցին»:

էջ 85. «Ընդանի հեզոց, զի ոնբա ժառանգեսցեն զերկիր»:

էջ 87. «Ընդանի որք բաղցեալ եւ ծարաւի իցեն արդարութեան, զի ոնբա յագեսցին»:

էջ 88. «Ընդանի ողորմածաց, զի ոնբա ողորմութիւն գտցեն»:

էջ 91. «Ընդանի որ սուրբ են սրտիւք, զի ոնբա զԱստուած տեսցեն»:

էջ 93. «Ընդանի խաղաղարարաց, զի ոնբա որդիք (Աստուծոյ կոչեսցին)»:

էջ 94. «Ընդանի է ձեզ յորժամ նախատիցեն...»:

էջ 96. «Զի՞նչ է՝ Ապա թէ աղն անհամեսցի՝ ի՞ւ համեմեսցի»:

էջ 105. «Ուսարուք յիմէն զի հեզ եմ եւ խոնարհ սրտիւ...»:

էջ 108. «Վասն դատարկաբանութեան»:

էջ 109. «Վասն կուսանաց»:

էջ 113. «Վասն արբունութեան եւ բնոյ»:

էջ 115. «Վասն երկիւղի»:

էջ 117. «Վասն հաշտութեան»:

էջ 129. «Վասն աղօթից»:

էջ 130. «(Վասն) ծանր մեղաց»:

էջ 132. «Վասն հանդերձից»:

էջ 139. «Վասն առհասարակ երկիւղի»:

էջ 144. «Հարցումն թէ ո՞ր է աղօթքն զոր լսէ Աստուած»:

էջ 147. «Վասն համբերութեան»:

էջ 149. «Վասն աւետեաց հրեշտակին»:

էջ 153. «Թէ որ բանի է ծնունդ Քրիստոսի»:

էջ 157. «Ձեռագիրն Ադամայ»:

էջ 164. «Վասն վարդապետութեան»:

էջ 174. «Վասն սատանայի մեղացն»:

էջ 176. «Վասն մարդկան մեղաց»:

էջ 180. «Վասն մեծութեան մեղաց»:

էջ 182. «Վասն թողութեան մեղաց»:

էջ 185. «Ցաղագս զանազանութեան մեղաց»:

էջ 189. «Սահմանք մեղաց»:

էջ 192. «Ցաղագս առաքինութեանց»:

էջ 195. «Վասն աստիճանաց հաւատոյ»:

էջ 196. «Վասն յուսոյն»:

էջ 198. «Վասն սիրոյ»:

էջ 202. «Վասն ապաշխարութեան»:

էջ 203. «Վասն աղօթից»:

էջ 204. «Վասն արտասուաց»:

էջ 207. «Վասն սերման կաթին»:

էջ 217. «Որ ոչ առնու զխաչ իւր...»:

էջ 219. «Ցաղագս սիրոյ»:

11. էջ 221. «Հարցումն Արծանայ, պատասխանիք Եգնակ (Կ)ողբացոյ հայոց վարդապետի. *Արծան ասէ. Զի՞նչ է կրօնաւորութիւն. Եգնակ ասէ. Խաչակցութիւն ընդ Քրիստոսի, զնախատինս Քրիստոսի յանձն առնուով երթիցեն զհետ Քրիստոսի»:*

12. էջ 238. «Խրատ հոգեշահ վասն տէրունական փորձանաց. *Նախ պարտիս ի միտ ածել թէ զինչ է եւ ուստի եւ վասն որոյ եկիրդ. Արդ, վասն որոյ եկիրդ՝ եթէ ոչ միայն վասն Աստուծոյ, որպէսզի նա լինիցի վարձ վաստակոց քոց...»:*

13. Էջ 261. «Կաւոնք երանելոյն Օգոստինոս եպիսկոպոսի. (Ն)ախ քան զամենայն, եղբարք, պարտիմք սիրել զԱստուած, յետ այնորիկ զընկերն, զի պատուիրանքս այսքիկ են տուեալ մեզ նախկնաբար...»:

14. Էջ 282. «Ցաղագս ժամակարգութեան եկեղեցւոյ. (Ը)նդ լսել զառաջին նշանն, յարիցեն եղբարքն եւ պատրաստեսցեն զինքեանս եւ համեատ ըշտապանօք փութասցին յեկեղեցին, եւ կանգուն կալով ասեն զաղօթս Աստուածածնին...»:

Էջ 285. «Ա. Ցաղագս խոնարհմանց»:

Էջ 288. «Բ. Ցաղագս օժանդակութեան ննջեցելոց»:

Էջ 290. «Գ. Ցաղագս պահոց»:

Էջ 291. «Դ. Ցաղագս զգեստից»:

Էջ 293. «Ե. Ցաղագս բոլասիոնին»:

Էջ 294. «Զ. Ցաղագս հիւանդաց»:

Էջ 295. «Է. Ցաղագս երակ հատանելոյ»:

Անդ. «Ը. Ցաղագս անկողնոց»:

Էջ 296. «Թ. Ցաղագս զգեստից»:

Էջ 297. «Ժ. Ցաղագս սափրելոյ»:

Անդ. «ԺԱ. Ցաղագս լուսթեան»:

Էջ 298. «ԺԲ. Ցաղագս ընդունելութեանցըն ի կարգս»:

Էջ 301. «ԺԳ. Ցաղագս ևորամտից եւ ի վարժմանէ ևոցին»:

Էջ 305. «ԺԴ. Ցաղագս ուխտի կարգին»:

Էջ 306. «ԺԵ. Ցաղագս թեթեւ յանցանաց»:

Էջ 311. «ԺԶ. Ցաղագս ծանր յանցանաց»:

Էջ 313. «ԺԷ. Ցաղագս ծանրագոյն յանցանաց»:

Էջ 319. «ԺԸ. Ցաղագս եւս ծանրագոյն յանցանաց»:

Էջ 320. «ԺԹ. Ցաղագս ուրացողաց կարգին»:

Էջ 323. «Ի. Ցաղագս գործոց եւ գործակալաց»: – Վերջ էջ 330. «Կատարեցաւ առաջին մասն յաղագս ժամակարգութեան եկեղեցւոյ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ. ամէն»:

15. Էջ 330. «Պատմութիւն իմաստնոյն Խիկարայ. (Ե)ամս թագաւորութեան Սեննեքերիմայ արքայի ասորեստանեաց, ես Խիկար, ղպրապետ էի Սեննեքերիմայ արքայի. կին առի...»:

16. Էջ 381. «(Խրատ ոգեշահ). *Մարդ մի հարցեալ իմն իմաստասիրի թէ ինձ բարի խրատ տուր, ո՛վ իմաստուն. եւ նա ասէ ցնա թէ գնա՛ առ զշաքարն ապաշխարութեան, զծաղիկն եղբայրսիրութեան (...) եւ արտասուախառն ըմպէ զամէնն ի մէջ գիշերի, ամենայն հոգեւոր եւ մարմնաւոր ցաւոց դեղ է: Որպէս եւ գրեալ է թէ մէկ պարոնի մի որդի...*»:

17. Էջ 413. «Բարոզ մեծի ուրբաթի. *Սովորութիւն է մարդկան յորժամ մեռանի ոք ի յայլ տեղիս եւ առնէ կտակ, եւ թէ ոք երթայ եւ տայ գուժ ընտանեաց նորա, յայնժամ որ առաւել սիրելին է՝ աւելի սգայ եւ լայ*»: – Վերջ էջ 428. «Ցայնժամ ամենայն տունն դղրդի. այսպէս աշխարհս ամենայն սուգ է, դու յերկրէ որչափ պիտոյ է, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն»:

1246

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԻԹ.

Ձեռ. թիւ 881: – *ԺԶ դար*

ԹՈՒՂԹ՝ 244: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×16: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×12): – ՏՈՂՔ 16: – ԹՈՐԹ՝ Ա–ԻԱ. Ա՝ 11, Բ՝ 17, Զ, ԺԹ՝ 10, Ժ՝ 9, ԺԶ, ԺԸ՝ 8, ԻԱ՝ 15, մնացածները իւրաքանչիւրը 12 թղ.: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ուղիղ գիծերով դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով, որու աստառը պուկուած է. կորսուած են զոյգ փականքները. աստառ ունի միայն երկրորդ կողքը, ուրբ կանաչ լաթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. թղ. 28–70 վերին լուսանցքը այրած է, ուր թղ. 37–9 վերի կողմէն գրութիւնը բանի մը տող անհետացած է: – ԳԻՐ ՈՒՏԻ: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 2ա–4բ, 11բ, 71ա, 74բ, 109ա–110բ, 164բ, 170ա–բ, 183ա–բ, 187ա–բ, 200ա–բ, 213ա–244բ, ուր երբեմն գրիչի փորձեր կատարուած են: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԶ դար: – ԳՐԻՉ Մուսեղ

սարկաւագ: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն անյայտ, 1734ին՝ կեսարացի տիրացու Ասլան: – ՏԵՂԻ անյայտ, 1567ին Ձեռագիրս գտնուած է Լվով: – ԻՒՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ յետին դարու, ինչպէս նաեւ ժամանակագրական տուեալներ՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ 1759ին Գալիսէն Վենետիկ բերած է Հ. Մկրտիչ Վրդ. Անանեան:

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը·

1. Թղ. 5ա. «Հարցումն պատրիարգին եւ պատասխանի Ներսէսի Լամբրուն(ա)ցուն. *Ասէ սուրբն Ներսէս. Ես նուաստ եմ ամենայն հայոց եւ կամ առաջի ձեր եւ զոր ինչ հարցանէք տամ պատասխանի, եւ թէ ի մէնջ թերութիւն կենայ նա մեր սուրբ եկեղեցին կատարեալ է ի փառս Աստուծոյ եւ ի հաւատս եւ ի գործս*»: – Վերջ 10բ. «*Ասէ սուրբն Ներսէս. Այդպէս էք արարեալ որ նանիր քննութեամբ զաշխարհս յաթոռոյս պատրեալ էք եւ որոշեալ եւ գտեալ սուրբն յաղթող ամենայն յուներց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն*»:

2. Թղ. 12ա. «Գրիգորի եռայմեծի քաջ հրետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի, աշակերտի Ոհանու Որոտնեցոյ իմաստասիրեցւոյ ի մեկնութիւն գովեստից տաւնից տէրունականաց, ի պատիւ սրբոց, ի պատճառ գիտութիւն ախմարաց, մանաւանդ ի յորդ արտասուաց անձանց թաղծելոց յաւէտ ի ճշմարտութիւն կարգս ուղ(ղ)այփառաց, եւ եղծումն բարբաջմանց չարափ(առ)ից, ի բան աւետարանչի. Եւ ամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գաբրիէլ. Աւգնեա՛ հոգի Աստուած. (Ն)ախ *տեսցուք զվեցերորդ ամիսն թէ վասն զինչ պատճառի յիշէ եւ որմէ հետէ վեց ասէ. գիտելի է յաղագս ուղղութեան*»:

3. Թղ. 17բ. «Գրիգորի աշակերտի քարոզ վասն Ծնընդեան, ի բանն՝ Առաքեաց զբան իւր եւ բժշկեաց զնոսայ եւ փրկեաց զնոսա յապականութենէն. *Մեծ են գործք աստուածայինք եւ հրաշալիք, զոր ոչ միտք խորհել կարէ եւ ոչ լեզու ճառել*»:

4. Թղ. 35բ. «(Նորին) Հարցումն թէ զինչ նշանակէ որ յայս աւր ծերք եւ տղայք ջահիւք եւ մոմեղինօք կանեմք ընդ առաջ տեառն. *Ասեմք թէ բազում ունի խորհուրդս. նախ նշանակէ զլոյս հաւատս մեր որ գալստեամբն Քրիստոսի քառասուն աւր մեղաց եւ անհաւատութեան լուծաւ*»:

5. Թղ. 38բ. «(Նորին) վասն կարգաց աղաւթից, ի բանն՝ Տէր եթէ. (Զ)*բերան իմ բացի եւ արի զհոգի աղաւթէ մարգարէն, եւ մեք բաց(ց)ուք զբերան մտաց եւ առցուք զհոգի չնորհաց*»:

6. Թղ. 44ա. «Նորին քարոզ վասն գիշերապաշտման, ի բանն որ ասէ՝ Զարթիք փառք, զարթիք սաղմոս եւ ես զարթեայց առաւօտուց, ալէլուիա. (Ի)*նչ տեսութիւն բանիս, նախ ի դէմս Թաւթի փառք կոչէ զմարգարէութիւն եւ աղերսէ*»:

7. Թղ. 47ա. «Քարոզ Խաչին, ի բանն՝ Եւ տնկեաց տէր Աստուած գծառն կենաց ի մէջ դրախտին. (*Աստուած*) *կրկին անգամ ստեղծեաց զմարդկային բնութիւնս. զառաջինն Ադամ ծնաւ ի հողոյ*»:

8. Թղ. 54ա. «Ոհանու Որոտնեցոյ տիեզերայլոյս վարդապետի արարեալ ի բան աւետարանին ըստ Ոհանու, որ ասէ. Ի սկզբանէ էր բանն եւ Աստուած էր բանն, ամենայն ինչ նովաւ եղեւ. *Կահաւորիմ, ով կաճարք լուսերամից եւ դասք սերովբէից, սակս տրամաբանութեան երկուց ներհակաց հոմանուանց, որոց մինն ասի եղելութիւն եւ միւսն անեղութիւն*»: – Վերջ թղ. 70բ. «*Իսկ ի քառասնէն մինչ ի վաթսուն ամն ունի զբնութիւն (...) աչնան, ցուրտ եւ չոր. իսկ ի վաթսնէն մինչեւ ութսուն ունի զբնութիւն ցմերան, զչճ եւ ցուրտ վասն այն ցաւօք եւ հեծութեամբ է*»:

9. Թղ. 72ա. «(Վասն եղբայրսիրութեան). *Այն հրամայէ թէ ամենայն որ առէ զեղբայր իւր մարդասպան է, եւ որպէս մարդասպան մարդն չունի արքայութենէն մասն*»:

Այս գրութիւնը գրուած է յետագայ անվարժ գրիչէ մը, Ձեռագրիս դատարկ թուղթերուն վրայ:

10. Թղ. 75ա. «Վասն եօթն մահուչափ մեղացն եւ մասանց. *Առաջին հպարտութիւն է, եւ հպարտութիւն այս եօթն դուստր ունի որ չարութեամբ ծնեալ է եւ ամենեքեան ունին թոյնք մահու որ ապակ(ան)են զոգիս մարդկան, որպէս եւ մայրն իւրեանց: Առաջի դուստրն անհնազանդութիւն*»:

11. Թղ. 78ա. «Հարցմունք եւ պատասխանիք (յ)աղագս մարմնոյ եւ արեան տեառնը. Հարցանեն *անհաւատքն զի ասեն, թէ որպէս կարէ լինել որ հացն փոխի ի մարմին Քրիստոսի. Պատասխանի. Բազում կերպիւ կարեմ համեմատել որ փոխի հացն ի մարմին Քրիստոսի. Աստուած ի հինն երեք մեծամեծ սքանչելիք եւ փոխումն արար*»:

12. *Թղ.* 82բ. «Ընդ(դ)էմ երկաբնակացն որք ասեն մի անձն զՔրիստոս եւ երկու բնութիւնս. *Նախ զի մի անհատ է Քրիստոս, իսկ անհատն ըստ փիլիսոփային այն է որ ոչ ընդունի բաժանումն, իբր թէ զմին ի բազումս կամ յերկուս բաժանեցեր ոչ զոյ անհատն*»:

13. *Թղ.* 91ա. «Այժմ տեսցուք թէ զինչ է սրբութիւն կուսին Մարիամու Աստուածածնին, որ ասէ Դաւիթ աստուածահայր մարգարէն. Սուրբ է տաճար Ֆո սբաւչելի. *Եւ գիտելի է զի չորս բաժանի սրբութիւն. Նախ սրբութիւն հաստարակ, որպէս մկրտութիւն եւ խոստովանութիւն, որք անցանեն ընդ նայ սրբին. երկրորդ՝ չնորհք եզական*»:

14. *Թղ.* 92ա. «Տեսցուք եւ զայն եւս թէ վասն էր ասեմք Աստուածածին կոյս Մարիամ. *Եւ արդ գիտելի է, զի բազում պատճառաւ եկեղեցի սուրբ խոստովանիմք Աստուածածին զկոյսն Մարիամ, մայր տեառն*»:

15. *Թղ.* 92բ. «Տեսցուք եւ զայն եւս որ Ոհաննէս աւետարանիչն ասէ. *Տեսի թագուհի մի որ զգեցեալ էր զարեգակն եւ զլուսին ի ներքոյ ոտից նորա եւ ի վերայ գլխոյ նորայ աստեղաց երկոտասանից. Քանզի թագուհւոյն չորս ինչ պիտոյ է, զոր ունի սուրբ կոյսն*»:

16. *Թղ.* 95բ. «Գիտելի է զի՞նչ են հրեշտակք, կամ բանի են դասակարգութիւնք նոցա. *Արդ հրեշտակք են իմանալիք, բանականք, լոյս, անմահ, անմարմին, երանականք, ստեղծեալք (յ)արարչէն*»:

17. *Թղ.* 97ա. «Հարցումն. *Զի՞նչ է հաւիւր մարգ ձիթոյ եւ հարիւր զոր ցորենոյ.* Պատասխանի. *Այս է միտք բանիս, զի տնտես միտքն է եւ երկրորդ պարտապանք հոգին եւ մարմինն*»:

18. *Թղ.* 99բ. «Արդ պարտ է գիտել թէ իւ լինի պղծութիւն. *Արդ պղծութիւն որ լինի այս է, այսինքն նախ չար իմանալ եւ զչարն կամենալ եւ զչարն խորհել եւ զչարն խօսել եւ զչարն գործել. այս է պղծութիւն*»:

19. *Թղ.* 100բ. «(Գրիգորի Տաթեւացւոյ). Ասեն այլազգիքն թէ (յ)որժամ մկրտեն զոք՝ ոչ է պարտ մեռոնել կամ հաղորդել, եւ պարտ է ասել Ես մկրտեմ զքեզ. *Առաջին առարկութեան դոցա որ ասեն թէ ոչ (է) պարտ մեռոնել զմկրտեալն եւ ոչ հաղորդել...*»:

Թղ. 102բ. «Եւ երկրորդ գրեալ էիք թէ ասեն աղթարմայքն թէ տէրն ի վերնատունն գհացն որիշ ետ եւ զբաժակն որիշ, առանց մկրտելոյ, եւ զ(ց)ուդայիսն միայն եթաց ի գինին. *Առ այս պատասխանեմ. Նախ եւ զառաջին զայս, եթէ զ(ց)ուդայիսն ի ջուրն եթաց...*»:

Թղ. 103բ. «Իսկ երրորդ բանի առարկութեան դոցա որ ասեն պարտ է ջուր արկանել ի սուրբ խորհուրդն. *Եւ առ այդ պատասխանեմք եւ ասեմք. Եթէ զպատարագն նախ եւ առաջին Քրիստոս մատոյց...*»:

Թղ. 105ա. «Այսուհետեւ եկեսցուք ի չորրորդ բանն որ գրեալ էիք վասն բիրկաթուրին. *Եւ պատասխանատրեսցուք այսպէս եթէ զբիրկաթուրն ոչ տէրն եւ ոչ առաքեալքն եւ ոչ սուրբ հայրապետքն չեն ասացեալ, մինչեւ ի Գրիգոր պապն որ գրեալ է...*»:

Թղ. 106բ. «Իսկ վասն այն բանին որ գրեալ էիք թէ ասեն թէ լոկ մարդ էր ի խաչին եւ արտագս ելանէր իբրեւ զմարդ. *Առ այդ պատասխանեմք...*»: – *Վերջ Թղ.* 108բ:

20. *Թղ.* 111ա. «Տէր Առաբելի հոգենորոգ վարժապետի, ի բանն որ ասէ՝ Ի վեցից վըշտաց փրկեաց զքեզ. Հարցումն. *Զի՞նչ է որ ասէ ի վեցից վշտաց.* Պատասխանի. *Այսինքն որ գալստեամբն Քրիստոսի փրկեցաւ բնութիւնս, իսկ որ ասէ ի վեցից եւ ոչ թէ վեց իմն, այսինքն զի բազում վեցիւ փրկեմ, զի զամենայն գործ փրկութեան մերոյ վեցիւ արար տէրն*»:

21. *Թղ.* 142բ. «Ռարոզ վասն աղօթից, ի բանն՝ Ուրն անգամ աւուր աւրհնեցից. *Ցզանանակ աղաւթից ուսուցանէ մարգարէս, թէ պարտ է աւուրն եօթն անգամ աւրհնել զԱստուած եւ որպէս մեզ ուսուցանել զայս՝ եւ ինքն կատարեաց նախ գործով*»:

22. *Թղ.* 145ա. «Ռէորգայ Եգնկացոյ բարոզ հրեշտակապետացն, ի բանն՝ Ո՞յ արար զհրեշտակս իւր հոգիս եւ զպաշտօնեայս իւր ի հուր կիզելոյ. *Ի տունս հրեշտակապետացն, զոր (յ)իշատակ նոցա Նոյեմբեր Ը, բայց նախ տեսցուք զահմանս նոցա, եւ ասին նոքա սահմանօրէն անմարմին, իմացական, մտայշարժ կամօք, անձնիշխան, Աստուծոյ սպասաւոր, զանմահութիւն ընդունող ըստ չնորհաց եւ ըստ բնութեան*»:

Թղ. 147ա. «Հարցումն. *Զի՞նչ է գործ պահապան հրեշտակին որ առ մեր...*»:

23. *Թղ.* 147բ. «Ցայնցաւէ որ ի ներքս ածեմ զերկիւղն ի վերջին դատաստան. *Ողբացէք, զի մերձ է օր նորա, մեծ Եսայի ի ԺԳ ասէ, որպէս զանայզանի լաց տղային զոր լուանայ մայրն զգլուխն կամ զերեսն, կամ յորժամ գաւազանաւ հարկանէ զնա...*»:

24. *Թղ.* 151բ. «Ի բանն. Անցաք մեք ընդ հուր եւ ընդ ջուր. *Նախ ի հողոյ եւ ի ջրոյ ստեղծաք, թէպէտ ի չորիցն եմք, բայց զայս երկու միայն յիշէ*»:

25. *Թղ.* 151բ. «Վասն չորս պատճառիւն ննուէրք ընդունելի են. *Նախ որ առաքողն մեծ ոք իցէ. երկու, թէ նվէրքն պատուական իցէ*»:

26. *Թղ.* 152ա. «(Ի բանն)՝ Լուացայց սրբութեամբ զձեռս իմ եւ շուրջ եղէց զսեղանով. *Նախ զի ցուցանէ պարտ է քահանային սուրբ լինել զփոշետեսակ մեղացն*» (կը շարունակէ չատ մը մանր հարցում եւ պատասխաններով):

27. *Թղ.* 158բ. «Մատթէոս վարդապետի բարոզ պսակի, ի բանն որ ասէ Պաւղոսի Խորհուրդս այս մեծ է. *Մեծ է խորհուրդս այս, զի ընդդէմ մահու է զոր մահն պակասեցուցանէ ի նոցանէ, ծննդեամբ առաջ գայ*»:

28. *Թղ.* 162բ. «Դարձեալ բարոզ ի բանն. Ի սկզբանէ էր բանն. *Արդ ասասցուք թէ զինչ է սկիզբն եւ քանիս· բաժանի սկիզբն, սկիզբն եւ պատճառ, որմէ ամենայն լինելութիւնք սկսանին, ի բոլորն իւրեանց· իսկ թէ քանիս բաժանի...*»:

29. *Թղ.* 165ա. «(Ի բանն Ժողովողի). Պատելով պատի գնայ հողմ եւ ի շրջանս իւր դառնայ. *Արդ ժամ է մեզ եւ ի քննութիւն բանիս մտանել, բայց բարիոք թուի ինձ սակաւիկ մի ապաղումն առնել քննութեանս եւ արուեստիցն հետեւել որոշմանց որ ասեն, թէ պարտ է զրեթէ ամենայն իրողութիւնս*»:

30. *Թղ.* 171ա. «Տեառն Յոհաննու Ոսկիբերանին ասացեալ ի պատմուճանն տեառն. *Աւգոստոս թագաւորեաց հռոմայեցոց, ի սորայ ժամանակին եղեւ իմն հոգոյն սրբոյ առ կոյսն Մարիամ եւ ծնաւ զՔրիստոս ի Բեթղէհէմ եւ ընծայեցաւ մոգուցն*»:

31. *Թղ.* 174բ. «Վասն արծաթոյն զոր մեկնեաց Յիսուս ցաշակերտաց իւրոց. *Աւէ Յիսուս ցաշակերտս իւր, գիտէ՞ք թէ ուստի է այս արծաթս, որ Աբբար ընծայ առաքեաց մեզ. եւ նոքա ասեն ցնա Տէր դու գիտես*»:

32. *Թղ.* 175բ. «Վասն Կայենի Ադամայ որդոյ. *Վասն զի եւքն են անցանք Կայենի. պատարագն անարժան, բ՝ նախանձ առ եղբայրն· գ՝ ի խաբելն ի զբօսանս երթալ*»:

33. *Թղ.* 176բ. «Վասն ստեղծման Ադամայ. *Եւ ի Մեհեկի ընդ ասացին ստեղծում Ադամայ եւ ժԲ զհասարակացն· առաջի զարոյն Ենովք փոխեցաւ, երկրորդ զարոյն ջրհեղեղն...*»:

34. *Թղ.* 177ա. «(Բառք ինչ մեկնաբանեալ). *Համառաւտ – զուգաբան կամ կարճ կատարումն· Համաճայն – միայճայն· Հաւատարիմ – հաստատուն, անփոփոխելի կամ յար կամ մշտնջենաւոր եւ կամ արժանի· Հաւատալ...*»:

35. *Թղ.* 178բ. «Վասն ժամանակաց գիտելոյ զորբան. *Ձնգամայ մինչ ի ջրհեղեղն մեծ որ առ Նոյիւ են ՍՄԽԲ, որք են ժամանակ տասն մարդոյ· Ադամ, Սէթ, Ենովս...: Եւ հայ թվ. հիմայ ՊՅԱ (1402) է...*»:

36. *Թղ.* 180ա. «Ցաղագս էբրականնութեան. *Էբրականնութիւն է համոնքիւն, որք ի քերդողացն եւ ի չարագրաց, իբրու բազում անգամ ասացելոց, եւ մասունք են նորա վեց· նախ վերծանութիւն...*»:

Թղ. 181ա. «Ցաղագս տառի»:

Թղ. 184ա. «*Գիտելի է զի գրական արուեստս ձեւանայ ըստ նմանութեան մարդոյ կենդանոյ, զի կոչի գիր եւ տառ*»:

Թղ. 188ա. «Իսկ ասեն թէ մասունք են սորա վեց»:

Թղ. 194ա. «Վեցերորդ դատումն էբրթածեաց մեծի էբրթողութեանս արհեստի»:

Թղ. 195բ. «Ցաղագս բանական արհեստիս վարժողական հմտութեան»: – *Վերջ* 199բ:

37. *Թղ.* 201ա. «Ցաղագս եւթանասնից թարգմանչաց ժամանակաց գրութիւնք որ է այսպէս. *Նախ մարդն Ադամ լեալ ամաց ՔՃԼ, ծնանի զՍէթ...*»:

38. *Թղ.* 202ա. «(Գրիգորի Տաթեւացւոյ) Ընդդէմ հրէից ազգի. *Կուրացեալ հրեայքն առարկեն ընդդէմ մեր թէ դեռ եւս չէ եկեալ Մեսիայն*»:

39. *Թղ.* 206ա. «(Ցովհաննու Արծիշեցւոյ) Տեսութիւն թէ առ ինչ խորհուրդ է ամենայն օր պատարագիմ զՔրիստոս եւ ոչ միայն կենդանեաց այլ եւ մեռելոց է փրկութիւն եւ որոց ոչ այլ եւ զ(ը)նծայս պատարագն որոց եւ կամ որպիսի օրինակաւ առնու բահանայն եւ տուիչքն ընձայից որպիսի կամօք ի բահանայն. Նաեւ թէ զինչ խորհուրդ է բառասուներրորդ կատարել ընծեցելոցն. *Արդ նախ զայս պարտ է գիտել թէ զիարդ*

ամենայն յաւուր հրաման առաք պատարագել զՔրիստոս...»:

40. *Թղ.* 211բ. «*Այր ոմն էր մեծատուն եւ ագաներ բեհեզ ծիրանիս... Եւ աստ բազում (յ)իմարութիւն երեւի մեծատանն...»:* – *Վերջ* 213ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 211ա. «*Ցիչեայ աննպիտան ծառայն զՄուսեղ սարկաւագն, ո՛վ եղբայրք*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. *Թղ.* 1ա. «*Լոյսն տեսողացն է եւ բանն լսողաց եւ չնորհքն Աստուծոյ սիրողացն Աստուծոյ*:

Ի թվ. ՋՔ (1453) Ըստըմպոլ *թուրքի առ*:

Թվ. ՉՂԷ (1298), *սուրբ* (Ց)ակոբայ *պահուց գերեցուցին զՔրիմ երկիր*:

Թվ. ՋՄԷ (1308) Կաֆան *աւերեցին*:

Թվ. ՋԻԴ (1475) Սէչովն *դուրք էրէց*:

Թվ. ՋԼԲ (1483) *Ախքերման թուրքն էառ, զէչն ամէն գերի տարաւ Ըստամպոլ եւ զիւրին ալ հիւտրաց գերեցուց*:

Թվ. ՋԻԸ (1479) *ոմանկ քերման թաթարն եկաւ ու էրէց զէչն ամէն գերի տարաւ ի Կաֆան*:

Թվ. ՋԼԴ (1485) *Նոյեմբեր ԻԹ թուրքն երեկ եւ Սէչովն էրէց*»:

3. *Թղ.* 1բ. «*Թվ. ՌԺԵ* (1566) *Ես Միքայէլ էրէց, որ ազգանուն Թիխօռ կոչիւր, որդի Կոստայ, որդոյ Միսհոյէ, որդոյ Թիխօռոյի, Ծունէսի ելաք Իլովէն Սիմուն երեցու հետ ու գնացի Լուպլին ի մեծ տիվան, առ Զիկմունտ Աւկուստոս թագաւորն անեմ, ու զԻլովա(յ) եկեղեցուն զքահանայան ազատեց ի հարկապահանճութենէ քաղաքին, եւ ի թագաւորականէ ուխ արխանութիւն երեսո. Աստուած զինքն ազատէ ամենայն չարէ. ամէն*»:

4. *Թղ.* 213ա. «*Թվին ՌՃՁԳ* (1734) *Մարտի ԺԳ առի զայս գիրքս* Կեսարացի Ասլան Ղալիփայի *որդի կազմարար սիրացու* Ցարութիւնին *է*»:

1247

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Լ.

Ձեռ. թիւ 1419: – *ՌՃԵ* = 1606

ԹՈՒՂԹ 303: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 13×19: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8,5×14): – ՏՈՂՔ 24: – ԹԵՐԹԻ ԱԻԷ×12 (Ա, ԺԱ, ԻՐ՝ 11, ԺԵ՝ 9, ԺԸ՝ 10, ԻԶ՝ 8, ԻԷ՝ 4): – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմանիշներով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դռնակն ու գոյգ փականքները, որոնց գոյգ գամերը մնացած են առաջին եւ երկրորդ կողքերուն վրայ. աստառն է ծիթագոյն ընտիր կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԱԾ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ մէկ երես մնացած է միայն ետեւի կողմը, երկսիւն միջին երկաթագիր, ուր կան հատուածներ Մատթէոսի աւետարանէն, որոնք իրարու ֆով շարելով՝ կ'ուզենանք. Մբ. ԻԶ 24–25, 27–28, 31–32, 35: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար, Ձեռագիրս մնացած է մաքուր եւ անթերի: – ԳԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ սակաւ, կարմիր եւ կապոյտ, թոչնագիրք կամ հանգուցագիրք: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ սակաւ, բայց ճաշակաւորք, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով: – ՆԿԱՐՔ չունի: – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 1ա, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 23ա, 229բ, 272ա. կարմիր եւ կապոյտ գոյներով, բաւական յարդող: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԵ – 1606: – ԳՐԻՉ Գրիգոր Մոկացի: – ՇԱՂԿՈՂ անյայտ: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Տէր Յովհաննէս բարուճապետ: – ՏԵՂԻ «Յերկիրս Մոկաց, ի սուրբ ուխտս որ Մպատ անուանի»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ. կան մանր ծիշատակագրութիւններ. թղ. 1ա. «Սկսեալս ի գործս բարի դու յաջողեա, տէր Ցիսուս, եւ ի յաւարտ ժամանեցո հոգի Աստուծոյ». թղ. 17ա. «Ամմեղադիր լեր, աչս ի տողէն ելաւ, ամմեղադիր լեր». թղ. 59բ. «Ահ, վարդապետներ, դալտեցուցիք»: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ յատկապէս քերականական նիւթեր. ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 1ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ) Ցաղագս բերականութեան. *Բերականութիւն է հմտութիւն, որք իրացն իբրու բազում անգամ ասացելոց. եւ մասունք սորա վեց*» (*համմ. Ժողովածոյ Գ.*, § 15):

2. Թղ. 18բ.· «Հոլովք անուանց. *Աստուած ուղղական, Աստուծոյ սեռական...*»:

3. Թղ. 18բ. «Նախադրութիւն բանի ի ցոյցս պատճառու հաւաքման մեկնութեան բերականի եւ աղերս խնդրոյ աշխատաւորիս Ցոհաննիսի առ սպասաւորդ բանի. *Ճշմարտութեան հաւատոյ բանին ուղեղ զաւանութեան պահողաց...*»:

Թղ. 23ա. «Ի խնդրոյ տեառն Ցակոբայ Հայոց Կաթողիկոսի եւ վարդապետաց մերոց եղբարց արարեալ հաւաքումն բերականիս մեկնութեան Ցոհաննիսի Եզնկացոյ ուսումնականի ի գրոց. *Ցաղագս բանական արհեստիս վարժողական հմտութեան ունելով մեզ բաղձանց զսովորականն տեսցուք*» (*համմ. Ցովհ. Երզն.*, *Ձեռ.* 306, § 4):

4. Թղ. 172ա. «Մովսէսի Քերդողի, Ցաղագս բերականութեանցն. *Քերդող է որ ըզմասունս գիտէ բանին եւ ճանաչէ զդէմս խաւսիցն, զոր ինքն տեղեկանէ լեզուին, զի քերումն ի վերայ ողորկութեան բանին ասացաւ...*»:

Թղ. 173ա. «Ցաղագս մասին. *Մասն ի բոլորէ է եւ տեսակ ի սեռակէ*»:

Թղ. 173բ. «Ցաղագս ոլորակի. *Աղբիւր արհեստից միտք են*»:

Թղ. 174բ. «Ցաղագս կիտի. *Կէտ եւ որոշումն բաղանունաբար զնոյն նշանակեն*»:

Թղ. 175ա. «Ցաղագս հագնեցդութեան. *Հագնեցդութիւն է ելք չնչոյն հագագին*»:

Թղ. 175բ. «Ցաղագս տառի. *Սկիզբն արարեալ զտառէ պատմէ զգրոյ*»:

Թղ. 176ա. «Վասն ձայնաւորի եւ բաղաձայնի. *Ձայնաւորս իբրեւ զգայական իմն*»:

Թղ. 176բ. «Ցաղագս էին երկայնութեան. *Երկայնութիւն էին ասի այլոցն կարճութիւն ձայնաւորաց*»:

Թղ. 177բ. «Ցաղագս սուղ գրոյ. *Սուղքս այս հրեշտակք եւ մարդիկ են*»:

Թղ. 178բ. «Ցաղագս երկամանակաց. *Երկամանակքս այս Ա եւ Ը եւ Ի*»:

Թղ. 179ա. «Ցաղագս առաջադիր ձայնաւորաց. *Առաջին ըստ նախկի ցուցանի սահման*»:

Թղ. 180բ. «Վասն երկբարբառոյ գրոյն. *Երկբարբառս այս յարմարագոյն է*»:

Թղ. 181բ. «Վասն բռնաբարբառ գրոյն. *Բռնաբարբառս այս ունի տարակուսանս ի հարստութենէ ոմանց*»:

Թղ. 182ա. «Ցաղագս լերկի եւ թաւ գրոյ. *Լերկ Պ, Կ, Տ, Ծ, Ն, Շ, Մ, Ս, Ր*»:

Թղ. 183ա. «Ցաղագս միջակաց գրոյն. *Բ, Գ, Դ, Զ, Ղ, Ճ, որ քան զնուրբքն թաւք են*»:

Թղ. 184ա. «Ցաղագս անձայնից Թ գբրոյն. *Բ, Գ, Դ, Պ, Կ, Տ, Թ, Փ, Ք. անձայնութիւն սոցա ի ձայնաւորաց ոմանց*»:

Թղ. 185ա. «Ցաղագս կիսաձայն Ղ.իցս այսոցիկ. *Զ, Ց, Ն, Ծ, Շ, Մ, Ս, Ր. կիսաձայնութիւն սոցա ի խոչորագունից երեւեցաւ*»:

Թղ. 185բ. «Ցաղագս կրկնակաց. *Կրկնակի տեսակս յայտնի են*»:

Թղ. 187ա. «Ցաղագս փաղաւնութեան եւ վանգի. *Փաղաւնութիւն է շուրջանակի ձայնորդաց*»:

Թղ. 188բ. «Ցաղագս երկար վանգի եւ հասարակ շաղաշարաց. *Որ բնութեամբ Գ, եւ գրութեամբ Ե, երկարութեամբ Ը.իցս*»:

Թղ. 190ա. «Ցաղագս սուղ վանգի եւ հասարակ շաղաշարաց. *Սուղքս այս երեք են. Ե, Ո, Ի, որ ներմիտեն*»:

5. Թղ. 191ա. «Դաւթի փիլիսոփայի յաղագս հասարակ շաղաշարաց. *Հասարակութիւնս այս ըստ երկուց իմն ունի նշանակութիւնս, ըստ ձիոյն եւ ըստ շանն*»:

Թղ. 195բ. «Ցաղագս մակբայի. *Մակբայ Քրիստոս առնէր գործողութեան եղանակն, զի ծնեալ ասի ի կնոջէ*»:

Թղ. 199ա. «Հոլովք վեց. *Հոլովք վեց են, բայց մեզ միով պակաս*»:

Թղ. 201. «Ցաղագս տրամադրութեան. *Տրամադրութիւնք երեք են, ներգործութեամբ*»:

Թղ. 201բ. «Ցաղագս տեսակաց. *Տեսակս գործոյ ինչ ասին*»:

Անդ. «Ցաղագս ձեւոյ. *Ձեւքս հոլովահատածք լինին*»:

Անդ. «Ցաղագս դիմաց. *Դէմք երեք են, յորմէ եւ առ ով*»:

Թղ. 202ա. «Վասն ժամանակաց. *Ժամանակ երեք են, անցեալն, ներկայ, ապառնի*»:

Թղ. 202բ. «Ցաղագս յօրդութեան. *Լրծորդութիւն դատեալ եղեն ի տաղաչափական կշռոց*»:

6. Թղ. 203ա. «Մովսէսի Քերդողի, Ցաղագս ընդունելութեան. *Ընդունելութիւն յանուանէ եւ ի բայէ ունի զիւրն էութիւն*»:

Թղ. 204բ. «Ցաղագս բանի. *Բան սեռականագոյն սեռ կոչի*»:

Թղ. 205ա. «Ցաղագս անուան իրի եւ մարմնոյ. *Անուն ճիսուս բաժանի յիմանալի եւ ի տեսանելի*»:

Թղ. 205բ. «Ստորոգութիւն վասն անուան. *Մարմին որ չօշափի եւ իր որ մտաց իմանի*»:

Թղ. 206բ. «Ցաղագս արւականի եւ իգականի, Մովսէսի Խորդողի. *Սերքս այս ասին ընտրութիւնք մտացն*»:

Թղ. 208ա. «Ցաղագս ձեւոյ. *Զեւքս այս միանունաբար յոլովանակ ցուցանի*»:

Թղ. 209ա. «Ցաղագս թուոց. *Թիւ աստանաւր չափ իմանի*»:

Անդ. «Ցաղագս ոտից չափուց. *Ոտք են երկոտասան. զի՞նչ ոտք*»:

Թղ. 214ա. «Ցաղագս յաւդի. *Ցաւդս յայլում լեզուի բազում ինչ ունի*»:

7. Թղ. 215ա. «Ստեփանոսի (Սիւնեցւոյ) Ստորոգութիւն. *Դիտութիւն կամ հանուր է կամ մասնական կամ հանդերձ պատճառաւ կամ առանց պատճառի*»:

Թղ. 216ա. «Ցաղագս բերդողութեան, որպէս ընդ պատճառաւ ի դիմաց ինչ ասացեալ է. *Մուրցացի, ծղացի, աքացի, ողկուզաւրէն...*»:

Թղ. 220ա. «Ցաղագս նախադրութեան. *Նախադիր, առ ի զարդ դեղեցկութեան առեալ*»:

8. Թղ. 221բ. «Մովսիսի Խորդոդաիօր, Մեկնութիւն բերականի. *Գրականութիւն բառուզաբանի քերականութիւնդ, եւ հմուտն վեց մասամբ կարէ վարել զարուեստն*»:

9. Թղ. 225ա. «Ստեփ(անոսի Սիւնեցւոյ). *Մեռանիք երեք· ամանակ՝ երբ զբանն ասես եւ վայր մի լռես, որպէս տէրն. Ննջե՞ս Պետրէ, եւ սուղ ինչ լռեալ եւ դադար առեալ ասէ. Արթուն կացէք*»:

10. Թղ. 225բ. «Մամբրէի Վերծանողի. *Դատումն քերդածաց ասէ որ ի կատարման աշակերտութեանն նատի ընդ կատարեալսն եւ տայ նոցա պատասխանի հարցմանն փորձի...*»:

Անդ. «Մասուցի եմ բանի ուր. *Անուն, բայ, ընդունելութիւն...*»:

Թղ. 226ա. «Կրթական բան. Հարցանիս. *Այս իրք ո՞ր մասն է բանի...*»:

11. Թղ. 226բ. «Բառի բերականի. *Վերծանութիւն – ընթերցողութիւն. Ներկոտ – ըստ կուռ կամ կիրթք. Ըստ ներգոյս...*»: – Վերջ Թղ. 229ա:

12. Թղ. 229բ. «Վերլուծութիւն բացերեւապէս բազմազան բառից եւ բայից յոբնախումբ շարադրութեամբ, որպեսզի զառ Արիստակիսի գրչի, ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից...*» (Կանոն Ա–Ժ):

13. Թղ. 272ա. «Գէորգեայ վարդապետի արարեալ ի խնդրոյ Ստեփանոսի մականուն Գոյն երիցանց Կայծառաւն. *Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի գրել զսա եւ ծաղկաքաղ արարեալ*»:

14. Թղ. 288ա. «Խրատ գրչութեան զոր արարեալ էր զսա յառաջագոյն Գէորգեայ վարդապետին ի խնդրոյ ումեմն, զորոյ ըզպակասն ի սմանէ յետոյ իմ ի վարդապետէն խնդրեալ եւ նա կատարեաց զխնդրուածս իմ, եդեալ յառաջ զՈրըստակիսի արարեալն եւ զբերին ի նմանէ կատարեաց ինքն, ինձ նուաստիս Ստեփանոսի Գոյն երիցանց, որոց ողորմեսցի տէր, արարողին եւ խնդրողին. Ցաղագս գրչութեան արուեստի. *Զի կատարեալ եւ զարդարուն հանդիպեսցի*»:

15. Թղ. 295ա. «Առրստակիսի բառագրոցն ֆաղեալ եւ այս վասն լծորդութեան. *Եւ այս են առաջին լծորդութիւնք. Բեն, Մեն, Պէ, Փիւր, եւ սոքա ի բառից բանին. Անբիծ...*»:

16. Թղ. 300ա. «Ցաղագս վանկի եւ փաղաւորութեանց եւ հեգի եւ հասարակ շաղաշրաց եւ բառի, ասացեալ սուրբ հօրն Գէորգեայ եւ խրատ կէտիւք բաժանման հեգիցն. *Երեսուն եւ վեց գիրս բովանդակ նիւթ է խօսից, որք ի ձայնաւորաց եւ յանձայնից կցկցելով առ միմեանս, եւ սոքա ստեղծանեն նախահեգս կիսակոտորս...*»: – Վերջ Թղ. 302բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 303ա. «Փառք...: *Ոտ եւս կարողութիւն անարի եւ ախմար գրչի Գրիգորի հասանել ի յաւարտ սուրբ տառիս որ կոչի քերական, ի դառն եւ ի նեղ, ի նուրբ եւ ի վերջացեալ եւ յերեկոյացեալ ժամանակիս, որ յարեւմտից մինչեւ յարեւելս հեծել շարժութիւն է, որ ոչ կայ հանգիստ եւ կամ դադար հայոց ազգիս· ումանք գերեցան, ումանք սրոյ մահուամբ եւ ի յոտս ձիոց մեռան, ումանք սովոյ մեռան· շատք գիշոյ եւ գձիոյ, գուշտոյ եւ գջորոյ, շան եւ գկատուի միս կերեալ, որ ոչ բաւեաց, յետոյ սատակեցան*:

Եղուկ եւ վայ հայոց ազգիս, թէ ինչ պատահեաց մեզ, ես ոչ կարեմ պատմել զաղէտս քրիստոնէիցս թէ ինչ գործեցաւ, ապա չէ ինձ կարելի, այլ վարդապետացն է գործ, որ պատմեն զեղեալ պատուհասն որ հայոց ազգիս վերայ եկաւ եւ ընկեցան ամենեքեան:

«Ծայսմ ամի ՌՃԼՐԵ, ի յերկիրս Մոկաց, ի սուրբ ուխտս որ Սպատ անուանի, ընդ հովանեաւ ամենայաղթ սուրբ Փրկչին եւ մօրն նորա Մարիամու Աստուածածնին եւ սուրբ Կարապետին եւ սուրբ զօրավարին եւ Գասպար Թագաւորի սուրբ գերեզմանին. ի թուականութեանս հայոց ՌՄԵ (1606), յիշատակ տէր Յովհաննէս հեզահոգի եւ բարեմիտ քաջ րաբունապետին եւ հոգեւոր ծնողաց նորին, քաջ եւ արի հռետորին, անյաղթ փիլիսոփային, տէր Բարսեղ վարդապետին, անյագ գրող ընթերցողին, անճանձիր ուսուցանողին, որ հանապազ զնրբից եւ զարտաքնոց գրեանս բացայայտէ եւ ի լոյս ածէ զխրթնածածուկ բանսն ի լսելի ժողովրդեանն, ըստ նմանութեան սրբոյն Գրիգորի Տաթեւացւոյն եւ Նարեկացւոյն: Աստուած ողորմի ասացէք սոցա, ով ընթերցողք սուրբ գրոցս, եւ Աստուած՝ որ առատ է ի տուրս բարեաց, ձեզ եւ նոցա ողորմեսցի. ամէն:

«Կողկողագին պաղատանօք աղաչեմ ըզսրբութիւնք ձեր, ով սուրբ վարդապետք բարի, Աստուած ողորմի ասացէք լի սրտիւ եւ բոլոր հաւատով Գրիգոր սուտանուն գրչիս եւ ծնողաց իմոց Կարապետ քահանային եւ Մարգարտին եւ քուերն իմ Խանումին եւ որդւոյն Աւետիս սարկաւագին, եւ վարպետին իմոյ տէր Մարտիրոս Խիզանցոյն, որ յայսմ ամի փոխեցաւ առ Աստուած. եւ որ զողորմին լի սրտով ասէ՝ Աստուած իւրն ողորմեսցի. ամէն:

«Տէր Աստուած բարով վայելել տացէ զգիրքս տէր Յոհաննէս րաբունապետին. ապա յոյժ փափագանաւք եմ գրել զգիրքս ի հալալ ընչից իւրոց, յիշատակ իւրն եւ ծնողաց, հաւրն» կը մնայ կիսատ:

2. Թղ. 95ա. *«Աստուած փառաւորէ զվարագայ վարդապետներն, զտէր Զաքարէն եւ զտէր Ներսէսն, որ նուբար մանուշակ բերին պահոց առաջին ուրբաթին. եկեալ են աստ ի յահէ պարսից. Թվ. ՌՄԵ (1606)»:*

3. Թղ. 168բ. *«Ով, զմեղաւք տառապեալ հոգիս Գրիգոր Մոկացի, աղաչեմ յիշել ի տէր, հանդերձ ծնողաւք իմովք, զԿարապետ քահանայիդ եւ զՄարգարիտն եւ զքոյրն իմ զԽանումն: Ծիշեցէք ընդ մեզ զատացող սուրբ տառիս զսրբասնունդ վարդապետն զտէր Յովհաննէս, զքաջն եւ զարին, ըզհեզահոգին եւ զմաքրամիտն, զողջախոհ տատրակն եւ զքաղրաբարբառ աղաւնին, եւ որ զողորմին լի սրտով ասէ՝ Աստուած իւրն ողորմեսցի. ամէն»:*

4. Թղ. 171բ. *«Ով, ով, ընդ որս եւ ես աղաչեմ աղերսանաւք, գրող սորին, յիշել զմեզ հանդերձ ծնողօք մերովք ի մեղաց թողութիւն, եւ յիշողացդ գտանել յԱստուծոյ զողորմութիւն. եւ սխալանաց եւ պակասութեան զոր ինչ ի գրիս, աղաչեմ չլինել մեղադրելի, զի միտքս յոյժ չփոթեալ էր, նաեւ չէր խելկունքս ի վերայս:*

«Գրեցաւ ձեռամբ Գրիգոր Մոկացոյ, ի խնդրոյ տէր Յովհաննէս րաբունապետին եւ ուսուցանողին եւ բազում աշխատաւորին իւրոյ տէր Բարսեղ քաջ եւ արի անյագթ փիլիսոփային, պայծառ արեգականն, անաղօտ լուսնին, վառվուռ աստեղին, որ նման սոցա լուսաւորէ զաշխարհս գրոց գիտութեամբ խրթնածածուկ բանիւք ի լոյս ածէ. յիշեցէք ի Քրիստոս եւ Աստուած ողորմի ասացէք սոցա, եւ Աստուած որ առատն է ի տուրս բարեաց, ձեզ եւ մեզ առհասարակ ողորմեսցի. ամէն»:

1248

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԼԱ.

Ձեռ. թիւ 968: – ՌԿԶ =1617

ԹՈՒՂԹ 146: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15×19: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11×15,5). Թղ. 124–143ա երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4×13: – ՏՈՂՔ 22 – 25 – 27: – ԹԵՐԹ Ա–ԺԲ×12 (Ա՝ 11 թղ., Դ, Ժ՝ 14 թղ., ԺԱ՝ 10 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ զանազան տեսակի: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով.

կորսուած են երեք փակաթղթերը. աստառն է սեւ գիծերով սպիտակ կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ մէկական սկիզբն ու աւարտին, երկսիւն կլոր երկաթագիր, մէկ սիւնակի լայնքն է 8,5 սմ., որ կտրտուած են. բովանդակութիւնն է Հռոմայեցւոց թուղթի Գլ. Ա, 21–22, 26–27, եւ 25–26, 20–21 կտրուած հատուածներ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. երեք կամ չորս գրիչներէ գրուած. Ա. թղ. 1–146, 110–122, 145բ–146ա՝ գրած է Քօթահիացի Սարգիս, ուոտր գրչութեամբ. Բ. թղ. 74ա–105բ՝ բոլորգիր. Գ. թղ. 105բ–109բ՝ ուոտրգիրով, գրուած Բաթերքցի Սրապէ, իսկ Դ. թղ. 124ա–144բ՝ հին բոլորգրով: – ԳԻՐ ուոտր եւ բոլորգիր (տե՛ս Հանգամանք): – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ շատ անշուք: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի : – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 124ա: – ԴԱՏԱՐԿՔ 27բ, 37բ, 53բ, 54բ, 123ա–բ, 145ա, 146բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԿԶ – 1617. թղ. 124–144 կրնայ ըլլալ ԺԶ դարու գրչութիւն: – ԳՐԻՉ տե՛ս հանգամանք: – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ թղ. 110բ–122բ.ի՝ Քօթահիացի տիրացու Սարգիս: – ՏԵՂԻ Իլով Բաղաբ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գրուած են չորս տարբեր գրիչներէ (տե՛ս ստորեւ): – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է ժողովածոյ, եւ կը բովանդակէ զանազան նիւթեր, գրուած 1617ին, իսկ թղ. 124–144 աւելի հին շրջանի գրութիւն է: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 1ա. «(Տումարագիրք ընդարձակ, հանդերձ աղիւսակօք եւ աստղաբաշխական բանիւք). *Տումար արեւի եւ լուսնի, որ ցուցանէ զվենդանայկերպքն եւ զայլն ամենայն ըստ կարգին. առաջի 40 ազն կենդանակերպ արեւի է. երկրորդն գոտիք աստեղացն է. երրորդն աւուրք ամսուն են. չոր(ր)որդն չաբաթագիրն է. հինգերորդ լուսնայգին է. վեցերորդ ժամքն լուսնի է. եօթներորդ մասունք լուսնի է, եւ այլ բոլոր ամացուցեր բոլոր տարոյն: Եւ ծանիր զի տարին ունի երկուտասան ամիս, որ է ծր շաբաթ*»: – Վերջ թղ. 73բ:

2. Թղ. 74ա. «(Ի բանից Արուսայիդայ) Վասն կազմութեան մարդոյն եւ ամենայն անդամոցն թէ որպէս գոյանա(յ) կամօքն Աստուծոյ. *Ըստուգիւ ճարտարօք ընտրած իմաստասիրաց եւ բժշկական վարդապետաց հելենացոցն եւ եբրա(յե)ցոց իմանալոյ ըզբնութիւն մարդոյն. զտեղծուածքն զանդամքն զգօդուածքն եւ զբնութիւնն թէ զինչ է ի սոցանէ ի միմեանս գործ եւ թէ զամենայն անդամս մարմնոյն որպէս առոգանեն*»: – Վերջ թղ. 85բ. «*Ի լերդէն չարժին, որ լերդն զամենուն յաւելվածն ի տէր չկարէ հասցնել եւ բաժին չկարէ տալ անուցողն, զի ամենայն անճինն առողջութիւնն ի լերդէն է*»:

3. Թղ. 85բ. «Ցաղագս կազմութեան մարդոյն, Գրիգորի Նիւսացւոյն ասացեալ. *Ի չորից գոյացեալ ասի մարդն, զի չորք պատճառք են եղելութեան ամենայն գոյից, հուր եւ օդ, ջուր եւ հող, եւ ջուրն է սերուն բնութիւն եւ ծնրնդական ըստ նմանութեան կենօք*»: – Վերջ թղ. 93բ. «*Բայց որ գոյացոյց զհոգին եւ եստեղծ զմարմինն եւ միաւորեաց զսոսա, գրուն եւ զըբովանդակն ինքն գիտէ, եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

4. Թղ. 93բ. «Ոտանաւոր Կարապետէ ասացեալ ի վերայ արարածոցս որ գովի, բաժինն է Քամայ. *Եկայք Ադամայ որդիք արարածք ամէն միաբան, աւրհնեմք զարարիչն Աստուած, որ ստեղծեաց զեկաս ամենայն*» (24 տուն):

Թղ. 94բ. «Վճարեցաւ աշխարհն Քամայ, յայսմհետէ վիճակն է Սեմա(յ). *Աննեղ անըսկիզբն Աստուած, որ միշտ է ինքըն անսահման, եւ բաժին Սեմայ ազգին, ըզվճակըն ֆըռանգիստան*» (22 տուն):

Թղ. 95բ. «Ցայսմհետէ ի վերայ Արեթայ վիճակին այս. *Երկնի եւ երկրի ստեղծող, մարդասէր Աստուած ինքնական, Արեթա(յ) չնորհեաց վիճակ զմիջօրեա(յ) աշխարհս ամենայն*»: – Վերջ թղ. 97ա. «*Ի թվին հայոց ազգին, տէր քննէ մինչեւ յաւիտեան, ինըն հարիւր եւ ութսուն, ինըն թիւ այլ ի հետ նորայն* (1540), *ողորմելի կարապետ վարդապետ եւ խիստ անպիտան... ... տունս համարով նըսուն, եւ է սա բան իմաստութեան: ... կարդացողք լսողք սորա, դուք աւրհնեալք աջոյն հայրական, Աստուած ողորմի հայցեմ մեզ համար ասէք միաբան*» (44 տուն):

5. Թղ. 97ա. «Աշխարհացոյց (Վարդապայ) է. *Նախ քան զամենայն խնդրելոցդ եղեալքս զէն, եւ ապա զի նմանէ եղեալքս, զի թէպէտ արարածքս պատճառ լինի գիտութեան արարչին, զի յարարածոցս ճանաչի արարիչն ըստ Պօղոսի*»: – Վերջ թղ. 105բ. «*Եւ ամենայն պարապի մէջ ճ։ տուն է, որ լինի եօթն տարպա ճռ տուն*»:

6. Այլեւայլ բանք աշխարհագրական, հանդերձ աստեղաբաշխական գիտելիօք.

Թղ. 105բ. «*Զոհալն հով է չոր եւ իւր հովութիւն աւելի է քան զչորութիւնն...*»:

Թղ. 106ա. «*Մուշթարին տաք է եւ զէշ եւ իւր տաքութիւնն աւելի է քան զգիջութիւնն...*»:

Թղ. 106բ. «*Մառեխն տաք է եւ չոր, եւ իր չորութիւնն աւելի է քան զտաքութիւնն...*»:

Թղ. 107ա. «Արեգակն տաք է եւ չոր եւ իւր տաքութիւնն աւելի է քան զչորութիւնըն...»:

Թղ. 107բ. «Զոհրան հով է եւ գէջ, եւ իր գիջութիւնն աւելի է քան զհովութիւնն...»:

Թղ. 108ա. «Աւտարիտն միջակ է ընդ ամենայն համ եւ հոտ...»:

Թղ. 108բ. «Լուսինն հով է եւ գէջ եւ իւր գիջութիւն աւելի է քան զհովութիւն...»:

Թղ. 109ա. «Դուռն որ ցուցանէ զկենդանակերքն, թէ արուական, թէ իգական...»:

7. *Թղ.* 110բ. «Ամուն Աստուծոյ. Այս է համարողական արվեստն, որ է թվաբանութիւն եւ արհեստ, թէ որպէս պարտ է ուսանիլ ցուցանիմբ կարգաւ փոքր ի շատէն, օգնութեամբն Աստուծոյ»: – *Վերջ Թղ.* 122բ:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, ընտիր բոլորգրով.

8. *Թղ.* 124ա. «Անանիայի Շիրակուացոյ երիցս երանեալ վարդապետին, Վասն որպիսութեան կենացն. *Ես Անանիայ Շիրակունացի, որ բաւանդակեցի զղըպրութիւն մերոյ ազգիս Հայաստանեայց եւ հրմուտ եղեալ աստուածաշունչ գրոց*»: – *Վերջ Թղ.* 127բ. «*Եւ զայս անմահ թողում ձեզ, վարդապետք ուսումնասիրաց եւ փափաքողաց մի' արգիլէք, եւ Քրիստոս որ ձրի շնորհատուն է առնոյք զհատուցումն, եւ Քրիստոսի փառք այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»:

9. *Թղ.* 127բ. *Բոլորակ քարտէզ.* «Այս է դուռն գհազարեկին, որ կոչի արհեստ համարողական»:

10. *Թղ.* 128ա. «Քերականութիւն որ կոչի հօրնագրեանք, գուգեալ ի Դաւիթ Անյաղթ փիլիսոփայէ եւ ի Հռոմայ վարդապետէ որ կոչի անուն Փեթիկ. *Ա. Ե. Է. Ը. Ի. ՈՒ. Եւ են այսոքիկ հօրն զուգին սոսա, բանայ զմիտըս զոր կամիս ճանաչել*»: – *Վերջ Թղ.* 143բ. «*վայելուչ աւգտակար կարեւորագոյն գտեալ առ ի մեզ ձեւացեալ խորհրդոյս արդիւն չահ լեալ*»:

Թղ. 143բ–144բ. *Երեք բոլորակ աղիւսակներ:*

11. *Թղ.* 145բ–146ա. Բանք տումարականք:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 10ա. «*Ի թվին ՌԿԶ (1617) գրեցի այս ի խուցն աղայներուն, ի քաղաքն Իլով, հոգ(ո)եմբեր Լ. սուտանուն բռ.ա.եռ.իս (իմա՛ Սարգիս) զգործ*»:

2. *Թղ.* 29ա. «*Թվին ՌԿԸ (1619), Մարտի Լ, օրն շաբաթ*»:

3. *Թղ.* 34բ.

«Ով դու ժամկոչ չոլոր մոլոր,
Է՞ր կու հայիս դու նենգաւոր,
Ճաչխարհս սուտ է ւանցաւոր,
Մի՛ լինիր խէֆ անմըտաւոր,
Երբոր տեսնուս դու չատ աղվոր,
Աչքիդ փակէ նայէ ըստոր,
Տուր գոհութիւն սրտովդ բոլոր,
Այնմ որ ըստեղծ զաչխարհս ոլոր»:

4. *Թղ.* 35ա. «*Ով եղբայր, մի՛ մեղադրեր, մոլորեցայ այս առենին. թէ ինչ պաշառի համար, կասէք նայ մի աղեկուվ մի տեսայ, որ եկօ ի քովս նստօ, զրուց երետ. Թվին ՌԿԶ (1617), Դեկտեմբերի Զ, օրն շաբաթ, թ ժամուն մէկ մասին. ամէն*»:

5. *Թղ.* 35ա. «Գրեցաւ գիրս ի քաղաքն Իլով, *Թվին ՌԿԶին (1617), ան տարին մեղօրս Իլով ժամկոց էի, սուտանուն Սարգիս որ է Քուրթցի, որդի Ցովաննէսի. ամէն*»:

6. *Թղ.* 64ա. «*Ցիշեայ մեղօրս, ի Ծնողըս իմ Ցովաննէս, եղբայրս իմ Ցակոբ, մարս իմ Մարիամ. ամէն*»:

7. *Թղ.* 66բ. «*Հառաջմամբ սրտիւ կաղաչեմ զընթերցողդ որ աննախանձ զԱստուած ողորմին չխնայէք, եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր միւսանգամ գալուստն. ամէն: Ես մեղօրս Քոտեցի սուտանուն Սարգիս*»:

8. *Թղ.* 85բ. «*Ով հետեւողքս յիմաստութեանց, յիշեցէք անիմաստ գծողս ի տէր*»:

9. *Թղ.* 93բ–109բ. Ստորիւ լուսանցքներուն վրայ շարունակական կերպով.

«Փայտի օջիլ ովազն ուլուն,
Զեռվին ունին մէկմէկ հերուն,
Հանց կու խայթեն կելնէ արիւն,
Անիծած է օջիլն ու մուն:
Ցորժամ մտաք թամուզ ամիս,
Ճանճըն չատցաւ ի չար տխնիս,
Երբ հոտն առին ըզթանաքիս,
Լոք թափեցան ի վերայ գըրիս:
Ճանճըս բազում է եւ անհուն,
Եւ չուրջ կու գան ցերեկն ի բուն,
Չեն թողուր որ լինամք ի քուն,

Կասեն գրէ մինչ...:
Ճանճըն կու գայր տըզվըզալով,
Եւ գուաբճանայր նայ խնդալով,
Ի վրայ թեւիս նըստէր սիրով,
Թէ ինձ կարմիր գրէ յոլով:
Բազում եւ շատ են այս ճանճերս,
Որ կու կենան ի յայս պատերս,
Եկան լըցվան ի չար տխներս,
Կանհանգստեն զգրագրերս:
Ճանճըն նստէր ի վրայ թեւիս,
Եւ կու խօխայր հետ իմ գլխիս,
Եթէ քանի բամբասես զիս,
Այդ հերիք է զինչ որ խաւսիս:
Հազար էյնէկ վազվեն ոքիս,
Ճանճեր չկան ի յայս տեղիս,
Ես կու վախեմ ի կէս օրիս,
Թէ ալվի գան նոքա առ իս:
Ցորժամ ճաշու հացն կերայ,
Երեք ճանճի հանդիպեցա,
Ի ճանճերուն խապար հարցայ,
Ասցին թէ այլքն ալվա կուգայ:
Քունըն տարաւ ի վրա բարձիս,
Ճանճ թափեցաւ վրայ երեսիս,
Ինչ տի լինիմ ես այս գերիս,
Զեն հնազներ սոքա ըզիս:
Այ վայ թէ քանի զրուցեմ,
Ցայս ճանճերուս գանգատ առնեմ,
Մի՛ մեղադրէք զեմ ես խնդի չեմ,
Կու նեղացնեն ես զինչ անեմ:
Ճանճերն ամէնն յիրար եկան,
Եւ հետ ինձիկ տուի եզան,
Ղալամ թրաշիս խելքն մըտան,
Զձեռքս խածեց զէտ չար գազան:
Ղալամ թըրաշըս ինձ նեղեց,
Եւ այն պեղծ ճանճերուն լսեց,
Ի վեր եկաց զձեռքըս խածեց,
Թէ իմ տէրըս սուտ զըրուցեց:

Ես կու ասեմ ղալամ թրաշիս,
Դու մի՛ լսեր այս պեղծ ճանճիս,
Թէպէտ նոքա նեղացնեն զիս,
Ցէր կու կտրես դու զիմ ձեռվիս:
Ղալամ թրաշ իմ ննջգաւոր,
Ճանճին եղար խորհրդաւոր,
Ցէր կու կենաս հետըս ժըխոր,
Ճանճին եղար խորհրդաւոր,
Մատըս խածիր զինչ թիւնօոր:
Լուն է մտեր ներքեւ գօտուս,
Եւ կու ուտէ զմիս մարմընոյս,
Ես աճըզեր եմ ճանճերոյս,
Լուն այլ եղաւ ինձ տարեկոյս:
Լուերն ամէնն ինձ բարկացան,
Ջան զկոտ մի հունդ այլ շատացան,
Ի վրա մարմնոյս իմ թափեցան,
Զերդ զճանճերն եւ այլ գազան:
Ցետինք է օր չորեքշաբթի,
Ճանճերն ամէնն եկան առ իս,
Թէ չուտ գըրէ որ խալըսիս,
Շիրինն եկաւ ի մեր դուիս,
Ընկալ զգեղեցիկ բաներս
Ի Թոխաթցի Ստեփաննոս երիցուէս,
Ով եղբայրք մի՛ մեղադրէք ինձ»:

10. Թղ. 109բ. «Եւ յիշեա զգծող գրիս զմեղապարտ Սրապ Բաբերթցի միով Հայր մեղայիւ»:

11. Թղ. 110բ. «Որք օկտիք ի ամանէ, յիշեցէք զանիմաստ Սարգիս ծառայս»:

12. Թղ. 122բ. «Ով եղբայր Ռօքահիացի տէրացու Սարգիս, երբ օգտիս ի ամանէ, զյոգնամեղ Ասար Սեբաստացիս յիշեայ միով հայր մեղայիւ ի տէր, եւ բարեբար տէրն մեզ եւ ձեզ առհասարակ ողորմեսցի. ամէն»:

1249

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԼԲ.

Ձեռ. թիւ 25: – Ռկէ = 1618

ԹՈՒՂԹՔ 128: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×20,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն 10,5×14,5: – ՏՈՂՔ 16: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԱ×12 (Ա, Բ՝ 10 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ սեւորակ կաշի, միջուկը տախտակ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ խեղճ. արտաքսապէս կը տեսնուի բաւարար, սակայն կարգ մը թուղթեր անջատուած են բնագրէն, բազմաթիւ թուղթերու ստորին կամ կողմնակի լուսանցքները կտրուած ներսուած են: Բազմաթիւ թուղթերու ստորին լուսանցքներուն վրայ անվարժ գրիչ մը կատարած է օրինակութիւններ նոյն բնագրէն եւ կամ զանազան տեղերէ հատուածներ: – ԴԻՐ ՈՏՐ գեղեցիկ: – ԶԱՐԴԱ–

ԳԻՐՔ սակաւք միագոյն: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 1ա: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԿԷ – 1618: – ԳՐԻՉ Ստեփաննոս. թղ. 116–127՝ Մարգար: – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Ճողեցի խոճայ Խէր: 1660ին՝ Սարգիս, որդի Խաչատրոյ: ՏԵՂԻ Հալէպ, Ղուդպակի խան: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ընծայեաց Մարտ(իրոս) Թոթվանեան», չէ նշանակուած տարին:

Մատեանս է Խրատական, ուր կան նաեւ Եզնիկի խրատք, Եղիշէ Վարդապետի ճառերէն: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 1ա. «Խրատ սուրբ հարցն ի սուրբ հոգւոյն շնորհեալ. *Պարծանք միայն աստուածային համբերութիւն, տքնութիւն եւ արտասուք եւ աղաւթել անդադար յամենայն ժամ, անսքող միտս ստանալ, պարծանք միայնակեցին ժուժկալութիւն, քանզի ժուժկալութիւն եւ համբերութիւն պահէ զմարդն ի յամենայն չարէ»:*

2. *Թղ.* 11բ. «Ընտանելոյն սրբոյն Գրիգորի խրատ ճգնաւորաց եւ ցոյցք հանդիսից առաքինութեան ամենայն հաւատացելոց. *Ամենայն որ ոք հրաժարեցան յաշխարհէս եւ ընծայեցին Աստուծոյ զանձինս ի հնազանդութիւն սուրբ հարցն աւանդից, կուսութեամբ ճգնեալ յաղագս խոստացեալ աւետեացն»:*

3. *Թղ.* 16ա. «Ընտանելոյն Գրիգորի ասացեալ խրատ յամենայն բրիստոնէից. *Աղաչեմ զձեզ եղբայրք լինել հաւանոգիք, համաչունչք, սեռնասէրք առ միմեանս եւ առ ամենայն եղբարս, եւ առնել անպակաս աղաւթս վասն ամենայն ոգոց եւ վասն մեր, զի ապրեսցուք յամենայն արձակելոց փորձութեանց»:*

4. *Թղ.* 17ա. «Անանիայի հայոց վարդապետի ասացեալ խրատ բահանայիցն. *Արդ քահանայական աստիճան ինքն յայտնի է արժանաւորութիւն, թէ որպէս պարտ է լինել, սուրբ, անարատ, հեռացեալ յամենայն իրաց չարաց»:*

5. *Թղ.* 27ա. «Նորին խրատ վասն համբերութեան եւ խաղաղութեան. *Արդ յորժամ մարդ չնորհըս առնու Աստուծոյ իմաստութեան եւ երկիւղի, նա ոչ տայ պատճառ սրտմտութեան ընկերին եւ ոչ առաքէ բան սրտմտական եղբաւրն»:*

6. *Թղ.* 32բ. «Վասն խոնարհութեան. *Արդ որպէս ասէ առաքեալն, ամենայն խոնարհութեամբն զմիմեանս լաւ համարել քան զանձինս. արդ զամենայն ասելով՝ յայտ է եթէ բազում մասունք են խոնարհութեան»:*

7. *Թղ.* 37ա. «Նորին բանիւ աղաւթից. *Զկարգեալ աղաւթս հասարակաց զտուընչեան եւ զգիշերոյ բնաւ մի՛ անտես առներ. զքո սահմանեալ առանձնական կարգն անխափան կատարեա՛»:*

8. *Թղ.* 39բ. «Այլ զայս հարցեր թէ զիարդ կարէ մարդ արհամարհել զերկրաւորս որ անցանէ եւ Աստուծոյ միայն ցանկալ եւ արքայութեան նորա. *Արդ եթէ կամիս որ յաղթես աշխարհի եւ ոչ ըմբռնիս ի կենցաղոյս պատրանս, դու խորհրդեամբ միտ դիր եւ իմաստութեամբ փորձեա՛ թէ անտի եւ անցաւոր է կեանք մարդկան եւ որպէս զերազ աներեւոյթ լինի»:*

9. *Թղ.* 46ա. «Նորին բանիւ յաղագս խորհրդոց զգուշութեան. *Արդ նախ յառաջ քան զամենայն ինչ խորհրդոց մաքրութեան լան տար. վասն որոյ մարգարէն ասէ՝ Աստուած փառաւորեալ է ի խորհուրդս սրբոց իւրոց. զոր աւրինակ ծառայն սպասէ հրամանաց տեառն իւրոյ»:*

10. *Թղ.* 51ա. «Ընգնակ վարդապետի Կողբացոյ խրատ ոգեշահ. *Աստուածասէրն իւր կամացն որպէս թշնամոյ զգուշանայ. լաւ է յիստակ խորհրդով ննջել քան պիղծ խորհրդով աղաւթել եւ վարձս ոչ առնուլ եւ զուր աշխատել»:*

11. *Թղ.* 63ա. «Հարցումն Արծանայ եւ պատասխանի Ընգնակայ Կողբացոյ հայոց վարդապետի. *Արձան ասէ. Զի՞նչ է կրաւնաւորութիւն. Ընգնակ ասէ. Նաչակից լինել ընդ Քրիստոսի, զնախատինս Քրիստոսի յանձն առնելով երթիցեն զհետ նորայ»:*

12. *Թղ.* 68ա. «Խրատ ոգեշահ Նղիշէի վարդապետէ. *Ի ձեռն կերակրոց մտանեն այս մեղք ի բնութիւն մարդոյ եւ որ զայն դուռն փակէ՝ բազում վնաս արգելու ի նմանէ. եթէ ոչ կարես աղաւթել՝ գիտեայ որ զերկիւղն Աստուծոյ ոչ ունիս ի քեզ բնակեալ եւ ոչ երկնչիս ի դատաստանէ նորա»:*

13. *Թղ.* 68բ. «Տեառն Յոհաննու Ոսկիբերանի ի Կողոսացւոց թղթոյն յորդորակ. *Այսուհետեւ զոհացողք լիցուք զինչ եւ ի վերայ գայցէ, քանզի այն է զոհութիւն. այլ յորժամ ի բարի ոչ ոք իցէ եւ զոհանայցէ՝ այն չէ ինչ մեծ»:*

14. Թղ. 70ա. «Բարի բան Սողոմոն ասէ, մի գող աւրինացն Մովսէսի ասէ. Եւ գիտելի է զի այս բանս աստուածադիր պատգամացն է ի տան բան աւրինացն Աստուծոյ. զի յորժամ ազատեաց Աստուած զժողովուրդն ի գերութենէն փարաւոնի՝ պատուիրեաց գծովն կարմիր»:

15. Թղ. 92ա. «Եւ բարոզի բանն Սողոմոնի որ ասէ թէ Ցիշեայ զարարիչն քո յաւուր մանկութեան քո եւ գնայ դու ի ճանապարհս արդարութեան մինչ(չ)եւ եկեալ հցեն աւուրք չարութեան որ ասիցես՝ ոչ են կամք իմ ի դոսա. Եւ ասեն խմաստունքն թէ չորս բան առանց մեր կամացս լինի. առաջին՝ ծերութիւնն առանց մեր կամացն լինի. երկու՝ հիւանդութիւնն, երեք՝ մահն, չորրորդ՝ Աստուծոյ դատաստանն գնալն»: – Վերջ թղ. 115ա. «Եւ թէ աղքատն գող լինի եւ տրտնջող եւ ոչ համբերէ աղքատութեան, գողանայ եւ զմարդ զրկէ, այնպիսին մարմնով աղքատ է եւ հոգւովն այլ աղքատ, եւ ոչ լինի արժանի երանութեան, այլ չարչարի մարմնով, չարդարանայ հոգւով եւ այսպէս դատարկ մնայ ի սուրբ վարձուն. եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, Մարգար գրիչ 1621ին կը շարունակէ հետեւեալները.

16. Թղ. 116ա. «(Տաղ խրատական ի Մարգարայ). Այս է համառփուռ ծաղիքն, որ թափէ զմարդն ի մաճոյ, գիտես թէ զինքն ուր ուզի, սայ կենայ ի լեառն սիրոյ»: – Վերջ թղ. 120ա. «Ես մեղաւոր սուտ Մարգարայս, որ գրեցի զայս բանս բարոյ, զիս յիշեցէք աղաւթըս ձեր, յիշեալ լիցէք հաւր եւ որդոյ, թվին հայոց հազարոյ, մէկ յոփելան ի թվոյ»:

17. Թղ. 120բ. «(Կարգ հրաժարման). Ծորժամ կամիս հրաժարել, զերեսս դարձու ի արեւմուտս եւ զձեռն իւր շրջեալ եւ զայս երից անգամ ասէ ի ձախ կողմն. Հրաժարիմք...»:

18. Թղ. 124բ. «Վերստին յաւելուած կրկին հեծութեան, ընդին հսկողի բան, (ի) խորոց սրտէ խաւսք ընդ Աստուծոյ. Որդի Աստուծոյ կենդանոյ աւրհնեալք ամենայն(ի), հաւրդ ահհայվաորի, անքննին ծննուն...»:

19. Թղ. 125ա. «(Տաղ). Արդար դաղաւր Աստուած, դաղաստան դնէ ի լրման, արդարոց պսակ փառաց, մեղաւորն ի հուր չար դնդան: Բա(ր)ձրեալ բարերար Աստուած...» (սկ. Ա–Ջ):

20. Թղ. 127բ. «Ինուրուրդ մաքուր ի քեզ պահայ, զոր գրեցի սիրով պահեայ, ոչ թէ կարդեալն քեզ չահ կայ»: – Վերջ անդ. «Ծերպ դաւանէս հաստատ պահայ, արտասվելով մեղէն ասայ, ինքն Քրիստոս քեզ ողորմայ, եւ քո մեղացն թողութիւն տայ, եւ ես անմիտ մեղաց ծառայ, սուտ Մարգարէս գրեցի սայ»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 115բ.
«Փառք ...:
Արդ գրեցաւ այս սակաւ բան,
Որ անուանի խրատական,
Ընտրեալ բանից աստուածական,
Եւ ժողովեալ յամէն ընդերձման.
Ի թվականիս մեր հայկազան,
Հազար վաթսուն եւթ աւելման,
Գծագրեցաւ գիծ սրբազան,
Հալապ քաղաք Ղուդպակի խան:
Զեռամբ ումեմն եւ անպիտան,
Որ Ստեփանոս կոչիմ անուան,
Ճողեցոյ (ջնջուած) վայելման,
Զոր եւ Աստուած առնէ արժան,
Զեզ աղաչեմ աղերսական,
Ով ընդերցողք եւ պատուական,
Ըզմեզ յիշման առնէք արժան,
Եւ զձեզ աւրհնէ անմահ արքայն»:

2. Թղ. 11բ. «Քրիստոս Աստուած ողորմեա՛ ստացողի գրոցս Ճողեցի խոճայ Խէրիճ եւ իւր ծնողացն, հաւրն եւ մաւրն եւ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց. նաեւ մեղապարտ Ստեփաննոսիճ. ամէն»:

3. Թղ. 15բ. «Քրիստոս Աստուած, քո(յ)ին ամենակարող զաւրութեամբըն ազատեայ ի մեղաց եւ ի ըսանկութեանց գտացող սորին Ճողեցի Խէրիճ եւ ծնաւղքն իւր եւ զամենայն մերձաւոր(ս)ն. նաեւ զմեղապարտ զՍտեփաննոս գրիչս յիշեցէք»:

4. Թղ. 32բ. «Ողորմի Քրիստոս Աստուած ստացողի սորայ Ճողայեցի խոճայ Խէրիճ եւ ծնողացն եւ ամենայն արեան մերձաւորացն. նաեւ մեղապարտ գրչի Ստեփաննոսի աղա(չեմ)»:

5. Թղ. 37ա. «Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ ստացողի գրոցս Ճողեցի խոճայ Խէրիճ

եւ ծնողացն իւրոց եւ ամենայն արեան մերձաւորացն. նաեւ մեղապարտ գրչիս Ստեփաննոսի կարդ.»:

6. Թղ. 51ա. «*Փրկեսցէ եւ ազատեսցէ զամենայն քրիստոնեանս Քրիստոս Աստուած մեր ի չար խորհրդոց, մանաւանդ զստացող սորին զիմաստուն եւ զհանճարեղ վաճառական զՃողեցի խոճայ զՄէրն եւ զիւր ծնաւղքն եւ զիւր աղգականքն. նաեւ զմեղապարտ գրիչըս զՍտեփաննոսն եւ զիմ ծնաւղքն եւ զամենայն արեան մերձաւորքն, աղաչեմ յիշել Հայր մեղայիւ»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

7. Թղ. 124ա. «*Ես Մարգարէս որ գրեցի, Թվին հայոց Ռ գոչի Հ աւելնորդի* (1621)»:

8. Թղ. 125ա. «*Մեղաւօր Մարգարէս յիշեայ*»:

9. Թղ. 128ա. «*Արդ յիշեցէք զստացող սորին Սարգիսն, եւ զհայրն իւր Խաչայտուրըն, եւ մայրն իւր Խաթունաղէն, եւ զկողակիցն իւր Մէրտատիկ, եւ որդին իւր Մարտիրոսն, յիշեցէք եւ յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ:*

«Դարձեալ յիշեցէք, յիշեցէք զհանգուցեալ հայրն իմ Սարգիսն եւ զմայրն իմ Մէրտատիկն եւ զկողակիցն իմոյ Անայիտգար, եւ զորդին իմոյ Աստուածայտուրն եւ զդուստրն իմոյ Նորայբողբոջ Խաթունտատիկ:

«Ի գրելն յիշատակութեանն Թվին հայոց ՌՃԹ[ուին] (1660), *որում փառք եւ զաւրութիւն եւ երկրպագութիւն ամենայնուրք երկրորդութեան հօր եւ որդու եւ հոգւոյն սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն, ամէն, եղիցի»:*

1250

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԼԳ.

Ձեռ. Թիւ 171: – *Ռկթ–ՌՀԳ* = 1620–4

ԹՈՒՂԹ 427: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×19½: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4×14: – ՏՈՂՔ 30: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԼԵ×12 (Ա, ԻՐ՝ 9, ԺԲ՝ 14) : – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ եւ թուխ: – ԿԱԶՄ ստացած է ի Ս. Ղազար. կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ բոլորգիր մաճուր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ բազմաթիւ եւ բազմագոյն, բոլորն ալ ընտիր. յատկանշանակ են թղ. 35, թեւերը բացած մեծ թռչուն մը կը ծեւացնէ ի տառը. թղ. 108ա, 226ա, եւ 269ա՝ առաջին տողը ամբողջ հանգուցագիր է. թղ. 137ա եւ 239ա՝ առաջին տողը թռչնագիր է, թղ. 166ա՝ առաջին տողը՝ գեղեցկագիր է. թղ. 363ի առաջին տողի տառերը, գազանագիր, թռչնագիր, ձկնագիր եւ մարդագիր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ կարմիր կամ կապոյտ թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴՔ սակաւ: – ՆԿԱՐՔ թիւով տասը, իւրաքանչիւրին մեծութիւնը 10,5×15,5 սմ., բոլորն ալ գունաւոր եւ բազմագոյն, սակայն կը պակսի գիծերու յստակութիւնը: Թղ. 1բ՝ երկու կամարակապներ, առաջինին մէջ ամպերու վրայ նստած է Քրիստոս՝ օրհնելու դիրքով, երկրորդ կամարին մէջ Նեռսէս Շնորհալի, մատեանը ձեռքին, բիւզանդական ծիրանեգոյն շուրջառով: Թղ. 48բ. Նկարին ձախին՝ սուրբ մը լուսապսակով՝ երկու ձեռքերով բարձրացուցած է խաչը, դիմացը Ս. Նեռսէս Շնորհալի՝ հագած առաջին նկարին նման. ետին կան երեք կամարներ: Թղ. 55բ. Ս. Նեռսէս Շնորհալի, եկեղեցական գգեստներով, նկարին ձիշտ կեդրոնը, դարձած դէպի ձախ, երկու բազուկները թեթեւ մը բացած. նկարին վերեւ երեք կլորներու մէջ՝ Հայր՝ սպիտակամօրուս, որդին՝ սեւամօրուս եւ երրորդին մէջ՝ լուսապսակով աղաւնի մը: Թղ. 80բ. Բոլորակ կենդանակերպ երկինքը, գծուած շատ նուրբ եւ մանրամասն: Թղ. 107բ. 10×10 սմ. մեծութեամբ խառակուսի մը, որու մէջ կայ բոլորակը, բազմաթիւ մանր զարդերով՝ որ կը պատկերացնէ Խաչը: Նկարին ստորեւ գրուած է. «Բազմերանգ դաշտ նագելի, մատն եղիգամբ արշաւեցի, խառակուսի հիմն դրի, ուղիղ անկիւնի վրան հարի. ու բրբամբ զան կառուցի, երկնակ խառիւբ բազմախաչի, եւ գեղեցիկ զարդարեցի, եւ տեառն իմոյ ընծայեցի, Տէր Մանուէլ երաժշտի, Արարատեան մեծ այցելուի, զի յիշատակ սա եղիցի, զիս ըստ հոգւոյ ըստացողի, տէր Ստեփանոս փիլիսոփայի, մաճուր եւ սուրբ ոգեաւորի»: Թղ. 136բ, կը ներկայացնէ Ս. Նեռսէս Շնորհալիի մահը, ուր սուրբը երկու բա-

գուկները հանգչեցուցած կուրծքին վրայ կը ննջէ, ոտքին ու գլխուն երկու հայրապետներ՝ թագով եւ սրբազան զգեստներով, մին օրհնելու դիրքով, միւսը ձեռքը ձեռքին մէջ. երկու հայրապետները կը գտնուին երկու կամարներու մէջ. նկարին կեդրոնը հրեշտակ մը՝ ձեռքերուն մէջ թեւերը բաց աղաւնի մը, պատկերացնող Շնորհալիի հոգին: Թղ. 165բ. կր ներկայացնէ չորս սիւներ՝ կամարներով, որոնց կեդրոնը աղիւսաշէն խոբան մը եւ վրան սուգի սեւ լաթ մը, իբր նշան էշմիածնի սուգին: Թղ. 185բ, կը ներկայացնէ Ս. Աստուածածնի նիջը, մութ կանաչ բազմոցի վրայ. ետին՝ երեք առաքեալներու միայն գլուխները կը տեսնուին, իսկ պատկերին վերեւ՝ Ցիսուս, որ ձեռքերուն մէջ ունի սպիտակ զգեստով մանուկ մը, իբր հոգին Ս. Աստուածածնի: Թղ. 392բ. նկարը ունի երկու տեսարան. վարը ձախին՝ ծնրադիր վարդապետ մը, կապոյտ զգեստով եւ կանաչ փիլոնով, սեւ վեղարով, երկու ձեռքերը բացած, բովը գրուած է. «Նարեկեցին կաղօթի, ձայն ի վերուստ գայ յականջն». իր դիմաց նստած է ուրիշ արեղայ մը, հագած նոյն ոճով, մէկ ձեռքով բռնած բաց գիրքը, միւս ձեռքով գրիչը, գլխուն վերեւ գրուած «Վարդապետն դասն կասէ, աշակերտն կու գրէ»: Նկարին վերեւ կիսաբոլորի մը մէջ՝ սպիտակամօրուս Հայրը, կուրծքին վրայ Որդւոյն գլուխը եւ ամոր առջեւ աղաւնին, որոնցմէ ճառագայթ մը կը մեկնի դէպի Նարեկացիի ականջը: – ԽՈՐԱՆԻ բղ. 2ա, 147ա, 166ա, բազմագոյն, բայց կը պակսի ներքին զարդերու: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ բղ. 35ա, 49ա, 56ա, 108ա, 137ա, 174ա, 186ա, 213ա, 226ա, 239ա, 269ա, 334ա, 363ա, 393ա. բոլորն ալ բազմագոյն, սակայն չունին շքեղութիւն: – ԴԱՍԱՐԿԻ բղ. 48ա, 107ա, 136ա, 146ա, 165ա, 173աբ, 225ա, 234բ–5ա, 238բ, 333բ, 362բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ գրուած է 1620–4 տարիներու ընթացքին: – ԳՐԻԶ Ստեփաննոս վարդապետ Շատախնցի: – ԾԱՂԿՈՂ Սահակ Բաղիշեցի, որ բղ. 107բ նկարին վարի լուսանցքին վրայ կը գրէ. «Ես ես Սահակ Բաղիշեցի, որ ցնորեցայ եմ յաշխարհի, մատամբ իմով զսա գծեցի, խնդրող Ստեփաննոս կրօնաւորի»: – ԿԱԶՄՈՂ անծանօթ, սակայն վերջին անգամ կազմուած է ի Ս. Ղազար, հազիւ Զեռագիրը վանք հասած: – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը՝ Ստեփաննոս Վրդ. Շատախցի: 1682ին՝ Միանս Վրդ. Թոխաթցի, ի Գուղտան: – ՏԵՂԻ Բաղէշ, Ամրտօլու վանք. երկրորդ մասը՝ Լիմ անապատ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ գրիչին կողմէ բազմաթիւ են, որոնցմէ միայն գլխատրները կը հրատարակենք. անոնցմէ դուրս կան բազմաթիւ մանր յիշատակագրութիւններ, այսինքն բղ. 13ա, 25բ, 30բ, 34ա, 45բ–46ա, 48բ, 49ա–բ, 55ա, 75ա, 78ա, 79բ, 94ա, 96բ, 107բ, 134ա, 137ա, 145բ, 173ա, 186ա, 225ա, 284ա, 287բ, 303բ–304ա, 305բ, 342բ–343ա, 362ա, 376բ, 382բ, 383ա, 387ա: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ «Զայս մատեան երեք ընդ իւր Հ. Գէորգ վրդ. Գաղատեան՝ Անբէպցի երկրորդն, յերկրէն Թրանսիլվանիոյ, յէլիաբէթուպոլիս քաղաքէ հայոց (այն է Գաշվալով), յամի տեառն 1757, յամսեանն Ցունիսի»:

Մատեանս է ժողովածոյ, ճոխ բովանդակութեամբ. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Ներսէսի նուէր մաղթանաց ներչափական տաղիւ տուօղին բանից ըղձումըն աղաւթից ներաննմանական հոգոց զարթուցեալոց մտաւբ ի թմբրութենէ կրից, յիշատակաւ անցիլումն իրի ներկայի եւ ապագայի, ողբումն հեծութեան սրտի խօսք ընդ Աստուծոյ. *Ցիսուս որդի հօր միածին եւ ճառագայթ կերպարանին*»:

2. *Թղ.* 35ա. «Տեառն Ներսէսի Կլայեցոյ ասացեալ ոտանաւոր չափով, որ է դաւանութիւն եւ բանիւ պիտանիւ յոյժ ի տընօրէնութիւն Քրիստոսի, Զ տուն. *Ոստոտվանիմք Աստուած զհայր, անծին անեղ եւ անբաւ կիզբն*»:

3. *Թղ.* 49ա. «Ասացեալ ոտանաւոր չափով ի տեառն Ներսիսէ հայոց կաթողիկոսէ Կլայեցոյ. երկու օրինակէ գրեցաւ. *Բարձրացուցէք զաչէր Աստուած մեր միաբան մարգարէն կանխաճայնեալ տա(յ) մեզ հրաման*»:

4. *Թղ.* 56ա. «Դաւանութիւն հաւատոյ ի տեառն Ներսիսէ. *Ոստոտվանիմք որպէս ուսաք ի հարցն սրբոց, զհաւր յատկութիւն առանձնաւորութեան, անծին եւ անբաւկիզբն*»:

5. *Թղ.* 60բ. «Պատասխանի դարձեալ բղեղոյն մեծի թագաւորին Կիւռ Մանուէլի, գրեալ ի Ներսիսէ հայրապետէ, վասն նշմարիտ դաւանութեան Հայաստանեաց. *Ոստոտվանիմք համագոյ եւ անեղ զամենասուրբ զերրորդութիւնն*»:

6. *Թղ.* 63բ. «Ի տեառն Ներսիսէ Կլայեցւոյ բան ներտաղկան ի խրատ հոգոց համայնից, ի դիմաց մերոյին տուից տանց յիւրաքանչիւրսն բառից. *Այբն Աստուծոյ զքեզ մերձակայ, լինել խրատիդ քէ հաւատոյ*» (*սկ. Ա–Ռ եւ «Ներսէս»*):

7. *Թղ.* 66ա. «Նորին բան հաւատոյ վասն անեղին եւ եղելոց, ընդարառնաբար ի դիմաց հայկական տառից չափաբերմամբ, ոգեալ ի Ներսիսէ կաթուղիկոսէ. *Սայ է սակաւ բանակութեամբ եւ յոգնախօսութ ունակութեամբ, որք միտ դնեն վերծանութեամբ. Այբն անսկիզբն ասէ զԱստուած, անեղ բնութիւն ոչ արարած*» (*սկ. Ա–Ռ եւ «Ներսէսի է»*):

8. *Թղ.* 67բ. «Նորին տեառն Ներսէսի ի խրատ մանկանց ուսումնականաց, ի դիմաց այբուբենից, ոտանաւոր չափով. *Այբըն առաջին ըզքեզ տայ, հանէ յիմաստն զերակայ*» (*սկ. Ա–Ռ եւ «Ներսէսի է»*):

9. Թղ. 69ա. «Նորին Ներսէսի բան մաղթանաց. *Աստուած անեղ անհասական, հայր Քրիստեանց ինձ ողորմեա*» (սկ. Ա–Ք):

10. Թղ. 69բ. «Նորին տեառն Ներսէսի թուղթ մխիթարութեան առ ոմն իշխան արեւելեան, վասն որդւոյ իւրոյ տարաժամ մեռելոյ. *Անտեսն է յոյս աստուածային, ստ առաքելոյ անստուտ բանին*» (սկ. Ա–Ք):

11. Թղ. 70բ. «Տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի, բան հոմերական ասացեալ, յիշատակարան Առակացն Սողոմոնի, ըստ տառից այբուբենից. *Աստուածեղէն հոգւովն ի սմա, խաղաղութեան անուն արքայ*» (սկ. Ա–Ք):

12. Թղ. 71ա. «Անդրադարձութիւն տառի յիշատակի տեառն Ներսէսի. *Ջաղցրագունի այս բաղձանօք, փափագեցի սրտատրոփ*» (սկ. Ջ–Ա):

13. Թղ. 71բ. «Վերստին յաւելուած ըստ անուան ոգողին եւ ըստ անուան գծողիս նախագիծ տառիս. *Սայ մարգարէ աստուածաբան եւ իմաստից յոյժ խոհական*» (սկ. «Սողոմոն, Ներսէսի բանս է»):

14. Թղ. 72բ. «Տաղեր ի տեառն Ներսիսէ Կլայեցւոյ. Առաքելոց. *Առաքեալք աստուածորդւոյն, ի ծոցոյ հօր առաքողէն*» (սկ. Ա–Ք եւ «Երգս այս է Ներսիսի»):

15. Թղ. 73ա. «Մարգարէից. *Աստուածային խորոց անճառ, խորհրդակից սուրբ մարգարէքն*» (սկ. Ա–Ք):

16. Թղ. 74ա. «Մարտիրոսաց. *Արեգակն արդար, զհուր սիրոյ ծագեալ*» (սկ. Ա–Ք եւ «Բան ի վկայսն ի Ներսիսէ»):

17. Թղ. 75ա. «Ստեփանոսի նախավկային. *Ի խաչին տնգեալ որթոյն, ողկոյս վաղահաս խայծեալ*» (սկ. «Ի Ստեփանոս ի Ներսիսէ»):

18. Թղ. 76ա. «Մեղեդի Ծննդեան տեառըն. *Նոր եղեմ բանաւոր տնկոյն*» (սկ. «Ներսէսի»):

Թղ. 76ա. «*Երգ նոր, աւետեաց բարբառ, այսօր մեզ հնչեաց*» (սկ. «Երգ Ներսիսի այս է»):

Թղ. 76բ. «Ծնընդեան տեառն մերոյ. *Տէր փառաց անճառ ծրնեալ յառաջ քան զյաւիտեանս*» (սկ. «Տր ներսէսի է սա»):

19. Թղ. 76բ. «*Մայր Աստուծոյ Մարիամ, դուստր դաւթեան թագազարմ*»:

Թղ. 77ա. «Փոխման Աստուածածնին. *Այսօր Գաբրիէլ հրեշտակապետն, եկեալ բերեալ զբարեբիոն*»:

Թղ. 77բ. «Աստուածածնին. *Անարատ տաճար եւ առագաստ լուսոյ, մայր անհարսնացեալ, Աստուածածնին միշտ կոյս*»:

Թղ. 78ա. «Մեղեդի խաչին. *Նոր դրախտին եկեղեցւոյ, ծառ կենաց տնկեալ ի մէջ, զոր ոչ քրովբէիւք պահեալ, այլ ղիւրահոտալ ի մէնջ*» (սկ. «Ներսիսի»):

Անդ. «*Բարուն ակ բերող ուրախարար պըտղոյն հնչումն, ողկուզի ճշմարտութեան որթոյն*»:

20. Թղ. 78բ. «Անձին զղջացելոյ խոստովանութիւն յանցանաց ողբերգական ձայնիւ, խօսք ընդ աշխարհի, երգակի բանիւ ըստ իւրաքանչիւր այբուբենից տառից, Ներսէսի Կլայեցւոյ ասացեալ եւ յաղագս գիշերային պաշտամանց պահոց եւ սրբոց տօնի աւուր. *Աշխարհ ամենայն, առ իս նայեցեալ*» (Ա–Ք):

Թղ. 79ա. «Նորին տեառն Ներսէսի, յաղագս պաշտամանց տէրունական տօնից. *Առաւօտ լուսոյ, արեգակն արդար*» (սկ. Ա–Ք):

21. Թղ. 80ա. «(Ներսէսի Կլայեցւոյ). *Նորոգ ծնունդ որ յերկիր գաս, եւ յերկարեալ կենօք մնաս*» (սկ. «Ներսէս»):

Անդ. «*Բանիւդ ընդ հօր էականի, եւ ճըշմարիտ Սողոմոնի*» (սկ. «Բան Ներսէսի»):

Անդ. «*Նորոգելոյս ի քէն ճխտուս, եւ ի մեղաց խաւարելոյս*» (սկ. «Ներսէսի է»):

22. Թղ. 80բ. «Տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ, յաղագս երկնից եւ զարդուց նորա, ի դիմաց նորին բարառնաբար ի չափ երկոտասանից պարզեալ ոտից, ի խնդրոյ առն բժշկապետի եւ աստեղագիտի Մխիթարայ. *Ի մեղական գոլով բնութիւն, եւ սկզբնական յանեղէն ձգեալ կամաբ անզուգական*»:

Թղ. 93ա. «Նորին ի խնդրոյ անուան, որ է ըստ նախագիծ տառիս տանց, ասացեալ եւ է այս Մխիթար բժիշկ, ընկալ ի Ներսիսէ յիշատակարան զայս բան. *Միշտ էիդ անեղ բնութիւն բնաւորեցան*»:

23. Թղ. 94ա. «Յոհաննիսի վարդապետի Եզընկեցւ(յ), ի խնդրոյ ուսումնասէր եւ բարեպաշտ իշխանին հայոց Ապլոցի, բան ինչ ի յիշատակ սիրոյ, եւ նա գրեաց յաղագս երկնի եւ զարդու նորին. *Ճամենահրաշ գործ արարչին, որ գոյացան մեծ եւ ահեղ*» (սկ.

«Ցոհաննիսի բան յաղագս երկնի, ի խնդրոյ իշխանի հայոց Ապլոց անուն»):

Թղ. 95բ. «Նորին դարձեալ յաղագս երկնի. *Այն որ յառաջ քեզ ճառեցան բանք նախնականն»*:

24. *Թղ.* 108ա. «Շարագրութիւնք հոմերական վիպասանութիւն սակս հայկազնեան սեռի եւ Արշակունեաց գարմի, ի սկզբանց մինչ ի վախճան, ասացեալ Ներսէսի սրբոյ կաթուղիկոսի հայոց, յիւրական նախնիս ի համբակութեան ելով տի. *Պարտական է հաւր որդի, հատուցանել վարձս ծնուղի»*:

25. *Թղ.* 122ա. «Պատմութիւն ազգիս հայոց, գրեալ բանիւ ոտին չափոց, Վահրամայ դպրի հայոց, ի Սիս քաղաք Կիլիկեցոց, զոր է խնդրեալ սրտից խորոց, մեծի Լեւոն արքայն հայոց, ի Ներսիսէ սկսեալ ծնընդոց, պատմել զարքայիս Կիլիկեցոց, որ են Ռուբինեանք. *Զներսէսի լուսազարդեալ, հայրապետին ըզայս բան գրեալ»*:

26. *Թղ.* 134ա. «Ցոհաննէս վարդապետի Մործորեցոյ ոգեալ ի չափ մերոյին տաղից ոտանաւոր ձեւով. *Այբն արարած ըզքեզ ասէ, մահկանացու ի բնութենէ»* (*սկ. Ա–Ֆ* եւ «Ցոհաննիսի բան, Ցոհաննիսի է բան»):

27. *Թղ.* 137ա. «Գովեստ ներբողական պատմագրական բանիւ յաղագս վարուց մեծի հայրապետին տեառն Ներսէսի Կլայեցոյ հայոց կաթողիկոսի եւ տիեզերալոյս վարդապետի, ասացեալ տեառն Ներսէսի Լամբրունոյ արքեպիսկոպոսի, ի Տարսոնի Կիլիկեցոց, եւ սորին հարազատի որդւոյ դստեր եղբաւր որդւոյ. *Շարժեալ սաիլէ հարկ տխրունի, զդաշարումն իմաստուն բանիւ»*:

28. *Թղ.* 145բ. «Տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ դաւանումն հաւատոյ առ սուրբ երրորդութիւնն աստուածութիւն. *Խոստովանիմ զհայր անսկիզբն եւ անծին, որդի ծնեալ ի բնութենէ հօր անժամանակ»*:

29. *Թղ.* 147ա. «Ի Ներսիսէ սուրբ Շնորհալի, եղբօր մեծին Գրիգորիսի, Հայաստանեաց պատրիարգի. գարմից մերոյն սուրբ Գրիգորի, բան բարառնական տաղիւ չափեալ, հոմերական խօսեալ բանիւ ողբերգական, վասն Եդեսիոյ մեծի առման, ի թվ. ՆՃԻ եւ իննըսուն ընդ երեքկի, Ի եւ Գ Դեկտեմբերի, յերրորդ ժամ, յօր երկուշաբթի. *Արդ ողբացէք եկեղեցիք, հարսուն վերին առագաստի»*:

30. *Թղ.* 165բ. «Բան բարառնական ոգեալ դիմառնաբար ի դիմաց Վաղարշապատու սուրբ կաթուղիկէին, ողբ աւադականք, լցեալ անհուն հեծեծանօք, վասն աւերման աշխարհիս հայոց, եւ բընաւին սրպառելոյ հայրապետութեան եւ թագաւորութեան համագունդ իշխանութեան, շարժեալ չափաբան բերմամբ հոմերական արուեստիւ, ի Ստեփանոս Սիւնեաց այցելուէ, ի խնդրոյ շնորհազարդ վարդապետի Խաչատրոյ Կեչառեցի, ի թվին ՉԽՀ. տունք Մխ. *Զայն բարձրագուժ եւ ահագին, նման աւդոց որոտացին»*:

31. *Թղ.* 171ա. «Տաղ սուրբ էջմիածնին. *Ահա ասեմ բան դովեստից, մաւրն լուսոյ սուրբ տաճարին»*:

32. *Թղ.* 172բ. «Երգ վասն եկեղեցւոյ. *Կաթեայ կաթուղիկէ եկեղեցի եւ պարեայ, զմանկունըս քո ժողովէ, ի յաւրհնութիւնս հրաւիրէ»* (20 տուն):

33. *Թղ.* 174ա. «Այս են ամենայն տնօրինականքն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ի սուրբ եւ աստուածաբնակ մայրաքաղաքս Երուսաղէմ, ի մէջ սորա եւ արտաքոյ որք կան աստ հաւաքեալ, ի թողութիւն մեղաց հաւատով երկրպագողաց ամենայն հաւատացելոց Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ աւրհնելոյն յաւիտեանս. ամէն. *Նախ եւ առաջին քաղաքն Նազարէթ, աղբիւրն ուր Գաբրիէլ հրեշտակապետն զաւետիսն ետ սուրբ կուսին Մարիամու»*:

34. *Թղ.* 180ա. «Ի յԱգաթանգեղեայ պատմութենէն, որ էր դպրապետ սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորի, վասն վանորէիցն որ յՆերսուսաղէմ. *Ի ժամանակս թագաւորութեան Տրդատայ եւ ի հայրապետութեան սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, մեծամեծք հայոց չինեցին վանորայք ի սուրբ քաղաքն յԵրուսաղէմ»*:

35. *Թղ.* 340բ. «Ողբ վասն առման Երուսաղեմի, շինեալ ի Ներսիսէ Մոկացո(յ) վարդապետէ. *Ի հոլովել ժամանակին, եւ մերձենալ աւուրց վերջին»*:

36. *Թղ.* 186ա. «Ներբողեան վիպասանական ի փոխումն Աստուածածին կուսին եւ յաղագս պատկերին սրբոյ որ բերեալ հանգուցաւ տեսչութեամբ հոգոյն, ի սահմանըս Անձեւացեաց, ի տեղին կոչեցեալ Հոգոց վանք. *Աստուած եւ տէրն ամենայնի, եւ արարիչն արարածի, որ էրն եւ է եւ եղիցի, եւ յանբաւից ոչ պարագրի»*:

37. *Թղ.* 201բ. «Տաղ Ծննդեան եւ Ցայտնութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. *Այսօր տօն է ծնընդեան, աւետիս, տեառն մերոյ եւ յայտնութեան, աւետիս, այսօր արեւն արդարութեան, աւետիս*»:

38. *Թղ.* 202բ. «Տաղ վասն Ծննդեան ի Շամախէ. *Աւրհնեալ փառաւորեալ աքանչելի զարմանք, մարգարէքն որ ասին սրտիւ լիականն*»:

39. *Թղ.* 203ա. «Երկու տաղս որ առաջի կայ, ի Սիւնեաց Տէր յԱռաքելէ է. *Այբէն մինչեւ ի քէն, այբէն մինչեւ ի քէն, զքեզ Աստուածածին գովեմ, սիրտս կու բաւէ*» (*սկ.* Ա–Ք եւ «Տէր Առաքել»):

Թղ. 204բ. «Գովեստ սուրբ Աստուածածնին. Ցորդորակի ձայնն է եւ Դասք հրեշտականին. *Այբէն մինչեւ ի քէն, գովիս դու յինէն*» (*սկ.* Ա–Ք):

Թղ. 206ա. «Գովեստ սուրբ Աստուածածնին. *Դուք ես զանազան խնկոց, զքեզ հոգին վառեաց ի բոց*» (*սկ.* «Տէր Առաքել»):

40. *Թղ.* 206ա. «Տաղ Աստուածածնին. *Աստուածածին մայր լուսոյ, տաճար բանին Աստուծոյ*» (*սկ.* Ա–ի):

41. *Թղ.* 206բ. «Տաղ սուրբ Աստուածածնին. *Ողջոյն քեզ Մարիամ, մայր Աստուծոյ հաւատամ*» (15 *տուն*):

42. *Թղ.* 207ա. «Տաղ ի Գրիգորիսէ Աղթամարցոյ ասացեալ. *Աստուածանկար պատկեր յաւրինեալ ի յարարողէն, բանիւ քո բարդեալ դիզես զամենայն պարգեւք հոգեղէն*» (*սկ.* Ա–Ք):

43. *Թղ.* 207բ. «Տաղ սուրբ կուսին Մարիամու գեղեցիկ. *Արքային եկեալ պարտէզ, մորենի վառեալ անկէզ, գեղմն իմանալի եւ սէզ*» (*սկ.* Ա–Ք):

44. *Թղ.* 208բ. «(Տաղ) ըստ անուան երգողի Գրիգորիսի. *Տապանակ կազմեալ անփուտ, կրտակին փառաց անսուտ*» (*սկ.* «Տէր Գրիգորիս»):

45. *Թղ.* 209ա. «Տաղ Աստուածածնին սրբոյ կուսին. *Առաջնաճաշակ պտղոյն, մահուամբ առաջին մարդոյն*» (*սկ.* Ա–Ք):

46. *Թղ.* 210ա. «Երգ քնաբանական եւ աստուածաբանական, արարեալ ի Զաքարիայ եպիսկոպոսէ վասն եաւթնարփեան շնորհացն եւ երկոտասան փառացն Աստուծոյ, զոր յառաջ քան գլինելն աշխարհի հայր յորդոյ փառաւորեալ եւ հոգի ընդ հօր միաւորեալ. *Աւրհնեալ ես միշտ ի յէութեան, անճառ շընորհօք իմաստութեան, լոյս ի լուսոյ եւ կերպարան, ի կամըս հաւրն ուրախութեան*» (*սկ.* Ա–Լ, *կրկին տառերով*):

47. *Թղ.* 211բ. «Ի Զաքարիայ եպիսկոպոսէ, երգ վասն երկնային զօրացն եւ վասն վերին Երուսաղէմի, ըստ անուան երգողին. *Տարփամ ի լեառն բաղձական, առ խորանին քում սրբութեան, զերկրորդութիւնդ միասնական, բարեբանեմք անեղական*» (*սկ.* «Տէր Զաքարիայի»):

48. *Թղ.* 211բ. «Սուրբ Աստուածածնին գովութիւն ի Ռուչաֆէ ի հառկւեցոյ (*՞*). *Աղբիւր կենդանի, բղխումն զանազան, մեղայ քեզ մեղայ, կոյս անապական, գլուխ կուսանաց դասուցըն պարծանք, մեղայ քեզ մեղայ, կոյս անապական*» (*սկ.* Ա–Ք):

Թղ. 212ա. «Դու լազ մեծագին որ ի բոտիչխան, աղուէ եւ զմրուխտ եւ այլ պատուականն, ակն լուսատու, գանձ արքայական, մեղայ...»:

49. *Թղ.* 213ա. «Ես Առաքել նուաստ ոգի, մեղօք լցեալ Բաղիշեցի, զրանս պատմութեան նախնեաց մեծի, Հրնդրսպանայ թագաւորի, Աբեներեայ Ծովասափի, կամիմ շինել ի չափ տաղի, դիւրահաւան ընթերցողի, եւ բարեմիտ վերծանողի, զի իմանան սիրով սրտի, եւ փառըս տան տեառն արարչի, որ ի բարանց անբեր պտղի, ծնանի որդիս Աբրահամի. *Ցորժամ հայրն երկնաւոր յերկիր հաճեցաւ, եւ բանըն Աստուած իջեալ յերկնից մարմնացաւ, ի խաչափայտն ելեալ սիրով բարձրացաւ, եղաւ ի գերեզման եւ փառօք յարեաւ*»:

50. *Թղ.* 226ա. «Տաղ գեղեցիկ եւ լաւ, զոր ասացեալ է իմաստուն եւ բաջ հռետոր Առաքել վարդապետն, ի գովութիւն սրբոյն Գրիգորի Հայաստանեայց սուրբ Լուսաւորչի. Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. *Աւրհնեալ հայրն երկնաւոր, լոյսն անճառական, գովեալ որդին Աստուած ծնունդ խակական, բարեբանեալ յաւէտ հոգին տիրական, յանցեալն այժմ եւ յապայն յաւիտենական*»:

51. *Թղ.* 235բ. «Պատմութիւն մեծին Ներսէսի հայոց հայրապետի, ասացեալ յԱռաքել վարդապետէ. *Աւրհնեալ անուն անճառ Աստուծոյ մեծին, հօր եւ որդոյ հոգւոյն նոցին փառակցին, ստեղծողին փրկողին եւ նորոգողին, յանցեալն յայժմու յապայն անսպառելին*» (91 *տուն*):

52. Թղ. 239ա. «(Մեսրոպայ երիցու) Ցաղագս զարմի սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորչին եւ բովանդակ պատմութիւն Ներսէսի հայոց հայրապետին. *Ցուիթեւտասն ամին մեծին Տրդատայ, նստաւ յաթոռ սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն Լուսաւորիչն հայոց Գրիգոր եւ նա զարձոյց զամենայն հայք ի դիտութիւն ճշմարտութեան Քրիստոսի*»:

53. Թղ. 262ա. «Այս խրատս հարցմանց Բարսղի է, առ եղբայր իւր Գրիգոր Նիւսացիի, զոր հարցեալ թէ ուր հանգչի Աստուած. *Բարսեղ ասէ. Ո՞ւր հանգչի Աստուած. Գրիգոր ասէ, ի վերայ հայրական լուսոյ...*»:

54. Թղ. 264ա. «Տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ է զառակիս. *Կաթուղիկոսն էր անղալատ, յիւր վիճակէն ոք չէր ի զատ, այնչափ մեղանք արար նա չատ, տէրն իւր վճիռ մահու եհատ (Ադամ)*» (առակք 98):

55. Թղ. 269ա. «(Առաքելի Սիւնեցւոյ, Ադամգիրք). Առաջին հատոր վասն վեցաւրեայ արարչութեանցն եւ կազմութեան նախնեացն. Տուընս ԻԹ. *Նախ քան զեղեալքս ամենեքեան, երրորդութիւնն անեղական, անուր աներր եւ անսահման, նա զոյացուցյց զէքս ամենայն*»:

Թղ. 333բ. «*Ով սուրբ ընթերցող, յգ. դ. աւրինակէ գրեցի զԱդամգիրքս, այն որ Սիւնեաց Առաքել ասացեալն է, ԲՒՃ տուն էր գրած ի ցանգն. իսկ որ Պոռեցի Առաքելի ասացեալն է՝ ԲՃԻ տուն է. բայց աւրինակներն թամամ չէր, ես այլ խառն գրեցի զյետի փոխերս, զի մինչ ի ԻԴ զլուխն Սիւնեաց Առաքելին է եւ անդի ի յետ խառն եւ դնե եւս գոյ գրելոյ, եւ այս թիւս Պոռեցոյն է*»:

Թղ. 334ա. «*Ի յոթհարիւր հայոց թուական, ի յիսներորդ սկսեալ նոր ամ, ոսանաւոր բանքս գրեցան, հարցաբանումն եւ պատասխան: Տէր Առաքել նուաստ ոգի, շընորհաց թափուրս յամենայնի, զոսանաւորս չարագրեցի, վասն Ադամայ եւ Եւայի*» (սկ. «Ի Տվադ վարդապետին խանին գրեցի զայս է»):

56. Թղ. 335ա. «Ի յԱռաքել վարդապետէ ողբս. *Առ քեզ գոչեմ սրտիւ մեղայ, Քրիստոս ինձ ողորմեայ, անթիւ չարեաւք մոլորեցայ*» (սկ. «Այս յԱռաքելէ»):

57. Թղ. 335բ. «Նորին վասն խոստովանութեան. *Եղբայր ինձ միտ դիր եւ լսէ, եւ զհոգոյդ աչքն ի բաց պահէ, զչարիքն քո յիշումն բեր, զղջանալով ապաշխարէ*» (34 տուն):

58. Թղ. 337ա. «Ողբ ի Տէր Առաքելէ. *Այբէն մինչեւ ի քէն, Քրիստոս մեղայ քեզ, բիւրապատիկ մեղաւք աղտեղացայ ես*» (սկ. Ա–Ք):

59. Թղ. 337բ. «Տաղ յԱռաքելէ. *Արքայ անմահ երկնային, անեղ անճառ անքննին, մեղայ գոչեմ լալագին*» (սկ. «Առաքել»):

60. Թղ. 337բ. «Տաղ վասն ողորմութեան յԱռաքել վարդապետէ Պոռեցոյ. *Քան զամենայն գործըս բարեաց, ողորմութիւնն է պատուականն, որ զհողեղէն մարդ մեղուցեալ, տեառն Աստուծոյ առնէ նման*» (15 տուն):

61. Թղ. 338բ. «Խրատ յոյժ պիտանի յԱռաքել վարդապետէ, վասն մանկանցն. *Այբն Աստուծոյ է աւրինակ, ուսուցանէ քեզ համբակ, մանուկ դու լեր մտօք յատակ, նըներելոց քոց յիշատակ*» (սկ. Ա–Ք):

62. Թղ. 339բ. «Թիւք գրեանց հին եւ նոր կտակարանաց, ի տէր յԱռաքելէ Սիւնեաց վարդապետէ. *Տէր Առաքել դիտող Սիւնեաց, զուրկ եւ թափուր յամէն շնորհաց, շարադրեցի զկարգս գրեանց, զաստուածաշունչ կտակարանաց*» (33 տուն):

63. Թղ. 341ա. «ՅԱռաքելէ Սիւնեաց վարդապետէ շինեալ ոտանաւոր վասն շարականաց արարողաց. *Յաստուածային շնորհաց վերին, իմաստութիւն հօր միածնին, արբին զծորանս հոգւոյն մեծին, վարդապետաց գունդք երամին*» (սկ. «ՅԱռաքել վարդապետէ անբան»):

64. Թղ. 341բ. «ՅԱռաքել վարդապետէ ասացեալ ողբ ոգնշահ. *Անմահ բնութիւն առի եւ զմահու աւրըն մոռացայ, բնրանս իմ չարեաց պատճառ, վայ զլռելս որ չիմացայ*» (սկ. Ա–Ք):

65. Թղ. 342բ. «Ստեփաննոսի է ասացեալ. *Եղբայրք չատ բարեւ չալով, թէ յաչխարհիս ոնց կայք դուք բարով, ժամանակս երեկ ւանցաւ, ի միմեանց եմք մեք կարօտով*» (12 տուն):

66. Թղ. 342բ. «ՅԱռաքել վարդապետէ սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ հայրապետին. *Անճառ միածին հօր երկնաւորին, ընտրեալ ի յերկրէ սուրբ Յակոբ քրովբէ մարմնային*» (սկ. «Առաքել վարդապետի»):

67. Թղ. 344ա. «Գրիգորի Մագիստրոսի ասացեալ ընդդէմ անաւրէն տանկին Մանու-

չէի, որ պայքարէր ընդ նմա, եւ յաղթեալ ի Գրիգորէ եղեւ բրիստոնեայ. *Մեծ եւ չնորհք աստուածային, եւ սքանչելի նորա բանին, հրաշալի անպատմելի, յամենայնի զարմանալին*»:

Թղ. 361բ. «*Ճիշատակարան Գրիգորի Մագիստրոսի*). *Ի թվին հայոց ՆՂԳ, լինելով իմ Գրիգոր Մագիստրոս...*»:

68. *Թղ.* 363ա. «*Ես Ցովաննէս նուաստ ոգի, որ մականուն Թուլգուրացի, կամաւ իմով ի հոգ մըտի, բանս ժողովել ինձ յիշելի, աստ կարճառաւ հաւաքեցի, յարարածոցըն Մովսէսի, մեկնեալ Վարդան վարդապետի, ֆաղեալ ի հարցըն հոգելի. Սկսողն է ըսկիզբն ըսկզբան, արարիչ Աստուածն յաւիտեան, զոր Մովսէս յայտնեաց ի Քորեբ լեառն սինէական*»:

69. *Թղ.* 376բ. «*Ցովաննէս Թլգուրացոյ ասացեալ բան աղօթական. Ջքեզ Աստուած խոստովանիմ, երկրպագեմ եւ հաւատամ, քեզ գոհութիւնըս ղըրւատեմ, թէ ասելոյ արժանանամ*»:

70. *Թղ.* 377բ. «*Ընորին Ցովաննիսի վասն գինարբուաց. Քեզ հոգեւոր խրատ մի տամ, է անպիտան անձն իմ լսէ, զչարիքն քո յիշումն բեր, քան զպտղաբեր ծառի արմատ, ի սրտիդ մէջ պատրուաէ*»:

71. *Թղ.* 378ա. «*Ընորին Ցովաննիսի ողբ. Ջքեզ ունիմ յոյս ապաւէն, ամէնողորմ եւ կեցուցիչ, կենդանացոյ զմեղօք մեռեալս, կենդանութեան մեր պարգեւիչ*» (8 *տուն*):

72. *Թղ.* 378բ. «*Ցովաննիսի Թուլգուրացոյ ասացեալ վասն Ցովաննու Մկրտչի ծնընդեան եւ գլխատման. Ցորժամ կամէր հայրըն գթած, զազատութիւն ազգի մարդկան, նայ առաքեաց զԳաբրիէլ, առ Զաքարիայ մեծ քահանայն*» (27 *տուն*):

73. *Թղ.* 379բ. «*Ցոհաննու մեծի մականուն Պլուզ ասացեալ, ի խնդրոյ Ցակոբայ Մանկտաւագի Նզընգացոյ. Ցակոբ զարթիր ի քնոյ մեղաց, սրտի մըտաւք զակնկնդըդ բաց, լըսէ թէ զինչ կասէ Աստուած, խորայէլի սամէն ազգաց*» (46 *տուն*):

74. *Թղ.* 380բ. «*Ողբ ի Մարտիրոս վարդապետէ. Անթիւ չարեաւք յանցեալ ես, մեղօք աղտեղացալ ես, զպիր գործով լըցալ ես, ցիսուս Քրիստոս մեղայ քեզ*» (*սկ.* Ա–Ք):

75. *Թղ.* 381բ. «*Ցաղ հոգւոյ եւ գեղեցիկ ոտանաւոր. Ես եմ կորուսեալ ոչխար, մոլորեալ ի սուրբ քո հաւտէ, հովիւ քալ ի վեր հայեաց, բարեխաւս քեզ երկիր ամէն*» (19 *տուն*):

76. *Թղ.* 382բ. «*Ընդ պաշտաման ի Գրիգորէ Մերենց. Աստուած անեղ անվախճան, անծինըդ հայր միշտ յէութեան, բան եւ ծնունդ հօր էակեան*» (*սկ.* Ա–Ք եւ «*Գրիգորի է*»):

77. *Թղ.* 383ա. «*Սայլի տաղն է, ի Գրիգորէ Նարեկացւոյ ասացեալ. Փառք Քրիստոսի ամենզօր յարութեան. Սայլն այն իջանէր ի լեռնէն ի Մասեաց, եւ ի վերայ նորա գահոյք ոսկեղէնք*»:

78. *Թղ.* 383բ. «*Բաւթնայի Խլաթեցոյ ասացեալ է ողբս. Այ տէր տերանց մեղայ քեզ, քան զայլ ծառայ չեղայ քեզ, գհոգիս մեղաւք հեղայ քեզ, այ տէր տերանց մեղայ քեզ*»:

79. *Թղ.* 384բ. «*Ցհառաբել վարդապետէ Սիւնեցւոյ. Ամենայն փառք մարդոյ դատարկ եւ ունայն, Սողոմոն զայս ասէ չնորհօք տիրականն*» (*սկ.* Ա–Ք):

80. *Թղ.* 385բ. «*Ի Ցովաննիսէ Թլգուրացոյ վասն մահու. Ով մահ քանի զքեզ յիշեմ, կու դողամ ու սարսափեմ ես, չկայ քան զքեզ լեղի, ամենայն լեզոյ լեղի ես*» (12 *տուն*):

81. *Թղ.* 386ա. «*Խաչատուր վարդապետի ասացեալ վասն անծին իւրոյ եւ ամենայնի. Թէ մարդ ես ու միտ ունիս, ես տամ քեզ խրատ մի քանի, դու բաց զարտիդ ականջդ, եւ գրէ ի սիրտ ւի հոգիդ*» (25 *տուն*):

82. *Թղ.* 387ա. «*Վարդան վարդապետի ասացեալ, ողբ եւ խրատ հոգեւոր լալիւն հանդերձ. Այսաւր եկայք որդիք մարդկան, կացէք ի մի վայր յանդիման, առաջնորդք եւ դատաւորք, հզօր իշխանք եւ թագաւորք*» (24 *տուն*):

83. *Թղ.* 388ա. «*Ընորին ասացեալ. Վայ ղի եղէ մարդ ի յերկիր եւ իմացայ զԱստուած բարի, վայ պարտական տեառն գտայ եւ բարութեան ոչ գտյացայ*» (34 *տուն*):

84. *Թղ.* 389ա. «*Խրատ պիտանիք մանկանց եկեղեցւոյ. Հայեաց ի քեզ մանուկ եւ տես, ի դատ մտիր քննէ զքեզ, չափ եւ կըշիռ անճինդ դնես, լաւին կամք տաս եւ չար չուզես*» (9 *տուն*):

85. Թղ. 393ա. «(Գրիգորի Նարեկացւոյ, Մատեան ողբերգութեան). Վերստին յաւելուած կրկին հեծութեան ձորին հսկողի, առ ձոյն աղերս մաղթանաց, բան ի խորոց սրտի խաւսք ընդ Աստուծոյ. Ա. Զայն հառաչանաց հեծութեան ողբոց, սրտից աղաղակի, քեզ վերընծայեմ»: – Վերջ Թղ. 427բ. (բան Ա–ՂԵ):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 389բ. «Աստուածաշնչի յիշատակարան է գեղեցիկ եւ պիտանի, այլ եւ ճիտուս Որդոյն պատշաճաւոր է.

Աստուած որ լոյսն է պարզագոյն,
Բնութեամբ անհաս եւ բարձրագոյն,
Երբեակ անձինք եւ մի բնութիւն,
Պաշտեալ յէից աստուածութիւնն:
Մի ի յէից մեզ քարոզիչ,
Երբեակն ի մի խոստովանի,
Հայր եւ որդի եւ սուրբ հոգի,
Սահմանիչ բնաւից հանուրց սեռի:
Նոյն ինքն արար զմարդն իւր պատկեր,
Իշխան եւ տէր փոքր եւ կրսեր,
Եդ ի դրախտին ադենական,
Ի վայելուչն անմահական:
Եւ թշնամի բնութեան մարդոյս,
Ամբարտաւանն իշխան օդոյս,
Խնթիւ խաբեաց զմարդըն պըտղով,
Աստուած լինելըն պատճառով:
Աւձիւն ընդ կինըն խաւսեցաւ,
Մարդըն կնոջովն պատրեցաւ,
Առաւել եկեր եւ մերկացաւ,
Արտաքսելով կործանեցաւ:
Բայց որ բնութեամբ բարի եւ տէր,
Նախախնամող եւ մարդասէր,
Ոչ բարկացաւ ի սպառ նմին,
Այլ նորոգեաց զնա վերստին:
Թէպէտ խաւսար նահապետին,
Առաքաստեաց զմիտս անմարմին,
Ընդ պաշտելոյն ստոյգ արարչին,
Պաշտել զաշխարհս փոխան նմին:
Այլ յետ դարուց ժամանակին,
Ցայտնեալ մեծի հօրըն նախնի,
Աբրահամու եւ որ զկնի,
Ծնընդոց նորին անթըւելի:
Որ եւ Մովսէսըն ջրածին,
Կամօք յայտնեալ բարերարին,
Եհան ըզազգն եբրայեցին,
Հրաշիւք գործով յանապատին:
Եւ յետ աճմանըն բազմութեան,
Ետ տէր աւրէնս արդարութեան,
Ծանոյց եւ զինքն Աստուած համայն,
Ճիսրայէլի ազգին միայն:
Ցայտնեաց զգործս հրաժարական,
Եւ ըզքաղուստս յանճնառական,
Ետ եւ վարիչըս զանազան,
Մարգարէից հոյլք յոգնական:
Զի ուսուցին եւ ծանուցին,
Ըզչնորհս գործոյ պատուիրանին,
Եւ ի հոգոյն ազդեալ գրեցին,
Զգալուստ բանին տեառն եւ փրկչին:
Ցորոց եւ Ցոր նախ առաջին,
Դաւիթ երկրորդ զկնի նորին,
Եւ Սողոմոն որդի նորին,
Եսայիաս մաքուր հոգին:
Հրաշատեսիլն եզեկիէլ,
Եւ Դանիէլ այր ցանկալին,
Երեմիաս ողբոցըն հին,
Երկոտասանքն ի միասին:
Ամենեքեան գուշակեցին,
Ըզփըրկութիւնըս մարդկային,
Զոր եւ ծննդեան մարմնով բանին,
Մտեալ ի դրախտն ուստի ելին:
Արդ այս ահա կատարեցաւ,
Բանն մարմին եղեալ ծնաւ,
Աստուած եւ մարդ մեզ երեւեալ,
Ցերկուց բնութեանց ի մի խառնեալ:
Փոխան հնոյ նախնի մարդոյն,
Հինն Ադամայ Քրիստոս ընդ նոյն,
Ընդ Եւայի կոյս տիրուհին,
Աստուածածինն եւ սրբուհին:
Ցորոյ արգանդըն ձուլեցաւ,
Բնութիւն մարդոյս պարագրեցաւ,
Եւ վերստին նորոգեցաւ,
Զի հին մեղաց մարդըն մնաւս:
Նոր արեգակըն մեզ ծագեալ,
Քրիստոս որ լոյս ճառագայթեալ,
Տնօրինական մարդեղութեամբ,
Գործեալ զհրաշըս աստուածութեամբ:
Ցետ մաքրութեանն ի Ցորդանան,
Վկայութեամբըն հայրական,
Փորձին ի լեառըն յաղթութեան,
Կոչեաց զոմանս ողորմութեամբ:
Զաշակերտաց գունդըն լըրման,
Զերկոտասանսըն սրբազան,
Տրդէտք ճկնորսք եւ մաքսաւորք,
Մարդկան ի կեանս ուղղանաւորք:
Շարժմամբ զնոսա մտաւք կրթեաց,
Եւ յաշխարհ ի վեր քարշեաց,
Սուտ զերկրաւորըս համարեալ,
Եւ երկնայնոցըն հետեւեալ:
Եւ յետ խաչին կրից եւ մահուան,
Կենդանարար սուրբ յարութեան,
Երից ըզմիաբս թանձրութեան,
Զգիրս իմանալ նախագրական:
Զմարգարէիցըն համաձայն,
Որ ի նմանէ կատարեցան,
Զի որք նոքօք գուշակեցան,

Այն Քրիստոսիւ աւարտեցան։
Եւ վերացմամբն իւր ի յերկինս,
Ետ ըզպատակիցըն սուրբ հոգին,
Ի վերնատունն ուր բազմէին,
Հրեղէն լեզուօք հրաշինէին։
Որով արբեալք հոգւոյն չնորհիւ,
Ոչ ըստ մարմնոյ գոլ երկիւղիւ,
Այլ համարձակ միամտութեամբ,
Քարոզէին ուրախութեամբ։
Ընդ տիեզերս ընթանալով,
ԶԱստուած ընդ մարդ քարոզելով,
Ըզնոյն խաչեալ եւ ստոյգ սպանեալ,
Յերրորդ աւուր գոլ յարուցեալ։
Զամենեսեան զոր ուղղէին,
Զրով մաքրութեամբ մըկրտէին,
Հոգով հօր որդեգրէին,
Եւ քրիստոնեայ անուանէին։
Զխորհուրդն ոչ սոսկ բանիւ տային,
Այլ եւ գրով արձանէին,
Աւետարանն կենսական,
Զորեքգլուխն որ ի սմա կայն,
ԶՄատթէոսիկ եւ զՄարկոսիկ,
Եւ զՅոհաննուս ընդ Ղուկասիկ։
Թիւք քառեկի խորհրդական,
Հընչէմն սուրբ չորեքծագեան,
Պատմողք բանին մարմնոյ ծննդեան,
Եւ անսկիզբն անճառ ծագման։
Բացողք երկնից ճանապարհին,
Ածողք ի դրախտին եւ ի յադին,
Զի գետքն են չորք քառավտակք,
Անդ մուծանեն ուստի ելաք։
Այլ ըստ բանիցն խրատական,
Գործովք եղեն ստոյգ կերպարան,
Զի զգործըն բանն հաստատէր,
Եւ բանին գործըն վկայէր։
Զոր եւ Ղուկաս պատմաբանիչ,
Զիւրաքանչիւրսն որ են ճառիչ,
Զառաքելոցըն քաջութիւն։
Առ հաւատոյն ճըշմարտութիւն։
Քանզի երկամբ չարչարէին,
Վասն Յիսուսի արեամբ հօտին,
Զի մի՛ գառինքըն պատառին,
Առ ի ժանեաց չար վիշապին։
Որով եւ գրով աւանդէին,
Զանձնել չնորհն եւ կնքէին;
Զի տրամադրեալ ունակական,
Ճանճն եւ ի սիրտ անչարժական։
Որպէս Պետրոսն որ է վէմ անկեան,
Եւ Յակոբոս որ տիրական,
Նաեւ Յուդասն եւ Շմաւոն,
Թուղթ գրեցին ընդհանրական։
Այլ եւ Պօղոսն անօթ հոգւոյն,
Կոչմամբ ածեալ հրաշիւք յետոյ,
Հազարապետին եկեղեցւոյ,
Դիտող գանձուց հնոյն եւ նորոյ։
Նամակ գրեալ յորդորական,

Բազմագունակ չորեքտասան,
Որք են մեզ տունկք պտղով լցեալ,
Դրախտ հոգեւոր եւ ճոխացեալ։
Այլ եւ սուրբ հայրն մեր ընտրեալ,
Երանաշնորհ հոգովն լցեալ,
Առաքելոցըն նմանեալ,
Սուրբըն Ներսէս աստուածարեալ,
Որ կալայեցի գոլ յորջորջեալ,
Տեղի չնորհաց տեառն գտեալ,
Ոտանաւորս յոլովս չինեալ,
Ութ հազար տուն կատարեալ,
Միշտ կերակրեն զմեզ հոգով,
Լուսաւորեն անմահ լուսով։
Ընդ սմին եւ այլ սրբոց յոլով,
Որ գրեցաւ ընդ սա կարգով։
Ազամազիրք Աւռաբելիւ,
Եւ Ցովսաւփ ընդ նոյն չարին,
Ողբըն ոգեալ Էջմիածնիւն,
Ստեփաննոսի Սիւնեաց մեծին։
Եւ այլ բազում որ ոչ թըւին,
Որ գրեցաւ յայս մատենին,
Լինել ինձ դեղ ախտիս վերին,
Որ խոցեալ եմ նետիւ չարին։
Արդ ես կարօտս քաղցեալ ոգի,
Ըստացայ ըզգանձս այս ըղճալի,
Սփոփանք հոգւոյ իմ եւ սրտի,
Եւ հեշտութիւն ուրախալի։
Զի տեսանեմ ըզսա սանդուխք,
Հանեալ յերկրէ զմեզ ի վերուստ,
Այլ եւ զաւակ արձանութեան,
Պատճառ յուսոյ եւ փրկութեան։
Ի տապանակ ոսկի սըրբեալ,
Շնորհաց բանին հօր յօրինեալ,
Այլ եւ սեղան մաքուր կազմեալ,
Ցոր գառն անմեղ ի սմա բազմեալ։
Եկեղեցւոյ հաստատութեան,
Քրիստոնէից թագ սրբութեան,
Քահանայից ներգործակից,
Սարկաւագաց միշտ խօսակից։
Առաքելոց իմաստ բանի,
Մարգարէիցըն ցանկալի,
Մարտիրոսաց հանդէս կոչման,
Թագաւորաց զէն յաղթութեան։
Կրօնաւորաց ժուժկալութիւն,
Եւ կուսանացըն մաքրութիւն,
Մեղուցելոց դարձուցանող,
Եւ արդարոց արգահատող։
Նըրնջեցելոց հանգիստ լիցի,
Այնմ որ սուաւ իսկ կնքեսցի,
Եւ ի յաւուրն աներեկի,
Միշտ բարեխօս անլռելի։
Գրեցաւ ի թուին մեծ հայկազնի,
Հազար ամին լեօթանասնին,
Ընդ նմին երկուք յարաբարդի (1624),
Եղեւ զրաւ այս մատենի։

Ցիսուս որդի այս կըտակի,

Աստուածախօս սուրբ սոփերի,
Որ ամբարեալ ի յինքեան ունի,
Զամենեսեան ի մի տեղի:
Որպէս դրախտ պաղով իւի,
Ամէնառատ եւ բարելի,
Եւ կամ այգի վայելչալի,
Անուշահոտ եւ սքանչելի:
Է եւ սեղան անծախելի,
Կազմեալ հոգով ուրախալի,
Բաժակ սիրոյ միշտ բերկրալի,
Որ ըմպելով ոչ նուազի:
Այս լուսազարդ սուրբ մատենին,
Ցիսուս որդի սա անուանի,
Աստուածազարդ կտակարանի,
Առիթ կենաց ամենայնի:
Ցոյլ եւ պղերգ եւ փանաքի,
Սուտ աբեղայս մեզաց գերի,
Անուամբ կոչի Ստեփաննոսի,
Թափուրս բարեաց յամենայնի:
Որ ցանկացայ յօժար սրտիւ,
Որպէս զեղջիւրըն ծարաւի,
Փափագելով ի յաղբերի,
Ինդրող ջըրոյս այս կենդանի:
Զոր վաղ հետէ եղի ի մտի,
Տենչալի սիրով այս կտակի,
Մինչեւ հասի ըղձմամբ սրտի,
Եւ կատարումըն խորհրդի:
Եւ գծագրեցի ի մատենի,
Զաստուածաշունչս Ցիսուս որդի,
Զոր հաւաքեալ յինքեան ունի,
Ըգհինն եւ ըզնորըն անթերի:
Ի յարարիչն սկըսանի,
Մինչ ի գալուստն իւր կրկնակի,
Ըզնախաստեղծն ընդ նահապետի,
Եւ զթագաւորս ընդ մարգարէի:
Զառաքեալն ընդ վարդապետի,
Եւ զհայրապետս ընդ մարտիրոսի,
Զճգնաւորսն ընդ կուսանի,
Զամենեսեան պատմէ յայտնի:
Զանօրէնութիւնն Քրիստոսի,
Կարգաւ պատմէ յօժ անթերի,
Ի ստեղծմանէ սկսանի,
Ոտին չափով գայ ի կարգի:
Եւ աւարտէ ի յապառնի,
Զոր ընդգրգեալ յինքեան ունի,
Զոր արարեալ տէր Ներսէսի,
Անուամբ կոչեալ Կլայեցի,
Զոր ես մեղօքս չարեօքս իւի,
Ստեփաննոս հոդս Շատախեցի,
Ցօժարութեամբ ի յանձն առի,
Սիրով սրտի կատարեցի,
Տկար հոգով եւ ձանձրալի,
Մեղօք լցեալ յօյժ անթերի,
Լծակցութեամբ հոգոյն շնորհի,
Զհուրն ի սրտէս իմ անցուցի,
Եւ յօյժ ջանիւ փութով իւի,
Բազում հոգօք տառապելի,
Մինչ զամենայն ժողովեցի,
Ի մի տեղի ամբարեցի:
Երանգ երանգ բանիւ լըցի,
Եւ զանազան զարդարեցի,
Ոտանաւոր ոչ խնայեցի,
Ուստի կողմանց ուր եւ գըտի:
Այլ բաւական լինացուցի,
Լալեաց բաներ վասն իմ սրտի,
Որպէս լուսինն որ լրասցի,
Եւ արեգակն մէջաւրէի.
Ծառն որ ծաղկի պտղով իւի,
Գարնանային յեղանակի,
Այսպէս եւ սա է նազելի,
Աստուածաշունչս Ցիսուս որդի:
Ի տեսանելն ըզսա յերկրի,
Ստեղծաւղն երկնից փառաւորի,
Եւ յիշատակ սա եղիցի,
Մինչ յաւիտեանս յաւիտենի,
Ինձ տառապեալ Ստեփաննոսի,
Մեղօք իւի հոգով գերի,
Ի վայելումըն սիրալի,
Մանկանց սրբոյ նոր Սիոնի:
Միթէ եւ տէրն ամենայնի,
Առնէ ըզսա ընդունելի,
Ի գալըստեանն իւր կրկնակի,
Ցորժամ փառօք գայ հայրենի:
Լսել տացէ զյուրն երանի,
Թէ եկ աւրհնեալ ծառայ բարի.
Ինձ անպիտան Ստեփաննոսի,
Որ եմ մեղօք յօյժ անթերի.
Որ ի յարեւեան թվականի,
Հազար վաթսուն ինն աւելի (1620),
Սկիզբն գրոյս ես արարի,
Ի Բաղէշու յԱմրդօլի.
Եւ ի Լիմ յանապատս աւարտեցի,
Ո յեօթանասուն եւ մի ամին.
Սայ յիշատակ ինձ եղիցի,
Եւ իմ ծնօղացն եւ իմ հոգեւոր եղբարցս որ աստ են հաւաքեալ, վաթսուն եւ այլ աւելի, ի սէր Քրիստոսի ապաշխարեն: Զայս գիրքս ոչ ոք հեռացուսցէ ի Լմա յանապատէս մինչ ի կատարած աշխարհիս»:

2. Թղ. 201ա. «Ով սուրբ ընթերցող, Ո վայ տուր անձինս, բայց մին ողորմի հոգոյս, զի յօյժ մեղաւոր եմ:

«Ով հանդիպողք այսմ խունիմաստ սոփերի, յիշեսջիք յաղօթս ձեր զիս գյեսինս ի կրօնաւորաց, որ եւ անուանս չեմ արժանի, Ստեփաննոս, զի զԱստուծոյ աւրէնս լուծի, զհոգիս մեղօք չաղախեցի, յառաջ քան զկարգըս մեղուցի եւ ըզկարգս առի, կրկին լուծի, զանձն եւ զհոգիս աղտեղեցի, եւ զմեղանս բազմացուցի: Այլ յՕրուսաղէմ եւ Մար գնացի, զայս պատմութիւնս յՕրուսաղէմ գրեցի,

ապա չէր ոտանաւոր, ապա յՆրուսաղեմայ գալոյն յետ, որ յԱստուծոյ եղեւ նախախնամութիւն, զի Մոկացի Ներսէս վարդապետն ի վերին Տաքեւոյ անապատն կացեր էր չորս տարի, եկաւ ի Վանա երկիրս, ի Լմայ կղզիս անապատ հաստատեց, ի թվին ՌՀԱ (1622), եւ մեք այլ նորա միաբանեալ բնակեցաք աստ. ոտանաւոր յՆրուսաղէմ չիներ էր հարիւր տուն, ի սուրբ Աստուածածնի գերեզմանէն խնդրեալ, որ եւ մեք այլ ի վերայ հիման շինածին սակաւ յաւելեցաք տունս երեք հարիւր, ոչ ի մերոց մտաց, այլ նիւթ զպատմութիւնս առեալ, թէպէտ որ ժըպըրհութիւն էր մերս, այլ ոչ թէ ինքնայօժար կամօք, զի շատ աղաչեցի զվարդապետն թէ զպատմութեանս աւելորդ բաներս այլ ոտանաւոր շինէ, զինչ որ չհանդիպեցաւ դէպ առեն շինելոյ: Վասն որոյ մեր յօժարեալ խնդրեցի ի սուրբ Աստուածածնէն եւ առեալ շարագրեցի զսակաւամասնեայ տաղաչափութիւնս, որ եւ մին այբուբենիւ ընդ նոյն համարոյն չինեցաւ եւ ընծայեցի զիւրն ինքեան: Վասն որոյ աղաչեմ զձեզ, աղաչեցէք ընդ իմ ընդունել զտուրս բանաւորս եւ տուօղըն պարգեւաց տացէ ձեզ եւ մեզ զկեանս յաւիտենից· ամէն»:

3. Թղ. 34բ. «Աղաչեմ ըզսուրբ ընթերցողդ, զի յորժամ ընթեռնուս ըզսուրբ ճիսուս Որդին եւ փոխագրես եւ կամ ընդ աղօթելն արտասուես, յայնժամ մեղաց թողութիւն ի Քրիստոսէ խնդրեա՛ ինձ մեղաւոր գծողիս Ստեփաննոսի»:

4. Թղ. 129ա. «Աւաղ ինձ մեղաւորիս, զի այսօր մատենեցաւ քաղաքս Բաղէշ ի ձեռն Վանա ղուլերուն, որք պատերազմեալ յաղթեցին սոցա եւ զազանաբար յարձակեցան ի վերայ քաղաքիս, եւս առաւել յԱմրդոլու թաղըս· զայլազգիքն կոտորեցին եւ զքրիստոնեայսն թալանեցին, թվ. ՌՀԱ (1622), Աւգոստոս ԻԱ, Աստուածածնի Գչ.: Եւ մեղաւորս զկարմիր գիր գրէի եւ թողի ի բաց ի սարսափմանէն»:

5. Թղ. 185ա. «Ցարմարողի բանիս ողբման, ողորմի տուք ի լի բերան, Ներսէս անուն րաբունեան, հաստատող ի Լմոյս անապատեան: Այս ողոց բանս Երուսաղեմի վաղուց հետէ չինեալ էր, բայց գեղջուկ բառիւ էր: Ապա Աստուած լուսաւորէ զՆերսէս վարդապետի ծնողաց հոգին, որ մեր աղաչանացն լսեց եւ նոր շարագրեաց, համեղացոյց զբանս եւ յինքենէ այլ ասաց ի վերայ:

«Այլ եւ առաջիկայ Աստուածածնի պատմութիւնս այլ նայ արարեր ի յՆրուսաղէմ չինեալ ոտանաւոր: Նաեւ գիտելի է զի ինքն ի Մոկաց է եւ գնաց յԱնապատն Տաքեւոյ չորս տարի եկաց եւ եկաւ անտի աստ ի Լմայ կղզիս հաստատեաց անապատ, բազում մարդիկ Աստուծոյ հաճոյացան նորա պատճառաւն: Ի թվ. ՌՀԱ (1622). փառք Քրիստոսի Աստուծոյ»:

6. Թղ. 262ա. «Սուրբ քահանայապետին Ներսէսի բարեխօսութեամբ, տէր Աստուած ճիսուս Քրիստոս, ողորմեա՛ ինձ մեղօք մեռելոյս Ստեփաննոսի գծողի սորին եւ իմ ծնողացն Փիրիջանիկ եւ Դիլդարիկ եւ եղբարց իմոց Խլղաթիկ եւ Սարգսիկ, եւ քւերն իմ Թանուհիկ եւ ամենայն ազգականաց իմոց· ամէն»:

7. Թղ. 315բ.

«Եւ ըզմեղօք մեռեալ գերիս,
Մի՛ մոռանար ընթերցող գրիս,
Առ տէր յիշել գթալ ի յիս,
Թողուլ զիմոյս անթիւ պարտիս,
Վասն այս տապիմ յերիս տարիս,
Ի գծագրել զկտակ տառիս,
Զի լինիցի թոշակ յաստիս,
Կսկըծանաց եւ տագնապիս,
Առ ի բառնալ բողոք գուժիս,
Կոծել եւ լալ զգերեալ հոգիս,
Միթէ գթայ ճիսուս ի յիս,
Եւ ազատէ զմեռեալ հոգիս»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

8. Թղ. 34բ. «Այլ եւ վերջին ստացող սուրբ գրքիս գՄիհաս անուամբ եւեթ վարդապետս Թօղաթցի, պուղտաց երկրի վերատեսուչս, յիշեցէք միով ողորմեայիւ, եւ ձեզ ողորմեսցի Քրիստոս· ամէն: Հայր մեր որ յերկինս: Էր թուական հայոց ՌՃԼեւԱ (1682)»:

9. Թղ. 343ա. «Գիրքս յիշատակ է Լմա յանապատս, ի դուռն Սուրբ Գէորգ զօրավարին· ոչ ոք հեռացուցանէ, ո՛չ ի մերոց եւ ոչ յօտարաց· այլ խնամով պահողքն աւրհնին յԱստուածոյ· ամէն»:

1251

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Լ.Դ.

Ձեռ. թիւ 1064։ – 1621ին առաջ

ԷՋԲ 78։ – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 12×18,2։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4×14։ – ՏՈՂԲ 27։ – ԹԵՐԹԲ Ձեռագրի մը չորս թերթերը միայն կը կազմեն, այն է՝ ԺԲ՝ 10 թղ., ԺԳ, ԺԵ՝ 12, ԺԲ՝ 5։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ արդի, սեւ լաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԲ խեղճ. Ձեռագրի մը հատուածն է, հաւանաբար ամբողջութիւնը եղած ըլլայ Կիրակոս Գանձակեցիի Պատմութիւնը. միջանկեալ ունի պակաս թուղթեր։ – ԳԻՐ ՈՒՏԻ։ – ՁԱՐԴԱԴԻՐԲ սակաւ միագոյն։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ, ԽՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԲ էջ 21, սեւ գրիչով։ – ՆԿԱՐԲ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԲ էջ 78։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ձեռագիրս միջանկեալ ունի ՊԶԵ – 1436 թուականի յիշատակարան մը, որ մենք կը համարինք ըլլայ հին յիշատակարանի մը օրինակութիւնը, քանի ՈՒտրագիր Ձեռագիրս աւելի ետր ժամանակներու Ձեռագիր կը թուի ըլլալ։ Ձեռագրիս վերջաւորութեան կայ ժամանակագրութիւն մը, գրուած բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, եւ հոն իբր վերջին թուական կը յիշուի 1621 թուականը, որմէ առաջ գրուած ըլլալու է Ձեռագիրս։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԲ կայ հին Ցիշատակարանի մը օրինակութիւնը. վերջաւորութեան կայ ժամանակագրական ցանկ մը. ինչպէս նաեւ միջանկեալ կայ ետր գրչութեամբ՝ 1750ական թուականներու յիշատակարան մը, գրուած ի Ղարաբաղ. այս բոլորը տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ Տէր Ցովհաննէս Խաչիկեան ի Կալկաթա, յամի 1889 Ցունիսեաց վանացս, ի ձեռն Պ. Ցովսեփեան Իսրէլեանցեան»։

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. Էջ 1. «Թուղթ Կոստանդեայ կաթողիկոսի շրջաբերական. *Ազգմամբ խնամոց ամենակալ հոգւոյն սրբոյ, այս գիրս ձեռին իմոյ է Կոստանդեայ ծառային Քրիստոսի եւ շնորհօք Նորին կաթողիկոս ամենայն Հայոց, զոր գրեցի յուսով հոգւոյ իմոյ առ Հայաստանեայսդ ընդհանուր լրման կղզմանցդ արեւելից*» (*համմտ. Կիրակոս Պատմիչ*)։

2. Էջ 6. «Սահմանք կանոնականք Կոստանդեայ հայոց կաթողիկոսի. *Կոստանդին ծառայ Քրիստոսի եւ շնորհաւք Նորին կաթողիկոս ամենայն հայոց, աւրհնութեամբ ողջունիս եւ սիրովն Աստուծոյ, ծանուցանեմ լրման եկեղեցւոյդ Հայաստանեաց, վիճակելոց ընդ իշխանութեամբ զաւազանի սրբոց առաքելոցն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի...*»։

Էջ 9. «Ա. Ամենայն ձեռնադրութիւն յեկեղեցի, որ է պարգեւք հոգւոյն սրբոյ, զոր տարժամանուրացն առանց արծաթոյ լիցի ըստ կանոնաց» (*կանոնք Ա–ԻԵ*)։

3. Էջ 16. «Պատմութիւն սրբոյ խաչին Ծիծեռնոյ. *Ի ժամանակս Հերակլի կայսերն յունաց, որ սպան զՄուրակ խաղաղարար արքա(յ), զաւրացաւ Խոսրով պարսից արքա(յ), եւ եղեւ վրէժխնդիր արեանն Մաւրկայ, եւ ի վերայ հռոմոց աչխարհին*»։ – *Վերջ* Էջ 19. «*Զայս ստուգեալ եդին ի վանս Գլակա(յ) հրամանաւն տեառն Ներսէսի հայոց կաթուղիկոսի, որ Իթ երրորդ կաթողիկոս էր ի սրբոյն Գրիգորէ*»։

4. Էջ 20. «Աւսման Աւղլու որ կոչեն Խոնդքար. *Աւսման աւղլու կարգն սկիզբն որ եղեալ են եւ բազմացեալ, բազում քաղաքաց եւ գաւառաց տիրեալ եւ թագաւորեալ հայոց, Թվին ՈՉԱ, ի Ցօսմանճուխ գիւղաքաղաքէն, ումն Օսման անուն մեծատուն ժողովեալ գիւր նմանիսն*»։ – *Վերջ անդ* (*կը մնայ կիսատ. նոյնը աւելի ընդարձակ տե՛ս էջ* 71–77)։

5. Էջ 21. «Նախաշինումն մայրաքաղաքիս Ամասիոյ եւ պատմութիւն Թէոդորոսի զօրավարին. *Ի ժամանակին յորում մակեդոնացին Աղեքսանդրոս Փիլիպպեան կոչեցեալ, բազմաբիւրով քննածութեամբքն* (?) *տիեզերակալեաց յԱմասիա...*»։

6. Էջ 25. «Պատմութիւն մահուան սրբոյն Թէոդորոսի զօրավարին. *Ընդ ժամանակս*

Թագաւորութեան Մաքսիմեանոսի, եւ Մաքսիմեանոսի էր հալածումն մեծ քրիստոնէից, կամ դառնալ ի կռոց երկրպագութիւն եւ կամ տանջանաց եւ մահու մատնիլ...»:

7. էջ 30. «Սրբոյն Նեֆտառեայ Կոստանդիանուպոլսի եպիսկոպոսի, յաղագս տօնի սուրբ եւ ճգնասգեստ վկայի Թէոդորոսի, զոր առաջնումն շաբաթու բառասնորդացն տօնեն ամենայն հաւատացեալք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. *Ցառաջնումն ամին Ծուլիանոսի, մինչդեռ նորընծայ էր ի թագաւորութեան, խորհուրդ չարութեան արկ ի միտս իւր ի սաղրելոյ բանսարկուին. առ ինքն ժողովէր զամենայն խորհրդակիցս իւրոյ անօրէնութեանն...»:*

8. էջ 36. «Երանելոյն Գրիգորի Նիւսացւոյն եպիսկոպոսի, ներբողեան ասացեալ ի սուրբ վկայն Քրիստոսի Թէոդորոս. *Ով դուք Քրիստոսի նոր ժողովուրդք, սուրբ հօտ, թագաւորեալ քահանայութիւն, որք ամենայն կողմանց քաղաքացիք իակ եւ գաւառացիկք ի միասին...»:* – Վերջ էջ 50:

9. էջ 55. «Պատմութիւն գալստեան Գօգա եւ Մաֆաւիայ. *Ցետ դարձին գերութեանն բաբելացւոց, զի երեք անգամ գերեցաւ ժողովուրդն եւ երեք անգամ եղեւ դարձն...»:* – Վերջ էջ 71:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. էջ 16. Օրինակութիւն *հին Ճիչատակարանի մը.* «Գրեցաւ պատմութիւնս ի Թուականութեանս հայոց ՊՁԵ (1436), ի թագաւորութեանս Թորգոմա Ասկանտարի, որդի Ուսեփին. *եւ ի հայրապետութեանս տեառն* Կոստանդեայ, *ի վանքս* Ցագուլեաց, *ընդ հովանեաւ սուրբ* Թումայիս, *ձեռամբ բազմամեղ գրչի* Ցովհաննէս *վարդապետի»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ

Վերջին գրութիւնը (էջ 71–77) կու տայ ժամանակագրական տուեալներ՝ սուլթաններու պատմութեան հայող, որու աւարտական մասը կը հրատարակենք՝ իբր յիշատակարան.

2. էջ 73. «*Ռ* (1551) *թվին նորոգեցաւ* Ցամիք սուրբ Կիրակոս:

«*Ռե* (1556) *թվին բացին զնոր դուռն* Ամբայ, *որ հայի ընդ յարեւելս, զի առաջինն չինողն չորս դուռ էր բացեալ եւ անցեալ էր բազում ժամանակ ի վերայ. յետ ժամանակաց էառ Թուրքի թագաւորն զՑամիք, եւտես որ մէկ դուռն ի բերթին մէջն էր ելեւմուտն, խցեաց զնա, որ անուանի Զըրդուռ, հրամանաւ թագաւորին:*

«*Ի Ռիթ* (1570) *թվին սուլթան* Սելիմ *բազում զաւրս առաքեաց ի վերայ* Կիպրոս *կըղզոյն, երկու ամ պաշարեաց զնա եւ էառ եւ բազում քրիստոնեայս կոտորեաց: Այս թագաւորն ութ ամ թագաւորեաց, յետոյ որդին սորա թագաւորեաց, սուլթան* Մուրատն:

«*Ի Ռիթ* (1580) *թվին նեղացաւ թագաւորն հրէից համարձակութեանն եւ վերացոյց զփակեղն ի գլխոց հրէից եւ քրիստոնէիցն ամենայն. ի տեղիս տեղիս կաշառ ետուն եւ առին հրաման փակեղին յետ ԺԼ ամի. ապա* Կոստանդնուպոլիս *եւ այլ բազում քաղաք մնացին գառակով: Եւ այս թագաւորս սուլթան* Մուրատն, *առաքեաց բազում զօրս ի վերայ պարսից աշխարհին եւ էառ զԹարվէզ եւ զԵրեւան եւ զԿաղձա եւ զԱրշար եւ զՇամախի, մինչեւ ի Դուռն գալաց, զոր եդեալ է Աղէկսանդր Մակեդոնա(ցի) վեց աւուր ճանապարհ, զլայնութիւն եւ զերկայնութիւն, տիրեաց աշխարհաց ԺԵ ամ, հեծելակոխ եղեալ ի սովոյ եւ ի սրոյ, բազումք մեռան եւ բազում երկիր աւերեցան. յետոյ սակս մի խաղաղութիւն եղեւ:*

«*Ցետ մեռանելոյն սուլթան* Մուրատին, *նստաւ որդի նորա սուլթան* Մահմատն, *ի թվին հայոց* ՌԽԴ (1595), *եւ ոչ արար խաղաղութիւն: Ի սորա ժամանակին բազում քաղաք եւ երկիր աւերեցան, զի ոչ կարէր վարել զթագաւորութիւն. ծառայքն եւ պարոնայքն ապստամբեցան եւ երես դարձուցին ի նմանէ, քանզի ինքն միայն ոչ էր իշխաւոր, յորժամ որ տար քաղաք փաշաի կամ պարոնի մի, տասն աւուր կամ քսան աւուր՝ մայրն կամ քուրն կամ իւր կինն կամ վազիրն՝ կու տային այլ փաշայի եւ առնէին բազում կարմիր դահեկան: ՋՏիրաճակերտն ի վեց ամիսն իննփաշաի ետուն. կայր որ փաշան կու զայր, կար որ փաշային վաքիլն կու գայր. նոքա որ կու գային՝ գիտէին որ բանի յետք փուճ էր նոքայ, այլ կու սկսանէին կողոպտել եւ թալանել քաղաքն եւ գերկիրն: Զինչ երկարեմ որ գրով ոչ կարեմ պատմել: Ի Ցամիք աստի եւ անդի չինութիւն կայր, ապա ի Ցամբոյ կէս աւուր հողէն որ ելնաս մինչեւ ի մեծ քաղաքն Ըստամբոլ աւերութիւն է. ուրեք ուրեք գտանի ի չինութիւն:*

«*Ի յայս սուլթան* Մահմատի *ժամանակ ի Զուրում գեւղաքաղաքին յայտնեաց Ցագիճի անուն, եւ ունէր եղբայր մի Հասան անուն, ոչ ի թագաւորական տոհմէ էր եւ ոչ մեծ ազգ,*

այլ դռեհիկ· բազում աւերութիւն արար եւ հարկապահանջութիւն ձգեաց ի գիւղ եւ ի քաղաք, մինչ ի դուռն Բուզանդիոյ քաղաքին ժողովեցան զանգատաւորքն եւ գնացին ի սուլթան Մուրատն, երկիր եւ քաղաք աւերեցան ամենեքեան եւ յոչինչ ումեքէ: Թագաւորն հրաման արար եւ ժողովեցան ի Ցամիք քաղաքի ՃՌ (50.000) մարդ, աւելի եւ ոչ պակաս, զաւազ գլխաւն իւրեանց եւ գնացին ի վերայ նորա եւ ոչ կարացին յաղթել· այլ իւրքն յաղթեցան, ի Ցուրիայ էր հասրլեալ եւ գՈւրհայոյ բերդին մեծաւորն ի բերդէն ձգեալ էր, եւ տիրեաց բերդին եւ քաղաքին, եւ գլուխ քահանայ մի եւ տանուտէր մի նահատակեցան, զգանձ ժողովելոյն եւ մեծամեծք ի տաճկաց չատք սպանեց եւ չատ մնաս արար ի Ցուրհա քաղաքին· ի պատմել չի զայր· երեք ամ ի վերայ գնացին եւ յաղթեցան զաւրագլխաւն իւրեանց եւ ոչընչացան: Ցետոյ նեղացաւ թագաւորն Խոնդքար, իմացաւ եւ առաքեաց բազում գանձս եւ խալիաթս եւ կոչեաց զնա եւ անցոյց զմեծ ծովն, զաւրագլուխ զաւրաց իւրոց ընդդէմ Ֆռանգին եւ մաճառին: Այնքան տկարացաւ այս թագաւորն, որ ոչ կարաց յաղթել, այլ հնարք իմացաւ եւ արար զայս· ինն տարի թագաւորութիւն արար սա· ի սորա ժամանակ խանկարեցաւ Աւամանօղլու թագաւորութիւնն:

«Ի ՌԺԹ (1604) թվին մեռաւ սուլթան Մահմատն, նստաւ որդին սուլթան Ահմատն, ճահանկիր տղայ հասակաւ:

«Թվին ՌԿԸ (1618) մեռաւ սուլթան Ահմատն եւ թագաւորեաց եղբայրն նորին սուլթան Մուստափան, եւ արարին պէգամայ կեցեալ չորս ամիս թագաւոր, եւ հարկիւ նստուցին ի վերայ եւ թագաւորեցուցին զեղբօրորդին նորա սուլթան Աւսմանն, տղայ հասակաւ, չորեքտասանամեայ:

«Եւ յայսմ ամին, թվին ՌՀ (1621) գնաց ի վերայ Լեհա(ց) պատերազմութիւն օսմանցն, հանդերձ թաթարխանաւն եւ զարճան բազում գերեաւ եւ պէգամա արարին ամենայն երկիրն նորա: Ի յայսմ ամի Աստուած էառ զվրէժ գերեացն ի սուլթան Օսմանէն, յարեան զօրքն ի վերայ եւ սպանին, եւ թագաւորեցուցին զսուլթան Մուստափայն զէօրղեղբայր նորին, եհան ի յարգելանոցէն: Եւ նստուցին զսուլթան Մուրատն»:

3. էջ 51. «Ի թվականութեանս մերում ՌՄՀՆ (1759) էր զոր մահ անկաւ ի յերկիրն Խամսայ, ի գիւղն Հատրուք, որ է Տիգաղ: Ցետ այնորիկ անկաւ գիւղն Շօշվու եւ ապայ Դարնավազ, այլ եւ Շահբուլաղն, զի յոյժ ահատի եւ երկիւղալից կային այլ խին մհալք եւ գիւղերայքն Խամսոյ: Ազատարարն Քրիստոս, բարեխօսութեամբ ծնողին իւրոյ եւ միշտ կուսին սրբոյ լուսեղէն տաճարին, խնտաս, որ է ապաւէն եւ յոյս ամենեցուն, որ է մայր ազատարար թագաւորին, ազատեսցէ ըզպապաւինեալս եւ արեամբ գնեալ ժողովուրդն իւր այսմ պատահել ցասմանէս· ազատարար թագաւորին մայր ես ողորմութեան, ողորմեայ մեր մեղաւորացս»:

4. էջ 52. «Ցիշատակ Կիրակոս պատմագրքիս եւ յետին ըստացօղ հարանց սուրբ վարքիս, ծարաւ ի գրքաց եւ քաղցեալ ի բարբառս քարոզչաց, հող եւ մոխիր կրօնաւորաց, լցեալ ի մեղաց, թափուր ի բարեաց, բազում աշխատեալս եւ ոչինչ կալեալս, յառաջ ընթացայ եւ յետ մնացայ, սարկաւագ լինել զպիր կոճեցեալ, առաջ տիր(ը)ացու յետեւ խալիփայ, արդ զինչ արարից մեղուցեալ անձամբք, ոչ եմ արբևլոցն ահագին հրոյն, մեղայ քեզ Քրիստոս որդի Աստուծոյ, չնորհեայ ըզթողութիւն բազում հանցանաց իմոց (...):

«Լաւ էր որ չէր ծնեալ զայնպիսի ականջըն որ լսելոց է զայն ձայնն որ կասէ· երթայք յինէն անիծեալք: Ազատարարն Քրիստոս ազատեսցէ զմեզ այնմ բառաւոյն, արժանի արասցէ անվախճան ուրախութեանն իւրոյ, եւս առաւսցուք առեներգիր ըզՈսկանըս ի թալիչ կոչեցեալ մհալին գրայգրութեան քահամարտիկ մէլիք Ցովսէփին, ծառայութեան Միրզայ Գրիգոր կոչեցեալն, Վարանդայ գիւղաքաղաքն աւետարանոց միրզայական ծառայութիւն հանճար ազատ ուսեալ ի բառս տաճկաց եւ հա(յ)ոց Մէլիք Շահնազարին եւ ըզՄալայ Ղազարն ի մհալն Զչարապերք մալայական, որ է գրագրութիւն ծառայութեան Մէլիք Ալահվէրդուն: Եւ Բաղտասար սարկաւագն ի մհալն Խաչենոյ եւ ի գրակրական ծառայութիւն Մէլիք Միրզախանին, եւ կրասեր եղբարն մեր Սատրատին, Ափանտին, Իզգուդու Մէլիք Ցեսային ծառայութեամբ կալը:

«Զայս գրեալ յինէ եղպայրքս ի հօրէ եւ ի մօրէ մերոյ ծնեալք եւ ուսեալք ի հօրէ մերմէ ըզքառըս հա(յ)ոց, տաճկաց եւ կամ այլ զանազան տիտաւորութիւնս գծագրութեան եւ ընդ եր(զե)ցողութեանս ըզքանըս ի ըուազամըս եւ ՃՀալչաս խանորայից իար զայս մէլիքներաց եւ այլ քիթաբաթս հանդերց խալդուլայից կառավարէ, ցուցեալ էաք զոր անուն պապուն մերոյ, զոր հօր հայր, Կոճի մալլայ Սարուխանն եւ զորդին իւրոյ՝ հայր մերոյ մալլայ Աղասարն, մայրն իւրոյ Թառլանն, զեղպայն իւր տէր Մէլքիսէք մաքրատիտ եւ հանճարեղ քահանա(յ)ին, որդի սմին Զալալին, իսկ մայր իւրոյ Խաթուն Նանին, քույր մերոյ Նղիսապետին, հանկուցեալ յեղ-

պայր Ցարութիւնիճ քուլբր Մարիճոսիճ: Եւ դարձեալ կողակից առաջին մեղապարդեալ Ոսկանիս յՕղիսապետն, եւ զորդեակն իւրոյ Աբտըլմսեհըճ եւ յետինն Մարիամն, զորդիսն իւրոյ Իսայբախղն:

«Իսկ գրեցաք այսքան բանքս, որպէս կասէ ի բառս պարսից թէ ին նօվիշտիմ թայ բըմանաթ եատ կարմաննայ մանամ խաթ բընամաթ ըռուզկար, եւ զի ոք հանդիպիլք քանի սղալական գրեցելուքս, ի բոլորովին սրտէ ողորմալիր բառբառով յիշեսցես ամենազօր դատաւորն մեր Քրիստոս ի միւսանգամ գալըստեանն իւրոյ յիշեսցէ ըզձեզ եւ արժանի արասցէ յերկնից արքայութեան իւրոյ. ամէն:

«Արդ ի թվականութեանս մերում Ռ եւ ՄԸ (1759), յամսեանն Ցունիսի Ի եւ Գն գրեցաք. յայնմ ամի որ Խամսէն Ղարաբաղին կանջոյ նարդոյ բայատին տաճկաց եւ հա(յ)ոց տիրեալ նըստեալ կայր Ջուվան իր փանահալի խանն ի ցեղէն Սարուջալիոյ, զի չինեալ ի ամուր պերթն Շօշվու կոճեցեալն փանահ աթատ յարեւելեան, ի հայրապետութեան աղուանից տանն սրբազան ծերունազարդ Ներսէս կաթողիկոսին:

«Արդ խնդրեմ ի մեծի ըրափուհնացդ ձերոյ, զայս գիրքս որու ձեռն անկանի, վասն փոփոխական ժամանակիս, զի հարցաքննութեամբ իմասցէ ըզազգատոհմն մեր, տացէ իւրեանց, ի սէրն Քրիստոսի, մի՛ այլ եւ այլ արասցէ, եթէ խնայեսցէ ոչ հասուցանէ ի ազկատոհմն մերոյ, պարտական լիցի ահեղ աղեանին Քրիստոսի: Արդ ազգատոհմք մերոյ, խնդրեմ ի ձէնջ, միթէ ամակ եւ երախտիքն լուսահոգի բաբոյ եւ հօրն մերոյ ի օճաղէն եւ օվլատէն մերմէ կորուսանէք, բատնամ լինեք եւ պարտական. օրհնեալ լինի մերոյ այն ազգայտոհմն որ ջահտ եւ ղէրիեաթ անի, առաւելապէս կարդայ ի հա(յ)երէն ամայ սայն անի կարդայ տաճկերէն, պարսից եւ արաբերէն, զի օճախին մերոյ փառքն տաճկերէն կարդալն է, եւ որ օգնական լինի ազգակցացն մերոց տաճկերէն կարդալին, Քրիստոս ապէնիազ թագաւորն լիցի նմայ օգնական յամենայն ժամ:

«Արդ օվ ազգակայնիք մեր, վերստին աղաչեմ, եթէ լսէք աղաչանաց իմոյ մեղօք լցեալ Ոսկան առեննատպրիս, ոչ է պակասելոց հացն մեր. իսկ եթէ ի ջահլութեան ձերոյ բարցի թողի կանէք, յետոյ մեծացեալ ժամանակին յուշ եւ յուշ փոշիման կու լինէք, հասնել չէք. հալքաթ մուղայիթ լերուք գիշեր եւ ցերեկ. ահայ քուլրք եւ մայրք եթէ զորդին ձեր զօգուքն իւր ոչ գիտէ, դուք սիրօվ ահիւ եւ դողութեամբ դաք ի ձեռն ըրափունի վարդապետաց, ասէք. Զնչին ազգագիցն մեր Ոսկանն, զի ձեռամբն իւրով գրեալ եւ այսպէս է կտակեալ: Գրեցի անպիտան Ոսկանըս մատամբ իմով թալիշու մահլն, աղլայքանդ նմամ. ՌՄԸ (1759) թվինն»:

1252

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԼԵ.

Ձեռ. թիւ 2334: – *ՌՁԻ* = 1638

ԹՈՒՂԹ 75: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×19: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ, ՏՈՂԻ այլեւայլ: – ԹԵՐԹԻ Ա–է: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ ոչ լաւ. կազմը արտաքինով լաւ, բայց ներսը թուղթերը անջատուած են. շուրջ եօթը գրիչներու գրութիւնը կը բովանդակէ. հնագոյնն է առաջինը: – ԳԻՐ ՈՀՏ: – ՁԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԹՈՐԱԳԻՐ կարմիր: – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆ թղ. 1ա: – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 61ա–բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ձեռագրին մէջ յիշուած հնագոյն թուականը՝ 1638 է, սակայն առաջին մասը (թղ. 1–20) աւելի կանուխ կը թուի գրուած ըլլալ: – ԳՐԻՉ մէկ մասին՝ Գրիգոր երէց: – ՏԵՂԻ հաւանաբար Գոլիս: – ԿՆԻՔ թղ. 20բ, ձուռձեւ, 1,3×1,8 սմ. մեծութեամբ, երկու տողի վրայ գրուած է «ՏՐ ԳՐԻ – ԳՈՐ»: – ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ կը պակսին:

Ձեռագիրս կազմուած է զանազան չրջանի գրիչներով. Ա. Գրիգոր Տաթեւացիի աշակերտ՝ Մատթէոս Վրդ.ի եւ Առաքել Սիւնեցիի քարոզներ (թղ. 1–ա–20ա). Բ. Այլեւայլ բաներ (թղ. 20բ–24բ). Գ. Պատմութիւն Ներսէսի Կլայեցւոյն, Պատմութիւն Լանկթիմուրի (թղ. 25ա–41ա). Դ. Տաղ եւ այլ գրութիւնք՝

գրեալ ի Գրիգոր երէցէ (1638 *Յուլի*) (*Թղ.* 41p–44p). *Ե. Ընդդէմ գլխաւորութեան Պետրոսի* (*Թղ.* 45ա–50p). *Զ. Գաբրիէլ իմաստասիրի առ Յովհաննէս Խաղողեցի, վասն իննն դասուց հրեշտակաց եւ եկեղեցւոյ եւ Քաղաւորութեան, քարոզներ* (*Թղ.* 52ա–63p). *Է. Թուղթ դաշանց. հետեւեալ կերպով.*

1. *Թղ.* 1ա. «*Մատթէոս վարդապետի վասն հարցմանց անօրինաց զանազան պատասխանիք, զոր խնդրեալ բարեպաշտն Աբրահոդոմ մեծ տանուտէրն Շիրիանայ. Աւգնեա՛ Յիսուս. Ճաստուածային գիրն գրեալ է թէ պատրաստեցէք տալ պատասխանի ամենայնի որ խնդրիցէ զքանն, որ է վասն յուսոյն ձերոյ. վասն որոյ եւ ամենայն քրիստոնէի պարտ է զչափաւոր պատասխանսն ուսանել, զի մի՛ ասիցեն անօրէնքն թէ տգէտք են եւ անգիտութեամբ կորնչին. զոր եւ բազում անգամ նախատեն զքրիստոնեայսն*» (*մասն Ա–Զ*):

2. *Թղ.* 4p. «*Մատթէոս վարդապետի, Պատճառ պահոցն բովանդակ. Հարցումն. Զի՞նչ ունի խորհուրդ Բուն բարեկենդանին. Պատասխանի. Նախ զի պահքն ի դրախտին աւանդեցաւ, ըստ այնմ, յամենայն ծառոց որ է ի դրախտի, բայց ի պտղոյն մի՛ ուտիցէք, վասն որոյ այսօր բարի կեանս ստանամք*»:

3. *Թղ.* 9p. «*Նորին Մատթէոս վարդապետի բարոզ ի բանն՝ Այր մի իջաւէր յԵրուսաղէմէ Երիքով. (Գ)իտելի է զի սքանչանալ պարտ է ընդ կարգաւորութիւն առակաւոր բանիս տեառն, զի թէ իմաստակ մարդոյ գոն չարաղրութիւն բանից, քանի՞ եւս առաւել մարդացելոյ բանի, որ է Աստուծոյ իմաստութիւն եւ զօրութիւն*»:

4. *Թղ.* 12ա. «*Տէր Առաքելի Սիւնեցւոյ վերադիտողի եւ հոգեհոգով վարժապետի արարեալ բարոզ վասն պատուհասի, ի բանն Միքիայ մարգարէի որ ասէ. Բարկութեան տեառն համբերից, զի մեղայ նմա. Բանականութեանս է գործ քննել զարդարութիւն եւ զիրաւունս Աստուծոյ, եւ ոչ պարտական գտանիլ արդար դատաստանին Աստուծոյ, որպէս ինքն Աստուած հրամայէ մարգարէութիւն, թէ դատաստան արդար դատեցարուք*» (*մասն Ա–Ժ*):

5. *Թղ.* 15p. «*Նորին Տէր Առաքելի Սիւնեաց հայրապետի, բարոզ վասն պատուհասի, ի բան տեառն որ ասէ. Ամենայն որ խնդրէ առնու եւ որ հայցէ գտանէ եւ որ բախէ. (Քրիստոս) Ցիսուս զդուռն յուսոյ բանայ ամենայն մարդոյ, արդարոց եւ մեղաւորաց, սակաւամեղից եւ բազմամեղից, զի ոչ դնէ խորութիւն թէ ոմանք որ խնդրեն առնուն եւ ոմանք ոչ*» (*մասն Ա–Ժ*Զ):

6. *Թղ.* 20p. «*Ժամանակագրութիւն). ՑԱդամայ ի փոխելն ենովսայ ամք Ռ*Ն..»: – *Վերջ* 21ա:

Սորին լուսանցքին վրայ կը գրէ. «*Ռ*Զէ (1638) *գրեցի, Մայիսի Ժ*», *եւ կու տայ ժամանակագրական համառօտ տուեալներ՝ նաեւ Հայոց պատմութենէն:*

7. *Թղ.* 21p. «(*Խրատ*) *վասն մկրտութեան. Եւ գիտել պարտ է զի թէպէտ մկրտութիւն ամենայնիւ խորհուրդ է ի սկզբանէ մինչ ի կատարած, այլ երեք խորհուրդք վեհագոյնք են ի նմայ, որ պարտ է ոչ զանց առնել, այլ երկիւղիւ կատարել*»:

8. *Թղ.* 22p. Բաւիք այլեւայլք. «*Հարցումըն. Զի թէ անհաւատից ոք բարեգործութիւնս արասցէ, կամուրճ կամ հոգու տուն եւ այլ այսպիսի առնէ եւ ոչ ունիցի զհաւատս սուրբ երրորդութեանն, վարձաւորելի է թէ ոչ. Պատասխանի. Թէ որ ունիմք հաստատուն վկայութիւն ի տեառնէ, թէ որ ոչ ծնցի ի ջրոյ...*»:

Անդ. «*Վասն ցօղանալոյ աստեղաց...*»:

Անդ. «*Կանոնք Բարսղի*»:

Անդ. *Այլաբանութիւնք. «Երիկօրն, որ է ծերութիւն. մէջ գիշերի, որ երիտասարդութիւն...*»:

9. *Թղ.* 23ա. «*Տաղ* (*Ց*)*ակոր վարդապետի ասացեալ է. Այ անգին գոհար, դու զքժար գըտավար, պէհրիան մարգարիտ, լալքար պեսակ քեզ հիւսէ*» (*սկ.* «*Ակոր երեց ասաց*»):

10. *Թղ.* 23p. «(*Բարոզ վասն միաշաբաթուն*). *Սիրելիք, պարտ է զգուշանալ վասն խորհրդոյ միայշաբաթոյ, եւ ճգնել տեսութիւն գիշերոյ, ոչ արհամարհել եւ ի բաց ընկենուլ*»:

11. *Թղ.* 24p. «(*Տաղ*) *Յոհաննիսէ ասացեալ. ՑԱստուած աննեղ լուսոյ խորհեալ, ի յէակեցէ մարդ կատարեալ*» (*սկ.* «*Յովանիսէ այս է*»):

12. *Թղ.* 25ա. «*Սակաւ պատմութիւն Ներսէսի Կլայեցւոյն. Այս Ներսէս առաւել իմաստութեամբ քան զյոլովս ի ժամանակս այն, եւ ոչ միայն քան զհայոց, այլ եւ քան զյունաց, այնքան մինչ զի համբաւ իմաստութեան նորա տարածեցաւ ընդ ամենայն ազգս*»:

13. Թղ. 26բ. «Համառօտ պատմութիւն վասն անիծեալ չար գազանին Լանկթիմուրին, զոր արարեալ է Թումայի վարդապետի, Սեծոփայ վանից առաջնորդ. *Պարտ է գիտել ուսումնասիրաց եւ բանասէր անճանց, զի ժամանակն բաժանի երիս. յանցեալն, ներկայն եւ յապառնին, եւ վարդապետաց եկեղեցւոյ պարտ է գիտել վասն երիս*»: – Վերջ Թղ. 41ա:

14. Թղ. 41բ. «Ծաղ եւ գովասանութիւն ամենայն հաւոց, զոր ասացեալ է Ծովանէս վարդապետէ. *Ես Ծովանէս հոգով տկար, եւ վարդապետ երկիր աւտար, կամիմ գովել ըզհաւք հաւասար, ուրախութիւն մարդկան համար*» (17 տուն):

15. Թղ. 41բ–42ա. «(Նուսխայէ). *Վասն բորի դեղ. կօզտաչի երկու, ղալա մի, ժանկառ երկու...*»:

16. Թղ. 43ա. «Այս բառ է. *Նոյ, հարսն, ցփսի, չաղ. զաղափարեայ, զայս գրեա, գրեայ, խնայ, խնայեայ, նուալ...*»:

17. Թղ. 44ա. «(Վասն պոռնկութեան). *Ասաց ոմն ի հարցն, եթէ բազումք եւ բազմաւրինակք են ախտ պոռնկութեան, որպէս եւ առաքեալն ասէ...*»:

18. Թղ. 45ա. «Վասն պարծելոյն ոմանց առ Պետրոս, զոր սուտ պարծին, վասն որոյ հարցումն այս է. Զի՞նչ է ասելն առ Պետրոս. *Մինչ մանուկ էիր Պետրոս, անճամբ անձին գօտի ածէիր...*»:

19. Թղ. 52ա. «Գաբրիէլի իմաստասիրի առ Յոհաննէս Խաղողեցի, վասն եռակի իմաստից դասուց երկնից եւ եկեղեցւոյ եւ թագաւորութեան մերոյ. *Ոչինչ զանգիտացաք քում հարցասիրութեանդ յոյժ գեղեցիկ համարելով զխնդիր այդպիսում խոհեմականութեանդ, զի եթէ գործ մարդոյ զաստուածպաշտութիւնն ծանեաք, ապա արժան է մարդոյ քննել զպաշտօնակցաց իւրոց զորպէսն եւ զիարդն...: Արդ, ահա որպէս ամենեցուն յայտնի է, երկու արարածք եղեն խոհականք եւ բարերարք, հեչտակք եւ մարդիկ...*»:

Թղ. 54բ. «*Առաջին դասս պատրիարքաց, որք են հայրապետք...*»:

Թղ. 55ա. «*Երկրորդ դաս եկեղեցւոյ արքեպիսկոպոսք, որք թարգմանին եպիսկոպոսապետք, այսինքն կաթուղիկոսք...*»:

Թղ. 55բ. «*Այսուհետեւ ասացից եւ զինն դասս թագաւորութեանն...: Առաջին դասք պաղատանն սեղենոի արանցն են...*»:

20. Թղ. 56բ. «Բարոզ վասն առաքելոցն երկոտասանից, ի բանն որ ասէ՝ Եւ կոչեցեալ առ իմէն զերկոտասան աշակերտսն եւ առաքեաց զնոսա երկուս երկուս. *Թէ վասն ընտրեացն զառաքեալսն երկոտասան, վարդապետք եկեղեցւոյ ասեն վասն բազում պատճառի. Նախ որպէս երկոտասան գունդս...*»:

21. Թղ. 60բ. «Բարոզ ի բան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի որ ասէ. Ոչ ոք եկ յերկինս. *Կամիմ հարցանել թէ զի՞րդ դու մարդ գոլով ի վերայ երկրի, ընդ մեզ, եւ ասես թէ զոր լուայ խօսիմ եւ զոր տեսայ վկայեմ, երկնային իրս մեզ պատմելով. վասն այնորիկ դնէ զայն...*»:

22. Թղ. 63ա. «Բարոզ որ ասէ Եսայի. Անօրէնք իբրեւ զծով ծփեսցին. *Բանս այս ի վերայ ամենայն անօրինաց համեմատի բազում օրինակաւ. նախ որպէս ծովն ի ծփման է հանապազ անդադար, նոյնպէս եւ մեղաւորքն...*»:

23. Թղ. 64ա. «Թուղթ սիրոյ եւ միաբանութեան մեծի կայսեր Կոստանդիանոսի եւ սուրբ պապուն Սեղբեստրոսի եւ Տրդատա(յ) հայոց արքայի եւ սրբոյն Գրիգորի մեր Լուսաւորչին հայոց. *Կամաւք եւ կարողութեամբ համաձեռ սուրբ երրորդութեանն, հօր անհասի*»: – Վերջ Թղ. 76բ. «*Իսկ զայս գիրս աւանդեցաք ի ձեռս աւետաղարին հայոց արքային, մեծ իմաստասիրին Ագաթանգեղոս, ի փառս Աստուծոյ*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թղ. 41ա–44բ.ի գրիչը, Տէր Գրիգոր, թողած է զանազան Ցիշատակագրութիւններ՝ հետեւեալ կերպով.

1. Թղ. 26բ. «*Մեղաւոր ծառայիս Գրիգորի*»:

2. Թղ. 41ա. «*Ես Գրիգոր, հողու հաւասար երէցս, խիստ փափաքեցայ զայս սուրբ վարժայպետաց պատմութեանց, բայց ըզկատարեալն ոչ գտի, այլ սակաւիկ մի իմացաք ըզսուրբ վարդապետացն վարքն, աւրհնութիւն ամենայն քրիստոնէից, եւոյ ինձ մեղաւորիս. ամէն եղիցի ասացէք*»:

3. Թղ. 42ա. «*Թվին Ռձե* (1657) *էր, ՁէՀէկն օսմանցուն Զ կտոր տօնանմանն ողչ բովանդակ զամէնն իսւռ, ժ կտոր նաւ զարձաւ Իստըմբօլ, ան տարին ազախին ուռուսըն չարթեցին Ռ*[*Լ*]*ձ* (1.800) *հոգուն*»:

4. Թղ. 42բ. «Թվին ՌՂԴ (1645) այնչափ մսի աժանութիւն էղաւ որ Ձղ տարու մարդիք չէյին տեսել, օխան բ սպակ ավին»:

5. Թղ. 43բ. «Ի թվին ՌՂԴ (1644) էր ի Դէն մտաք, ի այն տարին ի ծովն մեծ սառ եղաւ, որ մինչեւ ի յառիկօրն պաղեցաւ, որ ի նաւէն ցորեն կու կրէյին, քսան կորիչ ուրան խօր անպար կառէյին. իե օր այնպէս սառ մնաց, մինչեւ որ ի ծաւիթային քիթն պաղ էր, այնպէս ցօրտ չէյաք տեսել: Իմ իրիցկինս ալ այն տարի մեռաւ, ի վարաբայ խաչին, շաբաթ օրն. Աստուած ողորմի իւր հոգուն: Ի այն տարին Դաթար խանն Պաղին ուրանացաւ ի Դամասկն, գնաց ի չարքան թալնեց, Բին գերի եղեր ի Պաղին վրայ եւ է: Ես մեղաւոր եւ եղկելի Գրիգոր էրէց էս աչօքէս տեսայ եւ գրեցի. միթէ ողորմածն Աստուած փրկեսցէ ըզմեզ ամենայն փորձանաց. ամէն: Հայր մեր որ յերկինս»:

6. Թղ. 44ա. «ԸզԳրիգոր էրէցս, որ անվաներ եմ քահանայ եւ գործով եմ սատանայ, սուրբ ճգնաւորաց աղաւթիւքն հաչտեսցի եւ ողորմեսցի ողորմածն Աստուած ամենայն մեղաւորաց, եւս առաւել ինձ մեղաւորիս թողութիւն հայ(ցել) զի գթեցայ ի մեղս, եղկելիս»:

7. Թղ. 44բ. «Թվին ՌՁԷ (1638), գ. գրին տարին ճեմեռ չեղաւ, մինչ որ առաչաւորաց պահուցն, որ ետ երեք օր սուրբ Սարգըսին մեծ ցուրտ եղաւ:

«Թվին ՌՃԷ (1659) եկաւ սուրբ էջմիածնայ Դաւիթ Նիւթրակն սուրբ մեռոնաւ»:

1253

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԼԶ.

Ձեռ. թիւ 268: – ՌՂԱ = 1642

ԹՈՒՂԹ 251: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×15: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×10,5): – ՏՈՂԻ 19: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԲ, Ա–ԺԱ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ կեդրոնը ծուածձեւ զարդով շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. անցեալին ունեցած է նաեւ դռնակ՝ որ կորսուած է. աստառն է գունաւոր տպածոյ թուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ վատ. կարը տկար ըլլալով՝ թուղթերը անջատուած են եւ հեռացած Զեռագրէս. կը կարօտի նորոգութեան: – ԳԻՐ նոտր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿԻՑ թղ. 1ա–13ա, ուր գծուած է նկար մը՝ անվարժ գրիչով, ինչպէս նաեւ տաղ մը («Բանիբ սաղմոսին է պատուական») սկսուած է օրինակուիլ եւ մնացած է կիսատ. դատարկ են նաեւ թղ. 152բ–5բ, 239ա–251բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ առաջին մասին՝ ՌՂԱ – 1642: – ԳՐԻՉ երկրորդ մասին՝ Յովհաննէս Բահանայ: – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ԳԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ կը պակսին:

Մատեանս է ժողովածոյ, գրուած երկու տարբեր գրիչներէ, (Թղ. 13–152, 156–237) եւ կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. Թղ. 13բ. «Պատմութիւն եւաթն իմաստասիրաց. *Այր ոմն որում անուն էր Փօնցիանոս, թագաւորաց ի Հռոմ քաղաքի, այր իմաստուն յոյժ, որ առնալ էր զդուստր արքային Հռոմայ ի կնութիւն»*:

Թղ. 16ա. «Ես տայ կայսրն զորդին իւր եւ անձնէ ի եաւթանեսին դպրապետսն»:

Թղ. 19ա. «Խնդիրք թագուհոյն ի կայսերէ, զի յղեալ կոչեսցէ առ ինքն»:

Թղ. 24բ. «Պատառել թագուհոյն զպատմուճանն իւր եւ ճչելն մեծաձայն եւ թէ որպէս ըմբռնեալ եղեւ որդին»:

Թղ. 26բ. «Առաջի առակ թագուհուոյն որով յօժարեցոյց զկայսրն սպանանել զորդի իւր»:

Թղ. 28ա. «Առաջին անգամ տանելն ըզԴիոկղիտիանոս ի սպանումն եւ Պանցիլաս դպրապետն այսու առակօք փրկեաց զնա ի մահուանէ»:

Թղ. 33բ. «Երկրորդ առակ թագուհուոյն վասն հովուին, զոր սպան զվայրի խոզն»:

Թղ. 35բ. «Ցերկրորդ տանելն զորդին ի սպանումն, եւ Լենթոս դպրապետն այսու առակօք փրկեաց զնա ի մահուանէ»:

Թղ. 43բ. «Երրորդ առակ թագուհոյն»:

Թղ. 46բ. «Երրորդ անգամ տանելն զորդին ի սպանումն եւ եղեւ փրկեալ ի Դաթոն դպրապետէ»:

Թղ. 52ա. «Զորրորդ առակ թագուհոյն»:

Թղ. 56ա. «Զորրորդ անգամ տանել զորդի թագաւորին ի մահ»:

Թղ. 57բ. «Առ չորրորդ դպրապետին վասըն կնոջ միոյ որ կամէր սիրել զթահանայն»:

Թղ. 66բ. «Հինգերորդ առակ թագուհւոյն վասն Օգդաւիանոսի կայսեր որ կենդանոյն թաղեցաւ»:

Թղ. 73ա. «Հինգ անգամ տանել զորդին ի մահ, որում դպրապետն Ցովսէփոս այսպիսի առակօք փրկեաց զնա»:

Թղ. 74բ. «Առակ հինգերորդ դպրապետին վասն բժշկին Կալիանոսի որ սպանաւ ի վարժապետէն իւրմէ եւ յետոյ զղջացեալ յոյժ աւաղեաց զմահ նորա»:

Թղ. 80ա. «Վեցերորդ առակ թագուհոյն յաղագս թագաւորի ումեմն անմաքրի եւ ջրգողոյ»:

Թղ. 85ա. «Վեցերորդ անգամ տանել զորդին ի մահ եւ փրկեաց զնա Կղէոպաս դպրապետն»:

Թղ. 86բ. «Առակ վեցերորդ դպրապետին վասն կնոջ ումեմն որ զերիս զինուորս բանիւ իւրով ի մահ մատնեաց»:

Թղ. 94բ. «Եաւթներորդ առակ թագուհոյն վասն թագաւորի ումեմն որ ունէր զինուոր եւ յոյժ հաւատար զանձն նմա որում զթագուհի նորա առեալ փախաւ»:

Թղ. 104բ. «Եաւթն անգամ տանել զորդին ի մահ, յորում Ցովակիմ դպրապետն առակաւոր բանիւք իւրովք ապրեցոյց ի մահուանէ»:

Թղ. 106ա. «Եաւթներորդ առակ յետին դպրապետին վասն զինուորի միոյ, որ սակաւ մի արիւն ետես ի մատն կնոջ իւրոյ եւ ի կսկծոյն մեռաւ»:

Թղ. 111ա. «Գնալն Դիոկղետիանոսի առ հայրն իւր»:

Թղ. 112բ. «Մերկացուցանելն զերիտասարդն ի կանացի զգեստէն»:

Թղ. 115բ. «Առակ Դիոկղետիանոսի կայսեր որդոյն ասացեալ է»:

2. Թղ. 146բ. «Ոդր ի վերայ Եդեսիա քաղաքին, որ այժմ ասի Թօխաթ, զոր ումն անօրէն Տէլու հասան ասեն, որ եկաւ եւ այրեաց եւ աւերեաց զաշխարհս. *Ի Թվականիս աբեթական, Ռ ւյիսուն Ա ի լման* (1602), *պատիժ կրեաց Եդովկիայն, վասն մեղաց ժողովրդեան. Եւդոկիա դու գովական, նման երկրին պաղեստինեան, բազում բարեօք եւ զանազան, ի քեզ բնակիլ շատ ոք ցանկան*»: – Վերջ Թղ. 149բ. «*Զիս որ տրուպս եմ ամենի, զԱկոբ երէցս Թօխաթեցի, ի բաքուկենց թոռանցն էի, նշդեհ հոգով ի տար երկրի. Նայ Տէր ծակոբ սուրբ քահանայն, բռնաղատեաց զիս զանարժան, որ այսքան բանս չարադրեցան, անգէտ մտացս ի կարգ անկան. բայց աղաչեմ զձեզ միաբան, զմեզ յիշել ի ժամ հայցման, եւ դուք յիշէք յարքայութեան, Ջրիստոսի փառք յաւիտեան*»:

3. Թղ. 150ա. «(Տատուրայ Արզրումեցւոյ) Տաղ գինոյ եւ ուրախութեան. *Ցոյս կենաց արդարութեան, քաւիչ մեղաց մեղաւորաց, որ քենով կու զարդարին, երկինք ւերկիր աքոռ փառաց*»: – Վերջ Թղ. 152ա. «*Այս է գինուն շահըն եղբայրք, Արզրումցի Տատուրն ասաց, զէտ գինք ջիկայ խուզած հարբած, խելքն տարած ու թախտնած*» (25 տուն):

4. Թղ. 153ա. «*Երանելին Օգոստինոս ասաց թէ մարդն որ ի պատարագն երթայ ութ բարի շնորհաց հանդիպի*»: – Վերջ անդ:

5. Թղ. 156ա. «Համառաւտ գումարումն եւ լուծումն բառից յԱստուածաշունչ գրոց յումեմնէ յերեմիայէ (Մեղրեցւոյ). *Բառք ի գրոց արարածոց. Եդեմ – փափկութիւն կամ վայելչութիւն. Սուտակն – որ է կայծ եւ կարկեհան. Դահանակն – որ է կանաչ զըմրուխտ*»: – Վերջ Թղ. 238բ. «*Մ. Արշալուսն՝ արեւագալն է. Ողջոյն ընդ ձեզ – խաղաղութիւն ընդ ձեզ*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

1. Թղ. 146ա. «*Կատարեցաւ պատմութիւնս եւթն իմաստասիրացս, թվն ՌՂԱ* (1642), (*Ց*)*ունիսի ԻԶ, օրն Հինգշաբթի*»:

2. Թղ. 238բ. «*Ցիշեա՛, ով խնդրող եւ զընտրող, մեղաւոր Ցովաննէս անուամբ միայն քահանայս եւ անմեղադիր լեր սղալանացս եւ խոչորութեան գրոյս, զի կայր իմ այսչափ էր. յիշեալ լինիք ի Ջրիստոսէ. ամէն*»:

1254

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԼԷ.

Հեռ. թիւ 1370։ – *ՌՂԲ* = 1643

ԹՈՒՂԹ 287։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×21։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,5×16,3։ – ՏՈՂՔ 29–32։ – ԹԵՐԹ Ա–ԻԴ×12 (Բ, ԺԲ՝ 13 թղ., ե՝ 10 թղ., ԻԴ՝ 11 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոմակով, որու վարի մասը պոկուած է. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է մուր կապոյտ կերպաս։ – ՄԱԴԱԼԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ սկիզբը երկուքի ծալուած երկսիւն միջին երկաթագրով. սիւնակին լայնքն է 5,8 սմ., իւրաքանչիւր սիւն 18 տողով. երկու սիւներէն մին մասամբ կտրուած է՝ յարմարցնելու համար Զեռագրին։ Բովանդակութիւնն է՝ առաջին կողմին՝ շարունակական կերպով, Մբ. ԺԸ 23 – ԺԹ 1 («որ կամեցաւ համար առնել ... զիարդ թուի ձեզ»)։ Երկրորդ պահպանակը նոյն աւետարանէն է, բայց բովանդակութիւնը ոչ շարունակական. առաջին թուղթը ունի՝ Մբ. ԺԷ 14–26 («(Մա)տեաւ այր մի ի ծուր ... զի մի՛ գայթագղ»). երկրորդ թուղթը՝ Մբ. ԺԹ 14–27 («Ասէ Ցիսուս թոյլ տուք ... պատասխանի ետ Պետրոս եւ ասէ ցնա»)։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. միակ թերութիւնը՝ Զեռագրիս վերջին թուղթերը, թղ. 198–287, վարի արտաքին անկիւնը կողմով միասին այրած է եւ ձեւացուցած է փոս մը՝ առանց բնագրին վնասելու։ – ԳԻՐ նոտրգիր, իսկ թղ. 219բ–287ա բոլորգիր։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ թուշագիր, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով, իւրաքանչիւր նոր գրութեան սկիզբը։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ եւ ԽՈՐԱԳԻՐՔ երկու տեսակ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐՔ շուրջ 15 հատ, կարմիր եւ կապոյտ մելանով, պարզ եւ ճաշակաւոր։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 2ա, 142բ, 180ա, 219բ, 257ա, կարմիր եւ կապոյտ, պարզ բայց սիրուն։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա, 58ա–բ, 59ա–60բ, 179բ, 222բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՂԲ – 1643։ – ԳՐԻՉ Ցովհաննէս ջահրնկալ։ – ԾԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ առաջինը՝ Թաչատուր սարկաւագ ի Սեբաստիա. ԺԸ դարուն՝ Պետրոսցի Մանուկ նուիրած է Ցովսէփ Վրդ. բանասէր կեսարացիի. 1775ին՝ Մարտիրոս՝ մականունեմբ Նախալեան։ Թղ. 1ա.ի վրայ գրուած է. «Նուիրակ կարապետ սրբոյն Սաղիմայ»։ – ՏԵՂԻ «ի քաղաքն Սեբաստիա, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսին եւ այլ բազմահաւաք սրբոցն որ աստ կան»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ստացած ըլլալու ենք 1875–1900 տարիներուն, որովհետեւ Հ. Ղ. Ալիշանի գրութեամբ հետքերը մնացած են Զեռագրիս վրայ։

Մատեանս է ժողովածոյ եւ կը բովանդակէ Ցովհաննէս Որոտնեցիի Մեկնութիւն Ցովհաննու աւետարանին, Գրիգոր Տաթեւացիի Մեկնութիւն Սողոմոնի, Մեկնութիւն Երգ երգոցի, Վարդան վարդապետի՝ Մեկն. Երգ երգոցի, Ցովհաննէս Արճիշեցիի Մեկնութիւն պատարագին եւ Վարդան վարդապետի Մեկնութիւն Դանիէլի, հետեւեալ կերպով.

1. *Թղ.* 2ա. «Ցառաջաբանութիւն աւետարանին Ցոհաննու եւ նախացուցումն բոլոր գլխոյն. օգնեա՛ Ցիսուս եւ զսկսեալս կատարեա՛. *Եւ թէպէտ չորս աւետարանիչք, սակայն Ցոհան առաւել յայտնիչ է աստուածային գործոցն. եւ զի աստուածաբան կոչի սա, ոչ մի միայն վասն սկզբանն, զի յանճառ ծնընդենէն առնէ սկիզբն, այլ եւ զլուսաւետարանիս կատարելապէս ցուցանէ*»։

Թղ. 4բ. «Ցոհաննու Որոտնեցւոյ տիեզերալուր վարդապետի արարեալ բան աւետարանէն Ցոհաննու որ ասէ. *Իսկզբանէ էր եւ բանն էր. Բազում սկզբմունք աշխարհի, նոքա որպէս սկզբմունք արարչականք երկնի եւ երկրի ըստ Մովսիսի եւ հիմն տեառն*»։

2. *Թղ.* 61ա. «Ցոճկ Առակացն Սողոմոնի»։

Թղ. 62բ. «Գրիգորի աշակերտի Ցոհաննու Որոտնեցոյ եւ բաջ վարդապետի, համառօտ հաւաքումն յառաջակա(յ) գրոցն Սողոմոնի, ի լուսաւոր բանից մեծին Ներսիսի. *Զի՞նչ է որ ասէ Սողոմոն եւ այլ մարգարէքն եւ տէրն աւետարանն առակաւ խօսէր. Պտ. Վասն երից, նախ զի առակն պիտանի է բանին եւ վկայ հաստատութեանն*»։

3. *Թղ.* 100բ. «Գիր ժողովողին, աւգնեա՛ միածին որդի. *Որպէս յայտ է ի մեկնութենէ*

մեծին Ներսէսի, զի Առակացն գիրք խրատ է վասն զանազան բարուց եւ վարուց մարդկան»:

4. Թղ. 108բ. «Ցաղագս իմաստութեան Սողոմոնի, ուգնէ՛ ցիսուս. *Իսկ իմաստութեանն Սողոմոնի ոմանք գայթակղեցան վասն կրկին պատճառի, զի ոչ ունի յարմարութիւն ընդ առաջին գրեալսն»:*

5. Թղ. 142բ. «Ցանկ է առաջիկայ լուծմանց Երգ երգոցին»:

Թղ. 144ա. «Համառօտ հաւաքումն ի տեսութիւն լուծմանց Երգոյ երգոյն, աշխատասիրեալ Գրիգորոս հսկողի, արի երջանիկ հռետորի եւ բաջ փիլիսոփայի հայոց, աշակերտի եռամեծին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, ի լուսաւոր բանից վարդապետին Վարդանայ. Հարցումն. *Վասն էր աստ յետոյ կարգեալ. Պտ. Սողոմոնի կարգն է ընդ Ժողովողին. նախ զի երեք գիրք երեք հասարակաց է խրատ ի միասին կարգեաց...»:* – Վերջ Թղ. 179ա. «*ամենայն աշխատողացն ի սմա, երջանիկ եւ լուսաւոր վարդապետին Վարդանա(յ) եւ խնդրողացն եւ համօրէն աշխատողացն ի սմա, ուսուցչաց եւ ուսողացն ի սմա եղիցի յիշատակ բարեաց անմոռաց յիշմամբ ի կրկին կենցաղս եւ յաւիտենից յաւիտեանս. ամէն»:*

6. Թղ. 180ա. «Վարդանայ վարդապետի արարեալ պարզութիւն Երգոյ երգոյն ի յոյսն Քրիստոս. *Նման է արքայութիւնն Աստուծոյ զանձի ծածկելո(յ) յագարակի, ասէ տէրն զանճուցն եւ արքայութեանն»:* – Վերջ Թղ. 219ա. «*Ի թուիս ՉԺԴ եղեւ մեկնութիւն Երգո(յ) երգոյս ի Վարդանա(յ) ի գիտնական ի տիեզերալոյս վարդապետէ... վասն փրկութեան ազգի մարդկան, ի փառս հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. ամէն»:*

7. Թղ. 219բ. «Մեկնիչ պատարագին զոր արարեալ է Ցովհաննէս Արճիշեցւոյ համառօտ, ի խնդրոյ եղբարց ոմանց, զոր յիշէ առաջակա(յ) նախադրութիւնն. *Ամենայնի ժամանակ է եւ ժամանակ ամենայն իրի. արդ վասնզի հայրքն մեր առաջինք եւ վարդապետքն եկեղեցւոյ, յորժամ բանս ինչ յաստուածայնոց պատգամացն խաւսել կամէին»:*

8. Թղ. 257ա. «Մեկնութիւն համառօտ Դանիէլի մարգարէի, զոր հոգիապայծառ եւ իմաստախոհ վարդապետին Վարդանայ շարագրեալ է ի հոգեկիր մեկնողացն ձայնից, Եփրեմի, Հիպողիտայ, Ստեփաննոսի Սիւնեցւոյ, ի խնդրոյ ուսումնասէր մանկանց առ ի դիւրահաս ընթերցողաց. *Մերձաւոր մեր եղբարք եւ որդեակք յաւժարեցին զհետաւորութիւնս մեր մերձ տանել մերձաւորաց հոգւոյն Աստուծոյ»:* – Վերջ Թղ. 287ա. «Եւ սկսաք ի ՉԺԶ թվին, ի սուրբ Վիրապին եւ կատարեցաւ ի ՉԺԷ, առաջի սուրբ եւ փառաւոր նահատակիս սուրբ Ստեփաննոսիս... եւ ամենայն երախտաւորացն պարոնաց Սադունին, Սմբատայ, Քրթին, Պռաւչայ եւ ամենայն բնակչաց երկրիս եւ եղբօր մերոյ Ներսէս վարդապետին, որ եւ զնա աշխատեցաք ի գիրս, եւ աւրհնեալ է Քրիստոս...»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 219ա. «*Փառք ներողութեան Աստուծոյ, որ ետ կարողութիւն անխմաստ գրչի Ցովհաննէս ջահընկալի հասանել ի յաւարտ գրոյս, որ է Մեկնութիւն Երգոց երգոյն Սողոմոնի:*

«Արդ աւարտեցաւ սա ի քաղաքն Սեբաստիա, ընդ հովանեաւ սուրբ Սարգսիի եւ այլ բազմահաւաք սրբոցն որ աստ կան, ի թուականիս հայոց ՌՂԲ (1643). եւ ստացաւ զսա խաչատուր փանաքի եւ անխմաստ սարկաւագն, յիշատակ իւր եւ ծնողացն իւրոց, ի վայելումն անձին իւրոյ եւ առ յապայ եկեղոց, զոր տէր Աստուած իւրաքանչիւրոցն վարձս բարեաց պարգեւեսցէ ըստ իւրում առատ գթութեանն. ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. Թղ. 57բ. ԺԸ դարէն. «*Ցիշատակ է մատեանս աստուածաշունչ, որ յամբարեալ ունի յինքեան նախ աւետարանի քաղուածու, երկրորդ Սողոմոնի լուծմունք, երրորդ Երգ երգոցի լուծմունք հանդերձ մեկնչիւն, հինգերորդ Յորհրդի մեկնիչ, վեցերորդ Դանիէլի մեկնիչ:*

«*Բարեպաշտօն եւ երկիւղած առն Աստուծոյ Մանուկն, որ ի գեւղն Պետրոսի, որ յիշելով զհրամայեալն ի Ցակոբայ կաթողիկեայն, եթէ երանի որ ունիցի զաւակ ի Սիոն եւ ընդհանեակ նորա յՕրուսաղէմ, հառ զգիրքս զայս եւ ետ յիշատակ ի ձեռն Ցովսեփի բանասիրի Կեսարացւոյ, զոր տէրն մեր եւ բարերարն Աստուած իւր ննջեցեալ Պապուն եւ մօրն Թամամին եւ յայլոցն որք են հանգուցեալ ի Քրիստոս,* Կոստկին եւ Կիրակոսիկն, Մելտոնին, *եւ սոցա մարցն Մարիամին: Միթէ ապեներազն Աստուած զիւրեանց յիշատակն օրհնութեամբ արասցէ, ձեզ եւ մեզ*

մասն լիցի ընդ տեառն եղբարք· ամէն: Կրկին աղաչեմ ընթերցօղացդ եւ գաղափարողացդ յիշատակել միով հայր մեզայիւ զվերոյ գրեալսդ, եւ դուք յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ յԱստուծոյ մերոյ· ամէն: Հայր մեր որ»:

3. Թղ. 142բ. «Ցիշատակ է սուրբ մատեանս Պետրոսցի Մանուկին եւ հօրն Պապին, եւ մօրն Թամամին, Կոստկին եւ Կիրակոսին, որ եառուն ի ձեռն Յովսէփ վարդապետին: Ոչ ոք չունի իշխանութիւն ծախելոյ կամ գրաւելոյ· ծախօղքն ի ներքոյ պատժոյ լիցին»:

4. Թղ. 59ա.

«Մարտիրոս ծառայ անպիտան,
մականուամբ կոչիմ Նախալեան,
Ասեմ զհայրն իմ առնչական,
մահտեսի Յակոբն յոյժ գիտնական,
Բայ բանից գրեալ որ աստ կան,
կարի յարմար յաւանական:
Տկար մտաց աստարական,
եւ իմաստից ճոխարական,
Իբրեւ զսոյն պարտէզս տեսի,
յոյժ հաւանեալ ստորագրեցի,
Բենականի բանիւքս է լի,
ամենեքեան յոյժ գովելի,
Ուստի քան եւ հինգ հոբելինի
չորս թիւ զուգեալ թվականի (1775),
Սոյն անյարմար բանս չարի
ի կեսարիայ հայք արալի,
Էին յիշել զճեզ աղալի,
մասն եւ բաժին եւ ճեզ լիցի» (ակ. «Մարտիրոս է»):

1255

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԼԸ.

Ձեռ. թիւ 715: – ՌՃԳ = 1654

Թուղթ 282: – Մեծութիւն 14,5×20: – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×15,5: – Տողք 20: – Թերթ Ա–Իե×12 (Ա՝ 5, ԺԱ՝ 10, ԺԲ՝ 13, Իե՝ 1): – Նիւթ թուղթ: – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, ցեցակերած. կորսուած է դոնակը. աստառն է ծիրագոյն լաթ: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր նոտր: – Զարդանգիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Սկզբնատառք, խորագիրք տկար կարմիր թանաք: – Դատարկք 114ա, 148բ: – Ժամանակ ՌՃԳ – 1654: – Գրիչ Մարտիրոս: – Կազմող, ստացող, տեղի անյայտ: – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք գրչին «Զայս գրչագիր փոխանակեցաք ընդ տպագրեալ գրոց, ձեռամբ Պր. Սերովբէի Մարգար Ալիշան, յամի 1853»:

Մատեանս է ժողովածոյ, ուր կան քարոզներ եւ Արիստակէս Վրդ.ի Ճրաս գրչութեան. ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 1ա. «Քարոզ ի բանն Սողոմոնի որ ասէ. Զի որ սրբութեամբ պահեն զսրբութիւն՝ սրբեսցին. *Ամենայն գիրք աստուածային զԱստուած դատաւոր քարոզեն»:*

2. Թղ. 12ա. «Քարոզ ի բանն աւետարանի որ ասէ. Օն արիք գնասցուք աստի. *Հրամայէ մարգարէն Միքիա, արի եւ գնա աստի, զի աստ ոչ գոյ քեզ հանգիստ»:*

3. Թղ. 22բ. «Քարոզ եւ պատմութիւն համառօտ Ցեսուայ որդոյ Նաւեայ. *Ցեսու որդի Նաւեայ էր ազգէն Եփրեմի, յորդոյն Յովսեփայ եւ աշակերտ էր Մովսէսի»:*

4. Թղ. 38բ. «Քարոզ եւ պատմութիւն համառօտ Եղիայ մարգարէին. *Եղիայ Թեսպացի էր ազգէ քահանայիցն, քանզի Թէսպի տուրք էր քահանայիցն»:*

5. Թղ. 59ա. «Քարոզ ի բանն որ ասէ. Եւ հրամայեաց Դաւիթ թուել զժողովուրդն. *Եւ զի առաջին ժամանակն նահապետքն երկար ապրէին վասն ուսուցանելոյ զաստուածպաշտութիւն»:*

6. Թղ. 77բ. «Քարոզ ի բան եւ պատմութիւն եսայի մարգարէին որ ասէ. Եւ չորեքտասան ամի թագաւորութեան Եզեկիայ եկ Սենեքերիմ արքայ Ասորեստանի ի վերայ Ամուր բաղաքին. *Սենեքերիմ կռապաշտ թագաւոր աստրոց ի Նինուէ քաղաքին եկ բազում զօրօք»:*

7. *Թղ.* 92ա. «Բարոզ եւ պատմութիւն վասն երից մանկանց որ ասէ. Ես ևոքա երեք-եաքիզն գնայիմ ի մէջ հրոյն եւ աւրհնէիմ զԱստուած. *Ես զի առաջ քան զգերութիւն բաբելացոց ազգն իսրայէլի մոլորեցան եւ անկան ի կռապաշտութիւն*»:

8. *Թղ.* 114բ. «Վերլուծութիւն բացերեւապէս բազմազան բառից եւ բայից յոգնախումբ շարադրութեամբ, արարեալ զսա Արիստակէսի գրչի, ի խնդրոյ բազմաց արհեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց*» (*կանոնք Ա–Ժ*):

9. *Թղ.* 149ա. «Բարոզ եւ բան վասն գալստեանն Գօգա եւ Մագովգայ. *Ճետ դարձի ի գերութենէն բաբելացոցն, զի երեք անգամ գերեցաւ ժողովուրդն*»:

10. *Թղ.* 159ա. «Բարոզ եւ պատմութիւն վասն բաբելացոց ի բան մարգարէին որ ասէ. Առ գետս բաբելացոց անդ նստ(իմ). *Եւ զի յառաջ քան զգալուստն Քրիստոսի բոլոր աշխարհս ամէնն կռապաշտ էր, միայն հրէից ազգն*»:

11. *Թղ.* 172. «Բարոզ ի բան վասն պահոց ի բան Ցովելիէլայ որ ասէ. Սրբեցէք պահս բարոզեցէք պաղատանս. *Ժողովուրդ պահոց, որպէս ասէ սուրբն Բարսեղ, ի դրախտին աւանդեցաւ*»:

12. *Թղ.* 183ա. «Բարոզ վասն կիրակէիմ, ի բան յօրինացն Մովսէսի որ ասէ. Պատուեցէք զօր միաշաբաթիմ. *Որպէս առաջին ի վեց օրն արար Աստուած զերեւելի արարածս եւ զեօթներորդ օրն հանգեաւ*»:

13. *Թղ.* 189բ. «Բարոզ ի բան մարգարէին Դաւթի որ ասէ. Որպէս իժի եւ խարթի, զի խոցեալ է... *Թէ վասն զինչ պատճառի մարգարէն առակաւ խօսի, զի առակաւոր բանն խորին է*»:

14. *Թղ.* 199ա. «Բարոզ ի բան սաղմոսին որ ասէ. Զանձն իւր ի գործ ոչ բժշկէ... *Անձն զբանական հոգին ասէ մարգարէն, աւրհնեա անձն իմ զտէր եւ մի՛ մոռանար զամենայն տուրս նորա*»:

15. *Թղ.* 209բ. «Բարոզ ի բան Սողոմոնի որ ասէ. Մահ եւ կեանք ի ձեռն լեզուի... *Առաջին խրատ վասն մարմնաւոր կենացս է ճշմարիտ մահու եւ կենաց պատճառ լեզուն է*»:

16. *Թղ.* 222ա. «Խօսք եւ թուխք վասն կիրակէի, որ էր գրեալ մատամբն Աստուծոյ. *Ես պապս Հռոմ քաղաքիս եկի ի տաճար սուրբ առաքելոցն Պետրոսի եւ Պողոսի եւ տեսի զսա*»:

17. *Թղ.* 232ա. «Բարոզ ի բան սաղմոսին որ ասէ. Որ ողորմի աղքատին ևա փոխ տայ Աստուծոյ. *Այսպէս հրամայեն վարդապետք յեկեղեցոյ թէ քրիստոնէից բարի գործքն երեք ազգ է*»:

18. *Թղ.* 242բ. «Բարոզ ի բանն վասն ապաշխարութեան, ի բան սուրբ աւետարանին որ ասէ. Եղերուք խորագէտք իրրեւ ըզաւձս. *Նախ գիտելի է զի մարդս հոգի է եւ մարմին, նոյնպէս սուրբ գրոց բանն*»:

19. *Թղ.* 252ա. «Բարոզ ի բան մեծի հինգշաբաթիին խորհուրդ պատարագին, եւ ի բան որ ասէ. Հայեցաւ ի Հաբէլ եւ ի պատարագ նորա ի Կայէն եւ զոհ նորա. *Որպատ ետուն նախնի ծնօղքն Ադամ եւ Եւայ զաւակաց իւրեանց եւ ասեն. Մեք մեղանչելով ելաք ի դրախտէն*»:

20. *Թղ.* 261բ. «Բարոզ զգուշութեան բահանայից, ի բանն որ ասէ. Եթէ սիրէք զիս զպատուիրանս իմ պահեսջիք. *Դարձարուք այսուհետեւ զկարգ բանիս առ դասս քահանայից, որք աստիճանաւ երկրորդ էք եպիսկոպոսացդ*»:

21. *Թղ.* 272ա. «Բարոզ վասն գալստեանն Քրիստոսի եւ յաւուրն դատաստանի եւ վասն միւսանգամ գալստեանն Քրիստոսի ի յաւուրն դատաստանի. *Եօթն իր տեսանելի եւ գիտելի է. նախ թէ օրն այն անգիտելի է ի մարդկանէ*»: – *Վերջ Թղ.* 282ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 282ա. «Փառք..., որ ետ կարողութիւն անարժանիս աւարտել զպատմագիրքս եւ զայլ ժողովածու բաներս որ կան հաւաքեալ ի յա(յ)սմ տառիս, զրաւ բանիս է յայսմ ամիս, որ թվի փրկչին 1654, եւ ի մերոյս թվոյ ՌՃԳ, ի Նոյեմբերի Իէ, օրն շաբաթ:

«Արդ աղաչեմ զձեզ հանդիպողք սորին, կարդալով կամ օրինակելով, աղալանացն ներբեցէք, զաւելորդն սրբեցէք եւ զպակասն լցուցէք, զոր փոխարէն Աստուած հատուցէ ձեր երախտեացն փիւրապատիկ, եւ ինձ անարժանիս Մարտիրոս եղկելոյս խնդրեցէք թողութիւն մեղաց, զոր տէր Աստուած ողորմի ձեզ եւ ձեր ննջեցելոցն ի միւսանգամ գալստեանն եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն: Հայր»:

1256

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Լ Թ.

Ձեռ. թիւ 1736։ – *Ռճգ–ե* = 1654–6

ԹՈՒՂԹ 389։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×17։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն եւ միասիւն։ – ՏՈՂԵՐ 31–3։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–Լ.Դ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը ունի 12 թուղթ, բացի առաջին չորսէն, որոնք խառնակ կազմուած են եւ միջակեալ թուղթեր կը պակսին։ – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ եւ նուրբ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, դռնակով, միջուկը տախտակ, կորսուած են երեք փականաքները. աստառն է դեղին նուրբ կերպաս, իսկ դռնակիկը՝ ծաւալուն եւ մեծ, գունաւոր գիծերով ընտիր կերպաս մետաքսաձեւ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ առաջինը միասիւն, երկուքի ծալուած, գրուած արեւելեան լեզուով մը. իսկ երկրորդը՝ նուրբ մագաղաթ, երկսիւն երկաթագիր ձաշոցի մը հատուածը, ուր կայ «Կանոն հայր աւրհնելոյ»։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ ընտիր բովանդակութեամբ Ձեռագիրս կը կարօտի վերաւորոգութեան, որովհետեւ գործածութենէ բայ֊բայուած է ամբութիւնը, ունի թուղթեր անջատուած Ձեռագրէն. երբեմն ստորին լուսանկարները ցնցակեր, որոնք խնամֆով ծածկուած են արդի թուղթով։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր եւ միաչափ։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴՔ ոչ բազմաթիւ, բայց հղածները են կարմիր կապոյտ գոյներով, յստակ գիծերով, յաջող արտայայտութեամբ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաֆով։ – ԽՈՐԱՆ թղ. 158ա, շատ սիրուն եւ յաջող։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 3բ, 59բ, 113ա, 228ա, 323բ, 342ա, բոլորն ալ կարմիր եւ կապոյտ գոյներով, մանր զարդերով գեղեցիկ մանրանկարներ են։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 112բ, 339բ–341բ, 387ա–389բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ գրուած է երկու տարուան ընթացքին, այն է՝ Ռճգ–ե – 1654–6։ – ԳՐԻՉ գլխաւոր մասին՝ Տէր Միքայէլ եւ Դաւիթ, որու օգնած ըլլալու է Վարդան։ – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Տիգրանակերտցի Տէր Սարգիս, որու կը տրուին «իմաստասէր» եւ «վարժապետ» տիտղոսները։ – ՏԵՂԻ Բաղէշ, սուրբ Կիրակոսի վանք. այլուր կը յիշուի «ընդ հովանեաւ վանացս Ամիրդոլու»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ. մանր ցիշատակագրութիւններ՝ թղ. 323ա, 664բ, 378բ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ստացած ենք 14 Ցունուար 1909ին, Մուշէն, ուր Գրպծ. Ներսէս Պպս. Ձմեռայեան գտած է, եւ իր մահէն ետք Հ. Ամաճիա Ղոմտաճեան ղրկած է Ս. Ղազար։

Մատեանս է Ժողովածոյ եւ կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 1ա. «*Այս ինչ է գիր ստորոգութեանց. նախ քէ ստորոգութիւնք կոչին...*» *ցանկ։*

2. *Թղ.* 3բ. «*Նոյնմեծին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ հայոց փիլիսոփային եւ վարդապետի, հաւաքումն համառօտ վերլուծութեան Ստորագրութեանց Արիստոտէլի, ի Գրիգորէ աշակերտէ. Ստորագրութիւնք վասն այն կոչին. Նախ ըստ բառին, այսինքն ի վերայ ստորնոցն ինքեանցն նորոգեալ, իսկ առ միմս ըստ իմաստայսիրացն զմեծն զնուազէն նախ, այսինքն էակն, զառաջն սեռականագոյն սեռիցն եւ գոյացութիւն զիննուննցն, նոյնպէս եւ նոքա զիւրեանց ստորանկելոցն տեսակացն ասին*»։

Թղ. 9ա. «*Ցաղագս ստորոգութեանց. Իսկ յայնցանէ որ ոչ ըստ չարամանութեան գոյացութիւն*»։

Թղ. 10ա. «*Ցաղագս գոյացութեան. Գոյացութիւն ասեմք որ խակագոյն եւ նախկին եւ մանաւանդ ասի. Լծ. Խակագոյն ասէն բացորոշէ...*» (*պրակք Ա–ԺԲ*)։

Թղ. 20բ. «*Ցաղագս բանակի եւ բանակաչափի կամ ժողով յսի. Իսկ քանակ զի նախադաս եղեւ որակին, զնէ վեց պատճառ Օլօմբոս*» (*պրակք Ա–Ժ. կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով*)։

Թղ. 26ա. «(*Ցաղագս առընչի*)». ... (*պրակք Բ–ԺԲ, սկիզբը թերի*)։

Թղ. 30բ. «*Ցաղագս որակի եւ որակութեան. Թէ ընդէր արդեօք յայլ ստորոգութիւնս եղակի արար զմակագրութիւն, իսկ աստ մակագրէ կրկնակի*» (*պրակք Ա–ԺԲ*)։

Թղ. 39ա. «*Ցաղագս առնելոյ եւ կրելոյ. Լծ. Գործք են վասն որոյ վերջինք են ամենայն ստորոգութեանց. սեռք են եւ ունին տեսակք*»։

Թղ. 39բ. «*Ցաղագս հակակայց. Լծ. Հակակայն զիմադրութիւն կամ հակադրութիւն լսի. ասաց նախ ի ստորոգութեանց, աստանօր ասէ յայնցանէ որք հետեւին ստորոգութեանց*» (*պրակք Ա–Թ*)։

Թղ. 49բ. «Ցաղագս նախկնին. Լծ. *Նախկինն առինչ է, զի նախկինն վերջնոյն է նախ, եւ վերջինն առաջնոյն է վերջին»:*

Թղ. 52ա. «Ցաղագս համայնգամայնց. Լծ. *Համայնգամայնք զոյգ եւ հաւասար եւ ի միասին լսին, եւ ասէ մեկնիչդ թէ համայնգամայնքն ազգակից եւ ծնունդ են նախկնիցն»:*

Թղ. 53բ. «Ցաղագս շարժութեան. Լծ. *Պիտանութիւն շարժութեան երեւի յամենայն ստորոգութիւնսն, զի ամենայն էակք շարժին ի սեռակնազոյն սեռէն մինչ ի տեսակազոյն»:*

Թղ. 55ա. «Ցաղագս ունելոյ. Լծ. *Ունելն մի է ի տասն ստորոգութեանց որպէս ի նախ գաղափարին զամենայն թուեաց»:* – Վերջ *Թղ.* 57ա. «*Աւարտեցաւ լուծումն Արիստոտէլի բանից»:*

3. *Թղ.* 57ա. «Այս ինչ է լուծումն Պերիարմենիաս գրոցն. *Սկիզբն եւ նախադրութիւնք. յաղագս մեկնութեան եւ բանական գիտութեան»* (Ա–ԻԹ) ցանկ:

Թղ. 58բ. «Նորին Յոհաննու Որոտնեցւոյ համառօտ լուծմունք Պերիարմենիաս գրոցն, ի Գրիգոր աշակերտէ. Աւգնեա՛ ինձ հոգի սուրբ Աստուած ճշմարիտ. *Սկիզբն եւ նախադրութիւն.* Լծ. *Նոյն նախադրեալ բանիդ, նոյն է եւ սկիզբն գրոյդ. դարձեալ որ ասէ սկիզբն եւ նախադրութիւն, զի սկիզբն գրոյդ յառաջ է եղեալ»* (պրակք Ա–Դ):

Թղ. 62ա. «Ցաղագս անուանն» (պրակք Ա–Բ):

Թղ. 64բ. «Ցաղագս բայի, այն որ ընշանակի ամանակ» (պրակք Ա–Բ):

Թղ. 67ա. «Ցաղագս բանի» (պրակք Ա–ԼԳ):

Թղ. 112ա. «(Ցիշատակարան). «*Ի թուականութեանս հայոց ՊԿԵ* (1416) *հաւաքեցաւ լուծմունքս սակաւ ինչ ստորոգութեանց եւ Պերիարմենիաս գրոցս, մատամբ տխեղծ եւ անարհեստ ձեռին նիրհուն հակողի ծուլհանու Որոտնեցոյ, առ ի վարժուն աշխոյժ մտաց ուսումնասիրաց...»:*

4. *Թղ.* 113ա. «Արիստոտէլի ստորոգութիւնքն կայ բնականն, բայց աստ զլուծմունքըն եդի, լուծմունք ի ամենալաւ խոյսի ասացեալ. Հոմանուանք ասին. *Իսկ նախադասի հոմանունութիւնն, սակս պարզութեան, իսկ բաղադրեալքն յերկրորդէն՝ յորոց բաղադրին. ապա ուրեմն առաջինք են պարզք բաղադրեցելոցն մեծագոյնք եւ պարզք, որ ըստ միում ունին հաւասարութիւն, իսկ կրկին եւ բաղադրեալ՝ որ ըստ երկուց կամ աւելեաց ունին կցորդութիւն, քանզի հոմանունքն հաւասարին միակին»* (պրակ Ա–Ժ):

Թղ. 117ա. «Գոյացութիւն է. *Կամեցեալ ընձեռել մեզ յաղակս գոյացութեան գիտութիւն եթէ զինչ արդեւք ել բանաւորեաց, թէպէտեւ յառաջագոյն ճառեաց դուզնաքեայ ասելով թէ ոչն են(թա)կա(յ)ում է, սակայն հաւաստագոյնս աստանաւր կամի ուսուցանել»* (պրակ Ա–ԺԴ):

Թղ. 127ա. «Ցաղագս բանակի. *Ասացեալ մեզ յաղագս գոյացութեան եւ որ միանգամ հետեւանայ ի նա, եւ եւս գտեալ զուրոյն նորա փոխի առ քանակին վարդապետութիւն: Իսկ խնդրելի է թէ ընդէր արդեւք յետ գոյացութեան դասեաց զքանակն, այլ ոչ զորակըն...»* (պրակ Ա–Ժ):

Թղ. 133բ. «Անտոնիոս Երմիսէ ասացեալ զբարգմանս. Ցաղագս առընչի. *Առինչ այսպիսի. Խնդրեացէ ոք յիրաւի թէ ընդէր արդեւք յետ քանակին առինչս կալաւ զդասութիւն այլ ոչ որակն, եթէ ոչ էր հարկաւոր իրաց ընդոսս անգեալ»* (պրակ Ա–ԺԳ):

Թղ. 141բ. «Ցաղագս որակի եւ որակութեան. Բնաբան. *Եւ որակութիւն ասեմ.* Անտոնիոս Երմիս բարգման մեկնիչ. *Զորրորդի գոյացութենէ զդաս ընգալաւ որակութիւն. արդ եթէ ընդէր արդեւք ոչ նախ քան զքանակն եւ զառինչն դասեցաւ, ասացաւ մեզ յորժամ յաղագս իւրաքանչիւր ուրուք նոցա խնդրէաք»* (պրակ Ա–ԺԲ):

Թղ. 149ա. «Ցաղագս առնլոյ եւ կրելոյ. *Կատարեալ իւր յաղագս որակի եւ որակութեան բան, յետ այսորիկ ասէ յաղագս առնելոյ եւ կրելոյ եւ յիրաւի զդասն կալաւ առնելն եւ կրել անդէն առ որակութեան»:*

Թղ. 150ա. «Ցաղագս հակակացց. *Իսկ յաղագս.* Մեկն. *Եթէ ոք զպիտանացուն իրոզութեանս այսպիսի գիտել կամիցի ոչ դուզնաքեայ եւ աստանաւր ծանիցէ»:*

Թղ. 155բ. «Ցաղագս նախկինի. Բն. Նախկին այլայլոյ առ. Մեկ. *Քառակի որպէս ասէ մանաւանդ հնգակի նախկնին ասին յեղանակք, քանզի ըստ ամանակի եւ ըստ բնութեան եւ ըստ դասի եւ ըստ լաւագոյնն եւ պատուականագոյնն»:*

Թղ. 156ա. «Ցաղագս հոմանգամանց. *Հոմանգամայնք ասին. Հոմայնգամայնք ասին որոց լինելութիւն ի նմին ամանակի ի նոյն սեռէ է. արտադրութիւն նախկնից ծնանելով ինձ թուի զհոմանգամանցն յեղանակս, թէպէտեւ նախ ասացեալ ստորագրութիւնսն գտանեմք զհոմանգամայնսս»:*

Թղ. 157ա. «Ցաղագս շարժութեան. *Շարժութեան տեսակք են վեց. Ցաղագս շարժութեան բան պիտանացու եւ առ տրամաբանականացն էառ իւրոցն պարապսն»:*

Թղ. 157բ. «Ցաղագս ունելոյ. *Ունելդ ըստ.* Մեկ. *Ի տասանց ասացելոց ստորոգու-*

Թեանցն մի ելով եւ ունելս ուսուցանեն այսմ տեղւոջ յաղագս սորայ եւ առնէ տրամատուութիւն»: – Վերջ Թղ. 158ա. «որպէսզի եղիցի սեռ ընդունելով զահմանն սեռին, որպէս ասացաւ զյոլովիցն եւ զտարբերելոց տեսականն որում զինչ են ստորոգեալն»:

5. *Թղ. 158ա. «Ասացեալ յԱրիստոտէլէ, յաղագս մեկնութեան որ կոչի Պերիսարմենիաս. ԲՆ. Նախ արժան է դնել. Մեկնութիւն Ամելախոյ ասացեալ. Ճառեցաւ մեզ երբեմն եթէ ամենայն բանական իրողութեանս այսորիկ ակնկալութիւն եւ առ ապա ցուցական շարաբանութիւնն հաստատել»:*

Թղ. 161ա. «Ճաղագս անուան. Անուն է ձայն նշանակ. Ցաւրինեալ իւր զպիտանացուսս առ սահմանաորութիւնս այնոցիկ զոր յառաջագոյն խոստացաւ, յետ այսորիկ ձեռնարկէ սահմանել զիւրաքանչիւր ոք նոցա»:

Թղ. 163բ. «Ճաղագս բային. Բայ է որ առ նշանակէ. Սահմանեալ զբա կամեցեալ զանց առնէ զայլովք որ միանգամ անուան եւ բաի էին հաւասար»:

Թղ. 165ա. «Ճաղագս բանիճ. Բան է ձայն նշանական որոյ. Ցետ անուան եւ բաի կարգէ զբանն, որ ունէր ըստ բնութեան դասուն եւ բաի կարգէ զբանն որ ունէր ըստ բնութեան դասուն»:

6. *Թղ. 200ա. «ՃԱրիստոտէլի գրոցն Պերիարմենիաս. Իւր խորհուրդն այս է, որ կամի ուսուցանել մեզ ի յայս գիրքս ի վերայ պարզ ճառի հաստող, դնէ ի վերայ այսոցիկ անուն յառաջագոյն քան զբան, վասն այնորիկ որ անուն նշանակէ զէութիւն, իսկ բան ի ժամանակ կատարեալս»: – Վերջ էջ 203ա. «Սակաւիկ մի ծաղկաքաղ արարաք ի ճարտասանութենէն հինգերորդ գրոցն Արիստոտէլիոսի իմաստասիրի, որ կոչի Պերիարմենիաս»:*

Թղ. 203ա. «Սակաւիկ մի ծաղկաքաղ արարեալ ի ճարտասանութենէն, ի սկիզբն չորրորդ գրոցն Անալօտիկին, ուրհնեալ հոգոյն Արիստոտէլիոսին. Ասէ այսպէս, առաջին պարտ է որ ասին թէ յումմէ վերայ, թէ ինչ է մտածութիւն որի վերայ ապաւտիկոս եւ գիտութիւն ապաւտիկտիկաւս»: – Վերջ Թղ. 205ա. «Իսկ ստացութիւն ի յամէնն իմաստութիւն է. սահմանք որ են՝ բարութիւն, ստացութիւն, իմաստութիւն. այն որ չէ ինքն բարին ստացութիւն անուամնութիւն, այլ բեն ոչ եւ մին գիմին, ի յամէն եւ ոչ եւ մին. իսկ կերպարանին որ այսպէս կոչեմ երկրորդ. թէ կենդանութիւն ի յամէնն»:

7. *Թղ. 206ա. «(Դ)ւաթայ հայոց փիլիսոփայի եւ Փիլիկա(յ) հռոմայեցոց վարդապետի եւ Հոմերայ արուեստաւորի եւ Մովսէսի Քերթողի. Ինդիր փափագման մասանց սիրոյ յաղագս վարժողական ուսմանց, մանաւանդ որք ջերմեռանդ սիրաբորբոք գթով հետեւեալ իմաստնական բանից գործամիտս լցմամբ գետայեմեալք յանդընդաբուս ի վտակաշարժ յորձանս կուտակացն, խորխորատախիտ անդնդային աստուածային երագաշարժ ղեկաւն...»:*

Թղ. 207ա. «Այս մի լուծականքս են ԼՋ միակս, ըստ որում լծակս Թ, քառեկս Բժ, եռակս Դ թագաւորս. այս է գիր արարածոց երկնի եւ երկրի. այբս այս սկիզբն է առաջին լուսոյն արարչութեան եւ նուազումն խաւարի...: Այբս այս է սկիզբն նախագոյից...: Բեն է սկիզբն հաստատութեան...: Գործակից է արարչութեան...: Դ է սկիզբն քառեկ աւուրց...» (Ա–Թ):

Թղ. 207բ. «Դարձցուք ի կէտ առաջին գրոյս եւ բուռն հարցուք ի սմանէ. Անուն է անդնդին եռահիւսակ միաշար...: Բեն ունի զբխումն բանից բարբառական...» (Ա–Ք):

Թղ. 225ա. Բոլորակ էարտէս, բաժանեալ տառիւք. «Այսպէս մուտ բոլորիս ի շուրջն այբէն քն է, ԼՋ գիր եւ են է գիր ձայնաւորաց, ամէն մի գիր ԼՋ հետ գրած է, որ մտանէ լուսաւորի եւ որ մտաւորմէ եւ իմաստուն կարդա զա. զմուան ի խաչէն արա. որ ի ներքոյ է այբն, ապա եւ եչն ի վերեւ բեն, գեմն, դայն եւ այլն ամենայն ԼՋ գիրն, ի փառս Աստուծոյ. ամէն»:

8. *Թղ. 226ա. «Նախադրութիւն բանի, ի ցոյցս պատճառի, հաւաքման մեկնութեան բերականի, եւ աղերս խնդրոյ աշխատաւորիս Ցովաննիսի, առ սպասաւորսդ բանի. Ճըշմարտութեան հաւատոյ բանին ուղղել զաւանութեան պահողաց եւ անախտ երկանց ծննդոց, դաստիարակ որդւոց հոգեւորաց, քան զմեղու եւ կաթին քաղցրորակ ճաշակաց, իմաստութեան ստեամբք անընդազործաց»:*

Թղ. 228ա. «Ի խնդրոյ Տեառն Ցակոբայ Հայոց կաթուղիկոսի եւ վարդապետաց մերոց եղբարց, արարեալ հաւաքումն բերականին մեկնութեան Ցոհաննիսի Եզնկացոյ ուսումնականի ի գրոց. Աւգնեա՛ Հոգիդ սուրբ. Ցաղագս բանական արհեստից վարժողական հմտութեան ունելով մեզ բաղձանս, զսովորականն տեսցուք տրամաբանական որոշումն, որ է գիտ բանասիրացն» (համմ. Մտգր. Հյց. ՃԲ., § 4):

9. *Թղ. 303բ. «Վերլուծութիւնք բացերեւապէս բազմազան բառից եւ բա(յ)ից յոճնախումբ շարադրութեամբ արարեալ զսա Արիստակէսի գրչի ի խնդրոյ բազմաց յար-*

հեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից, պարտ է խմումս անհմտութեան եւ որք սովին մասին բերին վերջանալ»* (սկ. «Առիստակէսի»):

Թղ. 4բ. «Կանովն խրատական. *Առաջին. զկնի նախ սկսման խրատուդ...»*: – Վերջ Թղ. 323ա. (*կանոն Ա–Ժ*). *Համմտ. Ժղվծ. Ե.*, § 1:

10. Թղ. 323բ. «Գէորգեայ վարդապետի արարեալ, ի խնդրոյ Ստեփանոսի մականուն Գոյներ երիցանց Կայծառաւանց. *Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի ի գրել զսա եւ ծաղկաքաղ արարեալ զմասն ինչ գրելոցն յԱռիստակիէ հռետոր գրչի եղի աստ»* (*համմտ. Ժղվծ. Ե.*, § 2):

11. Թղ. 331ա. «Խրատ գրչութեան զոր արարեալ էր զսա յառաջագոյն Գէորգեայ վարդապետին, ի խնդրոյ ումեմն, զորոյ ըզպասան ի սմանէ յետոյ իմ ի վարդապետէն խնդրեալ եւ նա կատարեաց զխնդրուածս իմ, եդեալ յառաջ զՌետակիսի արարեալն, եւ ըզթերին ի նմանէ կատարեաց ինձ, ինձ նուաստիս Ստեփաննոսի Գոյներ երիցանց, որոց ողորմեսցի տէր արարողին եւ խնդրողին. Ծաղագս սակաւ խրատու. Ծաղագս գրչութեան արուեստի. *Զի կատարեալ եւ զարդարուն հանդիպեսցի չարագրութիւնն ըստ զանազան պիտոյիցն, զոր նոյն ինքն իրողութիւնն պահանջէ»*. *Համմտ. Ժղվծ. Ե.*, § 3:

12. Թղ. 334բ. «Առիստակիսի բառագրոցըն բաղեալ եւ այս, վասն լծորդութեան. *Եւ այս են առաջին լծորդութիւնք, բեն, մեն, պէ, փիւր, եւ սոքա ի բառից բանին. Անբիծ, ամբարտաւան, եւ թէ հաճոյ՝ նու դիր փոխանակ մենի. որպէս՝ Անբիծն, Ամբարկում, համբարանոց, թաւռվբ. Եւ բառք բէի. ամպ...»* (*լծորդութիւնք Ա–Ժ*):

13. Թղ. 337բ. «Ծաղագս վանկի եւ փաղառութեանց եւ հեգի եւ հասարակ շաղ եւ բառի, ասացեալ սուրբ հօրն Գէորգեայ եւ խրատ կէտիւք բաժանման հեգիցն. *Երեսուն եւ վեց գիրս բովանդակ նիւթ է խօսից, որք ի ձայնաւորաց եւ յանձայնից կցկցելով առ միմեանս եւ սոքա առեղծանեն քառասուն հեգս կիսակատարս...»*: – Վերջ Թղ. 339ա:

14. Թղ. 342ա. «Ծաղագս բերականութեան համառօտ լուծմունք, ի Տէր Առաքել Սիւնեաց եպիսկոպոսէ ի մեկնութիւն բերականութեանս, պէսպէս յատկութեամբ պարզեալ վասն դիւրալուր հասկանալոյ զխորութիւն բանից բերականին. *Ծաղագս նախերգանի քերականութեանս. Առաջինն որ ասէ՝ Ծաղագս քերականին. Նախ պարտ է գիտել թէ ամենայն խորագիր ցուցանէ զասացող գրոցըն, որպէս այն որ ասի Ներածութիւն Որփիւրի. Իսկ արդ վասն ի՞ր ոչ յայտնէ աստ թէ յումմէ ասացաւ քերականս: Եւ այս վասն ժ պատճառի. Նախ զի կամի...»*:

Թղ. 352բ. «Ա. *Նախ ասացուք թէ ուստի եղեւ գտեալ գիր, յորմէ եղեւ քերականութիւն»* (*Ա–ԺԲ*):

Թղ. 344բ. «Այսման նախերգաբար ի մուտս բերականութեան. *Քերականութիւն հրմտութիւն որք ի քերդողաց... Ոմանք ասացին թէ նիւթ եւ սկիզբն բնականութեանս ճայնն է»*:

Թղ. 348ա. «Ծաղագս վերծանութեան. *Քերդածաց ասէ բազում օրինակաւն. այսինքն քերդող Հոմերոս եւ Իսիդորոս»* (*Ա–Զ*):

Թղ. 350ա. «Իսկ առոգանութիւնիմ տասն եւ ն. *Այսինքն չեչտ, բուք...»*:

Թղ. 351բ. «Ծաղագս հագներգութեան. Հրց. *Զի՞նչ է հագներգութիւն.* Պտխ. *Նախ որպէս կատակն»*:

Թղ. 355ա. «Իսկ վասն վանգից երից ձառեալ, այժմ Հրց. *Զի՞նչ է վանգն եւ հեգքն եւ փաղառութիւնն.* Պտխ. *Վանգն է որպէս ասել աղազախ, իսկ հեգն եւ աւ ու ...»*:

Թղ. 356բ. «Ծաղագս երկար վանգի. Հրց. *Վասն ի՞ր երկար փաղառութիւն ըստ ընդ յեղանակս լինի.* Պտխ. *Վասն ուխ պատճառի»*:

Թղ. 357բ. «Ծաղագս սուղ վանգի. *Ծեսս զերկու ծայրսն ասելոյ գայ ի միջի վանգն»*:

Թղ. 358բ. «Ծաղագս շաղաշարաց. Հրց. *Զի՞նչ է շաղաշարութիւն.* Պտխ. *Նախ որ բազում վանգ շաղաշարի»*:

Թղ. 359բ. «Ծաղագս բանի. Հրց. *Զի՞նչ է բանն.* Պտխ. *Նախ հինգ իր քննելի է»*:

Թղ. 361բ. «Ծաղագս առասութեան. Հրց. *Զի՞նչ է որ ասէ եւ քանի է առասութիւն նոցա»*:

Թղ. 363բ. «Ծաղագս հետեւմանց անուանն»:

Թղ. 365ա. «Ծաղագս լծորդութեան. Հրց. *Զի՞նչ է լծորդութիւն կամ ուստի եղեւ սահմանել կամ զինչ ստուգաբանի, կամ վասն էր եղան լծորդութիւնք»*:

Թղ. 367բ. «Ծաղագս դերանունութեան. Հրց. *Վասն էր յայսմ տեղւոջ նստաւ սա.* Պտխ. *Զի որպէս անունն նախադասեցաւ բայիւն»*:

Թղ. 369ա. «Ծաղագս նախադրութեանց. Հրց. *Վասն ի՞ր աստ եղաւ նախադրութիւնն»*:

Թղ. 370ա. «Ծաղագս մակբայիմ. Հրց. *Զի՞նչ է որ ասէ մեկնիչն թէ մակբայն զանուան ունի զտեղի»*:

Թղ. 372ա. «Ցաղագս շաղկապի. Հրց. Վասն է՞ր ի վերջոյ եդաւ սա այլ մասանց բանին»:

Թղ. 373բ. «Ցաղագս առոգանութեան. Հրց. Զի՞նչ է ասէ առոգանութիւնն»:

Թղ. 377ա. «Ցաղագս խոնարհմանց բայից. Հրց. Վասն է՞ր զկնի ոտից դասեցաւ»:

15. Թղ. 378բ. «Լուծմունք յաղագս բերականութեան. Քերականութեան արուեստս ասեն թէ բազումք են արարեալ, բայց անուանի Հոմերոս եւ Իսիդորոս են արարեալ, յետ նոցա այլք բազումք են արարեալ անթիւ, զոր Հերոդիանոս որդի Ապողինարի իշխան ամենայն գրեալսն ցրուեաց, միայն այս մնաց, ի Դիոնէսի ասացեալ, որ կռապարիշտ իմաստասէր...»:

16. Թղ. 379ա. «Այս որ կարդացիք Դիոնէսիոսի է. Քերականութիւն է համառօտիւն. համառօտիւն ուսումն է որ ի կարդալոյն եւ ի գրելոյն յառաջ գայ, որ քերդողութիւնքն տաղ, ոտանաւորք, գիրք լինել...»:

Թղ. 380բ. «Ցաղագս վերծանութեան. Քերդած, այսինքն որ առաջին մարդք իմաստասէրք բան են քերդեալ, յղկեալ...»:

17. Թղ. 384բ. «Մովսէսի, ցաղագս ստուգաբանութեան. Ստուգաբանութիւնս յայս է պիտանացու, զի ի հնութենէ խօսից թիւրեալք եղեն անունք եւ բայք ամենայն ազգաց»:

Անդ. «Զհամեմատութիւն». «Զդատումն բերդածից»:

Թղ. 358ա. «Ընքադասութիւն». «Զողբերգութիւն». «Զկատակերգութիւն». «Բնական բերդողութիւն». «Շեշտ ձայնաւորք». «Բուք». «Պարոյկ»:

18. Թղ. 385բ. «Ստեփանոսի. Սեռականք երեք. Ամանակ երբ զբանն ասես եւ վայր մի լռես. որպէս տէրն. Աննչե՞ս Պետրէ, եւ սուղ ինչ լռեալ եւ դադար առեալ ասէ. Արթուն կացէք...»:

19. Թղ. 386ա. «(Ցակոբայ Ղրիմեցւոյ). Ցաղագս շեշտի եւ պարուկի. Արդ ամենայն անուն միով հեգով յառաջ քան զվերջինն հեգն ունի զայբն կամ զչէ կամ զիին, ամենեքեան յարաշեշտ կոչին...»: – Վերջ թղ. 386բ. «Այսոքիկ խրատք վերծանութեան բարեբեւաչէս հաւաքեալ ի վերայ բազմանուանց զգանազան արուեստ գրչութեան, այսինքն զշեշտ եւ զպարոյկ, թէ ի վերայ որոյ գրի պարտ է զծագրել եւ կամ ընթեռնուլ իմաստուն գրչաց եւ մտաւոր ընթերցողաց, յաչխատասիրութենէ հանճարեղ եւ իմաստուն րաբունոյն Ցակոբայ, աշխարհաւ Ղրիմեցւոյ, մնացեալ առ մեզ· որոյ ողորմեացի Քրիստոս Աստուած մեր եւ տացէ նմա վարձս ըստ վաստակոց իւրոց եւ ըստ քրտնաջան աշխատութեանցն հաղարապատիկ եւ բիւրապատիկ աստ եւ ի հանդերձեալն զանտրտում ուրախութիւնն, հանդերձ ծնողօք իւրովք. ամէն»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 339ա. «Փառք...: Որ եւս կարողութիւն անարի եւ անարուեստ գրչի մեղաւորիս, հասանել յաւարտ սուրբ տառիս որ կոչի քերականս, ի դառն եւ ի նեղ ժամանակիս, որ բազում նեղութիւն եւ հարկապահանջութիւն կու կրէ ազգս հայոց՝ վասն մեղաց մերոց, տանջիմք ի ձեռս այլազգաց: Գրեցաւ տառս ձեռամբ սուտանուն եւ մեղապարտ տէր Միխայէլիս, ի Բաղէշ քաղաքի, ընդ հովանեաւ սուրբ Կիրակոսին: Ցիշեցէք ի Քրիստոս զհայրն իմ զտէր Սարգիսն, զմայրն իմ զԽաթուն բեկին. Աստուած ձեզ ողորմեացի յիւր միւսանգամ գալստեանն: Գրեցաւ քերականս ի թվին ՌՃԵ (1656). ամէն»:

2. Թղ. 112ա. «Աւարըտեցաւ սակաւ ինչ լուծմունքս Արիստոտէլի եւ Պերիարմենիաս գրոցս, ձեռամբ անարժան եւ սուտանուն Դաւիթ գրչիս, ի թուին հայոց ՌՃԵ (1656) ամին: Աղաչեմ զ(ը)նթերցողդ ներել եւ անմեղադիր լինել սխալանաց եւ խոշորութեան գրոցս, զի կար մեր այս էր»:

3. Թղ. 225բ. «Գրեցաւ լուծմունքս Արիստոտէլի եւ Պերիարմենիաս գրոցն ձեռամբ տէր Միխայէլ երիցու, ի վայելումն անձին քոյ իմաստասիրի Սարգիս վարժապետի հայոց փաղերայի, զոր տէր Ցիսուս Քրիստոս վտանգից պահեսցէ եւ յիշեսցէ զնա ի բարի եւ զծնօղս նորա. եւ դուք պատահողդ յիշեցէք, զի յիշեսջիք ի Քրիստոսէ յիւր ահեղ դատաստանին. ամէն: Թվին ՌՃԳ (1654) գրեցաւ ի դառն վայրի»:

4. Թղ. 228ա. «Զարժանիս բազում մահու եւ ոչ մի կենաց, զպարտապանս բիւրից բիւր քանքարոյ ստացչին իմոյ, որ զբազում հրամանաւք նորա որ վասն իմո(յ) աւգտի զանց արարեալ վտանգեցայ բազում վշտօք հոգւոյ: Այլ եւ զստացօղն Սարգիս Տիգրանակերտցի եւ զծնօղսն մեր, աղաչեմ յիշել ի յոյսն մեր Քրիստոս վասն ձերոյ աւգտի, զի եւ դուք յիշեսջիք ի նմանէ յաւուրն աներեկին»:

5. *Թղ.* 303ա. «*Գրեցաւ ձեռամբ տէր Միքայէլիս, ի դուռն սուրբ Կիրակոսին, ի խնդրոյ տէր Սարգիս վարպետին. Աստուած վայելել տացէ. ամէն*»:

6. *Թղ.* 339ա. «*Գրեցաւ բովանդակ գիրքս որ կոչի Լուծմունք արտաքնոց, արարեալ վարդապետացն մերոց առաջնոց սրբազանից, Գրիգորի Տաթեւացւոյ եւ Յովհաննու Որոտնեցւոյ. այլ եւ ի Մեկնիչ քերականի, մեկնեալ Յովհաննու Եզնկացոյ վարդապետի, պարզ եւ դիւրահաս բանիւք: Ցայլեւայլ ժամանակի գրեցաւ, ի քաղաքս Բաղէշ, ի վայելուն Տիգրանակերտցի Սարգիս վարժապետի եւ հայոց ուսուցչի եւ ամենայն ընթերցող ուսումնասէր անձանց: Վասն որոյ հայցեմ, զի որք աւգտիք ի սմանէ, զինչ ի փոքր եւ իցէ, յիշել պարտիք առ տէր յաղօթս զՍարգիս քալ փիլիսոփայն եւ զՅովհաննէս ընդ Վարդան եւ զՍուրաիին եւ զԳասպար հանգուցեալ եղբայրն: Այլ եւ զիս զապիկարս Վարդան, որ սակաւ տաժանմամբ աստարութիւն ցուցի ի մատեանս եւ զՅովհաննէս իմ, եւ դուք յիշեսջիք առաջի բարերար կամացն Աստուծոյ. ամէն եղիցի*»:

7. *Թղ.* 386բ. «*Ընդ որս եւ սակաւ գրողիս Վարդանայ եւ ստացողիս Սարգսի բազմաշխատ երախտաւորի ի գիրս յայս, աղաչեմ տալ զողորմին եւ ծնողաց մերոց:*

«Աւարտեցաւ բազմասփոփ եւ յաճախաշահ այգիս եւ մեծ բուրաստանս արտաքնոց երկու պէսպէս լուծմունքն եւ Մեկնութիւնն Քերականին, այլ եւ լուծումն տէր Առաքելի, վասն քերականութեան, ի թվին ՌՃԴ (1655), այլեւայլ ձեռամբ, ի քաղաքս, ընդ հովանեաւ վանացս Ամիրդօլու, վերակացութեամբ իմ Սարգիս բանի սպասաւորի, ի վայելս եւ ի սփոփանս անպարապ անձին եւ աշակերտաց իմոց, զոր տէր տացէ ի յիշատակ հոգւոյ իմոյ եւ ծնողաց: Այլ եւ եղբօր իմոյ Վարդան աբեղայի, որ ի վայրս նշդեհութեան բազում նպաստ եղեւ մեզ եւ զօրավիգն, ըստ հոգւոյ եւ ըստ մարմնոյ: Վասն որոյ, ով ուսումնասէից եղբայրք, յօգտելն ձեր յիշեցէք առ տէր յոյսն մեր, զի թեթեւացուսցէ զծանրութիւն բեռին մեղաց մերոց եւ ողորմեսցի մեզ: Այլ եւ զծնօղսն մեր յիշեսջիք, զի եւ ձեզ չնորհեսցի ողորմութիւն յաննւազ գթութեանցն Աստուծոյ. ամէն, եղիցի»:

1257

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Խ.

Ձեռ. թիւ 880: – *ՌՃՀ* = 1658

ԷՋԻ 356: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10×13,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×10): – ՏՈՂԻ 20: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԴ: – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դրոշմանիշ դռնակով. կորսուած են երկու փականքիները. աստառն է մուք կապոյտ լաթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար: – ԳԻՐ ՈՒՏԻ: – ՁԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են. ստէպ մոռցուած են սկզբնատառերը: – ԴԱՏԱՐԿԻ էջ 213–8, 263–6, 299–300, 350–6: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԷ – 1658: – ԳՐԻՉ Աթանաս երէց, ի Կարս: – ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ անյայտ: – ՏԵՂԻ Կարս: – ԿՆԻՐ Ձեռագրիս սկիզբը, էջ 1էն առաջ գտնուած թուղթիկ վրայ՝ երեք հատ, երեքն ալ ջնջուած են անընթեռնելի: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Ծօղոս վարդապետի Սիվրիհիսարցւոյ յիշատակ ուխտիս սրբոյն Ղազարու, ի Վենետիկ, ՌՄԼԸ. եհաս առ մեզ ի յաջորդ ամի՝ 1790, ՌՄԼԸ, Հոկտեմբերի 8»:

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Էջ* 1. «*Խրատ խոստովանելոյ զմեղս, զոր պատշաճ է ամենայն բրիստոնէի ուսանել, եւ այսպէս առնել զի առանց այսմ չիք փրկութիւն. Պարտ է քրիստոնէին յորժամ կամիցի գնալ ի խոստովանութիւն երթս ինչ ածել զմտաւ. նախ զայս թէ խոստովանութիւնս զոր կու ասեմ առաջի Աստուծոյ եւ քահանային...*»:

2. *Էջ* 6. «*Համար բարոգացն զոր գրեցաք*» (*Ա–ԻԱ*) *ցանկ:*

3. *Էջ* 8. «*Ցայլմէ բարոգ Աստուածածնին ի բանն Սաղմոսին. Եղեւ ձա իբրեւ ձաւ շահաբեր ի Հրէաստանէ. (Զ)ամենապայծառ եւ*

պատուական զգեղեցկութիւն սուրբ եւ մաքուր Աստուածածնին կուսին աղեղնն որ է ծիածան յերկնից»։

4. Է՚ 37. «Նորին ֆարոզ վասն նախանձու ի բան մարգարէին որ ասէ. Մի՛ նախանձիր ընդ չարս. *Որպէս դայեակ որ վրէժ է զանդիւ մանուկ եւ խրատէ ուսանել զբարին»։*

5. Է՚ 62. «Նորին ֆարոզ վասն զրկանաց, ի բան Ժողովողին. Տեսի զրպարտութիւն ի ներքոյ արեգական եւ արտասուք զրպարտեալոց եւ ոչ ոք էր որ մխիթարէր զնոսա. *Բազում եւ զանազան մեղացն զոր գործէ մարմինն՝ զրպարտելն է, բարկանալն որ մարդ զմարդ զրկէ»։*

6. Է՚ 74. «Նորին ֆարոզ վասն պսակին, ի բանն՝ Արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր, արու եւ էգ արար զնոսայ... *Արարչագործն Աստուած յորժամ ստեղծեաց զԱդամ եւ ասէ, ոչ է բարւոք մարդոյդ միայն լինել»։*

7. Է՚ 93. «Վասն Յովհաննու բանին. Զի՞նչ եղէ տեսանել յանապատին... *Իբր զնաւահանգիստ եւ զդիւրաշարժ, որպէս եղէգն ոչ ապաքէն վասն ճչմարտութեան եւ հաստատութեանն»։*

8. Է՚ 98. «Ոչ է աշակերտ առաւել քան զվարդապետ եւ ոչ ծառայ մեծ քան զտէր իւր, շատ իցէ աշակերտին... *Այսինքն՝ նախ քէ զիս անարգեն եւ բեղեզեբուղ կոչեն, որ ազգ դիւաց, քէեւ ձեզ հանդիպի մի՛ զարմանաք»։*

9. Է՚ 106. «Վասն նաւակատեաց բանին. Հրց. *Զի՞նչ է պահան, ուտիցն եւ նաւակատիան. Պատասխանեմք. Ի կերակրոց իրաց յիմացիր զայս, զոր կարգեցին հարքն մեր»։*

10. Է՚ 109. «Ի բան որ ասէ. Հայր մեր որ յերկինս. *Գիտել պարտ է զի յետ զգուշանալոյ աղաւթիցն կամի ասել զկարգաւորութիւն աղաւթիցն»։*

11. Է՚ 114. «Նախերգան. (*Տէր տէր*) *տուր ինձ լեզու խրատու զի գիտացից խաւսել զբանս իմ ի ժամու. Ծագումն փառաց, փառատեա յինէն զխաւար մեղաց...»։*

12. Է՚ 125. «Ի բան որ ասէ. Զհիւրասիրութեան գետ երթիցուք. *Ի մէջ ամենայն կենդանեաց որ զօտարն առէ, միայն չուն է որ զնման չուն եւ զաննման կենդանիսն առէ»։*

13. Է՚ 129. «Ի բան որ ասէ. Որով մեղանչէ ոք՝ նովիմբ եւ տանջեսցի. *Եւ թէպէտ համառաւտ եւ կարճ է բանս այս, սակայն բազում եւ ընդարձակ տեսութիւն նորա»։*

14. Է՚ 146. «(Խրատ վարդապետաց լաւ եւ ընտիր). *Արարիչն Աստուած զմարդն հոգի եւ մարմին ստեղծ եւ զարդարեաց, ի պատկերն եւ ի նմանութիւն իւր, զմիտքն հոգւոյն աչք արար եւ զաչքն մարմնոյն ճրագ»։*

15. Է՚ 152. «Ֆարոզ Ցոհաննու Ոսկեբերանի ասացեալ վասն խոնարհութեան. *Արդ ուսցուք ի նոցանէ ասացելոցն, զհանդարտութիւն, զհեզութիւն, ուսարուք յինէն, ասէ, զի հեզ եմ եւ խոնարհ սրտիւ»։*

16. Է՚ 157. «Ֆարոզ Վարդանայ որ ասէ. Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկինս եւ զերկիր. (*Ո*)*չ պատմելով սոցա նիւթ, զի անկարօտ է արուեստաւորն, սակայն արար չորս սկզբմունս, ջերմ եւ թեթեւ, զհուրն եւ զօդ, ցուրտ եւ ծանր»։*

17. Է՚ 164. «Ֆարոզ ի վերայ ևօթն մահուչափ մեղաց, ի բանն որ ասէ. Եւ նշան երեւեցաւ յերկինս եւ ահաւասիկ վիշապ հրեղէն որոյ էին գլուխք ևօթն եւ եղջերք տասըն... (*Ե*)*ւ Պաւղոս ասէ. Նախանձու բանսարկուին եմուտ մահ յաշխարհս, զի որպէս ի Քրիստոսէ կայ կենդանութիւն, նոյնպէս ի սատանայէ մահ»։*

18. Է՚ 219. «Ֆարոզ ի բան որ ասէ. Ի գիշերաց կանխէ հոգի իմ առաւաւտ առնել. (*Ա*)*րարիչն Աստուած զժամանակ կենաց մարդկան տիւ եւ զիշեր է անուանեալ, զի բոլոր աւուրն մին շաժին ցորեկ է եւ մին գիշեր»։*

19. Է՚ 236. «Ֆարոզ վասն ճաշու, ի բանն որ ասէ. Ես առ Աստուած կարդացի եւ տէր լուաւ. (*Ա*)*յլ եւ վասն բազում պատճառի յաղօթս կալ ի մեզ ի հարկաւորս»։*

20. Է՚ 243. «Ցոհաննու Ոսկեբերանի ասացեալ վասն պէսպէս երեւմանց հրեշտակաց կամ որպէս բարբառեն. (*Բ*)*ազում ինչ ի ձեռն հրեշտակաց ասացաւ, եւ ոչ ուրեք ասի բարւոք ասաց հրեշտակն, այլ թէ Աստուած ասաց»։*

21. Է՚ 250. «Ֆարոզ ի բան որ ասէ. Հրեշտակաց իւրոց պատուիրեալ է. (*Ո*)*րպէս ասեն փիլիսոփոսք թէ կարզ աշխարհիս խընդրէ զի ամենայն չար եւ ապականող ունի բարի ներհակն ինքեան»։*

22. էջ 283. «(Ջարոզ ի վերայ սուրբ Աստուածածնի, ի բան Սողոմոնի որ ասէ. Բազում դստերք ստացան). . . . (*Սո*)*ղոմոնի, որ վասն մեծութեան եւ առաւելութեան կուսին, ի վերայ ամենայն կանանց ետես յառաջագոյն նախատես հոգւովն եւ ջրոշմեաց ի գիրս աստուածային, զի յայտ լիցի յաշխարհի առաւելութիւն կուսութեանն*»:

23. էջ 301. «Ամիսք Հռոմայեցւոց. *Ցուն*նվար *ԼԱ օր է*...»:

24. էջ 301. «Վասն ծնունդ լուսնի»:
էջ 302. «Ցաղագս ամսոց եւ երկնից ընչացաց»:
էջ 303. «Սրբոյն Կիւրղի հայրապետի, վասն կաղանդին է ասացեալ»:
էջ 305. «Նշան աստեղաց կարգաւ»:
էջ 306. «Վասն շարժման երկրի»:
էջ 307. «Վասն լուսնին որ բակ առնու»:

25. էջ 308. «Մեկնութիւն տօմարի զոր արարեալ է Սամուէլի բահանայի, ի խնդրոյ Ստեփանոսի իմաստասիրի. Հրց. *Զի՞նչ է տօմար. Պտխ. Տօմար ասի ժողով սկիզբն աստեղաբաշխութեան եւ ի նոցանէ են զատեալ զայս երկու լուսաւորացս հանգամանս*»: – Վերջ էջ 340. «*Իսկ մեզ զոր գիրք սուրբ լռեալ են լռութեամբ պատուեսցի եւ մեր մտածծին բանիւք վտարանդեալ ի գուբ կորստեան անկցուք. այլ յամենայնի փառաւորեսցուք զսուրբ զերրորդութիւնն յաւիտեանս. ամէն*»:

26. էջ 341. «Ի տէր Ստեփանոսէ գիտնական բահանայէ ասացեալ սակաւ ոտանաւորս յաղագս շարականաց թէ յումեմնէ երգեալ. *Որք ի ծորանս հոգւոյն արբին, զշարականս ոգեալ գրեցին. նախ մեծ Մեսրոպ Տարօնեցին, ըզկարգ աղցիցն ամենեւին. զչարչարանաց զաւագ շաբթին, յարութենէն Լազարոսին, մեծն Սահակ Պարթեւ ազինն, որ էր պտուղ Լուսաւորչին*»:

27. էջ 345. «(Տաղ). *Տուի ես խընկալի, տուի ես խընկալի, այն հոտն որ ի քէն բուրեաց զհոգիս կու վառէ*»:
էջ 348. «(Տաղ). *Աստուածածին կոյս Մարիամ, կայր առ խաչին Իւրոյ միածնին*»:
Վերջին այս երկու տաղերը՝ բնագրէն տարբեր գրչութեամբ են:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

էջ 61. «*Ով դերամաքուր սուրբ վարդապետք եկեղեցւոյ, յորժամ հանդիպիք կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զանարժան, հող եւ մոխիր, նուաստ Աբաւաս երէց եւ զայլ մերձաւոր եւ զազգատոհմն իմ. թվին ՌՃԷ* (1658), *ի յերկրիս Կարս կոչեցելոյ, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս*»:

1258

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԱ.

Ձեռ. թիւ 461: – *ՌՃԼԷ* = 1688

ԷՋԻ 174: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 14×20: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10×16,7): – ՏՈՂԻ 25: – ԹԵՐԹԻ Ա–Է: – ՆԻՒԹ թուղթ սպիտակ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար: – ԳԻՐ ՈՒոտր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ սակաւ եւ անշնաձ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով եմ: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿԻ էջ 134–140, 162–163, 165–166: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԼԷ – 1688: – ԳՐԻՉ Արիստակես երէց, ի Գոլիս: – ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ անյայտ: – ՏԵՂԻ Գոլիս, ի թաղն Սուլումաստր: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ ԹԷՖիրտաղցի Տէր Սարգիս Գաղտասարեան ՈՒսիրած է Մատենադարանիս, 1785 Ցունուար 15ին:

Մատեանս է ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. էջ 1. «Գրիգորի Մագիստրոսի տաղասացութիւն զարարչագործութենէ Աստուծոյ եւ զԿրիստոսի տնօրէնութենէն.

Մեծ են գործք աստուածային, ըստ անչէզելի նորա բանին, հրաշալի անպատմելին, յամենայնի զարմանալին» (տուն Ա–Ի)։

2. Է֊ջ 43. «Գովեստ ընդրոդեան պատմագրական բանիւ յաղագս վարուց մեծի հայրապետին Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի եւ տիեզերական վարդապետի, ասացեալ տեառն Ներսէսի սրբոյ վարդապետի (Լամբրոնացւոյ) եւ սորա հարազատի որդոյ դպրոտեր եղբօր. *Շարժեալ ստիպէ հարկ տէրունի, ըզդաշարուման իմաստ բանի, նիւթ գովեստի տալ յապառնի, հօրն որ արժան վարուք պատուի»*։

3. Է֊ջ 62. «Պատմութիւն ազգիս հայոց, գրեալ բանիւ յոտին չափոց, ի Վահրամայ դպրէ հայոց, ի Սիս քաղաք կիլիկեցոց. *Տէր Ներսէս լուսազարդեալ, հայրապետին զայս բան գրեալ, ըզպատմութիւնս հայոց առեալ, ոտանաւոր տաղիւ չափեալ»*։

4. Է֊ջ 92. «Սուրբ եւ իմաստուն վարդապետին Ցովհաննիսի Եզրնկացւոյ արարեալ այլաչափ տաղս, ի խնդրոյ բարեպաշտ իշխանին Ապլոցի, ըստ նախագիծ տաղիս ստիքանց. *Ցամենահրաշ գործ արարչին որ գոյացան, մեծ եւ ահեղ ըսքանչելիք ներգործեցան»* (սկ. «Ցոհաննիսի բան յաղագս երկնի, ի խնդրոյ իշխանի հայոց Ապլոց անուն»)։

Է֊ջ 96. «Նորին դարձեալ յաղագս երկնի. *Այն որ յառաջ քեզ ճառեցան բանք նախահան, յաղագս երկուց տրամագծիցն անկիւնահան»*։

5. Է֊ջ 141. «Զհոմայեցւոց տօմարն ոտնաչափ շինեալ, Կեղեցի Ղուկաս վարդապետ, ի խնդրոյ Եզնկացի Պետրոսի վարդապետի, որ մականուամբ Պուչուխ կոչի. (Պ)*առաջին հռոմոց մեծ տօմարի, պարզեալ հարանցըն մեր նախնի, բայց արդ Ղուկասըս Կեղեցի, ոտանաւոր չարադրեցի»*։

6. Է֊ջ 145. «Այլ ոտանաւոր ի շարս սորին, ի Տէր Առաքելոյ ասացեալ, վասն երկոտասան կենդանակերպիցն, ազգաց եւ անդամոց, Տուքէ ԺԱ. *Աչխարհս ունի զձեւ մարդոյ, երկոտասան անդամք մարմնոյ, կենդանակերպք ըստ խորհրդոյ, է բաժանեալ ի վերայ մարդոյ»*։

Է֊ջ 146. «Վասն եօթն մոլորակացն եւ երկոտասան կենդանակերպիցն, թէ որք որոց են կամ որպէս ընթանան կամ զինչ է գործ նոցա. *Կան եօթնաստեղծ մոլորական...»*։

Է֊ջ 148. «Վասն երկոտասան հողմոցն թէ որպէս շնչեն. *Շնչեն հողմունքըն զանազան»*։

Է֊ջ 149. «Վասն աստեղաց (բ)ուոյ կենդանակերպիցն. *Ոյն որ իշխան է ամպրոպայ...»*։

Է֊ջ 150. «Վասն եօթն մոլորակացն. *Զոհալ աստղն է ամպայոլով...»*։

Անդ. «Վասն եօթն մոլորակացն, ի պարսից ի մերս թարգմանեալ. *Բայց ընդ լեզուաց ազգին պարսից...»*։

Անդ. «Վասն ընթացից արեգական առ կենդանակերպսն. *Այլ եւ յայտնեալ մեկնեմ զայս բան»*։

Է֊ջ 151. «Վասն ընթացից արեգական, թէ յորում աւուր ամսոյն մտանէ առ կենդանակերպսն. *Ի քսան եւերկու մարտի ամսի...»*։

Է֊ջ 152. «Վասն ընթացից արեգական, թէ յորում ժամու մտանէ ի կենդանակերպսն. *Ցորժամ ի խոյն զայ մտանէ...»*։

7. Է֊ջ 153. «Ոտանաւոր տաղիւ չափեալ, յաղագս խորհրդոյ արարչութեան Աստուծոյ. *Աստուածութիւնըն էական, անճառ անհաս եւ միական, Հայրն անսկիզբն եւ անվախճան, որդին ծնունդ համանման»*։ – Վերջ Է֊ջ 155. «*Ի հայկազեանըս տոմարի, հազար նրսուն թուականի* (1641), *արարչութեան բանըս խընդրի, ըստ Մովսիսի կարգաւ չափի»* (*միջանկեալ սկզբնատառք՝ «Խաչատուրի ե(ւ) Նիկողայոս»*)։

8. Է֊ջ 158–170. *Արդի չեզագրով, սեւագրութեան ոճով կան անդրադարձութիւններ երաժշտութեան մասին, շարականներու խաղերով խառն։ Հեղինակն է Տէր Սարգիս Թէքթիւտաղցի, որ Զեռագիրս նուիրած է մեր Մատենադարանին։*

9. Է֊ջ 171. *Անխորագիր*. «(Ոտանաւոր ինչ՝ ի Ցիշատակարան Աւետարանի, յօրինեալ թուին ՌՂԶ (1647). *Ազգիս հայոց թուականին, կրկին քառեակ երկ հարիւրին, եօթանասուն եւերկու ամին, գրեցաւ գանձս աստուածայինս»*։ – Վերջ Է֊ջ 174. «*Այս մեկնութիւն տասն խորանին, համաճայնից սուրբ քարոզին, չորրորդ գլուխ համակարգին, ըստ Եւսեբեայ պատմագրին*։ – *Հազար Ղ եւ Զ թուին, հանդիպեցաք ի Տիրվիկին, հետ Ներսէսուր եւ Մարկոս վարդապետին, գրեցի զայս շարըս գլխովին. յորժամ ասես զայս ի դասին, հոտ համաւորս ի հետ նորին, յիշեա՛ եւ զիս յայնմ ժողովին, եւ ասասցես զտէր ողորմին»*։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. էջ 133. «*Օրինակեցաւ սա ի վեհապետութեան տեառն Նղիազարու հայոց կաթողիկոսի որ ի սուրբ էջմիածին, եւ պատրիարգութեան Կոստանդնուպօլսոյս վեց եկեղեցւոյ ժողովրդապետից, եւ ի թագաւորութեան օսմանցոց բզ. Սուլէյման սուլթանին, զոր չաբթուս բուն զօրօք իւրովք ելեալ Զրփրնի Զայիրն գնալ ի պատերազմ ընդդէմ նէմցէու, զոր համբաւ լւեալ թէ զՊելիկրատ քաղաքն առեալ է նէմցէն, չիվարեալ մնացեր են. Աստուած զվերջն ի բարին առաջնորդէ: Ի թվին Քրիստոսի ՌՈՁԸ (1688), իսկ ըստ հայոց ՌՃԼԷ, ամսոյն Հոսմա(յ) Օգոստոսի Լ., ձեռամբ Թոռին Զօղուցի տէր Գրիգորին եւ որդոյ Նիկողայոս վարդապետին, առաջնորդին Թէքիրտաղու, մեղապարտ եւ անպիտան Արիստակէս իրիցու, որ եւ ժոէ յընթերցողաց յիշել միով Հայր մերիւ զինքն եւ զծնողսն իւր, որ եւ փոխարինեսցի ձեզ ի Քրիստոսէ. այս ի թաղս Սուլումանաստրու, որ ի յԸստամպօլ. Ընդստս երէց*»:

2. էջ 62. «*Եւ զիմ թշուառ անձն եղկելի, որ ձեռնարկեալ զսա գրեցի*, 1668 – Ընդստս (*իմա՛* Ռստակէս) *երէց – ՌՃԼԷ*»:

1259

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԲ.

Ձեռ. թիւ 735: – *Տարի՝* 1698–1715

ԹՈՒՂԹ 167: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×16: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂԲ 20–24: – ԹԵՐԹԲ չեն նշուած: – ՆԻՒԹ թուղթ զանազան տեսակի: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԲ բաւարար: – ԳԻՐ ներքին զանազան տեսակի: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ թղ. 3ա: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ, ԽՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԲ թղ. 3ա: – ՆԿԱՐԲ թղ. 2բ, մեծութիւն՝ 6,8×11,8. բազմագոյն, կը ներկայացնէ երկու հայրապետներ կանգնուած, մին սպիտակամօրուս, ճեռքին ունի աւետարան, միւսը օրհնելու դիրքով, երկուքն ալ բիւզանդական շուրջառով եւ եմիֆորոնով: Նկարի յաջող փորձեր կատարուած են՝ թղ. 1ա, անյաջող՝ թղ. 1բ: – ԽՈՐԱՆԲ չունի: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 3ա: – ԴԱՏԱՐԿԲ թղ. 2ա, 90ա–բ, 101ա–102բ, 140բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1698 եւ 1715 տարիներուն միջեւ: – ԳՐԻՉ երկրորդ մասին՝ կիւրեղ Տիպրիկիցի: – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ երկրորդ մասին՝ «Էտր Մատթէոս Բահանայ, ի Բաղաբէն Ակնայ միջին, Ղալաթիայ սնունդ նորին, սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցին», 1786ին՝ Տէր Նիկողոս՝ Բեկցի Տէր Սահակենց: – ՏԵՂԻ առաջին մասը՝ կէօզլովէի, երրորդ մասը՝ Ատրանի: – ԾԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԲ զանազան գրիչներէն՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ ստացած ենք 1877ին:

Մատենս կը բովանդակէ հինգ նիւթ, գրուած հինգ տարբեր գրիչներէ. Ա. Ցուվհաննէս Արճիշեցիի Մեկնութիւն պատարագի. Բ. հաւանաբար Գրիգոր Տաթեւացիի՝ Քարոզ վասն պատարագի. Գ. կերակուր քահանայից. Դ. Քրիստոնէական վարդապետութիւն. Ե. Քաղուածք ի կանոնագրոց, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 3ա. «Իմաստնոյն Ցովհաննիսի վարդապետի մականուն տկար կոչեցեալ Ըզնկացոյ, (իմա՛ Արճիշեցւոյ) համառօտեալ զմեկնութիւն Ներսէսի Լամբրօնացւոյ արքեպիսկոպոսի, յաղագս մեկնութեան Աբաւասի Աղեքսանդրացւոյ սուրբ պատարագին. *Ամենայնի ժամանակ է եւ ժամանակ է ամենայնի, ժամանակ է լալոյ եւ ժամանակ է ծիծաղելոյ, ժամանակ է զուգելոյ եւ ժամանակ է քակելոյ. եւ որպէս ասէ մարգարէն՝ Վասն այսորիկ յաղօթս կացցեն առ քեզ ամենայն սուրբք*»: – Վերջ *թղ.* 89բ:

2. *Թղ.* 91ա. «Ցայլմէ բարոզ վասն պատարագին, ի բանն սուրբ աւետարանին որ ասէ. Էառ Ցիսուս գհաց օրհնեաց եւ ետ աշակերտացն ասէ. Առէք. *Վարդապետք ասեն թէ սէրն պատճառ է միաւորութեան, վասն որոյ երկու ոմանք սիրելիք ոչ կամին բաժանիլ ի միմեանց*»: – Վերջ *թղ.* 100բ:

3. *Թղ.* 102ա. «Կերակուր քահանայից, նախապատրաստական սեղան սրբազանի բե-

միճ, յամի տեառն ՌՈՀԷիճ (1677) ի Լէօպօլիս, ի փառս մեծագոյն Աստուծոյ եւ երանուհոյ կուսին Մարիամայ, եղերուք սուրբք զի սուրբ եմ ես տէր Աստուած ձեր (Ղեւտ. ԺԹ. 44), սիրեցելոց եղբարց ի Քրիստոս պատուելոց բահանայից, ողջոյն. *Հուրն զարկեցեալն ի Քրիստոսէ յերկիր ցանկամ բորբոքել յոգիս ձերս, զի զարտագործութեան բնութեան իւրոյ յառցեսցէ փոքու իմն կայծիւ եւ զանտառս մեծամեծս հրդեհելով»*: – Վերջ Թղ. 140ա. «*Ընդունիս զմարմինն Քրիստոսի որպէս արժանի լինիս արդար եւ միուս իմն Մարիամ, որոյ յարգա(ն)ն դրախտ եղեւ որդոյն Աստուծոյ եւ սրբարան հոգւոյն սրբոյ*»:

4. Թղ. 141ա. «(Քրիստոնէական վարդապետութիւն). ... *հուպ լինիցիք, զի մի՛ մահու մեռանիցիք. եւ նա ոչ պահել զհրաման տեառն...*» (սկիզբը թերի):

Թղ. 141բ. «Հարցումն. *Գիտե՞ս զնախահարքն որքան էին. Պատասխանի. Գիտեմ եւ ասեմ. Ադամ, Աբել, Սէթ...*»:

Թղ. 142ա. «Հարցումն. *Գիտե՞ս զսուրբ զառաքեալսն. Պատասխանի. Գիտեմ եւ ասեմ. ԶՍիմոն զանուանեալն Պետրոս, Անդրէաս զեղբայր նորա...*»: – Վերջ Թղ. 156ա:

5. Թղ. 156բ. «*Այս է ըսկիզբն ապաշխարող եղել հօքն ցեղ պոռնկի, կիրակամտի, շաբթի պաճերն աղցիցն, տէրունի օրերն մաճուր եւ սուրբ կենաւն եւ խրատին. Կին որ պղտաւոր լինի՝ մի՛ մերձ(են)ար, մեղք է, տղան որ յարքանտին մեռանի, թէ հոգի առ(ա)ծ է քահանայն թաղէ...*»: – Վերջ Թղ. 159ա. «*Քահանայք որ արբենան եւ թէ քահանայն արբ ուտի զմուկն եւ զգորտն եւ հանեն կենդանի, երեք օր ապաշխարէ, իսկ գիտութեամբ՝ ԺԵ օր արտաքոյ կացցէ*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 89բ. «*Գրեցաւ գիրս ի թվում ասքանազեանի Ռձկդ* (1715), *ի գիւղաքաղաքիս կէօզլովէի, ծունկիսի Ը, օրն Դ։ի աւարտեցաւ. ամէն*»:

2. Թղ. 140ա.

«*Ի խնդրոյ տեառն իմոյ,*
Տէր Մատթէոս քահանային,
Ի քաղաքէն Ակնայ մերմին,
Ղալաթիայ սնունդ նորին,
Սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցին,
Ի թւաբերութեան հայոց ազգին,
Ռձղէին (1748),
Գրեցաւ ձեռամբ անիմաստ Կիւրղի,
Երէց Տիպրիկեցի,
Տառս անշահ որ երեւի,
Ոչ եմ կացեալ ի դպրոցի,
Եւ դուք լերուք անմեղադրելի»:

3. Թղ. 156ա. «*Թիւն Ռձմէ* (1698), *ի Սեպտեմբերի ԺԴին գրեալ եղեւ Ատրաճի արքապանին, ձեռամբ էրէց ու Վանա(յ) քաղաքին*:

«*Թիւն տարոյս թէ իմանաս,*
Պէսպէս մտօք դու հմտանաս,
Գինի խմես ւուրախանաս,
Թասն որ ձեռիդ է
Զինիէ (700+20+400+20+7–1147+551 =1698) *լաւ իմացիր*»:

Բնագիրներէն տարբեր գրչութեամբ.

4. Թղ. 1ա. «*Ճիշատակ է այս Ներսէսի Լամբրօնացու յարքեպիսկոպոսի յաղագս մեկնութեան Աթանասի աղագս սուրբ պատարագի, Բնկցի տէր Սահակենց տրուաք տէր Նիկողոսին է. ով որ կարդա(յ) յիշեսցէ ի բարին եւ գյիշող սօրին յիշեալ լինիցի ի յաւիտեանս. ամէն: Թվին հայոց Ռմլեին* (1786) *գրեցի ես*»:

1260

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԳ.

Ձեռ. Թիւ 39: – *Ժէ դար*

էջ 376: – Մեծութիւն 13,5×18,5: – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4×14: – Տողք 26: – Թերթք Ա–ԺԷ: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ սեւ կաշի, միջուկը տախտակ: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր ճոտ մաճուր: – Զարդագիրք սակաւ, կարմիր կապոյտ գոյներով, թուղնագիր: – Սկզբնատառք, խորագիրք կար-

միր թանաթով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՒ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ էջ 1, 111, միագոյն եւ պարզ: – ՆԿԱՐՒ եւ այլ զարդեր չկան: – ԴԱՖԱՐԿՒ էջ 231–2, 321–2, 359–360, 370–1: – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար: – ԳՐԻՉ Մարկոս: – ՍՏԱՑՈՂ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ էջ 137. «Ձմեռօք լցեալ Մարկոս աղաչեմ յիշել ի տէր» եւ էջ 155. «Ձմեռօք լցեալ գրիչս յիշեա՛ ի տէր»: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՒ ունեցած նմ 1791էն առաջ:

Մատեանս է ժողովածոյ, ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. էջ 1. «Այս բառ եմ ես բերթողականիւ վասն չափոյ հոմերական տաղիցն. վասնզի բերթողական արհեստիս չափաբերականիւ եմ եւ չափով վարիմ, եւ եմ որ գեղջուկէ եմ, որով ճարտարասանիս վարիմ, զի յանախապէս փոխաբերիմ սակս զարդու ճարտասանից, եւ հարկ է յոմնահամար եղանիլ. *Աստուա(ծազան, աստուածազարդ), աստուածյարեալ, յԱստուած զաւրանալ, աստուածահրաշ...*» (Ա–Ք):

2. էջ 104. «Մեկնութիւն բառից բերականիս. *Առաձեռն – ձեռն ի ձեռն. Առաջաբերութիւն – առաջի բերումն*» (Ա–Ք):

3. էջ. 110բ. «Այս բառ յեռահիւսական բաղածոյիւ հոմանուանից բագադածեալ զամենայն ինչ որ եմ անուանիւ հերքայեցի... *Ալիք – ուսումն բանագրաց կամ նշանագրաց. Բէք – բնակեալ ի դմա. Գամիղ – լրումն վերջոյն...*»: – Վերջ անդ էջ 111:

4. էջ 111. «Բառ բերքայեցւոց. *Ադամ – (երկիր) կամ կոյս կամ երկիր մարմնացեալ, կամ երկիր կարմիր, կամ յերկրէ. Ադին – վայելել ի վկայութիւն նոցա. Ադին – փափկութիւն. Ադոնիբեզեկ...*» (Ա–Ք):

5. էջ 140. «Հանդէս բանաստեղծաց փաղանուանաբար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս. *Պարտ – պատշաճ. Ի դէպ – ի ճահ. Ծանգնման – բարւոք. Վայելուչ – մարթ. Հաճոյ...*»:

6. էջ 155. «Արիստոտէլի տասն ստորոգութիւնք. *Ունիմ ես անձն, որ է գոյացութիւն. Ունիմ գոյն սպիտակ կամ սեաւ կամ կարմիր, այս է որակ...*»: – Վերջ անդ:

7. էջ 155. «Վեց եմ սահմանիւ իմաստութեան. *Ա. Գիտութիւն էակաց ըստ որում էակք են. Բ. Գիտութիւն աստուածայնոց...*» (Ա–Զ):

8. էջ 156. «Հոյովմունիւ Անուանց. *Աստուած ուղղական, Աստուծոյ սեռական...*»:

9. էջ. 156. «Բառ որ ինչ ի խորան եւ այլոց անյայտից. ... – *աներն. Անապատ – անմարդաճայն. Անաւազ – տկար...*» (Ա–Ք):

10. Թղ. 180. «Բառ Գալիանոսի բժշկապետի. *Աթխար – վաղամեռուկ. Աթրա – խաղալիկ. Ակիկար – հայ բողիտակ...*» (Ա–Մ):

11. էջ 189. *Անխորագիր.* «(Բառգիրք աշխարհագրական). *Աւետեաց երկիրն Երուսաղէմ է. Պաղեստին է Երուսաղէմ. Սաղիմ Երուսաղէմ. Փիլիպպէս Կեսարեան Երուսաղէմ...*»:

12. էջ 193. *Անխորագիր.* «(Սահմանիք ըստ կարգի այբուբենից). *Աստուած է վսեմական եւ ինքնաբուն գոյութիւն. Աստուած ծայրագոյն եւ երանեալ բարի. Աստուած բոլորակերտաւղ եւ նախախնամիչ...: Անուն է ձայն արարողի կամ կրողի...: Աղօթք հայցումն բարեաց առ ի յԱստուծոյ...*» (Ա–Ք):

13. էջ 233. «Վերլուծութիւնք բացերեւապէս բազմազան բայից եւ բառից յոմնախուռմբ շարադրութեամբ արարեալ զսա Արիստակէսի գրչի ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից*» (*սկ.* «Առիստակէսի»):

էջ 236. «Կանոն խրատական առաջին. *զկնի նախ սկսման խրատուդ, որ ցուցանէ առանց չիոյ դրոշմունք զայն միտսն*» (*Համմտ. Ժղվծ. Ե.*, § 1):

14. էջ. 293. «Գէորգեայ. *Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի գրել զսա այրս թշուառ եւ ծաղկաքաղ արարեալ ըզմասն ինչ գրելոցն յԱրիստակիսէ հռետոր գրչէ եղի աստ*» (*Համմտ. Ժղվծ. Ե.*, § 2):

15. էջ 323. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ) Ցաղագս բերականութեան. *Քերականութիւն է համառօտիչ, որք ի քերթողացն եւ ի շարագրաց իբրու բազում անգամ ասացելոցն, եւ մասունք նորա են վեց. նախ վերծանութիւն ներկուռ...*»:

16. էջ 351. «Այս բառ գեղջուկք, որ կար(ի) պիտոյ է վարժապետաց ներխոհեմից. *Անկումն – վճարումն. Հանգիստ – ելք. Վախճան – աւարտ...*» (Ա–Ք):

17. էջ. 355ա. «Մովսէս(ի) Խորենացւոյ բան իմաստութեան. *ՑԱստուածոյ խորհրդով*

եւ իմաստութեամբ հաստատեցաւ մարդկայինս տեսակ...»:

18. էջ 357. *Անխորագիր.* «(Սահմանէ կամ ստորագրութիւնէ այլեւայլ իրաց). *Տաղանդ ճիւ լիտր է. Փարան կղզի յԱղեքսանդրիա. Սաթեղ որ է տուն. Ծոբելեան որ կոչի տէգ. Անպարագիծ անպարագիր...»:* – *Վերջ էջ* 358:

19. էջ 361. *Անխորագիր.* «(Նախերգանէ բարոզից). *Ով անստուեր լոյս իմանալի եւ փառաց ճառագայթ անճառելի եւ ճաճանչ գեղարփի, ծագումն անթարգմանելի»:* – *Վերջ էջ* 369:

20. էջ. 372. *Անխորագիր.* «(Օրհնութիւն յետ բարոզի). *Այլ մեք զարձեալ յաւարտ եւ ի կատարումն թարգմանութեան առաջի արկեալ աւետարանական բանիս, ըստ կարի եւ ըստ չափու հիւծեալ եւ տկար մերով իմաստութեամբ»:* – *Վերջ էջ* 376:

1261

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԴ.

Ձեռ. թիւ 276: – *Ժէ դար*

ԷՋԻ 302: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 7,5×10,8: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂԻ 17–23: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԴ×12 (Ա՝ 7, Բ, Թ՝ 11, Ը՝ 10, ԺԴ՝ 5): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. երկրորդ կողքին մէկ մասը անհետացած է, հաւանաբար կրակի հանդիպած, որով կը տեսնուի տակի տախտակը: Կորսուած են երկու փականքները եւ չունի աստառ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար. մանուկ մը գծագրութիւն կատարած է՝ էջ 84. թուղթեր կտրուած են ընդ մէջ էջ 90–1, 176–7: – ԴԻՐ ՈՒՏԻ: – ԶԱՐԴԱԴԻՐԻ սակաւ, ուրիշ հանգուցագրեր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԴԻՐԻ կարմիր թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ եւ այլն չունի: – ԴԱՏԱՐԿԻ էջ 86, 172–176, 274–5: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար: – ԳՐԻՉ Ծովհաննէս: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Ցիշատակ է Ծովհաննէսիս ո(ղբացեալ) հ(ոգի) աղաչեայ Մկրտիչի Ջիգիեան, ի վանս սրբոյն Ղազարու, ձեռամբ Հ. Միքայէլ Վրդ.ի Ջամչեան, յամի Տեառն 1790, Ապրիլի 4ին, ի Պաշվալով»:

Մատեանս է ժողովածոյ եւ կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. էջ 1. «Ցաղագս մարդակազմութեան (Ապուսաէտայ). *Ա–ԺԸ. ցանկ:*

էջ 2. «*Մարդոյ կազմութեանն ամենայն անդամոց գոյացութիւնն բոլոր մարմնոյն, կամաւքն Աստուծոյ ստուգիւ ճարտարաւք ընտրած հելենացւոց իմաստասիրաց եւ բժշկական վարդապետաց իմանալոյ զբնութիւն մարդոյ*»:

էջ 8. «Վասն ստեղծման գլխոյն եւ ըղեղին»:

էջ 12. «Վասն ստեղծման աչացն»:

էջ 15. «Վասն ստեղծման ականջոյ»:

էջ 18. «Վասն ստեղծման բթին»:

էջ 20. «Վասն բերանոյն»:

էջ 22. «Վասն ստեղծման սրտին»:

էջ 23. «Վասն ստեղծման թոքին»:

էջ 24. «Վասն լերդին»:

էջ 28. «Վասն ստեղծման փայծղան»:

էջ 32. «Վասն ստեղծման երիկամանցն»:

էջ 33. «Վասն ստեղծման լեղոյն»:

էջ 34. «Վասն ստեղծման աղեացն»:

էջ 36. «Վասն ստեղծման փաղայփշտին»:

էջ 38. «Վասն ստեղծման երկուորացն»:.

էջ 40. «Վասն ստամոքին»:

էջ 43. «Վասն յաւրինուածոյ ոսկերացն եւ ջլացն եւ երակացն»:

էջ 45. «Վասն յօրինուածոյ ջղերոյն որ ի մարդն»:

էջ 50. «Վասն ստեղծման հօբն անդամոց որ ի մարդն»:

2. էջ 59. «Խրատ ժամատեղեաց. *Ծորժամ Աւրհնութիւն յինանց աւագ Աւրհնութիւներն լինի, նայ դու ի հետն Ցարութեան Ողորմեայքն ասա, եւ ապա զՏէր յերկնիցերն, եւ յետոյ զՀոգոյ զգալուստն, եւ յետ նորա ըզՀանգստեան, եւ ապա Փառք: Իսկ Մարտիրոսաց տօնի...*»:

3. էջ 66. «(Աղօթք). *Ով ամենասրբուհի Աստուածածին, պարծանք կուսութեան, ճըրագ պայծառ քան զարեգակն*»:

4. էջ 67. «(Աղօթք). *Տէր Աստուած, ահաւոր եւ աքանչելագործ, որ աստուածա-(յ)ին իմաստութեամբ քո յաւրինեցեր զերկինս ի ձեւ խորանի*»:

5. էջ 69. Անխորագիր. «*Ծառաջին արարչութեան գործ եօթն. Հուր, հողմ, երկինք, երկիր, լոյս, խաւար. ի երկու աւուրն գործ...*»:

6. էջ 72. «(Զափ մղոնաց քաղաքէ ի քաղաք). *Եւ ահա կամ զչափդ որ համառաւտեալ մղոնախաղաց ոտնաչափութեամբ աւժանդակաբար ասպարիզ աճեմ գիտաւորութեամբ. Ի Դրւնայ մղոն Մ ի կարնոյ քաղաք. անտի մղոն Ճ ի Փոսա աչխարհն հա(յ)ոց. անտի մղոն Ղ ի Կողոնիա բերդն...*»: – Վերջ էջ 73. «*Այս քեզ յինէն ընծայ գրաւական, զերծանել ի Պորփիւրի ներգործութենէն եւ գեղգեղիոյ մղոնական գրամարտիկոս տառիցն եւ ի բազմավէպ պատմութենէն Պապայ Աղեքսանդրացոց. ողջ լեր ի տէր*»:

7. էջ 74. «Սպասաւորութիւն պատարագի. *Եւ ի կատարման Սուրբ Աստուածին սարկաւագն քարոզէ բարձր ձայնիւ. Եւ եւս խաղաղութեան զտէր...*»:

8. էջ 79. «Խրատ ժամայտեղեաց բովանդակ շարականիս. *Զատկին Հարցն Ա.Զ. Որ եկիր ի փրկ.: Երկուշաբթի մեռելոց է...*»:

9. էջ 85. «Այս է խրատ ստեղեացն. *Որ ասեն ապաշխարութեան պահոցն, ի Խաղաղականի վերջն. Բչ. Հրեշտակապետացն. Երկնաւոր հօտ...*»:

10. էջ 87. «Թէոփիլէի ասացեալ յաղագս զղջման եւ արտասուաց. *Արդ պարտ է ամենայն մարդոյ զայս գմտաւ ածել հանապազ եւ ասել ընդ միտս. Ահա եկն առաւօտ՝ եւ ոչ վաստակեցի, եհաս երեկոյն՝ եւ գնամ ուր նայն*»: – Վերջ էջ 90:

11. էջ 91. «(Բանիւ վասն նաւակատեաց). *... զկատարեալ պտուղն վայելել, զի նոր էր եւ մանուկ. Այսպէս եւ մեք չեմք զկատարեալ փրկութիւն առել յայսմ աւուր, վասն որոյ չէ պարտ զկատարեալ կերակուրն վայելել այսմ աւուր*» (ակիզբը թերի՝ թուղթի անկումնով):

12. էջ 104. «(Ծովհաննու Մանդակունւոյ) վասն չքամբասելոյ եւ չդատելոյ զեղբարս եւ զբահանայս եւ զըն(կերս). *Մեծերք սգոյ եւ աղջամուղջ տրտմութեան դիզեալ ի վերայ իմ կուտին հանապազ, զի ախտք չար եւ ահեղ անաւրէնութիւնք մտեալ յեկեղեցին Աստուծոյ տեսանեմ*»:

13. էջ 133. «Վասն ծոազատկին եւ լուսոյն. Ի տէր Աստուածատուր վարդապետէ եւ պատրիարգ Կոստանդնուպոլսի մայրաքաղաքի աթոռակալէ եւ Երուսաղեմայ, Քրիստոսի գերեզմանին լոյս արար տէր Սամուէլ եպիսկոպոսէ. *Սիրով Աստուած սուրբ Հոգւոյն ժամանեալ հասցէ, ողջոյն եւ խաղաղութիւն եւ առաքելական աւրհնութիւն ի յամէնաւրհնեալ եւ յաստուածապահ երկիրն իլաթաց ի Լովն եւ ի կամենիցն եւ յայլ ամենայն թեմն իւր առհասարակ*»: – Վերջ 163. «Գրեցաւ գիրս ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, ի դուռն սուրբ Յակոբայ. թվ. ՌԼԸ (1589), Նոյեմբերի Ը»:

14. էջ 164. «(Տոմարական բանիք). *Թըուական այսպէս արա. Կալ ՃՇՔ եւ զհայուն փոքր թուական ի վերայ բեր թուականէ...*»:

15. էջ 177. «Այս եմ ամենայն տնաւրինականիս տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ի յաստուածակոխ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, ի մէջ սորա եւ արտաքոյ որք կան աստ հաւաքեալ, ի թողութիւն մեղաց հաւատացելոց Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ աւրհնելոյն. *Նախ եւ առաջին քաղաքն Նազարէթ, աղբիւրն ուր Գաբրիէլ հրեշտակապետ զաւետիսն երեսս սուրբ կուսին Մարիամու եւ յղացաւ զբանն Աստուած. եւ տունն Յովսեփայ...*»:

16. էջ 206. «Մեկնութիւն ի վերայ բովանդակացն թէ վասն էր եւ յորում աւուր նուագեաց Դաւիթ զիւրաքանչիւր սաղմոսն. *Յորժամ գնաց Սաւուղ առ դիւթն հանել զՍամուէլ, ասաց Դաւիթ զաղմոսս այս. Ա. Երանեալ է այր որ ոչ գնաց ի խորհուրդս*» (Ա–ՃՄ):

17. 247. «(Մասն Տօնացուցի եւ խրատ Հարցիցն). *Քաղեց ամսոյ հայոց ի Ա եւ Դեկտեմբեր հռոմայեցւոց ի ԻԳ Աւետիք է Անանայի եւ Յովակիմայ, յորմէ յղացան զսուրբ կոյսն Մարիամ զամէնօրհնեալ տիրամայրն. Աւրհնութիւն Գ.Կ. Ձերգեցէքն ասայ իւր սաբաւքն...*»:

18. Է. 259. «Կարգաւորութիւնք եկեղեցւոյ եւ արարողութիւն ժամատեղեաց, տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի, զի ետ բերել ի սուրբ եւ ի հոչակաւոր աստուածաբնակ եւ ի հրեշտակակրօն սուրբ հարցն մեծ ուխտին Մաքենեացն, եւ ամենայնիւ ամենայն կամօք հաճեալ եւ հաւանեալ զպակասն եղից եւ ըզսղալն· ուղղեաց եւ կարգեաց ամենայն Հայաստանեաց եկեղեցոյ անջրեպի եւ հաստատուն աւանդ, առաջնորդութեամբ հոգւոյն Աստուծոյ, որ աջողեալ է զամենայն բարի յամենայնի. *Չի յառաջ քան զամենեսեան պարտ է առնել փակակալին եւ զամենայն ջահք եւ զկանթեղք լուցանել*»:

19. Է. 298. «Խրատք ժամատեղեաց ըստ արեւելեան սահմանացն սկզբնաւածոց եւ ասութեան աղաւթիցն, զոր խնդրեալ սուրբ վարդապետն Ցակոբ Ղրիմեցիին ի մեծ րաբունեայն Գրիգորէ Խլաթեցոյ եւ նա կատարեաց այսպէս. *Որ դասի որ աւուր ձայն լինի այս է. Տէր եթէ զշրթունս. Զքէն գոհանամք...*»: – Վերջ Է. 301. «*Այս է արեւելեանս տան սահման ժամակարգութեան*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Է. 71.

«Այլ ես յետնեալս ամենայնի,
Եւ ներքեւեալ նուաստ ոգի,
Զանունս ունիմ այս,
Եւ ծուլութեամբ զկեանս անցուցի,
Ով եղբայր իմ սիրելի,
Խրատ մի տամ քեզ պիտանի,
Ի տղայութեան ժամանակի,
Երերալով զկեանս անցուցի,
Եւ վա՛խ մահ ինձ հանդիպի,
Զունիմ պաշար որ զիս տանի,
Ով մանկունք սուրբ Սիոնի,
Որդիք լուսոյ առաքաստի,
Որք ընթեռնուք զդիրս յատենի,
Ցիշման արարէք զիս արժանի,
ԶՑովհաննէս» (երկու տող ջնջուած):

2. Է. 90. «*Տէր իմ Ցիսուս Քրիստոս, ողորմեա յայնմ ահեղ աւուրն մեղապարտ գրչի Ցովաննիսի եւ ծնաւղաց իմոց, եղբարց եւ քրւերց իմոց եւ ընդհանաց եւ ամենայն արեան մերձաւորս. եւ որ յիշէ՝ յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ. ամէն*»:

1262

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԵ.

Ձեռ. թիւ 372: – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹ 186: – ՄԵՋՈՒԹԻՒՆ 16×20,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11×16): – ՏՈՂԵՐ 27: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԺԱ ×12 (Ա՝ 20). այնուհետեւ չեն նշուած: – ՆԻՒԹ թուղթ թուխ: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. երեք փականքները կորսուած են. երկու կողմերու աստառն է դեղին ներկուած եւ ընտիր թաւշամման մնացեալ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԴ բաւարար. թղ. 134էն սկսեալ կը փոխուի գրիչը, իսկ թղ. 146–171՝ յետսամուտ է, տգեղ գրչութեամբ: – ԴԻՐ ներս: – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր ներաղ թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 2ա, 4ա–9ա, 185ա, 172բ–174ա: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ժէ դար: – ԳՐԻՉ անյայտ, որովհետեւ չունի ոչ մէկ յիշատակարան. յայտնի է միայն թղ. 146–171ի գրիչը՝ Միհաս Արքեպս. Փէրվագեան, որ է ԺԸ դարու երկրորդ կէսին: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ հաւանաբար ստացած են Միհաս Արքեպս. Փէրվագեանէ, որ վախճանած է Վենետիկ եւ թաղուած Ս. Ղազար:

Մատեանս է ժողովածոյ, որու սկիզբը է Քարոզգիրք եւ ապա այլեւայլ նիւթեր՝ հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «Վասն թանաք շինելոյ ոմանց օգտակարագոյն. *Առ թանաքիս չինելն յուսումն վասն որոյ զի անծախելով եւ անվատնելով չնորհես ձրի*»:

2. *Թղ.* 2բ–3ա. *Հատուածք ի քերականութենէ*:

3. *Թղ.* 3բ. «Այսոքիկ են չարք եւ ապականիչք սրբոյ եկեղեցւոյ. *ա. Նախ Արտեմոն, որ զորդին Աստուծոյ մարդ ասաց եւ զայն սուկ. բ. Երկրորդ՝ կիրբնթոս...*»: – Վերջ անդ:

4. Թղ. 10ա. «Բարոզ Տեառնընդառաջին. Իբրեւ լցաւ աւուրք սրբութեան... *Էր թագաւոր ոմն որ չինեաց դարպաս, այլ մին պակասութիւն եառես ի նմա*»:

5. Թղ. 19ա. «Բարոզ Ծաղկազարդին տեառն գալստեանն. Եւ ածեն զէշն... *Գրեալ ի գիրս Երկրորդ թագաւորութեանց ԻԳ Գլխ. Դաւիթ նստոյց յաթոռ յոյժ իմաստուն ի մէջ երից*»:

6. Թղ. 29ա. «Բարոզ վասն պատարագի խորհրդոյն. Էառ Ցիսուս հաց օրհնեաց... *Եւ ասէ կինն ցեղիայ. Կենդանի է տէր Աստուած քո թէ գուցէ իմ նկանակ*»:

7. Թղ. 38ա. «Բարոզ վասն Ցարութեան տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի. *Երանելի սրբոցն որք ունիցին բաժին ի յառաջնումն ի վերայ սոցա*»:

8. Թղ. 51ա. «Բարոզ Համբարձմանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. Տէր մեր Ցիսուս Քրիստոս համբարձաւ յերկինս եւ նստաւ ընդ աջմէ հօր. *Գրեալ է ի գիրս ծննդոցն Բ. Գլ. Աղբիւր ելանէր յերկրէ*»:

9. Թղ. 57բ. «Բարոզ հոգւոյն սրբոյ գալստեանն. Հուր եկի արկանել... *Վարդապետք օրինակ բերեն վասն սուրբ Աստուածածնին եւ ասեն թէ ոմն թագաւոր չինեաց գեղեցիկ դարպաս*»:

10. Թղ. 64ա. «Բարոզ Փոխմանն սուրբ Աստուածածնին. *Գրեալ է ի Ցօհաննու տեսիլն ԺԲ Գլ. Եւ նշան երեւեցաւ յերկինս, կին մի արկեալ զիւրեւ...*»:

11. Թղ. 68բ. «Բարոզ յերուսաղէմ գալոյ, ի բանն Եսայեայ որ ասէ. Եկայք եւցուք ի լեառն... *Բաղձանք բնաւորեալ է բնակնապէս երկիր առ երկինք*»:

12. Թղ. 71բ. «Բարոզ վասն պաշխարութեան, ի բանն աւետարանին որ ասէ. Ապաշխարեցէք... *Վարդապետք ասեն թէ պաշխարութիւնն մեծ զօրութիւն ունի*»:

13. Թղ. 74բ. «Բարոզ վասն պաշխարութեան. *Էր ոմն ծերունի քահանայ սուրբ եւ աստուածահաճոյ, զորս ունէր ու յուսուցանելն եւ ի խոստովանեցուցանելն*»:

14. Թղ. 76բ. «Նորին բարոզ վասն պաշխարութեան որ ասէ. Առաւել լուայ զիս յանօրէնութենէ. *Բանս վասն պաշխարութեան է եւ թողութեան մեղաց, զոր խնդրէ մարգարէն Դաւիթ*»:

15. Թղ. 78բ. «Վասն պաշխարութեան. *Այր ոմն մեղաւոր զղուստրն իւր պականէր*»:

16. Թղ. 79ա. «Նորին բարոզ վասն մահու, ի բան սաղմոսին որ ասէ. Մարդոյ որպէս խոտոյ եմ... *Մահկանացու կեանք մարդոյս երեք յատկութիւն ունի*»:

17. Թղ. 81ա. «Նորին առաջին բարոզ վասն հաւատոյ, ի բանն որ ասէ առաքեալ յերբայեցւոց. Հաւատալ պարտի այնմ որ մերձենայ առ Աստուած. *Թէ է Աստուած եւ որք խնդրեն զաստուածպաշտութեան օրինակն, յերից իրաց ցուցանէ*»:

18. Թղ. 85ա. «Նորին բարոզ վասն յուսոյ, ի բան առաքելոյն որ ասէ. Ցոյս ոչ երբեք ամաչեցուցանէ... *Երեք են աստուածային առաքինութիւնքն, այսինքն հաւատն, յոյսն եւ սէրն*»:

19. Թղ. 87ա. «Ցայլմէ բարոզ վասն սիրոյ ի բանն տեառն. Այս է պատուէր իմ... *Ասեն իմաստունք թէ թշնամութիւնն մեծ պակասութիւն է ի մէջ մարդկան*»:

Թղ. 90բ. «Վասն սիրոյն Աստուծոյ»:

Թղ. 91ա. «Ցաղագս սիրոյ ընկերին»:

20. Թղ. 92ա. «Ցայլմէ բարոզ խոստովանութեան. *Գրեալ է ի գիրս Ելից, Ե գլ. Թէ ասաց ժողովուրդն Աստուծոյ ցփարաւոն. եթէ երթիցուք երից աւուրց... Վարդապետք ասեն թէ սուրբ Աստուածածին նման է լերին, վասն երկու պատճառի*»:

21. Թղ. 99բ. «Ցաղագս զղջման. *Երիտասարդ ոմն յազգմանէ չարին յայնքան չարագոյն եւ ի մեծամեծ մեղս անկաւ, մինչ զի վասն մեծի ամօթոյ ումեք ի մարդկանէ ոչ կարէր յայտնել զնա*»:

22. Թղ. 100բ. «Այլ բարոզ խոստովանութեան. *Եւ աստ գիտելի է զի գրեալ է ի գիրս Երկրորդ թագաւորութեանցն Ժ Գլ. Եւ կալաւ թագաւորն Ամոնայ զծառայս Դաւթի եւ զերծեաց զկէս մուրուացն նորա եւ կտրեաց զզգեստս հանդերձից նոցա*»:

23. Թղ. 112բ. «Եւ պարտ է գիտել զի որակութիւն նշխարին տասն եղանակաւ ուսուցանեն մեզ թէ որ զի սրբութեամբ պարտ է մեզ ընդունել զմարմինն Քրիստոսի. Նախ զի սպիտակ է...»:

24. Թղ. 123ա. «Նախերգանք բարոզի ասացեալ ի վարդապետաց. Երանելի բնութիւն եւ աննախանձ բարութիւն, սկիզբն կենաց եւ կենդանութիւն արարածոց...»:

25. Թղ. 125բ. «(Օրհնութիւն յաւարտ բարոզի). Այժմ ժամանեալ յաւարտ եւ ի կատարումն թարգմանութեան առաջի արկեալ բանիս ըստ կարի եւ ոչ ըստ չափու հիւծեալ եւ տկար մերով իմաստիւքս»:

26. Թղ. 128բ. «(Բարոզ ի խորհուրդ սուրբ սեղանոյն). Գովելի են ի գումարս մարգարէից եւ ցանկալին թագաւորաց մարգարէն Դաւիթ. Պատրաստէր առաջի իմ զսեղան ակն յանդիման նեղչաց իմոց. Սեղան ասէ նախ եւ յառաջին զհրեշտակաց դասակարգութիւնն»:

27. Թղ. 135ա. «(Տաղ). Անեղն Աստուածըն բոլորից, բաշխող շնորհացն համայնից, որ հօր որդոյ է էակից, զհայցեալն ձեր տացէ յերկնից» (սկ. Ա–Ք):

28. Թղ. 136ա. «Այլ օրհնութիւն խիստ գեղեցիկ եւ պիտանի. Արեգակն արդարութեան, որ տարան հարսանիքն յայն, ի Կանա(յ) գալիլիան, ջուրն եւ գինին փոխեաց նոյն ժամ» (սկ. Ա–Ք):

29. Թղ. 138բ. «(Բանիք յաղագս չորից գետոց դրախտին). Եւ գետ ելանէր յերկրէ եւ ոռոգանէր զդրախտն, անուն միոյն Փիսոն...»:

30. Թղ. 139բ. «Ողր Մարտիրոս վարդապետէ ասացեալ. Մեծապատիւ յոյժ գովելի հայր եւ աբբա, մետրապօլիս եւ պատրիարգ սուրբ Սաղոմա, մաքուր եւ սուրբ քո տեսութեանդ յանձն իմ ցանկա, մնացի կարօտ սըրբոյ հօրէդ կիզիմ ահա» (սկ. «Մարտիրոս վարդապետի է բանս աշակերտի սրբոյս». վերջաւորք Ա–Ք):

31. Թղ. 142բ. «Բարոզ փոխման սուրբ Աստուածածնայ, ի բանն Սողոմոնի. Բազում դստերբ ստացան զմեծութիւն... Նախ տեսութիւնն աստուածապատկ արքային Սողոմոնի, որ վասն մեծութեան եւ առաւելութեան կուսին»:

32. Թղ. 146ա. «Ցաղագս վարդապետաց գաւազան տալոյ. Ցաղագս ծանրագոյն գաւազանի իշխանութեանն տալոյ...: Զարդարեն զգաւազանն եւ դնեն ի սեղանն եւ ապա սկսանին զդիշերապաշտօնն...: Եւ հարցանէ մեծ վարդապետն. Ունի՞ զուսումն...»: – Վերջ 171բ: Այս ամբողջ գրութիւնը յետագային աւելցուած է Ձեռագրիս մէջ, գրուած Մինաս Արքեպս. Փէրվազեանի, Զմիւռնիոյ առաջնորդին ձեռագրով, ինչպէս կը նշէ աւարտին. «Վերջ չորեքտասան աստիճանի վարդապետութեանն, ըստ արարողութեան ամենից հայոց. Եւ Մինաս Վարդապետս Արքեպիսկոպոս Իզմիրոյ, ձեռամբ իմով գրեցի»:

33. Թղ. 172ա, 175ա–179բ. Հաստուկտիր բանք վասն դեղոյ աչաց, գլխոյ եւայլն:

34. Թղ. 180ա. «Ողր Մեծոբա(յ) սուրբ ուխտին եւ ազգիս հայոց, ասացեալ ի Սիմէոն վարդապետէ, թվին Ռլթին (1590). Արդ այսպիսում ժամանակի, դառ(ն) եւ դժուար եւ անբարի, յորմէ երկիւղն անօրինի եւ սուտանուն քրիստոնէի, ըզմեզ բնակեցոյց յայսկոյս ծովի, հանդերձ ծնողիւք յաղիսվատի, ի սեփական յերկրէ ելեալ, ըստ հին կոչման անուն Աղցնի, որ մերձակայ է ի Կորդիս, եւ Կորճէից տանն դրացի... Եւ բիկ դիւղն իմ Ապարանաց, ի յԱրծրունի գաւմէն չինած, յարեւելից տանէն ելած, ի լեռնոտին եղէն կացած»: – Վերջ թղ. 186ա. «Էմմանուէլ որդի կուսին, դին եմ արեանդ անարատի, ողորմեացիս քում ծառայի, եղեռնագործ Սիմէոնի... հօր եւ որդոյ եւ սուրբ հոգոյն, յանցեալն յայժմուս եւ յապառնեացդ»:

1263

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԶ.

Ձեռ. թիւ 455։ – *Ժէ դար*

էջԳ 429։ – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 13×17,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×11,5)։ – ՏՈՂԳ 19։ – ԹԵՐԹԳ Ա–ի։ – ՆԻՒԹ թուղթ թխագոյն։ – ԿԱԶՄ արդի, կիսակաշի ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԳ յոյժ ցեցակեր եւ վնասուած, կարօտ է նորոգութեան։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԳ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԳ, ԽՈՐԱԳԻՐԳ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿԳ էջ 429։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծաղօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԳ կը պակսի։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԳ «Զայս մատեան Ձեռագիր նուիրեալ ի Տէր Յովհաննէս Աւագ քահանայէ Խաչկեան, որ ի Կալկաթա Հնդկաց, առ Տէր Յովհաննէս քահանայ Մկրեան, ի Կ. Պոլիս, ընծայի այժմ բարեյօժար սրտիւ առ հայրենասէր եւ իմաստասէր վարդապետն Հայր Ղեւոնդ Ալիշան, եւ նովաւ ազգապարծանք Մատենադարանին ուխտին Մխիթարայ, որ ի Վենետիկ, յամի 1884, Յունիս, ի Բերա Կ. Պոլսոյ։ Խաչակիր Աւագ Քհյ. Հայոց Յովհաննէս Կ. Մկրեան»։

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը·

1. էջ 1. «Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեաց եկեղեցւոյ, գրեալ ի Ներսիսէ արքեպիսկոպոսէ, ի խնդրոյ գերապատիւ փեսա(յ)ի իբնակալ թագաւորի հոռոմոց Էմանուէլի Ալեքսի մեծի պռուսւսի, յորժամ ել յարեւելս եւ էր ի Մամուխստիա մայրաքաղաք կիլիկեցւոյ. *Բանիւք դուզնաքեայ իմն խաւսելով*» (*Համմտ. Յուցակ Հտ. Զ.*, էջ 680–2, *Ձեռ.* 1253, §§ 14–17, 19)։

2. էջ 157. «Տեառն Ներսէսի արքեպիսկոպոսի Տարսոնի Կիլիկեցոց, յորժամ չոգաւ դեսպանութեամբ ի թագաւորէն Հայոց Լեւոնի ի Կոստանդիանուպաւլիս. հարցումն պատրիարգին եւ պատասխանի սրբոյն Ներսէսի. *Իբրեւ յառաջեաց սուրբն Ներսէս*» (*Համմտ. Յուցակ Հտ. Զ.*, էջ 188, *Ձեռ.* 1464, § 35)։

3. էջ 174. «Թուղթ հայոց կաթողիկոսին Կոստանդեայ, զոր գրեաց յաստուածապահ դղեկէն Հռոմկլայէ առ թագաւորն Հայոց Հեթում ի մայրաքաղաքն Սիս, պատասխանի թղթին որ ի պապէն բերաւ առ թագաւորն Հայոց Հեթում ի ձեռն Ծադ դիկաթին որ կոչէր Տիմանջ դիկաթ, ի թուին Հայոց ՈՂԷ, գրեցաւ ի ձեռն արդիւնական վարդապետին հայոց Վարդանայ յարմարեալ իրս այս. *Քրիստոսապակեալ սուրբ թագաւորի ամենայն Հայոց Հեթումոյ ի տէր խնդրալ*» (*Համմ. Հատոր Զ.*, էջ 188–9, *Ձեռ.* 1464, §§ 36–38)։

4. էջ 206. «Ցոհաննէս Սարկաւագ վարդապետի. *Զլինելն որդի մարդոյ եւ մտանել ընդ աւրինաւք անչփոթ եւ անխառնակ*···»։

էջ 207. «Ընդդէմ այնոցիկ որ վասն բաժակին մոլին. *Բաժակն աւրհնութեան զոր աւրհնեմք, ասէ առաքեալ, ոչ ապաքէն հաղորդութիւն է*»։

5. էջ 227. «Վասն մոլորման զատկին բանք. *Ցայսմ ամի գերութեան տառիս, ի գաւառիս Կիլիկէոյ, էր թուականութեանն հայոց ՉԽԱ, եւ եկն եհաս ամն մոլորման, յորում գրեալ է թէ յոյնք մոլորին. եւ մինչ ակն ունէաք յայլասեռից կրել մաքառումն, ի տանէ բուսաւ թշուառութիւն, զի ազգս հայոց պատառեալ ի միմեանց յերկուս բաժանեցան*»։

6. էջ 256. «Ընդդիմադրութիւն սակս ջրոյն խառնման ի սուրբ խորհուրդն, ի թվ. հայոց ՉՄԸ. *Որդիք մարդկան մինչեւ յերբ էք խստասիրտք, ընդէր սիրէք*···»։

էջ 257. «*Քրիստոս է գլուխ արարածոց եւ փրկիչ աշխարհի, եւ զիարդ զմի Քրիստոսն ի բազում բաժանէք*···»։

7. էջ 264. «Գրիգորի Վկայասիրի հայոց վերադիտողի վասն զատկին. *Ի թուականութեանս հայոց ՇԼԱ, ի սուրբ զատկէն, մոլորեցան զազգ հաւատացելոց, եւ հայք եւ աւորիք միայն մնացին*»։

8. Է՟ 312. «Ցաղագս միաւորութեան եւ բնութեան եւ դիմի եւ անճնաւորութեան. *Միաւորութիւն է ստոյգ եւ ճշմարիտ եւ համանիւթ մասնաւոր որոշելոց, որոց ոչինչ տարանիւթ ընդդէմ երեւի...*»:

Է՟ 335. «Հոռոմք եւ փռանգք, հայք եւ վիրք ի միասին ժողովեալ, նզովեցին զծողովրն Քաղկեդոնի հրամանաւ Զենոնի կայսեր, ի ԽԶ թագաւորութեան հոռոմոց. Պատասխանի թխտոյն Տրապիզոնի. *Բնաւից բարեաց պարգեւատուն զճշմարտութիւն միշտ աւետարանէ...*»:

9. Է՟ 407. «Ցամսեանն Ցունուարի յընդհիսիոնին ժ թուղթ պատրիարգին Կոստանդնուպալսւոյ առ կաթողիկոսն հայոց Գրիգոր, համաձայնութեամբ ամենայն ժողովոյն. *Մխքայէլ ողորմութեամբն արքեպիսկոպոս Կոստանդնուպալսւոյ նոր Հռոմայ եւ տիեզերական պատրիարգ...*»:

Է՟ 419. «Զայսոսիկ զնամակս ընկալեալ կաթողիկոսն հայոց Գրիգոր եւ ընթերցեալ խորհրդակցութեամբ եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց...»:

10. Է՟. 421. «Տեսիլ սրբոյն Աբաննասի Աղեքսանդրոյ հայրապետի, զոր ետես ի սուրբ խորհուրդն եկեղեցոյն. *Ամենեցունցն Աստուած աքանչելի տեսիլ երեւեցոյց մարգարէիցն եւ առաքելոցն եւ մարտիրոսացն, նոյնպէս եւ ինձ անարժանիս Աբաննասի*»: – Վերջ Է՟ 428. «Եւ զԲրիստոսի զննումն վասն ամենայն տիեզերաց մատուցանեմք հաւր վասն քաւութեան եւ թողութեան յանցանաց նոցա ի սուրբ կաթողիկէն, յորում որոշեցին զՅոհան Տիկորեցին ամք Ղ, եւ էր թուականն ՃՀԳ»:

1264

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԷ.

Ձեռ. թիւ 483: – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 92: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×16: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×11,2): – ՏՈՂՔ 21: – ԹԵՐԹՔ Ա–Ը: – ՆԻՒԹ թուղթ սպիտակ եւ տեղւոյն: – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ. կլոր երկաթագիր երկսիւն (իւրաքանչիւր սիւնի լայնքը 9,5 սմ.) մագաղաթի էջ մը, 32×30 սմ. մեծութեամբ, վերէն վար երկուքի ծալուած՝ եղած է կողքը Ձեռագրիս: Գրութիւնն է Մատթէոս ԺԲ 38–48: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ տե՛ս Կազմ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ՈՏՐԳԻՐ ընտիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա (ուր գրուած է սուրբ գրքի երեք մաւուկներու ազգաբանութիւնը), 1բ–2բ, 90բ–92բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ժէ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ չունի: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս է ժողովածոյ, հետեւեալ կարգով.

1. Թ՟. 3ա. «Ցառաջարան Դանիէլի մարգարէի. Ա. *Մարգարէանայ նախ վասն Շուշանայ...*» (Ա–ԺԲ) *ցանկ*:

Թ՟. 5ա. «Դանիէլ դատաստանաց. *Եւ էր այր մի բնակեալ ի Բաբելովն եւ անուն նորա Ցովակիմ, եւ ա՛ռ իւր կին անուն Շուշան*»: – *Վերջ* Թղ. 52բ. «*Եւ առ զնա ի վեր եւ զվնասակարս կորստեան նորա արկին ի գուբն եւ գէշ գէշ պատառեցան նոյնժամայն առաջի նորա*» (Գլ. Ա–ԺԴ):

Թղ. 52բ. «Նախադրութիւն Դանիէլի մարգարէութեան. *Ես դանիէլ որդի գոլով Ցովհաննու որդւոյ Ցովախայ*»: – *Վերջ* Թղ. 53բ. «*Եւ ունի գիրքս Դանիէլի պատմութիւն ամաց ի խաւն եւ երկու*»:

2. Թղ. 54ա. «Պատմութիւն ի տեսլեան Դանիէլի մարգարէէ, մեկնութիւն կարճ ի կարճոյ ի Թովմայ վարդապետէ (Մեծոփեցւոյ). *Եւ էր այր մի... Պարտ է գիտել զբեմիայ մարգարէն ասաց ի գիրս իւր, եթէ եւթանասուն ամ իսրայէլ ի գերութիւն մնալոց է*»:

Թղ. 56բ. «Բ. Տեսիլ երկրորդ. *Տեսիլ առեալն ի չորս բաժանի. առաջին պատմութիւն. երկրորդ հոգւոյն Աստուծոյ յայտնութիւն*»:

Թղ. 58բ. «Գ. Տեսիլ երրորդ եւ պատմութիւն. *Ցամին երկրորդի թագաւորութեան Նաբուքոդոնոսորայ արքայի ետես երազ...*»:

Թղ. 60բ. «Դ. Զորրորդ տեսիլ. *Ցամի ուխտատաներորդի Նաբուքոդոնոսորա արքայի արար պատկեր...*»:

Թղ. 63ա. «Ե. Պատմութիւն եւ տեսիլ հինգերորդ. *Աննասելի եւ անպատում են խորք ողորմութեան Աստուծոյ*»:

Թղ. 65ա. «*Պատմէ մարգարէն Դանիէլ եւ յայտ վայրի անգիտութիւն եւ զլրբութիւն*»:

Թղ. 66բ. «*Դարձեալ աստ չարագրէ մեծն Դանիէլ զառումն թագաւորութեան Բաղդասարայ*»:

Թղ. 68բ. «*Իսկ Դանիէլ տեսանէր ի տեսլեան գիշերոյ եւ ահա չորս հողմք*»:

Թղ. 69ա. «Մեկնութիւն այս է. *Դանիէլ ասպնջական երկիւր չնորհացն*»:

Թղ. 70ա. «*Եւ չորք թեւք թռչնոց էր ի վերայ նորա, եւ չորս գլուխ գազանին, եւ իշխանութիւն տուաւ նմա. Այս Աղեքսանդր Մակեդոնացին է*»:

Թղ. 73ա. «*Ցամին երրորդի թագաւորութեան Բաղդասարայ արքայի տեսիլ երեւեցաւ ինձ...*»:

Թղ. 75ա. «*Ցամին առաջնորդի Դարեհի որդւոյ, որ Շուրայ ի զաւակէ մարաց...*»:

Թղ. 79ա. «Տեսիլ վեցերորդ. *Ցամին երրորդի Կիւրոսի արքայի...*»: – Վերջ *Թղ.* 85ա:

3. *Թղ.* 85ա. «(Բանիւ վասն պատարագի). *Եւ պարտ է գիտել զի որակութիւն նշխարին տասն եղանակաւ ուսուցանէ մեզ թէ որպիսի սրբութեամբ պարտ է ընդունել զմարմինն Քրիստոսի*»:

Թղ. 86ա. «Երկրորդ գլուխ. *սկիհն եւ մաղզմայն, նշանակէ հայրական ծոցն եւ կուսական արգանդն...*»: – Վերջ *Թղ.* 90:

1265

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԸ.

Ձեռ. թիւ 531: – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 233: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×15,3: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×11,5): – ՏՈՂԲ 19: – ԹԵՐԹԻ Ա–ի ×12 (Ի՝ 9, ԺԴ՝ 8): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. իբր աստառ վերջին մորոգութեան ընթացքին դրուած է կանաչ հաստ կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ միայն ետեւի կողմը, մէկ կտոր, կլոր երկաթագրով, ինը տող, բովանդակութիւնն է Ծբր. Ե 13: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ անցեալին խեղճ, սակայն 1980ական թուականներուն ամբողջապէս մորոգուած եւ փրկուած է. առաջին եւ երկրորդ կողմերը պահպանուած են, կռնակի կողմը դրուած է մորագոյն կաշի. մորոգուած են նաեւ փականակալմները: Անցեալին չորս թուղթ պոկուած է ընդ մէջ թղ. 161–2 : – ԳԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ սակաւ եւ հասարակ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 1ա, 20բ, 123բ. շատ պարզ, միագոյն եւ անճաշակ: – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար Ժէ դար: – ԳՐԻՉ Ղազար Բահաձայ: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ առաջինը Ղազար գրիչը. 1710ին Դասպար գնած է այլազգիներու ձեռքէն. 1816ին Ձեռագիրս պատկանած է Տէր Ցակոբի կողակից՝ Ռիհանիի: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ԿՆԻՐ թղ. 100ա, 135ա, 137, մեծութիւն՝ 1,4×1,8 սմ., բառանկիւն, որ չի կարդացուիր՝ թանաքին տկարութեան պատճառով: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏՆՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ կը պակսին:

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալը.

1. *Թղ.* 1ա. «Խնդրեալ զայս Թեւմայէ (Թովմայէ) սուրբ րաբունապետի Մեծոփեցոյ եւ կատարեալ ցակոբայ Բաջ հռետորի Ղրիմեցոյ, զկանոն ազգականութեան. *Գիտելի է զի ազգականութիւն տարորոշեալ անձանց է եւ ոչ անհատին, զի անհատն ինքն է որ ոչ որոշիլ կարէ եւ ոչ բաժանիլ*»: – Վերջ *Թղ.* 15բ. «*Այսքան է կանոն վասն ազգականութեան եւ կնքաւորութեան, զոր չինեաց քաջ հռետորն ցակոբ Ղրիմցի վարդապետն, որ է հանգուցեալ ի դուռն Աստուածածնի տաճարին Արծկոյ քաղաքին, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի*»:

2. *Թղ.* 15բ. «Խրատ ազգականութեան եւ վասն ամուսնացելոց յառաջին վարդապետաց սրբոց. *Կանոն է այնոցիկ որք սուրբ անանի եւ լինի կորիճ տղայն Ժե տարոյն*

հարանացաւ, եւ թէ նեղ են ժԹ տարոյ լինի հարան եւ թէ փեսայն տղայ լինի եւ ծնօղք նեղ են թէ պիտի մեր տղայն պսակի»:

3. Թղ. 20բ. «Աւրէնք եւ կանոնք սուրբ հայրապետացն արարեալ եւ սահմանեալ ամենայն էրիստոնէից հաւատացելոց. *Որք ըզչորեքշաբաթի կամ զուրբաթ կամ զառաջաւոր կամ զաղուհացն, զպահք Վարդավառին... ակամայ լուծցէ, ի օր պահեսցէ» (կանոն Ա–ՃԼԴ):*

4. Թղ. 41բ. «Կոչումն ապաշխարութեան Յոհաննու Մանդակունեցոյ ասացեալ. *Երթայ քահանայն մեղուցեալն ի դուռն եկեղեցոյն եւ սաղմոսէ. Առ քեզ տէր համբարձի. Ողորմեա ի(նձ) եւ զայլ քարոզ եւ աղօթքն. եւ կացուցանէ զմեղաւորն յարեւմուտս...»:*

Կը չարունակուին կանոնները, քաղուած զանազան աղբիւրներէ, որոնք նչանակուած են կարմրատառ: – Վերջ Թղ. 77ա. «Կատարեցաւ գիրք կանոնացս ի փառս Աստուծոյ»:

5. Թղ. 77ա. «Հարցումն Արծաճայ եւ պատասխանի Եգնակայ Կողբացոյ հայոց վարդապետի հարցումն. *Զի՞նչ օգուտ եւ լաւագոյն կրօնաւորական առաւել քան զամենայն. Պտխ. Ուրանալ զինքն: Հրց. Կրօնաւորի՞ն միայն թէ առաջնորդին եւս. Պտխ. Թէպէտեւ զամենայն առաքինութիւն ի գլուխ հանէ եւ զինքն ոչ ուրանայ, չօտգէ ինչ»:*

6. Թղ. 78ա. «Հարցումն Աշոտայ թագաւորին եւ պատասխանի Եգնակայ Կողբացոյ. Թագաւորն ասէ. *Զի՞նչ է առաջնորդացն խորհուրդ անընթերցուած եւ անպատարագ.* Եգնակ ասէ. *Հինգ օրն յաղագս հինգ զգայարանացն մաքրութիւն, զի մաքրելք ի տէրունական պահս մտանելով փառացն սպասեմք»:* – Վերջ Թղ. 85բ. «Վասն ամենայն կարգեալ կանոնացն զոր եղեալ հաստատեցին սուրբ հայրապետքն աստուածատուր չնորհիւն զոր ունէին ի տեառնէ պահել ամենայն զգուշութեամբ ամենայն հաւատացեալ քրիստոնէից, հայրապետաց եւ վարդապետաց, քահանայից եւ սարկաւագաց, *ժողովրդապետաց եւ ժողովրդոց եւ ամենեցուն առհասարակ. ամէն»:*

7. Թղ. 86ա. «Անանիա հայոց վարդապետի ասացեալ խրատ բահանայից. *Արդ քահանայական աստիճանն ինքն յայտնի է արժանաւորութեան, թէ որպէս պարտ է լինել սուրբ, անարատ, հեռացեալ յամենայն իրաց չարեաց, եւ զի զկատարումն ամենայն առաքինութեան պահանջէ Աստուած ի քահանայէն, ըստ այնմ թէ որում չատ տուաւ՝ չատ խնդրեսցի ի նմանէ»:* – Վերջ Թղ. 95բ. «Ցայնժամ ունիս համարձակութիւն ասել առ տէր թէ ահաւասիկ ես եւ մանկունք իմ, եւ նմա փառք յաւտեանս. ամէն»:

8. Թղ. 95բ. «Նորին Անանիայի Շիրակացոյն խրատ բահանայից եւ ժողովրդոց. *Եւ արդ աղաչեմ զձեզ զամենեսեան, մի՛ դիւրաշարժս լինել ի վիճաբանութիւնս եւ ի կռիւս եւ դիւրաշարժ ի հաշտութիւն եւ ի խաղաղութիւն, եւ մի՛ ոք որ զօրաւորն է ի մարմնական յառաջադիմութիւնս չանա(յ) զրկել զընկերն»:*

9. Թղ. 105բ. «Այլ կանոն. *Քահանայ մի՛ իշխեսցէ ի չաբաթուն եւ ի կիրակի արտաքոյ եկեղեցոյն կեալ, բայց թէ անհնարին գործ լինիցի, լուիցեն որք զպատասխանութիւն եկեղեցոյն յապաշխարողսն թողուն եւ ինքեանք ի բազում աւուրս ոչ մտանեն»:*

10. Թղ. 110ա. «Նիկիա սուրբ ժողովոյն է կանոնս այս. *Ցորժամ կամիցիս զհաղորդութիւն փոխել ի ժամ ճաշակմանն, զհին մասն ճաշակեա՛, ի սկիհն մի՛ ընկենուր»:*

11. Թղ. 116բ. «Սահակայ հայրապետին կանոնք. *Որ յառաջն ուտէ ինչ եւ հաղորդ առնու, երեք ամ ապաշխարեսցէ. եթէ չնայ ընդ կուսի...»:*

12. Թղ. 119ա. «Ի Նիկիա կանոնաց. *Քահանայ եւ կամ այլ եկեղեցական որ զարծաթ իւր ի վարձու տայ, այնպիսոյն ասէ գիրն...»:*

Կը հետեւին կանոններ քաղուած՝ Ցովհան Մանդակունիէ, Բարսեղ Կեսարացիէ, Ներսէս կաթողիկոսէ:

13. Թղ. 123բ. «Տեսիլ Աստուածածնին զոր յայտնեաց նմա հրեշտակն գտեղի տանջանաց թէ որպէս տանջեն գմեղաւորքն. *Ով պատուական եւ աստուածասէր ժողովուրդք եւ գնեալք պատուական արեամբ նորա, լուարուք եւ ի միտ առէք զոր պատմեմ ձեզ զճառս տեսեալ Աստուածածնին մօր տեառն եւ տուք նմա օրհնութիւն յամենայն բերանով, վասընզի նա է բարեխօս ամենեցուն»:*

14. Թղ. 145բ. «Խրատ ոգեշահ եւ բանս օգտակարս զոր ասացեալ է Եաջ եւ բանիբուն վարդապետի Պլուզի. *Արար Աստուած գմարդն հոգի եւ մարմին եւ զարդարեաց յիւր պատկերն ի նմանութիւն. զմիտքն հոգւոյն աչք արար եւ զաչս մարմնոյն ճրագ. մարմնոյ աչքն զերեւելի աչխարհս տեսանէ»:*

15. Թղ. 155ա. «Նորին վասն խոստովանութեան. Գրեմք վասն խոստովանութեան, որ յԱստուծոյ մեզ մեծագոյն բարի պարգեւեալ է, հոգւոց կենդանութիւն եւ մտաց առողջութիւն. այլ վայ ինձ եւ եղուկ ինձ, զի վասն անգիտութեան՝ բազումք յիմարաբար կորուսած կան ի մէջ մեղաց»:

16. Թղ. 161ա. «Բանիք շահաւէտ եւ օգտակար, խրատք հոգեշահք եւ պիտանիք. Ահասասիկ ժամանակ ընդունելի եւ ահա օր փրկութեան, մի՛ եւ մի իւիք տայցէք պատճառս, զի մի՛ արատասցի պաշտօնն, այլ յամենայնի ընծայեցուցէք զանձինս ձեր սուրբս եւ անարատս առաջի Աստուծոյ սիրով. զգաստացարուք մտօք, զգուշացարուք սրտիւ, սրբեցարուք հոգով, ջանացարուք բարի գործով»: – Վերջ Թղ. 174ա. Մինչանկեալ չորս թուղթ պակուած:

17. Թղ. 174ա. «Նորին Յոհաննու, վասն սիրոյ նորին. Եւ է առաջին պատուիրանն յանձնառական սէրն եւ ի համար կանոնիս մետասան գլուխն, զոր հին օրէնքն Մովսէսի եւ ի նորս, որ է աւետարանն Քրիստոսի, քան զամենայն պատուիրան մեծ եւ առաջին հրամայեցաւ»:

18. Թղ. 177բ «Ցունուարի Ե Ցայտնութիւն ցրագալուցի բարոզ, ի բանն աւետարանին որ ասէ. Եւ յամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գաբրիէլ հրեշտակ. Նախ տեսցուք զվեցերորդ ամիսն թէ վասն զինչ պատճառի յիշէ»:

19. Թղ. 186բ. «Ցունվարի Զ Ցայտնութիւն եւ ջրաւրհնէք է. քարոզ վասն Մննդեանն, ի բանն՝ Առաքեաց զքան իւր եւ բժշկեաց եւ փրկեաց զնոսա. Մեծ են գործք աստուածայինք եւ հրաշալիք, զոր ոչ միտք խորհել կարէ եւ ոչ լեզու ճառել»:

20. Թղ. 205բ. «Քարոզ Մննդեան յայլմէ, ի բանն՝ Ողորմութիւն եւ ճշմարտութիւն պատահեսցին, արդարութիւն եւ խաղաղութիւն համբուրեսցին. Իմաստնացեալն յԱստուծոյ Սողոմոն, աղերսէ ի զիմաց եկեղեցւոյ ասելով. Համբուրեսցէ զիս համբուրիցն բերանոյ իւրոյ»: – Վերջ Թղ. 233բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 65բ. «Տէր Աստուած, ողորմեա՛ ինձ մեղաւոր գծողիս եւ իմոց ամենեցուն. ամէն»:

2. Թղ. 123ա. «Աւրդ աղաչեմ զձեզ, ով քահանայք եւ ընթերցողք, յիշեցէք ի Քրիստոս զստացող սուրբ գրոցս զտէր Ղազարն եւ զհայրն իւր Կիրակոսն եւ զմայրն իւր (Ց)ուղիտան եւ զայլ ամենայն մերձաւորսն, զկենդանիս եւ զննջեցեալսն. յիշեցէք ի Քրիստոս եւ Աստուած ողորմի ասացէք, եւ Աստուած ձեզ եւ մեզ ողորմեսցի առհասարակ. ամէն»:

3. Թղ. 145բ. «Սուրբ Աստուածածնին բարեխօսութեամբ, տէր Աստուած Ցիսուս Քրիստոս, ազատեա՛ յաններելի տանջանացն զհոգի մեղապարտ Ղազար գծողիս եւ զիմ ամենայն արեան մերձաւորացն. ամէն»:

4. Թղ. 154բ. «Քրիստոս Աստուած, քո բազում ողորմութեամբ ողորմեա՛ Ղազար քահանային եւ իւրոցն. ամէն»:

5. Թղ. 205ա. «Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ Ղազար քահանային եւ ծնօղաց նորին Կիրակոսին եւ Ցուղիտին եւ ամենայն մերձաւորաց նորին եւ այն որ ասէ զԱստուած ողորմին. ամէն»:

6. Թղ. 233բ. «Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ Ղազար քահանային եւ ծնօղաց նորին Կիրակոսին եւ (Ց)ուղիտային եւ իւր ամենայն արեան մերձաւորացն եւ այն որ ասէ մի բերան զԱստուած ողորմին. ամէն, եղիցի»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

7. Թղ. 233բ. «Ցիշատակ է կանունագիրգս Գասպարին. առաւ չորս դահուչ ի ձեռաց անորինաց. գրեցաւ Թվին ՌՃՀԹ (1710):

8. Թղ. 3ա. «Ցիշատակ է այս կանունքս տէր Ցակորին կողակից Ռիհանին, եւ որ ընդերցի զայս, Թէ քահանայ Թէ տիրացու Թէ հոգւոց կամ հայր մեղայիւ յիշէ, Աստուած զիւր մեղացն միւսանգամ զալուստն չյիշէ. Թ. ՌՄԿԵՒՆ (1816)»:

1266

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԽԹ.

Ձեռ. թիւ 628։ – ԺԷ դար

ԷՋԲ 572։ – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 11×15,3։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×11)։ – ՏՈՂԲ 18։ – ԹՈՐԹՔ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ արդի, կիսակաշի լաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ սկիզբը մէկ (Մթ. Իե 41–46, Իզ 17–20), վերջաւորութեան երկու (Մթ. ԺԲ 35–39, 46–ԺԳ 3, Ժե 5–10, 26–31), երկսիւն (մէկ սիւնի լայնքը՝ 6 սմ.) փոքր երկաթագիր աւետարանի մը ամբողջական հատուածը։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ Ձեռագրիս վերին մասը գոյնը փոխած է, առանց վնասելու բնագրի ընթերցումին. միջանկեալ ունի պակաս բանի մը թուղթ։ – ԳԻՐ նոտր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ եւ անճաշակ։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ կարմիր կամ կապոյտ թանաքով։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ էջ 1, անյաջող։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար։ – ԳԻՒՂ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի յիշատակարան։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բնագրին՝ չկան, յետին դարու՝ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ա-ռաքեաց Գ. Հ. Համազասպ Սափարեան ի Տփղիսէ, 1886»։

Մատենաս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. Էջ 1. «Պատմութիւն Ցովսեպփու թագաւորին եւ Բարղամու ճգնաւորին, ասացեալ յԱռաքել վարդապետէ. *Ցորժամ հայրն երկնաւոր յերկիր հաճեցաւ, եւ բանն Աստուած իջեալ յերկնից մարմնացաւ, ի խաչափայտն ելեալ սիրով բարձրացաւ, եղաւ ի գերեզման եւ փառօք յարեաւ*»։

2. Էջ 96. «Տաղ Ցարմանի Նասման. *Եղեւ մեծ թագաւոր մի ասորեստան, յանուն թագաւորին կոչեն Ձարմազան, ունէր շատ քաղաքի հումք եւ հրրամանի, ունէր անթիւ հնծել քաչ եւ բահլօանն*»։

3. Էջ 181. «Բանի մաղթանաց առ սուրբ Աստուածածինն եւ ամենայն սուրբս իւր եւ առ Քրիստոս Աստուածն մեր, յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ, յետ եկեսցէին. *Աստուածածնին ամէնաւրհնեալ, ըզպաղատանս մեր ընկալ, ի հանգստեան ժամուս հասեալ, առ քեզ գոչեմք անճամբ բաղձալ*» (ակ. Ա–Ք)։

4. Էջ 189ա. «Խաւսք եւ խրատ խիկարայ իմաստնոյ, զոր ետ Ցրոջ որդւոյն իւրոյ Նաթանայ. *Որդեակ թէ լսես խաւսք ի դուռըն թագաւորաց եւ իշխանաց կամ մեծամեծաց, պահեայ եւ մեռոյ գնայ ի սրտի քում*»։

5. Էջ 232. «Պատմութիւն ետօն իմաստասիրացն. *Այր ոմն Փաւնցխանոս անուն թագաւորեաց ի Հռոմ քաղաքի, այր իմաստուն յոյժ, որ առեալ էր զդուստր արքային Հռոմայ ի կընութիւն, գեղեցիկ յոյժ եւ մարդոյ հաճոյական աչաց հայելոյ*»։ – Վերջ էջ 524. «*Ասէ գինուորն. Տէր արքայ ողորմեա մեզ, էր մեզ որդեակ մի եւ մեկնեաց զհաւաս պղպուլին, իբր թէ լինելոց էր մեծաւսուն եւ անուանի յոյժ, որ ես եւ մայր նորա ծառայէաք*» կը մնայ անաւարտ։

6. Էջ 525. «(Վաղճ եւ պատմութիւն Մարխայի եւ Կոսպարայ վաճառականի, ծակոր եպիսկոպոսէ Արծկեցւոյ ասացեալ). *Եկայք օրհնեմք զԱստուած որ ողորմած է, եւ նա միշտ ըզծառայս իւր անտես չառնէ*» (58 տուն. կը պակսի առաջին տունը՝ թուղթի անկումնով)։

7. Էջ 541. «Տաղ Աստուածատուր Խթայեցոյ նահատակին, ի Գրիգորիս Աղթամարցի կաթողիկոսէ ասացեալ. *Վաճառական մի հայ եւ յոյժ ճարտասան, Մխիթար Բաղէշցի եւ աստուածաբան*» (26 տուն)։

8. Էջ 549. «Դեղ յամենայն յիրաց. *Ոտա մի կայ, փեղն կոչեն, եւ ոմանք ճշնարաւտ, եւ այլք հարիւր ալամ, եւ ինքն էր բոլորովին ամենայն ցաւոց դեղ եւ աւգտակար, թէ ծխես ի նմանէ պատահիրն աւգտաւտ է, եւս առաւել այն որ զչար լեզուն չտայ խաւսել, եւ որ*

գնա ինքն ունի, կախարդութիւն ըզնա ոչ վնասէ»:

9. էջ 556. «Տէր Առաքել դիտող Սիւնեաց, գուրկ եւ թափուր ամէն շնորհաց, շարագրեցի զկարգս գրեանց, զաստուածաշունչ կտակարանաց. Վասն այն (յ)այտնեմ զբանս գրանաց, ըզհին եւ զնոր կտակարանաց, զիւսանիս զանուանս կարգաց, զՀԲ գըրեանաց. Քառասուն չորս հին կտակին, ուր քսան եւ ութ նոր կտակին, աստուածաշունչ կոչին նոքին, զոր խօսեցաւ Աստուած հոգին»: – Վերջ էջ 561. «*Այժմ օրհնութիւն տամ ցնծալով, երեք անձանցըն հաւատով, զոր այսչափ խրատ գրեաց փութով, զմեզ ի մեղաց ազատելով*»:

10. էջ 562–3. Երեք մեղեդիք.

ա. «*Գոհաբար վարդն ինքնագայ գոյն, սիրամարգ ոսկեգոյն...*»:

բ. «*Դու ծաղիկ անթառամ, Լուսոյ մայր Մարիամ...*»:

գ. «*Քերով(բ)է հողեղէն, քերովբէ մարմնեղէն, սերովբէ հողեղէն...*»:

11. էջ 564. «(Ցաղագս աստիճանաց եկեղեցւոյ). *Ով սարկաւագըտ պատուական, որ հրաւիրեալդ ես աստիճան, այս կարգ է սուրբ անապական, որ սերովբէքն ահիւ զողան*»:

Բացատրութիւն մըն է եկեղեցական աստիճաններուն, սկսեալ. «*Սկիզբն աստիճանացն կղերիկոսաց, որք են սաղմոսերգուք, զաւելն դնեն ի ձեռին ըստ աւրինին...*»:

12. էջ 566. «(Թէ քանիք են օրհնութիւնք). *Հրամայեն վարդապետք եկեղեցոյ, թէպէտ աստուածային օրհնութիւնն բազում է եւ զանազան, ապա գլխաւոր աւրհնութիւն երեք է...*»: – Վերջ էջ 572. «*Ես ասէ եկայք աւրհնեալք հօր իմոյ. խնդրեմք ի Քրիստոսէ եւ ի սուրբ Աստուածածնէն ամենայն սրբոց բարեխօսութեամբն, որ սոյն ահեղ դատաստանին զմեզ եւ զձեր ննջեցեալքն եւ զամենայն հաւատացեալքն ի մեղաւորաց դասէն ջոկէ*» կը մնայ կիսատ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

էջ 548. «*Թվն. Ռմի* (1771) *ծունխի իթ օրն, Փաշայ քաղաքըն առաւ ուռուսըն. Ռմիգ* (1774) *երեստ տաճկաց, Օգոստոսի ժեին*:

«386 *Թվն, Հ(ո)քդ(ե)մբ(ե)րի Գումն, Աշդրխան այս պատմայգիրքըս ես մեղապարտ Կաճճեցի պըղինձագործ հանկուցեալ Առաքելի որթի մեղապարտ Կարապետս առի. օվ որ ոք հանդիպիք ընթեռնուք մէկ բերան յիշէք զիս, յիշեալ լիճիք ասդ եւ հանթէրծէլումն. ամէն*»:

1267

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Ծ.

Ձեռ. թիւ 729: – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹ 167: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 15×20,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×15,5: – ՏՈՂԵՐ 25: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–Բ, Դ–ԺԵ×12 (Ա՝ 11. կը պակսի Գ թերթը: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ամզարդ շագանակագոյն կաշի, ամկիւնները մաշած. երկրորդ կողքին կաշիճ խնամքով կարուած է եւ կռնակի կողմէն ներագոյն կաշիով ամրացած. միջուկն է տախտակ. կորսուած են երեք փականքները: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար. կորսուած է Գ թերթը: – ԳԻՐ ներս: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ կարմիր, պարզ եւ ամզարդ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ կարմիր թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԵՐ սակաւ եւ անյաջող: – ՆԿԱՐԵՐ եւ այլն չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար: – ԳՐԻՉ անյայտ, հաւանաբար ստացողը: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Ղարսեցի Մելքիսէք սարկաւագ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ԿՆԻՔ թղ. 1ա եւ 167ա, բոլորակ, տրամագիծ 1,7 սմ.: – ԾԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ տե՛ս ստորեւ, ուր չենք հրատարակած թղ. 153բ.ինը՝ որ կրկնութիւն է: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ կը պակսին:

Մատեանս է Ժողովածոյ, որու մեծ մասը պէտք է պատկանի Վարդան Այգեկցիի. կը բովանդակէ հետեւեալը.

1. Թղ. 1ա. Անխորագիրը. «Ցորժամ ըստեղծ տէր Աստուած զերկինս եւ զերկիր, եւ արար նախ զզօրս հրեշտակաց ի ծառայութիւն աստուածութեան իւրոյ. իսկ չարն սատդայէլ եւ բելիար, դասապետն էին դասուց աստանայի, մեծափառօք զարդարեալ, բարձր քան զամենայն հրեշտակք»:

Թղ. 3ա. «Այս է յայտնութիւն բանիս որ յայտնէ մեզ գեղեալսն. Ընդէ՞ր թօթափեաց յերկինից զդասս հրեշտակաց Սատդայէլն, զի մեծ հրեշտակ էր քան զամենայն, վասն որոյ թօթափեաց զնոսա, զի մի՛ հպարտասցին այլ հրեշտակք»:

Թղ. 3բ. «Դարձեալ մեկնութիւն պտղոյն Ադամայ. Զի ոչ թէ պտուղն չար էր որ կերաւ Ադամ, զի չար պտուղ ի մէջ դրախտին ոչ կայր. չարն այն էր որ Աստուած պահք եդիր Ադանայ թէ մի՛ ուտեր ի ծառէդ»:

Թղ. 5ա. «Պատմութիւն եղելոյն Ադամայ ի դրախտէն. Իսկ երբ անկաւ Ադամ ի դրախտէն յաշխարհս, ուրախութեամբ լացին ի վերա»:

Թղ. 6ա. «Այս է մեկնութիւն բանիս, զի հայր որ զիւր որդին ծախէ եւ գերի տայ. Այսպէս հայրն մեր Ադամ զմեզ գերի ետ ի ձեռն սատանայի. իսկ մարդասէրն Աստուած ողորմեցաւ»:

Թղ. 7բ. «Այսպէս է պատմութիւն որդւոց Ադամայ Աբելի եւ Կայենի. Իսկ յորժամ Ադամ յետ խաբէութեան սատանայի, երբ եօթն օր պահոց ծոմով, յորժամ ճառաղայւոր ասեմք, քաղցրացաւ նմա Աստուած»:

Թղ. 10բ. «Վասն տասանորդի որ է բաժին Աստուծոյ. Իսկ տասանորդն բաժին է Աստուծոյ, որ բանիւ հրեշտակին խօսեցաւ ընդ Ադամայ յամենայն ընչից իւրոց»:

Թղ. 12բ. «Վասն աւետեացն Սէթայ զոր պարտ է մեզ ունկն դնել. Եւ քաղցրացաւ տէրըն ի վերայ Ադամայ եւ առաքեաց զհրեշտակ իւր առ Ադամ եւ ասէ. Մերձեցիր ի կին քո»:

Թղ. 15ա. «Վասն մեկնութեան բանիս որ պատմէ մեզ. Վասն այն Աստուած պատուհասեաց զնոսա զի մեզ խրատ լիցի, զի ի դարձ եկեսցուք եւ մի՛ ի ծոմն հեղցուկ եւ կորիցուք իբրեւ զնոսա»:

Թղ. 16. «Դարձեալ բաղցրացաւ Աստուած ի վերայ որդւոց եւ զաւակաց Ադամայ. Զաբելի պատարագն ընդունեաց, զՍէթ մխիթարիչ ետ»:

2. Թղ. 20ա. «Ցոհաննու վարդապետի ասացեալ վասն աւերման աշխարհիս եւ վասն գալոյն Քրիստոսի դատաստան առնելոյ. Մեք որ ակն ունիմք գալստեանն Քրիստոսի վկայութեամբ սուրբ գրոց եւ բանիւ սուրբ առաքելոց եւ մարգարէից եւ սուրբ աւետարանի վկայութեամբ որ այսպէս լինելոց է աւերման աշխարհիս»:

Թղ. 23ա. «Քարոզ վասն գալստեանն Քրիստոսի եւ դատաստանի նորայ. Ցայնժամ կատարի խօսք աւետարանին որ ասէ թէ ոչ մնասցէ քար ի քարի վերայ»:

Ամբողջ թերթ մը (12 թուղթ) ինկած ըլլալով ընդ. մէջ թղ. 23–24ի, կիսատ կը մնայ այս գրութիւնը: Կիսատ է նաեւ յաջորդ գրութիւնը, որու նիւթը նոյնպէս դատաստանի եւ Քրիստոսի գալստեան մասին է:

3. Թղ. 28ա. «Ցայլմէ քարոզ վասն դառնութեան աւուրն դատաստանի, ի բանն Եսայեայ մարգարէին որ ասէ. Ողբացէք զի մերձեալ է օր տեառն մեծ եւ երեւելի. Որպէս վասն լաց տղային զոր լուանայ մայր զգլուխըն կամ զերեսն կամ զաւազանաւ հարկանէ զնա»:

4. Թղ. 30բ. «Ցաղագս խոստովանութեան ի բանն որ ասէ առաքեալն. Ապա եթէ խոստովանիլ գմեղս մեր, նա հաւատարիմ է եւ արդար առ ի թողուլ գմեղս մեր. Վարդապետըք եկեղեցւոյ վկայութեամբ աստուածային գրոց այսպէս ասեն, թէ խոստովանութիւն հանդերձ զղջմամբ եւ արտասուօք զաւազանին մկրտութեան ունին զչնորհս»:

5. Թղ. 34ա. «(Ի բանն)՝ Ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց եւ բարձցին տարաժամ ոգիք անօրէնութեանց. Մառ կենաց նոյն ինքն Աստուածածինն է»:

6. Թղ. 35բ. «(Ի բանն)՝ Պատուեա՛ զհայր քո եւ զմայր. Կնքէ զառաջինն եօթն բան օրինացն ի յԱստուծոյ սկսեալ եւ ի ծնօղն աւարտեալ»:

7. Թղ. 37բ. «Այլուստ ի բանն՝ ոչ է պիտոյ բժիշկ ողջոց այլ հիւանդաց... Վարդապետք ասեն թէ Աստուծոյ ողորմութիւն ի վերայ մեղաւորաց բազում կերպիւ յայտնի է»:

8. Թղ. 39բ. «Այլուստ ի բանն՝ Ով կին դու մեծ են հաւատ քո. Վարդապետք ասեն Քրիստոս է աղբիւր չնորհաց եւ ողորմութեան, բղխեալ յաստուածային եւ յաւիտենական ծովէն»:

9. Թղ. 40բ. «Քարոզ ի բանն՝ Տէր ո՞չ սերմն բարի սերմանեցեր, արդ որումն ուստի՞ իցէ. Հարցանեն իմաստունքն թէ չարն եւ բարին ուստի են»:

10. *Թղ.* 44բ. «Քարոզ. Ապաշխարեցէք զի մերձեալ է արքայութիւնն երկնից. *Դիտելի է զի ասէ սուրբն Եփրեմ թէ ոչ յամենայն ժամ պաղատ ի տունկս գեղեցիկս*»։

11. *Թղ.* 47ա. «Քարոզ ի բանն որ ասէ. Ունայնութիւն ունայնութեանց, եւ Սուտ է մեծութիւն աշխարհիս. *Ոչ ոք ի մարդկանէ եւ կամ ի թագաւորս հետեւեցաւ հեշտութեան եւ փափկութեան աշխարհիս որպէս զարքայն Սողոմոն*»։

12. *Թղ.* 50ա. *Անխորագիր.* «(Խրատ կրօնաւորաց). *Վասնզի տեսի զհոգի քո, որդի անդրանիկ հոգւոյ իմոյ, զի ընթանայ զհետ գտանելոյ զճանապարհս կենաց, զոր ուսոյց եւ յորդորեաց տէրն մեր առաքելոց իւրոց. եւ իբրեւ իմացայ զհարցումն քո զայս ծանեայ, զի կամեցայց գտանել զվաճառաշահութենէ քո, բազմապատիկ արդեամբ հատուցման իբրեւ զիմաստուն վաճառականն*»։ – *Վերջ Թղ.* 55բ. «*Այսպէս եւ ամենեքեան որք համբերեն նեղութեանց որ ի հնոց խցին փոփոխին ի մարմնաւորութենէ ի հոգեւորութիւն, եւ լուսաւորին տեսիլք երեսաց նոցա, եւ մեք եթէ ոչ թլփատիմք ի սրտից մերոց, թլփատութիւնն ոչ կարեմք ընդ չարչարանս պատերազմել, եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

13. *Թղ.* 56ա. «Անուանք հրեշտակաց. *Միքայէլ, Գաբրիէլ, Ուրիէլ...*»։

14. *Թղ.* 57բ. «Սուրբ հօրն Թէոփիլոսի յաղագս արտասուաց. *Ծորժամ միտքս զբաղեալ լինի եւ կամիս որ ի գղջումն ածես, դու որպէս այլ մարդոյ ա՛հ արկ քեզ առանձինն եւ ասա. Ո՞չ երկնչիս յահեղ դատաստանացն Աստուծոյ եւ յանողոքելի տանջանաց*»։

15. *Թղ.* 58բ. «Ընթերցոյն Աբբա(յ) Եփրեմի խորին ասուրց ասացեալ յաղագս ապաշխարութեան ի պահս բառասնորդացն. *Ի չաւիղս փառաց քոց տէր ընթանան բանք իմ, որդի Աստուծոյ, քանզի քեզ պարտին տալ փառք ամենայն բնութիւնք*»։

16. *Թղ.* 64ա. «Ընթերցոյն Աբբա(յ) Եփրեմի խորին ասուրց ասացեալ յաղագս պահոց. *Աղտոյ եւ օգտակար եւ կարեւոր է պահոց պնդութիւն եւ յորկորստութեանց ժուժկալութիւն, մանաւանդ որ ընտրողական գիտութեամբ մերձենան ի նա*»։

17. *Թղ.* 68բ. «Խնդիրք եւ հարցումն տէր Միքայէլի Անտիոքու եպիսկոպոսին ի մեղա-

տորէս Վարդանայ, է, թէ որպիսի օրինակաւ է մարդս պատկեր Աստուծոյ, եթէ հոգիք մարդկան այժմ որպէս կան եւ ուր են կայանք նոցա, եթէ զինչ է աղօթքն եւ որչափ է սահման նորա, երեսն պուտ է մեզ, եթէ զիարդ երեսուն սուրբքն, եւ թէ կարեն գալ առ մեզ, եթէ որ է մահուչափ մեղքն, եւ ընդէր Քրիստոս երկնչէր ի մահուանէն, եւ զի՞նչ է դժոխքն եւ կամ ուր է նա, այսպէս. *Ով գերապատուեալ յԱստուծոյ եւ ի մարդկանէ, հրեշտակ անուն եպիսկոպոս տէր Միքայէլ մեծին Անտիոքու եւ սուրբ ուխտիդ որ կոչի Ցիսուանց, յԱստուծոյ հօրէ շնորհք ընդ քեզ եւ ընդ հրեշտակերամ սուրբ մանկունս քո, ի մեղաւորէս Վարդանայ ծունր եւ ողջոյն օրհնութեան*»։

Թղ. 71բ. «Հարցումն տէր Միքայէլի եթէ որպիսի օրինակաւ է պատկերակից եւ նման մարդս Աստուծոյ. *Զաստուած անեղ եւ անպարագրելի եւ անհասանելի ուսուցին մեզ ամենայն աստուածաշունչ գիրք, որ ոչ մոռաք իմանի*»։

Թղ. 75ր. «Եթէ հոգիք մարդկան այժմ որպէս կան եւ ուր են կայանք նոցա. *Ով որդի հոգեւոր, տէր Միքայէլ, կան բազում հարցմունք եւ պատասխանիք յհեղեղեցիս*»։

Թղ. 83բ. «Եթէ զիարդ երեւին սուրբքն մարդկան եւ կամ թէ կարեն գալ առ մեզ ի հանդերձեալն. *Ցառաջին հարցն բազում քննութիւն եղեւ վասն այսպիսիցս որպէս եւ գրէ իմաստուն Սողոմոն*»։

Թղ. 85ր. «Եթէ որ է մահուչափ մեղքն եւ կամ ընդէր Քրիստոս երկնչէր ի մահուանէ եւ թէ զինչ է դժոխքն եւ ուր է նա. *Ո՛հ թէ քանի զարմանալի եւ հրաշափառ է խորհուրդն եւ կամքն Աստուծոյ*»։

18. *Թղ.* 90բ. «Խրատ յաստուածաշունչ գրոց եւ պարզ բանիւ յայտնումն բարոյն եւ չարին, զոր մեղաւոր հոդս եւ հին խաբեբայս Վարդան Աստուծով յարմարեալ գրեցի, ի խնդրոյ եւ յաղաչելոյ Թադէոս շնորհազարդ բահանայի. Օգնեա՛ հոգիդ սուրբ. *Ով որդեակ, վերջին է ժամանակս եւ լցաւ մեղօք ամենայն երկիր, զի սառնացան, խաւարացան հոգիք եւ սիրտք մարդկանց*»։

19. *Թղ.* 97ա. «Վասն դժոխոցն եւ անմուն որդացն, զի չէ սուտ որպէս եւ կարծեն մեղսասէր տգէտքն, այլ ստոյգ է Աստուծոյ վկայութեամբ եւ սրբոց նորա, զոր մեղաւորս Վարդան յաստուածաշունչ գրոց յարմարեալ գրեցի Աստուծով, յաղաչելոյ եւ խնդրելոյ շնորհազարդ բահանային Թադէոսի. *Ով քահանայք եւ ժողովուրդք Աստուծոյ, գիտացիք*

եւ զայս ի միտ առէք, զի շատ եւ մեծ բարի է մեզ յԱստուծոյ ապառնալիք դժոխոցն»։

20. *Թղ.* 102ա. «Աղօքք Ցոհաննու Գանձեցոյ ասացեալ առ տէր Աստուած մեր. *Երկնաւոր թագաւոր, որ վասն միոյ գիւտի մեղաւորի զհայր եւ զհոգի հանդերձ հրեշտակօքդ ուրախացուցեր»։*

Թղ. 102բ. «Նորին աղօքք առ տէր Աստուած մեր. *Ցաւագնեալս մեղօք եւ ցանկորդեալս քաւութեան մեղօք եւ յանցանաց»։*

21. *Թղ.* 103ա. «(Գրիգորի Նարեկացւոյ) Ընդդիմամարտ դիւաց այս ննուազ աղօթից եւ դիւասարսուռ ջերմատագնապ ախտաւորութեանց Աստուծով փարատիչ. *Արդ այսքանիցս անբաւիցս հրաշից հանդերձիչ, հայր ամենասաստեղծ, անուն ահաւոր, ձայն սարսափելի, կոչումն ընտանի, բան համբուրելի»։*

22. *Թղ.* 103բ. «Նորին վասն արծաթսիրութեան. *Բազումք որք զիմաստասիրական վարդապետին զկնի նախադրելոցդ զերկրորդըս բիւրապուխ եղէն»։*

23. *Թղ.* 104ա. «Նորին վասն անստացուածութեան. *Անստացուածութիւն է ի հոգոյ ի բաց ընկեցումն անհոգութիւն վարուց ճանապարհորդութիւն»։*

24. *Թղ.* 105ա. «Վասն ծուլութեան. *Մուլութիւն է տղայական սովորութիւն ի անպտուղութեամբ ծերացեալ անճն»։*

25. *Թղ.* 106ա. «Աղօքք ի սուրբ կոյսն Մարիամ Աստուածածին. *Մարիամ Աստուածածին, մայր լուսոյ եւ ծնող Քրիստոսի, ամենասուրբ կոյս, որ սուրբ կաթամբ քո սնուցեր զորդին Աստուծոյ»։*

26. *Թղ.* 106բ. «Աղօքք Սեպտեմբի ասացեալ. *Տե՛ս տէր զտառապանս իմ եւ զցաւս հոգւոյս իմոյ բազմամեղի»։*

27. *Թղ.* 112բ. «Աղօքք Սեպտեմբի ասացեալ. *Ի քեզ տէր ապաւինիմ որ մեղաց ես քաւարան»։*

28. *Թղ.* 115ա. *Անխորագիր.* «(Խրատ առ կրօնաւորս). *Բազում մարդիկ եւ բազում ճգնաւորք եղեն ի ծննդոցն Սեղայ, որպէս Ենովք եւ Ենոք»։*

29. *Թղ.* 118ա. «Անանիայի Շիրակուացւոյ համարողի թիւ որչափութեանց տանց հին կտակարանաց. *Գիրք Մովսիսի օրինադրի, Մննդոցն տունք են ՏՁԷ. Ելիցն...»։*

Անդ. «Նորին թիւ որչափութեանց նոր կտակարանաց. *Աւետարանչացն չորս. Մատթէոսի տունս ՍՈ...»։*

30. *Թղ.* 118բ. *Անխորագիր.* «(Բառգիրք իմաստից աստուածաշունչ գրոց). *Երկինք՝ եկեղեցի. Արեգակն՝ Քրիստոս եւ աւետարանն՝ Լուսինն...»։*

31. *Թղ.* 120ա. «Այս է պատմութիւն վարուցն Ադամայ եւ Եւայի. (զ)կնի ելանելոյ նոցա ի դրախտէն փափկութեան, որպէս անուանէ երկիրն տրտմութեան. *Առեալ Ադամ զկին իւր եւ զնաց ի տեղի մի որ էր ի կողմանս յարեւելից դէմ յանդիման դրախտին փափկութեան»։*

32. *Թղ.* 129բ. «Վասն երկնային թուոցն խորհրդական եւ կատարեալ եւ լցեալ աստուածային գերակատար իմաստութեամբ. *Եւ քանզի առաւել յաստուածակատար պատուիրանացն ծանուցաք փոքր ի շատէ զանսակս բարեաց եւ չարաց չնորհօքն Աստուծոյ, որքան եւ հասու եղաք տկար մտօք մերովք, աստուածարեալ իշխան, եւ վասն տասն համարոյս քննեացուք աստուածեղէն պատուիրանացն»։*

33. *Թղ.* 135բ. «Վասն փառաւոր եւ անճառ գալստեան որդւոյն Աստուծոյ ընդ ամպս երկնից, եւ վասն ահագին եւ ան(ա)չառ դատաստանի նորա եւ կատարած աշխարհիս թէ որպէս լինի. *Շնորհօք եւ օգնութեամբ սուրբ հոգւոյն փոքր ի շատէ սկսանիցիմք սակաւ մի ծանուցանել ձեզ զտեսակս մեղաց եւ անօրէնութեանց թէ ուստի սկսանի»։*

34. *Թղ.* 146ա. «Վասն կռապաշտութեան եւ կախարդութեանն գործոյն. *Կռապաշտութիւն սկիզբ եւ մայրն եղեւ անթիւ չարեաց եւ բազում անօրէնութեանց առ ազգս մարդկան եւ յոյժ հեռացոյց զնոսա յԱստուծոյ»։*

35. *Թղ.* 151ա. «Վասն ոխակալութեան եւ ատելութեան, մախանաց եւ բարկութեան, նախանձու եւ այլ ամենայն բազում մանրամասն մեղաց որ շնչական ասացին ի գործոց սրբոց. *Մեծագոյն չար եւ յոդմանդամ զգան է ոխակալութիւն, եւ է գործ սատանայի ստուգապէս»։*

36. *Թղ.* 154ա. «Սրբոյն Ցոհաննու Ոսկիբերանի ասացեալ ի մեկնութենէ սուրբ աւետարանին վասն տասն կուսանացն, որ ասէ՝ հինգն յիմար եւ հինգն իմաստուն. Նմանեցաւ արքայութիւն երկնից տասն կուսա-

ցաց... *Արդ ընդէ՞ր կուսանաց նմանեցուցանէ զարքայութիւնն Աստուծոյ. առաքեալն Պօղոս ասէ. կոյսն ամենայն ժամ հոգայ վասն տեառն...»:*

37. Թղ. 159ա. «*Ցիշատակ ողորմութեան երկոտասան ականց վակասին Ահարոնի. Այր մի էր մեծատուն յազգէն Իսրայէլի, եւ մեծատուն յոյժ եւ անյուսացեալ էր առ Աստուած եւ ի բազում յղփութենէն, ի հայհոյութեանց եւ ի շարժմանց սրտին, եւ էին ամենայն ինչքն նորա ժողովեալ»:*

38. Թղ. 160բ. «*Վասն կարգաց եկեղեցւոյ եւ տան թագաւորաց. Զի՞նչ է գործ մարդոյ, զաստուածպաշտութիւն ծանեաք. ապա արժան է քննել զմարդոյս պաշտօնակցաց իւրոց, որով մարդագոյն զինքն ջանասցէ առնել մաքուրս եւ զուարթունս առ նոսա հայելով»:*

39. Թղ. 166բ. «*Ի գրոց մեծ վարժապետին Վարդանայ. Պարտ է գիտել զի ժե ազգ են որ դպրութիւն գիտեն, վասնզի ի Նոյէ երեք ազգ բաժանեցան յերեք որդւոցն, Սեմայ, Քամայ եւ Յաբեթի. որդիք Յաբեթի որ դպրութիւն գիտեն՝ այս են. Հայք, Եբրայեցիք, լատինացիք...»:*

40. Թղ. 167ա. «(*Քերականական*). *Եւ այս են գլուխք վերծանութեան. Նախերգան, պարզ չարադրեալ, ժամանակեան, միջակաւոր...»:*

41. Թղ. 167բ. «(*Ժամանակագրական*). *ՑԱդամայ ի փոխելն Ենովքայ ամք ՌՆԶԵ. ի փոխմանէն Ենովքայ մինչեւ ի ջրհեղեղն ՇՄԵ...»:* – Վերջ անդ. «*Ցինոսն մինչեւ ի դառն ՆԽ է. ի ճէէն մինչեւ ի ջէն ՏՇ է. ռայէն մինչեւ ի քէն ՅԵՈ է. բովանդակն ՇՈ համար է, ե պակաս անսըղալ»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 83բ. «*Զմեղօք լցեալս Մելքսէք ըստացող զրգիս, զհանգուցեալսն իմ յիշեսջիք ի Քրիստոս»:*

2. Թղ. 102բ. «*Եւս առաւել յիշեցէք ի Քրիստոս զէին լուսոյ երջանկացածն եւ ըզբարեհամ աղբիւրն կենացն, զանուշահոտ վարդն փթթեցեալ ի քիմս հոգւոց հիւանդացեալ, ըզսիրելի Աստուծոյ եւ ի մարդկանէ եւ իմ հոգւոյս հոգի զհարազատ հոգեւոր եղբայրն իմ ըզտէր Սուբիասն, սուրբ եւ երանեալ, երջանիկ ըրաբունեացն, լուսակիր եւ մաքուր հոգոցն եւ աղբիւրացեալ յառատաբուխ չնորհաց սուրբ հոգւոյն, լի սրտով եւ յիշեցէք զորդին իւր Ոսկանն եւ զմայրն իւր որ փոխեցաւ ի Քրիստոս»:*

3. Թղ. 117բ. «*Այլ եւ գթասցի ի հոգիս մեղաւոր գրիչ, եւ ծնօղիս Վարդումին եւ ամենայնի, յետամնացս ի կարգաւորաց եւ մեռեալս հոգւով, լիրբս եւ անագորոնս եւ անհնազանդս արարչին, երես ի գետին եղեալ եւ ոտից ձերոց եւ քծնելով աղաչեմ ըզձեզ, ով սուրբ հայրք եւ եղբայրք, զի որք հանդիպիք լուսափթիթ բուրաստանիս կարդալով կամ օրինակելով, յորս առեալ եմ յամենայն բանէ, խաւարեալս մտօք, յիմարս յիմաստից եւ անմաքուրս ի մաքրագունից, անբանս ի բանաւորաց, յոռի եւ վատթարս ի պատուականաց, ծոյլ պըղերք եւ անարիս յորիագունից, հեզգ եւ համր, անփոյթ ի գործս բարիս եւ այլ բազում զանազան մեղօք հարեալ, խոցեալ եւ մեռեալ հոգիս, միայն անուամբ սոսկ թափուր եւ դատարկ առաքինութեանց բարի եւ սուրբ գործոց. այլ եւ սեւ յերես եմ առաջի Աստուծոյ կորեալ եմ հոգւով եւ մարմնով, ով սուրբ հայրք իմ եւ եղբայրք, յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ իսկ եղկելիս եւ թշուառըս վասն ծովացեալ եւ ծանրացեալ մեղաց իմոց, հայցէք ի Քրիստոսէ ջերմեռանդ սրտիւ զներումն եւ զթողութիւն մեղաց իմոց, որ չեմ արժանի կոչիլ անուն իմ Մելքիսէք, այլ եմ սարկաւագ եւ հող եւ մոխիր եւ պարտական եմ կարգին եւ հրաման եւ ոչ օրինացն Աստուծոյ, որ է ի ժամայտեղին»:*

4. Թղ. 129ա. «*Արդ յերես անկեալ աղաչեմ գետնամած (...), զաղաչաս ի բարեաց եւ ըզգիւր քանքարոյ պարտական եւ զեղկելի սուտանուն Մելքիսէքս. այլ յիշեսջիք զբարի աղօթասէր գծնօղս իմ զՎարդումն եւ զհայրն իմ զՅոճիճ, եւ մեծ մայրն իմ Հանիկս իմ Մարիամն եւ զԱննան եւ այլ ամենայն արեանառուս մերձաւորս իմ: Ցիշատակ է մեզ երախտաւորացն մերոց»:*

5. Թղ. 160բ. «*Ջատացող տառիս զՂարսեցի Մելքիսէք կրօնաւորս, որ ցանկացայ այսմ տառիս, եւ զփոքրահասակ որդեակն զՅարութիւնն, զոր տէր Աստուած բարով վայելել տացէ եւ անփորձ կենօք պահեսցէ մինչեւ ի խորին ծերութիւն. ամէն:*

«Այլ եւս յիշեսջիք, քաղցր եղբայրք, զուսուցիչն իմ զտէր Ստեփաննոս աւրհնեալ քահանայի եւ պատմող հին եւ նոր կտակարանացն Աստուծոյ. եւ քեռն իմոյ Արիստաքէս քաղցր եւ համեղ երաժշտականի»:

1268

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԱ.

Ձեռ. թիւ 996։ – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹՔ 299։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10,5×15։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×11)։ – ՏՈՂՔ 21։ – ԹԵՐԹՔ Ա-ԻԹ×12 (Ա՝ 13, ԻԹ՝ 14). յաւելեալ՝ 8 թղ.։ – ՆԻՒԹ թուղթ մագաղաթամած։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով, որ նոյնպէս դրոշմազարդ է. կորսուած են երկու փականքները. աստառն է երկնագոյն հասարակ լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. մնացած է մաճուր եւ անթերի։ – ԳԻՐ ներս մանրիկ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ եւ հասարակ։ – ՍԿԶՐՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 1ա–3բ, 260բ, 292ա՝ գրչի փորձերով, 298բ–299բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ժէ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան։ – ՏՆՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 4ա. *Բառգիրք հայոց.* «Բառս հայոց. *Աբաբովթ – անչէն. Աբբանայ – հօր աւրհնութիւն. Աբարիմ – անցք, կամ անանցողք. Աբբա – հայր, կամ հօր, կամ մեծ, կամ պապ. ասորոց է բառս. Աբբան – կռոց տան. Աբբանա – քար որոյ երկիր պագանէին, կամ կռոց տուն, կամ բաղնիք, կամ լուացման տեղ...*»։ – Վերջ *թղ.* 218. «*Օրիովզ – բանճար վայրի. Օրհնութիւն – գոհութիւն, առատ պարգեւացն. Օցտօզ – քրճքօղ, կամ բաժանօղ*»։

2. *Թղ.* 219ա. «(*Նախերգամբ բարոզի՝ ի դնել զբնաբան. կամ նախերգամբ մարգարէից եւ առաքելոց*). *Ըսկիզբն աւետարանի նախերգացն. Երանելի բնութիւն եւ աննախանձ բարութիւն, սկիզբն կենաց...*»։

Անդ. «*Նախերգամբ մարգարէից. Հայմայնից եւ անմիջոց բարեկամն Աստուծոյ, պարագլուխն տեսանողաց...*»։

Անդ. «*Նախերգամբ առաքելոց եւ մարգարէից. Անծախելի չնորհացն Աստուծոյ մաքուր չտեմարան նորին իմաստութեան բանին...*»։

Թղ. 220ա. «*Նախերգամբ Սողոմոնի Բ. Մանուկն տիօք, ծերացեալն մտաւք, լցեալն չնորհօք...*»։

Թղ. 220բ. «*Նախերգամբ Եսայեայ*». «*Նախերգամբ մարգարէից*». «*Նախերգամբ Ցովնաննու մարգարէին*»։

Թղ. 221ա. «*Նախերգամբ սուրբ հոգւոյն. Երրորդութիւն, գերակայ գերագոյնս Աստուած...*»։

Թղ. 222ա. «*Նախերգամբ Մովսէսի մարգարէին. Հայրն մարգարէից եւ անմիջոց բարեկամն Աստուծոյ, պարագլուխն տեսանողաց...*»։

3. *Թղ.* 223բ. «(*Այլեւայլ օրհնակք գրելոյ գթուղթ օրհնութեան*). *Ի գթութենանցն Աստուծոյ եւ ամենայն սրբոց նորա նայ եւ ի յայս անուն վարդապետէ, բանի ապաստուր, հասցէ գիր աւրհնութեան եւ նամակ պահպանութեանն...*»։

4. *Թղ.* 240բ. «(*Վերջաբանական օրհնութիւնք*). *Աւրհնութիւն ամենայն աշխարհի. Այժմ ժամանեալ մեր ի յաւարտ եւ ի կատարումն թարգմանութեանն առաջի արկեալ բանիս, ըստ կարի եւ ըստ չափու...*»։

5. *Թղ.* 261բ. «Շարադրութիւն ականց ի բազում աստուածաշունչ գրոց. *Արենգակն արդարութեան ի բարձանց, ի քեզ տպաւորեալ զձեւ եւ զաւրինակ իւրով բոլորովին, աւաւոնաթեւին ընթացքն իրր զդալի արեգական...*»։

Թղ. 262բ. «Սուրբ յերրորդութեան. *Մովսէս պատմեաց ասելով. Եկայք արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում...*»։

Թղ. 265ա. «Վասն հաւատոյ բանիս այս. *Սողոմոն. Ուրախ լեր երիտասարդ ի մանկութեան քում...*»։

Թղ. 266բ. «Վասն յուսոյ է բանիս այս. *Մովսէս. Ճանապարհս գթագաւորական գնայ, մի՛ աջ խոտորիր եւ ի ահեակ*»։

Թղ. 267բ. «Վասն աստուածսիրութեան բանիս այս. *Դաւիթ. Սիրեցից զքեզ տէր զաւրութիւն իմ...*»:

Թղ. 269ա. «Վասն համբերութեան է բանիս այս. *Եսայի. Աւրինօք մատուսջիք եւ գանձիւք եղիցի փրկութիւն ձեր...*»:

Թղ. 270բ. «Վասն աղօթից է բանիս այս. *Դաւիթ. Ժտեալ ի տեառնէ եւ նա տացէ քեզ զխնդրուածս սրտի քո...*»:

Թղ. 271ա. «Վասն հայրապետաց եւ բահանայից է բանիս այս. *Մովսէս. Արդարացուսցուք զարդարն եւ պարտաւորեսցուք զամբարիշտն...*»:

Թղ. 273ա. «Վասն սաճչելոյ է բանիս այս. *Համբերութեան առաջնորդն եւ երիցս երանելն եւ գովեալն Աստուծոյ Յոբ...*»:

Թղ. 274բ. «Վասն ննիրահանց տեառն. *Որպէս մեծն Մովսէս չինեաց նայ սեղան Աստուծոյ եւ ա՛ռ ամենայն անասնոց...*»:

Թղ. 277ա. «Վասն աղաչանաց բանիս այս. *Մարգարէն Մովսէս. Աղաչեմ զքեզ եթէ կործանելոց ես զժողովուրդս քո զիսրայէլ ընդ(ս) յերկրէ*»:

Թղ. 277բ. «Վասն ողորմութեան է բանիս այս. *Դանիէլ մարգարէն. Քարոզէր եւ նաբուգոդոնոսոր արքային եւ ասէր. զմեղս քո ողորմութեամբ քաւեսցես...*»:

Թղ. 279ա. «Վասն կրօնաւորաց բանիս այս. *Սողոմոն. Իմաստութիւն չինեաց իւր տուն եւ կանգնեաց սիւնս եօթն...*»:

Թղ. 280ա. «Վասն ստախօսից է բանիս այս. *Դաւիթ. Զերկիւղածս տեառն փառաւոր առնէ, որ երդնու ընկերին իւրում...*»:

Թղ. 281ա. «Վասն հալածանաց է բանիս. *Դաւիթ. Բազում անգամ բնակեաց անձն իմ ոյք ատէին զողջոյն...*»:

Թղ. 282ա. «Վասն արդարոցն է բանիս այս. *Դաւիթ. Բերան արդարոյ խորհի զարդարութիւն եւ լեզու...*»:

Թղ. 282բ. «Վասն թերահաւատութեան է բանիս. *Եսայի. Մանիցէ ձեռն տեառն ի վերայ երկիւղածաց իւրոց...*»:

Թղ. 283ա. «Վասն կիրակէից է բանիս այս. *Մովսէս. Եւ հանգեաւ Աստուած յաւուրսն եւեթներորդի...*»:

Թղ. 283բ. «Վասն ուխտաւորաց է բանիս. *Մովսէս. Պատուիրեաց տէր Աստուած Նո(յ)ի եւ ասէ. Ահաւասիկ ես հաստատեցից զուխտ իմ...*»:

Թղ. 284ա. «Վասն հայրապետութեան եւ բանիս այս. *Մովսէս. Մնացեալն ի ձէնջ սատակեսցեն վասն մեղաց ձերոց*»:

Թղ. 285ա. «Օրինազանցութեան բանիս. *Եսայի. Անաւրէնք իւրեւ զծով ծփին եւ հանդիստ ոչ գտանիցեն*»:

Թղ. 285բ. «Վասն կաշառասիրութեան եւ բանիս. *Մովսէս. Կաշառ կուրացուցանէ զաչս համարձակաց...*»:

Թղ. 286բ. «Վասն ծուլութեան է բանիս այս. *Եսայի. Ժողովուրդք յուսացեալ եւ ոչ գոյ լսողին ի միտ առնուլ...*»:

Թղ. 286բ. «Վասն զրպարտաց է բանիս այս. *Եսայի. Ա(ւ)րինօք մատուսցի եւ գանձիւք եղիցի փրկութիւն ձեր...*»:

Թղ. 287ա. «Վասն բամպասողաց բանիս. *Դաւիթ. Որ խօսէր զաղտ զընկերէ իւրմէ...*»:

Թղ. 288բ. «Վասն այր եւ կնոջ է բանիս. *Մովսէս. Կին որ ուխտեսցէ ի տան հօր իւրոյ, եթէ լուիցէ հայր նորա եւ համբերեսցէ...*»:

Թղ. 289բ. «Վասն ընդ ատելիսն Աստուծոյ է բանիս. *Դաւիթ. Ոչ թողու տէր զգաւազան մեղաւորաց ի վիճակս արդարոց...*»:

Թղ. 290ա. «Վասն արբեցութեան է բանիս այս. *Դաւիթ. Սակայն մրուր նորա ոչ սպառեսցի...*»:

Թղ. 290բ. «Վասն գանգտուց թշնամոյն է. *Եսայի. Ձէր տայ ինձ լեզու խրատու զի գիտացից ի ժամու խօսել զբանն...*»:

Թղ. 291ա. «Վասն մահու է բանիս այս. *Սողոմոն. Արդարն եթէ հասցէ ի վախճանել ի հանգիստն եղիցի...*»:

Թղ. 291բ. «Վասն վրէժխնդիր լինել(ոյ). *Եսայի. Եղիցին հեթանոսք խարշեալք իբրեւ զփուշ յագարակի...*»:

6. *Թղ.* 292բ. «(Նշանագիրք կամ պատուագիրք մ[իմի]ֆ). *Ա[ծ] – Աստուած...: մ[ն] – ամենեցուն. մ[ք] – ամենեքեան....*» (Ա–Ք):

7. *Թղ.* 296բ. «(Աղօթք ի Գրիգորէ Նարեկացւոյն). *Աստուած յաւիտենական, բարերար եւ ամենակալ, ստեղծիչ լուսոյ եւ յօրինիչ գիշերոյ...*»:

8. *Թղ.* 297բ. «(Կարգ վարդապետաց հայոց, որք համարին աշակերտեալ մի զկնի միոյ). *Ըստ առաջին հարցն աւանդութեանց տալով իշխանութեան աշակերտեալ մանկանց ըստ հրամանի փրկչին մերոյ, որ եւս իշխանութիւն առաքելոցն՝ ասելով. Գնացէք աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս: Եւ առաքեալքն աշակերտաց իւրեանց, մինչեւ որ եհաս (ի լուսանցն «սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր, եւ անտի») յեռամեծ եւ երջանիկն բարեբունապետն սուրբ Մեսրոպ, եւ անտի եռամեծն Մխիթար որ մականուամբ Գօշ կոչի, նորին աշակերտ Վանականն, նորին աշակերտ Վարդանն...*»: – Վերջ *Թղ.* 298ա. «*Եղիազար Անթափցին, որ եղեւ կաթողիկոս ի սուրբ Երուսաղէմ. եւ Աստուածատուր վարդապետն, որ եղեւ առաջնորդ սուրբ Երուսաղեմայ. եւ նորին աշակերտ Մարտիրոս Ղրիմեցին*»:

1269

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԲ.

Ձեռ. թիւ 1224։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 115։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 9,5×14։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (6,5×10,5), իւրաքանչիւրը 3×10,5։ – ՏՈՂԵՐ 23։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա, Զ՝ 14 թղ., Բ, Է՝ 16 թղ., Գ, Ը՝ 15 թղ., Դ՝ 17 թղ., Ը՝ 8 թղ.։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով, որու երկու ծայրերը կերուած են. կորսուած են երկու փականքները։ Աստառն է կապոյտ ներմակ գծաւոր լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ սկիզբն ու աւարտին մէկական, մեծ երկաթագրով, 8 սմ. լայն գրութեամբ, որոնց միացեալ բովանդակութիւնն է Մկ. ԺԴ 42–43, 53–54 եւ 45–47, 49–51։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար. վերջաւորութեան թուղթ ինկած ըլլալով՝ Ձեռագիրս կը մնայ կիսատ։ – ԳԻՐ ՆոտՐ։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐԻ սակաւ, սեւ գրիչով եւ կարմիր խորհուրդ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐԴԻ թղ. 1ա։ – ՆԿԱՐԻ չունի։ – ԽՈՐԱՆԻ թղ. 1ա։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ թղ. 34ա, 55բ, 86ա։ – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ կը պակսին։

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Առաքելի Բաղիշեցւոյ՝ ոտանաւոր ի վերայ Ցովասափայ). *Ես Առաքել նուաստ հոգի, մեղօք լցեալ բաչխեցի, զբանս պատմութեան նախնեաց մեծի, հընդրստանաց թագաւորի. Այրեներ Ցովասափին, կամիմ ի չափ տալի դիւահաւան ներգործեալ ի միտ ծնաւղի, զի ի մանանն սիրով սրտի, եւ փառս տան արարչին, որ ի քարանց անբեր պտղի, ծնանի որդի Աբրահամի. փառք անճառելի աստուածութեան, հօր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. Ցորժամ հայր երկնաւոր յերկիր հաճեցաւ, եւ բանն Աստուած իջեալ յերկնից մարմնացաւ, խաչափայտ ելեալ սիրով բարձրացաւ, եղաւ ի գերեզմանի եւ փառօք յարեաւ*»։ – *Վերջ Թղ.* 33ա. «*Ի թվականիս հայոց որ ուէ հարիւր էր, ութսուն էրէք նմա յարաբա(ր)դեալ էր, ոտնաչափ չինեցաւ այս Առաքելէ վարդապետ կոչեցաւ բանին խնդրողէ. արդ... անփորձ կենա՛ յիշողն ի յայսմ աշխարհիս եւ արժանի լինի տեսոյն Քրիստոսի*»։

2. *Թղ.* 34ա. «Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչին, ի Առաքել վարդապետ(է)ն ասացեալ. *Աւրհնեալ հայր երկնաւոր յոյսն անճառական, գովեալ որդին Աստուած ծնունդ իսկական, փառաւորեալ յաւէտ հոգին սիրական, անցեալ այժմոյս ապան յաւիտեան։ Կամիմ պատմել զգործս մեր Լուսաւորչին, Գրիգորիոս անուն սուրբ հայրապետին, պատճառն փրկութեան ազգիս Արամին, զառաջնորդին կենաց հայր Հայաստանին*» (*Համմտ. Ցուցակ Ձեռագրաց, Հտ. Ե.*, էջ 669)։

3. *Թղ.* 55բ. «Ցոհաննու Գառնեցոյն ասացեալ աղօթք առ տէր Ցիսուս Քրիստոս Աստուած. *Տէր տէր մեր հայր մեր եւ Աստուած կենաց իմոց*»։

Թղ. 57ա. «Նորին աղօթք ասացեալ ի վերայ գրո(յ) անուանն իւրոյ, աղօթք կիրակէին. *Ցաւիտենից Աստուած եւ արարիչ որ այսմ աւուր*»։

Թղ. 57բ. «Նորին աղօթք երկուշաբաթի աւուր. *Ով ամենակալ եւ ամենակարող տէր իմ Աստուած իմ, որ այսմ օուր քո ամենազօր*»։

Թղ. 58ա. «Նորին աղօթք երեքշաբաթի օուր. *Վերին վայելչութեանց վերանորոգող*»։

Թղ. 59ա. «Նորին աղօթք չորեքշաբաթի աւուր. *Անկանիմ առաջի քո եւ աղաչեմ զքեզ տէր իմ եւ Աստուած իմ*»։

Թղ. 59բ. «Նորին աղօթք հինգշաբաթի աւուր. *Ներող եւ ներգործող բարեաց*»։

Թղ. 60ա. «Նորին աղօթք ուրբաթի աւուր. *Խափէս բարի եւ ամենակարող գօրութիւն տէր իմ*»։

Թղ. 61ա. «Նորին աղօթք շաբաթի աւուր. *Սուրբ երրորդութիւն անբաժանելի*»։

Թղ. 61բ. «Նորին աղօթք առ տէր Ցիսուս Քրիստոս. *Ի քեզ յուսամ Քրիստոս Ցիսուս յոյս իմ*»:

Թղ. 62բ. «Նորին աղօթք միջնորդութեամբ երկնա(յ)ին զաւրացն. *Սուրբք եւ սիրեցեալք ամենասուրբ երրորդութենէն*»:

Թղ. 63բ. «Նորին աղօթք առ տէր վասն ցանապարհի. *Առաջնորդ կենաց եւ ճանապարհ ճշմարտութեան*»:

Թղ. 64ա. «Նորին աղօթք առ տէր Ցիսուս Քրիստոս. *Լոյս ի լուսոյ լոյս աշխարհի Քրիստոս Աստուած*»:

Թղ. 64բ. «Նորին աղօթք առ սուրբ Աստուածածին. *Աստուածածին մայր Քրիստոսի եւ ծնող միածին հաւր*»:

Թղ. 65բ. «Նորին աղօթք առ տէր Ցիսուս Քրիստոս ի ժամ պատարագին. *Գառն Աստուծոյ տէր իմ եւ Աստուած իմ*»:

Թղ. 68ա. «Նորին աղօթք վասն գիշերոյ ասացեալ. *Աղաչեմ զքեզ տէր Աստուած ամենակալ եւ գոհանամ*»:

4. *Թղ.* 67ա. «Մաղթանք առ սուրբ մարմինն Քրիստոսի, յորժամ բահանայն բարձրացուցանէ յակներեւ ժողովրդեանն, աղօթքին սկիզբն այս է. *Երկրպագեմ քեզ Քրիստոս, փրկութիւն աշխարհի*»:

Թղ. 67բ. «Դարձեալ ի սուրբ մարմինն եւ արիւն Քրիստոսի աղօթք. *Զերեւելդ ինձ ի փրկութիւն*»:

Թղ. 68ա. «Հոգոյն սրբոյ աղօթք, ունի յամ (200) օուր թողութիւն ով հօտտով ասէ զաղօթս. *Հոգի Աստուծոյ սրբեա՛ զիս, մարմին Քրիստոսի փրկեա՛ զիս*»:

5. *Թղ.* 69ա. «Աղօթք Գրիգորէ Նարեկացւոյն վասն զարհաւրաց գիշերոյ, խօսք ընդ Աստուծոյ. *Ընկալ քաղցրութեամբ տէր Աստուած հզաւր*»:

Թղ. 70ա. «Աղօթք Գրիգորի Նարեկացոյն, խաւսք ընդ Աստուծոյ. *Որդի Աստուծոյ կենդանոյ աւրհնեալդ ամենայնի, հաւրդ ահաւորի*»:

6. *Թղ.* 70բ. «(Ներսէսի Շնորհալւոյ) Աղաւթք իւրաքանչիւր անձին հաւատացելոց ի Քրիստոս առ սուրբ երրորդութիւն եւ միաստուածութիւն. ամէն. *Հաւատով խոստովանիմ եւ երկիր պագանեմ քեզ*»:

7. *Թղ.* 74բ. «Տաղ գեղեցիկ է. *Մեր տէրն մեզ հուր երեկ, մեր էրած սրտին դուր երեկ, գիշերան ասաց թէ ցերեկ քեզի խնդիր ով երեք, կամ քեզ ով ասաց*» (7 *տուն*):

8. *Թղ.* 75բ. «Տաղս բոլոր Բաժ տուն է, Պատմութիւն մեծին Ներսէսի ասացեալ Առաքեալ վարդապետի. *Անուն աւրհնեալ անճառ Աստուծոյ մեծի հօր եւ որդւոյ հոգոյն նորա փառակցի*»: – Վերջ *Թղ.* 84ա. «*Ես Առաքեալ մեղաւք լցեալ բազմագուն, որ նզովեցի զհոգոյ մարդկան լուսատուն, ձեզ աղաչեմ լալով յոյժ աղերսագուն, մեղաց իմոց խնդրել առ տէր թողութիւն*»:

9. *Թղ.* 84ա. «Ոտանաւոր ցարելի վերայ. *Այն առաջին մեղքն ու չարիքն, որ յԵւայէ աշխարհս ընկեց, էառ զանէծս տրտմագին, վասն մէկ բանին որ չէր պահեր*»: – Վերջ *Թղ.* 85բ. «*Ցայնժամ Լամէք էր թագաւոր, իւր հեծելովն որս էր ելեր, կայենն եղի նմանցուցեր, նետով հարեր եւ զնա սպաներ*» (22 *տուն*):

10. *Թղ.* 86ա. «Թուղթ սիրոյ եւ միաբանութեան մեծի կայսերն Կոստանդիանոսի եւ Սեղվեստրոսի պապուն եւ Տրդատա(յ) հայոց արքային եւ սրբոյն Գրիգորի հայոց լուսաւորչին արարեալ ընդ միմեանս դաշինս եւ խրատս անխակ. *Կամք եւ կարողութեամբ հաւրդոյ սուրբ երրորդութեան հաւր անհասի եւ անհմանալոյ*»: – Վերջ *Թղ.* 103ա. «*Վասն որոյ յետ մեր վեհագոյն հրամանացս հայոց հայրապետին կալ իշխանութիւն, զի զոր ինչ եւ կամեսցի առաքելական կանոնաց կապել արձակել ի յերկինս եւ ի յերկրի*»:

11. *Թղ.* 103բ. «(Ոտանաւոր ի վերայ Գրիգորի Լուսաւորչի). *Զաւրհնեալքն ի հայոց հայրապետէն, ազգ անձն ծածկէին յազարակ բրտին, մինչ վաճառողք ելեալ ի խնդիր նորին, զաերմն բանաւոր ի հող ցանէին, մինչեւ ի ժամ զարնան բուսանել նմին*» (11 *տուն*):

12. *Թղ.* 104բ. «Վարդանա(յ) վարդապետի ասացեալ խրատ բահանայից եւ ժողովրդոց. *Ապա դիտասջիք եւ զայս զի նոր ծուղակք եւ նոր խաչահանունք լինելոց են այժմ ի վերայ երկրի բազումք. զի երէց որ չնութեամբ կամ արբեցութեամբ կամ ոխակալութեամբ...*»:

Թղ. 110բ. «Այլ խրատ Վարդանէս հոգեշահ. *Դարձեալ այլ աւրէնք եւ պատուիրանք քրիստոնէից ի ծառայէս Աստուծոյ Վարդանայ, յիշեցնեմ ամենայն քրիստոնէիցն սուրբ Գրիգորի վկայութեամբն...*»:

13. *Թղ.* 114բ. «(Ոտանաւոր ի վերայ Լուսաւորչին). *Քանզի աւուր միում մտօքն*

խորհեաց, գնալ յԵրուսաղէմ ի վերայ ծընդեան, իջեալ յանապատէն ի ձորակն եկաց, եւ արդելեալ եղեւ նայ ի հրեշտակաց» (5 տուն):

14. Թղ. 115ա. «Տաղ խիստ գեղեցիկ. Հայր մեր որ յերկինս ես, դու բարձեալըն քեզ վայելէ, որ սուրբ եղիցի անուն, առաքեալ է բանն ի հաւրէն»: – Վերջ Թղ. 115բ. «Մեր տէրն ձեր միջին ասաց» կը մնայ կիսատ եւ կ'ասրտի Ձեռագիրը:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 33բ. «Լսեացողն եւ ընթերցողն միաբանեալք ընդ գրչին, յիշեսցին ի Քրիստոս Ցիսուս ի տէր իւրեանց. ամէն, ամէն, ոհ, ոհ, ոհ:

«Ով գիր որ մնաս, ով ձեռք որ հողանաս, վայ ինձ տառապեալ յոգոյս. յիշեա՛ զի հող էիր եւ ի հող դարձ(ց)իս, ըստ հրամանին ըստեղծողին»:

1270

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԳ.

Ձեռ. թիւ 966: – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹ 216: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 9× 13,3: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×10): – ՏՈՂՔ 16: – ԹՆՐԹՔ Ա–ԺԹ×12 (Ա՝ 8, ԺԶ՝ 11, ԺԹ՝ 5): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են երկու փականքները. աստառն է հասարակ լաթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. միջանկեալ ունի թերի թուղթեր. թերի է նաեւ սկիզբն ու վերջաւորութիւնը: Մանուկ մը գրիչով աղտոտած է շատ մը լուսանցքեր: Խոնաւութեան զօրաւոր հետք ալ կը տեսնուի: – ԴԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ժէ դար: – ԳՐԻՉ Մկրտիչ կրօնաւոր: – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գրչին՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատենաս կը բովանդակէ՝ Ա. Վարք Եւագրի. Բ. Նեղոսի խրատք. Գ. Վարդան Վրդ.ի՝ Վարք հարանց. Դ. Անանիա Վրդ.ի Խրատ քահանայից եւ Վասն զղջման եւ արտասուաց. Ե. Թուղթ Ցիսուսի Քրիստոսի. Զ. Ցովհաննէս Վրդ.ի Խրատք կանոնականք. Է. Եփրեմի՝ Վասն խոնարհութեան. Ը. Գիր Փիլիքսիանոս Եպ.ի: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. Թղ. 1ա. «(Վարք Եւագր ճգնաւորի). ... զերկրաւորս ջերմեռանդն հաւատով բառնալ զհաչէն Քրիստոսի, ոչ սակաւ ժամանակս մեծաց չնորհաց եհաս երանելին· սա էր յազգէն պոնտացի, ի քաղաքէ Իբերիայ, որդի երիցու...». սկիզբը թերի՝ թուղթի անկումով:

2. Թղ. 8բ. «Նորին Եւագրեայ. Քանզի յառաջագոյն յղեցեր դու առ իս, Աննատոլ սիրելի եղբայր, մինչեւ Իսկիտրին լերինն անդ նստէի եւ խնդրեցեր յայտնի առնել քեզ զնշանաւոր հանդերձեան որ յեգիպտոս միայնակեացքն են ցուցանել քեզ»:

Հոս կը դադրի բնագիրը՝ թուղթի անկումով· ապա մնացած է վերջին հատուածը· Թղ. 9ա. «Մանաւանդ զհաւատոն հալածէ, զի ասէ, Բա՛, զիարդ կարէք հաւատալ զի փառս ի մարդկանէ խնդրէք առնուլ եւ զփառս որ նա միայն է Աստուած՝ զայն ոչ խնդրէք, զի պարտ եւ պատշաճ է զբարին ոչ վասն այլոց՝ այլ վասն անձի իւրո(յ)...: Իսկ ցուպն որ միշտ ի ձեռին կրեն՝ փայտ կենաց է ամենեցուն որ խնդրեն զնա, եւ որ յենուն ի նա՝ իբրեւ ի տէր զգուշութեամբ. զայս վասն վարուց սրբոցն»:

3. Թղ. 9բ. «Ձառ Քրիստեայ. Աստուծոյ արժանի այն է որ աստուածութեան ինչ անարժան գործ ոչ գործէ, որ մինչեւ ի փոքրիկ անդր ինչ ճշմարտութեամբ զվարս իւր վարէ»:

4. Թղ. 16բ. «Սրբոյ եւ պատուական հաւրն Նեղոսի խրատ ընդդէմ որովայնամոլութեան. Սկիզբն պողպերութեան ծաղիկ, եւ սկիզբն առաքինութեան գործոց ժուժկալութիւն պահոց»:

5. Թղ. 20ա. «Նորին յաղագս պոռնկութեան. *Մգաստութիւն ծնանի զժուժկալութիւնն, իսկ որովայնամոլութիւն է մայր ախտից*»։

6. Թղ. 24բ. «Վասն հոգոյ արծաթսիրութեան. *Արմատ է ամենայն չարեաց արծաթսիրութիւնն եւ անուցանէ իբրեւ զոստս չարեաց ամենայն ախտս*»։

7. Թղ. 27բ. «Վասն հոգոյ բարկութեան. *Բարկութիւն ախտ է մոլեկան եւ որ ունի զնա ընդ իւրեաւ յիմարի*»։

8. Թղ. 29բ. «Վասն ոգոյ տրտմութեան. *Տրտմութիւն խոովութիւն է անձին եւ ժողովին ի խորհրդոց բարկութենէն*»։

9. Թղ. 31բ. «Խաւս Նեղոսի սուրբ հաւրն երանեալ ՁգՁաւորի խրատ. *Տուր զսիրտ քո Աստուծոյ եւ յորժամ ցասնու խորհուրդ քո դու ասա թէ չունիմ սիրտ որ ցասնումի*»։

10. Թղ. 35բ. «Նորին Նեղոսի սուրբ հաւրն եւ ՁգՁաւորի Քրիստոսի խրատ ոգեշահ միաձագց, մինչ նստէր առաձգինն ի լերինն Սինեաց. *Սկիզբն հրաժարելոյ յաշխարհէս երկիւղն տեառն եւ աներկիւղն արտաքոյ դրանն աւթեսցի*»։

11. Թղ. 51բ. «Նորին Նեղոսի խրատ առ ՁգՁաւորսն. *Սկիզբն բարեաց երկիւղ տեառն. լաւ է քարինս ընդ վայր ձգել քան զբան. զարդարութիւն գործովք կատարել քան բանիւք*»։

12. Թղ. 53բ. «Նորին Նեղոսի սուրբ հաւրն խրատ վերակացուաց. *Նաւավար տըգէտ պատրաստ է ի կորուստ եւ վարդապետ անխրատ կորուստ է աշակերտացն*»։

13. Թղ. 62բ. «Նորին Նեղոսի խրատ կուսանաց. *Սիրեա՛ զտէր եւ սիրեսցէ զքեզ, ծառայեա՛ նմա եւ լուսաւորեսցէ զսիրտ քո*»։

14. Թղ. 65ա. «Վարք սուրբ Հաւրն Աբբայ Մարկոսի. *Պատմեաց մեզ երանելին Սերապիոն, մինչ էրն ի մէջ կասկատիայ, որ է ի մէջ Եգիպտոսի*»։

15. Թղ. 87ա. «Ի հարանց վարուց գրեալ, սուրբ վարդապետին Վարդանայ ասացեալ. *Որ էրն ի սկզբանէ Աստուածն բան, վասն բարոյն գոյացոյց զեաս յոչէից եւ զերեւելիսս ճեղուամբ երկնից փակեաց*»։

16. Թղ. 138ա. «Անանիայի հայոց վարդապետի ասացեալ խրատ քահանայ(յ)կան աստիճան. *Արդ քահանա(յ)կան աստիճան ինքն յայտնի է արժանաւորութիւն թէ որպէս պարտ է լինել սուրբ անարատ, հեռացեալ յամենայն իրաց չարաց*»։

17. Թղ. 149բ. «Նորին Անանիայի ասացեալ (ի խնդրոյ Գրիգորի միայնակեցի), վասն զղջման արտասուաց, ով որ առնէ զհոգին լուսաւորէ. *Ով եղբայր աստուածասէր եւ խնդրող սիրոյն Աստուծոյ, զբանն զոր աղաչեցեր զիս յաղագս զղջման եւ արտասուաց, եւ ես սակաւուք պատճառս տամ քոմ աստուածսիրութեանդ*»։

18. Թղ. 156բ. «Խաւսք եւ թուղթ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ առաքեցաւ ի տաճարն սուրբ առաքելոցն Պետրոսի եւ Պաւղոսի ի Հռոմ քաղաքին. *Արդ ես պարտիարգս Հռոմ քաղաքիս եկի ի տաճարն սուրբ եւ զտի զսա ի մէջ խորանին*»։

19. Թղ. 167բ. «Յոհաննիսի վարդապետի խրատ կանոնականաց առաքելոցն եւ ի հայրապետացն եւ ի սուրբ Լուսաւորչին կանոնաց եւ կաթողիկոսացն. *Ամենառատ զթութեամբն հաւրն երկնաւորին յորդեգրութիւն չնորհօք կոչեցեալք եւ միածնի որդւոյն Յիսուսի Քրիստոսի ժառանգակիցք արքայութեան երկնից*»։

Թղ. 169ա. «Գլուխ Ա. Վասն հաւատոյ քրիստոնէութեան եւ գործոց բարութեանց. *Պարտ է գիտել զինչ է քրիստոնէութիւնն*»։

Թղ. 169բ. «Բ. Յաղագս մկրտութեան. *Եւ զի հաւատն քրիստոնէութեան ի մկրտութիւն տպաւորի*»։

Թղ. 171բ. «Գ. Յաղագս խրատու եւ վարուց սրբութեան. *Պարտ է սրբութեամբ եւ անարատութեամբ սնուցանել քրիստոնեայքն*»։

Թղ. 173ա. «Դ. Յաղագս պսակին. *Պարտ է որ լինի փեսացուն ԺԸ տարոյ եւ հարսն ԺԲ*»։

Թղ. 174ա. «Ե. Վասն շնութեան. *Քրիստոնեայքն մի՛ անկցին ի յախտ չնութեան*»։

Թղ. 175ա. «Զ. Վասն գողութեան. *Ոչ է պարտ քրիստոնէին գողանալ ինչ*»։

Թղ. 176ա. «Է. Վասն երդման. *Ոչ է պարտ քրիստոնէին երդնուլ*»։

Թղ. 176բ. «Ը. Վասն սուտ վկայութեան. *Ոչ է պարտ քրիստոնէին անաստուածաբար սուտ վկայութիւն տալ*»։

Թղ. 177ա. «Թ. Վասն անաւրէն եւ պիղծ յիշոցաց. *Գրեմք վասն ահեղ եւ զարհուրելի մեղացն*»։

Թղ. 179բ. «ժ. Վասն ատելութեան եւ բիճահատութեան. *Ոչ է պարտ քրիստոնէից որ առեն զմխմեանս*»:

Թղ. 180բ. «ժԱ. Ցաղագս սիրելոյ զմիմեանս որպէս աւրէնն է. *Պարտ է քրիստոնէիցն որ սիրեն զմխմեանս*»:

Թղ. 181բ. «ժԲ. Ցաղագս սուրբ եւ մաբուր աղաւթից. *Պարտ է քրիստոնէին աւուրն երեք անգամ աղաւթք առնել*»:

Թղ. 182բ. «ժԳ. Վասն խոստովանութեան. (Գ)*րեմք վասն խոստովանութեան որ մեզ յԱստուծոյ մեծ բարի եւ պարգեւք է*»:

Թղ. ժԴ. «Վասն բահանայիցն. (Ե)*թէ ոք արգելու զպատուղ քահանայից, զերի կամ զմորթի կամ զայլ հասս*»:

20. Թղ. 188ա. «(Եփրեմի Ասորւոյ, բան ի վերայ խոնարհութեան). ... *Խոնարհութիւն է որ համբերէ եղբաւրն ի ժամ բարկութեան եւ զինքն համարի յանցաւոր, քանզի զայրանալ եւ ընդդիմանալ հպարտութիւն է*»: – Վերջ Թղ. 200ա. (*սկիզբը թերի*):

21. Թղ. 200բ. «Գիր երանելոյն Փիլիփսիաւոսի եպիսկոպոսի զոր գրեաց վասն ընկիզբն առնելոյ յաշխարհէս յայսմիկ եւ գըրեաց այսպէս. *Վասնզի տեսի զհողի քո, որդի անդրանիկ հոգւոյ իմոյ, զի ընթանայ զհետ զտանել զճանապարհս կենաց զոր ուսոյց եւ հորդեաց տէրն առաքելոցն իւրոց*»: – Վերջ Թղ. 216բ. «*Ցորժամ հասանիցեն այնպիսի պատերազմունք ի վերա(յ) ումեք, ոչ է պարտ նմա թողուլ զխուց իւր եւ գնալ, այլ զաւրացուցանել եւ պնդել զանձն իւր վասն Աստուծոյ եւ Աստուած ողորմութեամբն իւրով բանայ նմա զտուն գ*» կը մնայ կիսատ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 24բ. «*Ով սուրբ ընթերցող, զիաւռաւր խրատս կարդա՛ եւ զմեղաւոր հողս յիշեա՛, աղաչեմ*»:

2. Թղ. 35բ. «*Ի սրտէ խոցեալս եւ զհոգով խաւարեալս զՄկրտիչս, աղաչեմ յիշել ի տէր, ով սուրբ ընթերցող*»:

3. Թղ. 62ա. «*Զանպիտան զՄկրտիչս յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս ձեր, ով սուրբ ընթերցողք, աղաչեմ զձեզ, զի ձեզ դիւրին է եւ ինձ մեծ շահ, եւ Քրիստոս զձեզ յիշէ յիւր սուրբ գալուստն, յորժամ գայ ի դատել զերկիր*»:

4. Թղ. 86բ. «*Աստուածային սիրով լցեալ եւ աստուածային չնորհաւք զարդարեալ, ով մանկունք եկեղեցւոյ, յիշեցէք զմեղուցեալ ծառայս ի մաքուր աղաւթս ձեր, զՄկրտիչ*»:

5. Թղ. 149ա. «*Վայ ինձ հեղգացելոյս, ուր թափուր գտայ ի սոցանէ. ով սուրբ եղբա(յ)ր, յորժամ ընթեռնուս եղբայրաբար զմեզ յիշեա, որպէս դու զմեզ՝ եւ Աստուած զքեզ*»:

6. Թղ. 156ա.
«*Ով եղբայր բարի,*
Եւ ըստ հոգւոյ չափ սիրելի,
Ցորժամ ընթեռնուս գայամ տեղի,
Թողութիւն խնդրեա՛ ինձ մեղաւորի,
Սուտանուն կրաւնաւորի,
Որ Մկրտիչ անուն կոչի,
Ցորժամ կանկնիս առաջի Քրիստոսի,
Մատուցանես պաղատանս արտասուալի,
Ցայնժամ տէրն խոնարհի,
Եւ չնորհէ պարգեւս քեզ բարի»:

7. Թղ. 167բ. «*Ով սիրելի եղբայր, զանարժան հողիկ յիշեա՛ միով տէր ողորմեայիւ*»:

8. Թղ. 200ա. «*Զանարժան հողիկս յիշեա, ով սուրբ ընթերցաւղ, յորժամ ընթեռնուս եւ արտասուիս*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

9. Թղ. 167բ. «*Աստուածայտուր ե(րբ)ցուն, մեղաւոր եւ անարժան զանունս էրէց*»:

10. Թղ. 169բ. «*Աստուածատուրին յիշա-ա(ակ) է աս, կարդայ ողորմիս Աստուծոյ*»:

11. Թղ. 200ա. «*Աստուածատուրին յիշա-(տա)կ է, որ կարդայ ողորմիս ասէ*»:

1271

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԴ.

Ձեռ. թիւ 605։ – *Ռ*ՃԾԴ = 1704

Թուղթ 110։ – Մեծութիւն 10,5×15,7։ – Գրութիւն միասիւն (6,5×12)։ – Տողք 23։ – Թերթ ա–թ×12։ – Նիւթ թուղթ սպիտակ եւ տոկուն։ – Կազմ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. առաջին կողքին կեդրոնը՝ բոլորակ զարդերու մէջ դրոշմուած է խաչելութիւնը, երկրորդ կողքին կեդրոնը՝ Տիրամայրը Ցիսուս մանուկ ի գրկին։ – Հանգամանք բաւարար։ – Գիր նոտր։ – Զարդագիրք չունի։ – Սկզբնական նաստառ, խորագիրք կարմիր թանաքով են։ – Լուսանցազարդ չունի։ – Նկարքդ. 3ա–40ա, ունի 46 բոլորակներ, 6 սմ. տրամագիծով, որոնք կը պատկերացնեն քրիստոնէական ճշմարտութիւններ, այսինքն՝ 1. «Աստուած արարիչ ամենից», 2. «Աստուած հանգիստ մերը», 3. «Աստուած առաջին եւ վերջին», 4. «Մի Աստուած», 5. «Մի Աստուած, երեք անձինք հաւասարք», 6. «Աստուած յամենայն տեղիս է», 7. «Երկրորդն անձն մարմնացաւ», 8. «Քրիստոսի ծնունդն», 9. «Քրիստոս ծնաւ ի մօրէ կուսէ», 10. «Քրիստոս քարշփացաւ», 11. «Քրիստոս այլակերպեցաւ», 12. «Քրիստոս խաչ ելեալ», 13. «Քրիստոս մեռաւ մարդկային բնութեամբ», 14. «Քրիստոսի մարդկութիւն եւ աստուածութիւն անբաժանելի», 15. «Քրիստոս էջ ի դժոխս», 16. «Քրիստոսի յարութիւն», 17. «Քրիստոս իմն զիմն յարոյց», 18. «Քրիստոսի համբարձումն», 19. «Քրիստոսի վերջին գալուստն», 20. «Հոգեգալուստ», 21. «Մի եկեղեցի», 22. «Եկեղեցւոյ մի գլուխ», 23. «Եկեղեցի անսպառ», 24. «Եկեղեցի անշարժ», 25. «Արտաքոյ եկեղեցւոյ ոչ է փրկութիւն», 26. «Հաւատ պիտոյ», 27. «Հաւատ անպտուղ անօգուտ», 28. «Աղօթք», 29. «Ողորմութիւն», 30. «Ծօթ խորհուրդք», 31. «Մկրտութիւն», 32. «Դրոշմն», 33. «Ապաշխարութիւն», 34. «Հաղորդութիւն», 35. «Կարգ», 36. «Պսակ», 37. «Վերջին օծումն», 38. «Սկզբնական մեղքն», 39. «Մահուչափ մեղքն», 40. «Ներելի մեղքն», 41. «Մահ», 42. «Առանձնական դատաստան», 43. «Ընդհանրական դատաստան», 44. «Դժոխքն», 45. «Բաւարան», 46. «Արքայութիւն»։ Բոլոր նկարները ունին տպագրի մը կատարելութիւնը եւ ստէպ գումարուրուած են։ – Խորանք, կիսախորան չունի։ – Դասարկ 1ա–2բ, 101բ–110բ։ – Ժամանակ Ռ*ՃԾԴ* – 1704։ – Գրիչ Երանելի Տէր Կոմիտաս քահանայ Քէօմիւրճեան։ – Մականուն անյայտ։ – Կազմող անյայտ, կազմուած է Գոլիս։ – Ստացող Նիկողայոս Շօնօթեցի, ի Գոլիս։ – Տեղի «ի յարբայազաի քաղաքս Կոստանդինուպոլիս... ի թաղն Սուլիմանաստր սրբոյն Գէորգեայ»։ – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ։ – Տեղեկութիւնք «Երբեր Վ. Փիլիպպոս Վրդ.ն մեր Թերճիման Ալամեան, յամի 1825»։

Մատեանս է Ժողովածոյ, ինքնագիր գրչութիւն Նահատակ Երանելի Տէր Կոմիտաս Քէօմիւրճեանի. կը բովանդակէ հետեւեալը.

1. *Թղ.* 3ա–42ա. *Քրիստոնէական վարդապետութեան խաղարկութիւն։*

Թիւով 46 *բոլորակ նկարներ են, իւրաքանչիւրը իր բացատրութեամբ, որոնց բովանդակութիւնն է քրիստոնէական վարդապետութեան ճշմարտութիւնները, ներկայացուած խաղի ձեւովբ՝ մանուկին սորվեցնելու համար։ Վերջաւորութեան (*թղ. 41ա–42ա) *կան* 14 *կանոններ՝ որոնց խորագիրն է.* «Քրիստոնէական վարդապետութեան կերպի օրէնք խաղալոյ»։

Այս Ձեռագիրը Ս. Ղազար հասած է 1825*ին, իսկ Մխիթար Աբբահայր նախապէս տեսած ըլլալու է այս ձեռագիրը, եւ կամ անոր եւրոպական լեզուով բնագիրը՝ եթէ թարգմանութիւն է, եւ օգտուելով նոյն ոճով պատրաստած է «Խաղի Տետր – Քրիստոնէական վարդապետութիւնը», եւ տպագրած է Վենետիկ՝* 1737*ին։*

2. *Թղ.* 42ա. «Ձօրութեանց բէզպէհից սովորութիւն է այս. *Բէզպէհն (իմա՛ Վարդապետն) ունի խաչ եւ ի ներքուստ երեք հատ...*»։

Թղ. 43ա. «Ա. Խորհուրդ ուրախութեան. ամէն, օրհնեալ սուրբ Ռոզալի, հանդերձ լիակատար թողութեամբ. *Մի հայր մեր, տասն ողջոյն ասեմք, խորհիմք առաջին խորհուրդն ուրախութեան սուրբ Ռոզալին, զի յորժամ...*» (Ա–ԺԵ)։

3. *Թղ.* 46ա. «Դաւանութիւն սրբոյ Աթանասի եպիսկոպոսի Աղեքսանդրացւոյ. *Ով ոք*

կամիցի կնցուցեալ լինել, նախ քան զամենայն պարտի ունել զհաւատն կաթուղիկէ, զոր եթէ ամբողջապէս անարատաբար իսկ ոչ պահիցէ, առանց կարծեաց ի յաւիտեան կորելոց է...»:

4. *Թղ.* 18բ. «*Դաւանութիւն տեառն Յակոբայ սրբազանի կաթուղիկոսին հայոց. Հաստատուն եւ անհրաժեշտ ճշմարիտ աւանդութեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ ըստ քարոզութեանց ականատեսից բանին կենաց...: Գրեցաւ դաւանութիւնս թուին հայոց ՌՃԻԲ Օգոստոսի մէկն. վասն որոյ ինձ Յակոբայ ամենայն հայոց կաթողիկոսիս ընդունելի է որ եւ ձեռամբ իմով գրեցի, առ ի հաստատութիւն զրիս այսորիկ. Քրիստոսի Յառայ Յակոբ Կաթուղիկոս Ամենայն Հայոց*»:

5. *Թղ.* 50ա. «*Դաւանութիւն ճշմարիտ եւ ուղղափառ հաւատոյ, վասն առնելոյ եկեղեցեացն յարեւելից, յանուն հօր եւ որդւոյ եւ ոգւոյն սրբոյ. ամէն. Ես հաստատ հաւատով հաւատամ եւ դաւանիմ զամենայն մի ըստ միոջէ որ է ի սուրբ հաւատամքն եւ որ է վասն հաւատոյ, զոր առնէ կաթուղիկէ եւ առաքելական Հրոմայ սուրբ եկեղեցին, որ է այսպէս. Հաւատամ ի մի Աստուած...*»:

6. *Թղ.* 57բ. «(*Մատածութիւնք ըստ աւուր պատշաճի*). *Ցաւուր կիրակէի վասն բարեբարութեանցն Աստուծոյ*» (*կիր. – Շբ.*):

7. *Թղ.* 62բ. «*Ի բան սրբոյ աւետարանիս որ ասէ. Ո՞չ սա է մանուկ հիւսանն եւ որդին Մարիամայ, եղբայր Յակոբայ եւ Յովսեայ եւ Յուդայի եւ Սիմօնի եւ չիցե՞ն Քոյրքն նորա աստ առ մեզ. Զարափառ հէլֆիտիկոս ընթերցեալ ի մէջ սրբոյ աւետարանին զոր ասացաւ ի Մարկոսէ, վասն եղբարց տեառն, եւ ոչ իմացեալ հայհոյեաց, թէ ի Մարիամայ կուսէն ծնեալք էին այլ որդիք*»:

Թղ. 66ա. «*Ազգատոհմացոյց տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ըստ Մատթէի, ի մարգարէէն Դաւթի եւ յորդւոյ նորա Սաղոմոնէ մինչեւ ցՅովսէփ, Դաւիթ, Սաղոմոն եւ այլք՝ մինչեւ զՄատթան, յորմէ ծնաւ Յակոբ հայրն Յովսեփու եւ Աննայ մայրն Մարիամու. կը հետեւի ճիւղագրութեան պատկերը*:

8. *Թղ.* 67բ. «(*Նուսխայի պէսպէս ներկից*). *Կանանչն այսպէս արա. Ա՛ռ չէկ պըղինձ, տափեայ եւ ի քացախով յամն կախէ, հանէ, քերէ եւ սակաւ զաֆրան արկ, չամխաջրէ եւ գրէ*»:

Կու տայ բազմաթիւ գոյներ ստեղծելու գիւտը, որոնց շարքին ահա կարգ մը հետաքրքրական խորագրեր.

Թղ. 70ա. «*Ոսկի թանաք այսպէս արա*»:

Թղ. 72բ. «*Նշանի՛ր լուիին, թուի կարմրին որ գրարակ ծաղիկն հանեն*»:

Թղ. 75ա. «*Մագաղաթի թանաք*»:

Թղ. 75բ. «*Ճռանկի թանաք մագաղաթի*»:

Թղ. 77ա. «*Վասն լաճիվէրտ լուանալոյ*»:

Թղ. 86ա. «*Խրատ վասն ծաղկի ոսկւոյ շինելու*»:

Թղ. 88ա. «*Տաճկի թանաք այսպէս արա*»:

Թղ. 90ա. «*Ջրդեղ եփելու*»:

Թղ. 91ա. «*Մագաղաթ առնելոյ*»:

Թղ. 92ա. «*Այս է խրատ ձէթ եփելոյ*»:

9. *Թղ.* 94բ. «*Քրիստոնէական վարդապետութիւն. Հրց. Քանի՞ Աստուած կայ. Պտխ. Մէկ: Հրց. Քանի՞ անձ կայ. Պտխ. Երեք անձ կայ...*»:

10. *Թղ.* 97ա. «*Արարողութիւն վասն պատարագի թէ որում խորհրդի է. Քահանային նշանակէ զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս...*»:

«*Մաղաւարան նշանակէ՝ յաղթութիւն ընդդէմ բէլիարայ...*»:

«*Երգչին զպրացն զՈտրհուրդ խորհուրդն՝ նշանակէ զաղօթս նախահարցն...*»:

Թղ. 98ա. «*Նշանակութիւն արարողութեան պանծալի սուրբ պատարագին հայոց. Ի զալն քահանային առաջի բեմին՝ նշանակէ զալն Քրիստոսի աշակերտացն ի լեառն Ձիթենեաց*»: – *Վերջ էջ* 101ա. «*Ասել քահանային Օրհնեալք եղերուքն՝ նշանակէ զօրհնութիւն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զոր ետ աշակերտացն եւ համբարձաւ յերկինս*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 101ա. «*Շնորհօք տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, գրեցաւ զբօսանս ընթերցող եղբարց, ի թուականին ներմարմնաւորութեան բանին Աստուծոյ 1704, եւ ի մերում թուոջ ՌՃԾԳ, Մարտի ամսոյ Ժ, ի յարքայազահ քաղաքս Կոստանդինուպոլիս, ի թագաւորութեան ալ օսման աղգին՝ Սուլթան Ահմէտի նորընծայ թագաւորին, որ զեղբայրըն զՄուտաֆայն իջուցին ի գահէն եւ զաս դրին: Ձեռամբ մեղսամած Կոմիտաս իրիցու՝ որ Քեօմուրճոնց կոչի, ի թաղի Սուլիմանաստր սրբոյն Գէորգայ, ի վայելումն Շօոթեցի պարոն Նիկողայոսին, զոր Աստուած բարով վայելել տացէ*»:

1272

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԵ.

Ձեռ. թիւ 450։ – «ՌՃԾՐ = 1709

ԹՈՒՂԹԻ 107։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10,5×16։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×11,3)։ – ՏՈՂԻ 21։ – ԹԵՐԹԻ Ա–Բ։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ անզարդ շագանակագոյն պինդ կաշի, միջուկը տախտակ. չորսուքեան պատճառով կռնակի կողմէն վերէն վար ճաքած է։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար։ – ԳԻՐ ՃՈՏՐ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ թղ. 3ա, 84բ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ թղ. 3ա, 84բ, շատ պարզ եւ անպաճոյճ։ – ՆԿԱՐԻ, ԽՈՐԱՆԻ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 3ա։ – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 1ա–2բ, 105բ–107բ, ուր յետագայ ձեռք մը ուզած է կազմել ցանկը Ձեռագրիս մէջ եղած հարցումներու նիւթերուն։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԾԸ – 1709։ – ԳՐԻՉ Մելիռն երէց, ի Խլպաշի վանի։ – ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ Խլպաշի վանի, որ է Սուրբ Կարապետի վանի։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ կը պակսին։

Մատենս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 3ա. «(Հարցմունքի պէսպէս եւ պատասխանիք). Հրց. *Ի յայսմիկ եկեալ որ ի մեռելոց պատմեաց մեզ եւ հաւատարմացոյց վասն ոգոց մարդկան բան ինչ ուսուցանել, վասն այսորիկ հարցանեմք ընդ սրբութեանդ քո, ով երանելի հայր.* Պտխ. *Ազգի մարդկան գոյութիւն է իմանալ է անմարմին եւ անտեսանելի ի նմանութիւն հրեշտակաց ընդունական, եւ ոչ իբրեւ հրեշտակ գոյացեալ»։*

Բազմաթիւ հարցումներ եւ պատասխաններ, որոնց նիւթն է վարդապետական եւ քրիստոնէական կեանքին մասին. որուած պատասխանները երբեմն համառօտ են եւ ստէպ ընդարձակ։ Նմոյշի համար կու տանք կարդ մը հարցումներ.

Թղ. 6ա. «Զի՞նչ իցէ յերկինս գործ զօրաց երկնաւորաց»։

Թղ. 10ա. «Զի՞նչ կարիցեմք ասել վասն այնոցիկ որք յանկարծակի մեռանին եւ գահավէժ լինին, կամ այլ ինչ մահուամբ որ յայս ճաման իցէ»։

Թղ. 12ա. «Կարո՞ղ է ողորմութիւնն ջնջել զմեղս ամենայնի»։

Թղ. 15բ. «Քանի՞ շնութիւնք իցեն մեղաց»։

Թղ. 23ա. «Ճո՞ր ամիս եստեղծ Աստուած զԱդամ, կամ զիարդ»։

Թղ. 25բ. «Արդ ուստի՞ լինի զի երբեմն բարի բնութիւն մարդոյն եւ երբեմն խստագոյն առ ի յողորմութիւն»։

Թղ. 29ա. «Զի՞նչ ապաշխարութիւն փութապէս սրբէ եւ մաքրէ զյանցանս բազումս»։

Թղ. 32բ. «Ի՞նչ անէ՞ հոգին սուրբ ի պատարագ արատաւոր բահանայիս, եթէ պեղծ համարեսցի պատարագ նորա»։

Թղ. 40բ. «Լուաք յառաքելական կանոնացս, զի պարտ է արտաքոյ դրան պահել զմեղաւորն ըստ գոյից յանցանաց»։

Թղ. 48ա. «Գինին զի՞նչ վնաս արկանէ առաւել բան զմիս եւ զայլ փափուկ կերակուր»։

Թղ. 59բ. «Զի՞նչ իցէ լաւագոյն, աղօթի՞ տալ եթէ բահանայից եւ վանաց»։

Թղ. 67ա. «Վասն է՞ր այլազգիք լինիցին ի հարստութիւն եւ մեք հաւատացեալքս ի Քրիստոս բազում անգամ ի հալածանս եւ յաղքատութիւն»։

Թղ. 80ա. «Իսկ եթէ տացէ ոք ինչս բազումս աղքատաց եւ զաւակիք ընտանեաց իւրոց կարօտք իցեն, լաւագոյն է նոցա՞ տալ թէ աղքատաց»։

Թղ. 83բ. «Ընթէ ոք հարկանէ զաղքատն կամ առցէ ինչ ի նմանէ, զի՞նչ լինիցի»։ – *Վերջ Թղ.* 84ա։

2. *Թղ.* 84ա. «Անանիայի հոգեզորոգ իմաստասիրի, խրատք ոգեշահ գոչմամբ եւ արտասուաց. *Ով աստուածասէր սիրելի եղբայր, խնդրող սիրոյն Աստուծոյ, ըզքանս զոր աղաչեցեր զիս ցուցանել քեզ յաղագս զղջման եւ արտասուաց. եւ արդ ես սակաւուք պատճառս տամ»։*

3. *Թղ.* 101բ. «(Գրիգորի Նարեկացւոյ) Ընդդիմամարտ դիւաց այս նուագ աղօթից,

եւ դիւասարսուռ ջերմատագնապ ախտաւորութեանց Աստուծով փարատիչ. *Արդ այսքանեացս անբաւից հրաշից հանդերձիչ, հայր ամենասուեղծ, անուն ահաւոր, ձայն սարսափելի...»:*

4. *Թղ.* 102բ. «Ցոհաւնէս վարդապետի Եզրնկացո(յ) ասացեալ նորին, վասն հսկման բարոզ. *Գոհացարուք զամենառատ բարերարութենէ տեառն մերոյ եւ փրկչին Ցիսուսի Քրիստոսի, որ ծագ(մ)ամբ լուսոյ տուընջենիս զուարճացոյց զմեզ յարարածս իւր, եւ չնորհեաց մեզ զգիշերս հանգիստ ի մարմնական աշխատութեանց...»:* – Վերջ *Թղ.* 105ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 105ա. «*Գրեցաւ հարցմունս եւ խրատս ի դուռն Խլպաշի վանից, ձեռամբ անպիտան Մելիոն երիցու, ի թվին հայոց ՌՃՇԸ (1709), Մարտի Իե աւարտ եղեւ: Ով ոք կարդայք եւ ի միտ առնէք, բազում պարգեւս շահիք եւ զմեզ յիշման արժան առնէք հայր մեղայիս, եւ դուք յիշեալ լինիք միւսանգամ գալստեանն Քրիստոսի. ամէն:*

«*Այլ յիշեցէք զայս վանից հացագործ Ցովաննէսն, որ հանգուցաւ. Աստուած հոգւոյն ողորմի. Հայր:*

«*Մրեցաւ եւ գրեցաւ ի դուռն սուրբ Կարապետու, որ մականուն Խլպաշի վանք ասի, ի յառաջնորդութեան տէր Ստեփաննոս առաքելաշնորհ արհիեպիսկոպոսի, որ այս ամս բազում հիւանդութիւնս կրեաց, ի Սեպտեմբեր ամսոյ երկուսին մինչեւ ի Մարտ, զեռ եւս սրսկի Աստուած փարատումն տացէ եւ ապաշաւանք համարի»:*

2. *Թղ.* 84ա. «*Զմելիոն ծրողս յիշեցէք եւ զծնօղքս իմ հայր մեղայիս. ամէն»:*

3. *Թղ.* 101ա. «*Զծրողս յիշեա՛ ի տէր. ամէն: Հայր մեր որ»:*

1273

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԶ.

Ձեռ. թիւ 815: – *Ռաճկ* = 1716

ԷՋԲ 170: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 17,5×24: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12,5×19): – ՏՈՂԲ 27: – ԹԵՐԹԲ Ա–է: – ՆԻՒԹ թուղթ սպիտակ եւ տոկուն: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմանիշով շագանակագոյն կաշի, միջուկը բարակ տախտակ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ շատ լաւ: – ԳԻՐ նոտր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռաճկ – 1716: – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ Մաղաքիա դպիր Ձեվաեիրձեան, Կոստանդնուպօլսեցի: – ՏԵՂԻ Պոլիս: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած ԵՈՒ 1791ԷՁ առաջ:

Մատեանս է Պատմութիւն ժողովոցն Նիկիոյ, Սարդիկէի եւ Կոստանդնուպոլսոյ, թարգմանուած յունարէնէ եւ լատիներէնէ Ցակոբ Ձամճոնց գրիչով. ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Էջ* 1. «*Համառօտ նախապատմութիւն սուրբ ժողովոյն Նիկիոյ, որ է առաջին տիեզերական ժողով. Ի ներքոյ թագաւորութեան մեծի եւ օգոստոսի Կոստանդիանոսին, էր ի քաղաքին Աղեքսանդրիոյ Արիոս անուամբ երէց մի, որ չարժեալ ի մեծութենէ եւ զրգեալ ի փառասիրութենէ, գոռոզութեամբ մեծաւ յարեաւ ընդդէմ Աղեքսանդրին...»:*

2. *Էջ* 18. «*Թուղթ գրեցեալ յառաջ քան զՆիկիոյ ժողովն. Թուղթ Աղեքսանդրի, Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսապետին. Սիրելեաց եւ պատուելեացդ կաթուղիկէ եկեղեցւոյն պաշտօնակցացդ, որ ամենայն ուրեք, Աղեքսանդրոս ի տէր խնդալ. Ընդհանրական եկեղեցին մի մարմին գոլով, եւ մեզ ի մէջ աստուածային դրոց պատուէր լինելով վասն պահելոյ զմիաբանութիւն հոգւոյն յօդիւ խաղաղութեան, պատշաճաւոր ինչ է թղթով ծանուցանել միմեանց...»:*

3. էջ 23. «Այլ թուղթ Աղեքսանդրի Աղեքսանդրիոյ եպիսկոպոսին. *Փառասէր եւ արծաթասէր մարդկանց չար եւ նենգաւոր դիտաւորութիւն այս է հանապազ, զի մեծամեծ եւ պատուելի եկեղեցեաց գաղտնի դարանակալութիւնս առնիցեն*»:

4. էջ 41. «Ճառ Կոստանդիանոսի թագաւորին առ սուրբ ժողովն Նիկիոյ, յաղագս խաղաղութեան. *Միշտ մեծապէս փափաքէի ուրախ լինել, ով սիրելիք, ձերոյ գումարին տեսլեանն, եւ արդէն իսկ ուրախացեալ սովաւ, գոհանալ պարտ է ինձ զԱստուծոյ իմմէ*»:

5. էջ 42. «Հանգամանակ Նիկիոյ ժողովոյն. *Հաւատամք ի մի Աստուած...*»:

6. էջ 43. «Կանոնք ՃԺԸ սուրբ հայրապետացն, որք ժողովեցան ի Նիկիայ ի բդեշխութեան Պօղիանոսի եւ Ցուլիանոսի գերապայծառ իշխանացն, թվին Աղեքսանդրոյն ՈԼԶին, Տէսիոս ամսոյն, որ է ըստ յունաց Ցունիսի ԺԹ, եւ Ցուլիսեան կաղանդին ԺԳ ըստ հռոմայեցւոց. *Կանոն Ա. Եթէ ուրուք անդամն ի հիւանդութեան ի բաց հատեալ իցէ ի բժշկաց կամ թէ ի բարբարոսաց, այնպիսին մնայցէ...* (կանոնք Ա–Ի):

7. էջ 52. «Անուանք ՃԺԸ Հարց, որք ստորագրեցին ի ժողովն Նիկիոյ. *Հոսիոս եպիսկոպոս Գօրդուբիոյ քաղաքին, որ ի Սպանիա աթոռակալ ամենապատուելի Սեղբեստրոսի հայրապետին՝ ասաց. Այնպէս հաւատամ որպէս ի վերոյ գրեցաւ. Վիքտոր...*»:

8. էջ 62. «Թուղթ Նիկիոյ ժողովոյն առ Սեղբեստրոս Պապն. *Ամենապատուելի եւ երիցս երանեալ Սեղբեստրոսիդ Հռոմայ հայրապետիդ. Հոսիոս եպիսկոպոս Գորդիպիոյ քաղաքին, որ ի Սպանիայ, Մակարիոս եպիսկոպոս Երուսաղեմի...: Քանզի ամենայն ինչ համահաւաստի աստուածային խորհրդովն առ ի յօգուտ եկեղեցւոյն...*»:

9. էջ 63. «Գիր Եւսեբիոսի Նիկոմիտիոյ եպիսկոպոսին եւ Թէոկնիոսի Նիկիոյ եպիսկոպոսին. *Թէպէտ ի դատապարտիլն մերում ի ձեր բարեպաշտութենէդ, անարժան եւ շահաւէտ ինչ իցէր մեզ՝ լռութեամբ համբերել ամենայնի, որ ի ձեր ուղիղ...*»:

10. 65. «Թուղթ սուրբ ժողովոյն Նիկիոյ առ եկեղեցին Աղեքսանդրիոյ. Սրբոյդ եւ մեծիդ, շնորհօքն Աստուծոյ, եկեղեցւոյդ Աղեքսանդրիայ եւ ամենայն սիրելի եղբարցդ, որք ի կողմանս Եգիպտոսի, Լիբիոյ եւ Պենտապօլսոյ, եպիսկոպոսք ի Նիկիայ եւ ի մեծ ժողովն գումարեցեալք, ի տէր խնդրալ. *Քանզի չնորհօքն Աստուծոյ եւ հրամանաւ աստուածապաշտ թագաւորին Կոստանդիանոսի, որ ժողովեաց զմեզ ի բաղում եւ զանազան գաւառաց եւ քաղաքաց...*»:

11. էջ 69. «Թուղթ Կոստանդիանոսի թագաւորին առ եկեղեցին. *Կոստանդիանոս Օգոստոս եկեղեցեացդ. Ի բարեբախտ եւ ի ծաղկաւէտ հասարակական իրաց կացութենէն իմացեալ զորքանութիւն բարերարութեան չնորհացն Աստուծոյ, զայս մանաւանդ ի մէջ դիտաւորութեանս իմոյ...*»:

12. էջ 73. «Թուղթ Կոստանդիանոսի կայսերն առ Աղեքսանդրացւոց եկեղեցին. *Կոստանդիանոս Օգոստոս՝ Աղեքսանդրացւոց եկեղեցւոյդ, ողջոյն բազում լիցի ընդ ձեզ, սիրելի եղբարք. Կատարեալ եւ մեծ չբնորհս ընկալաք մեք ի յաստուածային նախախնամութենէն, զի զերծեալք յամենայն մոլութենէ զմի եւ զնոյն հաւատն այս ճանաչեմք*»:

13. էջ 75. «Թուղթ Կոստանդիանոսի կայսերն առ ամենեսեան. *Ցաղթող Կոստանդիանոս, մեծ եւ օգոստոս, եպիսկոպոսացդ եւ ժողովրդոցդ. Քանզի չար եւ ամբարիշտ մարդկան հետեւակ եղեւ Արիոսն, վասն այնորիկ արդար իսկ է...*»:

14. էջ 76. «Թուղթ Կոստանդիանոսի կայսերն առ եկեղեցին Նիգոմէտիացւոցն, ընդդէմ Եւսեբիոսի եւ Թէոկնիոսի. (*Պահասէ սկիզբն թղթոյս այսորիկ*). *Ով երբեք զայսպիսիսն ուսոյց միամիտ ժողովրդեանն, Եւսեբիո՞ն, ստոյգ բռնաւորաց դոռոզութեան մասնակից եղօղ Եւսեբիո՞ն...*»:

էջ 78. «*Թարգմանեցեալ ի նուաստէ ծառոյ զպէրէ, ի լեզուէ յունաց եւ լատինացւոց, ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ եւ ի զուարճութիւն հայկազունեաց, ի Կոստանդինուպոլիս*»:

15. էջ 80. «Սուրբ եւ ընդհանրական ժողովն Սարդիկոյ. Պատմութիւն սրբոյ ժողովոյն Սարդիկոյ, որ է իբր մասն ինչ առակցական Նիկիոյ. *Իբրեւ Հարքն Նիկիոյ, որ ճշմարիտ վկայութիւնն եւ մեծահամբաւ իշխանութիւնն՝ անպարտելի զէն եւ անվանելի վահան էր եղեալ ուղղափառութեան*»:

16. էջ 90. «Կանոնք սրբոց եւ երանելեաց Հարցն ի Սարդիկայ գումարելոցն. Սուրբ ժո-

դովս որ ի Սարդիկայ գումարեցաւ ի ժամանակս գաւառացն, սահմանեաց գհետեւեալս. Կանոն առաջին. *Հօսիոս եպիսկոպոս Գորդուբիոյ քաղաքին ասաց. Ոչ միայն չար սովորութիւնն...»* (*կանոնք Ա–Ի*):

17. Է՛ 103. «Ի մէջ այլոց ստորագրողացն այսմ ժողովոյս են հետեւեալքս. *Հօսիոս եպիսկոպոս...»*:

18. Է՛ 106. «Թուղթ Սարդիկոյ ժողովոյն առ Ցուլիոս վերատեսուչն Հռոմայ. *Զոր ինչ միշտ հաւատացեալք եմք՝ զայն եւս այժմ խորհիմք եւ փորձառութիւնն յայտնէ եւ հաստատէ զայն, զոր իւրաքանչիւր լսելով լուաւ»*:

19. Է՛ 110. «Թուղթ Սարդիկոյ ժողովոյն առ Աղեքսանդրացւոց եկեղեցին. *Սուրբ ժողովս ի Սարդիկայ գումարեալս՝ ի կողմանց Հռոմայ՝ Հիւսպանիայ, Գալլիայ, Իտալիայ, Աֆրիկայ...»*:

20. Է՛ 116. «Թուղթ Սարդիկոյ ժողովոյն յամենայն ուրեք եղեալ եպիսկոպոսացն. *Սուրբ ժողովս չնորհօքն Աստուծոյ ի Սարդիկայ գումարեալս, ամենայն կաթուղիկէ եկեղեցւոյն եպիսկոպոսացն եւ գործակցացն, սիրելի եղբարցն, ի տէր խնդրալ. Բազմիցս եւ բազմօրէն յանդգնեցան արհամարհոլքն ընդդէմ ուղղադատանն...»*:

21. Է՛ 129. «Պատմութիւն սուրբ ժողովոյն Կոստանդնուպոլսոյ, որ է երկրորդ ընդհանրական ժողով. *Ցամի չորրորդի յետ Սարդիկոյ ժողովոյն եւ յետ մահուան Կոստանդի կայսերն, որոյ փոխումն յաչխարհէս՝ պատահեալ դաւաճանութեամբ...»*:

22. Է՛ 150. «Կանոնք ձ եւ Ծ սրբոց Հարցըն ի Կոստանդնուպոլիս գումարեցելոց, ի բդեշխութեան գերապայծառ իշխանացն Նւֆերիոսի եւ Ցագրի, Ցուլիսի Թ. յառաջ բան զկանոնս եդաւ աստ թուղթ ցոյնոյ սուրբ ժողովոյն Կոստանդնուպոլսոյ առ բարեպաշտ թագաւորն Թէոդոս մեծ անուանեալն, որում թղթոյն ենթադասեցին զառ ի յիւրեանց սահմանեցեալ կանոնս:

«Թուղթ. Ամենասուրբ եւ գերիվերոյ աստուածասէր Թէոդոսի թագաւորիդ սուրբ ժողովոյդ եպիսկոպոսաց, որք ի զանազան գաւառացն գումարեցաք ի Կոստանդնուպոլիս. *Ի սկզբան թղթոյս մերոյ որ առ քոյին բարեպաշտութիւնդ, գոհութիւնս մատուցանեմք տեառն Աստուծոյ, որ կացոյց զբարեպաշտութիւնդ ի վերայ թագաւորութեան աթոռոյն...»*:

23. Է՛ 151. «Այսք են զորս սահմանեցին Հարքն ի Կոստանդնուպոլիս, շնորհօքն Աստուծոյ գումարեալք ի զանազան գաւառաց ըստ համակոչման ամենասուրբ Թէոդոս թագաւորին. Կանոն առաջին. *Չհաւատան երեք հարիւր եւ տասնեւութն հարքն, որք ի Նիկիայ քաղաքն...»* (*կանոնք Ա–է*):

24. Է՛ 156. «Հանգանակ ցոյնոյ սուրբ ժողովոյն Կոստանդնուպոլսոյ. *Հաւատամք ի մի Աստուած...»*:

25. Է՛ 157. «Ստորագրութիւնք ճ եւ Ծ եպիսկոպոսաց, որք գումարեցան ի Կոստանդինուպոլիս. *Նեքտար վերատեսուչ Կոստանդնուպոլսոյ...»*:

26. Է՛ 164. «Թուղթ ի Կոստանդնուպոլիս գումարելոց եպիսկոպոսաց առ գումարեցեալ եպիսկոպոսուն Հռոմայ. *Տերանց եւ գերապատուելի եւ գերյարգելի եղբարց եւ գործակցաց Դամասոսի, Վաղերիանոսի...»*: – Վերջ է՛ 170:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ,

Բնագրին գրչութեամբ.

Է՛ 170. «*Թարգմանեցեալ ճակոբէ դպրէ Կոստանդնուպոլսեցւոյ ճամնոնց կոչեցելոյ, ի լեզուէ յունականէ եւ յաթինականէ ի հայս, ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ. ի խնդրոյ Մաղաքիա դպրի Կոստանդնուպոլսեցւոյ ի սբօսնումն եւ ի զուարճութիւն հայկազունեացս. յամի տեառն 1716, եւ հայոց ՌՃԿԵ»*:

1274

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԷ.

Ձեռ. թիւ 2362։ – *Տարի* 1781
(*Նախագիծ օրինակի՝ ՉԿԶ* – 1317)

ԷՋԲ 110։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11,5×18։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×14)։ – ՏՈՂԲ 20։ – ԹԵՐԹԲ Ա–Դ։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ թղթակազմ կիսակաշի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԲ բաւարար։ – ԳԻՐ ՈՒտր։ – ԴԱՏԱՐԿԲ էջ 55–56, 84, 100–110։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1781։ – ԳՐԻՉ Գէորգ դպիր Պալատեցի։ – ՍՏԱՑՈՂ Նախ գրիչը ապա Մխիթարեան Հարբ։ – ՏԵՂԻ առաջին մասը՝ ի Տարօն, Իննակնեան վանք, երկրորդ մասը՝ ի Տփղիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԲ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ Ուշիրած է Գէորգ Պալատեցի տէր Յովհաննիսեան։

Մատեանս կը բովանդակէ երեք ճառեր, օրինակուած Գէորգ Պալատեցիէ, նախագիծ ունենալով ՉԿԶ (1317) *թուականի Ձեռագիր մը. օրինակութիւնը կատարուած է ի Տարօն, Իննակնեան վանք եւ Տփղիս։ Ունի հետեւեալ կարգը.*

1. էջ 1. «Երանելոյն Մովսէսի Քերթողահօր, ի յիշատակի սրբոյն Հռիփսիմեայ եւ ընդունի վկայակցացն, ներբողեան ի հանդէս ընծայ, հրաշազարդ յօրինուածովք. *Նորահրաշ եւ գերապայծառ է տօնս եւ զաւետիս հոգեւոր ցնծութեան ընդհանուր առաքինէ բոլոր Հայաստանեայցս*»։ – Վերջ էջ 56. «*Որպէսզի առաջնորդեալք լուսով աւետարանին՝ ընդ անգոյս անցանելով յաւիտենիս ի հանդերձեալսն ժամանեսցուք հասանել ի կեանս ի նոյն ինքն ի Քրիստոս Ցիսուս ի տէր մեր, ընդ որում...*»։

Ճառիս մասին տեղեկութիւնները տե՛ս ստորեւ, (*Ցիշատակարան, թիւ* 1)։

2. էջ 57. «Ի մեծի աւուր տօնի Վարդավառին, երանելոյն Մովսէսի Քերթողահօր ասացեալ. *Լուսաւոր եւ պայծառ է խորհուրդ տօնիս եւ տիեզերական ցնծութեան աւետիս հնչէ ընդ երկնաւս*»։ – Վերջ էջ 82. «*Զաւետեաց եւ պայծառ սկսեալ յառաջագահ դասուն զորդեզրութեանն առեալ պարգեւս ընդ թագաւորեալսն ի լոյս, ի նոյն ինքն ի Քրիստոս Ցիսուս ի տէր մեր, որում փառք...*»։

Ճառիս մասին տեղեկութիւնը տե՛ս ստորեւ, (*Ցիշատակարան թիւ* 2)։

3. էջ 85. «Գրիգորի (Սկեւռացւոյ) աղօթք առ ամէնօրհնեալ Աստուածածինն, ի խնդրոյ Պետրոսի քահանայի. *Ամէնօրհնեալ Աստուածածին, տաճար բարձրելոյն, առագաստ անվայրապիակ լուսոյն, տեղի անտանելւոյն, ժամանակ անժամանակ էինն*»։ – Վերջ էջ 97. «*Եւ բոլոր մարմնոյ եկեղեցւոյ գլխոյն Ցիսուսի մաղթեսցես յարդիս մնալ խաղաղութեամբ յամենայն վտանգաւոր նեղութեանց հոգւոյ եւ մարմնոյ եւ ի յաւիտենական կեանն ժամանել, եւ ընդ ամենայն սուրբս փառաւորել զհայր եւ...*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. էջ 56. «*Գրեցաւ ճառս յամի տեառն* 1781, *Յուլիսի Ա, ի Տարօն գաւառի, ի վանս Իննականեան, ընդ հովանեաւ չնորհազարդ չիրմի սրբոյ Կարապետին Քրիստոսի, ձեռամբ Գէորգայ, ի հին օրինակէ գրեցելոյ ի թուականին հայոց ՉԿԶ* (1317)»։

2. էջ 83. «*Այս երկու ճառքս օրինակեալ եղեն ի ճառգրքէ իմեքէ, որ էր գրեալ ի թուականին հայոց ՉԿԶ* (1317), *ի թագաւորութեան տանն Կիլիկիոյ՝ Օշնի, եւ ի կաթողիկոսութեան տեառն Կոստանդեայ, եւ յեպիսկոպոսութեան գաւառին Դերջնայ եւ Բաբերդոյ տէր Սահակայ, որ զօրինակն ետ եւն.*»։

3. էջ 98. «*Գրեցաւ աղօթքս սուրբ Աստուածածնին յամի տեառն* 1781, *յամսեանն Նոյեմբերի* 12, *որ արարեալ է ի Գրիգորէ Սկեւռացւոյ: Եւ արդ օրինակեցաւ սա ի հին*

օրինակէ իմեքէ ի Տփղիս քաղաքի վրաց աշխարհին, ի թագաւորութեան նոյնոյ քաղաքի եւ այլ շրջակայ գաւառացն Վրաստանի, Հեբրակ քաջ եւ յաղթող արքային, որոյ գլխոյն կոչիւր Տարէեամ Տէտօփալ, եւ որդիքն անուանեալ լինէին ըստ կարգի երիցութեան եւ կրտսերութեան այսոքիկ անուամբք, այսինքն՝ Վախթանկ եւ Կիորկի եւ Լեւոն եւ Խուլօն եւ Անտոն, եւ Վախտանկ որ եւ էլմաս եւ Միրեամ եւ Ալեքսանտրէ եւ Փառնաւաղ. իսկ դստերքն նորին Թամար եւ էլէնէ եւ Մարիամ եւ Անաստասիա եւ Էգադերիմէ եւ Թեկլա, յորոց առաջինն Վախթանկ կոչեցեալ եւ երկրորդն Լեւոն յորջորջեալ քաջն եւ արին վախճանեալք էին, զհոգի որոց տէր լուսաւորեսցէ. իսկ Անտոնն՝ արհիսարկապագ, առընթեր դաթալիգօսին մնայր: Իսկ այլքն կենդանիք եւ կենդանեաց անտի եօթնեքին արուք, ընդ նոսին եւ վեցեքին վերագրեալ դստերք. սոքա ամենեքեան էին չառաւիղեալ յազգէն Բագրատունեաց ի սերնդոցն Աշոտոյ եւ Սմբատայ արքային, որք կանխաւ թագաւորեցին յԱնի քաղաքին: Եւ փեսայքն Հերակլ արքային, նախ այրն Թամարայ Տաւիտ կոչեցեալ, որ սպարապետն էր. երկրորդ այրն էլէնայի Արչիլ յորջորջեալ, որ եղբայր լեալ է Սոլոմոնի արքային Իմէրէթի. իսկ այրն Մարիամայ՝ Տաւիտ Մօվրաւ: Բայց եւ անուանք որդւոցն մեծ որդւոյն Հերակլ արքայի Կիորկի պարոնին սոքա են. Տաւիտ եւ Խովանէ եւ Բագրատ եւ Սոլոմոն:

«Եւ արդ ի գնալն իմ Գէորգայ Կոստանդինուպոլսեցւոյ ի Տփղիս քաղաք, ի գնին զբօսանաց որպիսութեան քաղաքին, սոքա ամենեքեան կային ողջ ամբողջ բոլորեալ շուրջանակի զՀերակլ արքայիս, զորս տէր Քրիստոս պահեսցէ անսասան մինչ ի կատարած աշխարհի»:

1275

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԸ.

Ձեռ. թիւ 1118: – *ՌՄԼԲ* = 1788

ԹՈՒՂԹՔ 76: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13,5×19,5: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂՔ 27: – ԹԵՐԹՔ Ա–ե: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստացած է ի Ս. Ղազարի, դրոշմազարդ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ՁոտԹ: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 33բ, 37ա–39բ, 74բ–76բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1788: – ԳՐԻՉ եւ այլն ամծամօթ: – ՏԵՂԻ Պոլիս: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս գիրս ողջոյն երեք ընդ իւր ի Կոստանդինուպոլսոյ Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր ԻՁՁիսեան, 1790 – ՌՄԼԲ, Հոկտեմբերի 8»:

Մատեանս է ժողովածոյ, օրինակուած ԺԹ կամ ԺԴ դարու Ձեռագրէ մը, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. *Թղ.* 1. «Ճառ ներբողենի եւ դրուատ գովեստի սրբոյ եւ մեծի աթոռոյն Վարագայ, ի խնդրոյ ՈՐին դիտի Տեառն Գրիգորի աստուածհիմաստ արքեպիսկոպոսի եւ աստուածարաւն բահանայապետի, յարմարեալ յումեմնէ Մոկացւոյ սեւաւոր ՑովհաննիսէՀ Գետեզերեանն Պօղոսեանց. Գլուխ. առաջին. *Գեբրահրաշակոյտ անհասականն եւ գերամբառ չնորհաց չտեմարան աղբիւրաչէն աստուածութիւն, գերաճանաչ էապետութիւն հիահրաշքանշագունեղ անպատճառական սկիզբըն»:*

Թղ. 7ա. «Ճաղագս արեգական»:

Թղ. 8ա. «Ճաղագս հիացման»:

Թղ. 16ա. «Ճաղագս յայտնութեան սրբոյ խաչին ի խաչաբարին»: – *Վերջ թղ.* 34բ:

2. *Թղ.* 35ա. «Ա՛ռ խնդրողի բանահիւսական ճառ, գովասանական պատուաստահիւսակ բառացիական յօդակապական դրուատի եւ բարառնութեամբ յոգնաբեղուն ներբողեան խաչի ըստ կամս Աստուծոյ. *Գերարփիական փառաց անսահման էութեան լուսապարարն չնորհի ճաճանչափայլ... խաչաբարձ անճինդ Տեառնդ Գրիգորի սրբոյ աթոռոյս վերադիտողի մատուցի ըստ խնդրոյ սրբութեանդ»:* – *Վերջ թղ.* 36ա. «*Զանարժանաւորութիւնս յիշատակեսցես միշտ ի սենեկի սրբութեան սրտիդ, զամենայն մեղաց պարտական եւ զանպիտան ՑովհաննէսիսամէնՀ»:*

Թղ. 36բ. «*Ցարմարեցաւ ներբողական ճառս գովեստիս ի բազմաթուականն մշտատանջականի անդուլ չրջաբերականի ամաց թուականութեանն փրկչականի ՌՉԿԶ* (1766), *իսկ ի հայկազեան տոհմի տոմարիս ՌՄԺԵ, Մարտի ամսոյ ի հինգ, արտադրեցեալ յումեմնէ Մոկացւոյ նեւաւոր Ցօհաննիսէ Գետեզերեանն Պօղոսեանց, ի փառս Ցիսուսի եւ կենագէն նշանի նորին, ի Լիմ կոչեցեալ յանապատի*»:

«*Օրինակեցաւ ճառս ի Կոստանդինուպօլիս քաղաքի, ի թուականիս ՌՄԼԷ* (1788), *ի նօտրագիր օրինակէ*»:

3. *Թղ.* 40ա. «Հաւաքումն յայտնաբանութեան ի Փիլոնէ իմաստնոյ, որ յաղագս նախախնամութեան յառաջին բանէ, յերկասիրութեանց Ցոհաննու Որոտնեցւո(յ) լուսաւոր րաբունապետի տեառն իմոյ. Օգնեա՛ տէր իմ. *Որք ի բաղբաղանս անբաղայս եւ յանեբաժիչս ձեռնարկս հայթայթանաց իմաստակարծ մակածելովք յածին զօրէն նիւթաճարակ պաճարաց*»:

Թղ. 45բ. «Նորին բան երկրորդ, վասն նախախնամութեան»:

Թղ. 48ա. «Դարձեալ ընդդիմադրութիւն Աղեքսանդրի»: – *Վերջ Թղ.* 52բ:

4. *Թղ.* 53ա. «Ցաղագս անձին յատկութեան բան ինչ խօսեցեալ Ցակոբ վարդապետի, ի խնդրոյ Պարոն Օշնի. *Արդ գիտել պարտ է զի անձն գոյանալ անհատին էանալ եւ իւր անձնաւորաւքն զոր ունի, այսինքն կերպս, տիպս, գոյնս, հասակս, ձեւս. այսոքիւվ զատի յայլ անհատէ*»:

5. *Թղ.* 55ա. «Ներջանիկ րաբունոյն Եսայեայ ասացեալ վասն դաւանութեան հաւատոյ ընդդէմ Պարոն Հեթմոյ Կիւրիկոսցոյն. պատասխանի թղթոյն. *Քրիստոսիւ զօրացեալ ամենայն քաջութեամբ եւ իմաստութեամբ թագաժառանգ զարմի ծնունդ, գունդ եւ կողմնակալ բոլոր մասինդ սովիոյ, պարոն պայլ եւ մարզպան ամենայն հայոց Աւշին, ի նուաստ Եսայեայ ի սպասաւորսն բանի, բայց յերկարութեան կենաց ձերոց աղօթել*...: Իսկ առաջինն այս է զոր գրեալ էիք, թէ բանն զոր ունիմք հարցանել ընդ ձեզ, վասն Քրիստոսի անձինն եւ տուն ծննդեանն եւ ըրոյն խառնմանն ի սուրբ խորհուրդն. *այս ոչ թէ նոր ինչ է*...»:

6. *Թղ.* 57բ. «Նորին Եսայեայ ասացեալ դաւանութիւն հաւատոյ որ ի հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին. *Հոյակապ եւ հռչակաւոր աստուածապահ քաղաքաց եւ բնակչաց, տերանց եւ ծառայից, արանց եւ կանանց, մեծաց եւ փոքունց առհասարակ բոլոր լրմանց, յառաւտաձիր բարերարէն*..., *ես ի նուաստ Եսայեայ, աղաւթք առ Աստուած՝ պահել զձեզ ի կամս իւր եւ ի հաճոյս իւր*...: Իսկ *հաւատ կաթուղիկէ եկեղեցւոյ այս է, քանզի մի Աստուած յերրորդութիւնն*...»:

7. *Թղ.* 62բ. «Պատասխանի թղթոյն փըռանգաց զոր գրեալ էին առ հայք վասն նախատանաց եւ յաղագս ոչ միաբանութեան ընդ միմեանս. եւ մեր գրեալ զայս. *Եղբարք, նախ պարտ է իմանալ զի ճշմարտութիւնն յայտնի կացուցանէ զինքն որոց սիրենն զնա*»: – *Վերջ Թղ.* 74ա. «*Դարձեալ ասէ Կիւրեղ թէ ոք լրբի յանդգնաբար եւ զմարմինն տեառն Ցիսուսի աւթեվանս ասէ կամ տաճար կամ բնակարան, նզովեալ լիցի յամենայն սրբոց*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թղ. 74ա. «*Օրինակեցաւ համառօտ գիրս ի Կոստանդինուպօլիս քաղաքի, ի թուականիս ՌՄԼԷ* (1788), *հանեալ ի բոլորգիր մատենէն, որ երեւէր գրեալ ի ԺԳ կամ ի ԺԴ դարուն*»:

1276

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԾԹ.

Հեռ. թիւ 93։ – ԺԸ դար

ԹՈՒՂԹ 112։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 20,5×28,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 7×22,5։ – ՏՈՂՔ 35։ – ԹԵՐԹՔ Ա–Ժ×12 (Ժ՝ 4)։ – ՆԻՒԹ թուղթ սպիտակ եւ տոկուն։– ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կիսակաշի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ներսի մասուր։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ՎՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է Ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 1ա. «Վասն հօգւոյ հրաշից աշխարհի թէ որպէ՞ս են. *Եաւթն հրաշս աշխարհիս որ եղեն ուրեք ուրեք տեղիս, բազում իմաստասէրք յիշեցին, թէ պատմողք, թէ ճարտասանք եւ թէ հին տաղասացք եւ ոչ կարգաւ, զի մինն յառաջ ասաց եւ միւսն յետոյ*»։

2. *Թղ.* 2բ. «Վասն երկու դրախտիցն, երկնային եւ երկրային եւ վասն սահմանաց հրեղէն երկնից. *Հասարակաբար ասեն թէ մեր երջանկութիւնն ի յայլ տեղիք ոչ գոյի բայց միայն ի դրախտն. վասն որոյ պարտ է գիտենալ երկու ազգ լինել դրախտին*»։

3. *Թղ.* 11բ. «Սուրբ հրեշտակքն առաւտեան ի փառն երկնային բնակարանին, եւ վասն բազմագոյն լինելոյն ի թիւն ասացուած. (*Զ*)*այս տեղիք որ ի վեր ասացաք, ըզգեղեցկագոյն կարգապետութիւնքն եւ զդասուց անչափելի պայծառութիւնքն հրեղէն ոգոցն, որ միշտ եւ հանապազ կան*»։

Թղ. 15ա. «Գլուխ Բ. Վասն զօրութեան, գիտութեան եւ կարգաց եւ սպասաւորութեան հրեշտակաց»։

Թղ. 16բ. «(Գլուխ Գ). Վասն գեղեցկութեան հրեշտակացն, որ ի սոցանէ առնուն արդարքն զշնորհս»։ – *Վերջ թղ.* 17բ. «*Կատարեցաւ ասացեալքն թուոց եւ դասուց հրեշտակաց, թարգմանեալ ի լատին բառէ ի հայս, յումեմն Ցոհաննիսէ*»։

4. *Թղ.* 18ա. «Երկոյտասան չար աւանդութիւնք որ կան ի վերայ աշխարհի. *Ա. Իմաստունն առանց գործք. Բ. Ագեւոն առանց կարգ...*»։ – *Վերջ անդ.* «*Զայս երկոյտասան բանքս ասէ սուրբն Կիպրիանոս*»։

5. *Թղ.* 18ա. «Աւուանք եւ գործք եւ մահ սրբոց մարգարէիցն. *Եսայի որդի Ամովսայ մարգարէցաւ ի ժամանակս Կազարայ...*»։

6. *Թղ.* 19ա. «Աւուանք եւ գործք տասն Սիպիլլիանացն թարգմանեալ ի փռանգաց բառէ ի մերս Ցոհաննիսէ Անկիւրացոյ. *Տարակոյս բան աշխարհս ոչ եղեն Սիպիլլիայ, կանայքն որ ունէին չնորհս մարգարէական...: Առաջինն է Սիպիլլայ Բերսիքայ, այսինքն պարսիկ...*»։

7. *Թղ.* 21բ. «Սկիզբն պատմութեան Ամածունի կանանցն, որ գնացին առ մեծն Աղեքսանդր. *Քանզի ասացաք ի վերոյ վասն Սիպիլլիացն, այժմ հարկաւոր տեսաք վասն Ամածունի կանանցն...*»։

Թղ. 23բ. «Բաղաքումք զոր Ամածունի կանայքն պատեցին իւրեանց բնակութեան տեղիք»։

8. *Թղ.* 24բ. «Վասն Նացիսի մեդանասդին հեռաւորութեան Աղեքսանդրու յարեւմուտս կողմն»։

Թղ. 25ա. «Վասն Մակեդոնու աւուր մեծութեանն եւ հեռաւորութեանն յԱղեքսանդրու յարեւմուտս կողմն»։

Թղ. 29ա. «Վասն Ուրիայիցն եւ վասն սուրբ երկրին»։

Թղ. 30ա. «Վասն Գարմանիոյ»։

Թղ. 30բ. «Վասն Իրգանիոյ»։

Թղ. 31ա. «Վասն Սիբիոյ»։

Թղ. 31բ. «Վասն Սէրիգու»։

Թղ. 33ա. «Վասն Սինայ երկրին»։ – *Վերջ թղ.* 34բ. «*Վերջ եղեւ Թովմիայի աշխարհացուցին, թարգմանեալ Ցոհաննիսէ ումեմնէ*»։

9. *Թղ.* 34բ. «Ցանկ ալբաթեդի վերայ, ուոր աշխարհացուցի եղեալ թաւուլաներն, բոլոր աշխարհի պիստիևօր որ է ցիօ, որ Հապաշաց երկիրն. *Էհխիդուս, Թուղթ, որ է Եգիպտոս...*»:

Թղ. 37ա. «Վասն Ասիոյ, որ է Ասիան»:

Թղ. 37բ. «Վասն Աֆրիգիոյ, որ է Լիբիան»:

Թղ. 38բ. Վասն Էուրօբայ, որ Եւրոպիան»:

Թղ. 39ա. «Վասն Պրիդանիջէ, որ է Պրիդանական կղզիքն»:

Թղ. 41ա. «Վասն Հիպէրնիային». «Վասն Սգոձիային»:

Թղ. 43ա. «Վասն Բարդուկալին թագաւորութեանն»:

Թղ. 44ա. «Վասն Կալլիու, որ է Ֆրանցիան»:

Թղ. 46բ. «Վասն Ձերմանիու, որ է Ալամանու երկիրն»:

Թղ. 51բ. «Վասն Հօլլանտիոյ, որ է Ալամանու բաժին մի»:

Թղ. 55ա. «Եւ այժմ ասեմք զԻտալիան եւ զիւր բոլորն թէ ինչպես է»:

Թղ. 56ա. «Եւ այժմ ասեմք վասն Ցունաց տանն»:

Թղ. 56բ. «Վասն Բօլօնիային, որ է լեհաց տունն»:

Թղ. 57ա. «Վասն Ունկարիային, որ է Մաճարաց տունն»:

Թղ. «Վասն Աւուսդրիու, Գարինդիու եւ Հիսդրիու»:

Թղ. 66բ. «Վասն Լիւօնիու եւ Բրուսիայու, որ է հիւսիսային Ալամանու բաժինն է»:

Թղ. 67ա. «Վասն Լիդուվանիու երկրին»:

Թղ. 68ա. «Եւ ըսկսումք յԱսիու բաժինն»:

Թղ. 69բ. «Վասն Դիլէ կղզոյն, որ է վերջին կղզին, իբր իդանական կղզոց մէջն»:

Թղ. 70ա. «Վասն թաթարաց տիրեալ երկրին, որ է երկրորդ բաժինն Ասիու»:

Թղ. 74բ. «Վասն Վրաց տանն, որ փռանբըն Կեաւրկանէ կոչէ»:

Թղ. 74բ. «Վասն մեծի Արմենիին, որ է Մեծն Հայք»:

Թղ. 76ա. «Վասն հնդկաց տանն, թէ ներքին, թէ արտաքին, Կանձէս գետոյն»:

Թղ. 77բ. «Եւ վասն Լուլուբէ կղզոցն, որբ մետասան հազար են»:

Թղ. 78բ. «Վասն պարսկաց տունն, որ է Աճամու երկիրն»:

Թղ. 79ա. «Վասն տանկաց տանն եւ տիրելոյն գերկիրս»:

Թղ. 81բ. «Վասն Պաղեստինոյ երկրին, որ է Հրէաստան, խոստման եւ ժառանգութեան երկիրն»:

Թղ. 82բ. «Վասն Նումիտիանիին»:

Թղ. 83ա. «Վասն Աիկրի դարում րէկէօէին, որ է չորրորդ բաժինն Աբրիգու»:

Թղ. 83բ. «Վասն Հապաշաց տանն»:

Թղ. 85ա. «Վասն անծանօթ կղզեացն, որ ոչ գտանէին յառաջն եւ են սոքա ի բաժինն Աբրիգու, գտեալ ի սպանիացի ումեմնէ»:

Թղ. 87ա. «Վասն մեծութեան հնդկաց տանն եւ վասն առաջի գտանողին, եւ վասն էր Հնդկաց տուն կոչեցին, ժողովեցաք համառօտ ի Գերոնիմոս Գիլիսէ բահանայէ»:

Թղ. 87բ. «Գլուխ Բ. Վասն սուրբ Խաչի կղզոյն եւ աւանդութեան բնակչացն»:

Թղ. 88բ. «Գլուխ Գ. Վասն Սպանիոլա կղզոյն եւ վասն Պօլգուէնու եւ Եամագայու»:

Թղ. 91. «Գլուխ Դ. Վասն փոքր կղզոյն որ կոչի Դերրա տի լաւոր»:

«Գլուխ Ե. Վասն Լոգայէ կղզոյն եւ բընակչացն»:

Թղ. 91բ. «Գլուխ Զ. Վասն ֆլօրիաւոյ երկրին եւ վասն Մալիատր կղզոյն եւ Բաւուգօ երկրին եւ բնակչաց նորին»:

Թղ. 92բ. «Գլուխ է. Վասն Գուպայ կղզոյն եւ բնակչացն»:

«Գլուխ Ը. Վասն Նւգադարանայ կղզոյն եւ բնակչացն»:

Թղ. 93ա. «Գլուխ Թ. Վասն հարաւային ծովուն եւ զգտանել մարգարտացն ի սուրբ Միքայէլի ծովու խորշն, եւ վասն Տարենու երկիրն»:

Թղ. 94բ. «Գլուխ Ժ. Վասն ժէնէի գետոյն եւ վասն այն երկրի բնակչացն, եւ վասըն Գօտէկօ կղզոյն, որ այժմ Գարդագինէս ասի»:

«Գլուխ ԺԱ. Վասն սուրբ Մարթայու երկրի բնակչացն»:

Թղ. 95բ. «Գլուխ ԺԲ. Վասն Վէնէծուէլայ եզերին եւ վասն բնակչաց նորին»:

«Գլուխ ԺԳ. Վասն Թուպայկուայ կղզոյն եւ Գումանայ եւ իւրեանց բնակչացն»:

Թղ. 97բ. «Գլուխ ԺԴ. Վասն Մարանկօ եւ Բարանկուածոյ գետոցն եւ վասն բնակչաց երկրին»:

Թղ. 98ա. «Գլուխ ԺԵ. Վասն Մակալիանէսի նեղին եւ վասն բնակչաց երկրին»:

Թղ. 98բ. «Գլուխ ԺԶ. Վասն Մէպուդու կղզոյ»:

«Գլուխ ԺԷ. Վասն Պօրնէի կղզոյն եւ բնակչաց»:

Թղ. 99ա. «Գլուխ ԺԸ. Վասն Մօրուբէ կղզոցն, որ են ԺԱՌ (11.000) եւ նոցին բընակչացն, կարգացն եւ կրօնիցն»:

Թղ. 99բ. «Գլուխ ԺԹ. Վասն Գուսգօ բաղաքին»:

«Գլուխ Ի. Վասն Թարագուիլ մարգարտի կղզոյն»:

«Գլուխ ԻԱ. Վասն Նիգարակուայ բրովէնճիային եւ իւր բնակչացն»:

Թղ. 101ա. «Գլուխ ԻԲ. Վասն Գուհուդէ մալլանն եւ իւր բնակչացն»:

«Գլուխ ԻԳ. Վասն Գիգուիգայ եւ բնակչացն»:

Թղ. 101բ. «Գլուխ ԻԴ. Վասն Բրուայ երկրին եւ աւթեւանացն եւ աւդից եւ եղանակաց փոփոխմանն»:

Թղ. 103բ. «Գլուխ ԻԵ. Վասն Ուրապայ եւ Անդիճ բաղաքին եւ նոցա որ ի միջասահմանն սոցա բնակին»:

Թղ. 104բ. «Գլուխ ԻԶ. Վասն Արմայ գաւառին եւ բնակչաց նորին»:

Թղ. 105ա. «Գլուխ ԻԷ. Վասն Բաւբայեանայ բրովինճիացին եւ վայրենի բնակչացն նորին»:

10. *Թղ.* 106ա. «Ցաղագս ճանաչելոյ զմարդն ի վերայ կերպից անդամոց իւրոց»:

Թղ. 107բ. «Վասն հասարակաց անդամոցն եւ չափաւոր ճեւոցն հասակաց, որով ոք ճանաչի եւ գիտացվի մարդ, թէ յինչ գործոց բնակութեանց տէր է, ի փիսոնոմիայի յարեհստէ խրատ»:

11. *Թղ.* 108ա. «Վասն առհասարակ բարեացն պատուականացն եւ անպատուականացն»:

Թղ. 108բ. «Վասն ականց մարցն». «Վասըն ականցն ի նշանացն ճանաչելոյ»:

Թղ. 109ա. «Վասն գլխաւոր ականցն». «Վասն էակինդոս ակի զօրութեանն». «Վասն փերուզայ ակին զօրութեանն»:

Թղ. 109բ. «Վասն զմրուխտ ակին զօրութեանն». «Վասն ալմաստի զօրութեանն». «Վասն երկանաչգոյն ակունքին եւ այլոցն վնասին ի հրոյն»:

Թղ. 110ա. «Ցաղագս աւբալիոսի, որ այլ անուամբ կարկեհոն»:

Թղ. 110բ. «Վասն սափիւրեղ ակին». «Վասն հելիոդրօրիում ակին». «Վասն այսպիս ակին եւ զօրութեանն»:

Թղ. 111ա. «Վասն աբապէս ակին»:

Թղ. 111բ. «Վասն տպազիոն ակին». «Ցաղագս օնիքս ակին, որ է ըղձնկի մարդոյ գունովն»:

Թղ. 112ա. «Վասն ճանաչելոյ կանանց (իմա՛ ականց) զպատուականն»: – *Վերջ Թղ.* 112ա. «*Կատարեցաւ գինչ որ վասն ականցն էր*»:

12. *Թղ.* 112ա. «Վասն ի վերայ ջրին գնալոյ»: – *Վերջ Թղ.* 112բ:

1277

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Կ.

Ձեռ. թիւ 403: – *ԺԸ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 154: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10×16,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×12): – ՏՈՂՔ 19: – ԹԵՐԹՔ ԱԺԴ×12 (Ա՝ 7, Բ, Զ՝ 10, ԺԴ՝ 5, ԺԴ՝ 14): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ լաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ նոտր: – ԴԱՏԱՐԿ թղ. 1ա–բ: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՐՔ կարմիր: – ԹՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ստացած ենք Պոլիսէն, 1773ին:

Մատեանս կը բովանդակէ՝ Ա. Մխիթար Սկեւռացիի Հակաճառութեան գիրքը, գըրուած ընդդէմ յատին եկեղեցւոյ. Բ. Սահմանոս Սիւնեցիի նոյն նիւթին շարունակութիւնը. Գ. Վարդան Սեւկոնցիի թուղթը առ Հեթում թագաւոր, եւ Դ. Գէորգի՝ Արհեստ գրչութեան: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 2ա. Ցանկ մատենիս:

2. *Թղ.* 3ա. «Մխիթար բահանայի Սկեւռացոյ, պատասխանիք յաղագս հոմապատուութեան երկոտասան առաքելոցն, ընդդէմ այնոցիկ որք նուազ ասեն զմեծասանսն իշխանութեամբ բան գՊետրոս. *Անհասանելի եւ անծանօթ ծոցոյ ծնունդ, միայնոյ հօր միածին որդին*»:

Թղ. 12ա. «Ա. Հարցումն վասն վիմին»:

Թղ. 15ա. «Բ. Ասեն թէ ընդ Պետրոս միայն ասաց Քրիստոս թէ տաց քեզ փականս արքայութեան երկնից... Պատասխանի...»:

Թղ. 19ա. «Գ. Ցաղագս հաստատելոյ ըզեղբարս»:

Թղ. 23ա. «Դ. Ցաղագս գլխոյն, որ ըզՊետրոս գլուխ կոչեն»:

Թղ. 24բ. «Ե. Վասն արածելոյ ոչխարին»:

Թղ. 28ա. «Զ. Վասն մահուն Պետրոսի»:

Թղ. 29բ. «Է. Վասն իշխանութեան Պետրոսի»:

Թղ. 34բ. «Ը. Վկայութիւն յաղագս անզանազանութեան առ միմեանս երկոտասան առաքելոցն, եւ հասարակ ընդունելոյ ի Քրիստոսէ զիշխանութիւն եւ իմքնագլուխ գոլոյ իւրաքանչիւրցն. ընդդէմ հռովմայեցւոցն վկայութեանց, զոր առանձինն առնուն ի Պետրոս»:

Թղ. 38ա. «Թ. Վասն հայոց եկեղեցւոյն, զի հաւասար է Հռովմայ եկեղեցւոյն եւ Եփեսոսի, որ այժմ անպատուի յունաց, վասն համապատութեան առաքելոցն մերոց»:

3. Թղ. 41բ. «Ժ. Սրբոյն Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, տիեզերալոյս եւ իմաստուն վարդապետի ասացեալ ի միմեանց հերետիկոսաց»:

Թղ. 42բ. «Ժ. Գլուխ երկրորդ. Ցաղագս բնութեան»:

Թղ. 48ա. «ԺԲ. Եթէ բնութիւն անմարմին առանց ենթակայի գոյութիւն ունի թէ ոչ»:

Թղ. 50բ. «ԺԳ. Ցորում խնդիր ի մէջ եթէ երկու բնութիւնս էո, զոր ասեն անճառորէ են եւ դիմաւորէ, եթէ անանձն»:

Թղ. 54ա. «ԺԴ. Զորրորդ ձեռնարկս ընդդիմաբանութիւն վասն երկու բնութեանց այլեւայլ, եւ թէ անհնար է ի միում դիմում լինել, եւ համաբան ձայնակցութիւն ունցա Նեստորի եւ այլոց հերձուածողացն»:

4. Թղ. 63բ. «ԺԵ. Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ ուղ(ղ)ափառ վարդապետի հականառութիւն ընդդէմ այնոցիկ որք զմի եւ զանբաժանելի բնութիւն որդւոյն Աստուծոյ ժըղրիհն յանդգնաբար բակել եւ երկուս հաստատել, եւ դնել առանձին կամք եւ կիրք եւ գործ. առաջին ձեռնարկս սակաւ ինչ նախադրութիւն բանիս»:

Թղ. 65ա. «ԺԶ. Երրորդ ձեռնարկս յորում զմի բնութիւն յատկաբար յայտնի կացուցանէ, որ է առաքելական աւանդութիւն, զոր պարտի ամենայն զգուշութեամբ պահել անխախտ կաթուղիկէ եկեղեցի սուրբ»:

Թղ. 70բ. «ԺԷ. Ընդդէմ այնոցիկ որ երկու ասեն բնութիւն»:

Թղ. 82բ. «ԺԸ. Ընդդէմ այնոցիկ որք զմարմինն Քրիստոսի ապականացու ասեն»:

5. Թղ. 89բ. «Կոստանդեայ զոր գրեաց աստուածապահ դղեակն Հռոմկլայէ առ թագաւորն Հեթում ի մայրաքաղաքն ի Սի(ս). Պատասխանի թղթոյն որ ի Պապէն բերաւ առ թագաւորն Հեթում, ի ձեռն Ծադ լիկաքին, որ կոչէր Տիմանջ տիկաք, ի թվին հայոց ՈՂԷ, գրեցաւ ի ձեռն արդիւնական վարդապետին Վարդանայ յարմարեալ. *Թագաւորի ամենայն հայոց Հեթմոյ ի տէր խնդալ. Ցառաքեալ գրոցդ քո, զքոյին զհրամանն զոր հրամայեալ էիք, քաղցր եւ կակուղ առնել պատասխանի թղթին Պապին*»:

6. Թղ. 98ա. «(Կիրակոս վարդապետի) Խրատ առ ուղ(ղ)ափառ հաւատացեալս հայոց ազգի եւ պատասխանի առ արհացեալսն չարեաւք եւ առ ամբարիշտսն կամաւք, որում խելագարութեամբ յանդգնին պէսպէս եւ ազգի ազգի դիմօք բարոզեն ի սուրբ խորհուրդ Մկրտութեան:

«Առաջին այս որում ասեն թէ յորժամ մկրտեն զոք չէ պարտ հաղորդել կամ մեռանել եւ ասեն թէ բահանայն յորժամ զտղայն մկրտէ պարտ է որ ասէ՝ Ես մկրտեմ»:

Թղ. 100ա. «Բ. Այլ վասն այն բանին որ ասէ թէ պարտ է ասել Ես մկրտեմ զքեզ, եւ ոչ է պարտ ասել թէ Մկրտի յանուն հօր եւ որդոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. առ այդ պատասխանեմք»:

Թղ. 102ա. «Գ. Ես դարձեալ ասեն աղթարմայք թէ տէրն ի վերնատունն զհացն որիշ ետ յաշակերտացն եւ զբաժակն որիշ առանց մկրտելոյ եւ ցուդայի միայն եթաց ի գինին. առ այդ պատասխանեմք»:

Թղ. 104ա. «Դ. Վասն բանին որ ասեն թէ պարտ է ջուր արկանել ի սուրբ խորհուրդն»:

Թղ. 108ա. «Ե. Այսուհետեւ եկեսցուք ի հինգերորդ բանն որ ասեն վասն բիրկաբուրին»:

Թղ. 111բ. «Զ. Զի ասեն թէ հայք զեօթն խորհուրդ եկեղեցւոյ ոչ գիտեն եւ ոչ զեօթն մահուչափ մեղքն»:

Թղ. 114ա. «Է. Վասն սուրբ զատկին եւ ծնընդեանն որ երիկունն լուծանեմք այսպէս գիտասջիք»:

Թղ. 122բ. «Ը. Առ չար իմաստսն տեսանի որ եւ գրեալ էին եթէ լոկ մարդ էր ի խաչին բանն Աստուած եւ արտաքս ելանէր որպէս ամենայն մարդ»:

Թղ. 128ա. «Թ. (Անխորագիր). *Պետրոս գլուխ է առաքելոցն, որպէս գրէ Դիոնեսիոս ի Զ գլուխն եկեղեցական քահանայութեան. Պատասխանի. Որ զգլուխն ընթերցար, զհամայկարգն ընդէ՞ր մոռացար*»: – Վերջ Թղ. 134բ:

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ Կ.

7. *Թղ.* 134բ. «Խրատ վասն հանգամանաց հեգից որ եւ պատճառն իսկ է գրադարձին յարուեստ գրչութեան, արարեալ զսա Գէորգեա(յ) Խնդրոյ Ստեփանոսի Գոյներ երանց Կայծառօրնցւոյ. *Արդ կամելով գիտել զարուեստ գրադարձիցն նախ զայս հարկ է իմանալ արուեստաւոր գրչին, զի բովանդակ գիրն որ է Լ2 յայբէ մինչեւ ցքէ»։ – Վերջ Թղ.* 154ա. *կը մնայ կիսատ՝ թուղթի անկումով։*

1278

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԱ.

Ձեռ. Թիւ 704։ – *ԺԸ դար*

էջԲ 116։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13,5×18։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×13)։ – ՏՈՂԲ 22։ – ԹԵՐԹԲ Ա–ե։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ սեւ կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԲ բաւարար։ – ԳԻՐ նոտր։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐԲ տեղերը դատարկ մնացած են։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ, ԽՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱՋԱՐԴԲ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԲ էջ 111–116։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է Ժողովածոյ եւ կը բովանդակէ հետեւեալը.

1. էջ 1. «Ճաղագս սուրբ Երրորդութեանըն եւ մի աստուածութեանն եւ փրկագործ տնօրէնութեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, ասացեալ Վահրամայ վարդապետին հայոց. *Հաւատամք եւ խոստովանիմք զմի աստուածութիւնն յերիս անձնաւորութիւնս, ոչ ըստ անձանց բաժանեալ եւ աստուածութիւնն յերիս, իբրու ոմն արարիչ եւ ոմն արարած իբր զգործիք»։ – Վերջ* էջ 53. «*Այսոքիկ աստուածաբանական բանք չարադրեալ ի մեր նուաստութենէնէ Վահրամ վարդապետի, ի հրամանէ մեծ Թագաւորին Լեւոնի, վասն որոյ եթէ... բարձրագունից մտաց ընծայել, վասն որոյ բարեսէր կամօք չափաւոր այս աշխատութեան Թողութիւն անչափից մեզաց իմոց հայցեսջիք յանբաւ(աբ)աչխն բարեաց Աստուծոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս. ամէն».* (*վերջին հատուածը վրիպակով օրինակուած է էջ* 101)։

2. էջ 54. «Երկոտասան աւուրաւք ի Դիոնեսիոսէ կոչեցեալ. *Թէ բարեխնամ կամացն ներգործութեանց կոչեցան ամենայն աւուրքն, աստուածայինք եւ տրամատին ի գլուխս երկոտասան, թէպէտ բազումք են ան(ո)ւանք նախախնամութեան Աստուծոյ, ասէ Դիոնեսիոս, եւ անթիւ, բայց ի գլուխս երկոտասանս պարունակին ամենեքեան. Նախ հայկան, երկրորդ անձնական...»։ – Վերջ* էջ 55։

3. էջ 56. «Դաւիթ փիլիսոփայի առածի եթէ զինչ արդեօք իցէ Սահման, կամ զինչ բնաւորական սահման, ստորագրութիւն եւ ստորագրական սահման, եւ կամ ոյք ի սոցանէ գոյս գոմանս վիճակեցան ի գոյիցն. *Արդ սահման է բան համառօտ, յայտնիչ գոյացութեան...»։*

4. էջ 64. «Նորին վասն բաժանման. *Ամենայն որ մի անչափ բաժանեալ գոյ՝ յայլոց գոյից, հարկ է նմա կամ մասին գոլ կամ յանմասին»։*

5. էջ 67. «Խնդրի թէ զինչ է բնութիւն եւ բանի եղանակաւ ասի. *Ասելի է անունս այս բնութիւն բազումս նշանակէ եւ բազում եղանակի առեալ լինի, քանզի ութ եղանակաւ ասի»։*

էջ 70. «Խնդրելի է թէ զինչ է անձն».

էջ 79. «Խնդրելի է թէ որով եղանակաւ զանազանի անձն յութ անուանցս յայսցանէ»։

էջ 82. «Ճայսցանէ ասացեալ են յայտնեն մեզ չորս»։

6. էջ 99. «(Գրիգորի Տաթեւացւոյ) Վասն ճշմարտութեան եւ հաւատոյ հարցմունք. *Զի՞նչ է ճշմարտութիւնըն. Պտխ. Նոյն պարզ եւ աստուածային բանն է ճշմարտութիւն, որ ոչ ունի ինչ ստութիւն»։*

7. էջ 102. «Ցոհաննու Դամասկացւոյ վասն դրախտին. Պրակ 24. *Որով կամեցեալ Աստուծոյ երեւելի եւ աներեւոյթ էութենէ ստեղծեալ զմարդն ըստ պատկերի եւ ըստ նմանութեան իւրոյ, որպէս իբրեւ զթագաւոր եւ զիշխան ամենայն երկրի*»: – Վերջ էջ 110.

«Վասնզի ի փորձէն գիտէր թշնամին եթէ բարկութեամբ մերձաւորին Աստուծոյ աստուածանալոյ եւ յաւիտեան կեցոյ, անվաղճան եւ անմահ գոլոյ, առիթ եւ ընձեռող լինիցին»:

1279

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԲ.

Ձեռ. թիւ 707: – ԺԸ դար

Էջ 130: – Մեծութիւն 15,5×21,5: – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,5×15,5: – Տողք 25: – Թերթք Ա–Զ: – Նիւթ թուղթ տոկուն: – Կազմ ստուարաթուղթ կաշեպատ: – Հանդամանք բաւարար: – Գիր նոտր: – Զարդագիրք էջ 1 եւ այլ սակաւք եւ անշքանք: – Սկզբնատառք, թողագիրք ոսկեզօծք: – Լուսանցազարդք ուրք հատ, միագոյն եւ անզարդ, բացի էջ 1էն՝ որ բազմագոյն է: – Նկարք չունի, սակայն էջ 94ի միագոյն լուսանցազարդը կը ներկայացնէ մեծատունն ու աղքատը: – Թուրան էջ 1, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով. կը պակսի գիծերու յատակութիւնը: – Կիսաթուրան չունի: – Դասարկք էջ 130, ուր գրիչի փորձեր կատարուած են: – Ժամանակ ԺԸ դար: – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – Ցիշատակարանք էջ 71. «Ցորժամ կարդաս զմեղաւորս յիշեայ»: – Տեղեկութիւնք «Ցիշատակ Միքայէլ աղայի Ագնաւուրեան, ի դուռն սրբոյն Ղազարու որ ի Վենետիկ, յամի 1830 Օգոստոսի 8. եհաս ի Կ. Պոլսոյ ի վանս ի նմին ամի, Հոկտեմբերի 15»:

Մատեանս է քարոզներ եւ Ցովհան Ոսկեբերանէն հատուածներ. ունի հետեւեալ կարգը.

1. էջ 1. «Քարոզ ի բան Աւետարանին որ ասէ. Օ՛ն արիք գնացուք աստի. *Հրամայէ մարգարէն Միքիայ. Արի՛ եւ գնայ աստի զի աստ ոչ գոյ քեզ հանգիստ. եւ պարտ է գիտել զի կեանքս այս ճանապարհ նման է*»:

2. էջ 22. «Քարոզ ի բան Աւետարանին որ ասէ. Մի՛ տայք զսրբութիւն շանց... *Առաջին սրբութիւն անուանի հաղորդութիւնն*»:

3. էջ 49. «Քարոզ ի բան աւետարանին Ցոհաննու որ ասէ. Ամենայն որ ատէ զեղբայր իւր մարդասպան է... *Զայն հրաման թէ ամենայն որ ատէ զեղբայր իւր մարդասպան է, եւ որպէս մարդասպան մարդն չունի յարքայութենէն բաժին*»:

4. էջ 71. «Քարոզ ի բան մարգարէին որ ասէ. Որպէս իժի եւ ջարբի, զի խցեալ է գականջս իւր... *Թէ վասն ինչ պատճառի մարգարէն առակաւ խօսի, զի առակաւոր բանն խորին է*»:

5. էջ 83. «Երանելոյն Ցոհաննու Ոսկեբերանի ասացեալ յանառակ որդին. Առն միոջ էին երկու որդիք. *Դէմք առակիս առ ամենակալ բնութիւն Աստուծոյ հայի, զի առն անուն Աստուած նշանակէ*»:

6. էջ 94. «Ցոհաննու Ոսկեբերանի ասացեալ ի մեծատունն եւ ի Ղազարոս. էր ոմն մեծատուն եւ ագահէր բեհեզս եւ ծիրանիս... *Եւ ուր իցէ անուն մեծատանն որ ոչ ուրեք երեւի*»:

7. էջ 102. «Երանելոյն Ցոհաննու ասացեալ ի մաքսաւորն եւ ի փարիսեցին. *Երրորդ եւս ճանապարհք ապաշխարութեան զի բազում ճանապարհաց դիւրաւ գտանիցեմք ըզփրկութիւն*»:

8. էջ 107. «Երանելոյն Ցոհաննու Ոսկեբերանի ասացեալ ի տասն կուսանսն եւ ի գալըն Քրիստոսի. *Ցորժամ զմտաւ ածեմ ըզդիւրածախ կենցաղոյս շրջանակս եւ զաչխարհավարս մարդկան տագնապս, յայնժամ յիշեմ*»:

9. էջ 115. «Քարոզ վասն ննջեցելոց ի բանն Սիրաքայ որ ասէ. Ի միտ ած զդատաս-

տանս իմ, զի այնպէս լինելոց է եւ զդատաստան ինձ երէկ եհաս եւ ինձ այսօր հասցէ. *Վարդապետաք ասեն թէ Աստուած ոչ առնէ անիծոյթ զիրկութիւն մարդկան»:*

10. *Է*ջ 123. «(Գարոզ ի բանն որ ասէ). Եւ իբրեւ մտանիցէք ի տունս, ողջոյն տացիք նմա եւ ասացէք. Ողջոյն տանս այսմիկ, եթէ իցէ տունն արժանի... *Եւ արդ գիտելի է զի ողջոյն արդարութիւնս այս բազում կերպիւ առեալ լինի ի սուրբ գրոց»:*

11. *Է*ջ 127. «Սուրբ հօրն Յոհաննու Գառնեցւոյ խրատ եւ աղօթք եւ կրօնք. (Ա)*ստանօր պիտոյ է մեզ ողբ հառաչանաց եւ արտասուք ջերմեռանդ, այլ դու ով սիրելի արթուն լեր եւ զգուշացիր ի պատուիրանս Աստուծոյ»:* – Վերջ *է*ջ 129:

1280

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԳ.

Ձեռ. թիւ 802: – *ԺԸ դար*

ԹՈՒՂԹ 155: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 21×32: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×24): – ՏՈՂՔ 35: – ԹՈՐԹՔ Ա-ԺԳ×12 (Ր՝ 11 բղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ, ծածկուած ծաղկեայ թուղթով: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՁԱՀՁԱՆԱՆՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներսը: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ բնագրին սեւ թանաքովը: – ԴԱՏԱՐԿՔ բղ. 153բ–155բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծաւօթութիւններ կը պակսին: – ԿՆԻՔ բղ. 1ա, 153ա, ծուածեւ, 1,2×1,4 մեծութեամբ. երկու տողերուն մէջ գրուած է «ՄԻՔԱԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ չունի: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս կը բովանդակէ Վարդան վարդապետի Մեկնութիւն երգ երգոցի, Ճառեր Յովհաննէս Որոտնեցիի եւ Գրիգոր Տաթեւացիի, Հետեւեալ կարգով.

1. *Թ*ղ. 1ա. «Վարդանայ վարդապետի արարեալ երգոյ երգոյն մեկնութիւն. *Նման է արքայութիւնն երկնից գանձի ծածկելոյ յագարակի, ասէ տէրն գանճուն եւ արքայութեանն, զոր գտանէ խնդրօղն եւ տալով զոր ունի՝ գնէ զագարակն»:* – Վերջ *Թ*ղ. 34բ. «*Ի թիւ Ձ*Ժ*Դ մեկնութիւն երգոյ երգոյս ի Վարդանայ գիտնականէ, ի տիեզերալոյս եւ գիտնական վարդապետէ»:*

2. *Թ*ղ. 34բ. «Տեսի ի ձեռին այնմ որ նստէր ի վերայ աթոռոյն, գիր գրեալ ներբոյ եւ արտաքոյ, եւ էր կնքեալ եօթն կնիքով, ի Դանիէլի յառաջին գլուխն, որպէս ասէ աւետարանն, եթէ Յիսուս վաստակեալ ի ճանապարհին եկն ի ջրհորն եւ խնդրեաց ջուր ի կնոջէ. *Ցայսմանէ յայտնի է զի կրկին է զօրութիւն ջրոյ»:* – Վերջ *Թ*ղ. 41բ. «*Իսկ այնոցիկ որք յերգն են՝ ասէ, եկայք օրհնեալք հօր իմոյ, իսկ որոց վայն է ժառանգ ասէ՝ երթայք յինէն անիծեալք»:*

3. *Թ*ղ. 41բ. «(Գաղուածք ի Բարբողիմէոսէ) Եւ պահեալ գՓառասւն տիւ եւ գՓառասւն գիշեր եւ ապա բաղցեաւ. Մբ. Դ գլուխ. *Թագաւոր ոմն կամեցաւ չինել աշտարակ ընդդէմ թշնամեաց, եւ որչափ ցերեկն չինէր եւ բարձրացոյցանէր, գիշերն ի գետին ի վայր կործանէր»:* – Վերջ *Թ*ղ. 47ա. «*Այսպէս պարտ է քառասնօրեայ պահօքս մերկանալ զհին մարդն, որ է մեղքն եւ նորոգիմք բարի գործօք. ընդ երկար դրած է Բարդուղիմէ քարոզն»:*

4. *Թ*ղ. 47ա. «Յոհաննու Որոտնեցւոյ ասացեալ (Նախերգան մեկնութեան). *Ով տէր Աստուած իմ, Յիսուս Քրիստոս, բան հօր եւ որդի կուսին, տուր ինձ անկատարիս գկատարեալ բանից քոց թարգմանութիւն, զի թէ եղիցի ինձ այս չնորհ...»:* – Վերջ *Թ*ղ. 74ա. «Վասն որոյ բացեալ իմ զբերան մտացս առից զհոգիդ քո սուրբ օժանդակութեամբ եւ աղօթիւք հարց սրբոց եւ եղբարցս հարազատաց, որք պարակցեալ կան չուրջ զմեօք, մանաւանդ թէ աքանչելի առնս Աստուծոյ եւ բազմերախտ հօրս մերոյ հոգեւոր, եւ բուռն հարկանեմք զբանէն որ ասէ. Իսկզբանէ էր.*

այլ նախ քան ի մտանել ի մեկնութիւն բանիւ»:

5. *Թղ.* 74ա. «Մեծ րաբունապետին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ ասացեալ ի բանն առաքելական որ ասէ. Հայեցարուք ընդ առաքեալն եւ ընդ բահանայապետ խոստովանութեան մերոյ ընդ Ցիսուս, որ հաւատարիմ է արարչին իւրոյ. այլ նախ բան զբանս հետեւեսցուք բանական բննութեանց, եւ ապա յետ այնորիկ ձեռնարկեսցուք ի մեկնութիւն բանին. *Մըշտաշարժ իմն էութիւն ըստ անձին իշխանականի պերճութեան ներգակ անուն ի զօրութիւն քննի գիրն որ պատահի*»:

6. *Թղ.* 83ա. «Մեծ րաբունապետին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ ասացեալ ի բան առաքելոյն որ ասէ. Մարդով եղեւ մահ եւ մարդով յարութիւն մեռելոց. *Ասէ ոմն ի սրբազանիցն դասուց, թէ անկարօտն եւ միայն հզօրն եւ բնութեամբ բարին Աստուած ոչ կամեցաւ միայն վայելել յիւրական ճոխութեանն, այլ յաղթահարեալ ի մարդասէր կամաց իւրոց արար զմարդն ի պատկեր իւր բարերարութեանն*»:

7. *Թղ.* 91բ. «Ընամեծի եւ երիցս երանեալ, բազմերջանիկ եւ տիեզերալոյս հոետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի հայոց մեծաց, Ցոհաննու Որոտնեցւոյ արարեալ մեկնութիւն բանին որ ասէ մարգարէն. n° ստեղծ առանձին զսիրտս նոցա. *Ներգործական իմն անխափան բնաւորեալ են միտք սակաւ մշտաշարժ գոլոյն, եւ զի Արիստոտէլի վեց տրամատէ զշարժուն ի լինելութիւն ծննդեանն*»:

8. *Թղ.* 112ա. «Գրիգորի աշակերտին եռամեծին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ ի բանն որ ասէ. Ծնաւ ձեզ այսօր փրկիչ օծեալ տէր ի քաղաքի. *Որ յօրինիչն է օրինակին եւ խորհրդազգածն եղելութեանց բոլորին ջրածին եւ հրածինն, որով եղեւ ի նոյն վիմածին, տեսանողաց նախնին*»:

9. *Թղ.* 131բ. «Դրուատ գովեստի վասն սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային Քրիստոսի. *Առէպ արթնութեան եւ բազում զգուշութեան պէտք են այնոցիկ որ յաստուածայնոց եւ սրբազանից արանց ձեռնարկեն դրուատ գովեստի խոհական մտաց եւ զօրեղ բանի այլ եւ վարուց մաքրագունի*»:

10. *Թղ.* 138բ. «Քարոզ ի բանն մարգարէին. Մի՛ համարիք եթէ եկի լուծանել զօրէնս կամ զմարգարէս, այլ լնուլ. *Զմարդն ի հոգւոյ իմանալւոյ եւ ի մարմնոյ զեղեցիկ է կազմեալ, ասէ ոմն իմաստուն, եւ վասնզի կըրկնակի իմն է ի մեզ բնութիւն, միտք եւ զգայութիւնք խառնեալք կրկին յարմարութեամբ են*»:

11. *Թղ.* 147ա. «Քարոզ ի բանն աւետարանին որ ասէ. Ամէն ասեմ ձեզ զոր կապիցէք յերկրի եղիցի կապեալ յերկինս. *Զմի ունել աղբիւր ջրոյ բնութեան յոլովից եւ զանազան կենդանեաց զբժշկութիւն ծարաւոյն չնորհէ, զի առջառոցն անդեայք եւ ոչխարացն հօտք առ նա ընթանալով արբուցումն ընդունին*»: – Վերջ *Թղ.* 153ա:

1281

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԴ.

Ձեռ. թիւ 1325: – *ԺԸ դար*

Թուղթ 104: – Մեծութիւն 14×20: – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×16,5: – Տողք 37: – Թերթք ա–ք: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ: – Անդամանք բաւարար: – Գիր մոտր մանր: – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Սկզբնատողք, սկզբնատառք, խորագիրք կարմիր թանաքով են: – Կիսաթորան թղ. 1ա, պարզ եւ անճաշակ: – Ատարկք չունի: – Ժամանակ ԺԸ դար: – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – Տեղեկութիւնք կը պակսին:

Մատեանս Ժողովածոյ, որ հաւատարիմ ընդօրինակութիւնն է Ձեռ. թիւ 93*ի (Ժողովածոյ ԺԸ). կու տանք միայն գլխաւոր մասերը.*

1. *Թղ*. 1ա. «Վասն եօթն հրաշից աշխարհի թէ որբ են»:

2. *Թղ*. 31. («Վասն երկուց դրախտիցն, երկնայինն եւ երկրայինն եւ վասն սահմանաց հրեղէն երկնից). *սկիզբը Թերի՝ թուղթի անկումով*:

3. *Թղ*. 12ա. «Սուրբ հրեշտակքն առատանան ի փառն երկնայինն բնակարանին, եւ վասն բազմագոյն լինելոյն ի թիւն ասացուի»:

4. *Թղ*. 18բ. «Երկոյտասան չար աւանդութիւնըք որ կան ի վերայ աշխարհի»:

5. *Անդ*. «Անուանք եւ գործք եւ մահ սրբոց մարգարէիցն»:

6. *Թղ*. 19բ. «Անուանք եւ գործք տասն Սիպիլլիեանցն թարգմանեալ ի փոանգաց բառէ ի մերս Ոռհանիսէ Անկիւրացոյ»:

7. *Թղ*. 22ա. «Սկիզբն պատմութեան Ամածունի կանանցն, որք գնացին առ մեծն Աղեկսանդր»:

Թղ. 24ա. «Պաղաքումք զոր Ամածունի կանայքն պատեցին իւրեանց բնակեալ տեղիք»:

8. *Թղ*. 25բ. «Վասն եացիցի մեդանասդին հեռաւորութեան Աղեկսանդրու յարեւմուտս կողմն»: – *Վերջ Թղ*. 36ա. «*Վերջ եղեւ Թղթոմիայի աշխարհացուցին, թարգմանեալ Ոռհաննիսէ ումեմնէ*»:

9. *Թղ*. 36ա. «Ցանկ ալրաբեդի վերայ, նոր աշխարհացուցի եղեալ բաւուլաներն, բոլոր աշխարհի պիսսիներ որ է ցիօ, որ Հապաշաց երկիրն»:

10. *Թղ*. 99ա. «Ցաղագս ցանաչելոյ զմարդն ի վերայ կերպից անդամոց իւրոց»:

11. Թղ. 100բ. «Վասն առհասարակ բարեացն պատուականացն եւ անպատուականացն»:

12. *Թղ*. 104ա. «Վասն ի վերայ ջրին գնալոյ»: – *Վերջ Թղ*. 104բ:

1282

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԵ.

Ձեռ. Թիւ 2846: – *Տարի՝* 1800

էջ՝ 188: – Մեծութիւն 13,5×19,5: – Գրութիւն միասիւն: – Տողք 29–23: – Գիր նօտր: – Թերթք չեն նշուած: – Կազմ ոսկեզարդ եզերբով շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. աստառն է տպուած վարդագոյն թուղթ: – Հանգամանք բաւարար: – Խորագիրք, սկզբնատառք կարմիր թանաքով: – Կիսագործք էջ 1, անձնաշնորհ ու նախնական: – Ժամանակ 1800: – Գրիչ Գրիգոր Ղրիմեցի: – Տեղի Պոլիս, Օրդայ գիւղ: – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք կը պակսին:

Մատեանս կը պատունակէ հետեւեալ նիւթերը·

1. *Էջ* 1. «Օրէնք եւ սովորութիւնք երրայեցւոց, ի Պօղոսէ վարդապետէ Մեդիկեանց» (*Գլ*. *Ա–ԻԸ*):

Էջ 1–79. «Ցաղագս ծննդեան երրայեցւոց», «Ցաղագս թլփատութեան նոցա», «Ցաղագս փրկանաց անդրանկաց», «Ցաղագս դաստիարակութեան նոցա», «Ցաղագս թալմուտին», «Ցաղագս իշխանութեան բարուեացց», «Ցաղագս աղօթատեղեացն», «Ցաղագս ֆահանայից», «Ցաղագս զգեստուց», «Ցաղագս աղօթից», «Ցաղագս տուրեւառից», «Ցաղագս սեղանոյ», «Ցաղագս երազոց», «Ցաղագս երդմանց եւ ուխտից», «Ցաղագս խոստովանութեան», «Ցաղագս պահոց եւ ապաշխարութեան», «Ցաղագս տօնի շաբաթու», «Ցաղագս տօնից, ամսոց եւ տարեաց», «Ցաղագս զատկի», «Ցաղագս պենտեկոստէին», «Ցաղագս յոբելեան տօնից», «Ցաղագս տօնի բաւութեան, «Ցաղագս տօնի տաղաւարահարաց», «Ցաղագս նաւակատեաց», «Ցաղագս տօնի վիճակաց», «Ցաղագս հարսանեաց եւ ամուսնութեան», «Ցաղագս ապահարգանի», «Ցաղագս մահուան, թաղման եւ կոծոյ», «Ցաղագս բոկանալոյ եւ ազատելոյ ի

կնոջէ եղբօրն», «Ցաղագս մեսիայէ զոր ընկալան հրեայք»:

2. Էջ 81. «Երանելոյն Աբաւնասի արքեպիսկոպոսի Աղեքսանդրու, Հարցմունք, պատասխանիք վայելուչք Կիւրղի Տրուսաղմայ հայրապետին, Ցաղագս մակացութեանց եւ հանճարոյ. *Հետեւումն համարիմ ընդ Աստուածոյ…*»:

3. *Էջ* 159. «Հարցմունք (Բարսղի եւ պատասխանիք Գրիգորի). *Բարսեղ ասէ. Զի՞նչ էր ծառն կենաց որ տնկեաց Աստուած ի դրախտին մահու եւ կենաց, գիտութեան բարւոյ եւ չարի. Գրիգոր ասէ. Ոմանք ըզթուզն ասեն եւ ոմանք զմերձաւորութիւնն ի կինն…*»:

4. *Էջ* 163. «Սրբոյն Ցօհաննու Երզնկացւոյ երանելի վարդապետին ասացեալ խրատ հասարակաց Քրիստոնէից, Բահանայից եւ ժողովրդոց, ի կանոնականաց սահմանաց առաքելոց սրբոց եւ հայրապետաց եւ սուրբ վարդապետաց. եւ նուաստ եմ, այսիքն Վարդան վարդապետս որ ժողովեցի եւ գրեցի. *Ամենազօր Թագաւորին մերոյ Քրիստոսի…*»:

Էջ 166–188. «Ցաղագս հաւատոյ», «Վասն մկրտութեան», «Վասն սնուցանելոյ զզաւակն», «Ցաղագս պսակի եւ խրատ ամուսնացելոց», «Վասն սիրոյ», «Վասն խոստովանութեան», «Վասն ողորմութեան», «Վասն պահոց», «Վասն կտակի գրելոյ»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էջ 188. «*Գրեցաւ ձեռամբ Ղրիմեցի մեղապարտ իբր մահտեսի Գրիգորէ, յամի տեառնէն* 1800, *ըստ Հայոց Թուին ՌՄԽԹին, ի մեծն Պօլիս, Օրդայ գիւղն*»:

1283

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԶ.

Ձեռ. թիւ 2674: – *ԺԼ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 48: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×18: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂՔ 24 – 22 – 21: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստացած է 1970ական թուականներուն, արդի, ստուարաթուղթ, սրճագոյն թուղթով ծածկուած: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ նոտր, իսկ թղ. 27–46 բոլորգիր: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ թղ. 27ա: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ թղ. 27–46՝ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԽՈՐԱՆ թղ. 27ա: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 42ա: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԼ դար: – ԳՐԻՉ, ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ:

Մատեանս կազմուած է երեք տետրակներէ, որոնք կը բովանդակեն հետեւեալը·

Ա. Տետր.

1. *Թղ.* 1ա. «Պատմութիւն անցից անցելոց յամի 1799 եւ 1800, վասն պատրիարգութեան եւ կաթողիկոսութեան հայոց, շարադրեալ յիմաստակէ ումեմնէ կոստանդնուպոլսեցւոյ»:

Թղ. 2ա. «Համառօտ պատմութիւն երից երանեալ նուիրակ հօրն մերոյ տեառն Գալուստ վարդապետի եւ Դանիէլ պատրիարգին եւ եղեալ սիւնոդոսիցն եւ աբսորմանց նոցին եւ յաջորդելոյ նորապսակ ցոհաննէս պատրիարգին կոստանդնիւնուպօլսեցւոյ. *Աստուածասէր եւ բարեպաշտօն հարցդ եւ ազգասէր եղբարցդ իմոց գիտութիւն լիցի, որ ի ՌՄԽԸ մեր Թուին, յԱպրիլի ամսոյ ԺԹին, ի սուրբ զատկին*»: – *Վերջ թղ.* 9ա. «*Դարձեալ ի* 1249 *Թուին հայոց… ընտրեցին նախկնեւանցի երիցս երանեալ ցովսէփ վարդապետն լինել կաթողիկոս ամենայն հայոց… եւ օրհնութիւն նորին ի մէնջ անպակաս եղիցի· ամէն*»:

Այս գրութիւնը Մխիթարեան միաբան Հ. Մեսրոպ Սարգեան օրինակել տալով Անտոն դպիր Քէօլեանի, 8 Հոկտ. 1800*ին ղրկած է Ս. Ղազար*:

Բ. Տետր.

2. *Թղ.* 10ա. «Աշխարհացոյց համառօտաբար եղելոցս ի վերայ երկրի, արարեալ Վարդանայ վարդապետի. *Զի թէպէտ արարածք պատճառ լինին գիտութեան արարչին*»: – *Վերջ թղ.* 26բ. «*Եւ Օշինեոս քաղաք է Թրակիոյ, մօտ ի Ստագիրս, ուստի Արիստոտէլ էր, եւ այլ բազում ազգ եւ քաղաք եւ աշխարհ, զոր անօգուտ համարիմ զչարագրելն*

դոցա եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն»:

Կը հետեւի Գէորգ Պալատեցի Տէր Յովհաննէսեանի Ցիշատակարանը՝ որ կ'ըսէ. Թղ. 26բ. «Գրեալ էր օրինակն՝ յորմէ հանաք զայս, ի թուականին հայոց ՌՃԻԲ (1673), Յունվարի 24, ի քաղաքն Ըսատմպօլ, ի Սուլտանանասէրն. բայց մեք օրինակեցաք ի թուականին ՌՄԼԴ (1785), ի վերջին աւուրսն Ապրիլի, ի նոյնում քաղաքի, ի թագն Պալատու եւն.: Եւ յօրինակի ասա գոյր ինչ ինչ աւելորդ եւ ինչ ինչ պակասորդ, որով տպագրեալ օրինակին ոչ համեմատէր. սակայն մեք զիարդ եւ էր գրչագիրն՝ այնպէս գրեցաք»:

Գ. Տետր.

3. Թղ. 27ա. «Կանոն մկրտութեան. Տէր Աստուած մեր, Աստուած բարերար»:

Թղ. 45բ. «Կանոն նշան օրհնելոյ. Պարտ է քահանային նախ ընտրել կանոնօք զփեսայն եւ զհարսն»: – Վերջ Թղ. 46բ. օրինակութիւնը կը մնայ կիսատ:

1284

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԷ.

Ձեռ. թիւ 2770: – ԺԸ դար

ԹՈՒՂԹ 20: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 19,5×24: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ԿԱԶՄ արդի ստուարաթուղթ: – ԳԻՐ նոտր եւ շեղ:

Ձեռագիրս ձեւացած է երեք տարբեր տետրակներէ, որոնք 1970ական թուականներուն կազմուած են միասին:

Ա. Տետր.

1. Թղ. 1ա. «Կարդինալ Փերրիերի ի դեսպանութեան իւրում յարեւելս գդաւանութիւնըս գայս առաջի արար արեւելեայց. Ռոստովանութիւն ուղղափառ հաւատոյ գաւանելի յարեւելեայց. Ճանուն հօր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ. ամէն. Ես Ա. Ա. հաստատուն հաւատով հաւատամ եւ դաւանիմ զամենայն որ ինչ միանգամ բովանդակի ի հանգանակն հաւատոյ, որով վարի հռովմէական սուրբ եկեղեցի, այսինքն՝ Հաւատամ ի մի Աստուած»: – Վերջ Թղ. 5բ:

Գրուած է նոտր գրչութեամբ. բնագրին վրայ կատարուած են սրբագրութիւններ:

Բ. Տետր.

2. Թղ. 6ա. «Արեգ ժէ եւ Մարտի իէ, ըստ կարգի աւուրց արարչութեան այսօր զատիկ է. Ցոիշէի վարդապետի ասացեալ ի յարութիւնն Քրիստոսի, չքնաղ եւ զարմանալի. Կանխագոյն Մարիամ Մագդաղենացին եկն եհաս ի գերեզմանն Քրիստոսի. եւ յայնմ ժամու եկն յորում բարձեալ էր հրեչտակն զվէմն ի դրաց գերեզմանին...»:

Թղ. 7բ. «Ընաանելոյն Ցոիշէի ասացեալ շահօէտ եւ օգտակար հոգով համայնից. Ով հաւատացեալ հարք իմ եւ եղբարք եւ ծառայակիցք իմ հոգւոյս, մի՛ ոք վհատեսցի ի կենաց վասն չար գործոց, այլ պարտ է յուսով զմիտս հաստատել եւ գալ ի խոստովանութիւն մեզաց...»: – Վերջ Թղ. 9բ:

Մանրագիր նոտր գրչութեամբ այս գրութիւններուն համար, վերջաւորութեան կը գտնենք սա ծանօթութիւնը. «Զկիրակին ճառքս երեր ընդ իւր ի վանաց Վեննայի Վ. Հ. Իգնատիոս Վրդ.ն մեր Փափազեան. առաջին ճառն է ըստ օրինակի Ցայսմաւուրց, իսկ երկրորդն անհարազատ, որոց կան առ մեզ եւ այլ օրինակք»:

Գ. Տետր.

3. Թղ. 11ա. «Գերապատուելի եւ գերազնիւ շնոր(հ) Մկրտիչ ամիրայիդ եւ յարգելի Գրիգոր ամիրայիդ եւ այլ պայազատափառ ամիրայիցդ, որք էիդ ի մեծդ Պոլիս, ազգակցացդ մերոց եւ հաւատակցաց, յորդ սիրով զողջոյն աստուածային օրհնութեամբ մատուցանեմ. Թէպէտ ես զգերապատուելի աղայդ, մանաւանդ աչօք ոչ եմ տեսեալ, սակայն զաղնուականութիւն առաքինի...»:

Թղ. 10ա. «Հասցէ ի մեծն Պոլիս, առ գերապատուելի ազնիւ շնորհ Մկրտիչ ամիրայն եւ յարգելի ազնիւ Գրիգոր ամիրայն փեսայն Տաքէս ամիրայի, առ հարազատ բարեկամն իմ, որք են ի Վալիտայ խանն, եւ այլ պայազատափառ իշխանացն ազգի մերոյ»:

Նամակ մըն է, ստորագրուած՝ Թղ. 19ա. «Վասն ազնուութեան ձերոյ միշտ աղօթարար ամենախոնարհ Ծովսէփ արքեպիսկոպոս (Արղուեթանց) կողմանցս Հիւսիսոյ», գրուած «1792 Ցունիսի 20, ի Գրիգորիուպոլ նոր քաղաքս հայոց որ առ Թուրլայիւ»:

Նամակը գրուած է Հ. Միքայէլ Զամչեանի եռահատոր Հայոց Պատմութեան հրապարակ ելլելուն առիթով, որմէ կ'ուզէ զգուշացնել ամիրաները՝ որպէսզի չխաբուին անոր եւ առհասարակ Մխիթարեաններու ցոյց տուած ուղղութիւններէն:

Բնագիր օրինակը տեսած է Հ. Ցակոբոս Վրդ. Զամչեան, որ օրինակած է եւ թողած սա ծանօթութիւնը. Թղ. 19ա. «Ես Հայր Ցակոբոս Վրդ. Զամչեանց Մխիթարեան, օրինակեցի ի բուն օրինակէն բառ առ բառ, տառ առ տառ, կէտ առ կէտ, եւ ըստ կերպի սկզբնաւորութեան տարբերութեանցն, ամենայն ըզգուշաւորութեամբ»:

1285

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԸ.

Ձեռ. թիւ 2820: – ԺԹ դար

ԹՈՒՂԹ 27: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 23,7×31: – ԿԱԶՄ, ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ արդի ստուարաթուղթ, ծածկուած մուխ սրճագոյն թուղթով. երեք տարբեր տետրակներ են, որոնք միասին կազմուած են 1970ական թուականներուն: – ԳԻՐ շեղագիր: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ մը գրուած 1180ին՝ օրինակուած է Գ. Տետրակին մէջ, որ կը հրատարակենք ստորեւ:

Հատորս կազմուած է երեք տետրակներով, որոնց բովանդակութիւնը հետեւեալն է.

Ա. Տետր.

1. *Թղ.* 1ա. «ՄՀԸ. Զորեքշաբաթի, ըզմնացեալն ի յերկուշաբաթի ճառերէն այսօր կարդա որ չմնա ի տեղ: Քրիստոսասիրի Վարազդա Գաբեղինից տեառն աղաչեալ զՅովսիա ձշմարտախորհ եւ երկիւղած ի տեառնէ զստուգել զպատմութիւն երանելեացն Թաթոյ եւ Գիւտի եւ Թովմասու եւ Վարոսի ընգնաւորաց Քրիստոսի, ի նոյն օր. *Ընդալա զքո հարկեցուցանող...»*: – *Վերջ Թղ.* 17ա:

Ընդօրինակութիւն մըն է Երուսաղէմի Ս. Ցակոբեանց 1419 թուականի թիւ 1գ ձառընտրէն (համմտ. Պողարեան Եպս. Նորայր, Մայր ցուցակ ձեռագրաց, Հտ. Ա., Երուսաղէմ, 1966, էջ 30):

Գրութեան աւարտին կը տրուի ծանօթութիւն Ձեռագրին մասին, որու ստորագրած է՝ «Գ. Կ. Թուրեան, Երուսաղէմ, 8 Օգոստոս 1907»:

Բ. Տետր.

2. *Թղ.* 18ա. «Հօրն եւ երջանիկ քահանայապետին Գրիգորի Նարեկացոյ, խրատ վասն աղօթից եւ վասն արտասուաց յուսոյ եւ սիրոյ. *Եւ արդ չնորհք արտասուացն նշանակ է սիրելոյ զՔրիստոս եւ ցանկալ արքայութեան, որպէս ասաց տէրն վասն պոռնկին որ արտասուեաց ի սուրբ գաւշապարս նորա»*: – *Վերջ Թղ.* 26բ:

Շեղագիր ընդօրինակութիւնը կատարուած է մեր միաբաններէն, Փարիզի մէջ: Հ. Ղ. Ալիշան թողած է սա ծանօթութիւնը (Թղ. 18ա). «Թիւ Մէ Հայ Ձեռագրաց Մատենադարանին Բարիզու, բոլորգիր պէսպէս»: Օրինակութիւնը կատարուած է Փարիզի յիշեալ Ձեռագրին 241–249 էջերէն:

Գ. Տետր.

3. *Թղ.* 27ա. «Ընզնըկայ Կողբացւոյ Հայոց վարդապետի. *Որ հաղորդի սուրբ խորհրդեան եւ այն աւրն ննջէ ի տուընջեան եւ փորձի, եթէ աներկիւղաբար իցէ եւ հեչտասիրութեամբ, ժբ աւր արտաքոյ լիցի սրբութեան ե ծնրադրութեամբ...»*:

4. *Թղ.* 27բ. «Սեբեհիանոսի յՂուկասու աւետարանին մեկնութենէն. *Թէ ոչ առաւելուցու արդարութիւն ձեր աւելի քան զդպրաց եւ զփարիսեցւոց. Ապա եթէ ոք պակասեալ գտանի, որպիսի պատուհասից պատժապարտ գտանիցի...»*:

5. *Թղ.* 27բ. «Բահանայապետի Հայոց Մեծաց. *Ճետ մատենի ժամանակագրութեանն թագաւորաց տերանց աշխարհիս, արանց Արշակունեաց, կամիմ յիշատակել եւ զամս Հա-*

յաստանեաց քահանայապետաց սրբոց արանց Աստուծոյ...»: – Թղ. 28բ. «Ապա Ցովհան յԱզատ տանէ Մանդակունի ամս ԺԲ. սա յարդարեալ քարոզս աղաւթս մատոյց իրքս հոգեւորս ի փառս Աստուծոյ: Ցետ այսորիկ յիշատակէ կարգաւ զամենայն հայրապետս հայոց մինչեւ ի Տէր Սարգիս, ի թուականն Հայոց ՆԽ»:

6. Թղ. 28բ. «Եպիսկոպոսք Կամսարական տանն. ի սրբոյն Գրիգորէ...»:

Զի նշուիր թէ ինչ աղբիւրէ կատարուած է ընդօրինակութիւնս: Կը հետեւի անտիպ Ցիշատակարան մը, որու պատկերը հետեւեալն է.

7. Թղ. 29ա. «Ցիշատակարան բոլորագիր Աւետարանի գրելոյ ձեռամբ Ցովհաննու եպիսկոպոսի Արքայեղբօր.

«Անմահին մահու մահակից եւ փառաց նորա թագակից, հարք մեր եւ եղբարք ի Քրիստոս, ժառանգողք սորա եւ տեսողք եւ գաղափարողք նուաստս ձեր Ցոհ. եպս., որդի մեծին եւ քրիստոսասիրին Կոստանդեայ արքայահաւր հայոց, ձեռամբ իմով գրեցի զսա, յիշատակ բարեաց ինձ եւ իմոցն, յիշել զհամայնս ի Քրիստոս աղաչեմ եւ զձեզ տէր յիշեսցէ ի բարի· ի թվ. ՈԻԹ (1180):

(Աւետարանիս եւ յիշատակարան գրչութիւն է յատուկ ձեռաց նորա, բայց յետ այսորիկ զմնացուած յիշատակարանի սորա ի յետին ժամանակս գրակազմ ոմն նորոգ գաղափարէ անփոփոխ պահելով զնոյն, որպէս եւ իմիս իսկ ասէ, եւ այնպէս զգիրն կազմէ վերստին, որ եւ ունի այսպէս).

«Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն եւ միաստուածութեան· ամէն: Ցամին ՈԻԹ (1180) թվականիս հայոց, ես Ցհ. եպ. Նրուասա ծառայ Աստուծոյն իմոյ Ցիսուսի Քրիստոսի եւ կրսեր ձեր ծառայակից՝ որդի քրիստոսաբեալ եւ բարեպաշտ իշխանաց իշխանին Կոստանդեայ թագաւորի եւ արքայահաւր հայոց, եւ եղբայր քրիստոսապսակ քոջ արքային Հեթմոյ, չնորհիւ ողորմածին Աստուծոյ եւ օրհնութեամբ եւ ջանիւք· ամէն:

«Աւրհնեալ հոգի հաւրն իմոյ Կոստանդեայ, եղէ այցելու սուրբ անապատին Գոներ կոչեցեալ ի գահս Կիւլիկոյ, ի գաւառն Բերդին Բարձր աւանեցելոյ, յորժամ տիրէր հայրն իմ դղեկին եւ կրսերս անապատին, յորում տաւաղեալ բնակի իբր անխոով եւ անքոյթ նաւահանգստի բերկրեալ միշտ աստուածաշուք տեսլեամբ մեծ նահապետին հաւրն մեր, եւ կրթեալ սուրբ տառիւք տեսի գնորին չինեալ գիւղաքաղաքն, յանուն իւր Կոստանդնոց կոչեցեալ, լի ի Քրիստոս հաւատացելովք բազմաւք, առաքինի երիցամբք եւ սարկաւագաւք, ընդ որս խրախացեալ յանձին կալայ իմովս իսկ մեղսամակարդ ձեռամբքս գրել նոցին զսուրբ աւետարանս, յոր եւ յանկ ելեալ տերամբ ի մէջ ամբոխից եւ պատաղմանց, զի թէպէտ ոչ էի յոյժ հմուտ գրչութեան, այլ վասն տեառն իմ Քրիստոսի սիրոյն, նաեւ հաւրն իմոյ եւ եղբարց ի Քրիստոս փոխեցելոց, որոց տէր ողորմեսցի. ամէն:

«Եւ ես վասն հոգացելոցս եւ մոռացելոցս յիշմանց գրեցի զսա լաւ եւ ընտիր կազմեալ, որպէս տեսանի, եւ եառ զայն ի գեաւղն Կոստընդնոց, որ էին նախ կարմիր գառակի կոչեցեալ, յիշատակ մեզ եւ վայելս ապագայիցդ: Վասն որոյ աղաչեմ տերամբ զվայելողսդ, յիշել ի բարին Քրիստոս մերայովքն անմոռաց յիշմամբ, եւ թողութիւն եւ հանգիստ գտանել համայն թագազնէիցն մեր, եւ որ յիշէքդ յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ:

«Մի՛ ոք իշխեսցէ իւր առնել հայրենիք կամ յափշտակել կամ գողանալ կամ ծախել կամ աղաւաղել քան յիշատակի մեր· այլ թէ ոք յանդգնի՝ մասն զՈւղայի առցէ, եւ որ մեզ լսէ եւ յիշէ, բիւր բարիս ի Քրիստոսէ գտցէ:

«Բայց գրեցաւ ի յոյժ տրտմութեան ժամ, զի այս երիցս անգամ քրիստոսատեաց տաճիկքն Եգիպտոսի հրձիկ զամենայն Կիլիկիայ արարին, զորս հուրն անչէջ կիզեսցէ զնոսա: Եւ քրիստոսասէր տէրն իմ եւ եղբաւրորդի արքայն Լեւոն իբր զգիշած հայր ժողովէ եւ մխիթարէ զմնացեալսն, եւ եւս բարիոք պատուաստէ, զոր աչն ամենակալին Աստուծոյ որդւովք իւրովք պահեսցէ միշտ ի չարէ ի կրկին կեանս թագաւորել:

«Այլ եւ զերջանիկ կաթողիկոսն հայոց պՏէր Ցակոբ համայն լրութեամբ եկեղեցւոյ Քրիստոս Աստուած պահեսցէ մերձ իւր, եւ զամենայն գնելոքս սուրբ արեանն իւրոյ յինքն միացուսցէ ողորմութեամբ իւր Քրիստոս, աւրհնել գնա ընդ հաւր եւ սուրբ հոգւոյն յաւիտեանս. ամէն»:

1286

ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ ԿԹ.

Ձեռ. թիւ 2892։ – Ժ՚Ը դար

Թուղթ 117։ – Մեծութիւն 13,5×19։ – Գրութիւն միասիւն։ – Տողք 21–23։ – Թերթք տե՛ս Համագամաք։ – Նիւթ թուղթ։ – Կազմ արդի ստուարաթուղթ, ծածկուած մուխ սրճագոյն թուղթով։ – Հանդամանք Ձեռագիրս ձեւացած է զանազան տետրակներով, որոնք 1970ին կազմուած են միասին։ – Գիր նոտր եւ շեղ։ – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի։ – Խորագիրք սեւ թանաքով։ – Նկար թղ. 1բ, տպագիր, 10×15 մեծութեամբ, կը ներկայացնէ կուսաս մը. ստորեւ գրուած է. «էին խնկարաս, երկնաճեմ խորաս, Հոփսիմէ կուսաս, շնորհաց օթեւացն»։ – Կիսախորանք թղ. 2ա, սեւ գրիչով։ – Դասակարգք թղ. 1ա, 17ա-բ, 47բ, 66ա, 44ա-բ, 96բ, 1217ա-բ։ – Ժամանակ Ժ՚Ը դար։ – Գրիչք չեն նշանակուած։ – Տեղի Ս. Ղազար, Վենետիկ։ – Ցիշատականք չկան, սակայն նշումներ մը որ եղած են՝ մէջբերած են իւրաքանչիւր գրութեան աւարտին։ – Տեղեկութիւնք Ձեռագիրս կազմուած է 1970ին եւ անցած Մատենադարան. մինչեւ այդ թուականը՝ զանազան տետրակները մնացած են իրարմէ անկախ։

Մատեանս ձեւացած է զանազան տետրակներով, կազմուած ի մի, ընդօրինակուած տարբեր գրիչներէ՝ Ժ՚Ը դարուն. տեսնենք իւրաքանչիւրը առանձին.

1. Թղ. 2ա. «Երանելւոյն Մովսէսի Քերթողահօր, ներբող առ սուրբն Հոփսիմէ. *Նորահրաշ եւ գերապայծառ է ոճս եւ զաւետիս հոգեւոր ցնծութեանն»։ – Վերջ թղ. 16բ, ուր կայ սա ծանօթութիւնը. «Համեմատեցաւ ընդ օրինակի գաղափարելոյ յօրինակէ գրելոյ ի թուին ՉԿԶ (1317), ի թագաւորութեան Օշնի եւ ի կաթողիկոսութեան Կոստանդեայ եւ յեպիսկոպոսութեան գաւառին Դերջանայ եւ Բաբերդոյ Տէր Սահակայ»։*

Սա ընդօրինակութիւն մըն է Գէորգ Պալատեցիի Ձեռագրին (Ձեռ. թիւ 2362, էջ 1–54)։

Գրութեան արտաքին լուսանցքին վրայ Հ. Արսէն Բագրատունիի գրչութեամբ կան այլ Ձեռագրի մը տարբերցումները։

2. Թղ. 18ա. «Ի մեծի աւուր գալստեան տեառն ի Բեթանիա, երանելւոյն Մամբրէի վերծանողի ասացեալ ի յարութիւնն Ղազարու՝ Յոհաննու աւետարանին մեկնութենէն. *Ամենայն աստուածային շնորհք տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որք կարեւորք են եւ որ եւս կարեւոր, որք մասնաւոր ունին զերկնային յուսոյն զմխիթարութիւնն»։ – Վերջ թղ. 39բ։*

Հ. Արսէն Բագրատունի 1846ին այս գրութիւնը արբաղրած է Փարիզի Արքունի գրատան թիւ 44 երկաթագիր Ճառընտրին հետեւելով, լուսանցքին վրայ նշելով տարբերցումները։ Իսկ գրիչով գրուած է (Թղ. 18ա). «Բաղդատեալ ընդ երկաթագիր օրինակին Փարիզու, ի գրչագիր 44»։

3. Թղ. 40ա. «Ի մեծի աւուր տօնի Վարդավառին երանելւոյն Մովսէսի Քերթողահօրն ասացեալ. *Լուսաւոր եւ պայծառ է խորհուրդ տօնիս եւ տիեզերական ցնծութեան աւետիս հնչէ ընդ երկնաւս»։ – Վերջ թղ. 47ա. «Օրինակեալ ի ձեռագրէն՝ օրինակելոյ ի Ճառընտրէ խմբէ, որ էր գրեալ ի թուականին հայոց ՉԿԶ (1317), ի թագաւորութեան Օշնի եւ ի կաթողիկոսութեան Կոստանդեայ»։*

Սա օրինակութիւն մըն է Գէորգ Պալատեցիի ինքնագիր օրինակին (Ձեռ. թիւ 2362, էջ 57–82)։

Լուսանցքին վրայ նշուած են տարբերցումները, որոնց համար կայ սա ծանօթութիւնը Թղ. 47ա. «Տարբերութիւնքն՝ որ ի լուսանցսն, են ի Ճառընտրէն կոչեցելոյ յԵրուսաղեմայ»։

4. Թղ. 48ա. «Սրբոյն Եղիշայի վարդապետի բան խրատու յաղագս միաձայնից. *Մարդիկ՝ որ են ի մարմնի եւ կամօք եւտուն զանձինս իւրեանց յաստուածպաշտութիւն, անդստին ի տղայութենէ խոկան կրթին ի վչտամբերութիւն»։ – Վերջ Թղ. 56ա։*

Այս տետրակն ալ Հ. Աբսէն Բագրատունի 1846ին բաղդատած է Փարիզի երկաթագիր թիւ 88 Ձեռագրին հետ, եւ լուսանցքներուն վրայ հազիւ երկու կամ երեք տարբերակ նշանակած է: Գրութեան ատարտին կ'ըսէ. «Այնքան էր նմանութիւն երկոցունց օրինակացն, մինչեւ թուէր մին ի միւսմէն օրինակեալ»:

5. *Թղ.* 57ա. «Նորին երանելոյն Եղիշայի հայոց վարդապետի եւ անյաղթ փիլիսոփայի յաղօթսն որ ասէ. Հայր մեր որ յերկինս. *է պարզ բնութեամբ եւ առաւել ունի զբարձրութիւն բանից ի վեր հայցողաց եւ զԱստուած հայր ուսոյց ամենեցուն որզւոց առ հայր կարզալ»*: – *Վերջ Թղ.* 65բ:

6. *Թղ.* 67ա. «Նորին երանելոյն Եղիշէի հայոց վարդապետի ասացեալ ի թադումն Տեառն մերոյ եւ փրկչին Ցիսուսի Քրիստոսի. *Եկն ասէ Յովսէփ արեմաթացի, համարձակեցաւ եհուտ առ դատաւորն եւ խնդրեաց զմարմինն Ցիսուսի»*: – *Վերջ Թղ.* 76բ:

Այս գրութիւնն ալ Հ. Աբսէն Բագրատունի 1846ին համեմատած է Փարիզի թիւ 44 Ձեռագրին հետ, եւ լուսանցքին վրայ նշանակած բազմաթիւ եւ այլազան տարբերութիւններ:

7. *Թղ.* 78ա. «Թուղթ առ Քրիստոսազօր իշխողն մեր Լեւոն, ի նուաստ Ներսիսէ որ ի Տարսօն, սրբոյ եկեղեցւոյ պաշտօնեայ. *Պատրաստ լերուք տալ պատասխանի հեզութեամբ ամենայնի՝ որ հարցանէ վասն յուսոյն որ է ի ձեզ»*: – *Վերջ Թղ.* 96ա:

8. *Թղ.* 97ա. «Պատասխանի թղթոյն վարդապետին գրիգորի Տուտէորդւոյն կոչեցեալոյ ի մայրավանսն Հաղբատ, գրեալ ի Տէր Գրիգոր կաթողիկոսէ հայոց, յեղբօրորդւոյ սրբոց կաթողիկոսացն Գրիգորիսի եւ Ներսեսի, որ յորջորջէր մականունամբ Տղայ անուանի. *Արգոյ եւ պատուական յամենայն մասունս բարեաց, որ ըստ աստուածային նախախնամող մատակարարութեան բաշխեցաւ ի բոլոր սեռ խնամալի եւ զգալի բնութեանց»*: – *Վերջ Թղ.* 116բ:

1287

ԵԶՆԻԿ Ա.

Ձեռ. թիւ 783։ – *Տպ.* 1762
Նախադիծ օրինակ՝ Ձիթ = 1280

Մատեանս է 1762ին *Իզմիր տպագրուած Եզնիկ Կողբացիի «Գիրք ընդդիմութեանց», որու վրայ կատարուած են սակաւ սրբագրութիւններ, յորմարցնելով Ձիթ Թուականի օրինակին։*

Սրբագրութիւնները կատարած է Գէորգ Պալատեցի, իսկ գիրքին առաջին կողքին ներսի կողմը գրուած է. «Եզնըկայ գիրքս ուղղագրեալ ըստ Ձեռագրի միում, գրելոյ ի Թուին Հայոց Ձիթ, ձեռամբ Տիրացու Գէորգի Տէր Յօհաննիսեան. եհաս առ մեզ յամի 1784, *ի Հոկտեմբերի»։*

Էջ 272ին *ստորեւ Գէորգ Պալատեցի կու տայ ծանօթութիւն Ձեռագրին մասին, ծիշատակարանի ձեւով, հաւանաբար օգտուելով նաեւ հին ծիշատակարանէն, որ զանց եղած է. «Շնորհօք եւ ողորմութեամբն Աստուծոյ կատարեցի զգիրքս Եզնըկայ ես ապիկար Թովմա վարդապետս, ի վայելումն ամենազով վարդապետին Ներսէսի, ի Թուիս Հայոց Ձիթ։ Ցոր ապա եւ մեք հայեցեալ ուղղագրեցաք զսպեալս զայս. եւ ձեռագիր օրինակն այն էր՝ յորմէ զսպեալն հանեալ էին ի Թուականութեանն Հայոց ՌՄԺԱ, յԻզմիր քաղաքին»։*

Ցաւելումներով սրբագրուած է նաեւ էջ 273–278, *ուր կայ «Եզնկայ վարդապետի Կողբացւոյ խրատք ոգեշահք եւ պիտանիք»։*

1288 – 9

ԵԶՆԻԿ Բ–Դ.

Ձեռ. թիւ 2877, 2878։ – *Տպ.* 1762

1762ին *Իզմիր տպագրուած Եզնիկ Կողբացիի Եղծ աղանդոցի երկրորդ եւ երրորդ օրինակներն են ներկայ զոյգ հատորները, որոնք օգտագործելով առաջին օրինակը (Ձեռ.* 783), *սրբագրութիւնները անցած են այս օրինակներուն վրայ։*

1290

ՅՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 80։ – *Տարի՝* 1787

ԷՋԻ 264։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×17,3 (11,5×16,5)։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×14)։ – ՏՈՂԻ 23։ – ԹՈՐԹԻ Ա–ԺԵ+26 էջ։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, աստառը երկնագոյն եւ սպիտակ զարդերով թուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար։ – ԳԻՐ ներս մաքուր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԻ էջ 239–264։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1787։ – ԳՐԻՉ Պալատեցի Գէորգ դպիր Տէր Յովհաննէսեան։ – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը օրինակած եւ ուուիրած է Մխիթարեան Միաբանութեան։ – ՏԵՂԻ Պոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ 1787ին պէտք է մտած ըլլայ մեր Գրադարանը։

Մատեանս է Յովհան Մանդակունիի ճառերը, օրինակուած Գէորգ Դպիր Պալատեցիէ, 1787ին: Սա եղած է Ս. Ղազարի Մատենադարանին առաջին եւ միակ օրինակը՝ մինչեւ 1810 տարին, երբ նոյն Գէորգ Պալատեցին Մատենադարանիս նուիրած է երկաթագիր օրինակ մը, որու նկարագրութիւնը տե՛ս «Ցուցակ Ձեռագրաց» հտ. Բ, էջ 182: Ներկայ Ձեռագիրը ունի հետեւեալ կարգը.

1. էջ 1. «Ա. Սրբոյն Յոհաննու հայոց մեծաց հայրապետի Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն զգուշութեամբ եւ երկիւղիւ մերձենալոյ ի մարմին եւ յարիւն որդւոյն Աստուծոյ. *Սոսկան ոսկերք իմ դողութեամբ եւ սարսափի անձն իմ հիացեալ*»:

2. էջ 17. «Բ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն երդմանց սովորութեան որ է ի չարէն. *Ցոյժ չար են ամենայն սովորութիւնք չարին*»:

3. էջ 30. «Գ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն բահանայից տեսչութեանն ի վերայ ժողովրդոց. *Ես լի ամենայն յանցանօք եւ ունայն ի վարուց*»:

4. էջ 47. «Դ. Յոհաննու Մանդակունեցւոյ սուրբ հայրապետին հայոց ասացեալ վասըն մխիթարութեան աղքատաց. *Զի՞նչ ասացից կամ զինչ խօսեցայց, զո՞ր թողից կամ զո՞ր պատմեցից*»:

5. էջ 61. «Ե. Նորին սրբոյն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն ոչ առնելոյ սէր ընդ առելիսն Աստուծոյ եւ ոչ բարեկամութիւն. *Հանապազ զմտաւ ածեալ զարհուրիմ ի յահէ յանցանացս այսոցիկ*»:

6. էջ 72. «Զ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն ընդունելի եւ անընդունելի ողորմութեան եւ պատարագ. *Բազում զաղտաճիզ նեփուք վիրաւորեաց զմեզ սատանայ*»:

7. էջ 87. «Է. Նորին սրբոյն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն մխիթարութեան վախճանելոցն. *Հայեաց դու ի յոյսն վերին որ իջանեսդ ի խորս խաւարին ոգոյդ*»:

8. էջ 102. «Ը. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն ողորմութեան եւ աղքատսիրութեան. *Մի՛ ոք տղայական բարուք եւ անը(ն)տրողական ինչ մտօք ժպրհեսցի ի վերակացութիւն բանին Աստուծոյ*»:

9. էջ 118. «Թ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն թատերաց եւ գուսանաց. *Ո՛ւր երթեալ դադարեցից եւ լացից զահեղ անօրէնութիւնս որ զիս ճմլեցուցանէ*»:

10. էջ 129. «Ժ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն չքամբասելոյ եւ չդատելոյ զվարդապետս եւ զքահանայսն. *Մթերք ոգոյ եւ աղջամուղջ տրտմութեան դիզեալ ի վերայ իմ կուտին հանապազ*»:

11. էջ 144. «ԺԱ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ յաղագս պահոց. *Սրբոյ անզուգական եւ միանական երրորդութեանն, երեք անձինք մի բնութիւն*»:

12. էջ 156. «ԺԲ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն ոխակալաց եւ բիճաճանաց եւ նախանձոտից. *Ահեղ անօրէնութիւն եւ սաստիկ չարութիւն տեսանեմ զոխակալացն եւ զբինահանացն*»:

13. էջ 164. «ԺԳ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն բարկացողաց. *Ամենայն բնութիւնք մեզաց եւ պիղծ ախտից անօրէնութիւնք ջանան ի մարդկանէ ծածկել զանօրէնութիւն իւրեանց*»:

14. էջ 172. «ԺԴ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն մախանաց եւ նախանձու. *Ոչինչ պիտոյ են յաղագս սիրոյ նորագոյն խնդրել, զի ունիմք զնոյն ինքն զսէր մեր Յիսուս Քրիստոս սիրոյ վարդապետ մեզ*»:

15. էջ 180. «ԺԵ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն հարուածոց եւ պատուհասից. *Բազում են կերպարանք պատուհասից եւ սպառնալեացն Աստուծոյ*»:

16. էջ 185. «ԺԶ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն վաշխից եւ տոկոսաց. *Ցոյժ չար է ընչասիրութիւն եւ անհնարին չար է քան զամենայն չարութիւնս փոխոցն տոկոսիս*»:

17. էջ 195. «ԺԷ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն արբեցողաց. *Մեծաւ սգով եւ ցաւագին արտասուելով պարտ է պատմել զմիտս ճառիս*»:

18. էջ 207. «ԺԸ. Նորին տեառն Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն ապաշ-

խարութեան. Արմատք դեղոց բժշկաց՝ զցաւս մարմնոյ առողջացուցանեն»:

19. էջ 224. «ԺԹ. Նորին տեառն Ցոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն պահոց պնդութեան. *Ազգու եւ օգտակար եւ կարեւոր են պահոցն պնդութիւն»:*

20. էջ 235. «Ի. Նորին տեառն Ցոհաննու Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն յանցանաց. *Արար Աստուած զմարդն եւ եդ զնա ի դրախտին փափկութեան, զամենայն զգայուն ողջ ունելով ի բնութեան իւրում»:* – Վերջ էջ 238. «*Զի ընկալչիք յանձինս ձեր զպատմուճանն առաջին եւ ժառանգորդք լինիջիք հայրենեացն ձերոց դրախտին կենաց ընդ ամենայն սուրբս ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս. ամէն»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էջ 238. «Գրեցան ճառքս Ցոհաննու Մանդակունեցւոյ ի նոր բայց ի լաւ եւ յընտիր օրինակէ, ի Կոստանդինուպոլիս, ի Գէորգայ Նուաստ ղպրէ, յամի տեառն 1787, Յունիսի վեց, ի վայելումն ընթերցասիրաց»:

1291

ՑՈՎՀԱՆ ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 2301: – Տարի 1794

Էջք 470: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 11×16: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×12): – ՏՈՂք 18: – ԹԵՐԹ Ա–ԻԹ×8: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կաշեպատ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներս: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ տպագիր, որ խնամքով կպցուած է ճառերուն սկիզբը: – ԹՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի, սակայն օգտագործուած են տպագրի համար պատրաստուած զարդեր, որոնք մելանով տպագրուած են ճառերու աւարտին, զարդարելով գիրքը: – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 453–6, 462, 464–470: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1794: – ԳՐԻՉ Հ. Եղիա Վրդ. Թոմաճանեան օրինակած է աշակերտութեան օրերուն: – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը: – ՏԵՂԻ Վենետիկ, Ս. Ղազար: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1970էն վերջ է որ ձեռագիրս մտած է մատենադարան:

Մատեանս հաւաստարիմ ընդօրինակութիւնն է 1787ին Գէորգ Պալատեցիի օրինակութեան (Ձեռ. թիւ 80, հմմտ. Մոգր. Հյց. Դ.), կատարուած Հ. Եղիա Թոմաճանեանի ձեռքով, աշակերտութեան շրջանին: Ձեռագրին աւարտին ունի յաւելուած մը՝ հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. էջ 1–322. «Սրբոյն Ցոհաննու հայոց մեծաց հայրապետի Մանդակունեցւոյ ասացեալ վասն զգուշութեամբ եւ երկիւղիւ մերձենալոյ ի մարմին եւ յարիւն որդւոյ Աստուծոյ» (*հմմտ. Ձեռ. թիւ 80, հմմտ. Մոգր. Հյց. Դ.*, §§ 1–20):

2. էջ 323. «Թուղթ առ բրիստոսազօր իշխօղն մեր իմբնակալութեամբ Լեւոն, ի նուաստ Ներսիսէ, որ ի Տարսօն, սրբոյ եկեղեցւոյ պաշտօնեայ. *Պատրաստ լերուք տալ պատասխանի հեզութեամբ ամենայնի, որ հարցանէ վասն յուսոյն որ է ի ձեզ»:*

3. էջ 372. «Սրբոյն Եղիշայի վարդապետի բան խրատու յաղագս միաձայնից. *Մարդիկ որ են ի մարմնի եւ կամօք եւսուն զանձինս իւրեանց յաստուածպաշտութիւն, անդըստին ի տղայութենէ խոհան, կրթին ի վշտամբերութիւն»:*

4. էջ 393. «Պատասխանի թղթոյն վարդապետին Գրիգորի Տուտէորդւոյն կոչեցելոյ ի մայրավանսն Հաղբատայ, գրեալ ի տէր Գրիգորէ կաթողիկոսէ հայոց, յեղերօրորդւոյ սրբոց կաթողիկոսացն Գրիգորիսի եւ Ներսէսի, որ յորջորջէր մականուամբ Տղայ անուանի. *Արդոյ եւ պատուական յամենայն մասունս բարեաց, որ ըստ աստուածային նախախնամօղ մատակարարութեան բաշխե-*

ցաւ ի բոլոր սեռ իմանալի եւ զգալի բնութեանց»: – Վերջ էջ 452:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

1. *Անուանաթերթ. «Սրբոյն Յոհաննու հայոց մեծաց հայրապետի Մանդակունեցւոյ ճառք ճարտարարանք եւ վայելչահիւսք ի վերայ ազգի ազգի ախտից եւ առաքինութեանց, ընդ որս եւ ինչ ինչ բանք նախնեաց մերոց հռետորաց, գրեալ յումեմնէ ի նուաստ դպրէ, յամի տեառն 1794 ի Յունիսի 6, ի Վենետիկ, ի վանս Սրբոյն Ղազարու»:*

2. *էջ 463. «Ցիշատակարան գրողի օրինակի գրոյս, զոր ես նուաստ զպիր Եղիա կրօնաւոր գրեցի: Գրեցան (ասէ) ճառքս Յոհաննու Մանդակունեցւոյ ի նոր բայց ի լաւ եւ յընտիր օրինակէ, ի Կոստանդինուպոլիս, ի Գէորգայ նուաստ դպրէ, յամի տեառն 1787, Յունիսի վեց, ի վայելումն ընթերցասիրաց»:*

1292

ՑԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ Ա.

Ձեռ. թիւ 75: – ՌՀԴ = 1625

ԹՈՒՂԹ 401: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 10,6×15,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×10): – ՏՈՂԲ 21: – ԹԵՐԹԲ Ա–ԺԲ, այնուհետեւ մինչեւ թղ. 401՝ չեն նշանակուած: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ մուր շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, աստառը մուր կանաչ: Իւնակ է դռնակը եւ երկու փականքները, մնացած են գոյգ պղնձէ գամերը՝ առաջին կողքին վրայ: Կռնակի կողմէն ձեռագիրը ամրացած է նորագոյն կաշիով: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ սկիզբն ու աւարտին մէկական մագաղաթ, լատիներէն բոլորգրով, կարմիր եւ սեւ մելանով, ծիսական գրքի հատուած մը: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար, մաքուր ու ներկայանալի՝ ամէն կերպով. թուղթ ինկած է ընդ մէջ թղ. 368–369. գրիչի փորձեր կատարուած են թղ. 200ա, ինչպէս նաեւ սակաւ լուսանցքներ աղտոտած են անվարժ գրչութեամբ: – ԳԻՐ նոտր մանր եւ ընտիր: – ԶԱՐԴԱՐԳԻՐՔ կարմիր, երկաթագրի ոճով: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ եւ ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՆԿԱՐՔ տպագիր եւ գունաւորուած՝ թղ. 7բ, Ս. Ամբրոսիոս Միլանի հայրապետը եւ թղ. 200բ, Ս. Պօղոս ճգնաւոր: Երկու նկարներն ալ առնուած են լատինական գիրէ մը, լատիներէն խորագրերով: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–5բ, 196բ–199ա, 400ա–401բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՀԴ – 1625: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ տե՛ս ստորեւ: – ՏՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Ձեռագրիս սկիզբը (թղ. 1ա) գրուած է. «Ցիշատակ նկեղեցւոյն Սղաղիսլաւովա ետ Բ. Տօնիկ Անգսեմտեցը, 1718. Ս. Ս. Օ. Յ»: Իսկ թղ. 8ա.ի վրայ գրուած է. «Ընծայեալ Հ. Մինասին Բժշկեան ի Ստանիսլաւ, 1820»: Ձեռագիրը Ս. Ղազար հասած է 1823ին:

Մատեանս է ճաճախապատում ճառք եւ ժողովածոյ. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ. 6ա. «Սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորչի ասացեալ ճառս ճաճախապատումս եւ լուսաւոր վարդապետութիւնս յաղագս յօգտի լսողաց. Ա. ճաղագս ամենասուրբ երրորդութեան. Բ. Վասն առանձնաւորութեան երրորդութեան»: Ցանկ. վերջ թղ. 6բ. «ԻԳ. Վասն խրատու ճգնաւորաց յառաքինութիւնս յորդորումն ի Քրիստոս Յիսուս, որում փառք յաւիտեանս»:*

Թղ. 6բ. «Սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորչի ասացեալ ճառս ճաճախապատումս եւ լուսաւոր վարդապետութիւնս յաղագս աւգտի լսողացս. Մի է բնութիւն եւ գոյութիւն ամենասուրբ երրորդութեանն, եւ իւր է քննութիւն եւ ոչ այլմի գոյութենէ»: – Վերջ թղ. 183ա. «Հանապազ արժանաւորապէս հաղորդելով ըստ ճշմարտութեանն եւ կենդանարար Քրիստոսի ազատութեանն, որ չնորհեցօ սիրողաց Աստուծոյ եւ կոչեցելոց սրբոց ի կարգ աստուածային եւ ի միաւանգամ զաւրաստեանն չնորհէ զանապատ բարիսն իւր, ի հայր եւ յորդի եւ ի հոգին սուրբ, որում փառք յաւիտեանս. ամէն»:

2. *Թղ. 183բ. «Դաւանութիւն պատուական եւ ցանկալի յոյժ, հաւաքեալ ի մի, ի բազմաց ասացելոց վարդապետաց. Նոյնս վանիմ եւ հօտատամ զղուգաբար միութիւն զա-*

մենասուրբ երրորդութիւնն, զհայր եւ զորդի եւ զսուրբ հոգին, յերիս անձնաւորութիւնս բաժանեալ եւ ի մի աստուածութիւն եւ ի մի բնութիւն միաւորեալ: Խոստովանիմ եւ դաւանիմ եւ հաւատամ զանճննաւորութիւն հօր առանձին, այսպէս· հայր անսկիզբն անծին եւ ծնօղ եւ պատճառ եւ սկիզբն»: – Վերջ թղ· 190ա. «Եւ հաւատացանէ իւրաքանչիւրոց ըստ գործոց իւրոց յաւուրն մեծի, որ ինքն է սկիզբն եւ ինքն է կատարած, նոյն առաջին եւ նոյն առ յապայ, անպակաս բովանդակութեամբ, թագաւորեալ ի լոյս անմահութեան»:

3. Թղ· 190ա. «Սրբոյն Աթանասի եւ սրբոյն աբբայ Եփրեմի ասացեալ խոստովանութիւն. *Եւ արդ հրաժարելով ի սատանայէ եւ յամենայն խաբէութենէն նորա, ի պատրանաց նորա, ի գնացից նորա եւ ի պաշտպանէ նորա եւ ի հրեշտակաց նորա, եկեալ առաջի սուրբ եկեղեցւոյ, խոստովանիմ եւ հաւատամ ըզհայրն անսկիզբն»: – Վերջ 193բ. «Եւ դու հայր մեր եւ սուրբ տէր, հայցեա՛ զպթութիւն Աստուծոյ եւ չնորհեա՛ քաւութիւն ինձ, հրամանաւն զոր ունիս ի Քրիստոսէ Աստուծոյ, որում փառք եւ գոհութիւն»:*

Թղ· 193բ. «Արձակման աղօթք, արարեալ մեծի րաբունապետի Գրիգորի. *Ողորմեացի քեզ Աստուած մարդասէրն եւ թողութիւն չնորհեսցէ ամենայն յանցանաց քոց»: – Վերջ անդ· «Եւ զոր ինչ գործեսցես բարի եղիցի քեզ ի բարեգործութիւն եւ ի փառք հանդերձեալ կենացն· ամէն»:*

Թղ· 194ա. «Աղօթք յառաջ քան զխոստովանութիւն. *Գոհանամ զքէն տէր Աստուած իմ, որ արժանի արարեր զիս զմեղաւորս եւ զանարժան ծառայս քո, գալ ի խոստովանութիւն· եւ արդ տո՛ւր ինձ տէր, ըստ հաճոյից քոց»:*

Թղ· 194բ. «Ցաղագս խոստովանութեան մեղաց զոր արարեալ է վարդապետաց սրբոց. *Մեղայ ամենասուրբ երրորդութեանն, հայր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ, մեղուցեալ եմ Աստուծոյ, խոստովանիմ առաջի Աստուծոյ եւ առաջի քո հայր սուրբ զամենայն զմեղս իմ, քանզի մեղայ Աստուծոյ խորհրդով, բանիւ եւ գործով»:*

Թղ· 196ա. «Աստ ասէ որիշ որիշ յանուանէ զմեղսն զոր առանձնակի գործեալ է ի հարստահարութենէ մարմնոյն կամ յորոգայթից սատանայի. *Հայր սուրբ, զքեզ ունիմ միջնորդ հաշտութեան եւ բարեխաւս առ միածին որդին, զի յիշխանութենէդ որ տուեալ է քեզ արձակեսցես զիս ի կապանաց մեղաց իմոց· աղաչեմ»:*

4. Թղ· 199բ. «(Տաղ). *Ցորժամ զարարիչն քո հանապազ առ քեզ տեսանես, մեղքն չի խաբէ զքեզ, յարաժամ լինիս պարզերես» (8 տող)»:*

5. Թղ· 201ա. «Սուրբ հաւրն Եւագրեայ, պէսպէս խորհրդոց. *Ութ են ամենայն որ հզաւրագոյն խորհուրդք են. իսկ առաջինն որկորաստութեան, եւ յետ այնորիկ պոռնկութեան, երրորդ արծաթսիրութեան, չորրորդ տրտմութեան, հինգերորդ բարկութեան, վեցերորդ ձանձրութեան, եւթներորդ նորափառ ամբարհաւաճութեան, ութերորդ ամբարտաւանութեան»: – Վերջ թղ· 211բ. «Քուն թանձրացուցանէ զմիտս, տգնութիւն սրբութեան պարզէ զնոսա· քուն թանձրացեալ հասուցանէ զփորձութիւն, իսկ որ արթունն է ապրեսցի ի նոցանէ»:*

6. Թղ· 211ա. «Սուրբ հաւրն Եւագրեայ ցգնաւորի. *Ցորժամ ձանձրութեան դիւին ընդդէմ ելանիցեմք, յայնժամ արտասուաք բաժանեսցուք զաղաւթս եւ զաղաչեցեալն ի յոյս բարեաց անձանց մերոց սերմանեսցուք»: – Վերջ թղ· 213բ. «Արդ եթէ արիութեամբ զսա հալածել մարթիցես, նոյն եւ զնաւփառ այսն հալածեսցես»:*

7. Թղ· 213ա. «Սուրբ հաւրն Նեղոսի ասացեալ. *Աղաւթք խաւսք են մտաց առ Աստուած, արդ, որպիսի՞ ինչ կարգաւորութեամբ պարտ է կալ մտացն առ Աստուած, զի զօրասցի հոգեւորսն առ արարիչն իւր»: – Վերջ թղ· 216ա. «Եթէ ոչ երբեք իցես առեալ չնորհս աղօթից սաղմոսերգութեան, հապա տակեա՛ եւ առցես»:*

Թղ· 216ա. «Ա. Սուրբ հօրն Նեղոսի վասն յորովայնամոլութեան. *Սկիզբն պղաբերութեան ծաղիկ եւ սկիզբն առաքինութեան գործոյ համբերութիւն»:*

Թղ· 218ա. «Բ. Վասն պոռնկութեան. *Զգաստութիւն ծնանի զժուժկալութիւն, իսկ որովայնամոլութիւն է մայր զեխութեան ախտից»:*

Թղ· 219բ. «Գ. Սուրբ հաւրն Նեղոսի վասն արծաթսիրութեան. *Արծաթսիրութիւն է արմատ ամենայն չարեաց եւ բուծանէ որպէս զայլ ախտս»:*

Թղ· 220բ. «Դ. Սուրբ հօրն Նեղոսի վասն տրտմութեան. *Տրտմութիւն է տխրութիւն անձին եւ բաղկանա(յ) սա ի խորհրդոց բարկութեան»:*

Թղ· 222ա. «Ե. Նորին վասն բարկութեան. *Բարկութիւն է ախտ զայրական եւ զընդունողս յիմարեցուցանէ դիւրաւ»:*

Թղ. 223ա. «Զ. Ցաղագս ձանձրութեան. Ձանձրութիւն է լքումն անձին եւ լքանի անձն որ ոչ ունի պնդութիւն ըստ բնութեան եւ ոչ կայ ընդդէմ փորձութեանց արիաբար»:

Թղ. 224բ. «Է. Վասն սնափառ անբարհաւաճութեան. Մնափառութիւն է ախտ անբնական, եւ ամենայն գործոց առաքինութեան դիւրաւ շաղակապի»:

Թղ. 225ա. «Ը. Նորին վասն ամբարտաւանութեան. Ամբարտաւանութիւն է ախտ զայրացեալ ուռուցեալ եւ փքով ուր հասանէ պայտէ եւ առնէ վնաս»:

Թղ. 226բ. «(Թ). Սուրբ հօրն Նեղոսի ասացեալ. Սկիզբն հրաժարելոյ յաշխարհէս երկիւղ տեառն եւ աներկի(ւ)ղ արտաքոյ դրան օթեցի». (Միջանկեալ Թղ. 229բ–230ա բնագիրը չէ օրինակուած եւ մնացած է դատարկ):

Թղ. 231բ. «ԺԱ. Նորին. Սկիզբն բարեաց երկիւղ տեառն. լաւ է քար ձգել ընդ վայր քան զբան, լեր այլոց որպէս քո անձինդ»:

Թղ. 232բ. «ԺԲ. Նորին. Պարտ է մանկանց ճգնել եւ կրթել զմարմինս ի հնազանդութիւն պատուիրանաց եւ ունել բարբառ չափաւոր»:

Թղ. 234ա. «ԺԳ. Նորին. Որ չիննել սկսանի պարտ է կատարել, զի մի՛ ծաղր լիցի անցաւորացն. որ խնդրէ ի տեառնէ թողութիւն եւ ինքն թողցէ իւրումն պարտապանին»:

Թղ. 237ա. «Նորին. Ճանապարհ յառաքինութիւնս հրաժարումն յաշխարհէս բարիոք եւ կարճահատ»:

8. Թղ. 239ա. «Սուրբ հաւրն Մովսէսի խրատ. Երկիւղն Աստուծոյ մերժէ զամենայն չարախօսութիւն, իսկ հեղգութիւն մերժէ զերկիւղն Աստուծոյ»:

Թղ. 240ա. «Նորին վասն լռութեան. Լռութիւնն յորժամ նստի ոք ի սենեակ իւր լռութեամբ եւ երկիւղիւն Աստուծոյ եւ զգուշանա(յ) ի յիշատակելոյ զչար»:

9. Թղ. 241բ. «Դարձեալ սուրբ հաւրն Նեղոսի ասացեալ. Տո՛ւր զսիրտդ Աստուծոյ եւ յորժամ ցասնու խորհուրդ քո դու ասա թէ չունիմ սիրտ որ ցասնումի»:

10. Թղ. 243ա. «Սրբոյն Եփրեմի յաղագս խոնարհութեան. Արդ որպէս ասէ առաքեալն ամենայն խոնարհութեամբ զմիմեանս լաւ համարել քան զանձինս, արդ ամենայն ասել յայտ է թէ բազում մասունք են խոնարհութեան»:

Թղ. 247ա. «Վասն խորհրդոց մաբրութեան. Արդ նախ եւ առաջին քան զամենայն առաքինութիւն խորհրդոց մաբրութեան ջանա՛, վասն այսորիկ ասէ մարգարէն. Աստուած փառաւորեալ է ի խորհուրդս սրբոց իւրոց»:

Թղ. 250բ. «Վասն պահոց. Եւ ոչինչ է որ արգելու զքեզ յայնպիսի երկնային բարձրութենէն եւ ի խոնարհ ձգէ»:

Թղ. 251ա. «Վասն աղաւթից. Արդ գիտելով զայս ամենայն աստանայի, եթէ այս ամենայն մեծութեան պարգեւս ի ձեռն աղաւթից չնորհի մարդկան յԱստուծոյ»:

11. Թղ. 252բ. «Արիստոտէլի յաղագս առաքինութեանց առ Աղեքսանդրոց թագաւոր. Գովելի են գեղեցիկքն եւ պարսաւելի գարշելիքն, քանզի բարեացն յառաջեալ լինին առաքինութիւնքն եւ գարշելեացն չարութիւնքն»: – Վերջ Թղ. 258ա. «Արիստոտէլ աստգիրացի էր, ի Քամշկիթ գաւառէ, մերձ յԱւշինթոս, որդի հաւր Նիկոմաքա եւ մաւր Լամբիասայ, քանզի ամ աշակերտեալ Պղատոնի եւ միաք էր անուանեալ ի նմանէ»:

12. Թղ. 258բ. «Տեառն Ներսէսի Կլայեցոյ հայոց կաթողիկոսի ասացեալ ոտանաւոր (ի Ցիսուս Որդիէ). Պաղատանաւք Աստուածածնին, անապական եւ միշտ կուսին, եւ Յովաննու Կարապետին, յանապատէ բարբառ ձայնին»: – Վերջ Թղ. 273բ. «Փառք եւ պատիւ եւ զաւրութիւն, եւ բարձրագոյն իշխանութիւն, յանցեալն յայժմուս յապագային, եւ յանապատ յաւիտեանին»:

Թղ. 274ա. «Նորին ասացեալ Բան հաւատոյ, վասն Անեղին եւ եղելոց. Անըսկիզբն ասէ զԱստուած, անեղ բնութիւն եւ ոչ արարած» (սկ. Ա–Ր, «Ներսէսի է»):

Թղ. 278ա. «Նորին ի խրատ ոգոց համայնից. Աստուծոյ զքեզ մերձակա, լինել խրատէ թէ հաւատա» (սկ. Ա–Ր, «Ներսէս»):

Թղ. 285բ. «Նորին վասն առակաց. Աստուածեղէն հոգւոն ի սմա, խաղաղութիւն անուն արքա» (սկ. Ա–Ր, վերջատառք Ա–Ր):

Թղ. 287ա. «Անդրադարձութիւն տաղիւ յիշատակի. Ի՛ աղերսագունիս այս բաղձանաւք, լցեալ հոգիս մեռանել մեզաւք» (սկ. Ր–Ա, վերջատառք Ր–Ա):

13. Թղ. 289ա. «(Տաղ) Գրիգորիսի կաթողիկոսի. Է յիս գիտութիւն բայց խամրացեալ է»:

14. Թղ. 289բ. «Տեառն Ներսէսի բան խրատու ուսումնականաց մանկանց. Այրն առաջին ըզքեզ տղա, հանէ յիմաստսն զեբռակա» (սկ. Ա–Ր, «Ներսէսի է»):

Թղ. 294ա. «Տեառն Ներսէսի Կլայեցոյ խոստովանութիւն հաւատոյ ամենայն աւուր

եւ ի ժամ վաղճանին. *Հաւատով խոստովանիմ զքեզ ամենասուրբ երրորդութիւն, անմահ Հայր եւ որդի եւ սուրբ հոգի, հաւատամ եւ խոստովանիմ*» (5 տուն)։

15. Թղ. 295ա. «Հաւատ զոր Սարկաւագն ի ծունկսն անկեալ ասէ. *Հաւատամ ի Հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին, երեք անձնաւորութիւն, անճամբ բաժանեալ եւ աստուածութեամբ միաւորեալ*»։ – Վերջ Թղ. 296ա. «*Եւ դաւանեմք զսուրբ երրորդութիւնն զոր սուրբ հարքն դաւանեցին եւ առնումն զաստիճան քահանայութեանդ, որ պահեմ անարատ մինչեւ յաւր մահուան իմոյ, ըստ կանոնաց սուրբ հարցն զոր սահմանեցին*»։

16. Թղ. 296բ. «Սուրբ հայրն Թաթուլ առաջնորդ կացոյց զԹումաս աշակերտն իւր վանաց իւրոց եւ խրատ ետ նմա զայս բան. *Որդեակ իմ Թոմաս, այսաւր կոչեաց զքեզ հոգին սուրբ յառաջնորդութիւն եղբարց քոց, արդ երկայնամիտ լեր*»։ – Վերջ Թղ. 299բ. «*Եւ կացեալ ինքն հրեշտակակրօն վարուք սմա բազումս եւ հասեալ ի բարւոք ծերութեան եւ խաղաղութեամբ հանգեաւ ի Քրիստոս*»։

17. Թղ. 299բ. «Որք կամին սկիզբն առնել ծառայել Աստուծոյ, նոցա պարտ է ունել ուսուցիչ. *Զայս գրեմ առ քեզ զի գիտասցես թէ որպէս պարտ իցէ քեզ ի տան Աստուծոյ չրջել, որ է եկեղեցի Աստուծոյ կենդանւոյ*»։

Թղ. 303ա. «Որք եմ որ ուսուցչի ոչ եմ կարաւտ. *Դարձեալ որք վասն իւրեանց ուսուցիչս ոչ ունին, այսպէս պարտին նորա գիտութեամբ եւ իմաստութեամբ լուսաւորեալ գոլ*»։

18. Թղ. 305ա. «Այսքան սակաւ բանիս վասն մխիթարութեան ի գրոց սրբոց հարանց է. *Ասաց ծեր ոմն. եթէ դիպեսցէ քեզ հիւանդութիւն մարմնոյ մի՛ վհատեալ կարճամտեսցիս*»։ – Վերջ Թղ. 307ա. «*Զայսոսիկ պարտ է գործել ամենայն քրիստոնէից, եւ զի այս հասարակաց է աւրէնք զի լիցուք քարոզչացն աշակերտք*»։

19. Թղ. 307ա. «Ցոհաննու Ոսկեբերան սուրբ հայրապետի գրոց է առեալ զայս, այս է ի Գործոց առաքելոց մեկնիչէն. *Ոչ վայրբնակս այլ պարզամիտս ընտրեաց զառաքեալն, զի ամենայն անձն, ասէ, պարզամիտ աւրհնեսցի*»։

20. Թղ. 308ա. «Աղերս ետ պաղ. *Ամենայն իրիք ամենայն ուրեք ժամանակ է ածէ եւ զայ հասանէ յաստիս, եւ դարձեալ միւսանգամ անդրէն դադարէ*»։

Կը հետեւին (Թղ. 308ա–358ա, 398ա–399բ) *մանր հատուածներ Սողոմոնի առակներէն, Եսայի մարգարէէն, Պօղոս առաքեալի զանազան թուղթերէն, չորս աւետարաններէն*։

21. Թղ. 358ա. «Խրատ ոգեշահ. *Պարտ է զի մեք թողուցումք զհեշտութիւն աշխարհիս եւ ընդ ցանկութիւն մարմնոյս կռուեսցուք, որ առաւել տագնապէ զբնութիւնս մեր*»։ – Վերջ Թղ. 359բ. «*Եւ աչալրջութեամբ կացցուք առաջի բեմին Քրիստոսի ի տիեզերական հրապարակին եւ ընդ զինուորաց սրբոց եւ մարտիրոսաց ժողովեսցուք ի դասս աջակողմեան, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

22. Թղ. 359բ. «Զայս մխիթարական բուղթս գրեալ առաքեաց սուրբ կաթողիկոսն եւ վարդապետն Մաշտոց ի Դրւին քաղաք առ վըշտացեալ մնացականսն որ ապրեցան. *Գիտէք զի ոչինչ հոգս կայ Աստուծոյ քան թէ մարդկան ուղղութիւն եւ փրկութիւն, վասն զի մեք մոռանամք զԱստուած եւ մեք մոռացեալ լինիմք յԱստուծոյ*»։

23. Թղ. 360բ. «Բանիւ աղաւթից խաւսք ընդ Աստուծոյ, գրեալ ձեռամբ Կիրակոսի եւ ուսի աւրինակ զայս. *Ամենայն անձն աստուածասէր որ ջերմ յաւժարութեամբ մատչի Աստուծոյ յանձնէ իւրմէ աղաւթս մատուցանել*»։

24. Թղ. 362ա. «Ընիւսացոյն ի Հայր մեր յերկիւղ գրոցն. *Նուիրեալ է խոստացումն իրիք ըստ բարեպաշտութեան ընծայից, իսկ աղաւթք հայցուածք բարեաց հանդերձ պատրաստանաւք մատուցանել Աստուծոյ*»։

25. Թղ. 363ա. «Եւ մտեալ յեկեղեցին ասացէ զաղաւթս սրբոյն Ցովհաննու Ոսկիբերանին. *Տէր, մի՛ պակասեցուցես զիս յաւիտենական քոց բարեացդ, տէր, փրկեա՛ զիս յաւիտենական տանջանացն*»։

26. Թղ. 363բ. «Աղաւթք դարձելոցն ի գոչումն ապաշխարութեան, ասացեալ սրբոյն Ցոհաննու Ոսկիբերանին. *Անսկիզբն Աստուած եւ անհասանելի, բա՛ց զայս սրտի իմոյ բանիւ գիտութեան քո*»։

27. Թղ. 366բ. «Աղաւթք յորժամ յորգայթ անկանի ոք, ասացեալ սրբոյն Գրիգորի մերոյ Լուսաւորչին. *Աւրհնեալ է մար-*

դասիրութիւն քո տէր իմ եւ փրկիչ Յիսուս Քրիստոս, ընդէր լքանես զիս»:

Թղ. 368ա. «Նորին սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին աղաւթք. Աղաչեմ զքեզ փրկիչ աշխարհի, հայեաց յիս եւ ողորմեա՛ ինձ, փրկեա՛ զիս ի բազմութենէ անաւրէնութեան իմոյ»:

28. *Թղ. 369ա. «(Աղօթք). Ամենակալ ամենահնամ Աստուած յամենայնի աւրհնեալ, որ յամենայնի ես եւ ամենեցուն անհաս եւ բովանդակեալ պահես զամենայն անվտանգ»:*

Թղ. 370բ. «(Աղօթք). Երեքանձնեայ տէրութիւն, միով բնութեամբ եւ էութեամբ, անքննին եւ անճառ Աստուած, հայր եւ որդի եւ սուրբ հոգի, ստեղծուղ եւ արարչագործ ամենայն գոյից եղելոց»:

Թղ. 368–369ի միջանկեալ թուղթ իննած ըլլալով՝ կը պակսի ազօթքին խորագիրը:

29. *Թղ. 371բ. «Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյն աղաւթք ի ժամ առաւտուն. Իսկ արդ վասնզի արթնականն մեր գուարթութիւն, քեզ ննջումն իմն է համարեալ (Բան ՁԵ)»:*

Թղ. 373ա. «Նորին Գրիգորի. Որդի Աստուծոյ կենդանոյ աւրհնեալդ յամենայնի, հաւրդ ահաւորի անքնին ծնունդ (Բան ՃԱ)»:

30. *Թղ. 373բ. «Աղաւթք առ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, սրբոյն Յովհաննու Գառնեցոյն ասացեալ. Գառն Աստուծոյ, տէր իմ եւ Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, որ զննար ի վերայ խաչին եւ բարձեր զմեղս աշխարհի»:*

Թղ. 375ա. «Նորին աղաւթք ի սուրբ Աստուածածին. Աստուածածին մայր Քրիստոսի եւ ծնաւղ միածնին հաւր, բարձող անիծից եւ պարծանք ազգի մարդկան»:

Թղ. 376ա. «Նորին աղաւթք առ տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս. Ահա լուսոյ եւ ճշմարիտ ճանապարհ կենացն յաւիտենից Քրիստոս Աստուած, դու ես զուն լուսոյ եւ բղխումն ողորմութեանն»:

Թղ. 376բ. «Նորին աղաւթք առ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս. Երկնաւոր թագաւոր, որ վասն զիւրմէ միոյ մեղաւորի զհայր եւ զհոգի հանդերձ հրեշտակաւքն ուրախացուցեր»:

Թղ. 377բ. «Նորին աղաւթք միջնորդութեամբ երկնային զաւրաց. Սուրբք եւ սիրեցեալք յամենասուրբ երրորդութենէն, հոգիք հարկաւորք, Գաբրիէլ, Միքայէլ, Ուրիէլ, Ռափայէլ»:

Թղ. 378ա. «Նորին ասացեալ աղօթք առ Տէր Աստուած. Աստուած Աստուած իմ, Աստուած որ քննես զսիրտս եւ զերիկամունս»:

Թղ. 379բ. «Նորին աղաւթք ի սուրբ Աստուածածին եւ առ ամենայն սուրբս. Երկնային դուռն եւ առագաստ անմահ արքային»:

Թղ. 380բ. «Նորին աղաւթք առ Տէր վասն ճանապարհին. Առաջնորդ կենաց եւ ճանապարհ ճշմարտութեան տէր մեր Յիսուս Քրիստոս»:

Թղ. 381ա. «Նորին աղաւթք առ տէր մեր Յիսուս Քրիստոս. Լոյս ի լուսոյ, լոյս աշխարհի Քրիստոս Աստուած, որ լուսով ողորմութեամբ քո լուսաւորեցեր»:

31. *Թղ. 381բ. «Աղաւթք վասն ամենայն աշխարհի ի ժամ սրբոյ պատարագի. Շնորհեա՛ տէր զսէր, զհաստատութիւն եւ ըղձալի զհաղաղութիւն ամենայն աշխարհի ի ձեռն սուրբ եւ անմահ պատարագի»:*

Թղ. 383բ. «Մաղթանք առ սուրբ մարմինն Քրիստոսի, յորժամ բահանայն բարձրացուցանէ ականերու ժողովրդեանն զսուրբ մարմինն. Երկիր պագանեմք քեզ Քրիստոս, փրկութիւն աշխարհի, բան հաւր, պատարագ կենդանի»:

Թղ. 384ա. «Դարձեալ ի սուրբ մարմին եւ յարիւնն Քրիստոսի աղաւթք. Զնորեւիզդ ինձ ի փրկութիւն խոստովանիմ ճշմարտապէս մարմին եւ արիւն Քրիստոսի»:

32. *Թղ. 384բ. «Աղաւթք սրբոյն Փոկասու հայրապետին. Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ, տէր իմ եւ Աստուած, որոյ սուրբ է անունդ»:*

33. *Թղ. 387ա. «Ցետ հաղորդութեան զայս գոհութիւն մատուցանել. Գոհանամ զքէն Քրիստոս որ արժանի արարեր զմեզ մերձենալ ի մարմին քո եւ յարիւն»:*

34. *Թղ. 387բ. «Տեառն Յովհաննու Ոսկիբերանի. Գոհանամ եւ մեծացուցանեմ եւ փառաւորեմ զքեզ տէր Աստուած իմ, զի զիս զանարժանս արժանացուցեր»:*

35. *Թղ. 388ա. «Մաղթանք զօրաւորք գիշերային ժամու, ասացեալ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյն. Ընկալ քաղցրութեամբ տէր Աստուած հզօր զդառնացաւղիս զաղաչանս (Բան ԺԲ)»:*

36. *Թղ. 389ա. «Աղօթք Յովհաննու Գառնեցոյն ասացեալ առ Տէր Աստուած ի ժամու գիշերային. Աղաչեմ զքեզ տէր Աստուած ամենակալ եւ գոհանամ զանհաս մարդասիրութենէդ, որ արժանի արարեր զանարժան ծառայս քո ժամանել ի ժամ գիշերոյս»:*

37. *Թղ.* 390ա. «Աղաւթք առ կենսաբեր սուրբ խաչն Քրիստոսի. *Պահակ անհասական գվխոյն Ցիսուսի, միշնորդ փրկութեան մերոյ*»:

38. *Թղ.* 390ա. «Աղաւթք սրբոյն Մեսրովբայ վարդապետի ասացեալ, յաղագս գոչմամն եւ արտասուաց. *Ով որ անեղդ ես եւ անստեղծ եւ արարիչ ամենայն արարածոց, որ ոչ երկինք բաւեն քեզ*»:

39. *Թղ.* 392ա. «Աղաւթք Յովհաննու Սարկաւագ վարդապետի առ սուրբ երրորդութիւն. *Ո բնութիւն անճառելի եւ արարչական համագոյ եւ միասնական սուրբ երրորդութիւն, յորոյ դաւանութենէ ոչ երբեք երկմտեցի*»:

40. *Թղ.* 392բ. «Հանգիստ երանելոյն Յոհաննու աւետարանչի. *Էր ընդ եղբայրսն երանելին Յոհաննէս մեծաւ ուրախութեամբ ի տէր*»: – Վերջ *Թղ.* 397բ. «*Խաղաղութիւն ընդ ձեզ եղբայրք. եւ մինչդեռ ուրախ էք եւ լայաք աւանդեսց զհոգին ի ձեռս տեառն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 183ա. «*Փառք պատիւ եւ գոհութիւն ամենասուրբ երրորդութեանն չնորհիւ բարերարին Աստուծոյ, կատարեցաւ լուսաւոր վարդապետութիւնս սրբոյն Գրիգորի հայոց Լուսաւորչի, գիրքս որ կոչի Ցաճախապատում, ի թուականութեանս հայոց ՌՀԴ (1625), ի Մայիսի Ժ, աւրն երեքշաբթի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յօիտեանս. ամէն*»:

1293

ՑԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ Բ.

Ձեռ. թիւ 1504: – *Ռաիբ* = 1673

ԹՈՒՂԹ 170: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15×21: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (11×16,5), իւրաքանչիւրը 5×16,5: – ՏՈՂՔ 35: – ԹԵՐԹ Ա–ԺԴ×12 (Ա, ԺԴ՝ 7 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ, ծածկուած շագանակագոյն կաշիով, աստղաձիշ դրոշմազարդերով: Ունի դռնակ, կորսուած են երեք փականքները: Իր աստառ ներքին կողմէն ծածկուած են թուղթով: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. առաջին թերթէն թուղթ ինկած ըլլալով՝ բնագիրը պակասաւոր է: – ԳԻՐ ՆոտՐ: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ ճառերու առաջին տառը, կարմիր հանգուցագիր: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ եւ ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–բ, 169բ–170բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռաիբ – 1673: – ԳՐԻՉ Ըսկաւտար: – ՍՏԱՑՈՂ Ցովաննէս արքեպիսկոպոս եւ փիլիսոփայ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բնագրին գրչութեամբ՝ թղ. 91բ, 169ա: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատենս է Ցաճախապատում, եւ Սեբէոսի ճառերը: Ձեռագրիս ցիչատակարանին համաձայն՝ Ցաճախապատումին ընդօրինակութիւնը կատարուած է Ռաիբ – 1673ին, օգտագործելով Սիսի գրատան օրինակը՝ գրուած Հայոց ՉՃՀԸ թուականին, այն է 929ին: Ներկայ Ձեռագրին հետեւելով կատարուած է Մ. Ղազարի 1838ի հրատարակութիւնը:

1. *Թղ.* 2ա. «(*Ցաճախապատում. Ճառ Ա. Մի է բնութիւն եւ գոյութիւն...*):

*Ձեռագրին առաջին թուղթերը ինկած ըլլալով, կը պակսի ամբողջ առաջին ճառը եւ երկրորդին սկզբնաւորութիւնը. բնագիրը կը սկսի հետեւեալ կերպով. «... եւ բարբառք ահաւոր սպառնալեացն, զամբարիշտս եւ զանառակս եւ զցանկասէրս եւ զանհնազանդս, զանարգելսն ի մեղս, հրաւիրեն ի տանջանսն յաւիտենից եւ յանմահ սատակումն եւ ի դրժոխս» (համմտ. Ցաճախապատում, տպ. Վենետիկ, 1838, էջ 10–219): – Վերջ *Թղ.* 91բ. «*Եւ ի միւսանգամ գալստեանն իւրոյ չնորհէ*

զանապատ բարիան ի հայր եւ յորդի եւ ի հոգին սուրբ, որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

2. Թղ. 92ա. «Ի մեծի աւուր ներագալուցին (Է)րաճելոյն Սեբ(եր)իանու եմեսու եպիսկոպոսին, խաւսեցեալ յԵրուսաղէմ վասն հաւատոյ եւ ի հաւրէ ծնընդեանն. *Ի մէջ քրիստոսասիրաց զՔրիստոսէ խոստացայ ճառել, զի եւ ես ըստ իմում չափու քրիստոսասէր եմ»:*

Զեռագրիս լուսանցքներուն վրայ Հ. Մկրտիչ Ալպերեան կատարած է նկատողութիւններ եւ սրբագրութիւններ: Թղ. 92ա *ատորին լուսանցքին վրայ կը գրէ. «Ի ճառընտիրն մեր Գ. մակագրի ի Սերբիանոսի եպիսկոպոսի Մծբին քաղաքի»:*

3. Թղ. 94ա. «Ր. Երաճելոյն Սերբիանոսի եմեսու եպիսկոպոսի ասացեալ. *Զորդիս լուսոյ լուսաւորեն լուսոյն ճառագայթք եւ լուսոյն պատգամքն պայծառացուցանեն»:*

4. Թղ. 102ա. «Գ. Վասն կրաւնից եւ մկրտութեան եւ զՄովսէս եւ զԱհարոն եւ զերկոյտասան ականցն առ յա(ն)ջսն բերելոյ, եւ այլ եւս երկուց ականց աւրինակս բերեալ, սրբոյն Սերբիանոսի եմեսու եպիսկոպոսի. *Երբեմն զմեզ կենարարին վերանալ վայելուչ եւ տաւնական պատկառ պատկանց»:*

5. Թղ. 116բ. «Դ. Նորին Սերբիանոսի եպիսկոպոսի վասն առաքելոցն ի կրաւնս. *Երեկի ճառն վասն ական մարմնոյ զարմացոյց զմեզ, զմեզ բնութեանն մեկնէր եւ ընդ իմաստութիւն ճարտարապետին զարմանայր»:*

6. Թղ. 126ա. «Ե. Երաճելոյն Սերբիանոսի խաւսք վասն գատկի կաթարոսաց եւ վասն խոհակերաց. *Երբեմն յորժամ նախամեծարքն արարին չնորհքն Աստուծոյ գաստուածապաշտ նուագան հնչէին, ընդ ձեզ էաք եւ մեք ամենեքին ի բանին ճշմարտութեան միաբանեալք»:*

7. Թղ. 133բ. «Զ. Նորին Երաճելոյն Սերբիանոսի եմեսու եպիսկոպոսի ասացեալ ի բանն թէ դպրութիւնք բացան. *Ոչխարք իմ, ասէ կենարարն, ձայնի իմում լսեն եւ զհետ իմ գան եւ ես զկեանս յաւիտենականս տամ նոցա»:*

8. Թղ. 140բ. «Է. Նորին սրբոյն Սերբիանոսի ասացեալ ի նոյն կրաւնս. *Զարմացայ ընդ ձեզ, ով քրիստոսասէրք, զի նոր չնորհք աւետարանիս հին կտակարանաւք քարոզեցան»:*

9. Թղ. 148ա. «Ը. Նորին ասացեալ ի սուրբ վկայն յԱկակ մարտիրոս, ուր եւ ած զՅուսէփ յաւրինակ Քրիստոսի. *Զուարճանայ երկինք յորժամ աստեղք ի մէջ աստեղաց ծագեն եւ նաւահանգիստք յորժամ մանր նաւքն ի մէջ մեծամեծ նաւացն չողայցեն»:*

10. Թղ. 153ա. «Ի բանն Աւետարանին որ ասէ, Հայր եթէ հնար իցէ անցցէ յինէն բաժակս այս, բայց ոչ որպէս ես կամիմ այլ որպէս դու. *Ցորժամ մեզ, եղբարք, վասն ողորմութեան քարոզէին աւրէնք, յորժամ վասն աղքատասիրութեան եւ հիւրընկալութեան ի հանդիսի անցանէր բանն, տեսի ըզփափաք ամենեցուն ձեր»:*

11. Թղ. 163բ. «Ժ. Նորին սրբոյն Սերբիանոսի հրաւիրեալս ի մկրտութիւն. *Ո զի իմաստուն էր Սողովմոն, ըստ իրս աշխարհիս կենաց զժամանակս յայտնի արար, իւրաքանչիւր որ լիննելոց էր զդէպսն ժամանակին մեկնեաց»:* – Վերջ Թղ. 169ա. «*Ցանկալի է ընդ նոսա թուել զանձն քո, լուեա՛ զանձն քո եւ սրբեա՛ ըստ պարգեւացն Քրիստոսի, զի նորա են փառք եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 91բ. «*Շնորհիւ բարերարին Աստուծոյ կատարեցաւ լուսաւոր վարդապետութիւնս սրբոյն Գրիգորի մեծ հայրապետի եւ կենդանի նահատակի հայոց լուսաւորչի, գիրքս որ կոչի Ցանճախապատում, ի թուականութեանս հայոց (ՌՃԻԲ. եւ էր օրինակ սորին հին ԳՃԿԶ. տարի էր առաջի թվականն հայոց ի Լուսաւորչէն եւ տուեալ օրինակ ի մայրաքաղաքն Կիլիկիեայ, որ է ի ժամանակին Հայոց թագաւորաց եւ քաղաց իմաստնոց*): *Արդ գրեցաւ գիրքս Ցանճախապատում լուսաւոր քարոզութեան սրբոյն Գրիգորի, ձեռամբ անիմաստ գրչի Ըսկանտարի, հրամանաւ հօրն իմոյ Հոգեւորի եւ ամենեւ երիցս երանեալ երջանիկ (վարդապետին եւ) փիլիսոփայի տէր (Յովաննէսի), որ է արհեպիսկոպոս (քառ մը չնջուած) քաղաքին (երկու քառ չնջուած): Արդ որք պատահիք սմա կարդալով կամ գաղափար առնելով, յիշեցէք ի Քրիստոս լի սրտիւ եւ բոլոր հաւատով ըզ-*

յիշման արժանին զտէր Ցոհաննէս վարդապետն աստուածաբան, որ եռափափաք սիրով ետ գրել զսա ի վայելումն անձին իւրոյ. եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած յիւր միւսանգամ գալստեանն, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:

Փակագիծի մէջ առինք այն մասը որ ջնջուած եւ կրկին գրուած է:

2. *Թղ.* 169ա. *«Եղբարք իմ, այս (ց)ամախապատումիս օրինակն Սըսա գրկգատանն առաք, ի մեր թուականն ԳՃՀԸ (929) թիւն էր. այժմոյս մեք ղրաք մեր օրինակաց ժամանակին թիւն էր մեր ՌՃԻԲ (1673), որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի»:*

1294

ԴԱԻԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Ա.
ԵՒ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՑ

Ձեռ. թիւ 2637: – *ՈՁԸ–ՈՂԴ* = 1239–1244

ԹՈՒՂԹ 350: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×25,5 (17×26): – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×22): – ՏՈՂԵՐ 26: – ԹԵՐԹ թղ. 1–160 ունի 20 թերթ (Ա–Մ), որոնցմէ Ա եւ Մ ունին 6 թղ., ժ եւ Ի՝ 10 թղ., մնացածները 8 թղ.: Ցաջորդաբար թղ. 161–350 խառնակ են: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն անզարդ կաշի, միջուկը հաստ տախտակ, ունի դոնակ, կորսուած են զոյգ փակամէները. կռնակի կողմէն ամրացած է ներքագոյն կաշիով. աստառը ներմակ հասարակ լաթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՆ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՆԵՐ ԺԶ դարու կէսին Ձեռագիրս ներքագուած է, եւ շատ մը թուղթերու վրայ կը տեսնուին աղիւսակաւոր ձեռագրի մը հատուածներ, որոնցմով կազմարարը ամրացուցած է տկար թերթերը: Ցաջորդ դարերուն կրկին անգամ ներքագուած է եւ դեռ ներկայիս կը կարօտի ներքագութեան. կարգ մը թուղթեր անջատուած են Ձեռագրէն: Խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ կը տեսնուին հետքերը, առանց փճացնելու բնագիրը: – ԳԻՐ ներս մեծ եւ ընտիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ թղ. 1ա, կարմրատառ վիշապագլուխ թռչնագիր Հ տառը. թղ. 199ա մարդադէմ Զ տառը: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ, ՆԿԱՐՔ չունի: – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 1ա, 12×6 մեծութեամբ, կարմիր թանաքով, որ հնութեան պատճառով թխացած եւ մաշած է. թղ. 199ա, 12×8 մեծութեամբ, սեւ թանաքով, պարզ բայց ընտիր: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 160բ, ուր կայ յիշատակագրութիւն մը (տե՛ս ստորեւ), թղ. 197: – ԺԱՄԱՆԱԿ ցիշատակարաններուն համաձայն առաջին մասը (թղ. 1–197) գրուած է ՈՁԸ թուին, իսկ յաջորդ մասը՝ ՈՂԴին, այն է 1239–1244 տարիներուն: – ԳՐԻՉ Ստեփաննոս: – ՏԱՂԿՈՂ անյայտ: – ԿԱԶՄՈՂ 1558ին Ձեռագիրս կազմուած եւ ներոգուած է Ատանայի Ստեփաննոս եպիսկոպոսին համար, բայց չի յիշուիր երկրորդ կազմողին անունը: – ՍՏԱՑՈՂ Սմբատ Սպարապետ: – ՏԵՂԻ «Ատանա, ընդ հովանեաւ սուրբ եւ յառաջ գաւրավարին Թէոդորոսի»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բազմաթիւ, գրուած Ստեփաննոս գրիչէն, Սմբատ Սպարապետ ստացողէն եւ ներոգողէն (տե՛ս ստորեւ): – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Ձեռագիրս պատկանած է Փարիզահայ Տիար Ժագ Մաթոսեանի, որու մահէն ետք, 1963ին, ստացած ենք, Հ. Աբրահամ Վրդ. Ադամեանի ձեռքով:

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի Մեկնութիւնք Արիստոտէլի Ստորոգութեանց եւ Գրիգոր Նիւսացիի ճառերը: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. *«Նախերգ(անք) մեկնութիւն Արիստոտէլիի ստորագրութեանց, արարեալ Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի եւ ստորագրութիւնք են այս. գոյացութիւն, որակ, բաւնակ, առ ինչ, ուր, երբ, կալ, ունել, առնել, կրել. Հոմանուանք ասին որոց անուանքն միայն հասարակ, իսկ ըստ անուանն բան գոյացութեանն այլ»:*

Թղ. 7ա. *«Ցաղագս գոյացութեան»* (*պրակք Ա–ԺԴ*):

Թղ. 22բ. *«Ցաղագս բանակի»* (*պրակք Ա–Ժ*):

Թղ. 36բ. *«Ցաղագս առընչի»* (*պրակք Ա–ԺԳ*):

Թղ. 51. «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» (պրակք Ա–ԺԲ):
Թղ. 68բ. «Ցաղագս առնելոյ եւ կրելոյ»:
Թղ. 70ա. «Ցաղագս հակակացց» (պրակք Ա–Թ):
Թղ. 82ա. «Ցաղագս նախկնի»:
Թղ. 84ա. «Ցաղագս համայնգամայնց»:
Թղ. 85բ. «Ցաղագս շարժութեան» (պրակք Ա–Բ):
Թղ. 89ա. «Ցաղագս ունելոյ»:

2. Թղ. 91ա. «Ցաղագս մեկնութեան Պերիարմենիաս (Արիստոտէլի). *Նախ արժան է դնել զինչ է անուն եւ զինչ բա(յ), ապա զինչ է բացասութիւն եւ առորասութիւն եւ բացերեւութիւն եւ բան. Ճառեցաւ մեզ երբեմն*» (պրակք Ա–Դ):
Թղ. 96ա. «(Ցաղագս անուան)» (պրակք Ա–Բ):
Թղ. 100բ. «Ցաղագս բայի» (պրակք Ա–Բ):
Թղ. 103ա. «Ցաղագս բայի (*իմա՛* բանի) (պրակք Ա– ԼԳ):

3. Թղ. 161ա. «Արիստոտելի իմաստասիրի յաղագս ամենայն աշխարհի առ Աղեքսանդրոս թագաւորն. *Իսկ բազում անգամ ինձ աստուածային ինչ եւ բարեբախտեալ ճշմարտապէս իր, ո՛վ Աղեքսանդրէ*»:

4. Թղ. 176բ. «Արիստոտելի յաղագս առաքինութեան առ Աղեքսանդրոս թագաւորն. *Գովելի են զեղեցիկքն եւ պարսաւելի գարշելիքն*»: – Վերջ Թղ. 180ա. «*Իսկ ընդհանուր չարութեան գործ եւ յառուկ եւ հետեւողութիւն ամենայն ասելոցդ ներհակքն՝ որք են ի պարսաւելեացն*»:

5. Թղ. 180ա. «(Գրիգորի Նիւսացւոյ) Ցաղագս բնութեան մարդոյ. *Ի չորից գոյացեալ ասի մարդն, զի չորք պատճառք են եղելութեան ամենայն գոյից, հուր եւ ջուր, աւդ եւ հող*»:
Թղ. 187բ. «Ցաղագս տարերց. *Տարրն աշխարհական է, մասն նուաստ շարախառնութեան մարմնոց*»:
Թղ. 192բ. «Վասն յիշողականին. *Իսկ յիշողականն է յիշման եւ վերստին յիշման պատճառ եւ շտեմարան*»:
Թղ. 194բ. «Վասն սրտմտութեան. *Սրտմտութիւն է եռանդն ջուր արտիւն արեան, ի վերայ ծրխութենէն մաղձոյ*»:
Թղ. 195ա. «Վասն կերակրականին. *Կերակրականին բնութեանն զաւրութիւնք են չորս, քաշողական, ունակական, այլայլական, արտաքսական*»:

Թղ. 196ա. «Վասն մարմնոյ. *Ամենայն մարմին ի չորից տարերց է խառնուած եւ ի սոցանէ եղեւ*»:

6. Թղ. 198ա–բ. «Երանելոյն Գրիգորի Նիւսացւոյ ասացեալ վասն բնութեան մարդոյ. *ցանկ, գլ. Ա– ԽԲ*:
Թղ. 199ա. «Ա. Երանելոյն Գրիգորի Նիւսացոյ ասացեալ վասն բնութեան մարդոյ. *Զմարդն ի հոգւոյ իմանալոյ եւ ի մարմնոյ զեղեցիկ կազմեալ*»:
Թղ. 209ա. «Բ. Ցաղագս անձին է բան, այսինքն հոգւոյ մարդոյ. *Գրէ Թէ անմիաբան է հնոցն ամենեցուն*»:
Թղ. 223բ. «Գ. Ցաղագս միաւորութեան հոգւոյ եւ մարմնոյ. *Պընդրեալ էի Թէ գիա՞րդ լինի միաւորութիւն անձին եւ մարմնոյ*»:
Թղ. 227ա. «Դ. Ցաղագս մարմնոյ. *Ամենայն մարմին ի չորից տարերց է խառնուած*»:
Թղ. 228բ. «Ե. Ցաղագս տարերց. *Տարրն աշխարհական է, մասն նուաստ շարախառնութեան մարմնոյ, եւ են տարերք չորք*»:
Թղ. 233բ. «Զ. Ցաղագս տեսողականին. *Արդ տեսողականն է զաւրութիւն անբանութեան անձին*»:
Թղ. 235ա. «Է. Ցաղագս երեսաց. *Երեսք համանունակի ասին, քանզի եւ զգայարանն եւ զաւրութիւնն զգայական*»:
Թղ. 238ա. «Ը. Ցաղագս շաւշափելեաց. *Զիւրաքանչիւր ոք յայլոցն զգայարանացն կրկին կազմեաց արարչագործն*»:
Թղ. 240բ. «Թ. Ցաղագս ճաշակելեաց. *Ցաղագս երեսաց յառաջագոյն ասացաք ըստ ուղղի գծից տեսանել*»:
Թղ. 241ա. «Ժ. Ցաղագս լսելեաց. *Իսկ լսելիք ձայնից եւ Հայթմանցն են զգայարան*»:
Թղ. 241ա. «ԺԱ. Ցաղագս հոտոտելեաց. *Հոտոտելիք լինի ի ձեռն որնդացն*»:
Թղ. 241բ. «ԺԲ. Ցաղագս իմացողականին. *Արդ տեսողականին զաւրութիւն եւ գործարանք եւ մասնկունք*»:
Թղ. 241բ. «ԺԳ. Ցաղագս յիշողականին. *Իսկ յիշողականն է յիշման եւ վերստին յիշման պատճառ*»:
Թղ. 243բ. «ԺԴ. Ցաղագս ներտրամադրեցելոյ եւ յառաջ բերեցելոյ բանի. *Արդ այս մի տարորոշումն անձնականի զաւրութեան*»:
Թղ. 244բ. «ԺԵ. Ցաղագս անբանին մասին անձին կամ տեսակի, որ եւ ախտական եւ հարկաւոր ցանկականն կոչի. *Ոմանք ըստ ինքեան զոյ ասին*»:
Թղ. 246ա. «ԺԶ. Ցաղագս ցանկականին. *Տարորոշի որպէս ասացաքն անբանութիւն անձին հաւանական բանի*»:

Թղ. 246բ. «ԺԷ. Ցաղագս հեշտութեանց. *Հեշտութիւնք են ինչ որ անձնականք են*»։

Թղ. 249բ. «ԺԸ. Ցաղագս տրտմութեան. *Տրտմութեան տեսակք են չորք, խաւչին, տագնապն, նախանձն, ողորմ*»։

Թղ. 250ա. «ԺԹ. Ցաղագս սրտմտութեանն. *Սրտմտութիւն է եռանդն չուրջ ըզսրտիւն*»։

Թղ. 250բ. «Ի. Ցաղագս երկիւղի. *Տարօրոշի եւ երկիւղ ի վեց, ի պակուճն, ի խորչորումն*»։

Թղ. 251ա. «ԻԱ. Ցաղագս անբաւիղն եւ անհնազանդիւն բանի. *Արդ հաւանական բանի ըստ այսմ յեղանակի է*»։

Թղ. 251ա. «ԻԲ. Ցաղագս կերակրականի. *Կերակրականին բնութեան զաւրութիւնրք են չորք*»։

Թղ. 252բ. «ԻԳ. Ցաղագս շնչերակաց. *Շնչերական զաւրութիւն կոչի եւ կենդանական(ան) զաւրութիւն*»։

Թղ. 253ա. «ԻԴ. Ցաղագս ծնընդականի կամ սերմնականի. *Եւ ծնընդականն է մասն անհնազանդի բանի*»։

Թղ. 254ա. «ԻԵ. Այլ տարորոշումն զաւրութեանց կենդանեաց. *Տարորոշ են եւ այլազգ զգաւրութիւնս կենդանւոյն*»։

Թղ. 254ա. «ԻԶ. Ցաղագս յարձակման կամ ըստ յաւժարութեան շարժութեան, որ է հարկաւոր ցանկականին. *Արդ է ըստ յաւժարութեանն կամ ըստ յարձակմանն*»։

Թղ. 255ա. «ԻԷ. Ցաղագս շնչոյ. *Եւ չունչ յանձնականացն գործոց է*»։

Թղ. 257բ. «ԻԸ. Ցաղագս կամաւորի եւ ակամա(յ)ի. *Վասնզի յոլովակի յիշեցաք զկամաւ եւ զակամա(յ)*»։

Թղ. 258ա. «ԻԹ. Ցաղագս ակամային. *Ակամային են ինչ որ ըստ բռնութեան են*»։

Թղ. 259բ. «Լ. Ցաղագս անգիտութեան ակամայի. *Բազում ինչ գործեմք վասն անգիտութեան յորոց վերայ յետոյ խնդամք*»։

Թղ. 260բ. «ԼԱ. Ցաղագս կամաւորի. *Ակամայն երկակի է, գոլով վասն անգիտութեանն*»։

Թղ. 261բ. «ԼԲ. Ցաղագս նախայաւժարութեանն. *Զինչ արդեւք իցէ նախայաւժարութիւնն, արդեւք կամաւն, վասնզի ամենայնն*»։

Թղ. 263ա. «ԼԳ. Ցաղագս որոյ խորհիմբ. *Նախ քան զասելն յաղագս որոյ խորհիմբ վեհագոյն է որոշել թէ իւ տարբերի խորհուրդ ի խնդրոյն*»։

Թղ. 264բ. «ԼԴ. Ցաղագս ճակատ գրի. *Որք չրջաբերութեամբ աստեղաց զպատճառ եղելոցն ամենայնի մակագրեն*»։

Թղ. 266ա. «ԼԵ. Ցաղագս ի ձեռն աստեղաց ճակատագրի. *Իսկ առ իմաստունսն եգիպտացւոց, որք ասեն ճչմարիտ գոլ զոր ի ձեռն աստեղաց ճակատագիրն*»։

Թղ. 267ա. «ԼԶ. Ցաղագս որոց ասեմ գյաւժարութիւն գործոցն ի մեզ. *Իսկ որք ասեն զյաւժարութիւն գործոցն ի մեզ գոլ եւ զյաւժարութեանն զելսն ճակատագրին*»։

Թղ. 268ա. «ԼԷ. Ցաղագս թէ զիարդ ասէ Պղատոն զճակատագիրն. *Պղատոն երկակի ասէ զճակատագիրն, է ինչ որ ըստ էութեան*»։

Թղ. 270ա. «ԼԸ. Ցաղագս որ ի մեզն է առնելն, որ է անձնիշխանականն. *Որ յաղագս անձնիշխանականին բան, այսինքն որ ի մեզն է առնելն*»։

Թղ. 271բ. «ԼԹ. Ցաղագս թէ եմ ի(ն)չ որ ի մեզ է առնելն. *Եւ զի են ինչ որ ի մեզ է առնելն, եւ զի տեառք եմք գործոց ոմանց*»։

Թղ. 273բ. «Խ. Թէ վասն զինչ պատճառի եղեաք անձնիշխանք. *Առաջի կա(յ) մեզ ասել թէ վասն զինչ պատճառի անձնիշխանք եղեաք*»։

Թղ. 275բ. «ԽԱ. Ցաղագս նախախնամութեանն. *Արդ զի անձնիշխան է մարդ եւ որոց է անձնիշխանն*»։

Թղ. 279բ. «ԽԲ. Ցաղագս ոյց է նախախնամութիւնն. *Արդ զի է նախախնամութիւն եւ զինչ է ասացաւ, բայց ասելի է թէ ոյց է նախախնամութիւնն*»։

7. *Թղ.* 287բ. «ԱՀ. Ցաղագս աշխարհիս բնախաւսութեան եւ գեղեցիկ իմն եւ պայծառ պատմութիւն». *ցանկ, գլ.* Ա–ԼԲ։

Թղ. 289ա. «Գրիգորի եպիսկոպոսի եղբաւր Բարսղի Տեսութիւն ի մարդոյ կազմութիւն գլուխս, յորմէ իմն մասնաւորական. Ա. Ցաղագս աշխարհիս բնախաւսութեան եւ գեղեցիկ իմն եւ պայծառ պատմութիւն. *Զի եթէ ընդ այնոսիկ որ ի ձեռն ստացուածոցն*»։

Թղ. 290բ. «Բ. Ցաղագս նախ եղելոցն եւ զմարդւոյն լինելութիւն. *Այս գիրք լինելութեան երկնի եւ երկրի ասէ գիր*»։

Թղ. 293ա. «Գ. Ընդէր ի վերջէ յետ արարածոցս մարդն. *Քանզի չեւ եւս մեծս այս եւ պատուական ստացուած մարդս*»։

Թղ. 294ա. «Դ. Զի պատուականագոյն է քան զամենայն երեւելի արարածս մարդւոյն բնութիւն. *Արժան է եւ ոչ զայսու զանց առնել առանց տեսանելոյ*»։

Թղ. 294բ. «Ե. Զի ի ձեռն ամենայնի նշանակէ ըզսկզբնական իշխանութիւն մարդւոյն կազմած. *Քանզի զոր աւրինակ աշխարհիս յայսմ զուգապէս ըստ պիտոյիցն ձեւեալ կերպարանի*»։

Թղ. 295բ. «Զ. Զի նման աստուածային արքայութեանն է մարդն. *Աստուածային գեղեցկութիւնն ոչ ձեւով իմն եւ կերպարանաց բարեմասնութեամբ*»։

Թղ. 296բ. «Է. Հարցումն բնութեան մարդւոյն առ բնութիւն ազգակցութեանն յորում եւ յայնցանէ աննմանից յանդիմանին աղանդ. *Եւ մի՛ ոք կարծեսցէ ըստ նմանութեան մարդկային գործուոյ*»:

Թղ. 297բ. «Ը. Ընդէր մերկ ի բնութենէ գինուց եւ յարտաքին ծածկութից է մարդ. *Այլ ինչ կամի ձեւոյն դորդութիւն*»:

Թղ. 299ա. «Թ. Ընդէր դորդ է մարդւոյ ձեւ եւ զի վասն բանի եմ ձեռբ, յորում եւ յաղագս զանազանութեան ոգւոյ իմաստասիրութիւնն է. *Ուղղորդ է մարդոյն ձեւ եւ առ երկին ի վեր կոյս ձկտի*»:

Թղ. 302բ. «Ժ. Չի գործելական կազմեցաւ մարդւոյն ձեւ առ ի բանին պէտս. *Արդ վասնզի աստուածասիրել իմն չնորհ ստեղծուածոյս մերոյ*»:

Թղ. 303բ. «ԺԱ. Չի ի ձեռն զգայութեանց միտքն նոր գործեն. *Արդ այսպէս մտացն ի ձեռն գործականիս այսորիկ կազմածոյ ի մեզ երաժշտագործել*»:

Թղ. 305բ. «ԺՐ. Չի անտեսանելի է մտացըն բնութիւնն. *Արդ ով է ըստ ինքնեակ բնութեանն, միտքն որ ի զգայականն*»:

Թղ. 306բ. «ԺԳ. Հարցումն բնութեան, յորում իմիք առաջինն եւ իշխանականն համարելի է յորում իմիք արտասուաց եւ ծաղու բնախաւսութիւնք. *Հռենցէ այսու հետեւ ամենայն դիպեցուցանող կարծիք*»:

Թղ. 309բ. «ԺԴ. Տեսութիւն իմն բնականն, յաղագս այնորիկ որ ըստ նիւթոյն եւ բնութեանն եւ մտացն է հասարակութիւն. *Սոյն աւրինակ եւ միտքն անգործութեամբ զգայութեանցն*»:

Թղ. 311բ. «ԺԵ. Ցաղագս բնոյ եւ յարաձգման եւ երազոց հակառակարանութեան. *Նիւթական եւ հոսանուտ այս մարմնոյս կեանք*»:

Թղ. 317ա. «ԺԶ. Չի ոչ ի մասին մարմնոյ եմ միտքն, յորում է ընտրութիւն որոշման եւ մարմնականացն եւ շնչականացն շարժմանցըն. *Այլ բազում ինչ յառաջիկայիցն մոլորեցաք*»:

Թղ. 318ա. «ԺԷ. Չի տիրապէս ոգի բանականն եւ է եւ ասի, իսկ այլքն համանունակի պիտակաբար անուանի, յորում եւ թէ ընդ ամենայն մարմինն թափանցանաց ըզմտացն զաւրութիւն, կշռապէս իւրաքանչիւր ոք ի մասն խառնի միաբանութեամբ. *Թէ է ինչ յարարածիս թէ զկերակրական զգործ ունի*»:

Թղ. 319ա. «ԺԸ. Տեսութիւն աստուածային բանին, արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում, յորում հարցափորձի իմն կերպարանին բան եւ եթէ նմանի երջանկի եւ անախտի ախտաւորն, եւ առժամանակեայն եւ զիարդ ի կերպարանին արու եւ էգ ի նախատրպին սոցա ոչ էին. *Այլ առցուք վերստին դարձեալ դասուածային ձայնն*»:

Թղ. 323բ. «ԺԹ. Չինչ պարտ է ասել առ այնոսիկ որք յանհնարս մտեալ եմ, թէ յետ մեղաչելոյն մանկարարութեան իբր արդեւք եղեմ ոգիք, զի եթէ անմեղք ի սկզբանէ կացեալք էին մարդիկ. *Տի նա առաւել քան զառաջկայս քննել լաւագոյն է թերեւս*»:

Թղ. 325բ. «Ի. Չի անասնականն ի մեզ ախտ առ ի յանասնականն բնութիւն ազգակցութեանն պատճառս ունի. *Քանզի կարծեմ ի սկամանէս յայսմանէ*»:

Թղ. 328ա. «ԻԱ. Առ այնոսիկ որք ասեն դարձեալ կերակրով եւ ըմբելեաւ յուսացելոցն բարեաց վայելչութիւն գոյ վասն ի ըսկզբանէ ի դրախտին գոյ ի ձեռն սոցա մարդւոյն կեալ. *Այլ թերեւս ոք ոչ ի նոյն դարձեալ կենացն տեսիլ վերըստին ելանել ասէ զմարդըն*»:

Թղ. 329ա. «ԻԲ. Չինչ ի դրախտին կեանք եւ գինչ է հրաժարեցուցեալ փայտն. *Եւ եթէ այն է որ բարւոյ եւ չարի խառնեալ ունի ըզգիտութիւնն ի ձեռն հեշտ զգայութեանցըն*»:

Թղ. 331ա. «ԻԳ. Չի յարութիւն ոչ այսչափ ի գրոցն բարոգութենէ որչափ յինքենէ իրաց, ի հարկէ ըստ կարգի իրաց յուսացեալ լինել. *Ոչ այսպէս է հզաւր չարութիւնն մինչ բարոյն հերքեալ զաւրութեան*»:

Թղ. 332ա. «ԻԴ. Առ այնոսիկ որք ասեն թէ գեղեցիկ եւ բարի ինչ է յարութիւնն, ընդէ՞ր ահա ոչ եղեւ, այլ ժամանակաւք իմն եւ շրջագայութեամբք յուսացեալ լինի. *Այլ ի կարգի խուզելոցն կացցուք*»:

Բնագրիս մէջ կը պակսին ԻԵ–ԼԱ գլուխները, որոնց խորագիրները ցանկին (Թղ. 288ա–բ) *համաձայն հետեւեալներն են.*

«ԻԵ. Չի որ սկիզբն աշխարհիս գոյացութեանն խոստանայ, հարկ է եւ յաղագս վախճանին յանձն առնուլ»:

«ԻԶ. Թերաբանութիւն այնոցիկ որք ասեն յաւետակից գոյ Աստուծոյ գնիւթն»:

«ԻԷ. Զիարդ որք յարտաքինոցն նուաճեսցի հաւատալ գրոց որ յաղագս յարութեանն ուսուցանէ»:

«ԻԸ. Չի ոչ արտաքոյ վայելչականին է յարութիւնն»:

«ԻԹ. Չի կարէ յամենայնին տարերս մարդկային մարմնոյ բակտեցելոյ դարձեալ ի հասարակին իւրն իւրաքանչիւր ումեք ողջ լինել»:

«Լ. Առ այնոսիկ որք ասեն յառաջագոյն գոյանալ բան զմարմինս ոգիք, եւ կամ անդրէն ընդդէմ յառաջ բան զոգիսն հաստատեցաւ մարմին, յորում եւ եղծումն իմն

փոփոխմանն յայլ մարմինս ոգւոցն առասպելագործութեանցն»:

«ԼԱ. Կազմած զի մի եւ զնոյն ոգի եւ մարմնոյ պատճառս էութեանն գոյ»:

Թղ. 335ա. «ԼԲ. Տեսութիւն բժշկականագոյն յաղագս մարմնոյս մերոյ կազմած ի սակաւուիճ. *Այլ զճշմարիտ մարմնոյս մերոյ կազմած ուսուցանէ իւրաքանչիւր ոք զինքն*»: – *Վերջ Թղ.* 344ա. «*Այլ անդրէն դարձցուք ամենեքին յաստուածատեսիլ շնորհն յայն, որով հաստատեաց ի սկզբան անդ ըզմարդն Աստուած, ասելով թէ արասցուք մարդ ըստ պատկերի եւ նմանութեան մերում, որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»:

8. *Թղ.* 345ա. «Հերմա եռամեծի առ Ասկղէպիոսս սահմանիճ. *Աստուած իմանալի աշխարհ, աշխարհ զգալի Աստուած, մարդ քակտելի աշխարհ, Աստուած անշարժելի աշխարհ, երկին շարժուն աշխարհ*»: – *Վերջ Թղ.* 348բ. «*Գործքն երեւելագոյն, ներգործութիւն է շարժումն, նիւթ է խոնաւ գոյութիւն, մարմին է մածումն նիւթոյ, միտք յանձին եւ բնութիւն ի մարմընի, միտք անձին արարիչ եւ բնութիւն մարմնոյ ոչ ամենայն անձին*»:

Բնագիրը կը մնայ կիսատ, սակայն նորագրողը անվարժ նոտր գրչութեամբ ամբողջացուցած է, հաւանաբար ընդօրինակելով հինը. Թղ. 349ա. «*Շարժումն մահկանացու բնութեանս, երկիր գերեզման անմահին, երկին տեղի անմահն եղեւ վասն անմահ(ա)կանաց*»: – *Վերջ անդ.* «*Ի բնական մարմնոյս ինքն ըստ ինքեան տրտմի, ինքն ըստ ինքեան եւրով չիմանալի աշխարհ սկըսմնասէր գոյացութիւն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 344բ. «*Փառք երից անբաւից, միոյն եւ միայնոյ անըսկզբնականի երրեակ կատարելութեանն եւ տէրութեան, հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»:

«*Գրեցաւ գիրս կազմութեան հանճարայեղծ բանի, Գրիգորի աստուածիմաստ անձին, ձեռամբ Ստեփանոսի նուաստի անարուեստ գրչի եւ մեղապարտ անձին, ի խնդրոյ մեծ սպարապետին Սմբատա(յ), որդւոյ Կոստանդեա(յ), մեծ աթոռապահին հայոց եւ եղբաւր թագաւորին հայոց Հեթմոյ. որ եւ ստացաւ զսա ի յազատ արդեանց իւրոց ի վայելումն իւր եւ իւրոցն եւ ի յիշատակ հոգւոյ իւրոյ յետ աստեացս*:

«*Գրեցաւ սա ի թուականութեանս ՈՂԳ* (1244), *ի թագաւորութեանս հայոց Հեթմու, եւ յիշխանութեանն իշխանաց իշխանին Հոգելից ծերոյն* Կոստանդեա(յ), *եւ ի հայրապետութեանն տեառն* Կոստանդեա(յ):

«*Արդ գրեցաւ սա ի քաղաքս որ կոչի* Ատանա, *ընդ հովանեաւ սուրբ եւ յառաջ զաւրավարին* Թէոդորոսի: *Արդ աղաչեմք զձեզ, ով սուրբ ընթերցող գրոցս, չմեղադրէք խոչորութեան գրոյս եւ սխալանացս որ ի սմա եղեալ են. Թողութիւն հայցեցէք ստացողի գրոյս եւ գրողի սորա. ամէն*»:

2. *Թղ.* 197ա. Կարմրատառ. «*Ով պատուական եւ սուրբ կրաւնաւոր Ռստակէ, զսակաւ գիրս ընկալ եւ զփանաքի գրիչս յիշեսջիր ի մաքրափայլ յաղաւթս քո եւ Աստուած վայելել տացէ մաքուր անձինդ: Գրեցաւ ի Թ. ՈՁԸ* (1239)»:

3. *Թղ.* 198բ. «*Զստացող բազմահանճար եւ նրբաբան իմաստից զՍմբատ թագաւոր եղբայրս եւ զԳուանդուստապլս Հայոց՝ յիշեսջիք յիշատակ բարիս, ո՛վ մակացուք իմաստութեան, եւ Աստուած յիշողացս ի բարիս տրիտուր բարե(ա)ց ճ.պատիկ արասցէ. ամէն*»:

4. *Թղ.* 198բ. «*ՀՍտեփանոս նուաստս եւ զանպիտան գրիչս յիշեա՛ ի Քրիստոս եւ Աստուած զձեզ յիշէ*»:

5. *Թղ.* 211բ. Ստորին լուսանցքին վրայ. «*Ով ամենաւսեմական ոգի Վահր(ամ), յիշեա՛ զըսպարապետն, որ կարմիր գիրն է գրել եւ տեղ չկայր որ զսղալն գրէաք*»:

6. *Թղ.* 228բ. «*Զմեղապարտ գրողս սորա զՍտեփանոս նուաստս յիշեա՛ ի տէր Աստուած*»:

7. *Թղ.* 236բ. Ստորին լուսանցքին վրայ. «*Գրեալ է սուրբ հայրապետն Գրիգորիս թէ ծուռնվար ամիս որ եղաւ թիւ ՈԻԲ* (1173), *այնչափ ձիւն երեկ եւ պաղեց, որ ընդ Եփրատ կայիս դիպան եւ յամէն տեղի ի վերայ անգանէին եւ զարդ երկրի անցաւ, թռչուն եւ չորքոտանի եւ ձուկն*»:

8. *Թղ.* 244բ. Ստորին լուսանցքին վրայ. «*Զանպիտան գրիչս զՍտեփանոս նուաստս յիշեսջիք ի տէր Յիսուս Քրիստոս*»:

9. *Թղ.* 279ա. Ստորին լուսանցքին վրայ. «*Ով ընթերցողք իմաստասիրութեան, ըզնուաստս եւ զանպիտան գրիչս զՍտեփանո-*

սակս յիշեսջիք ի Քրիստոս եւ Աստուած զձեզ յիշէ»:

10. Թղ. 287ա. «Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն հաւր եւ որդոյ եւ սուրբ հոգւոյն յաւիտեանս ամէն, ամէն: Ձմեղապարտս եւ զանպիտան գրիչս զՍտեփաննէ նուաստս, յիշեսջիք ի Քրիստոս, աղաչեմ զձեզ ով ընթերցողք իմաստասիրական բանիս, եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր միւսանգամ գալուստն»:

11. Թղ. 339ա. Ստորին լուսանցքին վրայ. «Զանպիտան գրիչս ՉՍտեփաննէ նուաստս, յիշեսջիք ի Քրիստոս, ընդ նմին եւ Աստուած զձեզ յիշէ»:

12. Թղ. 344ա. Ստորին լուսանցքին վրայ. «ԸզՍտեփաննոս նուաստս եւ զանպիտան գրիչս յիշել ի Քրիստոս, եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր միւսանգամ գալըստեանն. ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, հին շեղագրով, Սմբատ Գունդստապլէ կամ հետեւեալները.

13. Թղ. 90բ. «Ձմեղաւոր հոգս ըզՍմբատ հայոց ասպարապետս, յիշեսջիք ի Քրիստոս, եւ ինք յիշողացս ողորմեսցի. ամէն»:

14. Թղ. 223բ. Կարմրատառ, վերի լուսանցքին վրայ. «Դաւանիմ ճշմարտապէս զորպիսութիւնք հաւգոյն ըստ ճշգրտելոյ բանից սուրբ վարդապետիս, եւ զայլսն խոտան ի բաց ընդեցի ես տրուպս Սմբատ Գունոստապլ, եւ աղաչեմ որ լաւ հաւկնայք ըզբանս»:

15. Թղ. 344բ.

«Փառքըն է փառավորին,
Եւ զաւրութիւն է հզաւրին,
Կարողութիւն է կարաւղին,
Եւ քաջութիւնն անյաղթ քաջին.
Ստեղծվածքս գործ գործաւորին,
Հանճար Անյաղթ վարդապետին,
Եւ որք ի գրէս ուսանել կամին,
Նա հասկնալ ըղորդ պարտին,
Եւ զարմանալ ամենեւին,
Ընդ գործարան հակառակին,
Եւ փառաւոր առնել ի սմին,
Զնախախնամողն ամենայնին,
Զոր աղաչեմ զամենեսին,
Ծնդրել զանցեանն Սմբատ(ին),
Հայոց Մեծաց Գունուստապլին»:

16. Թղ. 349բ. Հետեւեալ հին յիշատակարանը, գրուած Սմբատ Գունդստապլի գրիչով, կորուստէ փրկուած է ներքոգրին կողմէ, ընդօրինակուած նոտր գրչութեամբ եւ սխալագիր.

«Ով հանճարեղք իմաստ բանիս,
Եւ մահացուք լոյս արուեստիս,
Մտադրութեամբ միտ դիք բանիս,
Աճյաղք գիտուն վարդապետիս,
Որ զընթհանուրն առեալ գոյիս,
Մե(..)նալ բաշխեաց մարդկան ազգիս,
Իբր զընթհանուր գիւղացանիս,
Բաժանեաց ի ձիս եւ ի ջորիս,
Զոր հոմանուամբքն առնէ տեղիս,
Իսկ փաշլելաւ (ե) զանուանս գոյիս,
Միաւորէ զարձեալ ի մի,
Եւ յարանուամբք գոլ նմանիս,
Որպէս յարի ազգէն արիս,
Կամ ի միոյն նոյնն իսկ առիս:
Արդ ոնց պատմեմ զուժն զրնիս,
Երբ կարի խիստ կարճ է տեղիս.
Բայց թէ հազար կարճեալ բանիւ,
Հարկն կոչէ զիս այս տեղիս,
Ցիշել ըզմայրն ամէն գո(յ)ս,
Եւ զպատճառ ծնընդականիս,
Զգոյութիւնն որով լինիմք,
Եւ գոյանամք ի յաչխարհիս,
Եւ զընկէքին ընդերք սորին,
Որ սա գլուխ է մարդկան եկիս,
Զորս անուանեաց Արիստոտէլ,
Ստորագրութիւնք մարդկան սեռիս.
Եւ զոր գրեաց Արիստոտէլ,
Նամակ եւ գիր զարմանալիս,
Առ Ալեքսանդրն իւր աշակերտն,
Տիեզերական երեք կուսիս,
Երբ հեռացեալ էր ի նմանէ,
Առնուլ գչորրորդ կողմն աչխարհիս,
Զոր ընթհանրեաց ի քիչ տեղիս,
Զգիտութիւն անճառելիս,
Ժողովեաց ի միասին,
Զիմանալիս եւ զգալիս,
Ընթերցիք եւ զարմացիք,
Որք ի խնդիր լինիք բանիս,
Ձմացկագիր բնութենան ազգիս,
Գրիգոր Նիւսա վարդապետիս,
Որ ժողովեալ ի մի տեղիս,
Ցարմարեցի ի պատեկիս,
Ես մեղաւորս եւ ողբալիս,
Տրուպ գինւորս եւ եղկելիս,
Սմբատ անուն իմ հայկազնիս,
Տէր եւ պարոն Պապէռաւնիս,
Եղբայր Հեթմոյ թագաւորիս,
Եւ սպայհապետ հայոց զընդիս,
Նոյն եւ չինող ի բնէն որոյ,
Զանառ դղեակս անմարտելիս,
Որ ըստ իմոյ անուանս եղի,

Սմբատակլա քալ ամրոցիս·
Զորս աղաչեմ զամենեսին,
Որք ընթերձող լինիք գրիս,
Ինդրել պարգեւս ի Քրիստոսէ
Զթողութիւն մեղաւորիս,
Եւ պարգեւողն առատաձիր,
Տրիտուր բարեաց այն է բարիս,
Ի հայ ազգիս ի թվիս ՈՂԳերրորդ,
գրեցի վաթսատ ձեռաւքս,
Անչար զգիր յիշատակիս,
Եւ Աստուծոյ մեծին հզաւրին անմահին,
միայն կարողին, ընդհանուր գոյիցս արարողին եւ յետո(յ) ճշմարիտ հայրէն է տէր եւ յետ մնացողին, զի սուտ եւ խաբեբա(յ) է ասել այլ ումեք ապրել կամ վա(յ)ելել կամ ճոխալ ի վա(յ)ելչութիւնքս աշխարհի, բայց միայն ի նմանէ· այլ մահկանացուացս պարտ է ամենայնի խոկալ զմեռանելն, եւ չէ մեռանելն ըստ գրոյն եւ տեսականն եւ գործականն զարդարել զբարս եւ զմշտընջենաւորին առանակից լինել, որում պարգեւողին փառք յաւիտեանս»։

Նորոգողին կողմէ, 1558ին, անվարժ ձոտըր գրչութեամբ, հնութեան պատճառով գունաթափ եւ դժուարընթեռնլի կայ հետեւեալը.

17. *Թղ. 350բ. «Արդ վերստին նորոգեցաւ եւ կապեցաւ ոչինչ եւ անարգ կապաւք գիրքս որ կոչի քերական իմաստասիրութիւն Արիստոտելի, կազմութեան եւ բնութեան մարդոյ, եւ միւս տեսութիւն ի մարդո(յ) կազմութիւն, յաղագս (..) եւ գեղեցիկ (..) եւ պայծառ պատմութեան (..) եղբաւր, զի կապեցաւ սա յաստուածաշէն քաղաքն յԱտաձա, ի դուռն եկեղեցոյն սուրբ Ստեփաննոս Նախավկա(յ)ին, ի վայելումն հոգեսէր եւ բարեմիտ եւ հեզահոգի եւ սրբակրաւն, աղաւթասէր եւ մեղաստեաց, եւ ինքն իւր խցին միակեց եւ այլ ամենեսեան բարեօք ի լի, եւ բարեգործ, զոր ոչ կարեմք գրով արկանել, տէր Ստեփաննոս եպիսկոպոս, եւ յիշատակ իւր հոգուն եւ իւր ծնօղացն։ Որ տեսաւ զգիրքս ընդիր եւ անկեալ էր ի ծառայութիւն, խղճեաց եւ գնեաց իւր հալալ վաստակէն եւ արար զաւակ յերուսաղէմ եւ յիշատակ ի Սիոն։*

«Եւ ես անարժանս, երես անկեալ աղաչեմ իւր բերանէն, զտեսանողս այսմ գթացեալ հայցել գթողութիւն իւր (յ)անցանաց, որ զոր ոչ կարէ կեալ մարդ առանց մեղաց յաշխարհի, եւ թողութիւն իւր արեան մերձաւորացն։ Եւ Աստուած յիշէ զձեզ իւր արքայութիւնն. ամէն։

«Եւ զի ես ամաւթալից եւ սեւերեսս յԱստուծոյ եւ ի մարդկանէ մեղօք լցեալս եւ հոգով տկարս, յարդարութենէ աղքատացեալս եւ ի մեղաց հարստացեալս, ի լուսոյ մերժեալս եւ ի խաւար(հ) մնացեալս, յարքայութենէ հեռացեալս եւ դժոխոցն մօտեցեալս, զչարիս յօժարութեամբ գործեալս եւ ի սատանայէ խոցեալս, եւ յայլ ամենայն չարիս եւ ի մեղս շաղախեալս, ժանտ ախտիւք լցեալս եւ ի մեղաց հոտեալս, նեխեալս եւ փտեալս, երես անկեալ եւ մոխրաթաւալ առ ոտս ձեր անկեալ, կամ առաջի ձեր եւ աղաչեմ զձեզ յիշել զանյիշելիս յաղաւթս ձեր, եւ իմ չարիսն զոր ոչ կարացի գրով արկանել, թողութիւն խնդրել յԱստուծոյ անցօր հողիս (...)։ Եւս առաւել զանուանէ գովեալ եւ յԱստուծոյ ընտրեալ ան(..) (..)անց վար(զա)պետաքն իմ զտէր Մակ(ար) վարդապետն Հեռնեցին, եւ զԱստուածատուր Մշ(եցին) (..) զՆերսէս (..)ողնուտցին, որ բազում աշխատանաւք ուսուցին զանարժանս (....), յիշեալ լինիմք, նա դուք յԱստուծոյ եւ յամենայն սուրբ նորա. ամէն։ Ես անարուեստ (....) քակեցի եւ այպն արարի, որ ոչ կարեմ ասել թէ կապեցի· ի թվ. ՌԷ (1558) տարի»։

Նոր ձոտր գրչութեամբ (ԺԸ դ.).

18. *Թղ. 160բ. «Մեղաւոր ծառայ մհտսի Գասպարի որդի մհտսի Ցարութիւնըն ձեռամբս տվի, որ էֆգարցի տէր Աստուածատուրին որ տվի որ օրինակէ»։*

1295

ԴԱԻԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Բ.

Ձեռ. թիւ 358։ – *Ցկէ* = 1318

ԹՈՒՂԹ 200։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×16։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×13,3)։ – ՏՈՂԵՐ 23։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա-ԺԸ×12 (Ա՝ 9 թղ., Զ՝ 11 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոճակով. կորած են երեք փականները. աստառը սրճագոյն նուրբ մետաքս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻՔ սկիզբն ու աւարտին երկուքի ծալուած, մեծ երկաթագիր երկսիւն (մի սիւն՝ 8 սմ. լայնքի) Մատթէոսի աւետարանէն հատուած մը, գլ. ԺԶ, 25–3։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. 1632ին նորոգողը ինկած թուղթերու տեղ աւելցուցած է թղ. 9, 58, 117, 128–9, 139–140, 189–191, 198–200, ամբողջացնելով բնագիրը։ Ձեռագիրը խոնաւութեան հանդիպած է, սակայն բնագիրը մնացած է անվնաս։ – Դիր բոլորգիր ընտիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ միագոյն հանգուցագիրք։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ երկու տեսակ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ երկու հատ, միագոյն եւ պարզ։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 69ա, 86բ, միագոյն։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 191բ, 199բ–200բ, որոնք նորոգողին կողմէ աւելցուած են։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ձկէ – 1318։ – ԳՐԻՉ Ցոհաննէս բանի սպասաւոր։ – ԾԱՂԿՈՂ անյայտ։ – ՆՈՐՈԳՈՂ 1632ին՝ Տէր Մինաս բարձունապետ։ – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը. 1389ին՝ Տէր Ամանիա եպս. Խարբերդցի։ – ՏՂԻ «ի վանս Հերմոնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1791 թուականէն առաջ ունեցած են։

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի գրութիւնները եւ Արիստոտէլի Թուղթք. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Դաւթի Անյաղթի) Սահմանիք իմաստասիրութեան. *Որք միանգամ իմաստասիրութեան տենչան բանից, եւ առ ի նմանէն հեչտութեանց ծայրիւ միայն մատին հանդիպին ճաշակեալք*»։

Թղ. 3ա. «Ընդ այսոսիկ հանդերձ Աստուծով եւ առաջիկա(յ) գործաւորութիւն» (*պրակք Ա–ԻԱ*)։

Թղ. 67բ. «Ընդ այսոսիկ եւ առաջիկա(յ) բան իմաստնոյս. *Ամենայն չար տանջելի, ոչ ոք տանջեալ անապական, ոչ ոք ապականացու անեղ*»։ – *Վերջ թղ.* 68ա։

2. *Թղ.* 69ա. «Ներածութիւն Պորփիւրի. *Ելոյր հարկաւորի, Քրիսաւորիէ, եւ յ'առն'ս Արիստոտելի ստորոգութեանցն վարդապետութիւն, գիտել զի'նչ սեռ եւ զի'նչ տարբերութիւն*»։

Թղ. 69բ. «Ցաղագս սեռի»։

Թղ. 71ա. «Ցաղագս տեսակի»։

Թղ. 75ա. Ցաղագս տարբերութեան»։

Թղ. 78բ. «Ցաղագս յատկի»։

Թղ. 79ա. «Ցաղագս պատահման»։

Թղ. 79բ. «Ցաղագս առէից հասարակացն եւ յատկից սեռիցն եւ տեսակաց եւ տարբերութեան, յատկի եւ պատահման»։

Թղ. 79ա. «Ցաղագս հասարակաց սեռի եւ տարբերութեան»։

Թղ. 80ա. «Ցաղագս յատկից սեռի եւ տարբերութեան»։

Թղ. 81ա. «Ցաղագս հասարակաց սեռի եւ տեսակի»։

Թղ. 81ա. «Ցաղագս սեռի եւ տեսակի վասն»։

Թղ. 81բ. «Ցաղագս հասարակաց սեռի եւ յատկի»։

Թղ. 81բ. «Ցաղագս յատկից սեռի եւ յատկի»։

Թղ. 82ա. «Հասարակաց սեռի եւ պատահից յաղագս»։

Թղ. 82ա. «Ցատկից սեռի եւ պատահից վասն»։

Թղ. 83բ. «Վասն հասարակաց տարբերութեան եւ տեսակի»։

Թղ. 83բ. «Ցատկից տարբեր(ութեան) եւ տեսակի»։

Թղ. 84ա. 84ա. «Ցաղագս հասարակաց տարբերութեան եւ յատկի»։

Թղ. 84ա. «Ցաղագս յատկաց տարբեր(ութեան) եւ յատկի»։

Թղ. 84բ. «Ցաղագս հասարակաց տարբերութեան եւ պատահման»։

Թղ. 84բ. «Ցաղագս յատկից տարբերութեան եւ պատահման»:
Թղ. 85ա. «Վասն հասարակաց տեսակի եւ յատկի»:
Թղ. 85ա. «Ցաղագս յատկաց տեսակի եւ յատկի»:
Թղ. 85բ. «Ցաղագս հասարակաց տեսակի եւ պատահի»:
Թղ. 85բ. «Վասն յատկաց եւ տեսակի եւ պատահի»:
Թղ. 86ա. «Ցաղագս հասարակաց յատկի եւ պատահի»:
Թղ. 86ա. «Ցաղագս յատկի եւ պատահի յատկութեանց»:

3. Թղ. 86բ. «Դաւթի Փիլիսափայի Ներգինացւոյ, Վերլուծութիւն ներածութեան Պորփիւրի (Պաւրփիւրի). *Հանդերձեալք հանդերձ Աստուծով սկիզբն առնել առաջիկա(յ) շարագրութեանս, զսովորականն պատմաւոյց խնդրել զզուխս՝ ուր գոլ թուով խընդրեացուք*»: – Վերջ թղ. 164բ (պրակք Ա–ԻԹ):

4. Թղ. 164բ. «Ցաղագս հանրականաց սեռից եւ տարբերութեանց առաջիկայ տեսութիւն. *Ըստ խոստմանն մերում յետ բանիւ աստղծանելոյ զհինգ բարբառոյ*» (Ա–ԺԱ):

5. Թղ. 173ա. «Արիստոտելի իմաստասիրի թուղթ առ Աղեքսանդրոս թագաւոր, պատմութիւն յաղագս աշխարհի. *Իսկ բազում անգամ ինձ աստուածայինն ինչ եւ բարեխախտեալ ճշմարտապէս իր*»: – Վերջ թղ. 194ա:

6. Թղ. 194ա. «Արիստոտելի յաղագս առաքինութեանց առ Աղեքսանդրոս թագաւոր. *Գովելի են գեղեցիկքն եւ պարսաւելի գարշելիքն*»: – Վերջ թղ. 198բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրիւ գրչութեամբ.

1. Թղ. 68ա. «*Զառաջին վայելուչ եւ զգրիչ տուի Ցոհաննէս աղաչեմ յիշել ի տէր, հանդերձ ծնողօք եւ վարդապետաւք, զի եւ դուք յիշեսջիք ի տէր*:

«*Գրեցաւ ի թվ. ՉԿԸ* (1318), *յամսեանս Յուլիս Գ. աւարտեցաւ, ի վանս Հերմոնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչիս*»:

Ունի սա յաւելուածը՝ այլ գրչէ. «*Նաեւ զմեղսամակարդ ոգիս զՑակ(ոբ) Թագորցի զսպասաւոր բանի, աղաչեմ յիշել ի տէր*»:

2. Թղ. 172բ. «*Փառք փառաւորեալ սուրբ երրորդութեանն որ արժանի արար զոհկարս հասանել ի վերջին գիծ տառիս: Արդ եղեւ աւարտ գրչութեանս սորա ի թվ. Հայոց ի ՉԿԸ* (1319), *յամսեանս Յուլիսի ի ԻԹ* (29), *յաւուր յուրբաթու, ի ձեռն ապիկար եւ փցուն գրչի Ցոհաննիսի բանի սպասաւորի, ի վանս Հերմոնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Գրիգորիս, եւ առ ոտս մեծ հռետորիս Նսայեա(յ), որոյ յիշատակն աւրհնութեամբ*:

«*Արդ ով պատուական եւ ուսումնասէր եղբարք, որք աւգտիք ի սմանէ ընթերցմամբ եւ կամ աւրինակելով, զմեզ եւ զմերսն ամենայն յաղաւթս յիշեցէք, եւ խոչորութեան եւ աղալանացն անմեղադիր լերուք, զի փութով գրեցաք վասն կարեաց ընթերցման. եւ որք յիշէքդ՝ յիշեալ լինիք ի տեառնէ Աստուծոյ. ամէն*:

«Լ. Կ. Զ. Ռ. Ն. Ն. Խ. Բ. Վ. Ե. Մ. Հ. Վ. Ե. Կ. Զ. Բ. Լ. Մ. Ծ. Ր. Զ. Խ. Ք. (Ցոհաննէս գրիչ գրողս յիշեցէք):

«*Այս ամի անկաւ ի մեծ պատերազմին բարեպաշտ պարոնն* (Պա)ղտէն *յանաւրէն խուրումչոյ, զոր եւ նա ըստ արժանոյն բեւեռեցաւ ի փայտի ի դուռն արքային*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

Թղ. 68բ. «*Ցիսուսի Քրիստոսի ծառայէ տէր Անանիայ եպիսկոպոսն Խարբերդցոյ, եւ որք կարդաք ի ձեր սուրբ աղաւթքն յիշեցէք. ի թվ. ՊԼԸ* (1389), *Յուլսս ժ գրեցօ*»:

Թղ. 198բ. «*Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս եւ Աստուած ողորմի ասացէք վերջին նորոգողի սուրբ գրոցս տէր Միհաս քալ բարեւնապետին եւ իւր ծնաւղաց եւ ամենայն արեան մերձաւորաց նոցին. ով կարդայ կամ աւրինակէ, նա զԱստուած ողորմին ասէ, Աստուած իւրն ողորմեցի յաւուր դատաստանին. ամէն: Թվին ՌՀԱ* (1632) *եւ զեղկելի գրիչս յիշեա՛*»:

1296

ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱՂԹ Գ.

Ձեռ. թիւ 1675։ – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹՔ 152։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×17,2 (12,5×16,4)։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (10×13,5), իւրաքանչիւրը 4×13,5։ – ՏՈՂՔ 33։ – ԹԵՐԹՔ թղ. 1–59՝ ունեցած է 9 թերթ, որոնցմէ կը պակսին Ա–Դ. ե–Թ×12 (Թ՝ 11 թղ.)։ Թղ. 60–152՝ ունեցած է 27 թերթ, որոնցմէ կը պակսին Ա–Ժէ, ԻԴ. ԺԸ՝ ունի 10 թղ., ԻԲ՝ 1 թղ., մնացածները իւրաքանչիւրը 12 թղ.։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կաշեպատ, կազմուած ի Ս. Ղազար։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՁԱՀԱՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ վատ. կը պակսին բազմաթիւ թերթեր եւ թուղթեր (ընդ մէջ թղ. 48–49, 59–60, 104–105), պակասաւոր է սկիզբը, միջանկեալ եւ վերջաւորութեան։ Խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ վնասուած են առաջին թուղթերը, ինչպէս նաեւ անհետացած են թղ. 103–105, 146–152 վերի արտաքին լուսանցքները՝ գրութեամբ հանդերձ։ – ԴԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ թղ. 90ա, 131ա, սեւ գրիչով, կարմիր գունաւորումով՝ հանգուցագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ կարմիր կամ սեւ երկաթագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ թղ. 67ա, 90ա։ – ՆԿԱՐՔ չկան։ – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 90ա, մեծութիւն՝ 4,6×6,4, սեւ գրիչով, կարմիր խորհով, նուրբ եւ ընտիր զարդերով։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 131ա, 148ա։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 119բ–130ա։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ցիշատակարաններուն մէջ չենք գտներ թուական, սակայն մեր Մատենադարանի Ձեռագիրներէն թիւ 1266 ձաշոցը գրուած ըլլալով 1372 թուին, նոյն Մխիթար Շահապօնեցիէն, կը համարինք որ նոյն շրջանին օրինակուած ըլլայ նաեւ մերկայ Ձեռագիրը։ – ԳՐԻՉ Ցերա Մխիթար Շահապոնեցի։ – ՆԱՂԿՈՂ անյայտ։ – ԿԱԶՄՈՂ վերջինը՝ Վենետիկ, ի Ս. Ղազար։ – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը օրինակած է Նախիջեւանի Միաբար եղբարց գործածութեան համար։ Ցաջորդաբար Ձեռագիրը պատկանած է Վարագի Սուրբ Նշան եկեղեցւոյ՝ Կարապետ վարդապետի, «Ձագ» մականունով։ – ՏՂԻ հաւանաբար Նախիջեւան։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Ձեռագրիս սկիզբը Հ. Մկրտիչ Աւգերեան գրած է. «Զայս գիրս յոնաց առ մեզ ի Հալէպու, Հ. Գէորգ Ամքէպցի երկրորդն, ընդ ճանապարհ Կոստանդնուպօլսի նաւու, որ եհաս առ մեզ յամի տեառն 1755, Մարտի 20»։

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի Մատենագրութիւնք. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Դաւթի Անյաղթի Գիրք Սահմանաց)»։

Ձեռագրին առաջին հինգ թերթերը ինկած ըլլալով՝ մնացած է բնագրին վերջին հատուածը. «(Ընդ այն)ոսիկ եւ առաջիկայ բան իմաստնո(յ). (Ամենայն չար) տանջ(ելի), ոչ ոք տանջեալ անապ(ական), ոչ ոք ապականաց(ու ան)եղ»։ – Վերջ անդ։

Ձեռագրիս առաջին թուղթերը խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ վնասուած է նաեւ բնագիրը։

2. *Թղ.* 1բ. *Մատ Պորփիւրի։*

3. *Թղ.* 2ա. «Ներածութիւն Պորփիւրի. (*Ելոյր*) *հարկաւորի, Քրիսաւորիէ, եւ յառա Արիստոտելի ստորագրութեանցն վարդապետութիւն» (Ա–Ի)։*

4. *Թղ.* 13ա. «Դաւթի Փիլիսոփա(յ)ի ներգինացուոյ վերլուծութիւն ներածութեան Պորփիւրի. *Հանդերձեալք հանդերձ Աստուծով սկիզբն առնել առաջիկայ չարագրութեանս»։ (Պրակք Ա–ԻԹ)։ – Վերջ թղ.* 55բ։

5. *Թղ.* 56ա. «Ցաղագս հասարակաց սեռից եւ տարբերութեան առաջիկայ տես(ութեան). *Ըստ խոստմանն մերում յետ բանիս առեղծանելոյ» (Ա–Թ. կը պակսի Ժ–ԺԱ՝ թուղթի անկումով)։ – Վերջ թղ.* 59բ։

6. *Թղ.* 60ա. «(Դաւթի Անյաղթի Մեկնութիւն ստորոգութեանց Արիստոտելի)»։

Թուղթ ինկած ըլլալով՝ կը պակսի բնագրիս առաջին մասը, այն է՝ «Ցաղագս գոյացութեան» (պրակք Ա–ԺԴ), «Ցաղագս բանակի» (պրակք Ա–Ժ), «Ցաղագս առընչի» (պրակք Ա–ԺԳ), «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» (պրակք Ա–Զ)։

Ձեռագիրը կը սկսի՝ «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» պրակ է.էն, որ է՝ «(չիկն)ոտասի եւ ոչ զեղնացեալն վասն երկնչելոյն

դեղնոտ, այլ յաւէտ առ կրել ինչ» (պրակք Է–ԺԲ)։

Թղ. 67ա. «Ցաղագս առնելոյ եւ կրելոյ»։

Թղ. 68բ. «Ցաղագս հակակացց» (պրակք Ա–Բ)։

Թղ. 81բ. «Ցաղագս նախկընի»։

Թղ. 83բ. «Ցաղագս համայնգամայնց»։

Թղ. 85ա. «Ցաղագս շարժուբեան» (պրակք Ա–Բ)։

Թղ. 88ա. «Ցաղագս ունելոյ»։ – *Վերջ Թղ.* 89ա։

Ս. Ղազարի 1833ի *հրատարկութեան համար օգտագործուած է այս Ձեռագիրը, եւ տրամադրելի ամբողջական օրինակ չունենալով՝ հրատարակութիւնը կատարուած է թերի, սկսելով «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» պրակ Է.էն*

7. *Թղ.* 90ա. «Սկիզբն եւ նախադրութիւն գրոցն որ ասի ըստ յունաց Պէրիարմենիաս, եւ հա(յ)երէն ցաղագս մեկնութեան, արտադրեալ ի մեծ իմաստնոյն Արիստոտէլէ, բարբմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ. *Նախ արժան է դնել զինչ է անուն եւ զինչ է բա(յ), ապա զինչ է բացատութիւն»* (պրակք Ա–Դ)։

Թղ. 94բ. «Ցաղագս ան(ո)ւան» (պրակք Ա–Բ)։

Թղ. 98ա. «Ցաղագս բա(յ)ի» (պրակք Ա–Բ)։

Թղ. 100բ. «Ցաղագս բանի» (պրակք Ա–Դ, ԺԹ–ԼԳ). *Թուղթ ինկած ըլլալով՝ կը պակսին պրակք Ե–ԺԸ, կիսատ են Դ եւ ԺԹ։* – *Վերջ Թղ.* 130բ։

8. *Թղ.* 131ա. «Արիստոտէլի իմաստասիրի, Թուղթ առ Աղեքսանտրոս թագաւոր, Պատմութիւն յաղագս աշխարհի. *Իսկ բազում անգամ ինձ աստուածայինն ինչ եւ բարեբախտեալ ճշմարտապէս իր»*։

9. *Թղ.* 148ա. «Արիստոտելի ցաղագս առաքինութեանց առ Աղեքսանդրոս թագաւորն. *Գովելի են գեղեցիկքն եւ պարսաւելի գարշելիքն»*։ – *Վերջ Թղ.* 152բ. «Կատարեցաւ բանս որ վասն առաքինութեան»։

10. *Թղ.* 152բ. «(Փիլոնի Երբայեցւոյ, ցաղագս նախախնամութեան). *Մտագիրացի էր ի Քամչկիթ գաւառէ, մերձ ցօշինթոս, որդի հօր Նիկոմաքա եւ մօր Ղօմբիասա, քանզի ամ աշակերտեալ Պղատոնի»*։ – *Վերջ անդ։*

Հատուած մըն է՝ որ կը մնայ կիսատ, որովհետեւ Թուղթ ինկած ըլլալով՝ Ձեռագիրս կ'աւարտի։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 89բ. «*Կատարեցաւ տասն Ստորագրութիւնն ասացեալ յեռամեծէն Արիստոտելէ, որ ասի ըստ յունարէն ձայն Կատիղորիաս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ ներգինացոյ։*

«*Ջիբրա Մխիթար յաղօթս յիշեցէք, ով սուրբ ընթերցօղք, եւ սղալանացն անմեղադիր լերուք, զի այսչափ էր կար մեր. եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

2. *Թղ.* 130բ.

«*Ջիբրա Մխիթար Շահապունեցի,*
Ես որ մեղօք եմ եղկել(ի),
Ձեզ կու աղաչեմ եղբարք բարի,
Ցիշման արարէք զիս արժանի,
Վասն սիրոյ հօր միածնի,
Նաեւ զեղբարս իմ զբարի,
Որ ֆր. Յովաննէս եւ Ղուկաս կոչի։
Արդ հանդիպօղք այսմ տառի,
Ձմեզ յիշեցէք դուք ի բարի,
Եթէ յիշէք զմեզ յայսմ վայրի,
Ի ահեղ օրն աներեկի,
Ցորժամ նստի տէրն յաւերնի,
Ի քրիստոս Աստուած ձեզ ողորմի։

«*Եղբարք, որով կամօք յիշէք զմեզ, նովիմբ եւ դուք յիշեալ լինիք։ Աղաչեմ եղբարք, սղալանացն եւ խոչորութեանն անմեղադիր լերուք, զի ես չէի գրագիր, այլ հարկն բրտնադարեաց, զի դաս կու ասէին եւ գիրգ չկէր*»։

3. *Թղ.* 90ա. «*Եւ զիս յիշեա տէր Մխիթար*»։

Բնագրէն տարբեր բոլորով, հաւանաբար ԺԴ–ԺԵ դարուն.

4. *Թղ.* 1բ. «*Պորփիւր գիրքս յիշատակ է Կարապետ վարդապետին, որ մականուն Ձագ կոչի, ի դուռն Վարագայ սուրբ Նշանին*»։

5. *Թղ.* 89բ. «*Պերիարմենիաս գիրքս որ մեկնեալ է ի Դաւթէ, յիշատակ է Կարապետ վարդապետին եւ ամենայն ազգականաց իմոց եւ Պօղոս գրոց աշակերտի Նորին։ Մի՛ ոք իշխեսցէ հեռացուցանել, եւ թէ ոք յանդգնի՝ պատիժ կրեսցէ աստ*»։

1297

ԴԱԻԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Դ.

Ձեռ. թիւ 94։ – ԺԶ դար

ԹՈՒՂԹ 214։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×19 (14×18,6)։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (10,4×15), իւրաքանչիւրը 5×15։ – ՏՈՂԸ 31։ – ԹԵՐԹ Ա–ԺԵ, որոնցմէ Ե, Է, Ը×14 թղ., Թ–ԺԱ×10 թղ., մնացածները իւրաքանչիւրը 16 թղ.։ – ՆԻՒԹ թուղթ թուխ եւ դեղնորակ։ – ԿԱԶՄ ոսկեդրոշմ եզերբներով, կեդրոնը ոսկետիպ ծաղիկներու մէջ Աստուածածին, Ցիսուս մանուկը գրկին, կաշի, միջուկը ստուերաթուղթ, աստառը ծաղկազարդ գունաւոր թուղթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹՆԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԸ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԸ շատ լաւ։ – ԴԻՐ բոլորգիր (թղ. 71–46 նոտր)։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐԸ բազմաթիւ, կարմիր եւ կապոյտ հանգուցագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԸ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԸ բառասունէ աւելի, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով. մեծագոյնը՝ թղ. 78ա։ – ՆԿԱՐԸ չունի։ – ԽՈՐԱՆԸ թղ. 78ա, մեծութիւն՝ 9×10,3, շատ նուրբ եւ ճաշակաւոր, կարմիր եւ կապոյտ, կեդրոնը խաչ։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԸ թղ. 2ա, 71ա, մեծութիւն՝ 1,5×4,5։ – ԴԱՏԱՐԿԸ թղ. 1ա–բ– 70բ, 76բ–77բ, 104բ, 213ա, 214ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԶ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն անյայտ, 1678ին՝ Սահակ Մոկացի, իսկ 1727ին՝ Աւաք՝ որդի Հայրապետի «ի Զորէն Շամբայ եւ ի գեղչէն Արարքայ»։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ԿՆԻՔ թղ. 2ա, 78ա, 1,3×1,5 մեծութեամբ, երեք տողով, ուր կը կարդացուի «ՔՒ ՄՒ – … ՎՐԴ – ՌՃՂԵ». ամբողջ ամբողջական է։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գրիչին կը պակսի, յետագայ դարերուն գրուածները տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Գնուած է Պոլիս, 1883ին, հաւանաբար Սերովբէ Ալիշանի ձեռքով։

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի իմաստասիրականք, Ներսէս Շնորհալիի Մեկնութիւն Ամենայն չար տանջելիի, Առաքել Սիւնեցիի Մեկնութիւն Սահմանաց եւ Ամենայն չար տանջելիի. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 2ա. «(Դաւթի Անյաղթի Սահմանք իմաստասիրութեան). *Որք միանգամ իմաստասիրութեան տեղին բանից եւ առ ի նմանէ հեշտութեանց ծայրիւ միայն մատին հանդիպին ճաշակեալք*» (պրակք Ա–ԻԱ)։

2. *Թղ.* 45բ. «Դաւթի մեծի եւ Անյաղթ փիլիսոփայի ընդդէմ չորից առարկութեանցն Պիհոռնի իմաստակի եւ սահմանիք եւ տրամասութիւն իմաստութեան միջնեւ ցայս վայր. *Ամենայն չար տանջելի, ոչ ոք տանջեալ անապականն*»։ – *Վերջ թղ.* 46ա. «*Այս գծածք հանդիսապիր խըմբից առաջնոցն տառից տրամախոհ իմաստասէր մակացու արանց ներբողեալ ի Դաւթէ եռամեծէ ննթադրեցաւ*»։

3. *Թղ.* 46ա. «*Լուծմունք Սահմանաց. Որք միանգամ իմաստութեան ցանկան բան(ից). (մեկն.). Ոչ որպէս զուք կարծէք ոչ զոյ իմաստութիւն եւ ոչ հակացնալ, ոմ անիմաստ պիւռռնացիք, այլ որ ցանկան նմին*»։ – *Վերջ թղ.* 63բ. «*Ոչ փոքր անյայտ ինձ զարմանք եւ հիացումն անճառական, որ հրաշալի աշակերտեալն Արիստո(էլ)ի իմաստութեանն այնքան լցեալ գոյր յիմաստից, մինչ զի ծանեալ զդիտութիւն, վասն որոյ եւ հաւաքէ, որ զտանէ զերազոյնս*»։

4. *Թղ.* 63բ. «Մեկնութիւն բանից Դաւթի փիլիսոփայի, որ է ի կատարումն նորին տառի որ վասն Սահմանացն իմաստութեան. ասացեալ Ներսէսի եղբաւր կաթողիկոսի հայոց Գրիգորի, ի խնդրոյ ուրումն սիրողի իմաստութեան. *Զխնդիր հոգեւորական հաւատով եւ սիրով հայցողաց…: Ամենայն չար տանջելի. Աստուած բնութեամբ է բարի*»։ – *Վերջ թղ.* 70ա. *կը մնայ թերի*։

5. *Թղ.* 71ա. «Տէր Առաքելի եռամեծի եւ բաջ հռետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի, աշակերտի երիցս երանելոյն Գրիգորի տիեզերալոյս վարդապետի, արարեալ բանս խրատականս ոգեշահս եւ հանճար իմաստալեղս, ի մեկնութիւն Սահմանաց գրոց, ի յիոզ մաղթանաց ոմանց բանասիրաց եղբարց հարազատաց նորին աշակերտաց. *Սահման, թէ քանի՛ նշանակութիւն ցուցանէ. յծ. Այսինքն տան յատկութեամբ զանազանի. նաև թէ զինչ է սահման ըստ անուանն. երկրորդ, զինչ է ըստ իրին…*»։ – *Վերջ թղ.* 76ա.

«Զորրորդ, զի անիչխան էր ազգս եւ ոչ ոք էր որ յարգէր զնա եւ կամ զայլք հնազանդեցուցանէր նմա: Այսքան առ այս. այսքան նախերգաբար ասացաւ»:

6. *Թղ.* 78ա.· «Նորին տէր Առաքելի հոգեւորոգ հայրապետի, վասն Սահմանացն Դաւթի, բաղուածու բան. Աւգնեա՛ Ցիսուս. *Որք միանգամ.* լծ. *Բազմաւ աւրինակի դնէ, այսինքն զի ամենեցուն է իմաստութիւն որք ունին զտենչումն. երկրորդ, զի ամենայն բանաւորաց ցանկալի է իմաստութիւն»* (լծ. պրակ Ա–ի): – Վերջ *Թղ.* 197ա:

7. *Թղ.* 197ա. «Նորին տէր Առաքէլի Սիւնեաց եպիսկոպոսի ի տեսութիւն բանին որ ասէ. Ամենայն չար տանջելի. Աւգնեա՛ Ցիսուս Քրիստոս. *Զի՞նչ է որ ասէ՝ Ամենայն չար տանջելի:* Պտ. *Ի վերայ այսր բանի երեսուն երեք ինչ խնդրելի է»:* – Վերջ *Թղ.* 207ա. *«Եւ վասն այսքան պատճառացս ասաց Քէ ամենայն չար տանջելի. կատարեցաւ քաղուածոյս սահմանաց գրոցս ի փառս Քրիստոսի Աստուածոյ մերոյ աւրհնելոյն յաւիտեանս. ամէն»:*

8. *Թղ.* 207ա. «Սահմանէ ասացեալ ի Դաւթէ փիլիսոփայէ. *Բղջախոհ մոլութիւն որ ցանկան իմաստութեան, որ հոգեւոր գործէ զինքն սրբէ մարդ, յորժամ փութայ զամենայն էակս քննել»* (*մասն ա–իա*): – Վերջ *Թղ.* 212ա. *«Երեւակայութիւն որ զմոռացած բանն յիշէ եւ այլ վերստին միտքն երեւեցուցանէ, որ անբան կենդանեացն այլ կայ բարկութիւն եւ ցանկութիւն»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 207ա. *«Զստացող եւ զծրագրող իմաստասիրականս սոփեստիս մերոյ հայկազնի փիլիսոփային Դաւթի եւ մեկնողի սորա Առաքելի Սիւնեաց վերադիտողի»:*

2. *Թղ.* 212ա. *«Եռամեծն Դաւիթ, որ ունէր զբնական չնորհն եւ զըստացականն եւ զաստուածատուրն զ· բանական ի տղայութեան, չնորհեցեր ի ստացականն որ աշխատեցաւ, չարչարեցաւ եւ խիստ ուսաւ զիմաստասիրութիւնն, յայնժամ Աստուած այլ չնորհեաց եւ յաջողեաց նմա, վասն այն զամենայն յաղթեաց»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. *Թղ.* 213ա. *«Ես Սահակ վարդապետս ստացող տառ(ի)ս որ կոչի Սահմանն Դաւթի փիլիսոփայի, յիշատակ ինձ եւ եղբօրն իմո(յ) հարազատի, տէր Աւետիք րաբունապետի, որ եմք պանդո(ւխտ) յաւուրս երկրի, զի ամենափրկիչն է մեզ պահապան եւ հովանի: Մոկացի ի Գումիշխանաս յոլով կացի, քան զերեսուն ամ յաւելի, պանդխտելով յայսմ վայրի. ՌՃԻԷ (1678)»:*

4. *Թղ.* 212բ. *«Ճիշատակ է գիրքս որ անուանեալ կոչի Սահմանաց, Հայրապետի որդի Աւաքին, որ ի Զորէն Շամբայ, եւ ի գեղջէն Արարբայ, յիշատակ իւրն անջնջելի, նաեւ մօրն Եթարին եւ եղբարձն Խաչիկին եւ Այվազին. այլ եւ քեռցն Թօզալին եւ այլ հանգուցելոց ի Քրիստոս, միով հայր մեղայիւ յիշեսջիք, զի եւ դուք յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ. ամէն: Գրեցաւ ի սուրբ էջմիածին, ՌՃՀԶ (1727) թ(ուի)ն, Յուլիսի Ա»:*

1298

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Ե.

Ձեռ. թիւ 379: – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹԻ 156: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 12×17: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,6×12): – ՏՈՂԵՐ 21: – ԹՍՐԹԻ 14, որոնցմէ Ա–Դ, Զ–Ը, ժ, ժԲ–ԺԴ՝ ունին 12 բղ., Դ–Ե, Թ՝ 10 բղ., ԺԱ՝ 6 բղ.: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ մագաղաթապատ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻԹ բաւարար: – ԳԻՐ ներս: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿԻ բղ. 155ա–156բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ Աւգներեան ցուցակին մէջ նշուած ըլլալով՝ 1791էն առաջ մտած է մեր հաւաքածոյէն ներս:

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐԻ ՀԱՑՈՑ ԺԲ.

Մասեանս է Դաւիթ Անյաղթի եւ Արիստոտէլի գրութիւնները. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Դաւթի Անյաղթի) Սահմանք իմաստասիրութեան. *Որք միանգամ իմաստասիրութեան տենչան բանից եւ առ ի նմանէ հեշտութենէ ծայրիւ միայն մատին հանդիպին ճաշակեալք*» (*պրակք Ա–ԻԱ*):

Թղ. 68ա. «Ընդ այսոսիկ առաջիկա(յ) բան իմաստնոյ. *Ամենայն չար տանջելի, ոչ ոք տանջել անապական, ոչ ոք ապականացու անեղ*»:

2. *Թղ.* 69ա. «Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի Դժ.ան գլխոյն Արիստոտելի վերլուծական. *Դիտաւորութիւն Արիստոտէլի ի վերլուծական՝ են բուռն հարկանել զպարզ հաւաքմանէ*» (*պրակ Ա–ԺԴ*):

3. *Թղ.* 99բ. «Նկատումն Արիստոտէլի. *Ուսուցանէ մեզ ի լսողութեանց այնոցիկ որ հասարակաց բանականաց գոյն չնչականաց եւ անչնչից*»: – *Վերջ թղ.* 101բ. «*Եւ զոր սոքա բնութեամբ ի ձեռն խորհրդաբերութեամբ մտաց եւ կրթութեան բանի ունի մարդս*»:

4. *Թղ.* 103ա. «Ներածութիւն Պորփիւրի. (*Ե*)*լոյր հարկաւորի, Քրիսաւորիէ, եւ յառս Արիստոտէլի ստորոգութեանցն վարդապետութիւն*» (*Ա–ԻԶ*):

5. *Թղ.* 121ա. «Ստորոգութիւնք Արիստոտէլի. (*Հ*)*ոմանունք ասին որոց անուանք միայն հասարակ, իսկ ըստ անուան բան գոյացութեան այլ*»: – *Վերջ թղ.* 154բ. «*Բայց սովորեալք ասին, գրեթէ ամենեքեան թուեալըք եւ հաշուեալք եղեն այսոքիկ*: Կատարեցաւ տասն ստորագրութիւն յեռամեծարէն Արիստոտէլէ, որ ասի ըստ յունարէն ձայնի Կատիոզորիաս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ Նարգինացւոյ»:

Սա թարգմանութիւնն է Դաւիթ Անյաղթի, բայց ոչ մեկնութիւնը:

1299

ԴԱՒԻԹ ԱՆՅԱՂԹ Զ.

Ձեռ. թիւ 728: – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 84: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×17,7: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7,3×11,4): – ՏՈՂՔ 23: – ԹԵՐԹ Ա–Է×12: – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ: – ԿԱԶՄ դրոշմանիշ կաշի, միջուկը ստուրաթուղթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ առաջին կողքը Ձեռագրէն անջատելու վտանգին մէջ է, կռնակը ստորին կողմէն մասամբ պատռած. վերջին երկու թուղթերը (թղ. 83–84) ստորին լուսանցքները կտրուած են մկրատով եւ Ձեռագիրն ալ կը մնայ կիսատ: Ամրողջութենէն անջատուած է թղ. 4: – ԳԻՐ ՈՍՏ մաշուր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ, ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ բազմաթիւ, կարմիր թանաքով հանգուցագիր: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴՔ թէեւ պարզ՝ թիւով 18 հատ, իսկ թղ. 57ա, 63ա, 66ա, 67բ, 71ա, 75բ՝ միագոյն մանրանկարներ, կանգուն կամ ծնրադիր մարդիկ: – ՆԿԱՐ թղ. 2բ, մեծութիւն՝ 7,3×8. երկու կամարներու մէջ կանգուն կնճած են, մին սրբութեան լուսապսակով եւ դիմացինը գլխարկով. (տե՛ս նաեւ Լուսանցազարդք): – ԽՈՐԱՆ թղ. 3ա, մեծութիւն՝ 7×7. կարմիր թանաքով, հառակուսի զարդերով. մասամբ եղծուած: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար: – ԳՐՉՔ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս գիրք երեք ընդ իւր ի Կոստանդնուպօլսոյ Վ. Տէր Ղուկաս Օղուլլուխեան, յամի տեառն 1793, ի Նոյմբ. 26»:

Մասեանս է Դաւիթ Անյաղթի մասնավոր գրութիւնը. ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Թղ.* 2բ. «Դաւթի եռամեծի եւ Անյաղթ փիլիսոփայի ընդդէմ չորից առարկութեանցն Պիւհրոնի իմաստակի, եւ սահման եւ տրամատութիւն իմաստութեան, ընդ այսոսիկ հանդերձ Աստուծով եւ առաջիկա(յ) պրակք պրակք. *Որք միանգամ իմաստասիրութեան տենչան բանից*» (*պրակք Ա–ԻԱ*): – *Վերջ թղ.* 70ա:

Թղ. 70բ. «Ընդ այսոսիկ եւ առաջիկայ բան իմաստնոյն. *Ամենայն չար տանջելի, ոչ ոք տանջեալ*»:

2. *Թղ.* 71ա. «Դաւթի փիլիսոփայի առածք հինգ, թէ չի՛նչ արդեօք իցէ սահման, կամ զի՛նչ քնաւորական սահման ստորագրութեան, եւ ստորադրական սահման եւ կամ ի սոցանէ զո՞յս ոմանց վիճակեցան ի գոյիցն. *Արդ սահման է բան համառօտ յայտնիչ գոյացութեան»* (*առած Ա–ե*)։

3. *Թղ.* 75բ. «Մեկնութիւն Դաւթի փիլիսոփայի որ ի կատարումն նորին տառի որ վասն փորձանաց իմաստութեան, ասացեալ տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի, ի խրնդրոյ ումեմն Ստեփաննոսի սիրողի իմաստութեան. *Զխնդիր հոգեւորական հաւատով եւ սիրով հայցողաց պարտիմք տալ յօժարութեամբ ըստ հրամանին տեառն…։ Արդ, ամենայն չար տանջելի է. Աստուած բնութեամբ բարի է»։ – Վերջ Թղ.* 84բ. «*Զար ուրեմն մեղանչէ. Մի՛ ոք ասէ խաբեսցի… վասնզի ըստ բնութեան ներգործեն ոչ են մեղք, եւ զի չեն մեղք՝ նորին աղա» կը մնայ կիսատ եւ Ձեռագիրը կ'աւարտի։*

1300

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Է.

Ձեռ. թիւ 778։ – *Ժէ դար*

Թուղթ 71։ – Մեծութիւն 10×15,2։ – Գրութիւն միասիւն (6,5×11)։ – Տողք 21։ – Թերթք Ա–է, կը պակսի Զ թերթը։ – Նիւթ թուղթ։ – Կազմ թղթակազմ։ – Ձանգամանք բաւարար. թերթերը կազմուած են խառնակ, որոնց կարգը տե՛ս ստորեւ։ – Գիր նոտր։ – Զարդագիրք թղ. 50ա։ – Սկզբնատառք, խորագիրք կարմիր։ – Լուսանցազարդ, կիսաթորան թղ. 50ա։ – Ժամանակ ժէ դար։ – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան։ – Տեղկոնիթիներ «Ընծայեալ գերյարգելի Հայր Միսաիլ մերոյ Բժշկեան, ի կէօղլովէ». Ս. Ղազար հասած ըլլալու է 1830ական թուականներուն։

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի Սահմանք իմաստասիրութեան։ Ձեռագիրս կազմուած է եռեւառաջ եւ միջանկեալ կը պակսի Զ թերթը։ Հետեւելով տրամաբանական կարգին՝ ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

Թղ. 50ա. «Դաւթի եռամեծի եւ Անյաղթ փիլիսոփայի, ընդդէմ չորից առարկութեանց Պեհոռոնի իմաստակի, եւ Սահման եւ տըրտմութիւն (իմա՛ տրամաբանութիւն) իմաստասիրութեան. ընդ այսոսիկ հանդերձ Աստուծով եւ առաջիկա(յ) պրակէ. աւգնեա՛ հոգիդ սուրբ. *Որք միանգամ իմաստասիրութեան տենչան բանից եւ առ ի նմանէ հեչտութեանց ծայրիւ միայն մատին հանդիպին ճաչակեալք»։*

Թղ. 50–71ի *չարունակութիւնը տե՛ս Թղ.* 2–49։

Թղ. 37–38ի *միջանկեալ ինկած ըլլալով Զ թերթը՝ կիսատ կը մնայ բնագրի ԺԳ պրակը, որով ամբողջութեամբ կը պակսին բնագրի ԺԴ–ԺԶ պրակները, ինչպէս նաեւ Ժէ պրակին առաջին մասը։*

1301

ԴԱԽԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Ը.

Ձեռ. թիւ 851: – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 193: – ՄԵԶՈՒԹԻՒՆ 15,5×20,5 (15×20,2): – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (11×16), իւրաքանչիւրը 5×16. միասիւն՝ թղ. 162բ: – ՏՈՂԵՐ 27: – ԹԵՐԹԵՐ թղ. 1–122՝ Ա–ժ×12 (ժ՝ 13 թղ.), թղ. 123–193՝ Ա–Զ×12: – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ կաշի, միջուկը տախտակ. կոնակի կողմէն ամրացած է ոտքագոյն կաշիով: – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԸ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԸ շատ լաւ: – ԳԻՐ ՈՒՏԱՐ. Ձեռագրիս երկրորդ մասին (թղ. 123–193) գրի տեսակը կը փոխուի: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԸ թղ. 2ա, միագոյն թռչնագիր եւ հանգուցագիր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–բ, 119ա–122բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար: – ԳՐԻՉ առաջին մասին (թղ. 1–118)՝ Թոմաս, մնացած մասին՝ անյայտ: – ՇԱՂԿՈՂ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գրուած երկու տարբեր գրիչներէ, թղ. 68բ եւ 193բ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ հաւանաբար ստացած ենք Սերովբէ Ալիշանի ձեռքով, 1880ական թուականներուն:

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի մեկնութիւնները, ինչպէս նաեւ Ծովհան Որոտնեցիի Մեկնութիւն Եսայեայ համառօտութիւնը՝ կատարուած Գրիգոր Տաթեւացիէ. ունի հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 2ա. «Ստորագրութիւնք Արիստոտէլի (թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւիթ Անյաղթէ). *Համանուանք ասին որոց անունքն միայն հասարակ, իսկ ըստ անուանն ըստ գոյացութեանն այլ…*: Մեկն. *Համանունութիւն լինի ըստ երկուս եղանակս, ըստ պատահման կամ ըստ մտածութեան*»:

Թղ. 6ա. «Ցաղագս գոյացութեան» (*պրակք Ա–ԺԴ*):

Թղ. 18ա. «Ցաղագս բանակի» (*պրակք Ա–ժ*):

Թղ. 28բ. «Ցաղագս առընչի» (*պրակք Ա–ԺԳ*):

Թղ. 40բ. «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» (*պրակք Ա–ԺԲ*):

Թղ. 52բ. «Ցաղագս առնելոյ եւ կրելոյ»:

Թղ. 53բ. «Ցաղագս հակակայց» (*պրակք Ա–Թ*):

Թղ. 63ա. «Ցաղագս նախկնի»:

Թղ. 64ա. «Ցաղագս համայնգամայնց»:

Թղ. 65բ. «Ցաղագս շարժութեան» (*պրակք Ա–Բ*):

Թղ. 67բ. «Ցաղագս ունելոյ»: – *Վերջ թղ.* 68բ. «*Կատարեցաւ ժ. ստորագրութիւնսըն ասացեալ յեւամնծէն Արիստոտէլէ, որ ասի ըստ յունարէն ձայնի Կատիղորիաս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ Նեբդինացւոյ*»:

2. *Թղ.* 69ա. «Սկիզբն եւ նախադրութիւն գրոցն որ ասի ըստ յունացն Պերիարմէնիաս, եւ հայերէն Ցաղագս մեկնութեան, արտադրեալ ի մեծ իմաստնոյն Արիստոտէլէ, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ. *Նախ արժան է դնել զի՛նչ անունն եւ զի՛նչ բա(յ), ապա զի՛նչ է բացատութիւն եւ ստորատութիւն եւ բացերեւութիւն եւ բան*: (Մեկն.). *Ձառնեցաւ մեզ երբեմն*» (*պրակք Ա–Դ*):

Թղ. 72բ. «Ցաղագս անուանց» (*պրակք Ա–Բ*):

Թղ. 75բ. «Ցաղագս բայի» (*պրակք Ա–Բ*):

Թղ. 77ա. «Ցաղագս բանի» (*պրակք Ա–ԼԳ*): – *Վերջ թղ.* 118բ:

3. *Թղ.* 123ա. «Ծաղկաբաղ մեկնութիւն Եսայեա(յ) լուսաւոր բանից արդիւնական վարդապետի Ցոհաննու Որոտնեցոյ, հաւաբեալ աշխատասիրութեամբ Գրիգորի աշակերտի Ւորիճ. *Զի՞նչ է որ ասէ տեսիլ Եսա(յ)-եա(յ)*. Պխ. *Զմարգարէութիւնն տեսիլ կոչէ, զի մարգարէն տեսող լսի ըստ երբայեցոցն, զի զոր ինչ յետոյ առնելոց էր Աստուած, յոյժ պայծառութեամբ տեսանել տայր մարգարէա-*

կան աչացն»: – Վերջ Թղ. 193բ. «Արդ ես վերջինս սպասաւորաց բանին Գրիգոր պիտակապետ, ժողովեցի զծաղկաքաղս մեկնութիւն սակաւուք մարգարէին Եսայեայ, ի լուսաւոր բանից տեառն իմոյ եւ վարժապետին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, որոյ յիշատակն աւրնհութեամբ եղիցի անզրաւ կենօք: Արդ պիտանութիւն սորա է ի բեմասացութիւնս եւ ի քարոզս բանի եւ ի կարգս զրուցաց: Զի թէ իցէ ինչ ըստ ձերում ախորժակաց տեառն չնորհք, իսկ զպակասն՝ մերում տկարութեանս ներել աղաչեմ, որ եւ մարդասիրել եղբայրական խնամօք կաթիլ մի ի ճօղոյ աղօթից ձերոց իջցէ յոսկերս իմ եւ լուասցէ զբազմաշարաւ ապականութիւն հոգւոյ եւ զծնօղացն իմ, զներելիսն եւ զմահացուանն: Եւ ձեզ յիշողացս եւ մեզ յուսողացս առհասարակ վայելեսցի յոյս հանդերձեալ փառացն ի Քրիստոս Ցիսուս ի տէր մեր: Արդ աղերսեմ որք ընդօրինակիք, գրեսջիք եւ զսակաւ յիշատակս մեր, զի եւ դուք գրեսջիք ի դպրութիւն կենացն. ամէն»:

Անմիջապէս կը յաջորդէ (Թղ. 193բ) գրչին Ցիշատակարանը (տե՛ս ստորեւ):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 68ա. «Ո՛հ, ո՛հ, զողորմելի մեղօք գերիս զԹումաս, աղաչեմ յիշել ի տէր եւ որ յիշէք՝ յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ. ամէն:

«Նաեւ զդեռաբողբոճ եղբայրն իմ զաբրկաւագ Ցակոբն, որ անողորմ սպանաւ ի ննջեցուր սուտանուն քրիստոնեա(յ) ընկերաց եւ եթող մեզ սուգ անմխիթար, ասացէք Աստուած ողորմի, եւ Աստուած ձեզ եւ մեզ ողորմեսցի իւր միւսանգամ զալստեանն. ամէն, ամէն»:

2. Թղ. 193բ. «Եւ զիս զգծող գրոցս ըզախմարս ի յարուեստէս եւ զտարտամս ի բարիս եւ զճարտասս ի չարիս եւ զխոցեալս ի սատանայէ, յիշեցէք առ Քրիստոս եւ թողութիւն խնդրեցէք յԱստուծոյ, Աստուածածնին բարեխօսութեամբ, որ եւ Աստուած զձեզ յիշէ ի կատարածի աւուրն, ուր բանք սպառին եւ գործք թագաւորեն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ յաւիտեանս. ամէն»:

1302

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Թ.

Ձեռ. թիւ 865: – Ժէ դար

էջ՟ 160: – Մեծութիւն 9×12: – Գրութիւն միասիւն (6×9,6): – Տողք 18: – Թերթ՟ Ա–է: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ թղթակազմ: – Հանգամանք բաւարար. երկու թուղթ պակուած է ընդ մէջ էջ 112–113: – Գիր ոստր մաճուր: – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Սկզբնագիր, խորագիրք կարմիր: – Դասակարգ՟ էջ 60, 112, 160: – Ժամանակ ժէ դար: – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – Տեղեկութիւն՟ կը պակսին. ձեռագիրս որ Հ. Ղ. Ալիշան տեսած եւ ցանկած է, իր շրջանին (1875–1900) Ձեռագիրս մտած ըլլալու է Մատենադարան:

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի Սահմանք իմաստասիրութեան, վերածուած բառգրքի. կը յաջորդեն այլ գրութիւններ՝ հետեւեալ կարգով.

1. էջ 1. «(Ս)ահմանք իմաստասիրականք Դաւթի փիլիսոփայի. *Բուն գոյութիւն. Աստուած ծայրագոյն եւ երանեալ բարի: Աստուած բոլորակերտող եւ նախախնամիչ յոչէից էացելոցս»: – Վերջ 59. «Քուն է ախտ որ լուծանէ զպնդութիւն մարմնոյն եւ անգործ առնէ զզգայութիւնսն ի ճահաւոր գործոց եւ մոռացումն է մարդկային հոգւոց»:*

2. էջ 61. «(Այլ սահմանք կրօնականք, Մովսիսի). *Հաւատալ. ԶԱստուած հաւատալ, հաւատալ յԱստուած, զի այն է, կատարեալ է, որոյ ոչինչ արտաքոյ նորա»: – Վերջ էջ 111. «Եւ տարորոշեալն թիւ բան, եւ չարութեանն գիծ, մակերեւութիւն, մարմին, եւս ամանակ եւ տեղի»:*

3. Էջ 113. «(Ս)րբոց վարդապետաց իմաստնոց զանազան բննութիւն խրատական բանից մասանց. (Բ)նութիւն է ակիզբն չարժ-ման եւ դադարումն. երկիւղ է ակնկալու-թեան չարին. ցանկութիւն է անխափան ներ-գործութիւն բանական ունակութեանն»: – Վերջ էջ 117. «Ցոյս է խարխափ հոգւոյ, անմահ կենաց, յորում հանդիպանջիք Աստուծով»:

4. Էջ 117. «(Վարդանայ վարդապետի լուծմունք աստուածաբանական խնդրոց եւ վասն արարչութեան, ի խնդրոյ Կոստանդեայ կաթողիկոսի). Թէ որպէս իմանի Աստուած. Պտ. Աստուած անբովանդակելի է, զիա՞րդ իմանի, զի երկու են գիտողք, միտք եւ աչք»: – Վերջ էջ 136. «Եւ կողմ հիւսիսոյ վասն պաղութեան սառնամանեացն անբոյս մնա-ցին եւ անբնակ, ոչ միայն ի մարդկանէ՝ այլ եւ յանասնականէ» կը մնայ կիսատ:

Այս հատուածին խորագիրը կազմած է Հ. Ղ. Ալիշան, իսկ Ձեռագրին ունեցած խո-րագիրն է. «(Ս)րբազան կաթողիկոս հայոց Կոստան(դին), ողորմեսցի տէր, (ե)ւ յոյս վարդապետին, որ գրաւիս յարմարեալ է»:

5. Էջ 137. «Արիստոտէլի ճաղագս առա-քինութեան, առ Աղեքսանդր թագաւոր. Գո-վելի են գեղեցիկքն եւ պարսաւելի գարչե-լիքն»:

6. Էջ 153. «(Ն)ըկատումն (Ա)րիստո-տէլի. (Ո)ւսուցանէ մեզ ի բնալսողութեան-ցըն այնոցիկ որ հասարակաց բնականաց գո-յանայ եւ անշնչից զկայականաց»: Վերջ էջ 159. «Եւ զհոտ գարնայնոյ թռչունք եւ զոր սոքա բնութեամբ, ի ձեռն խորհրդարերու-թեան մտաց եւ կըրթութեան բանի ունի մար-դըս»:

1303

ԴԱԻԻԹ ԱՆՑԱՂԹ Ծ.

Ձեռ. թիւ 137: – *ԺԼ դար*

Թուղթ 48: – Մեծութիւն 14×19,5: – Գրու-թիւն միասիւն (8,5×14): – Տողք 26: – Թերթք Ա–Զ: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ գծաւոր զարդերով կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – Հանգամանք վատ. Ձե-ռագրին առաջին մասը կորսուած է, իսկ միջանկեալ մկրատով կտրուած են թուղթեր՝ ընդ մէջ թղ. 3–4, 22–23, 24–25, 33–34, 45–46: Թանաքի տեսակը վատ ըլլալով՝ սեւցուցած է գրադաշտը: Լուսանցքներուն վրայ աս-վարժ ձեռքով կատարուած են թուաբանական հաշիւներ՝ արաբական թուանշաններով: – Դիր նոտր: – Զարդա-գիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Խորագիրք կարմիր: – Ժամանակ հաւանաբար ԺԸ դար: – Գրիչ եւ այլ ծա-նօթութիւններ կը պակսին: Տեղեկութիւնք հաւա-նաբար ստացած են 1850–60 տարիներուն:

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի Վերլու-ծութիւն Պորփիւրի:

Թերի եւ անկատար օրինակ մըն է: Կորսուած ըլլալով առաջին մասը, Ձեռա-գիրս կը սկսի Պորփիւրի Դ պրակին կէ-սէն. Թղ. 1ա. «... պիտանացու տրամա-բանական հնարըս. եւ գիտելի է եթէ տրա-մաբանական այն է յորժամ ոմն հարցանէ»: – Վերջ թղ. 48բ. «Կատարումն եղեւ գրե-լոց մին մասին առաջիկա(յ) չարագրութեան Պորփիւրի»:

Ձեռագրին միջանկեալ զանազան տեղեր թուղթ կտրուած ըլլալով՝ բնագիրը կը ներ-կայանայ անկատար:

1304

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ ԺԱ.

Ձեռ. թիւ 1183։ – *ԺԸ դար*

էջ 262։ – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 17,5×23,3։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10,5×15,5)։ – ՏՈՂԵՐ 25։ – ԹԵՐԹԵՐ խառնակ եւ անկանոն կերպով նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կիսակաշի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ նոտր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 129–132, 173–176, 254, 261–2։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «ցիշատակ է մատեանս Թէոփիլոսեցի Տէր Սարգսի, ի դուռն Սրբոյն Ղազարու վանից որ ի Վենետիկ. 1785, Յունուարի 15»։

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի եւ Արիստոտէլի իմաստասիրական գրուածները, հետեւեալ կարգով.

1. *էջ* 1. «Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի վերլուծութիւն ի ներածութիւնն Պորփիւրի. *Հանդերձեալք հանդերձ Աստուծով սկիզբն առաջիկայ չարագրութեանս զսովորական պատմողաց ի խնդրել զգլուխս ուրք գոլով Թուով խնդրեսցուք*» (*պրակք Ա–Իթ*)։

2. *էջ* 115. «Ցորս հանդերձեալ հանդերձ Աստուծով եւ առաջիկայ տեսութեանս յաղագս հասարակաց սեռից եւ տարբերութեան» (*պրակք Լ–ԽԱ*)։

3. *էջ* 133. «(Դաւթի Անյաղթի մեկնութիւն ԺԴ գլխոցն) Արիստոտէլի վերլուծական. *Դիտաւորութիւն Արիստոտէլի ի վերլուծականէն բուռն հարկանել զպարզ հասաքման*» (*պրակք Ա–ԺԴ*)։

4. *էջ* 177. «Խնդրի թէ զի՞նչ է բնութիւն եւ բան նորին բանի եղանակաւ ասի. *Ասելի է անունս այս բնութիւն բազումս նշանակէ եւ յոքնեղանակի առեալ լինի*»։

էջ 178. «Խնդրելի է թէ զի՞նչ է անձն. *Ասելի է թէ անձն հասարակաց առեալ ոչ կարէ սահմանիլ յատուկ սահմանաւ, որպէս ասէ Արիստոտէլ յութերորդ գիրս*»։

էջ 183. «Խնդրելի է թէ որով եղանակաւ զանազանի անձն յոյնեբիւն անուանցս յայսցանէ... *Ասելի է թէ ուրճն անուանքս այսքիկ յիրս ինչ պատկանին միմեանց եւ յիրս ինչ տարբերին*»։

էջ 195. «Հց. Ու այս եւս ուսանելի է, որով զանազանի տեսութիւն մտաց եւ տեսութիւն զգայութեանց. Պատասխանի հնդիւք. *նախ զի միտք*»։

Թղ. 195. «Հց. Զի՞նչ է բանականութեան սկիզբն եւ կատարումն. *Որպէս գործնականքն, որ է բարուեկականն*»։

էջ 195. «Հց. Վասն ճշմարտութեան եւ հաւատոյ. *Զի՞նչ է ճշմարտութիւն. Պխ. Նոյն պարզ եւ աստուածային բանն է*»։

5. *էջ* 196. «Արիստոտէլի իմաստասիրի թուղթ առ Աղեքսանդր թագաւոր, պատմութիւն յաղագս աշխարհի. *Իսկ բազում անգամ ինձ աստուածային ինչ է բարեբախտեալ*»։

6. *էջ* 217. «(Ամենայն չար տանջելի, տաղաչափեալ).

Որք բնախօս բանիւ զէակքս ստորագրեցին,

Ամենայն չար տանջելի գոլ ճշդգրտեցին»։

7. *էջ* 219. «Նկատումն Արիստոտէլի. *Ուսուցանէ մեզ ի բնալսողութեանցն այնցիկ, որ հասարակաց գոյանայ եւ եւս անշնչից, զգայականաց եւ անշնչից, եւ եթէ այսոքիկ եօթն են թուով, նիւթ, տեսակ, շարժումն...*»։

8. *էջ* 225. «Ի գրոց պատճառաց Արիստոտէլի, կամ որպէս ոմանց թուի Պրոկղի. *Ամենայն պատճառ նախկին է յաւէտահեղ յիւր պատճառելին, քան թէ պատճառ երկրորդ ընդհանուր. արդ յորժամ պատճառ երկրորդ ընդհանուր ի բաց բառնայ զիւր զօրութիւն յիրէն*» (*առարկութիւն Ա–ԼԲ*)։

– *Վերջ էջ* 253. «Արդ դուզնաֆեայ բանս բարբմանեցաւ ի լատինացւոց բարբառոյ ի հայոց լեզու, ի ձեռն ուրումն լեհացի Ստեփաննոս կրօնաւորի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ յուսոյն մերոյ. ամէն»:

9. *Էջ* 255. «Դաւթի փիլիսոփայի Առածք հինգ, թէ զի՞նչ արդեօք իցէ սահման կամ զինչ բնաւորական սահման, ստորագրութիւն եւ ստորագրական սահման, եւ կամ ո՞յք ի սոցանէ գոյս ոմանս վիճակեցան ի գոյիցն. *Արդ սահման է բան համառօտ յայտնիչ գոյացութեանն*»: – *Վերջ էջ* 260: *Գրութեանս վերջին երեք տողերը տե՛ս էջ* 177:

1305

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ ԺԲ.

Ձեռ. թիւ 2765: – *ԺԹ դար*

էջԲ 142: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17,5× 24: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11,5×18,5): – ՏՈՂՔ 21: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ, կազմուած 1970ին: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներս: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ կը պակսին: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1830ական թուականներուն: – ԳՐԻՉ Հ. կարապետ Վրդ. Եսայեան: – ՏԵՂԻ Ս. Ղազար: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Ձեռագրին սկիզբը գրուած է. «Մատենագրութիւնք նախնեաց, հանեալ ի մերում գրատանէ, ձեռամբ Վ. Հ. Կարապետ Վրդ.ի Եսայեան»:

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի Բարձրացուցեալ զՏէր Աստուած մեր ճառը, եւ նոյնին մեկնութիւնը՝ Ներբէս Շնորհալիէ: Ընդօրինակութիւնը կատարուած է մեր միաբաններէն Հ. Կարապետ Վրդ. Եսայեանէ, հաւանաբար հրատարակութեան պատրաստելու համար:

1. *Էջ* 1. «(Դաւթի Անյաղթի, Ներբողեան ի սուրբ Խաչն). (Բ)արձրացուցէք զտէր Աստուած մեր, մարգարէն ձայնէ, երկրպագեցէք պատուանդանի նորա. եւ ես գնոյն ձայնեմ»:

2. *Էջ* 22. «Պատճառ Բարձրացուցեացն եւ մեկնութիւն, ասացեալ յերիցս երջանիկ ի սուրբ կաթուղիոսէն հայոց Ներսիսէ Շնորհալւոյ, ի խնդրոյ ումեմն վարդապետաց վարդապետի. *Սկիզբն բարեպաշտութեան հաւատոյ Հայաստանեայց ունիմք իմանալ զԼուսաւորիչն Գրիգորիոս, զի ի նմանէ յառաջացան կրօնք եկեղեցւոյ*»:

Էջ 27. «Բարձրացուցէք զտէր Աստուած մեր մարգարէն ձայնէ. *Աաեն ոմանք թէ եղ ի մտի չառնուլ վկայութիւն յայլոց*»: – *Վերջ* 142. «*Որոյ հետին առ ծայրագոյն անճառիցն ընկալցի իմացուած առ ի լինել Աստուած ամենայնի յամենայնում. Ցետ ասացելոց բանից եւ եղելոյ հնազանդութեանն գլուխըն... թէպէտեւ ոչ կատարելապէս, սակայն յայնմ աւուր տիրապէս տեսանելոմբ զհայր եւ զորդի եւ*» կը պակսի վերջաբանը:

1306

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ ԺԳ.

Ձեռ. թիւ 2790: – *ԺԹ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 25: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 20,6×26: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂՔ 26: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ թղթակազմ արդի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներս: – ԴԱՏԱՐԿՔ 20ա–բ, 21բ, 22բ, 24բ, 25բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1855–6: – ԳՐԻՉ Մխիթարեան միաբան մը: – ՏԵՂԻ Ս. Ղազար: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ տե՛ս ստորեւ տրուած բացատրութիւնը:

Մատեանս է Դաւիթ Անյաղթի Մեկնութիւն Պէրիարմէնիասի հատուած մը։

1833ին Ս. Ղազարի մէջ տպագրուած է յիշեալ Մեկնութիւնը, «Դաւթի Անյաղթ Փիլիսոփայի Մատենագրութիւնք» հատորին մէջ, էջ 486–553, օգտագործելով թերի օրինակ մը։ Էջ 512ի վրայ կիսատ կը մնայ Զորրորդ պրակի մեկնութիւնը, եւ կը շարունակուի ժթ պրակինը։

Ներկայ Ձեռագիրը (թղ. 1ա–19ա) կը բովանդակէ այս թերի մասը, 1856ին օրինակուած Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Մատենադարանի հին բոլորգիր Ձեռագրէն, ձեռամբ Տ. Հ. Թ. Սաւալանեանցի։

Գրութեան աւարտին կայ սա ծանօթութիւնը. «Ընդօրինակեցաւ ի նստրագիր գաղափարէն եւ ապա բաղդատեցաւ ընդ հին բոլորագրոցն, 1856, ձեռամբ Տ. Հ. Թ. Սաւալանեանց, քարտուղարի Պատրիարքարանի»։

Բնագիրը հետեւեալ կերպով ամբողջացած է.

Թղ. 1ա. «(*Տպ. յաղագս գոլոյ կամ ոչ գոլոյ ուրումն զումեմն*)է կամ ուրումն ապումեքէ, ուրումն զումեմնէ, իբր ստորոգութիւն»։ – Վերջ թղ. 19ա. «*երկոտանի, ընտանի, իսկ նշանակեալն մո՛ւ, քանզի մարդ, յայտ է զի մի ստորոգութիւն (տպ. եւ բացատրութիւն յայտնէ լինի)*»։

Հատորիս մէջ կազմուած է երկրորդ տետրակ մը, մասն Մաշտոցի, անկատար գրութիւններով, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

Թղ. 21ա. «*Մաղաղաթեայ ձեռագիր (Վատիկանի) Պորճեան թանգարանի Հաւասատփիւռ սուրբ ժողովոյն։ Գրչութիւնն է միջակ երկաթագիր. (Կանոն) Սիեմ աւրհնել(ոյ). ... յառաջ բարերարութենէն պարգեւեցաւ քեզ չնորհ. արդ տե՛ս, զգոյշ լեր, հայեաց ի քեզ*»։ – Վերջ թղ. 23ա։

Թղ. 23ա. «*Աստ գրչութիւնն է մանր երկաթագիր. (Կանոն) Սիեմ տալոյ. Ձաւրութեամբ, քաղութեամբ եւ ժրութեամբ, պահովք եւ աղաւթիւք, ճգնութեամբ եւ ամբոխ*»։

Թղ. 25ա. «*Աստ գրչութիւնն է միջակ երկաթագիր. (Կանոն) Սիեմ տալոյ. ...այլ դուք ազգ էք ընտիր, թագաւորութիւն, քահանայութիւն*»։ – Վերջ անդ։

1307

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ ԺԴ.

Ձեռ. թիւ 2888։ – ԺԹ դար

Էջ. 106։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 13×20։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն։ – ՏՈՂԵՐ առաջին մասին՝ 37, երկրորդին՝ 22։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ արդի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ լաւ. երկու տետրակներ են, որոնք 1970ական թուականներուն ստացած են կազմ։ – ԳԻՐ ՅՈՏԻ։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԵՐ չկան։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ, ԽՈՐԱՆ էջ 81, օգտագործուած են տպագրութեան համար պատրաստուած զարդեր։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ էջ 80։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԹ դար։ – ԳՐԻՉ Մխիթարեան միաբաններ։ – ՏԵՂԻ Ս. Ղազար։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ առաջին տետրի աւարտին՝ կայ հին Ձեռագրին ՊՀԴ – 1425 թուականի ցիշատակարանը. զայն պիտի արտագրենք՝ իբր նկարագրենք. թիւ 504 Ձեռագիրը։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ Ձեռագիրս կազմուած է երկու տետրակներէ, որոնցմէ առաջինը օրինակուած է Պոլիս, եւ 1830էն առաջ ղրկուած է Ս. Ղազար։ Երկրորդ տետրակը հաւանաբար օրինակուած է ի Ս. Ղազար։

Մատեանս ձեւացած է երկու տետրակներէ, որոնք 1970ական թուականներուն կազմուած են միասին.

1. Էջ 1. «*Խաւսրովկայ թարգմանչի հայոց, առ այնոցիկ որ ասեն բնութեամբ անձեւ, անսկիզբն ընկալեալ գմարդկութիւն Աստուած բան ի կուսէն. Ոչ ուրեք երբեք նախ քան զվախճան առնուլ մեղացն տեսանելմ դատել զոք զԱստուած*»։ – Վերջ էջ 79. «*Բայց զապականութիւնն ոչ ընկալաւ, զի մարմին նորա ոչ ետես զապականութիւն գրեալ է*»։

Այս գրութիւնը ընդօրինակուած է Պոլիս, Հ. Կարապետ Վրդ. Եսայեանի գրչութեամբ, 1830էն առաջ, բոլորգիր ՊՀԴ – 1425 թուականի Ձեռագրէ մը։ Նոյն այդ Ձեռագիրը

1830ին Հ. Փիլիպպոս Վրդ. Թերճիման Ա-լանեան գնած է եւ ղրկած Վենետիկ (Ձեռ. 504):

2. էջ 81. «Դաւթի Անյաղթի, ներբողեաց ի սուրբ խաչն. Բարձրացուցէք դուէր Ա-տուած մեր, մարգարէն ձայնէ, երկրպագե-ցէք պատուանդանի ոտից նորա»: – Վերջ էջ 106. «Աստանօր իրաւապէս առցէ բանս զկայ, պայծառացեալ եւ պատուական սուրբ նշանիս ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս. ամէն»:

Լուսանցքին վրայ շատ կոկիտ կերպով նշուած են Ձեռագրի մը տարընթերցումները:

1308

ԴԱՒԻԹ ԱՆՑԱՂԹ ԺԹ.

Ձեռ. թիւ 2425: – Տպ. 1833
Նախագիծ օրինակ՝ ԺԳ դար

Ներկայ հատորը 1833ին Վենետիկ տպուած «Դաւթի Անյաղթ Փիլիսոփայի Մատենագրութիւնք»ն է, միայն էջ 227–553:

1886ին Իտալիոյ Բաւիա քաղաքի համալսարանէն Ս. Ղազար բերուած է Դաւիթ Անյաղթի ԺԳ դարու մէկ Ձեռագիրը, եւ տպագիր օրինակին լուսանցքին վրայ նշանակուած են տարընթերցումները, ամբողջութեամբ օրինակելով այն հատուածները՝ որոնք կը պակսին տպագրութեան մէջ:

Հ. Ղ. Ալիշան, Աւգերեան Ճուցակին մէջ սա բառերով կը նկարագրէ եղելութիւնը. «Տպագիրն բաղդատեալ ընդ ընտիր օրինակին (ԺԳ դար) Համալսարանին Բաւիոյ, յորում են եւ Վերլուծութիւնք Պորփիւրի եւ Մտորագրութիւնք Արիստոտէլի: Ձեռագիրն բերեալ ի Վենետիկ՝ բաղդատեցաւ, յամի 1886, եւ մասն ինչ ուրոյն ընդօրինակեցաւ»:

Իսկ Տպագիր օրինակը ունի սա բովանդակութիւնը.

1. էջ 227–239. «Ներածութիւն Պորփիւրի» (չեն նշանակուած էջ 240–250ի տարընթերցումները):

2. էջ 251–356. «Դաւթի փիլիսոփայի Ներգինացւոյ վերլուծութիւն ներածութեանցն Պորփիւրի»:

3. էջ 359–390. «Մտորագրութիւնք Արիստոտէլի»:

4. էջ 410–458. «Մտորագրութիւնք Արիստոտէլի, թարգմանեալ եւ մեկնեալ ի Դաւթէ»:

5. էջ 487–553. «Պէրիարմէնիաս Արիստոտէլի»:

1309

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Ա.

Ձեռ. թիւ 2420: – Տարի՝ 1841

Մատեանս է 1838ին Վենետիկ տպագրուած «Եղիշէի վարդապետի Մատենագրութիւնք»:

Գրքիս երկրորդ մասին մէջ կարգ մը հատուածներ, լուսանցքներուն վրայ կատարուած են բնագրի սրբագրութիւններ: Իսկ գրքին սկիզբը կայ հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Ձառբերութիւնս ճառիցս Եղիշէի առաքեաց առ մեզ ի Պօլսոյ Պօղոս վարդապետ Պետրոսեան՝ եւ է ըստ օրինակին Մատենադարանին էջմիածնայ. 1841»:

Սրբագրուած մասերը հետեւեալներն են.
«Մեկնութիւն Ճեսուայ եւ դատաւորաց» առաջին հատուածը (էջ 179–193).
«Ի մատնութիւնն Քրիստոսի» (էջ 234–242).
«Ի չարչարանսն Քրիստոսի» (էջ 243–255).
«Ի խաչելութիւնն Քրիստոսի» (էջ 256–267).
«Ի թաղումն Քրիստոսի» (էջ 268–278).
«Ի յարութիւնն Քրիստոսի» (էջ 279–284).
«Ի սուրբ առաքեալսն» (էջ 293–4):

1310

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Բ.

Ձեռ. թիւ 2287: – *Տարի՝* 1842
Նախագիծ օրինակ՝ Ձի՛ր–1280

էջ՛ր 30: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 21×27: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (16×20): – ՏՈՂ՛ր 28: – ԳԻՐ շեղագիր: – ԳՐԻՉ Աբել սարկաւագ: – ՏԵՂԻ էջմիածին: ԺԱՄԱՆԱԿ 1842: – ՆՈՒԻՐՈՂ Ցովհաննէս կաթողիկոս: – ՍՏԱՑՈՂ Հ. Միւնաս Վրդ. Բշժկեան:

Մատեանս ընդօրինակութիւն մըն է, կատարուած էջմիածին, Աբէլ սարկաւագի գրչութեամբ, 1842ին:

էջ 1. «Մեկնութիւն Ճեսուայ եւ Դատաւորացն զոր արարեալ է ծայրաբաղ Տեառն Ղեղիշէի հայոց վարդապետի. *Կոչեցաւ Ճեսու Նաւեանց ի տեառնէ առաջնորդ իսրայելի, ընտրեաց երկու յերիտասարդացն իսրայելի եւ առաքեաց...*»: – Վերջ էջ 30. «*Եւ արդ ապաքեաւոր գտաւ չնորհացն Աստուծոյ եւ մոլեկան ախտին երկիր եպագ Սամսոն եւ անդէն մերկացեալ ի չնորհացն լքաւ եւ կնատեցաւ, ուստի եւ ուստերաց եւ դստերաց հեթանոսաց յաղաւրիս համակեալ այպն եւ խաղ եղեւ նոցա, նոյնպէս եւ ամենայն Իսրայէլ:* Վախճան»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

էջ 30. «*Օրինակեալ յԱբէլ սարկաւագէ էջմիածնի, ի մատենէ գրեցելոյ յամի Ձի՛ր* (1280), *եւ ընծայեալ ի Ցովհաննէս կաթողիկոսէ առ Հայր Միւնաս Վրդ. Բժշկեան, ի* 1842»:

1311

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Գ.

Ձեռ. թիւ 2479: – *Ժ՛ր դար*

Թուղթ՛ր 70: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 24,5×19,8: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11×20): – ՏՈՂ՛ր 27: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կիսակաշի, ծածկուած կապտորակ թուղթով: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ՝ շեղագիր: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՐՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով: – ԺԱՄԱՆԱԿ *ժ՛ր դար*: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ գրիչը ընդօրինակած է բնագրինը՝ որ կը հրատարակեմ ստորեւ: Ունի յիշատակագրութիւն մը եւս՝ թղ. 22ա. «Աղաչեմ զամենեսեան, ի լի սրտէ ասացէք. Քրիստոս Աստուած, թո՛ղ զյանցանս ստացողի սորա զԱղեքսանդր կաթողիկոսի. ամէն»: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ կը պակսին:

Մատեանս է ընդօրինակութիւն մը Եղիշէ վարդապետի Ճառերուն, Էջմիածնի օրինակէ մը, որու Ցիշատակարանն ալ ընդօրինակուած է հաւատարմութեամբ: Ներկայ օրինակութիւնը ունի հետեւեալ մասերը.

Թղ. 1ա. «Վարդապետութիւն սրբոյն Եղիշէի ընտիր վարդապետի, ըստ Ցովհաննու սիրելւոյ, ի չարչարանս տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Ցոյժ առաւել զարմանալով ընդ ժպրհութիւնս մեր, թէ յո՞ր բարձրութիւնս ձգտեցաւ հասանել, ոչ զի եհաս զարմացաւ, այլ զի կամեցաւ հասանել եւ ոչ եհաս, որպէս եւ կարծէ իսկ ամբաստանութիւնս մեր»:

Թղ. 9ա. «Արդ եռես յայսմ տեղւոջ եթէ եկեալ հասեալ է ամենայն արարածք ակնառես լինել մահուն որդւոյն Աստուծոյ...»:

Թղ. 22բ. «Նորին Եղիշէի ի նոյն խորհուրդ. Արդ յոյժ սիրելի է ինձ բանս առաքելոյ որ ասէ. Ուր առաւել եղեն մեղքն՝ առաւել եղեն շնորհքն Աստուծոյ. արդ զայս լսելով եղբարք, ամենեցուն մեր միաք ճշմարիտ գիտելով ընթանան»:

Թղ. 32բ. «Եկն, ասէ, Ցովսէփ այր արդար. ազատ ըստ բնութեան եւ մեծատուն ըստ աշխարհին. ի մարդկանէ ծածկոյթ եւ յԱստուծոյ յայտնապէս. սա ոչ միայն ի գործս չարութեան նոցա ոչ զտանի...»:

Թղ. 54բ. «Դարձեալ միւսանգամ յայտնեաց Յիսուս զանձն իւր աշակերտաց իւրոց ի վերայ Ծովուն Տիբերացւոց, քանզի էին ի միով վայրի...»: – Վերջ Թղ. 68բ. «Եկայք օրհնեալք հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ ձեզ արքայութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի, վասն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ պատուիրելոյն. ընդ որում հօր եւ հոգւոյն սրբոյ փառք եւ պատիւ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Վերջ չնորհօք Քրիստոսի»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թղ. 69ա. «Սուղ ինչ ծանուցումն եւ յիշատակումն լիցի առ պայծառ ընթերցողսդ.

«Փառք..., որ ի չգոյէ ի գոյութիւն էած զամենայն արարածս, եւ զմեզ իսկ զօրացոյց եւ յանկ հասոյց զյղճալի գիրս զայս, ջերմեռանդ սիրով զհրամայեալն զհոգեւոր տեառնէն մերմէ, զԱղեքսանդր հովուապետէ, որ ի փառս անեղին ատրութեան եւ աստուածութեան, որում վայելէ փառք յաւիտեանս. ամէն:

«Եւ արդ աղաչեմ պաղատանօք, յիշել մաքրափայլ աղօթիւք զամենազովելի եւ երջանիկ ընտրեալ, պատուելի եւ աստուածահաճոյ, ամենայն գովութեանց արժանաւորեալն, սուրբ եւ քաջ հռետորն եւ արիաչան բարեպաշտն մեր, եւ զմեծ էկլէստիասէս հայոց զԱղեքսանդր կաթողիկոսն, յոյժ գովելի գտեալ ամենայն սրբոց ի տօնախմբութիւն անյապաղ առանց ձանձրանալոյ, մի ըստ միոջէ կատարելով գտօնս տէրունականս եւ ամենայն սրբոց: Նաեւ այնու ոչ չատացեալ եւ բաղում աշխատանս կրէր եւ աստ եւ անդ երթեւեկութեամբ որոնելով եւ արծարծելով տագնապէր եւ ջանայր մեծաւ ջանիւ ի լոյս ածել զամենայն ուղղափառութեան վարդապետութեան աստուածաշունչ տառք, որ ի թաքնոյ տեղիս յանկիւնս եկեղեցեաց անընդունակ անկեալ կային, սակս ի նուազելոյ սիրոյ ընթերցողաց եւ ի բազմանալոյ եկամուտ փառամոլութենէ թուլամորթ, անարի, անուամբ միայն կարգաւորաց: Այլ սա գիտելով տէրս մեր ի տեսանելն այսպիսի գրութեանս ջերմ ջերմ սիրով անդադար եւ անյագ ընթեռնելով եւ ուսուցանելով զաշակերտելոց եւ զբոլոր հօտի խաչանց տեառն ամենակալի, եւ որպէս ամուր ախոյեան կայր ընդդէմ աղանդոցն, այսինքն չարափառացն դասուցն վանիչ լինելով, սրբէր զեկեղեցիս եւ զմիտս ամենայն հաւատացելոց, մանաւանդ ահաս եւ տղայամիտ զմանկունս եկեղեցւոյ զգուշացուցանէր չնորհօք սուրբ հոգւոյն, եւ գգբրեանս որք ի խաւարի կային, ոչ միայն ի լոյս ածել ջանայր, այլ եւ կրկնապատկել եւ տասնապատկել, աճել եւ ընդլ գեկեղեցիս Հայկազնեայց: Ընդ կրկնաշահեցեալ քանքարին, նմանեալ բարւոյ եւ հաւատարիմ ծառային տեառն առակին, որպէս իսկ տեսէրք մեր տեսանէք որ առաջի ձեր երեւիմ:

«Որ ի տեսանելն զսորին օրինակն, ցանկացող եղեալ այս աստուածաշունչ տառիս, որ շնչէ յականջս եկեղեցւոյ սրբոյ, եւ ճառէ զանճառէն ճշմարտիւ եւ յորջորջեալ անուանն ի կոչումն ընծայութեան: Եւ ի խիստ ջերմեռանդ սիրոյն, փոյթ ընդ փոյթ եառ սկսել. հատ ի մի տուպ եւ շուտ գրել: Իբրու յիշատակ անմահ առաջի տեառն ամենակալի եւ արձան յաւիտենական հաստատեալ ի գաւիթ երկնից արքայի եւ խօսուն նշան կանգնեալ ի սրահի անբովանդակելոյն յարկի, որով նուիրի բարբառն հաչտելի, զի թերեւս քաւեսցին, թողցին եւ ջնջեսցին յանցանք եւ սխալանք պարտեաց ստացողի մատենիս զԱղեքսանդր կաթողիկոսի, եւ զօրասցի ողորմութիւն գթածին ի վերայ նորին ներողապէս:

«Եւ այս երկու գիրքս գրեցեալ եղեւ հրամանաւ եւ արդեամբ հայրապետիս մերոյ, մէկն զի մնասցէ առ իւր, ի վայելուն վա-

յելուչ անձին իւրոյ, որոյ տէր Ցիսուս բարեաւ վայել տացէ. ամէն: Եւ միւս ընձայ եւ յիշատակ ի դուռն Ջուղայու սուրբ Ամենափրկչին, ի ձեռն նոյն վանից առաջնորդ Մովսէս ուղղափառութեան վարդապետին, եւ նմա եւս չնորհեցի ուրախութեամբ վայելումն ի բարերար տեառնէն. ամէն:

«Եւ այս եղեւ ի թուականութեանս հայկայինս տոհմի ՌՃեւՇեւԼԸ (1709), եւ ի սրբազան հայրապետիս մերոյ տեառն Ադեէսաւորի, ինքնակալ տէրութեան յերրորդ ամի, որ վարէր զհայրապետական վերադիտողութիւն, ի լուսածագ գահի իջման Միածնի, ի Վաղարշապատ քաղաքի հայոց մեծաց ի յԱրարատ:

«Իսկ արդ որք այժմ եւ որք զկնի յելից տեառնս մերոյ զգրեանս զայսոսիկ առ ի վայելս ունիցիք, կամ ընթերցմամբ ի սոյն պարապիցիք եւ կամ ի գաղափառ առնուցուք, աղաչեմք պաղատանօք յիշել յաղօթս հաճոյականս եղբայրական սիրոյ զվերոյգրեալ սրբազան հայրապետս մեր, հանդերձ կրկին ծնողիւք եւ իւրայնօք ամենեքումբք ազգայնօք. որոց աղօթիւք ձեր տէր ողորմեսցի, որք են յերկրին կենդանեաց, եւ ամենախնամ գթութիւնն պահեսցէ զինքն եւ իւրայինքն որք աստէն կենօք վայելչաւորին՝ բազմօրեայ եւ երկարակեաց. մաղթեմք զի եւ ձեզ նոյն սահմանաւ պարգեւեալ եղիցի յառաւատուր տեառնէն. ամէն: Հայր մեր որ»:

1312

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Դ.

Ձեռ. թիւ 2124: – *Տարի՝* 1849

Մեր Գրադարանի թիւ 2479 *Ձեռագիրը (տե՛ս վերեւ), ընդօրինակութիւն մըն է էջմիածնի գրադարանի մէկ գրչագրին, որու ճիշտակարանը եւս հրատարակեցինք վերեւ:*

Ներկայ Ձեռագրիս (Ձեռ. 2124) *գրիչն ալ, «Սերովբէ Պետրոսեան, մանկավարժ Տատեան տան», տեսած է էջմիածնի յիշեալ գրչագիրը եւ համեմատելով Եղիշէի* 1838*ին Վենետիկ տպուած ճառերուն հետ՝ նշանակած է տարբերակները, եւ կամ ամբողջութեամբ ընդօրինակած է թերի հատուածները՝* 63 *էջերու մէջ:*

Սերովբէ Պետրոսեան կու տայ ծանօթութիւն բնագրին մասին՝ գրելով էջ 65*. «Ի վերջկոյս մատենին, նոր եւ այլով գրչաւ ընդ այլ աւելորդան կայր եւ այս ինչ. 'Հրց. Հայր իմ ծնաւ զիս ի մօրէ իմմէ, եւ ես ծնայ զմայր որդւոյ իմոյ, եւ որդիք իմ ծնան զմայր հօր իմոյ: Մի այս ունի բազմոտանի եւ գիսաւոր ընթացք, ունի ի խորս անճառ զննելոյ, նատի եւ յանկրդիս եւ մեռանի: Թէ դպիր ես նա՝ կարդա՛, թէ չես՝ վզիդ տուր հազոյ (Թերեւս Հալղայ)»:*

1313

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Ա.

Ձեռ. թիւ 1169: – *Ձեւ.* = 1298

ԹՈՒՂԹՔ 227: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 8,5×12,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×10,2): – ՏՈՂՔ 23: – ԹԵՐԹՔ Ա-ԺԲ×12 (Ը՝ 14, ԺԲ՝ 9): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով՝ որ նոյնպէս դրոշմազարդ է. իմկած են երկու փականքները. առաջին աստառն է գունաւոր թուղթ, իսկ երկորդը բազմագոյն տպածոյ լաթ, որ ծածկուած է թուղթով եւ հազիւ հատուած մը մնացած է բաց: – ՄԱ-

ԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. ունի կարգ մը թուղթեր (օր. 190բ–191ա, 194բ, 198բ–199ա, 206աա, 219ա–220ա), ուր թանաքը թափած է եւ կամ գործածութենէ գրութիւնը տկարացած է: – ԴԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 3ա, կարմիր գրիչով եւ նուրբ զարդերով: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՒՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՁԽ – 1298: – ԴՐԻՉ Ցովհաննէս «աշակերտ բանի»: – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ հաւանաբար գրիչը: – ՏԵՂԻ «ի գաւառիս կոչեցեալ Վայոց ձոր, ի վանս Գլաձոր, ընդ հովանեաւ սուրբ Նախավկային»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ թղ. 225բ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս Ձեռագիր առաքեաց ի Հալէպ՝ նաւաւ, ընդ ճանապարհ Աղեքսանդրիոյ, ի վանս մեր ի Վենետիկ, Հ. Գէորգ Ամթէպցի երկրորդին, եւ եհաս առ մեզ յամի տեառն 1755, ի Փետրուարի 4»:

Մատեանս է Գիրք պիտոյից, ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Թղ.* 3ա. «Ցաղագս պիտոյից. *Պէտք են բացայիշատակք համառատ քաջադիպութեամբ ի դէմս ինչ վերաբերեալ*»:

Թղ. 4ա. «Պէտք գործականիք. Դիոգինէս տեսեալ զմանուկ ստամբակ զմանկածուն գաւազանաւն եհար»:

Թղ. 7ա. «Պէտք բանականիք. Աղեքսանդրոս Մակեդովնացի հարցեալ յումեմնէ ո՞ւր են բո գանձք, զսիրելիսն ցուցեալ ասաց, ի սուսա»:

Թղ. 9բ. «Պէտք բանականիք. Զի զՍոկրատէս եհարց ոմն իմաստնաւոր, թէ զմէ՞ ի բաջ մտառուացն եւ ի վատառուսն զնոյնս պահանջես հազարս. նա ասէ թէ ի նոցանէ վասն փութոյն, իսկ ի վատառուաց ի միտ՝ վասն ջանոյն»:

Թղ. 13ա. «Պէտք խառնիք. Զլակոնացի ոմն հարցեալ թէ ո՞ւր են սահմանիք սպարտաց. եւ նորա զնիզակն ցցեալ ասէ. յայսմ վայրի»:

Թղ. 15ա. «Պէտք բանականիք. Զթէաննով ոմն պիթագորական եհարց, թէ յետ բանի՞ աւուր կնոջ առ այր մերձաւորութեան արժան է մտանել ի տէրունիսն. եւ նա ասէ, յիւրմէն՝ նոյն օրին, յօտարէն՝ եւ ոչ բնաւ երբեք»:

2. *Թղ.* 18ա. «Ցաղագս խրատու. *Խրատ է բան բացատութեամբ դիմաւորեալ յորդորելով ինչ*»:

Թղ. 18բ. «Պէտք են ընչից եւ առանց սրա ոչ է հնար ինչ լինել յարժանեացն»:

Թղ. 21ա. «Ծիմար է որ ընդ վեհս բան զինքն հակառակէ»:

Թղ. 23ա. «Արժան է յախտատութենէ փախչել եւ ի մեծն անգանել ծով եւ կամ ի վիմաց հոսիլ ի բարձանց»:

Թղ. 25բ. «Որ Աստուծոյ հաւանի առաւել լուիցէ նմայ»:

Թղ. 27բ. «Ոչ ամենեցուն ինչ զնոյն տուեալ է եւ ոչ աւգուտ բերէ»:

Թղ. 30ա. «Իմաստուն խորհրդով բազմածեռն զօրութեան յաղթէ, իսկ անուսումնութիւն անհնարին չար է»:

Թղ. 32ա. «Կրթութիւն է ամենայն ինչ»:

3. *Թղ.* 34ա. «Ցաղագս եղծման. *Եղծումն է ի բաց բարձումն առաջիկա(յ) իրի եւ եղծանելի է ոչ դյոյժ հաւաստին*»:

Թղ. 34բ. «Եղծ զՆէռվդայ»:

Թղ. 36բ. «Եղծ զԿաճտուղեայ»:

Թղ. 39բ. «Եղծ զՔրակլեա(յ)»:

Թղ. 43ա. «Եղծ զԳմԵդեայ»:

4. *Թղ.* 45բ. «Սահման հասարակ տեղոյ. *Հասարակ է տեղի բան աճեցական էից բարեաց չարեաց*»:

Թղ. 46ա. «Ցաղագս շան»:

Թղ. 50ա. «Ցաղագս բժըշկի որ ի մահու դեղս տայ»:

Թղ. 54բ. «Ցաղագս ճարտասանին»:

Թղ. 60բ. «Ցաղագս հուդկահարի»:

Թղ. 66ա. «Ցաղագս գերեզմանակրկտի»:

5. *Թղ.* 72ա. «Սահման ներբողինի. *Ներբողեան է բան արտաքրական եղելոյ բարեաց եւ ասացեալ է այսպէս յաղագս Հնոյն ի գեղս զովութիւնս առնելոյ*»:

Թղ. 72բ. «Ներբողեան Մովսէսի»:

Թղ. 81ա. «Ներբողեան ձիթենոյ»:

Թղ. 86բ. «Ներբողեան գարնայնոյ»:

Թղ. 91բ. «Ներբողեան պատերազմի»:

Թղ. 97բ. «Ներբողեան աղաւնոյ»:

6. *Թղ.* 102բ. «Ցաղագս պարսաւի. *Պարսաւ է բան արտաբերական, էից չարեաց, հակառակ գովութեան լեալ*»:

Թղ. 102բ. «Պարսաւ Արեսողոմայ»:

Թղ. 108ա. «Պարսաւ ձիոյ»:

Թղ. 113ա. «Պարսաւ լերինն»:

Թղ. 119բ. «Պարսաւ որթոյ»:

Թղ. 125ա. «Պարսաւ նաւարկութեան»:

7. *Թղ.* 130բ. «Սահման բաղդատութեան. *Բաղդատութիւն է յարաբերական բան, ընդդէմ հարցաքննեալ միչտ առ մեծագոյնն*»:

Թղ. 131ա. «Բաղդատութիւն Աբրահամու եւ Նոիայի»:

Թղ. 136բ. «Բաղդատութիւն մշակութեան եւ զինուորութեան»:

Թղ. 141բ. «Բաղդատութիւն գարնայնոյ եւ ամարայնոյ»:

Թղ. 146ա. «Բաղդատութիւն անդաստանի եւ նաւահանգստի»:

Թղ. 150ա. «Բաղդատութիւն ձիոյ եւ արջառոյ»:
Թղ. 154բ. «Բաղդատութիւն ձիթենոյ եւ արմաւենոյ»:

8. *Թղ.* 160ա. «Սահման բարառութեան. *Բարառնութիւն է նմանութիւն բարուց են-թակա(յ) դիմաց*»:
Թղ. 161ա. «Զինչպիսի բանս ասէր Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:
Թղ. 164ա. «Զինչպիսի բանս ասացեալ Յովսէփ վաճառելով յեղբարցն»:
Թղ. 166բ. «Զինչպիսի բանս ասաց Դաւիթ յորժամ զԳողիաթ եսպան»:
Թղ. 168բ. «Զինչպիսի ապա բանս ասացեալ Պօղոս ի շրտնուլ աչացն»:
Թղ. 170բ. «Զինչպիսի բանս ասացէ Պետրոս զկնի ուրանալոյն զտէր»:
Թղ. 173բ. «Զինչպիսի բանս ասացեալ Յորդանէս բաժանեալ յեղիայէ»:
Թղ. 175ա. «Զինչպիսի բանս ասացէ որ ի միջոցս երկրի բնակեալ առաջին զծով տեսեալ»:

9. *Թղ.* 176բ. «Սահման արտասանութեան. *Արտասանութիւն է բան պատմական ի դէմս ածելով երեւելապէս գլայտնեալն*»:
Թղ. 177ա. «Արտասանութիւն Աբրահամու յորժամ զչորսն վանեաց թագաւորս»:
Թղ. 180բ. «Արտասանութիւն ժողովրդեանն ընդ ծովն անցանելոյ»:
Թղ. 184բ. «Արտասանութիւն միայնամարտութեան Դաւթի եւ Գողիադու»:
Թղ. 186բ. «Արտասանութիւն գիշերամարտութեան Գեդէովնի առ Մադիանացիսն»:
Թղ. 189բ. «Արտասանութիւն որսոյ»:
Թղ. 192ա. «Արտասանութիւն բուրաստանի»:
Թղ. 194բ. «Արտասանութիւն նաւահանգստի»:

10. *Թղ.* 197ա. «Սահման դրութեան. *Դրութիւն է այցելութիւն տեսութեան իրի եւ զանազանեցաւ յընթացդրութենէ դրութիւն չրջակայիւքն*»:
Թղ. 198բ. «Թէ ամուսնանալի իցէ»:
Թղ. 205բ. «Թէ պարսպելի է»:
Թղ. 210ա. «Թէ նաւելի է»:

11. *Թղ.* 215ա. «Զինչպիսի բանս ասացէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:

12. *Թղ.* 219ա. «Զինչպիսի բանս ասացէ երկիր ընդունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»:

13. *Թղ.* 221ա. «Զինչպիսի բանս ասացէ Ցակովբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփայ»:

14. *Թղ.* 223բ. «Մովսէսի Քերդողի արարողի Պիտոյիցս տաուի խրատաբանութիւն յորդորական առ Թէոդորոս ումն աշակերտ իւր, ներկրթել բաջ ուշիմն վարժիւք յիմաստըս ճարտասանականս արհեստիս. *Աստուստ բարձրագոյնս վերաթեւեւելով գեղեցկապէս գեղապարեսցես ընդ երջանիկ պարս պերճացելոցն երգաբանել ի պարերգակն ճեմարանի*»: – *Վերջ թղ.* 225բ. «*Երգ այպանելի եւ ծաղրական անզարդ յարտուստն զարդարանաց եւ մերկագոյն յիւրոցն սարասից, ծաղրերաստս յոքնագան հաւուցն եղանիւր*»:

15. *Թղ.* 226ա. «Ցաղագս ընթացից արեգական եւ համարոյ չափոյ. *Եթէ կամիցիս գիտել թէ այսօր արեգակն քանի հոլովումն առնու եւ կամ քանի ասպարէզ ընթանայ, կալ ժամս...*»: – *Վերջ թղ.* 227բ. «*Ի Ի՞ամին Յոսրովու եւ Լ՞ Ցուստինոսի, Դ Ներսիսի Շինողի*» *կը մնայ կիսատ եւ կ'ատարտի Զեռագիրս*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 225բ. «*Փառք եռանձնեայ եւ միոյ աստուածութեանն որ արժանացոյց զանարժանս հասանել ի վերջին դիծ տարիս Պիտոյից, ի թուականի հայկազեանս տոհմի ՉՂԷ (1298), ի դառն եւ ի դժնեայ ժամանակիս, յորում խստագոյն տիրէր լուծ այլասեռիցն ի վերա(յ) քրիստոնէից, եւս առաւել ի վերայ չինուածոց եկեղեցեաց, զորս բազումս քակեալ եւ աւար հարեալ անպիտանացուցին, յորում զանցս աղիտից ոչ կարացից մի ըստ միոջէ ընդ գրով արկանել*:

«*Արդ գրեցաւ սա ի գաւառիս կոչեցեալ Վայոց ձոր, ի վանս Գլաձոր, ընդ հովանեաւ սուրբ Նախավկային, ի վարժապետութեան Ցսայեայ, առն հեզոյ եւ խաղա(ղա)րարի, ձեռամբ յոքնամեղ ծառայիս Ցոհաննիսի աշակերտի բանի*:

«*Արդ որք հանդիպիք այս մատենի, յիշեսջիք ի մաքուր յաղօթս ձեր զնախասացեալ բարեւնապետն մեր. ընդ նոյն եւ զիս զանպիտան գծողս եւ զհամամիտ եղբարս իմ հոգեւոր զհամանուն զՍտեփանոսիս եւ զՎարդան, եւ զայլ ամենիսեան մի ըստ միոջէ. զծնողս եւ զվարդապետան իմ եւ զամենայն երախտաւորս: Եւս առաւել զդեռաբողբոջ ծաղիկն եկեղեցոյ զՈվաննէս զմանանունն Օրբէլ, զհամակն մշտապայլ զուարճացեալ ի յիմաստս բանից: Եւ յիշողացդ եւ յիշելեացս ողորմութիւն չնորհեսցէ ողորմածն յամենայնի եւ նմա փառք*»:

1314

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Բ.

Ձեռ. թիւ 988։ – *ԺԶ դար*

ԹՈՒՂԹ 162։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 20×25,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×16,7։ – ՏՈՂՔ 25։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԴ×12 (Ա՝ 8, ԺԲ՝ 10)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ միայն կարմրորակ կաշի, աստառը տպածոյ զարդարուն թուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ սեւ թանաքով։ – ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–բ, 160բ–162բ։ – ԺԱ–ՄԱՆԱԿ ԺԶ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան։ – ԿՆԻՔ թղ. 1բ, մեծութիւն 0,8×1,2, որու մէջ զարդեր կան։ Կայ երկրորդ կնիք մը, որ բազմաթիւ թուղթերու ստորին յուսանցքին անկիւնը կոխուած է «ՔԻ ՅՈՒ – ՄԱՐՏԻՐՈՍ» գրութեամբ, որ կազմի ատեն կտրուած է. մեծութիւնն է 1,4×1,5 (տե՛ս ամբողջական նմոյշ մը՝ թղ. 64բ)։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է Գիրք Պիտոյից, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 2ա. «Ցաղագս պիտոյից»։

2. Թղ. 11ա. «Ցաղագս խրատու»։

3. *Թղ.* 20ա. «Ցաղագս եղծման»։

4. *Թղ.* 27բ. «Սահման հասարակ տեղոյ»։

5. *Թղ.* 46ա. «Սահման ննրբողնի»։

6. *Թղ.* 67բ. «Ցաղագս պարսաւի»։

7. *Թղ.* 88ա. «Սահման բաղդատութեան»։

8. *Թղ.* 110բ. «Սահման բարառութեան»։

9. *Թղ.* 123բ. «Սահման արտասանութեան»։

10. *Թղ.* 139ա. «Սահմանադրութեան»։

11. *Թղ.* 151բ. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»։

12. *Թղ.* 155ա. «Զինչպիսի բանս ասիցէ երկիր ընդունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»։

13. *Թղ.* 156բ. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ցակովբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփայ»։

14. *Թղ.* 158բ. «Մովսէսի Քերթողի արարողի Պիտոյիցս տառի խրատաբանութիւն յորդորական առ Թէոդոս ոմն աշակերտ իւր, ննրկրթել բաջ ուշիմն վարժիւք յիմաստս ճարտասանականս արհեստիս» – *Վերջ Թղ.* 160ա։

1315

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Գ.

Ձեռ. թիւ 1207։ – ԺԶ դար

ԹՈՒՂԹ 290։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10×12,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,7×8)։ – ՏՈՂՔ 18։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԻԴ×12 (Ա՝ 11, ԻԴ՝ 14, ԻԴ՝ 14)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. դռնակը նոյնպէս դրոշմազարդ, իյնալու վտանգի մէջ է. կորսուած են զոյգ փականք-

ներբ. աստառն է բազմագոյն գծաւոր նուրբ մետաքս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՒ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՒ բաւարար. կազմը պէտք ունի ամրանալու: – ԳԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 1բ, կարմիր գրիչով, նուրբ եւ գեղեցիկ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա, 290ա–բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԶ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի յիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1895ին Վրաստանէն ղրկած է Հ. Դիոնիսիոս Գաղատոսեան:

Մատեանս է Գիրք պիտոյից, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. *Թղ.* 1բ. «Ցաղագս պիտոյից. *Պէտք են բացայիւսատակք համառօտ քաջադիպութեամբ ի դէմս ինչ վերաբերեալ*»:

2. *Թղ.* 14ա. «Ցաղագս խրատու. *Խրատ է բան բացատութեամբ գլխաւորեալ յորդորելով ինչ*»:

3. *Թղ.* 31բ. «Ցաղագս եղծման. *Եղծումն է ի բաց բարձումն առաջիկա(յ) իրի եւ եղծանելի է ոչ գոյժ հաւա(ս)տին*»:

4. *Թղ.* 46ա. «Սահման հասարակ տեղւոյ. *Հասարակ է տեղի բան աճեցական էից բարեաց չարեաց*»:

5. *Թղ.* 79բ. «Սահման ներբողենի. *Ներբողեան է բան արտադրական եղելոյ բարեաց եւ ասացեալ է այսպէս յաղագս հնոյն ի գեօղս գովութիւնս առնելոյ*»:

6. *Թղ.* 118բ. «Ցաղագս պարսաւի. *Պարսաւ է բան արտաքերական, էից չարեաց, հակառակ գովութեան լեալ*»:

7. *Թղ.* 158ա. «Սահման բաղդատութեան. *Բաղդատութիւն է յարադրական բան, ընդդէմ հարցաքննեալ միչտ առ մեծագոյնն*»:

8. *Թղ.* 199բ. «Սահման բարառնութեան. *Բարառնութիւն է նմանութիւն բարուց ենթակա(յ) դիմաց*»:

9. *Թղ.* 223ա. «Սահման արտասանութեան. *Արտասանութիւն է բան պատմական ի դէմս ածելով երեւելապէս գլայտնեալն*»:

10. *Թղ.* 251ա. «Սահմանադրութեան. *Դրութիւն է այցելութիւն տեսութեան իրիք իրի եւ զանազանեցաւ յընթադրութենէ դրութիւն չրջակայիւքն*»:

11. *Թղ.* 275բ. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:

12. *Թղ.* 281ա. «Զինչպիսի բանս (ասացէ) երկիրն ունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»:

13. *Թղ.* 283բ. «Զինչպիսի բանս ասացէ Ցակովբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփու»: – *Վերջ թղ.* 289բ:

1316

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Դ.

Ձեռ. թիւ 2291: – *ԺԷ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 185: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 12×17,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×13,4): – ՏՈՂՔ 19: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԸ×10 (Ա՝ 11, ԺԸ՝ 14): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ նոտր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–2բ, 185բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ «Ցիշատակ է գիրքս Թէֆիրտաղցի Պաղտասարեան Տէր Սարգսի, ի դուռն Սբրբոյն Ղազարու վանիցն, որ ի Վենետիկ. 1785, Յունուարի 15»:

Մատեանս է Գիրք պիտոյից, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. *Թղ.* 3ա. «Ցաղագս պիտոյից»:

2. *Թղ.* 17բ. «Ցաղագս խրատու»:

3. *Թղ.* 31ա. «Ցաղագս եղծման»:

4. *Թղ.* 38ա. «Սահման հասարակ տեղոյ»:

5. *Թղ.* 59ա. «Սահման ներբողենի»:

6. *Թղ.* 84բ. «Ցաղագս պարսաւու»:

7. *Թղ.* 108բ. «Սահման բաղդատութեան»:

8. *Թղ.* 134ա. «Սահման բարառնութեան»:

9. *Թղ.* 148բ. «Սահման արտասանութեան»:

10. *Թղ.* 165ա. «Սահման դրութեան»:

11. *Թղ.* 177ա. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:

12. *Թղ.* 180ա. «Զինչպիսի բանս ասիցէ երկիր ընդունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»:

13. *Թղ.* 182ա. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ցակոբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփայ»:

14. *Թղ.* 184ա. «Մովսէսի Քերթողի արարօղ Պիտոյիցս տաուի խրատաբանութիւն յորդորական առ Թէոդորոսմն աշակերտ իւր, ներկրթել բաջ ուշիմն վարժիւք յիմաստս ճարտասանականս արհեստի. *Աստուստ բարձրագոյնս վերաթեւելով գեղեցկապէս գեղապարեացս ընդ երջանիկ պարս պերճացելոցն երգաբանել ի պարերգակն ճեմարանի*»: – *Վերջ Թղ.* 185ա. «*Երգ այպանելի եւ ծաղրական անզարդ յարտուստն զարդարանաց եւ մերկագոյն յիւրոցն սարասից, ծաղրերաստս յոգնագան հաւուցն եղանիւր. Վերջ*»:

1317

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Ե.

Ձեռ. թիւ 2270: – *Տարի՝* 1750

էջք 195: – Մեծութիւն 19×26: – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 6×19: – Տողք 30: – Թերթք Ա–ժբ: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ կիսակաշի, ստւարաթուղթ: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր նոտր: – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Թորագիրք սեւ: – Ժամանակ 1750: – Գրիչ Մխիթարեան Հարբ: – Տեղի Ս. Ղազար: – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք պատրաստուած է Ս. Ղազարի մէջ, առօրեայ գործածութեան համար:

Մատեանս է Գիրք Պիտոյից, որու լուսանցնքներուն վրայ նշանակուած են երեք այլ Ձեռագիրներու տարբերցումները. այդ Ձեռագիրներն են՝ մեր Մատենադարանի թիւ 1169 *եւ* 988, *իսկ երրորդի մը տարբերակները նշանակելէ ետք՝ Ձեռագիրը տիրոջ դարձուած ըլլալու է: Ունի հետեւեալ կարգը.*

1. *Է.* 1. «Ցաղագս պիտոյից արարեալ ի բաջարան բերթողէն Մովսէսի Խորենացւոյ»:

2. *Է.* 11. «Ցաղագս խրատու»:

3. *Է.* 25. «Ցաղագս եղծման»:

4. *Է.* 34. «Սահման հասարակ տեղոյ»:

5. *Է.* 57. «Սահման ներբողենի»:

6. *Է.* 83. «Ցաղագս պարսաւի»:

7. *Է.* 108. «Սահման բաղդատութեան»:

8. *Է.* 134. «Սահման բարառնութեան»:

9. *Է.* 149. «Սահման արտասանութեան»:

10. *Է.* 168. «Սահման դրութեան»:

11. *Է.* 184. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:

12. *Է.* 188. «Զինչպիսի բանս ասիցէ երկիր ընդունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»:

13. *Է.* 190. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ցակովբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփայ»:

14. էջ 192. «Մովսէսի Քերդողի արարողի Պիտոյիցս տառի խրատաբանութիւն յորդորական առ թէոդոս ոմն աշակերտ իւր, ներքակրթիլ բաջուշիմն վարժիւք յիմաստս ճարտասանականս արհեստիս»: – *Վերջ էջ 194:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

1. էջ 194. *«Մեք աշակերտեալքս լուսաւորեալ հոգւի Մխիթարայ մեծի վարդապետի առաջնոյ Աբբայի վանաց սրբոյն Ղազարու, յորում բնակիմք հայ կրօնաւորքս ի կարգէ սրբոյն Անտոնի Աբբայի, զայս գիրս Պիտոյից Խորենացւոյն օրինակեցաք յընտիր գաղափարէն, որ էր առ Սարգիս վարդապետիճ Կեսարիոյ (իմա՝ Սարաֆեան) ամենայն հաւատարմութեամբ, միանգամայն եւ սրբագրելով ընդ օրինակին, վերստին վերծանութեամբ. եւ այս եղեւ յամի տեառն ՌՉՄերորդին (1750), ի վանս սրբոյն Ղազարու»:*

2. էջ 194. *«Իսկ ապա յամի տեառն ՌՉՄեներորդին (1755), ի հասանել ի ձեռս մեր այլոյ ընտիր գաղափարի գրելոյ ի ՉԽէ թուականութեան հայոց, սրբագրեցաք ընդ նմա ի սկզբանէ մինչեւ ի վախճան, զտարբերութիւնսն դնելով ի լուսանցսն մեծաւ հաւատարմութեամբ, միանգամայն եւ զպակասսն առաջնոյն լնլով, յորոց մի էր եւ վերջաբանութիւնն արարեալ ի Խորենացւոյն, ի փառս Աստուծոյ եւ յօգուտ դպրանոցի մերոյ»:*

3. էջ 195. *«Եւ յամի տեառն ՌՉՀէ (1777) անկաւ ի ձեռս մեր եւ այլ գաղափար մի, զոր առեալ ի տեառնէ իւրմէ եւ համեմատեալ ընդ այսմ օրինակի, ի սկզբանէ մինչեւ ցվախճանն, անդրէն դարձուցաք յետս. եւ զտարբերութիւնս այնր օրինակի նշանակեցաք ի լուսանցսն բոլորգիր, առ ի զանազանութիւն տարբերութեանց առաջին բաղդատութեանն, եւ ուր ուրեք համաձայնէր ընդ միումն յերկուց միայն, եդաւ ի վերայ թուագիր 2, իսկ որ միանգամ բառնալի էր ըստ բաղդատութեան այնմ գաղափարի՝ եդաւ ի վերայ չակերտ, որովք ակնարեւ ունի տեսանել ընթերցօղն զհամաձայնութիւն եւ զանհամաձայնութիւն երից գաղափարացն որ ի սմա պարունակին»:*

4. էջ 195. *«Դարձեալ յամի տեառն 1791, բաղդատեցաւ ընդ այլ եւս բոլորագիր օրինակի, թէպէտ ոչ հնագիր (որոյ թուականն ոչ գտաւ), որ էր ի գրատան մերում ընդ թիւրուով ԺԴ. ե. 32 (իմա՝ թիւ 988). եւ զտարբերութիւնս այսր օրինակի նշանակեցաք կարմրագեղով, եւ ուր ուրեք միաբանէր ընդ առաջին տարբերութիւնսն եդեալ ի լուսանցսըն, կարմրանիշ կամ գիծ առընթեր եդաւ, յայտ առնել թէ նոյնպէս կայր եւ յայսմ օրինակի»:*

1318

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Զ.

Ձեռ. թիւ 1439: – *Տարի՝* 1763

էջ 118: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 19×24: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (13×18): – ՏՈՂՔ 38: – ԹԵՐԹՔ Ա–ե: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ՈՒոտր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1763: – ԳՐԻՉ Ցովհաննէս սարկաւագ: – ՍՏԱՑՈՂ Եփրեմ արքեպիսկոպոս, ՈՒուքրակ Կիլիկիոյ Աթոռին: – ՏԵՂԻ Հալէպ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1825ին բերած է Հ. Փիլիպպոս Վրդ. Թերզիման Ալալեան:

Մատեանս է Գիրք Պիտոյից, որու լուսանցքներուն վրայ կայ ուրիշ Ձեռագրի մը տարընթերցումները: Ունի հետեւեալ կարգով.

1. էջ 2. «Ցաղագս պիտոյից»:
2. էջ 12. «Ցաղագս խրատու»:
3. էջ. 23. «Ցաղագս եղծման»:
4. էջ 30. «Սահման հասարակ տեղոյ»:
5. էջ 45. «Սահման ներքոյ ղեհի»:
6. էջ 59. «Ցաղագս պարսաւի»:

7. *Է՛ջ* 71. «Սահման բաղդատութեան»:

8. *Է՛ջ* 86. «Սահման բարառնութեան»:

9. *Է՛ջ* 95. «Սահման արտասանութեան»:

10. *Է՛ջ* 105. «Սահման դրութեանս»:

11. *Է՛ջ* 113. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:

12. *Է՛ջ* 115. «Զինչպիսի բանս ասասցէ երկիր ընդունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»:

13. *Է՛ջ* 116. «Զինչպիսի բանս ասասցէ Ցակովբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփայ»:

14. *Է՛ջ*. 117. «Մովսէսի Քերթողի արարողի Պիտոյիցս տառի խրատաբանութիւն յորդորական առ Թէոդորոս ոմն աշակերտ իւր, ներկրթել բաջ ուշիմն վարժիւք յիմաստս ճարտասանականս արհեստիս»: – *Վերջ Է՛ջ* 118:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

1. *Է՛ջ* 1. Ա՛նուանաթերթ. «*Գիրք որ կոչի Պիտոյից, արարեալ մեծի անյաղթի սոփեստի Քերթողահօրն Մովսէսի խորամիտ Խորենացւոյն, հայոց լուսաւոր եւ արդիւնավաստակ փիլիսոփայի, համբնկերակցի եւ գործակցի մեծի Դաւթի Անյաղթ վեհապանի, աշակերտի սրբոց Թարգմանչացն Իսահակայ եւ Մեսրոպայ հոգեկիր հարցն մերոց եւ լուսաւորչացն Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ, յիեցեալ* (?) *ի փառս տեառն տուի պարգեւացն եւ ի պարծանս բուն տոհմիս եւ ի յուսումն մանկանց որդւոց սրբոյ նորոյս Սիոնի եկեղեցւոյ:*

«Ծօրինեալ եւ գրեցեալ եղեւ չնորհածորան գրկուկս ի լաւ եւ յընտիր յօրինակէ, ի թուոյն կենարարին 1763 եւ մերոյ Հայոց Թուին ՌՄԺԲին, եւ Մայիսի ամսոյն Ա, ի քաղաքս Բերիոյ, ընդ հովանեաւ սրբոց եկեղեցեացն սուրբ Աստուածածնի եւ Քառասուն մանկանցն. ի հայրապետութեան Տանն Կիլիկիոյ տեառն Գաբրիէլի սրբազան կաթողիկոսի»:

2. *Է՛ջ* 118. «*Կատարեցաւ քաղցրալուր եւ դեղեցկախաւս գիրքս Պիտոյից ձեռամբ թարմատար Ցոհաննու ապիմաստ սարկաւագի, ի վայելումն գերամբարձ Գահին Կիլիկիոյ Ցայրագոյն նուիրակ տեառն Ներսէսի գերիմաստ վարդապետի եւ բննբնտիր արհւոյ եպիսկոպոսի, զոր տէր երկարութեամբ ժամանակաց բարեաւ վայելումն տացէ մինչ ցիսորինախոր ծերութիւն. ամէն:*

«Ի թուում ասքանասեան հազար երկեւրիւր չորեքտասաներորդի (1765), յընդմիջումն Օգոստոսի»:

1319

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Է.

Ձեռ. թիւ 885: – *Տարի՝* 1782

ԹՈՒՂԹ 252: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11,5×16,5: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×12,8): – ՏՈՂԿ 21: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԼԲ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ պոլսական, մուր կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ, երկու կողմերուն վրայ ոսկեգոյն շրջանակով եւ կեդրոնը ոսկեգոյն ձուաձեւ կնիքի ոճով, ի ծաղիկներով. աստառն է մարնջագոյն թուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ Ռոտր մաճուր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ: – ԺԱՄԱՆԱԿ նշած է ծածկագրութեամբ «ԱՒՌ Ի ՄԵՋ», որ մենք կը կարդանք 1000+20+200+5+6, որոնց գումարն է 1231+551 – 1782: – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ Գէորգ Պալատեցի Տէր Ցովհաննիսեան: – ՏԵՂԻ Պոլիս: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գրչին՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ի Պոլսոյ երեք ընդ իւր Վ. Հ. Արսէն Վրդ. Բագրատունի». չի նշուիր թուականը, բայց ըլլալու է 1850ական թուականներուն:

Մատեանս է Գիրք Պիտոյից, օրինակուած Գէորգ դպիր Պալատեցի Տէր Ցովհաննիսեանէ: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ*. 1ա. «Ցաղագս պիտոյից Մովսէսի Քերթողի արարեալ»:

2. *Թղ.* 16բ. «Ցաղագս խրատու»:

3. *Թղ.* 35ա. «Ցաղագս եղծման»:

4. *Թղ.* 47բ. «Սահման հասարակ տեղոյ»:

5. *Թղ.* 77բ. «Սահման ներբողենի»:

6. *Թղ.* 111ա. «Ցաղագս պարսաւի»:

7. *Թղ.* 144բ. «Սահման բաղդատութեան»:

8. *Թղ.* 180ա. «Սահման բարառութեան»:

9. *Թղ.* 199ա. «Սահման արտասանութեան»:

10. *Թղ.* 221բ. «Սահման դրութեան»:

11. *Թղ.* 241ա. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:

12. *Թղ.* 245ա. «Զորպիսի բանս ասիցէ երկիր ընդունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»:

13. *Թղ.* 247բ. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ցակոբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփայ»:

14. *Թղ.* 250բ. «Մովսէսի Քերթողի արարողի Պիտոյիցս տաուի խրատաբանութիւն յորդորական առ Թէոդորոս ոմն աշակերտ իւր, ներակրթել ջաջ ուշիմն վարժիւք յիմաստս ճարտասանականս արհեստիս»: – *Վերջ Թղ.* 252բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թղ. 252բ. «*Բան յիշատակի գրչին. Մատեանս այս հռետորական որ կոչի Գիրք Պիտոյից, զոր արարեալ է Մովսէսի Խորենացւոյ կորովաբան հռետորին, գրեալ եղեւ ի Գեորգայ ումեմնէ նուաստ ծառայէ տեառն, ի Կոստանդինուպոլիս քաղաքի, յորժամ հայոց թուականութեան հաշիւն եկեալ ժամանեալ էր ԱՌ Ի ՄԵՋ* (1782), *որ բազում փոյթ պնտութեան յանձին կալեալ՝ փոխագրեաց զսա յընտիր օրինակէ ի վայելս անձին եւ ամենայն փափագողաց: Վասն որոյ հայցէ սիրով յընթերցողացդ եւ լսողաց, արժանի յիշման առնել զննջեցեալսն իւր, զի եւ նա ձեօք հանդերձ, ընդ հոգեւոր եւ մարմնաւոր ծնողաց իւրոց զացէ ողորմութիւն ի միւսանգամ գալստեանն մարդասէր փրկչին*»:

1320

ԳԻՐՔ ՊԻՏՈՑԻՑ Ը.

Ձեռ. թիւ 1797: – *ԺԸ դար*

ԹՈՒՂԹ 146: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10,5×13,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×11): – ՏՈՂՔ 29: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԹ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. կարօտ է նոր կազմի: – ԳԻՐ նոտր մանր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 127բ–128բ, 146բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան: – ՏՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ հաւանաբար գրուած ըլլայ Մխիթարեան միաբանէ մը, Ս. Ղազարի մէջ:

Մատեանս է Գիրք Պիտոյից, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «Ցաղագս պիտոյից, արարեալ ի քաջաբան Քերթողէն Մովսիսէ Խորենացւոյ»:

2. *Թղ.* 8ա. «Ցաղագս խրատու»:

3. *Թղ.* 17ա. «Ցաղագս եղծման»:

4. *Թղ.* 23ա. «Սահման հասարակ տեղոյ»:

5. *Թղ.* 36բ. «Սահման ներբողենի»:

6. *Թղ.* 52բ. «Ցաղագս պարսաւի»:

7. *Թղ.* 69ա. «Սահման բաղդատութեան»:

8. *Թղ.* 88ա. «Սահման բարառութեան»:

9. *Թղ.* 98բ. «Սահման արտասանութեան»:

10. *Թղ.* 111ա. «Սահման դրութեան»:

11. *Թղ.* 121բ. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ադամ ելանելով ի դրախտէն»:

12. *Թղ.* 124ա. «Զինչպիսի բանս ասիցէ երկիր ընդունելով զարիւն Աբելի արդարոյ»:

13. *Թղ.* 125բ. «Զինչպիսի բանս ասիցէ Ցակոբ տեսանելով զպատմուճանն Ցովսեփայ»:

14. *Թղ.* 129ա. «Փիլիսոփայիցն յաղագս խելաց եւ իմաստութեան»:

Թղ. 129բ. «Ցաղագս բարեկամաց եւ սիրելեաց»:

Թղ. 130բ. «Ցաղագս իշխանութեանց»:

Թղ. 131բ. «Ցաղագս երդման». «Ցաղագս խրատուց եւ իմաստութեան»:

Թղ. 132բ. «Ցաղագս բարեբախտից եւ վատաց»:

Թղ. 133ա. «Ցաղագս մեղաց եւ խոստովանութեան». «Ցաղագս բժշկաց»:

Թղ. 133բ. «Ցաղագս դատաստանաց». «Ցաղագս դատաւորաց»:

Թղ. 134ա. «Ցաղագս բաղաբական օրինաց». «Ցաղագս անառակութեան»:

Թղ. 134բ. «Ցաղագս նախախնամութեան». «Ցաղագս արծաթսիրութեան եւ իմաստութեան»:

Թղ. 135բ. «Ցաղագս արծաթսիրութեան եւ աղքատութեան»:

Թղ. 136ա. «Ցաղագս աղօթից». «Ցաղագս արբեցութեան»:

Թղ. 136բ. «Ցաղագս պատուելոյ հարց»:

Թղ. 137ա. «Ցաղագս շոխմոգութեանց». «Ցաղագս բաջատոհմութեան եւ վատազգութեան»:

Թղ. 137բ. «Ցաղագս լռութեան»:

Թղ. 138ա. «Ցաղագս հանդերձեալ դատաստանի»:

Թղ. 138բ. «Ցաղագս մահուան եւ փոխելոյ ի կենաց»:

Թղ. 139ա. «Ցաղագս չարութեան եւ անզգամութեան կանանց»:

Թղ. 141ա. «Ցաղագս բարեբարոյ եւ իմաստուն կանանց»:

Թղ. 142ա. «Ցաղագս համեստութեան կենցաղավարութեան»:

Թղ. 143ա. «Ցաղագս բարեպաշտութեամբ կելոյ»:

Թղ. 145ա. «Ցաղագս աստուածութեան վկայութիւն»: – *Վերջ Թղ.* 146ա:

1321

ՎՐԹԱՆԷՍ ՔԵՐԹՈՂ

Ձեռ. թիւ 2396: – *Տարի՝* 1824

էջՔ 22: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16×22: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂՔ 28 – 22: – ԹԵՐԹՔ երկու: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կիսալաք, կազմուած է Ս. Ղազար: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ շեղագիր: – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 14: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1824 եւ 1837: – ԳՐԻՉ առաջին մասին՝ Հ. Կարապետ Վրդ. Եսայեան, երկրորդին՝ Պրուսացի Տէր Կարապետ Ցովհաննէսեան: – ՏԵՂԻ Պոլիս: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս բնագիրներուն կից:

Տետրակս կը բովանդակէ երկու ճառ, այն է՝

1. *Էջ* 1. «Վրթանիսի Քերթողի յաղագս պատկերամարտից. *Ի կենսաբեր լուսոյ զարդարին ամենայն արարածք եւ ի ճառագայթ նորա պայծառացեալ բերկրին երկինք եւ երկիր*»: – *Վերջ էջ* 13. «*Որպէսզի կատարեսցուք պաղնդխտութեան ժամանակս եւ արժանի լիցուք տեսանել զԱստուած դուարթագին երեսաւք յաւուրն դատաստանին, զի յաւիտենից բարութիւնն հասանել կարիցեմք, զի նմա են փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

Ընդօրինակողն է Հ. Կարապետ Վրդ. Եսայեան, որ վերջաւորութեան կը գրէ. «Ընդօրինակեցի ի Կ. Պոլիս, ի նոտրդիր տետրակէ ինչ, օրինակելոյ (որպէս ասի) ի մագաղաթեայ օրինակէ»:

2. *Էջ* 15. «Երանելւոյն Փիլոսոփոսի Նաբովկայ սրբոյ եպիսկոպոսի, պատճառ հաւատոյ վասն պատմութեան տիեզերական եւ ընդհանուր սուրբ ժողովոյն Եփեսոսի, եւ վասն անաւրէն հայհոյութեանն Նեստորի, ի խնդրոյ Տճառն Կոմիտասայ հայոց կաթողի-

կոսի. *Ստորագրութիւն իրացս եղելոց, յորոց պահանջեցեր յինէն, ով սիրելի եղբայր եւ նախանձաւոր ուղղափառութեան հաւատոյ, զի ապրեցից աննախանձ ի հաղորդութենէ ուրացողաց ճշմարիտ հաւատոյն, եւ որք անգիտանան ծանիցեն՝ որպէս թէ խորչեցին ի նոցանէ, նմանապէս կորնչել ըստ Պաւղոսի գրեցելոցն»*: – Վերջ էջ 23. «*Այլ զի առաջի կայը աչխարհի զմեծ եւ զանմխիթար սուգն տեսանել վասն մեղաց մերոց, զկնի սուղ ինչ ժամանակի երանելին Կիւրեղ հրաժարեալ ի կենաց առ իւր տէրն հասանէր, զհանդիսիցն յերկրի փութացեալ ժառանգել զպսակ, ի փառս ամենասուրբ երրորդութեանն հաւր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ»*:

Այս երկրորդ գրութիւնը օրինակած է Պրուսացի Տէր Կարապետ Յովհաննէսեան, 1837ին. իսկ բնագրին համար՝ կը գրէ. «Առեալ ի մեծէն Ճառընտրէն որ ի վանսն սուրբ առաքելոյն Թադէի, ի Մուշ, (գրեալ) ի ձեռն Կոլոտիկ Յոհաննու սեւակրիս Հերմոնի վանից. ի ժամանակս հայրապետութեան տեառն եւ տեառն Կիւրակոսի Խորվիրապցւոյ Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսի սրբոյն Էջմիածնի. ի թուին հայոց ՊՂ (1441)»:

1322

ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՑԻ

Ձեռ. թիւ 202: – *Ռճ*ԶԴ = 1735

Թուղթ 259: – Մեծութիւն 11×16: – Գրութիւն միասիւն (6,7×11,4): – Տողք 20–21: – Թերթ Ա–Ը×12 (Զ՝ 14). Ա–ԺԱ×12: – Նիւթ թուղթ տոկուն: – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր նուռ: – Զարդագիրք սակաւ եւ անյաջողք: – Սկզբնատառք, խորագիրք կարմիր թանաքով: – Դատարկք թղ. 1ա, 122ա–125ա, 259բ: – Ժամանակ Ռճ*ԶԴ – 1735: – Գրիչ Մարգար: – Կազմող անյայտ: – Սեպտող մահտեսի Ցոհան, յաջորդաբար Ադամ վարդապետ, որ նուիրած է Ակնայ քաղաքի երեւման վանքին: – Տեղի կոփա: – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք կը պակսին:

Մատեանս կը բովանդակէ Անանիա Շիրակացիի, Ցակոբ Ղրիմեցիի տոմարական երկերը, հետեւեալ կերպով.

1. *Թղ.* 3ա. «Պատճէն տումարի ըստ հայերէն թուի, զոր կարգեալ է Անանիայի Շիրակացւոյ վարդապետի. *Զկրկնակ ամսոցն այսպէս արա. կալ զնաւասարդի ամիսն երթ եօթն եօթն, որ մնայ կրկնակ է*»:

Թղ. 11բ. «Զուգաւորութիւն մեծ հայոց այսպէս արա. *Ընդ եօթն ազգաց եպիսկոպոսացուց, եթովպացուց, յաթենացուց, բիւթանացուց, կապադովկացոց, արաց, եաղուանից. կալ զաւուրս հայ ամսոյն...*»:

Թղ. 15ա. «(Զ)ուկաւ(որ)ութիւն հայի ընդ հռոմայեցոց այսպէս արա. *Կալ զաւուրըս հայ ամսոյն զմիջնայարակայն ի վեր բեր...*»:

Թղ. 17բ. «*Անչարժ եղանակք են այսոսիկ երից ազգաց, զօր ի մի օր մտանեն ամիսքն եւ ելանեն...*»:

Թղ. 24ա. «Զուկաւորութիւն մեծ հայոց ընդ նորոյս այսպէս արա. *Ի նաւասարդէ նորոյ մինչեւ ի նաւասարդ հնոյ կալ զաւուրս նորոյ զամսանահանջն*»:

Թղ. 27ա. «Պատճէն տումարիս Ազգիայի. (*Թ*)*ուական այսպէս արա. կալ զմեծ թուական հայոց ՇԼԲ շրջանն, ի բաց երթ, որ մնայ փոքր թուական է*»:

Թղ. 43բ–67բ. *Աղիւսակք եւ բացատրութիւնք*:

2. *Թղ.* 68ա. «Հրամանաւ Գէվորգ վարդապետի եւ ծառայարար կատարումն Ցակոբ (Ղրիմեցւոյ) աշակերտի. *Զհ(ր)աման հարկի բարւոյդ իմոյ եւ վարդապետաց պիտի քալ փաղերայի Գէվորգ վարդապետի Թորգոմեանս տոհմի եւ հարկազեան սեռի ընկալայ, հնազանդ ծառայս քո եւ աշակերտ Ցակոբս Ըղրիմեցի եւ ներքեւեալ ոգի, յաղագս աւուրց հնդից ստուգութեամբ քննել եւ ըստ տոմարական արհեստից եւ անսղալ ցուցանել զաւուրցն պատկեր*»:

Թղ. 70բ. «Եւ զայս նախ վասն յղութեան Նղիսաբէթի. *Մանիր վասն առաջին աւուրն...*»:

Թղ. 72ա. «Ասասցուք եւ վասն երկրորդ աւուրն. *Նախ վասն աւետեաց Աստուածածնին*»:

Թղ. 74բ. «Իսկ վասն երրորդ աւուրն յայսպէս գիտեայ. *Արդ ասի մինչեւ ի ծննունդն Քրիստոսի...*»:

Թղ. 75ա. «Եկեսցուք եւ զչոր(բ)որդ օրն ցուցցուք. *Օր մկրտութեան, իսկ մկրտութիւն Քրիստոսի էր Թվական*»:

Թղ. 75բ. «*Եկեսցուք ի տեսութիւն հինգերորդ աւուրն, որ է խաչելութեանն*»:

Թղ. 77բ. «Ցաղագս կենդանակերպից. *Արդ ի ծննդեանն Քրիստոսի ամն նահանջ էր եւ կարիճն տանուտէր*»:

Թղ. 80բ. «*Արդ իւղոյն որակութիւն զանազան է, եւ զի կովուց եւ ոչխարաց բաղկանայ, այլ զայս իւղս յաստուածային օրէնքըն...*»:

Թղ. 81բ. «Վասն հօրն ժողովոյն. *Չկնի ցիբ ամի ծննդեան Քրիստոսի եղեւ առաջին ժողովն ի Նիկիայ ՅԺԸ հայրապետացն...*»:

Թղ. 82բ. «Նշանացոյց բոլոր տարոյն բարոյ եւ չարին. *Ի դեկտեմբեր, որ է նաւասարդի, թէ լուսինն խաւարի չատ ձիւն գայ...*» (Դեկտեմբեր, Նաւասարդ – Նոյեմբեր, Հրոտից):

Թղ. 93բ. «Վասն աստեղաց հօթից եւ երկոտասան կենդանակերպից. *Ոյն որ իշխան է ամպրոպացն...*»:

Թղ. 103բ. «*Եթէ կամիցիս գիտել թէ լուսինն քանի ժամ լոյս տայ ի գիշերի...*»:

Թղ. 105ա. «Ցաղագս շրջանաց. *Առաջին շրջանին էլ Ադամ ի դրախտէն...*»:

Թղ. 105բ. «Վասն դարուց. *Առաջին դարըն ենովք փոխեցաւ...*»:

Թղ. 107բ. *Տաղաչափեալ.* «*Ծունվար ամաոյ կրկնակ չկայ, Այլ երեք թիւ փետրվարայ, Մարտի երեք վեց Ապրիլայ, Մայիսի մէկ չորս Յունիսայ...*»:

Թղ. 116բ. «Ինձնեւտասնեակի ամն այսպէս գիտացիր. *Կալ զթուականն եւ երթ ժթ ժթ, թէ լման գայ ինն եւ տասն երրեակի...*»:

Թղ. 121ա. «Եթէ կամիցիս գիտել դարագլուխ առնել. *Ցառաջնոյն դարոյն ենովք յերկինս փոխեցաւ...*»: – *Վերջ Թղ.* 121բ. «*ՑԱդամայ մինչեւ ի ծնունդն Քրիստոսի ըստ Եփիփանու ՐԾ ամ է, եւ ըստ այլոց ՐՄԿԳ, եւ ըստ հրէից եւ ըստ չամարտացւոց Տ ամ է, եւ ըստ հօթանասնից ՐՃՉԸ ամ է*»:

3. *Թղ.* 125բ. *Քարտէս լաբիւրինթոս, որու ստորեւ տաղաչափեալ.* «*Այս է քաղաքն Երիքովի, որ ամրագոյն պարիսպ ունի, սայ անառի է հօթնեկի, չինել քարամբ զարհուրելի*» (5 տուն):

4. *Թղ.* 127ա. «(Ցակոբայ Ղրիմեցւոյ) Մեկնութիւն տումարի, զոր խնդրեաց Թումայ վարդապետն Մեծուա(յ) վանից աստուածաբնակ ուխտին. *Չհայցուածս գերերջանիկ րաբունապետի եւ երիցս երանելոյ վեհին եւսեկի առաքինութեանցն կատարողի...*» (*Համմտ. Մատթ. Հյդ. ՃԿԳ., Թղ.* 2ա–118ա):

Թղ. 256բ. «*Փառք անբաժանելի...: Արդ ով րաբունի եւ աստուածային իմաստութեանցն ցանկացօղ հոգեւոր որդեակ իմ եւ եղբայր բաղձալի վարդապետ Թումա..., ահա եւ զայս խնդիր քո կատարեցի...*»:

5. *Թղ.* 257բ. «(Ցովասափայ Սեբաստացւոյ) Վասն տումարական արուեստի թէ ուստի սկսաւ. *Փառք տանք եւ գոհութիւն առ Հայր եւ որդին..., ի Մովսիսէ սկսաւ արհեստ տումարի, Սողոմոն եւ Եզրաս Աբրահամէլին, Վերգիլիոս Պղատոն եւ Գալիանին, եւ այլք բազումք անթիւ որք հետեւէին*»: – *Վերջ Թղ.* 258բ. (17 տուն):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 257ա. «*Գրեցաւ ձեռամբ* Մարգար(այ), *ի քաղաքն Կաֆայ, ի թվին ՌՃՀԴԻՆ* (1735), *ի խնդրոյ մահտեսի* Յոհաննիսի»:

2. *Թղ.* 93ա. «*Ցըղմեղապարտ գըրծօղս յիշեայ եւ ըզծնողս իմ եւ դուք յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ. ամէն*»:

3. *Թղ.* 125ա. «*Ջ.Ռեղապարտգրծօղգրոյս յիշեա՛ եւ դուք իշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ. ամէն*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

4. *Թղ.* 259ա. «*Ցիշատակ է մեկնիչս տումարականի արհեստի եւ քաղաքէտ եւ զգօնամիտ արբանեակիդ եւ մաքրակենցաղ, յաստքինի եւ աստուածաբանութեան վարդապետէ տեառն Ադամայ ճոխմատաս դիտողին, երկնանման եւ հիասքանչ աստուածաբնակ սուրբ ուխտին սրբոյ Նրեւմանն, ի յերկրին արդիւնեղի եւ մեծաշքոյն Ակնայ, ի յարդար արդեանց իւրոյ, ծնողացն եւ ինքեան, յաւել զաս ի գանձ անպակաս եւ ի յընտանութիւն վերնոյն Երուսաղեմի, ի յուրախութիւն յարքազուարճ ի սեղանն աննիւթ եւ զմայլելի մշտնջենական, արասցէ իւրայնոքն արժանի, այն որ տէրն է ամէնի: Եւ որք հանդիպիք սա*

ընթեռնելով կամ զբօսնելով, մի՛ ձանձրանայք միով հայր մեղայիւ յիշել զվերոյ գրեալ բարերջանիկ պատուելիս, եւ յիշեալ լիջիք դուք ի կոչումն յայնմ սեղանին, զի ետ զսա ի ձեռն չնչին անարժանն անուն Ղազարիս, սակս սիրով ի գիտականի բարեբարուեցեան իւրոյ: Եւ որք վերանորոգէք զսա, զյիշատակս սորա մի՛ եղծէք կամ հանիցէք ի սէր Քրիստոսի, այլ նորոգեցէք եւ դուք նորոգեսջիք ի նորոգողէն հանուրց էից. ամէն»:

1323

ՑՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 819: – ԺԲ դար

ԷՋԲ 32: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 16,5×23: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (13×21): – ՏՈՂԲ 40: – ԹԵՐԹԲ չեն նշուած, բայց ընդարձակ Ձեռագրի մը հատուածն ըլլալ կը թուի: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ, ՀԱՆԴԱՄԱՆԲ նախապէս հայհայուած թուղթեր, 1974ին նորուած է Բատովայի Բենեդիկեան Հայրերու աշխատանոցին մէջ, ստանալով նոր կազմ, մագաղաթեայ փափուկ կողքէ: – ԳԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր թանաքով են: – ԺԱՄԱՆԱԿ, ԳՐԻՉ դատելով արտաքին պարագաներէն, յատկապէս տառատեսակը նման ըլլալով ներսէս Լամբրոնացիի գիրին, կ'ուզենք հաւատալ թէ գրչագիրս ըլլայ իր ձեռքի գիրը: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԲ չունի: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ ունեցած են 1791էն առաջ:

Համառօտ մատեանս կը բովանդակէ Ցովհան Օձնեցիի Առեւնաբանութիւնը եւ ճառ ընդդէմ Պաւղիկեանց, որ հնութեան պատճառով երբեմն թուղթերը մաշած են եւ թուղթի անկումով հատուածներ պակաս: Փակագծի մէջ կ'ամբողջացնենք բնագիրը՝ հետեւելով տպագրին: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. Էջ 1. «Ճանկ գրոցս. *Պատմութիւն վասն իւր ըստ առաջնումն կենցաղին ուսումնասիրութեան միանգամայն եւ աստուածբնութեան եւ յաղագս Աստուծոյ առ նա խնամակալութեանն եւ առատապարգեւ (ուղխից) չնորհաց հոգւոյն սորա...»* (ցանկ կանոնաց Ա–ԺԸ):

Էջ 2. «Երանելւոյ տեառն Ցովաննիսի փիղոսոփայի (հայոց կաթողիկոսի) յառաջին կենցաղն իւր եւ ի գալն յաթոռ հայրապետ(ութեան եւ հաստատել) բազմապատիկ եւ զանազան կարգս եւ կրաւնս եկեղեցւոյ. *Ա. Համբերողացն նախատիպ մեծն Ցովք ասէր երբեմն յիւրում բանն, Նեղեալ ի փորձութեանցն արկածից. Ո՞վ առնէր գիս ըստ աւուրցն առաջնոց»* (Ա–Ժ, (ԺԴ)–ԺԸ):

Էջ 12–13ի միջանկեալ թուղթ ինկած ըլլալով՝ կիսատ կը մնայ Ժ հատուածը, կը պակսին ԺԱ–ԺԳ հատուածները, իսկ ԺԴ կը սկսի՝ «... *թեան եւ ի սպառելն նորա, ընդ նմին եւ նա անցեալ ի բաց գնայ մղեղեալ եւ լուծեալ»*:

2. Էջ 17. «ԺԸ. Նորին կանոնք. *ա. Եպիսկոպոս կամ քահանայ կամ սարկաւագ կամ ով եւ իցէ յուխտէ եկեղեցւոյն, յարբեցութեան գտեալ...»* (կանոնք ա–լբ):

3. Էջ 23. «Նորին ընդդէմ Պաւղիկեանց. *Եթէ ի սկիզբն անդ մարմնանալոյն Քրիստոսի ղէպ եղեւ ասել աւետարանչին Ցովհաննու յիւրումն կաթողիկէին»*: – Վերջ էջ 32. «*Եւ այս մինչեւ ցայս վայր եղիցի*»:

1324

ՅՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 2359 : – *Տարի՝* 1806

Թուղթ 35: – Մեծութիւն 12,5×17,5: – Գրութիւն միասիւն: – Տողք 19: – Թերթ Ա–ե: – Նիւթ բուղթ: – Կազմ թղթակազմ: – Ձանգամանք բաւարար. առաջին կողքէն ֆառակուսի հատուած մը կտրուած է: – Գիր նոտր: – Թուրագիրք սեւ թանաքով: – Ժամանակ 1806: – Գրիչ Գէորգ դպիր պալատեցի Տէր Յովհաննիսեան: – Տեղի Գոլիս: – Յիշատակարանք թէ՛ հին քնագրին եւ թէ՛ գրիչին՝ տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք Գէորգ Պալատեցի ղրկած է Գրատանս:

Մատեանս է Յովհան Օձնեցիի Ճառ ընդդէմ երեւութականաց, օրինակուած 1806*ին, Գէորգ դպիր Պալատեցիէ, որ իբր բնագիր ունեցած է Փարիզ գտնուած* 1298 *թուի Ձեռագրի մը օրինակը, ընդօրինակելով նաեւ բնագրին Ցիշատակարանները: Թիւ* 1936 *եւ* 2359 *Ձեռագիրներն են որ կազմած են Հիմքը Ս. Ղազարի՝* 1833*ի հրատարակութեան:*

Թղ. 1ա. «Նորին Յովհաննու Իմաստասիրի եւ կաթողիկոսի հայոց Աւձնեցւոյ ընդդէմ երեւութականաց. *Ոյժ տենչալի էր ինձ եւ փափաքելի՝ ոչ այլոց պիս եւ ոչ գայլս ինձ ունել ի Քրիստոսութեան»: – Վերջ Թղ.* 34*բ. «Զորս ճառ խաչին քո ժողովեցեալ լինել ժառանգորդ արքայութեան քում»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

1. *Թղ.* 34*բ. Ցիշատակարան Գրիգոր Վկայասէրի. «Այս է գիրք կտակի ուղղափառութեան հաւր մերոյ սրբոյն Յովաննու կաթողիկոսի հայոց եւ իմաստասիրի Աւձնեցւոյ: Եւ ես Գրիգորիս նուաստս՝ նորին հաւատոց որդի եւ աշակերտ, ձայնակից եմ այսմ խոստովանութեան եւ աւանդման, եւ որք այլապէս դաւանեն քան զայսոսիկ եւ նորաձեւս առնեն» (այլն տող ու կէս քերած էր):*

2. *Թղ.* 35*ա. Ցիշատակարան Փարիզեան օրինակին. «Ես տրուպ Գորգ, որ ի թիկունս լերինս Արմենի նստիմ յանապատս Յովաննիսի, պատահեցայ աւրինակի գրոցս Յովհաննու Աւձնեցւոյն յարկեղս մեծ վանացն Սկեւռայի, եւ խոշոր գրով փոխեցի զսա, եւ ի վերջս աւրինակին կայր գրեալ թէ Տէառն Գրիգորիսի էր գիրքս հայոց քահանայապետի, եւ այլ ի խոնարհ՝ իւրովք ձեռաւքն գրեալ փոքր յիշատակարանդ՝ զոր տեսաննես, եւ տող ու կէս քերած էր, եւ յայտ էր թէ բ(անա)դրանքն է ք(երա)ծն, թէ որ այլապէս դաւանէ՝ նզովեալ է:*

«Արդ փոխեցի զսա ի յաւգտութիւն պիտանացուաց իրաց պէսպէս աւանդից՝ ի ըզգուշութիւն ինձ եւ համաշունչ յարկակցի եղբաւր՝ Խաչատրոյ վարդապետի եւ Աստուածատրոյ, եւ զկնի մեր որոց ձեր յաջողեսցէ:

«Գրեցաւ Ձեռ թուիս, ի փառս Աստուծոյ. ամէն»:

3. *Թղ.* 35*բ. «Օրինակեալ եղեւ ի Լուտիտիա արքայանիստ քաղաքն Կալլիոյ, ի մէջ մենծի գրատան ի հին ձեռագրէ, յամի տեառն* 1806 *յԱպրիլի* 10»:

4. *Թղ.* 35*բ. «Ի նմին օրինակէ որ յղեցաւ այսր, ընդօրինակեցաւ ի Կոստանդինուպոլիս, ի ձեռն առն միոջ բարեբարոյի, ի նոյն թուականին* 1806, *Ռմմժե, Սեպտեմբ.* 3: *Որմէ ապա եւ ես նուաստս Գէորգ՝ օրինակեցի զսա զգուշութեամբ, ի նմին վերոգրեալ թուականի, ի Սեպտեմբերի* 26, *ի Կոստանդինուպոլիս քաղաքի, ի վայելս անձին իմոյ եւ որոց փափագին այսպիսի իրաց եւ նախնական չարագործութեանց»:*

1325

ՅՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 1936։ – *Տարի՝* 1806

ԹՈՒՂԹ 16։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 20×27։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն։ – ՏՈՂԵՐ 38։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԵՐ բաւարար։ – ԳԻՐ շեղագիր։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1806։ – ԳՐԻՉ Հ. Մեսրոպ Վրդ. Աղաջրաղեան, միաբան Մխիթարեան։ – ՏԵՂԻ Փարիզ։

Մատեանս է Յովհան Օձնեցիի Ճառ ընդդէմ երեւութականաց, որ մեր միաբաններէն Հ. Մեսրոպ Վրդ. Աղաջրաղեան ընդօրինակած է Փարիզի արքունի գրադարանէն, հանդերձ զոյգ Ճիշատակարաններով, որոնք տեսանք նախորդ Ձեռագրին մէջ։ Ընդօրինակութեան աւարտին Հ. Մեսրոպ գրած է. Թղ. 16բ. «Օրինակեալ եղեւ ի Փարիզ, ի մէջ մեծի գրատան ի հին ձեռագրէ, յամի տեառն 1806, յԱպրիլի 10. Հ. Մեսրոպ Վ. Աղաջրաղեանց»։

1326

ԽՈՍՐՈՎԻԿ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ

Ձեռ. թիւ 319։ – *Տարի՝* 1827

ԷՋԵՐ 123։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16,5×22,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն։ – ՏՈՂԵՐ 23։ – ԹԵՐԹԵՐ 1–8։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կիսակաշի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԵՐ բաւարար։ – ԳԻՐ նոտր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ բնագրին թանաքով։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1827։ – ԳՐԻՉ Յովհաննէս Տէր Կարապետեան Պրուսացի։ – ՏԵՂԻ Արմաշ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ Միաբանութեանս ծախսով օրինակուած Ձեռագիրս՝ ստացած ենք 22 Ապրիլ 1830ին։

Մատեանս օրինակութիւն մըն է 1795ին գրուած Ձեռագրէ մը, որ իր կարգին օրինակուած է Մատենադարանիս թիւ 504 Ձեռագրէն։ Կու տանք միայն խորագրերը.

1. Էջ 1. «Խաւսրովկայ թարգմանչի հայոց առ այնոսիկ որ ասեն բնութեամբ աւծեալ, աւսկիզբն ընկալեալ զմարդկութիւն Աստուած բան ի կուսէն»։

2. Էջ 43. «Գլուխ Բ. Ցաղագս թէ պարտ է զմարմինն տէրունական համագոյ ասել Աստուածն բանի, կամ թէ մարմնոյն եւ բան եւ մի բնութիւն ասել եթէ ոչ»։

3. Էջ 50. «Գլուխ Գ. Առ այնոսիկ որ յերկուս զմարդկայինսն անջատեն բնութիւն, ա՛յլ գոլ ասեն յառաջ բան զյանցանսն եւ ա՛յլ զկնի յանցանացն»։

4. Էջ 55. «Գլուխ Դ. Առ այնոսիկ որ տարակուսին ի վերայ փրկչականն կրից մարդկանց, թէ բնական պարտ է ասել բան թէ անբնական նախադիր բանից, առ Աթանաս Անտիոքացի»։

5. Էջ 87. «Գլուխ Ե. Նորուն Խոսրովու թուղթ առ Տէր Սարգիս եպիսկոպոս Գերադեկորա(յ)»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Մատենադարանիս թիւ 319 Ձեռագիրը ընդօրինակուած է 1827ին, իբր նախագաղա-

փար ունենալով՝ 1795ին օրինակուած Ձեռագիր մը, որ իր կարգին իբր օրինակ ունեցած է այն հին բնագիրը՝ որ ներկայիս կը գտնուի մեր Մատենադարանը (Ձեռ. թիւ 504)։ Երկրորդ օրինակողը Ձեռագրին աւարտին ուսումնասիրութիւն մը կատարած է թիւ 504 Ձեռագրին գրչութեան մասին, տալով նաեւ ընդարձակ ծանօթութիւն Ձեռագրին մէջ յիշուած մատենագիրներուն մասին (Անանիա, Խորսրովիկ եւ Յովհաննէս Սարկաւագ)։ 1827ին (Ձեռ. թիւ 319) գրիչը օրինակած է այդ ուսումնասիրութիւնը, ուսկից հաղնլով կու տանք այն հատուածը՝ որ Ցիշատակարանի սահմաններուն կը պատկանի։ Յաջորդ օրինակողը իր կողմէ կ'աւելցնէ իր ուսումնասիրութիւնը, տալով իր տեսակէտը՝ նոյն նիւթին մասին (էջ 116–133), որ զանց կ'ընենք հրատարակելէ.

1. *Էջ 108. «Ցիշատակարան եւ բան առ վերծանող մատենիցս. Ցօրինակէն. Եռանձնեայ տէրութեան...։ Որ ետ ինձ նուաստիս կարողութիւն, որով ջան եդեալ եւս օրինակել եւ ի լոյս ածել զչքնաղ եւ զչնաչխարհիկ գմաւեանս զայսոսիկ, որք են անխորտակելի ախոյեանք ընդդէմ տիրամարտից չարափառաց, զի առանց նորա ոչինչ կարեմք առնել ըստ տեառն բանին եւ ըստ սրբազան Պօղոսի, նովաւ կեամք եւ շարժիմք եւ եմք։ Ըստ այնմ բանի եւ ես անարժանս մինչ տեսի զսա առ խոհեմապերճ հեզաբարոյ զգօնամիտ (տեղին դատարկ է յօրինակին) Տիրացու Մարտիրոս կուսակրօն սարկաւագն, վարժեալ հոգւով կրթութեամբ, որ ի Սելամիէ, ի թաղն Իւսկիւտարու բնակեալ, չարժեալ ի հոգւոյն սրբոյ, մեծաւ սիրով յարեցայ ի սէր սորա եւ խնդրել ի նմանէ՝ եւս գրել եւ գադափարել զսա, ընդ հովանեաւ նորաչէն գերապայծառ զարմանակերտ աստուածագործ տաճարի, հրաշակառոյց սուրբ եկեղեցւոյ ամէնօրհնեալ սուրբ Աստուածածնի, որ ի մայրաքաղաքն Պրուսայ, որում բազմափորձ չինութեան վերատեսուչ գոլով նմին՝ մեծաւ ջանիւ եւ սակաւ աշխատութիւնք մեր խառնեցան տնօրինմամբ եւ զօրացուցիչ կարողութեամբ պետականին Աստուծոյ, որ ակնատես լինել իսկ նմին՝ զմեզ արժանիս արար, ամենայաղթ շնորհին իւրով, ի հայրապետութեան մեծի եւ գերագահ Աթոռոյն սրբոյ էջմիածնի Տեառն Տեառն Ղուկասու սրբազնակատար կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց, եւ ի պատրիարգութեան սրբոց տնօրինականացն տեղեաց, ամենապայծառ սրբոյն Սաղեմայ, Տեառն Պետրոսի խոհեմազարդ վարդապետի. իսկ ի պատրիարգութեան մեծի Պօլսոյ եւ մայրքաղաքիս Կոստանդնուպօլսոյ՝ Տեառն Տեառն Զաքարիայ ազգասէր վերակարդացեալ ամենապանծ եպիսկոպոսի եւ սրբազան պատրիարգի. յամի տեառն 1795, ի թուականութեան մերում ՌՄՀԴ, աւարտեալ յամսեանն Օգոստոսի։ Արդ սոյն սա գիրքս, որպէս լուաք թէ մեծաւ աշխատութեամբ իսկ է գաղափարեցեալ...»։ – Վերջ էջ 116։*

2. *Էջ 123. «Թիւ օրինակելոյ մատենիս 1827, յԱիւխա Զարխափան սուրբ Աստուածածնի՝ որ յԱրմաշ, ի վիճակին Նիկոմիդեայ, ձեռամբ տէր Կարապետեան Յովհաննու Պրուսացւոյ»։*

1327

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՍԻՒՆԵՑԻ

Ձեռ. թիւ 59։ – *ՌՃԶԴ* = 1735

ԹՈՒՂԹ 71։ – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 10,5×15,7։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,2×10,3)։ – ՏՈՂՔ 18։ – ԹԵՐԹ Ա–Է։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են զոյգ փականքները, մնացած են մետաղեայ հետքերը. աստառն է տպուած գունաւոր թուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ՆոտԹ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չկան։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաֆով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ. 1ա–2բ, 4բ, 66ա–71բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԶԴ – 1735։ – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ «ջանիւ եւ յուզմամբ երկուց հարազատից եղբարց, այսինքն մահտեսի Գէորգայ եւ մահտեսի Աբրահամու, Ղալիփայ մահտեսի խոճայ Սարգսեան»։ – ՏՆՂԻ Գոլիս – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ անուանաթերթը։ – ՏԵՂՆԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին։

Մատեանս կը բովանդակէ Ստեփանոս Սիւնեցիի հակաճառութիւնը եւ նամակը առ Գերմանոս պատրիարգն յունաց. Հակաճառութիւնը կը ներկայանայ անկատար եւ կիսատ (ամբողջականը համմ. Ժողովածոյ ԺԲ), որով կը նչենք միայն գլխաւոր բաժանումները՝ հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 5ա. «Տէր Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ ուղղափառ վարդապետի, հակաճառութիւն ընդդէմ այնոցիկ որք զմի եւ զանբաժանելի բնութիւն որդւոյն Աստուծոյ յանդգնաբար բակել եւ յերկուս հատանել ժպրիին եւ դնել անձինք եւ կամք եւ կիրք եւ գործք.

«Առաջին ձեռնարկութիւն, սակաւ ինչ նախադրութիւն բանին. Գլուխ Ա. (4)*այսոյք գլուխ Աստուած ի ներքոյ մեծի սպասու հարկութեանն տնտես լինել*»:

Թղ. 7ա. «Երկրորդ ձեռնարկութիւն»:
Թղ. 11բ. «Երրորդ ձեռնարկութիւն»:
Թղ. 12բ. «Չորրորդ ձեռնարկութիւն»:
Թղ. 14ա. «Հինգերորդ ձեռնարկս»:
Թղ. 21ա. «Վեցերորդ ձեռնարկս»:
Թղ. 28բ. «Եօթներորդ ձեռնարկս»:
Թղ. 37ա. «Ութերորդ ձեռնարկս»:

2. *Թղ.* 45ա. «Սրբոյն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի է թուղթս զոր գրեաց առ յոյնս, պատասխանի թղթոյն Գերմանոսի պատրիարգին. *Զհրիստոսի խաղաղութիւնն առեալ եւ առ միմեանս կապակցութեան հոգեւոր սիրոյ միաբան հաւատոյ, ներդրաբար բացայայտութեամբ ի ձերմէդ ընկալաք*»:– Վերջ *Թղ.* 65բ. «*Մածկաբար ի ձեռն ժողովոյն Քաղկեդոնի սերմանեաց զորոմն ի վերայ ցորենոյն, որ ի ժամանակի հնձոցն ընդունելոց են ի Քրիստոսէ զհատուցումն հոգւով դատաստանաւ եւ հոգւով այրմամբ. վերջ*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Անուանաթերթ. *Թղ.* 3ա. «*Գիրք հակաճառութեան ընդդէմ երկաբնակաց, արարեալ Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի եւ ուղղափառ վարդապետի, յորս պարունակին սակաւուք բանք հաւատոյ ուղղափառ դաւանութեան, եւ գաղափարեցեալ ի հընդագոյն իմն յօրինակէ, ներ հայոց թվում ՌՃՁԴ (1735) եւ յամսեանն Մայիսի եօթն, ջանիւ եւ յուզմամբ երկուց հարազատից եղբարց (գծագրելեաց ի Կոստանդնուպոլիս), այսինքն մահտեսի Գէորգայ եւ մահտեսի Աբրահամու. Ղալիփայ մահտեսի խոճայ Սարգսեան*»:

1328

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ

Ձեռ. թիւ 475։ – *ԺԱ դար*

ԹՈՒՂԹ 238, որոնց առաջին ութը՝ նորագոյն թուղթեր են։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 14×20,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×15,4)։ – ՏՈՂԵՐ 21–24։ – ԹԵՐԹԵՐ *թղ.* 8–207՝ Ա–Զ×8 (Ա, Ը՝ 6, է, Զ՝ 7, Ը՝ 10, Ց՝ 84). *թղ.* 208–238՝ Ա–Դ×8 (Դ՝ 7)։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. կռնակի կողմէն ստացած է խոնաւութիւն եւ թափանցած է գրադաշտին մէջ, սեւցնելով շատ մը տեղեր, առանց վնասելու գրութեան ընթերցումին։ Թուղթ ինկած է ընդ մէջ *թղ.* 13–14, 60–61. թուղթ մըն ալ կը պակսի վերջաւորութեան։ *Թղ.* 1–6 նորագոյն թուղթ է, ուր օրինակուած է Ձեռագրին առաջին ցաւը՝ որ մաշած է։ – ԳԻՐ երկաթագիր, խառն բոլորգրով. իսկ *թղ.* 208էն սկսեալ՝ բոլորգիր, սակայն նոյն թանաքով եւ նոյն գրիչէն։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ մեծ երկաթագիր։ – ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ հազուադէպ, բնագրին թանաքով ամենափոքր եւ պարզ զարդեր։ – ՆԿԱՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ *թղ.* 116բ, 176բ։ – ԺԱ–ՄԱՆԱԿ նկատած որ Ցիշատակարանը գրողն է Գէորգ Մեղրիկ, հիմնադիրը Դրազարկի վանքին, եւ որ վախճանած է 1104ին, կը համարինք որ Ձեռագիրն ալ գրուած ըլլալու է ԺԱ դարու երկրորդ կէսին։ – ԳՐԻՉ անյայտ։ – ԿԱԶՄՈՂ վերջինը՝ Մխիթարեան Միաբանութիւն, ի Ս. Ղազար։ – ՍՏԱՑՈՂ Գէորգ վրդ. Մեղրիկ։ – ՏԵՂԻ հաւանաբար Դրազարկ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ունի հատ մը (տե՛ս ստորեւ)։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած ենք 1791էն առաջ։

Մատեանս կը բովանդակէ. Ա. Գրիգորիս Արշարունի՝ Մեկնութիւն ընթերցուածոց. Բ. Ցովհաննու Իմաստասիրի՝ Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ. Գ. Մովսիսի Քերթողահօր՝ Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ. Դ. Սամուէլի Կամրջաձորեցւոյ՝ Ցաղագս տօնից տերունականաց. Ե. Մաքսիմոս փիլիսոփայ, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. *Թղ.* 8ա. «Մեկնութիւն ընթերցուածոց զոր արարեալ է տեառն Գրիգորիսի Արշարունեաց Էորեպիսկոպոսի. Ա. Զհարկ բանիս զոր պահանջեցեր յինէն փութապէս յաղագս աստուածային ընթերցուածոցն, ով կամասիրական Վահան պատրիկ, հաւուցի քեզ համարագոյն»:

2. *Թղ.* 9ա. «Բ. Թէ զինչ խորհուրդ ընթերցուածոցն համառօտ բանիւ»:

3. *Թղ.* 10ա. «Գ. Թէ որպէս յաղագս մարդոյն երկիր եւ ծով իւրովք գարդուն եւ ծննդովք, ի ձեռն հաստատութեան լուսաւորաւիքն հանդերձ բաժանեալ յառաջին երկնէն, երկրորդ աշխարհ գոյացաւ ի փառս եւ ի գովութիւն արարչին»:

4. *Թղ.* 11ա. «Դ. Թէ այսպիսի գեղեցիկ եւ բարի արարած կենդանիքս ի հակառակաց միացեալք՝ առանց մարդոյն անկատարք էին առ իմանալիսն, թէպէտ եւ բազում բարուք եւ կարգաւք ի բնութենէն յաւրինեալք էին»:

5. *Թղ.* 12բ «Ե. Թէ մարդոյն լինելութեամբ հասարակաց զգալի աշխարհս ընդ իմանալին»:

6. *Թղ.* 13ա. «Զ. Թէ որպէս աւրհնի մարդըն որդեծնութեամբ եւ կրկին պատիւ ըզպատուիրանն ընդունի, որովք խաբեալք ի չարէն վերստին հանդիպմամբ մարդասիրութեան»:

7. *Թղ.* 14ա. «Է. Թէ որպէս ըստ յանցանացն մարդոյն ազատեաց նախ զկինն ապա զայրն, եւ կամ որպէս զչարն խորտակեաց»:

8. *Թղ.* 16ա. «Ը. Թէ որպէս Աստուածայայտնութեանն տաւն եւ Ցարութեանն միմեամբ աւարտին ի միասին եւ առանց իրերաց կիսակատարք են»:

9. *Թղ.* 19բ. «Թ. Թէ զիարդ երկու տաւնքըս այլոց հիմունք հաստատեալ են, եւ թէ Ծնունդն եւ Մկրտութիւնն մի տաւն հոգեւոր է»:

10. *Թղ.* 21բ. «Ժ. Թէ որպէս չորեքշաբաթն եւ ուրբաթն ընթերցուածովքն եւ սաղմոսիւքն ի նոյն խորհուրդ Ցայտնութեանն եւ Մկրտութեանն միաբան»:

11. *Թղ.* 22բ. «ԺԱ. Թէ որպէս ըստ իւրաքանչիւր սաղմոսաց եւ ընթերցուածոց տաւնքըն իւրաքանչիւր տեղիս խորհրդաբար կատարին»:

12. *Թղ.* 28ա. «ԺԲ. Թէ զի՞ անընթերցուած Առաջաւոր պահքն եւ զի՞ երկու շաբաթուք գատուցեալ, եւ որպէս երկու քառասնորդք մի պահք կատարին աւարտելովք ի քառասուն եւ ութ խորհրդաբար»:

13. *Թղ.* 30ա. «ԺԳ. Թէ զինչ խորհուրդ քառասնորդ պահոցն»:

14. *Թղ.* 31ա. «ԺԴ. Ցաղագս եւթնաւրեայ շաբաթուն եւ հինգաւրեայ պահոց»:

15. *Թղ.* 31բ. «ԺԵ. Թէ զի՞ յուրբաթու եւ ի չորեքշաբաթոջ ընթերցուածք»:

16. *Թղ.* 34ա. «ԺԶ. Թէ որպէս ընթերցուածք եւ սաղմոսք աղուհացիցն շարադրեալք առ միմեանս, զնոյն խորհուրդ փրկութեան Քրիստոսիս որ յաղագս առն եւ կնոջ ստուերադրեն ի չորեքշաբաթսն եւ յուրբաթսըն, զոր յայտնութեանն եւ յարութեանն կատարեն»:

17. *Թղ.* 36բ. «ԺԷ. Թէ որպէս երկրորդ շաբաթուն հինգ աւրն հաւասար ունի զրնթերցուածսն եւ զսաղմոսն գատ յայլոցն հայելով առ եւթներորդ շաբաթն»:

18. *Թղ.* 37բ. «ԺԸ. Թէ որպէս Մովսէս ասէ աճեցեալ ստուերագրէ իմեաւն գՔրիստոսի փրկութեանն խորհուրդ գործով յերկրորդ չորեքշաբաթուն»:

19. *Թղ.* 41բ. «ԺԹ. Եթէ պահել ըզպատուիրանն վերստին նորոգէ զմարդն Քրիստոսի խոստմամբն եւ թշնամին կործանի. որպէս ընթերցուածքն սաղմոսին պատմեն»:

20. *Թղ.* 45ա. «Ի. Թէ որպէս առաջին տեսութիւնն Մովսէսի»:

21. *Թղ.* 47բ. «ԻԱ. Զգուշութիւն նորին պատուիրանի եւ սպառնալիք ընդդիմադարձացն»:

22. *Թղ.* 50ա. «ԻԲ. Թէ որպէս յորդորէ Աստուած զՄովսէս պատմել իսրայէղի զայցելութիւն իւր»:

23. *Թղ.* 51ա. «ԻԳ. Ցիշատակ հեստութեանն իսրայէղի. հանապազ եւ միշտ թողութեանն Աստուծոյ բարեխաւսութեամբ Մովսեսի, յաւրինակ Քրիստոսի փրկութեանն»:

24. *Թղ.* 54ա. «ԻԴ. Թէ որպէս Աստուծոյ գտկարութիւնն Մովսեսի զաւրացուցեալ ի փրկութիւն իսրայէղի, յաւրինակ Քրիստոսի սմանչելեացն»:

25. *Թղ.* 57ա. «ԻԵ. Դադարումն առաջին աւրինացն եւ բարոզութիւն նոր աւետարանին եւ խորտակումն թագաւորեցելոյ մահուն»:

Հոս թուղթ ինկած ըլլալով՝ գրութիւնը կիսատ կը մնայ, իսկ յաջորդ գլուխէն մնացած է վերջին հատուածը:

26. *Թղ.* 61ա. «ԻԷ. Պատմութիւնք անաշխատ երկրին պարգեւաց եւ կցորդութիւն եկեղեցւոյ, չարչարանաց եւ մահուն Քրիստոսի եւ նախահաւրն փրկութեան, մասնաւոր բաբելացւոցն կործանմամբ»:

27. *Թղ.* 68բ. «ԻԸ. Թէ ընդէր ի Սիովն կատարին խորհուրդք չորեքշաբաթուն եւ ուրբաթուն»:

28. *Թղ.* 75բ. «ԻԹ. Թէ որպէս զատկին շաբաթուն պահին միանան աւուրբքն եւ խորհրդովքն ընդ արարչութեան աւուրս եւ ընդ վեց հազարին ամս, ընթերցուածովքն վերստին ի նորոգումն Քրիստոսիւ, որոյ նախերգանն տրտնջական զտեղւոյ հարկի գործոյն»:

29. *Թղ.* 83ա. «Լ. Թէ զինչ խորհուրդ չորեքշաբաթուն ընթերցուածք սաղմոսիւքն յայտնեն եւ աւետարանաւն, եւ կամ զի՞նչ հինգշաբաթուն հսկումն գիշերին սաղմոսիւ եւ աւետարանաւք»:

30. *Թղ.* 89բ. «ԼԱ. Թէ որպէս եւթն շաբաթք պահոցն հինգաւրեայք յառաջաւորացն ի Ղազարոս յարութիւն, ըստ մեզ երեսուն եւ հինգ անկատարք. եւ յոյնք՝ ի փրկչին յարութիւն կատարեալք եառասուն աւր լինին. եւ թէ զինչ խորհուրդ սաղմոսքն եւ մարգարէք եւ առաքելական ընթերցուածքն երիցս ուրիւքն կատարեն աւետարանաւքն»:

31. *Թղ.* 94ա. «ԼԲ. Թէ զինչ խորհուրդ յայտնէ ձրագալուցին առաջին սաղմոսն եւ կամ զինչ հսկմանն երկրորդ սաղմոսն, եւ կամ թէ զինչ երկոտասան ընթերցուածքն»:

32. *Թղ.* 101ա. «ԼԳ. Ի նաւակատիսն ի Նոր կիւրակէն»:

33. *Թղ.* 103բ. «ԼԴ. Հատուցումն երախտեաց դատարկութեամբ ճաշոցն յանդիմանութեան»:

Թղ. 110բ. «Նորին առ նոյն»:

Բ. Ցովհաննու Իմաստասիրի, Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ.

34. *Թղ.* 111ա. «Տեառն Ցովաննիսի Իմաստասիրի հայոց կաթողիկոսի, Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ Քրիստոսի. *Զաստուածային եւ զկենդանարար հոգւոյն սրբոյ զաւրութիւնն»:*

Այս եւ յաջորդ ճառերուն լուսանցքներուն վրայ մեր միաբաններուն կողմէ կան նշումներ, թէ կարգ մը հատուածներ կը համապատասխանեն Մոսրովի գրութիւններուն:

35. *Թղ.* 127ա. «Նորին տեառն Ցովաննիսի հայոց կաթողիկոսի, Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ. *Իսկ ի տուընջեանն որոշեալ սահմանք աղաւթից»:*

36. *Թղ.* 135ա. «Նորին տեառն Ցովաննիսի Իմաստասիրի հայոց կաթողիկոսի, Վասն մեծի աւուր միաշաբաթին. *Ձեռ այսորիկ զփառաւորագունիս այսորիկ եւ զհրաշալոյս ասասցուք զխորհուրդս զաւուր միաշաբաթուս»:*

Գ. Մովսիսի Քերթողահօր, Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ.

37. *Թղ.* 141ա. «Մովսեսի Քերթողահաւրն հայոց վարդապետի եւ իմաստասիրի Ցաղագս կարգաց եկեղեցւոյ, բացայայտեալ ի շնորհաց հոգւոյն սրբոյ. *Շարադրութիւն չարամանու հոգեւոր երգարանիս ըստ երաժշտական չափոց չտամբաճայնութեան ստեղնաչափութեան»:*

Դ. Սամուէլի Կամրջացորեցւոյ, Ցաղագս տօնից տերունականաց.

38. *Թղ.* 147ա. «Սամուէլի Կամրջաձորեցոյ, Ա. Ցաղագս տաւնից տէրունականաց. *Քանզի բազումք բազմաւրինակաբար վասն վերաբերութեան խորհրդոյ տաւնից տէրունականաց գրեցին»:*

39. Թղ. 155բ. «Բ. Ցաղագս առաջինն աւուրն ութաւրէն. *Տաւնէ եկեղեցի բացափայլ լուսաւորութեամբ յառաջին աւուրն գտաւն ծննդեան եւ յայտնութեանն*»:

40. Թղ. 174ա. «Գ. Ցաղագս բառասնաւրեա(յ) ի տաճարն ընծայելոյն Քրիստոսի. *Աւրինացն Աստուծոյ հրաման էր եթէ կին նոր սերմն առիցի*»:

41. Թղ. 177ա. «Դ. Ցաղագս առաջաւոր պահոցն. *Բազում պատճառս ասացին վարդապետք հայոց վասն առաջաւոր պահոցն, ոմանք դրեցին եւ ոմանք բանիւք աւանդեցին յայլոց աւանդութենէ. արդ զորս կարդացի եւ զորս լուա(յ)*»:

42. Թղ. 183ա. «Ե. Ցաղագս բառասներբեկի պահոցն. *Վասն ընդարձակագոյն եւ երկայնագոյն ասելոյ եւ գրելոյ զաւրինակ եւ զխորհուրդ քառասներորդի պահոցն, բազմաց յառաջագոյն զոր կարի գեղեցկապէս խորհրդածեցին*»:

Ե. Մաբսիմոս փիլիսոփայ.

43. Թղ. 208ա. «Մաբսիմոսի փիլիսոփա(յ)ի եւ մարտիրոսի, եթէ ոյց նշանակմունք սրբոյ եկեղեցւոյ ըստ աստուածայնոյն ժողովմամբ կատարեալքն գտեղիկն. *Ա. Որպէս իմաստնագոյն լիցի առնլով պատճառս իմաստունն եւ արդարն ուսեալ յաւե(յ)ցէ ընդունել, ըստ աստուածայնոյ նմանութեան առակաց*»:

44. Թղ. 211բ. «Բ. Որպիսեաւ կամ որով աւրինակաւ պատկեր է Աստուծոյ սուրբ եկեղեցի»:

45. Թղ. 213բ. «Ցաղագս եթէ որպէս եւ զինչպիսի աւրինակաւ պատկեր է, որ յերեւելեացս եւ յաներեւութից գոյացութեանց ենթակացեալ է աշխարհի սուրբ եկեղեցի»:

46. Թղ. 215ա. «Դ. Եւ զի միայն սգայական աշխարհիս է պատկեր սուրբ Աստուծոյ եկեղեցի»:

47. Անդ. «Ե. Որպէս եւ որով աւրինակաւ տպաւորէ զմարդն սուրբ Աստուծոյ եկեղեցի եւ նա որպէս զմարդ առ ի նմանէ տպաւորեալ նմանապէս աւրինակի»:

48. Թղ. 215բ. «Զ. Որպէս եւ որով աւրինակաւ եւ անձին ըստ ընթեցութեան իմացեալոյ պատկեր եւ աւրինակ է սուրբ Աստուծոյ կաթողիկէ եկեղեցի»:

49. Թղ. 220բ. «Է. Որպէս եւ որով աւրինակաւ մարդ ասին սուրբ գիրք»:

50. Թղ. 221բ. «Ը. Որպէս եւ որով աւրինակաւ աշխարհ մարդ ասի եւ մարդ աշխարհ»:

51. Թղ. 223ա. «Թ. Ոյց եմ նշանակմունք որ առաջին սրբոյ ժողովմանն մուտ յեկեղեցին եւ կամ որ ի նմա յետ այսորիկ կատարեալքն»:

52. Թղ. 223բ. «Ժ. Զոյր ունի գծանութիւն եւ ժողովրդեանն որ ի սուրբ Աստուծոյ եկեղեցի մուտ»:

53. Թղ. 224բ. «ԺԱ. Ոյր գոն աւրինակեալ նշանակիչք աստուածեան վերծանութիւնք»:

54. Անդ. «ԺԲ. Ոյց եմ նշանակիչք աստուածեանն երգեցողութիւնք»:

55. Թղ. 225ա. «ԺԳ. Զինչ նշանակեն եւ որ ի խաղաղութեան բացածայնութիւնք»:

56. Անդ. «ԺԴ. Ոյր յատկապէս որ ի վերա(յ) իւրաքանչիւրոյ նշանակելով վերծանութեան սրբոյ աւետարանին եւ ոյք յետ այսորիկ խորհրդականք»:

57. Թղ. 226ա. «ԺԵ. Ոյր են նշանակումն որ ըստ հասարակաց բարոգեալ աստուածային աւետարանին վերծանութիւնք»:

58. Թղ. 226բ. «ԺԶ. Որում նշանակումն է փակումն դրանց սրբոյ եկեղեցւոյ որ յետ սուրբ աւետարանին եղեալ»:

59. Անդ. «ԺԷ. Զինչ նշանակէ սրբոյ խորհրդոյն մուտ»:

60. Թղ. 227ա. «ԺԸ. Ոյր է նշանակից աստուածային ողջոյնն»:

61. Անդ. «ԺԹ. Զինչ նշանակէ աստուածային հաւատոցն դաշն»:

62. Թղ. 227բ. «Ի. Զինչ նշանակէ երեսբրբեան ծայնի փառաբանութիւն»:

63. Անդ. «ԻԱ. Ոյր է նշանակից սուրբ աղաւթք Հայր մեր որ յերկինս»:

64. Թղ. 228ա. «ԻԲ. Զինչ նշանակէ որ յանգումն խորհրդական վասն ամակերպու-

թեան բացածայնելոցն աւրինութեանց, այսինքն մի սուրբ եւ որ ի կարգին»:

65. *Անդ.* «ԻԳ. Որպէս եւ որով աւրինակաւ անձինն ըստ իմքեան իմանալոյ եւ որ ըստ իւրաքանչիւրոյ եւ յատկաբար առ ի յաստուածականէն եւ կատարակերտողէ ի ձեռն ասացելոցն տանի եւ կայումն»:

66. *Թղ.* 228բ. «ԻԴ. Ոյր նշանակիչ որ ըստ անձինն առաքինութեանց է առաջին մուտք սրբոյ ժողովման»:

67. *Անդ.* «ԻԵ. Սրբոյ վերայինն (՞) առումըն»:

68. *Թղ.* 231ա. «ԻԶ. Ոյց ներգործական եւ կատարելական խորհրդոցն ի ձեռն աւարտացելոցն ըստ սրբոյ ժողովմանն աւրինացն ի հաւատացեալս եւ հաւատարմապէս ժողովեալս որ յարամնացեալ յեկեղեցւոջ սրբոյ հոգւոյն շնորհաւք»:

69. *Թղ.* 231բ. «ԻԷ. Վերստին առումն սակս նախաճառեցելոցդ գլխոց վասն առաջին մտինն»:

70. *Անդ.* «ԻԸ. Ցաղագս վերծանութեան աստուածայնոց բանից լսողութեանց»:

71. *Թղ.* 232ա. «ԻԹ. Ցաղագս երգոց»:

72. *Անդ.* «ԼԱ. Ցաղագս սրբոյ աւետարանին»:

73. *Անդ.* «ԼԲ. Ցաղագս մտի սրբութեանցն»:

74. *Անդ.* «ԼԴ. Ցաղագս ողջունին»:

75. *Անդ.* «ԼԴ. Ցաղագս աստուածայնոցն դաշինն»:

76. *Թղ.* 232բ. «ԼԵ. Ցաղագս խորհրդական երեխսրբենին»:

77. *Անդ.* «ԼԶ. Ցաղագս Հայր մեր որ յերկինս»:

78. *Անդ.* «ԼԷ. Ցաղագս մի սուրբն եւ զոր ըստ կարգին»:

79. *Անդ.* «ԼԸ. Ցաղագս սրբոյ հաղորդութեան»:

80. 233ա. «ԼԹ. Համառուտ վերստին առումն առաջիկայոյն. *Վասն բարեաց յիշողութեան թէ թուի զասացելոցս զաւրութիւն ըստ համառաւտութեանն վերընթացեալ այսպէս գլխաւորեսցուք. արդ եւ սուրբ եկեղեցի տիպ, որպէս ասացաւն եւ պատկեր Աստուծոյ*»: – *Վերջ Թղ.* 238բ. «*Իսկ արդ եթէ ոչ յոյժ ի ձերոց ցանկութեանց բացայայտողովեցաւ բանս Քրիստոսի չնորհաբաշխողին ազնուականաց, եւ ձեզ որոց ճառել ըզայսոսիկ հարկաւորելոց, բայց եթէ հեռի ուրեք եւ յոյժ ի յուսոյ նուազեալ» կը մնայ կիսատ:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 146բ. «*ՁԳէորգ տառապեալ եւ տըրտուպ, զվերջին յորդիս եկեղեցւոյ, զստացող սուրբ գրոցս որ բովանդակեալ ունի յինքեան զխորհուրդս տաւնից տէրունականաց, զոր սրբոց հարցն մերոց ոգեշահ աշխատութեամբ բացայայտեցաւ ի սրբոյն Գրիգորիսէ եւ Ցովաննէսէ Իմաստասիրի եւ Սամուէլի վարդապետի, շարագրեցաւ ի քարտիսխս, ով ընթերցաւղ յիշե(ս)ցես ողորմութեամբ զՄեղրս մեղաւոր*»:

1329

ԶԱՔԱՐԻԱ ԿԹՂՍ. ՁԱԳԵՑԻ

Ձեռ. թիւ 939։ – *Ժե դար*

ԹՈՒՂԹՔ 266։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16,5×24,4։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ թղ. 1–113՝ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,7×20,5։ Թղ. 114–132՝ միասիւն (14×21,5)։ Թղ. 136–266՝ միասիւն (11×18,5)։ – ՏՈՂՔ Ձեռագիրս ունի երեք մաս, տողերն են՝ 33 – 40 – 19։ – ԹԵՐԹՔ թղ. 1–113՝ Ա–ԺԽ12 (Ա, Ը՝ 10, Ժ՝ 9)։ Թղ. 114–132՝ Ա–ՐԽ12 (Ր՝ 7)։ Թղ. 137–266՝ ունի 16 թերթ, այսինքն՝ Ա–ՀԽ8 (Ա՝ 4, Ե, Հ՝ 7)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երեք փականները. աստառն է մուխ կապոյտ եւ կաճաչ կերպաս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. 1686ին նորոգուած է եւ ներկայիս դիմացկուն է. հաւանաբար այդ շրջանին է որ երեք Ձեռագիրներ միաձուլով կազմած են ներկայ հատորը։ Նորոգողին կողմէ աւելցուած են գրութեամբ հանդերձ՝ թղ. 136, 227–8, ինչպէս նաեւ թղ. 133–135 դատարկ թուղթերը։ – ԴԻՐ բոլորգիր. առաջին մասին՝ միջակ մեծութեամբ, երկրորդ մասին՝ փոքր, իսկ Սողոմոնի գիրքերուն համար՝ մեծ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ առաջին մասին մէջ իւրաքանչիւր ճառի առաջին տառը, կարմիր թանաքով, պարզ հանգուցագիր, ժդ դարու Ձեռագիրներու ոճով։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ առաջին մասին՝ ամբողջ երկաթագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ թղ. 1–133՝ իւրաքանչիւր ճառի սկիզբը, կարմիր գրիչով, պարզ եւ հնաոճ։ – ՆԿԱՐՔ չունի։ – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 2ա, միագոյն եւ հմայիչ։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 9ա, 115ա, 189բ, 222ա։ – ԴԱՏԱՐԿՔ տե՛ս Հանգամանք։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԹ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՄԱՂԿՈՂ անյայտ։ – ԿԱԶՄՈՂ 1686ին՝ Յովհաննէս, ի «յիշատակ Վարդան աստուածթաբան վարդապետի (Բաղիշեցւոյ), ի դուռն սուրբ Յովհաննու Մկրտչի»։ – ՍՏԱՑՈՂ, ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1846–1852 տարիներուն Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան ստացած է՝ Հայաստան կատարած գիտական ուղեւորութեան ընթացքին։

Մատենաս կը բովանդակէ իրարմէ տարբեր երեք Ձեռագիրներ, որոնք միասին կազմուած են՝ հաւանաբար 1686ին. կը բովանդակէ՝ Ա. Զաքարիա Կթղս. Ձագեցիի Ճառերը. Բ. Ժողովարանք պատմութեանց առասպելացն. Գ. Մասն Աստուածաչնչի։ Ունի հետեւեալ կարգը.

Ա. Զաքարիա Կթղս. Ձագեցի, Ճառք.

1. *Թղ.* 2ա. «Զաքարէի Հայոց կաթուղիկոսի ասացեալ ի սուրբ Մնունդն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. *Մակագրէ մեծն Ղուկաս ի հնգետասաներորդի տէրութեան Տիբերեա(յ) կայսեր Հռոմայ, եւ ի դատաւորութեանն Պոնդացւոյ Պիղատոսի Հրէաստանի, եւ ի չորրորդ պետութեանն Հերովդի Գալիլեայ*»։

Ճառիս սկզբնաւորութիւնը, առանց խորագրին, օրինակուած է նաեւ Թղ. 1ա–բ.ի *վրայ, բայց մնացած է կիսաւարտ*։

2. *Թղ.* 9ա. «Նորին Զաքարէի ի սուրբ Խաչն աստուածընկալ. *Այսաւր ուրախացան երկինք եւ ցնծացաւ երկիր. այսաւր բարգաւաճեալ պայծառացաւ Սիոն մայր եկեղեցւոյ*»։

3. *Թղ.* 15ա. «Նորին Զաքարէի Հայոց կաթուղիկոսի ասացեալ ի Գալուստն տեառն յԵրուսաղէմ. *Եւ յեւթանել նորա յերիթովէ ահա գնացին ըզհետ նորա ժողովուրդ բազում. եւ ահա կոյրք երկուս, ասէ, նըստէին ի ճանապարհին, քանզի նշանք եւ արուեստըք հրաշափառք եւ գերազանցք ներգործեալ զարհուրեալ հիացուցանեն զմարդիկ*»։

4. *Թղ.* 22բ. «Նորին Զաքարէի ի մեծի երկուշաբաթն արտադրութիւն. *Սրբոց եւ մաքրեցելոց աւուրցն պարգեւաբաշխ քառասներորդացն բաւընդակեալ կատարի յուրբաթուն, որ առ Ղազարուն յիշատակն թելադրի*»։

5. *Թղ.* 30բ. «Նորին Զաքարէի ի մեծ երեքշաբաթոջ աւուրն արտադրութիւն. *Երկկ*

զմեծի երկուշաբաթիոջ աւուրն զտաւն տաւ- նախմբեալ արժանաւորեցաք դուզնաքեա(յ) բանիւք, նաւարկեալ ընդ երկրորդ աւրն ա- բարչութեան նշանակեալ արտադրեցաք ըս- կիզբն եւ սպառած երկրորդ դարուն»:

6. *Թղ.* 40բ. «Նորին Զաքարէի ի մեծի չորեքշաբաթն արտադրութիւն. *Երէկ զմեծ աւր երեքշաբաթի աւուրն տաւնախմբմբել ար- ժանաւորեցաք արարչական թելադրութեամ- բըն աւժանդակեալ»:*

7. *Թղ.* 49ա. «Նորին Զաքարէի մեծի հինկշաբաթին արտադրութիւն. *Ցերեկեան ի գնացելումն աւուրն զմեծի չորեքշաբաթու զաքանչելի եւ զհրաշափառ զփրկաւէտ զխոր- հուրդն տաւնախմբմբել արժանաւորեցաք, չը- նորհելով մեզ պարգեւողի նորոգաւղ եւ ի մարդասէր աստուածապետական հոգւոյն սրբոյ»:*

8. *Թղ.* 56բ. «Նորին Զաքարէի ի մեծի աւուր ուրբաթին կենարար չարչարանացն. *Երէկ զմեծ եւ զհրաշափառ հինկշաբաթւոջ հոյ(ա)կապ խորհրդածութեան աւր տաւնա- խմբել արժանաւորեցաք, ընկալեալ պարգեւս ի չնորհատուր հոգւոյն սրբոյ, այսաւր փու- թասցուք մտանել ի մեծ ուրբաթս, ի աքան- չելի եւ ի զերազանց խորհուրդս»:*

9. *Թղ.* 68ա. «Նորին Զաքարէի ի մեծի աւուր թաղմանն տեառն, շաբաթ նրագալու- ցին. *Ցերեկեան ի գնացելումն աւուրն զվե- ցերորդ աւուր զմեծի ուրբաթուն, զգերա- զանց եւ զաշխարհակեցոյց զխորհուրդն ա- դաւտաբար չարակարգեցաք եւ վերաբերեալ արտայայտեցաք զչրջանացն գիր, անդուստ ի վերուստ ժողովեալ հաւաքեցաք»:*

10. *Թղ.* 78ա «Նորին Զաքարիայի յաւուր մեծի եւ կենս(արեր) Յարութեան տեառն մեր- րոյ Յիսուսի Քրիստոսի. *Անժամանակ որ- դին, որ է լոյս փառաց եւ նրկարագիր էու- թեանն հաւր, ճառագայթ եւ կերպարան անեղին, անճառելի եւ անհասանելի բանն Աստուած, որ էրն ի սկզբանէ առ հաւր»:*

Ճառին վերջաւորութեան գրիչը կը գրէ· «Ցայս տեղացս ա· թուղթ ընկել էր, այնիւ այս վերջքս այս ցեղ մնաց, մի՛ մեղադրեր»:

11. *Թղ.* 86ա. «Նորին Զաքարէի ի մեծի աւր Համբարձման տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. *Որք զպատանիս թագաւորաց հանդերձեալ են զուգադրել ի լուծ ամուսնու- թեան, բազում առհասարակ(յ) միջնորդու- թեամբ եւ յաճախեն ի ծախ մեծերից, ոսկւոյ եւ արծաթոյ, զոր ի ճաշան փութացեալ պա- տրաստեն»:*

12. *Թղ.* 95բ. «Նորին Զաքարիայի ի ննջումն ամէնաւրհնեալ տիրուհոյ Աստուա- ծածնին եւ միշտ կուսին Մարիամու. *Արա- րիչն արարածոց եւ ճարտարապետն բոլորից ստեղծեալ գոյացոյց ի սկզբանէ զանազան լուսաւորս, լոյս ծագել յերկիր, որ հալածեալ վանեն ըզխաւար եւ զմութ գիշերոյ»:*

13. *Թղ.* 105ա. «Նորին Զաքարիայի ի սուրբ եւ ի հրաշափառ կաթողիկէ Եկեղեցի. *Աստուածպետական զաւրութիւնք համագոյ մըշտընջենաւոր եւ երեքանձնեան տէրութիւն եւ պետական իշխանութիւնն, լոյսն հրաշա- փառ եւ զերազանց արփին, անհասանելի, անչափելի, անբաւանդակելի, անճառելի, անպատմելի, անպարագրելի, անսահմանելի, անպարփակելի, անորակ, անքակ, անուր, աներբ, ի վեր քան զմիտս եւ զբանս»:* – Վերջ *Թղ.* 113բ. «*Ի բազում խաղաղութեան ման- կունք քո եւ արդարութեամբ չինեսջիր· ու- բախացիր եւ լուսաւորեայ կաթուղիկէ»* կը մնայ անաւարտ:

Բ. Ժողովարանի պատմութեանց առաս- պելացն.

14. *Թղ.* 114ա. «Ժողովարանի պատմու- թեանց առասպելացն այնոցիկ զորս յիշա- տակե(ա)ց Աստուածաբան ի ճառին մկրտու- թեան տեառն մերոյ, որ է սկիզբն Դարձեալ իմ Ցիսուս եւ դարձեալ խորհուրդ. *Ոչ Աբա- մազդա(յ) այսոքիկ ծնունդքն եւ գողութիւնք կրետացոց բռնաւորին· զԱբամազդ աստուա- ծաբանքն հելլենացոց ի Կռօնոսէ ասեն ծնեալ եւ ծնանելով կոչեալ այսպէս· Կռօնոս ընդ Ռէի ամուսնացեալ եւ նորին եղեալ բնակա- կից, զմանկունսն զոր ծնանէր առեալ սա կլանէր, եւ այսպէս բազում անգամ այսմ իրի լինելով, անզաւակ մնացեալ լինէր Ռէ· արդ յորժամ զԱբամազդ ծնաւ»:* – Վերջ *Թղ.* 132բ. «*Դարձեալ բազում աւեւտանաց ի տան հօրն եւ անմահ կենացն եւ պատկացն եւ երանական օրհնութեանցն որ ասէ՝ Եկայք աւրհնեալք հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալն աւրհնութիւն· որում եւ մեք արժանօրք լի- ցուք այնմ բարութեան հասանել ի Քրիստոս Ցիսուս ի տէր մեր, ընդ որում…»:*

Գ. Մասն Աստուածաշնչի.

15. *Թղ.* 136բ. «Առակք Սաղամոնի ար- քայի իսրայէլի յԵրուսաղէմ. *Ճանաչել զի- մաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս հան- ճարոյ»:*

16. *Թղ.* 189բ. «Այս առակք Սողովմոնի ամբիծիճք, զոր գրեցին բարեկամք Եգեկիայ թագաւորի Հրէաստանի. *Փառք Աստուծոյ ծածկեն զբան, փառք թագաւորի պատուեն զհրաման. երկինք բարձր եւ երկիր խոր, սիրտ թագաւորի անքնին*»:

17. *Թղ.* 201բ. «Բանիք ժողովողի որդո(յ) Դաւթի թագաւորի իսրայէլի յԵրուսաղէմ. *Ունայնութիւն ունայնութեանց, ասաց ժողովողն, ունայնութիւն ունայնութեանց, ամենայն ինչ ընդունայն է*»:

18. *Թղ.* 222ա. «Ընդ երգոց, որ է Սողոմոնի հարսն. *Համբուրեսցէ զիս ի համբուրից բերանո(յ) իւրոյ, վասնզի բարի են ստինք քան զգինի եւ հոտ իւղոց քոց քան զամենայն խունկ*»:

19. *Թղ.* 232ա. «Իմաստութիւն Սողոմովնի. *Սիրեցէք զարդարութիւն ոյք դատիք զերկիր, խորհեցարուք զտէր բարութեամբ եւ միամտութեամբ սրտիւ խնդրեցէք զնայ*»: – Վերջ *Թղ.* 266բ. «*Զի յամենայնի բարձրացուցեր զժողովուրդ քո, փառաւորեցեր եւ ոչ անտես արարեր. յամենայն ժամանակի եւ յամենայն տեղիս քո(յ)ով պաշտպանութեամբ. Իմաստութիւն Սողոմովնի*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 132բ. «*Փառք...: Որ ետ զօրութիւն իմոյ տկարութեանս նաւել ընդ այսպիսի յորդեռանդ եւ զերահոս անբաւ խորոցս լուծմանց, ղեկաւ եղէգնեաւ, եւ դոյլ եւ տարտամ դաստակաւ, բայց զաւրացուցիչ եւ խնամիչ հոգին ճշմարտութեան եւ զաւրութեան, որ ազդէ ի կենդանս եւ յանկենդանս, որ եւ» կը մնայ կիսատ:

2. *Թղ.* 265բ. «*Աւրհնութիւն, գոհութիւն եւ բարեբանութիւն եւ երկրպագութիւն, ի բից անբաւից, ի միում էութեանն, տէրութեանն եւ աստուածութեանն, ի զո(յ)ից բնաւից յիմանալ*» կը մնայ կիսատ:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. *Թղ.* 136ա. «*Վերստին նորոգեցաւ ճառաբանս եւ առակքն եւ Երգ երգոցն Սողոմոնի, յիշատակ Վարդան աստուածաբան վարդապետի, ի դուռն սուրբ Յովաննու Մըկըրտչի, ձեռամբ Յովհաննէս տառապեալ գրչի, թվին Ռձվե* (1686) *ամին. ով ոք հանդիպիք՝ ասացէք Աստուած ողորմի*»:

1330

ԽՈՍՐՈՎ ԱՆՁԵՒԱՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 387: – *Ռձիվ* = 1679

Էջք 536: – Մեծութիւն 15×20: – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,5×15,2: – Տողք 30: – Թերթք Ա–իբ: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է ծիրանեգոյն ընտիր մետաքս: – Մագաղաթեայ պաշտպանակ չունի: – Հանդամանք բաւարար. մնացած է մաքուր. էջ 268–9 մելանի կաթիլներով աղտոտած է: – Գիր նոտր մանր: – Զարդագիրք կարմրատառ, երկաթագիր կամ թոչնագիր, խառն ծկնագրով: – Սկզբնատառք, խորագիրք կարմիր թանաքով: – Լուսանցազարդք սակաւ, կարմիր գրիչով: – Նկարք էջ 1էն առաջ. դատարկ թուղթի վրայ, սեւ մատիտով, հայրապետ մը, եկեղեցական սպասներով ձեռած գահին վրայ: – Խորանք էջ 1, միագոյն եւ ճաշակաւոր: – Կիսախորան էջ 266, միագոյն: – Դասարկք էջ 535–6: – Ժամանակ Ռձիվ – 1679: – Գրիչ, ստացող Սարգիս եպս. Եւդոկիացի: – Ծաղկող, կազմող անյայտ: – Տեղի երուսաղէմ, Ս. Յակոբեանց վանք: – Ցիշատակարանք բացի Գրիչէն՝ երկար Ցիշատակարան մը ունի գրիչին մասին՝ Հ. Մկրտիչ Աւգերեան (տե՛ս ստորեւ): – Տեղեկութիւնք Սարգիս գրիչին կենդանութեան՝ Ձեռագիրս ի պահեստի դրուած է Զոպանեան ընտանիքին մօտ, ի Գոլիս, ուսկից «Միքայէլ Զոպանեան (կամ Հովսեան) որ ի Զէնկէլ գիւղ Կոստանդինուպոլսոյ, յետ յիշատակ ուխտիս սրբոյն Ղազարու, ի Վենետիկ. ՌՄԼԶ. զոր առեալ իբեր ընդ իւր Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր Ինճիճեան, 1790 – ՌՄԼԹ, ի Հոկտեմբերի 8»:

Մատեանս կը բովանդակէ Ա. Խոսրով Անձեւացիի Մեկնութիւն ժամագրքին. Բ. Ցովհաննէս Գառնեցիի՝ Խրատք եւ աղօթք կրօնաւորաց. Գ. Դիոնեսիոսի՝ Ցաղագս եկեղեցական կարգաց. Դ. Տեսութիւն սուրբ պատարագին, հետեւեալ կերպով.

Ա. Խոսրով Անձեւացիի Մեկնութիւն ժամագրքին.

1. էջ 1. «(Ցառաջաբանութիւն Մովսէսի վարդապետի, սուրբ գրոյս հաւաքողի). *Զչափ անձին ճանաչել ուսուցանեն մեզ ամենայն աստուածային օրէնք(ք) եւ պատուիրանք, եւ մի՛ ամբառնալ առաւել քան զարժանն, զի քան զյանցանացդ պատիժս եւս յոլովակի ցուցանի դատաւճիռ խիզախութեանն*»:

2. էջ 3. «Ցոհաննու իմաստասիրի սակս գիշերային ժամու. *Ազգարարութիւն ժամահարին զգաբրիէլեան փողոյն ունի զօրինակ*»:

3. էջ 3. «Ցառաջաբանութիւն պատմութեանց թէ որպէս կարգեալ է աղօթից մերոց հայոց Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի. *Ցաստուածային ժամանեալ խաղաղութեան խորհուրդ ի չարին վրդովմանց*»:

4. էջ 5. «Բացայայտութիւն կարգաց եկեղեցոյ բարոգութեանց եւ աղօթից ըստ իւրաքանչիւր ժամուց, երանելոյն տեառն Խոսրովայ Անձեւացեաց եպիսկոպոսի. *Ընդ Աստուծոյ եւ վասն Աստուծոյ խօսելով ամենայն արթնութեամբ եւ զգուշութեամբ, պարտիմք միտս դնել բանիցն ասացելոց, զի մի՛ ընդունայն կամ թէ ի դատապարտութիւն մեզ ասացեալքն լինիցին*»:

5. էջ 7. «Բարոգ հսկման գիշերոյ. Զարթուցեալս ամենեքեան... *Ցիսկիզբն բանիցս ցուցանէ զԱստուծոյ խնամքն*»:

6. էջ 74. «Ցորդորակ է եւ գովասանութիւն սուրբ գրոցս. *Բազում աղօթից մեզ պէտք են բազում արտասուաց, յորով պաղատանաց եւ մեծագոյն ճգնութեամբ հայցել յԱստուծոյ*»:

7. Բացատրութիւն Առաւօտեան ժամուն.

էջ 88. «Մովսէսի Քերբոդի յերգ երից մանկանցն. *Երեք մանկունքն օրինակ էին*»:

էջ 89. «Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի. *Արդ ասէ՝ եկեղեցի Աստուծոյ հանապազ զփրկութիւն*»:

էջ 90. «Ցոհաննու Օձնեցւոյ վասն միաշաբաթին. *Իսկ միաշաբաթի աւուր առաւօտու աղօթքն ոչ ըստ այլոց խորհրդեանն*»:

էջ 91. «Մեծին Խոսրովու Քարոզ հարցին. *Եկեալքս ամենեքեան... Ի՞մ ոչ զայն իսկ դնէ հիմն զաղաչեացդ*»:

էջ 138. «Մեծին Խոսրովու զկնի Փառք ի բարձունսն. Փառ պատիւ... *Փառաւորեալ իւր անճառ փառօքն*»:

Անդ. «Ցոհաննու Իմաստասիրի վասն առաւօտին երգոցն. *Երկշաբաթին ըստ առաւօտին պաշտաման խորհրդեանն կարգեալ է*»:

էջ 140. «Մեծին Խոսրովու ասացեալ վասն բարոգիս. *Փառաւորեացդ զամենակալն Աստուած... Տե՛ս, զի զոհացաւ նախկին եւ դարձեալ այլ եւս զոհանալ հրաման տա(յ)*»:

8. Բացատրութիւն Արեւագալին.

էջ 159. «Տեառն Ցոհաննու հայոց կաթողիկոսի, եթէ գինչ խորհուրդ ունի Արեւագալին աղօթք. *Այս աղօթք զմիւսանգամ զալուստն Քրիստոսի նշանակէ*»:

էջ 160. «Մեծին Խոսրովու սակս Արեւագալին բարոգ. *Ցարեւելից մինչ ի մուտս... Ցուսադրէ զժողովուրդն զի մի՛ վտահից աղաչել զԱստուած*»:

9. Բացատրութիւն Երրորդ ժամուն.

էջ 167. «Տեառն Ցոհաննու կաթողիկոսի եւ իմաստասիրի վասն Երրորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ աւուրընդեանն որոշեալ սահմանք ժամու աղօթիցն*»:

էջ 168. «Խոսրովու վասն բարոգիս. *Միաբան ամենեքեան... Զի յերրորդ ժամու ասէ այսմ ազատութիւն չնորհեաց*»:

10. Բացատրութիւն Վեցերորդ ժամուն.

էջ 176. «Տեառն Ցոհաննու հայոց կաթողիկոսի վասն վեցերորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ վեցերորդ ժամու կարգեալ աղօթիցն յայտնի է զի Ադամն առաջինն*»:

էջ 177. «Խոսրովու սակս բարոգիս. Արթուն մտօք եւ անզգրաղ խորհրդով... *Զի՞նչ է մտացն արթնութիւն*»:

11. Բացատրութիւն Իններորդ ժամուն.

էջ 187. «Տեառն Ցոհաննու հայոց կաթողիկոսի վասն վեցերորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ յիններորդ ժամուն կարգեալ զաղօթսն այս վասն անդարձ խոստովանութեանն*»:

էջ 189. «Խոսրովու սակս բարոգիս. Սուրբ սրտիւ եւ հաստատուն հաւատով... *Հանապազ զայս զգուշացուցանեն քարոզքն*»:

12. էջ 203. «Երանելոյն Խոսրովու վասն երեկոյին ժամուն. *Նախ քան զերեկոյին*

պաշտամանն գքարոզն եւ զաղօթսն մեկնել կարեւոր համարիմ»:

Է 204. «Երանելոյն Յոհաննու Օձնեցւոյ. *Իսկ երեկոյին միաբան յարութեան աղօթելն գոհութիւն է»:*

Է 217. «Խոսրովու սակս բարոզին. *Արդ յերեկոյին հասեալք համաճայնելոք բովանդակ ժողովուրդքն»:*

Է 223. «Յոհաննու Օձնեցւոյ. *Չհետ որոյ եւ զխորհրդաբար կարգեալ է երից սրբոյ բասացութեանցն երգ, ըստ տեսլեան մարգարէին»:*

Է 224. «Բարոզ Խոսրովու ապաշխարողաց ասացեալ է. *Եկեալքս ի խոստովանութիւն ապաշխարութեան... Տեսանե՞ս զի չասէ լոկ զապաշխարութիւն»:*

13. Է 235. «Ցաղագս Խաղաղականին աղօթցին. *Իսկ հանգստեան ժամու աղօթքն վասնզի կարգեալ է առ ի մեզ զգաստացուցանել»:*

14. Է 261. «(Բանիմ յիշատակի Մովսէս վարդապետի). *Ես Մովսէս մեղօք մեռեալս ոգի...»:*

Է 262. «*Մարգարէից սա սերմանումն, յառաքելոց պտղաբերեալ» (ակ. «Մովսէսի է սա»):*

Բ. Յովհաննու Գառնեցւոյ՝ Խրատ եւ աղօթ կրօնաւորաց.

15. Է 262. «Սուրբ հօրն Յովհաննու Գառնեցւոյ խրատ եւ աղօթ կրօնաւորաց. *Աստանօր պիտոյ է մեզ ողբ յառաջանաց եւ արտասուք ջերմեռանդ, արդ դու, ով սիրելի, արթուն լեր եւ զգոյշ կաց ի պատուիրանս Աստուծոյ»:*

Գ. Դիոնեսիոսի՝ Ցաղագս եկեղեցական կարգաց.

16. Է 266. «Դիոնէսիոսի, Ցաղագս եկեղեցական կարգաց աւանդութիւն եւ դիտումն նոցին. *Արդ քանզի որ մերս է քահանայագործութիւն, ո՛վ սրբազանդ Տիմոթէոս, յԱստուծոյ է աւանդեալ, եւ որք առին զաստիճան պատուոյ յեկեղեցի Աստուծոյ, գործակից կարգացն աստ աստուածայնաբար գործով պաշտաման»:*

Դ. Տեսութիւն սուրբ պատարագին.

17. Է 272. «Տեսութիւն սուրբ պատարագին, Յոհաննու Արքիշեցւոյ. *Ամենայնի ժամանակ է եւ ժամանակ է ամենայն իրի. արդ, վասնզի հարքն մեր առաջինք եւ վարդապետք եկեղեցւոյ, յորժամ բանս ինչ յաստուածայնոցն պատգամացն...»:*

Է 273. «Տեսութիւն թէ առ ինչ խորհուրդ որ յամենայն օր պատարագեմք զՔրիստոս, եւ ոչ միայն կենդանեաց այլ եւ մեռելոց է փրկութիւն, եւ դարձեալ եթէ որոց մեռելոց իցէ փրկութիւն եւ որոց ոչ. այլ եւ զընծայս պատարագին յորոց եւ կամ որպիսի օրինակաւ առնու բահանայն եւ տուիչէ ընծայիցն որպիսի կամօք տայցեն ի բահանայն. նաեւ թէ գինչ խորհուրդ է բառասներորդ կատարել ննջեցելոցն. *Արդ նախ զայս պարտ է գիտել թէ զիարդ յամենայն օր հրաման առաք պատարագել զՔրիստոս»:*

Է 279. «Խորհուրդ զանազան զգեստուց»:

Է 283. «Տեառն Ներսէսի ասացեալ, զի՞նչ յայտ առնէ բահանայն հանդերձ սարկաւագօքն յաւանդատուն պայծառագգեստի»:

Է 293. «Մեկնութիւն աղօթիցն որ առ սուրբ հոգին ասէ բահանայն. *Ամենակալ Աստուած բարերար»:*

Է 301. «Զի՞նչ նշանակէ զառաջադրութիւն նուիրացն Ցիշատակ կոչեցեալ՞»:

Է 303. «Ընդէ՞ր սարկաւագն ծածկէ ըզսպասն եւ նա բերէ ի սեղանն եւ նոյն դարձեալ բանայ եւ յետ կատարման մաքրէ»:

Է 304. «Զի՞նչ է խնկելն զընծայսն եւ մեկնութիւն նորին աղօթիցն»:

Է 305. «Զի՞նչ նշանակէ բահանային եւ նոյն բահանայապետին շուրջ գալն խնկարկութեամբ զամենեքումբք եւ դարձեալ ի բեմն սուրբ դառնալ եւ մտանել ի խորանն»:

Է 312. «Եւ ապա ժամամուտ ըստ պատշաճի աւուրն ըստ խորհրդոյ»:

Է 317. Մեկնութիւն սրբասացութեան աղօթիցն զոր բահանայն ասէ ի ծածուկ յորժամ ժողովուրդն երգեն զՍուրբ Աստուած»:

Է 328. «Զի՞նչ նշանակէ յետ այսր բահանայապետական աթոռոն զետեղումն աւետարանին»:

Է 329. «Ոյր վասն աստուածայնոց գրոց վերծանութիւնք որ ընթեռնուն զմարգարէականն եւ զառաքելականն»:

Է 331. «Եւ անդէն սկսանին զնիկիական դաւանումն»:

Է 333. «Բարոզէ սարկաւագն ի միասին սկսանին, զկնի աւետարանին եւ զՀաւատամք ասելոյ, տեառն Խոսրովեայ Անձեւացեաց եպիսկոպոսի»:

Է 345. «Ընդէ՞ր բահանայապետն յետ աւետարանին կամ այժմ հանդերձեալ իջանել յաթոռոյն առաջի սեղանոյն, եւ կամ թէ եպիսկոպոս իցէ նախ ի բաց հանէ զպատուական եմիփորոնն եւ զմատանին, զոր զգեցեալ

էր ի ձեռնադրութեանն եւ ապա եկեալ աղօթէ զխորհուրդ պատարագին»:

Էջ 355. «Զի՞նչ է յետ այսորիկ լուանալ զձեռս զծայրս մատանցն առաջի սրբոյ սեղանոյն, ազդէ խորհուրդն ի Դիոնէսիոսէ»:

Էջ 358. «Ընդէ՞ր այսուհետեւ առ հայր մատչի աղօթիւք եզականապէս»:

Էջ 368. «Պատարագամատոյց Խոսրովու. *Տէր Աստուած զօրութեանց եւ արարիչ ամենայն լինելութեանց...*»:

Էջ 372. «Զի՞նչ սարկաւագին յետ այսորիկ հրամայ տալ ողջունիցն եւ ողջունեն զմիմեանս»:

Էջ 375. «Խոսրովու. *Ահիւ կացցուք, երկիւղիւ կացցուք*»:

Էջ 377. «Ընդէ՞ր այժմ բահանայն դառնայ եւ շնորհ բաշխէ ժողովրդեանն. Ներսէսի»:

Էջ 382. «Խոսրովու. Մեկնութիւն աղօթից զոր ասէ բահանայն ի ծածուկ. *Արժան է ըստուգապէս*»:

Էջ 385. «Ներսէսի. Մեկնութիւն խորհրդական աղօթից զոր ասէ բահանայն. *Արժան է ստուգապէս*»:

Էջ 388. «Մեկնութիւն բահանայական աղօթից. *Սուրբ, սուրբ, սուրբ ես ճշմարտապէս*»:

Էջ 401. «Խոսրովու (մեկնութիւն). *Սուրբ, սուրբ, սուրբ տէր զօրութեանց*»:

Էջ 413. «Եւ համրուրէ բահանայն զսեղանն եւ այսուհետեւ զձեռն հաւասար ևուիրաւացս խոնարհեցուցանէ եւ զաչսն ի նոյն յառեալ ասէ անմոռունչ զաղօթս»:

Էջ 419. «Մեկնութիւն աղօթիցն զոր խոնարհի բահանայն եւ ասէ. *Երկիր պագանեմք եւ աղաչեմք*»:

Էջ 445. «Զի՞նչ յայտ առնէ այժմ զսրբոցն անուանց յիշատակս առընթեր սեղանոյն վերայ ցառել սարկաւագին ի լուր ժողովրդեանըն»:

Էջ 463. «Մեկնութիւն խորհրդական աղօթից զոր բարոզապէս բահանայն մատուցանէ. *Աստուած ճշմարտութեան եւ հայր*»:

Էջ 467. «Ներսէսի. Մեկնութիւն տէրունական աղօթիցն զոր աղօթեն ժողովուրդքն»:

Էջ 480. «Խոսրովու. *Տէր տերանց, Աստուած աստուածոց*»:

Էջ 481. «Խոսրովու. Մեկնութիւն աղօթիցն զոր բահանայն առ հոգին սուրբ մատուցանէ. *Որ աղբիւրդ ես կենաց*»:

Էջ 488. «Ներսէսի. Որպէս էառ առ հայր աղօթս զվախճան»:

Էջ 492. «Զի՞նչ է յետ այսր ձայնել սարկաւագին Պօսխումէն եւ որ յետ այսորիկ կատարի»:

Էջ 500. «Մեկնութիւն երգոյն որով դըպիրքն երգեն. *Քրիստոս պատարագեալ*»:

Էջ 503. «Սրբոյ հօրն մերոյ Յոհաննու Ոսկեբերանի յեփեսացւոց գրոցն խրատ յորդորական, վասն զգուշաբար հաղորդութեան, զոր կարեւոր համարեցայ աստ դնել եւ փոքր փոքր զզօրութիւն ասացելոցս յայտնել»:

Էջ 511. «Զի՞նչ է փոանգագ սովորութիւնն հաղորդելոյ»:

Էջ 512. «Ընդէ՞ր յետ ճաշակմանն սարկաւագն ժողովրդեանն գոհանալ հրամայէ»:

Էջ 517. «Զի՞նչ նշանակէ բաշխելն նշխար ժողովրդեանն»: «Մեկնութիւն սաղմոսիս օրհնութեան զոր այժմ ասացեն»:

Էջ 524. «Վասն մարմնոյ եւ արեան Քրիստոսի հաղորդութեանն»:

Էջ 529. «Աղօթք ի սուրբ Աստուածածինն եւ յամենայն սուրբսն. *Երկնային զուռն եւ առագաստ անմահ արքային*»: – *Վերջ էջ* 530:

Ներկայ աշխատութիւնը կատարողն է Ձեռագրիս գրիչը, Սարգիս Եպս. Եւդոկիացի, ծանօթ «Սահաթչի» մականունով: Սա յօրինած է Պատարագի մեկնութիւն մը, համադրելով Ցովհաննէս Արճիշեցիի, Խոսրովի եւ յատկապէս Ներսէս Լամբրոնացի Պատարագի մեկնութիւնները: Իր այս աշխատութեան համար կու տայ սա ծանօթութիւնը.

Էջ 273. «*Ցոհաննէս Արճիշեցոյ էր բանքս այս, զոր Խոսրովու ասացեալն կարճառօտութիւք պարզեալ էր, եւ մեք զՆերսէսին եղաք առանց ձանձրանալոյ՝ մինչ ի Տէր Աստուած զօրութեանցն, եւ անտի սկսեալ՝ զԽոսրովու ասացեալն առանց պարզելոյ զբունն եւ զՆերսէսին ի միասին, բազում քննութեամբ եւ աշխատութեամբ, եւ թէ բան ինչ պատշաճաւոր է Ցոհաննու Արճիշեցոյն՝ զայն եւս ըստ իւրում կարգին եղաք, որպէս աստ յառաջաբան ց· ասացուածքս, եւ զՀաւատամքի մեկնութիւնն եւ այլն:*

«Եւդոկիացի Սարգիս, անուամբ միայն եպիսկոպոս կոչեցեալս, գործակցութեամբ միաբան եղբարցս Սուրբ Ցակոբայ Երուսաղէմ քաղաքի, եւ թէ ի բանս Ներսէսի զորումն ի մէջ ցորենոյն խառնեալ են, Սարգիս վարդապետի ուրացող աշակերտքն, զոր Ղուկաս կեղեցին ասէ զչարութիւն նոցա մի ըստ միոջէ, զի այնու հաճոյ երեւեսցին ազգին փոանգաց, եւ զՆերսէսի բանին մէջն տեղիս տեղիս զիւրեանց որոմն խառնեալ, եւ զնորա բարի անունն այնպէս համբաւեալ, զոր յառաջմէ ուղղափառ վարդապետք զօրինակն իմ ընթերցեալ եւ զլուսանցներն տեղիս տեղիս մի ըստ միոջէ գրեալ· եւ մեր զայն ամենայն օգնական առեալ եւ առաւել եւս ջան եդեալ, եւ զայն բան կամ գլխովին ոչ եդեալ եւ կամ թէ յայտնի զորումն ի բաց խլեալ, ըստ չափու

իմացուածոյն մերոյ. եւ թէ իմաստուն մատցըդ ձերոց տեսեալ ա՛յլ եւս գտանի՝ զայն եւս ի բաց խնդեցէք զորումն ի միջոյ ցորենոյն, եւ ըստ ազիւութեան մերոյ անմեղադիր լեր-ուք»:

18. Ցիշատակարանք.

Էջ 530. «Ցիշատակարան Խոսրովու. Համարձակեցայ առ այս յանդգնաբար ի հարկէ, ոչ զի անձին փառս ստացայս...:

«Ընդորհուն Աստուծոյ եղեւ մեկնութիւն այսմ գրոց ի ձեռն Խոսրովայ անձեւացեալ եպիսկոպոսի... Արդ առաջին սուրբ գրոցս այսորիկ գծագրութիւն եղեւ ձեռամբ Սահակայ որդւոյ տեառն Խոսրովու սոյն սուրբ գրոցս մեկնողի, ՅՂԹ թուականութեանս հայոց»:

Էջ 531. «Սրբոյն Ներսէսի (Լամբրոնացւոյ) Ցիշատակարան. Գրեցաւ ի թուականիս ՈՒՉ յանապատս սուրբ Գէորգ...»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Էջ 265. «Փառք քեզ Աստուած որ քոյին կարողութեամբդ գիրքս այս որ կոչի աղօթից մեկնիչ եւ քարոզի մեկնիչ, ի սուրբ մայրաքաղաքս Երուսաղէմ, ի գուռն սուրբ Յակոբայ, ձեռամբ Եւդոկիացի Սարգիս վերաճայնութեամբ եպիսկոպոս կոչեցեալ եւ գործով գաւարիկ եւ ունայն, լաւ եւ ընտիր օրինակէ, ի վայելումն անձին իմոյ եւ յետ վախճանիս ումն եւ պատահեսցի, կարդալով կամ օրինակելով, խնդրեցէք ի տեառնէ զթողութիւն յանցանաց իմոց, եւ զձերն թողցէ փրկիչն մեր յորժամ գայցէ փառօք հօր եւ ամենայն հրեշտակօք սրբովք: Արդ եղեւ գրաւ սորին թվին ՌՃԻԸ, (1697), Ճունիսի ԻԵ»:*

2. *Էջ 203. «Ո՛հ զմեղուցեալ գրչիկս ըզ-Եւդոկիացի Սարգիսս վերաճանութեամբ եպիսկոպոս կոչեցեալս եւ գործով գաւարիկ ունայնս, յիշեցէք ի Քրիստոս Ցիսուս ի տէր մեր»:*

3. *Էջ 238. «Ո՛հ գրչիկս»:*

Հ. Մկրտիչ Աւգերեան, ժամանակակից-ներէն բաղելով ծանօթութիւն Ձեռագրիս գրիչ՝ Սարգիս Սպս. Եւդոկիացիի մասին, կու տայ ընդարձակ տեղեկութիւն՝ հետեւեալ կերպով.

4. *Էջ 533. «Ծանօթութիւն ի վերայ գրչի՝ որ է Սարգիս եպիսկոպոս Եւդոկիացի. Սա ըստ վկայելոյ իւրոյ օրինակեալ է զայս մատեան յԵրուսաղէմ, ի թուին Հայոց ՌՃԻԸ, այն է յամի տեառն 1679, եւ թէ ի ժամանակին յայնմիկ էր եպիսկոպոս, յայտ է յամենայն բանից իւրոց, եւ թէ թշնամութեամբ էր ընդ քաղկեդոնականս՝ յայտ առնէ այնու, զոր դրէ յերես 273:*

«Արդ որպէս յայտնի երեւի ի պատմութենէ Երեմիայ չէլէպւոյն, սա ինքն է Սարգիս վարդապետ Թօխաթցի, որ յամի իբր 1684 – ՌՃԼԳ, հիմն էարկ երկպառակութեան ի Կոստանդինուպոլիս, զոմանս յազգէն Հայ կոչելով եւ զոմանս կաթոլիկ: Եւ թէպէտ չէ յայտ՝ թէ ինքն յայնժամ ինչ միտս էր, բայց յետ սակաւուց էանց ի կողմն կաթոլիկ կոչեցելոց, եւ ըստ պատմելոյ տիրացու Մաղաքիայիս կամ երանելւոյ տէր Կոմիտասայ, ի պատմութենէն հալածանաց, նաեւ սա ինքն Սարգիս եպիսկոպոս Թօխաթցի ըմբռնեցաւ վասն ուղղափառութեան եւ վտանգեալ անկաւ ի հալածոց, յամի 1714 – ՌՄԿԳ:

«Եւ ահա յայնց ժամանակաց հետէ այս գիրք ձեռագիր նորա մնացեալ ի Կոստանդինուպոլիս առ ոմանց յազգայնոց, գուցէ ի հին տան Զոպանեանց, յետ ժամանակաց ի նոցունց տուաւ մեզ յիշատակ՝ ըստ գրելոցդ ի հանդիպոյ:

«Եւ այսու պատճառաւ խուզարկեալ մեր տեղեկութիւն ի ծերունեաց, թէ զի արդեօք եղեալ իցէ ի վախճանի Սարգիսն այն Եւդոկիացի, ընկալաք զայս հաւաստի տեղեկութիւն ի ծերունի եղբայր Նիկողայոսէն մերմէ Պոռւսացւոյ, քանզի ասաց թէ մինչչեւ կրօնաւորեալ իմ, յորժամ գնացեալ էի յուխտ ի Հռոմ, յամի տեառն իբր 1731, այն է թիւ հայոց ՌՃՁ (մինչչեւ եկեալ էր անդր տէր Յովհաննէս Թովմաեանն ի մանկութեանն ընդ հօր իւրում), վախճանեցաւ անդ ի Հռոմ քաղաքի Սարգիս եպիսկոպոս Թօխաթցի, ի կենդանութեան Վրթանէս եպիսկոպոսի եւ Սուրիայս եպիսկոպոսի, որք բնակէին ի Հռոմ:

«Եւ էր այս Սարգիս եպիսկոպոս այր ծեր յոյժ, մինչեւ անկանիլ մերթ ընդ մերթ յերկիր ընդ կրունկն եւ ոչ կարէր յառնել՝ մինչեւ կարգայր գայլս, որք գային կանգնէին գնա: Բայց ցորչափ յոտին կայր՝ ժիր էր հոգւով եւ աշխոյժ ձեռն ի գործ, եւ զի գիտէր զարուեստս ստահաճութեան (յորմէ եւ Սահաքնի կոչիւր), յարդարէր զմեծ ժամացոյց տեղւոյն ուր կայր (այսինքն Սուրբ Մարիամ Եգիպտացին), եւ միանգամայն ժամ ասէր կամ աղօթք ունէր ի բերանի: Եւ ի նոյն աւուրս, այսինքն յամի 1731 կամ 1732 վախճանեցաւ բարի մահուամբ:

«Այլ էր սա (ասէ պատմօղ բանիցս) յառաջմէ անկեալ ի հաւատոց ի Կոստանդնուս-

պոլիս եւ յայլազգութիւն դարձեալ, մինչեւ կապել զնա այլազգեաց ընդ աշխարհի՝ տալով նմա զկին եւ պատուելով իբրեւ մօլլայ, զի մի՛ ելցէ ի ձեռաց նոցա: Եւ մինչդեռ նա յայսպիսի աւազելի վիճակ կայր զժամանակ ինչ, փոքրաւոր մի նորա կամ աշակերտ, որ եւ ինքն էր Թօխաթցի, ստէպ խօսէր ընդ նմա ի ծածուկ, յուշ առնելով նմա զկորուստ հոգւոյն. Հայեաց յանձն քո, ասէ, զի՞նչ էիր եւ զի՛նչ եղեր եւ վախճան քո ո՞րպէս, զի՞ արասցես զհոգի քո եւն.: Եւ նա հառաչանօք եւ թառանչանօք թախծագին տայր պատասխանի թէ զի՞ գործեցից, ահա անկայ ի խորխորատ եւ ոչ կարեմ ելանել, եւն.: Իսկ փոքրաւորն ասէ. Ասա՛ ինձ եւ յանձն լեր ինձ գլխովին եւ ես Աստուծով ապրեցուցից զքեզ: Եւ ի յանձն առնուլ նորա յօժարութեամբ՝ հոգացաւ փոքրաւորն զգուշութեամբ զամենայն պէտք հնարից, եւ գտեալ նաւ մի պատրաստական՝ որ ունէր գնալ յարեւմուտս, յաւուր միում գիշերային գաղտ կորզեաց զնա ի տանէ եւ մուծեալ ի նաւ փախոյց յԵւրոպա, եւ առեալ տարաւ ի Հռոմ, ուր եւ կացեալ գժամանակ ինչ յապաշխարութեան՝ վախճանեցաւ ըստ նախագրելոցդ:

«Այլ յառաջ քան զնա վախճանեալ էր արդիւնաւոր փոքրաւոր նորա, վասն որոյ եւ ոչ տեսի զնա, ասէ պատմօղն. որպէս եւ յառաջ վախճանեալ էր Սարը վարդապետն (այսինքն Մատթէոս կաթողիկոս Սսոյ, որ ըզնոյնպիսի անցս կրեաց եւ մեռաւ ի Հռովմ): Պատմօղ բանիցս եկաց ի Հռովմ իբրեւ զտարի մի ժամանակ, ի միջոցի ամի տեառն 1731 եւ 1732»:

1331

ԽՈՍՐՈՎ ԱՆՁԵՒԱՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 565: – *Ռաձդ* = 1705

էջ 290: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 16×21: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×16,4: – ՏՈՂՔ 31: – ԹԵՐԹ Ա–ԺԴ: – ՆԻՒԹ թուղթ սպիտակ: – ԿԱԶՄ սեւ կաշի, միջուկը տախտակ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներս մանր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ պարզ եւ անպաճոյճ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռաձդ – 1705: – ԳՐԻՉ Աստուածատուր երէց: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Մելքիսէք վարդապետ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Գիրքս յիշատակ է հայոց միաձմաց Մխիթարեանց, ի Պօղոսէ, որդւոյ էտիրնեցի Իննիճի հաճի Միհայէլին, ձեռամբ Հ. Յակոբոս Վրդ.ին Ջամչեանց, Մխիթարեան». ստացած ենք 1767ին:

Մատեանս նման ըլլալով Ձեռ. թիւ 387ի (*Մտրգ. Հյց. ԽԴ.*), *կու տանք միայն գլխաւոր բաժանումները.*

Կը բովանդակէ Ա. Խոսրով Անձեւացիի Մեկնութիւն ժամագրքին. Բ. Ցուվհաննէս Գառնեցիի՝ Խրատք եւ աղօթք կրօնաւորաց, հետեւեալ կերպով.

Ա. Խոսրով Անձեւացիի Մեկնութիւն ժամագրքին.

1. էջ 1. «(Ցառաջաբանութիւն Մովսէսի վարդապետի, սուրբ գրոյս հաւաքողի. *Զչափ անձին ճանաչել ուսուցանեն մեզ ամենայն աստուածային օրէնն(ք) եւ պատուիրանք, եւ մի՛ ամբառնալ առաւել քան զարժանն, զի քան զյանցանացն պատիժս եւս յոլովակի ցուցանի դատաւճիռ խիզախութեանն»:*

2. էջ 2. «Ցոհաննու իմաստասիրի սակս գիշերային ժամու. *Ազդարարութիւն ժամահարին զգաբրիէլեան փողոյն ունի զօրինակ»:*

3. էջ 3. «Ցառաջաբանութիւն պատմութեանց թէ որպէս կարգեալ է աղօթից մերոց հայոց Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի. *Ցաստուածային ժամանեալ խաղաղութեան խորհուրդ ի չարին վրդովմանց»:*

4. էջ 4. «Բացայայտութիւն կարգաց եկեղեցւոյ բարոզութեանց եւ աղօթից ըստ իւրաքանչիւր ժամուց, երանելոյն տեառն Խոսրովայ Անձեւացեաց եպիսկոպոսին. (*Ընդ*)*ղ Աստուծոյ եւ վասն Աստուծոյ խօսելով ամենայն արթնութեամբ եւ զգուշութեամբ, պարտիմք միտ դնել բանիցն ասացելոց»:*

5. Էջ 74. «Ցորդորակ է եւ գովասանութիւն սուրբ գրոցս. *Բազում աղօթից մեզ պէտք են բազում արտասուաց*»:

6. Բացատրութիւն Առաւօտեան ժամուն.
Էջ 91. «Մովսէսի Քերթողի յերգ երից մանկանցն. *Երեք մանկունքն օրինակ էին*»:

7. Բացատրութիւն Արեւագալիճ.
Էջ 174. «Տեառն Յոհաննու հայոց կաթողիկոսի, եթէ գինչ խորհուրդ ունի Արեւագալիճ աղօթքն. *Այս աղօթք զմիաւանդամ զայսուսան Քրիստոսի նշանակէ*»:
Էջ 175. «Մեծին Խոսրովու սակս Արեւագալիճ բարոզ. *Յարեւելից մինչ ի մուտս... Ցուսադրէ զժողովուրդն զի մի՛ վտահից աղաչել զԱստուած*»:

8. Բացատրութիւն Երրորդ ժամուն.
Էջ 183. «Տեառն Յոհաննու կաթողիկոսի եւ իմաստասիրի վասն Երրորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ տուընջեանն որոշեալ սահմանք ժամու աղօթիցն*»:
Էջ 184. «Խոսրովու վասն բարոզիս. Միաբան ամենեքեան... *Զի յերրորդ ժամու ասէ այսմ ազատութիւն չնորհեաց*»:

9. Բացատրութիւն Վեցերորդ ժամուն.
Էջ 192. «Տեառն Յոհաննու հայոց կաթողիկոսի վասն վեցերորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ վեցերորդ ժամու կարգեալ աղօթիցն յայտնի է զի Ադամն առաջին*»:
Էջ 194. «Խոսրովու սակս բարոզին. *Արթուն մտօք եւ անդադար խորհրդով... Զի՞նչ է մտացն արթնութիւն*»:

10. Բացատրութիւն Իններորդ ժամուն.
Էջ 205. «Տեառն Յոհաննու հայոց կաթողիկոսի վասն վեցերորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ յիններորդ ժամուն կարգեալ զաղօթսն այս վասն անդարձ խոստովանութեանն*»:
Էջ 207. «Խոսրովու սակս բարոզին. *Սուրբ սրտիւ եւ հաստատուն հաւատով... Հանապազ զայս զգուշացուցանեն քարոզքն*»:

11. Էջ 222. «Երանելւոյն Խոսրովու վասն երեկոյին ժամուն. *Նախ քան զերեկոյին պաշտամանն զքարոզն եւ զաղօթսն մեկնել կարեւոր համարիմ եւ զոր ասացելոցս եմ*»:

12. Էջ 255. «Ցաղագս Խաղաղականին աղօթցին. *Իսկ հանգստեան ժամու աղօթքն վասնզի կարգեալ է առ ի մեզ զգաստացուցանել*»:

13. Էջ 285. «(Բանիւ յիշատակի Մովսէս վարդապետի). *Ես Մովսէս մեղօք մեռեալս ոգի...*»:
Էջ 286. «*Մարգարէից սա սերմանումն, յառաքելոց պտղաբերեալ*» (ակ. «Մովսէսի է սա»):

Բ. Ցովհաննու Գառնեցւոյ՝ Խրատ եւ աղօթք կրօնաւորաց.

14. Էջ 286. «Սուրբ հօրն Ցովաննէս Գառնեցոյ խրատ եւ աղօթք կրօնաւորաց. *Աստանօր պիտոյ է մեզ ողբ յառաջանաց եւ արտասուք ջերմեռանդ, արդ դու, ով սիրելի, արթուն լեր եւ զգոյշ կաց ի պատուիրանս Աստուծոյ*»: – Վերջ էջ 289:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էջ 289. «*Փառք քեզ Աստուած, որ քոյին կարողութեամբդ գիրքս այս որ կոչի Աղօթից եւ քարոզի մեկնիչ, լաւ եւ ընտիր օրինակէ, գրեցաւ ձեռամբ Աստուածատուր իրիցու, ի վայելուն Մելքսէք վարդապետի, ուստ եւ պատահեցի, կարդալով կամ օրինակելով, խնդրեցէք ի տեառնէ զթողութիւն յանցանաց մերոց, եւ զձերն թողէ փրկիչն մեր՝ յորժամ գայցէ փառօք հօր ի դատաստան: Արդ եղեւ գրաւ սորին ՌՃՄԴ (1705), Յունիսի ժ*»:

1332

ԽՈՍՐՈՎ ԱՆՁԵՒԱՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 389։ – *Ռճկբ* = 1713

Թուղթ 265։ – Մեծութիւն 16,5×21,5։ – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×15,5։ – Տողք 35։ – Թերթք Ա–իբ։ – Նիւթ թուղթ։ – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է կապտորակ կանաչ հասարակ լաթ։ – Մագաղաթեայ պաշպանակ չունի։ – Հանգամանք բաւարար։ – Գիր ձոտր։ – Զարդագիրք մեծ երկաթագիր։ – Սկզբնատառք, խորագիրք կարմիր թանաքով։ – Լուսանցազարդք եւ այլ զարդեր չունի։ – Դաստարկ թղ. 1ա, 2ա–բ, 4բ։ – Ժամանակ Ռկծբ – 1713։ – Գրիչ Ցարութիւն։ – Կազմող անյայտ։ – Ստացող հաւանաբար գրիչը։ – Տեղի Գաղատիա, սուրբ Նշան եկեղեցի։ – Կնիք երեք տեսակ. Ա. թղ. 3բ, 265բ, ձուաձեւ, մեծութիւն՝ 1,5×1,7, երեք տողերուն մէջ երկաթագիր գրուած՝ «Քի Ծն – Տր Զաքա – Րիաց»։ Բ. թղ. 5ա, 265բ, բառանկիւն, անկիւնները փոբկացած. մեծութիւն՝ 1,3×1,1 սմ., երեք տողերուն մէջ՝ «Քի .է.Ծն – Տ. Ցարութիւն.Ր – Ռճծք»։ Գ. թղ. 5ա, մեծութիւն՝ 1,4×1,4 սմ., գրութիւնը անընթեռնելի։ – Ցիշատակարանի տե՛ս ստորեւ։ – Տեղեկութիւն «Զայս մատեան մեկնութեան ժամակարգութեան եւ պատարագին, առաքեցին վարդապետք Միաբանութեանս ի Կոստանդնուպոլսոյ ի Վենետիկ, ի վանս սրբոյն Ղազարու, յամի տեառն 1799, յՕգոստոսի 24»։

Մատեանս կը բովանդակէ Ա. Խոսրով Անձեւացիի Մեկնութիւն ժամագրքին. Բ. Ցովհաննէս Գառնեցիի՝ Պրատք եւ աղօթք կրօնաւորաց. Գ. Դիոնեսիոսի՝ Ցաղագս եկեղեցական կարգաց. Դ. Տեսութիւն սուրբ պատարագին, հետեւեալ կերպով.

Ձեռագիրս հարազատ ընդօրինակութիւն մըն է Ձեռ. թիւ 387*ին (Մագր. Հյց. ՄԴ.). կու տանք միայն գլխաւոր մասերը.*

1. *Թղ.* 3ա. «(Ցառաջաբանութիւն Մովսէսի վարդապետի, սուրբ գրոյս հաւաքողի). *Չյափ անձին ճանչել ուսուցանեն մեզ ամենայն աստուածայինք»։*

2. *Թղ.* 5ա. «Բացայայտութիւն կարգաց եկեղեցոյ բարոգութեանց եւ աղօթից ըստ իւրաքանչիւր ժամուց, երանելոյն տեառն Խոսրովու Անձեւացեաց եպիսկոպոսին. *Ընդ Աստուածոյ եւ վասն Աստուածոյ խօսելով ամենայն արթնութեամբ եւ զգուշութեամբ»։*

3 *Թղ.* Բացատրութիւն Առաւօտեան ժամուն.

Թղ. 43ա. «Մովսէսի Քերբոդի յերգ երից մանկանցն. *Երեք մանկունքն օրինակ էին»։*

4. Բացատրութիւն Արեւագալին.

Թղ. 76բ. «Տեառն Ցոհաննու հայոց կաթողիկոսի, եթէ զինչ խորհուրդ ունի Արեւագալին աղօթք. *Այս աղօթք զմիաւանդամ գալոստեան Քրիստոսի նչանակէ»։*

Թղ. 77ա. «Մեծին Խոսրովու սակս Արեւագալին բարոգ. *Ցարեւելից մինչ ի մուտս... Ցուսադրէ զժողովուրդն զի մի՛ վտահից աղաչել զԱստուած»։*

5. Բացատրութիւն Երրորդ ժամուն.

Թղ. 80բ. «Տեառն Ցոհաննու հայոց կաթողիկոսի եւ իմաստասիրի վասն Երրորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ տուընջեանն որոշեալ սահմանք ժամու աղօթիցն»։*

Թղ. 81ա. «Խոսրովու վասն բարոգիս. Միաբան ամենեքեան... *Զի յերրորդ ժամու ասէ այսմ ազատութիւն չնորհեաց»։*

6. Բացատրութիւն Վեցերորդ ժամուն.

Թղ. 84բ. «Տեառն Ցոհաննու հայոց կաթողիկոսի վասն վեցերորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ վեցերորդ ժամու կարգեալ աղօթիցն յայտնի է զի Ադամն առաջինն»։*

Թղ. 85ա. «Խոսրովու սակս բարոգին. Արթուն մտօք եւ անզգաղ խորհրդով... *Զի՞նչ է մտացն արթնութիւն»։*

7. Բացատրութիւն Իններորդ ժամուն.

Թղ. 90ա. «Տեառն Ցոհաննու հայոց կաթողիկոսի վասն վեցերորդ ժամու աղօթիցն. *Իսկ յիններորդ ժամուն կարգեալ զաղօթսն այս վասն անդարձ խոստովանութեան»։*

Թղ. 91ա. «Խոսրովու սակս բարոգին. Սուրբ սրտիւ եւ հաստատուն հաւատով... *Հանապազ դայս զգուշացուցանեն քարոզքն*»:

8 *Թղ.* 97բ. «Երանելւոյն Խոսրովու վասն երեկոյին ժամուն. *Նախ քան զերեկոյին պաշտամանն զքարոզն եւ զաղօթսն մեկնել կարեւոր համարիմ*»:

9. *Թղ.* 113ա. «Ցաղագս Խաղաղականին աղօթցին. *Իսկ հանգստեան ժամու աղօթքն վասնզի կարգեալ է առ ի մեզ զգաստացուցանել*»:

10. *Թղ.* 125բ «(Բանք յիշատակի Մովսէս վարդապետի). *Ես Մովսէս մեղօք մեռեալս ոգի...*»:

Թղ. 126ա. «*Մարգարէից սա սերմանումն, յառաքելոց պաղաբերեալ*» (*ակ.* «Մովսէսի է սա»):

Բ. Ցովհաննու Գաոնեցւոյ՝ Խրատ եւ աղօթք կրօնաւորաց.

11. *Թղ.* 126ա. «Սուրբ հօրն Ցոհաննու Գաոնեցւոյ խրատ եւ աղօթք կրօնաւորաց. *Աստանօր պիտոյ է մեզ ողբ յառաջանաց եւ արտասուք ջերմեռանդ, արդ դու, ով սիրելի, արթուն լեր եւ զդոյշ կաց ի պատուիրանս Աստուծոյ*»:

Գ. Դիոնեսիոսի՝ Ցաղագս եկեղեցական կարգաց.

12. *Թղ.* 127բ. «Դիոնէսիոսի, Ցաղագս եկեղեցական կարգաց աւանդութիւն եւ դիտումն նոցին. *Արդ քանզի որ մերս է քահանայագործութիւն, ո՛վ սրբազանդ Տիմոթէոս*»:

Դ. Տեսութիւն սուրբ պատարագին.

12. *Թղ.* 131ա. «Տեսութիւն սուրբ պատարագին, Ցոհաննու Արճիշեցոյ»: – *Վերջ Թղ.* 265բ. (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՅԴ.*):

Թղ. 265բ. «*Ցոհաննէս Արճիշեցոյ է բանք, զոր Խոսրովու ասացեալն կարճառոտիւք պարզեալ էր, եւ մեք զներսէսին եղաք առանց ձանձրանալոյ՝ մինչ ի Տէր Աստուած զօրութեանցն, եւ անտի սկսեալ՝ զԽոսրովու ասացեալն առանց պարզելոյ զրուցն եւ ըզներսէսին ի միասին, բազում քննութեամբ եւ աշխատութեամբ, եւ թէ բան ինչ պատշաճաւոր է Ցոհաննու Արճիշեցոյն՝ զայն եւս ըստ իւրում կարգին եղաք, որպէս այլում տեղ վեց ասացուածքս, եւ զՀաւատամքի մեկնութիւնն եւ այլն, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 265բ. «*Փառք...: Գրեցաւ սուրբ տառս ի թուականութեան Հայոց ՌՃԿԲ* (1713) *ամին, ձեռամբ Ցարութիւն, ընդ հովանեաւ սուրբ Նշան եկեղեցւոյ որ ի Գալատիա, ի գահակալութեան սուրբ էջմիածնա(յ) տեառն Ցաղեքսանդրէ կաթողիկոսին եւ առաջնորդութեան տեառն Կարապետ Երանաշնորհ եպիսկոպոսի, հանդերձ վարդապետօք եւ կրօնաւորօք, զոր տէր Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ. ամէն: Հայր մեր որ*»:

1333

ԽՈՍՐՈՎ ԱՆՁԵՒԱՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 2423: – *Տպուած* 1730

Մատեանս է 1730*ին Պոլիս տպագրուած Խոսրով Անձեւացիի «Գիրք որ կոչի մեկնութիւն աղօթից», որու վրայ Գէորգ Պալատեցի Տէր Ցովհաննէսեան կատարած է սրբագրութիւններ, յարմարցնելով հնագոյն Ձեռագրի մը, որու մասին կու տայ սա տեղեկութիւնը.*

Էջ 456. «*Զպատուական գիրքս Մեկնութեան աղօթից ժամակարգութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, զոր արարեալ է մեծին Խոսրովու Անձեւացեաց եպիսկոպոսին եւ Մովսէսի ուրումն աշխատասէր վարդապետի, համեմատեալ մեր ընդ ստուգագոյն գրչագիր*

եւ վաղնջական օրինակի միով՝ նմանագրեցաք, ամենեւին նոյնացուցեալ ընդ նմա, ըստ նորին նմանութեան, որոյ թէպէտ չէր ցուցեալ թուական գրչութեան, սակայն ի հնութենէ գրքոյն եւ ի ձեւոյ գրոյն երեւէր լինել յոյժ վաղնջական, գրեթէ իբրեւ հինգհարիւր կամ վեցհարիւր ամաց, յոր հայելով մեր զգուշագոյն քննութեամբ եւ բարիոք նկատմամբ, զաւելորդսն եղծեալ ջնջեցաք եւ զպակասորդսն գրեալ լրացուցաք:

«Եւ ընծայեցաք զսա սրբոյն Ղազարու որ ի Վէնէտիկ, երկուց հարազատ եղբարց Աղեքսանդր եւ Ղուկաս (Ինճիճեան) կրօնաւորաց, ի լուսաւոր շաւիղն ճիսուսի ուղեւորելոց, որպէսզի վայելեալ ի վայելս սորին, փոքր եւ դոյզն ընծայի ի մէնջ սիրով մատուցելոյ, յիշեսցեն զմեզ յաստուածահաճոյ աղօթս իւրեանց:

«Եւ այս եղեւ յամի տեառն 1776, յՕգոստոսի 20, ի Գէորգայ ումեմնէ Կոստանդնուպօլսեցւոյ Տէր Յովհաննիսեան կոչեցելոյ»:

1334

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ Ա.

Ձեռ. թիւ 871: – Ժէ դար

էջ 244: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 10,5×14,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×10,5): – ՏՈՂ 19: – ԹԵՐԹ Ա–ժ: – ՆԻՒԹ թուղթ փայլուն: – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԴԻՐ նոտր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 234–236: – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած ենք 1791էն առաջ:

Մատենս է Գրիգոր Մագիստրոսի Քերականութիւնը, հետեւեալ կարգով.

1. էջ 1. «Գրիգորի Մաքիստրոսի եւ կիճտօսնտի, որդւոյ Վասակայ մարտիրոսի, Մեկնութիւն քերականի, զոր եդեալ է զայլոցն եւ յաւելեալ յիւրոցն իմաստիցն. աւգնեա՛ Ճիսուս. (Ջ)*երականութիւն է համառօտիւն որք ի քերթողաց եւ ի շարագրաց իբրու բազում անգամ ասացելոց եւ մասունք լ. անուն իսկ քերականութեանս գրականութիւն ասի ըստ Հոմերոսի, որպէս եւ յառաջ երթեալ ասէ. իսկ թէ էՙր աղագաւ կոչեցաւ քերականութիւն, իբրեւ քերեալ հիւանդ զփայտ եւ զփտեալն ի նմանէ...»:*

2. էջ 5. «Վասն գրագիւտի. *Եւ արդ զտեալ զգիր նախ փիւնիկեցիք... եօթնեւորդ հայք եւ ապա այլք»:*

3. էջ 38. «Ցաղագս վերծանութեան. *Վերծանութիւն նախադասեալ եղեւ իբրեւ զաստիճան առաջին, կամ զմուտ դրան ի քաղաք իմաստութեան»:*

4. էջ 50. «Ցաղագս ոյորակի. *Աղբիւր արուեստից միտք են խորհուրդ հանճարեղ արարիչ արուեստից»:*

5. էջ 64. «Վասն հագներգութեան. *Ճետ որոյ զհագներգութիւն ասելի է, զի ոչ եթէ ի հարկաւորաց մասանց է արուեստաւորիս, որպէս եւ այլքն, այլ առ ի կրթութիւն մանզանց»:*

6. էջ 72. «Ցաղագս տառի. *Արդ մինչեւ ցայս վայր սկիսքն արարեալ արուեստաւորիս քննեաց զմասունս եւ զմասանց մասունս, իսկ այժմ բուռն հարեալ զնիւթոյն»:*

7. էջ 99. «Վասն վանգի. *Արդ իբրեւ եգիտ արուեստաւորս զնիւթն եւ եցոյց զհանգամանս ճայնաւորացն եւ բաղաճայնիցն, կամի ի սմանէ եւ այլ եւս մեծագոյն յարմարել շինուածս»:*

8. էջ 102. «Վասն երկար վանգի. *Երկար փաղաւութիւն լինի ըստ ութ յեղանակս...»:*

9. էջ 104. «Ցաղագս սուղ վանգի. *Այսպէս դնելով զըստ բնութեամբ երկարսն եւ զսուղսն իբրեւ զծայրսն քննեց, եկն ի միջոցն»:*

10. Էջ 108. «Ցաղագս հասարակ շաղա-շարաց. Հասարակ վանգ լինի ըստ յեղանակս երիս, յորժամ մի ձայնաւոր երկայն հանդիպիցէ»:

11. Էջ 112. «Ցաղագս բառի. Հիմն արկանէ արդ բանի զբառս, որպէս նաւի ողնափայտն եւ յոի բառ ասացուածն, որ է ըստ միում վանդի»:

12. Էջ 115. «Ցաղագս բանի. Բայց զմասունս բանի եւ զառաջութիւնս եւս յայտնելով ասացին ինն, իսկ իմաստասէրքն զանունն մասունս ընդ անուան դասելով»:

13. Էջ 121. «Ցաղագս անուան. Անուն է մասն բանի հոլովական, մարմին կամ իր նշանակելով»:

14. Էջ 186. «Ցաղագս բային. Բայց եթէ որպէս նախ դասեցաւ անուն քան զբայ, յայտ է ցուցանելովն, իսկ բային արժանաւոր իսկ էր»:

15. Էջ 203. «Ցաղագս լծորդութեան. Առ սովաւ ասելի է եւ զլծորդութիւնս, զի խառնուած է սա բային»:

16. Էջ 205. «Ցաղագս ընդունելութեան. Այլ վասն ընդունելութեան զի հասարակ ասի զոյանալ յանուանէ եւ ի բայէ»:

17. Էջ 208. «Ցաղագս յատկի. Ցատկ է մասն բանի հոլովական, նախադասեալ ներխոնարհութեան եւ անուանց»:

18. Էջ 215. «Ցաղագս դերանունութեան. Դերանունս գիտելի է, զի որպէս նախ դասեցաւ քան զդա բա(յ). Նոյնպէս եւ սա քան զմակբա(յ)»:

19. Էջ 222. «Ցաղագս նախադրութեան. Իսկ նախադրութեան անուն հակառակութիւն ունի առ իրեարս, զի անունս նշանակէ նախադասութեան»:

20. Էջ 225. «Ցաղագս մակբային. Իսկ մակբայս թէպէտ եւ մեծ է ի բազում ինչ բաւականութիւն ունի»:

21. Էջ 230. «Ցաղագս շաղկապի. Նաեւ վասն չաղկապիդ, զի ի վերջէ դասեցաւ, գիտելի է այսպէս, զի որպէս ամենայն վերջադասեալք պատուականք են եւ ոչ բնաւ անարդք» (միջանկեալ թերի. ստորին լուսանցքին վրայ գրիչը կը գրէ. «Ցաւրինակէն թուխթ անկեալ է»):

22. Էջ 237. «Ցաղագս առոգանութեան. Առոգանութիւնդ առաւանութիւն ասի եւ սեռական, վասն է՛ր ասին երեքս, զոր պարտ է ասել չորս»:

23. Էջ 243. «Ցաղագս ոտից. Ոտք յայն սակս ասին, զի որպէս կենդանին չկարէ առանց ոտից հաստատութեան կալ յայլոց մասանցն»: – Վերջ էջ 244. «Եւ զարձեալ թէ յերկայն վանճանեացի վանդ առանց բաղաձայնի, ըստ հոլովի որականն եւ սեռականն, առնուն զպարոյկն նշան, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն»:

1335

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ Բ.

Ձեռ. թիւ 850: – *Տարի՝* 1762

Էջք 224: – Մեծութիւն 22×32: – Գրութիւն միասիւն (16,5×28): – Տողք 33: – Թերթք 1–10: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ ստուարաթուղթ: – Հանգամանք բաւարար. վարի կողմը ժանգոտած, առանց վնասելու գրաչաշտին: – Գիր նոտր, գրեթէ շեղագիր: – Զարդարդիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Թուրգիրք սեւ, բնագրին թանաքով: – Ժամանակ 1762: – Գրիչ Ստեփաննոս եւ Գէորգ, որ ըլլալու է Գալատեցի Տէր Յովհաննիսեանցը: – Ստացող անյայտ: – Տեղի Գալիս: – Կնիք առաջին թուղթին վրայ, ծուռծեւ, 1,4×1,6 մեծութեամբ, երկու տողերուն վրայ գրուած է սղագրութեամբ՝ «ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ – ՎԱՐԴԱՊԵՏ», որ է Յարութիւն Արբեպս. Բասենցի, նուիրող Ձեռագրիս Մխիթարեան Հարց: – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք 1790ին նուիրած է Յարութիւն Արբեպս. Բասենցին, Թրիեստ հաղորդելով, եւ այդ առիթով Ձեռա-

գրիս սկիզբը գրուած է տաղաչափեալ ոտանաւոր մը (տե՛ս ստորեւ)։

Մատեանս է Գրիգոր Մագիստրոսի թուղթերը եւ մասն տաղասացութեան, հետեւեալ կարգով.

1. էջ 1. «Գրիգորի Մագիստրոսի գերապանծ իշխանի Պահլաւունոյ հայոց յարքայութեանն Կիլիկեցւոց իմաստնագոյն իմաստասիրի եւ կորովաբան հռետորի, Պատասխանի թղթոյն կաթողիկոսին Ասորւոց, ի ժամանակին յորժամ էր դուբս ի Վասպուրական եւ ի Տարօն, զկնի բառնալոյն զմանիճացիսն յաշխարհէն յունաց, եւ ի թոնտրկաց մնացեալսն նոցա կործանեալ ազգն, չոգան առ կաթողիկոսն ասորւոց ի քաղաքն Ամիթ, թի թերեւս խաբէութեամբ հաւանեցուսցեն զնա. զոր նորա գրեալ թուղթ ի Գրիգոր Մագիստրոսն յԱրշակունիս եւ այս է պատասխանին. *Զյաւէտ ծայրացելոյ բնականագոյն նախնւոյն մերոց սրբազանից եւ վսեմական երից երանական ուղղափառացն որդիացելոյդ եւ հօրդ հարանց»։*

Այս թուղթին, ինչպէս նաեւ յաջորդող քառասուն թուղթներուն պատկերը տե՛ս Հատոր Զ, էջ 72–77, §§ 5–47։

Ապա Ձեռագիրս կը չարունակէ.

2. էջ 139. «Առ հայր Սոսթենէս յաղագս ոսկի մատանւոյն. *Աւադիկ առաքեմ աւետարերական տառ տրամակայեալ յինքեան յոբնարեղունն»։*

3. էջ 140. «Առ խրախճանս մայրաքաղաքացի եւ վարդապետի. *Նաւ խոռվեալ փուքայ ի նաւահանգիստ եւ անձն ժուժկալ խնդրէ զանապատ»։*

4. էջ 141. «Առ վարդապետն Սարգիս. *Զմակարդակ բոլոր կենցաղականս դուզնաքեայ ըղձման իմոյ տուիելոյդ զմէ՞ կասկածանօք»։*

5. էջ 142. «Առ եպիսկոպոսն Կարուց պատասխանի վասն երթալոյ նորա ի սուրբ քաղաքն Աստուծոյ. *Զյաւէտ ըղձական տենչումն անձկութեան իմոյ փափագանաց»։*

6. էջ 143. «Ցաւուրսն ձմերայնւոյ եղեալ ահագին որոտումն, յամսեանն Ահկի, որ էր քսաներորդ երրորդ, եւ զայսոսիկ գրեաց ի Գրիգոր եպիսկոպոսն Մոկաց եւ Մանազկերտոյ, սակս եղոյ եւս անգրեւ սաստիկ. *Համիմք իմանալ զձիածինն պատուեալ ծայրագոյն ծերունւոյն»։*

7. էջ 143. «Ի Գրիգոր եպիսկոպոսն Մոկաց վասն շինութեան դղեկի եւ կանգնելոյ մահարձան. *Ճաճախ զզօրութիւն աքիւզայ ոչ դանդաղի Հոմերոս պատուել»։*

8. էջ 145. «Առ նոյն եպիսկոպոսն Մոկաց վասն ահագին ցրտոյ եւ սառնամանեաց. *Ծուլիկն օլոմպեան ոպողինար հեծեալ յարտեմեանն ալոջ»։*

9. էջ 146. «Պատասխանի թղթոյն Գագկայ որդոյ Աշոտայ, եկեալ վասն ոչինչ իրաց վայրապար զկնի կրօնաւորաց, սակս պարտուց ինչ նոցա ի գաւառէն Տարօնւոյ. *Զտրամախոհականն նախուստ իմոյ անբաղաբար մտածութեան, մինչ տակաւին առ դերագոյականն»։*

10. էջ 148. «Առ արքեպիսկոպոսն վասն ձկանց սուղ ինչ իմաստասիրեալ. *Երիս պատճառս զմեզ հարկէ սուղ քեզ իմաստասիրել, ով դլուխ քահանայական պարու»։*

11. էջ 150. «Զաստուածապատիւ հոգեւոր տեառնէդ եւ զիմոյ լուսաստուիդ ցուվհաննու զմաքուր եւ զաստուածանեղիկ մակացու ալոյդ վերծանեալ զտառ...»։

12. էջ 152. «Զներմտածական տրամախոհութեան տիրապէս յաւտ քո բոլորն հարց ծայրագոյն աստուածեղէն մատին մակագրեալ տառ վերծանեալ, սակս անիծելոյն այն նորոյ Կայենի»։

13. էջ 156. «Առ աշակերտ իւր Եղիսէ եպիսկոպոս Սեբաստիոյ. *Լսեմ զքէն, մանուկ դու, եթէ գառնդ երբեմնելով այժմ հովիւ զքեզ կացուցին»։*

14. էջ 158. «Առ Կիրակոյս յոյն դպիր. *Լուայ ի քէն ի մէջ բազմութեան ամբոխի, իմաստնոց եւ անմտից առալի մեր, յորժամ դատողութեան պարապեալ»։*

15. էջ 163. «Առ վարդապետն Սարգիս, առաջնորդ ուխտին Սեւանայ, բանզի գրեալ էր Գագիկ առ վարդապետս այս եթէ եկեսցես առ իս եւ ի միասին գրոց պարապեսցուք. *Եկն եհաս առ մեզ յղեալն ի մերոյ նախնւոյն արքայէ»։*

16. էջ 166. «Առ հայրն Սամուէլ առաջնորդ վանիցն Խնատի. *Ի սերկեան աւուրս վերծանութեան ընթերցուածի յերկրորդումն երկչաբաթու»։*

17. Էջ 167. «Առ կրօնաւորսն խնատին, յորժամ վախճանեցաւ ծերն Սամուէլ. *Մանրում հաւատացեալն էր հանդիսի յերանելւոյն յանձնառամ*»:

18. Էջ 168. «Առ հայրն սրբոյ կարապետին. *Մանի՛ր ծանօթագոյնդ ծայրագոյն բաղկացուցիչեան որ եւ ի մէնջ զմակացուցիչեանն ընկալար ձիր չնորհի*»:

19. Էջ 169. «Առ նոյն հայր սրբոյ կարապետին. *Ցերեկեանն տրամաբանութեան մերում, յորժամ սակս բաժանման Պիւթագորոսի հանդերձեալ էաք ի մատենին*»:

20. Էջ 171. «Առ վարդապետն Գէորգ, սակս խնդրոյ մեկնութեան մարգարէին Երեմիայի. *Միշտ տուիրումն փափաքման ըղձման իմոյ ոչ թողու յագիլ պատուիրանօքն Աստուծոյ*»:

21. Էջ 175. «Առ ումն կրօնաւոր Գրիգոր անուն ի գեղջէ Այլաբերից. *Զներածական քո մատածութեան տրամակայումն դիտաւորութեան ծանեալ եւ վարկայ*»:

22. Էջ 177. «Առ եպիսկոպոսն Մոկաց եւ Մանազկերի, պատասխանի թղթոյն մխիթարութեան. *Քանզի բնաւորեալ է բնութիւն ընդհանուր լուսոյ յիւրն յեղափոխել զտեսողաց տեսութիւն*»:

23. Էջ 179. «Առ հայրն սրբոյ կարապետին Սարգիս եւ այլ եղբարսն. *Զգիր բարերջանիկ եւ խաչակրօն հօրդ առաջնորդի սրբոյ ուխտիդ կարապետի եւ աստուածազգեաց միեղէն սուրբ եղբարցդ ընկալայ*»:

24. Էջ 181. «Պատասխանի տեառն Պետրոսի կաթողիկոսին հայոց մխիթարական թղթին. *Զյուսափայ(լ)ութեան քո ճառագայթարձակ ծագումն ըստ արեգակնային մչտապայծառ*»:

25. Էջ 182. «Առ արքեպիսկոպոսնէ. *Մինչ կայի տրամախոհեալ յոյժ աչխոյժ յուզմամբ յածելով փութացեալ յիմումս մատածութեանն*»:

26. Էջ 183. «Առ արքեպիսկոպոսնէ. *Ասի բան սակս կեստոնի յոլովագոյնս սիրել նմա զայլոցն պուհետել առասպութիւն*»:

27. Էջ 184. «Առ եպիսկոպոսն Մոկաց եւ Մանազկերտոյ. *Թէպէտեւ բողոքէ մեզ հրաչալին Պզատոն մնծաւ զգուշութեամբ*»:

28. Էջ 185. «Առ արքեպիսկոպոսնէ. *Պատճին Աղիկտրացի որ մերձ առ Եւնոմիոսն զարգացեալ երաժշտէր ի պոլէպոնատացիան*»:

29. Էջ 186. «Առ տէր Գրիգոր եւ առ արքեպիսկոպոսն Ստեփաննոս. *Յորժամ զմտաւ ածեմ զդիւրածախ սնոտի երազական կենցաղոյս բազմապատիր*»:

30. Էջ 187. «Առ արքեպիսկոպոսն. *Ի ձի երաչխ արիւնագոյն հեծեալ զտէր եռես տեսողն երբեմն*»:

31. Անդ. «Առ հայրն Վարագայ. *Աստուածային Մովսէս յիւրն աստուածեղէն մատենին ի պիղծ կենդանիսն*»:

32. Էջ 188. «Նորին առ ումն. *Լուաք թէ եկ պապն պաղակ վարդանասարն պիսակ*»:

33. Էջ 189. «Առ արքեպիսկոպոսն եւ առ տէր Գրիգոր. *Զանհամեմատ հարթութեան եւ զանարդակ թեւակոխութեան բոլորն մակացութեան ծայր ի քումդ խոհականն*»:

34. Էջ 191. «Առ տէր Գրիգոր. *Աւագիկ առաքեցի քեզ զոչ զեղեցիկ զերունակեալ յենթակայէն ճախարակեալ մանուածոյ*»:

35. Էջ 192. «Առ հայրն Կարապետին. *Զառարկուսական մակագրութիւն վերատառական քոյոյդ խոհականութեան եւ որք ընդ քեզ են սրբազանդ դասու*»:

36. Էջ 193. «Նորին Գրիգորի փիլիսոփայի ներբողեան ի սուրբ խաչն Բրիստոսընկալ. *Աւրհնեալ ես փա՛ռս կենաց, բարերանեալ, երկրպագեալ, զքէն մեզ զուշակեաց*»:

37. Էջ 196. «Նորին յաղագս խաչանշան գաւազանին զոր ընծայեաց տեառն Պետրոսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ գնորհուրդ խաչին. *Ընծայեմ քեզ տարեկան, նորոյ հասեալ ձեզ բարութեան*»:

38. Էջ 198. «Բան իմաստասիրական զոր ասացեալ է մեծի փիլիսոփայի Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլաւունւոյ յիւր անուն. *Գամատգրական գեղանամ, չոհացեալ քեզ յայդմ պատահեալ*» (ակ. «Գրիգոր Մագիստոսոս»:

39. Էջ 200. «Առ Սարգիս կառամարտիկ Տէլէտես. *Լուաք թէ պատահեաց քեզ խօթութիւն որակութեանն եւ եթէ ի մեռիական ջերմութիւն*»:

40. Էջ 201. «Առ Հնծացին Գրիգոր Տեղետես, սակս որոյ եւ ի վանաց եւ չոգաւ ի Լեառն Վարագայ. *Աստուած բնակեցուցանէ զմիակրօնսն ի տան եւ հանէ զկապեալսն քաջութեամբ*»:

41. Էջ 203. «Առ Հնծացին Գրիգոր Տեղետեսն. *Ի խուժադուժ խուժանէ խաղմախուռն ամբոխ խռնելոց*»:

42. Էջ 204. «Առ Հնծացին Գրիգոր Տեղետեսն. *Զյաւէտն ի մեզ տուփումն բնաւորականի եւ ստորադասեալ երկատութեան*»:

43. Էջ 203. «Առ ոմն կրօնաւոր. *Զքրիստոսազգեաց եւ զխաչակրօն սրբազան անձնացելոյդ անձին թաղկվարս խռուացելոյդ*»:

44. Էջ 204. «Առ Հնծացին Գրիգոր. *Զհազարդ սակս բազմաթերթութեան եւ յոքնաբեղուն մանրագոյն մասնկաց*»:

45. Էջ 208. «*Զորս են ենթակայի տրամախոհութեան յեղանակս մակացութեանն*»:

46. Էջ 210. «Ի չորեքհարիւր եւ իննսուն եւ չորս թուականութենեն հայոց լինելոյ իմ Գրիգորի Մագիստրոսի որդի Վասակայ աստուածապահ կիտօնի եւ դուկի եւ Պահլաւունոյ, եղեալ իմ յաստուածապահ բաղաքն ի Կոստանդնուպոլիս. *Ի ժամանակս բարեպաշտ եւ քրիստոսապսակեալ արքային Կոստանդեայ մօնաւմախին*»:

47. Էջ 212. «Ցաղասացութիւն Գրիգորի Մագիստրոսի գերապանծ իշխանի Պահլաւունոյ հայոց յարքայութենեն Կիլիկեցւոց, իմաստնագոյն իմաստասիրի եւ կորովաբան հռետորի. *Մեծ են գործք աստուածային, հրաշալի անպատմելին, ի բարձրութիւն սերովբէին*» (Ա–Ռ տուն):

48. Էջ 239. «*Ով մանկունք հռետորաց, ի կամիլն ձերում օրինակել զայս մատեան ցանկիս կարգին հետեւեցէք, յաղագս լինելոյ նման նախագիծ օրինակին. Ցուցակ գլխոց մատենիս*»: – Վերջ էջ 242:

49. Էջ 243. «Թուղթ ի ցակորայ առ երջանիկ մաբրազան տէրդ իմ եւ հայր Կարապետ մաբ(ր)ազան վարդապետ. *Ցարտօնական ջահացայտ ճահարգոյ հոգեկան դիտասիլ կրիցդ...*»: – Վերջ էջ 244. «Բան առ երջանիկ ծնողդ իմ Կարապետ տիեզերալոյս հեղինակդ եւ վարդապետացն վարդապետ ի քոյին հա-*րազատէս չնչին ցակոբէս ընկալ ողջամբ ի տէր. 1764, Մայիսի 18*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրիւ գրչութեամբ.

1. Էջ 242. «*Շնորհիւ ամենակալին Աստուծոյ, հօր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ, սրբագրեցաւ ըստ բուն օրինակին գրութեան գիրքս* Գրիգորի Մագիստրոսի *գերապանծ իշխանի, գերազանց իմաստասիրի եւ հանճարեղ հռետորի, որդւոյ Վասակայ բարեպաշտի, յամի կենարար փրկչին 1762, յամսեանն Ապրիլի 2. Համաչան աշխատութեամբ* Ստեփաննոսի *արագագիր քարտուղարի եւ* Գէորգայ *յեռին բանասիրի* Կոստանդնուպոլսեցւոյ»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. Էջ 1.
«Ցիշատակ է յաւերժական,
Արգոյ նուէրս ընտիր մատեան,
Բաբուն վեհի տեառն Ցարութեան,
Որ դիտապետն է Բասենեան:
Իւր ոսկեման չքեղ անուան,
Թուով տառիցս որ ի սկզբան,
Ի հոգեսէր արդիւնական,
Իւղապարար բղխեալ ական:
Նուիրատուր յուխտ վանական,
Աբբայակերտ Վեննետիկեան,
Բամել ի գոգ չտեմարան,
Հանուրց հայոց յայս կրթարան:
Իբրեւ հաւաք երփնեալ ծաղկան,
Ելով ի նիւթ մեղուաց արդեան,
Պիտանացու գիրս արամեան,
Ի միակուռ դարաստ արժան:
Սիրայօրդոր ոգւոց օճան,
Կազմ յօրինեալ յագ խրախճան,
Որում անճուկ կարօտութեան,
Պանծալի ցոյց եցոյց յինքեան:
Ոգեսէր տէրս նուիրական,
Սրբասնեալ վեհս արհիական,
Բնաբեղուն բերք բարութեան,
Աւուրց յետնոց նիշ գովութեան:
Սովաւ յիշել սէր իւր համայն,
Եւ զնախանձ հոգեմատեան,
Նախանկար այս ներբողեան,
Ցուցակ բարեաց եւ լրութեան,
Ի փառս անեղ խմաստութեան,
Էիցս էին միշտ յաւիտեան:
Ցամի տեառն 1790 եւ
թուականութենեան հայոց ՌՄԼԹ» (ակ. «Ցարութիւն Արհի Եպիսկոպոս Բասենցիէ»):

1336

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ Գ.

Ձեռ. թիւ 563։ – *ՌՄԻԿ* = 1778

Է.Զ.Ր 344։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16×21։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10,5×15)։ – ՏՈՂՔ 25։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԵ։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ կարմիր կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. երկու կողմերուն կեդրոնը կայ ձուաձեւ դրոշմազարդ, յատուկ պոլսական կազմերուն։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. էջ 295 կայ միայն վերի կէսը. ուշ աւելցուած է էջ 297–304, որ անջատ է Ձեռագրէս։ – ԳԻՐ ՓՈՏՐ խառն շեղագրով։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԽՈՐԱԳԻՐՔ բնագրին թանաքով։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՄԻԿ – 1778։ – ԳՐԻՉ Ցարութիւն։ – ՏԵՂԻ Գոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Սոյն մատեանս է յիշատակ դպրապետն Սամաթիոյ, զոր արար տիրացու Սաղաթիէլ դպրապետն, ի թուին ՌՄԻԹ, Դեկտեմբերի ԺԶ, յորդորմամբ դաստիւրակի տեղւոյս Խաչատուր անարդիւն դպիրս»։ «Ի Կոստանդնուպոլսոյ եհաս ի վանս 1827 Սեպտեմբերի 6»։

Մատեանս է Գրիգոր Մագիստրոսի Թուղթերը, հետեւեալ կարգով.

1. *Է.Զ* 1. «Գրիգորի Մագիստրոսի բաջ պուետիկոսի եւ ներհուն սոփհստոսի, բանատարր եւ սմանչելահիւս թղթոց օրինակ, զորս ի խրատ բարեղինաց եւ զայլս յողջոյն տիր սիրելեաց հիւսեցեալ ի յոճ հռետորական, Պատասխանի թղթոյն կաթողիկոսին Ասորւոց...». (*Համմ. Հա. Զ, էջ* 72–77, §§ 5–46)։

2. *Էջ* 233. «*Զգիր տարակուսանաց որ յանտրամախոհութենէ անտի եհաս քեզ պատահումն արտալծական*»։

3. *Էջ* 236. «Առ հայր Անանիայ. *Թէպէտեւ աստուածայինն Մովսէս զգուշանալ հրամայէ յիւրումն աստուածեղէն օրէնսդրութեանն*»։

4. *Էջ* 242. «Առ հայր Սոսթենէս յաղագս ոսկի մատանւոյն» (*Համմ. Գր. Մագիստրոս Ա.*, §§ 2–20)։

5. *Էջ* 297. «*Ահաւադիկ առաքէ տարբերբական տառ տրամակայեալ յինքեան յոգնաբեղուն քարզոնական կնիք*»։

6. *Էջ* 305. «Առ ոմն կրօնաւոր Գրիգոր անուն ի գեղջէ այլաբերից» (*Համմ. Գր. Մագիստրոս Ա.*, §§ 21–34, 38–44)։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Էջ 344. «*Ծրումն Գրիգորի Մագիստրոսի բանիցն օգտաւէտ ի ձեռն նոտար Ցարութեանըս եղեւ ի ՌՄԻԿ* (1778) *եւ ի Նոյեմբերի* 17 *երեկոյ ժամու*»։

1337

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ Դ.

Ձեռ. թիւ 273։ – *ԺԸ դար*

Է.Զ.Ր 306։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×17։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն։ – ՏՈՂՔ 23։ – ԹԵՐԹՔ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ սեւ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ՓՈՏՐ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ցիշատակ է գիրս Թէփիրտաղցի Պաղտասարեան Տէր Սարգիս Հարեղայի, ի

դուռն սրբոյն Ղազարու վանից, որ ի Վենետիկ. 1785 Յունուարի 15»:

Մատեանս է Գրիգոր Մագիստրոսի Թուղթերը, որոնց կարգը մեծ մասամբ կը համապատասխանէ այն օրինակին՝ որ հրատարակած ենք Վեցերորդ հատորին մէջ, ուր կը ղրկենք բանասէրը: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. էջ 1. «Գրիգորի Մագիստրոսի գերապանծ իշխանի Պահլաւունոյ հայոց յարքայութեանն Կիլիկեցւոց իմաստնագոյն իմաստասիրի եւ կորովարաց հռետորի, Պատասխանի թղթոյն կաթողիկոսին Ասորւոց, ի ժամանակին յորժամ էր դուքս ի Վասպուրական եւ ի Տարօն, զկնի բառնալոյն զմանիքեցիսն յաշխարհէն յունաց, եւ ի թոնտրկաց մնացեալ նոցա կործանեալ ազգն, չոգան առ կաթողիկոսն ասորւոց ի քաղաքն Ամիթ, զի թերեւս խաբէութեամբ հաւանեցուսցեն զնա. զոր նորա գրեալ թուղթ ի Գրիգոր Մագիստրոսն յԱրշակունիսն եւ այս է պատասխանին. *Զյաւէտ ծայրացելոյ բնականագոյն նախուսումն մերոյ սրբազանից եւ վսեմական երից երանական ուղղափառացն որդիացելոյդ եւ հօրդ հարանց»*:

2. էջ 22. «Պատասխանի թղթոյն թուլայլայլեցեաց մնացելոցն ի նորոց մանիքեցւոց թոնտրակեցեացն, որք եկեալ էին առ կաթողիկոսն ասորւոց եւ կամէին խաբել զնա. *Գոզացեալդ ի գայլէն Սմբատայ եւ խողխողեալդ ի խարդաւանող խաւարասէր խոպանողացն»*:

3. էջ 28. «Առ հոգեւոր տէրն Պետրոս հայոց կաթողիկոս ի ժամանակին յորում ի կապանաց իւրոց վերստին յաջորդեաց յԱթոռ իւր խնդրեալ ի Գրիգորէ զգիր սրբոյն Սիրեմի հաւատոցն, զոր ընթեռնոյր մինչ ի բանտին էր. *Թէպէտեւ ըստ զեղեցիկ խնդրոյ քումդ»*:

Այսուհետեւ յաջորդ Թուղթերուն բովանդակ պատկերը տե՛ս՝ Հատոր Զ, էջ 73–74, §§ 8–20:

4. էջ 121. «Բան իմաստասիրական, զոր ասացեալ է մեծի փիլիսոփային Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլաւունւոյ յիւր անուն. *Գամատական գեղանամ չոհացեալ քեզ յայդմ պատահեալ տառի»* (*սկ.* «Գրիգոր Մագիստոռոս»):

5. էջ 124. «Առ ոմն որ խաբէութեամբ ջանայր եւ կեղծաւորէր. *Բարգաւան ոմն արեւելեան հարաւային կալով»* (*Համմտ. Հտ. Զ, էջ 76, §§ 37–42*):

6. էջ 136. «Պատասխանի Տեառն Պետրոսի հայոց կաթողիկոսի, սակս տրտնջոյ ըզորդւոյ Աշոտի մինչ կինն վախճանեցաւ. *Եկն եհաս աւետաւորս տառ»* (*Համմտ. Հտ. Զ, էջ 74–76, §§ 21–36*):

7. էջ 205. «Առ ոմն սարկաւագ տեառն Պետրոսի ի ժամանակի խազմի խուժանին վերայ յարուցեալ. *Զգիր քո չնորհազարդ»* (*Համմտ. Հտ. Զ, էջ 76–77, §§ 44–47*):

8. էջ 220. «Առ հայր Սոսթենէս յաղագս ոսկի մատանւոյն. *Աւադիկ առաքեմ աւետաբերական տառ»*. (*Համմտ. Մտրդ. Հյց. ԽՀ., §§ 2–34, 38–44*):

9. էջ 298. «Գրիգորի փիլիսոփայի ներբողեան ի սուրբ Խաչն Քրիստոսընկալ. *Օրհնեալ ես փայտ կենաց, բարեբանեալ երկրպագեալ»*:

10. էջ 303. «Նորին յաղագս խաչանշան գաւազանին, զոր ընծայեաց տեառն Պետրոսի հայոց կաթողիկոսի ասացեալ գխորհուրդ խաչին. *Ընծայեմ քեզ տարեկան, նորոյս հասեալ քեզ բարութեան»*:

11. էջ 304. «Հագներգութիւն *այս ոչ ըստ որում հագներգութիւն է մասն քերթուածոց ներառեալ ստորոգութեամբ եւ ոգեալ է հագներգութիւն ի հագնելոյ կարկատուն բան, եւ կամ ի սարդէն ի մահակէ պար գոլով...»*: – Վերջ էջ 306:

1338

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ Ե.

Ձեռ. թիւ 855։ – *Տարի՝* 1852

Էջ՟ 292։ – Մեծութիւն 18×22։ – Գրութիւն միասիւն։ – Տողք՟ 24։ – Կազմ կիսալաք ստուարաթուղթ։ – Հանգամանք՟ բաւարար։ – Գիր շեղագիր։ – Խորագիր՟ բնագրին բաւարով։ – Ժամանակ տարի՝ 1852։ – Գրիչ Յովհաննէս Էմինեան։ – Տեղի Փարիզ։ – Ցիշատակարան՟ տե՛ս ստորեւ։

Անուանաթերթին համաձայն, Ձեռագիրս օրինակուած է Մկրտիչ Էմինեանի, որ ի Մոսկուայ, օրինակին վրայէն. նոյն այս Ձեռագրին վրայ կարմիր մելանով կատարուած են սրբագրութիւններ՝ հետեւելով էջմիածնի օրինակի մը։ Ունի հետեւեալը.

1. *Էջ* 1. «Գրիգորի Մագիստրոսի գերապանծ իշխանի Պահլաւունոյ հայոց յարքայութեանն կիլիկեցւոց իմաստնագոյն իմաստասիրի եւ կորովարաշ հռետորի, Պատասխանի թղթոյն կաթողիկոսին Ասորւոց...». (*Համմ. Հա. Զ, էջ* 72–77, §§ 5–47)։

2. *Էջ* 209. «Առ հայր Սոսթաւէս» (*Համմ. Գր. Մագիստրոս Ա.*, §§ 2–44)։

3. *Էջ* 289. «Ներհուն ընդաստ ճահաճ ընդհին ընորին կիզողական, ընբլուն ընաւթեան նախկին նոյեան ընմին իւր պահապան. *Գամագտական գեղանամ չոհացեալ քեզ յայդմ պատահեալ տառէ*» (*ակ.* «Գրիգոր Մագիստրոս»)։

4. *Էջ* 292. «Առ ոմն որ իմաստասէր ոչ ուղղապէս. *Ոմն անուն Պենտակլէս ի պաղնասոս ասենէր Դիոնիսեայ*»։ – *Վերջ անդ*։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Անուանաթեր. «Գրիգորի Մագիստրոսի *թուղթք, զաղափարեալք յօրինակէն* էմինեան Մկրտչի *ի* Մոսկուա, 22 *Աւգոստոսի* 1852։ *Եւ բաղդատեալ կարմրագեղով ընդ օրինակի միում յէջմիածին*։ Բարիզ, *Հոկտ.* 1866, Յովհաննէս Էմինեան, *աշակերտ* Մուրատեան վարժարանի»։

1339

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Ա.

Ձեռ. թիւ 271։ – *ՈՀԲ* = 1223

Թուղթ՟ 356։ – Մեծութիւն 17×26,5։ – Գրութիւն միասիւն (13×22)։ – Տողք՟ 32։ – Թերթ՟ Ա–ԻԱ, Լէ–Խդ×8 (Ա՝ 12, Խդ 7)։ – Նիւթ թուղթ բամպակեայ եւ տկար։ – Կազմ դրոշմազարդ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար։ – Մագաղաթեաց պաչպանակ՟ չունի։ – Հանգամանք՟ կը կարօտի վերակազմութեան եւ նորոգութեան, որովհետեւ խոնաւութիւնը ատր գործած է եւ ներքին լուսանցքը, կազմի կողմէն՝ մեծ մասամբ բամպակացած է թուղթը, վնասելով գրութեան։ – Գիր երկաթագիր, խառն բոլորգրով։ – Զարդանախշ՟ եւ այլ զարդեր չունի։ – Սկիզբ՟ նաստաւրիւ, խորագիր՟ բնագրին բաւարով են, այսինքն

տկար եւ գունաթափ: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ հին քնագիրը չունի, սակայն յաջորդ դարերու մէջ աւելցուած են նորեր, որոնք բաւական ճշակաւոր են. (Ամոյզ՝ թղ. 45ա, 92բ, 104բ, 124բ, 132բ, 155բ, 164բ, 181բ, 190բ): – ՆԿԱՐԻ եւ այլն չկան: – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 356բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՈՀԲ – 1223: – ԳՐԻՉ Մաճուխախ, որ իմին իրեն համար կը գրէ. «ծեր եմ եւ ծանրացեալ եւ ի յուսոյ պակասեալ, ծեռս դողդոջել, դեղս խառնակ եւ տեղիս անխնամ, վասզի յամենայնէ չէաւոր, ի յարկէ, ի ծածկութից, աւտար եւ թափառական»: – ԿԱԶՄՈՂ վերջինը՝ Մխիթարեան Միաբանութիւն: – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը. ժէ դարուն՝ Մանուկ, որ նուիրած է Աստուածածնի վանքին: – ՏԵՂԻ «ի գաւառ Եկեղեաց, ի մայրաքաղաքս Եզնկայս, ընդ հովանե(ա)ւ սուրբ Գէորգա(յ) սմանչելագործ վկա(յ)ին Քրիստոսի»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ. մանր յիշատակութիւնք՝ թղ. 30ա. «Ակամա եղեւ աւեր». թղ. 79բ. «Տէր Աստուած ողորմէ Մաւնուս մախուն հոգոյն». թղ. 152ա. «Տէր Աստուած ողորմի ստացողին եւ գրողին». թղ. 311ա. «Աւրհնեալ է Աստուած»: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ «Զայս մատեան ստացաւ գրատան վանացս սրբոյն Ղազարու որ ի Վենետիկ, վ. Հ. Ցովհաննէս վրդ.ն մեր Զօհրապեան, ի ճանապարհորդութեան իւրում ի Լեհս, որ եւ ետաս յամի 1791 – ՌՄԽ, ի Սեպտեմբերի 26»:

Մատենս կը բովանդակէ Ա. Իգնատիոս վարդապետի Մեկնութիւն Ղուկասու. Բ. Գրիգոր Աստուածաբանի Ճառք. Գ. Դաւիթ Անյաղթի, Ներբողեան ի սուրբ Խաչն:

Ա. Իգնատիոս Վարդապետ, Մեկնութիւն Ղուկասու.

Ղուկասի մեկնութիւնը չունի ստորաբաժանումներ կամ առանձին խորագիրներ. մենք հետեւելով յաջորդ դարերուն օրինակուած Ձեռագիրներու բաժանումներուն՝ կազմեցինք հետեւեալը.

1. *Թղ.* 3ա. «Մեկնութիւն Ղուկասու աւետարանին, զոր արարեալ է Իգնատիոսի սրբոյ, ի խնդրոյ Տէր Գրիգորիսի հայոց կաթողիկոսի Վկայասիրի. աւգնեա՛ Քրիստոս. *Լնուլ զայս իմաստ աստուածային քո ըղձից պարտ համարեցայ, ով Գրիգորիոս, քահանայապետական գլուխ եւ սիւն հաստատութեան եկեղեցւոյ*»:

2. *Թղ.* 4բ. «Բանիցի բազումք յաւժարեցան... *Եւ զորս ասէ բազումս, վասզի Ցովհաննէս յետ սորա գրեաց*»:

3. *Թղ.* 9ա. «Եղեւ բահանայութիւն Զաբարիայ, ի դասակարգէ Աբիայ. *Բարիոք է եւ մեծաւ իմաստութեամբ լցեալ, զի եւ զդաս քահանայութեանն նշանակեաց մեզ աւետարանիչն*»:

4. *Թղ.* 16ա. «Եւ յամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գաբրիէլ... *Ամիս վեցերորդ ըզնիւսան ասէ, եւ ոչ եթէ ի թիւս ամսոց վեցերորդ է*»:

5. *Թղ.* 24ա. «Եկաց առ նմա Մարիամ իբրեւ ամիսս երիս... *Ցորժամ ծանեան ով այն իցէ զոր յորովայնի կրեալ ունի ոչ կամեցան եթէ բնաւ մեկնե(ա)ցի*»:

6. *Թղ.* 29բ. «Եւ եղեւ ընդ աւուրսն այնոսիկ ել հրաման... *Աստուծոյ նախահոգութեամբն ամենայն ինչ ըստ պատշաճի ամենայն ուրեք վճարեալ լինէր*»:

7. *Թղ.* 31բ. «Եւ հովիւքն էին ի տեղւոջն յայնմիկ բացաւթեայք... *Մեկուսացոյց զանձն ի բազմաց ի ժամանակի ծննդեանն*»:

8. *Թղ.* 34բ. «Եւ իբրեւ լցան աւուրք ութ թլփատել զնա... *Ցանձն առնու եւ զայն ըստ աւրինաց զի լցցէ զաւրէնսն*»:

9. *Թղ.* 35բ. «Իբրեւ լցան աւուրք սրբութեան նոցա... *Ո՞ր իցեն այս աւուրք սրբութեան. աւուրս սրբութեան այն է զոր գրեաց Մուսէս*»:

10. *Թղ.* 43ա. «Եւ երթա(յ)ին ծնողք նորա ամի ամի... *Այս ի Մուսիսէ աւանդեցաւ նոցա զի մի՛ ումեք համարձակեալ իցէ կատարել զտաւն եւիցն*»:

11. *Թղ.* 45ա. «Ի հնգետասաներորդի ամի Տիբերիայ... *Աստ Ղուկաս անթերի պահէ ղժամանակն եւ զկարգ պատմութեանն*»:

12. *Թղ.* 49բ. «Դարձաւ ասէ Ցիսուս զաւրութեամբ հոգւոյն... *Զիարդ ոչ զարհուրեցան նոքա որք փոքրկացուցին զպատիւ հոգւոյն*»:

13. *Թղ.* 54բ. «Իբրեւ տիւ եղեւ ել գնաց յանապատ տեղի. *Վասնզի զիշեր էր վասն կալաւ ի տան Պետրոսի*»:

14. *Թղ.* 60բ. «Եւ եղեւ ի վաղիւ անդր երթայր աշակերտաւք ի բաղաք մի որում անուն է Նայ(ի)ն. *Ոչ կամէր նա ի միում տեղոջ լինել, զի ոչ եկն նա ի հաւրէ բնակութիւն իւր խնդրել յերկրի*»:

15. *Թղ.* 62բ. «Աղաչէր զնա ոմն ի փարիսեցւոցն զի կերիցէ նաշ ընդ նմա. *Փարիսեցի էր, այլ ոչ չարութեամբ լցեալ*»:

16. Թղ. 66բ. «Եւ յետ այսորիկ շրջէր ընդ բաղաբս... Ասաի յայտ է զի յիրաւի է գայս ածումն իւղոյ ի կնոջէ ասաի»:

17. Թղ. 68ա. «Ի ումին ժամու գա(յ) իշխան ժողովրդեանն... Այս եղեւ զի յամաւթ լիցին ժպիրհքն որք լրբութեամբ հակառակէին ընդ նմա»:

18. Թղ. 72ա. «Եւ ի կատարել աւուրցն վերանալոյ նորա եւ իմքն գերեսս հաստատեաց երթալ յԵրուսաղէմ. Աւուրս վերանալոյն ի ղէպ է իմանալ զումն զայն յորում ասաց, են ոմանք որ ասա կան»:

19. Թղ. 73բ. «Ցետ այսորիկ երեւեցոյց տէր այլ եւս եւթանասուն... Զայս նկարեալ եցոյց յաւրինակ անդ ի գալ ժողովրդեանն»:

20. Թղ. 76բ. «Ի ումին ժամու ցնծացաւ Ցիսուս... Ամենայն ուրեք ի տնաւրինականսըն տեառն մերմ գնեն զհոդոյն գործակցութիւնն»:

21. Թղ. 77բ. «Եւ ահա յարեաւ ոմն աւրինական... Այս աւրինական ի հարցուածոյն եւ ի պատասխանոյն տեառն մերոյ ցուցեալ է, զի ոչ էր յատեւնացն Քրիստոսի»:

22. Թղ. 79ա. «Այր մի իջաւէր յԵրուսաղեմէ... Ամենայն ուրեք զանձն աւրինակս աա(յ) մեզ ամենայն բարեաց, զի զոր ինչ ուսոյց զնոյն եւ գործով ելից»:

23. Թղ. 81բ. «Եւ եղեւ ի գնալն նոցա եւ իմքն եմուտ ի գեղ մի... Զարմանք են այնչափ խոնարհութեանն յորպիսի տուն մտանէր»:

24. Թղ. 82ա. «Եւ եղեւ ի տեղւոջ ուրեմ կալ յաղաւթս. Որպէս ամենայն առաքինութեանց զանձն աւրինակ եցոյց, նոյնպէս աղաւթելոյն որ անկարաւան էր»:

25. Թղ. 83ա. «Ասէ. Ո՞վ իցէ ի ձէնջ որոյ իցէ բարեկամ... Այս առակ եւ զառաւորին հաւասար այսպէս խրատէ զմեզ եւ ուսուցանեն թէ բազում պաղատանաւք պարտ է խնդրել զԱստուած»:

26. Թղ. 85ա. «Ցետ այսորիկ մատուցին դիւահար զոր համրացոյց դեւն, զի մի՛ ասցէ հաւատս եւ առցէ փրկութիւն»:

27. Թղ. 89ա. «Ասաց ոմն ի ժողովրդենէն. Վարդապետ ասա՛ ցեղբայր իմ... Որպէս աւրէն է զրկելոց առ արս արդարս եւ ուղեղս դիմել զի իրաւունս գտցեն»:

28. Թղ. 89բ. «Ասէ. Առն ուրումն մեծատան ետուն անդ... Զայս առակ եղ առաջի զի ուսեալ մեր զանձինս ազատեսցուք ի ծառայութենէ չար ցանկութեանցս»:

29. Թղ. 92բ. «Մի՛, ասէ, երկնչիր հաւտ փոքրիկ... Հաւտ փոքրիկն ասացին ոմանք վասն մարդկան ազգի, զի փոքր են հաւատարութեամբ առ հրեչտակս»:

30. Թղ. 95ա. «Հուր եկի արկանել յերկիր... Զաւրութիւն աւետարանին պէսպէս աւրինակաւք նմանեցուցանէ, որպէս հնարէ աւրինակն դնել որով ճշմարտութիւնն նշանակեալ լինի»:

31. Թղ. 97բ. «Եկին առ նա ոմանք ի ումին ժամանակի պատմեցին վասն գալիլացոցն... Ցարմար պատահեաց եւ այս համբաւ այսոցիկ բանից»:

32. Թղ. 98բ. «Թզենի մի էր յայգւոջ... Եւ զինչ արդեւք պարտ է յառակէս ուսանել, եթէ ոչ զմեզ տնկեալ յեկեղեցւոջ Աստուծոյ»:

33. Թղ. 100ա. «Եւ ուսուցանէր ի միում ժողովրդանոցացն ի շաբաթու... Ժողովրան տեղի աղօթից չինեցաւ նոցա յամենայն տեղիս յորում ժողովեալ յաւուր շաբաթու»:

34. Թղ. 102ա. «Եւ շրջէր ընդ բաղաբս եւ ընդ գեղս ուսուցանէր. Ոչ կամէր թէ բնաւ զոք անտես արասցէ, այլ ամենայն ուրեք փութայր հասանել»:

35. Թղ. 104բ. «Ի ումին աւուր մատեան ոմանք փարիսեցիք եւ ասեն ցնա. Ել գնայ... Ի նմին աւուր, ասէ, յորում զայսպիսի երկեղալից բանս առաջի եղ»:

36. Թղ. 106ա. «Եւ եղեւ ի մտանել նորա ի տուն... Թէպէտեւ առնէին ուրեք ուրեք փարիսեցիքն ընդունելութիւն նմա, այլ ոչ կատարեալ սիրով եւ ազատ յախտից»:

37. Թղ. 107ա. «Տեսեալ գնոսա թէ գիարդ բարձրնդիր լինէին... Առ խոնարհութիւն մեծաւ խնամով կրթէ զմեզ, ոչ միայն անդի հաւատացմամբն, այլ եւ ի մերձակա(յ)խս»:

38. Թղ. 109ա. «Ասէ, ոյ ոք կամիցի շինել աշտարակ... Դէմք առակիս այսպիսի ասն զկարծիսն, եթէ որ բաւական է զամենայն ի կատարումն ածել»:

39. Թղ. 112բ. «Ասէ, առն միոջ էին երկու որդիք... *Դէմք առակիս առ ամենակալ բնութիւն արարչին Աստուծոյ հա(յ)ի, իսկ առն անուամբ զնա նշանակեալ*»:

40. Թղ. 124բ. «Եւ ասէր առ աշակերտսն. Այր մի էր մեծատուն... *Ըստ ժամանակին կարգաւ եղան ամենայն բանք առակացս այսոցիկ*»:

41. Թղ. 132բ. «Այր ոմն էր մեծատուն, ագաճէր բեհեզս... *Առակիս բան ոմանց այսպէս թվեցաւ թէ առանց էութեան բանք սոսկ ասացան եւ ունի զլրումն կատարման խորհրդոյն ի յարութեան անդ*»:

42. Թղ. 140ա. «Ո՞վ է, ասէ, որ ունի ծառայ հողագործ կամ հովիւ... *Թէպէտեւ կարի յանզուգականացն իցէ աւրինակս, բայց սակայն նա չի համարի անարժան*»:

43. Թղ. 141ա. «Եւ եղեւ մինչ երթայր յՆրուսաղէմ եւ անցաւէր ընդ մէջ Սամարիայ եւ գալիլեացոց. *Այս վերջին գալն է նորա յՆրուսաղէմ մերձ առ այս է եւ յղեալ առ նա քերցն Ղազարու*»:

44. Թղ. 142ա. «Իբրեւ հարցաւ ի փարիսեցւոցն թէ երբ գայցէ արքայութիւն Աստուծոյ. *Փարիսեցւոցն բանք եւ հարցուած նոցա ամենայն ուստեք յայտ է, զի լի են նենգութեամբ*»:

45. Թղ. 145ա. «Դատաւոր մի, ասէ, էր ի քաղաքի ուրեմն... *Դէմք առակիս ոմանց թվեցաւ թէ վասն Աստուծոյ ասացեալ է, զի ոչ ունի նա զոք ի վերոյ քան զինքն*»:

46. Թղ. 147ա. «Արբ երկու ելիւն ի տաճարն կալ յաղաւթս. *Քանզի անդ սահման էր աւրինացն հատուցանել Աստուծոյ զոհս եւ զպահութիւն*»:

47. Թղ. 150ա. «Եւ ի գնալն նորա առ ճանապարհաւն նստեալ կոյրք. *Ցաւրինակ հրէից եւ հեթանոսաց մնա(յ)ին աստուածա(յ)ին լուսոյն որ ծագելոց էր որոց նստէին ի խաւարին*»:

48. Թղ. 151ա. «Եւ ահա այր մի կոչեցեալ Զաքէոս... *Ազգք ամենայն մեծացեալ մեղաւք զարս մաքսեցին*»:

49. Թղ. 152բ. «Ասէ. Այր ոմն ազնուական գնաց յաշխարհ հեռի... *Այր վասն բնութեանս մերոյ զոր առ եւ ազնուական որ առն որ ոչ միայն ազնուական՝ այլ եւ քան զամենայն բնութիւնս ազնիւ*»:

50. Թղ. 155բ. «Եւ զայս ասացեալ ելանէ Երիքով... *Ցաւրինակ այնմիկ զի էջ ի դժոխս եւ ել անդի բազմութեամբ ննջեցելոցն*»:

51. Թղ. 160բ. «Մեկնէացեալ աշակերտացն ընդ մեծագործութիւն տաճարին յբեւելիս միայն հաստատեալ եւ մատուցեալ ասեն. *Տե՛ս զքարինս այնմ որ զլուսաւորս եղ ի հաստատութեանն*»:

52. Թղ. 166բ. «Եհաս ոօն բաղարջակերացն յորում սահմանեցաւ լրումն աւրինացն հաստատել անդի եւ այսր զնորոյ աւանդութեան խորհուրդ»:

53. Թղ. 172բ. «Գայ Ցուդա եւ ամբոխ երէից ընդ նմա սուսերաւք. *Վասն սպանութեան, այնմ զոր տղայքն ոստաւք արմաւենեաւք աւրհնէին*»:

54. Թղ. 175ա. «Սկսան կոփել զնա եւ ծածկեալ զերեսս նորա... *Բազում բանս հայհոյութեան խաւսել, զոր ոչ կամեցաւ հոգին*»:

55. Թղ. 177ա. «Եւ առեալ զՅիսուս տարան ի գաւիթն եւ ժողովեցին զգունդ... *Զայս ամենայն ձաղանս արկանէին ի վերայ նորայ մոլեալք ի դիւաց, եղին եւ եղէգն ի ձեռին*»:

56. Թղ. 181բ. «Ի նմին ժամու մատեան երեայքն առ Պիղատոս զի հրամայ տացէ ջախջախել... *Նա զի եւ յաւրինակի անդ հաստատեալ էր եւ պարտ էր լինուլ, քանզի ոչ վայրապար եւ առանց տեսութեան յաւրինացն սահմանեցաւ լինել*»:

57. Թղ. 181բ. «*Ցովսէփ այր հաւատացեալ որ էր աշակերտ Քրիստոսի եւ մի ի նախարարացն հրէից մեծատուն եւ երեւելի գոլով, մատեաւ եկաց առաջի Պիղատոսի*»:

58. Թղ. 185ա. «Եւ ահա երկու ի նոցանէ երթային... *Ցորոց արդեաւք ի նոցանէ են սոքա, ոչ յառաքելոց անտի մեռաւանիցն*»:

59. Թղ. 190բ. «Եւ մինչդեռ նոքա զայս խաւսէին ինքն իսկ Յիսուս եկաց... *Սոյն այս այն է զի Ցովհաննէս գրեաց*»:

60. Թղ. 192ա. «Եւ մինչդեռ տակաւին չհաւատային ի խնդութենէն... *Եւ այս բնութեանս, զի յորս մեծ ունի զգայնդութիւնս առաւել երկբայաբար ունի զկարծիսն*»:

61. Թղ. 197բ. «Եւ եհաս գնոսա միջնեւ ի Բեթանիայ... Եւ քանզի էին նոքա ի նմին ժամու յերուսաղէմ, վասն որոյ անդ հրամայ տայ նոցա ելանել արտաքո(յ) քաղաքին»: – Վերջ Թղ. 200բ. «Վասն որոյ եւ մեք այսպէս ի կատարումն ածել սահմանեցաք զբանս ի հայր եւ յորդի եւ ի հոգին սուրբ, որում ամենայն փառք զաւրութիւն յամենայն արարածոց, ա(յ)ժմ եւ յաւիտեան յաւիտենից. ամէն»:

Բ. Գրիգորի Աստուածաբանի ճառք.

62. Թղ. 201ա. «Գրիգորի Աստուածաբանի ասացեալ ի Ծնունդն Քրիստոսի. Քրիստոս ծնեալ լինի, փառաւորեցէք, Քրիստոս յերկնից, հանդիպեցարուք, Քրիստոս ի վերա(յ) երկրի բարձրացարուք, երգեցէք տեառն երգ նոր»:

63. Թղ. 209ա. «Նորին ի Ցայտնութիւն տեառն. Դարձեալ իմ Ցիտուս եւ զարձեալ խորհուրդ, ոչ մոլորեցուցիչ եւ ոչ անզարդ եւ ոչ ի հնեմանուսական մոլորութենէն եւ յարբեցութենէն»:

64. Թղ. 218ա. «Նորին ի Մկրտութիւն տեառն. Երէկ զպայծառ լուսաւորութեան զաւր տաւնեցաք, քանզի եւ վա(յ)ելէր իսկ գոհութիւն դնել ի փրկութեան յաւուրն մերոյ եւ յոյժ առաւելագոյն քան զհարսանեաց»:

65. Թղ. 243ա. «Նորին խաւսք ի Պասքա եւ ի հեղգութիւն. Ցարութեան աւր եւ սկիզբն աչողակ պայծառասցուք տաւնիւս եւ միմեանց զիրկ արկցուք, ասասցուք եղբարք եւ որք առեանն զմեզ, մի՛ որք յաղագս սիրոյն արարողացն ինչ զմեզ կամ կրողաց, ներեսցուք զամենայն յարութեանս»:

66. Թղ. 245ա. «Նորին Պասքա եւ սուրբ Պասքա. Ի պահու իմում կացի, ասէ աքանչելին Ամբակում եւ ես ընդ նմա այսաւր ավեցելոյն ինձ ի հոգոյն Աստուծոյ իշխանութեանս եւ տեսութեանս, եւ դիտեցից եւ ծանեայց»:

67. Թղ. 257ա. «Նորին խաւսք ի նոր կիրակէն եւ ի յիշատակ սրբոյ վկային Մամասայ, բանզի ի նոր կիրակէն կատարի. Նաւակատիք պատվեցին հին աւրէնք եւ զեղեցկապէս կալեալ, մանաւանդ եթէ նորքս պատվեցին նաւակատեաւքն»:

68. Թղ. 262բ. «Նորին ի Պենդեկոստն եւ ի սուրբ Հոգին. Ցաղագս տաւնիս զուգնաքեայ ինչ իմաստասիրեացուք զի հոգեւորապէս տաւնիցեմք այլք այլոց տաւն»:

69. Թղ. 271ա. «Նորին ի Ժողովողն. Այսպէս ասէ Սողոմոն, Դաւթա(յ) թագաւորի եւ մարգարէի որդի, առ ամենայն Աստուծոյ եկեղեցւոյ, որ առ ամենայն արս թագաւոր պատուականագոյն եւ մարգարէ իմաստանոյն. Ունայնութիւն ունայնութեանց»:

70. Թղ. 284բ. «Նորին առ հայրն իւր լռեալ եւ սգացեալ վասն հարվածոյ կարկտին. Ընդէր լուծանէ զկարգ գովելի, հիմ բռնադատէք զկեղու աւրինաց ծառա(յ)ելով»:

71. Թղ. 295բ. «Նորին յաղագս աղէատսիրութեան. Արք եղբարք եւ աղքատակիցք, քանզի աղքատք ամենիքեան եւ աստուածա(յ)ին չնորհին կարաւտեալք, թէպէտեւ այլք քան զայլս յառաջադէմ ունել թուի, սակայն փոքումբ չափով չափեալ ընկալայք յաղագս աղքատսիրութեան»:

72. Թղ. 315բ. «Նորին ի Կիպրիանոս իպիսկոպոս եւ ի վկայ յանդաստանէ եկեալ յետ միոյ աւուր յիշատակի. Փոքր ինչ եւ Կիպրիանոս զերծանէր ի մէնճ, ո՛ տուգանիս եւ դուք ներէիք արդեւք, որք առաւել քան զամենեսեան ընդ այրն աքանչանայք»:

73. Թղ. 324բ. «Նորին Գրիգորի ի Մակարայեցիսն. Զի՞նչ եւ մակարայեցիքս, վարսընդ եւ սոցա է եւ մերձաւոր տաւնս, ոչ ի բազմաց պատուհասելոց, զի ոչ զկնի Քրիստոսի նահատակեցան, բայց ամենեցունց պատիւ ընդունել արժանաւորացաս»:

74. Թղ. 333ա. «Հանգիստ ննջման եւ փոխման սրբոյ կուսին Մարիամու մաւր տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Սուրբ կոյսն Մարիամ Աստուածածինն էր յերուսաղեմ, եկն հրեշտակն տեառն եւ ասէ ցնա. Ցարուցեալ երթիցես ի լեառն ձիթենեաց եւ ասացից քեզ զբանն տեառն որպէս առաքեաց զիս»:

Գ. Դաւթի Անյաղթի, Ներբողեան ի սուրբ Խաչն.

75. Թղ. 345ա. «Դաւթի Փիլիսոփա(յ)ի ներբողեան ի սուրբ Խաչն աստուածընկալ. Բարձրացուցէք զաչէր Աստուած մեր, մարգարէն ձայնէ, երկրպագեցէք պատուրնդանի սրբոյ ոտից նորա»: – Վերջ Թղ. 355բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 200բ. «*Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն յաւիտեանս յաւիտենից. վասն որոյ ես Մոմնումախս յամենայնի տկար գոլով եւ անվարժ գծողութեան տառիս, սակայն աւգնականութեամբ Հոգւոյն, հասի յաւարտումն կտակին, ի փառս հաւր եւ որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ:*

«Արդ աղաչեմ զամենիսեան, որ ընթեռնոյք եւ աւկտիք ի սմանէ, յիշեցէք զգրող սորա յաղաւթս եւ յաւրհնութիւն, եւ մի՛ յանդիմանէք. գիտեմ զի ամենայն ախմերայ ի մեղադրէք, զի բազում պատճառ կա(յ) ի մէջի. մի զի ծեր եմ եւ ծանրացեալ եւ ի լուսոյ պակասեալ, ձեռս դողդոջել, դեղս խառնակ եւ տեղիս անխնամ, վասնզի յամենայնէ չքաւոր, ի յարկէ, ի ծածկութիւց, աւտար եւ թափառական, ոչ յընչից առաւելութենէ, այլ ի չքաւորութենէ, որպէս այրին որ զամենայն զոր ունէր՝ արկ. եւ ես նոյնպէս զինչ կար էր բազում տառապանաւք եւ աչ(խ)ատութեամբ թերեւ կարացի ի յանգ հանել»:

2. Թղ. 332ա. «*Փառք բարերարին Աստուծոյ, հաւր եւ որդւոյ եւ սուրբ Հոգւոյն, չնորհիւն Աստուծոյ սկսա(յ) եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի զգիրս Գրիգորի Աստուածաբանի Նազիանզու իպիսկոպոսի սուրբ վարդապետի, ի թուիս ՈՀԲ (1223), գրեցաւ գիրքս այս ձեռամբ Մաւնումախի մեղապարտի, ծառա(յ) ծառա(յ)ից Քրիստոսի, ի յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց՝ Ցորդան քահանայի եւ մաւր իմոյ Ելենիճ, եւ եղբարց իմոց եւ քերց: Աղաչեմ զ(ը)նթերցողսդ, չլինել մեղադիր, այր ծեր էի եւ ծանրացեալ, աչքս վատեալ եւ ձեռնս դողդոջել եւ ոչ զոյր իմ յարկ ծածկոյթի, անխնամ է տեղիս ուր զրէի եւ յամենայն պիտոյից չքաւոր:*

«Որ կարդայք կամ ուսանիք, մեղաց թողութիւն հայցեցէք ի Քրիստոսէ, եւ Քրիստոս մեզ եւ ձեզ հասարակաց ողորմեացի. ամէն:

«Գրեցաւ գիրս ի գաւառ Եկեղեաց, ի մայրաքաղաքս Ցզնկայս, ընդ հովանե(ա)ւ սուրբ Գէորգա(յ) աքանչելագործ վկա(յ)ին Քրիստոսի, ի տան Գրիգորի սրբասէր քահանա(յ)ի. տէր Աստուած ողորմի նմա եւ որդւոց իւրոց Քրիստոսատրին եւ Ցեվանիսի, որք սպասաւորեցին ինձ. ողորմի Աստուած եւ Ցղնկաս հոգւոյն. ողորմի տէր Աստուած Վարդընջուխապգին եւ Պատրիկ քարգործին եւ Ցեշնուսէր եւ կին եւ իւր դստերն Գոհար տիկնայ: Տէր Աստուած ողորմի ամենեցուն որ մեզ ողորմութիւն են արարել: Ողորմի Աստուած եւ Ստեփաննոս հիւսան որ զտաղտակ երեսս, եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ ընդ հաւր եւ սուրբ հոգւոյն փառք ի յաւիտեան ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. Թղ. 356ա. (ժէ դար). «*Ես Մանուկս ստացա(յ) զԱստուածաբանս, յիշատակ հաւր իմոյ Գուգորիճ եւ եւս զսա ընդ ձեռամբ քահանա(յ)իցն Վարդանա(յ) եւ Մխիթարա(յ), սպասաւորք սրբոյ Աստուածածնին, եւ մի՛ ոք իշխեսցէ հեռացուցանել զգիրքս ի սուրբ Աստուածածնէս: Ով սուրբ ընթերցողք, յիշատակի արժանի արարէք զԳուգորն, զի թերեւս ողորմեացի նմա ի միւսանգամ գալըստեանն եւ գրեսցէ զնա ի դպրութիւն կենաց»:*

4. Թղ. 356ա. «*Այս Ղուկաս յաւետարանի մեկնիչս Մեսրոպ Կաֆացի գպիր եւ վարդապետին է. ՌՄԴ (1605) թվին»:*

5. Թղ. 356ա. «*Հայոց թվ. ՌՃԶ (1657) Նոյեմբերի Իէ մեռաւ Զոսիմոս արեղայն ի Լօվ քաղաք, մահտարաժամ մահուամբ. Աստուած իւրն ողորմի. ամէն»:*

1340

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Բ.

Ձեռ. թիւ 1650։ – *Ռճ.Լ.* = 1682

Թուղթ 298։ – Մեծութիւն 15×21։ – Գրութիւն միասիւն (10×15) ։ – Տողք 26։ – Թերթք թդ. 1–203՝ Ա–ժէ×12 (ժբ՝ 11). թդ. 204–298՝ Ա–Ը×12 (Գ՝ 11)։ – Նիւթ թուղթ սպիտակ եւ տոկուն։ – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով, աստառն է կապոյտ լաթ. կորսուած են երկու փականաթելերը։ – Մատաղաթեան պաչպանակք չունի։ – Հանդամանք շատ լաւ։ – Դիր ընտրբ ընտիր։ – Զարդագիրք բազմաթիւ, բոլորն ալ բազմագոյն եւ յոյժ ընտիր, թուչնագիր։ – Սկզբնատառք, խորագիրք կարմիր՝ երկու տնսակ։ – Լուսանցազարդ շուրջ 40 հատ, բոլորն ալ ընտիր եւ բազմագոյն. տե՛ս նաեւ Նկարք։ – Նկարք թդ. 4բ, մեծութիւն՝ 10×15 սմ., կը ներկայացնէ մոգերու երկրպագութիւնը. աջին նստած է Աստուածածին, Յիսուս մանուկ ի գրկին. ետեւը կայ Ս. Յովսէփ, իսկ դիմացը երեք մոգերը՝ ծնրադիր, նուէրները ի ձեռին, խորհին վրայ կը տեսնուի տաճարը։ Բազմագոյն եւ յոյժ նաշակաւոր։ Բացի այս նկարէն՝ լուսանցազարդերուն մէջ եւս կան մանրանկարներ, գրծուած աւետարանին մեկնութեան համաձայն. այսպէս թդ. 14բ–15ա (հրեշտակ մը եւ Աստուածածին ծնրադիր), 28ա (հովիւ մը եւ վերեւ հրեշտակը), 31բ (Յիսուս մանուկ Բառասնօրեայ՝ Սիմէոն ծերունիի գիրկը), 44բ, 53ա 56ա, 63բ, 68բ, 72բ, 80բ, 84ա, 87բ, 92բ, 95ա, 108ա, 121ա, 138բ, 147ա, 195ա (Յիսուս կ'օրհնէ հիւանդներ), 50ա (Յիսուս եւ երկու առաքեալներ), 58ա (փարիսեցին Յիսուսի ոտքերուն դիմաց ծնրադիր), 71բ (Յիսուս բազկատարած), 77բ (Յիսուս աղօթող ծնրադիր), 93բ (Յիսուս կ'անիծէ թզենին), 179բ (Յովսէփ Արեմաթացի)։ Բոլոր նկարներն ալ բազմագոյն եւ դէմքերու կատարեալ արտայայտութեամբ։ – Խորանք թդ. 5ա, մեծութիւն՝ 9,2×10, բազմագոյն եւ յոյժ գեղեցիկ։ – Կիսախորան չունի։ – Դասակարգ թդ. 1ա–բ, 4ա, 198բ–205բ, 296ա–298բ։ – Ժամանակ Ռճ.Լ. – 1682։ – Գրիչ թդ. 1–198՝ Ստեփաննոս երէց, Խասգիւղցի, մնացած մասին՝ Ղազար երէց։ – Ծաղկող հաւանաբար գրիչը. նոյն այս ծաղկողին գործն է նաեւ յաջորդ Ձեռագրին (թիւ 1125) մանրանկարները։ – Կազմող անյայտ։ – Սպասող երկու գրիչները։ – Տէրի Խասգիւղ (Պոլիս)։ – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ։ – Տեղեկութիւնք ունեցած են 1791ին առաջ։

Մատեանս կը բովանդակէ Ա. Իգնատիոս Վրդ.ի Մեկնութիւն Ղուկասու. Բ. Տէր Յաչատրոյ՝ Քերականութիւն. Գ. Բառք քերթողականք. հետեւեալ կերպով.

Ա. Իգնատիոս Վրդ.ի Մեկնութիւն Ղուկասու.

1. *Թդ.* 2ա. «Ցանկ Ղուկասու աւետարանին մեկնութեան»։

2. *Թդ.* 3ա. «(Ցառաջաբան). Ի հնգետասանին միջին ի յազգահամարն է, անդ գիտ տեղին ուր կարմիր նշան է աստղանշան. *Ի Ղուկաս ասէ. Որ Մատաթիայն, որ Յովրամայն, սա էառ կին զԴոթիղիայ զդուստր Ամրէի...*»։

3. *Թդ.* 5ա. «Մեկնութիւն Ղուկասու աւետարանին, զոր արարեալ է Իգնատիոսի սրբոյ վարդապետի, ի խնդրոյ տեառն Գրիգորիսի հայոց կաթուղիկոսի. *Լինել զայս իմաստ աստուածային՝ քո ըղձից պարտ համարեցայ, ով Գրիգորիոս քահանայական գլուխ եւ սիւն հաստատութեան եկեղեցւոյ. սակայն ունիմք առ այս եւ զհակառակդրացն զրանս*»։ – *Վերջ Թդ.* 198ա. «*Իսկ որով ընդ երիսս չծորդեալ իցէ մեկնօրէն անցաք վատահութեամբ, քանզի ունիս այլօք լինել զպէտս այսոցիկ օժանդակութեամբ այնմ որ ունի բանալ եւ լինել զպէտս հայցողին։ Վասն որոյ եւ մեք այսպէս ի կատարումն ածեալ սահմանեցաք զրանս ի հայր եւ յորդի եւ ի հոգին սուրբ, որում ամենայն փառք եւ զօրութիւն յամենայն արարածոց այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն*»։

Բ. Տէր Խաչատրոյ՝ Քերականութիւն.

4. *Թդ.* 206ա. «(Հայոց լեզուաւ Քերական). *Զի՞նչ է Քերականութիւն. (Ք)երականութիւն է համառօտիւն ատոյգ վերծանու-*

թեան եւ անթերի գրչութեան: Քանի՞ են մասունք քերականութեան. Վեց. Նախ՝ Վերծանութիւն, երկրորդ՝ Զրուցաւորութիւն, երրորդ՝ Լեզուաց հնագէտ պատմութեանց առձեռն բացատրութիւն. չորրորդ՝ Ստուգաբանութեան գիւտ. հինգերորդ՝ Համեմատութեանց տեղեկութիւն. վեցերորդ՝ Դատումն քերթածաց»:

Թղ. 206ա. «Զինչ է վերծանութիւն»:
Թղ. 219ա. «Զինչ է անուն»:
Թղ. 230ա. «Ցաղագս բայի»:
Թղ. 242բ. «Ցաղագս դերանունութեան»:
Թղ. 244ա. «Ցաղագս նախադրութեան»:
Թղ. 246բ. «Ցաղագս մակբայի»:
Թղ. 249բ. «Ցաղագս շաղկապի»:

Քերականութեանս հեղինակ Տէր Յակոբին մասին՝ տե՛ս ստորեւ, Ցիշատակարան թիւ 3:

Գ. Բառ բերթողականք.

5. Թղ. 252բ. «Այս բառ են բերթողականք, վասն չափոյ հոմերական տաղիցն, վասնզի բերթողական արհեստին չափաբերականք են եւ չափով վարին, եւ են որ գեղջուկք են՝ որով ցարտասանք վարին, զի յանախապէս փոխաբերին սակս զարդու ցարտասանից, եւ հարկ է յոգնահամար ելանել. *Աստուածազան, աստուածազարդ, աստուածզարեալ, յԱստուած զօրանալ, աստուածահրաշ, աստուածասքանչ կամ աստուածահրահանգ...*» (Ա–Ֆ): – Վերջ Թղ. 294բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

1. Թղ. 198ա. «Փառք...: *Որոյ յոյժ սիրով եւ փափաքանօք ցանկացող եղէ յայսմ հոգելից տառիս որ կոչի մեկնիչ Ղուկասու աւետարանի: Արդ եղեւ զրաւ գրութեան սորա ի թվականութեանս հայոց ՌՃԼԱ (1682), ձեռամբ փծուն եւ անարժան եւ անարհեստ Խաչգեղցի տէր Ղազարի որդի Ստեփանոս երիցու, ի քաղաքն Ստամպոլ, ընդ հովանեաւ սուրբ Հրեշտակապետու, ի գիւղն Խասգիւղ կոչի: Որ եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեացի Քրիստոս Աստուած մեր ի տիեզերական ահեղատենին, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:*

2. Թղ. 246ա.
«Աստուած ողորմի աշխատողի սորին,
Յովաննէս վարդապետին Եզնկացոյ,
Մանաւանդ տէր Խաչատուրի,
Ներհուն եւ վեհ իմաստակի,
Կրկին ի սոյն ճեմեցողի,
Եւ վերստին արծարծողի,
Ի գործ ածեալ տրամատողի,
Քերթուած բառիւք արտաղրողի,
Վարժապետի իմոյ եւ ուսուցչի,
Ցոգնիմաստ մաքրամիտ եւ սրբասէր,
Տէր Խաչատուր քահանայի,
Զոր տէր Աստուած պահեսցէ
ողջ մարմնով,
Խաղաղական կենօք,
Պարագայց ամօք,
Ընդ երկար ժամանակօք,
Հանդերձ բարեչնորհ զաւակօք,
Եւ ամենայն ընտանեօք,
Անփորձ եւ անսասան. ամէն»:

3. Թղ. 252ա. «*Ով ընթերցող այր, երբ զայս սուրբ գիրս ընթեռնուս, զանպիտան լոկ անուն զգծողս սորա սակաւ աշխատութիւնս զՂազար երէցս չմոռանայք:*

«*Դարձեալ աղաչեմ, ով ուսումնասէրք, որ անմեղադիր լերուք գրիս թէ ծուռ է կամ խոշոր, բայց ձեր վեհ իմաստութեամբ փակ լիցի, զի կար իմ այսչափ էր:*

«*Այլ առաւել, ով ընթերցող այր, գիտեա՛ զի խիստ հմուտ չէի գրագրութեան, վասն այս պատճառի ի վերոյ գրածիս անմեղադիր լինիք, եւ մի Տէր ողորմեայիւ յիշեսջիք, առանց պարսաւանաց զիս թողուք:*

«*Դարձեալ գրեցաւ թուղթս որ կոչի Հայոց լեզուաւ քերական եւ իլխաց լեզուով գրամարտիկայ, ի թվականութեանս հայոց ՌՃԼԱ (1682) ամի, ի Սեպտեմբեր ամսոյ ԻԲ, յաւուր շաբաթու, ի վայելումն անձին իմոյ եւ զաւակաց իմոց: Աստուած բարով վայել տացէ եւ ի յաւգտութիւն ի գիտութեան իւրեանց. ամէն»:*

1341

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Գ.

Ձեռ. թիւ 1125։ – *ԺԶ դար*

ԹՈՒՂԹ 206։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15×20,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,3×15,2)։ – ՏՈՂԵՐ 28։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԺԷ×12 (Ա՝ 20, ԺԷ՝ 6)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են երկու փականքները. կռնակի կողմէն ցորտգուած է ցորտգոյն կաշիով եւ մասամբ ցեցակեր։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԵՐ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար։ – ԳԻՐ ՑՈՒՑ։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐԵՐ բազմաթիւ, բոլորն ալ բազմագոյն եւ ընտիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ, ԽՈՐԱԴԻՐԵՐ կարմիր, երկու տեսակի բաճարով։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴԵՐ բազմաթիւ եւ բազմագոյն։ – ՆԿԱՐ թղ. 9բ, մեծութիւն՝ 10×15 սմ., բազմագոյն, կը ներկայացնէ մոգերու երկրպագութիւնը. աջին նստած է Ս. Աստուածածին, ցիսուս մանուկ գիրկը, ետին՝ Ս. Յովսէփ. ձախին՝ երեք մոգերը, մին ծնրադիր եւ երկուքը կանգուն, ձեռքերնին ընծաները. հետուն բնութեան տեսարանը։ Լուսացնգազարդի ճեւով ուն մանրանկարներ՝ հետեւեալ տեղերը. թղ. 21ա, 38բ, 62ա, 87բ, 101ա, 155ա, 181ա, 200բ։ – ԽՈՐԱՆԵՐ թղ. 10ա, բազմագոյն, յոյժ ընտիր։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 1բ–3բ, 6ա–9ա, 206բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԶ դարուն աւարտին, 1590ական թուականներուն, որովհետեւ Ձեռագրիս կազմին զարդերը եւ գեղարուեստական մանրանկարները ամբողջապէս նոյնն են մեր նախորդ Ձեռագրին (թիւ 1650), որ գրուած է 1582ին։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ոչ մէկ ցիշատակարան։ – ԾԱԼԿՈՂ թէեւ անծանօթ է անունը, անկարելի չէ որ ըլլայ նախորդ Ձեռագրին (թիւ 1650) ծաղկողը, որովհետեւ ամբողջապէս նոյն են զարդերը, ինչպէս նաեւ Ձեռագրին կողմին դրոշմազարդերը։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ստացաւ 11 դուռուշի եւ 14 փարայի, ի ձեռն Հ. Սուրիաս Սոմալեանի, յամի 1815, ի 18 Նոյեմբերի, ի Գոլիս»։

Մատեանս է Իգնատիոս Վրդ.ի Մեկնութիւն Ղուկասու, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 4ա. «Ցանգ Ղուկասու աւետարանին մեկնութեան»։

2. *Թղ.* 5ա. «(Ցառաջաբան). Ի հնգետասանին միջին ի յազգահամարն է, անդ գիտ տեղին ուր կարմիր նշան է աստղանշան. *Ի Ղուկաս ասէ. Որ Մատաթիայն, որ Ցովրամայն, սա էառ կին զԳոթողիայ զդուստր Ամրէի արքային իսրայէլի...*»։

3. *Թղ.* 10ա. «Մեկնութիւն Ղուկասու աւետարանին, զոր արարեալ է Իգնատիոսի սրբոյ վարդապետի, ի խնդրոյ տեառն Գրիգորիսի հայոց կաթուղիկոսի. *Լնուլ զայս իմաստ աստուածային քո ըղձից պարտ համարեցայ, ով Գրիգորիոս քահանայական գլուխ եւ սիւն հաստատութեան եկեղեցւոյ. սակայն ունիմք առ այս եւ զհակառակդրացն զբանս, որք ոչ սակաւ*»։ – *Վերջ թղ.* 203բ. «*Իսկ որով ընդ երիսս լծորդեալ իցէ մեկնօրէն անցաք վստահութեամբ, քանզի ունիս այլօք լնուլ զպէտս այսոցիկ օժանդակութեամբ այնմ որ ունի բանալ եւ լնուլ զպէտս հայցողին։ Վասն որոյ եւ մեք այսպէս ի կատարումն ածեալ սահմանեցաք զբանս ի հայր եւ յորդի եւ ի հոգին սուրբ, որում ամենայն փառք եւ զօրութիւն յամենայն արարածոց այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն*»։

4. *Թղ.* 203բ. «Ցիշատակարան եւ պատմութիւն մեկնիչ վարդապետին. *Երջանկացն բանք եւս երջանկապէս ունին զիմացածս, Բամիոց այնց...*» (*ակ.* «Երեմիայի է»)։ ... *Եւ ո՞վ իցէ վարդապետս Իգնատիոս, որ ըզՂուկասու զաւետարանն մեկնեաց, եւ յորում ժամանակի եւ որում խնդրոյ։ Այսպէս ծանուցաւ ի վերնագրոց կաթողիկէից մեկնութեանց...*»։

5. *Թղ.* 204բ. «Ցիշատակարան գրոցս ստացողի Գրիգորիս վարդապետի. *Եղեւնագործիւք զբաղեալ կենցաղովս պէսպէս անցանօք, Բամիոց բանական...*» (*ակ.* «Երեմիայի է»)։ ... *Որպէս աստուածաբանք եկեղեցւոյ զխրթնականն բացայայտեցին մեզ եւ որ յայտնին է բանք տէրունականք չարաց գչարիս եւ բարեաց զբարիս յաւիտենից հա-*

թեան եւ անթերի գրչութեան: Քանի՞ են մասունք քերականութեան. Վեց. Նախ՝ Վերծանութիւն, երկրորդ՝ Զրուցատրութիւն, երրորդ՝ Լեզուաց հնագէտ պատմութեանց առձեռն բացատրութիւն. չորրորդ՝ Ստուգաբանութեան գիւտ. հինգերորդ՝ Համեմատութեանց տեղեկութիւն. վեցերորդ՝ Դատումն քերթածաց»:

Թղ. 206ա. «Զինչ է վերծանութիւն»:
Թղ. 219ա. «Զինչ է անուն»:
Թղ. 230ա. «Ցաղագս բայի»:
Թղ. 242բ. «Ցաղագս դերանունութեան»:
Թղ. 244ա. «Ցաղագս նախադրութեան»:
Թղ. 246բ. «Ցաղագս մակբայի»:
Թղ. 249բ. «Ցաղագս շաղկապի»:

Քերականութեանս հեղինակ Տէր Խաչատուրին մասին՝ տե՛ս ստորեւ, Ցիշատակարան թիւ 3:

Գ. Բառք բերթողականք.

5. *Թղ. 252բ. «Այս բառք են բերթողականք, վասն չափոյ հոմերական տաղիցն, վասնզի բերթողական արհեստին չափաբերականք են եւ չափով վարին, եւ են որ գեղջուկք են՝ որով ճարտասանք վարին, զի յաճախապէս փոխաբերին սակս զարդու ճարտասանից, եւ հարկ է յոգնահամար ելանել. Աստուածազան, աստուածազարդ, աստուածծազարեալ, յԱստուած զօրանալ, աստուածահրաչ, աստուածասքանչ կամ աստուածահրահանգ...» (Ա–Ք): – Վերջ Թղ. 294բ:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

1. *Թղ. 198ա. «Փառք...: Որոյ յոյժ սիրով եւ փափաքանօք ցանկացող եղէ յայսմ հոգելից տառիս որ կոչի մեկնիչ Ղուկասու աւետարանի: Արդ եղեւ զրաւ գրութեան սորա ի թվականութեանս հայոց ՌՃԼԱ (1682), ձեռամբ փծուն եւ անարժան եւ անարհեստ Խասգեղցի տէր Ղազարի որդի Ստեփանոս երիցու, ի քաղաքն Ստամպօլ, ընդ հովանեաւ սուրբ Հրեշտակապետու, ի գիւղն Խասգիւղ կոչի: Որ եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած մեր ի տիեզերական ահեղ աւետնին, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:*

2. *Թղ. 246ա.*

«Աստուած ողորմի աշխատողի սորին,
Յովաննէս վարդապետիս Եզնկացոյ,
Մանաւանդ տէր Խաչատուրի,
Ներհուն եւ վեհ իմաստակի,
Կրկին ի սոյն ճեմեցողի,
Եւ վերատին արծարծողի,
Ի գործ ածեալ տրամատողի,
Քերթուած բառիւք արտադրողի,
Վարժապետի իմոյ եւ ուսուցչի,
Ցոգնիմաստ մաքրամիտ եւ սրբասէր,
Տէր Խաչատուր քահանայի,
Զոր տէր Աստուած պահեսցէ
ողջ մարմնով,
Խաղաղական կենօք,
Պարագայց ամօք,
Ընդ երկար ժամանակօք,
Հանդերձ բարեչնորհ զաւակօք,
Եւ ամենայն ընտանեօք,
Անփորձ եւ անսասան. ամէն»:

3. *Թղ. 252ա. «Ով ընթերցող այր, երբ զայս սուրբ գիրս ընթեռնուս, զանպիտան լոկ անուն զգծողս սորա սակաւ աշխատութիւնս զՂազար երէցս չմոռանայք:*

«Դարձեալ աղաչեմ, ով ուսումնասէրք, որ անմեղադիր լերուք գրիս թէ ծուռ է կամ խոշոր, բայց ձեր վեհ իմաստութեամբ փակ լիցի, զի կար իմ այսչափ էր:

«Այլ առաւել, ով ընթերցող այր, գիտեա՛ զի խիստ հմուտ չէի գրագրութեան, վասն այս պատճառի ի վերոյ գրածիս անմեղադիր լինիք, եւ մի Տէր ողորմեայիւ յիշեսջիք, առանց պարսաւանաց զիս թողուք:

«Դարձեալ գրեցաւ Թուղթս որ կոչի Հայոց լեզուաւ քերական եւ իլախաց լեզուով գրամարտիկայ, ի Թվականութեանս հայոց ՌՃԼԱ (1682) ամի, ի Սեպտեմբեր ամսոյ ԻԲ, յաւուր շաբաթու, ի վայելումն անձին իմոյ եւ զաւակաց իմոց: Աստուած բարով վայել տացէ եւ ի յաւգտութիւն ի գիտութեան իւրեանց. ամէն»:

1341

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Գ.

Ձեռ. թիւ 1125։ – ԺԶ դար

ԹՈՒՂԹ 206։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×20,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,3×15,2)։ – ՏՈՂԹ 28։ – ԹԵՐԹԹ Ա–ԺԷ×12 (Ա՝ 20, ԺԷ՝ 6)։ – ՆԻՒԹ բուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են երկու փականճները. կռնակի կողմէն ոսրոգուած է ոսրագոյն կաշիով եւ մասամբ ցեցակեր։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ՈՍՐ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ բազմաթիւ, բոլորն ալ բազմագոյն եւ ընտիր։ – ՍԿԶԲՆԱՒՈՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր, երկու տեսակի բաճախով։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴՔ բազմաթիւ եւ բազմագոյն։ – ՆԿԱՐ թղ. 9բ, մեծութիւն՝ 10×15 սմ., բազմագոյն, կը ներկայացնէ մոգերու երկրպագութիւնը. աջին ոտքն է Ս. Աստուածածինն, ձիուս մանուկ գիրքը, ետին՝ Ս. Յովսէփ. ձախին՝ երեք մոգերը, մին ծնրադիր եւ երկուքը կանգուն, ձեռներնին ընծաները. հեռուն բնութեան տեսարանը։ Լուսանցազարդի ձեւով ունի մանրանկարներ՝ հետեւեալ տեղերը. թղ. 21ա, 38բ, 62ա, 87բ, 101ա, 155ա, 181ա, 200բ։ – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 10ա, բազմագոյն, յոյժ ընտիր։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1բ–3բ, 6ա–9ա, 206բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԶ դարուն աւարտին, 1590ական թուականներուն, որովհետեւ Ձեռագրիս կազմին զարդերը եւ գեղարուեստական մանրանկարները ամբողջապէս նոյնն են մեր նախորդ Ձեռագրին (թիւ 1650), որ գրուած է 1582ին։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ոչ մէկ ցիշատակարան։ – ԾԱԼԿՈՂ թէեւ անճաշօթ է աւուրը, անկարելի չէ որ ըլլայ նախորդ Ձեռագրին (թիւ 1650) ծաղկողը, որովհետեւ ամբողջապէս նոյն են զարդերը, ինչպէս նաեւ Ձեռագրին կողին դրոշմազարդերը։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ստացաւ 11 դուռուշի եւ 14 փարայի, ի ձեռն Հ. Սուքիաս Սոմալեանի, յամի 1815, ի 18 Նոյեմբերի, ի Գոլիա»։

Մատեանս է Իգնատիոս Վրդ.ի Մեկնութիւն Ղուկասու, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 4ա. «Ցանգ Ղուկասու աւետարանին մեկնութեան»։

2. *Թղ.* 5ա. «(Ցառաջաբան). Ի հնգետասանին միջին ի յազգահամարն է, անդ գիտ տեղին ուր կարմիր նշան է աստղանշան. *Ի Ղուկաս ասէ. Որ Մատաթայն, որ Ցովրամայն, սա էառ կին զԴոխողիայ զդուստր Ամրէլի արքային իսրայելի...*»։

3. *Թղ.* 10ա. «Մեկնութիւն Ղուկասու աւետարանին, զոր արարեալ է Իգնատիոսի սրբոյ վարդապետի, ի խնդրոյ տեառն Գրիգորիսի հայոց կաթուղիկոսի. *Հնուէ զայս իմաստ աստուածային քո ըղձից պարտ համարեցայ, ով Գրիգորիոս քահանայական գլուխ եւ սիւն հաստատութեան եկեղեցւոյ. սակայն ունիմք առ այս եւ զհակառակաղբացն զբանս, որք ոչ սակաւ*»։ – Վերջ *Թղ.* 203բ. «*Իսկ որով ընդ երիսս լծորդեալ իցէ մեկնօրէն անցաք վատահութեամբ, քանզի ունիս այլօք լնուլ զպէտս այսոցիկ օժանդակութեամբ այնմ որ ունի բանալ եւ լնուլ զպէտս հայցողին։ Վասն որոյ եւ մեք այսպէս ի կատարումն ածեալ սահմանեցաք զբանս ի հայր եւ յորդի եւ ի հոգին սուրբ, որում ամենայն փառք եւ զօրութիւն յամենայն արարածոց այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն*»։

4. *Թղ.* 203բ. «Ցիշատակարան եւ պատմութիւն մեկնիչ վարդապետին. *Երջանկացն բանք եւս երջանկապէս ունին զիմացածս, Բամիջ այնց...*» (սկ. «Երեմիայի է»)։ ... *Եւ ո՞վ իցէ վարդապետս Իգնատիոս, որ ըզՂուկասու զաւետարանն մեկնեաց, եւ յորում ժամանակի եւ որում խնդրոյ։ Այսպէս ծանուցաւ ի վերնագրացս կաթողիկէից մեկնութեանց...*»։

5. *Թղ.* 204բ. «Ցիշատակարան գրոցս ստացողի Գրիգորիս վարդապետի. *Եղեւնագործիւք զբաղեալ կենցաղովս պէպէս անցանօք, Բամիջ բանականս...*» (սկ. «Երեմիայի է»)։ ... *Որպէս աստուածաբանք եկեղեցւոյ զերթնականն բացայայտեցին մեզ եւ որ յայտնին է բանք տէրունականք չարաց զչարիս եւ բարեաց զբարիս յաւիտենից հա-*

տուցանել»: – Վերջ թղ. 206ա. «Առնուլ զգվարձս վաստակոց իւրոց ընդ ընտրելոցն սրբոց արդարոց եւ մշակացն բանին կենաց համաւիառութեամբ, ընդ որում եւ մեզ ձեօք հանդերձ մասն լիցի յամէնառատ տեառնէ խնդալ անտրտում կենօք ամէնօրհնեալ տեսլեամբն Քրիստոսի զուարճանալ յաւիտեանս. ամէն»:

1342

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Դ.

Ձեռ. թիւ 422: – ԺԸ դար

ԹՈՒՂԹ 72: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×22: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 6×16,8: – ՏՈՂՔ 36: – ԹԵՐԹԸՐ Ա–Է×12 (Ա՝ 6): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ խեղճ: – ԳԻՐ ներս մաներ: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԴԱՏԱՒՐԿՔ թղ. 48բ, 51ա, 53ա, 69ա–72բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ոչ մէկ ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1825ին Գոլիսէն բերած է Հ. Փիլիպպոս Վրդ. Թերճիման Ասլանեան:

Մատեանս է Ա. Իգնատիոս Վրդ.ի Մեկնութիւն Ղուկասու եւ Բ. Քարոզներ. հետեւեալ կարգով.

Ա. Իգնատիոս Վրդ.ի Մեկնութիւն Ղուկասու.

1. *Թղ.* 1ա. «Ի գլխոյն Ղուկասու յաւետարանչին ի մեկնութենէ Իգնատիոսի սուրբ վարդապետին հայոց, զոր յետո(յ) ես Մատթէոս վարդապետս, յաշակերտ(աց) Ցոհաննու Որոտնեցւոյ ժողովեալ հաւաքեցի եւ արարի զայս բաղվածու գիրգս. ւագնեա՛ Հոգի սուրբ Աստուած ճշմարիտ. ամէն. *Ամենայն ոք որ ծոյլ է աստուածային ուսման եւ այլ· յաւել զխրատ յոգեշահ, յորժամ սկսանի ընթեռնուլ զգիրս սուրբս, չորս կերպիւ այսպանէ. նախ թէ երկրաւոր բանիւ է գրեալն յորոց հանդիպին զփոքրաբանս»: – Վերջ թղ. 46ա. «Զի մինչեւ ցայս վայր տրտում էին առաքեալքն, թէպէտ զամենայն աքանչելիսն տեսին եւ զտնօրէնութիւնքն, ըստ այնմ տրտմեցան աշակերտքն· իսկ այսօր ուրախացեալ դարձան յերուսաղէմ, ասէ, աւետարանն»:*

Բ. Քարոզներ.

2. *Թղ.* 46բ. «(Քարոզ ինչ զսիրոյ). *Սիրելեացդ իմոյ, որոց հանապազ հաճոյ եղեւ լսելն յինէն աւետարանական վարդապետութիւնս վարդապետի եւ քարոզի այսօր այնպիսի ճշմարտութիւն որ վասն փրկութեան մարդկան է ամենեւին հարկաւոր. Քանզի այսօր ճառելոց եմ ձեզ զսիրոյ, որ է թագուհի ամենայն առաքինութեանց»: – Վերջ թղ. 47բ:*

3. *Թղ.* 48ա. «(Հարցումն վասն չորից տարերց). *Խնդրելի է եւ այս ի կատարումն գլխոց երկոտասան, թէ վասն էր չորս են տարերք եւ ոչ յաւելի կամ նուազ. Առաջին պատճառ, զի որպէս ասացաք յառաջագոյն ոչ առանց հրոյ երեւումն կարէ լինել»: – Վերջ անդ:*

4. *Թղ.* 49ա. «(Ճաղագս մարգարէութեան). *Եւ արդ որովհետեւ ձեռնտուութեամբ եւ նպաստութեամբ աղօթից ձերոց բարձրացեալ մեր ի լեառն Սինա եւ ի վերս աբնակ ծերպէ մարմնոյ իմանալի հայեցմամբ, սակաւ ինչ առեցանք զգաւանութիւն երրորդական անձնաւորութեանն»: – Վերջ անդ (անկատար բան):*

5. *Թղ.* 51ա. «Վասն էր զօրութիւնք երկնից շարժին».

Անդ. «Եւ յայնժամ կոծեսցին. *Այս վասն չորս պատճառի...»:*

Անդ. «Զինչ է աղբատ հոգւով. *Նախ ասէ թէ կրկին է աղքատութիւն...»: – Վերջ 51բ. (անկատար բան):*

6. *Թղ.* 52բ. «Ի բան սաղմոսին որ ասէ. Այսօր է զոր արար տէր, եկայք (ցնծասցուք). *Վարդապետք ասեն թէ օրն երեք յատկութիւն ունի. առաջինն՝ զի արեւն, որ զիշերին ծածկեալ էր...*»: – *Վերջ Թղ.* 53ա:

7. *Թղ.* 53բ. «Նորին բարոյ սուրբ երրորդութեանն, ի բանն՝ Հոգի է Աստուած եւ երկրպագուաց նորա պարտ է հոգւով եւ ընշմարտութեամբ երկիր պագանել. *Երրորդութիւն զերակայ զերագոյնդ Աստուած եւ զեբագոյն բարութիւն, քրիստոնէիցս վերակացու, երեք յուսեան աստուածութիւն, լոյս լոյս եւ զարձեալ լոյս· անծին եւ ծնունդ...*»: – *Վերջ Թղ.* 59ա:

8. *Թղ.* 59ա. «Ցայլմէ բարոյ վասն սիրոյ, ի բանն՝ Այս է պատուէր իմ զի սիրեսջիք զմիմեանս. *Աւանն խաստուն է թէ Քրիստոս ինն մեծ պակասութիւն է ի մէջ մարդկան, այլ սէրն եւ միաբանութիւնն բազում չահ եւ օգուտ առնէ*»: – *Վերջ Թղ.* 61բ:

9. *Թղ.* 61բ. «Նորին բարոյ վասն աղբատաց, ի բան մարգարէին՝ Երանի որ խորհի զաղքատն եւ զտնանկն յաւուր չարի փրկէ տէր. *Նախ պարտ է գիտել թէ զինչ է զանազանութիւն աղքատին եւ տնանկին, եւ ապա թէ երանի որ խորհի զաղքատն. զի ասեն վարդապետք թէ ի բազում բաժանին աղքատաց դասքն, եւ որպէս քահանայից եօթն են դասք, նոյնպէս եւ աղքատաց*»: – *Վերջ Թղ.* 62ա:

10. *Թղ.* 62բ. «Վասն աստիճանաց եկեղեցականաց եւ գաւազանի վարդապետաց. *Աքանչելատես մարգարէն Զաքարիաս ցուցանէ զտեսիլ մարգարէութեան իւրոյ ասելով. Ահա տեսանեմ աշտանակ լուսոյ եւ երկու ձիթենիք, մի ընդ աջմէ գնդին լուցելոյ եւ մի ընդ ահեկէ*»: – *Վերջ Թղ.* 64ա:

11. *Թղ.* 64բ. «Ցաղագս պատուոյ եւ մարբութեան խղճմտանաց, որով պարտի բրիստոնեան մերձենալ առ սրբազան հաղորդութեան. *Կերան եւ երկիր պագին նմա. Ձոյլ բագոյն պատիւ, զխորին յարգումն եւ զաստուածային պաղատումն տայր ժողովուրդն խարայէլի հացին յաւուրս աղբութեան*»: – *Վերջ Թղ.* 70ա:

1343

ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 1202: – *ՉԿԱ* = 1312

Թուղթ 236: – Մեծութիւն 16×25: – Գրութիւն միասիւն (12×19): – Տողք 30: – Թերթք Ա–ԼԲ×12. սակայն միջանկեալ բազմաթիւ թուղթեր ինկած ըլլալով՝ անկանոն են թերթերը. կորսուած թուղթերուն թիւն է 148: – Նիւթ թուղթ բամպակեայ: – Կազմ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը կատարուած է անցեալ դարուն՝ ի Ս. Ղազար: – Մագաղաթեայ գաւազանակք չունի: – Հանդամանք վատ, որովհետեւ յոյժ պակասուր եւ թերի է բնագիրը, ինչպէս նաեւ շատ մը թուղթեր չարչարուած վիճակի մէջ են. խոնաւութիւնն ալ իր հետը զօրաւոր կերպով բողած է, առանց վնասելու բնագրին ընթերցումին: – Գիր բոլորգիր ընտիր: – Զարդագիրք չունի: – Սկզբնատառք հազուագիւտ կերպով՝ կարմիր, սովորաբար բնագրին թանաքով՝ երկաթագիր: – Խորագիրք կարմիր թանաքով: – Լուսանցազարդ եւ այլ զարդեր չունի: – Դատարկք չունի: – Ժամանակ ՉԿԱ – 1312: – Գրիչ Ցովհաննէս: – Կազմող վերջինը՝ Մխիթարեան Միաբանութիւն, ի Ս. Ղազար: – Ստացող առաջինը՝ հաւանաբար գրիչը. ժե դարուն Մեղրիկ: – Տեղի անյայտ: – Յիշատակարանք Ցովհաննէս գրիչ 1312ին ընդօրինակած է նաեւ Սարգիս Շնորհալիի Ցիշատակարանները, որոնք կը հրատարակենք ստորեւ: – Տեղեկութիւնք «Ետաս ի վանս 1830 Ապրիլի 22, զոր ստացաւ վ=ցացս Վ. Հ. Փիլիպպոս Վրդ.ն մեր Թերթիման Ալամեան, դահեկանաց 150ից»:

Մատեանս է Սարգիս Վրդ.ի Համառօտ խմբագրութիւն Մեկնութիւն Կաթուղիկեայց եւ Ներսէս Շնորհալիի Մեկնութիւն Կաթուղիկեայց: Ձեռագրէս բազմաթիւ թուղթեր ինկած ըլլալով, փակագիծի մէջ կ'առնենք մեր ամբողջացուցածը, հետեւելով Սրգ. Շնհ. Ձ.ի, որ լրիւ օրինակ մըն է:

Ա. Սարգիս Շնորհալի, Համառօտ մեկնութիւն թղթոցն Կաթուղիկեայց.

1. Թղ. 1ա. «(Պատճառ եօթնեցունց թղթոցն կաթուղիկեայց առաքելոցն, Սարգսի վարդապետի համաոտ արարեալ. Առաջաբանութիւն. *Զիր պարգեւացն Քրիստոսի, զոր հոգովն իւրով սրբով ետ եկեղեցւոյ իւրում սրբոյ, անքննելիք են մտաց եւ անճառելիք բանից*)»: – *Մեր բնագիրը կը սկսի՝* Թղ. 1ա. «... *անմարմինք որ ոչ երբեք քակտին կամ զմիմեանս լուծանեն հակառակ կրիւքն, այլ ծայրիւքն գիրկս առեալ զմիմեանս պինդ ունին սիրով*»:

2. Թղ. 3ա. «Համառաւտ կաթողիկեայ թղթոյն Յակովբայ, մեծի Սարգսի վարդապետի արարեալ յօգուտ ուսումնասիրաց. *Աստուածային տեսութեանց եւ իրողութեանց պարապել մտաց այնոցիկ է որ սուրբ են սրբութիւք եւ մաքուր հոգւով, որ զառհասատչեայ հոգւոյն չնորհաց աներկեւան ցընծութեամբ յանձինս բարձեալ բերիցեն*»:

3. Թղ. 4բ. «(Մեկնութիւն կաթուղիկեաց Յակոբու առաքելոյ). *Յակովբոս, ասէ, Աստուծոյ եւ տեառն Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ. Ըստ որում ասացի, ի սմանէ ընկալան Պետրոս եւ Պաւղոս որպէս գրել զթուղթան, նմանապէս եւ ի սկիզբն գրելոցն նշանակել զանուանս իւրեանց*» (Միջանկեալ թերի):

4. Թղ. 47բ. «Նորին սուրբ հաւր Սարգսի մեծի վարժապետի համառաւտ առաջին թղթոյն Պետրոսի գլխաւորի առաքելոցն. *Բանք աստուածայինք ամենայնք արդիւնագործք են եւ չհաւորք եւ ի ձեռն քաջաց եւ առաքինեաց ցուցանի աշխարհի, հարթ եւ կազմ զակիզբն եւ զմիջոցն եւ զծայրն եւ բոլորովին յերեսս բերելով լաւաճեւ յայտնական տեսուած*» (Թերի միջանկեալ եւ վերջաւորութեան):

5. Թղ. 86ա. «(Նորին մեծի Սարգսի վարդապետի պատճառ երկրորդ թղթոյն Պետրոսի առաքելոյ եւ համաոտ մեկնութիւն նորին). *Բազմաց յառաջագոյն ի հարցն մերոց աստուածաբանից, փոյթ պնդութեան եղեւ քննութիւնս սիրագոյնս առնել*)»: *Սկիզբը թուղթ իննկած ըլլալով՝ ներկայիս Ձեռագիրը կը սկսի՝* Թղ. 86ա. «...*Այս են կամք իմ, ո՛վ Պետրէ, եւ դու արգելուլ խորհիս եւ խափանել զհամալխարհական փրկութիւնն, եւ զայս բարբառ մեք իսկ լուաք որ ընդ նմա էաք ի սուրբ լերինն*»: *Յաջորդաբար միջանկեալ ունի թերի թուղթեր*:

6. Թղ. 92բ. «Նորին սուրբ հաւրն Սարգսի համառաւտ առաջին կաթողիկեայց թղթոյն Յոհաննու աստուածաբան աւետարանչի եւ առաքելոյ. *Երանելին Յովհաննէս աւետարանիչն, այն որ սակս առաքինասէր վարուցն եւ սուրբ անձինն եւ բարձրագոյն կրաւնիցն ոչ միայն սիրեցաւ յիսկապէս բարւոյն, այլ եւ փոխանորդ սիրոյ նորա եղեւ յաշխարհի զկնի ամպաչու ճանապարհի նորա յերկինս*»:

7. Թղ. 131ա. «Նորին Սարգսի համառաւտ երկրորդ թղթոյն Յոհաննու առաքեալ աւետարանչի. *Են են բազումք ի սրբոցն եւ մանաւանդ յառաքելոցն եւ ի նոցունց աշակերտացն որոց յայտնի են անուանքն նոցա եւ քաղաքավարութիւնք, եւ թէ ուր արդեւք չոգան եւ զինչ խաւսեցան եւ զինչ աւրինակաւ ելին յաշխարհէս*»:

8. Թղ. 135բ. «Նորին սուրբ հաւր Սարգսի համառաւտ երրորդ թղթոյն Յոհաննու աստուածաբանի. *Առ աստուածային արան եւ առաքինութեամբ զարդարեալն ոչ առանց պատճառի ինչ գրէին առաքեալքն. եւ որպիսի ինչ պատճառքն էին, կամ զի գնոսա յորդորեսցեն ի հոգեւոր վերակացութիւն կամ ի մարմնական կարեկցութիւն*»:

9. Թղ. 141ա. «Նորին Սարգսի համառաւտ թղթոյն Յուդայ առաքելոյ. *Շնորհք իմաստից հոգւոյն որ ի ձեռն առաքելոցն տուաւ եկեղեցւոյ Քրիստոսի, որպիսիք են եւ որքան են, զաւրաւորք են եւ լուսաւորք, ոչ միայն քան զարտաքին իմաստսն, այլ եւ քան զամենայն պատգամս հոգւոյն որ ի մարգարէիցն քարոզեցաւ*» (վերջաւորութիւնը թերի):

10. Թղ. 151ա. «(*Եւ արդ իմ առ քեզ բանք են, ով հայր եւ որդի եւ հոգի սուրբ, օրհնեալ Աստուած զթութեանց եւ տէր ամենայն ողորմութեանց*)»: *Թուղթ իննկած ըլլալով, մնացած է վերջին հատուածը այսպէս.* Թղ. 151ա. «...*սրտի եւ ուղղափառութիւն հաւատոյ եւ հաստատութիւն սիրոյ եւ յուսոյ, եւ արա՛ զսա նոցա անբծութիւն հոգւոյ*» *եւն*:

Թղ. 151ա. «*Վասն որոյ եւ իմ աղաչանք են առ ձեզ, սիրելիք Աստուծոյ...: Հայ Թուականն յայսմ ամի, յորժամ կատարեցի զհամառաւտս յիշատակ ինձ եւ իմոցն եւ ի վարժուն մանկանց նորոյ առաքաստի մաւրս մերոյ վերինն Երուսաղեմի, հինգ եւ տասն էր ընդ վեց հարիւրի, ի փառս Քրիստոսի. Ոմէն*»:

Բ. Ներսէս Շնորհալի, Մեկնութիւն կաթուղիկեայց.

11. Թղ. 152. «(Հաւաքումն մեկնութեանց հօթանեցուցց թխթոցն կաթուղիկէից. Նախադրութիւն թխթոյն Ցակոբայ. Արդարն Ցակովբոս, որ էր ըստ մարմնոյ եղբայր տեառն մերոյ, զրէ զայս Թուխտ առ նոսա որ յերկուասան ազգաց)»: Թուղթ իննկած ըլլալով՝ ներկայիս Ձեռագիրը կը սկսի այսպէս. Թղ. 151ա. «...Այսմ պատուոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ծառայ անուանիլ. երկուասան ազգացդ, ասէ, քանզի Քրիստոսեան գոլով առաքեալ, նոցա գրէ, որք սփռեալ էին յապագա որ ի հրէից՝ անհաւատից զգուանաց ի մէջ հեթանոսաց, զորս նախ ողջունէ իբրեւ խաղաղութեան աւետարանիչ» (միջանկեալ թերի):

Ցաջորդաբար կարմրագեղով նշուած են օգտագործուած աղբիւրները. «Դիդիմոս», «Ցովհ. Ոսկերերան», «Կիւրեղ Աղեքսանդրացի», «Պիմէն», «Որոգինէս», «Սեւեռիանոս Անտիոքացի», «Հիւսիքիոս» եւն.:

12. Թղ. 172ա. «Նախադրութիւն առաջին թղթոյս Պետրոսի. Պետրոս ինքնին գրեաց զայս Թուղթ առ որս ի սփիւռս հրեայք հաւատացեալք էին խրատ վարդապետական, զի ոչ սակաւք էին ի հերձուածոցն ցրուեալք յայնժամ ի մէջ հեթանոսաց»:

13. Թղ. 187. «(Նախադրութիւն Պետրոսի երկրորդ թխթոյն. Գրէ զարձեալ նոյն ինքն Պետրոս եւ զայս Թուխթ եւ առաքէ վերըստին առ հաւատացեալսն զորս յիշատակեաց)»:

Թուղթ իննկած ըլլալով, ներկայիս Ձեռագիրը կը սկսի այսպէս. Թղ. 187ա. «Կանխաւ զարթուցանէ զլսաւորն առ հանդերձեալ բանին ունկնդրութիւն, զոր աւրինակ թագաւորաց է սովորութիւն առնել ի բեմասացութեան որ առ բազմութիւնն»:

14. Թղ. 195բ. «(Նախադրութիւն) առաջին թղթոյն Ցոհաննու. (Ցովհաննէս էր որ զաւետ)արանն գրեաց, (նոյն առաքէ Թուղթ առ հաւատացեալ)սյսն տեառն յիշատակ առնդելոց ի նոսա (կանխաւ քարոզութ)եանն, որպէսզի չնորհիւ մկրտութեանն զլուր (բանին Աստուծոյ ընկ)ալեալք ոչ հեղգասցին»:

15. Թղ. 231բ. «Նախադրութիւն Ցոհաննու երկրորդ թղթոյն. Զառաջում Թղթոյն զաւրութիւն եւ զմիաս ունի եւ այս Թուղթ համառաւտ եւ կարճ բանիւ ի նոյն խորհուրդ հայելով»:

16. Թղ. 235ա. «Նախադրութիւն Ցոհաննու երրորդ թղթոյն. Գրէ նոյն երանելի զայս երրորդ Թուղթ, սակայն Գայիոսի գրէ, յորում եւ վկայէ եւ գովութեանց առնէ արժանի վասն աւտարսիրութեանն»: – Վերջ Թղ. 236բ. «Մի զի հասարակաց ամենեցունց արարիչ է խոստովանեալ, քանզի եղեալք գոլով բնութիւս նշանակեն զի ունին արարիչ, եւ մի ի վերայ այնոցիկ որք բարեպաշտութեամբ հաճոյ եղեն նմա». Հոս կիսատ կը մնայ եւ կ'աւարտի Ձեռագիրս:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Ձեռագիրս գրիչը, 1312ին ընդօրինակած է Սարգիս Շնորհալիի հետեւեալ Ցիշատակարանները (թիւ 1–6).

1. Թղ. 47ա. «... Նախան, զկրկին աշխատաւղ գրոցս ի յերկս բանի մեկնութեան նախագունիցն, եւ ապա ի համառաւտել զպիտանացուսն ընթերցաւղ լուսամիտ համբակացդ, ուսումնասիրաց եւ քրիստոսասիրաց, զորս աղաչեմ սիրով հոգւոյն եւ մաղթեմ թախանձելով, մի՛ անտես առնել զերկայն ժամանակաց աշխատութիւնս իմ, այլ սրբամտոյց աղաւթիւք յիշել միշտ առաջի յուսոյն մերոյ Քրիստոսի, զի թերեւս ի ձեռն ձեր ողորմութիւն գտայց ի նմանէ յաւուրն մեծի եւ համառաւտի, եւ Աստուած յիշողացդ եւ յիշելոցս ողորմեսցի. ամէն»:

2. Թղ. 92ա. «Ով ընթերցասէր մանկունք եկեղեցւոյ, ցանկացաւղք վարդապետական իմաստից, որք հանդիպիք այսմ մատենի աստուածային գանձուս եւ ընթեռնուք եւ զաւդուն ձեր գտանէք ի սմա եւ կամ գազափար առեալ գրէք, գանձն իմ եղկելի գՍարգսի կրտսերոյ եւ մեղապարտի, որ կրկին աշխատեցայ ի սմա վասն չահի ձեր, յիշեցէք առաջի Քրիստոսի, աղաչեմ, եւ Աստուած յիշողացդ եւ յիշելոցս ողորմեսցի. ամէն»:

3. Թղ. 130բ. «Եթէ արժանի համարիք զաշխատութիւնս իմ յիշատակի, որ ընթեռնոյքդ, ահա կ(ար)աւտ եմ յոյժ եւ արտասուաւք աղաչեմ եւ հեծեծանաւք մաղթեմ եւ հոգւովս խնդրեմ եւ սրտիւս հայցեմ եւ բազձանաւք ի ձեզ նայիմ. եւ որք յիշէքդ աղաչելով վասն իմ ծերոյս Սարգսի զչէր, յիշեալ լինիք եւ դուք յամենեցունց արարչէն, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս»:

4. Թղ. 135ա. «Ձսարգիս մեղապարտ ծառայ Աստուծոյ եւ զանպէտ կրաւնաւոր յիշե-

ցէք ի Քրիստոս աղաչեմ. եւ որք յիշէք՝ յիշեալ լինիք եւ դուք ի տէր»:

5. Թղ. 140բ. *«Ցիսուս Քրիստոս, լոյս ճշմարիտ, սուրբ հաւր որդի, անոխակալութեամբ քո եւ մարդասիրութեամբ, ողորմեա՛ մեղապարտ ծառայի քոյ Սարգսի կրսերոյ եւ ողորմելոյ: Եւ որ ընթեռնոյդք եւ լուսաւորիք մտաւք եւ որ լսէդ եւ մխիթարիք սրտիւ, աղաչելով ասացէք՝ Այոյ, ամէն, եղիցի, եղիցի»:*

6. Թղ. 151ա. *«Վասն որոյ եմ իմ աղաչանք են առ ձեզ, եղբարք սիրելիք Աստուծոյ եւ սիրեցեալք ի Քրիստոսէ եւ արտասուալք պաղատանք, չառնել անտես զերկայն ժամանակաց աշխատութիւնս իմ յերկս վաստակոյ բանիս, այլ ընկալարուք ձեզ ի փչոց վարդ եւ ի տատասկէ թուզ եւ ի մորենւոյ խաղող, եւ ի խորաձորոցն զակնբս պատուական եւ ի գազտակրայէ զմարգարիտս գեղեցիկս: Եւ ինձ հիքոյս տուք վարձս բարեաց զարտասուս զողբս հառաչանաց, զաղաւթս պաղատանաց, զթողութիւն մեղաց հայցելով ինձ եղկելւոյս Սարգսի յապէնիազ տեառնէն եւ ամենեցուն արարչէն, որպէսզի իւրով անեզրական մարդասիրութեամբն արժանիս արասցէ զմեզ զամենեսեան յաղաւթս եւ յաղաչանս առաքելոցն սրբոց, նոցին լուսեղէն յարկացն հասանել եւ անթառամ պսակացն, լի ուրախութեամբ տեսանել զմիմեանս յարքայութեան Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ, անտրտում եւ յարազուարճ բերկրանաւք փառաւորել յանվախճան յաւիտեանս:*

«Զանսկիզբն հայրն, զպատճառն ամենայնի եւ զառ ի նմանէ զբանն զհամագոյ եւ զէակից որդին եւ զամենասուրբ հոգին, զերիսումն ի հաւրէ, զմշտնջենակիցն եւ զէակից հաւր եւ որդւոյ, վասնզի ամենասուրբ երրորդութեանն փառք իշխանութիւն եւ պատիւ եւ երկրպագութիւն եւ գոհութիւն, յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

«Հայ թուականն յայսմ ամի, յորժամ կատարեցի զհամառաւտս, յիշատակ ինձ եւ իմոցն եւ ի վարժուսն մանկանց նորոյ առաքասուի մաւրս մերոյ վերինն Երուսաղեմի, հինդ եւ տասն էր ընդ վեց հարիւրի ի փառս Քրիստոսի. ՈԺԵ (1166):

Ձեռագրիս գրիչ Ցովհաննէսի (1312իճ).

7. Թղ. 47ա. *«Ես Ցովաննէս մեղաց մեծաց եւ բեւր պարտուց անկեալս ի ներքոյ, ՉԿԱ (1312), խմով մեղսամակարդ ձեռամբս եւ կարկամելով, կոյր եւ ճայրոտեալ կրկին ակամբ եւ ցաւոտ անձամբ, կամեցայ գրել զլուսատու տառս համառաւտիս կաթողիկեայց, որ է ծնունդ ի շնորհէ սուրբ հոգւոյն աստուածարեալ եւ մեծին հաւր մեր Սարգսի, ի վայելս ապագայ լուսամիտ եւ ուշիմ եղբարցդ Սիոնի նորոյ մանկանց եւ մաւր մեր պանծալւոյ. ի յիշատակ վաւերական յոբնաթշուառ եւ թարմատար անձինս եղկելւոյ: Աղաչեմ տերամբ Աստուծով զընթերցուղդ եւ որք աւգտիք երբեք ի սմանէ ինչ իւիք, յիշել զքմած բարուք զսակաւ աշխատուղս ի սմա, թողութիւն գտանել գառնահաւ եւ ի չարէն չատակսկիծ հոգւոյս, նաեւ մաւրն իմոյ Միճայի, եւ յոյսն մեր Քրիստոս ի ձեռն ձեր, եւ ձեւք մեզ եւ ձեզ կարկառեսցէ զառատն իւր բարի:*

«Ննդրեմ զարձեալ խաւսուն եւ Աստուծոյ պատգամիս, խնամ տանել իբր հոգւոց ծնողի եւ ի լոյս վերստին զմեզ ածողի, նոր կտակիս սուրբ այս համառաւտի, մի՛ մրոտել, մի՛ բաց բերան եւ մերկ ընկենուլ, մի՛ գողանալ, մի՛ ունել խափան եւ կամ խնայել տալ աւրինակ, եւ մի՛ ծածկել գրուանաւ, այլ բարձմամբ յաշտանակ մարմնոյ դնել, զի լոյս բնակչին տայ ի տան իմանալի տեառդին հոգւոյ, զի լոյսն մի՛ նուազման՝ այլ եւս ճառագայթից դիպեսցի. եւ մի՛ իբր խորթ, այլ հարազատ(տա)բար ցնծասցէ աստ վայելիւքն, անյողդողդ նկատելով ըզչնորհն ի սա, եւ զի երկրորդ գրեցաւ ի ձեռահիւսէն տեառն Ցոհաննու, որ ինքնագրէն Սարգսի վերափոխեաց, յորս գթասցի տէր մեր. ամէն»:

8. Թղ. 92ա. *«Ի թուիս ՉԿԱ (1312) եւ մեղաւոր Ցոհաննէս, զտի զցանկալի եւ ըզպայծառ զայս տառ, գրեալ տեառն Ցոհաննու ձեռամբ, յինքնագիր երկնընթաց երկասէր ձեռինն Սարգսի յառաջին չարահիւսէն աւրինակեալ, եւ զնորին սուղ բան յիշատակին, որպէս տեսանի զկնի գրեալ, որ եւ վայելէրն իսկ. եւ երկրորդ եղէ սմին յեղափոխիչ յառաջնոյն: Աղաչեմ զընթերցողդ եւ զաւգտեալսդ, ի յոլով աշխատութեանցս Սարգսի, եւ որք աւրինակէքդ, գրեցէք զփոքր բան նորին յիշատակին, որ եւ զձեզ Քրիստոս ի գիրն կենաց գրեսցէ:*

«Աղաչեմ յիշել եւ զիմ աղկադկութիւնս, որ կոյր աչաւք եւ ցաւոտ անձամբ գրեցի զսա, եւ այն առ սաստիկ սիրոյն: Ցիշեցէք ի տէր մեր եւ զմայրն իմ Միճայ, եւ սղալանացս ներեցէք: Եւ յաւրինակելն փոյթ լեր ի գիր, ի կէտ, ի շեշտ, ի բութ, եւ յայլսն, որք կարի պիտանացուք են ի սոյն»:

9. Թղ. 131ա. *«Զանարժանս Աստուծոյ անուանիլ ծառայ, որ ստրուկս մեղաց յաւժար կամաւք եղայ զՑոհաննէս, որ երկաւք*

անձին, որ յոլով պաշարեալ եմ ցաւք եւ նուաղեալ ի լուսոյ աչաց. այլ սակս սիրոյ տերամբ տառիս եւ յուսոյն, որք յընթեռնուն աւգտիք, խարխափ(ամ)ք եւ ձաբռտեմ յոլով ստացայ գաս, արժանի արարէք յիշման, թէպէտեւ չեմ արժան: Այլ վասն սիրոյն Աստուծոյ, սրտիւ եւ հառաչմամբ զսէր ողորմին մի՝ խնայէք, շատամեղ եւ մեծաշարաւ խոյանթեալ վիրաւք նեխեալ եղկելւոյս. զի կարաւղ է Աստուած վասն խնդրողացն որ սրտի մտաւք հայցեն, ներել չարաբախտիս եւ անկելոյս, որ կորեայ եւ կորուսի գյոլով բարին զոր ի Քրիստոսէ առի. եւ որք յիշէք տերամբ»:

10. Թղ. 140բ. «Այլ եւ զմեղաւորս Յոհաննէս գրող սորա, ընդ սրբոյս յիշեցէք ի բարի»:

11. Թղ. 151բ. «Գրողի սորա բաղձանք բանի մաղթանաց առ որս ձեռնհասքդ էք. ես Յոհաննէս թարմատարս եւ եղկելիս անձն, ի սաստիկ ալեաց յուզմանէ ափշեալս եւ անդեկ եւ աննաւատուտ, նաեւ ոչ փոքր ինչ մակոյկ, որ է մասն բարի յիս երեւի, զի թերեւս առից սակաւ մի ոգի. այլ ընդ մեծամեծ մեղացն որ յինէն գործեցան՝ փոքունքն սուգեալ ոչ երեւին: Զի թէ եւ հարկանիմ զառաջս անաչառ յիշողին մտաւք գյանցանս, սակայն ոչ ձկիթ եւ ոչ պատանք, զի բոլորս եմ ապականեալ, ոգի, միտք եւ մարմին, եւ կամ կաչկանդեալ յոլով զեղերմամբ, թէ ո՞ւր եւ կամ ե՞րբ խարխարեալ նաւս ընկղմի, եւ սառուռս սաստիկ» կը մնայ կիսատ:

12. Թղ. 171բ. «Զչար կեղաւք հարեալս յոգի ի միտս եւ յեղկեալս մարմին, որ խարեալս եմ մտացս խղճիւ եւ խոստովանաբար ասեմ եւ սրտոյգ, զի չէ ինչ՝ չար զոր ոչ գործեցի. եւ այս ոչ խորհրդով՝ այլ գործով, եւ յասելս զիսէ տէր զի ոչ կեղծաւորիմ. եթէ էր հնար ասել անուամբ ուրոյն ուրոյն՝ ոչ դանդաղէի, նա եւ զի չէ իսկ աւգուտ գայնպիսի գարշութիւն յիշել ի մատենի, այլ վնաս եւ տգիտաց գայթակղութիւն է: Բայց բողոքեմ հասարակ եղբարցդ քահանայից եւ որք ի խոնարհ, Թողութիւն յԱստուծոյ հայցեցէք, որ զայս ամենայն գործեցի, չար ծառայիս ձեր Յոհաննիսի, վասնզի այս յուսով գրեցի եւ սովաւ մխիթարիմ: Նաեւ զմայրն իմ Մինա յիշեցէք ի Քրիստոս. եւ որք յիշէքդ զմեզ՝ եւ Քրիստոս զձեզ»:

13. Թղ. 195ա. «Զչար սանձաւք կապեալս եւ ամրակուռ նորին գինուք, որ մարդասպանն է՝ վարանեալս, զՅոհաննէս որ մեծն եմ մեղաց գործաւղ, որ կոյր աչաւք նաեւ մտաւք եւ գժնեայ անձինս, երկաւք ստացայ զսա: Ընթերցողացդ եւ աւգտողացդ բողոքեմ, յիշեց(էք), մեղաց Թողութիւն, յոր եւ ըղձամս, եւ որք յիշէքդ եւ Քրիստոս զձեզ յիշէ»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ (ԺԵ դար).

14. Թղ. 47ա. «Ողորմեա՛ Քրիստոս Աստուած ստացողի սորա Մեղրիկ մահդասուն եւ ամենայն արեան մերձաւորաց իւրոց. ամէն»:

15. Թղ. 92ա. «Ով դասք յուսերամից, յորժամ ընթեռնոյք յիշեցէք ի Քրիստոս ըզՄեղրիկն»:

16. Թղ. 131ա. «Զվերջին կազմող սորին զՅոհաննէս աստանուն արեղայ յիշ(եցէք) ի Քրիստոս. ընդ նմին եւ զՄեղրիկն, եւ Աստուած զձեզ»:

17. Թղ. 140բ. «Ընդ նմին եւ զՄեղրիկն եւ զծնօղսն իւր»:

1344

ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ Բ.

Ջեռ. թիւ 117։ – *ՁԿՁ* = 1317

ԹՈՒՂԹ 512։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 29×44։ – ՍՏՈՒԱՐ 14 սմ.։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (22,5×37), իւրաքանչիւրը 10×37։ – ՏՈՂՔ 35։ – ԹԵՐԹԻ 6 Ա–ԽԲ×12 (Ա՝ 14, Գ, ԽԲ՝ 11, Դ, Զ, Թ, ԻԳ՝ 10, ԽԱ՝ 9)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն եւ հաստ։ – ԿԱԶՄ երկրաչափական գիծերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը հաստ տախտակ, դոնակով.

ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՔ ՀԱՑՈՑ ՄԸ.

կորսուած են երեք փականքները, առաջին կողքին վրայ մնացած են պղնձէ երեք հաստ գամները. աստառն է տպածոյ կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՒ չուքի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ շատ լաւ, կատարեալ եւ անթերի. 1659ին Լվովի մէջ նորոգուած է եւ ստացած ներկայ հաստատուն կազմը; Նորոգութեան ընթացքին կորսուած առաջին թերթին տեղ դրուած է նորագոյն մը, նոր գրութեամբ (թղ. 7–20, 32, 486): – ԳԻՐ բոլորգիր խոշոր եւ մաքուր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ բազմաթիւ, ոչ միայն իւրաքանչիւր գրքի սկզբնաւորութեան, որոնք շքեղ են եւ բազմագոյն, այլ իւրաքանչիւր նոր գլուխ սկսելուն, սովորաբար միագոյն, համգուցագիր կամ թուչնագիր, երբեմն նաեւ գազանագիր: Բոլորն ալ ընտիր եւ նուրբ: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂԻ նոր գիրք սկսելուն՝ ամբողջ տող մը, որոնց կը յաջորդէ ամբողջ տող մը երկաթագիր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ կարմիր թանաքով են: – ԽՈՐԱԳԻՐԻ սեւ թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԻ բազմաթիւ, բազմագոյն, մեծ եւ ընտիրք: – ՆԿԱՐԻ չունի: – ԽՈՐԱՆԻ թղ. 7ա, 11ա, որոնք նորոգողին կողմէ գծուած են՝ 1659ին: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 144ա, 369ա, 445բ, 466բ. թէեւ սակաւ գոյներով, բայց բոլորն ալ ընտիր եւ ճաշակաւոր: – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 1–6, 501բ–512բ, որոնք նորոգողին կողմէ աւելցուած են: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՉԿԶ–ՉԿԹ, 1317–1320: – ԳՐԻՉ Սարկաւագ մոնոզոն: – ՄԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը: – ԿԱԶՄՈՂ 1569ին՝ Մինաս Տիւերկրցի, ի Լվով, որու օգնած են Գրիգոր աբեղայ, իսկ Յովհաննէս ամբողջացուցած է թղ. 7–20, 32ի գրութիւնը: 1620ին Տէր Զաքարիա դրած է Ձեռագրին կոճակները, այն է փականքները: – ՍՏԱՑՈՂ Ներսէս միաբանակեաց, որ «ընծայեաց զսա մեծ եւ հոչակաւոր մայրաքաղաքին Տըփխնոյ ի միաբանական եղբայրանոցն, որք ըստ նզրնկական վարուցն կարգեալ կան»: – ՏՆՂԻ «յաստուածապրակ եւ ի հոչակաւոր մենաստանիս Յովհաննու վանք, ընդ հովանեաւ սուրբ եւ աստուածնական Կարապետիս մկրտողի Տեառն մերոյ եւ հրաշափառ կաթողիկէիս եւ կենդանարար սուրբ Գրիգորիս եւ այլ սրբոցս»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ բազմաթիւ են, որոնց կարեւորագոյնները կը հրատարակենք. իսկ մանրները, որոնք բովանդակութեամբ չունին նորութիւն եւ կրկնութիւններ են՝ հետեւեալներն են. թղ. 64բ, 87ա, 99ա, 153բ, 169ա, 244ա, 259ա, 285բ, 319ա, 391բ, 402ա, 410բ, 422ա, 445ա, 466բ, 479ա, 498բ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ Ձեռագիրս առաջին կողքին ներսի կողմը կայ թուղթ մը որ կ'ըսէ. «Օհան, Ակոր, Աստուր, Ալեքսան, Աւետիք. հասնի գիրս ի Լվով հայերուն ժամը, Թօխադցի Տէր Կարապետին կամ Այեէմ Ավետիք աղային ձեռքն ի պարին. ամէն»: Երկրորդ թուղթ մը, գրուած Հ. Մինաս Վրդ. Բժշկեանի կողմէ՝ կ'ըսէ. «Ցամի տեառն 1820, Մայիսի 22, ի քաղաքն Իլվով. Գերապայծառ Գայիդաւոս Վարդերեսեվիչ, ընտրեալ արքեպիսկոպոս հայոց Իլվով քաղաքի եւ իւր պատուելի գլխոյն ծանուցեալ թէ ձեռագիրք հարկաւոր են յոյժ ի վանս սրբոյն Ղազարու որ ի Վենետիկ, վասն լուսաւորութեան ազգիս հայոց եւ վասն պայծառութեան ուղղափառ սուրբ հաւատոյ մերոյ, ընծայեցին Մխիթարեան Միաբանութեան որ ի Վենետիկ զգիրս Սարգիս վարդապետի այսու դաշամբ, զի նոյն Միաբանութիւնն պարտաւորեսցի զգուշութեամբ պահել ի մաքուր գրքատան իւրեանց ի կարգս ձեռագրաց, անարատ եւ ապահով, ի մշտենջենաւոր յիշատակ Իլվով քաղաքի եւ ամենայն գլխոյն հայոց: Նաեւ դիցի նախատ նորուն յիշատակարան թէ ուստի առաքեցաւ եւ որոյ ձեռամբ եւն.: Ես, ներքոյ գրեալ Մխիթարեան վարդապետ հաւանեալ ընկալայ զայն գիրք առ ի առաքել ի վանս սրբոյն Ղազարու որ ի Վենետիկ, ընդ ծով, որոյ ի հաստատութիւն եւտու զայս իմ ձեռագիր Գերապայծառ Արհիապետին: Հ. Մինաս Բժշկեան, Կրօնաւոր Մխիթարեան»:

Մատենաս է Սարգիս վարդապետ Շնորհալիի Մեկնութիւն Կաթողիկեայց թուղթերուն, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 7ա. «Ճառաջաբանութիւն ասացեալ յաղագս սուրբ վարդապետին Սարգսի. *Ամենայն ոք որ զգիրս աստուածային ի ձեռն առնուցուն, նախկի զմակագրութիւն նորա ընթեռնու*»:

2. *Թղ.* 11ա. «Երանելւոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն կաթուղիկեայց թղթոյն Յակովբայ. *Աստուածային տեսութեանց եւ իրողութեանց պարապել մտաց այնոցիկ է որ սրտիւք եւ մաքուր հոգւով, որ զառհասատաչեայ հոգւոյն շնորհաց աներկեան ցնծութեամբ յանձինս բարձեալ բերիցեն*»:

Թղ. 17բ. «Բ. Ամենայն ուրախութեան արժանի համարեսջիք եղբարք յորժամ ի պէսպէս փորձութեանց... *Ամենեքեան որք միանգամ յաղքատութեան իցեն եւ գրոյ հանդիպին*»:

Ձեռագրին առաջին թերթը կորսուած ըլլալով, նորոգողը ամբողջացուցած է մինչեւ այս կէտը. հին բնագիրը կը սկսի՝ թղ. 21ա. «*արար ի պարսաւանացն. ապա եւ առնոյն եւս երաշխաւոր լինի...*»:

Թղ. 26բ. «Գ. Երանելի է այր որ համբերէ փորձանաց... *Բազմապատիկ եւ բազմօրինակ առաքինութեանցս յաղթանակի անուն գրեալ կայ ի գիրս մարգարէիցն, առաքելոցն եւ աւետարանչացն*»:

Թղ. 34բ. «Դ. Մի՛ խարիք եղբարք իմ սիրելիք... *Ասաց թէ երանելիք են որ փորձանաց համբերեն եւ ի նմին ընտիր գտանին*»:

Թղ. 51ա. «Ե. Որով ի բաց թաւթափել զամենայն աղտեղութիւնս... *Որք միանգամ սիրողք մարմնական ընչիցն եւ ի նոսա հարեալք են, որքան յաւելու նոցա մեծութիւն*»:

Թղ. 64բ. «Զ. Եղբարք, մի՛ աչառութեամբ ունցիք... *Զար է մարդահաճութիւն եւ կորուսիչ ոգւոց*»:

Թղ. 76բ. «Է. Զինչ աւգուտ է, եղբարք իմ, եթէ ասիցէ... *Զոր աւրինակ եթէ ոք յերկրպագործաց զանգաստան լի փշաբերութեամբ կամիցի սրբել»:*

Թղ. 87ա. «Ը. Մի՛ բազում վարդապետք լինել... *Շնորհք պարգեւացն Քրիստոսի ի ձեռս առաքելոցն բազմացան ի մարդիկ»:*

Թղ. 99բ. «Թ. Իսկ վերին իմաստութիւնն նախ զի սուրբ է... *Ասաց զերկրաւոր իմաստութիւնն որ զնախանձ եւ զկակառակութիւն ծնանի»:*

Թղ. 116ա. Ժ. Ահաւասիկ են որ ասեն, այսաւր եւ վաղիւն երթիցուք... *Բազում անգամ յեղանակեաց զմարդկան անմտութիւն եւ զազգի ազգի չարիսն նոցա»:*

Թղ. 128ա. «ԺԱ. Աւրինակ առէք եղբարք չարչարանաց եւ երկայնմտութեան զմարգարէսն... *Իբրեւ ամաչեցոյց քաջ իսկ զմնծամտունան եւ առաւել իմն պատկառեցոյց»:* – *Վերջ* 143բ:

3. *Թղ.* 144ա. «Երանելոյն Սարգսի վարդապետի մեկնութիւն կաթողիկեայց եղբին Պետրոսի. *Բանք աստուածայինք ամենայնք արդիւնագործ են եւ չահաւորք եւ ի ձեռն քաջաց եւ առաքինեաց ցուցանին աշխարհի»:*

Թղ. 153բ. «Բ. Աւրհնեալ է Աստուած եւ հայր տեառն մերոյ Յիսուսիսի Քրիստոսի... *Կարգաւորաբար ասաց զաստուածային չնորհսն եւ զերկնային խաղաղութենէն»:*

Թղ. 169ա. «Գ. Որով պնդեալ զմէջս մտաց ձերոց... *Մնծամնծա բարբառեցաւ երանելիս Պետրոս եւ կարի իմն ահագինս»:*

Թղ. 185ա. «Դ. Ի բաց թաւթափել այսուհետեւ զամենայն չարութիւն... *Ասաց յառաջագոյն զնզանակ վերստին ծննդեանն եւ զանհամեմատ բարձրութիւն որ ի նմանէ պարգեւեցաւ մեզ»:*

Թղ. 204ա. «Ե. Հնազանդ լերուք ամենայն մարդկեղէն ստեղծուածոյ... *Քարոզութիւն աւետարանին եւ չնորհք մարդասիրութեանն Քրիստոսի որ արեգակնապէս ծագեաց»:*

Թղ. 213ա. «Զ. Ծառայք հնազանդ լերուք յամենայնի տերանց ձերոց... *Երկուս կարգս առաքինութեան եւ հնազանդութեան պահանջեաց յաշակերտելոցն»:*

Թղ. 226ա. «Է. Սոյնպէս եւ կանայք հնազանդ լինել արանց իւրեանց. *Ասաց վերագոյն վասն ծառայից հնազանդութեան յամենայն իրս երկիւղիւ տերանց իւրեանց»:*

Թղ. 244ա. «Ը. Պատրաստիցէք տալ պատասխանի ամենայնի որ խնդրիցէ... *Կատարեալ անճանց եւ իմաստուն վարդապետաց եւ ըստ Աստուծոյ երկեղածից գործ է»:*

Թղ. 259ա. «Թ. Քրիստոսի չարչարելն մարմնով վասն ձեր... *Զխորս իմաստից հոգւոյն քննել մտաց այնոցիկ է որ հոգւով Աստուծոյ վարին»:*

Թղ. 276ա. «Ժ. Սիրելիք, մի՛ աւտարոտի համարել... *Ասաց զմնծամնծս աւետեացն Աստուծոյ եւ հաւատարմացոյց անեզրական պարգեւաւք նորա»:*

Թղ. 286ա. «ԺԱ. Զերիցուս այսուհետեւ աղաչեմ իբրեւ զերիցակիցս... *Ամենայն առաքինութիւնք աստուածատուրք յահաւորք եւ պատշաճք են»:*

Թղ. 295բ. «ԺԲ. Արթուն լերուք հսկեցէք զի ոսոխն ձեր... *Ամենայն ուրեք յամենայն պատուիրանս Աստուծոյ մեզ ամենայն աւրինակաւ արթնութեան պէտք են»:*

4. *Թղ.* 306ա. «Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն երկրորդ եղբին Պետրոսի. *Բազմաց առաջնոցն ի հարցն մերոց եւ ի վարդապետացն ուղղափառաց փոյթ պնդութեան եղեւ ջատագով լինել ճշմարտութեանն»:*

Թղ. 319բ. «Բ. Որով պատրաստ իցեմ միշտ ձեզ յիշեցուցանել... *Ասաց զկարգ առաքինութեանցն եւ աչխճանաց նմանութեամբ եւեթ»:*

Թղ. 329ա. «Գ. Բայց նախ այսմ գիտակ լինիջիք... *Իբրեւ ասաց զայլակերպութեանն Քրիստոսի զաւրինակ եւ նոմա հաւատարիմ արար զերկրորդն զայն եւ զահաւոր գալուստն»:*

Թղ. 340բ. «Դ. Գիտէ տէր գաստուածապաշտս փրկել ի փորձութենէ... *Ցետ զաւրհնական առաջի դնելոյ եւ զհոչակաւոր իրան որ եղեն յերեւելեաց եւ յաներեւութից»:*

Թղ. 351ա. «Ե. Զայս ձեզ սիրելիք երկրորդ թուղթ... *Իբրեւ ասաց զկատարելութիւն հերձուածողացն եւ թէ յորպիսի իրս յանդգնեցան քննել»:*

Թղ. 358ա. «Զ. Այլ եկեսցէ աւր տեառն իբրեւ գգող... *Երկիւղիւ լուիցուք զբանն տեառն, երկիւղիւ եւ բազում դողութեամբ»:* – *Վերջ թղ.* 368բ:

5. *Թղ.* 369ա. «Երանելոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն եղբոյն Յովհաննու առաջին. *Ի փոքունս մնծամնծացն յանդգնելոց չեն առանց կարծեաց դատապարտութեան, իսկ փոքունքն եւ կրտսերագունիցն»:*

Թղ. 377բ. «Բ. Զայս գրեմ ձեզ զի ձեր ուրախութիւնն... *Զի՛ք այնպէս որ ուրախ առնէ զմիտս լքեալս եւ զսիրտս արտմեալս որ երկեղիւ մահապարտութեան պաշարեալ կայցէ»:*

Թղ. 385բ. «Գ. Սիրելիք, ոչ եթէ նոր ինչ պատուիրաս... *Բազում ինչ է որ զքրիստոսէն նէին նկարագրէ զկերպարանս, եւ նախ քան զամենայն աչերն եւ խաղաղութիւնն*»:

Թղ. 391բ. «Դ. Որդեակք, յետին ժամանակ է... *Չխնամ՛ակալութիւն հարցն ցուցանէին դասք սրբոցն ի վերայ ժողովրդոցն*»:

Թղ. 402ա. «Ե. Սիրելիք, այժմ որդիք Աստուծոյ եմք... *Ասաց յառաջագոյն տեսէք ասէ որպիսի սէր չնորհեաց մեզ հայրն*»:

Թղ. 410բ. «Զ. Ամենայն որ ոչ առնէ զարդարութիւն չէ նա յԱստուծոյ... *Որք դեղս ինչ բժշկականս խառնուածոյս եւ դաժանագոյնս ըմպիցեն, նախ առաջին լկինն*»:

Թղ. 422ա. «Է. Սիրելիք, սիրեսցուք զմիմեանս... *Զիք ինչ այնպէս որ նկարագրէ զպատկեր աշակերտին Քրիստոսի որպէս զսէրն*»:

Թղ. 429բ. «Ը. Ամենայն որ հաւատայ եթէ Ցիսուս է Քրիստոս... *Հաւատոց առաքինի եւ զաւրաւոր ոգւոց պէտք են որքան զամենայն գննելիս անցանել կարէ*»:

Թղ. 438ա. «Թ. Զայս գրեցի զի գիտասջիք եթէ կեանս յաւիտենական ունիմք... *Իբրեւ ասաց զվայելչականն զամենայն եւ զպատշաճան Աստուծոյ եւ պատուիրանաց նորա*»:

6. *Թղ.* 445բ. «Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն երկրորդ թղթոյս Ցովհաննու Զեբեդեայ. *Են բազումք ի սրբոցն եւ մանաւանդ յառաքելոցն եւ ի մարգարէիցն որ յայտնի են անուանք նոցա եւ քաղաքավարութիւն*»:

7. *Թղ.* 456բ. «Ներաձելոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն երրորդ թղթին Ցովաննու. *Առ աստուածայինն արս եւ առաքինութեամբ զարդարեալսն եւ աստուածպաշտութեամբն որ զլուխն է ամենայնի չքեղացեալսն*»:

8. *Թղ.* 466բ. «Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն թղթին Ցուդայի. *Շնորհքք իմաստից հոգւոյն որ ի ձեռն առաքելոցն տուաւ եկեղեցւոյ որպիսիք եւ որքան են զաւրաւորք եւ լուսաւորք քան զամենայն պատգամս հոգւոյն որ մարգարէիւքն քարոզեցան*»:

Թղ. 479ա. «Ըստ նմին աւրինակի եւ սոխա իբրեւ բնով դանդաչեալ... *Իբրեւ ասաց զաւրինակս տանջանաց մեղաւորացն որ կարի իմն ահագին էր եւ լի դողութեամբ*»:

Թղ. 491բ. «Բայց դուք սիրելիք յիշեցէք զկանխասաց բանս... *Իբրեւ յանդիմանեաց առաքեալքն զահագին յանդգնութիւն ամբարշտելոցն եւ վկայութեամբքն նչաւակեաց գնոցա անաւրէնութիւնն*»:

Թղ. 495բ. «Փառաւորեսցուք եւ մեք զԱստուած մի՛ բերանով միայն եւ լեզուաւ, այլ հոգւով եւ մտաւք, եւ մի՛ բանիւք միայն այլ եւ արդեամբք եւ իրաւք...»:

Թղ. 497բ. «Եւ արդ իմ առ քեզ բանք են ով հայր եւ որդի եւ հոգի սուրբ, Աստուած գթութեանց եւ տէր ամենայն ողորմութեանց...»: – Վերջ *Թղ.* 498բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 498բ. «Փառք...: *Որ արժանի արար զանարժանս հասանել ի վերջին նահանգիստ անեզրական դեկավարութեանս. նախախնամութիւն չնորհացն Աստուծոյ միշտ եւ հանապազ ոչ դադարէ խորհել եւ առնել զամենայն ինչ ի պատճառս փրկութեան հաւատացելոց անուան իւրոյ. եւ զի թէպէտ եւ մեղանչեն մարդիկ եւ զարձուցանեն զսիրտս իւրեանց մոռանալ զերկիւղն Աստուծոյ եւ խոտորին ի պատուիրանաց նորա եւ սբաղին զհետ կորուսիչ եւ սուտ կենցաղոյս, նա զգուխ եւ զողորմութիւն իւր ոչ մոռանա(յ). եւ թէպէտ ի սկզբանէ կամք իւր այս է, բայց ի ժամանակս մեր եւ ի վերջ եկեալ արեգակնընթաց եւ լուսնայարմար ժամանակիս ըստ չափու եւ առաւել յայտնէ Աստուած զողորմութիւն իւր առ նուազեալ եւ կորուսեալ ազգս Հայոց*:

«*Որ եւ յաշխարհակալութեան մերոյ աշխարհիս ազգին նետողաց Պուսպիտ զանին, որ եւ ի թագաւորելն նորա յոյժ խռովութիւն եւ չփոթումն եղեւ ի մէջ մեծամեծ ասպարապետ նոյինացն. եւ ի սոցա յարձակմանէն եւ ի պատերազմելն ընդ միմեանս, բազում զաւառք, գեղք եւ աւանք եւ վանորայք եւ եկեղեցիք առ ոտն կոխ եղեն, եւ առեալ զառ եւ զաւար եւ զապաւ սրբութեան եւ զպազումս գերի վարեալ անդարձ կորուսին, եւ զնաշն եւ զանասուն եւ զամենայն չորքոտանիս ամենեւին բնաջինջ տարան, եւ զայր եւ կին ամենեւին մերկ խայտառակ թողեալ, որ ամենեւին յԱդամայ մինչեւ ցայս օր ոչ լուաւ*:

«*Եւ յայսմ ժամանակի երեւեալ քաջ եւ արի, յաղթող եւ բարձրաբազուկ իշխանաց իշխան յազգէն Վաչէի, որդի Տայիրին որդւոյ բարեպաշտ եւ աստուածասէր Քրդին, որ եւ անուն նորա Քուրդ կոչի, որոյ անուամբն եւ քաջութեամբն մնաց գաւառս մեր եւ զվանորայքս անշարժ յայսմ մեղսաշարժ եւ դառն ցասմանէս, զի յայսմ նուազեալ եւ դառնաց-*

նալ աւուրք զոր ինան մեղաց մերոց երեւեալ մեծափառ եւ աստուածահաճոյ մեծ զաւրավար եւ երեւելի նախամարտիկ, պարծանաց եւ զարդու զաւակն Հայաստանեաց ամենաւրհնեալ Քուրդն, զի ոտնաձայնք երիվարացն նորա եւ ճաւճիւն նիզակացն եւ փայլակումն սուսերացն, ճայթմունք աղեղանցն եւ կուռ զրահքն եւ ասպարափակն լինելն եւ այլ ահարկու կազմուածն զարհուրեցուցանէին զթշնամիսն, թո՛ղ դյաղթութիւն եւ զքաջութիւն եւ զրազում պատերազմաց վանումն ի ձեռն նորա, եւ ազատագրութց նորա բազմութիւն գեղեցկութեամբ իրրեւ զաւրս երկնից եւ քաջութեամբ եւ յաղթութեամբ իրրեւ զառիւծ կամ զքաջ արծուի ի վերայ նապաստակաց յամենայն պատերազմունս: Այնու առաջի այսպես թագաւորացն Ղազանին եւ Ղարպանդին եւ Պուսաիդ եւ մեծամեծ եւ ասպարապետ նոյինացն մեծարգոյ եւ փառաւոր երեւեալ, եւ յամենեցունց շուք եւ պատիւ եւ խիլայ ընդունելով, պահէր խնամաւքն եւ ողորմութեամբն Աստուծոյ զդաւառս եւ զվաներս ի խաղաղութեան եւ այլոց զաւառակացացն բազում կարեկից եւ ուղնական լինէր: Որոյ աչն անեղին եւ բազումն հզաւրին Աստուծոյ հոմանի եւ պահապան լիցի ի տուչ եւ ի գիշերի. աստուածասէր եւ բարեսէր ամուսնան Խոյանդ խաթունին եւ ամենայն հնծելազաւրացն, քաղցրասցի նմա, աչք բռնաւորաց եւ մեծամեծաց եւ թշնամիք նորա առաջի նորա յամաւթ եւ նրկուն լիցին եւ իրրեւ զԿորխ եւ զԴադան յանդունդս իջցեն, եւ ձեռք նորա հանապազ ի վերայ թիկանց թշնամեաց իւրոց. ամէն:

«Աստանաւր երեւեալ ի չնորհաց հոգւոյն Աստուծոյ, ճգնաւոր ումն միայնակեաց, աստուածահաճոյ վարուք, պանծացեալ կուսակրաւն կարգաւորութեամբ ընդդէմ հանապազորդեան թշնամւոյն հանդիսացեալ, ի մանկութենէ ժիր եւ հպատակ յամենայն աստուածային ալքնան եւ տաքաչխարհիկ լինելով յամենայն ամի ի հեռաւոր քաղաքս յազգս վաճառաշահութեան եւ դմարմնաւորն առեալ հոգեւորին փոխանակէր. Ներսէս անուն, որ եւ մականունս գնոց առացեալ վարժէր աստուածահաճոյ վարուք եւ ի չահ հասուցեալ տայր յուսումն բանին ապաստուրութեան եւ այլոց բազմաց կարգակից եւ արդիւնաւոր լինէր յաչխարհականս եւ ի վանականս, եւ զամենայն ժամանակս իւր այսպէս անուցանէր: Եւ այսու ոչ բաւականացեալ զերանելոյն ձայնն լսելով որ ասէ, Երանի որ ունի զաւակ ի Սիոն եւ ընտանի յԵրուսաղէմ, եւ առացաւ զաստուածաշունչ տուռս սուրբ առաքելոցն, զոր մեծ հեռուորն եւ աստուածային հոգւովն լցեալ Սարգիս աշխատասիրաբար մեկնեալ եւ ի սեղան ածեալ բարի կերակուր եւ քաղցր ըմպելի ոգւոց մարդկան. զոր տեսեալ Ներսէս միայնակեացս, յոյժ փափագմամբ եւ հոգեւոր տրփմամբ ետ գրել զայ ի հալալ վաստակոց եւ յաչխատութեանց իւրոց, յիշատակ աստի կենացս եւ մխիթարութիւն անձին եւ հանդերձեալ կենացն կաչառ եւ բարեխաւս առաջի անաչառ դատաւորին, որ եւ եղիցի իսկ: Եւ ընծայեաց զսա մեծ եւ հռչակաւոր մայրաքաղաքին Տրփխեաց ի միաբանական եղբայրանոցն, որք ըստ եզբնկական մարուցն կարգեալ կան, որոց անուանի գլխաւորք են այսոքիկ (երկու տող դատարկ), որոց աչն անեղին հոմանի եղիցի նոցա ի տուչ եւ ի գիշերի:

«Արդ որք հանդիպիք աստուածային չքնորհաւք լցեալ գրոցս Սարգսի, կամ կարդալոյ կամ լսելոյ կամ աւրինակելոյ, յիշեալջիք սրտի մըտաւք զՆերսէս առացող սուրս, եւ զձեռասուն հոգեւոր որդեակն իւր զՑակոբոսն եւ զծնողսն իւր զբարի եւ զառաքինի վարիւք փոխեցեալսն ի Քրիստոս, զՆիրիճշահն եւ զՏաւնիայն, զի ծառն ի պտղոյն ճանաչի, եւ զհարազատսն իւր զԳրիգորն եւ զՑակորն (բառի մը տեղը դատարկ), եւ զքոյրն իւր եւ զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն, եւ թողութիւն մեղաց հայցեցէք եւ Աստուած ողորմի ստէպ գհետ առաքեցէք, եւ յամենայն ամի չրջագայութեան ի կատարման գրոցս, Անբիծք եւ Քրիստոս որդի Աստուծոյ ասացէք, զի աղաւթիւք ձեր եւ խընդրուածովք ողորմի Քրիստոս եւ փառաւորէ զՆերսէս եւ զՑակորոս հոգւոյ որդեակն իւր եւ զծնուղսն եւ զեղբարսն եւ զամենեսեան. ամէն:

«Արդ եղեւ սկիզբն սորա ի թվ. ՉԿԶ (1317) եւ կատարեցաւ ՉԿԹ (1320), յամսեանսս Տրէ, որ է Ապրիլ, յաստուածապահակ եւ ի հռչակաւոր մենարանիս Յովհաննու վանիք, ընդ հովանեաւ սուրբ եւ աստուածունակ Կարապետիս մկրտողի Տեառն մերոյ եւ հրաշափառ կաթողիկէիս եւ կենդանարար սուրբ Գրիգորիս եւ այլ սրբոցս. յաթոռակալութեան եւ յաստչնորդութեան ուխտիս արեգակնափայլ եւ հրաշալի դիտասպետ» (կիսատ կը մնայ եւ կ'աւարտի Ձեռագիրս):

2. Թղ. 26բ. «Ցիչեա՛, Քրիստոս Աստուած, ի քո միաւանդամ գալըստեանդ ըզաստացող աստուածեան գանձարանիս Ներսէս միայնակեաց եւ զհարազատ նորին զԳրիգոր եւ զծնուղս նոցին. ամէն»:

3. Թղ. 51ա. «Ցիչեա Քրիստոս Աստուած զհայր Թադէոսն զբոկիկ ճգնաւորն Զագաւանեցի, եւ որ ինձ յոյժ երախտաւոր էր, եւ

մեղաց թողութիւն չնորհեայ. ո՛հ եւ ինձ մեղաւորիս անձին Սարկաւագ գրչակի»:

4. Թղ. 76բ. «Զաստուածածասէր եւ զբարեպաշտ հայրս Ներսէս զստացող գրոցս յիշեցէք ի Քրիստոս եւ Աստուած զձեզ»:

5. Թղ. 116ա. «Տէր Յիսուս ողորմեացի Ներսէս միայնակեցի ստացողի հոգեւոր զանձիս եւ Սարկաւագ ծրողիս եւ ձեզ կարդացողդ եւ լսողացդ ամենայն»:

6. Թղ. 128ա. «Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս, ի քո միւսանգամ գալստեանդ մեծապատիւ զարդարեա զՆերսէս ստացող գրոցս, եւ զծնողն իւր զԱմիրն եւ զԱմիրբեկն, որ տարաժամ փոխեցաւ ի Քրիստոս եւ սուգ մեծ եթող ծնողաց իւրոց, որոյ ողորմի Քրիստոս. ամէն»:

7. Թղ. 143բ. «Շնորհաւք ողորմութեամբ տեառն մերոյ եւ փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, որ հրաւիրեաց զմեզ յիւր արքայութիւնն եւ ի փառն, որով եւ ընդ որում Հաւր միանգամայն եւ Հոգւոյն սրբոյ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ յաւիտեանս եւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

«Շնորհք բարերար մարդասիրին Աստուծոյ յորժամ ծագեաց ի սիրտս սիրելեաց իւրոց եւ լուսաւորեաց զմիտս եւ զխորհուրդս արժանի լինել աստուածեան պարգեւացն, ոմանք աշխատութեամբ, ոմանք աղաւթիւք, ոմանք ողորմութեամբ, ոմանք արուեստիւք եւ ոմանք արդեամբք յեկեղեցիս, որ է տուն Աստուծոյ, եւ ի քահանայս եւ ի գրեանս, որ է շնորհք եւ պարգեւք Հոգւոյն սրբոյ, եւ զարդք եւ պարծանք եկեղեցւոյ եւ լուսաւորիչ եկեղեցականաց: Որպէս եւ աստուածահաճոյ հայրս Ներսէս միայնակեաց, աստուածաշնորհ այգի եւ բուրաստան տնկեալ ի մարմնի, հոգւոյն շնորհաց աւթարան առնել զշնական որք աշխատութեամբ այգեգործ են ի սմա, ընթերցմամբ եւ ընդունելութեամբ, վայելեն ի պտղոյ սորա, եւ որք վայելեն եւ արդիւնանան ի հոգեւոր պտղոցս եւ զմայլին աստուածային գինեաւս, աղաթից եւ մեղաց թողութեան եւ յիշման արժանի արնեն զճշնաւոր միայնակեցն զՆերսէս ստացող գրոցս եւ ըղեղբայրն իւր զԳրիգոր, եւ զհոգեւոր որդեակն իւր զՅակոբոս, որ է սպասաւոր բանին, եւ զամենայն արեան մերձաւորան, հանդերձ ծնաւղաւք Շէբաձահիւն եւ (կէս տող դատարկ՝ ուր տարբեր գրչութեամբ գրուած է «զվերջի ստացողն զՆուրչայ խաթուն»): Եւ որք յիշէք սրտի մտաւք եւ մեղաց թողութիւն հայցէք ի ժամ աղաւթից եւ ձեզ չնորհեսցի թողութիւն ի բարերարէն Աստուծոյ, որում փառք յաւիտեանս:

«Ընդ սոցին եւ զմեղսամակարթ ծրողս զՍարկաւագ մոնոզոն իմովքն հանդերձ, զի յոյժ երկնչիմ ի դատաստանէն, զի աղաւթիւք ձերովք լինի ինձ ողորմութիւն եւ ձեզ. ամէն»:

8. Թղ. 185ա. «Տէր Յիսուս ողորմեա՛ ստացողի գրոցս Ներսիսի ճգնաւորի եւ ծըննաւղաց նոցին. ընդ նոսին եւ բարեպաշտ Ամիրին եւ Ամիրպէկին եւ Միախաթունին. ամէն»:

9. Թղ. 226ա. «Տէր Աստուած, բարեխաւսութեամբ սրբոյն Պետրոսի, ողորմեա՛ Ներսէսի միայնակեցի ստացողի գրոցս եւ հարազատի նորին Գրիգորի, եւ ինձ եւ ձեզ. ամէն»:

10. Թղ. 306ա. «Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս, բարեխաւսութեամբ սուրբ Պետրոսի եւ սուրբ Պաւղոսի եւ այլ ամենայն առաքելոցն, ողորմեա՛ Ներսէսի եւ Գրիգորին ստացողաց գրոցս, եւ ծնաւղաց նոցին եւ ձեռնասուն աշակերտին Յակոբոսին, եւ ըղերկնից արքայութիւնն եւ դանանց կեանն պարգեւեա՛ նոցա. ամէն: Ո՛հ եւ ինձ եղկելի ծրողիս, բարեխաւսեա՛ վասն անարժան Սարկաւագիս եւ իմոցն, ով սուրբ Պետրէ:

«Զաստուածապատիւ ճգնազգեստ քահանայն զՀեթում, որ է հոգեւոր եղբայր իմ եւ յոյժ երախտաւոր անձին իմոյ, յիշեցէք սրտի մտաւք յաղաւթս, եւ զծնաւղսն իւր զԴաւիթ եւ զՈսկետիկինն եւ զամենայն արեան մերձաւորան. եւ որք յիշէք սրտի մտաւք եւ մեղաց թողութիւն հայցէք անկեղծ մտաւք, թողցի եւ ձեր յանցանքն առաջի ահեղ դատաւորին. ամէն»:

11. Թղ. 368բ. «Եւ արդ եթէ ոք յաստուածասիրաց արժանի առնէք զաշխատութիւնս ի սմայ յիշատակի որք ժառանգէքդ եւ աւգտիք, ահա կարաւտ եմք յոյժ եւ արտասուաւք աղաչեմք եւ հեծեծանաւք մաղթեմք եւ հոգովս անկեալ հայցեմք եւ սրտիւս խընդրեմք, յիշել զմեզ եւ ասել՝ Տէր Աստուած Յիսուսի Քրիստոս ողորմեա ստացողաց սորա Ներսէս մենակեցին եւ եղբաւր իւր Գրիգորին եւ ծնողաց նոցին եւ փառաց եւ պսակաց եւ երկնից արքայութեանն արժանի արասցէ ի գալստեան իւրում. ամէն:

«Ո՛հ եւ ես եղկելի եւ բազմամեղ գրչակս Սարկաւագս, անկեալ առ ոտս հայցեմ զի եւ զիմս աշխատութիւն ոչ առնէք անտես, վասն սիրոյն Քրիստոսի, որ եւ յիշման արժանի

արնէք զծնողան իմ զՋաւրաանն եւ զՄարիաննն եւ զսպասաւորս մեր. եւ որք յիշէք սրտի մտաւք եւ զԱստուած ողորմին ասէք, յիշեալ լիջիք եւ դուք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ ալրհնելոյն յաւիտեանս. ամէն»:

12. *Թղ.* 439բ. *«Բարեխաւսութեամբ քո սուրբ եւ սիրելի առաքելոյն Յովհաննու, ողորմեա՛ Ներսէսի ստացողի գրոցս եւ ինձ»:*

13. *Թղ.* 456բ. *«Ով ամենամաքուր դասք սրբազանից, յորժամ գումարիք ի խումբ հանդիսիս, սրտի մտաւք յիշման արժանի արարէք զՆերսէս մինակեցն ստացող սորա եւ զԳրիգոր հարազատն իւր եւ զծնաւղս նոցին եւ զամենայն արեան մերձաւորան. եւ գիս զեղկելի Սարկաւագ գրչակս եւ զծնողան իմ եւ Աստուած զձեզ յիշէ. ամէն»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

14. *Թղ.* 368բ. *«Արդ եղեւ սկիզբն գրչութեան սորա ի թվ. ՉԿԶ (1317) եւ կատարեցաւ ի թվ. ՉԿԹ (1320): Եւ զայս վասն այնորիկ ասա գրեցաք, զի վերջին թղթերն եղծած էր, եւ թէ կամենան զթիւն յիմանալ, ասա տեսցեն: Եւ զայս սակաւ բան թվականիս որ կարդայք, յիշեցէք զյողնամեղ գծողս զՍերաստացի Ասար ծառայս եւ Աստուած ողորմի ասացէք. Թվ. ՌԿՀ (1619):*

15. *Թղ.* 500բ. *«Ի թուականութեանս յաբեղական տումարիս ՌԺՀ (1569) ամի, ի Լով քաղաքի, աստուածասէր տանուտրայքն յայժմուս ժամանակի, տեսան զայս անգին մարգարիտ որ եղծեալ եւ ապականեալ էր ի հիւթալի տեղոջ, եւ երախտիք առեալ կրկին նորոգել ետուն յետ իւրեանց անջինջ յիշատակ: Արարիչն Աստուած վարձահատոյց լիցի նոցա յանանց արքայութիւն. ամէն:*

«Դարձեալ աղաչեմ զգաղափարողդ ըզկազմող գրոցս զՄինաս Տիւերկրցիս յիշատակել սուրբ աղօթիւք ձերովք, եւ զԳրիգոր աբեղան, որ ի նշայկն աւգնեց, եւ զՀոգեւոր որդեակն մեր զՅովաննէսն, որ ինձ ձեռնտու եղեւ, զպակ(ա)սորդն գրեց եւ ի կապելն օգնեց, առաջնոց, միջոց եւ վերջնոց զԱստուած ողորմին չինայէք եւ Աստուած ձեզ ողորմի յաւուրն ահեղին. ամէն»:

16. *Թղ.* 500բ. *«Ընդ նմին յիշեցէք եղբարք եւ զտէր Զաքարիայ քահանայն, որ չինել ետ այսմ գրքիդ զպատիւս եւ զկոճակներս, վասն իւր հոգւոյն համար եւ իւր ծնողացն. Աստուած վարձահատոյց լիցի նմա. Թվ. ՌԿԹ (1620), Մայիսի Բ, օրն երեքշաբթի»:*

17. *Թղ.* 501ա. *«1800ին Օկտաստոսի 17ին որ այս գիրկ կարթացի, Կուդէկուդյու Յոմացաիչ որ գրաց կար մէչ անքննելի բան կար մէջ. Աստուած ուղորմի գրօղի հոկուն. ամէն: Անարժան Ավետիս կարդացի»:*

18. *Թղ.* 502ա. *«Գիտնակ որ մինչեւ հինկերորդ գլուխըն գրեցի. 1805. Միքայէլ Սիսակեան»:*

1345

ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 81: – *Ժե դար*

ԹՈՒՂԹՔ 512: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 21×32: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 7×24,6: – ՏՈՂՔ 34: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԽԳ×12 (Ա՝ 10, ԽԳ՝ 11): – ՆԻՒԹ թուղթ մագաղաթամման: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է գեղեցիկ կերպաս, խնամքով իրարու կարուած կտորներով: Ձեռագրիս կողքի կաշին մասամբ բաժնուած է տախտակէն: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար, սակայն խոնաւութիւնը թափանցած ըլլալով՝ վնասած է յատկապէս վերջին թուղթերուն, առանց վնասելու բնագրին. ցեցակեր են վերջին թուղթերը. ներոգողին կողմէ աւելցուած են թղ. 8–10 թուղթերը. մասամբ ներոգուած են նաեւ թղ. 282–5: Ձեռագրիս առաջին թուղթը ինկած է, նմանապէս վերջաւորութեան թերի ըլլալով՝ կիսատ կը մնայ բնագիրը: – ԴԻՐ բոլորգիր հին: – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ հինգ հատ, հոն ուր կը սկսի ներ գլուխ եւ ներ նիւթ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՐՔ,

ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ՆԿԱՐՔ չունի: – ԹՈՐԱՆՔ թղ. 5ա, կարմիր եւ կապոյտ գեղեցիկ գարդերով: – ԴԱՏԱՐԿՔ 3բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ չունի գլխատոր յիշատակարանը, բայց դատելով արտաքին պարագաներէն՝ հաւանաբար ժԵ դար: – ԳՐԻՉ Ներսէս: – ՄԱՂԿՈՂ անյայտ: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Գրիգոր վաճառական, իսկ պատճառաւոր Զեռագրիս՝ Թոճա Շամշատին: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան ստացած է՝ 1846–1852 տարիներուն Հայաստան կատարած գիտական ուղեւորութեան ընթացքին:

Մատեանս է Սարգիս Վրդ. Շնորհալիի Մեկնութիւն Թղթոցն Կաթողիկեայց, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «(Ցառաջաբանութիւն ասացեալ յաղագս սուրբ վարդապետին Սարգսի. *Ամենայն ոք որ զգիրս աստուածային ի ձեռն առնուցուն, նախկի զմակագրութիւն նորա ընթեռնու*)»:

Զեռագրիս առաջին թուղթը իննած ըլլալով՝ զուրկ է խորագրէ եւ սկզբնաւորութենէ, որ մենք ամբողջացուցինք՝ հետեւելով Զեռ. թիւ 117ի (Մարգ. Հյց. ՄՀ): Ներկայիս Զեռագիրը կը սկսի· Թղ. 1ա. «...*մեզ պարգեւեցաւ, այսու յայտ լիցի թէ ոչինչ ընտրութիւն է ժամանակին, զի առ յապա եկեալքն ընտրին եւ լինին իրրեւ զառաջինքն, զի մի է հոգին սուրբ եւ յամենայն ժամ ընտրէ զընտիրսն*»:

2. *Թղ.* 5ա. «Ներաձելոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն կաթուղիկեաց թղթոյն Ցակովբայ. Աւգնեա՛ ինձ Հոգի Աստուած. *Աստուածային տեսութեանց եւ իրողութեանց պարապեալ մտաց այնոցիկ է որ սուրբ են սրտիւք եւ մաքուր հոգւով, որ զառհասատաչեայն հոգւոյն չնորհաց աներկեւան ցնծութեամբ յանձինս բարձեալ բերէին*»:

3. *Թղ.* 147բ. «Ներաձելոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն կաթուղիկեաց առաջին թղթոյն Պետրոսի. *Բանք աստուածայինք ամենայնք արդիւնագործ են եւ չահաւէտք եւ ի ձեռն քաջաց եւ առաքինեաց ցուցանին աշխարհի*»:

4. *Թղ.* 332ա. «Նորին երաձելոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն երկրորդ թղթոյն Պետրոսի. *Բազմաց առաջնոց ի հարցըն մերոց եւ ի վարդապետացն ուղղափառաց փոյթ պնդութեան եղեւ ջատագով լինել ճըշմարտութեանն*»:

5. *Թղ.* 405բ. «Նորին երաձելոյն Սարգսի վարդապետի արարեալ մեկնութիւն կաթուղիկ. առաջին թղթոյն Ցովհաննու. *Ի փոքունս մեծամեծացն յանդգնել(ոց) չեն առանց դատապարտութեան, իսկ փոքունքն եւ կրտսերագունիցն ժամանակաւ եւ ուսմամբ ի մեծագոյնս յանդգնել*»:

6. *Թղ.* 498ա. «Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն երկրորդ թղթոյն Ցովհաննու. *Են բազումք ի սրբոցն եւ մանաւանդ յառաքելոցն եւ ի մարգարէիցն որ յայտնի են անուանք նոցա եւ քաղաքավարութիւնքն*»:

7. *Թղ.* 511բ. «Երաձելոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն երրորդ թղթոյն Ցովաննու. *Առ աստուածային առա եւ առաքինութեամբ զարդարեալն եւ աստուածպաշտութեամբն որ զլուխն է ամենայնի չքեղացեալն*»: – *Վերջ Թղ.* 512բ. *կը մնայ կիսատ. Զեռագրիս յաջորդ թուղթերը կորսուած են:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 147ա. «*Քրիստոս Աստուած, բարեխաւսութեամբ աղաւթիւք երիցս երանելոյ սրբոյն Ցակովբայ առաքելոյն հարազատին քո ըստ մարմնոյ, եւ սուրբ վարդապետին Սարգսի, ողորմեա՛ ստացողի սուրբ գրոցս Գրիգորի վաճառականի եւ պատճառաւորի գրոցս խաւճայ Շամշատինին եւ թո՛ղ գյանցանս նոցա եւ արժանի արա զքո սուրբ տեսութեանդ եւ երկնից արքայութեանդ եւ քեզ փառք յաւիտեանս: Նաեւ անարժան գծողիս Ղազարիս. ամէն*»:

2. *Թղ.* 242ա. «*Ձստացող սուրբ տառիս զՔրիգոր վաճառականն յիշեսջիք ի սուրբ աղաւթս ձեր, ով սուրբ ընթերցողք, աղաչեմ*»:

3. *Թղ.* 405ա. «*Քրիստոս Աստուած, զքո սուրբ առաքելոյն Պետրոսի բարեխաւսութեամբ եւ սուրբ վարդապետին Սարգսի, ողորմեա՛ ստացողի սուրբ գրոցս Գրիգորի եւ խոճա Շամշատինին պատճառաւորի, եւ թո՛ղ զմեղս նոցա եւ յիշեա՛ յարքայութեան քում*»:

4. *Թղ.* 489ա. «*Ձստացող սուրբ տառիս զԳրիգոր յիշեցէք ի բարի, աղաչեմ*»:

5. *Թղ.* 511ա. «*Ձստացող սուրբ տառիս զԳրիգոր վաճառական յիշեցէք ի սուրբ աղաւթս, ով սուրբ ընթերցողք (..) առհասարակ ողորմեացի*»:

1346

ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 1208։ – *Ժե դար*

ԹՈՒՂԹ 495։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 24×33։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 8,5×29։ – ՏՈՂԵ 26։ – ԹԵՐԹԵ Ա–ԺԷ։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ լաթակազմ, կիսակաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմուած ԺԸ դարուն։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵ վատ. թերի է սկիզբը, միջանկեալ եւ վերջաւորութեան։ Ձեռագիրս անցեալին գործածուած է՝ պատրաստելու համար 1743ին Պոլիս տպագրուած Սարգիս Շնորհալիի հատորը. այս իսկ նպատակով Ձեռագիրը թուղթ առ թուղթ անջատուած է, իւրաքանչիւր թուղթ կտրուած է լուսանցքներէն եւ ծալուած չորսի, եւ գործածուած գրաշարներէն, որոնք աղտոտ ձեռքով մելանոտած են շատ մը թուղթեր։ Տպագրութենէն ետք կրկին կպցուած են թուղթերը, օգտագործելով թուղթեր, շատ անկանոն կերպով, որու հետեւանքով Ձեռագրի կարի տեղը աւելի բարձր է։ Միջանկեալ ունի պակաս թուղթեր, որոնց փոխարէն գետեղուած են սպիտակ թուղթեր։ Կը կարօտի հիմնական նորոգութեան։ – ԴԻՐ բոլորգիր։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԵ միայն կարմիր թանաքով, շատ նուրբ եւ ընտիր, բոլորն ալ հնաոճ եւ հանգուցագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵ, ԽՈՐԱԳԻՐԵ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐԴԵ, ՆԿԱՐԵ, ԽՈՐԱՆԵ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ բդ. 468ա, շատ պարզ գծագրութեամբ։ – ԴԱՏԱՐԿԵ բազմաթիւ, որոնք աւելցուած են վերջին նորոգութեան ընթացքին, եւ որոնք չեն թուարկուած հին Ձեռագրին հետ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԵ դար, գուցէ նաեւ ԺԴ դարուն։ – ԳՐԻՉ՝ Ներսէս։ – ԿԱԶՄՈՂ վերջինը՝ 1743ի տպագրութենէն ետք։ – ՍՏԱՑՈՂ Վարդան Կոզեռն, որու անունին հետ կը յիշուի նաեւ «Մարտիւրոս Խահանայ, որ ազգականն եղեւ ի նիւթ գրոցս»։ – ՏԵՂԻ Արքակաղնի վանք, ի Կիլիկիա։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵ բազմաթիւ, բոլորն ալ բնագրին գրչութեամբ. կրկնութենէ խուսափելու համար չենք հրատարակեր մանր յիշատակութիւնները, որ է՝ բդ. 76ա, 94ա, 108բ, 157ա, 468ա, 491ա։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵ ունեցած ենք 1791էն առաջ։

Մատեանս է Սարգիս Շնորհալիի Մեկնութիւն Կաթողիկէից։ Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ*. 1ա. «(Երանելւոյն Սարգսի վարդապետի ասացեալ մեկնութիւն կաթուղիկեայց թղթոյն Յակովբայ. *Աստուածային տեսութեանց եւ իրողութեանց պարապել մտաց այնոցիկ է որ սուրբ սրտիւք եւ մաքուր հոգւով, որ զառհասատաչեայ հոգւոյն շնորհաց աներկեւան ցնծութեամբ յանձին բարձեալ բերիցեն*)»։

Սկիզբը թուղթ իննած ըլլալով՝ կը պակսի սկզբնաւորութիւնը, որ մենք ամբողջացուցինք հետեւելով Ձեռ. թիւ 117ի (*Մարգ. Հյց. ՄԸ*)։ *Ներկայիս Ձեռագիրը կը սկսի Յակոբու մեկնութեան երկրորդ գլուխէն, որ է՝*

Թղ. 1ա. «Բ. Ամենայն ուրախութեան արժանի համարիջիմ եղբարք յորժամ պէսպէս փորձութեանց ի մէջ անկանիջիմ... *Ամենեքեան որք միանգամ յաղթաւոութեան իցեն եւ զրոյ հանդիպին, որ զգանձ ինչ ի տեղւոջ ուրեք նշանակիցէ, ոչ սակաւ աշխատութիւն յանձին կրեն*»։

2. *Թղ*. 127ա. «Սարգսի սրբոյ վարդապետի մեկնութիւն կաթողիկէից առաջին թղթոյն Պետրոսի առաքելոյ. *Բանք աստուածայինք ամենայնք սրտիւնագործք են եւ շահաւորք եւ ի ձեռն քաջաց եւ առաքինեաց ցուցանին աշխարհի զոչողական ձայնիւ*»։

3. *Թղ*. 303ա. «Նորին Սարգսի սրբոյ վարդապետի մեկնութիւն երկրորդ թղթոյն Պետրոսի առաքելոյն. *Բազմաց յառաջնոցն ի հարցն մերոց եւ ի վարդապետացն ուղղափառաց փոյթ պնդութեան եղեւ ջատագով լինել ճշմարտութեանն*»։

4. *Թղ*. 367ա. «Մեկնութիւն նորին Սարգսի կրսերոյ առաջին թղթոյն Յովհաննու աւետարանչի. *Ի փոքունս մեծամեծացն յանդգնելոց չեն առանց կարծեաց դատապարտութեան, իսկ փոքունցն եւ կրտսերագունեցն ժամանակաւ եւ ուսմամբ*»։

5. *Թղ*. 445բ. «Նորին Սարգսի վարդապետի մեկնութիւն երկրորդ թղթոյն Յովհան-

ևու. են են բազումք ի սրբոցն եւ մանաւանդ յառաքելոցն եւ ի մարգարէիցն որ յայտնի են անուանք նոցա եւ քաղաքավարութիւն եւ եթէ ուր արդեւք չոգան եւ զինչ խաւսեցան»:

6. Թղ. 457ա. «Նորին սրբոյն Սարգսի վարդապետի մեկնութիւն երրորդ թղթին Յովաննու, որ եւ առ Գայիոս. *Առ աստուածային արսն եւ առաքինութեամբ զարդարեալսն եւ աստուածպաշտութեամբն որ գլուխն է ամենայնի չքեղացեալսն»:*

7. Թղ. 468ա. «Նորին Սարգսի սրբոյ վարդապետի մեկնութիւն թղթոյն Յուդայի եղբաւրն Յակոբայ. *Շնորհք իմաստից հոգւոյն որ ի ձեռն առաքելոցն տուաւ եկեղեցւոյ որպիսիք են եւ որքան զաւրաւորք են եւ լուսաւորք քան զամենայն պատգամս որ մարգարէիւքն քարոզեցան»:* – Վերջ Թղ. 495բ. «*Մեք եւ ոչ ի մեր յանցանս ցուցանեմք աշխարութիւն, այլ աւր ըստ աւրէ առաւելումք ի մեղսն զաշխարհական ուրախութիւնս» կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի Զեռագիրը:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 16ա. «*Զմեղապարտ ստացող սորա Վարդան Կոգեռն եւ զամենայն եղբայրութիւնս յիշեսջիք ի տէր»:*

2. Թղ. 43բ. «*Զտառապեալ ստացող գրոցըս զՎարդան Կոգեռն եւ զծնաւղսն իւր յիշեսջիք ի մեղաց թողութիւն, ով հարք եւ եղբարք, եւ զտառապեալ գրողս Ներսէս, եւ Աստուած զմեզ յիշեսցէ»:*

3. Թղ. 138ա. «*Տէր Աստուած ողորմեսցի ստացողի գրոցս* Վարդանա(յ) Կոգռանն եւ ծնողաց իւրոց. ընդ Նմին եւ Մարտիւրոսի սրբասէր քահանայի, որ աւգնական եղեւ ի նիւթ գրոցս. ամէն»:

4. Թղ. 292ա. «*Ստացողի գրոցս* Վարդան Կոգռանն եւ ծնողաց իւրոց ողորմեսցի տէր Քրիստոս. ընդ Նմին եւ ամենայն եղբայրութեան հռչակաւոր ուխտիս, որ աւգնական եղեն մեզ, եւ տառապեալ գրչիս. ամէն»:

5. Թղ. 303ա. «*Քրիստոս Աստուած, քո հայրական սիրովդ եւ քո սուրբ առաքելոյն բարեխաւսութեամբ* Պետրոսի, *ողորմեա՛* Վարդանայ *ստացողի գրոցս եւ ծնաւղաց իւրոց. ընդ Նմին եւ* Մովսէսի *սրբասէր քահանայի եւ ճգնաւոր միակեցի եւ ամենայն եղբայրութեանս. ամէն»:*

7. Թղ. 366բ. «*Զստացող գրոցս զՎարդան եւ զհայր իւր զՂազար եւ զմայր իւր, հանդերձ ամենայն ազգատոհմիւ իւրով յիշեսջիք, ով պատուական հարք եւ եղբարք. ընդ նոսին եւ զտառապեալ եւ զմեղապարտ գծողս. եւ Աստուած զմեզ յիշեսցէ ի մեղաց թողութիւն եւ սրբոց իւրոց մասնակից արասցէ. ամէն»:*

8. Թղ. 385ա. «*Տէր Աստուած ողորմի ստացողի գրոցս* Վարդան *չարմգուն եւ ծնաւղաց իւրոց եւ տառապեալ գրչիս եւ ամենայն եղբայրութեան սուրբ ուխտիս* Արբայկաղնոյս, *եւ որք զամէնն ասեն եւ նոցա ողորմեա տէր»:*

9. Թղ. 391բ. «*Ստացողի գրոցս* Վարդա(յ) *եւ ծնողաց իւրոց ողորմեա տէր, եւ տառապեալ եւ մեղապարտ գրողիս եւ ամենայն եղբայրութեանս սուրբ ուխտիս* Արբակաղնոյս. *ամէն»:*

10. Թղ. 445բ. «*Զստացող գրոցս զՎարդան եւ զծնաւղսն իւր յիշեսջիք, ով հարք եւ եղբարք, եւ տառապեալ գծողս եւ զիմն ամենայն: Ընդ նմին եւ զԳրիգոր քահանայ մականուն* Պետղոյ, *որ խնդրեաց գրիլ ի գիրս, աղաչեմ»:*

11. Թղ. 482բ. «*Զստացող կոտակիս զՎարդան* Կոգեռն *եւ զծնաւղս իւր եւ զամենայն ազգայինսն իւր յիշեսջիք ի տէր: Ընդ նմին եւ զամէն եղբայրութիւնս հրեչտակաբնակ ուխտիս* Արբակաղնոյս *առհասարակ զմեծ եւ զփոքր, եւ զտառապեալ գրիչս»:*

1347

ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ Ե.

Ձեռ. թիւ 1506։ – *Ռճե* = 1656

ԹՈՒՂԹՔ 580։ – ՄԵԶՈՒԹԻՒՆ 21,5×26։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 6,2×19,5։ – ՏՈՂՔ 45։ – ԹԵՐԹՔ 4+Ա–ԽԹ×12 (է, ժԶ, ԽԹ՝ 11, Թ՝ 10, Լէ՝ 8)։ – ՆԻԽԹ բուղբ։ – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դոնակն ու երկու փականքները, որոնց մետաղները մնացած են առաջին կողքին վրայ։ Աստառն է ներմակ բիծերով կարմիր տպածոյ լաթ՝ ծաղկեայ զարդերով։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ վատ. թէեւ Ձեռագիրս արտաքսապէս պատկառելի եւ մաքուր, սակայն թանաքը շատ տեղ կերած է բուղթը եւ չորութենէ կոտրտած գրադաշտը եւ թափած. կը կարօտի հիմնական նորոգութեան։ – ԴԻՐ բոլորգիր մանր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ բազմաթիւ եւ նուրբ, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ կարմիր երկաթագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ շուրջ յիսուն հատ, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով, նուրբ եւ սիրուն, ժէ դարու յատուկ ոճով։ – ՆԿԱՐՔ չունի։ – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 6ա, 254ա։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ շուրջ 12 հատ, նոր գիրերը սկսելուն։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1–5, 253ա–բ, 440ա–441բ, 575ա–576բ, 578բ–579բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռճէ – 1656։ – ԳՐԻՉ առաջին (թղ. 1–252) Մկրտում, մնացած մասին՝ Մարկոս Բահանայ։ – ՆԱԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ առաջին մասին մէջ (թղ. 1–252) բազմաթիւ տեղեր գրիչը բաց թողած է ստացողին անունը. երկրորդ մասին՝ Յակոբ վարդապետ ջուղայեցի։ – ՏԵՂԻ անյայտ, անկարելի չէ որ ըլլայ Ջուղայ։ – ԿՆԻՔ թղ. 5բ եւ 6ա, մեծութիւն՝ 1,1×1,5, ուր կը կարդացուի «ՓԻ ՅՈՒ – ՑԱՐՈՒԹԻՒՆ», որ ըլլալու է Ցարուբիւն Խահակեան Աղանուրեանց կնիքը։ Իսկ Ձեռագրիս վարի անկիւնին վրայ եւս բազմիցս կայ փոքր կլոր կնիք մը, որ մեծ մասամբ կտրուած են, (նմոյշ՝ թղ. 408ա, 492ա), ուր կարելի է կարդալ «ՓԻ ՅՈՒ ՑԱԿՈՔ ՎՐԴ. ԹՎ. ՌճԹ» իսկ կեդրոնը չորս տառ. «ՋՂՑԻ»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բազմաթիւ, որոնք կրկնութիւն են, շատ անգամ միատող՝ հետեւեալ կերպով. թղ. 19ա՝ «Քրիստոս Աստուած, ողորմա՛ ստացողի սուրբ գրոցս». թղ. 28ա՝ «Տէր Ցիսուս Քրիստե՛ գստացող սորա» եւն.։ Գլխաւորները՝ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Գարոն Ցարուբիւն Խահակեան Աղանուրեանց ընծայեալ ի հնդիկս զմատեանս գայս գրատան ուխտի Մխիթարեանց, Վ. Հ. Սարգիս Վրդ.ն մեր Թէոդորեան ի դարձին իւրում ի Մատրասայ էած ի վանս յամի տեառն 1835, ի Նոյեմբերի 3»։

Մատեանս կը բովանդակէ Ա. Սարգիս Շնորհալիի Մեկնութիւն Կաթողիկեայց. Բ. Ներսէս Լամբրոնացիի, Մեկնութիւն Առաքաց. Գ. Վարդան Վարդապետի՝ Մեկնութիւն Երգ Երգոցի. Գ. Գէորգ Վրդ. Սկեւռացիի՝ Մեկնութիւն Եսայեայ. հետեւեալ կերպով.

Ա. Սարգիս Շնորհալի, Մեկնութիւն Կաթուղիկեայց.

1. *Թղ.* 6ա. «Երանելւոյն Սարգսի վարդապետի արարեալ մեկնութիւն կաթուղիկէից թղթին Յակովբայ եղբօրն տեառն. *Աստուածատեսութեանց եւ իրողութեանց պարապեալ մտաց այնոցիկ է որ սուրբք են սրտիւք եւ մաքուր հոգւով, որ զառհաւատաչեա(յ) հոգւոյն չնորհաց աներկեւան ցնծութեամբ յանձինս բարձեալ բերեն*»։

2. *Թղ.* 80ա. «Երանելոյն Սարգսի վարդապետի արարեալ մեկնութիւն առաջին թղթի Պետրոսի. *(Բանք աստուածայինք ա)մենայնիւ արդիւնագործք են եւ չահաւորք եւ ի ձեռն քաջաց եւ առաքինեաց ցուցանին աչխարհի*»։

3. *Թղ.* 165բ. «Երանելոյն Սարգսի վարդապետի արարեալ (մեկնութիւն) երկրորդ թղթոյն Պետրոսի. *Բազմաց առաջնոցն ի հարցն մերոց եւ ի վարդապետացն ուղղափառաց փոյթ պնդութեան եղեւ ջատագով լինել ճշմարտութեանն*»։

4. *Թղ.* 193ա. «Երանելոյն Սարգսի վարդապետի արարեալ մեկնութիւն առաջին թղթոյն Յովհաննու. *Ի փոքունս մեծամեծացն յանդգնելոց չեն առանց կարծեաց դատապարտութեան, իսկ փոքունցն եւ կրտսերացունիցն ժամանակաւ եւ ուսմամբ*»։

5. *Թղ.* 229ա. «Երանելոյն Սարգսի Շնորհալից վարդապետի արարեալ մեկնութիւն երկրորդ թղթոյն Ցովհաննու. *Են բազումք ի սրբոցն, մանաւանդ յառաքելոցն եւ ի մարգարէիցն որ յայտնի են անուանք նոցա եւ քաղաքավարութիւն*»:

6. *Թղ.* 234բ. «Երանելոյն Սարգսի Շնորհալից վարդապետի արարեալ մեկնութիւն երրորդ թղթոյն Ցովաննու. *Առ աստուածային արանցն եւ առաքինութեամբ զարդարելոցն եւ աստուածպաշտութեամբն որ գլուխն է յամենայն չքեղացեալսն*»:

7. *Թղ.* 239բ. «Երանելոյն Սարգսի Շնորհ(ալ)ից վարդապետի արարեալ մեկնութիւն թղթոյն Ցուդայի. *Շնորհք իմաստից հոգւոյն որ ի ձեռն առաքելոցն տուաւ եկեղեցւոյ որպիսիք եւ որքան են զօրաւորք եւ լուսաւորք քան զամենայն պատգամս հոգւոյն որ մարգարէիւքն քարոզեցան*»:

Բ. Ներսէս Լամբրոնացի, Մեկնութիւն գրոցն Սողոմոնի.

8. *Թղ.* 254ա. «Տեսութիւն Առակացն Սողոմոնի, Ներսիսի եպիսկոպոսի Տարսոնի, ի թուականին հայոց ՉԻԱ արարեալ. *Հանդերձեալք Աստուծով միով ի քննութիւն առակաց Սողոմոնի, նախ զայս իմանամք, զի երրորդ էր սա մարգարէ յետ Մովսէսի*»:

Թղ. 329բ. «*Սկսեալ ի քննութիւն աստուածախօս իմաստից, երիք ամօք յառաջ քան զայս, որ է ՈՒՉ թուականին...*»:

9. *Թղ.* 330ա. «Առակք Սողովմոնի թագաւորին ամբողջիք, զոր գրեցին բարեկամքն Եզեկիայ արքայի Հրէաստանի. *Ցարմարի եւ առաջիկա(յ) բանք առակացս ընդ նախաքրննեալսդ, զի նորին Սողոմոնի աստուածախօսի է եւ այս*»:

10. *Թղ.* 347ա. «Բանք ժողովողի որդւոյ Դաւթի թագաւորի իսրայէլի յԵրուսաղէմ, Եկեղեսիաստէս. *Առակացն զիրք խրատ է մարդկան յանհարթ եւ յանհաւասար կենցաղոյս ընթացքն, յորում զգանազան բարս եւ զվարս մարդկան պարունակեաց գրովն, եւ զորս փութան ի պահպանութիւն օրինացն գովեաց*»:

11. *Թղ.* 384ա. «Իմաստութիւն Սողոմոնի. *Ի վերնագրէ աստի ուսանիմք եւ զայս իմաստութիւն Սողովմոնի, որպէս եւ զնախակարգեալսդ սորին զառակսն եւ զժողովողն եւ զերերգոցն, իսկ ոմանց եղեւ առ ի սոյն գայթակղութիւն*»:

Գ. Վարդան Վարդապետ, Մեկնութիւն Երգ երգոցի.

12. *Թղ.* 420ա. «Վարդանա(յ) վարդապետի արարեալ երգոյն երգոյն մեկնութիւն ի յոյսն Քրիստոս. *Նման է արքայութիւն երկնից զանձի ծածկելոյ յագարակի, ասէ տէրն զանձուն եւ արքայութեան, զոր գտանէ խընդրողն եւ տալով զոր ունի գնէ զագարակն*»:

Գ. Գէորգ Վրդ. Սկեւռացի, Մեկնութիւն Եսայեայ.

13. *Թղ.* 442ա. «Համառօտ ժողովումն մեկնութեան սուրբ մարգարէին Եսայեայ ի լուսաւոր մեկնչաց սրբոյ հօրն Եփրեմի, Ց(ովհ)աննու Ոսկեբերանի, Կիւրղի Աղեքսանդրու հայրապետի, հրամանաւ տեառն հայոց Հեթմոյ, Գէորգեայ վարդապետի արարեալ. *Ծածուկ միշտ եւ անյայտ են բանք օրինաց եւ մարգարէից, վասնզի առակօք եւ օրինակօք ծրարեալ ունին յինքեանս զխորհուրդն Քրիստոսի*»: – *Վերջ Թղ.* 574բ:

14. *Թղ.* 577ա. «Ժե. Ցաղագս առաւօտեան ճաճաչման հրեշտակացն. *Հրեշտակքն ունին ճանաչումն առաւօտեան, այսինքն զճանաչումն իրողութեանցն ի բանն Աստուծոյ*»:

Թղ. 577բ. «ԺԶ. Ցաղագս գերագանցութեան հրեշտակաց. (Վ)երակացուք են ոմանք ի հրեշտակացն, որպէս ասէ Դանիէլ»:

Անդ. «ԺԷ. Ցաղագս հաստատութեան հրեշտակաց. (Հ)րեշտակքն ունին գհաստատութիւն յերից, այսինքն ի բնութենէ, ի չնորհաց եւ ի փառաց»: – *Վերջ Թղ.* 578ա. *անկատար եւ կիսատ բան*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 47բ. «*Ցիչեա՛ տէր Աստուած զթութեամբդ քո զամենամեղ Մկրտումն գրիչ, մանաւանդ զըստացող սորա*» (տեղը դատարկ):

2. *Թղ.* 70ա. «*Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ ստացողի գրոցս* (չորս տող դատարկ), *մանաւանդ եւ ինձ բազմամեղ սուտանուն Մկրտում գրչիս եւ ծնօղացն իմոց հանդերձ ընտանեաւքն եւ քեզ փ.*»:

3. *Թղ.* 79բ. «*Արդ ես անկեալս ի չնորհաց եւ մերժեալս ի կենաց եւ մեռեալ իսկ բոլո-*

րովին մեղապարտ գրող եւ ապաստղ աստուածախօս քո սուրբ տառիս, յերես անկեալ աղաչեմ զքեզ, միջնորդ հաշտութեան լեր առ փրկիչն Քրիստս, խնդրել զմոլորեալս, դառնալ զկորուսեալս եւ յարուցանել զմեռեալս, եւ զիս եւ զիման Թողութեան արժանաւորել: Ընդ նոսին եւ զընտացողսն» (կը մնայ դատարկ):

4. Թղ. 85ա. *«Արդ ես ծոյլս եւ անարժանս քան զամենեսեան, բիւր քանքարոյ պարտական ամենամեղ Մկրտում աստուածն, աղաչեմ զհանդիպեալսդ սմա յիշել եւ Աստուած ողորմի տալ ինձ եւ իմոցն, զի Թողութեան արժանացայց ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ: Ընդ իմոյ եւ զտատացող գրոցս»* (տեղը դատարկ):

5. Թղ. 113ա. *«Քրիստոս Աստուած, միջնորդութեամբ հաշտարար սուրբ եւ անմահ պատարագի մարմնոյ քո եւ արեան, եւ բարեխօսութեամբ ծնօղի քո եւ միշտ կուսի անարատ Մարիամու Աստուածածնի եւ աղաչանօք ամենայն սրբոց քոց, երկնաւորաց եւ երկրաւորաց, յարութիւն կենաց պարգեւեա՛ յաւտացելոցս ի քեզ եւ Թո՛ղ զյանցանս տատացողի սուրբ գրոցս»* (տեղը դատարկ):

6. Թղ. 151ա. *«Զտատապեալ Մկրտում գրիչս յիշեցէք: Քրիստոս Աստուած ամենայն սրբոց քոց բարեխօսութեամբ ողորմեա՛ տատացողաց գրոցս»:*

7. Թղ. 181բ. *«Կանգնիչ պղծելոց եւ յոյս անյուսից Քրիստոս Աստուած, կանգնեա՛ մեղօք մեռեալ Մկրտում գրիչ եւ զիման եւ զտատացող գրոցս»* (կը մնայ կիսատ):

8. Թղ. 276ա. *«Զտատացող գրոցս մատենիս զՑակոբ վարդապետն չնորհալին, որ բազում աշխատութեամբ եւ աներկբայ սիրով տատացաւ զսա ի յիշատակ յաւիտենական իւրն եւ ծնօղաց եւ ամենայն մերձաւորաց: Նա եւս ընդ նմին յիշեցէք գծող սորին զապիրատ Մարկոս քահանայն եւ զծնօղսն իմ ընդ նմին, եւ յիշողսդ յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ որ եւ ի դասն յաջակողմեան. ամէն: Թվ. ՌՃԼԵ (1656)»:*

9. Թղ. 280ա. *«Փրկեսցէ Քրիստոս Աստուած զտատացող գրոցս զՑակոբ վարդապետ Զուղայեցին եւ զծնօղսն իւր»:*

10. Թղ. 346բ. *«Զտատացիչ սորին զգեբիմաստ հոետորն զՑակոբ վարդապետ Զուղայեցին, եւ ընդ նմին զեղկելի գրողս սորա ըզՄարկոս զանարժան եւ աստուանուն քահանայ, յիշեսջիք ի Քրիստոս, աղաչեմ զմաքրամիտ յիշողսդ, յիշեալ լիցի ի Քրիստոսէ»:*

11. Թղ. 420ա. *«Զերջանիկ տատացող սորին զՑակոբ վարդապետ Զուղայեցին յիշեսջիք ամենայն արեան մերձաւորօք, որոց տացէ Աստուած զառատ ողորմութեան պարգեւն: Ընդ նմին զեղկելի գրչիկս Մարկոս զանարժան եւ աստուանուն քահանայ յիշեսջիք սրտի մտօք, որում բազումողորմն Աստուած ողորմեա՛ ահեղ աւուրն տատնին. ամէն»:*

1348

ՍԱՐԳԻՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ Ջ.

Ձեռ. թիւ 401: – *Ռճկթ* = 1720

ԷՋԲ 669: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15,5×21: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,5×15,5: – ՏՈՂԲ 35: – ԹԵՐԹԲ Ա–ԻԱ, Ա–Թ: – ՆԻՒԹ թուղթ փայլուն եւ մաշուր: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է գունաւոր գծաւոր ընտիր կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար, մաշուր եւ անթերի: – ԳԻՐ ներս մաներ եւ ընտիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ բազմաթիւ, գունաւոր եւ թոչնագիրք: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր բանաձոյով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ շուրջ 20 հատ, մեծ մասով գունաւոր ծաղիկներ. շատ հզկաւ եւ ընտիր գործ: – ՆԿԱՐՔ թղ. 42, մեծութիւնն է 11×16, գունաւոր, կը ներկայացնէ գեղեցիկ տապանակ մը, ծաղիկներով զարդարուած, վեր բռնուած երկու մարգարէներէ եւ երկու առաքեալներէ: Պատկերն է կատարեալ

ամէն տեսակէտով, տպագրութեամբ տպաւորութիւն թողլով դիտողին վրայ: – ԽՈՐԱՆԻ թղ. 43ա, եզական ձեւով, կրելով ազդեցութիւն պոլսական մանրանկարներու, բազմաթիւ մանր գարդերով եւ ծաղիկներով հիւսուած. ընտիր աշխատութիւն մըն է: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ թղ. 153ա, 297ա, 422ա, 430ա, 440ա, նուրբ են եւ ընտիր, սակայն չունին նմանութիւն խորանին: – ԴԱՏԱՐԿԻ ունի սկիզբը, միջանկեալ եւ վերջաւորութեան, որոնք չեն համաբակալուած: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1720: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՏԵՂԻ Գոլիս: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ միայն անուանաթերթը: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս կը բովանդակէ Ա. Սարգիս Վրդ. Շնորհալիի Մեկնութիւն Կաթողիկեայց համառօտ խմբագրութիւնը եւ Բ. Ներսէս Շնորհալիի Մեկնութիւն Կաթողիկեայց. ունի հետեւեալ կարգը.

Ա. Սարգիս Շնորհալի, Մեկնութիւն կաթուղիկեայց.

1. Էջ 1. «(Կարապետ վարդապետի արարեալ՝ համարբ ճառից եւ յառաջաբանութիւն գլխոց ընդարձակ մեկնութեամբ Սարգսի). *Եօթն գլուխք կաթողիկեայց թղթոյն, որ գրեալ է ի խրատ եւ զգուշութիւն ամենայն հաւատացելոց ի Քրիստոս, եօթնարփին չնորհօք սուրբ հոգւոյն լցեալ սրբազան առաքելոցն*»:

2. Էջ 26. «Ցառաջաբան եօթանեցուց թղթոցն կաթուղիկեաց, ի Սարգսէ վարդապետէ ասացեալ. *Զփոքունս փոքումբք ինչ յանդգնելոց չէ առանց կասկածանաց*»:

3. Էջ 27ա. «Գիր գլխոց իւրաքանչիւր թղթոց կաթուղիկեայց. *Թուղթ Ցակոբու ընթերցուած (Ա–Զ). Թղթոյն Պետրոսի (Ա–Ը)...*» ցանկ:

4. Էջ 33ա. «Պատճառ եօթանեցուց թղթոցն կաթուղիկեայց առաքելոցն, Սարգսի վարդապետի համառօտ արարեալ. Առաջաբանութիւն. *Զիր պարգեւացն Քրիստոսի, զոր հոգւովն իւրով սրբով եւս եկեղեցւոյ իւրում սրբոյ, անքննելիք են մտաց եւ անճառելիք բանից*»:

5. Էջ 39. «Համառօտ կաթուղիկեաց թղթոյն Ցակոբայ, Սարգսի վարդապետի արարեալ յօգուտ ուսումնասիրաց. *Աստուածային տեսութեանց եւ իրողութեանց պարապեալ մտաց այնոցիկ է որ սուրբ են սրտիւք*»:

Էջ 43. «Մեկնութիւն կաթուղիկեաց Ցակոբու առաքելոյ. *Ցակովբոս ասէ, Աստուծոյ եւ տեառն Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ. Ըստ որում ասացի, ի սմանէ ընկալան Պետրոս եւ Պօղոս որպէս գրել զթուղթսն*»:

6. Էջ 155. «Նորին Սարգսի մեծի վարդապետի համառօտ առաջին թխթոյն Պետրոսի գլխաւորի առաքելոյն. Առաջաբանութիւն. *Բանք աստուածայինք ամենայնք արդիւնագործք են եւ չհաւուրք*»:

7. Էջ 297. «Նորին մեծի Սարգսի վարդապետի պատճառ երկրորդ թղթոյն Պետրոսի առաքելոյ եւ համառօտ մեկնութիւն նորին. Առաջաբանութիւն. *Բազմաց յառաջագոյն ի հարցն մերոց աստուածաբանից, փոյթ պնդութեան եղեւ քննութիւնս տիրագոյնս առնել*»:

8. Էջ 351ա. «Նորին Սարգսի համառօտ առաջին կաթողիկեաց թխթոյն Ցովհաննու աստուածաբան աւետարանչի եւ առաքելոյ. Առաջաբանութիւն. *Աւետարանիչն այն որ սակս առաքինասէր վարուցն եւ սուրբ անճինն եւ բարձրագոյն կրօնիցն ոչ միայն սիրեցաւ*»:

9. Էջ 422. «Նորին Սարգսի համառօտ երկրորդ թղթոյն Ցոհաննու առաքելոյն աւետարանչի. *Են բազումք ի սրբոցն եւ մանաւանդ յառաքելոցն եւ ի նոցունց աշակերտացն որոց յայտնի են անուանքն նոցա*»:

10. Էջ 430. «Նորին մեծի հօրն Սարգսի համառօտ երրորդ թղթոյն Ցովհաննու աստուածաբանի. Ցառաջաբանութիւն. *Առ աստուածային արան եւ առաքինութեամբ զարդարեալն ոչ առանց պատճառի ինչ գրէին առաքեալքն*»:

11. Էջ 440. «Նորին Սարգսի համառօտ թխթոյն Ցուդայ առաքելոյ. *Շնորհք խմաստից հոգւոյն տուաւ եկեղեցւոյ Քրիստոսի, որպիսիք են եւ որքան են, զօրաւորք են եւ լուսաւորք*»:

12. Էջ 462. «Եւ արդ իմ առ քեզ բանք են, ով հայր եւ որդի եւ հոգի սուրբ, օրհնեալ Աստուած գթութեանց եւ տէր ամենայն ողորմութեանց...»:

Էջ 463. «Վասն որոյ եւ իմ աղաչանք են առ ձեզ, սիրելիք Աստուծոյ...: Հայ թուականն յայսմ ամի, յորժամ կատարեցի զհամառօտս յիշատակ ինձ եւ իմոցն եւ ի վարժուման մանկանց նորոյ առաղաստի մօրն մերոյ վերինն Երուսաղէմի, հինգ եւ տասն էր ընդ վեց հարիւրի, ի փառս Քրիստոսի Ածեն»:

13. Էջ 465. «Ցառաջաբանութիւն ասացեալ յաղագս մեծ վարդապետին Սարգսի. *Ամենայն ոք որ զաստուածային գիրս ի ձեռն առնուցու նախկին զմակադրութիւն նորին ընթեռնու, եւ նովաւ հասու լինի եթէ մարգարէական իցէ արդեւք*»: – Վերջ էջ 471:

Բ. Ներսէս Շնորհալի, Մեկնութիւն կաթուղիկեայց.

14. Էջ 473. «Հաւաքումն մեկնութեան հօրանեցուցք թխթոցն կաթուղիկէից. Նախադրութիւն թխթոյն Ցակոբայ. *Արդարն Ցակովբոս, որ էր ըստ մարմնոյ եղբայր տեառն մերոյ, գրէ զայս թուխս առ նոսա որ յերկոսատասան ազգաց*»:

15. Էջ 509. «Նախադրութիւն առաջին թխթոյս Պետրոսի. *Պետրոս ինքնին գրեաց զայս թուխթ առ որս ի սփիւռս հրեայք հաւատացեալք էին խրատ վարդապետական*»:

16. Էջ 548. «Նախադրութիւն Պետրոսի երկրորդ թխթոյն. *Գրէ զարժանալ նոյն ինքն Պետրոս եւ զայս թուխթ եւ առաքէ վերստին առ հաւատացեալսն զորս յիշատակեաց*»:

17. Էջ 569ա. «Նախադրութիւն առաջին թխթոյն Ցովհաննու. *Ցովհաննէս էր որ զաւետարանն գրեաց, նոյն առաքէ թուխթ առ հաւատացեալսն տեառն յիշատակ աւանդելոց*»:

18. Էջ 646. «Նախադրութիւն Ցովհաննու երկրորդ թխթոյն. *Զառաջին թխթոյն զօրութիւնսն եւ զմիտս ունի եւ այս, թուխթ համառօտ եւ կարճ բանիւ*»:

19. Էջ 651. «Նախադրութիւն երրորդ թխթոյն Ցովհաննու. *Գրէ նոյն երանելիս զայս երրորդ թուխթ, սակայն Գայիոսի գրէ, յորում եւ վկայէ*»:

20. Էջ 655. «Նախադրութիւն թխթոյն Ցուդայի. *Զթուխթս զայս գրէ նորոգ հաւատացելոցն այսու պատճառանօք, քանզի ձեւացեալ չարին մշակք ի կերպարանս բարեպաշտից*»: – Վերջ էջ 669:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Անուանաթերթ. «*Մեկնութիւն կաթուղիկեայց համառօտ, նորում պարունակին մեկնութիւնք հօրհանց թղթոց կաթուղիկէից, արարեալ Սարգսի վարդապետի Հայոց եւ զաղափարութեամբ հասեալ առ մեզ, յորմէ օրինակեցաւ սա յամի Տեառն Ռէձի* (1720), *եւ Հայոց Ռձկթ, ի Կոստանդնուպոլիս, ի փառս ամենամեծին Աստուծոյ*»:

1349

ՍԱՐԳԻՍ ԿՈՒՆԴ Ա.

Ձեռ. թիւ 970: – *Ոիվ.* = 1178

ԹՈՒՂԹՔ 269: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×17: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×13,4) : – ՏՈՂՔ 23–26: – ԹԵՐԹՔ Ա–Պ×12 (Ա՝ 8, Բ՝ 10, Գ, Դ՝ 11, Ե՝ 1, Զ՝ 2, Մ՝ 6, Ո՝ 8, Ջ՝ 4, Պ՝ 2): – ՆԻԻԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ անզարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. աստառն է թաւշամման լաթ: – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ սկիզբը՝ միջին երկաթագրով երկսիւն (յայնք՝ 7,5 սմ.) ձաշոցի հատուած, երկուքի ծալուած, բովանդակութիւն՝ Ղկ. ժԲ. 29, 35–36. կը կարդացուի միայն մէկ երեսը: Ետեւի կողմը նոյն ձաշոցէն ամբողջ թուղթ մը չորսի ծալուած է՝ սա բովանդակութեամբ. ես. Կ 19: ես. ԺԱ 10: Հռոմ. Ը 18–21. երկրորդ երեսը՝ Հռոմ. Ը 22–26, Մթ. ժ 37: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ ոչ բաւարար. խոնաւութեան մէջ մնացած ըլլալով՝ կորսնցուցած է շատ տեղ իր վայելչութիւնը, եւ թանաքը տկարացած է՝ յատկապէս առաջին 10 թուղթերուն. բամպակեայ թուղթ ըլլալով՝ մաշած են անկիւնները, որ յետագայ ձեռք մը նորագոյն թուղթով ամրացուցած է: Թուղթեր ինկած են, որոնց փոխարէն նորագործ դրած է նորագոյն անգիր թուղթեր (տե՛ս Դատարկք): – ԳԻՐ երկաթագիր մանր, խառն բոլորգրով: Մինչեւ բդ. 199բ՝ գիրը նուազ միաձեւ է, այնուհետեւ աւելի մաքուր եւ կոկիկ է գրութիւնը: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ սեւ, բնագրին թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ բդ. 207–8, 216–7, 236–7, 241–2, 247–8: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՈՒԻ – 1178: – ԳՐԻՉ Թադէոս եւ Վարդան: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ:

– ՍՏԱՑՈՂ Աւետիք. 1633ին՝ Մաղաքիա վարդապետ, որ Նուիրած է Եւդոկիոյ եկեղեցիին: – ՏԵՂԻ «ի սուրբ յանապատի Սբեղենիս, ի սուրբ կաթողիկէ դրանս»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ «Ի պատկերահան պատուելի տիրացու Մարտիրոսէ Եւդոկիացւոյ, յիշատակ յ ի մենաստան սրբոյն Ղազարու, ի Վենետիկ, 1844»: Ձեռագիրս ստացած է Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան, դէպի Հայաստան գիտական ուղեւորութեան ընթացքին, եւ գրկած է Վենետիկ 1845ին:

Մատեանս է Սարգիս Վրդ. Կունդի Մեկնութիւն Ցովհաննու Աւետարանին, ուր չկան գլուխներու բաժանումները, սակայն մենք հետեւելով ընկալեալ գլուխներու բաժանումին՝ կը նշենք համապատասխան թուղթերը՝ հետեւեալ կերպով.

1. Թղ. 1ա–10բ. Պատճառ չորից աւետարանչաց:

Գրութիւնս չունի խորագիր եւ կը պակսի սկզբնաւորութիւնը: Վերնագիրը վերցուցած ենք Ցիշատակարանէն:

Ձեռագրիս առաջին թուղթերը ըստ բաւականին մաշած են, խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ թանաքը կորսնցուցած է զօրութիւնը եւ դարձած դժուար ընթեռնլի: Կու տանք զանազան նմոյշներ.

Թղ. 1ա. «*Իսկ կանայք ակամբն զթագաւորական եւ զիշխանական զինն եւ զթոռն նշանակէ...*»:

Թղ. 1բ. «*Քանզի առ կերակուր եւ ըմպելիս աշխատի, նմին համաճայն տեսանեմ զաւետարանն Մարկոսի*»:

Թղ. 3բ. «*Եւ զկնի այսորիկ զեղեցկայարմար պատմութեամբ (..) եւ զվարդապետութիւն փրկչին ընդ միմեանս հիւսու հանդերձ առակաւոր բանիւք, այսպիսի կարգ անկեալ եւ խաչն եւ թաղումն եւ յարութիւնն եւ յաստուածապէս համբարձումն աւարտէ զպատմութիւնն, զրոշմէ զգիրս սուրբս, զոր եւ աւետարան իսկ կոչէ*»:

Թղ. 4ա. «*Իսկ Մարկոս չետ հնգետասան ամի գրեաց զիւր աւետարանն, քանզի որպէս կանխաւ ասացի, աշակերտ գոլով սրբոյն Պետրոսի, հանապազ զկնի նորա չրջէր*»:

Թղ. 4բ. «*Ցետ այսորիկ խնդրելի է թէ ընդէր երկոտասան առաքելոցն ընտրեացն, զի իցեն չուրջ զնովաւ, եւ ոչ հնգետասան կամ քսան կամ երեսուն, այլ եւ չետոյ Հր*»:

Թղ. 8բ. «*Իսկ բազմագունի ձիքն որ ի Զաքարիա այսպէս իմանի մեզ, չորք կառքն զչորից նիւթոցն ի մեզ բերելով զնմանութիւն, որով գո(յ)ացեալ է մարմինս*»:

2. Թղ. 11ա. «(Սարգսի վարդապետի, աշակերտի Սարգաւագ վարդապետի, Մեկնութիւն Ցովհաննու աւետարանին. Ցառաջաբան). *Որք արտաքին հանդիսից լինին տեսողք, յորժամ զբռնամարտիկ զոք մեծազաւր ի բարեկամաց եւ ի սիրելեաց պակասել տեսանեն կամ լսեն, համագունդ ի վերայ դիմեն մարմնով եւ հոգւոյ աչուք, զի ի գործելեացն մի՛ վրիպեսցին*»: – Վերջ Թղ. 21ա. «*Ընդէր միայն չորք խաւսեցան աւետարանքն, եւ ոչ աւելի կամ պակաս. խորհուրդ չորիցն նիւթոց, որով չինի աշխարհս, եւ զարձեալ չորից գետոց որ յեդեմա(յ) բխելով ոռոգանեն զերեսս երկրի*»:

3. Թղ. 21ա. «Մեկնութիւն սուրբ աւետարանիս Ցուհաննու. Ի սկզբանէ էր բանն. *Սկիզբն հայր, բան որդի, է հոգի սուրբ, զի յայտ արասցէ թէ իբրեւ զբան ընդ ասողին իւրում է յամենայն ի գործս որդին, եւ ոչ արտաքոյ քան զնա է, եւ կցորդ է ընդ ծնաւղին իւրում յամենայն ի փառս*»:

4. Թղ. 55բ. «(Գլ. Բ). Ցաւուրն երրորդի. *Ցերեք աւուրն Աբրահամ ելանէր ի տեղին որ ասացաւ նմա յԱստուծոյ*»:

5. Թղ. 67ա. «(Գլ. Գ). Էր այր մի ի փարիսեցւոց իշխան հրէից Նիկոդիմոս անուն. *Վարդապետ աւրինացն եւ նա էր որ այնքան գմուռս եւ հալէս եբեր ի ժամանակի թաղմանն*»:

6. Թղ. 79բ. «(Գլ. Դ). Իբրեւ լուաւ փարիսեցիքն թէ Ցիսուս է. *Զայս չարախաւս հրէիցն ասէ որ ջանա(յ)ին բանս ինչ կար(կ)ատել ի նմանէ եւ չարժել զսադուկեցիսն*»:

7. Թղ. 89բ. «(Գլ. Ե). Ցետ այսորիկ տաւն էր հրէից եւ ել Ցիսուս յԵրուսաղէմ. *Թուի թէ տաւն պենդեկոստէից էր, որ չետ տասն աւուր զատկին տաւնէին*»:

8. Թղ. 98բ. «(Գլ. Զ). Ցետ այսորիկ գնաց Ցիսուս յայնկոյս ծովուն Ցորդանանու եւ Գալիլիա Տիբերա. *Ցուցանէ աւետարանիչն երկրորդ անգամ գնալ ի Գալիլիա եւ յերուսաղէմ*»:

9. Թղ. 104ա. «(Գլ. Է). Եւ էր գատիկն տաղաւարահարացն ասեն եդրարքն Ցորա. Գնա՛ աստի ի Հրէաստան. *Վասն պարծանաց ասեն զայս, զի աշակերտք քո տեսցեն զգործս քո*»:

10. Թղ. 106բ. «(Գլ. Ը). Դարձեալ խաւսեցաւ ընդ նոսա Ցիսուս. Ես լոյս աշխարհի եկի. *Ինեւ բառնա(յ) խաւար կռապաշտութեան եւ կեանք պարգեւին մարդկան*»:

11. Թղ. 109բ. «(Գլ. Թ). Եւ մինչդեռ անցանէր ընդ այն Ցիսուս ետես ի ծնէ կոյր մի. *Ցոյժ զչարացան հրեայքն ընդ փրկչին յորժամ լուան թէ յառաջ քան զլինելն Աբրահամու եմ ես»:*

12. Թղ. 114ա. «(Գլ. Ժ). Որ ոչ մտանէ ընդ դուռն ի գաւթին. *Այսինքն(ն) է պատուիրանացն Աստուծոյ չաւեղք, ընդ որ հետեւին ի գաւիթս եկեղեցւոյ Աստուծոյ»:*

13. Թղ. 11ա. «(Գլ. ԺԱ). Էր ոմն հիւանդ Ղազար. *Բազումք ի մարդկանէ յորժամ տեսանեն զսուրբ եւ զհաճոյքն Աստուծոյ չարչարեալ լինին կամ հիւանդանան»:*

14. Թղ. 134ա. «(Գլ. ԺԲ). Ցիսուս վեց աւուրք յառաջագոյն բան գատիկն եկն ի Բեդանիայ. *Այս երկրորդ գալուստ ասի ի Բեդանիայ զկնի Ղազարի յարութեանն»:*

15. Թղ. 143բ. «(Գլ. ԺԳ). Ցառաջագոյն բան գտանն գատկին գիտաց Ցիսուս զի հասեալ է ժամ նորա զի փոխեսցի յաշխարհէ ի հայր. *Ոչ զայն ասէ թէ յառաջագոյն ոչ գիտէր, որ յառաջ ունէր ի ձեռն զարարածս»:*

16. Թղ. 163ա. «(Գլ. ԺԴ). Մի՛ խռովեսցին սիրտք ձեր. *Դէպ էր նոցա չփոթել, թէ գլխաւորն որ այնչափ եռանդնոտն էր սիրով ուրանայ, մեզ նոյն երկիւղ է»:*

17. Թղ. 181ա. «(Գլ. ԺԵ). Ես եմ որթն ճշմարիտ. *Վասն այնորիկ խրատէր զնոսա, որով առաւելագոյն արժանասցին պաղոյն»:*

18. Թղ. 184բ. «(Գլ. ԺԶ). Զայս խաւսեցայ ընդ ձեզ. *Այս տրտմութիւնս որ կայ ի ձեզ ցուցանէ թէ ոչ են տրտմութեան արժանի մերձակայքս»:*

19. Թղ. 201ա. «(Գլ. ԺԷ). ... Ցայտնելով զքեզ արարածոց, *նոյնգունակ եւ դու զիս յայտնեա՛ երկրայնոցս» (ակիզբը թերի՝ թուղթի անկումով):*

20. Թղ. 211բ. «(Գլ. ԺԸ). Զայս իրրեւ ասաց Ցիսուս. *Արդ իրրեւ զայս ամենայն պատմեաց աւետարանիչն եւ յայտ արար զայնքան խնամոցն հոգաբարձութիւնս առ իւր արարածս»:*

21. Թղ. 217ա. «(Գլ. ԺԹ). Իսկ Պիղատոս իրրեւ լուաւ զբանս զայս ած զՑիսուս արտաքս եւ նստաւ ի վերայ բեմբին, ի տեղւոջն որ կոչի կապպաթայ, ըստ եբրա(յ)եցոցն *բարայատակ. Ուր հանապազ դատաստան առնէր նոցա ի տեղւոջն» (ակիզբը պակաս՝ թուղթի անկումով):*

22. Թղ. 231բ. «(Գլ. Ի). Եւ ի միաշաբաթոջն. *Իսկ Մատթէոս յերեկոյին շաբաթին յորում յուսանայր միաշաբաթին, ելն Մարիամ Մագթաղենացի»:*

23. Թղ. 259ա. «Գլ. ԻԱ). Ցետ այսորիկ յայտնեաց Ցիսուս գանձն իւր աշակերտացն առ ծովեզերբն Տիբերիա. *Ինձ թուի թէ յետ յարութեան ոչ միշտ առ նոսա լինէր ուրն, որպէս նախ քան զխաչն»:* – Վերջ Թղ. 269ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 269ա. «*Փառք սուրբ երրորդութեանն յաւիտեանս. ամէն: Շնորհիւ տեառն եւ ողորմութեամբ նորա կատարեցաւ հոգեղորոգ տաւս մեկնութեան սուրբ Աւետարանին Ցովհաննու, զոր կարգեալ է եւ ուղղեալ բազում աշխատութեամբ մեծի իմաստնոյ* Սարգիս *կոչեցեալ, աշակերտ երիցս երանելի սուրբ վարդապետի* Սարկաւագ *կոչեցեալ, որ եւ նա համազուգեալ ի սոյն խորհրդի ժողովել բանս պատշաճաւորս յաղագս աւգտի լսաւղաց եւ ուսումնասիրաց ընթերցողաց: Բայց հաւաքեալ են աստ բանք պիտանիք ի վարդապետութենէ սրբոյն* Եփրեմի *եւ* Ոսկեբերանի *եւ տեառն* Ստեփաննոսի Սիւնեաց *վերադիտողի, եւ ի տեղիս տեղիս* Աստուածաբանի *եւ* Սարկաւագի *եւ* Ամաճիա(յ)ի *եւ* Իգնատիոսի *եւ ակիզբն ի* Նաճա(յ)է *տակաւ մի եւ ի* Սեբերիանոսէ *ի մէջ քրիստոսասիրացն սուղ ինչ վկայութիւն:*

«*Գրեցաւ ձեռամբ* Թադէոսի *եւ* Վարդա*ա(յ), ի յիշատակ մեզ եւ ծնողաց մերոց. աղաչեմ որք աւգտիք կամ ընդօրինակիք կամ ուսանիք եւ յուսաւորիք, թողութիւն հայցեցէք մեզ եւ Քրիստոս յիշողացդ ողորմեսցի. ամէն: Գրեցաւ ի թուականս հայ. ՈԻԸ (1178), ի սուրբ յանապատի* Սբեղենիս, *ի սուրբ կաթողիկէ դրանս, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:* (Հաւանաբար ստացողին գրչութեամբ կը շարունակուի) *Եւ տուաք զսա հոգեւոր եղբարց մերոյ* Աւ(ետ)աց, *որ տառապէր տարաշխարհիկ ի (..) մակացութեան գրոց»:*

Ստացողին գրչութեամբ.

2. Թղ. 269բ. «*Եւ արդ ես տառապեալ*

Աւետիք որ ստացայ զաստուածախաւս մատեանս զայս, ոչ ապականացու ընչիւք՝ այլ անապական գանձիւք, վասն սիրոյն Քրիստոսի, եւ չարահարեցի ըստ կարգի, թէպէտ տրուպ եւ նուազ նիւթով, սակայն գեղեցիկ եւ առատ բանիւք, բովանդակեալ երանելի եւ քննող արանց, զորս յառաջն յիշատակեցաք, եւ յաւելաք եւս զՊատճառս չորիցն աւետարանչաց լիով (..)։

«Աղաչեմք զամենեսեան որք վայելէք յառատ եւ ի քաղցր ճաշակացս, յիշեսջիք յարժանաւոր աղաւթս ձեր զգրողս եւ զկազմող սորա եւ զծնողսն մեր, եւ Քրիստոս Աստուած զձեզ յիշեսցէ յիւրում գալստեանն. ամէն։

«Աւետեացն է գիրքս, Աստուած վայելել տացէ եւ ի լուսաւորութիւն. ամէն»։

3. Թղ. 7բ–8ա. «Վայ զմեղաւոր (..) աւրհնեալ դարձուցանողն. ամէն»։

4. Թղ. 21ա. «Ցիշողք ի Քրիստոսէ յիշմեալ լիցին. աւգնեա՛ հայր, առաջնորդ(է)ա՛ որդի, աւգնեա՛ հոգիւդ սուրբ. փառք երից անբաւից»։

5. Թղ. 180բ. «Զմեղապարտ գծողս յիշեա եւ զվարդան»։

6. Թղ. 191բ. «Զվարդան եւ զգրողս յիշեա՛, աղաչեմ»։

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, վերջին պահպանակին վրայ.

«Ես նուաստ բանի սպասաւոր Մաղաքիա, մեկնութիւն Ցովհաննու աւետարանին եղի ի Թոխաթու ընդ եկեղեցւն, յիշատակ յաւիտենից, եւ ոչ ոք չունի իշխանութիւն ի քաղաքէս հանելու եւ կամ յայլ եւ յայլ տեղ տալու, եւ թէ փոխ՝ ի քաղաքս փոխ մինչ որ Աստուած դոցայ վայելող յարուցանէ. եւ թէ ոք նենգէ՝ դատաստան կրեսցէ ի Քրիստոսէ. Թվին ՌՁՔ (1633)»։

1350

ՍԱՐԳԻՍ ՎՐԴ. ԿՈՒՆԴ Բ.

Ձեռ. թիւ 687։ – *Տարի* 1848–9

Էջ՟ 346։ – Մեծութիւն 23×36։ – Գրութիւն միասիւն։ – Տողք 42։ – Կազմ լաթակազմ ստուարաթուղթ։ – Հանգամանք բաւարար։ – Գիր շեղագիր։ – Ժամանակ 1848–9։ – Գրիչ Հ. Ներսէս Սարգիսեան։ – Տեղի Լիմ եւ Կտուց վանքեր։ – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ։

Մատենաս կը բովանդակէ Սարգիս Կունդի Մեկնութիւն Ղուկասու եւ Ցովհաննու։ Ընդօրինակութիւնը կատարած է Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան, Լիմ եւ Կտուց վանքերուն մէջ, 1848–9 տարիներուն՝ Հայաստան կատարած գիտական ճամբորդութեան ընթացքին։ Հ. Ն. Սարգիսեանի օգտագործած Ձեռագիրներէն գոնէ առաջինը՝ ներկայիս կը գտնուի Երեւանի Մատենադարանը (Ձեռ. թիւ 5591), *որու ցիշատակարանները հրատարակուած են այլուր։*

*Ձեռագրիս սկիզբը Հ. Ն. Սարգիսեան կու տայ ծանօթութիւն գործածած նախագաղափարին մասին՝ գրելով. «Օրինակ Ղուկայ մեկնութեանս եւ Ցոհաննու բոլորգիր, պահի ի Լիմ անապատ. պակասորդ տեղիքն առաջնոյն՝ լրացան յերկրորդ օրինակէ, ի նոյն անապատ, որ թէպէտեւ անթերի էր ի սկզբնանէ, այլ մինչեւ ցբանն 'Եւ յամսեանն' ինքն օրինակողն յաւելեալ էր ի լրումն իւրոյ թերի օրինակին, որպէս ինքն ասէ։ Մեք զայն ի բաց թողեալ, զբուն հատուածս նախնի խմբագրողին Սարգսի յաւելաք ի կարգին։ Իսկ պակասորդքն Ցոհաննու մեկնութեանն՝ յերկրորդ օրինակէ որ կայ ի Կտուց անապատ։ Ցիշատակարանք խմբագրողին եւ գրչացն հանդերձ Թուականօքն տեսցի ի կատարած Ղուկայ մեկնութեանն»։

1. էջ 1. «Մեկնութիւն սուրբ աւետարանին Ղուկասու հաւաքեալ սրբոյն Սարգսի Հայոց վարդապետի եւ անյաղթ հռետորի, ի սրբոց աստուածաբան վարդապետացն մերոց՝ Եփրեմի, Ոսկեբերանի, Կիւրղի, Ստեփանոսի, Իգնատիոսի եւ այլոց վարդապետացն մերոց, զոր տեսանես յառաջիկայդ. ... 'Եւ յամսեանն վեցերորդի առաքեցաւ

Գաբրիէլ հրեշտակ Աստուծոյ ի քաղաք մի գալիլիացւոց, որում անուն էր Նազարէթ. Ամիսս վեցերորդ ջՆիսան ասէ, եւ ոչ երէկ ի թիւս ամսոց վեցերորդ է, այլ առաջին հանդիպի լինել ըստ այնմ՝ Ամիսս այս եղիցի ձեզ սկիզբն ամսոց· իսկ ասէն վեցերորդ յաւետեացն որ առ Զաքարիա եւ ի սաղմոսաւորենէ Յոհաննու»: – Վերջ էջ 175. «Այնոքիկ որք երկմտիցեն վասն նորա յասէն իւրեանց ցԲրիսառս. Եթէ դայս առնես՝ յայտնեա՛ զանձն քո աշխարհի, զի դարձան նոքա յեկեղեցի Աստուծոյ յետ համբառնալոյ նորա առ Հայր աշակերտացն նոքա ի վարդապետութենան նորա, եւ եղեն նորա խորհրդակիցք, որում փառք»:

2. էջ 176. «Ցիշատակարան գրչին. Իղձ բաղձալեաց...: Բայց գրեցաւ ի թուականին Հայոց ի ՈԼԳ (1184), եւ որք յիշեն սրտի մտօք յիշեալ եղիցին ի Քրիստոսէ եւ ի սրբոց նորա· ամէն» (համմ. Մաթեւոսեան Ա., «Հայկէն Զեռագրերի Ցիշատակարաններ, ԵԺԲ դար», Երեւան, 1988, էջ 245–6):

3. էջ 178. «Այլ եւ ես վերջինս... զի ԲՃ եւ Լ ամաց էր, եւ յոյժ աշխատութեամբ ի յաւարտ ածաք...» (համմ. Խաչիկեան Լ., «ԺԵ դարի հայերէն Զեռագրերի Ցիշատակարաններ», Երեւան, 1955, Մաան Ա., էջ 359–360):

4. էջ 179. «Մեկնութիւն Ցոհաննու. Որք արտաքին հանդիսիցն լինին տեսողք, յորժամ զրանամարտիկ զոք մեծազաւր ի մեծ զօրավարաց ի բարեկամաց կամ ի սիրելեաց պահակեալ, համագունդ ի վերայ դիմեն մարմնոյ եւ հոգւոյ աչաւք, զի ի գործելեացն մի՛ վրիպեացեն. նաեւ յերգս արուեստականացն եւ ի սենեակեալ բանս փիլիսոփայիցն զամենայն կարեւոր պէտս թողեալ ուշ եդեալ լռութեամբ զի զայն դասանել մարթեացեն»: – Վերջ էջ 346. «Ապա զի ծանիցես թէ ոչ վասն աշակերտացն եղեւ որ ինչ եղեւն, զի առհասարակ բնութիւնս խօսէր, եւ յայտ առնէ թէ հաւատացելոց ի նա մեք չնորհեմք զմեծարանս յանուն նորա, զի նովաւ են կեանք եւ նմա վայելէ փառաբանութիւն ընդ հօր եւ հոգւոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտ.»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

1. Ցիշատակարան 1147 թուի, ընդօրինակուած Հ. Ներսէս Սարգիսեանէ.

էջ 175. «Ողորմութեամբն Աստուծոյ հասայ ըղձիկ իմոց որ յամայր ամս եւ զտի տարբս կենդանի տեառն եւ զմեկնութիւնս սրբոց ղերանելեացն Եփրեմի եւ տեառն Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ եւ տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց վերադիտողի եւ տէր Իգնատիոսի, եւ ուր ոչ յայտոցիկ՝ Ցոհաննու Ոսկեբերանի եւ սուղ ինչ վկայութիւն յԱստուածաբանէ եւ յԵպիփանէ եւ ի Նարեկացի վարդապետէն Գրիգորի եւ յիմաստուն հեւետրէն Սարկաւագէ. ուր ուրեք մտառեցի թէ աստուածային արօրոյն պիտոյանայ քառեակք եզանց յուղադաձութիւն ակօսոյն ի խնդրոց ուսումնասիրաց: Եւ մոռացայ զներութիւն եւ զկարողութիւն մտացս առ անձուկ յօժարութենանս, համառօտեցի չնորհօք սուրբ հոգւոյն, որ սայ իմաստս ախմարաց, նմանեալ մեղուի անօսր թռչնոյ արձակել զթեւս ի վերինս բարձունս եւ ի հովիտս ծաղկանց· այլ թէպէտեւ ունի յօժարութիւն, սակայն վասն տկարութենանն ոչ բովանդակէ զբնաւն, այլ զպայծառագոյնն եւ զփոշետեսակն եւ զանուշահոտն ի միջոյ ծաղկանց բառնայ ի վերայ թիկանց կամ ընդ ոտիւք կառուցեալ ամայէ ի վեցանկիւնի բջիջն եւ գործէ զարմանալիս իմաստնոց:

«Սոյնպէս եւ իմ բաղձանօք աստուածային զանձուս ծածկելոյ աստուածագիծ տառիս զերկու ոտս տարածեալ ի վերայ բազում բլրոց եւ լերանց ի գիւտս օրինակացն արփիահրաչ արեգակնածաւալ լուսատիպ փառաց ընթերցասիրաց, որք ընդ հովանեաւ սորա նստին, քաղցրանալ ի կոկորդս նոցա քան զմեղու խորիսխ եւ տայ մոռացումն ունել տկարութեան, զի անուշակ եւ քաղցր է իմանալի կերակուր հոգւոյ քան զգալի կերակուր մարմնոյ, որոց կիրթ են ճաշակելիքն:

«Որում եւ ես Սալգիս մականուն եւ ոչ իր, յիմարս իմաստնոց եւ տգէտս ի գիտնականաց, պատկերս յանցանաց, գլուխս մեղաւորաց, ի թուականիս նորո(յ) ԿԳ (1084+63 = 1147), աստուածայ զաս ինձ խրատ եւ ի վարժուն, զի թէպէտեւ ոչ էի առնելի գործոյն, սակայն ի սիրոյն ոչ կասեցայ եւ լցաւ հոգւոյ իմոյ տրփումն, ի լրումն այլոց եւս անձանց կարօտելոց: Եւ ոչ այս միայն, այլ եւ որ ի սմին գիծ աստուածարեալ հրաշագործութիւք եւ վարդապետութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, ի ձեռն որոյ կարացից օճան բարւոյ գտանել եւ մասն ողորմութենան տկարութենան իմոյ զօրութիւն եւ առողջութիւն հիւանդութենանս կանգնումն ի մահուանէ, համարձակութիւն առ Աստուած խօսակցութենան, ծանրութենան թեթեւութիւն, փախուստ յորոգայթից ծածկելոց ընդ խարէութենան պատրուակաւ աշխարհիս այսորիկ, յորդորումն ի բարիս գործովք վարդապետութենամբ սըր-

բոյն Եփրեմի եւ Կիւրղի եւ Ստեփաննոսի եւ Իգնատիոսի. սոցին ունկնդրութիւն արդիւնաւոր եւ միանգամայն օտարութիւն վատթարութեանց եւ առաքինութեան ընտանութեան, քանզի զամենայն կարեն պաղատանք սոցա զմեզս լուծանել-իշխանութեամբ եւ յշտեմարանել յոգիս զհաւասարութիւն անմեղութեան:

«Արդ, տէր իմ Յիսուս, ընկալ զայս հիւսած բանից աղիողորմ հեծութեանս, զոր արկանեմ առաջի աստուածային քաղցրութեան կամաց քոց: Հոտոտեսցի յայս նուէր պատարագի անարիւն զոհի բանիս, թագաւոր երկնի եւ երկրի օրհնեալ յամենայնի, սրբեա՛ զտառս մատենիս եւ գրեալ դրոշմեսցես յարձան յաւիտեան ի հաճոյս կամաց քոց սպասաւորաց: Եւ արդ կացեչ սա առաջի քո մշտնջենաւոր, եւ յիշատակեսցի ի հանդիսի քո հանապազ, եւ բարբարեսցի շրթունս ընտրելեաց քոց եւ խօսեսցի բերանով հրեշտակաց քոց եւ տարածեսցի հանդէպ աթոռոյ քո եւ ընծայեսցի ի սրահ սրբութեան քո, խընկեսցի ի տաճարի անուան քո եւ բուրեսցի ի սեղան փառաց քոց, պահեսցի ի գանձարանի քում եւ համբարեսցի ի ստացուածս քո, պատմեսցի յունկն ազգաց եւ քարոզեսցի ի լուր ժողովրդոց, նկարեսցի ի դրունս խնամոյ եւ սպասաւորեսցի ի սեամս զաստից: Իբրեւ կենդանի խոստովանիմ պատմելով գանօրէնութիւնս իմ, թէպէտ վախճան ընկալայց իբրեւ զմահացու, այլ յարակայութեամբ այսր բանի սոփորայի գրեցայց կենդանի եւ մնասցէ սա անեղծ ի կամս քո: Տուր տէր ինձ պատժապարտիս համբարձեալ միշտ անաչառ կշռամբիչ անպատկառ յանդիմանութիւն անխնայելի դատողիչ, անողոքելի պարսաւիչ իմով ձեռամբս գիր պարտաւորիս, որ ձայնիւ իբրեւ զիս աղաչէ: Տէր Աստուած, կեանք, արարիչ, ողորմած, գթած, ընկալ զերկիւղ խերեւիչս ի ձեռաց տարարժանիս, բարեխօսութիւն ինձ եւ ծնողաց իմոց եւ այնոցիկ որք գրեցին զտառս աստուածախօս եւ կամ որք սատարեցին ի սա, ի ք՛ո աննիւազ բարեացդ ընկալցին վարձատրութիւն, օրհնեալ գովեալ տէր եւ բարեբանեալ սուրբ երրորդութիւն, քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն:

«Արդ աղերսեմ յամենեցուն զծողացդ, զփոքր յիշատակ բանի իմոյ նուաստութեանս, ընդ գրոյս գրել եւ գրողն գրեալ եղիցին ի զարութեան կենաց. եւ եթէ սխալանս ինչ իցէ կամ պակասութիւն, աղաչեմ ուղղել եղբայրաբար եւ չլինել մեղադիր, զի ծեր էի եւ տկար մարմնով, բայց անձկութիւն հոգւոյս ստիպեաց զիս առնել»:

2. Ցիշատակարան 1197 թուի, ընդօրինակուած Հ. Ներսէս Սարգիսեանէ.

Էջ 177. «Կատարեցաւ մեկնութիւն աւետարանին Ղուկասու, որ էր հեթանոս, յազգէ ասորւոց, զոր ոմանք յեկեղեցւոյ վարդապետաց ի յունաց ասեն. քաղաքաւ Անտիոքացի, աշակերտ գոլով Գալիանոսի բժշկապետի, հաւատացեալ մերձ ի խաչելութեանն Քրիստոսի եւ յետոյ աշակերտեալ առաքելոյն Պետրոսի: Հաւաքեալ ձեռամբ Սարգիս վարժապետի, որ էր յազգէս հայոց, ի գաւառէ Արարատեան, յոյժ աշխատութեամբ եւ երկասէր վաստակօք, ի լուսաւորութիւն մտաց մանկանց եկեղեցւոյ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս:

«Փառաց փառաւորին, անբաւ վեհին, ճշմարիտ տեւողին, ապենիազ անկարօտին, նեղկատի եզականին, եռալրում բոլորաթուին, ինքնիշխան անիշխանին, իշխեցողին համագոյից, անտարած անամփոփին, անպարագիր բոլոր էին, կենդանի կենդանարարին, անկիր բնութեան պարզականին, սրբոյ ստացողին, լոպէից գոյացուցչին, յոգնօրինակ զարդարողին, բնաւից գոյից արարողին, փառք եւ զօրութիւն ի ներկայից եւ անցելոց ի սպառականաց եւ յանյագնկից այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

«Շնորհիւ տեառն սկսայ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի ժամանեալ ի կէտ նպատակի վերջին գծիս որում ըղձայի, ես տրտում եւ անպիտանն ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյ Սարգիս վարդապետ մականուն Կունտ կոչեցեալ, ի գաւառէ Արարատեան: Բազում ջանիւ աշխատեցայ գտանել զանուշահոտ եւ գծաղկազարդ զպայծառացեալ եւ զարփիաֆհրաշ զարեգակնածաւալ եւ զլուսափայլ մեկնութիւն սրբոց վարդապետացն, որք գծորանս շնորհաց սուրբ հոգւոյն իբր յանապատ աղբերէ յանձինս իւրեանց ընկալեալ ունէին, զերանելոյն Եփրեմի, զտեառնն Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ եւ տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց վերադիտողի, զտէր Իգնատիոսի, եւ ուր ոչ այնոցիկ՝ Յոհաննու Ոսկեբերանի եւ սուղ ինչ յԱստուածաբանէն Գրիգորէ առեալ ի վկայութիւն, եւ յՍպիփանէ Կիպրացւոյ եւ ի Նարեկացւոյ Գրիգոր վարդապետէ եւ յիմաստնոյն Սարկաւագ վարդապետէ ուրեք ուրեք մատռեալ, է ինչ որ ի Մովսիսէ Քերթողէ եւ ի Մամբրէէ Վերծաձորէ եւ ի Թէոփիլոսէ, Ոսկեբերանի աշակերտէ: Սակաւ ինչ յամենեցունց մասնաւորեալ զպատշաճաւորն, իբր իմաստուն մեղու թռչելով ի մարգս եւ ի լերինս եւ ի ծաղկաւէտ բուրաստանս, ժողովելով զպիտանին առ ի նոցանէ ի յօգուտ եւ

ի շահ փրկութեան մարդկան, հանգուցանելով ի պէսպէս աշխատութեանց հոգւոյ եւ մարմնոյ զվարդապետս եկեղեցւոյ, յուսալով ըստ ներքին մարդոյն յորում բնակել անուն հաւատոյ սուրբ եկեղեցի ըստ անձին մաքրութեան:

«Զգուշարութիւնն ի բաց եղեալ ձեռն ի գործ արկի եւ բազում աշխատութեամբ ի մին տեղիք հաւաքեցի, ի ՈՒՂԶ (1197) թուականութեանն Հայկազեանն սեռի, ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, որ չփոթէր կաթողիկոսութեան իշխանութիւն սրբոյն Գրիգորի, զի անկեալ մեռաւ աէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի դղեակէն Կոպիտառու, եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ զաթոռ նորին: Եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ եւ յուղղափառ Հայաստանեացդ եկեղեցի:

«Արդ աղաչեմ զամենեսեան, որք ճաշակէք յերկնաւոր պարգեւաց հոգւոյն Աստուծոյ զասիւ եւ կամ ընթերցմամբ, յիշեսջիք եւ զիմս աշխատութիւն եւ թողութիւն արարէք մեզ եւ հոգեւոր եւ մարմնաւոր ծնողաց մերոց, եւ Քրիստոս ձեզ առնէ թողութիւն յայսմ աշխարհի, եւ նմա փառք ընդ հօր եւ սուրբ հոգւոյն յաւիտեանս. ամէն»:

1351

ՄԽԻԹԱՐ ԳՕՇ Ա.

Ձեռ. թիւ 1112: – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹՔ 250: – ՄԵՆՄՈՒԹԻՒՆ 14×18 (12,5×17): – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×14,4) : – ՏՈՂՔ 22–23: – ԹԵՐԹՔ 21, Ա–Ը×12 (Ա՝ 3. Զ, Է՝ 16. Ժ՝ 11. Հ, Ը՝ 10): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ, ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ կազմը՝ ստացած է ի Ս. Ղազար, դրոշմազարդ կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ, եւ մոյնը պահուած է վերջին մորոգութեան ընթացքին, որ կատարուած է Թորիճոյ բաղաքը, 1980–2 տարիներու. մորոգուած են բոլոր թուղթերը, մոր հիւսելով բոլոր այն մասերը՝ որոնք հնութեան պատճառով անհետացած են: Ներկայիս Ձեռագիրը կատարեալ վիճակի մէջ է: – ԴԻՐ բոլորգիր հին: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ գարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն, յատկապէս գիրին հնութենէն՝ կարելի է դասել ԺԴ դարուն: – ԳՐԻՉ Թաչատուր: – ԿԱԶՄՈՂ վերջիններ՝ Մխիթարեան Միաբանութիւն: – ՍՏԱՑՈՂ Տէր Խորայէլ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Երեր ընդ իւր Վ. Հ. Ցովհաննէս Վրդ. Զօհրապեան ի Լեհաստանէ. 26 Սեպտ. 1791»:

Մատեանս է Մխիթար Գօշի Մեկնութիւն Երեմիայի եւ Բարուքի մարգարէութեանն. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 3ա. «(Մխիթարայ Գոշի, Մեկնութիւն մարգարէութեան Երեմեայի. *Հրամանաւ ոգւոյ բանից ծննդեամբ եւ եղբարց ըստ վարժից հարազատութեան, որոց այժմ եւ որոց զկնի զմաղթանս զիմով մատուցանեմ նուաստութեան, կալ մնալ ի մեզ անգայթակղ եւ չհամարել յանդգնութիւն զայս ձեռնարկութիւն)»:*

Ձեռագիրին առաջին մասը թերի ըլլալով՝ ամբողջացուցինք հետեւելով Ձեռ. թիւ 351ի (Մագր. Հյց. կէ.):

Ներկայիս Ձեռագիրը կը սկսի Երեմիայի Մեկնութեան Ցառաջաբանով. Թղ. 3ա. «... Բայց եթէ ընդէր ի կեանս մեր եմուտ, կամ եթէ երբ, եւ թէ յինչ պէսս...»:

Անդ. «(Գլուխ Ա.). 'Պատգամն Աստուծոյ որ եղեւ ի վերայ Երեմիայի'. Նախ ի մարգարէն եղեւ պատգամ յԱստուծոյ հոգւով եւ նովաւ առ ժողովուրդն. Թարգմանի Երեմիայ համարձակութիւն: 'Պատգամ յայլմէ յայլ լինի'»: – Վերջ Թղ. 232ա. «Եւ զղջացաւ Յեհոնիայ ի գերելն իւրում ի Բաբելոն եւ յաղագս այնր եղ գնա ի պնութիւն առաջի գերչացն ըստ գրեցելոյն, դարձեալ եւ առ ի յանդիմանութիւն եղեւ Սեդեկիայ, զի մինչ ցօր մահուանն ոչ զղջացաւ նայ» (Գլ. Ա–ՄԲ):

2. *Թղ.* 323ա. «(Մխիթարայ Գօշի, Մեկնութիւն մարգարէութեան) Բարուխ(այ). *Ցայնմ ժամանակին յորում քարկոծ զմարգարէն արարին գերեմիայ ի Տափնագ, եւ գերեաց Նաբուգոդոնոսոր զհրեայսն որ անդ, ըստ մարգարէութեանն Երեմիայի, գնաց ընդ նոսա եւ Բարուք...»:*

Թղ. 232բ. «(Գլուխ Ա). 'Եւ այս են բանք թղթոյն զոր գրեաց Բարուք որդին Ներեայ որդւոյ Մասաեայ, որդւոյ Սեդեկիայ, որդւոյ Ասաղեայ, որդւոյ Քեղկեայ ի Բաբելովն'. Եւ զի ազգաբանէ զնախնիս իւր Բարուք, զի այլոց անուանակցաց բաժանիցէ եւ հաստատիցէ զաշակերտութիւն իւր մարգարէին Երեմիայի»: – Վերջ Թղ. 245ա. «Զի առաջնորդեսցէ Աստուած հայր իսրայէլի հնոյ եւ նորոյ լուսով, որ է տէր եւ աւետարան նորա ողորմութիւն եւ արդարութիւն չնորհ աւազանին ի նմանէ» (Գլ. Ա–Ե):

3. Թղ. 245ա. «(Մխիթարայ Գօշի, Մեկնութիւն) Սրբոյն Երեմիայի ողբ. Նման իմն առնէ մարգարէն այնոցիկ որ հիւանդաց հնարին զառողջութիւնն դեղաւք, եւ յորժամ ոչ կարասցեն՝ անյուսացեալք ողբան, նմանապէս թէ պատահի եւս մեռանել. ըստ այնմ բազում անգամ հնարեցաւ բանիւ մարգարէութեան բժըշկել զախտ ոգւոց նոցա»:

Թուղթ իննածծ ըլլալով՝ մեկնութիւնը կը հասնի մինչեւ Գլ. Բ, համար 12 (կը պակսի յաջորդ մասը՝ մինչեւ Գլ. Ե), եւ կ'աւարտի. «Ի մարց իւրեանց պահանջէին հաց եւ գինի, ի պակասել թափել հանել զոգիս ի ծոց մարց իւրեանց, ընկեցեալ ցրուեալ կային ի քաղաքին»:

Վերջին թուղթս գրեթէ անընթեռնլի է՝ հնութեան պատճառով:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 127բ. «Ձխաչատուր սուտ ծրիչ յիշեցէք ի տէր, աղաչեմ զձեզ ով եղբարք»:*

2. *Թղ. 152բ. «Ձխաչատուր ծրիչ յիշեա՛ ի տէր»:*

3. *Թղ. 163բ. «Որք աւկտիք զխաչատուր յիշէք աղաչեմ (..)երիչ»:*

4. *Թղ. 200բ–201ա. «Զտէր Իսրայէլ սատցող կտակիս եւ զխաչատուր ծրող...»:*

1352

ՄԽԻԹԱՐ ԳՕՇ Բ.

Ձեռ. թիւ 1493: – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹՔ 14: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15,5×20: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,7×15: – ՏՈՂՔ 26: – ԹԵՐԹՔ մէկ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներս: – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար: – ԳՐԻՉ Ասար Սեբաստացի: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս կազմուած է 14 թուղթէ, անխորագիր, կը բովանդակէ 122 առակներ: Ձեռագրիս սկիզբը Մխիթարեան միաբան մը գրած է. «Առակք Մխիթարայ անկարգ դասաւորեալ, խառնուածեամբ այլ եւս առակաց ոմանց անյարդ եւ ռամկական չարագրութեամբ»:

Կու տանք սկզբնաւորութիւնը եւ վերջը.

Թղ. 1ա. «Բանիբ առակաւորիմ. Ասաց ոմն յիմաստասիրացն. Թէ որ ունի խելս եւ իմաստութիւնս, ունի գանձս բազումս, թէպէտ եւ աղքատ է նայ: Իսկ որ ունի գանձս բազումս եւ խելս եւ իմաստութիւն ոչ ունի, աղքատ է նայ, զի փութով կորուսանէ զգանձն անմտութեամբն իւրով: Եւ այլ ոմն իմաստասէր...»: – Վերջ Թղ. 14բ. «Ասացեալ է ծնողն զաւակին թէ զքեզ վաստակել եմ. ասէ ինձ ինչ զքո կամքդ ես արել. ասէ, զքեզ սնուցել եմ: Ասէ, չունն այլ զիր ձագն կու սնցնէ: Ասէ, զքեզ ի վարպետ եմ տվել եւ արւեստ ուսուցել: Ցայնժամ ցածցել զձեռքն է պագել»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՏԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 14բ. «Զանիմաստ ծառայս Ասար Սեբաստացի, յիշեցէք եւ ասացէք զԱստուած ողորմի. ամէն»:

1353

ՄԽԻԹԱՐ ԳՕՇ Գ.

Հեռ. թիւ 351։ – *Ռմժէ* = 1768

ԹՈՒՂԹ 31։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16×21։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,5×15։ – ՏՈՂԹ 27։ – ԹԵՐԹ Ա–Իշ×12։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԹ բաւարար. խոնաւութեան մէջ մնացած ըլլալով, ամբողջ բնագրին վերին մասը, 6–8 տող, կը կրէ հետքը։ – ԴԻՐ ՈՒՏԻ։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԹ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԹ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿԹ թղ. 311ա, 312ա–314բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՄԺԷ-Ը – 1768–9։ – ԳՐԻՉ Խաչատուր վարդապետ Գոլսեցի։ – ՍՏԱՑՈՂ Յովսէփ Արքեպիսկոպոս Արղութեանց։ – ՏՊՂԻ էջմիածին։ – ԿՆԻՔ թղ. 2ա, 112ա, մեծութիւն՝ 0,9×1,2, չորս տողերուն մէջ գրուած է. «ՔՒ ՄՒ – ՑՈՎՍԷՓ – ՎՐԴՊԵՏ – 1215»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԹ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԹ «Ցիշատակ ի գրատուն Մխիթարեանց, ի Վենետիկ, Իշխանազուն Քեէազի Նիկողայոսի Երկայնաբազուկ Արղութեանց, 13 Յունիսի 1829, Տփխիս»։ «Առաքեաց առ մեզ զսա Վ. Հ. Եփրեմ Վրդ.ն մեր Սեբաեան, ի ճանապարհորդութիւնս իւր ի Հայս, եւ եհաս ի վանս յամի տեառն 1831, ի Դեկտեմբերի 16»։

Մատենաս կը բովանդակէ Մխիթար Գօշի Մեկնութիւն Երեմիայի, Բարուքի եւ Եսայի Նչեցիի Մեկնութիւն Եզեկիէլի, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1բ. «Գոշ վարդապետի Մխիթարայ համառօտ (մեկնութիւն) մարգարէութեան Երեմեայի եւ նախադրութիւն. *Հարանց ոգոց բանից ծնընդեամբ եւ եղբարց ըստ վարժից հարազատութեան, որոց այժմ եւ որոց զկնի զմաղթանս զիմով մատուցանեմ նուաստութեան, կալ մնալ ի մեզ անդադրիկ եւ չհամարել յանդգնութիւն զայս ձեռնարկութիւն»։*

Թղ. 3ա. «*Պարտ էր ժամանակաւ զերիցադոյնն ձեզ սկսանել զարարածոցն, ասէ, եւ զնոյն անյայտ լսողաց, եւ զերեմիաս յայտնի եւ յօդուտ լսողաց...*»։

*Թղ.*4ա. «Գլուխ Ա. '*Պատգամն Աստուծոյ որ եղեւ ի վերայ Երեմիայի*'. *Նախ ի մարգարէն եղեւ պատգամ յԱստուծոյ հոգւով եւ նուաւ առ ժողովուրդն. թարգմանի Երեմիայ համարձակութիւն*»։ – *Վերջ թղ.* 95բ. «*Եւ յաղագս այնր եղ զնա ի գրքութիւն առաջի ամենայն գերչացն ըստ գրեցելումն, զարձեալ եւ առ ի յանդիմանութիւն եղեւ Սեդեկիայ, զի մինչ ցօր մահուանն ոչ զղջացաւ նա*» (*Գլ.* Ա–ԾԱ)։

2. *Թղ.* 95բ. «(Մխիթարայ Գօշի, Մեկնութիւն) մարգարէութիւն Բարուխայ. *Գլուխ որ է առաջին. Յայնմ ժամանակին յորում քարկոծ զմարգարէն արարին զերեմիայ ի Տափնագ, եւ գերեաց Նաբուգոդոնոսոր...*»։

Թղ. 96ա. «Գլուխ Ա. '*Եւ այս են բանք գրքոյն զոր գրեաց բարուք...*'. *Եւ զի ազգաբանէ զնախնիս իւր Բարուք, զի այլոց անուանակցաց բաժանիցէ եւ հաստատիցէ գաշակերտութիւն իւր մարգարէին Երեմիայի*»։ – *Վերջ թղ.* 100բ. «*Զի առաջնորդեսցէ Աստուած հայր խրայէլի հնոց եւ նորոց լուսով, որ է ակր եւ աւետարան նորա ողորմութիւն եւ արդարութիւն չնորհ աւազանին ի նմանէ*» (*Գլ.* Ա–Ե)։

3. *Թղ.* 100բ. «(Մխիթարայ Գօշի, Մեկնութիւն) Սրբոյն Երեմիայի ողբ. *Նման իմնէ առնէ մարգարէն այնոցիկ որ հիւանդաց հնարին զառողջութիւնն դեղօք, եւ յորժամ ոչ կարասցեն՝ անյուսացեալք ողբան*»։ – *Վերջ թղ.* 110բ. «*Զի որպէս մերժեցեր ասէ եւ բարկացար, նմանապէս գթա՛ եւ դարձո՛*։ *Կատարումն եղեւ Երեմիայ մարգարէի մեկնութեան գիրքս*» (*Գլ.* Ա–Ե)։

4. *Թղ.* 111բ. «*Ի խնդրոյ տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց Եահանգին վերադիտողի, արարեալ հաւաքումն մեկնութեան աստուածաբան մարգարէին Եզեկիէլի, երջանիկ վարդապետին Եսայեայ, որ ի հայկազեան տոհմի, ի նիճ գաւառէ. Յանձն առեալ ընկալայ զայս հրաման քո աստուածային ըղձից, ով*

ամենասրբազան եւ քահանայապետական գլուխ տէրդ Ստեփաննոս, այցելու եւ վերատեսուչ գերահռչակ եւ առաքելական տանդ Սիւնեաց...»:

Թղ. 112ա. «Ցառաջաբանութիւն վերլուծութեան մարգարէութեանն Եզեկիէլի. Ատուածային արարչագործ բանիւն կրկին էութեամբ հաստեալ գոյացան եղականքս ամենայն, այս է՝ ընդ իմանալի եւ աննիւթ գոյին նիւթական զգալիքս ցուցան»:

Թղ. 114ա. «Գլուխ Ա. 'Եւ եղեւ յամին երեսներորդի, յամսեանն չորրորդի...' Զերեսներորդ ասացեալ ամդ, ոմանք գլոբելեանն կարծեցին լինել. յորելեան կոչեն հըրեայքն զյիսներորդ ամաց թիւն»: – Վերջ Թղ. 307բ. «Զի չնորհօք նորին ընդ այս լրման հասաք, եւ մեք որ աշխատեցաք ըստ կարի, լիցուք միացեալ յօդմամբ սիրոյ յերջանիկ գլուխն մեր Քրիստոս, փառք նմա միշտ երեւելով ընդ հօր եւ ընդ հոգւոյ իւրում սրբոյ, այժմ եւ յանսպառ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Վերջ Եզեկիէլի մարգարէի մեկնութեանն» (Գլ. Ա–ԽԸ):

Թղ. 308ա. «Վերջաբանութիւն Եսայեայ վարդապետի, որ էր ի Նիճ գաւառէ. Արդ ըստ հայցման հաճութեան բարեսէր կամաց երջանիկ եւ գերիմաստ նախասացեալ արհիականին, յօրինեալ չարագրեցի... ի Թուխս... եօթն հարիւր յիսուն եւ երկուց, ի զառն եւ անբարի...»:

Թղ. 309ա. «Ցետ աւարտման գրոցս, թուղթ ընծայական Ցեսայեայ վարդապետի առ տէր Ստեփաննոս Սիւնեաց արհի եպիսկոպոսի. Արհիական եւ սրբազան քաւչապետ, տէր իմ պահանուն...»: – Վերջ անդ:

Թղ. 310ա. «Պատասխանի շնորհակալութեան տեառն Ստեփաննոսի առ վարդապետն Ցեսայեայ. Ցիսուսական համալսարանացն պետ եւ ձիր իմաստից պուետ պարուլօգեմօն ճեմարանին ճեմեալ ճոխապետ...»: – Վերջ Թղ. 310բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 1ա. Անուանաթերթ. «Գիրքս այս, որ է մեկնութիւն մարգարէին Երեմիայի, արարեալ եւ շարադրեալ մեծ վարդապետին Մխիթարայ, որ մականուամբ Գոշ կոչեցաւ, համառօտեալ ի Ցոհաննու Ոսկեբերանին մեկնութենէն, ի պարծանս տառապեալ ազգիս հայոց եւ ի յուսումնասիրաց մանկանց նորոյս Միօնի: Ե(ւ) այժմ օրինակեցաւ ի սուրբ էջմիածին, յաւուրս գերիչխանութեան հայրապետին տեառն Սիմէօնի կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց եւ ծայրագոյն դիտապետի, ի Թուոջ ՌՄԺԷ (1768) ամին, Մարտի ամսոյ Գ, ի վայելումն սոյնոյ վեհի աշակերտ Սանահնեցի Ցովսէփ եպիսկոպոսին»:*

2. *Թղ. 111ա. Անուանաթերթ. «Գիրքս այս է մեկնութեան մարգարէին Եզեկիէլի, արարեալ եւ շարադրեալ մեծի վարդապետին Եսայեայ, որ էր ի Նիճ գաւառէն, եւ էր վարժապետ մեծի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, ի Թուին հայոց եօթն հարիւր յիսուն եւ երկուց (1303): Եւ այժմ օրինակն առ մեզ հասեալ ի սուրբ էջմիածին, ի հայրապետութեան տեառըն Սիմէօնի սրբազան կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, ՌՄԺԷ (1768) Թուոջ, Ցուլիսի Ա., ի վայելումն սոյնոյ վեհի աշակերտ Սանահնեցի Ցովսէփ եպիսկոպոսին: Խաչատուր գրչիս Պոլսեցի, իբր վարդապետիս, տուք զողորմիս»:*

3. *Թղ. 311բ. «Շնորհիւ ամենասուրբ երրորդութեանն աւարտեցաւ մեկնութեան գիրքս ի հայրապետութեան տեառն Սիմէօնի սրբազան կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց, ի վայելումն սուրբ էջմիածնի միաբան Ցովսեփայ վարդապետին. ՌՄԺԸ (1769) Թվին, Մայիսի է»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

4. *Թղ. 110բ. «Տեառն Սիմէօն սրբազան կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, որ ի յուսանկար Աթոռն սուրբ էջմիածին, Սանահնեցի Ցովսէփ արքեպիսկոպոսս, ստացայ զմեկնութիւն մարգարէութեանցս, ի յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց ի Քրիստոս հանգուցելոց, Շիօշ բեգին եւ Քէբէվանին, եւ եղբարցս իմոց Մովսէս բէգին եւ պարոն Բէժանին եւ համայն սեռից իմոց որ Արդուբանց յորջորջին, որք են ի ցեղէ մեծի սպարապետին Հայոց Զաքարիայի, որդւոյ Սարգսի իշխանին, զորոց պատմէ քաջ պատմիչն Կիրակոս:*

«Ի վայելելն ձեր յիշեցէք զմեղսաներկ անձն իմ եւ զծնօղն իմ կրկնակի եւ զհոգեսուն որդեակն իմ զԱւետիք սարկաւագն Եդեւարդեցի: Ցիշողացդ եւ յիշեցելոցս ողորմեսցի տէր առհասարակ. 1768, ի սուրբ էջմիածին»:

1354

ՎԱՐԴԱՆ ԱՑԳԵԿՑԻ

Ձեռ. թիւ 1194։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 133։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 10×15։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×11,5)։ – ՏՈՂՔ 17։ – ԹԵՐԹՔ 11 Ա–Ը×16 (Դ՝ 14, Ը՝ 12)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ կեդրոնը ծուռածեւ ծաղկեայ զարդով՝ շագանակագոյն կաշի, դոնակով, միջուկը ստուարաթուղթ. պոլսական կազմ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ գործածութենէ մաշած, կոնակի կողմէն ներագոյն կաշիով ամրացած. ներոգութեան մը ատեն աւելցուած են թղ. 1–11, գրութեամբ հանդերձ. վերջաւորութեան թերթ իսկած ըլլալու է, որով կիսատ կը մնայ Ձեռագիրս։ – ԴԻՐ ներս։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶՐՆԱՏԱՌՔ կարմիր թանաքով։ – ԽՈՐԱԳԻՐՔ միակ խորագիրը՝ սեւ թանաքով է։ – ԺԱ–ՄԱՆԱԿ *ժէ դար*։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Գնեալ ի Մայիսի 10, 1871, Բերայ Բանկալթի, Սերովբէ Մ. Ալիշանեան». «Գնոց ստացաւ ի Սերոբէ Մ. Ալիշան. 1872»։

Մատենս է Վարդան Այգեկցիի Առակները, հետեւեալ կերպով.

1. *Թղ.* 2բ. «(Ներսէսի Շնորհալւոյ). Երգ համօրէն ննջեցելոց. *Աստուած անեղ անժամանակ*» (*սկ. Ա–Ք*)։

2. *Թղ.* 7ա. «Երգ տեառն Ներսէսի յաղագս մեծի ուրբաթին գիշերուն աւետարանացն. *Այսաւր անճառ լուսոյն ծագումն, ի փրկութեան մեր կատարումն*» (*սկ. Ա–Վ*) *կը մնայ կիսատ։ Մինչեւ հոս* (*թղ.* 1–11) *աւելցուցած է նորագրիչը*։

3. *Թղ.* 12ա. «(Վարդանայ առակք). *Թագաւոր մի էր որ տիրէր ամենայն, արար ապարանս գեղեցիկս եւ կարգեց գօրս իւր, զի կաց(ց)են ի հրամանս թագաւորին. եւ ոմանք ի գօրաց թագաւորին հպարտացան...։ Ծուցանէ առակս թէ Քրիստոս է որդին Աստուծոյ ազնուական այր եւ արեւելեան եւ նայ է տեղի ամենայն իմաստութեանն*»։

Ա–ճկն առակներ են, որոնք կը փակուին սա խորագրով. Թղ. 124ա. «*Ճառակացս բանքըն է հրաշալի, եւ երկովն է սուրբ եւ պանծալի, բարւոյնացն բարուն բարի, որոյ Վարդան վերագոչի, հրեշտակաց պար օրինի, յառաքելոցն յաճոռ նստի, եւ աներեկ օրն որ լինի, մեզ բարեխաւս առ տէր լինի*»։

4. *Թղ.* 124ա. «Բանք վասն խարող աղուեսուն եւ չարութեան նորա. *Կայր տանուտէր մարդ մի բրի, ի քաղաքն մեծ գովելի, որ պարսայ անուն կոչի, եւ ունէր նայ մեծ եւ վայելուճ այգի մի, ազգի ազգի եւ զանազան պտղով ի լի, ծաղկունք ցեղ ու ցեղ...*»։ *Վերջ Թղ.* 133բ. «*Եւ եկաւ այգուն տէրն եւ տեսաւ զգայլն ի յականատն եւ ժողովեցան բազում մարդիկքն եւ քարիւ եւ փայտիւ եւ սրով սպանանեցին զգայլն եւ քերթեցին եւ գմորթին առին եւ զլաչն չունքն տարին քարշելով եւ դէշ դէշ պատարելով եւ գմորթին առին մուշտակ*»։

1355

ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Ա.

Ձեռ. թիւ 282։ – ՌԿԸ = 1619

ԹՈՒՂԹՔ 207։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15,5×20,2։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10×14)։ – ՏՈՂՔ 24։ – ԹՎԵՐՔ թղ. 1–149՝ Ա–ԺԲ×12 (ԺԱ՝ 13 թղ., ԺԲ՝ 18 թղ.). թղ. 150–207՝ Ա–Զ×10 (Գ՝ 12 թղ., Զ՝ 7 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դռնակն ու երեք փականքները, որոնց երեք պղինձէ գամերը մնացած են առաջին կողքին վրայ. աստառն ունի միայն երկրորդ կողքը, նուրբ մետաքսամման լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. միակ թերութիւնը՝ երբեմն գրադաշտը մթագնած է՝ թանաքին պատճառով։ – ԴԻՐ նոտր մաճուր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՒՂՔ՝ երկու բնագիրներուն՝ ամբողջ երկաթագիր՝ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–2բ, 146ա–150բ, 204բ–207բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԿԸ – 1619։ – ԳՐԻՉ Աւետիք Տօմաժիրսքի։ – ԿԱԶՄՈՂ հաւանաբար գրիչը։ – ՍՏԱՑՈՂ տէր Գրիգոր Քահանայ։ – ՏԵՂԻ Լվով։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Երբեր Վ. Հ. Փիլիպպոս Վրդ. Թերճիմաճ Ալալճեան, յամի 1825»։

Մատեանս կը բովանդակէ Վանական վարդապետի Մեկնութիւն Ցոբայ եւ Վարդան Վարդապետի Մեկնութիւն Երգ երգոցին. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 3ա. «*Մեկնութիւն Ցոբայ արարեալ Վանական վարդապետի. Ներանձնական իմն զօրութիւն կատարելութեան բնաւորեալ ունի սէր սեռն եւ անապակ, այլ եւ նրբահայեացս, մինչ չի ի կարծրանիւթեան ազդել կարող է*»։

Թղ. 4բ. «*Այր սուրբ էր. Տեսանես զորպիսի գովութիւն զՑոբայ գրեաց հոգին Աստուծոյ, զի բազում ասին արք, բայց ոչ են, զի հաւասարեցին անասնոց, որպէս ասէ Դաւիթ եւ ըստ Ամբակումայ, կլանեն զմիմեանս որպէս ձկունք*»։

Թղ. 73ա. «*Վճարեցաւ Եւսիւթին եւ այժմ Դաւիթ վարդապետին որ Քոբայրեցի կոչիւր. Գլուխ ԻԱ. Կրկնեալ անդէն Ցոբայ ասէ*»։ – *Վերջ Թղ.* 145ա. «*Ցորս զուարճանայ տէր յալմէկ կացուցեալ եւ հրաւիրելոքն մտանէ յուրախութիւնն, որում եւ մեք սպասեսցուք աւուր ճշմարիտ հաւատով եւ անստուեր իւր յուսով եւ ջերմեռանդն սիրով, զի ընդ նմա ելով զփառս նորա տեսցուք եւ նովաւ ի նոյն վայելման արժանասցուք անզրաւապէս ի հայրն ամենեցուն եւ ի հոգին սուրբ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն. եղիցի եւ եղիցի*»։

2. *Թղ.* 151ա. «*Հոգի պայծառ մեծի հաւրն Վարդանա(յ) լուսաւոր վարդապետի, արարեալ համառաւտ մեկնութիւն Երգոյ երգոցն, պարզ՝ եւ դիւրահաս. Նմանեցաւ արքայութիւն երկնից զանձի ծածկելոյ ագարակի, ասէ տէրն զանձուն եւ արքայութեան, զոր գըտանէ խնդրողն եւ տալով զոր ունի եւ գնէ զաքարակն զայն*»։ – *Վերջ Թղ.* 204ա. «*Բացերես զնա եւ բերկրեալ տեսանելով, յորդիս իւր միակցելով զմեզ, ի չնորհս փեսային իւրոյ Քիսուսի եւ հաւրն զքածի եւ հոգոյն սրբոյ ողորմածի, որում ամենայն խնդութիւն եւ ցնծութիւն եւ սէր ի սուրբս իւր եւ յարարածս, եւ ի քեզ եւ ի մեզ, եւ ի մեր երախտաւորս ամենայն, յաւիտեանս եւ յաւիտենից յաւիտեանս. ամէն*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 145ա. «*Փառք...։ Որ ետ կարողութիւն ոգոյս սուտանուն գրչիս, յիմար եւ տարտամ եղեգնագծիս հասանել ի վերջին գիծ տառիս որ կոչի Մեկնութիւն Ցոբայ, ի լաւ եւ յընտիր օրինակէ, նմա անդադար աւրհնութիւն եւ անվռեյի փառաբանութիւն. ամէն*։

«*Արդ գրեցաւ սա մեկնութիւն Ցոբայ ձեռամբ մեղսամած եւ փըծուն գրչի Գրիգորի*

որդի Պր. Ավետիքին, մականունամբ Տօմաժիրսքին, ի խնդրոյ տէր Գրիգոր կրօնաւորին, որ եառ գրել զայս գիրքս յիշատակ ի սուրբ Երուսաղէմ, վասն իւր հոգւոյն եւ իւր ծնօղացն, ի թվականութեանս հայոց ՌԿԸ (1619) եւ Սեպտեմբերի ամսոյ Ա, օրն չորեքշաբթի. ի թագաւորութեան լհհաց երրորդ Զիկմունտին, եւ ի կաթողիկոսութեան հայոց Սուրբ Էջմիածնա(յ) Տէր Մելքիսեդեկի, ի քաղաքս Լեհաց որ կոչի Լով, ընդ հովանեաւ Ննջման սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Հաճաթկատար սուրբ Աստուածածնի եւ սուրբ Ցակոբին եւ սուրբ Խաչին:

«Արդ որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ օրինակելով եւ կամ հարեւանցի տեսանելով, զի զմեզ[ա]ուրս մի՛ մոռանայք ի մաքրափայլ աղօթս ձեր, եւ զծնօղսս իմ եւ զամենայն արեան մերձաւորս. եւ զյիշողդ յիշէ տէր Քրիստոս իւր միւսանգամ գալստեան:

«Դարձեալ մի բերան Աստուած ողորմի ասացէք հանգուցեալ վարպետին իմոյ տէր Դաւիթ Զէքունցի քահանային, զի այր գիտնական եւ քաջ փիլիսոփայն էր յոյժ հմուտ հին եւ նոր կտակարանաց, որ բազում ջանիւ աշխատութեամբ աշխատեցաւ ի վերայ անպիտան ծառայիս, որ ոչ էի հմուտ այսմ արհեստիս եւ գրադարձիս. որոյ տէր Աստուածն մեր, որ նա առատն է ի տուրս բարեացն իւր, փոխարէն արքայութիւն պարգեւեսցէ եւ հատուսցէ նմա միոյն հարիւրապատիկ եւ հազարապատիկ, առցէ վարձն ի Քրիստոս(է) իւր միւսանգամ գալստեան, եւ արժանի արասցէ զնա եւ զմեզ զամենեսեան ի գունդս սրբոց իւրոց, եւ լսելի արասցէ նմա եւ մեզ ըղձալի ուրախութեան՝ եթէ եկայք աւրհնեալքդ հօր իմոյ, ժառանգեցէք զանապատ ուրախութիւն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Հայր մեր որ յերկինսդ ես»:

1356

ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Բ.

Ձեռ. թիւ 1116: – Ժէ. դար

ԹՈՒՂԹ 86: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 16,5×21,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 6,5×17,2: – ՏՈՂԵՐ 32: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–է×12 (Ա՝ 14 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ բուխ: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմուած է ի Ս. Ղազար: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԵՐ բաւարար: – ԳԻՐ ՆոտԵ: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ կարմիր կամ սեւ թանաքով՝ բոյնագիր. շատ անգամ տեղը դատարկ մնացած: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ սեւ թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴԵՐ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 2ա–բ, 82բ–86բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ճիշտակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ «Փոխանակնցաք ընդ պէսպէս գրոց տպագրելոց, ի Կոստանդինուպոլիս քաղաքի, ՌՄԼԷ: Երեր ընդ իւր ի Կոստանդինուպոլիս յանիտիկ, ի վանս սրբոյն Ղազարու, Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր Իճճիճեան, 1790, ՌՄԼԲ, Հոկտ. 8»:

Մատեանս է Վանական վարդապետի Մեկնութիւն Ցորայ.

Թղ. 1ա. «Մեկնութիւն Ցորայ արարեալ Վանական վարդապետի. (Ն)երանձնական *իմն զօրութիւն կատարելութեան բնաւորեալ ունի սէր սեռն եւ անապակ, այլ եւ նրբահայեացս, մինչ չի ի կարծրանիւթեան ազդել կարող է»:*

Թղ. 3ա. «Մեկնութիւն Ցօրայ. Գլուխ Ա. *Այր սուրբ էր. Տեսանես զորպիսի գովութիւն զՑօրայ գրեաց հոգին Աստուծոյ, զի բազում ասին արք, բայց ոչ են, զի հաւասարեցին անասնոց»:*

Թղ. 41բ. «Վճարեցաւ Եւսիւիին եւ այժմ է Դաւիթ վարդապետին որ Քորայրեցի կոչիւր»:

Թղ. 42ա. «Դաւիթ վարդապետի Քորայրեցւոյ. *Ելիփազ ասաց թէ ոգի իմաստութեան տայ ինձ պատասխանի...: Կրկնեալ անդէն Ցորայ ասէ. Գլուխ ԻԱ. Լուարուք, լուարուք բանից իմոց»:* – *Վերջ թղ.* 82ա. «*Եւ նովաւ ի նոյն վայելչման արժանասցուք անդրանդրաւ ի հայրն ամենեցուն եւ ի հոգին սուրբ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:*

1357

ՎԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Գ.

Ձեռ. թիւ 347։ – *ՌՄԼԵ* = 1786

ԹՈՒՂԹ 130։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16×22։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,5×17։ – ՏՈՂԻ 30։ – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԸ×8 (Գ՝ 4, Թ, ԺԳ, ԺԵ՝ 7, ԺԷ՝ 6, ԺԸ՝ 3)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տեկուն։ – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կոնակի կողմէն չորսթելէ ճաթած. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար։ – ԳԻՐ ՈՒՏԻ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ իւրաքանչիւր ոտ գլուխ սկսելուն, թռչնագիր, կարմիր եւ կանաչ, բաւական յաջող։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 3ա։ – ՆԿԱՐԻ թղ. 2բ, մեծութիւն 11,6×16. բազմագոյն, ոտ ներստած մերկ, ետին եռաժանիով թեւաւոր սատանան, դիմացը երեք հոգի կանգնած, երկար պարեգօտներով, գլուխնին փաթթոցով. հեռուն կը տեսնուին ոտի որդիները մահացած։ – ԽՈՐԱՆԻ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 128բ–130բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՄԼԸ (1786–1790)։ – ԳՐԻՉ Ցարութիւն Թմոցի, որ կարդալու է Թամզառացի։ – ՄԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը։ – ԿԱԶՄՈՂ Մխիթարեան Հարբ։ – ՏԵՂԻ Կ. Գոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Այս մատեան գնեալ ի Կոստանդնուպոլիս ի ձեռն Վ. Հ. Ցարութիւն Վրդ.ին մերոյ Մաղաքեան, յղեցաւ ի նմանէ առ մեզ եւ եհաս յամի 1793. ՌՄԽՐ, ի Նոյեմբերի 26»։

Մատեան է Վանական վարդապետի Մեկնութիւն Ցօրայ, հետեւեալ կարգով.

Թղ. 1ա. «Գիրք որ կոչի Ցօրայ մեկնութիւն, արարեալ ի Սիւրիանոյ եւ ի Դաւթայ երջանիկ եւ աստուածաբան վարդապետաց եւ ընկերաւոր հայր հոետորաց, վերստին գաղափարեցեալ եղեւ ի յընտիր օրինակէ ի թուականութեանս մերում ՌՄԼԵին, եւ Ցուլիս ամսոյ ԻԵ, ի մայրաքաղաքն Կոստանդնուպոլիս»։

Թղ. 1բ. «*Ներանձնական իմն զօրութիւն կատա(րել)ութեան բնաւորեալ ունի սէր սերոյն եւ անապակ*»։

Թղ. 3ա. «Գլուխ Առաջին. *Այր սուրբ էր. Տեսանես զորպիսի գովութիւն զՑօրայ գրեաց հոգին Աստուծոյ, զի բազում ասին արք, բայց ոչ են, զի հաւասար իցեն անասնոց*»։

Թղ. 64բ. «Վճարեցաւ Եւսիւբիի եւ այժմ է Դաւիթ վարդապետին որ Քոբայեցի կոչիւր. *Ելիփազ ասաց թէ ոգի իմաստութեան տայ ինձ պատասխանի...*։ Գլուխ ԻԱ. *Կրկնեալ անդրէն Ցօրայ ասէ. Լուարուք, լուարուք բանից իմոց*»։ – *Վերջ թղ.* 128ա. «*Եւ նովաւ ի նոյն վայելման արժանասցուք անզրաւապէս ի հայրն ամենեցուն եւ ի հոգին սուրբ. ամէն. Վերջ*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թղ. 128ա. «*Զրաւ չաւ գիրս այս Մեկնութեան երանելոյն Ցօրայ յամի ներմարմնաւորութեան* 1790, *Փետրուարի* 11, Ցարութիւնս Թմոցի (Թամզառացի*)»։

1358

ՊՕՂՈՍ ՏԱՐՕՆԱՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 392: – *ԺԶ դար*

Թուղթ 20: – Մեծութիւն 10,5×13,5: – Գրութիւն միասիւն (8×11): – Տողք 19: – Թերթք Ձեռագրի մը իե–իզ թերթերն են, որոնցմէ առաջինը ունի 12 թղ., երկրորդը 8 թղ.: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ ստուարաթուղթ կիսալաթ: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր բոլորգիր: – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Խորագիրք կարմիր թանաքով: – Ժամանակ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԶ դար, գուցէ նաեւ ԺԵ դար: – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ճիշտ colophon: – Տեղեկութիւնք կը պակսին:

Փոքրիկ տետրակ, որ ընդարձակ Ձեռագրի մը իե–իզ թերթերն են, կը բովանդակէ հետեւեալը.

Թղ. 1ա. «Պաւղոսի իմաստասիրի Տաւրոնոյ ընդդէմ ժողովոյն Քաղկեդոնի. *Աստուածային եւ մեծն առաքելոցն Պաւղոս գրէ առ կորընթացիսն ասելով. Զիմաստութիւն խօսիմ ընդ կատարեալսդ. եւ դուք իմաստունք էք, հանճարով պայծառացեալ եւ ազգաց լեզուաց կրթութեամբ վարժ, մինչեւ թարգմանութեան չնորհի հասեալ, իսկ այսուհետեւս մեծապատիւ եւ ի թագաւորաց եւ ի նոցունց կատարեալ իշխանաց պատուական անուն Թէոփիստէ, գնա ընդալաք առաքեալ ի ձէնջ»:* – *Վերջ թղ.* 20բ. «Ահա քարինք սուրբք յաստուածային հեղեղատէն, զոր ժողովեալ իմաստուն վարդապետին Պօղոսի, պարսաքարեալ զճակատ Գողիաթու, որ ելանէ ի բանակէն Քաղկեդոնի, նախատելով զուղղափառ ազգն Թորգոմեանց, ի գնարեալ (?) Քրիստոսի, զլուսաւորեալս արբոյն Գրիգորի լուսաւորչին զհաւատացեալքն սրբոյ երրորդութեան, որում վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից»:

1359

ՊՕՂՈՍ ՏԱՐՕՆԱՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 1440: – *ԺԸ դար*

Թուղթ 33: – Մեծութիւն 15,5×19,5: – Գրութիւն միասիւն (10×14): – Տողք 24: – Թերթք Ա–Գ: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ թղթակազմ: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր նոտր: – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Խորագիրք կարմիր թանաքով: – Դաստարկք 19բ, 33բ: – Ժամանակ ԺԸ դար: – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – Տեղեկութիւնք «Առ Վ. Հ. Մինաս Վրդ. Բժշկեան ի Դիսմինցէն. 1820»:

Մատենս է ժողովածոյ, կը բովանդակէ հետեւեալ դաւանաբանական նիւթերը.

1. *Թղ.* 1ա. «Գիր որ եղեւ առ Ղիւնոսէ կրօնաւորէ մակակոչեցեալոյ Դոմսապատիու, ի խնդրոյ բարեպաշտ մեծի թագաւորին Փրոռանկաց, ի կղզին Սիկիղիա ոռճերին, վասն հինգ պատրիարգացն յաթոռոց եւ նոցունց արքեպիսկոպոսաց ի մայրաքաղաքսն եւ մայ-

բաբաղաբացն եպիսկոպոսք, եւ որք իմքնագլուխք եմ արքեպիսկոպոսք եւ իւրաքանչիւրոցն վիճակք ըստ պատրիարգացն յաթոռոց սահմանեալ, եթէ երբ կամ որպէս հաստատեցաւ իւրաքանչիւրոցն պատրիարգացն յաթոռ եւ վասն կարգաց նոցին եւ յատկական իւրաքանչիւրոցն անուանց. *Ամենամեծատոհմ տէր իմ, վասն պատճառին զոր գրեցեր առ մեզ, յիշեա՛ զոր յագարակն ծանուցի ձեր փառաւորութեանդ, այլ ոչ ընդարձակագոյն որպէս այժմ, վասնզի զիա՞րդ խորհրդիւ մեծաւ հարցեր ցիս, յաղագս որոյ պարտական եմ զամենայն երկս աշխատութեան ի բաց դնել եւ մի ըստ միոջէ ցուցանել եւ գրել*»: – Վերջ Թղ. 14ա. «*Այս է ամենայն քաղաքք եւ իշխանութիւնք Կոստանդինուպօլսի. ՈՒԸ (իմա՛ ՈՒԼ – 1179) թուական. Թարգմանեցաւ ի ձեռն Ներսէսի եպիսկոպոսի եւ Կոստանդին մեծապատուի, ի փառս Աստուծոյ*»:

2. Թղ. 14բ. «*Ցիշատակ սրբոց հայրապետացն որք ժողովեցան ի Կոստանդինուպօլիս ընդդէմ հոգեմարտին Մակեդոնի, Կիւրեղ երուսաղեմացի, Գրիգոր Աստուածաբան, Գրիգոր Նիւսացին, Բարսեղ սեաստացւոյ եղբարն, երանելին Երաւնս եւ սուրբն Եփրեմ, Եպիփան, Մելիտոս Անտիոքացի, Պրոկղոս, Աթանաս եւ սուրբն Յոհաննէս եւ այլ մեծամեծ եպիսկոպոսունք. եւ երանելոյն սուրբ վարդապետին Պօղոսի իմաստասիրի Տարսոնեցւոյ (իմա՛ Տարսոնեցւոյն) ասացեալ ընդդէմ ժողովոյն Բաղկեդոնի. (Աստուած)ային եւ մեծ առաքեալն Պօղոս զրէ առ կորընթացիսն ասելով. Զիմաստութիւն խօսիմ ընդ կատարեալսդ. եւ զուք իմաստունք էք, հանճարով պայծառացեալ եւ ազգաց լեզուաց կրթութեամբ վարժեալք, մի թարգմանութեան չնորհի հասեալ, իսկ ըստ աստեացս մեծապատիւ եւ ի նոցունց կատարել իշխանաց պատուական Թէոպիստէ, զնայ ընկալաք առաքեալ ի ձէնջ*»: – Վերջ Թղ. 28ա. «*Ահա քարինք սուրբք յաստուածային հեղեղատէն, զոր ժողովեալ իմաստուն վարդապետին Պօղոսի, պարտաքարել զձակաթ Դողիաթու, որ ելանէ ի բանակէն Քաղկեդովնի, նախատելով զուղղափառ ազգն Թորգոմեանցն, զնոր իսրայէլեանքն Քրիստոսի, զլուսաւորեալն ի սրբոյն Գրիգորէ հայոց լուսաւորչէն զհաւատացեալքն սրբոյ երրորդութեան, որում վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ. Քրիստոս Աստուած, քո սուրբ հայրապետաց բարեխօսութեամբ, փրկեա՛ զամենայն հաւատացեալ ուղղափառ ի զազրալի խորհրդոյ եւ յաղանդոց հերձուածողացն եւ ուղիղ հաւատով վերափոխել մեզ ի կեանսդ յաւիտենական եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

3. Թղ. 28ա. «*Թէ որպէս կարասցուք պատասխանի առնել այնոսիկ որ երկու ներգործութիւնս առնեն ի վերայ տեառն մերոյ եւ փրկչին Ցիսուսի Քրիստոսի. Արդ հարցցուք զնոսա այսպէս. Եթէ երկու բնութիւնքն զոր խոստովանիք ի Քրիստոս, երկոքեան երկրպագելի՞ք են թէ ոչ. Թէ ասեն այո երկրպագելիք են, զտանին նոքա երկրպագող երկու բնութեանն, այն որով լինի երրորդութիւնն չորրորդութիւն*»: – Վերջ Թղ. 29բ. «*Վասնզի եւ գոյութիւնն բաղկացուցանէ բնութիւնն եւ ոչ բաղկանա(յ) ի բնութենէ. եւ զարձեալ գոյութիւն պարունակէ զբնութիւնըն, զի որ ինչ գոյութիւն է հարկ է բնութիւն գոլ*»:

4. Թղ. 29բ. «*Երկրորդ թուղթ սրբոյն Ստեփաննոսի արհիեպիսկոպոսին Սիւնեաց եւ տիեզերալոյս իմաստուն վարդապետին, պատասխանի ընդդէմ հերետիկոսաց գրեալ այսպէս. Լուր երկին եւ ունկն դիր երկիր, զի տէր խօսեցաւ, առիւծ գոչեցէ եւ ո՞վ ոք իցէ որ ոչ սարսիցէ. տէր Աստուած խօսեցաւ, ո՞վ ոք իցէ որ ոչ մարգարէանայցէ. ես ոչ մարգարէ եւ ոչ մարգարէի որդի*»:

Թղ. 30ա. «*Գլուխ երկրորդ. Ցաղագս բնութեան. Զբնութեանս զանազանութեան աքանչելին ի բնաւս Գրիգոր Նիւսեացն ուսուցանէ մեզ փարթամ բանիւք եւ հարուստ վարդապետութեամբ*»:

Թղ. 32բ. «*Եթէ բնութիւնն անմարմին, առանց ենթակայի գոյութիւն ունի՞ թէ ոչ. Գիտել պարտ է նախ եթէ ի քանիս բաժանի բնութիւն եւ թէ վասն ո՞ր է յառաջարկութիւնս*»: – Վերջ Թղ. 33ա. «*Ահա այսոքիկ բանիւ միայն ըմբռնին եւ անուամբ գոյանան, այլ ոչ իրաւք, որպէս գոյ հնար առանց ենթակային, որ է մարմին առնուլ զտեղի եւ լի՞ կը մնայ կիսատ*»:

1360

ԴԱԻԻԹ ԿՈՐԱՅՐԵՑԻ

Ձեռ. թիւ 906։ – *Ձև.* = 1288

ԹՈՒՂԹՔ 22։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×18։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×14,5)։ – ՏՈՂՔ 25։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ եւ թուխ։ – ԿԱԶՄ ԺԹ դարու, կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմուած է ի Ս. Ղազար։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. առաջին երկու թուղթերը ցեցակեր. ընդարձակ ձեռագրի մը միջակեալ 22 թուղթերն են։ – ԳԻՐ բոլորգիր հին։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԹՈՐԱԴԻՐՔ բնագրին բաւարար։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ձև. = 1288։ – ԳՐԻՉ Սարգիս (Սարբիս) արեղայ։ – ՏԵՍՔՈՂ ներսէս բարուճի։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ետեր ի Լեհաստանէ վ. Հ. Յովհաննէս Վրդ.ն մեր Զօհրապեան, 1791 – ՌՄԽ, ի Սեպտեմբերի 26»։

Մաշեանս հատուած մըն է ընդարձակ Ձեռագրի մը. ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Թղ.* 1ա– 2բ. «(Մասն Մեկնութեան Թղթոց Կաթողիկեայց). ... *Ոմանց դատապարտելոց լինիցիք կշտամբիչք եւ զոմանս ապրեցուցանիչք յափշտակեալ ի հրոյն. եթէ ի բազում անգամ խրատէն ոչ կարիցէք ածել յուղղութիւն հանդերձեալ դատաստանին կշտամբութեամբ սահմանեցէք զնոսա պարտականս»։*

Թղ. 1բ. «Հարցումն. *Ո՞ր իցէ առ ի մարմնոյն ազատեղեալ հանդերձ. Պատասխանի Մաքսիմոսի. Հանդերձ մաքուր առաքինի կեանքն է, իսկ որ բազում յանցանաւք առ ի մարմնոյս կրիցն ազատացուցանէ զնա, (ածէ) զպայծառութիւնն ի յաղտեղութիւն»։* – *Վերջ Թղ.* 2բ. «*Իսկ եթէ սուրբ պատմուճանաւն զգեցուցանէ, այնու զաստուածայինն ամբողջ պահէ ի նա կերպարանս, որում ի սկզբանէ ստեղծաւ պատկերակից. Եւ այնմ որ կարողն է պահել զձեզ անպարտ եւ ամբիծ հաստատեալ առաջի իւրոյ փառացն աներկեւան ցնծութեամբ, միոյն Աստուծոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի տեառն մերոյ, փառք, մեծութիւն, զաւրութիւն եւ իշխանութիւն, յառաջ քան զամենայն յաւիտեանս այժմ եւ յամենայն յաւիտեանս ամէն եւ ամէն»։*

Հատուած մըն է՝ որ չունի խորագիր. նոյն կերպով է նաեւ յաջորդ գրութիւնը, որ անմիջապէս ետք կը հետեւի նախորդ գրութեան։

2. *Թղ.* 2բ. «(Հատուած ի յառաջաբանութենէ մեկնութեան արարածոց կամ հինգ գրոցըն Մովսէսի). *Պարտ եւ պատշաճ է իմանալ վասն տառիցս այսոցիկ թէ էր՞ աղագաւ ոչ յիշատակեաց մարգարէն Մովսէս զանունն իւր ի սմա, յորժամ կամեցաւ բացայայտել զգիրս զոր գրեաց վասն արարածոցն լինելութեան, վասնզի ամենայն ուրեք ի վերնագրէ անտի ճանաչի թէ ո՞յր է ասացեալ կամ վասն որոյ պատճառի»։* – *Վերջ* 5ա. «*Զոր աւրինակ առ վարդապետն, զի որք ի մաւրէ զմանկունսն առնուով վարդապետն նոցա ուսուցանելով զգիրն եւ ապա զբարձրագոյնսն, այսու նման Մովսէս եւ Պաւղոս, մինն ի կաթանէ ի վարդապետութիւն տարեալ հանէ, իսկ միւսն զբարձրագոյնն վարդապետէ, եւ Քրիստոսի մերոյ փառք յաւիտեանս. ամէն»։*

3. *Թղ.* 6ա. «Սակս պիտոյից համառաւտ հաւաքումն ի Դաւթա(յ) Քորեպեցոյ (լուծմունք ի վերայ ճառից Գրիգորի Աստուածաբանի). *Քրիստոս ծնեալ լինի փառաւորեցէք. Վասնզի Քրիստոս յաւէտ քան զՅիսուս առ ծնունդն խորհրդական է որպէս միաւորութեան անուն, այլ եւ կ(ա)սկածելի առ հերձուածողսն եւ յարմարական անուան քրիստոնէութեան։ Մնեալ լինի ի Մարիամայ, եւ ըստ ամաց տաւնելով նաեւ յոգիս հաւատացելոց»։* – *Վերջ Թղ.* 21բ. «*Զի այս է ժամանակ ընդունելոյ զայն որքան հասանելի է, զհայելին առաջի աչաց ունելով մտաց մերոց կապեցելոցս մարմնով ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, քանզի մարմնակից եմք ըստ որում*

մարդն եղեւ եւ հաւատովք եւս ընդ նմա եղիցուք, որ է փառաւորեալ այժմ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

Թղ. 21բ. «Տեսուքիւն Դարձեալ իմ Ցիսուսն. Դարձեալ իմ Ցիսուս եւ դարձեալ խորհուրդ. զառաջին ճառին միտս բազմաւորական իմաստիւք ի ծնընդեան խորհուրդ առագրեաց, ըստ որում ասաց՝ Աստուծոյ յայտնութեանս տուն է»: – *Վերջ Թղ.* 22բ. «Եւ աստ Քրիստոս անուանէ, զի մի՛ այլապէս իմասցին. ճշմարիտ լուա, որ զմեզ լուսաւորէ զեկեղեսս յաչխարհ. արդ լուարուք զաստուածային ձայ» կը մնայ կիսատ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 5բ. «Ի թուիս ՉԼԷ (1288) գրեցաւ Աստուածաշունչ տառս ձեռամբ բազմաբիծ եւ բազմամեղ սուտանուն աբեղա(յ)ի Սարքսի, զձեւս միայն ունելով եւ ոչ զվարս եւ զգործս. ի խնդրոյ սուրբ եւ պատուական բարեւնոյ Տէրսիսի, որոց ստացողին եւ գրողի եւ յիշողացդ եւ սպասաւորացդ բանի բազմագութն եւ բազումողորմն Քրիստոս Աստուած ողորմեսցի առհասարակ. ամէն»:

1361

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Ա.

Ձեռ. Թիւ 34: – *Ցիէ* = 1278

ԹՈՒՂԹՔ 188: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 8,5×12: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×10): – ՏՈՂՔ 18: – ԹԵՐԹՔ Բ–ԻԴ×8 (ԻԴ՝ 6 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ թխագոյն: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը հաստ տախտակ. ունի դոնակ եւ երկու փականք. առաջին կողմին եւ դոնակին աստառը՝ կարմիր լաթ, իսկ երկրորդ կողմին՝ կապոյտ կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ մէկական սկիզբն ու աւարտին, երկսիւն, փոքր երկաթագրով. կտրուած ըլլալով՝ չէ կարելի չափել սիւնին լայնքը. բովանդակութիւնն է Մատթէոսի աւետարանէն (Գլ. Իե 6–7, 20–22 եւ Գլ. ԺԲ 16, 20–21, 24–25): – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. միակ թերին՝ առաջին թերթին կորսուած ըլլալն է, որ նորոգողը ամբողջացուցած է: – ԳԻՐ բոլորգիր անվարժ, որու համար գրիչը ստէպ ներողութիւն կը հայցէ: – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ բզ. 6բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ձիէ – 1278: – ԳՐԻՉ Խաչատուր: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Դաւիթ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿՈՒԹԻՒՆՔ մանր բնագրին գրչութեամբ՝ բզ. 81ա. «ԶԽաչատուր յիշէ վասն Աստուծոյ». բզ. 88ա. «Գատուական Դաւիթ, չեմ ես գրագիր». բզ. 89ա. «Զսուտ գրագիրս ի բարի յիշէ վասն Աստուծոյ». բզ. 96ա. «Զմեղուցեալս գԽաչատուր յիշէ». բզ. 108ա. «Զմեղուցեալս յիշէ պատ. Դաւիթ». բզ. 129ա. «ԶԽաչատուր յիշէ որում ողորմի Քրիստոս»: – ՏՆՂԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ցիշատակ է կեսարացի Տեառն Վրթանայ արհիեպիսկոպոսին, շնորհեալ միաբանից հայոց Մխիթարեանց որ ի վանս սրբոյն Ղազարու, ի Վէնետիկ, ձեռամբ գաղատացի Ղազանճի Օղլուենց Տէր Յովսէփին, յամի Տեառն 1761, Ապրիլի 15»:

Մատեանս կը բովանդակէ Վարդան Վրդ.ի Մեկնութիւն Երգ Երգոցի եւ Արիստատէլի տասը Ստորագրութեանց համառօտ մեկնութիւնը: Ունի սա կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Հոգիապայծառ սուրբ հօրն Վարդանայ լուսաւոր վարդապետի, լուծմունք արարեալ համառօտ մեկնութիւն Երգոյ երգոցն, պարզ եւ դիւրահաս, ի խնդրոյ Կիրակոս վարդապետի. Նմանեցաւ արքայութիւն երկնից զանձի ծածկելոյ յագարակի, ասէ տէրն զանձուն եւ արքայութեան, զոր գտանէ խնդրողն եւ տալով զոր ունի, գնէ զագարակն զայն»:

Հին Ձեռագրին առաջին թերթը ինկած ըլլալով, նորոգողը աւելցուցած է Թղ. 1–6, *ամբողջացնելով բնագիրը: Հին Ձեռագիրը կը սկսի՝ Թղ.* 7ա. «*արուի եւ իգի, այնպէս լուիցուք թագուհոյ հարսինն, որ է բնութիւնս, որք միակամ միասիրտ ի բաղձանս Աստուծոյ սրբեցին զինքեանս յամենայն մարմնական կրից եւ շարժմանց*»: – *Վերջ Թղ.* 137ա. «*Եւ ցուցցեն նմա ի խնդութիւնս ինքեանց եւ ի քաւութիւն մեզ, բաց երես գնա եւ բերկրեալ յորդիս իւր միակցելով զմեզ ի չնորհս փեսային իւրոյ Ցիսուսի եւ հաւրն գթածի եւ հոգւոյն ողորմածի, որում ամենայն խնդութիւն եւ սէր եւ ցնծութիւն ի սուրբս իւր եւ յարարածս, եւ ի քեզ եւ ի մեզ եւ ի մեր երախտաւորսն յամենայն յաւիտ–*

նանս եւ յաւիտենից յաւիտեանս. ամէն ամ(էն)»:

Թղ. 137բ. «Գ(ի)տացի զի մարմին ըզսրաւսացուցանէ զմանկութիւն... Սուրբ եկեղեցի պատկեր է անսահման մեծութեանն Աստուծոյ, ուստի ամենայն տուրք բարիք եւ պարգեւք կատարեալք ի վերուստ անտի իջանեն եւ անբաւականդակելի եւ անբասպառ գանձք իմաստութեան իջանեն եւ ծածկեալ կան ի սմա...»: – Վերջ Թղ. 166բ. «Այլ տէր ընկալցի զամենեսեան ի փառս իւր եւ զխթատ տուր զշնորհս զայս ի հոտ անուշից ի խնդրողէն եւ յառնողէն ողորմութեամբ իւրով. եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն»:

2. Թղ. 167ա. «Համառաւտ վերծանութիւն Արիստոտելի տասն Ստորագրութեանց. Ամենայն էիցս բնութիւն բարի ըստեղծաւ յըստեղծողէն, որպէս պատմէ նախնի մարգարէն Մովսէս»:

Թղ. 169ա. «Հոմանունք որ հաւասար ըստ անուանց ասին, որպան՝ Պետրոս եւ Պետրոս, կամ ասել մարդ կամ ասել կենդանի...»:

Թղ. 171ա. «Եւ է գոյացութիւն նախկին յոչ էից էացութիւն կամ յանգոյից գոյացութիւն...»:

Թղ. 174ա. «Դարձեալ գոյացութիւն նախկին ամենայն սեռից սեռ է...»:

Թղ. 176ա. «Զի՞նչ է քանակ եւ ընդէ՞ր դասեցաւ զկնի գոյացութեան. քանակ է...»:

Թղ. 178ա. «Զի՞նչ է սահման առընչին եւ հիմ դասեցաւ զկնի քանակին...»:

Թղ. 180ա. «Իսկ յաղագս որակի եւ որակութեան, ընդէ՞ր զի որակք ոմանք ասին ոյք, սպիտակ...»:

Թղ. 182ա. «Իսկ ուրն եւ երբն, կալն, ունելն յար ըստ անուանն ըստորոգի ասացեալ է...»:

Թղ. 183ա. «Իսկ վասն հակակայիցն զայս ինչ նշանակէ թէ ի տասանց սեռականագուներից...»:

Թղ. 183բ. «Իսկ յաղագս անուան եւ բայի...»:

Թղ. 184ա. «Իսկ թէ յաւդն եւ չաղկապն եւ նախդիրն զինչ են...»: – Վերջ Թղ. 185ա. «Զի թէպէտ միութիւն բանին որ ի բանականքս ի բազումս բաժանեցաւ, ձայնս եւ լեզուս եւ տառս եւ ազգս եւ ազինս, այլ մի բանականք կոչին»:

3. Թղ. 185ա. «Ցաղագս բերականին. Ի յոլովս է պատճառ ասից սորա թէ զինչ է քերականութիւն կամ քերդողութիւն, զի առաւել է քերական քան զքերդողն, որ քան ոգի քան զմարմին եւ թէ յումէ եղեւ հաւաստացեալ, ի Հոմերոն է ասեն...»: – Վերջ 188բ. «Եւ յանձայնն չարաձայնք այս են այնձայնք Բ. Գ. Դ, եւ են աղաչձայնք, զի եւ խառնին ընդ ձայնաւորսն, եւ ձայնաւորքն կատարեալ է. ա, ե, է, ը, ի ո, ւ, միաւորին ընդ անձայնս, էէս յետոյ էէս յառաջոյ եւ զամենայն բան եւ զիաւս կատարեն եւ զերգս եւ զնւագս եւ (..)»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 137ա. «Ի թվիս ՉԻԷ (1278) եղեւ սակաւ սատարս այս, զմեղուցեալս եւ զսուտ գրիչս Խաչատուր յիշէք եւ անմեղադիր լինիջիք. ամենայն մարդ զինչ ունի զայն վաճառէ. խմս այս է»:

Անդ. «Ի ՃԺԴ թվն.» (իմա՛ 1265, այն է բնագրին շարադրութեան թուականը):

2. Թղ. 138ա. «Խիստ եմ յամաւթ ի Դաւթէ վասն գրիս»:

3. Թղ. 166բ. «Խիստ ամաչեցած եւ սեւերեսս ի գրիս մեղմութենէս գ[Խ]աչատուր ի բարի մտաց մի՛ մոռանար, Քրիստոս Աստուած վայելեալ տացէ պատւ. Դաւիր»:

4. Թղ. 185ա. «Աղաչեմ թողութիւն առնել սխալանացն, ով անոխակալդ եւ ի մշտամոռնչ աղաւթիցդ մասն պարգեւել գոմազութ»:

1362

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 1070։ – *ԶԼԸ* = 1289

ԹՈՒՂԹԻ 268։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×17։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×13,5)։ – ՏՈՂԵՐ 29։ – ԹԵՐԹԻ ԱՒԳ×12 (Բ, ե, ժԹ, ԻԴ՝ 11 թղ., ԻԲ՝ 8 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն, դեղնորակ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դոնակն ու զոյգ փականները. աստառն է կարմիր խորքի վրայ կանաչ եւ դեղին գիծերով բանուած կերպաս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻՐ չունի։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻՐ բաւարար. անցեալին նորոգուած է մեծ խնամքով. թղ. 1–21 վերի անկիւնները գրութեամբ հանդերձ կտրուած եւ կորած են, որ նորոգողը ամբողջացուցած է. ամբողջութեամբ նոր է թղ. 12 եւ 225, իսկ թղ. 237 անջատուած է ամբողջութենէն. ցեցակեր են վերջին երկու թուղթերը։ Թղ. 1ա–բ ունի գրչի փորձեր։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻՐ չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻՒ, ԽՈՐԱԳԻՐԻՐ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻՐ, ՆԿԱՐԻՒ չունի։ – ԽՈՐԱՆԻՒ թղ. 2ա, 226ա, յոյժ պարզ, կարմիր խորհով. ունի հնութեան բոյր։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻՒ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԻՒ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԶԼԸ – 1289։ – ԴՐԻՉ անյայտ, բայց նկատած որ թղ. 226ա խորանի զարդին մէջ գրուած է «Աստուած ողորմի Պաւղոսիի եւ Աւետացն. ամէն», անկարելի չէ որ ըլլան անուանները Գրիչին եւ Ծաղկողին։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Ստեփաննոս վարդապետ։ – ՏԵՂԻ «յաստուածամերձ սուրբ գերեզմանս, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՐ քնագրին գրչութեամբ՝ չկայ. այնպէս կը թուի որ նորոգողը ընդօրինակած է հին ցիշատակարանը, ԶԼԸ (1289) տարին, պահպանելու նպատակով (թղ. 225ա). յաջորդաբար 1298ին գրուած է նաեւ թղ. 224ա.ի ցիշատակարանը։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻՐ Ձեռագիրս ատեն մը պատկանած է Զմմառի վանքին, բանի թղ. 1բ. կը կարդանք. «Գիրքս այս յիշատակ վանաց վերափոխման Ս. Աստուածածնին, ի Զմմառ»։ Ձեռագիրս ստացած ենք 1825ին, ձեռամբ մեր միաբաններէն Հ. Փիլիպպոս Վրդ. Թերճիման Ասլանեանի։

Մատեանս է Վարդան Վրդ. Արեւելցւոյ Մեկնութիւն Սաղմոսաց եւ Երգ երգոցի. ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 2ա. «Աշխարհալուր եւ տիեզերալոյս վարդապետին Վարդանայ, պարզ եւ լուսաւոր խորին խորհրդով եւ դժուարագիւտ լուծմամբ եւ բանիւ, մեկնութիւն արարեալ Սաղմոսիս, շարժեալ ի Հոգւոյն սրբոյ եւ յարհիականէն Հաղբատայ եւ յաշակերտացն իւրոց, յոյժ աշխատեալ մտաւոր բանիւ, եւ զոր ցուցանէ առաջիկայ ամբարեալս ի վարժ մանկանց Սիոնի, նաեւ զսրբոցն ամենայն ի մի հաւաքեալ ձեռնհաս սիրողացն, զոր եւ ինքն հասցէ իւրաւուրն երկնից արքայութեանցն. *Մի է Աստուած եւ մի միջնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան, մարդն Յիսուս Քրիստոս, ասէ, Քրիստոսիւ կենդանին Պաւղոս, քանզի մի է ուխտն, ուր ամբարեալ կան ամենայն գանձք իմաստութեան եւ գիտութեան, որ անչարժ գոլով շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն*»։ – Վերջ թղ. 223բ. «*Գուցէ անուտի խաբէութեամբ կենցաղոյս անցաւորի առաւրեա(յ) հեշտութեամբ, պատրանաւք, ցանկութեամբ եւ ագահութեամբ, ընկենուցումք զմեզ յայնքան բարձրութենէ, անկումն մեծ եւ ողբոց արժանի ամենայն խօսնոց, յորմէ պահեսցէ Քրիստոս Աստուած մեր եւ խաչեալ թագաւորն անմահից, զմեզ եւ ամենայն հաւատացեալս անուան իւրոյ, աւրհնեալն յաղագս եւ յաղանց, ի վերնոց եւ ի ներքնոց, այժմ եւ յաւրն որ գալոցն է, ընդ հաւր եւ ամենասուրբ հոգւոյն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»։

2. Թղ. 226ա. «Ենամեծի սրբոյ Վարդանայ վարդապետի արարեալ պարզութիւն, ի խնդրոյ շնորհազարդ վարդապետին կիւրակոսի, Երգո(յ) երգոյն, ի յոյսն Քրիստոս. *Նման է արքայութիւն երկնից գանձի ծածկելոյ յագարակի, ասէ տէրն գանձուն եւ արքայութեանն, զոր գտանէ խնդրողն եւ տալով զոր ունի, գնէ զագարակն*»։ – Վերջ թղ. 268բ. «(*Եւ ցուցցեն նմա ի խ*)*նդութիւնս ինքեանց եւ ի քօութիւն մեզ, բաց (երես զնա եւ բերկր*)*եալ տեսանելով յորդիս իւր միակցելով (զչնորհս փես*)*ային իւրո(յ) Յիսուսի եւ հաւր զթածի եւ հոգւոյն սր(բոյ ողորմածի,*

ո)րում ամենայն խնդութիւն եւ ցնծութիւն եւ սէր ի սուրբս իւր (եւ յարարածս եւ ի ք)եզ եւ ի մեզ յամենայն յաւիտեանս. ամէն» (ցեցկեր ըլլալով՝ բնագիրը անկատար է)։

Թղ. 268բ. «(Ցիշատակարան). *Ի թուիս ՉԺԴ* (1265) *եղեւ մե(կնութիւն երդոյ) երդոյս ի Վարդանայ ի գիտնական ի տիեզերասոյս...»*։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

1. Թղ. 224ա. «*Ի թուականին հայոց ՉՂԷ* (1298), *ի յամսեանն Հոկտեմբեր ԻԸ, յերեքշաբթի գիշեր ի չորեքշաբթի լոյս, վճարեաց զմարմնաւոր կեանս եւ հանգեաւ ի Քրիստոս ապաշխարող մայրն Ահարոն վարդապետին Մեծոփկին, որոյ ողորմեացի Քրիստոս Աստուած եւ թողցէ զյանցանս նորա, բարեխաւսութեամբ սրբոյն Աբրահամու արդարոյն եւ այլ սրբոցն, որոց ի Հոկտեմբեր ԻԸ էր յիշատակ. եւ սրբոյն Նունէ եւ Մանէ եւ այլ սրբոցն, որոց Իթ, որք վանն սիրոյն Քրիստոսի եւսն զմարմինս իւրեանց ի սոսկալի եւ ի դժրնդակ տանջանս, եւ եղեն սիրելիք Աստուծոյ, եւ ունին համարձակութիւն առ նա բարեխաւսել վանն տաւնողաց իւրեանց. որոց մաղթանաւք եւ հայցմամբ սուրբ Աստուածածնին եւ ազաչանաւք ամենայն սրբոց փառաւորեալ պայծառացուցէ Քրիստոս Աստուած զՄեծոփկին ապաշխարողին հոգին, զԱհարոն վարդապետին մաւրն եւ ջնջեացէ զձեռագիր յանցանաց նորա ի գէհենէ հրոյն եւ յանվախճանացն փրկեացէ եւ իւր երկնից արքայութեանն եւ անճառելի բարեացն արժանի արասցէ ընդ ամե» կը մնայ կիսատ։

2. Թղ. 225ա. «(Ի)սկ դու եղբայր մշակդ ցորենեաց եւ անդաստան բուսաբեր վայրենաց, անոյշ մեզ ճաշակ յարաժամ եւ յոյս յԱստուած վարդապետ Ստեփաննոս, զրզաձիս քո ընկալ յանարժան ձեռաց իմոց եւ մոխրաթաւալ երեսօք աղաչեմ զձեր սրբութիւնդ, յիշել զիմ դեռաբուսիկ եղբայրիկն վասն ծովացեալ մեղաց իմոց, զաւառն մեր շարժմամբ տապալեցաւ, եւ զիմ եղբայրն եւ այն անմեղք որոգայթեցան, ի խրատ մեզ, եւ մեք ոչինչ համարելով, ով սուրբ ստացօղ, վասն Քրիստոսի սիրոյն, յիշեա՛ զհանգուցեալ եղբայրն իմ եւ Քրիստոս զձեզ յիշէ յիւր ահագին գալուստն. ամէն։

«*Ի թվ. ՉԼԸ* (1289) եղեւ աւարտումն Սաղմոսիս յաստուածամերձ սուրբ գերեզմանս, ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին, փրկութեանս մերոյ սրեգականս, յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս անյաղթ վարդապետիս Յոհաննու, ի վայելումն Ստեփաննոս վարդապետի։ Որք օգտիք ի սուրբ երգարանէս, ասացէք վասն Քրիստոսի, *թո՛ղ Քրիստոս զրազում մեզս զրողի սորա, զծնօղաց եւ զեղբարց նորա։ Զայս ասելով եւ զձերն թողցէ Քրիստոս աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»*։

1363

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 147։ – *Տարի՝* 1392

ԷՋԲ 74։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13,5×17։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն 11,5×14, իւրաքանչիւրը 5,5×14։ – ՏՈՂԲ 34։ – ԹԵՐԹԲ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ, թուխ գոյնով։ – ԿԱԶՄ ստացած է ի Ս. Ղազար, շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԲ վատ. Ձեռագիրս Ս. Ղազար հասած է անկազմ եւ խեղճ վիճակով, ստացած է նոր կազմ։ Վերի եւ արտաքին լուսանկարները չեն մնացած՝ խոնաւութեան պատճառով, վնասելով նաեւ բնագրին։ Ստորին լուսանկարուն վրայ ալ կան բնագրային գրութիւններ։ Ձեռագիրս թերի է սկիզբէն եւ վերջաւորութեան, սակայն կը մնայ պատկառելի իր հնութեան կերպարանքով։ – ԴԻՐ բոլորգիր, երբեմն մեծ եւ երբեմն փոքր, սակայն նոյն գրիչէն են։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ եւ այլ գարդեր ամենեւին չկան։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԺԱՄԱՆԱԿ «ի թվ. մարդեղութեան տեառն ՌՃՂՐ (1392), Յուլիս Ա»։ – ԴՐԻՉ Յիսս Մխիթարիչ Ապարանեցի։ – ԿԱԶՄՈՂ վերջինը Մխիթարեանք ի Ս. Ղազար։ – ՍՏԱՑՈՂ հաւանաբար Միաբանող եղբարք։ – ՏԵՂԻ «ի գաւառս Արտազու, ի գեղս որ կոչի Մակու»։ – ՑԻՇԱ-

ՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս տառեր։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ուսեցած ենք 1791էն առաջ։

Մատեանս գրուած Ֆրա Մխիթարիչ Ապրանեցիէ, կը բովանդակէ Վարդան Վրդ.ի Մեկնութիւն Երդ երգոցի առաջին մասը, Դիոնէսիոսի գործերէն համառօտ քաղուածք մը, Յովհաննու Աւետարանին համառօտ մեկնութիւնը։ Ունի հետեւեալ կարգը·

1. «(Վարդանայ վարդապետի, լուծմունք արարեալ համառօտ մեկնութիւն երգոյ երգոցն. Նմանեցաւ արքայութիւն երկնից գանձի ծածկելոյ յագարակի, ասէ տէրն զանճուն եւ արքայութեան, զոր գտանէ խնդրողն եւ տալով զոր ունի, գնէ զագարակն զայն)»։

Ձեռագիրս պակասաւոր է սկիզբէն. խորագիրն ու սկզբնաւորութիւնը ամբողջացուցած ենք Վարդան Վրդ.ի Մեկնութիւն Երգ երգոցի ուրիշ օրինակէ։ Ներկայ Ձեռագիրը կը սկսի հետեւեալ կերպով (էջ 1). «...միաբերբք ի բաղձանս Աստուծոյ սրբեցին զինքեանս յամենայն մարմնական կրից եւ շարժմանց եւ ի տէրն յարեցեալ եղեն մի հոգի, որ յԱդամայ հետէ բորբոքեցան անմահ փեսա(յ)ին»։ – Վերջ էջ 47. «Եւ ցուցցեն նմա ի խնդութիւնս ինքեանց եւ ի քաւութիւն մեզ, բացերես զնայ եւ բերկրեալ տեսանելով յորդիս իւր միակցելով զմեզ ի շնորհս փեսա(յ)ին իւրոյ Յիսուսի եւ հօրն գթածի եւ որդոյն ողորմածի, որում ամենայն խնդութիւն եւ սէր եւ ցնծութիւն ի սուրբս իւր եւ յարարածս, եւ ի քեզ եւ ի մեզ եւ ի մեր եբրախտաւորսն յամենայն յաւիտեանս. ամէն»։

2. էջ 47. «Ժողովումն հաւաքմամբ ի սրբոյն Դիոնէսիոսէ. Դիոնէսիոս ի գիրս երկնա. քհ. Արդ զհր(..)ութիւն վարկանիմ յայտնել զերկնայնոց խմոց աստուածատեսութիւնն, քանզի սրբազան աստուածաբանքն...»։ Վերջ էջ 48 (անկատար գործ)։

3. էջ 49. «(Համառօտ ծաղկաքաղ մեկնութեան աւետարանին Յովհաննու (Գլ. Ա-ԻԱ.), հարցումն եւ պատասխան)։

Սկիզբը թերի կը թուի ըլլալ՝ թուղթի անկումով. առաջին տողերը հազիւ կը տեսնուին՝ հնութենէ մաշած թուղթերուն պատճառով։ Ներկայիս մեր բնագիրը կը սկսի ...(Հրց.) Զի այնպէս կատարեալ է աստուածութիւն ի մի անձն՝ որպէս յերեսինն, իսկ որ առաւել է քան զկատարելութիւն աւելորդ է, այսինքն ոչինչ է աւելորդ...։ (Պտխ.) Այնքան կատարեալ է մի անձն քան երեքն եւ ոչ սակաւ թէ ի յաստուածութիւնն կատարելագոյն է երեք անձինքն քան զմինն, այլ զի հաղորդէ մի անձն միւսոյն զաստուածութիւն իւր, զի թէպէտ երեք են, ոչ առաւել կատարելագոյն է քան զմի անձն, սակայն առաւել կատարեալ երեւի յերեք անձն քան ի մինն, վասնզի կատարելութիւն է հաղորդել զիւր էութիւնն այլոց քան միայն մնալ»։ – Վերջ էջ 73. «Հ(րց). Ցորժամ եհարց Պետրոս զՅիսուս վասն Յովհաննու, ընդէ՞ր սաստելով ասաց՝ Թէզ զի փոյթ է։ (Պտ). Վասն երկու պատճառի. ա. զի ոչ է պարտ քննել զնախասահմանութիւն Աստուծոյ, որպէս ասէ ի Գործքն՝ Ոչ է ձեզ գիտել զժամանակս. բ. զի արգելու զանպատշաճ ցանկութիւն ումանց որք կամին զամենեսեան ի կարգս իւրեանց եւ զայլոց կարգաց օգտութիւն արհամարհեն, եւ զայն անելով զնախասահմանութիւն Աստուծոյ արհամարհեն»։

Թէեւ հին, բայց բնագրէն տարբեր գրչութեամբ, կը շարունակուի գրութիւնը կէս սիւնակ եւս. «Դարձեալ անձանօթաբար երեւումն տեառն աշակերտացն յետ գիշերն ամենայն աշխատ լինելոյն եւ ոչինչ որսալոյն...»։

4. էջ 74. «(Ճառ ինչ իմաստասիրական)»։

Ձեռագրիս վերջին էջն է, ուր գրութիւնը չունի խորագիր, եւ նոյն էջով կ'աւարտի։ Ահա հատուածներ անկէ. «Ցետ երկնային զօրութեանցն միայն բարդաւաճեալ ճոխութեամբ պանծալի երեւեցաւ մարդկայինս սեռ...։ Եւ է բնականն որք բնութեամբ իմաստնագոյնք եւ հանճարեղք երեւեցան քան նահապետքն առաջինք, Նո(յ), Աբրահամ, Յոբ եւ Կուսնելիոս...։ Իսկ վարժական է որ ուսմամբ եւ մակացութեամբ ուշ նպատակի եղեալ է ելանել ի վարդապետականն աստիճան։ Եւ վարդապետական է որք միանգամ զգործնականն կատարելով ժամանեցան ի տեսականն գիտութիւն, զի գործն տեսութեան ասպնջական է»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էջ 47. «Ցիշեցէք եւ զանարհեստ եւ ըզփծուն զգծողս զՖրա Մխիթարիչ, սոսկ անուամբ քահանայ եւ աշակերտ բանի, ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր եւ թողութիւն հայցել մեղաց իմոց ի հեշտալուր տեառնէն եւ Նեբրսմն աղալանացն եւ կարճոգութեան, զի չտափով գրեցի զսա ի գաւառս Արտագու, ի

գեօղս որ կոչի Մակու, առ պարոնութեամբ տէր տէր Զաքարիայի մեծի երախտաւորի, եւ բարեկնաւակիս Մատթէոս վերակոչեցեալ, ի թվ. մարդեղութեան տեառն ՌՃՂԲ (1392), Ցուլիս Ա: Արդ որք ընթեռնոյք կամ օրինակէք՝ յիշեցէք ի մեղսաքաւիչ յաղօթս ձեր զն(ո)ւաստ եւ զիան(աք տող մը մաշած եւ թափած) եւ զամենայն երախտաւորսն, զբծնօղսն (իմ) մարմնաւոր, եւ Աստուածն իմ Ցիսուս Քրիստոս առհասարակ ողորմեսցի ի յահագին գալստեանն իւրոյ յիշողացդ եւ յիշեցելոցս, եւ նմա փառք»:

1364

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵԻԵԼՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 948: – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹ 11: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 24,4×31,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն 18,5×27,5, մէկ սիւն՝ 8,5×27,5: – ՏՈՂԲ 30: – ԹԵՐԹ մէկ, որ ունի 9 թուղթ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ թղթակազմ, որ ստացած է ի Ս. Ղազար: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. մեր ունեցած այս միակ թերթը՝ անցեալին պատկանած է ընդարձակ ձառընտրի մը, որու Խ՛ ճառն է ներկայ գրութիւնը: – ԴԻՐ բոլորգիր հին, գրուած դժգոյն մելանով: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂ կարմիր: – ԹՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ գարդեր չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԴ դար: – ԴՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ճիշտ տակարան: – ՑԻՇՏԱԿԱՐԱՆՔ վերջին ընդօրինակողի մը կողմէ կատարուած ծանօթութիւնները՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏՆՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ թղ. 1ա. Սոր թուղթի մը վրայ գրուած է. «Ճառ Վարդանայ Բարձրբերդցւոյ ի սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն մեր, զոր գտեալ Տիրացու Դէորգին (Պալատեցի) Տէր Ցովհաննիսեան ի ճանապարհորդութեան իւրում, առաքեաց առ մեզ յամին 1783»:

Մատենան ընդարձակ եւ մեծադիր Ճառընտրի մը մէկ թերթն է, ուր կան հետեւեալ նիւթերը.

1. *Թղ.* 1բ. «Նախադրութիւն ճառիս սրբոյն Գրիգորի, ի խնդրոյ տեառն Համազասպայ. *Փառք հարց աստուածասիրաց մեծութիւն է որդւոց եւ գովութիւն նախնեաց բարեպաշտից՝ պակ պարծանաց բարեմիտ զաւակաց*»:

Համառօտ ճառ մըն է, որու սկզբնաւորութիւնը թերի է, եւ նորագոյն գրիչ մը չեղագիրով ամբողջացուցած է՝ առանձին թուղթի մը վրայ (թղ. 1բ) *օրինակելով ինը տողեր, որոնց կը յաջորդէ բուն հին բնագիրը՝ թղ.* 2ա. «(տա)րագրութեան, սակայն *հաւատով պատուաստելոցն յարմատն պարտ՝ յոյժ պատճառս տայ պարծանաց*»: – *Վերջ անդ.* «*Որպէս երբեմն ըզՀեղիաս ի ձեռն Քուառթու, այն Աստուծոյ չնորհացն եւ Եղիայի ճգանցն, որում եւ մեք հաղորդեսցուք մասին եւ չնորհապարտ լիցուք Աստուծոյ յաւիտեանս. ամէն*»:

2. *Թղ.* 2ա. «Խ՛. Ճառ ներբողենի պատմագրաբար խորհրդական իմաստիւք յարմարեալ հոչակաւոր եւ մեծիմաստ վարդապետին Վարդանայ, յերիցս երանեալ Պարթեւն Գրիգորիոս լուսաւորիչ Հայաստան աշխարհիս. *Աւրհնեալ տէր Աստուած հարցն մերոց եւ աւրհնեալ է անուն սուրբ փառաց նորա, ի տաճարի իւրում եւ ի վերայ հաստատութեան աթոռոյ իւրոյ. այն որ ի կանուխս պիտութեանն իւրում ծանուցեալ ըզհարսն մեր յառաջագոյն հրաւիրեաց եւ ի բեղնաւոր բարի աւուրսն կոչեաց ի ձեռն չնորհաց իւրոց*»: – *Վերջ թղ.* 10բ. «*Ցորմէ աւրհնեցան ոչ սակաւ ազգք ազինք եւ զանմահականն առին վիճակ. Գրիգորիոս հիմն հաստատ, սիւն եկեղեցւոյ, յարգարիչ աստուածաստուր*» եւ այսպէս կ'աւարտի հին բնագիրը: Նորագոյն գրիչ մը չեղագրով կ'ամբողջացնէ՝ գրելով *թղ.* 11ա. «*Կրօնից, յարացոյց անարատ քաղաքավարութեանն... եւ անել առաջին փառսն եւ ի պայծառութիւն թագաւորութեան եւ քահանայապետութեանն*»:

Նոյն չեղագիր գրիչը՝ իսկոյն կ'աւելցնէ հետեւեալ ծանօթութիւնները. «*Ծանի՛ր աստանօր, եղբայր, զի փոքր ինչ եղեալ էր ի խոնաւութենէ եղեր թղթոյն, եւ վասն այնորիկ ոչ լինիւր ընթերցեալ, եւ այն էր իբր երկու կամ երեք պարբերութիւն մինչեւ ցաւարտն. ողջ լեր*»:

Ապա կ'աւելցնէ. «Եւ եւս այս Թղթոյ (իմա՛ Թղ. 1 եւ 11) երկոցունց կողմանց սակաւ բանքն գրեցան յինէն ըստ զաղափարին, եւ ոչ յաւելան յինէն բառ ինչ կամ վանկ եւ կամ տառ»:

1365

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Ե.

Ձեռ. թիւ 278: – *ԺԴ դար*

ԹՈՒՂԹ 349: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×25: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (13×20): – ՏՈՂԻ թղ. 1–190՝ 27 տող, թղ. 191–346՝ 22 տող: – ԹԵՐԹԻ Ա–Մէ×12 (Ա՝ 10 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ դիմացկուն: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմանիշով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած է դռնակը եւ երեք փականքները. աստառն է կարմիր ներբ թաւիշ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի, որոց փոխարէն ներոգողը աւելցուցած է սպիտակ գոյգ թուղթեր: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ մաքուր, կատարեալ եւ անթերի. միայն թղ. 1ա վերի անկիւնը գրութեամբ հանդերձ պոկուած է, որ ներոգողին կողմէ ամրողջացած է: – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐ սակաւիկ, բնագրին թանաքով, հանգուցագիր: – ՍԿԶԲՆԱՒՌ, ԽՈՐԱԳԻՐ բնագրին թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ հազիւ բանի մը հատ, մանր եւ անշուք, բնագրին թանաքով: – ՆԿԱՐ, ԽՈՐԱՆԻ չունի: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ թղ. 1ա, շատ պարզ եւ միագոյն: – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ծշգրիտ չի գիտցուիր, բանի չունի գլխաւոր յիշատակարանը. 1341ին Ձեռագիրս գնած եւ ներոգած է Կարապետ երէց, որմէ կարելի է եզրակացնել թէ գրչութեան թուականը ըլլալու է ԺԴ դար, գուցէ եւ աւելի հին: – ԳՐԻՉ Սարգիս: – ՆԱՂԿՈՂ անյայտ, հաւանաբար գրիչը: – ԿԱԶՄՈՂ առաջինն անյայտ, իսկ 1341ին՝ Կարապետ երէց, ի Կամախ: – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն անյայտ, իսկ 1341ին գնած է Կարապետ երէց, ի Կամախ, ի վանս Ս. Աստուածածնի. 1709ին՝ Անապատցի մղտսի Միքայէլ, որ ներկած է Ս. Թադէոսի վանքին: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Զայս Ձեռագիր համառօտ մեկնութիւնս սաղմոսաց, արարեալ ի Վարդան վարդապետէ, երեր առ մեզ Վ. Հ. Գէորգ վարդապետն մեր Անքէպցի Պաղտատեան, յամի տեառն ՌՉՄՋ (1756), ի Փետրուարի ԻԶ»:

Մատեանս է Վարդան վարդապետ Արեւելցիի Սաղմոսաց մեկնութիւնը, որ է՝

Թղ. 1ա. «Աշխարհալուր եւ տիեզերալոյս վարդապետին Վարդանայ, պարզ եւ լուսաւոր խորին խորհրդով եւ դժուարագիւտ լուծմամբ եւ բանիւ, մեկնութիւն արարեալ Սաղմոսիս, շարժեալ լինի ի Հոգոյն սրբոյ եւ յարիականէն Հաղբատայ եւ յաշակերտացն իւրոց, յոյժ աշխատեալ մտաւոր բանիւ, զոր ցուցանէ առաջիկայ ամպարեալս ի վարժ մանկանց Սիոնի, նաեւ զսրբոցն ամենայն ի մի հաւաքեալ ձեռնհաս սիրողացն, զոր եւ իմիք հասցէ իւրաքանչիւր երկնից արբայութիւնն. ամէն. *Մի է Աստուած եւ մի միջնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան, մարդն Յիսուս Քրիստոս, ասէ Քրիստոսիւ կենդանին Պաւղոս, քանզի մի է տէրն, ուր ամբարեալ կան ամենայն գանձք իմաստութեան, որ անչարժ դոլով չարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն, եւ մի է հաւատ եւ մկրտութիւն, որ առնէ զբաժանեալ որդիս Ադամա(յ) ի մի տան եւ յիրերաց մի»: – Վերջ թղ. 346բ. «Գուցէ անոտի խաբէութեամբ կենցաղոյս անցաւորի առաւրեա(յ) հեշտութեամբ, պատրանաւք, ցանկութեամբ եւ ագահութեամբ, ընկենուցումք զմեզ յայնքան բարձրութենէ, անկումբն մեծ եւ ողբոց արժանի ամենայն խաւսնոց, յորմէ պահեսցէ Քրիստոս Աստուածն մեր եւ խաչեալ թագաւորն անմահից, զմեզ եւ զամենայն հաւատացեալս անուան իւրոյ, աւրհնեալն յազգաց եւ յազանց, ի կենդանեաց եւ յոչ կենդանեաց, ի վերնոց, ի ներքնոց, այժմ եւ յաւրն որ գալոց է, ընդ հաւր եւ ամենասուրբ հոգւոյն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն եւ ամենայն ժամ»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 346բ. «Առաջին եւ երկրորդ Թագաւորութիւն Սամուէլի ասեն գրել, եւ երրորդն եւ չորրորդն Յեսւա ասեն գրել: Իսկ ան եւ ան ասէլն, ոմանք փոյթ ընդ փոյթ

աանն, եւ այլք աստ եւ ի հանդերձեալն. բայց դայս սուտ են ասել, մի՛ եւ մի՛ լիցի բան աւելորդ ի սրտի քում: Ճիշեացի անպիտան գրիչս Սարգիս Տառերո(յ) որդի եւ մերո(յ) նախնեաց· ամ(էն)»:

2. Թղ. 136բ. «Ձմեղապարտ գծագրիչս Սարգիս սուտանուն յիշեցէք ի սէր եւ անմեղադիր լերուք, զի շտապով է գրաց»:

3. Թղ. 182բ. «Ի՜ոչորութեան գրիս կամ փոյ, անմեղադիր լերուք աղաչ(եմ)»:

Ընագրէն տարբեր գրչութեամբ (1341ին).

4. Թղ. 347ա. «Կենաց պատճառ եւ յոյս եւ ապաւէն մեր Աստուածածնին, քանզի դու ես մայր Քրիստոսի եւ տաճար երկնաւոր Թագաւորին, բարեխաւսեայ վասն մեր առ միածնին քո որդին, զի ող(որ)մեացի ամենայն եղելոցս, եւ յիս գթացի սիրովն երկնային:

«Արդ աւրհնեալ է կենդանին հայր որ ետեղծ զհրեշտակս եւ զամենայն ինչ. եւ աւրհնեալ է միածին որդին, որ ի լուսոյ գոյացոյց զնոսայ, որով ամենայն ինչ. եւ աւրհնեալ է ճշմարիտ սուրբ հոգին, որ չնորհիւք ճշմարտութեամբ առաքինացոյց ըզնոսա եւ ինքն է յամենայն ինչ· եւ աւրհնեալ է փառաբանեալ եռաւհիւսակ եւ միեղէն աստուածութիւնն, որ կամեցաւ եւ ներգործեաց զերկիր եւ սահմանակարգեաց զերկինս յերկրէ, զծով ի ցամաքէ, զերկնից լուսաւորաց լոյսն ի խաւարէ, եւ լցոյց զծով լողակաւք, եւ զցամաք ամենայն շնչաւորաւք, եւ եղեալ զբնութիւն մարդկան ի սրընտանութիւն ամենայն երկրաւորացս եւ հրամանատար է փառաւորիչ անուան իւրոյ սրբոյ: Բայց հէքն եւ ամբարտաւանն սատանայ հեղծամուղձ եղեալ ընդ այն եւ ինքն անգաւ յիւր փառացն, վասընզի եղ ի սահմանաց կենարարին· բայց ընդ իւր կորուստն ոչ բաւականանաց, այլ նախանձեալ ընդ զուգաւորութիւնս մարդկան, հետաքրքիր եղեալ խափմամբ եւ արտաքսեցոյց յանմահական դրախտէն: Եւ այնու ոչ էառ զաղարումն, այլ գրաւեաց զոգիս առաջին արդարոցն, զնախահարցն, զնահապետացն եւ զմարգարէիցն, եւ արարեալ զաշխարհս ամենայն ողբոյ եւ աշխարհելոյ արժանի:

«Իսկ ամենագէտ եւ ամէնողորմն Աստուած ոչ անտես արարեալ զմեզ, գթացաւ ի կողոպտած եւ ի մերկ ոգիս մեր, խոնարհեցաւ ի յերկինից եւ էջ ի յերկիր եւ մարմնացաւ ի սուրբ եւ ի փառաւորեալ ամենագովելի Աստուածածնէն, եւ կրեաց զամենայն կիրս մարմնոյ բայց ի մեղաց· եւ վասն մեր չարչարեցաւ եւ թաղեցաւ եւ յարեաւ յաւուր երրորդի եւ զդժոխս աւերեաց եւ զգերիքն ազատեաց, եւ ինքն էր յայս ամենայն զինուորութիւնս եւ էր միացեալ յաթոռ փառաց իւրոց, ոչ զատեալ եւ ոչ բաժանեալ, եւ եհան զպատիժ պատուհասին ի գլուխն ի պատճառսն եւ խորտակեաց զզաւրութիւն բանսարկուին· բայց նախանձաւորն սատանայ լրբենի դիմաւք ոչ դադարեաց յամենայն խաբէութենէ, այլ արաք կայ ի կորուստ մարդկան, ըստ հրամանի փրկչին թէ հնար ինչ իցէ եւ զընդրեալսն:

«Բայց ես զի՛նչ արարից, անառակ որդիս եւ դատարկ յամենայնէ սուտանուն ի կարգէ Կարապետս, որ չէ արժան մարմնոյս այսորիկ յայս անուն գոլ: Արդ, կամ զազիր մեղաւք եւ ի տարակուսի, զի սատանայ ընդդրելոցն լար արկանէ: Ես զի՛նչ արդեաւք լինիցիմ, ըստ ասացելոյն Պաւղոսի եթէ արդարն հազիւ կեցցէ՝ իսկ մեղաւորն ուր գտանիցի: Եւ արդ (...)նք եւ զաղաւթք մարտիրոսացն եւ զառ յապայ եկելոց, եթէ արժանի առնէք միոյ ողորմ(ե)ա(յ)իւ, եւ ինքն ամենողորմ Աստուած զձեզ յիշէ· ամէն:

«Արդ պատմեցից ձեզ զհանդիպումն սատուածաշունչ քնարիս, զի զառաջինն երեկ Մեսրաւպ վարդապետն ի տեղս առ մեզ եւ կամք ունէր որ ժամանակ մն(այր) դադարէր ի դուռն սուրբ Աստուածամաւրս եւ սպասաւորի (անար)ժանիս՝ որ Կարապետ անուանի եւ ընդ միեղէն եղբարց: Եւ տեսեալ զմեզ նիհչս, փափաքեցաւ առնուլ, զի յատար աշխարհէ բերին զառաս· նայ մեր մերոնակից եւ անընդհակից եղբա(յ)ր Աւաքն շարժեալ ի սէր նորայ, մեք եւս առաւել յորդորեցաք գնալ որ գնեաց զգիրքս ի վայելումն վարդապետին: Եւ վարդապետն կամեցաւ գնալ Ցեզնկաձ առ Կիրակոս վարդապետն, շարժիլ ի նմանէ եւ հրաման առնուլ եւ դառնալ առ մեզ: Եւ ի գնալն նորայ ըզգիրքս առ մեզ եթող· բայց մեր մեղացն պատուհասն որ տիրեաց աչխարհի եւ նայ ընդ այն տարաժամ մահու վաղջանեալ անդ, եւ իւր աղբարն երեկ Սարգիսն եւ երեր Կիրակոս վարդապետին գիրն, որ անդարձ էր արել Մեսրաւպ վարդապետն ու ասցել թէ ի Կամախ գիրք կայ ինձ, ի Կարապետ երէցն ի մատս նայ Եփիր աղբարն, խնդիր երեկ թէ կամ (..) գիրք տու կամ գնեցէք: Մեք ի վիրաւորանք մտա(.)ք, սակայն ի փ(..)մն շարժեալ միաք իմ ընդհերցման գրոյս եւ գնեցի զսա ի հալալ արդեանց իմոց, ի վարժումն ոգոյս իմոյ եւ կապեցի ձեռաւք իմաւք՝ ըստ կարեաց իմոց:

«Արդ որ մտանէք ընդ դուռն այսմն բուրաստանիս եւ (..)ուցանէք (..)րտ մտաց ձերոց ընդ ոստս ծառոց այս դրախտիս եւ

ճաշակէք յայսմ անմահական պտղոյս եւ քաղէք (..)ելալ տնկերուս ողկոյս եւ ճմլիցէք եւ արբեալ յամենառատ բաժակէն զուարճանայք, յայնժամ բերէք զսէր եղբայրութեանն եւ հեզութեան ի սիրտս ձեր, յայնժամ պատշաճ է գալ. յողորմածութիւն, զի ձրի վայելեաց եւ ձրի պարտ է բաշխել, յայնժամ ընդ աղքատացն որ զողորմութիւնտ առնէք, յի յանարժանս հայեցիս ի Կարապետս եւ տես որ մերկ եմ, որով եւ Թողութիւն հայցեայ յԱստուծոյ, թերեւս գթասցի ի մեղաւորս ընդ ասելտ քո թէ Ջրիստոս ՉՆՉՂ զԿարապետ երիցու (ա)նարժանի յանցանքն եւ զիր երախտաւորացն. յայնժամ համարեայ թէ աս աղքատիս ողորմութիւն չնորհեցեր, եւ արարիչն Աստուած, որ զձեռս որ զյիշատակս գրեցի հրաժարեցուցանէ եւ ի յարութեանն ըստ արժանեացն կացուցանէ, ամէնողորմն Աստուած զձեր յանցանքն Թողու. ամէն:

«Եւ զմ(..)ան դարձեալ աղաչեմ զձեզ եւ զերեսս ի մոխիրն դնեմ որ զողորմիս հանէք զեռաբոյս եւ կարճահասակ չառաւելին իմոյ տէր Յովանիսին: Գրեցաւ յիշատակս ի Մառաի Գ աւրն, թվ. ՉՂԻՆ (1341)»:

5. *Թղ.* 349ա. *«Ճիչատակ է սաղմոսի մեկնիչս Անապատցի մղտեսի Միքայէլին եւ ծնօղ(աց), հայրն Սեփերին եւ մօրն Նեմեսին եւ եղբօրն Ղազարին, Յակոբին, Յոհաննէսին, եւ քոյրն Մրվարին, Յոհաննին, Մեսրոպին, Սեփէրին եւ իւր արեան մերցաւորաց, որ եւ Թաթէոսի սուրբ առաքելոյն: Ով որ կարդա՝ Աստուած ողորմի ասէ, վարցն ի Ջրիստոսէ Աստուծոյ առցէ. ամէն: Թվին հայոց ՌՃԾԸ (1709), Օգոստոսի Գ»:*

6. *Թղ.* 1էն առաջ.

«Եւ ընդ գրումս ի քարտիզի,
Մինն արաց ինն յայտնի,
Նահանջումնս առաջնեկի,
Միջեայ օրերք քառապատկի,
Եռեակ թուումս ի բաց եղի,
Թիւս հայոց բովանդակի,
Զնաքանա զծօղս արարժանի լդ
Ընդերձմանս իմիք ուրի,
Միով (..)իրի հայր մեղայի,
Գրեցաւ ձեռամբ
/. //:::. /. ///:::. ///::: ///:: //.
(Ահարոնի)»:

1366

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Զ.

Ձեռ. թիւ 999: – *ԺԴ դար*

ԹՈՒՂԹ 222: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 17,5×24,3: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (18×21,5): – ՏՈՂԻ 34: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԷ×12 (Ա, Բ՝ 10 թղ., Զ, ԺԲ՝ 8 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ պարզ գիծերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է կապոյտ ըմտիր կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻՒ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար. թէեւ անցեալին մեծ խնամքով նորոգուած է, սակայն կազմը տկարացած է. առաջին թերթը հազիւ թէ միացած է Ձեռագրին: Նորոգողը նոր թուղթ աւելցուցած է՝ թղ. 1–8, 210–212, 215–222, որոնց վրայ չկայ գրութիւն: Թուղթ կտրուած է ընդ մէջ թղ. 213–4ի: Վերջաւորութեան պակասաւոր կը մնայ Ձեռագիրս՝ թերթերու անկումով: – ԴԻՐ բոլորգիր հին: – ՋԱՐԴԱԳԻՐԻՒ միայն թղ. 9ա, հանգուցագիր, կարմիր թանաքով: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒ սեւ: – ԽՈՐԱԳԻՐԻՒ կարմիր եւ սեւ: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻՒ նոր մասեր սկսելուն՝ լուսանցիին վրայ կարմիրով մանր զարդեր: – ՆԿԱՐԻՒ, ԽՈՐԱՆԻՒ թղ. 9ա: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻՒ թղ. 193ա, կարմիր խորհով, պարզ եւ հնաոճ: – ԴԱՏԱՐԿԻՒ տե՛ս Հանգամանք: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԴ դար: – ԳՐԻՉ Մխիթար վարդապետ «Սպասաւոր բանին»: – ՆԱՂԿՈՂ հաւանաբար Յովաննէս: – ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ, ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՒ գրուած են Մխիթար գրիչէն, բոլորն ալ անթուական: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԻՒ Հ. Յովհաննէս Վրդ. Զօհրապեան բերած է Լվով կատարած ուղեւորութենէն, 26 Սեպտ. 1791ին:

Մատեանս է Վարդան Վրդ. Արեւելցւոյ Մեկնութիւն Հնգեմատեանին, Խոսրով Անձեւացւոյ Մեկնութիւն Ժամակարգութեան առաջին մասը, հետեւեալ կարգով·

1. *Թղ.* 214բ. *«(Ցառաջարան). Բարք է բնաւորեալ առ մարդիկ ի բնութենէն մերում երեւեալ, քան զառայն զառնուլն ախորժեալ, զոր տեսեալ ըստեղծողն բնութեանս ուրն»: – Վերջ անդ. «Ի խնդրո(յ) տեառն Համառաս-*

պա(յ) եւ Գրիգորի վարդապետի, հաւաքումն մեկնութեան սրբոց պատանց, Եղիշէի, Եփրեմի, Յոհաննու Ոսկիբերանին, եւ զորս տեսանէք ի յանցնելսն»:

Ներկայ Յառաջաբանը օրինակուած է Զեռագրին աւարտին:

Թղ. 9ա. «Լիով պատճառ պարտ էր սատարել ի Վարդանայ վարդապետէ, վասն կրթութեան մանկանց Սիոնի. Հաւատարիմ դանեաւն Աստուծոյ եւ մեծ հազարապետն, երրորդ երկնից արժանաւորն եւ անհաս խորոյն բանալին Պետրոս, գոչէ մեծաձայն եւ ասէ. Հաւատով իմանամք զյաւիտեանն հաստատեալ բանիւ Աստուծոյ յաներեւութից ներեւելիս եղեալ»: – Վերջ Թղ. 102ա. «Այս նախադրութիւն առ իմաստուն հեղինակն է ամէր Համազասպ եւ առ լսասէր վարժապետն Գրիգոր, ի սատարողէ այսմ թարգմանութեանն, յուսաւոր եւ պանծապայծառ երջանիկ սովփեսոսի Վարդանայ»:

2. Թղ. 102ա. «Դպրութիւն ելից. Այս գիրք նախամենծար եւ պատ(ո)ւական համարեալ է որդոցն Իսրայէլի զամենայն մատեանս հին կտակարանացն, քանզի պատմէ զբովանդակ սրտմտանացն նոցայ զլուծումն եւ զերիւր բարեացն յԱստուծոյ առնումն, զի ասա յետ բազում ժամանակաց յայց էլ նոցա Աստուած»: – Վերջ Թղ. 144բ. «Եւ զամենայն ճարտարան ի գործն տարագու յաբինաւծոյն, եւ Քրիստոսի Աստուծոյն մերո(յ) փառք եւ Վարդան վարդապետին ողորմութիւն ի նմանէ յաւիտենից»:

3. Թղ. 144բ. «Ղեւտական դպրութիւն. Երրորդ մատեանս մովսիսական գրոց ունի յինքեան ոչ սակաւ աւգտաւ ձեռնտուութեան իմաստից, քանզի յաղագս քահանայից եւ պատարագաց ճառէ, որ է նախայնկար աւրինակ եւ աստուերագրութիւն կատարման քահանայութեան»: – Վերջ Թղ. 155բ. «Եւ զկնի միոյ մոլորելոյ հովիւն քաջ նմայ աւրհնու եւ փառք ի բոլորից եւ ի մասանց արարածոց, եւ ի նմանէ բեւեռք սիրոյ սուրբ եկեղեցոյ եւ ակնկալէ ի նորայ եւ իւրոցն»:

4. Թղ. 155բ. «Թիւք. Ի չորից եղեալքս եւ հրաւիրեալքս ի նոյն եւ ի նմանէ կոչեցեալք յարարչական բանէն ի կեանս եւ յանմահութիւն, հասեալք ի չորրորդս մատեան մովսիսական շարագրութեանս, աւժանդակ առնեալ զնորայն զաւրացուցիչ զառաջնորդն բարոյ զատացողն մեր եւ զնորոգողն իւրոցս արարածոցս»: – Վերջ Թղ. 165բ. «Եւ զարձեալ զի Յեսւա մի՛ հակառակեսցեն ի բաժանել զվիճական կողմամբք ի չորից, զոր Աստուած իցէ ընդրեալ եւ վճիռ հատեալ զարժանն. այս են պատիրանք եւ իրաւունք եւ դատաստանք, եւ Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ փառք եւ մեզ ողորմութիւն ի նմանէ»:

5. Թղ. 166ա. «Երկրորդ աւրէնք. Թեւաւք արարչական եւ անճառելի խնամաւք ամենասուրբ հոգւոյն, եկեսցուք ի տեսութիւն հինգերորդ մովսիսական մատենիս, եւ կատարեալ զաւրութեամբ աստուածութեան նորայ, որ կատարումն է փառաց փառաւոր սուրբ երրորդութեանն»: – Վերջ Թղ. 191բ. «Կատարեցան հինգ գիրգս Մովսէսի չնորհաւքն Աստուծոյ, որ ունի յինքեանս ժամանակս երից հազարաց եւ եւթն հարիւր եւ ութ ամաց»:

Թղ. 191բ. «(Ցիշատակարան) Ամէնողորմն Աստուած, անոխակալ եւ անյիշաչար, քաղցր եւ երկայնամիտ, անսկիզբն եւ անվախճան...»:

Թղ. 192ա. «Ի Թուիս ՋԺ եղեւ սկիզբն եւ կատարումն համառաւտ վերլուծութեանն արարչապատումն մովսիսական մատենիս...»:

6. Թղ. 193ա. «Բացայայտութիւն կարգաց եկեղեցոյ Քարոզութեան եւ աղաւթից, ըստ իւրաքանչիւր ժամուց, Խոսրովու Անձեւացեաց եպիսկոպոսի. Ընդ Աստուծոյ եւ վասն Աստուծոյ խաւսելով ամենայն արթնութեամբ, պարտիմք մեք դնել բանիցն ասացելոց, զի մի՛ ընդունայն կամ թէ ի դատապարտութիւն մեզ իսկ ասացեալքն լինին»: – Վերջ Թղ. 200բ. «կատարելոց է, ասէ, հաստատուն կերակուրն. ապա թէ կերակուր է՝ ապա կեանք է, որպէս ասաց տէրն թէ պատուիրանն այն կեանք են յաւիտենականք. յայտ է եթէ զրկելն» կը մնայ կիսատ:

Հոս կ'աւարտի Ժէ Թերթը. յաջորդ մասը կորսուած ըլլալով՝ գործնականին մէջ կ'աւարտի նաեւ Զեռագիրս. Ժամակարգութեան Գիշերային ժամու «Զքէն զոհանամք» աղօթքի մեկնութեամբ կը փակուի հատուածը:

7. Թղ. 213ա. «(Բացատրութիւն նշանագրաց կամ պատուագրաց՝ ըստ կարգի այբուբենից)»: – Վերջ Թղ. 214ա. «Այս գիրն նշանաց գիւտ մակացաց եւ առորագրած. բայց ինձ թէի թէ չէ հնար այլ ազգ հասանել քան թէ աչխատութեամբ. զի մի՛ փոխանակ ուղ(ղ)ելոյ՝ վրիպիցէ եւ ճշմարտելոյն չփոյթին եւ փակ լիցի խնդրողացն զրացն. եհ եհ, ոհ ոհ, իհ իհ, ըհ ըհ, էհ էհ, ւհ ւհ, աղ աղ, ոչ եկաց ըստ չափ իւր. սակաւք մատնարար միտեցինս բոլորիւն ի հոմասեռն»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 214բ. «*Ով սիրելիք, ամաչեսցէ ոչ բնութիւն զանկաւծոյս սակս ճարտարութեան արուեստակողին, այլ յեղումն կամողին, ուր նեղով գրողիս ապականացու մարմին, քան զչնչին որակութիւն քարտիս սորայ մնալ կենդանի եւ ինձ հոգանալ վաղվաղակի: Բայց զի յար տեսութիւն մելաստա(ա)ր սեւակիս յարատեւելով յայլմէ յայլ շահընկալ զիս ցուցանէ, ի նոցունց մաղթանաց վստահանամ գերազանցիլ յապայսն յամենայն նիւթոյ յաղթութիւն, վերստին առեցելովն անկատարեալ սաղրանք ստորայուղին զքաջատոհմութիւն յուսոյն նուազացուցանել· ուստի որքան նախանձաբար այսմ յուսոյ գործակցեն աղաւթիւք՝ ընկալցին եւ նոքայ առանց տար(.)անցի համարահատին ժամանակի ըզիւրեանց ըղձից լրումն*»:

2. *Թղ.* 102ա. «*Ի մեղկելոյս* Մխիթարա(յ) *լիցի յիշումն, վասն Քրիստոսի սիրոյն*»:

3. *Թղ.* 144բ. «*Ձմեղուցեալ* Մխիթար *յիշեա՛, աղաչեմ*»:

4. *Թղ.* 155բ. «*Մխիթար յերես անկել՝ ողորմութիւն*»:

5. *Թղ.* 192բ. «*Այլ եւ ես քարմատար, ապիկար եւ մեղսամակարդեալս* Մխիթար, *աղերսիւ մաղթեմ ի մաքրաջան վերծանողացս, զի խոչորութեան եւ սխալման թողութիւն չնորհէք, վանսզի անպարապ էի յաղագս ապաստաւորելոյ բանի, զոր չարժեմ անպիտանս յամենայնի*»:

6. *Թղ.* 193ա. Կարմրատառ, ստորին լուսանցիին վրայ.

«*Ես Ցովաննէս կարեցի,*
Զքեզ աղաչեմ սուրբ րաբունի,
Զիս յիշեա՛ դու ի բարի,
Որ զկէս դէմս գրեցի»:

7. *Թղ.* 214ա. «*Զմխիթար յիշեա՛ ի յաղաւթք, եւ մեզ մի՛ դներ վասն*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

8. *Թղ.* 140ա. «*Զնիկոլ մականուամբ* Տօմաժիրս *յիշեա՛ ի տէր, աղաչեմ: Թվ. ՌԿԵ (1616), Հոկտ. ԼԱ*»:

1367

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Է.

Ձեռ. թիւ 155: – *Ժե դար*

ԹՈՒՂԹ 440: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×16,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (8,5×13,5), իւրաքանչիւր սիւնակ՝ 4,5×13,5: – ՏՈՂԵՐ 25: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԼԸ×12 (Գ, ԺԲ՝ 10 թղ., ԻԴ՝ 11 թղ., ԻԵ՝ 13 թղ., ԼԴ՝ 6 թղ., ԼԵ՝ 14 թղ., ԼԷ՝ 8 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ թուխ եւ թանձր: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով՝ որու աստառն է կանաչ թաւիշ. կորսուած են զոյգ փականները. աստառն է կարմիր տպածոյ կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ սկիզբն ու աւարտին՝ ձաշոցի հատուած մը, երկսիւն միջին երկաթագրով. առաջինը՝ երկուքի ծալուած՝ ցայտնութեան տօնին հայոյ (Ղկ. Ա. 1–38) աւետարանով, իսկ ետեւի կողմը՝ միայն մէկ հատուած, կտրուած երկսիւն գրութենէն կը տեսնուի թէ կը պատկանի ձաշոցի Քառասնորդաց հինգերորդ շաբթու չորեքշաբթուան ընթերցուածն է, այն է՝ Ցովել, Գլ. Գ. 9–18 (համմտ. Ցուցակ Ձեռագրաց, Հտ. Դ., էջ 575, թիւ 31): – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. 1673ին նորոգուած է Ձեռագիրս, Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիի յանձնարարութեամբ, Սահակ Վանեցիի ձեռով, որ թղ. 1–12 (որ է առաջին թերթը) նոր աւելցուցած է՝ գրութեամբ հանդերձ. յաջորդաբար հին բնագրին ստորին կողմը, թղ. 13–100, եռանկիւն կտրուած ըլլալով, նորոգողը խնամով աւելցուցած է նոր թուղթ եւ ամբողջացուցած է գրութիւնը: Նոր թուղթ են նաեւ թղ. 390, 439–440: Կը նշմարուի խոնաւութեան հետքեր, եւ շատ տեղ թանաքը այնքան նուազած է եւ թափած՝ որ դժուարին է ընթերցումը: – ԳԻՐ բոլորգիր հին: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԿԻՍԱ-

ԽՈՐԱՆՔ թղ. 1բ, գծուած 1673ին՝ Նորոգողին կողմէ: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 423բ, 438բ, 439բ–440բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ Ներսէս Վրդ. Մոկացի: – ԿԱԶՄՈՂ 1673ին՝ Սահակ Վանեցի, Տարօնի Առաքելոց վանքին մէջ, յանձնարարութեամբ Վարդան Վրդ. Բաղիշեցիի: – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1846–1850 տարիներու ընթացքին, Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան ստացած է դէպի Հայաստան ուղեւորութեան ընթացքին եւ ղրկած Ս. Ղազար:

Մատեանս է Վարդան Վրդ. Արեւելցիի Մեկնութիւն Մովսէսի Հնգեմատեանին, հետեւեալ կարգով.

1. Թղ. 1ա. «(Ցառաջաբան). *Բարք է բնաւորեալ առ մարդիկ ի բնութիւնս մերում եւ քան զտարն զառնուլն ախորժելն, զոր տեսեալ առեղծողն բնութեանս տէրն*»: – Վերջ Թղ. 1բ. «*յաստուածակոյս կողմանէ զոչելով առ նա ի խորոց սրտէ մովսիսական հոգոյն տանել զմեզ ընդ նմա ուր զուք կամիք, ի փառս Աստուծոյ*»:

Թղ. 9ա. «(Լիով պատճառ արարածոց սատարել ի Վարդանայ վարդապետէ, վասն կրթութեան մանկանց Սիոնի). *Հաւատարիմ գանձուցն Աստուծոյ մեծ հազարապետըն երրորդ երկինից արժանաւորն եւ անհաս խորոցն բանալին Պօղոս, զոչէ մեծաձայն եւ ասէ*»:

Ցառաջաբանը, ինչպէս նաեւ յաջորդ գրութեան սկզբնաւորութիւնը, նորոգողի մը կողմէ աւելցուած է, փոխան հին բնագրին որ կորսուած է: Ներկայիս հին բնագիրը կը սկսի՝ Թղ. 13ա. «յոյս խաւարահալած ըղձումնդ մերժիչ եւ ուրախարար, զազանաց եւ գողոց փախուցիչ...»: – Վերջ Թղ. 238:

2. Թղ. 238ա. «Դպրութիւն ելից. *Այս գիրք նախամեծար եւ պատ(ո)ւական համարեալ է որդոյն Իսրայէլի քան զամենայն մատեանս հինգ կտակարանացն, քանզի պատմէ զրովանդակ տրամականաց նոցա գլուծումն եւ զբիւր բարեացն յԱստուծոյ առնումն*»: – Վերջ Թղ. 334ա:

3. Թղ. 334ա. «Ղեւտական դպրութիւն. *Երրորդական մատեանս մովսիսական գրոցս ունի յինքեան ոչ սակաւ ճառս ձեռնտուութեան իմաստից, քանզի յաղագս քահանայից եւ պատարագաց ճառէ, որ է նախանկար աւրինակ եւ տուեալ գրութիւն կատարման քահանայութեանն*»: – Վերջ Թղ. 359ա:

4. Թղ. 359ա. «Թիւք. *Ի չորից եղեալքս եւ հրաւիրեալքս ի նոյն եւ ի նմանէ կոչեցեալքս ի կեանս եւ յանմահութիւն, հասեալք ի չորրորդս մատեան մովսիսական չարագրութեանս, աւժանդակ առեալ զնորայն զաւրացուցիչ զառաջնորդն բարոյ ըզստացողն մեր եւ զնորոգաւղն իւրոցս արարածոց*»: – Վերջ Թղ. 381ա:

5. Թղ. 381ա. «Երկրորդումն աւրինաց. *Թեւաւք արարչական եւ անճառելի խնամաւք ամենատուրք հոգոյն, եկեսցուք ի տեսութիւն հինգերորդ մովսիսական մատենիս, եւ կատարեալ զաւրութեամբ աստուածութեան նորա, որ կատարումն է փառաց փառաւոր սուրբ երրորդութեանն*»: – Վերջ Թղ. 438ա. «*Կատարեցան հինգ գիրքս Մովսէսի չնորհօքն Աստուծոյ, որ ունին յինքեանս ժամանակս երից հազարաց եւ ի՛ր հարիւր եւ ութ ամաց*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 392ա. «*Զմեղապարտս Ներսէս բանի սպասաւորս յիշեցէք*»:

2. Թղ. 423ա. «*Զմեղապարտ սակաւ բանի սպասաւոր Ներսէս Մոկաց(ի) յիշեցէք յաղաւթս*»:

3. Թղ. 438ա. «*Աւարտ սորա եղեւ որ աւգտիք ի սմանէ Մոկացի Ներսէսիկն*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

4. Թղ. 439ա. «*Զգերապրացեալն հոգով եւ զպերճացեալն բանիւ իմաստութեան, զԲաղիշեցի Վարդան բարեբնապէսն յիշեսջիք առ յոյսն ամենեցուն Քրիստոս, հանդերձ հարազատաւն իւրով Դաւիթ վարդապետիւ. զի եւս վերստին գՂազարու վանաց փոխել եւ խարխարեալ գրեանս քառասուն գիրք նորոգել եւ զեկեղեցոյ սա(ր)գերն եւ զթումբէքն կրկին նորոգեաց: Ով սուրբ հանդիպողք, յիշել աղաչեմ, զի եւ նոյն ընձեռնեսցի անյիշաչար տեառնէն մերմէ յաւուր մեծի դատաստանն իւրում. ամէն:*

«*Կազմեցաւ սուրբ գիրքս ի վանս Ղազարու, ձեռամբ անարհեստ Սահակ Վանեցոյ. թվին ՌՃեւիԲ (1673)*»:

1368

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Ը.

Ձեռ. թիւ 691։ – *Ռիթ* = 1580

ԹՈՒՂԹ 275։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16×22։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,8×18,5։ – ՏՈՂԻ 23։ – ԹԵՐԹԻ Ա–ԻԳ×12։ – ՆԻՒԹ թուղթ տակուն։ – ԿԱԶՄ պարզ գիծերով շագանակագոյն կաշի, դռնակով, միջուկը տախտակ. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է ներմակ գիծերով սեւ ներքր կերպաս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ միայն ետեւի կողմը, երկուքի ծալուած եւ անգիր։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար։ – ԳԻՐ բոլորգիր մեծ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ բազմաթիւ, կարմիր մելանով, բոլորը թոչնագիր կամ հանգուցագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԻ, ԽՈՐԱՆԻ թղ. 4ա, 99ա, բազմագոյն եւ յոյժ ճաշակաւոր։ – ՆԿԱՐԻ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 1ա–3բ, 98բ, 221բ, 273ա–275բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԻԹ – 1580։ – ԳՐԻՉ Մարտիրոս Խաճակ։ – ՍՏԱՑՈՂ Անկուրցի Աբրահամ վարդապետ։ – ԿՈԿՈՂ Տէր Խէրապետ։ – ՏԵՂԻ Բաղէշ, ի դուռն սուրբ Կիրակոսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս կը բովանդակէ Վարդան Վրդ.ի Մեկնութիւն Երգ երգոցին եւ Դանիէլի, Ներսէս Լամբրոնացիի Մեկնութիւն Ցուխհաննու Ցայտնութեան։ Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 4ա. «(Անխորագիր. Վարդանայ վարդապետի, լուծմունք արարեալ համաոստ մեկնութիւն Երգոյ երգոցն). *Նմանեցաւ արքայութիւն երկնից գանձի ծածկելոյ յագարակի, ասէ տէրն գանճուն եւ արքայութեան, զոր գտանէ խնդրողն եւ տալով զոր ունի, գնէ զագարակն զայն*»։ – *Վերջ թղ.* 76բ. «*Եւ ցուցցեն նմայ ի խնդութիւնս ինքեանց եւ ի քաւութիւն մեզ, բացերես զնա եւ բերկրեալ յորդիս իւր միակցեալով զմեզ ի շնորհս փեսային իւրոյ Քրիստոսի եւ հաւր զթածի եւ հոգւոյն բաշխողի, որում ամենայն խնդութիւն եւ սէր եւ ցնծութիւն ի սուրբս իւր եւ ի քեզ եւ ի մեզ եւ ի մեր երախտաւորսն յամենայն յաւիտեանս եւ յաւիտենից· ամէն ամ(էն)*»։

Թղ. 76բ. «*Գիտացի զի մարմին զօրացուցանէ զմանկութիւն… Սուրբ եկեղեցի պատկեր է անսահման մեծութեանն Աստուծոյ*»։ – *Վերջ թղ.* 93ա. «*Այլ տէր ընկալցի զամենեսեան ի փառս իւր եւ զխրատատուր գչնորհս զայս ի հոտ անուշից ի խնդրողէն եւ յառնողէն ողորմութեամբ իւրով. եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

2. *Թղ.* 93բ. «Տեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի Տարսոն քաղաքի ոգեալ զայս բան. Արդ գտեալ է գիրս անգիր ի մի վանորէիցն Հռոմայոց, որում անուն էր Պէթիաս, առ ոմն արգելական միայնակաց, որոյ անուն էր Բասիլ, կնքեալ…։ Իսկ սրբաբանեցաւ ի նշանագրութենէ բերրոդական արուեստիւ ի յապայ հովանապատս սուրբ Գէորգ ի մէջ լերինն Տօրոսի, որ է ի գահ Կիւլիկո(յ) եւ ի սկիզբն Պանփիւլեայ, ձեռամբ նուաստ եպիսկոպոսի նորին քաղաքի Տարսոնի, տառապելոյս Ներսէսի, շնորհօք ողորմութեամբն Քրիստոսի, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն»։

Թղ. 94ա. «Ի տիեզերական ժողովն կամս որ եղեւ յաստուածապահ քաղաքն Կոստանդնուպոլիս յայտնութիւնս Ցոհաննու ընկալեալ եղեւ, եւ այլ եւս սորին բնութիւն որ եղեւ յեպիսկոպոսացն Կեսարու ձեռնարկարար ընդունելութեան, ի սկիզբն գրոցս աստուածասէր արքեպիսկոպոսն Կոստանդնուպաւլսի Թէտալիոս կամօք հանուր ժողովոյն զայս բանիս. *Գիրքս այս Ցայտնութեանս Ցուխհաննու պատուեցաւ ի մէնջ…*»։

Թղ. 96ա. «Գլուխք Ցայտնութեանս զոր ետես ի Պատմոս կղզին աւետարանիչն Ցոհաննէս. *Ա. Առաջին թէ ի ձեռն հրեշտակի եղեւ առ նա յայտնութիւնս. Բ…*» (*ցանկ*)։

Թղ. 98ա. «Ի Ցայտնութիւն Ցովհաննու սրբոյ հօր մերոյ Անդրէի երանելոյ եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադկեցոց համառաւտ տեսութիւն. ընդ նմին եւ Արեթաս եպիսկոպոսի նմին քաղաքի. *Աստուածային խորհրդական բանիցս…*»։ – *Վերջ թղ.* 220. (*բովանդակ պատկերը տե՛ս Ցուցակ Ձեռագրաց, Հատ. Զ, էջ* 921–925)։

3. Թղ. 222ա. «Արդուճաւոր եւ սուրբ վարդապետն Վարդանայ սակաւ ինչ վաստակ ի սուրբ Դանիէլ եւ ընդին մեկնիչսն. Մերձաւորք մեր եղբարք եւ որդեակք յաժարեցին զհետաւորութիւնս մեր մերձ տանել, մերձաւորաց հոգւոյն Աստուծոյ»:

Թղ. 227բ. «Տեսիլ երկրորդ. Եւ զառաջինն եւս տեսիլ կոչէ, որ զտեսող հոգին առ Դանիէլ եւ զՇուշան ապրեցուց»:

Թղ. 229բ. «Տեսիլ երրորդ. (Ե)րրորդ տեսիլս յայտնի է թագաւորին զերագն տեսանելն եւ մոռանալն եւ Դանիէլի զերագն եւ զմեկնութիւնն տեսանելն զաւրութեամբ հոգւոյն. Որ սկզբանս ասէ զժամանակ կենացն»:

Թղ. 234բ. «Տեսիլ չորրորդ. Սովոր է գիրքս այս զպատմութիւն ինչ իրաց տեսիլ անուանել կամ որ ի մայ գործեցաւ հրաշք եւ տեսիլք չոր(ր)որդին»:

Թղ. 240բ. «Տեսիլ հինգերորդ. Անասելի են խորք մարդասիրութեան թէ որպէս պատուհաս զրնութիւնս»: – Վերջ Թղ. 272ա. «Ընդրեմ ներումն եւ թողութիւն եւ ողորմութիւն յԱստուծոյ եւ ի սուրբ հրեշտակաց եւ յեղբարցդ որք պատահիք, չյարկանալով մերում համարձակութեամբս, պատճառ ունելով զյոյսն եւ զսէրն ի սուրբ Աստուծոյ, որ միայն յԱստուած նայելով եւ ի մեզ բարի կամաւք հաւատամք սրբիլ եւ հաճոյ երեւիլ Աստուծոյ եւ սուրբ եկեղեցոյ ամաւթով եւ անհաճոյս որքան յինէն է»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 272ա. «Սկսաք ՌԻԹ (1580) թուին, աւարտեցաք ի Բաղէշ, ի դուռն սուրբ Կիրակոսիկ գրութիւն տեսութեանս Դանիէլի, ձեռամբ յամենամեղ ոգւոյ Մարտիրոսի փութոյն եւ յոյժ փծոյն գրով, զի չէաք տեսրըք կամաց մերոց: Արդ որք աւգտիք ի սմանէ, յիշեսջիք զառաւպեալ մեզօք ոգիս զառաւանուն Մարտիրոս եւ զծնողսն իմ եւ Քրիստոս Աստուած զձեզ յիշէ մարդասէրն Աստուած:

«Դարձեալ կրկին յիշեցէք ի Քրիստոս զաէր Աբրահամ վարդապետն եւ զծնողսն իւր եւ զամենայն արեան մերձաւորս, որ ըստացաւ զայ ի հալալ յարդանց իւրոց, ի վայելումն անձին իւրո(յ), զոր տէր Աստուած վայելել տայ խաղաղական կենաւք. ամէն:

«Անմեղադիր լերուք սըխալանաց, զի խիստ տգէտ եմ ի գիրս եւ տխմար, եւ աւրինակն սխալ էր եւ ես անծանօթ գրոցս գիտութեան: Եւ խոչորութեանս անմեղադիր լերուք, զի կար մեր այս էր:

«Դարձեալ յիշեցէք ի Քրիստոս տէր Թէրապետն որ աշխատեցաւ ի կոկել քարտիզին: Եւ զմուղդսի Գուլամիրն որ աշխատեցաւ ի հետ մեզ. Աստուած զի(ն)քն աւրհնեցէ»:

2. Թղ. 70բ. «Եւ գիս զԱբրահամ վարդապետ սեւացեալ եւ զգարշելիս լուացէ ի տղմոյ մեղաց, հոգին սուրբ Աստուած հօր որդեգրութիւն եւ էակցին իւրոյ, յեղբայրակցութիւն ածելով եւ ինքն աւրհնեալ ի բնօրէն էակացս»:

3. Թղ. 93ա. «Աւարտեցաւ երգ երգոցս ձեռամբ մեղապարտ Մարտիրոսի»:

4. Թղ. 134բ–135ա. «Գիրքս յիշատակ է Անկուրցի Աբրահամ վարդապետին. յիշեցէք ի Քրիստոս»:

5. Թղ. 146ա. «Վայ ինձ եղկելի սուտանուն Մարտիրոսի եւ անարժան Աբրահամիս»:

6. Թղ. 168բ. «Ով հոգեւոր եւ գեղեցիկ հայր տէր Աբրահամ վարդապետ, մի՛ բարկանար քո ծառայիս, զի սիրոս խիստ մաչխուլ է, գիրս խիստ խոշոր եւ անպիտան»:

7. Թղ. 174ա. «Մեղաւորիս հազար վայ, թէ զինչ լինիմ»:

8. Թղ. 220բ. «Էն եւ ամենակալն աւրհնեալ, որ արժանացուց զանարժանս հասանել յաւարտ գրոցս այսմիկ. արժանաւորեա՛ տէր Աստուած մեր զտէր Աբրահամ վարդապետան աստուածարուխ չնորհեացն սուրբ աստուածախաւս կտակիս մինչեւ ի խոր ծերութեան, որ փափաքմամբ ըղձալ այսմ աստուածախաւս մարգարէութեանս եւ հասանել փափաքման իւրոյ եւ հասու. եւ յետ աստեղացս արժանաւորեացէ տէր Աստուած զայ իւր անճառ տեսլեան, ազաւթիւք Ծովհաննու աւետարանչին, եւ ազաւթիւք նոցին մեզ փծուն եւ ախմար գրչիս աստուանուն քահանայիս Մարտիրոսի, որ միայն զանուն ունիմ եւ զգործս ոչ: Աւրհնեալ է Աստուած»:

1369

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Թ.

Ձեռ. թիւ 1273: – *Ռկգ* = 1614

ԹՈՒՂԹ 134: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×16,2: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×11,5): – ՏՈՂԻ 17: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԱ×12 (Ա, ԺԱ՝ 11 թղ., Ժ՝ 16 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. առաջին կողքին վրայ կեդրոնը դրոշմուած է Քրիստոսի խաչելութիւնը եւ չարչարանքի գործիքները՝ ծառածեւ շրջանակի մէջ, իսկ չորս անկիւնները՝ տէրունական տեսարաններ, որոնք մաշած են: Նոյնպէս երկրորդ կողքին կեդրոնը՝ ցաւագին Աստուածածին, սըրտին նետը խոցերով, եւ շուրջը լատինատառ գրութիւն. իսկ չորս անկիւններուն՝ չորս տէրունական տեսարաններ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. կոնակի եւ կողմնակի կողմէն կաշին մաշած է եւ կը տեսնուի ստուարաթուղթը: – ԳԻՐ բոլորգիր մեծ: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ 25 հատ, բազմագոյն, բաւական նաշակաւոր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ՆԿԱՐՔ չունի: – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 9ա, կարմիր եւ կապոյտ, 7,4×6,3 մեծութեամբ: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 8բ, 122ա–134բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԿԳ – 1614: – ԳՐԻՉ Առաքել: – ՇԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը: – ԿԱԶՄՈՂ «Գաղպաճ կեսարացի, որ զտետրն շինեց»: – ՍՏԱՑՈՂ Թորոս կրօնաւոր: – ՏԵՂԻ Գոլիս, ի դուռն Ս. Նիկողայոս Զմիւռնացւոյ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Հ. Ղեւոնդ Ալիշան գնած է Փարիզի մէջ՝ 1860ին:

Մատեանս է Վարդան Վրդ. Արեւելցիի Քերականութիւնը, ամբողջական բնագրով. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Մեկնութիւն բառից բերականին. *Վերծանութիւն – ընթերցողութիւն. Ներկուռ – ըստ կուռ, կամ կոխ, կամ կուռ, կամ կիրթ, կամ վարժ. Ըստներքոյս – ըստ ի ներքս գոլոյ...*»: – *Վերջ թղ.* 8ա. «*Ենթականկալ – ի ներքոյ անկեալ*»:

2. *Թղ.* 9ա. «(Վարդանայ վարդապետի՝ Քերականութիւն). *Քերականութիւն է հըմտութիւն, որք ի քերթողացն եւ ի չարագրացն իբրու բազում անգամ ասացելոց, եւ մասունք նորա վեց*»:

Թղ. 11բ. «Ցաղագս վերծանութեան»:
Թղ. 15ա. «Ցաղագս ոլորակի»:
Թղ. 16ա. «Ցաղագս կէտից»:
Թղ. 18ա. «Ցաղագս հագներգութեան»:
Թղ. 19բ. «Ցաղագս տառի»:
Թղ. 19բ. «(Ցաղագս փաղաւութեան)»:
Թղ. 30ա. «Ցաղագս երկվանգի»:
Թղ. 33ա. «Ցաղագս սուղ վանգի»:
Թղ. 34ա. «Ցաղագս հասարակաց շաղաշարաց»:
Թղ. 37ա. «Ցաղագս բառի»:
Թղ. 39ա. «Ցաղագս անուան աստ մեկնէ զմասունս»:
Թղ. 62ա. «Ցաղագս բայի»:
Թղ. 69ա. «Ցաղագս յօրդութեան»:
Թղ. 73ա. «Ցաղագս ընդունելութեան»:
Թղ. 74ա. «Ցաղագս յաւդի»:
Թղ. 76բ. «Ցաղագս դերանունութեան»:
Թղ. 81բ. «Ցաղագս նախադրութեան»:
Թղ. 84բ. «Ցաղագս մակբայի»:
Թղ. 94բ. «Ցաղագս շաղկապի»:
Թղ. 103բ. «Ցաղագս ոտանաւորութեան»:
Թղ. 108բ. «Ցաղագս ոտից»:
Թղ. 112բ. «Խոնարհումունք բայի»: – *Վերջ թղ.* 117ա. «*Հրամանական է՝ որ հրամայես զայս ինչ. գնա՛ յայս անուն տեղ. քան զայս առաւել կոփք գտանես, բայց աւելի չահ ոչինչ, զի բովանդակեաց գհարկաւորն ասացեալ բանքս. եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

3. *Թղ.* 117ա. «*Մովսէսի Խորենացւոյ Բան իմաստութեան. Ճաստուածոյ խորհրդով եւ իմաստութեամբ հաստատեցաւ մարդկայինս տեսակ, իսկ անհմտութեամբ եւ ախտիւ պարտեցաւ ի չարէն եւ յինքենէ*»: – *Վերջ թղ.* 119ա. «*Որպէս տարաստութիւն մեկնութեանց հանդիպ հոմաբանութեամբ յայտ է եւ ոչ վայրապար կամ ըստ ախորժակաց մարդկայնոց, ըստ ամենայնի եւ յամենայնի, փառք տեառն Աստուծոյ յաւիտեանս. ամէն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 119բ. «Փառք...: Աստանօր յանդ եկեալ կատարեցաւ տառս այս իմաստասիրասուն որ կոչի Քերականն, արարեալ եւ մեկնեալ զամ մեծ վարդապետին հայոց Վարդանայ Կիղիկեցւոյ, ի խնդրոյ բարեպաշտ թագաւորին Հեթմոյ:

«Ի թուին հայոց ՌԿԳ (1614), ամին հայոց Ահկի ի ԺԳ աւարտումն եղեւ, ձեռամբ մեղապարտ եւ յետին գրչի, ի մայրաքաղաքս Կոստանդինուպոլիս, ի դուռն սուրբ Նիկոդայոսի Զմիւռնացւոյց հայրապետին եւ այդ սրբոցն որ աստ կան հաւաքեալ, ի պատրիարգութեանն Յովաննէս վարդապետին, ի խնդրոյ բարեսէր եւ գհեզահոգի եւ ընթերցասէր Թորոս սրբասուն կրօնաւորի, ի վայելումն անձին իւրոյ եւ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ: Վասնզի սա է քանոն եւ գաղափար ամենայն արհեստից, եւս առաւել որք փութան ձեռնարկել յարհեստ գրչութեան: Զի որպէս անհնար է թռչնոց ի լուծ լծել եւ ակաւս պատառել եւ կամ եզանց յօդս վերանալ, նոյնպէս առանց աշխատելոյ ի սմա՝ ոչ ոք կարէ հասու լինել արուեստին մեծի գրչութեան, եւ որ յանդգնի համարձակել ոչ կարէ գրել գեշմարիտն, այլ եղծանէ զարուեստն եւ աղաւաղէ զգրելին. ըստ անհմատ խոհակերի որ ոչ գիտէ զորոշումն յաւդուածին, այլ անհմտաբար հանէ զանդամային միսն ի միւս անդամն եւ զմիւսոյն ի միւս այլն:

«Բայց են ոմանք որ ծաղր առնեն զգիրս զայս, որպէս եւ է մեր ազգիս հպարտութիւն եւ բրտավզութիւն. զի որպէս մարգարիտ ի քիթս խոզի եւ մանեակ ոսկի ի պարանոց իշոյ, այնպէս եւ սա ի ձեռն անհմատ եւ անմիտ առնն: Այլ որ արբի ի սիրոյ սորին, նա միայն գիտէ զճաշակ քաղցրութեան դորա:

«Արդ որք հանդիպիք սմա ուսմամբ կամ աւրինակաւ, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զանարժան Առաքել գրիչս եւ զծնօղսն իմ եւ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ, մանաւանդ զվարպետն իմ Հիգանցի տէր Մարտիրոս քաջ փիլիսոփայն եւ երաժիշտն, որ բազում աշխատութեամբ ուսոյց արհեստ գրչութիւնն:

«Եւս առաւել գհոգոյ եղբայրն իմ գՍրապ գրագիրն եւ գաշակերտն իմ զՊաղպաճ Կեսարացին, որ գտետրն չինեց: Ընդ նոսին յիշեցէք զմահտեսի Նազարէթն, որ գօրինակն չնորհեաց, զի լի սրտի եւ սէրտ հաւատով մի բերան ողորմի ասացէք մեզ յիշողացդ եւ ձեզ յիշեցելոցդ ողորմեացի Քրիստոս Աստուած իւր միւսանգամ կրկնակի գալստեանն. ամէն: Հայր մեր որ յերկինս»:

1370

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ Ժ.

Ձեռ. թիւ 503: – *Ռկե* = 1616

ԹՈՒՂԹԻ 352: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15,5×19,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×13,5): – ՏՈՂԵՐ 24: – ԹԵՐԹԻ Ա–Լ×12 (Ա, ԻԲ՝ 10 թղ., Լ՝ 7 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ երկրաչափական գիծերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած է գոյգ փականներէն առաջինը. աստառն է նաշխուն կապոյտ կերպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ մէկական սկիզբն ու վերջաւորութեան, երկսիւն (մէկ սիւնի լայնք 5,5 սմ.) միջին երկաթագրով. բովանդակութիւն՝ Ա. Մկ. ԺԱ 8–18. Բ. Մկ. ժ 22–32: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար. միակ թերութիւնը՝ թանաքինն է, որ շատ մը գրադաշտեր մթագնած է: – ԳԻՐ ՈՒՏՐ ընտիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԻ թղ. 1ա, կարմիր թանաքով, բաւական յաջող: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր: – ՆԿԱՐԻ, ԽՈՐԱՆԻ չունի: – ԴԱՏԱՐԿԻ սկիզբը չհաշուած երկու թուղթ, ապա թղ. 348բ–352բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԿԵ – 1616: – ԳՐԻՉ Գրիգոր Տօմաժիրսքի: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Սարգիս դպիր: – ՏԵՂԻ Իլով: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ ստացած նմ 1875–1900 տարիներուն միջեւ:

Մատեանս է Վարդան Վրդ. Արեւելցւոյ Մեկնութիւն Մովսէսի Հնգեմատեանին եւ այլ համառօտ գրութիւններ. ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 1ա. «Լիով պատճառ արարածոց սատարելի Վարդանայ վարդապետէ, վասն կրթութեան մանկանց Սիոնի. Հաւատարիմ զանձուցն Աստուծոյ եւ մեծ հազարապետն երրորդ երկնից արժանաւորն եւ անհաս խորոցն բանալին Պաւղոս, գոչէ մեծաձայն եւ ասէ»: – Վերջ Թղ. 175ա. «Անմիջոց բարեկամն Աստուծոյ եւ հաւատարիմ հազարապետն խորոցն Աստուծոյ ... Այս նախադրութիւն առ իմաստուն հեյենական է տէր Համազասպ եւ առ լսասէր վարդապետն Գրիգոր, ի սատարողէ այսմ թարգմանութեան, լուսաւոր եւ պանծապայծառ երջանիկ սուրբ հեստոսէս Վարդանայ եւ վարդապետին եղբայրականն յիշումն ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ. ամէն»:

2. Թղ. 175բ . «Դպրութիւնք նկից. Ա(յս դիրք նախամեծար եւ) պատուական համարեալ որդոցն Իսրայէլի քան զամենայն մատեանս հին կրետակարանացն, քանզի պատմէ զբովանդակ տրտմականաց կրից նոցա զուծումն եւ զբիւր բարեաց յԱստուծոյ զառնումն»:

3. Թղ. 255բ. «Վեւտական դպրութիւն. Երրորդական մատեանս մովսիսական գրոցս ունի յինքեան ոչ սակաւ ճառս ձեռնտուութեան իմաստից, քանզի յաղագս քահանայից եւ պատարագաց ճառէ, որ է նախանկար օրինակ եւ ստուերագրութիւն կատարման քահանայութեան եւ պատարագաց»:

4. Թղ. 359ա. «Թիւք, Թիւք եւ դարձեալ Թիւք. (ի) չորից եղելոքս եւ հրաւիրեալք ի նոյն եւ ի նմանէ կոչեցեալք յարարչական բանէն ի կեանս եւ յանմահութիւն, հասեալքս ի չորրորդ մատեան մովսիսական չարագրութեանս, օժանդակ առեալ զնայն զօրացուցիչ զառաջնորդն բարոյ զատացօղն մեր եւ զնորոգող իւրոց արարածոցս ուր երեւին փառքն Աստուծոյ յաւիտեանս»:

5. Թղ. 295ա. «Երկրորդ օրէնք. (Թ)եւօք արարչական եւ անճառելի խնամօք սուրբ հոգոյ, եկեսցուք ի տեսութիւն երկրորդ մովսիսական մատենիս, եւ կատարեալ զօրութեամբ աստուածութեան նորա, որ կատարումն է օրինաց փառաւոր սուրբ երրորդութեանն»: – Վերջ Թղ. 339բ. «Կատարեցաւ հինգ գիրքս Մովսէսի չնորհօքն Աստուծոյ, որ ունին յինքեանս ժամանակս երից հազարաց ևճ եւ ը·ից ամաց»:

Թղ. 340ա. «Վարդան վարդապետի Ցիշատակարան. Ամէնողորմ Աստուած, անօրհակալ, անյիշաչար, քաղցր եւ երկայնամիտ, անակնդրէն եւ անվախճան, աներբ եւ անուրեք աչխարհակիր»: – Վերջ Թղ. 340բ. «Ցորմէ օրհնեալ լիցուք եւ պտղալիցք եղեալք ձեօք հանդերձ փառաւորեացուք զնա հարբ եւ ամենասուրբ հոգովն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

6. Թղ. 341ա. «Սրբոյ հօրն Ցոհաննու Դամասկացոյ, վասն սրբոյ Երրորդութեան. ԶԱստուած ոչ ոք ետես երբեք, միածինն որդի որ ի ծոց հօր, նա պատմեաց մեզ. անպատմելի է Աստուած եւ անհասանելի, զի ոչ ոք գիտէ զհայր՝ բայց միայն որդի»:

7. Թղ. 341բ. «Վասն ընդ արեւելս երկրպագութեան. Ոչ լոկ կամ պատահմամբ եւ առանց ընտրութեան երկիր պագանեմք ընդ արեւելս, այլ վասնզի երեւելի եւ աներեւոյթ եմք, այսինքն իմանալի եւ զգալի»:

8. Թղ. 342ա. «Վասն նշխարաց սրբոցն եւ պատուոյ նոցա. Պատուել պարտ է զսուրբս իբրեւ բարեկամս Քրիստոսի, իբրեւ զորդիս եւ ժառանգս, որպէս ասէ աստուածաբան աւետարանիչն. իսկ որք ընկալան զնա...»:

9. Թղ. 344ա. «Վասն պատկերաց երկրպագութեան. Այլ վասնզի մեղաւորեն զմեզ ոմանք յաղագս երկրպագելոյ եւ պատուելոյ զպատկերն Քրիստոսի Աստուծոյ եւ տիրուհոյն մերոյ Աստուածածնին, ընդ սոցա եւ զայլ ամենայն սրբոց եւ սպասաւորացն Քրիստոսի. եւ արդ լուիցեն նոքա...»:

10. Թղ. 346բ. «Եթէ ոչ պատճառ չարեաց է Աստուած. Զայս զիտել պարտ է զի սովորութիւն է աստուածային գրոց, որպէսզի զթոյլ տալն Աստուծոյ ներգործութիւն կոչէ իւր»:

11. Թղ. 347բ. «Ընդէ՞ր զի կանխաւ գիտէր Աստուած զոմանս մեղանչել եւ ոչ ապաշխարել՝ եւ ստեղծ զնոսա. Յաղագս բարերարութեան իւր Աստուած յոչ էից ի գոյութիւն էած զամենայն գործս իւր, եւ առ յապային գիտող է»: – Վերջ Թղ. 348ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 348ա. «Փառք ...: Որ եառ կարողութիւն ոգոյս սուտանուն գրչիս, յիմար եւ տարտամ եղէգնագծիս, հասանել ի վերջին գիծ տառիս որ կոչի արարածոց մեկնիչս, ի

յաւ եւ յընտիր աւրինակէ, նմա անդադար աւրհնութիւն եւ անլռելի փառաբանութիւն. ամէն:

«Եւ դարձեալ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զՍարգիս զպիրն, որ եւտ գրել զԱբարածոց մեկնիչս, ի վայելուն անձին իւրոյ· զոր տէր Աստուած վայելել տացէ նմա մինչ ի խորին ծերութեանն:

«Գրեցաւ սա թվին Ռկե (1616) ի քաղաքն Իլով, ի թագաւորութեանն Զիկմոնտին, եւ ի կաթողիկոսութեան տէր Մելիքսեթին»:

2. *Թղ.* 174ա *«Մեղաւոր գծողս յիշեա ի տէր».*

3. *Թղ.* 255բ. *«Եւ ինձ մեղապարտ Գրիգորիս գրչի եւ իմ վարպետին տէր Դաւթի ողորմութիւն եւ թողութիւն մեզաց ի նմանէ»:*

4. *Թղ.* 276բ. *«Եւ ինձ տառապեալ ոգոյս ողորմութիւն ի նմանէ եւ իմոցն ամենայն. ամէն»:*

5. *Թղ.* 339բ. *«Զեռամբ մեղապարտ Գրիգորիս մականուամբ Տօմաժիրսքին»:*

1371

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ ԺԱ.

Ձեռ. թիւ 2036։ – *ՌՁԸ* = 1628

ԹՈՒՂԹ 284։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15,4×2,8։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,2×15,6։ – ՏՈՂԹ 25։ – ԹԵՐԹԹ Ա–ԻԴ×12 (ԻԴ՝ 8 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ դիմացկուն։ – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՄԱԳԱՂԱԹՆԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ միայն առջեւը, երկուքի ծալուած, երկսիւն, (մէկ սիւնի լայնքը՝ 7 սմ.), փոքր կլոր երկաթագրով. բովանդակութիւն՝ «Վասն այնորիկ ամենայնի համբերեմ...սրբեալ եւ պիտանի տեառն իւրում յամենայն գործս» (Բ Տիմ. գլ. Բ. 10–21)։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ շատ լաւ։ – ԴԻՐ ներս մաքուր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐՔ իւրաքանչիւր նոր գիրք սկսելուն, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով, բաւական ճաշակաւոր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–բ, 282բ–284բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՁԸ – 1628։ – ԳՐԻՉ Աստուածատուր Բահանայ։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Վարդան վարդապետ, ի Բերիայ։ – ՏԵՂԻ Բերիա, որ է Հալէպ։ – ԿՆԻՔ թղ. 4բ. մեծութիւն՝ 1,4×1,2. երեք տողերուն մէջ գրուած է. «ՔԻ ՇՔ – ԿԻՐԱԿՈՍ – ՎՐԴՊՏ», որու վերեւ գրած է. «Ես տրուպ Կիրակոս վարդապետս շնորհեցի զայս գիրքս Յովհաննէս վարդապետին. յոթծ(ամ) ի ձեռս իւր արցէ ընթեռնուլ՝ յիշեսցէ զննջեցեալսն իմ. բաւ է»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ Ձեռագիրս ընդօրինակողին Ցիշատակարանը՝ թղ. 225բ. իսկ հին ընագրին Ցիշատակարանը՝ թղ. 279ա–բ։ Կը հետեւին այլ գրութիւններ՝ Ցիշատակարանի ձեւով, որոնք կը հրատարակենք ստորեւ։ Տե՛ս նաեւ Կնիք։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս Ձեռագիր գնեալ ի Բէյրութ 20.000 իտլ. լիրայից, երեր ի վանս Վ. Հ. Քերովբէ Աթոռակալ վարդապետն մեր Զրաֆեան, ի 28 Ապրիլի, յամի տեառն 1960 – ՌՆԹ»։

Մատեանս է Վարդան Վրդ. Արեւելցիի Մեկնութիւն Մովսէսի Հնգեմատեանին, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 2ա. *«(Ցառաջաբան). Բարք է բնաւորեալ ի մարդիկ բնութեանս մերում երեւեալ քան զամէն զառնուլն ախորժել, զոր տեսեալ ստեղծուդն բնութեանս տէրն»։ – Վերջ անդ «յաստուածակոյս կողմանէ գոչելով առ նա ի խորոց սրտէ մովսիսական հոգովն տանել գմեզ ընդ նմա ուր գուք կամիք, ի փառս Աստուծոյ»։*

Թղ. 2բ. *«Ի խնդրոյ տեառն Համազասպայ եւ վարդապետին Գրիգորի հաւաքումն մեկնութեան սրբոց արանց եղիշէի, Ցոհաննու եւ զոր տեսանէք յանցնիւրսն, ի տառապեալ ոգւոյ Վարդանայ. Հաւատարիմ գանձուցն Աստուծոյ եւ մեծ հազարապետն խորոցն Աստուծոյ եւ երրորդ երկնից արժանաւորն եւ անհաս խորոցն բանալին Պօղոս, գոչէ մեծաձայն եւ ասէ»։*

2. *Թղ.* 146ա. *«Նախադրութիւն ելից. Անմիջոց բարեկամն Աստուծոյ եւ հաւատարիմ հազարապետն անհաս խորոցն նորին մեծն Մովսէս յոչ ախորժելն սպասաւորել Աստուծոյ ի յելս որդւոցն Իսրայէղի յԵգիպտոսէ»։ – Վերջ անդ։*

Թղ. 146բ. *«Դպրութիւն ելից. Այս գիրք նախամեծար եւ պատ(ո)ւական համարեալ է որդոցն Իսրայէղի քան զամենայն մատեանս*

հին կտակարանացն, քանզի պատմէ զբովանդակ տրտմականաց կրից նոցա զլուծումն եւ զբիւր բարեացն յԱստուծոյ զառնումն»:

3. Թղ. 208բ. «Ղեւտական դպրութիւն. *Երրորդական մատեանս մովսիսական գրոցս ունի յինքեան ոչ սակաւ ճառս ձեռնտուութեան իմաստից, քանզի յաղագս քահանայից եւ պատարագաց ճառէ, որ է նախանկար օրինակ եւ ստուերագրութիւն կատարման քահանայութեանն»:*

4. Թղ. 226ա. «Թիւք. (*ի*) *չորից եղեալքս եւ հրաւիրեալք ի նոյն եւ ի նմանէ կոչեցեալք յարարչական բանէն ի կեանս եւ յանմահութիւն, հասեալք ի չորրորդս մատեան մովսիսական չարագրութեանս, օժանդակ առեալ զնորայն զօրացուցիչ զառաջնորդն բարւոյ զստացօղն մեր եւ զնորոգօղն իւրոց արարածոցս»:*

5. Թղ. 241բ. «(Երկրորդումն աւրինաց). *Ցայտնի է դարձեալ զերկայնմտութիւն Աստուծոյ առ Եդոմ եւ առ որդիսն Ղեվտայ, զի ոչ հրաման պատերազմել ընդ նոսա»:* – Վերջ Թղ. 278ա. «*Կատարեցան հինգ գիրքս Մովսէսի չնորհօքն Աստուծոյ, որ ունին յինքեանս ժամանակս երից հազարաց եւ ութ հարիւր եւ ութ ամաց»:*

6. Թղ. 278ա. «*Վարդանայ վարդապետի ընդ գոհութեան առ Աստուած եւ առ խընդրողսն տուիս բան յիշատակի. Ամէնողորմ Աստուած անոխակալ, անյիշաչար, քաղցր եւ երկայնամիտ...»:*

Թղ. 278բ. «*Աղաչեմ ընդ նախայիշատակեալս Վարդան վարդապետ հոգացօղ այսր մատենի...»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 225բ. «*Ընդ նմին եւ զառածեալ եւ տըրուպ գրչի Աստուածատուր անուամբ եւեթ քահանայի, եւ ստացողի այս սուրբ մատենի տէր Դաւիթ բանի սպասաւորի Թողութիւն մեղաց խնդրեսջիք, զի ի տեառնէ Թողցի ձեզ. ամէն: Գրեցաւ Թվ. ՌՁէ (1628), ի Բերիայ»:*

Ցիշատակարան նախագիծ օրինակին (ՉԽԶ – 1297).

2. Թղ. 279ա. «*Փառք համագոյ եւ անբաժանելի սուրբ երրորդութեանն այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն: Ցաստուածային ամենառատ բարերարութեանց բազմադիմի ձիրս պարգեւաց առատեալ լինի մարդկայինս ազգի, է՛ երբեք ինքնագիմաբար եւ անյայտակի, եւ է զի միջնորդաւ եւ անձածկապէս, ըստ որում եւ զայսր պարգեւի ծայրագունի ամենից տրից աստուածայնոց զբացածանուցչիս աստուածութեանն ճշմարտագունի, զտիրաւանդ եւ զաստուածագիծ սրբոյ օրինացս Մովսէսի զլայնատարած եւ զծովասրաս իմացուածոցն թաքնագունից զանյայտական օրինակացն ստուերագրելոց զկատարեալ դիտումն ճշմարտութեանն, զտիեզերածաւալ արփոյն լուսապայծառ ճառագայթս, զոր ինքնագործական հանդիսիւ ի մեզ կատարեաց: Զնոյն եւ ի ձեռն աստուածիմաստ հարցն սրբազանից ստուգաբանօրէն թարգմանաբար բացերեւոցեաց, զի զրովն ի հոգին մակաբայլեսցուք, սակայն ցան եւ ցիր եւ իբր ընդ վիմօք տակաւին ծածկեալ եւ յոքունց տկարաց ըստ իս անձեռնարկելի: Զորս իբրեւ զգանձս ծածուկս եւ զմարգարիտս ի խորոց մեծաչան քրտամբք վերածեցաք եւ ի միասին բարդեալ գումարեցաք մեծն ի գիտնականս Վարդան վարդապետ Գարդմանեցի, աշակերտ մեծին Վանականի, որ եւ աղաչեցեալ ի վերուստ նշանակեցելոյ տեարցըն, եթող զայս մատեան անչնջելի յիշատակարան իւրն, ի ստուգութեան հետս հետեւողութեան եւ ընթերցասիրացն ի մեծ լուսաւորութիւն:*

«Զորոյ օրինակն մեծաւ տառապանօք ինքնագիր երկօք ածեալ յաշխարհէն արեւելից, յափխզացն կոչեցեալ տանէ, Գէորգ ումն ողորմելի, զոր տեսեալ իմ նուաստ Գրիգոր ումն աշակերտ նմին եւ մեծափափագ տանջանօք բաղձացեալ առ ի փոխել զգանձս զայս պատուական, առ ի յիշատակ ինձ եւ սրբազան եւ պատկառելի ծերունոյ մեծի եպիսկոպոսի տէր Յոհաննէսի, որ զթուղթս չնորհեաց, եւ Մխիթարայ որ յամենայն պէտս օգնական եղեւ:

«Եւ գրեցաւ ի հռչակաւոր սուրբ ուխտն Դրազարկ, իբրու էր թուականն հայոց ՉԽԶ (1297), ի ժամանակս տիեզերալոյս եւ քաջ հռետորին տեառն Գրիգորիսի հայոց կաթողիկոսի, եւ յարքայութեանն Հեթմի բարեպաշտի եւ վկայասիրի, որդւոյ Լեւոնի, զորոյ զկեանս յերկար արասցէ Քրիստոս, խաղաղաւէտ եւ աստուածահաճոյ հանդիսիւ:

«Հայցեմք ի հանդիպելոցդ սուրբ մատենիս, Թողութիւն մեղաց հայցել ի Քրիստոսէ աշխատողիս գրչի, զի յոյժ աշխատեցայ եւ զբնաբանն ընտրեցի, կարմրագրեցի ի մեկնչացն, եւ թէ սխալեցի մի՛ մեղադրէք եւ զայլ սխալն դու ըղորդէ· եւ այսչափ էր կար-

միր, կամ վասն խոշորութեան եւ մանրութեան եւ անարհեստ գրիս կրկին ապաչեմ չմեղադրել»:

«Գիտութիւն լիցի ձեզ, հարք եւ եղբարք, զի այս Ճիշատակարանն որ գրեալ եղեւ ի սմա, այս գրոցս օրինակին Ճիշատակարանն է»:

3. Թղ. 280ա. Ճիշատակարանի ձեւով կայ հետեւեալ գրութիւնը.

«Գիտելի լիցի ընթերցողացըն, զի դուն ուրեք ըստ օրինակի սովորութեան մեկնչաց գրնարանութիւնն գհետ բերէ ըստ կարգի, այլ գրեթէ յոլովակի կամ թէ գրնաւն իսկ գրնարանութեանն կարգաւ գանց առնէ, յոյժ համառօտելով վասն յաճախութեան ճառին եւ միայն գնշանաւորսն եւ գզօրաւորսն բերէ ի մէջ, առընթեր գնելով գյուծմունս: Եւ է զի գրնարանութիւնն իսկ ըստ մեկնողութեան յեղանակի կարճաբանէ, քանզի ոչ եթէ ի պէտս ժողովոց յոգնախումբ կաճառաց, այլ ի պէտս ընթերցասիրաց եւ համառագունից սովորութեան գրոց պարապել է գշարադրութիւնս գայս, որք աքանչանալ կարօղք լինին յբնագհարկանին ընդ ճառն եւ կարօտին լուծման տարակուսանացն խրխնջ: Սակայն որ կամի ըստ կարգի օգտել ի սմանէ, բնարանութեան յոյժ համառալ հոգասցի· ուստի անձանձօք հանդիսկալքն յանշահ մնալն ի մառանէ առաի՝ մի՛ իշխեսցեն պարտաւանս գնել մեծին, իբրեւ այն թէ յոյժ կարճաբան իցէ համառօտս, այլ մանաւանդ ընդ բնագիր նոգորեալ եւ մեծապէս»:

4. Թղ. 280ա. «Գովասանութիւն է գրոցս.

Այս մատեանս աստուածային,
Գերազրական եւ երկնային,
Ոգեալ յաւէտ մատանցըն հին,
Երկնագումար մըտաց նըրբին·
Նախամեծար մարգարէին,
Մովսէս անունըն ջըրածին,
Ցորըս նոքունց առեալ բանին,
Գրտան պարտեալքն ի հանդիսին:
Ասուն մի բանից երկուց սորին,
Հզմիտս կապեաց ըզյոլովին,
Անհուն գոլով յովկիանին,
Անզօգելի ի կոհակին·
Միայն ի սկիզբն հանդիսին,
Հզճանալին փախըստեանն,
Որպէս եւ յայտ է ի գործին,
Զի շատ թողին քան մեկնեցին·
Այլ որչափ թոյլ երեւ հոգին,
Ըստ սաբասի հանուրց արբին,
Զպատշաճաւորն եւ զպիտանին,
Եւ զօգտակարն յամենայնին:

Որոց հասինըն յայտնեցին,
Զոր ոչ հասին առ տէր թողին,
Ապագայիցն ամբարեցին,
Որոց յայտնի ըստ պատշաճին,
Որպէս յարդիս որ երեւին,
Որք վերստինըն քննեցին,
Զնախնականաց թերին լցին,
Եւ միշտ թերի է անթերին,
Աւարտեալ ըստ պատշաճին,
Գերակատարն ի կատարին,
Որով յաւէտ յայտնի լիցին,
Թէ չէ վախճան անըսկըզբին·
Այլ զմայլին ամենեքին,
Որք փափագինըն պարզեւին,
Եւ կայ յաւէտ ի նոյնակին,
Որպէս երբեմն որ ի նախնին,
Ըստ տէրունականն հրամանին,
Թէ առաջին եմ եւ վերջին,
Տառատպելով ի յայրենին,
Ըստ նախնականըն հրամանին,
Ալփա եւ օ ի հելլենին,
Եւ այբ եւ քէ ի հայկականին:
Ըստ փոքրագոյն սողոյ բային,
Ցայտնէ ըզմիտս խորհըրդին,
Առ ի խրատել մեզ ի բարին,
Ցաւել յաւէտ ի բաղձալին,
Որով լինի չահել զոգին,
Բըռնադատել միշտ ըզմարմին,
Ի տէրունի փառսըն փըրկչին,
Եւ ի գովեստ կենարարին,
Ցորդորելով զամենեսին,
Վերծանելով զմիտըս տառին:
Աստուածաշունչըն կըռակին,
Կենդանարարըն հրամանին,
Որպէս եւ յայս տառս երեւին,
Մովսիսականըս պատգամին:
Ըստ տառնեկի պատուիրանին,
Գործել զբարին որ ի կարգին,
Քըննել ըզգիրս աստուածային,
Ունել նովաւ կեանս յանձին,
Ըստ տէրունեան անսուտ բանին,
Զոր հրամայէ զըպրոցըն հին,
Տալ օրինակ ապագային,
Որով նորոյս մանկունք խրատին:
Մովսէս ծնընդեամբըն հրաշալին,
Անընդեամբն յաւէտ գործանալին,
Սաղմոսաւութիւնըն արքայի,
Ըստ պատմական հընոյ բանին:
Ծրնեալ ի տանըն հայրենի,
Սընեալ ի յարկ փարաւոնի,
Ի ջրոյն բարձեալ գնա թերսոթի,
Որ անուանեալ կոչէր Մառի:
Եւ զի կայսառ էր պատանին,
Կինըն գնովաւ խանդաղատի,
Գիտէ ըզնա թոյրն որ հետ,
Ըզծնօղն ածէր նմին առաջի:

Մովսէս լայր ի տապանակի,
Զքընչուառութիւնն իւրոյ ազգի,
Այլ եւ զընութեանս հայրենի,
Մառայութիւն այսոյն չարի։
Մընեալ փրկիչ Իսրայէլի,
Որպէս Քրիստոս նորոյս կոչի,
Ի ջրոյ առեալ նա երեւի,
Ցայտնեալ զՂուրն կենդանի,
Տապանակաւ պըրտուեղինի,
Ըզտապանակ կտակարանի,
Ցորդեգիր յաւէտ կոչի,
Մովսէս դասերն փարաւոնի,
Սընուցանէ զնա յարքունի,
Ինամով ազգին իւր Թշնամի,
Ուր եւ ք(..) ի փախըստի,
Ամօք երկուք պարտնակի,
Դըրօշելեաց վհՀ երեւի,
Մանրեալ յաւէտ իբր ըզփոշի։
Մովսէս վարժեալ յառաջ լինի,
Ի յարտաքին ուսման անտի,
Որպէս բնութիւնս անկեալ յերկրի,
Ուսման չարին միշտ պարապի։
Ցորմէ յետոյ չրջեալ բարի,
Որպէս եւ նա առ մորենի,
Մովսէս յարբունըս հասակի,
Զօրավարեալ փարաւոնի,
Որպէս բնութիւնս մարդկան ազգի,
Հնծեալ ի յախտըս քառակի,
Փըրկէր ըզմայրըն իւր Մառի,
Զոր էր գերեալ զնա Թշնամի,
Որպէս Քրիստոս ծնեալ յերկրի,
ԶԱդամ փրկէր յայսոյն չարի,
Ոչ հեչտանայր նա յարքունի,
Այլ յօժարէ վիշտս յազգի,
Զայրն աւազէր զեգիպտացի,
Ի յօրինակ սատանայի,
Որով փըրկիչ ազգին կոչի,
Թէպէտ յուրաստ անդէն լինի,
Մաղիամ Թէ յիշեացի,
Ուր փախըստեա նա հալածի,
Անդէն մեծ բարի յայտնի,
Որով արհ փըրկեալ ցուցի,
Մովսէս տեսեալ անդ մորենի,
Վառեալ հրաշիւք եւ ոչ այրի,
Ի յօրինակ սրբոյ կուսի,
Տաճար բանին հրոյն հայրենի։
Առ որ դիմեալ Թէ հուպ լիցի,
Պակեալ դիմօք ի վայր նայի։
Եղեալ Աստուած փարաւոնի,
Նըշանագործ եւ հրաշալի։
Բայց հրաժարէ եւ ոչ կամի,
Հայցէ զգալուստն Քրիստոսի։
Որով սաստէ յաւէտ լինի,
Զէ ժամանակ զի նա յայտնի։
Գաւազանն յօձ փոխարկի,
Հանգոյն բնութեանս անկեալ յերկրի։
Որպէս եւ ձեռըն գօսասցի,
Ըստ մերայինըս ժանդախտի,
Եւ փոփոխմամբըն կըրկնակի,
Մաքրեալ բնութիւնս որով կանգնի։
Այլ եւ արիւն ի ցամաքի,
Ջըրով գետոյն յայտնի լիցի,
Եթէ բնութիւն մարդկան ազգի,
Առ Աստուծոյ ազնիւ կոչի,
Որ արհամարհ փարաւոնի,
Խորասուզել ոչ ողորմի։
Մովսէս հայցէր ըստոյգ հօտի,
Թէ Աստուծոյ անուն լիցի,
Լուեալ որ էն ինձ յորջորջի,
Որ յաւիտեան անուն ասի,
Առ փարաւոն սովիմբ յըղի,
Տեսլեամբ դիպի Ահարոնի,
Որով գործէ զհրաշ նըշանի,
Ի յեգիպտոս տասնով Թըւի։
Գլուխ եւ յաւարտ յամենայնի,
Անդրանկածախ վիշտ վըտանգի,
Մովսէս տըւեալ բան հրամանի,
Զի ստուգապէս գառըն կապի։

«Ուստի ծնան երկոտասան որդիս, վեց որդի եւ դուստ մի ի Լիայէ, Ռուբէն, Շմաւոն, Ղեւի, Յուդայ, Իսաքար եւ Զաբուղոն, եւ զԴինա քոյր նոցա։ Եւ ի Հռաքէլէ երկու որդի, Յովսէփ եւ Բենիամին. եւ երկու որդի ի Զելփայէ աղախնոյն Լիայի, Դան եւ Նեփթաղիմ։ Եւ երկու որդի ի Բալլայէ, աղախնոյն Հռաքելայ, Գադ եւ Ասէր։ Երկոտասան որդիք եւ դուստր մի եղեն Յակոբայ ի չորրորդ կնոջէն։

«Անչափ գոհանամ զքէն Քրիստոս որ աւարտեցիր զիրքս, ի վայելումն Յովհաննէս (՚Յովհաննէս՚ ջնջուած եւ գրուած) վարդապետին. Թվ.ումն ՌՄԽԵ եւ Ը (թուականը ջնջուած եւ գրուած) յիշատակի»։

1372

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ ԺԲ.

Հեռ. թիւ 297։ – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹ 190։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×19,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,5×15։ – ՏՈՂԵՐ 41։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԺԶ×12 (ԺԶ՝ 10 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԸ չունի, փոխարէն ունի ԺԸ դարու տպագիր շարակնոցի երկուքի ծալուած թուղթ, որոնցմէ մին կպցուած է կողքի տախտակին։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԸ բաւարար։ – ԳԻՐ թղ. 1–72՝ բոլորգիր, մնացածը նոտր։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԸ ստէպ տեղը դատարկ թողուած, եւ կամ մատիտով գծուած՝ գունաւորելու դիտաւորութեամբ, կամ սեւ ու կարմիր գրիչով հանգուցագիր, եւ կամ սեւ երկաթագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԸ կարմիր թանաքով։ – ԽՈՐԱԳԻՐԸ սեւ թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԸ հազիւադէպ, սեւ գրիչով։ – ՆԿԱՐԸ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԸ թղ. 1ա–բ, 189բ–190բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար։ – ԳՐԻՉ Մկրտիչ սարկաւագ։ – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Դաւիթ վարդապետ։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԸ ստացած ենք 1882ին, Պոլիսէն, Սերովբէ Ալիշանի ձեռքով։

Մատենիս բովանդակութիւնը հետեւեալն է.

Թղ. 2ա. «Աշխարհալուր եւ տիեզերալոյս վարդապետին Վարդանայ, պարզ եւ լուսաւոր խորին խորհրդով եւ դժուարագիւտ լուծմամբ եւ բանիւ, մեկնութիւն արարեալ Սաղմոսիս, շարժեալ լինի ի Հոգոյն սրբոյ եւ յարիիականէն Հաղբատա(յ) եւ աշակերտացն իւրո(ց) յոյժ աշխատեալ մտաբան եղեալ, զոր ցուցանէ առաջիկայ ամբարեալս ի վարժ մանկանց Սիովնի, նաեւ զսրբոցն ամենայն ի մի հաւաքեալ ձեռնհաս սիրողացն, զոր եւ ինքն հասցէ իւրաքանչ երկնից արբայութիւնըն. ամէն. *Մի է Աստուած եւ մի միջնորդն Աստուծոյ եւ մարդկան, մարդն Յիսուս Քրիստոս, ասէ Քրիստոսիւ կենդանին Պօղոս, քանզի մի է տէրն, ուր ամբարեալ կան ամենայն գանձք իմաստութեան, որ անշարժ գոլով շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն, եւ մի է հաւատ եւ մկրտութիւն, որ առնէ զբաժանեալ որդիս Ադամա(յ) ի մի տեառնէն եւ յիրերաց մի»։ – Վերջ թղ. 188ա. «Գուցէ անուտի խարէութենէն կենցաղոյս անցաւորի առօրեա(յ) հեշտութեամբ, պատրանօք, ցանկութեամբ եւ ազահութեամբ, ընկենուցումք զմեզ յայնքան բարձրութենէն, անկումն մեծ եւ ողբոց արժանի ամենայն խօսնոց, յորմէ պահեցէ Քրիստոս Աստուածըն մեր եւ խաչեալ թագաւորն անմահից, զմեզ եւ զամենայն հաւատացեալս անուան իւրո(յ), աւրհնեալն յաղագս եւ յապանց, ի կենդանեաց եւ յոչ կենդանեաց, ի վերնոց եւ ի ներքնոց, այժմ եւ յօրն որ գալոց է, ընդ (հօր) եւ ամենասուրբ հոգւոյն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից· ամէն»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 78ա. «Զատացօղ տառիս գԴաւիթ վարդապետս եւ գգրող սորա Մկրտիչ սարկաւագս յիշեսջիք ի Քրիստոս, եւ դուք ընդ նմին յիշեալ լինջիք»։

1373

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ ԺԳ.

Ձեռ. թիւ 727։ – *ՌՄԼԴ* = 1785

էջ 132։ – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 17×22։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ էջ 1–49՝ երկսիւն, իւրաքանչիւր սիւնակ՝ 6×18. էջ 53–129՝ միասիւն (12×17)։ – ՏՈՂԸ 32 եւ 37։ – ԹԵՐԹԸ Ա–Դ եւ Ա–Ե։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԴ բաւարար. միակ թերութիւնը՝ էջ 53–129՝ գրադաշտը սեւցած է թանաքին պատճառով։ – ԳԻՐ ՆոտրԱ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԸ եւ այլ գարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՈՒ, ԽՈՐԱԳԻՐԸ էջ 1–49՝ կարմիր, մնացած մասին՝ սեւ։ – ԴԱՏԱՐԿԸ էջ 51–52, 58, 130–132։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՄԼԴ – 1785։ – ԳՐԻՉ էջ 53–129՝ Կիրակոս աբեղայ Ատանացի։ – ՏԵՂԻ Գոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ էջ 49. «Ես որբ հանդիպիմ ասացէք զտէրունին»։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԸ «Փոխանակեցաք ընդ տպագրեալ գրեանց մերոց ի Կոստանդինուպոլիս, ՌՄԼԷ – 1788»։

Մատեանս կազմուած է երկու տարբեր տետրակներէ. կը բովանդակէ Վարդան Վրդ.ի Մեկնութիւն Դանիէլ մարգարէի եւ Եփրեմ Վրդ. Սսեցիի՝ Մեկնութիւն Ծոմընանի մարգարէութեան։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. էջ 1. «Մեկնութիւն համառօտ Դանիէլի մարգարէին, զոր հոգեպայծառ եւ իմաստախոհ վարդապետին Վարդանայ շարագրեալ է ի հոգեկիր մեկնողացն ծայնից, Եփրեմի, Հիպողիտայ, Ստեփանոսի Սիւնեցւոյ. ի խնդրոյ ուսումնասէր մանկանց առ ի դիւրահաս լինել ընթերցողաց. *Մերձաւորք մեր եւ եղբարք եւ որդիք, յօժարեցին զհետաւորութիւնս մեր ձերն տանել մերձաւորաց հոգւոյն Աստուծոյ, եւ զտկարութիւնս մեր զօրացուցանել սուրբ զօրացելօքն*»։ – Վերջ էջ 49. «*Եւ յամենայնի հզօր բազկացն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ օրհնելոյն յաւիտեանս անեզր յաւիտենիս, ի նոյն յԱստուծոյ տեառնէ օժանդակել. հաւ զկայ ծաղկաքաղ մեկնութիւնս երանելւոյն Դանիէլի, ձեռամբ Վարդանայ վարդապետիս*»։

2. էջ 53. «Մեկնութիւն մարգարէութեան Ծոմանու, արարեալ տեառն Եփրեմայ վարդապետի Սրսեցւոյ, յաշակերտէ եւ եղբօր որդւոյ տեառն Գաբրիէլի գերահանճար կաթողիկոսի, ի խնդրոյ տեառն Թէոդորոսի վարդապետի Սրսեցւոյ, ի թուին հայոց ՌՄԺԸիին (1769).

«*Ճառաջաբանութիւն. Եւ արդ զրէ աստուածայինն առաքեալ առ հոգեծին զաւակն իւր եւ առ մտերիմ աշակերտն Տիմոթէոս. Ամենայն աստուածաշունչ գիրք եւ օգտակարք ի վարդապետութեան են...*»։

էջ 59. «Գլուխ Ա. *Եւ եղեւ բան տեառն առ Ծոնան որդի Ամաթեայ եւ ասէ. Արի՛ եւ գրնայ... Գուսանաց որ ըստ աշխարհի, սովորութիւն է նոցա ձայնատու գործեօք զուարճացուցանել զմիտս եւ ի հարսանիս եւս նոյնակերպ իրք յարդարին...*»։ – Վերջ էջ 129. «*Իբր ի տատասկէ թուղ եւ կամ ի մորենոյ խաղող քաղելով. եւ հայցեցէք ի Քրիստոսէ չառնել անտես զերկս վաստակոց իմոց, եւ արժանացուսցէ զմեզ անտրտում եւ յարատզուարճ բերկրանօք փառաւորել զամենասուրբ անունն իւր, որ է օրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»։

Մեկնութեան աւարտին՝ կայ հետեւեալ ծանօթութիւնը. էջ 129. «*Եփրեմ վարդապետս, որ զկնի եհաս ի պատիւ կաթողիկոսութեան Սսոյ, ճարտարաբան էր լեզուաւ, այլ անհմուտ յարուեստ քերթողութեան։ Թուի սորա արարեալ զմեկնութիւնս Ծոնանու, ոչ ի հարազատ արտագրութենէ իւրոց ծննդոց, այլ աստի եւ անտի ծայրաքաղ հաւաքմամբ ժողովեալ, կամ ինքնին եւ կամ ի ձեռն այլոյ ի մի կարգեաց։ Այսպէս թուեցաւ մերումս բարեկամի այժմեան բանասիրի, որ ծանօթագոյն էր զբարուց Եփրեմի։ Ի ժամանակս կաթողիկոսութեան իւրում եկն Եփրեմ Ջիւկիւտար, այլ Զաքարիայ պատրիարգի քաղաքիս Կոստանդնուպոլսոյ իրագիկ եղեալ նորա զալստեան, եւ չաւուչ արքունի ի վերայ առաքեալ, նախ քան զմտանելն նորա ի քաղաքս Կոստանդինուպոլիս, տարագիր արար ի տեղին իւր*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

էջ 53. Եփրեմ Վրդ.-ի Ցովնանի մեկնութեան խորագրին երկրորդ մասը. «իսկ օրինակեալ եղեւ սա ամենանուաստ կիրակոս թարմատար յաբեղայէ Ատանացւոյ ի թուականութեան արամեան տոհմի ՌՄԼԴԻՆ (1785) եւ Ցուլիսի եօթներորդ աւուր, ի հայրապետութեան տեառն Թէոդորոս գերամաքուր եւ գերավսեմ կաթողիկոսի»։

1374

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ ԺԴ.

Ձեռ. թիւ 552։ – *Տարի՝* 1792

ԹՈՒՂԹՔ 108։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 18×26։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×16,7)։ – ՏՈՂՔ 30։ – ԹԵՐԹՔ Ա–Թ×12։ – ՆԻՒԹ թուղթ սպիտակ եւ տոկուն։ – ԿԱԶՄ արդի, շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ներս մաներ։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՐՔ, ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ԽՕՍՔԵՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 1ա–2բ, 4ա–բ, 102ա–108բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1792։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ անյայտ։ – ՏԵՂԻ Գոլիս։ – ԿԱԶՄՈՂ ի Ս. Ղազար կազմուած է։ – ՍՏԱՑՈՂ Մխիթարեաներ։ – ՏԵՂԻ Գոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ստացած ենք 1793ին։

Մատեանս է Վարդան Արեւելցւոյ Մեկնութիւն Մովսէսի Հնգեմատեանի, միայն Մննդոց հատորինը, իսկ յաջորդ գիրքերունը կը չարունակուի յաջորդ Ձեռագրին մէջ։ Ներկայ հատորը ունի հետեւեալը.

Թղ. 3ա. «Մեկնութիւն Արարածոց, այս է՝ Մովսիսական հինգ գրոց. Հաւաքումն ի ձեռն սրբոց արանց եւ վարդապետաց եկեղեցւոյ Դիոնէսիոսի, Մեծին Բարսղի, Եփրեմի, Գրիգորի Լուսաւորչին, Գրիգորի Աստուածաբանին, Գրիգորի Նիւսացւոյն, Ցոհաննու Ոսկեբերանին եւ Եղիշէի եւ այլոց, արարեալ Վարդանայ վարդապետի, ի խնդրոյ տեառն Համազասպայ եւ Գրիգորի վարդապետի։

«Նախադրութիւն Մննդոցն, Վարդանայ վարդապետի առ խնդրօղն մատենիս. *Բարք է բնաւորեալ առ մարդիկ ի բնութեանս մերում երեւեալ...*»։

Թղ. 5ա. «Նախադրութիւնք Մննդոց տեսութեան Վարդանայ վարդապետի. *Հաւատարիմ գանձուցն Աստուծոյ եւ մեծ հազարապետն, երրորդ երկնից արժանաւորն...*»։ – *Վերջ Թղ.* 101բ. «*Եւ այսու հաւատով կատարի եւ տապանաւ դնի յեգիպտոս, եւ Աստուծոյ իմոյ Ցիսուսի փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Հ. Մկրտիչ Աւգերեան Ձեռագիս աւարտին կը գրէ.

Թղ. 193ա. «*Օրինակեալ ի Կոստանդինուպոլիս յամի* 1792, *ՌՄԽԱ, յօրինակէ գրեցելոյ յամի* 1708, *ՌՃՄէ եւ յղեալ առ մեզ ի Վ. Հ. Ցարութիւն Վրդ.-է մերմէ Մաղաքեան, յամի* 1793, *ՌՄԽԲ. Եհաս ի նմին ամի՝ ի Նոյեմբերի* 26»։

1375

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ ԺԵ.

Ձեռ. թիւ 553։ – *Տարի՝* 1792

ԹՈՒՂԹԻ 140։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16,5×22,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,6×14,2)։ – ՏՈՂԵՐ 26։ – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԲ։ – ՆԻՒԹ թուղթ սպիտակ եւ տոկուն։ – ԿԱԶՄ արդի, շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ՈՒՏՐ մանր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉԻ ԽՕՍՔԵՐ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 63ա–66բ, 85բ, 100ա–102բ, 138ա–140բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1792։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ անյայտ։ ՏԵՂԻ Պոլիս։ – ԿԱԶՄՈՂ ի Ս. Ղազար կազմուած է։ – ՍՏԱՑՈՂ Մխիթարեաններ։ – ՏԵՂԻ Պոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ստացած ենք 1793ին։

Ձեռագիրս չարունակութիւնն է նախորդ հատորին (*Ձեռ. թիւ* 552), *կազմուած առանձին. կը բովանդակէ Վարդան Վրդ. Արեւելցիի Հնգեմատեանին չորս գիրքերուն Մեկնութիւնը. ունի հետեւեալ կազմը.*

1. *Թղ.* 1ա. «*Ցառաջաբանութիւն. Անմիջոց բարեկամն եւ հաւատարիմ հազարապետն ի խորոցն Աստուծոյ մեծն Մովսէս...*»։

Թղ. 2ա. «*Դպրութիւնք ելից. Այս գիրք նախամեծար եւ պատուական համարեալ որդւոցն Իսրայէլի քան զամենայն մատեանս հին կտակարանաց...*»։

2. *Թղ.* 67ա. «*Ցառաջաբանութիւն երրորդական մատենի մովսիսական գրոց, Ղեւտական դպրութեան. Ունի յինքեան սակաւ ճառս ձեռնտուութեան իմաստից...*»։

Թղ. 68ա. «*Գիրք Ղեւտականք. Եւ կոչեաց տէր զՄովսէս եւ խօսեցաւ ընդ նմա ի խօրանէ անտի...*»։

3. *Թղ.* 86ա. «*Թիւք, Թիւք եւ դարձեալ Թիւք. Ի չորից եղեալք եւ հրաւիրեալք ի նոյն եւ ի նմանէ. Կոչեցեալք յարարչական բանէն...*»։

4. *Թղ.* 103ա. «*Ցառաջաբանութիւն երկրորդ Օրինաց. Թեւօք արարչական եւ անճառելի խնամօք ամենասուրբ հոգւոյն եկեալ ի տեսութիւն հինգերորդ մովսիսական մատենիս*»։

Թղ. 104ա. «*Գիրք երկրորդ օրինաց, ըստ Սբրայեցւոց՝ Էլլէ հադդաբարիմ. Այս են պատգամքն զոր խօսեցաւ Մովսէս ընդ ամենայն Իսրայէլի. պատգամք...*»։ – *Վերջ թղ.* 137բ. «*Ծորմէ օրհնեալք լիցուք եւ պողալից եղեալք ձեօք հանդերձ՝ փառաւորեսցուք զնա հարբ եւ ամենասուրբ հոգւովն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 137բ. «*Օրինակեցաւ մեկնութիւնս հինգ գրեանց Մովսէսի ի յընտիր օրինակէ իմեքէ, ի Ռէճձ* (1708) *թուին գրեցելոյ, ի թուականութեան հայոց ՌՄԽԱ* (1792), *յՕգոստոսի 14ին, ի Կոստանդինուպոլիս*»։

1376

ՎԱՐԴԱՆ ՎՐԴ. ԱՐԵՒԵԼՑԻ ԺԶ.

Ձեռ. թիւ 1702։ – *ԺԸ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 52։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15,7×21,5։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10×15,5)։ – ՏՈՂՔ 24։ – ԹԵՐԹՔ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ կիսակաշի ատուարաթուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. Ձեռագիրս խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ թղած է իր հետքը։ – ԴԻՐ ներս եւ շեղ՝ խառն։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԴԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ թղ. 3ա, կաւաւ մը։ – ՆԿԱՐՔ թղ. 2բ, բազմագոյն, 10×16 մեծութեամբ. կեդրոնը, սրճագոյն գահի մէջ բազմած է Սողոմոն, ձախով բռնած գիրքը, աջով՝ գրելու դիրքով, գլխուն ունի թագ, ծիրանի պատմուճան. ետեւը տաճարը, աջին ու ձախին առիւծներ։ Նկարին ստորեւ գրուած է. «Սայ է պատկեր Սողոմոնի, ընդունել գահոյս թագաւորի, որում ծառայ ազգն չարի, հանգոյն փրկչին տեառն Յիսուսի»։ – ԽՈՐԱՆՔ թղ. 3ա, շատ պարզ եւ անպաճոյճ։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–2ա, 52ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար։ – ԴՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ ՍՏԱՑՈՂ նախ գրիչը, ապա Պուտադեանց Սէրգիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ստացած ենք 1852–1866 տարիներուն միջեւ։

Մատեանս է Վարդան Վարդապետի Մեկնութիւն երգ երգոցին.

Թղ. 3ա. «Հոգիապայծառ սուրբ հօրն Վարդանայ լուսաւոր, արարեալ համաոստ մեկնութիւն երգոյ երգոցն պարզ եւ դիւրահաս. օգնեա՛ Քրիստոսի. *Նման է արքայութիւն երկնից գանձի ծածկելոյ յագարակի, ասէ տէրն գանձիւն եւ արքայութեան, զոր գտանէ խնդրօղն եւ տալով զոր ունի, գնէ զագարակն զայն*»։ – *Վերջ թղ.* 51ա. «*Եւ ցուցցեն նմա ի խնդութիւնս ինքեանց եւ ի քաւութիւնս մեզ, բացերես զնա եւ բերկրեալ որդիս իւր միակցելով զչնորհս փեսային իւրոյ Յիսուսի եւ հօր գթածի եւ հոգւոյն ողորմածի, որում ամենայն պէր եւ խնդութիւն եւ ի ցնծութիւն ի սուրբս իւր եւ յաբարածս եւ ի քեզ եւ ի մեզ եւ ի մեր երախտաւորսն յամենայն յաւիտեանս եւ յաւիտենից. ամէն*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 51բ. «*Ցիշատակարան գրոցի. Եռանձնեայ միոյն Աստուծոյ հօր եւ որդւոյ եւ սուրբ հոգւոյն չնորհիւ եւ ողորմութեամբըն ձեռնամուխ եղէ ի սոյն գործ եւ գրեցի զսոյն գրգունկս որ կոչի Մեկնութիւն երգ երգոյն ի հրաւառհանճար սուրբ հօրէն Վարդանայ արարեալ, ի վայելումն խմումս անձին, եւ յետ անտի որք հանդիպիցին եւ սիրով ընթեռնուն բարեաւ վայելեն այժմ եւ անկէտ ժամանակաւ։*

«*Եւ արդ խնդրեմ ի վայելողացդ յիշել ի մաքրափայլ աղօթս ձեր զծնօղն իմ զտէր Յակոբ քահանայն եւ զիս մարբ եւ եղբարբքս հանդերձ, որ տէր Աստուած արժանի արասցէ իւր փառաց արքայութեան եւ երանաւէտ ձայնին որ ասէ՝ եկայք օրհնեալք հօր իմոյ*»։

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. *Թղ.* 1բ. «*Այս է տետրակ, որ է Պուտադեանց տիրացու Սէրգիսին է. Աստուած բարի վայելումն. ամէն։* Նորին աշակերտն Սէրգիս *Աստուծոյ ծառայ*»։

3. *Թղ.* 52ա. «*Այս տիրացու Նազարէթի որդի Սարգիս*»։

1377

ԱՆՍԻԶ ԱՆՏԻՈՓԱՑ

Ձեռ. թիւ 107։ – *ԶԶ* = 1331

ԹՈՂԹԻ 214։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12,5×16,8։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8,5×12)։ – ՏՈՂԻ 17։ – ԹԵՐԹԻ Ա-ԺԸ×12 (Ա՝ 11, ԺԸ՝ 10)։ – ՆԻՒԹ մագաղաթ ընտիր։ – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմագարդով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. դռնակը իկած է, մնացած է կաշիին մէկ կտորը՝ միացած կողքին. կորսուած են զոյգ փականքները. աստառն է կարմիր սեւ ծաղկեայ տպածոյ լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԳԱՆԱԿԻ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար. շատ լաւ վիճակի մէջ պահուած է, մնացած է մաքուր ու անթերի։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐԻ թղ. 2ա, ուր Ա տառը բազմագոյն թռչնագիր է, իսկ առաջին տողի չորս տառերը՝ (Ա)ՍՏԱՆ՝ բազմագոյն հանգուցագիր. զարդագրեր կան թղ. 5ա, 32բ, 66ա, 74բ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ ոսկետառ, կարմիր եւ սեւ երկաթագիր։ – ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ թղ. 2ա, 5ա, 32բ, 66ա, 74բ, բոլորն ալ բազմագոյն եւ ընտիր։ – ՆԿԱՐ թղ. 1բ, մեծութիւն՝ 8×11,5 սմ., ձախին ծալապատիկ գահի վրայ բազմած է Լեւոն թագաւոր, ոսկեգոյն թագով, կապոյտ ծաղկեայ շրջազգեստով եւ ծիրանի պատմուճանով, աջ ձեռքը երկարած՝ կարծես օրհնելու դիրքով. գլխուն երկու կողմերը ապիտակ մելանով կապոյտ խորհի վրայ գրուած է «ԼԵԻՈՆ» «ԹԱԳ». անկէ վար՝ «ՈՒՂՂ ԴԱՏԱՍԱՆ»։ Աջին կանգնած կնոջ մը ներմակ մօրուքով մէկը, կապոյտ զգեստով եւ մանիշակագոյն վերնազգեստով, աջը դէպի Լեւոն թագաւոր, մինչ ձախ ձեռքը կը հանգչի երբեմն անձերէն մէկուն գլխուն՝ որ ծնրադիր է եւ աղաչական դիրք ունի. միւս երկուքը ծալապատիկ ընդունած են Լեւոն թագաւորի գահին առջեւ, կապոյտ եւ ծիրանեգոյն զգեստներով։ Վերի աջ անկիւնէն կայ Աստուծոյ աջը՝ որ դուրս կ'երկարի, օրհնելու դիրքով՝ որ ուղիղ դատաստան կատարուի։ Նկարին խորքը ոսկեգոյն է իսկ շրջանակը կապոյտ՝ ներմակ մանր զարդերով։ Վերի շրջանակին վրան ալ կան երկու փոքր խաչեր եւ այլ բուսական զարդեր։ Ընդհանուրին մէջ գեղեցիկ ու ներդաշնակ. միակ թերութիւնը՝ մագաղաթին ծալքն է որ կեդրոնէն դուրս ցցուած ըլլալով՝ ուղիղ գիծ մը կորսընցուցած է գոյները։ ԽՈՐԱՆԻ թղ. 5ա, մեծութիւն՝ 5,5×8 սմ., կարմիր, կապոյտ եւ ոսկեգոյն՝ գեղեցիկ համադրութեամբ. խորանին վերեւ ալ կայ տարածուն աման մը՝ գունաւոր հատիկներով, իսկ երկու կողմերը երկու կապտորակ թռչուններ։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 74բ, 2,3×8,2 սմ. մեծութեամբ, բազմագոյն եւ ընտիր։ – ԴԱՏԱՐԿԻ 1ա։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՉԶ – 1331։ – ԳՐԻՉ, ՄԱՂԿՈՂ Սարգիս Խահանայ Պիծակ։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Լեւոն թագաւոր, որդի Օշին թագաւորի։ – ՏԵՂԻ անտարակոյս Սիս։ – ԿՆԻՔ թղ. 2ա. մուածն 4,6×1,4 սմ. մեծութեամբ, որու վրայ գրուած է հայերէն եւ եւրոպական «Ց. Ս. Ֆիւրճեան – Հալէպ»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ 1871ին մեր միաբաններէն Հ. Բառնաբաս Վրդ. Եսայեան Ձեռագիրս տեսած է Մանուկ Աղա Ալանեանի մօտ եւ ընդօրինակած է, իսկ 1883ին ստացած ենք բնագիրը։

Մատեանս Հ Անսիզք Անտիոքայ (թղ. 1–66), որ Հ. Ղ. Ալիշան 1876ին հրատարակած է՝ ֆրանսերէն թարգմանութեամբ։ Ճաշորդող մասը, Ճաղագս Դատաստանաց թագաւորաց, հրատարակուած չըլլալով՝ կու տանք կանոններուն մանրամասն խորագիրները։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 2ա. «(Ցառաջաբան). *Աստանաւր սկիզբն առնեմք ողորմութեամբ եւ աւգնականութեամբ մեծին Աստուծոյ ի գիր արկանել զսովորութիւնքն եւ զԱնսիզն զպարոնութեան մայրաքաղաքին Անտիոքայ*»։

Թղ. 3բ. «Ճանկ Անսիզիս, որ է գլուխ ժէ» (*Ա–ԺԷ*)։

Թղ. 5ա. «Ա. Ցաղագս Լիճ ճորտերոյ եւ պարոնի. *Ճառաջ պարտ եւ արժան է գիտել թէ ի՞նչ կապակցութիւն կայ ընդ պարոն եւ ընդ լիճ ճորան*» (*Գ. Ա–ԺԷ*)։ – *Վերջ թղ.* 32բ. «*Կատարեցաւ Լիճ ճորտերոյն անսիզնին եւ իրաւներն*»։

2. *Թղ.* 32բ. «Եւ արդ գրեմք գհաղաբացեացն եւ սկիզբն առնեմք գայս եւս որ վասն խնամութեան» (*ցանկ Ա–ԻԱ*)։

Թղ. 34ա. «Այս է անսիզն Անտիոքայ հաղաբականացն, որ այնեն ըստ սովորութեան իւրեանց, եւ որպէս յառաջ խոստացաք վասն խնամութեաներոյն եւ մարիանոյն Անտիոքայ հաղաբականացն, մեք այժմ գրեմք, որ է այս.

«Ա. Եթէ ոք առնու կոյս աղչկին ի պսակ եւ մեռանի կինն ու չլինի ծնել յիրմէ կենդանի տղայ, նա դառնայ պատյքն ի ծնաւղքն կամ ի բուն» (Ա–ԻԱ): – *Վերջ* 66ա. *«ԻԱ. ...Նա պատեհ է որ սովորական իրաւներովն՝ որ ի վաճառկներոյն մէջն կայ սահմանած, իր ի տեղի բերէ»:*

3. Թղ. 66ա. «Ճաղագս դատաստանաց թագաւորաց» (*ցանկ Ա–ճՀէ*):

Թղ. 74բ. «Աւրէնք եւ կանոնք ընդհանրական եկեղեցականաց եւ աշխարհայնոց փոանկաց եւ ամենայն ազգաց ի մի տեղ հաւաքեալ. *Երանեալ են ամբիծք ի ճանապարհ... եւ այլ շատ ի վերայ իրաւանցս կու պնդէ մարգարէն, առ որս»* (*կը հետեւի գրութիւնը՝ որ փոխադրեցինք Ճիշտաակաբանեներուն մէջ*):

Թղ. 76ա. «Ա. Վասն թագաւորաց եւ որդոց նոցին»:

Թղ. 83բ. «Բ. Վասն իշխանաց եւ այլոց, որք ի թագաւորի ի հնազանդութիւն եւ ի ծառայութիւն լինին»:

Թղ. 84ա. «Գ. Վասն որ ոսկեհանիք գըտնուն եւ թէ ի յիւր հողն եւ թէ յիշխանաց որ ի հնազանդութիւն լինի թագաւորին»:

Թղ. 85ա. «Դ. Վասն որ յիւրավերակ կամ ի տեղ ոսկի գտվի կամ արծաթ»:

Թղ. 85բ. «Ե. Վասն որ թէ երկու մարդ գիրար ծեծեն, որ չլինաւ կամատ»:

Թղ. 86ա. «Զ. Վասն որ գիր հորն բանայ եւ մարդ ածէ ի ներքինանիգն սպաննէ»:

Թղ. 86ա. «Է. Վասն որ գիր մշակն ի շատ հալծելոյն եւ ի ծանր վերցնելոյն մեռցնէ»:

Թղ. 86բ. «Ը. Վասն որ չլինի բահանայ եւ գինք բահանայ երեւցնէ»:

Թղ. 86բ. «Թ. Վասն որ գբահանայ ծեծէ եւ անարգէ»:

Թղ. 87ա. «Ժ. Վասն որ զԱստուծոյ իրաւունքն կաշառոց ծախէ»:

Թղ. 87բ. «ԺԱ. Վասն հարկու որ առաջնորդին առնուն ի ժողովըրդոցն»:

Թղ. 88բ. «ԺԲ. Վասն մկրտութեան եւ ձեռնադրութեան»:

Թղ. 89ա. «ԺԳ. Վասն որ մարդ յեկեղեցոյ ձիթ կամ ի մոմ յիր տունն տանէ»:

Թղ. 89բ. «ԺԴ. Վասն որ թէ եպիսկոպոս մոտէ ի հայրապետէ»:

Թղ. 90ա. «ԺԵ. Վասն թերահաւատոց վկայութեան»:

Թղ. 90ա. «ԺԶ. Վասն եպիսկոպոսաց թէ ունձան հայրենետրութիւն թէ ոչ»:

Թղ. 90ա. «ԺԷ. Վասն եպիսկոպոսաց որ չմերձենան յաշխարհական գործ»:

Թղ. 90բ. «ԺԸ. Վասն ծառայից ժառանգութեանց եւ կարգի»:

Թղ. 90բ. «ԺԹ. Վասն որ մոտէ ի թագաւորէ եւ կամ յիշխանէ եւ անարժան իրէ ասէ»:

Թղ. 91ա. «Ի. Վասն վարդապետաց սահմանի»:

Թղ. 91բ. «ԻԱ. Վասն եպիսկոոսաց թէ որպէս պարտին իրաց հնազանդել»:

Թղ. 92բ. «ԻԲ. Վասն թէ եպիսկոպոս որպէս գոհ դատէ կամ ձգէ ի կարգէ»:

Թղ. 93ա. «ԻԳ. Վասն եպիսկոպոսաց եւ իրենց թեմերոյն»:

Թղ. 93բ. «ԻԴ. Վասն որ ժողովուրդն խուխայ այնեն ի վերայ եպիսկոպոսին»:

Թղ. 94բ. «ԻԵ. Վասն մայր եկեղեցեաց եւ իրենց ժողովըրդեանն»:

Թղ. 94բ. «ԻԶ. Վասն որ թէ ոք ընդ թերահաւատ խնամութիւն այնէ»:

Թղ. 95ա. «ԻԷ. Վասն որ չկարէ եպիսկոպոս յայլ թեմէ իրէ առնուլ»:

Թղ. 95ա. «ԻԸ. Վասն բահանայից որ չկարեն իրէ սպաննել»:

Թղ. 95բ. «ԻԹ. Վասն վարդապետի որ գաշակերտն յուսցնելն բշտէ որ մեռնի»:

Թղ. 97ա. «Լ. Վասն հպարտութեան եւ ամբարտաւանութեան բահանայից»:

Թղ. 97բ. «ԼԱ. Վասն որ չհանի ժողովուրդն յերէցն»:

Թղ. 98ա. «ԼԲ. Վասն աւագ իրիցնոյ եւ եկեղեցպներոյ»:

Թղ. 99ա. «ԼԳ. Վասն վանական արեղայից»:

Թղ. 102ա. «ԼԴ. Վասն սահմանի որ սուրբ Սահակ է դրել»:

Թղ. 107ա. «ԼԵ. Վասն աշխարհի իրիցնոյ սահման»:

Թղ. 108ա. «ԼԶ. Վասն որ ի նոյնս է բանս յիրիցնիս»:

Թղ. 108ա. «ԼԷ. Վասն մարդոյ որ մեռնի եւ իր սահման այն է»:

Թղ. 108բ. «ԼԸ. Վասն բանադրած մարդոյ»:

Թղ. 109ա. «ԼԹ. Վասն Էորիսկոպոսաց»:

Թղ. 109բ. «Խ. Վասն այրուկնաց որ ծառայ ընգնին»:

Թղ. 110ա. «ԽԱ. Վասն եկեղեցականաց մահվան»:

Թղ. 111ա. «ԽԲ. Վասն բահանայից ազատութեան»:

Թղ. 111բ. «ԽԳ. Վասն եպիսկոպոսաց թէ որպէս իշխեն վաներոյ»:

Թղ. 112ա. «ԽԴ. Վասն հիւանդանոցներոյ սահման»:

Թղ. 112ա. «ԽԵ. Վասն որ թագաւորէ եւ իշխանէ ի վանէ իջվանէ առնուն»:

Թղ. 112բ. «ԽԶ. Վասն հողադրամի չառնուլոյ»:

Թղ. 113ա. «ԽԷ. Վասն որ աշխարհի երէց անորդի մեռնի»:

Թղ. 114ա. «ԽԸ. Վասն որ չկայ սահման որ ժամուց առնուն»:

Թղ. 114ա. «ԽԹ. Վասն որ զինք սուտ բահանայ անվանէ»:

Թղ. 114բ. «Ծ. Վասն աբեղայից չուննայոյ ծուխ»:

Թղ. 115բ. «ԾԱ. Վասն հիմնարկելոյ եկեղեցի»:

Թղ. 116ա. «ԾԲ. Վասն կաթողիկոսաց ձեռնադրութեան»:

Թղ. 117բ. «ԾԳ. Վասն գլխաւոր եկեղեցւոյ որ ջանայ զիր ընկերոջն աստիճանն խլել»:

Թղ. 118ա. «ԾԴ. Վասն վաշխառ կարգաւորաց»:

Թղ. 118ա. «ԾԵ. Վասն որ զոք ի կարգէ ձգեն նայ երթայ յայլ տեղ կարգ առնու»:

Թղ. 118բ. «ԾԶ. Վասն որ աբեղայ միս չուտէ»:

Թղ. 119ա. «ԾԷ. Վասն փնդռուղութեան որ առնէ եպիսկոպոսն եկեղեցականացն»:

Թղ. 119բ. «ԾԸ. Վասն բահանայից որ խաչ առնուն յեպիսկոպոսէ եւ ապա պատարագեն»:

Թղ. 120ա. «ԾԹ. Վասն փիրիսկոպոսաց աստիճանի»:

Թղ. 120բ. «Կ. Վասն կարգաւորաց թէ ինչ կացաւք վարին ի կենցաղս»:

Թղ. 126ա. «ԿԱ. Վասն որ հակառակ եկեղեցի շինէ կամ բահանայութեան գործ գործէ»:

Թղ. 126բ. «ԿԲ. Վասն վաներոյ եւ հայրպետնոյ սահման»:

Թղ. 128ա. «ԿԳ. Վասն թէ ոք զԱստուած հայհոյէ կամ անարգէ»:

Թղ. 128բ. «ԿԴ. Վասն որ թէ ոք ընդ անգէտս անարժան հաղորդի»:

Թղ. 129ա. «ԿԵ. Վասն որ բահանայի տուն այլ ոք չգնէ բաւել թէ երէց»:

Թղ. 129բ. «ԿԶ. Վասն որ ոք եկեղեցոյ կամ դարպասոյ իրաւանց չհնազանդի»:

Թղ. 130ա. «ԿԷ. Վասն որ ոք ի ծառէ ընգնի ու մեռնի»:

Թղ. 130ա. «ԿԸ. Վասն ուխտի տեղեսնոյ»:

Թղ. 131ա. «ԿԹ. Վասն աւագ հինգշաբթին աւուր կարգի»:

Թղ. 131բ. «Հ. Վասն ազատ թագաւորաց եւ իշխանաց»:

Թղ. 133բ. «ՀԱ. Վասն այլ եկեղեցականաց կարգաց եւ պատվոյ»:

Թղ. 134ա. «ՀԲ. Վասն այրուկնաց ամուսնութեան»:

Թղ. 144ա. «ՀԴ. Վասն որ ոք զկոյս յանձնէ հանէ»:

Թղ. 144բ. «ՀԴ. Վասն որ ոք զիր կինն ատէ եւ ասէ թէ չգտայ կոյս»:

Թղ. 145ա. «ՀԵ. Վասն կնկան որ փնթի ու շէթ լինի»:

Թղ. 146ա. «ՀԶ. Վասն որ թէ երկու այրիկ յիրար ի կռիւ մտեն ու կնիկն մթէ բափէ»:

Թղ. 146ա. «ՀԷ. Վասն յղի կնոջ թէ մըկըրտեն թէ ոչ»:

Թղ. 146բ. «ՀԸ. Վասն թէ յինչ պատճառաց պատեհ է թողուլ զկինն»:

Թղ. 146բ. «ՀԹ. Վասն որ առանց իրաւանց զիր կինն թողու»:

Թղ. 147ա. «Զ. Վասն որ կին առնու ու չկարէ այրկութիւն այնել»:

Թղ. 147բ «ԶԱ. Վասն որ թէ այրկան կին գոդեանայ կամ աւերի ի ցաւց»:

Թղ. 147բ. «ԶԲ. Վասն որ թէ ոք կոյս հանէ յանձնէ հաւրն կամաւք»:

Թղ. 148ա. «ԶԳ. Վասն որ թէ ոք առնու գնայ բայնէ զկոյս»:

Թղ. 148ա. «ԶԴ. Վասն որ թէ ոք զարկցնէ յղի կնոջ որ տղայն ձգէ»:

Թղ. 148բ. «ԶԵ. Վասն որ նոր կին առնու եւ ի պատերազմ չերթայ»:

Թղ. 148բ. «ԶԶ. Վասն աւագ սարկաւ(ագի) ամուսնութեան»:

Թղ. 148բ. «ԶԷ. Վասն երիցու ձեռնտըվութեան»:

Թղ. 149ա. «ԶԸ. Վասն թէ յինչ հասակ պսակ լինի»:

Թղ. 149բ. «ԶԹ. Վասն կնոջ որ թողու զայրն ու փախչի»:

Թղ. 150ա. «Ղ. Վասն կնոջ որ ծառայ տանին»:

Թղ. 150բ. «ՂԱ. Վասն որ կին այրկան հանդերձ հագնի»:

Թղ. 150բ. «ՂԲ. Վասն որ զծառայն կամեցայ կին առնուլ»:

Թղ. 151ա. «ՂԳ. Վասն գոդեաց սահման ու պիսակ ու կոյր ու մունջ»: – Թղ. 151բ. *«Կատարումն եղեւ աւրինացս եւ աւգնակաւորութեամբն Աստուծոյ սկսանիմք ի ժառանգութիւն հայրենեաց»*:

Թղ. 152ա. «ՂԴ. Վասն ժառանգութեան եղբարց եւ բոյր վտոյ»:

Թղ. 153բ. «ՂԵ. Վասն կանանց ժառանգութեանց»:

Թղ. 155ա. «ՂԶ. Վասն որ եղբարբն բաժնին յիրացմէ»:

Թղ. 155բ. «ՂԷ. Վասն հարց որ չսնցնեն որդիքն»:

Թղ. 156ա. «ՂԸ. Վասն անց որ անընգմահ լինին»:

Թղ. 157ա. «ՂԹ. Վասն պոիստիմոնիբոյ»:

Թղ. 157ա. «Ճ. Վասն գրաւ կնելոյ զոհ»:

Թղ. 157բ. «ՃԱ. Վասն որ թէ ոհ զիր հայրենիհ գրաւ կնէ»:

Թղ. 158ա. «ՃԲ. Վասն ոսկոյ կամ արծաթոյ կամ անասնոյ կորուսած զինչու լինի»:

Թղ. 158բ. «ՃԳ. Վասն որ չար կամ յիշվէ ու իրհ տանի»:

Թղ. 158բ. «ՃԴ. Վասն որ տանն ու տեղոյն տէրն ասէ թէ ձգէ կրակ»:

Թղ. 159բ. «ՃԵ. Վասն որ տղայն ֆշտէ հաւրն կամ մաւրն»:

Թղ. 160ա. «ՃԶ. Վասն որ տուն ծախէ պարսպին ընդ ներհսէ»:

Թղ. 160բ. «ՃԷ. Վասն ջաղցաց եւ խանուրի որ կապալ բերէ»:

Թղ. 160բ. «ՃԸ. Վասն գրաստնոյ եւ ամենայն չորհոտանեաց վաճառի որ հաւրն աւր փորձէ»:

Թղ. 161բ. «ՃԹ. Վասն հողոյ կամ գետնի ծախելոյ»:

Թղ. 162ա. «Ճժ. Վասն մեղուաց վաճառի ու կարասվան աւր զինչ որ է»:

Թղ. 164ա. «ՃԺԱ. Վասն որ խարէ զրնգերն ու վատ իրհ ծախէ»:

Թղ. 164բ. «ՃԺԲ. Վասն ֆաղցնոյ եւ պայգրնոյ եւ տուկերոյ եւ մուխթասպի»:

Թղ. 167ա. «ՃԺԳ. Վասն տիաբկերոյ հաստատուն լինելոյ»:

Թղ. 167բ. «ՃԺԴ. Վասն որ այրն ու կինն մէկ լինին»:

Թղ. 168բ. «ՃԺԵ. Վասն ծառայից որ չկարէ ոհ ըզծառայն ժառանգ դնել»:

Թղ. 169բ. «ՃԺԶ. Վասն որ զիր դուստրն ծախէ վասն աղհատութհան»:

Թղ. 170ա. «ՃԺԷ. Վասն որ զիր ծառայն ֆշտէ որ մեռնի»:

Թղ. 170բ. «ՃԺԸ. Վասն որ պաոիկոսն փախչի ի պարոնէն»:

Թղ. 170բ. «ՃԺԹ. Վասն որ թողու զիր անսուհն որ գայլոց արտ ուտեն»:

Թղ. 171ա. «ՃԻ. Վասն որ կրակ ձգէ ու խանձ եղնէ»:

Թղ. 171ա. «ՃԻԱ. Վասն որ մարդ իրհ տայ ի պահ նա գողընվի»:

Թղ. 171բ. «ՃԻԲ. Վասն որ ոհ գրաստ կամ ընջուղ ունինա ֆշտան»:

Թղ. 172ա. «ՃԻԳ. Վասն որ ոհ զիր հորն ի բաց թողու եւ անասուն ի ներս ընգնի»:

Թղ. 172ա. «ՃԻԴ. Վասն որ զմարդոյ գրաստ պատռեցնէ»:

Թղ. 172բ. «ՃԻԵ. Վասն որ բրիստոնէ գողնայ ու տանի անաւրինաց ծախէ»:

Թղ. 173ա. «ՃԻԶ. Վասն որ սպաննէ մարդ ի լեռն կամ ի դաշտ»:

Թղ. 173բ. «ՃԻԷ. Վասն որ տղայ զտղայ վնասէ կամ խոցցնէ»:

Թղ. 173բ. «ՃԻԸ. Վասն որ տղայհ տղայկութիւն այնեն ու ի բարձր տեղաց ի վայր վազեն»:

Թղ. 174ա. «ՃԻԹ. Վասն որ գրավով ծանդր իրհ վերցնեն»:

Թղ. 74ա. «ՃԼ. Վասն որ հարբենաւ ու խալապայ եւ վնաս այնեն»:

Թղ. 175ա. «ՃԼԱ. Վասն եկեղեցականաց որ հարբենաւ»:

Թղ. 175ա. «ՃԼԲ. Վասն յոչ կամայ ըսպանութհանց»:

Թղ. 176ա. «ՃԼԳ. Վասն որ զտղայ խեղդէ վասն բոզութհան»:

Թղ. 176ա. «ՃԼԴ. Վասն այն անհաւատից որ զմեռելն կողոպտեն»:

Թղ. 176բ. «ՃԼԵ. Վասն վարդապետի որ վարձ չառնու վասն գրոց»:

Թղ. 177ա. «ՃԼԶ. Վասն որ սուտ երէց եւ գիտալ լինի»:

Թղ. 177բ. «ՃԼԷ. Վասն որ մարդ ծեծէ կամ վիրաւորէ»:

Թղ. 178բ. «ՃԼԸ. Վասն որ տառապել մարդոյ ուժ այն է»:

Թղ. 179ա. «ՃԼԹ. Վասն որ մարդ դատած լինի ի մահ»:

Թղ. 179ա. «ՃԽ. Վասն արուեստաւորի որ զիր վարցն առնու ու գրանն չայնէ զէդ պիտէր»:

Թղ. 180ա. «ՃԽԱ. Վասն վարձկանի որ յունէ տիրոջն ի բան սարված կոտրէ»:

Թղ. 180բ. «ՃԽԲ. Վասն շատ ազգ մարդկաց ազատաց եւ հեծելվորաց»:

Թղ. 181ա. «ՃԽԳ. Վասն որ յիր ընկերոջ երկիր յիշվէ»:

Թղ. 181ա. «ՃԽԴ. Վասն սինաւոկցնոյ»:

Թղ. 181բ. «ՃԽԵ. Վասն որ զիր ընկերն սպաննէ ի պատերազմ»:

Թղ. 181բ. «ՃԽԶ. Վասն որ բաւլաւն լինի եւ կին առնու»:

Թղ. 182ա. «ՃԽԷ. Վասն որ ոհ զումհ իրհ հարամ ուտէ»:

Թղ. 182ա. «ՃԽԸ. Վասն որ նոր գեղ շինէ»:

Թղ. 182բ. «ՃԽԹ. Վասն որ զմարդն ի մուխթատրայ տեղ յուղարկէ»:

Թղ. 183ա. «ՃՄ. Վասն որ առուով ջուր տանի»:

Թղ. 183բ. «ՃՄԱ. Վասն բշժկութհան ի ստածումն մարդկան»:

Թղ. 184բ. «ՃՄԲ. Վասն որ ոհ կատարեալ հասակաւ մահ գործէ»:

Թղ. 185բ. «ՃՄԳ. Վասն որ շլատնա տալ գտառպելի վարձ»:

Թղ. 186ա. «ՃՄԴ. Վասն որ բոլոր ցվեցն պսակ դնէ»:

Թղ. 186ա. «ՃՄԵ. Վասն որ մարդ իր կամաւբ կրակ ձգէ»:

Թղ. 186բ. «ՃՄԶ. Վասն որ անաւթ առնու ի բան վարձով»:

Թղ. 186բ. «ՃՄԷ. Վասն որ զիր անսուն ի յիր ընկերն ի պահ տայ»:

Թղ. 187ա. «ՃՄԸ. Վասն որ դրամ տայ ի փոխ վաշխով»:

Թղ. 187բ. «ՃՄԹ. Վասն որ ի սիրտ ելնէ ու երթայ գումբ պտղաբեր ծառ կտրէ»:

Թղ. 187բ. «ՃԿ. Վասն դատաստանաց եւ կանոնաց»:

Թղ. 189ա. «ՃԿԱ. Վասն որ անսուն բաթտրվի ընդ չվանն»:

Թղ. 189բ. «ՃԿԲ. Վասն ձագերոյ եւ բոյներոյ»:

Թղ. 189բ. «ՃԿԳ. Վասն որ պատրաստ հնծես զարտն»:

Թղ. 190ա. «ՃԿԴ. Վասն յայգին մտես եւ փորովտ խաղող ուտես»:

Թղ. 190ա. «ՃԿԵ. Վասն այն որ ահով բրիստոնէ լինին»:

Թղ. 190ա. «ՃԿԶ. Վասն կամա եւ ակամա սպանութեան»:

Թղ. 191ա. «ՃԿԷ. Վասն այն որ եւս է որ գիտենայ թէ գչար կամն կու սպաննէ եւ զընգերն ի շտէ ու սպաննէ»:

Թղ. 192ա. «ՃԿԸ. Վասն որ գծին ի բանտայ եւ կամ այլազգ գրաստ»:

Թղ. 193ա. «ՃԿԹ. Վասն դիւահարի որ անխելի եւ մարդ սպաննէ»:

Թղ. 193բ. «ՃՀ. Վասն որ անսուն մտէ յայգի կամ յածուխ»:

Թղ. 196բ. «ՃՀԱ. Վասն որ անսունն դիւահարի»:

Թղ. 197ա. «ՃՀԲ. Վասն սինաւուի լերանց եւ դաշտաց»:

Թղ. 197բ. «ՃՀԳ. Վասն ջաղցպներոյ»:

Թղ. 198ա. «ՃՀԴ. Վասն այգեաց եւ այգեգործաց»:

Թղ. 198բ. «ՃՀԵ. Վասն հովվաց եւ արտրպներոյ»:

Թղ. 199բ. «ՃՀԶ. Վասն որ զիր անձն ի կուսութիւն խոստանայ»:

Թղ. 200բ. «ՃՀԷ. Վասն բահանայի որ դրամ տայ վաշխով ի փոխ»:

Թղ. 201ա. «Աւրէնք աստուածադիրբ եւ սահմանբ դատաստանի. *Խաւսեցաւ Աստուած ընդ Մովսէսի եւ ասէ. Ասա՛ տանդ Ցակոբայ եւ որդւոց իսրայէլի*» (Ելից Ի 22 – ԻԳ 23):

Թղ. 207բ. «Ցղեւտականէն սահման. *Խաւսեցաւ տէր ի ձեռն Մովսէսի ընդ տունն իսրայէլի եւ ասէ. զքո հաւր կին*»: – Վերջ Թղ. 211ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 213ա. «*Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն հաւր եւ որդւոյ եւ սուրբ հոգւոյն. ամէն: Գրեցաւ անսիգս Անտաֆոյ եւ նաւմաւս եւ կանոնք ընթանրական եկեղեցականաց եւ աշխարհայնոց եւ փռանկացն եւ ամենայն ազգաց ի մի տեղ հաւաքեալ, վասն իրաւանց եւ դատաստանաց, ի թուականութեանց Հայոց ՁՁ (1331), ձեռամբ Սարգսի նրւաստ եւ անարժան քահանայի եւ ոսկաւղի: Որ եւ հրամայեաց ամենաբարի թագաւորն Հայոց Լեւոն, որդի ի Քրիստոս հանգուցեալ թագաւորին Հայոց Աւշնի. վասն զրոցս դատաստանաց որ գրեցաւ առ ի յիշատակ մնալոյ յաւիտեան:*

«Արդ աղաչեմ զամենեսեան որք աւկտիք ի սմանէ եւ աւրինակէք, յիշեցէք ի բարին Քրիստոս զամենաբարի թագաւորն Հայոց զԼեւոն եւ ի Քրիստոս հանգուցեալ զծնաւղան իւր զտուրքս արքայն Հայոց Աւշին եւ զԶապէլ թագուհին իւր եւ զամենայն արեան մերձաւորան իւր: Ընդ նմին եւ զգրող եւ զոսկող այսմ գրոցս. եւ որ յիշէ՝ Քրիստոս Աստուած զինքն յիշէ. ամէն»:

2. Թղ. 75ա. «*Ես, Սմբատս, անարժան եւ մեղաւոր ծառայս Աստուծոյ, որդի Կոստանդեա(յ) թագաւորահաւր եւ եղբայր բարեպաշտ թագաւորին հայոց Հեթմոյ, բազումս աշխատեցայ ի սա, ծերացեալ մտաւք, ի հին եւ յանհասկնալի բառից, եւ ես բազում աշխատութեամբ փոխեցի զսա ի մեր հեշտալուր բառս, ի թուականութեանս հայոց ՁԺԴ (1265), ի հայրապետութեանն տեառն Կոստանդեա(յ) եւ ի թագաւորութեանն Հեթմոյ եւ որդւոյ սորա Լեւոնի: Եւ որս աղաչեմ զամենեսեան վասն սիրոյն Քրիստոսի, յիշել զմեզ եւ մեղաց թողութիւն խնդրել ի Քրիստոսէ, զի եւ դուք յիշեալ լիջիք առաջի Քրիստոսի: Եւ արդ գրեցի զսա վասն հաստատութեան սրբոյ եկեղեցւոյ եւ վասն աշխարհի դատաւորաց եւ թագաւորաց, եւ զսիրտ բանիցս առեալ եղի համառաւտաբար: Եւ աղաչեմ անմեղադիր լինել, զի աւելի քան զկարն մեր էր ձեռնարկութիւնս, եւ պարտ ու արժան համարեցաք վասն թագաւորացն գրել զիրաւունս, զի նոքա յԱստուծոյ են կարգած եւ յԱստուծոյ տեղն ի յերկրի են»:*

3. Թղ. 74ա. «Զարագա ի չարխս եւ զծոյլս ի բարխս, զմեղաւք փարթամս եւ ի բարեաց ունայնս, զՍարգիս զրիչս եւ զծն(ողս) իմ, աղաչեմ յիշել ի տէր եւ Աստուած զձեզ յիշգ»:

4. Թղ. 211ա. «Ի թվականիս մեծի զփորձութիւնն գրեմք.

«ՉՃԼԶ (1187) զԵրուսաղէմ էառ Սալահատինն:

«ՉՃՁԵ (1236) Թաթարն զՄեծ Հայք էառ ու ճապղեցաւ, եւ մէկ ծայրն ի Դարբանդն կայր եւ մէթկ այլն ի Կարնոյ քաղաք:

«ՈՀԸ (1229) զԽորազմ կարեց Ցալատին ի Ցասիչմանն:

«ՈՂԲ (1243) խանդրեց Թաթարն զԽիաթատինն:

«ՉԼ (1258) Հովայունն զՊաղտատ աւերեց:

«ՉՔ (1260) Հովայունն զՀալ էառ:

«ՉԺԲ (1263) Աւաք պարոն մեռաւ:

«ՉԺԵ (1266) առջի թուրքն երեկ սըմբլմաւքն:

«ՉԺԶ (1267) մեռաւ տէր Կոստընդին կաթողիկոսն:

«ՉԺԷ (1268) մսրցին զԱնտաք էառ եւ զտէր Ցակոբ զրին կաթողիկոս:

«ՉԺՔ (1270) Հեթում թագվորն մեռաւ:

«ՉԻ (1271) զԼեւոնն աւրհնեցին թագվոր:

«ՉԻԴ (1275) Պնդուխտարն մտաւ ի Կիլիկէ եւ ի յայսմ ամի մեռաւ տէր Բարսեղ:

«ՉԻԸ (1279) Ալփին մտաւ ի Հայբ:

«ՉԻԵ (1276) զտէր Սարգիս սպանին. ի յայսմ ամի զՍրբատ Գունդուստապլն ի Սարվանդա:

«ՉԼ (1281) Մանգուտ ամուրն խան կրեցաւ ի Հէմս եւ ի նոյն ամի մեռաւ ինք եւ Ապաղայն եւ թագաւորեց Ահմատն:

«ՉԼԳ (1284) սպան Արղուն զԱհմատն:

«ՉԼԶ (1287) Նստաւ տէր Կոստընդին պրունդրծն կաթուղիկոս:

ՉԼԸ (1289) Փետրվարի վեցն մեռաւ Լեւոն թագվորն եւ աքսորեցաւ տէր Կոստանդին կաթուղիկոսն. ի նոյնս մեռաւ տէր Ցոհաննէս եւ նստաւ տէր Ստեփանոս հռոմայեցին կաթողիկոս, եւ զՏրապալիս էառ թուրքն:

«ՉՂ (1291) զԱֆֆայ էառ մսրցին, եւ յայսմ ամի մեռաւ Արղաւնն:

«ՉՂԱ (1292) զՀաւռումկլայն էառ մսրցին Ցուլիս ԻԸ, եւ զտէր Ստեփանոս ծառայ տարաւ. ի նոյնս էր ծուռ զատիկն:

«ՉՂԳ (1293) Նստաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոս. ի նոյնս Հեթումն զպարոն Թորոս նստոյց թագաւոր եւ ինքն միակեց եղեւ:

«ՉՂԴ (1294) գնաց Հեթումն ի դաշն Ղազան եւ ել չար հրաման ի դաշնէն աւերել զեկեղեցիք աշխարհին, զոր եւ աղաչեաց Հեթումն զդաշն եւ լռեցոյց:

«ՉՂԵ (1295) Հեթումն ըզՍմբատն եղիր յաթոռն եւ ինքն էառ զպարոն Թորոս ու զբնաց ի թագվորութիւնն:

«ՉՂԶ (1296) բռնեց Սմբատ զիր երկու եղբայրն, զՀեթումն եւ զպարոն Թորոս, ու եղիր զպարոն Թորոս ի Բարձրբերդ:

«ՉՂԶ (1297) Ցուլիս ԻԳ սպանեց Սմբատն զիր եղբայրն զպարոն Թորոս:

«ՉԼԴ (1285) Կեռաճ թագուհին մեռաւ եւ է յԱւգոստոս ամսոյ Ե:

«ՉՇ (1301) Ներսէսն մեռաւ եւ էր Մայիս ԻԶ:

ՉՇԶ (1307) սպանեցին զաւաք պարոն զՀեթումն (..)թագվորն զԼեւոնն յամսեանն Նոյեմբերի ժե:

«ՉՇԸ (1309) (մեռաւ պարոն Ալինախն) յԱւգոստոս Իէ (փակագծի մէջ առնուածը՝ ջնջուած է):

«ՉՇԹ (1310) մեռաւ Զապէլ թագուհին Աւշնի եւ էր Մայիս յերեքն:

«Չ(.)Դ յԱպրիլ ԺԹ մեռաւ տէր Բարսեղ»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

5. Թղ. 213բ. «Ի մեծ թուիս Հայոց, ի դառն եւ ի նեղ ժամանակիս, ՊԻԴ (1375), յորում ամի առաւ քաղաքն Սիս, եւ ես նրուաստ եւ սուտանուն եպիսկոպոս Զաքարէ պատահեցայ անդ, բայց զոր եւ զոդորմագ(ին) բանս զոր ետես ակն իմ, ո՞ կարէ պատմել գրով, զի տեսի զակունք պայծառ եւ զարեգակունք, զաստեղս եւ զլուսինս զի կային անկե(ա)լ ափի»:

1378

ԳԷՈՐԳ ՍԿԵՒՌԱՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 997։ – *Ձեռ.* = 1292

Թուղթ 293։ – Մեծութիւն 17,5×24։ – Գրութիւն միասիւն (11,5×19)։ – Տողք 26։ – Թերթք կորսուած են Ա–Բ. Գ–Իէ×12 (Իէ՝ 5 թղ.)։ – Նիւթ թուղթ։ – Կազմ ստացած է ի Ս. Ղազար, կաշի, միջուկը ըստուարաթուղթ։ – Մագաղաթեայ պաշպանակք չունի։ – Ձանգամանք բաւարար. միակ թերութիւնը՝ կորսուած են առաջին երկու թերթերը, իսկ թղ. 12–13 դրուած են ներոգողի մը կողմէ։ – Գիր բոլորգիր յոյժ ընտիր։ – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի։ – Սկըզբնատուր, թողագիրք կարմիր թանաքով։ – Դասակարգ թղ. 292ա–293բ։ – Ժամանակ գլխաւոր ձիշատակարանին մէջ կը պակսի թուականը, սակայն անցողակի կերպով ստորին յուսացքի մը վրայ կը կարդանք Ձհև – 1292, որ Գէորգ Սկեւռացիի կենդանութեան շրջանին է։ – Գրիչ Յոհաննէս Արջուկ։ – Կազմող անյայտ. վերջինը՝ Մխիթարեան Հարք։ – Ստացող առաջինը անյայտ, 1337ին՝ Յովհաննէս Կլայեցի, որ ձեռագիրը նուիրած է Դրազարկի վանքին։ – Տեղի հատանաբար Սիս։ – Ցուցակագրանք զանազանք, տե՛ս ստորեւ։ – Տեղեկութիւնք «Ընծայեալ Հ. Միմաս Վրդ.ին մերոյ Բժշկեան, ի Լէօպոլիս, 1820»։

Մատեանս է Գէորգ Սկեւռացիի Մեկնութիւն Եսայիի մարգարէութեան, օրինակուած հղինակին կենդանութեան։ Ունի հետեւեալը.

Թղ. 1ա. «(Գէորգայ Սկեւռացւոյ, Մեկնութիւն Եսայեայ). *Ծածուկ միշտ եւ անյայտ են բանք աւրինացն մարգարէից, վասնզի առակաւք եւ աւրինակաւք ծրարեալ ունին յինքեանս զխորհուրդն Քրիստոսի, ըստ ասելոյն Պաւղոսի թէ այն ամենայն առակաւք եւ աւրինակաւք անց ընդ առաջինսն»։*

Ձեռագրիս առաջին երկու թեթերը ինկած ըլլալով՝ կը պակսի Եսայիի առաջին գլխուն մեկնութիւնը, որ մենք ամբողջացուցինք՝ առնելով այլ օրինակէ (Ձեռ. թիւ 218)։

Ներկայիս Ձեռագիրը կը սկսի Եսայիի երկրորդ գլուխ, առաջին համարի մեկնութեան կէսէն, որ է՝ «...այլուր, թէ յամին յորում մեռաւ Ոզիա, տեսի զէր նստեալ. ըստ որում եւ մերձակայ ճառիս զոր հանդերձեալ էր պատմել. այսպէս առնէ սկիզբն, թէ պատգամն տեառն. քանզի յոյժ բարձրագոյն է այս քան առաջին պատգամսն որ ասացան»։

Թղ. 138բ. «Երկրորդ հատոր համառատիս, Տեսիլ չորբոտանեաց անապատին կամ հարաւոյ. *Ի նեղութեան եւ յանձկութեան. Զի բարս անասնոց կալան յանձին, չորքոտանիս կոչէ զնոսա, եւ թէպէտ անապատ անջրդի վայրք կային ի միջի, այղ ոչ դանդաղէին առ անմտութեան, երթալ տանել զմեծութիւնս իւրեանց առ ազգն եգիպտացւոց, որ ոչինչ աւգուտ էր նոցա. ապա սկսանի նախատել զնոսա»։* – Վերջ թղ. 309ա. «Վասնզի անասչառ է դատաւորն եւ սոսկալի առեան նորա եւ զհզաւրան հզաւրապէս տանջէ յիրս, նմանապէս ի բանս. այղ վարս արժանի անուանն ցուցցուք, զի եւ մարդասիրութեանն Քրիստոսի արժանի լիցուք եւ երկնից արքայութեանն, ի հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին պայծառացեալք, որում ամենայն փառք եւ զաւրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն. ամէն. ամէն»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 82բ. «*Ձմեղաւորս* Յոհաննէս Արջուկ յիշեցէք ի մեղաց թողութիւն, ով սուրբ ընթերցաւղք եւ լսաւղք, եւ տէր գձեզ»։

2. *Թղ.* 138բ. «*Ով երանեալ սուրբ ընթերցաւղք, ծառայակիցք եւ եղբարք իմ ի Քրիստոս, ի տեսանելն զանհեղեղ եւ զարհեստ գրիկս, աղաչեմ մի՛ մեղադրէք, զի թէեւ գոյր կարողութիւն փոքր մի այլ լաւ գրել, սակայն ոչ կարացի, զի կարի սոխպով յատորք* (?) *էի վասն աւրինակին, եւ միայն յաւարտ ելանելոյն էր փոյթն եւ ոչ արուեստի*

գրոյն. զի թէև գիրս յոռի է, բայց աւրինակիս ընտրութիւնն մեծարգոյ է, որոյ աշխատողին ի սա տէրն տերանց վարձս տացէ եւ ինձ մեղուցելոյս. ամէն»:

3. *Թղ.* 189բ. Ստորին լուսանցքին վրայ. *«Ով եղբայր Սիմէոն, պիղծ գիր դրեցեր, ապա սիրուն ես թաթխել. Թուիս Զխա (1292), Դեկտեմբեր ժէ»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ (1337ին).

4. *Թղ.* 291ա. *«Վերջին ստացաւոս մեկնութեան սուրբ մարգարէին Եսայ(ե)այ, մեղաւոր հողս Յովհաննէս Կլայցիս, պարգեւեցի զսա սրբոյ տաճարիս Տիրամայր Աստուածածնիս Դրագրկուս, որչափ ի կայի եւ չէն մնասցէ աշխարհս այս եւ անապատս: Արդ մի՛ ոք իշխեսցէ հանել զսա ի սուրբ տաճարէս, եւ որ ոք յանդգնի համարձակել ձեռնարկել ի սա, թէ յեկեղեցականաց թէ յաշխարհականաց, թէ ի մեծամեծաց թէ ի փոքունց, թէ առաջնորդ ո՛ ոք եւ իցէ վանից եւ կամիցի տալ ումեք կամ իւր սեփհականել, կամ թոյղ տացէ այլոց զայս առնել, այնպիսիքն առնաւղքն եւ կամեցաւղքն մասն զՅուդայի եւ զանաստուած խաչահանուացն ընկալցին եւ ընդ սատանայի պատժեսցին եւ ապաշխարութեամբ թողութեան մի՛ արժանասցին. եւ որ ոք զգիրս զայս ջնջեսցէ, ջընջեսցի նա ի դպրութենէն կենաց: Ինձ եւ իմոցն ողորմութիւն ի Քրիստոսէ հայցեցէք եւ յաւարտման մեկնութեանս ընթերցիք եւ դիշատակարանս, զի եւ դուք յիշեալք ի Քրիստոսէ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն: ՉՉՉ (1337) թուի. գրեցաւ»:*

5. *Թղ.* 291բ. *«Ի Պիդ (1375) բարկացօ Աստուած ի վերայ քաղաքին Սիսոյ, ու սպարեցին զբերդն Սեպտեմբերէն ու մինչուրի յԱպրիլ ԺԶ ու տվին բեր(դ)ն, աւրն ուրբաթ, ոչ այլ իրաց քացի սովոյ, որ մարծպան մի ցորեն ի Գճ դր. չէր ի գտվիլ, որ կերան կատու վէշ, ու այս սատ էր յԱստուծոյ, սպգտս ծովացնալ մեղաց մերոց, մատնեց զմեզ ի ձեռս թշնամեց մերոց. ով տեսնոյր զմեր խաչերոյն արհամարհանքն ու զաստուածաշունչ գրվոյն կտրտել, զսուրբ սեղանաց կործանելն:*

«Զատուպալ հոգի Պաւղոսի ըստացաւ զգրոցս աստուածային կտակիս, յիշեցէք ծնաւղաւք իմաւք որք հանդիպիք, ով սուրբ ընթերձողք»:

1379

ԳԷՈՐԳ ՍԿԵՒՌԱՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 218։ – *Ջկթ* = 1320

ԹՈՒՂԹ 383։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 17×23։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,5×19,7։ – ՏՈՂՔ 32։ – ԹԵՐԹՔ Ա–Լ 4×12 (Ա, Բ, ԻԶ, ԼԱ՝ 11, ԻԷ՝ 10, ԼԴ՝ 4)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դրոնակն ու երեք փականճները. աստառն է մուր ծիրգագոյն հասարակ լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ միայն սկիզբը, որ կազմուած է երկու թուղթերէ. առաջինն է երկսիւն բոլորգրով, մաշած գրութեամբ, հաւանաբար ձառընտրի հատուած մը, իսկ երկրորդը ձեւացած է զանազան ձեռագիրներու իրարու հետ միացմամբ, յատկապէս միասիւն բոլորգիր Տաղարանի մը գրութեամբ. որոնց մէջ կայ նաեւ Ցիշատակարան մը, որ կը հրատարակենք ստորեւ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. Ձեռագիրս ըստ բաւականին գործածուած է ամցնալին, վարի անկիւնի լուսացմիները իւղուած եւ մաշած են։ – ԳԻՐ բոլորգիր հին։ Թղ. 310–383 սպիտակ թուղթի վրայ՝ կայ յաւելում մը, որ կատարուած ըլլալու է 1395ին։ – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՋԱՐԴ թղ. 1ա, միագոյն, պարզ եւ ճաշակաւոր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՁԿԹ – 1320. իսկ վերջին մասին (թղ. 310–383)՝ 1395ին։ – ԳՐԻՉ թղ. 1–309՝ Գրիգոր երէց։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Ստեփաննոս Կրակցի րաբունապետ։ – ՏԵՂԻ հաւանաբար Սիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս գրչագիր յԱխլցխայ առաքեաց մեզ Վ. Հ. Սիմոն վրդ.ն մեր ճուլարտեան. եհաս ի ձեռս մեր յ8 Յուլիս 1845»։

Մատեանս է Գէորգ Սկեւռացիի Մեկնութիւն Եսայեայ. 1395ին աւելցուած է երկրորդ մասը, որ է՝ Յովհաննէս Որոտնեցիի Մեկնութիւն Եսայեայ, համառօտուած Գրիգոր Տաթեւացիէ: Ունի սա կարգը·

1. *Թղ.* 1ա. «Համառաւտ ժողովումն մեկնութեան սուրբ մարգարէին Եսա(յ)եայ, ի լուսաւոր մեկընչացն տեառն Եփրեմի խորին ասորւոյ, Յովհաննու Ոսկեբերանի, կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ, հրամանաւ տեառն Հայոց Հեթմոյ, լուսաւոր վարդապետին Գէորգեա(յ) արարեալ. *Յածուկ միշտ եւ անյայտ են բանք աւրինացն մարգարէից, վասընզի առակաւք եւ աւրինակաւք ծրարեալ ունին յինքեանս զխորհուրդն Քրիստոսի, ըստ ասելոյն Պաւղոսի թէ այն ամենայն առակաւք եւ աւրինակաւք անց ընդ առաջինն»:*

Թղ. 155ա. «Երկրորդ հատոր համառաւտիս. Տեսիլ չորքոտանեաց անապատին կամ հարաւոյ. *Ի նեղութեան եւ յանծկութեան. Զի բարս անասնոց կալան յանձինս, չորքոտանիս կոչէ զնոսա, եւ թէպէտ անապատ անջըրդի վայրք կային ի միջի, այլ ոչ դադարէին առ անմտութեան, երթալ տանել զմեծութիւնս իւրեանց առ ազգն եգիպտացւոց, որ ոչինչ աւգտէր նոցա»:* – Վերջ *Թղ.* 309ա. «Վասնզի անաչառ է դատաւորն եւ սոսկալի առեան նորա եւ զհզաւրան հզաւրապէս տանջէ յիրս, նմանապէս ի բանս. այդ վարս արժանի անուանն ցուցցուք, զի եւ մարդասիրութեանն Քրիստոսի արժանի լիցուք եւ երկնից արքայութեանն, ի հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին պայծառացեալք, որում ամենայն փառք եւ զաւրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն. ամէն»:*

Հոս կը սկսի երկրորդ գրիչին գրչութիւնը, կատարուած 1395ին.

2. *Թղ.* 310ա. «Ծաղկաբաղ եւ մեկնութիւն ի լուսաւոր բանից արդիւնական վարդապետի Յովհաննու Որոտնեցւոյ, հաւաքեալ աշխատասիրութեամբ Գրիգորի աշակերտի նորին շնորհալից վարդապետի. Աւգնեա՛ Յիսուս եւ աւարտեայ եւ զսկսեալս իմ կատարեայ. Հարցումն. *Զի՞նչ է որ ասէ թէ տեսիլ Եսայեա(յ)*: Պատասխանի. *Զմարգարէութիւնն տեսիլ կոչէ, զի մարգարէն տեսող ասի, ըստ երրայեցւոց, զի զոր ինչ առնելոց էր յետոյ Աստուած, յոյժ պայծառութեամբ տեսանել տայր մարգարէական աչացն»:* – Վերջ *Թղ.* 382բ. «*Ոմանք բարի ծառայք եւ հաւատարիմ սպասաւորք տէրունի պարգեւացն եւ փոխոյն գտանին. իսկ նոցա անմըտաբար վատնեալ զամենայն կորուսանեն ընդ հասարակ ստացուածոցն եւ զանձինս անհնարին եւ աններելի տուժիւք, վասն որոյ յիրաւի ասէ մարգարէս թէ եղիցին առակ նշաւակի ազգակցաց իւրեանց, յորմէ զերծուցէ զմեզ ողորմածն բնութեանս մերոյ Աստուած, որ է յաւիտեանս. ամէն»:*

Թղ. 382բ. *Կը հետեւի Գրիգոր Տաթեւացիի Ցիշատակարանը, որ հրատարակուած է այլուր (Սարգիսեան Հ. Բ., Մայր Ցուցակ Ձեռագրաց, Հտ. Բ., էջ 741–2): Նոյն յիշատակարանը հոս ունի յաւելուած մը, այն է՝ «Արարաւ բանքս եւ յարմարեցաւ ի վանս Վաղաթնւոյ, ընդ հովանեաւ սուրբ Կարապետին, ի Սիւնեաց գաւառին, աշխատութեամբ եւ երկօք վերոյ գրելոցդ, յամի ՊԼԳ (1384) հայոց թուականի»: Ապա կը հետեւի յաջորդ ընդօրինակողին Ցիշատակարանը (տե՛ս ստորեւ):*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 99բ. «*Ով պատուական ընթերցողք, զերկնային իմաստութեամբ լցեալն զարդիւնական բարուցն զՍտեփաննոս առաջաւղ սորին, յիշեցէք աղաւթիւք ի տէր, եւ զիս զմեղաւոր գրիչս Գր(իգոր) եւ Աստուած ձեզ պարգեւեսցէ»:*

2. *Թղ.* 154բ. «*Աղաչեմ զդասս լուսերամից զմանկունս նոր սիոնի, որք հանդիպիք սուրբ գրոցս, եթէ տեսութեամբ, եթէ ընթերցմամբ, եթէ աւրինակելով, զտացաւղ սորին զտուրբ եւ զմաքուր եւ զանյաղթ գիտնաւորն զՍտեփաննոս եւ զծնաւղն իւր ըզփոխեալսն առ Քրիստոս եւ զամենայն ազգայինս իւր, զկենդանիսն եւ զհանգուցեալսն*:

«*Ընդ սոսին եւ զիս զանարժանս յիշատակի զԳրիգոր մեղաւոր երէց զգրիչ այսմ գրոցս, եւ զծնաւղսն իմ զփոխեալսն յաստեացս եւ զուսուցիչսն իմ, աղաչեմ յիշել ի Քրիստոս Աստուած ողորմածիս եւ թողութիւն մեզաց խնդրել ի տեառնէ, եւ սպասանաց որ ի սմա գտանի անմեղադիր լինել, զի անհմուտ էի այսմ ձեռնարկութեան. եւ Քրիստոս Աստուած ձեզ յիշողացդ զմեզ եւ մեզ գառատ զողորմութիւն իւր պարգեւեսցէ այժմ եւ յիւրում գալստեանն, բարեխաւսութեամբ սրբոյ մարգարէին Եսայեայ եւ սրբոց վարդապետացն Եփրեմի, Կիւրղի եւ Յոհաննու եւ ամենայն սրբոց, եւ նմա փառք այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն»:*

3. Թղ. 309ա. Ստացողին գրիչով. «Փառք...: Արդ գրեցաւ գիրքս այս ի թուականութեանս հայոց ՉԿԹ (1320), ի հայրապետութեան տեառն Կոստանդեայ Կեսարացւոյ, եւ ի թագաւորութեան հայոց քրիստոսասիրին Աւշնի, որդւոյ Լեւոն թագաւորի, որդւոյ Հեթում թագաւորի, որդւոյ պարոն Կոստանդեայ, որոց ննջեցելոցն հանգիստ լիցի ի Քրիստոսէ, եւ կենդանեացն խաղաղութեամբ վայելել ի գահոյս թագաւորութեանն:

«Եւ դի մատեանս այս տեսութիւն է բոլոր մարգարէութեանցն Եսայեայ մարգարէի, տեսեալ եղեւ ի հոգեկիր արանց սրբոց, ի սրբոյն Եփրեմի Խուրիւն ասորւոյ եւ ի սրբոյն Կիւրդի Աղեքսանդրու հայրապետին, եւ ի սրբոյն Յոհաննու Ոսկեբերանին Կոստանդնուպաւլսի պատրիարգին: Բայց թէպէտ սոքա իւրաքանչիւր ասացուածովքն կատարեալք էին յիւրաքանչիւր դիրս եւ ուղղակարք, բայց գրկաց մեծագունի կարաւտանային եւ լայն եւ մեծատար մըտաց, յաղագս որոյ աւգտէին, այլ գրեթէ ոչ ամենեքեան:

«Զայսոսիկ տեսեալ մեծիմաստ արքայն Հայոց Հեթում միակեացս, կոչեցեալ եւ խընդրեալ ի հռետոր վարդապետէն Սկեռացոյ Գէորգ կոչեցելոյ, որպէսզի ըստ յաւժարութեան իւրում աշխատեսցի ի սմա եւ ըստ իմաստութեան համառաւտեսցէ եւ ի մի վայր հաւաքեսցէ, որպէսզի հանդիպեալքն սմին առանց աշխատանաց եւ ամենեքեան վայելեսցեն ի սոցանէ: Իսկ նորա ի յանձն առեալ եւ կատարեալ զինդիրս նորա զեղեցիկ յաւրինուածով, որոյ աւրինակն ահա առաջի կայ տեսողացդ:

«Եւ մեք զայսոսիկ զհոգեւոր գանձս, զանկողոպտելի փարթամութիւնս, զրաւանս հոգեւոր եւ զանուշակ բուրաստանս հոտոց Հոգւոյն սրբոյ, տեսեալ իմոյ նուաստութեանս Ստեփանոսի Կրակցոյ, բանի իմաստից սպասաւորի, եւ ատացա(յ) զսա ի վայելումն անձին եւ կենդանութեանս եւ ի յիշատակ հոգւոյ զկնի մահուն:

«Բայց ատացայ զսա ո՛չ յիմոց ատացուածոց, այլ յողորմութենէ քրիստոսասէր արքային Հայոց Աւշնի, եւ ի թելադրութենէ բարեսէր (..) Թորոս Զաւտկայ, որդւոյ (..) Ձաւիքրի, ընդ որոյ հովանեաւ հովանաւորիմ եւ գրկացն կալանաւք գրգռանմամբ, ես եւ որք ընդ իս մանկունքս են, ի յերկիւղ իմաստից աստուածաշունչ տառից: Վասն որոյ աղաչեմ զամենեսեան, որք այժմ էք եւ որ զկնի հանդերձեալ էք գալ, յորժամ հանդիպիք այսմ տառիցս, եթէ տեսութեամբ եւ եթէ ընթերցմամբ, եթէ աւրինակելով եւ եթէ իմաստասիրելով, թողութիւն մեղաց հայցեցէք վերոյ յիշատակելոցդ, եւ անխոով կենաւք անցուցանել զժամանակաւոր կեանս զայսոսիկ եւ սորին աւրինակաւ եւ յանժամանակն հասանել ի կեանս:

«Ընդ սոսին ընդ այսոսիկ գրողի գրոցս Գրիգոր անուն գրչէի եւ երկիւղած քահանայի, որ յաւժարութեամբ լուաւ եւ աշխատութեամբ գրեաց եւ թեթեւ համարեալ: Ցիչեսջիք եւ զիմ նուաստութիւնս եւ զծնաւղացն իմոց եւ թողութիւն մեղաց մերոց եւ ծնաւղացն մերոց հայցեցէք դուք որ զկնի մեր գալոց էք, որպէսզի եւ դուք ողորմութիւն գտանէք յԱստուծոյ ձերոցն, ի ձեռն այնոցիկ որ զկնի ձեր են գալոց, չնորհաւքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ (1395ին).

4. Թղ. 383ա. «Եւ դարձեալ աւրինակեցաւ ի վանքս Սպղնապատ, ի գաւառիս Վասպուրական, առ ոտս մեծ բարեւնապետիս Սարգսի, յամի ՊՀԴ (1395) թուականիս, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»:

Պահպանակին վրայ կը գտնուի հին ցիշատակարան մը՝ սա բովանդակութեամբ.

5. «ՊԿ (1311). Կամաւն Աստուծոյ (..)ակ եւ ողորմութ(..)ին, ես Մկրտիչ աբ(եղայրս) ատացայ զգանձս (.. ան)կողոպտելի, զամենա(..)ութիւն եւ զանուշիկ (..) ամրութիւնս, զմա(..)ութիւնս կայծակնամ(աքուր) աստուածաբան տեսանողին (..), զոր մեկնեալ է յու(սաւոր) մտաւք աստուածաբան վար(դապետն) մեր Գէորգ Սկեռո(յ..), որոյ եղէ ես ցան(կացող) Սկրտիչ սպասաւոր բ(անին) եւ ատացայ զսա ի վա(յելում)ն անձին իմոյ ասա ի (կեան)ս, եւ յետ աստեացս (յիշատ)ակ բարի հոգւոյ իմոյ (եւ ծնո)ղաց (ի)մոց Աստուածատրոյ (..)ի մանաւանդ (..)տինի իմոյ ուսուցողին զիս եւ խոստովանահայր Մաթէոսին: Արդ որք հանդիպիք սմա տեսութեամբ եւ կամ օգտութեամբ ինչ իւիք, յիշեցէք ի միտս բարիս եւ ի պատկանաւոր խնդրուածս զկնոյ գրեալս ի սմա, եւս առաւել զրազմերախտ հայրն իմ հոգեւոր Մաթէոս քահանայն, եւ դուք յիշեալ: Նաեւ զՍտեփանոս աբեղայ զեղբայրն իմ հարազատ յիշ»:

1380

ԳԷՈՐԳ ՍԿԵՒՌԱՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 573: – *Ռ*ԽԲ = 1593

ԹՈՒՂԹ 196: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 18,5×26: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,5×21: – ՏՈՂԻ 36: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԲ×12 (ԺԲ՝ 14 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն: – ԿԱԶՄ կարմրորակ կաշի, միջուկը տախտակ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ շատ լաւ, 1833ին կիրակոս վրդ. Պոլսեցի գնած է Ձեռագիրս ի Կառկառ, եւ նորոգած է իր ծախքով. Ձեռագիրս է անթերի եւ մաքուր: – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐԻ, ԽՈՐԱՆ թղ. 1ա, բազմագոյն եւ բաւական ճաշակաւոր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ թղ. 1ա, 98ա: – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԽԲ – 1593: – ԳՐԻՉ Գասպար սարկաւագ: – ԾԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը: – ՆՈՐՈԳՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ 1883ին՝ կիրակոս վրդ. Պոլսեցի, ի Հասամմասուր Բաղաբ: – ՍՏԱՑՈՂ հաւանաբար գրիչը: – ՏԵՂԻ Կեսկեռոյ բերդ, ի սուրբ ուխտն Մօրուփայու: – ԿՆԻՔ ամուսնաբերթին վրայ կայ Ձեռագիրս նորոգողին, կիրակոս վրդ.ի կնիքը, որու մեծութիւնն է 1,6×1,6 սմ., եւ երեք տողերուն վրայ սղագրութեամբ գրուած է. «Ք. Ծ. – ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ – 1820»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ գրիչին եւ նորոգողին՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ գնուած է 1885ին:

Մատեանս է Գէորգ Սկեւռացիի Մեկնութիւն Եսայիի մարգարէութեան, հետեւեալ կերպով.

Թղ. 1ա. «Համառօտ ժողովումն մեկնութեան սուրբ մարգարէին Եսայեայ, ի լուսաւոր մեկնչաց սրբոյ հօրն Եփրեմի, Ցոհաննու Ոսկեբերանի եւ Կիւրղի Աղեքսանդրու հայրապետի, հրամանաւ տեառն Հայոց Հեթմոյ, Գէորգեա(յ) վարդապետի արարեալ. *Մածուկ միշտ եւ անյայտ են բանք օրինացն եւ մարգարէից, վասնզի առակօք ծրարեալ ունին*»:

Թղ. 98ա. «Երկրորդ հատոր համառօտիս. Տեսիլ չորքոտանեաց անապատին կամ հարաւոյ. ի նեղութեան եւ անձկութեան. *Զի զբարս անասնոց կալան յանձինս, չորքոտանիս կոչէ զնոսա*»: – Վերջ թղ. 195ա. «*վարս արժանի անուանն ցուցցուք, զի եւ մարգարիտքն Քրիստոսի արժանի լիցուք եւ երկնից արքայութեանն, ի Հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին պայծառացեալք, որում ամենայն փառք եւ զօրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն. ամէն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 195ա. «*Փառք...: Ցամի հազարերորդի քառասներորդի երկրորդի* (1593) *ի թուականութեանն Հայկազեանս տումարի եւ ի կաթողիկոսութեան տէր Ազարիայի, եղեւ գրաւ գրչութեան հոգելից մատենիս: Զի պարտ է յամենայն իրս կատարելութեան ի սկիզբն եւ ի վերջն աւրհնել զԱստուած. ի սկիզբն զԱստուած աւգնական խնդրել ըստ մարգարէին, զգործս ձեռաց մերոց այողեա՛ մեզ. եւ ի վերջն գոհանալ զԱստուծոյ եւ պատմել զամենայն սքանչելիսն Աստուծոյ. եւ զարձեալ ոչ միայն աւրհնել կամ գոհանալ զաստուածպետականին բարերարութիւնն, այլ եւ զնորին գերազանցութիւնն գերայգոյին լուսաբղխութեանն գերարնապէս բա(րե)բանեալ զԱստուած եւ ընդ գերազոյն զարմանալեացն հիանալ եւ մարգարէապէս ասացից թէ սքանչացաւ գիտութիւն քո յիս զօրացաւ եւ ոչ հանդարտեմ առ նա:*

«*Արդ ես նուաստս եւ անպիտանն եւ թշուառացեալս յամենեցունց, եկեալ առ ոտս քաջ բարեպետի Պետրոսի վարդապետի, հանգչելով ի գոգ նորա եւ սպասաւորելով նմա եւ կերակրելով ի տուէ եւ ի գիշերի զբանն կենաց, որպէս ասէ՝ Օր աւուր բղխէ զբան եւ գիշեր գիշերի ցուցանէ զգիտութիւն:*

«*Դարձեալ աղաչեմ զամենեսեան, ով սիրելի հարք եւ եղբարք, որք վերծանէք ճշմարիտ եւ կենդանի վարդապետութենէս ի լուսաւորութիւն հոգւոյ եւ մարմնոյ, անմոռաց*

յիշատակի արժանի առնել եւ մեղաց թողութիւն խնդրել Գասպար գծողիս եւ սիրելի եղբարց իմոց եւ աշակերտակցացն իմոց: Բայց եւս առաւել աղաչեմ յիշել զծնօղս իմ եւ զեղբարք իմ եւ զքոյրն իմ եւ զկենակիցն իմ, որ (Ց)ունիսի ԻՉ մեռաւ. եւ զդուստրն իմ Հոհիփսիմէն, որ (Ց)ունիսի ԻԼ մեռաւ. եւ զորդին իմ զՅովաննէսն, որ (Ց)ուլիսի Բ մեռաւ, եւ միւս դուստրն իմ զՎաւվառեայն, որ (Ց)ուլիսի ԺԲ մեռաւ, եւ զամենայն արեան մերձաւորս իմ: Վայ, վայ, վայ իմ լսելացն»:

2. Թղ. 68բ. «Զեղկելի գրիչս Գասպար, զծնօղքն իմ, զեղբարքն իմ, զքոյրն իմ եւ զկենակիցն իմ եւ զդստերքն իմ եւ զորդին իմ եւ զամենայն արեան մերձաւորս իմ յիշեցէք ի Քրիստոս»:

3. Թղ. 97բ. «Զաւարտեալ եւ զփծուն գրիչս, աղաչեմ զձեզ, ով սրբազան դասք աշակերտաց, յիշել ի տէր սրտի մաքք, հանդերձ ծնօղօվք իմովք եւ Աստուած ողորմի ասել: Ի կնոկնոյ բերդն գրեցաւ. թվն. ՌՆԲ»:

4. Թղ. 187բ–188ա.

«Զանպիտանս ի սպասաւորութիւն բանի,
Եւ զթաւսրնեալս մաքք ամենայն իմաստի,
Զանարժան եւ զաւտ գրիչս անբան ասնասնոյ նմանի,
Եւ ինքն զինքն ի մարդու կարդ կու համարի,
Աղաչեմ զձեզ, ով սուրբ ընթերցողք, որ յիշելոյ չեմ արժանի,
Բայց ծնօղաց իմոց եւ կենակցին իմոյ ասացէք Աստուած ողորմի,
Եւ ինձ հազար բերան վայ վայ ասացէք,
Այ սեւ ու մուր եղկելի»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ (1832ին).

5. Թղ. 196ա. «Մանօթութիւն. Ի թուին հայոց ՌՄՁԱ (1832), յամսեանն Մեսեմբերի, ի հինգերորդ ամի Առաջնորդութեանս, պատահեցաւ ինձ հարկաւոր գործով գնալ ի սեպհական վիճակն իմ ի Կաղկաո, եւ տեսի զայս պատուական մենհնութիւն եւայ եայ մարգարէին, եղեալ ի խաւարաչին եւ ի գիճային պատուհանի իմիք յեկեղեցւոջ անտեսերունչ յարգելանս, հանդերձ այլ հնագոյն գրութեամբ: Առ այս խանդաղատեալ իմ ջերմեռանդ սիրով եւ մեղադրանս արարեալ ի վերայ անհոգութեան նոցին, ազատեցի ի կապարանէն՝ ընդ երեմիա մարգարէի մեկնութեամբն, եւ բերեալ զեղծեալ եւ զաւերեալ տեղիսն զգուշութեամբ նորոգեցի, մեծաւ տառապանօք եւ աշխատութեամբ: Քանզի հին ձեռագիր գոլով, ընդօրինակեալ ի երկու հարիւր քառասուն ամաց հետէ, առաջին տեսրակն մատենիս յոյժ տագնապելի էր առ ի գրել, եւ փոխել անվայել վարկայ, որպէս թէ ընդ ոսկւոյն գտեալ չարալծել. ապա որչափ իմովսանն էր կար՝ ջանադիր եղէ, նորոգեցի կազմեցի եւ ի լոյս ընծայեցի ի վայելս անձին իմոյ եւ եղբարց:

«Ապաքէն խնդրեմ ի ձէնջ, ով պատուական հարք եւ եղբարք, յորժամ ընթեռնուք եւ վայելէք զայնկալի գիրքս այս, յիշեցէք ի սուրբ աղօթս ձեր զհոգեւոր ծնողն իմ զաէր Մկրտիչ արքեպիսկոպոսն զառ ի Քրիստոս ննջեցեալ: Եւ զմարմնաւոր ծնողն իմ զԹուղլաճի Կարապետ աղայն Կեսարացի, եւ զմայրըն իմ զՀիւմրիւթն, եւ զեղբարսն իմ զպարօն Մովսէսն եւ զմահտեսի Յոհաննն, եւ զքոյրն իմ զՑաւնըմն, որք ննջեցեալ են ի Քրիստոս: Եւ զկենդանիս իմ զմայրանամ Թագուհի քոյրս եւ զպարօն Յարութիւն փեսայն մեր եւ զնորաբողբոջ զաւակունս նոցին զՏիրուհին, Կարապետն եւ զՍօֆիայն»:

6. Անուանաթերթ, գրուած նորոգողին կողմէ.

«Մեկնութիւն կայծակնամաքուր սուրբ մարգարէին Եսայեայ, Գէորգայ վարդապետին արարեալ, ի խնդրոյ Հերում Թագաւորին հայոց:

«Ընդօրինակեալ ի տիրացու Գասպար սարկաւագէ, ի բերդն Կաղկաոու քաղաքին, ընդ հովանեաւ սուրբ ուխտին Մօրուփայու, ի հազար քառասուն երկու թուին:

«Եւ այժմ կրկին նորոգեցեալ եւ սրբագրեցեալ եղեւ մեծաւ աշխատասիրութեամբ Կիրակոս վարդապետին Պօլսեցւոյ, ի վայելս ինքեան եւ ընթերցող եղբարց, յամի մարդեղութեան տեառն իմոյ Յիսուսի Քրիստոսի 1833, եւ հայոց թուին հազար երկու հարիւր ութսուն երկու, Նոյեմբերի ԺԵ:

«Ի բարեճոխ քաղաքն Հասանմանսուր, ի վեցերորդ ամի առաջնորդութեանս եղեւ սուրբ գիրս ի լոյս ընծայեցեալ (կնիք)»:

1381

ԳԷՈՐԳ ՍԿԵՒՌԱՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 290։ – *Ռձժ*Ը = 1669

ԷՋ 740։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×21։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4×14,5։ – ՏՈՂԻ 26։ – ԹԵՐԹԻ Ա–ԼԱ։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երեք փականները. աստառն է դեղին նուրբ կնդպաս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար։ – ԴԻՐ ներս կանոնաւոր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ էջ 1, նախնական ու պարզ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՐ, ԹՈՐԱԳԻՐ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿԻ էջ 726–740։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռձժ – 1669։ – ԳՐԻՉ Թումա սարկաւագ։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Ագարիա վարդապետ, որ 1683ին եղաւ կաթողիկոս Սսոյ. սա իր ձեռքով գրած է իր անունը Ձեռագրին աւարտին։ – ՏԵՂԻ անյայտ, հաւանաբար Գոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է Գէորգ Սկեւռացւոյ Մեկնութիւն Եսայեայ մարգարէի. ունի հետեւեալ կերպով.

Էջ 1. «Համառօտ ժողովումն մեկնութեան սուրբ մարգարէին Եսայեայ, ի լուսաւոր մեկնչացն տեառն Եփրեմի Խորին ասուրոյ, Յովհաննու Ոսկեբերանի եւ Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ, հրամանաւ տեառն Հայոց Հեթմոյ, լուսաւոր վարդապետի Գէորգեայ. *Յածուկ միշտ եւ անյայտ են բանք օրինացն եւ մարգարէից*»։

Էջ 361. «Երկրորդ հատոր համառօտիս. Տեսիլ չորքոտանեաց անապատին կամ հարուցոյ. (Ջ)անձկութեան. *Զի զբանս անանձոց կալան յանձինս, չորքոտանիս կոչէ զնոսա*»։ – *Վերջ էջ 724. «վարս արժանի անուանն ցուցցուք, զի եւ մարգասիրութեանն Քրիստոսի արժանի լիցուք եւ երկնից արքայութեանն, ի հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին պայծառացեալք, որում ամենայն փառք եւ զօրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Էջ 724. «*Փառք…: Որ ետ կարողութիւն ինձ անիմաստ եւ անարհեստ եւ փծուն գրչի, տրուպ Թումայ սարկաւագի հասանել յաւարտ սուրբ մատենիս, որ աջողութեամբ նորին սկսա(յ) եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի գաստուածաշունչ սուրբ տառս, ի թվականութեանս հայոց ՌձժԸ* (1669) *ամի, ի թագաւորութեան իմայչէլացոց Աւճի Սուլթան Մէհէմէտին, եւ ի հայրապետութեան սուրբ Երուսաղեմայ տէր Աւագատուր արհեպիսկոպոսին, եւ ի կաթողիկոսութեան սրբազան Ցակոբ կաթողիկոսին, ի խնդրոյ տէր Ագարիայ քոջ րաբունապետ եւ աստուածաբան վարդապետին, զոր տէր Աստուած մեր բարով վայելել տացէ նմա եւ յետ աստեացս ելանելոյ յիշատակ անջնջելի մնասցէ. որ Ագարիայ աստուածաբան վարդապետն գնեաց իւր հալալ արդեանցն. ամէն*։

«*Եւ զարձեալ յիշեսջիք զծնօղ սորա, զհայրն Յոհաննէս եւ զմայրն Տիրուհի. յիշեցէք հայր մեղայիւ ի տէր Յիսուս եւ զուք յիշեալ լիջիք առաջի Աստուծոյ. ամէն*։

«*Արդ որք հանդիպիք սուրբ մատենիս, կարգալով կամ օրինակելով, յիշեցէք զիս անարժան Թումայ սարկաւագս, եւ զհայրն իմ զԱւագն զհանգուցեալն առ Քրիստոս, եւ զմայրն իմ Շահսատէն, եւ զայլ ամենայն արեանառու մերձաւորս իմ ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր. եւ որք յիշէք, ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած ի միւսանգամ գալստեանն իւրում, եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. Էջ 740. «*Թուին Ռձիե* (1676) *Դեկտեմբերի Ա.ն գաշչին բռնեցաք*։

«*Դեկտեմբերի ԺԵ գրաթրճին բռնեցաք*։

«*Դեկտեմբերի ի ԻԱ, Տէր Մօսէսն Ստամպօլ գնաց*։

«*Ես Ագարիա կաթողիկոս ընկալայ զվերոյ գրեալ հացն*»։

1382

ԳԷՈՐԳ ՍԿԵՒՌԱՑԻ Ե.

Ձեռ. թիւ 1204։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 201։ – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 17,5×24,3։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×19,5)։ – ՏՈՂԵՐ 36։ – ԹԵՐԹԵՐ թդ. 1–144՝ Ա–ԺԲ×12. թդ. 145–201՝ Ա–Ե×12 (Բ՝ 11, Ե՝ 10)։ – ՆԻՒԹ թուղթ ընտիր։ – ԿԱԶՄ փառակազմ. կարմիր կաշի, յոյժ գեղեցիկ ոսկեդրոշմ գարդերով, միջուկը ստուարաթուղթ. իբր աստառ ունի գեղատիպ թուղթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար. գրադաշտը մի ինչ մրագնած։ – ԴԻՐ նոտր մանր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐԻ սակաւ, յոյժ պարզ, կարմիր գրիչով։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԽՈՐԱՆԻ թդ. 146ա, կարմիր գրիչով։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԻ թդ. 136ա–145բ, 210բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի յիշատակարան։ – ԿՆԻԻ թդ. 1ա, 146ա, որ ջնջուած է։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ չունի։ – ՏՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Զայս գրչագիր առաքեցին առ մեզ ի Զմիւռնիոյ Հ. Ներսէս Վրդ. Սարգիսեան եւ Հ. Գրիգոր Վրդ. Ալեփսոն, յամի 1843, փոխանակեալ զայն ընդ այլ բանի մի գրչագիրս՝ չորեքհարիւր դահեկանաց»։

Մատեանս է Գէորգ Սկեւռացիի Մեկնութիւն Եսայեայ մարգարէութեան եւ Մխիթար Գօշի զանազան քարոզներըզ, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «Համաոստ ժողովումն մեկնութիւն սուրբ մարգարէին Եսայեայ, ի լուսաւոր մեկնչացն տեառն Եփրեմի Խորին ասորւոյ, Ցոհաննու Ոսկեբերանի, Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ, հրամանաւ տեառն Հայոց Հեթմոյ, լուսաւոր վարդապետի Գէորգեայ ասացեալ. *Ծածուկ միշտ եւ անյայտ են բանք օրինացն եւ մարգարէից*»։ – *Վերջ թղ.* 135ա. «*Վարս արժանի անուանն ցուցցուք, զի եւ մարդասիրութեանն Քրիստոսի արժանի լիցուք եւ երկնից արքայութեանն, ի հայր եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին պայծառացեալք, որում ամենայն փառք եւ զօրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»։

Թղ. 135բ. «*Փառք*...։ *Այժմ ի թուականիս հայկազեան տումարիս ՉՋԷ* (1298)... *համառօտ զուգեաց առ իրեարս կարճաբանութեամբ եղեալ, եւ զմտացն ամբողջ ունելով զգօրութիւն եւ գրեալ ձեռամբ իւրով եառ նմա*» (*Համմտ. Մաչիկեան Լ.*, *Հայերէն Ձեռագրերի Ցիշատակարաններ*, *ԺԳ դար*, *Երեւան*, 1984, *էջ* 832–3)։

2. *Թղ.* 146ա. «Ասացեալ Մխիթարայ վարդապետի թէ զինչ է պատճառ մարդեղութեանն բանին Աստուծոյ տեառն Ցիսուսի Քրիստոսի, եւ հարկ էր եղանիլ տնօրէնութեանն խորհրդոյ, որպէս եւ յինելութիւն արարածոցս, զի զկատարումն ի հանդերձեալն եւ ի մշտնջենաւորն ունի, եւ ոչ որպէս ոմանք ասեն թէ կարողութիւն գոյր միածնի որդւոյն Աստուծոյ յերկինս երկնից գոլով եւ անտուստ ի ստորինս հրաշագործել առանց այնր ամենայնի, զոր ինչ յաշխարհի կատարեաց. Բան Ա. *Առաջին բարի բնութեամբ եւ պատճառ բնաւին եղելոց զԱստուած եւ զտէր իմացաք*»։

Թղ. 160ա. «Նորին Մխիթար վարդապետի ասացեալ յաղագս միութեան բնութեան եւ ներգործութեան կրից մարդացելոյ բանին Աստուծոյ տեառն Ցիսուսի Քրիստոսի ուղղափառ դաւանութեամբ ըստ սրբոց հարցն ասացելոյ, եւ թէ ոչ է երկուս բնութիւնս կամ երկուս ներգործութիւնս կրից որոշեալս ըստ երկաբնակաց ոմանց. Գլուխ Բ. *Բանն Աստուած, որդին Հօր միածին, մարդն Ցիսուս Քրիստոս, որ եառ զանձն փրկանս*»։

Թղ. 166բ. «Նորին Մխիթար վարդապետին ասացեալ թէ որ ինչ ի բնութիւնս մեր անկարելիք են եւ հարկաւորք, այնոքիկ արարչին արարածոց տեառն եւ Ցիսուսի Քրիստոսի կարելիք են եւ հարկաւորք. Բան Գ. *Մնանելն եւ մեռանելն եւ յառնելն ի մեռելոց մերումս բնութեան հարկաւորք են*»։

Թղ. 169ա. «Նորին Մխիթարայ վարդապետի վասն Ցիսուսի աստուածութեանն. Բան Դ. *Ցաղագս Ցիսուսի աստուածութեանն օժանդակեալք յաստուածաշունչ պատգամաց գործակցութեան հօր*»։

Թղ. 171ա. «Նորին Մխիթարայ բանահիւսի յաղագս կամաւորական կրից տեառն Յիսուսի Քրիստոսի մարդացելոյ բանին Աստուծոյ. Բան ե. *Եւ արդ ահաւասիկ պարտիմք աստանօր սակաւ ինչ յիշատակել յաղագս կամաւորական կրից*»:

Թղ. 174բ. «Նորին Մխիթարայ յաղագս սրբոյ պատարագին եւ մեղսաբաւիչ խորհրդոյն Յիսուսի Քրիստոսի. Բան Զ. *Ներգործական զօրութիւնք աստուածային հրաշիցն զոր արար որդին միածին*»:

Թղ. 184ա. «Նորին Մխիթարայ առ այնոսիկ որք խմոր եւ ջուր արկանեն յահաւոր խորհուրդ սրբոյ պատարագին. Բան է. *Որք միանգամ ճշմարտութեանն սիրօղք իցեն զհանդէս բանից իմաստութեան զառ ի յինքեանց*»:

Թղ. 187բ. «Նորին Մխիթարայ վարդապետի վասն բահանայական զգեստուց. Բան Ը. *Զընդդիմաբանութիւնս առ ի յոմանց եղելոյ յաղագս քահանայական հանդերձից, որ մանք թէ պարտ է ըստ հնոյ օրինաց*»:

Թղ. 190բ. «Նորին Մխիթարայ վարդապետի յաղագս երկրորդի գալստեան տեառն Յիսուսի Քրիստոսի որդւոյն Աստուծոյ. Բան Թ. *Հաւատք են, ասէ մեծն Պօղոս, յուսացեալոց իրաց հաստատութիւն, եւ յանդիմանութիւն որոց ոչն երեւին. եւ քանզի թիւք ժամանակաց*»:

Թղ. 195բ. «Նորին Մխիթարայ վասն խոստովանութեան մեղաց. Բան Ժ. *Ճշմարիտ եւ հաւաստի է սահման խոստովանութեան մեղանաց եղելոց զոր ի տեառնէ մերմէ*»: – *Վերջ թղ.* 201բ:

1383

ԳԷՈՐԳ ՍԿԵՒՌԱՑԻ Զ.

Ձեռ. թիւ 2453: – *Ժէ դար*

Էջ 496: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 15,5×21,8: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×17): – ՏՈՂԵՐ 28: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԼԱ: – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն եւ սպիտակ: – ԿԱԶՄ ոսկեգոյն շրջանակով ներսը կաշի, միջուկը ատուարաթուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. Ձեռագրիս առաջին կողմը բաժնուած է ամբողջութենէն: – ԳԻՐ ներս: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 494–6: – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1963ին Փարիզէն ուղարկած է Տիար Ժագ Մարոսեան:

Մատեանս է Գէորգ Սկեւռացւոյ Մեկնութիւն Եսայիայ մարգարէութեան.

Էջ 1. «Համառօտ մեկնութիւն սուրբ մարգարէին Եսայեայ, ի լուսաւոր մեկնչացն տեառն Եփրեմի Խորին ասորւոյ, Յոհաննու Ոսկեբերանի, Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ, հրամանաւ տեառն Հայոց Հեթմոյ, լուսաւոր վարդապետի Գէորգեայ ասացեալ. *Մածուկ միշտ եւ անյայտ են բանք օրինացն եւ մարգարէից*»: – *Վերջ* էջ 492. «*վասն արժանի անուանն ցուցցուք, զի եւ մարդասիրութեանն Քրիստոսի արժանի լիցուք եւ երկնից արքայութեանն, ի հայրն եւ յորդի եւ ի սուրբ հոգին պայծառացեալք, որում ամենայն փառք եւ զօրութիւն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն. վերջ*»:

Էջ 493. «*Փառք...: Այժմ ի թուականիս հայկազեան տումարիս ՉՊՀ* (1298)*...համառօտ զուգեաց առ իրեարս, եւ գմտացն ամբողջ ունելով ըզզօրութիւն եւ զրեալ ձեռամբ իւրով ետ նմա*» (*Համմ. Ալիշեան Լ., Հայերէն Ձեռագրերի Ցիշատակարաններ, ԺԳ դար, Երեւան, 1984, էջ 832–3*):

1384

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ – ԳԷՈՐԳ ՎՐԴ.

ԱՐՈՒԵՍՏ ԳՐՉՈՒԹԵԱՆ

Ձեռ. թիւ 1102։ – *ԺԶ դար*

ԹՈՒՂԹ 60։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 8,5×12,3։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×10)։ – ՏՈՂԵՐ 23։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ե։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երկու փականքները. աստառն է կարմիր ներք մետաքս։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԵՐ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար. առաջին երեք թուղթերը ստորին կողմէն ցեցակեր. ներքոգրութեան ատեն աւելցուած պէտք են ըլլալ էջ. 57–60։ – ԴԻՐ բոլորգիր ընտիր եւ մաքուր։ – ՁԱՐԴԱԴԻՐԵՐ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒԹ, ԽՈՐԱԴԻՐԵՐ երբեմն սեւ, ընդհանրապէս կարմիր թաւնաթով։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ 60ր։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԶ դար, գուցէ նաեւ ԺԵ։ – ԳՐԻՉ, ԿԱԶՄՈՂ Թումա արեղայ։ – ՍՏԱՑՈՂ ճակոր վարդապետ։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ «Ցղեաց վանաց սրբոյն Ղազարու վ. Հ. Գէորգ Վրդ.ն մեր երկրորդն Անթեցի ի Հալպու, որ եհաս առ մեզ յամի տեառն 1755, ի Մարտի 20»։

Մատեանս կը բովանդակէ Արիստակէս Վրդ.ի եւ Գէորգ Վրդ.ի Արուեստ գրչութեան, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «Վերլուծիւնք բացերեւապէս բազմազան բայից եւ բառից, յոմնախումբ շարադրութեամբ արարեալ զաս Առիստակիսի գրչի, ի խնդրոյ բազմաց, յարհեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց եւ վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից, պարտ է իմումս անհմտութեան եւ որք սովին մասին բերին, վերջանալ յառաւելաստաց շաղփախփութեանց յիրս եւ ի բանս*» (*սկ.* «Առիստակէսի»)։

Թղ. 4բ. «Կանոն խրատական առաջին. զկնի նախ սկսման խրատուդ, որ ցուցանէ առանց յիոյ դրոշմուիք զայն միտան, թէ տեսուբիւն սոցա զայս յայտնէ ստուգապէս, թէ առ ի մէնջ սկսեալ է բանս զառ ի յԱստուած աղաչանք եւ խաւսակցութիւն. նոյն եւ առ սուրբս, նոյն եւ առ ամենայն ոք մի եւ նոյն տեսութիւն է. եւ գտանես զսոսա ընշմարտութեամբ նոյնգունակ տպաւորեալ ի թարգմանչաց գիրսն նովին տեսութեամբք. եւ որ ոք զսոսա մտաւոր ընթերցցի բազում անգամ, ծանիցէ զնշմարտութիւն իրիդ անվրէպ եւ անխոտորնակ, այսու աւրինակաւ. *Աւդնեա՛ տէր, բարերա՛ր տէր, առաքեա՛, դասեա՛ դասաւորեա՛ տէր, դաղարեա՛ ի ցասմանէդ...*» (*Կանոն Ա–ժ*). *Հմմտ. Ձեռ.* 1396, (*Ժողովածոյ Ե.*, § 1)։

2. *Թղ.* 44ա. «Գէորգեայ. *Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի ի գրել զսա այրս թշուառ եւ ծաղկաքաղ արարեալ զմասն ինչ գրելոցն յԱռիստակիսէ հռետոր գրչէ եղի սատ*»։

Թղ. 44բ. «Խրատ վասն հանգամանաց հեգից, որ եւ պատճառն իսկ է գրադարձին յարուեստ գրչութեան, արարեալ զսա Գէորգա(յ) ի խնդրոյ Ստեփաննոսի Գոյներ երիցանց Կայծառոցւոյ. *Արդ կամելով գիտել զարուեստս*»։

Թղ. 49բ. «Խրատ վասն առոգանութեանցըն»։

Թղ. 55բ. «Ցաղագս կիտից»։ – *Վերջ Թղ.* 56բ։

3. *Թղ.* 57ա. «*Այլ քանզի Առիստակէս յիւրն խրատս որ վասն այսր իրի, զանուն կիտիս զուղղականն կէտ է գրեալ, եչով եւ ոչ կէտ, վասն այսր ոչինչ ունիմ ատելիս ասել, զի թէպէտ ըստ սովորութեան իմն...*»։

Թղ. 58ա. «Ցաղագս շեշտի եւ պարուկի. *Արդ ամենայն անուն որ միով հեգով յառաջ քան զվերջին հեգնութի զայր կամ զնչ կամ զին, ամենեքեան յարաշնչտ կոչին*»։

Թղ. 59ա. «Եւ վասն պարուկին գիտելի է. *Արդ ամենայն անուն որ միով հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զչ կամ զով, սոքա*

յարապարոյկ ասին...»: – *Վերջ Թղ.* 60ա. (*Թղ.* 57–60, *հին բնագրէն տարբեր գրչութիւն կը թուին ըլլալ*)։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 4բ. «*Ջատացող զառիս զամենագովելի եւ զառաքինի վարդապետն Ցակոբ, եւ զվերջին կազմող սորին եւ զգծագրող սակաւ գծիս զանարժան անուամբ միայն արեղայ Թուման, յիշեսջիք ի տէր միով Աստուած ողորմ(ե)այիւ, ով բարեսէր ընթերցողք, եւ Աստուած ձեզ ողորմեսցի. ամէն*»։

1385

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ – ԳԷՈՐԳ ՎՐԴ.

ԱՐՀԵՍՏ ԳՐՁՈՒԹԵԱՆ

Ձեռ. թիւ 1346։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 161։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×18։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7,8×12,5)։ – ՏՈՂԵՐ 21։ – ԹԵՐԹԵՐ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ կեդրոնը ծուածեւ ծաղկեայ դրոշմով շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. աստառն է գունաւոր տպածոյ թուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ շատ լաւ, կատարեալ ու անթերի։ – ԳԻՐ Ռոտր մաճուր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ, ԹՈՐԱՆ, ԿԻՍԱԹՈՐԱՆ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ թղ. 1ա, 5ա, կարմիր գրիչով, Ռուրբ զարդերով։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔԲ, ԹՈՐԱԳԻՐԵՐ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 4ա–բ, 76բ–84բ, 156բ–161բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԻ հաւանաբար Գոլիս։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ չունի։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ հաւանաբար ստացած են 1791էն ետք։

Մատենաս է Արիստակէսի եւ Գէորգի Արհեստ գրչութեան, եւ Սիմէոն վրդ. Ջուղայեցիի Քերականութիւն, հետեւեալ կերպով.

1. *Թղ.* 1ա. «Վերլուծութիւնք բացերեւապէս բազմազան բայից եւ բառից յոճախումբ շարադրութեամբ արարեալ զսա Արիստակիսի գրչի ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից*» (*տե.* «Արիստակէսի»)։

Թղ. 3բ. «Կանոն խրատական առաջին. զկնի նախ սկսման խրատուդ, որ ցուցանէ առանց յիոյ դրոշմունք զայն միտսն» (*Համմտ. Ժողովածոյ Ե.*, § 1)։

2. *Թղ.* 48ա. «Գէորգա(յ) վարդապետի արարեալ, ի խնդրոյ Ստեփաննոսի մականուն Գուլեր երիցանց կայթառուացոյ. *Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի գրել զսա այլոց թշուառ եւ ծաղկաքաղ արարեալ զմասն ինչ գրելոցըն յԱրիստակիսէ հռետոր գրչէ եղի ասատ*» (*Համմտ. Ժողովածոյ Ե.*, § 2)։

3. *Թղ.* 66ա. «Խրատ գրչութեան զոր արարեալ էր զսա յառաջագոյն Գէորգեայ վարդապետին, ի խնդրոյ ումեմն, զորոյ ըզպակասն ի նմանէ յետոյ իմ ի վարդապետէն խնդրեալ, եւ նա կատարեաց զխնդրուածս իմ, եդեալ յառաջ զԱրիստակիսի արարեալն, եւ զքերին ի նմանէ կատարեաց իմիք, ինձ Ռուաստիս Ստեփաննոսի Գուլեր երիցանց, որոց ողորմեսցի տէր արարողին եւ խնդրողին. Ցառաջարան սակաւ խրատիս. Ցաղագս գրչութեան արուեստի» (Գլ. Ա–Գ) *Համմտ. Ժողովածոյ Ե.*, § 3։

4. *Թղ.* 85ա. «(Սիմէոնի Ջուղայեցւոյ) Ցաղագս էերականութեան. *Քերականութիւն է գիտութիւն տառից եւ ասութեանց եւ կիրառութեանց սոցին, ըստ չարադրութեան քերթողացն, եւ բաժանի յերկուս. ի կիր առնելիս եւ ի կիրառութիւնս*»

Անդ. «Ցաղագս Կիր առնելեաց, եւ է այս հատոր առաջին»։

Թղ. 124բ. «Ցաղագս կիրառութեանց, որ է հատոր երկրորդ»։ – *Վերջ Թղ.* 156ա։

1386

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՃԻՇԵՑԻ

Ձեռ. թիւ 373։ – Ռճ՚ՂԱ – 1743

ԹՈՒՂԹՔ 152։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14,5×20,8։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×15,2)։ – ՏՈՂՔ 25։ – ԹԵՐԹՔ Ա–Դ×12. Ա–Թ 12 (Թ՚ 8)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար, շատ լաւ վիճակի մէջ պահուած է։ – ԳԻՐ ներս մաքուր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 47բ–48բ, 152ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌճՂԱ – 1743։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ցիշատակ է տիրացու Գէորգին Պալատեցւոյ Տէր Յովհաննիսեան, ի դուռն սրբոյն Ղազարու, շնորհեալ յամին ՌՄԼԶ – 1787, ի Նոյեմբերի»։

Մատեանս կը բովանդակէ սուրբ Օգոստինոսի Ներատ խոստովանութեան եւ Յովհաննէս Արճիշեցիի Մեկնութիւն պատարագի, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «Կանոնք երանելոյ Օգոստինոսի սուրբ եպիսկոպոսին եւ աստուածաբանութեան վարդապետի, արարեալ խրատ անհրմտից խոստովանահարց, որովք կարասցեն խոստովանորդաց ուսուցանել զճանապարհս կեցութեան, ի փառս օրհնելոյն. Ցաղագս խոստովանութեան համառօտ հաւաքումն. *Կամելով իմ ուսուցանել ամենայնիւ զխոստովանահայրս, որք ոչ են լիապէս տեղեակք եւ հմուտք յամենայնի, արարի համառօտ հաւաքումն ի յուսումն, որով տացի նոցա ճանապարհ...*»։

Թղ. 7ա. «Ա. Ցաղագս հարցանելոյ զեօթը մահուչափ մեղաց, եւ նախ սկիզբն արասցուք ի բղէախոհութենէ. *Վասն բղէախոհութեան հարցջիր եթէ խոստովանողն պոռնկեալ իցէ ընդ ամուսնացելոյ*»։ – *Վերջ Թղ.* 44բ. (Գլ. Ա–Լ)։

Թղ. 45ա. «Նորին խրատ այլ ոգեշահ. *Ցաւուկ խոստովանութիւն զոր պարտ է խոստովանողացն ասել առաջի խոստովանահօրն, որ է գլուխ քան. եւ այսպէս պարտի խոստովանի զոր մեղաւ, որպէս թէ Աստուծոյ եւ ոչ մարդոյ, եւ են այսօրիկ. Ա. Նախ եւ առաջին թէ խոտորեցաւ սիրտ իմ ի պաղատանս այլազգեաց, հրէից եւ հերձուածողաց*» (կանոնք Ա–Ի)։

Թղ. 46բ. «Այլ խրատ վասն զուշութեան խոստովանահարց. *Պարտի քահանային եօթն կերպիւ պահել զխոստովանութիւնն. Ա. Նախ զամենայն մեղսն զոր ի խոստովանութիւն լսէ, պարտ է հաստատել պահել ի սկզբանէ մինչեւ ի մահ եւ ոչ յայտնէ*»։ – *Վերջ Թղ.* 47ա. (կանոնք Ա–Ի)։

2. *Թղ.* 49ա. «Տեսութիւն սուրբ պատարագին Յոհաննու Արճիշեցւոյ. *Ըստ ասացեալն Սողոմոնի, Ամենայնի ժամ է եւ ժամանակ ամենայն իրի, վասնզի հարքն մեր առաջինքն եւ վարդապետք եկեղեցւոյ, յորժամ բանս ինչ յաստուածայինոց պատգամացն խօսել կամէին եւ կամ գրել նուրբ եւ առակաւորք զարձուածովք, այլ եւ զեղեցկազարդ եւ պաճուճեալ բառիւք հնարէին*» (համմ. *Մտպր. Հյց. ԽԴ.*, § 17)։

1387

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԵՐԶՆԿԱՑԻ

Ձեռ. թիւ 103։ – *ՁՁե* – 1336

ԹՈՒՂԹ 90։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×16,5։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×12)։ – ՏՈՂԵՐ 17։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա-ԺԲ×8 (Ա, Ե՝ 7, ԺԲ՝ 5)։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ արդի, ստացած ի Ս. Ղազար։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի, որու փոխարէն սկիզբը կայ թուղթ մը (թդ. 1ա–բ), ուր կայ տողի մը հատուածը։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բամպակեայ թուղթ ըլլալով՝ մաշած է, խոնաւութեան հետքն ալ կը տեսնուի վրան. մանուկ մը մելանով աղտոտած է շատ մը լուսացմբներ. Ս. Ղազար հասած է անկազմ, եւ հոս է որ ստացած է կազմը, փըրկուելով կորուստէ։ Թուղթ ինկած է ընդ մէջ թդ. 31–2, 53–4։ – ԳԻՐ բոլորգիր հին։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ առաջին մասին մէջ (թդ. 2ա–24ա) բնագրին թանաքի գոյնով՝ հանգուցագիր տառեր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂԻ կարմիր թանաքով։ – ԽՈՐԱԳԻՐԻ բնագրին սեւ թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ, ՆԿԱՐԻ, ԽՈՐԱՆԻ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թդ. 2ա,36բ, մեծութիւն 2,8×8,2, շատ պարզ եւ նախնական։ – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՁՁե – 1336։ – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ Ամիր Փօլիս։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ «ի Թավրէժ ի Դաւվազայի»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ թդ. 89ա–90բ. Ցիշատակարանը աւարտելուն՝ կը շարունակէ աղօթքի ձեւով, խօսքը ուղղելով Աստուածածնի, յիշելով նաեւ իր անունը. ապա կ'անցնի Ցիսուսի (թդ. 90բ), որ զանց կ'ընենք հրատարակել։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Ձայս գիրք եղեր ընդ իւր Վ. Հ. Մկրտիչ Վրդ.ն մեր Աճաճեան ի Կոստանդնուպոլսոյ, յամի տեառն 1759, ի Յունվարի 30»։

Ընտիր մատեանս կը բովանդակէ Կոստանդին Երզնկացիի քերթուածները, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 2ա. «Ցաղագս միաբանութեան եղբարց, բանիւ սակաւ եւ պիտանիւ, վկայութեամբ գրոց սրբոց, զոր ժողովեալ գրեցի, սիրով եղբայրութեան, այնոցիկ որք ցանկան փափաքանօք բանից իմաստութեան. *Ցաստուածայինն ամենազաւր տէրութենէն, յանհաս եւ յանհիմանալի նախախնամութենէն մեծարեալք ի պատիւ ճոխութեան եւ չքեղացեալք ի փառըս բարձրութեան, բոլոր մասամբ առաքինութեան զարդարեալք, եւ երկիր աւրհնեալք աճեցուցիչք արդիւնական պտղոյն, եկեղեցոյ մաւր զուարթարար որդիք եւ հիմն հաստատութեան հաւատոյ, ոսկի ընդ արծաթս պատուական քարինք չարայարեալք եւ առաւել պատուաւոր անդամք մարմնոյն Քրիստոսի ի գլուխն հաստատեալք։ Որով բաշխեալ ի վերուստ...*»։ – Վերջ *թղ.* 28ա. «*Որք ողորմութիւն առնեն աղքատաց եւ նեղելոց, մեծի վարձուց հատուցումն ի Քրիստոսէ ընդալցին, ընդ նմին եւ արժանիս հայցելով ի տեառնէ թողութիւն յանցանաց, եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս ամէն. ամէն*»։

Կը խօսի բոլոր առաքինութիւններուն մասին, խրատական ոճով. կը պակսի հեղինակին անունը։

2. *Թղ.* 28ա. «(Կոստանդեայ Երզնկացւոյ՝ տաղ). *Աւրհնեալ է հայր անըսկիզ(բ)ն, աննիւթական եւ անսահման. Գովեալ է որդին միածին, ճշմարիտ բան հայրական*»։ – Վերջ *թղ.* 31բ. «*Աբրահամ սուրբ նախահայրն, բնակեցաւ ի խորանին, զի աւրինակ էր սրբութեան, փրկչին եկեր հաց ընդ նմին*» (*Թուղթ ինկած ըլլալով՝ կը մնայ կիսատ*)։

3. *Թղ.* 32ա. «(Կոստանդեայ Երզնկացւոյ՝ տաղ). ...*Նաեւեայ Ցեսու որդի, ի Ցորդանան անց հրամանաւ ժողովրդովքն խրատչէլին, զոր չերիքով ի հրեչտակէն ա՛ռ հրաման չաղթել նոցին, նայ զարեզակն ոտնակապեաց, զքարն հալէր զերիքովին*»։ – Վերջ *թղ.* 36ա. «*Ինդրէ՛ դու Կոստանդին, ի սուրբ հոգւոյն քեզ ի բաժին, դու այլ լուսաւորէ լեր արժանի փոքր մասին... Այն որ էնն է չէութեան եւ անվաղճանն յաւիտենին, իսկ նմայ փառս տացուք յամէն լեզվաց մեծ գոհութիւն*»։

4. *Թղ.* 36բ. «Նորին Կոստանդեայ բանք. *Ահա սկիզբն առնում բանից, եւ խրատ տամ հասարակաց, խնամատութիւն ձեզ ցուցանել,*

յով որ հոգոյ աչք կայ ի բաց»: – Վերջ Թղ. 38ա. «Եւ Թողում զայս անցաւոր ես Կոստանդինս որ գրեցի ի մէնէ ի բաց». (օրինակողը անունը խառնելով գրած է. «Կոստանդինս եւ գԱմիրս որ գրեցի ի մէնէ ի բաց»):

5. Թղ. 38ա. «Այս գարունս զգալուստն Քրիստոսի պատմէ առակօք. Գարունն լինի ուրախութիւն, եւ ցնծութիւն երկրածնաց, կիսոց մի գայ մեծ հարսանիք, կէսք մի յերկաթի բանդ ւիլաց»: – Վերջ Թղ. 39բ. «Ես Կոստանդինս (եւ յետին Ամիրս), որ ձեզ գրեմ լուսուցանեմ զբանս բարեաց... բարեպանեմք զսուրբ հոգին ի հաւրէ (բառ մը ջնջուած) յառաջ բիսած, միասնական երրորդութեանն, փառք եւ պատիւ յամէն յեզվաց»:

6. Թղ. 40բ. «Բանիմ յաղագս չար ընկերաց եւ պատրաստ կալ մոլորեցուցիչ ոմանց, որք հակառակին բարութեան. *Մի՛ հաւատար ամէն մարդոյ, թէ զիրենք ցուցնեն քեզ խիկար, դու յառաջ փորձէ ու տես, եւ լաւ ի սրտէ խառպար*»: – Վերջ Թղ. 43ա. «*Դարձիր ի յետ նայէ ու գիտ, խելաւք քա դալիր ու ճար, որ չմնաս ի մէջ ծովուն, ւյեզր ի հանգիստ իակի չհասար*»:

7. Թղ. 43բ. «Բանիմ յերկու դէմս, մտաց տեսութիւնիմ ի հոգի եւ ի մարմին, զոր առակօք խօսի այսպէս. *Զարթիք ի յերազուս բացէք զաչերս ով կայք ի քուն, տեսէք մէջ գիշերիս չառք որ պահ մի չեն լալ ի քուն, անդադար ի չուրջ գալով կան, հրամանաւ մի Աստուծուն*»: – Վերջ Թղ. 45ա. «Ես յետին եւ անպիտանս, որ Կոստանդին (եւ Ամիր) կոչի անուն, խնդրեմ ի քէն, տուր ինձ սէր ի սիրուն առաւաւտուն»:

8. Թղ. 45ա. «Բանիմ յաղագս արեգականն արդարութեան, որ եւ ծագեաց ի հօրէ միածին որդին Քրիստոս, զոր առակօք խօսի. *Ահայ գիշերս էանց, նշան եղեւ առաւաւտուն, աստղըն պայծառ ծագեցաւ եւ աւոր երեկ լուսոյն*»: – Վերջ Թղ. 46բ. «Ես Կոստանդին որ գրեցի, կու փափագիմ ի յայն լուսոյն, որ ես լուսաւորիմ յարեգակն ի մեծ լուսոյն»:

9. Թղ. 47ա. «Ծաղագս անգիտաց սուտ խաւսելոյ զբանս անպիտանս եւ հակառակ կալ իմաստնոց. *Ձրիաթ կանչեմ հազար լաւ հեղ հառաչ բերեմ լալով, ի յանդէտ մարդկան ձեռաց զհոգիս երեմ անչէջ հրով*»: – Վերջ Թղ. 50բ. «*Չի ծովուն ոչ կայ հանգիստ, յերբակ ծըփի յալիս քամով, ւուվ հոդոյն բաժին լինի, այլ չհաւատաւի ինք կենալով*»:

10. Թղ. 51ա. «Ոմանք չարախօսին զիմէն վասն նախանձու, թէ որպէս խօսի սայ այսպիսի բան, զի վարդապետի չէ աշակերտել շատ, զի ա՛յլ է աշխատիլն եւ ա՛յլ է շնորհիւն ի հոգւոյն. զոր ես պատմեմ ձեզ յաղագս տեսլեանն իմոյ, զոր տեսի զարմանալի տեսիլ, մինչ ի վանէ կացի հնգետասան ամաց, զոր տեսի այր մի արեգակնազգեստ եւ լի լուսով. *Ոմանք չարէն հետ ինձ, ու նախանձով են յիմ վերայ, վասն իմ գրեալ բանիս, որ առ մարդիկ երեւեցայ*»: – Վերջ Թղ. 53բ. «*Ոմանք չարին հետ ինձ կրճեն ատամն ի յիմ վերայ, ւոմանց պատեհ թըւի զարիւնս հեղուլ իր կամ լինայ» կը մնայ կիսատ թուղթի անկումով*:

11. Թղ. 54ա. «... *Այլոց այնչափ բացիր, որչափ քեզ ես բեռն դրել, թէ չէ զհոգդ հոգի ընդդէմ մարդկան ես ցուցուցել*»: – Վերջ Թղ. 56բ. «*Թէ չէ այն փոխարէն է սիրոյն սէր հաստուցանել*»:

12. Թղ. 56բ. «Կրկնեալ պատասխանի այսպէս ի դէմ. *Հոգւով տվեր գրախտ դու Կոստանդնեայ կամաւ լսել, ասէ թէ հասկացայ*»: – Վերջ Թղ. 58ա. «*Եւ ոչ քեզ հաւատալ ամէն մարդու ւի սիրտ մտել*»:

13. Թղ. 58ա. «Բանիս վարդի օրինակաւ զՔրիստոս պատմէ. *Այսօր եղեւ պայծառ գարուն, ցնծան ծաղկունք եւ յորդորին*»: – Վերջ էջ 61բ. «*Ով տեսնու դիմ սիրտս ի բաց, նայ թող լսէ դիմ գանկանին*»:

14. Թղ. 61բ. «Մեկնութիւն վարդին համառօտ. վասն անգիտաց շինեցի, զի կարծէին եթէ մարմնաւ էր բանիմ վարդիս, ես վասն այն գրեցի. *Ականջ դիր ո՛ լսէ, որ ես պատմեմ քեզ մեկնութիւն*»: – Վերջ Թղ. 64ա. «*Նմայ փառս տացուք յամէն լեզուաց մեծ գոհութիւնք*»:

15. Թղ. 64ա. «Բանիմ յաղագս անբաւելի սքանչելեացն Աստուծոյ, զոր փոխրի ինչ համարձակիմ այսպէս. աւգնեայ Քրիստոս. *Անմահ արքա(յ) եւ տէր երկնի, ազգի մարդկան կենաց յոյս ես*»: – Վերջ Թղ. 66բ. «*Մեզ պարգեւէ զկենաց բարին, զի բուն բարուն չնորհող դու ես*»:

16. Թղ. 67ա. «Բանիմ յաղագս անցաւոր մեծութեան, զի մահուան ժառանգեն երկնաւորքս եւ ունայն է վայելչութիւն աշխարհիս. այր միւն (..) կայր ու Շահնամայ ասէր ձայնով. նայ եղբարք խնդրեցին թէ ի Շահնամայի ձայն մեզ ոտանաւոր ասայ. ես շինեցի զբանիս զայս, ի Շահնամայի ձայն

կարդացէք. *Ցանուն անեղին Աստուծոյ եւ մեծին, յանուն հօր եւ որդւոյն որ է միածին*»: – Վերջ Թղ. 70ա. «*Ցանուն անեղին Աստուծոյ եւ մեծին, յանուն հաւր եւ որդւոյն որ է միածին*»:

17. Թղ. 70ա. «Բան գարնան օրինակաւ խորհուրդ ի Քրիստոս, մի՛ մարմին հասկանայք զբանս, այլ հոգեւոր. *Մեծ գոհութիւն հարիւր հազար, մեզ աւետիք է նոր հասել*»: – Վերջ Թղ. 75ա. «*Կոստանդ ի խոր ծածկեալ է բան... այնմ որ կամաւ է խոնարհել*»:

18. Թղ. 75ա. «Նոյն բան խորհրդով եւ ի յայլ դէմս տեսութիւն, զոր առակօք ցուցանի այսպէս. *Այսօր եղա(յ) հողմն գարնան, սիրով հնչեմ ի բուրաստան*»: – Վերջ Թղ. 77ա. «*Երկրպագէ դու Ամիր մականուն Փօլին, մեծ գոհութեամբ տեառն արարչին, որ արժանի եղեր վարդին, եւ լսեցիր բլբուլի ձայն*»:

19. Թղ. 77բ. «Խրատ հասարակաց պիտանի (եւ օգտակար). *Մի՛ պարծենալ դու ի քէն, եթէ ես գանձուց տէր եւ մալի*»: – Վերջ Թղ. 78բ. «*Աւաղեմ քեզ Կոստանդին, զի ես ունայն եւ անոտի*»:

20. Թղ. 78բ. «Բան յաղագս լեզուի եւ չդատել զընկերն որ է այս. *Առաքեալն Քրիստոսի մեծն Պօղոս, զայս վկայէ, թէ որ դատէ մարդ զիր ընդերն զանձն իւր դատապարտէ*»: – Վերջ Թղ. 80ա. «Նայ խոնարհ ու հեզ պիտիս, որպէս եւ տէրն իսկ երանէ»:

21. Թղ. 80բ. «Բանիբ խօսիլ ի ժամ տըրտմութեան, զոր գրեցի առ պահ(..)ջս սուտ եղբարց, զոր վիրաւորեցայ. *Ես քանի հառաչ բերեմ, կամ ի սրտէ կենամ ազար*»: – Վերջ Թղ. 82ա. «*Բայց չուտով յատակ ծովու, ի խորս անդան որպէս կապար*»:

22. Թղ. 82ա. «Բանիբ յաղագս չար կնոջ նախատինիբ, եւ յաղագս բարի կանանց. *Կամեցայ բանիբ մի քանի խրատ գրել, ով կամի ինձ ի սրտէ ականջ դնել*»: – Վերջ Թղ. 85բ. «*Թէ խնդիր լինիք անուանս անարժանի, Կոստանդին անուն կոչի Եզնկացի*»:

23. Թղ. 86ա. «Բան Կոստընդեայ առ մեր հոգեւոր եղբայրն Ամիր, հոգով ի հոգի եւ սրտէ ի սիրտ. *Պարոն Ամիր մեր պարծանաց, եղբայր եւ սիրելի*»: – Վերջ Թղ. 87ա. «*Ով չկարէ սիրտ մի տրտում ուրախ պահել, նայ է՛ր գովի*»:

24. Թղ. 87ա. «Ցաղագս եղբայրութեան, բարոյ եւ չարի. *Զիմ զանկատս լսեցէք, յիանէ առէք բան մի խրատ*»: – Վերջ Թղ. 89ա. «*Բայց զահրի քեզ չէ հարիփ, է Կոստանդին ունկայ ի զատ*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 89ա. «*Բայց գրեցաւ սայ ի Թավրէժ ի Դաւվազայի անջայռանա, չնորհիւ եւ ողորմութեամբ ամէնաւարհնեալ Տիրամայր սուրբ Աստուածածնին, ձեռամբ մեղապարտ եւ դատապարտեալ ոգոյ նուաստ գրչի Ամիրիս, մականուն Փօլին Քալայմաչ ի Ցուսուփայ որդուս մի թոռի թոռն, ի վայելումն անձին իւրոյ եւ յիշատակ հոգոյ իւրոյ եւ ծնողացն իւրոյ. տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուածն բոլորից համայնից ողորմեսցի մեզ եւ ձեզ, կարդացողին եւ լսողին եւ այնոցիկ որք հաւ(ատով) գմեզ ի Քրիստոս յիշեն, Քրիստոս գիւրմանքն յիշէ յիւր արքայութիւնն: Ի թվ. ՉՀԵ (1336), ի Նավասարթի գրեցաւ այս գիրս. ամէն:*

«*Աղաչեմ զամէնաւարհնեալ տիրուհի Մարիամ, լիապէս ծնողս Աստուծոյ, դուստր արքայի երկնաւորի, մայր որոց փառաւոր, մխիթարութեանց վչտացեալոց, ճանապարհ մոլորելոց, փրկութիւն յուսայցեալոց ի քեզ. կոյս գոլով յառաջ քան զծնունդն, կոյս ծընընդեամբ եւ կոյս յետ ծնընդեանն: Աղբուր ողորմութեան եւ փրկութեան չնորհաց, աղբուր գթութեան եւ քաղցրութեան, աղբուր մխիթարութեան եւ քաղցրութեան, աղբուր չնորհող եւ մխիթարիչ մեղաւորաց. բարեխաւսեայ վասն իմ մեղաւորիս, քում ծառայիս եւ Ամիրիս առաջի որդոյ քո միածնի, զի յիրով ողորմութեամբն եւ քո(յ)ին բարեխաւսութեամբս չնորհեսցէ ինձ ողորմելոյս ժամանակ առաջ քան զաւր վախճանի իմոյ, որպէսզի մաքուր զղճման եւ ճշմարիտ խաւստովանութեամբ եւ լիակատար ապաշխարութեամբ քավեցից զմեղս իմ եւ ամենայն հաւատացելոց, կենդանեաց եւ ն(ն)ջեցելոց կեանք եւ հանգիստ յաւիտենից. ամէն: Փառք եւ երկրպագութիւն հաւր եւ որդոյ եւ սուրբ հոգոյն». (ազօթքը կը շարունակէ ամբողջ Թղ. 90բ):*

1388

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵԶՆԿԱՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 306։ – 1293

ԹՈՒՂԹՔ 202։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×16,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8,5×14)։ – ՏՈՂՔ 23։ – ԹԵՐԹՔ Ա-ԺԷ×12 (Ա՝ 10)։ – ՆԻՒԹ բուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ ուղղագիծ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոճակով, որու աստառն է երկնագոյն ներքս կերպաս, մինչ Ձեռագրինը՝ հասարակ լաթ կապտագոյն. կորսուած են երկու փականները։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար, մնացած է մաշուր եւ ամբողջ. անցեալին ունեցած է նորոգութիւն։ Թղ. 198 բաժնուելու վտանգին մէջ է։ – ԴԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ բազմաթիւ, թղ. 1ա՝ ամբողջ առաջին տողը, միագոյն, հանգուցագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԴԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ շատ մանր եւ գեղեցիկ զարդեր, միագոյն։ – ՆԿԱՐՔ չունի։ – ԹՈՐԱՆՔ թղ. 1ա։ – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆ թղ. 22ա, 27ա, պարզ եւ նախնական, հնաբոյր եւ նուրբ։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 55բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ձեռ – 1293։ – ԳՐԻՉ Թորոս Կլայեցի, աշակերտ նոյն իմիճ Յովհաննէս Երզնկացիի։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն անյայտ. ԺԴ դարուն՝ վարդան վարդապետ, որ նուիրած է ուխտին Ակներոյ։ ԺԷ-ԺԸ դարուն Ձեռագիրս պատկանած է Կեսարացի Դաւիթ վարդապետի, որ յիշատակ թողած է Կեսարիոյ սուրբ Կարապետ վանքին։ – ՏԵՂԻ անյայտ, անտարակոյս Կիլիկիա, գուցէ ի Լեառն Լուսաւորչին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գլխաւորը՝ թղ. 196բ–201ա, գրուած բնագրին գրչութեամբ, Ձեռագրին հետ օրինակուած է ժէ դարուն, եւ ներկայիս կը գտնուի Երեւանի Մատենադարանը (Ձեռ. 2266). Ցիշատակարանը հրատարակուած ըլլալով այլուր՝ զանց կ'ընենք կրկին հրատարակելը։ Կան բնագրին գրչութեամբ՝ երկու մանր յիշատակագրութիւններ եւս. թղ. 26բ՝ «Ո՛հ զաղիատս ի պատուական գանձէս յիշեա՛ ի տէր». թղ. 135ա՝ «Ո՛հ աղաչեմ զգրող սորին յիշեա՛»։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ստացած ենք 1882ին։

Մատեանս է Դիոնեսիոս Թրակացիի Քերականութիւնը եւ Յովհաննէս Երզնկացիի Մեկնութիւն քերականին, ընդարձակ խմբագրութեամբ. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ Ցաղագս բերականութեան). *Քերականութիւն է համառօտիւն, որք ի քերթողաց եւ ի շարագրաց իրրու բազում անգամ ասացելոց. եւ մասունք են նորա վեց. նախ վերծանութիւն ներկուս ըստ առոգանութեան. երկիր՝ դրուցատրութիւն...». Համմ. Ժողովածոյ Գ, § 15)։*

2. *Թղ.* 18ա. «Բառ բերականին»։ – *Վերջ Թղ.* 21բ։

3. *Թղ.* 21բ. «Հոլովք անուանց. *Առաւած՝ ուղղական. Աստուծոյ սեռական...»։*

4. *Թղ.* 22ա. «Նախադրութիւն բանի, ի ցոյցս պատճառի, հաւաքման մեկնութեան բերականին, եւ աղերս խնդրոյ աշխատասիրս Յովհաննի, առ սպասաւորսդ բանի. *Ճըշմարտութեան հաւատոյ բանին ուղղեղ պահողաց եւ անախտ երկանց ծննդոց, դաստիարակ որդւոց հոգեւորաց, քան զմեղու եւ կաթին քաղցրորակ ճաշակ, խմաստութեան առեամբք սնընդազործաց»։*

Թղ. 27ա. «Ի խնդրոյ Տեառն Յակոբայ Հայոց կաթուղիկոսի եւ վարդապետաց մերոց եղբարց, արարեալ հաւաքումն բերականին մեկնութեան Յոհաննիսի եզնկայցոյ ուսումնականի ի գրոց. *Յաղագս բանական արհեստից վարժողական համառօտեան ունելով մեզ բազմանս, զսովորականն տեսցուք արամբանական որոշումն, որ է գիւտ բանասիրացըն»։*

Թղ. 42ա. «Բերականութիւն է համառօտիւն. *Եւ արդ առուգաբանեալ լինի քերականութիւն՝ գրականութիւն»։*

Թղ. 71բ. «Դարձեալ կրկին մեկնութիւն վերծանութեան գլխոցս, իբրեւ ի միոյ դէմս ճառիցս ընթերցողութեամբ երեւեցուցանել զզաւրութիւն, որոց ձայնիւ պարզի եւ իմացմունիւ բաղադրեալ. նախերգան. *Նախերգան, յԱստուածն բան եւ ի տէրն իմ Յիսուս Քրիստոս, յորում ամենայն գանձք»։*

Թղ. 74ա. «Ցետ մեկնութեան գլխոց վերծանութեանս, սակաւ ինչ դիցուք աւրինակս

խրատու սակս արուեստի ոյորակաց եւ կէտից, զոր պարտ է պահել յընթեռնուլ գրիցելոցն. *Արդ պարտ է գրամարտիկոսաց եւ վերծանողաց*»:

Թղ. 78ա. «Ցաղագս ոյորակի. *Աղբեւր արուեստից միտք են*»:

Թղ. 82բ. «Ցաղագս կիտի. *Կէտ է պատճառ գծի*»:

Թղ. 85ա. «Ցաղագս հագնիերգութեան. *Ցետ որոյ դհագներգութիւն ասելի է*»:

Թղ. 88ա. «Ցաղագս տառի. *Արդ մինչեւ ցայս վայր*»:

Թղ. 100ա. «Ցաղագս վանգի. *Արդ իբրեւ եգիտ արուեստաւորս*»:

Թղ. 101ա. «Ցաղագս երկար վանգի. *Երկար փաղաղութիւն լինի*»:

Թղ. 102ա. «Ցաղագս սուղ վանգի. *Իբրեւ զծայրսն քննեցաք*»:

Թղ. 102բ. «Ցաղագս հասարակաց շաղաշարաց. *Ցետ ուսանելոյ զվանգ*»:

Թղ. 105բ. «Դարձեալ միահամուռ յաղագս վանգի եւ փաղաղութեան եւ հեգի եւ հասարակ շաղաշարաց եւ բառ ասացեալ եւ խրատ կէտիւք բաժանման հեգիցն. *Երեսուն եւ վեց գիրս*»:

Թղ. 108բ. «Ցաղագս բառի. *Բառ է մասն դուզնաքանա*»:

Թղ. 109բ. «Ցաղագս բանի. *Պարտ է իմանալ զայն*»:

Թղ. 113ա. «Ցաղագս անուան. *Անուն է մասն բանի հոլովական*»:

Թղ. 135ա. «Որք հմուտ եւ տեղեակ իսկ էք առաջնոյ աւրինակին որ յաղագս անուանս ասի եւ այժմ տեսանէք միայար եւ ըստ կարգի, զորս երեք եւ չորք կրկին էր եդեալ, կարծեմ եւ յուսամ թէ դիւրութեամբ եւ հեշտաբար յընթեռնուլն եւ յաւգտիլն յիշէք զսակաւ աշխատանս մեր. աւրինակողք գրոյս, գրեցէք ըզչորս տող բանիս. *Բայց արդ զառնամ միւս եւս յենթ անկեալ տեսակացս խաղացմունս եւ զնւս պատեհան*»:

Թղ. 137բ. «Ցաղագս բայի. *Նախադասեալ եղեւ անուն*»:

Թղ. 144բ. «Ցաղագս լծորդութեան. *Ցաղագս լծորդութեան բազում ինչ ունիմք*»:

Թղ. 154բ. «Ցաղագս ընդունելութեան. *Ընդունելութիւն ասի զի հասարակ ասի գոյանալ*»:

Թղ. 155բ. «Ցաղագս յաւդի. *Ցաւդ է մասն բանի հոլովական*»:

Թղ. 160ա. «Ցաղագս դերանունութեան. *Դերանունդ գիտելի է զի որպէս անուն*»: – Վերջ *Թղ.* 162բ. «*Դերանունս խիստ անյայտ եւ խառնակ էր ի մեկնչացն, այլ եւ զոր հնար էր ըստ կարի մերում պարզեալ եղեւ. ի հըմտանալն քում իմաստիցս, ով ուսումնասէրդ, աղաչեմ յիշել զսակաւ աշխատուղս ի սմա զՑոհաննէս վարդապետ*»:

Թղ. 162բ. «Ցաղագս նախադրութեան. *Իսկ նախադրութեան անուն*»:

Թղ. 166բ. «Ցաղագս մակբայի. *Իսկ մակբայդ թէպէտեւ մեծ է*»:

Թղ. 179բ. «Ցաղագս շաղկապի. *Վասն շաղկապիդ զի ի վերջ է*»:

Թղ. 187ա. «Ցաղագս առոգանութեան. *Առոգանութիւնդ առասանութիւն ասի*»:

Թղ. 192ա. «Ցաղագս ոտից. *Ոտք յայն սակս ասին*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 196բ–201ա. «Ցիշատակարան գրոցս. *Մեծասքանչ եւ զարմանահրաշ...*» (*Համմ.* *Մաթեւոսեան Ա. Ս.*, «Հայերէն Ձեռագրերի Ցիշատակարաններ. *ԺԴ դար*», Երեւան, 1984, էջ 709–713):

2. *Թղ.* 162բ. «*Ընդ նմին եւ զմեղաւք զառաձեալ անձնս զգրող սորին զԹորոս Կլայ՝ եւ զաշակ(երտ) վարդապետիս Յոհաննիսի. եւ որք յիշէք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. *Թղ.* 201ա. (*ԺԴ դարու*). «*Զվերջին ստացող մատենիս զՎարդան վարդապետ յիշեսջիք ի տէր եւ զիման որք պատահիք սմա, եւ յետ մահուան իմոյ (ոչ ոք) իշխեսցէ հանել զսա ի սուրբ ուխտէս Ակներոյ. եւ որ յանդգնի հանել՝ առցէ նզովս յամենակալէն Աստուծոյ*»:

3. *Թղ.* 201ա. (*ԺԷ դարու*). «*Զվերջին գնաւղ սորա զ(..)ական, զոր աշխատ(..), առ ի յիշատակ հոգ(..)*»:

Թղ. 202բ. (*ԺԷ–ԺԸ դարու*). «*Զայս մեկնիչս քերականութեան եւ էր Կեսարացի Դաւիթ վարդապետի, որ էր առաջնորդ, եկէնս Մկրտիչ հարեղայս եւոյ յիշատակ սիրելոյն իմոյ տիրացոյ եւ ընդերցաւէր Մարտիրոսին, եւ նա ճաշակելով զհամուտութիւնն սորայ զմեզ չմոռանալով յիշեսցէ, եւ յետ մահվան իւրոյ գիրքս այս է յիշատակ Կեսարիոյ սուրբ Կարապետու յիշատակ: Ով ոք որ ծախէ կամ առնէ, նզովեալ լիցի, եղիցի եւ եղիցի*»:

1389

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 174: – *ՉՉԱ* = 1332

ԹՈՒՂԹՔ 202: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10×14: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×11,3): – ՏՈՂՔ 17: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԷ×12 (Ա, Դ՝ 10, ԺԷ՝ 13): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են զոյգ փականները. աստառն է կարմիր գիծերով ծաղկազարդ տպածոյ լաթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. ստորին լուսանկիները գործածուելէ մասամբ մաշած: – ԴԻՐ բոլորգիր: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ, վարդագոյն, ընտիր հանգուցագրեր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐԴՔ սակաւ եւ միագոյն: – ՆԿԱՐՔ չունի: – ԹՈՐԱՆՔ թղ. 1ա, 33ա, վարդագոյն, շատ նուրբ եւ ընտիր բուսական զարդերով: – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆ չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 32ա–բ, 202բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԶԱ – 1332: – ԴՐԻՉ Ներսէս աբեղայ: – ՇԱՂԿՈՂ անյայտ: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Յովաննէս վարդապետ: – ՏԵՂԻ «յանապատիս սրբոյն Կիրակոսի»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ընդ միում տպագրեալ բարոզգրոց փոխանակեցաք ի Կոստանդնուպոլիս. ՌՄԼԷ». «Զայս գիրք երեր ընդ իւր ի Կոստանդնուպոլիս Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր ԻՍՅԻՆԵԱՆ, 1790 – ՌՄԼԲ, ի Հոկտեմբերի 8»:

Մատեանս է Դիոնեսիոս Թրակացիի Քերականութիւնը եւ Յովհաննէս Երզնկացիի Ցաղագս երկնային շարժմանց եւ Մեկնութիւն քերականին, որ թէեւ կը հետեւի Ձեռ. թիւ 306*ի եւ երկուքին իմաստները նոյնն են, սակայն ներկայ Ձեռագիրը աւելի համառօտ խմբագրութեան մը կը պատկանի: Կու տանք գլխաւոր մասերը.*

1. *Թղ.* 1ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ Ցաղագս բերականութեան). *Քերականութիւն է համառօտիւն, որք ի քերթողաց եւ ի շարագրացն իրրու բազում անգամ ասացելոց*»:

Թղ. 1բ. «Ցաղագս վերծանութեան»:

Թղ. 19բ. «Խոնարհումիւ բայից»:

Թղ. 23ա. «Արծարծմունք խոնարհմանց բայից, յաղագս աղաւթից. Աղաւթական, ներգործական, ներքսակա, ամանակի միաւորական. աղաւթեմ, աղաւթես աղաւթէ»:

Թղ. 24բ. «Ճարտասան, ցաղագս բնութեան. *Բան եւ սահման եւ բնութիւն՝ զմիոջէ ասին, եւ առուգաբանի բնութիւնդ՝ բանութիւն*»:

2. *Թղ.* 26ա. «(Յովհաննու երգնկացւոյ) Ցաղագս շրջագայութեան երկնից թէ որպէս իմաստասիրացն թուեցաւ. *Գործք Աստուծոյ մեծամեծ են, ասէ խրատչէլի թագաւորն Դաւիթ, եւ զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեալ*»:

Թղ. 27բ. «Ցաղագս անձրեւաց թէ զինչ է»:

Թղ. 28բ. «Ցաղագս բալո(յ)»:

Թղ. 29ա. «Ցաղագս որոտման»:

Թղ. 29բ. «Ցաղագս ձեան»:

Թղ. 30ա. «Ցաղագս կարկտի»:

Թղ. 30բ. «Ցաղագս աւուանց հողմոց». «Ցաղագս փոթորիկ հողմոյ, զոր ի բաջաղաս եւ յառասպելս վիշապ հաճել ասեն»:

Թղ. 31ա. «Ցաղագս որ յաւդ նշան լինի պէսպէս»: – *Վերջ Թղ.* 31բ. (*կը մնայ կիսատ*):

3. *Թղ.* 33ա. «(Յովհաննու երգնկացւոյ՝ Մեկնութիւն բերականի). *Միշտ բաղձանք բանին բնաւորեալ է յոգիս բանականաց արարչական զրուխեամբ, յորմէ գաբեցեալ յաւժարիմք ի քննութիւն սոցին*»:

Թղ. 45ա. «Քերականութիւն է հմտութիւն. *Բազումք ի մարդկանէ սկիզբն արարին քերդողական արուեստիս, վասն որոյ մեր այժմ խնդիրս է*»:

Թղ. 57բ. «Ցաղագս վերծանութեան. *Ձեռ ասելոյ զմեզ մասունս*»:

Թղ. 65ա. «Ցաղագս ոլորակի. *Տակաւին վարդապետական յեղանակաւս*»:

Թղ. 68բ. «Կիտից վասն. *Ասացաւ յառաջագոյն պատճառ նախադասութեանն*»:

Թղ. 72ա. «Ցաղագս հագներգութեան է ցառս. *Հագներգութիւնս ոչ է ի կարեւոր մասանց*»:

Թղ. 73բ. «Ցաղագս տառի. *Մինչեւ ցայս վայր ասացեալ*»:

Թղ. 86բ. «Ցաղագս վանգի. *Ցորժամ եգիտ արուեստաւորս*»:

Թղ. 87ա. «Ցաղագս երկար վանգի. *Նախ ծանոյց զբնութիւն վանգի*»:

Թղ. 90բ. «Ցաղագս սուղ վանգի. *Ձծայրսըն քննեցաք*»:

Թղ. 91բ. «Ցաղագս հասարակաց շաղաշարաց է ցառս այս. *Ըստ կարգի զարուեստս աճեցուցանէ*»:

Թղ. 94բ. «Ցաղագս բառի. *Ցառաջագոյն վանգ կոչեաց*»:

Թղ. 95ա. «Ցաղագս բանի. *Ցամենայն արուեստաւոր իրս*»:

Թղ. 99ա. «Ցաղագս անուանց. *Նախ զբանին մասունս յութ բաժանեաց*»:

Թղ. 127ա. «Ցաղագս բայի. *Ձնախադասութեան անուն*»:

Թղ. 136ա. «Ցաղագս յօրդութեան. *Բազում ինչ ունիմք իմանալ*»:

Թղ. 147բ. «Ցաղագս ընդունելութեան. *Սա ունելութիւն յսի*»:

Թղ. 148բ. «Ցաղագս յաւդի. *Ցաւդդ յայլ լեզուս բազում ինչ ունի*»:

Թղ. 152բ. «Ցաղագս դերանունութեան. *Դաս դերանունութեան կարգիդ*»:

Թղ. 157բ. «Ցաղագս նախադրութեան. *Նախադրութեանդ անուն*»:

Թղ. 159ա. «Ցաղագս մակբայի. *Մակբայդ թէպէտեւ մեծ է*»:

Թղ. 168ա. «Ցաղագս շաղկապի. *Դա զի ի վերջէ դասեցաւ*»:

Թղ. 174ա. «Ցաղագս առոգանութեան. *Ի մասունս բանին աւարտելով*»:

Թղ. 181ա. «Ցաղագս ոտից. *Ի լրումն քերականութեանս*»: – *Վերջ թղ.* 187բ:

4. *Թղ.* 187բ. «Այլուստ բան է (յաղագս յօրդութեան). *Լծորդութիւն է կարգաւոր խոնարհութիւն բայից, եւ են լծորդութիւնք չեչտոլոր բայից ութ...*»:

Թղ. 197ա. «Բան այլուստ (յաղագս գըրոյ). *Եւ զի սահման եւ բնութիւն խաւսից է գիր եւ ամենայն ինչ սահմանաւ ճանաչի...*»:

Թղ. 199ա–202ա. *Եօթը քերթողական ճիւղագրութիւններ*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 187ա. «*Գրեցաւ քերականաց տառս ձեռամբ սուտանուն արեղայի* Ներսէս *գրագրի, ի թուականիս Հայոց* ՉՀԱ (1332), *յանապատիս սրբոյն Կիրակոսի, ի խնդիր սրբամաքուր եւ արդիւնաբան վարդապետի* Յովաննէսի, *որոյ տէր Աստուած վայելել տացէ ընդ երկայն աւուրս. ամէն*»:

1390

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 1089: – *ԺԴ–ԺԵ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 300: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 8×12: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (5,2×9): – ՏՈՂՔ 18: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԻԸ×12 (Ա, ԺԱ՝ 14, Թ, ԻԸ՝ 10): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երկու փականքները. աստառն է բազմագոյն գիծերով նուրբ մետաքս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ միայն ետեւի կողմը, երկսիւն ճաշոցէ հատուած մը, մնացած է միայն մէկ սիւնակը (յայնք 7 սմ.), երկուքի ծալուած, որու միայն մէկ երեսը կը կարդացուի (նկից, Գ 18), մինչ միւս երեսը թանաքը ամբողջութեամբ թափած կորսուած է: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար, կատարեալ եւ անթերի: – ԴԻՐ բոլորգիր: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 3ա, 128ա, շատ նուրբ եւ ընտիր զարդերով, սեւ գրիչով եւ կարմիր խորհով: – ՍԿԶԲՆԱՁԱՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–2բ, 296բ–298ա: – ԺԱՄԱՆԱԿ թղ. 2ա.ի վրայ շատ անվարժ կերպով գրուած է ՋՀԷ թուականը, այն է՝ 1548, սակայն Ձեռագիրս գրուած ըլլալու է ԺԵ դարուն, գուցէ նաեւ աւելի կանուխ: – ԳՐԻՉ չի յայտներ իմքգիմբը, սակայն ընագրին գրչութեամբ գրուած Ցիշատակարանները իրր Ստացող կը յիշեն Գրիգոր կրօնաւոր, որ կը գրէ իր անձին մասին՝ նուաստացուցիչ ածականներով. հաւանաբար Ստացողը նոյնն ըլլայ գրիչին հետ: – ՎԱՂԿՈՂ,

ԿԱԶՄՈՂ, ՏԵՂԻ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ տե՛ս Գրիչ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս է դանագան տեսակի բառգիրք եւ ցուցհաննէս երզնկացւոյ Մեկնութիւն քերականին, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 3ա. «*Այս բառ եմ բերբոդական, վասն չափո(յ) հոմերական տաղիցն, վասնզի բերբոդական արհեստիս չափաբերական եմ եւ չափով վարիմ եւ եմ որ գեղչուկ եմ որով ճարտասանիս վարիմ, զի յաճախապէս փոխաբերիմ սակս գարդու ճարտասանիցն եւ հարկ է յոգնահամար եղանիլ. Աստուած երանիկ լուսոյ, կամ ի տեսուն ածող, կամ ի մէջ բերող...*»: – Վերջ *Թղ.* 183ա. (*ակ. Ա–Ք*):

2. *Թղ.* 82բ. «*Այս բառ յեռահիւսական բաղաձայնիւ հոմանուանց բագձածեալ, ամենայն ինչ որ ինչ միանգամ անուանց երրայեցի յօրէնս եւ ի մարգարէսն եւ ի նոր կտակարանս թարգմանեալ եւ մեկնեալ յերրայեցւոյն ի յոյն եւ ի յունէն ի հայ, կարգաւ ըստ նշանագրաց եւ գմեկնութիւն նշանագրաց աղփաբետից երրայեցւոցն թէ զինչ միաբանութիւն ունիցին. Ադիր – ուսումն նշանագրաց. Բեթ – բնակեալ ի դմա. Գամ...*»:
Թղ. 83ա. «*Բառ երրայեցի. Ադամ – երկիր, կամ երկիր կարմիր, կամ երկիր կոյս, կամ յերկրէ, կամ երկիր մարմնացեալ. Աբել – յԱստուծոյ տուեալ մարգարէութիւն. Ադին – ...*» (*Ա–Ք*):

3. *Թղ.* 106բ. «*Հանդէս բանաստեղծաց փաղանուանաբար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս առաջին. Պատա – պատչաճ. Ի դէպ – ի ճահ. Ճանկ – նման. Բարիոք – վայելուչ...*» (*Ա–ճԽ*):

4. *Թղ.* 120բ. «*Բառ բերականի. Վերծանութիւն, ընթերցողութիւն, ներկուա, ըստ կուա կամ կոխ...*»:

5. *Թղ.* 126ա. «*Հոլովք անուանց. Աստուած ուղղական. Աստուծոյ սեռական...*»:

6. *Թղ.* 126ա. «*Բանիք որ հաւաքեալ կան ի վարդան պատմագիրք. Աւգնեա՛ հոգիդ սուրբ. Զրադեչտական – այս է բուն բանն կամ զկարեւոր ուխտն. Վզրուկ – մեծ. Երան եւ տաներան – մեծարգոյ կամ պատուական...*»:

7. *Թղ.* 128ա. «*Նուաստ վարդապետի Յոհաննիսի Եզնկացւոյ, որ եւ Մորձորեցի, արարեալ համառօտ տեսութիւն բերականիկն. Միշտ բազմանք բանին բնաւորեալ է յոգիս բանականաց արարչական գրութեամբ*»:
Համմա. Մարգ. Հյց. ձԳ., *Թղ.* 33ա–187բ: *Աւելի ուշի՝*
Թղ. 293բ. «*Թելադրութիւն ի խոնարհմունս բայիկ. Ցաղագս խոնարհմանց բայից որպէս ուսաք*»: – Վերջ *Թղ.* 296ա. «*Նոյնպէս եւ ի վերայ անցեալ զանազանիցդ իմ եւ գնուաստ աշխատողս Յոհաննէս յաղօթս յիշեա՛*»:

8. *Թղ.* 298բ. *Անխորագիր.* «(*Մասն բերականութեան*). *Երրորդ տեսակ կրական որակութիւն եւ կիրք, իբր չերմութիւն, ցրտութիւն, սպիտակութիւն, սեւութիւն եւ այսպիսիք*»: – Վերջ *Թղ.* 299բ. *անկատար բան:*
Զեռագիրը կ'ասարտի վերջին թուղթով մը, Թղ. 300ա–բ, *որու վրայ Ա–Ք տառերով մեծ բոլորգրով գրուած են բառեր, որոնցմէ առաջինը գրողին անունը. «Աւագ»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 82ա. «*Զատացող գրոցս յիշեցէք, ով սուրբ քահանայք, զԳրիգոր կրօնաւորս եւ զուսուցիչս մեր զԱվագ եւ զեղբայրն մեր զՍարգիս քորեպիսկոպոս*»:

2. *Թղ.* 127բ. «*Ով եղբայրք լուսերամ դասք քահանայից, որք ընթեռնուք կամ օրինակէք, յերեսս անկեալ աղաչեմ զձեզ, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զնուաստ եւ զամենամեղ զատացող գրոցս զԳրիգոր, որ միայն զանուն ունիմ կրօնաւորութեան եւ ոչ զգործն, եւ թողութիւն հայցեցէք յանցանաց իմոյ: Նաեւ յիշեցէք զառաջնորդս աստուածապահ օրտուիս (?) Աւաք, եղբայրն մեր զՍարգիս քոր(եպ)իսկոպոս, ի Քրիստոս հանգ(ուցեալ). Հայր մեր. զԱրիստակէս փիլիսկոպոսն*»:

3. *Թղ.* 300բ. «(..)ձեալ եւ սրտաբեկեալ զԱվագ(..) յիշեայ ի տէր»:

1391

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 289։ – *ԺԴ–ԺԵ դար*

ԹՈՒՂԹ 257։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 8,5×11։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (5,5×8,8)։ – ՏՈՂԵՐ 23 – 20։ – ԹԵՐԹԵՐ թղ. 1–118՝ Ա–ԺԲ×12. այնուհետեւ կը սկսի նոր մաս եւ չեն նշանակուած թերթերը։ – ՆԻՒԹ բուղթ։ – ԿԱԶՄ շագանակագոյն անզարդ կաշի, միջուկը տախտակ, կորսուած են երկու փականքները. աստառն է մուր դեղնորակ ընտիր կերպաս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ յատիններէն մանրատառ բոլորգրով՝ երկսիւն գրութեամբ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար. թղ. 119–170 զօրաւոր խոնաւութեան հանդիպած ըլլալով՝ ամբողջ թուղթեր կորսնցուցած են թանաքին ոյժը եւ դարձած անընթեռնելի։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ շատ պարզ ու գրեթէ աննշան։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ թղ. 120ա, շատ նախնական ոճով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–3բ, 118բ–119բ, 183բ, 208ա, 236բ–237բ, 256բ–257բ՝ ուր գրիչի փորձեր կատարուած են։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԴ–ԺԵ դար, գուցէ ետեւ աւելի հին։ – ԳՐԻՉ Գրիգոր։ – ՇԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ հաւանաբար Աւագ։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 4 Դեկտեմբեր 1803ին Գոլիսէն բերած է Հ. Իգնատիոս Վրդ. Փափազեան։

Մատեանս է Յովհաննէս Երզնկացիի Մեկնութիւն քերականին եւ զանազան բառդիրքներ, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 3ա. «Ցոհաննու Մործորեցոյ արարեալ համառաւտ մեկնութիւն բերականին, որ Երզնկացի կոչի. *Միշտ բաղձանք բանին բնաւորեալ է յոգիս բանականաց արարչական դրութեամբ*»։

Համմ. Մտրգ. Հյց. ձԳ., թղ. 33ա–187բ։ *Աւելի ունի՝*

Թղ. 116ա. «Թելադրութիւն ի խոնարհումնս բայիճ. *Ցաղագս խոնարհմանց բայից որպէս ուսաք*»։ – *Վերջ թղ.* 118ա. «*Նոյնպէս եւ ի վերա(յ) անցեալ զանազանիցդ իմ եւ զնուաստ աշխատողս Յովհաննէս յաղօթս յիշեա՛*»։

2. *Թղ.* 120ա. «*Այս բառ բերթողականք են վասն չափոյ հոմերական տաղիցն, վասնզի բերթողական արհեստին չափաբերականք են եւ չափով վարին եւ են որ գեղջուկք են որով ճարտասանքն վարին, զի յանախապ(էս) փոխաբերին սակս զարդու ճարտասանիցն եւ հարկ է յոգնահամար եղանիլ. Աստուած երանկ լուսոյ…*»։ – *Վերջ թղ.* 183ա. (*սկ. Ա–ֆ*)։

3. *Թղ.* 184ա. «*Այս բառ յհոահիւսական բաղաձայնք հոմանուանց բազձածեալ, ամենայն ինչ որ ինչ միանգամ անուանց եբրայեցի յաւրէնս եւ ի մարգարէսն եւ ի նոր կտակարանս թարգմանեալ եւ մեկնեալ յեբրայեցւոյն ի յոյն եւ ի յունէն ի հայ, կարգաւ ըստ նշանագրաց եւ զմեկնութիւն ընդ նշանագրաց աղբարեսից եբրայեցւոցն թէ գինչ միաբանութիւն ունիցին. Ադիր – ուսումն նշանագրաց. Բեթ – բնակեալ ի դամ. Գամ…*»։

Թղ. 184բ. «*Բառ եբրայեցի. Ադամ – երկիր, կամ երկիր կարմիր, կամ երկիր կոյս, կամ յերկրէ, կամ երկիր մարմնացեալ. Աբել – յԱստուծոյ տուեալ մարգարէութիւն. Ադին – …*» (*Ա–ֆ*)։

4. *Թղ.* 205բ. «*Հանդէս բանաստեղծաց փաղանուանաբար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս. Պարտ – պատչաճ. Ի դէպ – ի ճահ. Ցանկ – նման. Բարիոք – վայելուչ…*» (*Ա–ձԱ*)։

5. *Թղ.* 221ա. «*Բառ բերականին. Վերծանութիւն, ընթերցողութիւն, ներկուս, ըստ կուս…*»։

6. *Թղ.* 225բ. «*Հոլովք անուանց. Աստուած ուղղական. Աստուծոյ սեռական…*»։

7. *Թղ.* 225բ. «*Բառ որ հաւաքեալ կան ի Վարդան պատմագիրք. Զրագնչտական – այս*

է բուն բանն կամ գկարեւոր ուխտն. Վգրուկ – մնծ. Երան եւ տաներան – մնծարգոյ կամ պատուական...»:

8. *Թղ.* 227ա. «*Սահմանիմ իմաստասիրականիմ իրր հարցմամբ. Զի՞նչ է Աստուած – Աստուած վեհմական եւ ինքնաբուն գոյութիւն. Աստուած ծայրագոյն եւ երանեալ բարի. Աստուած բոլորակերտող...*» (Ա–Ֆ):

9. *Թղ.* 247ա. «*Մեկնութիւն համաբարբառ խորանաց աւետարանի. Ճաստուածագործ արարածքս հաստածք են. երկու կէսք ի նոցանէ կարեւորք են եւ կէսք վայելչութիւն միայն են*»:

10. *Թղ.* 253ա. «*Հարցումն դշխոյին հարեւու ընդ Սաղամոն որդի Դաւթի. Զի՞նչ է Աստուածն քո եւ ո՞ւմ նման է եւ որով կերպարանի. Աստուած իմ է է եւ ամենայն է ի նմանէ է եւ ամենայն էից վեհագոյն է*»:

11. *Թղ.* 254ա. «*Այլ բան (հանելուկ). Ա. Ո՞ր է ազգական անաստուն, որ ունի հինգ զլուխ եւ հինգ հոգի. չորս գործ են եւ միոյն զարտակ եւ բնութիւնն մի է...: Բ. Ո՞ր է որդին որ ծնանի առանց մօր եւ անանի անկաթին...: Գ. Ո՞ր է ծնունդն որ ոչ նման է հօր եւ մօր...*» (Ա–ԻԱ):

12. *Թղ.* 254բ. «*Սեպտեմբի աս(ացեալ). Եկն Քրիստոս հայոն երկնայինն եւ ապականեաց գհայոն մեղաց, նովաւ թրին հացքն պատարագի. իմացիր զոր ասեմ*»: – Վերջ անդ:

13. *Թղ.* 254բ. «(*Իմաստ աւուանց*). *Գրիգոր եւ Գրիգորիս՝ արծուն եւ հակող թարգմանի. Վրդանէս՝ հետեւումն տեառն. Ռստա(կէս)՝ պարգեւք. Ցուսիկ՝ փրկանք. Նեբսէս՝ բղխումն չնորհի. Իսահակ՝ ծաղ երեսաց եւ խնդութիւն աչաց*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 226բ. «*Ով որ հանդիպիք այս գրի բառի, աղաչեմ զաւետանուն Գրիգոր, որ ըզսակաւ գիծս գրեցի, աղաչեմ յիշել ի տէր*»:

Թղ. 246բ. «*Զյամենայնի տարտամս ի բարին, զյետինս բանասիրաց զԱւագ, աղաչեմ յիշել ի տէր, ով վարժք սուրբ եւ սիրող ընթերցողք*»:

Թղ. 252բ. Տառերն այլափոխելով, անճանաչելի դարձնելու աստիճան՝ «*Ցիչեցէք յաղաւթս ձեր զմեզապարտ Յովասափ սարկաւագն եւ Աստուած զձեզ յիշէ. ամէն*»:

1392

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Ե.

Ձեռ. թիւ 558: – ՊԿԶ = 1417

ԷՋԻ 138: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 10×14: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ զանազան, հնագոյն մասն (էջ 25–40) միասիւն (9×12,2): – ՏՈՂԻ 25: – ԹԵՐԹԻ տե՛ս Հանգամանիք: – ՆԻՒԹ բուղթ: – ԿԱԶՄ կիսակաշի լաթակազմ արդի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ երեք Ձեռագիրներ են որ կազմուած են միասին. հնագոյն մասը, գրուած 1417ին՝ էջ 25–40, որու արտաքին լուսանցքը կտրուած է, միասին տանելով նաեւ գրութեան իւրաքանչիւր տողէն տառ մը: – ԴԻՐ հնագոյն մասին՝ բոլորգիր, մնացածը նոտրգիր: – ԶԱՐԴԱՐԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ԱԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒ, ԹՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿԻ էջ 138: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՊԿԶ – 1417: – ԳՐԻՉ եւ այլ տեղեկութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ատորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ կը պակսին:

Մատեանս կազմուած է զանազան ձեռագիրներէ, որոնց հնագոյն մասն է՝ էէ 25–40, որ կը բովանդակէ Խրատք կանոնականք (սկիզբը թերի) եւ Յովհաննէս Երզնկացիի Խրատք կանոնականք (վերջը թերի). Ձեռագրիս հետ կազմուած են ժէ–ժԸ դարու գրչութեամբ գրուածներ՝ հետեւեալ կարգով.

1. *Էէ* 1. «(*Հարցմունք եւ պատասխանիք ի սուրբ գրոց*). ... *Ադամ որ բնութեամբ էր ի դրախտին. Պտիղ. Մարմնով իրրեւ զմեզ, անկարօտ իրրեւ զհրեշտակս*»: – Վերջ էէ 9. «*Թէ քանի պարզեւք առնելոց եմք ի հան-*

դերձեալ կեանքն. Պտխ. ԺԲ. Նախ առողջութիւն առանց հիւանդութեան... ուրախութիւն առանց տրտմութեան, ըստ այնմ թէ Դարձեալ տեսից զձեզ եւ ուրախ լինին սիրտք ձեր եւ զուրախութիւն ձեր ոչ ոք հանիցէ ի ձէնջ»:

2. *Էջ 10. «(Վասն ննջին եւ կատարածի աշխարհիս). Տեսանելի է նախ թէ յորժամ մարդն անօրէնութեան, որդին կորստեան, մոլորեցուցիչն մարդկան, որ է նեռն, ի բարկութենէ Աստուծոյ սատակի, եւ զկնի նորա դինչ լինելոց է մինչեւ ի դատաստանի օրն»: – Վերջ էջ 17. «Զոր ոմանք զպիսակն ասեն եւ այլք թէ եղջիւր բուսաւ ի ճակատն, եւ ընդ որ գնայր գոչէր եղջիւրն թէ գայ կայէն եղբայրասպանն»:*

3. *Էջ 17. «(Տեսիլ սուրբ Աստուածածնին). Ողջոյն ընդ քեզ, ուրախ լեր, տէր ընդ քեզ, զոր կոչէ զքեզ արարիչն մեր եւ քո որդին միածին. խորհեցաւ սուրբ Աստուածածին երթալ ի լեառն ձիթենեաց կալ աղօթս» (հատուած):*

4. *Էջ 25. «(Խրատ կանոնականի). ... ժպրհեցաւ մերձենալ եւ առանց խոստովանութեան. վասն որոյ ահիւ եւ դողութեամբ սպասաւորեցէք սուրբ խորհրդոյն, յոր սերովբէն սուրբ յօրինակն ունելով կարօտանայր մերձենալով ի կայծակունն ի վերայ սեղանոյն...: Սուրբն Բարսեղ ասէ. Քահանայ մի՛ իշխեսցէ ի չարաթի կամ ի կիրակէ արտաքոյ եկեղեցւոյ կալ, բայց եթէ անհնարին լինիցի: Քահանայն որ աշխարհական գործով զբաղի եւ ոչ կացցէ զդոյզ ոտնից եւ պաշտամանք, ունելով բարեխաւս զսուրբ մարտիրոսն, եղիցին որպէս զհնթանոսս»: – Վերջ էջ 29. «Զոր Դաւիթ ուսուցանէ. Քահանայք քո զգեցցին զարդարութիւն. զի եւ ցնծութեան սրբոց արժանի լինիջիք ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որ է օրհնեալ եւ փառաւորեալ, ընդ հօր եւ ընդ սուրբ հոգւոյն, այժմ»:*

5. *Էջ 30. «Ցովհաննու վարդապետի Սգընկցւոյ մականուն Պլուզ, Խրատ կանոնական յառաքելոցն եւ ի հայրապետացն եւ ի սուրբ Լուսաւորչին կանոնացն եւ հայոց կաթողիկոսացն. Ամենառատ զթութեամբ հաւրն երկնաւորի յորդեզրութիւն չնորհաւք կոչեցեալք, եւ միածնի որդւոյ նորա Յիսուսի Քրիստոսի ժառանգակից արքայութեան երկնից անուանեալք եւ եղեալք, եւ կենդանարար եւ ազատիչ սուրբ հոգւոյն պարգեւաւք աւծեալք եւ լուսաւորեալք...»:*

Էջ 31. «Գլուխ առաջին այս է. Պարտ է գիտել զինչ է Քրիստոնէութիւն եւ զինչ հաւատ Քրիստոնէութեան»:

Էջ 32. «Գլուխ Բ. Ցաղագս մկրտութեան»:

Էջ 33. «Գլուխ Գ. Ցաղագս վարուց սրբութեան»:

Էջ 34. «Գլուխ Դ. Ցաղագս պսակի»:

Էջ 35. «Գլուխ Ե. Ցաղագս շնութեան». «Գլուխ Զ. Վասն գողութեան»:

Էջ 36. «Գլուխ Է. Ցաղագս երդման». «Գլուխ Ը. Վասն սուտ վկայութեան»:

Էջ 37. «Գլուխ Թ. Վասն անօրէն եւ պիղծ յիշողաց»:

Էջ 38. «Գլուխ Ժ. Վասն ատելութեան եւ բինահանարութեան»:

Էջ 39. «Գլուխ ԺԱ. Վասն սիրելոյ զմիմեանս»:

Էջ 40. «Գլուխ ԺԲ. Վասն մաքուր եւ սուրբ աղօթից» (կը մնայ կիսատ):

6. *Էջ. 41. «Համառաւտ ժողովեալ ի կանոնաց սրբոց հարցն. Ա. Որ զչորեքշաբաթի կամ զուրբաթի կամ զառաջաւորսն կամ զաղուհացան, զպահս Վարդավառին... յակամայ լուծցէ, թ օր պահեսցէ...»: – Վերջ էջ 137. «Այր կամ կին, որ ի հիւանդութիւն անկանին, արժան է սուրբ դեղովք բժշկել եւ ի պիղծ դեղոց հրաժարել... երեք ամ ընդ ունկնդիրսն կացցէ եւ մի՛ ի ներքս եւ ապա հաղորդեսցի, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էջ 29. «(Երեք բառ ջնջուած) աղաչեմ յիշել ի տէր, ով (սուրբ) եղբայր, որ գհետ մեր գայք, ի ներկայս եւ յապագայս, զի պիտոյ է վարդապետաց եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետաց բանիցն ծանօթ լինել, վասն այն աշխատեցայ եւ ի հին գրոց նորոգեցի գկանոնս: Եւ դուք յիշեալ լինիցիք ի տէր. ամէն: ՊԿԶ (1417) թվ. գրեցաւ»:

1393

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Զ.

Ձեռ. թիւ 2686։ – ԺԵ դար

ԹՈՒՂԹՔ 31։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12,5×18։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×12,2)։ – ՏՈՂՔ 25։ – ԹԵՐԹՔ Ձեռագրի մը առաջին չորս թերթերն են, միջանկեալ թերի թուղթերով։ – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ եւ թուխ։ – ԿԱԶՄ արդի, ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ բոլորգիր մաքուր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ տեղերը դատարկ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԵ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին։

Մատեանս Ձեռագրի մը հատուածն է եւ կը բովանդակէ հետեւեալ երկու նիւթերը.

1. *Թղ.* 1ա. «Նուաստ վարդապետի Յովհաննիսի Եգրնկացւոյ Խրատ հասարակաց Քրիստոնէից, բահանայից եւ ժողովրդոց, ի կանոնական սահմանաց առաքելոց սրբոց եւ հայրապետաց եւ վարդապետաց եւ սուրբ հօրն մերոյ Վարդան վարդապետի, յոր յամենայնի ժողովեցի եւ գրեցի. (*Ամենազօր Քաղաւո)րին մերոյ Քրիստոսի եւ բարեբար փրկչին հաւատարիմ ծառայք, գնեալք եւ ազատեալք անբիծ եւ անարատ արեամբ նորա*»։

Ամբողջական պատկերը տե՛ս մեր Ցուցակին Հտ. Զ, էջ 423–425 (Ձեռ. թիւ 434)։

Ներկայ մեր Ձեռագիրը պակասաւոր է. Ա–Ծ մասերէն ունի միայն Ա–Զ, ԺԶ–Ծ։

2. *Թղ.* 25ա. «Սրբոյն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի Բան հաւատոյ եւ Նորին Նմանեաց. Բան առաջին. (Զ)*հաւատ ճշմարիտ զոր յայտ յանդիմանութեամբ վարդապետին մեզ դիրք սուրբք սուրբ հոգւոյն վասն մշտնջենաւոր արքայութեան աստուածութեան*»։

Թղ. 25բ. «Բան Բ. Նորին ի գրոց. *Անըսկիզբն էութեամբ հայր, վասնզի միշտ որդւոց*»։

Թղ. 26բ. «Բան Գ. Ցծէ սրբոց հայրապետաց. *Այսպէս հաւատամք եւ խոստովանիմք եւ երկրպագեմք*»։

Անդ. «Բան Դ. Դիոնեսիոս Աբեննացւոյ. *Ասեմք որ ամենեցուն պատճառն է եւ ի վեր քան զամենայն գոլով*»։

Թղ. 27ա. «Բան Ե. Եփրեմի խորին ասորւոյ. *Ձուարթ է, Աստուած է, հայր է*»։

Անդ. «Բան Զ. Նորին Եփրեմի. *Լուար զհօրէ եւ զորդւոյ եւ զհոգւոյն սրբոյ*»։

Թղ. 28ա. «Բան Է. Հիպողիտեայ Բոսորացւոյ. *Զի միութիւն սրբոյ երրորդութեանն այն ի զօրութեանցն յայտ է*»։

Թղ. 28բ. «(Բան) Ը. Այլուստ. (*Ը)ստ նմին օրինակի թէպէտեւ յԱստուծոյ են որդի եւ հոգի*»։

Անդ. «Նորին. (*Ո)չ վասն անճին ինչ միայնոյ գաստուածութիւն ասէր*»։

Թղ. 29ա. «(Բան Թ). Գրիգորի Սմաքէլագործի. (*Մ)ի է Աստուած հայր, կենդանի բանին, հակն իմաստութեան եւ զօրութեան*»։

Թղ. 29բ. «(Բան) Ժ. Գրիգորի Նիւսացւոյ. (*Զ)ի կարգաւորապէս ցուցանի սրբոյ երրորդութեանն բնութիւն, ոչ խառնակեալ յիւրաքանչիւր գոյացութեանց*»։

Թղ. 30ա. «(Բան) ԺԱ. Դամասու Հռոմայ. (*Ա)յսպէս հաւատամք եւ խոստովանիմք ի հայր եւ յորդին եւ ի հոգին սուրբ, երրորդութիւն անբաժանելի*»։

Թղ. 30բ. «(Բան) ԺԲ. Կիւրղի Երուսաղեմացւոյ. (*Մ)ի է Աստուած հայր, որ հին եւ նոր կտակարանացն տէր է*»։

Թղ. 31ա. «(Բան) ԺԳ. Գրիգորի Աստուածաբանի. (*Ա)յլ եւ յաղագս նոցունց սարսափիմ եւ լեզուս եւ մտաք*»։

Թղ. 31բ. «(Բան) ԺԴ. Ցետոյ այլոյ բան. (*Հ)այր է հայրն եւ անսկիզբն, զի ոչ ումեքէ է. որդի է որդին եւ ոչ անսկիզբն, վասնզի ի հօրէ է*»։

Թղ. 31բ. «(Բան) ԺԵ. Ցովհաննու Ոսկեբերանի. (*Հ)աւատ ի հօրէ սկսանի եւ յորդի գայ եւ ի հոգի լինու*»։ – *Վերջ անդ.* «*Սկսանելով, սիրելիք, յերկնայնոցն՝ արասցուք սկիզբն*» կը մնայ կիսատ։

1394

ՑՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Է.

Ձեռ. թիւ 990։ – *ԺԶ դար*

ԹՈՒՂԹ 167։ – ՄԵԶՄՈՒԹԻՒՆ 15×20։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×16։ – ՏՈՂԵՐ 28։ – ԹԵՐԹԵՐ կը պակսին Ա–ԺԱ, որոնք Ցիշատակարանին համաձայն կը բովանդակէին Տումարը. ներկայիս մնացած է ԺԲ–ԻԸ×12 (ԺԲ՝ 11)։ – ՆԻՒԹ թուղթ մագաղաթանման։ – ԿԱԶՄ արդի, բաց սրճագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. աստառն է գունաւոր տպուած թուղթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ միայն ետեւի կողմը, երկաթագիր երկսիւն, որոնցմէ մէկ սիւնը վերէն վար կիսատ է, իսկ միւս սիւնակին լայնքն է 7,7 սմ., կը բովանդակէ Մաշտոցի հատուած մը, «Կանոն հայր առնելոյ»։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԻ բաւարար, կատարեալ եւ անթերի։ – ԳԻՐ բոլորգիր մեծ եւ անվարժ։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԻ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԻՆ թէեւ սեւ գրիչով նուրբ գծուած են սակայն կոշտ են եւ անճաշակ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով։ – ՆԿԱՐԻ չունի։ – ԽՈՐԱՆԻ թղ. 1ա։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 43ա–բ, 166բ–167բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԶ դար։ – ԳՐԻՉ ցակոր՝ «արթուն անուամբ կոչեցեալ»։ – ՅԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ, ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ օրինակուած է ընագրին հին յիշատակարանը. իսկ գրիչին կողմէ՝ թղ. 165բ–166ա։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Ցիշատակ է մատեանս Թէֆիրտաղցի Պաղտասարեանց Տէր Սարգսի Հաբեղայի, ի դուռն սրբոյն Ղազարու վանից որ ի Վենետիկ, յամին 1785, Յունիսի 1»։

Մատեանս կը բովանդակէ Դիոնեսիոս Թրակացիի Քերականութիւն եւ Ցովհաննէս Երզնկացիի Մեկնութիւն քերականին, որ կը հետեւի ընդարձակ խմբագրութեան, այն է՝ Ձեռ. թիւ 306*ին, որմէ օրինակուած է նաեւ ներկայ Ձեռագիրը. ունի հետեւեալ կարգը.*

1. *Թղ.* 1ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ Յաղագս Քերականութեան). *Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերթողաց եւ ի շարադրաց իրրու բազում անգամ ասացելոց*»։ – *Վերջ թղ.* 14ա. «*Անոնարհմունք բայից*»։

2. *Թղ.* 14ա. «Բառ Քերականին. *Վերծանութիւն, ընթերցողութիւն...*»։

3. *Թղ.* 16բ. «Հոլովք անուանց. *Աստուած՝ ուղղական. Աստուծոյ սեռական...*»։

4. *Թղ.* 16բ. «Նախադրութիւն բանի, ի ցոյցս պատճառի, հաւաքման մեկնութեան Քերականին, եւ աղերս խնդրոյ աշխատութիւս Ցոհաննիսի, առ սպասաւորդ բանի. *Ձըչ–մարտութեան հաւատոյ բանին ուղեղ պահոզաց եւ անախտ երկանց ծննդոց*»։

Թղ. 20բ. «Ի խնդրոյ Տեառն Ցակոբայ Հայոց կաթուղիկոսի եւ վարդապետաց մերոց եղբարց, արարեալ հաւաքումն Քերականին մեկնութեան Ցոհաննիսի Եզնկայցոյ ուսումնականի գրոց. *Ցաղագս բանական արհեստից վարժողական հմտութեան ունելով մեզ բազմանա*»։

Թղ. 32բ. «Քերականութիւն է հմտութիւն. *Եւ արդ ստուգաբանեալ լինի քերականութիւնս՝ գրականութիւն*»։

Թղ. 56բ. «Դարձեալ կրկին մեկնութիւն վերծանութեան գլխոցս, իրրեւ ի միոյ դէմս ճառիցն ընթերցողութեամբ երեւեցուցանել զզօրութիւն, որոց ձայնիւ պարզի եւ իմաստիւ բաղադրեալ. Նախերգան. *Նախերգան, յԱստուածն բան եւ ի սէրն իմ Ցիսուս Քրիստոս, յորում ամենայն գանձք*»։

Թղ. 59ա. «Ցետ մեկնութեան գլխոց վերծանութեանս, սակաւ ինչ դիցուք աւրինակս խրատու սակս արուեստի ոյորակաց եւ կէտից, զոր պարտ է պահել յընթերցուոլ գրիցելոցն. *Արդ պարտ է գրամարտիկոսաց եւ վերծանողաց*»։

Թղ. 84ա. «Դարձեալ միահամուռ յաղագս վանգի եւ փաղաղութեան եւ հեգի եւ հասարակ շաղաշարաց. *Երեսուն եւ վեց գիրս*»։

Թղ. 109բ. «Որք հմուտ եւ տեղեակ իսկ էք առաջնոյ աւրինակին որ յաղագս անուանս ճառի եւ այժմ տեսանէք միայար եւ ըստ կարգի, զորս երեք եւ չորք կրկին էր եդեալ, կարծեմ եւ յուսամ թէ դիւրութեամբ եւ հեշտաբար յընթերցուոլն եւ յաւգտիլն յիշէք ըզսակաւ աշխատանս մեր. Ոհ, աղաչեմ զգրող

սորին յիշեայ, աւրինակողք գրոյս, գրեցէք ըզչորս տող բանիս, ով գաղափարող. *Բայց արդ դառնամ միւս եւս յննթ անկեալ տեսակացս խաղացմունս եւ զեւս պատեհան»:*

Թղ. 111ա. «Ցաղագս բայի. Նախադասեալ եղեւ անուն»:

Թղ. 130բ. «Ցաղագս դերանուանութեան. Դերանունդ գիտելի է զի որպէս անուն»: – Վերջ Թղ. 132բ. «Դերանունս խիստ անյայտ եւ խառնակ էր ի մեկնչացն, այլ եւ զոր հնար էր ըստ կարի մերում պարզեալ եղեւ. ի հրմանանէն քում իմաստից, ով ուսումնասէրդ, աղաչեմ յիշել զսակաւ աշխատասիդս ի սմայ զՅոհաննէս վարդապետ. ընդ նմին եւ զմեղօք զառածեալ անճնս զգրող սորին զԹորոս Կլայ եւ զաշակերտ վարդապետիս Յոհաննիսի, եւ որք յիշէք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ»:

Թղ. 132բ. «Ցաղագս նախադրութեան. Իսկ նախադրութեան անուն»:

Թղ. 158բ. «Ցաղագս ոտից. Ոտք յայն սակս ասին»: – Վերջ Թղ. 161ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ, որ օրինակութիւնն է հին Ցիշատակարանին.

1. *Թղ. 161ա–165բ.. «Ցիշատակարան գրոցս. Մնծասքանչ եւ զարմանահրաշ...» (համմա. Մաթեւոսեան Ա. Ս., «Հայերէն Ձեռագրերի Ցիշատակարաններ. ԺԳ դար», Երեւան, 1984, էջ 709–713):*

2. *Թղ. 165բ. «Փառք քեզ կօնիքօղ արեգասազոյն կիսայգնդի եւ դէմէրոի արարիչ: Ցամի երեսներորդի երկրորդերորդի յոբելեանի միոյ բէսէքիստոնի մին դիմ պիտղի թուաբերութեան ժամանակի մարդեղութենէ փրկչի. Նայեւ ըստ համարոյ Ցաբեթագին տումարի հարիւր երեսուն երկու ինդոսի երկրորդին ամի, եղեւ սկիզբն եւ աւարտումն գրիս, որ է տումար եւ քերական հետ երկոքին ի մի տեղ եւ մի կապ, յամսեանն Հայոց Ահեկի, տգոնի միոյ նոնոսի, յերբայեցւոց յամսին Թամուզի ինդոսի միոյ ողոմպիադի, Հռոմայեցոց ամսեանն Ցուլի(սի)ն առաջնումն աւուր, չաբաթի, ժամն քսան:*

«Արդ սա գրեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ եւ անպիտան, սոսկ անուն Ցակոբ սգաւորին արթուն անուամբ կոչեցեալ եւ գործովք ի քուն մահու ընկղուզեալ: Այլ եւ անմեղադիր լերուք, ոչ թէ հմուտ գոլով գրչութեան արուեստի, որպէս եւ (յ)այտ է ի գործս: Արդ երես անկեալ մոխրայթաւալ դիմաւք աղաչեմ եւ մաղթեմ զգաստ լուսերամ կրաւնաւորաց եւ աշխատասէր բանասիրաց, որք աւգտիք ի սմանէ կամ աւրինակէք, յիշեցէք զտարակուսեալս մեղաւք եւ զմոլորեալս մտաւք ըզգրաւղս զայս. եւ որք սրտի մտաւք յիշէք զմեզ եւ դուք յիշեալ լիջիք առ տէր յաւուր ահեղ առենին. ամէն:

«Ո՛հ, զիրս մնայ, ձեռս երթայ ի հող դառնայ, այ աղաչեմ ով հանդիպող, զայս տառս զրչի յիշէք ի տէր եւ զձեզ յիշեալ լիջիք առ Քրիստոս. ամէն»:

1395

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Ը

Ձեռ. թիւ 1317։ – *ՌԻԴ* = 1605

ԹՈՒՂԹ 136։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 16×18,6։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×14,6։ – ՏՈՂԵՐ 22։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԺԱ×12 (Ա՝ 21, ԺԱ՝ 7)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար։ – ԴԻՐ ներս։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 1ա, 11բ, 134բ–136բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌԵԴ – 1605։ – ԳՐԻՉ անյայտ, հաւանաբար ստացողը։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Ցակոբ երէց։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ԿՆԻՔ թղ. 125բ, բոլորակ, տրամագիծ՝ 1,7 սմ., գրութիւնը կամաւոր եղծուած։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Զայս բերականութիւն երեր ընդ իւր Վ. Հ. Մկրտիչ Վրդ.ն մեր Աճաճեան, ի Կոստանդնուպոլսոյ, յամին 1759, ի Յունուարի 30»:

Մատեանս կը բովանդակէ Դիոնեսիոս Թրակացիի Քերականութիւնը, Յովհաննէս Երզնկացիի Մեկնութիւն քերականին, Ներածութիւն Պորփիւրի, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1բ. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ, Քերականութիւն). *Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերթողաց…»:*

2. *Թղ.* 12ա. «Մեկնութիւն բերականի Հոմերոսի, արաբեալ եւ աշխատասիրեալ մեծի հռետորի Ցոհաննու Մորձորեցի կոչեցեալ վարդապետի Եզընկացո(յ), ըստ եռամեծի եւ աս(յ)աղ փիլիսոփա(յ)ի հայոց ազգի Դաւիթ Անյախթի ֆաջ տէլէտի եւ իմաստասիրի. *(Մ)իշտ բաղձանք բանին բնաւորեալ է յոգիս բանականաց արարչական դրութեամբ»:*

Համմտ. Մտրգ. Հյց. ձԳ., Թղ. 33ա–187բ:

Աւելի ունի՝

Թղ. 105ա. «Թելադրութիւն ի խոնարհումնս բայի. *(Ց)աղագս խոնարհմանց բայից որպէս ուսաք»:* – *Վերջ Թղ.* 106բ. «*Նոյնպէս եւ ի վերայ անցեալ ժամագանից եւ գնուատ աշխատողս Ցովհաննէս յաղօթս յիշեա՛»:*

3. *Թղ.* 107ա. «Ներածութիւն Պորփիւրի. *(Ե)լոյր հարկաւորի, քրիսաւորիէ, եւ յ՚առ՚ս Արիստոտելի ստորոգութեանցն վարդապետութիւն, գիտել զի՛նչ սեռ, զի՛նչ տարբերութիւն»:* – *վերջ Թղ.* 125ա. «*Ցաղագս յատկաց յատկի եւ պատահի»:*

4. *Թղ.* 125բ. «Նորին բարոզ Դաւթի եւ Ցակովբայ, ի բանն որ ասէ. Փոքր էի ես յեղբարս. *Ցերեք որոշմունս ժամանակաց բացատրի տեսութիւնք մարգարէից· այսինքն ի ներկայն խրատեն, զանցեալն պատմեն եւ զհանդերձեալն տեսանեն. վասն որոյ եւ մարգարէն Դաւիթ զառաջարկեալ բանս երեք դիմօք խօսի առ մեզ»:* – *Վերջ Թղ.* 134ա:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 125բ. «*Ես անպիտան Ցակոբ երէցս ստացա(յ) զսա ի վայելումն մեղապարտ անձին իմոյ եւ յիշատակ Ծնօղաց իմոց, ի թվին հայոց ՌՇԴ (1605) ամի: Աղաչեմ զհանդիպողսդ յիշել յաղօթս եւ դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ· ամէն»:*

1396

ՑՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Թ.

Ձեռ. Թիւ 957: – *ԺԸ դար*

Էջ 662: – Մեծութիւն 10×15,5: – Գրութիւն միասիւն (6,6×11,5) : – Տող 20: – Թերթ չեն նշուած: – Նիւթ թուղթ սպիտակ եւ տոկուն: – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով, որ ունի կանաչ լաթէ աստառ, վերէն վառ պատուած: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր նոտր: – Զարդանախիր չունի, տեղերը դատարկ մնացած են: – Սկզբնատառ, խորագիրք կարմիր թանաքով են: – Լուսանցազարդ եւ այլ զարդեր չունի: – Դասակարգ էջ 610–662: – Ժամանակ ԺԸ դար: – Գրիչ Ստեփաննոս երէց: – Ստացող, տեղի անյայտ: – Ցիշատակարան տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւններ «Երեր Վ. Հ. Փիլիպպոս Վրդ.ն մեր Թերթիման Ասլանեան, յամի տեառն 1825»:

Մատեանս կը բովանդակէ Դիոնեսիոս Թրակացիի Քերականութիւն եւ Ցովհաննէս Երզնկացիի Մեկնութիւն քերականին, որ կը հետեւի ընդարձակ խմբագրութեան, այն է՝ Ձեռ. Թիւ 306*ին. կու տանք ընդհանուր բաժանումները.*

1. *Էջ* 1. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ) Ցաղագս բերականութեան. *(Քերականութիւն է հմ)տութիւն իմաստից, որք ի քերթողաց եւ ի չարագրաց իբրու բազում անգամ ասացեալոց»:*

2. *Էջ* 53. «Նախադրութիւն բանի, ի ցոյցս պատճառի, հաւաքման մեկնութեան բերականին, եւ աղերս խնդրոյ աշխատաւորիս Ցոհաննիսի, առ սպասաւորսդ բանի. *(Աշմարտութեան) հաւատոյ բանին ուղղ պահողաց եւ անախտ երկանց Ծնընդոց»:*

Էջ 67. «Ի խնդրոյ Տեառն Ցակոբայ Հայոց կաթուղիկոսի եւ վարդապետաց մերոց

եղրարց, արարեալ հաւաքումն բերականին մեկնութեան Յոհաննիսի եզընկայցոյ ուսումնական ի գրոց. (Ցաղագս) բ(անա)կան արհեստիս վարժողական համառութեան ունելով մեզ բաղձանս»:

էջ 393. «Որբ հմուտ եւ տեղեակ իսկ էք առաջնոյ օրինակիս որ յաղագս անուան Յաոի եւ այժմ տեսանէք միայար եւ ըստ կարգի, գորս երեք չորք կրկին էր եդեալ, կարծեմ եւ յուսամ թէ դիւրութեամբ եւ հեշտաբար յընթեռնուլն եւ յաւգտիլն յիշէք զսակաւ աշխատանս մեր. աւրինակողք գրոյս, գրեցէք ըզգինզ տողս բանիս, ո աղաչեմ զգրող սորին (յ)իշեայ. (ա)մէն. (Բ)այց արդ զառնամ միւս եւս յենթ անկեալ տեսակացս խաղացմունս եւ գնաս պատեհան»:

էջ 572. «Ցաղագս ոտից. (Ո)տք յայն սակս ասին»: – Վերջ էջ 581:

3. էջ 399. «Բառք բերականին. Վերծանութիւն – ընթերցողութիւն. Ներկուս – ըստ կուս կամ կիրթ...»: – Վերջ էջ 608:

4. էջ 608. «Հոլովք անուանց. Աստուած՝ ուղղական, Աստուծոյ՝ սեռական, Աստուծում՝ տրական, Աստուծով՝ առաքական, զԱստուած՝ հայցական, Ե Աստուած՝ հոչական»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ, որ օրինակութիւնն է հին Ցիշատակարանին.

1. էջ 581–598. .. «Ցիշատակարան գրոցս. (Մ)եծասքանչ եւ զարմանահրաչ...» (Համմս. Մաթեւոսեան Ա. Ս., «Հայերէն Ձեռագրերի Ցիշատակարաններ. ԺԳ դար», Երեւան, 1984, էջ 709–713):

2. էջ 609. «Ո՛հ, ո՛հ, աղաչեմ, զողորմելի զերիս յիշեա, զգծագրող զբերիս զԱստեփաննոս երէցս»:

1397

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԵՐԶՆԿԱՑԻ Ժ.

Ձեռ. թիւ 49: – ԺԸ դար

Էջ 500: – ՄՆԵՈՒԹԻՒՆ 16×20,6: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×16,5): – ՏՈՂՔ 33: – ԹՆՐԹՔ չեն նշուած: – ՆԻՒԹ թուղթ ամորակ եւ ծծուն: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներս ամվարժ: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ եւ գունաւոր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ մինչեւ էջ 391՝ սեւ, ապա կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐՔ սակաւ եւ գունաւորք: – ԽՈՐԱՆՔ էջ 1, բազմագոյն եւ ընտիր: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 162, 377–390: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս կը բովանդակէ Յովհաննէս Երզնկացիի, որ է Մորթոդեցիի քարոզները, ինչպէս նաեւ Առաքել Սիւնեցիի մէկ քարոզը եւ Ցակոբ Ղրիմեցիի Մեկնութիւն տոմարին, հետեւեալ կարգով.

1. էջ 1. «Համառօտ հաւաքումն յաղագս հոգւոյ եւ զօրութեան նորին. *Ասէ Արիստոտէլ ի գիրս հոգւոյն թէ հոգին կերպիւ ինչ է ամենայն, այսինքն զի կարէ ընդունել յինքն զնմանութիւն ամենայն իրաց*» (մասն ա–ծա): – Վերջ էջ 51. «Կատարեցաւ գիրքս յաղագս հոգւոյ եւ զօրութեան նորին»:

2. էջ 52. «Ցաղագս առաքինութեանց հոգւոյն. *Զետ ասէրոյն յէութենէ հոգւոյն եւ զօրութեանց եւ ի ներգործութեանց եւ ի յաջորդելեաց նորին, այժմ ասացուք ի յունակութեանց նորա*» (մասն ա–իգ): – Վերջ էջ 93. «Կատարեցաւ գիրքս յաղագս հոգւոյն եւ զօրութեանց նորին եւ առաքինութեանց, ի խնդրոյ վարդապետին Յօհաննու, որ կոչի մականուն Քոնենցի, ի վերին վանքս Քոնենոյ, որոյ առաջնորդ էր վերոյ ասացեալ վարդա-

պետն Ցօհաննէս եւ ձեռնտու այսմիկ եւ այլ բազում բարեաց»:

3. էջ 95. «Ցաղագս բնութեան հրեշտակաց, նախ խնդրի թէ ամենեւին են անմարմին. *Գլուխ Ա. երեւի թէ ոչ, զի այն որ է անմարմին, համեմատելով առ մեզ եւ առ անմարմին, համեմատելով առ մեզ եւ առ անմարմին»* (*Գլ. ա–իե*): – *Վերջ էջ* 161. «*Ասէ Ոսկեբերանն, ոչ յորժամ սատանայ կամի փորձէ զմարդն, այլ յորժամ տայ Թոյլ Աստուած, այլ զի դառնայ անդրէն զոր եթող, յայտ է Մատթէոսի ԺԲ, ուր ասէ. Դարձայց ի տուն ուստի ելի. եւ այսքան բաւականասցի յաղագս հրեշտակաց»*:

4. էջ 163. «Ասացուած Ցոհաննու Եզնկացւոյ ի բանն ձի Սաղմոս որ ասէ. Տէր կարդացի առ բեզ. *Անզուգական եւ անքաղդատելի սիրոյն Աստուծոյ որ առ ազգս մարդկան»*:

5. էջ 178. «Ցաղագս Վարդավառի տօնին ՁԸ Սաղմոս, ի բան մարգարէին որ ասէ. Ջոյ են երկինք եւ բո է երկիր. *Արար Աստուած զնկեղեցի երկնի ի վերայ երկրի եւ օրինակ արդիւնական փափկութեան»*:

6. էջ 191. «Ի մարգարէական բանն զոր գոհացողական խոստովանութեամբ երգեաց ամենասրբուհի կոյսն Աստուածածին, օրհնութիւն եւ գոհութիւն անհամեմատ պարգեւացն Աստուծոյ հոր եւ միածին բանին իւրոյ, զոր եւ ասէ. Մեծացուսցէ անձն իմ զտէր, Ցօհաննու Եզնկացւոյ աշխատասիրեալ ի շարադրութիւն բանիցս. *Հրաշական իմն զարմացմամբ, հիացմունք վարդապետութեամբ, վասն բանական չնորհին»*:

7. էջ 200. «Նորին Ցօհաննու արկեալ բան ինչ յարմարական ի ԽԹ Սաղմոսն որ ասէ. Աստուած մերժեցեր եւ աւերեցեր զմեզ. Ընդրագիտ շաւղով երեւի ցուցեալ զզորութիւն փոխիս եւ յոյով ժողովումն բանիր եւ խորհուրդ խաչին, ի վարժումն ուսումնասէր եղեալ պարց... *Թեպետ արժան է զի ոչ է այնքան յաչխարհի քաղցր եւ ախորժելի իր եւ հեշտական քան թէ թաքաւորի զիշնամեացն»*:

8. էջ 214. «Նորին Ցոհաննէս վարդապետի Եզնկայեցոյ ի ժամ սուրբ պատարագին ասացեալ եւ ի բան սաղմոսին որ ասէ. Մատիք առ տէր եւ առէք զլոյս. *Զուարճանան բարգաւաճեալքն յանճնաւորական հրճմունս»*:

9. էջ 219. «Նորին նախերգան յաղագս պատուելոյ զպանն (զբանն) եւ կամ անպատուելոյ. *Ամենեցուն ժամանակ եւ ժամ, որ պիտի ընդ երկնաւ ասէ իմաստնացեալն Աստուծոյ Սողոմոն»*:

10. էջ 222. «Նորին Ցոհաննու վարդապետի Եզնկայեցոյ ի տօնի Ծընընդեան եւ Մկրտութեան Քրիստոսի ասացեալ, ի բազանիստ խաղաքն ի Սիս յատեան տօնախրմբութեան. *Բազումք ըստ բազում պատճառաց տօնըս ուրախականս եւ խրախական խնդութիւնս կատարեն ըստ իւրաքանչիւր ազգաց»*:

11. էջ 235. «Նորին Ցոհաննու վարդապետի ասացեալ ի բանն առաքելոյ որ ասէ. Ամենայն անձն որ ընդ իշխանութեամբ է ի հնազանդութեան կայ, յաւուրս յորում օրհնեցան ձիաւոր արքայ որդիքն մեր Հեթում եւ Թորոս եւ այլ մանկունք իշխանաց եւ որք յարքունական սպասաւորաց. *Ցարաժամ բազմանօք եւ նորատես եւ նորագործ սիրելի եւ ախորժական է լինել մարդկային բնութեանս»*:

12. էջ 245. «Ցոհաննու վարդապետի եզընկայեցոյ ի բան մարկարէին Դաւթի. եւ սկաւչելի եղեւ գիտութիւն բո, յի յԱնաւարզա խօսեցեալ, առ Տէր Գրիգոր վարդապետի եւ եպիսկոպոսի. *Զիմաստութիւն տեսանին եւ զգործնականին զառաքինութիւն ի մարդ հետազօտել»*:

13. էջ 264. «Նորին Ցոհաննու Եզնկացւոյ ի մեծի ուրբաթին ի խորհուրդ խաչելութեանըն. *Զբանին Աստուծոյ խորհուրդ փրկագործ տնօրէնութեանն պատմել բանիւ ախորժեմբ եղեալքս Աստուծով բանական»*:

14. էջ 277. «Նորին Ցոհաննու վարդապետի Եզնկացւոյ յորդորակ ասացուած եկեղեցւոյ, ի խնդրոյ Ստ(եփաննոսի) վարդապետի Կուրիկոսցւոյ. *Բայց զի՞նչ քեզ ընծայս արժանաւոր մեծի եւ անզուգական բարեաց առիթ մեզ եւ պարգեւատու»*:

15. էջ 286. «Նորին Ցոհաննու Եզնկացւոյ ի ՂԴ Սաղմոսն որ ասէ. Դատեա՛ տէր զայնոսիկ. ի սուրբ գրոց զօրութենէ ընդարձակութիւն ծանից. *Աստուածային երջանիկ եւ բարեբաստութեանն, ամենաառատ եւ աննախանձ բարերարութեանն, ամենայն բնութիւնք բանականաց լրմամբ մասանց»*:

16. էջ 300. «Նորին Ցոհաննու Եզնկացւոյ ի Հ.րդ Սաղմոսն, որ ի գլուխ կանոնին. Ողորմեայ, եւ վասն զօրութեան յուսոյն որ առ Աստուած. *Կերպարան եւ պատկեր եւ նմանութիւն Աստուծոյ եղեւ մարդ, ըստ արարչական բանին»*:

17. *Էջ* 309. «Նորին Ցոհաննու Եգնկացւոյ ՁԸ Սաղմոսին. Զողորմութիւնս ի՛ն տէր յաւիտեան օրհնեցից. Գլուխ իե. *Անքննելի խորոցն Աստուծոյ տեսողն եւ անճառելեացն բանին լսող աստուածային խորհրդոցն, մեծ հաղարապետն Քրիստոսիւ կենդանին եւ նորին բարբառող բերանն հանրական քարոզն տիեզերաց Պօղոս*»:

18. *Էջ* 316. «Թէ պիտոյ իցէ յերկար յորդորակ սորա ի վերայ ողորմութեան. Նորին ի ՃԼէ Սաղմոսն. Խոստովան եղերուք տեառն զի բաղցր է. *Սկիզբն եւ պատճառ ամենայն բարեաց Աստուած է, եւ ինքն անսկիզբն եւ անպատճառ յամենայնէ*»:

19. *Էջ* 326. «Նորին ի ՃԺԸ Սաղմոսն, ի բանն որ ասէ. Իշխանք հալածեցին զիս ի ցանիրս. *Սաղմոսս այս բազում դէմս իմաստութեան եւ ճանապարհս յոլով ուղղութեան ցուցանէ*»:

20. *Էջ* 333. «Նորին Ցոհաննու Եգնկացւոյ ասացուածք ի բանս աղօթից սրբոյն Ածնայի որ ասէ. Հաստատեցաւ սիրտ իմ ի տէր. *Որք յանդգնական խորս լայնատարած ծովու մըխին վասն յուսոյ չհի անկալութեան, պարտ է մտածել յառաջագոյն*»:

21. *Էջ* 348. «Ցոհաննիսի Եգնկացնոյ ապարեալ յարմարութիւն բանից ասացուածի ի Թագաւորութեան գրոցս, յաղագս Դաւթի մարգարէին. Եւ գոչացաւ տէր զի թագաւորեցոյց զնաւուղ. *Աստուածային բնութիւնն պարզ է եւ անյօդակաև եւ արտաքոյ այսպիսի կրից*»:

22. *Էջ* 361. «Տէր Առաբելի Սիւնեաց եպիսկոպոսի արարեալ բարոզ ի բանն Սողոմոնի որ ասէ. Գեղեցիկ ես մերձաւոր իմ. Երգոց 4. 1. *Անեղական բնութիւն եւ անճառից թագաւորն, անհասն յեղելոցս եւ բաղձալին լուսեղինաց դասուց*»:

23. *Էջ* 391. «Մեկնութիւն տումարի ապարեալ ի Ցակոբ վարդապետէ Ղրիմեցւոյ. *Չհայցուածս գերերջանիկ բարեւնապետի եւ երի(ց)ս երանելոյ վեհին եռակի առաքինութեանց կատարողի, եռանձնեալ տէրութեանցըն եռափափակ ներբընդունողի*»: – *Վերջ էջ* 500:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էջ 93. «*Որք օգտիք ի սմանէ չնորհս վերառաքեցէք Աստուծոյ եւ մեր սխալանաց անմեղադիր լերուք*»:

1398

ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Ա.

Ձեռ. թիւ 2308: – *ԺԴ–ԺԵ դար*

ԹՈՒՂԹ 30: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 13×15,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10×13): – ՏՈՂԵ 23: – ԹԵՐԹ Ա–Դ×8 (Դ՝ 6): – ՆԻՒԹ թուղթ թուխ, բամպակեայ: – ԿԱԶՄ մազաղաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵ բաւարար. առաջին թուղթերու արտահին յուսանցքները մասամբ ցեցակեր. խոնաւութեան հետք կը տեսնուի վրան: – ԴԻՐ բոլորգիր հին: – ԶԱՐԴԱԴԻՐԵ եւ այլ զարդեր չկան: – ԹՈՐԱԳԻՐԵ բնագրին բանաձով: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԴ–ԺԵ դար: – ԴԻՒՉ Բարսեղ վարդապետ: – ԿԱԶՄՈՂ վերջինը ի Ս. Ղազար: – ՍՏԱՑՈՂ Ստեփաննոս Արբեպս. մայրաքաղաքիս Տարսոնի: – ՏԵՂԻ Տարսո՛ն: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵ ունեցած են 1791էն առաջ:

Փոքրիկ տետրակս կը բովանդակէ հետեւեալ ճառերը.

1. *Թղ.* 1ա. «Ի Հոգին սուրբ բան ինչ ասացեալ կարեաոր է. Որպէս ջուր ցուրտ անձին ծարաւելոյ ախորժելի է, նոյնպէս եւ աւետիք բարեաց յերկրէ հեռաստանէ. *Բռնադատիմ ահա եւ յոյժ վարանիմ յերկաքանչիւր կողմանց յառնել յանձինս տկարութենէ եւ ի հոգոյն անհաստատութենէ, զոր աւրինակ թէ ոք ի տհաս ինչ համակաց կամ յանգաւր նահատակաց յաւժարեալ ձեռնարկիցէ ի գործել ինչ զեր քան զկար, այսպէս եւ ինձ*»: – *Վերջ*

Թղ. 8բ. «Ըստ խոստման բանին Աստուծոյ եւ փրկչին մերոյ որ ասէր, Ի սեղան հաւր իմոյ բազմեցուցից զձեզ եւ անցեալ պաշտեցից զձեզ, որ է մեր ուսանելին եւ նորա վարդապետելն ի նոյն ինքն բանն եւ հոգին Աստուած ի հայրն ամենակալ, որում փառք պատիւ եւ զաւրութիւն ի բնաւից գոյից եղելոց յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

2. *Թղ. 9ա. «(Վահրամայ վարդապետի) ցաղագս սրբոյ երրորդութեանն եւ միոյ աստուածութեանն եւ փրկական տնաւրէնութեան Քրիստոսի. Հաւատամք եւ խոստովանիմք մի աստուածութիւն յերիս անձնաւորութիւնս, ոչ ըստ անձանց բաժանեալ եւ աստուածութիւնն յերիս, իբր ոմն արարիչ եւ ոմն արարած»: – Վերջ Թղ. 26ա. «Այսոքիկ աստուածաբանական բանք չարագրեալ ի մերս նախաստութենէ Վահրամա(յ) վարդապետի, ի հրամանէ թագաւորի մեծին Լեւոնի, վասն որոյ եթէ... բարձրագունից մտաց ընծա(յ)եալ, վասն որոյ բարեսէր կամաւք չափաւոր այս աշխատութեան թողութեան չափից մեղաց իմոց հայցեսջիք յանբաւ բաշխ բարեացն Աստուծոյ»:*

3. *Թղ. 26բ. Անխորագիր. «(Բանք ի վերայ Որդւոյն Աստուծոյ). Բայց եկեսցուք ի կոչմունս որդւոյ, յաղագս անաղտ ծնընդեանն Քրիստոսի, զոր բանն էր ի հայրականն սրտէ հաւր բխեալ Աստուած եւ խոսքանէ առ Աստուած, նոյն ինքն վասն մերոյ փրկութեան մարդ եղեալ»: – Վերջ 27բ. «Վծակ ոսկեպատ, ձեռն աշխարհաստեղծ, չուչանքն կրկին, չրթունքն ամենապատիւ, զանկն ոսկի, լեզուն զրաքեան զոյզ աստուածառիցելովն. արդ զվարս բանիս այսպէս տեսցես եւ զայլան յաւելցես»:*

4. *Թղ. 27բ. Անխորագիր. «(Վերջաբանական օրհնութիւն Բարոզի). Արդ ի լրման բանիս ի վեր համբառնալով ընդ մտաց կարկառման եւ զձեռաց համբարձումն եւ զբաչխողն բանի ամենայն բանականաց սեռի»: – Վերջ Թղ. 30բ. «Հատուցէ նոցա Քրիստոս Աստուած զվարձս ըստ վաստակոց հարիւրապատիկ եւ հազարապատիկ եւ ի հանդերձելումն զանճառն եւ զանխմանալին է մտաց» կը մնայ կիսատ:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 26բ. «Մտացողի սորա տեառն Ստեփաննոսի արքեպիսկոպոսին մայրաքաղաքին Տարսոնի, զԲարսեղ մեղսաբեր անձն սպասաւոր բանի, որ բազում տառապանաւք եւ տկար անձամբ գծագրեցի զբանս աստուածականս, յիշեսջիք յաղաւթս հանդերձ ծնողաւք եւ վարդապետաւք եւ որ զաւրինակս չնորհեց, եւ յիշողդ յիշեալ լիցուք յԱստուծոյ. ամէն»:

1399

ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Բ.

Ձեռ. թիւ 2659: – ԺԷ–ԺԸ դար

ԹՈՒՂԹ 34: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×15,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂԻ Ա. 38, Բ. 20: – ԹԵՐԹԻ Ա եւ Ա–Դ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ, կազմուած ի Ս. Ղազար՝ 1970ական թուականներուն: – ՀԱՆԳԱՄԱՆԱԿ բաւարար. երկու իրարմէ անկախ տետրակներ են, որոնք կազմուած են միասին. երկրորդը աւելի հին կը թուի ըլլալ, ժէ դարու, որ աւելի ալ վնասուած է ի գործածութենէ: – ԴԻՐ նոտր: – ԽՈՐԱԴԻՐՔ երկրորդին՝ կարմիր: – ԺԱՄԱՆԱԿ առաջին տետրը՝ ԺԸ դար, երկրորդը՝ ԺԷ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին:

Փոքրիկ տետրակս կը բովանդակէ երկու գրուածքներ.

1. *Թղ. 1ա. «Պատմութիւն ազգիս Հայոց, գրեալ բանիւ յոտին չափոց, Վահրա(մա)յ վարդապետի ասացեալ. Ներբեսի լուսազարդեալ, հայրապետին զայս բան գրեալ, ըզպատմութիւնս հայոց առեալ, ոտանաւոր տաղիւ չափեալ, առ ի նախնեաց անտի սկսեալ, եւ մինչեւ յինքըն հասուցեալ»: – Վերջ Թղ. 10բ. «Որոց մասին արժանասցի, Լեւոն արքեան մարդ եղեալ»: – Վերջ 27բ. «Վծակ ոսկեպատ, ձեռն աշխարհաստեղծ, չուչանքն կրկին, չրթունքն ամենապատիւ, զանկն ոսկի, լեզուն զրաքեան զոյզ աստուածառիցելովն. արդ զվարս բանիս այսպէս տեսցես եւ զայլան յաւելցես»:*

քայն հայոց զարմին, եւ յարմարող յայսմ բանի, որ եւ ըղձայ վերծանելոցի, ի փառս անճանցն որ երրակի, աստուածութեանցն միակի, որ է օրհնեալ յամենայնի, այժմ եւ յանբաւ յաւիտենի: Եօթն ձԺե տունէ այս ոտանաւորս, զոր յարմարեալ է Վահրամ վարդապետն»:

2. *Թղ.* 11ա. «Պատճէ(ն)ս տումարի ըստ հայերէն թվի, զոր կարգեալ է Անանիայի Շիրակացոյ վարդապետի. *Կրկնակ ամսոցն այսպէս արայ. կալ գնաւասարդի ամիսն եւ երթ եօթն եօթն, որ մնայ՝ կրկնակ է*»:

Թղ. 17ա. «(Ա)մսոյ ցահանջ այսպէս արա. *Կալ զմեծ թվականն եւ երթ երեսուն երեսուն, որ մնայ՝ ամսայնահանջ է. կալ զամսայնահանջն ըստ ի վերայ ած, Արաց տուր...*»:

Թղ. 20ա. «Եթէ կամիցիս գիտել թէ տարին յորում գրի է. *Կալ Այծեղջուրէն մինչեւ օրն որում իցես զիւրաքանչիւր թիւսն*»:

Թղ. 23ա. «Ցաղագս լուսնոյ. *Եթէ կամիցիս գիտել թէ լուսինն յորում կենդանակերպի է, կալ զաւուրս լուսնին...*»:

Թղ. 29ա–34բ. Տումարական աղիւսակ:

1400

ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Գ.

Զեռ. թիւ 1414: – *ԺԸ դար*

ԹՈՒՂԹ 46: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×17: – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×12,5): – ՏՈՂԵՐ 26: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–Դ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ փառակազմ, կարմիր ներքի կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ, վրայի զարդերը ոսկեդրոշմ, գեղեցիկ ու փառաւոր, դռնակով, որ նոյնպէս զարդարուն է. կազմն է պոլսական: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար: – ԳԻՐ բոլորգիր մաճուր եւ աշխատուած: – ԶԱՐԴԱԴԻՐԵՐ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴ թղ. 1ա, սեւ բարակ գրիչով, ընտիր զարդերով, ներքի գիծերով: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ սեւ երկաթագիր: – ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ ընագրին թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 1ա–8բ, 38բ–46բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՍՏԱՑՈՂ Զեռագրին վերջին թուղթին վրայ գրուած է. «Վառաղնի խան Զոպանօղլի Կարապետ աղայի տիկին Ֆիլորի խաթուն եւ իւր որդի Ցարութիւն, որ այս չորս հատորի գիրգս նոցա է»: Ցաջորդաբար Պոլսոյ մէջ ստացած է Ցակոբ Տիւզեան. «Ցիշատակ է ազնուազարմ Ցակոբայ Տիւզեան գրատան վանաց Սրբոյն Ղազարու որ ի Վենետիկ, 1824, ի 26 Մարտի: Նեաս ի վանս ի Սեպտ. 8»: – ՏԵՂԻ հատանաբար Պոլիս: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ տե՛ս Ստացող:

Մատենաս է Վահրամ Վարդապետի գրութիւնը, որ է՝

Թղ. 9ա. «Պատմութիւն ազգիս Հայոց, գրեալ բանիւ յոտին չափոց, ասացեալ Տեառն Վահրամայ բանիբուն վարդապետի. *Ներսէսի լուսազարդեալ, հայրապետին զայս բան գրեալ, զպատմութիւնս հայոց առեալ, ոտանաւոր տաղիւ չափեալ, առ ի նախնեաց անտի սկզբնեալ, եւ մինչեւ յինքն հասուցեալ*»: – *Վերջ թղ.* 38ա. «*Որոյ մասին արժանասցի, Լեւոն արքայն Հայոց զարմի, եւ յարմարող յայսմ բանի, որ եւ զսա վերծանելոցի, զփառս անճանցն որ երրակի, աստուածութեանն միակի, որ է օրհնեալ յամենայնի, այժմ եւ յանբաւ յաւիտենի*»:

1401

ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Դ.

Ձեռ. թիւ 1869: – *ԺԸ դար*

էջք 72: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 12×18: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂՔ 21: – ԹԵՐԹՔ Ա–Դ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ թղթակազմ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներսէն: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ բնագրին թաւատով: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատենաս է Վահրամ Վարդապետի գրուածքներ, որ է՝

էջ 1. «Պատմութիւն Հայոց ազգի, գրեալ ոտին չափոյ բանի, Վահրամայ վարդապետի, Կիլիկեցւոյ Սրսոյ խաղիի. *Տէր Ներսէսի լուսազարդեալ, հայրապետին զայս բան գրեալ, ըզպատմութիւնս հայոց առեալ, ոտանաւոր տաղիւ չափեալ, առ ի նախնեաց անտի սկզբսեալ, եւ մինչեւ յինքն հասուցեալ*»: – Վերջ էջ 72. «*Որոյ մասին արժանասցի, Հեւոն արքայն հայոց զարմի, եւ յարմարող յայսմ բանի, որ եւ զսա վերծանեսցի, ի փառս անճանցն որ երբակի, աստուածութեանն միակի, որ է օրհնեալ յաւիտենից, այժմ եւ ամբաւ յաւիտեանի*»:

1402

ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Ե.

Ձեռ. թիւ 2728: – *ԺԸ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 40: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13,5×22: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10×18): – ՏՈՂՔ 24: – ԹԵՐԹՔ Ա–Դ: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ արդի, ատուարաթուղթ. կազմուած է ի Ս. Ղազար, 1970ական թուականներուն: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ներսէն: – ԽՈՐԱԳԻՐՔ սեւ: – ԴԱՏԱՐԿՔ 40ր: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Թղ. 1ա. «Վահրամայ վարդապետի յարմարած ի Ծաղկազարդն եւ ի Համբարձումն. *Զանսահմանելին եւ բնութեամբ բարին Աստուած, զառատաձոյն բարերարութիւն ոչ ինքեան միայնոյ սեփհականեաց, այլ կամեցաւ եւ յայլս զնոյն անցուցանել. ստեղծ նախ զիմանալիսն պարզս եւ անպարադիրս բնութեամբ, եւ ըստ երկրորդ բանի գոյացոյց զգալի արարածս ի բազմաց*»: – Վերջ *թղ.* 40ա. «*Եւ եւս վեհագունից քան զմեզ, ընդ որում զանճառ բարութիւնն ընկալցի փոխարէն ի հանդերձեալ հատուցման արդարոց. եւ ձեզ ամենեցուն լսողացդ չնորհեսցէ տէր վարձս բարեաց, որպէսզի յամենեցունց փառաւորեսցի միասնական սուրբ երրորդութիւնն եւ մի աստուածութիւնն, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս*»:

1403

ԲԱՐՍԵՂ ՄԱՇԿԵԽՈՐՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 1220։ – *Ժէ դար*

ԷջԲ 1108։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14×19։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×15,5)։ – ՏՈՂԲ 23։ – ԹԵՐԹԲ Ա–ԻԸ×12 (Ա՝ 8, Գ՝ 13, Իէ՝ 14, ԻԸ՝ 2)։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն եւ հաստ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով (առանց աստառի). երկրորդ փականքը կորսուած է։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀՊԱՆԱԿԲ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԲ կատարեալ։ – ԳԻՐ ՓՈՏՐ հաստ եւ մեծ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ, ԼՈՒՍԱՆԵՑԱԶԱՐԴ էջ 1։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ կարմիր։ – ԽՈՐԱԳԻՐԲ չունի։ – ՆԿԱՐԲ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԲ էջ 1104, 1108։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ Գէորգ Պալատեցի Տէր Յովհաննիսեան Նուիրած է Ուխտիս, 20 Ապրիլ 1809ին։

Մասեանս է Բարսեղ Վրդ. ի Մեկնութիւն Մարկոսի աւետարանին, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. *Էջ* 1. «Երկրորդ հատոր մեկնութեան սրբոյ աւետարանիս որ ըստ Մարկոսի, ապրեալ Բարսղի վարդապետի. (*Գլուխ Թ. համար* 10). Հարցին ցնա եւ ասեն. Ինչ է այն զոր դպիրքն ասեն եթէ նախ եղիայի պարտ է գալ. նա պատասխանի ետ նոցա եւ ասէ... *Պարտ եւ արժան էր ամենայն հաւատացելոց այնքան դիտող եւ ծանօթ լինել աստուածային գրոց, մինչ զի չլինել կարօտ յայլոց ուսանել, այլ միայն յԱստուծոյ եւ յաստուածայնոց գրոց*»։

2. *Էջ* 144. «(Գլուխ Ժ). Եւ անտի յարուցեալ գայ ի սահմանս Հրէաստանի յայնկոյս Յորդանանու... *Ոչ գոյ ինչ հզօր քան զճշմարտութիւն, որպէս ոչ գոյ ինչ տկար քան զսուտութիւն, զի թէպէտեւ բիւր հնարիւք ջանայ ծածկել, այլ դիւրաւ ի յայտ գայցէ եւ կորուսեալ լինի*»։

3. *Էջ* 292. «(Գլուխ ԺԱ). Եւ յորժամ մերձ եղեն յԵրուսաղէմ ի Բեթփագէ եւ ի Բեթանիայ... *Բազում անգամ պատմեն աւետարանիչք զեկեղեցի Քրիստոսի յԵրուսաղէմ, որպէս ասէ Յովհաննէս թէ էր մերձ գաւառին հրէից եւ ել Յիսուս յԵրուսաղէմ*»։

4. *Էջ* 410. «(Գլուխ ԺՌ). Եւ սկսաւ խօսել ընդ նոսա առակօք եւ ասէ. Այր մի տնկեաց այգի եւ ած շուրջ զնովաւ ցանգ... *Կարի խմն հպարտ եւ փառասէր է ազգ մարդկան, վասն որոյ դժուարի եւ տաղտապի ընդ լուր նախատանաց անձին, թէպէտ արժանի գոլով պատժոց եւ տանջանաց*»։

5. *Էջ* 499. «(Գլուխ ԺԳ). Եւ յելանելն նորա ի տաճարէ ասէ ցնա մի յաշակերտացն. Վարդապետ տես որպիսի են քարիւքս... *Մեծ եւ աքանչելի էր տաճարն առ հրէայսն եւ խորհրդածութիւնք որ ի նմա, զի ոչ երբեք ուրեք այնպիսի տաճար կազմեցաւ յերկրի, ոչ զեղեցկութեամբ եւ ոչ ազգի ազգի ապառաւք եւ ոչ մասունցմունք պատարագաց*»։

6. *Էջ* 617. «(Գլուխ ԺԴ). Եւ էր գատիկ եւ բաղարջակերք յետ երկուց աւուրց. *Զատիկ էր ասացեալ միայն օրն այն յորում գառն զննեալ լինէր ընդ երեկոյս, ի չորեքտասան լուսնին առաջին ամսոյն*»։

7. *Էջ* 785. «(Գլուխ ԺԵ). Եւ վաղվաղակի ընդ առաւաւտն խորհուրդ արարեալ քահանայապետքն... *Զոր օրինակ այնոքիկ որք հեղգք եւ ծոյլք գառանին ի բարին եւ ի լաւն, մեղադրելիք են պարտաւելիք, այնպէս եւ այնոքիկ որք ժիր եւ արիք գառանին ի չարն եւ ի վատն ընդ մեղադրանօք եւ ընդ բամբասանօք են*»։

8. *Էջ* 923. «(Գլուխ ԺԶ). Իբրեւ անց շաբաթն Մարիամ Մագդաղինացի եւ Մարիամ Յակոբայ... *Ղուկաս (ասէ) կանայք որք ընդ նմա եկեալ էին ի Գալիլէէ տեսին զգերեզմանն եւ որպէս եդաւ մարմին նորա, դարձան եւ պատրաստեցին խունկս եւ եւղս եւ ի շա-*

բաթուն հանդարտեցին վասն պատուիրանին»: – Վերջ էջ 1103. «Զի զմեզ եւ զայլս չահեցուք եւ հանդերձելոց բարեացն հասցուք, չնորհօք տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում հօր եւ հոգւոյն սրբոյ վայելէ փառք պատիւ եւ իշխանութիւն, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

9. Թղ. 1105. «(Ցիշատակարան). Շնորհաւք եւ ողորմութեամբ... ի գլուխ հանեալ կատարեցի, ես լոկ անուն վարդապետս Բարսեղ զմեկնութիւն սրբոյ աւետարանիս որ ըստ Մարկոսի, որչափ աչողեաց եւ զաւրացոյց... Եւ էր թիւ հայոց ՉՀԴ»:

1404

ԲԱՐՍԵՂ ՄԱՇԿԵՒՈՐՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 355: – ԺԸ դար

Էջ 392: – Մեծութիւն 16,5×22: – Գրութիւն միասիւն (12,8×19): – Տողք 30: – Թերթք Ա–ժէ: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ դրոշմազարդ սեւ կաշի, միջուկը տախտակ: – Հանգամանք բաւարար: – Գիր նոտր: – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Սկզբնատառք, խորագիրք բնագրին սեւ թանաքով: – Ժամանակ ԺԸ դար: – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ցիշատակարան: – Տեղեկութիւնք «Ցիշատակ է գիրս Տեառն Տեառն Յարութիւն Արքեպիսկոպոսի Բասենցւոյ, ուխտիս սրբոյն Ղազարու որ ի Վենետիկ, բերեալ ի Թրիեստէ ի Ձեռն Վ. Հ. Սահակ Վրդ.ի մերոյ Բերիացւոյ Պրոնեան, 1787 – ՌՄԼԶ, ի Նոյմբերի 25»:

Մատեանս է Բարսեղ Վրդ.ի Մեկնութիւն Մարկոսի աւետարանին, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. Էջ 1. «Երկրորդ հատոր մեկնութեան սրբոյ աւետարանիս Մարկոսին, ասացեալ Բարսղի աստուածաբան վարդապետի եւ մականուամբ Ձոն անուանեցելոյ. Գլուխ Ե. համար 10. Հարցին ցնա եւ ասեն. Զինչ է այն զոր դպիրքն ասեն եթէ նախ Եղիայի պարտ է գալ... *Պարտ եւ արժան էր ամենայն հաւատացելոց այնքան գիտող եւ ծանօթ լինել աստուածային գրոց, մինչ զի չլինել կարօտ յայլոց ուսանել»:*

2. Էջ 47. «Գլուխ Ժ. Եւ անտի յարուցեալ գայ ի սահմանս Հրէաստանի... *Ոչ գոյ ինչ հզօր քան զճշմարտութիւն, որպէս ոչ գոյ ինչ տկար քան զստութիւն»:*

3. Էջ 102. «Գլուխ ԺԱ. Եւ յորժամ մերձ եղեն յԵրուսաղէմ ի Բեթփագէ եւ ի Բեթանիայ... *Բազում անգամ պատմեն աւետարանիչք զելանելն Քրիստոսի յԵրուսաղէմ»:*

4. Էջ 151. «Գլուխ ԺԲ. Եւ սկսաւ խօսել ընդ նոսա առակօք եւ ասէ. *Այր մի տնկեաց զայգի... Կարի խմն հպարտ եւ փառասէր է ազգ մարդկան, վասն որոյ դժուարի եւ տառապալի ընդ լուր նախատանաց անճին»:*

5. Էջ 184. «Գլուխ ԺԳ. Եւ յելանելն նորա ի տաճարէ ասէ ցնա մի յաշակերտացն. *Վարդապետ տես որպիսի են քարինքս... Մեծ եւ աքանչելի էր տաճարն առ հրէայսն»:*

6. Էջ 222. «Գլուխ ԺԴ. Եւ էր գատիկ եւ բաղարջակերք յետ երկուց աւուրց. *Զատիկ էր ասացեալ միայն այն օր յորում գառն զննեալ լինէր ընդ երեկոյս»:*

7. Էջ 300. «Գլուխ ԺԵ. Եւ վաղվաղակի ընդ առաւաւտն խորհուրդ արարեալ բահանայապետքն... *Զոր օրինակ այնոքիկ որք հեղգք եւ ծոյլք գտանին ի բարին եւ ի լաւն, մեղադրելիք են պարտաւելիք, այնպէս եւ այնոքիկ որք ժիր եւ արիք գտանին ի չարն եւ ի վատն»:*

8. Էջ 368. «Գլուխ ԺԶ. Եւ իբրեւ էանց շաբաթն Մարիամ Մագդաղենացի եւ Մարիամ... Ղուկաս ասէ կանայք որք ընդ նմա եկեալ էին ի Գալիլէէ տեսին գգերեզմանն եւ որպէս եդաւ մարմին նորա»: – Վերջ էջ 392. «Արտասահմանեալն Աղամ վերստին կոչեցաւ ի փառս եւ ի պատիւ ծննդոքն իւրովք հաւատացելովք ի փառս Աստուծոյ, որում վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

1405

ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. ՄԱՇԿԵՒՈՐՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 447։ – ԺԸ դար

Էջ 833։ – Մեծութիւնն 14×20,4։ – Գրութիւն միասիւն։ – Տողք 20–22։ – Թերթք 1–43։ – Նիւթ թուղթ։ – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար։ – Հանդամանք ոչ բաւուք. մնծադիր թուղթի վրայ (13×19,5) է Գէորգ Գալատեցիի օրինակութիւնը, մինչ հին մաս մը՝ (11×15) փոքրադիր է (տե՛ս ստորեւ)։ – Գիր նոտր։ – Զարդադիրք եւ այլ զարդեր չունի։ – Ժամանակ ԺԸ դար։ – Գրիչ մէկ մասին՝ Գէորգ Գալատեցի։ – Տեղի Գոլիս։ – Ցիշատակարանք Աւետարանի մեկնութեանը օրինակած է Գէորգ Գալատեցի։ – Տեղեկութիւնք «Ցիշատակ է տիրացու Գէորգին Գալատեցի Տէր Յովհաննիսեան, ի դուռն սրբոյն Ղազարու, շնորհեալ յամի ՌՄԼԶ, ի Նոյեմբերի»։

Մատեանս է Բարսեղ Վրդ.ի Մեկնութիւն Մարկոսի աւետարանին։ Ձեռագիրը կազմուած է երկու տեսակի տետրակներէ. Առաջինն՝ հին դրչութեամբ փոքրագիր էջեր, որոնք անկատար են. Գէորգ Գալատեցի ամբողջացուցած է՝ իր իսկ ընդօրինակութեամբ, կազմելով ամբողջութիւն մը։ Հին բնագիրը (էջ 210–397, 504–789) ունի բազմաթիւ սրբագրութիւններ, մինչ Գէորգ Գալատեցիի կատարած օրինակութիւնը (էջ 1–209, 398–503, 790–833) է անթերի եւ մաքուր։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. Էջ 1. «Մեկնութեան սուրբ աւետարանիւն Մարկոսի, արարեալ Բարսեղ վարդապետի Ձոն կոչեցեալ. (Գլուխ Ը. համար 10). Հարցին ցնա եւ ասեն. Զինչ է այն զոր դըպիրքն ասեն եթէ նախ եղիայի պարտ է գալ... *Պարտ եւ արժան էր ամենայն հաւատացելոց այնքան գիտող եւ ծանօթ լինել աստուածային գրոց, մինչ զի չլինել կարօտ յայլոց ուսանել*»։

2. Էջ 764. «Գլուխ ԺԶ. Եւ իբրեւ էանց շաբաթն Մարիամ Մագդաղենացի եւ Մարիամ... *Ղուկաս ասէ կանայք որք ընդ նմա եկեալ էին ի Գալիլէէ տեսին զգերեզմանն եւ որպէս եղաւ մարմին նորա*»։ – Վերջ էջ 819. «*Արտաստմանեալն Ադամ վերըստին կոչեցաւ ի փառս եւ ի պատիւ ծնընդօքն իւրովք հաւատացելովք ի փառս Աստուածոյ, որում վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն։ Ձմարկոսի մեկնութիւնս Բարսեղ վարդապետն է արարեալ, որ մականուն Ձոն կոչիւր*»։

3. Էջ 821. «*Բառք ոմանք հաւաքեալ ի մեկնութենէ աւետարանին Մարկոսի, զոր արարեալ է Բարսեղ վարդապետ ումն ի տանէն կիլիկեցւոց, ի թուականին հայոց ՉՀԴ, որպէս եւ յայտնէ յիշատակարան նորին, զոր եւ զարդարեալ է խմաստալից յորդորակօք ըստ իւրաքանչիւր գլխոց, որոյ երկրորդ հատորն կայ եւ առաջին հատորն անգիւտ է եւ անեւրեւան։*

«*Եւ գիտելի է զի զայս գիրս մեկնութեան, բազումք առ անձանօթ գոլոյ իրին որպիսութեան՝ տան վարդապետին Ձոն Բարսեղ կոչեցելոյ, որ էր բազում ամօք յառաջ քան զոյն Բարսեղ, որ էր առաջնորդ դպրավանից յերկիրին Շիրակայ, առ կաթողիկոսութեամբն Ներսէսի Շինողի*»։

Այս մասը Գէորգ Գալատեցիի գրչութեամբ կատարուած անդրադարձութիւններն են, մինչեւ էջ 322, ուր հաւաքած է զանազան հատուածներ, քաղելով Աւետարանի մեկնութենէն։

4. Էջ 832–3. «Ցիշատակարան. *Շնորհօք եւ ողորմութեամբն Աստուծոյ հօր, սկիզբն արարի գրոցս... Եւ էր թիւ հայոց ՉՀԴ (1325)*»։

1406

ԵՍԱՅԻ ՆՉԵՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 994։ – ԺԴ դար

ԹՈՒՂԹ 135։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 12,8×16,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն. մեծութիւն անկանոն (թղ. 1–26՝ 8 11։ Թղ. 27՝ 11×15,5։ Սովորաբար՝ 9,5×12,5)։ – ՏՈՂԵՐ 22 (թղ. 1–26՝ 18)։ – ԹԵՐԹԵՐ թղ. 1–26՝ Ա–Բ։ Թղ. 27–135՝ Ա–ԺԲ×12 (Ա, Բ, Զ՝ 10 թղ., Գ՝ 8 թղ., Դ՝ 16 թղ., Է՝ 14 թղ., Թ՝ 9 թղ., ԺԲ՝ 7 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ անզարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են երկու փականները։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ վատ. խոնաւութեան մէջ մնացած ըլլալով՝ շատ մը բառեր անընթեռնուելի են. յետագայ գրիչ մը անցածէ բառերուն վրայէն՝ զօրացնելով գրութիւնը. թուղթ ինկած է ընդ մէջ թղ. 26–7, 36–37։ Նոր թուղթ եւ գրութիւն է՝ թղ. 133ա–բ։ – ԳԻՐ բոլորգիր հին. թղ. 104էն սկսեալ կը փոխուի գիրի տեսակը, եւ անկարելի չէ որ Եսայի Նչեցիի աշակերտներու կողմէ շարունակուած ըլլայ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ քնագրին թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿ թղ. 1բ, 103բ (ուր գրիչի փորձեր կատարուած են), 135բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ բնագիրս ըլլալով Եսայի Նչեցիի իմքնագիր օրինակը, գրուած ըլլալու է ԺԴ դարու առաջին քառորդին։ – ԳՐԻՉ Եսայի վարդապետ Նչեցի։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը։ – ՏԵՂԻ Գլաձոր։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ գլխաւորը կը պակսի, կան մանր ցիշատակութիւններ. այսպէս՝ թղ. 21ա, գրութեան վերջաւորութեան՝ «Եսայի յիշեսցի». թղ. 22ա՝ խորագրին հետ խառն՝ «Քերականութեան վերլուծութիւն. բան առ բան, ձեռամբ Եսայեա հաւաբեալ»։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Հ. Ցովհաննէս Վրդ. Զօհրապեան ստացած է Լեհաստան կատարած ուղեւորութեան ընթացքին եւ բերած Ս. Ղազար՝ 26 Սեպտ. 1791ին։

Մատեանս է Դիոնեսիոս Թրակացիի Քերականութիւնը եւ անոր մեկնութիւնը՝ կատարուած Եսայի Նչեցիի գրչութեամբ։ Ձեռագիրս ինքնագիր օրինակն է Եսայի Նչեցիի, որ սրբագրութիւններ կատարած է բնագրին վրայ. յաջորդ Ձեռագիրներ օրինակները կատարուած են այս օրինակին վրայէն, սրբագրութիւններուն համաձայն։ Թէեւ հրատարակուած է բնագիրը (Լ. Մաշեւրեանէ, Երեւան, 1966), սակայն կու տանք գլխաւոր բաժանումներ.

1. *Թղ. 2ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ) ցաղագս քերականութեան. Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերթողացն եւ ի շարագրացս իբրու բազում անգամ ասացելոց. եւ մասունք են նորա վեց. նախ վերծանութիւն ներկուս ըստ առոգանութեանցն. երկիր՝ զբրուցատրութիւն...» (Համմա. Ժողովածոյ Գ., § 15)։*

2. *Թղ. 22ա. «Քերականութեան վերլուծութիւն, բան առ բան, ձեռամբ Եսայեա(յ) հաւաբեալ. (Ի) ձեռնտու(ու)թենէ հոգւոյն հանդերձեալ եմք բուռն հարկանել առաջիկա(յ) իրողութեանս. նախ ուսանել արժան է թէ զի՞նչ է քերականութիւն, եւ երկրորդ կամ զինչ յայտնէ անուն քերականութեան...»։*

Թղ. 28ա. «(Բան) Քերականութիւն է հըմտութիւն, որ ի բերդողացն...։ (Մեկնութիւն). Նախ զքերականութենէ բուռն հարկանէ եւ կոչէ հըմտութիւն. հմտութիւն է մանաւանդ գիտութիւն...»։

Թղ. 34ա. «Ցաղագս վերծանութեան»։

Թղ. 38ա. «Ցաղագս ոյորակի»։

Թղ. 42ա. «Ցաղագս կիտից»։

Թղ. 44ա. «Ցաղագս հագներգութեան»։

Թղ. 45ա. «Ցաղագս տառի»։

Թղ. 54բ. «Ցաղագս վանգի»։

Թղ. 55ա. «Ցաղագս երկար վանգի»։

Թղ. 56բ. «Ցաղագս սուղ վանգի»։

Թղ. 57ա. «Ցաղագս հասարակաց շաղաշարաց»։

Թղ. 59բ. «Ցաղագս բառի»։

Թղ. 59բ. «Ցաղագս բանի»։

Թղ. 62ա. «Ցաղագս անուան»։

Թղ. 79բ. «Ցաղագս բայի»։

Թղ. 85ա. «Ցաղագս յծորդութեան»։

Թղ. 93ա. «Ցաղագս ընդունելութեան».

Թղ. 93բ. «Ցաղագս յաւդի»։

Թղ. 97ա. «Ցաղագս դերանունութեան»։

Թղ. 100ա. «Ցաղագս նախադրութեան»։

Թղ. 101ա. «Ցաղագս մակբայի»։

Թղ. 107ա. «Ցաղագս շաղկապի»։

Թղ. 112ա. «Ցաղագս առոգանութեան»:
Թղ. 121ա. «(Ցաղագս գրադարձից)»:
Թղ. 129ա. «Ցաղագս ոտից»: – Վերջ Թղ. 135ա:

1407

ԵՍԱՑԻ ՆՉԵՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 671: *Տարի՝* 1350–1415

Թուղթ 252: – Մեծութիւն 9,5×12: – Գրութիւն միասիւն (6×9,2): – Տողք 22: – Թերթք Ա-ԻԱ×12 (Բ, ժ՝ 10): – Նիւթ թուղթ: – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. դոնակով. կորսուած են զոյգ փականքները, առաջին կողին վրայ մնացած են երկու պղնձէ գամերը. աստառն է կարմիր հասարակ լաթ: – Մագաղաթեայ գլուխգանուխ սկիզբը երկուքի ծալուած, վերջաւորութեան մէկ հատ, որոնց գրութիւնը ջնջուած է: – Հանգամանք բաւարար: – Դիր բոլորգիր: – Զարդանդիր, լուսանցազարդ, կիսամեծ՝ բզ. 5ա, կարմիր գրիչով, շատ պարզ եւ ճաշակաւոր: – Սկզբնատառ, խորագիրք կարմիր բանաճով են: – Դատարկ 1ա–4բ, 25բ–26բ, 167բ–168բ, 251ա–252բ: – Ժամանակ գլխաւոր յիշատակարանին մէջ կը յիշուի Պկդ (1415), մինչ բզ. 170բ.ի վրայ կը կարդանք «Գրեցաւ ի թվիս ՋՂԹ (1350) ի Ցուլվարի ժե». որով կը համարինք որ Ձեռագիրս գրուած ըլլայ այդ երկու թուականներուն: – Գրիչ Ներսէս եւ Ցովհաննէս «սպասաւոր բանին»: – Կազմող անյայտ: – Սեպհող անյայտ: – Տեղի «ի վանիս Ծղագա եւ ի վաներս Խիզանայ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Խաչին»: – Ցիշատակարանի տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք «Ստացաւ յամի 1887, ընդ այլ գրեանս Տեառն Մարգարայ»:

Մատենաս կը բովանդակէ. Ա. Դիոն. Թրակացւոյ Քերականութիւն. Բ. Եսայի Նչեցւոյ Մեկնութիւն քերականութեան. Գ. Մովսէս Խորենացւոյ Բան իմաստութեան. Դ. Արիստակէսի եւ Գէորգի Արհեստ գրչութեան. Ե. Մեկնութիւն բառից. Զ. Վասն Մարկիոնի: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 5ա. «(Դիոնեսիոսի Թրակացւոյ) Ցաղագս բերականութեան. *Քերականութիւն է համառօտիւն, որք ի քերթողացն եւ ի չարագրաց իրրու բազում անդամ ասացելոց. եւ մասունք են նորա վեց*» (*համմտ. Ժողովածոյ Գ.*, § 15):

2. Թղ. 22բ. «Իմաստասէր ոմն փորձելով գաշակերտսն գմտաւորս եւ գանմիտս այսպիսի գեղջուկ բանիւ հարցանէր գնոսա եւ ասէր. *Որդեակ, մարդ մեռաւ, եւ ունէր Լ ոչխար, ժ՝ գ. դ. գառն կու բերէր, ժ՝ բ. ժ՝ ա, ա. այն մարդուն երեք որդիկ էր. հէնց բաժնեցէք որ յերեք բերեն, յերկու բերեն, ի մէկ բերեն, երեք որդւոյն լինի եւ գառն ի մէրէն չբաժնի: Որդեակ...*»: – Վերջ Թղ. 24բ:

3. Թղ. 27ա. «Սրբոյն Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի արարեալ բերական, յաղագս անկատար մանկանց եկեղեցոյ ի վարժս կրթութեան, վասն դիւրահաս ընթերցմանց աստուածեղէն գրոց. զոր մեծ վարդապետն հայոց Եսայի, մեկնեալ պարզ եւ յըստակ համառաւտ բանիւ, յաղագս դիւրահաս լինելոյ ընթերցողաց ուսումնասէր մանկանց սրբոյ եկեղեցոյ. *Ի ժեռնաու(ու)թենէ հոգւոյն հանգերձեալ եմք բուռն հարկանել առաջիկա(յ) իրողութեանս. նախ ուսանել արժան է թէ զի՞նչ է քերականութիւն, երկրորդ զի՞նչ յայտնէ անուն քերականութեան...*»:

4. Թղ. 35ա. «Ցաղագս մեկնութեան բերականիս, զոր արարեալ երջանիկ բարուն-պետին Եսայեա(յ). ուգնեա՛ տէր Աստուած. (Ի)երականութիւն է հմտութիւն, որ ի բերդողացն...: *Մեկ(նութիւն). Նախ զքերականութենէ զրուն հարկանէ եւ կոչէ հմտութիւն. հմտութիւն է մասնաւոր դիտութիւն...*» (*համմտ. Մարգ. Հյց. ճի.*, § 3):

5. Թղ. 169ա. «Մովսեսի Խորենացւոյ բան իմաստութեան. *Ցաւատածոյ խորհրդով եւ իմաստութեամբ հաստատեցաւ մարդկային տեսակ, իսկ անհմտութեամբ եւ ախտիւ՝ պարտեցաւ ի չարէն եւ յինքենէ. յետոյ միջոց*

եղեւ երկոցունց»: – Վերջ Թղ. 170բ. «*Եւ ոչ վայրապար կամ ըստ ախորժակաց մարդկայնոց, ըստ յամենայնի եւ յամենայնի փառս տեառն Աստուծոյ յաւիտեանս յաւիտենից*»:

5. Թղ. 170բ. «Վերլուծութիւնիմ բացեր-բեւապէս բաղազաւն բառից եւ բայից յոհնախումբ շարագրութեամբ, արարեալ գաս Առիստակիսի գրչի, ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան. *Աստուածազանից արանց առաջի եւ վարուք առաքինեաց վարդապետաց սրբոց եւ կատարելագունից պարտ է իմումս անհմտութեան*» (*կանոն Ա–ժ*): – Վերջ Թղ. 215ա:

7. Թղ. 215բ. «Գէորգեա(յ) վարդապետի արարեալ ի խնդրոյ Ստեփաննոսի մականուն Գոյներ երիցանց կայքառաւնցոյ մեղսանեարկ անձին. (*Ա*)*նպարտապ անձամբ ձեռնարկեցի գրել զսա այլոս թշուառս եւ ծաղկաքաղ արարեալ, զմասն ինչ գրելոցն յԱռիստակիսէ հռետոր գրչէ…*»:

Թղ. 216ա. «Խրատ վասն հանգամանաց հեգից»:

Թղ. 222բ. «Խրատ վասն առոգանութեանցն»:

Թղ. 229բ. «Ցաղագս կիտից»:

8. Թղ. 231ա. «Խրատ գրչութեան, զոր արարեալ էր զսա յառաջագոյն Գէորգեայ վարդապետին, ի խնդրոյ ումեմն, զորոյ ըզպակասն ի նմանէ է. յետոյ իմ ի վարդապետէն խնդրեալ եւ նա կատարեաց զխնդրուածս իմ, եդեալ յառաջ զԱռիստակիսի արարեալն գթերին ի նմանէ կատարեաց իմովն, ինձ նուաստիս Ստեփաննոս Գոյներ երիցանց, զորոյ ողորմեսցի տէր արարողին եւ խնդրողին. Ցառաջաբան սակաւ խրատու յաղագս գրչութեան արուեստի. *Զի կատարեալ եւ զարդարուն հանդիպանցի շարագրութիւնն ըստ զանազան պիտոյիցն*»:

Թղ. 235բ. «Գլուխ Բ. Թէ ուրաճաւր պիտոյանայ հիւնն փոխանակ ի նոյ, ի միոցս հոլովմանց անուանցն»:

Թղ. 237ա. «Գլուխ Գ. Թէ ոյք են առանց ցիոյ բառեարն»:

Թղ. 238ա. «Թէ ոյք են բառեարն ոյք յիւնն ունի վերջսն»:

9. Թղ. 240ա. «Վեց են սահմանիմն իմաստասիրութեան. *Առաջինն է իմաստասիրութիւն, է գիտութիւն գոյից*»:

10. Թղ. 240ա. «Տասն են ստորոգութիւնըիմն Արիստոտելի. *Գոյացութիւն, որակ…*»:

11. Թղ. 241բ. «Մեկնութիւն բառից բեբրականիմն. *Վերծանութիւն – ընթերցողութիւն. Ներկուռ – ըստ կուռ կամ կոխ կամ կուռ կամ կիրթ կամ վարժ. Ըստ ներգոյս – ըստ ի ներքս գոլոյ. Առձեռն…*»: – Վերջ Թղ. 245ա. «*Արգեն – մեծութիւն. Ատր – պայծառ կարմիր*»:

12. Թղ. 245բ. «Վասն Մարկիոնի մոլար մեկնելոյ գրանն Պօղոսի որ ասէ. Բրիստոս գնեաց զմեզ յանիծից օրինաց եղեալ վասն մեր անէծս. *Իսկ մոլորեալն Մարկիանոս բնակարան եւ բերանն սատանայի ասաց երիս երկինս…*»:

Թղ. 247ա. «Դարձեալ այս է ուղիղ մեկնութիւն նոյն բանի, ի նշմարտից ասացեալ. *Ասէ աստուածային բանն թէ ամենեքին նուազեալ են ի փառաց անտի Աստուծոյ. յայտ է յասացելոցս որով ցուցանէ զմարդկային բնութիւնս յանցաւոր հրամանաց Աստուծոյ*»: – Վերջ Թղ. 250բ. «*Ամփոփեցին զայսպիսի պարգեւս ընկալեալ մեր պարտիմք յամենայն ընթացս մեր բարւոք գնացս ցուցանել եւ արժանապէս հաճոյանալ ոգւոյն, կրաւնաւորութեամբ եւ արդարութեամբ եւ ուղիղ դաւանութեամբ, զի հասանիցեմք աւետեաց խոստմանցն ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 241ա. «Փառք…: *Որ եւս կարողութիւն տկար եւ տարտամ ոգւոյ Յովհաննէս սպասաւոր բանի կոչնցեալ եւ ոչ արդիւնացեալ, հասանել ի վերջ քերականիս, որ է սա ի վարժումն ուսումնասէր մանկանց եկեղեցւոյ*:

«*Արդ գրեցաւ սա ի վանքս Ծղագա եւ ի վաներս Խիզանայ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Խաչին. ի թվ. ՊԿԴ* (1415):

«*Արդ որք աւգտիք ի սըմանէ, յիշեցէք ի Քրիստոս զիս եւ զծնօղան իմ զՇատլուս հայրըն իմ եւ զմայրն իմ զԽաթունշայ եւ զհանգուցեալ եղբայրն զԿարապետ. ամէն*»:

2. Թղ. 24բ–25ա. Աղիւսակաւոր պատկեր, որու կեդրոնը Զ տառը, ուսկից մեկնելով զանազան ուղղութիւններով՝ կը կարդացուի՝ «Զներսէս *գրիչ յիշեա*»:

Աղիւսակին տակ գրուած է.

«*Եղբայր համուռ ես թէ սորին,*
Նա չես հաջաթ իմ խրատին,

Եւ խնդրեաս զբանալին,
Նամբուրէ զակն խաչին,
Եւ առ ի քեզ փականս սորին,
Եւ բաց եւ մուտ ի մէջ դրախտին,
Ցիշեա զնախկի անկող սորին,
Եւ զեղկելի գծողս յետին,
Որ խիստ յիմար եմ արուեստին»:

3. *Թղ.* 166բ. «*Զսակաւ աշխատողս գծովհանցէս ապաստուր բանի, յիշեցէք ի Քրիստոս յորժամ ընթեռնուք*»:

4. *Թղ.* 170բ. «*Գրեցաւ ի թվիս ՉԽԹ (1350), ի Յունվարի ԺԵ*»:

1408

ԵՍԱՅԻ ՆՉԵՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 46: – *ԺԵ դար*

ԹՈՒՂԹ 153: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×17 (12×16) : – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×14): – ՏՈՂՔ 20: – ԹԵՐԹՔ ԺԴ–ԼԱ×8 (ԺԴ, ԺԷ, ԻԶ ԻԹ՝ 10 բդ., ԻԷ՝ 9 բդ.): – ՆԻՒԹ բուղթ: – ԿԱԶՄ մագաղաթ, միջուկը տկար ըստուարաթուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ վատ. կրակի կամ ժանգի հանդիպած ըլլալով, վերի արտաքին անկիւնը կլոր մը կերուած է, վնասելով նաեւ բնագիրին. թուղթ մը ինկած է ընդ մէջ բդ. 118–9ի: – ԳԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ բնագրին սեւ մելանով: – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԹ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ոչ մէկ յիշատակագրութիւն: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է Եսայի Նչեցիի Մեկնութիւն Քերականին, որու կը յաջորդէ Ժողովողի դիրքէն հատուած մը մեկնութեամբ հանդերձ: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 1ա. «(*Եսայեայ Նչեցւոյ Քերականութեան վերլուծութիւն*). *Ի ձեռնտու(ու)թենէ հոգոյն հանդերձեալ եմք բուռն հարկանել առաջիկա(յ) իրողութեանս· նախ ուսանիլ արժան է թէ զի՞նչ է քերականութիւն, երկրորդ զինչ յայտնէ անուն քերականութեան եւ կամ վասն էր գրելոյ քերել կոչի…*»:

Կը պակսի առաջին խորագիրը, որ մենք ամբողջացուցինք՝ հետեւելով Ձեռ. թիւ 994ի: Ցաջորդաբար ունի հետեւեալ մասերը·

Թղ. 9բ. «(*Բան*) *Քերականութիւն է հրմտութիւն, որք ի բերդողացն…: (Մեկնութիւն*). *Նախ զքերականութենէ բուռն հարկանէ եւ կոչէ հմտութիւն. հմտութիւն է մասնաւոր գիտութիւն առանց պատճառի…*» (*Համմա. Մտրգ. Հյց. ձի, § 3*):

2. *Թղ.* 144ա. «(*Մասն մեկնութեան գրոց Ժողովողի*). *Ուրախ լեր երիտ(ասարդ) ի մանկութեան քո եւ դուարճա(ցուս)ցէ զքեզ սիրտ քո՝. Զկատարեա(լ ի ս)իս հատակին բուռն հարկանէ, կոչէ յաչակերտութիւն վարդապետութեան, քանզի մանուկն տհաս է եւ անկատար եւ ծերն հոլովեալ է եւ զառանցեալ*»: – *Վերջ թղ.* 153բ. «*Եւ դարձեալ ի գոյն ծաղկեալ նչենոյ եւ լուացեալ էին զպատմուճանս մարմնոյն եւ սպիտակացուցեալ էին արեամբ (գառ)ինն· եւ տարածեսցի կապարըն· ցեր*» կը մնայ կիսատ:

Հատուած մըն է Ժողովողի Գլ. ԺԱ 9 – ԺԲ 5ի, մեկնութեամբ հանդերձ:

1409

ԵՍԱՅԻ ՆՉԵՑԻ Դ.

Ձե. թիւ 772։ – ԺԸ դար

էջ 128։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 23,5×32,3։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 8,5×27։ – ՏՈՂՔ 48։ – ԹԵՐԹՔ Ա–է×12 (է՝ 4 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. կազմը ստացած է ի Ս. Ղազար։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. թանաքին գոյնը մթագնած է գրադաշտը։ – ԳԻՐ ՈՒՏՈՐ մաքուր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԸՍԿԶՔՆԱՏԱՒՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ սեւ թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 126–8։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Գնեցաք ի Կոստանդինուպոլիս, ԺԸ դոշի. ՌՄԼԷ (1788)». «Եբեր ընդ իւր ի Կոստանդինուպոլսոյ ի Վենետիկ, ի վանս սրբոյն Ղազարու, Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր Իճիճեան, 1790. ՌՄԼԲ, Հոկտեմբերի 8»։

Մատեանս է Եսայի Նչեցիի Մեկնութիւն Եզեկիէլի մարգարէութեան.

էջ 1. «Ի խնդրոյ տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց նահանգին վերադիտողի, արարեալ հաւաքումն մեկնութեան աստուածաբան մարգարէութեան Եզեկիէլի, երջանիկ վարդապետին Եսայեայ, հայկազեան տոհմին. *Ցանձն առեալ ընկալայ զա(յ)ս հրաման քո աստուածային ըղձից, ով ամենասրբազան եւ քահանայապետական գլուխ տէրդ Ստեփաննոս, այցելու եւ վերատեսուչ գերահռչակ եւ առաքելական տանս Սիւնեաց...»*։

Անդ. «Ճառաբանութիւն վերլուծութեան Եզեկիէլի. *Աստուածային եւ արարչագործ բանիւն կրկին հնութեամբ հաստեալ գոյացան եղականքս ամենայն, այս է՝ ընդ իմանալի եւ աննիւթ գոյին նիւթական զգալիքս ցուցան»*։

էջ 3. «Գլուխ Ա. Ե՛ւ եղեւ յամին երեսներորդի, յամսի., եւ տեսի տեսիլ զԱստուծոյ՝. *Զերեսներորդ ասացեալ ամն, ոմանք զյոբելեանն կարծեցին լինել. յոբելեան կոչեն հրեայքն զյիսներորդ ամացն թիւ»*։ – Վերջ էջ 125. «*Զի չնորհօք նորին ըստ այս լրման, եւ մեք որ աշխատեցաք ըստ կարի, լիցուք միացեալ յօդմամբ սիրոյ յերջանիկ գլուխն մեր Քրիստոս, փառս նմա միշտ երգելով ընդ հօր եւ ընդ հոգւոյ իւրում սրբոյ, այժմ եւ յանսպառ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*» (Գլ. Ա–ԽԸ)։

1410

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՈՐՈՏՆԵՑԻ

Ձեռ. թիւ 894։ – ԺԷ դար

ԹՈՒՂԹՔ 58։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10,5×14,7։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×9,6)։ – ՏՈՂՔ 21։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ե×12 (Ա՝ 10)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. աստառի փոխարէն սպիտակ թուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. կոճակի կողմը չորութենէ վնասուած, մանաւանդ վարի կողմը։ – ԳԻՐ ՈՒՏՈՐ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶՔՆԱՏԱՒՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի յիշատակարան։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած ենք 1791էն առաջ։

Մատեանս է Յովհաննու Որոտնեցւոյ Յովհաննու Աւետարանին մեկնութիւն, որ

հոս կիսատ մնացած է: Կու տանք պարագայական հատուածներ՝ բովանդակութեան մասին գաղափար մը կազմելու համար.

Թղ. 1ա. «Ցոհաննու Որոտնեցոյն տիեզբալոյս բարուննապետի արարեալ բան աւետարանին Ցովհաննու որ ասէ. Ի սկզբանէ էր բանն. (Կ)ահաւորիմ, ով կաճառս լուսեղբամից եւ գասք սերովբէից սակս արամարանութեան երկուց ներհակ հոմանուանց, որոց մինն ասի եղելութիւն եւ միւսն անեղութիւն»:

Թղ. 2ա. «(Ի սկզբանէ էր բանն). *Բազում են սկզբունք, աշխարհն եւ հիմն տան եւ ողնախայտ նաւի*»:

Թղ. 18ա. «Եւ յաւուրն երրորդի հարսանիք էին. *Նախ պարտ է գիտել թէ յորմէ հետէ երեք օր թուէ. գիտելի է զի յետ քառասնօրեայ պահոցն ի փորձութեան անապատին*»:

Թղ. 23բ. «Որ ոչ ծնցի վերստին ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ ոչ կարէ մտանել. *Դժուարին է բանըս, զի ոչ միայն ասէ վասն ներկային եւ ապագային, այլ եւ զանցեալն ունի*»:

Թղ. 32ա. «Ճշմարիտ երկրպագուիմն հօր հոգւով եւ ճշմարտութեամբ. *Ճշմարիտ երկրպագութ ասէ զնկեղեցի իւր, այսինքն զհաւատացեալս իւր*»:

Թղ. 42բ. «Ի վերջնում աւուր կայր Յիսուս. *Տե՛ս զի ասէ, ի քարոզութեանս կանգնեալ ասէ, եւ ի լերինն ձիթենեաց*»:

Թղ. 51. «Գիտեմ զի Աստուած մեղաւորաց ոչ լսէ. *Աստ է տարակոյս թէ Աստուած մեղաւորաց ոչ լսէ, ուրեմն մեղաւորք ոչ կարեն արդարանալ*»:

Թղ. 56ա. «Եւ էր ոմն հիւանդ Ղազար. *Եւ այս յերկրորդ դէմս նշանակէ, այսինքն զհիւանդութեան, զի է որ առողջանայ եւ է որ մեռանի*»:

Թղ. 58ա. «Իբրեւ լուաւ ասէ. *այն հիւանդութիւն չէ ի մահ. Ցայսմ բանէ ժպրհեցան ոմանք թէ ոչ առուգապէս մեռաւ*»: – *Վերջ* 58բ. *կիսատ կը մնայ Զեռագիրը*:

1411

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 1117: – *Պ* = 1401

ԹՈՒՂԹ 239: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14,5×18,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11×14,5): – ՏՈՂԵ 33: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԻԹ×12 (Բ՝ 9 թղ., Գ՝ 7 թղ., Դ՝ 5 թղ., ե՝ 6 թղ., է, Թ՝ 10 թղ., Ը, ժ՝ 11 թղ., ժԸ, ժԺ՝ 16 թղ.): – ՆԻՒԹ բուղթ բամպակեայ: – ԿԱԶՄ շատ գեղեցիկ դրոշմանիշ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. ունի դրոշմազարդ դռնակ՝ կապոյտ գծաւոր ներմակ աստառով. ինկած են զոյգ փականքները. աստառը ծիրգագոյն լաթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար. խոնաւութեան հետքերը զօրաւոր կերպով կը տեսնուին. ցեցակեր է թղ. 127էն սկսեալ՝ ստորին լուսանցքները, փճացնելով բնագիրը: Միջանկեալ ինկած են շատ մը բուղթեր, որով անկատար է բնագիրը, յատկապէս առաջին մասը: ԺԵ–ԺՋ դարուն նորոգուած է շատ նուրբ կերպով եւ ստացած է ներկայ տոկուն կազմը: – ԳԻՐ բոլորգիր հին: – ՋԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐԴԻ տասը հատ, նոր Գիրքերը սկսելուն, ամենապարզ զարդերով: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ թղ. 1ա, 2ա, միագոյն եւ ամենապարզ, տալով բոյր մը հնութեան: – ԴԱՏԱՐԿԻ չունի: – ԺԱՄԱՆԱԿ «Ի յուր հարիւր հայոց թուականն եւ չիսներորդ սկսեալ նոր ամ», որ է 1401: – ԳՐԻՉ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Մելիքսէդ «ԽՆդրող բանի»: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: Մանր Ցիշատակագրութիւն՝ թղ. 6ա. «Զանարժանս յիշեա». թղ. 77ա եւ 110բ. «Զանարժանս յիշեայ». թղ. 201բ. «Վայ ինձ»: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Հարցմանց գիրքը, գրուած հեղինակին կենդանութեան. մատեանն է նախնական խմբագրութեամբ, որ աննման է 1729ին Պոլիս տպագրուած օրինակին: Տասը գիրքերը չունին խորագիրներով ստորաբաժանումներ, կամ լուսանցքին վրայ այբենական բաժանումներ. անոնց փոխարէն կան միայն «Հարց» եւ «Պատ». Հարցումներու կարգը նոյնն է ընդարձակ խմբագրութեան հետ, սակայն համառօտ են պատասխանները: Կու տանք տասը գիրքերուն սկզբնաւորութիւնները.

1. Թղ. 1ա. «Ճառաջարան գրոցս Հարցմանց. Եւ զի յամենայն իրս գործառնութեան չորիցս խնդրի պատճառս, արարողական, նիւթական, տեսական եւ կատարուն, այսինքն է՝ արարատն եւ արարեալն եւ արարումն եւ պատճառ նորին»: – Կը հետեւի տասը գիրքերուն վերնագիրները, որոնց աւարտին՝ Թղ. 1բ. «Այլ եւ աղաչեմ զձեզ յիշել ի սուրբ աղաւթս ձեր զբազմամեղ անձն իմ եւ խնդրել յԱստուծոյ զթողութիւն յանցանաց իմոց· այլ եւ ուշիմ մտաւք եւ հոգացաւղ գաղափարաւղքն զրեալ լիցին ի գիրն կենաց անջնջելի յիշատակութեամբ· ամէն, եղիցի, եղիցի»:

2. Թղ. 2ա. «Գրիգորի եռամեծի էաջ հոետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի Հարցմունքի զանազանիւ եւ պատասխանիւ ուգտակարի գրոց աշակերտեալ անձանց. Որք զբախտ եւ զճակատագիր վերագրեն մարդկան եւ զամենայն ինչ մեր ի հարկէ ասեն, այսինքն ի զաւրութենէ աստեղաց· նախ այսպէս ասեն թէ աստրնային մարմինք կառավարին վերնային մարմնովք»:

Թղ. 6ա. «Հարցմունիւ եւ պատասխանիւ ընդդէմ այլազգեաց տաճկաց, որ եւ հերձուածովն Արիոսի, եւ նախ առաջին ուրանան զերրորդութիւնն»: – Վերջ Թղ. 22բ. «Հարց զնոսա թէ առաջին հարքն Աբրահամ, Մովսէս եւ Դաւիթ ո՞րպէս մտին յարքայութիւն, որ չդիտէին զանուն Մահմէտին. եւ թէ Քրիստոս հրամայէ ուր ես եմ անդ եւ պաշտաւնեան իմ եղիցի յերկինս· ահաւ զի եւ քրիստոնեայք մտանեն յարքայութիւն եւ զանուն Մահմէտի ոչ գիտեն: Այսքան հարցմունք եւ պատասխանիք յառաջին հատորէն Հարցմանց գրոց»:

3. Թղ. 22բ. «Երկրորդ հատոր Հերմմունքին է Արիոսեանց. Դիտելի է զի առաքեալն Քրիստոսի եւ աւետարանիչն»:

Հոս թուղթ ինկած ըլլալով ընդ մէջ Թղ. 22–23, 28–29, 31–32, 32–33, 33–34, բնագիրը կը ներկայանայ անկատար:

4. Թղ. 34ա. «(Երրորդ հատոր)»: Թուղթ ինկած ըլլալով՝ կը պակսի սկզբնաւորութիւնը· կը սկսի հետեւեալ կերպով. «Հրց. Ո՞րպէս մի է Աստուած, ըստ այնմ Տէր Աստուած քո տէր մի է, եւ թէ մի է Աստուած Հայր եւ մի տէր Յիսուս Քրիստոս. Պխ. Ասեմք թէ Աստուած մի կոչի, նախ զի ոչ է բազում, այլ մի· երկրորդ, մի է, այսինքն բոլոր եւ ոչ մասն եւ անկատար»: – Վերջ Թղ. 40բ. «Այսպէս եւ սիւնք ասացեալն աւդոյ դողային եւ լուսաճեմք խաւարէին, զի առհասարակ ամենայն տարերք ըստ իւրեանց կերպի կրեցին զայլայլութիւն սգոյ, չարչարակից գոլով արարչին իւրեանց Յիսուսի Քրիստոսի: Կատարումն երրորդ հատորի աստուածաբանութեան սրբոյն Դիոնէսիոսի: Այսքան հարցմունք եւ պատասխանիք յերրորդ հատորէն Հարցմանց գրոցս»:

5. Թղ. 41ա. «Զորրորդ հատոր, ի գործոյ եւ յարարչութեանցն Աստուծոյ վեցաւրէից. Հարցումն. Վասն էր Աստուած գրով խաւսի ընդ մեզ, որպէս Մովսէսիւ եւ այլոցն: Պատասխանի. Զայս եւ սովոր են առնել մարդիկ, առ մերձաւորս անընդմիջաբար խաւսին»: – Վերջ Թղ. 60բ. «Հրց. Եղե՞ւ բացատ ժամանակ ի ստեղծանելն. Պխ. Ի թթել ականորքան վաղվաղկի կարես բանալ զակն, զրոլորն համայնգամայն ստեղծ, այլ զմասունս որոշեաց յաւուրս վեց: Այսքան հարցմունք եւ պատասխանիք ի չորրորդ հատորէն Հարցմանց գրոցս, եւ կատարումն յաղագս արարծոց վեցաւրէից»:

6. Թղ. 60բ. «Հինգերորդ հատոր, Ճաղագս լինելութեան մարդոյն: Հրց. Վասն էր մարդն ի հողոյ ստեղծաւ. Պխ. Վասն բազում պատճառի. նախ զի հողն ունի զայլ երիս տարերքն չինքեան խառնեալ. յորժամ ի հողոյ ասէ՝ իմանալի է զչորս տարերս»: – Վերջ Թղ. 77ա. «Այսպէս եւ գաղամայն իմացիս· այսքան հարցմունք եւ պատասխանիք ի հինգերորդ հատորէն Հարցմանց գրոցս: Կատարումն հինգերորդ մատենի Հարցմանցս»:

7. Թղ. 77ա. «Վեցերորդ հատոր Հարցմանցս հինգ գիրքն է Մովսէսի, այսինքն Արարածք, Ելք, Ղեւտականք, Թիւք եւ Երկրորդ աւրէնքն. Ճետ ելիցն Ադամայ ի դրախտէն կենաց հարցանելի է եւ վասն նախահարցն ըստ կարգի»: – Վերջ Թղ. 105ա. «Եւ բանալ զդուռն արքայութեան զոր մարգարէքն սպասէին: Կատարեցաւ վեցերորդ հատոր Հարցմանցս հինգ գրոցն Մովսէսի. այսքան հարցմունք եւ պատասխանիք ի վեցերորդ հատորէն Հարցմանց գրոց»:

8. Թղ. 105ա. «Եւթներորդ հատոր Հարցմանց առ Ճետու Նաւեայ. Ճետ վախճանելոյն Մովսիսի առաջնորդեաց ժողովրդեանն»: – Վերջ Թղ. 110ա. «Եւ միանգամայն յԱդամայ մինչ ի ծնունդն Քրիստոսի ամք ՐՃՂԸ ըստ եւթանասնից: Այսքան հարցմունք եւ պատասխանիք յեւթներորդ հատորէն Հարցմանց գրոցն, եւ աստանաւր կատարումն հին կատակարանաց եւ եւթներորդ հատորի Հարցմանց»:

9. Թղ. 110բ. «Ութերորդ հատոր, Ցաղագս մարդեղութեան փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. Հարցումն. Զի՞նչ է որ ասէ մարգարէն, Տէր յերկինս է ողորմութիւն քո, ճշմարտութիւն քո մինչեւ ցամպս»: – Վերջ թղ. 145ա. «Հայրն մարմնով ոչ երեւեցաւ, որպէս բանն մարմնացեալ եւ կամ որպէս հոգին սուրբ աղաւնակերպ եւ հրաձեւ: Այսքան հարցմունք եւ պատասխանիք յութերորդ հատորէն Հարցմանց գրոցս, եւ կատարումն ութերորդ հատորի Հարցմանցս»:

10. Թղ. 145ա. «Ինիներորդ հատոր, վասն նոր աւրինաց եւ եկեղեցոյ, զանազան հարցմունք: Հարցումն. Քանի՞ են աւրէնք. Պխ. Աւրէնք սեռական եւ երեք է, այսինքն բնական, գրաւորական, աւետարանական»: – Վերջ թղ. 185ա. «Իսկ վասն հիմնարկութեան սուրբ տաճարի եւ ժամահար աւրհնելոյ, ըստկիհ եւ մաղթմայ եւ զգիրք եւ զկնունք առնելոյ եւ խաչ աւրհնելոյ եւ զքառասնորդաց ը· ժամու քարոզքն եւ զաղաւթքն Ճոհան Մանդակունոյն է արարեալ: Այսքան մինչեւ ցայս վայր վասն այժմուս եւ կարգաց եկեղեցոյ, իններորդ հատոր Հարցմանց բաւական լիցի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»:

11. Թղ. 185ա. «Տասներորդ հատոր Հարցմանցս վասն հանդերձելոյն. Հարցումն. Վասն էր է զի Աստուած նախ զայս եւ ապայ զայն կեանքն տայ մարդոյս»: – Վերջ թղ· 237ա. «Քիմանալեացն սեռից եւ ի զգալեացս առհմից, միայն միայնոյ եւ միշտ էին հայր եւ որդոյ եւ հոգւոյն սրբոյ, այժմ եւ մշտակայ յաւիտենից· ամէն»:

12. Թղ. 237ա. «Նորին Գրիգորի եռամեծի բաջ հռետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի յիշատակարան գրոցս. Արդ ես վերջինս ի ծնունդս եկեղեցոյ եւ տրուպս բանասիրաց Գրիգոր պիտականուն...»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 238ա.
«Ի յութհարիւր հայոց թուական,
Եւ յիսներորդ սկսեալ նոր ամ,
Գիրքս գրեցաւ այս հրաշագան,
Հարցաբանումն եւ պատասխան,
Ի մեծ հռետոր վարդապետէ,
Գրիգոր անուն եւ հակողէ,
Այն որ զանճառս խորոց յայտնէ,
Ճաշակ մտաց մատուցանէ,
Շինեաց ըզգիրքս զայս պիտանի,
Որ զամենայն իմաստ ունի,
Թէ ոք ի բան ինչ ծարաւի,
Աստի ըմպէ որչափ կամի.
Զի այս հանճար է նորագոյն,
Որ չէր յայտնեալ մինչեւ ի սոյն,
Մայ նոր ճաշակ է քաղցրագոյն,
Ախորժակաց ամենեցուն:
(Զնջուած) փառս զարթուցանէ,
Չհերձուած (ջնջ.)արկէ,
Զոգէտ ոգիսն իմաստնացնէ,
(Զնջ.)արան հանէ,
Որ ոք ցանկայ այսմ (ջնջ.),
(Զնջ.) առ ինքն անխըզկլի,
Բաղձայ բանից (ջնջ.),
Ի միտ առնու եւ ուսանի,
Զինչ ա(ջնջ.),
Երբ ի պտղոյն ոչ ճաշակի,
(Զնջ.)քս այս պիտանի,
Որ չընթեռնու ոչ ինչ աւգտի:
Փառք եռանձնեայ աստուածութեան,
Որ եա հանճար որդոց մարդկան,
Տայ եւ զպարգեւսն զանազան,
Ի սուրբ սեղանն հայրական»:

Կը յաջորդէ 23 տող, որ գրիչը կամաւոր կերպով ջնջած է, դարձնելով անընթեռնլի:

2. Թղ· 1բ. «Զանարժան հոգս եւ զփոչիս ոտից ձերոց զՄելիսէդ խնդրող բանի, յիշեցէք ի սուրբ եւ ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր, ով սուրբ ընթերցողք, աղաչեմ զձեզ, զի ողորմեսցի ինձ մարդասէրն Աստուած»:

3. Թղ. 40բ.
«Զմելիսէդ խնդրող բանի,
Եւ ներգեւեալ նուաստ ոգի,
Մեղսամակարդ արմատ չարի,
Եղեռնագործ եւ եղկելի,
Զիս յիշեցէք դասք երջանկի,
Ցաղաւթս ձեր սուրբ եւ բարի,
Որ իմ Աստուած ինձ ողորմի,
Եւ փրկէ զիս յաւուր չարի»:

1412

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 1278։ – *ՊՄԵ* = 1406

ԹՈՒՂԹ 379։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 8,8×12,5 (8,5×11,6)։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6×9,2)։ – ՏՈՂԵՐ 26–32։ – ԹԵՐԹԵՐ բդ. 1–272՝ Ա–ԻԲ×12 (ԻԲ՝ 21 բդ.). բդ. 273–379՝ Ա–Բ×12 (Գ՝ 11 բդ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ (տե՛ս Հանգամանք)։ – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, աստառը կարմիր ներսը կերպաս. կորած են զոյգ փականքները։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՁԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի, փոխարէն կան երկուական դատակ թուղթեր։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԵՐ շատ լաւ, մաքուր եւ տոկուն, սակայն թուղթի տեսակը ընտիր չըլլալով՝ ընդ մէջ բդ. 221–2ի՝ երկու թուղթ մոխրացած են, իսկ բդ. 313, 314, 360՝ կոտրտելու վրայ են։ Բդ. 329 եւ 364 կիսատ եւ առանց գրութեան են։ Բդ. 273ա.ի վրայ կայ ազատ գրութիւն մը։ – ԳԻՐ բոլորգիր մանր եւ ընտիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ, նոր գլուխներ սկսելուն, պարզ հանգուցագրեր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴՔ, ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ բդ. 7ա, 85ա, 168ա։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ բդ. 167բ, 269բ–272բ, 273բ, 333բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՊՄԵ – 1406։ – ԳՐԻՉ Թովմաս Բահանայ։ – ՏԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ԿՈԿՈՂ Մարգարէ վարդապետ։ – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը։ – ՏԵՂԻ «ի սուրբ ուխտս Ստաթէի սուրբ Առաքելոյց եւ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Գրիգորիս»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ծողոսի վարդապետի Սիվրիհիսարցւոյ յիշատակ Ուխտիս սրբոյն Ղազարու, ի Վենետիկ, ՌՄԼԵ. եհաս առ մեզ 1790, ՌՄԼՔ, ի Հոկտ. 8»։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի իմաստասիրական մեկնութիւնները եւ այլ աշխատութիւններ, ինչպէս նաեւ Դաւիթ Անյաղթի եւ Ներսէս Շնորհալիի գործերէն մաս մը։ Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Բդ.* 1բ. *Մաս Պորփիւրի։*

Բդ. 2ա. «*Այս ինչ է ի բնաբան Պորփիւրի. Նախ ելոյրն, թէ տեսակն միայն սահմանի, սոսկ մտածութիւն*»։ – *Վերջ Բդ.* 6բ. «*Եւ զայս ցանգս դիւրագիւտ արարեալ աշխոյժ ընթերցողաց եւ յիշատակ աշխատողաց ի սմայ, որով եւ դուք յիշնջիք ի տէր. ամէն*»։

Բդ. 7ա. «*Նորին Գրիգորի աշակերտի, համառօտ տեսութիւն ի գիրս Պորփիւրի. Ելոյր. Եթէ, գոլ լսի, դարձեալ է եւ գոյ ընդհանրական եւ հասարակ են, զի ամենայն որ է՝ է, գոյ է, եւ ամենայն գոյ՝ է՛ է*»։ – *Վերջ Բդ.* 26ա. «*Եւ ընդէ՞ր տեսակն ոչ առաւելու եւ նուազէ. ասեմ, եթէ տեսակն խառնումն ոչ ընդունի վասն գոյացութեան, այլ պատահումն խառնին առաւել եւ նուազ· անմեղադիր լերուք, նախ՝ զի են եւ այլ բաղդատութիւնք, երկրորդ՝ բաւական են ներածութեամբ ասէ· այսքան առ այս*»։

2. *Բդ.* 26բ. «*Նորին Գրիգորի Լուծմունք համառօտ ի տեսութիւն Դաւթի. Դաւթի լուծմունք հոլով է, զի նմանէ բանքն առ մեզ հոլովի· փիլիսոփայն իմաստասէր լսի, Ներգինացոյ· լծ. ազգաւ հայեցի, իմաստիւ հելլենացի, քաղաքաւ Ներգինացի, եւ այլուր Անյաղթ ասի, վասնզի իմաստասէրն է ամենայնի յաղթող։ Դարձեալ Անյաղթին բազմաց է նշանակ, որպէս անպարտ, անրիծ, եւ յաղթողն միոյ իրաց կամ մին գամ։ Վերլուծութիւն. Լծ., Լուծանել, արձակելն է*»։ – *Բդ.* 77բ. «*Այժմ ասէ գերրորդն տեսակի եւ յատկի· երկու համաձայնութիւն եւ երկու զանազանութիւն, իսկ տեսակի եւ պատահման դնէ մին հասարակութիւն եւ երկու զանազանութիւն, զոր Պորփիւր չորս ասէ զանազանութիւն· այս երրորդն։ Իսկ չորրորդ՝ կարգն, յատկի եւ պատահման· երկու հասարակութիւն եւ երկու զանազանութիւն, զոր Պորփիւր երեք զանազանութիւն ասէ սոցա։ Այսքան առ այս*» (*ճառ Ա–ԻԲ*)։

3. *Բդ.* 78ա. «*Դաւթի փիլիսոփայի առածք հինգ, թէ զինչ արդեւք է սահման, կամ զինչ բնաւորական սահման, եւ կամ թէ ոյր ի սոցանէ զոյս ոմանս վիճակեցան ի գոյիցն. Արդ սահման է համառօտ յայտնիչ գոյացութեան յանկակայ իրողութեան*» (*առածք Ա–ե*)։

4. Թղ. 82ա. «Նորին վասն բաժանման. *Ամենայն որ միանգամ բաժանեալ գոյ յայլոց գոյից, հարկ է նմա կամ մարմին գոլ կամ անմարմին*»: Վերջ Թղ. 84բ. «*Ցաղագս ունելոյ, թէ մի է ի տասն առորոգութեանց եւ յեւոյ գասեցաւ, ուր յեղանակն ասէ, որք հոմանուն կարծէին ի չորից եւ պատասխանիք նոցա. զինչ է նոամեծն: Այսքան առ այս սակաւուք առորագրութեան զիրս*»:

5. Թղ. 85ա. «Նոամեծին Ցովհաննու (Որոտնեցւոյ) հայոց փիլիսոփայի եւ վարդապետի, հաւաքումն համառօտ վերլուծութեան Ստորագրութեանց Արիստոտէլի, ի Գրիգորէ աշակերտէ. *Առորագրութիւնք վասն այն կոչին, զի տասնեքինն ամենայն սեռականագոյն սեռք են եւ ի վերայ տեսակաց առորոգին. եւ զի բազումք գոն չարագրութիւնք փիլիսոփայիս, վասն է՞ր սա ամենեցուն նախադաս եղեւ. սոքն թէ վասն երկու պատճառի*»:

Թղ. 94ա. «Ցաղագս գոյացութեան» (պրակք Ա–ԺԴ):

Թղ. 106ա. «Ցաղագս բանակի» (պրակք Ա–Ժ):

Թղ. 115բ. «Ցաղագս առընչի» (պրակք Ա–ԺԳ):

Թղ. 124բ. «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» (պրակք Ա–ԺԲ):

Թղ. 137բ. «Ցաղագս առնելոյ եւ կրելոյ»:

Թղ. 138բ. «Ցաղագս հակակայց»:

Թղ. 154բ. «Ցաղագս նախկնի»:

Թղ. 158ա. «Ցաղագս համայնգամայնց»:

Թղ. 160բ. «Ցաղագս շարժութեան» (պրակք Ա–Բ):

Թղ. 162բ. «Ցաղագս ունելոյ»:

6. Թղ. 164բ. «Նորին Գրիգորի աշակերտի (առեալ) յայլմէ (հարցումն եւ պատասխանիւ վասն բնութեան եւ կամաց). Հց. *Որո՞վ դանազանի գործ բնութեան եւ գործ կամաց*: Պխ. *Առեմ թէ բազում եղանակաւ*» (Ա–Ժ): – Վերջ անդ. «*Զորեքտասաներորդ, գործ բնութեանն ոչինչ ունի մեզս, զի ըստ բնութեան գործելով ոչ ոք մեզանէ՛ ասէ փիլիսոփայն. իսկ կամաց գործն մեզանչական է, վասն որոյ կամաւորին գով եւ պարսաւ հետեւի. այսքան առ այս*»:

7. Թղ. 165ա. «Այս ինչ է լուծմունք(ը) Պերիաւմենիաս գրոցն. *Սկիզբն եւ նախադրութիւն. յաղագս մեկնութեան եւ բանական գիտութիւնք*» (Ա–ԻԲ) ցանկ:

Թղ. 168ա. «Նորին Ցովհաննու Որոտնեցւոյ համառօտ լուծմունք Պերիաւմենիաս գրոցն, ի Գրիգորէ աշակերտէ. *Սկիզբն եւ նախադրութիւն. Լծ. Նոյն նախադրեալ բանիւդ*» (պրակք Ա–Դ):

Թղ. 174բ. «Ցաղագս անուանց» (պրակք Ա–Բ):

Թղ. 178ա. «Ցաղագս բայի» (պրակք Ա–Բ):

Թղ. 181ա. «Ցաղագս բանի» (պրակք Ա–ԼԳ):

Թղ. 251ա. «(Ցիշատակարան). *Ի թուականութեանս հայոց երկբառից հարիւրոց եւ երից տասանց երկ թուոց* (1383) *հաւաքեցաւ լուծմունքս...*»: – Վերջ Թղ. 251բ. «*Այլ եւ զհամչիրակն եղբայր զԳէորգ վարդապետն եզնկացի, որ աշխատեցաւ սրբագրելով զսա, յիշեալիք ի տէր, աղաչեմ*»:

8. Թղ. 252ա. «Այս ինչ է լուծմունս Առաքինութեանց (Արիստոտէլի). *Նախ կարգն յետ աշխարհաց գրոց*». ցանկ:

Թղ. 253ա. «Նորին Գրիգորի աշակերտի Ցովհաննու մեծի, համառօտ լուծումն Առաքինութեանցն Արիստոտէլի. *Զի յետ աշխարհաց գրոց*· Լծ. *Այս կարգ վասն չորից· Նախ զի այս թուղթ է առ Աղեքսանդրոս*»: – Վերջ Թղ. 261բ. «*Այսոքիկ հոգեպէս տեսութիւն բարոյական, մտաւորական եւ քաղաքական առաքինութեանց, ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք*»:

9. Թղ. 262ա–268ա. «Այս է Արիստոտէլի իմաստասիրութեան ծառն որ ցուցանէ թէ այսպէս գտաւ ըստ կարգի առաջնոցն» (14 ծառ):

10. Թղ. 268բ. «(Մ)եծ րաբունապետին Ցովհաննու Որոտնեցոյ ասացեալ ի բան առաքելոյն որ ասէ. *Մարդով եղեւ մահ եւ մարդով յարութիւն մեռելոց. Ասէ ոմն ի սրբազանիցն զասուց թէ անկարօտն եւ միայն հզօրն եւ բնութեամբ բարին Աստուած ոչ կամեցաւ միայն վայելել*»: – Վերջ Թղ. 269ա. *զրութիւնը կը մնայ կիսատ եւ յաջորդ թուղթերը գասարակ. հաս կ՚ուսուցի Զհոգւոյն առաջին մասը եւ կը սկսի երկրորդը*:

11. Թղ. 274ա. «Լուծմունք համառօտ հոգելից բանից սուրբ հաւրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանաց վանականի. *Զայն հառաչանաց· Զայնն յերկուս բաժանի, յոգեայն եւ յանյօդն*» (Լծ. Ա–ՂԵ): – Վերջ Թղ. 370ա:

Թղ. 370ա. «(Լծ. Ցիշատակարանի). Ըստ հոլովման ընթացից. *Զի ժամանակս միշտ հոլովի*»: – Վերջ Թղ. 371ա. «*Ի թուիցս աչեաց· Լծ. աչք մարմնոցս, իմս եւ եղբօրան չորեսին, բայց տեսու(ութիւն) խորհրդոյն եւ չափդն մի, եւ փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերո(յ)*»:

12. Թղ. 371բ. «Ցաղագս գովութեան կուսութեան. Երանի է ամուլն անարատ որ ոչ գիտաց զանկողինս յանցանաց, ընկալցի պտուղ առաւել քան զայլ հոգիս սրբոց»: – Վերջ թղ. 373բ. «Զի կուսութիւն վասն պատուոյն Աստուծոյ անառիկ պահէ օգտակարագոյն զբերդն ի զօրագոյն թշնամեացն, զի արժանապէս պսակի ի վեր քան զայլս, եւ վասն այնոսիկ ասէ յր. Տիմոթ. բ. Ոչ պսակեսցի եթէ ոչ ըստ աւրինացն մարտիցէ»:

13. Թղ. 373բ. «Թուղթ առ Մաւուէլ թագաւորն՝ (ի) Ներ(սէս կաթողիկոսէ). Խոստովանիմք...զհօր յատկութիւն առանձնաւորութեան...: Խոստովանիմք եւ զհոգին սուրբ...: Խոստովանիմք եւ զերիս զայս անձնաւորութիւն ի մի աստուածութիւն...: Խոստովանիմք զմի յերից անձնաւորութեանցն որդի...»: – Վերջ թղ. 379բ. «Այս ինչ որ յաղագս համագո(յ) երրորդութեանն եւ միաստուածութեանն եւ վասն տնօրէնութեան որդւոյ ըստ մերո(յ) հաւատո(յ) դաւանութեան, ի խնդրոյ վեհագունիդ հրամանաց ասացեալ զուգնաքեա(յ) ինչ բան բաւական ասացի առ այժմուս, իբրեւ պատճառ տալով ըստ խրատու իմաստնոյն՝ իմաստագոյն եւս լինել»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 262բ. «Փառք ...: Աստանաւր յանկ եղեալ կատարեցաւ տառս այս իմաստասպառում որ կոչի Լուծումն արտաքնոց, բացայայտեալ զսա մեծ վարդապետ Հայոց Գրիգորի, ի սուրբ ուխտս Ստաքէի սուրբ Առաքելոյս եւ սուրբ Աստուածածնիս եւ սուրբ Գրիգորիս, առ ոտս մեծ հովտորիս արարողի այսմ գրոցս, ի թվիս Հայոց ՊՄԵ (1406), ձեռամբ Թովմայի սուտնանուն քահանայի, ի վայելումն մանկանց եկեղեցւոյ եւ յիշատակ հոգւոյ իմոյ, զի աշխատութեամբ եւ չարչարանօք գրեցի յառաջին օրինակէն, զի ի չորս կողմանս նիւսխայ էր աբարեալ:

«Արդ որք հանդիպիք սմա ուսմամբ կամ օրինակաւ, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զԹովմաս անիմաստ գրիչ եւ զծնօղսն իմ զՍտեփաննոս զհայրն իմ, որ յայսմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս, եւ զմայրն իմ զՇամշա, եւ զհոգեւոր հայրն իմ զուսուցիչ զՄատթէոս քահանայ, եւ զհօրեղբայրն իմ զՄկրտիչ քահանայ, եւ զՄկրտիչ միայնակեաց քեռին իմ, եւ զեւթներորդ հարազատսն իմ: Նաեւ զբարեխաւսս հարքն մեր զՍարգիս բարեւնին եւ զ(յ)աղօրդն իւր զՎարդան վարդապետն զհոգեւոր հայրն մեր, որ յայսմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս, եւ մեք թափառական գոլով յերկրէ Քաջբերունոյ եկեալ բնակեցաք աստ երկոտասան եղբարբք հանդերձ: Եւ զմարգարէ վարդապետն յիշեսջի(ք) ի Քրիստոս, որ աշխատեցաւ ի կոկել թղթիս»:

2. Թղ. 164բ. «Զբաղձալոյ անհասից եւ զկարօտս բնաւից, զտարտամս բարեաց եւ զփոյթս չարեաց, զԹովմաս զանպիտան գծող այս տառի եւ զայլ աշխատեալսն ի սմին, աղաչեմ յիշել առաջի զննման գառինն, ձեզ եւ մեզ առհասարակ լիցի խնդրելին. ամէն»:

3. Թղ. 224բ. «Փառք ողորմութեան քո եւ զթութեան տէր իմ Յիսուս, որ յայսմ չարժամանէ զերծուցեր զմեզ, զի չարժի տունս իբրեւ զտերեւ»:

4. Թղ. 226բ. «Ո զարմանալի չարժմանս, զի չարժի սուրբ Առաքեալս Տաթեւու եւ զանկակատունս եւ զաւազանս, որ է Նոյեմբերի ԻԲ»:

5. Թղ. 251բ.

«Ով եղբայր թէ քնոյ գինւոյ ես, սիրելի,
կամ այլ հիւթոց ըստ աշխարհի,
Այս բանքս չեն քեզ պիտանի,
Մի՛ աշխատիր զուր եւ անոտի,
Այլ գիր ի բաց ու առ զըմպելին,
Ու սփռեա՛ զուսուիդ ի յանկողին:
Բայց թէ աշխոյժ ես մտաւոր,
Թափեա՛ ի քէն զհոգ աղցաւոր,
Եւ սուրբ սրտիւ անկեղծաւոր,
Մխեա՛ց յիմաստս հոգեւոր»:

6. Թղ. 371ա. «Զսակաւ աշխատողս ի սմա (բառ մը ջնջուած) զԹովմաս մեղսամած եւ բազմավէր հոգի, յիշեցէք եղբարք ի տէր, եւ զսուրբ վարդապետն զԳրիգոր, որ զաւրինակն չնորհեաց եւ բազում աշխատութեամբ գրեալ էր, յիշեսջիք առաջի Քրիստոսի եւ Աստուած զձեզ յիշէ յիւր արքայութիւնն»:

1413

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Գ.

Ձեռ. Թիւ 8։ – ՊԿԲ = 1413

ԹՈՒՂԹ 366։ – ՄԵՇՈՒԹԻՒՆ 14,5×19,5 (14×18,5)։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ թղ. 1–190՝ միասիւն (10×15), թղ. 191–366՝ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×15,5։ – ՏՈՂԵՐ 25–34։ – ԹԵՐԹԵՐ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ բամպակեայ։ – ԿԱԶՄ արդի, լաթակազմ կիսակաշի, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ խեղճ. բամպակեայ թուղթը խոնաւութեամբ հանդիպած ըլլալով, յատկապէս Ձեռագրին սկիզբը, ստորին լուսանկիները մեծապէս վնասուած են՝ գրութեամբ հանդերձ։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՊԿՔ – 1413։ – ԳՐԻՉ Մկրտիչ Եղեգեցի. թղ. 191–366՝ կրնայ ուրիշ գրիչէ մը գրուած ըլլալ։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Թովմա վրդ. Մեծոփեցի։ – ՏԵՂԻ «ի սուրբ մենաստանիս Սաղմոսի»։ – ԿՆԻՔ թղ. 1բ, 123բ (անընթեռնի)։ – ԳԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս մատեան առեալ յիշատակ Վ. Հ. Պօղոս Վրդ.ն մեր Մէհէրեանՙ ի Բրնձիկի որդւոյ, որ ի յԱլաշկերտ ի Գարբասաւ գեղջէ, 1775 ՌՄԻԴ, ի 27 Մարտի, յղէ ընդ ճանապարհ Տրապիզոնայ ի Կոստանդինուպոլիս՝ հասուցանել առ մեզ ի Վենետիկ»։

Մատեանս բացի Գրիգոր Տաթեւացիի Մեկնութիւն Կիւրղի Պարապմանց գրքէն՝ ունի Տոմարական եւ այլ գրութիւններ, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1ա. «(Տօմար հայոց). *Սկիզբն տոմարի հայոց*...։ *Կրկնակ ամսոց այսպէս արա. Կալ զՆաւասարդի ամիսն եւ երթ եօթն եօթն, մնայ երկու*...»։

Թղ. 9ա. «Թուական այսպէս արա. *Կալ ՅԴ, եւ զհայ թուականն) ի վերա(յ) բեր մեծ թուականին) հոռոմոց, եւ զչրջանն ՇԼԲ*...»։

Կը հետեւին բոլորակ աղիւսակներ, համապատասխան բացատրութիւններով։

2. *Թղ.* 25բ. «Ցաղագս թէ յում(մ)է եդաւ տումարբ ազգաց. (Ա)րիսիդէս մըրի (՞) փիլիսոփայ ընկեր Կողբատաս(յ) եպիւսկոպոս Կորընթոսի, ունկնդիր առաքելոցն, արար տումար հռոմայեցւոց»։

3. *Թղ.* 27ա. «Հարցումն Եւսեբի ի ժամանակագրի առ Աճատուլի եպիսկոպոսի. *Ընդէր տարինն ՅԿԵ աւր է*. Պատասխանի. *Այս ըստ մարդոյն կազմեցաւ*...»։

4. *Թղ.* 31ա. «Մեկնութիւն տումարի Անդրիասայ. *Տումար ասի ժողով, սկիզբն աստեղաբաշխութեան եւ ի նոցանէ զատեալ գայս երկուս լուսաւորացն զհանգամանս ընթացից*»։

5. *Թղ.* 32բ. «Ցաղագս թուականի. *Ամենայն թուականք ազգաց գյառաջադրութիւնն իւրեանց ցուցանեն, որքան զհայոցն յառաջ անչարժ թուի*...»։

6. *Թղ.* 35ա. «Մեկնութիւն տումարի հայկազնեաց. *Պահանջեցեր յինէն ուսումնասէր վասն հայկազեան տումարիս տաւնից տարեկանաց չրջաբերութեան, որ ոչ ընդ այլ ազգացդ զուգեալ նահանջիցն չարաբանալով զդարձն վերըստին առնու*»։

7. *Թղ.* 46բ. «Ցոհաննու (Սարկաւագի՞, տոմարական բանի). *Վասն էր սկիզբն վերադրաց եւ չորեքտասաներորդ լուսնոյ կամ հնգեակ եւ վեցեակ եղեւ ի չորիցն Ապրիլի*»։

8. *Թղ.* 47բ. «Ցոհաննիսի վարդապետի որ մականուն Կոգեոն, ի խնդրոյ Անանիայի աշակերտեաց (Ալաշկերտեա՞ց) եպիսկոպոսի, վասնզի գիտելոյ զպատճառ վերաբերելեաց կամ ի բաց տանելեացն թուականին եւ այլոցն ամենայնի. *Առաջին զի ասէ ութ թիւ հանապազ երթ գիտասջիր, զի նախ քան զառաջին ամն թուականին հայոց վերադիրն իւր էր*»։

Թղ. 48բ. «Ցաղագս երից ժամուցն. *Նա կոչի նահանջ որով յառաջ խաղան յեղանակք ըստ հայ ամսոց եւ տաւնք, զոր ոչ կարացեալ նկատել ոմանց*...»։

Թղ. 50ա. «Ցաղագս աստեղաց ցուցակ եմ»։

9. Բղ. 52ա. «(Ճառ վիճաբանական ի վերայ տօնի Ծննդեան եւ Յայտնութեան եւ Մկրտութեան). *Իսկ տաւն յայտնութեան կոչի, այլ ըստ տեսանելոյ արարածոցս զարարիչն ասի, որ մարմնանալովն ի սուրբ կուսէն Աստուածածնէն. եւ ծնանելով ի Բեթլէհէմ ի յայրին*»: – Վերջ Բղ. 58ա. «*Եւ նոյն ինքն զնա ի խորհուրդ ընդունէր որպէս զմարդ, ի նմանէ ի նոյն իջանէր, այս է աստուածայայտութենէ նորա ի մարդկութիւն*»:

10. Բղ. 58ա. «Նախերգան (բարոգի). *Ով աղբիւր կենդանութեան եւ արմատ անմահութեան, Աստուած իմ Յիսուս Քրիստոս, բան հօր, խոնարհեցոյ զունկն քո եւ լուր ինձ, քանզի ընկլայ ես ի խորս անհնարինս, զի մինչ ոչ էի մանական ծովագնաց անդընդային խորոցն յարդարեցի զիս գոլ լողորդ*»: – Վերջ անդ:

11. Բղ. 58բ. «Տիրատուր վարդապետի (բարոգ ի բանն)՝ Տէր ի տաճար սուրբ իւրում, տէր յերկինս յաթոռ իւրում. *Տէր ի տաճար. Ասաց ոմն իմաստուն թէ յաղագս բանական արհեստից վարժողական հմտութեամբ ունելով մեզ բաղձանս զսովորականն ասացուք, տրամաբանական որոշումն, որ է գիւտ բանասիրաց*»:

12. Բղ. 66ա. «(Քարոգ ի բանն)՝ Բանն մարմին (եղեւ) եւ բնակեաց ի մեզ. *Որպէս օրէն է հրոյ մշտաշարժ գոլով ջերմութեամբ եւ յորում տեղւոջ երեւիցի կայծակունս նչուլից արծարծեալ փայլատակէ, ի սակաւս քո յառնելով զշարժումն, այսպէս եւ քոյդ երջանիկ սիրոյդ բորբոքումն*»:

13. Բղ. 73ա. «Ցոհաննու Որոտնիցոյ ասացեալ (նախերգան քարոգի). *Ով տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս, բան հաւր եւ որդի կուսի, տո՛ւր ինձ անկաստարիս զկաստարեալ բանից քոց թարգմանութիւն, զի թէ եղիցի ինձ այս չնորհ*»:

14. Բղ. 74ա. «Մեծ հոետորիս Տիրատրոյ, (ի բանն)՝ Ամէն ասեմ ձեզ, զոր կապիցէք յերկրի եղից(ի) կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակիցէք (յերկրի եղիցի արձակեալ յերկինս). *Զմի ունելով աղբեր ջրոյ՝ բնութիւն, յոլովից եւ զանազան կենդանեաց զրժշկութիւն ծարաւոյն չնորհէ*»:

15. Բղ.81բ. «(Դաւանութիւն հաւատոյ ի խորհուրդ երրորդութեան եւ մարդեղութեան). *Եւ արդ սկսցուք ուսոյ սկսանելն վայելէ, ի դաւանութիւն հաւատոյն ճշմարտութեան, որ է հիմն եւ արմատ ամենայն բարեաց, քանզի եւ տէրն զայս եդ հիմն եկեղեցւոյ իւրոյ*»: – Վերջ Բղ. 87բ:

Այս հատուածին համար Հ. Մկրտիչ Աւգերեան թողած է սա ծանօթութիւնը. «Այլեւայլ հատուած՝ քաղեալ յիմաստասիրէ, ի Շնորհալւոյն, ի Համբրոնացւոյն, ի Սկեւռացւոյն»:

16. Բղ. 87բ. «Ն(ո՞յն) Դաւթի փիլիսոփայի, ի խնդրոյ Աշոտոյ պատրկի. *Բան որ հայցէք, ով բարեսէր, փառութեան հարցափորձող աստուածապահ տէր, թէ զինչ միտք մի բնութիւն ասելն առնէ բանին եւ մարմնոյն, եւ զի՞նչ որ երկուսն ասեն բնութիւնս յետ միանալոյն բանին ի մարմին իւր*»:

17. Բղ. 89բ. «Նորին աշակերտի Թէոդորոսի Դակոն կոչեցեալ առ երկաբնական ընդդիմադրութիւն. *Անաստացականն բանն Աստուած ի մարդանալն յաւելուած էականի բնութեանն իւրոյ արար կամ ընկալաւ, եթէ մարդկան բնութեանս առգործեաց յաւելուած, զի երեւեսցի մարդանալոյն պատճառն, քանզի ոչ է թարց պատճառի*»:

Բղ. 92բ. «Դարձեալ այլ եղանակաւ. *Նախ քան զմեկնութիւն բանիս հարկաւորիմք առաջի երկնագումար եւ աստուածաբանակ խմբիցս տալ ի վերա(յ) սկուտեղ մտաց եւ լեզուիս զդաւանութիւն ուղղափառ հաւատոյ, ի խորանս եկեղեցւոյ, պատարագ Աստուծոյ ի հոտ անուշից*»:

Հ. Մկրտիչ Աւգերեան ծանօթութեան մէջ կարծիք կը յայտնէ թէ սա գրութիւնն է Գրիգոր Տաթեւացիի:

18. Բղ. 93բ. «(Ցովհաննու Իմաստասիրի) վասն արարողութեան եկեղեցւոյ եւ սուրբ խորհրդոյն. *Սուրբ սեղանն ցուցանէ զսուրբ երրորդ(ութեանն ..)նականութիւն, որպէս սուրբն Սահակ ուսուցանէ ի տեսլեանն, իսկ ծածկեալ զգեստուք արժանաւորօք՝ զխորհուրդ երրորդութեանն իմանի ծածկեալ*»:

19. Բղ. 95բ. «Այս են գլուխք վերծանութեան. *Նախերգան, պարզ, չարաչրեալ, ժամանակեան, միջակաւոր...*»:

Բղ. 96ա. «Մեկնութիւն գլխոց վերծանութեան. *Նախերգան է. Քանզի բազումք յօժարեցին վերստին կարգել զպատմութիւն, եւս՝ Զրանն առաջին զոր արար: Պարզն. Իսկզբանէ էր բանն...*»: – Վերջ Բղ. 97ա. «*Ցորդորական. Ով մեկնեսցէ զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի, եւ նմա փառք յաւիտեանս*»:

20. Թղ. 97ա. «Տէր Մխիթարայ ասացեալ է. Աստուած յերկինից խոնարհեալ, բանդր ի բարձանց վայր իջեալ...: Մարիամ մաղար ի խուդա, խուդա խաչեալ է վալա..., զայս Մխիթար քեզ երգեալ, ու երկրըպագեալ միշտ աւրհնեալ» (հայերէն եւ թաթարերէն):

21. Թղ. 98ա. «(Բանիւ յաղագս իւղոյն օծութեան, ի բանն)՝ Որպէս իւղ գի իջանէ ի գլուխն եւ ի մուրուսն. Այլ աւրինակ ասէ զայս ի միասին բնակելոց եղբարց, որպէս իւղ օծութեան առաւ հեղեալ ի գլուխն Ահարոնի իջանէ ի մուրան եւ ի գրաւան»:

22. Թղ. 99ա. «Հարցումն հայոց առ երկաբնական. Բայց հարցանէ ազգս հայոց քրիստոնէից ընդ քաղկեդոնացիան եւ ընդ աղանդան իւրեանց եւ ընդունողան, հանդերձ նիկիական կանոնօքն եւ ասէ. Սրբուհի կոյսն Աստուածածին Մարիամ, զրնութիւն մարդոյն ըստ ինքեան գոյացութեան ծնաւ, եթէ զրնութիւն Աստուծոյ ըստ իւրում կատարելութեանն»:

23. Թղ. 105ա. «Թուղթ փոանկաց առ հայք գրեալ նախատանք թէ գտաւնսն չգիտեն առնել. Այսպէս գիտութիւն լիցի ձեզ որ Քրիստոս ամենայն քրիստոնէից հայոց կու հրամայէ ի սուրբ աւետարանն Յոհաննու, յայնժամ ծանիցեն ամենեքեան թէ դուք իմ աշակերտք էք եթէ սիրէք զմիմեանս, որպէս ես զձեզ սիրեցի, այն աչրն իակի ի մեր մէջս չլինի»:

24. Թղ. 107ա. «Պատասխանի փոանկաց բղոյն ի հա(յ)ոց սրբոց, գրեալ առ այնք որ զՔրիստոս երկու բնութիւն ասեն եւ ջրով պատարագեն եւ գՊետրոս առաքեալն մեծ կարծեն բան զայս, որ է մեծ հայհոյութիւն եւ այլ բազում չարիս մուծանեն յեկեղեցի Աստուծոյ. Բայց զայս պարտ է իմանալ զի ճշմարտութիւնն յայտնի ցուցանի կացուցանէ զինքն որոց սիրելն գնա, քանզի ոչ արժանիս զոյ զինքնանս երեւեցուցանէն պայծառ աչօք տեսանել»:

25. Թղ. 115ա. «Աւրհնութիւն յետ բեմբասացութեան. Այժմ ժամանեալ մեր ի յաւարտ եւ ի կատարումն թարգմանութեան առաջի արկեալ աւտարական բանիս, ըստ կարի եւ ըստ չափու հիւծեալ եւ տկար մերով իմաստիւք, զի ոչ եթէ ըստ չնորհողին չափու, այլ ըստ իմում փոքրընկալ սրտի անօթոյս եւ զանդազկոտ փոյթոյս»:

26. Թղ. 119ա. «(Մասն Մեկնութիւն Դանիէլի մարգարէին). Ես Դանիէլ տեսանէի եւ ահա չորս հողմք հարկանէին զծովն մեծ, եւ չորք եղ անդր, այլակերպք ի միմեանց. Առաջին իբրեւ զմատակ առիւծ եւ թեւս նորա իբրեւ զարծուոյ, տեսանէի մինչեւ թափեցան թեւք նորա»:

27. Թղ. 122բ. «Առաջին ճառ վասն օծմանն եւ անդրանկութեան եւ արդարութեան Քրիստոսի». *ցանկ*:

Թղ. 123բ. «Գրիգորի աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցոյ եռամեծի աշխատասիրեալ, ի լուծումն Պարապմանց սրբոյն Կիւրղի, ի խնդրոյ ումեմն բանասիրի Գէորգեայ նորին հարազատի. Բն. Պատճէն. Լծ. Պատմութիւն կամ օրինակ: Պարապմունք. Լծ. Պարապմունք կոչի գիրքս այս, զի իւրաքանչիւր հերձուածողաց որ ի անօրէնութիւնն Քրիստոսի, ամենայն բանի եւ լի անթերի պատասխանի պարապեաց»: – Վերջ Թղ. 190ա. «Եւ եղեւ զրաւ վերլուծութեանս ի Թուականութեան հայկազան տումարիս կրկին հարիւրից, չորից եւ տասանց քառից, ի նեղ եւ ի տորատուղեալս ամանակաց...: Այլ եւ զմեծ բարեւնպաստս մեր յիշեալքիք ի Քրիստոս կրկին ծնօղաք եւ ամենայն արեան մերձաւորաք, որ բազում աշխատանաք դաս հրամայեաց, որ եւ դասեալ լիցի ընդ սրբոյն Կիւրղի եւ Աթանասի եւ Ցակոբա(յ) Զերեթեան իւր անուանակցի. ամէն»:

28. Թղ. 191ա. «Գիրք յաղագս առաքինութեանց. Զաւրացիր եւ քաջ լեր, Ցեսու. Արդ յանուանէ առաքինութեանց երկու իրս տեսանելի է. նախ թէ զինչ նշանակէ անուն առաքինութեանց»: – Վերջ Թղ. 364ա:

Գիրք Առաքինութեանց կը մնայ կիսատ. հոս կայ առաջին մասը, այն է մինչեւ Հինգերորդ մասին Գլուխ ԺԼ. կը պակսին յաջորդ հինգ Գլուխները (ԺԹ–ԻԳ):

29. Թղ. 364բ. «(Նախերգանք ներբողական ի դէմս վարդապետի ուրուք). Եւ այժմ զբանս աւրհնութեան ի քեզ զարձուցութ, ով այր Աստուծոյ բարեբախտ եւ բարեհամբաւ եւ քաջ անուն առացեալ ի մէջ համասեռիցն քոց, անուանակիր որդոյն Զեբեդեա(յ) եւ բարձրաբանող նորին հանդուգնակին»: – Վերջ Թղ. 366բ. «Եւ մեք համաձայնեցուք բարեխօսութեամբ ամենայն սրբոց եւ աւուրս շնորհի, տեսանել զեղ յանդրաւական փառան եւ յանտրտում յուրախութիւնն, յանդուգնական խորանն եւ յանագնի արբուման ըստ խոստման տեառն մերոյ Յիսուսի, թէ բազմեցուցից ի խորան հօր իմոյ եւ անցեալ պաշ-

տեցից. որ եւ մեք ընդ քեւ եւ ընդ քեզ արժանի լիցուք, եւ դուք եւ մեք ի բերան աւրհնեսցուք զհայր եւ զորդի եւ զսուրբ հոգին, այժմ եւ միշտ եւ»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 190բ.
«Այլ եւ զմեղօք մեռեալ ոգի,
Ձմկրտիչ Եղեգեցի,
Սուտանուն կարօտ բանի,
Առնէք յիշման գիս արժանի,
Եւ ձեզ լիցի մասն ի բարի,
Եւ ձեր ամէն յանցանք (ք)աւի,
Ձմեզ յիշեցէք ի յաղաւթի,
ի թուականիս հայոց ՊԿԲ (1413), գրեցաւ Լուծմունքս ի սուրբ մենաստանի Սաղմոսի, եւ ետու զգիրս յիշատակ հոգւոյ իմոյ հոգեւոր եղբաւր իմոյ Թովմա վարդապետի աստուածաբնակ ուխտին Մեծուփայ վանացըն, վասնզի նա զաւուրս (՞) գիրս Աստուածաբանին ինձ եւ ազգականին իմոյ Մարգարէ վարդապետին ինքնագիր ձեռաւք գրեալ չընորհեաց մեզ: Քրիստոս Աստուած իւրն չընորհէ զիւր երկնից արքայութիւնն եւ իւր ծնաւղացն եւ ամենայն արեան մերձաւորացըն:

«ի ՊՀ (1421) թվականիս մեր կացաք ի սուրբ մենարարս Վարագ յահէ թագաւորին արեւելից Շահպուհ կոչեցեալ, առ հոգեւոր եղբայրս մեր Մարգարէ վարդապետ եւ բազձալի սրբազան եպիսկոպոսն տէր Յովաննէս, որ ընկալան զմեզ իբրեւ զհրեշտակ Աստուծոյ, եւ տեսաք զմածեալն արեամբն Ցիսուսի զփըրկական փայտ խաչին Վարագայ եւ ուրախացաք անճառելի ուրախութեամբ: Քրիստոս Աստուած զսոքա ուրախացնէ աստ եւ ի հանդերձեալն:

«Եւ ի սոյն ամի յաղթեաց չաղաթիէն ըզթարքմանն, զորդիք Ցուսուփին, ի Վաղարշակերտ եւ դառն գերեաց»:

2. *Թղ.* 11բ. *«Ձեզկելի քարտուղարս անարհնատ քերթողութեան զՄկրտիչ մոլորեալ մտօք, յիշեա՛ ով տէր»:*

3. *Թղ.* 27ա. *«Մեղա(յ) տեառն իմոյ, զի բարկացուցի չար գործով իմով»:*

4. *Թղ.* 51բ. *«Զուր ջան եւ անօգուտ աչ(խատանք), այ քերթող տետրակիս, երիցս յիշեցէք»:*

5. *Թղ.* 65բ. *«Ձմեղօք զառածեալ հոգիս զՄկրտիչ (յիշեցէք), ով վսեմ եղբարք»:*

6. *Թղ.* 73ա. *«Զտառաւտիպ սորա զտարտամ Մկրտիչ կարօտ բանի, ով խոհեմ վերծանօղ, յիշեա՛ աղաչեմ Աստուծոյ համար»:*

7. *Թղ.* 81բ.
«Ձմկրտիչ փրծուն գրիչ,
Բանս որ գրեցի յանդիմանիչ,
Ինձ է խըրատ ւայլոց տածիչ,
Ով տեսանող եւ վերծանիչ,
Դու աղաչեա զՔրիստոս փրկիչ,
Մեղացն իմոց լինել քաւիչ,
Մեղայ, մեղայ, մեղայ տէր»:

1414

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 1298: – ՊՀԲ = 1423

ԹՈՒՂԹՔ 470: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 16×21,6: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11×16): – ՏՈՂՔ 30: – ԹԵՐԹՔ չեն նշուած, իսկ յաջորդ նորոգութեան մը ընթացքին անկանոն կերպով կատարուած են առաջին թերթերու խմբաւորումները: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ խաչադրոշմ սրճագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. առաջին կողմին կաշին անջատուած է տախտակէն՝ որ կեդրոնէն կոտրած է. ունի դռնակ, կորած են երկու փականքները. աստառն է մուր սրճագոյն կերպաս: Ձեռագիրս կազմուած է 1628ին. առաջին կողմին կաշիին վրայ դրոշմուած է թուականը. «Թվ. ՌՀէ կազմ(ե)ցի»: – ՄԱՏԱՂԱԲԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ միայն ետեւի կողմը, Ձեռագրին մեծութեամբ մէկ կտոր, երկսիւն լատիներէն ծիսական գրքի հատուածով: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. անքերի ու

կատարեալ է Ձեռագիրս, սակայն գործածութենէ ըստ բաւականին մաշած. թուղթ մը ինկած է ընդ մէջ թդ. 343–4ի: ԺԵ–ԺԶ դարուն Ձեռագիրս նորոգուած է նուրբ կերպով, իսկ յաջորդաբար կրկին անգամ՝ սպիտակ թուղթով: – ԴԻՐ բոլորգիր մանր: Թղ. 301բ–303բ ունի Ցիշատակարանը, եւ այնուհետեւ կը փոխուի գիրի տեսակը, դառնալով մանր եւ նուրբ: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ, (տե՛ս թղ. 305ա), սեւ գրիչով հանգուցագիր, շատ նուրբ եւ ընտիր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂՔ երկաթագիր կամ բոլորգիր երկու գոյն կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ սակաւիկ եւ միագոյն, յուսանցազարդերու հետ միասին: – ՆԿԱՐՔ չունի: – ԽՈՐԱՆՔ թդ. 305ա, մեծութիւն՝ 11×11, կարմիր թանաքով, շատ ընտիր եւ նուրբ զարդերով: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թդ. 98ա, 128բ, 170ա, 202ա, 278ա, 343բ, 410ա: – ԴԱՏԱՐԿՔ 1ա–2բ, գրիչի փորձեր կատարուած են, ուր կը կարդանք ՌՀՇՄ (1702) թուականը: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՊՀՐ – 1423: – ԳՐԻՉ մինչեւ թդ. 303՝ Մաթէոս վարդապետ. յաջորդ մասին հաւանաբար կը փոխուի գրիչը: – ԾԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը: – ԿԱԶՄՈՂ Վարդան աբեղայ: – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը: – ՏԵՂԻ «յերկիրս Դողրաց, ի վանս Ագուլեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Թումայի եւ աստուածընկալ սուրբ Նշանացս»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գլխաւորը տե՛ս ստորեւ. ունի մանր յիշատակագրութիւններ, այսպէս՝ թդ. 31ա. «Ավախ իմ մեղքն զօրացոյց զայս շուն» (իմա՛ Մահմէտ). թդ. 52ա. «Վա՛ զիս Համիս ոտից չէ թողուր որ գրեմ». թդ. 96բ. «Ապա հոգին Քրիստոսի ննշէ զանհուն». թդ. 386բ. «Վայ պռոնկիս, մեռաւ հոգիս, յամէն դիմաց, եղուկ է գիս»: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Միաբանութեանս ծախսով Ցովհաննէս Կէնտուրեան գնած է Եւդոկիայէն. 1837ին ստացած ենք Պոլսոյ ճամբով:

Մատենաս է Գրիգոր Տաթեւացիի Հարցմանց դիրքը, որ կը համաձայնի 1729ի Պոլիս տպագրուած օրինակին, որոշ չեղումներով: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 3ա. «Այս ինչ է գլխաւոր բանիւ. *Ա. Առաջին ընդդէմ այնոցիկ որք զրպարտ եւ զճակատագիր ասեն»* (*Ա–Ի*). *ցանկ*:

Թղ. 3բ. «Ճառաջարան գրոցս. *Ներածական իմն մշտաշարժ բնաւորելոյ զաւրէն զերբընթաց հրոյ բանեդէն իմացումն մարդոյ եւ է կառաւարումն ներբանի ճչմարիտն*»: – *Վերջ թղ.* 5բ:

2. *Թղ.* 5բ. «Ցանկն է առաջին հատորի Հարցմանց. *Նախ ընդդմադրութիւն որոց զհարկն ասեն»* (*Ա–ԺԶ*). *ցանկ*:

Թղ. 6ա. «Գրիգորի եռամեծի, աշակերտի Ցոհաննու Որոտնեցոյ, Հարցմունք պիտանիք եւ աւգտակարք գրոց աշակերտեալ անձանց. յաւգնեա՛ Ցիսուս. Հարցումն. *Որպէս առնեն հերձուածողք զամենայն ինչ ի հարկէ մարդկան դոլ զգործ, զղիպուած*»:

Թղ. 8ա. «(Բ). Իսկ որ զնակատագիր եւ զբախտ վերագրեն մարդիկ եւ զամենայն ինչ մեր ի հարկէ ասեն»:

Թղ. 10ա. «Գ. Որք զչարս եւ զբարիս յԱստուծոյ ասեն»:

Թղ. 15բ. «Դ. Ցաղագս մանիքեցոցն»:

Թղ. 16ա. «Ե. Ցաղագս բարոյ եւ չարի»:

Թղ. 18ա. «Զ. Ցաղագս ճանաչման Աստուծոյ»:

Թղ. 19բ. «Ընդդէմ կորուսելոց այլազգեաց, որք են կար(ապետ) ընտիրն եւ նոր հերքանոսք հերձուածովն Արիոսի եւ Կերինթոսի» (*Ա–ԺԶ մոլորութիւնք այլազգեաց*):

Թղ. 47բ. «Ընդդէմ հրէից»:

3. *Թղ.* 49բ. «Երկրորդ հատոր հերձմունքն է արիոսեանց» (*Ա–Ի*). *ցանկ*: «*Առարկութիւն հոգեմարտից*» (*Ա–Ի*). *ցանկ*:

Թղ. 50բ. «*Որք զաչս իմաստից յիմանալի ճառագայթիցն խուսափեցին թիւր մտօք*»:

Թղ. 53բ. «Առարկութիւնք նմիաճնոսացն եւ Արիոսի, եղծմունք եւ ընդդիմադրութիւնք Գրիգորի աստուածաբանի յԱռ որս գրոց (Ա ճառէն որդւոյ). *Հայր կամաւ ծնաւ զորդի*»:

Թղ. 54ա. «Բ. հարցումն չարափառացն, թէ Զէն ծնաւ թէ գոչէն»:

Թղ. 54բ. «Գ. Հարցումն հակառակացան թէ որդի ի հաւրէ ծնաւ եւ դադարեցաւ թէ դեռ եւս կու ծնանի»:

Թղ. 55ա. «Դ. Դարձեալ առարկեն եթէ Աստուած է հայր եւ անծին է բնութեամբ»:

Թղ. 55բ. «Ե. Առարկեն թէ իցէ միեւնոյն բնութիւն հօր եւ որդւոյ»:

Թղ. 55բ. «Զ. Առարկեն որ հայր կոչեմք յԱստուծոյ»:

Թղ. 55բ. «Է. Հարցումն, ընդէր ասէ Քրիստոս հակառակորդացն թէ առաքեցայ ի հօրէ եւ թէ հայր իմ մեծ է քան զիս»:

Թղ. 56բ. «Ը. Հարցումն արիանոսացն, զի ասէ սաղմոսն. Տէր ստացաւ զիս սկիզբն»:

Թղ. 57ա. «Թ. Հարցումն հակառակորդացն, որ ասէ Սիրաք. Ես ի բերանոյ բարձրելոյն ելի»:

Թղ. 57բ. «Ժ. Առարկութիւն արիանոսացն. Պարտ է, ասեն, թագաւորել նմա մինչեւ ի ժամանակաց փոփոխումն»:

Թղ. 58ա. «(ԺԱ). Իսկ Աստուած իմ Աստուած իմ ընդէր թողեր զիս»:

Թղ. 59ա. «ԺԲ. Իսկ զի ասէ. Հայր իմ եւ հայր ձեր»:

Թղ. 59ա. «(ԺԳ). Զի՞նչ է. Ոչ կարեմ առնել յանձնէ եւ ոչինչ»:

Թղ. 60ա. «ԺԴ. Զի՞նչ է. Որպէս Հայր գործէ, զնոյն եւ որդին նմին նման գործէ»:

Թղ. 60բ. «ԺԵ. Զի՞նչ տալն որդւոյ ըզկեանս կամ զդատաստան»:

Թղ. 60բ. «ԺԶ. Ես եկի ոչ զի գկամս իմ առնեմ»:

Թղ. 61ա. «ԺԷ. Զի՞նչ է որ ասէ. Զի ծանիցեն գԲեզ միայն ճշմարիտ Աստուած»:

Թղ. 61բ. «(ԺԸ). Զի՞նչ է զի առ փորձիչ աւրինաւորացն ասաց. Զիբ ոբ բարի բայց մի Աստուած»:

Թղ. 61բ. «(ԺԹ). Իսկ զի բարեխաւսել լսեմբ հոգոյ եւ որդոյ»:

Թղ. 62ա. «(Ի). Իսկ զանգիտութիւն որդոյ վասն ժամուն եւ աւուրն»:

Թղ. 62բ. «(Ցաղագս անուանն Աստուծոյ. *Անանուն*) *անուանելի է Աստուած, զի անունն սահման է*»:

Թղ. 63բ. «Վասն հոգոյն (սրբոյ). *Արդ կատարեալ է աստուածութիւն*» (*Ա–Թ*):

Թղ. 67ա. «Դարձեալ ընդդէմ այլազգեաց, որ արարած ասեն զբանն Աստուած»:

Թղ. 67բ. «Ժ. Ցաղագս համագոյ եւ զուգապատիւ երրորդութեանն եւ նոյնագոյ արաչութեանն»:

Թղ. 68ա. «ԺԲ. Հոգին սուրբ է Աստուած եւ ոչ պաշտօնեա(յ) եւ ստեղծուածբ, ըստ կարծեաց անիծելոյն Մակեդոնի»:

Թղ. 70բ. «ԺԴ. Ընդդէմ այնոցիկ որ ասեն զհոգին բխումն ի հօրէ եւ յորդւոյ»:

Թղ. 74ա. «Ա. Ընդդէմ մարդադաւաւն նեստորականաց որբ զբանն բնակութեամբ ասեն ի մարմնի իբր ի տաճարի, Պարապմանց գրոց, որբ երկու անձն եւ երկու բնութիւն ասեն ի Քրիստոս»:

Թղ. 75ա. «Բ. Հարցումն առ երկաբնակս, ուր ուրանան զմինն Քրիստոս Աստուած մարդացեալ ասել, այլ բաժանմամբ կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ մարդ»:

Թղ. 77ա. «Գ. Վկա(յ)ութիւնբ սուրբ գրոց զի ճշմարիտ Աստուած է Քրիստոս»:

*Թղ.*78ա. «Դ. *Զի մի է ոչբ մեր Յիսուս Քրիստոս եւ Աստուած մարմնով ծնեալ ի կուսէն*»:

Թղ. 79բ. «Ե. Հարցումն. *Եթէ մի է հասարակ բնութիւն...*»:

Թղ. 80ա. «Զ. Հարցումն. *Ըստ մարդկային բնութեանն Աստուած է թէ ըստ աստուածային բնութեանն մարդ*»:

Թղ. 80բ. «Է. Հարցումն. Վասն էր քաղկեդոնիկքն եւ նեստորականքն ուրանան զբնութեամբ միաւորութիւն...»:

Թղ. 81ա. «Ը. Հարցումն. *Զի՞նչ է ծայրագոյն միաւորութիւն բանին մարմնացելոյ*»:

Թղ. 81ա. «Թ. Հարցումն. *Ո՞րպէս ասեմբ Աստուած եւ մարդ*»:

Թղ. 82բ. «Ժ. Հարցումն. *Ո՞րպէս զի ասէ Աստուածաբանն եթէ միոնն աստուածացոյց եւ միւսն աստուածացաւ*»:

Թղ. 83ա. «ԺԱ. Հարցումն. *Ո՞րպէս ասէ Աստուածաբանն եթէ բնութիւնբ երկու...*»:

Թղ. 83բ. «ԺԲ. Հարցումն. *Զի՞նչ է ասելն Աստուածաբանի, այլ եւ այլ ընդդէմ երրորդութեանն ունի*»:

Թղ. 83բ. «ԺԳ. Հարցումն. *Ո՞րպէս փախիցուբ ի Նեստորէ բաժանելոյն եւ չերեւիբէ չփոթելոյն*»:

Թղ. 84ա. «ԺԴ. Հարցումն. *Զի՞նչ տայ իմանալ մի բնութիւն ասելն*»:

Թղ. 86ա. «ԺԵ. Հարցումն երկաբնակաց առ մեզ որբ մի անձն ասեն»:

Թղ. 87ա. «ԺԶ. *Հարցից եւ ես զձեզ դասբ երկաբնակաց որբ միաւորէբ անձամբ...*»:

Թղ. 90բ. «ԺԷ. *Զի՞նչ է որ ասէ սուրբ Կիւրեղ, ամենայն ուրեբ համայնգամայն Աստուած եւ մարդ*»:

Թղ. 91ա. «ԺԸ. Հարցումն. *Զի՞նչ պատասխանեմբ երկաբնակացն որ հարցանեն զմեզ*»:

Թղ. 92ա. «ԺԹ. Հարցումն Գէորգեայ թէ զի՞նչ է լինելն հաւասար Աստուծոյ»:

Թղ. 93բ. «Ի. Հերձմունբ երկաբնակացն առ մարդեղութիւն բանին»:

4. *Թղ.* 97ա. «Երրորդ հատոր հարցմանց, աստուածաբանութիւն սրբոյն Դիոնեսիոսի» (*Ա–Իե*). *ցանկ*: – «Ցաղագս հրեշտակաց» (*Ա–Իզ*). *ցանկ*:

Թղ. 98ա. «Ա. Ցաղագս աստուածաբանութեան ի սրբոյն Դիոնեսիոսէ. *Պարտ է գիտել զի ի ներքոյ բանիւն*» (*Ա–Բ*):

Թղ. 99ա. «Գ. Ցաղագս միութեան եւ որոշման աստուածայինն» (*պրակ Գ–է*):

Թղ. 102բ. «Ը. Ցաղագս էի եւ ոչ էի»:

Թղ. 103ա. «Թ. Ցաղագս յարացուցի»:

Թղ. 104ա. «Ժ. Ցաղագս անեղութեան»:

Թղ. 105ա. «ԺԱ. Զի անժամանակ եւ յաւիտենական է Աստուած»:

Թղ. 105բ. «ԺԲ. Վասն յաւիտեանց»:

Թղ. 106բ. «ԺԳ. Ցաղագս կենաց»:

Թղ. 107ա. «ԺԴ. Ցաղագս տեսութեան Աստուծոյ» (*ԺԴ–ԺԵ*):

Թղ. 108բ. «Վասն տեսութեան մարդոյ» (*ԺԶ–ԺԷ*):

Թղ. 109ա. «(ԺԷ). Վասն ճշմարտութեան եւ հաւատոյ»:

Թղ. 109բ. «ԺԸ. Ցաղագս աստուածաբանական յեղանակաց» (*ԺԸ–ԺԹ*).

Թղ. 111ա. «Ի. Թէ որպէս կոչի արեգական Աստուած»:

Թղ. 113ա. «ԻԱ. Վասն գարմացման Աստուծոյ եւ նախանձի»:

Թղ. 113բ. «ԻԲ. Վասն սիրոյ եւ բարոյ»:

Թղ. 114ա. «ԻԳ. Հարցումն. *Պօղոս առաքեալ ասէ. Զի՞նչ է յայնութիւն, երկայնութիւն*»:

Թղ. 114բ. «Ա. Ցաղագս հրեշտակաց» (հրց. *Ա–Բ*):

Թղ. 115ա. «Գ. Վասն տեսլեան հրեշտակաց» (հրց. *Գ–Ե*):

Թղ. 116բ. «Զ. Վասն դասուց հրեշտակաց»:

Թղ. 117ա. «Է. Վասն կարգաց դասուց»:

Թղ. 118ա. «Ը. Վասն անուանց հրեշտակաց»:

Թղ. 118բ. «Թ. Վասն հասարակութեան եւ յատկութեան հրեշտակաց»:

Թղ. 119ա. «Ժ. Ցաղագս բահանայապետութեան»:

Թղ. 119բ. «ԺԱ. Վասն հրեշտակաց մաբրութեան»:

Թղ. 120բ. «ԺԲ. Զանազանութիւն հոգւոյն եւ հրեշտակի»:

Թղ. 121ա. «ԺԳ. Վասն թուոց հրեշտակաց»:

Թղ. 121բ. «ԺԴ. Վասն շարժման հրեշտակաց» (հրց. *ԺԴ–ԺԵ*):

Թղ. 122ա. «ԺԶ. Վասն շարժութեան սիրոյ»:

Թղ. 122բ. «ԺԷ. Վասն անուանց հրեշտակաց»:

Թղ. 122բ. «ԺԸ. Վասն փառաբանութեանց հրեշտակաց»:

Թղ. 123ա. «ԺԹ: Վասն խօսից հրեշտակաց»:

Թղ. 123բ. «Ի. Ցաղագս դիւաց»:

Թղ. 124ա. «ԻԱ. Վասն յանցման սատանայի» (հրց. *ԻԱ–ԻԴ*):

Թղ. 126ա. «ԻԵ. Վասն հրեղէն վիշապին»:

5. *Թղ.* 128ա. «Սկիզբն ցանկի չորրորդ հատորի, ի գործոյ եւ յարարչութեանն Աստուծոյ վեցօրէից» (*Ա–Կ*). *ցանկ*:

Թղ. 128բ. «Ա. Ցաղագս արարչութեան Աստուծոյ եւ վեցաւրէից»:

Թղ. 129ա. «Բ. Հարցումն. *Զի՞նչ գանազանի գործք մարդոյ ի գործոց Աստուծոյ*»:

Թղ. 129բ. «Գ. Վասն նախախնամութեան եւ ստեղծման»:

Թղ. 132բ. «Դ. Ցաղագս թէ անկար է առնել գաշխարհս ոչէ»:

Թղ. 136ա. «Ե. Թէ աշխարհս զօրութեամբ ոչ է յԱստուած»:

Թղ. 137ա. «Զ. Զի պատահումն ոչ է յԱստուած» (հրց. *Զ–Է*):

Թղ. 138ա. «Ը. Տասն ստորոգութեան առ Աստուած»:

Թղ. 139ա. «Թ. Վասն ստեղծման էիցս» (հրց. *Թ–Ժ*):

Թղ. 140ա. «ԺԱ. Վասն էութեան եւ բնութեան եւ անձին եւ անհատի»:

Թղ. 140բ. «ԺԲ. Վասն պարզութեան Աստուծոյ եւ նիւթական գոյից»:

Թղ. 141բ. «ԺԳ. Ի մեկնութենէ արարածոց» (հրց. *ԺԳ–ԺԴ*):

Թղ. 143ա. «ԺԵ. Ցաղագս աշխարհի»:

Թղ. 143բ. «ԺԶ. Ցաղագս առհասարակ տարերց» (հրց. *ԺԶ–ԺԹ*):

Թղ. 146ա. «Ի. Ցաղագս լուսոյ»:

Թղ. 146բ. «ԻԱ. Ցատկութիւնք արեգական»:

Թղ. 147ա. «ԻԲ. Ցատկութիւնք լուսնի»:

Թղ. 147բ. «(ԻԳ). Առհասարակ լուսաւորաց»:

Թղ. 148ա. «(ԻԴ). Ցաղագս երկոտասան կենդանակերպի»: «Ցաղագս մոլորակաց»:

Թղ. 148բ. «(ԻԵ). Վասն աւուր ամսո(յ) եւ տարոյ»: «Վասն շաբաթուց»: «Վասն ժամուց եւ մասանց»: «Վասն աւելեացն եւ գարնանամտի»:

Թղ. 150ա. «(ԻԶ). Ցաղագս վեց աւուրցն»:

Թղ. 150բ. «ԻԷ. Վասն մի աւուրն»: «Վասն միաշաբաթին»: «Վասն վերջի աւուրն»:

Թղ. 151ա. «(ԻԸ). Վասն բաժանման լուսոյ եւ խաւարի»: «Վասն սկզբան աւուրն»:

Թղ. 151բ. «(ԻԹ). Դարձեալ յաղագս նշանակութեան աւուրն»:

Թղ. 152ա. «Լ. Ցատկութիւնք առաւօտու»:

Թղ. 152ա. «ԼԱ. Վասն գարնանային յեղանակի»:

Թղ. 153ա. «ԼԲ. Հարցումն. *Վասն էր յամառն եւ ի ձմեռն ոչ բուսանին սերմանք*»:

Թղ. 153ա. «ԼԳ. Վասն ժամանակի»:

Թղ. 154ա. «ԼԴ. Վասն անուան ամսոց»:

Թղ. 155ա. «ԼԵ. Ցաղագս իւր տարերաց, յատկութիւնք հրոյ»:

Թղ. 155բ. «ԼԶ. Ցատկութիւնք օդոյ»:

Թղ. 155բ. «ԼԷ. Ցաղագս երեման որ լինին յօդս, որպէս ծիածան, վարսաւոր աստղ եւ այլք»: «Ցաղագս որոտման, փայլատակման եւ կայծակի»:

Թղ. 156բ. «ԼԸ. Ցաղագս ամբոց եւ անձրեւաց, ձիւնի, կարկտի եւ այլոց»:

Թղ. 157ա. «ԼԹ. Ցաղագս գանազան հողմոց»: «Վասն շարժման եւ մրրիկ հողմոյ»:

Թղ. 157բ. «Խ. Ցաղագս յատմութեան ամբոյ որ ի մեղս բաղդատի»: «Դարձեալ յատկութիւն ամբոց վասն սուրբ կուսին»: «Վասն յատկութեան փայլատակման ի հոգի սուրբ»:

Թղ. 158ա. «ԽԱ. Ցաղագս ջրոյ յատկութեանց»: «Վասն բազմութեան ջուրց»: «Վասն դառնութեան ջուրց»:

Թղ. 159ա. «ԽԲ. Վասն ջերմ ջուրց»: «Վասն աղբերաց»:

Թղ. 159ա. «ԽԳ. Ցաղագս նշանակութեան ջուրց»:

Թղ. 159բ. «ԽԴ. Ցաղագս երկրի»: «Ցաղագս նշանակութեան երկրի»:

Թղ. 160ա. «(ԽԵ). Վասն յատկութեան երկրի»: «Ցաղագս բարձրագոյն լերանց»:

Թղ. 160բ. «ԽԶ. Ցաղագս բուսոց եւ տընկոց»: «Վասն պիտանութեան բուսոց»: Վասն կանաչութեան բուսոց»: «Վասն ծաղկի»: «Վասն հոտոց եւ համոց»:

Թղ. 161բ. «ԽԷ. Վասն տնկոց եւ ծառոց»:

Թղ. 162ա. «ԽԸ. Վասն կենդանեաց առհասարակ»:

Թղ. 162բ. «ԽԹ. Վասն ջրայնոց»:

Թղ. 163ա. «Ծ. Վասն բնական զգեստից կենդանեաց»: «Վասն բնական զինուց կենդանեաց»:

Թղ. 164ա. «(ԾԱ). Վասն պիտոյից գազանաց»:

Թղ. 164բ. «ԾԲ. Վասն իմաստութեան օձին այլ եւ սպանման»:

Թղ. 165ա. «ԾԳ. Վասն անուան կենդանեաց»:

Թղ. 165բ. «ԾԴ. Վասն իշխանութեան Ադամա(յ)»:

Թղ. 166ա. «ԾԵ. Ցաղագս դրախտին»:

Թղ. 166բ. «ԾԶ. Զի միշտ լոյս է ի դրախտին»: «Զի անապական է դրախտն»:

Թղ. 167բ. «ԾԷ. Վասն գիտութեան պտղոյն»:

Թղ. 168ա. «ԾԸ. Թէ անձոր է պտուղ դրախտին»:

Թղ. 168բ. «ԾԹ. Թէ ի դրախտին ծնունդ ոչ լինի»:

Թղ. 169ա. «Կ. Հարցումն. *Քանի են գըլխաւոր արարածք*»:

6. *Թղ.* 169բ. «Հինգերորդ հատոր Հարցմանցս, Վասն կազմութեան մարդոյ» (*Ա–Ի*). *ցանկ*:

Թղ. 170ա. «Սկիզբն հինգերորդ Հարցմանցս, Ցաղագս լինելութեան մարդոյն»:

Թղ. 171ա. «Բ. Թէ յետոյ եղեւ մարդն»:

Թղ. 172ա. «Գ. Զի մարդն նման է բոլոր աշխարհի»:

Թղ. 172ա. «Դ. Վասն ձեւոյ մարդոյն»:

Թղ. 173ա. «Ե. Վասն միակողմանի դիմաց մարդոյ»:

Թղ. 173բ. «(Զ). Դիրք զգայարանաց»: «Վասն անման երեսաց»:

Թղ. 176ա. «Է. Վասն աչաց»:

Թղ. 176բ. «Ը. Վասն գլխոյն եւ այլ անդամոց»:

Թղ. 176բ. «Թ. Վասն հողմոյն չորս եւ չորս ջրոյն որ ի մարդս»:

Թղ. 177ա. «Ժ. Վասն երկոտասան անդամոց եւ եւթանցն»:

Թղ. 177բ. «ԺԱ. Վասն ստամոքսին»:

Թղ. 178ա. «ԺԲ. Վասն զաւդուածոց եւ ոսկերաց»: «Վասն ջլաց եւ երակաց»:

Թղ. 179ա. «ԺԳ. Հարցումն. *Զի՞նչ է որ զայր եւ զկին բաժանէ*»:

Թղ. 179բ. «ԺԴ. Վասն պատկերացուցութեան»:

Թղ. 181ա. «ԺԵ. Վասն գաւրութեան հոգւոյն»:

Թղ. 182ա. «ԺԶ. Դարձեալ վասն մասանց հոգւոյ»:

Թղ. 182բ. «ԺԷ. Վասն գործեաց կազմըւածոյ մասանց»:

Թղ. 183բ. «Ի. Ցաղագս ոգոյ մարդոյ»:

Թղ. 188բ. «ԻԱ. Թէ յորժամ գործեն եբրէկին գաւրութիւմբ հոգոյն»:

Թղ. 189ա. «ԻԲ. Վասն յղացման կենդանեաց»:

Թղ. 190բ. «ԻԳ. Վասն սերմանելոյ եւ ծնանելոյ»:

Թղ. 192ա. «ԻԴ. Թէ տղայն փութով ոչ կանկնի»:

Թղ. 192բ. «ԻԵ. Վասն խառնեալ սերմանց»:

Թղ. 192բ. «ԻԶ. Վասն երազոյ»:

Թղ. 193ա. «ԻԷ. Վասն իմաստութեան»:

Թղ. 194ա. «ԻԸ. Ցաղագս բոլոր մարդոյն»:

Թղ. 195ա. «ԻԹ. Վասն պատկերի եւ նմանութեան»:

Թղ. 195բ. «Լ. Հարցումն. *Մեք որպէս պատկեր եւ որպէս նման եմք Աստուծոյ*»:

Թղ. 196ա. «ԼԱ. Վասն յատկութեան մարդոյ»:

Թղ. 197ա. ԼԲ. Վասն կնոջն»:

Թղ. 197բ. «ԼԴ. Վասն պատուիրանին Ադամայ»:

Թղ. 198բ. «ԼԴ. Վասն որպիսութեան կենաց»:

Թղ. 198բ. «ԼԵ. Վասնզի ոչ ամաչէին»:

Թղ. 198բ. «ԼԶ. Վասն երկոտասան պարգեւաց մարդոյն»:

Թղ. 199ա. «ԼԷ. Դարձեալ վասն շնորհաց եւ յանցանաց Ադամայ» (*ԼԷ–ԼԸ*):

Թղ. 200ա. «ԼԹ. Վասն մաշկեղէն հանդերձ գմարմինս մեր»:

7. Թղ. 201ա. «Վեցերորդ հատոր Հարցմանցս հինգ գիրքն է Մովսէսի, այսինքն Արարածք, Ելք, Ղեւտականք, Թիւք եւ Երկրորդ օրէնք» (Ա–ՁՐ). *ցանկ*:

Թղ. 202ա. «Ցետ ելիցն ի դրախտէն կենաց, հարցանելի նախահարցն ըստ կարգի: Ա. Վասն Աբելի եւ պատարագաց»:

Թղ. 203բ. «Բ. Վասն Ենովսայ»:

Թղ. 204բ. «Գ. Վասն կենաց եւ ամաց մարդկան»:

Թղ. 205բ. «Դ. Վասն ոչ գիտելոյ զաւր մահուն եւ գկատարած աշխարհի»:

Թղ. 206ա. «Ե. Վասն Նոյեան տապանին»:

Թղ. 207բ. «(Զ). Վասն գենման կենդանեաց»:

Թղ. 208բ. «(Է). Վասն աշտարակին»:

Թղ. 210բ. «Ը. Այս են անուանք նախահարցն»:

Թղ. 211բ. «Թ. Դու ես Քահանայ ըստ կարգին Մելքիսեդեկի»:

Թղ. 212բ. «Ժ. Վասն Քրիստոսի եւ Մելքիսեդեկի»:

Թղ. 212բ. «ԺԱ. Վասն Աբրահամու եւ Իսահակա(յ)»:

Թղ. 215ա. «ԺԲ. Բաղդատութիւն երից ծննդոց եւ ծնօղաց Սառայի, Մարիամու եւ եկեղեցւոյ»:

Թղ. 215բ. «ԺԳ. Ցեղաւնակ յղացման եւ ծննդեան»:

Թղ. 216ա. «ԺԴ. Վասն անդրանկաց»:

Թղ. 217բ. «ԺԵ. Գօտեմարտիւն ընդ Ցակոբայ»:

Թղ. 218բ. «ԺԶ. Վասն Ցովսեփու»:

Թղ. 219բ. «ԺԷ. Բաղդատութիւն վասն մահու եւ յարութեան»:

Թղ. 220ա. «ԺԸ. Ցատկութիւն առիւծուն ի տէր մեր»:

Թղ. 221բ. «ԺԹ. Վասն կապից»:

Թղ. 221բ. «Ի. Զգեստի կոչի մարմին»:

Թղ. 222բ. «ԻԱ. Վասն մշտնջենաւոր լեռանց»:

Թղ. 223ա. «ԻԲ. Ցաղագս Ցորայ»:

Թղ. 227բ. «ԻԳ. Ցելից գրոց բաղդատութիւն Մովսիսի առ Քրիստոս»:

Թղ. 229ա. «ԻԴ. Վասն մորենոյն»:

Թղ. 230ա. «ԻԵ. Վասն ճշանաց»:

Թղ. 230բ. «ԻԶ. Վասն տասն հարուածոց եգիպտացւոցն»:

Թղ. 232ա. «ԻԷ. Վասն կախարդաց»: «Վասն խստութեան սրտից»:

Թղ. 232բ. «ԻԸ. Վասն ծառայութեան եւ ելից»:

Թղ. 233ա. «ԻԹ. Վասն մանանային»:

Թղ. 234ա. «Լ. Վասն տասնաբանեան օրինացն»:

Թղ. 235ա. «ԼԱ. Վասն խորանին»:

Թղ. 236բ. «(ԼԲ). Վասն տապանակին»:

Թղ. 237բ. «ԼԴ. Վասն երեսաց հացին եւ խնկոց սեղանոյն»:

Թղ. 238ա. «(ԼԴ). Վասն զգեստուց քահանայական»:

Թղ. 240ա. «ԼԵ. Վասն քարեղէն տախտակացն»: «Վասն տեսութեանց Աստուծոյ»: «Վասն ողորմութեան եւ գթութեան»:

Թղ. 241բ. «ԼԶ. Լուսաւորիլ երեսացն»:

Թղ. 242բ. «ԼԷ. Ի Ղեւտական գրոց»:

Թղ. 244ա. «(ԼԸ). Վասն անխմոր եւ անմեղր զոհից»: «Վասն աղի հարցումն հին պատարագն»:

Թղ. 245բ. «ԼԹ. Որքանութիւն պատրագաց»:

Թղ. 246բ. «Խ. Վասն կատարման գենմանց եւ նշանակութեան նոցա»:

Թղ. 247ա. «ԽԱ. Վասն նորոյս խորհրդոյ»:

Թղ. 247բ. «ԽԲ. Վասն պատարագաց նորոյս»:

Թղ. 248բ. «ԽԳ. Վասն իրաւանց քահանայից»:

Թղ. 249ա. «ԽԴ. Վասն նշանաց կենդանեաց»:

Թղ. 249բ. «ԽԵ. Վասն գենման կենդանեաց»:

Թղ. 251ա. «ԽԶ. Վասն բորոտութեան»:

Թղ. 252ա. «ԽԷ. Վասն սերմակաթին»: «Վասն դաշտանոյն»: «Վասն երկուց նոխազաց»:

Թղ. 253ա. «ԽԸ. Արատ քահանայից»:

Թղ. 253բ. «ԽԹ. Արատ պատարագացն»:

Թղ. 253բ. «Ծ. Վասն շարաթուց»:

Թղ. 254բ. «ԾԱ. Վասն տաւնից» (ԾԱ–ԾԲ):

Թղ. 256ա. «ԾԳ. Վասն տրոց եւ արձաթոյ»:

Թղ. 256ա. «ԾԴ. Վասն պատուհասի»: «Վասն էր խնդրեաց տասանորդս վասն տասանորդաց»:

Թղ. 256բ. «ԾԵ. Ի Թուոց գրոց»: «Վասն ծերոց»: «Վասն հասակի մարդոյս»:

Թղ. 257բ. «ԾԶ. Վասն բան կալոյ ժողովրդեանն»:

Թղ. 258ա. «ԾԷ. Վասն քահանայից»: «Վասն անդրանկաց»:

Թղ. 258բ. «ԾԸ. Վասն լրտեսին»:

Թղ. 259ա. «ԾԹ. Վասն Կորխայ եւ Դաթանայ»: «Վասն ծաղկեալ գաւազանին»:

Թղ. 261ա. «Կ. Վասն մոխրոյ երինջոյն»:

Թղ. 262ա. «ԿԱ. Վասն թողութեան մեղաց»:

Թղ. 262ա. «ԿԲ. Վասն վիմին որ նշանակէր զՔրիստոս»:

Թղ. 263ա. «ԿԳ. Վասն պղընձի աւձին»:
Թղ. 263բ. «ԿԴ. Վասն Բաղաամու մոգին»:
Թղ. 264բ. «ԿԵ. Վասն ուխտաւորաց»:
Թղ. 265ա. «ԿԶ. Վասն աւարաց»:
Թղ. 266ա. «ԿԷ. Վասն բաղաքացն ապաստանի»:
Թղ. 266բ. «ԿԸ. Երկրորդ աւրէնք»:
Թղ. 268ա. «ԿԹ. Դարձեալ վասն Աւրինացն»:
Թղ. 268ա. «Հ. Վասն սիրոյն Աստուծոյ»:
Թղ. 268բ. «ՀԱ. Զհաց եւ բանն Աստուծոյ»: «Հայեաց ի բեզ»:
Թղ. 269բ. «ՀԲ. Վասն երախտեացն Աստուծոյ»:
Թղ. 270ա. «ՀԳ. Վասն նշանաց մարգարէին»:
Թղ. 271ա. «ՀԴ. Վասն բաժանման կանա(ն)ց»:
Թղ. 272ա. «ՀԵ. Վասն հեթանոսաց տալ զաւրէնս»: «Վասն աւրհնութեան եւ անիծից»:
Թղ. 273ա. «ՀԶ. Վասն կանխեալ կենացըն»:
Թղ. 274ա. «ՀԷ. Վասն աւրհնութեան Աստուծոյ»: «Վասն աւրհնութեան վերջին»:
Թղ. 275ա. «ՀԸ. Թէ որպէս բարկանա(յ) Աստուած»:
Թղ. 275բ. «ՀԹ. Վասն կտակաց»:
Թղ. 276ա. «Զ. Վասն մարմնոյն Մովսէսեան»:
Թղ. 277ա. «(ԶԱ). Թէ որքան խօսեցաւ Աստուած»:
Թղ. 277ա. «(ԶԲ). Վասն անուանց արարչին»:

8. Թղ. 277բ. «Երկրորդ հատոր Հարցմանցն Ժողովի Ցեսուի եւ Դատաւորին եւ ի Զորս թագաւորութիւնսն» (*Ա–ԼԵ*). *ցանկ*:
Թղ. 278ա. «Առ Ցեսուի Նաւեայ»: «Ա. Վասն բաժանման գետոյն»:
Թղ. 279ա. «Բ. Վասն թլփատութեան»: «Վասն Աբարայ»:
Թղ. 279բ. «Գ. Վասն լուսաւորացն դադարումն»:
Թղ. 280ա. «Դ. Բաղդատութիւն Ցեսուա(յ) եւ Ցիսուսի»:
Թղ. 281ա. «(Ե). Ցաղագս Դատաւորացն Իսրայեղի եւ կարգ եւ ժամանակ նոցա»:
Թղ. 282ա. «Զ. Վասն գեղման եւ ցողոյն»:
Թղ. 282ա. «Է. Համեմատութիւն Սափսոնի եւ Տեառն»:
Թղ. 284ա. «Ը. ՑԱռաջին թագաւորութեանց»:
Թղ. 284ա. «Թ. Գերութիւն տապանակին»:
Թղ. 285ա. «Ժ. Վասն Սաւուղա(յ)»:
Թղ. 285բ. «ԺԱ. Զսուրբ հացն եկեր Դաւիթ»:
Թղ. 285բ. «ԺԲ. Թէ սուտ են վհուկք եւ դիւք»:
Թղ. 287բ. «ԺԳ. Երկրորդ թագաւորութեանցն»:
Թղ. 287բ. «ԺԴ. Ի դարձի տապանակին»:
Թղ. 288ա. «ԺԵ. Վասն յանցանաց Դաւթի» (*ԺԵ–ԺԶ*):
Թղ. 289բ. «ԺԷ. Վասն սատակման մահուն»:
Թղ. 290ա. «ԺԸ. Բաղդատութիւն Դաւթի եւ տեառն մերոյ Ցիսուսի»:
Թղ. 292ա. «ԺԹ. Երրորդ թագաւորութեանցն»:
Թղ. 292բ. «Ի. Վասն տաճարին»:
Թղ. 293ա. «ԻԱ. Բաղդատութիւն Սողոմոնի եւ Տեառն» (*ԻԱ–ԻԲ*):
Թղ. 294բ. «ԻԳ. Վասն այլ մարգարէից»:
Թղ. 295ա. «(ԻԴ). Վասն Եղիայի»:
Թղ. 295ա. «(ԻԵ). Վասն որդոյ այրւոյն»:
Թղ. 296ա. «ԻԶ. Ի Զորրորդ թագաւորութեանցն» «*ԻԶ–ԻԷ*):
Թղ. 297ա. «ԻԸ. Վասն գերութեանցն»:
Թղ. 298ա. «ԻԹ. Վասն դարձին»:
Թղ. 298բ. «Լ. Երկներորդն Դանիէլի»:
Թղ. 299ա. «ԼԱ. Վասն Աստուածաշունչ գրոց» (*ԼԱ–ԼԲ*):
Թղ. 300ա. «ԼԳ. Վասն թուոյ ամաց»:
Թղ. 300ա. «ԼԴ. Դարձեալ վասն թուոց նահապետացն»:
Թղ. 301ա. «ԼԵ. Ցիսուս Քրիստոս ծնանի ի Բեթղէեմ Հրէաստանի»:

9. Թղ. 304ա. «Ութերորդ հատոր, Ցաղագս մարդեղութեան փրկչին» (*Ա–ԼԲ*). *ցանկ*:
Թղ. 305ա. «Զանսկիզբն սկզբան իսկզբանէ գոյին...: Ա. Ցաղագս թէ հաւատարիմ է Աստուած»:
Թղ. 306ա. «Բ. Ի գործոյ ողորմութեան եւ արդարութեան»:
Թղ. 307ա. «Գ. Ազգաբանութիւն կուսին եւ Յովսեփայ»:
Թղ. 308բ. «Դ. Վասն սրբութեանց կուսին»:
Թղ. 309ա. «Ե. Վասն աւետեաց հրեշտակին»:
Թղ. 310ա. «Զ. Վասն եօթն բանից կուսին»:
Թղ. 310բ. «Է. Զի Աստուածածին է կոյս»:
Թղ. 311ա. «Ը. Վասն ժամանակաց մարդեղութեան»:

Թղ. 311բ. «Թ. Վասն բանին մարդեղութեան»:

Թղ. 311բ. «Ժ. Վասն յարգանդէ ծնընդեան»:

Թղ. 313ա. «ԺԱ. Թէ որքան է ծնունդն Քրիստոսի»:

Թղ. 313բ. «ԺԲ. Թէ միածին է որդին»:

Թղ. 314ա. «ԺԳ. Ցիսուս կոչի եւ փրկիչ»:

Թղ. 314բ. «ԺԴ. Աւրհնեալ է Քրիստոս»:

Թղ. 315բ. «ԺԵ. Ցեղանակ միաւորութեան»:

Թղ. 316ա. «ԺԶ. Հոգի եւ մարմին միաւորեալ»:

Թղ. 317ա. «ԺԷ. Զանազանութիւն հոգոյ»:

Թղ. 317բ. «ԺԸ. Վասն կատարեալ հասակին»:

Թղ. 317բ. «ԺԹ. Թէ ոչ լիներ ծեր»:

Թղ. 318ա. «Ի. Թէ արու ծնաւ Քրիստոս»:

Թղ. 318ա. «ԻԱ. Գիր ի ձեռն եւ խաչ ի գլուխն»:

Թղ. 318բ. «ԻԲ. Ձեռագիրն Ադամայ»:

Թղ. 319ա. «ԻԳ. Վասն տաւնի ծնընդեան»:

Թղ. 320բ. «ԻԴ. Վասն թլփատութեան տեառն»:

Թղ. 321բ. «ԻԵ. Վասն մկրտութեան»:

Թղ. 323ա. «ԻԶ. Ցաղագս խաչին»:

Թղ. 328ա. «ԻԷ. Վասն աւագական մարմնոյն Քրիստոսի»:

Թղ. 330բ. «ԻԸ. Վասն դժոխոցն»:

Թղ. 333բ. «ԻԹ. Վասն մեծի շաբաթուն»: «Վասն նաւակատեաց»:

Թղ. 335ա. «Լ. Վասն յարութեան Քրիստոսի»:

Թղ. 338բ. «ԼԱ. Վասն համբարձման տեառն»:

Թղ. 340ա. «ԼԲ. Վասն գալստեան հոգւոյն սրբոյ»: «Վասն աւուր իջման հոգւոյն սրբոյ»:

10. *Թղ*. 342ա. «Իններորդ հատոր, վասն նոր աւրինացն եւ նկեղեցւոյ եւ զանազան հարցմունք» (*Ա–ՃԶ*). *ցանկ*:

Թղ. 343բ. «Դարձեալ վասն նոր աւրինաց եւ նկեղեցւոյ զանազան հարցմունք...: Ա. Հարցումն. *Քանի են աւրէնք*»:

Թղ. 345ա. «Բ. Վասն աւետարանի բանին»:

Թղ. 346ա. «Գ. Ցաղագս թէ գլուխ է Քրիստոս եւ հիմն եկեղեցւոյ»: «Թէ մի է եկեղեցի»: «Դուստր եւ հարսն կոչի եկեղեցի»: «Վասն մասնաւոր անդամոց»:

Թղ. 348ա. «Դ. Վասն նախկին սպասաւորաց եկեղեցւոյ»: «Վասն առաքելութեան»: «Վասն մարգարէութեան»: «Վասն վարդապետութեան»:

Թղ. 349ա. «Ե. Վասն կրկին իշխանութեանց»: «Վասն կանոնաց»:

Թղ. 349բ. «Զ. Վասն կապելոյ եւ արձակելոյ»:

Թղ. 351բ. «Է. Ցաղագս ժողովոցն որ եղեն»:

Թղ. 352բ. «Ը. Առանձնակի ժողովք հայոց»:

Թղ. 353բ. «Թ. Թէ որպէս գլուխ է առաքելոց Պետրոս»:

Թղ. 355բ. «Ժ. Թէ միայն ես որոշեալ հայք»:

Թղ. 356բ. «ԺԱ. Դարձեալ վասն միաբանութեան եւ բաժանման եկեղեցւոյ»:

Թղ. 358ա. «ԺԲ. Ցետ այսորիկ հարցանելի է վասն մեղաց»: «Վասն յանցանաց մտաց» «*ԺԲ–ԺԴ*):

Թղ. 361բ. «ԺԵ. Վասն ստի մեղացն»:

Թղ. 362ա. «ԺԶ. Վասն մարդկան մեղացն»:

Թղ. 363ա. «ԺԷ. Վասն մեծութեան մեղաց» (*ԺԷ–ԺԸ*):

Թղ. 364ա. «ԺԹ. Ցաղագս զանազանութեան մեղաց»:

Թղ. 365ա. «Ի. Սահման մեղաց»:

Թղ. 366ա. «ԻԱ. Ցաղագս առաքինութեանց»: «Վասն աստիճանաց հաւատոյն»:

Թղ. 367ա. «ԻԲ. Վասն յուսոյ»:

Թղ. 367բ. «ԻԳ. Վասն սիրոյ»:

Թղ. 368բ. «ԻԴ. Վասն զանազան առաքինութեան»:

Թղ. 369ա. «ԻԵ. Վասն մարդկային առաքինութեանց»: «Վասն արդարութեան»: «Վասն խոհեմութեան»: «Վասն արիութեան»: «Վասն ողջախոհութեան»:

Թղ. 371ա. «ԻԶ. Ցաղագս հօրն պարգեւաց հոգւոյն, որ է հօրնարփին»:

Թղ. 371բ. «ԻԷ. Ցաղագս ուր երանութեան, զոր հօրն թուեն ոմանք»:

Թղ. 373բ. «ԻԸ. Ցաղագս հօրն խորհրդոյ եկեղեցւոյ»:

Թղ. 374ա. «ԻԹ. Վասն մկրտութեան»:

Թղ. 376բ. «Լ. Վասն դրոշմին»:

Թղ. 377ա. «ԼԱ. Վասն հաղորդութեան»:

Թղ. 380բ. «ԼԲ. Վասն ապաշխարութեան»:

Թղ. 382ա. «ԼԴ. Ցաղագս վերջին ածման»:

Թղ. 383ա. «ԼԴ. Վասն կարգի բահանայութեան»:

Թղ. 384բ. «ԼԵ. Վասն պսակի»:

Թղ. 385բ. «ԼԶ. Վասն ազգականութեան»:

Թղ. 387ա. «ԼԷ. Ցետ այսորիկ հարցանելի է զեկեղեցական կատարմունս մեր»:

Թղ. 387բ. «ԼԸ. Վասն աւրհնութեան եկեղեցւոյ»: «Վասն նաւակատեաց եկեղեցւոյ»:

Թղ. 388բ. «ԼԹ. Վասն ոչխարաց յեկեղեցի»:

Թղ. 389ա. «Խ. Վասն ժամահարին»: «Վասն խնկոց»:

Թղ. 389ա. «ԽԱ. Վասն աղաւթից»: «Վասն արտասուաց»:

Թղ. 390ա. «ԽԲ. Վասն առհասարակ աղաւթից»:

Թղ. 391ա. «(ԽԳ). Վասն առանձնակի աղաւթից»:

Թղ. 392ա. «ԽԴ. Վասն աղաւթից ըստ մասին»: «Վասն խաղաղութեան»:

Թղ. 393ա. «(ԽԵ). Դարձեալ վասն գոհութեան»:

Թղ. 395ա. «(ԽԶ). Վասն երեքսրբեանին»: «Փառք ի բարձունս»:

Թղ. 397ա. «ԽԷ. Վասն պաշտամանց եւ դասուց»: «Դարձեալ վասն շարականաց»: «Մեկնութիւն դժուարիմաց շարականաց»:

Թղ. 399ա. «ԽԸ. Վասն ձայնից»: «Վասն ձայնից փոխելոյ»: «Շարական վարել»:

Թղ. 400բ. «ԽԹ. Վասն ընթերցմանց գրոց»: «Վասն աւետարանին»: «Վասն ալէլուիա»:

Թղ. 401բ. «Ծ. Վասն բուրվառին»: «Վասն տաւնից»:

Թղ. 402բ. «ԾԱ. Վասն շաբաթի տաւնից»: «Վասն ութաւրէից»:

Թղ. 403բ. «ԾԲ. Վասն պահոց»: «Վասն առաջաւորաց պահոց»:

Թղ. 405ա. «(ԾԳ). Դարձեալ վասն պահոց»: «Վասն բառասնից պահոց»: «Վասն պահոց շաբաթու»:

Թղ. 406ա. «ԾԴ. Վասն կերակրոց եւ սեղանոյ»: «Վասն աղուհաց կատարելոյ»: «Վասն աւրհնութեան գինոյն»: «Վասն ընթրեաց եւ բարեկենդանի»:

Թղ. 407բ. «ԾԵ. Վասն մատաղի»:

Թղ. 408ա. «ԾԶ. Ցուցումն աւրհնութեան կարգաւորութեանց»:

11. Թղ. 409ա. «Տասն հատոր Հարցմանցըս» (Ա–ԽԶ). *ցանկ*:

Թղ. 410ա. «Ա. Ցետ այսորիկ հարցանելի է վասն հանդերձելոյն»:

Թղ. 410բ. «Բ. Վասն փոխման մարդոյ»: «Վասն մեծութեան եւ աղբատութեան»: «Վասն հիւանդութեան եւ դեղոց»:

Թղ. 411բ. «Գ. Վասն ճանապարհաց»: «Վասն մահու»: «Վասն ոգեվարին»:

Թղ. 414ա. «Դ. Վասն սգոյ մեռելոյ»: «Վասն կարգ կատարելոյն»: «Վասն պատանացն»:

Թղ. 415ա. «Ե. Քահանայաթաղն է»: «Վասն աւծման քահանայից»: «Վասն ողջուհին»: «Վասն տանելոյն ի հանգիստն»: «Վասն աւրհնելոյ հողն»:

Թղ. 417բ. «Զ. Վասն ի գերեզման թաղման»: «Կոչմունք գերեզմանին»:

Թղ. 419ա. «Է. Վասն երկրորդ աւուրն»:

Թղ. 419ա. «Ը. Վասն երրորդ աւուրն»:

Թղ. 420բ. «Թ. Եօթնաւրէից եւ այլոց»: «Դարձեալ վասն մեռելոց»:

Թղ. 421բ. «Ժ. Վասն բաժանեալ հոգոց»: «Վասն երեւման հոգոց»:

Թղ. 422ա. «ԺԱ. Կայանք»:

Թղ. 424բ. «ԺԲ. Վկայութիւնք ուղղափառաց»:

Թղ. 426ա. «ԺԳ. Վկայութիւնք հակառակացն եւ պատասխանիք նոցա»:

Թղ. 427բ. «ԺԴ. Թէ ոչ է բաւարար հրոյ»: «Վկայութիւնք զի ոչ է բաւարար հրոյ»:

Թղ. 429ա. «ԺԵ. Վկայութիւնք հակառակացն եւ պատասխանիք նոցա»:

Թղ. 431բ. «ԺԶ. Ցաղագս նեռինն եւ կապելոյն սատանայի հազար ամ»: «Վասն պատրանաց նեռինն»: «Վասն Գաւգայ եւ Մագաւբայ»: «Վասն Եղիայի եւ Ենովքայ»: «Վասն երկարելոյ նեռինն եւ հալածանաց»:

Թղ. 433բ. «ԺԷ. Վասն յարութեան հարցումն կարգաւ»:

Թղ. 434բ. «(ԺԸ). Վասն երիցանց»: «Արմաւենին եւ պսակ»: «Բուրվառ եւ քնար»:

Թղ. 435ա. «(ԺԹ). Գալստեան փողոյն»:

Թղ. 436ա. «Ի. Վասն յարութեան մարմնոյ ամենայն մարդկան»: «Սահման յարութեան»:

Թղ. 436բ. «ԻԱ. Թէ համայնգամայն յառնեն»: «Վասն կերակրոցն»:

Թղ. 438ա. «ԻԲ. Վասն ճանաչման հոգոց»: «Վասն որպիսութեան մարմնոց»:

Թղ. 438բ. «ԻԳ. Ցաւրինակէ սերմանց»: «Վասն զարդուց հարսին»:

Թղ. 440ա. «ԻԴ. Զի անմահ մնամք ի յարութեանն»:

Թղ. 440բ. «ԻԵ. Թէ ամենեքին յառնելոց են»: «Զի անախալ անդամաւք յառնեն»:

Թղ. 441ա. «ԻԶ. Վասն հասակացն կատարեալ»:

Թղ. 441բ. «ԻԷ. Թէ փոփոխին ամենայն մարմինք»: «Թէ նորոգին արարածք»:

Թղ. 442բ. «ԻԸ. Գալարին երկինք եւ թափին աստեղք»:

Թղ. 443ա. «ԻԹ. Ցաղագս գալստեանն երկրորդ»: «Նշանք գալստեան»: «Վասն կատարածի»: «Հրեղէն ծովն»:

Թղ. 444ա. «Լ. Վասն խաչին»:

Թղ. 445ա. «ԼԱ. Վասն դատաստանին կարգաւ»:

Թղ. 446ա. «ԼՔ. Վասն աթոռոյն»: «Վասըն փառաց դատաւորին»:

Թղ. 446բ. «ԼԴ. Տեղիք դատաստանին»:

Թղ. 447ա. «ԼԴ. Վասն դատաւորաց»: «Վասն դատելոցն»:

Թղ. 448բ. «Լե. Վասն դպրութեան կենացն եւ գրոյն»:

Թղ. 449ա. «ԼԶ. Վասն վկայից դատաստան»: «Վասն ոսոխաց»:

Թղ. 449բ. «ԼԷ. Վասն ուղիղ դատաստանին»: «Զի յաւիտենական տանջէ զմեղս»: «Վասն կշռոց եւ արդարութեան»:

Թղ. 451բ. «ԼԸ. Վասն հնծանաց»: «Վասըն ծխոյն»: «Անվախճան է հուրն»: «Տիւ եւ գիշեր»: «Հատուցումն չարաց»:

Թղ. 452բ. «ԼԹ. Որբանութիւն տանջանաց»: «Վասն արտաքին խաւարին»: «Վասն անհուն որդանց»:

Թղ. 454բ. «Խ. Վասն արբայութեան»:

Թղ. 456ա. «ԽԱ. Վասն երեսնաւոր արդեանց»:

Թղ. 457ա. «ԽԲ. Վասն բնակութեանցն»: «Վասն լուսոյ ընտրելոցն»:

Թղ. 457բ. «ԽԳ. Վասն ուրախութեան ընտրելոցն եւ փառաց»:

Թղ. 459ա. «ԽԴ. Վասն կենաց ծառոյն եւ երկոտասան պտղոյն որ ի տեսլեան ի վերջին ընթերցեալ լինի»: «Վասն հաւատոյ բանն»:

Թղ. 462բ. «Խե. Ցիշատակարան գրոցս. *Արդ ես վերջինս ի ծնունդս եկեղեցւոյ եւ արուսյս բանասիրաց Գրիգոր պիտականուն*»: – *Վերջ* Թղ. 463բ:

Թղ. 463բ. «Հարցմունք Գէորգ վարդապետի եւ լուծմունք Գրիգորի նորին հարազատի. *Գիր քո(յ)ոյ վանմամիտ խոհեմութեան, ո՛վ արփիածին հարազար*»: – *Վերջ* Թղ. 470բ. «*Ոմանք ի գերութիւն վարեալք, արք եւ կանայք, եւ կէսք առաքուր դիպեալ սրախողող գալարեալ առհասարակ, քահանայք եւ աշխարհականք, զէշ անկեալ դիակամբ, անթաղ ընկեցեալք, եւ ա՞ր կը մնայ կիսատ եւ կ՛աւարտի Ձեռագիրը*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 301բ. «*Փառք եւ գոհութիւն համագոյ եւ համապատիւ միասնական սուրբ երրորդութեանն եւ միոյ աստուածութեանն, անեղի, անհասի, անմահ, անպատմելի, անճառելի, միշտ էի, գերագո(յ)ի եւ մշտնջենաւորի· աւրհնութիւն, գոհութիւն, բարերարութիւն, փառաբանութիւն տացուք փրկչին մերոյ Յիսուսի, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից· ամէն*:

«*Արդ գրեցաւ աստուածա(յ)ին մատեանս այս, որ կոչի Հարցմանց գիրք, աբարեալ եւ հաւաքեալ արի եւ քաջ հեւտորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի, լուսաւոր ոգոյ Գրիգոր բարեբանապետի, փոխեցելոյն ի դաս սերոբէից եւ ի տեսութիւն Քրիստոսի: Եւ եղեւ գրաւ աւարտման սորա յերկիրս Գողթան, ի վանս Ագուլեաց, ընդ հովանեաւ սուրբ Թումայի եւ աստուածընկալ սուրբ նշանացս· առ ոտս երիցս երանելի սուրբ եպիսկոպոսիս տէր Տէրունականիս, որ նեղ եւ յետին ժամանա(կ)ին առաջնորդ եւ լուսաւորիչ է եկեղեցւոյ եւ պարծանք քրիստոնէից եւ պատճառ ուսման մանկանց եկեղեցւոյ եւ քաղցելոց կերակրիչ եւ աղքատաց մխիթարիչ, գերեաց ազատիչ եւ ամենեցուն սփոփիչ: Եւ ի վարդապետութեանն քաջ եւ արդիւնական բարունակեսի հոգեւոր հաւրն եւ վարժապետի Յակոբի. զոր Աստուած զոսա պահեսցէ պարագայ ցամաք եւ յամեր ամս ժամանակաւք մինչեւ ի խորին ծերութիւնն, եւ յետ ասոր կենացս սուրբ հայրապետացն եւ սուրբ վարդապետացն դասեսցէ եւ պահեսցէ· ամէն:*

«*Այլ եւ զսրբասէր եւ սիրասնունդ, առաքինի եւ կուսակրաւն հոգեւոր եղբարքս մեր զհամշիրաք զկրաւնաւոր զՅակոբ արեղս, դշնորհալի եւ զրաղիր եւ մեզ բազմերախտի զԲարսեղ, եւ մեզ յոյժ սիրելի Յոհաննէս եկեղեցպան, եւ հնազանդ եղբարս մեր Ստեփաննոս հայր վանացս, որ մեզ համար բազում կերպիւ նեղացեալ են աւգնականութեամբ ձեռնառու(ու)թեամբ, քղեամբ եւ թանաքով, գրելով եւ կերակրելով զմեզ, զոր տէր Աստուած պահեսցէ զսոսայ, առաքինի գործով, սրբութեան սիրով, պատուով մեծ, ըստ տեառն հրամանին թէ Որ արասցէ եւ ուսուսցէ՝ նա մեծ կոչեսցի յարքայութեան երկնից. եւ յետ աստեղացս ելանելոյն իւրեանց ծնողաքն եւ վարժապետաքն ընդ սուրբ քահանա(յ)իցն եւ սուրբ հարանցն զսեսցէ եւ պահեսցէ եւ երկնից արքայութեան արժանի արասցէ եւ զամենայն ընդանիք նոցին· ամէն:*

«*Այլ եւ զգործաւորք վանացս եւ աշխատաւորք սուրբ Թումայիս, զեղբայրս մեր, զՍաղոն երախտաւոր վանացս, եւ զորդին մեր Մկրտիչ, որ զարդիւնքս հասարակաց կու ժողովէ յեչտեմարանս, եւ զտնտես Յոաննէս՝ որ կու սպասաւորէ միաբանիցս եւ զայլ հոգեւոր որդիքս մեր եւ զաչակերտաքս մանկունք եկեղեցւոյ որ սպասաւորեցին մեզ, ի ֆանաք նեխել եւ ճուխտ կոխել եւ այլ ամենայն պէտք մեր, զվարձս փոխարինացն տուսուղն բարեաց եւ հատուցանողն ամենայն գործոց տացէ նոցայ տէր զպարգեւս առատ ողորմութեան իւրոյ, ի յայսմ կենցաղոյս*

փրկեսցէ յամենայն փորձութենէ սատանայի եւ յամենայն որոգայթէ, եւ ի հանդերձեալ կեանան զերկնից արքայութեանն արժանի արասցէ ամենայն ընդունելի(ե)աւքն իւրեանց. ամէն:

«Արդ գրեցաւ Հարցմանց գիրքս ի հայկազեան թվիս ՊՀԲ (1423), ձեռամբ մեղսաներկ եւ անարհեստ փծուն գրչի Մաթէոս յետին ապաստաւորի, սուտանուն վարդապետի, անչինչ յիշատակ ինձ անպիտան ծառայի եւ ծնողացն իմոց, հաւրն իմոյ Մարտիրոսին եւ մաւրն Սիրախաթունի, եւ վարդապետին մերոյ Յակոբ բարեւնապետին, եւ հարազատ եղբաւր իմոյ Խաչատուր քահանայի եւ ամենայն արեան մերձաւորաց մերոց եւ երախտաւորաց:

«Արդ որք աւգտիք ի յայսմ հոգեւոր սեղանոյս, կամ կարդալով կամ աւրինակելով կամ տեսանելով, յիշեսջիք ի սուրբ եւ ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր զիս զանարժան Մաթէոս վարդապետս, եւ ի յուղիղ սրտէ եւ լի բերանէ եւ սուրբ լեզուէ՝ Աստուած ողորմի ասէք եւ իմ մեղացն թողութիւն խնդրեցէք: Եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յուսացդ՝ ամենեցուն առհասարակն տէրն ողորմեսցի եւ երկնից արքա(յ)ութեանն եւ անթառամ պսակացն արժանի արասցէ. ամէն:

«Եւ յայսմ ամանակի ՊՀԲ (1423) թվականիս հայոց, ՑԿԸ (1419) պարոն Ցուսուփն մնաւ: Միրզայ Շահրուխն, թոռն Թամուրին երեկ ի Սմըրղնդայ բազում զաւրօք եւ հաւ զմեր աշխարհս եւ նստաւ ի Ղարաբաղն ձմեռն եւ յոյժ աւերք էած աշխարհիս, եւ պատեալ զԳանջայ, եւ եկեալ յերկիրն Քաջբերունեաց եւ զերեւոց զԹուրքմանն եւ բերեալ ի Թավրէզ ազատ արար զամենայն գնաց յաշխարհն իւր, ամենեւին զերի չտարաւ եւ արիւն չարար:

«Եւ յետ նորա թագաւորեաց որդի Ցուսուփին Միրզայ Իսկանդարն, եւ յոյժ ողորմած էր հայոց ազգիս, եւս առաւել մեր գեղիս Ագուլեաց, իւր խաս արար եւ մէկ տարի թարխան արար, զոր Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ եւ այս կերպիւս պահեսցէ զսիրտ նորայ. ամէն:

«Ծորժամ թիւն հայոց ՊՀԱ (1422) էր, տէր Ստեփաննոս, պարոն Նւաճի ի վրաց տուն վախճանեցաւ, որ Սիւնեաց եպիսկոպոս էր, ի մանկութեան հասակի զիւր մայրն աբար ողորմելի, վճարեաց զկեանս իւր ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

«Եւ առաջնորդք աստուածապահ գեղոյս, աղա Գորգ եւ ըռաիս Սահրբէկ եւ տանուտէր Էդիլշայ, որ բարեպաշտութեամբն իւրեանց տածող եւ խնա(մա)ծու են Ագուլեաց եւ հայր որբոց եւ այրեաց, զոր տէր զնոսա ընդ երկայն աւուրս արասցէ ազատածին որդովք իւրեանց եւ փրկեսցէ յամենայն որոգայթէ հոգոյ եւ մարմնոյ. ամէն եղիցի եղիցի:

«Այլ եւ զկազմող գրոցս զՎարդան արեղբս, որ չատ աշխատեցաւ ի կազմելն, եւ ըզծնօղսն իւր զհայրն զԿրմանշա եւ զմայրն զՆուշխաթուն յիշեցէք ի Քրիստոս եւ լի բերանով Աստուած ողորմի ասացէք Վարդան արեղա(յ)ին եւ իւր մեղացն թողութիւն խնդրեցէք եւ իւր ծնաւղացն արքայութիւն, եւ յիշողդ յիշեալ լիցին ի միւսանգամ գալստեանն եւ երկնից արքա(յ)ութեան. ամէն եղիցի եղիցի:

«Եւ յայսմ ամի որ թիւն հայոց ՊՀԳ (1424) էր, զմեր աշակերտի եղբայրն գետ տարաւ եւ անյայտ արար եւ անմխիթար սուգ եղեւ ծնաւղաց իւրոց եւ մեզ յոյժ դառնութիւն, որ չէ եղել յայնց դառն կսկիծ, որ այս եղեւ յանկարծակի, որ տղա(յ)ին անունն Յեսաղմուրշայ էր, զոր տէր Աստուած իւր տեսուն եւ երկնից արքա(յ)ութեանն արժանի արասցէ. ամէն»:

2. Թղ. 200բ. Ծածկագրութիւն.

«//:::. /. ///::. ///::: ///: /. ///:: ///::: /:::.» («Հարցմանց է»):

1415

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Ե.

Ձեռ. թիւ 610։ – *Ղշզ* = 1437

Թուղթ 259։ – Մեծութիւն 10×14։ – Գրութիւն միասիւն (6,5×10,2)։ – Տողք 23։ – Թերթք 4+Ա–իբ×12 (իբ՝ 3 բդ.)։ – Նիւթ մագաղաթ ընտիր։ – Կազմ դրոշմազարդ կարմրագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. ունի դռնակ եւ երկու փականք՝ երկու զարդարուն մետաղեայ գամերով. աստառն է ծիրանեգոյն ընտիր մետաքս։ – Մագաղաթեայ գլուխգործք չունի։ – Հանգամանք շատ լաւ, մաքուր եւ անթերի. գարմանալի կերպով կիսատ է բդ. 161ի գրութեան սկզբնաւորութիւնը, որու տեղ դրուած է սպիտակ մագաղաթ մը (բդ. 160)։ – Դիր բոլորգիր նուրբ եւ մանր։ – Զարդագիրք, լուսանցազարդք բդ. 6ա, 22ա, 70ա, 79բ, 91բ, 101բ, 111բ, 127բ, 146ա, 150բ, 153բ, 156բ, 176ա, բոլորն ալ բազմագոյն եւ յոյժ գեղեցիկ, ընտիր գարդերով եւ ճաշակով։ – Սկզբնատառք կարմիր կամ ոսկեգոյն։ – Սկզբնաղողք ատէպ ամբողջութեամբ ոսկետառ։ – Խորագիրք կարմիր։ – Նկարք չունի։ – Խորան բդ. 6ա, մեծութիւն՝ 6,5×5,6, բազմագոյն եւ յոյժ գեղեցիկ։ – Կիսախորանք բդ. 22ա, 70ա։ – Դատարկք 1ա, 5բ, 160ա–բ։ – Ժամանակ Ղշզ – 1437։ – Գրիչ, Ծաղկող Աւգսենտ արեղայ։ – Կազմող անյայտ։ – Ստացող Սարգիս բարուճապետ։ – Տեղի անյայտ։ – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ. մանր յիշատակութիւն՝ բդ. 111ա. «Մեղա տեառն Աստուծոյ»։ – Տեղեկութիւնք «Զայս մեկնութիւնս Գորփիւրի ձեռագիր յղեաց առ մեզ Վ. Հ. Գէորգ Վրդ.ն մեր Անթէպցի երկրորդն ի Հալէպու, ընդ ճանապարհ Կոստանդնուպոլսի ճաւաւ, եւ եհաս ի վանս մեր սրբոյն Ղազարու յամի Տեառն 1755, ի Մարտի 20»։

Մատենաս կը բովանդակէ Գրիգոր Տաթեւացիի հետեւեալ գործերը.

1. *Թղ.* 1բ. «*Այս հնչ է ի բնաբանն Գորփիւրի. Նախ ելոյրն, թէ տեսակն միայն սահմանի, սոսկ մատածութիւն*»։ – *Վերջ թղ.* 5ա. «*Եւ զայս ցանկս դիւրագիւտ արարեալ աշխոյժ ընթերցողաց եւ յիշատակ աշխատողաց ի սմայ, որով եւ զուք յիշէ*։ Եւ զայս աղաչեմ, ուր համարքն այսպէս է գրեալ, բ, գ, դ, զուք այսպէս փոխեցէք. երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, եւ զայլն»։

Թղ. 6ա. «*Գրիգորի եռամեծի քաջ հռետորի եւ աղյադր փիլիսոփայի, իմաստնայեղ անձին, աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցւոյ, համառաւտ տեսութիւն եւ լուծումն դժուարիմաց բանից Պորփիւրի, ի խնդրոյ ոմանց ընորին աշակերտաց բանից խնդրողաց, զոր եւ իմքն իւրայաւքն հասցէ իւրոյն բաղձանաց յառատածիրն շնորհաց. Ելոյր. Ել, գոյ յսխ. դարձեալ է եւ գոյ, ընդհանրականք եւ հասարակք են, զի ամենայն որ է՝ է, գոյ է՝ է. զհարկաւորն վեց կերպիւ մեկնէ*»։ – *Վերջ թղ.* 21բ. «*Եւ թէ ընդէ՞ր տեսակն ոչ առաւելու եւ նուազէ. ասեմք, եթէ տեսակն խառնումն ոչ ընդունի վասն գոյացութեան, այլ պատահումն խառնին առաւել եւ նուազ եւ ի վերջքն. անմեղադիր լերուք, նախ՝ զի են այլ բաղդատութիւնք, երկրորդ՝ բաւական են նեբածութեամբ ասէ. այսքան առ այս*»։

2. *Թղ.* 22ա. «Նորին եռամեծին Գրիգորի արարեալ լուծումն համառօտ ի տեսութիւն Դաւբի. *Դաւթի. Լծ. հոյով է, զի ի նմանէ բանքն առ մեզ հոյովէ. փիլիսոփայն իմաստասէր յսխ. Ներգինացոյ. Լծ. ազգաւ հայեցի, իմաստութեամբ հելլենացի, բազաբաւ Ներգինացի, եւ այլուր Անյաղթ ասի, վասընդի իմաստասէրն է յամենայնի յաղթող: Դարձեալ Անյաղթն բազմաց նշանակ, եւ անարատ եւ անբիծ, եւ յաղթողն միոյ իրաց կամ մին անգամ: Վերլուծութիւն. Լծ., Լուծանելն է*»։ – *Թղ.* 69բ. *Վերջ.* «*Այժմ ասէ դերբորդն տեսակի եւ յատկի. երկու համաձայնութիւն եւ երկու զանազանութիւն, իսկ տեսակի եւ պատահման զնէ մին հասարակութիւն եւ երկու զանազանութիւն, զոր Գորփիւր չորս ասէ զանազանութիւն. այս երբորդն: Իսկ չորրորդ՝ կարգն, յատկի եւ պատահման. երկու հասարակութիւն եւ երկու զանազանութիւն, զոր Գորփիւր երեք զանազանութիւն ասէ սոցա: Այսքան առ այս. զի երկուքն բացատութիւնք են եւ անհասասարք են, զի սեռն ոչ ունի բաղկացական*

եւ ոչ տեսակն գաւրութեամբ. իսկ ստորասականն եւ բացասական է ասելն, սեռն ոչ ունի բաղկացական, այլ ունի բաժանական, եւ տեսակն ոչ ունի բաժանական, այլ ունի բաղկացական» (ճառ Ա–ԻԲ):

3. Թղ. 70ա. «Եռամեծին Յօհաննու հայոց փիլիսոփայի եւ վարդապետի, եւ ի Գրիգորէ Նորին աշակերտէ հաւաքումն համառօտ վերլուծութեան Ստորագրութեանցն Արիստոտէլի. *Ստորագրութիւնք վասն այն կոչեն, զի տասնեքինն ամենայն սեռականագոյն սեռք են եւ ի վերայ տեսակաց ստորոգին. եւ զի բազումք զոն չարադրութիւնք փիլիսոփայիս, վասն է՞ր սա ամենեցուն նախադաս եղեւ. ասեն թէ վասն երկու պատճառի»*:

Թղ. 79բ. «Ցաղագս գոյացութեան» (ճառ Ա–ԺԴ):

Թղ. 91բ. «Ցաղագս բանակի» (ճառ Ա–Ժ):

Թղ. 101բ. «Ցաղագս առընչի» (ճառ Ա–ԺԳ):

Թղ. 111բ. «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» (ճառ Ա–ԺԲ):

Թղ. 126բ. «(Ցաղագս) առնել(ոյ) եւ կրել(ոյ)»:

Թղ. 127բ. «Ցաղագս հակակայց» (ճառ Ա–Թ):

Թղ. 146ա. «Ցաղագս նախկնի»:

Թղ. 150բ. «Ցաղագս համայնգամայնց»:

Թղ. 153բ. «Ցաղագս շարժութեան» (ճառ Ա–Բ):

Թղ. 156բ. «Ցաղագս ունելոյ»:

4. Թղ. 161ա. «(Յոհաննու Որոտնեցւոյ համառօտ լուծմունք Պերիարմենիաս գրոցն, ի Գրիգորէ աշակերտէ. *Սկիզբն եւ նախադրութիւն*. Լծ. Նոյն նախադրեալ բանքդ):

Զեռագրէս հաւանաբար թուղթ ինկած ըլլալով՝ չունի այս գրութեան սկզբնաւորութիւնը. բնագիրը կը սկսի առաջին պրակին կէսէն. «... զի ստորագրութիւնքն ամենայն առանց չարամանութեան են, որպէս ինքն ուսոյց. իսկ վասն երրորդ միութեան, որ է անուան եւ բայի ասէ ի հաւաքաբանութիւնսըն...» (պրակք Ա–Դ):

Թղ. 168ա. «Ցաղագս անուան» (պրակք Ա–Բ):

Թղ. 172բ. «Ցաղագս բայի» (պրակք Ա–Բ):

Թղ. 176ա. «Ցաղագս բանի» (պրակք Ա–ԼԳ): – Վերջ Թղ. 259բ. «*Նոյնպէս եւ ձայնիւ բանս եւ ի նախադրութիւնս հարկ է այսպէս ունել զբացասութիւնն ներհական ստորասութեան իւրոյ. նախադասութիւնն ստորասութիւն է ի բացասութիւնն, որպէս յայտնի եղեւ ի գիրքս այս, եւ կրկին է վերլուծականն, որպէս ցուցաւ ի Պորփիւրն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 159բ. «*Գրեցաւ Թվ. ՊՀԶ* (1437). *զստացաւղ գրոցս զՍարգիս բարեւնապետն եւ զփծուն գրիչս զԱւգսէնդ սուտանուն արեզայս, աղաչեմ յիշել միով տէր ողորմեայիւ*»:

2. Թղ. 21բ. «*Զստացաւղ գրոցս զտէր Սարգիս բարեւնապետն եւ զգիւր մեղապարտ զսուտանուն արեզայս գփցուն գրիչս եւ բզծաղկաւղս աղաչեմ յիշել ի տէր*»:

3. Թղ. 69բ. «*Զբստացաւղ գրոցս զՍարգիս բարեւնապետն եւ գմեղաւք գատապարտեալ զԱւգսէնդ սուտանուն արեզայս զոսկաւղս, աղաչեմ յիշել ի տէր*»:

4. Թղ. 146ա. «*Զգարժողն անհասիցն եւ զկարաւոս բնաւից, զտարտամս բարեաց եւ զփոյթս չարեաց զ*(Գրիգո՞ր. ջնջուած) *վերջինս բանախնդրողաց եւ զյանձնեալս պետաց պատւիրողաց եւ զայլ աշխատեալսն ի սրմին, աղաչեմ յիշել առաջի զենման գատին, եւ ձեզ եւ մեզ առհասարակ լիցի խնդրելին. ամէն*»:

1416

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Զ.

Զեռ. թիւ 1280։ – *ԺԵ դար*

ԹՈՒՂԹ 314։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16×21։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11×16,6)։ – ՏՈՂԵՐ 33–35։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԻԸ, որոնցմէ Ա՝ 13 բղ., Զ, Ժ, ԺԹ, Ի, ԻԲ, ԻԵ՝ 11 բղ., ԺԶ՝ 9 բղ., ԻԿ, ԻԸ՝ 8 բղ., ԻԿ, ԻԶ, ԻԷ՝ 10 բղ., մնացածները 12 բղ.։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ ԺԷ դարու հաստատուն կազմով, շագանակագոյն դրոշմազարդ կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դոնակն ու երեք փականճները, որոնց երեք պղնձէ գամերը մնացած են առաջին կողքին վրայ. կոնակի կողմէն ամրացած է նորագոյն կաշիով։ Աստառն է սպիտակ գիծերով կապոյտ կերպաս։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԳԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ արտաքսապէս բաւարար, սակայն գործածութենէ մաշած եւ տկարացած կազմով. միջնակեալ զանազան տեղեր թուղթ ինկած. կը պակսի նաեւ վերջին թերթը, որով գրութիւնը կը մնայ անաւարտ։ – ԳԻՐ բոլորգիր ընտիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ սովորաբար տեղերը դատարկ մնացած են, իսկ այն սակաւ զարդագրերը որ կան՝ սեւ գրիչով, կարմիր խորհով հանգուցագրեր են։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չկան։ – ԴԱՏԱՐԿՔ բղ. 63բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ գլխաւոր յիշատակարանը կորսուած ըլլալով՝ կը համարինք որ գրուած ըլլայ ԺԵ դարուն։ – ԳՐԻՉ Մկրտիչ եւ Ովանէս։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ առաջինը՝ անյայտ, ապա Յովհաննէս կրօնաւոր։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1791 թուականէն առաջ մտած է մեր Մատենադարանը։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Քարոզգիրք. ունի հետեւեալ բովանդակութիւնը.

1. *Թղ.* 1ա. «*Այս է առաջին ցանկ քարոզ դրոցս. Ա. Նախ վասն Թլփատութեան*» (Ա–ՂԸ) *ցանկ*։

2. *Թղ.* 2ա. «Ա. Նորին քարոզ վասն թլփատութեանն, ի բանն՝ Իբրեւ լցան աւուրքն. (Հ)*այրն հաւատոց եւ հանդիսատն հոգւոց հաւատով արդարացեալ*»։

3. *Թղ.* 4բ. «Բ. Նորին քարոզ Գալստեան Քառասնօրեայ ի տաճարն, ի բանն՝ Արդ արդ ածակեա՛ տէր զծառայս Ո տէր. (Գ)*խոհելի է զի ծերն Սիմէոն երիս արձակումն խնդրէ ասա*»։

4. *Թղ.* 8բ. «Գ. Նորին. Դարձեալ վասն տեառնընդառաջին, ի բանն՝ Իբրեւ ածին ծնաւղքն զմանուկն Յիսուս յերուսաղէմ ի տաճարն յանդիման լինել. (Դ)*առաջս առաքեա տալնի, որ է քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն սուրբ ուսուցանէ*»։

5. *Թղ.* 11բ. «Դ. Նորին քարոզ վասն Յովհաննու ծննդեանն, ի բանն՝ Եւ դու մանուկ մարգարէ բարձրելոյն կոչեսջիր գնասցես. (Զ)*լոյս փառաց աշխարհի յայտնեալ ի մեզ զծագումն չնորհաց քոց*»։

6. *Թղ.* 14ա. «Ե. Ցայլմէ քարոզ Համբարձման, ի բանն Մարկոսի՝ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս համբարձաւ յերկինս եւ նըստաւ ընդ աջմէ հօր. (Ո)*բայէս ասէն վարդապետք թէ կարգ է բնութեանս եւ կանոնք Աստուծոյ*»։

7. *Թղ.* 22ա. «Զ. Նորին քարոզ վասն սուրբ հոգւոյն գալստեան, ի բանն իմաստնոյն որ ասէ. Գո(յ) ի նմա հոգի մտաւոր սուրբ միածին. (Ե)*ըրդութիւն սուրբ գերագոյն Աստուած եւ գերագոյն բարութիւն*»։

8. *Թղ.* 30բ. «Է. Նորին. Դարձեալ վասն գալստեան սուրբ հոգւոյն, ի բանն՝ Եւ ի կատարել աւուրցն պենտակոստէին էին միաբան ի միասին. (Ն)*ախ գիտելի է զի պենտակոստն յաստրոց լեզուն հինգերորդ քարքմանի*»։

9. *Թղ.* 34բ. «Ը. Նորին քարոզ տարաժամ մահու, ի բանն՝ Զմահ ոչ արարի. *Աստուած զմարդն ստեղծեաց ի յանմահութիւն եւ եղ յանմահութեան տեղիս*»։

10. *Թղ.* 37ա. «Թ. Նորին քարոզ վասն աւուր չարի, ի բանն՝ Ոչ օգնեսցեն ինչ յա-

ւուր չարի այլ արդարութիւն փրկէ ի մահուանէ. (Ն)ախ գիտելի է զի երեք չար աւր է մարդոյ. նախ օր կենցաղոյս»:

11. Թղ. 40ա. «ժ. Քարոզ վասն ընդունելութեան. Ի ընդունելութեան իմում ես առ տէր կարդացի, կամ՝ Տէր ի ընդունելութեան յիշեցաք զքեզ, զի փոքր. (Բ)այց ոչ է պարտ զանց առնել նեղութեանց մեծութենէ, զի մայր է համբերութեան»:

12. Թղ. 42ա. «ժԱ. Նորին քարոզ վասն պաշտամանն պատուհասի, ի բանն Յովելեայ՝ Փող հարէք ի սիոն... (Փ)ոխոխական է մարդոյ բնութիւն, երբեմն ի չար երբեմն ի բարին»:

13. Թղ. 47ա. «ժԲ. Նորին քարոզ Փոխման Աստուածածնի կուսին, ի բանն սաղմոսի՝ Բազում դստերք ստացան մեծութիւն... (Ա)րարիչն Աստուած արար զլուսաւորս մեծամեծս եւ փոքունս, զարեւ եւ զլուսին եւ զաստեղս»:

14. Թղ. 52բ. «ժԳ. Ցայլմէ քարոզ Փոխման Աստուածածնին կուսին. Տեսիլ նշան մեծ երեւեցաւ յերկինս... (Զ)տապանակ տեառն ի տանէն Աբիաթարա(յ) ի քաղաք Դաւթի ուրախութեամբ»:

15. Թղ. 55ա. «ժԴ. Նորին քարոզ Խաչի տաւնին, ի բանն՝ Փայտ կենաց է ամենեցուն... (Աստուած)այինն եւ մեծն ի նախնին ի մարգարէս աշխարհապատումն Մովսէս»:

16. Թղ. 58ա. «ժԵ. (Ն)որին. Դարձեալ քարոզ ի բանն՝ Որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօձն... (Մ)եծն ի մարգարէս աստուածայինն Մովսէս զխորհուրդ փրկական խաչին նշանակաւ աւձի կրկին անգամ օրինակեաց ի յանապատին»:

17. Թղ. 61ա. «ժԶ. Նորին քարոզ Մարտիրոսաց եւ սրբոյն Գէորգեա(յ), ի բանն՝ Երանի որ հալածեալ իցեն վասն արդարութեան... (Զ)հանդէս գերամեծար եւ փառաւորեալ սրբոց վկայից տէրն մեր եւ հանդիսապիրն մարտիրոսաց կրկին պատուով փառաւորեաց»:

Կը պակսի ժէ քարոզը. կը պակսի նաեւ ցանկին մէջ (Թղ. 1ա):

18. Թղ. 64ա. «67բ. «ժԸ. Նորին քարոզ սրբոյն Ստեփաննոսի, ի բանն՝ Ստեփաննոս այր լի շնորհօք... (Պ)այծառ եւ հրաշալի է տաւնիս խորհուրդ, ով եղբարք իմ սիրելիք եւ անծկալիք ի տէր»:

19. Թղ. 71բ. «ժԹ. Նորին քարոզ Սրբոց առաքելոցն Պետրոսի եւ Պօղոսի, ի բանն՝ Իբրեւ ճաշեցին ասէ տէր ցՍիմոն Պետրոս... (Յիսուս) լոյս չնորհաց եւ ճառագայթ փառաց էականին հօր, որ լոյս ծագեցաւ աշխարհի»:

20. Թղ. 74ա. «Ի. Նորին քարոզ. Առաքելոյն Պօղոսի, ի բանն՝ Պօղոս ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի որոշեալ յաւետարանն Աստուծոյ. (Փ)ողն բարձրաբարբառ եւ ազդարար յերկրորդ երկինս ելոյ»:

21. Թղ. 77բ. «ԻԱ. Նորին Դարձեալ ի սկիզբն պահոց, վասն խոստովանութեան, ի բանն՝ Լուացարուք սրբեցարուք. Զսրբութիւն ազտեղութեան ոչ միայն ի կենդանի մարդս տեսանեմք այլ եւ յանկենդան տարերս աշխարհի»:

22. Թղ. 81բ. «ԻԲ. Նորին քարոզ. Վասն հոգւոյ եւ մարմնոյ, ի բանն՝ Դատաւոր մի էր ի քաղաքի ուրումն, որ յԱստուծոյ ոչ երկնչէր, մարդկանէ ոչ ամաչէր. Վարդապետք ասեն զմարդն ի հոգւոյ իմանալոյ եւ ի մարմնոյ գեղեցիկ կազմեալ»:

23. Թղ. 85ա. «ԻԳ. Դարձեալ քարոզ վասն չար լեզուի. Լռեցո՛ զլեզու չարութենէ... Ցառաջագոյն ասացաք զբարութիւն լեզուին, յորժամ լռեմք եւ զգուշանամք եւ խնամոութեամբ խօսիմք»:

24. Թղ. 86բ. «ԻԴ. Ցայլմէ քարոզ վասն բամբասանաց. Մի՛ բամբասէք զմիմեանս եղբարք... Վարդապետք ասեն թէ հոգեւոր գողութիւն ծանր է քան զմարմնաւորն»:

25. Թղ. 90բ. «ԻԵ. Նորին քարոզ Լեզուի եւ բարկութեան, ի բանն՝ Լեզու հուր զարդ է անիրաւութեան (Ցակոբոս). Աստուած ըզմարդս որպէս զքաղաք է ստեղծեալ»:

26. Թղ. 94ա. «ԻԶ. Նորին քարոզ վասն ամբարտաւանութեան եւ խոնարհութեան, ի բանն ասէ Առակն. Տէր ամբարտաւանից հակառակ կայ. Սկզբնաչարն սատանայ եւ արուեստակն անկեալ, որ մայր եւ գլուխ եղեւ ամենայն ամբարշտութեան մեղաց»:

27. Թղ. 97բ. «ԻԷ. Նորին քարոզ վասն նախանձու ի բանն մարգարէին Դաւթի՝ Մի՛ նախանձիր ի չարս եւ մի՛ ընդ այնոսիկ... Որպէս գայլեակ որ վարժէ զսանդեա(յ) մանուկ եւ խրատէ ուսանել զբարին եւ հեռանալ ի չարէ»:

28. Թղ. 102ա. «ԻԸ. Նորին բարոզ վասն ագահութեան, ի բանն առ կինն որ ասէ՝ Դժոխք եւ կորուստ ոչ յագի, նոյնպէս աչք ագահի. *Հինգ են ախտարանք կազմեալ մարմինս, այսինքն տեսանելիք, լսելիք*»:

29. Թղ. 107ա. «ԻԹ. Ցայլմէ բարոզ վասն որկորամոլութեան, ի բանն՝ Որոց աստուածք որովայնքն իւրեանց են... *Վարդապետք ասեն թէ որովայնամոլութիւն է բերան եւ դուռն ամենայն մեղաց*»:

30. Թղ. 109բ. «Լ. Քարոզ յաղագս արբեցութեան, ի բանն որ ասէ Պօղոս յԵփեսացւոց. Մի՛ ըմպեր գինի յորում գեղխութիւն է. *Արդ չորս կերպիւ արբենալ իմանամք յաստուածաշունչ գիրս*»:

31. Թղ. 112բ. «ԼԱ. Նորին բարոզ վասն պատրաստից սատանայի եւ պոռնկութեան, ի բանն Առակի՝ Տգրկի երեք դստերք էին սիրով սիրեցեալք... *(Մ)արդարէն Մովսէս զլինելութիւն բոլոր աշխարհի պատմեաց եւ զատանայէ բնաւ ոչ ինչ ճառեաց*»:

32. Թղ. 116ա. «ԼԲ. Նորին դարձեալ վասն ապաշխարութեան, ի նոյն բանն՝ Ապաշխարեցէք զի մերձեալ է արքայութիւն. *Տէր մեր զապաշխարութիւն բանիւ եւ արդեամբ կամեցաւ ցուցանել*»:

33. Թղ. 121ա. «ԼԴ. Նորին բարոզ վասն զղջման. Զմեղս ատեցի եւ անարգեցի. *Ի զըղջումն եկեղեցւոյ պարտ է զդաւթեայ վերաճայնել զրան, Զմեղս ատեցի եւ անարգեցի*»:

34. Թղ. 133բ. «ԼԴ. Նորին բարոզ վասն խոստովանութեան, ի բանն՝ Խոստովան լերուք միմեանց զմեղս. *(Ն)ախ գիտելի է զի խոստովանութիւն է հարկաւոր որպէս մկրտութիւն*»:

35. Թղ. 127ա. «ԼԵ. Նորին դարձեալ բարոզ վասն խոստովանութեան, ի նոյն բանն՝ Խոստովան լերուք միմեանց զմեղս. *Որպէս ոսկի աղտեղեալ ի բազում ժամանակս կարաւտի ճարտարապետ արուեստաւորի, զի ի բովս հրոյ*»:

36. Թղ. 130բ. «ԼՋ. Ցայլմէ բարոզ վասն խոստովանութեան. Ապա եթէ խոստովան լինիս... *(Վ)արդապետք ասեն թէ Աստուծոյ դատաստան քաղցր է քան զաշխարհիս, նաեւ դատաստան նոր աւրինացս*»:

37. Թղ. 136ա. «ԼԷ. Նորին վասն առաւաւտու, ի բանն՝ Ընդ առաւաւտս կանխեցից. *(Վ)ասն բազում պատճառաւ ընդ առաւաւտս աղաւթելի է մեզ*»:

38. Թղ. 137բ. «ԼԸ. Նորին այլ բարոզ առաւաւտու, ի բանն՝ Ի գիշերի կանխէ... *(Ա)րարիչն Աստուած զժամանակ կենաց մարդկան տիւ եւ գիշեր է արարեալ*»:

39. Թղ. 140բ. «ԼԹ. Նորին վասն երեկոյին, ի բանն՝ Ես առ Աստուած կարդացի եւ լուաւ յերեկոյիս. *(Զ)ի վասն բազում պատճառաւ պարտ է յերեկոյս աղօթել*»:

40. Թղ. 141բ. «Խ. (Ն)որին վասն ողորմութեան, ի բանն Առակին՝ Ողորմութեամբ եւ հաւատով սրբին մեղք. *(Զ)ամենայն արարածս զոր ստեղծ Աստուած բարի եւ օգտակար արար, որպէս ասէ գիրն*»:

41. Թղ. 145բ. «ԽԱ. (Ն)որին դարձեալ վասն ողորմութեան, ի բանն՝ (Ե)դերուք գթած որպէս եւ հայրն ձեր երկնաւոր գթած է. *(Ա)րարիչն ամենայն արարածոց նախախնամող եւ պահապան ուսուցանէն*»:

42. Թղ. 148բ. «ԽԲ. Տեսութիւն ի հիմնարկէքն եկեղեցւոյ. *(Վ)էմ անաուաչ եւ անկոխ եղեալ ի հիմունս ի մէջ խորանին, ի տեղւոջ սեղանոյն*»:

43. Թղ. 149բ. «ԽԳ. (Ք)արոզ եկեղեցւոյ, ի բանն՝ Սուրբ արար գյարկս բարձրելոյն. *Ամենակարողն Աստուած որոյ իմաստութեանն ոչ գոյ բաւ*»:

44. Թղ. 152բ. «ԽԴ. (Ն)որին բարոզ վասն եօթն խորհրդոց մկրտութեան, ի բանն՝ Թէ ոչ ոք ծնցի, կամ՝ Ծնեալն ի մարմնոյ մարմին է. *(Բ)այց նախ զայս հարցանեմք, թէ վասն էր կարգ եկեղեցւոյ բանիւ աւանդեցաւ եւ ոչ գրով*»:

45. Թղ. 156ա. «ԽԵ. (Ն)որին բարոզ վասն մկրտութեան, ի բանն Զաքարիայ մարգարէի որ ասէ ի դիմաց Աստուծոյ՝ Ահաւասիկ ես փորեցից խորխորատ եւ շօշափեցից զամենայն աւօրէնութիւնս երկրի. *(Փ)որպէս զհաստատութիւն եկեղեցւոյ ասէ, որ նախ փորեմք եւ ապա զհիմն հաստատեմք*»:

46. Թղ. 158բ. «ԽԶ. Նորին բարոզ ի նոյն խորհուրդ. Հաց զոր ես տաց մարմին իմ է. *Իսկ յետ որոշելոյ անսրբիցն երրորդ դասուն, որպէս ասացաւ, երեք դասք սրբոցն մնան ի ներքս ի եկեղեցին*»:

47. *Թղ.* 161ա. «ԽԷ. Ցայլմէ բարոզ վասն պատարագին, ի բանն՝ Առ Ցիսուս հաց օրհնեաց երեկ եւ ետ... (Վ)*արդապետք ասեն թէ սէրն պատճառ է միաւորութեանն*»:

48. *Թղ.* 164բ. «ԽԸ. (Ն)որին բարոզ վասըն բահանայութեան, ի բանն՝ Դու ես բահանայ յաւիտեան. (Ց)*առաջագոյն ասացեալ եղեւ թէ զինչ է քահանայութիւն, այժմ ասելի է կարգ քահանայութեանն*»:

49. *Թղ.* 168բ. «ԽԹ. Ցայլմէ բարոզ վասն կարգի բահանայութեան, ի բանն՝ Բահանայք սուրբ լիցին եւ մի՛ գարշեցուսցեն... *Վարդապետք ասեն թէ ամենակալն Աստուած ոչինչ եթող յաշխարհս առանց կարգի*»:

50. *Թղ.* 172բ. «Ծ. Նորին բարոզ վասն պսակին, ի բանն՝ Արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր... (Ա)*բարչագործն Աստուած յորժամ ստեղծ զԱդամ, եւ ասէ՝ ոչ է բարւոք մարդոյդ միայն լինել*»:

51. *Թղ.* 175բ. «ԾԱ. Նորին բարոզ դարձեալ վասն պսակին, ի բանն՝ Եւ արկ թմբրութիւն ի վերայ Ադամայ... (Թ)*մբրութիւն ի վերա(յ) Ադամայ, ոչ բնական քուն էր որ յաշխատանաց մարմնոյ*»:

52. *Թղ.* 178ա. «ԾՒ. Նորին դարձեալ բարոզ պսակի, ի բանն՝ Խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ ի Քրիստոս եւ յեկեղեցին. (Ի)*որհուրդ է ծածկելոց իրաց յայտնութիւն, եւ եօթն են խորհուրդ եկեղեցւոյ*»:

53. *Թղ.* 183ա. «ԾԴ. Նորին բարոզ վասն մեղաց, ի բանն Ցոհաննու՝ Ես մեղք որ մեղք ես եւ ես որ մահուչափ ես. (Բ)*նական ընտրութեամբ ամենայն ոք բանական ստեղծաւ ի յԱստուծոյ եւ է բնական ընտրողութիւն ի միսքն*»:

54. *Թղ.* 187ա. «ԾԴ. Նորին վասն մեղաց, ասէ մարգարէն Մովսէս եթէ առնէ զողորմութիւն Աստուած ի հազար ազգս եւ հատուցանէ զմեղս հարց յորդիս յերից եւ ի չորս ազգս. *Առնել զողորմութիւն ի հազար ազգս կրկին իմացումն ունի*»:

55. *Թղ.* 189ա. «ԾԵ. Նորին բարոզ ի խորհուրդ տապանակին. Եւ արար Բեսելիէլ զտապանակն յանփուտ փայտից եւ պատեաց ներքոյ եւ արտաքոյ ոսկով. (Ա)*սէ աստուածային գիրն, եկաց Մովսէս ի լեառն Սինայ քառասուն տիւ եւ քառասուն գիշեր*»:

56. *Թղ.* 191բ. «ԾԶ. Նորին դարձեալ բարոզ յաւուր վարդավառի, աղ օրհնութեան, վասն ընծայից եւ պատարագաց... (Տ)*ուրք ողորմութեան յերկու դէմս որոշի, մին հասարակ աղքատաց*»:

57. *Թղ.* 194բ. «ԾԷ. «Նորին բարոզ վարդավառին, ի բանն Մատթէոսի՝ Եւ յետ վեց աւուր... (Տէր) *տէր տուր ինձ լեզու խրատու, զի գիտացից խօսել զբնաս ի ժամու*»:

58. *Թղ.* 198բ. «ԾԸ. (Ն)որին դարձեալ բարոզ վարդավառին ի նոյն բանն. Եւ յետ վեց աւուր... *Հոգի երեսաց մերոց տէր Քրիստոս Աստուած մեր, զբանն իւրական հոգի կոչեաց եւ կեանք*»:

59. *Թղ.* 203ա. «ԾԹ. (Ն)որին դարձեալ բարոզ այլակերպութեան տեառն, ի բանն Մատթէոսի՝ (Ե)ն ոմանք ի սոցանէ որ աստ կան... (Ո)*վ ամէնօրհնեալ հայր երկնաւոր, որդի միածին եւ հոգիդ սուրբ Աստուած ճըշմարիտ, բարեբար, մարդասէր եւ ողորմած*»:

Կը պակսի թիւ կ քարոզը. ցանկին համաձայն վերնագիրն է «Վասն էր Մի՛ ումեք ասել»:

60. *Թղ.* 208բ. «ԿԱ. Գրիգորի եռայմեծի աշակերտի բարոզ վասն ծննդեանն, ի բանն՝ Առաքեաց զբան իւր եւ փրկեաց զնոսա յապականութենէ. *Մեծ են գործք աստուածայինք եւ հրաչ(ալ)իք, զոր ոչ միտք խորհել կարէ եւ ոչ լեզու ճառել, եւ ոչ միայն վերջնոց տկարացելոցս*»:

61. *Թղ.* 212ա. «ԿԲ. Նորին վասն ոգեվարին, ի բանն՝ Հայի ի բարձունս ընդ ափշութիւն... (Վ)*արդապետք ասեն յորժամ ելանէ հոգին ի մարմնոյն եւ բաժանի ի բարձունս*»:

62. *Թղ.* 214ա. «ԿԳ. Նորին վասն մահուն, ի բանն որ ասէ. Պատուական է առ(աջի տեառն մահ սրբոց). *Վարդապետք ասեն թէ մահն նախ բաժանի յերկուս, յհոգեայն եւ ի մարմինն*»:

63. *Թղ.* 217ա. «ԿԴ. Նորին բարոզ վասն մահու, ի բանն՝ Պատուական է առաջի. *Վարդապետք ասեն որպէս զանազանին մարդոյս կեանքն այսպէս սուրբ եւ անսուրբ, նոյնպէս մահն զանազանէ*»:

64. *Թղ.* 220բ. «ԿԵ. Նորին վասն մխիթարութեան, ի բանն Սողոմոնի՝ Լաւ է օր մահու. (Ա)*յապէս է բնաւորեալ առհասարակ*

մարդկան խմացումն եւ կամք, զի յորժամ տեսանեմք զկեանս ժամանակեայ»:

65. *Թղ.* 223բ. «ԿԶ. Նորին վասն յարութեան, ի բանն երգոյ երգոյն՝ Որ ցստիս ի պարտիզի... *(Զ)փրկական անաւրէնութիւն մարդացեալոյ բանին Աստուծոյ ի ձեռն առաքաւոր բանից յառաջագոյն մարգարէքն մեզ պատմեցին»:*

66. *Թղ.* 228բ. «ԿԷ. Ցայլմէ վասն յարութեան, ի բանն Ղուկասու՝ Արդարեւ յարեաւ տէր եւ երեւեցաւ Սիմոնի. *(Տէր)ն մեր Յիսուս Քրիստոս, յորժամ էր յաշխարհս, զիտաց զի փոխելոց էր յաշխարհէս»:*

67. *Թղ.* 233ա. «ԿԸ. Ցայլմէ բարոզ վասն սիրոյ, ի բանն՝ Այս է պատուէր իմ զի սիրիցէք զմիմեանս. *(Ա)անն իմաստունք թէ թչնամութիւնն մեծ պակասութիւն է ի մէջ մարդկան»:*

68. *Թղ.* 236ա. «ԿԹ. Դարձեալ յայլմէ այլ բարոզ վասն սիրոյ. Այս է պատուէր իմ զի սիրեսջիք. *(Վարդապետք ասեն թէ) սուրբ սէրն չորս յատկութիւն ունի, առաջինն՝ զի համարձակ առնէ զմարդն»:*

69. *Թղ.* 239ա. «Ձ. Գրիգորի եռամեծի բաջ հռետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի, աշակերտի Յոհաննու Որոտնեցոյ, արարեալ բան իւր խրատական ոգեշահս եւ հանճարս իմաստայեղս, ի մակութիւն եւ ի գովեստ փառաց, տաւնից տէրունականաց, ի պատիւ սրբոց եւ ի պատճառ գիտութեան ախմարաց, մանաւանդ ի յողր արտասուաց անձանց թախծացելոց, յաւէտ ի նշմարտութիւն կարգաց ուղղափառաց եւ յեղծումն բարբանչմանց չարափառաց. *Ի տունս տարեկանաց մերոց եւ յաւուրս նշանաւոր, փող հարէք, ասէ մարգարէն Դաւիթ. առէք սաղմոս եւ տուք օրհնութիւն, ազազակեցէք առ Աստուած ի ձայն ցնծութեան. զայս եւ նոյն ինքն Աստուած ի ձեռն օրէնսդիր մարգարէին Մովսէսի հրամայեաց»:*

70. *Թղ.* 245ա. «ՁԱ. Գրիգորի եռամեծի աշակերտի բարոզ վասն ծննդեանն, ի բանն՝ Առաքեաց զբան իւր... *Մեծ են գործք աստուածայինք եւ հրաչ(ալ)իք»:*

71. *Թղ.* 247ա. «ՁԲ. Կրկին ծաղկազարդին բարոզ, ի բանն՝ (Աս)ացէք դստեր սիոնի ահա թագաւոր ֆո գա(յ) հեզ... *(Մ)իոն ամրոց էր Հրէաստանի զոր յերուս կոչէին, որ է Երուսաղէմ»:*

72. *Թղ.* 250ա. «ՁԳ. Դարձեալ բարոզ ծաղկազարդին, ի բանն՝ (Ա)ւրհնեալ որ գաս յանուն տեառն... *(Մ)եծ են գործք քո տէր եւ յոյժ խոր են խորհուրդք քո, սաղմոսէ մեզ աստուածայինն Դաւիթ»:*

73. *Թղ.* 255ա. «ՁԴ. Նորին բարոզ վասն մեծի երկուշաբաթին եւ աւագ շաբաթին, ի բան աւետարանին՝ Եւ այգուցն իբրեւ դարձաւ ետես թգենի. *(Շ)աբաթս այս մեծ եւ աւագ կոչի, վասնզի չորեքին մեծամեծ խորհուրդ յինքեան պարունակեալ տեսանի»:*

Կը պակսի Աւագ երեքշաբթի օրուան Ձե քարոզը:

74. *Թղ.* 259ա. «ՁԶ. Նորին բարոզ մեծի չորեքշաբաթին, ի բան աւետարանին՝ Իբրեւ եկն Յիսուս ի տուն Սիմոնի բորոտի... *(Յ)իսուս անուն աւծեալ թարգմանի ըստ մերումս լեզուի, եւ է առաջին օծումն յարգանդի կուսին»:*

75. *Թղ.* 261ա. «ՁԷ. Նորին մեծի հինգշաբաթի առաջին բարոզ, ի խորհուրդ նշմարիտ պատարագին Քրիստոսի, ի բանն Պօղոսի՝ Դիշերին յորում մտաւէր Յիսուս, ա՛ո հաց գոհացաւ... *(Ի) վերայ այս բանի վեց իրս տեսանելի է, նախ վասն աւուրս տաւնի»:*

76. *Թղ.* 264ա. «ՁԸ. Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ ոտնլուային, աւրինակաւ ի տաճարըն. *(Գ)իտելի է զի եւքն ազգ զիրք կայր ի տաճարն Սողոմոնի, որ նշանակէր առ մեզ զեօքն խորհուրդ եկեղեցւոյ»:*

77. *Թղ.* 265բ. «ՁԹ. Քարոզ մեծի ուրբաթին սուգն, ի բան առաքելոյն՝ Կտակ յետ մահու հաստատուն է. *(Մ)ովսէսի է մարդկան յորժամ մեռանի ոք ի յայլ տեղիս եւ առնէ կտակ»:*

Թուղթի անկումով ընդ մէջ թղ. 265–266, կիսատ կը մնայ Աւագ ուրբաթի քարոզը. կիսատ է նաեւ յաջորդ Ձ. քարոզը, նուիրուած սուրբ Մաչին:

77. *Թղ.* 267բ. «ՁԱ. Նորին բարոզ մեծի ուրբաթուն. Ի մէջ երկուց կենդանեաց... *(Բ)ազմապիսի տեսութիւն բանիս եւ խոր, վասն որոյ մտաւոր աչխատութեամբ ի լոյս բերելի է»:*

78. *Թղ.* 269բ. «ՁԲ. Դարձեալ վասն խաչելութեան. Ես յորժամ բարձրացայց զամենեսին ձգեցից առ իս. *(Ո)րպէս զի մեծ են գործք քո տէր եւ յոյժ խոր են խորհուրդք քո, ասէ աստուածային Դաւիթ, եւ առաքեալ հիանալով ասէ, Ո խորք մեծութեան»:*

79. *Թղ.* 273բ. «ԶԳ. (Ն)որին բարոզ մեծի շաբաթին, ի բանն՝ Որպէս էր Ցովնան ի փոր կիտին... (Գ)*իտելի է զի Ցունան աւրինակ էր Քրիստոսի*»:

80. *Թղ.* 277ա. «ԶԴ. Նորին դարձեալ բարոզ վասն մեղաց, ի բանն՝ Ցանկութիւն յղացեալ գմեղս ծնանի... *Աւձն որ խաւսեցաւ ընդ Եւայ եւ խաբեաց զնայ, զհնչտ ցանկութիւնս նշանակէ*»:

81. *Թղ.* 279բ. «ԶԵ. Ցայլմէ բարոզ ուղիղ վասն սկզբնական մեղաց, ի բանն՝ Անաւրէնութեամբ յղացաւ եւ ի մեղս ծնաւ զիս մայր իմ... *Եւ բաժանմունք այս ոչ է իբր սեռի տեսակս*»:

82. *Թղ.* 281ա. «ԶՋ. Շաբաթ օր, նորին բարոզ վասն յարութեան, յարութեանն Ղազարու, ի բանն՝ Եկեսցէ ժամանակ եւ արդէն իսկ է յորժամ. (Վ)*եկերորդ շաբաթս այս յորում ոճնեմք յարութեանն Ղազարու պատկեր է*»:

83. *Թղ.* 283ա. «ԶԷ. Նորին դարձեալ ի նոյն խորհուրդ. Եւ էր ումն հիւանդ Ղազարոս. (Ե)*ւ բառս ի սուրբ գիրս յերեք տեղիս դնի, ի սկիզբն բանի, որպէս այն՝ Եւ Յիսուս Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս*»:

84. *Թղ.* 287ա. «(ԶԸ. Վասն գալստեանն Քրիստոսի). ... *ասեն վարդապետք թէ նեռն ի սերմանէ առն եւ կնոջ եւ մարդոյ, բայց յորովայնէ մօրն սատակէլ խնամէ զնա*»:

Թուղթ ինկած ըլլալով ընդ մէջ Թղ. 286–7, *կը պակսի սկզբնաւորութիւնը*:

85. *Թղ.* 289ա. «ԶԹ. Այլ բարոզ վասն գալստեանն Քրիստոսի, ի նոյն բանն՝ Զի որպէս փայլակն յարեւելից... (Վ)*արդապետք ասեն թէ գալն Քրիստոսի ի դատաստան երկու ազգ է*»:

86. *Թղ.* 293ա. «Ղ. Ցայլմէ բարոզ վասն դառնութեան աւուրն դատաստանի, ի բանն Նսայեայ՝ Ողբացէք զի մերձեալ է աւր տեառնն. (Ո)*րպէս զանազանի լաց տղային զոր յուանայ մայրն զդլուխն կամ զերեսն*»:

87. *Թղ.* 295բ. «ՂԱ. Ցայլմէ բարոզ եւ վերջին վասն փառաց արքայութեան, ի բանն Մատթէոսի՝ Մուտ յուրախութիւն տեառն էո. (Ո)*րպէս ասէ առաքեալ, վարձք սրբոցն այնպիսի է զոր ակն ոչ եառես*»:

88. *Թղ.* 298ա. «ՂԲ. (Ն)որին բարոզ եւ խրատ ամենայն մարդկան, ի բանն՝ Հայեաց ի քեզ գուցէ... (Ն)*որ աւրէնադիրն տէր մեր Քրիստոս զճրագ աւրինացն հրամայէ յաչտանակի դնել*»:

89. *Թղ.* 305բ. «ՂԴ. (Ց)ալմէ բարոզ մահու, ի բանն Սիրաեայ՝ Ով մահ դառն է յիշատակ էո. (Ա)*ւստ իմաստունն Աբրահամէլ թէ վախճան ամենայն ահարկութեանց մահն է*»:

Թուղթ ինկած ըլլալով ընդ մէջ Թղ. 306–7*ի, կիսատ կը մնայ քարոզը. կիսատ է նոյնպէս յաջորդ եւ ՂԴ-ի սկզբնաւորութիւնը*:

90. *Թղ.* 307ա. «(ՂԴ. Վասն պահոցն). ... *զարբեցօղն. տե՛ս զգողս եւ զչարագործս եւ զայլս ամենայն*»:

91. *Թղ.* 307բ. «ՂԵ. Նորին ի նոյն կիրակէ բարոզ վասն խնդրելոյ, ի բանն՝ Խընդրեցէք նախ զարքայութիւնն Աստուծոյ եւ զարդարութիւն նորա. *Ի ձեռնտուութենէ սուրբ հոգւոյն, օժանդակութեամբ աղօթից ձեր կամիմ աստանօր յաղագս երից իրաց տեսութիւն տալ բանիս*»:

92. *Թղ.* 311բ. «ՂԶ. Նորին ի նոյն կիրակէ վասն հիւրընկալութեան, ի բանն առաքելոյ որ ասէ. Զհիւրասիրութեան զհետ երթայք. *Ի մէջ ամենայն կենդանեաց որ գաւառն ասէ, միայն չունն որ գնման չունն եւ գաննման կենդանիսն ասէ*»:

93. *Թղ.* 313ա. «ՂԷ. Դարձեալ բարոզ Լուսաւորչին, ի բանն՝ Եդիմ զիս ի գրի ներքինումն. *Նախատես գիտութիւնն Աստուծոյ ընտրեաց զյաւն եւ զովսաց եւ զմատթարան խոտեաց եւ անարգեաց*»: – *Վերջ Թղ.* 314բ. «*Այսպէս հովիւն իմաստուն սուրբ Գրիգոր, եաես զբազմազան առաքինութիւնս եւ զսէր արքայութեանն յանգիտութեան խորըս ընկեցեալ անհայելի եւ անտես ի մարդկանէ, եւ զչաւիղ մարմնոյն իւրոյ ընկեց ի խորն, եւ աստուածային սիրովն ձգեաց եւ միաւորեաց» կիսատ մնալով կ'աւարտի ձեռագիրս*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 37ա. *Ձմեղսամած ոգի զմկրտիչ անարհնատ գծողս յիշեայ ով տէր*»:

2. *Թղ.* 49բ. «*Ձտառապեալ անձն իմ մեղօք յիշեայ, ով ընթերցող*»:

3. Թղ. 115ա. «Շատ ասոր սերտ մնայ եւ դեղկելի գծոդս յիշնայ»:

4. Թղ. 280բ. «Զովանէս անմիտ գծոդս յիշեցէք ի տէր Քրիստոս»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

5. Թղ. 84բ. «Արդ ես Յովհաննէս կրաւնաւորս ստացայ զքարոզագիրքս յիշատակ ինձ եւ ծնաւղացն իմոց, Հօրն Խդըրշին եւ մօրն իմոյ Սառային եւ եղբօրն Լուսիր քահանային եւ ամենայն արեան մերձաւորաց իմոց, եւ Ստեփաննոսին եւ կենակցին Հռոսփսիմին: Արդ որք հանդիպիք սմա կարդալով կամ աւրինակելով, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր եւ բոլոր սրտիւ եւ բարձր ձայնիւ Աստուած ողորմի ասացէք, զի եւ դուք ողորմութեան Աստուծոյ արժանի լիցիք. ամէն»:

6. Թղ. 112ա. «Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ հաւատացելոց, մանաւանդ ստացողի գրոցս Յովհաննէս արեղին եւ ամենայն արեան մերձաւորացն. ամէն»:

7. Թղ. 247ա. «Քրիստոս Աստուած, քո սուրբ գալըստեանդ ողորմեա Յովանէս կրաւնաւորին. ամէն»:

8. Թղ. 254բ. «Քրիստոս Աստուած, ողորմի Խոատ արեղին եւ ամենայն արեան մերձաւորացն. ամէն, եղիցի եղիցի»:

9. Թղ. 273ա. «Որ ողորմի ստացողի գրոցս Յովանէս կրօնաւորի եւ ծնողաց նորին»:

1417

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Է.

Ձեռ. թիւ 1609: – Ժե դար

ԹՈՒՂԹ 23: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 21×26,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (18×24), իւրաքանչիւրը 9×24: – ՏՈՂՔ 46: – ԹԵՐԹՔ անկանոն: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ մագաղաթապատ ստուարաթուղթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ Ձեռագրի հատուած մըն է, խոնաւութեան մէջ մնացած եւ ցորգութեան ենթարկուած: – ԳԻՐ բոլորգիր հին: – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԴԱՏԱՐԿՔ 6ա, 21ա, իսկ բդ. 20ա եւ 21ա գրուած է միայն առաջին սիւնը: – ԺԱՄԱՆԱԿ արտաքին պարագաներէն դատելով՝ Ժե դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ չունի: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ:

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Հարցման գիրքէն հատուած մը:

Կը բովանդակէ Տասներորդ գիրքը, որու Դ–Ժե Գլուխները կը խտացնէ մէկ գլուխի մէջ (Գլ. Դ):

Ձեռագրիս վերջին մասը (թղ. 17–23) կը բովանդակէ Հարցման Ութերորդ գիրքէն՝ Գլ. ԻԴ–ԼԲ:

Հ. Մկրտիչ Աւգերեան Ձեռագրին սկիզբը կու տայ սա ծանօթութիւնը. «Մատն ի Հարցմանց գրոց Գրիգորի Տաթեւացւոյն, յորինեալ յայլմէ ուղղափառական ոճով, եւ որպէս թուի՝ է գործ ջահկեցւոց, յորմէ առեալ է ինչ ինչ Տաթեւացին. եւ կամ գործ Տաթեւացւոյն՝ այլազգ յօրինեալն ի ջահկեցւոց՝ ի խափանել զնորինն. (նման է յոյժ գրոյ Մխիթարայ Ապարանեցւոյ)»:

Ունի հետեւեալ կարգը.

1. Թղ. 1ա. «Սկսանի ցանկ ութերորդ (իմա՛ Տասներորդ) հատորի, Վասն հանդերձեալ կենացն եւ դատաստանին. Նախ թէ վասըն է՞ր Աստուած նախ զայս կեանքըս եւ ապա զայն կեանքն տայ մարդոյս: Բ. Վասն փոփոխման մարդոյ...» (Ա–Լէ) ցանկ:

2. Թղ. 1ա. «Ութերորդ (իմա՛ Տասներորդ) հատոր, Վասն հանդերձեալ կենացն եւ դատաստանին. Ցետ այսորիկ հարցանելի է վասն հանդերձելոյն զանազան հարցմամբ, արդ վերջին դատաստանին...»:

Համմտ. Գր. Տաթ. Դ., (համմտ. Մարգ. Հյց. ՃԻԸ, § 11, Գլ. Ա–Դ, ԺԶ–ԻԵ):

ատեցի եւ անարգեցի եւ զօրէնս էօ սիրեցի. *Ի դղրուման եկեղոցն պարտ է զդաւթեան վերաձայնել զբան»*:

4. *Թդ.* 19բ. «Ցայլմէ բարոզ Աստուածածնին, ի բանն Սողոմոնի՝ Եղեւ նա իբրեւ զնաւ... *Զամենապայծառ եւ պատուական սուրբ կուսին Մարիամու գեղեցկութիւնն սուրբ եւ մաքուր աստուածածնին կուսին»*:

5. *Թդ.* 25բ. «Վասն պահոց. *Նախ գիտելի է զի երեք են տեսակք բարեգործութեան»*:

6. *Թդ.* 27ա. «Վասն ննջեցելոց, Մահ մեղաւորին չար է, բայց որ ատէ զարդարն գոչասցի. *Արդ ի բանէս յայտնէ զընդդիմակն սորա ճանաչեմք»*:

7. *Թդ.* 31ա. «Ցաղագս ապաշխարութեան, ի բանն որ ասէ՝ Այնպէս (եղիցի) ուրախութիւն յերկինս հրեշտակաց ի վերայ միոյ մեղաւորի որ ապաշխարիցէ. (Մ)*անուցումն լիցի աստուածախրութեանդ ձերում, զի այնպէս մեծ եւ պատուական է ապաշխարութիւնն»*:

8. *Թդ.* 34բ. «Քարոզ ի բանն որ ասէ՝ Ես եմ հովիւն բաջ. (Բ)*ազմազան եւ յոգնաղիմի օրինակօք եցոյց Աստուած Հայր եւ արարիչ»*:

9. *Թդ.* 37բ. «Գրիգորի եռամեծի տիեզերալոյս վարդապետի արարեալ քարոզ վասն տարեմտին ի բանն որ ասէ՝ Փող հարէք ի գլուխս ամաց. *Ի տօնս տարեկանաց մերոց եւ յաւուրս նշանաւորս փող հարէք»*:

10. *Թդ.* 43բ. «Նորին քարոզ Ծննդեան, ի բանն որ ասէ՝ Ետր ասաց ցիս որդի իմ ես դու. (Մ)*նունդն Քրիստոսի կրկին ուսուցանեն մեզ գիրք»*:

11. *Թդ.* 52ա. «Ցայլմէ քարոզ վասն մկրտութեան, ի բանն՝ Ի բէն է տէր աղբիւր կենաց. (Վ)*արդապետք ասեն թէ օրս ոչ տայ պատուղ վասն կրկին պատճառի»*:

12. *Թդ.* 57ա. «Նորին գալստեան տեառն քառասնօրեայ ի տաճարն, ի բանն՝ Արդ արձակես զծառայս էօ տէր. (Գ)*իտելի է զի Սիմէոն երիս արձակումն խնդրէ ասա»*:
Թդ. 62ա. «Նորին դարձեալ վասն Տեառնընդառաջին, ի բանն՝ Իբրեւ ածին ծնողքն զմանուկն. (Ի) *պատճառ աւուր տօնի, որ է քառասնօրեայ գալստեանն ի տաճարն»*:

13. *Թդ.* 66ա. «Նորին քարոզ Յովհաննու, ի բանն՝ Առաքեցից զհրեշտակ իմ առաջի էո. (Բ)*ացից զբերան մատց եւ առից զհոգի չնորհաց»*:

14. *Թդ.* 70բ. «Վասն պահոց յայլմէ, ի բանն՝ Պահեալ զհառասուն տիւ եւ զհառասուն գիշեր ապա բաղցեաւ. (Վ)*արդապետք ասեն ամենայն մեղք չորս աստիճան ունին»*:

15. *Թդ.* 73բ. «Ցայմէ դարձեալ վասն պահոց, ի բանն՝ Եւ պահեալ զհառասուն տիւ. (Ա)*սէ Ցոր թէ կեանք մարդոյ պատեբազմ է ի վերայ երկրի»*:

16. *Թդ.* 78ա. «Ցայլմէ դարձեալ վասն պահոց եւ փորձանաց սատանայի, ի բանն՝ Ցայնժամ վարեցաւ Ցիսուս ի հոգւոյն փորձիլ. (Վ)*արդապետք ասեն թէ հաւատացեալք որք ապաշխարեն պահօք»*:

17. *Թդ.* 83բ. «Նորին քարոզ վասն պահոց այլ եւ վասն Առաջաւորաց, ի բանն Ցունանու՝ Ահա երեք աւուրք. (Վ)*ասն պահոց նախ գիտելի է զի մարդն հոգի է եւ մարմին»*:

18. *Թդ.* 86ա. «Նորին քարոզ մարտիրոսաց եւ սրբոյն Սարգսի. Բազում անհնութիւնբք եմ արդարոց. (Ո)*րք զաստուածպաշտութեանց յուսոյն բուռն հարկանեն, պարտին զանձինս իւրեանց զանազան փորձութեանց պատրաստել»*:

19. *Թդ.* 90ա. «Նորին քարոզ վասն չորեքշաբթի եւ ուրբաթու, ի բանն՝ Պահեմ երկիցս ի շարաթու. (Գ)*առաջն պահոցս որպէս ասէ աւուրքն Բարսեղ, ի դրախտին օրինադրեցաւ»*:

20. *Թդ.* 92ա. «Նորին վասն դիտաց եւ Առաջաւորաց, որ է իշխանաց եւ վարդապետաց, եպիսկոպոսաց եւ բահանայից, ի բանն մարգարէին՝ Որդի մարդոյ դէտ կացուցի. (Ի) *կրկին գոյութենէ բաղկացեալ է մարդն»*:

21. *Թդ.* 97ա. «Ցայլմէ քարոզ Երիքովին, ի դէմս բահանայից եւ ժողովրդոց, ի բանն՝ Այր մի իջաւէր յերուսաղեմէ. (Ա)*սէն իմաստունք թէ բարի է միաբանել ընդ բարիսն»*:

22. *Թդ.* 100բ. «Նորին դարձեալ յառաջին կիրակին, ի բանն՝ Ձրագ մարմնոյ ակն է. (Ա)*մենայն բանք առակաւոր քարոզութեանցդն Քրիստոսի»*:

23. *Թդ.* 104բ. «Ցայլմէ դարձեալ վասն առաջին աւուրն, ի բանն՝ Ցորժամ յաղօթս կայցէք ասասջիք, Հայր մեր. (Վ)*արդապետք ասեն թէ աղօթս այս յոյժ պատուական է»*:

24. *Թղ.* 109ա. «Նորին դարձեալ ի սկիզբն պահոց վասն խոստովանութեան, ի բանն՝ Լուացարուք սրբեցարուք. (Զ)*սրբութիւն պահեղութեան ոչ միայն ի կենդանի մարդն տեսանեմք*»:

25. *Թղ.* 112բ. «Նորին ի նոյն կիրակէն բարոզ վասն խնդրոյ, ի բանն՝ Խնդրեցէք նախ զարքայութիւնն. (Ի) *ձեռնաուութենէ հոգւոյն սրբոյ եւ օժանդակութեամբ աղօթից ձերոց*»:

26. *Թղ.* 116բ. «Նորին երկրորդ կիւրակէ բարոզ ի բանն՝ Պահեալ գխառասուն տիւ եւ գխառասուն գիշեր. (Ե)*աղագս խորհրդոց պահոցս երեք ինչ հարցանելի է*»:

27. *Թղ.* 120բ. «Նորին բարոզ ի բանն՝ Լեր իրաւախոհ ընդ ոսոխի բում. (Ա)*սաց նախ քան զայս քէ մաուցանիցես պատարագն եւ յիշեսցես...*»:

28. *Թղ.* 124ա. «Ի նոյն կիրակէ, վասն գոջման եւ խոստովանութեան ի դէմս անառակին. *Առն միոջ էին երկու որդիք. (Դ)էմք առակիս առ ամենակալ բնութիւն արարչին հայի*»:

29. *Թղ.* 127բ. «Ցայլմէ դարձեալ ի նոյն խորհուրդ, ի բանն՝ Ցանկայր լնոյր գորովայնն յեղջեր. (Վ)*արդապետք սանն քէ եղջերն զոր խոզքն ուտեն ըստ բազում յեղանակի համեմատի մեզաց*»:

30. *Թղ.* 129բ. «Շաբաթ օր ի տօնին Յովհաննու, բարոզ յայլմէ, վասն վարդապետութեան եւ ողորմութեան. Ահա եկ սերմանացան. *Խնդրի քէ վասն զինչ պատճառի Քրիստոս առակօք խօսէր*»:

31. *Թղ.* 132ա. «Բարոզ տնտեսին. Այր մի էր մեծատուն որոյ էր տնտես. (Ն)*ախ պարտ է զիտել զի բազում իրօք զանազանի մեծութիւնն Աստուծոյ եւ մարդոյս*»:

32. *Թղ.* 135բ. «Բարոզ մեծատանն եւ Ղազարու. Այր մի էր մեծատուն եւ ագահ էր. (Զ)*ամենայն առակաւոր բանս որ խաւսի աւետարանն ճշմարտութեամբ եղեալ է*»:

33. *Թղ.* 141ա. «Շաբաթ օր սրբոց Քառասնից, բարոզ առաջին գրեալ է. Անցաք մեք ընդ հուր եւ ընդ ջուր. Սաղմոս ի բաղուածոյն կն համարն է. Դարձեալ ի բան առաքելոյ՝ Ի յիշատակ սրբոցն հաղորդեցարուք. *Լուսապատակ եւ անթառամ, աստուածազարդ եւ ջահաւորեալ*»:

34. *Թղ.* 144ա. «Նորին դարձեալ ի խորհուրդ սրբոց Քառասնից թուոց խորհրդաւոր. *Եւ արդ վերջացեալքս յամենայնի, այսինքն ժամանակաւոր արժանաւորեցաք տօնախմբել դյիշատակ սրբոց քառասնիցն*»:

35. *Թղ.* 146ա. «Նորին հինգերորդ կիւրակէին, բարոզ վասն մահու եւ կատարածի աշխարհի, ի բանն՝ Արթուն կացէք, զի ոչ գիտէք յորում ժամու տէր տանն գայցէ... *Նախանշանութիւնն Աստուծոյ եւ բարերարութիւնն յամենայն ժամ յայտնի է, կիսատ մնալով կ'աւարտի առաջին մասը*:

Բ. մաս, բոլորգիր ի վերայ մագաղաթի (ԺԶ դար).

36. *Թղ.* 149ա. «(Գրիգորի Տաթեւացւոյ, Սկիզբն տասնաբաւնեան օրինացն, ի բանն՝ Ես եմ տէր Աստուած ձո, մի՛ առներ ինձ կուռս եւ մի՛ եղիցի այլ Աստուած բաց յինէն). *Որպէս առնդծանէ Աստուած արարչութեամբ եւ բարերար է խնամիլով եւ կարգաւորէ աւրինաւք*» (*համմա. վերեւ* §§ 1–2):

37. *Թղ.* 152ա. «Նորին բարոզ վասն տասն հարուածոցն Եգիպտոսի, ի բանն իմաստնոյն որ ասէ՝ Որով եւ մեղանչեմք նովիմբ եւ տանջեսցի. *Զարարիչն Աստուած ողորմած եւ արդար քարոզեն ամենայն սուրբ գիրք*»:

38. *Թղ.* 155բ. «Նորին բարոզ վասն տեսլեան եւ երազոց, ի բանն Մովսէսի որ ասէ՝ Ես ի տեսիլս յաճախեցից եւ երազաւք խօսեցայց ընդ ձեզ. *Բարի է բնութեամբ Աստուած*»:

39. *Թղ.* 157բ. «Նորին բարոզ եւ խրատ ամենայն մարդկան, ի բանն՝ Հայեցաց ի ինձ գուցէ լինիցի բան ծածուկ ի սրտի բում. *Զոր աւրէնսդիրն տէր մեր Յիսուս Քրիստոս ըգճրագ աւրինացն հրամայէ*»:

40. *Թղ.* 161ա. «Ցետ այսորիկ սկիզբն արասցուք բարոգիս Համբարձմանէն տեառն, ըստ շնորհաց նորոյս եւ կարգաւ գրեսցուք վասն Ամարաս տաւնիս»:

«Վասն Համբարձման, ի բանն որ ասէ առաքեալն յԵփեսացւոց՝ Որ էջ ի ստորինն կողմ... *Ի վերայ այսմ բանի չորս ինչ տեսանելի է, նախ զիջանելն*»:

41. *Թղ.* 163ա. «Ցայլմէ բարոզ Համբարձման, ի բանն Մարկոսի՝ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս համբարձաւ յերկինս եւ նստաւ ընդ

աջմէ հօր. Որպէս ասեն վարդապետք թէ կարգ է բնութեան եւ կանոնք Աստուծոյ»:

42. *Թղ.* 166ա. «Դարձեալ յայլմէ վասն Համբարձման, ի բանն Ղուկասու՝ Եւ եղեւ յաւրհնելն նորա զնոսա մեկնեցաւ. *Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս որդին Աստուծոյ ելն յաչխարհս, զի զվարդապետութիւն իւր արասցէ»:*

43. *Թղ.* 169ա. «Եւ դարձեալ յայլմէ բարոզ Համբարձման, ի բանն՝ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս համբարձաւ յերկինս եւ նստաւ ընդ աջմէ հօր. *Վարդապետք ասեն թէ որդին Աստուծոյ որչափ կայր ի ծոց հաւր»:*

44. *Թղ.* 172ա. «Նորին բարոզ վասն սուրբ Հոգւոյն գալստեան, ի բան Իմաստնոյն որ ասէ՝ Գոյ ի նմա հոգի մտաւոր սուրբ միածին. *Երրորդութիւն սուրբ վերագոյնդ Աստուած»:*

45. *Թղ.* 178ա. «Նորին դարձեալ բարոզ վասն սուրբ Հոգւոյն, ի բանն՝ Քանզի ճանաչէ Աստուծոյ գաւրութեանն եւ ծագումն փառաց ամենակալին. *Ով անստուեր լոյս իմանալի եւ փառաց ճառագայթ»:*

46. *Թղ.* 181ա. «Նորին դարձեալ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն, ի բանն՝ Եւ ի կատարել աւուրցն պենտակոստէին... *Նախ զիտելի է զի պենտակոսն ի յասորոց լեզուն հինգերորդ թարգմանի»:*

47. *Թղ.* 183բ. «Ճայլմէ բարոզ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն, ի բանն՝ Հուր եկի արկանել յերկիր. *Ասէ աստուածային գիրն ի տեսիլն Յոհաննու»:*

48. *Թղ.* 185բ. «Դարձեալ յայլմէ բարոզ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն. Հուր եկի արկանել յերկիր եւ կամիմ թէ բորբոքէր. *Սովորութիւն է երկրագործաց որ զմայրի եւ զխոպանացեալ երկիրն»:*

49. *Թղ.* 188ա. «Դարձեալ յայլմէ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն, ի բանն՝ Երեւեցան նոցա բաժանեալ լեզուք ի հրոյ եւ նստաւ ի վերայ նոցա. *Վարդապետք ասեն թէ երկու հուր կայ»:*

50. *Թղ.* 190ա. «Դարձեալ յայլմէ վասն սուրբ Հոգւոյն ի նոյն բանն. Երեւեցան նոցա լեզուք բաժանեալ իբրեւ հրոյ, լցան ամենեքին հոգւով սրբով. *Վասն առաջիկայ բանին չորս ինչ ասելի է»:*

51. *Թղ.* 191ա. «Դարձեալ յայլմէ եւ գեղեցիկ ի գալուստ Հոգւոյն, Լցան ամենեքին հոգւով սրբով եւ սկսան խաւսել յայլ եւ յայլ լեզուս. *Սովորութիւն է մեծամեծ թագաւորաց որ ի տարին չորս տաւն կատարեն»:*

52. *Թղ.* 194ա. «Նորին բարոզ սուրբ Երրորդութեանն, ի բանն՝ Հոգի է Աստուած եւ երկրպագուացն նորա պարտ է հոգւով եւ ճշմարտութեամբ երկիր պագանել. *Երրորդութիւն գերակայ եւ գերագոյնդ Աստուած»:*

53. *Թղ.* 195բ. «Նորին բարոզ ի բանն՝ Հայր մեր որ յերկինս, յորժամ յաղաւթս կայցէք ասասջիք Հայր մեր որ յերկինս. *Ամենայն աղօթք յոյժ պատուական եւ գովելի գործեն, զի զմարդն»:*

54. *Թղ.* 200ա. «Նորին առաջին բարոզ վասն հաւատոյ, ի բանն որ ասէ առաքեալն յԵբրայեցւոց՝ Հաւատալ պարտ է այնմ որ մերձենա(յ) առ Աստուած... *Զաստուածպաշտութեան աւրինակ յերից իրաց ուսուցանէ զոլ»:*

55. *Թղ.* 202բ. «Նորին բարոզ ի բանն՝ Հաւատք առանց գործոց մեռեալ առանձինն. *Ասէն վարդապետք եթէ առաքինութիւն է առնելն»:*

56. *Թղ.* 206ա. «Նորին դարձեալ վասըն հաւատոյ եւ յուսոյ եւ սիրոյ, ի բանն՝ Հաւատք սիրովն յաջողեալ. *Միտքս մեր եւ հոգիս բանական լոյս է ստեղծեալ, ոչ զգալի», կիսաս կը մնայ եւ կ'աւարտի երկրորդ մասը:*

Գ. մաս, նոտրգիր (ժէ դար).

57. *Թղ.* 208ա. «Բարոզ վասն նաւակատեաց. *Երկու իրս ասելի է աստ, նախ վասն չարաթու եւ նաւակատեաց»:*

58. *Թղ.* 210ա. «Բարոզ Վարդավառին, ի բանն որ ասէ՝ Եւ յետ վեց աւուր առնու ընդ իւր. *Ի վերայ այսմ բանիւ ժէ իմն գլխոյէն բանս խնդրելի է մեզ»: – Վերջ թղ.* 218ա. «*Մր ողորմի քարոզիս արարողի Գրիմեցի Ցակոբ վարդապետի»:*

59. *Թղ.* 218բ. «Բարոզ Վարդավառին նախերգանաբար. *Երեւելի արեգակն ի ծագելն իւրում եւ ոչ ոք թողու անլոյս», կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի երրորդ մասը:*

Դ. մաս, բոլորգիր (ԺԷ դար)։

60. *Թղ.* 220ա. «Տիեզերական ժողովոյն կամս որ եղեւ յաստուածապահ քաղաքն Կոստանդինուպոլիս, Ցայտնութիւնս Յոհաննու ընկալեալ եղեւ. այլ եւ սորին ընդունելութիւնն որ եղեւ յեպիսկոպոսացն Կեսարու, ձեռնարկ արար ընդունելութեան սկիզբն գրոցս՝ աստուածասէր արքեպիսկոպոսն Կոստանդինուպոլսի Թէտալիոս կամօք հանուրց ժողովոյն գայս բանիւ. *Գիրքս այս յայտնութեանն Յովհաննու պատուեցաւ ի մէնջ ընդ այլ գիրս առաքելականս զոր ունի եկեղեցի, քննութեամբ եւ կամօք եղբարց իմոց եւ եպիսկոպոսակցաց սրբոց...*»։

Թղ. 221ա. «Գլուխ Ցայտնութեանն, Պատմոս կղզին, աւետարանիչն Յոհաննէս. Առաջին՝ թէ ի ձեռն հրեշտակի եղեւ առ նա յայտնութիւնս» (*գլ. Ա–ՀԲ*) *ցանկ*։

Թղ. 222բ. «Ի յայտնութիւնն Յոհաննու սրբոյ հօր մերոյ Անդրէի երանելւոյ եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադովկեցւոյ համառատ տեսութեան, ընդ նմին եւ Արեթաս եպիսկոպոս նմին քաղաքի. *Ցայտնութեան խորհրդական բանիցս անհասութիւն ոք հայկեալ մի՛ բամբասանացէ զմեզ համարձակութիւն, որք բուռն հարաք գնոյն իմանալ...*»։

Թղ. 225ա. «Ա. Ցայտնութիւն սրբոյն Յոհաննու աստուածաբանի. *Ցայտնութիւն Յիսուսի Քրիստոսի ի ձեռն որոյ ետ Աստուած ցուցանել ծառայից իւրոց...*»։

Գ. Ա– ՀԲ. բովանդակ պատկերը տես մեր Ցուցակին Հատոր Զ., էջ 921–925։

Թղ. 296ա. «*Այս յայտնութիւն աստուածաբան աւետարանչին Յովհաննու, սրբոց հարցն մերոց վարդապետութեամբ պատուեալ ի պէտս վկայութեանց գերծաւ ի գայթակղութեան կարծեաց ոմանց, որք այլանդակս իմանան զամանէ, քանզի մեծն Իրենեոս...*»։

Թղ. 297ա. «Ցիշատակ տառիս գտաւղի տեառն Ներսէսի գերահոչակ վարդապետի, զոր գտեալ ի մեծն Անտիոք գրեաց զսա ի լուսաւորութիւն հոգւոց. *Ես Ներսէս նուաստս ի Քրիստոս եւ տարտամս յուսումնասիրոյ, վերջին եւ նուաղեալ ժամանակի ծընունդ...*»։ – *Վերջ Թղ.* 297բ։

61. *Թղ.* 298ա. «Տիեզերալուր եւ աշխարհալոյս վարդապետի, հոգեմուաց երգողի, Տեառն Ներսէս կաթողիկոսի Կլայեցւոյ արարեալ ի պատեառս տասն խորանաց սուրբ աւետարանիս, եւ վասն երանկ ըռանկ գուսոնցն, ծաղկանց եւ հաւոցն եւ ծառոցն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ. *Արժանի սոսկալի գերապանծութիւն բանից գեղազարդեալ պիտանացուցս, զառ ի չորից աւետարանչացն...*»։ – *Վերջ Թղ.* 302բ. «*Եւ թէ եչ կամ զա է կամ ըթ կամ թոյ, նա երկուան համաձայնին. եւ թէ ժէ՝ առանձին է, որ այն բանն յայլոցն չկայ. եւ Քրիստոսի մարգասիրին փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

62. *Թղ.* Թղ. 302բ. «Նախադրութիւն Մատթէոսի աւետարանին. *Աւետարան որ ըստ Մատթէոսի գրեալ է, զի ինքն Մատթէոս աշակերտն գրեաց զաւետարանս զայս*»։ – *Վերջ անդ.* «*Ունի գլուխս ՅԾԵ, վկայութիւնս ԼԲ, տունս ՍՈ. Մատթէոս՝ որ թարգմանի երգ կենաց*»։

1421

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԱ.

Ձեռ. թիւ 2211։ – *ԺՉ դար*

Թուղթ 73։ – Մեծութիւն 9,5×13,5։ – Գրութիւն միասիւն (6,5×10)։ – Տողք 23։ – Թերթք կը պակսին Ա–ԻԱ, իսկ ԻԲ–ԻԸ×12 (ԻԲ՝ 9 թղ., ԻԸ՝ 4 թղ.)։ – Նիւթ մագաղաթ ընտիր։ – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով. կորսուած են զոյգ փականքները. առաջին աստառն է բաց գոյնով սրճագոյն մետաքս, իսկ երկրորդը՝ ծաղկազարդ սրճագոյն տպածոյ լաք։ – Մագաղաթեայ պաշտպանակ չունի, որոց փոխարէն սկիզբը երկու թուղթ ածիր եւ մէկ վերջաւորութեան։ – Հանդամանք բաւարար. ընդարձակ Ձեռագրի մը ԻԲ–ԻԸ թերթերն են եւ վերջաւորութեան կը մնայ կիսատ։ – Գիր բոլորգիր ընտիր։ – Զարդանախշք 1ա, 31բ, բազմագոյն բոյնագիր։ – Սկզբնատառք կարմիր կամ ոսկետառ։ – Թողագիրք կարմիր։ – Սկզբնատողք ոսկետառ։ – Լուսանցազարդք թղ. 1ա, 31բ, բազմագոյն եւ յոյժ ճա-

շակաւոր: – ՆԿԱՐՔ եւ այլն չկան: – ԺԱՄԱՆԱԿ հատանաթար ԺԶ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1963ին Փարիզէն Տիար Ժագ Մաթոսեան ուղիրած է Մատենադարանիս:

Մատեանս կը բովանդակէ երկու Ճառ, Գրիգոր Տաթեւացիէ եւ Յովհաննէս Որոտնեցիէ: Ունի սա կարգը·

1. *Թղ.* 1ա. «Գրիգորի աշակերտի եւ եռամեծի Յովհաննու Որոտնեցոյ, տեսութիւն ի բան մարգարէին որ ասէ. Հոգի տեառն իմ վերայ իմ վասն որոյ եւ աւծ իսկ զիս. *Տեսանուշն վեհերեակ տեսութեամբ, ի բնաբարձ բարձու գերամբարձեալ բարձրութեամբ, կայծակնամաքուրն չրթամբք եւ արբաբանալն աստուածաբանութեամբ, համարձակախաւս ձայնն եւ բարձրալուր բարբառն, մեծն ի մարգարէս Եսայիաս, զաստուածգիտութեանն աւրինակ յերից բացայայտէ գոլ*»:

Թղ. 3ա. «*Ա. Բայց բե՛ր մտցուք ի սկիզբն նախայարկեան զրանդի արուիաճեմ խորանի...*»:

Թղ. 13բ. «*Բ. Իսկ որովհետեւ ժամանեալ հասաք ի խորանս իմանալեաց, բե՛ր արտաքսեցուք զդաւանութիւն ուղղափառ քրիստոնէութեանն...*» (ա–ժզ):

Թղ. 20բ. «*Գ. Եւ արդ յետ ելանելոյ ի զագաթ աստուածաբնակ լերինն Սինայ եւ ի մարմնական ծերպէ...*»: – Վերջ *Թղ.* 31ա:

2. *Թղ.* 31ա. «Եռամեծի եւ երիցս երանելի բազմերջանիկ եւ տիեզերալոյս մեծ հռետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի Հայոց մեծաց Յովհաննու Որոտնեցոյ արարեալ մեկնութիւն բանիւն որ ասէ. *Ո՞ տեղծ առանձին զսիրաս նոցա. Ներգործական իմն անխափան բնաւորեալ են միաք սակս մշտաշարժ գոլոյն, եւ զի Արիստոտէլ ի վեց տրամատէ զշարժուն ի լինելութիւն ծննդեան եւ յապականութիւն նմին...*»:

Թղ. 37ա. «*Ա. Բե՛ր ձեռնարկեսցուք ի կարծիսն առաջին, որք ասացին մարմին գոլ զհոգին եւ զեղծմունս նմին ըստ տանն կերպի արտաքսեսցուք...*» (ա–ժէ):

Թղ. 40բ. «*Բ. Բե՛ր տեսցուք եւ զերկրորդ գլուխն, որ ասացին թէ էութիւն անմարմին է հոգին, բայց ոչ գոյութիւն այլ պատահումն...*»:

Թղ. 45ա. «*Գ. Բե՛ր տեսցուք եւ զերրորդ գլուխն, որ ասացին էութիւն գոլ անմարմին, բայց ըստ իւրաքանչիւր զանազանեալ տեսակի զանազան հոգի...*»:

Թղ. 46ա. «*Դ. Եւ մեք եկեսցուք յիմաստութիւն չորրորդն գլխոյ, որում հանդիսանայ Պղատոն ասելով. Գոլ զհոգի էութիւն անմարմին եռամասնեայ, բան, ցասումն եւ ցանկութիւն...*»:

Թղ. 54բ. «*Ե. Բե՛ր տեսցուք եւ զհինգերորդ գլուխն, որ է կարծիս ըստ Պղատոնի որ ասաց զհոգի մարդոյն յառաջագոյն ստեղծեալ յԱստուծոյ...*» (ա–ժ):

Թղ. 56ա. «*Զ. Բե՛ր տեսցուք եւ զվեցերորդ գլուխն որ ասացին զհոգի մարդոյ լինել յէութեան Աստուծոյ, զի Եւնոմէոս ասաց թէ այն որ ասաց զիրն թէ փչեաց յերես նորա...*» (ա–ժ):

Թղ. 57բ. «*Է. Բե՛ր տեսցուք զեօթներորդ գլուխն, որ է կարծիս Արիստոտէլի եւ առյիկեանցն եւ ի նորս Ապողինարի հերձուածողի...*» (ա–ժ):

Թղ. 59ա. «*Ը. Բե՛ր տեսցուք զութերորդ գլուխն որ է կարծիս Եւնոմիանոսի հերձուածողի, որ ասաց զհոգի էութիւն անմարմին ի մարմնի առացեալ...*» (ա–ժ):

Թղ. 60ա. «*Թ. Կայ եւս առաջի մեզ ասել զիններորդ գլուխն եթէ նախախնամութեամբ զոյանան հոգիք, եւ քանզի է աստ իմն խնդիր տարակուսանաց...*»:

Թղ. 64ա. «*Ժ. Բե՛ր այժմ ցուցցուք ըզտասներորդ գլուխն թէ նոր գոյացուցանէ Աստուած զհոգի մարդոյ, ոչ զմեր կարծիս այլ զնախնի սրբոցն ասացուք...*»:

Թղ. 67ա. «*ԺԱ. Բե՛ր տեսցուք զմեսանասներորդ գլուխն եթէ զի՞նչ է հոգի ըստ սահմանի. հոգի է էութիւն անմարմին...*»: – Վերջ *Թղ.* 73բ. «*Դարձեալ են նման միմեանց, որպէս ասէ Դիոնէսիոս եթէ հրեշտակք ունին էութիւն, զաւրութիւն եւ գներգործութիւն, էութեամբ մի, զաւրութեամբ մի եւ ներգործութեամբ մի, զի ամենայն երկնային գոյութիւնքն էութիւն ունին եւ զաւրութիւն, այսպէս ըստ զաւրու*» կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի Ձեռագիրը:

1422

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԲ.

Ձեռ. թիւ 315։ – *ՌՃԺԹ* = 1610

ԹՈՒՂԹՔ 280։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10,5×16։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7,5×13)։ – ՏՈՂՔ 20–21։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԻԴ×12 (Ի՝ 14 թղ.)2։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ շաղաճակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երկու փականները. աստառն է մուր կապոյտ լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. Ձեռագրիս վերին յուսացնքը չուրի հանդիպած ըլլալով՝ մեծապէս մնասուած է, անընթեռնլի դարձնելով շատ մը թուղթերու առաջին տողը։ – ԳԻՐ ՆոտրԼ – ՋԱՐԴԱԴԻՐՔ թղ. 2ա։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐՔ շատ ամնշան։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ թղ. 2ա։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԺ – 1610։ – ԳՐԻՉ թղ. 1–144՝ Պետրոս Կիմիշխանենցի (ի Գոլիս), մնացած մասին՝ Ասլան դպիր։ – ՇԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Ցակոբ բարեպաշտ, որ երկրորդ յիշատակարանին մէջ կը կոչուի «Եզնկացի Ցակոբ վարդապետ»։ – ՏԵՂԻ «Ի Կոստանդնուպոլիս, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Այս գիրք յիշատակ է Զուտյացի պարոն Կոստանդինոսի որդւոյ Սաւաք Աբանիսի, ի վանս սրբոյն Ղազարու, ի Վենետիկ, 1774»։

Մատենս է ժողովածոյ, որու վերջին հատուածը Գրիգոր Տաթեւացիի Հարցմանց գիրքէն հատուածներ են։ Ձեռագիրս գուրկ ըլլալով խորագիրներէ՝ փակագիծի մէջ մեր կողմէն աւելցուցինք հարկաւորը։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 2ա. «(Պատճառ գրեանց Գրիգորի Նիւսացւոյ, թէ ո՞յր խնդրոյ կամ ընդէ՞ր արարեալ իցէ). *Ոմանք ասացեալ են թէ սուրբ Գրիգոր Նիւսացին ինքն յինքենէ չարժեցաւ եւ արար զայս հինգ գիրքս, որ է առաջինն Բնութեանցն, Կազմութեանցն, Ինն երանութիւնքն, Հայր մեր որ յերկինս, գԿուսութեանցն եւ այլ գիրք...*»։

2. *Թղ.* 3բ. «(Լուծմունք գրոց Նիւսացւոյն որ յաղագս ինն երանութեանց). *Երանելոյն Գրիգորի եպիսկոպոսի զանունն ասէ, զի բազում համանունք են, եւ եպիսկոպոս ասէ զի բաժանեացի ի նոցանէ, զի թէպէտ Գրիգոր էին, այլ եպիսկոպոսք ոչ էին։ Բն. Ո՞վ արդեաւք. Լծ. Ով երկու իր ցուցանէ, մինն հիացական*»։

Թղ. 10ա. «Երանի աղքատ հոգւով, զի նոցա է արքա(յ)ութիւն երկնից. *Ասէ, զինչ օգուտ է եւ շահ յայս մեծ պարգեւէս*»։

Թղ. 22ա. «Երանելիք հեզք զի նոքա ժառանգեսցեն զերկիր. Լծ. *Որպէս սանդղաղաւք ի բարձունս ելանեն, այսինքն կամ ի բերդ կամ ի տանիս*»։

Թղ. 37ա. «Երանի սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեսցին. *Աստ ասէ դնո ի լեառն իմաստութեան ի գագաթ լերինն*»։

Թղ. 50բ. «Երանելիք քաղցեալք եւ ծարաւեալք արդարութեան զի նոքա յագեսցին. Բն. *Առամոթացն եւ որ չարաչարն կերակրին*. Լծ. *Նոցա որ առամոթան խանգարի եւ ոչ կարէ կերակուրն հանել*»։

Թղ. 65բ. «Երանելիք ողորմածք, ողորմութիւն գտցեն. Լծ. *Անդրսխքն զոր նոքա ցակոր աւրինակ կու տար իրեն երանութեանց*»։

Թղ. 87բ. «Երանելիք սուրբք սրտիւ զի նոքա զԱստուած տեսցեն. *զոր ինչ կրեն մարդիք յորժամ բարձր լեառն լինին մեծ իրրեւ զաէր եւ անչարժ*»։

Թղ. 103ա. «Երանելիք խաղաղարարք զի նոքա որդիք Աստուծոյ կոչեսցին. *Աստուածային վկայութեան խորանահարութեան, զոր ի լերինն Աստուծոյ ցուցեալ աւրինակ աւրինադրին խորայէլացւոց կազմեցաւ*. Լծ. *Կոչեաց Աստուած գմարգարէն*»։

Թղ. 125բ. «Երանելիք հալածեալք արդարութեան, զի նոցա է արքայութիւն երկնից. *Ութերորդ սաղմոսն եւ երկրորդ սաղմոսն ի մարգարէն յաղակս ութերորդին յարութենէ, նոյնպէս եւ ութերորդ երանութիւնս գյարութեան խորհուրդն ունի*»։ – *Վերջ թղ.* 144։

3. Թղ. 145ա. «(Ներսէսի Շնորհալւոյ, Մեկնութիւն ի բանն աւետարանին Մատթէոսի, ի բանն որ ասէ). *Դուք էք աղ երկրի. Կրկին ունի զբան (բոլ)որական աւգտակարութիւն, զանհամութիւն կերակրոցն համեմել եւ ի նեխութենէ ապականութեանց պահել անվնաս*»:

Թղ. 147ա. «*Դուք էք լոյս աշխարհի. Տե՛ս զմեծութիւնն պատիւ, զի զիւրական անուն ըստ բնութեան մարդկան զնէ հոգեղինաց, զի երբեմն զանձնէ ասէր՝ Ես եմ լոյս աշխարհի*»: – Վերջ Թղ. 150բ:

4. Թղ. 151ա. «(Մեկնութիւն Հայր մերի, հաւաքեալ ի բանից Ցովհաննու Ոսկեբերանի եւ Ներսէսի Լամբրոնացւոյն). *Հայր մեր որ յերկինս. Զիարդ վաղվաղակի զարթուացնէ զլսաւղն եւ զբնաւ իսկ երախտիսն յիշեցուցանէ իսկզբան աղօթիցն, զի որ հայրն կոչիցէ՝ զմեղացն թողութիւն եւ զտանջանացն դիւրութիւն եւ զարդարութիւն եւ զսրբութիւն*»: – Վերջ Թղ. 171բ:

5. Թղ. 171բ. «(Ներսիսի Շնորհալւոյ, մասն ի Ցիսուս որդւոյ, ասացեալ ի Հայր մերն). *Արդ զբնութիւն քո հայրն յերկինն, զոր մեզ եաուր չնորհիւ քոյին*»: – Վերջ Թղ. 172ա. «*Այլ պահեսցէ ի սրոյ նորին, եւ մարտիցէ ընդդէմ չարին*»:

Այսուհետեւ կը սկսի Գրիգոր Տաթեւացւոյ Հարցմանց դիրքէն քաղուածքը, հետեւեալ կերպով.

6. Թղ. 172ա. «Վասն պատուիրանացն Ադամայ» (*համմտ. Հտ. Ե., պր. լգ–խ*):

7. Թղ. 181ա. «Ցելիցն ի դրախտէն կենաց հարցանելի է եւ վասն նախահարցն» (*համմտ. Հտ. Զ., պր. ա–գ*):

8. Թղ. 193ա. «Սկիզբն հինգերորդ գրոց Հարցմանց. Վասն է՞ր մարդն ի հողոյ ստեղծաւ» (*համմտ. Հտ. Ե., պր. ա–ժգ*):

9. Թղ. 217բ. «Վասն դառնութեան ջուրըց» (*համմտ. Հտ. Դ., պր. խա–կ*):

10. Թղ. 246ա. «Ցելից գրոց բաղդատութիւն Մովսէսի առ Քրիստոս» (*համմտ. Հտ. Զ., պր. իգ–իզ*):

11. Թղ. 255ա. «Վասն գենմամն կենդանեաց» (*համմտ. Հտ. Զ., պր. զ–ժե*):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 144ա. «*Կատարեցաւ ինն երանութիւնս աւգնականութեամբն Աստուծոյ, ձեռամբ անարժան եւ անպիտան Կիմիշխանացի Պետրոս իրիցուն: Փառք Աստուծոյ ներողութեանն, մէկ ողորմի ասացէք հանդիպողք եւ ասացողք, որ տէրն Քրիստոս ձեզ ողորմեացի յաւուր դատաստանին: Հանդիպեցաւ ի Փիւզանդիայ քաղաք քոչ բարունապետն Ցակոբ եւ գրել ետ զայս ինն երանութիւնս. ամէն*»:

2. Թղ. 245բ. «*Գրեցաւ գիրս ի թվին ՌՄԹ (1610), Յուլիս ամսոյ ի (20), աւրն ուրբաթ, ի քաղաք Կոստանդինուպաւլսի, ի դուռն սուրբ Աստուածածնին, ի թագաւորութեան տաճկաց Սուլթան Ահմատին, եւ յԱռաջնորդութեան տէհմից Կեսարացի Գրիգոր վարդապետին, Հայոց Տետուն տէր Ցովաննէս կաթողիկոսին, ձեռամբ եղեւ աւարտումն գրոյս անարժան եւ փծուն Ասլան դպրիս, յանձն եղեւ ի ձեռն Եզնկացի Ցակովբ վարդապետին, զոր տէր Աստուած բարով վայելել տացէ, ամէն: Հայր մեր:*

Դարձեալ աղաչեմ զամենեսեան, որք հանդիպիք սմայ կարդալով կամ օրինակելով, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր եւ դուք յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ. ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. Թղ. 180բ. «*Թվն. ՌԿՀ (1620), յՊաղտատոյ յնկայ յիս Մսըրշայ Հալպցի այս տետրը յհաւրյիխբօրէս յիշատակն է մնացորդն է եւ զմեղաւոր յիշեցէք եւ Աստուած ողորմի ասացէք*»:

1423

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԳ.

Ձեռ. թիւ 1034։ – *ՌՀԲ* = 1623

ԹՈՒՂԹ 169։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15,5×21։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,7×16։ – ՏՈՂԵ 33։ – ԹԵՐԹԵ (Ա–ԺԴ×12, Ա, ԺԴ՝ 13 թղ., Դ՝ 10 թղ., ԺԱ՝ 11 թղ.)։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմանիշ մուր շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոճակով, ունի երեք փականի, որոց գամերը կորսուած են. աստառած է ծիրանագոյն նուրբ մետաքս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՂԱՂԱՆԱԿԵ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵ բաւարար։ – ԳԻՐ նոտր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵ սակաւ եւ միագոյն։ – ՍԿԶԲՆԱՏԵԵ, ԹՈՐԱԳԻՐԵ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԵ սակաւ եւ միագոյն։ – ՆԿԱՐԵ, ԹՈՐԱՆԵ, ԿԻՍԱԹՈՒՐԱՆԵ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԵ թղ. 1բ–2ա, ուր գրիչի փորձեր կատարուած են։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՀԲ – 1623։ – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ Միխայէլ Մարգուացի։ – ՇՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ, հաւանաբար գրիչը։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ԿՆԻՔ թղ. 2ա, մեծութիւն՝ 1,2×1,4, անընթեռնլի։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵ «Տիրացու Դէորգին (Տէր Յովհաննէսեան) փոխանակեալ ընդ տպագրեալ Սաղմոսի մերում, եւ մեզ ՌՄԼԷ. զոր առեալ երեր ընդ իւր ի Կոստանդնուպոլսոյ Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր Ի–ԻՆԻՆեան, 1790, ՌՄԼԹ, Հոկտեմբերի 8»։

Մատենս է Գրիգոր Տաթեւացւոյ Յովհաննու աւետարանին Գլուխ Ա–ԺԲ. մեկնութիւնը։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 4ա. «Գրիգորի եռամեծի եւ բաջ հռետորի եւ իմաստունիւրի, աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցոյ մականուն կախելոյն ի սէրն Ցիսուսի, ի յիղձ բաղձանաց բանասէր անձանց Նորին աշակերտաց արարեալ լուծումն, համառօտ յառաջաբան աւետարանին Յովհաննու. Ցառաջաբան. Լծ. *Նախերգանս, ոչ է Նանայի մեկնչի, այլ վարդապետին որ վասն խոնարհութեան զանուն իւր ոչ գրէ*»։

Թղ. 6ա. «Դարձեալ նախադրութիւն. *Եւ զի առաջին նախադրութիւն յայտնի է ըստ ինքեան վասն խնդրողաց եւ թարգմանողաց աւետարանիս մեկնութեանն*»։

Թղ. 8ա. «Երկրորդ նախադրութիւն, վասն աստուածաբանութեան. *Ասացաւ ի վերոյ վասն աւետարանին Յովհաննու, այժմ ասելի է յաղագս աստուածաբանութեանն*»։

Թղ. 9բ. «Այժմ վասն երրորդին ասացուք, որ է կատարեալ ճշմարտութիւն յորժամ ասէ. Բանն. *Գիտելի է զի դանագանութիւն ի մէջ աստուածաբանութեան*»։

Թղ. 11ա. «Չորրորդ բնաբանս այս ցուցանէ զկատարեալ երանութիւնն յորժամ ասէ. Առ Աստուած. *Գիտելի է զի աստուածաբանութիւն ըստ կերպի աստուածային առաքինութեանն*»։

2. *Թղ.* 11բ. «(Հ)ամառատ մեկնութիւն աւետարանին Յովհաննու, Նորին Գրիգորի աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցոյ, հաւաքեալ ի հին եւ ի նոր թարգմանչաց, ի խնդրոյ համաշունչ աշակերտաց. *Ի սկզբանէ. Նախ ասելի է վասն Ի սկզբան, զի բազումք են սկզբունք*»։

Թղ. 68ա. «Երկրորդ հատոր մեկնութեան, Չինգերորդ գլուխ ըստ կարգի, եւ Առաջին ըստ հատորի՝ Առաջին գլուխ. (*Ց*)*ետ այսորիկ տաւն էր հրէից*»։

Թղ. 78ա. «Երկրորդ գլուխ Երկրորդ հատորի. *Ցետ այսորիկ գնաց Ցիսուս*»։

Թղ. 97բ. «Եւթներորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ Երրորդ ըստ հատորին. *Վասն վարդապետութեան. (Ց)ետ այսորիկ չրջէր Ցիսուս*»։

Թղ. 107բ. «(Ութերորդ գլուխ ըստ կարգին եւ Չորրորդ ըստ հատորին). *Դարձեալ խօսեցաւ Ցիսուս*»։

Թղ. 118բ. «Ինններորդ գլուխն է ըստ կարգին եւ Չինգերորդ ըստ հատորին. *Եւ մինչդեռ անցանէր*»։

Թղ. 125ա. «Այս տասներորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ Վեցերորդ ըստ հատորին. *Տասներորդ պատճառ եթէ Աստուած է Քրիստոս*»։

Թղ. 136ա. «Նորին հաւաքումն Երրորդ հատորի մեկնութեան աւետարանին. Բն. *Եւ էր ումն հիւանդ Ղազարոս*»։ – *Վերջ թղ.* 166բ. «*Եւ յայտ է յորժամ փարիսեցիքն վասն քա-*

բոզութեան Քրիստոսի գայթակղեցան, ասաց Քրիստոս. Թոյլ տուք դոցայ կոյրք են, կուրաց առաջնորդք, այսինքն թոյլ տուք զի խոովեսցին եւ գայթակղեսցին»:

3. *Թղ.* 167ա. «Հարցմունք Գրիգորի եռահիւսակի արարեալ վասն վարդապետութեան. Հրց. *Քանի գործք են առաջի աւուրն»:*
Թղ. 169ա. «Հրց. *Զի՞նչ է պատճառն որ Աստուած զմարդն փրկեաց եւ սատանային ոչ.* Պտ. *Աստուած այն պատճառով չփրկեաց որ սատանայ յորժամ ըստեղծաւ»:* – Վերջ անդ:

4. *Թղ.* 2բ. «(Մասն բժշկարանի). *Այս է ուսկուքի ճուվարիչ ամենայն ցաւով. Վեց տիրէմ չէրպէթ գՀէֆիալն տանի եւ երկու տիրէմ գկերակուրն մարսէ...»:* – Վերջ անդ:
Թղ. 3ա. «*Ասացեալ է Բագարատ բժիշկըն եթէ ոք կամիցի մաճուն չինել որ ամենայն ցաւոց դեղ լինի, ա՛ռ նանուխ չորս դիրամ...»:* – Վերջ անդ:

5. *Թղ.* 3բ. «(Մասն աւետարանի Մատթէոսի). *Որպէս այր մի գնացեալ ի տար աշխարհ, կոչեաց զծառայս իւր»:* – Վերջ անդ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* «*Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն հաւր եւ որդոյ եւ հոգւոյն սրբոյ, այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն: Զգծող եւ զտառացող իմաստացուցակ եւ հանճարով իւրի, զոր Յոհաննէ քաղուածու կոչի, զիս զՄիքայէլ անարժան Մարզուանցի, աղաչեմ զհամասեռ դաս պւետիկոսաց եւ ըզգուշդս աշակերտեալ մանկացդ, ի տեսանելն եւ ի վայելելն յայսմ եւ անուշահոտ ծաղկանոցէս, յիշեցէք ի սրտի մտաւք զիս զսոսկ անուն Միքայէլս եւ զհայրն իմ զԱռաքել եւ զմայրն իմ, եւ դուք յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյն մերոյ աւրհնելոյն. ամէն: Գրեցաւ սայ թվականութեանս մերում ՌՀԲ (1623)»:*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

Թղ. 169բ. «*Սաղարթափթիթ չարաչրեալ զարդ եւ յաճախ Թէոփիլէի զարդ հոգեւոր ամրածածուկ հելենական խորհուրդ կենսատուի յորջորջեալ գրոց բազկացեալ վիմաց տրամատրեալ քանոն ականոց, նչոյլք հոգեւորք, պատահմունք զմակեղուտականաց աստուստս յեռահիւսակի բժիշկ ոգոց, սըրբիչ դենճակաց յոլորտ երգարանիս, ջահ աչտանակաց, նչոյլք լուսից, սըրբոց ճենճետականաց եւ տրամախոհիցն մակրայաց ի վերելակէն իջեալ ի յերկիր զքաջ Թէոփիլոս, զճառ խաչին գովելով ճեմարանէ ոգիք մարդկան որդիք Աստուծոյ լինելով խորան լուսոյ եւ տաճար կենարար յորջորջեալ չարաչրէ ըզգիրքս յոր անունն կոչեցեալ Զմեռնայիս հատորեանս, որ նոյն ինքն Քրիստոս որ ողորմեցաւ աշխարհի եւ փրկեաց զգերեալսն ի ձեռաց ստի. նոյն ողորմածն Աստուած փրկեսցէ եւ հաստատեսցէ զհոգիս ծառայիցս պատճառ լինողաց սուրբ գրոցս, որ գնեաց զայս գիրքս զմարմնաւոր կարեացն զհոգեւոր կարսն փոխեաց. ամէն:*

«Որ ողորմի ըստացողի սուրբ գրոցս որ գնեաց եւ յիշատակ եղիր վասն իւրոյ եւ իւր ծնօղացն զԻոհաննէ Խանպէկիին եւ իւր հօրն Պայրամիին եւ մօրն եւ իւր կողակցին, ուստերացն եւ դստերացն առհասարակ ամենեցուն, եւ աւրհնին ի յԱստուծոյ եւ ի սուրբ երրորդութենէ եւ աւրհնեալ զԱստուած անզրաւ յաւիտեանս. ամէն: Հայր մեր որ յերկինդ ես, սուրբ եղիցի:

«Գրեցաւ գիրքս ի թըւականի հայոց ՌՁԲ (1633), Ապրիլի Ա, ի հայրապետութեան հայոց Մովսէս կաթողիկոս քաջ հանուրի եւ աշակերտօքն իւրովք հանդերձ. բաւ է»:

3. *Թղ.* 3ա. «*Ի թվին ՌՃԺԱ (1662), ամր Զաքարիայ կաթողիկոսն զաջ Լուսաւորչին ի յԱղթամար որ ետ նմա Զիհան շայն ի Թաւրէզ, որ նստոյ կաթողիկոս ի յէջմիածին եւ տարի մի եւ յետոյ փախեաւ ի ձեռաց այլազգեաց եւ տարաւ ընդ իւր ի յԱխթամար. եւ էր սայ ի թոռանցն Գագկայ»:*

4. *Թղ.* 1ա. «*Աստուածանունէ մի, Քարոզգիրք մի, Մատթէոսի աւետարանի մեկնիչ մի, Մեծ կանոնք մի, ոսկի ջրած զաւազան մի բոլոր գլուխ, կաթողիկոսի թագ մի, գաւազան մի վարդապետականի, Սահմանաց յուծմունք մի, հին Քարոզգիրք մի, այլ ժողովածու մի, Աւետարան մի, Քերականի գիրք մի, ոսկի ջրած սկի մի. այս ամենայն գրաւ կայ ճծ դռչի տեղ Տուտմուշ ազգային թումն մինչեւ տարի մի, թվին ՌՃՄ (1691), ամսեանն Մարտի Դ, օրն չորեքշաբթի, վկայութեամբ տէր Թորոսին»:*

1424

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԴ.

Ձեռ. Թիւ 1513։ – *ՌՀԳ* = 1624

ԹՈՒՂԹՔ 228։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16,5×21,5 (17×22)։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (12×15,5), իւրաքանչիւրը 6×15,5։ – ՏՈՂՔ 27։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԻԶ, միջանկեալ պակասներով եւ անկանոն համարակալութեամբ։ – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ դեղնորակ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, չորսւքեակ ճաթած դոնակով. երեք փականքներէն մնացած է կեդրոնինը, կորսուած են գամերը. աստառն է մանիշակագոյն նուրբ կերպաս։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԳԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. միջանկեալ ունի պակաս թուղթեր (տե՛ս տօրեւ բնագիրը). թուղթ կը պակսի ընդ մէջ էջ. 54–55, 60–61, 68–69, 143–144։ Բազմաթիւ թուղթերու լուսանցքներ կտրուած հասուած են, մնացած են փոքրադիր գրութիւնները։ – ԴԻՐ նոտր մանր։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ, կարմիր գրիչով։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ նոր գիրերը սկսելուն, բոլորն ալ միագոյն եւ պարզ ոճով։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ էջ. 2ա, 5ա, 51ա, 71բ, 102բ, 136ա։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ. 1ա, 156ա, 157ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՀԳ – 1624։ – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ յիշատակարանին մէջ անունի տեղերը մնացած են դատարկ։ – ԾԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ «ի մայրաքաղաքն Ի Հալապ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Քառասնից եկեղեցեացդ»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս տօրեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Մեկնութիւն Մատթէի աւետարանին. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 2ա. «Ցանկն է գլխաւորագոյն բանից բոլոր գրոցս, զի դիւրաւ գտցես զոր կամիս. Ա. Առաջին հատորն վասն...» (*Հտ. Ա–Զ*) *ցանկ*։

2. *Թղ.* 3ա. «Ցանկն է առաջին հատորիս մեկնութեանն»։

Թղ. 5ա. «Գրիգորի եռամեծի եւ տիեզերալոյս վարդապետի հաւաքեալ բաղուածոյս մեկնութիւն սուրբ աւետարանին Մաթէոսի. Նախ երգաբար բաղդատութիւն չորս գիտոցն եղեմբուղխ չորից աւետարանչացն հոգեբուղխ. *Արդ չորս գետն նման է չորից աւետարանչացն...*»։

Թղ. 6ա. «Բ. Գեհոն եւ Մարկոս»։

Թղ. 7ա. «Գ. Տիգրիս եւ Ղուկաս»։

Թղ. 7բ. «Դ. Եփրատէս եւ Յովհան(ն)էս»։

Թղ. 9ա. «Ե. Բաղդատութիւն չորից կենդանեացն»։

Թղ. 10ա. «Զ. Զցանկ աւետարանին տեսութիւն եւ վասն տասն խորանացն զոր արարեալ է մեծին Եւսեբեայ, ի խնդրոյ Կարպիանոսի եպիսկոպոսին, զոր եղբայր կոչէ»։

Թղ. 11ա. «Է. Վասն տասն խորանացն եւ զանազան գունոցն»։

Թղ. 14ա. «Ը. Նորին, սկիզբն եւ պատճառ մեկնութեան աւետարանին կարճառօտ հարցմամբ»։

Թղ. 15ա. «Թ. Վասն չորից աւետարանչացն»։

Թղ. 17ա. «(Ժ. Մեկնութիւն Աւե)տարանին. Հետեւեսցուք իմաստից բերբութեանց»։

Հաւանաբար դատարկ մնացած տեղը պիտի գծուէր խորանը եւ գրուէր խորագիրը, որոնք զանց եղած են։

Թղ. 18բ. «ԺԱ. Վասն ազգին Յովսեփա(յ)»։

Թղ. 20ա. «ԺԲ. Վասն սուրբ հոգւոյն առ կոյսն սուրբ»։

Թղ. 21ա. «ԺԳ. Վասն յղութեան կուսին»։

Թղ. 23ա. «ԺԴ. Վասն տեղոյն եւ ժամանակաւ ծննդեան Քրիստոսի»։

Թղ. 24բ. «ԺԵ. Վասն ծնընդեան եւ մոգուցն»։

Թղ. 26բ. «ԺԶ. Թէ անուն կոչի Յիսուս»։

Թղ. 29ա. «ԺԷ–ԺԸ. Վասն մկրտութեան Յովաննու»։

Թղ. 33ա. «ԺԹ. Վասն ապաշխարութեան»։

Թղ. 36ա. «Ի. Ցաղագս գալստեան փրկչին ի մկրտութիւն»։

Թղ. 388բ. «ԻԱ. Վասն մկրտելոյն Քրիստոսի»։

Թղ. 41ա. «ԻՐ. Ցաղագս փորձութեան»:
Թղ. 42բ. «ԻԳ. Վասն բարեայ հացի որ է առաջին փորձութիւն»:
Թղ. 44ա. «ԻԴ. Վասն փորձութեան ի գլուխ լերինն»:
Թղ. 45ա. «ԻԵ. Վասն երկրպագելոյն»:
Թղ. 47բ. «ԻԶ. Վասն տասն նշանացն Քրիստոսի»:

3. *Թղ*. 51ա. «Նորին երկրորդ հատոր մեկնութեան բաղուածոյ. Ա. Իբրեւ մատնեցաւ Յովհաննէս...»:
Թղ. 52. «Բ. Ետես զՍիմոն եւ զԱնդրէաս»:
Թղ. 53բ. «Գ. Վասն հիւանդութեան»:
Թղ. 54բ. «Դ. Ցաղագս ինն երանութեան»:
Թուղթ իննկած ըլլալով՝ գրութիւնը կը մնայ կիսատ: Ցանկին համաձայն յաջորդող կորսուած մասերու վերնագիրներն են.
«Ե. Վասն էր սկիզբն բարոզութեան երանութիւնն դնէ»:
«Զ. Զի պարտ է նախ աղքատանալ ի մեղաց»:
«Է. Դիւրաւ ի չարն շարժիմք»:
«Ը. Վասն կերակրոյ»:
«Թ. Վասն ողորմութեան»:
«Ժ. Սուրբքն սրտիւք»:
«ԺԱ. Խաղաղութիւն է առ սուրբ երրորդութեան»:
«ԺԲ. Վասն հալածելոցն», որմէ մնացած է վերջին հատուածը:
Թղ. 55ա. «ԺԳ. Աղ կոչէ զառաքեալս»:
Թղ. 57բ. «ԺԴ. Գիտելի է զի վեց յեղանակաւ յարգելով կոչէ զառաքեալսն»:
Թուղթ իննկած ըլլալով՝ կը պակսի ԺԵ մասի սկզբնաւորութիւնը, որ է «ԺԵ. Մի՛ համարիք...»:
Թղ. 61ա. «ԺԶ. Վասն մարգարէութեան»:
Թղ. 62ա. «ԺԷ. Ցաղագս նոր աւրինի(ի)»:
Թղ. 64բ. «ԺԸ. Վասն շնութեան սրտի»:
Թղ. 66ա. «ԺԹ. Վասն երդման»:
Թղ. 68ա. «Ի. Վասն սիրոյ»:
Թղ. 68բ. «ԻԱ. Վասն ողորմութեան»:
Թուղթ իննկած ըլլալով՝ կը պակսին յաջորդ մասերը, որոնք ցանկին համաձայն են.
«ԻԲ. Վասն աղօթից»:
«ԻԳ. Ի Հայր մեր որ յերկինս»:
«ԻԴ. Վասն պահոց եւ կեղծաւորաց»:
«ԻԵ. Վասն իմանալի ճրագի»:
«ԻԶ. Վասն Շուշանի»:
«ԻԷ. Վասն խնդրելոյ զերկնաւորն»:
«ԻԸ. Հերձուածողաց այլն օրինակէ»:
«ԻԹ. Խնդրեցէք եւ առնուցուք». *այս մասէն մնացած է վերջին հատուածը:*

4. *Թղ*. 69բ. «Ցանկ է երրորդ հատորին»:
Թղ. 71բ. «Նորին հատոր երրորդ մեկնութեան բաղուածոյս. Ա. Վասն հարիւրապետին»:
Թղ. 73ա. «Բ. Վասն յերկոտասանից, զոմանց Պետրոսի»:
Թղ. 74բ. «Գ. Վասն ծովուն»:
Թղ. 75բ. «Դ. Ցաղագս դիւահարին»:
Թղ. 77բ. «Ե. Վասն անդամալուծին»:
Թղ. 79ա. «Զ. Կոչումն Մատթէոսի»:
Թղ. 81ա. «Է. Վասն իշխանին»:
Թղ. 82բ. «Ը. Վասն կուրիցն»:
Թղ. 84ա. «Թ. Ցաղագս առաքելոցն»:
Թղ. 86բ. «Ժ. Առաքեաց ասէ եւ չինչ պէտս»:
Թղ. 90ա. «ԺԱ. Ցաղագս առաքելոցն թէ վասն էր ոչխար կոչէ զնոսա»:
Թղ. 93ա. «ԺԲ. Ոչ է աշակերտ մեծ քան զվարդապետ»:
Թղ. 95ա. «ԺԳ. Վասն խաղաղութեան»:
Թղ. 96բ. «ԺԴ. Վասն Ցով(հ)ան(ն)ու»:
Թղ. 97բ. «ԺԵ. Իբրեւ գնացին հրեշտակքն Ցովանու»:
Թղ. 100ա. «ԺԶ. Վասն նախատանաց բադմաց»:

5. *Թղ*. 101ա. «Ցանկն է չորրորդ հատորին»:
Թղ. 102բ. «Նորին չորրորդ հատորին մեկնութեան բաղուածոյս. Ա. Ցայնմ ժամանակի...»:
Թղ. 104ա. «Բ. Վասն բռնաւորաց»:
Թղ. 105բ. «Գ. Վասն շաբաթուց»:
Թղ. 108ա. «Դ. Վասն իշխանութեան դիւին»:
Թղ. 111ա. «Ե. Վասն նշանացն»:
Թղ. 113ա. «Զ. Վասն չար այսոյն»:
Թղ. 114ա. «Է. Վասն սերմանց բարոզութեան»:
Թղ. 117բ. «Ը. Առակ որոմանն»:
Թղ. 119ա. «Թ. Վասն հատոյ մանանխոյ»:
Թղ. 122ա. «Ժ. Վասն Ցովհաննու գըլխատմանն»:
Թղ. 124բ. «ԺԱ. Տեղիս անապատ է եւ օրս տարաժամեալ»:
Թղ. 127բ. «ԺԲ. Վասն չորրորդ պահուն»:
Թղ. 128բ. «ԺԳ. Վասն դպրացն յերուսաղէմի»:
Թղ. 129ա. «ԺԴ. Ոչ որ ինչ ի բերանն մտանէ պղծէ...»:
Թղ. 132ա. «ԺԵ. Վասն յանելոյ հացին»:
Թղ. 133ա. «ԺԶ. Վասն գալստեան եւ նշանաց»:

6. *Թղ.* 134բ. «Ճանկ հինգերորդ հատորին»:

Թղ. 137ա. «Նորին հինգերորդ հատոր մեկնութեան բաղուածոյս. Ա. Վասն Հերովդէի եւ որդւոց նորա»:

Թղ. 141ա. «Բ. Ցայնմհետէ ուսուցանէր գխաչէն».

Թղ. 143ա. «Գ. Վասն միութեան ընդ հաւր»:

Հատուածը կիսատ կը մնայ՝ Թուղթի անկումով. կը պակսին նաեւ յաջորդ մասերը, որոնց վերնագիրներն են.

«Դ. Մատթէոս. յետ վեց աւուր»:

«Ե. Թէ եղիա նախ գայ»:

«Զ. Զինչ է երկդրամն»:

«Է. Զինչ է հարիւր ոչխարն»:

«Ը. Վասն մահասւորաց». *այս մասէն մնացած է վերջին հատուածը:*

Թղ. 144ա. «Թ. Թէ մեղիցէ եղբայրն միւնչեւ ցեօթն թողից»:

Թղ. 145բ. «Ժ. Վասն նմանութեան արքայութեան»:

Թղ. 149բ. «ԺԱ. Վասն բարոյ աւրինակին»:

Թղ. 151ա «ԺԲ. Վասն թողլոյ գամենայն»:

Թուղթ իննած ըլլալով՝ կիսատ կը մնայ այս մասը: Կը պակսին նաեւ յաջորդ մասերը, որոնք ցանկին համաձայն հետեւեալ վերնագիրները ունին.

«ԺԳ. Այգի կոչէ գերամանս տեառն»:

«ԺԴ. Խնդիրք որդւոցն Զեբեդեայ»:

«ԺԵ. Վասն Երիքովի»:

«ԺԶ. Վասն գալստեան»:

«ԺԷ. Ժողովուրդն առաջի եւ զկնի»:

«ԺԸ. Այգուցն հաղեցաւ»:

«ԺԹ. Այգի կոչէ զժողովուրդն»:

«Ի. Վասն հարսանեաց թագաւորին»:

«ԻԱ. Վասն հարկի կայսեր»:

«ԻԲ. Վասն սադուկեցոցն». *մնացած է միայն վերջին հատուածը:*

7. *Թղ.* 152բ. «Ճանկ վեցերորդ հատորին»:

Թղ. 158ա. «Նորին վեցերորդ հատոր մեկնութեան բաղուածոյս. Ա. Վասն սիրոյն Աստուծոյ»:

Թղ. 160ա. «Բ. Ցայնժամ խաւսեցօ Յիսուս»:

Թղ. 162ա. «Գ. Առաքեմ առ ձեզ մարգարէս եւ իմաստունս եւ դպիրս»:

Թղ. 164ա. «Դ. Մի՛ մնասցէ բար բարի վերայ»:

Թղ. 168բ. «Ե. Վասն նշանին խաչին»:

Թղ. 171ա. «Զ. Վասն անգիտելի աւուրցն»:

Թղ. 175ա. «Է. Առակ տնտեսին»:

Թղ. 175բ. «Ը. Վասն տասն կուսանացն»:

Թղ. 178բ. «Թ. Վասն բանբարին եւ մնասին»:

Թղ. 180բ. «Ժ. Վասն գալստեան որդւոյն Աստուծոյ»:

Թղ. 183ա. «ԺԱ. Ժողովեցան ամենայն բահանայապետքն»:

Թղ. 185բ. «ԺԲ. Վասն պասէքին»:

Թղ. 188ա. «ԺԳ. Վասն հաղորդութեան»:

Թղ. 193բ. «ԺԴ. Վասն գայթակղութեան»:

Թղ. 195ա. «ԺԵ. Պարտ է առանձին աղաւթել»:

Թղ. 198ա. «ԺԶ. Վասն էր ասէ հանգերուսֆ»:

Թղ. 199բ. «ԺԷ. Թողին զնա աշակերտքն եւ փախեան»:

Թղ. 201բ. «ԺԸ. Իրրեւ այգ եղեւ»:

Թղ. 203ա. «ԺԹ. Վասն դատելոյն տեառնէ»:

Թղ. 206բ. «Ի. Վասն խաչելութեան»:

Թղ. 210բ. «ԻԱ. Խաչին ժամն»:

Թղ. 213ա. «ԻԲ. Վասն նշանաց խաչին»:

Թղ. 215ա. «ԻԳ. Վասն թաղման տեառն»:

Թղ. 216ա. «ԻԴ. Վասն գերեզմանին»:

Թղ. 217բ. «ԻԵ. Վասն (յ)արութեան»:

Թղ. 219ա. «ԻԶ. Վասն իւղաբեր կանանց»:

Թղ. 222բ. «ԻԷ. Վասն վկայութեանց յարութեան»:

Թղ. 224բ. «ԻԸ. Իսկ մեհտասան աշակերտքն գնացին ի Գալիլեա»: – *Վերջ Թղ.* 225բ:

8. *Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ կայ հետեւեալ ազատ գրութիւնը.*

Թղ. 227ա–228ա. «*Երանելի է այր որ համբերիցէ փորձանաց, եթէ ընդիր եւս գտանիցէ առցէ պսակն կենաց, զոր խոստացաւ սիրելեաց իւրոց տէր. բազում եւ զանազան առաքինութեանց որ փորձանացն յաղթէ մարդն եւ զառաքինութիւնն կատարէ, ամենայն առաքինութեանց տրիտուր եւ փոխարէն եւ պարգեւք եւ վարձ՝ դերանութիւնն է գրեալ ի գիրս մարգարէիցն եւ առաքելոց...*»: – Շարունակութիւնը տե՛ս *Թղ.* 1բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 225բ. «*Փառք յԱստուծոյ հաւր ամենակալի, տեսողին ամենայնի եւ որդւոյն իւր միածնի, փրկողին բոլոր աշխարհի. եւ սուրբ հոգւոյն ճշմարտի, որ բաշխի առատապէս պարգեւս տիեզերականի:*

«Հայր Աստուած միածին որդոյ եւ սուրբ հոգին ի բնութենէն է, հօր անքննին երրեակ անձամբ երրորդութիւն միանականաս աստուածութիւն, մի էութիւն եւ մի բնութիւն, մի տիրական իշխանութիւն:

«Հայրն ծնող, որդին ծնունդ, հոգին ի նոյն ի բնութենէ, ոչ բաժանեալ յէութենէ, բանն եւ հոգին առ ի հարէ, որում փառք եւ գոհութիւն ի յաւիտեանս. ամէնայնիւ ամէն:

«Արդ եղեւ զբրաւ սուրբ գանձարանիս յամի շրջագայութեան Արամազեան տոհմի հայկազան սեռի, աբեթեական տումարի ՌՀԴ (1624) ամին, ի մայրայքաղաքն ի Հալապ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին եւ սուրբ Քառասնից եկեղեցեացյց:

«Արդ գրեցաւ սուրբ գանձարանս ձեռամբ մեղսանելոյ եւ անհմուտ, անարժան, անծան եւ անծող գրչի (տեղը դատարկ), սուտանուն, չարութեամբ լցեալ եւ մեղաւք զառածեալ: Ամաւնաւր կատարեցաւ հոգիակեցոյց եւ ցանկալի դրախտս աստուածադիր ամէնուրնակ առատութեամբ, յորմէ գնան գետքն եւ բղխեն աղբերք անմահարարք եւ զովացուցիչք, որք առոգանեն զծարաւեալ յոգիս ի սրմա փափագողացս: Որոյ այսպիսի յըղձալի փարթամութեանց համահետեւեալ եւ փափագող եղեալ աստուածընտիր (անունին տեղը պարապ), հմուտ եւ տեղեակ աստուածայնոց կատակարանաց, որոյ եռաւփափագ սիրով ետ գրել զսա յիւր արդար եւ քրտնաջան վաստակոց: Զի ոչ զառաւելութիւն ընչից պահանջէ տէրն, այլ զյաւժար կամաւքն խնդրէ, վասն որս(յ) զայս գմտաւ ածեալ ատացաւ զսա ի մխիթարութիւն անձին իւրոյ եւ որոց խընդրէնն: Քանզի սա պարունակեալ ունի առ ինքն զքաղուածոյն համաբարբառքն եւ ըզմատենէոսեան գլխոյն:

«Արդ աղաչեմ զամենեսեան, եղբարք, որք հանդիպիք սմայ ուսմամբ կամ տեսութեամբ կամ աւրինակելով, յիշեսջիք զստացող սորայ (անունին տեղը պարապ) եւ ըզծնողսն իւր եւ զիս զտառապեալ գծողիկս եւ զծնողսն իմ եւ զամենայն արեան մերձաւորս իմ, եւ Աստուած արարիչն երկնի եւ երկրի՝ յիշողացդ ողորմեացի յիւր միւսանգամ գալստեան, ուր բանք մարդկան սպառին եւ գործք բարի թագաւորին:

«Գրեցի զսա անձն եղկելի,
զի ոչ ունի գործս բարի,
Բամեալ եւ ոչ արհեստ գրչի,
այլ լոկ ան(ու)ամբ կեմ կենդանի,
Զլինել հայցեմ մեղադրելի,
թէ եւ սղալ ինչ աստ գըտցի,
Ի իմ գրեալ աշխատելի,
ընդ որս եւ զէմ եղեալ յերկրի,
Երկրպագեմ հանդիպողի,
Նա եւս իւրով կարդացողի,
Եւ փափագմամբ հասկացողի,
յիշման արէք զիս արժանի
(Տեղը դատարկ) գրչի
Նաեւ գործովք յոյժ եղկելի,
Եւ անպիտան յամենայնի
ըստ անմարմար իմոյ բարի,
Որ ոչ կա(յ) իս իմաստ բանի,
Նա թէ յիշէք մտաւք սրտի,
Հզմերագրեալք յիշատակի,
դուք ընկալջիք մասն բարի,
Ցահեղ գալուստըն Քրիստոսի,
իսկ մեք հանցուք փառք Յիսուսի
Ընդ հաւր հոգւովըն ճշմարտի,
բամեալս յայժմուս եւ յապառնի
Եւ ապագայսն ամենայնի:

«Դարձեալ առաւելապէս երես անկեալ աղաչեմ զարբասէր քահանայքդ եւ եղբայրըք սիրեցեալք, զի զմեզ առանց պարսաւանաց թողուք եւ անմեղադիր լերուք վասն աղալութեան եւ անզարդութեան գրոյս, զի կարն մեր այսչափ էր եւ ոչ այլ աւելի. ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. «Ծառայ Աստուծոյ եւ ամենայն սրբոց նորա, ես Սրսեցի Աջրաճի որդի Նղիազար վարդապետս, եւ հայրն իմ տէր Մկրտիչն, եկայք ի մեծ քաղաքն Կեսարիայ, ի սուրբ Աստուածածին յեկեղեցին: Այս եղեւ թվին ՌՃՂ (1741) Մեկտեմբեր ամսոյ ԺԵ, ե(ւ) պատկեր աւուրն սուրբ Ասչին. ամէն: Աստուած հաստատ պահէ զկենսարացիք, զրաղում երախտիք տեսաք. տէր Յիսուս ինքն հատու(ս)ցէ զփոխարէնն. ամէն»:

3. Թղ. 228բ. «Աղաչանքս մի Հայր մեղա(յ)ի յիշել խնդրեմ ձերմէ ընդերձողաց, հայրց եւ եղբարց իմոց, անարժան եւ անպիտան եւ անհամբեր մեղսասէր թշուառական եւ զրխաձայնոյս եղկելի մահտեսի Պողոս Մաղարտեան, որ է Կեսարու քաղաքացի: Թուականութեան հայոց ՌՄԽԶ, եւ Քրիստոսի փրկչին մերոյ 1797 Մարտի ԻԹ 29 որն»:

4. Թղ. 156ա. «Գրգոյս Թուականի հայոց ՌՀԳ 1073 գրաց, Աստուած հոգին լուսաւոր. ամէն:

«Մահտեսի Պողոս ձեռագիրս աղաչեմ հաւատակից հարց եւ եղբարց իմոց անարժանիս, որք հանդիպիք սմա յիշեսջիք մի Հայր մերիս»:

1425

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԵ.

Ձեռ. թիւ 668։ – *Ռճժդ* = 1665

Թուղթ 196։ – Մեծութիւն 14×20,5։ – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,5×15։ – Տողք 27։ – Թերթք Ա–ժէ×12 (Ա՝ 11 թղ., Գ՝ 10 թղ., ժէ՝ 7 թղ.)։ – Նիւթ բուղթ։ – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը հաստ տախտակ, դռնակով. կտրտուած են երեք փականքները. աստառն է ծաղկեայ գունաւոր տպածոյ լաթ։ – Մատաղաթեան պաշպանակ սկիզբն ու աւարտին, երկուքի ծալուած երկսիւն բոլորգիր Ցայսմաւուրքի հատուած (մի սիւնի լայնք՝ 8,5 սմ., երկրորդին՝ 10 սմ.), որու բովանդակութիւնն է Ս. Գրիգորի նահատակութիւնը։ – Ձանդամանք բաւարար, շատ մաքուր պահուած. ինչ անգամ գրադաշտը սեւցած՝ թանաքի ժանգէն։ – Դիր նոտր մաքուր։ – Զարդադիր սակաւ, վարդագոյն թոչնագիր։ – Ըսկզբնատառք, խորագիրք կարմիր, շատ ատեն վարդագոյն՝ որ գունաթափ են։ – Լուսանցազարդ սակաւ, բոլորն ալ կարմիր գրիչով։ – Նկարք չունի։ – Խորանք թղ. 1ա, մեծութիւն՝ 8×10, միագոյն եւ յոյժ ճաշակաւոր։ – Կիսախորանք թղ. 75բ։ – Դատարկք 196բ, ուր թուաբանական հաշիւներ եղած են։ – Ժամանակ Ռճժդ – 1665։ – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ։ – Տեղեկութիւնք այնու որ Աւագերեան ցուցակին մէջ Ձեռագրիս նշումը կատարուած է Հ. Ղ. Ալիշանի գրիչով, կը համարինք որ ստացած ըլլալու են 1875–1900 տարիներուն միջեւ։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացւոյ Մեկնութիւն Ցովհաննու աւետարանին. Ձեռագիրը կը բովանդակէ միայն Ա–ԺԲ գլխներու մեկնութիւնը։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Համառօտ մեկնութիւն աւետարանին Ցովհաննու, ընդին Գրիգորի աշակերտի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, հաւաքեալ ի հին եւ ի նոր թարգմանչաց, ի խնդրոյ համաշունչ աշակերտաց. *Ի սկզբանէ էր բանն. Նախ ասելի է վասն սկզբան, զի բազում են սկզբունք*»։

2. *Թղ.* 75բ. «Երկրորդ հատոր մեկնութեան, հինգերորդ գլուխ ըստ կարգի, եւ առաջին ըստ հատորի առաջին գլուխ. *Ձեւս այսորիկ ոսն էր հրէից*»։

3. *Թղ.* 112բ. «Եօթներորդ գլուխ է ըստ կարգի եւ երրորդ ըստ հատորի, վասն վարդապետութեան տեառն. *Ձեւս այսորիկ չրջէր Ցիսուս*»։

4. *Թղ.* 124բ. «Ութերորդ գլուխ է ըստ կարգի եւ չորրորդ ըստ հատորի, վասն վարդապետութեան տեառն. *Դարձեալ խօսեցաւ Ցիսուս*»։

5. *Թղ.* 139ա. «Վասն ի ծնէ կուրին, ինըներորդ գլուխ ըստ կարգի եւ հինգերորդ ըստ հատորի. Բն. *Եւ մինչդեռ անցանէր*»։

6. *Թղ.* 146ա. «Այս տասներորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ վեցերորդ ըստ հատորին. *Տասներորդ պատճառ եթէ Աստուած է Քրիստոս*»։

7. *Թղ.* 159բ. «Նորին հաւաքումն երկրորդ հատորին մեկնութեան աւետարանին. Բն. *Եւ էր ոմն հիւանդ Ղազարոս ի Բեթանիայ*»։ – *Վերջ թղ.* 196ա. «*Եւ յայտ է յորժամ փարիսեցիքն վասն քարոզութեան Քրիստոսի դայթակղեցան, ասաց Քրիստոս. Թոյլ տուք դոցա կոյրք են, կուրաց առաջնորդք, այսինքն թոյլ տուք զի խոովեսցին եւ դայթակղեսցին*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 196ա. «*Թվին Ռճժդ* (1665)»։

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

2. *Թղ.* 196ա. «1855 *թվականին մահտեսի* Բարսեղ Պէնէէեան *առ Աստուած փոխեցաւ*,

Մայիսին հինկին. Տէր Աստուած, զոր ինչ մարդկորէն յանձանք ունինէ, Տէր Յիսուս ներում եւ թողութիւն չնորհեսցէ, արդարոց դասակից արասցէ, մնացեալ պատուելի պարօն Յակոբը, պարոն Մանուկը՝ բարի յիշատակ պահեսցէ, երկարօրէն կեանք պարգեւեսցէ»:

1426

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԶ.

Ձեռ. թիւ 1301: – *Ռճ՚Ի՚Զ* = 1677

Թուղթ 428: – Մեծութիւն 16,5×22: – Գրութիւն միասիւն (9,5×15): – Տողք 38: – Թերթ թղ. 1–59՝ Ա–ե×12 (Գ՝ 11 թղ.), թղ. 60–164՝ Ա–Բ×12 ((Բ՝ 10 թղ.), թղ. 165–428՝ Ա–ԻԲ×12: – Նիւթ թուղթ ընտիր: – Կազմ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երեք փականճները. աստառն է կապոյտ կերպաս: – Մագաղաթեայ գլաձգանակ չունի: – Ձանգամանք բաւարար. Ձեռագիրս մնացած է մաքուր եւ կատարեալ վիճակի մէջ: – Գիր նոտր մանր: – Զարդագիրք բազմաթիւ, բոլորն ալ կարմիր գրիչով: – Սկզբնաւորք, թողագիրք կարմիր: – Լուսանցազարդ բազմաթիւ, բոլորն ալ միագոյն. յատկանշական է թղ. 161ա.ինը: – Նկարք, թողանք չունի: – Կիսաթողանք թղ. 3ա, 38ա, 45ա, 170ա, 195բ, 219ա, 255բ, 285ա, 323ա, 357ա, 382բ, բոլորն ալ միագոյն: – Դաւարկք թղ. 1ա, 60ա, 164ա–165բ, 428բ: – Ժամանակ Ռճ՚Ի՚Զ – 1677: – Գրիչ առաջին մասին՝ Սուքիաս, ապա երեմիա երէց: – Ծագկող, կազմող անյայտ: – Ստացող առաջին մասին՝ Սուքիաս գրիչը, երկրորդինը՝ անյայտ. յիշատակարանին մէջ կամաւոր ձեռք մը ջնջուած է անունը: – Տեղի երուսաղէմ: – Ցիշատակարանք թղ. 428ա: Ցիշատակագրութիւմ՝ թղ. 7բ. «Ձեղկելի գծողս յիշեցէք ի տէր». թղ. 139բ. «Ողորմեա տէր գծողիս»: – Տեղեկութիւն ստացած ենք 1791ին ետք, բայց չի գիտցուիր որու ձեռքով:

Մատեանս բացի Գրիգոր Տաթեւացիի զանազան գործերէն՝ կը բովանդակէ այլ գրուածքներ՝ հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 1բ. «Այս ինչ է ի լուծմունս գրոց Մեկնութեան Ցովքայ» (*Ա–ԺԲ*) *ցանկ:*

Թղ. 3ա. «Նորին Գրիգորի անյաղթ փիլիսոփայի եւ բաբ հռետորի, աշակերտի եռամեծի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, համառօտ լուծմունք դժուարիմաց բանից ի մեկնութիւն գրոցն Ցօքայ եւ ի բանս մեկնչաց. Ա. Ներգործական, Լծ. *Մաքուր եւ հոգեւոր սիրոյ, չորս յատկութիւն դնէ աստ: Նախ ներգործական ասէ որ ի կատարումն տանի...»:*

Թղ. 7բ. «Նորին Գրիգորի եռամեծի, բարոյ վասն փորձութեան եւ չարութեան կանանց, ի բանն Ցօքայ՝ Իրրեւ զմի ի կանանց անզգամաց խօսեցար. *Քաջ զօրավարն հաւատոյ եւ անկեղծաւոր իմաստասէրն մարգարէն Ցոբ, նահատակն համբերութեան»:* – *Վերջ թղ.* 37բ:

Թղ. 37բ. «(Ցիշատակարան) *Եւ ժողովողին մեկնութեանս է Վանական վարդապետն, աշակերտ Մխիթար վարդապետի որ Գոչ անուանի, եւ է սա վարդապետն Վարդանայ, եւ Վարդան՝ Ներսէսի, եւ նա Եսայեայ վարդապետին, որոց յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. ամէն: Արդ ես վերջինս ի ծնունդս եկեղեցւոյ Գրիգոր մականուն խընդրող բանի, որ ի վաղուց հետէ փափագէի բոլոր մեկնութեան Ցօքայ, եւ ի թուականութեանս հայոց ՊՄԷ (1408)...: Այլ եւ աղաչեմ զմտերիմ զաղափարողս՝ գրել զսակաւ յիշատակ մեր, զի եւ դու գրեալ լիցիս ի գիրն կենաց յաւիտենից. ամէն»:*

2. *Թղ.* 38ա. «Գրիգորի եռամեծի եւ բաբ հռետորի եւ իմաստասիրի, աշակերտի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ մականուն կախելոյ ի սէրն Ցիսուսի, ի յիղձ բաղձանաց բանասէր անձանց նորին աշակերտաց արարեալ լուծումն համառօտ ճառաբան աւետարանին Ցոհաննու. Ճառաբան. Լծ. *Նախերգանս: Ոչ է Նանայի մեկնչի, այլ վարդապետի, որ վասն խոնարհութեան զանունն իւր ոչ գրէ, որ թարգմանեալ է մեր լեզուս՝ բան»:*

Թղ. 41բ. «Ի սկզբանէ էր բանն եւ բանն էր առ Աստուած. *Եւ բնաբանս չորս իրս ցուցանէ...»:*

Թղ. 45ա. «Համառօտ մեկնութիւն աւետարանին Ցովհաննու, նորին Գրիգորի աշա-

կերտի Յոհաննու Որոտնեցւոյ, հաւաքեալ ի հին եւ ի նոր թարգմանչաց, ի խնդրոյ համաշունչ աշակերտաց. *Ի սկզբան. Նախ ասելի է ման սկզբան, զի բազում են սկզբունք»*: – *Վերջ թղ.* 59բ:

Թղ. 59բ. *յանկարծական կը դադրի Զեռագրիս բնագիրը, մեկնութիւնը հասցնելով մինչեւ Ցովհ. Ա.* 38 *համարը*:

3. *Թղ.* 60բ. «Արիստոտէլի իմաստասիրի թուղթ առ Աղեքսանդրոս թագաւոր, Պատմութիւն յաղագս աշխարհի. *Իսկ բազում անդամ ինձ աստուածային ինչ եւ բարեբախտ նալ ճշմարտապէս իր, ով Աղեկսանդրէ»*:

4. *Թղ.* 69ա. «Դաւթի փիլիսոփայի էակաց գիրք. *Ի քանիս բաժանի էակք եւ յորս. Երկակի, ի գոյացութիւն եւ ի պատահումն»*:

5. *Թղ.* 72բ. «Հերմէսի իմաստասիրի ասացեալ. *Աստուած իմանալի աչխարհ, աչխարհ զգալի Աստուած, մարդ քակտելի աշխարհ, Աստուած անշարժելի աշխարհ»*:

6. *Թղ.* 74բ. «Անանիայի Շիրակացւոյ համարողի Վասն կշռոց եւ կշռորդաց. Ցաղագս ասարիոնի, դիփտոնի եւ դանկի. *Կըշիռ երկու քարեհատաց կոչի ասարիոն, իսկ ըստ հելլենականին դևփտոն կոչի, բայց ըստ Եբրայեցւոցն նուազութիւն կոչի, որ է անօսր»*:

7. *Թղ.* 75բ. «Ի եւթնագրեանցն է. *Քերականս կոչի եօթնագրեանք, գուգեալ ի Դաւթէ եւ ի Հռոմայ վարդապետէ կոչեցեալ անուն Փիւնիկ, եւ են այս գիրք եօթն»*:

8. *Թղ.* 77ա. «Արիստոտէլի տասն ստորագրութիւնքն այս են. Գոյացութիւն, որակ, բանակ, առինչ, ուր, երբ, կալ, ունել, առնել կրել. *Գոյացութիւն. արարած, իսկ որակն՝ գոյն, իսկ երբն՝ ժամանակ»*:

9. *Թղ.* 77բ. «Սակս աւերման Իլիոնի եւ շինելոյն Հռոմայ. *Ի ժամանակս Ագդանի դատաւորի առաւ Իլիոն այսպէս. քաղաքս այս յաթսներց երկրին էր հուպ աշխարհն որ կոչի Պոմպանիա»*:

10. *Թղ.* 78ա. «Անանիայի Շիրակացւոյ յաղագս գերազանց լուսոյն. *Լուսոյն զոր կոչեմք թափանցիկ. այսպէս ասաց Թէոփիլոս, եթէ ծագումն յաստուածային բնութենէն, ոչ բնութեամբ այլ նշոյլք»*:

11. *Թղ.* 78բ. «Հարցմունք զանազանք զոր ասացեալ է սուրբ վարդապետն Վանական եւ պատասխանիք բարառնաբար. Հրց. *երկու աղան ի մի երկանս, մինն ածի եւ միւսն թողցի. Պտ. Առաջնոյն յայտնի է սրբոցն բանք, զի երկուք իցեն աղքատք»*:

Թղ. 84ա. «Կարգ առաքելոյն Պաւղոսի»:

Թղ. 85բ. «Կարգ Գործոց առաքելոցն»:

Թղ. 86ա. «Ցարարածոցն դարագլուխ»:

Թղ. 94ա. «Բարսղի պահոց գիրքն»:

Թղ. 94ա. «Հրց. Մխիթարեցէք զժողովուրդս»:

Թղ. 94. «Հրց. Հայեաց ի ինձ»:

Թղ. 95ա. «Հրց. Քակեցից զշտեմարանս իմ»:

Թղ. 97բ. «Հրց. Կուսութեան»:

Թղ. 97բ. «Հրց. Ինն երանութիւնքն»:

Թղ. 98ա. «Հրց. Ժողովողն»:

Թղ. 98ա. «Կարգ Աստուածաբանի»:

Թղ. 101ա. «Հրց. Վասն Եւագրի»: – *Վերջ թղ.* 115ա:

12. *Թղ.* 115ա. «Հարցումն Վաթագաանայ իշխանի, պատասխանի Պարսի Սիւնեցւոյ. Հրց. *Զի՞նչ է սահման Աստուծոյ. Պտ. Աստուած ոչ սահմանի, բայց այսպէս ասել մարթ է»*:

13. *Թղ.* 116ա. «Ի Սաղմոսէն բաղուածու յոյժ պիտանի. Հրց. *Քանի՞ տուն է Սաղմոսն. Պտ. Մնձբ: Հրց. Ո՞ր է առաջին. Պտ. Օրհնեա՛ անձն իմ զտէր, տէր Աստուած իմ մեծ եղեր յոյժ»*:

14. *Թղ.* 116բ. «Ի Յորէն է բանս. Հրց. *Ո՞ է Յոր. Պտ. Հինգերորդ յԱբրահամէ, Եսաւ, Ռագուէլ, Զարեհ, Յոր»*:

15. *Թղ.* 117ա. «ՑԱռակացէն է բաղուած. Հրց. *Ո՞վ է Համամ Առակաց մեկնիչն. Պտ. Բազատաւնեաց իմաստասէր արեւգայ Յոհաննէս անուն»*:

16. *Թղ.* 117բ. «Ի Թագաւորութենէն բաղուածոյ. Հրց. *Ո՞րպէս ծանեան որդիք մարգարէիցն զհանդչելն հոգւոյն եղիայի ի վերայ եղիսէի. Պտ. Զերեան փառաւորեալ տեսին»*:

17. *Թղ.* 120ա. «Անուանիք հերձուածողաց. *Արդ են առաջին հերձուածողք հեթանոսք, որ գործարիչն երկնի եւ երկրի, որ է Աստուած ճշմարիտ, ոչ խոստովանին, այլ փոխանակ նորա զգործածս աստուածացուցանեն»* (ա–խգ):

18. *Թղ.* 121ա. «Հերձուածք զոր սերմանեաց սատանայ իսկզբանէ մինչեւ ցայժմ.

Բարբարիամոսք որ կոչին խուժադուժք, սկսեալք յԱդամայ մինչեւ ի Նոյ, զի ոչ գոյր առաջնորդ, եւ ամենայն ոք ըստ կամս իւր գնայր» (ա–ճծԹ)։

19. *Թղ.* 125բ. «Գիրք ի վերայ բնութեան հանրական եւ մասնական բահանայի ումեմն Իշոխ անուն Ցեսու. *Ինդիր վասն բնութեան այսպիսի արասցուք. յորժամ գոյացոյց Աստուած զէս, տեղի բնակութեան կազմեաց զաշխարհս ձեղուամբ երկնից յօրինեալ, եւ յորժամ գոյացաւ ի սմա մարդկան կենդանեօքն, զի պաշտօն նմա հաստատեաց ի սրբել զսգայարանս»*։

20. *Թղ.* 128բ. «(Պատմութիւն Անգիւտիանոսի թագաւորի Բաբելացւոց). *Թագաւոր մի էր յաշխարհին բաբելացւոց եւ էր անուն նորա Անգիւտիանոս, եւ բարձրացաւ նա մեծութեամբ քան զթագաւորն Նաբուգոդոնոսոր»*։

21. *Թղ.* 130ա. «(Գրիգորի Նարեկացւոյ) Ցիշատակարգութիւն պատմագրութեան ամենազօր Նշանի աստուածեան խաչին, որ ի վերուստ ամենահայեաց նախատեսն ակնարկութենէ ի ստորին կողմանց կայից աշխարհի ազգացն յունաց բերեալ հանգուցաւ ի սահմանս Վայրեաց գաւառին Մոկաց, ի շինուած բնակութեան ուխտին սրբութեան, որ կոչի Ապարանք. *Ընդ աւուրս ժամանակաց բազմավրդով սասանութեանց, որ ի կայս եւ ի կոյս կողմանցն յունաց, հարազատութեան արեան զարմին Եսաւայ»*։

22. *Թղ.* 135ա. «Առընթեր գրութեան սակաւ սոփեստիս յարակցեալ հիւսի զներբողինիս ճառ լուսոյ խաչիդ. *Աստանօր ըստկրզրնաւորեալ առընթեր ամին ի բխմանէ կայլակաց իջից վտակաց հոգիաճիր հոսանաց»*։

Թղ. 137ա. «*Աստուածային անբաւ հանճարոյն ամենանկատ տեսութեան աչացն յարմարական ձեւակերպութիւն քրիստոսանան նշան»* (սկ. Ա–Ք)։

Թղ. 139ա. «*Ահա այսպիսեօք եւ այսքանեօք եւ եւս ընտրականօք բարեզարդ բառիւք միշտ բարերանեալ քրիստոսանան նշան»*։ – *Վերջ թղ.* 139բ։

23. *Թղ.* 139բ. «(Գրիգորի Նարեկացւոյ) Ի սոյն կարգ դասեալ իբր զմիաշար խորհրդոյ տեսակ ընդ ներբողինի Խաչիդ եւ զգովեստ երգոյ տիրուհւոյն. *Գումարք խմբից դասուց երջանկացն»*։

24. *Թղ.* 143բ. «Ներբողեան գովեստի ասացեալ ի համօրէն գունդ սրբոց առաքելոցն երկոտասանից, նախապատիւ պետութեանցն գլխաւորաց եւ եւթանասուն երկուցն սրբազան աշակերտացն Քրիստոսի, երգեալ Գրիգորի Նարեկայ վարդապետի եւ մեծի իմաստասիրի. *Տիեզերաց ծաղիկք եւ տունկք տեսչալիք տանն եղեմայ»*։

25. *Թղ.* 147բ. «Բան նուիրական գովեստի Գրիգորի իմաստասիրի առ մեծ եւ երջանիկ հայրապետն Քրիստոսի սուրբ Ցակոբ եպիսկոպոս եւ վերադիտող սկզբնապատիւ երկնահանգէտ աթոռոյ եկեղեցւոյ Մծբին քաղաքի. *Բարձրացիր սիօն հոգեւոր, զիմաւոր, անճննաւոր, խնկաւոր եւ խորհրդաւոր»*։ – *Վերջ թղ.* 152ա. «*Ամենասուրբ երրորդութեանն ըստ ինքեան արժանոյս որպէս ինքն միայն գիտէ, օրհնեալ յամենայն եղանակաց, հազար եւ բիւր բերան ամէն, եղիցի. ընդ կատարման գրոյս սպասումն արա սովորութեան չարեացս, տէր իմ Ցիսուս Քրիստոս, եւ քեզ փառք. ամէն»*։

26. *Թղ.* 152ա. «Ցիշատակագիր պատասխանւոյ սորին ընծայական գրոյ երջանիկ եւ շնորհընկալ Տճառն Ստեփաննոսի յերեսացն միոյ հոգիաբուխ վարդապետի (Գրիգորի Նարեկացւոյ). *Շնորհաձիր էին եւ հոգւոյ նորին ընդունակ ընտրեալ եւ ներանձնացեալդ այցելու»*։

27. *Թղ.* 152բ. «Պատճառ Քառասնորդաց պահոցն. *Շնորհք բարերարութեան արարչին եւ խնամողական սէր զթութեանց նորա յորդորեաց զմիտս իմանալեաց իմոց եւ չարժեաց զթեւս լեզուի իմում ոչ լռել սքանչելեացն Աստուծոյ»*։ *Վերջ թղ.* 158բ. «*Եւ Քրիստոս ինքնաբուն զօրութեամբ եւ կարողութեամբ յարեաւ. նա չոգաւ միւսանգամ ի նինուէ, եւ Քրիստոս յարուցեալ ի գերեզմանէն համբարձաւ յերկինս առ առաքիչն իւր»*։

Ստորին լուսանցքին վրայ գրիչը կը գրէ. «Կարծեմ այս ճառս չէր ի լման եւ յօրինակն այսչափ կայր»։

28. *Թղ.* 159ա. «Նորին Գրիգորի (Տաթեւացւոյ) լուծումն համառօտ դժուարիմաց բանից ի գիրս գրչութեան որ յԱռիստակէսէ հռետորէ. *Վերլուծութիւն.* Լծ. *Մեկնութիւն յայտնապէս, բան, բառ եւ բայ, բազմաբուխ եւ զանազան գրեալ, եւ զԱռիստակէս հռետոր կոչէ ի հայոց մեծաց, եւ ծանօթ եղեալ անհաս եւ ճարտար գրչի»*։

29. *Թղ.* 161ա. «Նորին Գրիգորի լուծումն համառօտ ի խրատ գրչութեան Գէորգ–

նայ վարդապետի, զոր նախ խնդրեալ էր ի նմանէ Կոստանդնեայ գրիչ, եւ ապա Գոյն երիցանց Ստեփաննոսի. *Անպարապ անձամբ. Լծ. Նախ հողացօղ ի քսան բանս. զարձեալ անպարապ՝ անկատար լսի»*:

Թղ. 163ա. «Դարձեալ խրատ Գէորգեայ վարդապետի որ առ Ստեփաննոս Գոյն երիցանց գրոց. *Ցաղագս գրչութեան արուեստի. Լծ. Գրչութիւն արուեստ է եւ զամենայն արուեստ պարտ է ուսանիլ»*:

Անդ. «Վասն ոտանաւոր այբուբենից Գէորգեայ. *Կրկին է, զի մինն ի դէմս Կոստանդնեայ խօսի եւ մինն ի դէմս Ստեփաննոսի Գոյն երիցանց»*:

30. *Թղ.* 163բ. «Վասն մեկնչաց աստուածային գրոց ի մերոց վարդապետացն թէ ով ոք է արարեալ. *Անանիա վարդապետն ի Սանահին վանացն այր մտաւոր եւ հանճարեղ դիտող առմարական արհեստին, էր ի ժամանակս Պետրոս կաթողիկոսին»*: – *Վերջ Թղ.* 164ա. «*Սիւնեաց աէր Ստեփանոս զԴիոնէսիոսին եւ զՊարպեմանցն եւ զԿազմութեան եւ զԻնութեան մարդոյն թարգմանեաց ի յունաց ի մեր լեզու, եւ արար մեկնութիւն համառօտ չորից աւետարանչացն եւ Արարածոց եւ Ծնորայ եւ քերականութեան եւ այլոց գրոց»*:

31. *Թղ.* 164ա. «Կարգ ուսումնականին այս է. *Նախ քերականութիւն, երկրորդ ճարտասանութիւն, երրորդ ճոռոմաբանութիւն»*: – *Վերջ անդ.* «*Եւ այս են դիտութիւնք ուսմանց զոր ծանուցին իմաստունքն չնորհօքն բարերարին Աստուծոյ»*:

32. *Թղ.* 166ա. «Ցանգն է առաջին կանոնին (Սաղմոսաց) եւ նախերգան»:

Թղ. 167ա. «Նորին բազմերջանիկ եւ երանաշնորհ սուրբ հօրն եւ անյաղթ հոետորի եւ լուսաւոր վարդապետի եւ խարազնազգաց ճգնաւորի, նորոգ լուսաւորչի հայոց Գրիգորի եռամեծի, լուծմունք դժուարիմաց բանից եւ բաղուածոյ Սաղմոսացն Դաւթի, ի սրբոյն վարդանայ մեկնութենէ, յոյժ պիտանի շարադրութեամբ եւ գեղեցիկ պիտանութեամբ. *Մի Աստուած, նախ ընդդէմ բազում աստուածոց. երկրորդ, մի է անձամբ հայր եւ մի եւ նոյն բնութիւն հաւասար երից»*:

Թղ. 170ա. «(Առաջին կանոն) Սաղմոս ի Դաւիթ. *Երանեալ է այր որ ոչ գնաց. Ի վերայ այսմ վեց իրս հարցանելի է»* (*Սղ.* Ա–ԺԷ):

Թղ. 195բ. «Երկրորդ կանոն» (*Սղ.* ԺՀ–Լե):

Թղ. 218ա. «Երրորդ կանոն» (*Սղ.* ԼԶ–ՄԴ):

Թղ. 254բ. «Չորրորդ կանոն» (*Սղ.* Մե–ՀԱ):

Թղ. 287բ. «Հինգերորդ կանոն» (*Սղ.* ՀԲ–ՀԸ):

Թղ. 322ա. «Վեցերորդ կանոն» (*Սղ.* ՀԹ–ՃԵ):

Թղ. 356ա. «Եօթներորդ կանոն» (*Սղ.* ՃՀ–ՃԺԸ):

Թղ. 381ա. «Ութերորդ կանոն» (*Սղ.* ՃԺԹ–ՃՄ): – *Վերջ Թղ.* 428ա:

Թղ. 428ա. «Ցիշատակարան. *Ընդ որոց վերջինս բանասիրաց եւ տրուպ խնդրողաց բանին պիտակ անուն կոչեցեալ Գրիգոր մեղապարկ անձամբ... յայսմ ամի ՊՄԴ թուի...»*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 37բ. «*Եւ ես եղծեալս ի գրոյն բարեաց եւ յիշատակացն կենաց, գործովք անբարեօք եւ կենօք չարչարանօք, հոգւով մեղսամած եւ մարմնով չաղաչար, յանհնարս ի կարգս եկեղեցւոյ Սուբիաս պիտակ անուամբ այս ինչ վերերեւակի, փափագատենչ բղճանօք եռանդնատուչոր սրտի, ես ինքնին ձեռօք իմովք մեղսաներկօք չարագրեալ համբարեցի զսա յուսամ՝ անձին իմոյ, եւ հանապազորդ ընդ ուսուցիչ խթան ի խորս մեղաց թմրեալ մտացս անզգայականի, ի թիւս հայոց ՌՃԻԴ (1675), յամսեանն Մարտի, յաւուրս աղուհացից, ի սուրբ քաղաքս Յերուսաղէմ, ի դուռն մեծահռչակ սուրբ աթոռոյս առաքելականի կանգնեալ յանուանս մեծաց անանցն եկեղեցւոյ սրբազանիցն Յակոբեանց Տէառն եղբօր արգարոյ եւ Որոմանն որդւոյ պատուական ղխաւորի, որոյ մաղթանօք մեզ աշխատողացս եւ ձեզ պատահմամբ յիշողացդ տէրն ողորմեսցի, այժմ եւ յանկէտ յաւիտենին ամէն: Ո՛հ, յիշա՛ զիս տէր յորժամ գայցես»*:

1427

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԷ.

Ձեռ. թիւ 758։ – *Ռճ՛ՀԱ* = 1682

ԹՈՒՂԹ 223։ – ՄԵՇՈՒԹԻՒՆ 15,5×21։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (10×15), իւրաքանչիւրը 4,5×15։ – ՏՈՂԵ 26։ – ԹԵՐԹԵ Ա–ԺԹ×12 (ԺԹ՛ 10 թղ.)։ – ՆԻՒԹ բուղթ մագաղաթանման։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով. երեք փականճները կորսուած են. աստառն է մուր կապոյտ կերպաս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԵ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵ ամբերի, կատարեալ վիճակով։ – ԳԻՐ ներս, մաճուր եւ ընտիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵ, ԽՈՐԱԳԻՐԵ կարմիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՂԵ թղ. 14ա ամբողջ ոսկետառ։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԵ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԵ թղ. 1ա, 14ա, 53ա, 69ա, 86ա, 98բ, 104բ, 124ա, 136բ, 151բ, 176բ. բոլորն ալ բազմագոյն եւ ընտիր։ – ՆԿԱՐԵ Թղ. 13բ, մեծութիւն՝ 10×14,8. գեղեցիկ տաճարի մը առջեւ գահի վրայ բազմած Յովհաննէս Որոտնեցի, վեղարով, ծիրանեգոյն փիլոնով, կապոյտ շրջազգեստով, սպիտակամօրուս, աջ ձեռը երկարած Գրիգոր Տաթեւացիի, որ դիմացը ծնրադիր, երկու բազուկները կուրծքին վրայ խաչածեւ, սեւ մօրուքով եւ անվեղար գլխով։ Շատ գեղեցիկ եւ յաջող մանրանկար մը։ – ԽՈՐԱՆԵ թղ. 14ա, մեծութիւն՝ 10×10,5, բազմագոյն, յոյժ գեղեցիկ եւ ընտիր, գոյներու ներդաշնակութեամբ։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԵ թղ. 1ա, բազմագոյն։ – ԴԱՏԱՐԿԵ սկիզբը չորս թուղթ չհամարակալուած, իսկ վերջաւորութեան՝ թղ. 219ա–223բ, իսկ միջանկեալ թղ. 176ա։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռճ՛ՀԱ – 1682։ – ԳՐԻՉ Ստեփանոս Խազիւղցի, որդի Տէր Ղազարի։ – ՇԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ «ի հաղաքն Ըստամպոլ, ընդ հովանեաւ սուրբ Հրեշտակապետաւն, ի գիւղն Խազիւղ կոչի»։ – ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵ «Յիշատակ է եզական բարեկամին մերոյ, որ թուի լինել Ասլատուր կամ Յովհաննէս ի Փափագեան տոհմէն, որդի մահտեսի Յարութիւնին, կամ ընդհանրապէս է յիշատակ տանն հաճի Յարութեանենց»։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Յովհաննու աւետարանին Գլուխ Ա–ԺԲ. մեկնութիւնը։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Գրիգորի եռամեծի եւ քաջ հռետորի եւ իմաստուն իրի, աշակերտի Յոհաննու Որոտնեցոյ մականուն կախելոյն ի սէրն Ցիսուսի, ի յիղձ բաղձանաց բանասէր անձանց ընորին աշակերտաց արարեալ լուծումն, համառօտ յառաջաբան աւետարանին Յովհաննու. Յառաջաբան. Լծ. *Նախերգանս, ոչ է Նանայի մեկնիչի, այլ վարդապետին զանունն իւր ոչ գրէ, որ թարգմանեալ է ի մեր լեզուս*»։

Թղ. 4ա. «Դարձեալ նախադրութիւն. *Եւ զի առաջին նախադրութիւն յայտնի է ըստ ինքեան վասն խնդրողաց եւ թարգմանողաց աւետարանիս մեկնութեան*»։

Թղ. 7ա. «Երկրորդ նախադրութիւն, *վասն աստուածաբանութեան. Ասացաւ ի վերոյ վասն աւետարանին Յոհաննու, այժմ ասելի է յաղագս աստուածաբանութեան*»։

Թղ. 10ա. «Այժմ վասն երրորդին ասացուք, որ է կատարեալ նշմարտութիւն յորժամ ասէ. Բանն. *Գիտելի է զի զանազանութիւն ի մէջ աստուածաբանութեան եւ այլ գիտութեանց*»։

Թղ. 11ա. «Զորրորդ բնաբանս ցուցանէ գկատարեալ երանութիւնն յորժամ ասէ. Առ Աստուած. *Գիտելի է զի աստուածաբանութիւն ըստ կերպի աստուածային առաքինութեան*»։

2. *Թղ.* 14ա. «Համառօտ մեկնութիւն աւետարանին Յովհաննու, ընորին Գրիգորի աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցոյ, հաւաքեալ ի հին եւ ի նոր թարգմանչաց, ի խնդրոյ համաշունչ աշակերտաց. *Ի սկզբանէ էր բանն. Նախ ասելի է վասն ի սկզբան, զի բազում են սկզբունք*»։

3. *Թղ.* 86ա. «Երկրորդ հատոր մեկնութեան, Հինգերորդ գլուխ ըստ կարգի, եւ Առաջին ըստ հատորի՝ Առաջին գլուխ. *Ձեւս այսորիկ ոճն էր հրէից*»։

4. *Թղ.* 98բ. «Երկրորդ գլուխ Երկրորդ հատորի. *Ձեւս այսորիկ գնաց Ցիսուս*»։

5. *Թղ.* 124ա. «Եւթներորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ Երրորդ ըստ հատորին. վասն վարդապետութեան. *Ցնա այսորիկ չրջէր Ցիսուս*»:

6. *Թղ.* 136բ. «Ութերորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ Չորրորդ ըստ հատորի, վասն վարդապետութեան տեառն. *Դարձեալ խօսեցաւ Ցիսուս*»:

7. *Թղ.* 151բ. «Վասն կուրին. Իններորդ գլուխն է ըստ կարգի եւ Հինգերորդ ըստ հատորի. *Եւ մինչդեռ անցանէր*»:

8. *Թղ.* 160բ. «Այս տասներորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ վեցերորդ ըստ հատորին. *Տասներորդ պատճառ եթէ Աստուած է Քրիստոս*»:

9. *Թղ.* 176բ. «Նորին հաւաքումն Երրորդ հատորին մեկնութեան աւետարանին. Բն. *Եւ էր ումն հիւանդ Ղազարոս ի Բեթանիայ*»: – *Վերջ թղ.* 218բ. «*Եւ յայտ է յորժամ փարիսեցիքն վասն քարոզութեանն Քրիստոսի դայթակղեցան, ասաց Քրիստոս. Թոյլ տուք զոցայ կոյրք են, կուրաց առաջնորդք, այսինքն թոյլ տուք զի խռովեցին եւ դայթակղեսցին*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 218բ. «*Փառք եռակի տէրութեանն եւ միոյ աստուածութեան, անսկիզբն սկզբանն հօր եւ անճառապէս ծնեալոյ որդւոյն միածնի եւ անբննաբար բղխման սուրբ հոգւոյն էից հաստողին եւ եղելոց զարդարողին եւ հանուրց պահպանչին: Աւրհնութիւն ամենայն լեզուաց, գոհութիւն յամենայն մտաց եւ փառաբանութիւն յամենայն գոյից միշտ յանցեալն, ի ներկայս եւ յապառն յաւիտեանս. ամէն: Որոյ յոյժ սիրով եւ փափաքանօք ցանկացող եղէ այսմ հոգելից տառիս եւ ծաղկաւէտ բուրաստանիս: Արդ եղեւ գրաւ գրչութեան սորա ի թվականութեանս հայոց ՌՃԼԱ, ձեռամբ փցուն եւ անարժան եւ անարհեստ Խասգեղցի տէր Ղազարի որդի Ստեփանոս իրիցու, ի քաղաքն Ըստամպօլ, ընդ հովանեաւ սուրբ Հրեշտակապետու, ի գիւղըն Խասգիւղ կոչի. որ եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած մեր ի տիեզերական ահեղ աւուրն, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն*»:

1428

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԸ.

Ձեռ. թիւ 438: – *ՌՃԼԸ* = 1686

ԹՈՒՂԹ 117: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14×20,5 (14,5×20,8): – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10×16,5): – ՏՈՂԲ 25: – ԹԵՐԹ Ա–ԺԲ (Ա՝ 10 թղ., Ժ՝ 11 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ կեդրոնը ձուածեւ դրոշմանիշ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ, դռնակով, աստառը ներմակ թուղթ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԲ բաւարար: – ԳԻՐ ՈՒոտր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ, ԹՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր թանաքով: – ԴԱՏԱՐԿԲ թղ. 1ա–բ, 111ա–117բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԼԸ – 1686: – ԳՐԻՉ Կարապետ, որդի Մարտիրոսի (ի Գոլիս): – ՍՏԱՑՈՂ հաւանաբար գրիչը: – ՏԵՂԻ Գոլիս: – ԿՆԻԲ թղ. 2ա, մեծութիւն՝ 1,1×0,9, հիւսուած գիրերն են «Վրթանէս»: – ԳԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԲ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ «Տիրացու Գէորգին Տէր Յոհաննիսեան ընդ միում Սաղմոսի մերում փոխանակեալ զայս մեկնութիւն Տաթեւացւոյն, եւ մեզ. ՌՄԼԸ: Զոր առեալ երեր ընդ իւր ի Կոստանդինուպոլսոյ Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր Ինճիճեան, 1790, ՌՄԼԹ, Հոկտ. 8»:

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացւոյ Մեկնութիւն Սողոմոնի երեք գիրքերուն, Առակաց, Ժողովողի եւ Իմաստութեան, քաղուած Ներսէս Լամբրոնացւոյ Մեկնութենէն: Ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 2ա. «Յաղագ Առակացն Սողոմոնի»:

Թղ. 3բ. «Գրիգորի աշակերտի Յոհաննու Որոտնեցւոյ եւ քաջ դիտապետի, համառօտ հաւաքումն յառաջակայ գրոցն Սողոմոնի, ի լուսաւոր բանից մեծին Ներսէսի. *Զի՞նչ է որ ասէ Սողոմոն եւ այլ մարգարէքն եւ առքն*

աւետարանն առակաւ խօսէր. Պտ. *Վասն երից, նախ զի առակն պիտանի է բանին եւ վկայ հաստատութեան»:*

Թղ. 4բ. «Զինչ է իմաստութիւն որ ասէ ճանաչել զիմաստութիւն»:

Թղ. 5բ. «Վասն երկիւղի»:

Թղ. 17բ. «Իմաստութիւն շինեաց իւր տուն եւ կանգնեաց սիւնս եօթն»:

Թղ. 22ա. «Եւ առաքեաց զծառայս իւր կոչել բարձր բարոզութեամբ»:

Թղ. 23բ. «Բան երկրորդ. Առաջին բան Առակացն էր վասն տեսական իմաստութեանցըն, երկրորդ բանս վասն գործնականին»:

Թղ. 26բ. «Վասն ողորմութեան»:

Թղ. 31բ. «Վասն արբեցութեան»:

Թղ. 33բ. «Վասն կշռոց խարդոց»:

Թղ. 35ա. «Վասն թագաւորաց եւ իշխանաց»:

Թղ. 37ա. «Վասն ծառայից թէ զինչ պիտոյ է»:

Թղ. 38բ. «Վասն զանազանութեան մեղաց»:

Թղ. 39ա. «Վասն ճանապարհաց»:

Թղ. 42ա. «Վասն մարդոյ համեմատութեան առ անդաստան եւ այգի»:

Թղ. 44բ. «Նախատինք վատաց, որք են ծոյլք հոգով եւ մարմնով»:

Թղ. 45բ. «Վասն տգրկին եւ դստեր նորին»:

Թղ. 48ա. «Իսկ երրորդ փոխն այսպէս է կարգեալ»:

Թղ. 48բ. «Ի գովութենէ իմաստութեան բաղդատութեամբ յոսկի խնծոր եւ յակն սարդիոն»:

Թղ. 49բ. «Վասն թէ որպէս համեմատի իմաստութիւն առ մեղր»:

Թղ. 51ա. «Պարտ է վարդապետաց նմանիլ մեղուի»:

Թղ. 53ա. «Վասնզի չեն նման երեսք իրերաց»:

Թղ. 54ա. «Վասն գովութեան ժրագլուխ կնոջ»:

Թղ. 57ա. «Վասն պարսաւանաց վատ եւ չար եւ անարգ կանանց»: – *Վերջ Թղ.* 58ա. *«Այսքան յաղագս Առակաց գործոցն, վերջքն է»:*

2. Թղ. 58ա. «Գիր ժողովողին. *Որպէս յայտ է ի մեկնութենէ մեծին Ներսէսի զի Առակացն գիրք խրատ է վասն զանազան բարուց»:*

Թղ. 60ա. «Վասն զբաղման կենցաղոյս»:

Թղ. 60բ. «Վասն իմաստութեան Դաւթի եւ Սողոմոնի»:

Թղ. 62բ. «Վասն հեշտութեան Սողոմոնի»:

Թղ. 64բ. «Վասն հոգոց մեռելոց»:

Թղ. 66ա. «Վասն անառակին, ի Ներսիսէ»:

Թղ. 67ա. «Մերձ ի վերջ է թէ բազում գիրս մի՛ ժողովել»:

Թղ. 68ա. «Վասն դատաստանին»:

3. Թղ. 68բ. «Ցաղագս իմաստութեան Սողոմոնի. *Իսկ իմաստութեանն Սողոմոնի ոմանք գայթակղեցան վասն կրկին պատճառի»:*

Թղ. 69բ. «Վասն շնորհաց ի սիրտս մեր»:

Թղ. 70բ. «Վասն ստուերական կենցաղոյս»:

Թղ. 73ա. «Ի գովութենէ կուսութեանն»:

Թղ. 76ա. «Վասն շնութեան զգաւակաց»:

Թղ. 76բ. «Վասն սրբոցն մահուան»:

Թղ. «Վասն հանդերձեալ դատաստանին»:

Թղ. 79բ. «Վասն թագաւորաց եւ իշխանաց»:

Թղ. 82ա. «Ցաղագս զանազանութեան սրբութեան»:

Թղ. 83բ. «Ցաղագս գովութեան իմաստութեան»:

Թղ. 85բ. «Իսկ բնական իմաստութեանն պիտոյ է եօթն իր»:

Թղ. 87ա. «Ցաղագս հոգւոյն սրբոյ»:

Թղ. 91բ. «Բան զամենայն շարժուն շարժագոյն է իմաստութիւնն»:

Թղ. 93բ. «Վասն յատկութեան մանկան»:

Թղ. 94ա. «Վասն աղօթից»:

Թղ. 95ա. «Ցերոյքն Աստուծոյ»:

Թղ. 95ա. «Տանջանք յԵգիպտոսի»:

Թղ. 96ա. «Վասն բանաւացոց»:

Թղ. 96ա. «Վասն տանջանաց»:

Թղ. 96բ. «Վասն նեղութեան»:

Թղ. 97ա. «Վասն հայելոյ եւ գեղոյ»:

Թղ. 97բ. «Վասն մեղաց կոապաշտութեան»:

Թղ. 100ա. «Զանազանութիւն սուրբ խաչին եւ կոնգն»:

Թղ. 102ա. «Ցաղագս կոապաշտութեան թէ ուստի սկսաւ»:

Թղ. 104ա. «Վասն օրինաց»:

Թղ. 104ա. «Վասն մանանայիին»:

Թղ. 105բ. «Վասն եգիպտոսի խաւարային»:

Թղ. 107ա. «Վասն երկիւղի»:

Թղ. 109բ. «Վասն պատառման ծովուն»:

Թղ. 110ա. «Վասն տասն հարուածոցն եգիպտոսի»: – *Վերջ Թղ.* 111ա. *«Վասն որոյ*

սուրբն Ներսէս Տարսոնացի ի Հոգւոյն սրբոյ ընկալեալ գյուժումն մեկնութեան Առակացս, եւ գրով անջինջ յիշատակ թողուլ մեզ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որում փառք եւ երկրպագութիւն, գոհութիւն եւ բարերանութիւն ընդ հօր իւրում եւ ամենասուրբ հոգւոյն, այժմ եւ յաւիտեանս յաւիտենից· ամէն»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ· 111ա. «Գրեցաւ Մեկնութիւն Առակացն Սողոմոնի ի քաղաքն Ըստամպոլ, ձեռամբ Կարապետի որդւոյ Մարտիրոսին, ՔՂՎին ՌՃԼԵ (1686), ի Մարտի Զ (6)· ամէն»:

1429

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԺԹ.

Ձեռ· թիւ 827: – ՌՃԼԶ = 1687

ԹՈՒՂԹ 306: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 10,5×13: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×9,2): – ՏՈՂԵՐ 18: – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԻԸ, որոնցմէ Ա՝ 11 բղ·, Գ, Է–ԺԱ, ԻԶ՝ 10 բղ·, Զ՝ 8 բղ·, ԻԳ՝ 6 բղ·, ԻԴ, ԻԵ՝ 14 բղ·, ԻԸ՝ 4 բղ·, մնացածներըը 12 բուղթ: – ՆԻՒԹ յիշատակարանին համաձայն՝ «երեք ապգ բղթոյ վերայ գրեցաւ, այսինքն ստամպօլու, զաֆարի, փռանկի»: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով, կորսուած են երկու փականճները. աստառն է նարնջագոյն նուրբ մետաքս: – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ նոտր (բղ. 267ա–272ա բոլորգիր): – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶՐՆԱՏԱՌ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ 114ա–բ, 134ա–138ա, 167բ–168ա, 210բ, 249ա–252բ, 272բ, 275բ–280բ, 302բ, 305ա–306բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃԼԶ – 1687: – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ Ցովսէփ արեղայ, միաբան Ս. Էջմիածնի: – ՏԵՂԻ Ս. Էջմիածին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ բազմաթիւ, գրւած գրիչէն (տե՛ս ստորեւ): – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ցիշատակ Պօղոս վարդապետի Սիվրիհիսարցւոյ, ուխտիս սրբոյն Ղազարու, ի Վենետիկ, ՌՄԼԷ (1788). եհաս առ մեզ յամի 1790 – ՌՄԼՔ, Հոկտեմբերի 8»:

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի գանազան գրուածքներըը, ինչպէս նաեւ Ոսկեփորիկի յատուկ այլ նիւթեր· ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ·* 1ա. «Ցանկ առաջիկայս լուծմանց երգ երգոցին»:

Թղ· 3ա. «Համառօտ հաւաքումն ի տեսութիւն լուծմանց երգոց երգոյն, աշխատասիրեալ Գրիգորիոս հսկողի, արի երջանիկ հռետորի եւ բաջ փիլիսոփայի հայոց, աշակերտի եռամեծին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, ի լուսաւոր բանից վարդապետին Վարդանայ. Ով ամենազօր հոգիդ սուրբ Աստուած ճշմարիտ գտկարութիւն եղկելոյս դու զօրացոյ, որով զսկըսեալս օգնականութեամբ էո աւարտեցից եւ բեզ փառ յաւիտեանս. ամէն. Հարցումն. Վասն է՞ր ասա յետոյ է կարգեալ· Պտ. *Սողոմոնի կարգն է ընդ ժողովողին. նախ զի զիրքն երեք՝ հասարակաց է իրասա միասին կարգեաց…»: – Վերջ թղ· 95ա. «Այլ որք ողջ մտօք եւ ճշմարիտ հաւատով կատարէն զիրկական խորհուրդս ի փառս Քրիստոսի, արժանացին չնորհաց եւ փառացն ոգորմութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, եւ ամենայն աշխատողացն ի սմա, երջանիկ եւ լուսաւոր վարդապետին Վարդանայ եւ խնդրողացն եւ համօրէն աշխատողացն ի սմա, եղիցի յիշատակ բարեաց անմոռաց յիշմամբ ի կրկին կենացդա, եւ յաւիտեանս յաւիտենից· ամէն: Ցաւարտ եհաս Աստուծով լուծմունք Երգ երգոյն Սողոմոնի»:*

2. *Թղ·* 95բ. «(Լուծմունք) Սահմանք ասացեալ ի Դաւիթ. *Ողջախոհ մոլութիւն, որ ցանկան իմաստասիրութեան, որ հոգեւոր գործէ՝ զինքն սրբէ մարդ, յայնժամ փութայ զամենայն էակս քննել· իմաստասէրք են գտեալ չորս գլուխ իրքս, եթէ է՛, եւ զի՞նչ է, եւ որպիսի՞ է եւ վասն էր է»: – Վերջ թղ·* 111բ. «Եռամեծն Դաւիթ որ ունէր զրնական չնորհն եւ առացականն եւ զաստուածաստուրըն, երիս բնական, որ ի տղայութենէ չնորհաց էր, իսկ առացական, որ աշխատեցաւ, չարչարեցաւ եւ խիստ ուսաւ զիմաստասիրու-

Քիւն, յայնժամ Աստուած այլ չնորհեաց նմա, վասն այն զամենայն յաղթեաց»:

3. Թղ. 115ա. «Ճանգն է Առաքինութեանց. *Այս ինչ է ի Լուծմունս Առաքինութեանց» ցանկ:*

Թղ. 116ա. «Նորին Գրիգորի աշակերտի Ցոհաննու մեծի, համառօտ լուծմունք Առաքինութեանց Արիստոտէլի. *Զի յետ աշխարհաց գրոց. աստ կարգէ վասն չորից. նախ՝ զի եւ այս թուի առ Ագեքսանդրոս»:* – Վերջ Թղ. 132ա. «*Այսոքիկ հոգեպէս տեսութիւն, բարոյական, տնտեսական եւ քաղաքական առաքինութեանց, ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք»:*

4. Թղ. 132ա. «(Քերականական բանք. անվերնագիր). *Բանին մասունք ութ են. Նախ անուն, երկրորդ բայ, երրորդ ընդունելութիւն, չորրորդ յօդ, հինգերորդ դերանուն, վեցերորդ նախդիր, եօթներորդ մակբայ, ութերորդ շաղկապ. Բան կոչի...»:* – Վերջ Թղ. 133բ. «*Է եւ այլ զօրութիւն շաղկապին, յորժամ գնաց, ցուցեր թէ եկեալ էր յուսուկ. թէեւ գնացես, զեւն զնելով ցուցեր թէ եկն, ապա գնաց: Այս են ութ մասունք բանին»:*

5. Թղ. 139ա. «Գրիգորի եոամեծի լուծումն համառօտ, խրատ գրչութեան Գէորգայ վարդապետի, զոր նախ խնդրեալ էր ի նմանէ Կոստանդեայ գրեաց եւ ապա Ստեփաննոս Գոյն երիցանց. *Անպարտ անձամբ. Լծ. Նախ հոգացօղ ի յիրս եւ ի բանս, զարձեալ անպարապ անկատար լսի»:* – Վերջ Թղ. 165ա. «*Այս երկու խրատն գրչութեան առ խնդիր Ստեփաննոս Գոյն երիցանց կոչեցեալ. այսքան առ այս»:*

6. Թղ. 165բ. «Նորին Գրիգորի աշակերտի Ցովհաննու, լուծումն համառօտ դժուարիմաց բանի ի գիրս գրչութեան Արիստակէս հռետորի. *Վերլուծութիւն. Լծ. Մեկնութիւն յայտնապէս. Բն. Բառ եւ բայ...»:* – Վերջ Թղ. 186բ. «*Եւ ի վերջըն ԺԱ ճառ կանոնն եւ նախերգանն, այսքան Արիստակէսի է եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Աւարտեցաւ յաղագս գրչութեան գիրքս»:*

7. Թղ. 187ա. «Ճանկ եւ խորագիր սաղմոսաց իւրաքանչիւր ալէւուից, զորս մի ըստ միոջէ գրելոց եմ եթէ հոգին սուրբ առաջնորդէ. *Ա. Հանգիստ, այսինքն մտաց ինչ այլայլումն կամ ձայն փոփոխումն»* (Ա–ՃՄԵ):

8. Թղ. 211ա. «Ճանկ ճայամաւուրի ըստ այբուբենից եւ վասն դիւրաւ գտանելոյ ըզպատմութիւն եւ զվկայութիւն սրբոց մարտիրոսաց զոր եւ կամեցի. *Աբուդիմոս վկայի Օգոստոսի քան եւ հինգն: Աբդիչօ եպիսկոպոսին Հոկտեմբերի քան եւ չորս»* (Ա–Ի):

9. Թղ. 239ա. «Ասացեալ Վանական վարդապետին (խորհրդական մեկնաբանութիւն հին եւ նոր օրինաց). *Արեգակն՝ Քրիստոս եւ աւետարանն. Լուսինն՝ օրէնք. Արուսեակն՝ Ցովհաննէս մկրտիչն. Ընդհանուր աստեղք՝ բոլոր քրիստոնեայք»:* – Վերջ Թղ. 248բ. «*Եօթանասուն թարգմանքն՝ աստուածաբան վարդապետքն»:*

10. Թղ. 253. «Վասն քրիստոնէական հաւատոյ որ ի դաղմատաց թարգմանեալ էր ի հայս ՌՈԳ (1603) թուին Քրիստոսի. ամուի կարճառօտ հաւաքումն, հարցումն եւ պատասխանի. *Դու քրիստոնեա՞յ ես. Այո՛, քրիստոնեայ եմ չնորհօքն Աստուծոյ: Որո՞յ ասի քրիստոնեայ. այնմիկ որ դաւանի զհաւատն Քրիստոսի եւ գործով կատարէ զօրէնս նորա»:* – Վերջ Թղ. 263ա. «*Եւ կամ ըստ Դաւթի եօթն են ժամք աղօթից, այսինքն առաւօտեանն, արեւածագն, երրորդ ժամն, վեցերորդն, իններորդն, երեկոյեանն, խաղաղականն»:*

11. Թղ. 263բ. «(Թուանշաւք հայոց). *Ա – 1: Բ – 2»:* – Վերջ Թղ. 264բ. «*Ցաման հարիւր ո, որ է հարիւր բիւր եւ ըստ փոանկաց ասի միլիօն մէկ»:*

12. Թղ. 264բ. «Անուանք եւ կերպք տասանց առոգանութեանց. *Շեչտ, բութ, պարոյկ, երկար...»:*

Անդ. «(Անուանք նախահարց, մարգարէից, առաքելոց). *Ադամ, Աբէլ...»:*

13. Թղ. 265բ. «(Բանք վասն գիւտի գրոց հայոց). *Ցետ ՑՃԺԲ (312) ամաց որ ի ծննդենէն Քրիստոսի, նահատակեցան Հռիփսիմեանքն յարքայէն հայոց Տրդատայ...: Զկնի ՆԻԲ (422) ամաց որ ի Քրիստոսէ եւ ՃԸ (108) ամաց ի սրբոյն Գրիգորէ, արարին աստուածատուր չնորհօք զգիր ազգիս հայոց...»:* – Վերջ Թղ. 266բ. «*Իսկ զՕն ի յունաց առին եւ զՁէն ի փռանկաց, զի հարկիւ պիտոյացաւ. իսկ հիւնն չէ ի կարգ ձայնաւորաց, երբ չիցէ առ նոսա դասած»:*

14. Թղ. 267ա. «(Տոմարական բանք). *Ա. Ցայտնութիւն Ցունվարի Զ. Քէ եօթներեակն*

Ա լինի, օրն շաբաթ, թէ Բ լինի կիրակի, Գ երկուշաբաթի, Դ երեքշաբաթի, Ե չորեքշաբաթի...»: – Վերջ թղ. 272ա. «ԻԸ. Յայտնութեան բարիկենդան, Դեկտեմբերի ԻԹ. թէ եօթներեակն Ա շաբաթ, Բ կիրակի, Գ երկուշաբաթի, Դ երեքշաբաթի, Ե չորեքշաբաթի, Զ հինգշաբաթի, է ուրբաթ»:

15. *Թղ. 273ա. «Առաջաբանութիւն տրամաբանութեան. Վասնզի մարդ բնականապէս գիտել ցանկայ եւ ի բնէ անտի զգիտութիւն...»: – Վերջ թղ. 275ա. «Եւ ապա յաղագս նորին իսկ ձեռնարկութեան եւ հաւատքարանութեան, որ ներպարունակէ յինքեան զնգերս եւ զնախադասութիւն»:*

16. *Թղ. 281ա. «Վասն տիեզերական սիւնհոդոսացն թէ ե՞րբ եւ վասն որո՞յ եւ յորում տեղւոջ ժողովեցան եւ զո՞վ ոք ընգովեցին. Պարտ է գիտել եթէ եօթն ժողովք եղեն. Առաջին սուրբ եւ տիեզերական սինհոդոսն եղեւ Նիկիայ, յաւուրս մեծին եւ սրբոյն Կոստանդիանոսի»: – Վերջ թղ. 283բ. «Հինգերորդ սուրբ եւ տիեզերական ժողովն եղեւ ի Կոստանդինուպոլիս»:*

17. *Թղ. 283բ. «Սահմանիք մասանց եւ պէսպէս շարժմանց եւ կրից. Բնութիւն է սկիզբն շարժման եւ դադարման. երկիւղ է ակնկալութիւն չարիս. ցանկութիւն է անխափան ներգործութիւն»: – Վերջ թղ. 286ա. «Ներգործումն է արծարծումն մնացելոցն»:*

18. *Թղ. 286ա. «Երկոտասան առաքելոց անուանիք են այսոքիկ. Պետրոս եւ Անդրէաս...»:*

Անդ. «Իսկ եօթանասնիցն միանգամայն յաւետարանին ոչ յիշեն, բայց մեք ի պատմութեանց գտեալ եդաք զանուանս նոցա. Առաջինն Ադդէ, որ կատարեցաւ յՈւռհայ, Աբէ...»:

Թղ. 288ա. «Ցաղագս թէ ոյք յառաքելոցն ամուսնացեալք էին եւ ոյք ոչ ասացից. Պետրոս եւ անուն կնոջ նորա Գուգիայ, եւ որդիք՝ Ցովէդ եւ Ցովնան, եւ դուստր...»:

19. *Թղ. 289բ. «Կարգաւորութիւնք ցուցմանց օրհնութիւնարար ցուցակիդ, եթէ ով ոք կամ յորում ժամանակաց հայրապետացն են արարեալ զկարգաւորութիւն աւրհնութիւնարար ցուցակի եւ թէ ով ոք եղեր ի Հայաստան յաշխարհս եւ յորոց հրամանաւ կարգաւորեցին. Երանելին Մովսէս Խորենացւոյ թարգմանչի, որ էր գրիչ սրբոյն Սահակայ հայրապետին հայոց, որոյ սրբոյն Ներսէսի, յետ ձիժ ամի սրբոյն Գրիգորի, եղեւ սկիզբն թարգմանութեան ի հայերէն լեզուս»: – Վերջ թղ. 292բ. «Այսքան է, եղբայր գիտնական, յորժամ կամիցիս քերել (իմա՛ գրել) ցուցակ Մաշտոցին, զքերեալն (իմա՛ զգրեալն) նախ դնեացես եւ զնեղապարտ Բիւրտանդանդի միով բանիւ յիշեացես. ամէն»:*

20. *Թղ. 292բ. «Ցաղագս կշռոց. Քանքարն Թռ դահեկան է. տաղանդն երկերիւր քսան եւ հինգ լիտր է...»:*

21. *Թղ. 293ա. «Այլուստ գտեալ. Մատթէոսն քահանայի, որ ի ցեղէն Ղեւեայ, երեք դստեր էին, անդրանկանն անուն Մարիամ...»:*

22. *Թղ. 293բ. «Այլուստ գտեալ. Առաջին դարն ենովք փոխեցաւ յերկինս, յերկրորդն ջրհեղեղն...»:*

23. *Թղ. 294բ. «Այլ ինչ բանիք պիտանիք ի Գրիգորէ ասացեալ վասն հարկաւորի. Տեսակք խմաստից գիտութեան թէ յորքանս բաժանին մասունք, կերպարանի խոհական գովելեացն եւ պարսաւելեացն...»:*

24. *Թղ. 295բ. «Այսոսիկ են բաղաք եւ շինուոք ևոցին. Ամասիա թագաւորն զՄսխս շինեաց, եւ Ալչահ թագաւորն զերասխն շինեաց, Վնուն թագաւորն զՎարդկերտն շինեաց, Շիրակ արքայ զՇիրակ շինեաց...»:*

25. *Թղ. 298ա. «Ազգաբանութիւն սկսեալ յԱդամայ մինչեւ ի Քրիստոս. Ադամ ՋԼ. Սէթ ՋԺԲ. Ենովս ՉԵ...»: – Վերջ թղ. 302ա. «Եւ վերջըն Աննայ եւ Կայիափայ, եւ ՉՆՁեացան եւ կորեան, զի աստուածասպանք եղեն եւ այլ ոչ ևս նորոգեցան, զի նորս թագաւորեաց եւ հաստատ մինչեւ ի կատարած»:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 111բ. «Աւարտեցաք յօգնականութեամբ եւ ողորմութեամբն Աստուծոյ, զի եղիցի յիշատակ յետ իմոյ վայելողացն, ում ոք եւ իցէ:*

«Արդ գծագրեցաւ փոքրիկ գրքուկս եւ զոր ինչ կայ ի սմա, նախերգաբար եղաք ի դլուխ գրքուկիս, ձեռամբ յօգնամեղ եւ լոկ անուամբ միայն եւեթ Ցովսէփ ապիրատ արեզայէ, ոչ թէ միոյ քանքարի միայն պարտական՝ այլ բիւր քանքարի պարտապան, որ եմ ամենայնիւ չար գտեալ, յամենայն պատ-

ուխրանացն Աստուծոյ, գոնեայ աղօթիւք սրբասնեալ եղերգդ, զի սրբեսցէ զիս ի վիրաց ախտից ախտացեալս եւ բժշկեսցէ զիս ամենայն հոգեկան ցաւոց եւ չարաւհից:

«Արդ ծրեալ եղեւ խառնիխուռն վասն վեց պատճառաւ· առաջին՝ վասն անյուսութեան եւ անվարժ գրոյս· երկրորդ, տգիտութեան եւ անյարմար գրչութեան· երրորդ, ոչ ի միում ժամանակի եղեւ գրեալ, այլ առաջ եւ յետոյ, մեծ եւ փոքր, խոշոր եւ չաղփախ· չորրորդ, մրով եւ ոչ թանաքով եւ անվայելուչ է տեսողացն եւ մանաւանդ ծայրատ եւ կիսատ երեւի գրեալս, որպէս սայս է տեսանել· հինգերորդ, երեք ազգ թղթոյ վերայ գրեցաւ, այսինքն ստամպօլու, զաքարի, փռանկի, կոկած եւ անկոկ, նշըշտեալ եւ անըշըշտեալ, զոր կարի դժուարին է գրել, որպէս յայտ է քաջ քարտուղարից· վեցերորդ, զի ես մեղկացեալս եւ չուտափոյթ արարի, զի ոչ հայեցայ զշար գծագրացն ամենեւին: Զինչ եւ իցէ, ներումն հայցեմ իմո այսքաննացս ամենայն, եթէ չօգտիք: Սակայն ժտեմ, մի՛ մեղադրէք սղալանացն, այլ մանաւանդ աղաչեմ միով բանիւ զիս անարժանս յիշէք, զի եւ դուք յիշեալ լիջիք երկնաւոր առագաստին:

«Դարձեալ յաւարտ հասուցի զգրկուկս գայս ի յետին եւ ի նեղ ժամանակս, զոր յաւելմտեան թագաւորք, այսինքն հազարացիք եւ փռանկք պատերազմին ընդ իրարս, եւ բազում քրիստոնեայք այն աշխարհին կոխան են եղեալ ի ներքոյ ոտից նորա, զոր տէր Քրիստոս նոցա եւս տացէ ազատութիւն եւ խաղաղութիւն· ամէն:

«Գրեցաւ եւ յաւարտ եղեւ գիրքս ի թուականիս ՌՃԼԶ (1687), Նոյեմբեր ամսոյ ԺԱ (11), ի գրան սրբոյ առաքելական Աթոռոյս Էջմիածնայ, ի հայրապետութեան տեառն Եղիազարու Հոռմկլայեցւոյ, զի տէր Աստուած տացէ սմա յերկար կեանս, զոր վայելչազարդ վայելչացոյց եւ զեղեցկազարդ պայծառացոյց զսուրբ Աթոռս, միաբանեօք, մինչ աւելի քան զձՄ, այր մեծ եւ փոքր, սեւագլուխ եւ ևկեղեցւոյ մանկունք: Այլ եւ բազում եւ պէսպէս չինութեամբ եւ նորոգութեամբ զարդարեաց զսուրբ Աթոռս, զսուրբ Գայիանէ, զսուրբ Հռիփսիմէ եւ զՈրագեղու հոգոյ տունն եւ այլ տեղիսն, զոր ոչ կարեմ յանուանէ յիշել, զի մի՛ ձանձրացին ընդերձօղքն եւ ունկնդրօղքն:

«Այլ եւ յաջորդութեան եւ աթոռակալութեան տեառն Միաքասայ Աստապատեցոյ, եւ տէրութեան պարսից Շահ Սուլէմանին, եւ իշխանութեան Նահանգիս Զեալ խանին: Արդ որք օգտիք եւ կամ ինչ իւիք չահիք ի ամանէ, միով տէր ողորմեայիւ զՈւսէփ անարժանս սուտ անուամբ միայն արեղային զքեզողութիւն մեղաց իմոց հայցեցէք, զի եւ հայրն երկնաւոր թողցէ զյանցանս ձեր աստ եւ ի հանդերձեալն· ամէն»:

2. Թղ. 133բ. «Զանթիւ եւ զանչափ բազմամեղիս, յիշեցէք միով բարբառով, զի եւ յիշօղքդ առհասարակ յիշեալ լիջիք ահեղ աւետնին· ամէն»:

3. Թղ. 210ա. «Կատարեցաւ ցանկ Սաղմոսիս ձեռամբ յոգնամեղ եւ չուառացեալ Ցովսէփ պաշտօնէի· եւ որք օգտիք ի ամանէ ինչ իւիք օրինակելով կամ կարդալով, անմեղադիր լերուք հիքոյս, քանզի Աստուած կարողաց խնդրէ զնորհս, եւ որք ասէք տէր Ցիսուս նորա յանցանքն թողուս, թողցի աստղացդ աստ եւ ի հանդերձելումն· ամէն»:

4. Թղ. 238բ. «Զմեղապարտս գրիչս յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր, եւ դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ մերմէ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս· ամէն»:

5. Թղ. 248բ. «Զմեղապարտս յիշեցէք ի Քրիստոս եւ դուք յիշեալ լիջիք յաւուրն յանեղեկի· ամէն»:

6. Թղ. 302ա. «Ցիշեցէք ի Քրիստոս ըզյոգնաչախատս մեղօք իւիք Ցովսէփ անարժանս, զի եւ դուք յիշեալ (լիջիք) ի Քրիստոսէ»:

7. Թղ. 303ա. «Շնորհօք Քրիստոսի եւ ողորմութեամբն եւ օգնականութեամբ նորին յաւարտեցաք աշխատասիրութեամբ զգրկուկըս այս եւ այլ խակութիւն եւ տգիտութիւն, յաւութիւն եւ զովասանութիւն, ամենայն պակասութիւն եւ խառնիճաղանջութիւն գրոյն եւ թղթոյն գրեցաք ի վերջն սորին, որպէս յայտ է տեսողացն: Բայց առաւել եւս հարկաւորելոյր է նախերգաբար գրել, զիս կիզրն սորին դնել եթէ որքան եւ կամ քանի բան գլխորէն եւ պիտանացու ի մի վայր ժողովեալ եթէ աստն այնօրիկ եւս պարտիմք պարզ անել խնդրողացն, եթէ քանի են եւ կամ որոյ եւ ոյք են առացեալ: Զի թէպէտ յայտ է իւրաքանչիւր խորագրի իսկիզբն ուրոյն ուրոյն եւ գրոց, այլ վասն զի գիւրագիւտ լինելոյ սակի եղաք աստ, զի մի՛ ընդերցօղքն տեսեալ զմի բանն եւ այնու զանց առեալ անցանիցէ, եւ կամ վարկպարագի եւ նանիր չրջչրջեսցէ ընդ թղթովքն, մինչ զի թղթոյն եւս եղծեալ քրքրեսցի եւ ապականեալ աւերեսցի:

«Ուստի, որո՞յ կարգաւ եղի գիսկիզբն գրոցս, իւրաքանչիւր յանուանէ, զի գիւրաւ գտցի խնդրողացն:

«Նախ Սրբոյն Գրիգորի Տաթեւացոյն ա-րարեալ յուծմունք Երգերգոցի, ի լուսաւոր բանից Վարդանայ մեկնութենէ:

«Երկրորդ, Սահմանք Դաւթի ասացեալ նախերգաբար:

«Երրորդ, Առաքինութեանց Արիստոտէլի յուծմունք, արարեալ սրբոյն Գրիգորի Տաթեւացւոյն:

«Չորրորդ, Նորին Գրիգորի արարեալ յուծմունք յաղագս գրչութեան, ի բանէն Գէ-որգայ վարդապետէն:

«Հինգերորդ, Նորին Գրիգորի արարեալ յաղագս գրչութեան, ի բանէն Աբրահամայ վարդապետէն:

«Վեցերորդ, խորագիր սաղմոսացն Դաւ-թի համառօտ ժողովեցի ես անարժանս, ցան-կացեալ եւ գրեցի եւ եդի:

«Եօթներորդ Յայսմաւուրաց ցանկն զոր այբուբենաւ դիւրաւ գտանի խնդրողացն:

«Ութերորդ, յաղագս քրիստոնէական հաւատոյ, զոր ի դպրմատացոց թարգմանեալ ի մերս:

«Իններորդ, պարզ եւ դիւրագիտելի ամե-նեցուն:

«Տասներորդ, յաղագս սրբոց ժողովոյն, որք ի Նիկիեայ եւ այլքն:

«Եւ այլ պիտանացու բան, զորս ամենա-թչուառս եւ եղկելիս, թոյլս, ծոյլս եւ պզեր-զըս, ամենայն մեղօք չախաղեալս Յովսէփ միայն եւեթ արեղայէ է, եւ բիւր քանքարի պարտապան, ժողովեցի եւ գրեցի, առ ի յօ-գուտ ուսումնասիրաց, մանաւանդ տղայոց եւ ամենայն համբակաց:

«Արդ գրեալ եղեւ ի թուին ՌՃԼՋ (1697), Նոյեմբեր ամսոյ ԺԴ (14), ի սուրբ Աթո-ռոս էջմիածինն: Եւ արդ աղաչեմ զձեզ, հարք եւ եղբարք իմ, որք օգտիք եւ ինչ իւիք չահեալ գտանիցիք, մխով բանիւ զիս յիշել խնդրեմ. իսկ եթէ պակաս է բոլորովին եւ եթէ այլ առաւել պակասութիւն գտջիք ի սմա, ժողութիւն չնորհեցէք ի յիմարս համար-ձակութեան: Զայսոսիկ համառօտեցի այս-քան առ այս, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:

1430

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Ի.

Ձեռ. թիւ 1020: – 1693ին առաջ

ԹՈՒՂԹ 192: – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15,5×20: – ԳՐՈՒ-ԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4,5×16,6: – ՏՈՂԵ 35: – ԹԵՐԹԵ Ա–ԺԵ×12 (Ա՝ 10 թղ., ԺԱ՝ 14 թղ., ԺԵ՝ 7 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ բարակ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դունակով. կորսուած են երեք փականքները. աստառն է սրճագոյն ծաղկազարդ տպածոյ կնրպաս: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀ-ՊԱՆԱԿԻ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բէեւ արտաքսապէս մաքուր, սակայն պակուած են առաջին երկու կամ երեք թուղթերը, իսկ ստորին եւ արտաքին լուսանցքները մեծ մասով ցեցակեր, առանց փճացնելու գրադաշտը: – ԴԻՐ ՈՒոտր մանր: – ԶԱՐԴԱԴԻՐԻ սակաւ, թուշագիր եւ ծկնագիր, շատ ուղիղ եւ ընտիր, բազմագոյն: – ՍԿԶԲՆԱԱՒՈՒ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ երկու տեսակ կարմիր բա-ռաճով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ սակաւ, բայց ուղիղ եւ ընտիր գրիչով: – ՆԿԱՐ չունի, սակայն թղ. 1ա–4բ ունի զանազան գծագրութիւններ, կարմիր գրիչով, ներկայացնելով սափոր, ծաղիկ, եղնիկ, վիշապ, արծիւ: – ԽՈՐԱՆԻ չունի: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ թղ. 108ա: – ԴԱ-ՏԱՐԿԻ թղ. 104բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ կը պակսի յիշատա-կարան. կայ կնիք մը՝ 1693 թուականով, որմէ առաջ գրուած ըլլալու է Ձեռագիրս. նկատած որ Ձեռագրին հետ կազմուած է 1630ին Հռոմ տպագրուած Քրիստո-նէականի գրքի մը հատուածը, կարելի է եզրակացնել որ Ձեռագիրս գրուած է 1630–1690 տարիներուն միջեւ: – ԳՐԻՉ Թումա Թավրիզեցի: – ՇԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ ան-յայտ: – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն անյայտ, գուցէ գրիչը. 1693ին՝ Իգնատիոս, հաւանաբար Ամիր Բաղաֆեան: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ԿՆԻՔ թղ. 104բ. մեծութիւն՝ 1,5×1,3, երեք տողերու մէջ գրուած է. «ԲԻ ՇՒ – ԷԴՆԱՏԻ – ՈՍ ԹՎ ՌՃԼԳ»: – ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԻ-ՊԵԿՈՒԹԻՒՆԻ «Զայս գիրս Հարանց վարուց եւ ճառից ինչ Տաթեւացւոյն եւ այլոց ոմանց, երեք ընդ իւր Վ. Հ. Մկրտիչ Վրդ.ն ի Կոստանդնուպոլսոյ, յամի Տեառն 1759, ի Ցունվարի 30»:

Մատենս կազմուած է զանազան նիւթե-րով, որոնց կարգը հետեւեալն է.

1. *Թղ.* 5ա. «(Ց)առաջաբանութիւն գրոց վարուց սրբոց հարանց եւ հաղաքավարու-թիւն ցոցա. *Որ էրն ի սկզբանէ առ Աստուած*

Աստուածն բան, վասն բազում իւր բարեբարութեանն զամենայն արարածս յոչ գոյից ի գոյութիւն էած եւ իմաստութեամբ ստեղծեաց:

«Խրատ գեղեցկայարմար եւ երեւելի հարցն մերոց կթօնաւորաց յաղագս կատարեալ առաքինութեան. Գլուխ երկրորդ. *Եհարց ցհայրն Անտոնիոս եւ ասէ. Զի՞նչ պահեցից զի հաճոյ եղէց Աստուծոյ. պատասխանի ածէրն եւ ասէ ցնա. Ուր եւ երթիցես զԱստուած ունիցիս ամենեւիմբ առաջի»* (մասն ա–լգ):

Թղ. 9բ. «Ի թղթոյն Մվսի (Մովսէսի) միայնակեցի առ կրաւնաւորս. *Զերկիւղ Աստուծոյ մերժէ զամենայն չարախօսութիւն»* (մասն լգ):

Թղ. 10բ. «Գլուխ երրորդ, խրատ (հոգեւորք) սուրբ հօրն մեր, եթէ պարտ է մեզ հետեւել հանդարտութեան միայնակեցութեան. *Նոյնբերեմն հայրն Անտոնիոս յանապատի եւ անկաւ ի ձանձրութիւն մեծ»* (մասն լե–կէ):

Թղ. 14բ. «Դ. գլուխ, վասն պահոց. *Գնաց երբեմն հայրն Ափիլաս ի սենեակ իւր»* (մասն կը–ղթ):

Թղ. 18բ. «Սրբոյն Նեղոսի վասն որկրամոլութեան. *Սկիզբն պղտաբերութեան ծադիկ»* (մասն ճ–ճխգ):

Թղ. 28բ. «Գլուխ է. Վասն անբնչութեան. *Հրաժարեալ ումն յաշխարհէ եղբայր եւ զինչս իւր բաժանեաց աղքատաց»* (մասն ճխզ–միթ):

Թղ. 43բ. «Նեղոսի սուրբ հօրն խրատ վերակացուաց. *Նաւավար տգէտ պատրաստ է ի կորուստ»* (մասն խլ–մհբ):

Թղ. 55ա. «Վասն Պետրոսի մաքսաւորի. *Ցափրեկեցոց աշխարհէն էր ումն մեծատուն»* (մասն մհգ–մձգ):

Թղ. 57ա. «Գլուխ ԻԷ. Վասն անյիշաչարութեան. *Երբեմն հայրն Մակար յԵգիպտոս»* (մասն մձէ–յա):

Թղ. 59ա. «Գլուխ ԻԹ. Վասն հոգետես հարց. *Աէր հայրն Սքիրիոն, եթէ առաջին հարքն»* (մասն յբ–յժբ): – *Վերջ թղ.* 62բ. «Գլուխ ԻԶ.երդ, աւարտումն եղեւ վարք հարանց»:

2. *Թղ.* 62բ. «(Գուշակութիւն ի վերայ կենաց եւ մահու). *Եթէ կամիցիս գիտել ի մէջ երկուց եղբարց եւ առն եւ կնոջ եթէ ով յառաջ մեռանի...»*: – *Վերջ անդ. կայ նաեւ աղիւսակ մբ:*

3. *Թղ.* 63ա. «(Ն)որին Գրիգորի աշակերտի եռամեծի Յոհաննու Որոտնեցւոյ արթարեալ հաւաքումն բանից ի մեկնութենէ Սաղմոսին աստուածահօրն Դաւթի մարգարէին, ընդդէմ մոլորութեանց նոցա որք ասեն զբերքաթուրն. *Եպիփան ի վերայ սաղմոսին՝ Ոչ յարիցեն ամբարիշտք ի դատաստան, ասէ. Ամենեւին մեղաւորք ոչ յառնեն ի դատաստան»*: – *Վերջ թղ.* 73բ. «72ա. «Զորրորդ, ազգ են ուղղականք որպէս որդի ի հօրէ եւ ազինք ի կողմնաւորքն որպէս եղբօրորդիք. *հինգերորդ՝ ազգ են մերձաւորքն արեան եւ ազինք հեռաւորքն ամենայն. այսքան առ այս, եւ Քրիստոսի մերոյ...»*:

Թղ. 72ա. «(Ցիշատակարան). *Ընդ որս եւ երից երջանիկ վարժապետին իմոյ Յոհաննու Որոտնեցւոյ յիշատակ աւրհնեալ եղիցի, որ նախ երից ամաց փոխեցաւ առ ցանկալին...»*:

4. *Թղ.* 72բ. «Կոչին որ կրկնէ եւ կրկնագատիկ. *Գիտելի է զի իմաստասէրքն զանունն ի չորս բաժանեն. ի հոմանուն, ի փաղանուն, ի յարանուն եւ ի բազմանուն»*: – *Վերջ թղ.* 73բ. «Զի զոր ինչ ի միտս խորհեցաւ եւ խօսեցաւ՝ գործով կատարեաց»:

5. *Թղ.* 73բ. «(Նորին) ի յԱրարածոց գրոց. *Եւ Տէր տեղեաց ի Սողոմ եւ ի Գոմոր հուր եւ ծծումբ.* (Հրց). *Ընդէ՞ր հրով եւ ոչ այլազգ պատուհասու եհար զնոսա տէր.* (Պտ). *Նախ զի զոր Աստուած սահմանեաց զի արուընդ էգան ամուսնացին»*: – *Վերջ թղ.* 77ա. «*որ եւ կեանք է յաւիտենից, բայ որում եկայք աւրհնեալք հօր իմոյ ժառանգեցէք զկեանան յաւիտենից. այսքան առ այս»*:

6. *Թղ.* 77ա. «Հարցմունք Գէորգ վարդապետի եւ լուծմունք Գրիգորի նորին հարազատի. *Գիր քոյոյ վանեմամիտ խոհեմութեան, ով արփիածին հարազատ»*:

7. *Թղ.* 78ա. «Բարոզ վասն դատաստանին. *Զի՞ ասէ՝ եկայք առ իս. են չնորհք եւ մեծութիւն եւ փառք, եւ որպէս աղքատք որ խնդրեն ինչ ի թագուհւոյն առաւօտուն երթան առ նա»*:

8. *Թղ.* 79բ. «Երջանիկ եւ աստուածարեալ վարդապետին Յոհաննիսի Եզրնկացոյ մականուն Պլուզ կոչեցելոյ, ժողովեալ ի կանոնական հրամանաց սրբոց հայրապետաց ի խրատ եւ յուղղութիւն մանկանց եկեղեցւոյ. *Ամենազօր թագաւորին մերոյ Քրիստոսի եւ բարերար փրկչին հաւատարիմ ծառայք, գնեալք եւ ազատեալք ամրիծ եւ անարատ արեամբ նորա փրկականաւ միածնի որդւոյն Աստուծոյ ժառանգակիցք եւ արքայութեանն երկնից ժառանգորդք»*:

Անդ. «Ցաղագս յիշոցատուաց»:

Թղ. 80ա. «Վասն աղօթից»:

*Թղ.*80բ. «Վասն հաղորդութեան»:

Թղ. 81ա. «Ի կնունքն եւ ի պսակն ոչ բերել գուսան»:

Թղ. 81բ. «Ցաղագս ոչ առնել սուգ եւ տրտմութիւն մեռելոյն»:

Թղ. 82բ. «Թէ բան գերեսուն տարին պակասից հասակն պարտ է ձեռնադրել թէ ոչ եւ չափ ուսման որքան լիցի»:

Մինչեւ Թղ. 84բ *կանոնագրքէն քաղուած են զանազան կանոններ՝ նկատմամբ յիշեալ նիւթերուն, հատնաբար քաղուած Յովհաննէս Երզնկացիէ:*

9. *Թղ.* 84բ. «Ցայլ գրոց, Ընդդէմ այլազգեաց, որպիսի հաւատով պարծին առանց գործոյ սրբութեան եւ արդարութեան. (Հ)աւասն աղբիւր է առանց ջրոյ, ծառ է առանց պտղոյ, սեղան է առանց հացի»: – *Վերջ անդ:*

10. *Թղ.* 84բ. «(Բժշկարանի մասն). Նշանք բնութեանց մարդկան. (Ո)ր արիւն յաւել լինի՝ ապիտակ լինի երեսքն»:

Թղ. 85ա. «Ակիւղեպեայ ասացեալ վասն բնութեան. *Ի դլխոյն գայ մարդոյ ամենայն բարի»:*

Անդ. «Դիմոսկիադէս հարցաւ թէ սնունդ մանկանն եւ կերակուր ուստի է...»:

Թղ. 85բ. «Դիոկրատէս ասէ թէ կերակուր մանկանն ուր երթայ»:

Անդ. «Որ ի Բասեայ բժշկապետի. *Վասընդի տղայոց բնութիւն լինի ցրտայինն»:*

Թղ. 86ա. «Վասն երիտասարդաց բնութեան ի Բասեայ. *Զի նման է այնպիսւոյն ջերմութիւն հրոյ»:*

Անդ. «Նորին վասն ծերոց բնութեան. *Զի ծերոց բնութիւն չրջի»:*

Անդ. «Վասն տարերց խառնուածոյ. *Հողըն ցամաք եւ ցուրտ, ջուրն խոնաւ է եւ ցուրտ»:*

11. *Թղ.* 86բ. «Սուրբ հօրն Նեղոսի. *Նաւամբ տգէտ պատրաստ է ի կորուստ եւ վարդապետ անխրատ կորուստ է աշակերտաց»:*

Համմ. վերեւ § 1, *թղ.* 43բ, *որ առելի ընդարձակ է:*

12. *Թղ.* 86բ. «(Հոգեւոր պատմութիւնի եւ խրատի). *Գրեալ է թէ զոմն եղին ի բանտի եւ ծանուցին ի դիշերի թէ վաղիւն սպանանելոց են քեզ»:* – *Վերջ թղ.* 88ա:

13. *Թղ.* 88ա. «Բանի ժողովէ են որ պարտ է ընդունել ուղղափառաց, զոր ամենայն ազգ ընդունի. *Եւ է հիմն եւ արմատ ուղղափառութեան երեք ժողովք. առաջին ժողով Նիկիայ»:* – *Վերջ թղ.* 90ա. «*Սուրբն Տիմոթէոս յետ ժը ամի կապանաց իւրոց արձակեալ եղեւ մեծաշուք պատուով յաթոռն Աղեքսանդրիոյ, զի փառաւորէ Աստուած զփառաբանիչս իւր, որ եւ ճշմարիտ վարդապետութեամբն իւրով զաչխարհն զայն ամենայն հերձուածողացն զարձոյց եւ լուսաւորեալ պայծառացոյց ուղղափառ հաւատովն ի տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որում փառք»:*

14. *Թղ.* 90ա. «(Գրիգորի Տաթեւացւոյն. Հրց). *Զի՞նչ է. Արբ ջուր ի քոց ամանոց. (Պտ). Վասն բազում պատճառաց. ասան ջրոյ կոչէ զկինն...»:* – *Վերջ թղ.* 98բ:

Գրիգոր Տաթեւացիի Հարցմանց գիրքէն քաղուածք մըն է զանազան նիւթերու, Հարցում եւ Պատասխանով:

15. *Թղ.* 99ա. «Նախերգան գերազանց վարդապետին Նիկոլայի Լիւրացւոյ, ի կարգէ սրբոյն Յրաանցիսկոսի, վասն մեկնութեան բղխոյ երանելոյն Պօղոսի որ առ Երրայեցիսն, թարգմանեալ ի ձեռն վսեմախոհ վարդապետի Յրա Պօղոս. *Յորժամ եկեսցէ կատարեալն ունայնացի մասնաւորն. զրանս գայս գրէ Պօղոս Ա. Կորնթ. Գիծն գլուխն, իսկ առ ի մեկնութիւն սորին գիտելի է զի ի սկիզբն եկեղեցւոյն հրեայք որ դառնային ի հրէութենէ ի հաւատն Քրիստոսի»:* – *Վերջ թղ.* 99բ. «*Քանզի յայնժամ սակաւք ի բազմաց էին ծանօթ Աստուծոյ գիտութեան, վասն որոյ տարակուսէր թէ գիարդ կարեմ ծանուցանել ամենեսին առաքեալսն»:*

16. *Թղ.* 99բ. «Համառաւտ հաւաքումն աստուածաբանական ճշմարտութեան (բաղեալ յաստուածաբանութենէ Մեծին Ալբերդի). *Քանզի գերազանցութիւն աստուածաբանական ճշմարտութեան է նչոյլ վերին ճառագայթի լուսաւորիչ մտաց»:* – *Վերջ թղ.* 103ա. «*Ի թվին հայկազեան սեռի Գ՚ ամի գընացաւ գիրքս այս որ Ալպերտ կոչի, ի գաւառս Արտագու, ի վիճակի սուրբ առաքելոյն Թադէոսի, ի գեօղս որ կոչի Մակու, ի յաուգնորդութիւն Տեառն Տիրացուի արժանաժառանգ եպիսկոպոսի, ձեռամբ թարմատար եւ ապիկար գրչի նուաստ ոգւոյ Ղուկասի, սոսկ անուամբ քահանայ եւ լոկ աշակերտ արի»:*

17. *Թղ.* 103ա. «Վասն թաղման Տեառն Մեծի շաբաթ աւուրն տեսութիւն. *Ո՞վ պատմեսցէ յանդիման նորա գճանապարհս նորա եւ զոր ինքն գործեաց ո՞ հաւատասցէ նմա, զի ինքն ի գերեզմանս գնաց եւ ի տապանի տըբ-*

նեցաւ»։ – Վերջ թղ. 104ա. «Եւս առաւել զքրիստոսապակ եւ զծիրանին զթագաւորն մեր աւրհնեսցէ հանդերձ ամենայն իշխանօք եւ իշխեցելօք եւ ամենայն ազատագունդ զօրականօք անվրդով խաղաղութեամբ»։

18. *Թղ. 104ա. «(Տոմարական բանիւ). Կաղանդ՝ որ է ամասմուան, Կաղանդիկոսն՝ որ է մուտ տարուն. Պենտեկոստ՝ յիսուն օր. Ղազիաղն՝ չորս ամ...»։*

19. *Թղ. 105ա. «Ցիշատակարան գրոց պատմագրաբար, զոր շինեալ է ֆաջ բարտուղարն առաքելական եպիսկոպոսն եւ աստուածարան վարդապետն Տէր Աստուածատուր, հուբր որդի մեծ բարուճապետին Յակոբայ Ովսաննայ. Փառք ամենասուրբ երրորդութեանն»։ – Վերջ թղ. 107բ։*

Հ. Մկրտիչ Աւգերեան այս հատուածին համար կու տայ սա ծանօթութիւնը. «Աստ կան պատմական տեղեկութիւնք, մանաւանդ վասն գործոց Մկրտչի Նաղաշի եպիսկոպոսին Ամդայ, մինչեւ ի թուականն հայոց ՊՂԶ (1447)։ Այս յիշատակարան երեւի օրինակեալ ի Յայսմաւուրքէ միոյ գրելոյ յայնմ ժամանակէ»։

20. *Թղ. 108ա. «Երաւելի սուրբ հօրն մերոյ եռամեծի իմաստասիրի եւ տիեզերապայծառ րաբունապետի Յոհաննու Որոտնեցւոյ ի յառաջաբանս առաքելոյն Պօղոսի համառօտ եւ պայծառ տեսութիւն. Ընդ ուսումնասէր եւ փոյթ. Լ.ծ. Եւթագ գրէ առ ճգնաւոր ոմն Աթանաս անուն, որ խնդրեաց ի նմանէ զցանգ առաքելոյս ընդդէմ եղծանողացն գուսրբ գիրս»։*

Թղ. 112բ. «Պօղոս ծառայ. Մկ. Թէ վասն էր սա միայն ի թուղթս իւր զանուն իւր կարգեաց, զոր ոչ մարգարէքն եւ ոչ աւետարանիչքն եղին, ասէ զպատճառն սուրբ Յոհան Ոսկեբերան»։

Թղ. 116բ. «Մեկնութիւն համառօտ եւ լուր չորեքտասան թղթոցն Պօղոսի գլխաւորէն (..)կաւ արարեալ Յովհաննու եռամեծ հռետորի եւ տիեզերալոյս րաբունապետի հայոց, ի խնդրոյ բանասիրաց ոմանց նորին աշակերտելոց անձանց. Թլփատութիւն օգնէ եթէ զօրէնս պահեսցես. Բանիւս այս զհրեայսն յանդիմանէ. բայց նախ պարտ է մեզ քննել թէ թլփատութիւնս այս որ տուաւ Աբրահամու եւ Մովսէսի, ընդէ՞ր ուրեմն այսց թլփատել զմանուկն»։

Թղ. 157ա. «Թուղթ Կորնթացւոց բահանայից առ Պօղոս առաքեալ. Ստեփաննոս եւ որ ընդ նմա երիցունք...»։

Թղ. 157բ. «(Պօղոսի առաքելոյն թուղթ) առ Կորնթացիս երրորդ. Պօղոս կալանաւոր Յիսուսի Քրիստոսի առ եղբարս կորնթացիս...»։

Թղ. 158ա. «Պատճառ երրորդ թղթոյն կորնթացւոց նփրեմի ասացեալ է. Կորնթացիքն յետ միաբանութեան...»։

Թղ. 158բ. «(Մեկնութիւն) առ Կորնթացիս երրորդ (թղթոյն). Պօղոս կալանաւոր Յիսուսի. Մկն. Ոչ վասն այլ ինչ իրաց այլ վասն Յիսուսի Քրիստոսի...»։ – Վերջ թղ. 177բ. «Եւ զի զայնչափ զգարշ եւ զպիղծ եւ զանմաքուրս սիրեաց եւ սրբեաց աւազանին բանիւ, որ ասաց յանուն հօր եւ որդւոյ եւ հոգւոյն սրբոյ»։

21. *Թղ. 178–192. Ձեռագրիս հետ միասին կազմուած է 1630ին Հռոմ տպագրուած «Առաւել պարզաբանութիւն Քրիստոնէական վարդապետութեան» գրքին 105–142 էջերը, երկսիւն, հայերէն եւ իտալերէն գրութեամբ։*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ. 72բ. «Ընդ նոսին եւ զմեղսանելիկ գրիչս Թուման Թաւրիզեցի յիշեսջիք ի տէր»։*

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

Թղ. 104բ. «(Կնիք). Նիկողոս զպիր, քաղաքէն Յամբայ,
Միրելի եղբայր եւ Ֆարղանտիմա,
Ցորժամ որ տեսնուս զմօհրիկս ի սմա,
Է՛ հա՛յ, էյ հա՛յ կանչելով զԻգնատիոսն յիշեա՛,
Եւ Տէր Աստուած ողորմի իւրն ասա՛.
Ռմխբ (1693) թվին գրեցաւ զի(րս) սա»։

1431

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԱ.

Ձեռ. թիւ 1351։ – *Ռճխգ* = 1694

Թուղթ 576։ – Մենոլոթիոն 15×21,3։ – Գրոլոթիոն երկսիւն (10,8×15,8), իւրաքանչիւրը 4,8×15,8։ – Տողք 26։ – Թերթք Ա–Խթ×12 (Ա, Ի՝ 11 թղ., ԽԸ՝ 10 թղ., Խթ՝ 9 թղ.)։ – Նիւթ բուղբ։ – Կազմ շատ գեղեցիկ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. ունի զարդարուն դռնակ. ինկած են երեմ փակաճմները. աստառն է կապոյտ գիծերով ներմակ լաթ։ Առաջին կողքին շուրջ մեծ երկաթագրով դրոշմուած է սա գրութիւնը. «Գրեցաւ ձեռամբ տէր Մըկրտչին, յիշատակ է իւրն եւ ծնօղացն Աղաթեղէ եւ մօրն Աննայէ. ի թվին ՌՃԽԹ ամին»։ – Մադաղաթեանց գլաձգանագիր՝ առանց գրութեան, մէկական՝ սկիզբն ու աւարտին։ – Հանդամանք բաւարար. մնացած է մաքուր։ – Գիր նոտր։ – Զարդագիրք թղ. 7ա, բազմագոյն եւ կենդանագիր։ – Սկզբնատառք, Խորագիրք կարմիր։ – Նկարք թղ. 6բ, մեծութիւն՝ 10,5×15,4. կը ներկայացնէ Յովհաննէս Որոտնեցին, մանիշակագոյն փիլոնով եւ կապոյտ շրջազգեստով, հովուական գաւազան ի ձեռին. դիմացը Գրիգոր Տաթեւացի, կապոյտ փիլոնով եւ մանիշակագոյն շրջազգեստով, գաւազանը առնելու դիրքով. երկուքն ալ ունին սեւ վեղար, մին ներմակամօրուս, երկրորդը սեւ։ Ունին դէմքի կատարեալ արտայայտութիւն։ – Խորան թղ. 7ա, մեծութիւն՝ 10×10,5, սեւ գրիչով եւ կարմրորակ գնդեցիկ խառակուսի զարդերով։ – Կիսախորանք, Լուսանցազարդք թղ. 50բ, 100բ, 136բ, 186բ, 225ա, 310բ, 336բ, 385ա, 477ա, 554ա։ – Դասակարգ թղ. 1բ–2ա, 576բ՝ ուր գրիչի փորձեր կատարուած են։ – Ժամանակ Ռճխգ–Դ (1694–5)։ – Գրիչ Մկրտիչ խահանայ Ջուղայեցի, Թեղանեցի ազգէն։ – Ծագումն հաւանաբար գրիչը Մկրտիչ խահանայ։ – Կազմող անյայտ։ – Ստացող առաջինը՝ գրիչը Մկրտիչ հիւ., 1701ին՝ Սիմեան, Սպահանէն. 1761ին ումն՝ նախիջեւանի Նորահողուց գիւղէն գալով Օսմանցիներու Թանկիզլու խաղաքը՝ գնած է այս Ձեռագիրը։ – Տեղի «ի շոշ խաղամ Ասպահան»։ – Կնիք թղ. 7ա, աբաբերէն գրութեամբ։ – Ցիշատակարանք գլխաւորները՝ տե՛ս ստորեւ. մանր ցիշատակութիւնք՝ բնագրին գրչութեամբ. թղ. 6ա. «Զմկրտիչ խահանայս յիշեայ. Մարտի է». թղ. 7ա. «Զմկրտիչ մեղսաթաւալ իրիցիս օգնեա՛ տէր ցիսուս հասանել աւարտ. ովգն». թղ. 49բ. «Զմկրտիչ էրէց գծօղս յիշեա». թղ. 99բ, «Եւ Մկրտիչ գծօղ սորա յիշեա». թղ. 136բ. 185բ. «Զմկրտիչ երէցս յիշեա». թղ. 336ա. «Զմկրտիչ գրող սորայ յիշեայ». թղ. 477ա. «Զտրուպ Մկրտիչ էրէցս գրող սորա յիշել աղաչեմ. արամ. ե (5). վերջ». բնագրէն տարբեր գրչութեամբ՝ թղ. 385ա. «Քրիստոսի ծառայ Սիմեան»։ – Տեղեկութիւնք «Ստացեալ ի Զմիւռնիա ի վ. Հ. Փիլիպպոսէ Վրդ. մերմէ Թերնիման Ասլան, եհաս ի վանս յամի 1834, ի Յուլիսի 30»։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացի Հարցմանց գիրքը, որու գլխաւոր բաժանումները հետեւեալ կերպով է.

1. *Թղ.* 2բ. «Այս ինչ գլխաւոր բաւիք բոլոր գրոցս. *Առաջին բնդդէմ նոցա որ զրպարտ եւ դժարկ ասեն*» (Ա–ԽԱ) *ցանկ*։

Թղ. 3ա. «Ցառաջարան գրոցս. *Ներգործական իմն մչտաչարժ բնաւորեալ կոյ զոբիչնս վերընթաց հրոյ բանեղէն իմացումն մարդոյ*»։

2. *Թղ.* 5ա. «Ցանկ է առաջին հատորի Հարցմանց» (Ա–ԺԶ)։

Թղ. 7ա. «Գրիգորի աշակերտի եռամեծի Յովաննու Որոտնեցոյ Հարցմունք պիտանիք եւ օգտակարգ գրոց աշակերտեալ անձանց. *Որպէս ասեն հերձուածողք*»։

3. *Թղ.* 49բ. «Երկրորդ հատոր հերմուսիմ է արիոսեանց»։

4. *Թղ.* 99բ. «Երրորդ հատոր Հարցմանց, աստուածաբանութիւն սրբոյն Դիոնէսիոսի»։

5. *Թղ.* 135բ. «Սկիզբն ցանկի չորրորդ հատորի, ի գործոյ եւ յարարչութեանն Աստուծոյ վեցօրէից»։

6. *Թղ.* 185բ. «Հինգերորդ հատոր Հարցմանցս, Վասն կազմութեան մարդկան»։

7. *Թղ.* 223ա. «Վեցերորդ հատոր Հարցմանցս, Հինգ գիրքն է Մովսէսի, այսինքն՝

Արարածք, Ելք, Վերստականք, Թիւք եւ Երկրորդ աւրէնք»:

8. *Թղ.* 309բ. «Ութներորդ հատոր Հարցմանցն Ժողովի Ցեսուս եւ ի Դատաւորսն եւ ի Զորս թագաւորութիւնսն»:

9. *Թղ.* 335բ. «Ուրերորդ հատոր, Ցաղագս մարդեղութեան փրկչին մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի»:

10. *Թղ.* 383բ. «Իններորդ հատոր, Վասն նոր օրինացն եւ եկեղեցւոյ»:

11. *Թղ.* 476ա. «Տասներորդ հատոր Հարցմանց, Վասն հանդերձելոյն եւ փոխման մարդոյն»:

12. *Թղ.* 553ա. «Ցիշատակարան գրոցս. *Արդ ես վերջինս ի ծնունդս եկեղեցւոյ*»:

13. *Թղ.* 554ա. «Գրեսցի յայսմ տեղոջ եւ հարցմունք Գէորգեայ վասն բազում վկայութեանց որ առեալ ի գիրս յայս զի անտարակոյս լիցի. եւ են ամենայն հարցմունք ԺԴ գլուխ, որպէս յայտ է ի կարգէդ: Հարցմունք Գէորգեայ վարդապետի եւ լուծմունք Գրիգորի նորին հարազատի. *Գիր քոյո(յ) հրամանի վեհմամիտ խոհեմութեան, ով արփիածին հարազատ*»: – *Վերջ Թղ.* 564ա:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

14. *Թղ.* 566ա. «Ցանկ եւ ցուցակ գլխաւոր բանից բովանդակ գրոյս ըստ տառիցն մերոց դասաւորութեանց. *Ա. Աբելի պատարագն. Նմբ: Աբրահամու ծնունդն. Շբ...*»: – *Վերջ Թղ.* 576ա. «*Ծանիր եւ զայս, ով ընթերցօղ, զի վասն դիւրապէս վարելոյ զցանկըս, յոյժ բարւոք է քեզ քանի մի ինչ անգամ իբր յաջախակի (...), ով որ ընթեռնուք յիշեսջիք միով Հայր մերիւ ի տէր, եւ դուք ողջ լերուք ամէն*»:

Սա վերջին գրութիւնը՝ բնագրէն տարբեր գրչութեամբ է:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 564բ. «*Փառք...: Որոց չնորհքն չարժին հակք ամենայն յընթացս իւրաքանչիւր ըստ կարգի յաւէտ բանականաս այսմ մարդկային բնութեանս պատուել հանճարով, որով զբնաւորական չարժումն իմաստասիրապէս մարթի է յօրինել աստուածային սիրովն ուղերձեալ, վասնզի որում բաղձա(յ) ոք նմին եւ հասանել ջանայ, զի բուռն է քան զմահ սէր, զոր ջուրք բազում ոչ կարեն չիջուցանել, մանաւանդ յորժամ յԱստուած իցէ տրփումն: Որոյ սակի ըղձիւք առ ստացումն աստուածային տառիս եւ ամենալիր ծաղկաւէտ բուրաստանիս Հարցմանց գրոց, որ եռափափագ եւ յօժար սրտիւ ցանկացող եղեալ այսմ աստուածային գանձարանիս ի վայելումն մանկանց սիոնի:*

«Եւ արդ ես յետինս եւ անարժանս եւ անիմաստս եւ անպիտանս ի գիրս գրչութեան, սուտանուն Մկրտիչ քահանայս Ջուղայեցի, եւ ի ազգէն Թեղանեցի, չնորհիւ տեառն ըսկսայ ՔՀՆ. ՌՃՂԳ (1694), Յունվարի Թ (9), եւ ողորմութեան նորին կատարեցի գիրքս ի ՔՀՆ. ՌՃՂԴ (1695) Մարտի ԻԲ (22), ի Նոշ քաղաքն Ասպահան, ի թագաւորութեան պարսից Շահ սօլթան Ցուսէինի, եւ հայրապետութեան տեառն Էջմիածնայ Նահապետ կաթուղիկոսի եւ ի առաջնորդութեան նահանգիս Պարսկաստանի գարհիւպիսկոպոս տեառն Ըստեփաննոսի, որ է բնիկ Ջուղայեցի, եւ միւս գարհիւպիսկոպոսն Աղէքսանդրի, որ է եւ նա բնիկ Ջուղայեցի, որ եւ ձեռնադրողն իմ է եւ ունի չատ երախտիք ի վերայ իմ, որ եւ տէր մեր Ցիսուս Քրիստոս անսասան պահեսցէ: (Եւ քալանթար գ. խոջայ Ղուկասին. ջնջուած եւ գրուած):

«Արդ յերես անկեալ ազաչեմ զմանկունսըդ սուրբ եկեղեցւոյ, յորժամ հանդիպիք սմա կարդալով եւ կամ օրինակելով, զաւելն բառնայք եւ զպակասն չնոյք, խոչորութեան եւ սխալանացն անմեղադիր լերուք, զի կարն մեր այս էր: Եւ նիկ օգտիք՝ ի տեառնէ գոհացարուք, եւ թէ ոչ՝ այն մերս է պակասութիւն, թողութիւն չնորհեցէք. ի դառն եւ ի նեղ ժամանակի գրեցաք, ամենայն կոդմանէ փակեալ էր մեզ դուռն ողորմութեան, որ եւ ինքն Քրիստոս միւսանգամ եւս բացցէ մեզ դուռն ողորմութեան. ամէն: Հայր մեր:

«Դարձեալ յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զՄկրտիչ եւեթ անուամբ քահանայս, եւ զհօրէ պապն իմ զԴամալն եւ զկողակիցն իւր զՆուշնումն, եւ զհանգուցեալ որդիքն իւրեանց, զհայրն իմ Աղաթեղին, եւ զմայրն իմ զԱնային, եւ դուք յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ:

«Դարձեալ յիշեցէք զՄկրտիչ քահանայն եւ նորաբուս մանուկն իմ զՈհաննէսն, որ ծնաւ ի մօրէ ՔՀՆ. ՌՃՂԲ, դամար ԺԵ (15), որ եւ տէր մեր Ցիսուս Քրիստոս ընդ երկայն աւուրս պահեսցէ անփորձ եւ անսասան. ամէն: Եւ դուք ողջ լերուք ի տէր:

«Դարձեալ յիշեցէք սուրբ Գէորգեա(յ) եկեղեցւոյն հաստատակ քահանայք եւ ժողովուրդն եւ սարկաւագունքն որք են այսօրիկ. զհէր Առաքիլն եւ զհէր Յակոբն, եւ հանդուցեալ զորդին իւր գՆովփն, որ այսմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս: Եւ զհէր Մհաւնէսն եւ զհէր Ղազարն եւ զհէր Դաւիթն, եւ զսոցին զպատասուրս Մկրտիչ քահանայս գրող սուրբ մաշտոցս, որ բազում աշխատութեամբ հաստատեաց զայս: Եւ զսարկաւագունքն մեր Սարքաբէն, որ այսմ ամի եղեւ քահանայ եւ կոչեցաւ տէր Թովմաս, եւ զՅատուրն եւ զՅոհաննգուլն եւ Ղուկասն եւ զՍուլթանն, որ սոքա եւս լինելոց են քահանայ: Եւ զժամկոչն մեր Կիրակոսն, որ եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցդ ինքն Քրիստոս ողորմեսցի իւր միւսանգամ գալստեանն փառք յաւիտեանս:

«Դարձեալ յիշեցէք զվարպետ Ագարէն եւ զորդին իւր Բարսեղն, որ եռաւն օրինակս սուրբ Հարցմանցս, որ եւ նովաւ զաղաւթս ընդի· վերջ»:

2. Թղ. 1ա. «Բարեաց ամենից առաջնորդ սուրբ հոգի Աստուած, առաջնորդեա՛ ժխտող եւ դատապարտեալ ծառայի քոյ Մկրտիչ իրիցիս հասանել յաւարտ գծիս, զոր սկսաք յաւուր առաջաւորաց պահոց երկուշաբթի աւուրքն, յամսեանն Յունվարի իԲ, ոմն ժե. թվին հայոց ՌՃՆԳ (1694): Ո՛հ, ո՛հ, երբ հանիցյանդ· վայ ինձ»:

3. Թղ. 135ա. «Ով խնամածու տէր իմ Յիսուս Քրիստոս Աստուած ճշմարիտ, հաս ի թիկունս տկարութեան իմոյ հասանել աւարտ գործոյս· նրհ. ԻԳ (23)»:

4. Թղ. 309ա. «ԶՄկրտիչ եւեթ անուամբ քահանայ, յիշել մաղթեմ ի տէր յաւուրս ընթերցման սորայ· թվ. ՌՃՆԳ (1694) նոյ. Թ (9)»:

5. Թղ. 385ա. «Զքարտուղար Մկրտիչ եւեթ անուամբ հրէցս յիշման մի՛ մոռանայք հանդիպողք· զմր. ԻԲ (22)»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

6. Թղ. 565բ. «Արդ բատացայ զսուրբ գիրքս յօգնամեղ եւ անարժան, մեղօք լցեալ եւ անպիտան Սիմաւս, քիմն ՌՃՄ (1701), ի քաղաքն Նոշ, որ կոչի Ասպահանի նորա չինվածքն, որ է Թարվզոց մահլէն, յիշատակ ինձ եւ իմոցն ամենեցուն, զհայրն իմ Միրզաբէկն եւ զմայրն իմ Մայրամն եւ զեղբարքն իմ Սականն, Ամիրջանըն, Ըւսադամն, Գափրիէլն, Միմասրն, եւ զքեռն իմ Իվիրգիմեան. եւ որդիքն իմ Օհաննէսըն, Ավետն, Մեհիաղէն, Բաբաւնըն, եւ զտեերքն իմ Ազաղուն, Օվսաննէն, Աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ· ամէն: Հանգուցեալ կողակիցն իմ Նաւայջանըն, եւ միուս կողակիցն իմ Մատլիմէն: Ով որ հանդիպի սուրբ գրոյս, յիշել աղաչեմ· յիշողն արժանի լիցի Քրիստոսի տեսուն, երանհավէտ ձայնին որ ասէ՝ Եկակք օրհնեայլէք հօր իմոյ, ժառանգեցէք անբասպատ ուրախութիւն· ամէն: Ի քաղաւորութիւն Ասպահանու Շահ սուլթան Հուսէնին, եւ ի առաջնորդութեան սուրբ Ամենայփրկիչ վանքին տէր Աղեքսանդր արհիեպիսկոպոսին, եւ Քրիստոսի փառք հավիտեանցըս· ամէն»:

7. Թղ. 310. «Արդ բատացայ զսուրբ գիրքս, օգնայ մեզ եւ անարժան մեղօք լցեալ եւ անպիտան Սիմաւնըս, յիշատակ ինձ եւ իմայնոցն ամենեցուն, հայրն իմ Միրզաբէկն եւ մայրն իմ Մայրամն, եւ որդիքն իմ Օհաննէսն, Ավետըն, Մելիքադէն, Բաբաւնըն, որ Աստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ»:

8. Թղ. 100բ. «Քրիստոսի ծառայ մահտեսի Սուրիասի որդի Առաքել»:

9. Թղ. 1ա. «Ի ժամանակս յետին թվականութեանն հայոց ՌՄԺ (1761), Մարդի Ժ օրն, որ ես արեւելցի, ի յերկրէն Նախչուվանու, ի գիւղէն Նորայհողուց, որ բատ մեբում ժամանակաց վասն մեղաց իմոց Հայաստան աշխարհն ավերեալ ցիր եւ ցան եղեալ էր, եւ հաւրն իմ գիս առ իւր, եկեր երկիրըն օսմանցուց, ի քաղաքն Պանկիզլու: Իպրեւ եղէ ես քառամեայ մեռաւ հայրն իմ եւ ես եղէ խանութայպահ, եւ անտ առի զաս Գաթեւացի Հարցմուրըս ի վաղդակոց իմոց· օր ոք հանդիպիք, յիշէք գիս եւ գծնողն իմ մին հայր մեղայիս»:

1432

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻՒ.

Ձեռ. թիւ 311։ – *ՌՃՂԶ* = 1697

ԹՈՒՂԹՔ 121։ – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 17×22,3։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (12×15,5)։ – ՏՈՂՔ 32։ – ԹՆԲԹՔ Ա–Ժ×12։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կիսալաթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ՈՒոտր ամվարժ։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏՈՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ ՈՒարընջագոյն։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 117բ–121բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՌՃՂԶ – 1697։ – ԳՐԻՉ, ՍՏԱՑՈՂ Վըլկանկացի չինիճի Ցուսէփի որդի՝ տիրացու Ովաննէս։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ «ի քաղաքն Ըստամպօլ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի, ի գիւղն ի Նիկիայ կոչի»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Ցովհաննու աւետարանին Գլուխ Ա–ԺԲ. մեկնութիւնը։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Համառօտ մեկնութիւն աւետարանին Ցովհաննու Ոսկեբերանի Գրիգորի աշակերտի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, հաւաքեալ ի հին եւ ի նոր թարգմանչաց, ի խնդրոյ համշուն աշակերտաց. *Ի սկզբանէ. Նախ ասելի է վասն ի սկզբան, զի բազումք են սկզբունք*»։

2. *Թղ.* 42ա. «Երկրորդ հատոր մեկնութեան, Հինգերորդ գլուխ ըստ կարգի, եւ Առաջին ըստ հատորի՝ Առաջին գլուխ. *Ցետ այսորիկ տաւն էր հրէից*»։

3. *Թղ.* 50ա. «Երկրորդ գլուխ Երկրորդ հատորի. *Ցետ այսորիկ գնաց Ցիսուս*»։

4. *Թղ.* 65ա. «Եւթներորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ Երրորդ ըստ հատորին. Վասն վարդապետութեան. *Ցետ այսորիկ չրջէր Ցիսուս*»։

5. *Թղ.* 72ա. «Ութերորդ գլուխ ըստ կարգին եւ Զորրորդ ըստ հատորի, Վասն վարդապետութեան. *Դարձեալ խօսեցաւ Ցիսուս*»։

6. *Թղ.* 80բ. «*Վասն ի ծնէ կուրին.* Իններորդ գլուխն է ըստ կարգի եւ Հինգերորդ ըստ կարգի (իմա՛ հատորին). *Եւ մինչդեռ անցանէր*»։

7. *Թղ.* 85ա. «Այս տասներորդ գլուխ է ըստ կարգին եւ Վեցերորդ հատորին. *Տասներորդ պատճառ եթէ Աստուած է Քրիստոս*»։

8. *Թղ.* 93բ. «Նորին հաւաքումն երրորդ հատորի մեկնութեան աւետարանին. Բն. *Եւ էր ոմն հիւանդ Ղազարոս*»։ – *Վերջ Թղ.* 166բ. «*Եւ յայտ է յորժամ փարիսեցիքն վասն քարոզութեան Քրիստոսի գայթակղեցան, ասաց Քրիստոս. Թոյլ տուք զոցայ կոյրք են, կուրաց առաջնորդք, այսինքն թոյլ տուք զի խռովեսցին եւ գայթակղեսցին*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 117ա. «*Փառք...։ Որոյ յոյժ սիրով եւ փափաքանօք ցանկացող եղէ այսմ հոգևւոյ տառիս եւ ծաղկաւէտ բուրաստանիս։ Արդ եղեւ զըրաւ գրչութեան սորա ի թվականութեանս հայոց ՌՃՂԶ* (1697) *թուականիս, ձեռամբ փցուն եւ անարժան եւ անարհեստ Վըլկանկացի չինիճի Ցուսէփի որդի՝ տիրացու Ովաննէսի, ի քաղաքն Ըստամպօլ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի, ի գիւղն ի Նիկիայ կոչի, որ եւ ձեզ յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած մեր ի տիեզերական ահեղ տաւնին, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն*»։

1433

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԳ.

Ձեռ. թիւ 76։ – ԺԷ դար

ԹՈՒՂԹՔ 33։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10,7×14,2։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (6,5×10,5)։ – ՏՈՂՔ 19։ – ԹԵՐԹՔ Ա–Գ։ – ՆԻՒԹ բուղթ։ – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, միջակը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ներսը։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 28ա–33բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքինէն՝ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած ենք 1791էն առաջ։

Փոքրագիր տետրակս կը բովանդակէ Գրիգոր Տաթեւացիի Մեկնութիւն՝ Աբեստակէսի եւ Գէորգայ գրչութեանց· ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ·* 1ա. «Նորին Գրիգորի աշակերտին Յովհաննու, լուծումն համառօտ դժուարիմաց բանից ի գիրս գրչութեան Արիստակիսի հռետորի. (Վ.)երկուծութիւն. Լծ. *Մեկնութիւն յայտնապէս*։ Բն. *Բառ եւ բայ*· Լծ. *Անուն եւ բա(յ), բազմաբուղխ եւ զանազան գրեալ, եւ զԱրիստակէս հռետոր կոչէ ի հայոց մեծաց որ է Առաջին Հայք· եւ ծանօթ եղեալ անհատ եւ ճարտար գրչի Լամբռնացւոյ եւ իբրեւ զպարարտ երկիր ի նմանէ խրատեալ*» (կանոն Ա–Ժ)։ – *Վերջ Թղ·* 12բ. «*Եւ այլն Ռրատակիսի է մինչեւ ցիքէն եւ ի վերջն ԺԱ ճառ կանոնն եւ նախերգանն։ Այսքան Առիստակէսն եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս· ամէն*»։

2. *Թղ·* 12բ. «Նորին Գրիգորի լուծումն համառօտ խրատ գրչութեան Գէորգեայ վարդապետի, զոր նախ խնդրեալ էր Կոստանդեայ գրչի եւ ապա Գոյն երիցանց Ստեփաննոսի. (Ա)*նպարապ անձամբ*· Լծ. *Նախ հոգաց ի յիրս եւ ի բանս· զարձեալ անպարապ՝ անկատար լսի, ձեռքն նախ իմացումն մտացն եւ ապա մարմնոյն*»։ – *Վերջ Թղ·* 13ա։

3. *Թղ·* 13ա. «Նորին մեկնութիւն վասն գրոյն. (Ա)*մինայն գիր ԼԶ է, յԱյբէն մինչեւ ցքէն, եւ բազում մեկնութիւն ունի ի քերդողացն, այլ եւ ասեմ զվեչտասան գլխով*» (Ա–ԺԶ)։

Թղ· 21ա. «Դարձցուք այժմ առաջին բանս մեր ի կարգս լուծմանց. *Եւ գիտելի է զի ութ մասն են բանի*· Լծ. *Իմաստասէրքն երկու ասեն զմասունս բանի, այսինքն անուն եւ բայ, որ նշանակէ գէութիւն եւ գործ*»։ – *Վերջ Թղ·* 24բ. «*Եւ աստ կատարումն առաջին խրատոյն որ վասն Կոստանդեայ գրեաց, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս· ամէն*»։

4. *Թղ·* 24բ. «Դարձեալ խրատ Գոյն Գէորգ վարդապետէ առ Ստեփաննոս Գոյն երիցանց գրեալ. (Ց)*աղագս գրչութեան արուեստի*· Լծ. *Գրչութեան արուեստ է, եւ զամենայն արուեստ պարտ է ուսանել եւ ապա գործել· եւ զարձեալ զարուեստս նախ մտօք խորհի օք եւ ապա աչօք տեսանէ*»։

Թղ· 26բ. «Վասն ոտանաւոր այբուբենից Գէորգեայ. *Կրկին է, զի մինն ի դէմս Կոստանդեայ խաւսի, եւ մինն ի դէմս Ստեփաննոսի Գոյն իրիցանց, առաջինն երեք գիրն մին տուն է*»։

Թղ· 28ա. «Այս առաջին խրատն գրչութեան առ ի խնդիրն Կոստանդեայ. Բն. *Գրչութեան*· Լծ. *Ներկայի է որպէս սկիզբն եւ դուռն ամենայն իմաստից*»։ – *Վերջ Թղ·* 27բ. «*Զի նախախնամական զօրութեամբ ամփոփէ զպատժողական զօրութիւն իւր ի մարդկանէ, եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս· ամէն*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ· 27բ. «*Փառք անպարագիծ էին այնմ որ ոչ էն հետազօտի, գոհութիւն անզբնին գոյին, որ է բան, կնիք եւ սահման էին· փառատրութիւն անպար իմանալի սեռին, որ է հոգի համագոյ էին եւ փառակից բանին, այժըմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից· ամէն*»։

1434

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԴ.

Ձեռ. թիւ 114։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 58։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×20։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն (10,3×15,6), իւրաքանչիւրը 5×15,6։ – ՏՈՂԲ 35։ – ԹԵՐԹԲ Ա–Ե×12 (Ե՝ 10 թղ.)։ – ՆԻՒԹ բուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կաշեպատ, կորսուած է դոնակը. աստառն է գունաւոր թուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԲ բաւարար. վերջին թերթը անջատուած է Ձեռագրէն։ – ԳԻՐ ներս մաներ եւ ներքս։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԲ թղ. 2ա։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԲ, ԹՈՐԱԳԻՐԲ կարմիր։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐԲ եւ այլ գարդեր չունի։ – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆԲ թղ. 2ա, շատ անյաջող։ – ԴԱՏԱՐԿԲ թղ. 1ա–բ, 53ա–58բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար։ – ԳՐԻՉ Նիկողայոս սարկաւագ։ – ՇԱՂԿՈՂ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԲ տե՛ս ստորեւ։ ՏՂԵԿՈՒԹԻՒՆԲ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Հարցմանց գիրքէն հատուած մը, հետեւեալ բովանդակութեամբ.

1. *Թղ.* 2ա. «Նորին Գրիգորի Հարցմունք նոր կատակարաւոց, ութերորդ հատոր, առաջիկայից ողորմութեանց. *Զանկիզքն բանկիզքան խակըզբանէ գոլին եւ զանճառելի թագնութեանն...*»։ – *Վերջ թղ.* 36ա. «*Եւ աստ կատարումն է ութերորդ հատորի Հարցմանցս այսքան*»։

2. *Թղ.* 36ա. «Իններորդ հատոր, վասն նոր օրինաց եւ եկեղեցո(յ) զանազան հարցմունք» (*Ա–ՃԶ*) *ցանկ*։

Թղ. 39ա. «Դարձեալ վասն նոր օրինաց եւ եկեղեցո(յ) զանազան հարցմունք. *Յաղագս նոր օրինաց հարցանելի է եկեղեցոյ կարգաւորապէս*»։ – *Վերջ թղ.* 53ա. «*Արդ ըստ առաջին կերպին ՃԿ ցանկա(յ) ի ներքոյ, ըստ այսմ է հայրտութիւն եւ փառասիրութիւն եւ ՃԿ ցանկա(յ) արտաքս, ըստ այսմ է արծաթ*» կը մնայ կիսատ ԺԳ մասը, եւ այնուհետեւ դատարկ կը մնան թուղթերը։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 36ա. «*Ձեռամբ* Նիկողայոս *սարկաւագիս եւ ծնողացն* Յովանիսիկ. *յիշեալ լիջիք (ի) տէր*»։

1435

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԵ.

Ձեռ. թիւ 478։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 347։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14×20։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն 10×14, իւրաքանչիւր սիւն՝ 4,5×14։ – ՏՈՂԲ 35։ – ԹԵՐԹԲ Ա–ԻԹ×12 (Ա՝ 14 թղ., ԻԹ՝ 9 թղ.)։ – ՆԻՒԹ բուղթ։ – ԿԱԶՄ գրեթէ ջնջուած դրոշմազարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. երկրորդ կողքին տախտակն ու կաշին վերէն վար ճաթած եւ բաժնուած, բայց խնամքով միացած է երեք տեղերէ։ Կորսուած է դոնակը, չէ ունեցած փականք։ Աստառն է ներքր դեղին մետաքս։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԱՆԱԿԲ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԲ բաւարար. գործածուած ձեռա-

գիր մը ըլլալով՝ ստորին եւ վարի լուսանցքները թերեւս մը սեւցած են. թուղթ ինկած է ընդ մէջ թղ. 343–4։ – ԳԻՐ ՈՒոտր մաներ եւ ըմտիր։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ միագոյն եւ հանգուցագիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ՆԿԱՐՔ երկու հատ. թղ. 2ա, մեծութիւն՝ 10×14,3, կը ներկայացնէ Համբարձումը. վերեւ կապոյտ բոլորակի մէջ Քրիստոս բազմած, աջով բռնած Ս. Դիրքը, ձախով՝ օրհնելու դիրքով. կլոր շրջանակը բռնած են չորս հրեշտակներ, երկու աջին եւ երկու ձախին. ներքին վարի մասը՝ կեդրոնը Ս. Աստուածածին եւ 12 աշակերտները. գոյները նախնական, մի քիչ վնասուած խոնաւութենէն, սակայն դէմքերու կատարեալ արտայայտութեամբ. ստորեւ գրուած է. «Համբարձումն Քրիստոսի յերկրէս ի յերկինս յաթոռ փառաց իւրոց»։ Երկրորդը՝ թղ. 2բ, նոյն մեծութեամբ եւ նոյն գոյներով, կը ներկայացնէ Քրիստոսի Յարութիւնը, հրեշտակը՝ որ ցոյց կու տայ թափուր գերեզմանը եւ երեք իւղաբեր կիներ իր ետին. վարի մասը երեք զինուորներ տարածուած գետին. ներքին ստորեւ գրուած է. «Իւղաբերքն եկին ի սուրբ գերեզմանն եւ հրեշտակն լուսափայլ նստէր ի վերայ գերեզմանին, եւ պահապանքն ի յահէն եղեն որպէս մեռեալ»։ – ԽՈՐԱՆՔ չկան։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ, ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐ թղ. 3ա։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 242բ, 347բ, ուր կայ արաբերէն չորս տող գրութիւն։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար։ – ԳՐԻՉ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն անյայտ, 1768ին՝ Երուսաղէմի պատրիարգ Կարապետ Վրդ. Դանճակեցի, որ դրած է վաճառին Գրքատունը։ – ՏԵՂԻ անյայտ. անկարելի չէ որ բլլայ Երուսաղէմ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «ստացաւ յամի 1882»։

Մասնաւոր կը բովանդակէ Վարդան Վրդ.ի եւ Գրիգոր Նարեկացիի Մեկնութիւն Երգ երգոցի, Գրիգոր Տաթեւացիի քարոզները եւ Յովհաննէս Վրդ. Զմիւռնիացիի քաղուածք ի պէտս քարոզի։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Նախ եւ առաջին Մեկնութիւն Վարդանայ...» *ցանկ Զեռագրիս*։

Ա. Վարդան Վրդ., Մեկն. Երգ Երգոցի.

2. *Թղ.* 3ա. «Ա. Վարդանա(յ) վարդապետի արարեալ Երգոյ երգոցն մեկնութիւն. *Նման է արքայութիւն երկնից դանձի ծածկելոյ յագարակի*»։ – *Վերջ թղ.* 32բ. «*Եւ յարարածս եւ ի քեզ եւ ի մեզ եւ ի մեր երախտաւորս յամենայն յաւիտեանս եւ յաւիտենից. ամէն. ի Քիւ Զ*ԺԴ, *մեկնութիւն երգոյ երգոյս ի Վարդանա(յ) գիտնականէ, ի տիեզերալոյս եւ յիմաստուն վարդապետէ*»։

Բ. Գրիգոր Նարեկացի, Մեկն. Երգ երգոցի.

3. *Թղ.* 32բ. «Ճանկ է առաջիկայ լուծմանց Երգոյ երգոյն Սողոմոնի»։

Թղ. 33ա. «Ի. Մեկնութիւն Երգ երգոցի հոգեխառն իմաստապատում առն Սողոմոնի արքայի Իսրայէլի, զոր ասացեալ է տեառն Գրիգորի ներքինմնաւոր բահանայի եւ հոգեշնորհ վարդապետի, որդւոյ տեառն Խոսրովայ, սակս իւրոյ աստուածային երկիւղածութեանն եւ ընթերնասէր գոլով ցանկացեալ այսմ տառի մեծաւ աղաչանօք եւ խնդրուածովք ետ մեկնել զառակս փեսայի եւ հարսին, որ բացայայտի մեկնութեամբ ի Քրիստոս եւ յեկեղեցի. *Հրամանք է աստուածասէր թագաւորութեանդ, ով տէր արքայ*»։ – *Վերջ թղ.* 67ա. «*Աւարտեցաւ զքանս մեկնութեանց երգո(յ) երգոցս եւ ասացաւ զոր Աստուածպարան ասաց յիշէն, որոց եւ մեք հաղորդեցաւք որ մեկնեցաք զայսոսիկ եւ որքդ ուսանիքդ ի նոյն ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որում փառք յաւիտեանս. ամէն*»։

Թղ. 67ա. «(Յիշատակարան). *Ի Նիջ Քառասնորդեանն Հայոց Հարկեցայ ես Գրիգոր քահանայ...*»։

Գ. Գրիգոր Տաթեւացի, Քարոզ.

4. *Թղ.* 68ա. «Գ. Գրիգորի աշակերտի եռամեծի Յոհաննու Որոտնեցւոյ, երկրորդ հատոր քարոզ գրոցս ի բան մարգարէին Դաւթի. Առաջնորդեա՛ ինձ ի շաւիղս. *Երկու են ճանապարհք կենացդ*»։

5. *Թղ.* 70բ. «Դ. Նորին քարոզ վասն տեսլեանն եւ երազոց ի բանն Մովսէսի որ ասէ. Ես ի տեսիլս յաճախեցից... *Բարի է բնութեամբ Աստուած*» (*Համմ. Մագր. Հյց. ճԼԴ.*, § 38)։

6. *Թղ.* 72բ. «Ե. Նորին քարոզ եւ խրատ ամենայն մարդկան... *Զոր օրէնսդիրն տէր*» (*Համմ. Մագր. Հյց. ճԼԴ.*, § 39)։

7. *Թղ.* 77բ. «Ցետ այսորիկ սկիզբն առնացուք քարոզիս, ի Համբարձմանէն տեառնէ ըստ շնորհաց նորոյս եւ կարգաւ գրեցուք վասն Ամարաս տօնից»։

«Զ. Նորին առաջին քարոզ վասն Համբարձման... *Ի վերայ այսմ բանի*» (*Համմ. Մագր. Հյց. ճԼԴ.*, § 40)։

8. *Թղ.* 80բ. «Է. Ցայլմէ քարոզ Համբարձման... *Որպէս ասեն վարդապետք*» (*Համմ. Մագր. Հյց. ճԼԴ.*, § 41)։

9. *Թղ.* 84բ. «Ը. Դարձեալ յայլմէ վասն Համբարձման... *Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս*» (*Համմ. Մագր. Հյց. ճԼԴ.*, § 42)։

10. *Թղ.* 89ա. «Թ. Եւ դարձեալ յայլմէ բարոզ վասն Համբարձմանն... *Վարդապետք ասեն թէ որդին Աստուծոյ*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 43):

11. *Թղ.* 92բ. «Ժ. Նորին բարոզ վասն սուրբ Հոգւոյն գալստեան... *Երրորդութիւն սուրբ*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 44):

12. *Թղ.* 100բ. «ԺԱ. Նորին դարձեալ բարոզ վասն սուրբ Հոգւոյն... *Ով անաստուածս յոյս իմանալի*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 45):

13. *Թղ.* 105ա. «ԺԲ. Նորին դարձեալ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն... *Նախապիտելի է զի պենտակոստն*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 46):

14. *Թղ.* 108ա. «ԺԴ. Ցայլմէ բարոզ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն... *Ասէ աստուածային գիրն*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 47):

15. *Թղ.* 111ա. «ԺԴ. Դարձեալ յայլմէ բարոզ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն... *Սովորութիւն է երկրագործաց*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 48):

16. *Թղ.* 114ա. «ԺԵ. Դարձեալ յայլմէ վասն գալստեան սուրբ Հոգւոյն... *Վարդապետք ասեն թէ երկու հուր կայ*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 49):

17. *Թղ.* 117ա. «ԺԶ. Դարձեալ յայլմէ վասն սուրբ Հոգւոյն... *Վասն առաջիկայ բանիս չորս ինչ ասելի է*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 50):

18. *Թղ.* 118բ. «ԺԷ. Դարձեալ յայլմէ եւ գեղեցիկ ի գալուստ Հոգւոյն... *Սովորութիւն է մեծամեծ թագաւորաց*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 51):

19. *Թղ.* 122ա. «ԺԸ. Նորին բարոզ սուրբ երրորդութեանն... *Երրորդութիւն գերագո(յ) գերագոյդ Աստուած*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 52):

20. *Թղ.* 124բ. «ԺԹ. Նորին բարոզ ի բանն Հայր մեր որ յերկինս... *Ամենայն ազօթք*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 53):

21. *Թղ.* 133բ. «Ի. Նորին բարոզ վասն արդարութեան, ի բանն Ովսէի որ ասէ՝ Սերմանեցէք գարդարութիւն եւ հնձեցէք պտուղը կենաց. *Արարչագործն Աստուած կազմեաց զմարդն*»:

22. *Թղ.* 137բ. «ԻԱ. Նորին բարոզ ի խորհուրդ տապանակին... *Աչ աստուածայինն գիրն*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼ.*, § 55):

23. *Թղ.* 140ա. «ԻԲ. Նորին դարձեալ բարոզ վասն Վարդավառին... *Տուրք ողորմութեան յերկու դէմս որոշի*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼ.*, § 56):

24. *Թղ.* 143ա. «ԻԳ. Նորին բարոզ Վարդավառին... *Տէր տէր տո՛ւր ինձ լեզու*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼ.*, § 57):

25. *Թղ.* 146բ. «ԻԴ. Նորին դարձեալ բարոզ Վարդավառին... *Հոգին երեսաց մերոց*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼ.*, § 58):

26. *Թղ.* 151ա. «ԻԵ. Նորին դարձեալ բարոզ վասն Այլակերպութեան... *Ով ամենաւրհնեալ հայր*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 59):

27. *Թղ.* 155բ. «ԻԶ. Նորին բարոզ Փոխման Աստուածածնին կուսին, ի բանն սաղմոսին՝ Բազում դստերք ստացան մեծութիւն, բազումք արարին զօրութիւն, բայց դու առաւել. *Արարիչն Աստուած արար զլուսաւորս*» (*Համմտ. Մտգր. Հյց. ՃԼԴ.*, § 13):

28. *Թղ.* 161բ. «ԻԷ. Ցայլմէ բարոզ Աստուածածնին, ի բանն Սողոմոնի՝ Եղեւ նա իբրեւ զնաւ շահաբեր. *Զամենապայծառ եւ պատուական գեղեցկութիւն սուրբ եւ մաքուր Աստուածածնին կուսին*»:

29. *Թղ.* 166ա. «ԻԸ. Դարձեալ յայլմէ բարոզ Աստուածածնին փոխման եւ աւետեաց, ի բանն Սողոմոնի որ ասէ յերգսն՝ Մտի ի պարտէզ իմ, ֆոյր իմ, հարս իմ. *Վարդապետք ասեն թէ սուրբ Աստուածածին կոյսն նման է դրախտին*»:

30. *Թղ.* 170ա. «ԻԹ. Ցայլմէ բարոզ փոխման Աստուածածնին կուսին տեսիլն, նշան մեծ երեւեցաւ յերկինս, կին մի արկեալ գիւրեւ... *Զոգաւ Դաւիթ եւ ևհան զտապանակն*»:

31. *Թղ.* 172բ. «Լ. Նորին բարոզ Աստուածածնին եւ փոխմանն, ի բանն Սողոմոնի յերգսն՝ Պարտէզ փակեալ եւ աղբիւր. *Աստուածային ձեռամբն կազմեալ զմարդն առաջին*»:

32. *Թղ.* 176բ. «ԼԱ. Նորին բարոզ վասն ծննդեան սուրբ կուսին ի Յովակիմայ եւ յԱննայէ, որ յետ Փոխմանն, ի Սեպտ. Ը. տօնիմք, ի բանն՝ Հոգի սուրբ եկեսցէ ի քեզ. *Զամենաչնորհ եւ զսոնելի աւուրս ծննդեան ծնօղին Աստուծոյ*»:

33. *Թղ.* 180բ. «ԼԲ. Նորին բարոզ Խաչի տօնին... *Աստուածային եւ նախնի մեծն*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԼ.*, § 15):

34. *Թղ.* 183բ. «ԼԳ. Նորին դարձեալ բարոզ վասն Խաչի... *Մեծն ի մարգարէս*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԼ.*, § 16):

35. *Թղ.* 186բ. «ԼԴ. Նորին բարոզ Խաչի, ի բանն՝ Զի ցաո խաչին կորուսեալոցն. *Փողն բարձրաբարբառ եւ ազդարար*»:

36. *Թղ.* 189բ. «ԼԵ. Նորին բարոզ ի դէմս եկեղեցւոյ, ի բանն Զաքարիայ՝ Ահա ես ածեմ գծառայ իմ զծագումն... *Զբանս զայս ոմանք ի Զօրաբաբել մեկնեն*»:

37. *Թղ.* 191ա. «ԼԶ. Նորին դարձեալ վասն Խաչի, ի բանն՝ Ետես Յակոբ սանդուխ... *Այլ եւ վասն խաչի խորհրդոյս գիտելի է*»:

38. *Թղ.* 193ա. «ԼԷ. Նորին բարոզ մարտիրոսաց եւ սրբոյն Գէորգեայ... *Զհանդէս գերամեծար*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԼԴ.*, § 17):

39. *Թղ.* 197ա. «ԼԸ. Ցայլմէ բարոզ առհասարակ ամենայն սրբոց, ի բանն՝ Ողջոյն տաւ ձեզ ամենայն սուրբք, մանաւանդ որ ի տանէ. *Արդ ոտն ամենայն սրբոցս վասն երեք պատճառի կացուցեալ եղեւ*»:

40. *Թղ.* 199բ. «ԼԹ. Նորին բարոզ հրեշտակացն, ի բանն որ ասէ՝ Աթոռ անկանէին եւ հինաւուրցն նստաւ. *Ի լոյս անմատոյց եւ ի մէզ անհերեւոյթ*»:

41. *Թղ.* 204ա. «Խ. Նորին բարոզ հրեշտակաց եւ դիւաց եւ մարդկան ընտրելոց, ի բանն՝ Մտաւ իմաստուն տիրեսցէ տեառնց... *Ասէ ուրեմն ի մարգարէս աստուածայինն Մովսէս*»:

42. *Թղ.* 211ա. «ԽԱ. Ցայլմէ բարոզ հրեշտակացն, ի բանն տեսիլն. Եղեւ պատերազմ յերկինս... *Յորժամ եւ ցակոբ ի տանէ հօր իւրոյ*»:

43. *Թղ.* 214ա. «ԽԲ. Նորին տէր Առաքելի Սիւնեաց եպիսկոպոսի՝ Ոչ է բժիշկ ողջոց. *Այսպէս պիտոյ է լոյս աչաց եւ ձայն ականջաց եւ խօսք լեզուի, եւ այսպէս պիտոյ է բժիշկ հիւանդաց*»:

44. *Թղ.* 215բ. «ԽԳ. Քարոզ Սիւնեաց եպիսկոպոսի ասացեալ Առաքել վարդապետի. Ո՞վ է ի ձէնջ որոյ իցէ բարեկամ եւ երթայցէ առ նա ի գիշերի... *Զայս առակ ասաց եւ զաստաւորին*»:

45. *Թղ.* 218ա. «ԽԴ. Քարոզ առաջին վասն հաւատոյ... *Զաստուածպաշտութեան օրինակ*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԼԴ.*, § 54):

46. *Թղ.* 221բ. «ԽԵ. Նորին բարոզ ի բանըն՝ Հաւատ... *Ասեն վարդապետք եթէ առաքինութիւն է*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԼԴ.*, § 55):

47. *Թղ.* 227բ. «ԽԶ. «Նորին դարձեալ վասն հաւատոյ եւ յուսոյ եւ սիրոյ... *Միտքս մեր եւ հոգիս*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԼԴ.*, § 56):

48. *Թղ.* 229ա. «ԽԷ. Նորին բարոզ վասն յուսոյ, ի բան առաքելոյն՝ Ցոյս ոչ երբեք ամաչեցուցանէ. *Երեք են աստուածային առաքինութիւնք*»:

49. *Թղ.* 230ա. «ԽԸ. Ցայլմէ բարոզ վասն սիրոյ, ի բանն՝ Այս է պատուէր իմ զի սիրիցէք զմիմեանս. *Ասեն իմաստունք թէ թիչնամութիւն մեծ*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԼ.*, § 68):

50. *Թղ.* 233ա. «ԽԹ. Դարձեալ յայլմէ այլ բարոզ վասն սիրոյ. Այս է պատուէր իմ զի... *Վարդապետք ասեն թէ սուրբ սէրն չորս յատկութիւն ունի*»:

51. *Թղ.* 236ա. «Ծ. Նորին բարոզ վասն առաքինութեան, ի բանն՝ Գովելի են գեղեցիկք եւ պարսաւելի գարշելիք, ասէ իմաստունն ստորոգիչ ամենայն իմաստից. *Եւ զի ըստ Գրատոնի հոգին նոամանեայ գոլով*»:

52. *Թղ.* 239ա. «ԾԱ. Նորին բարոզ վասն խոհեմութեան, ի բան առակին՝ Որ յաւելու ի գիտութիւն յաւելու ի ցաւս. *Զմարդն ստեղծ Աստուած հոգի եւ մարմին*»:

53. *Թղ.* 243ա. «ԾԲ. (Քարոզ այն որ ասէ)՝ Տեսի ի ձեռին այնմ որ նստէր ի վերայ աթոռոյն... *Ցայսմանէ յայտնի է զի կրկին է զօրութիւն Ջրոյ*»:

54. *Թղ.* 248բ. «ՇԳ. (Բարոզ այն որ ասէ)՝ Այր ոմն էր մեծատուն եւ ագահէր բեհեզս... *Ասացեալ են իմաստունք թէ էակն ինչ որ կոչի տպազիոն»:*

55. *Թղ.* 252բ. «ՇԴ. Բարոզ գալստեան տեառն յերուսաղէմ. Իբրեւ մօտ եղեն յերուսաղէմ եւ եկին ի Բեդբագէ... *Վարդապետք ասեն թէ Աստուած ունի երկու աթոռ»:*

56. *Թղ.* 258ա. «ՇԵ. Բարոզ Ծաղկազարդին. Եւ ածին գէշն... *Վարդապետք ասեն թէ Աստուած յոյժ մեծ է եւ բարձր»:*

57. *Թղ.* 264բ. «ՇԶ. Ասէ Պօղոս. Կտակ յետ մահու հաստատուն կայ. *Տիկին մի ունէր երեք որդի, մինն մեծ, կարէր առնել հաց ի բարձր տեղւոջէ»:*

58. *Թղ.* 267բ. «ՇԷ. Ցարութեան տեառն. Ցիսուս խնդրէէ... *Սովորութիւն է արծուին որ որսն մենակ չուտէ»:*

59. *Թղ.* 269ա. «ՇԸ. Յովհաննու. Ես ձայն բարբառոյ յանապատի... *Հոգի տեառն վերացաւ ի Սաւուղայ եւ եմուտ ի նա այսն պիղծ»:*

60. *Թղ.* 273ա. «ՇԹ. Տեառնընդառաջին. *Սրբութիւն կուսին Մարիամու քառասուն աւուրբք յետ ծննդեան տեառն եղեալ է»:*

61. *Թղ.* 275բ. «Կ. Աւետեաց Աստուածածնին. Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ... *Վարդապետք ասեն թէ յորժամ պատերազմ լինի ի մէջ մեծամեծաց»:*

62. *Թղ.* 279ա. «ԿԱ. Պահոց. Եւ պահեալ էառաւսւն տիւ եւ էառաւսւն գիշեր եւ ապա էաղցեաւ. *Թագաւոր ոմն կամեցաւ չինել աշտարակ ընդդէմ թշնամեաց»:*

63. *Թղ.* 283բ. «ԿԲ. (Բարոզ այն որ ասէ)՝ Եւ հարսանիք էին ի Կանայ գալիլեացւոց... *Գրեալ է ի Հռութ Թ. գլուխ, էր կին մի անուն Նոէմի, մեծատուն էր յոյժ յառաջն»:*

64. *Թղ.* 287բ. «ԿԳ. Վասն սիրոյ. *Վարդապետք ասեն թէ սուրբ Աստուածածինն նման է աղբիւրի վասն երկու պատճառի»:*

65. *Թղ.* 293ա. «ԿԴ. Աւետման Աստուածածնին. Եւ առաքեցաւ Գաբրիէլ հրեշտակ... *Սովորութիւն է աղքատաց եւ դիւրին է նոցա ողորմութիւն խնդրել ի կանանց»:*

66. *Թղ.* 299ա. «ԿԵ. Առաջնորդաց բահանայից. Ես եմ հովիւն բաջ... *Վարդապետքք ասեն թէ սուրբ Աստուածածնին նման է ոչխարի վասն երկու պատճառի»:*

67. *Թղ.* 304ա. «ԿԶ. Առաջնորդաց այլ եւ բահանայից. Ես եմ հովիւն բաջ... *Ասեն վարդապետք զի սուրբ Աստուածածնին նման է ոչխարի, զի ոչխարն ունի յատկութիւն»:*

68. *Թղ.* 309ա. «ԿԷ. (Բարոզ այն որ ասէ)՝ Ողորմեա ինձ Աստուած. *Այնքան ողորմած եւ գթած է Աստուած, այնքան բարեբար եւ անյիշաչար»:*

69. *Թղ.* 312ա. «ԿԸ. (Բարոզ այն որ ասէ)՝ Ամենայն ծառ ոչ առնէ պտուղ բարի... *Որդին Աստուծոյ յոյժ սիրէ զպտուղս հոգեւորս»:*

Դ. Ցովհաննէս Վրդ. Զմիւռնացւոյ, վկայութիւնք ի պետս բարոզութեան.

70. *Թղ.* 315ա. « Վարդապետութիւնք արդիւնականք եւ կարեւորք յաղագս առ պատրաստ գոլոյ ի ձեռն բանասիրաց ի պէսպէս իմաստութեան եւ առ կարիս բարոզութեան եւ ի պետս հականառութեան եւ ի պատասխանիս հարցուածոց, ծաղկաբաղ արարեալ յաստուածաշունչ տառից, ի հնոց եւ ի նորոց կտակարանաց եւ ի վարդապետաց եկեղեցւոյ, երկասիրութեամբ ուրումն Ցովհաննիսի վարդապետի Իզմիւռնեցւոյ. Ի գրոց Տօրթայ. *Բարի է առնել զողորմութիւնս քան զնել զգանձս ոսկոյ...»:*

Թղ. 315ա. «Ցառակաց Սողոմոնի»:

Թղ. 315բ. «Ցիմաստութենէ Սողոմոնի». «Ցեսուայ որդւոյ Սիրաքայ»:

Թղ. 316ա. «Երեմիայ մարգարէ». «Եզեկիէլ մարգարէ»:

Թղ. 316բ. «Դանիէլի մարգարէի». «Մադաֆիայ մարգարէի». «Ցաւետարանէն Մատթէոսի»:

Թղ. 317ա. «Ղուկասու աւետարանէն». «Ցովհաննու աւետարանէն»:

Թղ. 317բ. «Պօղոսի առաքելոյն ի Հռոմայեցւոց»:

Թղ. 318ա. «Ցառաջին կորնթացւոց». «Ցերկրորդ կորնթացւոց»:

Թղ. 318բ. «Ցառաջին Տիմոթէոսի». «Ցերկրորդ Տիմոթէոսի». «Որ առ Տիտոս». «Ցեբրայեցւոց». «Ի Կաթող. Ցակոբայ»:

Թղ. 319ա. «Պետրոսի յառաջին թղթոյն». «Ցոհաննու յառաջին թղթոյն»:

Թղ. 319բ. «Ցոհաննու յերկրորդ թղթոյն»: «Վկայութիւնք առաքելական առաջին կանոնաց». «Առաքելոյն Թադէոսի»:

Թղ. 319բ. «Վկայութիւնք ի գրոց սրբոյն Դիոնէսիոսի Արիսպագացւոյ յառաջին թարգմանութեան սրբոյն Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, զի գյետին թարգմանութիւնս ի վարդապետին էր արարեալ, ի բազում տեղիս այլայլեալ եւ փոփոխեալ էր յեկեղեցական բառից»:

Թղ. 321ա. «Ցաստուածայնոցն անուանց»:

Թղ. 321բ. «Ի խորհրդական աստուածաբանութենէն». «Ի թխտոյն որ առ Գայիոս»: «Վկայութիւնք յԱգաղանգեղոս գրոց ի բանից սրբոյն Գրիգորի»:

Թղ. 322ա. «Ի մեկնութենէ հրեշտակին զոր արար տեսլեան սրբոյն Գրիգորի»:

Թղ. 324ա. «Վկայութիւնք ճաճախապատում գրոց ի բանից նուինոյ Գրիգորի»:

Թղ. 325ա. «Վկայութիւնք ի կանոնաց նուինոյ Գրիգորի սուրբ հօրն». «Վկայութիւնք ի Զգօն գրոց ի բանից սրբոյն Ցակոբայ Մծբնայ հայրապետի»:

Թղ. 325բ. «Սրբոյն Եփրեմի Խորին ասուրոյ»:

Թղ. 326ա. «Սրբոյն Գրիգորի Սմանչելագործի». «Ի նուինոյ Գրիգորի Սմանչելագործէ վկայութիւն հաւատոյ զոր հրամանաւ սուրբ Աստուածածնին ուսոյց նմա աւետարանիչն Յովհաննէս զուղիղ դաւանութիւն սուրբ հաւատոյ ի լիակատար պատմութենէ նորին, զոր արարեալ է սուրբն Գրիգոր Նիւսացին, եղբայր սրբոյն Բարսղի Կեսարուն»: «Կիւրղի Երուսաղեմայ հայրապետին ի գրոցն որ անուանի Կոչումն ընծայութեան»:

Թղ. 326բ. «Բարսղի Կեսարու հայրապետին ի Հարցողաց գրոց»:

Թղ. 327ա. «Նորին Բարսղի ի Պահոց ճառէն». «Նորին Բարսղի»:

Թղ. 327բ. «Ի կանոնաց սրբոյն Բարսղի». «Գրիգորի Նիւսացւոյ ի Զատկի ճառէն». «Նորին ի դիմաց Յովսեփայ առ Պիղատոս ի թաղումն ճառէն». «Ցառ որս գրեաց ժողովեալ ի բանից սրբոյն Գրիգորի Աստուածաբանի»:

Թղ. 330ա. «Նորին ի կանոնաց իւրոց». «Վկայութիւնք ի մեկնութենէ Յովհաննու աւետարանչին, գումարեալ ի բանից սրբոյն Յովհաննու Ոսկեբերանի». «Նորին ի մեկնութենէ Մատթէի»:

Թղ. 330բ. «Նորին ի Պենտէկոստէին». «Նորին ի ներբողեան սրբոյն Լուսաւորչին». «Սրբոյն Եպիփանի Կիպրացւոյ ի մեկնութենէ սաղմոսին». «Սրբոյն Կիւրղի եպիսկոպոսապետին Աղեքսանդրի վկայութիւնք ի Գանձուց գրոց հաւաքեալ»:

Թղ. 331բ. «Նորին վկայութիւնք ի Պարապմանց գրոց»:

Թղ. 332ա. «Հարցումն Տիբերեայ». «Գատասխանի սրբոյն Կիւրղի»:

Թղ. 333ա. «Սրբոյն Աբաննսի Ադեքսանդրացւոյ»:

Թղ. 334ա. «Ի կանոնաց Մեծին Ներսէսի կաթողիկոսի». «Ի կանոնաց սրբոյն Իսահակայ հայոց հայրապետին». «Նորին Իսահակայ հայոց կաթողիկոսի գիր աւանդութեան յաղագս սպասաւորաց սրբոյ եկեղեցւոյ եւ պտղոց ժողովրդականաց, ընծայելոց ի տուն Աստուծոյ կենդանւոյ»:

Թղ. 335բ. «Ի տեսլենէ նորին սրբոյն». «Ի մեկնութենէ հրեշտակին». «Երանելւոյն Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփայի ի ներբողենէ խաչին»:

Թղ. 336ա. «Նորին ի Սահմանաց գրոց»:

Թղ. 336բ. «Վկայութիւնք ի բանից սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ»:

Թղ. 338ա. «Ի Յիսուս որդի գրոց ժողովեալ, ի բանից սրբոյն Ներսէսի Կլայեցւոյ»:

Թղ. 338բ. «Նորին յԸնդհանրական գրոց»:

Թղ. 341ա. «Ի մեկնութենէ կաթողիկէից գրոց սրբոյն Սարգսի շնորհալից վարդապետի»:

Թղ. 341բ. «Ի մեկնութենէ սաղմոսին, ի բանից Ներսէսի Լամբրոնացւոյ»: – *Վերջ թղ.* 343բ. «*Եւ Քրիստոս զանձն եդ ի մահ փոխանակ ամենեցուն պատարագ հօր, եւ զմեր պատուհասն յինքն ըն՝ կը մնայ կխաչ՝ թուղթի անկումով*»:

Թղ. 344ա. «ԿԹ. Ցաղագս գալստեան որդւոյն Աստուծոյ ի կատարածի աշխարհի բէ որպէս ահեղ դատաստան լինելոց է. «*Արդ մեք ակն ունիմք գալստեան որդւոյն Աստուծոյ Քրիստոսի մերոյ վկայութեամբ գրոց եւ բանիւ առաքելոց եւ մարգարէից եւ վկայութեամբ սուրբ աւետարանին*»: – *Վերջ թղ.* 347ա. «*Որով փրկեցան եւ ազատեցան եւ Քրիստոսէ մեծաւ պատուով պսակեցան. նոյնպէս տացէ մեզ Քրիստոս Աստուածն ամենայնի սէր եւ խաղաղութիւն, ջերմեռանդ ապաշխարութիւն, եւ յետ աստեացս ելանելոյ ամենայնի լսել տացէ զերանելւէտ ձայն որ ասէ. Եկայք օրհնեալք հօր իմոյ, ժառանգեցէք զանապատում ուրախութիւնն, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 143ա. «*Զերիցս երջանիկ գմեծ բարեւնապետն Մխիթար, գչնորհօղ օրինակիս յիշեալիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր,*

մանաւանդ զատացող (տեղը մնացած է դատարկ եւ յետագայ ձեռ մը գրած՝ *Գուսեսայ փուզուս*)»:

2. *Թղ.* 180բ. «*Ով մայր եւ կոյս Աստուածածին, բարեխօսութեամբ քո սուրբ Ծնողին ողորմեա ստացողի եւ գծողի սորին*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. *Թղ.* 347ա. «*Զատացող գրոյս զսրբոյ Աթոռոյս* Երուսաղէմի *Պատրիարգ* Գանձակեցի Կարապետ *վարդապետն յիշեցէք ի տէր, որ եղ զգիրքս յիշատակ ի գրքատունն սրբոց Յակոբեանցս եւ ըստ իւրոյ կտակին չունի ոք իշխանութիւն հանելոյ զսա ի սրբոյ Աթոռոյս. ի թուին ՌՄԺէ* (1768)»:

4. *Թղ.* 347բ. «*Այս պատմութիւնս գեղիրքս տիրացու Սիմէոնիս է. ամէն*»:

5. *Թղ.* 348ա. «*Ծիայս գիրքըս ես եառնալըս հառ տէր Յովանէսէս մինէ եւ այն տարին ես տէր Մեսրոպ ձեզ*»:

6. *Թղ.* 348բ. «*Ծիշատակ է յաս գիրքս որ կոչի կիրակէից, որ է առ տէր Մեսրոպ*»:

1436

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԶ.

Ձեռ. թիւ 519։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹԻ 71։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 11,5×17։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×12)։ – ՏՈՂԵՐ 26։ – ԹԵՐԹԻ Ա–Զ×12 (Ա՝ 10 թղ., Բ՝ 11 թղ.)+2։ – ՆԻՒԹ բուղբ։ – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար։ – ԴԻՐ ներս մանր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԵՐ սակաւ, միագոյն եւ պարզ։ – ԸՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ կարմիր թանաքով։ – ՆԿԱՐԵՐ չունի։ – ԽՈՐԱՆԵՐ թղ. 1ա, մեծութիւն՝ 7×7, սեւ գրիչով եւ կարմիր խորհով, կոկիկ ու յստակ գիծերով։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԵՐ չունի։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 69բ–71բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ժէ դար։ – ԳՐԻՉ անյայտ, սակայն թղ. 12ա, գրութիւնը աւարտելուն՝ կը գրէ՝ «*Իաչիկ վարդապետ*»։ – ՇԱՂԿԱՊՂ եւ այլն անժանօթ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ չունի։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ 1791էն առաջ ունեցած նմ։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացի մանր գրութիւնները, քաղուած իր ղէխաւոր գործերէն, ինչպէս նաեւ այլ հեղինակներու գրութիւններ. ունի հետեւեալ կարգը.

Թղ. 1ա. «(Ջաղեալ ի գրոց Գրիգորի Տաթեւացւոյն) Հարցմունք խիստ գեղեցիկ եւ պիտանացուի, ով կարդայ աղեկ ի միտ առնու. *Զի՞նչ է թէ աւրհնեալ է փայտն որով լինի արդարութիւն. Պտ. Նախ փայտ տապանն Նոյի, որ գժողովեալսն ի ծոց իւր*»:

2. *Թղ.* 30ա. «Վասն տնօրէնութեան Քրիստոսի այսպէս գրեալ կա(յ) ի պատմագիրքն ի Կոստանդինուպոլիս. *Անկար պատմուճանն աստուածային նախորան եւ զարկիոն նախորանքն, տրեալ սուրբ առաքելոյն Երզայի եւ Դիմոնեայ, եւ նոցա տարեալ ի Մելեւկիայ կղզին եւ կայ մինչեւ ցայսօր ժամանակիս: Զպարեգօտն...: Զքղամիքն կարմիր...: Աստուածամօրն ծիրանիսն եւ զոտիսն...: Սուրբ սեղանն որ էր ի վերնատուն...*»: – *Վերջ Թղ.* 30բ. «*Այլ կենաց գեղարդն որ զկողաշէս աղբերն արենահեղ ներկեալ հարեալ ի կողն փրկչին Յիսուսի, աստուածային արեամբ ներկեալ սուրբ գեղարդն եւ պսակ փշոցն, Յովսեփայ Արեմաթացոյն աջն եւ շիշն սուրբ իւղոյն ազնուականի եւ Աստուածամօրն պատկերն, առեալ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի տարեալ ի Հայք. Աստուածամօրն պատկերն ի Հոդոց վանս կայ, յԱղբակայ գաւառին կայ. շիշ իւղոյն ի վանքն Տարօնոյ յերկիրն Եղերդեց, Արեմաթացոյն աջն յԱրբեւան գաւառին է, ի գեղն որ Թադէոս առաքեալի անուամբն է, եւ պսակ փշոցն ալ ի Հայք կայ*»:

3. *Թղ.* 30բ. «*Ժամանակ նախահարցն. Ադամ ՋԼ տարի ապրեցաւ, Սէթ ՋԺԲ...*»: – *Վերջ Թղ.* 31բ. «*Որք միահամուռ լինին ի*

տարին ՌԿԶ օր եւ վեց սահաթ. իսկ բնական օրն է ԻԴ սահաթ եւ Ճ կէտ. եւ մէկ սահաթին է Ի եւ Զ կէտ»:

4. Թղ. 31բ. «Պատասխանիւ տացկաց. Արդ մեք երիս աստուածս օտարս եւ զատեալս ի միմեանց ոչ ասեմք, որպէս եւ դուք կարծէք, այլ երիս անձինս ասեմք»: – Վերջ Թղ. 35բ. «Եւ յառաջին չինուածոյն տաճարին յերկրորդ չինութիւն ՇժԼ, եւ անտի ի ծընունդն Քրիստոսի ՇժԼ. եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս. ամէն»:

5. Թղ. 35բ. «Խրատ հոգեւոր եւ պիտանի Յովհաննէս վարդապետի ասացեալ որ կոչի Պլուզ. Արար Աստուած զմարդն հոգի եւ մարմին եւ զարդարեաց ի նմանութիւն իւր. զմիտքն հոգոյն աչք արար եւ զաչքն մարմնոյն ճրագ. մարմնոյն աչօք կերեւելի աչխարհիս զեղեցկութիւն տեսանէ եւ վայելէ եւ զԱստուած աւրհնէ»: – Վերջ Թղ. 40բ. «Զգօրեանն ոչ զեղեցիկ զաշակ բնարեմք եւ ի մեծ արաէ այլ զայն որ լաւ հաց լինի»:

6. Թղ. 40բ. «Խրատ եւ բանի իմաստասիրաց ասացուածս օգտակար ամենայն մարդկան. Ամենայն իրք ի չորից գոյացեալ, չորք են լինելութեան պատճառք, հուր, օդ, ջուր, հող, վասն այնորիկ չորիւք խրատին մարդիկ. արեւելիք քաղաւորքն ասեն զայս չորս իրքս պարտ է առնել հանապազ, սիրելի լինել, բարի առնել ամենեցուն, զժողովուրդն հասարակ սիրել, ի մեղաց փախչել»: – Վերջ Թղ. 43բ. «Զորս իրք պարտ է պահել առ մարդն հանապազ, դանակ, դաստառակ, մատանի, կաղմար, թուղթ, ասեղ, դերձան, անաոր, քրտակ»:

7. Թղ. 43բ. «Նորին Գրիգորի եռամեծի բաջ հռետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի բարոզ վասն տարաժամ մահու, ի բանն Սողոմոնի՝ Աստուած զմահ ոչ արար, նախանձու բանսարկուին մահ եմուտ աշխարհս. Ի յայսմ բանէ երիս իրս տեսանելի է. առաջին, թէ անմահ առեղծեաց Աստուած զմարդն թէ մահկանացու. երկրորդ, թէ զինչ է պատուհասական մահն, երրորդ, փոխելով է մահրն թէ ոչ, պա՞րտ է փախչել ի մահու թէ ոչ»: – Վերջ Թղ. 47ա. «Անբուն է որդունքն եւ անվճար տանջանքն յաւիտենական, վայ մեզաւորաց, որոց փրկեսցէ զմեզ առհասարակ անուան իւրոյ Քրիստոս Աստուած փրկիչն մեր, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն»:

8. Թղ. 47ա. «Ի կատարած աշխարհիս եւ վասն ահեղ աւուրն դատաստանի. Տեսանելի է նախ թէ յորժամ մարդն անօրէնութեան, որդին կորստեան, մոլորեցուցիչն մարդկան, որ է նեռն, ի բարկութենէ Աստուծոյ սատակի»:

9. Թղ. 51ա. «Վասն խոստովանութեան բան խրատական հարկաւոր եւ յոյժ օգտակար. Բայց նախ վասն խոստովանութեան խորհրդոյս գիտելի է զի տասն ազգ պակասութիւն կայ ի խոստովանելն, որ այն գիտոտովանութիւն անկատար առնէ, յորս թէ մի ի սոցանէ հանդիպի՝ խոստովանելն ոչ է խոստովանութիւնն կատարեալ» (Ա–ժ):

10. Թղ. 55ա. «Այլ բանիւ հաւաքեալ յաւետարանէն հարցմամբ, իբր գծաղիկ ի բուրաստան, որ յորժամ հոտոտիս նա ուրախանաս միշտ յաւիտեան. Հրց. Ցաղագս ինչ պատճառի փարիսեցիքն առաքեցին առ Յովհաննէս, թէ Քրիստոսն ես դու, թէ Եղիա, թէ մարգարէն. Պտ. (Ո)չ վասն պատուոյ հարցանէին, այլ զի տեսին զի յոյժ պատվեցաւ ի ժողովրդենէն»:

11. Թղ. 57բ. «Վասն կրօնաւորաց եւ միակեցաց խրատ ոգեշահ. Որք կամիցին Քրիստոսի հետեւողք լինել ի մէջ աշխարհի եւ աշխարհայնոցս բնակէ, ութ հղանակաւ վնաս գործէ անձին իւրում» (Ա–Լ):

12. Թղ. 58բ. «Ագաթոնի անյաղթ փիլիսոփայի ասացեալ վասն ընդհանուր գալստեան. Արդ ի լինուլ յետին գարին յութ հարիւր ամին, յայնժամ թագաւորեսցէ մեծն Կոստանդիանոս հզօրն, յազգէ սուրբ եւ անուանի թագաւորացն որ Ալմանք կոչեն, զոր արգելեալ էր մեծ թագաւորին Տրզատայ»: – Վերջ Թղ. 66ա. «Եւ այս քառասուն աւուրս դինչ նշան որ լինելոց է գրեալ կայ ի գիրքս, զի՛ա եւ կարդա՛, յորոց փրկեսցէ զմեզ Քրիստոս Աստուածն մեր եւ զամենայն երկրպագուս իւր երկնից արքայութեան արժանիս արասցէ եւ նմա փառք յաւիտեանս. ամէն»:

13. Թղ. 66ա. «Պատմութիւն անողորմ Պետրոսին. Այր մի կայր մեծատուն եւ անուն նորա Պետրոս անողորմն, եւ նա էր մաքսաւոր. յաւուր միում ժողովեալ էին ամենայն աղքատք»: – Վերջ Թղ. 68բ. «Այսպէս աղքատացաւ երանելին Պետրոս վասն սիրոյն Քրիստոսի եւ ա՛ռ զանանց մեծութիւն, եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս. ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

14. *Թղ.* 69ա. «*Ցաղագս Ցովակիմայ եւ կնոջ իւրոյ Աննա(յ)ի ամլութեան, որ չնորհեցաւ նմա յԱստուծոյ զաւակ օրհնութեան սուրբ կոյսն Մարիամ*»։ – *Վերջ անդ.* «*Զոր եւ ծերունին Սիմէոն ընկալեալ ի գիրկս իւր զօծեալն տեառն, վասն չարութեան Հերովդիես(յ) յանդիմանելով զնոսայ եւ ի մոգուցն խաբե(ա)լ եւ կոտորեաց զմանկունսն որ ի Բեթղեհեմ*»։

1437

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԷ.

Ձեռ. թիւ 555։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 137։ – ՄԵՆՄՈՒԹԻՒՆ 16×21,2։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն, 10×15,5 (թղ. 82բ–136բ՝ երկսիւն)։ – ՏՈՂԵՐ 25–29։ – ԹԵՐԹԵՐ թղ. 1–81՝ Ա–է×12 (Ա՝ 10 թղ., է՝ 11 թղ.), այնուհետեւ չեն նշանակուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ թղթակազմ յաթապատ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԴ բաւարար. ամբողջ Ձեռագիրը ցեցի հանդիպած ըլլալով՝ բազմաթիւ ծակերով են թուղթերը։ – ԳԻՐ ՓԱՏԱՐ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ, ԽՈՐԱԳԻՐԵՐ կարմիր, որ յարմնջագոյնի կը մամնի։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 74ա–82ա, 137ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ ՅԱԿՈԲ։ – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ, հաւանաբար գրիչը։ – ՏԵՂԻ անյայտ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ «Գնոց ստացաք ի Սերովբէէ Ալիշան, ի Կ. Պոլիս, 1872»։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի Մեկնութիւն Արիստոտէլի Ստորագրութեանց, Յովհաննէս Որոտնեցիի Մեկնութիւն Պերիարմենիասի եւ Ստեփաննոս Լեհացիի կազմած առձեռն բառարանը։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 1ա. «Նոամեծի Ցոհաննու հայոց փիլիսոփայի եւ վարդապետի, ի հաւաքումն համառօտ վերլուծութեանն Ստորագրութեանց Արիստոտէլի, ի Գրիգորէ աշակերտէ. *Ստորագրութիւնք վասն այն կոչին, զի տասնեւրեքինն ամենայն սեռականագոյն սեռք են եւ ի վերայ տեսակաց ստորոգին. եւ զի բազումք գոն չարագրութիւնք փիլիսոփային, վասն է՛ր սա ամենեցուն նախադաս եղեւ. ասեն թէ վասն երկու պատճառի*»։ – *Վերջ թղ.* 66բ։

2. *Թղ.* 67ա. «Նորին Ցոհաննու Որոտնեցոյ համառօտ լուծմունք Պերիարմենիաս գրոց. *Սկիզբն եւ նախադրութիւն. Լծ. Նոյն նախադրեալ բանդ նոյնդ է եւ սկիզբն գրոցս զարձեալ ասէ սկիզբն եւ նախադրութիւն*» (*Պրակք Ա–Դ*)։

Թղ. 73բ. «(Ցիշատակարան). *Գրեցաւ արտաքին իմաստասիրութեան լուծմունքս նոամեծոյն եւ լուսաւոր վարդապետին Գրիգորի, ի թիւ հայոց ՊՀԸ ամի...*»։

3. *Թղ.* 82բ. «Բանք իմաստասիրականք եւ աստուածաբանականք համառօտաբար իբր սահման, որ են արտադրեալ եւ հաւաքեալ ըստ այրուբենից, աշխատասիրութեամբ Լեհացի Ստեփաննոսի բանասիրի. *Արրահամ. է առաջին օրինակ հաւատոյ...։ Ագահութիւն...։ Ադամ...։ Ազատութիւն...։ Ազատական...։ Ադա...։ Ազքատութիւն...։ Ազօթք...։ Ամօթխածութիւն...։ Այլայլութիւն...։ Անառակութիւն...։ Անհնազանդութիւն...։ Անճն...։ Աստուածաբանութիւն...։ Բ. Բան...։ Բարեկամութիւն...։ Բարկութիւն...։ ...*»։ – *Վերջ թղ.* 135ա–136բ. «*Օգտակարութիւն...։ Օրէնք...*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 136բ.

«*Փառք մատուցի ի բնութից,*
Տուողին չնորհաց եւ իմաստից,
Որ զօրացոյց զնպաստ տառից,
Ստեփաննոս սիրող բանից։
Ընդ որս եւ ես ապաւերիկս,
Ցակոբ գծող ամին տառիցս,
Մեծ գոհութիւն տեառն տացից,
Հաղորդ առնել սոյն իմաստից.
Վերջ. ամէն»։

1438

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԸ.

Ձեռ. թիւ 574։ – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹՔ 100։ – ՄԵԶՈՒԹԻՒՆ 17×21։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն։ – ՏՈՂՔ գանազան։ – ԹԵՐԹՔ չորս տետրակներ են՝ կազմուած միասին։ – ՆԻԻԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ ստուարաթուղթ կիսակաշի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ թդ. 1–62՝ բոլորգիր, մնացածը՝ նոտր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր եւ սեւ։ – ԴԱՏԱՐԿՔ 40ա–բ, 75բ–76բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ժէ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ չունի, թդ. 40բ. կայ անվարժ գրչութեամբ. «Թվ. ոա», որ չենք ուզեր կարդալ իբր թուական (1551)։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին։

Մատենաս կազմուած է ԺԷ դարու զանազան տետրակներով, եւ ունի հետեւեալ կարգը.

Ա. Տետր.

1. *Թղ.* 1ա. «Մեծին Գրիգորի աստուածարան վարդապետի, մեկնութիւն բանից աւետարանին որ ասէ՝ Առն միոջ էին երկու որդիք. *Առն միոջ էին երկու որդիք, ասէ կուսերն ցհայրն, տուր ինձ բաժին որ անկանի յընչիցդ. Դէմք առակիս առ ամենակալ բնութիւն արարչին հայի եւ առ անուամբ զայն նշանակէ*»։

2. *Թղ.* 14ա. «Գրիգորի մեծ հոետորի արարեալ մեկնութիւն բանից աւետարանի որ ասէ՝ Այր մի էր մեծատուն եւ ագահէր բեհեզս եւ ծիրանիս եւ ուրախ լիներ. *Ամենայն առակ(աւ)որ խաւսք ոչ միայն սոսկ ի մտածութեան բան, վասնզի էր երբեմն որ յանշընչից յառնալ է աւրինակ*»։

3. *Թղ.* 24բ. «Ճարոզ վասն մահու եւ վասն կատարածի աշխարհի, ի բանն որ հրամայէ՝ Արթուն կացէք զի ոչ գիտէք. *Նախայխնամութիւն Աստուծոյ եւ բարերար(ու)թիւն յամենայն ժամ յայտնի է առ իւր արարածս, որպէս հայր որ սիրէ զորդին եւ հանապազ խուստէ զնա*»։

4. *Թղ.* 32բ. «Մեծին Գրիգորի Աստուածարան վարդապետին արարեալ մեկնութիւն բանից Սողոմոնի՝ Ճիշեայ զարարիչն fո յաւուր մանկութեան fո. *Ի մէջ ամենայն կենդանեաց մարդս միայն է բնութեամբ եւ անճնիշխան ստեղծեալ յառաջէն, զբանական մտաւք իմանալ*»։

Բ. Տետր.

5. *Թղ.* 41ա. «(Մասն Առակաց Սողոմոնի). *...զգիտութիւն քան զոսկի ընտիր. յաւ է իմաստութիւն քան զականս պատուականս եւ ամենայն ինչ պատուական չարժէ զնա. ես իմաստութիւն բնակեցայ ի խորագիտութեան. զխորհուրդս եւ զգիտութիւն եւ զիմաստութիւն կոչեցի յիս*»։ – *Վերջ թղ.* 60ա. «*Զի ճանապարհք առն առաջի երեսաց իւրոց երթիցեն եւ աջողեացին յաւիտեանս յաւիտենից*»։

Թղ. 60ա. «(Բանիւ Ժողովողին). *Ունայնութիւն ունայնութեանց, ամենայն ինչ ընդունայն է, զի՞նչ աւելի է մարդոյ*»։ – *Վերջ թղ.* 62բ. «*Եւ ոչ զոյ բարի ինչ մարդոյ բայց զոր ուտէն եւ ըմպէն եւ եցոյց անձն իւր բարիս ի վաստակս իւր, սակայն եւ զայն տեսի զի ի ձեռանէ Աստուծոյ է, քանզի ով իցէ որ ուտիցէ եւ ըմպիցէ առանց նորա. զի մարդոյ բարւոյ առ*» կը մնայ կիսատ այս քաղուածքը։

Գ. Տետր.

6. *Թղ.* 65ա. «Գրիգորի աշակերտի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ եւ fաջ դիտապետի, համարատ հաւաfումն յԱռակաց գրոցն Սողոմոնի, ի լուսաւոր բանից մեծին Նեռսէսի. *Զինչ որ Սողոմոն եւ այլ մարգարէք եւ տէր յաւետարանն արկաւ խաւսէր. Պտ. Վասն երից. նախ զի առակն պիտանի է բանին*»։ – *Վերջ թղ.* 70բ. «*Հց. Զի՞նչ է որոց թաղեալ իցէ գուսումն մանկութեան եւ մոռացեալ*

գուխ» կը մնայ կիսատ: Թղ. 63ա–65ա՝ կայ մեկնութեան ցանկը (գլ. Ա–ԻԵ):

Դ. տետր.

7. Թղ. 77ա. «(Հարցմունք վանակա՞ն վարդապետի). ... եւ ի խորն լոյս տայ, այն լոյսովն քաղեն զոր խնդրեն: Հց. Փայտ որ արմատ թթու նռանն հարկանեն որ քաղցրանայ. Պտ. Կէսք կալսիկ են ասել, այլ տաճիկն կասափ ասել, բայց մըտեներին: Հց. Աստուածն կոան. Պտ. Ձեց է մորքէ յորժամ զխնփորն բանայ...»: – Վերջ թղ. 100բ. «Հց. Ի գազանից զիւր իշխանութիւն ոչ ունելով. Պտ. Աստուած զայն յայտնի վիճակաւ յա(յ)տնեց. Փիլոն ասել է թէ մատամբ թէ զիր ունի ձեռն թէ այլ ինչ. Նաւարարաց է բոլոր արձիճէ գունդ. եօթն մոլորակ ձեւացուցած եւ դրած եւ այլ որ կասկած լինի տան» կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի հաւաքածոյ Ձեռագիրս:

1439

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԻԹ.

Ձեռ. թիւ 995: – ԺԷ դար

ԹՈՒՂԹՔ 295: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14,5×20: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,4×14,8): – ՏՈՂՔ 23: – ԹԵՐԹՔ Ա–ԻԵ×12 (ԻԵ՝ 6 թղ.): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. երեք փականքները կորսուած են. իբր աստառուն սպիտակ թուղթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ չունի: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԴԻՐ ՆոտՐ: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր ամենեւին չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա, 2ա, 6բ, 86ա–բ, 187բ, 190բ, 292բ–295բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ժէ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած ենք 1791ԷՆ առաջ:

Մատենս է Գրիգոր Տաթեւացիի իմաստասիրական զանազան մեկնութիւնները, հետեւեալ կարգով.

1. Թղ. 2բ. Մատ. Պորփիւրի:

Թղ. 3ա. «Այս ինչ է ի բնաբանն Պորփիւրի. Ելոյրն, թէ տեսակն միայն սահմանի, սոսկ մտածութիւն»: – Վերջ թղ. 6ա. «Այսքան ի մեկնութիւնն Պորփիւրի լուծանի աշխոյժ ընթերցողաց եւ յիշատակ աշխատողաց ի սմա, որով եւ զուք յիշեալ լինիք ի տէր. ամէն»:

Թղ. 7ա. «Նորին Գրիգորի աշակերտի, համառօտ տեսութիւն ի գիրս Պորփիւրի. Ելոյր. Ել, գոյ լսի, զարձեալ է եւ գոյ ընդհանրական եւ հասարա(կ)ք են, զի ամենայն որ է՝ է, գոյ է, եւ ամենայն գոյ՝ է՝ է. զհարկաւորն վեց կերպիւ մեկնէ»: – Վերջ թղ. 25ա. «Եւ ընդէ՞ր տեսակ ոչ առաւելու եւ նուազէ. ասեմք, եթէ տեսակն խառնուրդն ոչ ընդունի վասն գոյացութեան, այլ պատահումն խառնին առաւել եւ նուազ. եւ վերջքն գրէ անմեղադրելի լինել, նախ՝ զի են եւ այլ բաղդատութիւնք, երկրորդ՝ բաւական են ներածութեամբ ասէ. այսքան առ այս»:

2. Թղ. 25ա. «Նորին Գրիգորի Լուծմունք համառօտ ի տեսութիւն Դաւթի. Դաւթի լուծմունք հոլով է, զի նմանէ բանքն առ մեզ հոլովի. փիլիսոփայն իմաստասէր լսի, Ներգինացոց. Լծ. ազգաւ Հայեցի, իմաստիւ Հելլենացի, քաղաքաւ Ներգինացի, եւ այլոյր Անյաղթ ասէ, վասնզի միայն իմաստասէրն է ամենայնի յաղթող: Դարձեալ Անյաղթն բառգում է նշանակ, որպէս անպարտ, անրիծ, եւ յաղթօղն միով իրաց կամ մի անգամ: Վերլուծութիւն. Լծ., Լուծանելն արձակելն է»: – Թղ. 80ա. «Այժմ ասէ զերորդն տեսակի եւ յատկի. երկու համաձայնութիւն եւ երկու զանազանութիւն, իսկ տեսակի եւ պատահման դնէ մին հասարակութիւն եւ երկու զանազանութիւն, զոր Պորփիւր չորս ասէ զանազանութիւն. այս երրորդն: Իսկ չորրորդ՝ կարգն, յատկի եւ պատահման. երկու հասարակութիւն եւ երկու զանազանութիւն, զոր Պորփիւր երեք զանազանութիւն ասէ սոցա: Այսքան առ այս: Գրիգորի աշակերտի հանդերձ ծնողօք իւր կրկնակի եւ այլ վաստակեցոց սմին յիշատակ բարի ի տէր եղիցի. ամէն» (ճառ Ա–ԻԹ):

3. *Թղ*· 80բ. «Դաւթի փիլիսոփայի առածք հինգ, թէ գինչ արդեօք է սահման, կամ գինչ բնաւորական սահման, ստորագրութիւն եւ ստորագրական սահման եւ կամ ոյր ի սոցանէ գոյս ոմանք վիճակեցան ի գոյիցն. (Ա)*րդ սահման է բան համառօտ յայտնիչ գոյացութեան յանկակաւ իրողութեան*» (*առածք Ա–ե*):

4. *Թղ*· 84ա. «*Նորին վասն բաժանման. Ամենայն որ միանգամ բաժանեալ գոյ յայլոց գոյից*»:

5. *Թղ*·87ա. «Այս ինչ է ի գիրս Ստորագրութեանցն. Նախ թէ Ստորագրութիւնք կոչին»: – *Վերջ Թղ*· 90ա. «*Եւ որ գործով առաւել քան բանիւ որպէս բժշկականքն*» *ցանկ*:

Թղ· 91ա. «Եռամեծին Յովհաննու հայոց փիլիսոփայի եւ վարդապետի, հաւաքումն համառօտ վերլուծութեամբ Ստորագրութեանց Արիստոտէլի, ի Գրիգորէ աշակերտէ. *Ստորագրութիւնք վասն այն կոչին, զի տասնեբեքինն ամենայն սեռականագոյն սեռք են եւ ի վերայ տեսակաց ստորոգին. եւ զի բազումք գոն չարաղրութիւնք փիլիսոփայիս, վասն է՞ր սա ամենացուն նախադաս եղեւ. սակն թէ վասն երկու պատճառի*»:

Թղ· 100ա. «Ցաղագս ստորոգութեանց»

Թղ· 102ա. «Ցաղագս գոյացութեան» (*պրակք Ա–ԺԴ*):

Թղ· 115բ. «Ցաղագս բանակի» (*պրակք Ա–Ժ*):

Թղ· 126բ. «Ցաղագս առընչի» (*պրակք Ա–ԺԳ*):

Թղ· 137բ. «Ցաղագս որակի եւ որակութեան» (*պրակք Ա–ԺԲ*):

Թղ· 153բ. «(Ցաղագս) առնել(ոյ) եւ կրել(ոյ)» (*պրակ Ա–Դ*):

Թղ· 154բ. «Ցաղագս հակակայց»:

Թղ· 173բ. «Ցաղագս նախկնի»:

Թղ· 178ա. «Ցաղագս համանգամայնց»:

Թղ· 181ա. «Ցաղագս շարժութեան» (*պրակք Ա–Բ*):

Թղ· 184ա. «Ցաղագս ունելոյ»:

6. *Թղ*· 188ա. «Այս ինչ է լուծմունս Պէրիարմենիաս գրոցն. *Ակիզբն եւ նախագրութիւն. յաղագս մեկնութեանն եւ բանականդիտութիւնք*» (*Ա–ԻԹ*) *ցանկ*:

Թղ· 191ա. «Նորին Յոհաննու Որոտնեցոյ համառօտ լուծմունք Պէրիարմենիաս գրոցն, ի Գրիգորէ աշակերտէ. (*Մ*)*կիզբն եւ նախագրութիւնք. Լծ. Նոյն նախագրեալ բանսդ* (*պրակք Ա–Դ*):

Թղ· 199բ. «Ցաղագս անուանց» (*պրակք Ա–Բ*):

Թղ· 204բ. «Ցաղագս բայի» (*պրակք Ա–Բ*):

Թղ· 208բ. «Ցաղագս բանի» (պրակք Ա–ԼԴ): – *Վերջ Թղ*· 292ա:

1440

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ Լ.

Ձեռ· *թիւ* 1018: – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 227: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×20,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4×15: – ՏՈՂՔ 27: – ԹԵՐԹՔ թդ. 1–119՝ Ա–ԺԲ×12 (Ժ՝ 11 թդ.), թդ. 120–224՝ Ա–ԻԲ×12 (Ը՝ 9)+3: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով. կորսուած են երեք փականիները, աստառն է մուր կապոյտ լաթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ սկիզբն ու աւարտին մէկական, որոց միայն մէկ երեսը գրուած է բոլորգրով, հաւանաբար փորձի համար (Մր. Ա. 2–8): – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ մինչեւ թդ. 118՝ նոտրգիր, ապա բոլորգիր. նոտրգիրի կը վերածուի՝ թդ. 201ա–204ա: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ շատ ամնշաձ եւ պարզ ոճով: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱՁԱՐՔ, ԿԻՍԱՓՇՐԱՆ թդ. 122ա: – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չուսի: – ԴԱՏԱՐԿՔ թդ. 1ա–2բ, 119ա–120բ, 205ա–217բ, 224ա–227բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ժէ դար: – ԳՐԻՉ ամնյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն ամնյայտ, ապա ստացած է «Իորոխոնցի մահտեսի Նայլային եւ որդւոյն Դաւթին եւ կոդակցին իւր Նազուն եւ եղբօր որդոյն Խոճայ պալուն, որ ետ զսա ի ձեռն Յովսէփ վարդապետին Կեսարացուն»: – ՏԵՂԻ ամնյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ ԺԸ դարու գրուած՝ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացւոյ Մեկնութիւն Յորայ եւ Եսայի մարգարէութեանցն հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 3ա. «*Այս ինչ է ի լուծմունս գրոց մեկնութեան Ցորայ*» *ցանկ*:

Թղ. 7ա. «*Նորին Գրիգորի անյաղթ փիլիսոփայի եւ բաջ հռետորի, աշակերտին եռամեծին Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, համառօտ լուծմունք դժուարիմաց բանից ի մեկնութիւն գրոցն եւ ի բանս մեկնչաց. Ներգործական լուծումն մաքուր եւ հոգեւոր սիրոյ*»:

Թղ. 13ա. «*Նորին բարոզ վասն փորձութեանց մեղաց, ի բանն որ ասէ՝ Ի վեց վշտաց փրկեսցէ զքեզ եւ յեւթներորդումն ոչ մերձեսցէ ի քեզ չարն. Հայրն համբերութեան եւ քաջ նահատակն ճգնողութեան երանելին Ցովհ*» (*Մեկն. Ա–Ժ*):

Թղ. 20բ. «*Նորին Գրիգորի եռամեծի բարոզ վասն փորձութեան եւ չարութեան ի բանն Ցորայ որ ասէ՝ Իբրեւ զմի ի կանանց անզգամաց խաւսեցար. Քաջ զաւրավարն հաւատոյ եւ անկեղծաւոր խմաստասէրն մարգարէն Ցոր, նպատակն համբերութեան*» (*Փորձ. Ա–է*):

Թղ. 24բ. «*Ր. Տեսցուք զերկրորդ գլուխն թէ զինչ է անզգամն. Գիտելի է զի անզգամ բառն չորս կերպիւ լսի*»:

Թղ. 30ա. «*Գ. Կրկնեալ անդրէն Ցորայ. Նախ գիտելի է վասն թուոց համարոյդ, զի յորժամ երից զբերանն եւ անէծ զաւրն, ոչ է առաջին ի պատասխանի չարեացն*»:

Թղ. 38բ. «*Դ. Կրկնեալ անդրէն Ցորայ. Զորրորդ ճառս յայտնի է եւ հինգերորդն զխորհուրդն արարչութեանն ըստ կարգին, ունի զխորհուրդ արարչութեանն հինգշաբաթօքն*»:

Թղ. 42ա. «*Ե. Կրկնեալ անդրէն Ցորայ. Ճառս այս հինգերորդ է յայտնի է եւ վեցերորդ ըստ կարգին, ունի զխորհուրդ վեց աւուրն յորում փառեալ ապականացու եղեւ մարդն Ադամ*»:

Թղ. 47ա. «*Զ. Կրկնեալ անդրէն. Վեցերորդ ճառս Ցորայ յայտնի է եւ եւթներորդ ըստ կարգի, ունի զխորհուրդ վեց աւուրն յորում մոլորեցաւ Ադամ եւ հատաւ որպէս ծառ եւ փտեցաւ մարմինն զի ապականացու եղեւ*»:

Թղ. 50ա. «*Է. Կրկնեալ անդրէն Ցորայ. Եւթներորդ ճառս յայտնի է եւ ութերորդն ըստ կարգի ունի զխորհուրդ եօթն աւուրն հանգստեան եւ աւրհնութեան*»:

Թղ. 54ա. «*Ը. Կրկնեալ անդէն Ցորայ. Ութերորդ ճառս յայտնի ունի զխորհուրդ ութերորդ աւուրն*»:

Թղ. 58բ. «*Թ. Կրկնեալ անդրէն Ցորայ. Իններորդ ճառս աստուածաբանութեան, աւարտեալ զխորհուրդ ութերորդին, այժմ ասէ վասն արարածոց կրկին ճառս ի դէմ սրբոյ երրորդութեան*»:

Թղ. 60բ. «*Ժ. Կրկնեալ անդրէն Ցորայ. տասներորդ ճառս. Անդ ասաց վասն գօրութեան հօրն*»:

Թղ. 66ա. «*Կրկնեալ Ցորայ. Ճառս այս արտաքոյ թուոց է, վասն որոյ համար ոչ ունի*»:

Թղ. 72բ. «*Կրկնեալ Ելիուսայ*» (*ա–է*):

Թղ. 83ա. «*Ի նախերգան յամպն եւ ի մրրիկն*»:

Թղ. 95ա. «(*ԺԱ*). *Վասն դատաստանին Աստուծոյ*»:

Թղ. 108ա. «*ԺԲ. Կրկնեալ անդրէն Ցորայ. Վասն կամաց եւ կարողութեան Աստուծոյ*»:

Թղ. 118ա. «(*Ցիշատակարան*). *Արդ ես վերջինս ի ծընունդս եկեղեցւոյ Գրիգոր մականուն խնդրող բանի, որ ի վաղուց հետէ փափաքէի բոլոր մեկնութեան Ցորայ, եւ ի թուականութեանս հայոց ՊՄԷ ամի, եկեալ մեր յերկիրս Քաջբերունի...*»:

2. *Թղ.* 121ա. «*Այս ինչ կայ ի գիրս Եսայեայ մարգարէի*» *ցանկ*:

Նկատած որ բնագրին մէջ կանոնաւոր չեն խորագիրները, մենք օգտագործած ենք ցանկին խորագիրները.

Թղ. 122ա. «*Ծաղկաբաղ մեկնութիւն ի լուսաւոր բանից արդիւնական վարդապետի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ, հաւաքեալ աշխատասիրութեամբ Գրիգորի աշակերտի նորին. Ա. Հրց. Զի՞նչ է որ ասէ տեսիլ Եսայի. Պտ. Ջմարգարէութիւնն տեսիլ կոչէ*»:

Թղ. 122ա. «*Բ. Լուր երկին եւ ունկն դիր երկիր*»:

Թղ. 123ա. «*Գ. Լուացարուք սրբեցարուք*»:

Թղ. 123բ. «*Դ. Վասն իշխանաց եւ բաղաքաց*»:

Թղ. 124բ. «*Ե. Նստելոյն եւ փառացն Աստուծոյ*»:

Թղ. 125բ. «*Զ. Կոյսն յղասցի եւ ծնցի*»:

Թղ. 129ա. «*Է. Զինչ է վհուկն*»:

Թղ. 129բ. «*Ը. Լոյս որպէս գիւր եւ բան մի հակիրճ*»:

Թղ. 131ա. «*Թ. Գաւազան, արմատ եւ ծաղիկ է Քրիստոս*»:

Թղ. 133բ. «*Ժ. Վասն բարկութեան աւուրցն*»:

Թղ. 133բ. «*ԺԱ. Վասն արուսեկին անկեալ*»:

Թղ. 135ա. «*ԺԲ. Նստեալ ի թեթեւ ամպ որ է կոյս*»:

Թղ. 136բ. «*ԺԳ. Կոյսն Մարիամ*»:

Թղ. 138ա. «*ԺԴ. Հեծեալս երկու*»:

Թղ. 139ա. «*ԺԵ. Վասն վշտաց եւ մահու եւ ծանրագոյն մեղաց եւ վասն իշխանաց*»:

Թղ. 140ա. «ԺԶ. Հիմն եւ վէմ է Քրիստոս»:

Թղ. 141ա. «ԺԷ. Ոգի յիմարութեան եւ թուղթ կնքեալ եւ ապստամբորդաց»:

Թղ. 142բ. «ԺԸ. Տեսիլ չորքոտանեաց»:

Թղ. 144ա. «ԺԹ. Էր ողորմեաց մեզ»:

Թղ. 146ա. «Ի. Զինչ է գալարին երկինք եւ սրտմտութիւն Աստուծոյ»:

Թղ. 146բ. «ԻԱ. Անապատ ծարաւի»:

Թղ. 147ա. «ԻԲ. Հատուցանէ դատաստան»:

Թղ. 148ա. «(ԻԳ). Ահաւասիկ յաւելում ի ժամանակս էո ամս հնգետասան»:

Թղ. 147բ. «ԻԴ. Վասն եգեկիայի բազում բանէ»:

Թղ. 149բ. «ԻԵ. Զայն բարբառոյ»:

Թղ. 152ա. «ԻԶ. Զափեաց ափով ըզջուրըս»:

Թղ. 153ա. «ԻԷ. Նկարեալ պատկերաց»:

Թղ. 154ա. «ԻԸ. Ցեղեղոց զԱստուած ճանաչէ»:

Թղ. 154բ. «ԻԹ. Կանգնեաց գերկինս իբրեւ գկամար»:

Թղ. 155ա. «Լ. Զինչ է յաւիտենականն եւ մշտնջենաւորն»:

Թղ. 155բ. «ԼԱ. Զարթոյ գարդարութիւն»:

Թղ. 155բ. «ԼԲ. Վասն ընտրութեան Աստուծոյ գետ»:

Թղ. 156ա. «ԼԳ. Մարգարէքն եւ աղբիւր առաքեալքն»:

Թղ. 156բ. «ԼԴ. Ցակոբ ծառայ իմ»:

Թղ. 158ա. «ԼԵ. Աւրհնեցէք զԱստուած յաւրհնութիւն նոր»:

Թղ. 159ա. «ԼԶ. Գերազանց է հաւատն քան զիմաստս»:

Թղ. 159բ. «ԼԷ. Ամպ է մեղքն եւ ասա դու անաւրէնութիւնս էո»:

Թղ. 161բ. «ԼԸ. Միանգ ասիցէ Աստուծոյ եմ ես»:

Թղ. 161բ. «ԼԹ. Զանազանութիւն Աստուծոյն ճշմարտի եւ կռոցն»:

Թղ. 162բ. «Խ. Աւծեալ կոչի Կիւրոս»:

Թղ. 163ա. «ԽԱ. Դրուիմ պղնձիէ»:

Թղ. 163բ. «ԽԲ. Վասն երդման եւ ոչ գոյ ուրախութիւն ամբարշտացն»:

Թղ. 165ա. «ԽԴ. Բերան որպէս սուսեր եւ որպէս գնետ»:

Թղ. 166ա. «ԽԴ. Ընդունելոյ ժամանակն»:

Թղ. 166բ. «ԽԵ. Մարմին է հանդերձ վասն մահու»:

Թղ. 167բ. «ԽԶ. Երկինք որպէս ծուխ եւ երկիրս որպէս ձորձ»:

Թղ. 168բ. «ԽԷ. Վասն նախատանաց եւ ոտիւ աւետարանչաց բարձրացի մանուկն եւ անշուշ տեսիլն»:

Թղ. 170բ. «ԽԸ. Տէր ո՛ հաւատաց լրոյ խաչի թաղման»:

Թղ. 176բ. «ԽԹ. Ուրախ լեր ամուլ»:

Թղ. 177ա. «Ծ. Հիմն դրուիմ եւ ակունք ընտրեցեմ գտէր»:

Թղ. 179ա. «ԾԱ. Զի եկեալ հասեալ է փրկութիւն իմ»:

Թղ. 180ա. «ԾԲ. Զգոյշ կացէք իրաւանց վասն շաբաթու»:

Թղ. 181բ. «ԾԴ. Անաւրէնք իբրեւ գծով ծփին»:

Թղ. 182բ. «ԾԴ. Գոչեա՛ վասն պահոց եւ ողորմութեան»:

Թղ. 186բ. «ԾԵ. Լուսաւորեա՛ երուսաղէմ»:

Թղ. 189բ. «ԾԶ. Հոգի տեառն իմ վերայ իմ»:

Թղ. 190բ. «ԾԷ. Զի զգեցոյց ինձ հանդերձ փրկութեան»:

Թղ. 194բ. «ԾԸ. Միշտ բարերար է Աստուած»:

Թղ. 195ա. «ԾԹ. Ձիւն ի մէջ ողկուզաց եւ եղիցի երկինք եւ երկիր նոր եւ որ հարիւրամեան մեռանի»:

Թղ. 196բ. «Կ. Երկինք աթոռ իմ են եւ վասն արուեստաւորաց եւ վասն պատարագաց եւ խաղաղութեան իբրեւ զգետ եւ գալստեան տեառն հրով եւ աւրհնութ որդացն»:

Թղ. 200բ. «(Ցիշատակարան). *Արդ ես վերջինս սպասաւորաց բանին Գրիգոր քահանայ, ժողովեցի զծաղկաբաղս մեկնութիւն սակաւուք մարգարէին Եսայեայ ի յուսաւոր բանից տեառն իմոյ Ովանու Որոնեցոյ...*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

3. *Թղ.* 201ա. «Այս է աւրհնութիւն եւ անէծք զոր գրեաց Մովսէս հրամանաւն Աստուծոյ. *Եւ խօսեցաւ Մովսէս եւ քահանայքն եւ դեւտացիք ընդ ամենայն իսրայէլի եւ ասեն. Ցաւուր յայսմիկ եղեր ժողովուրդ տեառն Աստուծոյ քո*»: – *Վերջ Թղ.* 204բ. «*Այս բանք են ուխտին զոր պատուիրեաց տէր Մովսէսի հաստատել որդւոցն իսրայէլի յերկրին Մովաբու, թող զայն ուխտ զոր ուխտեաց նոցա ի Քորեբ*» (*Բ. Օրէնք, Իէ. 9 – ԻԹ 1*):

Մասն Մաշտոցի ձեռնադրութեան.

4. *Թղ.* 218ա. «Ցետ այսորիկ մատիցէ յառաջ առաջնորդ սուրբ ուխտին, կալով առաջի եպիսկոպոսին եւ ասէ բարձր ձայնիւ. *Հայր սուրբ խնդրէ ի քէն մայրս մեր սուրբ եկեղեցի զի ձեռնադրեսցես զայս անուն յաստիճան քահանայութեան...*»:

Թղ. 219ա. «Կանովն եւ սկիզբն աստիճանաց կղերիկոսաց, որք են սաղմոսերգուք եւ աւետարանչք եւ յայլն ըստ իւրաքանչիւր կարգի. Ցառաջն ծխեն խունկ...»: – *Վերջ Թղ.* 223ա. «*Ա՛ռ իշխանութիւն ընթեռնուլ. եւ ապա դնէ գրուվառն ի ձեռն եւ ասէ. Ա՛ռ հրաման խնկել: Եւ ապա ծխէ խունկ անգամ եւ ասէ. Եւ եւս խաղաղութեան գտէր. Աւրհնութիւն: Եւ հոգեւոր սուրբ ողջունիւ ողջունեն եւ արիաբար կացցեն յեկեղեցին եւ ծանիցեն զինքեանս թէ որոյ չնորհիւ ընդունակ եղեն*»:

5. *Թղ.* 224ա. «(Տաղ). *Ցեւռաւանջեալ տարորոշմամբ անձամբ յատկական, յերաստանակ յերեք կղի միոյ բնութեան*» (*ակ.* «Ցովսէփ վարդապետ գ») *կը մնայ կիսատ*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

Թղ. 118բ. «*Ցիշատակ է սուրբ գիրքս որք են ցորայ լուծմունք եւ ներայեայ մեկնիչ, Խորխոռնցի մահտեսի Նայլային եւ որդւոյն Դաւթին եւ կողակցին իւր Նազլուն եւ եղբօր որդւոյն Խոճայ պալուն, որ ետ զաս ի ձեռն Ցովսէփ վարդապետին կեսարացոյն. ինքն տէր մեր բարերարն Աստուած իւրեանց (յ)իշատակն ընդունելի արասցէ, զիւրեանց նրնջեցելոցն արքայութիւն պարգեւեսցէ եւ կենդանեացն երկար կեանք տացէ, զճիզ չիշողացդ եւ մեզ չիշեցելոցս տէրն ողորմեացի. ամէն: Հայր մեր որ յերկինս*»:

1441

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԼԱ.

Ձեռ. թիւ 2054: – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 182: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 17×21,8: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,5×16,8: – ՏՈՂԵ 35: – ԹԵՐԹԵ անկանոն: – ՆԻՒԹ թուղթ դիւրաբեկ: – ԿԱԶՄ նախապէս ստուարաթուղթ, այժմ ծածկուած է կանաչ գարդարուն լաթով: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵ խեղճ. պոկուած է առաջի կէսը եւ յաջորդաբար միջանկեալ կը պակսին բազմաթիւ թուղթեր. կան թուղթեր որոնք կիսով պատռած կորած են. կարօտ է նորոգութեան: – ԳԻՐ բոլորգիր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵ եւ այլ գարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵ, ԽՈՐԱԳԻՐԵ կարմիր բանաձոյ են: – ԴԱՏԱՐԿԵ բդ. 177ա–179ա, 180ա, 182ա–բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ Ժէ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի գլխաւոր Ցիշատակարանը: – ՍՏԱՑՈՂ առաջինն անյայտ, բայց յաջորդաբար՝ Պետրոս Խերցի, բնիկ Բալուցի, որ է Խոշմաթցի, որ ապրած է Տարսոն եւ վախճանած է 1868ին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԵ տե՛ս ստորեւ. նման բովանդակութեամբ են՝ բդ. 24ա, 31ա, 93բ, 114ա, 138ա: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵ Փարիզէն Տիար Ժազ Մաթոսեան նուիրած է Մատենադարանին՝ 1952ին:

Մատեանս կը բովանդակէ Գրիգոր Տաթեւացիի քարոզները, որոնք ստէպ անկատար են՝ Ձեռագրէս բազմաթիւ թուղթեր պակսած ըլլալուն համար: Կը պակսին առաջին Ա–Զէ քարոզները, իսկ յաջորդաբար կան հետեւեալները.

1. *Թղ.* 2ա. «(ԶԸ). Քարոզ վասն տն(տեսին, ի բանն) որ ասէ. Այր մի (էր մեծատուն որոյ էր) տնտես. *Նախ պարտ է գիտել (կիսատ)*:

2. *Թղ.* 5ա. «ԶԹ. Քարոզ մեծատանն եւ Ղազարու. Այր մի էր մեծատուն եւ ագահէր բեհեզ եւ ծիրանիս... *Զամենայն առակաւոր բանս որ խաւսի աւետարանն» (կիսատ)*:

3. *Թղ.* 8բ. «Ղ. Դարձեալ քարոզ ի բանն առաքելոյ. Ի յիշատակս սրբոց հաղորդեցարուք. *Լուսապսակ եւ արիագարշ, մեծապայծառ եւ ջահաւորեալ*»:

4. *Թղ.* 9ա. «ՂԱ. Նորին դարձեալ քարոզ ի խորհուրդ սրբոց Քառասնիցն թուց. *Եւ արդ վերջացեալքս ժամանակաւ*»:

5. *Թղ.* 10բ. «ՂԲ. Նորին հինգերորդ կիրակին քարոզ վասն մահու եւ կատարածի, ի բանն՝ Արթուն կացէք... *Նախախնամութիւնն Աստուծոյ եւ բարերարութիւնն յամենայն ժամ յայտնէ*» (*կիսատ*):

6. *Թղ.* 15ա. «ՂԴ. Նորին քարոզ վասն հոգւոյ եւ մարմնոյ, ի բանն՝ Դատաւոր մի էր

ի բաղաքի... *Վարդապետք ասեն զմարդն ի հոգւոյ իմանալոյ եւ ի մարմնոյ*»:

7. *Թղ.* 17ա. «ՂԵ. Նորին բարոզ դարձեալ ի բանն՝ Դատաւոր մի էր ի բաղաքին... *Ոմանք զբանս առակիս ի յԱստուած հանեն*»:

8. *Թղ.* 18բ. «ՂԶ. Նորին բարոզ վասն աղօթից, ի բանն՝ արբ երկու ելին ի տաճարըն... *Պարտ է դիտել զի ժամ աղօթիցն որ կարգեալ են մեզ*»:

9. *Թղ.* 21ա. «ՂԷ. Շարաթ օր բարոզ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ, ի բանըն առաքելոյ՝ Նմանողք եղերուք որպէս եւ ես Քրիստոսի. *Առաքեալն հնձանոսաց եւ քարոզն աշխարհի, երրորդ երկինք տեսողն*»:

10. *Թղ.* 24ա. «ՂԸ. Նորին դարձեալ բարոզ սուրբ Լուսաւորչին, ի բանն՝ Դուք էք լոյս աշխարհի. *Քրկիչն բոլորից տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս լոյս ասաց զինքն*» (*կիսատ*):

11. *Թղ.* 28բ. «Ձ. Վեցերորդ կիրակին, յայլմէ բարոզ, վասն արիութեան եւ գործոյ, ի բանն՝ Ընդէր կայք աստ... *Ասեն իմաստունք թէ ամենայն ինչ որքան առատ է*»:

12. *Թղ.* 31ա. «ՁԱ. Դարձեալ բարոզ յայլմէ եւ ուղիղ, վասն որոմանց եւ սերմանց եւ հնձոց կատարածի, ի բանն՝ Տէր ո՞չ սերմն բարի սերմանեցեր... *Հարցանեն իմաստունք թէ չարն եւ բարին ուստի է*» (*կիսատ*):

13. *Թղ.* 35ա. «ՁԴ. Նորին վասն սիրոյն ընկերին, ի բանն որ ասէ՝ Եւ երկրորդն նման սմին... *Նման ասէ զայս սէրս*» (*կիսատ*):

14. *Թղ.* 38ա. «ՁԶ. Նորին դարձեալ ի նոյն խորհուրդ. Եւ էր ոմն հիւանդ Ղազարոս... *Եւ բոխսորը (?) զիրս յերեսք տեղոյ զնի ի սկիզբն բանին*»:

15. *Թղ.* 40բ. «ՁԷ. Ութերորդ կիրակէին Ծաղկազարդին քարոզ ի բանն Զաքարիայ. Ասացէք դստերբ սիոնի... *Սիոն ամենայն սրբոց է*»:

16. *Թղ.* 44ա. «ՁԸ. Դարձեալ բարոզ Ծաղկազարդին, ի բանն՝ Օրհնեալ որ գաս յանուն տեառն... *Մեծ ենք գործք քո տէր, յոյժ խոր են*»:

17. *Թղ.* 48ա. «ՁԹ. Ցայլմէ բարոզ Ծաղկազարդին. Եւ իբրեւ մօտ եղեն յԵրուսաղէմ... *Ասեն իմաստուն բժիշկ թէ է հիւանդութիւն որ ոչ բժշկի*»:

18. *Թղ.* 52բ. «ՃԺ. Դարձեալ յայլմէ բարոզ Ծաղկազարդին. Եւ ածին զէշն... *Վարդապետք ասեն թէ վասն Ադամայ մեղացն*»:

19. *Թղ.* 55բ. «ՃԺԱ. Նորին բարոզ վասն մեծին շարաթին եւ աւագ շարաթին, ի բանն՝ Եւ այգուց դարձեալ ետես բզեզին... *Շաբաթս այս մեծ եւ աւագ կոչի*»:

20. *Թղ.* 58բ. «ՃԺԲ. Նորին բարոզ ի խորհուրդ մեծի երկուշարաթի, ի բանն Ցորբայ որ ասէ՝ Երկիր եւ ի նմանէ ելցէ... *Ցաւուրս վեցերորդի արար Աստուած զամենայն եղեալքս*»:

21. *Թղ.* 62ա. «ՃԺԳ. Նորին բարոզ մեծի երեքշաբաթին ի խորհուրդ ջրհեղեղին, ի բանըն որ ասէ. Այս է ծնունդ Նոյի... *Ասէ ուրեմն Աստուած մարգարէին ըստ բազմութեան*»:

22. *Թղ.* 66բ. «ՃԺԴ. Նորին բարոզ մեծի երեքշաբաթին, ի բանն՝ Նման է արքայութիւն երկնից տասն կուսանաց... *Որքան մարդն ի հեշտութիւն*»:

23. *Թղ.* 70ա. «ՃԺԵ. Նորին բարոզ մեծի չորեքշաբաթին, ի բանն՝ Իբրեւ եկն Յիսուս ի տուն Սիմոնի... *Յիսուս անուն օծեալ թարգմանի*»:

24. *Թղ.* 72բ. «ՃԺԶ. Ցայլմէ բարոզ ապաշխարութեան, որ եւ ապաշխարեալ արձանսն պատշաճի. Ոչ է պիտոյ բժիշկ ողջոց... *Վարդապետք ասեն թէ Աստուծոյ ողորմութիւնն է ի վերայ մեղաւորաց*» (*կիսատ*):

25. *Թղ.* 76բ. «ՃԺԹ. Դարձեալ բարոզ, բժշկութիւն բորոտին, ի նոյն բանն. Զգեաց Յիսուս զգեստն... *Ի յայսմ բորոտէ երեք իր տեսանելի է*»:

26. *Թղ.* 79ա. «ՃԻ. Նորին բարոզ մեծի հինգշաբաթին, վասն հին պատարագացն, ի բանն որ ասէ՝ Մովսէս տասն ամսոյն այսրիկ... *Աստուածային իրագործութիւնքն միայն*»:

27. *Թղ.* 83ա. «ՃԻԱ. Նորին դարձեալ բարոզ վասն պատարագաց, ի բանն՝ Հաճեցաւ Աստուած յԱբելի... *Որպէս տունն նախնի ծնունդքն Ադամ*»:

28. *Թղ.* 86բ. «ՁԻՒ. Նորին մեծի հինգշաբաթի առաջի բարով, ի խորհուրդ ճշմարիտ պատարագին Քրիստոսի, ի բանն Պօղոսի՝ ի գիշերին յորում մատնէր... *Ի վերայ այսմ բանի վեց իրս*»:

29. *Թղ.* 89բ. «ՁԻԳ. Նորին դարձեալ բարով հինգշաբաթի աւուրն յաղագս հաղորդութեան, ի բանն՝ Քանիցս անգամ ուտիցէք... *Վարդապետք ասեն եթէ հաղորդութիւն է խորհուրդ սիրոյ*»:

30. *Թղ.* 93բ. «ՁԻԴ. Նորին բարով դարձեալ վասն հաղորդութեան, ի բանն Քրիստոսի՝ Մարմին իմ ճշմարիտ կերակուր է... *Ի փրկական խորհուրդ հաղորդութեանն Քրիստոսի*» (կիսատ):

31. *Թղ.* 97բ. «ՁԻԶ. Դարձեալ յայլմէ ի խորհուրդ պատարագին. Ես եմ հացն կեանց... *Բնաբանս երեք կերպիւ քովէ*»:

32. *Թղ.* 100բ. «ՁԻԷ. Եւ զի յայսմ աւուր մեռոնահանի եւ ոտից լուացումն, վասն այսպիսեացս խորհուրդ ածի. Նորին բարով վասն օրհնութեան մեռոնին, ի բանն՝ Իւղ թափեալ է անուն Ք. *Գիտելի է զի առաքինութիւն եւ սրբութիւն է աստուածատեսակ*»:

33. *Թղ.* 103բ. «ՁԻԸ. Նորին բարով ոտնլուային, ի բանն՝ Արկ ջուր ի կոնքն... *Բազմագութ եւ մարդասէր է Աստուած որ ըստ առաջ ողորմութեան իւրոյ*»:

34. *Թղ.* 107բ. «ՁԻԹ. Նորին դարձեալ բարով ոտնլուային. Առեալ ջուր լուաց... *Խորհուրդն որ ծածկեալ էր յազգաց եւ յաւիտենից*»:

35. *Թղ.* 109ա. «ՁԼ. Նորին դարձեալ ի խորհուրդ սուրբ աւազանին. Արար Մովսէս աւազան ջրոյ... *Գրեալ ի գիրս արարածոց, յորժամ նահապետն Յակոբ էջ*»:

36. *Թղ.* 112բ. «ՁԼԱ. Դարձեալ ի նոյն խորհուրդ ոտնլուային, օրինակաւ ի տաճարն Սողոմոնի. *Գիտելի է զի եօթն գիրք կայր ի տաճարն Սողոմոնի*»:

37. *Թղ.* 114ա. «ՁԼԲ. Ցայլմէ բարով մեծի ուրբաթին սուգն, ի յառաջելոյ բանէն՝ Կտակ յետ մահուն... *Սովորութիւն է մարդկան յորժամ մեռանի ոք*»:

38. *Թղ.* 116բ. «ՁԼԳ. Նորին բարով խաչին խորհրդոյ. Ի շառաւիղէ ելեր որդեակ... *Ասէ Աստուած մարգարէին առաջնոյ բարեկամին*»:

39. *Թղ.* 120ա. «ՁԼԴ. Նորին բարով մեծի ուրբաթին. Ի մէջ երկուց կենդանեացն... *Բազմադիմի է տեսութիւն բանիս եւ ի տէր*»:

40. *Թղ.* 122ա. «ՁԼԵ. Դարձեալ բարով խաչելութեանն, ասէ՝ Ես յորժամ բարձրացայց... *Որպէս զի մեծ են գործք քո տէր*» (կիսատ):

41. *Թղ.* 126բ. «ՁԼԷ. Նորին բարով մեծի շաբաթուն, ի բանն՝ Որպէս էր Յունան ի փոր... *Գիտելի է զի Յունան օրինակ էր Քրիստոսի*»:

42. *Թղ.* 131ա. «ՁԼԸ. Նորին դարձեալ բարով Զատկի, ի բանն մարգարէին՝ Օրհնեցուք զտէր զի փառօք է փառաւորեալ. *Նախ պարտ է գիտել զի օրհնել զԱստուած երեք յեղանակաւ*» (կիսատ):

43. *Թղ.* 135ա. «ՁԽ. Դարձեալ բարով Զատկին, ի բանն առաքելոյ՝ Զատիկ մեր զեառ Քրիստոս. *Երեւելի արեգակս որ լուսաւորէ զաշխարհըս*»:

44. *Թղ.* 138ա. «ՁԽԱ. Նորին բարով դարձեալ ցարութեան, ի բանն որ ասէ՝ Ցարեաւ Աստուած եւ գրուեցան... *Հրամայեաց Աստուած երբեմն մեծին Մովսէսի*»:

45. *Թղ.* 140ա. «ՁԽԲ. Դարձեալ ի նոյն խորհուրդն. Ցարիցէ Աստուած եւ գրուեսցին... *Տեսցուք այժմ զերկրորդ հարցումն թէ որք են թշնամիք*»:

46. *Թղ.* 141բ. «ՁԽԳ. Նորին բարով վասն ցարութեան ի բանն առաքելոյն որ ասէ՝ Ապա թէ բարոյի եթէ ի մեռելոց յարուցեալ է... *Եղեն ոմանք հերձուածողք ասէին ոչ գոյ յարութիւն*»:

47. *Թղ.* 145բ. «ՁԽԳ. Նորին բարով վասն ցարութեան, ի բանն երգ երգոյն՝ Որ նստիս ի պարտէզս... *Զփրկական տնօրէնութիւն մարդացելոյն բանին Աստուծոյ*»:

48. *Թղ.* 151բ. «ՁԽԴ. Ցայլմէ բարով վասն ցարութեան, ի բանն Ղուկասի. Արդարեւ յարեաւ տէր... *Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս յորժամ էր յաշխարհի, զիտաց զի փոխելոց էր*»:

49. *Թղ.* 156ա. «ՁԽԵ. Այլ բարով վասն յարութեան տեառն յայլմէ, ի բանն որ ասէ

սաղմոսն՝ Այսօր է զոր արար տէր... *Վարդապետք ասեն թէ օրն երեք յատկութիւն ունի*»:

50. Թղ. 163բ. «ՃԽԶ. Նորին ֆարոզ Նոր կիրակէի, ի բանն որ ասէ՝ Եւ յետ ութ աւուր... *Աւրս այս երբեմն կոչի Նոր կիրակի*»:

51. Թղ. 168ա. «ՃԽէ. Նորին ֆարոզ վասրն եկեղեցւոյ. Ցեկեղեցիս բարեբանեցէք. *Եկեղեցին հոմանուն է եւ բազում նչանակութիւնս ունի*»:

52. Թղ. 170ա. «ՃԽԸ. Նորին դարձեալ ֆարոզ վասն օրհնութեան եկեղեցւոյ. Պարտ է դիտել զի եկեղեցիս է կառուցեալ յօրինակի»:

53. Թղ. 172ա. «ՃՄ. Ֆարոզ Համբարձմանն, ի բանն՝ Հանէ գաշակերտսն ի Բեթանիա... *Ամենայն ոճոք անօրէնութեան բանին Աստուծոյ զոր կատարեաց յերկրի*». – Վերջ թղ. 176բ:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ կան.

54. Թղ. 179բ. «Ցերգս յետ Տէր ողորմեային ասա. *Շընորհատու ազգի մարդկան, տէր մեր Յիսուս անքննական, զմեզ պահեա միշտ անսասան, աստի մինչ յօր քո գալստեանն*» (4 տուն):

55. Թղ. 180բ. «Ի Զաքարիա վարդապետէ շարադրեցեալ, որ ի Բալուայ վանից Ֆաղցրահայեաց սուրբ Աստուածածնայ. *Փառք Աստուծոյ լուսոյն մեծի, արարողին ամենայնի, երեկ անճանչն անճառելի, միակ բնութեանն անքննելի*»: – Վերջ թղ. 181ա. «*Սուրբ այգեզործ այսմ զրախտիս, ձեզ աղաչեմ եւ եղկելիս, զիս յիշելով զութ ողորմիս, եւ ասացէք հայր մեր յերկինս*». «Ն. Մ. *Ներօնից տիրացու Պետրոս, յամի Տեառն ՌՀԾԷ (1857), Մայիս 15ին*»:

56. Թղ. 181բ. «(Տաղ). *Առաւօտ լուսաբեր Հայաստան երկրի, բուրաստան ծաղկախիտ կողմանց յիւսիսոյ*» (3 տուն):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. Թղ. 10բ. «*Բարեխօսութեամբ սուրբ Քառասնից, ողորմեա՛ ինձ մեղաւոր ծառայիս քոյ. ամէն*»:

2. Թղ. 18բ. «*Զմեղապարտ գրիչս ազատեմ յիշել ի տէր ի քաղցրագոյնն Քրիստոսի եւ զերծանեալ ի հրոյն յաւիտենից եւ ի դառն ոտիցս մարմնոյս եւ այլոցն. ով յանդիպողք, եւ Աստուած զձեզ յիշէ. ամէն*»:

3. Թղ. 163ա. «*Եւ զիս մի՛ անտես առներ, ապր փողոցիս որ եմ ես*»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

4. Թղ. 176բ. «*Այս գիրքըն գըրօղն հայրըս, հաճի Պետրոսն է, եւ իրեն հանգիստան եղաւ 1868ին, Յունիս 20ին, եւ օրն հինգշաբթի, յունվոյ 12ին, եւ ոն սրբոց թարգմանչացն մերոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ: Բարեգործն Աստուած իւր անհուն ողորմութեամբն արքայութեան արժանի արասցէ եւ իւր յիշատակ մընացեալ անարժան որդին տէր Նիհագարս եւ իւրեան ամենայն ընտանիքն երկար կենօք պահեսցէ, բարերարն Աստուած:*

«Հանգիստան եղաւ ի մէջ քաղաքին Տարսոնի, եւ ինքն է բընիկ Բալուցի, որ է գիւղէն Խօշմաթցի, եւ իւր անուն կոչի Պետրոս Խերօցի»:

1442

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԼՐ.

Ձեռ. թիւ 2517։ – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹ 139։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16,5×22։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 6×20,3։ – ՏՈՂԿ 35։ – ԹԵՐԹԿ Ա–Զ×12 (Ա՝ 8). էդ. 69–139՝ չեն նշուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ էդրակազմ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԿ խեղճ, չունի կազմ, անցեալին ներգուբեան ատեն կտրուած են լուսանցքները, տանելով զարդերուն կէսը եւ տառերու մեծ մասը։ Երեք տարբեր Ձեռագիրներ են որ համադրուած են միասին. այսպէս՝ էդ. 1–8, 9–68, 69–139։ – ԳԻՐ ներս (էդ. ա–ը՝ բոլորգիր)։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԻ կարմիր գրիչով, հանգուցագիր, շատ պարզ. ատեպ տեղը դատարկ՝ եւ մատիտով գծուած։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր բանաձով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ սակաւ։ – ՆԿԱՐ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ էդ. 66ա. միագոյն։ – ԴԱՏԱՐԿԻ էդ. 65ա–բ, 69ա–բ, 139ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար Ժէ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ ,– ԿՆԻՔ էդ. 70ա, մեծութիւն՝ 1,3×1,4 սմ., երկու տողերը իրարմէ բաժնուած են վարդապետական գաւազանով, որու վարի տողը կը կարդացուի «ՎԱՐԴԱՊԵՏ»։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԻՆ կը պակսին։

Մատենաս է Գրիգոր Տաթեւացիի քարոզները եւ Յովհան Որոտնեցիի Մեկնութիւն Յովհաննու աւետարանին. ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 2ա. «Այլմէ բարոզ մահու ի բանն Սիրաքայ. Ով մահ դառն է յիշատակ քո. *Ահ խնամուն Արիստոտէլ թէ վախճան ամենայն ահարկութեանց մահն է*»։

Ձեռագրիս սկիզբը թուղթ ինկած ըլլալով, այս քարոզը կանխող քարոզէն մնացած է միայն հատուած մը։

2. *Թղ.* 4ա. «Պատմութիւն մեծին Ուրբաթու խաչելութեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. Ասէ Պօղոս. Կտակ յետ մահու հաստատուն, յերբայեցւոց Թ գլուխն. *Տիկին մի ունէր երեք որդի. մինն մեծ, կարէր առնուլ ի բարձր տեղւոջէ հաց*»։

3. *Թղ.* 8բ. «Նորին դարձեալ բարոզ վասն վարդապետաց խրատու եւ հնազանդութեան լսողաց, ի բանն Առակաց որ ասէ. Որպէս ոսկի խնձոր ընդ սարդիոն... *Ամենայն խրատ առաքեալն տրամութիւն է*» (*կը մնայ կիսատ*)։

4. *Թղ.* 9ա. «(Յովհաննու Որոտնեցւոյ, Մեկնութիւն աւետարանին Յովհաննու. ի բանն որ ասէ՝ Պարտ է վերստին ծնանել). ... *Վերստին. Զայն ցուցանէ որպէս Ադամ ծնաւ ի ջրոյ եւ ի հոգւոյ, որպէս ասացաք, եւ տուաւ նմա անմահ կեանք ժառանգութիւն յարքայութեանն*»։ – *Վերջ* Թղ. 64ա. «*Այս աչակերտ է զոր սիրէրն Քիստոս, որ եւ գրեաց իսկ զայսոսիկ. Բազում անգամ Յովհաննէս իւր յատուկ անունն ոչ եդ* (...), *երրորդ, զի յատուկ անուամբ սիրեցեալոյն գյատկութիւն տեսական վարուցն յայտնեսցէ քան թէ յատուկ անուամբ իւրով, եւ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն*»։

Մեկնութեանս առաջին մասը թերի է՝ թուղթի անկումով, մինչ Ձեռ. թիւ 894ի (Մարգ. Հյց. ՃԻԴ) մէջ թերի էր վերջաւորութիւնը. երկու Ձեռագիրները կ'ամբողջացնեն զիրար։

5. *Թղ.* 64բ. «Ճանկ սուրբ գրոցս որ կոչի Հարանց վարք ըստ այբուբենից. Ա. վասն ագահութեան» (Ա–ՀԱ), *ցանկ։*

Թղ. 66ա. «Ճաղագս ագահութեան. Գլուխ մէկ. *Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս հրամայէ ի փրկական աւետարանին թէ ուր գանձք ձեր անդ եւ սիրտք ձեր եղիցին, որ խոկապէս այսպէս է*»։

Թղ. 67բ. «Ճաղագս աղօթից. Գլուխ երկրորդ. *Սաաանայ ի կերպարանս գեղեցիկ երիտասարդի ծառայէր ուրումն զօրականի*»։

Թղ. 68բ. «Ճաղագս աղքատութեան. Գլուխ երրորդ. *Այր ումն աշխարհական ունէր գատերս ոչ սակաւ տիօք հասեալս ի կնութիւն*»։ – *Վերջ անդ, կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի Հարանց վարքի մասը. ցանկին*

համաձայն պէտք էին ըլլալ նաեւ Գլուխ Դ–ՀԱ, որոնք կորսուած են։

6. *Թղ.* 70ա. «(Գ)րիգորի եռամեծի բաջ հռետորի եւ անյաղթ փիլիսոփայի, աշակերտի սրբոյն Յոհաննու Որոտնեցւոյ, արարեալ բանս խրատականս ոգեշահս եւ հանճարս իմաստայեղս, ի մեկնութիւն եւ ի գովեստ փառաց տօնից տէրունականաց, ի պատիւ սրբոց եւ ի պատճառ գիտութեան ախմարաց, մանաւանդ ի յորդ արտասուաց անձանց թաղծելոց յաւէտ ի ճշմարտութիւն կարգաց ուղղափառաց եւ ի յեղծումն բարբաչմանց չարափառաց, ի յիղձ մաղթանաց ոմանց բանասիրաց եղբարց հարազատաց նորին աշակերտաց։ Նախ վասն տարեմտին եւ վասն ժամահարին եւ տարիէ Քրիստոս ի բանն որ ասէ. Փող հարէք ի գլուխս ամսոց աւուր նշ. *Ի տօնս տարեկանաց մերոց եւ յաւարտ նշանաւորս, փող հարէք ասէ մարգարէն Դաւիթ. Առէք սաղմոս եւ տուք աւրհնութիւն»։*

7. *Թղ.* 75ա. «Բ. Եռամեծի Յոհաննու Որոտնեցւոյ ի բանն աւետարանչին որ ասէ. Եւ յամսեանն վեցերորդի... *Նախ տեսցուք զվեցերորդ ամիսն թէ վասն զինչ պատճառի յիշէ»։*

8. *Թղ.* 76բ. «Գ. Գրիգորի եռամեծի բարոզ վասն Ծննդեան, ի բանն՝ Առաքեաց զբան իւր եւ բժշկեաց... *Մեծ են գործք աստուածայինք եւ հրաշալիք»։*

9. *Թղ.* 80ա. «Դ. Նորին Բարոզ վասն Ծննդեան, ի բանն որ ասէ՝ Տէր ասաց ցիս... *Մնունդն Քրիստոսի կրկին ուսուցանեն զիրք, նախ յառաջ քան զյաւիտեանն»։*

10. *Թղ.* 83բ. «Ե. Նորին Բարոզ վասն Ծննդեանն, ի բանն որ ասէ. Բանն մարմին եղեւ... *Անհասանելի է խորհուրդն Աստուծոյ, զի ոչ միտք իմանալ կարէ եւ ոչ լեզու ճառել»։*

11. *Թղ.* 89ա. «Զ. Քարոզ Ծնընդեան տեառն, յայլմէ ի բանն որ ասէ. Ողորմութիւն եւ ճշմարտութիւն պատահեցին... *Իմաստացեալն Աստուծոյ Սողոմոն աղերսէ ի դմանց եկեղեցւոյ սրբոյ»։*

12. *Թղ.* 93բ. «Է. Նորին Բարոզ Աւետեաց Աստուածածնին, ի բանն՝ Իջցէ որպէս զանձրեւ... *Աստուածայինքն ամենայն խոր են եւ անհաս, ծածուկ եւ թաքուն»։*

13. *Թղ.* 96բ. «Ը. Նորին Բարոզ ի բանն վասն Մկրտութեան. Ով ամփոփեաց զջուրս ի ծորձս իւր... *Աստուածեղէն հանճարովն առյցեալ եւ ի խորս անճառիցն տեղեկացեալ քարոզ աշխարհի»։*

14. *Թղ.* 99ա. «Թ. Նորին վասն հաւատոյ եւ թլփատութեան, ի բանն՝ Իբրեւ լցան աւուրք ութ... *Հայրն հաւատոյ եւ հանգիստն հոգւոց հաւատով արդարացեալ»։*

15. *Թղ.* 102ա. «Ժ. Յայլմէ վասն ութօրեայ թլփատութեան. Եւ իբրեւ լցան աւուրք ութ... *Սովորութիւն է թագաւորաց յորժամ դիր կամ նամակ ինչ գրեն»։*

16. *Թղ.* 104բ. «ԺԱ. Դարձեալ վասն թլփատութեան, ի բանն որ ասէ. Իբրեւ լցան աւուրք ութ... *Աստեն վարդապետք թէ էր ոմն ճարտար բժիշկ»։*

17. *Թղ.* 107բ. «ԺԲ. Նորին Բարոզ Գալըստեան տեառն Բառասնօրեայ ի տաճարն, ի բանն՝ Արդ արձակեա... *Գիտելի է զի ծերն Սիմէոն երիս արձակումն խնդրէ առ»։*

18. *Թղ.* 111ա. «ԺԳ. Նորին դարձեալ վասն Տեառնընդառաջին, ի բանն՝ Իբրեւ ածին ծնողքն զմանուկն Յիսուս. *Զպատճառ աւուրս տօնի, որ է քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն, աւետարանն սուրբ ուսուցանէ մեզ»։*

19. *Թղ.* 114ա. «ԺԴ. Նորին դարձեալ վասն Տեառնընդառաջին, ի բանն՝ Իբրեւ լցաւ օրինաց ածին. *Լրումն օրինաց կամ մարգարէից Քրիստոս է»։*

20. *Թղ.* 17ա. «ԺԵ. Նորին Բարոզ վասն Յովհաննու ծննդեանն, ի բանն՝ Եւ դու մանուկ մարգարէ... *Աստուած յոյս փառաց աշխարհի յայտնեալ ի մեզ զծագումն չնորհաց քոց»։*

21. *Թղ.* 119ա. «ԺԶ. Նորին դարձեալ վասն Յովհաննու, ի բանն Մաղաքիայ որ ասէ. Առաքեցից զհրեշտակ իմ առաջի ք... *Բացից զբերանս մաց եւ ասից զհոգի չնորհաց մարգարէն կանխաճայնեաց»։*

22. *Թղ.* 122բ. «ԺԷ. Նորին դարձեալ երրորդ Բարոզ վասն Յովհաննու եւ գլխատման. Ես ձայն բարբառոյ յանապատի... *Ի բանս այս չորս իրս տեսանելի է»։*

23. *Թղ.* 126բ. «ԺԸ. Նորին Բարոզ կրօնաւորաց եւ միաբանից եւ գրոց աշակերտաց, ի բան Առակին որ ասէ. Զորս են որ փոքր են

յերկրի... Ամենահրաչ գործ արարչական խնամոցն ոմանք բանական իմաստութեամբ են խոհեմացեալ, որպէս մարդ»:

24. *Թղ.* 129ա. «*ԺԲ.* Նորին բարոզ դարձեալ ի նոյն Խորհուրդ, վասն առաջնորդաց հարց եւ հետեւողաց, ի բան Առակին որ ասէ. Երեք են որ պարծ շրջին եւ չորրորդն գեղեցիկ ընթանայ, կորիւն առիւծոյ եւ աճաղաղ, նոխազ եւ թագաւոր ի հրապարակս. *Նախ պարտ է գիտել զի սուրբ գիրք չորիւք իմն մեկնութեամբ բացորոշի»:*

25. *Թղ.* 131բ. «*Ի.* Նորին դարձեալ վասն միաբանից հարց եւ կրօնաւորաց, ի բանն որ ասէ ի պրակ առաքելոց. Էր ամենայն ինչ նոցա հասարակաց... *Եթէ զինչ չահ եւ օգուտ է միաբան եղբայրութեանց եւ առանց հասարակութեանց ասացեալ եմք այլ ուրեք»:*

26. *Թղ.* 132բ. «*ԻԱ.* Դարձեալ խրատ կրօնաւորաց թէ զինչ հարկաւոր է յանապատ բնակողաց եւ զինչ պիտանացու նորին դարձեալ առ նոյն. *Աւետ նախ եթէ այն է հարկաւոր առանց որոյ կեալ ոչ է, իսկ պիտանացու բարեպէս կեալն է»:*

27. *Թղ.* 135բ. «*ԻԲ.* Վասն պահոց յայլմէ, Պահեալ զհառաւտուն տիւ եւ զհառաւտուն գիշեր ապա խաղցեաւ. *Վարդապետք սահն ամենայն մեղք չորս աստիճան ունին. նախ զի ծնանի ի սիրտ մարդոյն»:*

28. *Թղ.* 138ա. «*ԻԳ.* Նորին վասն փորձանաց, ի բանն Ցորայ՝ Փորձութիւնք են կեանք մարդկան ի վերայ երկրի... *Աւէ իմաստունն, ոսկի փորձի ի բովն եւ մարդն ընտրի ի նեղութիւնս, զի որպէս ոսկի կամ արծաթ որ ի բովս մտեալ փորձի, թէ պղինձ է խառն»:* – *Վերջ* 138բ. *կը մնայ կիսատ եւ կ'աւարտի Ձեռագիրը:*

1443

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԼԳ.

Ձեռ. թիւ 1096: – *Տարի՝* 1710

ԹՈՒՂԹ 242: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14,5×21,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×16: – ՏՈՂԵՐ 31: – ԹԵՐԹԵՐ թղ. 1–101՝ 5+Ա–Ը×12. թղ. 104–242՝ Ա–ԺԱ×12: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրոշմանիշ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոնակով, կորսուած են երեք փականները, մնացած են երեք պղնձէ գամերը. աստառն է սպիտակ թուղթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԱՊԱՆԱԿԻ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար: – ԴԻՐ նոտր: – ԶԱՐԴԱԴԻՐԻ սակաւ, թոչնագիրք, միագոյն: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԴԻՐԻ կարմիր թանաքով: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ եւ այլ զարդեր չունի: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆԻ թղ. 104ա: – ԴԱՏԱՐԿԻ թղ. 1ա–7ա, 101բ–103բ, 230ա–242բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ «ի թուականիս հազարերորդի (1000), հարիւրերորդի (100), մու յոբելեան յարաբարդի (մենք կարդացինք՝ 'մու յոբելեան', որ է 50), եչիւ դայիւ բացայայտի (5+4)», որոնց գումարէ է 1159+551= 1710: – ԳՐԻՉ Գէորգ Թոխաթեցի: – ՇԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ յիշատակարանին մէջ կը յիշատակուի «ի խնդրոյ պատրիարգի»: – ՏԵՂԻ Կեսարիա, ի դուռն սուրբ Սարգսի: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ ունեցած ենք 1791էն առաջ:

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի իմաստասիրական մեկնութիւնները, Քերականական բանք, Գր. Տաթեւացիի աշակերտ Տէր Առաքելի՝ Մեկնութիւն Դաւիթ Անյաղթի Գիրք Սահմանաց, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 7բ. Ծառ Պորփիւրի:

Թղ. 3ա. «Այս ինչ է ի բնաբանն Պորփիւրի. *Ելոյրն, թէ տեսակն միայն սահմանի, սոսկ մտածութիւն»:* – *Վերջ Թղ.* 9բ. «*Այսքան ի մեկնութիւնն Պորփիւրի յուծանի աշխոյժ ընթերցողաց եւ յիշատակ աշխատողաց ի սմա, որով եւ դուք յիշեալ լիջիք ի տէր. ամէն»:*

Թղ. 10ա. «Նորին Գրիգորի աշակերտի, համառօտ տեսութիւն ի գիրս Պորփիւրի. *Ելոյր. Ել, գոլ լսի, դարձեալ է եւ գոյ ընդհանրական եւ հաւասարք են, զի ամենայն որ է՝ է, գոյ է, գհարկաւորն վեց կերպիւ մեկնէ»:* – *Վերջ Թղ.* 17բ. «*Նախ զի են եւ այլ բաղդատութիւնք, երկրորդ՝ բաւական են նեբածութեամբ ասէ. այսքան առ այս»:*

2. Թղ. 17բ. «Նորին Գրիգորի Լուծմունք համառօտ ի տեսութիւն Դաւթի. *Դաւթի լուծմունք հոլով է, զի ի նմանէ բանքն առ մեզ հոլովի է. փիլիսոփայն իմաստասէր լսի, Ներգինացոց. Լծ. ազգաւ Հայեցի, իմաստիւ Հելլենացի, քաղաքաւ Ներգինացի, եւ այլոյս Անյայտք ասէ, վասնզի միայն իմաստասէրն է ամենայնի յաղթօղ*»: – Թղ. 42ա. «*Իսկ չորրորդ՝ կարգն, յաւակի եւ պատահման. երկու հասարակութիւնն եւ երկու դասնազանութիւն, զոր Պորփիր երեք դասնազանութիւն ասէ առցա: Այսքան առ այս*» (*ճառ Ա–իԹ*):

3. Թղ. 42ա. «Դաւթի փիլիսոփայի առածքբ հինգ, թէ գինչ արդեօք է սահման ստորագրութեան եւ ստորադրական սահման եւ կամ ոյր ի սոցանէ գոյս ոմանս վիճակեցան ի գոյիցն. *Արդ սահման է բան համառօտ յայտնիչ գոյացութեան յանկակաչ իրողութեան*» (*առածք Ա–ե*):

4. Թղ. 44ա. «Նորին վասն բաժանման. *Ամենայն որ միանգամ բաժանեալ գոյ յայլոց գոյից*»:

5. Թղ. 45ա. «Այս ինչ է ի գիրս Ստորագրութեանցն. *Նախ թէ Ստորագրութիւնք կոչին*» *ցանկ*:

Թղ. 47ա. «Նոամեծին Յոհաննու համոյց փիլիսոփայի եւ վարդապետի, հաւաքումբն համառօտ վերլուծութեան Ստորագրութեանց Արիստոտէլի, ի Գրիգորէ աշակերտէ. (*Ս*)*տորագրութիւնք վասն այն կոչին, զի տառանեքին ամենայն սեռական տեսք են եւ ի վերայ տեսակաց ստորոգին. եւ զի բազումք զոն չարաղրութիւնք փիլիսոփայիս, վասն է՞ր սա ամենեցուն նախադաս եղեւ. ասեն թէ վասն երկու պատճառի*»: – Վերջ թղ. 93բ:

6. Թղ. 94ա. «Հանդէս բանաստեղծաց փաղանուանաբար ստորոգելն նորավարժից, սակս առաջին. Գարտ. պատշաճ, *ի դէպ, ի ճահ, յանկ, նման, բարիոք, վայելուչ, մարթ, հաճոյ, յարմար, պատկան...*: Բ. Նմանութիւն, *կերպարան, կնիք, պատկեր...*» (*Ա–ճԺ*):

7. Թղ. 98բ. «Բառք բերականի. Վերծանութիւն, ընթերցողութիւն. ներկուս, ըստ կուս, կամ կոխ, կամ կերթ: Ըստ ներքոյս, ըստ ի ներքս գոլոյն: Առձեռն, ձեռն, ի ձեռն: Բացատրութիւն, *ի բաց տալ...*»: – Վերջ թղ. 101ա:

8. Թղ. 104ա. «Տէր Առաքելի եռամեծի եւ բաջ հռետորի եւ յանյաղթ փիլիսոփայի, աշակերտի երից երանելոյն Գրիգորի տիեզերալոյս վարդապետի, ոգեշահս եւ հանճարս իմաստայեղս ի մեկնութիւն Սահմանաց գրոց, ի յիղձ մաղթանաց ոմանց բանասիրաց եղբարց հարազատաց Նորին աշակերտացն. աւգնեա՛ Ցիսուս եւ հասո՛ ի յաւարտ շնորհօք սուրբ հոգւոյն. *Սահման թէ քանի՛ նշանակութիւն ցուցանէ. Լծ. Տասն յատկութեամբ զանազանի, նախ թէ զի՞նչ է սահման ըստ անուան, երկրորդ զի՞նչ է ըստ իրին*» (*Նախերգանք*):

Թղ. 110ա. «Նորին Տէր Առաքելի հոգեւորոգ հայրապետի, վասն Սահմանացն Դաւթի բաւիւ. *Որք միանգամ. Լծ. Բազմարկի զնէ, այսինքն զի ամենեցուն է իմաստութիւն որք ունին զանենչումն*» (*պրակքբ Ա–ի*): – Վերջ թղ. 229բ. «*Գոյ գիտութիւն բնական, գոյ եւ անբան գիտութիւն, քանզի գիտնական զօրութիւն հոգւոյն. ոմանք բնականքն են, այսինքն միաբն, տրամախոհութիւնն, կարծիքն. իսկ անբանքն են՝ զգայութիւն, երեւակայութիւն, այսպէս եւ ի կենդանական զօրութիւնն բնական ասին կամք ընդդրդութեան, յօժարութեան, իսկ անբանք բարկութիւն եւ ցանկութիւն, զի մին անբանիցն է եւ մինն մեկականին եւ երկոքեանք անբանք ասին, եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 229բ. «*Փառ...: Արդ զրեցաւ Լուծմունքս Սահմանաց ի թուականիս մերում հազարերորդի հարիւրերորդի*

Մու յորելեան յարաբարդի,
Եչիւ դայիւ բացայայտի (1710),
Իսկ ի ամսոյն Նոյեմբերի,
Երեքում, օրն ի յուրբաթու,
Զբաւ եղաւ այամ տուի,
Ի գուռն սուրբ Սարգսի,
Զնոամբ փծուն Գէվորգ գրչի,
Որ եմ տեղւոյ Թոխաթեցի,
Հզօր ծրեցի ի քաղաքի,
Որ Կեսարիայ յորջորջի,
Ի խնդրոյ (պատ)*րիարգի,*
Կամակցութեամբ հայ ազնւի,
Իչխանաց մերում խորհրդի,
Հաւանութեամբ առաջնորդի,
Մատակարարութեամբ» (կիսատ կը մնայ եւ կամաւոր ձեռք մը թուղթով ծածկած է մնացած եօթը տողերը):

1444

ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻ ԼԴ.

Ձեռ. թիւ 2177։ – *ՌՄԹ* = 1760

ԹՈՒՂԹԻ 211։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14,5×21,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×15,5)։ – ՏՈՂԵՐ 40–42։ – ԹԵՐԹԻ թուղթերու անկումին պատճառով՝ անկանոն։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. աստառը թուղթ։ – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ վատ. Ձեռագիրս վերէն սկսեալ մինչեւ կէսը ջուրի հանդիպած ըլլալով՝ մեծապէս վնասուած է, յատկապէս մանրանկարները՝ որոնք բազմաթիւ են։ Հաւանաբար մանրանկարներով զարդարուած ըլլալուն համար՝ պոկուած են բազմաթիւ թուղթեր. այսպէս թուղթ կը պակսի ընդ մէջ թղ. 3–4, 7–8, 27–28, 63–64, 101–2, 105–6, 117–8, 127–8, 158–9, 188–9, 189–190։ Ամբողջութեամբ կտրուած են արտաքին լուսանցքները՝ թղ. 9, 20, 26, 34–5, 61, 75–6, 82, 90, 97, 100, 106, 110–1, 122, 184, 189։ – ԳԻՐ ՈՒՏԱՐ անվարժ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ բազմաթիւ, սովորաբար ժէ դարու տպագիրներու նմանութեամբ։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ կարմիր կամ կանաչ։ – ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր գունաթափ։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ, որոնք կարելի է կոչել նաեւ ՆԿԱՐՔ, բազմաթիւ են, բոլորն ալ բազմագոյն եւ բաւական յաջող արտայայտութեամբ. կան բազմաթիւ ծաղիկներու եւ թռչուններու տեսակներ, վայրի եւ ընտանի անասուններ, վիշապներու տեսակներ։ Իրր նկար թուենք կարգ մը լուսանցազարդեր. թղ. 4ա՝ Աւետում, 5բ՝ մոգերու երկրպագութիւն, 6բ՝ Մկրտութիւն Քրիստոսի, 14բ՝ տաճար մը, 39բ՝ անառակ որդին հովիւ խոզերու, 44ա՝ անառակը եւ գթած հայրը, 45բ՝ մեծատունն ու աղքատը, 50ա՝ այրին եւ դատաւորը, 57բ–59ա՝ Գրիգոր Լուսաւորչի ժդ չարչարանքները, 60ա՝ Քրիստոսի մուտքը Երուսաղէմ, 64ա՝ Քրիստոսի չարչարանքը, 65ա՝ Քրիստոս սիւնին կապուած, 69ա՝ օձը սիւնին վրայ, 71ա՝ Յարութիւնը, 77ա՝ ծիաւոր մը, 80բ՝ Յովհաննէս Մկրտիչ գլխատուած, 81ա՝ Համբարձում, 85բ՝ Հոգեգալուստ, 88բ՝ Պետրոս առաքեալ, 103բ՝ ձուկ մը, 107ա՝ արեւը, 108ա՝ լուսինը, 109ա՝ Ս. Աստուածածին՝ գրկին Յիսուս մանուկ (մեծութիւն՝ 12×9,2), 114բ՝ Հռիփսիմէ, 115ա՝ Սանդուխտ, 118ա՝ Գաբրիէլ հրեշտակապետ, 121բ՝ Գէորգ զօրավար, 127բ՝ Մովսէս մարգարէ, 130ա՝ փիլոնով, վեղարով, վարդապետական գաւազանով՝ վարդապետ մը, 137ա՝ ողորմութեան տեսարան, 146բ՝ սատանան ոսկիներու դիմաց, 149բ՝ վաշխառուն, 156ա՝ բամբասողը, 161բ՝ վախճանած վարդապետ մը, 166բ՝ ճգնաւոր մը, 167ա՝ յարձակող վիշապը, 171բ՝ տաճարը, 173՝ հրեշտակը փոդով։ – ԹՈՐԱՆՔ 1ա, 1բ, 2ա, 2բ, 3ա, 3բ, բոլորն ալ բազմագոյն եւ իմիճատիպ զարդերով։ – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆՔ թղ. 64ա։ – ԴԱՏԱՐԿՔ չունի։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1760։ – ԳՐԻՉ, ՄԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՑՈՂ Գէորգ վարդապետ։ – ՏՆՂԻ կտուց անապատ։ – ԿՆԻՔ թղ. 209բ, Ձեռագրին գրիչին. կնիքն է բոլորակ, 2 սմ. տրամագիծով. չորս տողերուն մէջ ունի «ՑՒ ՔԻ ՄՒ – ԴԷՈՐԳ ՎՐ – ԴՊՏ ԹՎ ՌՃ – ՀԵ»։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ գրչին՝ տե՛ս ստորեւ. թղ. 209բ ունի իր կնիքը, որու վերեւ գրած է. «ՔՎն ՌՄԺ, Ապրիլի երեք»։ – ՏՆՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1963ին Փարիզէն Տիար Ժագ Մաթոսեան ձեռքբած է Մատենադարանիս։

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացիի քարոզները։ Ձեռագիրս ընդօրինակած է Ներսէսի Գէորգ վարդապետ, Կաուց անապատին մէջ, գործածելով իր բոլոր կարողութիւնները, գեղազարդելով գրչագիրը բազմաթիւ նկարներով եւ լուսանցազարդերով։ Բայց որովհետեւ ուշադրութիւն չէ դարձուցած ուղղագրական կանոններուն, բազմաթիւ են վրիպակները։ Ձեռագրէս բազմաթիւ թուղթեր պոկուած ըլլալով՝ կիսատ կը մնան շատ մը քարոզներու սկիզբը կամ վերջաւորութիւնը։ Մենք չենք հետեւիր բնագրին խորագրութիւններուն, այլ կու տանք միայն անոնց բովանդակութիւնը՝։

1. *Թղ.* 4ա. Քարոզ Աւետեաց սուրբ Աստուածածնի։

2. *Թղ.* 5բ. Քարոզ Ծննդեանն Քրիստոսի։

3. *Թղ.* 8ա. Քարոզ ծննդեան Յովհաննու Մկրտչի (*սկիզբը թերի*)։

4. *Թղ.* 12ա. Քարոզ ի վերայ բանին՝ Ձրագ մարմնոյ ակն է (*սկիզբը թերի*)։

5. *Թղ.* 14ա. Քարոզ ի վերայ հօրն մահուչափ մեղաց։

6. *Թղ.* 28ա. Բարոզ ի վերայ ապաշխարութեան» (*սկիզբը Թերի*):

7. *Թղ.* 35բ. Բարոզ ի վերայ բանիւն՝ Մի՛ երկնչիր հօտ փոքրիկ:

8. *Թղ.* 39բ. Բարոզ ի վերայ աննառակ որդւոյն:

9. *Թղ.* 45բ. Բարոզ ի վերայ անիրաւ տնտեսին:

10. *Թղ.* 53ա. Բարոզ ի տօնի Գրիգորի Լուսաւորչին մուտն ի վիրապն:

11. *Թղ.* 59բ. Բարոզ Ծաղկազարդին:

12. *Թղ.* 64ա. Բարոզ յաւուր Մեծի ուրբաթուն (*սկիզբը Թերի*):

13. *Թղ.* 71բ. Բարոզ ի Յարութիւնն Քրիստոսի:

14. *Թղ.* 77ա. Բարոզ ի տօնի գլխատման Յովհաննու Մկրտչին:

15. *Թղ.* 82ա. Բարոզ ի Համբարձումն տեառն:

16. *Թղ.* 85բ. Բարոզ ի Գալուստ Հոգւոյն սրբոյ:

17. *Թղ.* 90բ. Բարոզ ի նաւակատիս սուրբ եկեղեցւոյ:

18. *Թղ.* 99ա. Բարոզ Վարդավառին:

19. *Թղ.* 102ա. Բարոզ ի վերայ արբայութեան երկնից:

20. *Թղ.* 106ա. Բարոզ ի Փոխումն Աստուածածնի (*սկիզբը Թերի*):

21. *Թղ.* 109ա. Բարոզ ի ծնունդն Աստուածածնի:

22. *Թղ.* 114ա. Բարոզ սրբոց կուսանաց Հռիփսիմեանց եւ Սանդխտոյ:

23. *Թղ.* 118ա. Բարոզ սրբոց հրեշտակապետաց (*սկիզբը Թերի*):

24. *Թղ.* 121բ. Բարոզ մարտիրոսաց եւ սրբոյն Գէորգայ:

25. *Թղ.* 127բ. Բարոզ առաջնորդաց եւ հաւանայից (*միջանկեալ Թերի*):

26. *Թղ.* 130ա. Բարոզ վարդապետաց (*կը մնայ կիսատ*):

27. *Թղ.* 137ա. Բարոզ սակս ողորմութեան:

28. *Թղ.* 151բ. Բարոզ ի կիրակին չարհողաց:

29. *Թղ.* 154ա. Բարոզ վասն բամբասողաց:

30. *Թղ.* 159ա. Բարոզ վասն խոստովանութեան (*սկիզբը Թերի*):

31. *Թղ.* 161բ. Բարոզ ի վերայ ննջեցելոց:

32. *Թղ.* 167բ. Բարոզ սակս հաւատոյ:

33. *Թղ.* 172ա. Բարոզ վասն յուսոյ:

34. *Թղ.* 175ա. Բարոզ վասն սիրոյ:

35. *Թղ.* 179ա. Բարոզ վասն պահոց:

36. *Թղ.* 186ա. Բարոզ վասն եկեղեցւոյ:

37. *Թղ.* 189ա. Բարոզ վասն աղօթից (*սկիզբը Թերի*):

38. *Թղ.* 190ա. Բարոզ ի վերայ գործնական եւ տեսական կենաց (*սկիզբը Թերի*):

39. *Թղ.* 197ա. Օրհնութիւնք ի լրումն բարոզին: – *Վերջ Թղ.* 204ա:

40. *Թղ.* 205ա–208ա. *Ցանկ նիւթոց ըստ այբուբենից*:

41. *Թղ.* 208բ. «(Ց)աղագս տեսակի»: «Այս է տասն ստորագրութիւնք»:

42. *Թղ.* 210ա–211բ. *Կան զանազան համառօտ գրութիւններ*.

ա. *Թղ.* 210ա. *Մէկ էջ քաղուածք Ն. Լամբրոնացիի Սաղմոսաց մեկնութենէն*:

բ. *Անդ.* *Պատմութիւն Դէօդինէա փիլիսոփայի*:

գ. *Թղ.* 210բ. *Եփրեմ Աբբայի գրութիւններէն վկայութիւններ՝ Քրիստոսի մասին*:

դ. *Թղ.* 211ա. *Ցանկ նշանագրերու*:

ե. *Թղ.* 211բ. *Թուականներ՝ սկսեալ Ադամէն մինչեւ իսրայէլի Եգիպտոսէն ելլելը*:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ (սխալագիր).

1. Թղ. 104ա. «Մրնազադիկ եղեւ թվ. ՌՃՀԸ (1729), նա սարկաւագ էի այն ժամանակի մեր ծաղկազարդն հրօմոց զադիկն էր: Եկի միաբան անապատ, միաբան թվն ՌՃՂԶ (1747), Սէպտէմբերի ԺԲ (12), օր չափաթ, նաւակատեաց սուրբ խաչին: Թագմազ խան այսմ ամի սատկացրին: Գնացի Հաշտարեան թվն. ՌՃՁԲ (1733). այսմ ամի եկն Թամազ եւ եար Նամախի եւ քակեաց եւ փոխեց եւ տարաւ Ադոյ: Ելանել իմ Հաշտարեանայ թվն. ՌՃՁԼ (1739), այսմ ամի նստաւ Ղազար կաթողիկոս Զհկեցի: Տողաղայ ելայ ՌՃԼԴ (1745), Հոհաէմբերի Ա, օր երեքշաբաթ: Թվն. ՌՄԺԱ (1762) Ապրիլի ԺԴ (14) Նոր կիրակի կրկնազատկին, երկիր Մոկաց Ապարանից սուրբ Խաչի վանից լոս էջ վանից վերա(յ) եւ տեւաց ամիս վեց, որ անհամար ժողովրդ հասս եւ վկաէցին, կարքաւորք եւ աշխարականք, արք եւ կանայք, հայք եւ տաճիկք»:

2. Թղ. 105ա.

«Որպատ պիանի գծագրողին,
Վայ եւ եղուկ ոչ լսողին:
Ով կրոնաւորք եւ կարքակիցք,
Ճիգնաւորաց հանդիսակից,
Սուրբ կուսանացն ջահակիցք,
Ցորժամ զայս խրատս տեսանէք,
Կամ ընթերցեալ զայս լսէք,
Զմեղոքս լցեալս դուք իշեցէք,
Եւ զողորմին բարբարեցէք·
Իմ աչքս ի ձեզ է հանապազ,
Եմ լցեալ մեղուք աննըւազ,
Դուք ընդերցիք զայս աննիազ,
Զհոգիս հանէք ի սերրոց դաս:
Ես աշխարի մեղօք կացի,
Եւ ծուլութեամբ զկնոս անցուցի,
Զմարմնոյ կարիքս հուզացի,
Զհուգիս ի միտս ես ոչ ածի:
Զայս կրոնքս որ ես մոի,
Ի տղաւութեան ես անճն առի,
Զոր ուխտեցի զայն չպահեցի,
Այլ հակարակ սմին գնացի:
Զախս հրեչտակաց կարգս որ առի,
Զամէն մեղօքս ծրարեցի,
Ես մեղացն դորն բացի,
Եւ համարցակ ընդ այն մտի·
Զար օրինակ բազմաց եղէ,
Եւ ծուլութեամբ ընկղմեցայ,
Մարմինս հակեց եւ գլորեցայ,
Եւ չարաչար վատթարեցայ,
Ընդդէմ բարուցն ես հեղգացայ,
Եւ ընդ չարիս յոյժ ժիր գտայ,
Զաւետարան զոր ընթերցայ,
Զայն խփեցի եւ մորացայ:
Զինչս աչխարհիս մարդիկք որ կայ,
Զամէնն լաւ քան զիս տեսայ·
Քան զամենայն յանցուղ գտայ,
Ի սերբութեանց ես հերացայ,
Միչտ ի բերանս ի բաց ունիմ,
Կատղած չանս նմանեցայ:
Աչուք նայմ ցանքականին,
Եւ սիրտս խոցւի գեղոյ նորին,
Ի ծերութիւնս եկի հասի,
Զպակասութիւն իմ գիղացի,
Սկէր աչխարհի ես փորցեցի,
Որ է վատթար եւ յոյժ ուրի,
Փոխան սիրոյ պատարագի,
Զաղտեղութիւն սիրեցի,
Հեչտախտութեան ծարաեցի,
Եւ ցանգութեամբ զիս մաչեցի·
Մմարդիկ ի կենս հրաւիրեցի,
Զամենեսեան խրատ ուսուցի,
Ես քարմատարս խոտորեցի,
Զատացեալսն իմ չկատարեցի:
Ես գձեզ մեղայ իմ սուրբ եղբարք,
Որ Քրիստոսի էք նմանակք,
Համբիծ գարին հուր պատարագք,
Եւ սուրբ Հուգոն էք ընդունակք·
Ըզձեզ իմ մեղօքս խոցեցի,
Եւ չարաչար թերացուցի,
Զամէննան ոյք գայթագեցի,
Բազում մեղայ դորն բացի:
Ըզկուսութեանն կարգս զոր արի,
Ես ի ամանէ ի զաղ կացի,
Աղքատութիւնն յոյժ ատեցի,
Որ Աստուծոյ է սիրելի:
Արդ ես ի ձեր ոտս անկանիմ,
Զձեր գարչապարդ համբուրեմ,
Զղջմամբ սրտիւ յոյժ առատանամ,
Եւ զիմ զանգատս ծանուցանեմ,
Զիմ վատութիւնս պարսաւեցէք,
Եւ ներելու մեղադրեցէք,
Վասն իմ ըզտէրն աղաչեցէք,
Եւ թողութիւն հայցեցէք,
Մինչ չինի որ ողորմի,
Ի ծերութեան ժամանակի,
Եւ փոխեցէ զիս ի բարի,
Զի մի՛ անգութ մնամ ի չարի:
Փափաքեցայ ըզձիւք բարի,
Զայս մատիանս ծգագրեցի,
Բազմաց գրոց ժողուեցի,
Ըզիղձս սրտիս փոթով լցի,
Հնդէր բանի զոր ինչ գրեցի,
Զամէն պատկեր նկարեցի,
Ձերամբ իմու գծագրեցի,
Սորին կազմս եւս ես կապեցի,
Ի կտոցոյ անապատի,
Ընթ հւանեաւ սուրբ Ամլորդին,

Հորն մերոյ Կարապետին
Այս սուրբ ուխտիս դիւտապետին,
Ի թվականս մերոյ դարուն,
Ռ·երորդ եւ երկերիւր
Իննեակ թիւ գայս աւելի (1760),
Փետրուարին սկիսան որ մտի,
Տրոպ Գեորգս գծագրեցի,
Մի՛ մեղադրէք գիս եղկելի»։

1445

ՄԱՏԹԷՈՍ ՎՐԴ. ՋՈՒՂԱՑԵՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 340։ – *ՊՀԲ* = 1423

Էջք 226։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 14×18,5։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5×15։ – ՏՈՂք 35։ – ԹԵՐԹք յիշատակարանին համաձայն, Ձեռագիրս նախապէս ունեցած է առաջին մաս մը, ուր եղած է «Սաղմոսաց հաղուածք», որոնք բոլոր են Ա–ԻԶ թերթերը, որոնք այսօր կորսուած են. արդ ներկայիս ունինք Իէ–ԼԶ×12 (Իէ՝ 2, ԼԶ՝ 15)։ – ՆԻՒԹ բուղթ տոկուն եւ բուխ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են դռնակն ու երկու փականաքիները. աստառն է մուր կապոյտ լաթ։ – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԳԱՆԱԿՔ չունի։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. ունի ցեցակեր բուղթեր, որոնք չեն վնասեր բնագրին։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ, ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ իւրաքանչիւր նոր մաս սկսելուն, կարմիր կապոյտ գոյներով, բաւական յաջող, մեծ մասամբ բոյսազգիր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ՆԿԱՐՔ, ԽՈՐԱՆՔ չունի։ – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ էջ 3։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 224–6։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ՊՀԲ – 1423։ – ԴՐԻՉ Կարապետ երէց։ – ՅԱՂԿՈՂ հաւանաբար գրիչը։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ Տաթեւի վանք։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1809ին նուիրած է Տրապիզոնցի Միհնաս Տէր Պետրոսեան, Պոլիսէն. նոյն տարին Հ. Թոմաս Մահսէրեան անձամբ հասցուցած է Վենետիկ։

Մատենաս է Գրիգոր Տաթեւացիի աշակերտ՝ Մատթէոս Վրդ·ի Մեկնութիւն Վեցօրեայ արարչութեան եւ այլ հոգեւոր քարոզներ եւ գրուածներ. ունի հետեւեալ կարգը·

1. *էջ* 1. «Վասն գրքիս որ կոչի վեցօրեա(յ)» (*ցանկ*)։

2. *էջ* 3. «Նուաստ Մաթէոս վարդապետի, աշակերտի եռամեծին Գրիգորի աշխատասիրեալ, առ ի հաւաքումն բանից որ հայի առ վեց աւուր գործոյս Աստուծոյ, ի խնդրոյ Սարգսի կրաւնաւորի, ի բանն սաղմոսի որ ասէ. Ամենեցուն ճարտարապետն ուսոյց ինձ. *Մքանչելի են գործք քո եւ անձն իմ սիրեաց յոյժ, ասէ հոգոյն անաւրէնն մարգարէ. եւ քանզի բնական է մարդոյ զեռալ յիմաստս, որպէս տունկ ի յառուտն, վասն որոյ որքան յարի ի բան ինչ, փութացուցանէ հասանել նմին ի կատարումն. եւ զայսմանէ բազում չահ գոյ ի մեզ*» (*մասն Ա–Իե*)։

3. *էջ* 36. «Ճաղագս երկրորդ աւուրն արարչութեան. Ո՞չ գայս ամենայն ձեռն իմ արար. *Ի վարժարանս ուսուցանողաց մտեալ ոք տեսանիցէ անդ զանազան եւ պէսպէս ուսմունս բանից եւ իմաստնոց եւ զարմանայ, յայլմէ յայլ փոխեալ*» (*մասն Ա–է*)։

4. *էջ* 47. «Ճաղագս երրորդ աւուր արարչութեան. Աներեւոյթքն Աստուծոյ երեւելի արարածովքս իմացեալ տեսանի, ասէ Աստուծով զօրացեալն Ցովհ. *Եւ քանզի բնաւորեցաւ բնութիւնս մերոյ ի ազալիսս հայիլ եւ առանց մարմնոյ ոչինչ իսկապէս իմացուիլն լինի, վասն որոյ հարկի օրինակաւ մարմնական զիմանալին խորհուրդս ճառել, այսինքն ճանաչել*» (*մասն Ա–ԺԶ*)։

5. *էջ* 73. «Ճաղագս չորրորդ աւուրն յԱնապակումն. Նա(յ)եցա(յ) ի գործս Ֆո. *Եւ պիտելի է զի զարմացումն ի վերայ բացմաց լինիր. նախ լինիր ի հայեցուածն ճշմարտութիւնն Աստուծոյ, ըստ այնմ՝ Ես ասացի ի զարմանալ իմում թէ ամենայն մարդ սուտ է*» (*մասն Ա–ԺԲ*)։

6. *էջ* 96. «Ճաղագս հինգերորդ աւուրն, ասէ մարգարէն. Խորհեցայ յամենայն ի գործս Ֆո. *Գործոց մարմնականի բազում ինչ պիտոյանա(յ) որով գործն ի կատարումն ելցէ*» (*մասն Ա–Ժ*)։

7. էջ 108. «Ցաղագս վեց աւուր արարչութեան. *Բանական ոգիք կրկին ուրախութիւն ունին, մի ի ծածուկ եւ մի անյայտնի. ծածուկն ի խորհուրդն լինի, զի զոր ինչ խորհի իբրեւ ըզկատարեալ ըմբռնէ*» (*մասն Ա–Զ*):

8. էջ 113. «Ցաղագս մարդոյն լինելութեան. Որպէսզի մեծ են գործք fn տէր. *Մի եւ նոյն անուն ի համանուանց է, քանզի զանազանի ըստ մեծութեան եւ ըստ փոքրութեան եւ բազմաք տեսանի. նախ...*» (*մասն Ա–ԻԸ*):

9. էջ 135. «Մաթէոսի վարդապետի աշխատասիրեալ վասն բարոգութեան բանի, առեալ ի վարդապետութենէ սուրբ հօրն Եւագրեա(յ), որ միտ աւապատի կոչի, եւ ի նորին վարուցն հետեւողէ սրբոյն Նեղոսէ, որ ցաւ եւ ցիր գոյր ի բանս նոցա, հաւաքեալ ի մի, (ի) պէտ բանասէր անձանց, ի բանն Պօղոսի որ ասէ. Մի՛ ոք խաբեսցէ զանձ ուտելով կամ ըմպելով կամ մասամբ տօնի կամ ամսամտօք կամ շաբաթիւք, որ է ամենայն ինչ ի պէտս ապականութեան. Ցաղագս որկրամոլութեան. *Առաքինութիւն բաժանի յերիս. նախ ի յարդիւնականն, այսինքն զոր կամաք մերովք յանձն առնումք գործել զառաքինութիւն. երկրորդ՝ ի բարոյականն..., երրորդ՝ ի չնորհացն աստուածային հաստատի*» (*յաջորդ մասերը հմմտ. Մոզր. Հյց. ճԿ., §§ 35–43, հանդերձ Ցիշատակարանով*):

10. էջ 177. «Ցարարածոցն համառատ. Արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր, ըստ պատկերի արար. *Եւ արդ ըստ այսմ երեւի թէ մարդս ոչ է ի պատկեր նախատիպին հօր այլ ի պատկերի նորա, եւ է պատկեր հօր որդի, եւ լինի մարդս եղեալ ի պատկեր պատկերին, այլ ոչ ի նախատիպին*»:

11. էջ 189. «Հարցումն ի հարցողաց գրոց եւ բարոգ վասն անապատաւորաց. *Զի՞նչ հարկաւոր է անապատաւորաց. Պատ. հարկաւոր է նախ քան զամենայն զախտ մարմնոյն եւ զմտացն ի բաց մերկանալ, որպէս որ բաղանիս մտանէ մերկանայ յամենայն զգեստուց. երկրորդ, զամենայն ինչ թողուլ...*»:

էջ 193. «Վասն սիրոյն առ Աստուած»:

էջ 195. «Վասն առ ընկեր սէրն»:

էջ 196. «Վասն յանապատ բնակելոյ»: «Վասն ոչ առանձին կալոյ»:

էջ 197. «Վասն փորձելոյ զկրօնաւորսն»:

էջ 198. «Վասն որկորստութեանց»: «Վասըն ընտրութեան առաջնորդի վանաց»:

էջ 200. «Վասն սիրոյ ընկերին»:

էջ 205. «Վասն կարգի աստիճանաց»:

էջ 209. «Վասն վերակացութեան խահանայից»:

էջ 210. «Վասն գեահանայս ոչ բամբասելոյ»:

12. էջ 214. «Ապա եթէ խոստովան լինիմ զմեղս մեր, հաւատարիմ է նա եւ արդար առ ի թողուլ զմեղս մեր. *Վարդապետք ասեն թէ Աստուծոյ գաստատանն քաղցր է քան զաչխարհիս. նաեւ գատաստան նոր օրինացս քաղցր է եւ գիւրին քան զհին օրինացն*»: – Վերջ էջ 220. «*Ցայլազգացն ի մերս է թարգմանեցեալ քարոզս այս, մի՛ ընդունիր որ ինչ զարտուղի թուի քեզ, աւրհնեալ է Աստուած*»:

13. էջ 220. «Ընդդէմ երկաբնակացն որ ասեն մի անձն գՔրիստոս եւ երկու բնութիւն. *Նախ զի մի անհատ է Քրիստոս, իսկ անհատն ըստ փիլիսոփային այն է որ ոչ ընդունի բաժանումն*»: – Վերջ անդ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. էջ 221. «Փառք...: Արդ գրեցաւ գիրքըս այս, որ կայ ի սմա քաղուածոյն Սաղմոսացն Դաւթի եւ քաղուածոյ Վեցաւրէին եւ Նւագրեա(յ), ձեռամբ անարհեստ եւ մեղաւնելոյ անձին, պիտակ եւ յետին աշակերտի բանի սուտ երէց Կարապետի, ի վարժուն խնդրոզաց բանի, ի վանքս Տաթեւի, առ գրան սուրբ առաքելոյն Ստաթէի, առ ոտս մեծ բարեւնապետին Մխիթարի, ի թվականութեան հայոց ՊՀԲ (1423):

«Արդ որք աւգտիք ի սմանէ, ուսանելով կամ աւրինակելով կամ տեսանելով, յիշեցէք ի տէր աննախանձ մտաւք զխոցեալ մեղաւք հոգիս միով Տէր ողորմայիւ, եւ Աստուած գձեզ յիշէ· ամէն:

«Նաեւ հայրն իմ զՄկրտիչ քահանայն եւ զմայրն իմ զՆղիսաբեթ եւ զքոյրն իմ զՄարթան եւ զայլ ամենայն ազգականան իմ, զկենդանիս եւ զմեռեալս: Այլ եւ զհոգեւոր հայրն իմ զտէր Յակոբ զկուսակրաւն զճգնաւորն եւ զփիլիսոփայն եւ զամենայն ազգ(ա)ինն նորա: Նաեւ զերախտաւոր եղբայրն իմ զտէր Թումա, խնդրող բանի եւ զՍարգիս վարդապետն, որ զաւրինակն չնորհեցին: Եւ Աստուած առհասարակ յիշողացդ եւ յիշելոցս ողորմեսցի»:

2. էջ 222. «Փառք...: Աւրհնութիւն յամենայն լեզուաց, գոհութիւն յամենայն մտաց եւ փառաբանութիւն յամենայն գոյից

միշտ, յանցեալն, ի ներկայս եւ յապառնին. ամէն: Եւ զի զանազան են բաղձանք սրտից մարդկան ըստ պէսպէս բարուց, զի ոմանք ունին զյաժառութիւն զիտաւորութեանն՝ յուսոյն կենցաղոյս, ոմանք ի հեչտասիրութիւնք մարմնականք, ոմանք յընչասիրութիւն ազահութեան. կէսք ի սէր անուան փառաց, այլք ի պարարումն կերակրոյ եւ ըմպելեաց· յոլովք ի տուրս եւ ի յառս չահիւ, բազումք ի սէր մարդահաճութեան եւ ի դատարկ վարս: Եւ այսոսիկ այսպէս եղելոց ունայնութեամբ անցուցանեն զկեանս իւրեանց եւ զատարկ մնան յաւուր պահին: Եւ այսպէս է ընթացք հասարակ կենցաղոյս, ուստի որոյ ասէ մարգարէն թէ Ամենեքեան խոտորեցան ի միասին եւ անպիտանացան, զի ոչ ոք է որ առնէ զբարի եւ չէ ոք մինչեւ ի մի, որ զգաստ զանձի յայսպիսի խորհրդոց:

«Եւս առաւել եւ ես, ծոյլս ի բարիս եւ փոյթս ի չարիս, մարմնով զգրգռեալ եւ հոգւով տատապեալ, ի բարեաց հեռացեալ եւ ի մտաց պակասեալ, զոյսն թողեալ եւ ի խաւարն դիմեալ, ուստի որոյ կարօտ այնպիսի արանց լինիմ որ արագ են ի բարիս եւ ամենեւին ծոյլ ի չարիս, մարմնով զովեալ եւ հոգւով բարձրացեալ եւ մտօք զօրացեալ, որոց պայծառացեալ է տեսութիւն մտաց հոգւոյն՝ եւ ունին զաչս ի գլուխս ըստ խնամատնոյն Սողոմոնի եւ վառեալ են սիրով ի տենչումն բաղձանաց անճառիցն եւ առնուն զգրգռումն լուսափայլ չնորհաց ի սիրտս մտացն, եւ պայծառացեալ յԱստուած կերպարանին: Նոքա մոռացեալ են զյետոյս անցաւորիս ըստ Գողոսի եւ յառաջիկայն նկրտին, միշտ զվերինն խորհելով, ուր Քրիստոս նստի ընդ աջմէ հօր: Նոցա է պայծառացեալ իմացումն յաստուածայինն միայն եւ աւր ըստ օրէ հիւանն զնիւթ անթառամ պսակացն ի հանդերձեալն:

«Ցորոց եւ դուք, գերերջանիկ եւ հանճարամիտ սուրբ ընթերցողք եւ աւրինակողք եւ լսողք աստուածա(յ)ին բանիցս, որ գրեալ կա(յ) ի գիրքս յայս: Ցիշեսջիք ի հաճոյական յաղթիս ձեր զմեզապարտ հողս գԿարապետ գծող սորա, սուտանուն խնդրող բանի, եւ զամենայն ազգա(յ)ինս իմ, զկենդանիս եւ զհանգուցեալս: Նաեւ զհոգեւոր հայրն իմ զՅակոբ կուսակրօն աբեղայն, զուսումնասէր անձն, զհեզամիտն, զբարերարոյն եւ զընդունակն չնորհացն Աստուծոյ, մի՛ մոռանայք ի բարի մտաց· եւ Աստուած զձեզ յիչէ յիւր միւսանգամ գալուստն· ամէն»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ (ԺԷ դար)

3. Էջ 224. «Զմեղաւք մեռեալ ոգիս աղաչեմ յիչել ի տէր, միով տէր ողորմեայիւ, եւ Աստուած զձեզ յիչէ յիւր արքայութիւնն. ամէն. /:::: /. /::::. /:::. ///:: ////: ////: (Թաթէոս)»:

4. Էջ 224. «////:: ////::. /::: /. ////::::. //: /. ///:. (Տր Զաքարիա)»:

1446

ՄԱՏԹԷՈՍ ՎՐԴ. ՋՈՒՂԱՑԵՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 90: – *Ռկբ* = 1613

ԹՈՒՂԹ 224: – ՄԵՆՄՈՒԹԻՒՆ 13×19: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 4×13: – ՏՈՂԵ 33: – ԹԵՐԹԻ Ա–ԺԲ×12 (Ա՝ 11, ԺԲ՝ 9): – ՆԻՒԹ բուղ: – ԿԱԶՄ արդի, կիսակաշի, ստուարաթուղթ: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿԻ չունի: – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար, խոնաւութեան հետք կը տեսնուի. մասամբ ցցկեր: – ԳԻՐ բոլորգիր մանր: – ԶԱՐԴԱԳԻՐԻ բազմաթիւ, բոչնագիր կամ հանգուցագիր, բոլորն ալ միագոյն եւ նուրբ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԽՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր: – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴԻ չուրջ բառասուն հատ, միագոյն, պարզ եւ սիրուն: – ՆԿԱՐԻ չկան: – ԽՈՐԱՆԻ 23ա, կարմիր եւ կապոյտ գոյներով, գեղեցիկ զարդագրերով եւ լուսանցազարդով: – ԿԻՍԱԽՈՐԱՆ բդ. 2ա, 8բ, խոնաւութեան պատճառով գրեթէ անտեսանելի: – ԴԱՏԱՐԿԻ բդ. 1ա–բ, 224ա–բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ 1613: – ԳԻՒՂ Միհաս: – ՆԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Յովհաննէս վարդապետ րաբունի: – ՏԵՂԻ Ամիթ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ սկզբնագրիցը՝ օրինակուած է եւ հրատարակուած այլուր. իսկ Ձեռագրիս ընդարձակ յիշատակարանը տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Առաքեաց մատեանս զայս յԱխլցխայէ վ. Հ. Սիմոն Վրդ.ն մեր Ճուլարտեան, որ եհաս ի վանս 1840, ի Դեկտեմբերի»:

Մատենաս է Գրիգոր Տաթեւացիի աշակերտ՝ Մատթէոս Վրդ.-ի Մեկնութիւն Գործոց Առաքելոց եւ այլ մանր գրուածներ, հետեւեալ կարգով.

1. Թղ. 2ա. «Ցանկ Գործոց մեկնութեան. *Առաջին ճառն վասն առաջաբանութեան, յորում նախկին թէ ո՞վ է արարեալ զառաջաբանն...»։ – Վերջ թղ. 8ա. Ցանկ Ա– ԼԱ ճառերու։*

2. Թղ. 8բ. «Ա. Մաթէոսի ննուաստ եւ յետին աշակերտի եռամեծացն Յովհաննու եւ Գրիգորի, աշխատասիրեալ ի ննութիւն Գործոց առաքելոցն, ի մեկնութիւն սուրբ հարցն Յովհաննու Ոսկեբերանի եւ Եփրեմի, ի խնդրոյ հարազատ եղբօր մերոյ Յակովբ վարդապետի մականուն Ովսաննից կոչեցեալ. *Յետ քննութեան այսոցիկ որ վերաբերէին ի անօրէնութիւն մարմնացեալ բանին, անանելի է ի Գործոց առաքելոցն, զոր յետ բազում տառապանաց եւ խոցոտման հոգւոց եւ մարմնոյ եւ փախստեան եւ բանի քարոզութեան, յապահովացեալ մեր ի գրուն սուրբ Կարապետիս, ապաւինեալ ի հոգին սուրբ, որ առ(յ) առատապէս եւ ոչ նախատէ, աշխատարար քննել»։*

3. Թղ. 14ա. «Բ. Նորին Մաթէոսի վարդապետի ի մեկնութենէն Յովհաննու կարճառօտ. *Զի՞նչ է պատճառն որ յամենայն գիրս որ վարդապետաց է արարեալ գրեալ է թէ երանելոյն սուրբ Հօրն Ճահաննու կամ Գրիգորի, մանաւանդ զի ամպարշտութիւն երեւի զայս ասել»։*

4. Թղ. 23ա. «Գ. Նորին Մաթէոս վարդապետի արարեալ ի բանն որ ասէ. Զբանն առաջին զոր արարի. Աւգնեա՛ Ցիսուս սկիզբըն գրոց. *Ի հանդէս բանի հրաւիրեալ որ աւժանդակն է գործոյս հոգին սուրբ անաւրինաբար մերձ կացցէ մեզ ողորմութեամբ իւրով, հասանել ի կատարումն սորին։ Եւ արդ երանելի հայրս մեր Ոսկեբերան, չորս կերպիւ մեկնէ»։*

5. Թղ. 26բ. «Դ. Զոր սկսաւ Ցիսուս առնել եւ ուսուցանել. *Գիտելի է զի փիլիսոփայն բաժանէ զիմաստասիրութիւնն յերկուս»։*

6. Թղ. 30ա. «Ե. Զի՞նչ է որ ասէ. Ննշափեցէք գիս եւ տեսէք զի ես նոյն եմ. *Նախ գիտել պարտ է թէ զի՞նչ էր յառաջ Քրիստոս, զոր յետոյ յուցանելոցն զնոյնութիւնն իմասցուք»։*

7. Թղ. 33բ. «Զ. Այլ սպասել աւետեացն հօր, զի Յովհաննէս մկրտեաց ի ջուր. *Եւ արդ որովհետեւ հրաւիրեցաք ի պաշտօն հոգւոյն սրբոյ, վասն որոյ հանդիսանալ արժան է նախերգաբար իմանալ զչորս առաքութիւնս զայս, յորոց առաջինն է այս»։*

8. Թղ. 39բ. «Է. Իսկ նոցա մատուցեալ հարցանէին զնա. Տէր, ի ժամանակիս. *Գիտելի է զի սովորութիւն է առաջին իմաստասիրացն երբ նորագոյն աշակերտս ուսուցանէին նախ զհեչտն եւ առանց բառակերպի ուսուցանէին»։*

9. Թղ. 46ա. «Ը. Այլ առջիք զզօրութիւն ի հասանել հոգւոյն սրբոյ... *Հարցաքննելի է թէ զի՞նչ զօրութիւն ետ առաքելոցն. զայս յօրինակէ ցուցանեմք»։*

10. Թղ. 50բ. «Թ. Ապա դարձան յերուսաղէմ յանուանեալ լեռնէն ձիթենեաց, որ է մերձ յերուսաղէմ... *Նախ քան զանաւթիւն բանից, գիտելի է թէ վասն է՞ր յետ համբարձման փութով հրեչտակք երեւեցան»։*

11. Թղ. 58ա. «Ժ. Եւ ընտրեցին երկուս եւ արկին վիճակ... *Երեք կերպիւ վիճակ բաժանեաց Մովսէս, որպէս ասի ի գիրս Հին կտակին. նախ քահանայից»։*

12. Թղ. 63ա. «ԺԱ. Եւ ի կատարել աւուրցն պենտեկոստէիցն էին ամենեքեան... *ի զալ հոգւոյն սրբոյ հոգւոյն արժանացալքն հանդիսացին, իսկ ես որ զառածեալս եմ մեղօք գիարդ համարձակեցայց խօսել վասն այնմ որում ոչ հանդիպիմն. այլ զի կարգեցայ սպասաւոր»։*

13. Թղ. 70ա. «ԺԲ. Եւ էին յերուսաղէմ բնակեալ արք երկիւղածք... *Զքաւորեալ տառապեալ ուրեք եթէ կամիցին զիաղաւորս պատուել ոչ առաւելուն քան զկրկին անգամն վասն տկարութեան իւրեանց»։*

14. Թղ. 73ա. «ԺԳ. Զի դեռ երեք ժամք են... *Ցորժամ նորագոյն ոք յառաջնորդութիւն գայ պատրաստի ի խօսս վարդապետութեան իւրոյ, թէ իցէ զիպաւոր բանք իւր լսողացն»։*

15. Թղ. 79ա. «ԺԴ. Արք իսրայէլացիք եւ որ ի ձեզ երկիւղածք իցեն, այս Ցիսուս... *Ցորչէք որք յատակս ծովու զմարգարիտս որոնեն, որքան ի խորս ընթանան եւ յամեն, այնքան աւելի եւ գպատուականն գտանեն»։*

16. *Թղ.* 84ա. «ԺԵ. Եւ յուխալ զայս գըղջանայինն ի սիրտս. եւ ասէ. Ապաշխարեցէք եւ մկրտեսցի իւրաքանչիւր ոք յանուն հաւր եւ որդւոյ. *Սովորութիւն է թագաւորաց յորժամ քաղաք կամի չինել, նախ զամենայն պիտոյսն սահմանէ, զի քաղաքն փութապէս շինեսցի*»:

17. *Թղ.* 91ա. «ԺԶ. Եւ այր մի նստէր կաղ յորովայնէ մօր իւրոյ առ Դեղեցիկ դրան տաճարին... *Ցետ քննութեան այնոցիկ որ առ դռամբս հոգւոյն սրբոյ տեսանելի է ի պարգեւաց նորա որ ետ առաքելոցն, եւ զի սովորութիւն է աշխարհի յետ տեսանելոյ զէութիւն մարդոյ ընչից սպասէն*»:

18. *Թղ.* 95բ. «ԺԷ. Մովսէս ասաց ցհարսըն մեր. Մարգարէ յարուսցէ ձեզ տէր Աստուած... *Սահմանէ փոքրիկ մանկանն զի վասն անպօր գոլոյ մարմնոյն, ոչ զօրէն ուրեք երթալ, եւ թէ չարժին ի փոքրիկ քարանց դիմին*»:

19. *Թղ.* 102բ. «ԺԸ. Եւ բազմութիւն հաւատացելոցն էր սիրտ եւ անձն մի... *ի յարտաքին իմաստից ճոռոմաբանութեան միջի մեզ գոյանի իմաստս որք բազմապատկաբար հեռացուցեալ էին ի հոգւոյն արժանաւորութենէ*»:

20. *Թղ.* 110. «ԺԹ. Ցարուցեալ մի ոմն ի մէջ ատենին, Գամաղիէլ... *Զքաջութիւն առանց հաւատարմաց պատմել գործ է, զի որպէս արեգակն երբեմն ի տիւս չրջի եւ երբեմն ընդ երկրաւ ծածկի, այսպէս եւ վարդապետութիւն առաքելոցն*»:

21. *Թղ.* 112բ. «Ի. Եղեւ տրտունջ յուսնց առ հեբրայեցիսն զի անարգեալ լինէին... *ի վերայ բանին այսորիկ գիտելի է գլուխս վեցերորդ. նախ թէ զինչ է սրտունջն եւ ամբաստանքն եւ որով զանազանին*»:

22. *Թղ.* 116բ. «ԻԱ. Ստեփաննոս այր լի շնորհօք եւ զօրութեամբ առնէր... *Ի հանդէս առնասիրացն մտեալ պատրաստութիւն գոյ առնել, զի հարկ է կամ ի դիմաց պատկառել, կամ գչափ անձին գիտել եւ կամ արժանաւոր ինչս առնալ*»:

23. *Թղ.* 125բ. «ԻԲ. Բայց Սօղոս վճռասկար է... *Զաստուածային գիրք առանց ծածկութի գամեննցուն բարձն գրէ, զի են ոմանք որ ի բնէ չարք էին, եւ այնպէս կորեան, որպէս ջրհեղեղացիքն եւ սդոմացիքն եւ խաչահանուն*քն»:

24. *Թղ.* 133բ. «ԻԳ. Եւ էր ընդ աշակերտսն մտանել յներսսագէմ համարձակեալ յանուն տեառն... *Քանզի ամենայն բարիք պարգեւեցան մեզ ի Քրիստոսէ, մանաւանդ զի ազատեաց ի չարին արմատոյն, որ է կռապաշտութիւն, այլ զի եւս չարն*»:

25. *Թղ.* 140բ. «ԻԴ. Եւ ելեալ Բառնաբաս յԱնտիոք եւ եղեալ անդ ամ մի... *Քերթողք գմասունս բանին ի յութ բաժանեն, եւ առաջին մասն անուն է, որոյ պատճառ է՝ զի ամենայն էութիւն եւ բան առանց անուան ոչ գոյ գիտութիւնս*»:

26. *Թղ.* 149ա. «ԻԵ. Բազում ընդութեամբ պարտ է մեզ մտանել յայն հանգիստ. *Ամենայն իրաց ժամանակ է ասէ սաղմոսն, զի է՛ ժամանակ լալոյ եւ է՛ ժամանակ ծիծաղելոյ*»:

27. *Թղ.* 154բ. «ԻԶ. Եւ էր ոմն աշակերտ յԵփեսոս վկայեալ յամենայն եղբարց... *ի պատճառէ անկմանն Ադամայ սովորեցաւ մարդն մոլորութեամբ իրր զհանելի ի գերազոյն փառացն*»:

28. *Թղ.* 159բ. «ԻԷ. Եւ ասէր Պօղոս. Պարտ էր չարչարիլ Քրիստոսի եւ յառնել... *Ճշմարիտ վարդապետի յատկութիւն է ի վարդապետութենէ իւրում ոչ խօսել առանց վկայութենէն աստուածային գրոց*»:

29. *Թղ.* 167բ. «ԻԸ. Եւ ել Պօղոս երեկ գհացն եւ ճաշակեաց եւ բազումս խօսեցաւ... *Քանզի սահմանեցաւ յեկեղեցիս Աստուծոյ բազում կարգաւորութիւն, յորոց գրագումն ասացաք, եւ ի նոցանէ մի է այս որ մի քահանայն առանձին պատարագէ ի վերայ միոյ բեմի, ուսեալ յառաքելոցս առաք*»:

30. *Թղ.* 173բ. «ԻԹ. Եւ իջեալ ի Հրէաստան մարգարէ ոմն անուն Ագաբոս... *Գիտութիւն սուրբ գրոց ոմանք յեղելոցն պատմին զի դիւրին է այն ասել, զի կամ կարդացեալ է եւ ուսեալ եւ կամ լուեալ ի մարդոյ*»:

31. *Թղ.* 181բ. «Լ. Եւ յետ ամսոց երից եկն Բահանայապետն հանդերձ ցարտարախօսսն... *Թագաւորին երկու իրս հարկ է լինել ընդ մարմնաւոր կերպին, նախ խոհգութիւն... եւ երկրորդ ուղղութիւն*»:

32. *Թղ.* 187բ. «ԼԱ. Իբրեւ հրամայեցաւ մեզ նաւել յԻտալիայ տային զՊօղոս... *Երանելին Պօղոս գրէ զամբաստանութիւն իւրոյ չարչարանացն Քրիստոսի զվիշտս ի ծովու եւ ի ցամաքի եւ ի սուտ եղբարց*»:

33. *Թղ.* 193ա. «(Ցիշատակարան Մատթէոս Վրդ.ի). *Վասն որոյ ազաչեմ զհանդիպող մանկունդ...*»:

Թղ. 193բ. «*Ի սպառել ազգիս մերոյ հայկազեան... յամս թվականի ՊԿ* (1411), *ի բռնակալութեան:..*» (*Համմս. Ներսիկեան Լ.*, «Ժէ դարի Հայերէն Ձեռագրերի Ցիշատակարաններ», Երեւան, 1955, էջ 118–121):

34. *Թղ.* 194բ. «Նորին Մատթէոսի վարդապետի ներբողեան ողբերգաբար ոգեալ ի բառումն երջանիկ բարուսապետին Գրիգորի, ընդ նմին եւ յիշատակեալ զողբս յալեաց կոտորածին, որ ի Վրացտուն, ի Փայտակերն Խաղաթի, խանզի պատկեր աւուրն ի մի դիպեցաւ, մանաւանդ ի հրաշագեղն Կարապետ եղբայր իւր. *Ո՛վ տայր զմահ իմ փոխանակ մահու քո եւ զգներեզման իմ փոխանակ գերեզմանի քո, ողբայր երբեմն Դաւիթ ի վերայ Աբիսողոմայ որդւոյ իւրոյ. զնոյն առեալ նուագեցից*»:

35. *Թղ.* 200ա. «Ա. Մատթէոսի վարդապետի աշխատասիրեալ վասն բարոզութեան բանի, առեալ ի վարդապետութենէն սուրբ հօրն Եւագրեա(յ), որ միտք անապատի կոչի, եւ ի նորին վարուցն հետեւողէ՝ սրբոյն Նեղոսէ, որ ցան եւ ցիր գոյր ի բանս նոցա, հաւաբեալ ի մի, ի պէտ բանասէր անձանց, ի բանն Պօղոսի որ ասէ. Մի՛ ոք զձեզ խաբեսցէ ուտելով կամ ըմպելով կամ մասամբ տաւնի կամ ամսամտաւ կամ շաբաթուբ, որ է ամենայն ինչ ի պէտս ապականութեան աղագս որկրամոլութեան. *Առաքինութիւն բաժանի յերիս. նախ ի յարդիւնականն, այսինքն զոր կամաք մերովք յանձն առնումք գործել զառաքինութիւն. երկրորդ՝ ի բարոյականն..., երրորդ՝ ի չնորհացն աստուածայինն*»:

36. *Թղ.* 203ա. «Բ. Ոչ շումբ, ոչ պոռնիկք, զարբայութիւնն Աստուծոյ ոչ ժառանգեն ասէ Պօղոս. Ցաղագս պոռնկութեան. *Իսկ այժմ գիտացեալ զորկորամոլութիւնն եւ զպատճառ նորին եւ զներգործութիւնս նմին, այսինքն գիտացուք եւ զպոռնկութիւնն*»:

37. *Թղ.* 205բ. «Գ. Ցաղագս արծաթսիրութեան. Արմատ ամենայն մեղաց արծաթսիրութիւն է, յորում ոմանք մոլորեցան ի հաւատոց անտի, ասէ Պօղոս. *Գիտելի է զի արծաթսիրութիւն ոչ միայն զայն ասէ որ զարծաթն սիրէն, այլ եւ զոր ինչ արծաթով գնուի, գնա սիրելն արծաթսիրութիւն է*»:

38. *Թղ.* 208ա. «Դ. Որ ըստ աստուածութեան տրտմին՝ է զղջումն եւ ապաշխարութիւն, զի փրկութիւն անապաշաւ գործէ ի մեզ. իսկ որ աշխարհիս տրտմութիւն է՝ մահ գործէ, յառաքելոյն Պօղոսէ. Ցաղագս տրտմութեան. *Եւ գիտելի է զի տրտմութիւն բաժանի յերկուս, ի հոգեւոր եւ ի մարմնաւոր*»:

39. *Թղ.* 210բ. «Ե. Ցաղագս բարկութեան. Բարկանայք եւ մի՛ մեղանչէք, զի բարկութիւն մարդոյ զարդարութիւն Աստուծոյ ոչ գործէ, ասէ առաքեալն. *Գիտելի է զի սրտմտութիւնն եւ բարկութիւնն երբ մի են, բայց երբեմն զանազանին, զի սրտմտութիւնն է այն որ ի սիրտն միայն վիրաւորի եւ արտաք(ս) ոչ բերէ, իսկ բարկութիւնն է որ ի բերան գայ*»:

40. *Թղ.* 213բ. «Զ. Ձանձրացաւ, կամ ցիրէ որ շրջի. *Իմայ, ով եղբայր, զի ձանձրութեան գնեն միայն ընդ առաքինեան պատերազմի*»:

41. *Թղ.* 216ա. «է. Սիրեն զգահագլուխս յընթրիս եւ զնախողջոյնս ի հրապարակս եւ կոչիլ ի մարդկանէ ռաբբի. Ցաղագս նորափառութեան. *Մանի՛ր եղբայր, զի նորափառն եւ անափառն զանազանին, զի անափառ կոչի նա որ յաղթաւթեան է եւ փառասէր... իսկ նորափառ կոչիլ՝ որ յանկարծ դիպեալ ընչից նոր փառս ընդունի յընչից եւ ոչ է բնական ի հայրենեացն*»:

42. *Թղ.* 219ա. «Լ. Տէր ամբարտաւանից հակառակ կայ, տայ շնորհս խոնարհաց, յառակսն ասէ. *Բայց նախ գիտելի է թէ ընդէ՞ր քան զամենայն չետոյ եղ զայս մեղք*»:

43. *Թղ.* 222ա. *Ցիշատակարան Մատթէոս վարդապետի* (*տե՛ս ստորեւ*):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին, այն է Մատթէոս վարդապետին (1393 թ).

1. *Թղ.* 222ա. «*Աղդ, ով սիրելի եղբայր, գիտասջիր զի վասն կարօտութեան գրոց, զոր ոչ ունիմ միսիթարիչ ինձ եւ օգնական, հնարեցա(յ) առ սուրբս այս ձեռն ձգել, եւ ի նմանէ առեալ մասն ինչ բան օգտի գտի սակս ինձ եւ բան ի քարոզութեան. եւ քանզի այս ծածկեալ գոյր միայն միայնակեցացն պահեալ, որ ամենեցուն վայել է ուսանել*:

«*Աղդ եղեւ գրաւ համառօտութեան սորա ի ներքսագոյն անապատս Տանձ փարախոյ, յորում նստէաք յոխիկ ի տան, յամի Պխբ-ըորդի* (1393) *թուականութեան հայոց*:

«Արդ ազաչեմ որք օգտիք ի սմանէ եւ կամ օգտեցուցանէք զայլս, յիշեալքիք սրտի ձեռնում դանարժան աշխատող սմին զՄատթէոս վարդապետս»:

2. Թղ. 63ա. «Զմատթէոս աշխատող բանիս սուտանուն մոնազնըս, ազաչեմ յիշել ի տէր եւ անմեղադիր լինել, զի այդչափ կարեցի, ասաց»:

Ընագրին գրչութեամբ.

3. Թղ. 222բ. «Փառք...: Մինն է ի յայս սուրբ եւ ընտրեալ հօտէն բժիշկն բարի եւ արդազիրն շնորհալի, սուրբն Ղուկաս, հրամանաւ մեծին առաքելոյն Պօղոսի, գրեաց դանօրինութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, կարգաւ եւ գեղեցիկ ոճով, եւ զպրակք, այսինքն զԳործք առաքելոցն պարզ եւ դասեան քաղցրահամ եւ սոսկալի բանիւ, ի խնդրոյ Թէոփիլոսի, եւ անտի սփռեալ տարածեցաւ շնորհք հոգւոյն սրբոյ ի դաս եւ ի չերամս ընտիր արանց, որոց եւ մեծն երջանիկ փիլիսոփայն Յոհաննէս Ոսկիբաբան եւ սուրբն Եփրեմ, որ բազում իմաստութեամբ եւ շնորհօք գեղեցեալ փարթամացուցին զրանս եւ զգործս առաքելոցն, որ ինչ խորհուրդ ի նա ծածկեալ կայր յայտնեցին եւ մեկնեալ զժուարինս եւ խոթին բառիւ՝ զարդարեցին գեղեցիկ պէսպէս շնորհօք եւ իմաստութեամբ եւ դանազան դիտութեամբ, ի փառս եւ ի հաճոյս Աստուծոյ:

«Ցայս շնորհս որ կայր յեղեղեցիս իմաստնացաւ, եւ նախագիտութեամբ իմացեալ զկերջանալ ազգիս մեր զաչրն եւ զՀյն, մեծն եւ երջանիկ վարդապետն Մատթէոս, քննեալ եւ պարզեալ դանազան եւ քաղցրահամ իմաստութիւք վասն դիւրահաս լինելոյ ընթերցողաց եւ ի պայծառութիւն սուրբ եկեղեցւոյ: Զոր եւ գոհանամ զԱստուծոյ, որ թէպէտ զիչխանութիւն եւ զիմագաւորութիւն բարձր (իմա՛ բարձեալ) է ի յազգէս մերմէ, այլ ուրեք ուրեք երեւին վարդապետք իրրեւ զլուսաւուսն եւ լուսաւորեն զեկեղեցիս քարոզելով եւ խրատելով, յորոց եւ մինն է այս երջանիկ եւ քաջ րաբունապետն, նմանեալ առաքելոցն եւ անուանակից Ոսկիբաբանին իմաստուն փիլիսոփայ, տէր Յոհաննէս վարդապետ, որ է յոյժ գրասէր եւ աշխատող ի չրննթերցմունս աստուածաչունչ սուրբ եւ ի բացայայտութիւն խոթին մեկնութեան, զոր տեսեալ զայս մարգարտաչար եւ զքաղցրաձայնակ տաուս, որ կոչի քաղուածոյ, չարժեցաւ ի սէր աստուածային եւ յիմաստս բանի, որ յոյժ գեղեցիկ է զարդարեալ իմաստիւք եւ հանճարով, եւ գրել զսա ի վայելս ներկայումն անձին իւրոյ եւ յապագայն յիչատակ բարի եւ ծնօղաց իւրոց, հօրն տէր Յովաննէս պատուական քահանային, եւ մօրն մահդասի Զմրուխին եւ մեծ հօրն մահդասի Եաղուպին եւ հանուցն իւրոյ մահդասի Մարիամին, եւ հօրեղբօրն Ղազարին եւ հօր քուերն Ղրմգին, եւ եղբօրն Դանիէլին եւ այլ ամենայն արեան մերձաւորաց նորին, կենդանեաց եւ հանգուցելոց, եղիցի յիչատակ. ամէն:

«Արդ գրեցաւ եւ աւարտեցաւ չնորհօք ամենազօրին Աստուծոյ տաուս այս ի թուականութեան հայկազեան տեառ երկհինգհարիւրի եւ վաթսուներկու այլ աւելի (1613), ի մայրաքաղաքս Տիգրան, որ այժմ ասի Համիք, ընդ հովանեաւ սրբոյն Կիրակոսի եւ մօրն Յուղիտայի եւ այլ բազմահաւաք սրբոցս որ աստ կան ի պահպանութիւն քաղաքիս, ձեռամբ եռաքչուառ եւ թարմատար, սուտ եւ փուտ Միհայս գրչի: Այլ եւ ազաչեմ զյուսեալսդ դասս վարդապետաց, յորժամ գազափարիք եւ վայելէք ի յաստուածաբուխ վտակէս, յիչեալք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զվերոյ յիչեալ երջանիկ եւ աստուածաբան եւ քաջ հռետորն եւ զիմաստասէր փիլիսոփայն, զպայծառ ջահն եկեղեցւոյ եւ զակն լուսաւոր Հայաստանեայց զտէր Յոհաննէս րաբունին, որ է տեղեաւ ի մայրաքաղաքէն (..)իոյ (..)սի յու(..)այ, որ եւ նստեալ է ի նոյն գահն տեսու(..) հոյ(.) ի յաթոռն Ադդ(էի) բարւոք եւ քաղաքավարութեամբ խնամէ զ(..)ատնելով ուսուցանէ, զոր տէր Աստուած ձերով արժանաւոր աղօթիւրն պահեսցէ զնոյ յերկար ամօք հաստատ եւ անդրդուելի ի (..)կան գաւազանին, ի պայծառութիւն սուրբ եկեղեցւոյ եւ ի պարծանս ազգիս արամեան, եւ յետ աստեացս ընդ երկոտասան վարդապետան դասեացէ. ամէն: Եւ քանի կենդանի է՝ զիրքս այս վայելս անձին իւրոյ եղիցի, եւ յետ այսմ կենցաղոյս յի(..) յիւր աւրհնեալ (..)իք (..) բարձ(..) սուրբ Աստուածածնին, մի՛ ոք իշխեսցէ չորթել եւ առնել զսա ի զրանէ սուրբ Աստուածածնի. եթէ ոք յանդգնի զպատիժն առցէ:

«Դարձեալ կրկին աղաչեմ եւ հայցեմ զդաստ սրբազան վարդապետացդ, որ մի բերանով լի սրտիւ եւ Աստուած ողորմի առացէք առացողի գրոցս, վերոյ յիչեալ տէր Յոհաննէս վարդապետին եւ իւր ծնօղացն եւ ամենայն զարմից նորին, նաեւ ուսուչին իմոյ տէր Սրապիոն (Սրապիոն) վարդապետին եղիցի յիչատակ ի սմա: Եւ ինձ մեղսամած գրչի Միհասի եւ իմ ծնօղացն, հօրն իմ Ստեփաննոս քահանայի եւ մօրն իմ Չիհարի, եւ յիչողացդ եւ Աստուած ողորմի առողացդ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուածն մեր, ամէն եւ եղիցի:

«Այլ եւ զմեղուցեալ եւ գնուաստ գրիչս, գուսուցիչն իմ զտէր Յովաննէս սրբասնեալ քահանայն եւ զգրչապետն յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղաւթս ձեր, որ տէր Աստուած փոխարէն վարձուցն եւ աչխատանացն գնա ընդ սուրբ գրչապետան գասեացէ. ամէն»:

4. Թղ. 173բ. *«Զատացօղ այսմ մարգարտաչար մատենիս զմեծ բարեւնին գՅոհա(ն-նէս)»:*

1447

ՄԱՏԹԷՈՍ ՎՐԴ. ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 577: – Ժէ դար

Էջք 363: – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 17×27: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 6,4×22,5: – ՏՈՂք 37: – ԹԵՐԹԸ Ա–ԻԸ: – ՆԻՒԹ բուղթ: – ԿԱԶՄ կարմրորակ կաշի, միջուկը ատուաբաթուղթ, աստառը գունաւոր թուղթ: – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ նոտր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ միայն էջ 33: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր: – ԼՈՒՄԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ գարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 32, 360–3: – ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով գիրէն՝ Ժէ դար: – ԳԻՒՂ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, չունի ոչ մէկ յիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ *«Զայս Ձեռագիր առաքեցաք Վ. Հ. Սիմոն Վրդ.ն մեր ճուարտեան, յԱխլցխայէ, յամի 1845»:*

Մատեանս է Գրիգոր Տաթեւացի աչակերտ՝ Մատթէոս Վրդ.ի Մկնուքիւն Գործոց առաքելոց, որ նման ըլլալով Ձեռ. թիւ 90ի (Մագր. Հյց. ճԿ. §§ 2–32), կու տանք միայն գլխաւոր մասերը.

1. Էջ 1. *«Ցառաջարանութիւն գրոյս. Ցետ քննութեան այնոցիկ որ վերաբերին ի տնօրէնութիւն մարմնացեալ բանին, տեսանելի է ի Գործոց առաքելոցն, զոր յետ բարձում տառապանաց եւ խոցոտման հոգւոյ եւ մարմնոյ եւ փախստեան եւ բանի քարոզութեան, յապահովացեալ մեր ի գրունս սրբոյ Կարապետի, եւ յապաւինեալ ի Հոգին սուրբ, որ տա(յ) առատապէս եւ ոչ նախատէ, աչխատաբար քննել»:*

2. Էջ 13. *«Նորին Մատթէոսի ի մեկնութենէն Ցոհաննու կարճառօտ. Զի՞նչ է պատճառն որ յամենայն գիրս որ վարդապետաց է արարեալ, գրեալ է թէ երանելի սուրբ հօրն Ցօհաննու կամ Գրիգորի, մանաւանդ զի ամպարշտութիւն երեւի զայս ասել»:*

4. Էջ 33. *«Օգնեա՛ հոգիդ սուրբ Աստուած ճշմարիտ եւ զսկսեալս իմ կատարեա՛ եւ ի յաւարտ հասոյ յառաջս ամօթի, եւ եւս յաջողութեամբ եւ խաղաղութեամբ ձրելով փառս վերառաքեմ երրորդութեանդ. ամէն. Նորին Մատթէոսի վարդապետի արարեալ ի բանն որ ասէ. Զբանն առաջին զոր արարի. Ի հանդէս բանի հրաւիրեալ որ օժանդակն է գործոյս, հոգին սուրբ, տնօրինարար մերձ կացցէ մեզ ողորմութեամբ իւրով, հասանել ի կատարումն սորին: Եւ արդ երանելի հայրս մեր Ոսկեբերան, չորս կերպիւ մեկնէ. նախ բան ասէ՝ եւ ոչ աւետարան»:*

5. Էջ 347. *«Իբրեւ հրամայեցաւ մեզ ճառել... Երանելին Պօղոս զրէ զամբաստանութիւն իւրոյ չարչարանացն, թուելով զվիշտս»:*

6. Էջ 357. *«(Ցիշատակարան Մատթէոս Վրդ.ի). Վասն որոյ ապաչեմ զհանդիպող մանկունդ...»:*

Էջ 358 *«Ի սպառել ազգիս մեր հայկազեան... յամս թվականի ՊԿ (1411), ի բռնակալութեան...»:* – Վերջ էջ 359. (Համմ. Աւդալեան Լ., *«Ժե դարի Հայերէն Ձեռագրերի Ցիշատակարաններ»*, Երեւան, 1955, էջ 118–121):

1448

ՄԱՏԹԷՈՍ ՎՐԴ. ՋՈՒՂԱՑԵՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 371։ – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹՔ 198։ – ՄԵՇՈՒԹԻՒՆ 15×21,3։ – ԴՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (10,5×16,5)։ – ՏՈՂՔ 24։ – ԹԵՐԹՔ Ա–Ը×12 (Ա, Ը՝ 10, Զ՝ 14), այնուհետեւ չեն նշանակուած։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ, որու համար գործածուած են երբայեցերէն տպագրուած թուղթեր. ունի նաեւ դոնակը, մասամբ փճացած։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ նոտր։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ԴԱՏԱՐԿՔ բազմաթիւ թուղթեր, այսպէս՝ թղ. 1ա–12բ, 106բ, 118բ–121բ, 131բ–132ա, 137ա–150բ, 152բ–155բ, 164բ–165բ, 169բ–191բ, 193բ–197բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ժէ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան։ – ԿՆԻՔ երկու տետրակ. առաջինը փոքր՝ թղ. 118ա, մեծութիւն՝ 1,3×1,6 սմ., բառանկիւն, երկու տողերուն մէջ գրուած է «ՎԸՐԴԱՆԷՍ – ՎՐԴՊԵՏ», որոնք իրարմէ բաժնուած են վարդապետական գաւազանով. երկրորդը թղ. 198բ. ութանկիւն, 1,9 սմ. տրամագիծով. շուրջը գրուած է. «ՑԻ ՔԻ ՅՈՒ ՎՐԴԱՆԷՍ ՎՐԴՊՏ». կեդրոնը խաչի չորս թեւերուն մէջ «Ի.Ձ.Ի.Ե» (1696)։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ցիշատակ է կեսարացի Տեառն Վրթանայ արհիեպիսկոպոսին, ի Հռոմայ, շնորհեալ միանձնաց հայոց Մխիթարեանց որ ի վանս սրբոյն Ղազարու, ի Վենետիկ, ձեռամբ Դաղատացի Ղազանճի Օղլուեանց Տէր Յովսէփին, յամի տեառն 1761, Ապրիլի 15»։

Մատենան կը բովանդակէ Մատթէոս Վրդ.ի Մեկնութիւն Վեցօրէի եւ ժողովածոյի մը նիւթերը, հետեւեալ կարգով.

1. *Թղ.* 13ա. «Վասն գրքիս որ կոչի Վեցօրեայ(յ). Նախերգարար գովութիւն իմաստութեան» (*ցանկ*)։

Թղ. 14ա. «Նուաստ Մատէոս վարդապետի, աշակերտի եռամեծի Գրիգորի, աշխատասիրեալ առ ի հաւաքումն բանից որ հայի առ վեց աւուր գործս Աստուծոյ, ի խնդրոյ Սարգսի կրօնաւորի, ի բանն Սողոմոնի որ ասէ. Ամենեցուն ցարտարապետն ուսոյց ինձ իմաստութիւն. *Աքանչելի են գործք քո եւ անձն իմ սիրեաց յոյժ*, ասէ հոգւոյն անօթն մարգարէն» (*համմ. Մտգր. Հյց. ՃՄԹ.*, §§ 1–8)։

Թղ. 104բ. «(Ցիշատակարան). *Արդ եւ խոցոտեալ յոգի եւ ի մարմին... Մաթէոս քահանայ, ապաստարս բանի, առի յանձն գաշխատութիւնս գայս, ոչ զի կարողութիւն էր իմ, այլ հարկեցեալ ի խնդրոյ սրբազան եղբօր մերոյ Սարգսի քահանայի... ի թվին հայկազան տումարի կրկին քառից հարիւրից եւ քառից տասանց եւ քառից ԲուԼց* (1395)...»։

2. *Թղ.* 105ա. «Վասն աղօթից խրատ. *Եւ այս բազում պատճառի որ աղօթեն, որպէս ասէ մարգարէն. ի դիչերի համբարձէք զձեռս ձեր*»։

3. *Թղ.* 107ա. «Սահմանիմ իմաստասիրականիմ իբր հարցմամբ. *Ա. Զի՞նչ է Աստուած. Աստուած վսեմական եւ ինքնարուն գոյութիւն. Աստուած ծայրագոյն երեւեալ բարիս, Աստուած բոլորակերտող...*» (*ակ. Ա–Ք*)։

4. *Թղ.* 122ա. «(Ձառ կամ մեկնութիւն ի բանն. Տէր սիրեցի զվայելչութիւն տան Ֆո). *Ով որդիք նազելի վերնոյն Սիովնի, օթեւանք չնորհաց հոգւոյն եօթնարփենի, ծանիցէ խոհեմութիւն սրտի ձերոյ զի որպէս տապակուեալ որ յերթեւեկութեան ճանապարհին օտար աշխարհ, որ ոչ իցէ հմուտ երանելոյ եւ դաստարելոյ, դիւրագոյն թուի նմա, քէ որ մի առաջնորդեսցէ նմա*»։

5. *Թղ.* 132բ. «Քարոզ (ի վերայ) սրբոյն Գրիգորի. *Եդին զիս ի գրի. Նախամարգարէութիւնն Աստուծոյ ընտրեաց զլաւսն եւ զովեաց եւ զփառաւորն խոտեաց եւ անարգեաց, որպէս եւ ասէր. Զճակոյր սիրեցի եւ զնեաւն ատեցի. այսպէս եւ զմեծն Գրիգորիոս սիրեաց եւ զՄուրէն ատեաց*»։ – *Վերջ թղ.* 136բ. (*կիսատ*)։

6. *Թղ.* 151ա. «Թղթառաջ կաթողիկոսի եւ վարդապետի եւ այլոցն. *Ընտրեալ յոր-*

վայնէ եւ կոչեցեալ ի հոգւոյն սրբոյ, անօթ ընտրութեան, պատկ ի գլուխ եկեղեցւոյ, պարծանք յետ Քրիստոսի...»: – Վերջ թղ. 152ա:

7. Թղ. 156ա. «Բարոզ վարդավառին ի քաճն Մատթէոսին. Եւ յետ ուր աւուր առնու ընդ իւր գՊետրոս եւ գՅովհաննէս. *Ի վերայ այսմ բանի տասն գլխօրէն տնսցուք. Նախ ընդէր Մատթէոս յետ վնց աւուր ասէ*»:

8. Թղ. 160բ. «Բարոզ վասն Գալստեանն սուրբ Հոգւոյն, ի բանն՝ Հուր եկի արկանել. *Առ աստուածային գիրն ի տեսլեան Յովհաննու, եթէ աթոռոյ անտի ելանէին փայլատակմունք եւ ձայն*»:

9. Թղ. 166ա. «(Աղօթք Բարսղի). *Աւրհնեալ է ամենասուրբ երրորդութիւնն ի բարձունս, Հայր եւ որդի եւ սուրբ Հոգին, մեծ գոհութիւն երից անձնաւորութեանն, անեզանելոյ, անքննելոյ եւ անփոփոխելոյ, անսահմանելոյ, ամենակեցուցանողի, ամենապարգեւողի, ամենատեսողի, անմահի...*»:

10. Թղ. 192ա. «Վասն մարդեղութեան, Սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն հայոց. *Բայց ինքն իւրով կամօքն արար զամենայն, եցոյց զգալուստն իւր եւ կատարեաց զկամս Հօր...*»:

Անդ. «Ցաղագս մարդեղութեանն Քրիստոսի, Գրիգոր Աստուածաբանին խօսք. *Անմարմին մարմնա(նա)յ, բանն քանձրանայ, անտեսանելին տեսանի, անչօշափելին չօշափի, եւ այլն. քանզի առաքեցաւ, այլ իրրեւ զմարդ*»:

Թղ. 192բ. «Դարձեալ Ցոհան Ոսկերբերան, Գրիգոր Լուսաւորչին գովասանիին մէջն ասէ. *Բանն անմարմին, առեալ մարմին ի կուսէն, Աստուած կատարեալ եւ մարդ կատարեալ*»: – Վերջ թղ. 193ա. (կը մնայ կիսատ):

1449

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 1996: – *ԺԶ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 236: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 15×21: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն: – ՏՈՂՔ 21–26: – ԹԵՐԹՔ թղ. 1–127՝ Ա–ԺԱ×12 (Ա՝ 13, Բ՝ 11, ժ՝ 10, ԺԱ՝ 9). թղ. 128–163՝ Ա–Գ×12 (Ա՝ 10, Գ՝ 14). թղ. 162–236՝ Ա–Զ×12 (Զ՝ 13): – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ գինաճշտաձի դրոշմներով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են գոյգ փականները. աստառն է մուր կապոյտ կերպաս: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. անցեալին ներոգուած է, եւ ներոգողը միջանկեալ աւելցուցած է նոր թուղթեր եւ անվարժ նոտրգրով օրինակած է հատուածներ Կանոնագրէն: Նմանապէս Ձեռագրիս ստորին յուսանցքին-բուն վրայ, ուր ազատ տեղ գտած է, օրինակած է հատուածներ Կանոնագրէն: – ԳԻՐ թղ. 1–127՝ բոլորգիր, մնացած մասը նոտրգիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ հազուագիւտ, կարմիր գրիչով, հանգուցագիր, բաւական նուրբ: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԼՈՒՍԱՆՑՁԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ԴԱՏԱՐԿՔ 1ա: – ԺԱՄԱՆԱԿ հատանաբար ԺԶ դար: – ԳՐԻՉ առաջին մասին (թղ. 1–127) Սիմոն Բահանայ: – ՍՏԱՑՈՂ, ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ 1952ին Մատենադարանիս նուիրած է Տիար Ժագ Մարոսեան, Փարիզէն:

Մատեանս կազմուած է երկու մասերէ, գրուած երկու տարեր գրիչներէ. առաջին մասը (թղ. 1–127) կը բովանդակէ՝ Յակոբ Ղրիմեցիի Մեկնութիւն Տումարի, Յաղագս ազգականութեան, Ն. Շնորհալիի Յաղագս ազգականութեան. երկրորդ մասը՝ Աբիստոտէլի՝ թուղթ առ Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Յովհաննէս Որոտնեցիի Մեկնութիւն Գր. Աստուածաբանի ճառերուն, քարոզներ եւ խրատականք, հետեւեալ կարգով.

1. Թղ. 2ա. «Մեկնութիւն տումարի, զոր խնդրեաց Թումայ վարդապետ Մեծոփայ վանից աստուածաբնակ սուրբ ուխտին, եւ սիրով գհայցուածս նորա կատարեալ Յակոբ վարդապետի Ղրիմացոյ. Աւգնա՛ տէր իմ Յիսուս Քրիստոս. *Ձհայցուածս գերերջանիկ*

բարուն[ա]պետի եւ երիցս երանելոյ վեհի նոսկի առաքինութեանց կատարող...»:

Թղ. 5ա. «Նախ թէ զի՞նչ է տումար. *Բայց յառաջ քան զայս խնդրելի է»:*

Թղ. 18ա. «Վասն երկրորդին ասելի է. *Թէ տումարական մակագութիւնս առ մարդիկ զկիզուրն յԱստուծոյ էառ»:*

Թղ. 23ա. «Կրկնակ ամսոց այսպէս արա. Նախ խնդրելի է թէ ամիսս ուստի գոյացան, երկրորդ թէ անուանիք ամսոցս յումմէ եդան. *Առաջնոյն ասելի է զի ամիսք յընթացից»:*

Թղ. 25ա. «Կրկնակ ամսոց այսպէս արա. Նախ խնդրելի է թէ զինչ է կրկնակն. երկրորդ թէ որպիսի կերպիւ իմանի. երրորդ թէ վասն էր կրկնեմք. չորրորդ թէ վասն էր զանուն կրկնակ ընկալաւ. *Առաջնոյն գիտելի է...»:*

Թղ. 26ա. «Թվական այսպէս արա. *Զի որպէս առացաք բան իմաստասիրացն թէ նախ պարտ է խնդրել թէ զի՞նչ են»:*

Թղ. 41բ. «Նահանջն այսպէս արա. *Նախ խնդրելի է թէ զինչ է նահանջն»:*

Թղ. 43ա. «Եւբներեակն այսպէս արա. *Նախ խնդրելի է թէ զինչ է եօթերբեակն...»:*

Թղ. 45ա. «Ինննետասներեակն այսպէս արա. *Նախ խնդրելի է թէ զինչ է իննետասներեակն...»:*

Թղ. 65բ. «Վերադիրն այսպէս արա»:

Թղ. 66ա. «Ամսամուտն այսպէս արա»:

Թղ. 67ա. «Առաջաւորաց բարեկենդան այսպէս արա»:

Թղ. 72բ. «Աւագ լրումն այսպէս արա»:

Թղ. 75ա. «Ցետ այսմ զանփոխ եղանակն արա. Տանուտէր տարւոյն այսպէս արա»:

Թղ. 80բ. «Եթէ կամիցիս գիտել թէ արեգակն յորում կենդանակերպի է. *Գիտելի է զի երկոտասան կենդանակերպքս ոչ են որպէս վեց եօթն մոլորակս»:*

Թղ. 93բ. «Ցաղագս որթանութեան չափուց թէ վասն էր չափաբերեաց. *Նախ խընդրելի է թէ վասն էր մի անգամ չրջաբերի եւ չրջագայի երկինքն»:*

Թղ. 108ա. «Թէ կամիցիս գիտել թէ արեգակն յորում գաւտուղ է. *Գիտելի է զի եօթն են գաւտիք»:*

Թղ. 110ա. «Շաւիղ լուսնի այսպէս արա. *Շաւիղ ճանապարհ ասէ»:*

Թղ. 110բ. «Թէ կամիցիս գիտել թէ արեգակն յորում կէտի է. *Գիտելի է զի կէտ ձայնս հոմանուն է»:*

Թղ. 114ա. «Խնդրելի է թէ վասն էր գամենայն ինչ ըստ չափոյ եւ համարոյ ստեղծագործեաց Աստուած. *Երեք են ասէ գամենայն ինչ»:* – Վերջ *Թղ.* 118ա:

2. *Թղ.* 118բ. «Նորին Ցակոբ վարդապետի Ղրիմացւոյ, Ցաղագս տումարական մակացութեան է ի յորոց մարդկանէ արհեստաւորեցաւ. *Եւ գիտելի է զի նախ ի նախամարդաբէչն Մովսիսէ աւրինադրեցաւ»:* – Վերջ *Թղ.* 123բ. «*Բայց միայն զվերադիրն, վասն այն զհանապազորդն պակասեցուցին, բայց ոչ հաճելի թուեցաւ, բայց ոչ ի[ն]չ հայոց»:*

3. *Թղ.* 123բ. «Րոպէ այսպէս արա. *Կալ ի նաւասարդի մէկն մինչեւ ուր եա»:*

4. *Թղ.* 124ա. «Ցաղագս շրջանացն. *Առաջին չրջանին եւ Ադամ ի դրախտէն»:*

Թղ. 124ա. «Վասն դարուց. *Ցառաջին դարն Ենովք փոխեցաւ»:*

5. *Թղ.* 126բ. «(Վասն ցուցանելոյ զսահման). *Իմաստասիրութեան, որ են թուով վեց»:*

6. *Թղ.* 128ա. «Արիստոտէլի իմաստասիրի թուխք առ Աղեքսանդրոս թագաւոր, Պատմութիւն յաղագս աշխարհի. *(Ի)սկ բազում անգամ ինձ աստուածային ինչ»:*

7. *Թղ.* 148ա. «Ի խնդրոյ Թումայի վարդապետի աստուածարնակ սուրբ ուխտին Մեծոփայ վանացս եւ ծառայարար կատարել աստուածակիր հոգելից առն Աստուծոյ Ցակոբ վարդապետի Ղրիմեցւոյ, աշակերտի Գրիգորի վարդապետի Եգրնկացւոյ, Ցաղագս ազգականութեան բաժանման. *Գիտելի է ազգականութիւն տարորոշեալ անձանց եւ ոչ անհատին, զի անհատն ինքն է որ ոչ հատանել կարէ եւ ոչ բաժանի»:*

8. *Թղ.* 160բ. «Ցետս Ներսէսի հայոց կաթուղիկոսի արարեալ (Ցաղագս ազգականութեան). *Ընդունելով իմ զխրատս աստիճանաց ազգականութեան, մեծ աշխատութեամբ հատու եղէ»:*

9. *Թղ.* 164ա. 164ա. «Համառօտ լուծմունք Աստուածաբանին, ի լուսաւոր բան արդիւնական վարդապետի Ցոհաննու Որոտնեցւոյ մականուն Կաթնեալ ի սէրն Աստուծոյ, հաւաքեալ աշխատասիրութեամբ աշակերտին Ցորին Գէորգեայ Եգնկացւ(ոյ). *(Ա)ռ որս բանիւ են պատուհասեալ բան բանս. եւ զի ի գրոց սկսայց. Լծ. Ոչ յիմաստասիրացն եւ ոչ յինէն, այլ խորհրդոյն խօսեցեալ բանիցըն»:*

Թղ. 171ա. «Ցաղագս որդւոյ, բան առաջին. Բն. *Զոր ինչ ասիցէ ոք արդեօք. Լծ. Կրկին ունի տեսութիւն, մին իրրեւ տարակուսելով»:*

Թղ. 174բ. «Ի չորրորդ գլուխն որ ասէ գթութեանցն գանտանելին ի յանմարմին բանն որ նախ բան գմարմնանալն է, եւ ի մարմնացեալ բանն իմացիր ժամանակաւ գատումն, գի բանս ընդդէմ Արիոսի եւ ոչ Նեստորի. Բն. *Ասացի նմա առնուլ գկեանսն եւ գայլսն. Լծ. Արիոսի թուեցաւ թէ չունէր եւ չետոյ էառ բան*»: – *Վերջ Թղ.* 208բ:

10. *Թղ.* 209ա. «Վասն սեղան աւրհնելոյ, ի բան մարգարէին որ ասէ՝ Երկիր ետ զպտուղ իւր եւ աւրհնեաց գմեզ Աստուած Աստուած մեր. *Առաջին երկիր կոչի հողն եւ ջուրն երկիր, թէ երկու իր, որ է հողն եւ ջուրն*»:

11. *Թղ.* 210ա. «Դարձեալ վասն գինի եւ սեղան աւրհնելոյ, ի բան Սողոմոնի որ ասէ. Աստուած մեր աւրհնեսցէ գմեզ. *Հրամայեն վարդապետք եկեղեցւոյ թէ աստուածային աւրհնութիւնն բազում է*»:

12. *Թղ.* 212ա. «Դարձեալ վասն սեղան եւ գինի օրհնելոյ, ի բան սաղմոսին որ ասէ. Աւրհնեսցի պսակ բաղցրութեան Ֆո տէր. *Նախ պարտ է գիտել զսկիզբն տարւոյն զի յայտնի լիցի կատարումն*»:

13. *Թղ.* 219ա. «(Ցաղագս ականց). ... *Իններորդ. Տպպիոն, որ է Մատթէոս, վասն երկուց. Նախ զի ակնս այս կարմիր է գունով, որպէս կայծակն, երկրորդ աչացաւն յորժամ տեսանէ առողջանայ*»: – *Վերջ Թղ.* 219բ. *սկիզբը Քերի*:

14. *Թղ.* 220ա. «Անանիայի վարդապետի Շիրակունոյ հարցմանն եւ լուծումն. *Ա. Այսպէս լուայ ի հօրէն իմմէ եթէ ի ժամանակի պատերազմաց հայոց ընդ պարս սաստիկ քաչութեամբ, լինէին ի կամս...*» (*Հրց. Ա–Իդ*):

15. *Թղ.* 223ա. «Խրատ առակաւոր բանից, պարտեալ վարդապետաց եկեղեցւոյ վասն զանազան գործոց, ոգեշահ եւ պիտանիւք, այնոցիկ որ սիրով ընթեռնուն. *Ա. Ասի ի բժշկական վարդապետաց թէ չինական ումն եհաս ի թագաւորութիւն եւ վասն պարարտ կերակրոցն զոր ոչ էր սովոր, ծանրագոյն հիւանդացաւ...*» (*Ա–Զ, Ա–Լա*): – *Վերջ Թղ.* 233ա:

Ձեռագրիս ընթացքին նորագողը ստորին լուսանցքներուն վրայ գրած է հատուածներ, առնուած Կանոնագրքէն. նմանապէս՝ միջանկեալ աւելցուցած է նոր թուղթեր, օրինակելով զանազան կանոնները՝ այսպէս.

16. *Թղ.* 155բ–156ա. «Կանոնք առաքելոյն Դաքէոսի, Գլուխ Խ. *Ոչ է պարտ քրիստոնէից զատկին աւուրն մինչեւ քառասուն օր Քրիստոս յարեաւ ասեն*»:

17. *Թղ.* 160ա. «Կանոնք Բարսեղի հայրապետի, Գլուխ Ը. *Պարտ է ամենեցուն նաւակատեաց...*»: – *Վերջ անդ*:

18. *Թղ.* 15. «Ով եղբարք, չէ պարտ հրեիստոնէից այլազգոյն դուրանը ուտել»: – *Վերջ Թղ.* 163բ:

19. *Թղ.* 198ա. «Կանոնք Իմքնատիոսի Աստուածազգեաց հայրապետին, որ է ի Գլուխ ԻԱ. *Ա. Գիտելի է այս մեծ խորհուրդս սոսկալի սուրբ պատարագին մէջն աւելի կամ գիր պակաս չի խառնակեր*» (*Ա–ԻԱ*):

20. *Թղ.* 199բ. «Կանոնք Բարթողմէոսի առաքելոյն, որ է Գլուխ Զ. *Բայց ոչ է պարտ քրիստոնէից մեռելին վերայ մեծ կոծ դնել*»: – *Վերջ անդ*:

21. *Թղ.* 233բ. «Նորին Գրիգորի Տարեւացւոն ասացեալ է վասն մեծի շարաթուն. Հրց. *Վասն է՞ր մեծի շարաթուն լուծանեմք. Պտխ. Ոչ վասն այն լուծանեմք թէ յարութիւնն Քրիստոսի ի միաշաբաթու*»:

22. *Թղ.* 235ա. «Նորին վասն նաւակատեաց. Հրց. *Վասն էր ի նաւակատիս ձուկն ուտեն, միս ոչ ուտեն. Պտխ. Նաւակատիսն նորոգումն եւ ոտն կամ ուրախութիւն թարգմանի*»: – *Վերջ Թղ.* 236բ:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 118ա. «*Զգրող սորայ զմեզաւոր քահանայս զՍիմէոն յիշեցեալ եւ ողորմի ասացեալ, եւ ողորմի ասողացդ տէրն մեր Յիսուսի Քրիստոս ողորմութիւն պարգեւեսցէ ի հանդերձելումն. ամէն: Հայր մեր որ յերկնս*»:

2. *Թղ.* 213բ. «*Զաւակաւ գիծս յիշեալ ի տէր. ամէն*»:

1450

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՑԻ Բ.

Հետ. թիւ 108։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹՔ 156։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×16,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7,5×13,5)։ – ՏՈՂՔ 17։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԹ×12։ – ՆԻՒԹ թուղթ տոկուն։ – ԿԱԶՄ սրճագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. աստառն է գունաւոր տպուած թուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար, շատ լաւ վիճակի մէջ։ – ԴԻՐ նոտր։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 151բ–156բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ հաւանաբար ժէ դար։ – ԳՐԻՉ Պէշիկտաշցի Քեօմուրճոնց Յովսէփ արեղայ։ – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ հաւանաբար Գոլիս։ – ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս է Յակոբ Ղրիմեցիի Մեկնութիւն Տոմարի, հետեւեալ կերպով.

1. *Թղ.* 1ա. «Մեկնութիւն տոմարի, զոր խնդրեաց Թումայ վարդապետ Մեծոփայ վանից աստուածաբնակ սուրբ ուխտին, եւ սիրով զհայցուածս նորա կատարեալ Յակոբ վարդապետի Ղրիմեցոյ. *Զհայցուածս զերբրջանիկ բարեհնապետի եւ երիցս երանելոյ վեհին եռակի առաքինութեանց կատարօղի եռանձնեան տէրութեան, եռափառագ ներբնդունողի*» (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԿԳ.*, *թղ.* 2ա–118ա)։

2. *Թղ.* 118բ. «Նորին Յակոբ վարդապետի Ղրիմեցոյ, Յաղագս տումարական մակացութեան թէ ի յորմոց մարդկանէ արհեստաւորեցաւ. *Գիտելի է զի նախ ի նախամարդարէէն Մովսիսէ այօրինադրեցաւ, զի կարգեաց զլըրմունս զատկաց հինն իսրայէլի յօր յելիցն որ յԵգիպտոսէ*»։ – *Վերջ թղ.* 151ա. (*Համմտ. Մագր. Հյց. ձԿԳ.*, *թղ.* 118բ–123բ)։

3. *Թղ.* 144բ. «Րոպէ այսպէս արա. *Կալ ի նաւասարդի մէկն մինչեւ ուր ևս*»։

Թղ. 145ա. «Յաղագս շրջանացն. *Առաջին շրջանին կլ Ադամ ի դրախտէն, երկրորդ շրջանին ենովք...*» (*ա–ժա*)։

Թղ. 124ա. «Վասն դարուց. *Յառաջին դարն ենովք փոխեցաւ*» (*ա–է*)։

4. *Թղ.* 146ա. «(Հարցմունք եւ պատասխանիք). Հրց. *Թէ զի՞նչ է Յորելեանն եւ այլն.* Պտխ. *Յորելեան Մ, որով հրեայքն վարին եւ արա այսպէս*»։

5. *Թղ.* 148ա. «Վասն ցուցանելոյ զսահման իմաստասիրութեան, որ ևն թուով վեց. *Առաջին է դիտութիւն գոյիցն*»։ – *Վերջ թղ.* 150բ։

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 91ա. «*Զմեզապարտս գրիչս յիշեա՛, ով ընթերցօղ*»։

2. *Թղ.* 138ա. «*Եւ զգծօղ գրոցս յիշեա՛, զի եւ դու յիշեալ լիցիս. ամէն*»։

3. *Թղ.* 150բ. «*Զգծօղ այսմ տառիս յիշեցէք առ յոյսն բնաւից, զՊէշիկտաշցի Քեօմուրճոնց անարժան Յովսէփ արեղայս. եւ որ յիշէք՝ յիշեալ լիցիք ի Քրիստոսէ Յիսուսէ փրկչէն մերմէ. ամէն*»։

1451

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 2703։ – ԺԷ դար

ԹՈՒՂԹԻ 19։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 15×20։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11×16)։ – ՏՈՂԵՐ 25։ – ԹԵՐԹԻ Ա–Բ։ – ՆԻՒԹ բուղբ բուխ։ – ԿԱԶՄ արդի ատուարաթուղթ, կազմուած ի Ս. Ղազար 1970ական թուականներուն։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ բաւարար։ – ԳԻՐ ներս մեծ։ – ՁԱՐԴԱԳԻՐԻ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԻ, ԹՈՐԱԳԻՐԻ կարմիր թանաքով են։ – ԴԱՏԱՐԿԻ էջ. 1ա–բ, 15բ–16բ, 17բ–19բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի յիշատակարան։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ «ԸՆծայ Հ. Միքայա Վրդ.ին Բժշկեան, ի Տէր Միխայէ, ի Ստանիսլաւ, 1820»։

Փոքրիկ տետրակս կը բովանդակէ Ցակոբ Ղրիմեցիի Ցաղագս ազգականութեան, հետեւեալ կերպով.

1. *Թղ.* 2ա. «Ցաղագս պսակի ամուսնացելոց Ցակոբ վարդապետի Ղրիմեցոյ արարեալ. *Գիտելի է զի կանոն է այնոցիկ որք սրբութեամբ անանին եւ լինին ԺԵ տարոյ, ԺԵ տարոյ կտրիճ տղայն փեսայացու է եւ ԺԴ տարոյ աղջիկն հարսնցու է*»։ – *Վերջ Թղ.* 15ա. «*Ի խնդրոյ Թումայի վարդապետի հրբեչտակաբնակ սուրբ ուխտիս Մեծոցագնաց, եւ ես ծառայաբար կատարեցի Ցակոբ վարդապետս Ղրիմեցի, աշակերտ Գէորգայ վարդապետի եւ քոյ դիտապետի Եզբնկացոյ, յաղագս ազգականութեանց բաժանման*»։

2. *Թղ.* 17ա. «Վասն Աբրահամու է այս օտանաւորներս, ի Ցայսմաւուր մէջ կար գրեալ, ի ներսէս կաթողիկոսէ ասացեալ. *Հիւրասէր ծեր նազելի, զենոյր խօսուն գան ի սեռի, ունէր ամուլ կին մի բարի, էր ծիծաղկոտ առաքինի*» (Հանելուկք 5)։

1452

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 217։ – ԺՀ դար

ԷՋԵՐ 58։ – ՄԵՏՈՒԹԻՒՆ 11×15,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն։ – ՏՈՂԵՐ 18 եւ 33։ – ԹԵՐԹԻ Ա–Բ։ – ՆԻՒԹ բուղբ։ – ԿԱԶՄ մագաղաթակազմ, միջուկը ատուարաթուղթ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԻ, ԳԻՐ բաւարար. երկու տարբեր տետրակներ են, կազմուած միասին, առաջինը մաճուն ներսգիր, երկրորդը անվարժ ներս, կիսատ եւ խառնակ։ – ԹՈՐԱԳԻՐԻ սեւ թանաքով։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺՀ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւնք կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ ունեցած են 1791էն առաջ։

Մատեանս կազմուած է երկու փոքրագիր տետրակներէ, որոնք կը բովանդակեն հետեւեալը.

1. *Էջ* 1. «(Ցակոբայ Ղրիմեցւոյ Մեկնութիւն տումարի). *Ձհայցուածս գերերջանիկ բարուեացպետի եւ երից երանելոյ վեհին եռակի առաքինութեանցն կատարող...*»։ – *Վերջ էջ* 47, *կիսատ եւ անկատար. (ամբող-*

ջական օրինակը տե՛ս. Մագր. Հյց. ՃԿԳ., §§ 1–2):

2. Էջ 48. «Նկատումն Արիստոտէլի. Ուսուցանէ մեզ ի բնալսողութենանց այնոցիկ որ հասարակաց բնականաց գոյանան չնչա-կանաց եւ անշնչից, զգայականաց եւ անբզգայից. եթէ այսոքիկ եօթն են թուով, նիւթ, տեսակ, չարժումն, ունայն, անբաւ, տեղի, ժամանակ. եւ թէ նիւթ եւ տեսակ...»: – Վերջ էջ 58 (անկատար գրութիւն):

1453

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՑԻ Ե.

Ձեռ. թիւ 1720: – ԺԸ դար

ԹՈՒՂԹ 120: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 11×16,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9×11,7): – ՏՈՂՔ 17: – ԹԵՐԹԹ Ա–ԺԲ: – ՆԻՒԹ բուղբ: – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ. իրր աստառ ունի երկու յաւելուած տպագիր թուղթեր: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ խեղճ. կազմը կոնակի կողմէն ամրացած է նորագոյն կաշիով. առաջին կողմին կաշին մասամբ մաշած է եւ կը տեսնուի ստուարաթուղթը. ամրութիւնն ալ տկար: – ԳԻՐ ՓՈՏ անվարժ: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 119ա–120բ, ուր մանուկ մը կատարած է անվարժ գծագրութիւններ եւ օրինակած «Հայր մեր» աղօթքը: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի Ցիշատակարան: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ Գոլիսէն կամ Արթկիւրի կողմերէն բերած է Հ. Ալեքսիա Վրդ. Յովսէփեան, 30 Յունուար 1903ին:

Մատեանս կը բովանդակէ Յակոբ Ղրիմեցիի Մեկնութիւն տումարին, որ է՝

Թղ. 1ա. «(Յակոբայ Ղրիմեցւոյ) Մեկնութիւն տումարի, զոր խնդրեաց Թումայ վարդապետն Մեծոփայ վանից աստուածապաշակ ուխտին եւ սիրով գհայցուածս. Հայցուածս գերերջանիկ բարեւսպետի եւ երիցս երանելոյ վեհին եռակի առաքինութեանցն կատարողի...»: – Վերջ թղ. 118ա (համմա. Մագր. Հյց. ՃԿԳ., §§ 1–2):

Թղ. 118ա. «Փառք անբաժանելի...: Արդ ով բարեւնէր եւ աստուածային իմաստութեանն ցանկացող հոգեւոր որդեակ իմ եւ եղբայր բազձալի վարդապետ Թումա..., ահա եւ զայս խնդիր քո կատարեցի...»:

1454

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՑԻ Զ.

Ձեռ. թիւ 2857: – ԺԸ դար

ԹՈՒՂԹ 90: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 17×20,5: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (11,5×17): – ՏՈՂՔ 33: – ԹԵՐԹԹ Ա–Ը×12 (Բ՝ 8, Գ՝ 10): – ՆԻՒԹ կապտորակ բուղբ: – ԿԱԶՄ սեւ կաշի, միջուկը տախտակ: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար: – ԳԻՐ ՓՈՏ, գրեթէ չեղագիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ բնագրին թանաքով: – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԸ դար: – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ չունի: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին:

Մատեանս կը բովանդակէ Յակոբ Ղրիմեցիի Մեկնութիւն տումարին եւ այլ տումարական բանք, հետեւեալ գործերը.

1. *Թղ.* 1ա. «*Մեկնութիւն տումարի, զոր խնդրեաց Թումա վարդապետն Մեծուայ վանից աստուածաբնակ սուրբ ուխտին, եւ սիրով գհայցուածս նորա կատարեալ Յակոբ վարդապետի Ղրիմեոյ. Աւգնեա՛ Հոգիդ սուրբ Աստուած. Զհայցուածս գերերջանիկ բարեւնապետի եւ երիցս երանելոյ վեհին նոակի առաքինութեանցն կատարողի…*» (*համմ. Մագր. Հյց. ՃԿԳ.*, §§ 1–2)։

Թղ. 69ա. «*Փառք անքաժանելի…։ Արդ ով բարուն եւ աստուածային իմաստութեանն ցանկացօղ հոգեւոր որդեակ իմ եւ եղբայր բաղձալի վարդապետ Թումա…, ահա եւ զայս խնդիր քո կատարեցի…*»։

2. *Թղ.* 69բ. «*Տումար արբայական, որ է յոյժ դժուարիմաց, բայց միայն վարժիցն. Արքայական հասարակութիւն այսպէս արա, կալ գհանապազ գհայ թիւն*»։

Թղ. 71. «*Զհայոյ ընդ եբրայեցւոյ այսպէս արա. Կալ զաւուրս հայ ամսոյն, թէ չիցէ բաւական զանցեալ ամիսն ի վերայ բեր*»։

Թղ. 73ա. «*Զկրկնակ ամսոցն այսպէս արա. Կալ գնաւասարդի ամիսն եւ երթ եօթն եօթն, որ մնայ կրկնակ է*»։

Թղ. 79ա. «*Թուական կենդանակերպիցն այսպէս արա. Կալ ՆՂՌ զփոքր թիւն հայոց, ի վերայ բեր ՇԼԲ, ի բաց երթ, որ նայ թուական է արեգական*»։

Թղ. 81բ. «*Ցաղագս լուսնոյ. Եթէ կամիցիս գիտել թէ լուսինն յորում կենդանակերպի է*»։

Թղ. 83բ. «*Տումար հռովմայեցւոց եւ զուգաւորութիւն հայոց ընդ հռովմայեցւոցն. Զուգաւորութիւն հայոց ընդ հռովմայեցւոցըն այսպէս արա. կալ զաւուրս հայ ամսոյն, թէ չիցէ բաւական զանցեալ ամիսն ի վերայ բեր*»։

Թղ. 87ա. «*Զթիւ ազգաց այսպէս միաւորեա. Կալ ՄՁՔ զհայ եբրայեցւոց է. կալ ցՇԲ եւ զհայ արարչութեան է*»։

Թղ. 87բ. «*Եթէ կամիցիս գիտել երէ նահանջն յոր ամիս անկանի ազգաց. Հռոմին՝ փետրուար անկանի եւ յոյնք ի պերիտոս*»։

Թղ. 89բ. «*(Ադիւսակ). Զմուտ լուսնացուցի որ ցուցանէ զաւուրքս լուսնի, այսպէս արա. Կալ զվերադիրն հայոց Շիրակացւոյն*»։

Թղ. 90ա. «*(Ադիւսակ). Եթէ կամիցիս գիտել թէ լուսինն յորում կենդանակերպի է, տե՛ս զաւուրս լուսնի…*»։

7. *Թղ.* 90բ. «*Նախերգան. Արդ բացից զբերան իմ, տայ եւ առից զհոգիդ չնորհաց մարգարէն կանխաձայնեաց*»։ – *Վերջ անդ, կը մնայ կիսատ։*

1455

ՅԱԿՈԲ ՂՐԻՄԵՑԻ Է.

Ձեռ. թիւ 1775։ – *ՌՄՀԲ* = 1823

ԹՈՒՂԹՔ 55։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13,5×21,7։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8,5×17,6)։ – ՏՈՂՔ 31։ – ԹԵՐԹՔ Ա–Ը։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ կիսակաշի ստուարաթուղթ, ծածկուած կանաչ թուղթով։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ նոտր։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են։ – ԺԱՄԱՆԱԿ 1823։ – ԳՐԻՉ Գէորգ Բահանայ Գրիգորեան։ – ՍՏԱՑՈՂ գրիչը, որ օրինակած է ի Կարին, բայց յաջորդաբար փոխադրուած յԱխալցխայ։ – ՏԵՂԻ Կարին։ – ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ կը պակսին։

Մատենս է Ցակոբ Ղրիմեցիի Տոմարական աշխատութիւնները, համառօտ եւ անկատար, ներկայացուած տարբեր չարադասութեամբ. ունի հետեւեալը.

1. *Թղ.* 1ա. «*Արդ ես Ցակոբս Ղրիմեցի եւ զառաձեալս մեղօք յերկրի, աշակերտ Գէորգ բարեւնապետին մեծի եւ քաջ բազեբայրին Եզնկացոց, հոգեւոր զաւակաց իմոց մանկանց սիօնի եւ նորաբողբոջ կուսակրօն քահանայից…*»։

Անդ. «*Վասն շրջանաց արեգական եւ լուսնի. Հրց. Քանի են շրջանք արեգական եւ լուսնի. Պտխ. երկու, մեծ եւ փոքր, եւ է փոքր յաւուկ…*»։

Թղ. 2ա. «*Ցաղագս թուականին*»։

Թղ. 5բ. «*Ցաղագս եօթներորեակին*»։

Թղ. 6ա. «*Ցաղագս նահանջին*»։

Թղ. 6բ. «*Ցաղագս ինն եւ տասներորեակին*»։

Թղ. 8բ. «Ցաղագս վերադրի»:
Թղ. 12ա. «Ցաղագս առաջաւորաց»:
Թղ. 14ա. «Ցաղագս աւագ լրման»:
Թղ. 18ա. «Ցաղագս Ապրիլի Դ.ից ընշգրտիւ բննութիւն ի կատարեալ իմաստասիրացն»:
Թղ. 23բ. «Ցաղագս կենդանակերպից»:
Թղ. 28բ. «Ցաղագս մոլորակաց»:
Թղ. 34բ. «Ցաղագս շաւղի»:
Թղ. 35ա. «Ցաղագս կատարեալ լուսնի» (*այլ խմբագրութիւնը համա. Մտգր. Հյց. ճկգ.*, *թղ.* 2ա–118ա):

2. *Թղ.* 36բ. «Ցաղագս գիտութեան թաւալման արեգական եւ ժամուց եւ մասանց եւ աստիճանաց եւ ակնթարթոյ եւ եօթն աւուրց արարչութեան եւ ճահանջիցն եւ չորք ամացրն, որ է հունձ վերջին կատարածի եւ լրումն էՌ եւ Մ ամին, եւ կատարածի մասանց լուսնին եւ թիւ ամենեցուն պարզեալ Ագարիայի աշակերտի, ՌՃԸ հայոց թուին. *Արդ գիտելի է դի գիշերվան վերջին ժամն որ փայլածուն է*»:

3. *Թղ.* 49ա. «Հրամանիւ Գէորգ վարդապետի եւ ծառայաբար կատարումն ցանկոյ աշակերտի Ղրիմեցոյ. *Հրաման հարկի բարեացոյդ իմոյ*»: – *Վերջ թղ.* 55ա. (*Համառօտ գրութիւն. ընդարձակը տե՛ս Պտմգ. Հյց. Լ.*, *թղ.* 68ա–121բ):

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Թղ. 55բ. «*Գրեալ եղեւ ձեռամբ* Գէորգ *գրչի* Գրիգորեան, *ի* Կարին *քաղաքի, որ կոչի* Ցարգրում, *ի* ՌՄՀԲ (1823) *թուականի Հայոց եւ ի Մարտի* 13: *Խնդրեմ ընթերցողացդ որք օգտիք ինչ ի տօմարական մակացութենանս, յիշել աղօթիւք ձերովք վերոյ գրեալ մեզօք լըցեալ անձն իմ, եւ զուք յիշեալ լիջիք անմահ գառինն Աստուծոյ*:

«*Ի վայկումն* Գէորգ *քահանայ* Գրիգորեան, 1836 *ամի տեառն* յԱխլցխայ»:

1456

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Ա.

Ձեռ. թիւ 568: – *ՋԻԴ* = 1475

ԹՈՒՂԹՔ 240: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 9×13: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (5,8×9) – ՏՈՂՔ 15: – ԹԵՐԹՔ Ա–Ի×12 (Ա՝ 11, Ի՝ 13): – ՆԻՒԹ բուղբ մագաղաթամանեայ: – ԿԱԶՄ ջնջուած դրոշմագարդերով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. դոճակը եւ երկու փականճՒՆերը կորսուած են. աստառն է ներքոյ մետաքսամանեայ նուրբ կերպաս: – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ յատին լեզուով, կոթողական գրութեամբ խազագրուած ընտիր մագաղաթ, երկուքի ծալուած, Ձեռագրին սկիզբն ու վերջաւորութեան: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար, կատարեալ եւ անթերի: – ԴԻՐ բոլորգիր մաճուր: – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ սակաւիկ, կարմիր գրիչով, հանգուցագիր: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՔ, ԹՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր բանաճով: – ԼՒՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ չունի: – ՆԿԱՐՔ չունի: – ԹՈՐԱՆՔ բդ. 5ա: – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆ բդ. 169ա, 203ա, միագոյն եւ ճաշակաւոր: – ԴԱՏԱՐԿՔ երկու բուղբ՝ ձեռագրին սկիզբը եւ մի՝ վերջաւորութեան: – ԺԱՄԱՆԱԿ ՋԻԴ – 1475: – ԳՐԻՉ Ներսէս երէց Ամասիացի: – ՏԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ առաջին՝ Ներսէս Ճահանայ Ամասիացի, 1519ին՝ Գրիգոր երէց, 1558ին՝ Աստուածատուր: – ՏԵՂԻ «յաշխարհիս Հոռոմք կոչեցեալ, ի մայրաքաղաքիս յԱմասիա, առ ոտս սրբոյն Նիկոլաոսի սքանչելագործ եւ արագահաս հայրապետին»: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ունեցած են 1791ին առաջ:

Մատեանս է Առաքել Սիւնեցւոյ Ագամգիրքը, հետեւեալ երեք բաժանումներով.

1. *Թղ.* 1ա. «Ցանկ ցանկոյն երգարանի գրոցս. Պատմութիւնք յաղագս նախնեացն զանազան մտածութեամբ եւ պէսպէս խորհրդով, ոտանաւորաբար ասացեալ երեք հատոր գիրք ի մի տուփ կազմեալ.

«Առաջին հատորն վասն նախնեացն, ետուն Քսան եւ վեց, եւ տուին ՌՄ.

«Երկրորդ հատորն դարձեալ վասն նախնեացն, յայլ եղանակ ձայնի, ետուն ութ եւ տուին ՑԻԶ.

«Երրորդ հատորն նոյնպէս ի դէմս նախնեացն ետուն տասն եւ տուին երկու հարիւր ԻԴ»:

2. *Թղ.* 1բ. «Բանիւ յարմարականիւ եւ պատմութիւնիւ պատշաճաւորիւ յաղագս մեծի նախնեացն Ադամա(յ) եւ նայի զանազան խորհրդով համեմատեալ Ցադամայ ի Քրիստոս եւ յԵւայէ յԱստուածածինն, եւ յաւձէն ի Յուդայ, եւ վասն կողին զանազան խորհրդով, ի դրախտէն ի խաչն, յառաջին արարչութեանցն, յերկրորդ նորոգութիւնս եւ այլ զանազան բանիւ պիտանիւ եւ հարկաւորիւ, ի Տէր ՅԱռաքել Սիւնեաց ասացեալ ոտանաւորաբար, հրամանաւ մեծի տիեզերալոյս վարդապետի եւ հռետորին Գրիգորի. Տունս ՌՄ եւ ԻԶ գլխով բաժանեալ: *Ցանկն է. Ա. Առաջին...»* (*Ա–ԻԶ*):

3. *Թղ.* 5ա. «Ա. Գիրք վասն վեցաւրեայ արարչութեան եւ կազմութեան նախնեացն, Տունս ԻԲ. *Նախ քան զեղեալքս ամենեքեան, երրորդութիւն աննեղական»*:

4. *Թղ.* 9ա. «Բ. Վասն գեղազարդութեան նախնեացն եւ դրախտին. Տունս ԺԶ. *Էր փառք դրախտին անպատմելի, չքնաղատես եւ արխրալի»*:

5. *Թղ.* 11բ. «Գ. Վասն բանսարկուին եւ աւձին եւ խաբմանն. Տունս ձԻԷ. *Զայս ամենայն տեսեալ չարին, հեղձամղձուկ լինէր յանձին»*:

6. *Թղ.* 28բ. «Դ. Վասն ողբալոյն եւ սգալոյն նախնեացն. Տունս Բ. *Վայ այն աւուրն որ ես ստեղծայ, վայ էն ժամին որ խաբեցայ»*:

7. *Թղ.* 30ա. «Ե. Վասն հոգեվարին եւ նահապարիի հոգւոցն եւ պատերազմի դիւացն եւ կայաքի հոգւոցն. Տունս ԻԵ. *Վայ իմ աւուր հոգեվարին, վայ որ առեալ զհոգիս տանին»*:

8. *Թղ.* 34ա. «Զ. Վասն ահեղ դատաստանին բննութեանցն. Տունս ԼԶ. *Ցորժամ դըրուն երկնից բանին, լինի հընչմունք ահագնագին»*:

9. *Թղ.* 38բ. «Է. Վասն տանջանացն դըժոխոցն. Տունս ԻԹ. *Ցետ քննութեանց դատաստանին, երր ամենայն բանք վըճարին»*:

10. *Թղ.* 42ա. «Ը. Վասն չարին թէ ուստի ունի զսկիզբն եւ կամ զինչ է. Տունս Հ. *Այս ողբ երգոց նախաստեղծին, որ դէմ բընութեանըս բարբառին»*:

11. *Թղ.* 51ա. «Թ. Վասն ցանկալոյ բարոյն. Տունս ԺԶ. *Բնութիւնք հանուրց եղանակին, յափըշտակել փութան զբարին»*:

12. *Թղ.* 53բ. «Ժ. Վասն մարդոյն թէ որպէս է պատկեր եւ կամ որպէս ունի զնմանութիւն անմարմնոցն. Տունս ԼԹ. *Մարդըս պատկեր է արարչին, տիպ եւ նըման յոյժ հրաշագին»*:

13. *Թղ.* 58ա. «ԺԱ. Վասն յետ յանցմանըն Ադամայ հարցափորձելոյն Աստուծոյ որ ասաց թէ ո՞ւր ես. Տունս Ի. զերկու տունն տէրն ասէ, զմիսն Ադ(ամ). *Ցետ ողբալոյն տէրն Ադամա(յ), հարցաքննել գայր ըզնոսա»*:

14. *Թղ.* 61ա. «ԺԲ. Վասն կրկնակ խորհրդով հարցմանցն տեառն զնախնիսն, զի թէպէտ նախ ըստ հրամանացն կատարեցաւ բանն, բայց յետոյ ըստ կամացն տեառն աւարտեցաւ խորհուրդ բանին, որպէս մարգարէն ասէ Միանգամ խաւսեցաւ Աստուած եւ երկուս յայս լուաք, զի այս գործով պատասխանին էր եւ այն բանիւ. Տունս վաթսուն. *Անճառ խորհուրդն աստուածային, ծածկեալ ի բանս իւր անքննին»*:

15. *Թղ.* 69ա. «ԺԳ. Վասն աւձին ըստ երկրորդ հարցմանն տէրն ասէ. Տունս ՃԲ. *Եւ քեզ ասեմ աւձ խորագէտ, որ ուսուցեր ըզկինըն ոգէտ»*:

16. *Թղ.* 76ա. «ԺԴ. Վասն տարակուսանաւք իմանալոյ նախնեացն ի գրկմանէ ծաղկապանծ փառացն. Տունս ԿԱ. *Ցետ այս հարցմանցըս քննութեան, տարակուսեալ նախնիքն ողբան»*:

17. *Թղ.* 84բ. «ԺԵ. Վասն գոջման Եւայի. Տունս երեսուն. Եւայ ասէ գայս. *Այն ինչ չար ժամ էր ինձ պահած, որ աւձն նկեալ ինձ բարբառեաց»*:

18. *Թղ.* 88բ. «ԺԶ. Վասն զանազան խորհրդոյ կողին որ առաւ յԱդամայ, թէ զինչ խորհուրդ բերէր յիմիեան չարոյ եւ բարոյ. Տունս ԻԳ, զոր առեալ ասէ. *Այն ինչ սեւ կող էր յիս ծածկած, որ ինձ պատճառ եղեւ չարեաց»*:

19. *Թղ.* 91բ. «ԺԷ. Այլ խորհուրդ վասն կողին, որ յիմիսն ունի ծածուկ միս միս, գործով եցոյց նա առ նախնին եւ հասարակ յամենեսին. Տունս ԿԵ. *Նախ պի կողն էր առ իս ծածուկ, երկրորդ հանաւ յինէն գաղտուկ»*:

20. *Թղ.* 100բ. «ԺԸ. Դարձեալ եւ այս վասն կողին, այլազգ յայտնի խորհուրդ ունի, այս նախատինքն է եւային, թէ հանդիպիս դու մաւտիկին, գայս բանիդս մի՛ կարդալ նոցին, որ չանարգեն զգրող սորին, կամ բանիս ելնէ յաչաց նոցին, զի այս գանկատ է Ադամայ, որ նախատեաց գկինն իւր գԵւա, բայց այլ կանացդըն մեղ չկայ, զի ամէնն չեն նման։ Տուն ԻԳ. *Կամ զի կողս ոսկր է անզգայ, ինքն ըստ ինքեան բան չյիմանայ*»։

21. *Թղ.* 103բ. «ԺԹ. Եւ թէ վասն էր ի հողոյ եստեղծ զԱդամ եւ ոչ յայլ հիւթոց. Տուն ԺԷ. *Իսկ թէ վասն էր ստեղծ ի հողոյ, եւ ոչ յայլ ինչ պայծառ նիւթոյ*»։

22. *Թղ.* 106ա. «Ի. Վասն տարերաց որ են մարաւիճ արարչին. Տուն Խէ. *Տարերք մարդն են արարչին, եւ զանազան բարով ի յին*»։

23. *Թղ.* 112ա. «ԻԱ. Վասն համեմատութեան նախնոյն ընդ տեառն եւ դարձեալ վասն կողին խորհրդոյ որ ծածկեալն է. Տուն տասըն եւ հինգ. *Տեառըն նման ասի հողին, լոյս եւ անմահ եւ անմարմին*»։

24. *Թղ.* 114բ. «ԻԲ. Այլ նոր խորհուրդ վասն կողին, յամեմատեան յԱստուածածին, եւ զոր եղեւ անդ ի դրախտին, կատարեցաւ նոյն ընդ փրկչին. Տուն ՁԷ. *Զծածկեալ խորհուրդս անճառական, հրեշտակք եւ դեւք գայն չիմանան*»։

25. *Թղ.* 126ա. «ԻԳ. Դարձեալ խորհուրդ մեծ աւետեին, սուրբ կրճիեայդ գերեզմանին, ընդ որ հիաւամբ ամենեքին, եւ թէ վասն էր կրճիէ եղին. Տուն ՂԶ. *Որ հուրդս այս մեծ եւ զանազան, որ կրնաքցին ըզգերեզման*»։

26. *Թղ.* 138բ. «ԻԴ. Դարձեալ խորհուրդ ըստ այլ կերպի, ընդրատեսակ իմացողի, յարարչութիւն սկրսանի, խաչ փրկչին համեմատի. Տուն ՃԺԴ. *Երրորդութիւնըն խորհրդածի, ստեղծանել մարդ ըստ պատկերի*»։

27. *Թղ.* 154ա. «ԻԵ. Դարձեալ վասն մահու եւ յարութեան տեառն, որ ի մեզ խորհրդածի. Տուն Ի. *Դարձեալ խորհուրդ այլ զանազան, մահուան փրկչին եւ յարութեան*»։

28. *Թղ.* 156բ. «ԻԶ. Դարձեալ վասն երկոտասան սաւնչելեացն որ եղեն յաւուր խաչելութեանն. Տուն ՁԲ. *Գործք արարչին համայնքամայն, են սքանչելիք ամենիքեան*. (*վերջին տուներուն սկզբնատառերը՝ «Ի Տէր Առաքելոյ է ասացեալս»*)։

29. *Թղ.* 165ա. «*Ի յութհարիւր հայոց թվական, յիսուն ու երկու մըտեալ նոր ամ, խորհրդաւոր բանըս գրեցաս, ի խրախութիւն սրբոյն մարդկան...*»։ – *Վերջ Թղ.* 167բ. «*Թէ ոք ունի բան ինչ ոսկի, ոչ անարգէ գնիւթ արծաթի, զի երկոքեանն են պիտանի, առ իւրաքանչիւր պատշաճի*»։

30. *Թղ.* 168ա. «Պատմութիւնք հարկաւորք եւ դիտաւորութիւնք պիտանացուք յաղագս մեծի նախնեաց Ադամայ եւ Եւայի, գանազան կերպիւ, ասացեալ ոտանաւորաբար ի Տէր Առաքելոյ Սիւնեաց, վայելուչ եղանակաւ, ի զուարճութիւն մարդկան եւ ի ճաշակ մըտաց, յայտնիչ ծածուկ խորհրդոյ, վասն գեղազարդութեան նախնեացն եւ գուշակութիւնք սուրբ Աստուածածնին եւ գովութիւն պատուականին տեառն, եւ վասն կողին խորհրդոյ ի խաչն եւ յարութիւնն Քրիստոսի համեմատեալ, ուր գլխով բաժանեալ, ունի տունս ՃԻ. Ա. Նախ վասն...» *ցանկ*։

31. *Թղ.* 169ա. «Ա. Պատմութիւն վասն գեղազարդութեան նախնեացն եւ վայելչութեան դրախտին. Տուն Լ, ի դէմս Ադամ(յ). *Որժամ Ադամ ստեղծաւ քան զարեգակն էր, իւրոյ արարողին կերպին նման էր*»։

32. *Թղ.* 172ա. «Բ. Դարձեալ վասն կողին որ ունէր գխորհուրդ Աստուածածին կուսին. Տուն Ի. *Դարձեալ նա այլ խորհուրդ գկողըն ցուցանէր, ծածկեալն յաւիտենից նմա գուշակէր*»։

33. *Թղ.* 174բ. «Գ. Դարձեալ վասն նախնեացն պայծառակերպութեան եւ սիրով խրատելո(յ) տեառն գնոսա. Տուն ԻԲ. *Տէրն որ զԱդամ ստեղծեալ նման իւր առնէր, ւյետոյ ինքն Ադամա(յ) նման լինելո(ց) էր*»։

34. *Թղ.* 176բ. «Դ. Վասն պատուիրանին տեառն. Տուն ԻԴ. *Սիրեաց Աստուած զԱդամ եւ պատուիրան տէր, զիւր կամքն աստուածային նա առանդէր*»։

35. *Թղ.* 179ա. «Ե. Վասն նախանձուն բանսարկուին եւ աւծին եւ խաբման նախնեացն եւ փոշիմանութեան. Տուն ՃԿ. *Անեղ բնութիւնն յառաջ եղեալքըս դեռ չէր եղեալքս միշտ այլայլին այն նա անփոխ տէր*»։

36. *Թղ.* 194բ. «Զ. Վասն կողին խորհերդո(յ) որ պատրեաց զԱդամ. Տուն Իվ. *Ցորժամ Ադամ ստեղծաւ Եւայ եղեալ չէր, եւ նա նախ խաբեցաւ Ադամ գիտակ չէր*»:

37. *Թղ.* 197ա. «է. Դարձեալ վասն Ադամ(յ) եւ կողին ի խաչն տեառն եւ յարութիւն համեմատեալ. Տուն Ի. *Առեալ զկողն յԱդամ(յ) ձեռաւքն յաւրինէր, զի մայր կենաց յուսոյն նա ծնանելոց էր*»:

38. *Թղ.* 199ա. «Վասն յիշատակարանի գրոցս. Տուն Ի. *Հասեալք յաւարտ բանիս աւրհնեսցուք ըզտէր, ուստի բանս ըսկըսաւ անտ եւ աւարտէր...*»:

39. *Թղ.* 201բ. «Բանիւ հոգեզուարճիւ եւ պատմութիւնիւ հարկաւորիւ, յաղագս նախնեացն Ադամայ եւ Եւայի, բարառնաբար ասացեալ. այլ եւ զանազան խորհուրդ վասն նախնեացն եւ վասն մեր եւ վասն տեառն եւ վասն աննման եւ բանսարկուիւն եւ պատրանաց, ասացեալ ոտանաւորաբար ի Տէր Առաքելոյ Սիւնեաց, տունս երկու հարիւր եւ քրսան, տասն գլխով բաժանեալ. Ա. Նախ վասն նախնեաց...» *ցանկ*:

40. *Թղ.* 203ա. «Ա. Վասն նախնեացն մի առ մի պատասխանիւ յանդիմանութեամբ. Տուն Լ. *Ընդ բանսարկուին յոյժ զարմացա(յ), թէ նա վասն էր այսքան մախայ*»:

41. *Թղ.* 207բ. «Բ. Վասն այս այսպիսի պատահումն փորձանաց դիպեցաւ մարդոյն. Տուն Է. *Փառք անճառին աստուածութեան, որ զհողն եստեղծ մարդ բանական*»:

42. *Թղ.* 208բ. Գ. Զայս բեզ ասեմ ընդ ցաց յանցեալն, եւ մեզ խրատ ի հանդերձեալն, զի որ տեսցէ զչար պատահեալն, վասն իւր հոգա(յ) տարակուսեալն. Տուն ԻԲ. *Մեղադիր մի՛ լինիք այլոց, զուք որ տանջիք ի խորհրդոց*»:

43. *Թղ.* 212բ. «Դ. Պատասխանի տրտեալ նոհին, բարառնաբար ընդ մեզ խօսին, առ ի խրատ անփորձ անձին, զի մի՛ տգէտ գոլով պարծին. Տուն ԺԳ. *Մեղադիր մի՛ լինիք դուք մեզ, զմեզ հէնոց խաբեց որպէս ըզձեզ*»:

44. *Թղ.* 214ա. «ե. Նախ գոյացոյց տիպ եւ նման, զմարդն իւր պատկեր եւ բնակարան, հոգի մարմին ու միտք բանական, երեք անձնեա(յ) աստուածութեանն. Տուն ԺԶ. *Տարփամբ փառացն իմ առաջին, այնմն որ ինձ կայր նախ ի դրախտին*»:

45. *Թղ.* 216բ. «Զ. Վասն բանսարկուին եւ օձին. Տուն ԻԲ. *Այժմ թողեալ զբանս նոցին, բարառնաբար ասեմք աւձին*»:

46. *Թղ.* 220ա. «է. Պատասխանեն դեւք առ մեզ. Տուն ԺՐ. *Զայս բանս առեալ մտաւք զննէ, որպէս թէ նա ընդ մեզ ասէ*»:

47. *Թղ.* 221բ. «Ը. Վասն աւձին. Տուն ԺԱ. *Աւձին ասեմք զժնեակ չարին, որ արբանեակն էր բանսարկուին*»:

48. *Թղ.* 223ա. «Թ. Վասն արարչութեան. Տունս ԺԹ. *Անհաս բնութիւն աստուածային, արար զհիւլէնն նիւթ անմարմին*»:

49. *Թղ.* 226ա. «Ժ. Վասն աւձին եւ բանսարկուին. Տուն ԿԷ. *Մայտարբուէզտ եւ անառակ, քան զայլ զգազանս այլ խայտառակ*»:

50. *Թղ.* 235ա. «*Ի յոյթ հարիւր հայոց թուականն, եւ յիսներորդ մտեալ նոր ամ, ոտանաւոր բանքս գրեցան, հարցաբանութեամն եւ պատասխան*»: – Վերջ *Թղ.* 235բ. «*Զմեծ վարդապետն իմ հանճարեղ, Գրիգորիոս հոգոմն անմեղ, բազում իմաստք յայտնեաց համեղ, յիշէք յաղօթս ձեր արտասուեղ*»:

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Թղ.* 236ա. «*Փառք...: Որ եւս կարողութիւն ապիկար եւ տկար անձինս, տեսանել զաւարտ գրոցս ոտանաւոր տաւրիցս որ Ադամգիրք յորջորջի, որ ասացեալ է ի տէր Առաքելէ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ*:

«*Իսկ ես անպիտանս յամենայնի Ներսէս քահանայս, եւ եմ անուամբ միայն եւ ոչ գործով, ձեռն արկի գրել զդիրքս զայս ի հարկէ եւ ոչ կամաւ: Քանզի թէպէտ յաւժար էի գրել, այլ վասն անուամնութեանս, որ ոչ էի վարժեալ արհեստից գրչութեան, երկնչէի գրել. այլ ըղձումն կամաց իմոց եւ փափաքումն սրտի իմո(յ) յորդորեալ յաւժարեցուցին զիս գրել*:

«*Եւ գրեցի զսա յաշխարհիս Հոռոմք կոչեցեալ, ի մայրաքաղաքին յԱմասիա, առ ոտս սրբոյն Նիկոլաոսի սքանչելագործ եւ արագահաս հայրապետին, ի թուիս Հայոց ՉԻԴ (1475), յամենանն Ցունխոսի ի Թ, յաւուր չարաթու, ի պահոցս սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին աւարտ եղեւ գրոցս, ի հայրապետութեան տեառն Սարգսի, ի յեպիսկոպոսութեան տեառն Յովաննէսի*:

«Արդ որք հանդիպիք սմա կարդալով եւ կամ աւրինակելով, յիշեցէք ի Քրիստոս Աստուած զանարժան գծողս գՆերսէս երէցս յԱմասիոյ, որ փափաքանաւք գրեցի զսա: Դարձեալ յերես անկեալ աղաչեմ զամենեսեան որ հանդիպիք, յիշելով միով տէր ողորմեսիս, ասելով զՀայր մեր որ յերկինս եւս: Ընդ նմին եւ զծնողս մեր ըզհայրն իմ գՍտեփաննոս քահանայն. եւ որք յիշէք գՆերսէս նուաստ երէցս, յիշել լինիք եւ զիս ի տեառնէ Աստուծոյ մեր. ամէն:

«Եւ վասն խոչորութեան եւ սղալանաց եւ անարհեստ գրիս անմեղադիր լերուք, քանզի զսոն կատանաւք գրեցի զսա ի մէջ ուսմնասուր մանկանց սղալացուցողաց. իսկ եթէ մեղադրէք ձեր կամք է եւ մեր արժանքս, զի կար մեր այսչափ էր: Ողորմածն Աստուած մեր Քրիստոս յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առհասարակ ողորմեացի. ամէն»:

2. Թղ. 167բ. «Ով սուրբ ընթերցողք զսաք լուսերամից եւ մանկունք նոր Սիոնի, յիշեսջիք զմեզաւք ներդործականաւք տառապեալ եւ զանարժան եւ զմեզաւոր հոգս գՆերսէս երէցս Ամասիացի, յիշէ՛ միով տէր ողորմեացիս»:

3. Թղ. 201բ. «Զանպիտան ծառայս ըզՆերսէս երէցս Ամասիո(յ) յիշեցէք մին ողորմեացիս»:

4. Թղ. 202բ. «Եւ զմեղսաւէր գրիչս յիշեցէք ի սուրբ եւ ի մեղսաքաւիչ յաւօթս ձեր»:

Բնագրէն տարբեր գրչութեամբ.

5. Թղ. 238ա. «Ի թուին Հայոց ՋԿՀՆ (1519), Ունիս ամսոյ Իե ծնաւ Յովաննէսիկս, օրն չարաթ առաւօտուն, ժամ կու աւրհնէին, եւ էր տանուտէր տարուս եկաւ տէրն, եւ է Աստուծոյ անձին տացէ սմայ Քրիստոս Աստուած կեանս երկար, մնալ անփորձ ի չարէ, տեսցէ զորդիս որդւոց, տացէ սմա Քրիստոս Աստուած հոգի հեզութեան, հոգի գիտութեան, հոգի իմաստութեան, հոգի երկիւղի, աստուածպաշտութեան. ամէն, ամէն, ամէն, եղիցի, եղիցի, եղիցի»:

6. Թղ. 238բ. «Զվերջին ստացող սուրբ գրոցս Գրիգոր անարժան երէցս, ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ, որ ըստացայ զսա հալալ ընչից իմոց խոստ փափաքէի ի վայելումն անձին իմոյ եւ զաւակաց իմոց Յովաննէսին: Ով սուրբ ընթերցողք, (յ)որժամ կարդայք՝ մեզաց թողութիւն խնդրեցէք ինձ անարժանիս եւ ծնողաց իմոց տէր Յովաննէս քահանային, նայեւ զեղբայրք իմ եւ զամուսնին իմ եւ ամենայն արեան մերձաւորքն իմ յիշեցէք հայր մեզայիւ, եւ Աստուած զձեզ յիշէ ի միւսանգամ գալստեանն իւրոյ. ամէն:

«Գնեցի զայս սուրբ մատեանս ի թվին հայոց ՋԿԲ (1519), Մարտ ամսոյ Բ»:

7. Թղ. 239ա. «Արդ ի վերջին եւ ի քընուստացեալ ժամանակիս գտայ այս գիրքս, ումեմն Մուրատշայ անուն մանկանն, եւ ետ զսայ իւր հոգուն յիշատակ Աստուածատուր մեղսայսիրի, ի վայելումն ինձ եւ իմ զաւակացն. ողորմածն Աստուած ողորմեսցի իւր հոգոյն. ամէն: Գրեցաւ թվական ՌԻ (1558), Աւգոստոս ԺԲ, օրն չարաթ»:

1457

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Բ.

Ձեռ. թիւ 644: – Ժե դար

ԹՈՒՂԹՔ 84: – ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 12×15,3: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7,5×11,5): – ՏՈՂՔ 21: – ԹԵՐԹՔ բղ. 1–49՝ Ա–ե: Թղ. 50–83՝ Ա–Գ: – ՆԻՒԹ բուղթ: – ԿԱԶՄ դրոշմագարդը գրեթէ ջնջուած շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ. կորսուած են երկու փականքները: – ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ԳԱՀԳԱՆԱԿՔ Ձեռագրիս բղ. 85–90՝ հին մագաղաթներ են, ուր հին երկաթագիրը սրբուած եւ գրուած է նորը (կրկնագիր), բոլորգրով, խիտ սղագրութեամբ, որու բովանդակութիւնն է մեկնութիւն սաղմոսի կամ ժամագրքի: Բղ. 90բ կազմած է կողմին: – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ ամբողջին, հաւանաբար ԺԷ դարուն, նորոգուած է եւ ներկայիս մաքուր վիճակի մէջ է: Նո-

րոգողը ամբողջացուցած է Ձեռագիրս՝ սկսեալ թղ. 501ն 83։ - ԹԻՒ բոլորգիր։ - ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ զարդեր չունի։ - ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ բնագրին թանաքով։ - ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր մելանով։ - ԴԱՏԱՐԿՔ թղ. 1ա-բ։ Նորոգողը ունեցուցած է նորագոյն սպիտակ թուղթ՝ թղ. 8, 19, 84։ - ԺԱՄԱՆԱԿ դատելով արտաքին պարագաներէն՝ ԺԸ դար։ - ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ անյայտ։ - ՍՏԱՑՈՂ Յովհաննէս կրօնաւոր։ - ՏԵՂԻ անյայտ։ - ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ - ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս գիրս ոտանաւորաց Առաքել վարդապետի երեր ընդ իւր Վ. Հ. Մկրտիչ Վրդ.ն մեր Աճառեան ի Կոստանդնուպոլսոյ, յամի 1759, ի Յունվարի 30»։

Մատեանս է Առաքել Սիւնեցիի Ագամգիրքը, որու թղ. 2–49՝ հնագոյն բնագիրն է, մնացած մասը աւելցուած է նորոգողին կողմէ. ունի հետեւեալ կարգը·

1. *Թղ.* 2ա. «Նախ վասն վեց աւուրց արարչութեան. Տուընս Լ.Գ. *Նախ քան զեղեալքս ամենեքեան, երրորդութիւն անեղական, անուր, աներր եւ անսահման, նա գոյացոյց զէգս ամենայն*»։

Համմտ. Ձեռ. 568, (*Մագր. Հյց. ՃՀ.*) §§ 3–26։ *Ձեռագիրս մէջ Իդ. գլուխը հետեւեալ կերպով կը ներկայանայ·*

2. *Թղ.* 138բ. «Իդ. Դարձեալ խորհուրդ ըստ այլ կերպի, ընրատեսակ իմաստալի, յարարչութեանցն որ սկսաւնի, ի խաչ փըրկչին համեմատի. Տուընս ՃԼՍ. *Երրորդութեանն խորհրդի, ստեղծանել մարդ ըստ պատկերի, ընդ աչակերտացն Յիսուս խորհի, վասն յարութեանն Ղազարի*»։ - *Վերջ թղ.* 83բ. «*Զի որք յառաջ խաչին յարեան, մահ յուծեալ դարձեալ մեռան, որք չետ մահուան փրկչին յարեան, մահ խափանեալ էր ոչ մեռան։ Եւ քեզ վկայ այսմ բանի, է Հայր Աստուած որ բարբառի, մարգարէին Եսայի, վասն սոցա ասէ յայտնի. Ո՞վ են սոքա զերծի զամբ թըռուցեալ, զերծ գաղաւնի ձագախառնեալ, երամովին առ իս եկեալ, զայս Հայր Աստուած է ասացեալ։ Անդ թռուցեալ մարմինն ասէ, եւ աղաւնի զհոգին կոչէ, իսկ ձագախառն երամ յայտնէ, զմարդս հոգիսն որ յաշխարհէ։ Ի հինգ հարիւրիցն որք վերացան, ի նոցանէ արք երկու դարձան, ընդ առաքեալսն խաւսեցան, վասն մեծի սուրբ յարութեան*»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 83բ. «*Ով եղբայրք, աղաչեմք ըզկարդացողդ եւ զլսողդ, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զտառացող զսորա գՑովհաննէս կրօնաւորն եւ զծնօղսն, զհայրն ըզԱդին*» *կը մնայ կիսատ։*

1458

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Գ.

Ձեռ. թիւ 160։ - *ԺԶ դար*

էջք 485։ - ՄԵՆՈՒԹԻՒՆ 11×15,5։ - ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×12)։ - ՏՈՂՔ 18-20։՝ - ԹԵՐԹՔ չեն նըշուած։ - ՆԻՒԹ թուղթ։ - ԿԱԶՄ շագանակագոյն կաշի, դռնակով, միջուկը տախտակ. կորսուած են երկու փականները։ - ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. ունեցած է նորոգութիւն մը, եւ այդ առիթով աւելցուած են էջ 1-20, 195–485, նոր գրութեամբ. սեւ թանաքով փորձուած է ներկուիլ արտաքին շրջուձեները՝ առանց յաջողելու, եւ այդ առիթով աղտոտած են կարգ մը թուղթեր։ Վերջաւորութեան ձեռագիրը կը մնայ կիսաւարտ։ - ԳԻՐ բոլորգիր. էջ 425էն սկսեալ՝ նուրգիր։ - ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ սակաւ եւ անպաճոյճ։ - ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ - ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ եւ այլ զարդեր չունի։ - ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 8–20, 195–6, 224–230, 378, 424, 467–474։ - ԺԱՄԱՆԱԿ առաջին մասը՝ ԺԶ դար, յաջորդ դարուն ունեցած ըլլալու է մնացած մասը։ - ԳՐԻՉ երկրորդ մասին՝ Աւետիս Երզնկացի։ - ԿԱԶՄՈՂ, ՍՏԱՂՈՂ անյայտ։ - ՏԵՂԻ երկրորդ մասին՝ Թոխաթ։ - ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ - ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս գիրս ոտանաւորաց Առաքել վարդապետի եւ այլոց անշուշ արանց, երեր ընդ իւր Վ. Հ. Մկրտիչ Վրդ.ն մեր Աճառեան ի Կոստանդնուպոլսոյ, յամի տեառն 1759, ի Յունվարի 30»։

Մատենաս է Առաքել Սիւնեցիի Ադամ-դիրքին միայն առաջին մասը. ժէ դարուն նորոգողը կատարած է յաւելումներ նոր տա-ղերու՝ էջ 1–7, 197–423. յաջորդ շրջանի մը աւելցուած է էջ 425–485: Նախ կու տանք հնագոյն բնագրին բովանդակութիւնը. ունի հետեւեալ կարգը.

1. էջ 21. «Տէր Առաքել վարդապետէ բանի զանազանի եւ պիտանիի եւ հարկաւորի ասացեալ ոտանաւորաբար, հրամանաւ մեծ եւ տիեզերալոյս վարդապետի Մխիթար Գրիգորի, Տունս ՒՄ. Ցիսուս որդու ծայն է. Նախ քան զկեղեալքս ամենեքեան, երկրորդութիւնն անեղական, անուր աներբ եւ անահաման, նա գոյացոյց զկաս ամենայն»:

Համմտ. Ձեռ. թիւ 568, (Մագր. Հյց. ճՀ.) §§ 3–28, որու վերջին երգն է՝ էջ 175. «Յարծեալ վասն երկոտասան սաքանչելեացն որ եղեն ի յաւուր խաչելութեանն. Գործք արարչին համայնքամայն, ևն սքանչելիք ամենեքեան». (վերջին տուներուն սկզբնատառերը՝ «Ի Տէր Առաքելոյ է ասա», եւ կիսատ կը մնայ):

2. էջ 1. «(Տաղ). *Աստուածածին սրբուհի, ամէնաւրհնեալ սիրուհի, կայր առ խաչին Յիսուսի, եւ արտասուէր արտմալի»:*

3. էջ 4. «(Տաղ). *Մարան կու քար ծագիններով, երկինից հաւերն կարղալով»:*

4. էջ 231. «*Խրատ ումեմն իմաստնոյ ասացեալ. Երկուսն ի մէկ տեղ բերած, զէտ ընկեր կասեն թէ պահէ, ու չորս բնութիւն աւտար, հետ իրաց կասեն թէ սաղ է*» (21 *տուն*):

5. էջ 235. «*Այլ խրատ իմաստնոյ գեղեցիկ. Խրատ մի քեզ տալ կամիմ, աստ է աւդ քան զոսկի խալատ, սիրես լսկանջդ ածես, դու ըզքո կեանքդ կամենաս*» (32 *տուն*):

6. էջ 249. «*Տաղ հոգոյ. Ցառաջն որ աշխարհս եկիր, հանց չիստակի զինչ հայելի*» (13 *տուն*):

7. էջ 252. «*Տաղ գեղեցիկ եւ յարմար. Խարաճիլ ներկիզ մանաւշա սումպուլ, կանչեմ անդադար ես որպէս պլպուլ*» (ակ. «Խաչատուրէ»):

8. էջ 246. «*Տաղ ազնիւ վասն սիրոյ. Մոլա աչք ամ, քանի նա(յ)իմ խոյրոով, գաս նատես զաչերդ ածես խնճերով*» (30 *տուն*):

9. էջ 260. «*Այլ տաղ սիրոյ. Այրէն մինչեւ ի քէն քէնէ գակտիմ ես, բազում խոց կա սրտիս ամէնն դու ես*» (ակ. Ա–Ք):

10. էջ 263. «*Գովասանութիւն Գրիգորի Աղթ(ամարցւոյ). Մաքուր պատկերով նման հրեշտակի, անգիտ մարգարիտ յեռեալ ընդ ոսկի*» (17 *տուն*):

11. էջ 265. «*Այլ բանի Գրիգորի Աղթամարցոյ. Դու զրախտ եղեմայ անկեալ, յանեղէն ի յելս արեւու տեղիք լուսեղէն*» (20 *տուն*):

12. էջ 270. «*Տաղ սիրոյ. Այսաւր էի խիտ տրտում, էէիլ անտի ասկի տրտում, կատարեցաւ ինձ խնդում*» (ակ. «Ավանէսի»):

13. էջ 271. «*Տաղ Գրիգորի Աղթամարցւոյ. Դու ես արեգակ լուսինն ի լման, չկայ քեզ աւրինակ յորդիմ մարդկան*» (19 *տուն*):

14. էջ 271. «(*Տաղ*). *Այրն Աստուծոյ է աւրինակ, ուսուցանէ քեզ համարձակ, մանուկ դու լեր մտաւքս յիստակ*» (ակ. Ա–Ք):

15. էջ 284. «(*Տաղ*). *Աչք իմ ծովացեալ գնաք յինէն հոսեալ, յահեղ համբաւդն գժոխոց որ ինձ կայ պահեալ*» (ակ. Ա–Ք):

16. էջ 284. «*Տաղ Ադամայ. Ցորժամ Ադամ ստեղծաւ, զերդ զարեգակն էր իւրոյ արարողին*» (15 *տուն*):

17. էջ 289. «(*Տաղ*). *Քան զամենայն գործս չարի, հպարտութիւնն է գպրալի*» (12 *տուն*):

18. էջ 291. «*Տաղ վասն կիրակէի. Աստուած եղիր զկիրակին, մատամբն իւրով գրեաց ի տախտակին*»:

19. էջ 293. «(*Տաղ ուրախութեան*). *Այսաւր խմեմք քաղցր եւ յարդոր, բարեկամացս ի հետ բոլոր*» (ակ. Ա–Ք):

20. էջ 296. «(*Տաղ*). *Այ տէր տէր անց մեզայ քեզ, զերդ զայլ ծառա(յ) չեզա(յ) քեզ*»:

21. էջ 302. «(*Տաղ*). *Մեր տէրն է բազմեր ի բարձր աթոռին, աչով նաւրին զպատկեր քո(յ)ին, դէմք քեզ չէ նման*»:

22. էջ 306. «*Տաղ ուրախութեան. Ես քո սիրուն չեմ դիմանար, իւր ակում թուչիկ*

եան եար, սուրբ Գրիգոր զիս մի՛ մոռա-եան եար...: Մինաւն ասաց զաս բանս իւրմէ...» նար...: Մինաւն ասաց զաս բանս իւրմէ...» (15 տուն):

23. էջ 315. «Թաթոսի ասացեալ. *Տէր ա-բարիչ արարածոց, դասուց անթիւ եւ ան-հա-մար...: Գերի Թաթոս մոռաւ յիմար...»:*

24. էջ 317. «(Տաղ). *Արեգակն արդա-րութեան, ալէլուիա, բացաւ մեզ դուռն ողորմութեան, աւրհնեալ է տէր» (ակ. Ա–Բ):*

25. էջ 319. «Տաղ փոխման Աստուածած-ծնի. *Մեծացիր այսաւր սուրբ Աստուածածին իջմամբ միածնիդ, առ քեզ հրեշտակաւք փո-խել զքեզ եկեալ յերկրէ ի յերկինս»:*

26. էջ 314. «(Տաղ սիրոյ). *Այդ վայր ի լեռնէտ ի վայր, ջուր իչինուտ մէջն անցան իի հայ, թուխ մանուկ մի դուրս ելեր ձեռքն ուզեր»:*

27. էջ 322. «Մեղեդի Աստուածածնի. *Գոհար վարդն ինքնագոյն, սիրամարգ ոս-կեզոյն գոհար վարդն»:*

28. էջ 324. «(Տայ ջրօրհնեաց). *Ով զարմանալի խորհուրդս այս մեծ յայտնեալ, արարիչն Աստուած ի Յորդանան եկեալ»:*

29. էջ 325. «(Տաղ). *Ամէն առաւաւտ եւ յոյս, Գաբրիէլն ասէր հոգոյս, արի ել ի յայս այգոյս» (11 տուն):*

30. էջ 327. «(Տաղ). *Ահա տեսէք թէ ինչ կայ, ծովին որ նաւն ուռամբ գայր» (9 տուն):*

31. էջ 329. «(Տաղ). *Աստուածածին կոյս Մարի, առնսին յէսայի տաւղուրան» (ակ. Ա–Մ):*

32. էջ 333. «(Տաղ). *Քիմսա պանի պիլ-մազիսի, կալտում քի այան էյլասամ»:*

33. էջ 335. «(Տաղ). *Ցավալի ախըրիկան տու խաւտս տուրմիս միլլայ»:*

34. էջ 330. «(Տաղ). *Ման սին դանի փա-տիչահում, յալամի կաւկի եէրի նարատան»:*

35. էջ 338. «(Տաղ). *Քանզի ճուանկ ազգն չարժին, կամաւք անմահ թագաւորին...: Ցինըն հարիւր ւերկու թուին, Հայաստանե-ցաց մեծ տումարին, որ Ըստամպաւլ քաղաքն առին, եւ զբրիստոնեաս կոտորեցին» (25 տուն):*

36. էջ 343. «(Տաղ Մանդեան). *Այսաւր տաւն է ծննդեան, աւետիս, տեառըն մերոյ եւ յայտնութեան, աւետիս»:*

էջ 349. «Քսան ու չորս սուրբ մարգա-րէքն, աւետիս, զոր ասացին կատարեցաւ, աւետիս»:

էջ 346. «Ծաւաքն Աստուծոյ առաքեցաւ, աւետիս, եւ բնակեցաւ յարգանդ կուսին, աւետիս»:

էջ 355. «Ցիսուս յիսուն աչակերտաւք, վացաւն ու վեց հայրապետաւք, քսան ու չորս սուրբ մարգարէքն, հետ երիայինն քա-րոզէին, աւետիս»:

էջ 357. «Ցնծացէք ուրախացէք, այսաւր ծնունդ է Քրիստոսի»:

37. էջ 358. «(Տաղ). *Հազար կենդանա-կերպ Աստուած ստեղծեր է, զամէնն Ադամայ հնազանդեր է...: Զայս բանըս որ լսեցիք Թաթոսն ասեր է...» (45 տուն):*

38. էջ 369. «(Տաղ). *Եղբայր խաւսիմ բան մի կատակ, թէ մարդն ինչոյ է աւրինակ» (9 տուն):*

39. էջ 379. «(Տաղ). *Ցածոյ գհոգիդ տեառնըն բանին, եւ միչտ հայեաց յանձն քոյին»:*

40. էջ 376. «(Ցիշատակարան Առաքելի Սիւնեցւոյ). *Ի յուի հարիւր հայոց թվական, Ցի մրտեալ նոր ամ...» (համմ. Մատթ. Հյց. ճՀ., § 29):*

41. էջ 385. «(Տաղ). *Աստուածածին կոյս պատուական, հօր Աստուծոյ խորհրդարան, զոր նախատեսքըն խօսեցան, լրմամբ ի քեզ կատարեցան» (104 տուն):*

42. էջ 401. «Գովասանի սուրբ Աստուա-ծածնին. *Անճառ ւանքննին ծաղիկ լուսածին, բորբոքեալ վառիմ քո սիրովդ, սուրբ Աս-տուածածին» (ակ. Ա–Բ եւ «Տէր Առաքեալ»):*

43. էջ 407. «(Տաղ). *Այգին անկեալ էք վայելուչք, ծաղկափթիթ լուսատեսուչք» (ակ. Ա–Բ):*

44. էջ 408բ. «Գովեստ սուրբ Լուսաւոր-չին, ասացեալ յԱռաքել վարդապետէ. *Ահայ մին ծառ տեսի ծաղկեալ, լուսաբողբոջ նոր փթթթեալ» (ակ. Ա–Բ եւ «Տէր Առաքել»):*

45. էջ 453. «Պատմութիւն սրբոյն Գրի-գորի մեր(ոյ) Լուսաւորչին, Առաքել վար-դապետէ ասացեալ. *Աւրհնեալ հայր երկնա-*

տոր յուս անճառական, զովեալ որդին անճառ ծնունդ իսկական, փառաւորեալ յաւէտ հոգին տիրական, անցեալ այժմուս ապան յաւիտենական. Կամիմ պատմել զմեղս մեր Լուսաւորչին, Գրիգորիոս անուն սուրբ հայրապետին...»:

Կազմուած է խառնակ. նախ տե՛ս էջ 453–466, ապա 425–452:

46. *էջ 479. «(Տաղ ի Սուրբն Ներսէս Պարթեւ). ... Առեալ սուրբն Ներսէս իշխանք եւ գայլն, ի Կեսարիայէ եւ ի հայք հասին, ի յամէն քաղաքաց դէմ նոցա գային, ուրախութեամբ մեծ ի կետ դառնային»: – Վերջ էջ 485. (պակասաւոր է սկիզբէն եւ վերջաւորութենէն):*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Երկրորդ գրիչին կողմէ.

էջ 377.
«Այլ եւ զգծող սակս բանի,
ԶԱւետիս Երգնկացի,
Որ ի Թոխաթ մեծ քաղաքի,
Ղարիպ գոլով սա գըրեցի»:

1459

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Դ.

Ձեռ. թիւ 181: – ԺԶ դար

ԹՈՒՂԹՔ 187: – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 13×16: – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (9,5×11,5): – ՏՈՂՔ 20: – ԹԵՐԹՔ անկաւոն: – ՆԻՒԹ թուղթ: – ԿԱԶՄ գեղեցիկ դրշմազարդով շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դոճակով. կորսուած են երեք փականճները. աստառն է կարմիր խորքի վրայ սեւ տպածոյ ծաղիկներ: – ՄԱԴԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ միայն սկիզբը, երկուքի ծալուած երկսիւն (իւրաքանչիւր սիւն՝ 5,5×15,5) բառակուսի երկաթագիր, բովանդակութիւնը՝ Մկ. 20–35 («Եւ իբրեւ կատակեցին զնա... Եւ ոմանք ի նոցանէ որ շուրջն»): – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար. թէեւ արտաքսապէս տակուն, սակայն Տոմարի մասը կամ շատ գործածութենէ մաշած է եւ կամ մաշած վիճակով անցած է Զեռագրէս ներս, բանի ասկէ հին է բան Առաքել Սիւնեցիի բնագիրը: Միշտ Տոմարի մասը՝ ցեցակեր է եւ արտաքին լուսացմիները մաշած, որոնք նորոգող մը խնամքով ամրողջացուցած է նորագոյն թուղթով: – ԴԻՐ բոլորգիր: – ՋԱՐԴԱԳԻՐՔ եւ այլ գարդեր չունի: – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով են: – ԴԱՏԱՐԿՔ բդ. 1ա–բ, 85ա–131բ: – ԺԱՄԱՆԱԿ առաջին մասը՝ (բդ. 1–84) ԺԶ դար, իսկ մնացած մասը ԺԴ դար: – ԳՐԻՉ հաւանաբար Ցովսէփ: – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ: – ՍՏԱՑՈՂ Մովսէս Հահանայ: – ՏԵՂԻ անյայտ: – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ: – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Զայս Զեռագիրս յղեաց վանաց մերոց յիշատակ Վ. Հ. Գէորգ Վրդ.ն մեր Ամթեպցի երկրորդն, ի Հալէպու, ընդ ճանապարհ Կոստանդնուպոլսի, ճաւու, որ եհաս առ մեզ յամի տեառն 1755, ի Մարտի 20»:

Մատեանս է Առաքել Սիւնեցիի Ազամպիրքի առաջին մասը եւ Տումար, որ աւելի հին է քան Զեռագրիս առաջին մասը: Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Բդ. 2ա. «Նախ վասն վեց աւուրց արարչութեանց. Տումս ԼԳ. Նախ քան զեղեալքս ամենեքեան, երկրորդութիւնն անեզական, անուր, աները եւ անսահման, նա գոյացոյց զէգս ամենայն»: – Վերջ Բդ. 84ա. «Ի հինգ հարիւրիցն որք վերացան, ի նոցանէ արք երկու զարձան, երկոք առաքեալքն քահանեցան, վասն յարութեանն աստուածութեան» (համմ. Մարգ. Հյգ. ճՀ., §§ 3–26):*

2. *Բդ. 132ա–137բ. Մեկնութիւն Աւետարանի:*

Հաստատ մըն է, որու սկիզբն ու վերջաւորութիւնը կը պակսի: ԺԴ–ԺԵ դարու գրութիւն կը թուի ըլլալ՝ որ հոս տեղաւորուած է: Բդ. 137ա.ի վրայ կայ կարմրատառ՝ «Վահրամ յիշեսցի ի Քրիստոս, որ ժողովեաց զսուսա»: Աւետարանի եւ մարգարէութեանց համադրութիւն մը կը թուի ըլլալ, որմէ կու տանք նմոյշներ.

Բդ. 133բ. «Ընթացեալ Յուդա մատնել զտէրն. Դաւիթ. Փոխանակ սիրոյ իմոյ մատնէին զիս. զարձեալ՝ Մատնեցայ եւ ոչ ելա-

Նէբ. Երեմիա. Մատենագա... Զաքարիա թէ Բարիոք թվի յաշա, տուք գվարձս իմ, եւ կշռեցին գվարձս Լ արծաթ...»:

Թղ. 134ա. «*Գայ Ցուդա եւ ամբոխն սբ– բօք ըմբռնել գՅիսուս. Դաւիթ. Որսացան գանձն արդարոյ. եւ գարիւն անբիծ պարտա– ւոր...: Համբուրեաց Ցուդա զՅիսուս եւ ասէ ողջ լեր վարդապետ. Դաւիթ. Ընդ խա– դաղութիւն խօսէին. զարձեալ կակուղ էին բանքն որպէս սլաք...: Երեմիա. Մերձ ես դու տէր ի բերան նոցա եւ հեռի յերիկամանց նոցա...»:*

3. *Թղ.* 138ա–187բ. Տումարական բաւիւ: *ԺԴ դարու գրուած Տոմարական հատ– ուած մըն է, մաշած եւ ցեցակեր, ուր կան բաղմաթիւ աղիւսակներ, բոլորաձեւ* 28 *չըր– ջանակներ՝ համապատասխան գրութիւննե– րով:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Առաջին (ԺԶ դարու) բնագրին գրչու– թեամբ.

Թղ. 84ա.

«Ո՛ եւ գիս մեզաւք մեռեալ հոգիս յարո՛, տէր,
Ցորժամ գաս ի դատաս(տան),
Զիս քո տեսոյդ արայ արժան,
Եւ զՄովսէս աւրր քահանայն,
Ի յաւիտեան արքայութեան. ամէն:
Ցորժամ կարդաս զգիրդ ի լրման,
Ցիչեայ եւ զՑովսէփ միչտ յարաժամ»:

1460

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Ե.

Ձեռ. Քիւ 47: – *Ժէ. դար*

Էջ 160: – Մենոլոգիոն 11×17: – Գրոնոգիոն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 3,3×12: – Տողք 31: – Թերթք Ա–է×12 (Ա, Բ՝ 11, է՝ 10): – Նիւթ բուղթ: – Կազմ մագաղաթակազմ, միջուկը ստուարաբուղթ: – Ձանձ– մանք բաւարար. կազմի կողմը, այն է թերթերու մասը ցեցակեր, վնասելով Ձեռագրիս ամբողջեան: – Գիր նուագ մանր եւ ըմտիր: – Ձարդարգիրք մեծ երկաթագիր, կարմիր գրիչով եւ նուրբ գիծերով: – Սկզբնատուռք, խորագիրք կարմիր թանաքով: – Լուսանցազարդք կարմիր գրիչով, բոլորն ալ յաջող եւ նուրբ: – Նկարք չունի: – Խորանք էջ 5, մեծութիւն՝ 6×7,5, կարմիր գրիչով եւ հիւսուած զարդերով: – Կիսախորան էջ 83, 99, 117: – Դատարկք էջ 30, 116, 151–160: – Ժամանակ Ժէ դար: – Գրիչ եփրեմ: – Ծաղկող, կազմող ան– յայտ: – Ստացող Գրիգոր վարդապետ: – Տեղի անյայտ: – Ցիշատակարանք տե՛ս ստորեւ: – Տեղեկութիւնք ունեցած ենք 1791ին առաջ:

Մատեանս է Առաքել Սիւնեցիի Ադամ– գիրքը եւ ուրիշ տագներ՝ հետեւեալ կարգով.

1. *Էջ* 1. «Բանիբ յարմարականիբ եւ պատ– մութիւնիբ պատշաճաւորիբ յաղագս մեծի նախ– նեացն Ադամա(յ) եւ Եւայի, զանազան խոր– հրդով համեմատեալ, յԱդամա(յ) ի Քրիս– տոս եւ յԵւայէ Աստուածածին, եւ յաւձէն ի Ցուդա(յ). եւ վասն կողին զանազան խոր– հրդով, ի դրախտէն ի խաչն, յառաջին ա– բարչութեանցն, յերկրորդ ննրոգութիւնս եւ այլ զանազան բաւիւ պիտանիբ եւ հարկաւորբ, ի Տէր Առաքելոյ Սիւնեաց ասացեալ ոտա– նաւորաբար, հրամանաւ մեծ եւ տիեզերալոյս վարդապետին եւ հռետորին Գրիգորի, Տունս Ի եւ Մի եւ Զ գլխով բաժանեալ» (*ցանկ*):

2. *Էջ* 5. «(Ա. Գիրբ վասն վեցաւրեայ արարչութեան եւ կազմութեան նախնեացն, Տունս Իի). *Նախ քան զեղեալքս ամենեքեան, երբորդութիւն անեղական, անուր աներբ եւ անսահման, նա զոյացոյց զէքս ամենայն*» (*համմա. Մարգ. Հյց. ճՀ.*, §§ 2–29):

3. *Էջ* 83. «Պատմութիւնբ նախ վասն գե– դազարդութեան նախնեացն եւ վայելչութեան դրախտին. Տունս Լ. *Ցորժամ Ադամ ստեղծաւ– քան զարեգակն էր, իւրոյ արարողին կերպին նման էր*» (*համմա. Մարգ. Հյց. ճՀ.*, §§ 31–38):

4. *Էջ* 99. «(Վասն նախնեացն մի առ մի պատասխանիբ յանդիմանութեամբ. Տունս Լ). *Ընդ բանսարկուին յոյժ զարմացա(յ), թէ*

նա վասն էր այսքան մախայ» (*Համմա. Մտրգ. Հյց. ՃՀ.*, §§ 40–50)։

5. *Լ*Ջ 117. «Գովմ Աստուածածնի, բաղցրաձայն երգով ասա. *Տունկ խընդաբեր ծաղկածին, լուսաբողբոջըդ մարմին»* (ակ. «Տէր Առաքեալ *կրկին տառերով եւ կրկնութեամբ*)։

6. *Լ*Ջ 118. «Գովմ Աստուածածնին. *Այրէն մինչեւ ի քէն, յայրէն մինչեւ ի քէն ըզքեզ Աստուածածին գովել* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալի»)։

7. *Լ*Ջ 121. «Դարձեալ գովմ Աստուածածնին, Առաջնաճաշակի ձայնիւն. Տունս ԿԱ. *Անճառ ճառագայթ լուսոյն, ի քէն մարմնացեալ գայ նոյն»* (ակ. Ա–Ք)։

8. *Լ*Ջ 122. «*Տուփ ես դանազան խնդոց, զքեզ հոգին վառեսցէ բոց»* (ակ. «Տէր Առաքեալ»)։

9. *Լ*Ջ 123. «*Տուփ ես լուսափայլ խնդին, ըզքեզ արձարծեաց հոգին»* (ակ. «Տէր Առաքեալ»)։

10. *Լ*Ջ 124. «Վասն հոգեվարին. *Աչք իմ ծովացեալ, զեա յինէն հոսեալ»* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալէ»)։

11. *Լ*Ջ 126. «Վասն դատաստանին, Տունս ԽՒ. *Այրէն մինչեւ ի քէն, յայրէն մինչեւ ի քէն, զրան դատաստանին պատմեմ»* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալս»)։

12. *Լ*Ջ 128. «Վասն փառաց (արդա)րոցն, Տունս ԽՒ. *Այրէն մինչեւ ի քէն, բզխատս արդարոց ասէ»* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալ»)։

13. *Լ*Ջ 130. «Գովմ Աստուածածնին. Խանդակաթ ձայնիւ, Տունս ԽՒ. *Անճառ ու անքննին, ծաղիկ լուսածին, բորբոքեալ վառիմ»* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալո է»)։

14. *Լ*Ջ 133. «Գովմ սուրբ Աստուածածնի կուսին, Տունս ԿԳ. *Այրէն մինչեւ ի քէն, գովիս զու յինէն, լուսածին մտաց իմացամամբ բանիւ հոգեղէն»* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալ է»)։

15. *Լ*Ջ 137. «Վասն նախնեացն Ադամայ եւ կնոջն, Տունս ԽԳ. *Անքանակ էին, անորակ գոյին, անեղ ու անվախճան, անասհման երից միակին»* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալէ»)։

16. *Լ*Ջ 139ա. «Բաւիմ բաղձակաւիմ հոգեկան մտաց խանդաղատմունիմ սիրոյ, առ ընշմարիտ բաղձալին Քրիստոս, առեալ յերգերգոցէն, հոգեպէս իմացմամբ, ի Տէր Առաքեալոյ ասացեալ, Տունս ԼՋ. *Ահա բաղձամ քեզ ցանկալի, պայծառատիպ եւ հրաշալի»* (ակ. Ա–Ք)։

17. *Լ*Ջ 142. «Գովմ վասն սրբոց առաքելոցն Քրիստոսի, Տունս ԼՋ. *Այգի անկեալ էք վայելուչ, ծաղկափըթիթ լուսատու, արմատացեալք ի գնացս ջուրց»* (ակ. Ա–Ք)։

18. *Լ*Ջ 144. «Գովմ սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորի, Տունս ԻԵ. *Ահա մին ծառ տեսի ծաղկեալ, լուսաբողբոջ նոր փըթթեալ, զանմահութեան հոտըն բուրեալ»* (ակ. Ա–Ք եւ «Տէր Առաքեալ»)։

19. *Լ*Ջ 148–151. «Վասն առաքինեաց է բանիս, զերկու դէմն միւս տող կարդաս միւնչեւ վճարի, վասն ոտանաւորութեան. Տունս ԼԹ.

Ա. «*Աստուածայինն զրախտ անկեալ, բուսեալ ծաղկօք զու բուրաստան»* (ակ. Ա–Ք)։

Բ. «*Ծառ լուսեղէն պտղաբերեալ, այգի սիրոյ անկեալդ յանկեան»* (ակ. «Ծառ ես ծաղկեալ լուսափթիթ երէ առնես զոր կայ ի գրիտ»)։

Գ. «*Պայծառագեղ հոգով ծաղկեալ, ահա մշակ քեզ անխափան»* (ակ. «Պայծառասցիս հոգով բոհն ի լուսեղէն առագաստին»)։

Դ. «*Ի յառագաստն հրաւիրեալ, տէր եւ Աստուած յերկնից արքայն, եղեմապէր ծառ քո ցնծան»* (ակ. «Ի Տէր Առաքեալո ասացեալ վասն լուսեղէն ծաղկանցըն»)։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

1. *Լ*Ջ 2. «*Ահ ի յայս տառիս որ սկիզբն արի, Տէր, յայոդեա՛ աւուրս հանեմ, ձեռամբ ենթրեմ խաւարամտի, որ է Գրիգոր վարդապետի»*։

2. *Լ*Ջ 147.
«*Ենթրեմ նուաստ եւ եղկելի,*
Տէր Առաքեալըդ չնորհալի,
Տուր ինձ չնորհք ի քո չնորհի,
Որ միշտ աւրհնեմք անդադրելի·
Ով Առաքել աղբիւր ջրի,
Ձերդ գմեղու ճառիս ծաղկի,
Եւ գարդարիս տեսլեւալի,
Միշտ ընդ ձեռս զու ի յերկնի»։

1461

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Զ.

Ձեռ. թիւ 946։ – Ժէ դար

ԹՈՒՂԹ 177։ – ՄԵՄՈՒԹԻՒՆ 11×15,3։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (8×12)։ – ՏՈՂԵՐ 16–17։ – ԹԵՐԹԵՐ Ա–ԺԵ×12 (Ա՝ 11, ԺՐ՝ 14, ԺԳ՝ 5, ԺԵ՝ 16)։ – ՆԻՒԹ բուղբ։ – ԿԱԶՄ կեդրոնը ձուածեւ պոլսական կազմով, շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ։ – ՀԱՆԳԱՄԱՆԵՐ բաւարար. խոնաւութեան մէջ մնացած ըլլալով՝ ամբողջ Ձեռագրին վերի 5–6 տողերը մրագնած են. ներքոգրոր աւելցուցած է էդ. 133–146, գրութեամբ համգերձ. Ձեռագիրս կոնակի կողմէն ճաթած է կազմը։ – ԴԻՐ ՈՒՏԻ ԱՒՎԱՐԺ։ – ԶԱՐԴԱԳԻՐԵՐ եւ այլ զարդեր չունի։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՒՈՒԹ, ԹՈՒԱԳԻՐԵՐ կարմիր թանաքով։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ էդ. 136բ–137բ, 145ա–146ա, 177ա–բ։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ 1866ին Պոլիսէն բերած է Հ. Ամաճիա Վրդ. Ձէլալեան։

Մատենաս կը բովանդակէ Յովհաննէս Թուլկուրանցիի Մեկնութիւն արարածոց, չարադրուած Վարդան Արեւելցիէ, Առաքել Սիւնեցիի Ադամգիրքի առաջին մասը եւ Յովհաննէս Պլուզի Ցաղագս երկնից եւ զարդուց, հետեւեալ կարգով.

1. *Էդ.* 1բ. «Ես Յովաննէս ննաստ ոգի, որ մականուն Թուլգուրանցի, կամաւ իմով ի հոգ մտի, զրանս ժողովել ինձ չիշելի, աստ կարճաբան հաւաքեցի, արարածոցն Մովսէսի, մեկնեալ Վարդան վարդապետի, բաղեալ ի հարցըն գովելի, որ ասէ. *Սկզբօգն հից բսկզբան, արարիչն Աստուած չաւիտեան, զոր եւ Մովսէսի յայտնեաց, ի Քորեփ լեառն սինէական*»։ – Վերջ *էդ.* 37բ. «Նոյնպէս եւ հոգւոյն սրբոյ անճառական, երկնացուք փառք եւ պատիւ այժմ չաւիտեան. զանարժանս եւ զեղկելիս թափուրական ըզԹուլկուրանցիս, միշտ յիշեցէք Հայրք պատուական»։

2. *Էդ.* 38բ. «Բանիւ չարմարականիւ եւ պատմութիւնիւ պատշաճաւորիւ չաղագս մեծի նախնեացն Ադամա(չ) եւ Եւայի զանազան խորհրդով համեմատեալ ցադամայ ի Քրիստոս եւ չեւայէ չԱստուածածին...»։

Էդ. 40ա. «Նախ վասն վեց աւուրց ստարչութեանց. *Նախ քան զերեալքս ամենեքեան, երրորդութիւն անեղական, անուր աներբ եւ անսահման, նա գոյացոյց զչքս ամենայն*»։ – Վերջ *էդ.* 144բ. (*Համմ. Մատթ. Չ,չց. ճՀ.*, §§ 2–28)։

3. *Էդ.* 146բ. «Յոհաննէսի վարդապետի Եզնկացւոյ մականուն Պլուզ կոչեցելոյ, ի խնդրոյ իշխանի ումեմն Ապլոց անուն կոչեցեալ, բան ինչ ի չիշատակ սիրոյ, եւ նա գրեաց չաղագս երկնի եւ զարդուց ներքոյ. *Ամենահրաչ գործ արարչին որ գոյացան, մեծ եւ ահեղ եւ աքանչելի ներգործեցան, ոմանք ի տես զարմանալեաց չօրինեցան, եւ այլք ի պէտս վայելչութեան մարդկան տուան*»։ – Վերջ *էդ.* 176բ. «Հաւատարին չամ գիչերոյն եւ տուրնջեան, գարուն լինի գեղեցկութեամբ վայելչական, անտի ելեալ առ հիւսիսով որ բարձրանան, երկայնութիւն չամուց աճեն տրբընջենական»։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Էդ. 37բ.

«Ընդ նըմին եւ ըզփոխարկող տառիս լըման,

Զարարածոցն եւ զնախահարցն որ ասացան,

(տեղը դատարկ) *անուն տուտ գրծագրողս եւ անարժան,*

Ողորմեայիւ զիս յիչեցէք ամենեքեան,

Եւ դուք լինիք միթէ արժան երանութեան,

Լըսէք զձայնըն հայրական չաւր գալըստեան»։

1462

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Է.

Ձեռ. թիւ 1119։ – *Ժէ դար*

ԹՈՒՂԹ 180։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 10,5×15։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ միասիւն (7×10,8)։ – ՏՈՂԵՐ 17։ – ԹԷՐԹԵՐ Ա-ԺԵ×12։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ, դռնակով. կորսուած են զոյգ փականքները. աստառն է կարմիր ներքր մետաքս։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆԵՐ բաւարար։ – ԳԻՐ բոլորգիր։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐԵՐ թղ. 3ա։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌԵՐ, ԹՈՐԱԳԻՐԵՐ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆԾԱԶԱՐԴԵՐ սակաւ եւ անհաշակ։ – ՆԿԱՐԵՐ, ԹՈՐԱՆԵՐ չունի։ – ԿԻՍԱԹՈՐԱՆ թղ. 3ա։ – ԴԱՏԱՐԿԵՐ թղ. 1ա–2բ, 47ա։ – ԺԱՄԱՆԱԿ ԺԷ դար։ – ԳՐԻՉ Ստեփաննոս Թոխաթեցի։ – ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ անյայտ։ – ՏԵՂԻ Ամիթ։ – ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԵՐ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆԵՐ «Հ. Սուքիաս Վրդ.ն մեր Սոմալեան, գնեալ ի 5 դուռուշի երեր ի վաճս, յամի տեառն 1815, ի 6 Նոյեմբերի»։

Մատեանս է Առաքել Սիւնեցի Ադամդիրքի առաջին մասը, զանազան տաղեր եւ Թուլկուրանցիի համադրութիւնը Մեկնութիւն Արարածոցն, քաղելով Վարդան Արեւելցիէ։ Ունի հետեւեալ կարգը.

1. *Թղ.* 3ա. «Ի տէր Առաքել հռետորէ բանիւ զանազանիւ եւ պիտանիւ եւ հարկաւորիւ եւ գեղեցիկէ, ասացեալ ոտանաւորաբար, հրամանաւ մեծ եւ տիեզերալոյս վարդապետին Գրիգորի Մերենցի. Տուաս ՌՄ. Ցիսուս որդոյն ձայն ասա. *Նախ քան զեղեալքս ամենեսեան, երրորդութիւնն անեղական, անսկիզբն եւ անսահման, նա գոյացոյց զէակս ամենայն*» (*համառ. մատեն. Հայց. ՃՀ.*, §§ 3–29)։

2. *Թղ.* 105բ. «Վասն երկոտասան կենդանակերպից եւ երկոտասան ազգաց եւ երկոտասան անդամոց. Տուիմ Հ. *Աչխարհս ունի զձեւ մարդոյ, երկոտասան անդամք մարմնոյ, կենդանակերպքն ըստ խորհրդոյ, է բաժանեալ ի վերայ մարդոյ*»։

3. *Թղ.* 117ա. «Գովասանութիւնք սրբոց առաքելոց Առաքեալ վարդապետէ. *Այդպէս անկեալ էք վայելուչք*» (*սկ.* Ա–Ք)։

4. *Թղ.* 121ա. «Գովասանութիւնք սուրբ Լուսաւորչին. *Ահա մին ծառ տեսի ծաղկեալ*» (*սկ.* Ա–Ք եւ «*Տէր Առաքեալոց*»)։

5. *Թղ.* 126բ. «Բանք բաղձականք ի հոգեկան մտաց, խանդաղատմունք սիրոյ առ ճշմարիտ բաղձալին Քրիստոս, առեալ յերգ երգոցէն հոգեպէս իմացմամբ, ի Տէր Առաքեալ Բաղիշեցոյ բանասիրի ասացեալ. Ցիսուս որդի ձայն ասա. *Ահա բաղձամ քեզ ցանկալի*» (*սկ.* Ա–Ք)։

6. *Թղ.* 131ա. «Գովասանք սուրբ Աստուածածնի ի յԱռաքել վարդապետէ. *Անճառ եւ անքննին, ծաղիկ յուսածին*» (*սկ.* Ա–Ք)։

7. *Թղ.* 135ա. «Ես Յովանէս նուաստ ոգի, որ մականուն Թուլկուրացի, կամաւ իմով ի հոգ մտի, բանս ժողովել ինձ յիշելի, աստ կարճաբան հաւաքեցի, արարածոցն Մովսէսի, մեկնեալ վարդան վարդապետի, բաղեալ ի հարց գովելի. *Սկսաղն էից խոկզբան արարիչ Աստուած յաւիտեան, զոր եւ Մովսէսի յայտնեաց ի Քորէբ լեառն սինէական*»։ – *Վերջ էջ* 180բ. «*Ցաւարտման այսմ բանիս չարաղբրական, որ յոլովից եւ ի բազմաց կարճ դրեցան, վայելէ հօրն անեղին անբաւ կզդրան, անեղ որդին որ է ծնունդ հօր բնութեան, նոյնպէս եւ հոգւոյն սրբոյ անճառական, երգեսցուք փառք եւ պատիւ այժմ յաւիտեան. զանարժան եւ զեղկելի թափառական զԹուլկուրանցիս, միշտ յիշեցէք հարք պատուական*» (388 *տուն*)։

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

Թղ. 105ա.
«*Այլ եւ զգծող սակաւ բանի,*
ԶՍտեփաննոս Թոխաթեցի,
Որ ի Ցամիթ մեծ քաղաքի»։

1463

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Ը.

Ձեռ. թիւ 1316։ – *Ռբճե* = 1756

էջք 274։ – ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ 16,5×20,5։ – ԳՐՈՒԹԻՒՆ երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,5×16։ – ՏՈՂՔ 31։ – ԹԵՐԹՔ Ա–ԺԲ։ – ՆԻՒԹ թուղթ։ – ԿԱԶՄ դրոշմազարդ շագանակագոյն կաշի, միջուկը տախտակ։ – ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ բաւարար։ – ԳԻՐ ներս։ – ԶԱՐԴԱԴԻՐՔ սակաւ, բըռնագիրք։ – ՍԿԶԲՆԱՏԱՌՔ, ԽՈՐԱԳԻՐՔ կարմիր թանաքով։ – ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ երեք հատ, կարմիր կապոյտ գոյներով։ – ՆԿԱՐՔ չուն։ – ԽՈՐԱՆՔ չուն։ – ԿԻՍԱ–ԽՈՐԱՆ էջ 1։ – ԴԱՏԱՐԿՔ էջ 259–274։ – ԺԱՄԱՆԱԿ Ռբճե – 1756։ – ԳՐԻՉ Սարգիս Բահաձայ։ – ՇԱՂԿՈՂ, ԿԱԶՄՈՂ անյայտ։ – ՍՏԱՑՈՂ Պետրոս կրօնաւոր։ – ՏԵՂԻ Վան։ – ԿՆԻՔ էջ 1, ձուածեւ, 1,2×1,5 մեծութեամբ. գրութիւնն է «Փ. ՅԻ. ՔԻ. ՅԱԿՈԲ ՎԱՐԴԱՊԵՏ» սղագիր։ – ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ տե՛ս ստորեւ։ – ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ «Ես Եղիա դպիր Տէր Աստուածատուրեանն ընծայեցի Ձեռագիրս ի յիշատակ Գերապատուելի Տեառն Հայր Միհռա Վարդապետի Բժշկեան. ի 1842, Մարտի»։

Մատեանս է Առաքել Սիւնեցիի Մեկնութիւն Դաւիթ Անյաղթի Գիրք Սահմանաց եւ Ամենայն չար տանջելիի. Հետեւեալ կարգով.

1. *էջ* 1. «Տէր Առաքելի նոամեծի եւ քաջ հռետորի եւ յանյաղթ փիլիսոփայի, աշակերտի երից երանելոյն Գրիգորի տիեզերալոյս վարդապետի, արարեալ բանս խրատական ոգեշահս եւ հանճարս իմաստայեղս ի մեկնութիւն Սահմանաց գրոց, ի յիղծ մաղթանաց ոմանց բանասիրաց եղբարց հարագատաց ներիմ աշակերտացն. *Սահման. թէ քանի նշանակութիւն ցուցանէ. Լծ. Այսինքն տասն յատկութեամբ զանազանի, նախ թէ զի՞նչ է սահման ըստ անուանն, երկրորդ զի՞նչ է ըստ իրին»* (*Նախերգանք*)։

2. *էջ* 13. «Նորին Տէր Առաքելի հոգեներոգ հայրապետի, վասն Սահմանացն Դաւթի բաղադրածու բան. *Որք միանգամ. Լծ. Բազմաւորակի դնէ, այսինքն զի ամենեցուն է իմաստութիւն որք ունին զանենչումն»* (*պրակքը Ա–ի*)։ – *Վերջ էջ* 238. «Պտսխ. *Գոյ գիտութիւն բնական, գոյ եւ անբան գիտութիւն, քանզի գիտնական զօրութիւնք հոգւոյն. ոմանք բնականք են, այսինքն միտքն, տրամախոհութիւնն, կարծիքն. իսկ անբանքըն են՝ զգայութիւնք եւ երեւակայութիւն, այապէս եւ ի կենդանական զօրութիւնն բանականք ասին կամք, ընտրողութեան, յօժարութեան, իսկ անբանք բարկութիւն եւ ցանկութիւն, զի միոնն անբանից է եւ միոնն տնկականին եւ երկոքեան անբանք ասին, եւ Քրիստոսի փառք»*։

3. *էջ* 238. «Նորին Տէր Առաքելի Սիւնեաց եպիսկոպոսի ի տեսութիւն բանին որ ասէ. *Ամենայն չար տանջելի. Զի՞նչ է որ ասէ. Ամենայն չար տանջելի. Պետ.* Ի վերայ այսր գանի երեսուն եւ երեք ինչ խնդրելի է. նախ թէ յինչ պէս հարկ եղեւ փիլիսոփայիս գրել զայս, երկրորդ...»։ – *Վերջ էջ* 258. «*Ով որ անեղ ստորոգէ, ճշմարտապէս եւ ինքն է չար. եւ վասն այսքան պատճառացս ասաց թէ Ամենայն չար տանջելի։ Կատարեցաւ քաղուածոյս Սահմանաց գրոյս ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ օրհնելոյն յաւիտեանս. ամէն»*։

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Բնագրին գրչութեամբ.

էջ 258. «*Արդ գրեցաւ գիրքս ի թուականութեանս Հայոց ի Ռբճեին* (1756) *եւ յամսեանն Ապրիլի վերջին, ի մայրաքաղաքս Վան, ձեռամբ յանոնեալ եւ անարհեստ Սարգիս անուամբ եւ եթէ քահանայի, որ անուամբս միայն եմ այլ գործովս դատարկ եւ ունայն քան զամենայն մարդիկ։*

«*Արդ որք հանգիպիք սմա յընթեռնելով կամ զբօսնելով, յիշեսջիք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զհէր Պետրոս արբասէր կրօնաւորն, որ բազում ջանիւ եւ աչխատութեամբ եւս գրել զաս, յիշատակ անձին իւրոյ, զոր տէր Յիսուս բարի վայելումն տացէ եւ ձեզ յիշողացդ ողորմեսցի իւր միւսանգամ գալստեամբն. ամէն. վերջ*»։

1464

ԱՌԱՔԵԼ ՍԻՒՆԵՑԻ Թ.

Ձեռ. թիւ 1386: – *ԺԼ դար*

Էջք 216: – Մեծութիւն 17×22: – Գրութիւն երկսիւն, իւրաքանչիւրը 5,2×17: – Տողք 31: – Թերթք չեն նշուած: – Նիւթ թուղթ: – Կազմ շագանակագոյն կաշի, միջուկը ստուարաթուղթ: – Ձանգակներ բաւարար. երբեմն գրադաշտը մթագնած՝ թանաքին պատճառով: – Գիր նոտր: – Զարդագիրք եւ այլ զարդեր չունի: – Սկզբնատառք, խորագիրք բնագրին սեւ թանաքով: – Դասակարգք էջ 213–216: – Ժամանակ ԺԸ դար: – Գրիչ եւ այլ ծանօթութիւններ կը պակսին, որովհետեւ չունի ճիշտակարան: – Տեղեկութիւնք «Փոխանակեցաք ընդ տպագրեալ գրեանց մերոց, ի Կոստանդինուպոլիս. ՌՄԼԷ. երեր ընդ իւր Վ. Հ. Ղուկաս Վրդ.ն մեր Ինճիճեան, 1790 – ՌՄԼԹ, ի Հոկտ. 8»:

Մատեանս է Առաքել Սիւնեցիի Մեկնութիւն Դաւթի Անյաղթի Սահմանաց գրքին, հեաւնեալ կերպով.

1. *Էջ* 1. «Տէր Առաքելի եռամեծի եւ բազ հռետորի եւ յանձնաղոր փիլիսոփայի, աշակերտի երից երանելոյն Գրիգորի տիեզերալոյս վարդապետի, արարեալ բան խրատական ոգեշահս եւ հանճարս իմաստալից ի մեկնութիւն Սահմանաց գրոց, ի յիղծ մաղթանաց ոմանց եղրարց հարազատաց ճորին աշակերտացն. (*Սահման. թէ*) *քանի նչանակութիւն ցուցանէ. Լծ. Այսինքն տասն յատկութեամբ զանազանի, նախ թէ զի՞նչ է սահման ըստ անուանն, երկրորդ զի՞նչ է ըստ իրին»* (*Նախերգանք*):

2. *Էջ* 11. «Տէր Առաքելի հոգեճորոգ հայրապետի, վասն Սահմանացն Դաւթի բաղուածու բան. *Որք միանգամ. Լծ. Բազմատրակի դնէ, այսինքն զի ամենեցուն է իմաստութիւն որք ունին զանչուման»* (պրակք Ա–Ի): – *Վերջ էջ* 212. «*այսպէս եւ ի կենդանական զօրութիւնն բանականք ասին կամք, ընտրողութեան, յաժարութեան, իսկ անբանք բարկութիւն եւ ցանկութիւն, զի մինն անբանիցն է եւ մինն անկականին եւ երկոքեանքն անբանք ասին, եւ Բրխատոսի յուսոյն մերոյ փառք յաւիտեանս. ամէն*»:

Ց Ա Ն Կ Ե Ր

Ա. ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

Բ. ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Գ. ՏԱՂԵՐ

Ա.
ՑԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

Արդլմանեճ
- 1759 թ., որդի Ոսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 323

Արեսողոմ
- (Արոսղոմ), ԺԵ դ., տանուտէր Շիրիանայ, էջ 325
- «Պարսաւ Արեսողոմայ», էջ 530

Արէլ
- սրկ., միաբան Էջմիածնի, 1842 թ., էջ 523-4

Արուսալիդ
- «Վասն կազմութեանց մարդոյ», էջ 285, 365. (տե՛ս Գր. Նիւսացի)

Աբրահամ
- Անկիւրացի, 1580 թ., ի Բաղէշ, ստ. Մտգ. Հյգ. ՁԲ.ի, էջ 719, 721-2
- վրդ., 1671 թ., աշակերտ Վարդան Բաղիշեցւոյ, էջ 222
- աբեղայ, Բիւզանդացի, յԵրուսաղէմ, 1732 թ., գրիչ եւ ստ. ԺԲ Տօնպտճ.ի, էջ 105, 115-6
- խօճայ Սարգիսեան, 1735 թ., գրիչ եւ ստացող Մտգ. Հյց. ԽԱ., էջ 558, 560

Ագաթանգեղոս
- Ե դ., ճատուած ի պատմութենէն, էջ 302. Վկայութիւնք, էջ 985

Ագաթոն
- փիլիս., «Վասն ճեռին գալստեան», էջ 990

Ադամ
- վրդ., ԺԹ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ԼՁ.ի, էջ 547, 550

Ադէէ
- ճյրպտ., էջ 953

Ազաւոլ
- 1701 թ., ի Սպաճան, դուստր Սինանի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970

Ազարիա
- 1609 թ.,
  . «Ցաղագս գիտութեան թաւալման արեգական...», էջ 1059
  . «Պատճէն տումարի», էջ 548
- կթղս. Ստոյ, 1593 թ., էջ 768
- կթղս. Ստոյ, 1676 թ., էջ 771-2
- (Ազարէ), 1694 թ., ի Սպաճան, տուող օրինակի Հարցմանց գրոց, էջ 969

Աթանաս
- Աղեքսանդրացի, էջ 156, 161, 186, 362, 556, 691, 985,
  . «Ի սուրբ Ստեփաննոս», էջ 3
  . «Խոստովանութիւն», էջ 178, 412, 467
  . «Հարցմունք եւ պատասխանիք», էջ 447
  . «Մեկն. պատարագի», էջ 360
  . «Մեկն. սաղմոսաց», էջ 226
  . «Ցաղագս մարմնաւորութեան Քս.ի», էջ 122
  . Տեսիլ, էջ 378
- Անտիոքացի, էջ 158
- 1658 թ., գրիչ Ժղվծ. Խ., էջ 351, 356
- (Աթանիս), սառաֆ, (որդի Ջուղայեցի Կոստանդիանոսի), 1774 թ.ին նուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյց. ճԼՁ., էջ 917

Ալաճվէրդի
- 1759 թ., մէլիք ի Ղարաբաղ, էջ 322

Ալբերդ
- Մենճ, «Հաւաքումն աստուածաբանութեան», էջ 962

Ալեքսիս
- (Ալեքսաճ), ԺԷ դ., վկայ ոմն, էջ 635
- վրդ. Յովսէփեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 1053

Ալինախ
- 1309 թ., պարոն, էջ 758

Ալշաճ
- շինող Երասխ քաղաքին, էջ 954

Ալֆի
- էջ 757

Ախէ
- ճյրպտ., էջ 953

Ակակ
- մրտս., էջ 478

Ակիւղէպոս
- փիլիս., էջ 961

Ակնիկ
- 1560 թ., ստ. Ժղվծ. ԺԱ.ի, էջ 202

Ամարոն
- եղբ. Մովսէս մրգ.ի, «Յիշտակ. ԺԲ ակաոց», էջ 395
- վրդ., 1298 թ., էջ 701-2
- սրկ., ԺԷ դ., ստ. Ժղվծ. ԻԱ.ի, էջ 246
- ծածկագիր, ԺԸ դ., էջ 712
- (Ամարոնեց), 1775 թ., ստ. Ժղվծ. ԺԲ.ի, էջ 206

Ամմատ
- 1281 թ., էջ 757
- Սուլթան, 1604 թ., որդի Մահմատի, էջ 321, 920
- Սուլթան, 1704 թ., էջ 414

Աղաթեղէ
- 1694 թ., ճայր Մկրտիչ քեղ.ի Ջուղայեցւոյ (գրիչ, ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 965, 968

Աղաճուրեանց, տե՛ս Յարութիւն

Աղապայ
- 1281 թ., էջ 757

Աղասար
- ԺԸ դ., ճայր Ոսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 322

Աղեքսանդր
- Մակեդոնացի, էջ 320, 430, 445, 529
. «Արիստոտ. թղ. առ...», էջ 212, 490, 499, 937, 1046
. «Արիստ. յղգս. առաքինութեանց», էջ 470
. «Լծ. Արիստ. վասն աշխարհաց», էջ 165
- եպս., «Թուղթք», էջ 418-9
- վկայաբէր, «Ի Ստեփաննոս Նախավկայն», էջ 17
- արքեպս. Ջուղայեցի, առաջնորդ Ամենափրկիչ վանուց, 1695 թ., էջ 968, 970
- կթղս. Էջմիածնի, 1713 թ., էջ 590։ Ստացող Մտգ. Հյց. ԻԵ.ի, էջ 524-7
- (Ալեքսանդր), 1781 թ., որդի Հերակլ թգ.ի վրաց, էջ 425
- վրդ. Իճճիճեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 592

Աղէկտիկիճ
- 1367 թ., քոյր Վարդան քեղ.ի (գրիչ Տօնպճ. Գ.ի), էջ 26

Ամասիա
- թգ., շինող Մսիս քաղաքին, էջ 252, 954

Ամբակում
- մրգ., աղօթք (մնկն.), էջ 90

Ամբրոսիոս
- եպս. Միլանի (մանրանկար), էջ 465

Ամիր
- Փօլիճ Քալամաչ, 1336 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԱ.ի, էջ 783, 788

Ամիրջան
- 1701 թ., ի Սպահան, եղբ. Սիճանի (ստ. Մտգ. Հյց ՃԽԵ.ի), էջ 970

Այվազ
- 1727 թ., ի Զորէճ Շամբազ, եղբ. Աւաքի (ստ. Մտգ. Հյց. ԺԱ.ի), էջ 504

Աճառիա
- Նարեկացի
. «Բանք աղօթից», էջ 292
. «Ի Յովնան մարգարէ», էջ 6, 33
. «Խրատ քահանայից», էջ 291, 381-2, 408
. «Յաղագս խորհրդոյ զգուշութեան», էջ 292
. «Վասն զղջման եւ արտասուաց», էջ 175, 408, 416
. «Վասն համբերութեան», էջ 291
- Սանահնեցի, էջ 155, 162, 557, 941
. «Ընդդէմ երկաբնակաց», էջ 156-7
. «Ի Յովհ. Մկրտիչ», էջ 45
. «Ի տօնի Պետրոսի առաք.», էջ 4, 18
. «Խրատ հաւատացելոց», էջ 187
. «Յաղագս Յովհաննու», էջ 45
. «Վասն ճշխարաց Յովհ. Կարապետին», էջ 45
- Ծիրակացի, էջ 136, 258
. «Թիւք տանց հին եւ նոր կտակ. էջ 393-4
. «Խրատ քահանայից», էջ 381-2
. «Հարցումն եւ լուծումն», էջ 1047
. «Յաղագս գերազանց լուսոյն», էջ 937
. «Յաղագս երկնից», էջ 113
. «Պատճէն տումարի», էջ 547-8, 821
. «Վասն կշռոց եւ կշռորդաց», էջ 937
. «Վասն որպիսութեան կենաց», էջ 287
- եպս., Խարբերդցի, 1389 թ., ստ. Մտգ. Հյց. Թ., էջ 493, 496
- Ալաշկերտցի՛, խնդրէ ի Յովհ. Կոզեռնէ..., էջ 854
- Վրդ. Ճէլալեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 1079
- Վրդ. Ղոնտախճեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 341

Աճայիտգար
- 1660 թ., կողակից Սարգսի (ստ. Ժղվծ. ԼԲ.ի), էջ 296

Աճատտասիա
- 1781 թ., դուստր Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425

Աճատտալ
- «Հարցումն Ետեբի առ Աճատտալ եպս.», էջ 854

Աճգիւտիանոս
- «Պտմ. Աճգ. թգ.ի բարելացւոց», էջ 939

Աճդրէ
- Ի տեսլենէ Յովհաննու, էջ 44

Աճդրէաս
- «Մեկն. տումարի», էջ 854
- եպս. Կեսարիոյ, «Մեկն. Յայտն. Յովհաննու», էջ 204, 720, 913
- 1314 թ., ազգ. Միխթար կրօն.ի Եզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Գ.ի), էջ 144-5

Աճնա
- 1694 թ., մայր Մկրտիչ քեղ.ի Ջուղայեցւոյ (գրիչ, ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 965, 968

[Աննա]
- 1698 թ., մայր Մեսրոպալ Կաֆացւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԻԳ.ի), էջ 252
- ԺԷ դ., հանիկ գրչիճ Ժղվծ. Ծ.ի, էջ 396
Անտոն
- աբբայ, էջ 539
- Երմիս, «Մենկ. Քերականի», էջ 344
- 1781 թ., որդի Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425
- դպ., Քէօլեան, ԺԹ դ., գրիչ Ժղվծ. ԿՁ.ի, էջ 448
Անփիդոս
- ճլրպ., էջ 156
Աշոտ
- Բագրատունի, Թ դ., էջ 426, «Հրց. եւ պտսխ. Եզնկայ», էջ 177, 381
- Պատրիկ, խնդրող ի Դաւիթ փիլ.է..., էջ 825
Ապլոց
- իշխան, խնդրող ի Յովճ. Եզնկացւոյ..., էջ 264, 300, 357, 1080
Ապողինար
- ճլրպ., էջ 121
Աջրան
- Սսեցի, 1741 թ., էջ 932
Առաքել
- քհյ. 1367 թ., հայր Վարդան քհյ.ի (գրիչ Գ Տօնպտճ.ի), էջ 26, 27
- Սիւնեցի, էջ 312, 352, 504, 1057-1086
. «Ադամգիրք», էջ 264, 305, 389, 1058-1064, 1067-8, 1074-6, 1080-1
. «Կարգ աստուածաշունչ գրոց», էջ 387
. «Մենկ. Ամենայն չար տանջելի», էջ 503, 1084
. «Մենկ. Սաճմանաց», էջ 502-3, 1018, 1083, 1086
. «Վասն երկոտասան կենդանակերպից», էջ 357
. «Տաղր», էջ 245, 262, 303, 305-306, 308, 1072, 1081-2
. «Քարոզ (յՆոր երգոցէ)», էջ 818
. «Քարոզ վասն պատուհասի», էջ 325
- Բաղիշեցի
. «Բանք մաղթանաց Աստուածածնի», էջ 385
. «Պատմ. Գր.ի Լուսաւորչի», էջ 304, 402, 1072-3
. «Պատմ. Մեծին Ներսէսի», էջ 304, 404
. «Պատմ. Յովասափու», էջ 304, 385, 401
. «Տաղր», էջ 262-3, 274, 1078-9
- վրդ. Պոռնցի, ԺՉ դ., էջ 203, 306
- 1614 թ., ի Պոլիս, գրիչ Մտգ. Հյց. ՁԳ.ի, էջ 723, 726
- 1623 թ., հայր Միքայէլի Մարգուանցւոյ (գրիչ Մտգ. Հյց. ճԼԷ.ի), էջ 923
- տէր, 1694 թ., ի Ս. Գէորգ նկ. (Սպահան), էջ 969
- ԺԷ դ., հայր Սուքիասի, ի Սպահան, էջ 970
- Կանճնցի, 1774 թ., հայր Կարապետի (ստ. Ժղվծ. ԻԹ.ի), էջ 388
Աստէֆ
- Պատմութիւն, էջ 246
Աստուր
- ԺԷ դ., վկայ ոմն, էջ 635
Ասար
- Սեբաստացի, ի Լվով, 1617 թ., էջ 290, 676
Ասարոն
- Ղեփտոն, էջ 245
Ատիճ
- ԺԵ դ., հայր Յովճ. կրօն.ի (ստ. Մտգ. Հյց ճՀԱ.ի), էջ 1068
Ալան
- դպ., 1610 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ճԼՁ.ի, էջ 917, 920
- տիրացու, Կեսարացի, 1734 թ., ստ. Ժղվծ. ԻԹ.ի, էջ 271, 278
Ակաճնտար
- տե՛ս Իսկաճնտար
Ակոէպիոս
- «Հերմայ եոամնձի առ Ասկ. սաճմանք», էջ 487
Աստուածածին, տե՛ս Մարիամ
Աստուածատուր
- 1298 թ., յարակից եղբայր Գորգի, էջ 554
- 1331 թ., հայր Մկրտիչ արեղայի, էջ 766
- տէր, ԺԵ՛ դ., բեռորդի Յակոբ րաբուն. Ովսաննաց, էջ 963
- Նահատակ, Խթայեցի, էջ 386
- 1558 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ճՀ.ի, էջ 1057, 1066
- վրդ. Մշեցի, յԱստանայ, 1558 թ., էջ 492
- եպս. Մշեցի, 1560 թ., Նորոգող Ժղվծ. ԺԱ.ի, էջ 202
- պտրք. Պոլսոյ, 1589 թ., «Վասն ծոազատկին», էջ 368
- քհյ., 1628 թ., ի Հալէպ, գրիչ Մտգ. Հյց. ՁԵ.ի, էջ 729, 731
- 1660 թ., որդի Սարգսի (ստ. Ժղվծ. ԼԲ.ի), էջ 296
- (Աւաղածատուր), պտրք. Երուս.ի, 1669 թ., էջ 400, 772
- վրդ., 1681 թ., գրիչ Ժղվծ. ԻԳ.ի, էջ 253, 256
- (Ծատուր), սրկ. ի Սպահան, 1694 թ., էջ 969
- (Աստուրր), ԺԷ դ., ստացող Ժղվծ. Ժ.ի, էջ 196
- երէց, 1705 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԽԵ.ի, էջ 583, 586
- տէր, Էֆգարցի, ԺԸ դ., էջ 492
- երէց, ԺԸ դ., էջ 410
- (Աւաստուր), ԺԹ՛ դ., Նուիրէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. ճԽՍԱ, էջ 943
Արեթուս
- եպս. Կեսարու, «Մենկ. Ցայտն. Յովհաննու», էջ 44, 204, 720, 913
Արիստակէս
- վրդ., ԺԲ դ., էջ 154
. «Արիւետ գրչութեան. Վերլուծութիւնք բացերեւապէս», էջ 149-152, 235, 258, 281-2, 339, 346-7, 364, 777, 779, 835
. «Գրիգորի Տաթեւացւոյ, Լծ. Արիւետի գրչութեան», էջ 940-1, 951, 973-4
. «Ի բառագրոցն», էջ 282, 347
- Վրդ.,
. «Ի մեծի Հինգշաբաթին», էջ 36

[Արիստակէս]
. «Ի Նոր կիրակէն», էջ 38
- կրօն., 1239, յԱտանայ, էջ 488
- փիլիսկոպոս, ԺԹ-ԺԷ դդ., ոմն, էջ 798
- երէց, 1688 թ., գրիչ Ժղվծ. ԽԱ.ի, էջ 355, 360
- ԺԷ դ., քեռի Գարսեցի Մելքիսէք կրօն.ի (ատ. Ժղվծ. Ծ.ի), էջ 396

Արիստոտէլ
- էջ 113, 350, 490, 491
. «Անալոտիկ» (ծաղկաքաղ), էջ 345
. «Թղ. առ Աղեքսանդր, Յղգս. աշխարհի». էջ 212 (լծ.), 165 (լծ.), 481, 495, 499, 516, 937, 1046
. «Թղ. առ Աղեքս., Յղգս. առաքինութեանց», էջ 470, 481, 495, 499, 514
. «Ի գրոց պատճառաց. Ամենայն պատճառ...», էջ 516
. «Մեկն. քերականին», էջ 133
. «Պերիարմենիաս. Լծ. Նախ արժան է...», էջ 345, 481, 510, 522
. «Նկատումն. Ուսուցանէ մեզ...», էջ 505, 514, 516, 1053
. «Ստորոգութիւնք, Լծ. Հոմանունք ասին...», էջ 218, 342, 480-1, 506, 509, 835, 849, 883, 937
. «Վերլուծութիւնք տասն բանից», էջ 83, 237

Արձան
- Ե դ., «Հարցումն եւ պատասխանի Եզնկայ», էջ 268, 292, 381

Արղուն
- 1284 թ., էջ 757-8

Արչիլ
- 1781 թ., փեսայ Հերակլ արքայի վրաց, էջ 426

Արսէն
- վրդ. Բագրատունի, միաբան Միխիթարեան, էջ 455-8, 542

Արտաշ
- թգր., էջ 252

Արտաշէս
- Մաթեոսեան, Ի դ., յԵրեւան, էջ 669, 792, 809, 814

Արտեմոն
- աղաճդաւոր, էջ 160

Աւագ
- (Աւաք), պարոն, 1263 թ., էջ 757
- (Աւաք), վրդ., ի Կամախ, 1341 թ., էջ 710
- (Ավագ), ԺԹ-ԺԸ դդ., ուսուցիչ Գրիգոր կրօն.ի (ատ. Մտգ. Հյց. ՃԹ.ի), էջ 798
- ԺԹ-ԺԸ դդ., ատ. Մտգ. Հյց. ՃԸ.ի, էջ 799, 802
- 1669 թ., հայր Թումա սրկ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԸ.ի), էջ 772
- (Աւաք), 1727 թ., որդի Հայրապետի (ատ. Մտգ. Հյց. ԺԱ.ի), էջ 501, 504

Աւգսենտ
- արեղայ, 1437 թ., գրիչ եւ ծաղկող Մտգ. Հյց. ՃԻԹ.ի, էջ 881, 884

Աւետիք
- 1178 թ., ատ. Մտգ. Հյց. ԿԳ.ի, էջ 663, 667
- 1289 թ., ծաղկո՞ղ Մտգ. Հյց. ՀՋ.ի, էջ 699
- սրկ., 1606 թ., քեռորդի Գր. Մոկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Լ.ի), էջ 283
- Տօմարիրսքին, 1619 թ., ի Լվով հայր Գրիգորի, (գրիչ Մտգ. Հյց. ԿՁ.ի), էջ 685
- ԺԷ դ., վկայ ոմն, էջ 635
- Այճէմ աղայ, ի Լվով, ԺԷ դ., էջ 635
- Երզնկացի, ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՀ.ի, էջ 1068, 1074
- (Ավետ), 1701 թ., ի Սպահան, որդի Սիմոնի (ատ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970
- (Աւետիկ), սրկ., Եղեւարդեցի, 1768 թ., յԷջմիածին, էջ 680
- (Աւետիս), 1800 թ., ի Լվով, էջ 646

Ափանդ
- 1759 թ., եղբայր Ոսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 322

Բաբան
- 1701 թ., ի Սպահան, որդի Սիմոնի (ատ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970

Բագրատ
- Մամիկոնեան, Ը-ԺԳ դդ., «Ցաղագս էութեան եւ պատահմանց», էջ 212
- 1781 թ., թոռն Հերակլ արքայի վրաց, էջ 426

Բաղտասար
- սրկ., ի Խաչէն, 1759 թ., էջ 322

Բառնաբաս
- վրդ. Եսայեան, միաբան Միխիթարեան, էջ 748

Բասոս
- բժշ., էջ 961

Բարթողիմէոս
- Առաքեալ, «Կանոնք», էջ 1048
- եպս., Մարաղայ, ԺԳ դ., «Ջարոզ», էջ 442

Բարղամ
- ճգն., էջ 385

Բարսեղ
- Կեսարացի, Դ դ., էջ 6, 156, 165, 186, 210, 691, 741
. «Աղօթք», էջ 1043
. «Կանոնք», էջ 382, 985, 1048
. «Ի Հարցմանց գրոց», էջ 141, 166, 447, 985. Պատճառք՝ էջ 141, 168
. «Ի Պաճոց գրոց», էջ 985. Պատճառք՝ էջ 168, 985
. «Հրց. առ Գր. Նիւսացի», էջ 305, 447
. «Ցղգ. բառասնօրեայ գալստեան», էջ 5
. «Սահմանք կրօնաւորաց», էջ 168
. «Ցաղագս վեցօրէից», էջ 117-119. Լուծմունք՝ էջ 141, 169, 169
- ճոն, էջ 830
- վրդ., Ը դ., որդի Սմբատայ, էջ 231
- ԺԱ դ., միայնակեաց ի վանս Պէթիասու, էջ 720
- վրդ., ԺԲ դ., առաջնորդ Հաղբատու, էջ 117, 125
- եպս., 1275 թ., եղբայր Հեթում թգ.ի, էջ 131, 136
- տէր, 1275 թ., էջ 757

[Բարսեղ]
- Մաշկեւորցի, «Մենկ. Մարկոսի», էջ 825-830
- 1314 թ., ազգ. Մխիթար կրօն. Եզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Դ.ի), էջ 144-5
- կթղս., ԺԴ դ., էջ 758
- վրդ., ԺԴ-ԺԵ դդ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԺԲ.ի, էջ 817, 820
- գրագիր, 1423 թ., յԱգուլեաց վանս, էջ 878
- վրդ., 1606 թ., ի Ծպատ ուխտն, էջ 283-4
- 1694 թ., ի Սպահան, որդի Ագարէի, էջ 969
- Պէճէքեան, 1855 թ., էջ 934
- վրդ. Սարգիսեան, միաբան Մխիթարեանց, էջ 764

Բենիկ
- վրդ., ԺԳ դ., «Աղօթք», էջ 174

Բէժան
- 1768 թ., եղբ. Յովսէփ արքեպս. Արղութեանց, էջ 680

Բիանկոն
- փիլիս., էջ 221

Բրաքիոն
- 1732 թ., մայր Աբրահամ աբեղայի (գրիչ Տօնպտճ. ԺԲ.ի), էջ 115-6

Բրնճիկ
- 1775, յԱլաշկերտ, էջ 853

Գաբրիէլ
- հրեշտակ, մանրանկար՝ էջ 1019
- իմաստասէր, «Վասն եռակի իննեակ դասուց», էջ 327
- (Գափրիէլ), 1701 թ., ի Սպահան, եղբայր Սիմեոնի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970
- կթղս. Սսոյ, 1763 թ., էջ 542, 740
- վրդ. Այվազովսկի, միաբան Մխիթարեանց, էջ 181

Գագիկ
- Խաչիկ, Արծրունի, Թ-Ժ դդ., էջ 924
- կրօն., ԺԱ դ., խնդրող ի Յովճ. Սրկ.է..., էջ 158

Գալուստ
- վրդ., 1799, ի Պոլիս, էջ 447

Գաղիանոս
- բժշկ., էջ 672. «Բառք», էջ 219, 257, 364

Գալիդանոս
- Վարդերեսովիչ, արքեպս. Լվովի, 1820 թ., էջ 635

Գալիոս
- «ՃՂ. առ Գալիոս», էջ 985

Գասպատ
- արկ., 1593 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի, էջ 767, 769
- 1654 թ., եղբայր Տէր Սարգսի Տիգրանակերտցւոյ (ստ. Ժղվծ. ԼՃ.ի), էջ 351
- 1710 թ., ստ. Ժղվծ. ԽՀ.ի, էջ 379, 384
- մաճտեսի, ԺՀ դ., էջ 492

Գերոնիմոս
- Գիլիսէ քհյ., էջ 432

Գէորգ
- Զօրավար, մանրանկար՝ էջ 1019
- Մեղրեցի, 1104 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ԽՒ.ի, էջ 560, 568
- վրդ., ԺԲ դ., «Խրատ գրչութեան...», էջ 152, 235, 282, 258, 347, 364, 434, 437, 778, 780, 835
- 1297 թ., ոմն, էջ 732
- (Գորգ), 1298 թ., գրիչ Մտգ. Հյց ԼԸ.ի, էջ 554
- Սկեւռացի, ԺԳ-ԺԴ դդ.,
. «Մենկ. Եսայեայ», էջ 759-776
. «Վասն հաղորդութեան», էջ 198
- վրդ., ԺԴ դ., «Հրց. Գէորգայ եւ պտս. Գր. Տաթ.», էջ 877, 960, 967
- ԺԴ. դ., շնորհող օրինակի Տօնպտճ. Է.ի, էջ 59, 73
- Եզնկացի, ԺԳ-ԺԵ դդ., վարժապետ Ցակոբայ Ղրիմեցւոյ, էջ 548, 1056, 1058
. «Քարոզ հրեշտակապետաց», էջ 274
. «Ճմոտ. յծ. Գր. Աստուածաբանի», էջ 1046
- (Գորգ), աղա, 1423 թ., առաջնորդ Ագուլեաց գեղջ, էջ 880
- տէր, բարեւնպաստ, ԺԵ դ., ստ. Տօնպտճ. ԺԱ.ի, էջ 97
- Թոխաթեցի, 1710 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՄԷ.ի, էջ 1015, 1018
- վրդ. Պաղտատեան, (1718-1794), միաբան Մխիթարեանց, էջ 75, 297, 497, 529, 707, 777, 881, 1073
- խօճա Սարգիսեան, 1735 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. ԽԱ.ի, էջ 558, 560
- վրդ., 1760 թ., ի Կտուց, գրիչ եւ ստ. ՃՄԸ.ի, էջ 1020, 1026
- (Սիոնկի), 1781 թ., որդի Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425
- Պալատեցի, Տէր Յովճաննիսեան, էջ 455-6, 459, 461, 463, 466, 589, 592, 705, 924, 945. գրիչ՝ Մտգ. Հյց. Ա.ի (էջ 459), Դ.ի (էջ 460), ԼԳ.ի (էջ 541-2, 544), ԼԸ.ի (էջ 553-4), ԽԹ.ի (էջ 593-4, 600), ՇԷ.ի (էջ 123-6), ՃԺԹ.ի (էջ 829). Նոսիրէ Մխիթարեանց՝ Մտգ. Հյց. Ճ (էջ 781), ՃԺԷ (էջ 825), ՃԺԹ (էջ 829)
- քհյ. Գրիգորեան, 1823 թ., յԱրզրում, գրիչ ՃԿԹ.ի, էջ 1055, 1058
- ոմն, էջ 165

Գիւտ
- ճյրպ., Պատմութիւն, էջ 451

Գոճար
- 1223 թ., ոմն յԵզնկայ, էջ 616

Գուգիա
- կին Պետրոս առաքելի, էջ 953

Գուգոր, տե՛ս Գրիգոր

Գուլամիր
- 1580 թ., ի Բաղէշ, աշխատող վասն Մտգ. Հյց. ՁՐ.ի, էջ 722

Գրաբոս
- սուրբ, էջ 248

Գրիգոր
- Սքաճչելագործ, էջ 156
. «Մի է Աստուած ճայր...», էջ 806

[Գրիգոր]
. վկայութիւնք, էջ 985
- Լուսաւորիչ, էջ 72, 156, 192, 302, 400, 476, 478, 741, 933, 953. մանրանկար՝ էջ 19, 1019
. «Ճառախօսութիւն ճառք», էջ 20-23, 466, 476, 985
. «Աղօթք. Աղաչեմ զքեզ փրկիչ», էջ 473
. «Աղօթք. Օրհնեալ է մարդասիրութիւն», էջ 472-3
. «Բան ճառատոյ», էջ 805
. «Թուղթ դաշանց», էջ 328, 404
. «Վասն մարդեղութեան», էջ 1044
. «Ներբող ի Յովճ. Ոսկեբ.է, էջ 23
. «Ներբող ի վարդան վրդ.է...», էջ 705-6
. «Ներբող ի Գր. Լուս.», էջ 1042
. «Տաղ ի Գր. Լուս.», էջ 304, 404
. «Պատմ. չարչարանաց», «Գիւտ Նշխարաց», «Եղև ի վիրապէն», էջ 43
- Աստուածաբան, Նազիանզացի, էջ 99, 121, 161, 615, 666, 670, 672, 691, 741
. «Այլ եւ յաղագս նոցումց», էջ 806
. «Դարձեալ իմ Յիսուս», էջ 572
. «Ճաղագս մարդեղութեան», էջ 1044
. «Ի յայտնութիւն տեառն», էջ 107, 121
. «Ի պաճու իմում», էջ 37, «Պատճառ Ի պաճու», էջ 49, 62, 89, 102
. Այլեայլ ճառք, էջ 9, 37, 613-614
. Լուծմունք եւ պատճառք գրոցն, էջ 167, 170, 1046
. «Դաւիթ Քորայեցի, Լծ. ճառից», էջ 694-5
. «Եղիա Ասորի, Մենկ. ճառից», էջ 138
- Նիսացի, էջ 113, 156, 161, 186, 490, 691
. «Զի կարգաւորապէս ցուցանի...», էջ 806
. «Հարցումն Բարսղի եւ պտ. Գր.ի», էջ 305, 447
. «Մենկ. Հայր մերի» (մասն), էջ 472
. «Ճաղագս աշխարհի բանիաստութեան», էջ 484-7
. «Ճաղագս բնութեան մարդոյ», էջ 232, 285, 286, 365, 481-4
. «Ճորդոր ի կուսութիւն», էջ 166
. «Ներբող ի Ս. Թէոդորոս», էջ 319
. Այլեայլ ճառք, էջ 985
. Այլեայլ լուծմունք գրոց Նիւսացւոյն, էջ 142, 165-6, 172, 174, 917-8
- Նարեկացի, էջ 175, 283, 670, 672. մանրանկար՝ էջ 297,
. «Մատեան ողբերգութեան», էջ 309
. «Բանք» (մասն Ողբերգութեան), էջ 78, 175, 238, 393, 400, 403, 416, 473, 474, 986
. «Ի սուրբ Խաչն. Ընդ աւուրս...», էջ 939
. Լուծմունք աղօթից, էջ 143, 850
. «Մենկ. Երգ Երգոցի», էջ 977-8
. «Գովեստ Կուսին. Գումարք խմբից...», էջ 939
. «Ներբող առաքելոց. Տիեզերաց...», էջ 76 (մասն), 940
. «Տաղ. Սայլն այն...», էջ 308
. «Խրատք վասն աղօթից», էջ 451-2
. «Ստ. վրդ.ի՝ Յիշատակագիր... Գր.ի», էջ 940
- Արշարունի, Ը դ., էջ 568
. «Մենկ. ընթերցուածոց», էջ 561-4
- Մագիստրոս, ԺԱ դ.,
. «Մենկ. բերականի», էջ 218, 591-4
. «Ընդդէմ Մանուչէի», էջ 306-7
. «Տաղ. Մեծ են գործք...», էջ 356-7
. «Թուղթք», էջ 140, 595-9, 601-6
. Տաղաչափութիւնք, էջ 599
- Վկայաբեր, կթղս., ԺԱ դ., էջ 553-4. «Վասն Ջատկին», էջ 376
- Պահլաւունի (Գրիգորիս) կթղս. 1113-1166 թթ., էջ 71, 219, 458, 464, 502
- Խնդրող յիգնատիոսէ զմենկ. Ղկ., էջ 607, 618, 622
- թրգ. Ներբող Յովճ. Մկրտչի, գրեալ յԵփրեմայ, էջ 248
- Մարաշի, ԺԲ դ., «Վայք ողբոց», էջ 196-7, 214-5
- ԺԲ. դ., գրիչ Ժղվծ. Ա.ի, էջ 117, 125-6
- Տղայ կթղս., 1173-1193 թթ., էջ 72, 206, 488
. «Թղ. առ Գր. Տատէորդին», էջ 464, 458
. «Թղ. Միքայէլ պտրգ.ի առ Գրիգոր...», էջ 377-8
- Տատէորդի, ԺԲ դ., «Թղ. Գր. Տղայի առ...», էջ 464, 458
- Հաղբատայ, 1179 թ., էջ 206
- կթղս. Ապիրատ, 1197 թ., էջ 673
- վրդ., ԺԲ դ.էն առաջ
. «Ճաղագս բառասնորդաց», էջ 6
. «Ճաղագս բարեկենդանի», էջ 24, 98
- Սկեւռացի, ԺԲ-ԺԳ դդ.,
. «Աղօթք առ Աստուածածին», էջ 424
. «Ի խորհուրդ մեծի Ուրբաթու», էջ 111
. «Ի յարութիւն Քրիստոսի», էջ 70
- բիլ., 1223 թ., յԵզնկայ, էջ 616
- վրդ., 1267 թ., խնդրող ի Վարդան վրդ.է..., էջ 249
- կթղս., Անաւարզեցի, 1293 թ., էջ 732, 758, 816
- 1297 թ., ոմն, էջ 732
- կթղս., ԺԳ դ., էջ 232
- վրդ., Երզնկացի, 1314 թ., ստ. Ժղվծ. Դ.ի, էջ 137, 144-7
- վրդ., ԺԳ դ., խնդրող ի Վարդանայ զմենկ. Աբարաձոց, էջ 742, 730
- 1317 թ., եղբայր Ներսէսի միայնակեցի (ստ. Մտգ. Հյց. ԺԸ.ի), էջ 642, 645
- երէց, 1320 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԳ.ի, էջ 762, 764
- Տաթեւացի, 1346-1410 թթ., էջ 276, 283, 351, 502, 763. մանրանկար՝ էջ 943, 965, 1018, 1031, 1039, 1041, 1059
. «Գիրք հարցմանց», էջ 842-5, 861-877, 897-9, 903-4, 966-7, 975-6. մասն՝ 919-920, 962, 987
. «Քարոզգիրք» եւ զանազան բարոզք, էջ 241, 271, 273-4, 438, 444, 849, 885-896, 899-903, 906-912, 915-6, 923, 978, 989, 994, 1003-9, 1011-2, 1013-6, 1020-2, 1048
. «Լծ. Պորփիւրի», էջ 848, 882, 995, 1016

[Գրիգոր]
. «Լծ. Ստորոգ. Արիստ.ի», էջ 342, 849, 883, 991, 997, 1017
. «Լծ. Պերիարմենիաս», էջ 343, 849, 883, 991, 998
. «Լծ. Առաքին. Արիստ.ի», էջ 850, 951
. «Լծ. Սահմանաց Դաւթի», էջ 950
. «Մնկն. ի տեսութիւն Դաւթի», էջ 848, 882, 996, 1017
. «Մնկն. Սաղմոսաց», էջ 334, 941-2, 959-960
. «Մնկն. Սողոմոնի գրոց», էջ 946-8, 994
. «Մնկն. Երգ Երգոցի», էջ 335, 949-950
. «Մնկն. Յորդ.», էջ 935-6, 999-1000
. «Մնկն. Եսայեայ», էջ 510, 1000-2
. «Մնկն. Մատթէի», էջ 925-930
. «Մնկն. Յովհաննու», էջ 921-3, 933-4, 936-7, 943-5, 971-2
. «Լծ. Պարապմանց Կիւրղի», էջ 858
. «Լծ. Արիստ.ի Արիեաւ գրչութեան», էջ 940-1, 951, 973-4
. «Հրց. Գէորգ Վ.ի եւ Պտ. Գրիգորի...», էջ 877, 960, 967
- ԺԴ դ., գրիչ եւ ստ. Տօնպտճ. Է.ի, էջ 59, 72
- Խլաթեցի, Մխրենց, ԺԴ դ.,
. «Խրատ ժամատեղեաց», էջ 369
. «Տաղ. Աստուած աճեղ անվախճան», էջ 308
- Եզնկացի, վարժապետ Յակոբայ Ղրիմեցւոյ, ԺԴ-ԺԵ դդ., էջ 1046
- ԺԴ-ԺԵ դդ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԵ.ի, էջ 799, 802
- կրօն., ԺԴ-ԺԵ դդ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. ՃԴ.ի, էջ 796, 798
- բարուճապետ, «Աղօթք արձակմանն», էջ 467
- միայնակեաց, խնդրող յԱնանիայ վրդ.է..., էջ 408
- երաճելի
. «Խրատ ճգնաւորաց», էջ 291
. «Խրատ ամենայն քրիստոնէից», էջ 291
-ոմն
. «Աշխատութիւն վասն թուոյ», էջ 55
. «Բանք պիտանիք վասն հարկաւորի», էջ 954
. «Ի սուրբ Զատիկն», էջ 37
- վրդ., 1406 թ., ի Տաթեւ, շնորհող օրինակի..., էջ 852
- կթղս., 1441 թ., էջ 203
- քհյ., փիլիս., 1458 թ., եղբայր տիկին Մարուճի, էջ 201
- 1461 թ., ի Սիս, որդի Պաղտնի՞, էջ 202
- Պետղող, ԺԵ դ., յԱրքայականցի, էջ 652
- հոետոր, ԺԵ դ., խնդրող յԱռաք. Սիւն. զԱդամգիրքն, էջ 264
- տէր, բարուճապետ, ԺԵ դ., ստ. Տօնպտճ. ԺԱ.ի, էջ 97
- երէց, 1519 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀ.ի, էջ 1057, 1066
- մղտեսի, 1560 թ., եղբայր պր. Խոտավերտուն, էջ 202
- աբեղայ, ի Լվով, 1569 թ., կազմող Մտգ. Հյց. ՅԸ.ի, էջ 635, 646
- կթղս., Աղթամարցի, ԺԶ դ., «Տաղք», էջ 263, 303, 386, 470, 1070
- Մոկացի, 1606 թ., գրիչ Ժղկծ. Լ.ի, էջ 278, 282-4
- Կեսարացի, պտրք. Պոլսոյ, 1610 թ., էջ 920
- Տմաժիրսքիճ, 1616 թ., ի Լվով, գրիչ Մտգ. Հյց. ԿՓ.ի, էջ 684. ՁԴ.ի, էջ 726, 730
- քհյ., ի Լվով, 1619 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ԿՓ.ի, էջ 683, 685
- տէր, Զօղուց, 1688 թ., էջ 360
- 1698 թ., եղբայր Մեսրոպայ Կաֆացւոյ (գրիչ Ժղկծ. ԻԳ.ի), էջ 252
- (Գուգոր), ԺԷ դ., հայր Մանուկի (ստ. Մտգ. Հյց. ՅԳ.ի), էջ 616
- երէց, ԺԷ դ., գրիչ Ժղկծ. ԼԵ.ի, էջ 323, 328-330
- վճռկն., ԺԷ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՅՓ.ի, էջ 647-8
- վրդ., ԺԷ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀԴ.ի, էջ 1075, 1078
- աբեղայ Էջմիածնի, ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԼԴ, էջ 905
- դպիր, ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԼԴ.ի, էջ 905
- Շղթայակիր, 1732 թ., էջ 116
- Միրզա, ի Վարաքաղ, 1759 թ., էջ 322
- արքեպս. Վարագայ, 1766 թ., խնդրող ի Յովճ. Մոկացւոյ..., էջ 425-6
- Աճարոնեց, 1775 թ., ստ. Ժղկծ. ԺԲ.ի, էջ 206
- ամիրայ Պոլսոյ, ԺԸ դ., էջ 450
- Ղրիմեցի, 1800 թ., գրիչ Ժղկծ. ԿԵ.ի, էջ 445, 448
- վրդ. Ալեքսոն, միաբան Միխիթարեան, էջ 105, 773

Գօգ
- «Պատմութիւն գալատեան», էջ 319

Գօզալ
- 1727 թ., քոյր Աւաքի, ի Զորէն Շամբալ, էջ 504

Դաթար
- խան Պաղին, 1644 թ., էջ 329

Դամասոս
- պապ Հռոմայ. «Այսպէս ճառատամբ...», էջ 806

Դանիէլ
- քհյ., 1367 թ., ի Մէրտին, ստ. Տօնպտճ. Գ.ի, էջ 20, 26
- 1613 թ., յԱմիթ, եղբայր Յովճաննէս վրդ.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038
- պտրք. Պոլսոյ, 1799-1800 թ., էջ 447

Դաւիթ
- մրգ., «Փոքր էի ես», էջ 812
- Անյաղթ (փիլիսոփայ), էջ 136, 141, 168, 504, 542, 834
. «Անճնայն չար տանջելի», էջ 219, 238, 501-2, 505, 506, 508, 516 (տաղաչափեալ), 848
. «Առածք ճիճգ. Արդ Սաճման», էջ 438, 507, 517-8, 986, 997, 1017
. «Արիստոտէլի վերլուծականք. Դիտաւորութիւն Արիստոտէլի», էջ 505, 515

[Դպիր]
. «Բանք իմաստասիրականք եւ Լծ. Որք միաց-գամ», էջ 163, 219, 345-6, 493, 501-2, 505
. «Սաճմանք. Բղչախոճ մոլութիւն», էջ 503, 512
. «Ծօթնագրեանք», էջ 241, 287
. «Էակաց գիրք. Ի քանիցս բաժանի...», էջ 937
. «Հյց. Յորնաղի եւ պտ. Դաւթի», էջ 225
. «Ճղ. հաւատարակ շաղաշարաց», էջ 280, 211
. «Ննջրդող Խաչի. Բարձրացուցէք...», էջ 517, 521, 614, (մասն) 986
. «Պատճառ Սաճմանաց գրոց», էջ 143, 207
. «Ստորոգութիւնք Արիստոտէլի եւ Լծ. Հոմա-նուցք ասին», էջ 165, 480, 498, 506, 522
. «Վս. արուեստաւոր իմաստասիրաց», էջ 221
. «Ճղ. ընդունելութեան», էջ 280
. «Ններաձութիւն եւ Լծ. Պորփիւրի. Ելոյր ճար-կատորի», էջ 164, 494-5, 498, 506, 514, 515
. «Լծ. Պերիարմենիաս», էջ 165, 481, 519
. «Մենկ. Քերականի», էջ 211
. «Վասն բաժանմանց. Ամենայն որ միանգամ», էջ 849, 1017
- Քորայրեցի, ԺԲ դ., էջ 206
. «Ճղ. խորհրդոյ եկեղեցւոյ», էջ 39
. «Թելադր. յաւետ. Մատթէի», էջ 12
. «Մենկ. Եսայեայ», էջ 65, 68, 223
. «Մենկ. Մաղաքեայ», էջ 112
. «Մենկ. Յորայ», էջ 686, 688
. «Լծ. Ճառից Գր. Աստուածաբանի», էջ 694-5
. «Սակս պիտոյից», էջ 137
- 1278 թ., ստացող Մտգ. Հյց. Հե.ի, էջ 695, 698
- տէր, 1616 թ., ի Լվով, ուսուցիչ Գր. Տօմա-ժիրսքիճի, էջ 730
- վրդ., 1628 թ., ի Բերիա, ստ. Մտգ. Հյց. Զե.ի, էջ 731
- 1656 թ., գրիչ Ժղվծ. Լթ.ի, էջ 341, 350
- 1659 թ., Նուիրակ Էջմիածնի, էջ 330
- վրդ., 1671 թ., առաջնորդ Եղիազարու վանից, էջ 148, 208-9, 222
- վրդ., 1673 թ., առաջնորդ Ղազարու վանուց, ի Բաշէշ, էջ 718
- քհյ., 1694 թ., քահանայ ի Սպահան, Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ, էջ 969
- վրդ., ԺԷ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՁՀ.ի, էջ 737-8
- քհյ., Զէյթունցի, ԺԷ դ., ի Լվով, էջ 686
- ԺԷ-ԺԸ դդ., որդի Խորոխոնցի Եալլայի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃՄԴ.ի), էջ 998, 1004
- վրդ., Կեսարացի, ԺԷ-ԺԸ դդ., նուիրէ Մտգ. Հյց. ՃԲ Կեսարիոյ Ս. Կարապետ վանուց, էջ 789, 792
- (Տաիտ) Մօվրաւ, 1781 թ., փեսայ Հերակլ արքայի վրաց, էջ 426
- (Տաիտ) սպարապետ, 1781 թ., փեսայ Հերակլ արքայի վրաց, էջ 426
- (Տաիտ), 1781 թ., թոռն Հերակլ արքայի վրաց, էջ 426

Դիդիար
- 1620 թ., մայր Ստեփ. վրդ.ի Շատախեցւոյ, էջ 316

Դիմոսկիադէս
- փիլիս., էջ 961

Դիմոփիլոս
- կիսարկ., էջ 171

Դիոգինէս
- փիլիս., էջ 529, 1022

Դիոկղետիանոս
- կայսր, էջ 16

Դիոնեսիոս
- Արիսպագացի, էջ 161, 741
. «Վկայութիւնք», էջ 985
. «Ճղ. Աստուածածնի», էջ 39
. «Լծ. գրոց», էջ 141, 171
. «Պատճառք», էջ 168
. «Երկոտասան անուանք», էջ 437
. «Ասենք որ ամենեցուն», էջ 806
. «Ճղ. եկեղեցական կարգաց», էջ 577, 589
- Թրակացի, «Ճղ. քերականութեան», էջ 131, 134, 217, 236, 279, 349, 364, 793, 807, 811, 812, 832, 833
- վրդ. Գաղատոսեան, (1872-1931), միաբան Մխիթարեան, էջ 97, 535

Դիոսկորոս
- վրդ., խնդրող ներբողին Գր. Լուս.ի, էջ 23

Դիմենց
- 1820 թ., ոմն, էջ 689

Եաղմուրչա
- 1424 թ., եղբայր աշակերտին Վարդան արեղայի (կազմող Մտգ. Հյց. ՃԻՀ.ի), էջ 880

Եաղուպ
- 1613 թ., յԱմիթ, մեծ հայր Յովհ. վրդ.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038

Եալլայ
- Խորոխոնցի, ԺԷ-ԺՀ դդ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃՄԴ.ի, էջ 998, 1004

Եզնիկ
- Կողբացի, էջ 141, 168, 207
. «Գիրք ընդդիմութեանց», էջ 459-460
. «Խարտք», էջ 198, 292
. «Հարցումն եւ պատասխանի Աշոտոյ», էջ 177, 381
. «Հարցումն Արձանայ», էջ 268, 292, 381
. «Վասն արարչութեան», էջ 223
. «Որ հաղորդի սուրբ խորհրդեան...», էջ 452

Եթերիոս
- փիլիս., էջ 122

Ելիճ
- 1223 թ., մայր Մոնումախի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԵ.ի), էջ 615

Եղիա
- Ասորի, «Մենկ. Գր. Աստուածաբանի», էջ 138

[Եղիա]
- դպ., Տէր Աստուածատուրեանց, 1842 թ., Նուիրէ Մխիթարեանց Մոգ. Հյց. ՃՀԷ, էջ 1083
- վրդ., Թոմաճանեան, միաբան Մխիթարեանց, էջ 463, 466

Եղիազար
- կթող. Անթէպցի, 1688 թ., էջ 359, 400, 955
- 1741 թ., որդի Սսեցի Աջբանի, էջ 932
- տէր, 1868 թ., որդի հանի Պետրոսի (ստ. Մոգ. Հյց. ՃՄԵ.ի), էջ 1010

Եղիշէ
- վարդապետ, էջ 291, 730
. Մատենագրութիւնք, էջ 521-8
. «Մենկ. արարածոց», էջ 122-3
. «Մենկ. Ցեսուայ եւ Դատաւորաց», էջ 523
. «Ի չարչարանս Քրիստոսի», էջ 525
. «Ի թաղումն տեառն», էջ 457
. «Ի յարութիւնն Քրիստոսի», էջ 449
. «Խրատ միաձաձց», էջ 292, 456, 464
. «Մենկ. Հայր մեր-ին», էջ 457
. «Վարդան», «Եղիշէ վրդ.», «Բանք եւ բանք...», էջ 218, 797, 800

Եղիսաբեթ
- 1423 թ., մայր Կարապետ երիցու (գրիչ Մոգ. Հյց. ՃՄԹ.ի), էջ 1028
- (Եղիսապետ), 1759 թ., Ա. կողակից Ոսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 322-3
- 1775 թ., դուստր տէր Պետրոսի (ստ. Ժղվծ. ԺԲ.ի), էջ 206

Եղնիկ
- 1223 թ., ոմն յԵզնկայ, էջ 616

Եղօտարքով
- փիլիսփ., էջ 266

Եճովք
- ԺԷ դ., որդի տէր Յակոբի (բիլ. Սպահանի), էջ 969

Եպիփան
- Կիպրացի, էջ 156, 186, 670, 691
. «Բարոյախօսութիւն», էջ 84
. «Մենկ. Սաղմոսաց», էջ 226, 985
. «Վասն Պտղոմէոսի թգ.ին», էջ 243

Եսայի
- մրգ., էջ 33-4, 42, 81, 99-101, 111, 113, 223, 243
- վրդ., «Քարոզ», էջ 55
- Նչեցի, ԺԴ դ., էջ 144, 496
. գրիչ եւ ստացող Մոգ. Հյց. ՃԻ.ի, էջ 831
. «Մենկ. Եզեկիէլի», էջ 678, 839
. «Լծ. քերականի», էջ 217, 832, 834, 837
. «Դասաւութիւն հատատոյ ընդդէմ Հեթմոյ», էջ 427-8
- (Ցեսայի), մէլիք Դիզաղու, 1759 թ., ի Ղարաբաղ, էջ 322

Երակլէս
- էջ 530

Երանոս
- ճրպտ., էջ 156, 691

Երեմիա
- Մեղրիկ, «Լուծումն բառից Աստուածաշունչ գրոց», էջ 332
- ոմն, «Թէ ով իցէ Իգնատիոս վրդ.ն...», էջ 622
. «Թէ ով իցէ Գր. Վկայաբերն», էջ 622
- երէց, 1677 թ., գրիչ Մոգ. Հյց. ՃԾ.ի, էջ 936
- Քէօմիւրճեան, ԺԸ դ., էջ 582

Երմոգենոս
- եպս., էջ 248

Երսթոյ
- ԺԴ դ., էջ 74

Եսագր
- Պոնտացի, 1027, 1035. «Վարք եւ այլ բանք», էջ 171, 405-6, 468
- իշխան Կ. Պոլսոյ Բ. ժողովոյն, էջ 422

Եսանի
- պարոն, 1422 թ., ի վրաց տան, էջ 880

Եսթաղ
- էջ 140, 168

Եսնոմիանոս
- էջ 139

Եսեբիոս
- Երուսաղեմացի, էջ 121
- Նիկոմեդացի,
. «Գիր», էջ 419.
. «Հարցումն առ Աճատօլի եպ.», էջ 854
- Կեսարացի, «Պատմ. եկեղեցւոյ» (մասն), էջ 160
- իշխան Կ. Պոլսոյ Բ. ժողովոյն, էջ 422

Եւթերիոս
- իշխան Կ. Պոլսոյ Բ. ժողովոյն, էջ 422

Եփրեմ
- Ասորի Խուրի, էջ 107, 156, 670-2, 691, 739, 763-5, 767, 771, 773, 775, 1022, 1031, 1037
. «Ցղ. տեսութեան աշխարհաց», էջ 119
. «Դպր. Եղից», էջ 119
. «Դպր. Վեստացւոց», էջ 120
. «Դպր. Թուոց», էջ 120
. «Դպ. Բ. Օրինաց», էջ 120
. «Մենկ. Դանիէլի», էջ 127, 249, 335
. «Մենկ. Եսայեայ», էջ 223
. «Մենկ. Ցեսուայ», էջ 122, 127
. «Մենկ. Դատաւորաց», էջ 122, 128
. «Մենկ. Բ. Թագաւոր.», էջ 124-5, 128-9
. «Մենկ. Մնացորդաց», էջ 125, 129
. «Ի Յովնան մարգարէն», էջ 33
. «Ի Գալատաց բառաւնօրեայ», էջ 5
. «Ի Ծաղկազարդն», էջ 8
. «Ի Համբարձումն», էջ 10
. «Ի Հոգին սուրբ», էջ 10
. «Ցերրորդութիւնն սուրբ», էջ 176
. «Ի սուրբն Ստեփաննոս», էջ 3
. «Ի սուրբն Յովճ. Մկրտիչ», էջ 248
. «Վասն անխմոր հշխարհին», էջ 185
. «Վասն սիրոյ եւ մախանաց», էջ 175

[Եփրեմ]
. «Բան բամբասողաց քահանայից», էջ 176
. «Ճղ. արտասուաց», էջ 176
. «Ճղ. ապաշխարութեան, պահոց», էջ 391
. «Կտակ», էջ 176
. «Վասն խոնարհութեան», էջ 409, 469
. «Խոստովանութիւն», էջ 467
. Աղօթք, էջ 176, 200, 393
. Քարոզք այլեւայլ, էջ 802, 806, 985
- ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՀԴ.ի, էջ 1075, 1078
- արքեպս., 1763 թ., նուիրակ Կիլիկիոյ Աթոռի, ի Հալէպ, էջ 539, 542
- վրդ., Սանցի, 1769 թ., «Մեկն. Յովնանու», էջ 739-740
- վրդ., Սէթեան, (1791- 1838), միաբան Միխիթարեան, էջ 1, 677

Զապէլ
- թագուհի, կին Օշնի, 1310 թ., էջ 756, 758

Զաքարիա
- կթղս., Զագեցի
. «Ճառք», էջ 569-572
. այլեւայլ ճառք, էջ 8-10, 12
- իշխան, որդի Աւագ Սարգսի, ԺԲ դ., էջ 680
- եպս., ի Սիս, 1375 թ., էջ 758
- պարոն յԱրտա՛զ, 1392 թ., էջ 705
- վրդ., ի Վարագ, 1606 թ., էջ 284
- տէր, 1620 թ., դնող փականաց Մտգ. Հյց. ՅԸ.ի, էջ 635, 646
- կթղս., Աղթամարայ, 1662 թ., էջ 924
- տէր, ԺԷ-ԺԸ դդ., (ծանկագրութիւն), էջ 1030
- պտրք. Պոլսոյ, 1795 թ., էջ 558
- վրդ., Բալուայ վանից, «(Տաղ. Փառք Աստուծոյ լուսոյն մեծի», էջ 1009
- եպս.,
. «Երգ վասն եօթնարփեան շնորհաց», էջ 303
. «Երգ վասն երկնային զօրաց», էջ 303-4
. «Տաղ. Տարփամ ի լեառն», էջ 304
. «Տաղ. Օրհնեալ ես միշտ», էջ 303-4

Զեալ
- խան, 1687 թ., էջ 955

Զենոճ
- կայսր, Ե դ., էջ 377

Զիկմունտ
- Ակուստոս, թգ. լեհաց, 1566 թ., էջ 278
- թգ. լեհաց, 1619 թ., էջ 685, 729

Զիւմբիւթ
- 1832 թ., մայր Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (ս. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770

Զմրուխտ
- 1613 թ., յԱմիթ, մայր Յովհաննէս վրդ.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038

Զոսիմոս
- արեղայ, ի Լվով, 1657 թ., էջ 616

Էգաղերիճէ
- 1781 թ., դուստր Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425

Էդիլշա
- 1423 թ., առաջնորդ Ագուլեաց գեղջ, էջ 880

Էլէճէ
- 1781 թ., դուստր Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425-6

Էմանուէլ
- Ալեքսի, կայսր յունաց, ԺԲ դ., էջ 375

Ընկանետար
- 1673 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. Է.ի, էջ 475, 748

Ըսաղամ
- 1701 թ., ի Սպահան, եղբայր Սիմեաի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970

Թագուհի
- 1832 թ., քոյր Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (ստ. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770

Թադէոս
- առաքեալ, «Կանոնք», էջ 1048
- 1178 թ., գրիչ Մտգր. Հյց. ԿԳ.ի, էջ 662, 666
- Զագաւանեցի, Բոկիկ ճգ., 1317 թ., էջ 642
- կրօն., Բոկիկ, 1453 թ., ստ. Ժղվծ. Ժ.ի, էջ 189, 194-5
- (Թաթէոս), ԺԷ դ., ստ՞. Մտգ. Հյց. ՃՄԹ.ի, էջ 1030
- տաղասաց. «Տէր արարիչ արարածոց», էջ 1071
- քհյ., խնդրող ի Վարդան Վրդ.է..., էջ 392

Թաթուլ
- սուրբ, Պատմութիւն, էջ 451
- ճգն., Ե դ., «Խրատ առ Թովմաս», էջ 471

Թամազ
- խան, 1743 թ., էջ 1023

Թամամ
- ԺԸ դ., մայր Պետրոսցի Մաճուկի (ստ. Ժղվծ. ԼԷ.ի), էջ 336-7

Թամար
- 1781 թ., դուստր Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425

Թամուր
- ԺԳ դ., մեծ ոյայր Միրզայ Շահրոուխի, էջ 879

Թառլան
- 1759 թ., մայր Ոսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 322

Թաւթամի
- իշխան, 1395 թ., էջ 84

Թեկլա
- 1781 թ., դուստր Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425

Թեոդ
- ի տեալեանէ Յոհաննու, էջ 44

Թէանով
- Պիթագորացի, էջ 529

Թէոդոս
- թգր., «Թուղթ առ Թէոդոս», էջ 421-2
- (Թեոդոս), ճյրպտ., էջ 121

Թէոդորիտէ
- Ներձուածող, էջ 161
Թէոդորոս
- զօրավար, Պատմութիւն, էջ 318, 319
- Դակոն, «Առ երկաբնական ընդդիմադրութիւն», էջ 856
- աշակերտ Մովսէս Քերթողի, էջ 532, 534, 538-9, 541
- վրդ., Սանցի, 1769 թ., խնդրող յԵփրեմ վրդ.է զմնկն. Յովնանու, էջ 740
- կթղս., Սսոյ, 1785 թ., էջ 742
Թէոկնիոս
- եպս. Նիկիոյ, «Գիր», էջ 419
Թէոփիլոս
- հյպտ.,
. «Ի թադումն Տեառն», էջ 9
. «Ճաղագս արտասուաց», էջ 367, 391
Թէտալիոս
- արքեպս. Պոլսոյ, էջ 204, 720, 913
Թիխնոյ
- 1566 թ., հաւ տէր Միքայէլ երիցու, յԻլով, էջ 278
Թխաճ
- Աղեաճ, 1921 թ., ի Թաւրիզ, էջ 899
Թովմաս
- սուրբ, Վկայաբանութիւն, էջ 239, 451
- Ե դ., աշակերտ Թաթուլ առաջնորդի, էջ 471
- վրդ., 1280 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. Ա.ի, էջ 459
- Ագուինացի, «Ճաղագս հաւատոյ», էջ 232
- քհյ., 1406 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԶ.ի, էջ 847, 851-2
- (Թումա), 1423 թ., երախտաւոր եղբայր՝ Կարապետ երիցու, ի Տաթեւ, էջ 1028
- վրդ., 1425 թ., էջ 155, 164
- Մեծոփեցի, ԺԳ-ԺԵ դդ.,
. «Պատմ. Լանկթիմուրայ», էջ 327
. «Մնկն. Դանիէլի», էջ 378-9
. խնդրող մնկն. տումարի, էջ 250-1, 380, 550, 1044, 1046, 1049, 1054-5
. ստացող Մտգ. Հյց. ՃԻԷ.ի, էջ 853, 859
- 1453 թ., հայր Թադէոս կրօն.ի (ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194
- (Թումա), արեղայ, ԺԶ դ., գրիչ եւ կազմող Մտգ. Հյց. ՂԸ.ի, էջ 777
- սրկ., 1669 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԵ.ի, էջ 771-2
- քհյ., Սարթաբէ, 1694 թ., քահանայ ի Սպահան, ի Ս. Գէորգ եկղ., էջ 969
- ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԺԵ.ի, էջ 509, 512
- (Թումա), Թավրիզեցի, ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԳ.ի, էջ 958, 964
- վրդ., Մաքսէթեան, միաբան Մխիթարեանց, էջ 1025
Թորոս
- թգր., 1295 թ., էջ 758, 813
- Կլայեցի, 1293 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՌ.ի, էջ 789, 792
- Չաւտկայ, ԺԳ դ., էջ 765
- Տարօնեցի, 1314 թ., գծող Ժղվծ. Գ.ի, էջ 137, 146
- 1314 թ., քեռի Մխիթար Եգնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Գ.ի), էջ 144
- ԺԶ դ., գրիչ Ժղվծ. ԻԵ.ի, էջ 256
- կրօն., 1614 թ., ի Պոլիս, ստ. Մտգ. Հյց. ՉԳ.ի, էջ 723, 725
- տէր, 1691 թ., վկայ, էջ 924
Թումէն
- 1453 թ., որդի Խաչատրոյ (եղբայր Թադէոսի՝ ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 195
Թուրնաճ
- Գ. կ., 1907 թ., յԵրուսաղէմ, էջ 451
Թօլօմէոս
- «Աշխարհացոյց», էջ 446

Ժագ
- Մաթոսեան, ի Փարիզ, 1963-4ին ճուիրէ Մխիթարեանց Ժղվծ. Ի, (էջ 235), Մտգ. Հյց. ՂԷ (էջ 775), ճԼԵ (էջ 915), ճԾԵ (էջ 1003, 1010), ճԾՐ (էջ 1020), ճԿԳ (էջ 1044)

Իգնատիոս
- Աստուածազգեաց
. «Ճաղագս կարգաց եկեղեցւոյ», էջ 112
. «Կանոնք», էջ 1048
- Շնորհալի, ԺԲ դ., էջ 13, 666, 668, 670, 672
. «Մնկն. Ղուկայ», էջ 607-613, 621-2, 618. (մասն) էջ 63, 66. (ճմռտ.) էջ 623
- 1693 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԳ.ի, էջ 958, 964
- վրդ., Փափազեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 450, 799
Իշօխ
- Յեսու, «Գիրք ի վերայ բնութեան», էջ 939
Իովաննէ, տե՛ս Յովհաննէս
Իոլօճ
- 1781 թ., որդի Հերակլ արքայի Վրաց, էջ 425
Իսայրախեղ
- 1759 թ., որդի Ոսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 323
Իսկանտար
- (Ասկանտար), թգ., 1436 թ., որդի Ուսեփի, էջ 319
- Միրզա, ԺԵ դ., որդի Յուսուփի, էջ 879
Իսրայէլ
- տէր, ԺԳ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ԿԵ.ի, էջ 673, 676
Իվիրգիճէ
- 1701 թ., ի Սպահան, քոյր Սիճանի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970
Իտաճէ
- 1218 թ., սպարապետ հայոց եւ վրաց, էջ 13

Լանկթամուր
- էջ 148, 208

Լեւոն
- (Ղէոովն), պապ Հռոմայ, էջ 161
- Ա. թգ., էջ 72, 375, 454. «Ն. Լամբ. թղ. առ...», էջ 458, 464 .
- Բ. թգ. ոայր Հեթմոյ, էջ 131, 136, 732, 756-7
- Գ., թգ., խնդրէ ի Վաճրամ վրդ.է..., էջ 301, 765. մանրանկար՝ էջ 747
- Գ՛. Դ՛. թգ., էջ 54, 60
- Դ., որդի Օշնի, ատ. Անսիզ Անտիոքայ, էջ 748, 756
- 1461 թ., ի Սիս, (որդի Պաղտնի՞), էջ 202
- 1781 թ., որդի Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425
- Խաչիկեան, Ի դար, յԵրեւան, էջ 669, 776, 831, 1040

Լուսեր
- քհյ., ԺԶ-ԺԷ դդ., եղբայր Յովհաննէս կրօն.ի (ատ. Մտգ. Հյց. ՃԼ.ի), էջ 897

Խաթուն
- 1759 թ., կին Մելքիսէք քհյ.ի, ի Ղարաբաղ, էջ 322

Խաթունբեկ
- 1656 թ., մայր տէր Միքայէլի (գրիչ Ժղվծ. Լ՚Թ.ի), էջ 350

Խաթունշահ
- ԺԴ դ., մայր Նեբսէս վրդ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԱ.ի), էջ 836

Խանում
- 1606 թ., քոյր Գր. Մոկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Լ.ի), էջ 283-4
- 1620 թ., քոյր Ստեփ. վրդ.ի Շատախեցւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԼԳ.ի), էջ 316

Խանպէկ
- 1633 թ., ոայր ատացողին Մտգ. Հյց. ՃԼԷ.ի, էջ 924

Խաչատուր
- 1278 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՀԵ.ի, էջ 695, 698
- վրդ., 1298 թ., յարակից եղ. Գորգի (գրիչ Մտգ. Հյց. ԼԸ.ի), էջ 554
- վրդ., ԺԳ դ., գրի՞չ Տօնպտճո. Բ.ի էջ 15, 20
- Կեչառեցի, ԺԳ-ԺԴ դդ., էջ 231, 302
. «Տաղք», էջ 262, 308, 358, 1069
- ԺԴ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԿԵ.ի, էջ 673, 676
- քհյ., 1423 թ., եղբայր Մատթէոս վրդ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԸ.ի), էջ 879
- 1453 թ., եղբայր Թադէոս կրօն.ի (ատ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194
- կթղս. Սսոյ, 1560 թ., էջ 202
- 1641 թ., «Ցղ. խորհրդոյ արարողութեան», էջ 358
- սրկ., 1643 թ., ի Սեբաստիա, ատ. Ժղվծ. ԼԷ.ի, էջ 333, 336
- 1660 թ., ոայր Սարգսի (ատ. Ժղվծ. ԼԲ.ի), էջ 291, 296
- քհյ., 1682 թ., «Հայոց լեզուաւ քերականն», էջ 618, 620
- (Խաչիկ), վրդ., ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԺ.ի, էջ 987
- վրդ., Պոլսեցի, 1768 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԿԷ.ի, էջ 677, 680
- դպ., 1800 թ., ի դպրատան Սամաթիոյ, էջ 601

Խդըր2
- ԺԶ-ԺԷ դդ., ոայր Յովհաննէս կրօն.ի (ատ. Մտգ. Հյց. ՃԼ.ի), էջ 897

Խելօք
- 1314 թ., կողակից Թորոսի (քեռի Միխիթար եզնկացւոյ), էջ 144

Խէր
- խոճայ Ճողեցի, 1618 թ., ատ. Ժղվծ. ԼԲ.ի, էջ 291, 294-5

Խէրապետ, տե՛ս Հայրապետ

Խիաթատին
- 1243 թ., էջ 757

Խիկար
- «Պատմութիւն», էջ 270. «Խրատք», էջ 386
- ԺԴ դ., ոայր Վարդանայ (ատ. Տօնպտճ. Ի.ի), էջ 92

Խլղաթ
- 1620 թ., եղբայր Ստեփ. վրդ. Շատախեցւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԼԳ.ի), էջ 316

Խոճի
- ԺԷ դ., ոայր գրչին Ժղվծ. Ծ.ի, էջ 396

Խոյան
- խաթուն, 1317 թ., կին Քուրդ իշխանաց իշխանի, էջ 641

Խոնայ պալ
- ԺԷ-ԺԸ դդ., եղբօրորդի Խորխոնցի Լալլայի (ատ. Մտգ. Հյց. ՃՄԴ.ի), էջ 998, 1004

Խոնդքար
- թգ., ԺԶ դ., էջ 321

Խոսրով
- Անձեւացի, Ժ դ., էջ 564, 580
. «Մեկն. ժամակարգութեան», էջ 81, 589 (տպ.), 575-589, 714
. «Մեկն. պատարագի», էջ 578-9
- (Խոսրովիկ) թարգմանիչ, ԺԱ դ., «Ահա այնոսիկ որ ասեն բնութեամբ աննձև...», էջ 157-8, 520, 555-6

Խոտավերտ
- 1560 թ., որդի Ակնիկայ (ատ. Ժղվծ. ԺԱ.ի), էջ 202

Խորազմ
- 1229 թ., էջ 757

Ծադ
- ղիկաթ պապին, 1248 թ., էջ 376, 436
Ծառուխ
- 1423 թ., տնտես Ագուլեաց վանուց, էջ 878
Ծատուր, տե՛ս Աստուածատուր
Ծերուն
- 1453 թ., քեռորդի Թադէոս կրօն.ի (ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194

Կանտուդէս
- էջ 530
Կարապետ
- երէց, 1341 թ., ի Կամախ, կազմող Մտգ. Հյց. ՀԹ.ի, էջ 707, 710-1
- ԺԴ դ., եղբ. Ներսէս վրդ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԱ.ի), էջ 836
- վրդ., Զագ, ԺԴ-ԺԵ դդ., ստ. Մտգ. Հյց. Ժ.ի, էջ 497, 500
- երէց, 1428 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՄԹ.ի, էջ 1025, 1028, 1030
- 1453 թ., գրիչ Ժղվծ. Ժ.ի, էջ 189, 194
- 1453 թ., եղբօրորդի Թադէոս կրօն.ի (ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194
- կթղս. Սսոյ, 1461 թ., էջ 202
- ԺԵ դ., յիշի ի Մթ. Վրդ. Ջուղայեցւոյ, էջ 1035
- տաղասաց, 1504 թ., «Ոտանաւոր ի վերայ ա-բարածոց», էջ 286
- քհյ., 1606 թ., հայր Գրիգորի Մոկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Լ.ի), էջ 283-4
- 1686 թ., ի Պոլիս, գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԲ.ի, էջ 945, 950
- ԺԷ դ., ստ. Ժղվծ. Բ.ի, էջ 130
- տէր, Թօխաթեցի, ի Լվով, ԺԷ դ., էջ 635
- եպս., 1713 թ., առաջնորդ Գաղատիոյ, էջ 590
- պտրք. Երուսմ.ի, Գանձակեցի, 1768 թ., էջ 977, 987
- 1774 թ., ստացող Ժղվծ. ԽԹ.ի, էջ 388
- վրդ., 1784 թ., միաբան Անտոնեան Միաբանութեան, էջ 235
- վրդ., ԺԸ դ., «Ցանկ նիւթոց Սարգիս Շնոհ. Մենկ. Կթղ.», էջ 659
- Վառաղճի խան Ջուպանօղլի, ԺԸ դ., էջ 821
- տէր, Տօստանեան, 1822 թ., նուիրէ Միխիթարեանց Ժղվծ. Ե., էջ 149
- 1832 թ., քեռորդի Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (ստ. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770
- տէր, Յովհաննէսեան, Պրուսացի, ԺԹ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԼԵ.ի, էջ 545, 548
- վրդ., Եսայեան, միաբան Միխիթարեան, էջ 517, 522, 546
Կեռան
- թագուհի, 1285 թ., էջ 758
Կիորկի, տե՛ս Գէորգ
Կիպրիանոս
- հյրպտ., էջ 139, 167
Կիրակոս
- Երզնկացի, ԺԳ դ.,
. «Խրատ առ ուղղափառ հաւատացեալս», էջ 436
. «Բանք աղօթից», էջ 472
- Գանձակեցի, ԺԳ դ., էջ 317, 322, 680
. Խնդրէ ի Վարդանէ գմնկ. Երգոցի, էջ 696, 700
- վրդ., յԵրզնկայ, 1341 թ., էջ 710
- (Կիւրակոս), կթղս., Խորվիրապեցի, 1441 թ., էջ 548
- վրդ., ԺԵ դ., ստ. Տօնապտճ. Ժ.ի, էջ 93, 97
- վրդ., ի Բերիա՛յ, 1628 թ., էջ 729
- ժամկոչ ի Սպահան, 1694 թ., էջ 969
- աբեղայ, Ատանացի, 1785 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՋԷ.ի, էջ 739, 741-2
- վրդ. Պոլսեցի, ի Կաուկաս, 1833 թ., գնող Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի, էջ 767, 770
Կիւրեղ
- Աղեքսանդրացի, էջ 107, 121, 156, 670, 763-5, 767, 771, 773, 775
. «Ցղ. երրորդութեան», էջ 121
. «Ցղ. գալստեան Խ.օրեայ ի տանարն», էջ 5
. «Մենկ. Եսայեայ», էջ 223
. «Ցղ. առ Նեստոր», էջ 161
. «Ընդդէմ Նեստորի», էջ 214
. «Վասն կաղանդաց», էջ 240, 355
. «Ի գաղձուց գրոց», էջ 985
. «Ի Պարապմանց գրոց», էջ 985
. «Հրց. Տիբերեայ եւ պտ. Կիւրղի», էջ 986
. «Լծ. Պարապմանց ի Գր. Տաթեւացւոյ», էջ 858
- Երուսաղէմացի, էջ 6, 156, 177, 186, 691
. «Կոչումն ընծայութեան», (մասն) էջ 985
. «Մի է Աստուած...», էջ 806
. «Բանք», էջ 185
. «Պտս. առ Աբգարոս», էջ 447
- երէց, Տիպրիկցի, 1748 թ., գրիչ Ժղվծ. ԽԲ.ի, էջ 359, 362
Կղեմէս
- հյրպ. Հռոմայ, «Ի սուրբ Խաչն», էջ 40
Կոճի
- Մալլա Սարուխան, ԺԷ դ., մեծ հայր Ռսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 322
Կոմիտաս
- կթղս., Է դ., խնդրող պատմութեան ժողովոյն Եփեսոսի, էջ 546
- քհյ., Քէօմիւրճեան, ի Պոլիս, էջ 582. գրիչ Ժղվծ. ՇԴ.ի, էջ 411-414
Կոստա, տե՛ս Կոստանդին
Կոստանդիանոս
- Մեծ, թգ. Հռոմայ
. «Թուղթ դաշնաց», էջ 328, 404
. «Ցղ. առ եկեղեցիս», էջ 420
. «Ցղ. առ Աղեքս. Եկղ.», էջ 420
. «Ցղ. առ ամենեսին», էջ 420
. «Ցղ. առ եկ. Նիկոմէդիացւոց», էջ 420
. «Ճառ ի Նիկիայ», էջ 419
- Ջուղայեցի, հայր Սառաֆ Աբեղիսի, 1774 թ., էջ 917
Կոստանդին
- մետրապօլիտ Պոլսոյ, 1179 թ., էջ 205, 691

[Կոստանդին]
- թգ., 1180 թ., էջ 453
- ԺԲ դ., խնդրող ի Գէորգ վ.է զԱրիեստ գրչութեանց, էջ 941, 951, 973
- թգ., 1244, ձայր Սմբատ Գունդստապլի, էջ 487-8, 756
. խնդրէ ի Գր. Սկեւռացւոյ..., էջ 111
- կթղս. Ա., ԺԳ դ., էջ 756-7
. «Թղ. առ Հեթում», էջ 376, 436
. «Սաւմանք կանոնականք», էջ 318
. խնդրող ի Վարդան վրդ.է..., էջ 513
. Շրջաբերական, էջ 317
- պարոն, ԺԳ դ., ձայր Հեթում թգ.ի, էջ 765
- միայնակեաց, 1314 թ., ի Գլաձոր, էջ 144
- վրդ., 1314 թ., ի Գլաձոր, էջ 147
- կթղս. Բ., 1317 թ., էջ 424, 765
- Երզնկացի, 1336 թ., «Քերթուածք», էջ 783-8
- կթղս. Ե., 1436 թ., էջ 319
- քհյ., 1458 թ., եղբայր տիկին Մարուճի, էջ 201
- (Կոստա), 1566 թ., ձայր տէր Միքայէլ Թիխնոյ, յԻլով, էջ 278

Կուկ
- ԺԴ դ., ձայր Գրիգորի (գրիչ Տօնպտճ. Է.ի), էջ 72-3

Համազասպ
- ԺԳ դ., խնդրող ի Վարդան վրդ.է զմեկն. Արաբածոց, էջ 730, 742
- վրդ. Սափարեանց, միաբան Մխիթարեանց, էջ 181, 259, 261, 385

Հայրապետ
- (Հերապետ), 1453 թ., եղբայր Թադէոս կրօճ.ի (ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194
- (Խէրապետ), 1580 թ., ի Բաղէշ, կոկող Մտգ. Հյց. ՁԲ.ի, էջ 722
- 1727 թ., ձայր Աւաքի (ստ. Մտգ. Հյց. ԺԱ.ի), էջ 501, 504

Հանըմ
- 1832 թ., քոյր Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (ստ. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770

Հասան
- ԺՋ դ., եղբայր Ցազիճիի, ի Չուրում, էջ 320

Հեթում
- Սեբաստոս, 1180 թ., էջ 453
- Ա. թգր., 1215-1270 թ., էջ 487-8, 490, 756, 765
. ստ. Ժղվծ. Գ.ի, էջ 131
. «Թղ. Կոստանդին կթղս.ի առ...», էջ 376, 436
- Բ. Կոռիկոսցի, թգր., ԺԳ դ., էջ 732, 757-8, 816
. խնդրող ի Գէորգ Սկեւռացւոյ..., էջ 763, 771, 773, 775, 765
. «Եպապի նչեցի առ...», էջ 427-8

Հեմէս
- էջ 757

Հերակլ
- արքայ վրաց, 1781 թ., էջ 425-6

Հերմէս
- փիլիս., էջ 937
- Հյրպտ., «Առ Ակէպիոս սաւմանք», էջ 487

Հիպոդիտոս
- Բոսորացի, էջ 739
. «Յօրինութիւն Յակոբայ», էջ 120
. «Մեկն. Օրճ. Մովսէսի», էջ 121
. «Մեկն. Դանիէլի», էջ 127, 249, 335
. «Ջմի միութիւն արբոյ երրորդութեան...», էջ 806

Հովայուն
- 1258 թ., էջ 757

Հուսէն, տե՛ս Յուսէն

Հռիփսիմէ
- սուրբ կուսանք, էջ 43. մանրանկար՝ էջ 455, 1019
- 1593 թ., դուստր Գասպարի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 769

Ղազան
- 1317 թ., այլասեռ թագաւոր, էջ 641

Ղազար
- 1613 թ., յԱմիթ, ճօրեղբայր Յովհաննէս վրդ.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038
- տէր, 1682 թ., ձայր Ստեփանոս Խազիւղցիի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՄԱ.ի), էջ 943, 946
- երէց, 1682 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. ՇԴ.ի, էջ 617, 619-620
- քհյ., ԺԷ դ., գրիչ եւ ստ. Ժղվծ. ԽԸ.ի, էջ 379, 384
- 1709 թ., եղբայր Միքայէլի Անապատցւոյ, էջ 712
- կթղս., Ջաճկեցի, 1739 թ., էջ 1023
- Մալաթ., 1759 թ., ի Ղարաբաղ, էջ 322
- ԺԹ դ., յԱկն քաղաք, էջ 551

Ղարիպ
- Շամուղդաս, 1453 թ., շնորհող օրինակի, էջ 194

Ղարպանդ
- 1317 թ., այլասեռ թագաւոր, էջ 641

Ղեւոնդ
- վրդ., Ալիշան, միաբան Մխիթարեանց, էջ 77, 155, 334, 375, 452, 511, 514, 521, 723, 748, 933

Ղէովկ, տե՛ս Լեւոն

Ղինոս
- կրօճ. դպրապատիւ, «Գիր առ Ղինոս...», էջ 690

Ղուկաս
- փրա, ԺԴ դ., էջ 500
- Կեղեցի, ԺԷ դ., էջ 580
. «Տօմարն ոտանաւոր», էջ 357
- սրկ., 1694 թ., ի Սպահան, էջ 969
- 1695 թ., ոմն ի Ջուղայ, էջ 968
- կթղս. Էջմիածնի, 1795 թ., էջ 558
- վրդ. Իճճիճեանց, միաբան Մխիթարեանց, էջ 425, 574, 592, 685, 793, 839, 921, 946, 1085

Ղրմզ
- 1613 թ., յԱմիթ, ճօրաքոյր Յովճ. վրդ.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038

Ճաֆրի
- ԺԳ դ., էջ 765

Մալլա
- Կոճի Սարուխան, ԺԷ դ., մեծ ճայր ձեռագ. գրի, ի Վարագայ, էջ 322
- Վազար, 1759 թ., ի Վարագայ, էջ 322
Մակար
- վրդ., Հենեցի, յԱտանալ, 1558 թ., էջ 492
Մակեդոն
- աղանդաւոր, էջ 186, 691
Մահմատ
- Է դ., էջ 861
- Սուլթան, 1604 թ., էջ 321
- (Մէհէմէտ) Ասճի Սուլթան, 1669 թ., էջ 772
Մաղաքիա
- վրդ., 1633 թ., ճուխտէ Եղդկիոյ եկեղ. յոյն Մտգ. Հյց. ԿԳ., էջ 663, 668
- դպ., Ճէվահիրճեան, 1716 թ., գրիչ եւ ստ. ժղվծ. ՃԶ.ի, էջ 417, 422. 582
Մաղտես
- 1367 թ., քոյր Վարդան քեշ.ի (գրիչ Տօնապտ. Գ.ի), էջ 26
Մամբրէ
- Վերծանող, էջ 210, 672
. «Ի յարութիւնն Ղազարու», էջ 456
. «Ի Ծաղկազարդն», էջ 8
. «Դատումն քերդողաց...», էջ 281
Մանասէ
- ԺԵ դ., ոմն, էջ 202
Մանգուտ
- Ամուր խան, 1281 թ., էջ 757
Մանուէլ
- Կիս, ԺԲ դ., էջ 193
- տէր, 1620-4 թ., երաժիշտ, էջ 296
- վրդ., «Ի սուրբ խաչն», էջ 40
Մանուկ
- ԺԷ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ԾԳ.ի, էջ 607, 616
- ԺՀ դ., ի Պետրոս գեղջէ, ստ. ժղվծ. ԼԷ., էջ 333, 336-7
- 1855 թ., ոմն, էջ 936
- աղա Ասլանեան, 1871 թ., ի Պոլիս, էջ 748
Մանուչէ
- «Գր. Մագիստրոս ըննդէմ Մանուչէի», էջ 306-7
Մաշտոց
- կթղս., Ը դ., «Թղ. առ վշտացեալս Դրւին բաղաքի», էջ 472
Մատթէոս
- (Մաթէոս), կրօն., 1314 թ., եղբայր Մխիթար կրօն.ի Եզնկացւոյ (գրիչ ժղվծ. Դ.ի), էջ 144-5
- (Մաթէոս), 1311 թ., խոստովանահայր Մկրտիչ աբեղայի, էջ 766
- բարունապետ, 1392 թ., ի Նախիջեւան՞, էջ 705
- վրդ., մոնազ, 1393 թ., ի Տանձ Փարախոյ, էջ 1037
- վրդ., Ջուղայեցի, աշակերտ Գր. Տաթեացւոյ, ԺԴ-ԺԵ դդ., էջ 1029-1044
. «Մեկն. վեցօրէից», էջ 1025-6, 1041-2
. «Վասն հարցման աճօրինաց», էջ 325
. «Համոտ. մեկն. Ղուկայ, յԻգնատ. վ.է», էջ 623
. «Մեկն. Գործոց», էջ 1031-5, 1039-1040
. «Ննջրդոյ ի Գր. Տաթեացի», էջ 1035
. «Հաւաքումն բանից վասն քարոզութեան», էջ 1027, 1035
. Քարոզք այլեւայլ, էջ 275, 325, 624-6
- քեշ., 1406 թ., ճոգեւոր ուսուցիչ Թոմայ քեշ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԶ.ի), էջ 852
- (Մաթէոս), վրդ., 1423 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԸ.ի, էջ 861, 879
- քեշ., Ամենցի, 1748 թ., ստ. ժղվծ. ԽԲ.ի, էջ 359, 362
- կթղս., Ստոյ, «Սաբբ», ԺԸ դ., էջ 584
Մատլիճէ
- 1701 թ., ի Սպահան, բ. կողակից Սիմեոնի, էջ 970
Մարգար
- (Մարգարէ), վրդ., 1406 թ., կոկող Մտգ. Հյց. ՃԻԶ.ի, էջ 847, 852
- (Մարգարէ) վրդ., 1413 թ., ի Վարագայ վանս, էջ 859
- (Մարգարէ), 1621 թ., գրիչ ժղվծ. ԼԳ.ի, էջ 295-6
- տաղասաց, 1624 թ., «Այս համասփիւռ ծաղիկն», էջ 293
- 1735 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԼԶ.ի, էջ 547, 550
- տէր, ԺԸ դ., կնիք, էջ 903
- տէր, 1887 թ., ճուխտէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. ՃԻԱ, էջ 833
Մարգարիտ
- 1606 թ., մայր Գրիգորի Մոկացւոյ (գրիչ ժղվծ. Լ.ի), էջ 283-4
Մարթա
- 1453 թ., քոյր Թադէոս կրօն.ի (ստ. ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194
Մարթին
- ֆրա, «Աղիւսակ տումարակաւք», էջ 244
Մարիամ
- Աստուածածին, մանրանկար, էջ 105, 297, 441, 501, 617, 621, 723, 1019
. «Պատճառ ննջման», էջ 64, 78, 90, 104, 110
. «Տեսիլ...», էջ 382
. «Ննջրդոյ վիպասանական ի փոխումն...», էջ 302
. «Պետր. Սիւնեցի ի Ս. Աստուածածին», էջ 178
- ԺԳ դ., մայր Սէթալ (գրիչ Տօնապտ. Թ.ի), էջ 92
- 1613 թ., յԱմիթ, մեծ մայր Ճովճաննէս վրդ.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038
- 1617 թ., մայր Սարգսի Քութեցւոյ (գրիչ ժղվծ. ԼԱ.ի), էջ 288
- ԺԷ դ., մեծ մայր գրչին ժղվծ. Ծ.ի, էջ 396
- (Մալլամ), 1701 թ., ի Սպահան, մայր Սիմեոնի, էջ 970
- 1759 թ., բ. կին Ոսկան գրագրի, ի Վարագայ, էջ 323
- 1781 թ., դուստր Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425-6
- ԺԸ դ., ազգ. Պետրոսցի Մանուկի (ստ. ժղվծ. ԼԷ.ի), էջ 336

Մարիննոս
- 1759 թ., ի Ղարաբաղ, ազգ. ճնկան գրագրի, էջ 323
Մարկիոն
- ճերձուածող, էջ 836
Մարկոս
- աբբայ, ճգն., Վարք, էջ 407
- վրդ., 1647 թ., ի Տիվրիկ, էջ 358
- քհյ., 1656 թ., գրիչ բ. մասին Մտգ. Հյց. ԿԱ.ի, էջ 653, 658
- ԺԷ դ., գրիչ Ժղվծ. ԽԳ.ի, էջ 363
Մարութա
- ճգն., էջ 207
Մարուճ
- 1458 թ., ճուիրէ Ժղվծ. ԺԱ առ Վարդուկ դպ., էջ 195, 201
Մարտիրոս
- 1314 թ., եղբայր Մխիթար Եզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Դ.ի), էջ 144-5
- 1423 թ., ճայր Մատթէոս վրդ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԸ.ի), էջ 879
- ԺԵ դ., գրիչ Ժղվծ. ԺՓ.ի, էջ 229, 234
- քհյ., ԺԵ դ., յԱրքայականցի, օգնող գրչին Մտգ. Հյց. Կ.ի, էջ 649, 651
- քհյ., 1580 թ., ի Բաղէշ, գրիչ Մտգ. Հյց. ՁՒ.ի, էջ 719, 721-2
- Խիզանցի, 1606 թ., վարպետ, էջ 283
- 1654 թ., գրիչ Ժղվծ. ԼՀ.ի, էջ 337, 340
- 1686 թ., ճայր Կարապետի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽՒ.ի), էջ 945, 950
- Ղրիմեցի, ԺԷ դ., էջ 400
- ԺԷ-ԺԸ դդ., ոմն ի Կեսարիայ, էջ 792
- վրդ., 1697-1724 թթ., ի Կտուց վանս, գրիչ Ժղվծ. ԻԱ.ի, էջ 239, 246
- Ամթեցի, 1705 թ., ստ. Տօնպտճ. Ը.ի, էջ 75, 84-6
- Նախալեան, 1775 թ., ստ. Ժղվծ. ԼԷ.ի, էջ 333, 337
- արկ., յԻսկիւտար, 1795 թ., էջ 557
- տէր, Հիզանցի, փիլիսոփայ, երաժիշտ, ի Պոլիս, էջ 726
- վրդ., տաղասաց,
. «Տաղ. Ամթի չարեօք...», էջ 307
. «Տաղ. Մեծապատիւ յոյժ գովելի», էջ 373
- ԺԸ-ԺԹ դդ., կնիք, էջ 533
- Եւդոկիացի, 1844 թ., ճուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյց. ԿԳ., էջ 663
- Թովմանեան, էջ 291
Մաքսիմոս
- փիլիս., «Նշանակմունք սրբոյ եկեղեցւոյ», էջ 565-8
Մաքօր
- «Պատմութիւն գալստեան», էջ 319
Մելիտոս
- Անտիոքացի, էջ 186, 691
Մելտոն
- ԺԸ դ., ազգ. Պետրոսցի Մաճուկի (ստ. Ժղվծ. ԼԷ.ի), էջ 336
Մելքիսէք
- (Մելքիսեդեկ), երէց, 1352 թ., գրիչ Ժղվծ. Ե.ի, էջ 149, 154
- «Խնդրող բանի», 1401 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԻԵ.ի, էջ 842, 846
- կթղս., Էջմիածնի, 1619 թ., էջ 685, 729
- արկ., ԺԷ դ., ստ. Ժղվծ. Ը.ի, էջ 388, 395-6
- վրդ., 1705 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ԽԵ.ի, էջ 583, 586
- քհյ., 1759 թ., եղբայր Ոսկան գրագրի, ի Ղարաբաղ, էջ 322
Մելքոն
- երէց, 1709 թ., ի Խլպաշի վանս, գրիչ Ժղվծ. ՄԵ.ի, էջ 415, 417-8
Մեղիկ
- սուրբ, «Խրատ հաւատացելոց», էջ 187
- ԺԵ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՄԷ.ի, էջ 626, 634
Մենսիկ
- 1298 թ., մայր Ամարաս վրդ.ի, էջ 701-2
Մեսրոպ
- Մաշտոց, էջ 400, 542
- երէց, Ժ դ., «Պատմ. Մեծին Ներսէսի», էջ 305
- (Մեսրապ), վրդ., 1341 թ., ի Կամախ, էջ 710
- Կաֆացի, 1598 թ., գրիչ Ժղվծ. ԻԳ.ի, էջ 248, 252
- վրդ., Կաֆացի, 1605 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՄԳ.ի, էջ 616
- 1709 թ., ազգ, Միքայէլի Անապատցւոյ, էջ 712
- վրդ., «Աղօթք», էջ 475
- (Մեսրով), ԺԸ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽՓ.ի, էջ 988
- վրդ. Սարգեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 448
- վրդ. Աղաչրաղեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 555-6
Մէհէմէտ, տե՛ս Մահմատ
Միննա
- 1312 թ., մայր Յոհաննու (գրիչ Մտգ. Հյց. ՄԷ.ի), էջ 632, 634
Միննաս
- սուրբ, էջ 248
- 1314 թ., եղբայր Մխիթար Եզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Դ.ի), էջ 144
- Տիեզերքցի, ի Լվով, 1569 թ., կազմող Մտգ. Հյց. ՄԸ.ի, էջ 635, 646
- քհյ., ԺՉ՝ դար, էջ 203
- 1613 թ., յԱմիթ, ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի, էջ 1030, 1038
- տէր, րաբունապետ, 1632 թ., ստ. Մտգ. Հյց. Բ.ի, էջ 493, 496
- վրդ. Թօխաթեցի, 1682 թ., ի Պուդտան, ստ. Ժղվծ. ԼԳ.ի, էջ 297, 316
- Աստապատեցի, 1687 թ., էջ 955
- 1701 թ., ի Սպահան, եղբայր Սիննաի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970
- արքեպս. Փէրվազեան, ԺԷ դ., էջ 374, գրիչ Ժղվծ. ԽԵ.ի, էջ 369
- Տէր Պետրոսեան, Տրապիզոնցի, 1809ին ճուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյց. ՃՄՓ, էջ 1025
- վրդ. Բժշկեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 149, 249, 465, 507, 523-4, 635-6, 689, 759, 1051, 1083

Միսքոյ
- 1566 թ., մեծ հայր տէր Միքայէլի Թխկոյի, յԻլով, էջ 278
Միրեանց
- 1718 թ., որդի Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425
Միրզա
- Շահրոտխ, թոռն Թամուրի, 1419 թ., էջ 879
- Իսկանդար, ԺԵ դ., որդի Յուսուփի, էջ 879
- Բէկ, 1701 թ., ի Սպահան, հայր Սիմեանի (ստ. Մտգ. Հյգ. ՃԽԵ.ի), էջ 970
- Գրիգոր, ի Ղարաբաղ, 1759 թ., էջ 322
- խան, մելիք ի Ղարաբաղ, 1759 թ., էջ 322
Միքայէլ
- պտրք. Պոլսոյ, ԺԲ դ., «Թղ. առ Գր. Պեղս.», էջ 377-8
- (Միխայէլ) Ասորի, (Յաղագս քահանայութեան), էջ 79
- եպս. Անտիոքու, խնդրող ի Վարդանայ..., էջ 391-2
- երէց, Թխկոյ, յԻլով, 1566 թ., էջ 278
- Մարգուանցի, 1623 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյգ. ՃԼԷ, էջ 921, 923
- տէր, 1656 թ., գրիչ Ժղվծ. ԼՓ.ի, էջ 341, 350-1
- Անապատցի, 1708 թ., նուիրէ վանուց Ս. Թադէոսի, Մտգ. Հյգ. ՀՓ, էջ 707, 712
- Չոպանեան (Հովունան), ի Պոլիս, 1790 թ., էջ 574
- վրդ., Չամչեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 365, 451
- Սիսակեան, ի Լվով, 1805 թ., էջ 646
- տէր, 1820 թ., ի Ստանիսլաւ, նուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյգ. ՃԿԵ, էջ 1051
- աղա Ազնաուրեան, ի Պոլիս, 1830 թ.ին նուիրէ Մխիթարեանց Ժղվծ. ԿԲ., էջ 439
- Ինճիճի, Էտիրնեցի, ի Պոլիս, ԺԸ դ., էջ 583
- վրդ., ԺԸ-ԺԹ դդ., կնիք, էջ 441
Միսիթար
- Հերացի, ԺԲ դ., խնդրող ի Ներս. Շնորհալւոյ..., էջ 239, 300
- Գօշ, ԺԲ դ., էջ 400
. «Մեկն. Երեմիայ», էջ 673-4, 677
. «Մեկն. Երեմիայի ողբոց», էջ 678
. «Տեառթիւն բանից Երեմիայ մրգ.ի», էջ 65
. «Մեկն. Բարուքայ», էջ 674-5, 678
. «Առակք», էջ 675-6
. «Վասն սպասաւորելոյ մարմնոյ եւ արեան տեառն», էջ 124
. «Խրատք...», էջ 124
. «Քարոզք...», էջ 774-6
. «Բանք», էջ 857
- Սկեւռացի, ԺԳ դ., «Գիրք հակաճառութեան», էջ 433-4
- 1297 թ., ոմն, էջ 732
- կրօն., Եզնկացի, 1314 թ., գրիչ Ժղվծ. Դ.ի, էջ 137, 144-6
- Շահապօնցի, 1372 թ., գրիչ Մտգ. Հյգ. Դ.ի, էջ 497, 500
- Ֆրա. Ապարանցի, 1392 թ., գրիչ Մտգ. Հյգ. ՀԷ.ի, էջ 702-4
- վրդ., ԺԳ դ., գրիչ Մտգ. Հյգ. Զ.ի, էջ 712, 715-6
- րաբունապետ Տաթեւու, 1423 թ., էջ 1028
- 1453 թ., որդի Խաչատուրի (եղբայր Թադէոսի, ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 195
- քհյ., ԺԷ դ., սպասաւոր (վանուց) Ս. Աստուածածնի, էջ 616
- րաբունապետ, ԺԷ դ., շնորհող օրինակիս Մտգ. Հյգ. ՃՆՓ.ի, էջ 986
- Աբբայ, Սեբաստացի, 1676-1749, թթ., էջ 375, 412, 539
- Բաղիշեցի, էջ 386
Մկրտիչ
- արեղայ, 1311 թ., ստացող ոմն, էջ 766
- Եղէգեցի, 1413 թ., գրիչ Մտգ. Հյգ. ՃԻԷ.ի, էջ 853, 859-860
- 1423 թ., երախտաւոր Ագուլեաց վանուց, էջ 878
- ԺԵ դ., գրիչ Մտգ. Հյգ. ՃԼ.ի, էջ 885, 896
- (Մկրտում), 1656 թ., գրիչ Ա. մասիճ Մտգ. Հյգ. ԿԱ.ի, էջ 653, 656-8
- քհյ., Ջուղայեցի, 1693 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյգ. ՃԽԵ.ի, էջ 965, 968
- կրօն., ԺԷ դ., գրիչ Ժղվծ. ՇԳ.ի, էջ 405, 409-410
- սրկ., ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյգ. ՉՉ.ի, էջ 737-8
- արեղայ, ԺԷ-ԺԸ դդ., ի Կեսարիայ, էջ 792
- տէր, 1741 թ., ի Կեսարիա, էջ 932
- Զիգիեան, 1790 թ., ի Պշապզով, էջ 365
- վրդ., Ամատեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 783, 810, 812, 899, 958, 1067, 1068
- վրդ., Աւգերեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 127, 129, 173, 497, 504, 574, 581, 742, 933, 958
- արքեպս., 1832 թ., ձոգեւոր ճնող Պիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ, էջ 770
- ամիրայ Պոլսոյ, ԺԸ դ., էջ 450
Մոնումախ
- 1223 թ., գրիչ Մտգ. Հյգ. ՇԳ.ի, էջ 607, 615
Մովսէս
- մրգ., էջ 107, 112. մանրանկար՝ էջ 1019
- Խորենացի (Քերթող), էջ 136, 539, 541, 544, 672, 953
. «Գիրք Պիտոյից», էջ 529-546
. «Մեկն. քերականի», էջ 209, 211, 212, 279, 281
. «Ճղ. ընդումնկութեան», էջ 211
. «Ճղ. աստուգաբանութեան», էջ 349
. «Ի փոխումն կուսին եւ վս. պատկերին», էջ 12
. «Ճղ. արբոց Հռիփսիմեանց», էջ 43, 423, 456
. «Ի վարդավառն», էջ 423, 456
. «Բանք իմաստութեան», էջ 210, 236, 346, 364, 724, 834
. «Հրց. Յորնաղի եւ պտ. Մովսէսի», էջ 225
. «Խրատ առ Թէոդորոս աշակերտն», էջ 532, 534, 538-9, 541
. «Ներբողական», էջ 530
. «Ճերգ երից մանկանց», էջ 575, 585, 588
. «Ճղ. կարգաց եկեղեցւոյ», էջ 564
- կրօնաւոր,

[Մովսէս]
. «Թղ. առ կրօնաւորս», էջ 959
. «Վասն լռութեան», էջ 469
. «Խրատ», էջ 469
. «Սահմանք կրօնակացք», էջ 512
. «Մենկ. ժամակարգութեան», էջ 575, 584
. «Բանք յիշատակի», էջ 577, 586, 589
- վրդ., Կիլիկեցի, 1314 թ., էջ 147
- ճգմ. քեյ., ԺԵ դ., յԱրքայականի, էջ 652
- քեյ., ԺԶ դ., առ. Մտգ. Հյց. ՃՀԴ.ի, էջ 1073, 1076
- կթղս., 1633 թ., էջ 924
- (Մոսէս), 1676 թ., ոմն, էջ 772
- վրդ., 1709 թ., առաջնորդ Ամենափրկիչ վանուց, ի Ջուղայ, էջ 527
- Բէգ, 1768 թ., եղբայր Յովսէփ արքեպս.ի Արդութեանց, էջ 680
- 1832 թ., եղբայր Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (առ. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770

Մուսեղ
- ԺԶ դ., գրիչ Ժղվծ. ԻԹ.ի, էջ 270

Մուստաֆա
- Սուլթան, 1618 թ., որդի Մահմատի, էջ 321
- Սուլթան, 1704 թ., էջ 414

Մուրատ
- Սուլթան, 1624 թ., էջ 321
- Սուլթան, որդի Սէլիմի, ԺԶ դ., էջ 320

Մուրատշայ
- 1558 թ., տալ Մտգ. Հյց. ՃՀ յիշատակ Աստուածատրոյ, էջ 1066

Յագիճի
- ԺԶ դ., եղբայր Հասանի, ի Շուրում, էջ 320

Յալատին
- 1229 թ., էջ 757

Յակոբ
- Մծբնայ
. «Ջգօն» (մասն), էջ 985
. տաղ ի Առաքել Սիւնեցւոյ, էջ 306
- Սրճնցի, «Համեմատութիւն ճնոյն առ նոր», էջ 78
- կթղս., 1180 թ., էջ 454
- կթղս., Կլայեցի, ԺԳ դ., խնդրող մենկ. քերականի ի Յովճ. Եզնկացւոյ, էջ 279, 346, 757, 790, 808, 812
- 1317 թ., եղբայր Ներսէս միայնակեցի (առ. Մտգ. Հյց. ՅՐ.ի), էջ 642
- Թագորցի, 1318՝ թ., էջ 496
- Մանկտաւագի Եզնկացի, 1610 թ., խնդրող տաղի ի Յովճ. Պլուզէ, էջ 307
- Ղրիմեցի, ԺԹ-ԺԸ դդ., էջ 547
. «Մենկ. տումարի», էջ 250-1, 550, 818, 1044-5, 1049, 1052, 1054-6
. «Յղ. տումարական մակացութեան», էջ 1045-6-1049
. «Յղ. ազգականութեան», էջ 380, 1046
. «Յղ. պսակի», էջ 1051
. «Ջհրամանն ճարկի...», էջ 548-9, 1058
. «Յաղագս շնշտի», էջ 349
. խնդրող ի Գր. Նյաթեցւոյ..., էջ 369
- տէր, 1423 թ., հոգևոր հայր Կարապետ երիցու, ի Տաթեւ, էջ 1028, 1030
- 1423 թ., աթեղայ յԱգուլեաց վանս, էջ 878
- րաբունապետ, 1423 թ., առաջնորդ Ագուլեաց վանուց, էջ 878- 879
- վրդ., Ռվսանցից, ԺԵ դ., խնդրող ի Մխ. Ջուղայեցւոյ..., էջ 963, 1031
- աթեղայ, ԺԵ դ., գրիչ Ժղվծ. ԺԵ.ի, էջ 213, 216
- վրդ., ԺԶ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՂԸ.ի, էջ 777, 780
- ԺԶ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԸ.ի, էջ 807, 810
- Թոխաթեցի, երէց, 1602 թ., «Ոդր եղեսիոյ», էջ 331-2
- երէց, 1605 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԹ.ի, էջ 807
- Երզնկացի, րաբունապետ, ստ. Մտգ. Հյց. ՃԼԶ.ի, էջ 917, 920
- 1617 թ., եղբայր Սարգսի Քուրեցւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԼԱ.ի), էջ 288
- վրդ., Ջուղայեցի, 1656 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ԿԱ.ի, էջ 653, 658
- կթղս., Դ., Ջուղայեցի, էջ 148, 209, 222, 772
. «Դատաւորիւն», էջ 413
- Գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՄԱ.ի, էջ 991-2
- սրկ., ԺԷ դ., եղբայր Թումասի (գրիչ Մտգ. Հյց. ԺԵ.ի), էջ 512
- 1709 թ., եղբայր Միքայէլի Անապատցւոյ, էջ 712
- Ճամճոնց, ի Պոլիս, 1716 թ., էջ 422
- երէց, 1734 թ., ստ. Ժղվծ. ԺԱ.ի, էջ 204
- տէր, 1764 թ., «Թղ. առ Կարապետ վրդ.», էջ 599
- 1775 թ., ի Կեսարիայ, ճայր Մարտիրոսի Նախալեաճ (ստ. Ժղվծ. ԼԷ.ի), էջ 338
- 1794 թ., ի Պոլիս, էջ 59
- տէր, 1816 թ., կողակից Ռիհանի (ստ. Ժղվծ. ԽԸ.ի), էջ 380, 384
- (Յակորոս), վրդ., Չամչեան, միաբան Միխթարեան, էջ 452, 583
- Տիզեան, 1824 թ., նուիրէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. ՃԺԴ, էջ 821
- պարոն, 1855 թ., էջ 936
- տաղաւաց, էջ 262, 326
- Արծկեցի, տաղաւաց, էջ 263
. «Վարք եւ պատմ. Մարխայի», էջ 386
- վրդ., «Յղ. աճմին յատկութեան», էջ 427
- կնիք, էջ 1083

Յարութիւն
- ԺԷ դ., որդի Մելքիսէք կրօն.ի Ղարսեցւոյ (ստ. Ժղվծ. Ծ.ի), էջ 396
- 1713 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԽՋ.ի, էջ 587, 590
- 1732 թ., եղբայր Աբրահամ արեղայի (գրիչ Տօնպտ. ԺԲ.ի), էջ 115-6
- կազմարար, 1734 թ., էջ 278
- 1759 թ., ի Ղարաբաղ, ազգ. Ռսկաց գրագրի, էջ 323
- 1778 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. Ծ.ի, էջ 601-2
- Թմոցի, 1786 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՀԱ.ի, էջ 687
- եպս., Բասենցի, 1790 թ., նուիրէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. ԽԹ, ՃԺԸ, էջ 594, 600, 827

[Յարութիւն]
- վրդ., Մաղաքեան, միաբան Միխիթարեան, էջ 687, 742
- ԺԸ դ., որդի Ֆիլորի Զոպանօղլուի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԺԴ.ի), էջ 821
- 1832-3 թ., փեսայ Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (ստ. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770
- Իսաւակեան Աղանուրեանց, 1835 թ., Նուիրէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. ԿԱ., էջ 653
- վրդ., 1840 թ., էջ 210
- (Յարութիւնեան), ԺԹ. դ., Նուիրէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. ՃԽԱ, էջ 943

Յեշուէբ
- 1223 թ., ոմն յԵրզնկայ, էջ 616

Յեռոթէոս
- էջ 171

Յեսայի, տե՛ս Եսայի

Յեսու
- որդի Նաւեայ, «Իմաստութիւն», էջ 238
- Իշօխ, «Գիրք ի վերայ բնութեան», էջ 939

Յոր
- մրգ., մաճրաճկար՝ էջ 687
. «Տեսութիւն բանիւ Յորայ», էջ 56
. «Մենկ. Յորայ» (մասն), էջ 40

Յորնաղ
- «Հարցումն», էջ 225

Յովաաբ
- «Պատմութիւն», էջ 304, 385
- Սերաստացի, «Վասն տոմարական արուեստի», էջ 550
- սրկ., ԺԹ-ԺԸ դդ., էջ 802

Յովէդ
- որդի Պետրոսի առաքելոյ, էջ 953

Յովհաննէս
- Մկրտիչ, մաճրաճկար՝ էջ 105, 1019
- Ոսկերերան, էջ 121, 156, 161, 666, 668, 670, 672, 679, 680, 730, 763-5, 771, 773, 775, 1031, 1037
. «Մենկ. Ա թգց.», էջ 2-3
. «Ի Յովնան մրգ.», էջ 6, 33
. «Մենկ. Եսայեայ», էջ 223, 227
. «Մենկ. Եզեկիէլի», էջ 8
. «Մենկ. ի Գործոց», էջ 4, 10, 18, 62, 89, 267, 471
. «Մենկ. ի Կողոսացւոց», էջ 292
. «Մենկ. Յովճ. Աետ.», էջ 4, 985
. «Մենկ. Մատթէի», էջ 985
. «Մենկ. Հայր մերի», էջ 919
. Հատուածք մենկնութեանց, էջ 123
. «Վասն գալատեան քառասնօրեայ», էջ 5
. «Ի լուացումն ոտից», էջ 123
. «Ի Ծաղկազարդն», էջ 8
. «Ի Համբարձումն», էջ 10
. «Ի Յովսէփ», էջ 123
. «Ի Ստեփանոս նախավկայն», էջ 3
. «Ի ոսկի Յովճ. եւ Յակոբայ», էջ 76
. «Յաւետարանիչն Յովհաննէս», էջ 18
. «Հաւատամք ի մի Աստուած...», էջ 110
. «Ի վերայ պահոց եւ խոստովանութեան», էջ 82
. «Վասն Մարեմեանցն», էջ 183
. «Ի պատմուճանն Տեառն», էջ 275
. «Ննջեցոյ ի Գր. Լուս.», էջ 23, 1044
. «Աղօթք», էջ 472, 474
. Քարոզք, էջ 69, 354, 394, 439-441, 580, 806, 985
- Դամասկացի
. «Ճառք», էջ 728
. «Վասն դրախտին», էջ 439
- Մանդակունի, Ե դ., էջ 465
. «Ճառք», էջ 459-464, 463-4
. «Յորդոր առ առաքինութիւնս», էջ 84
. «Ի սուրբ խորհուրդն մերձենալոյ», էջ 187
. «Կանոնք», էջ 382
. «Կոչումն ապաշխարութեան», էջ 381
. «Յղ. չքամբասելոյ», էջ 368
- եպս. Բջնոյ, Է դ., էջ 231
- վերադիտող Արարատեան նահանգի, Է դ., էջ 231
- Օձնեցի, Իմաստասէր, Ը դ., էջ 568
. Մատենագրութիւնք, էջ 551-6
. «Յղ. ժամասացութեան», էջ 12, 575-6, 584-5, 588
. «Յղ. եկեղեցւոյ», էջ 70, 564
. «Վասն արարողութեանց եկեղեցւոյ», էջ 856
- Տարօնացի, ԺԲ.էԹ դարէ առաջ, «Պատճառք ընթերցուածոց», էջ 5
- Սարկաւագ, ԺԱ դ., էջ 155, 162, 666, 670, 672
. «Յաղագս քահանայից», էջ 70
. «Մենկ. տոմարի», էջ 258
. «Ի Հոգիս սուրբ», էջ 10
. «Զլինելն որդի մարդոյ...», էջ 376
. «Որ վասն բաժակին մոլին», էջ 376
. «Աղօթք», էջ 475
. «Տոմարական բանք», էջ 854
. Այլեայլ գրութիւնք կարեւորք, էջ 2, 158-161
- Կոգեռն, ԺԱ դ.,
. «Յաղագս Վարդավառի», էջ 177-8
. «Վասն գիտելոյ զպատճառ վերաբերելեաց», էջ 854
- արքաեղբայր, 1180 թ., որդի Կոստանդեայ արքային, գրիչ աւետարանի, էջ 453
- ԺԲ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՄԷ.ի, էջ 632
- եպիսկ. ի Հաղբատ, 1218 թ., էջ 13
- Գաոնեցի, 1222 թ., յԵրուսաղէմ, էջ 185
. «Աղօթք», էջ 393, 402-3, 473-4
. «Խրատ եւ աղօթք», էջ 442, 577, 586, 589
- (Յեվանէս), 1223 թ., որդի Գրիգոր քհյ.ի, յԵրզնկայ, էջ 616
- անյայտ վրդ., 1289 թ., էջ 702, 757
- Արջուկ, 1292 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԲ.ի, էջ 759, 760
- եպս., 1297 թ., էջ 732
- (Ովաննէս) Օրբէլ, 1298 թ., էջ 532
- վրդ., 1298 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԻԷ.ի, էջ 529, 532

[Յովհաննէս]
- Եզնկացի, Պլուզ, Մորթորեցի, ԺԳ դ., էջ 155, 198, 351, 792
. կազմող Տօնապատճառի՝ էջ 28, 45-6
. «Ճղ. Դաւթի մարգարէի», էջ 29
. «Ի ծնունդն եւ ի մկրտութիւն Քրիստոսի», էջ 29
. «Ի սուրբ Հոիփսիմէ», էջ 43
. «Պատմ. չարչարանաց Գր. Լուս.ի», էջ 43
. «Ճղ. սրբոց հայրապետաց», էջ 43
. «Ճղ. աղաւնոյ միամտութեան», էջ 44
. «Ի մեծի Հինգշաբաթին», էջ 37
. «Ի սուրբ առաքեալսն», էջ 44
. «Մեկն. Սաղմոսի», էջ 45
. «Խրատ ոգեշահ, խրատ քրիստոնէից», էջ 382, 447-8, 803, 805, 960, 989
. «Վասն խոստովանութեան», էջ 383
. «Վասն սիրոյ», էջ 383
. «Վասն հակման քարոզ», էջ 417
. «Ճղ. երկնային շարժման», էջ 181, 264, 300, 357, 794, 1080
. «Նախադրութիւն մեկն. քերականի», էջ 279, 346, 620, 790-2, 808-9, 812-3 794, 798-9, 811
. Տաղք էջ 262, 301, 357
. Քարոզք, էջ 815-8
. Գրութիւն ին՚ն, էջ 178
- Երզնկացի, Պարկանց
. «Խոստովանութիւն եւ յայտնութիւն գաղտնեաց», էջ 197, 215
. «Խրատք ոգեշահք վասն զղջման», էջ 199
- Արճիշեցի, ԺԳ-ԺԴ դդ., էջ 580, 590
. «Տեսութիւն վասն պատարագի», էջ 276, 335, 360, 577-580, 590, 782
- (Յովհաննէս), 1312 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՄԷ.ի, էջ 625, 630-4
- վրդ., 1318 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. Ժ.ի, էջ 493, 495-6
- (Յովաննէս) վրդ., 1332 թ., յանապատն Ս. Կիրակոսի, ստ. Մտգ. Հյց. ՃԳ.ի, էջ 793, 796
- Կլայեցի, 1337 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՂԲ.ի, էջ 759, 761
- (Յովաննէս), 1341 թ., ազգ. Կարապետ վրդ.ի, ի Կամախ, էջ 711
- 1350-1415 թթ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԱ.ի, էջ 833, 836, 838
- Որոտնեցի, ԺԴ դ., էջ 334-5, 351, 444, 680, 763, 849-50, 858, 882-3, 893, 915, 921-2, 933, 935-6, 959, 946-4, 946, 950, 971, 973, 978, 991, 994, 997-1000, 1002, 1013, 1017. մաճրաճկար՝ էջ 943, 965, 1031
. «Մեկն. Եսայեայ», էջ 510
. «Նախերգաւ մեկնութեան», էջ 442-3
. «Մեկն. Առետ. Յովճ.», էջ 272, 334, 839-842, 1012
. «Մեկն. ԺԴ թղ. Պօղոսի», էջ 963-4
. «Լծ. Գր. Աստուածաբանի», էջ 1046
. «Լծ. Պորփիւրի», էջ 212
. «Լծ. Ստորոգ. Արիստոտէլի», էջ 342, 849
. «Լծ. Պերիարմենիաս», էջ 343
. «Հաւաքումն ի Փիլոնէ», էջ 427
. Քարոզք, էջ 855
- քհյ., ԺԴ դ., գրիչ Ժղվծ. Զ.ի, էջ 155, 162-3
- (Յովաննէս) վրդ., ԺԴ դ., էջ 163
- ԺԴ դ., գրիչ եւ ստ. Ժղվծ. Ը.ի, էջ 173, 179-180
- (Յովաննէս) Ֆրա, ի Նախիջեւան, ԺԴ դ., էջ 500
- ԺԴ դ., ծաղկո՞ղ Մտգ. Հյց. Զ.ի, էջ 712, 716
- (Յովաննէս), եպս., 1421 թ., ի Վարագ, էջ 859
- 1423 թ., եկեղեցպաշ յԱգուլեաց վանս, էջ 878
- Կոլոտիկ, 1441 թ., ի Հերմոն, էջ 548
- վրդ., 1436 թ., գրիչ, էջ 319
- սրկ., 1453 թ., եղբօրորդի Թադէոս կրօն.ի (ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194
- (Յովաննէս), եպս., 1475 թ., առաջնորդ Ամթալ, էջ 1064
- ԺԵ դ., գրիչ Տօնպտճ. Ժ.ի, էջ 93, 98
- (Յովաննէս), ԺԵ դ., գրիչ Ժղվծ. ԺԱ.ի, էջ 195, 201
- (Յովաննէս), ԺԵ դ., կրօն., ստ. Ժղվծ. ԺԵ.ի, էջ 213, 216
- (Ովաննէս), ԺԵ դ., վերջին կազմող Մտգ. Հյց. ՄԸ.ի, էջ 634
- (Ովաննէս), ԺԵ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԼ.ի, էջ 885, 897
- կրօն., ԺԵ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀԱ.ի, էջ 1067-8
- Թլկուրացի, ԺԵ-ԺԶ դդ.,
. «Մեկն. Արարածոց», էջ 1079, 1082
. Տաղ, էջ 265, 307-8
- Յովաննէսիկ), 1519 թ., որդի Գրիգոր Երէցի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀ.ի), էջ 1066
- (Յովաննէս) քհյ., 1519 թ., հայր Գրիգոր Երէցի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀ.ի), էջ 1066
- 1569 թ., լրացնող գրութեան Մտգ. Հյց. ՄԸ.ի, էջ 635, 646
- (Յովաննէս), 1593 թ., որդի Գասպարի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 769
- վրդ., 1598 թ., ի Սեբաստիայ, էջ 252
- կրօն., ԺԶ-ԺԷ դդ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԼ.ի, էջ 885, 897
- րաբունապետ, ի Մոկք, 1606 թ., ստ. Ժղվծ. Լ.ի, էջ 278, 283-4
- կթղս. 1610 թ., էջ 920
- վրդ. րաբունապետ, յԱմիթ, 1613 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի, էջ 1030, 1037-40
- քհյ., 1613 թ., յԱմիթ, հայր Յովճաննէս վրդ.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038
- պտրք. Պոլսոյ, 1614 թ., էջ 725
- (Յովաննէս), 1617 թ., հայր Սարգսի Քութեցւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԼԱ.ի), էջ 288
- վրդ., ի Բերիա՛յ, 1628 թ., էջ 729
- (Յովաննէս) քհյ., 1642 թ., գրիչ Ժղվծ. ԼՉ.ի, էջ 329, 332
- ջահրնկալ, 1643 թ., գրիչ Ժղվծ. ԼԷ.ի, էջ 333, 336
- (Յովաննէս), 1669 թ., հայր Ազարիա կթղս.ի Սսոյ, էջ 772
- արքեպս. փիլիս., 1673 թ., ստ. Մտգ. Հյց. Է.ի, էջ 475, 478-9

[Յովհաննէս]
- 1686 թ., կազմող Մտգ. Հյց. ԽԳ.ի, էջ 569, 574
- (Ոսկանէս), 1694 թ., որդի Մկրտիչ քհյ.ի Ջուղայեցւոյ (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 968
- (Ովաննէս) տիրացու, Վըլկանկացի չինկճի Յուսէփի որդի, 1697 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽՋ.ի, էջ 971-2
- Անկիւրացի, ԺԷ՛ դար, թրգ. ի ֆռանգաց «Անուանք եւ գործք տասն սիպիլլեանց», էջ 430, 445-6
- ԺԷ դ., գրիչ Ժղվծ. ԽԴ.ի, էջ 365, 370
- (Օճաճ), ԺԷ դ., ոմն վկայող, էջ 635
- (Յովաննէս), ԺԷ դ., հայր Նիկողայոս սրկ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԸ.ի), էջ 965-6
- 1708 թ., հացագործ Խլպաշի վանուց, էջ 418
- (Յոհաճ), 1709 թ., ազգ. Միքայէլի Անապատեցւոյ, էջ 712
- (Յոհաննէս), 1709 թ., ազգ. Միքայէլի Անապատեցւոյ, էջ 712
- (Ոսկան) քհյ., 1713 թ., որդի Օղուլբէկի, էջ 74
- Թոմաճանեան, Պոլսեցի, 1731 թ., էջ 582
- (Յոհաճ), 1735 թ., ի Կաֆայ, խնդրող Մտգ. Հյց. ԼՋ.ի, էջ 547, 550
- սրկ., 1763 թ., ի Հալէպ, գրիչ Մտգ. Հյց. ԺԴ.ի, էջ 539, 542
- Մոկացի, Գետեզերեան - Պօղոսեան, 1766 թ., «Ճառ Աթոռոյն Վարագայ», էջ 425-6
- (Իովաննէ), 1781 թ., թոռն Հերակլ արքայիճ վրաց, էջ 426
- Զիգիեան, 1790 թ., նուիրէ Մխիթարեանց Ժղվծ. ԽԴ., էջ 365
- պտրք. Պոլսոյ, 1799-1800, էջ 448
- վրդ., Զմիւռնացի, ԺԸ դ., «Վկայութիւնք ի պէտս բարոզութեան», էջ 984-6
- (Յօհաննէս), ԺԸ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԹ.ի, էջ 988
- վրդ., ԺԸ դ., ստ՛. Մտգ. Հյց. ՁԵ.ի, էջ 736
- Թուղլաճի աղա, Կեսարացի, 1832 թ., հայր Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (ստ. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770
- (Յօհաճ), 1832 թ., եղբայր Կիրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ (ստ. Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 770
- կթղս., 1842 թ., էջ 523-4
- Էմինեան, 1852 թ., ի Փարիզ, գրիչ Մտգ. Հյց. ՅՐ.ի, էջ 605-6
- վրդ. Զօհրապեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 53, 59, 60, 131, 214, 607, 673, 693, 712, 831
- Կէնտուրեան, 1837 թ., հայթայթէ Մխիթարեանց Տօնպտճ. Գ. եւ Մտգ. Հյց. ՃԻԸ, էջ 20, 861
- Գասպարեան, Մէրտինցի, 1858 թ., հայթայթէ Մխիթարեանց Ժղվծ. Ա., էջ 117
- Ներսիսեան, ի Պոլիս, 1881 թ., հայթայթէ Մխիթարեանց Տօնպտճ. Գ., էջ 28
- քհյ. Մկրեան, ի Պոլիս, 1884 թ., էջ 375
- տէր, Խաչիկեան, 1884 թ., ի Կալկադայ, նուիրէ Մխիթարեանց Ժղվծ. ԼԴ եւ ԽՋ., էջ 317, 375
- Փափազեան, ԺԹ դ., նուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյց. ՃԽԱ, էջ 943
- Տէր Կարապետեան, Պրուսացի, ԺԹ դ., գրիչ եւ Մխիթարեանց հայթայթող ձեռագրաց, էջ 555, 558
- այլեայլք
  . ճգնաւոր, էջ 156
  . եպիսկոպոս սուրբ, էջ 186
  . վրդ., «Ի խորհուրդ յարութեան Ղազարու», էջ 35
  . վրդ., «Վասն սիրոյ», էջ 192
  . վրդ., «Խրատք կանոնականք առաքելոց», էջ 408
  . վրդ., «Վասն աւերման աշխարհիս», էջ 389-390
  . վրդ՛., «Տեառնիւն բանիւ Յորդւոյ», էջ 56
- տաղասացք
  . (Ավաճէս), էջ 1070
  . Խաղողեցի, էջ 327
  . Վարագեցի, էջ 262
  . վրդ., էջ 327
  . ոմն, էջ 326

Յովնան
- որդի Պետրոս առաքելւոյ, էջ 963

Յովսէփ
- աստուածամայր, մանրանկար՝ էջ 617, 621
- Արեմաթացի, մանրանկար՝ էջ 617
- (Ոսեփ), 1436 թ., հայր Ականանար թգ.ի, էջ 319
- կթղս., 1441 թ., էջ 203
- ԺՋ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՀԳ.ի, էջ 1073, 1076
- արեղայ Էջմիածնի, 1687 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԳ.ի, էջ 949- 954-6, 958
- Վլանկացի չինկճի, 1697, հայր տիրացու Ովաճիսի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽՋ.ի), էջ 971-2
- վրդ., 1697 թ., կնիք, էջ 906
- արեղայ, Պէշիքտաշցի, Քեօմուրճենց, ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԿԴ.ի, էջ 1049-50
- վրդ., Կեսարացի, ԺԷ-ԺԸ դդ., էջ 998, 1004
- մէլիք, 1759 թ., ի Ղարաբաղ, էջ 322
- տէր, Գաղատացի, Ղազանճի օղլուենց, ի Հռոմ, 1761 թ., էջ 1041
- արքեպս. Արղութեանց, ԺԸ դ., էջ 448. ստ. Մտգ. Հյց. ԿԷ.ի, էջ 677, 680. «Թղ. առ ամիրայս Պոլսոյ», էջ 450-1
- վրդ., Կեսարացի, ԺԸ դ., ստ. Ժղվծ. ԼԷ.ի, էջ 333, 336-7
- Իսքէնտէրեան, ի Կալկաթա, 1889 թ., էջ 317

Յովսիա
- «Պատմ. Թաթոյ եւ Գիւտի...», էջ 451

Յորդան
- 1223 թ., հայր Մոնումախի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՅԵ.ի), էջ 615

Յուլիանէ
- կին Աղեքսանդր վկայասիրի՛, էջ 17

Յուլիանոս
- ուրացող, էջ 167
- իշխան ի Նիկիայ, էջ 419
- վերատեսուչ Հռոմայ, «Թղ. առ Յուլիոս», էջ 421

Յուլիոս
- եպս. Հռոմայ, էջ 156, 161

Յուսէն
- (Հուսէն), 1695 թ., Շաճ պաթսից, էջ 968, 970
Յուսիկ
- 1367 թ., եղբայր Վարդան քոյ.ի (գրիչ Տօնպտ. Գ.ի), էջ 26
Յուսուփ
- 1336 թ., որդի Ամիրի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԼ.ի), էջ 788
- պարոն, 1419 թ., էջ 879
- (Յուսուֆ), 1421 թ., էջ 860

Նազարէթ
- մաճտեսի, 1614 թ., նուիրող օրինակին Մտգ. Հյց. ՁԳ.ի, էջ 726
- ԺԸ դ., հայր Սէրգիս Պուտաղեանց (ստ. Մտգ. Հյց. Ղ.ի), էջ 746
Նազեր
- 1367 թ., մայր Վարդան քոյ.ի (գրիչ Տօնպտ. Գ.ի), էջ 26
Նազլու
- ԺԷ-ԺԸ դդ., կողակից Խորխոռնցի Եալլայիճ (ստ. Մտգ. Հյց. ՃՄԴ.ի), էջ 998, 1004
Նահապետ
- կթող., ԺԷ դ., էջ 968
Նաղաշ
- տաղատաց, էջ 262, 263
Նաճա
- Ասորի, էջ 666
Նաճալջաճ
- 1701 թ., ի Սպահան, առաջին կողակից Սիճաճի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970
Նեկտարիոս
- Եպս. Պոլսոյ,
. «Ի սուրբ Ստեփաննոս», էջ 3, 17
. «Ի տօնի սրբոյն Թէոդորոսի», էջ 319
Նեղոս
- ճգնաւոր, էջ 1027, 1035
. «Խրատք», էջ 199, 406-7, 468-9, 959, 961, 1027
Նենես
- 1709 թ., մայր Միքայէլի Անապատեցւոյ, էջ 712
Նեստոր
- աղանդաւոր, էջ 161, 546
Ներսէս
- Պարթեւ, Մեծն, էջ 240, 301
. «Կանոնք», էջ 382, 986
. «Պատմ. ի Առաքել Բաղիշեցւոյ», էջ 304
. «Պատմ. ի Մեսրոպայ երիցուէ», էջ 305
. «Տաղ ի Ս. Ներսէս», էջ 1073
- Շինող, կթող., էջ 830
- Շնորհալի, էջ 117, 166, 301, 312-3 458, 464, մանրագիրք՝ էջ 295-7
. «Գիր հաւատոյ», էջ 193-4
. «Դուք էք աղ երկրի...», էջ 68
. «(Երգ) Աստուած անեղ անժամանակ», էջ 681
. «(Երգ) Այսօր անճառ լուսոյն ծագումն», էջ 681
. «Թղ. առ Մանուէլ թգ., Խոստովանիմք...», էջ 186, 298, 851
. «Թղ. Ընդհանրական», էջ 986, (մասն) էջ 267
. «Ի ծնունդն Քրիստոսի», էջ 68
. «Կարգաւորութիւնք եկեղեցւոյ եւ արարողութիւնք ժամատեղեաց», էջ 369
. «Հանելուկք», էջ 1052
. «Հաւատով խոստովանիմ», էջ 403, 470
. «Մեկն. Ամենայն չար տանջելի», էջ 143, 219, 238, 502, 508
. «Մեկն. Խորանաց», էջ 914
. «Մեկն. Կաթուղիկեացց», էջ 628-630, 661-2, (մասն) էջ 91
. «Մեկն. Մատթէի», էջ 71, (մասն) էջ 919
. «Մեկն. Սահմանաց Դաւթի», էջ 219
. «Ցղ. ազգականութեան», էջ 1046
. «Ցղ. երկնից եւ գարդուց», էջ 239
. «Ցայնժամ գալ Յիսուս ի Գալիլէէ...», էջ 67
. «Ցայնժամ վարեցաւ Յիսուս...», էջ 67
. «Յիսուս որդի», էջ 200-1, 298, (մասն) էջ 470, 919, 986
. «Ոդր եդեսիոյ», էջ 301
. «Պատճառ Բարձրացուցեացն», էջ 518
. Տաղք, էջ 298-301, 470
. «Ներբող ի Ն. Լամբրոնացւոյ», էջ 301, 357
. Վեհապարական բանք, էջ 326
- Լամբրոնացի, էջ 205, 334, 362, 580-1, 590
. «Ատենաբանութիւն», էջ 71-2
. «Գիր ճառատոյ...», էջ 375
. գրիչ Մտգ. Հյց ԼԸ.ի, էջ 551
. «Գովեստ վարուց Ն. Շնորհալւոյ», էջ 301, 357
. «Թղ. Գիր առ Ղևոնտ», էջ 690-1
. «Թղ. Ցայտնութեան Յովհաննու», էջ 203-4, 720, 914
. «Թղ. առ Լեւոն արքայ», էջ 458, 464
. «Ի տօնի Վարդավառի», էջ 42
. «Լուծմունք Նիւսացւոյ», էջ 174
. «Մեկն. Առակաց», էջ 42
. «Մեկն. Էր ընդ եղբարս», էջ 29
. «Մեկն. Հայր մերիմն», էջ 919
. «Մեկն. պատարագի», մասն՝ էջ 360, 578-9
. «Հարցումն պատարագի եւ պատասխանի», էջ 271
. «Մեկն. Սաղմոսին», (մասն) էջ 178, 946, 949, 986, 1022
. «Պատասխանիք», էջ 186
- վրդ., 1280 թ., ստացող Մտգ. Հյց. Ա.ի, էջ 459
- բարուճի, 1288 թ., ստացող Մտգ. Հյց. ՀԹ.ի, էջ 693, 696
- միայնակեաց, 1317 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՅԸ.ի, էջ 635, 641-5
- 1301 թ., ոմն, էջ 758
- 1317 թ., ճոգնաւոր եղբայր Ներսիսի (ստ. Մտգ. Հյց. ՅԸ.ի), էջ 642
- արեղայ, 1332 թ., յանապատին Ս. Կիրակոսի, գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԳ.ի, էջ 793, 796
- վրդ., 1350-1415 թթ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԱ.ի, էջ 833, 836
- 1367 թ., եղբայր Վարդան քոյ.ի (գրիչ Տօնպտ. Գ.ի), էջ 26

[Ներսէս]
- երէց, Ամասիացի, 1475 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀ.ի, էջ 1057, 1064-5
- ԺԵ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՇՓ.ի, էջ 647
- ԺԵ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. Կ.ի, էջ 649, 651
- քեղ., ԺԵ դ., ստ. Ժղվծ. ԺՓ.ի, էջ 229, 234
- վրդ., Ղոնուտցի, 1558 թ., յԱտանալ, էջ 492
- վրդ., ի Վարագ, 1606 թ., էջ 284
- Մոկացի, 1622 թ., էջ 315
. «Ոդր Երուսաղեմի», էջ 302
. գրիչ Մտգ. Հյց. ՁԱ.ի, էջ 717-8
- կթղս. աղուանից, 1759 թ., էջ 323
- աշակերտ Ստեփաննոս վրդ.ի Ցակոբեցու, էջ 204
- վրդ. Սարգիսեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 49, 59, 60, 105, 117, 137, 189, 207, 217, 569, 663, 667, 669, 717, 773
- վրդ., Ճնտոյեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 341
Նիկողայոս
- Լիւրացի, «Մենկե. Երրայեցւոց թղթոյն», էջ 962
- (Նիկոլ) Տօմաժիրսքին, 1616 թ., ի Լվով, էջ 716
- 1641 թ., խնդրող ի Խաչատրէ՞..., էջ 358
- վրդ., առաջնորդ Թէքիրտաղու, 1688 թ., էջ 360
- դպիր, յԱմիթ, ԺԷ դ., էջ 964
- սրկ., ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԸ.ի, էջ 975-6
- Ճտօթեցի, 1704 թ., ստացող Ժղվծ. ՇԴ.ի, էջ 412, 414
- տէր, Բենկի տէր Սահակենց, 1786 թ., ստացող Ժղվծ. ԽՐ.ի, էջ 359, 362
- Պոռւսացի, ԺԸ դ., միաբան Մխիթարեան, էջ 582
- Արղութեանց Երկայնաբազուկ, 1829 թ., նուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյց. ԿԷ, էջ 677
Նորայր
- եպս. Պողարեան, Ի դար, էջ 451
Նուշխաթուն
- 1423 թ., մայր Վարդան արեղայի (կազմող Մտգ. Հյց. ՃԻԸ.ի), էջ 880
Նուշնամ
- ԺԷ դ., մեծ մայր Մկրտիչ քեղ. Ջուղայեցւոյ (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 968
Նրջիս
- ԺԴ դ., մայր Գրիգորի (գրիչ Տօնպտճ. Է.ի), էջ 72-3

Շահրոխ
- Միրզա, թոռն Թամուրի, 1419 թ., էջ 879
Շահինեան
- Տ. Դաւիթ Յոհաննեան, 1829ին նուիրէ Մխիթարեանց Տօնպտճ. Ա., էջ 1
Շահնազար
- մէլիք, 1759 թ., ի Ղարաբաղ, էջ 322
Շահպուճ
- 1421 թ., թգր. արեւելից, էջ 859
Շահնշահ
- 1218 թ., մանուկ, որդի Իւանէի, էջ 13
Շահստէ
- 1669 թ., մայր Թումա բեյ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԵ.ի), էջ 772
Շամշա
- 1406 թ., մայր Թոմաս բեյ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻՋ.ի), էջ 852
Շամշատ
- ԺԵ դ., պատճառաւոր Մտգ. Հյց. ՇՓ.ի, էջ 647-8
Շամսի
- տաղաւաց, էջ 263, 264, 303
Շամուղդաս
- Վարիպ, 1453 թ., շնորհող օրինակին, էջ 194
Շատլուս
- ԺԴ դ., հայր Ներսէս վրդ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԱ.ի), էջ 836
Շիրակ
- արքայ, շինող Շիրակ քաղաքին, էջ 252, 954
Շիրինշահ
- 1317 թ., հայր Ներսէս միայնակեցի (ստ. Մտգ. Հյց. ՇԸ.ի), էջ 642
Շիօշ
- բէգ, 1768 թ., հայր Յովսէփ արքեպս. Արղութեանց, էջ 680

Որոգինէս
- էջ 121
Ոսկան
- ԺԷ դ., որդի Սուքիաս րաբունապետի, էջ 396
- 1759 թ., գրագիր, ի Ղարաբաղ, էջ 322-4
Ումարէ
- մելիք, 1461 թ., էջ 202
Ուպուն
- 1453 թ., մայր Թադէոս կրօն.ի (ստ. Ժղվծ. ժ.ի), էջ 194

Չինար
- 1613 թ., յԱմիթ, մայր Միհնասի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038
Չոպանեան
- ընտանիք, ի Պոլիս, ԺԹ դ., էջ 582

Պաղպան
- Կեսարացի, 1614 թ., ի Պոլիս, կազմող Մտգ. Հյց. ՁԳ.ի, էջ 723, 726
Պաղտին
- (Պաղտէն), Խուրումչոյ, 1319 թ., էջ 496
- 1461 թ., ի Սիս, էջ 202
Պայրամ
- 1633 թ., հայր ստացողի Մտգ. Հյց. ՃԼԷ.ի, էջ 924
Պապ
- ԺԸ դ., հայր Պետրոսցի Մանուկի (ստ. Ժղվծ. ԼԷ.ի), էջ 336-7
Պապաք
- ԺԴ դ., էջ 74
Պատրիկ
- քարագործ յԵրզնկայ, 1223 թ., էջ 616
Պարս
- Սիւնեցի, «Հարցումն Վաչագանայ եւ պտս. Պարսի», էջ 937

Յուսէն
- (Հուսէն), 1695 թ., Շաւ պաթսից, էջ 968, 970
Յուսիկ
- 1367 թ., եղբայր Վարդան քեյ.ի (գրիչ Տօնպտ. Գ.ի), էջ 26
Յուսուփ
- 1336 թ., որդի Ամիրի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԼ.ի), էջ 788
- պարոն, 1419 թ., էջ 879
- (Յուսուֆ), 1421 թ., էջ 860

Նազարէթ
- մաճտեսի, 1614 թ., ճուիրող օրինակին Մտգ. Հյց. ՁԳ.ի, էջ 726
- ԺԸ դ., հայր Սէրգիս Պուտաղեանց (ստ. Մտգ. Հյց. Ղ.ի), էջ 746
Նագեր
- 1367 թ., մայր Վարդան քեյ.ի (գրիչ Տօնպտճ. Գ.ի), էջ 26
Նազլու
- ԺԷ-ԺԸ դդ., կողակից Խորխոռնցի Եալլայիճ (ստ. Մտգ. Հյց. ՃՄԴ.ի), էջ 998, 1004
Նահապետ
- կթղս., ԺԷ դ., էջ 968
Նաղաշ
- տաղաւաց, էջ 262, 263
Նահա
- Ասորի, էջ 666
Նահալջան
- 1701 թ., ի Սպահան, առաջին կողակից Սիմեանի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970
Նեկտարիոս
- Եպս. Պոլսոյ,
. «Ի սուրբ Ստեփաննոս», էջ 3, 17
. «Ի տօնի սրբոյն Թէոդորոսի», էջ 319
Նեղոս
- ճգնաւոր, էջ 1027, 1035
. «Խրատք», էջ 199, 406-7, 468-9, 959, 961, 1027
Նեմես
- 1709 թ., մայր Միքայէլի Անապատեցւոյ, էջ 712
Նեստոր
- աղանդաւոր, էջ 161, 546
Ներսէս
- Պարթև, Մեծն, էջ 240, 301
. «Կանոնք», էջ 382, 986
. «Պատմ. ի Առաքել Բաղիշեցւոյ», էջ 304
. «Պատմ. ի Մեսրոպայ երիցուէ», էջ 305
. «Տաղ ի Ս. Ներսէս», էջ 1073
- Շինող, կթղս., էջ 830
- Շնորհալի, էջ 117, 166, 301, 312-3 458, 464. մանրանկար՝ էջ 295-7
. «Գիր հաւատոյ», էջ 193-4
. «Դուք էք աղ երկրի...», էջ 68
. «(Երգ) Աստուած անեղ անճառանակ», էջ 681
. «(Երգ) Այսօր անճառ լուսոյն ծագումն», էջ 681
. «Թղ. առ Մանուէլ թգ., Խոստովանիմք...», էջ 186, 298, 851
. «Թղ. Ընդհանրական», էջ 986, (մասն) էջ 267
. «Ի ծնունդն Քրիստոսի», էջ 68
. «Կարգաւորութիւնք եկեղեցւոյ եւ արարողութիւնք ժամատեղեաց», էջ 369
. «Հանելուկք», էջ 1052
. «Հաւատով խոստովանիմ», էջ 403, 470
. «Մենկ. Ամենայն չար տանջելի», էջ 143, 219, 238, 502, 508
. «Մենկ. Խորանաց», էջ 914
. «Մենկ. Կաթուղիկեայց», էջ 628-630, 661-2, (մասն) էջ 91
. «Մենկ. Մատթէի», էջ 71, (մասն) էջ 919
. «Մենկ. Սահմանաց Դաւթի», էջ 219
. «Ցղ. ազգականութեան», էջ 1046
. «Ցղ. երկնից եւ գարդուց», էջ 239
. «Ցայնժամ գայ Յիսուս ի Գալիլէէ...», էջ 67
. «Ցայնժամ վարեցաւ Յիսուս...», էջ 67
. «Յիսուս որդի», էջ 200-1, 298. (մասն) էջ 470, 919, 986
. «Մեր Եղեսիոյ», էջ 301
. «Պատճառ Բարձրացուցեացն», էջ 518
. Տաղք, էջ 298-301, 470
. «Ներբող ի Ն. Լամբրոնացւոյ», էջ 301, 357
. Կենսագրական բաւք, էջ 326
- Լամբրոնացի, էջ 205, 334, 362, 580-1, 590
. «Անեծնաբանութիւն», էջ 71-2
. «Գիր հաւատոյ...», էջ 375
. գրիչ Մտգ. Հյց ԼԷ.ի, էջ 551
. «Գովեստ վարուց Ն. Շնորհալւոյ», էջ 301, 357
. «Թղ. Գիր առ Վիճոսէ», էջ 690-1
. «Թղ. Յայտնութեան Յովհաննու», էջ 203-4, 720, 914
. «Թղ. առ Լեւոն արքայ», էջ 458, 464
. «Ի տօնի Վարդավառի», էջ 42
. «Լուծմունք Նիւսացւոյ», էջ 174
. «Մենկ. Առակաց», էջ 42
. «Մենկ. Էր ընդ եղբարս», էջ 29
. «Մենկ. Հայր մերին», էջ 919
. «Մենկ. պատարագի», մասն էջ 360, 578-9
. «Հարցումն պատարագի եւ պատասխանի», էջ 271
. «Մենկ. Սաղմոսին», (մասն) էջ 178, 946, 949, 986, 1022
. «Պատասխանիք», էջ 186
- վրդ., 1280 թ., ստացող Մտգ. Հյց. Ա.ի, էջ 459
- բարուճի, 1288 թ., ստացող Մտգ. Հյց. ՀԹ.ի, էջ 693, 696
- միայնակեաց, 1317 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՇԸ.ի, էջ 635, 641-5
- 1301 թ., ոմն, էջ 758
- 1317 թ., հոգեւոր եղբայր Ներսիսի (ստ. Մտգ. Հյց. ՇԸ.ի), էջ 642
- արեղայ, 1332 թ., յաճապատին Ս. Կիրակոսի, գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԳ.ի, էջ 793, 796
- վրդ., 1350-1415 թթ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԱ.ի, էջ 833, 836
- 1367 թ., եղբայր Վարդան քեյ.ի (գրիչ Տօնպտճ. Գ.ի), էջ 26

[Ներսէս]
- երէց, Ամասիացի, 1475 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀ.ի, էջ 1057, 1064-5
- ԺԵ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՄՓ.ի, էջ 647
- ԺԵ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. Կ.ի, էջ 649, 651
- քհյ., ԺԵ դ., ստ. Ժղվծ. ԺՓ.ի, էջ 229, 234
- վրդ., Ողնուտցի, 1558 թ., յԱտանայ, էջ 492
- վրդ., ի Վարագ, 1606 թ., էջ 284
- Մոկացի, 1622 թ., էջ 315
. «Ոդր Երուսաղէմի», էջ 302
. գրիչ Մտգ. Հյց. ՁԱ.ի, էջ 717-8
- կթղս. աղուանից, 1759 թ., էջ 323
- աշակերտ Ստեփաննոս վրդ.ի Ցակոբեցու, էջ 204
- վրդ. Սարգիսեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 49, 59, 60, 105, 117, 137, 189, 207, 217, 569, 663, 667, 669, 717, 773
- վրդ., Ճնտոյեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 341

Նիկողայոս
- Լիւրացի, «Մենկն. Երրայեցւոց թղթոյն», էջ 962
- (Նիկոլ) Տօմաժիրսքին, 1616 թ., ի Լվով, էջ 716
- 1641 թ., խնդրող ի Խաչատրէ՞..., էջ 358
- վրդ., առաջնորդ Թէքիրտաղու, 1688 թ., էջ 360
- դպիր, յԱմիթ, ԺԷ դ., էջ 964
- սրկ., ԺԷ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽՀ.ի, էջ 975-6
- Շօոթեցի, 1704 թ., ստացող Ժղվծ. ՇԻ.ի, էջ 412, 414
- տէր, Բենգի տէր Սաճակենց, 1786 թ., ստացող Ժղվծ. ԽԲ.ի, էջ 359, 362
- Պռուսացի, ԺԸ դ., միաբան Մխիթարեան, էջ 582
- Արդութեանց Երկայնաբազուկ, 1829 թ., նուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյց. ԿԷ, էջ 677

Նորայր
- եպս. Պողարեան, Ի դար, էջ 451

Նուշխաթուն
- 1423 թ., մայր Վարդան արեղայի (կազմող Մտգ. Հյց. ՃԻՀ.ի), էջ 880

Նուշնամ
- ԺԷ դ., մեծ մայր Մկրտիչ քհյ. Ջուղայեցւոյ (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 968

Նրջիս
- ԺԴ դ., մայր Գրիգորի (գրիչ Տօնպտճ. Է.ի), էջ 72-3

Շահրոուխ
- Միրզա, թոռն Թամուրի, 1419 թ., էջ 879

Շահինեան
- S. Դաւիթ Յոհաննեան, 1829ին նուիրէ Մխիթարեանց Տօնպտճ. Ա., էջ 1

Շահնազար
- մէլիք, 1759 թ., ի Ղարաբաղ, էջ 322

Շահպուճ
- 1421 թ., թգր. արեւելից, էջ 859

Շահնշահ
- 1218 թ., մանուկ, որդի Իւանէի, էջ 13

Շահսատէ
- 1669 թ., մայր Թումա քհյ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԵ.ի), էջ 772

Շամշա
- 1406 թ., մայր Թոմաս քհյ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻՉ.ի), էջ 852

Շամշատ
- ԺԵ դ., պատճառաւոր Մտգ. Հյց. ՄՓ.ի, էջ 647-8

Շամսի
- տաղաւոաց, էջ 263, 264, 303

Շամուղդաս
- Ղարիպ, 1453 թ., շնորհող օրինակիճ, էջ 194

Շատլուս
- ԺԴ դ., հայր Ներսէս վրդ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻԱ.ի), էջ 836

Շիրակ
- արքայ, շինող Շիրակ քաղաքին, էջ 252, 954

Շիրինշահ
- 1317 թ., հայր Ներսէս միայնակեցի (ստ. Մտգ. Հյց. ՇԸ.ի), էջ 642

Շիօշ
- բէգ, 1768 թ., հայր Յովսէփ արքեպս. Արղութեանց, էջ 680

Որոգինէս
- էջ 121

Ոսկան
- ԺԷ դ., որդի Սուրիաս րաբունապետի, էջ 396
- 1759 թ., գրագիր, ի Ղարաբաղ, էջ 322-4

Ումարէ
- մելիք, 1461 թ., էջ 202

Ուլուճ
- 1453 թ., մայր Թադէոս կրօն.ի (ստ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194

Չինար
- 1613 թ., յԱմիթ, մայր Միհնաի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038

Չոպանեան
- ընտանիք, ի Պոլիս, ԺԹ դ., էջ 582

Պաղպան
- Կեսարացի, 1614 թ., ի Պոլիս, կազմող Մտգ. Հյց. ՁԳ.ի, էջ 723, 726

Պաղտին
- (Պաղտէն), Խութումչոյ, 1319 թ., էջ 496
- 1461 թ., ի Սիս, էջ 202

Պայրամ
- 1633 թ., հայր ստացողի Մտգ. Հյց. ՃԼԷ.ի, էջ 924

Պապ
- ԺԸ դ., հայր Պետրոսի Մանուկի (ստ. Ժղվծ. ԼԷ.ի), էջ 336-7

Պապաք
- ԺԴ դ., էջ 74

Պատրիկ
- քարագործ յԵրզնկայ, 1223 թ., էջ 616

Պարս
- Սիւնեցի, «Հարցումն Վաչագանայ եւ պտս. Պարսի», էջ 937

Պարսամ
- վրդ., ԺԴ դ., էջ 73-4
Պետրոս
- առաքեալ, էջ 192, 434-5, 953. մանրանկար՝ էջ 1019
. «Ձիշատակարան», էջ 4
. «Պատմ. մատիճ», էջ 261
. «Վասն պարծելոյն ոմանց...», էջ 327
. «Պատասխանի ֆոանկաց... զՊետրոս մեծ կարծեն», էջ 857
- մաքսատուր, «Պատմ. անողորմ Պետրոսի...», էջ 959, 990
- Սիւնեցի, Ջ դ., «Ի սուրբ Աստուածածին», էջ 178
- կթղս., Ժ դ., էջ 941
- քոյ., ԺԲ դ., խնդրող ի Գր. Սկեւռացւոյ..., էջ 424
- վրդ., 1593 թ., ի Կաղկաո բերդ, էջ 768
- Կումիշխանեցի, 1610 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԼՋ.ի, էջ 917, 920
- Եզնկացի, «Պուչուխ», ԺԷ դ., խնդրող ի Ղուկաս վրդ. Կեղեցւոյ..., էջ 357
- 1732 թ., ճայր Աբրահամ աբեղայի (գրիչ Տօնպտ. ԺԲ.ի), էջ 115-6
- կրօն., 1756 թ., ի Վան, ստ. Մտգ. Հյց. ՃՀԷ.ի, էջ 1083-4
- տէր, 1775 թ., ստ. Ժողվ. ԺԲ.ի, էջ 206
- պտրք. Երամ.ի, 1795 թ., էջ 558
- Խերօցի, Բալուցի, Խօշմաթցի, 1868 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃՄԵ.ի, էջ 1003, 1010
Պիճոռն
- իմաստակ, էջ 238, 502, 506, 508
Պղատոն
- փիլիս., էջ 80, 164
Պղատարքոս
- փիլիս., էջ 221
Պնդուխտար
- 1275 թ., էջ 757
Պոլոքոռն
- սուրբ, էջ 121
Պորփիւր
- փիլիս., էջ 133, 995, 1016
. «Լուծմունք Դաւթի», էջ 164, 848, 882
. «Ներածութիւն. Ելոյր...», էջ 211, 212, 494, 498, 506, 811
. «Վերլուծ. ի Յովհ. Որոտնեցւոյ», էջ 212
. «Վերլծ. ներածութեան», էջ 495
Պուսալիտ
- 1317 թ., դան ազգին Գետողաց, էջ 640
Պրոկղ
- ճյրպտ., էջ 156, 186, 691
. «Ի սուրբ Ստեփաննոս», էջ 3
. «Ի գրոց պատճառաց», էջ 516
Պօղիննոս
- բդեշխ ի Նիկիոյ ժողովն, Դ դ., էջ 419
Պօղոս
- առաքեալ, էջ 1037
. «Ձիշատակարան», էջ 4
. «Աղօթք», էջ 193
- ճգնաւոր, մանրանկար՝ էջ 465
- Աղեքսանդրացի, «Նախերգանք», էջ 114
- վրդ., ԺԲ դարէ առաջ.
. «Պատճառ ընթերցուածոց», էջ 5
. «Ճղ. քառասնորդաց», էջ 6
. «Ճղ. Բարեկենդանին», էջ 24, 61, 87, 98
- տաբօնեցի, ԺԲ դ., «Ընդդէմ Քաղկեդոնի», էջ 185-6, 689, 691
- 1289 թ., գրի՛չ Մտգ. Հյց. ՀՋ.ի, էջ 699
- 1314 թ., ճայր Միխիթար Եզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Դ.ի), էջ 144-5
- 1375 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՊԲ.ի, էջ 762
- ԺԷ դ., աշակերտ Կարապետ վրդ. Զագի, էջ 500
- Մաղաքտեան, ի Կեսարիայ, 1797 թ., էջ 932
- Իճճիճի, Էտիրնեցի, 1767 թ., ճուիրէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. Խէ., էջ 583
- վրդ., Սիվրիհիսարցի, ԺԹ դ., ճուիրէ Միխիթարեանց Ժղվծ. Խ, Մտգ. Հյց. ՃԽՋ, ՃԽԳ, էջ 351, 847, 949
- վրդ., Մէճէրեան, միաբան Միխիթարեանց, էջ 853
- վրդ., Մեղիկեանց, «Օրէնք եւ սովորութիւնք երրայեցւոց», էջ 445-7
- վրդ., Պետրոսեան, միաբան Էջմիածնի, 1841 թ., էջ 522
Պօնց
- ֆրա, թրգ. Նիկոլայի Լիւրացւոյ Մենկ. երր., էջ 962

Ջալալին
- 1759 թ., ի Ղարաբաղ, եղբօրորդի Ոսկան գրագրի, էջ 322
Ջիհան
- շահ պարսից, 1662 թ., էջ 924
Ջուվան
- 1759 թ., ի Ղարաբաղ, էջ 323
Ջոպանօղլի
- Կարապետ Վասուղճի խան, ԺԸ դ., էջ 821

Ռիճան
- 1816 թ., ստ. Ժղվծ. ԽԸ.ի, էջ 379, 384

Սաղոն
- 1423 թ., երախտաւոր Ագուլեաց վանուց, էջ 878
Սալահատին
- 1187 թ., էջ 757
Սանան
- 1701 թ., ի Սպահան, եղբայր Սիմեանի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 970
Սաւակ
- Պարթեւ, էջ 953, 542
. «Կանոնք», էջ 382, 986
. «Ճղ. սպասաւորաց Եկ.», էջ 986
. «Տեսիլ», (մասն) էջ 986
- որդի Խոսրովի Աբճնեացւոյ, 950 թ., էջ 580
- եպս., Վերջանայ եւ Բարերդոյ, 1317 թ., էջ 424
- սպասէտ Բագրատունի, ի Կտուց վանս, 1598 թ., էջ 173

[Սաճակ]
- Բաղիշեցի, 1620-4 թթ., ծաղկող Ժղվծ. ԼԳ.ի, էջ 297
- Վանեցի, ի Բաղէշ, 1671-3 թթ., ընօրօղող ձեռագրաց, էջ 137, 148, 205-6, 208, 217, 222, 716-8
- (Սաճակենց), Տէր Նիկողայոս Բնկցի, 1786 թ., ստ. Ժղվծ. ԽՒ.ի, էջ 359, 362
- վրդ., Պրոնեան, միաբան Միխիթարեան, էջ 827
Սաճրբէկ
- 1423 թ., առաջնորդ Ագուլեաց վանուց, էջ 880
Սաղաթիէլ
- 1800 թ., դպրապետ Սամաթիոյ, էջ 610
Սամուէլ
- Կամրջաձորեցի, ԺԱ դ., էջ 568
. «Յղ. առաջաւորի պահոց», էջ 177
. «Յղ. բառասնորդաց», էջ 6
. «Յղ. բուն բարեկենդանին», էջ 24, 61, 98
. «Պատճառք տօնից», էջ 5
. «Յղ. տօնից տէրունականաց», էջ 564-5
- նպս., 1589 թ., էջ 368
- բիբլ., «Մեկն. Տօմարի», էջ 355
Սանդուխտ
- կոյս, մանրանկար՝ էջ 1019
Սատրատ
- 1759 թ., եղբայր Ոսկան ատենադպրի, ի Ղարաբաղ, էջ 322
Սարգիս
- նպս., Գերադիկորայ, Ե դ., էջ 158, 556
- վրդ., «Պատճառ Յարութեան», էջ 62, 77, 89
- հայր Զաքարէի (ի Պտմ. Կիրակոսի Գանձակեցւոյ), էջ 680
- Շնորհալի, ԺՒ դ., էջ 64
. «Մեկն. Կաթողիկեայց», էջ 626-8, 633-640, 645-8, 649-651, 654-5, 659-661. (մասն) էջ 986
. «Յիշատակարան Մեկն. Կաթող.եայց», էջ 626, 630-1
- Կուռն, ԺՒ դ., էջ 81, 670, 672
. «Մեկն. Ղուկայ», էջ 668
. «Մեկն. Յովճ.», էջ 663-6, 669
- վրդ., 1218 թ., ստ. Տօնպտ. Ա.ի, էջ 1, 13-4, 16
- տէր, 1276 թ., էջ 757
- արեղայ, 1288 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՀԴ.ի, էջ 693, 696
- Պիծակ, 1331 թ., գրիչ, ծաղկող Անսիզ Աստիւրեայ, էջ 748, 756-7
- 1341 թ., եղբայր Մեսրոպ վրդ.ի, յնզնկայ, էջ 710
- 1367 թ., եղբ. Վարդան քհյ.ի, (գրիչ Տօնպտ. Գ.ի), էջ 26
- միայնակեաց, 1367 թ., ի Մերտին, էջ 26-7
- կրօն., 1395 թ., խնդրող ի Մտթ. վրդ.է Զուղայեցւոյ..., էջ 1025, 1041-2
- բաբունապետ, 1395 թ., ի վանս Սպղնապատ (Վասպուրական), էջ 766
- ԺԴ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՀՓ.ի, էջ 707, 709
- ԺԴ դ., հայր Սէթեայ (գրիչ Տօնպտճ. Փ.ի), էջ 92
- բորեպս., ԺԴ-ԺԵ դդ., եղբայր Գրիգոր կրօն.ի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԴ.ի), էջ 798
- բաբուճի, 1406 թ., յերկրէ Քաչբերունոյ, էջ 852
- վրդ., 1423 թ., ի Տաթեւ, շնորհող օրինակին Սաբաղեան էրիցու, էջ 1028
- վրդ., 1425 թ., գրիչ Ժղվծ. Զ.ի, էջ 155, 164
- բաբունապետ, 1437 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԻՓ.ի, էջ 881, 884
- կթղս., 1475 թ., էջ 1064
- ԺԵ դ., ոմՃ, էջ 98
- ԺԵ դ., գրիչ Տօնպտ. ԺԱ.ի, էջ 97, 104
- դպիր, 1616 թ., ի Լվով, ստ. Մտգ. Հյց. ՁԴ.ի, էջ 726-7
- Քօթաճեացի, 1617 թ., գրիչ եւ ստ. Ժղվծ. ԼԱ.ի, էջ 285, 287-8, 290
- 1620 թ., եղբայր Ստեփ. վրդ. Շատախեցւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԼԳ.ի), էջ 316
- վրդ., 1654 թ., վերակացու Վարդանի (գրիչ Ժղվծ. ԼՓ.ի), էջ 352
- տէր, տիգրանակերտցի, 1654 թ., ստ. Ժղվծ. ԼՓ.ի, էջ 341, 350-2
- տէր, 1656 թ., հայր տէր Միքայէլի (գրիչ Ժղվծ. ԼՓ.ի), էջ 350
- 1660 թ., ստ. Ժղվծ. ԼԲ.ի, էջ 291, 296
- Մոկացի, 1678 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ԺԱ.ի, էջ 501, 504
- նպս., ԺԷ դ., ստ. Ժղվծ. ԺԵ.ի, էջ 213-4, 216
- նպս., Սարաֆեանց, Կեսարացի, 1750 թ., էջ 539
- քհյ., ի Վան, 1756 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՀԷ.ի, էջ 1083-4
- նպս. Սաճաթցի, Եդեսիացի, 1679 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԽԴ.ի, էջ 574, 580-4
- նպս. Թէքիրտաղցի, Պաղտասարեանց, 1786 թ., էջ 358. Նուիրէ Միխիթարեանց Մտգ. Հյց. Գ., ԺԸ., ԾԱ., ՃԸ, էջ 515, 536, 602, 807
- Պուտաղեանց, ԺԸ դ., ստ. Մտգ. Հյց. Ղ.ի, էջ 745-6
- վրդ., Թէոդորեանց, միաբան Միխիթարեանց, էջ 653-4
Սարկաւագ
- 1218 թ., ոմՃ, էջ 13
- մոնոզոն, 1317 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԾԸ.ի, էջ 635, 643-5
Սարուջալիոյ
- ցեղ, էջ 323
Սաւալանեանց
- Տ. Հ. Թ., ԺԹ դ., էջ 519
Սերեբիանոս
- ճղրպտ., էջ 121, 156, 666
. «Մեկն. Ղուկայ», էջ 452
- նպս., Եմեսու, «Ճառք», էջ 477-8
Սեղբեստրոս
- պապ Հռոմայ,
. «Թղ. Դաշանց», էջ 328, 404
. «Թղ. Նիկիոյ ժողովոյն», էջ 419
Սերովբէ
- Պետրոսեան, ԺԹ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԻՉ.ի, էջ 527-8
- Ալիշան, ԺԹ դ., հայթայթէ Միխիթարեանց այլ-

[Սերովբէ]
եւայլ Ջեռագիրս, էջ 28, 337, 501, 509, 681, 737, 991
Սեւեռիոս
- Անտիոքացի, էջ 121
Սեւերիանոս
- ճղպտ., «Մենկ. առետարանի», էջ 179
Սեֆեր
- 1709 թ., ճայր Միքայէլի Անապատեցւոյ, էջ 712
Սէթ
- ԺԻ դ., գրիչ Տօնպտ. Թ.ի, էջ 87, 92
Սիմէոն (Սիմոն)
- ծերուկի, մանրանկար՝ էջ 617
- երէց, 1566 թ., յիլով, էջ 278
- վրդ., 1590 թ., «Ոդոր Մեծոփայ ուխտին», էջ 374
- քհյ., ԺԶ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԿԳ.ի, էջ 1043, 1048
- դպիր, ԺԶ-ԺԷ դ., գրիչ Ժղվծ. ԺԸ.ի, էջ 225, 228
- ԺԷ դ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԹ.ի, էջ 988
- Ջուղայեցի, ԺԷ դ., «Ցղ. քերականութեան», էջ 780
- կթղս. Էջմիածնի, 1768 թ., էջ 680
- տէր, Ճիմիշկեանց, ի Տփղիս, 1886 թ., նուիրէ Մխիթարեանց Ժղվծ. ԻԶ., էջ 259
- վրդ. Մուրատեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 265, 762, 1030, 1039
- ոմն, էջ 261
Սիմոնիտէս
- փիլիս., էջ 221
Սինաի
- 1701 թ., ի Սպահան, ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի, էջ 965-6, 970
Սմբատ
- Բագրատունի, էջ 426
- ճայր Աշոտոյ, էջ 177
- սպարապետ, Գունդստապլ, 1239-1276 թթ., ստ. Մտգ. Հյց. Ը.ի, էջ 480, 487, 489, 490, (Սբբատ) 757
- 1265 թ., որդի Կոստանդինի թգ.ի, էջ 756
- թգ., 1295 թ., էջ 759
Սոկրատ
- փիլիս., էջ 529
Սողոմոն
- իմաստուն, մանրանկար՝ էջ 745
. այլեւայլ գրութիւնք («Առակք...»), էջ 238, 572-3
- (Սոլոմոն), արքայ Իմէրէթի, 1781 թ., էջ 426
- (Սոլոմոն), 1781 թ., թոռն Հերակլ արքայի վրաց, էջ 426
Սուլէյման
- շահ պարսից, 1687 թ., էջ 955
- Սուլթան, 1688 թ., էջ 359
Սուլթան
- արկ., ի Սպահան, 1694 թ., էջ 969
Սուքիաս
- 1677 թ., գրիչ եւ ստ. Մտգ. Հյց. ՃԽ.ի, էջ 935, 942
- մաճտեսի, ԺԸ դ., յԱսպահան, ճայր Առաքելի, էջ 970
- րաբունապետ, ԺԷ դ., էջ 396
- եպս., ԺԸ դ., էջ 582
- վրդ. Սոմալեան, միաբան Մխիթարեան, էջ 621, 1081
Ստեփաննոս
- նախավկայ, էջ 192
. «Պրոտագ գովեստի», էջ 3, 444
- Սիւնեցի, Ը դ., էջ 127, 129, 312, 560, 666, 668, 670-2, 739, 941, 985
. «Քղ. ընդդէմ ճերետիկոսաց», էջ 229-232, 692
. «Հակաճառութիւն», էջ 229, 559
. «Քղ. առ Գերմանոս», էջ 560
. «Մենկ. Դանիէլի», էջ 8, 127, 249, 335
. «Մենկ. Ժամակարգութեան», էջ 10-11
. «Ոդոր Վաղարշապատու», էջ 302
. «Լծ. քերականի», էջ 209, 347-9
. «Արդ տօնէ նկեղեցի Աստուծոյ...», էջ 575
. «Պատմ. թէ որպէս կարգեալ է աղօթից...», էջ 575, 584
. «Ստորոգութիւն», էջ 211, 281
. «Ի Համարձումն տեառն», էջ 10
. «Ի Մաղկազարդն», էջ 8
. խնդրէ յԵսայի Նչեցւոյ..., էջ 678, 679, 839-840
- ԺԲ դ., խնդրող ի Ներսիսէ Շնորհալւոյ զմենկ. Ամենայն չարի, էջ 508
- իմաստասէր
. «Խնդրող ի Սամուէլ քհյ.է...», էջ 355
. «Ցղ. շարականաց թէ յումեմնէ...», էջ 356
- վրդ., 1218 թ., ստ. Տօնպտճ. Ա.ի, էջ 1, 13-4, 16
- 1223 թ., ճիւս ոմն յԵզնկայ, էջ 616
- 1239-1244 թթ., գրիչ Մտգ. Հյց. Ը.ի, էջ 479-487-9
- կթղս., Հռոմկլայեցի, 1289 թ., էջ 757-8
- վրդ., 1289 թ., ստ՞. Մտգ. Հյց. ՀՉ.ի, էջ 702
- Գոյներ երիցանց, ԺԳ դ., էջ 152, 235, 282, 835, 941, 951, 973. խնդրող ի Գէորգ վրդ.է..., էջ 258, 347, 437, 778, 780
- վրդ., ԺԳ դ., խնդրող ի Յովճ. Երզնկացւոյ..., էջ 43, 816
- 1311 թ., եղբայր Մկրտիչ աբեղայի, էջ 766
- 1314 թ., ազգ. Մխիթար Եզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Գ.ի), էջ 144
- Կրակցի, րաբունապետ, 1320 թ., ստ. Մտգ. Հյց. ՂԳ.ի, էջ 762, 764-5
- քհյ., 1352 թ., ստ՞. Ժղվծ. Ե.ի, էջ 154
- կրօն., 1367 թ., ստ. Տօնպտճ. Գ.ի, էջ 20, 26-8
- արքեպս. Տարսոնի, ԺԲ-ԺԵ դդ., ստ. Մտգ. Հյց. ՃԺԲ.ի, էջ 817, 820
- 1406 թ., ճայր Թոմաս քհյ.ի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԻՉ.ի), էջ 851
- եպս., Սիւնեցի, 1422 թ., էջ 880
- 1423 թ., ճայր վանացն Ագուլեաց, էջ 878
- 1475 թ., ճայր Ներսէս երիցու (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՀ.ի), էջ 1065
- կթղս. Սսոյ, 1479 թ., էջ 204
- եպս. Ատանացի, 1558 թ., էջ 480, 491
- քհյ., 1613 թ., յԱմիթ, ճայր Միհնասի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԿ.ի), էջ 1038

[Ստեփանոս]
- սրկ., 1617 թ., գրիչ Ժղվծ. ԻԳ.ի, էջ 248-9, 253
- 1618 թ., գրիչ Ժղվծ. ԼԲ.ի, էջ 291, 394-5
- վրդ., Շատախեցի, 1620 թ., գրիչ եւ ստ. Ժղվծ. ԼԳ.ի, էջ 297, 313-6
- տէր, փիլիսոփայ, 1620-4 թթ., էջ 296
- Խասգիւղցի, 1682 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՄԳ.ի եւ ՃԽԱ.ի, էջ 617, 619, 943, 946
- ԺԸ դ., ստ՛. Մտգ. Հյց. ՃՄԱ.ի, էջ 992
- քհյ., ԺԸ դ., ուսուցիչ Վարսեցի Մելքիսէթ կրօճ.ի (ստ. Ժղվծ. Ը.ի), էջ 396
- Թոխաթեցի, ԺԸ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃՀՉ.ի, էջ 1081-2
- վրդ., 1732 թ., ճոգնաւոր ճայր Աբրահամ աբեղայի (գրիչ Տօնպտ. ԺԲ.ի), էջ 116
- 1762 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԽՓ.ի, էջ 593, 600
- Լեհացի, ԺԸ դ., «Բանք իմաստասիրականք եւ աստուածաբանականք», էջ 992
- երէց, ԺԸ դ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԺ.ի, էջ 811, 814
- վրդ. Յակոբեցի, էջ 204
- վրդ., «Յիշատակագիր...Գր.ի Նարեկացւոյ», էջ 940
- տաղասաց, էջ 263, 306
- Թոխաթեցի, տաղասաց ճաճճի, էջ 290

Սրապ, Սրապիոն
- ԺՉ դ., գրի՛չ Ժղվծ. ԻԷ.ի, էջ 261, 266
- վրդ., 1613 թ., առաջնորդ Ամթալ, էջ 1038
- (Սրապ), գրագիր, 1614 թ., ճոգւոյ եղբայր Առաքելի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՁԳ.ի), էջ 726
- Բաբերդցի, 1617 թ., գրիչ Ժղվծ. ԼԱ.ի, էջ 285, 290

Սօֆիա
- 1832 թ., քեռորդի Կիրակոս վրդ. Պոլսեցւոյ, էջ 770

Վախտանկ
- (Էլմաս), 1781 թ., որդի Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425

Վաճրամ
- Սեւլեոնցի, ԺԳ դ.,
. «Պատմ. ազգիս հայոց», էջ 301, 357, 820, 822, 824
. «Ճղ. սրբոյ երրորդութեան», էջ 437, 819
. «Ի Համբարձումն եւ ի Ծաղկազարդն», էջ 37, 38, 823
- 1239 թ., յԱտանայ, էջ 488

Վաճառական
- վրդ., ԺԳ դ., էջ 166, 400, 732
. «Խօսեցաւ տէր ի մրրկին», էջ 65
. «Հաւատով բանք», էջ 76
. «Հայեաց ի բեզ», էջ 70, 81
. «Հարցմունք», էջ 937-8, 995-6
. «Մեկն. ճիճ եւ նոր օրինաց», էջ 952
. «Մեկն. Ճորայ», էջ 65, 684, 685,-6, 687-8
. «Մեկն. Երգ երգոցի», էջ 684
. «Մեկնութիւնք», էջ 267
. «Ճղ. տարեմտին», էջ 68, 82

Վաճոճ
- թգր., էջ 252

Վաչագան
- իշխան, Ջ դ., «Հարցումն եւ պատասխանի», էջ 938

Վաչէ
- 1317 թ., մեծ ճայր Քուրդի, էջ 640

Վաւվառէ
- 1593 թ., դուստր Գասպարի (գրիչ Մտգ. Հյց. ՂԴ.ի), էջ 769

Վասակ
- Պահլաւունի, ԺԱ դ., էջ 591

Վարազդա
- Գաբեղինից տէր, էջ 451

Վարդան
- «Վարդան», (Եղիշէ վրդ.), «Բանք եւ բառք...», էջ 153, 218, 797, 800
- 1178 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ԿԳ.ի, էջ 662, 666, 668
- Այգեկցի, Մարաբաղցի, ԺԳ դ., էջ 388
. «Աղերս մաղթանաց», էջ 189-192
. «Առակք», էջ 681-2
- Արեւելցի, ԺԳ դ., էջ 166, 181, 725, 732, 805, 1079, 1082
. «Մեկն. Ծննդոց», էջ 65, 66, 69, 265, 307, 354, 713-4, 717-8, 726-7
. «Մեկն. Ճճգեմատենիճ», էջ 730, 741-2, 743-4
. «Մեկն. Սաղմոսաց», էջ 80, 700, 707-8, 737-8, 941
. «Մեկն. Սողոմոնի», էջ 64
. «Մեկն. Երգ երգոցի», էջ 335, 441, 696, 700, 703, 719-720, (950), 977
. «Մեկն. Դանիէլի», էջ 127, 249, 335, 721, 739
. «Մեկն. Յովհաննու», էջ 703-4
. «Մեկն. Կորնթացւոց», էջ 67, 80
. «Թղ. առ Հեբրայս», էջ 376, 434, 436
. «Ի տասնաբանեալ պատգամն», էջ 69, 80, 237
. «Մեկն. Հայր մերին», էջ 52
. «Մեկն. Կորիւճ առիւծու Յուդայ», էջ 83
. «Մեկն. Զի ճուր բորբոքեցաւ», էջ 83
. «Մեկն. Խօսեցաւ տէր ի մրրկի», էջ 65
. «Մեկն. Աճեալաւ ծաղկի», էջ 64
. «Ճղ. հաւատոյ», էջ 66
. «Վասն բանին մասանց», էջ 185
. «Խոստովանութիւն եւ դաւանութիւն», էջ 186
. «Ի խորհուրդ մարդեղութեան», էջ 79
. «Այլ Քրիստոս եկեալ քահանայապետ», էջ 67, 79
. «Ի մեծի Հինգշաբաթին», էջ 37
. «Ի սուրբ խաչն», էջ 41
. «Ի թաղումն Քրիստոսի», էջ 37
. «Ննջեցեալ ի Գր. Լուսաւորիչ», էջ 705-6
. «Ճղ. նաւակատեաց եկեղեցւոյ», էջ 110
. «Լծ. աստուածաբանական խնդրոց», էջ 513
. «Խրատ քահանայից եւ ժողովրդոց», էջ 404
. «Խրատական բանք», էջ 183-4
. «Աշխարհացոյց», էջ 249, 256, 286, 448
. «Ճղ. քերականութեան», էջ 236, 698, 723-4
. «Լծ. ստորոգ. Արիստոտէլի», էջ 697

[Վարդան]
. «Ժողովումն ի Դիոնէսիոսէ», էջ 703
. «Վասն ակաց», էջ 242
. Քարոզք, էջ 183-4, 392, 395, 407
- 1298 թ., ճոգնաւոր եղբայր Յովհաննէս վրդ.ի, ի Գլաձոր, էջ 532
- 1367 թ., գրիչ Տաճատ. Գ.ի, էջ 19, 25-6, 28
- վրդ., ԺԴ դ., նուիրէ Մտգ. Հյց. ՃԲ՝ ուխտիճ Անկեղոյ, էջ 789, 792
- ԺԴ դ., ատ. Տաճատ. Թ.ի, էջ 87, 92
- վրդ., 1406 թ., ի Քաչբերունիք, էջ 852
- արեղայ, 1423 թ., կազմող մտգ. Հյց. ՃԻԸ.ի, էջ 861
- Կոզեռն, ԺԵ դ., յԱրքայակաղնի, գրիչ Մտգ. Հյց. Ե.ի, էջ 649, 651-2
- 1654 թ., գրիչ Ժղվծ. Լ՚Թ.ի, էջ 351-2
- արեղայ, 1654 թ., եղբայր Վարդանի (գրիչ Ժղվծ. Լ՚Թ.ի), էջ 352
- վրդ., Բաղիշեցի, նորոգող ձեռագրաց, ԺԷ դ., էջ 137, 148, 206, 208, 217, 222, 569, 574, 716-8
- քհյ., ԺԷ դ., սպասաւոր Ս. Աստուածածնի (տաճարի), էջ 616
- տաղասաց, էջ 308

Վարդատիկին
- ԺԴ դ., մայր Վարդանայ (ատ. Տաճատ. Թ.ի), էջ 92

Վարդենչուխապիզ
- 1223 թ., ոմն յԵրզնկայ, էջ 616

Վարդուկ
- դպիր, 1458 թ., ատ. Ժղվծ. ԺԱ.ի, ի Մարուճէ, էջ 195, 201

Վարդում
- ԺԷ դ., մայր գրչիճ Ժղվծ. Ծ.ի, էջ 396

Վարդապատ
- կրօճ., 1314 թ., ճօրեղբօրորդի Մխիթար Եզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Դ.ի), էջ 144

Վարոս
- ճգն., էջ 451

Վճուճ
- թգր., շինող Վարդանակերտ քաղաքի, էջ 954

Վրթանէս
- Քերթող, Է դ., «Յղ. պատկերամարտաց», էջ 545
- եպս., Կեսարացի, ԺԸ դ., ի Հռոմ, էջ 582. նուիրէ Մխիթարեանց Մտգ. Հյց. Հե., ՃԿԲ., էջ 695, 1041

Տաճիր
- Մէլիք Մարալ, 1441 թ., էջ 203

Տայիր
- 1317 թ., մեծ ճայր Քուրդ Իշխանի, էջ 640

Տատուր
- Արզրումեցի, տաղասաց, էջ 332

Տարէճան
- Տէտօփալ, 1781 թ., դշխոյ Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425

Տարսայճի
- Ռոպէլեան, ԺԳ դ., էջ 127

Տաւիս, տե՛ս Դաւիթ

Տաճիա
- 1317 թ., մայր Ներսէս միայնակեցի (ատ. Մտգ. Հյց. ԾԸ.ի), էջ 642

Տաքէս
- ամիրալ ի Պոլիս, ԺԸ դ., էջ 450

Տէլու
- ճասաճ, 1602 թ., յԵդեսիայ, էջ 331

Տիբերիոս
- «Հարցումն Տիբերեայ, պտսիս. Կիւրղի Աղեքս.», էջ 986

Տիւանջի
- 1698 թ., ճայր Մեսրոպայ Կաֆացւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԻԳ.ի), էջ 252

Տիմանջ
- 1248 թ., լինկաթ պապիճ, էջ 376, 436

Տիմոթէոս
- աշակերտ Պօղոսի, էջ 962
- ճյրպտ. Աղեքսանդրիոյ, էջ 161
- վրդ., Թելլալեանճ, Աբբայ Անտոնեանճ միաբանութեանճ, 1834 թ., էջ 235

Տիրանց
- 1314 թ., մայր Մխիթարայ Երզնկացւոյ (գրիչ Ժղվծ. Դ.ի), էջ 144-5

Տիրատուր
- վրդ., «Քարոզք», էջ 855
- 1453 թ., եղբայր Թադէոս կրօճ.ի (ատ. Ժղվծ. Ժ.ի), էջ 194

Տիրուճի՝
- 1669 թ., մայր Ազարիա կթղս.ի Սսոյ, էջ 772
- 1832 թ., քեռորդի Կիւրակոս վրդ.ի Պոլսեցւոյ, էջ 770

Տուտմուշ
- աղա, 1691 թ., էջ 924

Տրդատ
- թգ., «Թուղթ դաշանց», էջ 328, 404

Տօմաժիրսքիճ
- Նիկոլ, 1616 թ., ի Լվով, էջ 716
- Աւետիք, 1619 թ., ի Լվով, ճայր Գրիգորի (գրիչ Մտգ. Հյց. ԿԹ.ի), էջ 685
- Գրիգոր, 1619 թ., ի Լվով, որդի Աւետիքի, էջ 683, 684

Տօճիկ
- Անգսեճետենց, 1718 թ., ի Սդանիպալ, էջ 465

Փառնաւաղ
- 1781 թ., որդի Հերակլ արքայի վրաց, էջ 425

Փենիկ
- վրդ., Հռոմայ, էջ 241
. «Եօթնագրեանք», էջ 287
. (Փիլիկ), «Բանք իմաստասիրականք», էջ 346

Փերրիերի
- կարդինալ, ԺԸ դ., էջ 449

Փիլաքսիանոս
- եպս.,
. «Պատճառ ժողովոյն Եփեսոսի», էջ 546
. «Գիր վասն սկիզբն առնելոյ աշխարհի», էջ 409

Փիլիպպոս
- վրդ., Թերճիմանճ Ալաճեանճ, միաբանճ Մխի-

[Փիլիպպոս]
թարեաճ, էջ 47, 155, 412, 521, 539, 623, 626, 683, 699, 811, 966
Փիլոճ
- Երրայեցի
. Մատենագրութիւնք, էջ 167
. «Պատճառք գրոց», էջ 168
. «Ցղ. Նախախնամութեան», էջ 141, 427, 499
. «Լուծումն տասն բան օրինացն», էջ 141
. «Լծ. Նախախնամութեան», էջ 143-4
. «Լծ. զանազան գրոց», էջ 169-170
Փիրիչաճ
- 1620 թ., հայր Ստեփաճոս. վրդ.ի Շատախեցւոյ (գրիչ Ժղվծ. ԼԳ.ի), էջ 316
Փոկաս
- ճլրպտ., «Աղօթք», էջ 474
Փոճցիաճոս
- «Պատմ. եօթն իմաստասիրաց», էջ 330, 386
Փօլիճ
- Ամիր Քալամաչ, 1336 թ., գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԱ.ի, էջ 783, 788

Քամալ
- ԺԸ դար, մեծ հայր Մկրտիչ բեյ.ի Ջուղայեցւոյ (գրիչ Մտգ. Հյց. ՃԽԵ.ի), էջ 968
Քերոբ
- վրդ., «Պատճառ Գալատեաճ Տեառն յԵրուս.», էջ 60, 88, 102
- Քերովբէ վրդ., Շրաբեաճ, միաբաճ Մխիթարեաճ, էջ 729
Քէթէվաճ
- 1768 թ., մայր Յովսէփ արքեպս.ի Արղութեաճց, էջ 680
Քիւրքճեաճ
- Ս. Ց., գրավաճառ ի Հալէպ, ԺԲ դ., էջ 748
Քուչակ
- Վաճեցի, տաղասաց, էջ 262, 304
Քուրդ
- 1317 թ., իշխաճաց իշխաճ, հայր Քուրդ իշխաճի, էջ 640-1
Քրիստափոր
- Մրգուզ, ԺԲ դ., ի Հաղբատ, էջ 126
Քրիստէ
- Ճառք, էջ 406
Քրիստոս
- մաճրաճկարք. Մաճուկ՝ էջ 105. Երկրպագութիւճ մոգուց՝ էջ 617, 621. Քառաճօրեակ՝ էջ 617, 1019. Մկրտութիւճ՝ էջ 1019. Մաղկազարդ՝ էջ 1019. Շաբաթ՝ էջ 1019. Յարութիւճճ՝ էջ 977, 1019. Համբարձումճ՝ էջ 977, 1019. Հոգեգալուստ՝ էջ 1019. Օրճող՝ էջ 295, 617. այլեւայլ՝ էջ 411
Քրիստոսատուր
- 1223 թ., որդի Գրիգոր բեյ.ի, յԵրզճկայ, էջ 616
Քրմաճշա
- 1423 թ., հայր Վարդաճ արեղայի (կազմող Մտգ. Հյց. ՃԻԸ.ի), էջ 880
Քօթճա
- Խլաթեցի, տաղասաց, էջ 308

Օգոստիճոս
- եպս., Դ դ., էջ 332
. «Կաճոճք», էջ 269
. «Ցղ. խոստովաճութեաճ», էջ 781-2
Օղուլբէկ
- 1731 թ., հայր Ոճաճ բեյ.ի, էջ 74
Օշիճ
- թգ., 1320 թ., որդի Լեւոճ թգ.ի, էջ 424, 427, 765
- ԺԴ դ., հայր Լեւոճ թգ.ի, էջ 748, 756, 758
Օսմաճ
- խոճդքար, 1232 թ., էջ 318
- սուլթաճ, 1618 թ., էջ 321
Օրբել
- Ովաճէս, 1298 թ., էջ 532

Ֆարմաճ Եասմաճ
- տաղ, էջ 385
Ֆիլոր
- ԺԸ դ., կին Կարապետ Ջուպաճօղլուի (ստ. Մտգ. Հյց. ՃԺԴ.ի), էջ 821
Ֆռաճգոյլ
- սրկ., ի Սպաճաճ, 1694 թ., էջ 969
Ֆրիկ
- տաղասաց, էջ 263

Բ.
ՑԱՆԿ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ

Ագուլեաց գիւղ (Գողթն), էջ 879
Ագուլեաց վանք, էջ 319, 861, 878
Աժտէրխան, տե՛ս Ատրախան
Ալաշկերտ, էջ 853
Ալիս գետ, էջ 25
Ալպիա, էջ 762, 1030, 1039, 1058
Անկ (գիւղ, վանք), էջ 362, 547, 550, 789, 792
Աղեքսանդրիա, էջ 251, 419-420, 430, 446, 529, 963
Աղթամար, էջ 924
Աղտախ դամուր, էջ 84
Աղսոյ, էջ 1023
Աճամու երկիր, էջ 431
Ամածուն, էջ 430, 445-6
Ամասիա, էջ 318, 1058, 1064, 1065
Ամիթ, էջ 20, 319-321, 958, 964, 1030, 1038, 1081-2
Ամրտօղու վանք (Բաղէշ), էջ 297, 314-5, 341, 352
Անաւարգա, էջ 816
Անդիք քղք., էջ 433
Անի, էջ 426
Անձեւացեաց սահմանք, էջ 302
Անտիոք, էջ 757, 914
Ապարանից սուրբ խաչ (Մոկք), էջ 1023
Ապարանք, էջ 939
Ասիա, էջ 431
Աշղրխան, տե՛ս Ատրախան
Ատրախան, էջ 149, 388, 1023
Աւռանա, էջ 480, 488, 491
Արարկիր, էջ 1053
Արարատ, էջ 527
Արարատեան գաւ., էջ 672
Արարատեան նահանգ, էջ 231
Արարաք գիւղ (Շամբալ ձոր), էջ 501, 504
Արգրում, տե՛ս Կարին
Արծկէ, էջ 380
Արմալ գաւ., էջ 433
Արմաշ, էջ 555, 558
Արմենի լեռ, էջ 554
Արմենիա, էջ 431
Արշար, էջ 320
Արտազ, էջ 702, 704
Արբակաղնի, էջ 649, 652
Աւստրիա, էջ 431
Աքքա, էջ 758
Աֆրիգա, էջ 431-2

Բաբերդ, էջ 424
Բաղէշ, էջ 297, 314, 341, 350-1, 719, 721
Բանկալթի, էջ 681
Բանուգօ երկիր, էջ 432
Բատովա, էջ 551
Բարանկուածոյ գետ, էջ 432
Բարդուկալ, էջ 431
Բարձրբերդ, էջ 453, 758
Բարպահանա, էջ 433
Բահիա, էջ 521
Բերա (Պոլիս), էջ 375
Բերիա, տե՛ս Հալէպ
Բէյրութ, էջ 729
Բիշաճ քղք., էջ 25
Բիւզանդիոն, տե՛ս Կոստանդնուպոլիս
Բրուսայ երկիր, էջ 433
Բրուսիա, էջ 431
Բրջին, էջ 231
Բօլօնիա, էջ 431

Գաղատիա, էջ 587, 590
Գանջա, էջ 879
Գարաստապազար, էջ 261
Գարդագիհէ, էջ 432
Գարբաճ գիւղ (Ալաշկերտ), էջ 853
Գարինդիա, էջ 431
Գերմանիա, էջ 430
Գիգուիգա, էջ 433
Գլակայ վանք, էջ 318
Գլաձոր, էջ 137, 144, 146-7, 529, 532, 831
Գողգոթա, էջ 191
Գողթան, էջ 861, 878
Գուճուդէ մալլան, էջ 433
Գումանա, էջ 432

Գումիշխան, էջ 504
Գուպալ կղզի, էջ 432
Գուպօ քղք., էջ 433
Գոճեր անապատ (Սիլիկիա), էջ 453
Գրիգորիուպոլ, էջ 451
Գօտէկօ կղզի, էջ 432

Դամասկոս, էջ 25
Դանկիզու քղք., էջ 965, 970
Դաուվազա, էջ 783, 788
Դարանաղիք, էջ 147
Դարբանդ, էջ 757
Դարճավազ, էջ 321
Դերջան գտ., էջ 424
Դերրա տի լաոր, էջ 432
Դրւին, էջ 472
Դիզաղ, էջ 322
Դիլէ կղզի, էջ 431
Դուռն ալանաց, էջ 320
Դրազարկ, էջ 560, 732, 759, 761

Եամագալ, էջ 432
Եգիպտոս (Մսր), էջ 167, 203, 248, 420, 454, 920
Եդեսիա, էջ 331
Երզնկա, էջ 607, 616, 710
Եկեղեաց գտ., էջ 607, 616
Եղիազարու վանք, տե՛ս Ս. Առաքելոց
Երասխ քղք., էջ 252, 954
Երասխ գետ, էջ 25
Երեւան, էջ 263, 320, 667, 669, 776, 789, 809, 814, 831, 1040
Երեւման վանք (Անկ), էջ 450
Երուսաղէմ, էջ 17, 24, 45, 62, 88, 105, 115, 185, 302, 314-6, 400, 451, 519, 550, 558, 574, 581, 757, 772, 935, 942, 977, 987
Եզադարաճայ կղզի, էջ 432
Եդոկիա, տե՛ս Թօխաթ
Եւրոպա, էջ 431, 584
Եփեսոս, էջ 546
Եփրատ կլայ, էջ 488

Զարեւանդայ գետ, էջ 25
Զմիւռնիա (Իզմիր), էջ 105, 460, 773, 966
Զմմառու վանք, էջ 699

Էլիզաբէթուպօլ, տե՛ս Պաշպաղով
Էջմիածին, էջ 148, 203, 209, 222, 297, 312, 330, 359, 504, 522-4, 527, 548, 558, 590, 606, 677, 680, 685, 924, 949, 958, 968

Թադէի վանք (Մուշ), էջ 548
Թավրէզ, էջ 25, 320, 783, 788, 879, 899, 924
Թարագուիլ կղզի, էջ 433
Թէքիրտաղ, էջ 360
Թիֆլիս, էջ 239, 246
Թորինոյ, էջ 673
Թումայ (Ագուլեաց վանք), էջ 319
Թուպալկուայ կղզի, էջ 432
Թուրլա, էջ 451
Թրանսիլվանիա, էջ 297
Թրիեստ, էջ 594, 827
Թօխաթ (Եդոկիա), էջ 331, 663, 668, 861, 1068, 1074

Ժէնէ գետ, էջ 432

Իզմիր, տե՛ս Զմիւռնիա
Իլիոն, էջ 937
Իլով, տե՛ս Լվով
Իմէրէթ, էջ 426
Իննակնեաց վանք, էջ 423, 424
Իստրմբօլ, տե՛ս Կոստանդնուպոլիս
Իտալիա, էջ 431, 521
Իրգանիա, էջ 430
Իսկիւտար, էջ 557

Լեհաստան, էջ 53, 131, 673, 693, 831
Լեմպեռկ, տե՛ս Լվով
Լիբանան, էջ 235
Լիբիա, էջ 420, 431
Լիդուվանիա, էջ 431
Լիմ անապատ, էջ 297, 314-6, 427, 667-8
Լիսաիա, էջ 431
Լոգա կղզի, էջ 432
Լուլուբէ, էջ 431
Լուպլին, էջ 278
Լուսաւորիչ լեառն, էջ 789
Լուտետիա, էջ 554
Լվով (Լով, Իլով, Լեմպեռկ), էջ 271, 285, 288, 616, 635-6, 646, 683, 685, 712, 725, 729

Խամիս, էջ 321
Խամսէ, էջ 323
Խաչ սուրբ Ապարանից, էջ 1023
Խաչ սուրբ կղզի, էջ 432
Խաչեն, էջ 322
Խասգիւղ, էջ 617, 619, 943, 946
Խարդբերդ, էջ 137, 147
Խիզանի վանք, էջ 833, 836
Խլպաշի վանք, տե՛ս Սուրբ Կարապետի վանք
Խոր վիրապ, էջ 192, 249

Ծէպուդու կղզի, էջ 432
Ծիծեռն, էջ 318
Ծղագայ վանք, էջ 833, 836
Ծպատայ ոստ, էջ 278, 283

Կալիա, էջ 431, 551
Կալկաթա, էջ 317, 375
Կամախ, էջ 707, 710
Կանճա, էջ 320
Կանճէս գետ, էջ 431
Կապիտոլիս (Հռոմ), էջ 71
Կառկառ (Կեռկեռ) բերդ, էջ 767
Կարին (Արզրում), էջ 757, 1055, 1058

Աարմիր գետ, էջ 25
Աարս, էջ 35, 356
Աաֆա, էջ 277, 278, 388, 547, 550
Աեւարկաճէ, էջ 431
Աեդրոնի ձոր, էջ 191
Աեսարիա, էջ 45, 167, 204, 338, 720, 789, 792, 932, 1015, 1018
Սիլիկիա, էջ 147, 194, 424, 453-4, 478, 649, 7220, 757, 589
Սիպրոս, էջ 320
Աուպիտառու բերդ, էջ 674
Աուտուանցոց (Սիլիկիա), էջ 454
Աուտուանցնուպոլիս (Պոլիս, Ստամպոլ), էջ 17, 28, 59, 204, 229, 251-3, 259, 271, 277-8, 320-1, 328, 355, 360, 375, 377-8, 411-2, 414, 421-2, 425, 427-8, 433, 439, 445, 448, 450, 460, 464, 466, 497, 501, 519, 520, 522, 541, 542, 544-6, 553-4, 574, 582-3, 587, 594, 600-1, 617, 619, 621, 623, 649, 659, 662, 666, 685, 687-8, 691, 720, 723, 725, 727, 729, 741-4, 779, 793, 799, 810, 822, 829, 839, 853, 861, 881, 842, 913, 917, 920, 943, 945-6, 953, 958, 971-2, 988, 991, 1025, 1049, 1053, 1067-8, 1073, 1079, 1085
Աուուց աճապատ, էջ 173, 239, 246, 667-8, 1020, 1024

Հալ, էջ 757
Հալէպ (Բերիա), էջ 75, 291, 294, 497, 529, 539, 542, 881, 920, 925, 931, 748, 777, 1073
Հաղբատ, էջ 1, 3, 117, 125, 458, 464, 700, 708
Հայաստան, էջ 27, 137, 189, 207, 217, 251-2, 569, 663, 667, 706, 717, 953, 970
Հայք, էջ 757
Հաշտարխան, տե՛ս Աստրախան
Հապաշ, էջ 432
Հասանմասուր բղք., էջ 767, 770
Հատրուէ տիզաղ, էջ 321
Հացունեաց խաչ, էջ 247
Հաւռամկլա, տե՛ս Հռոմկլա
Հերմոնի վանք, էջ 493, 496
Հիպէրպիա, էջ 431
Հիսդրիա, էջ 431
Հոգոց վանք, էջ 302
Հոռոմք (Ամասիա), էջ 1057, 1064
Հռոմ, էջ 71, 156, 251, 378, 435, 582, 584, 937, 958, 1041
Հռոմկլա, էջ 376, 436, 758
Հրէաստան, էջ 432
Հօլլանտիա, էջ 431

Ձորագեղ, էջ 955

Ղազան, էջ 758
Ղալաթիա, էջ 362
Ղարաբաղ, էջ 317, 323, 879
Ղուդպակի խան (Հալէպ), էջ 291, 294
Ղուլէ վանք, էջ 117

Ճերմանիա, էջ 431

Մալճատր կղզի, էջ 432
Մակեդոնիա, էջ 430
Մակալլիաճէս Ճեղուց, էջ 432
Մակու գիւղ (Արտազ), էջ 402, 405
Մամուեստիա, էջ 193-4, 375
Մատրաս, էջ 654
Մարաննօ գետ, էջ 432
Մարթա սուրբ, էջ 432
Մարսիլիա, էջ 259
Մարճնեաց վանք, էջ 369
Մեծ Հայք, էջ 431, 757
Մեծոփալ վանք, էջ 374, 859
Մերտին, էջ 20, 26
Միլան, էջ 465
Միքայէլ սուրբ կղզի, էջ 432
Մոկք, էջ 278, 283, 316, 939, 1023
Մոճկոնից ուխտ, էջ 210
Մոսկուա, էջ 606
Մուշ, էջ 97, 341, 548
Մսխ բղք., էջ 252, 954
Մսր, տե՛ս Եգիպտոս
Մօրուքէ կղզի, էջ 432
Մօրուֆա ուխտ (Կաոկաո բերդ), էջ 767, 770

Յակոբեանց վանք (Երուսաղէմ), էջ 519, 574, 580, 581, 942, 988
Յասիչման, էջ 757
Յեռակլիա, էջ 71
Յովանէս անապատ, էջ 554
Յօսմանճուխ գիւղաքաղաք, էջ 318

Նախիջեւան, էջ 25, 497, 965, 970
Նիգարակուա, էջ 433
Նիկիա, էջ 418-420, 953, 961-2, 971-2
Նիկոմիդիա, էջ 558
Նիճ գտ., էջ 678
Նորաւուղուց գիւղ (Նախիջեւան), էջ 965, 970
Նումիտիա, էջ 432

Շաւրուպաղ, էջ 321
Շամախ, էջ 320, 1023
Շամբալ ձոր, էջ 501, 504
Շիրակ, էջ 252, 830, 954
Շօշ, տե՛ս Սպաճան
Շօշվու բերդ, էջ 321, 323

Ռևկարիա, էջ 431
Ռուապա, էջ 433
Ռուիա, էջ 430
Ռուճա, էջ 321, 953

Վարաբերդ, էջ 322
Վարխափան Աստուածածին (Արմաշ), էջ 558
Վրիրճի չայիր, էջ 359
Վուրում գիւղաքաղաք, էջ 320

Պաղ, էջ 329
Պաղեստին, էջ 251, 432
Պաղտատ, էջ 757
Պանփիլիա, էջ 720
Պաշպալով, էջ 297, 365
Պապէռաճ, էջ 490
Պատմոս, էջ 45, 204, 913
Պարկանց գիւղ, էջ 197
Պարսկաստան, էջ 968
Պետրոս գիւղ, էջ 333, 336
Պէթիաս վանք, էջ 720
Պէլիկրատ, էջ 359
Պէճտապոլիս, էջ 420
Պոնտոս, տե՛ս Տրապիզոն
Պորճնաճ թանգարան (Հռոմ), էջ 520
Պուղտաճ, էջ 297
Պրիդաճիջէ, էջ 431
Պրիլիթոն, էջ 71
Պրուսա, էջ 558
Պօլգուէճ, էջ 432
Պօրճէի կղզի, էջ 432

Ջրրդուռ (Դուռ Ամթալ), էջ 320
Ջուղա, տե՛ս Սպահան

Ռուդոն, էջ 251

Սաղմոսի մեկնատուն, էջ 853, 859
Սամաթիա, էջ 601
Սանահին, էջ 941
Սարդիկէ, էջ 420-1
Սարվանդա, էջ 757
Սգռձիա, էջ 431
Սերաստիա, էջ 249, 252, 332, 336
Սէլամիէ (Պոլիս), էջ 557
Սէչով, էջ 278
Սէրիգէ, էջ 430
Սթեղենիս վանք, էջ 663, 666
Սիդոն, էջ 25
Սիթէ, էջ 430
Սինա, էջ 430
Սիս, էջ 301, 357, 436, 476, 480, 584, 748, 762, 758, 759, 771, 816
Սիւնիք, էջ 127, 764
Սկեւռա, էջ 554
Սմբատկլա, էջ 491
Սմբրղանդ, էջ 879
Սուլիմանաստր, էջ 360, 412, 414
Սուրբ Ամենափրկիչ
- ի Ջուղայ, էջ 527, 970
Սուրբ Առաքելոց
- Եղիազարու, ի Բաղէշ, էջ 137, 148, 208-210, 217-8
- Ստաթէի, ի Տարօն, էջ 451-2, 717, 847, 1028
Սուրբ Աստուածածին
- յԱմի՛թ, էջ 1038
- յԱրծկէ, էջ 380
- Չարխափան, յԱրմաշ, էջ 558
- Տիրամայր, ի Գեղարդի, էջ 761
- ի Զմմառ, էջ 699
- ի Լվով (Հանաթկատար), էջ 685
- ի Խիզան, էջ 833, 836
- ի Ծպատ (Մոկք), էջ 283
- ի Կամախ, էջ 707, 710
- ի Կեսարիա, էջ 932
- ի Հալէպ, էջ 542, 925, 931
- ի Մերտին, էջ 20, 26
- ի Պրուսայ, էջ 558
- ի Պոլիս, էջ 920, 971-2
- ի Ստաթէի Առաքելոց, էջ 847, 851
- անճառօթ վայր, էջ 616
Սուրբ Գալիանէ, էջ 955
Սուրբ Գասպար թգր., ի Ծպատ, էջ 283
Սուրբ Գէորգ
- յԵրզնկայ, էջ 607, 616
- ի Պոլիս, էջ 253
Սուրբ Գրիգոր
- Ստաթէի սուրբ Առաքելոց, էջ 847, 851
- ի Տփղի՛ս, էջ 635
Սուրբ Գէորգ
- ի Լիմ, էջ 316
- ի Պոլիս, էջ 412, 414
- ի Սպահան, էջ 969
Սուրբ Գրիգորիս, էջ 642
Սուրբ Թադէոս
- ի Մուշ, էջ 548
- անճառօթ վայր, էջ 708
Սուրբ Թէոդորոս (յԱտանայ), էջ 480, 488
Սուրբ Թոմա (ի Գողթն), էջ 861, 878
Սուրբ Լուսաւորիչ
- ի Դարանաղի, էջ 147
- յԵրզնկայ, էջ 46
- ի Հերմոնի վանս, էջ 493, 496
- ի Պոլիս, էջ 362
- անճառօթ վայր, էջ 699, 702
Սուրբ Խաչ
- ի Լվով, էջ 685
- ի Խիզան, էջ 833, 836
Սուրբ Կարապետ
- Խլպաշի վանք, էջ 415, 418
- ի Ծպատ, էջ 283
- ի Կեսարիա, էջ 789, 792
- ի Կտուց, էջ 1024-5
- ի Սիւնիք, էջ 764
- ի Տարօն, էջ 424
Սուրբ Կիրակոս
- յԱմիթ, էջ 319, 1038
- ի Բաղէշ, էջ 341, 350-1, 719, 721
- անճառօթ վայր, էջ 46, 793, 796
Սուրբ Հոիփսիմէ, էջ 955
Սուրբ Հրեշտակապետաց
- ի Խասգիւղ, էջ 619, 943, 946
- ի Սերաստիա, էջ 249, 252

Սուրբ Ղազար
- ի Վենետիկ, էջ 1, 53, 59, 74-5, 85, 117, 131, 163, 173, 189, 214, 229, 295, 297, 341, 351, 365, 369, 412, 425, 439, 448, 455, 461, 463, 465-6, 476, 497, 499, 507, 515, 517-9, 521, 536-7, 539, 543, 545, 547, 587, 592, 683, 605, 607, 625, 635, 637, 685, 687, 693, 695, 701-2, 705, 717, 741, 743, 759, 777, 781, 783, 807, 817, 819, 821, 823, 827, 829, 831, 839, 847, 881, 917, 949, 1041
Սուրբ Մարիամ Եգիպտացի (Նկր.), էջ 582
Սուրբ Յակոբ (Նվով), էջ 685
Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչ
- Ամրոցում, ի Բաղէշ, էջ 569, 574
- ի Մերտին, էջ 20, 26
- ի Տփղի՞ս, էջ 635
- վանք, աճմանօթ վայր, էջ 642
Սուրբ Յուդիտա (Անիք), էջ 1038
Սուրբ Նիկողայոս
- յԱմասիա, էջ 1058, 1064
- ի Պոլիս, էջ 723, 725
Սուրբ Նշան
- ի Գաղատիա, էջ 587, 590
- ի Վարագ, էջ 497, 500
Սուրբ Սարգիս
- ի Կեսարիա, էջ 1015, 1018
- ի Սեբաստիա, էջ 332, 336
Սուրբ Սդանիսլաուվ, էջ 465
Սուրբ Ստեփաննոս
- յԱտանայ, էջ 491
- ի Բաղէշ, էջ 148, 208
- ի Գլաձոր, էջ 137, 144, 529, 532
Սուրբ Փրկիչ (ի Ծպատ), էջ 283
Սուրբ Քառասունք (Հալէպ), էջ 542, 925, 931
Սպաճան, էջ 527, 653, 965, 968, 970
Սպանիօլա կղզի, էջ 432
Սպանցպատ վանք (Վասպուրական), էջ 766
Ստամպոլ, տե՛ս Կոստանդնուպոլիս
Ստանիսլաս, էջ 1051

Վալիտալ խան, էջ 450
Վաղաթին վանք (Սիւնիք), էջ 764
Վայոց ձոր, էջ 146-7, 529, 532
Վայրեաց (Մոկք), էջ 939
Վան, էջ 315, 362, 1083-4
Վաղարշապատ, էջ 302, 527, 860
Վասպուրական, էջ 766
Վատիկան, էջ 520
Վարագայ վանք, էջ 284, 329, 425, 497, 500, 859-860
Վարանդ գիւղաքաղաք, էջ 322
Վարդանակերտ (Վարդակերտ), էջ 252, 954
Վենետիկ, էջ 1, 21, 117, 131, 271, 351, 369, 375, 412, 439, 455, 463, 466, 197, 515, 520-1, 527, 529, 536, 574, 587, 592, 603, 607, 635-6, 677, 685, 695, 807, 827, 839, 847, 853, 917, 949, 1025, 1041
Վէնէծուէլա, էջ 432
Վիեննա, էջ 450
Վրաստան, էջ 425, 535
Վրացտուն, էջ 1035

Տաթեւի վանք, էջ 315-6, 852, 1025, 1028
Տանճ Փարախոյ, էջ 1036
Տարենու երկիր, էջ 432
Տարսոն, էջ 71, 301, 464, 720, 817, 820, 1003, 1010
Տարօն, էջ 137, 146, 423, 424, 717
Տաւրոս, էջ 720
Տիգաղ (Հատրութ), էջ 321
Տիսրոն, էջ 25
Տիգրան բղք. (Անիք), էջ 1038
Տիրանակերտ, էջ 320
Տիրոս, էջ 25
Տիրվիկ, էջ 358
Տողատա, էջ 1023
Տրապիզոն (Պոնտոս), էջ 251, 377, 853
Տրապօլիս, էջ 757
Տփղիս, էջ 1, 259, 385, 423-4, 635, 642, 677

Յաղմաճ գւո., էջ 147

Փայտակերտ բղք., էջ 1035
Փարիզ, էջ 452, 456, 457, 605-6, 723, 775, 915, 1003, 1044
Փիզա, էջ 235
Փիսոն գետ, էջ 252
Փրփարա գետ (Դամասկոս), էջ 25

Քաղկեդոն, էջ 106, 156-7, 161, 377, 691
Քաջբերունիք, էջ 879

Օրդայգիւղ (Պոլիս), էջ 445, 448

Ֆլօրիա, էջ 432

Գ.
ՑԱՆԿ ՏԱՂԵՐՈՒ

Ազգիս հայոց թուականին (Խաչատուր), էջ 358
Ականչ դրէք վարդին, էջ 263
Աճա բաղձամ քեզ ցանկալի (Տէր Առաքեալ), էջ 1078, 1082
Աճա մին ծառ տեսի (Տէր Առաքեալ), էջ 1072, 1078, 1082
Աճա տեսէք թէ ինչ կալ, էջ 1071
Ադրիւր կենդանի բխումն (Քուչաք), էջ 262, 304
Ամենայն փառք մարդոյ (Առաքել Սիւնեցի), էջ 308
Ամէն առաւօտ եւ լոյս, էջ 1071
Այ անգին գոհար (Ցակոբ վրդ.), էջ 326
Այբէն միճչեւ ի քէն գովիս դու յիճէն (Տէր Առաքեալ), էջ 303, 1077
Այբէն միճչեւ ի քէն...զքաւ դատաստանին (Տէր Առաքեալ), էջ 1077
Այբէն միճչեւ ի քէն...զքեզ Աստուածածին (Տէր Առաքեալ), էջ 303, 1077
Այբէն միճչեւ ի քէն զփառս արդարոց (Տէր Առաքեալ), էջ 1077
Այբէն միճչեւ քէն քէնէ գանտիմ, էջ 1070
Այբէն միճչեւ ի քէն Քրիստոս (Առ. Սիւնեցի), էջ 306
Այբն առաջին զքեզ տղայ (Ն. Շնորհ.), էջ 298, 470
Այբն Աստուծոյ զքեզ մերձակայ (Ն. Շնորհ.), էջ 298
Այբն Աստուծոյ է օրինակ (Առաքել վրդ.), էջ 245, 262, 306, 1070
Այբն արարած զքեզ (Յովհ. Ծործորեցի), էջ 301
Այգի տնկեալ էր վայելուչ (Առ. Սիւնեցի), էջ 1072, 1078, 1081
Այդ վայրի լեռնէտ ի վայր, էջ 1071
Այս համատիւտ ծաղիկն (Մարգար), էջ 293
Այսօր Գաբրիէլ հրեշտակապետն (Ն. Շնորհ.), էջ 300
Այսօր եկայք որդիք (Վարդան վրդ.), էջ 308
Այսօր էի խիստ տրտում (Ավաճէս), էջ 1070
Այսօր խմեմք բաղցր, էջ 1070
Այսօր տօն է ծննդեան, էջ 303, 1072
Այսօր ցնծայ լեառն թաբոր, էջ 263
Այ տէր տերանց մեղայ (Քօթնա Խլաթեցի), էջ 308, 1070
Ականատես տաճար (Ն. Շնորհ.), էջ 300
Անթիւ չարեօք յանցեալ (Մարտիրոս վրդ.), էջ 307
Անճառ ճառագայթ լուսոյն ի քէն, էջ 1077
Անճառ միածին որդի (Առ. Սիւնեցի), էջ 306
Անճառ ու անքննին ծաղիկ (Տէր Առաքեալ), էջ 1072, 1077, 1082
Անմահ բնութիւն առի (Առաքել վրդ.), էջ 263, 306
Անկիզբն ասէ զԱստուած (Ն. Շնորհ.), էջ 470
Անտես է յոյս (Ն. Շնորհ.), էջ 299
Անցաւէ մեծութիւն եւ փառք (Նաղաշ), էջ 262, 263
Անբանական էին անորակ գոյին (Տէր Առաքեալ), էջ 1077
Աչք իմ ծովացեալ (Տէր Առաքեալ), էջ 1070, 1077
Առաջնաճաշակ պտղոյն, էջ 303
Առաքեալք աստուածորդւոյն (Ն. Շնորհ.), էջ 299
Առ քեզ գոչեմ (Առ. Սիւնեցի), էջ 305
Աստուածածին ամէնօրհնեալ բզպաղատանաս, էջ 385
Աստուածածին կոյս Մարի, սանսին, էջ 1071
Աստուածածին կոյս պատուական, էջ 1072
Աստուածածին մայր լուսոյ տաճար, էջ 303
Աստուածածին արբուի ամէնօրհնեալ, էջ 1069
Աստուածային դրախտ տնկեալ (Տէր Առաքեալ), էջ 1078
Աստուածային խորոց աճճառ (Ն. Շնորհ.), էջ 299
Աստուած աճեղ աճիւսական (Ն. Շնորհ.), էջ 299
Աստուած աճեղ անվախճան (Գր. Ծերենց), էջ 308
Աստուածանկար պատկեր (Գր. Աղթամարցի), էջ 263
Աստուած եդիր զկիրակի, էջ 303, 1070
Աստուածեղէն ճոգովն ի սա (Ն. Շնորհ.), էջ 299, 470
Աստուծոյ զքեզ մերձակայ (Ն. Շնորհ.), էջ 470
Աստուածութիւնն էական (Խաչատուր), էջ 358
Արեգակն արդար գիւր (Ն. Շնորհ.), էջ 299
Արեգակն արդարութեան ալէլուիա, էջ 1071
Արքայ անմահ երկնային (Առ. Սիւնեցի), էջ 306
Արքային փակեալ պարտէզ, էջ 263, 303

Գարուն է բացուեր (Ցակոբ Արծկեցի), էջ 263
Գոհար վարդն ինքնագոյն, էջ 1071

Դու դրախտ եղեմայ (Գր. Աղթամարցի), էջ 1070
Դու ես արեգակ լուսին (Գր. Աղթամարցի), էջ 1070

Եղբայր խօսիմ քաց մի, էջ 1072
Եղբայրք շատ բարեւ (Ստեփաննոս), էջ 263, 306
Եղեւ մեծ թագաւոր մի, էջ 385
Ես եմ կորուսեալ ոչխար (Խաչատուր Կեչառեցի), էջ 262, 308
Ես քո սիրուն չեմ դիմանար, էջ 1070
Երկունն ի մէկ տեղ բերած, էջ 1069

Զքեզ Աստուած խոստովանիմ (Յովճ. Թուլգուրաց), էջ 307
Զքեզ ունիմ յոյս (Յովճ. Թուլգուրաց), էջ 307

Է յիս գիտութիւն (Գր. Աղթամարցի), էջ 1070

Թէ մարդ ես (Խաչատուր), էջ 308

Ի խաչին տնկեալ (Ն. Շնորհալի), էջ 299
Ի մեղական գոլով (Ն. Շնորհալի), էջ 300
Ի յառագաստն հրաւիրեալ (Տէր Առաքել), էջ 1078
Ի վեցից վշտաց (Տէր Առաքել), էջ 274

Խարանֆիլ ներկիզ (Խաչատուր), էջ 1069
Խոստովանիմ զքեզ անսկիզբն (Ն. Շնորհալի), էջ 301
Խոստովանիմք Աստուած զքեզ (Ն. Շնորհալի), էջ 298
Խոստովանիմք որպէս ուսաք (Ն. Շնորհալի), էջ 298
Խրատ մի քեզ տալ կամիմ, էջ 1069

Մառ լուսեղէն պտղաբերեալ (Տէր Առաքել), էջ 1078
Մարաւեցաւ որպէս զմարդ, էջ 262
Մովս աչք ամ, էջ 1069

Հազար կենդանակերտ Աստուած, էջ 1072
Հայեաց ի քեզ մանուկ, էջ 308

Մայր Աստուծոյ Մարիամ (Ն. Շնորհալի), էջ 300
Մարտըն կու գայ ծաղկներով, էջ 1069
Մարուր պատկերով (Գր. Աղթամարցի), էջ 1070
Մեծապատիւ յոյժ գովելի (Մարտիրոս վրդ.), էջ 373
Մեծացիր այսօր սուրբ Աստուածածին, էջ 1071
Մեր տէրն է բազմեր, էջ 1070
Միշտ էիդ անեղ (Ն. Շնորհալի), էջ 300

Յակոբ զարթիր ի քնոյ (Յակոբ), էջ 262, 307
Յայն առաւօտին աւետ (Յովճ. Վարագեցի), էջ 262
Յառաջ որ աշխարհս եկի, էջ 1069
Յաստուածային շնորհաց (Ստ. Սիւնեցի), էջ 306
Յավալի ախորիկան տու, էջ 1071
Յետ գնալոյ վարդին եկն պլպուլն, էջ 263
Յոյս կենաց արդարութեան (Տատուր Արգրումեցի), էջ 332

Յորժամ Աղամ ստեղծաւ, էջ 1070
Յորժամ յարեւելից ի դաստատան, էջ 263
Յորժամ կամէր հայրն (Յովճ. Թուլգուրաց), էջ 307
Յորժամ հայրըն երկնաւոր, էջ 385

Նախ քան զեղեալքս (Առաքել), էջ 1069
Նոր դրախտին նկեղեցւոյ (Ն. Շնորհալի), էջ 300
Նոր եղեմ բանաւոր (Ն. Շնորհալի), էջ 299
Նորոգ ծնունդ (Ն. Շնորհալի), էջ 300

Ողջոյն քեզ Մարիամ մայր, էջ 303
Ով զարմանալի խորհուրդս այս, էջ 1071
Ով մահ քանի զքեզ (Յովճ. Թուլգուրաց), էջ 307

Պայծառագեղ ճոգով ծաղկեալ (Տէր Առաքել), էջ 1078
Պատուական է ճար (Ն. Շնորհալի), էջ 301

Սա մարգարէ աստուածաբան (Ն. Շնորհալի), էջ 299
Սաղ սիճ դանի փատիշահում, էջ 1071
Սկսողն է սկիզբն (Յովճ. Թուլգուրաց), էջ 265, 307
Սուրբ կոյսն դեռ չէր (Ֆրիկ), էջ 263

Վայ զի եղէ մարդ, էջ 308
Վասն խոստովանութեան (Ստ. Սիւնեցի), էջ 305

Տապանակ կազմեալ (Գրիգորիս), էջ 263, 303
Տարփալ ի լեառն (Զաքարիա եպս.), էջ 304
Տէր Առաքել դիտող (Ստ. Սիւնեցի), էջ 306
Տէր արարիչ արարածոց (Թաթոս), էջ 1071
Տէր փառաց աննման (Ն. Շնորհալի), էջ 299
Տունկ խրնգաբեր ծաղկածին (Տէր Առաքել), էջ 1077
Տուփ ես զանազան խնգոց, է 303, 1077
Տուփ ես լուսափայլ խնգին (Տէր Առաքել), էջ 1077

Ցածոյ զճոգիդ տեառնըն, էջ 1072

Քաղցրագունի այս բաղձանօք (Ն. Շնորհալի), էջ 299, 470
Քան զամենայն գործս (Ստ. Սիւնեցի), էջ 306, 1070
Քանզի փոանկ ազգն, էջ 1071
Քեզ ճոգեւոր խրատ (Յովճ. Թուլգուրաց), էջ 307
Քիմսա պանի պիլմազիտի, էջ 1071

Օրհնեալ անուն աննման (Առաքել վրդ.), էջ 262
Օրհնեալ Աստուծոյ անունն (Յովճ. Պլուզ), էջ 262
Օրհնեալ ես միշտ (Զաքարիա եպս.), էջ 303
Օրհնեալ հայր երկնաւոր (Առաքել վրդ.), էջ 1072
Օրհնեալ փառատրեալ սքանչելիք (Շամսի), էջ 263, 303

Մխիթարեան Հրատարակչատուն
Casa Editrice Armena
ՎԵՆԵՏԻԿ - Ս. ՂԱԶԱՐ

Տպագրութիւնը աւարտեցաւ
1996ի Դեկտեմբերին
Մխիթարեան Տպարան, Վիեննա

ԳԱԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
FL0077309